

ΤΗΛΕΜΑΧΟΥ Μ. ΤΣΙΧΛΑΚΗ
Τελειοφοίτου της φιλολογίας (Κρητός)

1821-1866-1889

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ

" Καὶ μεῖζον ὅστις ἀντὶ τοῦ
αὐτοῦ πάτρας φίλον κομίζει,
τοῦτον σύσσιμον λέγω. "
(Σοφοκλ. Ἀντιγ. 182)

(Τῇ Συνεργασίᾳ πολλῶν λογίων Κρητῶν)

ΣΥΡΟΣ
Τυποις " ΑΝΑΤΟΛΗΣ "
1891

Ἀριθμός 10

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΤΗΛΕΜΑΧΟΥ Μ. ΤΣΙΧΛΑΚΗ
Τελειοφοίτου τῆς φιλολογίας (Κρητός)

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ

1821-1866-1889

"Καὶ μεῖζον ὅστις ἀντὶ τῆς
αὑτοῦ πάτρας φίλον νομίζει,
τοῦτον οὐδαμοῦ λέγω.,,
(Σοφοκλ. Ἀντιγ. 182)

(Τῇ Συνεργασίᾳ πολλῶν λογίων Κρητῶν)

ΣΥΡΟΣ
Τυποις "ΑΝΑΤΟΛΗΣ,,
1891

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

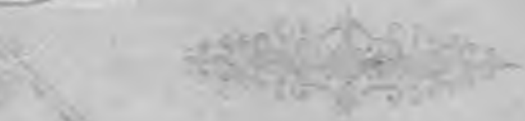

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΘΝΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ

ΤΗΛΕΜΑΧΟΥ Μ. ΤΣΙΧΛΑΚΗ
Τελειοφοίτου τῆς φιλολογίας

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΤΗΣ

ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ

1821—1866—1888

Καὶ μεῖζον ὅστις ἀντὶ τῆς αὐτοῦ
πάτρας φίλον νομίζει, οὗτον
οὐδαμοῦ λέγω.
(Σοφοκλ. Ἀντιγόν. 182)

(Τῇ συνεργασίᾳ πολλῶν λογίων Κρητῶν.)

ΕΝ ΣΥΡΩ

ΤΥΠΟΙΣ «ΑΝΑΤΟΛΗΣ»

1891

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΤΟΙΣ

ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΤΗΣ ΗΡΩΙΔΟΣ ΝΗΣΟΥ

ΚΡΗΤΗΣ

ΓΕΝΝΑΙΩΣ ΑΓΩΝΙΣΑΜΕΝΟΙΣ

ΚΑΙ ΕΠΙ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΒΩΜΟΥ ΑΥΤΗΣ ΘΥΣΙΑΣΘΕΙΣΙΝ

ΑΕΙΜΝΗΣΤΟΙΣ ΣΥΜΠΟΛΙΤΑΙΣ ΚΑΙ ΞΕΝΟΙΣ

ΤΕΛΟΣ ΔΕ

ΠΑΝΤΙ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΕΝΔΟΞΟΥ ΚΑΙ ΑΙΜΟΦΥΡΤΟΥ

ΚΡΗΤΗΣ

ΕΥΜΕΝΩΣ ΕΧΟΝΤΙ

ΤΑΥΤΗΝ ΤΗΝ ΣΥΓΓΡΑΦΗΝ

ΑΣΜΕΝΩΣ ΑΦΙΕΡΩ

Τ. Μ. ΤΣΙΧΛΑΚΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἡ Κρήτη ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς Ἐνετοκρατίας.

Ἡ ἀρχαία τῆς Κρήτης ἀκμὴ λήγει σχεδὸν κατὰ τὴν χρονικὴν περίοδον καθ' ἣν ἀρχίζει ἡ ἀκμὴ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος. Κατὰ τοὺς πρὸ τῶν Τρωϊκῶν χρόνους ἡ Κρήτη καὶ ἐσωτερικῶς ἤκμαζεν, ἔχουσα πολλὰς καὶ μεγάλας πόλεις, δι' ὅπερ καὶ *ἑκατόμπολις* ἐκλήθη, προαγαγοῦσα τὰς τέχνας καὶ διεπομένη ὑπὸ σοφῆς νομοθεσίας. καὶ ἐξωτερικῶς εἶχε μεγάλην δύναμιν. ἰδίως ἐπὶ τοῦ μεγάλου αὐτῆς βασιλέως Μίνωος, ὅστις ἐπικρατήσας ναυτικῶς, ἐκαθάρισε τὸ Αἰγαῖον ἀπὸ τοὺς πειρατὰς καὶ διήνοιξεν ὁδοὺς ἀσφαλεῖς εἰς τὴν ναυτιλίαν καὶ τὸ ἐμπόριον. Ὑπῆρξε δὲ ἡ Κρήτη ἡ γέφυρα τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ, διότι παραλαβοῦσα αὐτὸν παρὰ τῶν ἀνατολικῶν ἐθνῶν, ἰδίως τῶν Φοινίκων, καὶ τῶν Αἰγυπτίων, τὸν μετέδωκε καλλιεργημένον καὶ τελειοποιημένον εἰς τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα.

Μετὰ τὰ Τρωϊκά, καταλυθείσης τῆς βασιλείας, ἡ νῆσος διῃρέθη εἰς τόσα σχεδὸν αὐτόνομα καὶ ἀλληλομαχόμενα κρατίδια ὅσαι καὶ αἱ πόλεις αὐτῆς. Μόνον δ' ἐν περιπτώσει γενικοῦ ἐξωτερικοῦ κινδύνου αἱ διάφοροι πόλεις συνεδέοντο διὰ κοινῆς συμμαχίας, ἥτις ἐκαλεῖτο *Συγκρητισμός*. Εἰς τὰς ἐμφυλίους ἐκείνας διαμάχας προσ-

ξήρχον αἱ τρεῖς ἰσχυρόταται τῶν Κρητικῶν πόλεων, Κνωσός, Γόρτυς καὶ Κυδωνία, διαφιλονεικοῦσαι πρὸς ἀλλήλας τὰ πρωτεῖα, παρασύρουσαι δὲ καὶ τὰς δευτερευούσας εἰς τὴν διαπάλην αὐτῶν. Οἱ ἀλληλοσπαραγμοὶ οὗτοι ἐξήντλουν μάτην τὰς δυνάμεις τῆς χώρας, παρασκευάζουσαι τὴν ξενικὴν κατάκτησιν καὶ ἀπεργαζόμεναι τὴν παρακμὴν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἰσχύος. Οἱ Κρῆτες δὲν ἔλαβον μέρος εἰς τοὺς Μηδικοὺς πολέμους, ἐπί τινα δὲ χρόνον ἐχρημάτισαν ὑποτελεῖς εἰς τὸν Δαρεῖον καὶ κατόπιν ἀπετέλεσαν μέρος τοῦ κράτους τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν Πτολεμαίων.

Ἐξ ὅλων τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν, τελευταία ὑπετάγη εἰς τοὺς Ρωμαίους ἡ Κρήτη. Μία ἐκστρατεία κατ' αὐτῆς ὑπὸ τὸν Μᾶρκον Ἀντώνιον ἀπέτυχεν· ἀλλ' ἐπὶ τέλους ὁ Μέτελλος κατώρθωσε νὰ τὴν κυριεύσῃ τὸ 68 π. Χ. μετὰ τριετῆ πόλεμον. Ὅταν δὲ τὸ Ρωμαϊκὸν κράτος διῃρέθη εἰς ἀνατολικὸν καὶ δυτικόν, ἡ Κρήτη περιελήφθη εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἢ Βυζαντινὸν κράτος.

Κατὰ τὸ 823 μ. Χ. ἐπὶ Μιχαὴλ τοῦ Τραυλοῦ ἡ νῆσος κατελήφθη ὑπὸ Ἀράβων τῆς Ἱσπανίας, οἵτινες κτίσαντες καὶ ὀχυρώσαντες πόλιν, ἣν ὠνόμασαν Χάνδακα, κατέστησαν τὴν νῆσον πειρατικὸν ὁρμητήριον καὶ ἐγένοντο ὁ τρόμος τῆς Μεσογείου καὶ ἰδίως τῶν Ἑλληνικῶν παραλίων καὶ νήσων. Διὰ διωγμῶν δὲ καὶ πιέσεων ἠνάγκασαν τὸ πλεῖστον τῶν ἰθαγενῶν τῆς νήσου νὰ ἐξισλαμισθῇ.

Οἱ Βυζαντινοὶ ἔκαμαν πολλὰς ἀτυχεῖς ἀποπειρας πρὸς ἀνάκτησιν τῆς νήσου· μόλις δὲ τὸ 961 (7 Μαρτίου), μετὰ μακρὸν καὶ αἱματηρότατον ἀγῶνα, ἀνεκτήθη ὑπὸ Νικηφόρου Φωκᾶ καὶ προσετέθη ἐκ νέου εἰς τὸ Βυζαντινὸν κράτος. Ἐπειδὴ δέ, ὡς εἴπομεν, μέγα μέρος τῶν κατοίκων εἶχεν ἐξισλαμισθεῖ, ἐν γένει δὲ τὸ χριστιανικὸν θρήσκευμα τῶν Κρητῶν εἶχε διαστραφεῖ καὶ νοθευθεῖ, ἐστάλησαν ἐκ Βυζαντίου κληρικοὶ καὶ ἄποικοι, ἰδίως ἐκ τῶν Ἀσιατικῶν θεμάτων, οἵτινες διὰ τῆς διδαχῆς καὶ τοῦ παραδείγματος ἐπανήγαγον καὶ ἀνεζωπύρησαν τὴν θρησκείαν.

Ἐπὶ Ἀλεξίου Α', τοῦ Κομνηνοῦ, οἱ Κρῆτες τῇ ὑποκινήσει Καρύκη τινὸς ἐπανεστάτησαν κατὰ τῶν Βυζαντινῶν καὶ ἀπέπεμψαν τοὺς αὐτοκρατορικοὺς τοποτηρητάς, τοὺς κριτὰς καὶ τοὺς εἰσπρά-

κτορας τῶν φόρων. Ἀλλὰ κατόπιν φοβηθέντες τὴν ὀργὴν τοῦ αὐτοκράτορος καὶ μεταμεληθέντες, ἐφόνευσαν τοὺς περὶ τὸν Καρύκην καὶ ἐπανῆλθον εἰς τὴν τάξιν.

Κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἐστάλησαν ἐκ Βυζαντίου δώδεκα ἀρχοντόπουλα, εἰς ἃ δι' αὐτοκρατορικῶν διαταγμάτων ἐδόθησαν μεγάλα κτήματα ἐν τῇ νήσῳ, ἵνα διὰ τοῦ γοήτρου τοῦ γένους καὶ τῆς ἰσχύος τοῦ πλούτου παγιώσωσι τὴν Βυζαντινὴν ἐπιρροήν. Οἱ πατρίκιοι οὗτοι ἐγένοντο οἱ γενάρχαι τῶν μεγάλων ἀρχοντικῶν οἰκογενειῶν αἵτινες ἐπὶ τῆς κυριαρχίας τῶν Ἐνετῶν τοσοῦτον ἔδρασαν, προεξ ἄρχουσαι εἰς τοὺς κατὰ τῶν ξένων δεσποτῶν ἀγῶνας τῶν Κρητῶν. Τοιαῦται οἰκογένειαι ἦσαν τῶν Φωκάδων. τῶν Καλλεργῶν, τῶν Σκορδυλῶν, τῶν Ἀργυροπούλων ἢ Ἁγιοστεφανιτῶν, τῶν Μελισσηνῶν, τῶν Ἀρχολέων. τῶν Χορτατσῶν. τῶν Καλετέρων, τῶν Ἀνατολικῶν, τῶν Βλαστῶν. τῶν Γαβαλάδων, τῶν Μουσούρων, τοῦ Βαρούχα, τοῦ Καλαφάτου ἢ Καφάτου. τοῦ Λιτίνου, τοῦ Κλάδου, τοῦ Λυγινοῦ ἢ Λυγνοῦ καὶ ἄλλων.

Ἡ περίοδος αὕτη τῆς Κρητικῆς Ἱστορίας παρουσιάζει φαινόμενον περίεργον. Ὅταν οἱ Ἄραβες ἐπέδραμον εἰς τὴν νῆσον, οἱ κάτοικοι αὐτῆς εἰς τοιαύτην χαύνωσιν εὑρίσκοντο καὶ τόσον ἀπόλεμοι εἶχον καταντήσει ἐκ τῆς μακρᾶς εἰρηνικῆς ἀπραξίας, ὥστε οὐδεμίαν ἀντέταξαν ἀντίστασιν εἰς τοὺς ἐπιδρομεῖς. Τοὐλάχιστον οἱ σύγχρονοι ἱστορικοί, οἱ ὁποῖοι ἄλλως ἐλάχιστα καὶ βραχύτατα περὶ Κρήτης μεταδίδουσιν, οὐδὲν τοιοῦτον ἀναφέρουσιν. Ἐν τούτοις, μόλις ἀνεκτήθη ἡ νῆσος, οἱ Κρῆτες ἤρχισαν νὰ καθίστανται δυσήνιοι καὶ ἀτίθασσοι, στασιάζοντες κατ' αὐτῆς τῆς ὁμοδόξου αὐτοκρατορίας τοῦ Βυζαντίου, βραδύτερον δὲ διεξήγαγον μακρὸν καὶ πεισματωδέστατον ἀγῶνα κατὰ τῶν Ἐνετῶν. Δὲν διαβλέπει τις ἐν τῇ μεταβολῇ ταύτῃ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ νόμου τῆς δι' ἐπιμιξίας βελτιώσεως τῶν λαῶν; Καὶ, ἄκων, ἀναγκάζεται ὁ μελετῶν τὸ φαινόμενον τοῦτο νὰ παραδεχθῇ ὅτι τὸ ἀραβικὸν αἷμα, τὸ ὁποῖον διωχετεύθη εἰς τὴν νῆσον, μετέδωκε νέα στοιχεῖα ζωῆς καὶ ἐνεργείας εἰς τὸν ἀποχαυνωμένον λαὸν τῆς Κρήτης. Ἐκ παραλλήλου δ' αἱ πιέσεις καὶ αἱ βιοπραγίαι τῶν ἐπιδρομέων ἀνεκίνησαν καὶ ἐνίσχυσαν τὰ ἐλα-

τήρια τῆς ἀντιδράσεως, τὰ ὁποῖα ἐκ τῆς μακρᾶς ἀπραξίας εἶχον χαλαρωθῆ καὶ ὀξυδωθεῖ.

Σοφώτατον δ' ἀπεδείχθη τὸ μέτρον τῆς ἀποικίσεως τῶν δώδεκα ἀρχόντων, ὧν οἱ ἀπόγονοι βραδύτερον ἐχρησιμοποίησαν κατὰ τῆς ξενικῆς κυριαρχίας καὶ διηύθυναν δεόντως τὰς νέας δυνάμεις μὲ τὰς ὁποίας ἐξῆλθεν ἐκ τῆς πρώτης περιόδου τοῦ μεσαίωνος ὁ ἐν Κρήτῃ Ἑλληνισμός.

Χάνδαξ ('Ηράκλειον)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

Η ΚΡΗΤΗ ΥΠΟ ΤΟΥΣ ΕΝΕΤΟΥΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Κατάληψις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων. — Πώλησις τῆς Κρήτης πρὸς τοὺς Ἐνετούς. – Γενουήνσιοι καὶ Ἐνετοί — Κατάληψις τῆς νήσου. – Πρώτη ἐπανάστασις τὸ 1207. Ἀποικία Ἐνετῶν εἰς Κρήτην. Διανομὴ τιμαρίων. — Ἐπανάστασις Ἁγιοστεφανιτῶν — Ἐπανάστασις Σκορδύλη καὶ Μελισσηνοῦ. Ἐπανάστασις Δρακοντοπούλων. – Ἐπανάστασις τοῦ 1251. – Νέοι ἄποικοι. — Οἰκισμὸς καὶ περιτείχησις τῶν Χανίων.

Καταληφθείσης τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Σταυροφόρων ἐν ἔτει 1204, οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ἁρπάγων διεμοίρασαν μεταξύ των τὰς κτήσεις τοῦ βυζαντινοῦ κράτους· ἐν τῇ διανομῇ δ' ἐκείνῃ ἡ Κρήτη ἔλαχεν εἰς τὸν Βονιφάτιον, μαρκήσιον τοῦ Μομφεράτου, μετὰ τῆς Θεσσαλονίκης, ἧς ἀνηγορεύθη βασιλεύς. Ἀλλὰ τὴν ἀπόκτησιν τῆς Κρήτης ἐπεθύμουν καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν συμμάχων, πρὸ πάντων δὲ οἱ Ἐνετοὶ καὶ οἱ ἀντίζηλοι αὐτῶν Γενουήνσιοι. Κατὰ τὸ θέρος δὲ τοῦ αὐτοῦ ἔτους οἱ Ἐνετοὶ ἀποστείλαντες πρέσβεις πρὸς τὸν Βονιφάτιον, τὸν Μάρκον Σανοῦτον καὶ Ραμπάνον Καρτσέρτον, κατώρθωσαν νὰ πείσωσιν αὐτὸν ἵνα τοῖς ἐκχωρήσῃ τὴν νῆσον. Καὶ τὴν 12 Αὐγούστου τ. α. ἔ. ὑπεγράφη ἐν Ἀδριανουπόλει συνθήκη δι' ἧς ἡ Κρήτη ἐπωλήθη πρὸς τὴν Ἐνετίαν ἀντὶ 10,000 ἀργυρῶν μαρκῶν(1).

(1) Ὁ Μαρῆς Σανοῦτος ἐν τῇ **Ἱστορίᾳ τῶν Δουκῶν τῆς Ἐνετίας** ἀναφέρει τὸ ποσὸν τοῦτο· ὁμοίως δὲ καὶ ὁ Μπενδενοῦτος δὲ Σὰν-Τζώρτζιο ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τοῦ μαρκησίου τοῦ Μομφεράτου, ὅστις προστίθησιν ὅτι οἱ Ἐνετοὶ ἔδω-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

Κατ' ἄλλους ὅμως ὁ Βονιφάτιος εἰς ἀνταλλαγμα τῆς Κρήτης ἔλαβε κτήσεις τῶν Ἐνετῶν, πλησιεστέρας εἰς τὸ βασίλειον αὐτοῦ.

Μετὰ τὴν ἀγοραπωλησίαν ἢ τὴν ἀνταλλαγήν, ἡ Ἐνετία ὁπλίσασα στόλον ἐκ τριάκοντα καὶ μιᾶς γαλερῶν καὶ ἐπιβιβάσασα στρατὸν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ρενιέρη Δανδόλου καὶ τοῦ Ρογήρου Πρεμαρένη, ἔστειλεν αὐτοὺς νὰ καταλάβωσι τὰ λαχόντα αὐτῇ μέρη ἐκ τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους. Ὁ δὲ στόλος, ἀφοῦ κατέλαβε τὴν Κέρκυραν, τὴν Κορώνην καὶ τὴν Μεθώνην, διηυθύνθη πρὸς τὴν Κρήτην. Ἀλλ' οἱ Γενουήνσιοι, μετὰ φθόνου βλέποντες τὴν αὔξησιν τῆς δυνάμεως τῶν Ἐνετῶν διὰ τῆς προσκτήσεως τῆς Κρήτης, εἶχον ἔλθει ἐν τῷ μεταξὺ εἰς ἐπικουρίαν τῶν κατοίκων, ἑτοίμων πρὸς ἀντίστασιν. Καὶ ὁ Ἐνετικὸς στόλος προσεγγίσας κατ' ἀρχὰς εἰς Ἅγ. Νικόλαον συνέλαβεν ἐννέα Γενουητικὰ κάτεργα. Οἱ Κρῆτες καίτοι παραζαλισμένοι ὑπὸ τῶν ἐνσκηψασῶν ἐπὶ τοῦ Γένους συμφορῶν, ἀντέστησαν ἐπί τινα καιρόν· ἀλλ' ἐπὶ τέλους οἱ Ἐνετοὶ κατέλαβον τὴν πρωτεύουσαν τῆς νήσου, τὸν Χάνδακα, βαθμηδὸν δὲ χειρώσαντες καὶ τὰ δευτερεύοντα φρούρια ἐγένοντο κύριοι ὁλοκλήρου τῆς χώρας. Συνέλαβον δ' ἐν Χάνδακι πολλοὺς Γενουησίους οὓς κατόπιν ἀπηγχόνισαν ἐν Κερκύρᾳ.

Ἅμα κατελήφθη στρατιωτικῶς ἡ νῆσος, ἀπεστάλη ἁρμοστὴς αὐτῆς ὁ Ἰάκωβος Τιέπολος μὲ τὸν τίτλον δουκὸς τοῦ «Βασιλείου τῆς Κρήτης».

Ἀλλ' ἡ ὑποταγὴ τῶν Κρητῶν ἦτο φαινομενική. Καὶ μετ' ὀλίγον ἤρχισαν μακροὶ καὶ πεισματωδέστατοι ἀγῶνες, καθ' οὓς πολλάκις ἡ Ἐνετικὴ κυριαρχία περιῆλθεν ἐπὶ ξυροῦ ἀκμῆς, ἅπαξ δὲ καὶ κατελύθη τέλεον. «Ἡ Ἐνετοκρατία ἐν τῇ πατρίδι τοῦ Μίνωος καὶ τοῦ Ραδαμάνθους, λέγει ὁ Σ. Ζαμπέλιος, ἀναμιμνήσκει τὰς περιπετείας τῆς Ἀγγλίας ἐπὶ Οὐϊλιέλμου τοῦ Κατακτητοῦ. Τὴν αὐτὴν ἐπίμονον καὶ ἀγρίαν καταδίωξιν ἐκ μέρους τοῦ κατακτητοῦ

ἀπέτισαν ὁλόκληρον τὸ ποσὸν πρὸς τὸν Βονιφάτιον. Πολλαὶ διαφωνίαι ὑπάρχουσιν ὡς πρὸς τὸ ποσὸν τοῦτο. Ὁ Δουκάγγιος λέγει ὅτι μόνον ἀντὶ χιλίων ἀργυρῶν μαρκῶν ἐπωλήθη ἡ Κρήτη. Τὸ πιθανώτερον ὅμως εἶνε ὅτι οἱ Ἐνετοί, ἐκτὸς τῶν χρημάτων, ἔδωκαν καὶ μέρη τινὰ εἰς ἀνταλλαγμα.

ὁ ἱστορικὸς παρατηρεῖ, τὴν αὐτὴν δ' ἑτέρωθεν καρτερικὴν καὶ μεγαλόψυχον ἀντίστασιν βλέπει ἐκ μέρους τῶν αὐτοχθόνων. Αἱ περιστάσεις τῶν τόπων τούτων συμβαδίζουσι παραλλήλως, πλὴν τοῦ δικαιώματος τῆς κυριότητος, ὅπερ πρὸς μὲν τοὺς Νορμανδοὺς περιῆλθεν ἐκ δορυκτησίας, πρὸς δὲ τοὺς Ἐνετοὺς ἐξ ἁπλῆς ἀγορᾶς. Καὶ τῳόντι· καθὼς ὁ Οὐϊλιέλμος διανέμει τὰ κτήματα τῶν Ἀγγλοσαξώνων πρὸς τοὺς νεήλυδας στρατηγοὺς καὶ βαρώνους του, οὕτω καὶ ὁ Ἐνετὸς τὰς γαίας τῆς Κρήτης διακληροῖ πρὸς ὅσους τῶν ἀποδημούντων τυχοδιωκτῶν ὁμώσωσι πίστιν τῇ Γερουσίᾳ, κατὰ δὲ πᾶσαν ἀνάγκην, πόλεμον τοῖς Ἕλλησιν. Εἰς ἐμπέδωσιν τῆς ἑαυτῶν κατακτήσεως οὐδεμιᾶς ὠμότητος ἢ παρανομίας φείδονται οἱ Νορμανδοί. Καταδιώκουσι τοὺς ἰθαγενεῖς εἰς σπήλαια, καὶ φάραγγας καὶ φωλεοὺς ἀπροσίτους, παραδίδουσιν εἰς στόμα μαχαίρας στρατὸν πολυάριθμον, ἢ καὶ λαὸν ὁλόκληρον ἐξολοθρεύουσιν ἄνευ διακρίσεως φύλου καὶ ἡλικίας. Ἐὰν δὲ κατὰ τύχην σπεῖρα τις ἀνδρείων ἀποφράξῃ τὴν πορείαν τοῦ κατακτητοῦ, πάλιν σφαγὴ καὶ καταστροφή, πάλιν διωγμὸς ἐπέρχεται εἰς τὰ ὄρη, χαράδρας, πεδιάδας». (1)

Δὲν παρῆλθε πολὺς καιρὸς ἀπὸ τῆς ὑποταγῆς τῆς νήσου καὶ οἱ Κρῆτες ἐξηγέρθησαν κατὰ τῆς Ἐνετικῆς κυριαρχίας. Οἱ Γενουήνσιοι, μὴ δυνάμενοι νὰ ὑποφέρωσι τὴν ὑπεροχὴν ἣν οἱ ἀντίζηλοι ἀπέκτων ἐν τῇ Μεσογείῳ διὰ τῆς κατοχῆς τῆς Κρήτης, μὴ δυνάμενοι δὲ καὶ ἐκ τοῦ ἐμφανοῦς νὰ ἐπιτεθῶσι κατ' αὐτῶν, ὑπεδαύλισαν τὰς φιλελευθέρους τάσεις τῶν Κρητῶν, ὑποσχόμενοι ἐπικουρίαν. Καὶ τὸ 1207 ἐξερράγη ἐπανάστασις, τῶν ἐπαναστατῶν ἐχόντων ἐπὶ κεφαλῆς τὸν ὑπὸ τῶν Γενουηνσίων ἀποσταλέντα κόμητα τῆς Μάλτας. Τόση δὲ ἦτο ἡ ὁρμὴ τῶν ἀνταρτῶν, ὥστε ὁ δοὺξ καὶ οἱ στρατηγοὶ ἠναγκάσθησαν νὰ ἐγκαταλίπωσι τὸν Χάνδακα καὶ τὴν λοιπὴν νῆ-

1) Τὰ περὶ τῶν ἀγώνων καὶ τῶν παθημάτων τῶν Κρητῶν ἐπὶ Ἐνετοκρατίας περιεσώθησαν ὑπὸ Ἐνετῶν χρονογράφων καὶ ἐν ἐπισήμοις ἐγγράφοις τῆς Κυβερνήσεως. Εὐνόητον ἑπομένως πόσον εἶναι μεμονωμέναι αἱ μόναι ὑπάρχουσαι πηγαί, πόσα κατορθώματα τῶν Κρητῶν ἀποσιωπῶνται ἢ διαστρέφονται καὶ πόσον εἶναι ἀναμφισβήτητα τὰ ὑπὲρ τῶν Κρητῶν ἱστορούμενα ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν αὐτῶν.

σαν. ἐπιβιβασθέντες εἰς τὰ πλοῖα. Ἀλλ' ἡ Ἐνετία ἀποστείλασα ἰσχυρὰς ἐπικουρίας ἀνέκτησε τὴν νῆσον. Ὁ δὲ κόμης τῆς Μάλτας ἐγκαταλιπὼν τοὺς Κρῆτας εἰς τὴν τύχην αὐτῶν ἀπῆλθεν ἐκ τῆς νήσου. Τότε ἐγένετο πρόταξις ἐν τῇ Ἐνετικῇ συγκλήτῳ νὰ καταδαφισθῶσιν ὅλα τὰ φρούρια καὶ οἱ πύργοι τῆς νήσου, ἵνα μὴ εὑρίσκωσιν οἱ ἐπαναστάται ἔρυμα καὶ καταστέλλωνται εὐκόλως αἱ ἀνταρσίαι. Ἀλλ' ὁ Ρενιέρης Δάνδολος παρέστησεν ὅτι τοὐναντίον τὰ φρούρια ἐχρησίμευον μᾶλλον εἰς τὰ τακτικά. ἀλλ' οὐχὶ πολυάριθμα στρατεύματα τῆς Δημοκρατίας, πλουσιώτατος δὲ ὤν. προσεφέρθη νὰ συντηρῇ ἰδίαις δαπάναις τὰ φρούρια ταῦτα. Καὶ ἡ μὲν προσφορά του δὲν ἐγένετο δεκτή. ἡ γνώμη του ὅμως ἐπροτιμήθη. Ἀλλ' ἡ ἐπανάστασις, μετὰ μικρὰν διακοπήν. ἀνεφλέγη ἐκ νέου καὶ ὁ Ρενιέρης Δάνδολος, ἀποσταλεὶς ἵνα καταστείλῃ καὶ τὰς νέας ταραχὰς ἐφονεύθη. Οἱ Γενουήνσιοι ἐνεθάρρυναν πάλιν τοὺς ἐπαναστάτας, πλοῖα δὲ αὐτῶν κατέπλευσαν εἰς τὴν νῆσον. Ἡ Ἐνετία ἀπέστειλεν εἰς τὴν νῆσον δώδεκα πλοῖα μετὰ στρατοῦ ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ἰακώβου Λούγγου καὶ τοῦ Λεονάρδου Ναβιγκαγιόζου, οἵτινες κατώρθωσαν ν' ἀποκαταστήσωσι τὴν τάξιν.

Ἡ Βενετία ὅμως, διαβλέπουσα ὅτι ἡ ἀντίστασις τῶν νησιωτῶν θὰ παρετείνετο καὶ ὅτι ἡ ἀποκατασταθεῖσα ἡσυχία ἦτο προσωρινή, ἐσκέφθη νὰ λάβῃ ριζικώτερα καὶ διαρκέστερα μέτρα. Καὶ δημεύσασα τὸ ἥμισυ τῶν γαιῶν τῶν ἐπαναστατῶν (1) ἀπέστειλεν ἀποίκους Ἐνετοὺς καὶ ἄλλους παντοδαποὺς ὁμώσαντας πίστιν πρὸς τὴν Δημοκρατίαν, πρὸς οὓς διενεμήθη μέρος τῶν δημευθεισῶν γαιῶν διαιρεθὲν εἰς στρατιωτικὰς κληρουχίας (φέουδα), ἑκάστου τῶν ὁποίων προϊστατο εἷς Ἐνετὸς πατρίκιος. Μέγα μέρος ἐπίσης τῶν γαιῶν τῆς νήσου παρεχωρήθη εἰς τὴν Λατινικὴν ἐκκλησίαν ἡ ὁποία ἐγένετο ἡ ἐπίσημος τοῦ τόπου θρησκεία. τοῦ Ἕλληνος ἀρχιεπισκόπου καὶ τῶν ἐπισκόπων ἀντικατασταθέντων διὰ Λατίνων. Καὶ ταῦτα ἐγίνοντο διὰ νὰ συνειθίσῃ ὁ Κρητικὸς λαὸς νὰ μὴ θεωρῇ ὡς ξένον τὸ ἔθνος τὸ Ἐνετῶν! Παράδοξον ἀληθῶς μέσον, λέγει ὁ Daru, νὰ ἐπιδιώκωσι τὴν ἀγάπην ἑνὸς λαοῦ διὰ τῆς ἀπογυμνώσεως αὐτοῦ.

(1) André Navagier, Histoire de Veni e.

καὶ νὰ θέλωσι ν' ἀναγνωρίσῃ ὡς συμπολίτας ἐκείνους οἱ ὁποῖοι ἐσφετερίσθησαν τὴν περιουσίαν αὐτοῦ. Ὁ Τίτος Λίβιος διηγεῖται ὅτι, μετὰ τὴν κατάκτησιν τοῦ Ἀντίου, ἀποφασισάσης τῆς Συγκλήτου νὰ στείλῃ ἀποικίαν, ἐδυσκολεύθησαν νὰ εὕρωσιν εἰς τὴν ἔτι πτωχὴν Ῥώμην πολίτας συγκατανεύοντας νὰ ἐκπατρισθῶσι πρὸς ἀπόκτησιν πλούτου. Ἐν Βενετίᾳ ὅμως εὑρέθησαν εὐκόλως πεντακόσιαι ἢ ἑξακόσιαι οἰκογένειαι, αἱ ὁποῖαι προθύμως ἐδέχθησαν νὰ μεταβῶσι πρὸς ἵδρυσιν τῆς νέας ἀποικίας.

Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ οἱ Γενουήνσιοι βλέποντες ὅτι ἐστερεοῦτο ἐπὶ τῆς Κρήτης ἡ Ἐνετικὴ κυριαρχία, ἀπεπειράθησαν νὰ διακόψωσι τὴν συγκοινωνίαν τῆς μητροπόλεως μετὰ τῆς ἀποικίας· καὶ ἀπέστειλαν στόλον ἐκ τριάκοντα γαλερῶν ἵνα περιπολῇ εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ Ἀδριατικοῦ κόλπου. Ἀμέσως ὁ ναύαρχος τῆς Ἐνετίας Ἰωάννης Τρεβιζάνος, χωρὶς νὰ περιμένῃ τὸν ἐξοπλισμὸν στόλου μεγάλου, ἐξέπλευσεν ἐκ Βενετίας μετὰ ἑννέα μεγάλων κατεργων, διηυθύνθη εἰς ἀναζήτησιν τοῦ ἐχθροῦ, τὸν ὁποῖον συνήντησε παρὰ τὴν Σικελίαν καὶ τὸν προσέβαλεν, χωρὶς νὰ πτοηθῇ ὑπὸ τοῦ ὑπερτέρου ἀριθμοῦ τῶν ἐχθρικῶν πλοίων. Ἅμα τῇ ἀρχῇ τῆς ναυμαχίας ἓν ἐκ τῶν πλοίων του ἐκυριεύθη ὑπὸ τῶν Γενουηνσίων. Ἀλλ' ὁ Τρεβιζάνος ἐξηκολούθησε μαχόμενος μετὰ λύσσης, ἀνέκτησε τὸ πλοῖον του καὶ πρὸ τῆς ἀκαθέκτου ὁρμῆς του οἱ Γενουήνσιοι ἐτράπησαν εἰς ἄτακτον φυγήν. Μὴ ἀρκεσθεὶς εἰς τὴν νίκην ταύτην τοὺς κατεδίωξε μέχρι τῶν παραλίων τῆς Ἀφρικῆς, τοὺς προσέβαλεν ἐκ νέου, ἐκυρίευσε τέσσαρας ἐκ τῶν γαλερῶν του, καὶ μὴ ἀρκεσθεὶς οὐδ' εἰς τοῦτο συνῆψε νέαν ναυμαχίαν τὴν ἐπιοῦσαν. Ἐξ μόνον γαλέραι τῆς Γενούης κατώρθωσαν νὰ διαφύγωσιν. Ἡ Σύγκλητος τῆς Γενούης ἠναγκάσθη νὰ ζητήσῃ εἰρήνην, ἣν ἡ Ἐνετία ἐπόθει διακαῶς, ἵνα ἐν ἀνέσει ἐγκατασταθῇ εἰς τὰς νέας της κτήσεις.

Ἀλλ' οἱ ἀποικοι δὲν ἀπήλαυσαν ἐπὶ μακρὸν ἐν εἰρήνῃ τὰ θέλγητρα τῆς νέας των πατρίδος. Τὸ 1812 οἱ Ἁγιοστεφανίται ἢ Ἀργυρόπουλοι, οἰκογένεια περιφανὴς ἐπὶ πλούτῳ καὶ καταγωγῇ, ἐξήγειραν τοὺς Κρῆτας εἰς ἐπανάστασιν, ἧς ψυχὴ ἀνεδείχθη ὁ σεβαστὸς Σκορδύλης καταγόμενος καὶ αὐτὸς, ὡς καὶ οἱ ἀνωτέρω, ἐκ τῶν βυζαντινῶν ἀρχόντων οἱ ὁποῖοι εἶχον ἀποικισθεῖ εἰς τὴν νῆσον μετὰ

τὴν ἀνάκτησιν αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ. Οἱ ἐπαναστάται κυρίευσαν, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ κινήματος, τὰ φρούρια τοῦ Μιραμπέλλου καὶ τῆς Σιτείας. Ὁ δὲ δοὺξ Τιέπολος, μὴ ἔχων πεποίθησιν εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις ἐκάλεσεν ἐκ τῶν Κυκλάδων ἐπίκουρον τὸν Μάρκον Σανοῦτον, δοῦκα τῆς Νάξου, ὑποσχεθεὶς εἰς αὐτὸν νὰ πληρώσῃ τοὺς μισθοὺς τῶν στρατιωτῶν οὓς θὰ παρελάμβανε μεθ' ἑαυτοῦ. Τῷ ὄντι δὲ τῇ βοηθείᾳ τοῦ Σανούτου, οἱ Ἐνετοὶ τῆς Κρήτης ἀνέκτησαν τὰ ὑπὸ τῶν ἀνταρτῶν ἁλωθέντα φρούρια καὶ ἐπανήγαγον σχεδὸν τὴν ἡσυχίαν. Ἀλλὰ τότε ἐπῆλθον διχόνοιαι καὶ ἀντιζηλίαι μεταξὺ τοῦ δουκὸς Κρήτης καὶ τοῦ Σανούτου, τὰς ὁποίας ἐπωφελήθεὶς ὁ Σεβαστὸς Σκορδύλης, ἔπεισε τὸν Σανοῦτον νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ἐπανάστασιν, διὰ νὰ ῥίψῃ ἐκ τῆς ἀρχῆς καὶ ἀποπέμψῃ ἐκ τῆς νήσου τὸν Τιέπολον. Τούτων δὲ συμφωνηθέντων ὁ Σκορδύλης ἐξήγειρεν αἰφνιδίαν στάσιν ἐν Χάνδακι, εἰς ἣν ἔλαβε μέρος καὶ ὁ Μάρκος Σανοῦτος, αὐτὸς ἐκεῖνος ὅστις εἶχε συνομολογήσει μετὰ τοῦ Βονιφατίου τὴν πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς πώλησιν τῆς Κρήτης! Ὁ Χάνδαξ ἐκυριεύθη ὑπὸ τῶν στασιαστῶν, ὁ δὲ δοὺξ Ἰάκωβος Τιέπολος ἐδραπέτευσε μεταμφιεσθεὶς εἰς γυναῖκα καὶ καταβὰς ἐκ τοῦ τείχους διὰ σχοινίου. Ὁ φυγὰς κατέφυγεν εἰς τὸ ὀχυρὸν φρούριον τοῦ Τεμένους. Ὁ δὲ Μάρκος Σανοῦτος κηρυχθεὶς ἀρχηγὸς τῶν ἐπαναστατῶν ἄφηκε τὴν φρούρησιν τοῦ Χάνδακος εἰς τὸν ἀδελφόν του Στέφανον, καὶ ἐξελθὼν εἰς τὰς ἐπαρχίας κατέλαβε τὰ φρούρια αὐτῶν, ἐκτὸς τοῦ Τεμένους καὶ τινων ἄλλων, καὶ ὑπέταξε τὴν νῆσον, ἐπολιόρκησε δὲ καὶ τὸν δοῦκα εἰς τὸ Τέμενος. Ἀλλὰ τότε ἔφθασαν οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Ἐνετίας Δομένικος Κουτρίνος καὶ Σάντο Μπετάνιο μετὰ μεγάλης δυνάμεως πεζῶν καὶ ἱππέων. Διὰ τῶν ἐπικουριῶν δὲ τούτων οἱ Ἐνετοὶ ἀνέκτησαν τὸ Λασίθι, ἐκστρατεύσαντες δὲ νύκτωρ κατὰ τοῦ Χάνδακος, ἀνέβησαν διὰ κλιμάκων εἰς τὰ τείχη καὶ κατέλαβον ἐξ ἀπίνης καὶ ἀναιμωτεὶ τὴν πόλιν, συλλαβόντες καὶ τὸν Στέφανον Σανοῦτον, ὃν ἔρριψαν εἰς τὰ δεσμά. Ἡ εἴδησις αὕτη ἀπεθάρρυνε τὸν Μάρκον Σανοῦτον, ὅστις ἐζήτησεν εἰρήνην. Οἱ δὲ Ἐνετοὶ ἐδέχθησαν προθύμως τὴν κατάπαυσιν τῶν ἐχθροπραξιῶν, αἱ ὁποῖαι ἐπὶ δύο ἔτη συνεκλόνισαν ἐκ θεμελίων τῆς ἐπὶ τῆς νήσου κυριαρχίαν αὐτῶν. Καὶ ὁ Σανοῦτος

Ρέθυμνος

ἐξασφαλίσας ἀμνηστείαν ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ εἴκοσι ἐκ τῶν Κρητῶν ἀρχηγῶν καὶ λαβὼν χρηματικήν τινα ἀποζημίωσιν, ἀπῆλθεν ἐκ τῆς νήσου μετὰ τῶν στρατευμάτων του.

Τὸ ἡφαίστειον τῶν ἐπαναστάσεων, ὑποφλέγον, ἐζήτει τὴν ἐλαχίστην ἀφορμὴν νὰ ἐκραγῇ. Τοιαύτη δὲ ἀφορμὴ ἐδόθη μετὰ πέντε ἔτη διὰ τῆς ἁρπαγῆς τῶν ἵππων τοῦ Πέτρου Σκορδύλη ὑπὸ Ἐνετῶν, παρακινηθέντων, ὡς ἐλέγετο, ὑπό τινος Φιλαναίου, καστελλάνου τοῦ φρουρίου Ρεπαριτάνου καὶ ἄλλων πιέσεων τῶν Ἐνετῶν ὑπαλλήλων. Ὁ δοὺξ Παῦλος Κουερίνης, φοβούμενος μὴ λάβῃ τὸ πρᾶγμα σοβαρὰς διαστάσεις ἕνεκα τῆς ἰσχύος τοῦ οἴκου τῶν Σκορδυλῶν, διέταξε ν' ἀποδοθῶσιν οἱ ἵπποι. Ἀλλ' ἡ διαταγὴ φαίνεται ἐβράδυνε νὰ ἐκτελεσθῇ, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ τούτῳ τὸ κατὰ τῶν Ἐνετῶν μῖσος τῶν Ἑλλήνων, προφασιζομένων τὴν ὑπόθεσιν τῶν κλαπέντων ἵππων, ἐξερράγη εἰς ἐπανάστασιν, ἧς ἡγοῦντο ὁ Κωνσταντῖνος Σκορδύλης καὶ οἱ Θεόδωρος καὶ Μιχαὴλ Μελισηνοί. Ἡ κομητεία Ρεπαριτάνο προσεβλήθη καὶ ἐλεηλατήθη· ἐν βραχεῖ δὲ διαστήματι τὰ ἀνατολικὰ μέρη τῆς Κρήτης, ἀπὸ Μυλοποτάμου μέχρι τοῦ Σαμωνίου (Σιδήρου) ἀκρωτηρίου ἐξηγέρθησαν. Ὁ δοὺξ ἀπέστειλε κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν τοὺς στρατηγοὺς Πέτρον Τονίστον καὶ Ἰωάννην Γκρίτην μετὰ μεγάλης δυνάμεως. Ἀλλ' ἐνῶ διήρχοντο διά τινος δάσους ἐπέπεσον κατ' αὐτῶν οἱ Κωνσταντῖνος Σεβαστὸς καὶ Θεόδωρος Μελισηνὸς μετὰ πολλῶν ἐπαναστατῶν καὶ τοὺς ἔτρεψαν εἰς ἄτακτον φυγήν. Μέγας ἀριθμὸς τῶν Ἐνετῶν κατεσφάγη· ἐφονεύθη δὲ καὶ ὁ στρατηγὸς Γκρίτης, ἀνὴρ μεγάλης στρατιωτικῆς ἀξίας καὶ φήμης, καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἀξιωματικοί· πάμπολλοι δὲ στρατιῶται, ἀπορρίψαντες τὰ ὅπλα των, μόλις κατώρθωσαν νὰ διαφύγωσι τὸν ὄλεθρον διὰ τῆς φυγῆς. Ἡ ἧττα αὕτη καὶ ἄλλαι ἐπακολουθήσασαι, τοσοῦτον φόβον ἐνέπνευσαν τοῖς Ἐνετοῖς, ὥστε ἔσπευσαν νὰ συνθηκολογήσωσιν ἐπισήμως τὴν 13 Σεπτεμβρίου 1219 πρὸς τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν ἐπαναστατῶν Κωνσταντῖνον Σκορδύλην καὶ ἀδελφοὺς Μελισηνούς. Διὰ τῆς συνθήκης ταύτης παρεχωρήθησαν ὑπὸ τοῦ δουκὸς εἰς τοὺς εἰρημένους ἀρχοντορρωμαίους τιμάρια ἐκ τῶν πρὸς τὸ ἀνατολικὸν μέρος τοῦ ποταμοῦ Μουσέλλα δημοσίων γαιῶν, ἀντὶ ἐτησίου τέλους 1000 χρυσῶν καὶ αὐτουσίων προϊόν-

των, αὐτοὶ δ' ὑπεσχέθησαν πίστιν πρὸς τὴν Ἐνετικὴν κυριαρχίαν καὶ κατετάχθησαν μεταξὺ τῶν Ἐνετῶν φεουδαρχῶν. λαβόντες τὴν διαβεβαίωσιν ὅτι οὐδεὶς Λατῖνος ἤθελε ζημιώσει ἢ φορολογήσει αὐτοὺς καὶ ὅτι τὰ ἐν τῇ περιφερείᾳ αὐτῶν μοναστήρια ἤθελον ἀπολαμβάνει πλήρη ἐλευθερίαν.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἅπαν τὸ δεδουλωμένον γένος εἶχεν ἐστραμμένα τὰ βλέμματα πρὸς τὴν Νίκαιαν. Καὶ αἱ ἐλπίδες τῶν μεγαθύμων ἀνδρῶν, αἵτινες εἶχον ἀναστυλώσει ἐν τῷ ἀποκέντρῳ ἐκείνῳ τμήματι τοῦ βυζαντινοῦ κράτους τὴν ὀρθόδοξον Βυζαντινὴν αὐτοκρατορίαν, μετελθόντων εἰς ἅπαντα τὸν Ἑλληνισμόν, πρὸ πάντων δὲ εἰς τοὺς Κρῆτας, οἵτινες ἐκ τῶν ἀποτυχιῶν των ἤντλουν, ὡς ὁ Ἀνταῖος, νέας δυνάμεις καὶ καρτερόψυχίαν. Ἡ σύστασις νέων φεούδων ἐνέτεινε τὴν ἀγανάκτησιν τῶν Κρητῶν κατὰ τῆς ξενικῆς κυριαρχίας. Καὶ τὸ 1228 ἐξερράγη νέα ἐπανάστασις. Μάτην ἡ Δημοκρατία τῆς Ἐνετίας ἤλπισεν ὅτι διὰ τῶν παροχῶν, ἃς κατὰ τὴν προηγουμένην ἐπανάστασιν εἶχε κάμει πρὸς τοὺς οἴκους τῶν Σκορδύλιδων, τῶν Μελισηνῶν καὶ ἄλλων ἀρχοντορρωμαίων, ἐξησφάλιζε τὴν πρὸς τὴν κυρίαρχον πίστιν αὐτῶν. Οἱ Σκορδύλιδες, ὁ Μιχαὴλ Μελισηνός, ὁ Μιχαὴλ Ἀρχολέος, ὁ Νικόλαος Δαιμονογιάννης καὶ ἄλλοι, πρὸ πάντων δὲ οἱ ἀδελφοὶ Δρακοντόπουλοι, Μανουὴλ καὶ Κωνσταντῖνος, ἤρχισαν νὰ ἐξεγείρωσι τὸν λαὸν τῆς Κρήτης εἰς ἐπανάστασιν. Οἱ ἐπαναστάται ἐπιπεσόντες κατὰ τῶν ἐν τῇ ὑπαίθρῳ χώρᾳ Ἐνετῶν κατέσφαξαν πολλοὺς καὶ ἐλεηλάτησαν τὰ ἀρχοντικὰ τιμάρια. Καὶ τὸ κίνημα ἐλάμβανε σοβαρωτάτας διαστάσεις. Ὁ δοὺξ Κρήτης ὡπλισε στρατόν, ἀλλὰ μὴ δυνάμενος ν' ἀναχαιτίσῃ τὴν ὁρμὴν τῶν ἀνταρτῶν, ἐκάλεσεν εἰς ἐπικουρίαν τὸν ἀρμοστὴν τῶν νήσων Μάρκον Σανοῦτον, ὅστις ἐθεωρεῖτο πλέον ὡς εἰδικὸς διὰ τοὺς Κρητικοὺς πολέμους, ὡς κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα ἐθεωρεῖτο ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς, ὁ ἐπικληθεὶς *Κρητικός*. Ἐξώρκιζε δὲ αὐτὸν ὁ δοὺξ νὰ σπεύσῃ, χάριν τῆς Δημοκρατίας, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐκινδύνευε ν' ἀποσπασθῇ ἡ νῆσος. Ὁ Σανοῦτος μετέβη εἰς Κρήτην μετὰ στόλου καὶ στρατοῦ, ὠχύρωσε δὲ μέρη τινὰ τῆς νήσου, ἵνα ἀντιστῇ εἰς τὰς ἐφόδους τῶν ἐπαναστατῶν

Οἱ δὲ Κρῆτες ἐξ ἄλλου ἐζήτησαν τὴν ἐπικουρίαν τοῦ ἐν Νικαίᾳ βασιλεύοντος Ἰωάννου Δούκα Βατάτσῃ μὲ τὴν ὑπόσχεσιν νὰ ἑνωθῇ ἡ Κρήτη εἰς τὸ κράτος τῆς Νικαίας, ἅμα θὰ ἐξεδιώκοντο οἱ Ἐνετοί. Ὁ Βατάτσης ἀπέστειλεν ἐκ Λέσβου, ἡ ὁποία ἀνῆκεν εἰς τὰς κτήσεις του, τριάκοντα τρεῖς γαλέρας. κατά τινα Ἐνετικὴν μαρτυρίαν, καὶ στρατὸν πρὸς βοήθειαν τῶν Κρητῶν. Μάχαι πολλαὶ καὶ πεισματώδεις συνεκροτήθησαν καὶ ὁ ναύαρχος τοῦ Βατάτσῃ ἐκυρίευσε τὴν Ρεθύμνην, καὶ κατόπιν καὶ αὐτὸν τὸν Χάνδακα· ἐκυριεύθη ἐπίσης τὸ Μυλοπόταμον καὶ τὸ Καινούργιον, πεισματώδης δὲ ἀγὼν συνήφθη εἰς τὸ φρούριον τοῦ Βονιφατίου. (1)

Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ὁ Σανοῦτος, ἀπῆλθε πάλιν ἐκ τῆς νήσου, διαφθαρεὶς διὰ χρημάτων ὑπὸ τοῦ Βατάτσῃ, ὡς λέγουσιν οἱ Ἐνετοὶ χρονογράφοι, μᾶλλον δὲ καταπτοηθεὶς ὑπὸ τῶν νικῶν τῶν Ἑλλήνων. Ἀλλὰ νέαι ἐπικουρίαι ἐξ Ἐνετίας ἐβοήθησαν τοὺς ἀποίκους νὰ παρατείνωσι τὴν ἀντίστασιν ἐπὶ μακρόν. Ἐπὶ τέλους δὲ ἠνάγκασαν καὶ αὐτὸν τὸν Ἕλληνα ναύαρχον νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸν Χάνδακα καὶ ἀπέλθῃ μετὰ τῶν πλοίων του. Ἀλλὰ παρὰ τὰ Κύθηρα ἡ τρικυμία συνέτριψε τὸν στόλον του, σωθέντων μόνον τριῶν μικρῶν πλοίων. Καίτοι ἐγκαταλειφθέντες ὅμως οἱ Κρῆτες ἐξηκολούθησαν τὸν ἀγῶνα. ἀναγκάσαντες τοὺς Ἐνετοὺς νὰ στείλωσι πρέσβεις πρὸς τὸν Βατάτσην, ζητοῦντες τὴν μεσολάβησίν του πρὸς συνομολόγησιν εἰρήνης. Ἀποτυχόντος δὲ τοῦ διαβήματος αὐτῶν ἔθεσαν ἄλλο μέσον εἰς ἐνέργειαν τὰς παραχωρήσεις. Καὶ ὁ τότε δοὺξ Κρήτης Ἄγγελος Γραδένικος, ἐσυνθηκολόγησε τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1234 μὲ τὸν Κωνσταντῖνον Σκορδύλην καὶ Μιχαὴλ Μελισσηνόν, ἐπικυρώσας καὶ ἐπεκτείνας τὰς προηγουμένας αὐτῶν κτήσεις ἀπὸ τοῦ Πατρέα ποταμοῦ μέχρι τοῦ Ἄτη, ἐπὶ τῷ ὅρῳ νὰ ὁμόσουν ἐκ νέου πίστιν εἰς τὴν Δημοκρατίαν. νὰ προσφέρωσι δὲ κατ' ἔτος 58 λίτρας κηροῦ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Μάρκου. Παρητήθη δὲ ἡ Ἐνετικὴ κυβέρνησις τῆς διανομῆς τῶν νέων φεούδων.

Ἀλλὰ καίτοι οἱ εἰρημένοι ἀρχηγοὶ ὑπετάγησαν, ἡ ἐπανάστασις ἐξηκολούθησεν ὑπὸ τοὺς ἀδελφοὺς Δρακοντοπούλους, τοὺς Ἀνατο-

(1) Οἱ Ἐνετοὶ ἔκτισαν τὸ φρούριον τοῦτο πρὸς τιμὴν τοῦ Μαρκησίου τοῦ Μομφερράτου. Ἐντεῦθεν δ' ἔλαβε τὸ ὄνομα, κατὰ παραφθορὰν ἡ σημερινὴ ἐπαρχία τοῦ Μονοφατσίου.

λικούς, τοὺς Σουβρῖτας, τοὺς Καλλοτέρους καὶ ἄλλους. τοὺς ὁποίους ἐξηκολούθει ἐνθαρρύνων καὶ ὑποθάλπων ὁ Βατάτσης. Ἀλλὰ καὶ οὗτοι ἐπὶ τέλους, μετὰ ἑξαετῆ ἀγῶνα, ἐσυνθηκολόγησαν, ὑποχρεωθέντων τριάκοντα ἐπιφανῶν ἐκ τῆς οἰκογενείας τῶν Σουβριτῶν νὰ κατοικῶσιν εἰς τὸ φρούριον τοῦ Βονιφατίου, ἵνα διατελῶσιν ὑπὸ τὴν ἐπιτήρησιν τῆς Ἐνετικῆς ἐξουσίας. Ἀλλὰ πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς Δρακοντοπούλους οἱ Ἐνετοὶ ἐφάνησαν ἄσπονδοι καὶ προεκήρυξαν ἀμοιβὴν διὰ τὰς κεφαλάς των. Καὶ οἱ φιλοπάτριδες ἀδελφοὶ μετὰ μυρίων κινδύνων κατώρθωσαν νὰ δραπετεύσωσιν ἐκ τῆς νήσου. Κατ' ἄλλους ὅμως συλληφθέντες ἐκαρατομήθησαν ἐν Χάνδακι.

Μετὰ δεκαεπτὰ ἔτη, τὸ **1251**, νέα ἐπανάστασις ἐξερράγη. Οἱ ἐπαναστάται. ἀποδιώξαντες τοὺς Ἐνετοὺς ἱππότας ἐκ τοῦ ἀκρωτηρίου Σπάθα καὶ ἄλλων μερῶν ἐν οἷς κατεῖχον πλούσια τιμάρια. τὰ ὁποῖα ἀνῆκον ἄλλοτε εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ τὰ ὁποῖα εἶχε σφετερισθεῖ, καὶ δωρήσει εἰς τοὺς ἀποίκους ἡ Ἐνετικὴ ἐξουσία, ἀνέκτησαν τὰ ἀρχαῖα των προνόμια. Ἀλλ' ἡ Ἐνετία ἀποστείλασα στρατόν. κατέστειλε τὴν ἐπανάστασιν τάχιστα καὶ ἀναλαβοῦσα τὰ καταληφθέντα ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν κτήματα ἀπέδωκεν αὐτὰ εἰς τοὺς πρώην κυρίους των καὶ εἰς νέους ἀποίκους. Ἑβδομήκοντα νέοι ἱππόται μετηνάστευσαν εἰς Κρήτην ἐπὶ τῇ περιστάσει ταύτῃ, ὥμοσαν δὲ καὶ οὗτοι καὶ οἱ προγενέστεροι νὰ τηρήσωσι πίστιν καὶ εὐλάβειαν πρὸς τὸν Δοῦκα τῶν Ἐνετῶν καὶ τοὺς διαδόχους του, νὰ φυλάττωσι δέ, περιφρουρῶσι καὶ ὑπερασπίζωσι τὴν νῆσον κατὰ πάσης ἐξωτερικῆς καὶ ἐσωτερικῆς προσβολῆς. Ὁ αὐτὸς ὅρκος ἐπεβλήθη εἰς τὰ τέκνα αὐτῶν. ἡ δὲ πώλησις τῶν ἀπονεμομένων τιμαρίων καὶ δουλοπαροίκων διὰ ρητῶν διατάξεων ἀπηγορεύθη. Ἐπὶ τέλους, εἰς ἐπίμετρον ἀσφαλείας. ἐπεβλήθη εἰς τοὺς νεοσυλλέκτους ν' ἀνοικοδομήσωσι καὶ περιτειχίσωσι τὴν πόλιν Κυδωνίαν, πρὸς τὸ ρηθὲν ἀκρωτήριον γειτονεύουσαν. τοῦθ' ὅπερ καὶ ἐγένετο. τῆς πόλεως ἀνοικοδομηθείσης ὑπὸ τὸ ἰταλικὸν ὄνομα **Canea** ἢ **la Canea**, ὁμοιόφθογγον τοῦ Ἑλληνικοῦ Χανιά. Ἐκ τῆς νέας πόλεως τὸ μὲν ἥμισυ (τὸ Καστέλι) ἐκράτησε δι' ἑαυτὴν ἡ Ἐνετικὴ κυβέρνησις. τὸ δ' ἕτερον ἥμισυ παρεχώρησεν εἰς ἀποίκους καὶ ἰθαγενεῖς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β (1)

Ἀνάκτησις Κωνσταντινουπόλεως.— Ἀπόπειρα Βυζαντινῶν ἐν Κρήτῃ.—Ἐρεθισμὸς ἐν τῇ νήσῳ —Συλλήψεις καὶ ἀπαγχονισμοί.—Ἔκρηξις τῆς ἐπαναστάσεως τῶν Χορτατσῶν —Ὁ Ἀλέξιος Καλλέργης κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν.—Νίκη τῶν Ἑλλήνων —Ὀχλαγωγία ἐν Χάνδακι.— Μαρῖνος Μπροζίνης — Μαρῖνος Γραδένικας.—Ματατρόπωσις τῶν Ἐπαναστατῶν.— Ἡ ἐκδίκησις.

Ἐνῷ ταῦτα εἰς Κρήτην διεπράττοντο, ἐν προνοίᾳ πάσης ἄλλης ἐνδεχομένης ἐπαναστάσεως, συμβάντα σπουδαῖα, κατ' ἄλλου τρόπου προέβαιναν ἀπειλοῦντα ἐξ ἀνατολῆς τὴν καθεστῶσαν οἰκονομίαν τῆς Εὐρώπης.

Ὁ θρόνος τῶν Βαλδουίνων ἑταιμόρροπος ἐσείετο. Ὁ Λατινικὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνος, διὰ βίας καὶ προδοσίας ἱδρυθείς, ἐκλονεῖτο καθάπερ δόναξ, οὗ τὸ στέλεχος συνέτριψε καταιγίς. Πεντήκοντα ἐτῶν δυναστεία, οἴμοι! Εἰς οὐδὲν ἄλλο ἐχρησίμευσεν, ἢ εἰς τὴν κερμάτισιν τῆς Γραικικῆς ἐπικρατείας, καὶ τὴν ἐπίσπευσιν τῆς Ὀθωμανικῆς κατακτήσεως· δυναστεία νέα μὲν τὴν ἡλικίαν, ἀλλὰ γραῖα ἤδη καὶ ἐκτετηκυῖα τὴν δύναμιν. Ἐλεεινή, οἰκτίστη ὑπὲρ πάντα λόγον ἦτο πραγματικῶς ἐν τῷ τότε χρόνῳ ἡ ἐσωτερικὴ τῆς βασιλευούσης κατάστασις. Ὁ μὲν ἀπόγονος τοῦ Α' Βαλδουίνου καὶ δεύτερος τὴν σειράν, ἔνδαλμα βασιλέως μᾶλλον ἢ αὐτοκράτωρ, τὸ δὲ ταμεῖον, πάντως κενόν, ὁ δὲ στρατὸς γογγύζων καὶ αὐτομολῶν, τὰ δὲ λοιπὰ τῆς πολιτείας ἐν ἀταξίᾳ. Καὶ ἔσω μὲν τῆς πόλεως, δυσμενέστατον ὑπῆκοον, διὰ τὰς ἐθνικὰς ἀναμνήσεις, ὑπῆκοον τὴν

1) Ἐντεῦθεν ἀρχίζουν τὰ «Ἱστορικὰ Σκηνογραφήματα» τοῦ Σ. Ζαμπελίου.

εὐκαιρίαν τῆς ἀποστασίας καραδοκοῦν, ἔξω δὲ, ἢ φίλους ψοφοδεεῖς, ἢ σύμμαχους ἀνισχύρους. Τοὐναντίον, ἡ αὐτοκρατορία τῆς Νικαίας, ὑπ' ἀνδρῶν φρονίμων διεπομένη, καὶ ὑπὸ τῶν συμπαθειῶν σύμπαντος τοῦ δεδουλωμένου γένους ἐνισχυομένη καὶ βοηθουμένη, ἡμέραν παρ' ἡμέραν ἐπερρωνύετο. Ἀλλ' ἐπεβοήθουν αὐτῇ καὶ οἱ καιροί. Τοῦ ἀειμνήστου Δούκα Βατάτσου παρὰ τὸ Νύμφαιον ἀποβιώσαντος, ἐλάμβανεν ὡς ἐπίτροπος τὰς ἡνίας τῆς Ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας ἕτερος ἀνὴρ τολμητίας καὶ μεγαλεπίβολος, ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος, ἔγγονος μὲν μητρόθεν τοῦ Ἀλεξίου τοῦ Ἀγγέλου, πρῶτος δὲ τῆς βασιλικῆς ἐκείνης καὶ πολυπαθοῦς τῶν Παλαιολόγων γενεᾶς. Ὁ Μιχαὴλ εἰ καὶ πλαγίως ἐκ βασιλέων καταγόμενος, ἐγεννήθη ἰδιώτης, ἀλλ' ὁ νοῦς του πέφυκεν ὄντως βασιλικὸς ἐν ἀκμῇ τοιαύτῃ, ὄντως πρὸς τὸ ἔθνος σωτήριος. Μία τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ, ἥτις κατ' ἰδίαν περιεποιήθη τὸ βρέφος εἰς τὰ σπάργανα, ἐβεβαίου, ὅτι ἄλλο μέσον παρὰ τὸ ἑπόμενον βαυκάλημα δὲν ἐνήργει πρὸς κατάπαυσιν τῶν θρήνων αὐτοῦ. Κατὰ δυστυχίαν, οὔτε τὸ ἀφελὲς τῆς γλώσσης, οὔτε τὸ μέτρον ἐτήρησεν ὁ χρονογράφος· ἀλλὰ πειρώμεθα ἡμεῖς νὰ ἐπισκευάσωμεν αὐτὰ ἐπὶ τὸ πιστότερον.

«Σίγα, Μιχαήλ μου, σίγα, καὶ θὰ γείνῃς αὐτοκράτωρ,
Ἀπὸ τὴν Χρυσῆν τὴν Πύλην νὰ εἰσέλθῃς εἰς τὴν Πόλιν!
Σίγα πεπρωμένος εἶσαι ἔνδοξα νὰ κατορθώσῃς!»

Τὸ βαυκάλημα τῆς παρθένου ἐξέφραζε τὴν διάπυρον εὐχὴν ἁπάσης τῆς Ἑλληνικῆς γενεᾶς, προεμήνυε τὴν ἑτοίμην πτῶσιν τῶν Βαλδουίνων. Γνωστὰ τὰ τοῦ Βυζαντίου ἐπὶ Μιχαὴλ τοῦ Παλαιολόγου. Ἔντρομος ὁ Λατῖνος αὐτοκράτωρ ἐξεγερθεὶς ἐν μέσῳ τῆς νυκτός, ἄλλο τι, παρὰ τῆς ζωῆς τὴν σωτηρίαν δὲν ἐπεθύμησε. Καὶ τοὐλάχιστον οἱ εἰς Νίκαιαν ἄλλοτε καταφυγόντες Ἕλληνες βασιλεῖς, ἔσωσαν καὶ μεθ' ἑαυτῶν ἐκόμισαν τὰ σύμβολα τῆς βασιλείας. Ἀλλ' οὗτος, φοβηθεὶς καὶ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ στολὴν ἐξέβαλε κατὰ τὴν ἀπόδρασιν καὶ πᾶν ὅ,τι πολύτιμον ἀπέρριψε καθ' ὁδὸν καὶ διάδημα, καὶ σκῆπτρα, καὶ πορφύραν. Οἰωνὸς ἐμφαίνων, ὅτι ἀνεπιστρεπτεὶ ἀπήρχετο ἡ Λατινικὴ κατάκτησις τοῦ Βυζαντίου! Οὕτως ἔληξεν ἐ-

λεινὴ ἡ ἐλεινῶς ἐγκαινισθεῖσα λιστρικὴ τῆς Δ'. Σταυροφορίας ἐπιχείρησις. Τὰ βασιλικὰ σύμβολα τῶν Βαλδουίνων, ἐπὶ λόγχης ἐξαρτηθέντα, διῆλθον ἐν τωθασμοῖς καὶ χλευάσμασι τὰς ἁγιὰς Κωνσταντινουπόλεως.

Ἡ χαρμόσυνος τῆς ἐπανακτήσεως ἀγγελία διέτρεξε πάσας τὰς ὁδοὺς τῆς Ἑλλάδος μετὰ ταχύτητος ἠλεκτρικῆς. Οἱ καταπιεζόμενοι ὑπὸ τὸν Λατινικὸν ζυγὸν λαοὶ ἀνέλαβον θάρρος καὶ ἐλπίδα. Κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον, Ἰκάριός τις Εὐβοεύς, προσεταιριζόμενος ἄλλους πολλοὺς τῶν συμπολιτῶν του, ἀποστατεῖ τῆς Ἐνετικῆς κυριαρχίας, καὶ καταλαμβάνει ἄκραν τινὰ τῆς νήσου ὀχυράν, ὅθεν, συχνάκις ἐφορμῶν, ληΐζεται τοὺς ἀγροὺς καὶ τὰς κώμας τῶν Ἰταλῶν. Μετ' ὀλίγον δὲ γίνεται ἐγκρατὴς καί τινος πολιχνίου, ἐξ οὗ καὶ πρὸς μάχας ἐμφανεῖς παρατασσόμενος, ἀποτόμως ἀντιτίθεται πρὸς τὸν Ἐνετὸν στρατάρχην. Ἀλλά, φοβηθεὶς ἀκολούθως μὴ οὗτος ἐνδυναμωθεὶς τὸν χειρώσῃ ἐπὶ τέλους, ἔσπευσε νὰ στείλῃ πρεσβείαν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Μιχαήλ, ἐπιζητῶν βοήθειαν· συγχρόνως δέ, φρουρὰν ἐπιστήσας εἰς τὸ πολίχνιον, αὐτὸς ἐκεῖνος αὐτοπροσώπως ἦκει πρὸς τὸν βασιλέα, ὑποσχόμενος νὰ ἐπαναγάγῃ τὴν νῆσον ὅλην εἰς τὸ κράτος τῶν Βυζαντινῶν.

Ἡ ἐπινοηθεῖσα αὕτη ἐκστρατεία ἐξετελέσθη, καὶ ηὐδοκίμησε μέχρι τινός. Ὁ Ἰκάριος, ἀγαγὼν εἰς Εὔβοιαν Γραικικὸν στρατόν, ἐκυρίευσεν ἐξ ἐπιδρομῆς τὴν πόλιν, καὶ τοὺς μὲν τῶν Λατίνων ἀπέκτεινεν, ἄλλους δ' ἠχμαλώτισεν, τὸν δὲ ἀρχηγὸν τῆς νήσου ζῶντα χειροῦται, καὶ κομίζει εἰς Κωνσταντινούπολιν. Περίεργον τὸ τέλος τοῦ Ἐνετοῦ τούτου, κατὰ Γρηγοραν.(1) «Εἰσελθὼν ἐν τοῖς βασιλείοις, διηγεῖται ὁ ἱστορικὸς οὗτος περὶ τοῦ αἰχμαλώτου, καὶ στὰς πρὸ τῆς πύλης ὡς δεσμίῳ χρεών, καὶ ἰδὼν αὐτὸν μὲν βασιλέα (τὸν Μιχαὴλ) καθήμενον ἐπὶ τοῦ βασιλείου θρόνου, περὶ δ' αὐτὸν πᾶσαν τὴν Σύγκλητον μετὰ λαμπροῦ καὶ κοσμίου τοῦ σχήματος ἱσταμένην, τὸν δ' Ἰκάριον, τὸν χθὲς καὶ πρότριτα δοῦλον, νῦν μετὰ λαμπρᾶς μὲν τῆς ἐσθῆτος, σοβαροῦ δὲ τοῦ ἤθους εἰσιόντα καὶ ἐξιόντα, καὶ πρὸς οὓς βασιλεῖ κοινολογούμενον, ἀπορρήγνυσιν εὐθὺς τὸν φυ-

1) Νικηφ. Γρηγορᾶ, Β Δ'. 5, σελ. 97. Ἔκδ. Βόν.

χην καὶ πίπτει πρηνὴς ἐπ' ἐδάφους ἐξαίφνης, μὴ δυνηθεὶς ἐνεγκεῖν τὸ τῆς βιαίας τύχης παράλογον.»

Ὑπὸ τῆς πρώτης ταύτης ἐπιτυχίας ὁ Μιχαὴλ ἐμψυχωθείς, ἐξαρτύει πλεῖστον ναυτικόν, καὶ παρασκευάζει στρατὸν θαλάττιον, συντεθειμένον ὑπὸ Τζακώνων, οὓς ἀποστέλλει κατὰ Λατίνων· διὰ τούτων δὲ ταχέως προσλαμβάνει τινὰς τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, ἐν αἷς τὴν Λῆμνον, καὶ Χίον, καὶ Ρόδον, ἄλλας δὲ τοῖς Ἰταλοῖς δουλευούσας κακοποιεῖ. Αὐτοκρατορικὰ διαγγέλματα προσκάλουν καὶ Εὐβοεῖς καὶ Κρῆτας καὶ Νάξιους, καὶ ὅσους ἄλλους τῆς ἀνορθωθείσης βασιλείας λαοὺς, νὰ συνδράμωσι τὸν ναύαρχον Φιλανθρωπηνὸν εἰς πᾶσαν πολεμικὴν ἐπιχείρησιν, ἀποβλέπουσαν τοῦ Λατινικοῦ ζυγοῦ τὴν ἀπόρριψιν, καὶ τὴν ὁλομέλη ἀποκατάστασιν τῆς Ἑλληνικῆς αὐτονομίας. Ὅθεν καὶ πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ τούτου ἑξήκοντα τριήρεις ἀπεβίβασαν τῷ 1261 τὸν ῥηθέντα Γασμουλικὸν καὶ Τζακωνικὸν στρατὸν εἰς τὰ δυτικὰ τῆς Κρήτης παράλια, παρόντος καὶ τοῦ Ἰωάννου, ἀδελφοῦ τοῦ βασιλέως.

Ἅμα ὡς ἔμαθον τὴν ἐχθροπραξίαν οἱ Ἐνετοὶ τῆς Κρήτης καὶ τῆς Εὐβοίας δὲν ἔμεινον ἄπρακτοι. Ὅθεν ἐξαρτύσαντες καὶ αὐτοὶ τριήρεις καὶ τετρήρεις ὑπὲρ τὰς τριάκοντα, καὶ συσκευάσαντες ναυτικὸν στρατόν, καὶ πύργους ἐπιστήσαντες ξυλίνους εἰς τὰς πρῴρας τῶν πλοίων, ἡτοιμάσθησαν εἰς ἀντίστασιν. Μετ' ὀλίγον δὲ καὶ μάχη κατά τε ξηρὰν καὶ θάλασσαν συνεκροτήθη, καθ' ἣν σύμπας ὁ στόλος ὁ Γραικικὸς ἐκινδύνευσε νὰ ἀφανισθῇ. Ἀλλὰ τί ὁ ζῆλος τοῦ στρατηγοῦ δὲν ἐνεργεῖ! Ὁ αὐτάδελφος τοῦ Μιχαὴλ Ἰωάννης, ἰδὼν ἐπὶ ξυροῦ ἀκμῆς τὴν ναυτικὴν αὐτοῦ δύναμιν, ἀμέσως ἀποπηδᾷ τοῦ ἵππου, καὶ μετὰ δακρύων πολλῶν ῥίπτων χαμαὶ τὰ σύμβολα τῆς δεσποτικῆς ἀξίας, εὔχεται καὶ ὑπόσχεται εἰς Θεὸν νὰ παραιτηθῇ διὰ βίου τῆς περιβλέπτου θέσεώς του, ἐὰν ὁ στόλος διασωθῇ. «*Γυμνός, ἀνεβόησεν, ἐξῆλθον ἐκ κοιλίας μητρός μου, γυμνὸς καὶ ἀπελεύσομαι σήμερον!*» Αἱ παρακελεύσεις τοῦ Φιλανθρωπηνοῦ, καὶ τὰ δραστήρια μέτρα ὅσα ὁ Ἰωάννης ἐπενόησε πρὸς σωτηρίαν τῶν πλοίων καὶ τῶν πληρωμάτων, οὐ μόνον ἔσωσαν τὸν κινδυνεύσαντα στόλον ἀπὸ τῆς ἐπικειμένης καταστροφῆς, ἀλλὰ περιπλέον παρέσχον καὶ τὴν νίκην. Ἐὰν πρέπῃ νὰ δώσωμεν πίστιν εἰς τὸν Γρηγοραν, πλὴν

δύο πλοίων Ἐνετικῶν τ' ἄλλα πάντα ἐγένοντο λεία τῶν ἡμετέρων. Διὸ καὶ μήνυτρα προεπέμφθησαν εἰς τὴν βασιλεύουσαν, καὶ ὕμνοι εὐχαριστήριοι ἀνυψώθησαν πρὸς Θεὸν παρὰ τοῦ στρατοῦ. Ὁ δὲ αὐτάδελφος τοῦ βασιλέως «τὰ τῆς δεσποτικῆς ἀξίας ἅπαντα ἀποθέμενος σύμβολα, οὕτως εἰς τὸ Βυζάντιον ἦκεν ἀξύμβολος, ἐπὶ τοῦδε τοῦ σχήματος τὸ λεῖπον παραλλάξας τοῦ βίου.»

Ἐν τούτοις, ἡ ἐκστρατεία τῶν Βυζαντινῶν καὶ αἱ προσκλήσεις τοῦ αὐτοκράτορος ἐξανῆψαν εἰς Κρήτην τὰ ζώπυρα τῆς πρό τινος σβεσθείσης ἐπαναστάσεως. Ἡ φήμη τῆς ναυμαχίας ἀστραπηδὸν διαδοθεῖσα, καὶ ὑπὸ τῶν ζηλωτῶν κατὰ τὸ σύνηθες δεινοποιηθεῖσα, ἀνεζωογόνησε τὰς ἐλπίδας τῶν νησιωτῶν, οἵτινες, ὑπὸ τῶν Τσακώνων τοῦ Φιλανθρωπηνοῦ βοηθηθέντες, εἶχον ἤδη διὰ συντόμου πολιορκίας κυριεύσει τὸ φρούριον τοῦ Ἁγίου Νικολάου, κείμενον ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ Ἀρμυροῦ, καὶ ἐπὶ τῶν τειχῶν αὐτοῦ εἶχον ἀναπετάσει τὸν αὐτοκρατορικὸν ἀετόν. Μάτην οἱ Δοῦκες Κρήτης Νικόλαος Δελφῖνος (ΚΒ'. τὴν σειράν). καὶ Νικόλαος Ναβαγέρος. ἢ Ναβιγαϊόζος (ΚΕ'.), καὶ Μάρκος Δάνδολος (ΚΔ'.), καὶ Ἀνδρέας Ζένος (ΚΗ'.), προσπαθοῦσιν ἀλληλοδιαδόχως νὰ περιστείλωσι τὴν ὁρμὴν τῆς ὁσημέραι προχωρούσης ἀνταρσίας. Τὰ πνεύματα ἀφηνίαζον ἀνεπισχέτως. Ἀλλ' ἡ κατάστασις τοῦ βασιλείου ἀποβαίνει καὶ μάλιστα σοβαρὰ ἐπὶ τῆς ἀρμοστείας τοῦ Ἀνδρέου Ζένου. ἀπὸ 1265 μέχρι τοῦ 1269. Τότε, ἀφορμή τις εὐτελὴς κατ' ἀρχάς. ἐπιτείνει τὴν ὀργὴν τῶν κατοίκων κατὰ τῶν καθεστωσῶν ἀρχῶν, καὶ τὰς φλόγας διαδίδουσα τῆς ἐπαναστάσεως. ποιεῖ τὴν νῆσον ὅλην ἀνάστατον.

Δύο σφαγεῖς εὐγενοῦς τινος χήρας Ἰταλίδος ἐδολοφόνησαν ἐν πλήρει μεσημβρίᾳ ἕνα πολίτην Ἕλληνα ἐκ Χάνδακος. Τὸ κακούργημα ἦτο οὐ μόνον μεμελετημένον, ἀλλὰ καὶ ἀποτόμως προηγγελμένον. Οἱ συγγενεῖς καὶ φίλοι, καὶ πελάται τοῦ θύματος. θορυβωδῶς τὸ Ἀρμοστεῖον περικυκλώσαντες, ἐζήτησαντο τὴν ἄμεσον τῶν φονέων καταδίκην, ὁ δὲ Δοὺξ Ἀνδρέας Ζένος συγκατανεύσας, ὑπεσχέθη τὰ προσήκοντα. Καὶ τῷ ὄντι ἀνακρίσεις ἤρξαντο, ἐπιτροπαὶ συνεστήθησαν, καὶ βιβλία κατεστρώθησαν δικογραφικά. Ἀλλ' ἐν τοσούτῳ, ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς νομιμότητος τούτων ἐκτελουμένων,

οἱ ἔνοχοι νύκτωρ ἐδραπέτευσαν. Προητοιμάσθη ἄνωθεν ἡ φυγή: Τί συνέβη; Ἦτο καὶ ὁ Δούξ ἐν τῇ συνεννοήσει τῆς ἀποδράσεως: Πιθανόν. Ὁπωσδήποτε, πτοηθεὶς ὁ Ζένος ὑπὸ τῆς γενικῆς καταβοῆς, καὶ τὰς συνεπείας τῆς πράξεως προνοήσας ἀπέναντι τῆς ὀργώσης ἀποστασίας, ἔσπευσε νὰ ἐκδώσῃ κατὰ τῶν φυγοδίκων ψήφισμα κατασχέσεως ἢ θανάτου. Ἀλλ' ἦτον ἀργά. Ἡ κατὰ τῆς ἐξουσίας δυσμένεια εἶχεν ἤδη εἰς τὸν ἀνώτατον βαθμὸν κορυφοθῇ. Τὸ αἷμα τοῦ δολοροννηθέντος Ἕλληνος διατραγωδηθὲν ὑπὸ ραψῳδοῦ, ἔκραζεν ἐκδίκησιν αὐτοτελεστον εἰς ἀσμάτιον δημῶδες περιπαθῶς συντεταγμένον· σεβάσμιος δέ τις καλόγηρος ἰδίοις εἶδεν ὀφθαλμοῖς τὴν σκιὰν αὐτοῦ, ἐκπηδῶσαν τοῦ τάφου πρὸς ἀνίχνευσιν τῶν σφαγέων. Οὐδεμίαν λοιπὸν ἐπιδέχετο ἡ ἐκδίκησις ἀναβολήν, ἀφοῦ αὐτὸς ὁ *Καταχανᾶς* (1) ἀπήτει τὴν ἔκτισιν τοῦ κακουργήματος. Διό, οἱ τῶν προαστείων καὶ τῶν παρακειμένων χωρίων μεθ' ἅλλων πολλῶν στασιάσαντες, καὶ τὸν Χάνδακα περιστοιχίσαντες, ἠπείλησαν τὰς ἔνδον ἀρχὰς νὰ παραδώσωσι τὴν πρωτεύουσαν εἰς τὸ πῦρ, ἐὰν ἐντὸς συντόμου προθεσμίας δὲν συνελαμβάνοντο οἱ ὑπόδικοι καὶ δὲν ἐπαύοντο αὐθημερὸν οἱ δωροληπται δικασταί. «Ἀπέλθετε, μωροὶ καὶ ἀπονενοημένοι, διαγγέλλουσιν ἀπαντῶντες τοῖς στασιάζουσιν ὁ Δούξ καὶ οἱ σύμβουλοί του· ἀδέκαστος μὲν ἡ δικαιοσύνη τῶν Ἐνετῶν, ἡ δὲ πίστις αὐτῶν ἀπαραβίαστος (fides Venetorum inviolabilis). Ἀπέλθετε εἰρηνικῶς ὑμεῖς, ἡ δ' ἐξουσία θέλει οἰκοθεν διενεργήσει τὰ πρέποντα!» — «Καὶ τίς ὁ ἀποτολμῶν νὰ μᾶς ἐκδιώξῃ ἐντεῦθεν;» ἀποκρίνονται οἱ διαπρεσβευθέντες χωρικοί. Εἰς τὸν λόγον τοῦτον ἐφορμῶντες ἀπροόπτως οἱ τῆς φρουρᾶς, τοὺς μὲν ἀρχηγοὺς τῆς στάσεως συλλαμβάνουσιν, ἐν οἷς καὶ δύο ἱερεῖς, τὴν δὲ ἀσύντακτον ἐκείνην ὀχλαγωγίαν διασκεδάζουσιν. Ἅμα δ' ἔπος, ἅμ' ἔργον· διαταγῇ τοῦ Δουκὸς οἱ ἀνυποπτήτως κατασχεθέντες ἀρχηγοὶ κομίζονται χειρόδετοι εἰς τὸν τόπον τῆς καταδίκης. Ἐκεῖ δὲ συμπίπτει ἐν ἐπεισόδιον ἀξιαφήγητον. Ἦτο μεταξὺ τῶν δεσμίων καὶ τις νεανίας εὐπατρίδης, ὡς δεκαπενταετὴς τὴν ἡλικίαν, τὸ μὲν ἦθος

(1) Οὕτως ὀνομάζεται εἰς Κρήτην ὁ κοινῶς παρ' ἡμῖν καλούμενος β ο υ λ κ ό λ α κ α ς.

ἀτρόμητος, γλυκύτατος δὲ τὴν φωνήν, ὅστις, εἰς τὴν σφαγὴν μετὰ τῶν ἄλλων συρόμενος, ἐβάδιζεν ἀνδρωδῶς, ὑπεροπτικῶς, καὶ τοὺς συντρόφους του ἀνεθάρρει ψάλλων τὸ εἰς ἀνάμνησιν τοῦ δολοφονηθέντος ὁμογενοῦς στιχουργηθὲν ἐλεγεῖον. Ὁ υἱὸς τοῦ Δουκὸς Ζένου, νέος ἐπίσης καὶ αὐτός, προηγεῖτο τῆς συνοδίας τετυρωμένος. Ἡ παράτολμος αὐτὴ γενναιότης τοῦ ἐπιθανάτου παιδὸς ἐσκανδάλισε τὴν ἀλαζονείαν του, ὅθεν διέταξε νὰ ραπίσωσιν αὐτόν. — «Καθόσον φαίνεται, (ἀνέκραξεν ἑτοίμως ὁ ἡρωϊκὸς νεανίσκος, στρέψας πρὸς τὸ Δουκίδιον βλέμμα περιφρονητικόν), ὡς φαίνεται, σὺ φοβεῖσαι ἐμέ, ὅσον ἐγὼ δὲν φοβοῦμαι σέ!» — «Σίγα σπέρμα γενεᾶς ἀπίστου, ὑπέλαβεν ὁ Ἐνετός· παρὰ νὰ ψάλῃς, ἀνύψωσον καλητερα πρὸς Θεὸν τὴν τελευταίαν σου προσευχήν.» — «Ἔχεις δίκαιον, ἀνταπήντησεν ὁ νεανίας· εὔχομαι, λοιπόν, εἰς τὸν Ὕψιστον ὅπως οἱ ἐπιζῶντες πέντε ἀδελφοί μου ἀνταποδώσωσιν εἰς σὲ καὶ εἰς τὸν γένος σου ἑκατονταπλασίονα τοῦ ραπίσματός σου τὸν μισθόν! «Καὶ ταῦτα εἰπών, ὥρμησε βιαίως πρὸς τὸ τεῖχος, ἐφ' ᾧ προσκρούσας τὴν κεφαλὴν ἔπεσεν ἄπνους ἐν τῷ ἅμα. Πέντε τῶν στασιαρχῶν, ὡς ὀγκολογῶν ὁ χρονογράφος ἀναφέρει, πέντε τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἀπηγχονίσθησαν, εἶτα δὲ furono squartati, δηλαδὴ ἐξετέθησαν *τεταρτισμένοι* εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας τῆς πρωτευούσης. Καὶ οἱ μὲν ἱερεῖς, καρθέντες πρῶτον, ἐκαρατομήθησαν, τὰ δὲ ἴχνη τοῦ αἵματος, τῶν τετραμερῶς διασπασθέντων πρὸς γενικὸν παραδειγματισμόν, διέρρανον ἀπ' ἄκρας εἰς ἄκραν τὴν μεγάλην τῆς πόλεως λεωφόρον, φρυασσόντων τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ Δουκός. Ἐπὶ δὲ τῆς κεφαλῆς ἑκάστου τῶν θανατωθέντων ἐτέθη στοιχείοις κεφαλαίοις καὶ εἰς τὰς ἐπικρατούσας δύο γλώσσας ἡ ἑξῆς ἐπιγραφή:

«Τί με βλέπεις; τέρας εἶμαι τῆς ἐσχάτης προδοσίας,
Ἄξιον μισθὸν ἐδέχθην τὸν μισθὸν τῶν ἀνταρτιῶν.»

Ἀνομήματα ἐπ' ἀνομημάτων ἐπεσωρεύοντο. Ἡ ἐγχώριος κυβέρνησις, εἰς τηλικαύτην τραχύτητα ἐξοκέλλουσα, διήνυεν ὁδὸν κρημνώδη, ἀνεσκάλευε τῆς ἀνταρσίας τὸ πῦρ, ὑπεκίνει μᾶλλον ἐπὶ μᾶλλον τὴν κοινὴν ἀγανάκτησιν. Ἦλθε στιγμή, καθ' ἣν ὁ ὀργασμὸς ἐπὶ τέλους ἐξερράγη. Οἱ χωρικοὶ τοῦ Σελίνου, τῶν Σφακιῶν,

τῆς Ρεθύμνου, ἄρχοντες πάλιν τὸν συμβολικὸν ἀετόν, καὶ ἀπὸ τῶν ὀρεινῶν των φωλεῶν πρὸς τὰ πεδινὰ ἐπιτρέχοντες, ληίζουσι τὰ τιμάρια τῶν ἀρχόντων. πυρπολοῦσιν ἀγροὺς Ἰταλῶν, αἰχμαλωτίζουσιν ἱππότας τινάς, ἀνατρέπουσι πάντα νόμον Ἐνετικὸν (1) καὶ ὑπὸ τῆς ἀδρανείας, ἢ τῆς νωθρότητος τοῦ δυνάστου (Præsidii imbecillitate) θρασύτεροι γινόμενοι, ἐντὸς τῶν παραθαλασσίων πόλεων στενοῦσιν εἰς διαρκῆ πολιορκίαν τὴν εὐάριθμον φρουράν. Πρωτουργοὶ τοῦ κινήματος τούτου ἀνεδείχθησαν δύο ἄνδρες γενναῖοι, εὔτολμοι, φιλοπάτριδες. καὶ τὴν εὔνοιαν κατέχοντες ὅλων τῶν συννησιωτῶν, οἱ δύο ἀδελφοὶ Γεώργιος καὶ Θεόδωρος Χορτάτσαι, πλούσιοι μὲν καὶ εὐγενεῖς τὴν κατάστασιν, ἀλλ' ὡς ἔφημεν, ἐξαιρέτως δημοχαρεῖς. Ὡρμῶντο οὗτοι ἀπὸ τοῦ Εὐσταθίου ἐκείνου, ὅστις μετὰ τῶν ἑτέρων ἕνδεκα ἀρχοντοπούλων ἦλθε πρὸ τῆς Δ'. Σταυροφορίας εἰς Κρήτην εὐμενείᾳ τοῦ Ἀλεξίου αὐτοκράτορος, τοῦ Χορτάτσου λέγομεν, ἐκείνου ὅστις εἶναι συγχρόνως καὶ προπάτωρ τοῦ βραδύτερον καλλιεργήσαντος τὴν δημοτικὴν Μοῦσαν τῆς Ἑλλάδος ἐποποιοῦ. Οἱ δύο οὗτοι ἀδελφοὶ καὶ καθ' ὅλα σύμφρονες, εὐκαίρων, χάριν τοῦ ἐκφαγέντος ἄρτι Γενουητικοῦ πολέμου, κοίναντες τὴν ὥραν τῆς ἀπαλλαγῆς, καὶ κρίσιμον νομίσαντες ὡς ἐκ τούτου τὴν περίστασιν τῆς Ἐνετίας, ἄλλως τε δὲ θαρρήσαντες καὶ εἰς τὰ ἐπικουρήματα ὅσα διὰ μυστικῆς πρεσβείας προεζήτησαν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, ἔλαβον τὴν σάλπιγγα τοῦ πολέμου, καὶ τὴν ἀπελευθέρωσιν προκηρύξαντες τῆς πατρίδος, συνεκάλεσαν εἰς τὰ ὅπλα πᾶν τέκνον τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἐγκαρτερεῖν εἰς τὰ τῶν πατέρων δόγματα, καὶ τὴν νόμιμον βασιλείαν ἐπιζητοῦν. Ὄντες δὲ φρόνιμοι καὶ συνετοί, προενόησαν, ὅτι χωρὶς εὐταξίας καὶ πειθαρχίας, τόλμημα τοιούτου εἴδους δὲν ἠδύνατο νὰ τελεσφορήσῃ. Διὸ ἐγκαίρως ἐφρόντισαν καὶ τὴν στρατολογίαν ἐπὶ τὸ τακτικώτερον νὰ ρυθμίσωσι, καὶ τὴν ἀρχαιρεσίαν τῆς προσωρινῆς κυβερνήσεως νὰ διορίσωσι κατὰ τὸ πρέπον, καὶ τοὺς ὀχυροτέρους τόπους τῆς νήσου νὰ καταλάβωσι, καὶ φρούρια μικρὰ νὰ κατασκευάσωσιν εἰς

(1) «Rem omnem privatam et publicam hostiliter ausu quo vesanebant»... Discurrebant tota late insula, et prædonum more cuncta rapinis omnia fœde vastabant.» Corn. Cr. Sacr. T. . p. 28

θέσεις ἁρμοδίας, ὥστε ἡ ἐπανάστασις, εἰ μὴ κατ' εὐχὴν ἐκ προοιμίων ἠδοκίμει, διήρκει τοὐλάχιστον ἐπὶ χρόνον ἱκανόν. ἐωσοῦ Βυζαντινοί τε καὶ Γενουῆται φθάσωσιν εἰς βοήθειαν, καὶ συμφώνως κτυπήσωσι τοὺς Ἐνετούς. Τὰ μέτρα ταῦτα τῶν Χορτατσῶν ἐνεδυνάμωσαν οὕτω τὴν ἐπανάστασιν ἕως ἀπ' ἀρχῆς, ὥστε κατά τινος νεωτέρου ἱστορικοῦ τὴν μαρτυρίαν, ἡ ἀνταρσία ἀπέβη μετ' ὀλίγον πόλεμος, καὶ πόλεμος δεινός (1). «Ἡ Εὐρώπη, προσεπιφέρει ὁ ἱστορικὸς αὐτός, εἶδε τότε πρωτοφανῶς θέαμα παράδοξον· δύναμιν ναυτικὴν μεγάλην, παλαίουσαν πρὸς μεγάλην ἀποικίαν. Ἡ μητρόπολις προσέβαλλε τὰ παράλια, οἱ δὲ κάτοικοι προσέφευγον εἰς τὰ ἐνδότερα ἀσφαλῶς. Ἐνίκων οἱ δυνάσται ; Ἀνίσχυροι ἦσαν νὰ δρέψωσι τοὺς καρποὺς τῆς νίκης. Ἐνίκων δὲ οἱ Κρῆτες ; Ὁ ἐχθρὸς κατέφευγεν εἰς τὰ πλοῖα καὶ τὰ φρούρια. Διὰ τοῦτο, οἱ δύο ἀντικείμενοι λαοὶ ἐπὶ χρόνον πολὺν ἀπέτυχον νὰ καταβάλωσιν ὁ εἷς τὸν ἄλλον.»

Ἔχουσιν ὅμως οἱ τύραννοι μέσα καθυποταξέως, τῶν ὁποίων συνήθως οἱ ἄποροι λαοὶ στεροῦνται. Πόσα καὶ πόσα γένη ἐχειρώθησαν ὑπὸ τῶν δελεασμάτων τῆς ἀρχοντικῆς φιλοδοξίας, ὑπὸ θελγήτρων χρυσοῦ, φιλαυτίας, ματαιότητος ! Ἡ ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ γέμει παραδειγμάτων ἀρχοντικῆς ἐξευτελίσεως καὶ προδοσίας. Ἡ δὲ κυβέρνησις τῆς Ἐνετίας, ἣν ἀκολούθως ἐμιμήθησαν αἱ εἰς τὸν *Πρίγκηπα* τοῦ Μακιαβέλλου κατὰ φύσιν ἐξεικονιζόμεναι πολιτεῖαι τῆς μέσης Ἰταλίας, ἡ Ἐνετική, λέγομεν, κυβέρνησις ἦτον ἔξοχος διδάσκαλος ἀρχοντικῆς διαφθορᾶς.

Εἰ καὶ τὰ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐπικουρήματα καθυστέρουν, ὅμως προέβαινεν αἰσίως ὁ Κρητικὸς ἀγών, αἰσίως τοὐλάχιστον διὰ τὸ ἀναποτέλεστον τῆς Ἐνετικῆς δυνάμεως, καὶ διὰ τὴν αὔξουσαν ἰσχυροποίησιν τῶν κατοίκων, ἐπειδὴ πρὸς τοὺς ἀνταρτας ὠφέλιμος καθίστατο ἡ καιροφυλάκτησις. Ἀλλ' ἐνῷ τὰ πράγματα εὑρίσκοντο ἤδη εἰς τοιοῦτον σημεῖον ἰδοὺ παρεντυχία πάντως ὑπὸ τῶν Γραικῶν ἀπροσδόκητος, ἔρχεται νὰ μεταβάλῃ τὰς ἐλπίδας των εἰς ἀθυμίαν. Ὁ Ἀλέξιος Καλλέργης, εἷς τῶν εὐγενεστέ-

(1) Darn, Hist. de. Venise, L. V.

ρων καὶ πλουτιωτέρων τῆς νήσου, ἀνὴρ ἄλλως τε διαβόητος τότε ἐπὶ ἀνδρίᾳ καὶ στρατηγικῇ περινοίᾳ, μετακινούμενος ἀπὸ τῆς οὐδετερότητος ἐν ᾗ ἕως τῆς ὥρας ἐκείνης ἐκάλυψε τὰ φρονήματα καὶ τοὺς σκοπούς του, συντίθεται ἀναφανδὸν τοῖς Ἑνετοῖς τοῦ Χάνδακος, στρατολογεῖ πλῆθος ἀνάμικτον ἐκ Ἑλλήνων ἑτεροχθόνων καὶ Ἰταλῶν, καὶ δίδει ῥητὴν πρὸς τὸν Ἀμοστὴν ὑπόσχεσιν αὐτὸς ἀρχιστρατηγῶν νὰ καταβάλῃ τὴν παράλογον ἀνταρσίαν.

Τί παρεκίνησε τὸν Καλλέργην εἰς ἐπιχείρησιν οὕτως ἀναξίαν καὶ ἀνελευθέραν; Τίνες μακιαβελικαὶ θωπεύσεις παρέσυρον αὐτὸν εἰς τοιαύτην ὁδὸν ἀνθελληνικήν; Μαρτυρήσουσι τὰ ἑφεξῆς. Ἐν τοσούτῳ ἐνωθεὶς ὁ ἀρνησίπατρις οὗτος τῷ στρατεύματι τοῦ Δουκὸς Ἰωάννου Βελενίου, κινεῖ πρὸς ἀπάντησιν τῶν Χορτατσῶν παρὰ τὸν Ἀποσελίμην (Ἀμνισὸν) ποταμόν, ἐκεῖ δέ, κροτῶν μάχην πεισματώδη καὶ πολύωρον, ἐκδιώκει τοὺς Κρῆτας ἄχρι τῆς πεδιάδος τοῦ Λασσιδίου, καταλαμβάνει τοὺς προμαχῶνάς των, τινὰς δὲ τῶν ζωγρηθέντων ἐκών ἄκων παραδίδει εἰς τὴν λύσσαν τοῦ ἐχθροῦ. Ὁ πόλεμος ἤρξατο σύμφορος πρὸς τὸν Ἀλέξιον. Ἀλλ' εἰ καὶ διὰ τοῦτο μεγάλως ἐχάρησαν οἱ Ἑνετοί, τ' ἀποτελέσματα ὅμως τῆς συμπλοκῆς ταύτης οὐδόλως μετέβαλον τὴν ὄψιν τῶν πραγμάτων. Οἱ ἀντάρται, ἐπανελθόντες εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν πολυαριθμότεροι, τὴν μὲν πτέρυγα τοῦ Βελενίου κατετρόπωσαν, τὸν δὲ Καλλέργην ἠνάγκασαν εἰς ἄτακτον ὑποχώρησιν, αἰχμαλωτίσαντες καὶ τὸν συγγενῆ ὑπασπιστήν του, νέον εἰκοσαετῆ καὶ ὡραιότατον, ὅστις ὑπὸ τῶν ἐπιπλήξεων τοῦ Γεωργίου Χορτάτσου μεταπεισθείς, αὐθορμήτως ἠσπάσατο καὶ ἐξυπηρέτησεν εἶτα τὴν σημαίαν τῆς ἀνταρσίας. «Φίλε συμπολίτα, προσέθηκεν αὐτῷ ὁ λαμπρόψυχος Γεώργιος, πειρώμενος διὰ τῆς πειθοῦς τῶν λόγων νὰ ἐπαναγάγῃ τὸν ὑπασπιστὴν εἰς τὴν ὁδὸν τῆς τιμῆς· ἐὰν τὸ θέαμα τῆς δεινοπαθούσης πατρίδος δὲν πλήττῃ τὴν ψυχήν σου, ἐὰν ἡ ταπείνωσις τῆς πατρίου θρησκείας δὲν ἐξάπτῃ τὸν ζῆλόν σου, ἐὰν ἡ δόξα, ἥτις περιμένει καὶ ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ τὰ τέκνα μας, δὲν θέλγῃ τὴν φιλοτιμίαν σου, στρέψε κἂν τὸν ὀφθαλμόν πρὸς τὰ ὄντα ταῦτα, καὶ λάβε παράδειγμα φιλοτιμίας ἐξ αὐτῶν!» Τοῦτο δὲ εἰπὼν, προσφώνησεν ὀνομαστὶ τρεῖς νέας Κρήσσας, αἵτινες προσῆλθον ἀνδρικὴ τῇ

Μονὴ Ἁγίας Τριάδος

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

παρρησίᾳ, κρατοῦσαι τόξον. καὶ τὴν λόγχην πάλλουσαι. « Ὅταν ἡ πίστις, ἐξηκολούθησεν ὁ Γεώργιος, ἔχῃ τοιούτους στρατιώτας εἰς ὑπηρεσίαν της, δύναται μὲν ἡ νίκη ν' ἀναβληθῇ, ἀλλὰ θᾶττον ἢ βράδιον ἐπιτυγχάνεται».

Ἑωρτάζετο τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἡ μνήμη τοῦ προφήτου Ἠλίου. Οἱ ὁπλαρχηγοὶ μετὰ πλήθους παρακολουθοῦντος. ἀναβάντες εἰς τὴν μονὴν τὴν καλουμένην *Κρουσταλένια*, ἐκεῖ, ὑπὸ τὴν σκιὰν ὑψικόμων δρυῶν καὶ κυπαρίσσων, παρὰ τὸν φλοῖσβον δροσερᾶς πηγῆς, ἐτέλεσαν τῆς νίκης τὰ εὐχαριστήρια. Εἶτα δὲ εἰς συμπόσιον καθήσαντες. ηὔξαντο ὑπὲρ Ἀνεξαρτησίας Ἑλληνικῆς καὶ καταστροφῆς πολεμίων, ηὔξαντο εὐελπιστοῦντες εἰς τὸ μέλλον. καὶ τὰς καρδίας εἰς Θεὸν ἀνατιθέμενοι, ὡς πεπρωμένον ἦτο μᾶλλον ἐπιτυχῶς ὁπλαρχηγοὶ μεταγενέστεροι νὰ εὐχηθῶσιν ἐν τῇ Μονῇ τῆς Λαύρας μετὰ παρέλευσιν πεντακοσίων καὶ ἐπέκεινα ἐτῶν.

Αἱ ἐκ Κρήτης ἀγγελίαι δὲν ἔπαυον ἐν τούτοις αὐξάνουσαι τὴν ἀδημονίαν τῆς μητροπόλεως· διὸ καὶ φλογώδεις ἐπιπλήξεις ἐξετοξεύθησαν παρὰ τῆς Γερουσίας πρὸς τοὺς κατὰ καιροὺς Ἁρμοστάς, καὶ αἰτιάσεις ἀπετάθησαν ἀκατάπαυστοι πρὸς τοὺς *ἀνάνδρους καὶ ἄφρονας* ἱππότας.

Καιρὸς ἦτο πλέον νὰ ληφθῶσι κατὰ τῆς ἀποστατούσης νήσου μέτρα ἡρωϊκώτερα· τὸ ἀπῄτουν καὶ αἱ περιστάσεις. Ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαήλ, οὐδὲν ἀποτελεσματικὸν ἐλπίσας παρὰ τῶν συμμάχων του Γενουητῶν, εἶχεν ἀναγκασθῇ νὰ συνέλθῃ μετὰ τῶν Ἐνετῶν εἰς ὁμολογίαν πενταετοῦς ἀνακωχῆς, ἡ δὲ ἐκστρατεία τοῦ *Ἁγίου* Λουδοβίκου ὑπὲρ τῶν Ἁγίων Τόπων εἶχεν ἄλλως τε κατευνάσει τὴν ἀμοιβαίαν ἔχθραν τῶν Ἐνετῶν καὶ Γενουητῶν, οἵτινες ἦσαν κεκλημένοι συμφώνως νὰ προμηθεύσωσι τὰ πρὸς μεταβίβασιν τῶν Σταυροφόρων Γάλλων ἀναγκαῖα πλοῖα. Ἐβοήθουν λοιπὸν τὴν Δημοκρατίαν οἱ καιροί. Ἡρμόστευε τότε εἰς Χάνδακα ὁ Δοὺξ Μαρῖνος Ζένος (ΚΗ΄.), ἀνὴρ πολλὰς μὲν ἔχων τὰς ἀξιώσεις, μικρὰν ὅμως τὴν ἱκανότητα. Ὁ φίλος οὗτος τοῦ Καλλέργου, καὶ εἰς ἄκρον μισέλλην, λαμβάνει λοιπὸν παρὰ τῆς Γερουσίας διαταγὴν νὰ στρατεύσῃ κατὰ τῶν Χορτατσῶν ἀνυπερθέτως. καὶ μὴ ἔσων νέων ταγμάτων ἀπεστέλλοντο ἐκ τοῦ Ἀδριατικοῦ· παρακινέλ-

λεται δε νὰ μὴ ἀποθέσῃ τὰ ὅπλα, πρὶν ἡ ἐξολοθρεύσῃ τοὺς ἀντιμαχομένους αὐτούς, οἵτινες, audacia facinorum primi inter Cretenses ἀνεδεικνύοντο, καὶ παραδειγματικῶς εἰς τὸν ἅπαντα αἰῶνα τιμωρήσῃ τὸ ἄπιστον καὶ εὐτράπελον γένος τῶν Γραικῶν, nationem fidei admodum incertam et mobilem, novis que semper studentem. (1)

Ἔτρεχε τὸ ἔτος 1272. Ὁ Ζένος καταστρατεύει αὐτοπροσώπως εἰς Ἡράκλειον, διευθυνόμενος πρῶτον πρὸς τὸ φρούριον τοῦ Βονιφατίου (Μονιφάτσι) ὅπου ἐστάθμευεν ὁ ἐχθρός. Αἱ δυνάμεις του, συνδεδυασμέναι πρὸς τὰς τοῦ Ἀλεξίου Καλλέργου, ἦσαν καὶ κατηρτισμέναι εἰς ἐφόδια, καὶ ἀνώτεραι τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐπαναστατικῶν. Οὐδέποτε στρατὸς τοσοῦτος καὶ τηλικοῦτος ἐκίνησεν εἰς τὰ ἐνδότερα ἀπ' ἀρχῆς τῆς ἀποστασίας, οὐδὲ σχέδια φοβερώτερα φόνου, σύλου, καταστροφῆς προδιετάχθησάν ποτε κατὰ τῶν κατοίκων. Ἀλλ' οἱ ἀρχηγοὶ τῆς Μεσσαρᾶς, τοῦ Μαλεβιζίου, τοῦ Λασσιθίου, οἱ ῥιζῖται τῆς Ἴδης καὶ τῆς Λάμπης, οἱ χωρικοὶ τοῦ ἱεροῦ ὄρους καὶ ὅσοι ἄλλοι σπευστικῶς συνέδραμον εἰς τὸ Βονιφάτιον, εἰδοποιηθέντες παρὰ κατασκόπων περὶ τῆς περιοδίας τοῦ Δουκός, τρέχουσι μιᾷ ὁρμῇ καὶ προκαταλαμβάνουσι στενά τινα πλησίον τοῦ Μαλεβιζίου, *Γράβαις* ὀνομαζόμενα, ἐκεῖ δὲ εἰς ἐνέδραν ἐγκαθήμενοι, περιμένουσι τὴν διάβασιν τοῦ στρατοῦ.

Ὁ ὑπερόπτης Δοὺξ μετὰ τοῦ στρατοῦ ἔφθασαν ἀνύποπτοι εἰς τὸν τόπον τοῦτον μετ' ὀλίγας ὥρας. Ἦτο πρωΐα, περὶ ἀνατολήν

---

1) Καὶ ἔτι πρὸ τῆς Σταυροφορικῆς ἁλώσεως Κωνσταντινουπόλεως ἐξερράγη τῶν δύο τούτων ἐθνῶν ἡ ἀντιπάθεια εἰς ἀμοιβαίας ὕβρεις. Οἱ ἡμέτεροι συγγραφεῖς δὲν καθυστεροῦσιν εἰς ἀσχημυσύνην κατὰ τῶν Ἰταλῶν. Ἰδοὺ πῶς ὁ κοσμιώτατος μητροπολίτης Εὐστάθιος ἐκφράζεται περὶ αὐτῶν ἐν τῷ πρὸς Μανουὴλ τὸν αὐτοκράτορα λόγῳ περὶ Θεσσαλονίκης (σελ. 412) : «Ἐκθήσομαι δὲ πρὸς πλατεῖαν ἀφήγησιν καὶ ὅσα ἡ Ἀδριανὴ πομφόλυξ, ὁ χέρσυδρος ὄφις, ὁ τελματώδης βάτραχος, μάλιστα μὲν οὖν (ἵνα μὴ ἐκ τῶν δυστυχημάτων προσονομάσω τοὺς ἄνδρας), ὅσα τὸ πειρατικὸν ἔθνος τὸ ἐξ Ἀδριάδος, τὸ ὕπουλον, τὸ κακόβουλον, ἐβουλεύσατο μέν, ἔμεινε δὲ εἰς ἄπρακτον· καὶ ἐνεκυμόνησε μέν, οὐκ ἐτελεσφόρησε δέ, ἀλλ' εἰς κενὸν ὤδινε· καὶ ἐμηχανήσατο μέν, οὐ μὴν δὲ εἰς τέλος ἐξεβίβασεν, ἀλλὰ καὶ ἐπικαταστραφεισας αὐτῷ τὰς μηχανὰς ἐτεθείκατο, κτλ »

ήλίου. Οἱ Κρῆτες, ἀναπηδῶντες ὡς λέοντες ἀπὸ τῆς ἐνέδρας, ἐπιπίπτουσιν αἴφνης κατὰ τοῦ ἐχθροῦ, καὶ τὰ μὲν σώματα τῶν ἐπιλέκτων κατασπαράττουσι, τὸν δὲ Ζένον ἀποκτείνουσιν, ἐκ δὲ τῶν ἵππων, ἄλλους μὲν σφάττουσιν, ἄλλους δὲ ζωγροῦσιν. Ὀλίγοι τῶν ἀξιωματικῶν ἐξέφυγον τὴν αἰχμαλωσίαν, ἢ τὸν θάνατον· ἡ συσκευὴ ὅλη κατελείφθη, τὸ δὲ αἴσχιστον, ἡ ἀγέρωχος σημαία τοῦ Ἁγίου Μάρκου περιῆλθεν εἰς τὰς χεῖρας τῶν Γραικῶν. Τοιουτοτρόπως, ἡ κατὰ τῶν Ζένων κατάρα, τοῦ ραπισθέντος καὶ μαρτυρήσαντος νεανίσκου ἐπληρώθη εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ ὁμωνύμου Δουκός, καὶ εἰς τὴν σφαγὴν οὐκ ὀλίγων ὁμογενῶν του.

Ἡ δευτέρα αὕτη ἀποτυχία, χεῖρον τῆς πρώτης, ἐκορύφωσε τῶν Ἑνετῶν τὴν μανιώδη ἀγανάκτησιν, ὥστε ἐν τῇ μητροπόλει, συνεκροτήθη ὑπὸ τὰ μέγαρα τοῦ Δουκὸς καὶ ὀχλαγωγία θορυβώδης, αἰτιασθεῖσα τὴν ἀσυγχώρητον ἀναλγησίαν τῆς κυβερνήσεως. Τίς μετὰ τοιαύτην ἦτον, καθ' ἣν ἡ Δημοκρατία ἐταπεινώθη, ἀπολέσασα καὶ σημαίαν, καὶ στρατηγόν, καὶ τάγμα ὁλόκληρον, τίς ἀμφέβαλε πλέον εἰς Ἑνετίαν περὶ τῆς ἐπικειμένης τοῦ Κρητικοῦ βασιλείου ἀποβολῆς; Τίς δὲ ἐν τῇ ἀποβολῇ ταύτῃ δὲν προέβλεπε τὴν παντελῆ παρακμὴν τῆς ἐν Ἑλλάδι Ἑνετοκρατίας διὰ τῆς διαδόσεως τῆς ἀντιμαχίας καὶ ἀρνιάσεως εἰς τὰ ἐπίλοιπα κτήματα; Προφανέστατος ὁ κίνδυνος. Συνεπληροῦντο ὀκτωκαίδεκα περίπου ἔτη ἀφότου αἱ βάσεις τῆς ἀποικιακῆς αὐτῆς ἐξουσίας ἐκλονίσθησαν. Ἡ φιλοτιμία τῶν δημοκρατῶν ἦτο καιρίως προσβεβλημένη κατέναντι καὶ φίλων καὶ πολεμίων. Ὤφειλεν οὖν ἡ Γερουσία νὰ προσφύγῃ ἀναποδράστως εἰς τὰ ἀκρότατα ἐπιχειρήματα. Ὤφειλε πρὸς παλινόρθωσιν τῆς τιμῆς τοῦ κράτους, νὰ θέσῃ εἰς πρᾶξιν πᾶσαν νόμιμον ἢ παράνομον προσπάθειαν.

Κατὰ τύχην κακήν, αἱ πολιτικαὶ τῆς Ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας περιπέτειαι δὲν ἐπέτρεπον πρὸς τὸν Μιχαὴλ νὰ τείνῃ τὴν χεῖρα βοηθητικὴν καὶ ἐπικουρίαν παρρησιώδη πρὸς τοὺς ὁμογενεῖς, οἵτινες δυσανασχετοῦντες ὑπὸ τὸν Λατινικὸν ζυγόν, πρὸς τὸ Βυζάντιον, ὡς πρὸς ταμεῖον ἐλπίδων, ἔστρεφον ἱκετευτικὸν τὸ βλέμμα. Ὁ Μιχαὴλ εἶχε μὲν τὸν ζῆλον καὶ τὴν προθυμίαν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἐπεμβάσεως. Ἡ θέσις του κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον

ἦτο λίαν ἀκροσφαλής. Ἡ ἐπικράτεια τῶν Κομνηνῶν ἐτύγχανεν εἰσέτι πολλαχοῦ κεκερματισμένη εἰς κλήρους ἡγεμονίσκων ἀλλογενῶν. Καὶ τὰ μὲν ναυτικὰ τῆς Ἐνετίας καὶ τῆς Γενούης, κατεκράτουν τοῦ Αἰγαίου, τοῦ Ἑλλησπόντου, τοῦ Βοσπόρου, μέχρι τοῦ Εὐξείνου καὶ τῆς Κριμαϊκῆς χερσονήσου, ὁ δὲ Πάπας ἀφ' ἑτέρου δὲν ἔπαυεν ἐπιμόνως ἀπαιτῶν τὴν ἐκτέλεσιν τῶν πεπρεσβευμένων ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν. Ἐπὶ πᾶσι τούτοις νέος χείμαρρος Σταυροφόρων εἰσέβαλλεν ἐν Ἀνατολῇ, ἄλλας περιπλοκὰς ἐνδεχομένας προμηνύων. Εἰ καὶ πρόθυμος οὖν ὁ Μιχαὴλ εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν Ἑλληνικῶν λαῶν, ὅμως, οὔτε δύναμιν εἶχεν ἱκανήν, μάλιστα θαλασσίαν, πρὸς τὴν τούτων σωτηρίαν, οὔτε τῆς τότε Εὐρώπης ἡ οἰκονομία ἀνεδέχετο τῶν εὐχῶν του τὴν κατόρθωσιν.

Ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην, ἡ Αὐλὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὴν ΙΓ'. ἑκατονταετηρίδα εὑρίσκετο ὡς πρὸς τοὺς λατινοκρατουμένους Γραικοὺς, εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν κινδυνώδη καὶ χαλεπὴν θέσιν, εἰς ἣν ἡ σήμερον Ἑλλὰς εὑρίσκεται ὡς πρὸς τοὺς ὁμογενεῖς τῆς Τουρκίας. Ἐπιποθεῖ μὲν ἐγκαρδίως τοῦ Πανελληνίου τὴν πολιτικὴν συγκρότησιν, ἀλλὰ στρατῶν καὶ στόλων στερουμένη, τοὺς ἀγῶνας αὐτῆς περιορίζει εἰς πλαγίας ἐμψυχώσεις καὶ εὐχάς.

Ἐν ἔτει 1274, ὁ διάδοχος τοῦ φονευθέντος Ζένου Μαρῖνος, Μαυρογένης ἢ ἐπὶ τὸ ἐνετικώτερον Μωροζίνης (1), πολὺς μὲν τὴν διοικητικὴν ἐμπειρίαν, ὁρμώμενος δ' ἐκ γένους Ἑλληνικοῦ τὴν ἀρχήν, ἔρχεται εἰς Κρήτην διατεταγμένος κατὰ τὸ σύνηθες νὰ ἐνεργήσῃ πᾶν τὸ δυνατὸν πρὸς κατάπαυσιν τῆς ἀταξίας. Πανοῦργος ὢν τὸ ἦθος ὁ ἀνὴρ οὗτος, καὶ ἴσως διὰ τὴν μηχανορραφικὴν ἐπιτηδειότητα πρὸς τοιοῦτο θεατρον ἀπεσταλμένος, συνέλαβε τὸν σκοπὸν νὰ ἐπαναγάγῃ τὴν φιλίαν ἀναμέσον Ἰταλῶν καὶ Γραικῶν, ἐκδίδων χάριτας, ἀμνηστείας, καὶ φιλοδωρήματα, καρπούμενος τὸ εὐαπάτητον, ὑποθάλπων τὸ κενόδοξον τῶν ἐντοπίων, καὶ πειρώμενος παντοιοτρόπως νὰ κολακεύσῃ τὰς ἀδυναμίας τινῶν ἀρχηγῶν

(1) Ἀνεξακρίβωτοι ἡ καταγωγή, ἀλλὰ τὸ ἐπώνυμον ἑλληνικὸν προδήλως Μαυρογένης, Maurogeni, Moroseni, Morosini. Καὶ ἄλλας Ἑλληνικὰς ἐπωνυμίας περιέχει τὸ Ἐνετικὸν ἀρχοντολόγιον.

Ἀλλ' εἴτε διότι οἱ Κρῆτες εἶχον ἐκ μακρᾶς ἤδη πείρας ἀποβάλει πᾶσαν ἐμπιστοσύνην πρὸς τὴν εἰλικρίνειαν καὶ φιλανθρωπίαν τῶν κυρίων των, εἴτε δι' ἄλλους λόγους πρὸς ἡμᾶς ἀγνώστους, ἀπέτυχε καὶ ἡ μειλιχία αὕτη τοῦ Μωροζίνου ἀποστολή, ὡς εἶχον ἀποτύχει αἱ τραχύτεραι ἄλλαι τῶν προκατόχων του. Οὐδὲ κατώρθωσέ τι σημαντικὸν ὁ τὸν Μωροζίνην διαδεχθεὶς Πέτρος Ζένος (1276). Ἐπὶ τῆς ἁρμοστείας μάλιστα τοῦ δευτέρου τούτου τὰ τῆς Ἐνετίας προέβησαν ἐπαισθητῶς ἐπὶ τὸ χεῖρον, ἐπειδὴ οἱ ἰθαγενεῖς ἐπιθαρρήσαντες, τοσοῦτον ἐτόλμησαν, ὥστε καὶ πολιορκίαν ἐκ δευτέρου στῆσαι περὶ τὴν πρωτεύουσαν.

Ὁ δὲ Γεώργιος Χορτάτσης, ἤδη καὶ εἰς Ἰταλίαν ἐξάκουστος ἐπὶ στρατηγικῇ δεξιότητι γενόμενος, ἤθελε τότε, τῇ ὁμολογίᾳ τῶν Ἐνετῶν αὐτῶν, κυριεύσει τὸν Χάνδακα, καὶ οὕτως ἴσως περαιώσει τὸν πόλεμον, εἰ μὴ βοηθήματα προέφθανον κατεπειγόντως ἐκ θαλάσσης. Καὶ τῆς μὲν τύχης ἐν τῇ συγκυρίᾳ ταύτῃ πάλιν ἐναντιωθείσης, ἡ πολιορκία διελύθη· ἀλλ' ἐντεῦθεν οὐδὲν ἐφάνη πλέον πρὸς τοὺς Κρῆτας ἀκατόρθωτον. Τὸ δὲ τόλμημα τοῦ στρατηγοῦ καθ' ὅλον τότε τὸ Λίγατον διαθρυλληθέν, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς δημώδεις ὕμνους, ὧν τὰ ἴχνη, κατὰ δυστυχίαν, χρόνου δάκτυλος ἐξήλειψε.

Τὸν Πέτρον Ζένον διεδέξατο μετὰ τὴν συνήθη τετραετίαν ὁ Μαρῖνος Γραδένικος, ἀφικόμενος ἐξ Ἐνετίας μετὰ τριῶν πολεμικῶν τριήρεων, ἐφοδίων παντὸς εἴδους, καὶ στρατοῦ ἐξησκημένου. ἐν ἀκμῇ δὲ τοιαύτῃ προτεθειμένος νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν πειθὼ τοῦ πολέμου δραστηριώτερον. Ὅθεν, ἅμα φθάσας, συγκαλεῖ τὸ σῶμα τῶν ἱπποτῶν, ᾧ ῥήμασιν ἐντόνοις ἀναμιμνήσκει τὰ πρὸς τὴν Δημοκρατίαν ἀνέκαθεν ὁμολογηθέντα στρατιωτικὰ καθήκοντα, καὶ τὴν ἄμεσον αὐτῶν ἐκτέλεσιν ἀπαιτῶν· τακτοποιεῖ τὰ μικτὰ τάγματα τῆς νήσου, διορίζων ἀξιωματικοὺς ἀλλοδαπούς· τοιχοκολλεῖ καὶ διακηρύττει διατάξεις, ποῦ μὲν τρομακτικάς, ποῦ δὲ τὴν συγγνώμην προϋποσχομένας· ἀποκηρύττει ὡς ἔνοχον προδοσίας ὁλόκληρον τὴν οἰκογένειαν τῶν Χορτατσῶν, καὶ προτείνει βραβεῖον πεντακοσίων δουκάτων διὰ τὰς κεφαλὰς τῶν δύο ἀδελφῶν· ἐπὶ τέλους, καὶ οὗτος τὴν διχόνοιαν παρά τε τοῖς ὁπλαρχηγοῖς καὶ τοῖς ἱερεῦσιν

ἐπιδιωκων. τούτοις μὲν ἐπαγγέλλεται χρηματικὰς χορηγήσεις, ἐκείνοις δὲ τιμάρια καὶ ἐπισκοπάς. ἄλλοις δὲ ἀξιώματα πολιτικά, τοῖς πᾶσι δὲ τὴν ἀμνηστείαν καὶ φιλοφροσύνην τῆς Γερουσίας.

Τοιούτου εἴδους προπαρασκευαί, πολεμικὸν ἅμα καὶ πολιτικὸν ἔχουσαι τὸν σκοπόν, ἐτάραξαν τοὺς προὔχοντας ἐγχωρίους, οἵτινες, ἐν τάχει συναθροισθέντες περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Σεπτεμβρίου μηνὸς εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Ἀσωμάτου, συναπεφάσισαν, παρόντων κληρικῶν πολλῶν, καὶ αὐτοὶ τὸν τελευταῖον νὰ ἀναρρίψωσι κύβον, ἐπαναπειρώμενοι τοῦ τολμήματος ἐκείνου, ὅπερ ἀπέτυχε πρὸ δύο ἐτῶν, προσπαθοῦντες δηλαδὴ νὰ κυριεύσωσι τὸν Χάνδακα δι' ἐφόδου.

Συνελθόντες οὖν πρὸς τοῦτο πολυπληθέστεροι ἢ τὸ πρίν, καὶ μεσοῦντος Σεπτεμβρίου τὴν πόλιν ἐκ τοῦ πλησίον περικυκλώσαντες, ἐκαιροφυλάκτησαν τὴν ἀρμοδιωτέραν στιγμὴν τῆς ἐπιδρομῆς· τοῦθ' ὅπερ ἰδὼν ὁ Γραδένικος, ἐξεβίβασε τοὺς Ἰταλοὺς παρὰ τὰ τείχη, καὶ ἀντεπαρέταξεν αὐτοὺς εἰς πυκνὴν γραμμήν. Φανερὸν ἐντεῦθεν, ὅτι νοήσας τὸν ἐχθρικὸν σκοπόν, προημύνετο διὰ μέτρου καταλλήλου. Ὡς ἐκ τούτου, συνέτυχον πρὸς τοὺς Κρῆτας ἵνα νὰ ἐξοικονομήσωσι τὸν καιρόν, ἀναβάλλοντες τὴν σύγκρουσιν εἰς ἄλλην εὐκαιρίαν. Ἀλλὰ γνωστὸν τὸ θρασὺ καὶ ἀκατάσχετον τοῦ Κρητικοῦ χαρακτῆρος. Τινὲς τῶν προμάχων, ἀπειθοῦντες εἰς τὰ διατάγματα τοῦ ἀρχιστρατήγου, καὶ ἀνεπίμονοι τὸ ἀνακλητικὸν σημαίνοντες, ὁρμῶσιν εὐθυπόρως κατὰ τοῦ τάγματος, ὅπερ ὁ δοὺξ αὐτοπροσώπως ἐστρατηλάτει. Οἱ παρεπόμενοι ἀκολουθοῦσιν ἐκόντες ἄκοντες τοὺς προηγουμένους, ὥστε ἐν ὀφθαλμοῦ ῥιπῇ κροτεῖται ἔφοδος γενική. Εἷς μάτην ὁ Γεώργιος Χορτάτσης, κρίνων ἐπικίνδυνον τὸ κίνημα, σαλπίζει τὴν ἀναχαίτισιν τῆς ὁρμῆς. Οὐδεὶς ὑπακούει· ὁ στρατός του, παρασυρθεὶς ὑπὸ τοῦ ρεύματος, εἶχεν ἤδη ἐπιπέσει κατὰ πρόσωπον τοῦ ἐχθροῦ. Ἀλλ' οἱ Ἰταλοί, καθάπερ τεῖχος συμπεπυκνωμένοι ὄντες, δέχονται στερρῶς καὶ ἀδιάσπαστοι τὸ κροῦσμα. Ὡς δὲ εἶδον ἠραιωμένας ὀπωσοῦν ὑπὸ τῆς ἀποτυχούσης ἐπιδρομῆς τὰς τάξεις τοῦ ἐχθροῦ, τότε περιτροπὴν καὶ αὐτοὶ σύσσωμοι ἀντεφορμοῦντες, κόπτουσι τὸν ἀνατ[illegible]

δύναμιν, θραύουσι πᾶσαν τάξιν, καὶ τὸν στρατὸν διασπείρουσιν ἐν τροπῇ.

Ἀποῤῥὰς ἡμέρα πρὸς τὴν Κρητικὴν ἐλευθερίαν! Οἱ δύο στρατηγοὶ Χορτάτσαι, ἀνεπίσχετον ἰδόντες πλέον τὴν συμπλοκήν, ὥρμησαν καὶ αὐτοὶ ἡρωϊκῶς μετὰ τῶν συνετωτέρων πρόθυμοι τὸν θάνατον νὰ συμπαραλάβωσιν ἐν τῷ κινδύνῳ τῆς πατρίδος. Ὁ Γεώργιος ἐπολέμησεν ἀνδρείως, καρτερικῶς, ἠγωνίσθη ὡς ἀπέγνωκώς· μονομαχήσας δὲ μετά τινος πολεμίου, καὶ τρωθεὶς εἰς τὸν ὦμον, ἔπεσεν ἐκ τοῦ ἵππου ἀναίσθητος. Οἱ Ἰταλοὶ ἐπήδησαν ἐπ' αὐτοῦ, βουλόμενοι νὰ τὸν συλλάβωσι ζῶντα. Καὶ βέβαια ἠχμαλωτίζετο, χωρὶς τῆς συνδρομῆς τοῦ ἀδελφοῦ του Θεοδώρου, καὶ τοῦ νεωτέρου ἄλλου ἀδελφοῦ, οἵτινες, σπεύσαντες μετά τινων ἱππέων, παρέλαβον αὐτὸν ἡμιθανῆ, καὶ ἔσωσαν ἀνελπίστως εἰς τὸ παρακείμενον προάστειον.

Ἡ ἀπώλεια ὑπῆρξε δυσκαταλόγιστος. Τὴν ἄτακτον τροπὴν διεδέξατο ἡ ἧττα. Ὁ Γραδίνικος πανστρατιᾷ κατεδίωξε τοὺς ἐπαναστάτας ἕως ἀποστήματος τριῶν ὡρῶν ἀπὸ τοῦ Χάνδακος· ἀλλ' οἱ Κρῆτες ἀντὶ στρατοῦ, ἤδη δὲν εἶχον παρὰ ἀσύντακτον καὶ τετρομαγμένον ὄχλον, στερούμενον πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ στρατηγῶν. Διὸ μεγάλη, ὡς καὶ ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων εἰκάζομεν, ἀπέβη τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἡ φθορά, ἀνεξίλαστος δὲ ἡ σφαγή. Μετὰ παρέλευσιν ἡμερῶν τινων, συλληφθέντων καὶ πέντε ἐκ τῶν κυριωτέρων προεστώτων, ἀθυμία κατέλαβε τὰ πνεύματα, ὥστε καὶ τὰ λείψανα τοῦ στρατεύματος τῇ δὲ κάκείσε κατεμελίσθησαν καὶ ἡ ὁμόνοια ἐξέλιπε, καὶ πᾶσα δύναμις ἀντιστάσεως ἐφ' ὅλην τὴν νῆσον ἐπομένως ἐξενευρίσθη.

Ἡ δὲ ἐκδίκησις τοῦ νικητοῦ ἀνεδείχθη ἀξία τῆς κατὰ Γραικῶν πατροπαραδότου δυσμενείας καὶ κακοβουλίας αὐτοῦ. Vœ victis! Ἰδοὺ τὸ διάταγμα τῆς ἡμέρας. Καταβληθείσης διόλου τῆς ἀνταρσίας, ἡ πλατεία τοῦ Ἀρμοστείου ἐγένετο θέατρον κρεουργίας καὶ σφαγῆς καθημερινῆς, ἐγένετο τόπος καταδίκης, ἔνθα οἰκογένειαι ὁλόκληροι, χωρὶς διακρίσεως φύλου καὶ ἡλικίας ἐθυσιάσθησαν ἀπανθρώπως, ἐξωλοθρεύθησαν εἰς ἐξιλέωσιν τῆς Ἐνετικῆς ὀργῆς· τόπος φόνου, ἔνθα καὶ γέροντες πολιοί, καὶ παρθένοι, καὶ βρέφη ἐν ἀγκα-

μασία θανάτου συνεμαρτύρησαν τὸ μυστήριον τῆς Ἑλληνικῆς παλιγγενεσίας. Ὡς δ' ἂν ἡ ἑκατόμβη αὕτη μὴ ἐξήρκει, στρατιὰ λυσσώδης καὶ ληστρικὴ εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς νήσου καταστρατεύσασα, τὰ μὲν χωρία τῶν ἀρχηγῶν κατέσκαψε, τὰ δὲ σκεύη παρέδωκεν εἰς τὸ πῦρ, καὶ τὴν καταστροφὴν εἰσεποίησεν ἐν παντὶ τόπῳ, ὄπισθεν μὴ καταλιποῦσα παρὰ ἴχνη αἵματος, ἀπωλείας καὶ φθορᾶς.

Τοιοῦτον ἔλαβε τέλος ἡ μακρὰ καὶ αἱματηρὰ ἐπανάστασις. ἣν κατ' ἀρχὰς μὲν ὑπεκίνησεν ἡ Βυζαντινὴ Αὐλή, πρόχειρον νομίσασα καὶ εὐκατόρθωτον τὴν ὁλομελῆ της ἀποκατάστασιν, εἶτα δὲ παρέτεινε καὶ αὐτοδύναμον ἐτήρησεν ἡ πρὸς τὴν Αὐλὴν αὐτὴν ἀφοσίωσις τῆς Κρήτης! Ἡ μνήμη τοῦ ἀγῶνος τούτου ἐπέχει θέσιν περίβλεπτον καὶ εἰς τὸ μαρτυρολόγιον τῆς ἐξιστορουμένης νήσου, καὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἡμετέρας ἀναγεννήσεως . . . Ἠγιμεν ἡμέρα κρίσεως. Φῶς κοινὸν διαφωτίσει τὴν ὁμίχλην τοῦ παρελθόντος.

Αἰωνία δὲ ἡ μνήμη τῶν δύο γενναίων πρωταγωνιστῶν Γεωργίου καὶ Θεοδώρου τῶν Χορτατσῶν! Στέφανος δόξης, πνέων τὴν δάφνην καὶ τὸν λίβανον τοῦ ἱεροῦ μας Εὐαγγελισμοῦ, ἂς περιστέψῃ τὸ εὐγενὲς μέτωπόν των! Αἱ εὐχαὶ τῆς ἐλευθερωθείσης ἤδη γενεᾶς ἂς ἱλαρύνωσιν εἰς τοὺς οὐρανοὺς τὴν ψυχήν των! Πρόδρομοι γενόμενοι τῶν εἰς τὰς ἡμέρας μας πρωταθλησάντων Ὑψηλαντῶν καὶ ἀποτυχόντες ἐν Κρήτῃ, ὡς ἀπέτυχον οὗτοι ἐν Μολδοβλαχίᾳ ἠναγκάσθησαν ἐξίσου νὰ καταλείψωσι τὴν φιλτάτην τῆς ἐπαγγελίας των γῆν, ὅπως εἰς ἄλλην χώραν ἀσφαλέστερον συνανδέσωσι τὰ σκορπισθέντα νήματα τῆς ὑφῆς των. Ἐρ' ὅλους μῆνας ἡμίγυμνοι καὶ ἀνυπόδητοι καταδιωχθέντες ἀπὸ ἐπαρχίας εἰς ἐπαρχίαν, καθάπερ ἄγρια κτήνη κυνηγηθέντες εἰς ὄρη καὶ σπήλαια διὰ θηρευτικῶν κυνῶν κρυφθέντες, σήμερον μὲν εἰς δάσος ἀπρόσιτον, ἐπὶ κορμοῦ δένδρου ὑψηλοῦ, κύριον δὲ εἰς ὑπόγεια μοναστηρίων, ἄλλοτε δὲ εἰς κοιλώματα ποταμῶν, καὶ τὸν ἄρτον πολλάκις ὀφειλήσαντες εἰς τὴν γυναικείαν φιλανθρωπίαν, ἐπέτυχον τέλος, εὐτυχέστεροι μὲν τῶν δύο ἀδελφῶν Ὑψηλαντῶν, ἀλλὰ μετὰ βασάνους δυσδιηγήτους, νὰ ριφθῶσι πανοικεὶ εἰς μικρὸν ἀκάτιον, καὶ διὰ τούτου νὰ δραπετεύσωσιν εἰς Χίον.

Ἐντεῦθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν μεταβάντες, ἔτυχον λαμπρᾶς

της ὑποδοχῆς παρὰ τοῦ Μιχαὴλ καὶ Ἰωάννου τοῦ κὺ ταδέλφου του. Ἀλλ' αἱ περιποιήσεις καὶ τὰ βασιλικὰ τῆς Αὐλῆς χαρίσματα ἦσαν ἀνίσχυρα πρὸς διασκέδασιν τῶν συντονωτάτων εὐχῶν των. Αἰτήσαντες πολλάκις καὶ μὴ εἰσακουσθέντες, ἱκετεύσαντες δύναμίν τινα στρατιωτικὴν καθ' Ἑνετῶν, μηδέποτε δὲ τὴν διάπυρον κατορθώσαντες ἐπιθυμίαν, διήγαγον ἀμφότεροι τὸν λοιπὸν βίον ἐξόριστοι καὶ περιπλανώμενοι, στενάζοντες τὴν δουλείαν τῆς πατρίδος. καὶ τὴν χαυνότητα καταρώμενοι τοῦ αἰῶνός των.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

'Απαντήσεις 'Αλεξ. Καλλέργη.—Χαρακτηρισμὸς αὐτοῦ.—'Επάνοδος Μασίνου Γραδενίκου.—'Επαναστατικὰ συμπτώματα.—Θάνατος Γραδενίκου.—'Ιάκωβος Δάνδολος.—Φυγὴ Α Καλλέργου.—Συλλήψεις.—'Ημιερήμωσις Χάνδακος.—Επαναστατικαὶ ἐνέργειαι Καλλέργη.—Πόλεμος 'Ενετῶν καὶ Γενουηνσίων.—Κατάπλους Γενουησίων καὶ ἄλωσις Χανίων.—'Αποτυχία συνενοήσεως.—Γενουησίων καὶ Κρητῶν.—Διαιρέσεις καὶ διχόνοιαι μεταξὺ τῶν ἐπαναστατῶν.—'Ανάκτησις τῶν Χανίων ὑπὸ τῶν 'Ενετῶν· σφαγὴ καλογήρων 'Αγ. Τριάδος· μάχη ἐν 'Ανωπόλει.—Ὑποπτος διαγωγὴ τοῦ Καλλέργου.—Συνθηκολόγησις αὐτοῦ μετὰ τῶν 'Ενετῶν.—'Απαιτήσεις αὐτοῦ πρὸς τοὺς συναντάρτας.—Παρέμβασις τοῦ Πάπα.—'Ενίσχυσις ἀποίκων 'Ενετῶν.—Νέα στάσις καὶ καταστολὴ αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Καλλέργη.—Πανώλης, πειρατεῖαι, φόροι.—Νέα ἐπανάστασις.—Κατατρόπωσις ἐπαναστατῶν καὶ φόνος Βάρδα Καλλέργη καὶ Πρικοσυρίδου.—Σφαγαί.—Οἱ Ξιφόπουλοι.

Τὸ πρόσωπον τοῦ Καλλέργου εἰσήχθη μόνον ἐν παρόδῳ εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον (1).

Οἱ χρονογράφοι παρεσιώπησαν τοὺς ὅρους, ἕνεκα τῶν ὁποίων ὁ εὐγενὴς οὗτος τῆς Κρήτης, τὴν ἐπανάστασιν ἀποδοκιμάσας τῶν Χορτατσῶν, συνετέθη τοῖς 'Ενετοῖς. 'Εκ πολλῶν ὅμως σημείων ἐξάγεται, ὅτι, τὴν ἑαυτοῦ σύμπραξιν ὑποσχεθεὶς πρὸς κατάπαυσιν τῆς ἀναρσίας, πρῶτον μὲν ἀπῄτησε προνομίας μεγάλας ὑπὲρ τοῦ οἴκου του καὶ ὑπὲρ τῶν λοιπῶν ἰθαγενῶν συναρχόντων, προνομίας ἱπποτικάς, ἀσυδοσίας τε καὶ ἐγγυήσεις προωρισμένας εἰς εἰσαγω-

(1) Ὁ οἶκος τῶν Καλλεργῶν εἶχεν ὡς ἔμβλημα τὸ Βυζαντινὸν ρητόν: «'Εν τούτῳ νίκα». Κατὰ περίεργον δὲ σύμπτωσιν τὰ οἰκόσημα αὐτῶν ἔφερον αὐτὰ τὰ χρώματα τῆς σημαίας τῆς σημερινῆς 'Ελλάδος, ἤτοι πέντε γραμμὰς κυανᾶς καὶ τέσσαρας λευκὰς καὶ σταυρὸν εἰς τὴν γωνίαν. (Σάθα, Κρητικὸν θέατρον, Πρόλογος.)

γὴν τῆς ἰσονομίας μεταξὺ Λατίνων καὶ Βυζαντινῶν εὐπατριδῶν ὅρον δὲ δεύτερον ἐπέβαλε τῷ Δουκὶ τὴν φιλανθρωπίαν καὶ μετριοφροσύνην μετὰ τὴν νίκην. Ὑπηγόρευον τὸν ὅρον τοῦτον τὰ προηγούμενα δεινοπαθήματα· ὁ δὲ Καλλέργης, εἰ καὶ πρὸς τὴν φιλίαν τῶν Ἰταλῶν ἐπιρρεπής, εἰ καὶ φιλοδέσποτος τό τε ἦθος καὶ τὰς ἕξεις, ὅμως ἦτο Κρὴς τὴν πατρίδα, καὶ εἰς Κρήτην μετὰ Κρητῶν ὤφειλε νὰ διανύσῃ τὸ λοιπὸν τοῦ βίου.

Μεταξὺ τῶν προταχθέντων ἐν τῇ συμφωνίᾳ κεφαλαίων ἦσαν ἀξιώσεις τινές, τὰς ὁποίας μόνος ὁ ἐν χερσὶ κίνδυνος ἠδύνατο νὰ ἐπιβάλῃ τοῖς Ἐνετοῖς. Ἐζήτησε πρὸς τοῖς ἄλλοις ὁ στρατηγὸς ἐλεύθερον τὸν γάμον ἀναμέσον Λατίνων καὶ ὀρθοδόξων· ἡ ἀπαίτησις αὕτη σκοπὸν εἶχε νὰ καταστρέψῃ διὰ τῆς ἐπιμιξίας τὸν παρεισαχθέντα Ἐνετικὸν ἀποικισμόν. Ἐζήτησε περιπλέον τὴν διάκρισιν καὶ ἐξακρίβωσιν τῶν δικαιωμάτων ἑκάστης τάξεως κοινωνικῆς· τοῦτο δὲ ἐπὶ σκοπῷ τοῦ ἐξισῶσαι διὰ Δουκικοῦ ψηφίσματος τὸ αὐτόχθον ἀρχοντολόγιον πρὸς τὸ ἑτερόχθον. Τὸ δὲ δεινότερον, ἀπῄτησε διαταξεις τινὰς οἰκονομικὰς περὶ Ἐπισκοπῶν καὶ Μοναστηρίων, προωρισμένας βαθμηδὸν νὰ προκαλέσωσι τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἐγχωρίου Ἐκκλησίας.

Ταῦτα, καὶ ἄλλα ἄττα κεφάλαια σπουδαῖα, ἐχρῄζον βεβαίᾳ παρὰ τοῦ δυνάστου προφυλάξεως οὐ τῆς τυχούσης· ἐπειδὴ ἐν αὐτοῖς ὁ Καλλέργης προέτεινεν ἐπιτακτικῶς ὅ,τι σήμερον ἠθέλομεν καλέσει ***Χάρτην*** ἢ ***Σύνταγμα***. Ἀλλὰ πρὸς τὸν κινδυνεύοντα δυνάστην εὐκολώτερον ἦτο νὰ δώσῃ ἢ νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν ὑπόσχεσιν. Πολλάκις τὸ Fides Vespetorum Inviolabilis ἀπέρμενε τύπος ἄπρακτος ἐν τῷ χάρτῃ *Ἄπιστον*, κατὰ Δημοσθένην ἡ *τυραννίς*.

Ἡ μετὰ τὴν νίκην ἀθέτησις τῶν συμφωνηθέντων ὅρων προήγαγεν εἰς ἀγανάκτησιν πάντα καθόλου Γραικόν· ἡ δὲ σκληρὰ καὶ ὑπὲρ πάντα λόγον ἀπάνθρωπος διαγωγὴ τοῦ Γραδενίκου πρὸς τοὺς νικηθέντας, ἐνεποίησεν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ Ἀλεξίου ὀργὴν ἀχαλίνωτον. Τότε πρῶτον ὁ συνεργήσας τῇ δουλώσει τῆς πατρίδος του συνῃσθάνθη τὰ δήγματα τοῦ συνειδότος· τότε εἶδε, καὶ ἐμπράκτως ἐδοκίμασε, πόσον ἄξια ἐμπιστοσύνης εἶναι τοῦ τυράννου τὰ ὁμολογήματα. Ποῖον τὸ ὄφελος ἐκ τῶν συγχαρητηρίων ἐπιστολῶν τῆς

Γερουσίας ; Πρὸς τί τὰ παρὰ ταύτης ληφθέντα περὶ ἀσυδοσίας προσωπικὰ προνόμια : Σὺς σαρκοβόρος κατέτρωγε τὰ σπλάγχνα του, αἷμα ἀθώων γυναικοπαίδων ἐξέρρεεν ἐκ τῶν χειρῶν του. Μῖσος κατὰ τῶν Ἐνετῶν εἰσέφρυσεν εἰς τὴν καρδίαν του· τότε πρῶτον ἐκοινώνησε καὶ μετέσχε τῆς ἀντιπαθείας τῶν συμπολιτῶν του.

Ὁ Ἀλέξιος, ἀκμαῖος ἔτι τὴν ἡλικίαν, ἕως πεντηκοντούτης, καὶ τὸ σχῆμα εὐειδής, κατήγετο ἐκ τῶν Καλλεργῶν ἐκείνων, οὓς συνετάξαμεν ἐξ ἀρχῆς εἰς τὸν κατάλογον τῶν Δώδεκα Ἀρχόντων τοῦ Βυζαντίου. «Ἀνέκαθεν ἔχοντες οὗτοι πατρίδα τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ ἀπό τινος Φωκᾶ ἕλκοντος καὶ τὸ γένος καὶ τὸ ἐπώνυμον. (διότι λέγεται ὅτι παρὰ τῶν Ἐνετῶν ὕστερον ὡς τῶν *καλῶν ἐργάται* Καλλιέργαι ἐπωνομάσθησαν), ἦλθον εἰς Κρήτην ἐξ ἀποστολῆς τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου, συνεκπέμψαντος καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Ἰσακάκιον (1172), ἵνα δοκιμάσωσι τοὺς ἀποστάτας, καθ' ἣν περίστασιν ὁ Ἰωάννης Καλλέργης, ὡς κεφαλὴ τῆς οἰκογενείας, συναπέλαβε μετὰ τῶν ἄλλων αὐτῆς μελῶν Γεωργίου, Ἰακώβου, Ἀνδρέου, Ἀλεξίου, Νικηφόρου, Μιχαὴλ καὶ Βάρδα κτήματα ἐν τῇ νήσῳ εὐρυχωρότατα» (1).

Γόνος τοιαύτης ἱστορικῆς οἰκογενείας ὢν ὁ ἡμέτερος Ἀλέξιος, ἠκολούθησε τὰ ἴχνη τῶν πατέρων πιστῶς, ἄχρις οὗ, ὑπὸ τῶν Δουκικῶν δολοπλοκιῶν παγιδευθείς, καὶ ἰσοπολιτείας ἀρχοντικῆς ὄνειρα διώξας, ἀπετάξατο τοῖς πατριωτικοῖς καθήκουσι καὶ ἐβάδισε τῆς ἀδελφομαχίας τὴν ὁδόν. Νεώτερός τις συγγραφεὺς Ἰταλὸς εἰκονίζει τεχνηέντως τὸν χαρακτῆρα του. Ἐκ τῆς ἐξῆς περιγραφῆς ὁ ἀναγνώστης θέλει καταλάβει τὴν εὐνοϊκὴν πρὸς τοὺς Ἕλληνας διάθεσιν τῶν συγχρόνων ἱστοριογράφων τῆς Ἐνετίας, εἰς ἀντιπαράθεσιν τῆς δυσμενείας, ἣν αἱ σελίδες τῶν προγενεστέρων χρονογράφων ἀποπνέουσι κατὰ τοῦ γένους μας.

«Ὁ Ἀλέξιος Καλλέργης, κατὰ τὸν Κ. Καπελέττην(2), ἀπήλαυε τῆς γενικῆς ὑπολήψεως τοῦ ἔθνους του. Ὡς εὐγενής, πλούσιος καὶ ἰσχυρὸς ὑπὲρ πάντα ἄλλον Κρῆτα παιδιόθεν ἐφαίνετο ἀναπτύσσων τὸν ἀρ-

(1) Μουστοξύδου Ἑλληνομνήμων, σελ. 322.

(2) Giuseppe Cappelletti, St. Venez. Τ. 2. p. 290.

μοδιώτερον τρόπον τοῦ καθοδηγῆσαι εἰς αἴσιον τέρμα τὰς προσδοκίας τῶν συμπολιτῶν του. Ἐμίσει τοὺς Ἐνετοὺς ἐκ βάθους ψυχῆς, τὸ μὲν ὡς φιλῶν διαπύρως τὴν πατρίδα, τὸ δὲ ὅτι καπηλικῶς ἐγένοντο οὗτοι κύριοι αὐτῆς. Ἂν δ' ἔστερξέ ποτε νὰ προσενεχθῇ φιλικῶς πρὸς αὐτούς, ὅμως οὐδέποτε συνεμερίσθη τῶν καταχρήσεων καὶ κακουργημάτων των. Ὅθεν, σπανίως συνανεστράφη πρὸς Ἐνετούς, μόνον δὲ παροδικῶς προσεπάλεσε τινὰ τούτων. Ἠρέσκετο μάλιστα εἰς τὴν ὁμιλίαν τῶν ὁμογενῶν, ὧν ἐκέκτητο τὴν ἀγάπην διὰ προσηνοῦς συμπεριφορᾶς, καὶ μεγαλοπρεποῦς φιλοξενίας. Ὡκτειρεν ἐν τῇ συνοδείᾳ τούτων τῆς κοινῆς πατρίδος τὴν συμφοράν, καὶ ζωηρῶς ἐξέφραζε τὰς εὐχάς του ὑπὲρ ἀπελευθερώσεως. Τοσαύτην δ' εἶχεν ὁ λόγος του διάτασιν, ὥστε ἐκ νεότητος κατέστη μόνος κύριος, μόνος ἀληθινὸς ἡγεμὼν τῆς καρδίας τῶν ὁμογενῶν του».

Πόθεν ὁ πολυμαθὴς ἱστορικὸς ἠρύσθη τὰς βαφὰς τῆς εἰκόνος του; Ἆρα σχεδιάζει πιστῶς καὶ κατὰ φύσιν τὸν περίφημον δημαγωγόν, ἢ ἀναγνοὺς τὰ χρονικὰ τῶν νεοελληνικῶν ἀγώνων, συνθέτει ἐκ φαντασίας τὸ ὁμοίωμα ἑνὸς Βενάκου, ἑνὸς Ὑψηλάντου, ἑνὸς Καποδιστρίου;

Τὸ καθ' ἡμᾶς, λόγους ἱκανοὺς δὲν ἔχομεν πρὸς ἀναίρεσιν τινῶν ἐκ τῶν ἀνωτέρω σχεδιαζομένων προτερημάτων. Ἀλλά, χάριν ἀληθείας, ὀφείλομεν νὰ προσεπιφέρωμεν, ὅτι εἰς τὴν ἠθικὴν κρᾶσιν τοῦ ἀνδρός, ὡς εἰς τὸ ἦθος τῶν πλείστων εὐγενῶν τοῦ καιροῦ ἐκείνου, ἐμπεριείχετο ἡ δόξα τῆς φιλοπρωτείας, ὁ ἐγωϊσμὸς τῆς εὐγενείας, ὁ διὰ πλούτου καὶ μοναδικῶν προνομίων πόθος τῆς ὑπεροχῆς· ζιζάνια ταῦτα βλαβερά, τὴν παράφυτον ἀρετὴν ἐπὶ τὸ πλεῖστον δηλητηριάζοντα. Ἡ ρομφαία τοῦ Μωάμεθ δὲν εἶχεν εἰσέτι κόψει τὸ νῆμα τῆς βυζαντινῆς δοξοκοπίας. Ἡ τομὴ συνέβη μετὰ τὴν ἅλωσιν, ὅτε εἰς ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν λάκκον συγχρόνως ἐνεταφιάσθησαν καὶ τ' ἀξιώματα τῆς Γραικορωμαϊκῆς Αὐλῆς, καὶ τὰ παρὰ τῶν Λατίνων ἐμφυτευθέντα *φεουδαλικὰ* προνόμια.

Δύο λοιπὸν ἀνισότητος ἀρχαὶ ἐμίαινον τότε συνήθως τὴν ψυχὴν τοῦ Ἕλληνος εὐπατρίδου· πρώτη ἡ ἀνατολική, κράμα ἀσιανῆς καὶ ρωμαϊκῆς φθορᾶς· δευτέρα δὲ καὶ κινδυνωδεστέρα, ἡ δυτική, προϊὸν τῆς παρεισάκτου Ἐνετογαλλικῆς θεσμοδοσίας. Ὁ τότε Ἄρχων ἢ

Ἀρχοντόπουλος, ἦτο μὲν Ἕλλην καὶ φιλογενής. χάριν τοῦ κοινοῦ συμβόλου τῆς Πίστεως, ἦτο ὅμως ἐν τούτῳ καὶ φιλοδέσποτος χάριν τῶν τιμαριωτικῶν του διπλωμάτων. Ἂν διὰ τῆς καταγωγῆς, τῆς γλώσσης, τῆς Ἐκκλησίας προσερύετο τῷ ὁμογενεῖ λαῷ, διὰ τῶν προνομίων του ὅμως, ὑπὸ τοῦ Λατίνου δεσπότου ἐκ διαλειμμάτων ἐπικυρουμένων, προσεφύετο ὡσαύτως πρὸς τὸν τύραννον. Τὸ φύραμα τοῦτο τοῦ ἀρχοντικοῦ χαρακτῆρος κατὰ τὸν μεσαιῶνα εἶασεν ἴχνη ἐν τῇ κοινωνίᾳ μας, ἅπερ ὁ χρόνος εἰσέτι δὲν ἐξήλειψεν ὁλοτελῶς.

Ὁ δὲ ἥρως τοῦ κεφαλαίου τούτου τῆς ἱστορίας μας, ὁ Ἀλέξιος Καλλέργης, ἄρχων intus et in cute τῆς ἐποχῆς του, ἀπέχει πολὺ καὶ τῶν Πλουταρχείων εἰκονογραφημάτων, καὶ τῶν αὐτοσχεδίων χαρακτήρων τοῦ νεοελληνικοῦ ἀγῶνός μας. Ἐπιτόπιον θρέμμα τοῦ αἰῶνός του, γέννημα τάξεως νενοθευμένης ὑπὸ δύο ἐπαλλήλων κατακτήσεων, εἶναι τὴν μὲν καρδίαν Ἕλλην, τοὺς δὲ τρόπους Βυζαντινός, τὸ δὲ συμφέρον Ἑνετός. Ἰδοὺ ἐν ὀλίγοις ὁ ἀνήρ. Πρὸς ἐξακρίβωσιν τοῦ ἀπεικονίσματος λέγομεν αὐτὸν ἀνδρεῖον καὶ πολεμικόν. ἀλλὰ σπουδάρχην εἰς ἄκρον καὶ κρυψίνουν· γενναῖον ἄχρις ἀσωτείας ἅμα καὶ φιλοχρήματον· ὀξύθυμον, δὲ ὑπερρίλαυτον, καὶ εἰς τὰς ἡδονὰς ἐπιρρεπῆ. Ἐν τοῖς τελευταίοις τούτοις χαρακτηρισμασιν ἰχνογραφοῦμεν τοῦ Κρητικοῦ ἰδιώματος τὸν τύπον.

Ἡ οἰκογένεια τῶν Καλλέργων, ὡς ἔφημεν, κατεῖχεν ἀπέραντα κτήματα ἐν τῇ νήσῳ, μάλιστα ὁ κλάδος τοῦ Ἀλεξίου, ὅστις, πλὴν τῶν βυζαντινῶν χορηγημάτων τῆς μεγάλης περιουσίας του, ὁ Ἀλέξιος διῆγεν εἰς Χάνδακα, ἔνθα ἠναγκασμένος ἦτο κατὰ νόμον νὰ διαμένῃ, βίον πολυτελέστατον, ἡγεμονικὸν σχεδόν. Ὁ οἶκός του, ἀνεῳγμένος καὶ πρὸς τοὺς Γραικοὺς καὶ πρὸς τοὺς Λατίνους, πρός τε τὸν εὐγενῆ καὶ τὸν χυδαῖον, δαψιλεύων τοῖς μὲν ξένοις εὐπρεπεστάτην ὑποδοχήν, τοῖς δὲ πένησιν ἄρτον καὶ χρηματικὰ βαπτίσματα, παρίστανε καθ' ἑκάστην τὴν εἰκόνα μικρᾶς αὐλῆς.

Ἡ διακεκριμένη αὕτη μεγαλοπρέπεια ἀνύψωσε ταχέως τὸν οἰκοδεσπότην ὑπεράνω τῶν ἄλλων συναδέλφων του ἐν εὐγενείᾳ Λατίνων τε καὶ Γραικῶν. Κατὰ διακρισιν τῶν λοιπῶν εὐπατριδῶν, ὁ Ἀλέξιος ἄλλως ἐν τῇ κοινῇ συνηθείᾳ δὲν ὠνομάζετο, ἢ *Μέγας Ἄρχων*.

Χανία

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ὡς ἄν τις εἴποι γαλλιστὶ «Le grand baron». Περιόδευε πάντοτε συνοδευόμενος ὑπὸ στίφους ἀκολούθων, κλητήρων, σωματοφυλάκων· ὁσάκις δὲ διήρχετο τὴν ἀγοράν, τὸ μὲν πλῆθος εὐλαβῶς ἐδιχοτομεῖτο κατὰ τὴν διάβασίν του, οἱ δὲ τυχόντες ἔφιπποι καὶ οἱ κληρικοὶ αὐτοί, ὤφειλον νὰ πεζεύσωσι, καὶ ἐδαφιαίως νὰ τὸν προσκινήσωσι, κατὰ τὴν Βυζαντινὴν συνήθειαν.

Οὐδ' ὀλιγώτερον ἐσεβάζοντο αὐτὸν οἱ τῆς Ἐνετικῆς μερίδος ἀξιωματικοί. Ἡ ἰσχὺς τοῦ Ἀλεξίου παρὰ τοῖς προεστῶσι καὶ παρὰ τῷ λαῷ τῆς νήσου, ἰσχὺς τὴν δημαγωγίαν πλησιάζουσα, ἔσωσε πολλάκις τὴν ἐξουσίαν ἀπὸ κινδύνων σοβαρῶν, τὸ δὲ στρατιωτικὸν ἐπάγγελμα καὶ τὸ παλληκαρικὸν ριψοκίνδυνόν του κατέστησαν αὐτὸν πρὸς τοὺς ἁρμοστὰς οὐ μόνον χρήσιμον, ἀλλὰ καὶ λίαν ἐπίφοβον. Ὁ Καλλέργης, ἄλλως τε, ἀπελθὼν εἰς Ἐνετίαν ἐπανειλημμένως, εἶχεν ἐκεῖ ἀποκτήσει φίλους πολλοὺς καὶ δυνατοὺς ἐν τῇ τάξει τῶν ἀρχόντων, φίλους, ὧν τὴν προστατευτικὴν εὐμένειαν περιέθαλπεν ἐπιμελῶς διὰ δώρων συνεχῶν καὶ περιποιήσεων. Ταῦτα πάντα καθίστανον τὸν Ἀλέξιον πρὸς μὲν τοὺς ὁμογενεῖς περίβλεπτον, παρὰ δὲ τοῖς ἐπιδημοῦσι Λατίνοις τὰ πάντα δυνάμενον. Διὸ ἀπέβη εἰς τὰς ἡμέρας ἐκείνας, ἐξόχως μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῶν Χορτατσῶν, ὁ μόνος κύριος, ὅστις συνέδεεν ἔτι τὸ δεσποτικὸν πρὸς τὸ ἰθαγενὲς στοιχεῖον.

Ἡ ἐλεεινὴ τῆς νήσου κατάστασις, καί τινα ὕποπτα συμπτώματα δυσαρεσκείας, ὑπὸ τοῦ τότε Προβλεπτοῦ καταμηνυθέντα, ἐπανεκάλεσαν τῷ 1282 τὸν Μαρῖνον Γραδίνικον εἰς Κρήτην, ἔνθα *Σκύλον* ὑποκώφως ἡ δημώδης φωνὴ προσωνόμαζεν αὐτόν. Ἀλλά, σπουδῇ τῶν Συμβούλων καὶ ἀξιωματικῶν, οὐχ ἧττον ἐτελέσθησαν ἐπιδεικτικά τ' ἀποβατήρια τοῦ Δουκὸς εἰς Χάνδακα. Προϋπήντησαν αὐτὸν οἱ Λατινεπίσκοποι, ταπεινῶς ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων ἱερέων παρακολουθούμενοι, ἐνῷ ἡ συνοδία τῶν ἀρχόντων προσεφώνει αὐτὸν χαμαιπετῶς. Οὐδ' ἔλειψαν, κατὰ τὸ ἔθος, αἱ τῶν προεστώτων ἐπιτροπαί, καὶ χωρικῶν πρεσβεύσεις, καὶ ἄλλα τοιαῦτα τυπικὰ ἐπιδείγματα εἰς ὑποδοχὴν τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς Δημοκρατίας, πατοῦντος πάλιν τὸ ἔδαφος τῆς δόξης του. Παρὰ τὴν αἱμόφυρτον αὐτὴν πλατεῖαν, Piazza Ducal, ὅπου ὁ Γραδίνικος ὑπερέβη εἰς

ὠμότητα καὶ αὐτοὺς τοὺς δημίους, ὄχλος μεμισθωμένος ἐκραύγαζε μανιωδῶς· «Ζήτω ὁ κύριος ἡμῶν Δούξ, εὐεργέτης τῆς πατρίδος!»

Ἔλειπεν εἷς μόνος εἰς τὴν πομπήν. Ἡ τούτου ἀπουσία, ἀπὸ τῆς ἀποβάσεως σημειωθεῖσα, ἐθόλωσεν ὁπωσοῦν τοῦ Δουκικοῦ προσώπου τὴν εὐδίαν. Ἦν δ' οὗτος ὁ μέγας καὶ πολὺς Ἀλέξιος.

Τὴν ἐπαύριον ὁ Γραδίνικος, ὑποκαλύπτων τοὺς συλληφθέντας ἐνδοιασμούς, ἐπισκέπτεται κατ' οἶκον τὸν Καλλέργην, προσποιηθέντα ἀρρωστίαν. «Οἴμοι, περιπόθητε, τί ἔπαθες, τί σοι κακὸν συνέβη;» ἠρώτησεν ὁ Δοὺξ τεταραγμένος, ἰδὼν τὸν φίλον καὶ συστρατιώτην αὐτοῦ μελανειμονοῦντα, σκυθρωπόν, καὶ ἄκαρτον τὴν γενειάδα εἰς σημεῖον πένθους ἀφίσαντα.

— «Δὲν πενθηφορῶ μόνος ἐγώ, ἀπήντησε τραχέως ὁ Ἀλέξιος, πενθεῖ μετ' ἐμοῦ ἡ νῆσος ὅλη.»

— «Ἐνδέχεται,» ὑπέλαβεν ὁ δούξ, μᾶλλον ἐπὶ μᾶλλον συνταραττόμενος· «ἀλλ' οὐδεὶς κάλλιον σοῦ γινώσκει, ὅτι αἰτία τοῦ ὑποτιθεμένου τούτου πένθους ἐγένετο οἰκοθεν ἡ νῆσος αὐτή.»

— «Ὄχι, ὄχι, μυριάκις ὄχι!» ἐξεβόησεν ὁ Καλλέργης τότε μετ' ὀργῆς, καὶ ἐκ τῆς κλίνης ἀνασκιρτῶν, «αἴτιοι τοῦ πένθους δὲν εἶναι αἱ χῆραι καὶ τὰ ὀρφανὰ τῶν ἀπείρων θυμάτων σου, οὐδὲ αἱ τοσοῦται ἐγκαταλελειμέναι οἰκογένειαι, τὰς ὁποίας σώζω μὲ τὸν ἄρτον μου ἐγώ. Αἴτιος εἶσαι σὺ αὐτός, ὁ δι' ἐκθέσεων διεστραμμένων ἀπατήσας τὴν Γερουσίαν, καὶ εἰς ὁδὸν ἀπιστίας ἀγαγὼν αὐτήν! Σύ, ὁ παραστήσας τὴν νίκην ἀλυσιτελῆ, καὶ ἀναπόφευκτον συμβουλεύσας τὴν λειτουργίαν τοῦ ξίφους καὶ τῆς ἀγχόνης, ὅπως ἀξιωθῇς σωτῆρος ὄνομα! Ἀλλ' ἔρχεται καὶ ἡμέρα κρίσεως. Ἠγεμὼν τοὺς ὅρκους παραβιάσας, ἀνάξιος ἀποβαίνει τῆς ἡγεμονίας· κυβέρνησις τὰς ὑποσχέσεις ἀθετοῦσα, ἐμπαίζει καὶ οὐρανὸν καὶ γῆν!»

Ἡ συνέντευξις διεκόπη, ὁ δὲ δοὺξ ἀπῆλθεν ἐμβρόντητος. Καὶ αὐθημερὸν γράψας πρὸς τὴν Γερουσίαν, ἀνέφερε τὰ τοῦ Καλλέργου, καὶ τὴν ἀποστασίαν ὑπέδειξεν ἐπικειμένην.

Ὀλίγον ἔπειτα ὁ Γραδίνικος ἀπεβίου διὰ θανάτου μὴ ἐξαιρούντος πᾶσαν ὑποψίαν. Ὁ δὲ τούτου διάδοχος Ἰάκωβος Δάνδολος ἔσπευσε νὰ διαγγείλῃ τῇ Ἐνετικῇ Συγκλήτῳ, ὅτι ὁ πολλὰ δυνάμ

νος Ἀλεξιος, αὐτὸς δν ἡ Δημοκρατία τοσοῦτον ἐτίμησε καὶ ἐπλουτοδότησε, περιήρχετο τὴν χώραν παρακινῶν τοὺς κατοίκους εἰς ἀνταρσίαν. «Κατάσχες τὸν δόλιον ἀπροόπτως καὶ ἀμέσως», ἀπεκρίνατο ὁ Σύγκλητος, «ἀπόστειλον δὲ αὐτὸν ἐνταῦθα, ὅπως λάβῃ τὰ ἐπίχειρα τῆς κουφότητός του. Σύλλαβε δὲ συγχρόνως καὶ πάντας ὅσους νομίσῃς ἑταίρους καὶ συνωμότας του.»

Ἐπιτακτικὸν μὲν ἦτο τὸ πρόσταγμα, δυσοικονόμητον ὅμως. Ἂν ὁ δούξ ἐνήργει αὐτὸ διὰ μιᾶς, δὲν θὰ ἐγίνετο πάλιν ἀνάστατος ἡ νῆσος; Ὁ εὐμήχανος Καλλέργης εἶχε διοργανώσει καὶ προετοιμάσει τὰ πάντα εἰς ἐπανάστασιν, ὥστε ἡ κατάσχεσίς του ἀνίσχυρος ἤθελεν ἀποβῆ πρὸς ἀναχαίτισιν τῆς ἐκρήξεως. Ἀμφεταλαντεύθη λοιπὸν ὁ δούξ.

Ἐν τοσούτῳ, εἰδοποιηθεὶς ὁ Καλλέργης παρά τινος θεραπαίνης περὶ τοῦ διατάγματος, ἀποδιδράσκει νύκτωρ μετὰ τοῦ Μιχαὴλ Χορτάτσου, συγγενοῦς τῶν περικλεῶν ἐξορίστων, καὶ μετὰ τριῶν ἑτέρων συνωμοτῶν· μεταβὰς δὲ εἰς Κνωσσόν, ἔρχεται εἰς Λασσίθιον, ὅπου μετὰ μικρὸν συντυγχάνουσιν ἐξ ἄλλων ὁδῶν πάντα τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας του, συνοδευόμενα ὑπὸ πολλῶν ὁμοφρόνων ὁπλαρχηγῶν. Ἐκεῖ, πολέμιος τῶν φίλων του κηρυττόμενος, αἴρει τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως ἐν ἀπεριγράπτῳ τοῦ πλήθους ἐνθουσιασμῷ, ἐν μέσῳ ἐπευφημιῶν καὶ χαιρετισμῶν, εἰς τὰς πέριξ κοιλάδας θορυβωδῶς ἀντικροτούντων. Μυρίαι φωναὶ ὑμνοῦσαν τὸν *Μέγαν* ἄρχοντα, ἀναβοήσασαι· «*Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου!*»

Τίς δὲ ἡ σημαία αὕτη τοῦ Καλλέργου; Ἦτο τάχα ὁ αὐτοκρατορικὸς ἀετὸς τῶν Χορτατσῶν, οὗ χάριν καὶ τις ἀνεψιὸς τούτων συνεξήρχετο εἰς τὸν ἀγῶνα, ἢ ἡ εἰκὼν τοῦ Ἁγίου Τίτου, πάτρωνος τῆς νήσου, εἰκὼν αἰνιττομένη τὴν αὐτόνομον Κρητικὴν πολιτείαν; Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ἐδίωκεν ὁ Καλλέργης τὴν μετὰ τῆς αὐτοκρατορίας ἕνωσιν τῆς πατρίδος του, καὶ λοιπὸν ἀδιαλλάκτως ἀντεμάχετο τὴν Ἑνετικὴν Δημοκρατίαν, ἢ ἁπλῶς ἀντεπολιτεύετο πρὸς τοὺς Δούκας τοῦ Χάνδακος, πρόθυμος εἰς συμφιλίωσιν, ἅμα ὡς ἤθελε λάβει τὴν ἀποχρῶσαν ἱκανοποίησιν; — Ἄδηλα ταῦτα.

Οὐδὲν ἀκριβὲς περὶ τούτου μαρτυροῦσιν οἱ χρονογράφοι· ἀλλ' ὅσον οὔπω τὰ πράγματα θέλουσιν ἐξηγηθῆ ἀφ' ἑαυτῶν.

Ἐν τούτοις ὁ Χάνδαξ διέκειτο εἰς ἄκραν κίνησιν. Ὡς ἡ φήμη τῆς ἀποδράσεως τοῦ Καλλέργου καὶ τῶν συνεταίρων αὐτοῦ διεθρυλλήθη, ὠχρὸς κεραυνόβλητος ἔμεινεν ὁ Δούξ, ὑπεύθυνος ὢν πρὸς τὴν Γερουσίαν, ἕνεκα τῆς ἐπινοηθείσης ἀναβολῆς. Διό, συμβούλιον κροτήσας ἐπειγόντως, ἔνοχον ἐσχάτης προδοσίας ἐν τυμπάνοις ἐκήρυξε τὸν Ἀλέξιον, καὶ τὴν μὲν περιουσίαν του διὰ ψηφίσματος ἐδήμευσεν, αὐτὸν δὲ ζῶντα ἢ νεκρὸν ἐποίησεν ὠνητὸν ἀντὶ χιλίων δουκάτων, καὶ εἰς θάνατον κατεδίκασε τοὺς δυναμένους καὶ μὴ θέλοντας νὰ παραδώσωσιν αὐτόν. Εἰς τοῦτο δὲ μὴ ἀρκεσθείς, συνήθροισεν ὡς εἶχε τάχος τὰς παρατυχούσας δυνάμεις, καὶ αὐτοπροσώπως εἰς τὰς παρακειμένας κώμας ἐξελθών, ὅσους εὗρε προεστῶτας, ἱερεῖς, ἡγουμένους, πάντας συνέλαβε, καὶ φύρδην ἐνέβαλεν ὡς ὁμήρους εἰς φυλακήν.

Ἡ πρᾶξις αὕτη ἐπιπαρώξυνε τοὺς χωρικούς· ὅθεν μείζων προέκυψεν ὁ ὀργασμός. Ἡ μὲν φρουρὰ καὶ τὰ φρούρια τοῦ Χάνδακος παρεσκευάζοντο εἰς πόλεμον νέον καὶ ἀπροσδιόριστον, οἱ δὲ πολῖται, τὰς ἐπικειμένας φοβούμενοι περιπλοκάς, καὶ προβλέποντες ἄφευκτον τὴν μνησικακίαν τῶν Ἐνετῶν, ἐδραπέτευον ὡς ἠδύναντο πανοικεί, οἱ μὲν εἰς τὰ πορρώτερα τῆς νήσου μέρη, οἱ δὲ πρὸς τὴν γειτνιάζουσαν Πελοπόννησον. Προέτρεπον αὐτοὺς εἰς τὴν ἐσχάτην ταύτην ἀνάγκην φῆμαι ἀπαίσιαι περὶ σφαγῆς ἀθρόας τῶν ἀπίστων Γραικῶν· ἦν δὲ πραγματικῶς ὁ αἰὼν ἐκεῖνος ἡ ἐποχὴ τῶν *Σικελικῶν ἑσπερινῶν*. Ὅθεν, οἱ περὶ τὴν φυγὴν καθυστερήσαντες ἀντὶ χρυσοῦ καὶ λίθων πολυτίμων ἠγόρασαν τὴν ἄδειαν τῆς ἀποδημήσεως παρ' αὐτῶν τῶν διακδοσάντων τοιαύτας φήμας ἀξιωματικῶν. Μετ' ὀλίγον ὁ πληθυσμὸς τοῦ Χάνδακος οὕτως ἠραιώθη, ὥστε, πλὴν ὀλίγων, ἰθαγενῶν, φανερῶς προσκεκολλημένων τοῖς Ἐνετοῖς, καὶ διὰ τοῦτο φοβουμένων τὴν τῶν ὁμογενῶν δυσμένειαν, ἡ πόλις κατὰ κράτος ἐξεκενώθη. Εὐάριθμοι αἱ καπνίζουσαι κάμινοι, αἱ θύραι πεφραγμέναι, αἱ ἐκκλησίαι κεκλεισμέναι, ὁ δὲ βηματισμὸς τῶν περιπόλων ἀντήχησε κατὰ τὰς ἠρημωμένας ὁδούς, ὡς εἰς πόλιν ἐκ λειποθυμίας νενεκρωμένην.

Ἀντενήργει ὁ Καλλέργης ἐν τῷ μεταξύ, καὶ ἀντενήργει δραστηριώτατα. Ἀπὸ Λασσιθίου μεταβὰς εἰς τὴν Μεσσαρᾶν, κατέλαβε τὰς ὀχυρωτέρας θέσεις τοῦ τόπου, καὶ διωργάνωσε σώματα στρατιωτικά, ἀσυγκρίτως τῶν προτέρων τακτικώτερα, ἐξ ὧν τὰ μὲν ἀπέστειλεν εἰς τὰ κύρια στενὰ τῆς νήσου πρὸς ἀποκλεισμὸν τοῦ ἐχθροῦ, τὰ δὲ ἐξήσκει διὰ τὰς ἐνδεχομένας πολιορκίας. Πρὸς δὲ τὴν στρατηγικὴν ἐμπειρίαν συνδυάσας καὶ τὴν ἐν τῷ ποιεῖν ταχύτητα, ἐξέπεμψεν ἀποστόλους ἀπανταχοῦ τῆς νήσου, προσεχῆ τὴν ἀπελευθέρωσιν προαγγέλλοντος διὰ χρησμῶν, κομίζοντας δὲ καὶ πατριωτικὰς προκηρύξεις, καὶ ἐφόδια, καὶ χρήματα, ὧν ἕνεκα σύσσωμον ἤγειρεν ἐντὸς ὀλίγου τὸν λαὸν τῆς Κρήτης εἰς τὰ ὅπλα.

Εἴς τινα ἀνέκδοτον χρονογραφίαν σώζεται μία τῶν προκηρύξεων. «Ἀδελφοὶ Κρῆτες, ἔλεγεν ὁ Καλλέργης ἐν αὐτῇ, ἤγγικεν ἡμέρα ἀπολυτρώσεως· ὅσοι πιστοί, λάβετε τὸ ξίφος, καὶ δράμετε εἰς τὴν φωνὴν τῆς πατρίδος. Ὁμώσωμεν πάντες μιᾷ ψυχῇ ἢ τῆς Κρήτης τὴν ἐλευθέρωσιν, ἢ τὸν θάνατον!» (1) — Ἐντεῦθεν ἠθέλομεν πως συμπεράνει τῆς Καλλεργείου ἀποστασίας τὸν σκοπόν, ἂν τοὺς λαμπροὺς τούτους λόγους δὲν ἀνήρουν τὰ ἑπακόλουθα.

Διὰ τοιούτων προνοημάτων, ἐγκαίρων ἅμα καὶ δραστικῶν, ἐκ προοιμίων ἔδειξεν ὁ Καλλέργης πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς τοῦ Χάνδακος οἵα ἡ διαφορὰ ἀναμέσον αὐτοῦ καὶ τῶν προηγουμένως ἐπαναστησάντων. Ἀλλὰ καὶ οὐχ ἧττον εὐστοχα ἦσαν τὰ παρεπόμενα. Πρόεδρος πληρεξούσιος καὶ ἀρχιστράτηγος ὑπὸ τῆς συνελεύσεως τῶν προύχόντων προχειρισθείς, ἐξέδωκε νόμον στρατιωτικόν, εἰς τὴν τότε καθομιλουμένην Ἑλληνικὴν συντεταγμένον, πρὸς ὁδηγίαν καὶ πειθάρχησιν τοῦ στρατοῦ· ἐρρύθμισε τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἐπὶ τὸ ἀνατολικώτερον· διώρισεν ὑπουργούς του τοὺς διασημοτέρους τῶν ὁμογενῶν, τὸν Μελισσηνόν, τὸν Γαβαλᾶν, τὸν Βλαστόν, τὸν Χαμαλέον, τὸν Χορτάτσην· ἐδημοσίευσε διατάξεις εἰς ἐξασφάλισιν τῶν προσωπικῶν καὶ κτηματικῶν δικαιωμάτων ἑκάστης τάξεως·

(1) Cronaca Savina, ἐν τῇ Μαρκιανῇ. Τάξ. Ζ'. χειρόγρ. 134 σελ. 17 καὶ ἑξῆς.

θνήργησεν, ἐνὶ λόγῳ. πλεῖστα ὅσα χρηστὰ βουλεύματα πρὸς διευ-
εέτησιν τῆς πολιτείας.

Ὁ Καλλέργης, ἄμοιρος κατὰ πᾶσαν πιθανότητα παιδείας φκτεταμένης, ὅμως εὐφυής, καὶ τὴν Ἰταλίαν παιδιόθεν ἐπισκεεθείς, ἐσχημάτισεν εὖ τε καὶ χεῖρον τὴν ὀρεσίνομον αὐτὴν πολιτείαν του καθ' ὁμοίωσιν τῶν δημοκρατουμένων Ἰταλικῶν πολιτειῶν. Τάχα θέλουσί ποτε ἐπανιδεῖ τὸ φῶς τὰ κυβερνητικά του νομοθετήματα ; Δύσκολον. Ἐκ τῶν ἐγγράφων μνημείων τῆς Κρητικῆς ταύτης περιόδου, οὐδὲν ὁ χρόνος καὶ τὸ μῖσος τῶν δεσποτῶν ἠύλαβήθη. Ἀλλ' ἐὰν χεὶρ βαρβάρου καταστρέφῃ τὰ σημεῖα τῶν καιρῶν, ἡ Ἱστορία ὑπὸ τῆς ὀξυνοίας καὶ τῆς ὀρθοκρισίας βοηθηθεῖσα, πολλάκις ἐπέτυχε νὰ ἐπισκευάσῃ καὶ ἀναστοιχειώσῃ τὰ λείψανα.

Οὕτω προαχθέντα τὰ τῆς ἐπαναστάσεως, προέκοψαν θαυμασίως. Πλὴν τῆς πρωτευούσης καὶ τῶν παραθαλασσίων φρουρίων, ἡ νῆσος ὅλη περιῆλθεν ἐν τάχει εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν ἀνταρτῶν. Οὐδαμοῦ ἀπέμεινεν ἴχνος τῆς Ἐνετικῆς κυριαρχίας· πανταχόθεν ἀπεσκορακισμέναι αἱ Ἰταλικαὶ φρουραί, πεπελεκισμένοι οἱ μαρμάρινοι λέοντες τῆς Δημοκρατίας, κατηγημένα τὰ Δουκικὰ θεσπίσματα. Ἀφ' ἑτέρου τὰ μὲν μεσόγεια τῶν φρουρίων, ὑπὸ Κρητῶν κρατούμενα, ἀπεκώλυσαν τὴν εἰσβολὴν καὶ τὴν ἐπίθεσιν τοῦ ἐχθροῦ· τὰ δὲ παραθαλάσσια ἤλπιζεν ὁ Καλλέργης νὰ κυριεύσῃ μετὰ τὸ θέρος, ὅτε ἡ ἀστασία τοῦ χειμῶνος ἤθελεν ἐμποδίσει τοῖς πολιορκηθησομένοις τὴν ἐκ θαλάσσης προμήθειαν. Διό, καὶ πραξικοπίας μυστικὰς συνέστησεν ἐγκαίρως μετὰ τῶν ἐκεῖ ταγματαρχῶν τοῦ μικτοῦ στρατοῦ, καί τινας τριήρεις ἠγόρασεν εἰς Νάξον, χρησίμους εἰς τὸν σχεδιαζόμενον ἀποκλεισμόν, καὶ τὸν Νικηφόρον Πετροκαλύβην ἀπέστειλεν εἰς Χίον πρὸς ἀγορὰν πολιορκητικῶν σκευῶν. Ἕνεκα τούτων, ὁ πόλεμος προεμηνύετο χαλεπός, εἴπερ τις καὶ ἄλλος, ἡ δὲ τύχη τῶν Ἐνετῶν ἀπέβαινε μᾶλλον ἐπὶ μᾶλλον ἀκροσφαλής.

Ἀπέβαινε δὲ τῆς μητροπόλεως, ἡ θέσις τόσῳ μᾶλλον ἀκροσφαλής, ὅσῳ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐμαίνετο ὁ πόλεμος τότε ἀναμέσον αὐτῆς καὶ τῆς Γενούης. Χάριν δὲ τῶν ἐμπορικῶν καταστημάτων ἄμφοτερα τὰ φιλονεικοῦντα μέρη κατεῖχον ἐν Ἀνατολῇ. θέατρον πολέμου ἐγίνετο συνήθως ἡ θάλασσα τῆς Βυζαντινῆς ἐπικρατείας.

Οἱ Ἐνετοί, διαπλεύσαντες μεθ' ἑξήκοντα τριήρεων τὸ Αἰγαῖον καὶ τὸν Ἑλλήσποντον, καὶ ἀγκυροβολήσαντες παρὰ τὸν Βόσπορον, ἀπεβίβασαν ναυτικὸν πλῆθος, καὶ ἐπυρπόλησαν τὴν Περαίαν, προάστειον τοῦ Βυζαντίου, ὑπὸ τῶν Γενουητῶν κατεχόμενον, τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ ἄλλως τὴν ἀγανάκτησιν μὴ ἀποσκήψαντος, ἢ διὰ μεμψιμοιριῶν διπλωματικῶν· ἀρχέτυπον τοῦτο τῆς εἰς τὸν αἰῶνά μας ἀδικαιολογήτως ὑπὸ τῶν Ἄγγλων ἐπιχειρηθείσης πυροπολήσεως τῆς Κοπεναγῆς. Ἡ Περαία ἀνῳκοδομήθη, καὶ ἔκτοτε ἐγένετο κτῆμα Γενουητικόν, κράτος μικρὸν μέν, ἀλλ' ἰσχυρόν. ἐν τῷ κράτει τῶν Παλαιολόγων, ἐπέχων ὡς ἔγγιστα τὴν αὐτὴν ἀξίαν, ἣν ἡ Ἀγγλικὴ πόλις τῶν Γαδείρων ἐπέσχεν ὡς πρὸς τὴν Ἱσπανίαν. Οἱ Ὕπατοι τῆς Γενούης, ὀχυρώσαντες τὸ προάστειον, καὶ καταστήσαντες αὐτὸ κλεῖδα τοῦ Εὐξείνου Πόντου, ὡς ὑψιαίτερον ἐγένοντο κλεὶς τοῦ Βοσπόρου τὰ φρούρια εἰς τὸ στενὸν τοῦ Ἑλλησπόντου, ἠναγκάσθησαν τὰς τύχας τῆς ἐμπορικῆς πολιτείας των νὰ συνδέσωσι πρὸς τὰς τύχας τῆς Ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας. Ὡς ἐκ τούτου, ἡ Κωνσταντινούπολις ἀπέκτα μὲν ἕνα γείτονα καὶ σύμμαχον δυνατόν. ἔκτοτε ὅμως ἀπέθετε ἐπισήμως πᾶσαν ἐλπίδα ναυτικῆς παλινορθώσεως· τοῦθ' ὅπερ, ὡς ἐκ τῆς τοπογραφικῆς ἀξίας της καὶ ὡς ἐκ τῆς τότε θαλασσοκρατίας τῶν Ἰταλικῶν πολιτειῶν, ἐσήμαινε *τὴν ἔναρξιν τοῦ τέλους*.

Πρὸς ἐκδίκησιν τῆς ληστρικῆς ἐκείνης πράξεως τῶν Ἐνετῶν, ἑξήκοντα ἐξ τριήρεις Γενουητικαὶ παρέπλεον ἐν τούτοις τὴν Ἀδριατικὴν ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Δορίου, ἐπιζητοῦσαι τὸν στόλον τῶν ἀνθαμίλλων. Τῶν ἐναντίων παρά τινα νῆσον τῆς Δαλματίας συναντηθέντων, ναυμαχία συγκροτεῖται πεισματώδης καὶ τρομερά. καθ' ἣν τρομεροτάτην ὑφίστανται οἱ δυνάσται τῆς Κρήτης τὴν ἥττην καὶ τὴν ταπείνωσιν. Οἱ Ἐνετοὶ κατετροπώθησαν τελείως. Αἱ φλόγες ἠνάλωσαν ἐν βραχεῖ τὸν στόλον αὐτῶν, ὁ δὲ ναύαρχος Σορέντσος, ζήλωμα καὶ σανὶς σωτηρίας τῆς ὑπερηφάνου πατρίδος του, αὐτὸς ὁ πρὸς τὴν Γερουσίαν ὑποσχεθεὶς σιδηροδέσμιον νὰ κομίσῃ τὸν Δορίαν εἰς τοὺς πόδας τοῦ Δουκός, αὐτὸς μεθ' ἑπτακισχιλίων αἰχμαλώτων ἐκομίσθη χειρόδετος, ὅπως διὰ τῆς παρουσίας του ἐπικοσμήσῃ τὴν εἰς Γενούην ἑτοιμαζομένην ἐπινίκειον πομπήν.

'Αλλ', ἀντὶ τοῦ αἴσχους προτιμήσας ὁ ἀνδρεῖος Ἐνετὸς τοῦ βίου τὴν τελευτήν, ἐπεκαλέσατο τὴν βοήθειαν τοῦ 'Ρωμαϊκοῦ θανάτου. Κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἀποβάσεως κρούσας σφοδρῶς ἐπὶ τοῦ καταστρώματος τὴν κατησχυμμένην κεφαλήν, καὶ πληγεὶς καιρίως, ἔπεσε νεκρός. Οὕτως οἱ ἐχθροί του ἄλλην δὲν ἔλαβον ἱκανοποίησιν, παρὰ τὴν ἐπὶ τοῦ πτώματός του νεκρώσιμον κωδωνοκρουσίαν.

Οὐδὲν μέγα κακὸν ἀδιάδοχον καὶ μεμονωμένον, λέγει τις παροιμία. Μετὰ παρέλευσιν ὀλίγων μηνῶν καὶ δεύτερον ἀτύχημα ἐπισυμβαίνει τοῖς Ἐνετοῖς. Ὁ διάδοχος τοῦ Σοράντσου Βασίλιος, ἐκπλεύσας τῆς 'Αδριατικῆς μετὰ τῶν τριήρεων, ὅσας ἐναυπήγησεν ἐσπευσμένως ἡ Δημοκρατία, ἦλθε παρὰ τὴν Καλλίπολιν εἰς ἀπάντησιν τοῦ στόλου τῶν Γενουητῶν. 'Αλλά, τῆς τύχης πάλιν ἐπακολουθούσης τῷ ἐχθρῷ, νικᾶται κατὰ κράτος καὶ ἀπόλλυσιν ἐκ τῶν εἰκοσιπέντε αὐτοῦ τριήρεων δεκαὲξ αὐτάνδρους. Αἱ ἐπίλοιποι προσέφυγον κακὴν κακῶς, αἱ μὲν εἰς Κέρκυραν, αἱ δὲ εἰς τοὺς λιμένας τοῦ 'Αδρίου, ἐλευθέρους ἀφίσασαι τοὺς ἐκδικητικοὺς Γενουήτας νὰ κακοποιήσωσιν, ἢ καὶ νὰ ἰδιοποιηθῶσι τὰς ἐν 'Ελλάδι ἀποικίας τῶν 'Ενετῶν.

Καὶ τῷ ὄντι μεσοῦντος τοῦ 1293, ἐν Χάνδακι δ' ἁρμοστεύοντος τοῦ Δουκὸς 'Ερμολάου Ζούστου, ὁ ναύαρχος τῆς Γενούης, ταχυναυτήσας διὰ τοῦ Αἰγαίου, παρεγένετο εἰς Κρήτην, διατεθειμένος εἴτε διὰ βίας, εἴτε διὰ πραξικοπίας ν' ἀποσπάσῃ τὴν ἀποικίαν αὐτὴν ἀπὸ τῆς κυριαρχίας τοῦ ἐχθροῦ. Τίς ἁρμοδιωτέρα εὐκαιρία, ὅπως ἰσχυροποιήσῃ διὰ κτήσεως οὕτως ἐπιζήλου τὴν ἐν 'Ανατολῇ ὑπερκράτησιν τῆς πολιτείας του! Τὸ βασίλειον τῆς Κρήτης! Εὕρημα κάλλιστον καὶ χρησιμώτατον!

Ἡ Κρήτη, μετὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐλογίζετο κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἄλλο Περοῦ καὶ Μεξικόν. Τότε ἡ Κρήτη ἦτο διὰ τὴν Ἐνετίαν, ὅτι σήμερον εἶνε ἡ Μελίτη καὶ ἡ Κύπρος διὰ τὴν θαλασσοκράτορα 'Αγγλίαν, πλὴν τῆς παραγωγικῆς ἀξίας, ἥτις ἦτο ἀσυγκρίτως ὑπερτέρα τῶν ὀνομαζομένων τούτων Βρεττανικῶν ἀποικιῶν. Ὁ ναύαρχος ἤρξατο τῆς ἐργασίας, ποιήσας ἀπόβασιν εἰς τὰ παράλια τῆς Κυδωνιας, πυροπολήσας τὰ προάστεια τῶν Χανίων, εἶτα δὲ καὶ αὐτοσχεδίως κυριεύσας τὴν πόλιν ταύτην ἔνθα στενοῦ-

μένοι διέμενον, ἄλλως τε, οἱ τῆς Ἐνετικῆς φρουρᾶς. Ἡ νίκη ἐπανηγυρίσθη φαιδρῶς, ὡς προαγγέλλουσα αἰσιώτερα τὰ μέλλοντα κατορθώματα.

Ἀλλὰ τὸ πρῶτον τοῦτο τῆς ἐπιτυχίας σύμβολον ἐπήγαγε καὶ πολλὰς φροντίδας. Πῶς ἠδύναντο οἱ νικηταὶ νὰ καθυποτάξωσι τὴν λοιπὴν νῆσον, μὴ συνεννοούμενοι καὶ βοηθούμενοι ὑπὸ τῶν ἐντοπίων; Ἐγίνωσκον ὅτι πλήν τινων φρουρίων, τὰ πάντα ἦσαν εἰς χεῖρας ἀνταρτῶν. Ἀνάγκη λοιπόν, νὰ φιλοφρονηθῶσιν οἱ κάτοικοι, νὰ ὑπαχθῶσι διὰ κολακευτικῶν ὑποσχέσεων οἱ ἀρχηγοὶ εἰς συμμαχίαν κατὰ τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ, τῆς δὲ κατακτήσεως ἅπαξ συμπληρωθείσης, ἡ ἀγχόνη καὶ τὸ πῦρ ἤθελον ἐκκαθάρει τοὺς μεταξὺ δυνατοῦ καὶ ἀδυνάτου λογαριασμούς. Ξίφος, χρυσός, καὶ πανουργία, ἰδοὺ τὸ σύνθημα τῆς τότε πολιτικῆς!

Τοῦτο τὸ σχέδιον συλλαβόντες οἱ ἐχθροὶ τῆς Ἐνετίας, ἀπέστειλαν πρὸς τὸν Καλλέργην καὶ τοὺς ὁπλαρχηγοὺς πρεσβείαν. ὁδηγηθεῖσαν ὑπό τινος ἄρχοντος τῶν Χανίων. Οἱ πρέσβεις ἔφερον καὶ δῶρα μεθ' ἑαυτῶν, πρὸς μὲν τὸν ἀρχιστράτηγον ξίφη καὶ μαχαίρας καὶ πελέκεις, καὶ ἕτερα ὅπλα λομβαρδικῆς κατασκευῆς, πρὸς δὲ τοὺς ὑποστρατήγους σκεύη ποικίλα, καὶ ὑφάσματα σηρικὰ τῆς Γενούης. Τῶν δὲ δώρων ἀπονεμηθέντων ἐζήτησαν οἱ ἀπεσταλμένοι συνέντευξιν εἰς τόπον ἀόριστον, καθ' ἣν ἀφ' ἑνὸς μὲν ὁ πορθητὴς τῶν Χανίων, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ Καλλέργης *μετὰ πέντε ἐκ τῶν πρωτοκρίτων τῶν στρατηγῶν* ὀνομαστὶ σημειουμένων, ἤθελον συζητήσει καὶ ἐκ συμφώνου προσδιορίσει τὰ συντελεστικώτερα πρὸς πλήρη τῆς Κρήτης ἀπελευθέρωσιν.

Ἡ ἀποστολὴ προὐξένησεν, ὡς εἰκὸς ἦν, χαρὰν μεγάλην ἐν τῷ στρατοπέδῳ· διὸ οἱ πρέσβεις ἔτυχον εὐμενεστάτης τῆς ὑποδεξιώσεως παρὰ τῶν ἀρχηγῶν καὶ ὑπαρχηγῶν. Ἀλλ' ὁ Καλλέργης, τὰ ἐκ τοιαύτης προτάσεως ἐνδεχόμενα σκάνδαλα φοβηθείς, ἢ δόλον ὑποπτεύσας, ἢ σκοποὺς ἄλλους ἀγνώστους πρὸς ὥραν συλλαβών, ἀπεποιήθη νὰ συντύχῃ τῷ ναυάρχῳ ἐν συνοδίᾳ πέντε συναδέλφων· ἤθελε δὲ μόνος, μονώτατος καὶ ἀμάρτυρος τὰ πεπρεσβευμένα νὰ συνδιαπραγματευθῇ. Ἡ ἐπιθυμία του αὕτη ἐτάραξε Κρῆτας καὶ Γενουήτας. Ἐπίμονος ὅμως τὸ ἦθος, καὶ πειστικὸς τὴν γλῶσ-

σαν ὧν, ἐνίκησεν ἐπὶ τέλους, εἰς τοῦτο μεταχειρισθεὶς καὶ τὸν Ἐπίσκοπον Κυδωνίας (Cydoniensis) Εὐστάθιον· ὥστε ἡ μονομερὴς ἀναμέσον αὐτοῦ καὶ τοῦ ναυάρχου συνέντευξις, προσδιωρίσθη εἰς τινα Μονὴν παρὰ τὰ Χανία.

Ἀναφέρει σύγχρονός τις χρονογράφος, διηγούμενος τὰ τότε Γενουητικὰ (1), ὅτι προτείνας ὁ νικητὴς τῶν Ἐνετῶν πρὸς τὸν Καλλέργην τὴν ἐκ Κρήτης παντελῆ ἔξωσιν τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ, καὶ ἐπὶ σκοπῷ τοιούτῳ ἀπαιτήσας τὴν ἄοκνον συνεργίαν τῶν κατοίκων, ἐπεκαλέσατο τὴν μαρτυρίαν τῆς Θεότητος, ὅτι τοῦτο ἡ Αὐθεντία (Signoria) τῆς πατρίδος του διώκουσα, ἁπλῆν καὶ μόνην ἐπιθυμίαν εἶχε νὰ ἐκνευρίσῃ τὴν ναυτικὴν τῆς ἐφαμίλλου Ἐνετίας ὑπεροχήν, οὐχὶ δὲ καὶ νὰ ἐγκατασταθῇ διάδοχος τῆς δυναστείας της εἰς τὰς χώρας, ὅσας ἤθελεν ἀπαλλάξει τοῦ τυραννικοῦ ζυγοῦ. Καὶ πρὸς ἐπιβεβαίωσιν τῆς ὁμολογουμένης ἀφιλοκερδείας, (προστίθησιν ὁ ὑπομνηματιστής), προϋπεσχέθη τῷ Καλλέργῃ τὴν διαδοχικὴν ἡγεμονίαν τῆς νήσου, εἰ οὗτος ἀνεδέχετο νὰ συμπράξῃ καὶ πανσθενεὶ νὰ βοηθήσῃ τὴν Αὐθεντίαν εἰς τὴν περισπούδαστον ἀπέξωσιν. Ἀλλὰ παρὰ πᾶσαν προσδοκίαν ἀπέτυχεν ἡ μεγάλη πρότασις.

Ὁ Καλλέργης, καὶ τοι σπουδάρχης καὶ φιλόδοξος, καὶ τοι ἐπηρμένος ἐπὶ τῇ νομιζομένῃ αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ κυτοκράτορος Φωκᾶ καταγωγῇ, δὲν ἐσαγηνεύθη ὑπὸ τοιούτου θελκτικοῦ δελεάσματος. Εἴτε προτιμοτέραν κρίνας τὴν ἀντίστασιν τοῦ Ἐνετοῦ, ἐξησθενημένου ἤδη, τεταπεινωμένου ὄντος, καὶ κατὰ γνώμην του πνέοντος τὰ λοίσθια, παρὰ τὴν προστασίαν, εἰμὴ καὶ τὴν δεσποτείαν συμμάχου, ἐπιφόβου ἤδη γενομένου καὶ κραταιοῦ, εἴτε εἰς μόνην θαρρήσας τὴν ἰδίαν αὐτοῦ δύναμιν, εἴτε παρασκευαζόμενος εἰς τὴν εἰρήνην, ἀπέκρουσεν ἐντόνως τὰ προταθέντα.

«—*Ἀσύμφορος, ἀπήντησε, καὶ ἀναξιοπρεπὴς ἐνταυτῷ ἡ τοιαύτη συμμαχία. Τὸ κατ' ἐμέ, καὶ μὲν κακῶς ἐπὶ τοῦ παρόντος διάκειμαι πρὸς τοὺς Ἐνετούς, τοῦθ' ὅπερ εἶνε λυπηρὸν καὶ δεινότατον· ἀλλ' ὅμως ἐὰν κατὰ θάλατταν ἠδυνάμην. ὦ Γενουῆται, ὅσον δύναμαι εἰς τὰ ὄρη*

(1) Codex Ambrosianus de Januensibus, in Cr. Sacra T. 3. p. 288.

της πατρίδος μου θὰ ἤμην ὀξύστομος καὶ καταστρεπτικὴ ρομφαία καθ' ὑμῶν».

Ὑπὸ τοιαύτης παρρησίας ἐκπλαγεὶς ὁ Γενουήτης.

«— Ἐννοῶ, ὑπέλαβεν, λαλεῖς καὶ πράττεις ὡς Γραικός· ἀφοῦ οὐδ' Ἑνετοὺς θέλεις, οὐδὲ Γενουήτας· ὑπηρετεῖς λοιπὸν τὰ μηχανορραφήματα τοῦ αὐτοκράτορος. Ἀλλὰ μάθε ὅτι ὀνειροπολεῖς τραγελάφους καὶ φαντάσματα· ἀκατόρθωτον τὸ σχέδιόν σου!»

«— Σφάλλεις νομίζων με Βυζαντινόν, ἀνταπεκρίθη ὁ Καλλέργης μετὰ ζωηρότητος. Δὲν ἀγνοῶ τὸ πολυθρύλλητον ἀπόφθεγμα τοῦ Τορβίκου. Ὅτε ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ εἰσῆλθε νικητὴς διὰ τῆς χρυσῆς πύλης εἰς Κωνσταντινούπολιν, πολλὰς ἑορτὰς καὶ λιτανείας, καὶ φωταψίας ἐτέλεσαν διὰ τὸ εὐτυχὲς συμβὰν οἱ ἀπανταχοῦ Γραικοί. Ἐτελέσθησαν λαμπραὶ πανηγύρεις εἰς Θράκην. Ἀλλ' ἐνῷ ἐν Ἀδριανουπόλει ἔχαιρον, ἠγάλλοντο, συνευθύμουν πάντες οἱ κάτοικοι, ὁ ὀγδοηκοντούτης εὐπατρίδης Θεόδωρος Τορβίκης παρεδίδετο εἰς θρῆνον.

— «Πῶς, πάντων συνευφραινομένων, σὺ μόνος κλαίεις;» ἠρώτησαν οἱ περιεστῶτες τὸν κλινήρη γέροντα.

«— Κλαίω, ἀπήντησεν οὗτος, διότι εἰς τὸ κατόρθωμα αὐτὸ τῶν Γραικῶν προβλέπω τοῦ γένους ὅλου τὴν δυστυχίαν. Τί συνῆψε πάντας ἡμᾶς εἰς ἑνότητα ἀδιαχώριστον, εἰς κοινὴν φιλοπατρίαν, εἰς ἐθνικὴν δραστηριότητα, εἰς συναγωνισμὸν κατὰ τοσούτων πολεμίων; Ἡ κοινὴ καὶ ἴση πρὸς πάντας συμφορά. Ἀλλ' οἴμοι, τ' ἀγαθὰ ταῦτα θέλουσιν ὅσον οὔπω παρέλθει! Ὑπέρμαχοι τοῦ γένους, στρατηγοί, πολιτικοί, πεπαιδευμένοι, εὐπατρίδαι, ὅσοι μέχρι τοῦ νῦν αὐταπαρνήτως ὑπὲρ τῆς κοινῆς σωτηρίας συνηγωνίσθησαν, πάντες θέλουσι συρρεύσει εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἔνθα ταχέως ἡ ματαία πολυτέλεια τῆς Αὐλῆς, αἱ τρυφαί, ἡ βασιλικὴ διαφθορά, τὸ πνεῦμα τῆς ἰδιοτελείας θέλουσιν ὀρύξει λάκκον βαθὺν ἀναμέσον αὐτῶν καὶ τοῦ ἐπιλοίπου γένους τῶν Γραικῶν. Ἰδοὺ διατί κλαίω, προσέθηκεν ὁ γέρων· κλαίω, διότι ὑπὸ τὸν θρόνον αὐτὸν τοῦ Μιχαὴλ βλέπω χαίνοντα τὸν τάφον, ὅστις θέλει καταβροχθίσει τὰς ἐλπίδας γενεῶν πολλῶν.» Ἐκ τούτου, εἶπε περαίνων ὁ Καλλέργης, κρίνον ἐὰν ἀγαπῶ καὶ προτιμῶ τὴν Κωνσταντινούπολιν.»

Τοιαύτης. ἡ ἄλλης τινος ἀπαντήσεως δοθείσης, αἱ διαπραγματεύσεις ἔληξαν ἀτελεσφόρητοι.

Ἀλλ' ἐντεῦθεν, οἴμοι, ροπὴ ἐπέρχεται κατωφερής! Ἀπὸ τοῦ νῦν τὰ Κρητικὰ κλίνουσι, παρακμάζουσιν.

Ἡ λύσις, ἣν αὐθαιρέτως καὶ αὐτεπαγγέλτως ἐπήνεγκεν ὁ Ἀλέξιος εἰς τὸ πρόβλημα, δὲν ἔπεισε πάντας ἐξίσου τοὺς ἀρχηγοὺς καὶ προεστῶτας, λαϊκούς τε καὶ κληρικούς, ὧν τινες τῶν ἀγχινουστέρων πᾶν ἄλλο εἶδον εἰς τοιαύτην διαγωγὴν, ἢ εἰλικρινοῦς φιλοπατρίας βουλήν. Οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Καλλέργου ἦσαν βέβαια πολλοί, ἀλλ' ἡ μικροπολιτεία του ἐκείνη δὲν ἐστερεῖτο καὶ τινος ἀντιπολιτεύσεως. Οἱ δὲ ἐναντίοι, τὴν ἀπόκρουσιν τῶν προτάσεων ἀποδόσαντες εἰς ἰδιοτελεῖς σκοπούς, καὶ δὴ ἀγανακτήσαντες σφόδρα, ἐξερράγησαν εἰς μέμψεις ἀνυποκρίτους. Ὡς δὲ συμβαίνει συνήθως εἰς τοιαύτας περιπτώσεις, ἡ σπερμολογία διεδόθη βαθμηδὸν ἀπὸ τῶν ἐναντίων πρὸς αὐτοὺς τοὺς πελάτας τοῦ Καλλέργου, καὶ προβάδην ἀπὸ τούτων εἰς τοὺς πλείστους τῶν ἀρχηγῶν, ὥστε φόβος προδοσίας κατέλαβε τὰ πνεύματα, καὶ δειλία παρεισέφρησε, καὶ διχόνοια ταχέως διεδέξατο τὴν προτέραν ὁμοφροσύνην. Μυρίαι ὅσαι ἀφορμαὶ ὑπονοίας, δυσπιστίας, ἐνετισμοῦ ἀνεφύησαν τότε κατὰ τῆς προηγουμένης καὶ τῆς ἐνεστώσης τοῦ προέδρου διαγωγῆς. Πᾶς ἕκαστος εὑρεστήθη τότε γυμνάζων τὴν ἰδίαν ὀξυδέρκειαν εἰς εὕρεσιν νέων λόγων ἀποδοκιμασίας.

Οἱ μέν, τὸ παρελθὸν ἀνασκαλεύσαντες, ἐκήρυξαν αὐτὸν φίλον τοῦ τυράννου δουλοπρεπῆ, δοῦλον ἐκπεσόντα μὲν τῆς εὐνοίας τοῦ δεσπότου, πρόθυμον ὅμως εἰς τὴν διαλλαγήν· οἱ δέ, τὰς δικαιολογήσεις του περὶ ἀποκρούσεως τῆς συμμαχίας μυριοτρόπως σχολιάσαντες, προφανεστάτην ἐξήγαγον καὶ ἑτοίμην τὴν ἐπιβολήν. Οὐδ' ἔλλειψαν ῥήτορες, εἰς ἐπίμετρον κατηγορίας ἀγαγόντες τὴν ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως μαρτυρίαν τῶν Χορτατσῶν, οἵτινες παρὰ τῶν συγγενῶν προσκληθέντες εἰς τὸν προκείμενον ἀγῶνα, «*Πίστιν*, ἀπεκρίθησαν, *εἰς τὴν μεταμέλειαν καὶ τὰ φρονήματα τοῦ στρατηγοῦ σας Καλλέργου ἡμεῖς δὲν ἔχομεν. Ὁ ἄπαξ τῆς πατρίδος ἀποστατήσας, καὶ δεύτερον ἀποστατεῖ. Προσέξετε λοιπὸν μὴ ἡ ἀστασία καὶ*

ἡ πλεονεξία τοῦ Μεγάλου Ἄρχοντος ἐπισύρῃ καὶ ὑμᾶς αὐτοὺς καὶ τὴν νῆσον ὅλην εἰς δουλείαν ἀνεξαγόραστον!»

Εὐέξαπτος ὁ νοῦς τοῦ Ἕλληνος, καὶ πρὸς τὴν διχόνοιαν ἀνέκαθεν ἐπικατάφορος. Πάντες μὲν ἐσμὲν φιλοπάτριδες, ἀλλ' ἐν τῇ πρακτικῇ τῆς φιλοπατρίας ἐφαρμογῇ συχνάκις ἀσυμφωνοῦμεν καὶ διχοστατοῦμεν. Ἐλάττωμα φεῦ, κληρονομικόν, πολλάς, καὶ μακρὰς ἐπαγαγὸν συμφορὰς εἰς τὸ γένος μας! Ἀπὸ τῆς διχονοίας ταύτης ὠφελήθησαν καὶ Μακεδόνες, καὶ Ρωμαῖοι, καὶ Ἐνετοί, καὶ Γάλλοι, καὶ Ὀθωμανοί, καὶ ὅσοι ἀλεπαλλήλως τὴν χώραν μας ὑπεδούλωσαν, ἢ τοὺς ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνάς μας ἐξέτρεψαν τῆς ἐξ ἀρχῆς διαχαραχθείσης ὁδοῦ.

Διὰ τοῦτο δὲ ἡ μελέτη τῆς πατρίου ἱστορίας καθίσταται δίδαγμα ἐπωφελέστατον. καὶ ὑπὲρ πᾶν ἄλλο παιδευτικὸν πρὸς τὸν πολίτην τοῦ σήμερον οἰκοδομουμένου Πανελληνίου. Πειθόμενος ἐκ τῆς παλινοψίας τοῦ παρελθόντος ὁ Ἕλλην τοῦ παρόντος χρόνου, ὅτι ἐκ τῆς ἐμφυλίου ἔριδος προῆλθον κατὰ καιροὺς τὰ πλεῖστα καὶ μέγιστα τῶν δυστυχημάτων μας, θέλει καταβάλει πᾶσαν προσπάθειαν εἰς τὴν τῆς ὁλεθριωτάτης μάστιγος ἀπαλλαγήν. Ἄλλως, οὐδὲ λίθον ἀκρογωνιαῖον θέλει ποτὲ ἐμπεδώσει στερεόν, οὐδὲ οἶκον ἀκλόνητον καὶ πολυχρόνιον οἰκοδομήσει.

Οὕτω τῶν πραγμάτων ἐχόντων, τί ὤφειλον οἱ Κρῆτες νὰ πράξωσιν; Ὤφειλον ἐν ἀκμῇ τοιαύτῃ στερεωτέρους ἔτι νὰ ἐπισφίγξωσι τῆς ἀμοιβαίας ἀγάπης τοὺς δεσμούς. Καὶ εἰ μὲν μετὰ ἀνάκρισιν ἀπαθῆ ἐπεγίγνωσκον ἄδολον. ἀθῷαν, πατριωτικὴν τὴν διαγωγὴν τοῦ Καλλέργου, νὰ συνυποστηρίζωσι πάντες ὁμοψύχως τὰς πράξεις του· εἰδὲ μή, νὰ καταλύσωσι τὴν ἀρχήν του, καὶ ἄλλον τινὰ πατριωτικώτερον, ἄλλον εἰλικρινέστερον στρατηγὸν νὰ καταστήσωσιν ἀντ' αὐτοῦ. Μὴ ἐστερεῖτο ἡ νῆσος ἀνδρῶν τιμίων, περὶ τὸν πόλεμον δοκίμων; Ὁ Γεώργιος Χορτάτσης, πολίτης συνετός, ὅσον μεγάθυμος, ἤθελεν, πιθανῶς κατὰ τὰς εὐχὰς αὐτῶν, ὠφεληθῇ καὶ ἀπὸ τοῦ Γενουητικοῦ πολέμου, καὶ ἀπὸ τῶν ἐπαλλήλων ἀτυχημάτων τῶν Ἐνετῶν.

Κατὰ δυστυχίαν, ἐπεκράτησαν ἀβουλία. ζημιώδης ἐνδοιασμός, χρονοτριβή, τὸ δὲ χεῖρον. εἰσέδυσαν προσωπικαὶ ζηλοτυπίαι, καὶ

μικροφιλοτιμίαι. Οἱ γενουητίζοντες ὠνείδισαν τοὺς καλλεργίζοντας ἐπὶ ἐνετισμῷ, οὗτοι δὲ περιτροπάδην ὠνείδισαν τοὺς ἐναντίους ἐπὶ δωροληψίᾳ καὶ διαφθορᾷ. Πάθη ραγδαῖα κατερράγησαν, καὶ διαπληκτισμοὶ συνετάραξαν τὰς συνεντεύξεις, καὶ σχίσματα παντοῖα τὴν προτέραν ἑνότητα διέσχισαν, ὥστε νέα στάσις ἀνέκυψεν ἐν τῇ στάσει, καὶ ὑποδιαίρεσις εἰς τὴν διαίρεσιν. Ὁ χαρακτὴρ καὶ ἡ διαγωγὴ τοῦ Καλλέργου ἀπέβησαν θέμα γενικῆς καταφορᾶς.

Ἀλλ' ἐνῷ συνεφώνουν οἱ πλεῖστοι περὶ τῆς ὑπόπτου καὶ ἀλυσιτελοῦς παρατάσεως τοῦ ἀγῶνος, ἐνῷ πάντες συνωμολόγουν τὴν ἀνάγκην προνοήματός τινος ἀμέσου καὶ δραστικοῦ, οὐδεὶς προέτεινε μέσον τι πρόσφορον εἰς θεραπείαν τοῦ κακοῦ, πάντες δὲ πρὸς ἀλλήλους ἐδυσπίστουν. Ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἡ δυσπιστία, ἡ μέμψις, αἱ προκύψασαι φιλοτιμίαι διέλυσαν τὴν γοητείαν τοῦ ὀνόματος καὶ τῆς ἀνδρίας τοῦ Καλλέργου. Πέντε μόνοι τῶν ἀρχηγῶν ἀπέμειναν αὐτῷ πιστοί, οἱ δὲ λοιποὶ πάντες ἀπεσκίρτησαν, ὁ μὲν ἐντεῦθεν, ὁ δ' ἐκεῖθεν. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν πέντε τούτων οὐδεὶς ἦτο ἐκ τῆς τάξεως τῶν χωρικῶν, δύο δὲ καὶ συγγενεῖς Καλλέργαι ἐκ κοινῆς καταγωγῆς, οἱ δὲ τρεῖς ἕτεροι, Μελισσηνός, Καββάσιλος, καὶ Χαμολέος. Εἰς τοὺς ὀλίγους τούτους περιωρίσθησαν τοῦ ἀρχιστρατήγου τὸ κράτος καὶ ἡ ἐπιρροή.

Ἡ διαίρεσις τῆς ἐπαναστατικῆς πολιτείας, αἱ ἐνσκήψασαι τρομεραὶ φιλονεικίαι, καὶ ἡ ἐπικειμένη τοῦ κινήματος διάλυσις, ὅθεν ἐξηρτῶντο ἡ ζωὴ καὶ ἡ περιουσία κατοίκων πολυαρίθμων, ἐφώτισαν τέλος τοὺς ἀποσκιρτήσαντας ἀρχηγοὺς περὶ τῆς ἀνάγκης νὰ συνέλθωσιν αὖθις εἰς ὁμόνοιαν ὑπὲρ τῆς κοινῆς ἀσφαλείας. Καὶ λοιπὸν συνέλευσιν γενικὴν ὁμοφώνως προσδιορίσαντες, σπουδῇ καὶ προτροπῇ ζηλωτοῦ τινος καθηγουμένου τῆς ἐν Ἱεραπέτρῳ Μονῆς τῆς Φανερωμένης, ἀπεφάσισαν ἕκαστος κατ' ἰδίαν καὶ πάντες συγκεκροτημένως ν' ἀποθέσωσι τοὺς προσωπικοὺς σκοπούς, ὅπως ἐν ἀπαθείᾳ καὶ κοινωφελείᾳ συσκιρθῶσι περὶ τῆς κλυδωνιζομένης πατρίδος.

Ἔτυχε Κυριακὴ τῶν Βαΐων ἡ τεταγμένη ἡμέρα τῆς συνελεύσεως. Μετὰ τὴν ἱερὰν λειτουργίαν, καθ' ἣν οἱ εὐγενεῖς καὶ γυδαῖοι ἀρχηγοὶ ἀλληλοδιαδόχως μετέλαβον τῶν ἀχράντων μυστηρίων καὶ

Ἡ Μονὴ τῆς Κρουσταλλένιας

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

τάξιν γενεθλίων καὶ ἡλικίας, ὁ ναὸς μετεβλήθη εἰς κοινοβούλιον. Καὶ ἡ μὲν συζήτησις, ὑπὸ τοῦ καθηγουμένου διευθυνθεῖσα, ἤρξατο εὔτακτος, εἰρηνική, ἀξία καὶ τῆς σπουδαίας ὑποθέσεως, καὶ τοῦ ἱεροῦ τόπου ἔνθα συνεκροτεῖτο· ὀλίγον ὅμως διήρκεσεν ἡ εὐταξία. Προϊούσης τῆς ἐξετάσεως, ὁ λόγος ἐθερμάνθη, ἀπαντήσεις καὶ ἀνταπαντήσεις διέρρηξαν τὸν εἰρηνικὸν διάλογον, ἀμοιβαῖαι μορφαὶ προὐκάλεσαν διακοπάς, αἱ δὲ διακοπαὶ τὸν θόρυβον, ὁ δὲ θόρυβος ὑπεισήγαγε τὴν σύγχυσιν εἴς τε τὰ πάθη καὶ τὰς λέξεις.

Τῆς ἀταξίας οὕτω πάλιν ἀναδοθείσης, πάλιν ἀνεπήδησαν οἱ προσωπικοὶ σκοποί, πάλιν, καὶ θρασύτεραι παρὰ τὸ πρίν, ἐπανωρθώθησαν αἱ κομματικαὶ ἀσυμφωνίαι. Μάτην ὁ πρόεδρος, ὑπὸ τῆς θορυβώδους λογομαχίας ἐκκωφωθείς, ἐβραγχία τὴν ἡσυχίαν ἐπανακαλῶν ἐν ὀνόματι τῆς τε πατρίδος, καὶ τῶν περιεστώτων ἁγίων. Οὐδεὶς πλέον ὁ καθήμενος, πάντες ὄρθιοι ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἐκκλησίας, συμπεπυκνωμένοι, φωνασκοῦντες, χειρονομοῦντες, ἀλλήλους αἰτιώμενοι, ἢ προτείνοντες ἕκαστος ἰδίαν γνώμην. Ἐντεῦθεν μὲν οἱ εὐγενέστεροι τῆς συνελεύσεως, οἱ Μουσοῦροι, οἱ Πατέραι, οἱ Βλαστοί, οἱ Σκορδύλλαι, οἱ Μοσχολέοι προέβαλον ὡς ἔσχατον σωτηρίας τρόπον τὴν ἀνυπέρθετον συμμαχίαν τῶν Γενουητῶν· ἐκεῖθεν δὲ οἱ χυδαιότεροι, Πεντάκτενοι, Συναδινοί, Πρικοσυρίδαι, Ξυντατρίχαι, Κατανολέοι, καὶ λοιποὶ τῆς ἐξοχῆς ἀρχηγοί, ἐψήφιζον τὴν πολινόρθωσιν τῆς σημαίας τοῦ Ἁγίου Τίτου· ἄλλοι δὲ σποράδην ἐν κραυγαῖς στεντορείαις τὸν θόρυβον συνεπλήρουν μηδ' αὐτοὶ γινώσκοντες τί προέτεινον. Αἱ διενέξεις τοσοῦτον ἐξετραχύνθησαν, ὥστε ἡ ἐθιμοταξία διεσπάσθη, καὶ εὐγενεῖς μετὰ χυδαίων ἀλλήλοις φύρδην μίγδην ἐξυβρίσθησαν, καὶ ἠσχρολογήθησαν. Ἡ δὲ ῥῆξις ἤθελε βεβαίως παρεκβῆ καὶ εἰς ἔργον χειρῶν, χωρίς τινος ἀπροόπτου συγκυρίας.

Ὁ ἔξωθεν ὄχλος, συνταραχθεὶς ὑπὸ τῆς ἐσωτερικῆς ὀχλαγωγίας καὶ ταραχῆς, ὀρεχθεὶς δὲ νὰ συμμεθέξῃ καὶ αὐτὸς τῆς φιλονεικίας, ἔκρουσε σφοδρῶς τὰς θύρας, ζητήσας τὴν εἴσοδον. Ἀναρίθμητον πλῆθος ἀνδρῶν, γυναικοπαίδων, ἱερέων, καλογήρων εἶχε περὶ τὴν Ἐκκλησίαν συναθροισθῇ· ἐπειδὴ δὲ ὅπου λαὸς ἐκεῖ ταχέως καὶ δημαγωγοί :

«Ἀνοίξατε, ἐκραύγαζον ἔξωθεν οἱ ἕτεροι οὗτοι δημεγέρται, ἵνα

σφυρῶν καὶ ροπάλων τὰς θύρας τοῦ ναοῦ πατάσσοντες. ἀνοίξατε διαταγῇ τοῦ λαοῦ. ἢ ἡμεῖς ἀνοίγομεν!»

Καὶ τὰς κραυγὰς τούτων ἐκ διαλειμμάτων διεδέχοντο νῦν μὲν εὐφημισμοὶ πρὸς τοὺς δημαγωγούς, νῦν δὲ βροντωδέσταται ἀνευφημίαι εἰς τιμὴν τοῦ σεβαστοῦ βασιλέως καὶ αὐτοκράτορος Ρωμαίων, Ἀνδρονίκου τοῦ Παλαιολόγου. Ἀλλὰ πῶς ν' ἀνοιχθῶσιν αἱ θύραι; Οὐδὲ περὶ τούτου συνεφώνουν οἱ ἐγκλειστοι ἀρχηγοί, οἵτινες τὴν ἐρεσχελίαν καταλιπόντες, καὶ εἰς τὸ ἐπεικτικώτερον τῆς ὀχλαγωγίας θέμα περιτραπέντες, οἱ μὲν ἀναγκαίαν, οἱ δ' ἐπικίνδυνον ἔκρινον τοῦ ὄχλου τὴν εἰσβολήν. οἱ μὲν ἐδημοκόπουν, οἱ δ' ἐροβοῦντο. Ηὔξανεν ἐν τούτοις ἡ ἔξω τύρβη, τὴν εἴσοδον ἀπαιτοῦσα προστακτικῶς· ὅτι πρὸς τοῖς ἄλλοις προβάσης τῆς ἡμέρας ἕως δείλης, αἱ ἀναθυμιάσεις τοῦ οἴνου καὶ τῆς συνήθους σκοροδοφαγίας τῆς ἑορτῆς, ἠρέθιζον μᾶλλον ἐπὶ μᾶλλον τὴν εὐγλωττίαν τῶν δημαγωγῶν, καὶ τὸν ἐνθουσιασμὸν τοῦ πλήθους.

Λίφνης ἡ θύρα προωθουμένη κροτεῖ. πλαταγεῖ. πίπτει. ρεῦμα δὲ χειμαρρῶδες συρφετοῦ εἰσβάλλει εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἀλαλάζον. συρίζον. ρόπαλα ἀναδονοῦν. καὶ ἐπιδεικτικῶς κατασεῖον τὴν αὐτοκρατορικὴν σημαίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, κεκοσμημένην δάφναις καὶ βαΐοις. Διὰ τῆς εἰσβολῆς αὐτῆς, ναὶ μὲν ἡ κλυδωνιζομένη συνέλευσις ἐσώζετο ἀπὸ τῆς ἐπικρεμοῦς γρονθοκοπίας, ἀλλ' ἐκινδύνευε κίνδυνον βαθύτερον, τὴν ἀσφυξίαν. Οἱ δειλότεροι τῶν ἀρχηγῶν, ἔντρομοι ἀγαν. κτοῦντες, ὁρμῶσιν ὁ μὲν πρὸς τὸν νάρθηκα, ὁ δὲ πρὸς τὴν ἀπέναντι θύραν, καὶ ἔξοδον ἀνοίγοντες ἀποδιδράσκουσιν. Μετ' ὀλίγον, ἕτεροι ἧττον δειλοὶ ὑπὸ τῆς στοιβάξεως συμπιεζόμενοι, ζητοῦσι τὴν σωτηρίαν, ἀκολουθοῦντες τὸ παράδειγμα τῶν πρώτων. Ἑπτὰ μόνοι τῶν ἀρχηγῶν ἐκ τῶν τριάκοντα, οἱ χυδαῖοι καὶ μᾶλλον ἐξημμένοι, ἐγκαρτεροῦσι μετὰ τοῦ πλήθους συνευφημοῦντες τὸν αὐτοκρατορικὸν ἀετόν, οὗτοι μόνοι διατείνουσι τὸν λάρυγγα δημοκοποῦντες, ἀλλ' ἐν τῷ μέσῳ τῆς ταραχῆς μήτε βλεπόμενοι, μήτε ἀκουόμενοι.

Μετὰ πολλὰς καὶ μανιώδεις ἀνευφημίας, ὁ ὄχλος, ὑπὸ τοῦ σημαιοφόρου παρακελευθείς ὥμοσε πίστιν καὶ ὑποταγὴν αἰωνίαν πρὸς μόνον τὸν Ἀνδρόνικον. Νομίσας δέ, ὅτι εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπε-

κρατει ισότης δικαιωμάτων καὶ κτημάτων, διὰ τριπλοῦ ἀλλαλαγμοῦ ἐχαιρέτισε τῆς ἰσοπολιτείας τὴν εὐοιώνιστον ἐπίτευξιν, καὶ εἰς μαρτυρίαν τοῦ ψηφίσματος, ἡ σημαία ἐνεπήχθη ἀπέναντι τοῦ Ἐσταυρωμένου. παρὰ ἱερέως εὐλογηθεῖσα καὶ ἱερωθεῖσα. Εἶτα, παραλαβόντες οἱ ἰσοπολῖται ὅσην εὗρον δάφνην καὶ ἐλαίαν ἐν τῷ ναῷ, καὶ τοὺς δημαγωγοὺς ὡς ὀλυμπιονίκας περιστέψαντες, ἐξῆλθον ᾄδοντες μετὰ βαΐων καὶ κλάδων τοῦ Λυτρωτοῦ τὰ νικητήρια. καὶ ἐπικρατοῦντες τὴν ἐπερχομένην βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.

Τοιοῦτον ἔλαβε τέλος ἡ ἀντικαλλεργικὴ συνέλευσις τῶν Βαΐων. Τὴν ἐπιοῦσαν, οἱ φρονιμώτεροι τῶν γερόντων ἡρώτων ἑαυτούς, ἂν ὄντως ἐλευθερία τοιαύτη ἦτο αἱρετωτέρα καὶ συμφορωτέρα τῆς Ἐνετικῆς τυραννίδος.

Οὕτω. πέντε διάφορα κόμματα διεσπάραξαν τὴν ἐπανάστασιν· Α'. οἱ Καλλεργισταί, τοὺς ὁποίους ἡ κοινὴ γνώμη διεδείκνυεν ὡς ἐνετίζοντας· Β'. οἱ Γενουητισταί· Γ'. Οἱ Βυζαντινοί· Δ'. οἱ θέλοντες τὴν Κρήτην αὐτόνομον καὶ ἀνεξάρτητον· οἷς δυνάμεθα καὶ Ε' νὰ προσθέσωμεν, τὸ τῶν ἰσοπολιτῶν.

Ταῦτα δὲ πότε ; Πότε ἡ πεντακέφαλος ἀναρχία ; καθ' ὃν καιρὸν προεβαινε γιγαντιαίοις βήμασιν ἡ σιτοδεία, ὑπὸ δωδεκαετοῦς ἀγεωργησίας προκληθεῖσα ! Καθ' ὃν καιρὸν ὁ λοιμὸς ἐμάστιζε τὰ μεσημβρινὰ τῆς νήσου, ἐπαπειλῶν ὡς ἄγγελος φθορᾶς καὶ θανάτου τὸν ὅλεθρον ὅλου τοῦ πληθυσμοῦ ! ὅτε οἱ τοῦ Χάνδακος Ἐνετοί, πληροφορηθέντες περὶ τῶν ἐκραγέντων σχισμάτων. ἔσπευδον εἰς πόλεμον παρασκευαζόμενοι, ραδιουργοῦντες, καὶ τὴν διαίρεσιν ἔτι μᾶλλον ἀναρριπίζοντες, νὰ δώσωσι τέλος εἰς τὴν ὀνειροκοπίαν τῶν φατριαστῶν.

Ἡρμόστευε κατὰ τὸν καιρὸν τοῦτον εἰς Χάνδακα (1294) ὁ Ἀνδρέας Δάνδολος, διοικητὴς νουνεχέστατος ἅμα καὶ ἀνδρεῖος, εἰς δὲ τὰς ἐπιχειρήσεις τολμηρός, ὅστις, κρίσιμον ἰδὼν τὴν περίστασιν, ἐπετάχυνε τὰς ἐργασίας. Οὗτος, παραλαβὼν δύο τάγματα ἐθελοντῶν Πελοποννησίων ἠσκημένα καὶ δεδοκιμασμένα, στρατεύει ἐν τάχει κατὰ τῶν ἐν Χανίοις Γενουητῶν, ἀπὸ δὲ τῆς εὐκαιρίας ὠφελούμενος, τὴν μὲν πόλιν εὐκόλως ἐπανακτᾷ καὶ τὸν ἐχθρὸν τρέπει καταπλεκόμενον εἰς τὰ πλοῖα. πολλοὺς δὲ τῶν Γενουητιζόντων Κρη-

τῶν ἐνόπλους ἐκεῖ συλλαβών, παραδίδει ἀδικάστους εἰς τὴν ἀγχόνην, prœsenti suspendio addixit. Ἐντεῦθεν, προχωρῶν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Κυδωνίας, ἄγει καὶ φέρει τὸν νομόν. Ἡ Μονὴ τῆς Ἁγίας Τριάδος, ἄλλοτε ἑστία καὶ τόπος ἐντεύξεως τῶν ἀνταρτῶν, διετέλει εἰσέτι καὶ ἱκανῶς ὠχυρωμένη, καὶ ὑπὸ μοναχῶν ἀνδρείων πεφρουρημένη.

Ἐνταῦθα ὁ Δάνδολος ἅπαντα ἐναντιώματα, ὅσα δὲν εὗρεν ὑπὸ τὰ τείχη τῶν Χανίων· διότι οἱ πολιορκούμενοι, νῦν μὲν ταξεύοντες ἐπιτυχῶς ἀπὸ τῶν θυρίδων, νῦν δὲ λίθους πελωρίους ἄνωθεν ἐγκαταρρίπτοντες, ποιοῦσι θραῦσιν εἰς τὸ σῶμα τοῦ ἐχθροῦ. Ἀλλ' ἡ θαυμαστὴ τῶν μοναχῶν ἀνδραγαθία ματαίως παρατείνεται. Οὐδεμιᾶς προσερχομένης ἐπικουρίας ἐφ' ὅλας δώδεκα ἡμέρας, ἡ Μονὴ ἀναγκάζεται νὰ παραδώσῃ τὰ μὲν ὅπλα πρὸς τὸν χιλίαρχον, τὴν δὲ ἀσφάλειαν τῶν ἐγκατοίκων εἰς τὸ ἔλεος τοῦ Δουκός. Ἐκ τῶν τεσσαράκοντα ἑπτὰ καλογήρων εἰκοσιτέσσαρες κατασφάττονται διὰ τῆς χειρὸς τῶν ταγματαρχῶν αὐτῶν, μηδενὸς τῶν στρατιωτῶν εὐπειθοῦντος εἰς τὴν παρακέλευσιν τῆς βαρβάρου κατασφαγῆς. Οἱ ἐπίλοιποι, ξίφεσι καθημαγμένοις καταδιωκόμενοι ἀπὸ κελλίου εἰς κελλίον, κάντεῦθεν εἰς τὴν αὐλήν, ἀπὸ τῆς κλίμακος καὶ τῶν παραθύρων ἑαυτοὺς κατακρημνίζοντες, διαπηδῶντες τὰ πτώματα τῶν σφαγέντων συναδέλφων, κατορθοῦσι τέλος νὰ ριφθῶσιν ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας, ὅπου τὰς στήλας τῆς Ἁγίας Τραπέζης ἐναγκαλιζόμενοι, βλέμμασιν ἱκετευτικοῖς ἐπικαλοῦνται τὸ ἔλεος καὶ τὴν ἐπιείκειαν τῶν δημίων.

Ἀλλ' ἡ ἐπέλευσις τοῦ Δουκὸς ἔσωσεν αὐτούς. Συλληφθέντες, καὶ ἀλληλόδετοι δεσμευθέντες, ἐκομίσθησαν εἰς Χάνδακα, ὅπου, ἄλλως τε, λήγουσι τὰ ἴχνη τῆς ὑπάρξεώς των. Αὐτὴν δὲ ταύτην περίπου τὴν δραστηριότητα τοῦ Δανδόλου μιμεῖται ἀκολούθως καὶ ὁ διάδοχός του Ἰάκωβος Θειόπουλος (Tiepolo), ἔγγονος τοῦ προειρημένου Δουκός. Μάχης συναφθείσης παρὰ τὴν Ἀνώπολιν κατά τινων κομματαρχῶν τῆς δημοκρατικῆς μερίδος, ὁ δεύτερος οὗτος Ἀρμοστὴς ἐξελθὼν νικητής, ἀπαγχονίζει τοὺς ζωγρηθέντας, ἄλλους δὲ συνενόχους παραπέμπει εἰς τὰ κάτεργα.

Τί εἰργάζετο ἐν τοσούτῳ ὁ Καλλέργης; Ποῦ διέτριβε; Πάντες

ἄδηλα· πέπλος σκεπάζει τὴν τελευταίαν περίοδον τῆς στρατηγικῆς διαγωγῆς του. Οὐχ' ἧττον ὅμως ἀμφίβολοι παρίστανται κατὰ τό διάστημα τοῦτο οἱ σκοποὶ καὶ ἡ πορεία του. Ὅθεν καιρὸς καὶ ἡμεῖς ἐνταῦθα μετὰ τῶν τότε ἀντιστασιαστῶν του νὰ σημειώσωμεν περιστατικά, οὐ μικρὸν ἐπιβαρύνοντα τὴν πλάστιγγα τῆς εὐθύνης του. Ὁ Καλλέργης ἐπὶ τέσσαρας ὅλους ἐνιαυτούς, μετὰ τὴν ἔκρηξιν τοῦ σχίσματος, ἐξακολουθεῖ κομματαρχῶν, ἀποκήρυκτος καὶ εἰς θάνατον κεκριμένος ὢν εἰς Χανδακα. ὅμως οὐδέν, (γνωστὸν τοὐλάχιστον) κατὰ τοῦ ἐχθροῦ ἐπιχειρεῖ. Ὑπόσχεται μὲν πολλὰ πρὸς τοὺς ὀπαδούς του, καὶ πρὸς τὸν δυστυχῆ λαόν. ὃν παρέσυρεν εἰς ἀνταρσίαν. ἀλλ' ἐν τούτοις κόπτει καὶ φαναίζει τὴν χώραν ἀπρακτῶν. λόγῳ δὲ πολέμου (οὐδαμοῦ πολεμουμένου) διὰ δεινῆς φορολογίας ἐξαντλεῖ τοὺς ἐσχάτους πόρους τῶν χωρικῶν. Ἆρα δὲν ἔτυχεν ἔκτοτε εὐκαιρίας νὰ ἐπαναλάβῃ χρησίμως τὴν ἐπίθεσιν;

Ὠλιγώρησεν ὅμως. Τοιοῦτό τι συνέπεσεν ἐπὶ τῆς ἐκστρατείας Ἀνδρέου τοῦ Δανδόλου. Ἂν εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ὠφελεῖτο τῆς Ἰταλικῆς ἀλληλομαχίας, κἀντεῦθεν μὲν ἐπάταζε τοὺς Ἐνετούς, ἐκεῖθεν δὲ τοὺς Γενουήτας. δὲν ἤθελεν ἀποβῆ κατὰ τὸ εἰκὸς κύριος τοῦ φρουρίου τῶν Χανίων; Καὶ τέλος πάντων τίνος ἕνεκεν ἐξετλε πάντα μάρτυρα ἐκ τῆς διαπραγματεύσεως. καθ' ἣν ἀπέκρουσεν ἀποτόμως τὴν συμμαχίαν τῶν Γενουητῶν; Τάχα ὑπώπτευσε δόλον εἰς τὰς προτάσεις των περὶ ἀπελευθερώσεως τῆς νήσου; Ἀλλὰ *δόλος δόλον ἀντιμετρεῖ*. Ἐπιτρέπεται πρὸς τὸν τιμιώτερον στρατηγὸν ἡ παραβίασις τῶν συνθηκῶν, ὅταν αὐτόφωρος καταληφθῇ ὁ σύμμαχος εἰς ἀπιστίαν. Ὁ δὲ Καλλέργης, συνετῶς φερόμενος, ἠδύνατο, νομίζομεν, καὶ τοὺς Γενουήτας τότε νὰ βοηθήσῃ. τρίτην καὶ δεινοτέραν ἀποσκήπτων πληγὴν εἰς τὴν ὑπεροχὴν τῶν Ἐνετῶν ἐν τῇ μεσογείῳ, καὶ τὴν ἰδίαν πατρίδα. ἰσχυροποιηθεῖσαν ἤδη, ν' ἀποδώσῃ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, εἰς τοῦτο ἴσως ὑποστηριζόμενος καὶ παρ' αὐτῶν τῶν Ἐνετῶν, οἵτινες. ἀπολέσαντες ἅπαξ τὴν ἀποικίαν, οὐδέποτε ἤθελον, ἕνεκα ζηλοτυπίας. ἀνεχθῆ νὰ ἐμπέσῃ αὕτη εἰς χεῖρας ἀνταγωνιστῶν.

Δυοῖν θάτερον, λοιπόν, ἢ ἀσύνετος. ἢ ἀσυνεπὴς καὶ βδελυρὸς ἦτο ἡ διαγωγὴ τοῦ Καλλέργου, μετὰ τὴν πρώτην δεκαετῆ περίοδον

τῆς ἀποστασίας του. Αὐτὸς ἐν γνώσει, ἢ ἐν ἀγνοίᾳ, ὑπεκίνησε πρῶτον μὲν τὰς ὑποψίας, τὴν ἀμοιβαίαν δυσπιστίαν, τὴν δειλίαν, εἶτα δὲ τὰς ἔριδας καὶ τὰ σχίσματα. Τὸ δὲ τέλος τῶν ἀγώνων του προδήλως ἀδοκιμώτερον.

Ἀλληλογραφία μυστικὴ περὶ τὸ 1298 διατρέξασα μεταξὺ τοῦ Δουκὸς Ἰακώβου τοῦ Θειοπούλου καὶ τοῦ Καλλέργου, καὶ εἰς Ἐνετίαν ὥσπερ εἰκὸς ἀποσταλεῖσα, ἀνήγγειλε τῇ Γερουσίᾳ, ὅτι ὁ ἀργηγὸς οὗτος τῆς ἀποστασίας εὐδιάθετος ἦτο νὰ συνθηκολογήσῃ, καὶ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς ὑποταγήν. Ἡ Γερουσία, χαρισθεῖσα δῆθεν εἰς ἣν ὁ Καλλέργης ἔδωκεν ἀπάντησιν πρὸς τοὺς Γενουήτας, ὅτι δηλαδὴ *«ἤθελε γίνει ὀξύστομος καὶ καταστρεπτικὴ ῥομφαία κατ' αὐτῶν, ἂν εἶχε κατὰ θάλασσαν, ὅσην εἶχε δύναμιν εἰς τὰ ὄρη τῆς πατρίδος του,»* ἀπέστειλε τὸ ἐπόμενον ἔτος 1299 Δοῦκα Κρήτης τὸν Μιχαὴλ Βιτάλην, ἐπιτετραμμένον νὰ διαπραγματευθῇ ἐπισήμως τοὺς ὅρους τῆς εἰρήνης, καὶ νὰ ἐπαναγάγῃ τοὺς ἀντάρτας εἰς Χάνδακα. Οὗτος δ' ἀφικόμενος, ἐξέπεμψεν ἐκ περιτροπῆς τοὺς ἀδελφοὺς Ἰωάννην καὶ Ἀνδρέαν Κορνάρους πρὸς τὸν Καλλέργην, μεταδοὺς αὐτοῖς πλήρη τῆς εἰρηνοποιήσεως τὴν ἐντολήν.

Ἡ συνθήκη συνωμολογήθη αὐτοετεί, ὑπεγράφη δὲ μικρὸν μετὰ τὴν ἐγκατάστασιν τοῦ Δουκὸς Βιτάλου. Ἐκ τῆς ἑπομένης ἐκθέσεως ὁ ἀναγνώστης θέλει κρίνει τίνα μᾶλλον ὁ συμβιβασμὸς καταισχύνει, τὸν Ἀλεξιον ἢ τὴν Ἐνετικὴν πολιτείαν. Ὁ *Μέγας Ἄρχων* ὑπαγορεύει, ἡ δ' Ἐνετία ὑπογράφει. Ὁ μὲν ἀπαιτεῖ δωρεάς, πλοῦτον, προνόμια ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ ὑπὲρ τῶν πέντε ἐναπομεινάντων αὐτῷ πιστῶν συνεταίρων, ὁ δὲ Δοὺξ Ἐνετίας Πέτρος Γραδένικος, *Κύριος τῆς τετάρτης καὶ ἡμισείας μερίδος ἁπάσης τῆς βυζαντινῆς ἐπικρατείας*, ἀνεξετάστως παραχωρεῖ.

1) «Ἐν ὀνόματι τοῦ Δουκὸς Ἐνετίας, Δαλματίας, Χροβατίας ὁ »Μιχαὴλ Βιτάλης ὑπόσχεται ἀγαθήν, καθαράν, πιστὴν καὶ ἄδολον »ἄφεσιν πρὸς τὸν Ἀλέξιον Καλλέργην καὶ τοὺς συνεταίρους του, »παρόντας τε καὶ ἀπόντας, ἔτι δὲ πρὸς τὸν Μιχαὴλ Χορτάτσην, »καὶ λοιποὺς συναντάρτας».

2) «Πρῶτον πάντων δίδει καὶ παραχωρεῖ αὐτῷ πᾶν θ' ὅσα τιμά»ρια κατεῖχε πρὸ τοῦ πολέμου καὶ τῆς ἀνταρσίας του, μετὰ πάν-

»των των ἐν αὐτοῖς σκευῶν, προσαρτημάτων καὶ δουλοπαροίκων».

3) «Δίδει καὶ παραχωρεῖ αὐτῷ τέσσαρα ἕτερα *στρατιωτικὰ τιμάρια* (1) ἀπὸ τοῦ νομοῦ Στρουμβουλῆς (a scalis Strumbulis) πρὸς »δυσμὰς ἄχρι τῆς γῆς Μεσοποτάμου, πλὴν τῶν ἄλλων ὅσα θελήσῃ »νὰ λάβῃ εἰς Πριναγκούλον.»

4) «Ὡσαύτως δίδει καὶ παραχωρεῖ αὐτῷ ὅσα ὁ Γεώργιος Χορ»τάτσης κατεῖχεν εἰς Βόλον (Stimbolo) καὶ Χωριομοναστῆρι στρα»τιωτικὰ τιμάρια, ἀφοῦ ὅμως πρὸς τοὺς πρώην κατόχους αὐτῶν »προαποτίσῃ δύο χιλιάδας ὑπερπύρων, ἢ ὅσον ἐξετιμήθησαν» (2)

5) «Ἔτι δὲ δίδει καὶ παραχωρεῖ αὐτῷ δύο ἕτερα στρατιωτικὰ »τιμάρια ἀνθ' ἧς ἐξετιμήθησαν τιμῆς, ἐξ ὧν τὸ μέν, ληφθὲν εἰς »Κίσσαμον, ἢ εἰς Ἄρνην (Narna) δύναται παρ' αὐτοῦ νὰ μετα»δοθῇ πρὸς οἱονδήποτε τῶν συναντάρτων του, τὸ δέ, ληφθὲν ὁπου»δήποτε τοῦ Πριναγκούλου, θέλει γίνει ἰδιοκτησία του».

6) «Δίδει αὐτῷ προσέτι καὶ παραχωρεῖ πέντε ἕτερα στρατιω»τικὰ τιμάρια, ληφθησόμενα ἐκ τῆς κτηματικῆς περιουσίας τῶν »ἀνταρτῶν (3), καὶ πρὸς ἄλλους κατ' ἀρέσκειαν ἀπονεμηθησόμενα, »ὑπὸ τὸν ὅρον ἀποτίσεως ἑκατὸν ὑπερπύρων ἀνὰ ἕκαστον τιμάριον. »Καὶ παρὰ μὲν τοῦ Δημητρίου Βαλάστρου δὲν θέλει λάβει, ἢ ἐν »μόνον· ἐὰν δ' ἐκλέξῃ, ὡς εἴρηται, τιμάρια εἰς Κίσσαμον, ἢ Ἄρ»νην, αὐτὰ οὔτε ὑπὸ τοῦ Ἀλεξίου Καλλέργου, οὔτε ὑπὸ τῶν κλη»ρονόμων τοῦ θέλουσι κρατηθῇ.»

7) «Ἐπιτρέπεται αὐτῷ καὶ τοῖς κληρονόμοις αὐτοῦ ν' ἀγοράζω»σιν ἐνιαυσίως ἵππους δεκαπέντε πρὸς στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν (4). »Ἡ δὲ Αὐθεντία ὑποχρεοῦται νὰ χορηγῇ αὐτοῖς τὸ χρηματικὸν πο»σόν, ἐὰν τυχόντως εἰς τὸν ἀγορασμὸν δὲν εὐκολύνωνται.»

8) «Ἔχει δικαίωμα νὰ χορηγῇ στρατιωτικοὺς ἵππους καὶ τιμά»ρια πρὸς ὅν τινα θέλῃ, καθὰ ἀνωτέρω διετάχθη».

---

(1) Militias, κτήματα ἱππότικα, ὧν ὁ κύριος ὤφειλεν ἐν καιρῷ πολέμου νὰ ἐπικουρῇ τὸν ἡγεμόνα διὰ ὑνδρομῆς ἱππέων καὶ πεζῶν. Ἡ δωρεὰ αὕτη ἐξησφάλιζε τὸν λαμβάνοντα αὐτὴν πρὸς τοὺς ἀποίκους εὐγενείας τῆς Ἑνετίας.

(2) Ἀνυψοῦνται δηλαδὴ τὰ τιμάρια ταῦτα εἰς περιωπὴν στρατιωτικήν.

(3) Πλαγίως ἐκ τῶν ἐναντίων κτημάτων.

(4) Ronzinos. Ὅρα Ducange Gloss. in voce Runcinus.

9) «Δίδει ἐπίσης καὶ παραχωρεῖ αὐτῷ πάντα τὰ μοναστήρια τῆς »κοινότητος, ὅσα ὑπάγονται εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῆς Στρομβου»λῆς, ἐφ' ᾗ μισθώσει ἡ κοινότης ἀπελάμβανε πρὸ τῆς ἐκρήξεως τοῦ »νῦν πολέμου.»

10) «Ὡς πρὸς τὴν Ἐπισκοπὴν τῆς Ἀτηνίας (Atiniensis), χη»ρεύουσαν ἐπὶ τοῦ παρόντος, δύναται, συμφώνως μετὰ τοῦ Ἀρχιε»πισκόπου, νὰ διορίζῃ αὐτῇ ὃν τινα θέλῃ Ἕλληνα Ἐπίσκοπον, τῆς »Αὐθεντίας καὶ τῶν Λαϊκῶν μηδόλως ἀναμιξομένων.»

11) «Καὶ ἐπειδὴ ἐπιθυμεῖ νὰ ἐκμισθώσῃ ἀντὶ ὑπερπύρων ἑτησίων »τριακοσίων πεντήκοντα τὰς δύο Ἐπισκοπὰς Μυλοποτάμου καὶ Κα»λαμῶν (Calamensis), ἡ Αὐθεντία εἰς τοῦτο συγκατανεύει, παρα»χωροῦσα τὴν μίσθωσιν αὐτὴν ἐπὶ πενταετίᾳ, ληξάσης τῆς ὁποίας »θέλει κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτῇ ἀνακαινίσει τὴν μίσθωσιν ἐπὶ ἑτέραν »πενταετίαν· ἄλλως, ὁ Καλλέργης, συμφώνως μετὰ τοῦ Ἀρχιε»πισκόπου, τῶν Ἐπισκόπων καὶ Κληρικῶν, θέλει πράξει ὅ,τι θέ»λει (sicut voluerit), τῆς Αὐθεντίας καὶ τῶν Λαϊκῶν μηδόλως »δυναμένων ν' ἀναμιχθῶσιν».

12). «Ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸ ἑξῆς ἐπιτρέπονται οἱ γάμοι μεταξὺ »Ἑλλήνων καὶ Λατίνων.»

13.) «Ἐλεύθεροι ὁ Καλλέργης καὶ οἱ κληρονόμοι του νὰ κατοι»κῶσιν ἐκτὸς τῶν φρουρίων, ἀρκεῖ μόνον νὰ ἔχωσιν εἰς τὰ φρούρια »ἀντιπροσώπους των (1).»

14.) «Δίδει ἔτι καὶ παραχωρεῖ αὐτῷ εἰς μίσθωσιν πάντα τὰ »Σταυροπήγια (Monasteria omnia Patriarcharus) ἀντὶ τιμῆς »ἑτησίας δέκα ὑπερπύρων, πλὴν τοῦ τιμήματος, ὅπερ ἕκαστον μο»ναστήριον ἀπέτιε συνήθως πρὸς τὴν Αὐθεντίαν.»

15.) «Διατάσσει, ὅπως πάντες οἱ ἀπὸ τῆς συνθήκης τοῦ Δουκὸς »Μάρκου Δανδόλου ἕως τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς ἀνταρσίας ἀπολαύ»σαντες τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας (Franci), μείνωσιν ἐλεύθεροι·

---

1) Προνόμιον σημαντικώτατον, καὶ πάντως ἐξαιρετικόν. Γνωστὸν ἦδη ἐκ τῶν προηγουμένων, ὅτι ἕως ἀπὸ τῆς πρώτης τῶν Ἐνετῶν ἐγκαταστάσεως, οἱ Εὐγενεῖς ἄρχοντες ἠναγκάσθησαν νὰ διατηρῶσιν οἶκόν τε καὶ οἰκογένειαν ἐντὸς τῶν φρουρίων, μόνον δὲ ἀδεία τοῦ φρουράρχου, ἢ τοῦ Δουκὸς ἠδύνατο παροικεῖν

»ὅσοι δ' ἕνεκα κωλύματός τινος ἀνωτέρου δὲν ἀνεκαίνισαν τὴν τῆς »ἐλευθερίας ἄδειαν. οὗτοι νὰ γίνωνται παρὰ τῆς Λύθεντίας ἐλεύ»θεροι, προεξακριβωθέντος ὅμως τοῦ δικαιώματός των.»

16.) «Τῷ Καλλέργῃ χαριζόμενος. ποιεῖ κατ' ἰδίαν ἐκλογὴν ἐ»λευθέρους ἑκατὸν ὁπαδοὺς τούτου. εἴτε ἀνήκοντας εἰς ὑποστατικὰ »ἀνταρτῶν. εἴτε δουλοπαροίκους τῆς Λύθεντίας. παραχωρεῖ δὲ αὐ»τῷ καὶ δέκα δουλοπαροίκους ἀντάρτας. ἐκ τῶν ἐπικειμένων τῶν »Σκαλῶν (citra scalos) ὑποστατικῶν».

17.) «Ἔτι δὲ ὁρίζει. ὅτι ὁ μὲν Ἄρχων ἔσεται εἰς τὸ ἑξῆς Ἄρ»χων. ὁ δὲ Ἀρχοντόπουλος Ἀρχοντόπουλος. ὁ δὲ Βάσμουλος. »Βάσμουλος (1), ὁ δὲ Λατῖνος. Λατῖνος» (2).

19.) «Οἱ ἱερεῖς καὶ διάκονοι. καὶ υἱοὶ ἱερέων. μὴ ὄντες δουλο»πάροικοι. δὲν δύνανται νὰ γίνωσι τοιοῦτοι εἰς τὸ ἑξῆς.»(3)

Εἰς ἀμοιβὴν δέ·

«Ὁ Καλλέργης, καὶ οἱ ἕτεροι τῆς ἀνταρσίας συνεταῖροί του. ὀ»μνύουσι πίστιν καὶ ὑποταγὴν πρὸς τὸν Δοῦκα Ἐνετίας, πρόθυμοι »ἑκάστοτε νὰ θεωρήσωσιν ὡς φίλους αὐτῶν τοὺς φίλους τῆς Δη»μοκρατίας, καὶ ἐχθροὺς ἰδίους τοὺς ταύτης ἐχθρούς.

«Εἰς ἐγγύησιν δὲ τῆς εἰρήνης, θέλουσιν οὗτοι κατὰ διετίαν πα»ραδίδει δέκα ὁμήρους πρὸς τὴν Λύθεντίαν.»

Τοιαύτη ἡ βάσις τῆς συμφιλιώσεως. ἐν ᾗ. πλὴν τῆς Γραικολατινικῆς ἐλευθερογαμίας, τῆς ἀπαλλαγῆς ἐκ τῆς δουλικῆς καταστά-

---

1) Γένος μικτὸν ἐξ Ἑλλήνων καὶ Γάλλων. ἢ Ἐνετῶν, προμηθεῦον εἰς τὴν στρατολογίαν τοὺς καλλιωτέρους πεζούς. Ὠνομάζοντο γαλλιστὶ Poulains.

2) Item volumus, quod qui est Arcondus debea esse Arcondus, et qui est Arcondopulus debeat esse Arcondopulus, et qui est Vasmulus debeat esse Vasmulus. et qui est Latinus debeat esse Latinus, et baberi Latinus.» Ἀδιακρίβωτος ἡ διαφορὰ μεταξὺ Ἄρχοντος καὶ Ἀρχοντοπούλου, διότι βεβαίως ὁ Ἀρχοντόπουλος δὲν σημαίνει ἐνταῦθα τὸν υἱὸν τοῦ Ἄρχοντος, ἀλλὰ μᾶλλον τάξιν τινὰ ἀρχοντικὴν κατωτέραν. Ὁπωσδήποτε, διὰ τοῦ ὅρου τούτου ἡ ἀξία τοῦ ἰθαγενοῦς ἄρχοντος ἀναβιβάζεται εἰς βαθμὸν πρώτων, ὁ δὲ Λατῖνος ἐπέχει τελευταίαν θέσιν.

3) Παρελείφθη ὁ 18 ὅρος τῆς Συνθήκης ὡς δυσκατάληπτος, ἕνεκα πλημμελοῦς κακοσυνταξίας.

σεως ἑκατὸν ὁπαδῶν. καὶ τοῦ προσδιορισμοῦ, ἤ, ἀκριβέστερον, τῆς συγκεχυμένης καὶ ἀσαφοῦς τῶν κοινωνικῶν τάξεων βαθμολογίας, οὐδεὶς ἄλλος γίνεται λόγος, παρὰ περὶ προσωπικῶν δωρημάτων. καὶ προνομίων. καὶ ἀπονομῆς τιμαρίων.

Μετὰ δεκαοκταετῆ ἀπουσίαν ὁ Μέγας Ἄρχων ἐπανῆλθεν εἰς Χάνδακα ἔφιππος ἐνδεδυμένος τὸν ἀλυσιδωτὸν θώρακα τῆς ἱππότικῆς πανοπλίας. καὶ παρακολουθούμενος ὑπὸ ἐνωμοτίας ὁπαδῶν· διῆλθε δὲ τὴν Δουκικὴν λεγομένην ὁδὸν τῆς πρωτευούσης, μεθ' ἧς ἀμεριμνίας καὶ παρρησίας πορεύεται ὁ ἐκ τοῦ περιπάτου ἐπανερχόμενος Πλήρεις ὄχλου ἦσαν πᾶσαι αἱ ὁδοί, ἐμπεφραγμένοι οἱ ἐξώστα, τὰ παράθυρα, τὰ ὑπερῷα. ἡ πόλις ὅλη ἐπ' αὐτοῦ προσηλωμένα εἶχε τὰ ὄμματα. Ἀλλ' ἐνῷ ἡ Ἰταλικὴ φρουρὰ ἔφερε τὰ ὅπλα εἰς τιμήν του. πένθιμος σιγὴ ἐπεκράτησε δεξιόθεν καὶ ἀριστερόθεν τοῦ πλήθους κατὰ τὴν διάβασιν. Ἐντεῦθεν ὁ ἥρως τῆς ἡμέρας ἀφικόμενος εἰς τὸ Παλάτιον, ἔκλινε τὸ γόνυ παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Δουκός, καὶ μετὰ τῶν συνκανταρτῶν του ὤμοσεν ἐπ' Εὐαγγελίου πίστιν καὶ ὑποταγὴν ἀτελεύτητον.

Ἡ δὲ συνθήκη ἐπήνεγκεν αἴσια πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς ἀποτελέσματα. Ἡ μὲν ἀποστασία. μετ' οὐ πολὺ ἐκνευρισθεῖσα. διελύθη παντελῶς, ὁ δὲ Καλλέργης κραταιότερος ἢ τὸ πρὶν γενόμενος, καὶ πρὸς τὸν εὐεργέτην ψυχῇ τε καὶ σώματι προσκολληθείς. ἀπέβη εἰς τὸ ἑξῆς λίθος θεμέλιος τῆς Ἐνετοκρατίας. Οὐδένα φίλον πιστώτερον καὶ χρησιμώτερον. ὡς ὁμολογοῦσιν οἱ χρονογράφοι, οὐδένα Γραικόν. μᾶλλον τοῦ Ἀλεξίου ἀφωσιωμένον τῇ Λυθεντίᾳ. ἔγνω μετέπειτα ἡ Γερουσία. Σεισμοῦ ἐκραγέντος φυβεροῦ κατὰ τὸ 1303. καὶ τὰ τείχη τοῦ Χάνδακος διαρρήξαντος, πάλιν ὁ λαὸς ἠγέρθη εἰς ἀνταρσίαν. Ἀλλ' ὁ δεξιὸς οὗτος βραχίων τῆς Κυβερνήσεως οὕτως ἠγωνίσθη ὥστε ἐπέτυχε νὰ πνίξῃ τὴν ὀργῶσαν δυσαρέστησιν, καὶ χειροδέτους νὰ κομίσῃ τοὺς στασιάρχας εἰς τοὺς πόδας τοῦ Δουκός.

Ὁ στρατηγὸς Monk δὲν ἔλαβε μετὰ τὴν ἐπανόρθωσιν τῶν Στουαρδων τὰς συγχαρητικὰς ἐπιστολὰς ὅσαι ἐπεστάλησαν ἐξ Ἐνετίας πρὸς τὸν *Εὔβρικον Εὐπατρίδην*. Τὸ ὄνομά του. περιττὸν ἤδη γε-

γονός, συνηρμόσθη εἰς ἐμφαντικώτατα ἐπίθετα τοῦ παρηκμακότος λατινισμοῦ καὶ τῆς τότε Ἰταλίδος (1).

Ἡ δὲ ἀκλόνητος πρὸς τοὺς δεσπότας εὐλάβειά του ἐξετάθη μέχρι πνοῆς ἐσχάτης. Προαισθανθεὶς πλησιάζοντα τὸν θάνατον, ἐκραξε παρὰ τὴν κλίνην τοὺς τέσσαρας υἱοὺς αὐτοῦ, Μάρκον, Λέοντα, Ἀνδρέαν καὶ Γεώργιον, καὶ τὴν δεξιὰν ἐπιθεὶς τῇ κεφαλῇ αὐτῶν, ἐξεφώνησε τὸν ἑξῆς λόγον· «Τέκνα μου ἀγαπητά, ἐγὼ μὲν ἀπέρχομαι μετ' ὀλίγον, ὑμεῖς δὲ θέλετε ἐπιζήσει ἔτη πολλά. Ἂς ἔχῃ τὴν κατάραν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ἐμὴν, ὅστις ἐξ ὑμῶν δὲν τηρήσῃ τοῖς Ἐνετοῖς τὴν αὐτὴν ἄσπιλον πίστιν καὶ ὑποταγήν μου! Μὴ πεποίθατε εἰς ταραξίας καὶ ἀνταρτας, οἵτινες ὑπὸ πρόσχημα φιλοπατρίας κρύπτουσι τὸν φθόνον πρὸς τὸν οἶκόν μας, καὶ τὴν ἐπιθυμίαν τῆς καταστροφῆς σας! Ἡ ἔξωσις τῶν Ἐνετῶν εἶναι φαντασιοκόπημα, μηδέποτε εἰς πραγματοποίησιν πεπρωμένον.»

Εἶχον οὕτω τὰ πράγματα, ὅτε ὁ ὕπατος τῆς Ρώμης ἀρχιερεύς, ἀλλως παρὰ τοὺς Ἐνετοὺς ἐξελέγξας τὰ τῆς Ἐκκλησίας, ἐδίσταζε μὲν κατ' ἀρχάς, ἔσπευσε δὲ μετέπειτα νὰ καταχρίνῃ τὴν συγκατάβασιν τῆς Γερουσίας πρὸς τοὺς Ῥαικούς. Ἐπὶ προφάσει, ὅτι ἡ τῶν μοναστηριακῶν κτημάτων ὑπεξαίρεσις ἐπτώχιζε τοὺς Ἐπισκόπους τοσοῦτον, ὥστε πένητας καὶ ἐξορίστους νὰ τοὺς ἐκσφενδονήσῃ εἰς τὴν ἀλλοδαπήν, ὅθεν καὶ ἡ εὐσέβεια ἐξέλειπε, καὶ αἱρέσεις ἀνεφύοντο, καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐλευθερία κατεπιέζετο ἐν τῇ νήσῳ, ὁ Πάπας Κλήμης Ε', ἠκύρωσε τῷ 1307 *τοὺς ἀπαισίους ἐκείνους ὅρους τῆς Συνθήκης μετὰ τοῦ Γραικοῦ* nepharias pactiones cum illo Græco, οἵτινες τῶν δεδογμένων ἀφίσταντο. Ἀλλ' ὁ Δούξ Ἐνετίας καὶ οἱ σύμβουλοί του, ἀποδόντες τοῦ Πάπα τὴν ἀποδοκιμασίαν εἰς τὰς ῥᾳδιουργίας τῶν ἐν Ῥώμῃ καταφυγόντων Ἐπισκόπων Καλαμῶν καὶ Μυλοποτάμου, ἀπεδοκίμασαν καὶ αὐτοὶ τὴν Βούλαν τοῦ Πάπα, τὰ δὲ μετὰ τοῦ Καλλέργου συνομολογηθέντα κατὰ γράμμα διεφύλαξαν. (1)

---

1) Petr. Justin. Hist. Ver. 4. 3.

(1) Ὅρα τὰ περὶ τούτου ἔγγραφα εἰς Cr. aera Sa. T. 2, p. 238 — 305.

Ἂν ὅμως φρόνιμον ἐνόμισαν νὰ ἐμμείνωσιν εἰς τὰ μετὰ τῶν ἀνταρτῶν συμπεφωνημένα, φρόνιμον ὡσαύτως ἔκρινον καὶ ἀπαραιτήτως προφυλακτικὴν τὴν ἀνακαίνισιν τοῦ ἀποικισμοῦ κατὰ τὴν νῆσον. Δύο προϋχοντες Κρῆτες ἀπῆλθον διὰ τοῦτο εἰς Ἐνετίαν τῷ 1303, ὁ Ἀνδρέας Κορνήλιος καὶ Λεονάρδος ὁ Γραδένικος, ἑρμηνευταὶ τῆς εὐχῆς τοῦ Δουκὸς καὶ Universitatis fidelium militum Pheudatorum περὶ ἐπεκτάσεως τῆς τιμαριοκρατίας. Ἡ δὲ Σύγκλητος, λόγῳ δῆθεν τῶν Γενουηνσικῶν κατὰ Κρήτην ἐπιδρομῶν, προθύμως εἰς τοῦτο συνανέσασα, ἐξέδωκε ψήφισμα ἐγκρῖνον τὴν αἴτησίν των. Ὅθεν τρίτος, ἢ κατ' ἄλλους τέταρτος ἀποικισμὸς ἐξ Ἰταλίας ἐκπορεύεται, ἡρμοστεύοντος Οὐίδου δὲ Κανάλη, νέον, δηλαδή, σμῆνος κοράκων ἐπικαταφέρεται.

Ὁ νεωτερισμὸς οὗτος εἶχεν ἤδη ἐρεθίσει τὴν δυσφορίαν τῶν ἰθαγενῶν ἀρχόντων, ὅτε σύμπτωσίς τις ἐπῆλθεν ἐξάψασα τὰ πνεύματα. Ἡ διὰ ἀτιμώσεως παρθένου προσβολὴ μιᾶς οἰκογενείας Ἑλληνικῆς, προσαφθεῖσα παρά τινος Ἰταλοῦ, διήγειρεν εἰς στάσιν πολλὰς ἑκατοντυάδας κατοίκων (1). Ἀλλὰ τὸ προπύργιον τῆς Ἐνετικῆς κυριαρχίας, ὁ Ἀλέξιος Καλλέργης, conspicuum Venetorum propugnaculum, ἐκστρατεύσας αὖθις τῷ 1319 κατὰ τῶν στασιαστῶν, ἐπανήγαγε τὴν ἡσυχίαν πολλοὺς τούτων παραδοὺς εἰς τὸν βρόχον καὶ τὸ ξίφος τοῦ δημίου. Χάριν τῆς ὑπηρεσίας ταύτης ἐξαιρέτως τε καὶ πρωτορανῶς ἐνεγράφη εἰς τὴν *Χρυσῆν* λεγομένην *Βίβλον* τῆς Ἐνετικῆς ἀριστοκρατίας, τῆς εὐγενείας ταύτης δι' ἐπιτηδες διπλώματος μεταβιβασθείσης καὶ πρὸς τὰ τέκνα του (2).

Ἡ Ἐνετικὴ πολιτεία ἐτελεύτησε πρὸ πολλοῦ, μετὰ δὲ ταύτης συναπῆλθε καὶ ἡ *Χρυσῆ βίβλος* της. Ποῦ σήμερον αἱ τιμαὶ καὶ τὰ τιμάρια τοῦ Ἀλεξίου Καλλέργου; ποῦ αἱ δεξιώσεις τῶν δεσποτῶν

---

(1) Ὅρα ἐν τῇ ἱερᾷ Κρήτῃ Τ. Β'. σ. 307 τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Δουκὸς Φαντίνου Δανδόλου πρὸς τὸν Δοῦκα Ἐνετίας Σοράντσον περὶ τῶν παρανομιῶν καὶ καταχρήσεων, ὅσας οἱ τιμαριοῦχοι Ἐνετοὶ τοῦ καιροῦ ἐκεῖνου ἐνήργουν κατὰ τοὺς Κρητικοὺς λαούς. Ὅρα δὲ καὶ ἐν σελ. 308 τὸ ψήφισμα τοῦ Δουκὸς Κρήτης Ἐρρίκου Μιχαήλου περὶ δούλων ἀμοιβῆς.

(2) Κατὰ τὴν μαρτυρίαν ἄλλων πρὸς ἄλλον μεταγενεστέρου Καλλέργου, ἐπενεμήθη αὕτη ἡ τιμή.

του : ποῦ τὰ διπλώματα τῆς εὐγενείας του ; Ροπὴ καὶ θάνατος διεδέξατο πάντα ταῦτα. ἓν δὲ καὶ μόνον λείψανον ἐσώθη ἐκ τοσαύτης μεγαλειότητος· τὸ στίγμα τῆς ἀσυνειδήτου δουλοπρεπείας. Τοῦ ἐπιχρίσματος ἐκ παλαιότητος πεσόντος. ἡ εἰκὼν ἀποκαλύπτεται εἰς τὸ φῶς τῆς Νεοελληνικῆς δικαιοκρισίας κατὰ τὴν φυσικὴν αὐτῆς κακομορφίαν· ἄκυρα πλέον καὶ ληρώδη τὰ πανηγυρίσματα τῶν χρονογράφων τῆς μακαρίτιδος Δημοκρατίας.—Μάθημα πρόσθετον καὶ τοῦτο πρὸς τοὺς κενοδόξους ἡ πλεονέκτας, οἵτινες ἀντὶ χρυσοῦ, ἀντὶ ταινιῶν εὐωνήτων, ἢ φιλοπρωτίας χάριν, πρὸς τὸν ἐξευτελιστὴν τῆς πατρίδος παραδίδουσι καὶ φήμην ἐπιπόνως κεκτημένην, καὶ παιδείαν, καὶ συνείδησιν !

Πρὸς ἐπίτασιν ἀνωμαλίας ἕτερα δεινὰ προσετέθησαν ἀκολούθως εἰς τὰ τῆς Κρήτης, αἱ τῶν πειρατῶν ἐπιδρομαὶ καὶ ἡ πανώλης. ἐνσκήψασα τὸ δεύτερον ἐν ἔτει 1330. Ὡς δ' ἂν μὴ ἤρκουν αἱ μάστιγες αὗται, προσεπεμέτρησε τὴν κοινὴν συμφορὰν ἡ φορολογία. ἣν, τάχα πρὸς ἀντίκρουσιν τῆς πειρατείας, ἐκήρυξε κατὰ τὸ 1332 ὁ Βλάσιος Ζένος Ἀρμοστὴς (NH .) Οὐδεὶς ἀρνεῖται ὅτι οἱ θαλάσσιοι λῃσταὶ εἶχον τὰς ἡμέρας ἐκείνας πλεονάσει. Ὠρελούμενοι ἀπὸ τῶν ἐμφυλίων διχονοιῶν τῆς Χριστιανωσύνης οἱ Μωαμεθανοί, συνεπηύξανον τὰς δυνάμεις των. διέπλεον τὴν μεσόγειον ἀφόβως. ἐλήϊζον καὶ πόλεις καὶ κώμας καὶ τριήρεις, ἠχμαλώτιζον λαοὺς ὁλοκλήρους, μάλιστα δὲ πάντων κατεπόρθουν τὰ Ἑλληνικὰ παράλια ἀπὸ νήσων Ἰονικῶν ἄχρι Κύπρου.

Ἀλλ' ἡ φορολογία τοῦ Δουκός, καθὼς ἐσχεδιάσθη καὶ ὡς ἐξετελέσθη, ἀπέβη δευτέρα πειρατεία ἐπὶ τῆς Σαρακηνικῆς ἐκείνης.Στίφη κλεπτῶν, ὑπὸ πρόσχημα κλητήρων τοῦ δημοσίου ὁρμήσαντα εἰς τὰς συνοικίας τοῦ Κισσάμου, τοῦ Σελίνου, τοῦ Ἀποκόρωνα, ἁφήρπαξαν πρὸς εἴσπραξιν τοῦ φόρου ὅσα πρό τινος ἐξέφυγον τὰς ἐπιβολὰς τῆς ἀνταρσίας ἢ τοὺς ὄνυχας τῶν ἱπποτῶν καὶ τῶν πειρατῶν. Ἐν μιᾷ τῶν τοιούτων ἐπιδρομῶν εἰς ἑκατόνταρχος Ἐνετὸς ἐγένετο θῦμα τῆς κοινῆς ἀγανακτήσεως. Ἡ κυβέρνησις καταπέμψασα δύο τάγματα πρὸς κατάσχεσιν τῶν φονέων. διέταξεν ἐνταυτῷ τοῦ νομοῦ ὅλου τὸν ἀποκλεισμόν. Ἀλλ' ὁ Ἀλέξιος Καλλέργης εἶχεν ἤδη τελευτήσει· ἡ δεσποτεία ἀπέμενεν ἀνεπικούρητος. Τί πλέον ἠδύνατο νὰ

καταστείλη τὴν ὁρμὴν καὶ ἀγανάκτησιν τῶν χωρικῶν : Πάλιν ὁ οὐρανὸς τῆς Κρήτης συννεφοῦται. Πεντακισχίλιοι ἄνδρες ἐκλεκτοὶ ἐκ Σρακίων, καὶ Ἀσπροβουνίων, καὶ Κισσάμου, καὶ Ἄρνης, καὶ Ἀνωπόλεως συνέρρευσαν περὶ τὴν πρωτεύουσαν, ἐνῷ ἕτερον πλῆθος ριζιτῶν, ἐξαίφνης εἰς Λισσὸν ἐπιδραμόντες, καὶ τὸν διοικητὴν Ἑρμόλαον Βελένιον μετὰ δέκα στρατιωτῶν τῆς ἐκεῖ φρουρᾶς ἀποφράξαντες, ἐκυρίευον τὸ φρούριον τοῦ Σελίνου

Τὸ κίνημα ἐστερεῖτο ἀρχηγοῦ. ἄρα καὶ συντάσεως. Τῶν υἱῶν τοῦ Καλλέργου ἀνατεθειμένων ὄντων πατρόθεν τοῖς Ἐνετοῖς, ἀρχιστράτηγος ἀνηγορεύθη ὁ Βάρδας Καλλέργης, υἱὸς καὶ ἔγγονος ἀνδρῶν, συναγωνισθέντων μετὰ τοῦ Ἀλεξίου ἐπὶ τῆς ἀνταρσίας, ἐκ τῆς αὐτῆς δὲ ῥίζης συγκαταγόμενος, καθὸ ἀπόγονος τοῦ Βάρδα Καλλέργου ἐκείνου ὅστις ἦλθεν εἰς Κρήτην ἐπὶ Ἀλεξίου τοῦ αὐτοκράτορος (1). Ἡ οἰκογένεια τοῦ ἀναγορευθέντος εἶχε πάντοτε διακριθῆ ἐπὶ φρονήμασιν ἐθνικοῖς, ἐπὶ φιλοδημίᾳ, ἐπὶ ἀλλοτριότητι πρὸς τὸν δυνάστην· διὸ οὔτε πλοῦτον, οὔτε εὐγνωμοσύνην ἐχρεώστει τοῖς Ἐνετοῖς. Ἀλλ' ὁ Βάρδας οὗτος, εἰ καὶ ἀκμαῖος τὴν ἡλικίαν, ἀνδρεῖος δὲ τὴν διάθεσιν, ἦτο ὅμως ἄπειρος περὶ τὰ στρατιωτικά, ὥστε μόνον τῆς λαμπρᾶς ἐπωνυμίας τὴν αὐθεντίαν συνεισέφερεν εἰς τὸ κίνημα. Μετὰ τὸν διορισμὸν τοῦ ἀρχιστρατήγου, ὑποστράτηγος ἐξελέχθη ἐκ τῆς χυδαιοτέρας τάξεως ὁ Νικόλαος Ἡρικοσυρίδης, vir omnium scelestissimum (2), ἐπίθετον, ὅπερ, ἐπὶ τὸ ἑλληνικώτερον μεθερμηνευόμενον, ὑποφαίνει τῆς Ἐνετικῆς τυραννίδος τὸν ἐχθρόν.

Οὕτω πως ὀργανωθείσης τῆς ἀνταρσίας, οἱ ἐπαναστάται, ὑπὸ τῶν ἀνωτέρω πλεονεκτημάτων ἐμψυχωθέντες, καὶ ἐκ τῆς κυριεύσεως τοῦ Σελίνου μέγα φρονήσαντες, συνέρρευσαν ἐν ἔτει 1333 περὶ τὸν Χάνδακα, διατεθειμένοι ν' ἀναρρίψωσι τὸν περὶ τῶν ὅλων κύβον εἰς

(1) Οἱ ἱστορικοὶ τῆς Ἐνετίας, δυσχεραίνοντες ἐπὶ τῇ ἀντορσίᾳ τοῦ ἀπογόνου τούτου, ἀναιροῦσι τὴν συγγένειαν. . . qui do vera fidelique Calergiorum gente non erat. Βεβαίως, ὅμως, ἐξ ἑτέρων πηγῶν, ὅτι ἀνῆκεν εἰς τὸν τρίτον τῆς οἰκογενείας κλάδον.

(2) Ἀνδρῶν ἁπάντων μιαρώτατον.

μίαν μόνην, ἀλλὰ κρίσιμον συμβολήν. Διὸ ὁ Βάρδας ἐπέστειλε πρὸς τὰς ἔνδον ἀρχάς, ὅτι εἰ μὲν παρέδιδον ἀμαχητὶ τὴν πρωτεύουσαν, θὰ παρεπέμποντο σῶοι εἰς Ἐνετίαν πάντες οἱ Λατῖνοι, ἄλλως δὲ δίκην ἤθελον δώσει τοῖς αὐτοχθόνοις ἡ μάχαιρα καὶ τὸ πῦρ. Τοιαύτη ὅμως δὲν ἦτο ἡ γνώμη τοῦ Δουκὸς Βλασίου, ὅστις καὶ φρουρὰν εἶχεν ἱκανήν, καὶ ἐπικουρήματα ὡς ἐκ περισσοῦ περιέμενεν ἀπὸ Κερκύρας.

Ὅθεν, τὸν μὲν φιλοδεσποτευόμενον Γεώργιον Καλλέργην, υἱὸν ἀνταξίου τοῦ Ἀλεξίου, διορίσας, εἰς ἀντίταξιν ἐπωνυμίας, στρατηγὸν τοῦ ἱππικοῦ, τὸν δὲ Ἰωάννην Κορνήλιον, υἱὸν τοῦ προειρημένου Ἀνδρέου, στρατηγὸν τοῦ πεζικοῦ, ἐξῆλθε τῶν πυλῶν εἰς ἀντιπαράταξιν. Οἱ ἀντάρται ἦσαν ἐλλειπεῖς καὶ ἱππικοῦ, καὶ ὅπλων ἐπιτηδείων, τὸ δὲ χεῖρον ἐθάρρυνε ὑπὲρ τὸ δέον εἰς τὰς δυνάμεις των. Ἡ πρώτη ἔφοδος τῆς Ἐνετικῆς ἵππου διεσπάραξε τὸν συμπαγῆ ἐκεῖνον ὄγκον. Τὸ τάγμα τοῦ Βάρδου, κατατροπωθέν, ὀπισθοδρομεῖ ἀραιούμενον, τρέπεται μᾶλλον ἐπὶ μᾶλλον θραυόμενον καὶ κατακοπτόμενον. Ἡ μάχη (ἂν μάχη συνεκροτήθη), ἀπωλέσθη ἐν ριπῇ ὀφθαλμοῦ. Ὅσοι συνελήφθησαν ζῶντες, ἢ τετραυματισμένοι, πάντες ἀνηλεῶς ἐθανατώθησαν. Καὶ ὁ μὲν Βάρδας Καλλέργης, ἰδιοχείρως ὑπὸ τοῦ συγγενοῦς του Γεωργίου ζωγρηθείς, αὐθωρεὶ καρατομεῖται, καὶ ἡ κεφαλή του ad seditiosce-turbae terrorem ἀποστέλλεται αἱμοσταγὴς ἔτι πρὸς τοὺς συναντάρτας· ὁ δὲ ἄθλιος Ἱρικοσυρίδης, καὶ αὐτὸς ἀνδρείως μαχόμενος, συλληφθείς, πρῶτον μὲν ὑφίσταται φρικωδεστάτας βασάνους, εἶτα δὲ κατεθλασμένος ἐπ' ἀγχόνης ἀναβιβάζεται.

Ἀλλὰ τὸ τόλμημα ἔχρηζε καὶ πλατυτέρου παραδειγματισμοῦ. Τῶν ἀνταρτῶν τραπέντων ἤδη εἰς τὰ ὀρεινότερα, οἱ Ἐνετοί, κατασρατεύοντες ἀπὸ Χάνδακος, ἔρχονται, εἰς τὴν κώμην ἢ νομὸν Μαργαρίτας παρὰ τὸν ἀρχαῖον Πέργαμον, ἔδραν τότε τῆς ἀποστασίας. Ἐκεῖ δὲ λυσσώδη πνέοντες ἐκδίκησιν *κατὰ τῆς ἀπίστου φυλῆς*, πρῶτον μὲν λαφυραγωγοῦσιν, εἶτα δ' ἀποτεφροῦσιν ἁπάσας τὰς οἰκίας, τῶν ἱερῶν ναῶν μὴ ἐξαιρουμένων· ἐπὶ τέλους τὰς φευγαδας τῶν ἀπόντων ἀνταρτῶν οἰκογενείας, γέροντας, γυναῖκας, βρέφη, ἀσπλάγχνως παραδίδουσιν εἰς τὸν πέλεκυν, εἰς τὸ ξίφος, εἰς τὴν

μάχαιραν. Ἴσως ὁ λοιμὸς δὲν ἐθέρισεν ἐπὶ τρεῖς μῆνας, ὅσας τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἔδρεψε ζωὰς χριστιανῶν ὁ βραχίων Εὐσωπαίου καὶ Χριστιανοῦ. Σφαγὴν παράλληλον δὲν ἐντυγχάνομεν, ἢ εἰς τὰ χρονικὰ τῆς Πελοποννήσου ἐπὶ Τουρκαλβανῶν, μετὰ τὴν πολυδάκρυτον καὶ τρισαθλίαν ἐκείνην ἐκστρατείαν τοῦ Ὀρλώφ. Ἡ κωμόπολις Μαργαριτῶν κατηρημώθη.

Ἀπὸ τῆς σκηνῆς ταύτης τοῦ ὀλέθρου μεταβάντες οἱ σφαγεῖς εἰς τινα ἑτέραν κώμην Τρισούνην καλουμένην, ἄρχονται τῆς αὐτῆς καταστροφῆς. Αἱ γυναῖκες, μόναι τοῦ τόπου κάτοικοι, σπεύδουσιν εἰς φυγήν, ἐν μὲν τῷ κόλπῳ φέρουσαι τὰ θηλάζοντα, διὰ δὲ τῆς δεξιᾶς σύρουσαι τὰ κραυγάζοντα βρέφη. Ἀλλ' ἐνῷ ἡτοιμάζοντο οἱ στρατιῶται νὰ καταλάβωσιν αὐτὰς παρά τινα χείμαρρον, ἰδοὺ τρεῖς ἀδελφοί, οἱ ἡρωϊκοὶ καὶ ἀείμνηστοι Ξιφόπουλοι, διευκολύνουσι τῶν γυναικοπαίδων τὴν σωτηρίαν. Οὗτοι, ὁρμῶντες ξιφήρεις ἀναμέσον διωκτῶν καὶ διωκωμένων, φράττουσι πρὸς στιγμὴν τὸν μόνον πόρον, δίδουσι καιρὸν τοῖς φυγάσι, μαχόμενοι ὡς λέοντες, καὶ τὴν διάβασιν δὲν ἀφίνουσιν ἐλευθέραν πρὸς τὸν ἐχθρόν, ἢ ὅταν πέσωσι τραύμασι πολλοῖς τετραυματισμένοι. Αἱ οἰκογένειαι ἐσώθησαν. Ἀλλ' ἡ μὲν κώμη ἔπαθε τὴν αὐτὴν συμφορὰν τῶν Μαργαριτῶν, οἱ δὲ τρεῖς ἀδελφοί, ἀπαχθέντες εἰς Χάνδακα, ἀπεκεφαλίσθησαν ἀπέναντι τοῦ Δουκικοῦ Παλατίου.

Ἰδοὺ πῶς ἡ εἰρήνη ἀπεδόθη εἰς τὴν νῆσον· ἡ εἰρήνη τοὐλάχιστον αὐτή, ἣν οἱ χρονογράφοι τῆς Ἐνετίας πεφυσημένως μεγαλύνουσι. Διότι, μὰ τὴν ἀλήθειαν, ἁρμόζει πρὸς τοὺς δεσπότας τῆς Κρήτης ἡ φράσις τοῦ σοβαροῦ Ταχίτου· «solitudinem faciunt, et pacem appellant.» ἔρημον μὲν ποιοῦσιν, εἰρήνην δὲ τὴν ἔρημον ὀνομάζουσι.

ΚΕΦΑΛΑΟΝ ΙΔ΄

'Ιρλανδία καὶ Κρήτη.—Γεώργιος Καλλέργης.—'Αλέξιος ὁ νεώτερος.—Λέων Καλλέργης.—'Ενέργειαι αὐτοῦ πρὸς ἐπανάστασιν.—Κώστας Σμιρίλιος.—Σύλληψις Λέοντος Καλλέργη.—Μάχη πρὸ τοῦ Χάνδακος· ἥττα τῶν 'Ελλήνων καὶ φόνος Σμιριλίου.—'Απόδρασις Λέοντος καὶ ἀνανέωσις τοῦ ἀγῶνος.—Ἡ 'Ηττα τῶν ἐπαναστατῶν ἐν Μυλοποτάμῳ.—'Ο Λέων διὰ νὰ σώσῃ τοὺς γονεῖς καὶ ἀδελφούς του παραδίδεται.—Κάθειρξις καὶ πνιγμὸς αὐτοῦ.—Τὸ τέλος τοῦ 'Αλεξίου.—Συνέπειαι τοῦ πνιγμοῦ τοῦ Λέοντος.—'Ατυχὴς σταυροφορία.—Ἐπανάστασις Ψαρομηλίγκου.—Ἅλωσις ὅλων τῶν φρουρίων, ἐκτὸς τοῦ Χάνδακος.—'Εκστρατεία 'Ενετῶν.—Μάχη ἐν Βουλισμένῃ.—Φόνος τῶν Ψαρομηλίγγων.—Μάχαι ἐν τῇ δυτικῇ Κρήτῃ· ἀνάκτησις τῶν φρουρίων· σύλληψις καὶ ἀπαγχονισμὸς Καψοκαλύβα καὶ ἄλλων.—Καταστολὴ τῆς ἐπαναστάσεως.

Τῶν Κρητικῶν ἀγώνων ἡ ἄποψις παρίσταται ὑπὸ ποικιλοτάτην μορφήν. 'Ολίγα παραδείγματα ἡ χρονογραφία τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ μεσαιῶνος μαρτυρεῖ παρομοίας ἐπιμονῆς, καὶ ἀκαταβλήτου ἀντιπαλαίσεως, οὐδὲ παρέχει σκηνὰς δραματικωτέρας ἅμα καὶ ποικιλοτέρας εἰς χρῆσιν τοῦ ἱστορικοῦ, τοῦ ποιητοῦ, τοῦ μυθιστοριογράφου. Ἡ ἀνάγκη τῆς ἐλευθερίας ἀνεπήδα, ὡς ἄν τις εἴποι, εἰς Κρήτην ἐκ τῶν σπλάγχνων αὐτῆς τῆς γῆς· εἶναι προϊὸν αὐτόφυτον, ἰδιογενές, ὡς ὁ λαύδανος τοῦ Μυλοποτάμου, καὶ τῆς Ἴδης ὁ δίκταμος. 'Αλλὰ τὴν ἀνάγκην αὐτὴν ἐπενίσχυσαν ἐσχάτως καὶ ἐρρωμενεστέραν κατέστησαν δύο σύγχρονοι ἀφορμαί· ἡ πίεσις τῆς 'Ενετικῆς τυραννίδος, καὶ ἡ τῆς 'Ελληνικῆς αὐτοκρατορίας παλινόρθωσις. Ἡ ἀνάμνησις τῆς ὁμοθρήσκου καὶ ὁμογενοῦς διαίτης τῶν Βυζαντινῶν, τότε μᾶλλον ἔφλεξε τὸν ζῆλον τῶν κατοίκων, ὅτε περιέπεσεν ἡ πατρὶς εἰς ἀνόσιον πολιῶδη ξενοκρατίαν. Ὅτε τὰ πάτρια δόγματα ὑπὸ τὸ κράτος Λατινεπισκόπων ἐξηυτελίσθησαν, ὅτε ἡ χώρα διενεμήθη, δίκην ἀγροσθέντος ὑποστατικοῦ, πρὸς ἐπήλυδας τυχοδιώκτας, τὸ πατεσκευα-

δοτον κατὰ τοῦ γένους τῶν αὐτοχθόνων μῖσος κομίσαντας μεθ' ἑαυτῶν.

Ἡ πατριωτικὴ αὕτη πιστότης, αἴσθημα τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς, ἀναλογῆσαν τὸν καιρὸν ἐκεῖνον πρὸς τὴν προσωπικὴν τῶν ἱπποτῶν χρηστότητα, ἡ πιστότης αὕτη, βαθμηδὸν καθαρισθεῖσα ὑπό τινων ὀχληρῶν ἀναμνήσεων, ἐπὶ τὸ ποιητικώτερον δὲ καλλωπισθεῖσα ἐν ταῖς ἱεροτελεστίαις τῆς Ἐκκλησίας, ἀπέβη κτῆμα τι ὑπερούσιον, ἰδανικόν, ἐφ' ᾧ, ὡς ἐν πνεύματι οὐρανίας ἐπαγγελίας, πᾶσαι συνῆλθον αἱ καρδίαι εἰς αἴτησιν παρηγορίας καὶ ἀναπαύσεως. « Ὑπάρχουσι λαοί, γράφει δόκιμός τις ἱστορικὸς (1), ἀνεξάντλητον ἔχοντες τὴν μνήμην, λαοὶ καρτερικώτατοι εἰς τὸν πόθον τῆς ἀνεξαρτησίας, λαοί, οἵτινες, ἰσχυρογνωμονοῦντες κατὰ τῆς ἕξεως, ἀλλαχοῦ λίαν δραστικῆς, μετὰ πολλοὺς αἰῶνας ἔτι βδελύττονται καὶ ἀποστρέφονται τὸν ζυγόν, ὃν δύναμις ἀνωτέρα ἐπέβαλεν αὐτοῖς. Τοιοῦτοι οἱ Ἰρλανδοί. Τὸ γένος τοῦτο, εἰς τὴν Ἀγγλικὴν κυβέρνησιν ὑποβεβλημένον διὰ κατακτήσεως, ἀρνεῖται ἀπὸ ἑξακοσίων ἐτῶν νὰ ὁμολογήσῃ καὶ παραδεχθῇ τὴν κυβέρνησιν αὐτήν· ἀποκρούει σήμερον τὸν δεσπότην, ὡς ἀπέκρουσεν αὐτὸν ἀνέκαθεν· διαμαρτύρεται κατὰ τῆς βίας, ὡς οἱ ἀρχαῖοι τῆς Ἰρλανδίας κάτοικοι διεμαρτυρήθησαν εἰς τὸ πεδίον ὅπου ἐνικήθησαν· τὰ δὲ ὅπλα λαμβάνον κατὰ τοῦ Ἄγγλου, δὲν ἐγείρεται εἰς ἀποστασίαν, ἀλλ' εἰς πόλεμον ἐθνοσωτήριον.

Μάτην ὁ κατακτητὴς ἐπειράθη παντὸς μέσου πρὸς διάλυσιν τῆς ἀντιπαθείας, πρὸς νομιμοποίησιν τῆς κατακτήσεως· οὐδὲν ἴσχυσε κατὰ τῆς σιδηροφυοῦς Ἰρλανδικῆς ἐπιμονῆς, ἥτις καὶ δόλους καὶ ἀπειλάς, καὶ μυρίας βασάνους διελθοῦσα, ἀγήρατος μετεδόθη ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν. Ἡ *παλαιὰ* Ἰρλανδία, ἰδοὺ ἡ μόνη πατρὶς ἣν εὐφημοῦσι καὶ λατρεύουσιν οἱ γνήσιοι τῶν ἡμερῶν μας Ἰρλανδοί, ἡ μήτηρ πρὸς ἣν ὀφείλουσι τὴν διατήρησιν τοῦ θρησκεύματος, τῆς γλώσσης, τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν ἰδιοπροσωπίας. Διὸ εἰς τὰς συχνὰς των ἀνταρσίας ἐπικαλοῦνται σήμερον ἔτι τὸ γλυκύτατον τῆς Ἐρρίν

(1) Aug. Thiersy. Dix ans d' Études Hist. V. I.

(πρασίνης Ἰρλανδίας) ὄνομα, καθὼς πάλαι ποτε οἱ προπάτορές των ἐπεκαλέσθησαν αὐτὸ ἐν ὥρᾳ μάχης.»

Οἱ περὶ Ἰρλανδίας λόγοι οὗτοι τοῦ περιφήμου ἱστορικοῦ ἁρμοζόντως προδιατυποῦσιν ὅσα ἡμεῖς ἑτοιμαζόμεθα νὰ προσδιέλθωμεν περὶ τῆς Κρήτης, ἀληθινῆς Ἰρλανδίας τῆς Ἑλλάδος.

Ἐκ τῆς Συνθήκης, ἣν ἐξελληνισμένην ἀνωτέρω παρεσυνάψαμεν, δὲν συνέλαβεν ὁ ἀναγνώστης τὴν ὑποψίαν, μὴ ὁ Ἀλέξιος Καλλέργης, ἀρνηθεὶς τὴν ἡγεμονίαν, ἣν οἱ Γενουῆται προσέφερον αὐτῷ, ἀπέβλεψεν εἰς ἄλλο τι κράτος, μετριώτατον μὲν τὴν ἀξίαν, ἧττον ὅμως ὑποκείμενον εἰς τὸ παλίντροπον τῆς τύχης; Ἄτοπος ἡ ὑποψία δὲν θέλει φανῇ, ὅταν μάλιστα παραταχθῇ πρὸς τὰ παρεπόμενα. Πάντων συνυπολογισθέντων, ὁ Καλλέργης ἐπροτίμησε τὸ πιθανώτερον. Ἐλπίσας διὰ τῆς ὑποταξέως οὐ μόνον νὰ ἐπανακτήσῃ τὰ δημευθέντα κτήματά του, ἀλλὰ καὶ ἕτερα νὰ προσλάβῃ πλουσιώτερα εἰς ἀμοιβήν· ἐπιφυλαχθεὶς νὰ συσσωρεύσῃ εἰς τὸν οἶκόν του τὰ ἔξοχα ἀξιώματα τῆς ἀποικίας· στοχασθεὶς νὰ καταστήσῃ ἑαυτὸν οὕτως ἀναγκαῖον καὶ χρήσιμον πρὸς τοὺς Ἐνετούς, ὡς ἰσχυρὸν καὶ ἐπίφοβον πρὸς τοὺς ἐντοπίους, προέκρινεν, ἀντὶ τοῦ ἀβεβαίου, εἰμὴ καὶ ἐπιβούλου προβλήματος τοῦ Γενουήτου, τὴν εὐκατόρθωτον καὶ βεβαιοτέραν εἰρήνην μεθ' Ἐνετῶν.

Ὁ Καλλέργης εἶχεν εἰς Ἐνετίαν φίλους πατροπαραδότους, ὧν τὴν εὐμένειαν εὐκόλως ἠδύνατο ν' ἀναζωπυρώσῃ, ἀλλ' ἐκ Γενούης, ἔνθα διετέλει ἄγνωστος, τί ἄλλο περιέμενεν, ἢ κινδύνους καὶ δυσεξάλειπτον στίγμα ταραξίου; Πλὴν δὲ τούτου, εἶχε διαγνωρίσει τὰ ἐλαττώματα τῶν κυρίων του, μεθ' ἧς σπουδῆς ὁ αὐλοκόλαξ ρινηλατεῖ τὰς ἐλαχίστας ἀδυναμίας τοῦ δεσπότου· τοῦθ' ὅπερ ἔλλειπεν ἀπέναντι τῶν Γενουητῶν. Πρὸς τί λοιπὸν ἡ διακύβευσις τοῦ γνωστοῦ διὰ τὸ ἄγνωστον; Ὅσῳ ἡ ἀποστασία παρετείνετο, τοσούτῳ μᾶλλον ὠφέλιμος πρὸς αὐτὸν καὶ βεβαία ἀπέβαινεν ἡ συνθηκολόγησις.

Καὶ δὲν ἐσφάλλον οἱ λογισμοί του. Ὁ Καλλέργης ἀφιερώσας μετὰ τὴν εἰρήνην τὸ ξίφος του εἰς τὴν εὔνοιαν τῆς Γερουσίας, κατέστη αὐτόχρημα τῆς Κρήτης ἡγεμών. Τὰ δεκαπλασιασθέντα κτήματά του ἐκηρύχθησαν ἀσύδοτά τε καὶ ἀπαραβίαστα· ἡ ἐκτὸς τῶν φρου-

ρίων διαμονή του διέρρηξε τοὺς ἐξ ἀρχῆς νόμους τοῦ βασιλείου· ἡ πρὸς αὐτὸν ἀπεριόριστος ἐμπιστοσύνη τῆς μητροπόλεως, ὑπέταξεν εἰς τὴν κρυφίαν ἐξέλεγξίν του τοὺς ἄρχοντας, πολιτικούς τε καὶ στρατιωτικούς. ἐνῶ ἐξ ἐπιμέτρου ὁ ὁμόδοξος κλῆρος ὑπήκουσεν εἰς τὰς θελήσεις του. Οὐδ' ἔστησαν ἐνταῦθα αἱ ἀμοιβαί.

Τὸ κράτος ἐπαισθητῶς ἐπερίσσευσεν ἐπὶ Γεωργίου τοῦ υἱοῦ του. ὅστις τῆς Ἐνετικῆς εὐγενείας μετασχών, διὰ προσθέτων ὑποστατικῶν ἐτιμαριεύθη καὶ διαφερόντως ἐτιμήθη. Ἡ παντοδυναμία τοῦ Γεωργίου τούτου ὑπερέβη πάντα γνωστὸν ὅρον ἀποικιακῆς καταστάσεως. Αὐτὸς δέκανος τοῦ σωματείου τῶν τιμαριούχων (universitatis Pheudatorum), αὐτὸς ψυχὴ τοῦ μυστικοσυμβουλίου τῶν Προβλεπτῶν, αὐτὸς οὗτος ἐξ ἐπιδόματος ἔμμεσος διατάκτης τῆς Δουκικῆς ἐξουσίας. Ἀπὸ τοῦ νεύματός του ἐξήρτητο ἡ ζωὴ τῶν εἰς θάνατον δεδικασμένων· τὰ πλεῖστα τῶν δημοσίων ὑπουργημάτων καὶ τελωνίων ἀφέθησαν εἰς διάθεσίν του· ἡ εἰσαγωγή, ἢ ὁ ἐξοβελισμὸς ἄρχοντός τινος ἐγένετο τῇ συγκαταθέσει του.

Ἡ δὲ ἰσχὺς αὕτη μετεδίδετο κατ' ἀντανάκλασιν οὐ μόνον πρὸς τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας του, ἀλλὰ καὶ πρὸς πάντα φίλον ἢ γνώριμον, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς ὑπηρέτας αὐτούς. Εὐγενεῖς, χαρισθέντες πρὸς τὸν κύριον, ἐξημυμενίσθησαν τοὺς δούλους του· ἀξιωματικοὶ τῆς ἀγερώχου Δημοκρατίας ἐθήρευσαν τῶν εὐνοουμένων του τὸ μειδίαμα. Οὐαὶ δὲ πρὸς ὄντινα ἐτόλμησέ πως ν' ἀμφισβητήσῃ τὴν τοσαύτην ὑπεροχήν, ἢ νὰ προσβάλῃ, ἔστω πλαγίως, τὴν ὑπόληψιν, ἢ νὰ ζημιώσῃ τὰ συμφέροντα τοῦ οἴκου! Εἰς τὰ ὑπόγεια ἑκάστου τῶν ἀγροτικῶν ἐνδιαιτημάτων ὑπῆρχε φυλακή, ἔνθα ὁ προπετὴς χυδαῖος ἀπέτιεν ἐν σκότει καὶ πείνῃ καὶ ραβδισμῷ τὴν παραμικρὰν ἐξύβρισιν. Ἦσαν δὲ τὰ ἐνδιαιτήματα ταῦτα πύργοι ὑψηλοὶ πολυόροφοι, οἵτινες κυκλούμενοι ὑπὸ χανδάκων, ἀσφαλιζόμενοι διὰ κρεμαστῶν γεφυρῶν, ἐκ μακροτάτης ἀποστάσεως ἐφαίνοντο προκαλοῦντες τὰς ἐνδεχομένας τῆς Ἐνετικῆς εὐμενείας μεταβολάς, καὶ τὸ φιλοτάραχον τῶν κατοίκων. Ὁ ἐπιφανέστερος τῶν πύργων ἢ φρουρίων τούτων ἦτο ἐκτισμένος εἰς τὰ περίχωρα τῆς Ρεθύμνης, ἔνθα συνήθως ἤδρευεν ἡ ἐπίφοβος οἰκογένεια.

Ἀποβιώσαντος τοῦ Γεωργίου Καλλέργου, ὁ υἱός του Ἀλέξιος ὁ

νεώτερος, εἴτε καθὸ ἄτεκνος ἐκ γάμου, εἴτε χαρισθεὶς πρὸς υἱὸν μονογενῆ, εἴτε δι' ἄλλον λόγον ἀνεξακριβώτον, εὔλογον ἔκρινε νὰ λάβῃ οἰκότροφον παρ' ἑαυτῷ τὸν παῖδα ἑνὸς τῶν στενοτέρων συγγενῶν, πρὸς ὃν, τυχούσης ἀνάγκης, καὶ νὰ μεταδώσῃ τὴν ὑπέρογκον περιουσίαν μετὰ τῆς εὐγενείας του (1).

Μεταξὺ τῶν πολλῶν ἀγχιστέων διέπρεπεν εὐειδὴς τὸ σχῆμα καὶ πνευματώδης τὴν διάθεσιν ὁ δευτερότοκος τοῦ πρωτεξαδέλφου του Μάρκου υἱός, παιδίον ὡς δωδεκαετές, ἔμπλεον προώρων προτερημάτων. Τοῦτον λοιπὸν ἐκλέξας καὶ κατ' οἶκον παραλαβών, ἤρξατο νὰ προπαιδεύῃ ἐπὶ τὸ ἰταλικώτερον καὶ ἱπποτικώτερον, ὡς ἔπρεπεν εἰς Καλλέργην τοῦ καιροῦ ἐκείνου, καὶ συμφώνως πρὸς τὰ ἴδια αὐτοῦ φρονήματα.

Ὁ νεώτερος Ἀλέξιος ἦτο ὑπερμέτρως τῷ πρωτείῳ τῆς Ἐνετικῆς εὐγενείας του προειλημμένος, καὶ διὰ τοῦτο ἐφ' ἑαυτῷ μέγα φρονῶν. Κατὰ τὰ ἤθη τῶν τότε *Φραγκαρχόντων*, πρὸς μὲν τοὺς

---

(1) Μεγάλη προέκυψε παρὰ τοῖς χρονογράφοις ἀσυμφωνία περὶ τὴν γενεαλογίαν καὶ τὴν χρονολογίαν τῶν Καλλεργῶν ἐκ τοῦ κλάδου τοῦ πρώτου Ἀλεξίου. Ἔστω παράδειγμα συγχύσεως ὁ Κορνήλιος αὐτός, ὃν καὶ ὁ Μουστοξύδης ἀναφέρει ἐν τῷ Ἑλληνομνήμονι (Φαν. 6. σελ. 322. 327). Κατὰ τὸν συγγραφέα τοῦτον, ὁ νεώτερος Ἀλέξιος ἀπεβίωσεν εἰς ἡλικίαν 66 ἐτῶν, τῷ 1343 (Cr. Sacra, T. 2 p. 312), μετὰ δὲ παρέλευσιν ἑκατὸν δέκα ἐτῶν, καθ' ὃ διάστημα τὸ ὄνομα τῶν Καλλεργῶν τούτων οὐδόλως ἐπὶ σκηνῆς ἀναφαίνεται, ὁ ἔγγονός του Ἀνδρέας, ἀκμαῖος ἔτι τὴν ἡλικίαν ἐνίκησε τὸν Βλαστόν, καὶ διέλυσε τὴν τούτου ἀποστασίαν, (Αὐτόθι, T. 2. σελ. 389.) μαρτυρία διὰ τὸ μέγα διάστημα τοῦ χρόνου, ἀπίθανος καὶ ἀπαράδεκτος. Ἄλλοι δὲ πάλιν ἱστορικοὶ ἀσυμφωνοῦσι πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ Καλλέργου, ὧπερ ἀπενεμήθη ἡ τῆς Ἐνετικῆς εὐγενείας τιμή. Ὁ μὲν προμνησθεὶς Κορνήλιος θέλει τὸν πρεσβύτερον Ἀλέξιον, μεθ' οὗ συμφωνεῖ καὶ ὁ Καπελέτης, ὁ δὲ Freschot καὶ ὁ Daru θέλουσιν ἄλλον τινὰ Γεώργιον, ἔγγονον τοῦ νεωτέρου Ἀλεξίου, ἢ τοὐλάχιστον ἐκ τοῦ αὐτοῦ κλάδου καταγόμενον. Τὸ καθ' ἡμᾶς, τὰς διαφόρους μαρτυρίας παραβαλόντες, δεχόμεθα τὴν εὐλογωτέραν γνώμην, ὅτι ὁ νεώτερος Ἀλέξιος ἀπέθανεν ἄτεκνος. Οὕτως, οἱ μετέπειτα διακριθέντες ὁμώνυμοι Καλλέργαι δὲν κατάγονται κατ' εὐθεῖαν παρὰ τοῦ Ἀλεξίου τούτου, ἀλλὰ πλαγίως καὶ ἐξ ἀγχιστείας.

ἀνωτέρους προσεφέρετο κολακευτικός, εἴπερ τις καὶ ἄλλος, πρὸς τοὺς ὑποδεεστέρους ὁμῶς τραχύς, ὑπερόπτης, ὑβριστικός, καὶ συχνάκις, πλεονέκτης, εἰ καὶ λίαν φιλακόλουθος εἰς τὰ ἔθιμα τῆς Ἐκκλησίας του. Πλὴν δὲ τούτων, ἐλέγετο ὀξύθυμος, βραχυλόγος, σκυθρωπὸς τὴν ὄψιν. φίλος δὲ τῆς μοναξίας ἐν τῇ σιγῇ τοῦ πύργου του.

Τοιοῦτον ἦθους ὑπογραμμὸν εἶχε καταρχὰς πρὸ ὀφθαλμῶν ὁ οἰκότροφος νεανίας, ὅστις προβὰς εἰς νεότητα, καὶ παρά τινος Λατίνου ἱερέως τὰ στοιχειώδη τῶν γραμμάτων ἐκδιδαχθείς, μαλιστα τὴν Λατινικὴν διάλεκτον. ἐν ᾗ τότε τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα συνετάσσοντο, ἀπεστάλη παρὰ τοῦ θείου εἰς Ἐνετίαν ἐν τῇ συνοδίᾳ τοῦ οἰκοδιδασκάλου, ἵνα ἐκεῖ τὰς μὲν παλαιὰς φιλίας προσεπισφίγξῃ, νέας δὲ συνάψῃ προσωπικὰς εἰς ἐπίρρωσιν τῆς ἐνδεχομένης κληρονομίας του.

Ἀλλ' ἡ ἠθικὴ τοῦ Λέοντος κρᾶσις (οὕτως ὁ νέος ὠνομάζετο) ἦτο ἐναντία πρὸς ὃ τέλος εἶχεν αὐτὸν προωρισμένον ἡ δοξομανία τοῦ συγγενοῦς. Φύσει ἄκακος, φιλάνθρωπος, καὶ εἰς γενναιότητα διατεθειμένος ὤν, ἤκουσε μὲν εὐλαβῶς τὰς γνώμας καὶ τὰ παραγγέλματα τοῦ θείου, δὲν ἀπερρόφησεν ὁμῶς τὸ ἐν αὐτοῖς δηλητήριον· ὡς δ' εὑρέθη αὐτεξούσιος εἰς Ἐνετίαν, ἔκλινε τὸ οὖς εἰς μαθήματα καὶ παραδέξατο διδάγματα, πάντως ἀντίθετα τῶν ἀκουσθέντων ἐν τῷ πύργῳ τῆς Ρεθύμνης. Τὰ συστατικά, οἷς ἐφωδιασμένος ἀπεδήμησεν ἐκεῖ. εἰσήγαγον αὐτὸν εἰς ἀνωτέρας συναναστροφάς. οἱ δὲ μεγαλέμποροι καὶ εὐπατρίδαι ἐπροθυμήθησαν νὰ περιποιηθῶσι τὸν δισέγγονον τοῦ πολυθρυλλήτου Ἀλεξίου τοῦ πρεσβυτέρου, καὶ ἀνεψιὸν τοῦ ὁμωνύμου Ἀλεξίου, ὡς ἀπόγονον τοῦ περικλεεστέρου οἴκου τῆς Ἑλλάδος, κατ' αὐτούς.

Ἀλλ' ἀντὶ θαυμασμοῦ ματαίου, ἡ θέα τῆς ἀριστοκρατικῆς μεγαλοπρεπείας, καὶ ἡ ἔποψις τῆς πολιτικῆς ὑπεροχῆς, ἧς ἀπέλαυεν ἡ Δημοκρατία τότε, ἐνεκέντρισαν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ Λέοντος τὴν ἐθνικὴν φιλοτιμίαν· ἡ δὲ σύγκρισις τῆς Κρήτης πρὸς τὴν εὐδαίμονα ἐκείνην καὶ αὐτόνομον μητρόπολιν, αἰσθητοτέραν κατέστησεν ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ φιλογενοῦς τὴν ὑποχειρίωτητα καὶ πτωχείαν τῆς πατρίδος.

Οὕτω πως διατεθειμένος ἐπανέκαμψεν ὁ νέος οἰκαδε μετὰ διετῆ διατριβήν. Ἀλλά, γινώσκων ἐκ πείρας τοῦ Ἀλεξίου τὰς ἕξεις καὶ δουλοπρεπεῖς προλήψεις, ἄλλως τε δὲ τοῦ συγγενοῦς του Βάρδου τὴν τύχην ἀναλογισθείς, καὶ ἐξ ἐπιμέτρου ὢν εἰς τῶν εἴκοσιν ὁμήρων, οὓς ὁ Ἀλέξιος παρέδωκε, τοὐλάχιστον κατὰ διατύπωσιν, τῷ Δουκί, συμφώνως πρὸς τὴν παρὰ τοῦ πάππου ὁμολογηθεῖσαν συνθήκην, εἰς μὲν τὸ φανερὸν ὑπεκρίθη φιλίαν πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς (1), ἐντὸς ὅμως τῆς καρδίας ζωηρὸν ἔθρεψε πρὸς αὐτοὺς μῖσος, καὶ τὸν ἁρμοδιώτερον ἀνεμηρυκήσατο τρόπον εἰς κατάλυσιν τῆς τυραννίδος των καὶ εἰς ἐκδίκησιν τοῦ θυσιασθέντος θείου. Διό, ἀναγκαίαν πρὸς τοῦτο ἕως ἀπ' ἀρχῆς νομίσας τὴν ἐπέκτασιν τῶν προσωπικῶν του σχέσεων εἰς τὰς διαφόρους ἐπαρχίας τῆς νήσου, τοὺς μὲν ἐν τοῖς φρουρίοις Ἰταλοὺς ἐξημέρωσε, συγκακολογήσας ἐνίοτε τοὺς ὁμογενεῖς κατὰ τὸ ἔθος τῶν ξενοκολάκων, καὶ σπουδαρχῶν, ἀλλ' εἰς τὰ ἐνδότερα περιοδεύσας, ἐφιλοφρόνησε τοὺς ἀρχηγοὺς καὶ γεναρχας καὶ προεστῶτας τῶν χωρίων, οἷς ἔσπευσε καὶ νὰ συνδεθῇ διὰ πνευματικῶν συγγενειῶν, διὰ δωρημάτων καὶ εὐεργετημάτων, ἐξαιρέτως διὰ τῆς ἐρασμίας καὶ ἀνυπερηφάνου του συμπεριφορᾶς. Οὕτω πολιτευθεὶς ὁ Λέων, ἀπέβη μετ' ὀλίγον παρὰ τοῖς ἰθαγενέσι τοσοῦτον ἠγαπημένος καὶ δημοχαρής, ὅσον ἄλλοτε διετέλεσεν ὁ Βάρδας· ἀπεβη πολυφίλητος, ὅσον ἐξ ἐναντίας μισητὸς ἦτον ὁ θετός του.

Μεταξὺ τῶν πολλῶν, οἷς συνῆψε κοινωνίαν αἰσθημάτων, ἦν καί τις κάτοικος τῆς ἐπαρχίας Ἀποκορώνου, χυδαῖος μὲν τὸ γένος, πλούσιος ὅμως διαφερόντως, καὶ διὰ τοῦτο πολὺ δυνάμενος, Σμυρίλιος τοὔπίκλην, ἀνὴρ ῥαγδαῖος τὰ πάθη καὶ τὰ μάλιστα τολμηρός. Οὗτος, ἰδὼν τὸν πατέρα καὶ πατράδελφον ἐπὶ Βλασίου Ζένου κρεμασθέντας, μετὰ τὴν ἀποτυχοῦσαν ἀνταρσίαν τοῦ Βάρδου Καλλέργου, ὤμοσε, πρὶν ἢ ἀποθάνῃ, νὰ λάβῃ τρομερὸν ἀντίποινον. Ἐπὶ τοιαύτῃ δ' εὐχῇ, ἀνέστρεψε τὰ προγονικὰ τῆς οἰκίας εἰκονίσματα, προφρημένος νὰ μὴ ἐπανορθώσῃ αὐτά, παρὰ καθ' ἣν ἡμέραν ἡ ἰδιόχειρος σφαγὴ τριάκοντα Ἐνετῶν ἤθελεν ἐξιλεώσει τὰς σκιὰς τῶν

---

1) «Qui dum animum Veneti amicum simulat.» Corn. τ. 2. 310.

συγγενῶν του. Πρὸς τοῦτον ὁ Λέων συνωκειωθείς, ἐθάρρησε νὰ κοινωνήσῃ τὸν ἀπόρρητον σκοπόν του.

«— Πῶς δύνασαι! ἐξεφώνησεν ὁ Κώνστας Σμυρίλιος ἐκπλαγείς, καὶ προσβλέπων ἀσκαρδαμυκτὶ τὸν νέον εὐπατρίδην· σύ, ὁ ἀπόγονος τοῦ *Καταραμένου* (1), σὺ ὁ κληρονόμος τριῶν *ἀποξενωμένων φραγκαρχόντων*, σὺ ἐπιποθεῖς τῶν Φράγκων τὴν ἔξωσιν! Ἀδύνατον!»

«— Ποθῶ τὴν ἔξωσιν αὐτήν, ὅσον οὐδὲ σύ, οὐδ' ἄλλος τις ἐπιζητεῖ αὐτήν, ἀπήντησεν ὁ Λέων ὀξυπαθῶς. Ἴσως ἐγὼ πεπρωμένος εἶμαι νὰ καθαγνίσω τὴν μνήμην τοῦ Βάρδου, νὰ πλύνω τὰς κηλίδας, αἵτινες ἐμόλυνον καὶ μολύνουσι τὸν οἶκόν μου.»

Οἱ δύο φίλοι ὥμοσαν πλήρη συμφωνίαν καὶ μυστικότητα, ἤρξαντο δὲ νὰ μηχανῶνται τὰ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν προσήκοντα.

Ἐξ ἄλλου μέρους οἱ ἄρχοντες τοῦ Χάνδακος, τῶν Χανίων, τῆς Ρεθύμνης, καὶ ὅσοι ἄλλοι ἐφθόνουν τῶν Ἀλεξιαδῶν τὴν ὑπερβολικὴν ἐπιρροήν, συνομώσαντες ἐν παραβύστῳ, ἐκαραδόκουν τὴν εὐκαιρίαν τῆς ἀφηνιάσεως. Ἐξιχνιάσαντες δὲ τὰς φιλελευθέρους τοῦ Λέοντος διαθέσεις, εὐκταῖον ἔκριναν νὰ σκηνεύσωσιν εἰς τὰ μηχανήματά των μέλος οὕτω χρήσιμον ἐν ἀνάγκῃ, ὡς ἦτο αὐτοῦ τοῦ Ἀλεξίου ὁ ἀνεψιός. Ὅθεν, προφυλακτικῶς μὲν κατ' ἀρχάς, ἀνενδοιάστως δ' ἔπειτα πρὸς αὐτὸν ἀποκαλυφθέντες, καὶ ὡς τέρμα τῆς συνωμοσίας παραστήσαντες τὴν ἐλευθέρωσιν τῆς πατρίδος, ἐκ τοῦ προχείρου ἔσυρον αὐτὸν εἰς τὰ δίκτυα τῆς ἀρχοντικῆς σκευωρίας των. Τοιουτοτρόπως, ὁ Λέων ἔτυχε συγχρόνως ἐμπεπλεγμένος εἰς δύο πλεκτάνας διαφόρους καὶ πρὸς ἀλλήλας ἀσυγκοινωνήτους· ἐνθεν μὲν εἰς τὴν συνωμοσίαν τῶν χωρικῶν, ἥτις ἕνεκα δυσπιστίας ἀπέκλειε τοὺς εὐγενεῖς· ἐκεῖθεν δὲ εἰς τὴν σκευωρίαν τῶν ἀρχόντων, οἵτινες, ἀποβλέποντες μόνον εἰς ἰδιοτελεῖς σκοπούς, ἤθελον εἰ δυνατὸν νὰ καταστήσωσι τὸν κληρονόμον τῶν Ἀλεξιαδῶν ὄργανον καὶ θῦμα τῆς σπουδαρχίας των.

Οὐχ ἧττον ὅμως, γενόμενος ὁ Λέων ὅρος προσαφὴς δύο κομμάτων, τεινόντων ἐξ ἴσου πρὸς τὴν τῶν καθεστώτων ἀνατροπήν, προ-

1) Οὕτω κατὰ δημώδη παρωνυμίαν ἐκαλεῖτο ὁ πρεσβύτερος Ἀλέξιος.

εἶδεν ἐγγίζουσαν τὴν ὥραν, καθ' ἣν τὰς διηρημένας δυνάμεις εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ὁδὸν κοινωφελείας κατευοδῶν, ἤθελεν ἀποτινάξει τὸν δούλειον ζυγόν, καὶ κτήσει φήμην ἀθάνατον. Ταῦτα δὲ στοχαζόμενος καὶ παρασκευάζων, προητοίμαζεν ἐν τῇ καρδίᾳ οὐχὶ ἐπιχείρημα ἀντάρτου, ἀλλ' ἀγῶνα νόμιμον καὶ δίκαιον.

Τὰ μυστικὰ τοῦ Λέοντος διαβήματα δὲν ἐξέφυγον, κατὰ δυστυχίαν, τὸ φιλύποπτον ὄμμα τοῦ Προβλεπτικοῦ Συμβουλίου· ταῦτα δὲ μαθὼν ὁ Ἀλέξιος, ὠργίσθη σφόδρα, καὶ τοσοῦτον κατεπικράνθη, ὥστε ἐκυριεύθη ὑπὸ πυρετοῦ. Ὁ Λέων περιωρίσθη ἐντός τινος πύργου, ὑπὸ ποινὴν ἐξορίας, ἂν παρέβαινε τὸν περιορισμόν· ἀλλά, τούτου λήξαντος, πάλιν ἀνέλαβε τὰ νήματα τῆς πλοκῆς του. Καταληφθεὶς ὅμως ἐπ' αὐτοφώρῳ εἰς νυκτερινὴν συνέντευξιν μεθ' ὑποπτων προεστώτων, αὐτὸς μὲν ἀπεστάλη δέσμιος εἰς Χάνδακα καὶ καθείρχθη εἰς σκοτεινὴν φυλακήν, ὁ δὲ πατὴρ καὶ οἱ ἀδελφοί του ἐξωρίσθησαν εἰς Σούδαν. Τὸ δὲ χεῖρον, ἔκπτωτον ὁ θεῖος κηρύξας τὸν ἀνεψιὸν τῆς εὐνοίας του, διέταξε νὰ μεταφέρωσιν αὐτὸν εἰς Ἐνετίαν, καὶ νὰ τὸν παραδώσωσιν εἰς τὴν φοβερὰν ἐπαγρύπνησιν τῆς ἐκεῖ ἀστυνομίας.

Ὡς ἡ φήμη τῆς συλλήψεως τοῦ Λέοντος διεδόθη, ἠγέρθη καθ' ὅλην τὴν νῆσον φωνὴ ἀγανακτήσεως· Οἱ προὔχοντες κρίναντες τὸ μέτρον αὐτὸ τῆς κυβερνήσεως πρόδρομον προσεχοῦς διωγμοῦ, ἔσπευσαν νὰ στρατολογήσωσιν, ἐν προνοίᾳ τοῦ ἐνδεχομένου πολέμου· ὁ δὲ ὀξύθυμος Σμυρίλιος, τὰς ἐργασίας προσεπιταχύνας, συνήθροισεν ὅσους εἶχεν ἑτοίμους πολεμιστάς, καὶ ἐλθὼν εἰς τινα πεδιάδα τῆς Ρεθύμνης, ἦρε τὴν σημαίαν τῆς αὐτονομίας. Συνέβαινον ταῦτα ἐν ἔτει 1341, ἀρμοστεύοντος τοῦ Δουκὸς Ἀνδρέου Κορνηλίου (ΞΓ'.). Ἡ τόλμη τοῦ χυδαίου ἀρχηγοῦ παρώξυνεν ἕως μανίας τὸν Ἀλέξιον, ὅστις, καὶ τοι νοσῶν, τῆς κλίνης ἐκπηδήσας, καὶ τριακοσίους ἐπιλέκτους μεθ' ἑαυτοῦ προσλαβών, ἐξῆλθεν εἰς ἀπάντησιν τῶν ἀνταρτῶν.

Τῷ ὄντι, ὡς ἐκ τῆς ἐκβάσεως δηλοφανές, τόλμην μὲν εἶχε μεγάλην ὁ Σμυρίλιος, γνῶσιν ὅμως καὶ πεῖραν στρατηγικὴν οὐδόλως. Μάχης αὐθημερὸν συγκροτηθείσης, οἱ Κρῆτες ἐνικήθησαν, τὰς δὲ κεφαλὰς τῶν ζωγρηθέντων ἀρχηγῶν, ἐν αἷς καὶ ἡ τοῦ ἀνεκδικήτου

Κώνσταντος Σμυριλίου, τετυφωμένος ὁ ἔγγονος τοῦ πρεσβυτέρου Ἀλεξίου προεκύλισεν εἰς τοὺς πόδας τοῦ Δουκός. (1)

Τὴν προτεραίαν τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Λέοντος, ὁ νικητὴς τυχὼν εἰς Χάνδακα παρών, ἠθέλησε νὰ δοκιμάσῃ τὴν τελευταίαν παραίνεσιν εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ ἀπολωλότος ἀνεψιοῦ. Εἰσελθὼν λοιπὸν εἰς τὴν φυλακὴν διέταξε τοὺς δεσμοφύλακας νὰ κομίσωσι τὸν ὑπόδικον εἰς τὴν παρουσίαν του. «Ἄθλιε, ἐφώνησεν,(ὡς εἶδε τὸν Λέοντα προβαίνοντα ἀλυσίδετον), τοιαῦτα λοιπὸν πρωτόλεια τιμῆς πεπρωμένος ἦσο νὰ μοὶ δώσῃς εἰς ἀντίδοσιν τῆς εὐεργεσίας μου! Αὐτοὶ οἱ καρποὶ τῶν πατρικῶν συμβουλῶν μου! Εὖγε! λαμπρός, τῇ ἀληθείᾳ, εὐγενείας καὶ δόξης ἀρραβὼν τὸ κάτεργον! Ἀλλ' ὁποῖοι οἱ φίλοι σου, τοιαῦται καὶ αἱ πράξεις σου· οἷον δὲ τὸ τέλος αὐτῶν, τοιοῦτον ἔσεται καὶ τὸ σόν! Φίλοι αὐτοὶ ἐκ γενετῆς συνειθισμένοι εἰς πᾶσαν πρᾶξιν ἀθέμιτον· μήτε νόμον θεῖον σεβόμενοι, μήτε θεσμοὺς ἀνθρωπίνους εὐλαβούμενοι, μήτε κανόνας τιμῆς ὁμολογοῦντες, ἀλλ' ὑπὸ πρόφασιν φιλοπατρίας ἐξασκοῦντες τὰς ὁρμὰς τῆς ἀγριωτέρας φύσεως, τὸν φόνον, τὴν ἁρπαγήν, καὶ τὴν ἀλληλοσφαγίαν· φίλοι, μόνον ἔχοντες φίλον τοῦ πλησίον τὸν χρυσόν, μόνην δὲ πατρίδα τὴν ἀναρχίαν, μόνην δὲ τὴν πίστιν τὴν προδοσίαν καὶ τὴν ἐπιβουλήν . .

Καὶ τοῦ Λέοντος πτοηθέντος ἐκ τῆς τελευταίας φράσεως. «Ναί, προσέθηκεν ὁ Ἀλέξιος ἀναστάς, ἄλλους φίλους, τρισάθλιε, δὲν ἔχεις, παρὰ προδότας ἀργυρωνήτους, προδότας ἀξίους λακτίσματος καὶ καταπτύστους· ἀνάγνωθι!» Καὶ προτείνας ἐπιστολίδιον, ἐνεχείρησε πρὸς τὸν δεσμώτην. Ὁ Λέων ἔρριξεν ἐκ πρώτης προσβολῆς γνωρίσας τὸν χαρακτῆρα τοῦ μοναχοῦ Γοβδελεᾶ, μητραδέλφου τοῦ Σμυριλίου, καὶ ἑνὸς τῶν ἐνεργεστέρων συνωμοτῶν. Διὰ τοῦ γραμματίου αὐτοῦ ὁ ἀναχωρητὴς τοῦ ἁγίου Ὄρους προήγγελλε πρὸς τὸν Ἀλέξιον τὴν συνταχθεῖσαν νυκτερινὴν συνέντευξιν, κατεμήνυε δὲ λεπτομερῶς τὸν σκοπόν, τὴν ὥραν καὶ τὸν τόπον. Ἀλλ' ἀποκρύψας ὁ Λέων τὴν κεραυνοβόλον ἔκπληξιν καὶ αἰσθήματα μετα-

1) Et Smeriglii aliorumque ex tumultuantium primis obtruncata capita, Cretam ad Ducam misit.» Gorn. T. 2. f. 311.

γνώσεως ὑποκριθείς, ἐπ' ἐλπίδι καὶ τὸν θεῖον νὰ ἐξιλεώσῃ, καὶ αὐτός, τῆς φυλακῆς ἀπαλλαττόμενος, νὰ σπεύσῃ ὅπου ἡ φωνὴ τῆς πατρίδος ἐκάλει αὐτόν.

«Πείθομαι, εἶπεν εἰς σχῆμα ἀμαρτωλοῦ μετανοοῦντος, πείθομαι, ὅτι μετέρχονται τὴν προδοσίαν οἱ κατάπτυστοι ἐκεῖνοι τοὺς ὁποίους ἐνόμισα φίλους μου· διό, ἀποκηρύττω καὶ περιφρονῶ αὐτούς.» — «Καὶ ποῖον ἐχέγγυον τῆς μετανοίας σου δίδεις;» ἠρώτησεν ὁ θεῖος. —«Λάβε τὴν κεφαλήν μου!» ἀπεκρίνατο ἀδιστάκτως ὁ ἀνεψιός. —«Ἔστω, ὑπέλαβεν ἐντόνως ὁ ἀδυσώπητος συγγενής· ἀλλ' οὐχ ἧττον πήγαινε εἰς Ἐνετίαν! Ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῆς ἐκεῖ διαγωγῆς σου ἡ ἐπανάκτησις τῆς εὐνοίας μου!»

Ποία χειρ εὐσπλαγχνικὴ προσῆλθεν ἐν ἀκμῇ τοιαύτῃ εἰς βοήθειαν τοῦ Λέοντος; Παράδοσίς τις προφορική, σήμερον ἔτι εἰς Κρήτην ἐν εἴδει *παραμυθίου* σωζομένη, ἀξιοῖ, ὅτι τὰ δεσμὰ τοῦ νέου ἔλυσεν ἰδιοχείρως αὐτὴ ἡ θυγάτηρ τοῦ Δουκός, Φιορέντζα, τόνορμα, εἰς τὴν φυλακὴν εἰσδύσασα διὰ μαγικῆς κλειδός. Οὕτως ἢ ἄλλως, ἀδιάφορον. Ὁ Λέων, δραπετεύσας ἐκ τῶν ὑπογείων τοῦ Παλατίου, ἔδραμεν ὡς εἶχε τάχους εἰς τὴν κώμην Ἐξάτην, ἔνθα συνηθροισμένους εὗρε τοὺς κυριωτέρους τῶν ἀρχηγῶν· ἐκεῖ δέ, περισυνάξας τοῦ πρό τινος νικηθέντος στρατοῦ τὰ λείψανα, καί τινας πιστοὺς Σφακιώτας, ὡς ἑκατὸν πεντήκοντα, τούτοις ἐπισυνάψας, ἐξεστράτευσεν εἰς Μυλοπόταμον, ὅπου ἐστρατοπεδευμένος διέμενεν ὁ ἐχθρός.

Ἰδοὺ λοιπὸν ἑτοιμαζόμενος εἰς τὸν ἀγῶνα τῶν νεανικῶν ἐνυπνίων του! Ἀλλ' εἰς τίνας ἐπικουρίας ἤλπιζε συντελεστικάς, ἐγείρων πάλιν, καὶ τοσοῦτον κατεσπευσμένως, τὴν ἀποτυχοῦσαν σημαίαν τοῦ Βάρδου καὶ τοῦ Σμυριλίου; Περιέμενεν ἴσως βοηθήματα ἐκ Χάνδακος; Ἠπατήθη. Οὐδὲν σύμπτωμα παραχῆς παρετηρήθη ἐν τῇ πρωτευούσῃ. Μάλιστα οἱ ἄρχοντες τοῦ Ἡρακλείου πάντες ὁμοθυμαδὸν ἐφιλοτιμήθησαν ν' ἀποδοκιμάσωσι τὴν φυγήν του, καὶ ἀπονενοημένον νὰ καλέσωσιν αὐτὸν ἐν τῇ παρουσίᾳ τῶν Ἰταλῶν.

Ἐν τούτοις, ὀργὴν πνέων θηριώδη ὁ Ἀλέξιος κατὰ τοῦ ἀδιορθώτου ἀνεψιοῦ, ὡ προσάπτει τὰ αἰσχρότερα ἐπίθετα, σπεύδει εἰς Μυλοπόταμον, ἔνθα οἱ ἀντάρται, ἀποδιώξαντες ἤδη τοὺς Ἐνετούς, εἶχον κυριεύσει ἐν ὀχυρὸν μικρὸν παρὰ τὴν κώμην Μούτσουλο· εἰς

ἔφοδον δὲ ἐδηγῶν τὰ παρ' αὐτοῦ στρατηλατούμενα τρία τάγματα, ἐξ ὧν ἓν ἱππικόν, ἀναλαμβάνει τὸ φρούριον. Ἡ ἀντίστασις ὑπῆρξε φονικὴ καὶ πεισματώδης. Ἀλλ' οἱ ἐπαναστάται, τοῦ ὀχυρώματος στερηθέντες καὶ ἄνισον ἀπέναντι τοῦ ἐχθρικοῦ ἱππικοῦ ἰδόντες τὴν δύναμιν αὐτῶν, ἠναγκάσθησαν οὐ λίαν εὐτάκτως νὰ ὑποχωρήσωσιν ἔν τινι στενῷ καλουμένῳ *Πέραμα*, ὅπως ἐντεῦθεν ἐξελθόντες, ἀναρριχθῶσιν εἰς τὰς κορυφὰς τῆς Ἴδης. Ἐκεῖ ὅμως ἐνέδρα περιέμενεν· ἕτερον σῶμα Ἰταλῶν, νύκτωρ ἐλθόν, εἶχεν ἐγκαθήσει. Ὁ λόχος, ἐφορμήσας αἴφνης, κατέθραυσεν, ἐν ἀκαρεῖ κατεκερμάτισεν αὐτούς, φεύγοντας σποράδην τῇ δὲ κἀκεῖσε. Ἐν τῇ δευτέρᾳ ταύτῃ ἀποτυχίᾳ πολλοὶ ἐζωγρήθησαν τῶν ἀρχηγῶν· ὁ δὲ Λέων, ὑπὸ ἱππέως ἐγγύθεν καταδιωχθείς, καὶ δεκάκις κινδυνεύσας νὰ φονευθῇ, ἢ νὰ αἰχμαλωτισθῇ, ἐσώθη ἐπὶ βράχου δυσβάτου, ἐφ' οὗ μετὰ πολλῆς σπουδῆς καὶ κόπου ἀνερριχήθη.

Ἡ ἥττα ἐδειμάτωσε τὴν ἀνταρσίαν. Τὰ διάφορα σώματα, ἀποσυρθέντα, ἐξεχείμασαν εἰς τὰ ὀρεινότερα, πόρρω τῆς συναφθείσης μάχης, καὶ μηδὲν ἐπί τινας μῆνας ἀποτελεσματικὸν ἐπενεργήσαντα. Ἐν τούτοις, φῆμαι λυπηραὶ καθ' ἑκάστην διεβιβάζοντο πρὸς τὸν Λέοντα. Ἐγκρυπτον ἔν τινι μοναστηρίῳ. Στίφη στρατιωτῶν Βασμούλων, ὑπὸ τοῦ διαλαληθέντος κεφαλικοῦ τιμήματος ἐμψυχουμένων, διέτρεχον τὴν πέριξ χώραν, ἐβίαζον τὰς οἰκίας τῶν χωρικῶν, ἐξεγύρνουν ἁγιαστήρια πρὸς ἰχνηλασίαν του. Ἐνῷ δὲ ὁ κύκλος τοῦ καταφυγίου του μᾶλλον ἐπὶ μᾶλλον περιεστέλλετο, δύο τῶν ἀδελφῶν του συγκατεδικάζοντο εἰς θάνατον μετὰ τῶν αἰχμαλώτων. Τούτων διαθρυλλουμένων, ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς, γέρων σεβάσμιος καὶ φίλος παλαιὸς τοῦ γένους τῶν Καλλεργῶν, ἀνέλαβε τὴν ἐντολήν ν' ἀπέλθῃ αὐτοπροσώπως εἰς Ἡράκλειον, ὅπως συνάξῃ περὶ τῶν διατρεχόντων πληροφορίας ἀκριβεστέρας. Ἐπανελθὼν δέ, σπουδαιοτάτας εἰδήσεις ἀνήγγειλε πρὸς τὸν ἔγκρυπτον.

«Ναὶ μὲν ἦσαν οἱ ἀδελφοί του καταδεδικασμένοι εἰς θάνατον ὡς συνένοχοι, ἀλλ' ἡ ἐκτέλεσις τῆς ποινῆς ὑπερετίθετο, ἕως οὗ συλληφθέντος καὶ τοῦ τρίτου ἀδελφοῦ, παραδληθῶσιν αἱ μαρτυρίαι. Ἐν τοσούτῳ, καμφθεὶς εἰς τὰς ἱκεσίας καὶ τοὺς θρήνους τῶν ἀθλίων γονέων ὁ Ἀλέξιος, ρητὴν ἔδιδεν ὑπόσχεσιν νὰ μεσολαβήσῃ

πρὸς τὴν κυβέρνησιν ὑπὲρ τοῦ Λέοντος, ἂν ἔστεργεν οὗτος νὰ παραδοθῇ εἰς τὸ ἔλεος τοῦ Δουκός· καθ' ἣν περίπτωσιν ἤλπιζεν ἐξικετεύων νὰ σώσῃ ἀπὸ τοῦ θανάτου καὶ τοὺς τρεῖς ἐνόχους ἀδελφούς.»

Εἰς ἐπιβεβαίωσιν δὲ τῶν λεγομένων, ὁ ἡγούμενος ἔφερεν ἰδιόγραφον ἐπιστολὴν τοῦ Μάρκου Καλλέργου, δι' ἧς ὁ υἱὸς διαπύρως καθικετεύετο νὰ ὠφεληθῇ ἀπὸ τῆς ἀνελπίστου συγκαταβάσεως τοῦ θείου, ὅπως σώσῃ καὶ ἑαυτὸν καὶ τοὺς ἀδελφούς του

«Ἐγώ, ἡ μήτηρ σου, τὰ τέκνα μου, πάντες ἐξαρτώμεθα ἐκ τῆς θελήσεώς σου, ἔγραφεν ὁ πατήρ. Πείσθητι εἰς τὴν ὑπόσχεσιν τοῦ θείου σου, διότι, ὡς γινώσκεις, ἀπαραβίαστος ὁ λόγος του.»

Δισταγμὸν ἡ πρόσκλησις δὲν ἐπεδέχετο. Διὰ τῆς ἐπιστολῆς ἐκείνης ὑπεύθυνος καταστὰς πρὸς τοὺς γονεῖς τῆς ζωῆς τῶν ἀδελφῶν, ἄλλως δ' ἐλπίσας νὰ σώσῃ καὶ τὴν ζωὴν τῶν συνεταίρων, ὁ Λέων παρεδόθη εἰς τὸ ἀβέβαιον τῆς τύχης. Καὶ τῷ ὄντι, ὡς εἶχον τὰ πράγματα, οὐδὲν ἴσως ἀπέμενε προτιμότερον.

Ἀλλ' ἀπροσδόκητος εὐτυχία! Φθάσας εἰς Χάνδακα, ἀντὶ σκοτεινῆς φυλακῆς, ἔτυχε τιμῶν μεγάλων. Συμπόσιον πολυτελὲς περιέμενεν αὐτὸν ἐν τῷ Δουκικῷ παλατίῳ, παρόντων καὶ τινων τῶν πρώην συνομωσάντων εὐπατριδῶν. Ὁ Δοὺξ Κορνήλιος ὑπεδέξατο αὐτὸν εἰς τὴν εὐπρεπεστέραν θέσιν τῆς τραπέζης· ὅθεν οἱ ἄλλοι παρακινηθέντες συνεφιλοτιμήθησαν νὰ περιποιηθῶσιν αὐτὸν διὰ προπόσεων καὶ κολακευτικῶν εὐχῶν. Ὁ οἶνος τῆς Ρεθύμνης καὶ τοῦ Μαλεβυζίου ἔρρεεν ἄφθονος, ἡ δὲ συνδιάλεξις προέβαινε ζωηροτέρα, ὅτε αἴφνης δέκα σωματοφύλακες, ἐκπηδήσαντες ξιφήρεις ἐκ τοῦ προσεχοῦς δωματίου, ὥρμησαν ἐπὶ τοῦ Λέοντος, καὶ τοῦ Προβλεπτοῦ προηγουμένου, ἔσυρον αὐτόν, ματαίως ἀνθιστάμενον, εἰς τὰ κατώτερα ὑπόγεια. Τὸ συμπόσιον διελύθη ἐν ἀταξίᾳ· τῶν δὲ συνδείπνων ἀποπεμφθέντων, τὰ μὲν φῶτα τῶν μεγάρων ἐσβέσθησαν διὰ μιᾶς, αἱ δὲ κιγκλίδες ἐκλείσθησαν διὰ σιδηρῶν μοχλῶν (1).

Ἡ ἔποψις τῶν βασανιστικῶν ἐργαλείων δὲν ἐπτόησε τὸν νέον, ὅστις εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ἀνέδειξεν ἡρωϊσμὸν ὄντως ἀτρόμητον.

(1) Raphayni Coresini, Contin. Danduli.

— «Τίς σε παρεκίνησε πρῶτος εἰς τὴν ἀποστασίαν ;» ἠρώτησεν ὁ ἀνακριτής.

— «Σὺ αὐτὸς καὶ οἱ προκάτοχοί σου, ὁ Λέων ἀπεκρίθη, οἵτινες ἔχετε τὴν Γραικικὴν ἐπωνυμίαν ὡς λέξιν ὑβριστικήν, καὶ κηρύττετε τὴν γενεάν σας ἀνωτέραν τῆς Ἰθαγενοῦς φυλῆς· ναί, ὑμεῖς αὐτοὶ μὲ παρεκινήσατε, οἵτινες εἰς τοὺς νόμους τῆς τιμῆς, τῆς πίστεως, τῆς δικαιοσύνης ἐξ ἀρχῆς ἀποστατήσαντες, τολμᾶτε νὰ ποκαλεῖτε ἀποστάτας ἡμᾶς τοὺς θέλοντας τὴν εὐνομίαν ! »

«Καὶ τοῦ Προβλεπτοῦ δακτυλοδεικτήσαντος τὸ βασανιστήριον.

— «Σημείωσαι εἶπε πρὸς τὸν ὑπομνηματιστήν, ὅστις κατέγραφε τὴν ἐρωταπόκρισιν, γράψε, ὅτι ἐὰν αἱ ἀλγηδόνες μὲ βιάσωσι νὰ ἐνοχοποιήσω ἀδελφοὺς ἢ φίλους, ἡ ἐνοχοποίησις ἔσεται ἀνίσχυρος, ὡς ἔργον βίας !»

— «Ἔχεις ἄλλο τι νὰ ὁμολογήσῃς» ; ὑπέλαβεν ἔπειτα κατὰ τὴν δικαστικὴν συνήθειαν ὁ ἀνακριτής.

— «Ἐξωμολογήθην καὶ μετέλαβον (τῶν μυστηρίων), πρὶν ἢ ὑπενδώσω εἰς τὴν ἐπιβουλὴν τοῦ θείου μου, καὶ εἰς τὰς ἀνυπόπτους προσκλήσεις τοῦ πατρός μου. ἀπήντησεν ὁ Λέων· ἄλλο τι δὲν μένει τώρα ἢ ν' ἀναθέσω τὴν ψυχήν μου εἰς τὸν εὔσπλαγχνον Θεόν.»

Ὑποβληθεὶς ἀκολούθως εἰς τὴν δοκιμασίαν τῶν βασάνων (ἀναφέρουσιν οἱ χρονογράφοι τῆς Ἐνετίας) ἐδήλωσε τὸν ἀληθινὸν σκοπὸν τῆς ἀποστασίας του. Ἦν δ' οὗτος, κατ' αὐτούς, ἡ διὰ τῆς καθολικῆς σφαγῆς τῶν Ἐνετῶν (Venetorum excidium) μετάδοσις τῆς Κρήτης πρὸς τοὺς Ὀθωμανούς, (quod de tradenda Turcis insula egisset). Ἀναιδὴς συκοφαντία, τότε μὲν ἐπινοηθεῖσα παρὰ τοῦ Δουκός, εἶτα δὲ παρὰ τῶν χρονογράφων διαδοθεῖσα, πρὸς δικαιολόγησιν τῆς ἀπιστίας καὶ τοῦ ἀνομήματος !

Ὁ Ἀλέξιος Καλλέργης ἔτυχε παρὼν εἰς Χάνδακα, νικητὴς ἐπιστρέψας ἐκ Μυλοποτάμου. Περὶ τῆς δεινότητος τῆς ψυχῆς του διηγεῖται χρονογράφος τις τὸ ἑπόμενον ἀπόφθεγμα.

«Ὅτε ὁ γραμματεὺς τῶν Προβλεπτῶν εἰσήχθη, ὅπως τῷ ἀγγείλῃ τὰς φοβερὰς τοῦ ἀνεψιοῦ ὁμολογήσεις, καὶ ἐρωτήσῃ κἀκεῖνον τί ἔκρινε τὸν ἔνοχον ἄξιον θανάτου, εὗρε τὸν Ἀλέξιον συνδιαλεγόμενον μετὰ τοῦ ἰατροῦ ὑπὲρ τοῦ νοσοῦντος καὶ φιλτέρου τῶν [illegible]

Κρῆσσα ἐπὶ Ἐνετοκρατίας

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

— «Ἐγκαταλείπω, ὁ μεγάθυμος ἀπεκρίθη, τὴν ἰατρικὴν ὁμιλίαν ἀταράχως διακόψας. ἐγκαταλείπω τὸν διεστραμμένον εἰς τοῦ νόμου τὴν αὐστηρότητα· ἐδυσφήμησε τὸ ὄνομά μου, καὶ τὴν ἀφοσίωσιν τοῦ οἴκου μου πρὸς τοὺς Ἐνετούς». Τοῦτο δὲ εἰπών, ἀπέπεμψε τὸν γραμματέα, καὶ ἀνέλαβε τὸ περὶ ἱέρακος ἰατροσυμβούλιον. Ἀλλά τινος παραγγελίας ἀναμνησθείς, ἔνευσε νὰ τὸν ἀνακαλέσωσιν· τούτου δ' ἐπανελθόντος, ἐπλησίασε καὶ προσέθηκεν αὐτῷ σιγά· «Ἐννοεῖται, ὅτι πρὸς τὸν Καλλέργην ἀγχόνη καὶ καρατομία δὲν ἁρμόζουσι».

Τὴν ἑπομένην ἑσπέραν ὁ Λέων παρεδόθη πρὸς τοὺς δημίους, οἵτινες ἐναπέκλεισαν αὐτὸν ὁλόδετον ἐντὸς σάκκου μετὰ λίθου χονδροῦ, καὶ διὰ λέμβου ἐκόμισαν παρὰ τὴν παράλιον πλευρὰν τοῦ Δουκικοῦ παλατίου. Ἦτο ἀσέληνος ἡ νύξ· σκότος περιεκάλυπτε τό κακούργημα· μόνοι τοῦ θύματος οἱ ὑπόκωφοι γογγυσμοὶ διέκοπτον τοῦ τόπου τὴν ἠρεμίαν. Ὁ Κορνήλιος, συγκεκινημένος ἄχρι δακρύων, ἔχων δ' ἐξ ἀμφοτέρων τοὺς Προβλεπτάς, περιέμενεν εἰς τὸν ἐξώστην τὴν ἐμφάνισιν τοῦ πλοιαρίου. Ὁ ψόφος τῶν κωπῶν ἀνήγγειλε τέλος, τὴν προσέλευσιν τῆς πομπῆς· ἡ λέμβος ἀπεμακρύνθη ἄχρι τόξου βολῆς. Τότε, ἐπὶ μιᾷ κραυγῇ τοῦ Προβλεπτοῦ, ὁ σάκκος κατεβυθίσθη, ὁ δὲ μορμορυσμὸς τῶν ὑδάτων ἐσήμανεν, ὅτι καὶ ἕτερος μάρτυς τῆς Ἑλληνικῆς ἐλευθερίας ἐξέλιπεν ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς! (1).

Πληρωθείσης οὕτω τῆς ὀργῆς τοῦ θείου καὶ τῶν Ἐνετῶν, οἱ ἀδελφοὶ τοῦ Λέοντος, ἀθῶοι ἴσως καὶ τῆς συνωμοσίας ἀμέτοχοι, εὗρον συγγνώμην παρὰ τῷ Δουκί, καὶ ἀπελύθησαν. Ἀλλ' αἱ ὑλακαὶ τοῦ συνειδότος δὲν ἐβράδυναν νὰ σπαράξωσι τὴν ἕως τότε ὑπ' ἀναλγησίας τεθωρακισμένην ψυχὴν τοῦ εὐπατρίδου, ὅστις τὸ ἴδιόν του αἷμα προσέφερεν ὁλοκαύτωμα εἰς τὴν ὕποπτον τυραννίδα τοῦ Λατίνου. Κατὰ τὸ φύραμα τῶν ἀνδρείων τοῦ καιροῦ ἐκείνου, ὁ Ἀ-

(1) «Inter nocturnas tenebras in mare demergitur. Cr.» Sacra. T. II. 311. Κατὰ τὴν μυθώδη παράδοσιν, ἧς ἐμνημονεύσαμεν νωτέρω, ὁ θάνατος τοῦ Λέοντος τοσοῦτον ἐπίκρανε τὴν θυγατέρα τοῦ Δουκὸς Φιορέντσαν, ὥστε καὶ αὐτὴ μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἀπέθανε καοδιόδηκτος.

λέξιος ἦτο τοσοῦτον ἄφοβος καὶ γενναῖος κατὰ τὴν μάχην, ὅσον δεισιδαίμων καὶ περισσόθρησκος εἰς τὸ ἀναχωρητήριον τοῦ πύργου του, ἔνθα εἴωθε νὰ μοναζῃ περικεκυκλωμένος ὑπὸ ἀναριθμήτων εἰκονισμάτων, καὶ ὑπὸ διφθερῶν ἐκκλησιαστικῶν. Ἡ ἀνάμνησις τοῦ Λέοντος ἐτάραξε τὸν ὕπνον του. Ἡ σιγή, ἡ μοναξία, ἡ συστροφὴ εἰς ἑαυτὸν ἀνέπτυξαν μετ' ὀλίγον ἐν τῇ καρδίᾳ του ὀδυνηροὺς ἐλέγχους, ἀγνώστους στεναγμούς. Ὕστερον τοῦ ἀνεψιοῦ μνημόσυνον ἀπέμενεν εἰς τὸν πύργον ἡ συνειλευτὴ καθέδρα, ὅπου ὁ νέος συνείθιζε νὰ κάθηται ἐπιστρέφων ἐκ περιοδίας. Διέταξε νὰ τὴν ἐκβάλλωσι διότι καθημένην ἐπ' αὐτῇ τῷ ἐφαίνετο συχνάκις νὰ βλέπῃ τὴν σκιὰν τοῦ θύματος, παρατηροῦσαν αὐτὸν ἀσκαρδαμυκτί. Δεήσεις, εὐχαί, πνευματικοὶ καθαγνισμοί, νηστεῖαι, ἐλεημοσύναι, ἀπολύσεις πεφυλακισμένων δὲν ἀπήλλαξαν τὸν πάσχοντα ἐκ τῶν παραλόγων φόβων, οἵτινες ἐταλαιπώρησαν τὰς ἐσχάτας ἡμέρας του. Πεσὼν εἰς ὀπταπάτην καὶ μαρασμόν, κατέστρεψε τὸν βίον δεκατέσσαρας μῆνας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Λέοντος, καθ' ἣν περίστασιν οἱ Ἐνετοὶ ἐτέλεσαν εἰς τιμήν του κηδείαν μεγαλοπρεπεστάτην καὶ ἀπαραδειγμάτιστον, *κηδείαν ἀξίαν ἥρωος, στήσαντες τοσαῦτα τρόπαια*(1).

Ἄγνωστον ἐν τούτοις δὲν ἔμεινε τὸ νυκτερινὸν κακούργημα. Ἡ ἐπίβουλος καὶ σκληρὰ καταδίκη διήγειρε τὴν πάγκοινον ἀγανάκτησιν, παρώξυνε καὶ τοὺς ἀπαθεστέρους τῶν κατοίκων. Τότε δὴ τὰ προτερήματα τοῦ Λέοντος ὑπερυψώθησαν, τότε εὐφημήθησαν ἐπισήμως ἡ φιλοπατρία, καὶ ἡ ἀφέλεια τοῦ ἤθους, καὶ ἡ πρὸς τοὺς πένητας εὐσπλαγχνία του. Ὁ Λέων, ἐνὶ λόγῳ ἐθεωρήθη παρὰ πάντων μάρτυς πατρίδος καὶ πίστεως· διό, καὶ μνημόσυνα πολλαχοῦ τῆς νήσου ἐτελέσθησαν εἰς ἀνάπαυσιν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, καὶ κόλλυβα νεκρώσιμα διένειμον οἱ ἱερεῖς εἰς ἀνάμνησίν του, καὶ ᾄσματα περιπαθῆ, ἐλεγεῖα, ἡρωϊκὰ *τραγούδια* διετραγώδησαν τὸν μαρτυρικόν του θάνατον. Ὅσοι λοιπὸν ἐπιμόνως εἰς τὰς ἐθνικὰς παραδόσεις των ἐνεκαρτέρησαν οὗτοι τὰς περιπετείας, τοὺς πόθους,

(1 Vero non multo post vivere desiit Alexius Galergius, cui in fastis Venetis immortale erit nomen. Obiit Rethimi, ubi pompa pra eæteris magnificentissima ut Heroem tot triumphis insignem deceba in suis exequiis delatus ast. » Cr. Sacra. T. 2

τὰς συμφοράς, τὰ παθήματα τῆς δουλείας των παρέδοσαν πρὸς τὰ τέκνα διὰ τῆς Ποιήσεως· τροφὸς φιλελευθέρων καὶ ἀναξιοπαθούντων ἡ Ποίησις.

Οἱ δὲ Κρῆτες, γένος ἐνθουσιῶδες θερμουργόν. καὶ φιλόμολπον. οἱ Κρῆτες, θαυμασταὶ αὐτοσχεδιασταὶ (improvisateurs) καὶ *παραμυθολόγοι*, κατέστησαν, εἰς τὰς ἡμέρας τῶν Δουκῶν. τὴν λύραν ὅπλον κατὰ τοῦ τυράννου μᾶλλον ἐπίφοβον, παρὰ τὸ τόξον. εἰς τὴν χρῆσιν τοῦ ὁποίου, ἄλλως τε. εὐδοκιμήσαντες, ἐκέκτηντο φήμην μεγάλην. Μάτην οἱ κατὰ καιροὺς Ἀρμοσταὶ καθεῖρξαν, ἐδίωξαν, ἐτιμώρησαν τοὺς ἀλήτας Τραγουδητὰς καὶ ὁμηρίδας· ἡ Ποίησις ἀσύλληπτον πνεῦμα, θεὰ προστάτις τῶν κακουχουμένων, κατεγέλασε τὴν ἀδημονίαν καὶ τὰς φροντίδας των (2). Οἱ Κρῆτες τοῦ καιροῦ ἐκείνου ἤγειραν διὰ τῶν *Τραγουδίων* μνημεῖα, καθ' ὧν δὲν ἴσχυσαν τὸ πῦρ καὶ ὁ σίδηρος τῶν Ἐνετῶν. Οἱ *Τραγουδηταὶ* τῆς Κρήτης (περίφημοι τότε ἐπὶ ἡδυφωνίᾳ καὶ ἐνθουσιασμῷ), μόνοι γενόμενοι τῆς ἑαυτῶν πατρίδος ὑπομνηματισταί. μόνοι ἀψευδεῖς χρονογράφοι τῶν διατρεχόντων. περιήρχοντο τὰς κώμας καὶ τὰς συνοικίας ἐπανακαλοῦντες τὴν μνήμην τῶν Βυζαντινῶν αἰώνων, ἐξυμνοῦντες τῶν κεκοιμημένων τὰς ἀρετάς, διασαλπίζοντες τὴν εὐσέβειαν καὶ τὸν ἡρωϊσμὸν τῶν πατέρων. Εἶχον ᾄσματα πατριωτικὰ διὰ τοὺς ἄνδρας, εἶχον ἐλεγεῖα διὰ τὰς γυναῖκας. εἶχον παράδοξα καὶ μυθώδη τραγούδια διὰ τοὺς παῖδας. εἶχον ἁγίων ἱστορίας καὶ μαρτυρολογήματα διὰ τὰς μονάς.

---

(2) Τὴν αὐτὴν ὑπέστησαν καταδίωξιν οἱ δημῶδες τῆς κατακτηθείσης Σαξωνίας ποιηταὶ ἐπὶ Καρόλου τοῦ Μεγάλου, καθὸ τὸ μῖσος τῶν αὐτοχθόνων ἐγείραντες κατὰ τῶν Φράγκων διὰ τῆς στιχουργήσεως τῶν πατρίων παραδόσεων. Οὐδ' ὀλιγώτερον ἐπὶ τῶν διαδόχων τοῦ Γουϊλλέλμου Κατακτητοῦ ἐκακοπάθησαν οἱ Κελτογαλάται ποιηταὶ τῆς Ἀγγλίας. Ἐδουάρδος ὁ Α'. διέταξε νὰ θανατώσωσιν ὡς λυσσώδεις κύνας πάντας τοὺς τσαγῳδητὰς (ménestrels). ὅσοι διὰ δημοτικῶν ἀσμάτων διέδιδον παρὰ τοῖς δορυκτήτοις τὴν κατὰ τῆς ξενοκρατίας ἀποστροφήν· Ὅθεν ὁ τελευταῖος τῶν φιλοπατρίδων τούτων Τραγουδητῶν ἐκφωνεῖ, κατὰ τὸν Gray

«Ruin seize thee, ruthless King!»
Ἄπαγε εἰς κόρακας, ἀπάνθρωπε βασιλεῦ!

Τὸ εἰς τὸν πνιγμὸν τοῦ Λέοντος τερασθὲν Τραγούδιον ἐπεκαλέσθη τὴν ἐκδίκησιν κατὰ πᾶσαν γωνίαν τῆς ἐξυβρισθείσης γῆς. Ἱερεῖς τε καὶ λαϊκοί, ἄνδρες τε καὶ γυναῖκες τὴν αὐτὴν λέξιν ὁμοθυμαδὸν ἐφώνησαν. «Ἐξολοθρευμὸς τῶν Φράγκων!» Ὅθεν, τὰς ἐπὶ θαυματουργίᾳ περιφημοτέρας εἰκόνας τῆς νήσου εἰς λιτανείαν ἐξαγαγόντες ὤμοσαν οἱ ἀρχηγοὶ καὶ γενάρχαι τῶν χωρίων ὅρκους φονικούς, ἀναφωνοῦντος Τρύφωνος τοῦ ἐπισκόπου τὸ ρητόν· *Εὐφραν θήσεται δίκαιος, ὅταν ἴδῃ ἐκδίκησιν.* Τρεῖς δὲ ἄνδρες μεγαλόψυχοι, τρεῖς ἄνδρες ἄξιοι ἐποχῆς τε καὶ τύχης καλητέρας, οἱ δύο ἀδελφοὶ Μιχαὴλ καὶ Ἰωάννης Ψαρομήλιγγοι μετὰ τοῦ Ἐμμανουὴλ Καψοκαλύβη ἀνεδέξαντο ὡς στρατηγοὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀποφασισθείσης διεκδικήσεως.

Μὴ παραλείψωμεν τὴν παρατήρησιν, ὅτι ἡ σύγχρονος στάσις τῶν πραγμάτων ἐπεθάρρυνε τῶν Ψαρομηλίγγων τὰς προσδοκίας. Ἡ Εὐρώπη ὅλη, παρὰ τοῦ Πάπα Κλήμεντος ΙΓ΄. προσκληθεῖσα, ἡτοιμάζετο εἰς νέαν κατὰ Μωαμεθανῶν Σταυροφορίαν· διότι οἱ Τοῦρκοι, ὠφεληθέντες καὶ ἀπὸ τῶν ἐμφυλίων περὶ βασιλείας ἐρίδων τῶν Γραικῶν, καὶ ἀπὸ τῆς μεταξὺ τούτων καὶ τῶν Γενουητῶν ἐκραγείσης διαφωνίας, εἶχον προβιβάσει τὰς κατακτήσεις κατά τε Ἀσίαν καὶ Ἑλλάδα.

Εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον πολλοὶ ἦσαν οἱ συγκεκλημένοι, ὤφειλε δὲ βεβαίως πρώτη ἡ Ἐνετία νὰ παρουσιασθῇ. Ἀλλ' ὁ ζῆλος πρὸς τὸν Σταυρὸν ἦτο κατὰ δυστυχίαν ἀπεσβεσμένος τότε, ὡς καὶ σήμερον, ὑπὸ τῆς ἰδιοτελείας τῶν δυναστῶν. Τέσσαρες μόνοι ἀθληταὶ προσῆλθον, ἡ Δημοκρατία, ὁ βασιλεὺς τῆς Κύπρου, τὸ Τάγμα τῆς Ῥόδου, καὶ ὁ Πάπας, οἵτινες ἐν τῷ συνόλῳ δεκαεννέα τριήρεις συνεισέφερον! Ὁ Λατῖνος Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἀπετέλει μέρος τῆς ἐκστρατείας· ἄρας ἐπὶ τῆς ναυαρχίδος τὸν σταυροφόρον του σημαίαν, παρεκέλευεν εἰς τὸν ἱερὸν ἀγῶνα τοὺς μαχητάς. Καὶ τῷ ὄντι· ἐνθεν μὲν αἱ τούτου ἐμψυχώσεις, ἐκεῖθεν δὲ ἡ στρατηγικὴ περίνοια τοῦ Ῥοδίου ἀρχιναυάρχου κατευόδωσαν κἰσως τὴν συμμαχίαν. Ἡ Σμύρνη, ἐξ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης πολιορκηθεῖσα, ἔπεσεν εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν Εὐρωπαίων τῇ 28 Ὀκτωβρίου 1344, καθ' ἣν ἡμέραν παρεδόθησαν ἐν στόματι μαχαίρας σύμπαντες οἱ κατοικοῦν-

Μωαμεθανοί. Νήπια, γέροντες, γυναῖκες Τούρκων, τῶν ἀσθενῶν καὶ τετραυματισμένων μὴ συγχωρηθέντων, πάντες κατεσφάγησαν ἀφειδῶς. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον τὸ στράτευμα τοῦ Μορβασάνου, στρατηγοῦ τοῦ Ἐμίρου τῆς Ἀσίας, ἔφραξε τὴν θριαμβικὴν πορείαν τῶν Χριστιανῶν, οἵτινες, ὀπισθοδρομήσαντες, ἐπολιορκήθησαν ἐκ περιτροπῆς ἐν Σμύρνῃ ὑπὸ τριάκοντα χιλιάδων Ὀθωμανῶν.

Οἱ Τοῦρκοι ἔπνεον στυγερὰν ἐκδίκησιν, ὤμνυον νὰ μὴ φεισθῶσι τῆς ζωῆς μηδενός. Τίς ἄλλος τρόπος σωτηρίας, πλὴν τῆς ἀπεγνωσμένης ἐξόδου, ἀπέμενεν ἐν ἀκμῇ τοιαύτῃ πρὸς τοὺς χριστιανούς; Ἐξέρχονται λοιπὸν οὗτοι θαρραλέως. Ἀλλ' ἐνῷ ὁ Πατριάρχης ἀπένεμε τὴν ἱερὰν κοινωνίαν πρὸς τοὺς ἀρχηγούς, ἰδοὺ ὁ στρατὸς τοῦ Μορβασάνου περικυκλοῖ τοὺς ἐξελθόντας ἀπροσδοκήτως, καὶ ποιεῖ τρομερωτάτην σφαγήν. Ἐφονεύθησαν πάντες οἱ στρατηγοί, τοῦ Πατριάρχου συμπεριειλημμένου, ὅστις ρίψας τὴν ἱερὰν στολήν, εἶχε λάβει ξίφος καὶ περικεφαλαίαν· ἐκ δὲ τοῦ συμμαχικοῦ στρατοῦ ὀλίγιστοι ὡς ἐκ θαύματος ἐπέτυχον νὰ παλινδρομήσωσιν εἰς τὴν πόλιν.

Ὡς εἴδομεν, τὸ ἄχθος ὅλον τῆς Ἐνετικῆς τυραννίδος ἔφερεν ἀπὸ τεσσαράκοντα ἐτῶν μόνος ὁ οἶκος τῶν Ἀλεξιαδῶν, ὅστις καθ' ἕκαστον κίνδυνον ἔσυρεν ἐναντίον ὁμοθρήσκων τὸ ξίφος εἰς ὑποστήριξιν τοῦ τυράννου. Τρεῖς γενεαὶ Καλλεργῶν ἀλληλοδιαδόχως καὶ πατροπαραδότως ἐτήρησαν τὴν δοθεῖσαν ὁρκοπιστίαν. Ἀλλ' ἤδη ὁ νεώτερος Ἀλέξιος ἐκοιμᾶτο μετὰ τῶν προγόνων του ὑπὸ τὰς πλάκας τῆς Ρεθυμναίας μητροπόλεως. Ἄτεκνος δὲ ἀποβιώσας, ἢ ἀφεὶς υἱὸν πάντως ἄνανδρον, ἄσημον, ἀκατονόμαστον εἰς τὰ ἐπικρεμάμενα θορυβωδέστατα συμβάντα (περὶ ὧν λόγος γενήσεται ἐν τῷ ἑπομένῳ κεφαλαίῳ), κατελίμπανε τὴν Δημοκρατίαν εἰς μόνας τὰς δυνάμεις της. Τίς ἄλλος ζηλωτὴς ἤθελεν ἐπὶ τοῦ νῦν ἀναλάβει τῆς Ἐνετοκρατίας τὴν ὑπεράσπισιν; Μὴ οἱ ἱππόται τῆς ἀποικίας; Ἀλλ' οὗτοι ἀφότου ἀφίκοντο, οὐδέν τι κατώρθωσαν ἔντιμον, οὐδὲν σημαντικόν. Ἢ κατηνάλωσαν τὸν χρόνον εἰς ἔριδας καὶ ἀντιζηλίας, ἀμοιβαίως ἐξασθενούμενοι, ἢ ἀφέθησαν εἰς ἱππικοὺς ἀγῶνας, εἰς κραιπάλην, καὶ παντοίας τέρψεις. Ἐντεῦθεν λοιπὸν τῶν μὲν τὰ τέκνα περιέπεσαν εἰς πενίαν, ἀπογυμνωθέντα πρὸς τοῖς ἄλλοις ὑπὸ τῶν ἐπαλλη-

λων ἀναστατώσεων. τῶν δέ, διεστοάφησαν, ἐξηυτελίσθησαν, ὥστε ὅσα ἐνόρκως ὑπεσχέθησαν οἱ πατέρες περὶ φυλακῆς τῆς νήσου περιετράπησαν εἰς λήθην.

Ὡς ἐκ τούτων, ἡ ἱπποτικὴ μηδαμινότης εἶχεν εἰς τὰς ἡμέρας ἐκείνας οὕτω κορυφωθῇ, ὥστε, μετὰ τὴν τελευτὴν τοῦ Ἀλεξίου, ὁ Δοὺξ Αἰμυλιανὸς (ΞΔ΄.) ἐνόμισε τὴν ἀποικίαν καταντήσασαν εἰς τὸ ἀκρότατον τοῦ κρημνοῦ. Καὶ ὅμως, ἀνάγκη κατεπείγουσα ἀπήτει τὴν ἄμεσον σύμπραξιν τῶν τιμαριούχων. Διὸ ἕως ἀπὸ τῆς ἀρμοστείας τοῦ Κορνηλίου ἡ ἐγχώριος κυβέρνησις κατεψήφισε ποινὰς ἐναντίον τῶν ἱπποτῶν, οἵτινες ὠλιγώρουν τῆς ἐκτελέσεως τοῦ συμβολαίου των, μὴ ὁπλίζοντες τοὺς ὀφειλομένους τῇ στρατολογίᾳ ἱππεῖς καὶ πεζούς· μάλιστα δέ, πρὸς διευκόλυνσιν τῆς ἐκτελέσεως, ὁ Κορνήλιος τοὺς μὴ εὐπορουῦντας ἐβοήθησε διὰ χρηματικῆς προκαταβολῆς, καὶ διένειμε τοῖς προθυμοτέροις ὅσα εἶχεν ὅπλα διαθέσιμα. Ἀλλ' ἀντὶ φιλοτιμίας καὶ ζήλου, τὰ προνοήματα ταῦτα ὑπήγειρον ἀντιστρόφως τὴν δυσχέρειαν τῶν 230 στρατιωτῶν ἀποίκων· τοῦθ' ὅπερ ἡ Σύγκλητος μαθοῦσα, τοὺς μὲν ἱππότας καθόλου διέταξε διὰ ψηφίσματος ν' ἀποτίσωσι τὰ καθυστερούμενα ποσὰ ἐντὸς ἑπταετίας· τοὺς δὲ ὀλιγωρήσαντας τοῦ ἀνυπερθέτου ὁπλισμοῦ, κατὰ τοὺς ὅρους τοῦ σχετικοῦ διπλώματος, προεκήρυξε καὶ ἐκπτώτους τῆς τιμαριωτικῆς περιβολῆς, καὶ ἀξιοτιμωρήτους ἔτι.

Ἐνῷ ταῦτα εἰς Χάνδακα κατηπείγοντο, βήμασι γιγαντιαίοις προώδευε, πόρρω τῆς πρωτευούσης, ἡ ὑπὸ τῶν ἀνδρείων Ψαρομηλίγγων συνταχθεῖσα ἐπανάστασις. Συνέρρεεν αὐθορμήτως εἰς τὴν κατὰ Λατίνων Σταυροφορίαν ἀθρόος τῆς Κρήτης ὁ λαός. Ἀπερίγραπτος ποικιλία φύλου, τάξεως, ἡλικίας, ὁπλισμοῦ, ἱματισμοῦ περιεποικιλλε τῆς ἀνταρσίας τὸ στρατόπεδον. Ἐκεῖ κατέβησαν αἱ λευκαὶ *πέτσαι* τῆς Κισσάμου, τοῦ Μαλαβυζίου, τοῦ Τεμένους, τῆς Σητείας· ἐκεῖ τὰ μάλλινα βρακία τῶν *Λορειτῶν*, καὶ τὰ βαμβακερὰ τῶν *Κατωμεριτῶν*· ἐκεῖ γυναῖκες τῶν Σφακιῶν, τοῦ Λασσιθίου, τοῦ Ἀποκορώνου, ἄπλεκτον ἐπὶ τοὺς ὤμους τὴν κόμην ἔχουσαι, καὶ τὴν *βούργιαν* φέρουσαι μετὰ τοῦ βρέφους εἰς τὰ νῶτα· ἐκεῖ Ἱερισβύτεροι ραισσοφόροι, διανέμοντες τὰς εὐλογίας τοῦ Θεοῦ, καὶ

καλόγηροι συνάγοντες ἐν κιβωτίοις τοῦ μὲν καὶ τοῦ δὲ τὸν ὀβολὸν εἰς συνδρομὴν τῆς σταυροφορίας. Ὅσοι δὲν εἶχον τόξον ἢ λόγχην, ἢ μάχαιραν. ἔλαβον ρόπαλα. πελέκεις, ὀβελούς, καὶ πᾶν ὅ,τι ἔτυχεν εἰς τὰς χεῖρας των. Ἀνεμίχθησαν ψαλμῳδίαι μετὰ δημοτικῶν ᾀσμάτων. καὶ πάλιν ἦχος τυμπάνου μετὰ ἀρῶν καὶ ἀναθεματισμῶν καθ' Ἐνετῶν. Ἔνθα μὲν Ἕλλην Ἐπίσκοπος ἔσχιζε τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ὄρσου Δολφίνου, ἀρχιεπισκόπου λατίνου τῆς πρωτευούσης. παραινοῦσαν τοὺς ὑπηκόους ad debitam concordiam et obedentiam ἐκεῖ δὲ πολιὸς καὶ ἀόμματος ἀοιδὸς ἔψαλλε πενθίμως πρὸς τὴν λύραν του τὸ μυρολόγιον τοῦ Λέοντος.

« Δέσποτα καὶ Πρωτοπαπᾶ, βάλε τὸ πετραχῆλι,
Νὰ ψάλωμεν τὸ νεκρικὸν τοῦ Λεωνταριοῦ τῆς Κρήτης ! »

Ἐνταῦθα μειράκια, τοὺς γονεῖς μιμούμενα, συνῆπτον ψευδομαμαχίαν, καθ' ἣν φυσικῷ τῷ λόγῳ ἐνικῶντο πάντοτε οἱ Ἰταλοί.ἐκεῖ δὲ γέρων πολιὸς κατέγραφεν ὄρθιος εἰς κατάστιχον τοὺς προσερχομένους ἐθελοντάς καὶ συνέταττεν ἑκάστην ἑκατονταρχίαν. Οὐδὲν τῆς σκηνῆς ἐκείνης καταλληλότερον εἰς ἐξεικόνισιν τοῦ εὐεξάπτου φιλομάχου Κρητικοῦ χαρακτῆρος. Ἐπὶ πᾶσι δὲ τούτοις ἐξεῖχεν ἡ φωνὴ τοῦ Μιχαὴλ διαβοῶσα. « Ἔφθασεν ἡ ἡμέρα τῆς ἀπολυτρώσεως ! Ἰδού, ἑτοιμάζονται ν' ἀπέλθωσιν οἱ Ἐνετοί. Χαίρετε, Κρῆτες, μετὰ τοσαῦτα δεινοπαθήματα ! Τὰ ὄρη. αἱ κοιλάδες, αἱ πόλεις, τὰ φρούρια τῆς νήσου μας. πᾶν ὅ,τι ἔχετε πρὸ ὀφθαλμῶν ἀνήκει ἤδη εἰς ἡμᾶς. καὶ ἀποδίδεται τοῖς τέκνοις ἡμῶν ἀναπαλλοτριώτως ».

Σύμπτωσις ἀξιοσημείωτος ! Ἀκριβῶς τὸ αὐτὸ ἔτος ἡ φιλελευθέρα τοῦ Cola de Rienzi φωνὴ ἐξύπνιζεν εἰς Ρώμην, μετὰ τοσούτους αἰῶνας δουλείας καὶ ληθάργου, τὰς δημοκρατικὰς ἀναμνήσεις τῆς ἀρχαιότητος! Καθ' ἣν ἡμέραν ὁ Μιχαὴλ ἀνήγγειλε πρὸς τοὺς συμπολίτας του τὴν ἐπανόρθωσιν τῆς Κρητικῆς αὐτονομίας διὰ τῆς νομιζομένης τῶν Ἐνετῶν ἀποχωρήσεως ὁ πολυθρύλλητος τῆς Ρώμης δημαγωγὸς ἔγραφεν ἀπὸ τοῦ Οὐατικανοῦ πρὸς τοὺς ἡγεμόνας καὶ λαοὺς τῆς Ἰταλίας,συνιστῶν τὴν συγκρότησιν Εὐρωπαϊκῆς Συνόδου ὑπὲρ εὐνομίας καὶ σωτηρίας τῶν ἐθνῶν. Τὴν δὲ προτροπὴν κατὰ τὸν ἑξῆς

τρόπον ἐπισημοποιεῖ· «*Νικόλαος, αὐστηρὸς ἅμα καὶ ἐπιεικής, δήμαρχος ἐλευθερίας, εἰρήνης καὶ δικαιοσύνης, ἔνδοξος ἐλευθερωτὴς τῆς ἁγίας Ρωμαϊκῆς Δημοκρατίας*». Ὁ Ριέντζης ἀνερρίπιζε παρὰ τὸν Τίβεριν τὰ ζώπυρα τῆς Ρωμαϊκῆς ἀνδρίας, ἐνῷ ὁ Λεόντιος Πιλάτος, ὁ Βαρλαάμ, ὁ Πετράρχης, ὁ Βοκκάκιος διέδιδον εἰς Ἰταλίαν τὰ σπέρματα τῆς ἀναγεννήσεως διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων. Ποσάκις τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Ἑλλάδος οἱ λαοὶ συνηπαντήθησαν εἰς τὸ στάδιον τῆς δόξης καὶ τῆς ἐλευθερίας!

Ὁ ἐπαναστατικὸς στρατὸς ἐτμήθη εἰς δύο· οἱ μὲν τῶν ἀρχηγῶν διέδραμον τὴν χώραν, παραδίδοντες εἰς τὰς φλόγας τάς οἰκίας καὶ τοὺς ἀγροὺς τῶν Ἰταλῶν, οἱ δὲ ὥδευσαν πρὸς τὰ φρούρια, παρωθοῦντες τοὺς Ἐνετοὺς ἐπέκεινα τοῦ Μίρτου ποταμοῦ, ἕως τῆς πρωτευούσης. Αἱ πράξεις αὐτῶν ὑπῆρξαν καὶ εὔστοχοι καὶ ἐπιτυχέσταται. Οὐδέποτε ἀπ' ἀρχῆς δουλείας ἐνηργήθησαν τοσαῦτα, καὶ ἐντὸς διαστήματος οὕτω βραχέος. Πολιορκίας τεθείσης εἰς Σιτείαν, ἡ πόλις παρεδόθη πρὸς τοὺς Ψαρομήλιγγας· τὴν αὐτὴν δὲ τύχην ὑπέστησαν μετὰ παρέλευσιν μηνῶν τινων ἡ Ρεθύμνη καὶ τὰ Χανία, πλὴν δύο ἑτέρων φρουρίων, τοῦ τῆς Ἱεραπέτρας καὶ τοῦ Μιραβέλλου (ὀλίγον ἀπεχόντων τῶν ὀρέων τοῦ Λασιθίου), ἅπερ περιῆλθον τὸ ἑπόμενον ἔτος εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἀνταρτῶν.

Ἐν συντόμῳ, τὰ πράγματα προέβησαν οὕτως ἐκ συμφώνου καὶ μετὰ τοσαύτης δραστηριότητος, ὥστε ἐντὸς μιᾶς ἑξαετίας, τῷ 1347, πᾶν ἴχνος λατινισμοῦ, ἐκκλησιαστικοῦ τε καὶ διοικητικοῦ, καὶ τιμαριωτικοῦ, ἐξηλείφθη καθ' ὅλην τὴν νῆσον, διὰ τῆς καταστροφῆς τῶν ἱπποτικῶν κτημάτων, καὶ τῆς ἀπογυμνώσεως τῶν ἱπποτῶν, καὶ λατινεπισκόπων· ἡ δὲ Κρήτη, τῶν φρουρίων συμπεριειλημμένων, ἐκτὸς ὅμως τῆς πρωτευούσης, ὑπετάγη εἰς τὴν ἐπαναστατικὴν κυβέρνησιν.—Τάδε μόνον τὰ κατορθώματα ἐξάγομεν ἐκ τῶν συνοπτικῶν ὑπομνημάτων τῆς ἐποχῆς· ὅμως ὁ ἀναγνώστης οἰκοθεν ἂς συμπεράνῃ πῶς ἀντημείφθησαν καὶ ἐξεδικήθησαν οἱ Κρῆτες κατὰ τὴν ἀδιάλειπτον σειρὰν τῶν ἐξετῶν ἀνδραγαθημάτων των (1).

---

1) «Ἐνίκησε μὲν ὁ Δοὺξ ἐνιαχοῦ, δὲν ἐπέτυχεν ὅμως νὰ συλλάβῃ τὸν πρωταίτιον. Πρὸς σκοπὸν τοσοῦτον γράφει αὐτῷ ἐπιστολὰς κολακευτικὰς, ἵνα ἐκ-

Συνέπιπτε τότε ἡ μεγάλη ἐκείνη ἀποστασία τῆς Ζάρας, περὶ ἧς τοσοῦτος γίνεται λόγος ἐν τοῖς χρονικοῖς. Συνομώσαντες οἱ κάτοικοι καθ' Ἑνετῶν, διέσχισαν τὰ σύμβολα τῆς Δημοκρατίας, κατηδάφισαν τοὺς ἀνδριάντας, ἔσφαξαν τινὰς τῶν τῆς φρουρᾶς, καὶ πρέσβεις ἀποστείλαντες εἰς Οὐγγρίαν, ἐπεκαλέσθησαν τοῦ Λουδοβίκου Ρηγὸς τὴν προστασίαν. Τοιαύτη τις τῶν ἀποικιακῶν ροπὴ κατετάραξε τὴν Σύγκλητον. Διό, τὸν Δοῦκα Μολῖνον ἀνακαλέσασα, καὶ τῆς πολεμικῆς τοῦ Κορνηλίου ἐπιδεξιότητος ἀναμνησθεῖσα, ἐπανέπεμψε τοῦτον εἰς Κρήτην μετὰ χρημάτων καὶ δυνάμεως πολλῆς ναυτικῆς τε καὶ στρατιωτικῆς. Τρεῖς δ' ἐπίτροποι πληρεξούσιοι, ὁ Νικόλαος Φαλέτρος, ὁ Ἰουστινιανὸς ἐξ Ἰουστινιανῶν, καὶ ὁ Ἀνδρέας Μωροζίνης, συναπεστάλησαν μετὰ τοῦ γνωστοῦ Δουκός, ἐπὶ τῇ διαταγῇ νὰ μεταχειρισθῶσι πᾶν μέσον πρὸς ταχεῖαν κατάλυσιν τῆς ἀνταρσίας. Οὗτοι ἅμα ὡς ἀπεβιβάσθησαν, διεῖλον τὰς δυνάμεις των εἰς δύο σώματα, ἐξ ὧν τὸ μὲν ἐξῆλθεν εἰς ἀπάντησιν τῶν ἀντιπάρτων κατὰ Σιτείαν, τὸ δὲ διηυθύνθη πρὸς τὰ ὀρεινά, ὅπου ἐστάθμευεν ἡ πλείστη τῆς ἰθαγενοῦς στρατιᾶς.

Πρὶν ἡ προβῶσιν εἰς ἐχθροπραξίας οἱ πληρεξούσιοι προσεκάλεσαν διὰ πρεσβείας τοὺς Ψαρομηλίγγους νὰ προτείνωσιν οἵους ἤθελον ὅρους εἰρήνης. «Ἕνα καὶ μόνον ὅρον ἀπαιτοῦμεν» ἀπήντησαν οὗτοι, «τὴν ἐκκένωσιν τοῦ Χανδακος, ἧς ἄνευ πόλεμος συνεχὴς καὶ ἀδιάλυτος μεταξὺ ἡμῶν καὶ ὑμῶν». Ἀλλ' ὡς ἔμαθον τὸν ὁπλισμὸν καὶ τὰς ἐπιφόβους τῶν Ἑνετῶν παρασκευάς, φρόνιμον ἔκριναν ν' ἀποσύρωσι τὰς κυρίας αὐτῶν δυνάμεις εἰς τὰ μᾶλλον δύσβατα χωρία·

φράζει τὴν ἐπιθυμίαν να τὸν συμφιλιώσῃ πρὸς τὴν Δημοκρατίαν, νὰ τῷ ἀποκείμῃ ἀμοιβὰς καὶ τιμὰς μεγάλας. Τὸ παράδειγμα τοῦ πρεσβυτέρου Ἀλεξίου ἐνεθάρρυνε τὸν Λέοντα, ὅστις ἐλησμόνησεν ὅτι ὁ Ἀντάρτης δὲν πρέπει νὰ ἐμπιστεύηται πρὸς τὸν κυριον, καθ' οὗ ἀπεστάτησεν. Ὑποχωρήσας λοιπὸν παρεδόθη· ἀλλ' ὁ Δούξ, ἀδικάστως δέσας τὸν ἀποστάτην ἐντὸς σάκκου, ἔρριψεν αὐτὸν εἰς τὴν θάλασσαν. Ἡ ἀπιστία αὕτη ἐξανῆψε τὸν πόλεμον ὥστε ἠναγκάσθησαν οἱ Ἑνετοὶ νὰ χύσωσιν αἷμα ἐπὶ ἕτερα δύο ἔτη, πρὶν ἡ ἐπαναγάγωσι τὴν εἰρήνην». — Εἰς τὴν σύντομον ταύτην τοῦ Daru περίληψιν (B. H., οὗ ὀλίγα τὰ ἡμαρτημένα. Δύο μόνα ἔτη διήρκεσε τῶν Ψαρομηλίγγων ὁ ἀγών· Ἀπάδει τοῦτο πρὸς ὅλας τὰς μαρτυρίας.

τοῦθ' ὅπερ καὶ ἐγένετο. Καὶ ὅμως, πληροφορηθέντες ἀκολούθως ὑπὸ προσκόπων, ὅτι σῶμα ὀλιγάριθμον ἐχθροῦ περιέκοπτε τὴν κάτω πεδιάδα, ἐντεῦθεν δὲ φθονήσαντες τὴν ἐπιτυχίαν τῶν Χορτατσῶν, οἵτινες εἰς παραπλησίαν συγκυρίαν κατέθραυσαν τοὺς ἐπιλέκτους τοῦ Δουκὸς Ζένου, ἀπὸ τῶν βράχων, ὅπου ἔδρευον ἀσφαλῶς, ὥρμησαν πρὸς τὴν ὑπώρειαν, ὅπως πέσωσι ῥάγδην ἐπ' αὐτοῦ. Ἦν ἡμέρα Τρίτη τῆς ἑβδομάδος τοῦ Ἰανουαρίου μηνός, ἡμέρα κατὰ τὴν κοινὴν πρόληψιν ἀπαισία. Σήμερον ὁ τύπος, ὁ ἀτμὸς καὶ ὁ τηλέγραφος ἐξεσάρωσαν οὐκ' ὀλίγας τῶν δεισιδαιμόνων πεποιθήνεων τοῦ μεσαιῶνος· ἀλλ' οἱ πατέρες μας, ἁπλοϊκώτεροι τὰ ἤθη, καὶ πρὸς τὰς πολυθεϊκὰς παραδόσεις προσφυέστεροι, ἠρμήνευσαν συχνώτερόν ἴσως τοὺς οἰωνούς, ἢ τὸ Εὐαγγέλιον αὐτό. Ἕνεκα δὲ τῆς ἀπαισίας ἡμέρας, οἱ φρονιμώτεροι τῶν ἀργηγῶν συνεβούλευσαν τὴν ἀποχὴν τῆς ἐπιθέσεως, καὶ πάσης πολεμικῆς ἐργασίας, καὶ ὑποστήριξιν τοῦ παραγγέλματος προσθέντες καὶ ἑτέρου οἰωνοῦ κακοῦ τὴν ἑρμήνευσιν, σεισμοῦ συμβάντος τὴν προτεραίαν. Ἀλλ' οἱ Ψαρρομήλιγγοι, τοὺς Κάλχας ἐκείνους, ὥσπερ μάντεις κακῶν περιφρονήσαντες, ἐρρωμενέστερον παρεκέλευσαν εἰς τὴν ἐπιδρομὴν τοὺς ὁπαδούς. Τὸ στρατήγημα (ἦν γὰρ στρατήγημα ἐκεῖνο), ἀπέβη κατ' εὐχὴν τοῦ Κορνηλίου. Οἱ μὲν Ἐνετοὶ ἐτράπησαν δρομάδην εἰς φυγήν, οἱ δὲ Κρῆτες θαρρήσαντες ἐκ τούτου, ἐπέμεινον εἰς τὴν καταδίωξιν, ἑωσοῦ προέβησαν εἰς τὰ σύνορα τῆς πεδιάδος, πόρρω τῆς ἀφετηρίας των. Τὸ πλεῖστον τοῦ ἐχθρικοῦ σώματος ἐνέδρευεν ἐκεῖ. Ἀντεφορμήσαντος τότε τοῦ ἱππικοῦ, οἱ ὀθαγενεῖς περικυκλοῦνται δεξιόθεν, ἐνῷ ἀφ' ἑτέρου πιέζουσιν αὐτοὺς οἱ προσερχόμενοι πεζοί· ὅθεν εἰς ὀφθαλμοῦ ροπὴν ὁ ἱππαναστατικὸς στρατὸς εὑρέθη περιειλημμένος εἰς κύκλον δυσδιέξοδον.

Οὐδέποτε ὅλεθρος τοιοῦτος ἦμαξε τῆς ἐλεεινῆς Κρήτης τὴν γῆν. Τρομερὰ ἀπέβη ἡ σφαγή· ἀλλὰ καὶ ἀνδρεία ἡ ἀντίστασις ἐτάχθη. Εἰς ἀνάμνησιν τῆς φθορᾶς, ἡ πεδιὰς ἐκείνη ὠνομάσθη, καὶ εἰσέτι ὀνομάζεται, Ἡ *Καταφαγισμένη* (1). Πρῶτος ἔπεσεν ἡρωϊκῶς ἀντιμαχόμενος ὁ Ἰωάννης Ψαρομήλιγγος, ἐξάκουστος ἐπὶ γιγαντιαίῳ ἀναστήματι, καὶ ἐπὶ ξιφομαχίᾳ. Οἱ Ἐνετοί, ἀποτεμόντες τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, ἐνέπηξαν εἰς ἀκμὴν λόγχης, καὶ περιεδόνησαν αὐτὴν

(1) Ἴσως Βουλιαμένη ἐν Μεσαμβέλῳ).

σταγῆ, θέντες σπύραθον εἰς τὸ στόμα. Ὁ ἀδελφός του Μιχαήλ, ἠγωνίζετο ἐν τούτοις, ἐνεργῶν καὶ αὐτὸς ἀνδρίας θαύματα. Ἀλλ' ὁ λόχος, ὅστις τὸν περιεκύκλου, συνεστέλλετο βαθμηδόν, τὰ δὲ βέλη εἶχον οὕτω διακοντίσει τὰ μέλη του, ὥστε κρουνὸς αἵματος ἐξέρρεεν ἐκ τῆς κεφαλῆς, τῶν χειρῶν καὶ τῶν ποδῶν του. Ἐν ἀκμῇ τοιαύτῃ ὁ ὑπασπιστὴς τοῦ Φαλέτρου δίδει προσταγὴν τοῖς στρατιώταις αὐτοῦ νὰ ὁρμήσωσιν, ὅπως τὸν συλλάβωσι ζῶντα.

— «Ὀρφανέ! κράζει τότε ὁ γενναῖος, προσφωνῶν τὸ παρακινδυνεῦον παλληκάριόν του. σπεῦσον, σῶσόν με ἐκ τῆς ὠμότητος τοῦ Φράγκου! Ἀπότεμε τὴν κεφαλήν μου, καὶ κόμισον αὐτὴν πρὸς τὸν Δοῦκα καὶ τοὺς συμβούλους του! Θέλεις λάβει οὐ μόνον τὴν ἄφεσιν, ἀλλὰ καὶ βραβεῖον· ἀντὶ δὲ ὀνόματος φονέως. θὰ εἶσαι τέκνον πιστότητος, καὶ εὐσπλαγχνικοῦ ἔργου ἐκτελεστής. Θέλει σοὶ παρέξει ὁ θάνατός μου ὅ,τι ἐγὼ δὲν ἠδυνήθην νὰ σοὶ δώσω ζῶν.»

Ὁ ὑπασπιστὴς τοῦ ἥρωος ἐξετέλεσεν ἄκων τὴν διαταγήν, ἡ δὲ μακρόκομος κεφαλὴ τοῦ Μιχαὴλ ἐσκίρτησε χαμαὶ πεσοῦσα.

«Πόσον ἡ ἱστορία μας ἤθελε δοξάσει τὸν ἄνδρα, ἐκφωνεῖ διηγούμενος τὸ συμβὰν ὁ ἱστοριογράφος Ἰουστινιανός, ἂν εἶχεν ἀναθέσει τὴν μεγαλοψυχίαν του εἰς ὑπεράσπισιν, οὐχὶ δὲ εἰς ἀντίκρουσιν τῆς Ἐνετικῆς πολιτείας!»

Ἀλλ' ὁ ἀείμνηστος ἐπροτίμησεν, ἀντὶ δάφνης προσωρινῆς τὸν ἀρραβῶνα τῆς προσδοκωμένης Νεοελληνικῆς Ἀναγεννήσεως· ἡ δὲ νεωτέρα Μοῦσα τῆς Ἑλλάδος περιπαθῶς ἤδη ἐπὶ σκηνῆς ἀνεκάλεσε τοῦ Πλουταρχείου θανάτου του τὴν μνήμην (2).

Τὸν αὐτὸν θάνατον τοῦ Μιχαὴλ ὑπέστη ἐν τῷ Καπιτωλείῳ Ρώμης καὶ ὁ ἀθάνατος Ριέντσης· πλὴν ὅτι τὴν τούτου κεφαλὴν δὲν ἀπέτεμε διωγμὸς τυράννου, ἀλλ' αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ λαός, ὃν δὶς ὁ νεώτερος Σουλπίτιος ἐπανεκάλεσεν εἰς ἐλευθερίαν. Τοὐναντίον, ὁ κορμὸς τοῦ Μιχαήλ, δι' αἵματος ἀναλωμάτων καὶ παρ' ἐλπίδα σωθεὶς ἀπὸ τῶν προπηλακισμῶν ἐχθροῦ, ἔτυχεν εὐλαβοῦς κηδεύσεως

2) Ὁ Κ. Νικόλαος Τ. Βούλγαρις, Κερκυραῖος, ἰαμβογράφησεν ἀξιόλογον τραγῳδίαν εἰς πέντε πράξεις, ἐπιγραφομένην «Μιχαὴλ ὁ Ψαρομάλιγγος. — 1851.

εἴς τι ἔρημον ἐκκλησίδιον, ὅπου συνῆλθον συναθλητὰι καὶ συγγενεῖς. Τὸ λείψανον, δάκρυσι καταβεβρεγμένον, ἄνθεσιν ἀγρίοις κεκοσμημένον, ἔλαβε τοῦ τάφου τὴν τιμὴν ἐν καιρῷ νυκτός, ὡς ἀκέραλον ἐπίσης καὶ διὰ νυκτὸς πεπρωμένον ἦτο νὰ ταφῇ μετὰ παρέλευσιν ἑκατὸν ἐτῶν τὸ λείψανον ἑτέρου μάρτυρος καὶ προδρόμου τῆς αὐτονομίας μας, Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου (2).

Διαλυθείσης οὕτω τῆς ἀνταρσίας κατ' ἀνατολὰς τῆς νήσου, πρὸ πάντων διὰ τὴν ἔλλειψιν ἐπιτηδείων στρατηγῶν, οἱ τρεῖς πληρεξούσιοι ἐτράπησαν πανστρατιᾷ πρὸς τὸ δυτικὸν παράλιον, ἔνθα ἦρχε καὶ ἐπρωταγωνίστει ὁ Καψοκαλύβης. Ἐκεῖ πολλὰς συνεκρότησε μάχας, καὶ συνέστησε πολιορκίας ὁ Ἰταλικὸς στρατός, πρὶν ἢ ὑπερισχύσῃ· ἀλλά, τῆς Κυδωνίας ἐπανακτηθείσης διὰ πείνης, ἤνοιξε κατόπιν τὰς πύλας καὶ τὸ Ῥέθυμνον, ἐρεξῆς δὲ καὶ τὰ ἕτερα φρούρια ἀλληλοδιαδόχως παρεδόθησαν εἰς τὸ κράτος τῶν Ἐνετῶν. Ὁ Ἐμμανουὴλ Καψοκαλύβης ὑπό τινος ἐπιβούλου συντέκνου του, ἀδρῶς δωροδοκηθέντος, συλληφθείς, καὶ τῷ Φαλέτρῳ δέσμιος παραδοθείς, ὑπέστη ἐπ' ἀγχόνης τὴν ποινὴν τῶν κακούργων· μετὰ δὲ τοῦτον εἴκοσιν ἕτεροι προεστῶτες, ἐξ ὧν καὶ τινες κληρικοί, ἀπέτισαν διὰ θανάτου τὸ τόλμημα τῆς ἀνταρσίας. — Μετ' ὀλίγον ὁ Κορνήλιος, ἤδη πολιτικώτατος ἀναγορευθείς, θέλει στερθῇ τὸ κέρας τοῦ Δουκὸς Ἐνετίας καὶ Δαλματίας.

Οὕτως ἔληξε καὶ ὁ ἀγών, ὅστις προσείληφε τὴν ἐπωνυμίαν τῶν δύο ἀδελφῶν Ψαρομηλίγγων, ἐφαμίλλων τῶν προαγωνισθέντων δύο Χορτατσῶν. Ὁ ἐξαετὴς οὗτος ἀγών, ὅστις διὰ τὰ κατορθώματά του, πρὸ πάντων διὰ τὴν ἀδιάρρηκτον ὁμόνοιαν καὶ συνδιάτασιν τῶν ὁρ-

---

(1) Μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κρήτης οἱ ἀπόγονοι τῶν Ψαρομηλίγγων κατέφυγον εἰς Κέρκυραν. Ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τῆς πόλεως ταύτης ἐσώζετο, πρὶν ἢ τὸ ἔδαφος ἀνακαινισθῇ, ἡ ἑξῆς ἐπὶ πλακὸς ἐγκεχαραγμένη ἐπιγραφή·

ΑΝΔΡΕΑΣ Τ'.
Η ΤΑΦΗ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ
ΤΟΥ ΨΑΡΟΜΗΛΙΓΓΟΥ.
ΠΡΟΣΔΟΚΩ ΑΝΑΣΤΑΣΙΝ
ΝΕΚΡΩΝ.

γάνων του, μᾶλλον ὕποπτον ὑπέδειξε τὴν προηγουμένην ἀνταρτικὴν τοῦ Ἀλεξίου Καλλέργου πολιτείαν, ὁ ἀγὼν οὗτος ἀφῆκεν ἴχνη δυσεξίτηλα ἐν τῇ μνήμῃ τῶν νησιωτῶν. Ἡ μετάβασις τῆς Ἐνετικῆς τυραννίδος εἰς τὴν Τουρκικήν, ὁ μωαμεθανικὸς διωγμός, αἱ Αἰγυπτιακαὶ κακώσεις, πεντακοσίων ἐτῶν δυσπερίγραπτα δεινοπαθήματα, δὲν ἐξήλειψαν ἐκ τῆς καρδίας τῶν ἀπογόνων τὴν ἔνδοξον ἐπωνυμίαν. Ἄγγλος τις περιηγητής, τὴν Κρήτην πρό τινος περιελθών εἰς ζήτησιν ἐπιγραφῶν καὶ μνημείων τῆς ἀρχαιότητος, ἠρώτησε ματαίως τὴν ἠχὼ τῶν ἐρειπίων ποῦ κεῖνται τὰ λείψανα τῆς πόλεως τοῦ Ἐπιμενίδου καὶ τοῦ Δίκτυος· εἶχεν ἐκπνεύσει καὶ αὐτὴ ἡ ἠχὼ εἰς τὴν βασιλείαν ἐκείνην τῆς καταστροφῆς καὶ τῆς λήθης. Ἐξεπλάγη, ὅμως, τυχὼν ἐν μέσῳ μαρμάρων, τοὺς χαρακτῆρας τῶν ὁποίων εἶχεν ὁ χρόνος διαγράψει καὶ καταστήσει πάντως ἀνενεργήτους πρὸς ἣν μνημόνευσιν ἐνεχαράχθησαν, ἐξεπλάγη εὑρών, μετὰ παρέλευσιν πέντε ἑκατονταετηρίδων, ἔμψυχον ἔτι τ' ὄνομα τοῦ Ψαρομηλίγγου εἰς τὸ στόμα τοῦ ἰδίου ξεναγωγοῦ (1)

Καὶ ὅμως, πόσα οἱ ἐμπαθεῖς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης χρονογράφοι, πόσα σπουδαῖα συμβάντα παρεσιώπησαν, πόσα ἀνδραγαθήματα παρεμόρφωσαν, πόσας πράξεις ἀξιολόγους κατεκοίμισαν εἰς τὰς *Μαλεβιζίνας φυλακὰς* τῆς Ἐνετικῆς φιλαυτίας, ἔνθα ἡμεῖς οἱ μεταγενέστεροι φιλοχωροῦντες, περιπατοῦμεν ἀπὸ κρύπτης σκοτεινῆς εἰς σκοτεινοτέραν ἔτι, καὶ ὀσφραινόμεθα τοῦ κοιμητηρίου τὴν σηπεδόνα! Ἐντεῦθεν μέγα κριτικῆς τέχνης ἔργον ἐναποτίθεται πρὸς τοὺς φιλερεύνους τῆς Ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος ἱστορικούς, ἔργον ἑρμηνείας δύσκολον μὲν καὶ ἀκανθώδες, ὅμως ἀναπόφευκτον. Πῶς θέλομεν περισκοπήσει ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου τὰ ὑπόγεια, ὅπου μένουσιν ἐξ αἰῶνος κεκρυμμένα πολύτιμα λείψανα τῆς βαθμιαίας ἡμῶν παλιγγενεσίας;

Αἱ χρονογραφικαὶ πηγαί, ἡ ἀναδίφησις χειρογράφων, αἱ μαρτυρίαι καὶ παραπομπαί, καὶ ὅσα ἄλλα ὁδηγοῦσι τὸν Εὐρωπαῖον ἰχνηλάτην εἰς τὴν ἱστορικὴν καὶ φιλοσοφικὴν διαφώτισιν τῆς ἐθνικῆς αὐτοῦ βιολογίας, ταῦτα οὐδόλως ἐξαρκοῦσι πρὸς ἡμᾶς, οἵτι-

(1) Pashley, Journey in Crete. T.

νες καθ' ὅλην τῆς Ἰταλοκρατίας τὴν διάρκειαν ἐστερήθημεν ἐθνικῶν καὶ αὐτογράφων ὑπομνημάτων. ἐστερήθημεν καὶ τῆς ἐλευθερίας ἅμα, καὶ τοῦ ἀγλαοῦ ταύτης καρποῦ, τῆς ἱστοριογραφίας. Δεύ. ἀντὶ μαρτυριῶν πολυτελείας, ἀντὶ διπλωμάτων καὶ διφθερῶν ἐπιδείξεως. ὁ ἡμέτερος μεσαιωνογράφος θέλει συχνάκις ἀναγκασθῇ νὰ προτιμήσῃ. εἰς διευκρίνησιν τῆς ἀληθείας, τὴν αὐθεντίαν τῆς εἰκασίας καὶ τοῦ συμπεράσματος. Ἄγγλοι, Γάλλοι, Γερμανοί, Ἰταλοὶ τὴν πάτριον γῆν ἀνασκάπτουσι καὶ γεωργοῦσιν ἐν τοῖς ἀρχείοις καὶ ταῖς βιβλιοθήκαις τῆς πολιτείας των.

Ἀλλ' ἡμεῖς, οἱ πάντων ἱστορικώτατοι, ἡμεῖς οἱ πρωτοπλάσται καὶ διδάσκαλοι Ἱστορίας, ἡμεῖς ἦμεν πεπρωμένοι, φεῦ! τοὺς νόμους δι' ὧν βαθμηδὸν ἀναζῶμεν ἐν τῇ Εὐρωπαϊκῇ κοινωνίᾳ, νὰ ζητήσωμεν εἰς ξένην γῆν. εἰς μεμβράνας. πνεούσας τὴν καθ' ἡμῶν δυσμένειαν καὶ κακοθέλειαν, εἰς μαρτυρίας τῶν τυράννων μας, εἰς τὴν χρονογραφίαν τῶν Ἐνετῶν, τῶν Γάλλων, τῶν Ὀθωμανῶν! Τίνι δὲ τρόπῳ; Οὐχὶ ἀναγινώσκοντες, σημειοῦντες, ἀποθησαυρίζοντες, καὶ τὰ τεθησαυρισμένα μεταφέροντες πιστῶς εἰς τὴν συγγραφήν, ἀλλ' ἀλλοκότως πως καὶ ἀνὰ πᾶν βῆμα τὰς κατηγορίας ἀμυνόμενοι· ἀντιλέγοντες, ἀνασκευάζοντες, μαντεύοντες, εἰκοτολογοῦντες· νῦν μὲν τὸ λευκόν, ἀντικαθιστῶντες εἰς τὸ μέλαν, ἄλλοτε δὲ τὸ ἔνδοξον εἰς τὸ ἄδοξον· πολλάκις δὲ καὶ προσαρμόζοντες ἐπινοήσεις, ναὶ μὲν πιθανάς, εὐλογοφανεῖς, ἀξιοπίστους, ὅμως ὑπὸ τῆς ἀλλαχοῦ θετικῆς ἱστορίας ἀνάπειρομένας εἰς τὴν χώραν τῆς Ποιήσεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Τὰ αἴτια τῆς βαθμιαίας ἀφομοιώσεως τῶν ἐποίκων.—Ἀνεξιθρησκεία Ἐνετικῆς κυβερνήσεως.—Θρησκευτικὸς κυκεών.—Προσηλυτισμὸς ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ κλήρου.—Εἴσοδος ἰθαγενῶν εἰς τὸ συμβούλιον τῶν Εὐγενῶν.—Δυσαρέσκειαι Κρητῶν τῶν μαρτούχων κατὰ τῆς Μητροπόλεως.—Ἀτυχήματα τῆς Ἐνετίας.—Συνωμοσία τῶν Εὐγενῶν πρὸς ἀνεξαρτησίαν τῆς νήσου.—Ἀφωνηδία καταλήψεως τοῦ παλατίου τοῦ δουκὸς ὑπὸ τῶν στασιαστῶν.—Κατάλυσις τῆς Ἐνετικῆς ἐξουσίας.—Ἀνακήρυξις αὐτονόμου δημοκρατίας· ἐκλογὴ δουκὸς τοῦ Μαρίνου Γραδινίκου· σύνταγμα τῆς νέας πολιτείας.—Κρῆτες καὶ Ἐνετοὶ ἡνωμένοι ἐν τῇ ὀρθοδοξίᾳ.

Μεταξὺ τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων περιπετειῶν, ἡ φορὰ τῶν ὁποίων συνιστᾷ τὸ δρᾶμα τῆς ἐν Ἑλλάδι Ἐνετοκρατίας, δέον ἐνταῦθα, ὡς εἰς τόπον οἰκειότερον, νὰ διαδείξωμεν ἓν φαινόμενον σπουδαῖον, ἴσως τὸ πάντων σπουδαιότερον. Οἱ ἐκ διαλειμμάτων ἀποικήσαντες εἰς Κρήτην ἱππόται Ἰταλοί, οἱ ὁμώσαντες πρὸς μὲν τὴν Δημοκρατίαν πίστιν καὶ ὑποταγήν, κατὰ δὲ τῶν ἰθαγενῶν δυσπιστίαν ἄγρυπνον, οὗτοι, τοῦ πατρίου Λατινικοῦ δόγματος ἀποσκιρτήσαντες, καὶ τὸ σύμβολον ἀσπασάμενοι τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, μετεβλήθησαν εἰς Κρῆτας.

Τὸ φαινόμενον, ὅπερ ὁπωσοῦν ἀναμιμνήσκει τὰς μεταμορφώσεις τῆς χρυσαλλίδος, συνεπληρώθη ἐντὸς χρόνου μικροῦ, εἰς τὸ διάστημα περίπου ἡμισείας ἑκατονταετηρίδος. Τίνα καὶ πόσα τὰ αἴτια, ἅπερ συντρέχουσιν εἰς τὴν ταχεῖαν ἅμα καὶ παράδοξον ταύτην μεταμόρφωσιν; Ἡ ἔρευνα καθίσταται χρήσιμος ἐπὶ τοῦ νῦν, καθόσον τ' ἀποτελέσματα αὐτῆς πρωτεύουσιν εἰς τὴν ἔκθεσιν τῶν συμβάντων, ἣν ἑτοιμαζόμεθα ἐν τῷ παρόντι κεφαλαίῳ νὰ σχεδιάσωμεν.

Ὅτι ὁ ἰταλικὸς νοῦς οὐδέποτε ἠρίστευσεν ἐπὶ συστηματικῆ φιλοκερδείᾳ καὶ πραγματοκοπίᾳ, τοῦτο παρὰ πάντων ὁμολογούμενον. Ὡς οἱ Ἕλληνες, οἱ Ἰταλοί, ἀντὶ τῶν δελεασμάτων τοῦ Ἑρμοῦ,

«Ὅς ψυχὰς θνητῶν καταγει ὑπο κέρτερα γαίης,»

αἱρετωτέραν ἔκρινον τὴν λατρείαν τῶν Μουσῶν καὶ τῆς Ἀθηνᾶς. Ἀλλ' αἱ παράλιοι πολιτεῖαι τῆς ἰταλικῆς χερσονήσου, ἡ Ἐνετία, ἡ Πίσα ἡ Γενούη, ἡ Ἀγκών, ἡ Ἀμάλφη, παριστῶσι κατὰ τὸν Μεσαιῶνα ἐξαίρεσιν. Ἂν πιθανῶς ἤθελεν ἀποκηρύξει ὁ δαίμων τῆς πρεσβυτέρας Ρώμης, ὁ στηλιτεύσας μετὰ περιφρονήσεως τὸ φιλέμπορον ἦθος τῶν Καρχηδονίων. — Πῶς ἡ Ἐνετία συνεβίβασε τὴν ἀριστοκρατικὴν τήβενναν πρὸς τὸ κηρύκειον; Γνωστόν, ὅτι τὸ ἐμπορικὸν ἐπάγγελμα δὲν ἀπηγορεύθη τοῖς *Πατρικίοις*, ἢ κατὰ τὴν ΙΔ'. ἑκατονταετηρίδα. Ἐρωτᾷς πῶς; ὅπως ἡ Ἀγγλία τῶν ἡμερῶν μας, θαλασσόβιος καὶ αὐτὴ ὅσον *ἡ Νύμφη τοῦ Ἀδρίου*, στηρίζει τὸ κράτος της ἐπὶ τοῦ ἀρχοντικοῦ προνομίου καὶ ἐπὶ τοῦ χρυσοῦ.

Τάχα λοιπόν, ἡ ὄψις τῆς θαλάσσης διεγείρει τοῦ πλούτου τὴν ἐπιθυμίαν! Βέβαιον τοὐλάχιστον, ὅτι πλοῦτος καὶ ἀριστοκρατία πολλάκις ἐπ' ἀγαθῷ τῆς κοινωνίας συνεπολιτεύθησαν. Λαός, στερούμενος πλούτου ἄλλην ἀριστοκρατίαν δὲν ἔχει, παρὰ τὴν εὐώνητον καὶ δουλοπρεπῆ τῶν ὑπομίσθων, ἢ τὴν ἄστατον καὶ κτηνώδη τοῦ στρατοῦ. Μάρτυρες ἡ πρεσβυτέρα καὶ ἡ νέα Ρώμη ἐπὶ αὐτοκρατόρων. Διὸ ἡ πολιτεία τῶν Ἐνετῶν ἔχει ἰδιαίτερα χαρακτηρίσματα. Καθώς, χάριν τῆς μακροβιότητός της, ἐκεῖθεν μὲν ἅπτεται τοῦ παλαιοῦ κόσμου, ἐντεῦθεν δὲ τοῦ νέου, οὕτω παριστάνει καὶ τὸ μοναδικὸν ἴσως παράδειγμα πολιτεύματος, συνδυάζοντος τοὺς ἀριστοκρατικοὺς τῆς ἀρχαιότητος θεσμοὺς πρὸς τὸ κερδοσκόπον καὶ βιομήχανον πνεῦμα τῶν μετέπειτα αἰώνων. Ρώμη συγχρόνως καὶ Καρχηδών. Λονδῖνον τοῦ Ἰταλικοῦ μεσαιῶνος.

Ὡς ἐκ τῆς κράσεως ταύτης, ἡ βιολογία τῆς Ἐνετίας, εἰς πάνμεγα γεγονὸς Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως ἐμπεπλεγμένη, καθίσταται κλίμαξ ἀπαραίτητος εἰς τὴν ἀνάδρομον ζήτησιν τῶν λόγων, ὅσοι παράγουσι τὸ ἄστατον καὶ πολυμετάβολον ἐκεῖνο τοῦ μεσαιῶνος. Ἐκεῖ ἐξόχως τὸ κέντρον τῆς ἐρεύνης, *πρὸς ὃ χρεὼ στῆναι*. Ὁμολο-

γήσας τὸν διὰ πόνων καὶ κινδύνων πολλῶν κτώμενον πλοῦτον ὡς μηχανὴν πολιτικῆς ὑπεροχῆς, εἰς δὲ τὴν συντήρησιν τοιούτου κτήματος ἐπιστήσας τὴν πᾶσαν ἐπιμέλειαν, ὁ Ἑνετὸς ἀνεδείχθη συντηρικώτατος ἐν μέσῳ τῶν περισπασμῶν, οἵτινες συχνάκις ἠπείλησαν καὶ αὐτὴν τὴν ὕπαρξιν τῆς πολιτείας του.

Διακρίνεται κατὰ τοῦτο ἀπὸ παντὸς συγχρόνου. Ζήτησον ἀλλαχοῦ τὴν ἀφῃρημένην θεωρίαν, τὰς ἀναπτερώσεις τοῦ αἰσθήματος, τὰς φιλοσοφικὰς φροντίδας. Ἡ Ἑνετία δὲν φιλοσοφεῖ. Εἶναι ὁ ὕπνος της βαρύς, ὅσον ὁ τοῦ κεκμηκότος ἐργάτου· ἅμα ὡς φέξῃ ἡ σήμερον αὐγή, ἄρχεται πάλιν στερεώτυπος, ἡ ἐργοδιωξία τῆς χθές. Ἐλεύθερος ὁ Ἕλλην τοῦ Βυζαντίου νὰ καταναλίσκῃ τὸν βίον εἰς σχόλια γραμματικά, ἢ εἰς θεολογικὰς ἀποδείξεις περὶ *Ἐκπορεύσεως*. Ἀγωνιστήριον τοῦ Ἑνετοῦ δὲν εἶναι οὔτε ἡ Γραμματική, οὔτε ἡ Θεολογία· διάκειται πρὸς ἀμφότερα πάντως ἀδιάφορος. Οὗτος, εἰς τὰς ἐνθουσιώδεις ὁρμάς, εἰς τὰς θρησκευτικὰς φιλονεικίας, εἰς τὴν ἄγονον λατρείαν τοῦ παρελθόντος, ἀντικαθιστῶν τὴν ἐπικάρπωσιν τοῦ παρόντος καὶ τοὺς ὑπολογισμοὺς τῆς πείρας, θηρεύει μᾶλλον τὸν δι' ἐμπορίας καὶ κατακτήσεως πλουτισμόν, ἢ τὴν προσηλύτευσιν τῆς θρησκομανίας, ἢ τὴν διερμήνευσιν χρησμῶν, ἢ τοῦ σπουδαστηρίου τὰ φαντασιοκοπήματα. Doctrina post nummos· ἰδοὺ τῆς ἐνεργείας του ὁ κανών.

Οὕτως εἰς τὸ θετικώτερον ἡ Ἑνετία διατεθεμένη, παραδειγματίζει ἐξαιρετικήν τινα στωϊκὴν ἀταραξίαν ἐν τῷ μέσῳ τῶν κοχλαζόντων παθῶν καὶ τῆς πλεοναζούσης πίστεως τοῦ μεσαιῶνος. Μεταχειρίζεται μέν, καὶ πολλάκις ἀσυνειδήτως, ὅσην δύναται βίαν ὑλικὴν κατὰ τῆς αὐτονομίας, ἢ τῆς φιλελευθέρας τῶν ὑποδουλωθέντων τάσεως, σπανίως ὅμως προσφεύγει εἰς τὴν καταβίασιν τῶν πεποιθήσεων, εἰς διώξεις θρησκευτικάς, εἰς τὴν προσηλύτευσιν. Κατὰ τὴν γνώμην της, ἀστεΐζεται ὁ Παπαζλέγων ἑαυτὸν ἀλάνθαστον καὶ ἀναμάρτητον· διό, αἱ Βοῦλαι αὐτοῦ τυγχάνουσιν ἐνίοτε τῶν ἀστεϊσμῶν τῆς Γερουσίας. Τὸ συμφέρον τῆς πολιτείας, la raison d' Etat, κρίνεται ἀνώτερον τοῦ συμφέροντος τοῦ Παπικοῦ, ἢ, ὡς ἔλεγετο τότε, τοῦ Χριστιανικοῦ.

Ἐντεῦθεν αἱ ἀνεξάντλητοι διενέξεις ἀνακτόρων Ρώμης ἱερέων καὶ

Ἐνετίας ἐμποροδημοκρατῶν· ἐντεῦθεν οἱ συνεχεῖς ἀφορισμοὶ τοῦ Οὐατικανοῦ καὶ αἱ φλογεραὶ τοῦ Παύλου Σάρπου ἀντιπαραστάσεις (1). Ὑπὸ τοιαύτην περιωπὴν ἡ Ἐνετία προδιαχαράσσει τὸν δρόμον τοῦ Βικλέφου, τοῦ Οὐσίου, τοῦ Λουθήρου. Εἰς τὴν αὐθεντίαν τοῦ οὐρανοῦ ἀντιτάσσει τὴν ἐπίγειον αὐθεντίαν τῆς πολιτείας. Σπεύδει ἡ Ρώμη νὰ κηρύξῃ ἑαυτὴν κληρονόμον τῶν κλειδῶν τοῦ Πέτρου εἰς τὸ δεσμεῖν καὶ λύειν πᾶν ἀνθρώπινον; Ἡ Ἐνετία θέλει ἀντισπεύσει νὰ στηλογραφήσῃ τῆς πρεσβυτέρας Ρώμης τὸ σύνθημα. *Οὕτω βούλομαι καὶ διατάσσω*, sic volo, sic jubeo!

Ὁ ψυχρός, ὁ ἀτάραχος, οὗτος λόγος τῆς Δημοκρατίας ὠφέλησεν οὐκ ὀλίγον τὸ γένος μας. Χωρὶς αὐτοῦ, τολμῶμεν εἰπεῖν, ἡ Ἑλλὰς ἦτο πιθανώτατα κατεστραμμένη. Τί ἄλλο, ἢ ἡ ἄκαμπτος πολιτικὴ φιλαυτία τῶν Ἐνετῶν ἔσωσε καὶ δόγμα, καὶ γλῶσσαν, καὶ παραδόσεις τῶν πατέρων μας ἀπὸ τῶν Παπικῶν ἐπιβουλῶν, ἀφ' οὗτου ἡ Κωνσταντινούπολις, ἐκλατινισθεῖσα, ἐγένετο κεντρικὸν ἐργαστήριον μισελληνισμοῦ. Ἀμφιβάλλεις, ὅτι οἱ Βαλδουῖνοι πρὸς τὸν Παπαν εὐπειθέστατοι καὶ ὑποχείριοι, ὅσον οὐδεὶς τῶν ὑποδεεστέρων κληρικῶν τῆς Δημοκρατίας, αὐτοὶ τοὺς ὁποίους αἱ Συλλογαὶ τῶν Παπικῶν Ἐπιστολῶν καταδεικνύουσιν ὑπὲρ πάντα λόγον θρησκομανεῖς, μισέλληνας, εἰς διωγμὸν ἐπιρρεπεῖς, ἀμφιβάλλεις, ὅτι μισαλλοδοξοῦντες, δὲν ἤθελον ἐνεργήσει πρὸς ἐξόντωσιν παντὸς στοιχείου τῆς ἐθνότητός μας, ὅτι βραδύτερον, καὶ εἰς χρόνους ἐπιεικεστέρους, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ Λουθήρου τοῦ Λέοντος Ι', τοῦ Καρόλου Ε'. ἐνήργησαν μαινόμενοι οἱ Ἱσπανοὶ κατὰ τῶν τρισαθλίων ἰθαγενῶν τοῦ Νέου Κόσμου; Νομίζεις ὅτι περὶ τὸ ναυάγιον ἐκεῖνο τῆς αὐτονομίας μας ἤθελον ἰσχύσει, ὡς σανίδες σωτηρίας, ἡ Νίκαια καὶ ἡ Τραπεζοῦς, πολίχνια στερούμενα τῆς στερεᾶς ἐκείνης αὐθεντίας τῶν αἰώνων, ἧς ἀπῆλαυεν ἡ Νέα Ρώμη, ἂν κακῇ τύχῃ ὁ ὕπατος τῆς Δημοκρατίας ἄρχων, ὁ πολυμήχανος Ἐρρῖκος Δάνδολος εἶχεν ἐπιτρέψει πρὸς τοὺς Σταυροφόρους νὰ ἰδιοποιηθῶσι τὴν πνευ-

1) «Semo Veneziani, e poi Cristiani», σύνηθες ῥητὸν εἰς τὸ στόμα τῶν τότε Συγκλητικῶν. «Εἴμεθα πρῶτον Ἐνετοί, καὶ ἔπειτα Χριστιανοί».

ματικὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως κυβέρνησιν. πρὸς τοὺς ἡμιβαρβάρους, λέγω, καὶ ατιμώδεις τυχοδιώκτας αὐτούς, οὓς οὐκ ἀδίκως ὠνόμασε *Σταυροφθόρους* ἡ φωνὴ τῆς Ἀνατολῆς ; Βέβαια, οἱ πατέρες μας, ἐκ τοῦ ναυαγίου δυσαναστρεπτήσαντες, συνῆψαν τότε εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν κατάραν καὶ Γάλλους καὶ Ἐνετούς. Ἐχλεύασαν τὰς ἐρυθρᾶς ἐμβάδας τοῦ ἱεράρχου, ὃν ἀπέστειλεν ἡ Ἐνετία εἰς Κωνσταντινούπολιν, καὶ ἀπέπνευσαν τὴν αὐτῶν ἀγανάκτησιν ἐπιγραμματίσαντες τὴν τερατώδη πολυσαρκίαν του. Ἠγνόησαν, ὅμως, ὅ,τι σαφέστερον βλέπομεν καὶ διακρίνομεν ἡμεῖς οἱ μεταγενέστεροι.

Εἶχεν ἄρα τὸ Πατριαρχεῖον τῆς Νικαίας εἰς διάθεσιν του τὰς φοβερὰς δυνάμεις, ὧν κατὰ τὴν Π', ἑκατονταετηρίδα δεσποτικῶς καὶ ἀνεξελέγκτως διέθετον ὁ Ἰννοκέντιος Β' : Δὲν ἤθελεν ἴσως, εἰς ἓν τοῦ νεύμα, ἐπιπέσει τὸ ἄχθος ὅλον τῆς Εὐρώπης ἐφ' ἡμῶν, ἂν κατ' εὐτυχίαν ἡ Ἑωτικὴ τῆς Ρώμης μονομανία δὲν ἀπήντα ἐμπόδιον πρὸ τῶν θυρῶν τῆς Ἁγίας Σοφίας ἀνυπέρβατον, τὴν στερεὰν καὶ ἀκλόνητον ἀντίστασιν τοῦ Θωμᾶ Μωροζίνου, εὐπατρίδου Ἐνετοῦ (πρώτου Λατινοπατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως), καὶ τὴν ἀντίστασιν τῶν διαδόχων του :

Ἀλλ' ἡ Δημοκρατία, λέγουσί τινες μικρολογοῦντες, ἡ φιλοχρήματος καὶ ἀκόρεστος Ἐνετία, ἐφρετερίσθη τὰ πλούσια τῆς Ἁγίας Σοφίας εἰσοδήματα !

Τί ἐντεῦθεν ; Οὐχ ἧττον ἀληθές, ὅτι ἀπὸ τῆς κερδοσκοπίας ἐκείνης ὄφελος καὶ σημαντικώτερον καὶ μακρότερον ἐλάβομεν ἡμεῖς οἱ ζημιωθέντες. Παράδοξον, τῷ ὄντι ! Ὠφελήθημεν τότε ἀπὸ τοῦ δεινοτέρου τῶν ἐχθρῶν μας, ὅσον ἀπ' οὐδενὸς τῶν ἐπιστηθίων φιλων μας.

Αὐτὴν ταύτην περίπου τὴν πολιτικὴν γραμμὴν παρατηροῦμεν καὶ εἰς τὰς ἀμέσους κτήσεις τῶν Ἐνετῶν, εἰς Κέρκυραν, εἰς Εὔβοιαν, εἰς Κύπρον. Τί δὲν ὑπέφερεν ἡ πολυπαθεστάτη Κύπρος, τίνας δὲν ὑπέστη ἡ Ἐκκλησία της καταδιώξεις ἐπὶ τῆς λατινικῆς βασιλείας τῶν Λουσινιανῶν ! Ἀλλ' ἅμα ὡς ἦλθον Ἐνετοί. Ὑφεσις διεδέχθη τὴν παραφορὰν τῆς Λατινικῆς ὀργῆς, ἐπανωρθώθη τῆς

ἀνοχῆς ὁ νόμος (1). Γνωστὰ δὲ καὶ τὰ τῆς Ἑπτανήσου. Ἐκ τῆς δουλείας πεντακοσίων καὶ ἐπέκεινα ἐτῶν ἡ Ἑπτάνησος ἐξέρχεται ὀρθόδοξος καὶ Ἑλληνική, ὅσον τὸ ὀρθοδοξώτερον μέλος τοῦ Πανελληνίου. Οὐδ' ἔχουσιν ἄλλως τὰ τῆς Κρήτης· ὁ αὐτὸς κανὼν ἀπαραλλάκτως ἐπικρατεῖ. Ναὶ μὲν ἐνταῦθα, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ, ὑποβάλλεται ἡ ἰθαγενὴς Ἐκκλησία τῷ πρωτείῳ τῆς Λατινικῆς· ἀλλὰ τὴν πρόνοιαν αὐτὴν ὑπαγορεύει ἄφευκτος ἀνάγκη· ἡ πατριωτικὴ καὶ φιλοτάραχος συναρχία τῶν κληρικῶν. Ὁ ἐκκλησιαστικὸς Λατινισμὸς τελεῖ φύλακος καθῆκον. Ἰδοὺ καὶ ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον τὰ εἰσοδήματα τῆς ἐγχωρίου Ἐκκλησίας ὡς ὁρμητήρια ἀνεξαρτησίας, ἀδιακόπως ἀπονυχίζονται, καὶ τὰ κτήματα αὐτῆς μεταβιβάζονται κατὰ μέγα μέρος πρὸς τοὺς ἀρχηγοὺς τῆς Λατινικῆς.

Ἐνεργεῖ λοιπὸν νοῦς πολιτικός. Ἡ φιλοχωρεῖ μισαλλοδοξία; Ἡ Κρήτη ἔχει γαίας *αὐθεντικάς*, καὶ γαίας *ἐπισκοπικάς*· τὰς μὲν νέμονται οἱ ἄποικοι τιμαριῶται, τὰς δὲ ἐπικαρπούνται οἱ Λατινεπίσκοποι μετὰ τοῦ κλήρου των· οἱ μὲν ὑπὸ τὸν ὅρον τοῦ διατηρεῖν τὸ *Βασίλειον* σῶον, ἀβλαβὲς ὑπὸ ἐχθρῶν, οἱ δὲ ἐντεταλμένοι νὰ τηρῶσιν ἄπρακτον ὅσον οἱόν τε καὶ ἀδρανῆ τὸν θρησκευτικὸν ζῆλον τῶν κατοίκων.

Τοιοῦτον ἐν ὀλίγοις τὸ ἀποικιακὸν σύστημα τῶν Ἐνετῶν. ἐξαιρέτως εἰς Κρήτην, ὅπου ἡ στάσις ἀπέβη ἐφιάλτης τῆς Γερουσίας· σύστημα τυραννικὸν μὲν τὸν σκοπόν, ἐναντίας ὅμως πρὸς τὸν τύραννον, καὶ χρηστὰς πρὸς τὸ ὑπήκοον λαβὸν εἰς τὸ ἔξῆς τὰς συνεπείας, ὡς ὀψόμεθα κατωτέρω. Διὰ τοῦτο, δύο κυρίων ἀναποφεύκτως προκειμένων, φιλοχρημάτου καὶ θρησκομανοῦς, προτίμησαν ἀδίστακτος τὸν φιλοχρήματον. Ὁ Ἐνετός, ὁ Τοῦρκος, ὁ Ἄγγλος ὀρέγονται μόνον τῶν ἱδρώτων σου· Πάπας καὶ Ἁπολάτραι φαρμακεύουσι τῶν τέκνων σου τὴν ψυχήν.

Ὅτι δὲ οὕτως ἔχει, ἐκ τοῦ προχείρου, νομίζομεν, ἀποδεικνύεται.

Ἐρεύνησον τὴν εἰς τὰς Ἐνετικὰς ἀποικίας νομοθεσίαν τῆς μη-

(1) Ὅρα Giblet, Historie de' Re Lusignani καὶ Reighardt' Geschichte des Königreichs Cypern. T. 2.

τροπόλεως ! Τί βλέπεις : Ὅτι ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος ἀνωτέρω διπλῆ χορήγησις ἄλλον οὐσιωδῶς σκοπὸν δὲν ἔχει, ἢ τὴν ἀποκατάστασιν ἀπόρων τινῶν Ἰταλῶν, τὴν ἀρτοδοσίαν (apanage) ὀλίγων τυχοδιωκτῶν, εἴτε κοσμικῶν, εἴτε κληρικῶν, οἵτινες, κτήσαντες δικαίωμα εἰς ἄμοιβήν, ἀλλ' ἐν Ἐνετίᾳ στενοχωρούμενοι, προθυμοῦνται νὰ ζητήσωσι πόρον ζωῆς εἰς τὴν ἀλλοδαπήν. Καὶ εἰ μὲν πάντες οὗτοι ἦσαν πολῖται Ἐνετοί, ὑπομονή· τοὐλάχιστον μετὰ τοῦ διπλώματος ἤθελον κομίσει εἰς τὰς ἀποικίας καὶ τὸ δυσαπαλλοτρίωτον τῆς φιλοπατρίας αἴσθημα, τὰς ἀναμνήσεις τῆς προτέρας ὑπάρξεως.

Ὅμως ἦσαν καὶ ξένοι, καὶ ἀγενεῖς τὸ πλεῖστον· κράμα ἀπατρίδων, φερσοίκων, συγκροτηθὲν διὰ τῆς ὁρκοπιστίας ἐκ διαφόρων τῆς Ἰταλίας μερῶν, καὶ εὐμενείᾳ τῆς Συγκλήτου ἀναβιβασθὲν εἰς περιωπὴν ἀποικικῆς εὐγενείας (Nobiltà de Levante). Ἀνεπαρκοῦς οὔσης ἐνίοτε τῆς μητροπόλεως εἰς ἀντιμισθίαν τῶν θεραπόντων της, ἀναλαμβάνουσι τὸ χρέος τῆς προικοδοτήσεως αἱ ἀποικίαι· μάλιστα ἡ εὔφορος αὐτὴ καὶ ἐκτεταμένη νῆσος, ἥτις ἠγοράσθη ἀντ' οὐδενὸς σχεδόν, ἀντὶ πεντακισχιλίων λιτρῶν ἀργύρου ! Ἰδοὺ πῶς διαχειρίζεται ἡ Ἐνετία τὴν δορύκτητον γῆν· λήϊον ἑτοιμοθέριστον, οὐρανόθεν παραδεδομένον εἰς τὴν διάκρισίν της. Περαιωθείσης τῆς συγκομιδῆς, πᾶσα μέριμνα, τοὐλάχιστον πρὸς ὥραν, λήγει. Διὸ πολὺ μὲν κήδεται περὶ τῆς σήμερον ὁ Ἐνετός, ὀλίγον δὲ περὶ τῆς αὔριον φροντίζει.

Ἐντεῦθεν ἡ ἀφροντισία τῆς μητροπόλεως περὶ τὴν περιθαλψιν καὶ πατροπαράδοτον μετάδοσιν τοῦ Ἰταλικοῦ φρονήματος παρὰ τοῖς ἐγκατασταθεῖσιν ἀποίκοις. Ἐντεῦθεν τὸ ἀναποτέλεστον τοῦ ἐπικρατοῦντος ἐκκλησιαστικοῦ Λατινισμοῦ. Ἐκδίδονται μὲν νόμοι περὶ διοργανώσεως στρατιωτικῶν τιμαρίων, ἀναγινώσκονται Βοῦλαι Παπικαὶ πρὸς διευθέτησιν τῶν Ἐπισκοπικῶν κτημάτων, ἀλλ' ἀναξια συνήθως ἰδιαιτέρας προσοχῆς ἐκρίθη ἡ ἐντὸς τοῦ κύκλου τῶν πατρίων ἐθίμων καὶ δογμάτων περιστολὴ τῆς τιμαριευθείσης ταξεως. Προῆλθεν ἐκ τῆς ἀφροντισίας ταύτης, μάλιστα περὶ τὰς τύχας τοῦ ἐν ταῖς ἀποικίαις Λατινισμοῦ, ζημία πρὸς τὴν μητρόπολιν μεγάλη. Τὰ ἔνδεκα Ρωμαϊκὰ Ἐπισκοπεῖα ἀφέθησαν ἀνεπιτήρητα.

Τί δ' ἐποίησαν οἱ Λατινεπίσκοποι; Διατρίψαντες πόρρω καὶ οἱονεὶ ἐκτὸς τῆς Παπικῆς ἐξελεγξέως καὶ ἐπαγρυπνήσεως, ποιῶσιν μὲν διὰ τὴν ἀπόκεντρον αὐτῶν in partibus schismaticorum ἀποστολήν. δεύτερον δὲ χάριν τῆς συχνῆς διαφωνίας Ρώμης καὶ Νεστίας· ἄλλως τε, τὴν ἐχεμυθίαν τῶν ἐντοπίων ἀρχῶν κτησάμενοι διὰ ἀμοιβαίας συγκαταβάσεως, ἀνεπαύθησαν ἕως ἀπ' ἀρχῆς ἐν τῇ ἀπολαύσει εὐδαιμονίας ἀνεπιμόχθου, καὶ συμφέρον δὲν ἔκριναν νὰ διαταράξωσι τὴν συνείδησιν τῶν δουλοπαροίκων, ἢ νὰ ὑποκινήσωσιν εἰς τοὺς κόπους τῆς ἀποικίας ἀντιζηλίας δογματικάς, δυναμένας ἴσως νὰ ἐκθέσωσιν εἰς κίνδυνον τὴν μακαριότητά των.

Ἡ προϊοῦσα τῆς ἱπποτικῆς ταξέως ἀποξένωσις οὐδόλως ἐπέσυρε τὴν προσοχήν των. Καὶ ὅμως ἀπροβούλευτός τις ἀθέλητος προσηλυτισμὸς συνέβαινε πρὸ ὀφθαλμῶν αὐτῶν εἰς ὄρελος τῆς Ὀρθοδοξίας. Ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῶν ἐντοπίων εὗρον ἐκ δυσελπίστου οἱ τιμαριοῦχοι Ἰταλοὶ κρείττονα τὴν ἁπλότητα, ἥττον δεσμευομένην τὴν προσωπικὴν συνείδησιν, ἀκεραιοτέραν τὴν ἠθικὴν ἀνεξαρτησίαν. Ὁ Παπισμὸς ἐξεύγνυε πίστιν, δόγματα, λατρείαν εἰς τὸν δίφρον τῶν ἐπιγείων του συμφερόντων, κατεθλιβε καὶ λαοὺς καὶ ἡγεμόνας διὰ θεοκρατίας ὄντως Καλιφικῆς. Τοιαύτην δὲ πίεσιν ἀπολυτισμοῦ οὕτω δεσποτικῶς ἐπιβαλλόμενον, δὲν εἶδον οἱ νεήλυδες εὐγενεῖς εἰς τὴν πορείαν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, ἥτις ἀνέκαθεν ἀποστολικωτέρα διαμείνασα τήν τε ἀρχαιρεσίαν καὶ τὰς διαθέσεις, οὔτε δόγματα καὶ πελετὰς μετεκίνει, οὔτε τὸ ἄσυλον ἐβιάζε τοῦ συνειδότος, ὡς Θεοκάπηλος.

Πλὴν δὲ τούτου, καὶ ἕτερος λόγος συνετέλει. Περιτετραμμένοι οἱ εὐγενεῖς αὐτοὶ εἰς τὴν καλλιέργησιν τῶν τιμαρίων των, διέτριψαν ἐπὶ πολλοὺς μῆνας τοῦ ἔτους εἰς τόπους ἐνδοτέρους, μακρὰν τῆς πρωτευούσης καὶ τῶν πόλεων, εἰς ἀγροὺς ἀποστάτους, ὅπου αὐτοί τε καὶ τὰ τέκνα των οὔτε λειτουργίαν ἠκροάσθησαν Λατινικήν, οὔτε εἶδον Λατινεπισκόπου πρόσωπον. Μετὰ μικρόν, ἀπέβη ἡ σπάνις τῶν λατίνων ἱερέων οὕτως ἐπαισθητή, ὥστε, τυχόντος βαπτίσματος ἢ θανάτου, τινὲς τῶν ἥττον δεισιδαιμόνων Ἰταλῶν ἠναγκάσθησαν νὰ καταφύγωσιν εἰς τὴν πρόθυμον καὶ ἀνεξίθρησκον ὑπηρεσίαν Ἑλλήνων ἱερέων· ὅθεν προῆλθε κυκεὼν οἷος οὐδαμοῦ συνεβη

τῆς λοιπῆς Ἀνατολῆς· Ἱππόται, κατὰ τὰ ἔθιμα τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας βαπτισθέντες, νῦν μὲν ἐκοινώνησαν τοῦ τιμίου Σώματος εἰς λατινικὸν ναόν, ἄλλοτε δὲ ἀδιαφόρως μετέλαβον Αὐτοῦ ἐκ χειρὸς ὀρθοδόξου ἱερέως.

Εἶχεν οὕτω πλεονάσει τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας ἡ ἀδράνεια καθ' ὃν διεξερχόμεθα χρόνον, οὕτως ἐπίροβα πρὸς τὴν μητρόπολιν ἀνεφάνησαν τοῦ Ἀρχιεπισκοπείου τὰ ἐλείμματα. ὥστε τέλος προνοήματα ἐλήφθησαν εἰς ἀναστολὴν τῆς παραλυσίας. Ἔχομεν ὑπὸ ἀνάγνωσιν τρία ἔγγραφα, ἁρμοδίως τὰς σκέψεις μας διατρανοῦντα. Παραλείποντες τὸ πρῶτον, ὡς ἧττον πρόσφορον, ἀναφέρομεν ἀσμενέστερον τὰ δύο ἄλλα, εἰ καὶ κατά τινα ἔτη μεταγενέστερα. Ἐξ αὐτῶν θέλει ἐναργῶς προσανακύψει καί τι παρασιωπηθέν, ὅμως παραδοξώτερον· ὅτι δηλαδὴ ὁ κατ' ἀρχὰς ἀπρομελέτητος τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας προσηλυτισμὸς ἐνήργησεν ὀψιαίτερον ἐκ προμελέτης, εἰσεδύσεν ὀλίγον κατ' ὀλίγον, ἀπὸ τῶν παρῳστέρων τῆς νήσου, ἐντὸς αὐτῶν τῶν πόλεων, καὶ ὑπὸ τὰ ὅρματα αὐτῶν τῶν ἐπιτρόπων τῆς Δημοκρατίας.

«Διέτριβον πάλαι ποτε, (γράφει τῷ 1417 ὁ Δοὺξ Ἐνετίας Θωμᾶς Μοτσενίγος πρὸς τὸν Ἰάκωβον Γουσώνην, Κρήτης Ἀρμοστήν), διέτριβον τὸ πάλαι εἰς τὰ φρούρια (πόλεις) τῆς νήσου Κρήτης ἐφημέριοι Λατῖνοι τελοῦντες τὴν ἱεροπραξίαν ἐπὶ διατετιμημένῃ ἀμοιβῇ. Οἱ ἱερεῖς οὗτοι, μὴ ἀρκεσθέντες ἐφεξῆς εἰς τὴν ἀμοιβὴν αὐτήν, ἀπῆλθον τῶν φρουρίων, ἢ ἐνοριῶν, ζημίᾳ μεγάλῃ τῶν εὐγενῶν τιμαριούχων, καὶ λοιπῶν Λατίνων, ἐν τοῖς φρουρίοις ἐκείνοις ἐγκατοικούντων. Ὅθεν οἱ Λατῖνοι, ὑπὸ ἀνάγκης βιασθέντες, ἐβάπτισαν τὰ τέκνα των, ἐτάφησαν, ηὐλογήθησαν παρὰ Σχισματικῶν (Ἑλλήνων) ἱερέων, ὥστε μικρὸν κατὰ μικρὸν ἡ Καθολικὴ πίστις ἐξέλιπεν εἰς χώρας Λατινικάς, οἱ δὲ Λατῖνοι μετεβλήθησαν εἰς Ἕλληνας (et hoc modo Latini efficiuntur Græci)· τοῦθ' ὅπερ λίαν δυσάρεστον τῷ τε Θεῷ καὶ τῷ ἀνθρωπίνῳ λόγῳ (que res multum displicet Deo et humane rationi). Διό, πρὸς τιμὴν καὶ πλείονα δόξαν τῆς Αὐθεντίας μας, θεσπίζομεν ὡς ἑξῆς. Τὸ Ἡμέτερον Συμβούλιον θέλει διατάξει τὸν Δοῦκα Κρήτης, καὶ τοὺς λοιποὺς τῆς εἰρημένης νήσου διοικητάς, νὰ πέμψωσιν εἰς πάντα τὰ φρούρια ἱ-

κανοὺς καὶ δραστηρίους ἱερεῖς Λατίνους ὑπὸ τὸν αὐτὸν τῆς ἀρχαίας συνηθείας μισθόν. Ἐὰν δὲ ὁ μισθὸς αὐτὸς δὲν ἐξαρκέσῃ, αἱ ἐγχώριοι ἀρχαὶ θέλουσι προνοήσει, ὥστε οἱ ἐφημέριοι νὰ διαμείνωσιν ἄσμενοι, ὡς ἦσαν τὸ πρὶν. . . .» κτλ. (1).

Τὸ ἕτερον ψήφισμα ἐξεδόθη μετὰ ἑπτακετίαν τῷ 1425 προτάσει τοῦ Δουκὸς Κρήτης Φραγγίσκου τοῦ Λαυρεδανοῦ (ΡΘ'.).

«Ἐπειδὴ εἰς τὰς χώρας καὶ τὰ μέρη τῆς Ἀνατολῆς μας (Nostris Levantis) πολὺ ἡ Λατινικὴ πίστις ἠλαττώθη, ὅθεν οἱ Σχισματικοὶ χαυριῶσι καὶ θρασύνονται· ἐπειδὴ χρεωστοῦσας Ἐπισκόπων Λατίνων ὁρῶμεν τὰς ἐκεῖ Ἐπισκοπάς· ἐπειδὴ καὶ εὐσεβείας χάριν καὶ πρὸς τιμὴν τῆς ἱερᾶς Ἡμῶν λατρείας καὶ πρὸς διάδοσιν τῆς Χριστιανικῆς πίστεως, καὶ πρὸς ἔλαττωσιν ἅμα τῶν Σχισματικῶν, χρέος ἔχομεν περὶ τούτου νὰ προνοήσωμεν. Θεσπίζομεν ὡς ἑξῆς. Πάντες οἱ Ἐπίσκοποι τῶν ἐπέκεινα τοῦ Ἀδριατικοῦ κόλπου χωρῶν καὶ μερῶν Ἡμῶν, θέλουσιν ἐντὸς δεκαμηνίας ἐπιστρέψει εἰς τὰς ἕδρας των καὶ μονίμως ἐγκατοικήσει. Οἱ δὲ κατὰ τόπους Διοικηταὶ προστάσσονται (ἐὰν οἱ Ἐπίσκοποι τῆς σχετικῆς αὐτῶν διαιτοδοσίας δὲν ἐπανέλθωσιν ἐντὸς τῆς ὁριζομένης προθεσμίας) νὰ παραδώσωσι τὰς προσόδους καὶ πᾶν ὠφέλημα τῆς χηρευούσης Ἐπισκοπῆς πρὸς δύο ἐπιτρόπους οἵτινες θέλουσι μισθώσει ἑτέρους Ἐπισκόπους ἀντὶ τῶν ἀπειθούντων, πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς ἱερᾶς λειτουργίας, πρὸς ἐπισκεύασιν τῶν ναῶν, πρὸς κτῆσιν ἱερῶν σκευῶν . . .» κ.τ.λ. (2)

Προεδράμομεν ὀλίγα ἔτη, θελήσαντες δι' ἐγγράφων ἐπισήμων καὶ Δουκικῶν νὰ καταδείξωμεν τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀταξίαν τῆς τότε Λατινικῆς ἀποικίας. Ἔχομεν ὅμως πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ ἀποδείξεις ἧττον μὲν αὐθεντικάς, ἀλλ' ὡσαύτως ἀξιοπίστους, ληφθείσας ἐκ τῆς συγχρόνου χρονογραφίας. Κατὰ μαρτυρίαν τῶν Ἑνετῶν, ὁ ὀρθόδοξος κλῆρος, ἐμψυχωθεὶς ἀπὸ τῆς ἀδρανείας τῶν τε Διοικητῶν καὶ τῶν Ἐπισκόπων τῆς νήσου, ἤρξατο ἕως ἐξ ἀρχῆς τῆς ΙΔ' ἑκατονταετη-

---

1) Creat. Sacra. T. 2. χ' 373.
2) Αὐτόθι σελ. 375.

ρίδος νὰ κατηχῇ τοὺς παρεπιδήμους Λατίνους καὶ νὰ διαδίδῃ τῆς Ὀρθοδοξίας τὰ σπέρματα. Ἕλληνες ἱερεῖς, ζήλῳ ὑπερβολικῷ κινηθέντες, προσεποιήθησαν προθυμίαν εἰς τὴν ἀποστασίαν, χειροτονηθέντες δὲ Λατινεπίσκοποι, ἐπέσπευσαν δραστηρίως τὸ ἔργον τῆς προσηλυτεύσεως. Βέβαιον, ὅτι δι' Ἀποστολικῆς τοῦ Πάπα Οὐρβανοῦ Ε'. Ἐπιστολῆς, σταλείσης πρὸς τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Κρήτης τῷ 1368, ἀπαγορεύεται εἰς τὸ ἑξῆς *οἱουδήποτε Κρητὸς* ἡ εἰσαγωγὴ ἐν τοῖς τάγμασι τῶν κληρικῶν Λατίνων, ἀποκλείονται δὲ τῆς *Λειτουργίας* καὶ *πάσης Ρωμαϊκῆς ἱεροτελεστίας* ὅσοι αὐτόχθονες Ἐπίσκοποι, ἢ ἐν γένει *Γραικοκαθολικοί* (1).

Ὅθεν ἡ ἕως τότε ἀμέριμνος Σύγκλητος παρακινηθεῖσα, διέταξε, tam provide, quam catholice, τὴν ἔξωσιν ὅλων τῶν Σχισματικῶν Ἐπισκόπων, ὅσοι συνέδρευον εἰς Κρήτην ἐπὶ σκοπῷ τοῦ ἐξιδιοποιεῖσθαι Λατίνους, ἅμα δὲ τὴν κράτησιν τῶν ἰθαγενῶν ἱεραποστόλων, ἵνα μὴ διὰ τῆς προθυμίας τούτων διαδοθῶσι καὶ εἰς τὰς ἄλλας ἀποικίας τὰ ζιζάνια. Ἀλλ', ὡς φαίνεται, καὶ Πάπας καὶ Σύγκλητος ἀπέτυχον. Οὐχ' ἧττον Ἕλληνες Ἐπίσκοποι διέσπειρον ὑπὸ πρόσχημα λατινικὸν τὸ θανάσιμον φάρμακον τοῦ σχίσματος δηλητήριον, mortale schismatis venenum (2).

Διό, πάλιν ὁ Πάπας Γρηγόριος ΙΑ'. ἔγραψεν αὐστηρὰν Ἐγκύκλιον πρὸς τὸν Κρήτης Ἀρχιεπίσκοπον Πέτρον, ἀφέντα χηρεύουσαν καὶ ὅλως ἀνεπιμέλητον τὴν ἕδραν του. Νουθετεῖ ἡ ἐγκύκλιος αὐτὸν «νὰ θεραπεύῃ εἰς τὸ ἑξῆς προσεκτικώτερον τὴν Ἐκκλησίαν τῆς νήσου, ἔνθα πλεῖσται ὅσαι εἰσέφρυσαν καταχρήσεις, ὅπου τῶν ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων ἡ διαχείρισις περιέπεσεν εἰς χεῖρας Σχισματικῶν Ἑλλήνων, ἔνθα Γραικοὶ νέμονται τὰς συντάξεις τῶν ἱερέων, καὶ τοῦ κλήρου τὴν ἀναγκαίαν ἀρτοδοσίαν». Ἡ ἐγκύκλιος αὕτη συναπεστάλη καὶ πρὸς ἐννέα ἑτέρους Λατινεπισκόπους Κρήτης· ἐξεδόθη δὲ εἰς Λυεννῶνα, ὑπὸ χρονολογίαν 17 Ἀπριλίου 1375 (3).

---

(1) Creta Sacra, T. 2. ζ. 54.
(2) Αὐτόθι, σελ. 55.
(3) Raynaldus, Anno 1375. Num. 25.

Ἐκ τῶν δειγμάτων τούτων δὲν συμπαιραίνει καὶ αἰσθάνεται ὁ ἀναγνώστης σήμ τρόπῳ οἱ τῆς Ἰταλικῆς ἀποικίας εὐγενεῖς ἐπρόκοψαν βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον ἀπὸ τῶν λατινικῶν δογμάτων εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας; Θρησκευτικὴ ἀδιαφορία τῆς Δημοκρατίας, ἀπάθεια τῶν ἐγχωρίων λαῶν, διαφθορὰ Λατινοεπισκόπων, πλεονεκτήματα τῆς Ἀνατολικῆς πίστεως, ἀριλονεικητα, ἴσως δὲ μετὰ ταῦτα καὶ ζῆλος προσηλυτεύσεως τῶν ἀντοπίων, ἰδοὺ τὰ αἴτια τῆς σπουδαίας μεταβολῆς, ἣν νῦν ἐσχομεν νὰ σημειώσωμεν εἰς τὰ τέλη τῆς ΙΓ'. ἑκατονταετηρίδος! Ἦρκει, καθ' ἡμετέραν γνώμην, καὶ τῶν αἰτιῶν τούτων τὸ ἥμισυ.

Ἀλλ' ἀπὸ τῆς ΙΔ'. ἑκατονταετηρίδος καὶ εἰς τὸ ἑξῆς ἑτέρα τις ἀφορμὴ προστίθεται εἰς ὅσας ἐξεθέμεν ἄχρι τοῦδε σκέψεις καὶ μαρτυρίας· ἕτερός τις συνέρχεται λόγος, ἐξαιρέτως ἐπισπεύδων τὴν παρατηρουμένην μεταβολήν, λόγος πειστικὸς εἴπερ τις καὶ ἄλλος· ἐννοοῦμεν δὲ τὴν περιβόητον ἐκείνην μεταξὺ Καλλέργου καὶ Δημοκρατίας Συνθήκην, ἥτις ἀπὸ 1300 καὶ ἐφεξῆς εἰσάγει τρανῶν εἰς τὴν οἰκονομίαν τῆς ἀποικίας νεωτερισμόν. Ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ δὲν παρελίπομεν νὰ στιγματίσωμεν τὴν δουλοπρεπῆ τοῦ Μεγάλου Ἀποστόλου διαγωγήν. Ἀλλ' ἡ Συνθήκη τοῦ ἐκείνη περιεῖχε τὸν ὅρον τῆς ἐλευθεροφροσύνης. Τίς δ' ἀγνοεῖ τὴν δραστηριότητα καὶ συγχωνευτικὴν τῆς ἐλευθεροφροσύνης ἰδιότητα εἰς ἑτερογενεῖς ἢ ἑτεροθρήσκους κοινωνίας; Ἡ ἀπαγόρευσις τοῦ γάμου μεταξὺ εὐπατριδῶν, ἐχόντων καὶ ἀπέναντι τῆς μητροπόλεως, καὶ ἀπέναντι συνηθισμένων πάμπολλα κοινὰ συμφέροντα, εἶχεν ἀποβῆ ἐπαχθεστάτη. Εἶναι ἡ ἐπιμιξία νόμος φύσεως, νόμος ἐπιτακτικός, κατ' ἐξοχὴν εἰς κοινωνίας περιωρισμένας (1). Ὁ δὲ ὅρος τῆς Καλλεργείου Συνθήκης, ὅστις ἐπέτρεπε τὸν γάμον μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Λατίνων, ἔπαυσε τὰς συχνὰς παραβάσεις (2).

---

1) ΣΒΜ Συγγν. Μαρτυροῦσι τοῦτο ὅλαι σχεδὸν αἱ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου, ἀφ' ὧν, διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, ἐξέλιπεν ὁ λατινισμός. Ὅρα περὶ τούτου τὴν ἐν τῷ 90 φυλλαδ. τῆς Πανδώρας (σελ. 486) περίεργον ἀνέκδοτον τῆς ἐλληνίσεως τῆς οἰκογενείας Γκιζη.

2) Ὅρα τὰς σκανδαλώδεις καταχρήσεις εἰς ἃς ὁ Λατινικὸς κλῆρος τῆς

Ὡς ἐλύθη τὸ κώλυμα, οἱ μικτοὶ γάμοι συνεφωνήθησαν καὶ συνεκροτήθησαν, μεθ' ἧς συνήθως σπουδῆς ἀπολαμβάνεται ἀγαθὸν ἀπηγορευμένον. Ἐντὸς ὀλίγου αἱ ἑτερότητες φυλῆς καὶ θρησκείας ἐξηλείφθησαν. Γραικοὶ καὶ Ἰταλοὶ συμπαρευρέθησαν ἐν ταῖς αὐταῖς πανηγύρεσι καὶ ἐφεστίοις ἑορταῖς, ἐν τοῖς αὐτοῖς ἐθίμοις, ἐν τῇ αὐτῇ Ἐκκλησίᾳ. Κοινῆς δὲ πατρίδος πρὸς τοὺς πλείστους τῶν εὐγενῶν γενομένης τῆς Κρήτης, ἡ Ἰταλία παρεπέμφθη εἰς τὴν χώραν τῶν γενεαλογικῶν ἀναμνήσεων. Καὶ πολλὰ μὲν τῶν τιμαρίων, πρὸς Ἰταλοὺς ἀνέκαθεν προσνεμηθέντων, περιῆλθον διὰ κληρονομίας ἐν τῇ ἐξουσίᾳ Γραικῶν, τοιούτων ἐκ καταγωγῆς· οἱ δὲ περὶ τιμαρίων, καὶ εὐγενείας, καὶ διαδοχῆς θεσμοὶ οὕτως ἐκ τῆς συγχωνεύσεως τῶν ἑτεροτήτων συνεφύρησαν, ὥστε ἡ ἀποικιακὴ νομοθεσία ἀπέβη ἐν διαστήματι ἑξήκοντα ἐτῶν κυκεών.

Τὴν δὲ ἀταξίαν τῆς νομοθεσίας ἐκορύφωσε κατόπιν ἕτερον νεωτέρισμα· ἡ περιττὴ ἐπέκτασις τοῦ *Ἀνωτέρου Συμβουλίου* (οὕτως ἡ Σύγκλητος τῶν εὐγενῶν ἐκαλεῖτο)· ἐπέκτασις γενομένη διὰ τῆς εἰσαγωγῆς οὐ μόνον εὐπατριδῶν ἰθαγενῶν, ἀλλ' ἔτι καὶ χυδαίων. Προῆλθεν ἡ κατάχρησις ἐκ τῆς ἀδυναμίας τῶν ἐγχωρίων ἀρχῶν. Τὴν φιλοδοξίαν τῶν ἐντοπίων οἱ κατὰ καιροὺς Ἁρμοσταὶ παρατηρήσαντες, ἐπέτυχον πολλάκις νὰ κατευνάσωσι τὰς ἀποστασίας, εἰσαγαγόντες τοὺς πρωτουργούς, ἢ τοὺς ὑποκινητὰς εἰς τὸ Συμβούλιον τῶν εὐγενῶν. Ἠγνόει τότε ἡ Δημοκρατία τὴν παραίνεσιν τῆς βασιλίσσης Ἀγγλίας Ἐλισσάβετ πρὸς Ἐρρῖκον τὸν Δ'. «*Ὁσάκις ἀνακαλύψῃς συνωμοσίαν, ἢ καταβάλῃς ἀνταρσίαν, προσποιήθητι ἄγνοιαν πρὸς τοὺς συναιτίους ἢ ἀρχηγοὺς τῆς προδοσίας*». Ὅθεν, ἀνὰ μὲν ἑκάστην ἀποστασίας ἀπειλὴν ηὔξησεν ἀπροσδιορίστως τῶν ἐξηυγενισμένων ὁ ἀριθμός, πάλιν δ' εἰς τὸ τέλος τῆς ἀποστασίας, οἱ μὲν ἀμετάπειστοι τῶν ταραξιῶν ἀπηγχονίσθησαν, οἱ δὲ διαλλακτικώτεροι συμμετέσχον τῆς εὐγενείας.

Διό, ὁ ἀριθμὸς τοῦ Συμβουλίου ἐπλατύνθη τοσοῦτον ἕνεκα τῆς

Κερκύρας ἐξετράπη, ἰσχυούσης ἔτι τῆς κωλυσιγαμίας, ἐν τῷ πολλοῦ ἀξίῳ συγγράμματι τοῦ Κ. Ἑρμ. Λούντση· «Πολιτικὴ κατάστασις Ἑπτανήσου ἐπὶ Ἐνετῶν.»

δειλίας τῶν Ἀροστῶν. ὥστε ἡ ἀξία ἀπέβη κυτόχρημα ποταπή μάλιστα μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τῶν Ψαρομηλίγγων. ὅτε ἀγενεῖς καὶ χυδαῖοι ποιεστῶτες προσελήφθησαν εἰς διασκέδασιν τῶν ἐπαπειλουμένων θορύβων. Τέλος, ἡ κατάχρησις κατεμηνύθη καὶ εἰς Ἐνετίαν. Πρεσβείας παρὰ τῶν εὐγενῶν ἀποσταλείσης κατὰ τὸ 1355. ἐπὶ τῆς ἀρμοστείας Γοδεφρείδου τοῦ Μωροζίνου (Ο'.), ἡ Σύγκλητος τὸ ἄτοπον στιγματίσασα, ἀπεφάνθη, ὅτι ἐφεξῆς δὲν ἐπετρέπετο πρὸς τὸν Δοῦκα καὶ τοὺς συμβούλους του ἡ διὰ χάριτος εἰσαγωγὴ χυδαίων καὶ ἀναξίων (personarum in dignarum) εἰς τὸ Συμβούλιον. Εἰ δὲ κατὰ τύχην ἀνάγκη τις ἐπείγουσα ἀπήτει τοιαύτην ἐξαίρεσιν, ἔδει ὁ Δοὺξ νὰ προϋποβάλῃ τὴν πρᾶξιν εἰς τὴν ἔγκρισιν τῆς ἐν Ἐνετίᾳ κεντρικῆς ἀρχῆς (1).

Ἡ εὐτυχὴς τῆς αἰτήσεως ἔκβασις ἐνεθάρρυνε τοὺς καθεστῶτας εὐπατρίδας καὶ εἰς αἴτησιν τολμηροτέραν. Ἐζήτησαν νὰ ταχθῶσιν ἰσόβαθμοι τῶν Ἐνετῶν εὐγενῶν, ὡς τοιοῦτοι δὲ νὰ συμμερισθῶσι τῶν τῆς κοινῆς πατρίδος ὑπουργημάτων. Ἀλλὰ τοῦτο προφανῶς ὑπερέβαινε τοὺς ὅρους φρονίμου πολιτικῆς. Ἀπορριφθείσης τῆς παρατόλμου διαπρεσβεύσεως ἀπροσδέκτως καὶ μετ' ἀγανακτήσεως, προέκυψαν μεμψιμοιρίαι κατὰ τῆς Συγκλήτου. Κατώτεροι, λοιπόν, τῶν συνεδέλφων των εὐγενῶν ἐθεωροῦντο οἱ εὐγενεῖς τοῦ Χάνδακος! Ἐκπεπτωκότες τῆς μητρικῆς φιλοφροσύνης αὐτοὶ οἱ εἰς Κρήτην μεταναστεύσαντες Ἰταλοί! Ἡ φιλοτιμία τοῦ ἀποικιακοῦ Συμβουλίου ἐκινίσθη ταχέως ὑπὸ τοιαύτης ἀκαταδεξίας. Βουλῆς προτεθείσης ἀπεφασίσθη νὰ σταλῶσιν εἰς Ἐνετίαν εἴκοσι *Φρόνιμοι*, ἤτοι ἐπίτροποι (Savii), ὅπως, εἰς τὰς συνεδριάσεις τῆς ἀνωτάτης ἐξουσίας παρευρισκόμενοι, ὑπερασπίζωνται ἀποτελεσματικώτερον τὰ δικαιώματα καὶ συμφέροντα τῆς ἀποικίας. Βούλευμα ἀνήκουστον. ἀποβλέπον πλαγίως εἰς τὴν κατάργησιν τῆς Δουκικῆς ἐξουσίας· πρότασις καινοφανής, ἀπαραδειγμάτιστος εἰς τὰς ἕξεις τῆς Δημοκρατίας! Τὸ θέσπισμα διηγγέλθη προφορικῶς ὑπὸ δέκα τῶν συμψηφισάντων εὐπατριδῶν, οἱ μὲν λέγουσι πρὸς τὸν εἰρημένον Δοῦκα Μωροζίνην.

(1) Ὅρα τὸ κείμενον τοῦ ψηφίσματος εἰς τὸν Κορνέλιον, Τ. Β'. σελ. 213.

οἱ δὲ πρὸς τὸν ἀκολούθως ἁρμοστεύσαντα Μαρῖνον Γριμάνην (ΟΔ΄.).

— «Εἴκοσι *φρονίμους* ποθεῖτε νὰ πέμψητε εἰς Ἐνετίαν! ἀνεφώνησε σαρκάσας εἷς τῶν συμβούλων τοῦ Δουκός· καὶ τίς ἐξ ὑμῶν ἁπάντων ὁ φρόνιμος ἐνωπιον θεσπίσματος οὕτω παρανόμου;»

— «Πολλοί, ἐν οἷς κἀγώ, ἀπήντησε μετὰ σεμνοπρεπείας ὁ γέρων Μαρῖνος Γραδένικος, κἀγώ, ὁ οἰκτείρων τοὺς οἰηματίας καὶ αὐθάδεις νέους, ὧν ὁ μὲν ἐγκέφαλος περίφρακτος, τὸ δὲ στόμα ἀπύλωτον».

Ἔλαβε καὶ ἡ τρίτη αἴτησις τὴν αὐτὴν τύχην τῆς δευτέρας (1). Ἀπὸ τοῦδε σχίσμα διερράγη βαθύτερον μεταξὺ Κρητῶν καὶ Ἐνετῶν, ἀναμέσον ἀποικίας καὶ μητροπόλεως. Εἰς τοὺς προμνησθέντας χωρισμοὺς προσετέθη ὁ χείρων καὶ κινδυνωδέστερος τῆς ἀντιζηλίας. Ἀφ' ἧς στιγμῆς ὁ Σύγκλητος μετ' ἀγανακτήσεως ἀπέρριψε τὰς ἱκεσίας τῶν Κρητῶν περὶ ἀντιπροσωπεύσεως, ἱκεσίας κατ' ἀλήθειαν οὐ παραλόγους, οἱ Κρῆτες ἐνόμισαν ἑαυτοὺς ἀνεξαγοράστως παραδεδομένους εἰς τὴν αὐθαιρεσίαν τῶν ἁρμοστῶν, προσβεβλημένους εἰς τὸ πολυτιμότερον τῶν ἀποικιακῶν δικαιωμάτων, τὸ τῆς ἀμέσου παραστάσεως· διὸ ἔκλυτοι καὶ αὐτοὶ ἐντεῦθεν ἐθεωρήθησαν ἐξ ἀντικοπῆς ἀπὸ παντὸς καθήκοντος προερχομένου ἐκ τῆς πρὸς τὴν μητρόπολιν ὁρκοπιστίας των.

Τὴν ῥῆξιν ταύτην προσυπέθαλπον κατὰ σύμπτωσιν καὶ αἱ δυσχέρειαι εἰς ἃς εὑρίσκετο ἡ Ἐνετία. Ἀδρὰς ζημίας ὑφίσταντο κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας τὰ ἐξωτερικὰ συμφέροντα τῆς Δημοκρατίας. Νικηθεῖσα παρὰ τοῦ βασιλέως Οὐγγρίας Λουδοβίκου εἰς ἐπανειλημμένας συμπλοκάς, ἀπώλεσε μίαν τῶν ἀξιολογωτέρων ἀποικιῶν, τὴν Δαλματίαν, φρουρὸν τῆς Ἀδριατικῆς, καὶ προπύργιον τῆς θαλασσοκρατίας της. Ἐντὸς ὀλίγου προσαπέβαλε καὶ τὰ κατὰ Συρίαν ἐμπορικά της καταστήματα, ὅθεν ἦλθεν εἰς μεγίστην ἀδημονίαν. Οὐδ' ἔστησαν ἐνταῦθα τὰ δυστυχήματα. Ὁλοκλήρους στόλους αὐτῆς ἐδίωξαν, ἢ ἠχμαλώτισαν οἱ ἀδυσώπητοι Γενουῆται εἰς διάφορα μέρη τῆς Ἀδριατικῆς, ἠπείλησαν δὲ καὶ αὐτὴν τὴν ὑπερήφανον Ἐνετίαν, ἀναγκά-

(1) Cappelletti, St. Venez. T. 3 C. XVIII.

σαντες τοὺς κατοίκους νὰ διαμείνωσιν εἰς ἄμυναν διαρκῆ μεχρισοῦ καὶ τοὺς ὅρους τῆς εἰρήνης ὑπηγόρευσαν κατ' ἀρέσκειαν. Τρεῖς δ' ἐπάλληλοι συνωμοσίαι περιέσπασαν τὰ σπλάγχνα της καὶ συνετάραξαν τὰς βάσεις τῆς πολιτείας. Ἐπῆλθον ἀκολούθως ἡ πανώλης, ἡ ἀνταρσία καὶ ἡ ταπείνωσις τῶν πρέσβεών της εἰς Γενούην, εἰς Ἀβενιῶνα, εἰς Οὐγγρίαν, εἰς Αὐστρίαν, παρὰ τῷ αὐτοκράτορι. Ἐν συντόμῳ, ἡ Δημοκρατία, καθὼς καὶ ὁ Daru παρατηρεῖ, ἔτυχε κατὰ τὴν περίοδον ταύτην καθόλου σχεδὸν ἀποκεχωρισμένη τῆς Εὐρωπαϊκῆς χριστιανωσύνης· ἀπανταχοῦ δυσμένεια, πόλεμος, ὕβρεις, συμφοραί. Εἰς μὲν τὰς διαπραγματεύσεις της ἀτυχής, εἰς δὲ τὰς ἀποικίας της κυρίως προσβεβλημένη, εἰς δὲ τὸ ἐμπόριον ἐκπεπτωκυῖα, ἀνήσυχος δὲ τὰ μάλιστα διὰ τοὺς ἐσωτερικοὺς περισπασμούς. Τὸ δὲ πάντων δυσφορώτερον, εἶδε τοὺς ἐπιφθόνους Γενουήτας ἀπολαύοντας τῶν ἀτυχημάτων της, προκόπτοντας δὲ ὁσημέραι εἰς ἐπιρροὴν οὐ μόνον παρὰ τοῖς ἡγεμόσι τῆς Εὐρώπης, ἀλλὰ καὶ παρὰ Τούρκοις, ἐξαιρέτως εἰς Κωνσταντινούπολιν.

Οὕτως ἐχόντων τῶν Ἐνετικῶν, τῶν δὲ τιμαριούχων Κρήτης διατεθειμένων ὄντων πρὸς τὴν μητρόπολιν, ὡς ἐρρέθη ἀνωτέρω, συνέπεσέ τι δυσάρεστον εἰς Χάνδακα, ὅπερ ταχέως τὴν μεταξὺ κυρίων καὶ ἀποίκων ἀνακύψασαν ἀτυμφωνίαν μετέβαλεν εἰς ῥῆξιν ἀνεπικάλυπτον.

Ὁ λόγος ἐπανέρχεται ἐπὶ τὴν διακοπεῖσαν τῶν συμβάντων σειράν. Ὡς ἐκ τῶν δυσχερειῶν τῆς Δημοκρατίας τὰ δημόσια ἔργα πολλαχοῦ τῶν ἀποικιῶν ἦσαν ἐγκαταλελειμένα. Ἡ παλίρροια τῆς ἄμμου εἶχε τοσοῦτον ἐπιφράξει τὸν λιμένα τοῦ Χάνδακος, ὥστε καὶ ἐπίπονος καὶ κινδυνώδης ἀπέβαινεν ἡ εἰσόρμησις τῶν τριήρεων. Νέος τότε πόλεμος ἐπέκειτο, ὁ παρὰ τοῦ Πάπα Οὐρβανοῦ Ε'. κηρυχθεὶς κατὰ Τούρκων, προτροπῇ τοῦ βασιλέως Γαλλίας Ἰωάννου καὶ τοῦ τῆς Κύπρου Πέτρου τοῦ Λουσινιανοῦ (1). Ἀπαραίτητος λοιπὸν κα-

(1) Εἶναι ὁ Οὐρβανὸς αὐτός, τὸν ὁποῖ ν ἐπεσκέφθη εἰς Ῥώμην ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης ὁ Παλαιολόγος, ἐλπίσας βοήθειαν παρὰ τῶν Εὐρωπαίων ἡγεμόνων.

Χαϊρεδὶν Βαρβαρώσας

θίστατο ὁ καθαρισμὸς τοῦ ὅρμου διὰ τὴν ἐνδεχομένην Σταυροφορίαν.

Ἤγγιζεν εἰς τὸ τέλος τὸ ἔτος 1362. Ὁ Δούξ Λεονάρδος Δάνδολος (ΟΣΤ΄.) προτείνει τὸν καθαρισμὸν αὐτόν, αἰτούμενος συγχρόνως καὶ τὴν ἀναγκαίαν δαπάνην· ἀλλὰ τὸ Ἀνώτερον Συμβούλιον, ἔκδοτον ἤδη εἰς συστηματικὴν ἀντιπολίτευσιν, ἀποκρούει τὴν πρότασιν παμψηφεί. Εἴπομεν ὅτι τὰ πάθη ἦσαν ἀμφοτέρωθεν ἠρεθισμένα εἰς ὑπέρτατον βαθμόν· ἔτυχε δέ, πρὸς ἐπίτασιν διχονοίας, καὶ ὁ Δάνδολος ἀνὴρ ὀξύθυμος, γλίσχρος, ὁπωσοῦν τυραννικός. Ἡ ἀπόρριψις παροξύνει τὴν ὀργήν του. Ὅθεν, προσφεύγων εἴς τινα νόμον, πρὸ πολλοῦ πεσόντα ἐν ἀχρηστίᾳ, δι' οὗ ἠδύνατο καὶ ἀνεξαρτήτως τῶν ἐγχωρίων ἀρχῶν νὰ πράξῃ κατ' ἀρέσκειαν, τὴν μὲν ἐκτέλεσιν τῆς αἰτηθείσης ἐπισκευῆς διορίζει αὐτεπαγγέλτως· ὅσον δὲ διὰ τὴν χρειώδη δαπάνην, ὑποβάλλει εἰς ἐπίτηδες φόρον τὰ εἰσοδήματα τῶν πολιτῶν, καὶ τὸν φόρον αὐτὸν κηρύττει ἀνυπερθέτως εἰσπρακτέον, ὅπως λάβῃ ἀρχὴν ὁ καθαρισμός.

Διέπρεπεν εἰς Χάνδακα τότε μεταξὺ τῶν εὐγενεστέρων καὶ πλουσιωτέρων ἡ πολυμελὴς οἰκογένεια τῶν Γραδενίκων, καταγομένη ἐκ τοῦ Θωμᾶ ἐκείνου, ὅστις ἀπετέλεσε μέρος τοῦ πρώτου συλλόγου τῶν ἀποίκων, ἐλθόντων εἰς Κρήτην κατὰ τὸ 1211. Τὸ γένος τοῦτο εἶχεν εἰς διαφόρους κλάδους πολλαπλασιασθῇ. Οἱ πλεῖστοι, ἤδη παραδεχθέντες τὰ δόγματα τῆς Ἐκκλησίας μας, ἠγάπων τὴν πατρίδα τῆς ἐκλογῆς των μετὰ ζήλου νεοφύτων. Ἓν μέλος τῆς οἰκογενείας ταύτης, διακεκριμένον ἐπὶ παρρησιώδει φιλοπατρίᾳ, ὁ Τίτος, νέος εὔγλωττος ἄλλως τε καὶ θερμουργός, ἀγορεύει ἐν τῷ Συμβουλίῳ κατὰ τῆς αὐθαιρεσίας τοῦ Δουκός, ὑπὸ δὲ τοῦ ὁμωνύμου του Τίτου τοῦ Βενιέρου ἐνθέρμως ὑποστηριζόμενος παρακινεῖ τοὺς συνκδέλφους εἰς τὴν ἀντίστασιν. Ἡ παρακίνησις τῶν ῥητόρων ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὴν ἀνταρσίαν. Καὶ ὅμως ἐπικροτήματα χαιρετίζουσι τὴν πρότασιν.

Ἐντεῦθεν ἀπέβαινεν ὀλεθρία ἡ ἐλαχίστη χρονοτριβή. Ἡ ἐπανάστασις ἦτον ἀδιοργάνωτος εἰσέτι. Οἱ εὐγενεῖς λοιπὸν κατ' οἶκον συνκαθροιζόμενοι, προσυμβουλεύονται περὶ γενικῆς ἀποστασίας, καὶ πλὴν ἑνὸς τῶν παρόντων, ὅστις νίπτει τὰς χεῖράς του, συνωμνύοντο ἐπὶ τοῦ Ἐσταυρωμένου πάντες ὁμοθυμαδὸν νὰ συναγωνισθῶσιν ἕως θανάτου πρὸς ἀποβολὴν τῆς Ἐνετικῆς τυραννίδος. Εἰς τὸν ὁ-

κον δὲ αὐτὸν συμπεριλαμβάνονται οὐ μόνον οἱ πρεσβεύοντες τὴν Ἑλληνικὴν ὀρθοδοξίαν, ἀλλὰ, τὸ παράδοξον, καὶ τινες τῶν ἐπιμενόντων εἰς τὸν Λατινισμόν. Σύμπνοια κατὰ τὴν μισαλλόδοξον ἐποχὴν ἐκείνην σπανία, καὶ τολμῶμεν εἰπεῖν μοναδική. δυναμένη νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ὑπογραμμὸς φιλοπατρίας καὶ πρὸς μεταγενεστέρας κοινωνίας !

Διασκευασθείσης ἐν τάχει τῆς ἐπαναστάσεως, δέον ἔκρινον οἱ συνωμόται, πρὸς βεβαίαν καὶ πλήρη τῆς νήσου κατάληψιν, νὰ κυριεύσωσιν ἐξ ἀρχῆς τὸν Χάνδακα. Τοῦτο ἄλλως δὲν κατωρθοῦτο, ἢ διὰ τολμήματος αἱρνηδίου. Ἡ φρουτὶς ἀνετέθη πρός τινα συνάδελφον καὶ συνωμότην, ἄνδρα δραστήριον, καὶ ἐξ ὅλης ψυχῆς ἀποστρεφόμενον τοὺς Ἐνετούς, οὗ τὸ ἐπώνυμον ἤδη ἀπ' ὀγδοήκοντα ἐτῶν περιήρχετο Ἀνατολὴν καὶ Δύσιν. Ἦν δ' οὗτος ὁ Ἰωάννης Καλλέργης, στενὸς συγγενής, οἱ μὲν λέγουσι τοῦ Βάρδου, οἱ δὲ τοῦ Λέοντος Καλλέργου, ὁπωσδήποτε ἐξάδελφος ἢ ἀνεψιὸς ἑνὸς τῶν μαρτύρων τούτων τῆς Κρητικῆς αὐτονομίας· ὅμως, καθὼ πολίτης, φιλόδοξος, σπουδάρχης, εἰς δὲ τὰς ἐπιχειρήσεις βίαιος, σκληρός, καὶ τοῦ αἵματος ἀφειδής. Ὁ Ἰωάννης συνεσώρευσεν εἰς τὸν οἰκόν του λάθρα ὅσους ἠδυνήθη θεράποντας, πελάτας, φίλους, χωρικούς, ἕως διακοσίους τὸν ἀριθμόν, οὓς προητοίμασεν ἐπὶ συνθήματι εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ τολμήματος· προσλαβὼν δὲ καὶ τὸ τάγμα τῶν Τσακώνων, ὅπερ διὰ προσφορῶν καὶ ὑποσχέσεων ἐξηυμένισεν, ἔπεμψεν ἐξ ἀπροόπτου πρὸς τὸ ἀρμοστεῖον. Ἑβδομήκοντα ἕτεροι ἔνοπλοι ἀπηυθύνοντο συγχρόνως πρὸς τὸ φρουραρχεῖον, ἐπὶ σκοπῷ νὰ κυριεύσωσιν αὐτοσχεδίως τὴν ἀκρόπολιν.

Ἔφεγγε μόλις ὅτε ἐκίνησαν αἱ συνοδίαι. Οἱ περίπολοι, πτοηθέντες ἐκ τῆς ἀπροσδοκήτου στρατιᾶς, ἔσπευσαν νὰ ὑποχωρήσωσι πρὸς τὸ Παλάτιον, παρὰ τῷ Δουκί· ἀλλὰ μόλις τεσσαράκοντα ἐπέτυχον, οἱ πλεῖστοι ἢ συνελήφθησαν, ἢ ἐφονεύθησαν. Ὁ Ἰωάννης διεσκόρπισε τὴν φρουρὰν τῶν μεγάλων, συνέτριψε κλεῖθρα καὶ κιγκλίδας. Ἐλθὼν δὲ ὑπὸ τὰ παράθυρα τοῦ Δουκός, προσεκάλεσε τοῦτον καὶ τοὺς συμβούλους του εἰς συνδιάλεξιν. Ἄπειρον ἐν τούτοις πλῆθος ὑπὸ τοῦ θορύβου ἐξεγερθέν, εἶχε συρρεύσει ἐκ διαφόρων τμημάτων τῆς πόλεως. Ἡ Δουκικὴ Πλατεῖα, ἤδη κατακεφραγμένη

ἐκώλυε τὴν διάβασιν τῶν ἱππέων, εἰ ἀνελπίστως παρετύγχανον.

Ὁ Δούξ, ἰδὼν ἑαυτὸν ὑπὸ στάσεως φοβερᾶς περικυκλούμενον, καὶ πάντως ἀβοήθητον, προσέφυγεν εἰς τὴν ἄμυναν τῶν ἀδυνάτων· διέταξε νὰ σύρωσι τοὺς σιδηροῦς μοχλούς, καὶ νὰ ἐπιπακτώσωσι πᾶσαν ἔξοδον. Παρουσιασθεὶς δὲ ἡμίγυμνος εἰς τὸ ταύλωμα τοῦ Παλατίου, ὅθεν ἀκινδύνως ἠδύνατο νὰ δημηγορήσῃ, ἀνεφώνησεν ὡς λέγεται τὸ ἀποστολικὸν ἐκεῖνο «*Κρῆτες ἀεὶ ψεῦσται, γαστέρες ἀργαί.*» ᾧ προσέθηκεν ἀναμὶξ ἀπειλὰς καὶ παραινέσεις. Ἀλλ' ἐξεπλάγη, ἐπὶ κεφαλῆς τῶν Τσακώνων, οὓς ἐνόμιζε πιστοτέρους καὶ αὐτῶν τῶν Ἰταλῶν, ἰδὼν τὸν τρομερὸν Καλλέργην περιστρέφοντα τὸν ἵππον του. Διό, ἀφεὶς τὴν χαλεπότητα τοῦ ὕφους, ἤρξατο παραινεῖν τὸν στασιάρχην μειλιχίως καὶ πατρικῶς.

— «Πρὸς τί ματαιολογεῖς, γερόντιον; ἀνέκραξεν οὗτος· οὐδεὶς σὲ ἀκούει· ὁ θόρυβος πνίγει τὴν πασίγνωστον εὐγλωττίαν σου. Ἄλλως δὲ παρῆλθε τῶν συμβουλῶν ὁ καιρός.»

Ὁ Δοὺξ ἔνευσεν ἐπανειλημμένως θέλων νὰ ἐρωτήσῃ τὸν Καλλέργην τί ἐζήτει· οὗτος δὲ νοήσας·

— «Νὰ μὲ ἀπαλλάξῃς τῆς ἀνάγκης νὰ θραύσω τὰς θύρας, ἀπήντησε γεγωνυίᾳ τῇ φωνῇ· ἄλλως, δὲν ἐγγυῶμαι ὑπὲρ τῆς ἀσφαλείας τῶν ἐνδιαιτωμένων.»

Ὁ Δοὺξ ἠρνήθη ἅπαξ, ἠρνήθη δίς, πάλιν δ' ἤρξατο νὰ χειρονομῇ. Ἴσως ἐκαιροφυλάκτει περιμένων βοήθειαν ἐκ τοῦ φρουρίου.

— «Τρίτη καὶ τελευταία ἐρώτησις, ἐφώναξεν ὁ Ἰωάννης· ἀνοίγεις τὰς θύρας;»

— «Ὄχι, ὑπέλαβεν ὁ πολιορκούμενος, ἀχαλίνωτον ἐπαφεὶς τότε τὴν κηλίζουσαν ὀργήν· ἐὰν τολμᾷς, θρασύδειλε, σὺ αὐτὸς ἄνοιξον τῶν Δουκῶν τὴν ἕδραν· ἀναλογίσθητι, ὅμως, τ' ἀναπόφευκτα ἀποτελέσματα τῆς ἀπονοίας σου.»

— «Ἐμπρός, λοιπόν! εἶπεν ὁ Καλλέργης πρὸς τὸ ἀποστατῆσαν τάγμα· θὰ λάβῃ πέντε δουκάτα ἕκαστος ὑμῶν.»

Αἱ πεπασσαλωμέναι θύραι τοῦ Παλατίου κατεβλήθησαν μετὰ σύντονον προσπάθειαν, οἱ δὲ Τσάκωνοι, τοῦ ὄχλου συνακολουθοῦντος, εἰσέβαλον βαθμηδὸν εἰς τὴν εὐρύχωρον αὐλήν. Οἱ ἔνδον σωματοφύλακες παρέδωσαν τὰ ὅπλα· διὸ καὶ τρεῖς μόνοι ἐξ αὐτῶν ἐφο-

νεύθησαν, ὡς ὑπερεχόντως μισούμενοι παρὰ τοῦ λαοῦ. Ὁ Καλλέργης περιῆλθε πρῶτος ἁπάντων τὰ δωμάτια τοῦ Παλατίου εἰς ζήτησιν τοῦ Δουκός· ὡς δὲ εἶδεν αὐτὸν κάτωχρον, ἄναυδον, ἀμηχανοῦντα, ξιφήρης ὥρμησεν ἐπ' αὐτοῦ.

— «Τί κάμνεις; ἀνέκραξεν ὁ Τίτος Γραδένικος, κατασχὼν ὄπισθεν τὸν βραχίονα τοῦ συνωμότου· δὲν εἶναι συμφώνως πρὸς τὰ ἐπιταχθέντα ὁ σκοπός σου. Ἡ ζωὴ τοῦ γέροντος τούτου ἔσεται πολύτιμον ἐχέγγυον εἰς τὰς χεῖράς μας.»

Ὁ γέρων ἐσώθη, ἀλλ' ἐπιμόνως ἀπεποιήθη νὰ παραδώσῃ τὰς χεῖρας εἰς τὰ δεσμά.

— «Οὐδὲ τοῦτο θέλω ἐπιτρέψει, προσέθηκεν ὁ Τίτος· ἀνάξιον πρέπει αἱ πέδαι πρὸς αὐτόν. ἀξιωματικὸν ἐλευθέρας πολιτείας, καὶ πρὸς ἡμᾶς αὐτούς.»

Τὸ Δουκικὸν ἀρχεῖον, ἡ Βίβλος τῶν Ἐγγραφῶν, ἡ μετὰ τῆς Συγκλήτου ἀλληλογραφία κατεσχέθησαν· τὰ σύμβολα τῆς Δημοκρατίας ἀπεκαθηλώθησαν· ὁ δὲ θρόνος τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς Ἐνετίας, ὁ χρυσοβαρὴς αὐτός, εἰς τοὺς πόδας τοῦ ὁποίου γονυκλινεῖς προσέπεσαν ὁ Ἀλέξιος Καλλέργης καὶ οἱ ἀπόγονοί του, ὁ ἄλλοτε φοβερὸς αὐτὸς θρόνος, ἀπὸ τοῦ ἐξώστου εἰς τὰς πλάκας τῆς αὐλῆς ἐκφενδονισθείς, συνετρίβη καὶ κατεπατήθη ὑπὸ τοῦ φρενάσσοντος πλήθους. Τὸ θησαυροφυλάκιον διεφυλάττετο ἀνέκαθεν εἰς τὸ ἀρμοστεῖον· οἱ συνωμόται κατέλαβον αὐτό. Ἐντεῦθεν ὁ Καλλέργης ἀποχωρήσας, πρῶτον μὲν ἀρίκετο εἰς τὰς φυλακάς, ὅθεν ἔλαβε τοὺς ἐγκλείστους, εἶτα δὲ περιελθὼν τοὺς στρατιωτικοὺς σταθμούς, τοὺς μὲν ἀξιωματικοὺς κατεκράτησε, τοὺς δὲ στρατιώτας ὅλους ἀφώπλισε. Τέλος, τὰς οἰκίας τῶν νομιζομένων ὑπόπτων ἐπισκεφθείς, ἄλλους μὲν ἀδικάστως ἐξώρισεν, ἄλλους δὲ δορυφορουμένους παρέπεμψεν εἰς τινα πύργον τοῦ προαστείου, ὃν μετέβαλεν εἰς δεσμωτήριον.

Ἦν ὥρα χειμῶνος (παραμονὴ τῶν Ἐπιφανείων), ἡ δὲ ἡμέρα ψυχρὰ καὶ ὑετώδης. Ὁ Δούξ Λεονάρδος (ἀπόγονος τοῦ Δανδόλου ἐκείνου, ὅστις παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος Ἐμμανουὴλ Κομνηνοῦ ἐκτυφλωθείς, ἐξεδικήθη καταργήσας τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον Κωνσταντινουπόλεως), ὁ Δούξ, λέγομεν, καὶ οἱ δύο του σύμβουλοι, Στέφανος Γα-

δίνικος ἢ Γραδενίγος. καὶ Ἰάκωβος Διέδος, διέβησαν τὴν Δουκικὴν ὁδὸν ἀσκεπεῖς ἡμίγυμνοι. ριγῶντες, συρόμενοι ὡς κακοῦργοι. Διπλοῦς στοῖχος στρατιωτῶν ἦγεν αὐτοὺς εἰς τὴν φυλακήν· πανταχόθεν δὲ ὄχλος συμπεπυκνωμένος. οἰστρηλατούμενος πολῖται τοῦ Χάνδακος. κάτοικοι τῶν προαστείων. χωρικοί. ἱερεῖς, καλόγηροι, γυναῖκες, παῖδες. γυμνὰς ἀνατείνοντες τὰς χεῖρας ὡς δαιμονιῶντες καταμηνύοντες τὰ κεφάλαια τῆς ἐνοχῆς τῶν ἐκπτώτων. αἰτούμενοι τῶν θανάτων των (καὶ τίνα θάνατον ! τὸν δι' ἀγχόνης). ἐπισωρεύοντες ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῶν ἀθρόα τῶν προκατόχων των τὰ κακουργήματα.

«Σχοινία ! φέρετε σχοινία ! ἐκραύγαζον μυρίαι φωναί· νὰ κρεμασθῶσιν οἱ τρεῖς λῃσταί ! Ἂς χορεύσωσι καὶ αὐτοὶ τὸν Πηδηκτόν. κατὰ τὸ ἔθος τῆς πατρίδος των ! Ἄρχοντες. διατί ζῶντας ἀφίνετε τοὺς κακούργους τούτους ; Δὲν εἶνε τάχα οὗτοι οἱ αἴτιοι τοῦ θανάτου μυριάδων χριστιανῶν ; Σχοινία. βρόχοι ! Εἰς τὴν ἀγχόνην !» Ὁ δοὺξ τὴν ὠχρότητα τοῦ ἐπιθανάτου ἔχων εἰς τὸ πρόσωπον. οὐδὲ κἂν ὕψωσε τὸ βλέμμα καθ' ὅλην τὴν φρικαλέαν πομπήν. Ἐπορεύθη ὡς πλοίαρχος ναυαγήσας. ὅστις ἀπολέσας πᾶσαν ἐλπίδα σωτηρίας παρέδωκεν ἤδη ἑαυτὸν εἰς τὴν λύσσαν τῶν κυμάτων. Ἔπαθον δὲ οὐκ ὀλίγα καὶ εὐγενεῖς καὶ στρατιῶται μέχρι τοῦ δεσμωτηρίου. Τέλος δὲ διὰ ῥητῶν ὑποσχέσεων κατευνάσαντες οὗτοι τοῦ ὄχλου τὴν εὐμετάπειστον ἀνυπερθεσίαν, σώους ἐνέβαλλον τοὺς κατασχέτους εἰς τὸ σκοτεινότερον τοῦ πύργου.

Ἐνῷ ταῦτα συνέβαινον ἔξω. οἱ προὔχοντες ὅλοι Συμβούλιον ποιοῦντες ἐν τῷ Δουκικῷ Παλατίῳ. ἔρριπτον τὰ θεμέλια τῆς πολιτείας των. Ἐκ τοῦ συλλόγου τῶν εὐγενῶν τριακονταπέντε ἐξελέχθησαν διὰ ψήφου γενικῆς εἰς Συντακτικὴν Ἐπιτροπήν· οὗτοι δέ. δόντες ὅρκον πιστότητος καὶ εἰλικρινείας πρὸς τὸν σύλλογον. ἐπεδόθησαν αὐθωρεὶ εἰς τὴν ἐργασίαν. Καὶ πρῶτον μὲν συνέταξαν εἰς ἓξ κεφάλαια τὸ Καταστατικὸν Ψήφισμα μετὰ τῶν ἐπειγόντων προνομίων τῆς πολιτείας. εἶτα δὲ διὰ ψήφου μερικωτέρας ἐκ τοῦ κόλπου αὐτῶν ἐξελέξαντο ἑνδεκαμελῆ Κυβέρνησιν. τουτέστι τὸν Δοῦκα Κρήτης. καὶ δέκα συμβούλους. Τὰ ἀρχεῖα τῆς Μαρκιανῆς βιβλιοθήκης διασώζουσιν οὐ μόνον τὰ ὀνόματα τῆς ἑνδεκαμελοῦς

αὐτῆς Κυβερνήσεως. ἀλλὰ καὶ τὰ λοιπὰ εἰκοσιτέσσαρα τῆς Συνταξικτικῆς ἐπιτροπῆς. Παραδιδοντες αὐτὰ εἰς τὴν μνήμην τῶν μελλόντων τῆς Ἑλλάδος ἱστορικῶν. εὔλογον κρίνομεν. ἀκριβογραφίας χάριν. νὰ παραδεχθῶμεν τὴν χρῆσιν τῆς Ἰταλικῆς γλώσσης ἐν ᾗ παρὰ τῶν τότε ὑπομνηματιστῶν διεφυλάχθησαν.

Δοὺξ τῆς Πολιτείας.

1. Marino Gradenigo. ὁ καὶ *Φρίντμος* ἐμφαντικῶς προσονομασθείς.

Σύμβουλοι αὐτοῦ.

2. Tito Gradenigo,
3. Tito Venier.
4. Giorgio da Molin.
5. Francesco Muazzo.
6. Marco Corner,
7. Pierro Gallina.
8. Marco Fradello,
9. Andrea Pandoleo.
10. Pamparino Quirin,
11. Bartolomeo Grimani.

Τὰ λοιπὰ 24 μέλη τῆς Συνταξικτικῆς Ἐπιτροπῆς.

12. Giovanni Gradenigo, el Grasso (ἀδελφὸς τοῦ Τίτου συμβούλου).
13. Leonardo Gradenigo, } ἀδελφοὶ φέροντες καὶ τὴν τῶν Καλ-
14. Francesco Gradenigo. } λεργῶν ἐπωνυμίαν.
15. Antonio Gradenigo, } ἀδελφοί.
16. Nicoletto Gradenigo }
17. Marco Gradenigo, el Spiritolo,
18. Maffio Gradenigo,
19. Antonio da Molin, el Codeta,
20. Zanachi da Molin.
21. Marco Corner, la Colzina,

22. Domenico Corner, el Verzo,
23. Andrea Corner, de la casa mazor.
24. Ferangola Corner.
25. Filippo da Vigonza.
26. Zanachi da Vigonza.
27. Gerardo Venier,
28. Piolato Muazzo,
29. Zanachi d'Erizzo,
30. Giorgio Barbo,
31. Lorenzo Barbarigo,
32. Rigrazio Quirini,
33. Angelo Barozzi, dalla Cania.
34. Angelo Balbi,
35. Angelo Adoldo.

Ἰδοὺ καὶ τὸ Καταστατικὸν τῆς πολιτείας ψήφισμα, ὅπερ αὐθημερὸν ἐν τῷ πάπῳ καὶ σάλπιγγξιν ἐδημοσιεύθη περὶ τὴν πόλιν.

«Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.» «Ἔτει Κυρίου 1363, μηνὶ Ἰανουαρίῳ, ἡμέρα πέμπτη.»

«Ἐκ Χάνδακος νήσου Κρήτης.»

«Ἐπειδὴ, κοινῷ ζήλῳ καὶ συνεργίᾳ τοῦ Συλλόγου τῶν τιμαριούχων, τῶν κληρικῶν, καὶ λαϊκῶν τῆς νήσου Κρήτης, κατηργήθη ἐσαεὶ ἡ ἐπὶ τῆς νήσου αὐτῆς κυριαρχία τῆς Ἐνετικῆς Δημοκρατίας· καὶ ἐπειδὴ τὴν ἤδη καταργηθεῖσαν κυβέρνησιν δέον ἕτερα νόμιμος κυβέρνησις νὰ διαδεχθῇ πρὸς ἀσφάλειαν τῆς νήσου, καὶ πρὸς εὐημερίαν τῶν ἐγκατοίκων, διό, τὸ Ἀνωτέραν Συμβούλιον, συνελθὸν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ τοῦ Χάνδακος εἰς σύσκεψιν προνοητικὴν καὶ παμμελῆ, ἐψήφισε καὶ θεσπίζει ὡς ἑξῆς.

«Ἀ. Ἡ νῆσος Κρήτη μετὰ παντων τῶν πόλεων φρουρίων καὶ ἐξαρτημάτων της, λαϊκῶν τε καὶ ἐκκλησιαστικῶν, κηρύττεται ἀπὸ τῆς σήμερον Δημοκρατία αὐτοκρατής, ἀδέσποτος, ἀνεξάρτητος, ὑπὸ τὴν σεπτὴν προστασίαν τοῦ Ἁγίου καὶ θαυματουργοῦ Τίτου, ἀποστόλου καὶ πάτρωνος τῆς νήσου αὐτῆς.»

«Β'. Ὑπέροχος καὶ κυρία τῆς Γαληνοτάτης Κρητικῆς Δημοκρατίας θρησκεία ἀναγορεύεται εἰς τὸ ἑξῆς ἡ ἱερωτάτη τῶν Ὀθωμανῶν Γραικική.»

«Γ'. Διὰ ἡ σημαία τῆς Ἑνετικῆς πολιτείας εἶναι καὶ ἔσεται ἀπὸ τοῦ νῦν καταργημένη, ἀντὶ δ' αὐτῆς ἀπανταχοῦ τῆς νήσου ἀναπεταννύεται ἡ ἐθνικὴ τοῦ Ἁγίου Τίτου, μόνον νόμιμον, ἐπίσημον, σεβαστὸν σύμβολον τῆς σήμερον κἀκεῖθεν ἐγκαινιζομένης αὐτονομίας.

«Δ'. Μέχρι προνομίματος περαιτέρου ἡ ἡγεμονικὴ τῆς Κρητικῆς Δημοκρατίας παράστασις ἀναπαύσεται παρὰ τῆς Συγκλήτου ὅλης πρὸς τὸν Ἐνδοξώτατον καὶ Συνετώτατον Μαρῖνον Γρανίδικον Βαϊάρδον, Δοῦκα, καὶ πρὸς τοὺς ἐκλαμπροτάτους δέκα εὐγενεῖς Συμβούλους του (Ἔπονται τὰ ὀνόματα). Τούτοις θέλουσιν ἀπονείμει τὴν πρέπουσαν εὐλάβειαν, πίστιν, καὶ ὑποταγὴν σύμπαντες ἀδιακρίτως οἱ ὑπήκοοι τῆς πολιτείας.»

«Ε'. Ὁ εἰρημένος Δοὺξ μετὰ τῶν συμβούλων του θέλουσιν ὅσον οὔπω καθυποβάλει πρὸς τὴν Σύγκλητον σχέδιον κυβερνητικοῦ Ὀργανισμοῦ.

«ς'. Κηρύττονται δὲ προδόται τῆς Κρητικῆς Δημοκρατίας, καὶ ὡς τοιοῦτοι θανάτῳ ζημιοῦνται.

«1) Ὅσοι, εἴτε διὰ λόγου, εἴτε διὰ ἔργου, εἴτε ἀμέσως εἴτε πλαγίως καὶ ὁπωσδήποτε, ἐναντιωθῶσιν εἰς τὰς διατάξεις τοῦ δε τοῦ ψηφίσματος, καὶ εἰς τὰ προσεχῶς δημοσιευθησόμενα θεσπίσματα τῆς ἀναγορευθείσης ἤδη πανσεβάστου Ἀρχῆς.»

«2) Ὅσοι, εἴτε ἀμέσως, εἴτε πλαγίως, καὶ ὁπωσδήποτε, προτείνωσιν εἰρήνην μετὰ τῆς Ἑνετικῆς Δημοκρατίας, ἢ συμβιβασμοὺς δυναμένους νὰ προσλάβωσι καθόλου ἢ ἐν μέρει τὴν αὐτονομίαν καὶ πλήρη ἀνεξαρτησίαν τῆς Γαληνοτάτης Κρητικῆς πολιτείας.

«Δόξα, τιμή, προσκύνησις πρὸς τὸν θαυματουργὸν Τίτον, προστάτην τῆς ἡμετέρας αὐτονόμου πολιτείας τῆς Νήσου Κρήτης.»

(Ἔπονται αἱ ὑπογραφαὶ τοῦ Δουκὸς [Ἐγὼ Μαρῖνος Γραδίνικος ἐλέῳ Θεοῦ Δοὺξ Κρητῶν], τῶν δέκα συμβούλων του, ἐφεξῆς δὲ τῶν 24 μελῶν τῆς Συντακτικῆς Ἐπιτροπῆς, καὶ δύο Καγκελλαρίων).

Πρόδηλον ἐντεῦθεν τὸ σχῆμα τῆς ἐγκαθιδρυθείσης Δημοκρατίας·

Οἴμοι! ποῦ ὁ ὑπὲρ τῆς Ἑνώσεως ζῆλος; Ποῦ ἡ εὐλάβεια τῶν Στεφανιτῶν, τῶν Ἀργυροπούλων, τῶν Χορτατσῶν πρὸς τὴν Βυζαντινὴν μοναρχίαν; Γίνεται μὲν ἐνταῦθα μνεία σημαίας *Ἐθνικῆς ἀλλ'* ἀντὶ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ λέοντος, συμβόλου ἐθνότητος παρουσιάζεται ὁ Ἅγιος Τίτος.

Ἀληθές, ὅτι ἀπὸ βασιλείας τοῦ Καντακουζηνοῦ θάρρος καὶ ἐμπιστοσύνην μεγάλην δὲν ἐνέπνευσεν ἡ Αὐλὴ Κωνσταντινουπόλεως. Εἰς τὰς πεποιθήσεις τῆς ἀνωτέρας τάξεως τοῦ γένους ἡμῶν, μάλιστα ὅπου κατῳκίσθησαν Ἐνετοὶ καὶ τοπάρχαι Σταυροφόροι, συνέβησαν ἤδη ἀλλόκοτοι μεταβολαί. Ἡ συνεπιμιξία καὶ τὰ ἤθιμα τῆς Δύσεως, οἷον ἱππικοὶ ἀγῶνες, γυναικολατρεία, ἐρωτικὰ δικαστήρια, θεσμοὶ καὶ τελεταὶ τῶν ἱπποτικῶν ταγμάτων, ἱεροσολυμιτικὴ νομοθεσία, ταῦτα καὶ ἄλλα παρείσακτα, εἰσήγαγον εἰς τὰ ἤθη, εἰς τὰς γνώμας, εἰς τὴν γλῶσσαν αὐτὴν τῆς τότε κοινωνίας τῶν Φραγγαρχόντων τροπήν τινά, ἢ μᾶλλον νόθευσιν ἀξιοσημείωτον. Τίς τότε δὲν ἠκροάζετο μετὰ θαυμασμοῦ τὰς ἐκ τῆς ὀργώσης Ἰταλίας ἐρχομένας φήμας περὶ γενικῆς κατασβέσεως μονομαχίας καὶ δεσποτισμοῦ; Τίς δὲν ἀνεθέρμαινε τὴν φαντασίαν ἐν τῇ ἀναγνώσει τῶν Γαλλικῶν ποιημάτων καὶ μυθιστορημάτων, ἀκουράστως μεταφραζομένων εἰς τὴν ἁπλοελληνικήν. Ἡ ἀττικὴ διάλεκτος τῆς Βυζαντινῆς Σχολῆς εἶχεν ἤδη χάσει παλλοὺς ὀπαδοὺς καὶ ζηλωτάς. Ὑπὸ τοῦ Σταυροφορικοῦ ρεύματος παρασυρθέντες, πλεῖστοι τῶν εὐφυεστέρων εὐπατριδῶν, ἐκ τῆς ἱππομαχίας ἐπιστρέφοντες, ἐπροτίμησαν, ἀντὶ τῆς ἐπιπόνου ἀναγνώσεως τῆς Ἰλιάδος καθ' Ὅμηρον, ἢ κατὰ Δίκτυν, ἢ κατὰ Τζέτζην, τὴν προχειροτέραν ἀνάγνωσιν τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου κατὰ τὸν Γάλλον ραψῳδὸν Benoît de Sainte More, ἢ κατὰ τὸν Γερμανὸν Herbert von Fritslar, μεταγλωττισθέντας νεοελληνιστί. Ἐν λόγῳ αἱ παραδόσεις τοῦ Βυζαντινοῦ μεσαιῶνος ἀπηχαιώθησαν. Λογισμοὶ νεώτεροι ἐδελέασαν τὰ πνεύματα. Ἡ δὲ κατάστασις τῆς γεηραυχίας αὐτοκρατορίας τοῦ Κωνσταντίνου συνεπηύξανε τὴν πρὸς τὸν νεωτερισμὸν ροπήν. Ἀφ' ἑνὸς μὲν οἱ ἐσωτερικοὶ περισπασμοί, αἱ ἐθνοκτόνοι διχόνοιαι τῶν μεγιστάνων, τὸ μεταξὺ Καντακουζηνοῦ καὶ βασιλίσσης Ἄννης σχίσμα, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ δυσπρεπὴς συμμαχία τῆς εἰρημένης Αὐλῆς μετὰ τῶν Ἐνετῶν, αἱ συνεχεῖς καὶ βαρύταται ζημίαι, ἃς

οὐ μόνον κατὰ τὸν πόλεμον, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν εἰρήνην ἐπήνεγκον οἱ Γενουῆται πρὸς τὴν νοσοῦσαν Βυζαντινὴν ἐπικράτειαν, ταῦτα καὶ ἕτερα ἔτι κακὰ ἐχαύνωσαν σφόδρα τὸν ὑπὲρ τῆς Ἑνώσεως ἐνθουσιασμόν.

Ἔπειτα : τίς δὲν ἔβλεπε τοῦ Ὀτμάνου τὸν διάδοχον προβαίνοντα ἀψοφητὶ πρὸς τὴν ἑτοιμοθάνατον αὐτοκρατορίαν, ὡς πρὸς κλίνην ἀγωνιώντος ἄγγελος θανάτου ; Οἱ πρώην ἄποικοι Βυζαντινοὶ καὶ Ἕνετοὶ ἐπροτίθεντο νὰ οἰκοδομήσωσιν εἰς Κρήτην οἶκον ἀκράδαντον, πολιτείαν αἰωνόβιον. Ἠσπάσθησαν δὲ τὸ δημοκρατικὸν σχῆμα, διότι ἡ δημοκρατία ἦτο ἐν ἕξει τὰς ἡμέρας ἐκείνας· ἡ ἀριστοκρατικὴ ὑπωννοεῖτο. Δημοκρατίαν ἔχουν εἰς Γενούην, εἰς Πίσαν, εἰς Φλωρεντίαν, εἰς Σιέννην εἰς Περουσίαν (Perugia), εἰς Ἅγιον Μαρῖνον, εἰς Ραγούζαν, εἰς Ἀμάλφην, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ πλησιέστερον, εἰς Χίον, ὅπου ἐσχάτως οἱ Ἰουστινιανοὶ κατωκίσθησαν· ἀπανταχοῦ τῆς Ἰταλίας τάσις πρὸς τὴν δημοκρατίαν.

Τοιοῦτον λοιπὸν ζηλεύσαντες ὑπογραμμόν, κατεσιώπησαν τὴν αὐθεντίαν τῶν πατρίων παραδόσεων. Ὅθεν κόψαντες τὸ νῆμα, ὅπερ ἐξ αἰῶνος συνῆψε τὴν νῆσον Κρήτην πρὸς τὴν πολιτικὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν κηδεμονίαν τῆς Βυζαντινῆς μητροπόλεως, ἐνεκαθίδρυσαν τῆς μεσαιωνικῆς Ἰταλίας τὸν νεωτερισμόν.

Καὶ ὅμως, εἰς τοὺς τῆς Ἰταλομόρφου πολιτείας αὐτῆς, πνεῦμα Ἑλληνικόν, πνεῦμα ἀνατολικὸν καὶ ὀρθόδοξον ἐνεφώλευεν· ἀντίθεσις ἐπίσυχνος εἰς τὰ ἄμορφα ἔτι καὶ οὕτως εἰπεῖν ἀνεπισφράγιστα ἤθη, ἔθιμα, ῥητορήματα τῶν καιρῶν ἐκείνων. Τὰ μέλη τοῦ ἀρτισυστάτου Δουκικοῦ Συμβουλίου ἐπρέσβευον πατρόθεν τὰ δόγματα τῆς Ἐκκλησίας μας. Τρεῖς ὅμως αὐτῶν, ἐξ ὧν καὶ ὁ δοὺξ Γραδένικος, ἄτοπον τὴν ἑτεροδοξίαν κρίναντες ἐξωμοσαν κύθωρεὶ τὸν Λατινισμόν, καὶ τὴν ὁμολόγησιν τοῦ ἑλληνικοῦ *Πιστεύω* ἔγγραφον παρέδωκαν εἰς τὰ πρακτικὰ τῆς ἡμέρας (1). Τὸ παράδειγμα τούτων ἔθηξε καὶ ἑτέρων εὐπατριδῶν τὴν *ἐθνικὴν* φιλοτιμίαν, διότι ἡ λέξις Ἔθνος (Nazione) ἀνεπήδησεν ἀμέσως ἐκ τοῦ σταλακτηρίου τῶν ἱστορικῶν ἀναμνήσεων. Ὁλόκληροι οἰκογένειαι Λατίνων ἐσπευσαν

(1) Cappelletti, St. Venez. T. 4. Cap. XV. p. 377.

ν' ἀρνηθῶσι τὸ ἔσχατον στίγμα τοῦ Ἐνετισμοῦ, παραδεχθεῖσαι τὰς παραδόσεις τῶν πατέρων (1).

Ἡ μητρόπολις τοῦ Χάνδακος, τῇ μνήμῃ τοῦ Ἁγίου Τίτου ἀνέκαθεν ἀφιερωμένη, καὶ τὸ πρὶν Λατινική, διὰ σπουδῆς ὑπὸ τοῦ Ἀρχιπρεσβυτέρου Ἀγαπίου ἁγνισθεῖσα, καὶ εἰς Ἑλληνικὴν μεταβληθεῖσα, ἐγένετο πάνδημον κατηχητήριον. Οἷα πραγμάτων ἀπροσδόκητος μεταλλαγή! Πομπὴν μεγάλην καὶ πολυδάπανον εἰς τιμὴν τοῦ πάτρωνος ἐτέλουν συνήθως οἱ Ἐνετοὶ κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν. Μετὰ τὸν ὕμνον τῆς ἑορτῆς «Christus vincet. Christus regnat.» ἐτυνίζοντο τὰ πολυχρόνια πρὸς τὸν Σεβασμιώτατον totius Regni Cretœ Ἀρχιεπίσκοπον· τότε δὲ ὁ ὀρθόδοξος Πρωτοπαπᾶς, ἐν ἱερᾷ στολῇ καὶ ὑπὸ παντὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ κλήρου ἀκολουθούμενος, προσήρχετο ἐνώπιον τοῦ Λατινεπισκόπου καὶ ἔκλινε μέχρις ἐδάφους τὴν κεφαλήν, περιμένων διὰ τῆς εὐλογίας τὴν ἄδειαν τῆς ἀνορθώσεως. Διάφορος, ὅμως, ἡ παροῦσα τελετή.

Ὁ μέγας κῶδων τῆς μητροπόλεως ἀφιέρωμα πρόσφατον τῆς Ἐνετίας, ἐσήμανεν ὀρθρινὸς τὴν ἑόρτασιν Ἑλληνικῶν Ἐπιφανείων μετὰ παρέλευσιν ἑκατὸν ἑξήκοντα ἐτῶν. Οὐδέποτε κατεφράχθη ὁ ναὸς ὑπὸ τοσαύτης συρροῆς ἀνδρῶν, γυναικῶν, παίδων· ὁ δοὺξ Γραδίνικος μετὰ τῶν συμβούλων του καὶ λοιπῶν προὐχόντων ἔστη ἀριστερόθεν τοῦ εἰκονοστασίου, φορῶν τὴν κοκκίνην τῆς ὑπερτάτης ἀξίας περιβολήν. Ὡς δ' ἤχησεν ἡ ἀνατολικὴ ψαλμῳδία, καὶ αἱ ἀναθυμιάσεις τοῦ λιβάνου εὐωδίασαν τὸν ἀέρα, καὶ ἤρξατο ὁ ὕμνος «Ἐπεφάνης σήμερον τῇ οἰκουμένῃ, καὶ τὸ φῶς σου, Κύριε, ἐσημειώθη ἐφ' ἡμᾶς», ἐκρηξις κατανύξεως, στεναγμῶν, δακρύων ἤχησεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ.

Μετὰ τὴν τελετὴν τοῦ Ἁγιασμοῦ, ὅσοι Λατῖνοι, εὐγενεῖς καὶ χυδαῖοι, σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις γονυκλινήσαντες ἐνώπιον τῆς εἰκόνος τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, ἐξώμοσαν ὁμορόνως τὴν ἑτεροδοξίαν, ὅπως συμμεθέξωσι τῆς θρησκείας τῶν ἰθαγενῶν· ὡς καὶ γόνατα

1) «Qui ut Græco, in perfidiæ comunionem allicerent, abolitio Latino ritu, in omni Cretensi insula Græcum ritum, quem et ipsi publice amplexati, fuerarunt, servari mandaverunt». Cr. Sacr. T. 2.

ἱερέων καὶ καπετανέων λατίνων ἔκαμψεν ὁ πατριωτικὸς ἐνθουσιασμός.

Λειτουργία εἰς τὰ χρονικὰ τῆς μεσαιωνικῆς Ἑλλάδος ἀξιομνημόνευτος! Ἄνθρωποι ἐκ περάτων Ἰταλίας, καὶ κατ' ἐποχὰς διαφόρους εἰς Κρήτην, ξένοι τὴν πατρίδα, τὸ δόγμα, τὰ ἤθη, τὴν γλῶσσαν, ξένοι τὴν κοινωνικὴν κατάστασιν καὶ τὰ συμφέροντα, ἄνθρωποι ὑπὸ παντοίων λόγων ἕως τότε ἀπ' ἀλλήλων κεχωρισμένοι, συμπαρευρέθησαν τὴν πρωΐαν ἐκείνην μετὰ τῶν Ὀθαγενῶν εἰς ἕνα καὶ τὸ αὐτὸ θυσιαστήριον, συνέτυχον ὑπὸ τὰς πτέρυγας μιᾶς πατρίδος κοινῆς, εἰς ἕνα καὶ μέγαν ὅρκον ἅπαντες αὐθορμήτως συνδεδεμένοι. Ἠσπάσθησαν δὲ ὁ εἷς τὸν ἄλλον, καὶ πάντες μετὰ καρδίας συντετριμμένης ἀλλήλους περιεπτύχθησαν, ὡς ἀδελφοί, μετὰ μακρὸν ἀναγνωριζόμενοι χωρισμόν.

Ἡ σκηνὴ ἀπέβη ἔτι μᾶλλον συγκινητική, ὅτε, μετὰ τὴν εὐλόγησιν τῶν σημαιῶν τῆς Δημοκρατίας καὶ τῆς ὀρκοδοσίας τῶν ἀρχηγῶν αὐτῆς, ὁ Δοὺξ Γραδίνικος, Νέστωρ λευκόκομος, νῦν δὲ καὶ νεόφυτος ὀρθοδοξίας, ἀπήγγειλε λόγον πανηγυρικὸν ἅμα καὶ παραινετικὸν εἰς τὰ ἐγκαίνια τῆς κτηθείσης αὐτονομίας. Ἡ γλῶσσα του, εἰς τὴν μεγάλην τῆς ἡμέρας περιωπὴν ἀνυψωθεῖσα, ἔλαβε παῦ καὶ παῦ τόνον Δημοσθενείου ῥητορικῆς.

—« Ὁ τύραννος ἀπεβλήθη! εἶπεν ἀναφωνήσας ἐντονώτερον. Ἤδη ἡ εὐδαίμων νῆσός μας καταπάσσεται εἰς τὴν χορείαν τῶν πολιτειῶν. Βλέπω τὸν δαίμονα τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς νεωτέρας ἐλευθερίας συμπαριστάμενον δαφνοστεφῆ εἰς τὰς δεήσεις μας, ἐπικροτοῦντα τῶν ἀγώνων μας τὴν κατόρθωσιν, συνευχόμενον ὑπὲρ παγιώσεως δικαιωμάτων, ἐξαγορασθέντων διὰ μακρῶν καὶ ἀναριθμήτων ὁλοκαυτώσεων. Ἀλλ' ἂν ὁ τύραννος ἀπεβλήθη, ὅμως δὲν ἀποκαρτερεῖ, δὲν δειλιᾷ· δυσμετάπειστον γὰρ ὁ δεσποτισμός. Τίς ἀμφιβάλλει, ὁ μετ' οὐ πολὺ στόλος Ἐνετικὸς θέλει παραπλεύσει τὴν Κρήτην, καὶ σμῆνος λῃστῶν στίφη ἀνάνδρων μισθοφόρων θέλουσιν αὖθις συλαγωγήσει τὰς πεδιάδας της; Ἀλλ' ἡμεῖς, εἰς μίαν γωνίαν συνεστηριγμένοι, καὶ τὸν θάνατον καταφρονοῦντες, ἡμεῖς, ὑπέρμαχοι ζωῆς, τιμῆς, πίστεως, οἰκογενείας, πρὸς τὴν ἐπιμονὴν τοῦ τυράννου θέλομεν ἀντιτάξει τεῖχος ἀπόρθητον τὴν ἀνδρώδη μας ἐπιμονήν, τὴν φιλοπατρίαν. Εἴθε νὰ μᾶς ἔβλεπον ἐνταῦθα συνηθροι-

σμένους οἱ Ἐνετοί! Ἀπὸ τῆς στυγερᾶς αὐτῆς Βουλῆς, ὅπου χαλκεύεις τοῦ κόσμου τὰς ἁλύσεις, στρέψε, ἀπόβλητος μητρυιά, τὸ βλέμμα πρὸς τὴν ἱερὰν ταύτην καὶ θεοπρεπῆ πανήγυριν! Ἴδε θέαμα ξένον πρὸς τὴν ἀφιλόστοργον ψυχήν σου. λαόν, χθὲς μὲν δοῦλον καὶ διηρημένον. σήμερον δ' ἐλεύθερον καὶ συμπαγῆ. ὑμνοῦντα κατὰ τῆς δυναστείας σου ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ Σταυροῦ μῖσος μεταδιδησόμενον ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν!»

Βροντὴ εὐφημήσεως ὑπεδέξατο τὸν ἐξορκισμόν. Ἀμήν. ἀμήν! ἐπανεβόησαν χίλια στόματα. Ὡς δὲ ὁ θόρυβος κατεπαύθη, καὶ σιγὴ πάλιν ἐπεκράτησεν. ὁ γέρων. ἀναλαβὼν τὸν λόγον. διὰ φωνῆς πνιγομένης ὑπὸ δακρύων, καὶ ὄμμασιν ἀνατεταμένοις πρὸς οὐρανόν·

— «Καὶ σεῖς, ἀνέκοαξε. σκιαὶ συγγενῶν. φίλων. συμπολιτῶν. σεῖς ἀπειράριθμα θύματα τῆς μαχαίρας. τοῦ πυρός. τῆς ἀγχόνης. σεῖς, οἱ ἐν βασάνῳ καὶ μαρτυρίῳ τὴν εὐπρέπειαν τῆς σήμερον Εὐχαριστίας προμολογήσαντες, εὐφράνθητε ἐπὶ τῇ εὐγνωμοσύνῃ, ἣν κατὰ τὴν ἀείμνηστον ταύτην ἡμέραν ὁμοφώνως σᾶς ἀναπέμπομεν! Ἀπὸ τῶν οὐρανίων σκηνῶν. ὅθεν εὔχεσθε πρὸς τὸν Παντοκράτορα ὑπὲρ ἡμῶν, οὐδέποτε θέλετε ἰδεῖ τὰ τέκνα σας πορευόμενα ἐν ὁδῷ δίχνοίας, οὐδέποτε ὄψεσθε αὐτὰ παρεκκλίνοντα εἰς ἔργα σκότους καὶ διαφθορᾶς!»

Τῇ ἐπαύριον ἑορτῇ τοῦ Προδρόμου, οἱ κάτοικοι τοῦ Χάνδακος καὶ τῶν προαστείων προσέφερον ἐπισήμως εἰς τὸ Παλάτιον πίστιν καὶ ὑποταγὴν τῇ Δημοκρατίᾳ. Ἐκ τῶν εὐπατριδῶν ὀλιγοστοὶ ἀπεποιήθησαν νὰ συναινέσωσιν. Ἑνὸς μόνου τὴν μνήμην ἐφύλαξεν ἡ ἱστορία· ἐκαλεῖτο Ἰάκωβος Μουάτσος. ἢ Μουδάτσος. ἦν δὲ ἀδελφὸς τοῦ Φραγκίσκου, ὃν ἡ ψῆφος τῶν εὐγενῶν συνέταξεν εἰς τὸ Κυβερνητικὸν Συμβούλιον. Ὁ ἐνετόφρων οὗτος τοσοῦτον ἠθαδίασεν. ὥστε καὶ ἐν τῇ παρουσίᾳ τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς ἀπεδοκίμασε τὴν μεταβολήν. ἣν ἐκάλεσεν *ἀσυγχώρητον ἀποστασίαν*. Εἰσελθὼν δὲ εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ Παλατίου, ὅπου οἱ πολῖται προσήρχοντο τὴν αὐτονομίαν ἀνθομολογοῦντες, καὶ ἰδὼν τὸν αὐτάδελφον συνεδριάζοντα μετὰ τῶν συμβούλων καὶ τοῦ Δουκός, ἐξερράγη εἰς λοιδορίας κατὰ τῶν *σφετεριστῶν*. καὶ ἀνευφήμησε τοῦ Ἁγίου Μάρκου τὴν νομιμότητα. Ἐξελήφθη ὡς παράφρων, καὶ ἀπεπέμφθη ἐν συ-

ριγμοῖς καὶ καταβοήσεσιν. Ἀλλὰ τὴν ἐπιοῦσαν, ὁ μονογενὴς υἱός του, ἐνετόφρων ὅσον ὁ πατήρ, ἀπετόλμησε καὶ ἐν πλήρει ἀγορᾷ νὰ συνηγορήσῃ ὑπὲρ τῆς καταργηθείσης ξενοκρατίας. Τὸ περὶ ἐχθρῶν πατρίδος ἄρθρον τοῦ Καταστατικοῦ Ψηφίσματος ἔλαβεν ἄμεσον ἐκτέλεσιν. Τὰ ἐγκαίνια τῆς πρώτης μετὰ τὴν Ρωμαϊκὴν κατάκτησιν Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας ἐμολύνθησαν αἵματι. Ὁ εἰκοσαετὴς Μουάτσος ἔπεσε κατατετρωμένος ὑπὸ πληγῶν μαχαίρας. τὸ δὲ σῶμα του διεσύρθη ἄπνουν περὶ τὰς ἀγυιὰς ὑπὸ συρφετοῦ.

Οὕτω πως ἐτελέσθησαν τὰ προοίμια τῆς κτηθείσης ἐλευθερίας.

Οἱ δὲ χρονογράφοι. ὧν τὰς σελίδας ἀνελίσσομεν. παρασιωπῶσι τὸν τρόπον. δι' οὗ τὰ φρούρια τοῦ Χάνδακος περιῆλθον εἰς χεῖρας τῶν Ἰθαγενῶν. Ἀπέφυγον. καθόσον φαίνεται νὰ ὁμολογήσωσιν ἀναφανδὸν τὴν ἀτιμίαν. Ἀλλ' ἡ αἰσχύνη αὐτῶν δὲν ἐξηνάλωσε τὴν ἀλήθειαν. Μικρὸν κατὰ μικρὸν ὁ ξένος ἀπεδιωχθη πανταχόθεν, ἡ δὲ νῆσος. τὸν δούλειον ζυγὸν ἀποσείσασα. συνετάχθη τῇ κυβερνήσει τῆς πρωτευούσης. Ἡ σημαία τοῦ Ἁγίου Τίτου ἐκυμάτισεν ὑπερήφανος ἐπὶ πάσας τὰς πόλεις καὶ τὰ φρούρια τῆς Κρήτης, ἀπὸ Κισσάμου μέχρι Σητίας. ἐρρυμόσθη δὲ παντοῦ ὁ δημοκρατικὸς τῆς ἀρχοντίας ρυθμός.

Ὁ Δοὺξ Λεονάρδος, ἐν τοσούτῳ, ἔγκλειστος ἐτάκη μετὰ τῶν συμβούλων του εἰς τὴν φυλακήν, στερηθεὶς καὶ αὐτῆς τῆς ἀδείας τοῦ ἐπιστέλλαι πρὸς τοὺς ἐν Ἑνετίᾳ συγγενεῖς του. Πλῆθος χωρικῶν συνέρρευσεν ἐπί τινας ἑβδομάδας εἰς τὸν πύργον, ὅπως θεαθῇ ὀφθαλμοῖς ἰδίοις τὸ παράδοξον θέαμα, ὅπως ἐπαληθεύσῃ τὸ ἄκουσμα τῆς ἐκτόπου ταπεινώσεως. Περιεκυκλώθη ὁ τελαίπωρος καθ' ἑκάστην ὑπὸ περιέργων. εὐλαβητικῶς κατασκοπούντων τὸ βλέμμα, τὸ πρόσωπον. τὰ κινήματά του, ὡσεὶ θηρίον. Ἄλλοτε μὲν ἐπίφοβον καὶ ζημιώδες, νῦν δὲ περιωρισμένον εἰς σιδηροῦν κλωβόν. Ἔτυχε μεταξὺ τῶν ὀχλήρων καὶ τις ἀοιδός. ἐκ τῶν ἐξ ἐπαγγέλματος ψαλλόντων δημοτικοὺς ἰάμβους. ὅστις ἐπενόησε νὰ διασκεδάσῃ τοῦ δεσμώτου τὴν κατήφειαν διὰ τῆς ἡδυφωνίας του. Ἁρμόσας οὖν τὴν λύραν, συνῴδησεν ᾄσμά τι περίακτον, συντεθὲν ἀρτίως εἰς ἐξύμνησιν τῆς Κρητικῆς ἐλευθερίας. Ὁ Δοὺξ ἠγνόει τὴν Ἑλληνικήν.—

«Τί λέγει τὸ ποίημα αὐτό;» ἠρώτησεν Ἰταλιστὶ τὸν ῥαψῳδόν, ἥδη τὴν σιγήσασαν λύραν ἐξαρμόζοντα.

— *Λιμπερτά!* ἀπήντησεν οὗτος ἐμφαντικώτατα. ἐκφωνήσας λέξιν ἰταλικήν, κοινὴν κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας. Καὶ διὰ χειρονομίας ἐπειράθη ν' ἀγγείλῃ πρὸς τὸν πρῶην Ἀρμοστήν, ὅτι τὸ ἆσμα ἐκεῖνο περιήρχετο τὴν νῆσον ὅλην ἀπὸ στόματος εἰς στόμα, καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν νηπίων περιᾴδόμενον.

— Canzonette e Libertà, xe dò cose che no stà, ἀνέκραξε σαρκαστικῶς ὁ Ἐνετός (1).

Ἄλλως ὅμως, ἐφρόνουν οἱ ὁμογενεῖς τοῦ Δάντης καὶ Πετράρχης. Τίς ὁ μὴ ἀσμένως ἐπανακαλῶν τοῦ περιπλανωμένου Φλωρεντινοῦ τὸν στεναγμόν·

« Libertà vò cantando ch' è sì cara ;»

Ἡ ὑπεροψία τῶν Πατρικίων Ἐνετῶν κατέπεσεν· ὁ στίχος ὅμως, ἐπιζήσας, ἐξανίστησι τὴν Ἰταλίαν ἐκ τοῦ ληθάργου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ.

Τὸ ἄγγελμα τοῦ πραξικοπήματος ἐν Ἐνετίᾳ. — Δυο πρεσβεῖαι Ἐνετικαὶ πρὸς συνδιαλλαγὴν ἀποτυχοῦσαι.—Ἐνετῶν ναυτῶν ἐπίθεσις κατὰ Σιτείας ἀποκρουσθεῖσα.—Προπαρασκευαὶ τῆς Ἐνετίας πρὸς πόλεμον.—Ἐγκύκλιος πρὸς τοὺς ἡγεμόνας τῆς Εὐρώπης περὶ τηρήσεως οὐδετερότητος.—Ἀπομόνωσις τῆς Κρητικῆς δημοκρατίας.—Τὰ ἐν Κρήτῃ πράγματα.—Ὁ Μαράτος τῆς Κρητικῆς πολιτείας.—Ἡ Ἀληθινίτσα.—Ἀναοχία.—Ἔλλειψις νομισμάτων.—Σύλληψις καὶ θανάτωσις τοῦ Ἰωάννου Καλλέργη.—Στάσις κατὰ τῆς κυβερνήσεως ἐν Χάνδακι.—Ὁ Ἀτσιποθόδωρος.—Φόνος τοῦ Δουκὸς Μαρίνου Γραδενίκου καὶ ἀναγόρευσις τοῦ Μάρκου Γραδενίκου.

Παρῆλθον τεσσαράκοντα ἡμέραι, πρὶν ἡ μαθὴ ἡ μητρόπολις τὰ ἐν Χάνδακι διατρέξαντα. Πᾶσης συγκοινωνίας ἐπίτηδες ὑπὸ τῆς

(1) «Δὲν στερεοτυποῦσι τὰ τραγουδάκια τὴν ἐλευθερίαν».

Κρητικῆς κυβερνήσεως διακοπείσης, ἡ φήμη τῶν γεγονότων ἔφθασε πρῶτον εἰς Ἐνετίαν διὰ τοῦ Πρίγκηπος Τόκου, ὅστις ἔσπευσε νὰ διαβιβάσῃ αὐτὴν ὡς ἀδέσποτον. Οὐδεὶς ἔδωσε πίστιν εἰς τὸ μήνυμα. Τοσοῦτον δὲ ἀπίθανα καὶ παράδοξα τοσοῦτον ἀναξιόπιστα ἐκρίθησαν τὰ διαγγελθέντα, ὥστε καί τινες τῶν συμβούλων τοῦ Δουκὸς ἠστείσθησαν πλατέως ἐπὶ τῇ κατεσπευσμένῃ προθυμίᾳ τοῦ Τόκου, ὃν ἐκάλεσαν ἁπλοϊκώτατον ἀγγελιαφόρον.

Ἀνταῖται οἱ τιμαριοῦχοι Κρῆτες! αὐτοὶ οἱ ἐνόρκως ἐπιτετραμμένοι τὴν διαφύλαξιν τῆς νήσου! Ἀποστάται καὶ πατρίδος καὶ πίστεως οἱ ἄποικοι Λατῖνοι! Ἐμβεβλημένος εἰς σκοτεινὴν φυλακὴν ὁ Δοὺξ τοῦ βασιλείου! Νόστιμον ἐφάνη τὸ θέμα τοῖς πλείστοις, καὶ ἐπιδεκτικώτατον χαριεντισμοῦ. Ἐπειδὴ ὅσα καὶ ἂν εἶχον οἱ τιμαριοῦχοι παράπονα κατὰ τῆς Ἐνετικῆς Συγκλήτου, ἀβούλους ὅπῳ καὶ ἂν ἤθελέ τις ὑποθέσῃ αὐτούς, πῶς ἀπρομελετήτως καὶ διὰ μιᾶς παρεξετρέποντο ἄχρι πολιτικῆς καὶ θρησκευτικῆς ἀποσκιρτήσεως: Ἡ φήμη λοιπὸν ἀπεσυρίφθη ὡς σπερμολογία. Ἴσως ἐπινοηθεῖσα παρὰ τῶν ἐν Περαίᾳ ἢ Χίῳ φθονερῶν Γενουητῶν.

Ἀλλ' ὅτε ὁ Νικόλαος Φαλιέρος ἐπέθεσεν εἰς τὴν τραπεζαν τοῦ Συμβουλίου δευτέραν καὶ μᾶλλον ἐμπεριστατωμένην ἐπιστολήν, φθάσασαν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐκ Ρεθύμνης καὶ ἐπικυροῦσαν τὰ διὰ Κερκύρας προδιαγγελθέντα· ἔκπληξις καὶ ἀφωνία κατέλαβε τὸ Συμβούλιον. Προήρχετο τὸ γράμμα ἐκ τινος Λατινεπισκόπου. Ἔλεγε δὲ ὅτι «χάριν τῆς ἐξωμοσίας τῶν ἰσχυροτέρων οἰκογενειῶν τῆς νήσου, ἐβασίλευε μεγίστη σύμπνοια μεταξὺ ἀρχόντων καὶ ἰθαγανῶν· ὅτι στρατὸς ἀνδρεῖος καὶ πολυάριθμος ἤδη συνεκροτεῖτο πρὸς πᾶσαν ἐνδεχομένην ἀνάγκην· ὅτι αἱ αὐθόρμητοι συνεισφοραὶ μᾶλλον ἐπὶ μᾶλλον παρεβοήθουν τῆς ἐπαναστατικῆς κυβερνήσεως τὰς παρασκευάς.» Προσετίθετο τὸ γράμμα τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα, δεινοποιοῦν τὴν μεγάλην συμφοράν, οἰκτρότερον τὴν ἀθεράπευτον ἀπώλειαν ὥστε καὶ Δουκικὸν Συμβούλιον, καὶ Σύγκλητος καὶ κοινὴ γνώμη, ἀπὸ τῆς δυσπιστίας, ἔνθα ἐπανεπαύθησαν χαριεντιζόμενοι, περιέπεσαν αὐτίκα εἰς βυθὸν ἀπελπισίας.

Τί τὸ πρακτέον; Τί προτιμότερον, ὁ πόλεμος, ἢ ἡ εἰρηνικὴ διαπραγμάτευσις: Μέγα ζήτημα ἠγέρθη· ζήτημα δύσκολον, ἐπι-

πλέον, καθόσον αἱ περιστάσεις τῆς δημοκρατίας, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω, ἔβριθον δυσχερειῶν καὶ παντοίων περιπλοκῶν. Βέβαια, εἰς τὴν φιλοτιμίαν τῆς μητροπόλεως ἀξιοπρεπέστερος ἦτον ὁ πόλεμος. Ἀλλὰ ποῦ δύναμις ἱκανὴ νὰ καταβάλῃ τὴν παράξενον ἐκείνην σύγκρασιν τοῦ ἱπποτικοῦ καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ στοιχείου, τὴν ἐν μιᾷ πίστει συμμάχησιν πάσης τάξεως κατοίκων πρὸς τὸν τῆς ἀνεξαρτησίας σκοπόν; Ἂν δὲ ἡ νῆσος πκρ' ὀλίγον ἀπετείνασε τὸν Ἰταλισμὸν ἐπὶ Λασκάρεως, ἐπὶ Βατάτσου, ἐπὶ Παλαιολόγου· ἂν μόνος ὁ Ἀλέξιος Καλλέργης παρέτεινε τὴν ἀνταρσίαν ἐπὶ δεκαοκτὼ ἐνιαυτούς· ἂν οἱ Φαρομήλιγγοι, καὶ τοι παντοδαπῶς ἐπιβουλευθέντες, ἐπέτυχον νὰ ἐπανακτήσωσι τὴν Κρήτην ὅλην, πλὴν τῆς πρωτευούσης, τίς πλέον ἀπέμενεν ἐλπὶς ὑπερισχύσεως ἐπὶ τοῦ νῦν, ὅτε καὶ ἡ ἀποικία κατακράτος ἀπέρριψε τὴν Ἐνετικὴν κυριαρχίαν, καὶ ἡ Ἐνετία αὐτὴ ἐν τοσούτοις κακοῖς ἐμπεπλεγμένη, διέκειτο ἐχθρικῶς σχεδὸν πρὸς πάσας τὰς πολιτείας τῆς Εὐρώπης;

Τούτων ὑπολογισθέντων, ἡ Σύγκλητος προείλετο τῆς εἰρηνικῆς διαπρεσβεύσεως τὸ μέσον. Διὸ καὶ τρεῖς πρέσβεις ἀμέσως ἀνερρήθησαν, ὁ Σουπεράντιος, ὁ Ζένος, καὶ ὁ Μωροζήνης, οἷς ἐνετάλη τὸ μέγα καὶ χαλεπὸν ἔργον τοῦ συμβιβασμοῦ. Τί δὲν κατορθοῦσι τὰ ὅπλα τῆς λογικῆς! Τί ἐπιτυχέστερον τῆς εὐγλωττίας! Δὲν διέπρεπον δὲ οἱ τρεῖς οὗτοι εὐπατρίδαι ἐπὶ πειραστικῇ ἐπιμονῇ, ὅπου καὶ ἐπὶ ῥητορικῇ; Οὐδεμία λοιπὸν ἀμφιβολία, ὅτι, συνειδότες τὸ σπουδαιότατον τῆς ἀποστολῆς, ἤθελον ἐντὸς ὀλίγου ἐπαναγάγει εἰς τὴν μάνδραν τὰ ἀπολωλότα πρόβατα.

Ἀλυσιτελὲς ὅμως ἀπέβη ἡ ἐπιτηδειότης των. Ἅμα ὡς ἡ τριήρης τῶν ἀποσταλμένων, ἥτις ἐσημαιοφόρει τοῦ Ἁγίου Μάρκου τὸ σύμβολον, εἰσωρμίσθη εἰς τὸν λιμένα τοῦ Χάνδακος, ὁ πλοιαρχῶν αὐτὴν ἔλαβε παρὰ τοῦ ἐντοπίου λιμεναρχου διαταγὴν ν' ἀποχωρήσῃ παραχρῆμα, καὶ εἰς οὐδένα ἄλλον λιμένα τῆς Κρητικῆς δημοκρατίας νὰ προσεγγίσῃ.

Δυσαιώνιστον προοίμιον! Οἱ πρέσβεις ἐζήτησαν ἱκετευτικῶς μίαν τουλάχιστον καὶ μόνην συνέντευξιν μετὰ τῆς ἐγχωρίου κυβερνήσεως. Ὁ Μέγας Καγκελλάριος ἀνήγγειλεν αὐτοῖς, ὅτι ἂν ἀνεπι-

τακτοι ἀπεβιβάζοντο. ἤθελον ἀποκεφαλισθῇ αὐτοί τε καὶ οἱ ὁπαδοί των.

«— Οὔτε κἂν νὰ παραδώσωμεν ἰδιοχείρως πρὸς τὸν Δοῦκα Δάνδολον τὰ γράμματα τῶν συγγενῶν του ;» ἠρώτησαν οἱ ἀποπεμπόμενοι. Ἔλαβον καὶ εἰς τοῦτο ἀπάντησιν ἀποφατικήν.

«— Τοὐλάχιστον δότε ἡμῖν τ' ἀναγκαῖα ὁδοιπόρια !» εἶπον ἐπὶ τέλους ἀπηλπισμένοι οἱ πρέσβεις. Ὡς πρὸς τοῦτο δὰ οἱ Κρῆτες δὲν ἐφάνησαν ἀνελεήμονες. Ὅμως περιττὴν καὶ βλαβερὰν ἐπὶ τὸ δημοκρατικώτερον κρίναντες τὴν κραιπάλην κατὰ τὴν ὁδοιπορίαν, ἔδοσαν μὲν ἄρτον καὶ ὕδωρ, οὐχὶ δὲ καὶ οἶνον τῆς Ρεθύμνης κατὰ τὴν αἴτησιν ἐκείνων· ὡς δὲ πρὸς τὸ κρέας, παρασιωπήσαντες τὴν ὑπὲρ ἀσθενῶν καὶ ὁδοιπόρων ἐξαίρεσιν τῆς Ἐκκλησίας, ἐπροφασίσθησαν ἀστείως τὴν νηστείαν τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς.

Καὶ ὅμως ἡ πλήρης ἀποτυχία τῆς διαπρεσβεύσεως δὲν ἀφεῖλε πᾶσαν ἐλπίδα συνδιαλλαγῆς. Κατὰ τὸν ἑπόμενον Μάϊον καὶ δευτέρα πρεσβεία ἐξαποστέλλεται, συγκειμένη ἐκ πέντε διασήμων εὐπατριδῶν, τοῦ Χάνου, τοῦ Βέμβου, τοῦ Γραδενίγου, τοῦ Κονταρηνοῦ καὶ τοῦ Δανδόλου. Μεταπεισθέντων ἐν τῷ παρόντι τῶν Κρητῶν, οἱ ἐπίτροποι προσκαλοῦνται ν' ἀποβιβασθῶσιν. Ἀλλ' ἡ μετάπεισις εἶχε σκοπὸν τὴν ἐπίδειξιν μᾶλλον, ἢ τὸν συμβιβασμόν. Ἐπενόησαν οἱ Κρῆτες νὰ πτοήσωσιν ὅσον οἷόν τε τοὺς ἀπεσταλμένους διὰ τοῦ θεάματος τῆς ἰδίας εὐταξίας, διὸ καὶ μεγάλαι προετάχθησαν ἑτοιμασίαι εἰς ὑποδοχὴν τῶν πρέσβεων. Ὡς ἀπέβησαν τῶν πέντε νηῶν οἱ Πατρίκιοι τῆς Ἐνετίας, ἠναγκάσθησαν νὰ διέλθωσιν ἀνθοστόλιστον ἀψίδα, ἄνω μὲν φέρουσαν τὴν σημαίαν τοῦ Ἁγίου Τίτου, ἐπὶ δὲ τοῦ ἀετώματος ἐγγεγραμμένην ἔχουσαν τὴν ἐπιγραφήν. «*Ζήτω ἡ αὐτόνομος Κρητικὴ Δημοκρατία*». Διπλοῦς στοῖχος φρουρᾶς ἐκ πεζῶν καὶ ἱππέων ὑπῆρέπισε τὴν ὁδὸν ἀπὸ τῆς ἀποβάθρας ἕως τοῦ Παλατίου· ἐνῷ δὲ ὁ κῶδων τῆς μητροπόλεως ὑπεμίμνησκε διαδανούμενος τὴν ἤδη καθιερωθεῖσαν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ὑπεροχήν, πεντήκοντα χιλιάδες ἀνθρώπων, πανταχόθεν συναθροισθέντες, ἐφώναζον·

«*Ἡμεῖς δὲν θέλομεν ξένην δημοκρατίαν, ὄχι, τὴν ἰδικήν μας*

θέλομεν! Ἔξω οἱ Ἐνετοί! Ζήτωσαν οἱ ἐλεύθεροι Κρῆτες!» κ. τ. λ. (1).

Καὶ μὰ τὴν ἀλήθειαν ἐπὶ τοιαύταις κραυγαῖς καταπτοηθέντες οἱ ἐπίτροποι, εἰσῆλθον εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Παλατίου ἔντρομοι, ἀναπυνθανόμενοι μὴ ἐπὶ τέλους παραβιασθῇ ὁ πρεσβευτικὸς χαρακτήρ, καὶ συγκαθειρχθῶσι μετὰ τοῦ Δουκὸς Δανδόλου εἰς τὴν φυλακήν. Ἀνεθάρρησαν ὅμως ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ πολιτάρχου Γραδινίκου καὶ τῶν δέκα συμβούλων του.

Ὁ Δουκικὸς θρόνος ἵστατο ἐπὶ βήματος, συμβόλοις τε καὶ παραπετάσμασι ποικίλοις κεκοσμημένου· ἐπάνωθι δὲ ἐφαίνετο προσηρτημένη εἰκὼν μεγίστη τοῦ Ἁγίου Τίτου μετὰ πελωρίας κανδύλης ἀργυρᾶς. Καὶ ἀμφοτέρωθεν μὲν τοῦ θρόνου τεταγμέναι ἦσαν αἱ ἕδραι τῶν συνεδρευτῶν, κατωτέρω δὲ περὶ τὴν αἴθουσαν ἐκάθηντο οἱ τὸν εὐγενικὸν σύλλογον συγκροτοῦντες, ἐν δὲ τῷ μέσῳ οἱ γραμματεῖς τῆς ἐπικρατείας, καὶ οἱ Μνήμονες (Notarj). Ὡς οἱ πρέσβεις προέβησαν παρὰ τὸ βῆμα, ὑποχωρήσαντες εἰς ἐθιμοταξίαν προσυμπεφωνημένην, ἔκλινον τὴν κεφαλήν. Τὴν στιγμὴν ταύτην σάλπιγγες ἤχησαν, τύμπανα ἐκρότησαν, ἀλαλαγμὸς καὶ εὐφημήσεις ἠγέρθησαν ἔξωθεν τοῦ Παλατίου παρὰ τῆς φρουρᾶς καὶ τοῦ λαοῦ. Μετὰ τὴν συνήθη τῶν ἐρωτήσεων καὶ ἀποκρίσεων διατύπωσιν, λαβὼν τὸν λόγον ὁ πρεσβύτερος τῶν ἐπιτρόπων Ἀνδρέας ὁ Κονταρηνός, διήγγειλεν ἐν ὀνόματι τῆς Συγκλήτου καὶ τοῦ Γαληνοτάτου Δουκὸς Ἐνετίας τὰ ἐφεξῆς·

«Ἂν ἡ Σύγκλητος, ἥτις ἐνταῦθα ἐξαποστέλλει τὴν παροῦσαν πενταμελῆ πρεσβείαν, δὲν ἐφείδετο τοῦ αἵματος, καὶ δὲν ἀπεστρέφετο τὴν φθοράν, ἂν δὲν ἐσκόπευε νὰ προφυλάξῃ ἅπαντας ὑμᾶς ἀπὸ τῶν τρομερῶν δεινῶν, ὅσα προὐκάλεσε καὶ εἰσέτι προκαλεῖ ἡ διαγωγή σας, βεβαίως δὲν ἠθέλετε ἴδει ἡμᾶς βαίνοντας ἀόπλους ἐν τῇ παρουσίᾳ σας, καὶ διατεθειμένους εἰς λόγους εἰρήνης. Κατὰ

(1) «La piazza poi pareva un campo di battaglia. Dalle finestre, e persino dai tetti delle case un numero infinito di spettatori ne osservava il Passaggio; nè tra cestoro mancava chi gl' insultasse con villanie ed improperii». —Cappel. St. Venez. T. 4. p. 373,

παράδειγμα τῶν πατέρων μας, ἡ Σύγκλητος προτάσσει εἰς τὴν αὐστηρότητα τὴν ἐπιείκειαν· καθότι, ὁμολογουμένως, οὐδέποτε ἀνταρσία, ἐγερθεῖσα κατὰ τῆς ἡγεμονίας τῆς Ἐνετικῆς Δημοκρατίας, ἔδωκεν ἀφορμὴν δικαιοτέραν εἰς τὴν ὀργὴν καὶ τὴν χαλεπότητα τῆς νομίμου κυβερνήσεως . . .»

—« Τρέψε τὸν λόγον εἰς τὸ κεφάλαιον τῆς ἀποστολῆς σου.» ἀνέκραξε θρασέως ἐπὶ τῇ φράσει ταύτῃ τοῦ πρεσβευτοῦ, ὁ ἀκρόχολος καὶ προπετὴς Μάρκος Φραδέλλος, εἷς τῶν δέκα συμβούλων τοῦ Γραδενίκου· σπεῦσον ἀχρονοτριβήτως εἰς τὸ προκείμενον καὶ παρακαλοῦμεν περὶ ἀνταρσίας μὴ πολυλογήσῃς! Ἡ αὐτονομία τῆς νήσου, περὶ ἧς καταφλυαρεῖς, προῆλθεν ἐκ δικαίας καὶ νομίμου, καὶ γενικῆς ἐπαναστάσεως κατὰ τυράννου, τοσοῦτον παρανόμου, ὅσον καὶ ἄφρονος. Τίς ἡ χρεία μέμψεων καὶ ἀντιμέμψεων; Ἄλλως τε τὰ γενόμενα οὐκ ἀπογίνονται». Ὁ Κονταρηνός, ἀταρακτήσας, καὶ ὡς μηδόλως διακοπείς, ἀλλὰ μόνον βλέμμα περιφρονητικὸν καὶ μνησίκακον ἐξακοντίσας πρὸς τὸν ῥήτορα, ἐξηκολούθησε τὴν ὁμιλίαν.

— « Ἤθελεν (ὑπέλαβεν) ἡ Σύγκλητος νὰ πεισθῇ, ὅτι μᾶλλον ὑπό τινος ὁρμήματος στιγμιαίου, ἢ ὑπὸ πονηρίας μεμελετημένης εἰς τοσαύτην ἀπόνοιαν παρεξετράπητε. Διὸ παραινεῖ ὑμᾶς ἵνα ἀνοίξητε ἐπὶ τοῦ σφάλματός σας τοὺς ὀφθαλμούς, καὶ τὴν παρεκτροπὴν νὰ ἐξαλείψητε δι' ἀνυπερθέτου μεταμελείας. Εἰς τί τάχα σᾶς ἔπταισεν ἡ Δημοκρατία, Κύριοι, αὐτὴ, ἥτις ἀείποτε ἐκυβέρνησεν ὑμᾶς ἐν δικαιοσύνῃ καὶ προσηνείᾳ; (Γέλως καὶ σαρκασμοὶ ὑπεδέξαντο τοῦ ῥήτορος τὴν ἐρώτησιν).

« Ἆρα γε ἡ ἀφορμὴ εὐτελοῦς τινος φόρου, καὶ φόρου διορισθέντος εἰς ἐπισκεύασιν τοῦ λιμένος σας, ἀφορμὴ τοιαύτη εἶναι ἱκανὴ νὰ παρωθήσῃ ὑμᾶς εἰς ὁδὸν προδοσίας, οὕτω δὲ ν' ἀνάψῃ πυρκαϊάν, ἥτις κινδυνεύει τὴν νῆσον ἅπασαν ν' ἀποτεφρώσῃ; Πρὸς τίνα ἐλπίζετε νὰ καταφύγητε εἰς αἴτησιν βοηθείας; Τίς τολμᾷ νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν παρανομίαν σας ἐναντίον τῆς Ἐνετικῆς Δημοκρατίας; Ἐλπίζετε ἴσως αἱ δυνάμεις τῆς Εὐρώπης θέλουσι συνεκστρατεύσει πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν ἀβούλων σας σκοπῶν; Ἀπατᾶσθε, σᾶς βεβαιῶ, καὶ παραπολύ! Ἀκούσατε κάλλιον τὰς ἀδελφικὰς μου συμ-

βουλάς! Ἐπανέλθετε, καὶ ὅσον τάχιον, εἰς τὴν ὁδὸν τῆς φρονήσεως καὶ τοῦ καθήκοντος! Ζητήσατε τὸ ἔλεος τῆς Συγκλήτου, ἥτις εἰσέτι πρόθυμος εἶναι νὰ δεχθῇ τὴν μετάνοιάν σας, ἅμα ὡς ὑμεῖς πρόθυμοι ἀναδεχθῆτε νὰ ὁμολογήσητε τὸ σφάλμα σας, καὶ νὰ ἐπιστρέψητε εἰς τὴν πρέπουσαν υἱϊκὴν ὑποταγήν».

Ὑποπραΰνας δὲ τὴν φωνὴν καὶ ὑπομειδιάσας· «Ἡ παρανομία σας, φίλτατοι, προσέθηκεν, ὁμοιάζει πρὸς τὴν ἀπείθειαν τοῦ Ἀσώτου υἱοῦ, τοῦ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ. Θαρρεῖτε, ὅμως ὅτι εἰς τὰς καρδίας τῶν Συγκλητικῶν, ὡς εἰς τὴν τοῦ γονέως τῆς Παραβολῆς, ἀνεξάντλητος πατρικῆς στοργῆς θησαυρὸς ἀποταμιεύεται! Ἀλλὰ πάλιν διὰ τοῦτο μὴ τὰ σήμερον κατεπείγοντα ἀναβάλητε εἰς αὔριον! Μὴ πρὸς Θεοῦ, μὴ ἀναβάλητε εἰς ὥραν παράκαιρον τὴν μεταμέλειαν! Διότι, μὰ τὸν οὐρανόν, φοβερὰ τότε θέλει βροντήσει ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ὑμῶν, ναί, φοβερά, ἀδυσώπητος, καὶ ἀπαράπειστος ἡ ὀργὴ τῆς Δημοκρατίας».

Οἱ τελευταῖοι λόγοι τοῦ Κονταρηνοῦ παρώξυνον ἔτι μᾶλλον τοῦ ἀκροατηρίου τὴν ἀγανάκτησιν. Δύο τῶν εὐπατριδῶν, ὁ Λεονάρδος Γραδίνικος καὶ ὁ Ζανάκης ἢ Ἰαννάκης Ρίτσος, ἀποκαρτεσαντες ἀπέτεινον πρὸς τὸν προαγορεύσαντα φράσεις ἀποτόμους καὶ παρατυπωτικάς. Ἐμόχθησε δ' οὐκ ὀλίγον ὁ Δοὺξ μεχρισοῦ ἐπαναγάγῃ τὴν σιγήν. Τῆς εὐταξίας ἐπὶ τέλους ἐπανορθωθείσης, διὰ λόγου ἐντόνου ἅμα καὶ μετριοπαθοῦς (οὗ δὲν σώζεται ἡ ἡ περίληψις), ἀπήντησε πρὸς τοὺς πρέσβεις ἐν ὀνόματι τοῦ Συλλόγου τῶν εὐγενῶν, τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ Κρήτης, ὡς ἑξῆς·

Α'. Ὅτι σκοπὸν ἀμετάθετον καὶ εὐχὴν ἐνθερμοτάτην εἶχον οἱ κάτοικοι νὰ ἐπιμείνωσιν εἰς τὴν αὐτόνομον πολιτείαν, ἣν ἐγκαθίδρυσαν.

Β'. Ὅτι ἀπέκρουον ὁμοθυμαδὸν πᾶσαν οἱανδήποτε ξένην καὶ ἑτερόδοξον ἡγεμονίαν.

Γ'. δὲ ὅτι ἕτοιμοι ἦσαν νὰ ὑπερασπίσωσι τὴν πατρίδα των ἀπὸ πάσης ἐνδεχομένης εἰσβολῆς ἢ ἐπιθέσεως ἀλλοτρίας, ἀντιτάσσοντες μὲν τὴν βίαν εἰς τὴν βίαν κατά τε ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν, προτιμῶντες δ' ἀπειράκις τὸν θάνατον τῆς δουλείας.

Τούτων ἑκατέρωθεν ἀπαγγελθέντων, οἱ πρέσβεις διεταχθησαν ν' ἀπέλθωσι τῆς νήσου ἐντὸς τριῶν ἡμερῶν. Ἐν τοσούτῳ πᾶσα σχέσις

αὐτῶν καὶ συγκοινωνία πρὸς τοὺς ἐγκατοίκους ἀπηγορεύθη. Οὐδ' ἐπετράπη πρὸς τὸν Δάνδολον, ἕνα τῶν πέντε Πατρικίων, νὰ ἐπισκεφθῇ εἰς τὸ δεσμωτήριον τὸν πρώην Ἀρμοστὴν καὶ στενὸν συγγενῆ του. Οὕτως οὖν ἀπεχώρησαν ἄπρακτοι εἰς Κύθηρα, ὅθεν ἔπειτα ἀπέπλευσαν οἴκαδε.

Ἡ διήγησις τῶν ἐν Κρήτῃ ὀρθέντων καὶ ἀκουσθέντων κατέπληξε τὴν Σύγκλητον. Ἀλλ' οἱ Συγκλητικοὶ ἐξερράγησαν πλέον εἰς ὀργὴν ἀκατάσχετον, προσμαθόντες ἕτερόν τι συμβάν, τὰς ἐχθρικὰς τῶν Κρητῶν διαθέσεις διατρανῶσαν. Μεθερμηνεύομεν τὰ γραφόμενα ὑπὸ τοῦ Φραγκίσκου Πετράρχου, ὅστις ἀναφέρει τὸ συμβὰν αὐτὸ λατινιστί (1).

«Διπλῆ τις μοῖρα Ἐνετική, διηγεῖται οὗτος, πλέουσα κατὰ τὸ ἐνιαύσιον ἔθος εἰς Κύπρον καὶ Ἀλεξάνδρειαν, ὡρμίσθη ἐκ τύχης εἰς τὰ παράλια τῆς ἄλλοτε μὲν πιστῆς καὶ ὑποτεταγμένης, νῦν δ' ἐχθρικῆς Κρήτης, παρὰ τὴν πόλιν Σιτείαν, ἔνθα καὶ ἠγκυροβόλησεν. Οἱ νεῶτεροι τοῦ πληρώματος ἐφρύαττον καὶ δικαίως, κατὰ τῶν ἀποτροπαίων ἀνταρτῶν· διὸ οὐδεμίαν ἤθελον νὰ λάβωσι κοινωνίαν πρὸς τοὺς ἐντοπίους. Ἀλλ' εἴτε τῳόντι στερηθέντες ὕδατος εἴτε κατόπιν ὕδρευσιν προφασισθέντες, ἀπεβιβάσθησαν εἰς τὴν ξηράν. Φεῦ! οἱ κάτοικοι ἠρνήθησαν ὕδωρ πρὸς τοὺς Ἐνετούς. Διό, δυσανασχετήσαντες οὗτοι, διεῖλον τὴν ζλην αὐτῶν εἰς δύο πτέρυγας, εἰς Κυπριακὴν καὶ Ἀλεξανδρινήν. Καὶ οἱ μὲν Ἀλεξανδρεῖς ἐφώρμησαν οὕτω θρασέως πρὸς τὰ τείχη, ὥστε παρ' ὀλίγον ἐκυρίευον αὐτὰ ἐξ ἐπιδρομῆς. Εἰς μόνην τὴν παράδοσιν τοῦ φρουρίου ἀνέθηκαν οἱ κάτοικοι Σιτείας τὴν σωτηρίαν των. Ἦν δὲ βεβαίως ἡ ἐπανάκτησις τετελεσμένη, χωρὶς τῆς ἀνανδρίας τῶν Κυπρίων, οἵτινες ἀνεδείχθησαν Κύπρου γέννημα μᾶλλον, ἢ φρουροί. Ὀλίγοι τινὲς ἔνοπλοι Γραικύλοι (Græculi), ἐκ τινος πλησιοχώρου λόφου ἀντεφορμήσαντες, ἔτρεψαν τὴν δειλὴν ταύτην πτέρυγα εἰς φυγήν. Ὅθεν οἱ πολιορκούμενοι ἀναθαρρήσαντες, ἔξοδον ἐποίησαν, καὶ τούτους μὲν τῶν ναυτῶν κατέσφαξαν, ἐκείνους δ' ἔπνιξαν εἰς τὰ κύματα

(1) Rerum Senilium, l. 3 Epist. VIII.

τῆς παραλίας· ἐκ δὲ τῶν πλοίων ἄλλα μὲν κατηφανίσθησαν, ἄλλα δὲ ἀπῆλθον κακὴν κακῶς».

Ἐκ τούτων ἁπάντων ἡ φιλοτιμία τῆς Ἑνετίας ἀπέβαινεν οὕτως ἀπέναντι τῆς Εὐρώπης προσβεβλημένη, ὥστε ἀναβάλλουσα τὸν πόλεμον, αὐτὴ οἰκοθεν ὡμολόγει τὴν ταπείνωσιν καὶ ἔκπτωσίν της. Ὤρειλε λοιπὸν νὰ ἐνεργήσῃ ἐν τάχει πᾶν τὸ δυνατὸν εἰς ἐπανόρθωσιν τοῦ κράτους της ἐν τῇ μεσογείῳ, μάλιστα καθόσον τὴν τόλμην ἐκείνην τῶν Κρητῶν καὶ ἕτεραι πιθανῶς ἀποικίαι ἠδύναντο νὰ μιμηθῶσιν, ὥστε βαθμηδὸν ἡ δεσποτεία της ν' ἀποσκορακισθῇ καὶ ἐξ Ἑλλάδος καὶ ἐκ τῆς λοιπῆς Ἀνατολῆς.

Πρὸς κατόρθωσιν τοιούτου σκοποῦ δύο τινὰ ἦσαν ἀπαραιτήτως ἀναγκαῖα· ἀφ' ἑνὸς μὲν ὁ χερσαῖος καὶ θαλάσσιος πόλεμος, ἀφ' ἑτέρου δὲ καὶ συγχρόνως ἡ ἀπομόνωσις τῶν Κρητῶν. Ἔχρηζον θάτερα θυσιῶν ἀδρῶν. Ἐπειδὴ ὁ μὲν πόλεμος αὐτὸς καὶ πεισματώδης καὶ μακρὸς προεμηνύετο, ἅμα καὶ διαφερόντως πολυδάπανος, ἡ δὲ μόνωσις τῆς ἐπαναστησάσης νήσου ἀπῄτει ὑποχωρήσεις παρὰ τῆς Δημοκρατίας πρὸς τοὺς πολιτικοὺς ἀντιπάλους της, ἐξ μόνος ὁ ἐπικείμενος κίνδυνος ἠδύνατο νὰ δικαιολογήσῃ ἦρξατο ἡ Σύγκλητος τῆς παρασκευάσεως ἐκ τοῦ δευτέρου καὶ χαλεπωτέρου μέσου.

Ἐγκύκλιος πικρά, φαρμακερά, στηλιτευτικὴ ἀπεστάλη πρὸς πάντας τοὺς πολιτάρχας τῆς Εὐρώπης. Ἐν αὐτῇ παριστάνετο ὁ λαὸς τῆς Κρήτης ὡς ἄπιστος καὶ ἀχάριστος, ἐστιγματίζετο ὡς αἱρετικὸς καὶ εἰς τὴν εἰρήνην τῆς οἰκουμένης ἐπικίνδυνος διὰ τὰς στασιαστικὰς ὁρμάς του, ὅθεν ἄξιος ν' ἀποκηρυχθῇ ἐκ τῆς χριστιανωσύνης, ἢ τοὐλάχιστον νὰ σωφρονισθῇ διά τινος τιμωρίας μεγάλης καὶ παραδειγματικῆς. Τὴν ἐντολὴν δὲ ταύτην ἀναλαμβάνουσα εὐσεβὴς καὶ φιλόχριστος μητρόπολις, προσεκάλει πάντα χριστιανὸν ἡγεμόνα νὰ ὁμολογήσῃ κατὰ τὸν προκείμενον πόλεμον ἀκριβεστάτην οὐδετερότητα. Διεβιβάσθη ἡ πρόσκλησις καὶ πρὸς φίλους ἅμα καὶ πρὸς ἐχθρούς, πλὴν τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου, ὅστις ἐκληφθεὶς ὡς ὕποπτος, ἐξηρέθη. Ἔλαβον αὐτὴν ὁ Πάπας Οὐρβανὸς Ε', ὁ Δοὺξ τῆς Γενούης, ὁ Λουδοβίκος Οὐγγρίας, ὁ Πέτρος Κύπρου, ὁ Κάρολος Ε' Γαλλίας, ὁ αὐτοκράτωρ Γερμανίας, ἡ

Ἰωάννα βασίλισσα Νεαπόλεως. καὶ οἱ ἐπίλοιποι ἄνακτες Ἰταλίας. μηδενὸς ἐξηρημένου, μηδ' αὐτοῦ τοῦ ἐκθρονισθέντος Ῥοβέρτου, ἀπογόνου τῶν Βαλδουίνων. ὅστις διετέλει εἰσέτι γελοίως ἐπιγραφῶν ἑαυτόν, *Ἰμπεράτωρα Κωνσταντινουπόλιτην, Δεσπότην Ῥωμανίας*. κτλ.

Ἐντεῦθεν οἱ ἡγεμόνες ὁρμηθέντες. ἴσως δὲ καὶ ὑπὸ δελεασμάτων στερεωτέρων παρακινηθέντες. ἐξέδοσαν διπλώματα. δι' ὧν πᾶς ἕκαστος ἐξ ἰδίων οὐ μόνον ἀπεκήρυξε τὴν Κρητικὴν αὐτονομίαν, ἣν ἐκάλεσεν *ἀνταρσίαν ἐπικατάρατον*, οὐ μόνον ὑπεσχέθη τὴν αἰτηθεῖσαν οὐδετερότητα, ἀλλὰ προέτεινεν ἐκ περισσοῦ καὶ ἄμεσον ἐν ἀνάγκῃ συνδρομήν. Ὁ δὲ Πάπας. τῶν αἱρετικῶν καὶ σχισματικῶν ἐναντίος κυριώτατος, ὁ Πάπας δυσχεράνας διὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν τῶν ἱπποτῶν ἀποστασίαν. προέβη καὶ εἰς σύμπραξιν ἐντονωτέραν. Ἔγραψε πρὸς τὸν Πέτρον Θωμᾶν, ἀρχιεπίσκοπον Κρήτης, προτρέπων αὐτὸν *εἰς τὴν ἀναίρεσιν τῶν ζιζανίων. ἅπερ ταράττουσι τὴν ἀληθινὴν καὶ στερεὰν ὁμόνοιαν τῶν ψυχῶν*.(1)

Ἐνῷ δὲ οἱ ἡγεμόνες ἐπισήμως διὰ τοιαύτης ἀποκηρύξεως ἐγκατέλειπον τὴν Κρήτην εἰς τὸ ἀβέβαιον τῆς τύχης, ἡ Δημοκρατία. φυγομαχοῦσα μέν, ἀλλὰ τὰ μέλλοντα προθυμουμένη. ἐπολέμει πλαγίως τὴν ἐπανάστασιν. Ἐντεῦθεν μὲν προκατεγίνωσκεν ὡς προδότας τὸν Δοῦκα Γραδίνικον. τοὺς δέκα συμβούλους του. καὶ τοὺς εἰκοσιπέντε ἐκλογεῖς τῆς Συντακτικῆς Ἐπιτροπῆς, ἐκεῖθεν δὲ διὰ ψηφίσματος ἀπηγόρευε τοῖς ἁπανταχοῦ ὑπηκόοις παντοίων ἐπισιτισμῶν καὶ ἐφοδίασιν πρὸς τοὺς ἀντάρτας. Οἱ δὲ Προβλεπταὶ τῶν Ἐνετικῶν χωρῶν ἔλαβον αὐστηρὰν διαταγὴν νὰ ἐξωθήσωσι τῆς δικαιοδοσίας των οἱονδήποτε πλοῖον, ἔστω ὑπὸ σημαίαν φιλικήν, προσορμισθὲν εἰς Κρητικὸν λιμένα.

Τί εἰργάζοντο, οἱ Κρῆτες ἐν τῷ μεταξύ ; Πῶς ἡτοιμάζοντο ν' ἀντικρούσωσι τοὺς κεραυνούς, οἵτινες ἔβρεμον ἤδη ἐπὶ τῆς κεφαλῆς των ;

---

1) Δέκα ἡγεμόνων ἐπιστολὰς καὶ διπλώματα, ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἀποδοκιμασίαν τῆς Κρητικῆς ταύτης ἐπαναστάσεως, παρένειραν εἰς τὴν χρονογραφίαν του ὁ συγγραφεὺς τῆς «Ἱερᾶς Κρήτης». Ὅρα Τ. Β'. σελ. 321 καὶ ἑξῆς.

Τὰ προοίμια τῆς αὐτονομίας των ὑπῆρξαν ἄξια παντὸς ἐπαίνου. Ἄφευκτον ἐξ ἀρχῆς προϊδόντες τὸν πόλεμον ὁ Γραβίνικος καὶ οἱ συνάδελφοί του ἐπέστησαν τὴν πᾶσαν σπουδὴν εἰς τὴν ὀχύρωσιν τῆς νήσου κατά τε ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν. Ὁμολογητέον δὲ ὅτι κατὰ τὸ πατριωτικὸν τοῦτο προνόημα συνεβοηθήθησαν προθύμως ὑπὸ πάσης τάξεως πολιτῶν. Ἐπειδὴ πλούσιοι προσήνεγκον γενναίως μερίδα τῆς περιουσίας των. Ἐπισκοπαὶ δὲ συνεισέφερον τὸ πεμπτημόριον τοῦ ἐτησίου εἰσοδήματός των. χωρικοὶ δὲ ἀφιέρωσαν τὸ περίσσευμα τῆς οἰκονομίας των. ἕως καὶ γυναῖκες γεναρχῶν ἐφιλοτιμήθησαν νὰ συνεργήσωσι. δωρησάμεναι τῇ πολιτείᾳ μαργαρίτας. σαπφείρους. καὶ ἕτερα κοσμήματα. Ὡς ἐκ τοῦ ζήλου τούτου. τὸ ταμεῖον δὲν ἐστενοχωρήθη. Διὸ καὶ στρατὸς ἐσχηματίσθη πεζικὸς ἐκ δέκα περίπου χιλιάδων ὁπλιτῶν. καὶ ἱππικὸν συνετάχθη ἱκανόν. καὶ τὰ φρούρια ἐπεσκευάσθησαν. καὶ πύργοι τινὲς εἰς θέσεις ὀχυρὰς ἐκτίσθησαν. καὶ ναυτικὸν περιπλέον ἐξηρτήθη, συγκείμενον ἐκ τεσσάρων μεγάλων τριήρεων. δύο μικροτέρων. καὶ ὀκτὼ δρομάδων.

Ταῦτα. καὶ ἕτερα ἴσως οὐχ ἧττον ἀξιόλογα. παρὰ τῶν ἱστορικῶν τῆς Ἑνετίας παρασιωπηθέντα. προήγγειλον ἄκαμπτον εἰς τὸ ἑξῆς καὶ ἀδιάτρεπτον τὴν ἀπόφασιν τῶν Κρητῶν περὶ τὴν ὑπεράσπισιν τῆς κτηθείσης ἐλευθερίας. Καὶ τῇ ἀληθείᾳ. τις ἐν τῇ ἐπόψει τοσαύτης ὁμονοίας καὶ αὐταπαρνησίας δὲν ἤθελεν ἐκφέρει αἰσιωτάτους οἰωνοὺς ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας αὐτῆς: Τίνα δύναμιν ὑπερτέραν δὲν καταβάλλει. τίνα φοβερὰ προσκόμματα δὲν ὑπερβαίνει ὁ σύμψυχος τῆς φιλοπατρίας ἐνθουσιασμός:

Καὶ ὅμως. ἡ ὁμόνοια. ἧς ἔδοσαν λαμπρὰ ἐκ προοιμίων δείγματα οἱ προΐσχοντες τῆς πολιτείας. φεῦ! δὲν διήρκεσε χρόνον μακρόν.

«Λεπτὴ Ἔρις πεπότηται κηρύσσουσα κλόνον ἀνδρῶν.»

Εἰς τὴν καρδίαν τῆς ἐξαγορασθείσης Κρητικῆς κοινωνίας ἐνεφώλευε τερηδὼν φθοροποιός. Δέον νὰ προδιασαφήσωμεν ἐν παρόδῳ πῶς εἰσέφρησε καὶ ἀνεπτύχθη ὁ καρδιοβόρος αὐτὸς σής.

Περὶ τῶν ἠθῶν καὶ ἕξεων τῶν Ἰταλῶν ἀποίκων ἀποχρώντως ἐν τοῖς ὄπισθεν ἐξηγήθημεν. Καλεῖ ἡ χρεία νὰ ἐπαναλάβωμεν ὅτι,

πλήν τινων ἐξαιρέτως εὐφυΐᾳ καὶ ἀρετῇ κεκοσμημένων, ἦσαν οὗτοι τὸ πλεῖστον μέρος ἁπλοῖ τυχοδιῶκται, μηδεμίαν πρεσβεύσαντες σταθερὰν ἀρχὴν πολιτικὴν ἢ θρησκευτικήν, ἄρα μήτε πατρίας παραδόσεις φιλοτίμως διαφυλάξαντες, μήτε σέβασμα διακεκριμένον καὶ ἀγαπητὸν μεταδόντες πρὸς τὰ τέκνα. Ὁ βίος τοῦ τιμαριώτου κατὰ τὸν ΙΓ'. καὶ ΙΔ'. ἑκατονταετηρίδα, μάλιστα δὲ ὁ τοῦ Κρητός, ἁρμόδιος δὲν ἦτο νὰ ἐξαλείψῃ τὸ ἐλάττωμα αὐτό. Χάριν τῆς τιμαριωτικῆς αὐτῶν καταστάσεως συνοικειωθέντες πρὸς ἐλευθέρους καὶ δουλοπαροίκους ἰθαγενεῖς, οἱ ἄποικοι προσέλαβον μὲν βαθμηδὸν τὴν πονηρίαν τούτων, δὲν συμμετέσχον ὅμως καὶ τοῦ κοινοῦ, τοῦ θαυμαστοῦ πρὸς ὅλους τοὺς Ἕλληνας προτερήματος, τῆς ἐνθέρμου φιλογενείας.

Οὕτω, πρὸς τὰς ἐξ ἀρχῆς ἰδιωματικὰς αὐτῶν κηλίδας προσετέθη μικρὸν κατὰ μικρὸν ὁ βύπος τῆς δουλικῆς τῶν αὐτοχθόνων διαφθορᾶς, ἀποτελέσματος ἐπαλλήλων καταστάσεων. Ἂν τὸ ἱπποτικὸν τοῦτο καθίδρυμα εἶχεν ἐκ καταβολῆς ἐγκατασταθῇ εἰς στερεαν, τίς οἶδεν, ἴσως ἡ συνεχὴς μετ' ἀλλογενῶν ἐπιμιξία, ἡ ἄσκησις, ἡ πεῖρα, ἡ ἐπενέργεια τοῦ πολιτισμοῦ ἤθελον προβάλλειν καθαρίσει τὰς προπατορικὰς ἁμαρτίας του, καὶ ποιήσει αὐτὸ παράλληλον τῶν ἑτέρων ἱπποτικῶν ταγμάτων τῆς Εὐρωπαϊκῆς ἠπείρου. Ἀλλ' εἰς νῆσον, καὶ νῆσον ἀπέχουσαν τῆς ἑστίας τοῦ τότε πολιτισμοῦ, περιορισθέν, τὸ σωματεῖον ἔτυχε μεμονωμένον, πάντως ἀσυγκοινώνητον, διὸ μετ' ὀλίγον ἐξέστη τοῦ τε σκοποῦ, πρὸς ὃν ἀνέκαθεν ἐπενοήθη, καὶ τῆς ἀριστοκρατικῆς ἀξίας του. Ἡ εἰσβολὴ τῆς Βυζαντινῆς μερίδος τῶν εὐγενῶν ἀκολούθως δὲ ἡ εἰσαγωγὴ χυδαίων εἰς τὸ Ἀνώτερον Συμβούλιον, μετεποίησαν τὴν κατάστασιν τοῦ τάγματος ἐπὶ τὸ χεῖρον.

Ἀλλόκοτος τότε κρᾶσις ἠθῶν, ἐθίμων, φρονημάτων συνέβη. Ὁ μὲν παρεισακτος Ἰταλισμός, νόθος ὡς εἴδομεν ἐκ καταγωγῆς, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῆς ἀπομιμήσεως Σταυροφορικῶν τινων ἐθίμων μᾶλλον ἔτι νενοθευμένος, ἐπηρέασεν ἐπαισθητῶς τὰς ἕξεις τοῦ εἰσβαλόντος εἰς τὸ Συμβούλιον Ἑλληνισμοῦ, οὗτος δ' ἀμοιβαδὸν ἑκόντα ἄκοντα συνεπέσυρε τὸν Ἰταλισμόν ἀχαρακτήριστον διατηρηθέντα καὶ οὕτως εἰπεῖν ἀνεπισφράγιστον. Ἐντὸς τοῦ κύκλου τῶν ἰδίων αὐτοῦ πα-

τριωτικῶν καὶ θρησκευτικῶν ἐποσκοπῶν. Διατὶ δὲ λέγομεν ὅτι ἑκὼν ἄκων ὁ Ἰταλισμὸς τῆς ἀποικίας παρεσύρθη εἰς τὴν τροχιὰν τοῦ ἰθαγενοῦς Ἑλληνισμοῦ. Διότι ἐν τῇ πολιτικῇ καὶ ἐκκλησιαστικῇ μεταβολῇ, ἧς σχεδιογραφοῦμεν ἐνταῦθα τὰς περιπετείας, ἐξαιρέτως εἰς τὰς κυρίας ἀφορμάς, αἵτινες τὴν μεταβολὴν αὐτὴν παρεσκεύασαν, δὲν ἔχομεν κατὰ δυστυχίαν εἰς ἔπαινον τῶν προσηλύτων Φραγγαρχόντων νὰ παραδειγματίσωμεν οὔτε ὁρμὰς γενναίας καὶ αὐτομάτους, οὔτε πεποιθήσεις ἀκλονήτους, οὔτε φιλογενείας πατροπαραδότου ρωμαλεότητος. Καὶ πρὸς ἀπόδειξιν τούτου, ἃς ἐξετάσωμεν ἐν συντόμῳ τοὺς κινητικοὺς λόγους τῆς ἀποστασίας των.

Τί παρεκίνησεν αὐτοὺς εἰς τὴν ἀπόρριψιν τοῦ Ἐνετικοῦ ζυγοῦ: Μήγαρ αἴσθημα θρησκείας καταπιεζομένης; Ἀλλ' αὐτοὶ ἢ ἦσαν Λατῖνοι, ἢ Ἕλληνες γενόμενοι, ἀπήλαυσαν, ὡς εἴδομεν, ἀνεξιθρησκείας ἐκτενοῦς παρὰ τῶν Ἐνετῶν. Μήγαρ παρώτρυνον αὐτοὺς ἱστορικαὶ παραδόσεις, ἀναμνήσεις ἐθνικῆς αὐτονομίας: Οὔτε. Ἦσαν Ἰταλοὶ καὶ τὴν καταγωγήν, καὶ τὴν εὐγενικὴν κατάστασιν, καὶ τὴν ἐπωνυμίαν, καὶ τὰ ἤθη κατὰ μέρος. Δὲν ὡρμήθησαν αὐτοί, ὡς οἱ πλεῖστοι τῶν προηγουμένων ἐπανεστηκότων, ὑπὸ εὐλαβείας πρὸς τὸν ἱερὸν τῆς Βυζαντινῆς μοναρχίας θρόνον, ἀλλ' ὑπὸ αἰτιῶν μερικωτέρων, ἐγχωρίων, προσωπικῶν. Ἠρνήθη ἡ μητρόπολις νὰ κατατάξῃ αὐτοὺς εἰς τὸν σύλλογον τῶν Πατρικίων Ἐνετῶν· παρέβη ὁ Κρήτης Ἁρμοστὴς τὰς ἐν ἰσχύϊ συνηθείας, αὐτεπαγγέλτως διατάξας τοῦ λιμένος τὸν καθαρισμόν. Ἰδοὺ ἡ ἀφετηρία τοῦ κινήματός των. Ἐνήργησε λοιπὸν φιλαυτία, ἐνήργησεν ἀγανάκτησις, δὲν ἐξερράγη ὡς ἐπὶ Χορτατσῶν, ἐπὶ Σμυριλίου, ἐπὶ Ψαρομηλιγγων μῖσος κατὰ τῆς ξενοκρατίας ἀδυσώπητον, ἐνθουσιασμὸς πατροπαράδοτος. Ἤθελον ἄρά γε ἀναπετάσει οἱ ἱππόται τὴν σημαίαν τοῦ Ἁγίου Τίτου, ἂν ἡ μητρόπολις ὑπενέδιδεν εἰς τὰς αἰτήσεις των:

Εἰς τὸν οὐσιώδη λόγον, ὅθεν ὁρμᾶται τὸ κίνημα, προστίθενται καὶ ἕτερα ἐλαττώματα τυχηρά, βαρύνοντα μὲν τοὺς ἀποίκους, ὅμως ἀποδοτέα εἰς περιστάσεις ἐντοπίας, εἰς ἐμποδίσματα δυσυπέρβλητα. Ἀληθὲς μέν, ὅτι οἱ Λατῖνοι εὐγενεῖς ἠσπάσαντο τὴν θρησκείαν τῶν αὐτοχθόνων, ἀλλ' ἐκ τῶν ἐν τοῖς φρουρίοις ἰδιωτῶν Ἰταλῶν οὐκ ὀλίγοι ἐνεκαρτέρησαν εἰς τὸ θρήσκευμα τῶν πατέρων των. Οὐδὲ τοῦ

Παπισμοῦ ἐπισήμως ἀποκηρυχθέντος ἀπῆλθον τῆς Κρήτης οἱ Λατῖνοι κληρικοί, μάλιστα οἱ Ἐπίσκοποι Σιτείας, Ρεθύμνης, Κυδωνίας, καὶ ἕτεροι ἐπαρχιῶται, ὧν τὴν παρουσίαν ἐξακριβοῦμεν εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ χρονικὰ τῆς ἐποχῆς. Στοιχεῖα τοιαῦτα τί ἀγαθὸν ἠδύναντο νὰ παράξωσιν; Ἦσαν σκάνδαλα ὑποκεκρυμένα, καὶ διὰ τοῦτο κινδυνωδέστερα. Ἅπερ θέλουσιν οὐκ ὀλίγον χρησιμεύσει εἰς τὴν μηχανορραφικὴν ἐπιδεξιότητα τοῦ ἐχθροῦ. Πρόσθες τούτοις καὶ τοὺς Ἑβραίους τοῦ Χάνδακος, κοινωνίαν πολυάριθμον τότε, προσκεκολλημένην δὲ ψυχῇ τε καὶ σώματι πρὸς τοὺς Ἐνετούς, ὡς πρὸς εὐεργέτας μοναδικοὺς ἐν μέσῳ τῆς ἐπικρατούσης Ἰουδαϊκῆς διώξεως (κοινωνίαν ἑπομένως δυσμενῆ) καὶ θέλεις συμπεράνει ὑπὸ τίνων καὶ ὁπωσοῦν φαρμακερῶν ζιζανίων περιεκυκλώθη ἀπ' ἀρχῆς ἡ ρίζα τοῦ ἐμφυτευθέντος δένδρου τῆς ἐλευθερίας. Θέλεις εἰκάσει πόθεν εἰσέφρησεν εἰς τὴν καρδίαν τῆς Κρητικῆς πολιτείας ἡ τερηδὼν αὐτή, ἥτις τὴν ὑπάρξιν ἐπειράθημεν νὰ ὑποδείξωμεν.

Τούτων προλεχθέντων, ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν διήγησιν.

Ἡ ἀγγελία τῆς ἐγκυκλίου, δι' ἧς ἡ Ἐνετία προσεπάθει ν' ἀπομονώσῃ τοὺς ἐπαναστάτας, κατεπλήξε τὴν κυβέρνησιν τοῦ Χάνδακος. Ἐξελήφθη, καὶ δικαίως, ὡς πρόδρομος πολέμου πεισματωδους. Διό, συμβουλίου κροτηθέντος γενικοῦ, ἐν ᾧ πάντες οἱ εὐγενεῖς συμπαρευρέθησαν, διεζητήθη τὸ πρακτέον ἐπ' ἀκμῇ τοιαύτῃ. Ἐκεῖ ἡ Ἐγκύκλιος ἐκρίθη ὀλεθρία ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν. Δὲν ἤρκει, ὅτι ἡ Κρήτη ἀπεκηρύττετο καὶ παρὰ φίλων ἅμα καὶ παρὰ ἐχθρῶν τῆς Ἐνετικῆς Δημοκρατίας· οἱ ἡγεμόνες ἔδιδον ἐξ ἐπιδόματος ὑπόσχεσιν νὰ συνδράμωσι καὶ ἐνόπλως τὴν μητρόπολιν κατὰ τῆς ἀποσκιρτησάσης ἀποικίας, ἂν ἡ χρεία τὸ ἐκάλει. Τὸ δὲ χεῖρον, ὁ Δούξ Ἀδοῦρνος τῶν Γενουητῶν, πρὸς ὃν οἱ ἐπαναστάται ἀνετίθεντο τὰς ἐλπίδας των ὡς πρὸς πολέμιον ἀδυσωπητον τῆς Ἐνετίας, οὗτος, οὐχ ἧττον τῶν ἄλλων πολισταρχῶν, συνωμολόγει τὴν ἀποκήρυξιν.

Ἡ ἄποψις τῶν πραγμάτων, ἡ ἀνάλυσις τῆς παρούσης καταστάσεως, διήγειρον εἰς τοὺς κόλπους τοῦ Συμβουλίου δεινοὺς ἐνδοιασμούς. Πῶς τοιουτοτρόπως μεμονωμένη, καὶ εἰς τὰς εὐταλείας αὐτῆς προσπαθείας ἐγκαταλελειμένη, πῶς ἠδύνατο ἡ Κρήτη ν' ἀντιπαλαίσῃ καὶ νὰ εὐδοκιμήσῃ ἀπέναντι τοιούτου κολοσσοῦ; Τὴν ἀμφι-

βουλίαν ταύτην πάντες συμφώνως οἱ εὐγενεῖς ἐξέφρασαν ἀπὸ τοῦ βήματος. Ἀλλ' ὅμως, ἐνῷ οἱ γενναιότεροι, τὴν ἀντίληψιν τῆς Θεότητος ἐπικαλεσθέντες, εἶπον ὅτι, ριφθέντος ἤδη τοῦ κύβου, οὐδὲν ἄλλο ἔντιμον ἀπέμενε, πλὴν τῆς ἀντιστάσεως ἕως θανάτου, ὅθεν ἀναγκαία ὑπέρ ποτε καθίστατο ἡ συνδρομὴ πάσης τάξεως πολιτῶν, ἕτεροι αὐτῶν δειλοί, καὶ προφυλακτικοὶ ὑπὲρ τὸ δέον, ἤρξαντο μεμψιμοιρεῖν καὶ στενάζειν ἐπὶ τῇ ἀπροσδοκήτῳ τροπῇ τῶν ἐξωτερικῶν περιστάσεων· ἐθάρρησαν δὲ τοσοῦτον ὥστε καὶ νὰ κατηγοροῦν ἐπὶ ἀφροσύνῃ τοὺς πρωταιτίους τῆς ὑποκινηθείσης ἐπαναστάσεως.

Ἡ συνεδρίασις δὲν ἔληξεν ἀσκανδάλιστος. Προσβληθέντες ἐκ τοιαύτης ἀποστροφῆς οἱ πρωτουργοί, ὑπεσήμανον ἐξ ἀμοιβῆς τοὺς κατηγόρους των ὡς κρυφίους ἐνετόρρονας, ἢ τοὐλάχιστον ὡς ἀνάνδρους, θέλοντας νὰ χαυνώσωσι παρὰ τοῖς πολίταις τὸν χρήσιμον ὑπὲρ πατρίδος ἐνθουσιασμόν. Ἐντεῦθεν δὲ ῥῆξις συνέβη μεταξὺ Ἀνωτέρου Συμβουλίου καὶ Ἐκτελεστικῆς Κυβερνήσεως. Ἡ ὑποψία καὶ ἡ δυσπιστία, συνήθη τῆς πολιτικῆς διχονοίας ἀποτελέσματα, διέταμον τὴν συνέλευσιν εἰς κόμματα, εἰς κατ' ἰδίαν συνομιλίας, εἰς κύκλους χωριστούς. Οἱ μὲν ἐντεῦθεν, πεποιθότες εἰς τὴν ἱκανότητα τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ στολίσκου τῆς νήσου, εὐελπιστήσαντες εἰς τὴν ἀνδρώδη τῶν πολιτῶν ἐπιμονήν, καὶ τὰ τυχηρὰ ὑπολογίσαντες, ἠγόρευσαν ὑπὲρ τοῦ πολέμου, ἐφ' ᾧ καὶ προέτεινον φόρους ἀδροτέρους· οἱ δ' ἐκεῖθεν, ἐν οἷς πρῶτος καὶ θρασύτερος ὁ Ἰωάννης Καλλέργης, ἀρχηγὸς τῆς ἀντιπολιτευτικῆς μερίδος, δραστηριότατος, ἐμέμφθησαν τοῦ Δουκὸς καὶ τῶν συμβούλων του ἐπὶ ἀδρανίᾳ, ὅτι ὠλιγώρησαν περὶ τὴν ἐπηγγελμένην σύνταξιν τοῦ *Ὀργανισμοῦ* κατὰ τὸ ἄρθρον τοῦ καταστατικοῦ ψηφίσματος, ὅτι ἤθελεν κατηναλωσαν καὶ πολύτιμον καιρὸν καὶ χρήματα εἰς ματαίας ἐπιδείξεις· ἄλλοι δ' ἄλλοθεν προέβαλον ὁ μὲν τοῦτο, ὁ δ' ἐκεῖνο, ὥστε ἀταξία προέκυψεν ἐν τῷ συνεδρίῳ.

Ὁ Καλλέργης, ἤδη διαθέτης τῆς στρατιωτικῆς δυναμεως, καθο στρατηγὸς τῆς Δημοκρατίας, ἄλλως τε δὲ κορυφαῖος κόμματος ἰσχυροῦ καὶ ἀρχιδημαγωγός, δὲν ἠρέθιζε τὴν συνέλευσιν ἀσκόπως. Παρεμβάλλων σκάνδαλον ἐπὶ σκανδάλου, πικροξύνων τὰ πάθη καὶ ὑπεγείρων ὑπονοίας, παραλύων τὴν σπουδὴν τῶν ἐναρετωτέρων εἰς

τὴν κοινὴν σύμβασιν καὶ συμφρόνησιν. ἐσκόπευε νὰ διαλύσῃ τὴν κρισιμωτάτην συνεδρίασιν ὅλως ἄπρακτον εἰ δυνατόν. Διὰ τεχνάσματος τοιούτου ἤθελε καταδείξει πρὸς τὸ πλῆθος, ὅπερ παρέσυρεν εἰς τὰς προθέσεις του, ἔνθεν μὲν τὴν ἀνικανότητα, εἰ μὴ τὴν προδοσίαν τῶν ἀρχόντων καὶ τῆς καταστατθείσης κυβερνήσεως· ἐκεῖθεν δὲ τὴν ἀπόλυτον ἀνάγκην διικτατωρίας, ἣν κατὰ τὴν γνώμην τῶν ἱστορικῶν Ἐνετίας ἐπεδίωκε.

Ὁ ἐπίβουλος σκοπός του δὲν ἐξέφυγε τὴν προσοχὴν τῶν εὖ φρονούντων, οἵτινες καὶ προλαβόντως ἤδη εἶχον παρακολουθήσει τὰ μηχανεύματα τῆς φιλοδόξου δημοκοπίας του παρά τε τοῖς ταγματάρχαις τοῦ στρατοῦ, καὶ τοῖς γενάρχαις τῶν χωρίων. Ἂν λοιπὸν ἡ ἐπιθυμία του κατωρθοῦτο, βέβαια τὴν ἱδρυθεῖσαν εὐνομίαν ὀλαγωγία ἤθελε διαδεχθῇ τὴν ἐπαύριον. Ἐν τοσούτῳ προέβαινεν ἀναποτέλεστος ἡ ὥρα. Εἰς τὴν ἰσχάτην ταύτην στιγμὴν ὁ γέρων Δούξ ἀνακαλέσας τὴν σιγήν, ἔλαβε τὸν λόγον, ὡς ἀκολούθως·

«Συναδελφοι, εἶπε, καὶ συμπολῖται! Καθ' ἣν ἡμέραν συνήλθομεν εἰς συμβούλιον πρὸς ἀποβολὴν τοῦ ζυγοῦ, πλήρης ὁμόνοια ἐπεκράτησεν εἰς τὰς διασκέψεις μας. Ὡμόσαμεν πάντες οἱ ἐνταῦθα παρόντες, ὠμόσαμεν ἐκ κοινοῦ συνθήματος τὴν διατήρησιν τῆς ἀδελφοσύνης, ἧς ἄνευ οὔτε καθιδρύεται, οὔτε κἂν εὐδοκιμεῖ ἐλευθέρα πολιτεία. Πολλοὶ μάλιστα ἐξ ἡμῶν, ἐν οἷς κἀγὼ αὐτός, ἀσύμφορον κρίναντες τὴν ἐκλεκτικὴν ἑτερότητα πρὸς τὴν πολιτικὴν συγκρότησιν τῆς συμφωνίας, ἀσμένως ἀπεταχθημεν ταῖς παραδόσεσι τῶν προπατόρων μας, καὶ παρεδεχθημεν ὡς κοινὴν τοῖς πᾶσι τὴν θρησκείαν τῶν πολλῶν. Ὑπερέβη ἡ σύμπνοια αὕτη ἀναριθμήτα προσκόμματα. Ὁ Παντοδύναμος εὐλόγησεν ἕως τοῦδε τὰς συντόνους μας διατάσεις, ὥστε καὶ τὴν πολιτείαν εὖ τε καὶ χεῖρον διηυθετήσαμεν ἐπὶ τὸ στερρότερον, καὶ δύναμιν παρεσκευάσαμεν ἱκανὴν εἰς ὑπεράσπισιν αὐτῆς. Δὲν εἶπον μέχρι τοῦ νῦν οἱ κακόβουλοι ἐχθροί μας, ὄχι, δὲν εἶπον, ὡς συνειθίζουσι νὰ διαθρυλλῶσιν, ὅτι μετὰ Γραικῶν ἀναμιχθέντες, ὡς Γραικοί, τουτέστιν ὡς ἀνάγωγοι καὶ δόλιοι, ἐπολιτεύθημεν! Ἡ πεντάμηνος διαγωγή μας ἔρραξε πολλὰ βάσκανα στόματα. . . .

«Ἀλλ' οἴμοι! τι ἔντρομος βλέπω σήμερον; Τι τοῦτο; Ἐκπλη-

Κρὴς ὀρεινὸς

τος. ἐπτοημένος ἀκολουθῶ τὰς περιπετείας τῆς παρούσης συνεδριάσεως. Διχονοίας δηλητήριον διέρπει εἰς ταύτην μας τὴν σοβαρὰν συνδιάσκεψιν· φλὸξ κομματικῆς φιλονεικίας ἤφθη ἐν τῷ μέσῳ ἡμῶν, φλὸξ ἀπειλοῦσα πᾶν ἡμέτερον κατόρθωμα νὰ καταναλώσῃ. Πρόδηλον ἐντεῦθεν, ὅτι οἱ ἐνθάδε σήμερον βουλευόμενοι δὲν εἶναι οἱ αὐτοί, οἷοι ἐξ ἀρχῆς. Πρόδηλον, ὅτι φθοροποιά τις ἐπέστη πρὸ ὀλίγου μεταβολὴ εἰς τὰς διαθέσεις μας, ὅτι σκάνδαλον ἐνεισήχθη, καὶ παρίσταται, καὶ ἐνεργεῖ θανασίμως εἰς τοὺς κόλπους μας· σκάνδαλον, ὅπερ ἐπάναγχες καὶ νὰ ἐξιχνιάσωμεν καὶ νὰ ἐκβάλωμεν, ἐὰν δὲν θέλωμεν καὶ ἡμεῖς συγχρόνως νὰ συναπολεσθῶμεν, καὶ τὴν πολιτείαν αὖτανδρον νὰ συνεπισύρωμεν εἰς τὸν ὄλεθρον. Ποῖον λοιπόν, καὶ ποῦ φωλεύει τὸ σκάνδαλον αὐτό ; Ἰδοὺ τὸ ζήτημα, ἐν ᾧ πάντα τ' ἄλλα συγκεφαλαιοῦνται. Ἐνταῦθα ἐξαιτοῦμαι τὴν παρρησίαν καὶ εἰλικρίνειάν σας· ἐπικαλῶ ὑμᾶς, ἀδιστάκτως, ἀναφανδόν, γενναίως νὰ ἐκφράσητε τὴν γνώμην σας, καὶ νὰ ἐπιφέρητε ψῆφον ἐπὶ τούτου. Φρονεῖτε ἴσως, ὅτι τὸ σκάνδαλον προέρχεται ἐξ ἐμοῦ καὶ ἐκ τῶν συμβούλων μου ; Ἕτοιμοι ἐσμὲν καὶ οἱ ἕνδεκα ἡμεῖς ὁμοῦ, αὐθημερόν, χωρὶς τῆς παραμικρᾶς ἀναβολῆς νὰ παραδώσωμεν τὴν ἐξουσίαν πρὸς οὓς διορίσετε διαδόχους μας, ἐντὸς δὲ τριημερίας νὰ ἐγκαταλείψωμεν καὶ τὴν νῆσον πανοικεί, μεχρισοῦ εὔλογον νομίσητε νὰ μᾶς ἀνακαλέσητε ὡς ἁπλοῦς ἰδιώτας. Ἐὰν ὅμως ἡ ψῆφος σας ἀπαλλάξῃ ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ὑποψίας, καὶ δηλώσει ὅτι δὲν ἐγκεῖται τὸ σκάνδαλον εἰς τὴν ἑνδεκαμελῆ κυβέρνησιν, ἀλλ' ἐκτὸς αὐτῆς, καὶ κατ' αὐτῆς, τότε ἀπαραίτητον κρίνω τὴν ἐως ἀπὸ τοῦδε ἔγκρισιν ἁπάντων ὑμῶν εἰς ἓν προνόημα τοσοῦτο ἀναγκαῖον, ὅσῳ πρόσετι καὶ ἀναπόφευκτον. Θέλετε δηλαδὴ προεπιτρέψει, ὥστε ἡμεῖς, οἱ ἀναλαβόντες τὰς ἡνίας τῆς πολιτείας, ἡμεῖς αὐτοὶ νὰ καταδείξωμεν, στηλιτεύσωμεν, καὶ παραδώσωμεν τὸν ἐπίβουλον εἰς τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ ὑπηκόου ! »

Ὁ Μάρκος Γραδίνικος, ἕτερος τῶν ἀντιπολιτευομένων δεινός, καὶ ὁ Καλλέργης ἔβρυχον τοὺς ὀδόντας καθ' ὅλην τὴν ἀγόρευσιν. Ἀλλὰ τὸ σεμνὸν σχῆμα, αἱ λευκαὶ τρίχες, ἡ παρρησιώδης τοῦ Δουκὸς ἔμφασις ἔσεισαν τὴν συνείδησιν καὶ αὐτῶν τῶν ἐναντίων του. Καὶ τῷ ὄντι· οἵας ἀναμνήσεις εὐαρέστους ἤθελεν ἀφήσει ἡ δημοκρατικὴ

τῆς Κρήτης περιόδος. ἂν πάντες, ἢ τοὐλάχιστον οἱ πλεῖστοι τῶν ἱδρυτῶν της, διετύπουν τὴν διαγωγὴν αὐτῶν πρὸς τοὺς λόγους καὶ τὰς πράξεις τοῦ Μαρίνου Γραδενίγου! — Ψήφου προταθείσης, τὸ Συμβούλιον ἐπεδοκίμασε τὴν ἀξιοπραγίαν τῆς Κυβερνήσεως. Ἐπὶ προτάσει δὲ τοῦ Τίτου Βενιέρου ἀφέθη πλήρης ἐξουσία τῷ Δουκὶ καὶ τοῖς συμβούλοις αὐτοῦ εἰς πᾶν ὅ,τι ἠδύνατο ἐρεξῆς νὰ ἐνισχύσῃ καὶ προφυλάξῃ τὴν πολιτείαν.

Τὴν ἐπιοῦσαν, ἔλαβεν ὁ Ἰωάννης Καλλέργης διαταγὴν ν' ἀποχωρήσῃ τῆς πρωτευούσης μετὰ τεσσάρων μόνων λόχων, καὶ νὰ μεταβῇ εἰς τινα ἀπωτάτην ἐπαρχίαν τῆς νήσου, ὅπου χωρικῶν ἀκαταστασίαι, καὶ εὐγενῶν ραδιουργίαι ἀναγκαίαν ἐποίουν τὴν παρουσίαν του. Ὑπετάγη ἐκὼν ἄκων, εἰ καὶ ἐπερυλάχθη κατ' ἄλλον τρόπον νὰ περιπλέξῃ εἰς ἀμηχανίαν καὶ κίνδυνον τοῦ Γραδενίκου τὴν διοίκησιν. Ἀπὸ τοῦδε ἀποκαλύπτεται ἡ μελανία τῆς ψυχῆς του.

Ἀναφέρουσιν οἱ χρονογράφοι, ὅτι ὁ θηριώδης οὗτος δημαγωγὸς χειρων καὶ αὐτοῦ τοῦ Marat τῆς Γαλλικῆς Δημοκρατίας, ἐπωφθαλμία τὴν ἡγεμονίαν Κρήτης, εἰς τοῦτο παρακινηθεὶς ὑπό τινων ἀρχηγῶν τοῦ στρατοῦ καὶ τῆς ἐπαρχίας. Ἀπίθανος ἡ μαρτυρία δὲν εἶναι. Ἀναντίρρητον, ὁπωσδήποτε, καὶ ὑπὸ τῶν πραγμάτων αὐτῶν προσβεβαιούμενον, ὅτι τὴν καθεστῶσαν πολιτείαν ἐπιβουλεύσας, ἐμηχανεύθη καὶ διενήργησεν ὅσα, οὔτε ὁ δυσμενέστερος τῶν ἐχθρῶν ἤθελεν ἐνεργήσει. Αἱ μανιώδεις ὑπόνοιαι τῶν συνεταίρων του, χριδαίων καὶ μοχθηρῶν τὸ πλεῖστον μέρος, ἐπιπαρώξυνον τὴν ἔμφυτον ὠμότητα του. Ὑφηγήσεις οἰστρηλατουμένων πατριωτῶν, ἰδόντων ἀπανταχοῦ τὴν προδοσίαν, παρώθησαν αὐτὸν εἰς φρικώδεις ἐκτροπάς. Οὐδεὶς ἀντιλέγει, ὅτι πραξικοπίαι καὶ μυστικαὶ συνεννοήσεις εἶχον πρό τινος συσταθῇ μεταξὺ τῶν ἐπιδήμων Λατίνων καὶ τῆς Ἐνετικῆς Συγκλήτου· ὅτι ἐνετίζοντες, λατινίζοντες, φραγγίζοντες οὐκ εὐαρίθμοι διέτριβον εἰς τὰς πόλεις ὑπὸ πρόσχημα δημοκρατῶν· ὅτι ἐκ τῶν ἑλληνισθέντων εὐγενῶν ὅλοι δὲν ἦσαν ἄπειρος χρυσός.

Περὶ τῶν ἠθῶν καὶ διαθέσεων τῆς τάξεως ταύτης ἀκούντως ἐξεφράσθημεν· τὰ δὲ μετέπειτα θέλουσιν ἐπικυρώσει τὰς σκέψεις μας. Ἀλλά, καὶ τούτων οὕτως ἐχόντων, εἰς τίνας στυγερὰς κατα-

χρήσεις δὲν ἐξοκέλλει ἡ στρατιωτικὴ αὐθαιρεσία, τί δὲν ἐπινοεῖ καὶ δὲν ἀπεργάζεται ἀφηνιαστὴς στρατηγός, ὅταν μάλιστα ἐπισπᾷ τὸ ζυγὸς αὐτοῦ λυσσώδης δεισιδαιμονία. ἡ πόθος ἀκράτητος σφετερισμοῦ!

Ὡς ἐξῆλθεν εἰς περιοδίαν μετὰ τῶν τεσσάρων λόχων, ἔσπειρε τὸν τρόμον ὅπου διενυκτέρευσεν. Εἴτε ὑπὸ ζηλοτυπίας κινηθείς, εἴτε νομίσας τὴν μάχαιραν ὄργανον δραστήριον εἰς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ του, εἴτε εἰς ἄλλων κακεντρεχείας χαρισθείς, ἔδοσε πρὸς τοὺς ὑπαδούς του τὸ σύνθημα τῆς ἀφηνιάσεως. Εἷς ἕκαστον πρόσωπον εὐγενοῦς, μὴ συντιθεμένου παρρησίᾳ τῷ ἄφρονι φρονήματί του, εἶδεν ὑποτετυπωμένην τὴν ἐπιβουλήν. Οὐαὶ δὲ πρὸς ὄντινα κατέκρινε τὴν παραφοράν του! Ὁ αὐθάδης οὗτος, εἰς τὴν βίβλον σημειωθεὶς τῆς προγραφῆς, παρεδίδετο εἰς χεῖρας δολοφόνων, ἀπολυθέντων πρὸ ὀλίγου τῶν κατέργων καὶ τοῦ δεσμωτηρίου, τὰ δὲ κτήματά του καὶ ὁ οἶκός του ὑπεδεικνύοντο εἰς συμμορίας πλανωμένων ἐμπρηστῶν. Ὀνόματα ὑπόπτων ἐνεστοφρόνων, λατινεπισκόπων, ἀξιωματικῶν καὶ ὑπαλλήλων τῆς πρώην κυβερνήσεως, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τινων ζηλωτῶν τῆς παρούσης πολιτείας, ἀνετέθησαν εἰς τὴν ἐκδίκησιν δουλοπαροίκων, εἰς τὴν ἐχθροπάθειαν χωρικῶν, εἰς τὸ φιλάρπαγον ὑποτεθειμένων θιασωτῶν δημοκρατίας, ἰσονομίας, κοινοκτημοσύνης. Κατ' αὐτόν, διὰ δύο μέσων ἤθελε ἡ ἐλευθερία νὰ παγιωθῇ (ἡ τυραννία, δηλαδή, ἣν προσποιούμενος ὠνόμαζεν ἐλευθερίαν)· διὰ τῆς βιαστικῆς πειθοῦς καὶ τῆς τοῦ πλούτου καταργήσεως.

Δύο λοιπὸν θηρία ὤφειλεν ἡ κοινωνία νὰ ἄρῃ ἐκ μέσου, τοὺς ἰταλίζοντας καὶ τοὺς πλουσίους· τοὺς μὲν ὡς ἐχθροὺς τῶν ἰθαγενῶν ἐκ κοιλίας μητρός, τοὺς δέ, καθὸ δυναμένους νὰ μεταχειρισθῶσι τὸν πλοῦτον ὡς ὄργανον ἐπιρροῆς καὶ ἀντιδράσεως. Ἐκ τοιούτων ἀρχῶν ὁ Καλλέργης ὁρμηθείς, ἡρμήνευσε τὴν ἐντολὴν καὶ τὰς ληφθείσας ὁδηγίας του μᾶλλον ὡς τύραννος, τὸν ἀπολωλότα θρόνον διὰ τῆς λόγχης ἐπανακτήσας, ἢ ὡς ἐλευθέρας πολιτείας στρατηγὸς καὶ λειτουργός. Ἕκαστος αὐτοῦ σταθμὸς ἐγένετο θέατρον σφαγῆς, βίας, ἁρπαγῆς. Τοῦ ἱεροῦ προστάτου ἡ εἰκών, σύμβολον ἕως τότε Ἑλληνικῆς αὐτονομίας, ἐνεποίησεν ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ τάγματός του τὸν τρόμον αὐτόν, ὃν ἐμπνέει λοιμὸς ἐπιπροβαίνων.

Ἐμβὰς εἰς τὴν κώμην Μωψιλᾶ, κατέσφαξε τὸν Ἀνδρέαν Κορνάρον, τὸ δὲ ἐνδιαίτημα τοῦ ἄρχοντος παρέδωκε λάφυρον εἰς τοὺς στρατιώτας. Ἐντεῦθεν δὲ μεταβὰς εἰς Πουλέαν, ἠχένισε τὸν Γαβριὴλ Βενιέρον καὶ τινας συνεταίρους του.

Ὁ Σανοῦτος, παρ' οὗ ἀρυόμεθα τὴν ἔκθεσιν τῆς μιαρᾶς πολυκτονίας, προσαναφέρει, ὅτι ὁ Καλλέργης ὤμοσε τὴν ἐξολόθρευσιν πάντων ἀδιακρίτως τῶν ἐπὶ ἐνετισμῷ ὑπόπτων εὐγενῶν. Ἡ παραβολὴ τῶν μαρτυριῶν ἐπαληθεύει τὴν καταμήνυσιν. Ὅπου ἔδειξε δάκτυλος κατασκόπου, ὅπου ἔνευσεν ὀφθαλμὸς ἅρπαγος ταγματάρχου, ἢ μνησικάκου χωρικοῦ, ἐκεῖ πῦρ καὶ μάχαιρα κατέπεσεν. Ὁ νομὸς τοῦ Κισσάμου, ἕδρα πολλῶν πλουσίων καὶ εὐγενῶν, ἐκακοποιήθη διαφερόντως. Νύκτωρ βιάσας ὁ Καλλέργης τὴν κώμην Ἀερινόν, ἀπέκτεινε σύσσωμον τὴν οἰκογένειαν τοῦ Ἱερωνύμου Γριμάνου. ἔπειτα δ' ἐλθὼν εἰς τὸ Σρινάριον, παρέδωκεν εἰς τὰς φλόγας οἶκον καὶ ἐλεῶνας τῶν Φαλέτρων. Καὶ εἰς μὲν τὸν Μελισσᾶν ἐφόνευσε τοὺς ἀδελφοὺς Μαρῖνον καὶ Λαυρέντιον Πασκουαλίγους, εἰς δὲ τὴν Πέστριαν τὸν Γρίττην. ἀλλαχοῦ δὲ τὸν Ἰαννάκην Ἰουστινιάνην. τὸν Λεονάρδον Ἀβράμον, τὸν Ἀνδρέαν Βαλλέρον, καὶ ἄλλους πολλούς. Μάτην ἡ κυβέρνησις, μαθοῦσα τὰς τοιαύτας παρανομίας. ἀπέτεινε πρὸς τὸν μαινόμενον νουθεσίας ἐπὶ νουθεσιῶν, ἀπειλὰς ἐπὶ ἀπειλῶν.

Ὁ αἱμοβόρος οὗτος. πεποιθὼς εἰς τὰς προσωπικὰς δυνάμεις του. καὶ στηριχθεὶς ἐπὶ τῆς ἀπειθείας τοῦ ὄχλου κατὰ τῶν ἐκ καταγωγῆς Ἰταλῶν, ἀπειθείας ἴσως ἐξαφθείσης καὶ παρατρεφομένης ὑπ' αὐτοῦ, τὸν μὲν φόνον καὶ τὴν λεηλασίαν ἐδικαιολόγησεν ἀκροθιγῶς καὶ ὡς ἠθέλησεν,τὴν δὲ γνώμην ἄκαμπτον ἐτήρησε κατὰ τὴν ἐξωλεστάτην του περιοδίαν ἐκείνην.

Οὐδ' ἐφείσθη ὁ καταράτος ὁμογενῶν καὶ ὁμοθρήσκων συννησιωτῶν. Μεταξὺ τῶν πολλῶν θυμάτων ἔτυχε καὶ τις ἱερεὺς ὀρθόδοξος ἐκ τῆς ἐπαρχίας τῶν Χανίων. ὅστις ἐκρίθη παίστης κατὰ δύο λόγους· ὡς οἰκογενειάρχης εὐκατάστατος. καὶ ὡς πατὴρ θυγατρὸς ὡραιοτάτης. Ἡ παρθένος αὕτη. δεκαπενταετὴς τὴν ἡλικίαν, ἀγλάϊσμα δὲ τῶν γονέων καθὸ μονογενής. εἶχε πρό τινων μηνῶν ἀρραβωνισθῇ τὸν πρωτότοκον υἱὸν εὐγενοῦς τινος τῶν Χανίων, Ἕλληνος,

μὲν τὸ δόγμα, Ἰταλοῦ ὅμως, τὴν καταγωγήν. Ἀντίζηλός τις συγχωρίτης, ἐποφθαλμιάσας περὶ τὴν κληρονομίαν τοῦ πρεσβυτέρου, κατεμήνυσε τὴν συγγένειαν ὡς προϊὸν μηχανορραφίας Λατινικῆς.

— Ἱερεὺς ὀρθόδοξος νὰ εὐλογῇ εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ γαμβρόν, οὗ ὁ πάππος ἀπέθανε Λατῖνος! Φεῦ τῆς ἐπιβουλῆς καὶ τῆς προδοσίας!

Ὁ Καλλέργης, ἀνὴρ τοσοῦτον ἀκατάσχετος, ὅσον καὶ ἀκόλαστος, εὐλάβειαν εἰς τὰ πάτρια ἤθιμα προφασισθείς, ὑπόσχεται τῷ καταμηνυτῇ νὰ θραύσῃ τὴν ἀνόσιον μνηστείαν, καὶ αὐτῷ τούτῳ νὰ συζεύξῃ εἰς γάμον τὸ κοράσιον. Τὴν ἐπομένην Κυριακήν, ἐνῷ ἡ Ἀϊδονίτσα ἐξήρχετο τῆς ἱερᾶς λειτουργίας μετὰ τῆς μητρός, δύο μισθοφόροι ὁρμῶντες αἴφνης ἐκ τοῦ φράκτου, ἁρπάζουσιν αὐτὴν ἐναέριον, καὶ πεφιμωμένην ἄγουσι παρὰ τῷ Καλλέργῃ, ἐσκηνωμένῳ ἐν τῇ προκειμένῃ κώμῃ. Αἱ κραυγαὶ τῆς μητρὸς ἔντρομον σύρουσιν ἐκ τῆς ἐκκλησίας τὸν πατέρα, ὅστις εἶχε μόλις τελέσει τὴν ἀπόλυσιν. Ἐνδεδυμένος εἰσέτι τὴν ἱερὰν στολήν, σπεύδει ἕνεκα φιλοστόργου προθυμίας ὁ ταλαίπωρος ἱερεύς, σπεύδει ἀσθμαίνων καὶ ὀδυρόμενος ἐκεῖ, ὅπου ὁ Καλλέργης ἐσταθμευε· διότι ἀμέσως ὑπεννόησε πόθεν εὐλογοφανῶς προήρχετο ἡ ἁρπαγή. Ἀλλ' ὁ στρατηγὸς ἀποποιεῖται νὰ τὸν δεχθῇ, καὶ διατάσσει νὰ διώξωσιν αὐτὸν ὡς ἀνευλαβῆ καὶ παράνομον. Οὐδεὶς τῶν στρατιωτῶν ἐτόλμησε νὰ θέσῃ χεῖρα ἐπὶ τοῦ ἱεροενδεδυμένου.

«Αὐθέντα, ὁ ἄθλιος γονεὺς ἀνέκραξε, πλησιάσας εἰς τὴν εἴσοδον τῆς σκηνῆς, καὶ κλίνας τὸ γόνυ, αὐθέντα, πρὸς Θεοῦ οἰκτειρον τὸν ἡρῆνόν μου, εὐσπλαγχνίσθητι τοὺς στεναγμούς, τὰ δάκρυά μου! Ἔλεος εἰς ἐμέ, ἔλεος εἰς τὴν ταλαίπωρον γυναῖκά μου! Ἰδού, σταυρῶ τὰς χεῖράς μου ἐνώπιόν σου! Ἂν ἔπταισα, αὐθέντα συγχώρησόν με ὡς χριστιανός, ἀλλ' ἀπόδος μοι τὸ θυγάτριον!»

«Τὰ μηχανήματά σου, εἶπεν ὁ ἄσπλαγχνος Καλλέργης, ἐφανερώθησαν. ἱερεῦ ἄνιερε! Φύγε ἐν τῷ ἅμα, καὶ σίγα, ἵνα μὴ καὶ διὰ τῆς κεφαλῆς πληρώσῃς τὰς ἁμαρτίας σου. Κρέμαται ἡ ζωή σου ἐκ νήματος ἀράχνης».

«Τὴν κεφαλήν μου θέλεις; ὑπέλαβε τότε μυκώμενος μᾶλλον, ἢ στενάζων ὁ οἰκέτης. Ἀσμένως σοὶ τὴν δίδω· λάβε την, ἐξοχώτατε!

Λάβε ἰδιοχείρως. λάβε σὺ αὐτὸς τὴν ζωὴν πατρὸς καὶ ἱερέως. ὃν καταδικάζεις εἰς καταισχύνην ἀδιόρθωτον καὶ ἀνεξαγόραστον! Ἀλλ' ἂν ἔνοχος εἰμὶ ἐγώ, ὡς ἀξιοῖς. ποῖον ἄρα τὸ παράσημα τῆς θυγατρός μου;»

Αἱ παρακλήσεις τοῦ πατρός, ὁ κοπετὸς τῆς μητρός, ἥτις πνευστιῶσα καὶ αὐτὴ ἐπῆλθε μετ' ὀλίγον, αἱ ἱκετευτικαὶ τῶν συγγενῶν ἐνστάσεις δὲν ἀπέτρεψαν τὸν σκληρὸν καὶ ἀμάλακτον ἀπὸ τῆς βδελυρᾶς αὐτοῦ προθέσεως. Προσέταξε καὶ δεύτερον νὰ ἐκβάλωσι τῆς παρουσίας του τοὺς ὀχληρούς. Ἀλλ' ἰδὼν διστάξαντας τοὺς σωματοφύλακας, καὶ μὴ τολμήσας διὰ τοῦτο αὐτὸς ἰδιοχείρως νὰ τοὺς ἀποδιώξῃ καὶ κακοποιήσῃ, ἐπήδησεν ἐπὶ τοῦ ἐπιστρωμένου ἵππου του, ἀνυπόμονος νὰ καταλείψῃ τὴν φρικτὴν σκηνήν.

— «Στῆθι, θηρίον ἀνθρωπόμορφον!» ἐφώναξε τότε ὁ πρεσβύτερος ὁρμήσας, καὶ τὸν ἵππον καταλαβὼν ἀπὸ τοῦ χαλινοῦ.

Ὁ τύραννος πτοηθείς, προσέθηκε τὴν δεξιὰν τῇ λαβῇ τοῦ ξίφους.

— «Στῆθι! ἐπανεβόησεν ἄφοβος ὁ ἱερεύς, ὀρθότριχα τὴν γενειάδα, καὶ ἀστραποβόλους τοὺς ὀφθαλμοὺς στηλώσας πρὸς τὸν ἄρπαγα. «Ἀφοῦ, τέρας ὠμότητος, οὔτε φόβος Θεοῦ, οὔτε ἀνθρώπων νόμοι, οὔτε γονέων θρῆνοι ἰσχύουσιν ἐπὶ τῆς ψυχῆς σου· ἀφοῦ καὶ τοῦ οἴκου μου τὴν ἀτίμωσιν διώκεις, καὶ τὴν ζωήν μου ταύτην ἀρνεῖσαι νὰ δεχθῇς, λάβε λοιπὸν ἐξ αὐτοῦ τοῦ στόματος, πατρός, ἱερέως, πολίτου καθυβριζομένου, λάβε τὸν μισθὸν τῆς ἀνομίας σου!» Καὶ ἐκ τῶν ἱερῶν ἀμφίων ἐκτείνας τὰς χεῖρας, δι' ὧν πρό τινος ἀνύψωσε τὸν ἄχραντον Κοινωνίαν.

«Τὸ κρῖμα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς σου, ἀνέκραξε, καὶ ἐπὶ κεφαλῆς τῆς γενεᾶς σου, παράνομε! Ἀνάθεμα τὸν Δοῦκα Γραδίνικον, ὅστις σὲ ἀπέστειλεν ἐνταῦθα! Ἀνάθεμα τὴν Κρητικὴν Δημοκρατίαν, ἥτις διώρισε Δοῦκα τὸν Γραδίνικον! Ἀνάθεμα δέ, ἀνάθεμα καὶ τρισανάθεμα εἰς οἱονδήποτε Ρωμαῖον (Ἕλληνα) ἐπινοήσῃ ἐρεξῆς, ἢ καθιδρύσῃ Ρωμαϊκὴν (Ἑλληνικὴν) Δημοκρατίαν!».

Ὁ ἵππος, βιαίως κεντρωθείς, καὶ καλπάσας, ἀνεπήδησεν ἐπὶ τῆς κατακειμένης χαμαὶ μητρός. Καὶ ὁ μὲν Καλλέργης ἄφαντος ἐγένετο

ἡ δὲ Ἀηδονίτσα δὲν παρεδόθη, σύζυγος θρηνοῦσα πρὸς τὸν καταμηνυτήν, εἰμὶ μετὰ παρέλευσιν δύο ἑβδομάδων.

Τὸ αἰσχρὸν τοῦτο τῆς περιοδίας του ἐπεισόδιον, διαθρυλληθὲν ἀπὸ ἐπαρχίας εἰς ἐπαρχίαν, κατετάραξε καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐν Χάνδακι φίλους του. Ἠρώτησαν τότε πολλοί. «Ἐὰν ὁ στρατηγὸς τῆς Δημοκρατίας, μόνον, ὡς λέγει, προτίθεται σκοπὸν νὰ καθαρίσῃ τὴν νῆσον ἀπὸ τῶν ἐγκρυπτομένων ἐχθρικῶν στοιχείων· ἐὰν δὲ ἐντολὴν ἔχῃ νὰ σωφρονίσῃ τοὺς Λατίνους, πρὸς τί κακοῦ καὶ καταδιώκει Γραικούς;»

Καὶ ἂν περιωρίζοντο αἱ κακώσεις εἰς μόνην τὴν παρέκβασιν τῆς προσωπικῆς αὐτοῦ ἐκδικητήσεως, ὑπομονή. Ἀλλὰ τὸ ἀποτρόπαιον παράδειγμα ἐνεθάρρυνε πάντα πονηρὸν εἰς τὴν παραβίασιν τῆς εὐνομίας, τῆς εὐσεβείας, τῆς χρηστοηθείας. *Δημοκρατία, ἐλευθερία, δικαιοσύνη, ἰσονομία*, λέξεις ἱεραὶ ἐν στόματι φιλοσόφων καὶ ἐν τῇ καρδίᾳ ἐναρέτων πολιτῶν, ἐγένοντο τάχιστα ἀφορμαὶ αὐθαιρεσίας, ἀφετηρία λεηλασίας, τρόμου, παραλυσίας κοινωνικῆς. Συνετάχθησαν συμμορίαι *δημοκρατῶν*, αἵτινες ἀχάλινοι περιελθοῦσαι τὴν χώραν ὑπὸ πρόφασιν στρατολογίας καὶ διαδόσεως φρονημάτων ἐλευθεροπρεπῶν, οὐ μόνον ἀπεγύμνωσαν πλουσίων οἴκους, καὶ πτωχῶν καλύβας ἐλωποδύτησαν, ἀλλὰ μεταδοῦσαι τῆς ἀρχητοποιίας τὸ μόλυσμα, ὑπήγειρον τὴν ἀπληστίαν τῆς κατωτέρας τάξεως κατὰ τῆς ἀνωτέρας, καὶ προὐκάλεσαν τῆς ἀναρχίας τὸν ἀφηνιασμόν.

Ἐπειδὴ δὲ δυσκόλως ἡ ἀναρχία περιστέλλεται, ὅταν ἅπαξ ἐκραγῇ, ἀπὸ τὰ κοσμικὰ εἰσέβαλλεν ὁρμητὸν ἡ βία καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἱερά. Ἄνθρωποι μετ' εὐλαβείας αὐστηροτάτης τηρήσαντες νηστείας καὶ τεσσαρακοστάς, εὐσεβείας ἐρασταί, ἀκριβέσταται ἀκολουθήσαντες ἑσπερινοὺς καὶ ὄρθρους τῆς Ἐκκλησίας, ἐπεπήδησαν τείχη μοναστηρίων, εἰσέδυσαν νύκτωρ ἐν θυσιαστηρίοις, καὶ ἀπήγαγον τ' ἀργυρᾶ σκεύη τῶν ναῶν. Τί τὰ πολλά; Εἰς τὸ ὄνομα τῆς αὐτονομίας πολιτεία τε καὶ κοινωνία ἀπέβησαν ἀνάστατοι. Διὸ πολῖται Κρῆτες ἐνέκρυψαν συζύγους, θυγατέρας καὶ τὸ ἀργύριον εἰς ἄντρα δύσβατα. Ἄρχοντες δὲ Λατῖνοι κατέφυγον, συγγενῶν ἔρημοι, εἰς τὰς παρακειμένας νήσους.

Εἰς ἐπιμέτρησιν συμφορᾶς προῆλθεν ἐκ τοιαύτης ἀκαταστασίας

ἕτερον δεινόν, ἡ σχεδὸν παντελὴς ἔκλειψις τῶν νομισμάτων. Ἀφ' ὅτου οἱ ἔμποροι καὶ οἱ εὐπορώτεροι τῶν κατοίκων ἀπέσυρον δυσπιστίας ἕνεκα τὸ χρηματικὸν αὐτῶν κεφάλαιον, ἡ κυκλοφορία τοῦ νομίσματος διεκόπη, καὶ πλήρης ἀταξία εἰσέρρησεν εἰς τὰς ἰδιωτικὰς συναλλαγάς. Μόνον νόμισμα εἰς χρῆσιν ἐν τῇ ἀγορᾷ ἀπέμεινε τὸ ἀποικιακὸν χαλκίον τῆς Ἐνετίας, τὸ σολδίον, δηλαδή. Τὰ δὲ γρόσια καὶ φλωρία τῆς πρώην μητροπόλεως, τ' ἀργυρᾶ καὶ χρυσᾶ νομίσματα τοῦ Βυζαντίου, τῆς Κύπρου, τῆς Γενούης, ταῦτα, ὡς ἐκ τῆς σπάνεως, ἀπέλαβον τιμῆς διπλασίας τῆς ὑλικῆς ἀξίας των. ὅθεν προέκυψεν ὑποτίμησις καὶ ἐξευτελισμὸς μεγάλος εἰς τὴν πρᾶσιν τῶν ἐντοπίων προϊόντων.

Δύναται δὲ πᾶς ἕκαστος νὰ ὑπολάβῃ τίνας ἐπήνεγκε καταχρήσεις ἡ τοιαύτη περιπλοκή, ὅταν ἀναλογισθῇ ὅτι ἄγνωστα ἦσαν τότε καὶ τὰ συναλλάγματα, καὶ τὰ χαρτονομίσματα, καὶ τὰ ἕτερα μέσα, δι' ὧν σήμερον διευκολύνεται παρ' ἡμῖν ἡ κυκλοφορία τοῦ χρηματικοῦ, καὶ ἐπεκτείνεται ἡ πίστωσις περὶ τὰς ἐμπορικὰς ἐργασίας. Ἴσως εἰς τὴν ἔκλειψιν ταύτην τοῦ χρυσοῦ καὶ τοῦ ἀργύρου ἦτις ἐκώλυσε τὴν προθυμίαν τῆς κυβερνήσεως, ἀποδοτέα καὶ ἡ παρατήρησις, ὅτι ἡ μεσαιωνικὴ νομισματολογία οὐδὲν εὗρε μέχρι ταῦδε νόμισμα τῆς Κρητικῆς πολιτείας αὐτόνομον, κεχαραγμένον τῷ 1363, ἢ 1364. Ἔκοψαν ἀρά γε ἴδια νομίσματα οἱ ἀπελεύθεροι. (ὡς ἄλλως τε, οὔτε ἀδύνατον, οὔτε ἀπίθανον εἶναι). ἢ, στερηθέντες καὶ νομισματοκοπείου καὶ μετάλλου, ἠναγκάσθησαν νὰ τηρήσωσι τοῦ Ἁγίου Μάρκου τὸ σύμβολον εἰς τὰς καθημερινὰς συναλλαγάς των; Ἂν δὲ κατὰ τύχην, ἀντὶ ἀργυρίου, νενομισμένου, ἐχάραξαν τοὐλάχιστον εἰς ἀνάμνησιν τῆς κτηθείσης αὐτονομίας των χαλκᾶ νομισματόσημα (médaillons), τίνα γλῶσσαν μετεχειρίσθησαν ἐν αὐτοῖς τὴν Ἑλληνικήν, ἢ τὴν Ἰταλικήν; Προβλήματα περίεργα, τὰ ὁποῖα συνιστῶμεν εἰς τὸν φιλέρευνον ζῆλον τῶν ἡμετέρων νομισματολόγων.

Ἐν τοσούτῳ, μόνοι οἵτινες ὠφελήθησαν ἀπὸ τοιαύτης πραγμάτων καταστάσεως ὑπῆρξαν οἱ Ἑβραῖοι, γένος ἐπὶ φιλοκερδείᾳ γνωστόν. Οἱ Ἑβραῖοι τοῦ Χάνδακος, ἐπιτηδείως γεωργήσαντες καὶ καρπωθέντες τὴν κοινὴν συμφοράν, συνεσώρευσαν ἔκτοτε πλοῦτον, δι' οὗ καὶ τὴν

ἰδίαν καινότητα ἤγειρον εἰς τινα περιωπήν, καὶ τὰς ἐφεξῆς τύχας τῆς νήσου ἐπέτυχον νὰ ἐπηρεάσωσιν.

Ὡς εἴπομεν, ἀδιάγγελτος πρὸς τὴν κυβέρνησιν δὲν ἔμεινεν ἕως ἀπ' ἀρχῆς ἡ παράτροπος διαγωγὴ τοῦ Καλλέργου. Φοβηθεὶς περὶ τῆς ἀληθείας τῶν πραγμάτων τροπῆς, δὶς ὑπὸ πρόσχημα κατεπειγούσης ὑπηρεσίας ἀνεκάλεσεν αὐτὸν εἰς Χάνδακα ὁ Δοὺξ Γραδίνικος ἀπέναντι δύο προκειμένων κακῶν προτιμήσας τὸ ἧττον φοβερόν. Ἀλλ' ἐκεῖνος, ποικίλαις προφάσεσι τὴν ἀνάγκην τῆς παρουσίας του ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ δικαιολογήσας, οὔτε ὑπετάγη τῇ ἀνακλήσει, οὔτε προθυμίαν ἔδειξε, τοὐλάχιστον, εἰς τὴν ἐπιστροφήν. Προσκληθεὶς καὶ τρίτον, ἀπροκαλύπτως πλέον ἐδήλωσε τὴν παρακοήν. Ἀπεκρίθη, ὅτι τότε μόνον θέλει ἐπανέλθει εἰς Χάνδακα, ὅταν οἰκαθεν αὐτὸς ἐκεῖνος κρίνῃ χρήσιμον τὴν εἰς τὰ ἐκεῖ μετάβασίν του· οὐδεὶς γὰρ ἐγίνωσκε κάλλιον αὐτοῦ πόσον λυσιτελὴς εἰς τὴν χώραν καθίστατο ἡ αὐτοπροσώπως ἐνέργειά του. Πρὸς ἔνδειξιν δὲ τραχυτέραν τῶν ἑαυτοῦ προθέσεων καὶ διαθέσεων, ἅμα τῇ ἐπιστολῇ συναπέστειλε πρὸς τὸν Δοῦκα Γραδίνικον καὶ ὑποκόλπιον ξίφος καθημαγμένον, φέρον ἐπὶ τῆς λεπίδος τὴν ἰδίαν του ἐπωνυμίαν.

Ἐντεῦθεν ἡ ἀγανάκτησις τοῦ Δουκὸς ἐκορυφώθη. Ἡ ἀπείθεια κατεψηφίσθη ἐν τῷ Συμβουλίῳ ὡς ἐναργὴς ἀποστασία, ἐπαπειλοῦσα τῶν ὅλων τὴν καταστροφήν. Διό, λόγος ἀπὸ τοῦ νῦν ἐγένετο εἰς τὰ ἐνδότερα τοῦ Παλατίου περὶ τοῦ πῶς ἀκινδύνως ἀπαλλάξαι τὴν πολιτείαν ἀπὸ τοιούτου λυμεῶνος.

Τὸ ἐπιχείρημα ἦτο δυσκατόρθωτον. Πανοῦργος ὁ Καλλέργης ὢν καὶ ἤδη προκατειλημμένος διατελῶν περὶ τῆς δυσμενείας τοῦ Δουκὸς ἤθελε τάχα παραδώσει ἑαυτὸν ἀνεπιφυλάκτως εἰς παρακελεύσεις, ὑποκρυπτούσας ἴσως τὸν δόλον καὶ τὴν ἐπιβουλήν; Εἰ δὲ μάταιαι ἀπέβησαν αἱ ἐπίσημοι τρεῖς προσκλήσεις τοῦ Δουκός, ποῖον ἄλλο μέσον ἀπέμενε πρόσφορον καὶ ἀποτελεσματικώτερον εἰς τὴν προσωπικὴν κατάσχεσίν του;

Τοῦ Καλλέργου ἤδη ἐν τῇ σιγῇ τοῦ Συμβουλίου ἀποκηρυχθέντος ὡς προδότου, γνώμη πάμψηφος ἀπεφήνατο, ὅτι τὴν προδοσίαν ἔπρεπε προδοσία ν' ἀντιμετρήσῃ. Τεθείσης ταύτης τῆς ἀρχῆς, τὴν

πλοκὴν τῆς συλλήψεως ἐπεννόησεν ὁ Ἀνδρέας Παντελέος. Καὶ ἰδοὺ ὁ τρόπος.

Διέτριβεν εἴς τινα κωμόπολιν παρὰ τὴν Ρεθύμνην γυνή τις οὐ δοκίμου διαγωγῆς. ἣν ὁ Καλλέργης ἠγάπα διαφερόντως. καὶ συχνάκις ἐπεσκέπτετο. Ταύτης ὁ ἀδελφὸς. ὑπαξιωματικὸς ἑνὸς τῶν ἐν τῇ πρωτευούσῃ στασιευόντων ταγμάτων. πεισθεὶς ὑπὸ χρηματικῆς δωρεᾶς. εἰσήγαγε κρυφίως εἰς τὰ κατώγεια τοῦ οἴκου του δώδεκα στρατιώτας. καθ' ἣν ἔμελλεν ἐσπέραν νὰ συντύχῃ μετημφιεσμένος ὁ στρατηγὸς τῇ εὐνοουμένῃ του.—Πάσης προφυλάξεως ληφθείσης, τὸ ἐφεύρημα ἐπέτυχεν. Ὁ δυσάλωτος συλληφθεὶς νύκτωρ καὶ ἐπ' αὐτοφώρῳ μετὰ δύο τοῦ δορυφόρων, ἤχθη σιδηροδέσμιος εἰς Χάνδακα.

Εἰ καὶ ἐν αὐτῷ τῷ Συμβουλίῳ διηρημένη ἡ Κυβέρνησις προὐτίθετο νὰ ἐξοικονομήσῃ φρονίμως τὴν δεινὴν ταύτην τῆς πολιτείας περιπέτειαν. Προυπολογίσασα τὰς ἐνδεχομένας συνεπείας. γνώμην δὲν εἶχε νὰ καθυποβάλῃ τὸν ἀποστάτην εἰς διαδικασίαν. Ἤθελε μόνον. ἀσφαλείας χάριν. νὰ κατακρατήσῃ αὐτὸν ὑπὸ φυλακήν. Ἀλλ' ἡ μανιώδης προπέτεια τοῦ συλληφθέντος ἔτρεψε τὴν ἀγαθὴν διάθεσιν ἐπὶ τὸ χεῖρον. Ὁ Καλλέργης ἐθάρρει εἰς τὴν ἀφοσίωσιν τοῦ στρατοῦ. καὶ τὴν δειλίαν τοῦ Δουκός. Προσαχθεὶς ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Συμβουλίου. ἠρνήθη νὰ προσκυνήσῃ. καὶ τοι ἐπανειλημμένως προσκληθείς. Ἅμα δὲ ὡς τὸ φίμωτρον ἐξεβλήθη τοῦ στόματός του. ἐξερράγη εἰς ὕβρεις ἀπρεπεῖς κατὰ τοῦ Δουκὸς καὶ τὸν συναδέλφων του.

—«Γινώσκεις τὸ μαχαιρίδιον ἐκεῖνο : ἠρώτησεν αὐτῷ ὁ σύμβουλος Λεονάρδος.

— «Ναί. ἀπήντησεν ὁ δέσμιος. Εἶναι πατρικὴ κληρονομία μου. Ἀπηυθύνθη ἐξαιρέτως πρὸς σέ. καὶ πρός τινας τῶν ἀρχιπροδοτῶν συναδέλφων σου.

— «Ἀ.ὑπέλαβε σεσηρὸς ὁ ἀνακριτής· ἐξαιρεῖς τώρα τὸν Δοῦκα. πρὸς ὃν τὸ μαχαιρίδιον ἐστάλη, ὅπως τύχῃς τῆς ἐπιεικείας του.

— «Ἀπατᾶσαι ! Ὡς πρὸς τὴν Γαληνότητά του εἶχον καὶ ἔχω εἰσέτι κατὰ νοῦν νὰ τὴν κατηγορήσω εἰς πρώτην εὐκαιρίαν ἀπ' ἐκείνου τοῦ παραθύρου.

—«Ἐντελῆς *Δεικρατία* !» ἐφώνησεν ὁ Δούξ, πικρὸν ἀφεὶς στεναγμὸν καὶ δονήσας τὴν κεφαλήν. «Δημοκρατία τετελεσμένη καὶ ἀπηρτισμένη !».

Καταστρωθείσης τῆς ἐρωταποκρίσεως, ὁ ὑπόδικος ἐκρίθη διὰ πλειοψηφίας ἄξιος θανάτου. Ἡ δὲ καταδίκη ἐξετελέσθη παραχρῆμα. Περὶ τὸν ὄρθρον, κάθετος ἀπ' αὐτοῦ ἐκείνου τοῦ παραθύρου κατεκρημνίσθη ἐπὶ τῶν ὀρθίων λογχῶν τῆς σωματοφυλακῆς (1).

Τίνα ψῆφον ἔδωκεν ὁ Δούξ, λευκὴν, ἢ μέλαιναν ; Ἄδηλον. Ἀλλ' ὁ ἀναστεναγμὸς ἐκεῖνος ἆρα δὲν ὑπενέφαινε μεταμελήσεις ἀναπεπιεσμένας εἰς τὰ βάθη τῆς καρδίας του ; — Ἴσως. Ὀκτάμηνος ἀνθρώπων καὶ πραγμάτων πεῖρα πολλὰς ἤδη καὶ φιλτάτας ἐματαίωσε τοῦ γέροντος προσδοκίας, πολλὰς διέλυσεν εὐχάς. Εἰς ἄλλα ὁ Φρόνιμος ἤλπισεν, ἄλλα δ' ἐμπράκτως εἶδεν. Ἐφαντάσθη κατορθωτὴν τὴν πατριωτικὴν ὁμόνοιαν, ἀλλ' αὖτη ῥεῦ ! διήρκεσεν ὅσον ἀστραπή. Ἐφαντάσθη τὴν εὐνομίαν, εἶδε δ' ἐριννυώδη ἀναρχίαν ὀσημέραι καταρθείρουσαν τὸ περιπόθητον πλάσμα τῆς φαντασίας του. Ποῦ ἡ αὐταπαρνησία, ἡ σύνεσις καὶ ἡ ἀνδρία. Ποῦ οἱ στύλοι τῆς πολιτείας, οἱ ἄνδρες πρὸς οὓς ἀνέθηκε θαρσαλέως τῆς πατρίδος τὸ κειμήλιον, αὐτοὶ τοὺς ὁποίους ἠσπάσατο ἀδελφικῶς καὶ μετὰ πάσης ἐμπιστοσύνης ; Ποῦ οἱ ὅρκοι, καὶ αἱ ὑποσχέσεις, καὶ αἱ ἐνθουσιώδεις δημηγορίαι, καὶ τὰ ἐναγκαλίσματα τῶν πρωτοιμίων τῆς ἀνεξαρτησίας ; Οἴμοι ! ληξάσης τῆς ἑορτῆς, ἐσβέσθησαν τὰ φῶτα, ὁ δὲ ναὸς ἀπέμεινεν ἐν τῷ σκότει, ἐγκαταλελειμένος, ἢ βεβηλωμένος· ναὸς ἀφοίτητος καὶ ἀλειτούργητος, εἰς διάθεσιν τῆς τύχης παραδεδομένος.

Ἡ διάψευσις τῶν ὀνείρων του ἐνεποίησε βαθμηδὸν τὴν ἀθυμίαν εἰς τὴν ψυχήν του, ἐκλόνησε τὰς πεποιθήσεις του, διεσπάραξε τῆς νεότητος, τῆς ἀνδρικῆς ἡλικίας, τοῦ γήρατός του τὰς ὑγιεστέρας ἀρχάς. Τοσοῦτον δὲ τὸ θέαμα τῆς ἐπαυξανομένης φθορᾶς ἐπηρέασε μικρὸν κατὰ μικρὸν τὰς φρένας του, ὥστε ἀπὸ τῆς ἀθυμίας περιέπεσεν εἰς ἀπαραμύθητον ἀγανάκτησιν, ὥστε ἀναπολήσας τὴν συ-

(1) «Solum lo fece prendere, e buttarlo giù dal palazzo sicchè egli morì». Sanuto Hist.—Τὸ περιστατικὸν τῶν λογχῶν ἀναφέρεται ὑπὸ ἑτέρων χρονογράφων

νεργίαν του εἰς τὴν ἐπιχειρηθεῖσαν μεταβολήν, αὐτὸς ἐκεῖνος ἠρυθρίασεν ἐνίοτε, συναισθανθεὶς ἐνδομύχως τὰς τύψεις τοῦ συνειδότος.

Ἡ φήμη τῆς συλλήψεως καὶ τοῦ θανάτου τοῦ Καλλέργου διεδόθη τὴν ἐπομένην πρωΐαν ὡς βροντή, ἅμα ὡς τὸ φῶς τῆς ἡμέρας ἐπεφώτισε τὴν στηλογραφηθεῖσαν καταδίκην. Συνεκεφαλαίου ἡ ἀπόφασις ἐν συντόμῳ τὰ κακουργήματα τοῦ στρατηγοῦ, καὶ ἐπὶ τῆς ἀπειθείας στηριζομένη κυρίως, διεκήρυττεν αὐτὸν προδότην. Ἔκπληξις, κατέλαβε τὸ κοινὸν κατ' ἀρχάς. Μετ' ὀλίγον ὑπόκωφα μεμψιμοιρήματα καὶ τονθορυσμὸς προεσήμανον τοῦ πλήθους τὴν δυσαρέστησιν. Ἦσαν αὐτὰ προανακρούσματα θορύβου. Καὶ τῷ ὄντι μετὰ μεσημβρίαν ὄχλος παμμιγὴς συνηθροίσθη περὶ τὸ Παλάτιον, κατέφραξε τὴν Πλατεῖαν, τὰς διόδους, τὴν προκυμαίαν.

Ἀστραπηδὸν τῆς φοβερᾶς ἀγγελίας διαδοθείσης, ὅμιλος χωρικῶν εἰσέρρευσεν ἐκ τῶν προαστείων, ἐκ τῶν πέριξ κωμῶν, ἕως ἀπὸ τῶν ριζῶν τοῦ Ἰκαρίου ὄρους, χωρικῶν, ἐξ ὧν οἱ μὲν ἔσπευσαν χαρισθέντες πρὸς τοὺς Καλλέργας ἢ πρὸς ἄλλους τῆς ἀντιπολιτεύσεως, οἱ δὲ ἐπὶ προσδοκίᾳ ἐνδεχομένου νεωτερισμοῦ, οἱ δὲ καὶ πρόθυμοι χρείας τυχούσης, εἰς τὴν πόρθησιν τῆς πόλεως. Ἔβλεπέ τις μεταξὺ αὐτῶν ἄνδρας στυγερωπούς, φέροντας εἰς τὴν ζώνην πυρεῖον καὶ πέλεκυν, γυναῖκας δὲ κρατούσας πήρας καὶ τριχίνους σάκκους, καὶ ἀλευροθύλακας, καὶ κιβίσεις δερματίνας. Τὸ δὲ παράδοξον καὶ ὄντως καταπληκτικόν, ἐν τῷ μέσῳ τοῦ χυδαίου συναγελασμοῦ ἔβλεπέ τις καὶ πρόσωπα ἀρχόντων, συναγωγὰς νεοφύτων ὀρθοδόξων, οἰκειότατα καὶ συγγενικῶ τῷ τρόπῳ συμφατριαζόντων μετὰ τοῦ συρφετοῦ. Τὸ Συμβούλιον συνεδρίαζεν ἐν τῷ Παλατίῳ. Κατὰ διαταγὴν αὐτοῦ, αἱ κιγκλίδες ἐκλείσθησαν! ἡ δὲ φρουρά, ἔξωθεν παρατεταγμένη, διέμεινεν ἄπρακτος ὑπὸ τὰ ὅπλα. Διό, φρικώδεις ὕβρεις, καταγγελίαι, συριγμοί, λοιδορίαι παχυλόταται κατὰ τοῦ Δουκὸς καὶ τῶν συμβούλων αὐτοῦ, δὲν ἠρέθισαν τοὺς στρατιώτας ἐπὶ τὸν λαόν. Συνεταῖροι καὶ συνένοχοι, καὶ συγγενεῖς τοῦ θανατωθέντος, πάμπολλοι τὸν ἀριθμόν, ἀπῄτησαν τὴν ἄμεσον ἀντιπεπόνθησιν. Ἄλλοι ἐπεκαλέσθησαν ὡς μόνον μέσον εἰς ἀπόλαυσιν ἀληθινῆς ἐλευθερίας, τὴν ἀγόρευσιν ὀχλοκρατικῆς κυβερνήσεως, συγκροτηθησομένης ὑπὸ καθαρῶν καὶ ἁπλῶν γεναρχῶν τῆς ἐξοχῆς, ὧν προέβαλον ἑκατόν.

διακόσια ἀντιφιλονεικούμενα ὀνόματα. Τῇ δὲ κἀκεῖσε, δοῦλοι καὶ γεωργοί, καὶ ἀπόβλητοι στρατιῶται τοῦ τάγματος τῶν Καλλεργῶν, ἐξεθείασαν ἐν ῳναῖς ἀγοίαις τὰς ἀμιμήτους ἀρετὰς τοῦ κυρίου των, ἡ γυναῖκες, καὶ θεράπαιναι, τὴν ἔξαψιν ἐπετράχυνον διὰ θρήνων καὶ στερνοκοπημάτων. Οἱ κοσμιώτεροι τῶν στασιαστῶν (ἦσαν δὲ οὗτοι εὐγενεῖς καὶ πολῖται τοῦ Χάνδακος. ὑποκεκρυμμένοι φίλοι τῆς τυραννίδος, ἢ σπουδάρχαι κατὰ μέρος) ἀπεκάλεσαν μιᾷ φωνῇ τὸν Γραδένικον αἱμοβόρον τύραννον, ὀλετῆρα τῆς πατρίδος, προδότην, τέρας ἀνομίας καὶ φιλοδοξίας. Οὐδὲ ἠσχύνθησαν νὰ πανηγυρίσωσιν ὡς *Πατέρα* καὶ *Σωτῆρα τῆς πολιτείας* τὸν Καλλέργην αὐτόν, ᾧ προσῆπτον ἕως τῆς χθὲς τὴν ἐπωνυμίαν τοῦ *Ἐπαράτου*.

Τοιούτους τινὰς ἐξήμεσαν βδελυγμούς. Καὶ μεχρισοῦ μὲν ὁ θόρυβος ἐξεθύμανεν εἰς κέλαδον συγκεχυμένον, οἱ ἔγκλειστοι Σύμβουλοι ἠδιαφόρησαν. Ἀλλ' οἱ δημαγωγοί, τὴν φρόνησιν τούτων ἐκλαβόντες ὡς δειλίαν, καὶ εἰς πραγματικώτερα ἐπιτολμήσαντες, προέτρεψαν τὸν ὄχλον ἐπ' ἔφοδον κατὰ τῆς φρουρᾶς. Συνέκειτο αὕτη ἐκ Τσακώνων, Βασμούλων καὶ Ἠπειρωτῶν, ἕως ἑξακοσίων, ὧν οἱ ταγματάρχαι καὶ ὁ χιλίαρχος, ἀδρῶς παρὰ τῆς κυβερνήσεως μεμισθωμένοι καὶ περιπεποιημένοι, ὡμολόγουν εἰς τὰ καθεστῶτα τυφλὴν ἀφοσίωσιν. Κατὰ τὴν πρώτην τοῦ λαοῦ ἐπιδρομὴν ἐρονεύθησαν καὶ ἐτραυματίσθησαν ὀλίγοι· ἀλλ' ἡ δευτέρα ἀπέβη φονικωτάτη πρὸς τοὺς στασιαστάς, συσσώμου τοῦ τάγματος ἀντεφορμήσαντος. Κύριος δὲ οἶδε πόσον κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν αἷμα ἤθελε χυθῇ, ἂν ἀγαθῇ τύχῃ δὲν διέκοπτε τὴν τραγῳδίαν ἀντισπασμός τις ἀπροσδόκητος, καὶ ὁπωσοῦν ἀστεῖος.

Ἔζη τότε γέρων τις ἠμιπαράφρων, ἀλλὰ πανοῦργος καὶ πονηρός, γνωστὸς τοῖς πᾶσι διὰ τοὺς ἀναιδεῖς καταπαιγμοὺς καὶ τὰς βωμολοχίας του. Ὁ Θερσίτης οὗτος τῆς Κρητικῆς Δημοκρατίας, θωρακιζόμενος τῇ νομιζομένῃ φρενοβλαβείᾳ του, περιύβριζε δωρεὰν καὶ ἀτιμωρητὶ πᾶν ὅ,τι παρεῖχεν ἀφορμὴν κατακρίσεως εἰς τὴν φιλοπαιγμοσύνην του, ἐχλεύαζε λαϊκούς τε καὶ κληρικούς, μεγάλους τε καὶ μικρούς. Ἐκαλεῖτο Θεόδωρος τὸ ὄνομα, ἀλλ' ἕνεκα τῆς αἰσχρολογίας του, ἄλλως δὲν ἐγινώσκετο, ἢ ὑπὸ τὸ παρωνύμιον Ἀ-

τσυπαθόδωρος. ὅ ἐστι Θεόδωρος ὁ Ἀνκιδής.(1) Ἔφερε δὲ ἐξαίρετον

---

1) Ἡ νεοελληνικὴ λέξις Τσύπα παράγεται προφανῶς ἐκ τοῦ Σῦπαρ, ἢ Σῦφαρ, ἀμφότερα προερχόμενα ἐκ τοῦ Συπρός, ἢ Συφρός, Αἰολ. ἀντὶ Σαπρός, παρπάλαιος, ὑπὸ γήρατος τετριμμένος, ἀποβὰς ἄχρηστος. Σῦπαρ, ἢ Σῦφαρ δηλοῖ κυριολέκτως μὲν δέρμα πεπαλαιωμένον καὶ τετριμμένον, ἰδίως τὸ λεπτὸν αὐτό, ὅπερ οἱ ὄρεις ἀποβάλλουσι, τὸ καὶ γῆρας λεγόμενον· μεταφορικῶς δὲ σημαίνει τὴν ἐπὶ τοῦ γάλακτος σχηματιζομένην λεπτὴν καὶ ρυτιδώδη ἐπιδερμίδα, ἢ τὸ ἐρρυτιδωμένον σῦκον, ἢ τὸ ρικνὸν πρόσωπον τοῦ γέροντος, καὶ ἐν γένει πᾶν τὸ ἐκ φύσεως ἢ ἐκ τέχνης συσσον. Ἐντεῦθεν ἡ κοινὴ συνήθεια Τσυπαν ἐκάλεσαν οὐ μόνον τὸν ἐπίπαγον τοῦ γάλακτος, ἀλλά, καθ' ὁμοίωσιν καὶ πᾶν ὕφασμα λεπτόν, ἐξαιρέτως τὸ μυσὸν ἐκεῖνο, δι' οὗ αἱ γυναῖκες ἐκάλυψαν τὸ πρόσωπον. Τὴν αὐτὴν ἐφαρμογὴν καὶ παραγωγὴν ἔχει, νομίζομεν, ἡ Λατινικὴ λέξις Siparium, ὕφασμα στολιδωτόν, δι' οὗ ἐκαλύπτετο πρὸς τοὺς θεατὰς ἡ σκηνή· οὐδὲ διάφορον ἔχει τὴν παραγωγὴν καὶ ἡ Γαλλικὴ Chiffon. Δις, Τσυπόνω, δηλοῖ καθ' ἡμᾶς καλύπτω τὸ πρόσωπον. καὶ Ξετσυπόνω ἀποκαλύπτω γυναικὸς τὴν ὄψιν· ὅθεν καὶ Ἀτσυπη ἢ Ἀτσύπωτη ἢ Ξετσυπωμένη ἡ ἀσχεπής, καὶ κατὰ μεταφοράν, ἡ ἀναιδής, ἡ ἀναισχυντος γυνή.

«Δὲν ἔχει Τσύπα κ' ἐντροπήν, οὔτε ταπεινωσύνην.

Ἔχομεν ἐν τῇ Νεοελληνικῇ καὶ ἑτέραν λέξιν ἐκ τοῦ Σῦφαρ ἀναντιρρήτως παραγομένην. Εἶναι δὲ ἡ Σούφρα (plissure, froncis, ridre), ὅθεν τὰ παράγωγα Σουφρώνω, Περισουφρώνω, Σουφρωτός. κτλ. Τὸ ρῆμα Περισουφρώνω, ἐντυχάνεται καὶ εἰς τὸ Σατυρικὸν ποίημα τοῦ Πτωχοπροδρόμου, (στ. 156. Β'. Α'.) ἐν τῇ σημασίᾳ τοῦ Ἐμβαλώνω (rapetasser).

«Καὶ ὡς ἦσαν τὰ καλίγια μου πλήρως ξεσχισμένα,
«Ἔπιασα τάχα τε μικρὸν νὰ τὰ περισουφρώσω».

Ὁ Κοραῆς, πολυμαθέστατος μὲν σχολιαστής, οὐχὶ δὲ πάντοτε καὶ εὔστοχος, ἑτυμολόγος, παράγει τὸ Σουφρώνω ἐκ τοῦ Συνοφρυόω, συστέλλω τὰς ὀρρῦς (Προδρ. Ἑλλ. Βιβλιοθ. σελ. 346, καὶ Σημ. εἰς τὸν Πτωχοπρόδρομον σελ. 169). Ἀλλὰ παραβλέπει ὅτι τὸ ρῆμα αὐτὸ εἶναι παράγωγον, ἁπλοῦν δὲ καὶ πρωτότυπον πέφυκε μόνον τὸ ὄνομα Σούφρα, ὅπερ βεβαίως οὔτε ἐκ τῆς λέξεως ὀφρύς παράγεται, οὔτε ἐκ τοῦ ὑποκοριστικοῦ ὀφρύδιον. Ἄρα γε εἰς τὴν χυδαίαν σημασίαν τῆς Σούφρας δὲν ἔδωκεν ἐφορμὴν κύριόν τι χαρακτήρισμα τοῦ πράγματος, ὅπερ σημαίνει τὸ Σῦφαρ, δηλαδὴ αἱ ρυτίδες αὗται, τὰς ὁποίας βλέπομεν εἴτε ἐπὶ τῆς τοῦ πεπηγυίου

εὐλάβειαν πρὸς τὴν Ἐνετικὴν Δημοκρατίαν. Ἐλθὼν εἰς τὴν μητρόπολιν ταύτην κατὰ τὴν νεότητά του ὡς ἐμποροπλοίαρχος, συνέλαβεν ὑπὲρ τῶν Ἐνετῶν σέβας προσεγγίζον τῇ λατρείᾳ, ἢ μᾶλλον τῇ μανίᾳ. Διό, δυσχεράνας ἐγκαρδίως διὰ τὴν τούτων ἀποδίωξιν, ἀπέπνεε τὴν ὀργὴν αὐτοῦ, σκώπτων καὶ ἀδιακόπως περιπαίζων τοὺς λεγομένους φιλελευθέρους συμπολίτας του.

— «Ἄθλιοι! πολλάκις ἔλεγε πρὸς τὸ καγχάζον καὶ ἐπικροτοῦν ἀκροατήριον, ἄθλιοι, κακόμοιροι, κακοκέφαλοι, ἂν δὲν ἤμην πεπεισμένος, ὅτι μετ' ὀλίγον ἐπανέρχονται οἱ Ἐνετοὶ πρὸς σωφρονισμόν σας, ἤθελον ἐγὼ αὐτὸς ἀναδεχθῆ τὴν Δουκικὴν ἐξουσίαν εἰς σωτη-

---

γάλακτος ἐπιδερμίδος, εἴτε εἰς τὴν λεβηρίδα, τὴν κοινῶς λεγομένην ὑ π ο κ ά μ ι σ ο ν τοῦ ὄφεως; Δὲν ἐκάλεσαν δὲ καὶ αὐτοὶ οἱ ἀρχαῖοι διὰ τὴν αὐτὴν ἀναλογίαν Σ ῦ φ α ρ καὶ Γ ρ α ῦ ν τὸν ἐπίπαγον τοῦ γάλακτος ἐνταυτῷ καὶ τὸ σ ο υ φ ρ ω μ έ ν ο ν ἢ ἐρρυτιδωμένον πρόσωπον τοῦ γέροντος; Πρόδηλον ἐκ τούτων, ὅτι ἡ λέξις Σ ο ῦ φ ρ α, συγγενὴς τῇ Τ σ ύ π ῃ κατὰ παραγωγήν, ἄλλο τι δὲν εἶναι ἢ τὸ Σ ῦ φ α ρ, αἰολιστὶ μὲν προφερόμενον Σ ο ῦ φ α ρ, κατὰ δὲ μετάθεσιν Σ ο ῦ φ ρ α σημαίνει δὲ κοινολέκτως τὴν ρυτίδα, τὸ σφήκωμα, ἀκριβέστερον, τὴν πτύχα. Διό, ἐν τῇ ἀγοραίᾳ φράσει Σ ο υ φ ρ ό ν ω τ ὰ ὀ φ ρ ύ δ ι α ᾗ συγγενεύει κατάτε ἐτυμολογίαν καὶ σημασίαν τὸ Ἰταλικὸν Cipiglio, δὲν ἐπικρατεῖ ἡ κυρία τῆς λέξεως σημασία, (ὥς τινες τῶν ἡμετέρων γνωματεύουσιν, ἀναφέροντες τὴν ἐκ τοῦ Σ υ ν ο φ ρ υ ό ω ἐτυμολογίαν τοῦ Κοραῆ), ἀλλ' εἰσχωρεῖ μεταφορά. Ὁ Γαζῆς εἰς τὸ Λεξικόν του ἀνεδείχη τῶν ἄλλων λεξικογράφων ἐπιτυχέστερος. Ἄλλως τε, ἡ λέξις τῆς χυδαίας συνηθείας Σ ο ῦ φ ρ α φαίνεται ἐκ τοῦ σχηματισμοῦ αὐτῆς μᾶλλον ἀρχαιότυπος τῆς Τ σ ύ π η ς εἶναι βεβαίως τοσοῦτον ἀρχαία τὸν σχηματισμόν, ὅσον ἡ Σ ῦ φ α ρ αὐτή. Συμπεραίνομεν δὲ τοῦτο ἐκ δύο τεκμηρίων ἀναντιρρήτων, διασωθέντων εἰς τὴν κοινὴν λέξιν αὐτήν, πρῶτον μὲν ἐκ τοῦ ληκτικοῦ στοιχείου ρ, ὅπερ διετηρήθη καὶ εἰς τὴν περιπέτειαν τῆς μεταθέσεως, ἐνῷ οὐδαμοῦ τῆς Νεοελληνικῆς ἐσώθη ὡς τοιοῦτον, οὐδὲ εἰς τὴν Τ σ ύ π α ν αὐτήν· δεύτερον δὲ ἐκ τῆς πρώτης συλλαβῆς, ἔνθα τὸ υ προφέρεται ὡς δίφθογγος ου. Ἐάν, λοιπόν, ὡς εὐλόγως ἐντεῦθεν ἐξεικάζομεν, ἐὰν ἡ Σ ο ῦ φ ρ α ἔχῃ τὴν αὐτὴν παλαιότητα καὶ πρεσβυγένειαν τῆς Σ ῦ φ α ρ τινος ἕνεκεν, ἐν ἐλλείψει τῆς δευτέρας ταύτης, δὲν θέλομεν ἀποθησαυρίσει καὶ μεταχειρισθῇ τὴν πρώτην, ἤδη καθιερωμένην ἐν τῇ παγκοίνῳ τοῦ γένους συνηθείᾳ, οὐ μόνον εἰς σχῆμα πρωτότυπον, ἀλλὰ καὶ εἰς πολλὰ ἔτι παράγωγα, ἀπαραμιλλήτως ἐμφαντικά;

ρίαν σας, ναί, ἐγὼ ὁ φρονιμώτερος, ὁ σοφώτερος ὑμῶν ἁπάντων. Ἐρωτᾶτε δὲ τίνας ποτὲ Συμβούλους ἤθελον προσλάβει μετ' ἐμοῦ; Ἡ ἀπάντησις πρόχειρος. Δέκα Συμβούλους σοφούς, ἐναρέτους, δεινούς, δεινοτάτους... δέκα μάστιγας ῥαβδωτάς. Θέλετε, τέκνα μου, ἐλευθερίαν; Μάλιστα, φάγετε! Θέλετε Δημοκρατίαν; Καταδέχθητε, ὄρεξις καλή! Ἐχορτάσατε τέλος πάντων τὰ βλαστάρια; Θέλοντες καὶ μὴ θέλοντες, φάγετε καὶ τὰ παραβλάσταρα!»

Ἐνταῦθα δὲ διὰ τῆς *πατερίτσας* του, ἠρίθμει τὸν μουσικὸν ῥυθμὸν τοῦ ῥαβδισμοῦ· «Πενῆντα, ἑξῆντα, ἑβδομῆντα... ἑκατόν. Ἰδού, ἀγαπητά μου τέκνα, ἡ καθημερινὴ τροφή σας! Τωρα δὲ εἰπέτε, ὅτι δὲν σᾶς ἀγαπῶ πατρικῶς!»

Τοιούτου εἴδους μωρολογήματα ἐπέσυραν τὴν προσοχὴν τῆς κυβερνήσεως ἐπὶ τέλους. Ὁ Ἀτσυποθόδωρος, ἐκληρθεὶς ὄργανον ἐνεργὸν φατρίας ἐπιβούλου, περιωρίσθη εἰς τινα μονήν, ἀπέχουσαν δύο ὡρῶν τῆς πρωτευούσης. Ἀλλ' ἡ ἀγγελία τῶν ἐν Χανδακι ταραχῶν δὲν ἐβράδυνε νὰ θορυβήσῃ καὶ τὸ μοναστήριον. Τοῦ δὲ γέροντος ἐρωτήσαντος, τί συμβαίνει; Προσωρμίσθησαν οἱ Ἐνετοί. ἀπεκρίνατο ἀστεϊσθεὶς δόκιμός τις τοῦ μοναστηρίου. Ὁ Ἀτσυποθόδωρος ἐκπλαγείς, προσεποιήθη ἀδιαφορίαν ἐπὶ τῇ εὐαρέστῳ ἀγγελίᾳ. Ἀλλ' ἐντὸς ὀλίγου παραδιάσας τὸν περιορισμόν, ἐδραπέτευσεν εἰς Χανδακα, ἀνεπίμονος νὰ προϋπαντήσῃ τοὺς ἐπανερχομένους φίλους του. Φθάσας δὲ εἰς τὴν Πλατεῖαν, καθ' ἣν στιγμὴν ἤκμαζεν ἡ συμπλοκή, καὶ τὸν θόρυβον νομίσας ἀποτέλεσμα τοῦ συμβάντος, ὅπερ εἶχε προκαταλάβει τὰς φρένας του. *Καλῶς ἤλθετε, Ἐνετοί!* ἐπεφώνησε στεντορόφωνος. *Καλῶς μᾶς ἤλθετε!* Καὶ ἐξηκολούθησεν εὐφημῶν, ἐπευχόμενος, χαιρετίζων τοὺς Ἐνετούς, ὡς ἂν εἶχεν αὐτοὺς πρὸ ὀφθαλμῶν.

Οὐδὲν τοῦ παραδόξου διαδοτικώτερον. Οἱ πλησιέστεροι, μηδόλως τὴν φήμην βασανίσαντες, ἐφώναξαν· *Ἔφθασαν οἱ Ἐνετοί!* οἱ δὲ ῥᾳθύμως ἐπανέλαβον ἐντονώτερον τὴν ἀγγελίαν. Καὶ περαιτέρω μὲν διεφημίσθη, ὅτι τριάκοντα τριήρεις ἐνελιμένισαν ἤδη εἰς τὴν νῆσον Δίαν, μακροτέρω δὲ ὅτι καὶ τῆς Φακᾶς τὸ φρούριον ἐκυριεύθη παρὰ τοῦ ἐχθροῦ, καὶ οὕτως ἐπὶ τὸ δεινότερον. Ἡ κακὴ φήμη, μᾶλλον ἐπὶ μᾶλλον ἐξογκωθεῖσα, μετεδόθη καὶ πρὸς τοὺς

στοίχους τῶν μαχομένων, οἵτινες καταπλαγέντες, μετεπείσθησαν, καὶ ἀπέστησαν ἐν τῷ ἅμα τῆς ἀδελφομαχίας. Ἀλλ' ἤδη καὶ ἡ στάσις πολλαχοῦ τῆς Πλατείας διελύετο διὰ τὴν ἕτοιμον ἀπόδρασιν τῶν περιέργων, ἐξ ὧν οἱ μὲν ἔδραμον εἰς τὸν Λάκκον, οἱ δὲ ὥρμησαν πρὸς τὸ ἀκρωτήριον, οἱ δὲ πρὸς τοὺς προκειμένους λοφίσκους, ὅπως τὴν ἀπροσδόκητον ἐξακριβώσωσι συμφοράν. Μετ' ὀλίγον ὁ τόπος τῆς ταραχῆς ἐξεκενώθη παντελῶς. Ἐκ δὲ τῆς στάσεως οὐδὲν ἀπέμεινεν ἄλλο ἐπὶ τῆς Πλατείας, ἢ τὰ πτώματα τῶν φονευθέντων, καὶ τῶν ἡμιθανῶν οἱ στεναγμοί.

Θέαμα καρδιοβόλον πρὸς πάντα φίλον εἰλικρινῆ τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἐξευγενίσεως, τῆς προόδου τῶν λαῶν! Ἔποψις σπαρακτικὴ μὲν ἀλλὰ διδακτικὴ καὶ πρὸς νέους ἀπερισκέπτους, καὶ πρὸς περιεσκεμμένους γέροντας!

Ὡς ὁ Δοὺξ Γραδένικος προέβη εἰς τὴν ἐξώστην αὐτοῦ, ὅθεν πρό τινων μηνῶν ὁ προκάτοχός του Δάνδολος ἐψέλλισεν ἀπολογήματα πρὸς τοὺς στασιάσαντας Κρῆτας, ὡς προέταξε τὸν πόδα καὶ εἶδε τῆς σφαγῆς τὸ θέατρον, ἰλιγγίασεν. Εἶτα δὲ τοὺς δακρύοντας ὀφθαλμοὺς ὑψώσας πρὸς οὐρανόν, «Θεέ μου ἀνέκραξε γοερῶς, τί μοὶ ἐπεφύλαττες! Ἐπέπρωτο, λοιπόν, νὰ σώσῃ σήμερον καὶ πολιτείαν καὶ κυβέρνησιν τῶν Κρητῶν, τίς; Εἷς παράφρων!»

Ἵστατο ὄπισθεν τοῦ Δουκὸς ὁ Μάρκος Φραδέλος, ὁ Σύμβουλός του αὐτός, ὃν τὰ ψηφίσματα τῆς Ἑνετίας ἀποκαλοῦσι tamquam pessimun et iniquissimun proditorem, κάκιστόν τε καὶ παρανομώτατον προδότην.

— «Εἶπε κάλλιον ὅτι εἷς παράφρων ἔσωσεν ἕνα *Φρόνιμον!* ἐφώνησεν οὗτος προβάς, καὶ ἀντονομάσας τὸν πολιτάρχην. Τίς οἶδεν, ὅμως, μὴ ἀπὸ τοῦδε καὶ εἰς τὸ ἑξῆς ὁ ἐνετομανὴς Ἀτσυποθόδωρος ἀναδειχθῇ καὶ αὐτῶν τῶν φρονίμων φρονιμώτερος; Καθὼς τὰ πράγματα κατήντησαν, φοβοῦμαι ὅτι θὰ μιμηθῶμεν πάντες τὴν μανίαν του.»

— «Μετεπείσθης καὶ σύ, Μάρκε! ἀνεβόησεν ὁ Δοὺξ εἰς τόνον ἀμφιβόλου μεταξὺ σπουδαίου καὶ γελοίου, ὅστις ἐμετρίασε τοῦ προσώπου του τὴν κατήφειαν. «Ὢ τοῦ θαύματος! καὶ σύ, Μάρκε, μετὰ τῶν *Μαρκολίνων!* Δὲν ἤθελον τὸ πιστεύσει ποτέ.»

— «Meglio tardi che mai. (1) ἀπήντησε διαρρήδην ὁ Σύμβουλος. Τὰ παθήματα. μαθήματα. Ἀλλ' ἂς ἀφήσωμεν τὰς ρητορικὰς παρασιωπήσεις. Αἴσθημα δυσάρεστον βαρύνει σήμερον τὴν ψυχήν μου. Θέλεις νὰ παραλάβῃς τοῦ αἰσθήματος αὐτοῦ τὴν ὁμολογίαν καὶ ὡς πολιτάρχης ἅμα καὶ ὡς πνευματικός :

Ὁ Γραδένικος ἐπένευσε μετὰ προθυμίας.

— «Γαβριήλ ! ἔκραξε τότε ὁ Φραδέλος στραφεὶς πρὸς τὸν φίλον του Λαβοῦδον. ὅστις συνδιελέγετο μετὰ τοῦ Μάρκου Γραδινίκου ὀλίγα βήματα μακράν. Γαβριήλ. ἐλθὲ ταχέως ! — Δέχθητι δύο συγχρόνως ὁμολογήσεις. Γαληνότατε. προσέθηκεν εἶτα. τὸν λόγον ἀποτείνας πρὸς τὸν Δοῦκα. Ὁ Λαβοῦδος καὶ ἐγὼ συμμετέχομεν καθόλου τῶν αὐτῶν φρονημάτων».

— «Μία μόνη ψυχὴ εἰς δύο σώματα». προσέθηκεν οὗτος προσελθών.

— «Ἐπειδὴ δὲ ὅσον ταχύτερον ἡ ἁμαρτία ἐξομολογεῖται τόσον καλλήτερα καὶ διὰ τὸν πνευματικὸν καὶ διὰ τὸν ἁμαρτωλὸν παραλείπων τὰ προοίμια συμπτύσσω τὴν γνώμην ἐμοῦ καὶ τοῦ Γραδινίκ εἰς ὀλίγας λέξεις. — Πέτρα δεκάμηνος ἀπέδειξεν. ὅτι λαός, ὑπὸ χρονίας δουλείας ἐκβαρβαρωθείς. ἀπροετοιμάστως καὶ διὰ μιᾶς δὲν ἀνεγείρεται εἰς περιωπὴν ἐλευθερίας. Ἐπενοήσαμεν μίαν Κρήτην αὐτόνομον. ἀλλ' ὡς βλέπεις. δὲν ἐδημιουργήσαμεν. ἡ Ἅδου καὶ Κολάσεως αὐτονομίαν. Κατεβάλομεν τὸν τύραννον. Ἀξιόλογα ! Ἀλλὰ τί ἐντεῦθεν : Ἀντ' αὐτοῦ κατεστήσαμεν τοσούτους τυράννους ὅσοι μεταξὺ ἡμῶν φιλοχρήματοι. φιλόδοξοι. πλεονέκται. λαοπλάνοι. Ἡ ἀναρχία πασιφανῶς ἐκορυφώθη. Διατί δὲ τῶν πραγμάτων μεταβληθέντων. δὲν θὰ μεταβληθῶσι καὶ αἱ γνῶμαι : Ὑπὸ τῆς σημερινῆς μάλιστα καταπτοηθέντες σκηνῆς. προδρόμους καταστροφῶν τραγικωτέρων. ἐγὼ καὶ ὁ Λαβοῦδος συνωμολογήσαμεν τὴν ἀνάγκην θεραπείας τινὸς ἀμέσου καὶ ριζικῆς . . . Ἰδοὺ τὸ μυστικόν μας ἐν ὀλίγοις ».

— «Τίνα θεραπείαν ἐπενοήσατε : » ἠρώτησεν ὁ Γραδένικος ἀνήσυχος.

---

(1) Κάλλιον ἀργὰ παρὰ ποτέ.

— «Τὴν ἐπανέλευσιν τῶν Ἑνετῶν!» ἐξεφώνησαν ταὐτοχρόνως καὶ μετὰ ζωηρότητος οἱ δύο φίλοι.

Ὁ Δούξ ἐσπαράχθη, ὡς ὑπὸ ἠλεκτρικῆς ὠθήσεως. Μετά τινα παῦσιν, καθ' ἣν ἐφάνη τὴν ἀπόκρισιν ἀναλογισθείς·

— «Τέκνα μου!» εἶπεν, ἐλπίζω ὅτι ἀστειζεσθε.

— «Ὅτι σπουδαιολογοῦμεν μετὰ πάσης φρενὸς καὶ καρδίας ὑπέλαβεν ὁ Φραδέλος, καὶ δὲν ἀσεβοῦμεν, ἀστειζόμενοι περὶ πραγμάτων οὕτως ἀξιολόγων, τοῦτο προκύπτει ἐκ τῆς δε τῆς ἐπιστολῆς.

Ἐπὶ προσκλήσει τοῦ γέροντος, ἀσθενοῦς ὄντος τὴν ὅρασιν ἔλαβε καὶ ἀνέγνω τὸ γραμμάτιον ὁ Λαβοῦδος. Δι' οὗ ὁ πρώην Δούξ, νῦν δὲ δεσμώτης, Λεονάρδος Δάνδολος, προέτρεπεν ἐκ τῆς φυλακῆς *τὸν φίλτατόν του Γραδένικον* ν' ἀπονείμῃ εἰς τ' ἀπόρρητα τοῦ κομιστοῦ πλατυτάτην εὐλάβειαν καὶ ἐμπιστοσύνην.

— «Ὡς βλέπω, προειβάσατε τοὺς σκοπούς σας ἀρκετά, εἶπε θαρραλεώτερον ὁ Δούξ. Ἔχετε λοιπὸν καὶ ἑτέρους πνευματικούς, πλὴν ἐμοῦ καὶ τοῦ Δανδόλου!»

—«Ὄχι· ἀλλ' ἀμφιβάλλεις, ὅτι θέλουσιν ἀκολουθήσει τὴν γνώμην μας οἱ περισσότεροι;»

—«Ἀφοῦ λοιπόν,» ἀνέκραξε τότε ὁ Γραδένικος, τοὺς δύο φίλους ἀναλαβών ἑκατέρωθεν ἐκ τοῦ βραχίονος, καὶ χαμηλώσας τὴν φωνήν, ἀφοῦ λοιπὸν οὕτως ἔχουσι τὰ πράγματα, διατί δὲν συγκαλοῦμεν τοὺς ὁμόφρονας εἰς βουλήν, ὅπως συνδιασκεφθῶμεν περὶ τοῦ πρακτέου;»

— «Τοῦτ' αὐτὸ καὶ ἡμεῖς θέλομεν, τοῦτο καὶ ἡμεῖς ποθοῦμεν, ὁμοθυμαδὸν ἀπεκρίθησαν οἱ δύο. Ἀλλὰ φοβούμεθα τὸ μέγα τῆς πρωτολογίας πρόσκομμα. Τίς ἐξ ἡμῶν ἁπάντων θέλει θαρρήσει νὰ λάβῃ τὴν πρωτολογίαν;»

— «Ὁ γεραίτερος· ἐγὼ αὐτός, ὑπέλαβεν ὁ Δούξ. Δὲν ἐξέλιπε καθόλου τὸ θάρρος μου εἰς ὑπηρεσίαν καὶ σωτηρίαν τῆς πατρίδος. Δεκτῆς δὲ γενομένης τῆς προτάσεως, ἐγὼ αὐτὸς θέλω μεταβῆ εἰς Ἐνετίαν».

— Προδότα! ἀνεκραύγασεν ὁ Φραδέλος μεγαλοφώνως. Σοὶ ἀπέσπασα τὸ προσωπεῖον! Ἀλλὰ δὲν θέλεις, ὄχι, δὲν θέλεις ἐξαν-

δραποδήσει καὶ ἡμᾶς καὶ τὰ τέκνα μας! Λάβε ἀπὸ τοῦδε τὴν πρωτολογίαν, ἣν ἔλαβες καὶ ὅτε συνέταξας τῆς Δημοκρατίας τὸ Καταστατικόν!»

Ἅμα δὲ τῇ προσφωνήσει ταύτῃ ὁ ἑβδομηκοντούτης Γραδένικος ἐτύφθη παρὰ τὴν καρδίαν θανατηφόρῳ μαχαιριδίου πληγῇ. Εἰ καὶ τρωθεὶς καιρίως, ἐπειράθη νὰ συλλάβῃ τοῦ δολοφόνου τὴν δεξιάν. Ἡ παραξιφὶς ὅμως τοῦ Λαβούδου, πατάξασα δεύτερον καὶ τρίτον, κατέβαλεν ἄφωνον αὐτὸν χαμαί. Ἔμεινεν εἰς τὴν καρδίαν τοῦ θύματος διὰ τοῦ ξιφιδίου προσηλωμένον τὸ γραμμάτιον τοῦ πρώην Ἀρμοστοῦ.

Μεταξὺ τῶν πολλῶν, οἵτινες ἐπῆλθον εἰς τὴν τραγικὴν σκηνήν, ἔτυχε καὶ ὁ Λεονάρδος Γραδένικος Καλλέργης, εἷς τῶν 25 τῆς Συντακτικῆς Ἐπιτροπῆς, ἀνεψιὸς δὲ τοῦ δολοφονηθέντος. Ἰδὼν οὗτος τὸν θεῖον κείμενον κατὰ γῆς, καὶ πνέοντα τὰ λοίσθια εἰς αἵματος ῥύακα, ἔσπασε τὴν μάχαιραν, καὶ ὥρμησε κατὰ τῶν φονέων. Ἀλλά, κωλυθεὶς παρὰ τοῦ Ἰωαννάκου Ρίτσου, καὶ τὸ ἐμπηχθὲν γραμμάτιον ἀναγνούς, ἔθηκε πάλιν τὴν μάχαιραν εἰς τὸν κολεόν.—«Ἄλλο λοιπὸν δὲν μὲ λυπεῖ, ἀνεκραύγασε, τὸ πρόσωπον ἀπὸ τοῦ σφαγέντος ἀποστρέψας, ἢ ὅτι ὁ προδότης ὠνομάζετο Γραδένικος!»

Προδότην ὡσαύτως, πρὸ πεντήκοντα ἐτῶν περίπου (1310), προδότην καὶ οἱ συνομόσαντες Κουϊρίνοι, Θειόπουλοι, Βαδουέροι ἐκάλεσαν τὸν Δοῦκα Ἐνετίας Πέτρον Γραδένικον, καθ' οὗ καὶ διήγειρον στάσιν φοβερὰν ἐν τῇ μητροπόλει. Ἀλλ' ὁ Δοὺξ οὗτος, μᾶλλον φιλόποπτος τοῦ ὁμοτίμου καὶ ὁμεπωνύμου του Μαρίνου, τὴν σκευωρίαν προανακαλύψας τῶν ἀρχόντων, ἀντέταξεν ὅσας εἶχε δυνάμεις εἰς τὴν ἐκραγεῖσαν στάσιν, ὥστε ἐκ τῶν ἐναντίων αὐτοῦ ἄλλους μὲν κατετρόπωσεν, ἄλλους δ' ἐξώρισεν, ἄλλους δὲ παρέπεμψεν εἰς τὸ ξίφος τοῦ δημίου. Τότε δὲ καθιδρύθη καὶ ἡ περιβόητος ἐκείνη Ἀναχριτικὴ Ἐπιτροπή, ἥτις ἔκτοτε ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν *Δεκαμελὲς Συμβούλιον* (Consejo de' X) ἐπλήρωσε τρόμου τὴν πολιτείαν· ἀρχὴ μυστηριώδης καὶ ἡγεμονική, κατὰ μίμησιν τῆς ὁποίας οἱ ἀριστοδημοκράται τοῦ Χάνλακος συνέστησαν τὸ *Δεκαμελὲς συμβούλιον* τοῦ Μαρίνου Γραδενίκου (1).

(1) Daru, Hist. de Venise, L. VIII.

Τῇ ἐπαύριον, 15 Ὀκτωβρίου 1363. ὁ κώδων τοῦ Ἁγίου Τίτου, σύμβολον εὐαρέστων ἀναμνήσεων, ἐσήμανεν εἰς ρυθμὸν πένθιμον δύο κηδείας ταὐτοχρόνους, τὴν τοῦ Καλλέργου, καὶ τὴν τοῦ Γραδενίκου. Τὰ ἐντάφια τοῦ πρώτου ἔτυχον τιμῆς μεγάλης, πανδήμου συντριβῆς. Ἐξεφωνήθη καὶ λόγος πανηγυρικώτατος ἐπὶ τοῦ τάφου του. Δὲν ἠκολούθησαν τὸ λείψανον τοῦ δευτέρου, ἢ τὰ μελανειμονοῦντα τέκνα καὶ οἱ συγγενεῖς. Εἷς δὲ μόνος ἱερεὺς ἀνέγνω τὴν Νεκρώσιμον Ἀκολουθίαν, καὶ ἔχρισεν ἐλαίῳ τὰ βλέφαρα τοῦ Δουκός, αὐτὸς ὅστις πρό τινων ἑβδομάδων, εἰς τὴν καταράν κατὰ τοῦ φθορέως τῆς ἰδίας θυγατρὸς συμπεριέλαβε καὶ Δοῦκα καὶ Δημοκρατίαν.

Ἀντὶ δὲ τοῦ Μαρίνου πολιτάρχης αὐθημερὸν ἀνηγορεύθη ὁ Μάρκος Γραδένικος, ὁ καὶ Spiritolo (Πνευματώδης) παρονομασθείς, ἀνὴρ θρασύς, εἰς τὴν ὀχλοκοπίαν ἔκδοτος. Ἑταῖρος δὲ τοῦ Φραδέλου καὶ τοῦ Λαβούδου (1).

---

1 Συνηριθμήθη οὗτος εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον μετὰ τῶν 24 μελῶν τῆς Συνταχτικῆς Ἐπιτροπῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Ὁ νέος Δούξ.—Οἱ Κρῆτες ζητοῦσι σύμμαχον.—Προτάσεις Τούρκων.—Προδοσίαι Ἐνετοφρόνων καὶ Ἑβραίων.—Πολεμικαὶ ἑτοιμασίαι τῆς Ἐνετίας.—Ὁ Λουκῖνος Δελβέσμε.—Προσφώνησις τοῦ ποιητοῦ Πετράρχου.—Λίφνιδία ἐπίθεσις τῶν Κρητῶν κατὰ τῶν ἀποβιβαζομένων Ἐνετῶν.—Μάχη πεισματώδης καὶ αἱματηρά· κατατρόπωσις τοῦ στρατοῦ τῆς Κρητικῆς δημοκρατίας.—Ταραχή, σύγχυσις καὶ ἀθυμία ἐν Χάνδακι.—Συνθηκολόγησις καὶ παράδοσις τῆς πόλεως.—Λεηλασίαι, σφαγαὶ καὶ ἄλλαι βιαιοπραγίαι παρὰ τοῦ στρατοῦ.—Ἀποκεφαλίσεις εὐγενῶν· ἀπαγχονισμοὶ χωρικῶν· κατάδικαι γυναικῶν καὶ παιδίων· ἀποδράσεις καὶ ἐξορίαι.—Ἑορταὶ καὶ πανηγύρεις ἐν Κρήτῃ καὶ Ἐνετίᾳ.

Οἰωνοὶ ἀπαίσιοι ἐπεστάτησαν εἰς τὰ ἐγκαίνια τῆς νέας κυβερνήσεως. Πένθος, κατήφεια, δυσελπιστία ἦσαν ἐντετυπωμέναι εἰς ὅλων τὰ πρόσωπα. Ἡ τελετὴ τῆς ἀναγορεύσεως τοῦ δευτέρου Δουκὸς Κρήτης, ἣν ἤθελέ τις νομίσει μᾶλλον ἐπιτάφιον πομπὴν ἢ χαρμόσυνον ὁμήγυριν, διῆλθε δύο φέρετρα, ἀναμνήσαντα τῆς αὐτονομίας τὴν ἐνίδρυσιν, διέβη μεταξὺ δύο *ἐξοδίων*. Τὴν ἀκόλουθον ἡμέραν σεισμὸς ἐκλόνησε τὸν Χάνδακα καὶ τὴν Ρεθύμνην. Τὸ Δουκικὸν Συμβούλιον, εἰς τὸ Παλάτιον τυχόν, ἀνεπήδησεν ἔντρομον ἐκ τῆς ἕδρας του. Ἡ ἀτμόσφαιρα διὰ μιᾶς κατεθολώθη. Ὑπὸ λαίλαπος αἰφνιδίως διωθηθεῖσαι, φαιαὶ νεφέλαι ἐκάλυψαν τὸν οὐρανόν. Περὶ δὲ τὴν ἑσπέραν ἐξερράγη ραγδαῖος ὑετός, ὅστις ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας διαρκέσας, κατεπλημμύρισεν ἀθεραπεύτῳ ζημίᾳ τῶν ἐγκατοίκων καὶ πόλεις, καὶ κώμας, καὶ ἀγρούς.

Ἀλλ' ὑπάρχουσι θυελλώδεις ψυχαί, εἰς μόνον τὸν κίνδυνον ἀρεσκόμεναι καὶ ἀναρριωνύουσαι. Ὁ διάδοχος τοῦ Μαρίνου Γραδενίκου ἀνέβη τῆς κινδυνευούσης πολιτείας τὸν θρόνον, μεθ' ἧς ἄλλοτε τόλ-

μης ὁ ἀνδρεῖος Μούρτσουφλος, τὴν καθέδραν ἀναπληρώσας τῶν Κυμηνῶν, ἤλπισε νὰ σώσῃ τὸ Βυζάντιον ἀπὸ τῆς προκειμένης ἁλώσεως. Πασίγνωστον ἦτο τὸ ἀδυσώπητον μῖσός του καθ' Ἑνετῶν. Ἀλλὰ φρένες ὑπὲρ τὸ δέον σφοδραί, πάθη βίαια, ὀργὴ ἀμείλικτος, ἐπηρέαζον τοὺς λογισμούς του. Ἂν ὁ *Φρόνιμος* προκάτοχός του ἐσκέφθη καὶ προεννόησε παραπολύ, οὗτος ἐξ ἐναντίας, νεώτερος ὢν τὴν ἡλικίαν, καὶ θερμότατος τὸ αἴσθημα, ὡρμήθη συχνότερον ὑπὸ ζήλου πατριωτικοῦ, ἢ ὑπὸ πολιτικῆς συνέσεως.

Τί πρὸ πάντων ἀνύψωσεν αὐτὸν εἰς τὴν ὑπερτάτην ἀξίαν; Τὸ χάρισμα τῆς εὐγλωττίας· χάρισμα θαυμαστὸν μὲν καὶ λυσιτελὲς ἐν καιρῷ διασκεδάσεως εἰρηνικῆς, λίαν ὅμως ἐπικίνδυνον ἐν ὥρᾳ στάσεως ἢ ἐμφυλίου ταραχῆς, ὅτε συνήθως ἀρετὴ καὶ ἀγυρτεία, ὅτε φρόνησις καὶ δημοκοπία δυσδιακρίτως ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ βήματος ἀντιποιοῦνται τοῦ ὄχλου τὴν εὔνοιαν. Ἀκρατὴς ὢν ἐπιθυμίας καὶ ἐστερημένος πείρας ὁ Μάρκος Γραδένικος ἐνόμιζεν εὐκατόρθωτα τὰ δυσκολώτερα· ἀλλὰ πρόχειρον ἔχων τὴν πειθώ, μετέδιδε καὶ πρὸς τοὺς ἀπαθεστέρους τῶν ἀκροατῶν τὴν χειμαρρώδη φορὰν τῶν διαλογισμῶν του. Καὶ εἶχε μὲν ἀρετὰς ἰδιωτικάς, τὴν γενναιότητα, τὴν αὐταπαρνησίαν, ἐξόχως δὲ τὴν φιλοπατρίαν. Ἀλλά, χωρὶς νουνεχίας καὶ σωφροσύνης, τί ὠφελοῦσι τὰ προτερήματα ταῦτα, μάλιστα εἰς τὸ πρωτεῖον τῆς ἀρχῆς; εἰς τί, ἡ εὐφράδεια τοῦ πλοιάρχου χρησιμεύει ἐν καιρῷ τρικυμίας; Πολιτεία κλυδωνιζομένη δύναται ἐνίοτε νὰ σωθῇ ὑπὸ ἀνδρὸς μετριοπαθοῦς καὶ περιεσκεμμένου, εἰ καὶ ἀμβλυτέρου τὴν διάνοιαν· ἀλλ' εὐταλμία ἀσυλλόγιστος, καί τοι ἐπ' ἀρετῆς βεβασισμένη, ἄλλην ἐλπίδα εὐδοκιμήσεως δὲν ἔχει, παρὰ τὴν σφαλερὰν καὶ παράφορον ἐλπίδα τῆς τύχης.

Ἡ Ἐγκύκλιος τῆς Ἑνετικῆς Συγκλήτου, καί, ὡς εἴδομεν ἐν τοῖς πρόσθεν, ἡ συγκαταβατικὴ τῶν ἡγεμόνων ἀπάντησις, ἀπεκήρυττον τὴν αὐτονομίαν τῶν Κρητῶν ἀπέναντι τῆς Εὐρώπης ὅλης. Ἐντεῦθεν δύο μόνοι ἀπέμενον πρὸς τούτους τρόποι καταφυγῆς· ἡ βοήθεια τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντινουπόλεως· καὶ ἡ ἐπέμβασις τῶν Τούρκων. Καὶ περὶ μὲν τοῦ πρώτου, οὐδεμία ἐλπίς· διότι ὁ αὐτοκράτωρ, ἐκ μὲν τοῦ Γαλατᾶ καὶ τῆς Περαίας ὑπὸ χριστιανῶν στενοχωρούμενος, ἐκ δὲ τῆς ἀπέναντι Ἀσίας καταπιεζόμενος μᾶλλον

ἐπὶ μᾶλλον ὑπὸ Μωαμεθανῶν. οὔτε μέσα ἐπιτήδεια, οὔτε καιρόν. οὔτε διάθεσιν εἶχε νὰ ὑποθάλψῃ τοιοῦτον κατὰ τῆς Ἐνετίας ἀντιπερισπασμόν. Περὶ δὲ τῶν Τούρκων, κρείττων ἡ πιθανότης· ἤθελον οὗτοι προθυμότερον συνδράμει τοὺς κινδυνεύοντας. Οἱ Τοῦρκοι ἀνεδέχθησαν ἐφ' ἑαυτοὺς τὴν ἐκστρατείαν καὶ τ' ἀναλώματα τοῦ ἀγῶνος. ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι οἱ Κρῆτες ἤθελον μετὰ ταῦτα παραχωρήσει αὐτοῖς τὸ φρούριον καὶ τὰ περιβόλια τῶν Χανίων.

Ἀλλὰ τίς ἐνεπιστεύετο εἰς ἀπίστους ; ἢ τίς ἤθελεν ἀποτολμήσει νὰ προτείνῃ ὡς ὠφέλιμον καὶ δεκτὴν τὴν ἐπιμαχίαν Μωαμεθανῶν, καὶ τοιαύτην ἰδίως ἐπιμαχίαν ; Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, τῆς δὲ χρείας κατεπειγούσης ὁσημέραι, οἱ προὔχοντες τοῦ Χάνδακος, τὴν ἐσωτερικὴν ἀταξίαν καὶ τὸν ἔξωθεν κίνδυνον ἐπισταθμίσαντες, ἐβιάσθησαν νὰ ζητήσωσι σύμμαχόν τινα μεταξὺ τῶν χριστιανῶν, ἥττον προσκεκολλημένον εἰς τὴν φιλίαν τῶν Ἐνετῶν, βοηθὸν ὅσον οἷόν τε τούτοις ἀντιπαθῆ. Ἠρὸς ἐπίτευξιν δὲ τοιαύτης συμμαχίας, ἐξ ἧς ἴσως τὰ πάντα ἐξηρτῶντο, πρόθυμοι συμφώνως ἀνεδείχθησαν νὰ προβῶσι καὶ εἰς λυπηρὰς ὑποχωρήσεις, ἂν κατὰ τύχην οὕτως ἤθελον ἀπαιτήσει οἱ ὅροι τῆς εὐκταίας διαπραγματεύσεως.

Τὰ βλέμματα τοῦ Δουκικοῦ Συμβουλίου ἐστράφησαν ἀμέσως πρὸς τοὺς Γενουήτας. Φήμη διέτρεχε τότε τὴν νῆσον ὅτι ὁ Δοὺξ Γαβριὴλ Ἀδόρνος, εἰ καὶ κατὰ τὸ φαινόμενον συντεθεὶς κατὰ Κρητῶν τοῖς Ἐνετοῖς, ὅμως εὐδιάθετος ἐνδομύχως ἦτο νὰ συνδράμῃ τοὺς νησιώτας εἰς τὸν ὑπὲρ αὐτονομίας ἀγῶνα, ἂν ἔστεργον οὗτοι νὰ συνάψωσι στενὰς σχέσεις πιστότητος καὶ ἀφοσιώσεως πρὸς τὴν Γενούην, ἂν συγκατένευον ν' ἀρμοιώσωσι τῆς Κρήτης τὴν πολιτείαν πρὸς τὸν τύπον τῆς Χιακῆς πολιτείας τῶν Ἰουστινιανῶν. Ἐνίσχυον δὲ τὴν φήμην ταύτην μυστικαὶ πραξικοπίαι συσταθεῖσαι μετὰ τῶν ἐν Χίῳ Γενουητῶν.

Τρεῖς κορυφαῖοι τῆς *Μαόνας* (1) ἀποσταλέντες πρὸ τεσσάρων

(1) Ἡ λέξις Μαονα παράγεται κατα μαρτυρίαν τῶν Γενουητῶν αὐτῶν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς λέξεως Μ ο ν α σ τ ή ρ ι ο ν σημαινούσης τὴν εἰς ἓν καὶ μόνον ἡγεμονικὸν σωματεῖον ἕνωσιν πάντων τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας τῶν Ἰουστινιανῶν.

μηνῶν εἰς Κωνσταντινούπολιν, κατώρθωσαν νὰ λάβωσι παρὰ τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου Χρυσόβουλον, δι' οὗ ἡ Βυζαντινὴ μοναρχία ἀνεγνώριζε καὶ ὡμολόγει τὴν ἐπὶ τῆς Χίου ἡγεμονίαν τῶν Ἰουστινιανῶν, μὴ ἐπιφυλαττομένη εἰς ἑαυτήν, ἢ τὸν εὐτελέστατον φόρον πεντήκοντα ὑπερπύρων (7 Ἰουνίου 1363)"(2). Ἂν λοιπὸν καὶ οἱ Κρῆτες, ὡς οἱ ἄρχοντες τῆς Μαονας, ἐπετύγχανον νὰ σχηματίσωσι πολιτείαν ἀνεξάρτητον, τεθειμένην ἔνθεν μὲν ὑπὸ τὴν ἐπίσημον τοῦ αὐτοκράτορος ὁμολόγησιν, ἐκεῖθεν δὲ ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν Γενουητῶν, δὲν ἤθελον ἆρά γε ἀπαλλαχθῆ ἅπαξ καὶ διὰ πάντοτε ἀπὸ πάσης ἀπειλῆς, ἢ προσβολῆς ὑπὸ τῆς πρώην μητροπόλεως ; Καὶ ἂν ἐξ ἐπιμέτρου, οὕτως ἤδη τὴν ἰδίαν πολιτείαν διοργανώσαντες, συνέδεον φιλίαν καὶ συμμαχίαν πρὸς τοὺς ἐν Χίῳ Μαονεῖς, δὲν ἤθελον τάχα καταστήσει τῶν δύο συναρμοιωμένων Ἑλληνικῶν νήσων τὴν δύναμιν ἐπίφοβον πρὸς τὸ ἐν Ἀνατολῇ ἐμπόριον τῶν Ἑνετῶν ;

Ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῆς πολιτείας τῆς Μαόνας καὶ τῆς ἐνεστώσης Κρητικῆς πολιτείας ἐλογίσθη ἀσήμαντος καὶ ἀνεπαίσθητος. Ποῦ ἐναπετίθετο εἰς Χίον ἡ ἡγεμονικὴ ἀρχή : Ἐν τῷ συλλόγῳ τῶν εὐγενῶν. Ὡσαύτως καὶ εἰς Κρήτην. Ἀντὶ τοῦ Δουκὸς καὶ τῶν δέκα συμβούλων του, ἐκράτει εἰς Χίον τῆς ὑπερτάτης ἐξουσίας, εἰς Πρίγκηψ μετὰ δώδεκα συμβούλων. Ἀνὰ πᾶσαν δὲ κρίσιμον περίστασιν συνεθροίζετο συμβούλιον εὐγενικόν, συγκείμενον ἐκ τεσσαράκοντα μελῶν, καὶ, προκειμένης συζητήσεως ἔτι κρισιμωτέρας, εἶχε ψῆφον δικαίωμα πᾶς ἕκαστος Ἰουστινιανός, συμπληρώσας τὴν ἡλικίαν εἴκοσιν ἐτῶν. Μία καὶ μόνη δυσκολία ἐπεῖχεν ὁπωσοῦν τὰς εὐχὰς τῶν Κρητῶν ἐν τῇ ἐπόψει τοσοῦτον κολαυκευτικοῦ σχεδίου· ἡ ἑτερότης τοῦ δόγματος. Ἐπειδή, οὗτοι μὲν εἶχον ἤδη ἀσπασθῆ ὁριστικῶς τὰ δόγματα τῆς Ἑλληνικῆς Ὀρθοδοξίας, οἱ δὲ Γενουῆται τῆς Γενούης, ὡς οἱ Ἰουστινιανοὶ τῆς Χίου, ἐπρέσβευον τὰ τῆς Λατινικῆς. Ἀλλὰ καὶ μᾶλλον τῆς ἑτεροδοξίας ἐπτόησε τοὺς Κρῆτας ὁ Παπικὸς ζῆλος, ἡ πρὸς τὴν Ἕνωσιν μανία τῶν ἐν Περαίᾳ καὶ Χίῳ καὶ Γενούῃ Ἰ-

(1) Ὅσα τὰ σχετικὰ χρυσόβουλα εἰς τὴν συγγραφὴν τοῦ Κασόλου Παγάνου «Delle Imprese e del Dominio de Genovesi nel la Grecia,» σελ. 127.

ταλῶν. Δὲν ἠγνόουν οἱ προΰχοντες τοῦ Χάνδακος, ὅτι ἐνῷ αὐτοὶ ἀποτασσόμενοι τῷ λατινισμῷ τῶν προγόνων, ἐνηγκαλίζοντο τὰς παραδόσεις τῆς Ἀνατολῆς, ὁ Φραγκίσκος Γαττιλούσιος, τυχοδιώκτης Γενουήτης, καὶ ὄργανον ἐφεξῆς τοῦ Δουκὸς Ἀδόρνου δραστήριον, προέτρεπεν ἀόκνως τὸν αὐτοκράτορα Παλαιολόγον νὰ ὁμολογήσῃ διά τινος Οἰκουμενικῆς Συνόδου τὸ σύμβολον τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας καὶ τὸ παντεξούσιον τοῦ Πάπα. Οὐδὲ ἠγνόουν τὴν ταπείνωσιν καὶ τὰς ἐλεεινὰς περιπετείας τοῦ Ἑλληνικοῦ κλήρου εἰς Χίον, τὰς ἐκ πρώτης ἀρχῆς παρὰ τῶν Μαονῶν ἐνεργηθείσας.

Οἱ ἰθαγενεῖς Γραικοί, ὑπὸ τῆς συνεχοῦς καταδιώξεως δυσανασχετήσαντες, καὶ ματαιωθείσας ἰδόντες τὰς συνθήκας αὐτῶν μετὰ τῶν ἐπιλύδων Ἰουστινιανῶν, οἵτινες καὶ Λατινεπίσκοπον παρὰ πᾶσαν συμφωνίαν εἰσήγαγον εἰς τὴν νῆσον, καὶ τῇ ἐξουσίᾳ τούτου καθυπέβαλον τὸν Ὀρθόδοξον Ἀρχιεπίσκοπον, τοσοῦτον ἐλιγγίησαν, ὥστε συναπεφάσισαν ἐν μυστικῇ συνωμοσίᾳ ν' ἀποσφάξωσι τὴν ἡμέραν τῆς Ἀναστάσεως τοῦ 1347, πάντας ἐν γένει τοὺς Γενουήτας, συναθροισθέντας εἰς τοὺς ναοὺς τῆς πόλεως πρὸς ἀκρόασιν τῆς ἱερᾶς λειτουργίας. Τὸ σύνθημα ἀπεκαλύφθη προλαβόντως, καὶ οἱ Ἰταλοὶ ἐσώθησαν. Ἀλλ' οἱ συνωμόται, αὐτόφωροι συλληφθέντες εἰς συμβούλιον ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου Γεωργίου, παρεδόθησαν εἰς τὸν βρόχον τοῦ δημίου, πάμπολλοι τὸν ἀριθμόν. Ἀπηγχονίσθησαν δὲ μετ' αὐτῶν καὶ τινες κληρικοί, ἐν οἷς καὶ ὁ ἰθαγενὴς Μητροπολίτης, ἔσχατος τὴν ἀρχιερατικὴν ἀξίαν ἐν ἐκείνῃ τῇ νήσῳ κατὰ τὴν ἑξῆς κυριαρχίαν τῶν Γενουητῶν (1).

Καὶ ὅμως, αἱ ἀνωμαλίαι αὗται δὲν ἐνέβαλον τοὺς Κρῆτας εἰς ἰσχάτην ἀθυμίαν. Ἤλπισαν νὰ συμβιβάσωσιν ἐπὶ τὸ αἰσιώτερον τά τε πολιτικὰ καὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα. Διό, γενικοῦ συμβουλίου κροτηθέντος, ἑβδομήκοντα τέσσαρες ψῆφοι κατὰ μόνον δεκαεννέα ἐκήρυξαν δεκτὴν τὴν πρότασιν τοῦ Δουκὸς Μάρκου περὶ διαπρεσβεύσεως πρὸς τὸν Δοῦκα Γαβριὴλ Ἀδόρνον τῆς Γενούης. Συνεπείᾳ δὲ τῆς ψήφου ταύτης, τρεῖς εὐγενεῖς ἐξελέχθησαν διὰ τὴν ἀποστολήν, ὁ Λεονάρδος Γραδένικος Καλλέργης, ὁ Λεονάρδος Γρα-

1) Pagane, Domin. de' Genov. in Grecia, σελ. 129, 130.

δίνικος Βαράλδος, καὶ ὁ ναύαρχος τῆς Δημοκρατίας Ἰαννάκης Ῥίτσος. (1). Ἔλαβον οὗτοι ἔγγραφον ἐντολὴν νὰ περιωρισθῶσι κατ' ἀρχὰς μόνην καὶ ἁπλῆν ζητοῦντες τὴν συμμαχίαν. Εἰ δὲ ἡ αἴτησις αὕτη ἀπετύγχανεν, τότε ἤθελον ἐξικετεύσει καὶ τὴν προστασίαν τῶν Γενουητῶν ἐπὶ τῆς *αὐτονόμου* Κρήτης, παραχωροῦντες ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τοῖς προστάταις καὶ δικαίωμα ναυστάθμου εἰς ἕνα τῶν λιμένων τῆς νήσου, ἔτι δὲ φόρον ἐτήσιον εὐκαίρως προσδιορισθησόμενον. Ῥητῶς, ἄλλως τε, παρηγγέλλοντο οἱ πρέσβεις *νὰ μὴ συνομολογήσωσι τὴν ἐλαχίστην ὑποχώρησιν δυναμένης ἐφεξῆς νὰ προσβάλῃ μᾶλλον ἢ ἧττον, ἀμέσως ἢ πλαγίως τὴν ἀκεραιότητα καὶ ἀνεξάρτητον ἐνέργειαν τῆς ἰθαγενοῦς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας.*

Ἐν τούτοις, ἡ Κυβέρνησις τῆς Ἐνετίας ἐδιδάσκετο παρὰ κατασκόπων περὶ παντὸς κινήματος. Εἰς ἡμερολόγιον, διαπρέπον ἐπὶ μισελληνικῇ λεπτολογίᾳ, κατεμήνυεν ὁ Λατινεπίσκοπος ἢ καὶ Λατινοκατάσκοπος Κορώνης Γεώργιος Μολῖνος, Κρὴς τὴν πατρίδα, καὶ συγγενὴς τοῦ Συμβούλου Γεωργίου, μίαν κατὰ μίαν τὰς ἀλλεπαλλήλους φάσεις τῆς ἐπαναστάσεως. Ἔγραφεν οὗτος πρὸς τὸν Σύγκλητον, ὅτι καθίδρυσαν οἱ ἀποστάται Δεκαμελὲς Συμβούλιον ἐπικρατείας, ὡρισμένον εἰς τὴν προάσπισιν τῆς ἐθνικῆς *ἐλευθερίας* (φράσις ἀξιοσημείωτος), ὅτι δὲ ἡ ἀρχὴ αὕτη ἐξέδωκε ψήφισμα, ἐπιβάλλον τὸν θάνατον καθ' οἱουδήποτε ἐτόλμα νὰ προτείνῃ εἰρήνην μετὰ τῆς Ἐνετίας, ἢ καὶ συνδιαλλαγήν. Ἔγραφεν, ὅτι ὁ Μαρτῖνος ὁ Γραδίνικος ὁ καὶ *Φρόνιμος* παρονομασθείς, ἀνεδείχθη ὁ πάντων μωρότερος ἐξομώσας, δημοκοπίας χάριν, τὴν λατινικὴν πίστιν, καὶ συνεπιβουλεύσας μετὰ τοῦ Καλλέργου τὴν ζωὴν παντὸς εὐγενοῦς μὴ ἀκολουθήσαντος τὴν τιμωρίαν του. Ἔγραφεν, ὅτι πολλοὶ τῶν ἀνταρτῶν, ἀποσκιρτήσαντες ἤδη τῆς ἀρχοντικῆς προδοσίας, διὰ τὴν ἐκραγεῖσαν ἀναρχίαν, συνέλαβον σκοποὺς διαλλακτικωτέρους πρὸς τὴν μητρόπολιν, ὅθεν οἱ περὶ τὸν Γραδίνικον ἐρεθισθέντες, ἄλλους μὲν ἐξώρισαν, ἄλλους δ' ἔθαψαν εἰς σκοτεινὰς φυλακάς. Ἔγραφεν, ὅτι ὁ Καλλέργης ἐκρημνίσθη παρὰ τοῦ Δουκὸς ἀπὸ τοῦ παραθύρου

---

1) Αἱ Ἐνετικαὶ ἱστορίαι δίδουσι πρὸς τὸν Ῥίτσον τὸ ἄξιωμα τοῦ Σοπρακομίτου (Sopraccomito). Ὅρα Tentori St. Veneta. T. VI p. 172.

τοῦ Παλατίου, ὡς συλλαβὼν τὴν ἰδέαν νὰ ἰδιοποιηθῇ τῆς νήσου τὴν ἡγεμονίαν, τοῦθ' ὅπερ συνεπέφερε ταχέως καὶ τὴν ὀλοφορνίαν αὐτοῦ τοῦ Δουκός· τέλος πάντων ἔγραφεν, ὅτι, μετὰ τὸν θάνατον τούτου καὶ τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ διαδόχου του, τρεῖς ἀπόστολοι ἀπέπλευσαν ἐσπευσμένως εἰς Γένουαν ἐπὶ σκοπῷ τοῦ ἐπικαλεσθῆναι οὐκέτι τὴν συμμαχίαν, ἀλλὰ τὴν προστασίαν τοῦ Δουκὸς Ἀδόρνου, ἢ ἄλλως ἐπὶ σκοπῷ τοῦ ὑπεκκαῦσαι τὴν ἀπληστίαν τῶν Γενουητῶν, οὕτω δὲ κινῆσαι μεταξὺ τῶν δύο ἀντιζήλων Δημοκρατιῶν πόλεμον νέον καὶ πεισματωδέστερον (1).

Τὸ ἡμερολόγιον τοῦ Μολίνου συνεπώνει ἀκριβέστατα καὶ πρὸς ὅσα ἄλλα κατεμήνυον κρυφίως οἱ Ἑβραῖοι τοῦ Χανδακος, ἀντεπιστέλλοντες πρὸς τοὺς ἐν Ἐνετίᾳ ὁμογενεῖς των. Μάλιστα ἐκ τοῦ ὑπομνήματος Ἰουδαίου τινός, Σαμουὴλ Μαυρογονάτου καλουμένου ἀναφαίνεται σαφέστερον τοῦ Καλλέργου τὸ μηχάνημα. Κατ' αὐτόν, εἶχεν ὁ στρατηγὸς οὗτος σκοπὸν νὰ σρετερισθῇ διὰ τολμήματος αἰφνιδίου τὴν ἀπόλυτον κυβέρνησιν, ὡς ἔπραξε καὶ πρό τινων μηνῶν, ἐν τῷ καταργῆσαι τὴν κυριαρχίαν τῶν Ἐνετῶν. Κύριος δὲ τῆς Κρήτης γενόμενος, προὐτίθετο παρεξῆς νὰ ὁμώσῃ πίστιν καὶ ὑποταγὴν πρὸς οἱονδήποτε πολιτάρχην Ἀνατολῆς ἢ Δύσεως, χριστιανὸν ἀδιαφόρως ἢ μωαμεθανόν, ἤθελε συγκαταβῇ νὰ ὁμολογήσῃ τὴν *Δεσποσύνην* του, καὶ νὰ ὑποστηριξῃ τὴν κυβερνητικὴν ἰδιονομίαν τῆς νήσου, μεταστάσης εἰς *Δεσποτάτον* (Despotato). Ἐθάρρυνε δὲ τὰς προσδοκίας του πρόσφατόν τι συμβάν, θορυβοῦν τότε τὴν Ἑλλάδα· ἡ εἰς παρόμοιον σχῆμα Πριγκηπάτου ἀπονομὴ (1357) τῶν Ἑλληνίδων νήσων Ζακύνθου καὶ Κεφαλληνίας, ἣν ἐποίησεν ἡ βασίλισσα Νεαπόλεως Ἰωάννα πρὸς τὸν μέγαν ἄρχοντα καὶ στρατηγὸν αὐτῆς Λεονάρδον τὸν Τόκκον. Ὁ δὲ ἐπιστολῆς ἀποδηλῶν τὰ Κρητικά, ἐπέραινε τὴν ἔκθεσίν του κατονομάζων ἕνα καθ' ἕνα τοὺς κυριωτέρους ἐνόχους, ἐπιβαρύνων δὲ κατ' ἐξοχὴν τὴν οἰκογένειαν τῶν Γραδενίκων, οὓς ἀπεκάλει *φονικὰς μάστιγας τοῦ βασιλείου*.

(1 Cappelletti, St. Venez l. XV. C. XV p 3[illegible]

Οὐχ ἧττον ἀξιομνημόνευτον καὶ τὸ τελευταῖον σχόλιον τῆς καταμηνύσεώς του. Εἰ καὶ δυσάρεστον πρὸς δημόσιον Ἑλληνικόν, ἀλλ' ἱστορικῇ θωρακιζόμενοι ἀπαθείᾳ, ἀναφέρομεν αὐτὸ κατὰ λέξιν. Νοεῖ πᾶς ἕκαστος ὅτι γράφει κακόβουλος Ἑβραῖος. «Ὑπεσχέθησαν, λέγει, ἐνόρκως καὶ διὰ πάσης ἐπισημότητος τὴν ἀσφάλειαν προσώπων καὶ κτημάτων. Ἀληθές· ὁμως πρὸς τί; Μόνον καὶ μόνον ὅπως, οἱ ἀπάνθρωποι, *ἀσφαλέστερον* εἶτα μᾶς στραγγαλίσωσι, καὶ ἀπογυμνώσωσιν. Οὕτως ὁ δόκιμος κλέπτης ἀποκοιμίζει τοὺς οἰκοδεσπότας διὰ ναρκωτικοῦ ποτοῦ καθ' ἣν νύκτα μελετᾷ νὰ συλήσῃ τὸν οἶκον μετὰ τῆς συμμορίας του. Ἐγειρόμενοι καθ' ἑκάστην πρωΐαν, ἐρωτῶμεν ἀλλήλους ἂν ἐτοιχοκολλήθη νέος τις φόρος, νέος τις δασμός, νέος τις ἔρανος βιαστικός; τίς ἐκ τῶν ἡμετέρων ἐλωποδυτήθη, ἢ ἐρραπίσθη, ἢ ἐσφάγη; ποῦ κατὰ τὴν παρελθοῦσαν νύκτα κατέπεσε τοῦ ὀργιζομένου Σαβαὼθ ὁ κεραυνός; Ζῶντας δ' εἰσέτι βλέποντες ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ τὰ τέκνα μας καὶ τὰς γυναῖκας μας, δοξάζομεν ἔντρομοι τὸ θαῦμα τοῦ οἰκτίρμονος Κυρίου, καὶ περιμένομεν τὴν τύχην τῆς αὔριον. ἀριθμοῦντες τὰς ὥρας τῆς ὑπάρξεώς μας οὐκ ἄλλως, ἢ ὡς καταδεδικασμένοι εἰς σφαγήν. Πίστευσον, λοιπόν, εἰς ὅρκους Γραικῶν. ἀναπαύθητι εἰς Κρητῶν ὁμολογίας! Προτιμητέοι χιλιάκις Τοῦρκοι, Τσάκονες, Σαρακηνοί! Οὗτοι, τοὐλάχιστον, τὴν πειρατείαν μετερχόμενοι, δὲν προσποιοῦνται ἱερὰν ἐντολὴν εὐνομίας καὶ δικαιοσύνης· διὸ εὐκόλως δύνασαι νὰ προλάβῃς τὰς κακώσεις των διὰ τῆς φυγῆς. Ἀλλ' οἱ Γραικοί, γένος ἄπιστον, παράνομον, ἐπικατάρατον, nation perfida, scellerata, maledetta, ὁ Γραικὸς ἔχει μὲν εἰς τὸ στόμα τὴν ὑπόσχεσιν τῆς σωτηρίας σου, κρύπτει δὲ πονηρῶς ἐν τῇ καρδίᾳ τὴν πρόθεσιν τῆς ἐκδερματίσεώς σου. El Grego simula la prava voja de spolparve».

Πλουσιώτατον ἔλεγεν ἡ κοινὴ γνώμη τὸν Μαυρογένατον. Ἕνεκα τῆς φήμης ταύτης, ὁ χρυσολάτρης Ἑβραῖος ἐβιάσθη ἐπανειλημμένως νὰ καταβάλῃ ὑπὲρ τῆς Δημοκρατίας ἔρανον χρηματικὸν ἀδρόν. Ἀλλά, πλὴν τῶν ὀδυνηρῶν ἀφαιμάξεων τοιούτου εἴδους, ἔπαθε συγχρόνως καί τι ὀδυνηρότερον ὁ δείλαιος. Μία τῶν ἀνεψιῶν του ὑπό τινος Κρητὸς χυδαίου ἁρπαγεῖσα, ἐξώμοσε τὸν Ἰουδαϊσμόν, καὶ

αὐτοπροαιρέτως ἐβαπτίσθη. Νύμφη δὲ τοῦ ἐραστοῦ γενομένη ἐνήγαγε τὸν θεῖον εἰς τὰ δικαστήρια, ὡς καταχρασθέντα δῆθεν τῆς πατρικῆς αὐτῆς περιουσίας. Διὰ τοιούτου μέσου ὠκειοποιήθη. Ἄδηλον εἰ δικαίως, ἢ ἀδίκως, τὸ τριτημόριον τῶν γνωστῶν ὑπαρχόντων του.

Ταῦτα πάντα προέτρεπον τὴν Ἐνετίαν εἰς τὴν ἐπίσπευσιν τῶν ἐπανακτητῶν παρασκευῶν. Ἦτο λοιπὸν καιρὸς νὰ δοκιμάσῃ καὶ διὰ πολέμου ἂν ἠδύνατο νὰ χειρώσῃ πάλιν τὴν ἀποξενωθεῖσαν ἀποικίαν.

Διέτριβε τότε εἰς Μεδιόλανα, ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ ἐκεῖ Δουκὸς Βισκόντου, περίφημός τις στρατηγός, Λουκῖνος Δελβέρμες ὀνομαζόμενος, ἐξ ἐκείνων, οἵτινες πατροπαραδότως μετῆλθον κατὰ τὴν Ἰταλικὴν χερσόνησον τὸ ἐπάγγελμα τῶν *Κονδοτιέρων* (Gondottieri), εἴδος Ἀρματωλῶν, πωλούντων ἐπ' ἀμοιβῇ τὸ ξίφος καὶ τὴν στρατιωτικὴν αὐτῶν τιμὴν πρὸς τὸν μὲν καὶ πρὸς τὸν δέ. Ὁ ἐκ Βερώνης Λουκῖνος Δελβέρμες, πρόγονος στρατηγῶν, διαπρεψάντων ἀκολούθως ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ΙΔ' καὶ ΙΕ' ἑκατονταετηρίδος, ἠξιοῦτο καὶ αὐτὸς ὑπολήψεως προσωπικῆς οὐ τῆς τυχούσης ὡς ἐμπειροπόλεμος ἅμα καὶ ὡς συνετὸς περὶ τὰ πολιτικά. Ἡρὸς τῶν Κονδοτιέρων τοῦτον ἐναπέβλεψεν ἐξ ἀρχῆς ἡ Σύγκλητος. Ὁ Λουκῖνος, ἐπισήμως προσκληθείς, καὶ ἄδειαν λαβὼν ἀπουσίας παρὰ τοῦ κυρίου του, ἀφίκετο μετά τινων ὀπαδῶν εἰς Ἐνετίαν, ἀρχομένου τοῦ ἔτους 1364. Ἦσαν ἤδη ἐκεῖ παρὰ τῆς Κυβερνήσεως ἐξ ὅλης σχεδὸν τῆς Ἰταλίας συνηθροισμένοι πολλοὶ ὑπαρχηγοί, ἐπὶ τούτου κομίσαντες μεθ' ἑαυτῶν στρατὸν ἐπίλεκτον. Τῇ ἐπαύριον τῆς ἐλεύσεως του ἐτελέσθη ἐν τῇ μητροπόλει τοῦ Ἁγίου Μάρκου λειτουργία πολυτελής, παρισταμένων τῶν ἀρχηγῶν τῆς Τεσσαρακοντανδρίας (Capi della Quarantia) καὶ τῶν λοιπῶν Πατρικίων.

Ὡς δὲ εἰς τὰς ἡμέρας τοῦ Βαλδουίνου, ὁ ἀρχιστράτηγος τῆς κατὰ Κρητῶν ἑτοιμαζομένης Σταυροφορίας ὤμοσε γονυπετὴς πίστιν τῷ Δουκί· οὗτος δ' ἐναλλαξ, τὴν χρυσοῦφαντον τῆς ἀξίας του στολὴν περιβεβλημένος, καὶ φορῶν τὰ κόκκινα τῶν αὐτοκρατόρων μαῦ ὑποδήματα, παρέδωκε τῷ ἀρχιστρατήγῳ τὴν σημαίαν τῆς Δημοκρατίας. Ὁ Δοὺξ Ἐνετίας Λαυρέντιος Κέλσης ἐγίνωσκε καὶ Κρή-

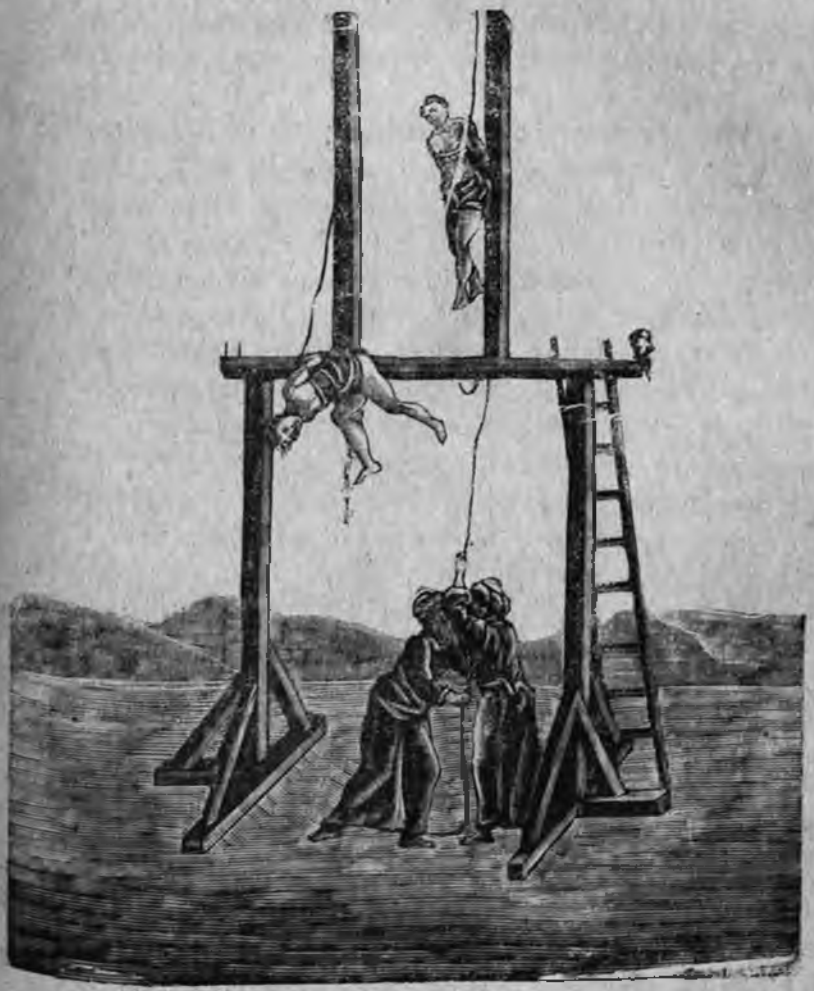

Τὰ φοβερὰ βασανιστήρια

την καὶ Κρῆτας ἐκ τοῦ σύνεγγυς. Διέτριβεν εἰς Χάνδακα, καθὼ ναύαρχος, ὅτε ἀπροσδοκήτως ἀνηγορεύθη πολιτάρχης ὑπὸ δώδεκα πρέσβεων, ἐκεῖ ἀποσταλέντων ὑπὸ τῆς Συγκλήτου. Αὐτόν, οἱκαδε ἐπανακάμψαντα, προσεκύνησαν ὡς Δοῦκα πάντες οἱ πολῖται, πλὴν ἑνός, τοῦ ἰδίου του πατρός, ὅστις ἠπείθησε, παραστήσας τὴν πατρικὴν ἐξουσίαν ἀνωτέραν οἱασδήποτε ἐπιγείου. Ὁ Λαυρέντιος, θεὶς Σταυρὸν ἐπὶ τοῦ κερατοειδοῦς Δουκικοῦ πίλου, ἠνάγκασε τὸν πατέρα νὰ κλίνῃ τὴν λευκότριχα κεφαλήν.

Μεταξὺ τῶν διασήμων προσώπων, ἅπερ ἐκόσμησαν τὴν πομπὴν αὐτὴν διὰ τῆς παρουσίας των, ἐν μέσῳ τῆς τύρβης τῶν ἀρχόντων, μεγιστάνων, συμβούλων, πρέσβεων Ἰταλῶν, Γάλλων, Ἱσπανῶν, Γερμανῶν, συνέτυχε καὶ τις γέρων, κόσμιος τὸ σχῆμα, καὶ εὐπρεπὴς τὴν στάσιν τοῦ σώματος, τὴν δὲ ἡλικίαν ὡς ἐξηκονταετής, οὗ ὁ μὲν ἱματισμὸς ὑπέφαινε τὸν κληρικόν, ἡ δὲ κεφαλὴ ἔφερε παραδόξως δάφνινον στέφανον. Τὸ πρόσωπον τοῦτο τῆς τελετῆς ἐφείλκυε τὸ βλέμμα καὶ τὴν περιέργειαν ἁπάντων. Καίτοι προσκληθεὶς ὁ ξένος παρὰ τοῦ τελετάρχου νὰ λάβῃ θέσιν παρὰ τὸν θρόνον τοῦ Δουκός, ἀπεποιήθη τὴν μοναδικὴν τιμήν, καὶ ἔστη ἁπλῶς εἰς τὸν πρῶτον στοῖχον τῶν ἀξιωματικῶν, συνδιαλεγόμενος ἐκ διαλειμμάτων πρὸς τὸν ἀντιπρόσωπον τοῦ Πάπα. Πόθεν ἡ μετριοφροσύνη τοῦ γέροντος; Εἶχεν ἆρα τὴν συνείδησιν ἐν ἑαυτῷ, ὅτι ὁ ἴδιός του θρόνος ἦτο λίαν ὑπέρτερος τοῦ Δουκικοῦ ἐκείνου, ὅτι τὸ στέμμα, ὅπερ ἐκαλλώπιζε τοὺς πολιούς του κροτάφους, στέμμα ὄντως ἡγεμονικόν, πεπρωμένον ἦτο νὰ ἐπιζήσῃ εἰς τὸ μεγαλεῖον ὅλων τῶν βασιλείων τοῦ αἰῶνός του;

Ἡ τότε Ἰταλία, ἑστία δημοκρατικῆς κινήσεως, κέντρον ἐπιστήμης, ποιήσεως, ὀργασμοῦ διανοητικοῦ, ἡ ἔνδοξος πατρὶς τοῦ Δάντου καὶ τοῦ Ριέντσου εἶχεν εὐφημήσει τὸν ξένον εἰς τὸ Καπιτωλεῖον πρῶτον πολίτην Ἰταλόν· αἱ δὲ διάφοροι πολιτεῖαι τῆς χερσονήσου ἐφιλοτιμήθησαν νὰ κυρώσωσι τῆς Ῥώμης τὴν ὁμολόγησιν. Ἑκάστη πύλαι πόλεων, καὶ θύραι ἡγεμόνων ἠνεῴχθησαν προθύμως πρὸς τὸν ἔξοχον ποιητήν, καὶ ἱστορικόν, καὶ θεολόγον, καὶ πολιτικόν, τὸν εἰς τὸ λατινικὸν τοῦ ὕφος μεταδόντα τὴν ψυχήν, τὴν γλαφυρότητα, τὴν εὐκαμψίαν τῆς ζώσης Ἰταλίδος, πρὸς αὐτόν, ὅστις

εἰς τὰς ἀναπτερωσεις τῆς φαντασίας του πρῶτος καὶ μόνος τοῦ νεωτέρου κόσμου συνεπανώρθωσεν ἐν ἁρμονικῇ συγκράσει τρεῖς ἑτερογενεῖς ἰδανικότητας· τὴν ἑλληνικὴν τοῦ Πλάτωνος, τὴν ρωμαϊκὴν τοῦ Σκηπίωνος, καὶ τὴν ἱπποτικὴν τοῦ χριστιανικοῦ μεσαιῶνος· ναί, τὴν νοερὰν αὐτὴν Ἑλλάδα τοῦ Πλάτωνος.

Ἀνέτελλεν εἰς Ἰταλίαν κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας μία τις ἰδέα, προωρισμένη βαθμηδὸν ἐφ' ὅλην τὴν οἰκουμένην νὰ διαδοθῇ, πεπρωμένη νὰ ριζοβολήσῃ βαθέως εἰς τὴν γῆν τοῦ πολιτισμοῦ, βαθύτερον τῆς κραταιοτέρας μοναρχίας. *Ἡ ἰδέα* αὐτή, τὴν ὁποίαν εἴδομεν κατὰ τὸν ὑπὲρ ἐθνότητος ἀγῶνά μας θαυμασίως μεταβεβλημένην εἰς *αἴσθημα* φιλελληνικόν. Ὁ Φραγγίσκος Πετράρχης, λάτρης τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ἀναδείκνυται πρῶτος τῶν Εὐρωπαίων *φιλελλήνων*· εἶναι τοὐλάχιστον ὁ ἱδρυτὴς τοῦ *φιλολογικοῦ* τῶν ἑσπερίων ἑλληνισμοῦ· διότι, κατὰ πᾶσαν ἀλήθειαν, ὁ *πολιτικὸς* φιλελληνισμὸς εἶναι προϊὸν μεταγενέστερον, καρπὸς τῆς ἐποχῆς μας. Τί, λοιπόν, ἐπέσυρεν εἰς τὴν εὐκτήριον ἐκείνην τελετὴν καθ' Ἑλλήνων τὸν μαθητὴν τοῦ Λεοντίου, τὸν πλατωνικὸν τῆς Λαύρας ἐραστήν; Ὁ Πετράρχης, καὶ τοι ἑλληνιστής, καὶ τοι ποιητὴς ἦτο ὅμως πολίτης πάσης Ἰταλικῆς πολιτείας, ἦτο Ἰταλὸς πρὸ πάντων. Ἦτο ἐν ἄλλαις λέξεσι ζηλωτὴς τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοσμοκρατορίας τοῦ Πάπα, καὶ τῆς κοσμικῆς τῶν Ἑνετῶν. Οὕτω πως ἀγαπῶσι καὶ οἱ σημερινοὶ Ἄγγλοι τὴν πατρίδα των. Ἕπεται, ὅτι ὁ Πετράρχης φιλῶν τὴν ἐλευθερίαν τῆς Ἰταλίας, κατεδίκαζε τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν Κρητῶν.

Ἰδοὺ πῶς ἑρμηνεύεται ἡ ἐν τῷ Ἁγίῳ Μάρκῳ παρουσία του. Ἰδοὺ τί προὐκάλεσε καὶ τὴν παρακινητικὴν ἐκείνην ῥητορείαν, ἣν εἰς τὸ τέλος τῆς τελετῆς ἀπέτεινε πρὸς τὸν ἀρχιστράτηγον τῆς Δημοκρατίας Δελβέρμεν (1). Ἡ προσφωνησις, μνημεῖον περίεργον τῆς ἐποχῆς, συνδέεται τοσοῦτον πρὸς τὸ ἐπεισόδιον τῆς Κρητικῆς αὐτονομίας, ὥστε κρίνομεν καλὸν νὰ μὴ ἀποσιωπήσωμεν αὐτήν. Καταχωρίζομεν λοιπὸν σύντομον ἀπόσπασμα. Ἐξ αὐτοῦ θέλει συμπε-

(1) Ἡ προσφώνησις αὕτη συνεχωνεύθη ἀκολούθως παρὰ τοῦ Πετράρχου εἴς τινα συγγραφὴν ἐπιγραφεῖσαν· «De officio et virtutibus Imperatoris».

φάνει ὁ ἀναγνώστης οἷος ὑπῆρξεν ἐν τῇ τάξει τῶν λογίων ὁ ἀφηρημένος τῶν βιβλίων Ἑλληνισμός, πρὶν ἢ χείμαρρος αἵματος Ἑλληνικοῦ σαρκοποιήσῃ καὶ παρ' ἡμῖν καὶ ἐν Εὐρώπῃ τὰς ἀτμώδεις ἀναμνήσεις τῆς πατρίου ἱστορίας μας.

«Ἀγῶνα ἀμφίβολον, (εἶπεν ὁ Πετράρχης πρὸς τὸν Λουκῖνον) δεινὸν ἀγῶνα ὑποδύῃ, πορευόμενος εἰς Κρήτην. τὴν νῆσον δευτέραν τὸ μέγεθος μετὰ τὴν Τρινακρίαν, νῆσον τοῦ *ἡμετέρου* πελάγους περίφημόν τε καὶ ἰσχυράν, νῆσον ἑκατόμπολιν τὸ πάλαι, ἔνθα τὰ βασίλεια καὶ ὁ τάφος τοῦ Διός, ἔνθα ὁ τρομερὸς Μινώταυρος καὶ ὁ ἀδιέξοδος Λαβύρινθος ἐμυθολογήθησαν. Ἐκ τῶν *ἡμετέρων* νήσων, νομίζω, οὐδεμία ἀπέχει τοσοῦτον τῆς ἠπείρου. Πέλαγος ἀπέραντον πανταχόθεν, καὶ ἀλίμενοι κίγιαλοί. Οἱ δὲ κάτοικοι αὐτῆς δόλιοι, πανοῦργοι, ψεῦσται, κατὰ μαρτυρίαν οὐ μόνον τῶν Ρωμαίων καὶ Ἑλλήνων ποιητῶν, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ ἀποστόλου Παύλου, ἐξελέγχοντος αὐτοὺς ἐν τῷ ῥητῷ· «*Ἀεὶ ψεῦσται, κακὰ θηρία, γαστέρες ἀργαί*» (1). Ἄνθρωποι κατὰ πάντα νωθροί, πρόθυμοι δὲ μόνον καὶ ἐγρήγοροι εἰς τὴν ἀπάτην· ἔμπειροι εἰς πᾶν εἶδος μηχανορραφίας, συνειθισμένοι εἰς τὴν μοχθηρίαν καὶ τὸ κακούργημα· ἐκ μακρᾶς μὲν ἕξεως ἐπιρρεπεῖς εἰς οἱανδήποτε παρανομίαν, νῦν δὲ ἀποτεθηριωμένοι ὑπὸ τῆς ἀρνιάσεως τοῦ συνειδότος, καὶ ὑπὸ ἀπελπισίας. Οἷοι δὲ οἱ κάτοικοι, τοιοῦτος καὶ ὁ τόπος· ὀρεινός, δύσβατος ἀνυδρώτης, ἄνυδρος. Οἱ μὲν ἀγροὶ αὐτῆς αὐχμηροί, τραχεῖς, ἀνωμαλοι, αἱ δὲ ὁδοὶ σκολιαί, περίπλοκοι, καὶ εἰς ἐνέδρας ἐπιτήδειαι. — Ἐάν, ὃ μὴ γένοιτο, τύχῃ σοι δυσπραγία τις εἴτε περὶ τὴν ὑποχώρησιν, εἴτε περὶ τὴν πρόβασιν τοῦ στρατοῦ· ἐὰν προσκόψῃ ἡ πορεία σου εἰς φραγμοὺς πετρώδεις, ἢ ἐμπόδια λιμνάτα, ἢ νῶτα θαλάσσης (Circer œiuoreus!), μὴ φοβοῦ, ἀλλ' ἀνάστηθι μεγαλοψύχως, καὶ βᾶθι ὡρίμῳ τῇ σκέψει! Πρᾶξον, κατὰ τὸ ἔθος σου, νίκησον, μιμούμενος αὐτὸς σεαυτόν! μνήσθητι δὲ συγχρόνως καὶ τῶν προγονικῶν κατορθωμάτων, ὧν τὴν γνῶσιν θέλεις πορισθῇ ἐξ ἀναγνώσεως, ἢ ἐξ ἀκροάσεως! Μὴ λησμονήσῃς, ὅτι ἡ νῆσος αὐτή, πρὸς χείρωσιν τῆς ὁποίας σπεύδεις, εἰ καὶ πλουσιωτέρα καὶ ἰσχυροτέρα τὸ

1) Ἐπιστ. πρὸς Τίτ. Α'. 13.

πάλαι παρὰ τὸ νῦν. ὅμως ἐξ ἐπιδρομῆς προχείρου κατενικήθη ὑπὸ τοῦ Μετέλλου, ὅστις ἔκτοτε προσωνομάσθη *Κρητικός*. Εἶθε, καὶ σύ, νικητὴς τοῦ προκειμένου ἀγῶνος ἐξελθών, εἶθε κληρονομήσῃς τὴν ἔνδοξον αὐτὴν ἐπωνυμίαν!»

Πέντε σχεδὸν αἰῶνες χωρίζουσι τὸν ποιητὴν Πετράρχην ἀπὸ τοῦ ποιητοῦ Βύρωνος. Ὁ ἑλληνισμὸς τῆς ΙΔ'. ἑκατονταετηρίδος, ἔκδοτος μόνον εἰς ὀνειροπολήματα *κλασικά*, παραδίδει εἰς τὴν μάχαιραν ἀμαθοῦς καὶ μισθοφόρου στρατηγοῦ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ λαοῦ. Ἑλληνικὸν ὄνομα φέροντος. Χριστιανικώτερος τὸ αἴσθημα, καὶ συνεπέστερος τὴν γνώμην ὁ *ρωμαντικὸς* τῶν ἡμερῶν μας Ἑλληνισμός, σπεύδει πλήρης ἐνθουσιασμοῦ εἰς τὴν γῆν τῶν μαρτύρων ὅπως αὐτοπροσωπως συναγωνισθῇ καὶ συναποθάνῃ μεθ' ἡμῶν ὑπὲρ Ἑλληνικῆς ἐξαγοράσεως.

Συμπληρωθέντων ἐν Ἐνετίᾳ τῶν πολεμικῶν παρασκευασμάτων, ὁ Δελβέρμες εἰς οὐδὲν ἄλλο ἐφρόντισεν ἢ εἰς τὸν ἀπόπλουν τῆς ἐκστρατείας. Τὴν Τρίτην τῆς Διακαινησίμου παρέταξε καὶ ἐπεσκέψατο ἑξακισχιλίους ἐπιλέκτους, οὓς ἔθηκεν ἡ Δημοκρατία ὑπὸ τὰς διαταγάς του· μετέπειτα δ' ἐξήτασε τὰς τριήρεις, τὰς ναυτικὰς ἑτοιμασίας, τὰ πληρώματα ἐν τῇ συνοδίᾳ τοῦ Δουκὸς αὐτοῦ καὶ τῶν δύο συμβοηθῶν του, Λαυρεντίου τοῦ Δανδόλου, καὶ Πέτρου τοῦ Μωροζήνου. Τὸ ἐρετικὸν τοῦ στόλου συνετίθετο ὑπὸ μισθωτῶν Ἰταλῶν, Δαλματῶν, Ἰλλυριῶν· οἱ Ἕλληνες ἀπεκλείσθησαν ὡς ὕποπτοι. Καὶ ὁ μὲν Δομήνικος Μικέλης διωρίσθη ναύαρχος τοῦ στόλου· πέντε δ' ἐπίτροποι πληρεξούσιοι, ὁ Τριβιζάνος, ὁ Μοτσενίγος, οἱ δύο Κουπρίνος καὶ ὁ Ἰουστινιάνης διετάχθησαν κατὰ τὸ σύνηθες ναύτιπροσωπεύσωσιν εἰς τὸν πόλεμον καὶ μετὰ ταῦτα τὴν Ἐνετικὴν Κυβέρνησιν. Ἡ μεγάλη ἐκστρατεία ἀπέπλευσεν ἐν μέσῳ ἐπευφημιῶν ζωηροτάτων τῇ 10 Ἀπριλίου· διέκρινε τῆς Ἴδης τὴν κορυφὴν μετὰ παρέλευσιν εἰκοσιπέντε ἡμερῶν, τὴν δ' ἐπιοῦσαν ἐγκαθωρμίσθη παρὰ τὸ ἀκρωτήριον *Φρασκίαν*, κείμενον ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ τοῦ Ριζοκάστρου.

Ὡς ἔμαθον οἱ τοῦ Χάνδακος τὴν ἄφιξιν τῶν τριήρεων, ἐάσαντες χαίρειν ἔριδας καὶ συζητήσεις, παρεσκευάσθησαν μετὰ σπουδῆς πολλῆς εἰς τὴν ἄμυναν. Τὸ πολεμικὸν σχέδιον τοῦ Λουκίνου ἦτον ἐπεξειργασμένον, καὶ ἐπικεκυρωμένον ὑπὸ τῶν ἐμπειροτέρων τῆς Ἰτα-

λίας ὁπλαρχηγῶν. Κατ' αὐτό, ὁ μὲν ἀρχιστράτηγος ὤφειλε νὰ στενοχωρήσῃ τὴν πρωτεύουσαν ἀπὸ ξηρᾶς, ἐρχόμενος ἀπὸ τοῦ Στρομβόλου ὄρους, ὁ δὲ ναύαρχος, εἰσορμιζόμενος εἰς τὴν Δίαν, ἔδει συγχρόνως νὰ πολιορκήσῃ αὐτὴν καὶ τὰ παράλια ἀπὸ θαλάσσης. Περὶ τὴν προοιμιώδη λοιπὸν ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου τούτου κατεγίνετο τῇ 7 Μαΐου ὁ Δελβέρμες, αὐτοπροσώπως ἐπιστατῶν τῇ ἀποβιβάσει τῆς στρατιᾶς, ὅτε οἱ κάτοικοι καιροφυλακτήσαντες, ἔσπευσαν νὰ δώσωσιν ἔναρξιν εἰς τὰς ἐχθροπραξίας. Ἅμα τῇ ἀφίξει τοῦ στόλου, συγκειμένου ἐκ τριάκοντα, ἢ κατ' ἄλλους ἐκ τεσσαράκοντα νηῶν, ὁ σύμβουλος τῆς ἐπικρατείας καὶ ἀρχιστράτηγος Φραγκίσκος Μουδάτσος, λαβὼν μεθ' ἑαυτοῦ πενταχισχιλίους στρατιώτας, ἐκίνησεν αὐθημερὸν εἰς ἀπάντησιν τοῦ ἐχθροῦ. Συνεξήρχοντο δ' αὐτῷ δύο ἐπίτροποι, οἱ ἀδελφοὶ Τίτος καὶ Γεράρδος Βενιέροι. Οἱ κρῆτες, νυκτοπορήσαντες, ἔφθασαν εἰς Φρασκίαν τὴν ἑπομένην πρωΐαν. Ἀπὸ δὲ τῆς σκοπιᾶς τοῦ Ἁγίου Παύλου ἰδόντες τοὺς Ἐνετοὺς ποιοῦντας ἀπροφυλάκτως τὴν ἀπόβασιν, καὶ μηδεμίαν ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων ὑποπτεύοντας ἐπίθεσιν, ἐπέπεσαν ἐξ ἀπροόπτου ἐφ' ὅσων εἶχον ἤδη σκηνώσει παρὰ τὸν αἰγιαλόν. Ἡ αἰφνίδιος ἐπιβολὴ ἐπήνεγκε ζημίαν ἐπαισθητὴν πρὸς τὸν Δελβέρμεν, ὅστις παρ' ὀλίγον ἠχμαλωτίζετο. Κατέσφαξαν οἱ Κρῆτες εἰς τὰ περίχωρα τοῦ Ἁρμυροῦ ὑπὲρ τοὺς τριακοσίους Ἰταλούς, ἐξ ὧν ἀξιωματικοὺς οὐκ ὀλίγους, τοὺς ὁποίους ἀνηλεῶς ἠκρωτηρίασαν· πλὴν δὲ τούτου, συνέλαβον λάφυρα καὶ πολεμεφόδια, καὶ πλείονας ἔτι τὸν ἀριθμὸν ἀπήγαγον εἰς τὰ ἐνδότερα δεσμίους.

Ἀτυχὲς τοῦ πολέμου τὸ προοίμιον· ὁ κακὸς ὅμως τῶν ἀποβατηρίων οἰωνὸς δὲν ἠλάττωσε τὸ θάρρος τοῦ Λουκίνου. Περάνας εἶτα προσεκτικώτερον τὴν ἀποβίβασιν, καὶ τὸν ζῆλον τῶν ὁπαδῶν Romano more ἀναθερμάνας, δι' ὑποσχέσεων ἀποζημιώσεως ὑπερβαλλούσης, ὥδευσεν εἰς Χάνδακα πανστρατιᾷ, ὅπου ἤδη κατηυθύνετο μετὰ τῶν τριήρεων καὶ ὁ Μικέλης. Τὸ πλεῖστον τοῦ Κρητικοῦ στρατοῦ ὀπισθοπορῆσαν, ἐστάθμευσε παρὰ τὴν φαραγγώδη δίοδον, ἥτις χωρίζει τοὺς δύο νομοὺς τοῦ Ριζοκάστρου καὶ τοῦ Χάνδακος. Ἐκεῖ ἡ κρίσιμος καὶ ἀποφασιστικὴ μάχη περιεμένετο, παρὰ τὰς ὄχθας ποταμοῦ τινος, ἴσως τοῦ σήμερον καλουμένου Γαζῆ, ἢ Ζεσέρ, εἰς

τόπον δύσβατον καὶ πετρώδη. Διὸ ὁ Μουδάτσος, τὸ σπουδαιότατον ὑπερτιμήσας τῆς θέσεως, τοὺς μὲν πέριξ βράχους κατέλαβε, τὰς δὲ ὀχυροτέρας κορυφὰς ἐξησφάλισε, πρὸς ἀποκωλυσιν, τῆς ἐχθρικῆς διαβάσεως.

Ἀλλὰ καὶ ὁ Λουκῖνος, ἐτέρωθεν, πεποιθὼς ὅτι ἂν ἐπετύγχανε νὰ ὑπερπηδήσῃ τὸν φραγμὸν αὐτόν, κύριος ἐγίνετο ἐντὸς ὀλίγου τῆς πρωτευούσης, ἀπεφάσισε *Ρωμαϊκῇ τῇ μεγαλοψυχίᾳ ἢ νικήσῃ, ἢ ν' ἀποθάνῃ κατὰ τὴν συμπλοκήν*, paratus in suo militari imperio aut vincere, aut mori (φράσις τοῦ πανηγυριστοῦ Πετράρχου). Πρὶν ἢ, ὅμως, προκαλέσῃ τὴν κρίσιμον σύγκρουσιν, εὔλογον ἔκρινε παρακινηθεὶς μάλιστα ὑπὸ τῶν δύο Ἑνετῶν συμβοηθῶν του, νὰ δοκιμάσῃ τὴν τελευταίαν πρότασιν διαπραγματεύσεως. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐξαπέστειλεν εἰς τὸ Κρητικὸν στρατόπεδον δύο τοῦ ὑπασπιστάς, δι' ὧν, ἐν ὀνόματι τῆς Συγκλήτου, ὑπεσχέθη τὴν ἀμνηστίαν πρὸς πάντα ἀποστάτην, ὅστις ἤθελεν αὐθωρεὶ ἀποθέσῃ τὰ ὅπλα, καὶ ἀποστῇ, τοὐλάχιστον κατὰ τριημερίαν, οἱασδήποτε ἀντιστάσεως. Ἀλλ' οἱ Κρῆτες ἀπέκρουσαν τὴν πρότασιν μετὰ καταφρονήσεως καὶ περιυβρίσεων. Ὁ Μουδάτσος, οἱ ἀδελφοὶ Βενιέροι, ὁ Βαρθολομαῖος Γριμάνης καὶ ὁ Τίτος Γραδένικος, στρατηγοί, καὶ ἐπίτροποι τῆς ἐγχωρίου κυβερνήσεως, ἀπέπεμψαν τοὺς πρέσβεις τοῦ Λουκίου ἐν χαριεντισμοῖς. «Ἐπατήσαμεν, σὺν Θεῷ εἶπεν αὐτοῖς· καὶ συνετρίψαμεν τοῦ δράκοντος τὴν κεφαλήν. Θὰ φοβηθῶμεν δὲ τώρα τὰ σπειράματα τοῦ *ἑρπετοῦ*, ὅπερ σπεύδει εἰς τὰ ἐνταῦθα ζητοῦν τὴν πτέρναν μας;» — Ἠνίττετο τὸ λογοπαίγνιον τὴν ἐπωνυμίαν τοῦ ἀρχιστρατήγου· διότι Del Verme μεθερμηνεύεται ἑλληνιστὶ τοῦ *Σκώληκος*.

Ἡ μάχη τῆς 9 Μαΐου, μάχη στυγερὰ καὶ πολυδάκρυτος, ἴσως ἡ φονικωτέρα τῶν ὅσων ἀνέκαθεν εἰς Κρήτην συνεκροτήθησαν, διήρκεσεν ἀπὸ μεσημβρίας ἕως ἑσπέρας. Τεράστιον ἀνδρείαν, ἀπεγνωσμένην καρτερίαν καὶ ἐπιμονὴν ἀντέταξαν κατὰ τῆς δοκίμου στρατηγικῆς ἐπιδεξιότητος τοῦ Λουκίνου οἱ πρό τινος διχοστατήσαντες ἀρχηγοὶ καὶ προΐσχοντες τῆς αὐτονομίας, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ οἱ ἁπλοῖ πεζομάχοι. Ἐμψυχούμενοι ἑκάστοτε ὑπὸ τοῦ κελεύσματος τῶν στρατηγῶν, καὶ τῆς παραμυθίας ἱερέων περιερχομένων τοὺς βρα-

χους μετὰ Σταυρῶν καὶ εἰκόνων τοῦ Ἁγίου Τίτου, τετράκις ἀντέκρουσαν ἐπιτυχῶς τὴν ἔφοδον τοῦ ἐχθροῦ.

Ἡ νίκη ἔρρεπεν ἐκ μέρους των. Ὁ ἥλιος ἔκλινεν ἤδη πρὸς τὴν δύσιν, καὶ τὸ ἔδαφος ἦτο κατεσκεπασμένον ὑπὸ νεκρῶν καὶ τετραυματισμένων Ἰταλῶν. Ἤδη τὰ πάντα προεμήνυον αἰσίαν πρὸς τοὺς Κρῆτας τὴν ἔκβασιν τῆς ἡμέρας· διὸ καὶ εἰς ἔνδειξιν ὑπεροχῆς, χαρυγαὶ ἀγαλλιάσεως ἀνεπέμποντο πανταχόθεν τοῦ φάραγγος, τοῦ ποταμοῦ, τῶν πέριξ κρημνῶν. Ἀλλ' ὁ Λουκῆνος, τὰς ἀποπείρας ἐκείνας διατάξας, οὐδένα ἄλλον ἔσχε σκοπόν, ἢ νὰ δοκιμάσῃ τὴν διάθεσιν, καὶ νὰ ἐξαντλήσῃ ὅσον οἷόν τε τὰς δυνάμεις τοῦ ἐχθροῦ. Ἐπεφυλάχθη δὲ τὴν μεγάλην καὶ ἀληθινὴν ἔφοδον νὰ ἐνεργήσῃ, ὅταν ὁ κόπος ἤθελε χαυνώσει, καὶ ἐπαισθητῶς ἐλαττώσῃ τοῦ ἐναντίου τὸν ἐνθουσιασμόν. Τοῦθ' ὅπερ καὶ ἐξετελέσθη κατὰ προσδοκίαν. Ἡ πέμπτη ἔφοδος, σύσσωμος καὶ ἀσυγκρίτως τῶν προηγουμένων ὁρμητικωτέρα ποιηθεῖσα, διέσπασε τὰς τάξεις τῶν Κρητῶν, ἔθραυσε τὴν προφυλακήν, καὶ προβᾶσα ἕως τῆς στρατοπεδείας, ἔνθα διέμενεν ἡ ἐφεδρία, ταύτην μὲν ἐν ριπῇ ὀφθαλμοῦ διεσκόρπισε, τοὺς δὲ ὄπισθεν προμαχῶνας ἐκυρίευσε δι' ἐπιδρομῆς. Ἐντεῦθεν ἀταξία εἰσεχώρησεν εἰς τὰ σώματα τῶν ἰθαγενῶν. Ἡ μάχη παρετάθη μὲν ἕως ὀψίας, ἀλλ' ἀσυγκροτήτως ἔκτοτε, ἀλλ' ἀστόχως, ἀνεπιτυχῶς. Ἐντοσούτῳ ὁ Λουκῆνος, καθαρίσας τὴν δίοδον ἀπὸ τῶν ἐπιλοίπων πεζικῶν φυλακῶν, ὥρμησε μετὰ τοῦ πλείστου ἱππικοῦ εἰς τὴν στενωπόν. Ἀφεὶς δὲ ὀκτακοσίους τῶν στρατιωτῶν του νεκροὺς ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, ἔσπευσε περὶ τὴν πρωτεύουσαν, μὴ ἀπέχουσαν ἐκεῖθεν, ἢ ἑπτακισχιλίων βημάτων.

Οἴμοι, ἀπώλοντο τὰ πάντα! Μικρὸν μετὰ λύχνων ἀφᾶς, ἡ πεζικὴ καὶ ἡ ναυτικὴ ἐκστρατεία τῆς Ἐνετίας συνετύγχανον πάλιν ὑπὸ τὰ τείχη τοῦ Χάνδακος.

Νῦξ ἀποφρὰς πρὸς τοὺς πολιορκουμένους! Ἡ ἀθεράπευτος ἥττα, ἡ ἐμφάνισις τοσαύτης ἐχθρικῆς δυνάμεως, ὁ ἀδιάκοπος κτύπος τῶν Ἐνετικῶν τυμπάνων, ἀφηνιασμὸς πολλῶν καὶ ἐναντίων παθῶν, ἐξέλυσαν ἐντὸς τῆς πόλεως κλυδῶνα διχονοίας καὶ θρήνων. Εἰς τί πλέον ἐχρησίμευον τὰ συνέδρια; Συνεκροτήθησαν συμβούλια ἐπὶ συμβουλίων, ἀλλ' ὀψὲ τῆς ὥρας. Οἱ ἄρχοντες ἐμέμφθησαν ἀμοιβαίως

τὴν ἀναπόφευκτον συμφοράν· καὶ γυναῖκες περιεκύκλωσαν τὴν αἴθουσαν. λελυμέναι τὴν κόμην αἰτιώμεναι τοὺς συμβίους, τοὺς ἀδελφούς, τοὺς υἱούς. ἐνῶ τρικυμιώδης στάσις χυδαίων καὶ χωρικῶν ἀνεπάφλασεν ἔξωθεν τοῦ παλατίου ὑπὸ τῆς κωδωνοκροκσίας παροξυμουμένη. Ηὔξησε προβάδην ὁ θόρυβος. ἡ σύγχυσις ἐκορυφώθη. Πολῖται. ἕως τότε προσποιηθέντες φιλελεύθερα φρονήματα. ἀπέθηκαν τὸ προσωπεῖον. καὶ ἀνευφήμησαν τὴν ἐπανέλευσιν τῶν Ἑνετῶν. Ἱερεῖς λατῖνοι. θρασύστομοι ἀναπηδήσαντες. παρώξυνον τοῦ πλήθους τὴν ἀδημονίαν.

Καὶ οἱ μὲν ἐντεῦθεν ἐξητήσαντο νὰ παραδοθῇ ὁ Χάνδαξ εἰς τὸ ἔλεος τοῦ ἀρχιστρατήγου· οἱ δ' ἐκεῖθεν ἀπεφοιήθησαν ν' ἀφίσωσι τὰς οἰκογενείας των εἰς τὴν λύσσαν μισθοφόρων. διψώντων ἐκδίκησιν καὶ αἷμα. Οὐδ' ἔλειψαν ἄνθρωποι. προτείναντες. εἰς ἐξιλέωσιν τοῦ Ἁγίου Μάρκου, τὴν ὀργὴν τοῦ Δεκαμελοῦς Συμβουλίου, παροτρύνοντες τὸν ὄχλον ν' ἀποτερώσῃ αὐτανδρον τὸ Παλάτιον. Ἐν τούτοις, οἱ δειλότεροι. ἐμανδαλοῦντο σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις εἰς τοὺς πύργους τοῦ φρουρίου. ἢ ἐγκατέθαπτον τὰ πολυτιμότερα τῆς περιουσίας των εἰς κρύπτας καὶ ὀπὰς οἰκιακάς. Ὡς δ' ἂν μὴ ἤρκουν τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα σπάσματα τὴν νυκτερινὴν ἐκείνην εἰκόνα τῆς κολάσεως συνεπλήρου ὁ λοιμός. ὅστις πρό τινων ἑβδομάδων ἐθέριζε καθ' ἑκάστην ὁλομελεῖς οἰκογενείας.

Καὶ μὰ τὴν ἀλήθειαν! ποία τις ἀπέμενεν ἐλπὶς σωτηρίας μετὰ τοιαύτην καταστροφήν! Εὐσυνειδήτως κρίνοντες τὴν περιπέτειαν. δέον νὰ ὁμολογήσωμεν. ὅτι καὶ κρείττονας ἀρετὰς ἂν περιεῖχεν ἡ Κρητικὴ πολιτεία. δυσκόλως ἀπὸ τοιαύτης ἀκυμάς ἤθελε σωθῇ. Διότι τί δύναται κατ' ἐχθροῦ μεγάλου καὶ κραταιοῦ νῆσος ἀσύντακτος. ἀδιοργάνωτος. στερουμένη συνάμα καὶ φίλων καὶ χρημάτων ἱκανῶν. καὶ ναυτικοῦ, νῆσος. ἐνὶ λόγῳ, ἐκ δουλείας μακρᾶς ἐξερχομένη. καὶ περισπασμοὺς ἐμφυλίους κληρονομήσασα ἐκ τῆς δουλείας αὐτῆς: Οἱ δύο Λεονάρδοι Γραδένικοι. καὶ ὁ Ἰωαννάκης Ρίτσος τρεῖς ὅλους μῆνας ματαίως εἰς Γενούην καταναλώσαντες. ἐπέστρεψαν ἄπρακτοι. Ἐκ Κωνσταντινουπόλεως οὐδεμία ἐλπὶς ἐπικουρίας πραγματικῆς. ἀλλὰ σκολιαὶ καὶ ἐπικεκαλυμμέναι ὑποσχέσεις· διότι ὁ αὐτοκράτωρ ἦτο ὑποχείριος τοῖς Ἰταλοῖς. ἡ δὲ Ἱερὰ

Σύνοδος ἀπρόθυμος ἢ ἀδύνατος. Ὡσαύτως ἐξ Οὐγγαρίας, ἧς ὁ βασιλεύς, καὶ τοι τὴν οὐδετερότητα συνομολογήσας, παρέσχεν ὅμως ἐκ πλαγίου πρὸς τοὺς Κρῆτας ἀβέβαιά τινα σημεῖα συγκαταβάσεως (1). Καὶ οἱ μὲν Μασσαλιῶται τῆς Χίου, ἀπαθεῖς τῆς ἀγωνίας θεαταί, οἱ δὲ Ρόδιοι ἀσυγκατάθετοι, ὁ δὲ Πάπας, ἀδιαλείπτως ἐπισαλπίζων ἐξ Αὐενιῶνος τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀποστασίαν τῶν ἱπποτῶν, καὶ κατὰ τῆς ἀσεβοῦς αὐτονομίας των ἐπικαλούμενος τὰς κατάρας τῆς Θεότητος.

Οἱ Κρῆτες λοιπὸν (τοὐλάχιστον οἱ πλεῖστοι τῶν ἐν Χάνδακι διατριβόντων), ἀπολέσαντες πᾶσαν ἐλπίδα βοηθείας, καταβεβλημένοι ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς Εὐρωπαϊκῆς ἀποκηρύξεως, στενωθέντες ἐκ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης ὑπὸ δυνάμεως, ἤδη ἀκαταπαλαίστου γενομένης, τὸ δὴ βαρύτερον, μὴ πεποιθότες, ὡς οἱ ἀρχηγοὶ τῶν προηγουμένων ἀνταρσιῶν, εἰς τὴν συμπάθειαν καὶ αὐτόματον συνεργίαν τῶν χριστιανῶν, οἵτινες, παρὰ τὸ σύμβολον τοῦ Τίτου, ὠνειροπόλησαν πάντοτε προτιμότερον τὸν βυζαντινὸν ἀετόν, οἱ πλεῖστοι, λέγομεν, τῶν προύχόντων, συμφωνήσαντες πρὸς ἀλλήλους εἰς ἰδιαίτερον γνώμην, ἀπεφάσισαν νὰ ζητήσωσι τὸν ἀμοιβαιότερον τρόπον τῆς ὑποχωρήσεως. Σημειωτέον, ὅτι οἱ θερμουργότεροι τῶν δημοκρατῶν ἦσαν πρὸ πέντε ἡμερῶν ἅπαντες, συνεκστρατεύσαντες μετὰ τοῦ Μουδάτσου.

Μεταξὺ τῶν μετριοφρονεστέρων εὐγενῶν, ἵνα μὴ εἴπωμεν τῶν ὑποκεκρυμμένων ἐνετοφρόνων ὅσοι ἐνδιέμειναν εἰς Χάνδακα, διέπρεψαν ἀπ' ἀρχῆς δύο ἄρχοντες, πολλοὶ μὲν τὴν φρόνησιν, σοβαροὶ δὲ τὸ ἦθος, καὶ ἐπὶ βραχυλογίᾳ γνωστοί, ἀλλ' ἐξ ἀμοιβῆς πολλάκις ἐπιβαρύναντες διὰ τοῦ λόγου τὴν ψῆφον τῶν συμβουλίων, ὁ Ἀνδρέας Κορνάρος, καὶ ὁ Μιχὴλ Φαλιέρος. Οὐδεὶς ἐγίνωσκεν ἀκριβῶς τὰς πεποιθήσεις των. Οἱ μὲν ἔλεγον αὐτοὺς γνησίους δημοκράτας, οἱ δὲ πανούργους καὶ ὑποκριτάς. Ἀποδείξεις ὑπὲρ καὶ κατὰ τῆς δια-

(1) Ἡ πρὸς τὴν Σύγκλητον ἀπάντησίς του λήγει εἰς τρόπον ἐπωσοῦν ἐλαστικόν. «Et si quæ singulares personæ dictis Cretensibus forte causa proximitatis, vel alia quacumque ratione subsidium præstitissent, vel præstarent, hoc pro certo non processit, nec procedit voluntate» Gr. Lacr. T, 2. 315.

γωγῆς των ἠριθμοῦντο πολλαί, ἀλλ' οὐδὲν βέβαιον τεκμήριον εἶχεν ἡ κοινὴ γνώμη συναξει ἕως τότε περὶ τοῦ φρονήματός των. Ὡς δ' ἐσκέπτοντο καὶ εἰργάζοντο ἐκ προμελέτης οἱ δύο μυστηριώδεις εὐγενεῖς. εἰ καὶ πρὸς ἀλλήλους ἀσυγκοινώνητοι τὸ φαινόμενον, ὅμως ἠκολούθησαν σταθερῶς τὴν αὐτὴν πορείαν. Ἦν δ' αὖτη μέσος τις ὅρος πολιτικῆς, σύστημά τι μετριότητος ἀναχαιτίσαν. λόγῳ συνέσεως, τὰς ἀπερινοήτους ὁρμὰς τῶν σφόδρα Κρητιζόντων, περιστεῖλαν τῶν δημοκρατῶν τὴν παραφοράν.

Ἐπρόκειτο λ. χ. περί τινος βιαίου ψηφίσματος, περὶ νέας ἀργυρολογίας, περὶ θανάτου, περὶ διαπρεσβεύσεως; Ἦσαν βέβαιοι οἱ εἰσηγηταὶ ὅτι οἱ δύο ῥήτορες ἤθελον ἀπαραιτήτως λάβει τὸν λόγον, καὶ ἁφαρπάσει τὰς ψήφους. Τοιοῦτόν τι συνέβη κατά τινα κρίσιμον συζήτησιν, (ἀκριθιγῶς μνημονευθεῖσαν ὑπὸ χειρογράφων), καθ' ἣν ἡ ζωὴ τοῦ ἀποβλήτου Δουκὸς Δανδόλου καὶ τῶν συμβούλων του ἐγένετο θέμα ζωηρᾶς ἀντιλογίας ἐν τῷ Παλατίῳ. Ὁ Κορνάρος καὶ ὁ Φαλιέρος, παραστήσαντες τὴν ἀνάκρισιν αὐτὴν ὡς βδελυκτὴν καὶ κατάπτυστον, ἔλυρον εἰς τὴν γνώμην των τοὺς μετριωτέρους. Ὑποστηριχθέντες δὲ παρὰ τῆς πειστικῆς εὐφραδείας τοῦ Μαρίνου Γραδινίκου καὶ τοῦ συγγενοῦς του Τίτου, ἐπέτυχον νὰ σώσωσιν ἀπὸ θανάτου τοὺς Ἐνετούς.

Ἐὰν χαρακτῆρες τοιαύτης κράσεως ἰσχύωσιν εἰς εὐτάκτους διασκέψεις, πόσῳ μᾶλλον εὐδοκιμοῦσιν ὅταν κινδυνεύει τὸ σκάφος τῆς πόλεως! Εἴπομεν ὅτι, τῶν πνευμάτων ἤδη διατεθειμένων ὄντων εἰς ὑποχώρησιν, μόνος ὁ τρόπος τῆς παραδόσεως ἀπελείπετο ἀνεξέταστος. Οἱ δύο οὗτοι εὐγενεῖς προτείνουσι δύο τινὰ μέσα σωτηρίας· τὴν ἄμεσον ἀπελευθέρωσιν τοῦ Δανδόλου μετὰ τῶν λοιπῶν τῆς πρώην ἀρμοστείας ἀξιωματικῶν, καὶ τὴν ἀποστολὴν πρὸς τὸν ναύαρχον Μικέλην πρεσβείας ἱκετευτικῆς. Ὁ Δάνδολος, partim amore, partim timore, κατὰ τὴν ῥάσιν τοῦ Καρεζίνου, ἐκλύεται παραχρῆμα τῶν δεσμῶν, καὶ ἄγεται ἐπωμαδὸν εἰς τὰ μέγαρα τῶν Δουκῶν, προηγούμενος ὑπὸ φανῶν καὶ λαμπάδων. Ἐπὶ τῇ ἀγγελίᾳ ταύτῃ, τινὲς τῶν ἀνωτέρων τῆς αὐτονόμου Δημοκρατίας ἀξιωματικῶν, καταπτοηθέντες, δραπετεύουσιν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς νήσου. Οἱ ἐπίλοιποι, ἐν οἷς καὶ αὐτὸς ὁ Δοὺξ Γραδίνικος, πειρῶνται ματαίως

νὰ μεταπείσωσιν τοὺς πρωτουργοὺς τῆς μεταβολῆς. ἀπαυδῶσιν ἀλυσιτελῶς δημηγοροῦντες καὶ ἐπικελεύοντες τὸ ἀπεγνωσμένον πλῆθος.

Ὡς δ' ἔφεζεν ἡ ἐπιοῦσα, δύο πρέσβεις, τὴν ναυαρχίδα προσπελάσαντες, ἐζήτησαν νὰ παρουσιασθῶσι πρὸς τὸν Μικέλην. Ἦσαν οὗτοι ὁ Κορνάρος καὶ ὁ Φαλιέρος, λείψανα τελευταῖα καὶ ἀμφίβολα τῆς ἐπιθανάτου Κρητικῆς πολιτείας. Ὁ ναύαρχος, ἰδὼν αὐτούς, ἐξερράγη εἰς παχυλὰς λοιδορίας· ἀλλ' ἀκούσας ἐφεξῆς τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ Δανδόλου, καὶ τὴν διάθεσιν τῶν πολιτῶν εἰς τὴν ὑποταγήν, ἐμετρίασεν ὀπωσοῦν τὸ ὕφος εἰς τὸ ἠπιώτερον, καὶ συγκατένευσε ν' ἀκροασθῇ τὰς ἱκεσίας τῶν ἀπεσταλμένων. Κατὰ τὴν συνέντευξιν ταύτην οἱ πρέσβεις παρέστησαν τὴν ἀποστασίαν ὡς ἔργον, οὐχὶ ἀθρόων τῶν κατοίκων, ἀλλὰ μόνον φατρίας τινός, ἐξ αὐτοσχεδίου καὶ ἀπροσδοκήτως καταλαβούσης τὴν πρωτεύουσαν καὶ τὰ φρούρια. Εἶπον, ὅτι καὶ σύλλογος εὐπατριδῶν, καὶ κλῆρος, καὶ λαὸς ἐπεπόθησαν αὖθις καὶ πρὸ πολλοῦ τὴν μητρικὴν ἀγάπην καὶ προστασίαν τῆς Κραταιοτάτης καὶ Γαληνοτάτης Δημοκρατίας. Διό, πρόθυμοι ἦσαν νὰ παραδώσωσιν ἀμέσως τὸν Χάνδακα ἂν ἠδύναντο νὰ εὐελπιστήσωσιν εἰς τὴν πεφημισμένην ἐπιείκειαν καὶ φιλοικτίρμονα συγκατάβασιν τῶν αὐτῆς Ἐπιτρόπων.

«Πολὺς καὶ μέγας ὁ οἶκτος τῆς Συγκλήτου, ἀπήντησεν ὁ Μικέλης· ἀλλ' ἔστι καὶ τρόπος ἐν τοῖς πράγμασιν, est modus in rebus. Μέχρι τίνος ἐλπίζουσιν οἱ πολιορκούμενοι νὰ ἴδωσιν ἐφαρμοσμένον τῆς ἐπιεικείας τὸν νόμον; »

«Μόνον ἕως τῆς ἀσφαλείας ζωῆς καὶ κτημάτων», ὑπέλαβον οἱ πρέσβεις. Ἐντεῦθα φιλονεικία διηγέρθη· ὁ μὲν ναύαρχος ἐπέμεινεν ἀπαιτῶν τὴν τιμωρίαν τῶν ἀρχηγῶν τῆς ἀποστασίας, οἱ δὲ ἀπεσταλμένοι ἐνεκαρτέρησαν ἐπιθυμοῦντες, ἢ μᾶλλον ἱκετεύοντες ἀπεριόριστον καὶ ἄνευ ἐξαιρέσεως τὴν ἀμνηστίαν. Τέλος, μετὰ συνδιάλεξιν μακρὰν συνεφωνήθη ἀμφοτέρωθεν, ὅτι οἱ μὲν πολῖται ἤθελον αὐθημερὸν καὶ χωρὶς τῆς ἐλαχίστης ἀντιστάσεως ἀνοίξει τὰς πύλας τῆς πόλεως πρὸς τὸν Δελβέρμεν· εἰς ἀμοιβὴν δὲ τῆς ἑκουσίας αὐτῶν ὑποταγῆς, οἱ Ἐπίτροποι τῆς Ἐνετικῆς Κυβερνήσεως ἠγγυῶντο σῶας, οὐ μόνον τὴν ζωὴν καὶ τὴν ἐλευθερίαν *ἁπάντων ἀδιακρίτως τῶν Κρητῶν*, ἀλλὰ προσέτι καὶ τὰς οἰκίας καὶ τὰ κτήματα αὐτῶν.

Εἰς ἐνίσχυσιν δὲ τῆς ὑποσχέσεως, ὁ Μικέλης παρέδωκε τοῖς ἀπεσταλμένοις ἔγγραφον καὶ ἐνυπόγραφον τὸ κεφάλαιον τῆς ἀμοιβαίας συμφωνίας.

Ἀλλ' ἡ ἐπίσημος ὑπόσχεσις τοῦ ναυάρχου δὲν κατεκοίμισε τὰς φροντίδας τῶν ἐγκατοίκων. Πλὴν τῆς εἰκοσαμελοῦς ἐπιτροπῆς, ἥτις διωρίσθη νὰ παραδώσῃ ἐπὶ δίσκου πρὸς τοὺς Πληρεξουσίους τὰς ἀργυρᾶς κλεῖδας τοῦ Χάνδακος, καὶ τινων εὐαρίθμων, προπεμφθέντων εἰς ὑποδοχὴν τοῦ Λουκίνου, πάντες τῶν πολιτῶν ἔσπευσαν ν' ἀποχωρήσωσιν εἰς τὰς οἰκίας των, καὶ νὰ ἐξασφαλισθῶσι σύραντες ὅσους εἶχον αἱ θύραι μοχλούς. Οὐδεὶς ἐτόλμησε νὰ παραμείνῃ εἰς τὴν προκυμαίαν, ἢ περὶ τὴν Πλατεῖαν τοῦ Ἁγίου Μάρκου, ἢ ὅπου ἔμελλον νὰ διαβῶσιν οἱ νικηταί. Αὐτοὶ οἱ ἀναφανδὸν Ἑνετόφρονες, ἀπιστήσαντες εἰς τὴν πειθαρχίαν τῶν ἐθελοντῶν τοῦ Λουκίνου, φρόνιμον ἔκριναν ν' ἀποφύγωσι τὴν πρώτην ὁρμὴν τοῦ στρατεύματος εἰς τὴν πόλιν. Ἄτακτον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀποβαίνουσαν.

Εἰς μόνος θαρραλέος, εἰς μόνος ἄφοβος ἐνέμεινεν ἐν τῷ μέσῳ τῆς κατηρημωμένης Πλατείας, ὄρθιος, ὡς φάσμα Ἐριννύος ἐπὶ τῶν κλάδων ἀπεξηραμμένου δένδρου, ὁ παράφρων Ἀτσυποθόδωρος, ἔσχατος ἀντιπρόσωπος καὶ παραστάτης τῆς δεκαπενταμήνου Κρητικῆς αὐτονομίας, ἧς ὁ κορυφαῖος προσηγορεύθη *Φρόνιμος*. Ἀπέναντι αὐτοῦ, εἰς τὸν ἐξώστην τοῦ Δουκικοῦ Παλατίου ἐκάθητο ἐπὶ κλιντῆρος κατακεκλιμένος, ὠχρὸς τὴν ὄψιν καὶ ἀσθενῶν, ὁ προ ὀλίγου ἀπελευθερωθεὶς Λεονάρδος· περὶ δὲ αὐτὸν συνδιελέγοντο φαιδρῶς οἱ πρώην ὑπάλληλοι τῆς Ἐνετίας καὶ συνδεσμῶται του, ἔχοντες τὸ βλέμμα ἐπιστημένον πρὸς τὸ μέρος, ὁθενἔμελλε νὰεἰσέλθῃ ὁστρατός. Ἄκρα σιγή, ἀφωνία τάφου ἐπεκράτει καθ' ὅλην τὴν περιφέρειαν μόνος ὁ τιτυβισμὸς τῶν χελιδόνων ἐνεψύχου τὴν νεκρικὴν σκηνήν. Περὶ τὴν ἑνδεκάτην τῆς πρωΐας, σαλπισμοὶ καὶ θόρυβος καὶ καλπασμὸς προεμήνυσαν τὴν προσέλευσιν τῶν Ἑνετῶν. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, ὁ Ἀτσυποθόδωρος διέλυσε τὴν σιωπὴν διὰ προσπεποιημένων ὁλολυγμῶν καὶ στεναγμῶν καὶ θρήνων. Ἡ ἀριστερά του περιεπλέκετο εἰς τὸν ξηρὸν κλάδον τοῦ δένδρου, ἐν δὲ τῇ δεξιᾷ ἐκράτει κωδωνιον προβάτου.

— «Ποῦ εἶσθε, ἀνδρεῖοι δημοκράται! ἐφώναξε πολλάκις, τὸν

θρήνους ἐναλλάξας τοῖς καγχασμοῖς. Αἴ ! τί ἐγείνετε σήμερον, σεῖς, εὔγλωττοι ῥήτορες, ἀπαράμιλλοι κήρυκες τῆς ἐλευθερίας ; Πῶς ! κωφεύετε τώρα, οἱ λεοντόψυχοι σεῖς, κωφεύετε εἰς τῆς πατρίδος σας τὴν φωνήν !» (Καὶ δὲν ἔπαυσε δονίζων τὸ προσκλητικὸν κωδώνιον) . . » Ποῦ οἱ ὅρκοι σας, αὐθένται, καὶ ἡ τόλμη σας ; ποῦ τὰ φιλόσοφα σχέδιά σας ; Ἐμέ, λοιπόν, ἀφίσετε ἐδῶ μόνον κληρονόμον τοσαύτης δόξης, ἐμὲ λεγατάριον τοῦ μεγαλείου σας ; Ἔστω ! Αἰωνία λοιπὸν ἡ μνήμη τῆς *μακαρίτιδος* Δημοκρατίας σας ! *Πνεῦμα γὰρ ἐξέλιπεν ἀπὸ σκηνώματος. ὁ πηλὸς μυελάνωται, τὸ σκεῦος ἐργάγη.* Ἂς μεσιτεύσῃ ὁ Ἅγιος Τίτος πρὸς Θεὸν ὅπως ἡ ψυχὴ τῆς *μακαρίτιδος* ἀναπαυθῇ εἰς τόπον χλοερόν, ὅπως συγχωρηθῶσιν αἱ ἁμαρτίαι της ! *Δεῦτε τελευταῖον ἀσπασμὸν δῶμεν, ἀδελφοί, τῷ θανόντι !* » Ἐνταῦθα δὲ τὸ κωδώνιον ἐδονίσθη ἰσοτόνως, εἰς πένθιμον ρυθμόν.

Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν τὸ στράτευμα εἰσῆλθεν εὐτάκτως εἰς τὴν πόλιν· ἀλλ' ἅμα ὡς διετάχθη εἰς φρουράς, οἱ στρατιῶται, διασκορπισθέντες, ἤρξαντο τῆς διαρπαγῆς. Πρῶτοι ἔδωκαν τὸ κακὸν παράδειγμα οἱ ἀξιωματικοί, νομίσαντες ὀφειλομένην καὶ νόμιμον τὴν συλλαγώγησιν. Αἱ θύραι τῶν οἴκων κατεθραύσθησαν, κτηνώδης ὄχλος στρατιωτικὸς εἰσέδυσε ξιφήρης εἰς ἄσυλα οἰκογενείας, παρθένοι ἐβιάσθησαν, καὶ πολῖται ἐθανατώθησαν οὐκ ὀλίγοι, τὴν τιμὴν τῶν θυγατέρων ὑπερασπίσαντες. Ἡ πόλις ἐλεηλατήθη ἀπὸ μεσημβρίας ἄχρι ὀψίας, καὶ αἷμα ἀρχοντικὸν ἐπίστιζε τὰ εἰσόδια τοῦ Ἐνετοῦ.

Εἰς μάτην τύμπανά τε καὶ σάλπιγγες ἠχησαν τὴν ἀποχώρησιν. Ὁ φόνος, οἱ βιασμοί, καὶ ἡ ἁρπαγή, ἐπίμετρον λοιμοῦ καὶ πολέμου, δὲν ἔληξαν, ἢ ἐπελθούσης τῆς νυκτός. Δύο μόνοι τῶν ὑπαρχηγῶν ἐπέμειναν ἀπειθήσαντες μετὰ τῆς μοίρας των, νέοι ὡσαύτως ἀνδρεῖοι καὶ κατὰ τὴν μάχην μάλιστα διαπρέψαντες. Ὁ μὲν ὠνομάζετο Martino de Rimini, ὁ δὲ Giovanni Visconti. Ὁ δεύτερος οὗτος ἀνῆκεν εἰς τὴν ἡγεμονικὴν οἰκογένειαν τῶν Μεδιολάνων, εἶχε δὲ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Ἐνετίας βαθμὸν χιλιάρχου. Ἡ διασημος τοῦ ἀξιωματικοῦ καταγωγὴ δὲν ὑπέστειλε τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ Λουκίνου καὶ τοῦ Μιχέλου. Προσκληθέντες οἱ ἀνάγωγοι εἰς

τὴν ἀποχώρησιν δευτέραν πάλιν καὶ τρίτην φοράν, ἀλλ' ἐπίσης ἀπειθήσαντες, περιεκυκλώθησαν πανταχόθεν ὑπὸ στρατιωτῶν πιστοτέρων, ὑπὸ τῶν ναυτικῶν πληρωμάτων, καὶ ὑπὸ πολιτῶν ὁμοῦ. Ἐφόδου δὲ γενομένης κατ' αὐτῶν, ἡ στάσις διελύθη, ὅμως ἐν ἀλληλοσφαγίᾳ φρικτῇ. Οὐδεὶς ἐσώθη τῶν ἀνωτέρων ἀξιωματικῶν. Ὁ μὲν Μαρῖνος de Rimini ἔπεσε τρωθεὶς εἰς τὴν κεφαλήν, ὁ δὲ Βισκόντης, ζωγρηθείς, ἀπεκεφαλίσθη ἐν τῷ ἅμα, εἰς παραδειγματισμὸν τοῦ λοιποῦ στρατοῦ.

Τῇ ἐπαύριον, 12 Μαΐου, εἰσήλασαν εἰς Χάνδακα οἱ Πληρεξούσιοι Ducatis Dominii (τῆς Δουκικῆς κυριαρχίας) sub Beatissimi Marci Evangelistœ glorioso et triumphali vexillo (ὑπὸ τὴν ἔνδοξον καὶ τροπαιοῦχον σημαίαν τοῦ Μακαριωτάτου Μάρκου τοῦ Εὐαγγελιστοῦ). Σωρὸς πτωμάτων ἐνέφραξε τὴν θριαμβικὴν πορείαν αὐτῶν εἰς τὰς ἀμφόδους τοῦ Παλατίου. Ἀνάμικτοι νεκροὶ χυδαίων, εὐγενῶν, στρατιωτῶν, χωρικῶν θανατωθέντων ὑπὸ τοῦ λοιμοῦ. Κατόπιν ἱερεῖς λατῖνοι ἐτέλεσαν τὰ εὐχαριστήρια. Περὶ δὲ τὴν ἑσπέραν ἐν ἐλλείψει φωταψίας, ναῦται μεμεθυσμένοι παρέδωκαν εἰς τὰς φλόγας ὁλόκληρον προάστειον.

Ταῦτα μόνον διέσωσεν ἡ ἱστορία περὶ τῆς καταστροφῆς. Ἀλλ' ἆρα δὲν συνέβησαν καὶ περισσότερα ἅπερ ὁ Ἐνετικὸς κάλαμος παρεσιώπησεν ;

Ἐλείπετο πρὸς ἀπαρτισμὸν τοῦ δράματος ἡ πένθιμος ἐπωδή. Εἵπετο ἡ τραγῳδία τῆς ἐκδικήσεως.

Κατὰ τὴν ὑπὸ χρονολογίαν 14 Ἰανουαρίου 1364 μυστικὴν πρὸς τοὺς πέντε Πληρεξουσίους διαταγὴν τῆς Ἐνετικῆς Συγκλήτου(1), δέκα ὀνόματα προδοτῶν ἐξόχως τε καὶ ἀπαραιτήτως προκατεδικάζοντο εἰς θανατον. Πᾶσα περαιτέρω τιμωρία ἀφίετο εἰς τὴν διάκρισιν τῶν Πληρεξουσίων αὐτῶν.

Οἱ προεστῶτες τῆς ἠθῆ καταβληθείσης Δημοκρατίας, ἀξιωματικοί πολιτικοί τε καὶ στρατιωτικοί, καὶ ναυτικοί, πιστεύσαντες εἰς τὴν φερέγγυον ὑπόσχεσιν τοῦ ναυάρχου, περὶ ἀμνηστίας πλήρους καὶ ἀπε-

(1) Ὅρα τὸ λατινικὸν κείμενον αὐτῆς καὶ τὰ ὀνόματα εἰς τὴν Ἱ ε ρ ὰ ν Κ ρ ή τ η ν, Τ. Β. σελ. 331.

χωρίστου. ἔσπευσαν ἐκ παθαναγκῆς νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς Χάνδακα. οἱ μὲν ἀπὸ τῆς ἀποτυχούσης ἐκστρατείας. οἱ δὲ ἀπὸ τῶν ἐπαρχιῶν. ἄλλοι δὲ καὶ ἀπὸ τόπων καταφυγῆς. ὅπως μὴ ἕνεκεν ἀπουσίας δικασθῶσι κατ' ἐρήμην. καὶ οὕτω συνεπισύρωσι τῶν γυναικῶν καὶ τῶν τέκνων τὴν ἀπώλειαν. Ὀλίγοι τινές. ἀλλ' ἴσως οἱ μᾶλλον ἐκτεθειμένοι. ἢ οἱ προφυλακτικώτεροι. ἐχρονοτρίβησαν ἀνυπάκοοι. Μεσοῦντος τοῦ Μαΐου, προκήρυξις τῶν Πληρεξουσίων προσεκάλεσεν ἐντὸς δύο ἑβδομάδων εἰς Χάνδακα πάντα φυγάδα, προσεπιβαλοῦσα ποινὴν ἐξορίας ἰσοβίου.καὶ δημεύσεως κτημάτων ἐν περιπτώσει ἀπειθήσεως. Ἡ πρόσκλησις ἀντεποιεῖτο τὴν ἀνακαίνισιν τῆς ὁρκοδοσίας παρὰ τῶν ἀπόντων εὐγενῶν, ὅσοι παρεβίασαν τὴν πίστιν πρὸς τὴν μητρόπολιν. καὶ προεπήγγελλε πάλιν τὴν εὐσπλαγχνίαν τῆς Συγκλήτου. Πολλοὶ τῶν λοιπῶν φυγάδων. καταπεισθέντες. ἦλθον εἰς Χάνδακα. καὶ προσεκύνησαν. Ἀλλ' ὡς ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν τῇ *Μελαίνῃ Βίβλῳ* σημειωθέντων συνεπληρώθη ἐν τῇ πρωτευούσῃ (ἔτυχε δὲ τοῦτο μετ' ὀλίγον), αἴφνης ἀπεκαλύφθη τῆς προκηρύξεως ὁ σκοπός. Μιᾷ τῶν νυκτῶν. ἐνῷ πάντες ἀνυποπτότατοι ἐκάθευδον. λόχοι στρατιωτῶν περικυκλοῦσι τὰς οἰκίας τῶν κυριωτέρων ἀποστατῶν, συντρίβουσι τὰς θύρας, καὶ εἰσβάλλοντες εἰς τοὺς κοιτῶνας σύρουσιν ὁλοκλήρους οἰκογενείας μετὰ γυναικῶν καὶ τέκνων εἰς τὸ δεσμωτήριον. Τὴν ἑπομένην πρωΐαν ἐγκατεγράφησαν εἰς τὸν πίνακα τῆς φυλακῆς ὑπὲρ τὰς ἑκατὸν πεντήκοντα ψυχάς.

Πρώτιστα θύματα τῆς Ἐνετικῆς ὀργῆς ἐξελέχθησαν ὁ ἐκπεπτωκὼς Δοὺξ τῆς αὐτονομίας Μάρκος Γραδένικος, καὶ οἱ δύο σφαγεῖς τοῦ Μαρίνου Γραδενίκου. Μάρκος Φραδέλλος. καὶ Γαβριὴλ Δελαβοῦδος. Ἀχθέντες εἰς τὸν τόπον τῆς καταδίκης. ἐζήτησαν οὗτοι πρὶν ἢ παραδῶσωσι τῷ δημίῳ τὴν κεφαλήν. νὰ προσφωνήσωσι τὸν λαὸν ἐν ὀλίγαις λέξεσιν. Ἐπεθύμησαν ἴσως ν' ἀποσκήψωσι κατὰ τῆς Ἐνετίας τὴν τελευταίαν ἀράν. Ἀλλ' ἀντὶ τούτου, φιμωθέντες, ἄφωνοι ἀπεκεφαλίσθησαν. Ἰδοὺ ἡ σύντομος ἀπόφασις τῶν Πληρεξουσίων.

«Ἀπεφάσισαν οἱ Ἐπίτροποι τῆς Δημοκρατίας *(ἔπονται τὰ γνωστὰ πέντε ὀνόματα)*, ὅτι ὁ Μάρκος Γραδένικος πρεσβύτερος, ὁ Μάρκος Φραδέλλος, καὶ Γαβριὴλ Δελαβοῦδος (Delabado), κάκιστοί τε

καὶ παρανομώτατοι προδόται τῆς Ἐνετικῆς Κοινότητος, νὰ ἀχθῶσιν ὁμοῦ καὶ συγχρόνως εἰς τὴν Δουκικὴν Πλατεῖαν, ἐκεῖ δὲ ν' ἀποκεφαλισθῶσιν ἄχρι θανάτου (taliter quod moriantur). Ὁ μὲν Μάρκος Γραδένικος θέλει σταθῇ ἐν τῷ μέσῳ, οἱ δὲ ἕτεροι δύο εἰς τὰς πλευρὰς αὐτοῦ. Τὰ ὑπάρχοντα τῶν τριῶν τούτων, κινητά τε καὶ ἀκίνητα, μεταβαίνουσιν εἰς τὴν ἐξουσίαν τῆς κυβερνήσεως.»

«Ἀπεφάσισαν προσέτι ὅτι, ἐκτελεσθείσης τῆς παρούσης καταδίκης, οὐδεὶς τῶν ὑπηκόων, εἰς οἱανδήποτε τάξιν ἂν ἀνήκῃ, θέλει τολμήσει νὰ μετακινήσῃ ἀπὸ τῆς Πλατείας τὰ πτώματα, ἢ τὰς κεφαλὰς ἑνὸς ἢ πάντων τῶν εἰρημένων προδοτῶν, χωρὶς ἀδείας τῶν Ἐπιτρόπων. Ὁ παραβάτης θέλει τιμωρηθῇ διὰ τῆς ἀποκοπῆς μιᾶς τῶν χειρῶν (sub pena perdendi manum).»

Τὴν καταδίκην ταύτην διεδέχθησαν ἀδιαλείπτως ἕτεραι πολλαί, μάλιστα μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς Ρεθύμνης καὶ τῶν Χανίων, ἥτις συνέβη μετ' οὐ πολύ. Ὁ Παῦλος Κουϊρῖνος, συλληφθεὶς εἰς Ρεθύμνην, ἤχθη εἰς Χάνδακα καὶ ἐκαρατομήθη. Τὴν ἐπιοῦσαν ἐκαρατομήθησαν τρεῖς ἕτεροι, Λεονάρδος ὁ Γραδένικος Βαράλδος, ὁ Ἰωαννάκης Ρίτσος, καὶ ὁ Γεώργιος Μολῖνος. Δύο δὲ περιπλέον μετά τινας ἡμέρας, ὁ Ἀνδρέας Παντολέος καὶ ὁ Μάρκος Κορνέρος. Ἀκολούθως τέσσαρες ἕτεροι, ὁ Ἀντώνιος Βάρβος μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του Γεωργίου, ὁ Πιολάτος Μουδάτσος καί τις, οὗτινος τὸ ὄνομα δὲν ἀναφέρεται. Τὰ κτήματα τούτων ἁπάντων ἐδημεύθησαν.

Τὸ δ' ἔργον τοῦ πελέκεως ἤθελε βεβαίως, χάριτι καὶ ἐλέῳ τῶν Πληρεξουσίων, παραταθῇ καὶ περαιτέρω, χωρὶς τῆς ἀνελπίστου σωτηρίας τινῶν ἐκ τῶν κορυφαίων διὰ παραδόξου ἀποδράσεως. Οἱ δύο ἀδελφοὶ Τῖτος καὶ Γεράρδος Βενιέροι, ὁ Φραγκῖσκος Μουδάτσος, ὁ Βαρθολομαῖος Γριμάνης μετὰ τῶν δύο του υἱῶν, ὁ Πέτρος Γαλλῖνος, ὁ Τῖτος Γραδένικος, καὶ πλεῖστοι ἄλλοι ἐπέτυχον νὰ ὑπεκφύγωσι τὸν θάνατον, ἀποδράσαντες καὶ τῆς φυλακῆς καὶ τῆς νήσου διὰ νυκτός. Οὗτοι, καταφυγόντες, οἱ μὲν εἰς Χίον παρὰ τοῖς Μαονεῦσιν, οἱ δὲ εἰς Ρόδον παρὰ τοῖς Ἱππόταις τῶν Ἱεροσολύμων, ἄλλοι δὲ εἰς Τένεδον καὶ Κωνσταντινούπολιν, ἔτυχον φιλανδρώπου συνδρομῆς. (1)

1) Ἕνα τῶν φυγάδων τούτων, τὸν Ἰωαννάκην Μουδάτσον, εὑρίσκομεν τῷ 1831 Διοικητὴν τῆς Τενέδου, εἰς ὑπηρεσίαν τῆς Ἐνετίας. Ἀπελθὼν οὗτος

Ἀλλ' ἡ Ἐνετικὴ κυβέρνησις, μὴ ἐξαρκεσθεῖσα εἰς τὴν παντελῆ δήμευσιν τῆς περιουσίας των, τὴν μὲν κεφαλὴν ἑκάστου αὐτῶν ἐκήρυξεν ἀργυρώνητον ἀντὶ τριακοσίων ὑπερπύρων. αὐτοὺς δὲ ζῶντας κατεδίκασεν εἰς ἰσόβιον ἐξορίαν οὐ μόνον ἐκ τῆς πατρίδος, ἀλλὰ καὶ ἐξ ὅλης τῆς Ἐνετικῆς ἐπικρατείας.

Εἴπομεν, ὅτι τὸ ἔργον τῆς μαχαίρας διέκοψεν ἡ φυγή. Μήπως ἐντεῦθεν ἐσυμπέρανεν ὁ ἀναγνώστης τὴν ὕφεσιν τῆς ὀργῆς; Ἠπατήθη. Ὁ λόγος ἦτο μόνον περὶ κορυφαίων. Δεκατισθείσης ἅπαξ τῆς τάξεως τῶν εὐπατριδῶν, ἐπῆλθε καὶ ἡ φορὰ τῶν χυδαίων. Ἀπὸ τοῦ νῦν ἕκαστος μὴν κατὰ συνέχειαν ἔχει ἴδιον μαρτυρολόγιον. Δρέπονται ἀκουράστως ζωαί, ἀλλὰ τὸ πλεῖστον ζωαὶ ἰδιωτῶν, μὴ ἀναφερομένων ὀνομαστί. Μετὰ τὸν ἔντιμον θάνατον τῆς μαχαίρας, ἡ ἀγενὴς ἀγχόνη.

«Γαληνότατε κύριε, (γράφουσιν οἱ Πληρεξούσιοι πρὸς τὸν Δοῦκα Ἐνετίας), γνωστά σοι παρ' ἡμῶν ἐγένοντο τὰ ἐν Κρήτῃ διαπραχθέντα μέχρι τοῦ νῦν. Πρέπον ἐπὶ τοῦ παρόντος κρίνομεν νὰ παρασυναψωμεν καὶ ὅσα ἕτερα διεπράχθησαν ἄχρι τῆς 15 τοῦ παρελθόντος Ἰουλίου, καθ' ἣν ἐννέα προδόται ἀπεκεφαλίσθησαν. Τῇ ἐπιούσῃ 16 τοῦ αὐτοῦ μηνός, ἀπεκεφαλίσθησαν ἡμετέρᾳ διαταγῇ τρεῖς, δύο δὲ ἀπηγχονίσθησαν. Καὶ τὸν μὲν Ἀντώνιον Μοντέλλον ἐξωρίσαμεν ἐπὶ ἓν ἔτος, τὸν δὲ χρυσοχόον Μοσχολέον Σολόπουλον ἐπὶ δύο ἔτη. Εἰς ἄλλας ἐπισυνημμένας ἐπιστολὰς περιέχονται τὰ ὀνόματα καὶ αἱ καταδίκαι ἁπάντων τῶν μελῶν τοῦ γένους τῶν Γραδενίκων, καὶ τοῦ γένους τῶν Βανιέρων. Ἔτι δὲ αἱ δικογραφίαι τῶν τέκνων ἐννέα προὐχόντων καὶ κυριωτέρων προδοτῶν, ἔτι δὲ αἱ καταδίκαι τῶν υἱῶν ἑτέρων τινῶν φυγοδίκων, εἰς τὸ κεφαλικὸν τίμημα ὑποβληθέντων. Ὡσαύτως, ἐν ἐπιστολῇ προηγουμένῃ, ἐσημειώσαμέν σοι τὸν κατάλογον τῶν τιμαρίων, ὅσα μέχρι τοῦδε ἐδη-

---

τῇ Συγκλήτῳ, ἣτις διέταξε τὴν μετάδοσιν τῆς νήσου πρὸς τοὺς Γενουήτας, ἐπέτυχε ν' ἀναγορευθῇ παρὰ τῶν ἐγκατοίκων ἡγεμὼν. Ἀλλ' ἐφεξῆς ἀναγκασθεὶς νὰ ὑποταχθῇ καὶ συνθηκολογήσας μετὰ τῶν Ἐνετῶν, ἔλαβε μεθ' ἑαυτοῦ μέγα μέρος τοῦ πλουσίου τῆς Τενέδου, καὶ μετανέστη εἰς Κρήτην. Οἱ λοιποὶ τῶν νησιωτῶν μετῳκίσθησαν εἰς Εὔβοιαν.

μεύσαμεν εἰς ὄφελος τῆς Γαληνότητός σου. Νῦν δ' ἐπισυνάπτομεν τὰ ὀνόματα ἑτέρων δημευθέντων κτημάτων καὶ καβαλλαριῶν.— Ἐκ Χάνδακος, 2 Αὐγούστου».

Δῆλον ἐντεῦθεν, ὅτι τὸ πλεῖστον βάρος τῆς εὐθύνης καὶ τῆς Ἐνετικῆς ἐκδικήσεως ἔπεσεν ἐπὶ δύο οἴκους, τὸν τῶν Γραδενίκων καὶ τῶν Βενιέρων, οἵτινες κατ' ἀλήθειαν ἀπέβησαν οἱ πολυαριθμώτεροι ἅμα καὶ ἰσχυρότεροι τῆς νήσου, μάλιστα ἀπὸ τῆς περιφήμου Συνθήκης τοῦ Ἀλεξίου Καλλέργου καὶ ἐφεξῆς. Ἡ Σύγκλητος, ἀποτυχοῦσα περὶ τὴν ἑκατόμβην, ἣν ἐπεφύλαττε κατὰ τῶν ἀρχηγῶν τῶν οἴκων τούτων, δραπετευσάντων, ὡς εἴρηται, εἰς Χίον καὶ Ρόδον, διέταξεν εἰς ἀμοιβὴν τῶν ἐξοικισμῶν ἀθρόων τῶν δύω οἰκογενειῶν. Ἐξάγεται δὲ τοῦτο ἐκ τῆς ἐξῆς τῶν Πληρεξουσίων ἐπιστολῆς.

«Γαληνότατε! γνωστοποιοῦμεν τῇ Δουκικῇ Ὑψηλότητί σου, ὅτι, πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ κατὰ τοῦ γένους τῶν Γραδενίκων καὶ Βενιέρων ἐντάλματός σου, αὐτῶν, δηλαδή, οἵτινες κατῳκουν ἐπὶ ἀνταρσίας τὴν πόλιν τοῦ Χάνδακος, ἰδοὺ ἀποστέλλομεν δεσμίους εἰς Ἐνετίαν πάντας ὅσων τὰ ὀνόματα ἐν τῷδε τῷ γράμματι ὑποσημειοῦνται. Ὡς δὲ πρός τινα μέλη τῶν οἴκων αὐτῶν, οἷον νήπια ἄρρωστα, ἢ καχεκτικά, ἢ ἐγκύους γυναῖκας, ἐπειδὴ ἀνίκανα τυγχάνουσι ταῦτα κατὰ τὸ παρὸν εἰς θαλασσοπορίαν, διωρίσαμεν ν' ἀποφίσωσι τὴν Κρήτην μετὰ ἑπτάμηνον προθεσμίαν. Ἀποστέλλομεν συγχρόνως τὰ τέκνα τῶν Δέκα ἀρχιπροδοτῶν, οἵτινες ὤφειλον ἤδη τὴν ἐπιτραπεῖσαν ἱκανοποίησιν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὰ τέκνα ἑτέρων τινῶν, μέρος τῶν ὁποίων ἔπαθον ἤδη τὸ ἀντίποινον τῆς προδοσίας. Σημειοῦμεν ἐνθάδε καὶ τὰ ὀνόματα τῶν φυγοδίκων, καθ' ὧν ἐξεδώκαμεν ἤδη τίμημα κεφαλικόν. Οἱ ἐπίλοιποι θέλουσι παρουσιασθῆ ἐντὸς τῆς τεθειμένης προθεσμίας πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς τιμωρίας των. Τὰ δὲ περὶ τῆς ἐκτελέσεως ταύτης, εἰς ἑπομένας ἐπιστολάς. Ἐκ Χάνδακος, 2 Αὐγούστου».

Ἐνῷ ὁ πυρετώδης οὗτος διωγμὸς ἐπεκράτει, πανηγύρεις καὶ τελεταὶ ἐψηφίζοντο παρὰ τῶν καθιδρυθεισῶν ἀρχῶν. Ὁ Πέτρος Μοροζήνης (Ο.Ζ.) ἐξέδοσε θέσπισμα, φέρον ὡς ἔγγιστα τὰς ἐφεξῆς διατάξεις.

«Βουλόμενοι ἡ Αὐτοῦ Ἐντιμότης ὁ δοὺξ καὶ οἱ σύμβουλοί του Λουδοβίκος Μολῖνος καὶ Νικόλαος Κιβρανὶς ν' ἀποδώσωσι χάριτας τῷ κυρίῳ καὶ Σωτῆρι Ἰησοῦ Χριστῷ, τῇ μακαρίᾳ Παρθένῳ Μαρίᾳ, καὶ τῷ Εὐαγγελιστῇ καὶ προστάτῃ Μάρκῳ, ὅτι ἀπήλλαξαν τὴν νῆσον ἀπὸ τῆς ἀποστασίας καὶ τοῦ λοιμοῦ, θεσπίζουσιν ὡς ἑξῆς· Α'. Εἰς μνήμην αἰωνίαν, θέλει τελετσθαι καθ' ἑκάστην 10 Μαΐου ἐνιαύσιος λιτανεία, ἐν ᾗ παρευρεθήσεται σύμπας ὁ κλῆρος τοῦ Χάνδακος *μετὰ τῶν Γραικῶν Παπάδων*. Β'. Εἰς χαρὰν καὶ ἀγαλλίασιν τῶν πιστῶν ὑπηκόων τῆς Αὐθεντείας, τελεσθήσονται κατὰ τὸ ἀπόγευμα τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἀγῶνες ἱππικοί, κανονισθησόμενοι ὑπὸ τῶν κατὰ καιροὺς Δουκῶν. Γ'. Ἡ δεκάτη Μαΐου κηρύττεται ἐπίσημος καὶ ἑορτάσιμος, ὡς τοιαύτην δὲ θέλουσιν ἄπαντες ὑπὸ ποινὴν αὐστηρὰν, πανηγυρίζει αὐτήν».

Κατὰ δυστυχίαν, οὔτε ὁ λοιμός, οὔτε ἡ ἀποστασία εἶχον ὁλοτελῶς ἐκλείψει. Καὶ μετ' ὀλίγον, ὁ μὲν Λουκῖνος Δελβέρμες ἀπέπλευσε, λαβὼν ὡς βραβεῖον διὰ χειρὸς τοῦ Μωροζήνου δωδεκάπηχυ ὕφασμα κοκκινοβαφές. Ὁ δὲ πολυπαθὴς Λεονάρδος Δάνδολος, ἀνακληθεὶς εἰς Ἐνετίαν, ἐτιμήθη παρὰ τῆς Συγκλήτου διὰ περιφανῶν καὶ ἐπιζήλων ἀξιωμάτων.

Τοιοῦτον τέλος, νομιζόμενον τούλάχιστον, ἔλαβεν ἡ ἐξιστορουμένη ἐπανάστασις.

Ἡ δὲ ἐπανάκτησις τῆς Κρήτης ἐπανηγυρίσθη εἰς Ἐνετίαν ἱεροπρεπῶς ἐνταυτῷ καὶ κοσμικῶς. Καὶ πρῶτον μὲν ἐψάλη ἐν τῇ μητροπόλει τοῦ Ἁγίου Μάρκου τριήμερος Εὐχαριστία, παρόντων τοῦ Δουκός, τοῦ Πέτρου, βασιλέως Κύπρου, καὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Λουκίνου. Εἶτα δέ, ἐπὶ τρεῖς ἀκολούθους ἡμέρας, ἐτελέσθησαν ἀγῶνες δημόσιοι, χάριτες ἀπενεμήθησαν καταδίκοις, καὶ ἐλεημοσύναι τοῖς ἀπόροις διενεμήθησαν. Οὐδὲ παρέλιπε καὶ κατὰ ταύτην τὴν πανήγυριν ὁ Ἀρέτινος ποιητὴς νὰ ἐξυμνήσῃ εἰς καθαρεύουσαν λατινικὴν τὴν νίκην τοῦ φίλου του Λουκίνου κατὰ τῶν *Γραικύλων*, ὡς περιφρονητικῶς ἐκάλει τοὺς ὁμοεθνεῖς Λεοντίου Πιλάτου τοῦ διδασκάλου του. Καὶ ὅμως (φαίνεται σχεδὸν ἀπίστευτον), ὁ Πετράρχης διέμενε τότε εἰς Ἐνετίαν ἐπὶ μόνῳ τῷ σκοπῷ τοῦ συμμελετῆσαι μετὰ τοῦ

διαπρεποῦς τούτου ἑλληνιστοῦ τοὺς φιλελευθέρους ὕμνους τοῦ Πινδάρου, καὶ τοῦ Αἰσχύλου τοὺς *Πέρσας*!

Ἔσπευδε δ' ἐντοσούτῳ ἡ Κυβέρνησις νὰ διαβιβάσῃ καὶ πρὸς τοὺς ἡγεμόνας τῆς χριστιανωσύνης ἐπίσημον τὴν χαρμόσυνον ἀγγελίαν τῆς νίκης, καὶ τὴν διὰ θανάτου, ἢ δι' ἐξορίας καταστροφὴν τῶν ἀνταρτῶν. Συνεχάρησαν αὐτῇ ἅπαντες οἱ πολιτάρχαι καὶ βασιλεῖς, ἀντεπιστείλαντες φράσεις τιμητηρίους, καί, κατὰ τὸ τότε ἔθος, ὑπερόγκους ἐπαίνους. Ὁ Κάρολος Δ', αὐτοκράτωρ καὶ Βοημίας Ρήξ, ὁ Λουδοβίκος Οὐγγρίας, ἡ Ἰωάννα, βασίλισσα Ἱεροσολύμων καὶ Σικελίας, ὁ ψωμοζήτης ἐκεῖνος Ροβέρτος, Ἰμπεράτωρ Κωνσταντινουπόλεως. Ἀχαΐας δὲ καὶ Ταράντου Πρίγκηψ, ὁ Οὐρβανὸς Ἐπίσκοπος, Δοῦλος τῶν Δούλων τοῦ Θεοῦ, συνερίσθησαν ἀλλήλοις τίς πλείονας ν' ἀποπέμψῃ πρὸς τὸν Ὕψιστον δοξολογίας διὰ τὸν θρίαμβον τῶν Ἐνετῶν καὶ τὴν ἐξολόθρευσιν τῶν ἀποστατῶν.

Τάχα ὁ λεγόμενος γραμματεὺς καὶ διερμηνεὺς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ὁ *ἀλάνθαστος καὶ ἀναμάρτητος* Πάπας, τάχα πέποιθεν, ὅτι καταβληθείσης τοιουτοτρόπως τῆς ἀποστασίας, στερεωθείσης οὕτω τῆς τυραννίδος ἐν Κρήτῃ, (validum fundamentam positum, ὡς ἐκφράζεται, μακαρίζων τὰ τρόπαια τῶν Ἐνετῶν), οὐδέποτε πλέον ἡ δεσποτεία τῆς Δημοκρατίας ἤθελεν ἐν ἐκείνῃ τῇ νήσῳ διαταραχθῇ;

Τὴν πεποίθησίν του ταύτην, (ἂν συνέλαβεν εἰλικρινῶς τοιαύτην πεποίθησιν), θέλουσι βασανίσει τὰ ἐκτεθησόμενα εἰς τὸ ἑπόμενον κεφάλαιον (1).

---

(1) Ἐνταῦθα λήγουν τὰ «Ἱστορικὰ Σκηνογραφήματα».

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Ἐπανάστασις τῶν ἀδελφῶν Καλλέργων. — Ὕψωσις τῶν Βυζαντινῶν σημάτων ἐν Λασιθίῳ. — Αἱ πρῶται ἐχθροπραξίαι. — Ἀπόκρουσις καὶ καταδίωξις τῶν Ἐνετῶν. — Ἐν Ἐνετίᾳ. — Ὁ πάπας προκαλῶν σταυροφορίαν κατὰ τῶν Κρητῶν διὰ ἀφέσεως. — Διάδοσις τῆς ἐπαναστάσεως εἰς τὰ δυτικὰ μέρη. — Ἐπικουρίαι ἐξ Ἐνετίας. — Πολλοὶ Ἐνετοὶ ἄποικοι τάσσονται μετὰ τῶν Κρητῶν. — Δηώσεις καὶ καταστροφαί. — Σιτοδεία. — Ὁ λιμὸς ἐγείρει μεμψιμοιρίας καὶ διχονοίας μεταξὺ τῶν ἐπαναστατῶν. — Σύλληψις τοῦ Ἰωάννου καὶ τοῦ Ἀλεξίου Καλλέργη καὶ ἄλλων καὶ θανάτωσις αὐτῶν. — Μάχαι εἰς τὰ δυτικὰ μέρη. — Καταστολὴ τῆς ἐπαναστάσεως. — Σύλληψις Γεωργίου Καλλέργη καὶ πολλῶν ἄλλων· θανάτωσις αὐτῶν καὶ τῶν τέκνων αὐτῶν. — Ἀνήκουστοι σκληρότητες. — Ἔκθεσις Λορεδάνου. — Τὸ Λασίθι καὶ ἡ Ἀνώπολις. Ὁριστικὴ καθυπόταξις τῆς Κρήτης.

Ὁ Λουκῖνος εἶχεν ἀπέλθει μετὰ τοῦ στόλου του, ἀφοῦ ἐπανήγαγε, καθ' ὃν τρόπον εἴδομεν, τὴν τάξιν καὶ ἀνεστύλωσεν ἐπὶ τῆς νήσου τὴν Ἐνετικὴν κυριαρχίαν. Ἀλλ' ἐὰν οἱ ἄποικοι Ἐνετοὶ εἶχον ἡσυχάσῃ, καταπτοηθέντες ὑπὸ τῶν σκληρῶν ἐκδικήσεων τῆς μητροπόλεως, οἱ ἰθαγενεῖς, ἀκαταπόνητοι ὑπὸ τῶν ἀποτυχιῶν, ἦσαν ἕτοιμοι εἰς νέαν ἀπόπειραν πρὸς ἀποτίναξιν τοῦ Ἐνετικοῦ ζυγοῦ. Διὸ μικρὸν μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς Δημοκρατίας τοῦ Ἁγίου Τίτου, τὸ 1360, ἐπὶ τοῦ Δόγη Μάρκου Κορνάρου, ὁ Ἰωάννης Καλλέργης, συναρχηγοὺς ἔχων τοὺς ἀδελφούς του Ἀλέξιον καὶ Γεώργιον, ὕψωσεν ἐπὶ τοῦ ὀροπεδίου τοῦ Λασιθίου τὸ Βυζαντινὸν λάβαρον καὶ ἐκάλει ὑπ' αὐτὸ πάντα ἐπιθυμοῦντα ἐλευθερίαν (che desiderasse la libertà). Ἐκ τούτου φαίνεται ὅτι οἱ Κρῆτες οὐδέποτε ἐλησμόνησαν τοὺς δεσμούς, οἵτινες τοὺς συνέδεον πρὸς τοὺς ἐν Βυζαντίῳ, ἡ δὲ δημοκρατία τοῦ 1362 ἦτο ἐπινόημα τῶν Ἐ-

νετοκρητικῶν. μὴ ἐπιδοκιμαζόμενον εἰλικρινῶς ὑπὸ τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ. Εἰς τὴν μονὴν τῆς Κρουσταλένιας ἐγένοντο καὶ πάλιν αἱ πρῶται συναθροίσεις, εἰς ἃς συνῆλθον οἱ ὁπλαρχηγοὶ τῶν ἀνατολικῶν τῆς νήσου διαμερισμάτων, ἀνακηρύξαντες τὸν αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου κύριον τῆς νήσου. Ὁ Ἀλέξιος Καλλέργης μεταβὰς εἰς Μυλοπόταμον ἐξήγειρε τοὺς κατοικους τῶν μερῶν ἐκείνων, ὁ δὲ Γεώργιος Καλλέργης ἀνέλαβε τὴν ἀρχηγίαν τῶν Λευκωρειτῶν. Ἀλλ' ἡ ἐπανάστασις, ἀρξαμένη, ὡς πάντοτε, ἐκ τῶν ἀνατολικῶν μερῶν τῆς νήσου, μετεδόθη βραδύτερον εἰς τὰ δυτικά. Οἱ ἐπαναστάται κατ' ἀρχὰς καταδιωξαντες τοὺς ἐν ταῖς ἐπαρχίαις Ἐνετοὺς τιμαριούχους κατέλαβον καὶ διήρπασαν τὰ ὑπάρχοντα αὐτῶν καὶ ὠχυρώθησαν εἰς τοὺς πύργους καὶ τὰ φρούσια τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς νήσου.

Οἱ τότε προβλεπταὶ Νικόλαος Ἰουστινιάνος καὶ Δομένικος Μολίνος ἐκστρατεύσαντες ἐκ Χάνδακος ἀνέκτησαν καὶ ἐπυρπόλησαν τινὰ τῶν φρουρίων, ἀλλὰ καταδιωχθέντες ὑπὸ τῶν συσσωματωθεισῶν δυνάμεων τοῦ Ἰωάννου Καλλέργη, ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὴν πρωτεύουσαν, καταδιωκόμενοι ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν, οἵτινες ἐλεηλάτησαν τὰς περὶ τὸ Καστελ Νόβο (Καινούργιο) καὶ πρὸ τοῦ Χάνδακος ἐπαύλεις τῶν Ἐνετῶν ἀρχόντων. Ὁ Χάνδαξ ὅμως, ὑπερασπιζόμενος ὑπὸ τοῦ Πέτρου Τρεβιζάνου, ἀντέστη εἰς τὰς ἀποπείρας αὐτῶν. (1)

Μετὰ ταῦτα οἱ ἐν Μυλοποτάμῳ ἐπαναστάται, γενόμενοι καὶ αὐτοὶ κύριοι τῶν ἐπαρχιῶν, προσέβαλον καὶ τὸ Ρέθυμνον. Μετά τινας δὲ ἐφόδους, οἱ ἐν τῷ φρουρίῳ Ἐνετοί, καταληφθέντες ὑπὸ πανικοῦ, ἐπέβησαν εἰς τὰς γαλέρας καὶ, ἐγκαταλιπόντες τὸ φρούριον, κατέφυγον εἰς Χάνδακα. Οὕτω ἐντὸς ὀλίγου χρόνου, ἅπασα ἡ νῆσος, ἐκτὸς τῆς πρωτευούσης καὶ μικρῶν τινων φρουρίων, περιῆλθεν εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν Ἑλλήνων.

Τὸ ἄγγελμα τῆς νέας ἐπαναστάσεως ἐνεποίησεν ἐν Ἐνετίᾳ ἐν-

---

1) Κατὰ τὸν Daru ὅμως οἱ ἐπαναστάται δὲν προσέβαλον τὸν Χάνδακα, ἀλλ' ἐφύλαττον ἐξ ἀρχῆς ἀμυντικὴν τακτικήν, ὀχυρωθέντες εἰς τὰ φρούρια καὶ τοὺς πύργους τῶν ἐπαρχιῶν.

τύπωσιν τοσοῦτον μᾶλλον ἀνιαρὰν καθ' ὅσον ἦτο ἀπρόοπτον. Ἡ Σύγκλητος διεμήνυσε πρὸς τοὺς ἐν τῇ νήσῳ Ἐνετοὺς νὰ σχηματίσωσιν ὅπως ἠδύναντο στρατὸν καὶ ἀντεπεξέλθωσι κατὰ τῆς ἐπαναστάσεως. νὰ προμηθευθῶσι δὲ ἵππους, ἂν τοιοῦτοι δὲν ὑπῆρχον ἐν τῇ νήσῳ, ἐκ Μικρασίας. ἰδίαις δαπάναις. ὡς ὑπεχρεοῦντο ὑπὸ τοῦ ὅρκου καὶ τῶν δουκικῶν δωρητηρίων. Ἐπεκαλέσθησαν ὡσαύτως καὶ τὴν ἀρωγὴν τοῦ Πάππα. ὅστις προθύμως ὑπεσχέθη ἄφεσιν ἁμαρτιῶν εἰς πάντα ὅστις ἤθελεν ἐκστρατεύσει κατὰ τῶν Ἑλλήνων ἐπαναστατῶν.

Ἐν τούτοις οἱ ἐπαναστάται συνῆπτον καθημερινῶς σχεδὸν μάχας πρὸς τὰ στρατεύματα τοῦ Ἰουστινιάνου. καθ' ἃς πολλαὶ ἦσαν ἐκατέρωθεν αἱ ἀπώλειαι εἰς ἄνδρας. ἠχμαλωτίσθησαν δὲ καί τινες τῶν ἐπαναστατῶν, σημαίνοντες. κατὰ τὰς Ῥίζας τοῦ Λασιθίου. Ἀλλὰ τότε ἤρχισαν νὰ ἐξεγείρωνται καὶ οἱ Λευκωρῖται. ἰδίως δὲ οἱ κάτοικοι τῆς Ἀνωπόλεως. (1) ἥτις ἀνέκαθεν ἦτο τὸ κέντρον τῶν ἐπαναστάσεων εἰς τὰ δυτικὰ μέρη. ὡς ἦτο τὸ Λασίθιον εἰς τὰ ἀνατολικά. Πλεῖστα ἦσαν τὰ κινήματα τῶν ἐπαναστατῶν κατὰ τὸν χειμῶνα ἐκεῖνον. τὰ ὁποῖα ἠδυνάτουν νὰ καταστείλωσιν αἱ ἐν τῇ νήσῳ Ἐνετικαὶ δυνάμεις. Πολυάριθμοι ἐπαναστάται προσέβαλον τὸ Μαλβιτσῖνο. ἐπιδραμόντες δὲ εἰς τὰ μέρη τῆς Κυδωνίας ἐλεηλάτησαν καὶ ἐπυρπόλησαν τὰ κτήματα τῶν Ἐνετῶν κατοίκων. Ἄλλοι ἐπαναστάται συνηθροίσθησαν εἰς τὰ μεσημβρινὰ μέρη τῆς νήσου εἰς τὴν Ἀκατσίαν (Acatia) ἴσως Ἀρκαδίαν) καὶ τὴν Μέλισσαν (Melissia).

Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ὅμως κατέφθασαν πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς ἰσχυραὶ ἐπικουρίαι· διωρίσθησαν δὲ νέοι προβλεπταὶ οἱ Ἰάκωβος

---

(1) Τὸ ὀρεινὸν διαμέρισμα εἰς ὃ περιλαμβάνεται ἡ Ἀνώπολις δὲν εἶχεν ποσῶς ἀκόμη ὀνομασθῆ Σφακιά, ἀφ' οὗ ἄλλως τε πολλῷ ὕστερον τῆς ἐποχῆς ταύτης ὁ Belon ἀποδίδει τὸ ὄνομα τοῦτο εἰς ἓν χωρίον (village), τὸ ὁποῖον ἀναντιῤῥήτως εἶνε ἡ σημερινὴ Χώρα ἢ Μπρόσγιαλος. Ἡ Ἀνώπολις, φαίνεται, κατὰ τὸν ΙΓ΄. καὶ ΙΔ΄ αἰῶνα, διατηροῦσα σχετικήν τινα ἀκμήν, εἶχε τὴν ἡγεμονείαν τοῦ διαμερίσματος καὶ ἐπρωτοστάτει εἰς τοὺς κατὰ τῶν Ἐνετῶν ἀγῶνας.

Βραγαδῖνος, Παῦλος Λωρεδᾶνος, Πέτρος Μοκενίγος, Λωρέντζος Δάνδολος καὶ Ἀνδρέας Ζένος· καὶ ὁ Ἰάκωβος Βραγαδῖνος, παραλαβὼν 100 ἵππεῖς καὶ 1500 πεζοὺς ἐξεστράτευσε κατὰ τῶν εἰς Ἀκατσᾶν καὶ Μέλισσαν ἐπαναστατῶν, οὓς προσέβαλε μετ' ἀκαταστάτου ὁρμῆς. Οἱ ἐπαναστάται, μετὰ πεισματώδη μάχην, μὴ δυνηθέντες ἀντιστῶσιν ἕως τέλους εἰς τὰς ἐφόδους τῶν τακτικῶν στρατευμάτων τοῦ Βραγαδίνου, διεσκορπίσθησαν. Πολλοὶ ἑκατέρωθεν ἔπεσαν ἐν τῇ μάχῃ, πλεῖστοι δὲ τῶν ἐπαναστατῶν ζωγρηθέντες ἀπηγχονίσθησαν ἐπὶ τόπου καὶ ἄλλοι κατέφυγον εἰς τὸ ὄρη. Οἱ Ἐνετοὶ ἐπυρπόλησαν τὰς κωμοπόλεις καὶ τὰ χωρία καὶ κατέστρεψαν τὰ σπαρτὰ ἐν τοῖς ἀγροῖς, διασπείροντες τὸν ὄλεθρον καὶ τὴν ἐρήμωσιν κατὰ τὴν διάβασίν των.

Ὅ,τι συνέβη κατὰ τὴν προηγουμένην ἐπανάστασιν, τοῦτο ἤρξατο γινόμενον καὶ κατὰ τὴν παροῦσαν. Οἱ Ἐνετοὶ ἄποικοι, οἵτινες πολλαχῶς συνδεόμενοι μετὰ τῶν ἰθαγενῶν, συνεμερίζοντο τὸ κατὰ τῆς Ἐνετικῆς δεσποτείας μῖσος αὐτῶν, ἰδίως ἀπὸ τῆς προηγουμένης ἐπαναστάσεως, ἤρχισαν τασσόμενοι μετὰ τῶν ἐπαναστατῶν. Πολλοὶ τούτων, ἄλλως πρὸ πολλοῦ ἐξομώσαντες τὸ λατινικὸν δόγμα καὶ προσελθόντες εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν, συνδεόμενοι δὲ πρὸς τοὺς Ἕλληνας διὰ κηδεστειῶν, ἐθεωροῦντο ὑπὸ τῆς ἐξουσίας ὕποπτοι ἐπὶ συννοήσει μετὰ τοῦ ἐχθροῦ καὶ ὑποθάλψει τῆς ἐπαναστάσεως· διὸ ὑπεβλέποντο, ἐπιέζοντο δὲ καὶ ὑπὸ τῶν μισθοφόρων τοῦ Βραγαδίνου καὶ τοῦ Ἰουστινιάνου. Τούτων ἕνεκα κατ' ἀρχὰς ὀλίγοι, ἔπειτα δὲ πανδημεὶ ἤρχισαν ναυτομολοῦσι πρὸς τοὺς ἐπαναστάτας. Δώδεκα μεγάλων ἐνετικῶν κωμῶν οἱ κάτοικοι μετὰ γυναικῶν καὶ παίδων κατέφυγον εἰς Λασίθι, ὅπου οἱ ἐπαναστάται τοὺς ἐδέχθησαν καὶ παρέσχον αὐτοῖς πᾶσαν περιποίησιν καὶ ἀρωγήν. Τούτους ἠκολούθησαν καὶ ἄλλοι· ἐνισχυθέντες δὲ οἱ ἐπαναστάται διὰ τῶν ἐπικούρων τούτων, νέας ἐπεχείρουν ἐπιδρομὰς καὶ δηώσεις, ἀντεκδικούμενοι καὶ ἀποκλείοντες τὰ ἐνετικὰ στρατεύματα εἰς τὸν Χάνδακα καὶ τὰ ὀλίγα ἄλλα φρούρια τὰ κατεχόμενα ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν.

Τότε ὁ ἐκ τῶν προβλεπτῶν Πέτρος Μοκενίγος, βλέπων ὅτι ἡ ἐπανάστασις προωδευεν, ἀντὶ νὰ περισταλῇ καὶ ὅτι ἐλάχιστα μόνον μέρη τῆς νήσου, πρὸς τὴν Κίσσαμον, ἦσαν ἥσυχα, ἀλλὰ καὶ

ταῦτα ἕτοιμα νὰ ἐξεγερθῶσι, καὶ μὴ δυνάμενος νάντεπεξέλθῃ τελεσφόρως κατὰ τοῦ ἐχθροῦ, ὅστις κατεῖχε τὰ ὀρεινὰ μέρη, ἐφορμῶν ἐκεῖθεν κατὰ τῶν περιχώρων τῶν πόλεων, ἀπεσύρθη μετὰ τοῦ στρατοῦ του εἰς Χάνδακα. Ἔγραψε δὲ πρὸς τὴν Σύγκλητον, ἐκθέτων τὴν κατάστασιν καὶ παριστῶν αὐτῇ ὅτι ἦτο ἀπόλυτος ἀνάγκη ἐπικουριῶν, διότι μὲ τὸν ὑπάρχοντα στρατὸν ἦτο ἀδύνατος ἡ καταστολὴ τῆς ἐπαναστάσεως. Συγχρόνως δὲ ἀνέφερε πρὸς τὴν Σύγκλητον ὅτι δὲν ἠδύνατο μόνη ἡ ἀποικία νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὰς δαπάνας τοῦ πολέμου, καὶ ὅτι μετὰ μεγίστης δυσκολίας εἶχεν ἀγοράσει πεντακοσίους ἵππους ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας.

Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Μοκενίγου δὲν εἶχε φθάσει ἀκόμη εἰς Ἐνετίαν, ὅτε κατέπλευσαν εἰς Χάνδακα πλοῖα Ἐνετικὰ μεθ' ἑκατοντάδων τινῶν πεζῶν. Συγχρόνως ἀνηγορεύθη δοὺξ Κρήτης ὁ Πέτρος Μοκενίγος. Τότε ὁ Ἀνδρέας Ζένος καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν προβλεπτῶν, ἐπιβιβάσαντες στρατὸν ἐπὶ τριῶν γαλερῶν καὶ δύο κατέργων ἔπλευσαν εἰς Μυλοπόταμον, ὁπόθεν διηυθύνθησαν κατὰ τῶν ἐν τοῖς ὄρεσι ὠχυρωμένων ἐπαναστατῶν. Ὁ Ἀνδρέας Ζένος, ὁρμητικὸς ὢν καὶ θερμός, ἔσπευσε νὰ συγκρουσθῇ μετὰ τῶν ἐπαναστατῶν. Ἀλλ' οὗτοι ἀποκρούσαντες τὴν ἐπίθεσιν, ἐφόνευσαν καὶ αὐτὸν τὸν Ζένον. Ἡ ἥττα αὕτη ἠνάγκασε τοὺς Ἐνετοὺς νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς Μυλοπόταμον.

Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ἔφθασαν νέαι πολυάριθμοι ἐπικουρίαι ἐξ Ἰταλίας καὶ αἱ δυνάμεις τῶν Ἐνετῶν ηὔξησαν μεγάλως. Οἱ δὲ Κρῆτες, βλέποντες τὰς δυνάμεις τοῦ ἐχθροῦ πληθυνομένας ἀπαύστως, ἐνῷ αὐτοὶ οὐδαμόθεν ἤλπιζον βοήθειαν, μετέβαλον τακτικὴν καὶ παύσαντες τὸν ἐπιθετικὸν πόλεμον, περιωρίσθησαν νἀποκρούσωσι τὰς ἐπιδρομὰς τοῦ ἐχθροῦ. Οἱ Ἐνετοὶ προβλεπταί, ἄγοντες στίφη ἐξωλεστάτων μισθοφόρων, ἔκαιον καὶ κατέστρεφον ὁπόθεν διήρχοντο, συμπληροῦντες τὰς καταστροφάς, ἃς ἤδη εἶχον κάμει καὶ παρασκευάζοντες τὸν λιμόν, δι' οὗ καὶ μόνον ἤλπιζον νὰ πολεμήσωσιν ἀποτελεσματικῶς τὴν ἐπανάστασιν. Οἱ Ἐνετοὶ δὲν ἐφοβοῦντο τὴν σιτοδείαν, διότι καθ' ἑκάστην κατέφθανον πλοῖα Ἐνετικὰ κομίζοντα τρόφιμα.

Ὄντι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην δεινὴ σιτοδεία ἤρχιζε νὰ στε-

νοχωρῆ τοὺς ἐπαναστάτας. ἡ δὲ ἔνδεια ἐγέννησε τὰς μεμψιμοιρίας, τὰς ἀντεγκλήσεις καὶ τὴν διχόνοιαν. Καταβοὴ ἠγέρθη κατὰ τῶν Καλλεργῶν. ὑποθαλπομένη δὲ ἡ δυσαρέσκεια ὑπό τινων Ἐνετοφρόνων, ἀλλὰ πρὸ πάντων ὑπὸ τῶν δεινῶν καὶ τῆς ἐνδείας καὶ τῶν στερήσεων, ἀπέβαινεν ἀπειλητική. Μάτην ὁ Καλλέργης ἀπηυθύνθη πρὸς τοὺς ἐν Βυζαντίῳ. ζητῶν βοήθειαν· ἀπελπισμὸς περιέβαλε παγκαθόλου τὴν ἀγωνιζομένην νῆσον. Ἀλλὰ καὶ ἐν μέσῳ τῆς ἀπογνώσεως ταύτης ὁ Καλλέργης ἐπέμενεν. ἕως οὗ προδοθεὶς ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν Λατερνῶν, συνελήφθη, ὑπὸ τοῦ Κρεσίου Μολινοῦ, μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀλεξίου, τῶν γυναικῶν καὶ τῶν τέκνων αὐτῶν καὶ τινων ἄλλων ἀρχηγῶν, ἐν οἷς καὶ ὁ συγγενὴς τῶν Καλλεργῶν Ἐνετόκορης Γιαννάκης Μολινης, καὶ πάντες ἀνεξαιρέτως ἐκαρατομήθησαν ἢ ἀπηγχονίσθησαν.

Τοῦτο ἐπέφερε σχεδὸν τὴν πλήρη καταστολὴν τῆς ἐπαναστάσεως εἰς τὰ ἀνατολικὰ μέρη τῆς νήσου. Ἀλλὰ τὰ δυτικὰ μέρη, ἀπὸ τοῦ ὄρους Στρούμβουλα μέχρι Κισάμου, ἀντεῖχον ἀκόμη. διὸ οἱ Ἐνετοὶ ἔστρεψαν ὅλας των τὰς δυνάμεις κατὰ τῶν μερῶν τούτων. Ὁ Ἰουστινιάνος ἐξεστράτευσε κατὰ τῶν ἐν Συβρίτῃ ἐπαναστατῶν καὶ κυριεύσας, μετὰ αἱματηρὰς μάχας, τὰ ὀχυρώματα καὶ τὰ καταφύγια αὐτῶν, τοὺς διεσκόρπισε, συλλαβὼν καὶ τοὺς ἐπιρανεστέρους. Ἔπειτα ὁ Ἰουστινιάνος καὶ ὁ Τρεβιζάνος διηυθύνθησαν κατὰ τῆς Ἀνωπόλεως, ὅπου εἶχε συγκεντρώσει τὰ τελευταῖα λείψανα τῶν ἐπαναστατῶν ὁ Γεώργιος Καλλέργης καὶ ὅπου εἶχον καταφύγει πολλοὶ τῶν Ἐνετοκρητῶν, οἵτινες εἶχον λάβει μέρος εἰς τὴν ἐπανάστασιν. Πολλαὶ μάχαι συνέβησαν εἰς τὴν φάραγγα τῆς Ἀράδαινας, ἀλλ' ἐπὶ τέλους οἱ προβλεπταὶ διαβάντες τὸ στενόν, κατέλαβον τὴν Ἀνώπολιν, καὶ συνέλαβον τοὺς πλείστους τῶν ἀρχηγῶν. Ὁ Γεώργιος Καλλέργης, καταφυγὼν εἴς τι σπήλαιον (κατ' ἄλλους μὲν μόνος, κατ' ἄλλους δὲ μετὰ τοῦ πρεσβυτέρου ἀδελφοῦ του Ἰωάννου, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν μαρτυρίαν ταύτην, δὲν εἶχε συλληφθεῖ ἔτι) ἀπεπειράθη νὰ ταξεύσῃ κατὰ τῶν ἐφορμησάντων Ἐνετῶν, ἀλλὰ τὸ τόξον του ἐθραύσθη. Ἕτερος δὲ τῶν ἀρχηγῶν τῆς ἐπαναστάσεως, ἐνῷ ἀπήγετο δέσμιος, παρεκάλεσε νὰ του ἐπιδέσωσι τραῦμα τὸ ὁποῖον εἶχε λάβει κατὰ τὴν μάχην. «Μὴ σε μέλει καὶ

αὔριον δὲν θὰ ἔχῃς ἀνάγκην ἀπὸ φάρμακα καὶ ἰατρούς». ἀπήντησεν εἷς τῶν στρατιωτῶν, ὑπαινιττόμενος τὸν θάνατον ὅστις τὸν ἀνέμενε.

Τρομερὰ τωόντι καὶ ὅσον οὐδέποτε ἀπαντᾷ ὑπῆρξεν ἡ ἐκδίκησις τῶν Ἐνετῶν. Ὁ Γεώργιος Καλλέργης, ἀχθεὶς εἰς Χάνδακα, ἐκαρατομήθη μετὰ τῆς συζύγου, τῶν τέκνων καὶ πολλῶν συγγενῶν του. Τὴν αὐτὴν τύχην ὑπέστησαν καὶ πλεῖστοι ἄλλοι ἀρχηγοί, ὑπαρχηγοὶ καὶ πρόκριτοι. Οἱ προβλεπταὶ λαβόντες πληρεξουσιότητα νὰ πράξωσι πᾶν ὅ,τι θεωροῦσι συντελεστικὸν πρὸς πλήρη ἐκρίζωσιν τῶν ἐπαναστατικῶν ἰδεῶν, αἵτινες ἐπὶ 160 ἔτη συνετάραττον τὴν νῆσον, καὶ ταπείνωσιν τοῦ «ἀπίστου καὶ ἀπιθάνου τῶν Κρητῶν γένους», ἔπραξαν πᾶσαν ὠμότητα ἣν δύναται νὰ συλλάβῃ νοῦς ἀνθρώπου. Ἐπὶ μῆνας ἐνηργεῖτο ἀληθὲς ἀνθρωποκυνήγιον εἰς σπήλαια, φάραγγας, δάση καὶ ἀκρωρείας καὶ τὸ ἔργον τῆς ἀγχόνης καὶ τῆς λαιμητόμου δὲν ἔπαυεν. Τὰ βασανιστήρια, τὰ φρικτὰ τοῦ Χάνδακος βασανιστήρια, ἐδημιούργουν ἡ ἀπεκάλυπτον ἀπαύστως νέους ἐνόχους καὶ αἱ ὀρδαὶ τῶν μισθοφόρων συνελάμβανον καὶ ἀκρίτους ἀπηγχόνιζον τοὺς χωρικούς. Τὰ δένδρα, ἀντὶ καρπῶν, ἔφερον ἐπανάστατας ἀπηγχονισμένους, τὸ αἷμα ἔρρεε παντοῦ καὶ θρῆνος μέγας διέτρεχε τὴν Κρήτην ἀπὸ ἄκρου εἰς ἄκρον. Ἡ εἰρήνευσις συνεπλήρωσε τὸν ὄλεθρον ὃν εἶχεν ἐπιφέρει ἡ ἐπανάστασις. Φρούρια καὶ χωρία κατεδαφίσθησαν καὶ κατεσκάφησαν καὶ ὁλοκλήρων διαμερισμάτων οἱ κάτοικοι ἀπῳκίσθησαν εἰς ἄλλα τῆς νήσου μέρη. Τὴν εἰκόνα δὲ τῶν φρικτῶν τούτων παθημάτων συνεπλήρου ἀπελπιστικὴ ἔνδεια.

Μετὰ τὰ γενόμενα, οἱ Ἐνετοὶ εὐλόγως ἐπίστευσαν ὅτι ἡ ἐπανάστασις ἐκείνη ἦτο ὁ τελευταῖος σπασμὸς τῆς Κρήτης ἀσπαιρούσης ὑπὸ τοὺς ὄνυχας τοῦ Ἐνετικοῦ λέοντος. Ἰδοὺ ἡ ἔκθεσις ἣν ἔστειλε πρὸς τὴν Σύγκλητον ὁ ἐκ τῶν προβλεπτῶν Π. Λορεδάνος περὶ τῶν ληφθέντων μέτρων πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς ὑποταγῆς τῆς νήσου :

«Γαληνότατε πρίγκηψ, ἐνδοξότατοι καὶ ἐξοχώτατοι ἄρχοντες. »Ἡ θεία χάρις ηὐδόκησε νὰ θέσῃ πέρας εἰς σκληρὸν πόλεμον. Ἡ »περίφημος ἐκείνη νῆσος ἡ ὁποία ἔχει ὑποβάλει τὴν γαληνοτάτην

»δημοκρατίαν εἰς τόσας θυσίας αἵματος καὶ τόσῳ μακροὺς ἀγῶνας »σᾶς ἀναγγέλλομεν μετ' εὐχαριστήσεως ὅτι εἶνε εἰς τὴν ὑποταγήν »σας διὰ παντός· τὰ ὅπλα σας τὴν ὑπέταξαν καὶ κατέστησαν ἀ»δύνατον πᾶσαν νέαν ἀποστασίαν. Διεψεύσατε τὴν φθονερὰν ἐλπίδα »τῶν ἐχθρῶν τῆς Βενετίας, οἵτινες ἤλπιζον νὰ σᾶς ἴδωσιν ἐστερη»μένους τῶν εἰς τὰς ἀνατολικὰς θαλάσσας κτήσεών σας. Ἐπιφορ»τισθέντες παρ' ὑμῶν νὰ ἐξετάσωμεν τὴν κατάστασιν τῆς νήσου »καὶ νὰ ἐξασφαλίσωμεν τὴν ἐν τῷ μέλλοντι ἡσυχίαν αὐτῆς, ἐκθέ»τομεν ὑμῖν τὰ μέτρα τὰ ὁποῖα ἐφάνησαν ἡμῖν πρὸς τοῦτο ἀπα»ραίτητα. Οἱ ἐπαναστάται δὲν ἔχουν πλέον ἀρχηγούς· τόσῳ φοβε»ραὶ τιμωρίαι ἐγένοντο, ὥστε καὶ οὐδεὶς ἄλλος θὰ τολμήσῃ εἰς τὸ »μέλλον νὰ γείνῃ ἀρχηγὸς ἐπαναστάσεως. Οἱ πύργοι οἱ ὁποῖοι τοῖς »ἐχρησίμευον ὡς καταφύγια, αἱ πόλεις τοῦ Λασιθίου καὶ τῆς »Ἀνωπόλεως, ὅλα τὰ φρούρια τέλος τὰ ὁποῖα δὲν ἐκρίναμεν ἀ»ναγκαῖον νὰ κατέχωμεν κατηδαφίσθησαν καὶ οἱ κάτοικοι αὐτῶν »μετωκίσθησαν ἀλλαχοῦ. Ὁ δὲ περὶ αὐτὰ τόπος θὰ μείνῃ ἀγεώρ»γητος. Τοῦτο ἀπηγορεύθη ἐπὶ ποινῇ θανάτου, ἀκόμη δὲ καὶ νὰ »πλησιάσῃ τις εἰς αὐτὰ τὰ μέρη. Ὅλοι οἱ θεσμοὶ οἱ ὁποῖοι ἠδύ»ναντο νὰ διατηρήσωσι τὴν ὑπερηφάνειαν ἢ τὸ ἐπαναστατικὸν »πνεῦμα τῶν ἀποίκων κατηργήθησαν. Οἱ δὲ ἰθαγενεῖς δὲν θὰ λαμβά»νωσι πλέον παντελῶς μέρος εἰς τὴν διοίκησιν καὶ τὰ δικαστήρια, »καὶ ἡ ὑποταγή των θὰ εἶνε ἐξησφαλισμένη ὑπὸ τῆς ἐπαγρυπνή»σεως, ἣν θὰ ἐξασκῶσιν ἐπ' αὐτῶν οἱ πιστοί σας ἀντιπρόσωποι».

Συγχρόνως ἀπεστάλησαν ἐξ Ἐνετίας πολυάριθμοι ἄποικοι. Τότε δὲ ἐγένετο καὶ ἡ εἰς διαμερίσματα διαίρεσις τῆς νήσου καὶ καθωρίσθησαν αἱ ἐπαρχίαι. Σημειωτέον δὲ ὅτι ἐν τῇ ὀνοματολογίᾳ τῶν ἐπαρχιῶν δὲν ἀναφέρεται τὸ Λασίθι, ἀντὶ δὲ τῆς Ἀνωπόλεως ἀναφέρονται τὰ Σφακία (castel della Sfachia). (1) Τὸ τέλος τῆς ἐπαναστάσεως ταύτης συμπίπτει σχεδὸν μετὰ τοῦ θανάτου τοῦ Δόγη τῆς Ἐνετίας Μάρκου Κορνάρου, συμβάντος τὴν 13 Ἰουνίου 1367.

---

(1) Ἴδε »Στατιστικὴν τοῦ Πληθυσμοῦ τῆς Κρήτης κτλ.« Ν. Σταυράκη σελ. 134 »Ἡ Κρήτη εἶχε τότε 1066 χωρία.

Διὰ τῆς τρομερᾶς ταύτης εἰρηνεύσεως καὶ τῆς ἐξακολουθησάσης τρομοκρατίας ἠδυνήθη ἐπὶ τέλους ἡ Ἐνετία νὰ παγιώσῃ τὴν ἐπὶ τῆς νήσου κυριαρχίαν της. Ἡ πείσμων ἀντίστασις τῶν Κρητῶν ἐκαμφθη. Ἀλλ' εἰς τοῦτο ἴσως δὲν συνετέλεσε τόσον ἡ σκληρότης τῶν Ἐνετῶν ὅσον ἡ ἀπὸ τοῦ Βυζαντίου πνέουσα ἀπελπισία, ἡ ὁποία ἐμάραινε πᾶσαν ἐλπίδα καὶ πᾶσαν εὐτολμον ροπὴν τοῦ Γένους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ΄.

Μέτρα πρὸς συγκράτησιν καὶ ὑποταγὴν τῶν Κρητῶν.—Εἰρήνη ἀπὸ τοῦ 1367 μέχρι τοῦ 1453.—Οἱ λόγοι τῆς διακοπῆς τῆς ἀντιδράσεως.—Ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως.—Κρῆτες ἐπίκουροι.—Βυζαντινοὶ πρόσφυγες εἰς Κρήτην.—Συνωμοσία Βλαστοῦ καὶ Γαβαλᾶ.—Προδοσία αὐτῆς.—Ἀνάτωσις τῶν ἀρχηγῶν.—Ἐξαετεῖς ταραχαί.—Καταστολὴ τῆς ἐπαναστάσεως ὑπὸ Καλλέργη.—Ἀμοιβαὶ πρὸς τὸν Ἑβραῖον προδότην.—Ἀρματωλικὰ σώματα.—Καλλιέργεια τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐν Κρήτῃ.—Αἱ πρῶται βάσεις τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας.—Κρῆτες λόγιοι καὶ ἐπιστήμονες ἐν Εὐρώπῃ.—Ἀναγέννησις.

Οἱ Ἐνετοὶ γνωρίσαντες ἤδη ἱκανῶς τὸ ἀδάμαστον τοῦ Κρητικοῦ χαρακτῆρος, ὅτι «ὁ Ἕλλην, καὶ μάλιστα ὁ Κρής, πέφυκε θηρίον ἀκαταδάμαστον, περιμένον εὐκαιρίαν νὰ θέσῃ εἰς ἐνέργειαν ὀδόντας καὶ ὄνυχας», ὡς βραδύτερον ἔλεγεν ἐνώπιον τῆς Ἐνετικῆς Συγκλήτου ὁ Σάρπης, δὲν ἐπίστευσαν εἰς τὴν τελείαν ὑποταγὴν τῶν νησιωτῶν, μεθ' ὅλας τὰς διαβεβαιώσεις τοῦ Λορεδάνου. Διὸ μὴ ἀρκεσθέντες εἰς τὰ ἐκ τοῦ προχείρου ληφθέντα ἀπηνέστατα μέτρα, ἐσυστηματοποίησαν τὴν τρομοκρατίαν καὶ κατέστησαν αὐτὴν χρονίαν ὑπὸ μορφὴν μακιαβελικὴν καὶ ὕπουλον. Ὁ ζυγός, καταστὰς ἐπαχθέστερος, δὲν ἄφηκε τὸν τράχηλον τῶν Κρητῶν νὰ ὑψωθῇ πε-

ρισσότερον τοῦ σημείου, εἰς τὸ ὁποῖον τὸν ἀφῆκαν οἱ εἰρηνευταὶ τῆς νήσου. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἱπποτῶν, τῶν ἁπλήστων τούτων βδελλῶν τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ, ηὔξησεν· ἐξ ἄλλου δὲ πλεῖστοι τῶν ἀρχοντορρωμαίων, οἵτινες ἐνεθάρρυνον καὶ διηύθυνον τοὺς ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνας τῶν νησιωτῶν, εἶχον ἐξοντωθῇ ἢ ἐκπατρισθῇ. Ἐπιβλεψις ἄγρυπνος καὶ κατασκοπεία κατεχθονία ὠργανώθη καὶ τὰ βασανιστήρια, τὰ ὁποῖα εἶχον εἰσαχθῇ εἰς τὴν νῆσον κατὰ τὰς πρώτας ἐπαναστάσεις, συνεπληρώθησαν δὲ τὸ 1260 καὶ μετὰ τὴν τελευταίαν ἐπανάστασιν διὰ τῶν σατανικωτέρων καὶ φρικτωτέρων ἐπινοημάτων τῆς μεσαιωνικῆς ἐν τῇ Δύσει μισαλλοδοξίας, ἀνέμενον εἰς τὰ στυγνὰ ὑπόγεια τοῦ δουκικοῦ παλατίου πάντα καθ' οὗ ἠγείρετο ἡ ἐλαχίστη ὑποψία ἀπειθείας καὶ ἀπαρασκείας πρὸς τὰ καθεστῶτα. Ἀγγαρεῖαι καὶ ἐπαχθεῖς φορολογίαι ἔτεινον νὰ ἐξευτελίσωσι καὶ ταπεινώσωσι τὸν ἀγρότην, ὅστις εἰς ἐπίμετρον ἀφῆνετο ἔρμαιον εἰς τὴν πλεονεξίαν καὶ τὴν κακοήθειαν τῶν μισθοφόρων οὓς ἐκ πάσης γῆς συνῆγεν ἡ Ἐνετία ὑπὸ τὴν σημαίαν τοῦ Ἁγίου Μάρκου. Ἀλλ' οὐχ ἧττον ὑπεβλέποντο οἱ ἄρχοντες ἄποικοι καὶ ἰθαγενεῖς. Ἡ Ἐνετία, μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1362 καὶ τὴν τελευταίαν, ἐδυσπίστει καὶ πρὸς τούτους, ἵνα δὲ μὴ τῆς παρασκευάσωσι πάλιν καμμίαν δυσάρεστον ἔκπληξιν, ἀδελφοποιούμενοι μετὰ τῶν ἰθαγενῶν, ἐρρόντισε νὰ σπείρῃ τὴν διαίρεσιν μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν ἀγροτῶν, ἐπίσης δὲ καὶ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν ἀρχοντορρωμαίων.

Τῆς πολιτικῆς ταύτης ἀράγε ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ἡ ἀκολουθήσασα εἰς τὴν νῆσον ἐπὶ ἕνα περίπου αἰῶνα ἡσυχία; Ἀναμφιβόλως εἶχε καταπονηθῇ ἡ Κρήτη καὶ ἐν ἀθυμίᾳ ἔκλινε τὴν μαρτυρικὴν κεφαλήν της ὑπὸ τὴν μάστιγα τοῦ δεσπότου. Ἑνὸς καὶ ἡμίσεως αἰῶνος πεῖρα τὴν εἶχε πείσει ὅτι ἄνισον καὶ ἀτελεσφόρητον ἠγωνίζετο ἀγῶνα. Ἔπρεπε λοιπὸν νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν βουλὴν τῆς μοίρας της, ἐπιφυλάττουσα τὰς ὑπολειπομένας αὐτῇ δυνάμεις δι' εὐθετωτέραν ἐποχήν, ἀντὶ νὰ τὰς ἐξαντλῇ εἰς μάτην, παλαίουσα κατὰ κράτιστά της δυνάμεως, μὲ τὸν βέβαιον κίνδυνον νὰ ἐξέλθῃ ἐκ τῆς πάλης ἐντελῶς συντετριμμένη καὶ δεδουλωμένη ἐσαεί.

Ἀλλὰ καὶ αἱ κρισιμώτατα, αἱ ἀπελπιστικαὶ περιστάσεις ἃς διέ-

Γεώργιος Καντανολέος.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

τρεχε τὸ γένος, συνετέλεσαν μεγάλως εἰς τὴν ἀποθάρρυνσιν τῶν Κρητῶν. Ἡ Βυζαντινὴ αὐτοκρατορία, διασειομένη ὑπὸ τοῦ ἀκρατήτως προελαύνοντος χειμάρρου τῶν Τούρκων, κατέρρεεν ἡμέρᾳ τῇ ἡμέρᾳ. Ἡ δὲ διαγωγὴ τῶν τότε αὐτοκρατόρων, ἀδρανούντων ἢ εἰς μικρολογίας καὶ ἐσωτερικὰς ἔριδας διατριβόντων, δὲν ἦτο παντάπασι κατάλληλος διὰ νὰ ἐνθαρρύνῃ καὶ ἐμψυχώσῃ τοὺς ἐγκαρτεροῦντας εἰς τὸν κατὰ τῆς ξένης δεσποτείας ἀγῶνα. Κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος ἔκαμνε τὴν ἐξευτελιστικήν του εἰς τὰς αὐλὰς τῆς Εὐρώπης περιοδείαν καὶ ἐξώμνυε τὸ ἀνατολικὸν δόγμα ἐνώπιον τοῦ πάπα, ἀνταξίως δ' αὐτοῦ ἀνεδεικνύετο βραδύτερον ὁ Μανουὴλ Παλαιολόγος.

Ἀφήνοντες τὸν ἀναγνώστην νὰ κάμῃ συγκρίσεις μεταξὺ τῶν σχέσεων αἵτινες ὑπῆρχον κατὰ τὸν ΙΔ'. αἰῶνα μεταξὺ Κρήτης καὶ Βυζαντίου καὶ τῆς διαγωγῆς τῶν σημερινῶν Ἑλληνικῶν κυβερνήσεων πρὸς τὴν αὐτὴν νῆσον, φθάνομεν εἰς τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ὁ κῶδων τοῦ ἐσχάτου ἐθνικοῦ κινδύνου ἠχησε ἀπὸ τοῦ Βυζαντίου. Οἱ Ἐνετοί, ὑπὲρ τῆς ἰδίας σωτηρίας προνοοῦντες, ἔπεμψαν ἐπικουρίας εἰς τὴν πολιορκουμένην πόλιν. Μεταξὺ δὲ τῶν πλοίων αὐτῶν ἦσαν καὶ τρία ἐκ Κρήτης, φέροντα Κρῆτας μαχητάς, προθύμως σπεύσαντας νὰγωνισθῶσιν ὑπὸ τὸ λάβαρον τοῦ τελευταίου τῶν Ἑλλήνων αὐτοκρατόρων. Κατὰ τὴν φοβερὰν δὲ ἡμέραν τῆς ἁλώσεως ἐπολέμησαν μετ' ἀπαραμίλλου ἡρωϊσμοῦ. Ἔπεσε φονευθεὶς ὁ αὐτοκράτωρ καὶ συντριβεῖ πᾶσα ἀντίστασις τῶν περὶ αὐτόν, ἡ δὲ πόλις ἐλεηλατεῖτο, ὅτε ὁ Μωάμεθ παρετήρησεν ὅτι οἱ κατέχοντες τοὺς πύργους τοῦ Λέοντος, τοῦ Βασιλείου καὶ τοῦ Ἀλεξίου ἐμάχοντο ἀκόμη πεισμόνως μὴ ἐννοοῦντες νὰ παραδοθῶσιν. Ἐρωτήσας δὲ ἔμαθεν ὅτι ἦσαν Κρῆτες· καὶ θαυμάσας τὴν ἀνδρείαν αὐτῶν, διέταξε νὰφεθῶσιν ἐλεύθεροι νὰπέλθωσι μὲ τὰ ὅπλα εἰς τὰ πλοῖα των. Οἱ Κρῆτες ἤκουσαν τὴν παραχώρησιν τοῦ Σουλτάνου σχεδὸν μετὰ δυσαρεσκείας, κατὰ τὸν Φραντζῆν, καὶ ἀπελθόντες ἐκόμισαν εἰς τὸ Αἰγαῖον τὴν θλιβερωτάτην εἴδησιν τῆς ἁλώσεως τῆς Πόλεως καὶ τῆς ὑποδουλώσεως τοῦ γένους.

Τότε κατέφυγον εἰς Κρήτην πολλαὶ Βυζαντιναὶ οἰκογένειαι, ἐξ

ὧν ἄλλαι μὲν παρέμειναν ἐν τῇ νήσῳ, ἄλλαι δὲ μετώκησαν εἰς τὰς Ἰονίους νήσους.

Ἡ Κρήτη, μετὰ ἑνὸς αἰῶνος ἀνάπαυλαν, ἤρχιζε πάλιν νὰ ταράσσεται. Κατὰ τὸ ἔτος ἀκριβῶς ἐκεῖνο (1453) ἐν Ρεθύμνῳ, ἐπὶ Βενεδίκτου Βικτουρίου, δουκὸς Κρήτης, ὁ Σήφης Βλαστὸς μετὰ τῶν Ἰωάννου καὶ Γεωργίου Γαββαλᾶ, Ἰωάννου Μελισσινοῦ καὶ Γεωργίου Ἀργυροπούλου συνωμάσαν νὰ φονεύσωσι δι' αἰφνιδίας ἐξεγέρσεως ἅπαντας τοὺς Ἐνετοὺς ὑπαλλήλους, νὰ φυλακίσωσι τοὺς ἐν τῇ νήσῳ ἄλλους ξένους καὶ νὰ ἀνακηρύξωσι τὴν Κρήτην ἐλευθέραν. Ἀλλὰ προδοθείσης τῆς συνομωσίας ὑπὸ τοῦ ἐκ Ρεθύμνης Ἑβραίου ἐμπόρου Δαυὶδ Μαυρογονάτου καὶ τοῦ ἐπίσης ἐκ Ρεθύμνης ἱερέως Λίμα, συνελήφθη ὁ Βλαστός, μετὰ τῆς συζύγου καὶ τῶν τέκνων του, καὶ ἐθανατώθη. Ἡ δὲ σύζυγος καὶ ἑνδεκαπενταετὴς θυγάτηρ του ὑποβληθεῖσα εἰς τὰ βασανιστήρια, ἵνα μαρτυρήσωσι τοὺς εἰς τὴν οἰκίαν των συνερχομένους συνωμότας, ἀπέθανον μαρτυρικὸν θάνατον. Συλληφθέντες ἐπίσης ὁ Ἰωάννης Γαβαλλᾶς καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἐκ τῶν συνωμοτῶν ἐθανατώθησαν.

Ἀλλ' ὡς συμβαίνει πάντοτε αἱ σκληρότητες, ἀντὶ νὰ ἐκπτοήσωσιν, ἐξήγριωσαν τοὺς Κρῆτας. Καὶ ἐπηκολούθησαν ἀνωμαλίαι καὶ ταραχαὶ παραταθεῖσαι ἐπὶ ἓξ ἔτη. Μόνον δὲ ὁ Ἀνδρέας Γεωργίου Καλλέργης, ἄξιος ἀπόγονος τοῦ Ἀλεξίου καὶ τοῦ Βάρδα Καλλέργη, κατώρθωσε νὰ καταστείλῃ τὴν ἐπανάστασιν, καὶ παραδώσῃ τὴν νῆσον ὑποτεταγμένην τοῖς Ἐνετοῖς, λαβὼν τὸν μισθὸν τῆς προδοσίας του εἰς τιμὰς καὶ ὑλικωτέρας ἀμοιβάς. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἰουδαῖος προδότης δὲν ἐλησμονήθη. Ὁ Μαυρογόνατος ἔλαβε δι' ἑαυτὸν καὶ τοὺς ἀπογόνους του προνόμια ἀσυδοσίας, ἀπαλλαγεὶς ἐκ τῶν ἀγγαρειῶν, ἐξαίρεσιν ἐκ τῆς ἀτιμωτικῆς ὑποχρεώσεως ἥτις ἐπεβάλετο εἰς τοὺς ὁμοεθνεῖς του νὰ ἐπιγράφωσιν ἐπὶ τῶν θυρῶν αὐτῶν τὸ σημεῖον Θ, καὶ σύνταξιν 1500 φλωρίων. Ὁ προδότης μὴ ἀρκεσθεὶς εἰς τὰς ἀτομικὰς ταύτας ἀμοιβὰς ἐζήτησε καὶ ἐπέτυχε νὰ βελτιωσῃ καὶ τὴν κατάστασιν τῶν ἐν Κρήτῃ ὁμοεθνῶν του, οἵτινες ἐδέροντο καὶ ἐκακοποιοῦντο ὑπὸ τοῦ τυχόντος, δὲν ἦσαν δεκτοὶ νὰ κατοικῶσιν εἰς τὰ φρούρια, παρηνοχλοῦντο ἐν τῇ ἐκτελέσει τῶν θρησκευτικῶν αὐτῶν καθηκόντων καὶ ὑπεχρεοῦντο νὰ ἐκτελῶσι

χρέη δημίου ἐν ἡμέρᾳ σαββάτῳ. Διατάγματα ἐπαναλειμμένα τοῦ τότε Δόγη τῆς Ἐνετίας παραγγέλλουσιν εἰς τὸν δοῦκα τῆς Κρήτης νὰ προστατεύῃ τοὺς Ἑβραίους κατὰ τῶν κακοποιούντων αὐτοὺς φανατικῶν, νὰ ἐπιτραπῇ αὐτοῖς νὰ κατοικήσωσιν εἰς τὰ φρούρια τοῦ Βονιφατίου (1) καὶ τοῦ Καινούργιου καὶ νὰ μὴ ἐκτελῶσι θανατικὰς ποινὰς τὸ Σάββατον καὶ ἄλλας ἑορτασίμους ἡμέρας. Ἀλλ' ὡς ἐξάγεται ἐξ ἄλλων διαταγμάτων ὁ Μαυρογόνατος κατήντησε μισητὸς οὐ μόνον εἰς τοὺς Κρῆτας, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς Ἐνετοὺς καὶ αὐτοὺς τοὺς ὁμοεθνεῖς του καὶ δι' ἀναφορᾶς του ἐζήτησεν ἄδειαν ὁπλοφορίας, διότι οἱ Κρῆτες ἐπεβουλεύοντο τὴν ζωήν του. Διάταγμα δὲ τοῦ Δόγη Μαύρου πρὸς τὸν δοῦκα Κρήτης Βερνάρδον Δονάτον (1464) ἐπιτάσσει ἵνα πληρώνεται τακτικῶς πρὸς τὸν Μαυρογόνατον ἡ σύνταξις καὶ «μὴ λαμβάνῃ ὑπ' ὄψιν τὸν Ἑβραῖον, ἀλλὰ τὴν πρὸς τὴν πολιτείαν πίστιν τοῦ Ἑβραίου».

Ἀλλ' ἡ ἐπανάστασις δὲν ἐξέπνευσεν ἐντελῶς. Εἷς τῶν Σκορδυλῶν διαφυγὼν τοὺς ὄνυχας τῶν Ἐνετῶν κατὰ τὴν προδοσίαν τοῦ Μαυρογονάτου, κατέφυγεν εἰς τὰ Λευκὰ Ὄρη, ὅπου ἐπὶ ἕνδεκα ἔτη διετήρησε τὴν κατὰ τῶν Ἐνετῶν ἀντίστασιν, ἕως οὗ συλληφθεὶς ἀπηγχονίσθη. Καὶ ἄλλοι δ' ἐν Σφακίοις ἐπὶ τῆς Ἴδης καὶ εἰς τὰ ὄρη τοῦ Λασιθίου ἐνεκαρτέρησαν εἰς μακρὸν ἁρματωλικὸν ἀγῶνα, ἕως οὗ ἐφονεύθησαν ἢ συλληφθέντες ἐθανατώθησαν.

Κατὰ τὴν μικρὰν ἡσυχίαν τῆς νήσου ἀνεπτύχθησαν παρὰ τοῖς ἰθαγενέσι τάσεις πρὸς εἰρηνικὰ ἔργα ἰδίως δὲ πρὸς καλλιέργειαν τῶν γραμμάτων. Τὴν πρὸς τὰ γράμματα τάσιν τῶν Κρητῶν ὑπέθαλψεν ἡ Ἐνετία ἐκ πολιτικῆς προνοίας, ἀφήσασα μὲν ἐν Κρήτῃ ἀκώλυτον τὴν ἵδρυσιν σχολῶν Ἑλληνικῶν, διευκολύνουσα δὲ τὴν μετάβασιν τῶν βουλομένων εἰς τὰ ἐν Ἰταλίᾳ γυμνάσια καὶ Πανεπιστήμια πρὸς εὐρυτέρας σπουδάς. Καὶ ἤρχισαν νὰ ἀναφαίνωνται ἐν Ἰταλίᾳ μὲν καὶ τῇ ἄλλῃ Εὐρώπῃ πολυπληθεῖς λόγιοι καὶ ἐπιστήμονες Κρῆτες, διακριθέντες εἰς πάντας τοὺς κλάδους τοῦ ἐπιστητοῦ καὶ

(1) Ἐπωφελούμενοι τὴν ἄδειαν ταύτην, φαίνεται, κατώκησαν πολλοὶ Ἰουδαῖοι εἰς Μονιφάτσιον, ἐντεῦθεν δ' ἔλαβε βραδύτερον τὸ ὄνομα τὸ Τσιφούτ-Καστέλι.

ἀπὸ καθηγητικῶν ἑδρῶν διδάξαντες, ὡς ὁ πολὺς Μάρκος Μουσοῦρος, ὁ Γεώργιος Τραπεζούντιος, ὁ μηχανικὸς Σόρβολος, ὁ Φραγκίσκος Πόρτος, ὁ Δημήτριος Δοῦκας, ὁ Νικόλαος Βεργίλιος, ὁ Φραγκίσκος Σκοῦφος, Γεράσιμος Βλάχος ὁ λεξικογράφος, Παλαιόκαπας καὶ πλεῖστοι ἄλλοι· ἕτεροι δ' ἐν Κρήτῃ ἔθεσαν τὰς πρώτας βάσεις τῆς νεοελληνικῆς ἡμῶν φιλολογίας, ὡς ὁ Βικέντιος Κορνάρος, ὁ Γεώργιος Χορτάτσης, ὁ Μάρκος Φώσκολος, ὁ Δρυμιτικὸς καὶ ἄλλοι ποιηταὶ καὶ πεζογράφοι, γράψαντες εἰς τὴν δημώδη γλῶσσαν. Ἰδίως ἡ δραματικὴ ποίησις ἐκαλλιεργήθη πρωϊμώτατα ἐν Κρήτῃ, ἀλλὰ δυστυχῶς πολλοὶ τῶν λογίων Κρητῶν, ὡς εἰς τοὺς λοιποὺς κλάδους τῆς φιλολογίας, ἐπροτίμησαν τῆς πατρίου γλώσσης τὴν Ἰταλικήν, γράψαντες διὰ τὰ θέατρα τῆς Ἰταλίας, ὅπου διέμενον, ἢ ὄντες καταγωγῆς Ἰταλικῆς καὶ εὐχερέστερον χρώμενοι τῇ Ἰταλικῇ γλώσσῃ. Ἐν τῶν σωζομένων Κρητικῶν δραμάτων, τὸ παλαιότερον ἐκ τῶν γνωστῶν, ὑπόθεσιν ἔχον τὸν Μαρτῖνον Φαλιέρον, ἐγράφη κατὰ τὴν ΙΔ'. ἑκατονταετηρίδα, δηλαδὴ καθ' ἣν ἐποχὴν ἡ Δυτικὴ Εὐρώπη ἠγνόει τὸ κυρίως λεγόμενον δρᾶμα. (1) Ἐκ τούτου δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ὅτι ἡ Κρήτη διετήρησεν ἀδιακόπους τὰς ἐν τῇ τέχνῃ καὶ τῇ φιλολογίᾳ Βυζαντινὰς παραδόσεις, μορφωσασα σὺν τῷ χρόνῳ καὶ διὰ τῶν διαφόρων ἐξωτερικῶν ἐπιδράσεων ἰδιαιτέραν φιλολογίαν.

Ἐν Κρήτῃ συνέβη ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς γλώσσης ὅ,τι καὶ ἐν Ἰταλίᾳ, καίτοι τὸ κῦρος τοῦ Δάντου καὶ τοῦ Βοκκακίου δὲν δύναται νὰ ἐξισωθῇ πρὸς τὸ τοῦ Κορνάρου καὶ τοῦ Χορτάτση. Μία μερὶς ποιητῶν καὶ πεζογράφων, μάταιον καὶ παράλογον θεωρήσαντες νὰ γράφωσιν εἰς γλῶσσαν μὴ ἐννοουμένην ὑπὸ τοῦ λαοῦ, εἰς γλῶσσαν πρὸ πολλοῦ ἀποψυχρανθεῖσαν ὑπὸ τοῦ θανάτου, ἤρχισαν νὰ καλλιεργῶσι τὴν ζωντανὴν γλῶσσαν τοῦ λαοῦ. Οἱ ἀρχαϊσταὶ ἐν τούτοις δὲν ἐξέλιπον· κατ' αὐτὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ἐν Κρήτῃ Ἐνετοκρατίας ὁ Ἀθανάσιος Σκληρὸς ἢ Πικρός, ἰατρὸς μὲ βαθεῖαν κλασσικὴν μάθησιν, ἔγραψε μακρὸν ποίημα εἰς ἀρχαΐζουσαν γλῶσσαν περὶ τοῦ πολέμου καὶ τῆς ἁλώσεως· οὗτινος ὑπῆρξεν αὐτόπτης. Τὸ βέβαιον

1) Κ. Σάθα, Κρητικὸν Θέατρον, Προλεγόμενα ι'.

ὅμως εἶνε ὅτι κατὰ τὴν ΙΖ΄. ἑκατονταετηρίδα οἱ ὀπαδοὶ τῆς δημώδους γλώσσης εἶχον πλέον ἐπικρατήσει, ἐπέδρασαν δὲ αἱ ἰδέαι των καὶ πέραν τῆς Κρήτης. Ὁ *Ἐρωτόκριτος*, μεταδοθεὶς ἐξ Ἑπτανήσου, μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κρήτης, εἰς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα, κατέστη, πάγκοινον καὶ προσφιλέστατον τῶν Ἑλλήνων ἀνάγνωσμα, ἡ *Ἐρωφίλη* ἐδιδάσκετο εἰς τὰ θέατρα τῆς Ἑπτανήσου καὶ εἰς ἄλλας τῆς Ἑλλάδος πόλεις, δίστιχα δὲ αὐτῆς, τοῦ *Ἐρωτοκρίτου*, καὶ τῆς *Βοσκοπούλας* τοῦ Δρυμιτικοῦ ᾄδοντο ὑπὸ τῶν παρθένων τοῦ Αἰγαίου εἰς τοὺς κλήδωνας καὶ τοὺς χορούς καὶ ᾄδονται ἔτι καὶ νῦν. (1) Καὶ ἂν δὲν ἐπήρχετο ἡ ὑπὸ τῶν Τούρκων κατάκτησις τῆς νήσου, ζήτημα γλωσσικόν, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, δὲν θὰ ὑπῆρχε σήμερον ἐν Ἑλλάδι. Ἡ γλῶσσα τοῦ Κορνάρου, βαθμηδὸν ὁμαλυνομένη καὶ συμβιβαζομένη πρὸς τὰς διαλέκτους τῆς ἄλλης Ἑλλάδος θὰ ἐμορφοῦτο εἰς γλῶσσαν γενικὴν τοῦ ἔθνους ἀποκαθιστῶσαν πλήρη τὴν πνευματικὴν ἐπικοινωνίαν μεταξὺ λογίων καὶ λαοῦ.

Ἐν Κρήτῃ ἐνωρίτερον ἢ εἰς πᾶν ἄλλο μέρος τῆς Ἑλληνικῆς γῆς εἶχεν ἀφυπνισθεῖ ἡ ἐθνικὴ συνείδησις καὶ ἡ ἰδέα τῆς πατρίδος, αἰσθήματα τὰ ὁποῖα εἶχε συγχύσει καὶ ἀποπνίξει παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἡ μετὰ τῶν Ρωμαίων ἀνάμιξις καὶ ὁ Βυζαντινὸς χριστιανισμός, καὶ τὰ ὁποῖα ἀφύπνισαν τὰ ἐνσκήψαντα, μετὰ τὴν ἅλωσιν, ἐπὶ τοῦ γένους δεινά. Ἡ δουλεία τῶν Ἐνετῶν εἶχεν ἤδη διεγείρει διάθερμον τὸν πρὸς τὴν ἐλευθερίαν ἔρωτα, ἡ δὲ ἀπὸ τῆς δεκάτης τετάρτης ἑκατονταετηρίδος ἀρξαμένη καλλιέργεια τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων προσοικειώνε βαθμηδὸν τὴν νεολαίαν τῆς Κρήτης πρὸς τὰς ἑλληνικὰς παραδόσεις καὶ διεμόρφωνεν εἰς τὰς ψυχὰς αὐτῶν τὸ ἰδεῶδες τῆς Πατρίδος. Ἕνεκα τῆς μετὰ τῆς Ἰταλίας ἐπικοινωνίας ἡ ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Πετράρχου καὶ τοῦ Βοκκακίου ἀρξαμένη ἐκεῖ ἀναγέννησις τῶν γραμμάτων καὶ τῶν ἐπιστημῶν ἔρριψεν ἐπὶ τῆς Κρήτης τὴν ἀνταύγειαν αὐτῆς βραδύτερον δέ, ὅταν οἱ ἐκ Βυζαντίου φυγάδες μετεπόρευσαν καὶ διέδωκαν δαψιλέστερον τὰ ἑλληνικὰ φῶτα εἰς τὴν Ἑσπερίαν, ἡ Κρήτη, ἑτοίμη ἤδη, ἀπεδέχθη καὶ ἐκαλλιέρ-

(1, Ἴδε καὶ Guys, Voyage litteraire de la Grece, 1783, τόμ. 1, σελ. 229.

γησε τὰς ἐν Ἰταλίᾳ ἀναπτυχθείσας ἰδέας ὑπὸ τῆς ἀναγεννήσεως περὶ ἐλευθερίας καὶ ἐθνισμοῦ. Ἐκ τῶν πρώτων δὲ συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀναζωπύρησιν τοῦ ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων ἐνδιαφέροντος ἐν Εὐρώπῃ οἱ ἐν Ἰταλίᾳ διατρίβοντες Κρῆτες λόγιοι, οἱ τρόφιμοι καὶ καθηγηταὶ τῶν ὑπὸ τῶν Μεδίκων καὶ τῶν παπῶν Νικολάου καὶ Λέοντος ἱδρυθέντων ἑλληνικῶν φροντιστηρίων. Ἐνῷ δὲ ὁ σοφώτατος Μάρκος Μουσοῦρος συνέχιζε τὸ ἔργον τοῦ Λάσκαρη ἐν Ἰταλίᾳ, ἐξευρίσκων τὰς ἐλπίδας τῶν ὁμογενῶν διὰ τῆς φλογερᾶς του φιλοπατρίας, καὶ θέτων τὰς βάσεις τῆς ἐθνικῆς ἀναγεννήσεως διὰ τῆς ἐκδόσεως καὶ διαδόσεως τῶν Ἑλληνικῶν συγγραμμάτων, ἐνῷ ὁ Νικόλαος Βλαστὸς καὶ ὁ Ζαχαρίας Καλλέργης διὰ τῆς ἱδρύσεως ἑλληνικοῦ τυπογραφείου ἐν Βενετίᾳ ὑπεβοήθουν τὸ ἔργον τοῦ Μουσούρου, ἕτεροι ἐν Κρήτῃ διὰ δραμάτων καὶ ποιημάτων ἐξωκείουν τοὺς Κρῆτας πρὸς τὴν ἑλληνικὴν μυθολογίαν καὶ ἱστορίαν καὶ ἐκράτυνον τὸ ἐθνικὸν αἴσθημα. Ὁ ποιητὴς τῆς Ἐρωφίλης μετὰ μελαγχολίας ἀνεφώνει:

Ποῦ τῶν Ἑλλήνων ἡ βασίλειαις ; ποῦ τῶν Ρωμηῶν ἡ τόσαις
πλούσιαις καὶ μπορεζάμεναις χώραις ; ποῦ τόσοι γνῶσες
καὶ τέχναις ; . . . .

Ὁ δὲ συμπαθὴς καὶ νεκρώτατος Ἀνώνιος Πάνδημος θρηνῶν εἰς στίχους, ἀποστάζοντας δάκρυ καὶ αἷμα, τὴν δούλωσιν τῆς πατρίδος του, διεβλεπεν εἰς τὸ μέλλον τὴν ἀνάστασιν τοῦ Ἑλληνικοῦ γένους, διὸ καὶ ὡς σύμβολον ἔφερε τὸν ἐκ τῆς τέφρας του ἀναγεννώμενον φοίνικα.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

Σεισμοί, λοιμοὶ καὶ ἐπιδρομαὶ Τούρκων.—Καταπιέσεις καὶ ἀπογυμνώσεις ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν ἀρχόντων καὶ ὑπαλλήλων.—Ἔκθεσις Γαρζώνη.—Ἡ κατάστασις τῆς νήσου.—Ἠθικὴ διαφθορά.—Σμύρνη γυναικῶν ἀποπλανημένων καὶ νέθων.—Ὀρνιθοπόλεμος.—Παπαδοκύννγον.—Κυπριακὸς πόλεμος.—Στρατολογίαι, φορολογίαι καὶ ἀγγαρεῖαι.—Τρόμος καὶ φυγὴ τῶν ἀνδρῶν εἰς τὰ ὄρη.—Ἐπανάστασις τοῦ 1570.—Γεώ γιος Κανδανώλης κυβερνήτης.—Μάχαι καὶ ἐκδικήσεις.—Ἡ Κρήτη ἐλευθέρα, πλὴν τεσσάρων φρουρίων.—Ἐπανάστασις Καντανλέου.—Πολιορκία τῶν Χανίων.—Σχέδια τῆς Κρητικῆς κυβερνήσεως.—Προτάσεις τοῦ Φιλαγκίσκου Μολίνου.—Καταγθόνια βουλεύματα.—Ὁ γάμος.—Ἡ προδοσία.—Ἀπαγχονισμοί.—Καταδιωγμοὶ καὶ ἀνήκουστοι ὠμότητες.

Ὁ ΙΣΤ'. αἰὼν ὑπῆρξε διὰ τὴν Κρήτην γονιμώτατος εἰς συμφορὰς καὶ καταστροφὰς τόσον ἐκ θεομηνιῶν καὶ ἐπιδρομῶν ὅσον καὶ ἐξ ἐσωτερικῶν καταθλίψεων καὶ ἀντιδραστικῶν ταραχῶν. Εὐθὺς ἀρχομένου τοῦ αἰῶνος (29 Μαΐου 1508) σεισμὸς φοβερώτατος, συνοδευόμενος ὑπὸ ἡφαιστειωδῶν φαινομένων, κατηρείπωσε πολλὰ μέρη τῆς νήσου, ἰδίως δὲ τὴν Ἱεράπετρον καὶ τὴν Σητείαν καὶ αὐτὸν τὸν Χάνδακα, καὶ ἐφόνευσε περὶ τὰς 30.000 ἀνθρώπων. Δὲν εἶχον δὲ παρέλθει ἀκόμη αἱ φοβεραὶ συνέπειαι τοῦ σεισμοῦ, ὅτε τὸ 1523 ἐνέσκηψε δεινοτάτη ἐπιδημία πανώλους καὶ λιμός, ἐξ ὧν, κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τῆς Ἐνετικῆς Διοικήσεως, ἀπέθανον 26.000 ἀνθρώπων. Τὰ δεινὰ ταῦτα ἐπήνεγκον ἀναρχίαν, καὶ ἐν Ἀλικάμπῳ τοῦ Ἀποκορώνου, τὸ αὐτὸ ἔτος ἐσχηματίσθη ληστανταρτικὸν κέντρον ἐπιδεινώσαν τὴν κατάστασιν τῶν περιχώρων. Ἔδεησε δὲ νὰ σταλῇ ἰσχυρὰ στρατιωτικὴ δύναμις ἵνα ἐξοντωθῶσι καὶ διασκορπισθῶσιν οἱ λῃσταντάρται.

Κατὰ τὸ 1530 ἐξερράγη πόλεμος μεταξὺ Ἐνετίας καὶ Τούρκων. Οἱ Τοῦρκοι ἐξαρτύσαντες μέγαν στόλον ἠπείλησαν τὴν Κέρκυραν καὶ διαφόρους ἄλλας κτήσεις τῆς Δημοκρατίας. Τὸ δὲ 1533, τὴν ἐσπέραν τῶν Ἁγίων Πάντων, ὁ τουρκικὸς στόλος ἐνεφανίσθη πρὸ τοῦ Χάνδακος ἀπειλητικός. Ἀλλ' ὁ Ἐνετὸς στόλαρχος Κανάλε ἐπιτεθεὶς μετὰ φοβεροῦ πυρὸς κατέστρεψεν αὐτόν. Μετὰ τέσσαρα ἔτη ὁ Χαϊρεδὶν Βαρβαρώσας, ἄγων 22 πλοῖα, ἀπεβίβασε μέγα πλῆθος Ἀλγερίνων καὶ ἄλλων Μωαμεθανῶν πειρατῶν εἰς Μυλοπόταμον. Δηοῦντες δέ, φονεύοντες καὶ αἰχμαλωτίζοντες οἱ λῃσταὶ οὗτοι ἐρθασαν εἰς Χανία, ἠρήμωσαν τὴν πεδιάδα τῆς Κυδωνίας, ἐπυρπόλησαν τὰ Κεραμειὰ καὶ τὰ Ἄπτερα, καὶ ἀπήγαγον πολλοὺς αἰχμαλώτους, ἀφοῦ καὶ ἡ πόλις διέτρεξε μέγαν κίνδυνον. Ἐνθαρρυνθέντες ὑπὸ τῶν ἐπιτυχιῶν τούτων οἱ λῃσταί, ἐπέστρεψαν πρὸς ἀνατολὰς καὶ ἐπολιόρκησαν τὸν Χάνδακα. Ἀλλὰ ἡ φρουρὰ τῆς πόλεως ἐξορμήσασα κατεδίωξεν αὐτοὺς καὶ πολλοὺς κατέσφαξε καὶ ἐζωγρησε. Οἱ πειραταὶ τραπέντες πρὸς ἀνατολικώτερα τῆς νήσου ἠρήμωσαν ὅλας τὰς παραλίους κώμας ὅσας συνήντησαν, ἐδήωσαν καὶ ἐπυρπόλησαν τὸ Μεραμβέλλον. Τελευταῖον ἔρθασαν εἰς Σητείαν. Οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως καὶ τῶν παρακειμένων πλουσίων κωμῶν Πισκοκεφάλου, Μαρωνιᾶς, Ζοῦ, Κάτω Πισκοπῆς καὶ Τραπεζοῦντος ὑπὸ τοιούτου κατελήφθησαν τρόμου, ὥστε ἐγκαταλείψαντες τὰς κατοικίας των ἔφυγον πρὸς τὰ ὄρη τοῦ Χανδρᾶ καὶ τῆς Ζύρου. Πολλοὶ ἄνθρωποι ἐζωγρήθησαν ἢ ἐφονεύθησαν, πλεῖστα δὲ κτήνη ἀπήχθησαν εἰς τὰ πλοῖα τῶν πειρατῶν. Αἱ εἰρημέναι κῶμαι ἐλεηλατήθησαν καὶ ἐπυρπολήθησαν, τοιαύτην δὲ καταστροφὴν ὑπέστη ἡ πόλις τῆς Σητείας, ἥτις καὶ ὑπὸ τοῦ σεισμοῦ τοῦ 1508 εἶχε κατερειπωθεῖ, ὥστε ἔκτοτε ἠρημωθη καὶ σήμερον μόλις φαίνονται τὰ ἅμορφά της ἐρείπια ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς ἄκρας τοῦ ὁμωνύμου κόλπου, φέροντα τὸ ὄνομα Παληόχωρα (1).

---

(1) Οὐ πρὸ πολλῶν ἐτῶν ἱδρύθη συνοικισμός τις παρὰ τὰ ἐρείπια τῆς Σητείας, ἐν μέσῳ τῶν ὁποίων σώζονται αἱ τοῖχοι ναοῦ τινος, οὗτινος διατηρεῖται εἰσέτι τὸ ὄνομα «Σάντα Μαρία». Ὁ νέος συνοικισμὸς ὠνομάσθη «Λίς μάνι».

Ἀλλ' αὐτὰ ἦσαν τὰ ἐλαφρότερα τῶν δεινοπαθημάτων τῆς Κρήτης. Οἱ σεισμοὶ ὅσον φοβεροὶ καὶ ἂν ἦσαν παρήρχοντο· τάποτελέσματα τῶν πειρατικῶν ἐπιδρομῶν καὶ τῶν Τουρκικῶν ἀποβάσεων ἐλησμονοῦντο. Ἀλλ' ἡ Κρήτη εἶχεν ἄλλην πληγὴν ἡ ὁποία δὲν ἐπουλοῦτο, ἡ ὁποία δὲν ἐλησμονεῖτο, διότι ἦτο ἀθεράπευτος. ἀληθὴς σάραξ κατατρώγων τὰ σπλάγχνα αὐτῆς· καὶ ἡ φαγέδαινα αὕτη ἦτο τὸ Ἐνετικὸν ἀρχοντολόγιον, οἱ μισθοφόροι τῆς Ἐνετίας καὶ ὁ δυτικὸς κλῆρος. Εἴπομεν ὅτι μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς νήσου τὸ ἔδαφος αὐτῆς διηρέθη εἰς τρία ἴσα μέρη, ἐξ' ὧν τὸ μὲν ἐδόθη πρὸς τὴν Σάκραν Μήνσαν, ἤτοι τὴν Λατινικὴν ἐκκλησίαν, ἥτις ἀνηγορεύθη ἐπίσημος τοῦ τόπου ἐκκλησία, τὸ δὲ ἐκράτησε δι' ἑαυτὴν ἡ Ἐνετικὴ κυβέρνησις καὶ τὸ ἕτερον διαιρεθὲν εἰς 394 ἱπποτείας (cavallerie) διενεμήθη εἰς τοὺς ἀποίκους ἱππότας. Κατόπιν ὅμως διενεμήθησαν ἕτεροι 84 κλῆροι γαιωδαισίας, ἐξ ὧν 35 μὲν ἐδόθησαν εἰς τοὺς ἀρχοντορρωμαίους Σκορδύλας, Καλλέργας, Μελισσηνοὺς καὶ ἄλλους, 49 δ' ἐδόθησαν ἐπὶ πλέον εἰς τὴν Λατινικὴν ἐκκλησίαν.

Ἡ κάρπωσις τῶν τιμαρίων καὶ τῶν προσηρτημένων αὐτοῖς δουλοπαροίκων ἐπέβαλεν εἰς τοὺς ἱππότας τὴν πληρωμὴν πρὸς τὴν δημοκρατίαν ὡρισμένου φόρου, 1200 ἵππων, καὶ πρωτίστως τὴν ὑποχρέωσιν νὰ κρατῶσι τοὺς ἰθαγενεῖς εἰς ὑποταγήν, καταγγέλλοντες τὰ ἐπαναστατικὰ αὐτῶν κινήματα καὶ κρατύνοντες τὴν Ἐνετικὴν κυριαρχίαν. Ἀλλ' ἐξεπλήρωσε τὰς ὑποχρεώσεις αὐτοῦ τὸ τάγμα τῶν ἱπποτῶν τῆς Κρήτης; Κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς Ἐνετοκρατίας, ὅτε τὴν κατοχὴν τῆς νήσου διημφισβήτουν πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς οἱ Γενουήνσιοι, ὁ δοὺξ τῆς Νάξου καὶ ὁ Βατάτσης, οἱ ἱππόται κατώρθωνον ὁπωσδήποτε νὰ συγκρατῶσι τὴν νῆσον ὑπὸ τὸν Ἐνετικὸν ζυγόν. Ἀλλὰ τότε οἱ ἱππόται ἠσκοῦντο εἰς τὰ ὅπλα καὶ τὴν ἱππασίαν καὶ ἔζων ἐν στρατιωτικῇ λιτότητι καὶ σκληραγωγίᾳ. Ἀλλ' ὅταν ἡ Κρήτη, ἀφεθεῖσα ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων εἰς τὴν τύχην της καὶ κατασυντριβεῖσα ὑπὸ τῶν ἐπαλλήλων ἀποτυχιῶν καὶ τῶν σκληροτάτων ἐκδικήσεων, τοὺς ἄφηκε νὰπολαύσωσι τἀγαθὰ τῆς εἰρήνης, οἱ ἱππόται τῆς Κρήτης βαθμηδὸν ἀπεχαυνώθησαν. ἀποβαλόντες τὴν στρατιωτικὴν δίαι-

λήλων, οὓς κατὰ καιροὺς ἔπεμπεν εἰς Κρήτην πρὸς ἐξέλεγξιν καὶ μελέτην τῆς καταστάσεως ἡ Ἐνετικὴ κυβέρνησις.

«Εἰς ὅσας οἰκίας εἰσῆλθον, γράφει ὁ Γαρζώνης, πανταχοῦ εὗρον ἐμφωλεύουσαν τὴν ἐσχάτην ἀπορίαν τῶν χρειωδῶν. Οὔτε τροφίμων ἀποθήκας εἶδον, οὔτε ἔπιπλα ἀναγκαῖα εἰς ἀνάπαυσιν, οὔτε ἐνδύματα, οὔτε ἄλλο τι χρήσιμον εἰς τὸ ζῆν, μηδ' αὐτοῦ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου ἐξαιρουμένων. Αἱ γυναῖκες περιέρχονται ἡμίγυμνοι, ὁλόγυμνα φέρουσαι καὶ τὰ βρέφη εἰς τὰς ἀγκάλας. ἐκ δὲ τῶν ἀνδρῶν ὀλίγοι οἱ ἐνδεδυμένοι, καὶ οὗτοι δὲ ῥακενδύται. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς καλύβας των, ἀλλοίμονον! αὗται οὐδόλως ὁμοιάζουσι πρὸς κατοικίαν ἀνθρώπων· μὲ τοιαύτην ἔνδειαν καὶ ταλαιπωρίαν ζῶσιν οἱ δυστυχεῖς. Καὶ μόλα ταῦτα ὁ κακοδαίμων αὐτὸς λαὸς ὑποχρεοῦται ὑπό τινος ἀρχαίου νόμου νὰ εἰσφέρῃ κατ' ἔτος εἰς τὸ δημόσιον δύο ἐπαλλήλους ἀγγαρίας, συνιστάμενας ἐκ δωδεκαημέρου ἐργασίας, πλὴν τῶν ἄλλων ἀγγαριῶν ἃς ὀφείλει πρὸς τὸν ἐπιχώριον τοποτηρητήν, ἐπὶ μόνῃ τῇ ἀμοιβῇ μιᾶς περίπου γαζέτας τὴν ἡμέραν. Ὡσεὶ δὲ τὰ βάρη ταῦτα μὴ ἤρκουν, ἕτεραι δεινότεραι ὑποχρεώσεις καταθλίβουσι τὸν βίον του. Ἡ καλύβη τοῦ χωρικοῦ δὲν εἶναι κτῆμά του· ἀνήκει εἰς τὸν αὐθέντην. Ἀντὶ δὲ τοῦ δικαιώματος τοῦ ἐγκατοικεῖν, ὀφείλει νὰ τρέφῃ ὄρνιθας καὶ ὀρνίθια, νά εὐνουχίζῃ ἀλέκτορας, καὶ νὰ φυλάττῃ δωδεκάδας ὠῶν δι' ὧν συχνάκις νὰ ἐξευμενίζῃ ἀγρονόμον καὶ οἰκοκύρην. Ἐξηγούμεθα. Ἂν καὶ ἰδιοχείρως, ἂν καὶ μετὰ μόχθου πολλοῦ, αν καὶ ἰδίᾳ δαπάνῃ ἔκτισε τὸν οἰκίσκον του ὁ χωρικός, ὅμως, κατὰ παλαιότατον κανόνα, οὐδὲν ἄλλο ἐκ τοῦ ἔργου τῶν χειρῶν καὶ τῆς βιομηχανίας του ἐξουσιάζει παρὰ μόνον τὰ θυρόφυλλα· ὥστε, ἐὰν τυχὸν ἐκδιωχθῇ ἢ μετοικήσῃ ἔχει δικαίωμα νὰ πάρῃ μόνον τὰ θυρόφυλλα. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ οἱ αἰσχροκερδεῖς εἰσπράκτορες, καταγράφοντες ὅλας τὰς θύρας τοῦ οἰκίσκου ἐξωτερικὰς καὶ ἐσωτερικάς, ἐξογκοῦσι τοὺς φόρους, πλουτίζοντες μὲ τὴν ἀπογύμνωσιν τῶν χωρικῶν ἑαυτοὺς καὶ τοὺς ὑπαλλήλους των.

«Καὶ αν ἦσαν αὐτὰ μόνα τὰ βάσανα τῶν χωρικῶν, ὑπομονή. Ἀλλὰ καὶ ἄλλα καὶ χείρονα ἔτι δεινὰ κατατρύχουσιν αὐτούς, εἰς ἐπίμετρον. Ἕκαστος βοῦς ἀρωτὴρ ὑποχρεοῦται νὰ ροτριώσῃ ὑπὲρ του

δημοσίου ὡρισμένην τινὰ ἔκτασιν γῆς. Ἐὰν ἡ σπορὰ ἐπιτύχῃ ἀδιάφορον. Οὕτως ἢ ἄλλως ὁ χωρικὸς θὰ ποτίσῃ πρὸς τὸν εἰσπράκτορα τὸ τριτημόριον τῆς σποράς (la tezziaria). Καὶ οἱ μὲν βόες χρεωστοῦσι πρὸς τὸ δημόσιον δύο ἀγγαρείας κατ' ἔτος, τὰ δὲ φορτηγά, ἵπποι, ἡμίονοι καὶ ὄνοι ὀφείλουσι καὶ αὐτοὶ πρὸς τὸν αὐθέντην τοῦ αὐθέντου των δύο, κατ' ἀρέσκειαν τούτου, ταξειδια κατ' ἔτος· τὰ δὲ ποίμνια τέλος, πλὴν τῆς βασιλικῆς δεκατολογίας εἰς ἣν ὑπάγονται. ἐμπίπτουσιν εἰς παντοίας παγίδας τὰς ὁποίας ἐπεννόησαν οἱ ἐντόπιοι τελῶναι διὰ ναπορροφῶσι τὴν πρόσοδον αὐτῶν.

«Ἀλλ' ἔχομεν καὶ ἕτερα ἑτέρου εἴδους παρανομήματα νὰ καταμυνήσωμεν. Ἐὰν ὁ χωρικὸς κληρονομήσῃ ἄμπελόν τινα (δηλαδὴ κούτσουρα καὶ φύλλα. ἐπειδὴ τὸ ἔδαφος ἀνήκει πανταχοῦ καὶ πάντοτε τῷ δημοσίῳ) ἐὰν κληρονομήσῃ λοιπὸν ἄμπελον. εἰς τόπον χέρσον φυτευθεῖσαν παρὰ τοῦ πατρός του. πρῶτον μὲν θὰ πληρώσῃ πρὸς τὸν γεωκτήτην πέντε κάδους. ἤ. καθὼς λέγουσιν οἱ ἐντόπιοι, πέντε μύσματα οἴνου δι' ἑκάστην ἄμπελον· ἔπειτα δὲ θὰ δώσῃ εἰς τὸν εἰσπράκτορα τὸ τριτημόριον τῆς ὅλης προσόδου. Τί ὑπολείπεται ; Ὀλίγον ἢ μηδέν. Καὶ ὅμως ἡ ἐκρυθμος αὕτη κυβέρνησις (il disordinato governo) ἐπὶ τῇ ὑποθέσει μὴ ἡ πεῖνα τῶν πατητῶν ἠλάττωσε κατά τι ἐντὸς τῶν λινῶν τὰς σταφυλάς. ἐπιβάλλει ἐκ τῶν προτέρων καὶ ἀνεξελέγκτως ἐπὶ τοῦ τρυγητοῦ φόρον τινὰ ἐπιπρόσθετον. προαφαιροῦσα διὰ τὴν ὑποτιθεμένην ἔκπτωσιν δέκα τοῖς ἑκατόν . . . Ἀλλὰ δὲν θὰ μᾶς ἀρκέσῃ ὁ χρόνος ἐὰν θελήσωμεν ναναφέρωμεν ὅλην τὴν σειρὰν τῶν αἰσχίστων μηχανημάτων. ὑφ' ὧν τὰ κυριώτερα προϊόντα τοῦ βασιλείου καταπολεμοῦνται. Τί, παραδείγματος χάριν. ἐπινοοῦσιν οἱ ὑποτελῶναι ἵνα εἰσπράξωσι τὰ τέλη παχύτερα τοῦ δέοντος ; Διαιροῦσιν αὐθαιρέτως καὶ ὑποδιαιροῦσι τὰμπέλια εἰς τόσα τμήματα. Ἐπειδὴ δὲ ὀλίγα τούτων παράγουσι ὑπὲρ τὰ δεκαπέντε μύσματα κατ' ἐσοδίαν, οἱ ὑπάλληλοι τὸν δόλον συνδυάζοντες εἰς τὴν βίαν, αὐτοὶ μὲν ἰδιοποιοῦνται τὰ δύο τρίτα τῆς προσόδου, πρὸς δὲ τὸν πτωχὸν οἰκογενειάρχην τὸ ἕτερον τρίτον μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῦτο καταρροκανισμένον ὑπὸ διαφόρων ἄλλων πλεονεξιῶν. Ὥστε δύναμαι νὰ βεβαιώσω ἐν συνειδήσει, ὡς τωόντι διαβεβαιῶ μὲ τὴν προσήκουσαν τῇ Γ. Γαληνότητι εὐλά-

βειαν, ὅτι κυριολεκτικῶς εἰς οὐδένα γεωργοῦ οἶκον εἶδον ἀποθήκας ἡ σκεύη πρὸς διατήρησιν τοῦ οἴνου· δεῖγμα προφανὲς τοῦτο, ὅτι ἡ οἰνοποιία, ἐξαίρετος πόρος τῆς νήσου, προβαίνει ὀσημέραι ἐκλείπουσα. (1) Πῶς δὲ οἱ εὐπορώτεροι ἀναπληροῦσι τὴν ἔλλειψιν σκευῶν καὶ ἐργαλείων; Δανειζόμενοι αὐτὰ παρ' ἄλλων. Μὴ νομίσετε παρ' ἄλλων γεωργῶν. Πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Τὰ δανείζονται παρ' αὐτῶν τῶν ὑποτελωνῶν, πρὸς οὓς χάριν ἀποζημιώσεως ὑπόσχεται ὁ γεωργὸς νὰ παραδώσῃ ἔλαιον ἢ μετάξιον ἢ οἶνον τῆς προσεχοῦς ἐσοδείας τοσοῦτον, ὅσον ἀπαιτήσῃ ἡ συνείδησις τοῦ δανειστοῦ, τοῦ δανειστοῦ ἐκείνου, ὅστις ὑπὸ πρόσχημα δημοσίου λειτουργοῦ ἐκτραχηλίζει τὸν ἐργάτην ἅμα καὶ τὴν κυβέρνησιν, καταβροχθίζει δίκην λύκου τὰ ποίμνια τοῦ γεωργοῦ, τὸ δὲ ἔλαιον, τὸν οἶνον, τὸν σῖτον καὶ τοὺς λοιποὺς καρποὺς σφετερίζεται, χωρὶς νὰ δώσῃ λόγον τῆς φιλαρπαγίας του, παρὰ μόνον πρὸς τὸν Θεόν.

Αἱ αὐταὶ καταχρήσεις διαπράττονται καὶ ἐπὶ προσώπων. Ἐκτιμηταὶ τῶν κτημάτων καὶ τῶν εἰσοδημάτων ἀποστέλλονται ὑπάλληλοί τινες (ἁπλοῖ γραφεῖς ἐκτελοῦντες καθήκοντα *Ἀρματωλῶν* κατὰ *κλεπτῶν*, capitani contra fures) τοῦτο μόνον ἐπαγγελλόμενοι πῶς καὶ πόσον βαθύτερα νὰ ἐκβάρωσι τὸν λαόν (2). Αἱ ψυχάρπαγες αὗται ἅρπυιαι συσσωρεύουσιν ὡς ἐνέχυρον εἰς τοὺς ὁδοιπορικοὺς τῶν σάκκους πᾶν ὅ,τι ἐκφύγῃ τοὺς ὄνυχας τῶν εἰσπρακτόρων. Ἵνα δὲ συντομώτερον καὶ τοὺς ἐνοικοῦντας ἀπολεπίσωσι καὶ τὸν οἶκον ἀπογυμνώσωσι, τί εἰς ἀμοιβὴν τῆς φιλοξενίας ἐφευρίσκουσιν οἱ μοχθηροί; Μυρία ὅσα σατανικὰ αἰτιάματα καὶ συκοφαντίας τὰς ὁποίας βασίζουσιν ἐπὶ μαρτύρων καὶ ἐγγράφων πλαστῶν. Ἐντολὴ τῶν ἀνθρώπων τούτων, ὡς προεῖπομεν, εἶνε ἡ καταδίωξις τῶν κλεπτῶν, οἱ δὲ κλέπται ὁμολογουμένως, ἕνεκα τῆς πενίας καὶ τοῦ ἀπελπισμοῦ τῶν κατοίκων, πλεονάζουσιν εἰς τοῦτον τὸν τόπον.

---

1) Ἀπὸ τότε ἴσως χρονολογεῖται τὸ λεγόμενον ἐν Κρήτῃ: «Μηδ' ἀμπέλια θέλω νἄχω, μήδε λόγια μὲ τὸν ἄρχο».

2) Τοὺς μισθοφόρους τούτους, τὴν ἐνδημικὴν πανώλην τῆς νήσου, ὁ ἥκιστα ἐπὶ φιλανθρωπίᾳ καὶ φιλελληνισμῷ διακριθεὶς Μαρῖνος δὲ Καβάλλης ἀποκαλεῖ ἀστείως capitanos pro furibus, ἀρματωλοὺς ὑπὲρ κλεπτῶν.

Ἀλλὰ δυστυχῶς, ἀντὶ νὰ καταδιώκωσι λῃστὰς καὶ κλέπτας, αὐτοὶ πρῶτοι παρέχουσι τῆς κλοπῆς τὸ παράδειγμα, τρεφόμενοι, κραιπαλοῦντες, πλουτίζοντες ἀπὸ κλοπιμαῖα ἢ ἀπὸ κλεπταποδοχάς, πρὸς συγκομιδὴν τῶν ὁποίων. καὶ δὴ καὶ πρὸς ἰδίαν ἔτι δικαιολόγησιν. νῦν μὲν ὑποκινοῦσι τὴν συγκρότησιν λῃστρικῶν συμμοριῶν, νῦν δὲ διαβάλλουσι τὸν τίμιον. πανηγυρίζοντες τὸν κακοῦργον, ἄλλοτε ἀποσαρώνουσι κώμην ὁλόκληρον . . . Ἀλλὰ πρὸς τί ἡ πολυλογία : Οἱ ἁρματωλοὶ διψῶσι τὸ αἷμα τῆς πτωχολογιᾶς. Αὐτοσχεδιάζουσιν ὅμως. καὶ πρόχειρα ἔχουσι πάντοτε εἰς τὰς παρανομίας των τοσαῦτα μέσα δικαιολογήσεως, ὥστε μὲ ὅλην τὴν ἄγρυπνον καὶ αὐστηρὰν ἀνάκρισιν τοῦ συναδέλφου μου. εἰς καὶ μόνος αὐτῶν ἀπεδείχθη ἔνοχος βιαιοπραγίας. καθ' ἃ ἐξάγεται ἀπὸ τὴν δικογραφίαν ἣν ὁμοῦ μὲ ἄλλα ἔγγραφα διαβιβάζω πρὸς τὴν Υ. Γαληνότητα. ἵνα ἡ τιμωρία τοιούτων κακοποιῶν χρησιμεύσῃ καὶ εἰς τὸ ἑξῆς ὡς σωφρονισμοὺς καὶ πρὸς τοὺς λοιποὺς ὑπαλλήλους τοῦ δημοσίου.

«Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν ἁρματωλῶν. Τί δὲ νὰ ἀναφέρωμεν περὶ τῶν ἐν ταῖς κώμαις τοποτηρητῶν (castellani) : Ἀλοίμονον!

«Κατὰ νόμον, ὁ Καστελλάνος τοῦ χωρίου δὲν δύναται νὰ δικάσῃ κρισολογίαν. τὸ αἰτούμενον τῆς ὁποίας ὑπερβαίνει τὰ δύο φλωρία. (1) Δυνάμει. ὅμως μεταγενεστέρας τινὸς διατάξεως. ὁ τοποτηρητὴς ἐπεξέτεινε τὴν δικαιοδοσίαν ἕως τῆς ἀξίας διακοσίων ὑπερπύρων. Τί προῆλθεν ἐντεῦθεν ; Ἐπειδὴ ἐπὶ πάσης φιλονεικουμένης χρηματικῆς ποσότητος ὁ δικαστὴς ὑπεξαιρεῖ δικαιωματικῶς ὑπὲρ ἑαυτοῦ ὀκτὼ τοῖς ἑκατόν, διὰ τοῦτο. τὰς μὲν εὐτελεστάτας τῶν κρισολογιῶν ἐξογκώνει οὗτος εἰς ἀξίαν διακοσίων ὑπερπύρων, ἀπολαμβάνων οὕτω πρὸς ἴδιον ὄφελος δεκαὲξ τοῖς ἑκατόν, τοὺς δὲ ἀντιδίκους αὐθαιρέτως καὶ παραλόγως καὶ οἱονεὶ διὰ ψύλλου πήδημα ὑποβάλλει οὐ μόνον εἰς πρόστιμα. τὰ ὁποῖα ὡσαύτως σφετερίζεται, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλας ἄλλης τάξεως ἐκβιάσεις. ἐξ ὧν ὁ καλότυχος πορίζεται

(1) Τὸ μὲν φλωρίον ἐτιμᾶτο τότε ἀντὶ 24 1/2 ὑπερπύρων τοῦ δὲ ὑπερπύρου ἡ ἀξία, ἐὰν δὲν ἀπατώμεθα, ἰσοδυναμεῖ κατὰ προσέγγισιν πρὸς τὴν σημερινὴν δραχμήν..

ἐν τῷ συνόλῳ ἐπὶ τοῦ αἰτουμένου τριάκοντα ἢ τεσσαράκοντα τοῖς ἑκατόν.

«Ἀντιποιοῦνται δὲ Καστελλάνοι καὶ Ἁρματωλοὶ τὴν κτῆσιν ἑνός τινος δικαιώματος, τοσοῦτον παραλόγου, ὅσον καὶ ἀποτροπαίου. Περιοδεύοντες πεζοί, καταβιβάζουσι τὸν χωρικὸν ἀπὸ τοῦ ἵππου, ἢ τῆς ἡμιόνου του, καὶ ἐπιβαίνοντες αὐτοί, ἀναγκάζουσι τὸν ζωοκτήτην νὰ τοὺς ἀκολουθήσῃ πεζὸς εἰς ὁδὸν ἀντίθετον, καὶ ἐνίοτε εἰς περιοδείας μακράς. Τὰ διατάγματα τοῦ Φοσκαρίνη κατήργησαν τὴν κατάχρησιν· οὐχ ἧττον ὅμως τὸ κακὸν ἐπανῆλθεν ἐν χρήσει, καὶ φοβοῦμαι μὴ ἀθεραπεύτως ἐπικρατήσῃ.

Ἐν παρόδῳ μόνον ἀνέφερα τὰς ἀγγαρείας, ὅσαι ταλαιπωροῦσι τοὺς νησιώτας. ἐξακολουθεῖ γράφων ὁ ἀνακριτής. Τὸ καθῆκον θὰ μ' ἐκάλει νὰ διηγηθῶ καὶ περισσότερα· ἀλλὰ μὴ εὐκαιρῶν νὰ ἐκθέσω περὶ τῆς μάστιγος αὐτῆς ὅσα ὤφειλον, περιορίζομαι εἰς ὀλίγα τινά.

«Τὸ χρέος τῶν κατοίκων νὰ ἐργάζωνται δι' ἀγγαρείας εἰσήχθη εἰς διάφορα μέρη τῆς νήσου χάριν τῆς ἐγέρσεως φρουρίων. Μικρὸν κατὰ μικρὸν ἡ χρῆσις τῶν ἀγγαρειῶν ἐγενικεύθη καὶ ἐπολλαπλασιάσθη εἰς τρόπον ὥστε ἤδη ἀπέβη συνήθεια δυσαπόφευκτος. Πᾶς κάτοικος τοῦ Μεγαλοκάστρου (1), ἀπὸ 15 ἕως 60 ἐτῶν, χρεωστεῖ, αὐτὸς ὁμοῦ μὲ ὅλα τὰ φορτηγά του, ὑπηρεσίαν ἓξ ἡμερῶν κατ' ἔτος. Καὶ οἱ μὲν κάτοικοι τῆς Ρεθύμνης ὀφείλουσιν εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν ἐπάλξεων ἐργασίαν δωδεκαήμερον, οἱ δὲ τῶν Χανίων ἡμέρας ἐργατικὰς δεκαοκτώ. Ὁ θέλων ν' ἀπαλλαχθῇ τῆς καταναγκάσεως ἀνταναγκάζεται νἀναπληρωθῇ δι' ἐμμίσθου τινὸς ὑπηρέτου· ἄλλως ἀποτίνει εἰς τὸ ταμεῖον τοῦ μὲν δεκατρία, τοῦ δὲ καὶ πλείονα ὑπέρπυρα, καὶ τοιουτοτρόπως σώζεται ἀπὸ τὴν βίαν τῶν ἀγγαρευτῶν. Ἡ Γ. Γ. ἂς φαντασθῇ οἵας καὶ ὅσας ἄλλας διόδους εἰς καταχρήσεις ἀνοίγει πρὸς τὴν ἀχορταγίαν τῶν ἀγγαρευτῶν ἡ ἐπίφοβος αὐτὴ συνήθεια.

«Ἐὰν δὲ ἐπίφοβος πρὸς τὸν ὑπήκοον ὑπάρχῃ ἡ ἀγγαρεία τῆς

(1) Μεγαλόκαστρο ἢ ἁπλῶς Κάστρο ἐκαλεῖτο καὶ καλεῖται ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων ὁ Χάνδαξ Ἡράκλειον.

ρας ὁπόσον φοβερωτέρα διατελεῖ ἡ τῆς θαλάσσης! Ὁ ἐλεεινὸς ἀγρότης δὲν κοιμᾶται ἥσυχος. Νύκτα καὶ ἡμέραν τρέμει μή, συλληφθεὶς ἀπροσδοκήτως εἰς τὸ χωράφιον, συρθῇ ἀλυσίδετος εἰς τὴν δουλείαν τοῦ κατέργου, μακρὰν τῆς λιμοκτονούσης οἰκογενείας του, ἐν ὑπηρεσίᾳ ξένῃ, ἧς ἐν ἐπιμέτρῳ ἀγνοεῖ τὴν διάρκειαν, ἐκεῖθεν δὲ θὰ μετακομισθῇ εἰς τόπους, ἢ εἰς μάχας, ὅθεν εὐάριθμοι συνήθως εἰσὶν οἱ ἐπανερχόμενοι. Διό, ἀντὶ τοιαύτης συμφορᾶς, ἐὰν μὲν πένης, πωλεῖ τὸ ἔσχατον αἰγιδοπρόβατον εἰς μηδαμινὴν τιμήν, ἢ ἀπαλλοτριοῖ τὸ χωράφιόν του, ὅπως ἀποτίσῃ τὸ νενομισμένον λύτρον, ἤτοι εἴκοσι χρυσᾶ φλωρία. Ἐὰν δὲ οὔτε πρόβατον κέκτηται πλέον, οὔτε χωράφιον, οὔτε ἀμπέλιον, οὔτε ἄλλο τι εἰς τὸν κόσμον, τότε ἀποδιδράσκει εἰς τόπους ἀπροσίτους, ὅθεν ἐπὶ χρόνον μακρὸν δὲν ἐξέρχεται, ἢ ὑπὸ τὸν ὅρον, παρὰ τῶν καστελλάνων ἐπιβαλλόμενον, ὅτι θέλει καταμηνύσει τὰ κρυπτήρια ἄλλων συμφυγάδων, καὶ ἐξαιρέτως τὰ τῶν συγγενῶν.

«Συγκεφαλαιῶν ἐν βραχυλογίᾳ, τὰ παθήματα τοῦ ὑπηκόου σου, ἐπιλέγω πρὸς τὴν Γ. Γαληνότητα, ὅτι ἡ ἐξοχὴ ἐπιβαρύνεται ταὐτοχρόνως καὶ ἀπὸ ἀγγαρείας τῆς ξηρᾶς, καὶ ἀπὸ ἀγγαρείας τῆς θαλάσσης· ὅτι μαστίζεται ἀπὸ φόρους ἀνυποφόρους· ὅτι ἐκγυμνοῦται καὶ ἀπὸ λυμεῶνας τοποτηρητάς, καὶ ἀπὸ χωροφύλακας (costanbili) συγγενεῖς, ἢ ὑποχειρίους τοῖς τοποτηρηταῖς, καὶ ἀπὸ δορυφόρους ἔτι τῶν χωροφυλάκων τούτων· ὅτι καταθλίβεται ἀπὸ ἀπανθρωπίαν τελωνῶν καὶ ὑποτελωνῶν, ἀπὸ ἐκβιασμοὺς καὶ κακώσεις ἀκαταλογίστους, ἀπὸ δικαστὰς καπηλεύοντας τὴν δικαιοσύνην, ἀπὸ παρανόμους καταδιώξεις, εἴτε ἕνεκα ὑπειτιθεμένων χρεῶν πρὸς τὸ δημόσιον, εἴτε ἕνεκα σατανικῶν διαβολῶν, ἀπὸ ἐπισκέψεις ληστρικὰς πολιτικῶν, στρατιωτικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ὑπαλλήλων, πρὸς οὓς οἱ χωρικοὶ ἀναγκαζονται νὰ χορηγῶσι τὸ μὲν κατάλυμα καὶ τὰ φορτηγὰ δωρεάν, τὴν δὲ τροφὴν εἰς τιμὴν γελοίαν· ὅτι συνελόντι εἰπεῖν, ἡ ἐξοχὴ διατελεῖ ὑπερβεβαρυμένη ἀπὸ φορτία τοσαῦτα, καὶ οὕτως ἐπαχθῆ, ὅσον καὶ παράνομα. Καὶ ἐὰν μὲν οἱ λαοὶ οὗτοι ἦσαν πλούσιοι, ἴσως ἧττον λυπηρὰς θὰ συνεπέφερε τὰς συνεπείας ἡ κακοπραγμοσύνη. Ἀλλ' οἱ Κρῆτες οἰκοῦσι χώραν πάσχουσαν ἀπὸ λειψανδρίαν καὶ ἐπαι-

σθητῶς φθίνουσαν τὸν πληθυσμόν· χώραν ὀρεινήν, ἐπομένως καὶ ὀλιγόκαρπον τὸ πλεῖστον· χώραν τὴν ὁποίαν, εἰς ἐπίμετρον κακοδαιμονίας, συχνάκις οἱ βάρβαροι ληΐζουσιν, ἀνθρωποσφαγοῦντες, παρθενοφθοροῦντες, ἐρημοποιοῦντες διὰ πολυπληθοῦς αἰχμαλωτεύσεως. — Ὁποία τις πραγμάτων κατάστασις, Πρίγκηψ Γαληνότατε, ὅταν τοὺς ὀλίγους τῆς γεωπονίας καρποὺς δοκιμάζωσιν ἐν ὀνόματι Ὑμῶν νῦν μὲν ἡ βία τοῦ τελώνου, νῦν δὲ ἡ ἀπληστεία τοῦ τοπάρχου, νῦν δὲ ἡ φιλοχρηματία τοῦ καγκελαρίου. ἄλλοτε δὲ ἡ διαφθορὰ τοῦ δικαστοῦ, τοῦ λειτουργοῦ τούτου τῆς δικαιοσύνης, ὅστις ἐν πλήρει μεσημβρίᾳ ἐμπορεύεται καὶ νόμους καὶ θρησκείαν καὶ ἠθικήν, καὶ συνείδησιν καὶ ὅ,τι σεπτότερον εἰς εὐνομουμένην πολιτείαν.

«Τούτων οὕτως ἐχόντων, τίς ὁ εὐσυνείδητος ὁ καταδικάζων τὸν λαὸν τῆς νήσου, ὅτι ἀποστρέφεται τὸ ὄνομα τὸ βενετικόν, ὅτι ἀπεχθαίρει τὴν κυβέρνησίν μας, ὅτι βδελύσσεται τοὺς ἱππότας μας, πρὸς οὓς πρωτίστως ἀποδίδει τὰ αἴτια τῶν συμφορῶν του, ὅτι ἐκ βάθους ψυχῆς μισεῖ καὶ ὑπαλλήλους, καὶ ἀξιωματικούς, καὶ τιμητάς, ὅσους ἐκπέμπει ἐνταῦθα ἡ Υ. Γαληνότης;

«Ὡς ἐκ πάντων τούτων συνάγεται, ἡ νῆσος πᾶσα καὶ πρὸ πάντων ἡ ἐξοχὴ περιίσταται εἰς τοιαύτην ἀπόγνωσιν, ὥστε προβλέπω ἐν τῷ μέλλοντι μέγιστα κακά. Πλὴν τῶν τιμαριούχων, οἵτινες ἐξ ἰδιοτελείας μόνον ὁρμώμενοι ἐμμένουσιν εἰς ἡμᾶς πιστοί, οἱ ἐπίλοιποι τῶν κατοίκων εὔχονται δι' ἑαυτοὺς καὶ τὰ τέκνα των μεταβολὴν δεσπότου. Καὶ καλῶς μὲν γνωρίζουσιν, ὅτι, ἀποβαλόντες τὴν ἡμετέραν κυριαρχίαν θὰ περιπέσωσιν ἀναποδράστως εἰς τοῦ Τούρκου τοὺς ὄνυχας· ἔχουσιν ὅμως πεποίθησιν ὅτι χειρὸν τῆς ἐνεστώσης οὐδέποτε ὑπὸ τὴν τυραννίαν Ὀθωμανῶν ἀποβήσεται ἡ δυσπραγία των, ὥστε λέγεται ὅτι εἶναι πρόθυμοι, ἀντὶ τῶν παρόντων δεινῶν, νὰ συμμερισθῶσι καὶ αὐτοὶ τὴν δουλείαν τῶν λοιπῶν ὁμογενῶν, παραδιδόμενοι τυφλοῖς ὄμμασι πρὸς τὸν Σουλτάνον.» (1)

---

1) Ὅλως ἀντίθετα πρὸς τὸν εὐθὺν Γαρζώνην ἐφρόνει ὁ ἀπάνθρωπος Μαρτίνος· ὁ δὲ Κανάλλης, ὅστις ὀλίγον βραδύτερον ἔγραφε πρὸς τὴν Σύγκλητον, ὅτι δὲν πρέπει νὰ εὐπιστῶσιν οἱ Κρῆτες, διότι ἀποβαίνουσι δυσήνιοι.

Τὸ κακὸν ὅμως δὲν περιωρίζετο ἕως ἐδῶ. Ἡ Ἐνετικὴ λύμη εἰσεχώρησε καὶ μέχρι τοῦ ἀσύλου τῆς οἰκογενείας, εἰσχετεύσασα τὴν ἀκολασίαν τῶν τότε Ἰταλικῶν ἠθῶν. Οἱ μισθοφόροι τῶν Ἐνετῶν, ὧν ὁ ἀριθμὸς συνεποσοῦτο εἰς 20.000 περίπου, ἐπωφελούμενοι τὴν ἐπικράτησαν ἐν τῷ τόπῳ πενίαν, πρὸς δὲ καὶ τὴν ἁπλοϊκὴν εὐπιστίαν τῶν Κρησσῶν, ἀπεπλάνησαν μέγαν ἀριθμὸν γυναικῶν, ἀπροστατεύτων, πιεζομένων ὑπὸ τῶν στερήσεων, παρθένων ἀπορφανισμένων, ἐγγάμων, ὧν οἱ σύζυγοι ὑπηρέτουν μακρὰν τῆς πατρίδος, εἰς τὰ Ἐνετικὰ κάτεργα, ἢ εἶχον φονευθῇ ἢ εἶχον πωληθῇ δοῦλοι ὑπὸ πειρατῶν Ἀλγερίνων. Οἱ στρατῶνες τῶν πόλεων εἶχον μεταβληθῇ εἰς χαρέμια. Ἐπειδὴ δὲ οἱ στρατιῶται, ἀφοῦ ἐκορέννυον τὰς ὀρέξεις των, ἀπέπεμπον τὰς ἀθλίας ταύτας γυναῖκας, τὰς ἀπέπεμπον δὲ μετὰ βδελυγμίας καὶ οἱ συγχωρῖται των, ἵνα μὴ μεταδωσωσι τὸ μόλυσμα καὶ εἰς ἄλλας, τὰ δυστυχῆ πλάσματα ἐν τῇ ἀπογνώσει των ἀπήρχοντο εἰς Αἴγυπτον ὅπου ἀπηρνοῦντο πατρίδα καὶ πίστιν ἢ ἔδιδον πέρας εἰς τὰ δεινά των ριπτόμεναι εἰς τὴν θάλασσαν. Ἀλλ' αἱ πλεῖσται παρέμενον εἰς τὰς πόλεις τῆς νήσου, περιφέρουσαι εἰς τὰς ἀγυιὰς τὴν αἰσχύνην καὶ τὴν ἀθλιότητά των. Ἄστεγοι, διανυκτερεύουσαι ἐν καιρῷ χειμῶνος ὑπὸ τὰς στοάς, γεννῶσαι ὑπὸ τοὺς πυλῶνας τῶν ἀρχοντικῶν μεγάρων καὶ ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ νεκροταφείῳ. Ἡ δὲ Ἐνετικὴ κυβέρνησις, διαβλέπουσα ἐν τῇ στρατιωτικῇ ταύτῃ ἀκολασίᾳ κατάστασιν τείνουσαν εἰς τὴν ἐπαύξησιν τοῦ Ἐνετικοῦ τῆς νήσου πληθυσμοῦ καὶ ἑπομένως εἰς τὴν παγίωσιν τῆς κυριαρχίας της ἐπὶ τῆς νήσου, ἀντὶ νὰ τὴν περιστείλῃ, τὴν ἀφῆκεν ἐλευθέραν. Ἀλλ' ἐνῷ τοιαῦτα ἤλπιζεν ὠφελήματα ἐκ τῆς διαφθορᾶς ἐκείνης ἡ Ἐνετικὴ κυβέρνησις, δὲν ἔλαβε καὶ καμμίαν πρόνοιαν πρὸς περίθαλψιν τῶν δυστυχῶν ὄντων, τὰ ὁποῖα ἐγεννῶντο ὑπὸ τῶν ἀποπλανωμένων γυναικῶν. Ὁ Φωσκαρίνης, ὁ ἐπισκεφθεὶς τὴν νῆσον τὸ 1874, ἀναφέρει ὅτι 4.000 τοιούτων νόθων περιεπλανῶντο εἰς τὰ προάστεια, ἐγκαταλελειμμένα παρὰ πάντων ἄστεγα, ψωραλέα, ἡμίγυμνα, διαιτώμενα ὡς ἀδέσποτα ζῶα, τρεφόμενα μὲ κύνας, γαλὰς καὶ ποντικούς, τοὺς ὁποίους ἔτρωγον ἐνίοτε καὶ ὠμούς. Μετὰ δώδεκα ἔτη

Ἰούλιος Γαρζώνης ἀναβιβάζει τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν εἰς 8.000. ὅπερ δεικνύει τὸν βαθμὸν τῆς προόδου τῆς διαφθορᾶς.

Ἐκ παραλλήλου πρὸς τοὺς ἱππότας, τοὺς ὑπαλλήλους καὶ τοὺς στρατιώτας τῆς Ἑνετίας ἐπίεζον τοὺς Κρῆτας καὶ οἱ λατῖνοι κληρικοί, οἵτινες νεμόμενοι καὶ αὐτοὶ τὸ τρίτον τῶν γαιῶν τῆς νήσου, ἀπεγύμνουν καὶ κατέθλιβον παντοιοτρόπως τοὺς καλλιεργητάς. Ἐκτὸς τῶν ποικίλων καὶ πολλῶν δοσιμάτων, ἅτινα ἐτέλουν πρὸς τοὺς ἄρχοντας καὶ τοὺς λατινεπισκόπους οἱ ἀγρόται, ὑπεχρεοῦντο ὑπὸ παλαιοῦ ἐθίμου νὰ κομίζωσιν αὐτοῖς ἑκάστην πρωτομηνιὰν μίαν ὄρνιθα. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐποχήν, τὴν ὁποίαν ἐκιαγραφοῦμεν, οἱ ἀγρόται ἀπαυδήσαντες ἐκ τῶν ἀπαιτήσεων τῶν τιμαριούχων καὶ τῶν λατινεπισκόπων, τὰς ὁποίας καθίστα μᾶλλον ἀνυποφόρους ἡ ἐπικρατοῦσα ἐν τῷ τόπῳ ἔνδεια, ἔπαυσαν ἐκ συμφώνου τὸ μηνιαῖον δόσιμον τῶν ὀρνίθων. Ἡ ἀπόφασις αὕτη τῶν χωρικῶν, θεωρηθεῖσα ὡς ἀνταρτικὴ αὐθάδεια, ἀπέληξεν εἰς μακρὰς ταραχάς, *ἀναλώματα*, ὡς λέγουσιν ἐν Κρήτῃ, καθ' ἃς ἐχύθη ἱκανὸν αἷμα καὶ ὁποῖαι ἀπεκλήθησαν ἀστείως Ὀρνιθοπόλεμος.

Ἀλλὰ καὶ ἐκκλησιαστικοὶ διωγμοὶ δὲν ἔλειψαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους. Ἡ Ἑνετικὴ κυβέρνησις ἠνέχθη πάντοτε τὸ θρήσκευμα τῶν ὑπηκόων, ἐφ' ὅσον δὲν τὸ ἐθεώρει ἐπιζήμιον εἰς τὴν πολιτικήν της. Καὶ διὰ τοῦτο δὲν κατεδίωξε μὲν τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν ἐκ φανατισμοῦ, τὴν ἐπίεσεν ὅμως καὶ τὴν ἐστενοχώρησεν ἐκ πολιτικοῦ ὑπολογισμοῦ. Ἡ ἀρχιεπισκοπὴ καὶ αἱ ἀρχιεπισκοπαὶ ἀφηρέθησαν ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας καὶ ἐδόθησαν εἰς λατίνους. Εἰς δὲ τοὺς Ἕλληνας ὡς ἀνώτατον ἐκκλησιαστικὸν ἀξίωμα ἀφέθη τὸ τοῦ πρωτόπαπα. Ἕνεκα τούτου οἱ θέλοντες ἐκ τῶν Ἑλλήνων νὰ χειροτονηθῶσιν ἱερεῖς ἦσαν ἠναγκασμένοι νὰ μεταβῶσιν εἰς Ζάκυνθον, ὅπου ὑπῆρχεν ὀρθόδοξος ἐπίσκοπος, ἢ εἰς Ἅγιον Ὄρος. Ἀλλ' ὅσῳ ηὔξαναν αἱ πρὸς χειροτονίαν δυσκολίαι, τόσῳ ηὔξανε καὶ ἡ πρὸς τὴν ἱερωσύνην κλίσις τῶν Κρητῶν, τὸ μὲν ἐκ θρησκευτικοῦ ζήλου, τὸ δὲ διότι τὸ ἱερατικὸν σχῆμα ἀπήλλαττεν ἀπὸ τὰς ἀγγαρείας, τὰς στρατιωτικὰς ὑποχρεώσεις, τὴν ὑπηρεσίαν τῶν κατέργων καὶ ἄλλας πολλὰς δυσαρέστους ὑποχρε-

ωσεις. Ἕνεκα τούτου ἐπληθύνθη μεγάλως ὁ ἀριθμὸς τῶν ἱερωμένων. Ἡ δὲ Ἐνετικὴ κυβέρνησις, διαβλέπουσα ἐν τούτῳ κίνδυνον, διότι οἱ ῥασσοφόροι πάντοτε ἦσαν ἐκ τῶν προεξαρχόντων ἐν ταῖς κατὰ τῆς κυριαρχίας αὐτῆς ἀντιδράσεσιν, ἐκτὸς δὲ τούτου ἐνοοῦσα τὸν πρακτικὸν σκοπὸν τῆς τόσης πρὸς τὸν ἱερωσύνην κλίσεως, διέταξε νὰ περιορισθῇ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν ταῖς κώμαις ἱερέων, εἰς τὰς μικροτέρας δὲ καὶ νὰ καταργηθῇ παντελῶς ἡ ἐνορία. Τότε ἐπῆλθεν ἀληθὴς διωγμὸς τῶν ὀρθοδόξων ἱερέων, οἵτινες συλλαμβανόμενοι ἐκείροντο καὶ ἐρρίπτοντο εἰς τὰ κάτεργα, καταδικαζόμενοι εἰς ἰσόβιον κωπηλασίαν ἢ ἐξωρίζοντο. Ἐκ τούτου δὲ νέαι ἀνωμαλίαι ἐπὶ μακρὸν διαρκέσασαι.

Τὰ δεινοπαθήματα ταῦτα ἐξώθουν τοὺς Κρῆτας εἰς τὴν ἀπόγνωσιν. Ὡς νὰ μὴ ἦρκουν δὲ ταῦτα, νέα καὶ δεινότερα προσετέθησαν ὅταν κατὰ τὸ 1570 Σελὶμ ὁ Β'. ἐκήρυξε τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Ἐνετίας καὶ τὰ Τουρκικὰ στρατεύματα ἀπέβησαν εἰς Κύπρον. Ἡ Δημοκρατία εἰς οὐχὶ εὐάρεστον οἰκονομικὴν κατάστασιν εὑρισκομένη, ἀφοῦ ἐξέθηκεν εἰς δημοπρασίαν τοὺς τίτλους τῆς Ἐνετικῆς εὐγενείας, κατέρυγε καὶ εἰς ἀλυπήτους ἀφαιμάξεις τῶν ὑπηκόων της. Πρὸς τοῦτο δὲ ἐστάλησαν εἰς Κρήτην δύο ἀνώτεροι στρατιωτικοί, ὁ μὲν Λαυρέντιος Δαμούλας εἰς Χάνδακα, ὁ δὲ Λουκᾶς Μιχέλης εἰς Χανία. Ἐντολὴν ἔχοντες νὰ ἐξακριβώσωσι πόσους ναύτας καὶ στρατιῶτας ἠδύνατο ἡ Κρήτη νὰ συνεισφέρῃ εἰς τὸν ἀγῶνα καὶ νὰ φροντίσωσι περὶ ἐπιδιορθώσεως καὶ ἐνισχύσεως τῶν φρουρίων Χάνδακος καὶ Χανίων. Ἤδη εἶχεν ὁρισθεῖ ἵνα οἱ ναύσταθμοι Κρήτης καὶ Κερκύρας μόνοι ἐξοπλίσωσι καὶ ἐφοδιάσωσιν ἑκατὸν τεσσαράκοντα γαλέρας ἐκ παντὸς τρόπου. Καὶ ὁ Δαμούλας ἐθέσπισε τὴν ἀναγκαστικὴν στρατολογίαν 9.000 Κρητῶν. Μετ' ὀλίγας ἡμέρας προκήρυξις τοῦ ἑκτάκτου ἀπεσταλμένου ἐπέβαλλεν εἰς τοὺς εὐπόρους τῆς νήσου εἰσφορὰν πρὸς ναυπήγησιν, ἐντὸς ὡρισμένης προθεσμίας, εἴκοσι παραπληρωματικῶν κατέργων. Δι' ἑτέρου δὲ διατάγματος οἱ κατάλογοι τῶν ἀγγαρειῶν παρετείνοντο ἐπ' ἀόριστον, χάριν τῶν ἀναγκῶν τοῦ ναυστάθμου, νέαι δὲ ἀγγαρεῖαι ἐπεβάλλοντο πρὸς ἐπισκευὴν τῶν παλαιῶν ὀχυρωμάτων τοῦ Χάνδακος καὶ ἀνέγερσιν νέων. Ἀλλὰ δὲν

περιωρίσθησαν εἰς αὐτὰ μόνον οἱ ἔκτακτοι ἀπεσταλμένοι καὶ ὁ δοῦξ Κρήτης Ἀλοΰσιος Μοκενίγος. Εἰς τὰ πληρώματα τοῦ Ἐνετικοῦ στόλου εἶχεν ἐνσκήψει στομακάκη, ἡ ὁποία, μετὰ τῶν ἄλλων κακουχιῶν, εἶχε καταστήσει μέγαν ἀριθμὸν ἀνδρῶν ἀνίκανον πρὸς πόλεμον. Πρὸς πλήρωσιν τῶν κενῶν τούτων καὶ τῶν ἐκ τοῦ πολέμου ἔπρεπε νὰ συνεισφέρῃ ἡ Κρήτη καὶ αἱ Ἰόνιοι νῆσοι. Διὰ τοῦτο ὁ ἀριθμὸς τῶν 9.000 ναυτῶν καὶ στρατιωτῶν ἀνεβιβάσθη εἰς 14.000. Μετ' οὐ πολὺ δὲ νέον διάταγμα διέτασσε τὴν ναυπήγησιν τεσσαράκοντα ἔτι γαλερῶν καὶ τὴν στρατολογίαν 1000 ἐρετῶν διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τῶν πλοίων τούτων.

Εἰς ἐπίμετρον δὲ πάντων τούτων, ὁ Δαμούλας κατήργησε τὴν ἐξ 25 φλωρίων ἀμοιβὴν ἥτις μέχρι τοῦδε ἐδίδετο εἰς ἕκαστον ναύτην.

Κατάπληξις καὶ τρόμος κατέλαβε τὸν λαὸν τῆς Κρήτης ἐκ τῶν προκηρύξεων τούτων. Ἴσως θὰ εἶχον τὴν καρτερίαν νὰ ὑποφέρωσι τὰς ἐπιβληθείσας ἀγγαρείας· ἀλλ' ἡ ἰδέα τῆς στρατολογίας, ἡ ἀπομάκρυνσις αὐτῶν ἀπὸ τῆς πενομένης οἰκογενείας, ἡ μετάβασις αὐτῶν εἰς τόπους μεμακρυσμένους ὁπόθεν ὀλίγιστοι τῶν προαποπλευσάντων εἶχον ἐπανέλθει καὶ ταῦτα πάντα διὰ νὰ μάχωνται ὑπὲρ τῶν τυράννων καὶ βασανιστῶν αὐτῶν, ἀνώρθου τὰς τρίχας τῆς κεφαλῆς των. Καὶ προτιμῶντες τὸν ἐκ τῆς πείνης καὶ τῶν κακουχιῶν θάνατον, ἔφευγον ἀγεληδὸν εἰς τὰ ὄρη ζητοῦντες καταφύγιον εἰς τὰ σπήλαια καὶ τὰς χαράδρας καὶ ἀφήνοντες τὰς κώμας ἐρήμους ἀνδρῶν. Οἱ δὲ ἐξελθόντες πρὸς σύλληψιν τῶν φυγάδων στρατιῶται καὶ χωροφύλακες εὗρον πάλιν εὐκαιρίαν νὰ θύσωσι καὶ ἀπωλέσωσι, διαρπάζοντες, πυρπολοῦντες, καὶ διαπράττοντες κλῖμαξ ἀκατονόμαστα. Πρὸς ἀναπλήρωσιν δὲ τῶν ἤδη δραπετευσάντων καὶ μὴ συλληφθέντων, οἱ στρατιῶται καὶ χωροφύλακες διετάχθησαν νὰσυλλαμβάνωσι τὸν πρῶτον τυχόντα, ἔστω καὶ ἐὰν οὗτος εἶχεν ἤδη ἐκπληρώσει τὴν θητείαν αὐτοῦ.

Τὸ τελευταῖον τοῦτο μέτρον ηὔξησε τὸν ἀριθμὸν τῶν φυγάδων. Ἐν μέσῳ δὲ τῆς ἀπογνώσεως ταύτης πολλοὶ τῶν ἀρχοντορωμαίων, οἱ Σκορδύλιδες, οἱ Βλαστοί, οἱ Πάτεροι, οἱ Μουσοῦροι, οἱ Παπαδόπουλοι, οἱ Ζάπαι, οἱ Φωτεινοί, οἱ Ψαρομήλιγγοι καὶ ἄλλοι ἦρχισαν συσκεπτόμενοι περὶ ἐπαναστάσεως. Ἀπέναντι τοῦ κοι-

νοῦ κινδύνου οἱ ἀρχοντορρωμαῖοι ἐλησμόνησαν τὰς ἔριδας, αἵτινες ἐχώριζον τινὰς ἐξ αὐτῶν. Οἱ ἀρχηγοὶ τῶν Ριζῶν, δηλαδὴ τῶν ὀρεινῶν φυλῶν, συνῆλθον εἰς τὸ ἐν Ἀκροτηρίῳ μοναστήριον τοῦ Καθολικοῦ. Καὶ ἐκλέξαντες τετραμελῆ κυβέρνησιν ἐπαναστατικὴν ἔταξαν ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῆς τὸν ἐκ τῆς οἰκογενείας τῶν Σκορδυλῶν, ἐν Κουστογεράκῳ δὲ τοῦ Σελίνου κατοικοῦντα καὶ κοινῆς ἀπολαύοντα ὑπολήψεως διὰ τὸ συνετὸν του γῆρας, Γεώργιον Καντανολέον ἢ Κανδανώλην, μὲ τὸν τίτλον τοῦ Ραϊτούρη (κυβερνήτου). Τὸ κίνημα παρεσκευάσθη μεθ' ἱκανῆς μυστικότητος· καὶ ἐξερράγη αἰφνης κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 1570, ἐξεγερθείσης βαθμηδὸν τῆς νήσου ἀπὸ ἄκρου εἰς ἄκρον. Οἱ φυγάδες, οἵτινες διῆτῶντο εἰς τὰ ὄρη, ὁπλισθέντες ἐπέδραμον εἰς ὡρισμένην ἡμέραν εἰς τὰ πεδινὰ μέρη, φονεύοντες τοὺς ἐν ταῖς ἐπαρχίαις Ἐνετοὺς ὑπαλλήλους καὶ στρατιώτας, διαρπάζοντες καὶ πυρπολοῦντες τὰ Ἐνετικὰ κτήματα. Οἱ ἐπαναστάται συνεκρούσθησαν μετὰ τῶν Ἐνετικῶν στρατευμάτων εἰς διάφορα μέρη τῶν Σφακίων, εἰς Ἀποκώρωνα, ἐν Λασιθίῳ, ἐν Μονοφατσίῳ. Οἱ χωροφύλακες κατεδιώχθησαν καὶ κατεκόπησαν εἰς τὰ περίχωρα τῶν Χανίων καὶ Ρεθύμνης. Οἱ ἐπαναστάται μένοντες κατὰ τῶν Ἐνετῶν, ἰδίως τῶν στρατιωτῶν καὶ τῶν ὑπαλλήλων, ἐξεδικήθησαν ἀπηνῶς κατὰ τῶν συλληφθέντων. Μετὰ πολλῆς δὲ δυσκολίας κατώρθωσε νὰ σώσῃ τινὰς ἐξ αὐτῶν ὁ Καντανολέος, ὡς τὸν Λορέντζον Μολῖνον, ἀδελφὸν τοῦ ἐκ Χανίων εὐπατρίδου Φραγκίσκου Μολίνου, ὃν οἱ ἐκ Λάκκων Δαρμάρου ἀδελφοὶ Νικολουδάκηδες εἶχον κλείσει εἰς ἐρημόπυργόν τινα ἐπὶ τῶν Λευκῶν Ὀρέων. Ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν ἐκυριεύθησαν τὰ φρούρια τῆς Καντάνου, τῆς Κισσάμου, τὸ Φραγκοκάστελλον τῶν Σφακίων, τὸ φρούριον τοῦ Κεράτου καὶ τοῦ Λασιθίου, ἐν οἷς οἱ ἐπαναστάται εὗρον κανόνια τινὰ καὶ ἱκανὴν ποσότητα τουφεκίων καὶ πολεμεφοδίων. Τὴν μεγαλειτέραν ἀντίστασιν ἀντέταξε τὸ φρούριον τοῦ Τεμένους, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ ἐπὶ τέλους παρεδόθη. Οὕτω δὲ κατελύθη πανταχοῦ τῆς νήσου ἡ Ἐνετικὴ ἐξουσία, περιορισθεῖσα εἰς μόνα τὰ τρία μεγάλα φρούρια καὶ εἰς τὸ μικρὸν ἐν Σητείᾳ.

Ὡς εἶδεν αὐτῆς ἡ ἐπαναστατικὴ κυβέρνησις ἐξέλεξε τὸ χωρίον Μεσκλά, διώρησε τοποτηρητὰς καὶ κατωτέρους ὑπαλλήλους εἰς τὰς

ἐπαρχίας καὶ τὰ χωρία, ἐπρονόησε περὶ τῆς τάξεως καὶ εἰσέπραττε μικρούς τινας φόρους πρὸς εὐόδωσιν τῆς ἐπαναστάσεως. Ἓν δὲκ τῶν πρώτων μελημάτων τῆς πενταμελοῦς Κυβερνήσεως ἦτο καὶ ἡ ἀνακήρυξις τοῦ ὀρθοδόξου δόγματος ἐπισήμου θρησκείας τοῦ τόπου, ἐφ' ᾧ καὶ ἐκλήθη ὡς ἔξαρχος ὁ πρώην Τριμυθοῦντος Εὐγένιος· εἰς δὲ τὰ ἔγγραφά της ἡ κυβέρνησις μετεχειρίζετο τὴν δημώδη ἑλληνικὴν γλῶσσαν.

Μετὰ τοῦτο δ' ἐγένετο σκέψις περὶ ἐκπορθήσεως τῶν φρουρίων τῶν Χανίων, τῆς Ρεθύμνου καὶ τοῦ Μεγαλοκάστρου (Χάνδακος). ἤρχισαν δὲ ἀπὸ τὰ Χανία καταστήσαντες πολιορκίαν καὶ καταστρέψαντες τὸ ὑδραγωγεῖον δι' οὗ διωχετεύετο τὸ ὕδωρ εἰς τὴν πόλιν. Ἐκ τούτου ἐπῆλθε μεγάλη στενοχωρία ἐν Χανίοις, ἐπιτεινομένη ὑπὸ τοῦ ἐπικρατοῦντος λοιμοῦ καὶ τῆς σιτοδείας. Ἔξοδοι τινὲς τῆς ὀλιγαριθμου φρουρᾶς τῆς πόλεως ἀπεκρούσθησαν ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν μετὰ μεγάλης ὁρμῆς τῶν Ἐνετῶν. Ἕνεκα τούτου ὁ λαὸς τῆς πολιορκουμένης πόλεως ἐδυσφόρει μεγάλως καὶ ἐγόγγυζε κατὰ τοῦ προβλεπτοῦ Κανάλη, ὡς παρατείνοντος τὴν κατάστασιν ἐκείνην. ἐγένοντο δὲ ὀχλαγωγίαι τινὲς κατά τινα τῶν ὁποίων μία συνοικία τῆς πόλεως ἐπυρπολήθη.

Ἀλλὰ τὸ σχέδιον τοῦ Καντανολέου καὶ τῶν ὑπουργῶν του δὲν περιωρίζετο μόνον εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Κρήτης ἀλλ' ἦτο μεγαλεπιβουλότερον καὶ εὐρύτερον, ἀποβλέπον εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν ὅλου τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Πρὸς τοῦτο δὲ θελήσαντες νὰ ἐπωφεληθῶσι τὸν ἀκμάζοντα τότε πόλεμον μεταξὺ Τούρκων καὶ Ἐνετῶν, ἀπέστειλαν πρὸς τὸν ἐν Μήλῳ σταθμεύοντα τοῦρκον ναύαρχον τὸν Νικόλαον Σπανιάκον, ὁπλαρχηγόν, συγγενῆ τοῦ Καντανολέου, καὶ τὸν Νικόλαον Λουτριώτην, Σφακιανόν, μὲ τὴν ἐντολὴν νὰ παραστήσωσι πρὸς αὐτὸν τὴν Κρητικὴν ἐπανάστασιν ὡς ἐπικουρικὸν κατὰ τῶν Ἐνετῶν ἀντιπερισπασμὸν καὶ ἐπιτύχωσι συνδρομήν τινα, ἄνευ ἄλλου ἀνταλλάγματος, πρὸς πλήρη ἀπελευθέρωσιν τῆς νήσου. Συγχρόνως ἐξέπεμψαν πρὸς μὲν τὸν πατριάρχην, Μακάριόν τινα πρώην ἡγούμενον τοῦ ἐν Ἄθωνι Βατοπεδίου καὶ ὀκτὼ ἑτέρους εἰς Ἤπειρον, Στερεὰν Ἑλλάδα καὶ Πελοπόννησον, ἵνα συνενοηθῶσι μὲ τοὺς ἐκεῖ ἀρματωλούς

πρὸς κοινὴν καὶ σύγχρονον ἐξέγερσιν ἅπαντος τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἡτοιμάζοντο δὲ νὰ στείλωσι καὶ πρὸς τὸν Τσάρον καὶ Μέγαν Δοῦκα Μοσχοβίας τὸν Κεφαλᾶνα Μεταξᾶν ἵνα ζητήσῃ βοήθειαν.

Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ οἱ Ἐνετοί, βλέποντες ὅτι δὲν ἠδύναντο νὰ καταβάλωσι τὴν ἐπανάστασιν διὰ τῶν ὅπλων, ἐμηχανεύθησαν σατανικὸν καὶ ἀπιστεύτου ἀνανδρίας καὶ δολιότητος μέσον. Ὁ πρωτότοκος υἱὸς τοῦ Κανδιανολέου Πέτρος, νέος ἀνδρεῖος καὶ ὡραῖος, ἠγάπα τὴν Σοφίαν Μολίνου, θυγατέρα τοῦ ἐν Χανίοις Ἐνετοῦ ἄρχοντος Φραγκίσκου Μολίνου, εἰς ὃν ἀνῆκε τὸ διωρον περίπου ἀπέχον τῶν Χανίων χωρίον Ἀλικιανοῦ καὶ ἀνταγαπᾶτο, φαίνεται, ὑπ' αὐτῆς. Τὸ αἴσθημα τοῦτο ἔγνωσαν νὰ ἐκμεταλλευθῶσιν οἱ Ἐνετοί, εὑρόντες ὄργανον πρόθυμον εἰς τὸν ἄτιμον δόλον αὐτῶν τὸν πατέρα τῆς κόρης. Οὗτος κατὰ τὰς ἀρχὰς Ὀκτωβρίου ἔγραψε πρὸς τὸν Καντανολέον ὅτι ἐπεθύμει οὐ μόνον νὰ ἑνωθῶσι διὰ τοῦ γάμου ἡ κόρη του καὶ ὁ Πέτρος Καντανολέος, ἀλλὰ καὶ νὰ συμμερισθῇ ὁ ἴδιος τὸν κατὰ τῆς τυραννίας ἀγῶνα τῆς Κρήτης, ὡς οἱ Ἐνετόκρητες τοῦ 1362. διαβεβαιῶν ὅτι καὶ ἄλλους ἐκ τῶν ὁραγκαρχόντων θὰ παρέσυρεν.

Ὁ Καντανολέος ἦτο συνετὸς καὶ μεγαλεπίβουλος ἀνήρ, ἀλλὰ δὲν ἦτο ἐντελῶς ἀπηλλαγμένος τῆς εὐπιστίας, ἥτις πολλάκις καὶ εἰς πάσας τὰς ἐποχὰς ἀπέβη εἰς τοὺς Κρῆτας ὀλεθρία. Ἀλλὰ συνέτρεξαν τόσα περιστατικὰ πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς ἀπάτης, ὥστε ἡ εὐπιστία τοῦ Καντανολέου δικαιολογεῖται, ἂν οὐχὶ ἐντελῶς, τοὐλάχιστον κατὰ μέγα μέρος.

Ὁ Μολῖνος ἐξελθὼν ἐκ Χανίων εἰς Ἀλικιανοῦ συνεννοήθη μετὰ τοῦ Καντανολέου. Τὸν διεβεβαίωσε δ' ἐκ νέου ὅτι ἦτο ἕτοιμος νὰ μετάσχῃ εἰς τὴν ἐπανάστασιν καὶ ὅτι οὐδεμίαν εἶχεν ἀντίρρησιν ἂν ὁ Καντανολέος ἐπεθύμει νὰ γείνῃ γαμβρός ἡ θυγατήρ του. Συγχρόνως ὁ Καντανολέος, ἔλαβε, φαίνεται, ἐπιστολὰς παρὰ διαφόρων ὁραγκαρχόντων ἐκ Χανίων καὶ Ρεθύμνου, μεμυημένων εἰς τὴν τεκτανομένην προδοσίαν, οἱ ὁποῖοι ἐπεβεβαίουν τὰς ὑποσχέσεις τοῦ Μολίνου περὶ συμμετοχῆς καὶ αὐτῶν εἰς τὴν ἐπανάστασιν δι' αἰρνηδίου πραξικοπήματος ἐν Χανίοις καὶ Ρεθύμνῳ. Ὁ Καντανολέος ἐδέχθη τὰς προτάσεις τοῦ Μολίνου, ὑποσχεθεὶς μάλιστα κατὰ τι-

νας Ἐνετοὺς χρονογράφους, νὰ παραιτηθῇ τῆς ἀρχῆς, μετὰ τὸν γάμον, ὑπὲρ τοῦ υἱοῦ του Πέτρου.

Δῶρα ἀντηλλάγησαν, τὴν δὲ 13 Ὀκτωβρίου ἐτελέσθη ἐν Ἀλικιανοῦ ὁ ἀραβὼν καὶ ὁ Πέτρος Καντανολέος, θέσας τὸν ἀραβῶνα εἰς τὸν δάκτυλον τῆς μνηστῆς του, ἠσπάσθη αὐτήν. Ἔπειτα ὡρίσθη νὰ τελεσθῇ ὁ γάμος μετὰ ἕνα μῆνα, τὴν 14 Νοεμβρίου. (1) Συνεφωνήθη δὲ ἕνα ὁ μὲν Μολῖνος καλέσῃ τρεῖς ἢ τέσσαρας εὐγενεῖς, ὁ δὲ Καντανολέος μεταβῇ εἰς Ἀλικιανοῦ συνοδευόμενος ὑπὸ 500 ἐνόπλων.

Μετὰ τινας ἡμέρας οἱ ἐπαναστάται τῆς Ρεθύμνης, ἐν συνεννοήσει μετὰ τῶν ἐν τῇ πόλει ἀρχοντορρωμαίων, ἐκυρίευσαν τὸ φρούριον τοῦ Ρεθύμνου.

Τὴν ὁρισθεῖσαν ἡμέραν τοῦ γάμου ὁ Καντανολέος μετέβη μετὰ τοῦ υἱοῦ του καὶ πολυαρίθμου συνοδείας ἐνόπλων, ἐν οἷς καὶ οἱ ἀρχηγοὶ τῶν Ριζῶν καὶ τῶν Σφακίων, καὶ πολλαὶ γυναῖκες ἐκ Κουστογεράκου καὶ Μεσκλῶν. Ὁ Μολῖνος εἶχε κάμει μεγαλοπρεπεῖς ἑτοιμασίας καὶ οἱ περὶ τὸν Καντανολέον κατενθουσιάσθησαν.

Ἐν τούτοις οἱ Ἐνετοὶ εἶχον συναθροίσει ἐν σπουδῇ εἰς Χανία στρατὸν συμποσούμενον εἰς τρισχιλίους περίπου ἄνδρας, ἐξ ὧν 250 ἱππεῖς ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ γενικοῦ ἐπιθεωρητοῦ καὶ τοῦ Βασιλείου Γαβουτίου δὲ Κολλάλτου. Εἶχον δὲ τὸ ἑξῆς σχέδιον. Μετὰ τὸν γάμον, ὁ Φραγκίσκος Μολῖνος θὰ παρέθετε πλουσίας τραπέζας καὶ ἄφθονον οἶνον· ὅταν δὲ θὰ κατελαμβάνοντο ὑπὸ τῆς μέθης καὶ τοῦ ὕπνου οἱ ἐπαναστάται, θὰ ἐδίδετο ἐκ τῶν παρὰ τὴν κώμην ὑψωμάτων σύνθημα διὰ πυρσοῦ (ροκέτας) καὶ ὁ στρατὸς θὰ διηυθύνετο πρὸς τὸ χωρίον τοῦ Μολίνου.

Τῷόντι μετὰ τὴν τέλεσιν τοῦ γάμου, οἱ Κρῆτες παρεδόθησαν εἰς εὐωχίαν, χοροὺς καὶ ἄσματα. Ἐνταῦθα δὲ κυρίως κεῖται τὸ σφάλμα τοῦ Καντανολέοντος, ὅστις λησμονῶν ὅτι τὰ Χανία ἀπεῖχον δίωρον μόλις, καὶ ὅτι ἦτο ἐνδεχομένη αἰφνιδία ἐπίθεσις τοῦ ἐχθροῦ, ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς μετ' αὐτοῦ ὁπλίτας νὰ παραδοθῶσιν εἰς πότον. Ἀλλ' ἡ χαρὰ καὶ ὁ ἐνθουσιασμὸς εἶχον ἐξαλείψει πᾶν ἴχνος δυσπι-

(1) Κατ' ἄλλους μετὰ μίαν ἑβδομάδα.

στίας, αἱ δ' ἐπανειλημμέναι νίκαι εἶχον ἐμπνεύσει εἰς τοὺς Κρῆτας τοιαύτην πρὸς τὸν ἐχθρὸν περιφρόνησιν, ὥστε νὰ μὴ τὸν λογαριάζωσιν ἐν ταῖς στιγμαῖς μάλιστα ἐκείναις τοῦ ἐνθουσιασμοῦ καὶ τῆς ἀγαλιάσεως. Οἱ Ἐνετοὶ χρονογράφοι διατείνονται ὅτι οἱ ἐπαναστάται, παρακινούμενοι καὶ ὑπὸ τῶν προσκεκλημένων τοῦ Μολίνου Φράγκων, οἱ ὁποῖοι ὑπεκρίνοντο τοὺς μεθυσμένους, ἔπιον κατὰ κόρον καὶ καταληφθέντες ὑπὸ μέθης ἀπεκοιμήθησαν τῇδε κἀκεῖσε. Ὁ Ζαμπέλιος ὅμως εἰκάζει, — καὶ ἡ εἰκασία αὐτοῦ συμφωνεῖ πρὸς τὴν λογικὴν καὶ ἐπικυροῦται ὑπὸ τῶν ἀποτελεσμάτων.—ὅτι ὁ προδότης Μολῖνος ἐνέχυσεν εἰς τοὺς οἴνους του ναρκωτικόν.

Περὶ τὴν ἑσπέραν τῶν τε ἐπαναστάται, ἐκτὸς ὀλίγων, κατέκειντο ὡς νεκροί. Τότε ἐρρίφθη ὁ συμπεφωνημένος πύραυλος καὶ ὁ στρατὸς ἐξεκίνησε κομίζων ἀλύσεις καὶ σχοινία. Μετὰ τῶν Ἐνετῶν συνεξεστράτευον καὶ τινες ἀρχοντορρωμαῖοι τῶν Χανίων καὶ τῆς Ρεθύμνου, ὄντα χαμερπῆ περισαίνοντα τοὺς Ἐνετούς, ἐν οἷς καὶ ὁ Ματθαῖος Καλλέργης ἄγων χωρικούς τινας ἐξ Ἀκρωτηρίου, ἐκ Μουρνιῶν καὶ Κισσάμου, στρατολογηθέντες διὰ τῆς βίας μᾶλλον. Οἱ Ἐνετοί, φθάσαντες εἰς Ἀλικιανοῦ, κατέλαβον τοὺς πέριξ κήπους καὶ ἤρχισαν νὰ δεσμεύωσι χειροπόδαρα τοὺς κοιμωμένους, *χωρὶς νὰ τοὺς ἐξυπνήσωσι*, ἐνῷ ἐκκωφωτικὸς θόρυβος αὐλῶν, κατὰ προδιαγεγραμμένον σχέδιον, ἐμπόδιζε τοὺς ἐντὸς τοῦ πύργου νὰ κούσωσι τὰ ἔξωθι γινόμενα. Ἐπὶ τέλους ὁ Καντανολέας ἐννοήσας τὴν ἐπιβουλήν, συνέλεξεν ὅσους ἠδυνήθη περὶ ἑαυτὸν καὶ ἀντέστη, ἐπὶ ὥρας μαχόμενος ἐν ἀπογνώσει. Ἀλλὰ τὸ ἐνετικὸν πυροβολικὸν κατέρριψε τὸν περίβολον τοῦ πύργου καὶ ὁ στρατὸς εἰσώρμησε διὰ τῶν ἀνοιχθέντων ρηγμάτων. Ἐν τῇ ἰσχάτῃ δ' ἐκείνῃ συμπλοκῇ, ἐτέθη πῦρ εἰς τὴν πυρίτιδα καὶ ὁ πύργος ἀνετινάχθη (1), πολλῶν φονευθέντων ἐκατέρωθεν, ἐν οἷς καὶ ἡ θυγάτηρ τοῦ Μολίνου· ἄλλοι δ' ἐκ τῶν ἐπαναστατῶν ἐζωγρήθησαν, ἐν οἷς ὁ Καντανολέος καὶ οἱ δύο του υἱοί.

(1) Ἔμορφα τινὰ ἐρείπια τοῦ πύργου τοῦ Μολίνου σώζονται ἀκόμη ἐν Ἀλικιανοῦ μὲ τὸ ὄνομα «Ἀρχοντικά». Ὁ δὲ λαὸς τῶν περιχώρων διετήρησε τὴν μνήμην τοῦ φρικτοῦ δράματος καὶ ἡ λαϊκὴ παράδοσις συμπληροῖ τὰ κενὰ τῆς ἱστορίας.

Ἡ ἐκδίκησις τῶν Ἐνετῶν ὑπῆρξεν ὅσον οὐδέποτε ἀπάνθρωπος. Τὴν ἐπιοῦσαν συμβούλιον συγκροτηθὲν ὑπὸ τῶν ἀρχηγῶν τοῦ στρατοῦ, ἀπήγγειλε κατὰ τοῦ Καντανολαίου κατηγορίαν ἐσχάτης προδοσίας, ὡς ἐπιχειρήσαντος νἀποσπάσῃ τὴν νῆσον ἀπὸ τοὺς Ἐνετοὺς διὰ νὰ παραδώσῃ αὐτὴν εἰς τὸν Σουλτάνον, καὶ κατεδίκασεν αὐτὸν καὶ τοὺς συνενόχους του εἰς θάνατον. Μετ' ὀλίγον δὲ ὁ Καντανολέος, ὁ Πέτρος καὶ ἕτερος νεώτερος αὐτοῦ ἀδελφὸς ἀπηγχονίσθησαν ἐπὶ τόπου. Ἐκ τῆς οἰκογενείας τῶν Μουσούρων ἐτουφεκίσθησαν τρεῖς, οἱ δὲ ἄλλοι ἀπηγχονίσθησαν. Ἐκ τῆς οἰκογενείας τῶν Κοντῶν παρευρίσκοντο δεκαέξ, ἐξ ὧν ὁκτὼ ἀπηγχονίσθησαν, οἱ δὲ λοιποὶ ἐστάλησαν δέσμιοι εἰς τὰς φυλακὰς Χανίων. Οἱ δὲ λοιποὶ τῶν αἰχμαλώτων διηρέθησαν εἰς τέσσαρα τμήματα, ἐξ εἰκοσιτεσσάρων ἀνδρῶν. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον τμῆμα ἀπηγχονίσθη πρὸ τῆς πόλεως τῶν Χανίων, τὸ δὲ δεύτερον τμῆμα, ὅπερ ἀπετελεῖτο ἐκ Καντανολέων, ἐν οἷς καὶ παιδία ἄνηβα, ἀπηγχονίσθη πέριξ τῆς κώμης Κουστογεράκου, ἡ ὁποία ἐλεηλατήθη καὶ κατεκάη· τὸ τρίτον παρὰ τὸ φρούριον τοῦ Ἀποκωρώνου, ἐν τῇ λεωφόρῳ τῇ ἀγούσῃ ἀπὸ Χανίων εἰς Χάνδακα· οἱ δὲ ἀποτελοῦντες τὸ τέταρτον τμῆμα ἐκρεμάσθησαν ἄνωθι τῶν Μεσκλῶν, μεταξὺ Λάκκων καὶ Θερίσου. Ὁ ἀριθμὸς τῶν τουφεκισθέντων καὶ στραγγαλισθέντων ἀνῆλθεν εἰς διακοσίους. Ἀλλὰ δὲν περιωρίσθησαν εἰς αὐτὰ καὶ μόνον οἱ Ἐνετοί. Διαδραμόντες τὰς ἐπαρχίας ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ὠμοτάτου Μαρίνου δὲ Καναλῆ, οἱ μισθοφόροι τῆς Ἐνετίας Κορσικανοί, Δαλμάται καὶ Ἰταλοὶ διέσπειραν πανταχοῦ τὸν ὄλεθρον καὶ τὴν σφαγήν, μὴ φεισάμενοι γυναικῶν καὶ παίδων, σχίζοντες τὰς γαστέρας τῶν ἐγκύων καὶ ἐκρίπτοντες τὰ ἔμβρυα. Ἰδοὺ πρὸς πίστωσιν μία περικοπὴ ἐκ τῆς ἐκθέσεως αὐτοῦ τοῦ Μαρίνου Καβάλη πρὸς τὴν Σύγκλητον: «Πρὸς μεγαλείτερον ἐκφοβισμόν, εὑρέθησαν τέσσαρες ἔγκυοι γυναῖκες, σύζυγοι ἀρχηγῶν καὶ ἀνοιχθεισῶν διὰ μαχαιρῶν τῶν γαστέρων αὐτῶν, ἐξήχθησαν τὰ ἔμβρυα. Ἡ πρᾶξις δὲ αὕτη ἀληθῶς ἐνεποίησε μέγαν τρόμον εἰς ὅλον τὸ διαμέρισμα» (1).

1) «Per magior spavento fece ritrovar quatro donne grauide, moglie de' Capurioni, le quale con cortellazzi fece aprire in loro

Τοσοῦτος τρόμος ἀληθῶς καὶ ἀπόγνωσις κατέλαβε τοὺς χωρικούς. ὥστε τὰ χωρία ἠρημώθησαν. οἱ κάτοικοι κατέφυγον εἰς τὰ ἀκρότατα τῶν ὀρέων, ὡς θηρία πανταχόθεν διωκόμενα. καὶ ἐπῆλθε φοβερὰ ἀναρχία καὶ λῃστεία. οἱ δὲ Ἐνετοὶ τιμαριοῦχοι δὲν ἐτόλμων νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὰ ἐν τῇ ἐξοχῇ κτήματά των. Καὶ ἐδέησε νὰποσύρῃ ἡ Ἐνετικὴ κυβέρνησις τὰ στρατεύματά της ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν, ἐπὶ μῆνας. Ἵνα ἀναθαρρήσωσιν οἱ χωρικοὶ καὶ ἀποκατασταθῇ ἡ τάξις. Ἐν τῷ μεταξὺ εἶχε παραδοθεῖ τὸ φρούριον τοῦ Ρεθύμνου διὰ συνθήκης πρὸς τὸν Ματθαῖον Καλλέργην. καὶ βαθμηδὸν ἐπανῆλθεν εἰρήνευσίς τις, ἂν ἠδύνατο νὰ ὑπάρξῃ εἰρήνη μεταξὺ τοιούτων κυρίων καὶ ὑπηκόων τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα παθόντων.

---

ventre, e cavatoli fuori i bambini. Questo atto veramente fece grandissimo terore à tuto in contado.·

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ΄.

Ἐπανάστασις Σφακιανῶν.—Βλέψεις τῶν Τούρκων ἐπὶ τὴν Κρήτην.—Ἐκστρατεία κατὰ τῆς Κρήτης.—Τὰ Θοδωροῦ.—Πολιορκία καὶ παράδοσις Χανίων.—Πανώλης.—Πολιορκία Σούδας.—Πολιορκία τοῦ Ραθύμνου.—Ἅλωσις τῆς πόλεως ἐξ ἐφόδου.—Παράδοσις Φορτέτσας.—Οἱ Τοῦρκοι ἀποκρούονται ἐκ τῶν προθύρων τοῦ Χάνδακος.—Συμπλοκαὶ ἐν Μυλοποτάμῳ.—Ὁ Γιλδάσης.—Μάχη ἐν Μονιφατσίῳ.—Κατάληψις Ἱεραπέτρου.—Οἱ πρῶτοι ἐξισλαμισμοί.—Ὁ Ἡγούμενος Ἀγχαράθου.—Ἀγῶνες κατὰ θάλασσαν.—Ἔναρξις τῆς πολιορκίας τοῦ Χάνδακος.—Αἱ πρῶται ἔφοδοι καὶ ἔξοδοι.—Γυναῖκες μαχόμεναι.—Διακοπὴ τῆς πολιορκίας.—Λύσις τῆς πολιορκίας τῆς Σούδας.—Ἧττα Ἐνετῶν καὶ Ἑλλήνων ἐν Ἱεραπέτρῳ.—Ἐγκατάλειψις τοῦ φρουρίου τῆς Σητείας.—Οἱ Σφακιανοὶ κατὰ τῶν Τούρκων. Τοῦρκοι εἰς Σφακίᾳ.—Ἐπανάληψις τῆς πολιορκίας τοῦ Χάνδακος.—Ναυμαχίαι.—Θανάτωσις τοῦ στρατάρχου Χουσεΐν.—Οἱ Ἕλληνες κατὰ τὴν πολιορκίαν.—Γάλλοι ἐπίκουροι.—Ἐπανάστασις Ἀποκωρωνιωτῶν.—Ἀτυχὴς ἀπόπειρα κατὰ τῶν Χανίων.—Ὁλοκαύτωσις ἐπαναστατῶν.—Οἱ Γάλλοι ἐν Χάνδακι.—Πρότασις διανομῆς τῆς νήσου.—Ὁ μαρκήσιος δὲ Βίλλα.—Ὁ μέγας Βεζύρης ἐν Κρήτῃ.—Γιγαντομαχία —Ὁ ἱερομόναχος Εὐγενικός.—Γάλλοι ἐπίκουροι.—Ἀπελπισία — Συνθηκολόγησις.— Ἀναχώρησις τῶν κατοίκων Χάνδακος.

Μετὰ τὰ δεινοπαθήματα τοῦ 1570 καὶ τὰς προηγουμένας συμφορὰς, ἄλλαι οὐχ ἧττον δειναὶ ἐπηκολούθησαν κατὰ τὰ τέλη τῆς δεκάτης ἕκτης ἑκατονταετηρίδος. Ἀλλὰ καὶ τοι ἀλλεπαλλήλοι ἐπιδημίαι τῆς πανώλους (1590 καὶ 1596) ἠρήμουν τὴν νῆσον, καὶ τοι οἱ σεισμοὶ καὶ αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν Τούρκων ἐπέτεινον τὴν κακοδαιμονίαν τῶν κατοίκων, ἡ Ἐνετικὴ διοίκησις δὲν ἐβελτιώθη, αἱ δὲ Φραγκάρχοντες ἐξηκολούθουν πιέζοντες μετὰ τῆς αὐτῆς σκληρότητος καὶ ἀπανθρωπίας τοὺς χωρικούς. Ἕνεκα τούτων τὸ 1602 ἐσχηματίσθη ἐν Καινουρίῳ καὶ Πυργιωτίσσῃ λησταναρτικὸν κέν-

τρον. τὸ ὁποῖον οἱ Ἐνετοὶ μετὰ δυσκολίας καὶ μετὰ πολλὰς σφαγὰς καὶ ἀπαγχονισμοὺς κατωρθωσαν νὰ ἐξοντώσωσι.

Τὸ δὲ 1608 οἱ Σφακιανοὶ ἐπαναστατήσαντες ἀντέστησαν ἐπὶ μακρὸν εἰς τὰς Ἐνετικὰς ἐκστρατείας, ἕως οὗ οἱ στρατηγοὶ τῆς Δημοκρατίας ἠναγκάσθησαν νὰ συνθηκολογήσωσι μετ' αὐτῶν. Οἱ Σφακιανοί, κατοικοῦντες χωραν τραχεῖαν καὶ φύσει ὀχυρὰν, οὐδέποτε σχεδὸν ὑπετάγησαν ἐντελῶς εἰς τοὺς Ἐνετούς (1). Κατὰ τοὺς πρώτους μακροὺς καὶ πείσμονας ἀγῶνας τῶν Κρητῶν κατὰ τῶν Ἐνετῶν, τὰ Σφακιὰ καὶ τὸ Λασίθι ἦσαν αἱ ἀκροπόλεις τῆς Κρητικῆς ἐλευθερίας. Μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1365 οἱ Σφακιανοὶ ἠναγκάσθησαν νἀναγνωρίσωσι τὴν κυριαρχίαν τῶν Ἐνετῶν, ἥτις ἐγκαθιδρύθη εἰς τὴν χώραν αὐτῶν διὰ τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ φρουρίου τοῦ Φραγκοκαστέλλου. ἀλλ' ὀλίγον κατ' ὀλίγον οἱ δυσήνιοι ὀρεινοὶ ἐξέφευγον ἐκ τοῦ Ἐνετικοῦ ζυγοῦ, οἱ δὲ Ἐνετοί, μὴ δίδοντες μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν κατοχὴν χώρας οὕτως ἀγόνου, κατοχὴν ἀπαιτοῦσαν ἄλλως μεγάλας θυσίας αἵματος καὶ χρήματος, ἠρκέσθησαν ἐπὶ τέλους εἰς ψιλὴν ἐπικυριαρχίαν. Καὶ κατὰ τὸν ΙΖ'. αἰῶνα βλέπομεν τοὺς Ἐνετοὺς διακειμένους φιλίως πρὸς τοὺς Σφακιανούς, τούτους δ' ὑπηρετοῦντας εἰς τὸν στρατὸν καὶ προθύμους νὰ συμμαχήσωσι κατὰ ἐνδεχομένης τῶν Τούρκων ἐπιθέσεως.

Ἀπὸ πολλοῦ τωόντι χρόνου, οἱ Τοῦρκοι ἐπωρθαλμίων τὴν Κρήτην καὶ πολλάκις τὰ στρατεύματα αὐτῶν ἀποβάντα εἰς τὴν νῆσον ἐπήνεγκον μεγάλας φθοράς. Πρὸ ὀλίγων ἀκόμη ἐτῶν ὁ Τουρκικὸς στόλος καταπλεύσας εἰς Σούδαν ἀπεβίβασε πολυάριθμον στρατὸν ὁ ὁποῖος ἐλεηλάτησε τὰ πέριξ τῶν Χανίων καὶ τοῦ Ρε-

---

(1) Τὰ Σφακιὰ ἀπὸ τῶν Βυζαντινῶν χρόνων ἦσαν τιμάριον τῶν Σκορδυλῶν, ὡς εἰς μέγας κλάδος κατῴκει ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ. Βραδύτερον δὲ οἱ Σκορδύλαι οὗτοι μετωνομάσθησαν Πάτεροι. Τούτου δ' ἕνεκα καὶ ὅλοι οἱ Σφακιανοὶ ἐπωνομάζοντο ὑπὸ τῶν περιοίκων Πάτεροι, ὡς ἀκόμη καὶ νῦν οἱ Λακκιῶται ὀνομάζονται Μουσοῦροι. Ὁ Δάπιρ, ἀναφέρων τὴν προσωνυμίαν ταύτην, ἐξηγεῖ ὅτι οἱ ἄλλοι Κρῆτες τοὺς ὠνόμαζον π α τ έ ρ α ς. Τὴν ἐξήγησιν δὲ ταύτην παρέλαβε καὶ ὁ Γρ. Παπαδοπετράκης ἐν τῇ «Ἱστορίᾳ τῶν Σφακίων» καὶ ἐ'άσισεν ἐπ' αὐτῆς διαφόρους σκέψεις.

Ἡ Σγουρομάλλινη σύζυγος Δασκαλογιάννη

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

θύμνου καὶ ἐπυρπόλησε καὶ αὐτὸ τὸ Ρέθυμνον. Τώρα δὲ ὅτε, διὰ τῆς κατακτήσεως τῆς Κύπρου, μόνη ἡ Κρήτη ὑπελείπετο διὰ νὰ ὑπαχθῇ ὅλον τὸ βυζαντινὸν κράτος εἰς τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν, ὁ κίνδυνος καθίστατο βεβαιότερος, διὸ οἱ Ἐνετοὶ ἀπήρτισαν στόλον πρὸς προφύλαξιν τῆς Κρήτης, ἀνετείχισαν τὸν Χάνδακα, ὠχύρωσαν τὴν Σούδαν, τὴν Γραμβοῦσαν καὶ τὴν Σπίνα-Λόγγαν, διένειμον δὲ καὶ ὅπλα εἰς τοὺς Κρῆτας ὅσους ἐθεώρουν πιστούς. Εἶνε ἄγνωστον ποίους τῶν Κρητῶν ἐθεώρουν πιστούς· τὸ βέβαιον εἶνε ὅτι οἱ Ἐνετοί, ἰδίως μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Καντανελέου, ὑπώπτευον τοὺς Κρῆτας ὡς προτιμῶντας τὸν τουρκικὸν ζυγὸν ἀπὸ τὴν ἐνετικὴν τυραννίαν. Κατὰ τὰς προηγουμένας ἐπαναστάσεις, εἶχον ἀποδώσει εἰς διαφόρους ἀρχηγούς, καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Λέοντα Καλλέργην, πράθεσιν παραδόσεως τῆς Κρήτης εἰς τοὺς Τούρκους· ἀλλὰ τὸ ἔπραξαν πρὸς πολιτικὸν σκοπὸν μᾶλλον, χωρὶς νὰ τὸ πιστεύωσι, διὰ νὰ δυσφημήσωσι πρὸς τοὺς Κρῆτας τοὺς ἀρχηγοὺς αὐτῶν, Ἀλλὰ μετὰ τὰς συνεννοήσεις τοῦ Καντανολέου μετὰ τοῦ Τούρκου ναυάρχου, ἤρχισαν νὰ πιστεύωσιν ὡς πιθανὴν τὴν πρόσκλησιν τῶν τούρκων ὑπὸ τῶν Κρητῶν. Ἐπὶ τέλους δὲ καὶ ρητῶς ἀπέδωκαν εἰς τοὺς Κρῆτας, ὅτι δι' ἀναφορᾶς των πρὸς τὸν εἰς Σούδαν καταπλεύσαντα στόλαρχον ἐκάλεσαν τοὺς τούρκους νὰ καταλάβωσι τὴν νῆσον. Ἀλλ' εἶναι ἀληθὲς τοῦτο ; Ἐκτὸς τοῦ ὅτι οὐδεμία αὐθεντικὴ τοῦ πράγματος βεβαίωσις ὑπάρχει, αὐτὰ τὰ πράγματα τὸ διαψεύδουσι, διότι οἱ Κρῆτες ἐπολέμησαν κατὰ τῶν Τούρκων, μεγάλως συντελέσαντες εἰς τὴν μακροχρόνιον παράτασιν τῆς Ἐνετικῆς ἀντιστάσεως. Βεβαίως ἦλθον στιγμαί, καθ' ἃς οἱ Κρῆτες ἀπαυδῶντες ἐκ τῶν πιέσεων καὶ τῶν ὠμοτήτων τῶν Ἐνετῶν, ἀνεφώνουν ὡς ὁ Μέγας Δοὺξ Νοταρᾶς : Κρειττότερον νὰ ἴδωμεν ἐν τῇ πατρίδι ἡμῶν φακιόλιον τουρκικόν, παρὰ νὰ ἐξακολουθήσῃ ἡ φραγκικὴ δουλεία ! Ἀλλὰ τὰ δεινοπαθήματα τῶν ὑπὸ τὸν τουρκικὸν ζυγὸν ὁμοεθνῶν αὐτῶν, κατέστελλον ἀμέσως τὴν παραφοράν καὶ τὴν ἀγανάκτησιν αὐτῶν. Ἔπασχον οἱ Κρῆτες ὑπὸ τὸν Ἐνετικὸν ζυγὸν ἀνάλογα ἴσως πρὸς τὰ παθήματα τῶν ὑπὸ τοὺς Τούρκους Ἑλλήνων, ἀλλ' οἱ Ἐνετοὶ τοὐλάχιστον δὲν κατεδίωκον τοὺς ὀρθοδόξους ἐκ μισαλλοδοξίας, δὲν τοὺς ἠνάγκαζον νὰ ἐξορκίσωσι, δὲν

ἐμπόδιζον τὴν σύστασιν σχολείων. Ἐκτὸς δὲ τούτου, μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ μόνον τὸ ὄνομα τῶν ἀπίστων ἐνέπνεεν ἀκατανίκητον φρίκην εἰς τοὺς Ἕλληνας ὀρθοδόξους.

Ἀλλ' ὡς εἴπομεν, ἡ Τουρκία πρὸ πολλοῦ ἐπωρθαλμία τὴν Κρήτην. Ὅταν δὲ θὰ ἐθεώρει τὴν εὐκαιρίαν κατάλληλον διὰ νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν κατάκτησιν αὐτῆς, δὲν θὰ ἐζήτει τὴν συγκατάθεσιν τῶν Κρητῶν, ὡς δὲν εἶχε ζητήσει τὴν συγκατάθεσιν τῶν Εὐβοέων καὶ τῶν Κυπρίων, οὔτε αἱ δι' ἀναφορῶν ὑποδείξεις τῶν Κρητῶν ἠδύναντο νὰ κανονίσωσι τὰς βλέψεις καὶ τὴν πολιτικὴν αὐτῆς. Ἤλπιζον ὅμως οἱ Τοῦρκοι, ὅτι οἱ Κρῆτες ἕνεκα τοῦ μίσους αὐτῶν κατὰ τῶν Ἐνετῶν θὰ τοὺς ὑπεδέχοντο εὐμενῶς.

Ὁ Κρητικὸς πόλεμος ἤρξατο ἀκήρυκτος. Κατὰ τὸ 1644 αἱ γαλέραι τῆς Μελίτης συνέλαβον πλοῖον, τὸ ὁποῖον ὁ Σουλτάνος Ἰβραὴμ ἔπεμπεν εἰς Μέκκαν μετὰ πολλῶν δώρων, καὶ διάφορα τουρκικὰ πλοῖα μεταβαίνοντα εἰς Κάϊρον. Τὸ ἄγγελμα τοῦτο ἐξώργισε τὸν Σουλτάνον τοσοῦτον μᾶλλον καθ' ὅσον εἰς τὸ συλληφθὲν πλοῖον ἐπέβαινε μία σουλτάνα μετὰ τοῦ υἱοῦ της, ὃν εἶχεν ἀποκτήσει ἐκ τοῦ Ἰβραήμ, τοὺς ὁποίους οἱ ἱππόται μετήνεγκον εἰς Μελίτην, ὅπου ἡ μὲν μήτηρ ἀπεβίωσεν ἐκ θλίψεως, ὁ δὲ βασιλόπαις εἰσήχθη εἰς μονήν τινα δομινικανῶν καὶ ἐκάρη μοναχός. Ὁ Ἰβραὴμ κατ' ἀρχὰς ἐσκέφθη νὰ πέμψῃ στόλον κατὰ τῆς Μελίτης, ἀλλ' ὁ βεζύρης ἐπωφεληθεὶς τὴν ὀργήν του, τὸν συνεβούλευσε νὰ κατακτήσῃ τὴν πλουσίαν καὶ πολυάνθρωπον Κρήτην, ἡ ὁποία ἦτο ἀπαραίτητον συμπλήρωμα τῶν ἐν τῇ Μεσογείῳ τουρκικῶν κτήσεων, ἀντὶ νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν ἅλωσιν ἑνὸς ἀγόνου βράχου, καθ' οὗ τὰ τουρκικὰ ὅπλα εἶχον ἀποτύχει πρὸ ἑνὸς περίπου αἰῶνος. Ὁ Σουλτάνος ἀπεδέχθη τὴν συμβουλήν. Καὶ ἐν τῷ ναυστάθμῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἤρχισαν μεγάλαι καὶ πυρετώδεις ἑτοιμασίαι πρὸς καταρτισμὸν μεγάλου στόλου. Ὁ βάϊλος τῆς Ἐνετίας ἐζήτησεν ἐξηγήσεις, ἀλλ' ὁ βεζύρης τὸν διεβεβαίωσεν ἐπισήμως ὅτι ἡ ἐκστρατεία ἡτοιμάζετο κατὰ τῆς Μελίτης.

Ἐν τούτοις ἡ Ἐνετικὴ κυβέρνησις μὴ δώσασα πλήρη πίστιν εἰς τὰς τουρκικὰς διαβεβαιώσεις, ὡπλισεν 23 γαλέρας ἐν Κρήτῃ καὶ συνήθροισεν εἰς τὰ παράλια φρούρια τὰ ἐν τῇ νήσῳ στρατεύματα.

Ἀλλ' ἐπίσημον κήρυγμα τοῦ πολέμου δημοσιευθὲν τὸν Μάρτιον τοῦ 1645 ἀνήγγειλεν ὅτι ὁ τουρκικὸς στόλος θὰ διηυθύνετο κατὰ τῆς Μελίτης.

Ὁ στόλος οὗτος, ἀποτελούμενος ἐκ 348 γαλερῶν καὶ νηῶν καὶ πολυαρίθμων μεταγωγικῶν πλοίων, ἐφ' ὧν ἐπέβαινον 50.000 στρατοῦ, ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ Ἑλλησπόντου, στολαρχοῦντος τοῦ Γιουσοὺφ πασᾶ, εἰς ὃν ὁ Σουλτάνος, εἰς ἔνδειξιν ἐξαιρετικῆς εὐνοίας, ἔδωκε τὴν θυγατέρα του εἰς γάμον. Ὅταν δὲ ὁ βεζύρης ἔκρινεν ὅτι ὁ στόλος εἶχε φθάσει εἰς Κρήτην, συνέλαβε καὶ ἐφυλάκισε τὸν βάϊλον τῆς Ἐνετίας, προφασιζόμενος παντοίας ἀφορμὰς κατὰ τῆς Δημοκρατίας. Πρὶν δὲ γνωσθῇ ἐν Βενετίᾳ ἡ σύλληψις αὕτη, ἀνηγγέλθη ὅτι ὁ ἐκ 50.000 ἀνδρῶν τουρκικὸς στρατὸς ἀπεβιβάσθη τὴν 24 Ἰουνίου εἰς Κίσσαμον, οὐ μακρὰν τῶν Χανίων.

Ὁ στρατός, ἀφοῦ ἐλεηλάτησε χωρία τινά, ἐπεβιβάσθη ἐκ νέου εἰς τὰ πλοῖα καὶ ἀπεβιβάσθη εἰς τὸν ὅρμον Κολυμπάρι, ὁπόθεν διὰ ξηρᾶς διηυθύνθη πρὸς τὰ Χανία, ὅπου ἐνεφανίσθη σχεδὸν αἰφνιδίως καὶ κατεσκήνωσεν ἐπὶ τῶν πρὸς δυσμὰς τῆς πόλεως λόφων καὶ εἰς τὸ χωρίον Γαλατᾶ. Ἡ πρώτη ἐπίθεσις ἐγένετο κατὰ τῶν ἐπὶ τῆς νησίδος Θοδωροῦ δύο φρουριδίων. Βλέπων δὲ ὁ φρούραρχος Θωδωροῦ Βλάσιος Ἰουλιάνης ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ ντιστῇ ἀπεσύρθη εἰς τὸ ὀχυρότερον ἐκ τῶν φρουρίων, μετά τινα δὲ ἀντίστασιν, ἔθηκε πῦρ εἰς τὴν πυρίτιδα καὶ ἡ φρουρὰ ἀνετινάχθη εἰς τὸν ἀέρα μετὰ τῶν ἐφορμώντων Τούρκων.

Μετὰ τοῦτο πᾶσαι αἱ δυνάμεις τῶν Τούρκων ἐστράφησαν κατὰ τῶν Χανίων, τὰ ὁποῖα ὑπερήσπιζε φρουρὰ ἐκ 3.000 μόλις ἀνδρῶν ἀποτελουμένη. Καίτοι ὅμως καὶ τὸ φρούριον δὲν ἦτο εἰς καλὴν κατάστασιν, οἱ πολιορκούμενοι ἀντέστησαν εἰς ἑπτὰ γενικὰς ἐφόδους, καθ' ἃς πάντες οἱ κάτοικοι καὶ αὐτοὶ οἱ ἱερεῖς καὶ αἱ γυναῖκες ἐβοήθουν. Εἰς μίαν τοιαύτην ἔφοδον, τὴν 27 Ἰουλίου, οἱ Τοῦρκοι, ἀφοῦ δι' ὑπονόμου κατεδάφισαν μέρος τοῦ τείχους τὸ ὁποῖον ἐκαλεῖτο τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, εἰσώρμησαν εἰς τὴν πόλιν σφάζοντες καὶ ἐπροχώρησαν μέχρι τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Φραγκίσκου. Ἀλλ' ἐκεῖ τοὺς ἀναιχέτισε τὸ τόλμημα Ἕλληνος τινος, ἁπλοῦ τεχνίτου, ὅστις ἐφόνευσε τὸν ἡγέτην τῶν ἐφορμώντων. Ἐκ

τούτου ἀπεδειλίασαν οἱ ὀθωμανοί, ἐνθαρρυνθέντες δὲ οἱ χριστιανοὶ τοὺς κατεδίωξαν καὶ τοὺς ἐκρήμνισαν ἐκ τῶν τειχῶν, πολλοὺς κατασφάξαντες καὶ ζωγρήσαντες.

Ἀλλ' αἱ ἀδιάλειπτοι καὶ φονικώταται μάχαι ἠλάττουν καθημερινῶς τὴν ὀλιγάριθμον φρουρὰν τῆς πόλεως, ἣν εἰς ἐπίμετρον ἐμάστιζε καὶ λοιμός, μεταδοθεὶς ὑπὸ τῶν Τούρκων. Μάτην διὰ πυρσῶν, ἀναπτομένων ἐπὶ τῶν κωδωνοστασίων, καὶ δι' ἄλλων μυνημάτων ἐζήτουν βαήθειαν παρὰ τοῦ ἐν Σούδᾳ ἐνετικοῦ στόλου. Ὁ Στόλαρχος Ἀντώνιος Καπέλλος, μὴ τολμῶν ναντεπεξέλθῃ κατὰ τῶν ἀσυγκρίτως ὑπερτέρων ναυτικῶν δυνάμεων τοῦ ἐχθροῦ, ἔμενεν ἀπρατῶν εἰς τὸν κόλπον τῆς Σούδας, ἐνῷ ὁ Τουρκικὸς στόλος, ὑποβοηθῶν τὰς ἐφόδους τοῦ κατὰ ξηρὰν στρατοῦ, ἐβομβάρδιζε τὴν πόλιν, ἧς πᾶσαι αἱ οἰκίαι εἶχον διαρραγεῖ καὶ διατρυπηθεῖ ὑπὸ τῶν βροχηδὸν πιπτόντων βλημάτων. Ἑτέρα φονικωτάτη ἔφοδος ἐγένετο τὴν 6 Αὐγούστου, ἡ δὲ τελευταία ἐγένετο τὴν 17 Αὐγούστου, ὅτε ἐπὶ ἑπτὰ ὥρας ἐμάχοντο λυσσωδῶς ἐπὶ τῶν τειχῶν, τῶν Ἑλλήνων γενναίως, ὡς πάντοτε, ἀγωνισθέντων μετὰ τῆς φρουρᾶς. Ἡ τελευταία αὕτη ἔφοδος ἐξήντλησε τὴν φρουρὰν καὶ ἠνάγκασε τὸν Κορνάρον νὰ συνθηκολογήσῃ. Καὶ τὴν 22 Αὐγούστου ἐξῆλθε τῆς πόλεως, μετὰ τῆς φρουρᾶς, μὲ τὰς τιμὰς τοῦ πολέμου, καὶ διὰ τῆς Σούδας διηυθύνθη εἰς Ρέθυμνον, παρακολουθησάντων καὶ τῶν βουλομένων ἐκ τῶν Ἐνετῶν κατοίκων καὶ τῶν Ἑλλήνων. Ἀλλὰ καὶ οἱ Τοῦρκοι εἶχον σχεδὸν ἀπελπισθεῖ καὶ ἂν ὁ Ἐνετικὸς στόλος κατῶρθωνε νὰ εἰσαγάγῃ ἐπικουρίαν εἰς τὴν πόλιν, ἴσως θὰ ἠναγκάζοντο νὰ ἄρωσι τὴν πολιορκίαν. Κατὰ τὰς 57 ἡμέρας, καθ' ἃς διήρκεσεν ἡ πολιορκία, αἱ ἀπώλειαι αὐτῶν ἀνῆλθον εἰς εἴκοσι περίπου χιλιάδας ἀνδρῶν (1).

Οἱ Τοῦρκοι, καίτοι διὰ τῆς συνθήκης εἶχον ὑποσχεθεῖ νὰ σεβασθῶσι τὰ δικαιώματα τῶν κατοίκων, καίτοι τὴν προτεραίαν τῆς παραδόσεως εἶχον παροτρύνει τοὺς Ἕλληνας νὰ παραμείνωσιν ἐν τῇ πόλει, δὲν ἐτήρησαν, φαίνεται, ἐντελῶς τὰ συνομολογηθέντα. Οἱ ναοὶ μετετράπησαν εἰς τζαμία, τῶν εἰκόνων καὶ τῶν ἁγίων λειψά-

(1) Daru, Histoire de Venise XXX III.

νων ριφθέντων εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ πολλοὶ τῶν κατοίκων ποικιλοτρόπως ἐκακοποιήθησαν, ἐστάλησαν δὲ καὶ γυναῖκες εἰς τὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει χαρέμια, ἐν αἷς καὶ ἡ μήτηρ τοῦ Πατελάρου, ὃν ἐγνώρισεν ὁ Τουρνεφὸρ πρόξενον τῆς Γαλλίας ἐν Ρεθύμνῳ.

Τὸ μύνημα τῆς ἐν Κρήτῃ ἀποβάσεως τῶν Τούρκων κατετάραξε τοὺς ἐν Βενετίᾳ. Τινὲς ἐκ τῶν Συγκλήτων ἐπρότειναν νὰ παραδοθῇ ἡ νῆσος εἰς τοὺς Τούρκους. Ἀλλ' ὑπερίσχυσεν ἡ Ἐνετικὴ φιλοτιμία, ἐγένοντο εἰσφοραὶ καὶ στρατολογίαι καὶ ὡπλίσθησαν τὰ ὑπάρχοντα πλοῖα, εἰς ἃ προσετέθησαν καὶ περὶ τὰς 20 ἐπικουρικαὶ γαλέραι, σταλεῖσαι ὑπὸ διαφόρων εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων ὧν τὴν συνδρομὴν ἐζήτησεν ἡ Σύγκλητος.

Ἐν τούτοις οἱ Τοῦρκοι, ἐνῷ ὁ Καπέλλος ἀπεσύρετο εἰς Σητείαν, ἐπολιόρκουν στενῶς τὸ φρούριον τῆς Σούδας. Ἔχοντες ἤδη ὁρμητήριον ἀσφαλὲς ἐπὶ τῆς νήσου, τὰ Χανία, ἠδύναντο νὰ ἐπεκτείνωσι τὰ πολεμικά των ἔργα καὶ τὰ στρατεύματά των προελαύνοντα ἐδήουν τὰ χωρία τῆς Ρεθύμνης, αἰχμαλοτίζοντα καὶ καταστρέφοντα, καὶ ἀπειλοῦντα τὴν πόλιν. Ὁ Ἐνετὸς στόλαρχος ἐπεχείρησε νὰ διακόψῃ τὴν συγκοινωνίαν τῶν Χανίων μετὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοῦ Μωρέως, ἀλλὰ δὲν τὸ κατώρθωσεν. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἤρχισεν ἡ πολιορκία τοῦ Ρεθύμνου, τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1646.

Ἐπιστολή, ἑλληνιστὶ γεγραμμένη, ριφθεῖσα ἐκ τοῦ Τουρκικοῦ στρατοπέδου προσδεδεμένη εἰς βέλος, ἐκάλει ἐκ μέρους τοῦ πασᾶ τοὺς ἐν Ρεθύμνῃ νὰ παραδοθῶσι, ἄλλως ἠπείλει ἀπηνῆ ἐκδίκησιν· συνεβούλευε δὲ καὶ τοὺς Ἕλληνας νὰ κατακθέσωσι τὰ ὅπλα, λέγουσα ὅτι πρὸς ἀπελευθέρωσιν αὐτῶν ἦρχοντο οἱ Τοῦρκοι. Ἀλλ' ὅμως Ἕλληνες καὶ Ἐνετοὶ ἀντέστησαν ἐρρωμένως, καίτοι ἡ πανώλης ἐδεκάτιζεν αὐτούς. Πολλαὶ ἔφοδοι καὶ ἔξοδοι ἐγένοντο, ἐπὶ τέλους δὲ τὴν δεκάτην Ὀκτωβρίου οἱ Τοῦρκοι εἰσώρμησαν εἰς τὴν πόλιν. Φοβερὰ σφαγὴ καὶ αἰχμαλωσία ἐπηκολούθησε, τότε δ' ἠχμαλωτίσθησαν καὶ αἱ περικαλλεῖς θυγατέρας τοῦ παπᾶ Βορρᾶ, τῶν ὁποίων τὴν τύχην θρηνεῖ περισωθὲν δημῶδες ᾄσμα. Οἱ κάτοικοι ἔφευγον περίτρομοι πρὸς τὴν ἀκρόπολιν, τὴν Φορτέτσαν, σπεύδοντες τοὺς νοσοῦντας συγγενεῖς, ἐνῷ ὁ Ἀνδρέας Κορνάρος ὁ στρατη-

γός, ἡρωϊκώτατα ἀπεμάχετο, προασπίζων τοὺς εἰς τὴν ἀκρόπολιν συρρέοντας, ἕως οὗ ἔπεσε, τρωθεὶς εἰς τὴν καρδίαν.

Ἡ Φορτέτζα ἀντέστη μέχρι τῆς 3 Νοεμβρίου ὑπὸ τὸν ἀδιάλειπτον βομβαρδισμὸν τῶν Τούρκων. Κατὰ τὸ διάστημα δὲ τοῦτο ἀπέθανον πλεῖστοι ἐκ πανώλους, καὶ τὰ πτώματα τῶν ἐρρίπτοντο κάτω ἐκ τοῦ τείχους. Οἱ Τοῦρκοι ὑπενόμευσαν ἐπανειλημμένως τὸ τεῖχος, ἀλλ' οἱ πολιορκούμενοι ἀντεῖχον, ἕως οὗ τῇ συμβουλῇ τοῦ λατινεπισκόπου Ρεθύμνης, ὁ διοικητὴς παρέδωκε τὸ φρούριον διὰ συνθήκης. Πλείονες τῶν δισχιλίων κατοίκων Ρεθύμνης ἀπῆλθον εἰς Μεγαλόκαστρον διὰ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης, παρὰ τὰς προτροπὰς τοῦ πασᾶ, ἐγκαταλείψαντες τὰς οἰκίας των ὡς ἦσαν καὶ εὑρίσκοντο. Ἡ ἅλωσις τῶν Χανίων τοὺς εἶχεν ἤδη διδάξει ποίαν ἀξίαν εἶχον αἱ Τουρκικαὶ ὑποσχέσεις.

Μετὰ τὴν ἅλωσιν τοῦ Ρεθύμνου, οἱ Τοῦρκοι διεθύνθησαν, πρὸς τὸν Χάνδακα, δηοῦντες, διαρπάζοντες, αἰχμαλωτίζοντες καὶ φονεύοντες. Οἱ κάτοικοι ἔρευγον ἔντρομοι ἀποκομίζοντες τοὺς νοσοῦντας ἐκ πανώλους καὶ ἐγκαταλίποντες τὰ χωρία των. Δωδεκισχίλιοι αἰχμάλωτοι, κατὰ τὸν Μπουνιαλῆν, ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν τῶν Χανίων καὶ τοῦ Ρεθύμνου, ἀπεστάλησαν εἰς τὸ φρούριον τοῦ Ρεθύμνου καὶ τῶν Χανίων καὶ ἐπωλήθησαν εἰς διάφορα μέρη τῆς Ἀνατολῆς. Τὸ μοναστήριον τοῦ Ἀρκαδίου ἐσυλήθη καὶ δύο βαθύγηροι καλόγηροι παραμείναντες ἐν αὐτῷ ἐσφάγησαν. Εἰς δὲ τὰ Σαββατιανὰ ἀνεσκωλώπισαν ὅλους τοὺς καλογήρους. Οὕτω δὲ περὶ τὰς ἀρχὰς Δεκεμβρίου ἔφθασαν εἰς τὸ χωρίον Καμαριώτη καὶ ὁρμήσαντες εἰς τὰ περίχωρα τοῦ Χάνδακος, ἐλεηλάτησαν αὐτὰ καὶ ἠχμαλώτισαν πολλούς. Ἀλλ' ὁ ἐν Χάνδακι στρατὸς ἐξορμήσας τοὺς ἠνάγκασε νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς Μυλοπόταμον. Ὁ δὲ Βέλγος Γιλδάσης (gil d' Has), ἀρχηγὸς τοῦ πεζικοῦ τῶν Ἐνετῶν καὶ τῶν Κρητῶν μαχητῶν, ἐκστρατεύσας καὶ εἰς Μυλοπόταμον τοὺς ἐνίκησεν εἰς διαφόρους συμπλοκὰς καὶ πολλοὺς ἤγαγεν εἰς Χάνδακα αἰχμαλώτους, ριφθέντας εἰς τὰ κάτεργα. Τὰ κατορθώματα ταῦτα κατέστησαν δημοτικώτατον τὸν Γιλδάσην. Ἀλλ' ἡ δύναμις τῶν Ἐνετῶν δὲν ἦτον ἱκανὴ νὰ ἀναχαιτήσῃ τὸν Τουρκικὸν χείμαρρον, ὅστις ἐπροχείτο ἤδη πρὸς τὰνατολικώτερα τῆς νήσου. Ἱκαναὶ μάχαι

ἐγένοντο πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς πολιορκίας, εἰς τὸ Τέμενος, ἐν Μυλοποτάμῳ καὶ Μεσαρᾷ, μεθ' ἑκάστην δὲ νίκην, ὁ λαὸς τοῦ Χάνδακος ὑπεδέχετο τὸν Γιλδάσην ἐν ἐνθουσιασμῷ, ριπτομένων ἀφθόνων σακχαρωτῶν καὶ ἀνθέων ἀπὸ τῶν ἐξωστῶν καὶ τῶν παραθύρων. Τοῦτο ἐκίνησε τὸν φθόνον τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ ἱππικοῦ Δέλ' Ἀμάρρα, ὅστις ἐγένετο παραίτιος ἵνα τῆς φοβερᾶς εἰς Χάρακα Μονοφατσίου, καθ' ἣν ἐφονεύθησαν πλεῖστοι τῶν Ἑλλήνων, ἠχμαλωτίσθη δὲ καὶ ὁ υἱὸς τοῦ στρατάρχου τῆς Κρήτης Νικολάου Δουλφῆ, πρόσηβος μόλις νεανίσκος.

Μετὰ τὴν νίκην ταύτην οἱ Τοῦρκοι, πυρπολοῦντες πάντοτε, ἔρθασαν εἰς Ἱεράπετρον, μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς ὁποίας εἰσήλασαν εἰς Σιτείαν, ἧς τὸ φρούριον ἀντέστη εἰς τὰς ἐπιθέσεις των. Ἐνῷ δὲ οἱ Τοῦρκοι κατελάμβανον τὴν ὕπαιθρον χώραν, οἱ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις Ἐνετοὶ ἄρχοντες συνέρρεον εἰς τὸν Χάνδακα, συγκομίζοντες τρόφιμα καὶ σκεύη. Ἄλλοι ὅμως Ἐνετοὶ καταληφθέντες ἐν τοῖς χωρίοις ἐβασανίσθησαν δεινῶς ὑπὸ τῶν Τούρκων, πολλοὶ δὲ αὐτῶν ἐξώμοσαν τὸ μὲν ἵνα σωθῶσιν ἐκ τῶν διωγμῶν, τὸ δὲ ἵνα σώσωσι τὰς περιουσίας των ἐκ τοῦ σφετερισμοῦ. Ἐκ τῶν χωρικῶν μόνοι οἱ Ἕλληνες ἀντεπάλαιον κατὰ τῶν Τούρκων, οἵτινες ἐλήϊουν καὶ ἠχμαλώτιζον ἐν ταῖς ἐπαρχίαις. Καίτοι ἄοπλοι οἱ χωρικοί, ἐπιπίπτοντες νύκτωρ, συνελάμβανον τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς ἀπῆγον δεσμίους εἰς Χάνδακα. Ὁ δὲ ἡγούμενος Ἀγκαράθου Ἀθανάσιος Χριστόφορος σχηματίσας σῶμα ἐκ χωρικῶν ἐμάχετο κατὰ τῶν Τούρκων· τόσην δὲ θρασύτητα ἔκαμεν εἰς τὰ Τουρκικὰ στρατεύματα, ὥστε μετὰ μίαν συμπλοκήν, ἔκτισε πρὸ τοῦ Χάνδακος, μὲ κεφαλὰς ἐχθρῶν θριαμβευτικὴν ἀψῖδα, ὑπὸ τὴν ὁποίαν διῆλθον ὁ στρατάρχης Δουλφῆς καὶ οἱ ἄρχοντες, χαιρετῶντες τὸν ἀνδρεῖον καλόγηρον, ὅστις παρίστατο κρατῶν τὸ ξίφος γυμνόν.

Ἡ πολιορκία τῆς πρωτευούσης ἤρχισε τὴν 1 Μαΐου τοῦ 1648. Πᾶσα ἡ Κρήτη εἶχεν ἤδη καταληφθεῖ, ἐκτὸς ὀρεινῶν τινων μερῶν, ὡς τὰ Σφακιὰ καὶ τινων μικρῶν φρουρίων οἷον τοῦ Σελίνου, τῆς Γραμβούσης, τῆς Σπίνα Λόγγας καὶ τῆς Σούδας, πρὸ τῆς ὁποίας οἱ Τοῦρκοι εἶχον ἐγείρει τρόπαια ἐκ πεντακισχιλίων κεφαλῶν Χριστια-

νῶν (1). Μὴ δυνάμενοι ἐν ἔργῳ γενικώτερον σκοπὸν ἔχοντι, νὰ ἐκταθῶμεν εἰς τὴν ἀφήγησιν τῆς μακροχρονίου πολιορκίας τῆς πρωτευούσης τῆς Κρήτης, διὰ τὰς λεπτομερείας τῆς ὁποίας δὲν ἀρκοῦσι τόμοι ὁλόκληροι, περιοριζόμεθα εἰς βραχέα τινὰ μόνον.

Μέχρι τῆς ἁλώσεως τοῦ Ρεθύμνου ὁ Ἐνετικὸς στόλος οὐδὲν ἄξιον λόγου ἔπραξεν. Ἀλλὰ μετὰ τοῦτο διορισθέντος στολάρχου τοῦ Γριμάνη, τὸ ἐνετικὸν ναυτικὸν ἀνέκτησε τὴν παλαιάν του δύναμιν καὶ ἐκράτησε ἐντελῶς τῆς θαλάσσης. Ἐπανειλημμένως ὁ Γριμάνης ἐνίκησε καὶ συνέτριψε τὸν ἀριθμητικῶς ὑπέρτερον τουρκικὸν στόλον· εἰς μίαν δὲ περίστασιν (τὸ 1648) τέσσαρα πλοῖα Ἐνετικά, ἐν οἷς καὶ ἡ ναυαρχὶς κατεναυμάχησαν ὁλόκληρον τουρκικὸν στόλον. Ἀλλὰ μόλας τὰς νίκας ταύτας μόλας τὰς προσπαθείας των πρὸς ἀποκλεισμὸν τοῦ Ἑλλησπόντου, δὲν κατώρθουν νὰ διακόψωσι τὴν μετὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως συγκοινωνίαν τῶν Χανίων. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Γριμάνης περιπολῶν εἰς τὸ Αἰγαῖον ἐφορολόγει καὶ ἐλεηλάτει τὰς Κυκλάδας, τῶν κατεργαρέων του καταπιεζόντων τοὺς κατοίκους, ἀπογυμνούντων τοὺς ναοὺς, προσβαλόντων τὴν τιμὴν τῶν γυναικῶν. Κατόπιν δ' ἐπήρχοντο οἱ Τοῦρκοι καὶ ἐζήτουν νέους φόρους καὶ ἐνήργουν νέας καταθλίψεις.

Ἀλλὰ κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 1648 φοβερὰ τρικυμία ἐβύθισε μέγα μέρος τοῦ νικηφόρου στόλου τοῦ Γριμάνη καὶ αὐτὴν τὴν ναυαρχίδα μετὰ τοῦ ναυάρχου. Καὶ ἐξηκολούθησαν μὲν οἱ Ἐνετοί, καὶ μετὰ τὴν συμφορὰν ταύτην, νὰ θαλασσοκρατῶσιν, ὑπὸ τὸν νέον στόλαρχον Λουδοβίκον Μοττενίγον, ἀλλὰ δὲν κατώρθουν νὰ ἐμποδίσωσι ὅτι κυρίως ἐπεδίωκον, νὰ μὴ λαμβάνωσιν ἐπικουρίας οἱ ἐχθροί. Οὕτω δὲ ἠδυνήθησαν ἐν ἀνέσοι οἱ Τοῦρκοι νὰρχίσωσι τὴν πολιορκίαν τοῦ Χάνδακος.

Δεκακισχίλιοι Κρῆτες χωρικοί, ἠγγαρεύθησαν πρὸς μετακόμισιν τῶν πυροβόλων ἐκ Ρεθύμνης καὶ Χανίων, διὰ τραχυτάτων καὶ δυσβάτων ὁδῶν, δερόμενοι καὶ βασανιζόμενοι τόσον σκληρῶς, ὥστε πολλοὶ ἀπέθανον καθ' ὁδόν. Ὁ Τοῦρκος στρατάρχης, ὁ ὁποῖος κα-

(1) Daru, Histoire. Οἱ Τοῦρκοι ἐπλήρωνον ἀμοιβὴν δ.' ἑκάστην κεφαλὴν Χριστιανοῦ. Κατὰ τὸν πόλεμον ἐκεῖνον τοὺς ἐμιμήθησαν καὶ οἱ Ἐνετοί.

τεσκήνωσε εἰς Γιόφυραν, εἶχε συναθροίσει πρὸ τῆς πόλεως περὶ τὰς 30,000 στρατοῦ· ἀφοῦ δὲ ἵδρυσε πέριξ τοῦ Χάνδακος πυροβολεῖα καὶ ὀχυρώματα ἤρχισε μετὰ πολλῆς ζωηρότητος τὰς ἐπιθέσεις. Ἅμα τὸ πυροβολικόν του ἤνοιγε ῥῆγμα εἰς τὰ ὀχυρώματα τῆς πόλεως διέτασσεν ἔφοδον, ἀλλ' οἱ πολιορκούμενοι οὐ μόνον ἀπέκρουον τὰς ἐφόδους, ἀλλὰ καὶ ἐφώρμων, καταδιώκοντες τοὺς Τούρκους μέχρι τῶν σκηνῶν των. Ἀλλ' ἡ φρουρὰ δὲν ἐπήρκει εἰς ὅλα τὰ ἔργα τῆς ἀμύνης, διὸ ὁ ναύαρχος ἠναγκάσθη νὰ μεταχειρισθῇ μέρος τῶν πληρωμάτων τοῦ στόλου πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν πολιορκουμένων. Ἐκτὸς δὲ τούτων, ὅλοι οἱ πολῖται προσέτρεχον εἰς τὰ τείχη κατὰ τὰς ἐφόδους, ὑπὸ τοὺς ἤχους τῶν κωδώνων, καὶ αὐταὶ αἱ γυναῖκες ἐβοήθουν εἰς τὴν ἔμφραξιν τῶν ῥηγμάτων, καὶ ἐπετροβόλουν τοὺς ἐφορμῶντας καὶ ἀναριχωμένους εἰς τὰ τείχη Τούρκους. Πολλαὶ δὲ γυναῖκες καὶ νεάνιδες ἐφονεύθησαν ἢ ἐπληρώθησαν κατὰ τὰς φοβερὰς ἐκείνας ἡμέρας, καθ' ἃς αἱ βόμβαι ἔπιπτον βροχηδὸν ἐντὸς τῆς πόλεως καὶ οἱ Τοῦρκοι ἐν φοβερῷ ἀλλαλαγμῷ ἐπανελάμβανον πολλάκις τῆς ἡμέρας τὰς ἐφόδους, μὴ ἀφήνοντες εἰς τὴν φρουρὰν στιγμὴν ἀνάπαυσιν. Εἰς μίαν τοιαύτην ἔφοδον ἣν διηύθυνεν αὐτοπροσώπως ὁ καπετὰν πασᾶς, οἱ Τοῦρκοι ἀναρριχηθέντες εἰς τρία διάφορα μέρη τῶν τειχῶν ἐνέπηξαν τὴν τουρκικὴν σημαίαν. Ὁ κίνδυνος ἦτο μέγας. Ἡ ἔκρηξις δὲ βαρελίων τινῶν πυρίτιδος ἐνέσπειρε τὴν σύγχυσιν μεταξὺ τῶν ἀμυνομένων. Ἀλλ' ἡ ἀνδρεία τοῦ Μωροζίνη, ὅστις ἔδραμε ξιφήρης εἰς τὰ τείχη ἔσωσε τὰ πάντα. Πάντες οἱ πολῖται ἔσπευσαν εἰς ἐπικουρίαν τοῦ στρατεύματος, ὅμιλοι γυναικῶν ἐμάχοντο, μεταξὺ τῶν ἀνδρῶν, καὶ μετά τινας ὥρας οἱ πολιορκούμενοι κατεκρήμνισαν τοὺς Τούρκους ἐκ τῶν τειχῶν καὶ τοὺς κατέκοψαν ἐντὸς τῶν τάφρων. Μετά τινας δὲ ἔτι αἱματηροτάτας ἐφόδους καὶ ἐξόδους, καθ' ἃς οἱ Κρῆτες πρωτηγωνίστουν ὑπὸ τὸν Γιλδάσην, ὁ καπετὰν πασᾶς, ἀπολέσας περὶ τοὺς εἰκοσάκις χιλίους ἄνδρας, ἠναγκάσθη νὰ ἄρῃ τὴν πολιορκίαν καὶ νὰ κτίσῃ φρούριον εἰς θέσιν Μαραθίτην οὐ μακρὰν τοῦ Χάνδακος, τὸ ὁποῖον ὠνομάσθη Νέος Χάνδαξ (Nova Candia) καὶ εἰς τὸ ὁποῖον ἀπεσύρθη περιμένων ἐπικουρίας.

Τὴν εὐκαιρίαν ταύτην ἐπωφεληθεὶς ὁ Μωροζίνης ἐπεδιώρθωσε τὰ

τείχη καὶ τὰ ὀχυρώματα τοῦ Χάνδακος καὶ πλεύσας εἰς Σούδαν ἔλυσε τὴν πολιορκίαν. Συγχρόνως ἐστάλησαν εἰς Σιτείαν ὁ Βάρβαρος καὶ ὁ Βαδουέρης μετὰ στρατοῦ καὶ ἐνωθέντες μετὰ τῶν ἐγχωρίων ὧν ἡγοῦντο ὁ Κορνίλιος, ὁ Ρῶσος, ὁ Λεύκαρος καὶ ἄλλοι, ἐπετέθησαν κατὰ τῶν ἐν Ἱεραπέτρῳ καὶ Σιτείᾳ Τούρκων. Ἀλλ' ὑπέστησαν δεινὴν ἧτταν, καθ' ἣν οἱ πλεῖστοι κατεκόπησαν ἢ συνελήφθησαν. Βλέποντες δὲ οἱ Ἕνετοὶ ὅτι δὲν ἠδύναντο νὰ διατηρήσωσι τὸ φρούριον τῆς Σιτείας, ἐγκατέλιπον αὐτό, ἀφοῦ κατέστρεψαν τὰ ὀχυρώματά του.

Ἐνῷ δὲ ταῦτα ἐγίνοντο εἰς τὰ ἀνατολικὰ τῆς νήσου μέρη, ὁ ἀρχοντορρωμαῖος Ματθαῖος Καλλέργης ἐστάλη εἰς Ἀποκόρωνα, μετὰ τῶν Ἑλλήνων Ὁπλαρχηγῶν Μαχαιριώτου καὶ Πασκῆ καὶ ἄλλων Κρητῶν. Ὁ Καλλέργης μεταβὰς εἰς Σρακίαν, κατέπεισε τοὺς Σρακιανοὺς νὰ κατέλθουν εἰς Ἀρμυρὸν καὶ πολεμήσουν κατὰ τῶν Τούρκων. Τῷόντι δὲ οἱ Σρακιανοὶ ἐκυρίευσαν τὸ φρούριον τοῦ Ἀρμυροῦ· ἀλλὰ μετά τινας ἡμέρας κατέβασαν ἐκ Χανίων καὶ Ρεθύμνου πολυάριθμοι Τοῦρκοι. οἵτινες νικήσαντες τοὺς Σρακιανοὺς τοὺς κατεδίωξαν μέχρι τῶν χωρίων αὐτῶν, ὅπου διέπραξαν πολλὰς ὠμότητας καὶ ἀτιμώσεις, πολλὰς δὲ γυναῖκας ὡδήγησαν αἰχμαλώτους εἰς Χανία. Ὁ δὲ Καλλέργης, μετὰ τὴν καταστροφὴν ταύτην, ἐγκαταλείψας τοὺς Σρακιανούς, οἱ ὁποῖοι μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἦσαν, κατὰ τὸν Μπουναλῆν, «λιγάκι ἀναπαυμένοι», εἰσῆλθεν εἰς τὰ πλοῖα καὶ ἐπανῆλθεν εἰς Χάνδακα.

Ἐπαναληφθείσης μετ' οὐ πολὺ τῆς πολιορκίας, τὰ πολεμικὰ ἔργα ἐξηκολούθησαν μετὰ πολλῆς σφοδρότητος καὶ πείσματος ἐν Χάνδακι. Εἰς προμαχὼν ἐκυριεύθη καὶ ἀνεκτήθη τετράκις. Οἱ Τοῦρκοι ἀνασκάπτοντες προσωρινὰ ὀρύγματα ἔφθανον μέχρι τῶν προμαχώνων καὶ κυριεύοντες αὐτοὺς ὑπενόμευον τὰ τείχη. Ἀλλὰ καὶ οἱ Ἕνετοὶ ἔσκαπτον ἀνθυπονόμους καὶ τὸ περὶ τὴν πόλιν ἔδαφος ἦτο πλῆρες δαιδαλωδῶν ὑπογείων ὀρυγμάτων. Πολλάκις δ' ἐν μέσῳ τῆς μάχης ἐπήρχετο ἔκρηξις ὑπονόμου ἡ ὁποία ἀνετίνασσεν εἰς τὸν ἀέρα τὸ διαφεντευόμενον ὀχύρωμα καὶ ἔθαπτεν ὑπὸ τὰ ἐρείπια τοὺς μαχομένους. Ἡ δὲ πόλις ἐκαλύπτετο ὑπὸ πυρός. Ἰδίως κατὰ

τὸ ἔτος ἐκεῖνο (1649) ἐρρίφθη κατὰ τοῦ Χάνδακος καταπληκτικὸν πλῆθος μύδρων.

Ἐνῷ δὲ μετὰ τοιοῦτου πείσματος ἐξηκολούθει ὁ πόλεμος ἐν Χάνδακι, οἱ Ἐνετοὶ κατὰ θάλασσαν κατῆγον μεγάλους θριάμβους. Τὸ 1651 ὁ Μοκενίγος κατεναυμάχησε τὸν τουρκικὸν στόλον ἐν Πάρῳ καὶ συλλαβὼν πολλὰ ἐχθρικὰ πλοῖα διῆλθεν ἐν θριάμβῳ πρὸ τοῦ Χάνδακος ἵνα ἐνθαρρύνῃ τοὺς πολιορκουμένους. Ἀλλὰ μεθ' ὅλας τὰς καταστροφὰς ταύτας, ὁ τουρκικὸς στόλος κατώρθωνε νὰ μεταφέρῃ ἐπικουρίας εἰς Χανίᾳ. Μόλις ἀνελαβε τὴν ἀρχιστρατηγίαν ὁ διαδεχθεὶς τὸν Μοκενίγον Λεονάρδος Φώσκολος, οἱ ὑπηρετοῦντες εἰς τὴν φρουρὰν τοῦ Χάνδακος Ἀλβανοὶ ἐστασίασαν, ἀπειλοῦντες νὰ παραδόσωσιν εἰς τοὺς Τούρκους τοὺς δύο προμαχῶνας οὓς ἐφρούρουν, ἂν δὲν τοῖς ἐδίδετο αὔξησις μισθοδοσίας. Ἀλλ' ἡ στάσις κατεστάλη ἀμέσως συλληφθέντων καὶ ἀπαγχονισθέντων τῶν ἀρχηγῶν τῶν στασιαστῶν. Ὅμοιαι στασιαστικαὶ ἀπόπειραι δι' ὁμοίους λόγους συνέβαινον καὶ μεταξὺ τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων.

Ὁ Φώσκολος μικρὰ διέπραξε κατὰ θάλασσαν, ἐκτὸς τῆς ἁλώσεως νήσων τινῶν κατεχομένων ὑπὸ τῶν Τούρκων. Κατά τινα δὲ ἀπόβασιν εἰς Κῶν ἐφονεύθη ὁ Ματθαῖος Καλλέργης. Οἱ δὲ διαδεχθέντες τὸν Φώσκολον τοσοῦτον ἐκ τῶν ἐπανειλημμένων κατὰ θάλασσαν νικῶν ἐνεθαρρύνθησαν, ὥστε τὸν Ἰούλιον τοῦ 1657 ὁ Λάζαρος Μοκενίγος ἐπεχείρησε νὰ εἰσπλεύσῃ μέχρι Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ θὰ τὸ κατώρθωνεν ἴσως, ἂν ἐν μέσῳ τῆς συναφθείσης ἐν τοῖς στενοῖς ναυμαχίας, δὲν ἀνεφλέγετο ἡ ναυαρχίς του, ὅτε ἐφονεύθη ὑπὸ καταπεσόντος ἱστοῦ. Τὸ δυστύχημα τοῦτο ἀνέκοψε τὰς κατὰ θάλασσαν προόδους τῶν Ἐνετῶν, οἱ δὲ Τοῦρκοι οὐ μόνον ἀνέκτησαν τὰ μέρη τὰ ὁποῖα εἶχον ἀπωλέσει ἐν τῷ Αἰγαίῳ, ἀλλὰ καὶ μεγάλας ἐπικουρίας ἀπεβίβασαν εἰς τὴν νῆσον.

Ἡ ἀνύψωσις τοῦ Μεχμὲτ Κυπριλῆ, ἀνδρὸς ἱκανοτάτου καὶ δραστηρίου, εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ Μεγάλου Βεζύρου ἔδωκε νέαν ὥθησιν καὶ ζωὴν εἰς τὰ πολεμικὰ ἔργα τῶν τούρκων. Ἐν δ' ἐκ τῶν πρώτων ἔργων τοῦ νέου Βεζύρου ἦτο καὶ ἡ ἀνάκλησις καὶ θανάτωσις τοῦ ἐν Κρήτῃ στρατάρχου Χουσεὶν πασᾶ, ἀντικατασταθέντος διὰ τοῦ Κατριζόλη πασᾶ, ἀνδρὸς εὐτόλμου καὶ θρασυτάτου.

Ἀλλ' ἡ φρουρὰ τοῦ Χάνδακος ἀντεῖχε μὲ τὰς μικρὰς ἐπικουρίας ἃς ἐλάμβανεν ἐκ Βενετίας καὶ τὴν συνδρομὴν τῶν ἐντοπίων, οἵτινες δὲν ἔπαυον βοηθοῦντες τοὺς Ἐνετούς. Πανταχόθεν τῆς νήσου προσήρχοντο τουφεκοφόροι καὶ τοξόται, διότι ἀκόμη δὲν εἶχεν ἐγκαταλειφθεῖ ἐντελῶς ἡ χρῆσις τοῦ τόξου μάλιστα παρὰ τοῖς Κρησίν. Ὁ δὲ καταφυγὼν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰς Χάνδακα ἔκπτωτος Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Ἰωαννίκιος Β'., ὃν οἱ Ἐνετοὶ ὑπεδέχθησαν μετὰ μεγάλων τιμῶν διὰ νὰ κολακεύσωσι τοὺς Ἕλληνας, ἐθέρμανε περισσότερον διὰ τῶν παροτρύνσεών του τὸν ὑπὲρ τῆς ἀμύνης ζῆλον τῶν Κρητῶν. Καὶ εἰς τὰ τεχνικὰ δὲ ἔργα τῆς ἀμύνης εἰργάζοντο καὶ διακρίνοντο πολλοὶ Ἕλληνες, οἷος ὁ ἐκ Ρεθύμνης πυροτέχνης Μαρούδιος· εἰς δὲ τὸ νοσοκομεῖον, τὸ ὁποῖον ὁ λαὸς ἐκάλει «παντοδοχεῖο» Ἕλληνες τὸ πλεῖστον χειρουργοὶ καὶ ἰατροὶ ἐθεράπευον τοὺς τραυματίας καὶ ἀσθενεῖς. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν νήσων ἐστρατολογοῦντο πολλοὶ Ἕλληνες, ὁπλῖται καὶ τεχνῖται.

Κατὰ τὸ 1660 ἡ Γαλλία ἔστειλε 4.000 ἄνδρας εἰς ἐπικουρίαν τῶν Ἐνετῶν. Οἱ Γάλλοι ἀποβάντες εἰς Σούδαν ἐξῆλθον εἰς Ἀποκώρωνα καὶ ἐκυρίευσαν τὸ ἐκεῖ φρούριον· ἐκεῖθεν δὲ μεταβάντες εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Κυδωνίας καὶ ὀχυρωθέντες εἰς Τσικαλαριὰ ἐπεχείρησαν νὰ κυριεύσωσι τὰ Χανία. Ἐνθαρρυνθέντες ἐκ τούτου οἱ περίοικοι Ἕλληνες χωρικοί, οἱ ὁποῖοι βαρέως ἔφερον τὰς τουρκικὰς καταπιέσεις, κατέβησαν ἐκ τῶν χωρίων καὶ ἐβοήθουν τοὺς Γάλλους καὶ τοὺς Ἐνετούς, πολεμοῦντες κατὰ τῶν Τούρκων καὶ καταστρέφοντες τοὺς τουρκικοὺς πύργους. Ἀλλὰ μετά τινας αἱματηρὰς ἀποπείρας, ἀπὸ τῆς 25 Αὐγούστου μέχρι τῆς 15 Σεπτεμβρίου, οἱ Γάλλοι καὶ ὁ Μωροζίνης, ἀφήσαντες τοὺς χωρικοὺς εἰς τὴν ἐκδίκησιν τῶν Τούρκων, ἀπῆλθον εἰς Χάνδακα. Πολλοὶ τῶν Ἑλλήνων ἐπαναστατῶν παρηκολούθησαν τοὺς Γάλλους εἰς Χάνδακα· ἀλλ' οἱ μείναντες ὑπέστησαν φοβερὰν τιμωρίαν. Οἱ Τοῦρκοι μεταβάντες εἰς Ἀποκώρωνα συνέλαβον πολλοὺς καὶ τοὺς ἔκαυσαν ζωντανούς, πολλὰς δὲ γυναῖκας καὶ παιδία ἐξηνδραπόδισαν.

Δὲν ὑπῆρξαν εὐτυχέστεροι οἱ Γάλλοι εἰς τὸν Χάνδακα. Εἰς μίαν ἔξοδον κατέλαβον μὲν τὸ ἐχθρικὸν στρατόπεδον, ἀλλ' ἐκεῖ παρεδό-

θησαν εἰς τὴν λαφυραγωγίαν, οἱ δὲ Τοῦρκοι ἐπελθόντες τοὺς ἔτρεψαν εἰς ἄτακτον φυγήν, φονεύσαντες χιλίους πεντακοσίους. Ἐπειδὴ δὲ μετ' ὀλίγον τοὺς κατέλαβε καὶ πανώλης, οἱ Ἐνετοὶ ἐφρόντισαν ἀπαλλαγῶσιν ἀπὸ τοὺς συμμάχους τούτους.

Κατὰ τὸ 1664 ὁ νέος βεζύρης Ἀχμὲτ Κυπριλῆς ἐπρότεινεν εἰς τοὺς Ἐνετοὺς νὰ μοιράσωσι τὴν νῆσον, ἀφίνων αὐτοῖς τὸ ἀνατολικὸν μέρος· ἀλλ' οἱ Ἐνετοὶ δὲν ἐδέχθησαν.

Μετὰ τοὺς Γάλλους, ὁ δοὺξ τῆς Σαβοΐας ἔστειλεν ἐπικουρίαν ἐκ δύο συνταγμάτων ὑπὸ τὸν μαρκήσιον δὲ Βίλλα. Τὸ στράτευμα τοῦτο ἐνωθὲν μετ' ἄλλων ἐπικουριῶν ἐπεχείρησε κατὰ Μάρτιον τοῦ 1666 τὴν ἀνάκτησιν τῶν Χανίων. Ἀλλ' ἕνεκα ἀντιξόων περιστάσεων καὶ ἡ ἀπόπειρα αὕτη ἀπέτυχεν ὡς ἡ πρώτη, μὲ μείζονα φθορὰν τῶν ἐπικουρικῶν στρατευμάτων, καὶ ὁ μαρκήσιος δὲ Βίλλα ἠναγκάσθη νὰ μεταβῇ εἰς Χάνδακα.

Ἐν τούτοις ὁ βεζύρης βλέπων τὴν μακροχρόνιον παράτασιν τῆς πολιορκίας, ἀπεφάσισε νὰ μεταβῇ αὐτοπροσώπως εἰς Χάνδακα καὶ ἀναλάβῃ τὴν διεύθυνσιν τῶν πολεμικῶν ἔργων. Καὶ τὴν 3 Νοεμβρίου 1666 ἀπεβιβάσθη εἰς τὴν νῆσον μετὰ νέων στρατευμάτων, συνωδεύετο δὲ ὑπὸ τοῦ μεγάλου διερμηνέως Παναγιώτη Νικούση, ὅστις ὅσον ἠδύνατο ἐφάνη ὠφέλιμος εἰς τοὺς Ἕλληνας τῆς νήσου κατὰ τὰς παρουσιασθείσας εὐκαιρίας. Ἀλλ' ἀφοῦ ἐξ ἰδίας πείρας ὁ Κυπριλῆς ἐννόησεν ὅτι ἡ πολιορκία θὰ παρετείνετο ἐπὶ ἔτη ἀκόμη, ἐπρότεινεν εἰς τὸν Φραγκίσκον Μωροζίνην τὸ 1667 συνθηκολόγησιν· ἀλλὰ τώρα αἱ πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς παραχωρήσεις του περιωρίζοντο εἰς μόνην τὴν πόλιν τοῦ Χάνδακος μὲ περιοχὴν ἀκτῖνος τριῶν λευγῶν. Οἱ Ἐνετοὶ δὲν ἀπεδέχθησαν καὶ τὴν νέαν ταύτην πρότασιν καὶ ἡ πολιορκία ἐξηκολούθησε μετὰ νέας σφοδρότητος. Δι' ἐπανειλημμένων ἐπικουριῶν ὁ ἀριθμὸς τοῦ τουρκικοῦ στρατεύματος ἀνῆλθεν εἰς 70,000, ἐνῷ ἡ φρουρὰ τοῦ Χάνδακος ἀνήρχετο μόλις εἰς 9,000. Ὁ Μωροζίνης ἠναγκάσθη νὰφαιρέσῃ 2,000 ἄνδρας ἐκ τῶν πληρωμάτων τοῦ στόλου διὰ νὰ ἐνισχύσῃ καὶ ἀνακουφίσῃ τὴν φρουράν. Οἱ δὲ Ἕλληνες τῆς νήσου ὅσῳ ἔβλεπον τὸν κίνδυνον αὐξάνοντα, τόσῳ ἐρρωμενέστερον καὶ θερμότερον ἐβοήθουν τὸ Ἐνετικὸν στράτευμα. Μεταξὺ τῶν τότε Κρητῶν μαχητῶν ἐφημί-

ζοντο τρεῖς Σφακιανοὶ ἀξιωματικοί. ὁ Ζύμπης, ὁ Κάλαμος καὶ ὁ Βάρσαμος. οὓς σύγχρονός τις διδάσκαλος ἐν Ἀθήναις ἀνέφερε διὰ νὰποδείξῃ ὅτι ὁ Ἑλληνισμὸς δὲν εἶχε παύσει νὰ παράγῃ ἀνδρείους ἐφαμίλλους τῶν ἀρχαίων. (1) Ἀλλ' ὁ περιφημότερος ἐξ ὅλων τῶν Ἑλλήνων μαχητῶν ἦτο ὁ Σιναΐδης, μοναχὸς Εὐγενικός, ὅστις ἐπανειλημμένας ἔκαμεν ἐξορμήσεις μετὰ τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς πολιορκίας.

Ἀπερίγραπτον κατανταχῇ τὸ ἐπικὸν μεγαλεῖον καὶ ἡ ἀκατάβλητος λύσσα ἡ ὁποία ἀνεπτύχθη κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τῆς πολιορκίας. Ὁ Μαρκήσιος τοῦ Μομπρὲν ὁ ὁποῖος εἶχε διαδεχθεῖ τὸν μαρκήσιον δὲ Βίλλα, καὶ ὁ ὁποῖος εἶχε παρευρεθεῖ εἰς ὅλας τὰς περιφήμους πολιορκίας τῆς ἐποχῆς του, ἀπεκάλεσε τὸν πόλεμον ἐκεῖνον γιγαντομαχίαν. Ὅλος ὁ κόσμος ἦτο ἐστραμμένος μετὰ συγκινήσεως καὶ θαυμασμοῦ πρὸς τὸν Χάνδακα, ὅπου μία δρὰξ μαχητῶν ἐπάλαιε μετ' ἀκαταβλήτου σθένους κατὰ τεραστίου στρατιᾶς. Ὁ Σουλτάνος, ἀνυπομονῶν, εἶχε κατέλθει εἰς τὴν Ἑλλάδα ἵνα εἰρίσκεται ἐγγύτερον τοῦ πολέμου. Ὁ δὲ βεζύρης, γνωρίζων πόσον ἐπικίνδυνος ἦτο διὰ τὴν ζωὴν αὐτοῦ ἡ ἀνυπομονησία τοῦ κυρίου του, πᾶσαν κατέβαλε προσπάθειαν καὶ δὲν ἐφείδετο αἵματος διὰ νὰ ἐξαντλήσῃ τὴν ἀντοχὴν τῶν πολιορκουμένων. Πέντε πυροβολεῖα κανονιῶν καὶ τρία βομβῶν ἐμυδροβόλουν τὸ φρούριον. Τινὰ τῶν βλημάτων δὲν εἶχον βάρος μέχρις ὀκτακοσίων λιτρῶν. Ἀπὸ τῆς 10 δὲ Ἰουνίου δὲν παρῆλθεν ἡμέρα ἄνευ πολεμικοῦ τινος ἐπιχειρήματος τῶν πολιορκούντων ἢ τῶν ἀμυνομένων. Ἀπὸ τῆς 22 Μαΐου μέχρι τῆς 18 Νοεμβρίου ἐγένοντο τριάκοντα δύο ἔφοδοι καὶ δεκαεπτὰ ἔξοδοι καὶ ἀνερλέχθησαν 618 ὑπόνομοι. Ἐντὸς ἓξ μηνῶν δὲ ἐκ μὲν τῶν πολιορκουμένων ἐφονεύθησαν 400 ἀξιωματικοὶ καὶ 3.200 στρατιῶται, ἐκ δὲ τῶν Τούρκων ἐφονεύθησαν πλείονες τῶν 20.000. Ἐνῷ δὲ ταῦτα ἐτελοῦντο κατὰ ξηράν, δὲν ἔπαυον καὶ οἱ κατὰ θάλασσαν ἀγῶνες, καθ' οὓς πάντοτε ἐνίκων οἱ Ἕνετοί. Ἀλλ' ὁ χεῖμαρρος τῶν τουρκικῶν ἐπικουριῶν ἦτο ἀνεπίσχετος πλέον, ἐνῷ οἱ Ἕνετοὶ ἐλαχίστας ἐλάμβανον ἐπικουρίας. Ὁ σημαντικώτερος τῶν

1) De La Guilletierre, Athenes κτλ.

συμμάχων αὐτῶν ἦτο ἡ πανώλης. ἥτις ἐθέριζε τὸ τουρκικὸν στρατόπεδον, ἀλλ' ἡ ὁποῖα ἠπείλει νὰ μεταδοθῇ καὶ εἰς τὴν πόλιν. Ἡ Ἐνετικὴ κυβέρνησις δὲν ἔπαυε ζητοῦσα βοήθειαν παρὰ διαφόρων Εὐρωπαϊκῶν αὐλῶν, μόλις δὲ τὸ 1669 ὁ Λουδοβίκος ΙΔ'. ἔστειλε 6,000 ἄνδρας ὑπὸ τοὺς Δοῦκας τοῦ Μπουφὸρ καὶ τοῦ Ναβάλ. Ἀλλ' εἰς τὴν πρώτην ἔξοδον τὴν ὁποίαν ἐπεχείρησαν παρὰ τὰς συμβουλὰς τοῦ Μωροζίνη, ἐκλαβόντες τὴν ἀναφλεξιν βαρελίων τινῶν πυρίτιδος ὡς ὑπόνομον, ὑπὸ τοιαύτης κατελήφθησαν συγχύσεως, ὥστε ἐτράπησαν εἰς φυγὴν ἄτακτον καὶ 500 ἐφονεύθησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων. Τὸ ἀτύχημα τοῦτο ἀπεγοήτευσε τόσον τοὺς Γάλλους ἐπικούρους, ὥστε τὴν 21 Αὐγούστου ἀπῆλθον ἐκ Χάνδακος. Τὴν αὐτὴν διαγωγὴν εἶχον δείξει καὶ 500 ἐθελονταὶ Γάλλοι, οἵτινες εἶχον ἔλθει τὸ 1668 ὑπὸ τὸν δοῦκα Δὲ λὰ Φελλιάδ.

Ἡ ἀναχώρησις τῶν Γάλλων ἀπήλπισε τὸν Μωροζίνην, ὅστις βλέπων τὸ ἀδύνατον τῆς παρατάσεως τῆς ἀμύνης, ἀπεφάσισε νὰ συνθηκολογήσῃ χωρὶς νὰ ἔχῃ τὴν πρὸς τοῦτο ἄδειαν τῆς Δημοκρατίας. Αἱ διαπραγματεύσεις διεξαχθεῖσαι μεταξὺ τριῶν Ἑλλήνων, τοῦ Ἀνάντη καὶ τοῦ Σκορδύλη, ἀντιπροσώπων τοῦ Μωροζίνη, καὶ τοῦ Π. Νικούση, ἀντιπροσώπου τοῦ Κυπριλῆ, διήρκεσαν ἀπὸ τῆς 28 Αὐγούστου μέχρι τῆς 6 Σεπτεμβρίου 1669. Ὁ Μπροζίνης ἐπέτυχεν ὅρους ἐντίμους οὐ μόνον διὰ τὴν φρουράν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν δημοκρατίαν. Ἡ συνθήκη ἀπεκαθίστα εἰρήνην μεταξὺ Τουρκίας καὶ Ἐνετίας. Οἱ Ἐνετοὶ θὰ ἐγκατέλειπον τὸν Χάνδακα ἐντὸς 12 ἡμερῶν εὐδίου καιροῦ, ἀφήνοντες ἐπὶ τῶν τειχῶν μόνα τὰ πυροβόλα τὰ ὁποῖα ὑπῆρχον πρὸ τῆς πολιορκίας. Ἐπίσημοι κάτοικοι τῆς πόλεως ἦσαν ἐλεύθεροι νὰναχωρήσωσι μετὰ τῆς φρουρᾶς. Ἡ Ἐνετία θὰ διετήρει εἰς τὴν κατοχήν της τὰ τρία φρούρια καὶ τοὺς λιμένας τῆς Γραβούσης, τῆς Σούδας καὶ τῆς Σπιναλόγγας, ἐπίσης δὲ καὶ ὅσα μέρη εἶχεν ἀφαιρέσει ἐν Δαλματίᾳ καὶ Βοσνίᾳ ἀπὸ τοὺς Τούρκους.

Ὁ Μωροζίνης ἐπρότεινεν εἰς τοὺς κατοίκους τῆς πόλεως νὰ μεριμνήσῃ ἐν τῇ συνθήκῃ πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν περιουσιῶν καὶ τῶν δικαιωμάτων αὐτῶν, ἂν ἤθελον νὰ μείνωσιν. Ἀλλ' αὐτοὶ ἐπροτίμησαν νὰ ἐκπατρισθῶσι πάντες παρὰ νὰ συζήσωσι μετὰ

τῶν Τούρκων. Ἐκ τῶν μακροχρονίων ταλαιπωριῶν ὁ ὅλος πληθυσμὸς τῆς πόλεως εἶχεν ἐλαττωθεῖ εἰς 4,000· τόση δὲ περίπου εἶχε καταντήσει καὶ ὀρουρά. Εἰς ἐπίμετρον, μόλις ἀπεμακρύνθησαν ἐκ τῆς νήσου, τρικυμία ἐπελθοῦσα, πολλοὺς μὲν ἔπνιξεν, ἄλλους δὲ ἔρριψεν εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Ἀφρικῆς, ὅπου ἐνέπεσαν εἰς τὰς ἀλύσσεις τῶν Βαρβαρέζων. Οἱ δὲ λοιποὶ ἐν ἀξιοθρηνήτῳ καταστάσει ἔφθασαν εἰς τὰς Ἰονίους νήσους καὶ εἰς Βενετίαν.

Ἡ πολιορκία τοῦ Χάνδακος διήρκεσεν εἴκοσι καὶ ἓν ἔτη. Ἐφονεύθησαν δὲ κατ' αὐτὴν 30,000 χριστιανῶν καὶ 110,000 Τούρκων. Οἱ Τοῦρκοι εἰσῆλθον εἰς τὸν Χάνδακα τὴν 4 Ὀκτωβρίου 1669, εὑρόντες αὐτὸν ἡμιηρειπωμένον καὶ ἔρημον. Καὶ ὁ Κρητικὸς λαός, προβλέπων τὰ φοβερὰ παθήματα ἅπερ τὸν ἀνέμενον ὑπὸ τὸν νέον ζυγόν, ἐθρήνησε τὴν πτῶσιν τοῦ Χάνδακος ἐν ᾄσματι ἀδομένῳ ἔτι καὶ νῦν παρὰ τῶν ὀρεινῶν τῆς Κυδωνίας:

Κάστρο, καὶ ποῦν' οἱ πύργοι σου καὶ τὰ καμπαναριά σου,
Καὶ ποῦν' οἱ γῆ ἀνδρειωμένοι σου . . . . . .

Η ΚΡΗΤΗ ΥΠΟ ΤΟΥΣ ΤΟΥΡΚΟΥΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ΄

Ἀπίθανον ἱστόρημα.— Διοικητικὴ διαίρεσις, Ὀρθόδοξοι ἐπίσκοποι, ἀναβασμὸς τοῦ ἐδάφους, φορολογία.— Προνόμια Σφακιανῶν.— Πιέσεις καὶ ἐξωμοσίαι.— Οἱ Χαϊνιδες.— Ὁ Μοκενίγος πολιορκεῖ τὰ Χανία.— Ἐπανάστασις Κρητῶν, ἅλωσις Καστελλίου τῆς Κισάμου.— Παράδοσις Γραμβούσης, Σούδας καὶ Σπιναλόγγας εἰς τοὺς Τούρκους.— Οἱ Ἕλληνες καὶ ἡ Ρωσσία.— Ἐπανάστασις Δασκαλογιάννη. Μαρτυρικὸν τέλος αὐτοῦ.— Ὁ Ἀληδάκης.— Σφακιανῶν πλοῖα.— Ὁ Γιανιτσαρισμός.— Οἱ Ξεκουκούλωτοι.— Τὰ βάσανα τῶν ραγιάδων.— Ἁρματωλοί. Δημήτριος Λόγιος.— Χατζὴ Ὀσμὰν πασᾶς.— Τὰ πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821.

Ὁ ἡγούμενος Παπαδοπετράκης, ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῶν Σφακίων (1), ἀναφέρει μετὰ πολλῆς ἁπλότητος, ὅτι εὐθὺς μετὰ τὴν πλήρη κατάκτησιν τῆς Κρήτης ὁ Σουλτάνος ἐπρότεινε πρὸς τοὺς Κρῆτας νὰ τοὺς ἀφήσῃ αὐτονόμους, πληρώνοντας φόρον ὑποτελείας, καὶ νὰποσύρῃ πάντας τοὺς Τούρκους ἐκ τῆς νήσου, ἀλλ' ὅτι ἀντιπρόσωποι τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ, συνελθόντες εἰς Κράσι τῆς Πεδιάδος, δὲν ἀπεδέχθησαν τὴν πρότασιν τοῦ Σουλτάνου, φόβῳ μὴ πέσῃ ἐκ νέου εἰς χεῖρας τῶν Ἐνετῶν ἡ νῆσος. Ἀλλ' ὁ περίεργος ἐκεῖνος ἱστορικὸς δὲν ἀναφέρει τὴν πηγὴν ἐξ ἧς ἠρύσθη τὴν

(1) Σελὶς 110.

ἄγνωστον ταύτην εἴδησιν, ὡσεὶ πρόκειται περὶ πασιγνώστου καὶ ἀναμφισβητήτου γεγονότος. Ἐπειδὴ δὲ καὶ εἰς ἄλλα ῥωρᾶται ἀρυόμενος ἐκ πηγῶν μυστηριωδῶν, αὐτῷ καὶ μόνον γνωστῶν, ἐπιτρέπεται νὰ διστάσωμεν πρὸ τῆς εἰδήσεως ταύτης, ἡ ὁποία ἄλλως καθ' ἑαυτήν, ἔχει ὅλα τὰ στοιχεῖα τοῦ ἀπιθάνου. Εἴδομεν ἀνωτέρω ὅτι, μεθ' ὅλην τὴν κατὰ τῶν Ἐνετῶν ὑπάρχουσαν δυσαρέσκειαν, ἅμα ἐπελθόντων τῶν Τούρκων, οἱ Κρῆτες προθύμως ἔσπευσαν νὰ συναγωνισθῶσι μετὰ τῶν Ἐνετῶν καὶ ἐν Χανίοις, καθ' ἣν ἐποχὴν δὲν εἶχον λάβει ἀκόμη πεῖραν τῆς βαρβαρότητος καὶ τῆς σκληρότητος τῶν Τούρκων, καὶ ἐν Ῥεθύμνῳ, καὶ ἐν Μυλοποτάμῳ, καὶ ἐν Μεσαρᾷ καὶ ἐν Σητείᾳ, καὶ ἐπὶ τῶν Λευκῶν Ὀρέων καὶ τέλος ἐν Χάνδακι, οὗτινος ἡ μακροχρόνιος ἀντοχὴ ὀφείλεται κατὰ μέγα μέρος εἰς τὴν συνδρομὴν τῶν ἐντοπίων Ἑλλήνων. Ἀφοῦ δὲ κατ' αὐτοὺς τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ πολέμου, οἱ Κρῆτες ἔκλιναν ὁριστικῶς ὑπὲρ τῶν Ἐνετῶν, πῶς δυνάμεθα νὰ πιστεύσωμεν ὅτι μετὰ εἰκοσιπενταετῆ συμβίωσιν μετὰ τῶν Τούρκων, καθ' ἣν τὰ πάνδεινα ἔπαθον παρὰ τούτων, ὡς βλέπομεν εἰς τὰς ἀφηγήσεις τοῦ πολέμου ἐκείνου καὶ ἰδίως εἰς τὰ στιχουργήματα τῶν συγχρόνων Κρητῶν Μπουνιαλῆ καὶ Σκληροῦ, πῶς δυνάμεθα νὰ πιστεύσωμεν ὅτι οἱ Κρῆτες διέκειντο τόσον φιλίως πρὸς τοὺς Τούρκους, ὥστε νὰ μὴ δεχθῶσι τὴν προτεινομένην αὐτονομίαν καὶ τὴν ἀπομάκρυνσιν ἐκ τῆς νήσου τῶν καταπιεστῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἐχθρῶν τῆς θρησκείας των, διὰ μόνον τὸν φόβον ὅτι ἦτο ἐνδεχόμενον νὰ ἐπανέλθωσιν οἱ Ἐνετοί, οἱ τῆς χθὲς σύμμαχοι καὶ συναγωνισταί; Ἀλλὰ καὶ οἱ Τοῦρκοι πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ ἐγκαταλίπωσιν εἰς τοὺς Κρῆτας χώραν, τὴν ἀπόκτησιν τῆς ὁποίας ἀπὸ αἰώνων ἐπόθουν καὶ τὴν ὁποίαν ἐπὶ τέλους κατέκτησαν διὰ μεγίστων θυσιῶν καὶ μακρονίων ἀγώνων; Ὅτι δὲ δὲν εἶχον σκοπὸν νὰ τὴν ἀφήσωσιν εἰς τοὺς κατακτηθέντας ἀντὶ ἁπλοῦ φόρου ὑποτελείας προσαποδεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ὁ κατακτητὴς ἐπεφύλαττεν ὡς ἀμοιβὴν εἰς τοὺς μαχητάς του τὰς γαίας τῆς νήσου.

Μετὰ τὴν κατάπαυσιν τοῦ πολέμου, οἱ Τοῦρκοι, κύριοι ἤδη τῆς ὅλης νήσου, ἐκτὸς τῶν εἰρημένων τριῶν φρουρίδων, διηρε-

τὴν αὐτὴν εἰς τρεῖς διοικήσεις, τὴν τοῦ Μεγαλοκάστρου (Ἡρακλείου), τὴν τῆς Ρεθύμνης καὶ τὴν τῶν Χανίων, ὑπὸ τὴν διοίκησιν τριῶν πασάδων, ἐξ ὧν ὁ τοῦ Χάνδακος ἦτο ὁ ἀνώτερος, ὁ γενικὸς τῆς νήσου διοικητής. Ἐπετράπη δὲ καὶ ὁ διορισμὸς ὀρθοδόξων ἀρχιεπισκόπου καὶ ἐπισκόπων, ἀντὶ τῶν ἀπελθόντων λατινεπισκόπων, καὶ πρῶτος μητροπολίτης, μετὰ τὴν ἄλωσιν, διωρίσθη ὁ Κρὴς Νεόφυτος Πατελάρος. (1) Ἀλλ' ἐκ τῶν ἑκατὸν καὶ πλέον ναῶν τοῦ Μεγαλοκάστρου, εἰς μόνον ἀφέθη διὰ τὰς θρησκευτικὰς ἀνάγκας τῶν Χριστιανῶν, οἱ δὲ λοιποὶ μετετράπησαν εἰς τζαμία ἢ βαλανεῖα καὶ ἀποθήκας ἢ ἐρημώθησαν. Τὸ αὐτὸ εἶχε γείνει καὶ εἰς τὰς ἄλλας πόλεις καὶ τὰ χωρία, τῶν κατοίκων ὑποχρεωθέντων νὰ καταβιβάσωσι τοὺς κώδωνας τῶν ναῶν καὶ κάμνωσι χρῆσιν σημάντρων. (2)

Τὸ δὲ ἔδαφος τῆς Κρήτης διαιρεθὲν διενεμήθη εἰς τοὺς διαπρέποντας κατὰ τὸν πόλεμον ἀγάδες καὶ βέηδες, εἰς κατωτέρους στρατιωτικοὺς καὶ ἰδιώτας καὶ εἰς τὴν τουρκικὴν ἐκκλησίαν· μέρος δ' ἐκράτησε τὸ δημόσιον. Ὁμολογουμένως ὁ Σουλτάνος ἐφάνη κατ' ἀρχὰς εὐμενὴς πρὸς τὴν Κρήτην· διότι ἐπέβαλε μὲν εἰς τοὺς Κρῆτας κεφαλικὸν φόρον καὶ φόρον ἰδιοκτησίας, κατὰ τὸ ἱερονομικὸν δίκαιον τῶν Ὀθωμανῶν (σεριάτ), ὅπερ ἐφημόσθη ἐπὶ πάσης οἱασδήποτε διαφορᾶς ἢ δικαιώματος, ἀλλὰ μετὰ τρία ἔτη ἐμετρίασε τὸν φόρον τοῦ εἰσοδήματος ἀπὸ τοῦ πέμπτου εἰς τὸ ἕβδομον. Ἀπαρχὰς δὲ ἀπήλλαξε διὰ παντὸς τὴν Κρήτην ἀπὸ ποικίλους ἄλλους φόρους, εἰσπραττομένους ἐν τῇ λοιπῇ αὐτοκρατορίᾳ (3).

Μόνη ἡ ὀρεινὴ ἐπαρχία τῶν Σφακίων ἔμεινεν αὐτόνομος καὶ

---

1) Ἐκ τῆς μεγάλης ταύτης οἰκογενείας, ἥτις τόσους παρήγαγε λογίους, κρίνονται καὶ σήμερον τινὲς ἐν τῷ τμήματι Ρεθύμνης, ἰδίως δ' ἐν Ἀξῷ τοῦ Μυλοποτάμου, καί τοι, ὡς συμβαίνει ἐν Κρήτῃ, πολλοὶ μετέβαλον τὸ ὄνομα.

2) Οἱ χωρικοὶ ἔκρυψαν τοὺς κώδωνας εἰς τὴν γῆν· βαθμηδὸν δ' ἐν τῇ διατάξει τῶν ἡ καμπάνα προσέλαβε σημασίαν ἁγίου ἀντικειμένου, ὡς αἱ εἰκόνες καὶ τὰ ἱερὰ βιβλία. Καὶ οὕτω ὁσάκις ἐνέπιπτε λοιμός, ἐξῆγον τοὺς κώδωνας ἐκ τῶν κρυπτῶν καὶ τοὺς περιῆγον ἐν λιτανείᾳ περὶ τὰ χωρία.

3) Ἴδε Α. Κεπάση «Περὶ τοῦ φορολογικοῦ συστήματος τῶν Τούρκων» παρὰ Ν. Σταυράκῃ «Στατιστικοὶ Πίνακες κτλ.»

σχεδὸν ἀφορολόγητος, διατηρήσασα τὰ ἐπὶ Ἐνετῶν προνόμια της. Δοθεῖσα εἰς ζωνην (apanage) πρὸς τὴν βασιλομήτορα (βαλιδέ), ἐπλήρωνε κατ' ἀρχὰς μικρὸν ποσὸν χρημάτων ἐτησίως, τὸ ὁποῖον ὅμως βραδύτερον ἔπαυσαν νὰ καταβάλλωσιν οἱ Σφακιανοί, τοῦ φόρου ἀντικατασταθέντος δι' ὀλίγων σάκκων χιόνος, τὴν ὁποίαν ἔπεμπον εἰς τὸ μέγαρον τοῦ πασᾶ κατὰ τοὺς θερμοὺς μῆνας, πρὸς παρασκευὴν ἀναψυκτικῶν. Τὸ βέβαιον εἶνε ὅτι τὰ τῆς παραχωρήσεως τῶν προνομίων εἰς τοὺς Σφακιανοὺς εἶνε ὀλίγον σκοτεινὰ καὶ συγκεχυμένα. Ἀναμφισβήτητον μὲν εἶνε ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἀφῆκαν αὐτοὺς νὰ κυβερνῶνται κατὰ τὰ πάτρια καὶ τοὺς ἐξήρεσαν τῶν φόρων εἰς οὓς ὑπεβλήθησαν οἱ λοιποὶ Κρῆτες, ἀλλὰ δὲν εἶνε ἐντελῶς ἐξηκριβωμένον πῶς καὶ ὑπὸ τίνας περιστάσεις παρεχωρήθησαν αὐτοῖς τὰ προνόμια ταῦτα. Ἔλαβε περὶ αὐτῶν πρόνοιαν ὁ Μωροζίνης ἐν ταῖς μετὰ τοῦ Κυπριλῆ συμφωνίαις του; Ἄδηλον. Μὴ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς πολιορκίας, οἱ Σφακιανοί, προβλέποντες τὴν πτῶσιν τοῦ Χάνδακος, ὡμολόγησαν πρὸς τὸν βεζύρην ὑποταγήν, καὶ ἔλαβον εἰς ἀνταλλαγμα ἀσυδοσίαν καὶ αὐτονομίαν, τοῦ πασᾶ μὴ θέλοντος νὰ ἐκτεθῇ εἰς ματαίους ἀγῶνας πρὸς ὑπόταξιν χώρας ἀγόνου καὶ πολλὰς παρασχούσης ἐνοχλήσεις εἰς τὴν Ἐνετικὴν κυριαρχίαν, ἐπειγομένου δὲ νὰναγγείλῃ πρὸς τὸν κύριόν του τὴν πλήρη ὑποταγὴν τῆς νήσου; Καὶ τοῦτο ἄδηλον. Τὸ πιθανώτερον φαίνεται ὅτι ὁ Κυπριλῆς, λαβὼν ἤδη πεῖραν τοῦ μαχίμου καὶ ἀτιθάσου τῶν Σφακιανῶν χαρακτῆρος, προθύμως ἀντήμοιψε τὴν ὑποταγὴν αὐτῶν διὰ προνομίων, πρὸς ἀποφυγὴν ματαίων περιπλοκῶν.

Ὡς εἴπομεν, οἱ ἐπιβληθέντες εἰς τοὺς ἄλλους Κρῆτας φόροι δὲν ἦσαν σχετικῶς πολὺ βαρεῖς, καίτοι ἐκ τῶν μεγάλων κακοπαθειῶν τοῦ μακροῦ πολέμου, ὁ λαὸς εἶχε περιελθει εἰς τὴν ἐσχάτην ἔνδειαν. Ἀλλὰ μόλον ὅτι τὰ πρῶτα σουλτανικὰ διατάγματα, ἀπηγγειλον ἀφὰς καὶ ἀναθέματα κατ' ἐκείνου ὅστις ἤθελεν ἐπιβαρύνει τὴν ἀρχικὴν ταύτην φορολογίαν, οἱ ὑπάλληλοι καὶ οἱ ἀγάδες ἤρχισαν νὰ ἐκμυζῶσι τόσον ἀπλήστως τὸν ἱδρῶτα τῶν ραγιάδων, ὥστε ὁ βίος τούτων κατέστη ἀβίωτος. Συγχρόνως οἱ ἐν τῇ νήσῳ πασαμεῖναντες καὶ οἱ ἐκ τῆς ἄλλης Τουρκίας ἐρχόμενοι τυχοδιῶκται ἤρπαζον τὰς γ-

ναΐκας καὶ τὰς θυγατέρας τῶν Ἑλλήνων, τοὺς ἐπίεζον νὰ δίδωσι χρήματα, τοὺς ἐκακοποίουν καὶ τοὺς ἐφόνευον καὶ ποικιλοτρόπως ἐξύβριζον τὴν θρησκείαν αὐτῶν καὶ ἐμπόδιζον τὴν τέλεσιν τῶν θρησκευτικῶν αὐτῶν καθηκόντων. Ἕνεκα τῶν βασάνων τούτων πλεῖστοι τῶν Χριστιανῶν ἠναγκάσθησαν ν' ἀσπασθῶσι τὸν ἰσλαμισμὸν ἵνα σωθῶσιν ἐκ τῶν φοβερῶν καταδιωγμῶν καὶ πιέσεων, καὶ ἵνα σώσωσι τὴν περιουσίαν καὶ τὴν οἰκογενειακὴν αὐτῶν τιμήν. Οὕτω δ' ἀπετελέσθη ὁ τουρκικὸς πληθυσμὸς τῆς νήσου. Ὁ κατὰ τὸ ἔτος 1700, ἤτοι τριάκοντα καὶ ἓν ἔτη μετὰ τὴν ἅλωσιν, ἐπισκεφθεὶς τὴν νῆσον Τουρνεφὸρ λέγει ὅτι «ὅλοι οἱ μουσουλμᾶνοι κάτοικοι τῆς Κρήτης εἶνε ἐξωμόται (μπουρμᾶ) (1) ἢ τέκνα ἐξωμοτῶν». Ὁ δὲ ἓν ἔτος πρὸ τοῦ Τουρνεφὸρ μεταβὰς εἰς Κρήτην Σεβαλιὲ ἀναφέρει ὅτι τόσον ἐπιέζοντο καὶ ἐβασανίζοντο οἱ ραγιάδες, ὥστε καθ' ἃ τοῦ εἶπεν ὁ μητροπολίτης τῆς νήσου, πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἐγίνοντο μουσουλμάνοι, διὰ νὰ σωθῶσιν ἀπὸ τὰς καταδυναστεύσεις καὶ τοὺς φόρους. Ὁ δὲ Πουκβὶλ ἀναβιβάζει τὸν ἀριθμὸν τῶν κατὰ τὰς πρώτας ἀπὸ τῆς κατακτήσεως δεκαετηρίδος μεταβαλόντων θρήσκευμα εἰς ἑξήκοντα χιλιάδας. Πάντες οὗτοι ἐξισλαμιζόμενοι μετέβαλον μόνον τὸ ὄνομα, τινὲς μάλιστα κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα διετήρουν, ὡς δεικνύουν τὰ σωζόμενα τουρκικὰ κτηματολόγια. Κατὰ τὴν πολιορκίαν δὲ τοῦ Χάνδακος οἱ πρῶτοι ἐξωμόται παρεῖχον ἐκδουλεύσεις εἰς τοὺς πολιορκουμένους. Ἀλλὰ βαθμηδὸν οἱ ἀπαρνηταὶ οὗτοι τοῦ γένους καὶ τοῦ θρησκεύματος αὐτῶν κατέστησαν σκληρότεροι καὶ αὐτῶν τῶν γνησίων Τούρκων, ἐπιδεινώσαντες τὴν δυσπραγίαν τῶν ὁμαιμόνων αὐτῶν.

Ἱκανοὶ ὅμως ἐκ τούτων μετέβαλον μόνον πρὸς τὸ θεαθῆναι θρήσκευμα, ὡς οἱ *λινοβάμβακοι* ἐν Κύπρῳ. Οἱ πλεῖστοι τούτων ἐγνωρίζοντο μεταξύ των, συνεννοοῦντο, τηροῦντες ἄκραν μυστικότητα, ἐβάπτιζον τὰ τέκνα των καὶ συνῆπτον γάμους μεταξύ των, φανερὰ

(1) Ἡ τουρκικὴ λέξις μπουρμᾶ σημαίνει τὸν αὐθάδη καὶ θρασύν· οὕτω δὲ ἀπεκάλεσαν οἱ γνήσιοι τοῦρκοι τοὺς ἐξωμότας, οἵτινες ἐκ ζήλου νεοφωτίστων ἢ καὶ ἐκ πονηρᾶς φύσεως ἐδείκνυον ὑπέρμετρον φανατισμὸν καὶ περιφρόνησιν κατὰ τῶν Χριστιανῶν.

μὲν ἀκολουθοῦντες τοὺς μουσουλμανικοὺς τύπους, ἐν κρυπτῷ δ' ἐκτελοῦντες τὰ παραγγελλόμενα, ὑπὸ τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας. Πολλοὶ τούτων, ἐθισθέντες βαθμηδὸν εἰς τὸν κατὰ Τούρκους βίον ἢ βαρυνθέντες νὰ ὑποκρίνωνται, ἐξισλαμίσθησαν ἐντελῶς σὺν τῷ χρόνῳ. Ἄλλοι ὅμως διετήρησαν πιστῶς τὸ θρήσκευμα τῶν πατέρων αὐτῶν, ὡς ἡ μεγάλη οἰκογένεια τῶν Κουρμούλιδων. ἥτις τοσαύτας παρέσχεν ὑπηρεσίας εἰς τὸν ἱερὸν ἀγῶνα, ὅτε ἐκδηλώσασα τὸ ἀληθὲς αὐτῆς θρήσκευμα συνετάχθη τοῖς ἀγωνιζομένοις ἀδελφοῖς. ὡς θέλομεν ἴδει.

Ὑπὸ τοιαῦτα φοικτὰ βάσανα, ἦτο μέγας ἠρωϊσμὸς καὶ μόνη ἡ ἐγκαρτέρησις τῶν Κρητῶν οἵτινες διετήρουν τὴν θρησκείαν καὶ τὰς παραδόσεις τῶν πατέρων αὐτῶν. Ἀλλ' οἱ Κρῆτες δὲν ἠρκοῦντο μόνον εἰς τὴν παθητικὴν ταύτην ἀντίστασιν κατὰ τῆς τυραννίας. Πολλοὶ ὑπερήφανοι καὶ γεναιόψυχοι ἄνδρες, μὴ ἀνεχόμενοι τοὺς ἐξευτελισμοὺς καὶ τὰς βιαιοπραγίας τὰς ὁποίας ὑρίσταντο οἱ χριστιανοί. κατέφυγον εἰς τὰ κατειλημμένα ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν φρούρια τῆς Γραμβούσης, τῆς Σούδας καὶ τῆς Σπιναλόγκας. ἐκεῖθεν δ' ἐξορμῶντες ἐπυρπόλουν τὰς ἐν τοῖς χωρίοις οἰκίας τῶν Τούρκων, φονεύοντες ἢ αἰχμαλωτίζοντες τοὺς ἀγάδες. Οἱ ἀρματωλοὶ οὗτοι ἐκαλοῦντο ὑπὸ τῶν Τούρκων Χαΐνιδες (1). τουτέστιν ἀποστάται. Ὀσάκις δὲ συνελαμβάνετό τις ἐξ αὐτῶν, ἀπέθνησκεν ἐπὶ τοῦ *Τσιγκελιοῦ*, (2) φρικτοῦ ὀργάνου θανατώσεως, τὸ ὁποῖον εἶχον ἱδρύσει πρὸ τῶν πυλῶν τῶν πόλεων, ἡ ἀνεσκολοπίζετο.

Ἐν τούτοις οἱ Ἐνετοὶ δὲν εἶχον χάσει τὴν ἐλπίδα περὶ ἀνακτήσεως τῆς Κρήτης. Ἀλλὰ καὶ οἱ Κρῆτες ἤκουσαν μετ' ἐλπίδων τὴν ἔκρηξιν τοῦ πολέμου, τὸ 1684. μεταξὺ Ἐνετῶν καὶ Τούρκων καὶ βραδύτερον τὴν ἀνάκτησιν ὑπὸ τῶν πρώτων τοῦ Μωρέως. Ὅταν δὲ τὸν Ἰούλιον τοῦ 1692 ὁ Μοκενίγος. ἀποβιβάσας στρατὸν καὶ πυροβολικὸν, ἐπολιόρκησε τὰ Χανία. πολλοὶ Κρῆτες, ὧν οἱ πλείονες Σφακιανοί, ἔσπευσαν προθύμως ὑπὸ τὸν ὁπλαρχηγὸν Ἰωάννην Μαχαιριώτην, εἰς συνδρομὴν τῶν Ἐνετῶν· πολιορκήσαντες δὲ τὸ Κα-

(1) Pitton de Tournefort, Voyage du Levant.

(2) Ἴδε εἰκόνα σελ. 193.

στελλι τῆς Κισσάμου τὸ ἐκυρίευσαν (1). Ἀλλ' ὁ Μοκενίγος δὲν ἐπέμεινεν εἰς τὴν πολιορκίαν τῶν Χανίων. Εἶχον ἤδη γίνῃ δύο ἔφοδοι καὶ ἀπεκρούσθεϊ δύο ἔξοδοι καὶ τὸ ἐνετικὸν πυροβολικὸν εἶχε κάμει χαλάστραν εἰς τὰ τείχη τῆς πόλεως, ὅτε ὁ Μοκενίγος λύσας τὴν πολιορκίαν ἐπανῆλθεν εἰς Μωρέαν, καθ' οὗ οἱ Τοῦρκοι ἡτοίμαζον ἐκστρατείαν. Ἀναχωρῶν δὲ παρέλαβεν ἐκ Κρήτης καὶ 2.000 ἐκ τῶν ἐπαναστατῶν πρὸς ἀναπλήρωσιν τῶν ζημιῶν ἃς εἶχεν ὑποστεῖ τὸ στράτευμά του πρὸ τῶν Χανίων.

Ἡ ἀπόπειρα αὕτη τῶν Ἐνετῶν διήρκεσεν ἕνα μῆνα περίπου, εἰς μάτην ἀναστατώσασα τὸν δυστυχῆ τῆς Κρήτης λαὸν καὶ προκαλέσασα φοβερὰς κατ' αὐτοῦ ἐκδικήσεις παρὰ τῶν Τούρκων. Οἱ Κρῆτες εἶχον ὑποσχεθεῖ νὰ ἐξεγερθῶσιν ὅλοι κατὰ τῶν Τούρκων· μόλις δὲ ἡ ἐξέγερσις ἤρχιζε καὶ εἰς τὰς ἀνατολικωτέρας ἐπαρχίας, οἱ Ἐνετοί, ὡς ἔπραξαν πολλάκις καὶ ἐν Κρήτῃ καὶ εἰς τὴν ἄλλην Ἑλλάδα, τοὺς ἐγκατέλιπον εἰς τὴν τύχην των καὶ ἀπῆλθον. Ἐκ τῶν λαβόντων δὲ τὰ ὅπλα ἄλλοι μὲν συνελήφθησαν καὶ ἐθανατώθησαν, ἄλλοι δὲ ἐτράπησαν εἰς ἁρματωλικὸν πόλεμον.

Κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο ὁ Ἰταλὸς φρούραρχος τῆς Γραμβούσης παρέδωκεν αὐτὴν εἰς τοὺς Τούρκους. Κατὰ δὲ τὸ 1715 οἱ φρούραρχοι τῆς Σούδας καὶ Σπιναλόγκας, Λουδοβίκος Μάγνος καὶ Φραγκίσκος Ἰουστινιάνης, παρέδωκαν καὶ τὰ φρούρια ταῦτα εἰς τοὺς Τούρκους, τῇ σιωπηλῇ συγκαταθέσει τῆς Δημοκρατίας, ἡ ὁποία, ἀπολέσασα πᾶσαν ἐλπίδα περὶ ἀνακτήσεως τῆς Κρήτης, ἤθελε νὰπαλλαγῇ ἀπὸ τὰς δαπάνας τῆς συντηρήσεως τῶν φρουρίων τούτων. Εἶνε δὲ γνωστὸν ἐκ παραδόσεως ὅτι οἱ μὲν κάτοικοι τῆς Σούδας μετῴκησαν εἰς τὸ χωρίον Θέρισον τῆς Κυδωνίας, οἱ δὲ τῆς Σπιναλόγκας ἐξισλαμίσθησαν.

Μετὰ τοὺς Ἐνετούς, ὧν τὸ ἄστρον ἐτρεμόσβυνε πλέον, ἄλλοι παρουσιάσθησαν προστάται τῶν ὑπὸ τὸν τουρκικὸν ζυγὸν χριστιανῶν, οἱ Ρῶσσοι, ἔχοντες ἐπὶ πλέον οὗτοι τὴν δελεαστικὴν σαγήνην τῆς ὀρθοδοξίας. Ἤδη ἀπὸ τῆς ΙΕ΄ ἑκατονταετηρίδος ἐπῆλθεν εἰς τοὺς ρώσσους αὐτοκράτορας ἡ ἰδέα τῆς κατακτήσεως τῆς

(1) Χρονικὸν Μάτεση.

Κωνσταντινουπόλεως. πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον ἔγνωσαν νὰ ἐκμεταλλευθῶσιν. ὡς οἱ Ἐνετοί, τὸν πρὸς τὴν ἀνεξαρτησίαν πόθον τῶν Ἑλλήνων. Καὶ ἔκτοτε ἤρχισαν νὰποστέλλωνται ἐκ τῆς Ἁγίας Ρωσσίας ἀπόστολοι, ἵνα διακηρύττωσι τὰς διαθέσεις τοῦ Τσάρου πρὸς ἀπελευθέρωσιν τοῦ γένους τῶν Γραικῶν, συγχρόνως δὲ ἤρχισαν νὰ κυκλοφορῶσι καὶ παντοῖοι χρησμοὶ πλαστουργούμενοι ἐν Ρωσσίᾳ καὶ σκοπὸν ἔχοντες νὰ ἐμπνεύσωσιν εἰς τοὺς ὑποδούλους Ἕλληνας τὴν ἰδέαν ὅτι μόνον παρὰ τῆς Ρωσσίας ἔπρεπε νὰ ἐλπίζωσι σωτηρίαν. Ὁμοίας δὲ φύσεως ἦτο καὶ ὁ βραδύτερον συντεθεὶς «Ἀγαθάγγελος», ὅστις, καίτοι ἄλλους ἔχων σκοπούς, ἀνεπτέρωσε τὰς ἐλπίδας τῶν πατέρων ἡμῶν καὶ ἐβοήθησεν αὐτοὺς νὰ ὑπομείνωσιν ἄκαμπτοι τὸν ἐπαχθῆ ζυγόν, ἀναμένοντες τὴν πολυπόθητον ἡμέραν τῆς ἀπελευθερώσεως.

Ἡ φήμη τῆς Ρωσσίας εἶχε φθάσει ἐνωρὶς καὶ εἰς Κρήτην, ἀλλ' αἱ ἐπ' αὐτὴν ἐλπίδες ἤρχισαν νὰ γεννῶνται κυρίως ὅταν τὸ 1768 Αἰκατερίνη ἡ Β'. ἐκήρυξε τὸν πόλεμον κατὰ τῶν Τούρκων, ἀπόστολοι δὲ αὐτῆς διέτρεχον τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα. καλοῦντες τοὺς Ἕλληνας εἰς ἐπανάστασιν καὶ ὑποσχόμενοι μεγάλας βοηθείας ἐκ μέρους τῆς Ρωσσίας. Ἐκ τῶν Κρητῶν ἐμυήθη εἰς τὴν μελετωμένην πανελλήνιον ἐπανάστασιν ὁ ἐξ' Ἀνωπόλεως τῶν Σφακίων Δασκαλογιάννης. ἐκ τῆς μεγάλης οἰκογενείας τῶν Βλάχων. ἀνὴρ πλούσιος καὶ κάτοχος τριῶν μεγάλων πλοίων δι' ὧν ἐταξείδευεν ἐμπορευόμενος. Συνενοηθεὶς μετὰ τοῦ βέη τῆς Μάνης Μαυρομιχάλη καὶ μετὰ τοῦ ἰσχυροῦ προεστοῦ Καλαμῶν Παναγιώτου Μπενάκη, ὁ Δασκαλογιάννης ἐπρομηθεύθη ἱκανὸν ποσὸν πολεμεφοδίων ἰδίᾳ δαπάνῃ καὶ ἐνθουσιασθεὶς ἐκ τῶν ὑποσχέσεων τοῦ ἐκ Ρωσσίας ἐλθόντος ἀποστόλου Παπάζογλου καὶ τοῦ Θεοδώρου Ὀρλώφ, ἐκήρυττεν ἐν Σφακίοις τὴν προσεχῆ ἀπελευθέρωσιν τοῦ γένους καὶ ἐκάλει τὸν λαὸν εἰς ἐπανάστασιν. Ὅπως ἐν Πελοποννήσῳ αἱ Ρωσσικαὶ ὑποσχέσεις ἀπήντησαν παρὰ πολλοῖς δυσπιστίαν,οὕτω καὶ ἐν Σφακίοις αἱ ἐνθουσιώδεις ἐπαγγελίαι τοῦ Δασκαλογιάννη εὗρον τοὺς ἀντιφρονοῦντας. ὧν προεξῆρχεν ὁ πρωτόπαπας Σφακίων, ὅστις ὑπὸ παρελθόντων παθημάτων διδασκόμενος καὶ ἐν ψυχραιμίᾳ ἀποβλέπων εἰς τὰ πράγματα. προέβλεπε δυστυχήματα διὰ τὰ Σφακία καὶ τὴν

ἄλλην Κρήτην. Ἀλλ' ἡ γνώμη τοῦ Δασκαλογιάννη, μᾶλλον συμφωνοῦσα πρὸς τοὺς πόθους τῶν Σφακιανῶν, ὑπερίσχυσεν ἐν τῷ συγκροτηθέντι συμβουλίῳ τῶν προκρίτων. Καὶ ἔκτοτε ἤρχισαν παρασκευαζόμενοι πυρετωδῶς πρὸς ἐπανάστασιν.

Ὁ Δασκαλογιάννης ἀπετάθη μυστικῶς καὶ πρὸς τοὺς προκρίτους τῶν ἄλλων ἐπαρχιῶν, ἀλλ' οὗτοι δὲν ἠδύναντο νὰ λάβωσι μέρος, ἕνεκα τῆς ἐπικρατούσης ἐν τῇ λοιπῇ νήσῳ τρομοκρατίας, πρὸ πάντων δ' ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως ὅπλων. Ὑπεσχέθησαν ὅμως νὰ λάβωσι καὶ αὐτοὶ μέρος εἰς τὸν ἀγῶνα, ἐὰν κατέπλεε Ρωσσικὸς στόλος εἰς τὴν νῆσον καὶ ἐκόμιζεν ὅπλα, καὶ πολεμοφόδια, ὡς εἶχον ὑποσχεθεῖ οἱ ἀπεσταλμένοι τῆς Αἰκατερίνης. Ἀλλ' αἱ ἀναμενόμεναι συνδρομαὶ δὲν ἤρχοντο καὶ ὁ Δασκαλογιάννης ἠναγκάσθη νὰ ὑψώσῃ τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως μόνον μετὰ τῶν Σφακιανῶν τὴν 25 Μαρτίου 1770, καὶ τὴν ἡμέραν τῆς Ἀναστάσεως κατῆλθον εἰς Κράπην, ὁπόθεν ἐξορμῶντες ἐφόνευον τοὺς ἐν Ἀποκωρώνῳ, Κυδωνίᾳ καὶ Ἁγίῳ Βασιλείῳ Τούρκους καὶ διήρπαζον τὰ ὑπάρχοντα αὐτῶν. Ἀλλ' ὁ ρωσσικὸς στόλος ὃν ἀνέμενε ὁ Δασκαλλογιάννης ἵνα ἀποκλείσῃ τὰ Χανία δὲν ἤρχετο· καὶ τοῦτο τοὺς μὲν ἐπαναστάτας ἀνησύχει, τοὺς δὲ Τούρκους ἀνεθάρρυνε. Καὶ μετ' ὀλίγας ἡμέρας πολυάριθμοι Τοῦρκοι, ἄγοντες καὶ πολλοὺς χριστιανοὺς ἐκ τῆς ἄλλης Κρήτης οὓς ἠγγάρευσαν ὡς σκευαγωγούς, διηυθύνθησαν κατὰ τῶν Σφακίων. Μάχαι τινὲς πεισματώδεις συνέβησαν εἰς Κράπην, ἐπὶ δὲ τέλους ἡ ἐπέλευσις καὶ ἄλλων Τούρκων ἐκ τοῦ μέρους τοῦ Καλλικράτους ἠνάγκασε τοὺς Σφακιανοὺς εἰς ὑποχώρησιν, οἱ δὲ Τοῦρκοι εἰσελάσαντες εἰς Σφακία προυχώρουν μαχόμενοι, διασπείροντες τὸν ὄλεθρον καὶ τὴν φρίκην, αἰχμαλωτίζοντες γυναικόπαιδα. Εἰς μίαν δὲ τῶν μαχῶν τούτων, ᾐχμαλωτίσθη καὶ ὁ ἀδελφὸς τοῦ Δασκαλογιάννη Νικόλαος.

Ἀπερίγραπτα εἶναι τὰ παθήματα τῶν ἀνδρείων, ἀλλ' ἀτυχῶν Σφακιανῶν. Πανταχόθεν ὑπερφαλαγγιζόμενοι ὑπὸ τῶν Τούρκων, οἵτινες ἦσαν σχεδὸν δεκαπλάσιοι αὐτῶν τὸν ἀριθμόν, ἐμάχοντο ἀπεγνωσμένως, ὁτὲ μὲν ἀναχαιτίζοντες τὸ κύριον σῶμα τοῦ στρατοῦ, ὁτὲ δὲ ἀμυνόμενοι ὑπὲρ τῶν ἀπειλουμένων γυναικῶν καὶ τέκνων αὐτῶν, ἵνα σώσωσιν αὐτὰ ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας. Οἱ Τοῦρκοι

προχωρήσαντες κατέλαβον τὴν Ἀνώπολιν, ὁ δὲ Δασκαλογιάννης ἠναγκάσθη ναποσυρθῇ εἰς τὴν θέσιν Κρούσια, ὑπεράνω τῆς Ἀνωπόλεως. Θρῆνος καὶ κοπετὸς ἐπλήρου τὰς χαράδρας καὶ τὰ ὄρη, τὰ δὲ χωρία εἶχον πάντα πυρποληθῇ καὶ καταστραφῇ. Ἀρχὶ δὲ ἀνεπέμποντο κατὰ τοῦ Δασκαλογιάννη ὑπὸ τῶν ἀπεγνωσμένων γυναικῶν, ὧν αἱ θυγατέρες εἶχον αἰχμαλωτισθῇ καὶ οἱ ἄνδρες φονευθῇ. Ἀλλὰ καὶ τοῦ δυστυχοῦς Δασκαλογιάννη αἱ δύο θυγατέρες Μαρία καὶ Ἀνθοῦσα εἶχον αἰχμαλωτισθῇ. ἡ δὲ σύζυγός του Σγουρομάλλινη εἶχε πληγωθῇ.

Ἐν τούτοις ὁ πασᾶς ἐμύνα πρὸς τὸν Δασκαλογιάννην νὰ παραδοθῇ, ἵνα μὴ τέλεον ἐξολοθρευθῶσι τὰ Σφακιά. Ἠνάγκασε δὲ καὶ τὸν αἰχμάλωτον ἀδελφόν του νὰ τοῦ γράψῃ συμβουλεύων αὐτὸν νὰ προσέλθῃ ἀφόβως εἰς τὸν πασᾶν· ἀλλ' ὁ αἰχμάλωτος ἐσημείωσε κάτωθι τῆς ἐπιστολῆς τρία **Μ**, δι' ὧν ἀνήρει τὸ περιεχόμενον τῆς ἐπιστολῆς του.

Ἀλλ' ὁ Δασκαλογιάννης, βασανιζόμενος ὑπὸ ἐλέγχων, καὶ ἀποδιδῶν εἰς τὴν ἀπερισκεψίαν του τὴν ἐπελθοῦσαν καταστροφήν, ἐνῷ καὶ αὐτὸς ἦτο θῦμα, ὁ δύσμοιρος, τῶν ρωσσικῶν ὑποκινήσεων καὶ φρούδων ἐλπίδων, εἰς ἃς ἔδωκε πίστιν ἐξ ὑπερθέρμου πατριωτισμοῦ, ἔλαβε τὴν μαρτυρικήν, τὴν ὑψηλὴν ἀπόφασιν νὰ παραδοθῇ, διὰ νὰ σώσῃ τὰ Σφακιά. Καὶ συνοδευόμενος ὑπὸ πολλῶν ἄλλων ὁπλαρχηγῶν, ἐν οἷς καὶ ὁ Πρωτόπαπας,—ὅστις, καίτοι ἀντιφρονῶν, ἔλαβε μέρος ἐνεργὸν εἰς τὸν ἀγῶνα—μετέβη πρὸς τὸν πασᾶν. Ἀλλ' οὗτος συμπαρέλαβε, μετὰ τοῦ Δασκαλογιάννη καὶ τοὺς ὁπλαρχηγοὺς εἰς Μεγαλόκαστρον, καὶ οἱ μὲν ὁπλαρχηγοὶ ἐρρίφθησαν εἰς τὰς φυλακάς, ὁ δὲ Δασκαλογιάννης ὑπέστη μαρτυρικώτατον θάνατον, ἐκδαρεὶς ζῶν καὶ ἀποθανὼν ἐν μέσῳ τοῦ μαρτυρίου τὴν 17 Ἰουνίου 1771.

Ἐκ δὲ τῶν φυλακισθέντων ἄλλοι μὲν ἀπηγχονίσθησαν, ἄλλοι δὲ ἀπέθανον ἐν τῇ εἱρκτῇ, οἱ δὲ ἐπιζήσαντες κατώρθωσαν μετὰ τρία ἔτη νὰ δραπετεύσωσι.

Τοιοῦτον τέλος ἔλαβεν ἡ ἐπανάστασις τοῦ Δασκαλογιάννη. Τὰ Σφακιὰ σχεδὸν ἠρημώθησαν. Ἐκ τῶν κατοίκων αὐτῶν, πλεῖστοι μὲν ἐφονεύθησαν καὶ ᾐχμαλωτίσθησαν, πολλοὶ δὲ ἐξεπατρίσθησαν·

εἰς δὲ τοὺς ἐναπολειφθέντας ἡ Τουρκικὴ κυβέρνησις ἐπέβαλε φόρους, κατ' ἄλλους μὲν κεφαλικὸν φόρον, κατ' ἄλλους δὲ μόνον ποσὸν ὡρισμένον χρημάτων ἐτησίως ἐφ' ὅλης τῆς ἐπαρχίας.

Ἐκ δὲ τῶν καταδρομῶν καὶ τῆς ἐνδείας οἱ μείναντες ἐν Σφακίοις εἶχον μεταβληθῆ σχεδὸν εἰς ἀγρίμια, ζῶντες εἰς ἀπροσβάτους τόπους καὶ σπήλαια καὶ προμηθευόμενοι τὰ πρὸς τὸ ζῆν δι' ἐπιδρομῶν εἰς τὰς γειτονικὰς ἐπαρχίας, καθ' ἃς οὐδ' αὐτῆς τῆς περιουσίας τῶν ραγιάδων ἐφείδοντο. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἐκ τῶν βέηδων Ἰβραὴμ Ἀληδάκης, ὅστις εἶχε μεγάλων ἐκτάσεων γαίας ἐν Ἀποκορώνῳ καὶ πύργον ἐν Προσνέρῳ, ἠνώχλει τοὺς ποιμένας τῶν Σφακίων ποικιλοτρόπως, κατελθόντες οἱ Σφακιανοὶ ἐπολιόρκησαν αὐτὸν ἐν τῷ πύργῳ του καὶ τὸν ἔκαυσαν μετὰ τῶν ἀνθρώπων του. Τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο ἀφηγεῖται μετὰ πολλῆς χάριτος σύγχρονον στιχούργημα, ἓν τῶν ὡραιοτέρων προϊόντων τῆς δημώδους μούσης.(1)

Ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ τινὲς τῶν Σφακιανῶν ἐξαρτύσαντες καταδρομικὰ κατεδίωκον τὰ διαπλέοντα τὸ Αἰγαῖον Τουρκικὰ πλοῖα καὶ ἐλεηλάτουν αὐτά. Ἐκ τῶν πλοίων δὲ τῶν Σφακιανῶν, οἵτινες ἀπῴκησαν εἰς Μῆλον, τρία ἀπιστέλλουν μέρος τοῦ στολίσκου τοῦ Λάμπρου Κατσώνη καὶ ἔλαβον μέρος εἰς ὅλα τὰ κατὰ θάλασσαν κατορθώματα τοῦ μεγαλοπράγματος ἐκείνου ἀνδρός.

Ἀλλὰ βαθμηδὸν τὰ Σφακιὰ ἀνέλαβον ἐκ τῶν καταστροφῶν, τὰ χωρία ἀνεκτίσθησαν καὶ νέα πλοῖα ἐναυπηγήθησαν. Ἐὰν ὅμως τὰ Σφακία ἀνέκτησαν ἐν μέρει τὴν παλαιὰν αὐτῶν ἀκμήν, ἡ κατάστασις τῆς λοιπῆς Κρήτης ἔφθασεν εἰς τὸ μὴ περαιτέρω τῆς κακοδαιμονίας. Μετὰ τὴν καταστολὴν τῆς ἐπαναστάσεως τῶν Σφακιανῶν, οἱ Τοῦρκοι ἐντελῶς ἀποθρασυνθέντες καὶ ἀποθηριωθέντες κατέστησαν τὸν βίον τῶν ραγιάδων ἀδιάκοπον μαρτύριον. Τότε ἀνεπτύχθη ὁ λεγόμενος Γιανιτσαρισμός, ὅστις ἀποτελεῖ μίαν τῶν φρικτοτέρων περιόδων τῆς Κρητικῆς ἱστορίας. Πάντες οἱ ἄρρενες μουσουλμᾶνοι τῆς νήσου ἦσαν ἐγγεγραμμένοι εἰς τὰ γιανιτσαρικὰ τάγματα (ὀρτᾶ). Ἐκ τοῦ στρατιωτικοῦ δὲ τούτου συνδέσμου τοσαύτην ἠρύοντο δύναμιν καὶ ἔπαρσιν, ὥστε πολλάκις ἐπανα-

1) Ε. Βαρδίνου, Κρητικαὶ Ῥίμαι.

στατοῦντες ἐπέβαλον τὰς θελήσεις των εἰς τοὺς πασάδες ἢ ἀπέπεμπον αὐτοὺς ἐκ τῆς νήσου. Οὕτω δὲ βαθμηδὸν ἀπετελέσθη εἶδος τρομερᾶς ἡμιαναρχίας ἐν τῇ ὁποίᾳ ἡ ζωὴ τοῦ ραγιᾶ ἀφέθη ὅλως ἀπροστάτευτος εἰς τὴν διακρισίαν τῆς θηριωδίας καὶ τῶν κτηνωδῶν ὀρέξεων τῶν γιανιτσάρων, οἱ ὁποῖοι καὶ πρὸς αὐτοὺς τοὺς πλουσίους καὶ φιλησύχους ὁμοθρήσκους των κατήντησαν ἐπίφοβοι. Οἱ Γιαννίτσαροι ἢ Ξεκουκούλωτοι, ὡς ὠνομάσθησαν εἰς τὰς δυτικὰς ἐπαρχίας οἱ ἐξωλέστεροι ἐξ αὐτῶν, μὴ ἀρκούμενοι νὰ γυμνόνωσι τοὺς ραγιάδες, ἀφήνοντες αὐτοὺς εἰς τὴν ἐσχάτην ἔνδειαν, τοὺς ἐφόνευον ἄνευ λόγου, μόνον διότι ἦσαν χριστιανοί, διὰ νὰ τοὺς ἴδωσι σπαίροντας εἰς τὸ αἷμα των καὶ τέρψωσι τὰς θηριώδεις ὀρέξεις των. ἢ ἁπλῶς διὰ νὰ δοκιμάσωσι τὴν εὐθυβολίαν τῶν ὅπλων των· ἐκτὸς δὲ τούτου ἥρπαζον τὰς παρθένους καὶ τὰς γυναῖκας, διὰ νὰ καθιστῶσι δὲ δραματικωτέρας τὰς ἁρπαγὰς ταύτας, ἐφόνευον τοὺς γαμβροὺς καὶ ἥρπαζον τὰς νεονύμφους μικρὸν μετὰ τὴν τέλεσιν τοῦ γάμου. (1) Ὁ γιανίτσαρος ἐθεώρει ὡς ἀσύγγνωστον αὐθάδειαν ἐκ μέρους τοῦ Χριστιανοῦ τὴν κάπως ἐπιμεμελημένην ἀμφίεσιν καὶ τὸ ἀρρενωπὸν τοῦ ἤθους καὶ ἡ αὐθάδεια ἐτιμωρεῖτο δι' ἑνὸς πιστολισμοῦ ἐν μέσῃ ὁδῷ, χωρὶς δικαιολογίας, χωρὶς συνεπείας. Ἀλλὰ καὶ ὅταν οἱ ραγιάδες δὲν τοῖς παρεῖχον ἀφορμάς, ἐδημιούργουν τοιαύτας αὐτοί. Συνήντα τὸν χριστιανὸν ἔφιππον. Ἔγκλημα καθοσιώσεως. Ὁ ραγιᾶς ἔσπευδε νὰ πεζεύσῃ μετὰ πάσης ταπεινώσεως, ἀλλ' ὁ ἀγᾶς ἐλκύων τὴν πιστόλαν ἀνεφώνει : — Γιάντα πέζεψες, μωρὲ γκιαούρη ; Γιὰ νὰ καβαλκέψῃς ἐμένα ; — Καὶ ὁ ραγιᾶς ἔπιπτε πυροβολούμενος ἢ πληττόμενος διὰ μαχαίρας. Οἱ δ' ἐν Βοΐλᾳ τῆς Σιτείας κατοικοῦντες γιανίτσαροι ὑπεχρέουν πάντας τοὺς διερχομένους, ἐντὸς διαστήματος βολῆς, πρὸ τῆς κώμης των, οὐ μόνον χριστιανοὺς ἀλλὰ καὶ τούρκους νἀφιππεύωσιν εἰς ἔνδειξιν ὑποταγῆς.

Ὑπὸ τὴν τρομοκρατίαν ταύτην οἱ χριστιανοὶ ἐταπεινώθησαν ἐντελῶς. Ἐφόρουν μαῦρα φέσια καὶ πενιχρὰ ἐνδύματα καὶ προσε-

(1) Πολλοὶ ἐπέτρεπον εἰς τὰς Ἑλληνίδας συζύγους των νὰ διατηρῶσι τὸ χριστιανικὸν θρήσκευμα.

πάθουν νὰ φαίνωνται ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότερον εὐπειθεῖς καὶ ταπεινοὶ ἐνώπιον τῶν ἀγάδων, οἱ ὁποῖοι ἦσαν κύριοι τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου αὐτῶν. Ὁσάκις δὲ σπανίως, κατὰ τὰς μεγάλας ἑορτάς, ἀπεφάσιζον νὰ διασκεδάσωσι, ἐκρύπτοντο εἰς τὰ ἐνδότατα τοῦ οἴκου αὐτῶν καὶ εἰς τὰ ὄπισθεν τῶν εἶχον ὡς ἐπωδόν : «Σιγά, σιγά, — σιγανὰ» ἵνα μή, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ οἴνου λησμονήσωσι καὶ ὑψώσωσι πολὺ τὴν φωνήν. Ἐὰν δὲ ἡ εὐθυμία των ἔφθανε μέχρι χοροῦ, πρὸς ταῖς ἄλλαις προφυλάξεσιν, ἐπλαγιάζετο ὁ καβαλάρης τῆς λύρας ἵνα μετριάζεται ὁ ἦχος αὐτῆς. Εἰς δὲ τοὺς ναοὺς τὰ σιδηρᾶ σήμαντρα ἀντικατεστάθησαν διὰ ξυλίνων, ἵνα μὴ παράττωσι τὰ εὐερέθιστα νεῦρα τῶν ἀγάδων. Ἀλλὰ καίτοι οὕτως ἀθορύβως ἐτέλουν τὰ θρησκευτικά των καθήκοντα, πολλάκις οἱ γιανίτσαροι μεταβαίνοντες καὶ εἰς τοὺς ναοὺς τοὺς παρηνώχλουν, ἀποστέλλοντες αὐτοὺς εἰς ἀγγαρείας ἢ παντοίας ὕβρεις ἀπευθύνοντες αὐτοῖς ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας. Αἱ ἀγγαρεῖαι πολλάκις ὡς μόνον σκοπὸν εἶχον νὰ βασανίσωσι τοὺς ραγιάδες. Εἰς μίαν, ἄλλοτε τουρκικὴν, οἰκίαν τοῦ Γερανίου τῆς Κυδωνίας σώζεται βαρύτατος κορμὸς κυπαρίσσου τὸν ὁποῖον ὑπεχρεώθησαν οἱ ραγιάδες τοῦ χωρίου νὰ μετακομίσωσιν ἐκ τῶν Λευκῶν Ὀρέων, σηκώνοντες αὐτὸν ἐπὶ τῶν ὤμων, χωρὶς νὰ τοῦ ἀφαιρίσωσι τοὺς ὄζους καὶ τὸν φλοιόν.

Πολλοί, ἔχοντες ὡραίας θυγατέρας, ἠναγκάζοντο νὰ τὰς διατηρῶσι κατακλείστους ἵνα τὰς σώσωσιν ἀπὸ τὴν ἀσέλγειαν τῶν γιανιτσάρων, αἱ πλεῖσται δὲ τῶν Ἑλληνίδων ἐν ταῖς πόλεσιν ὁσάκις ἐξήρχοντο ἐφόρουν καλύπτρας, ὡς αἱ ὀθωμανίδες.

Αἱ φοβεραὶ αὐταὶ καταπιέσεις ἐπηύξησαν τὰς ἐξομωσίας. Χωρίων ὁλοκλήρων τοῦ Σελίνου καὶ τοῦ Μονοφατούτου οἱ κάτοικοι μετὰ τῶν ἱερέων, κλείσαντες τοὺς ναούς των καὶ περιζώσαντες αὐτοὺς διὰ νήματος, (1) μετέβησαν εἰς Χανία καὶ Ἡράκλειον καὶ ἐδήλωσαν ὅτι ἀσπάζονται τὴν πίστιν τοῦ Μωάμεθ. Τόσον δὲ πολλοὶ συνέρρεον ἰδίως ἐκ Μονοφατσίου, ὥστε οἱ ἰμάμιδες, μὴ προφθάνοντες, κατὰ

1) Δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἐξακριβώσωμεν τί ἐσήμαινε τὸ περίζωμα τοῦτο τῶν ἐκκλησιῶν.

τὴν παράδοσιν. νὰ ἐκτελῶσι τὰς δεούσας διατυπώσεις τοῦ ἐξισλαμισμοῦ, ἤρκοῦντο νὰ τοῖς λέγωσι μόνον τὴν φράσιν : «Αἴντε, Τοῦρκος».

Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν φοβερὰν ἐκείνην ἐποχὴν δὲν ἔλειψαν αἱ κατὰ τῆς τυραννίας ἀντιδράσεις. Οἱ γιανίτσαροι, ἵνα ἀδεῶς ἱκανοποιῶσι τὰς θηριωδεις αὐτῶν ὀρέξεις ἐπὶ τῶν χριστιανῶν, ἵνα ἀσφαλῶς ἁρπάζωσι τὴν περιουσίαν αὐτῶν καὶ προσβάλωσι τὴν οἰκογενειακὴν τιμήν, εἶχον ἀφαιρέσει πᾶν εἶδος ὅπλου ἀπὸ τὰς χεῖρας τῶν ραγιάδων, ὁ φόνος δὲ Τούρκου ἐτιμωρεῖτο σκληρότατα, ἐπιφέρων πολλάκις τὴν ἐξόντωσιν ὁλοκλήρων οἰκογενειῶν τοῦ χωρίου ἐν τῇ περιφερείᾳ τοῦ ὁποίου διεπράττετο. Διὰ τὸν φόνον ἑνὸς ἰσχυροῦ Τούρκου τοῦ Σελίνου, ἐφονεύθησαν 40 φέροντες τὸ ὄνομα Γιάννης. Ἐκτὸς δὲ τούτου ἐπεβάλλοντο εἰς τοὺς κατοίκους βαρύταται χρηματικαὶ ἀποζημιώσεις καὶ πολλοὶ ὅλως ἀθῶοι ἐρρίπτοντο εἰς τὰς φυλακάς. Ἀλλ' ὅμως, μεταξὺ τῶν ταπεινῶν καὶ περιδεῶν ραγιάδων, εὑρέθησαν ἄνδρες εὔτολμοι, οἵτινες ἀντεπεξῆλθον κατὰ τῶν αἱμοδιψῶν ἐκείνων τεράτων. Ἱκανοὶ τοιοῦτοι ἁρματωλοί, μεμονωμένως ἐνεργοῦντες καὶ ἐκδικούμενοι κατὰ τῶν θηριωδεστέρων γιανιτσάρων, ἀνεφάνησαν καὶ εἰς τὰς δυτικὰς ἐπαρχίας καὶ εἰς τὰς ἀνατολικάς· ἀλλ' ἡ παράδοσις δὲν διέσωσε τῶν πλείστων τὰ ὀνόματα. Ἐκτός τινων Σφακιανῶν, οἵτινες μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Δασκαλογιάννη, δὲν ἔπαυσαν κακοποιοῦντες διὰ νυκτερινῶν ἐπιθέσεων καὶ ἁρπαγῶν τοὺς Τούρκους τῶν γειτονικῶν ἐπαρχιῶν, ἀνεφάνησαν καὶ μεταξὺ τῶν κατωμεριτῶν πολλοί, ὡς ὁ Γιώργιακας ἐν Σελίνῳ, ὁ Βέργας ἐν Πεδιάδι, ὁ Χατζαναγνώστης ἢ Συμιανὸς ἐν Ριζοκάστρῳ καὶ ἄλλοι εἰς ἄλλας ἐπαρχίας, ὧν οἱ πλεῖστοι ἐφονεύθησαν. Πᾶς ὁ ἀναγκαζόμενος νὰ φονεύσῃ Τοῦρκον, ἐὰν διέφευγε, περιεφέρετο εἰς τὰ ὄρη, φέρων τὰ ὅπλα τοῦ φονευθέντος καὶ φονεύων τοὺς ὡμοτέρους τῶν γιανιτσάρων, ἕως οὗ ἐφονεύετο καὶ αὐτός. Οἱ γιανίτσαροι μεταβαίνοντες εἰς τὰ χωρία, συνεκάλουν τὰς νεάνιδας καὶ τὰς γυναῖκας τῶν ραγιάδων καὶ τὰς ἠνάγκαζον νὰ χορεύωσιν, αὐτῶν κλαιπαλούντων καὶ εἰς παντοίας ὕβρεις ἐκτρεπομένων. Τοῦτο πολλάκις ἠνάγκασε τοὺς νεαροὺς ραγιάδες νὰ μὴ συλλογισθῶσι τὰς φοβερὰς συνεπείας ἃς ἐπήγετο ὁ φόνος Τούρκου. Διὰ τοιοῦτον λό-

Ὁ πύργος τοῦ Ἐλλειδάκη

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

γον νέος τις ἐκ Σελίνου ἐφόνευσε διαβόητόν τινα ξεκουκούλωτον ἐξ ἐνέδρας, καὶ κατέφυγεν εἰς Σφακιά, τὰ ὁποῖα παρεῖχον ἄσυλον εἰς τοὺς καταδιωκομένους χριστιανούς. Ἀλλ' ἐπειδὴ συνελήφθησαν πάντες οἱ συγγενεῖς του καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν ἄλλων χριστιανῶν τοῦ χωρίου του, ἠναγκάσθη νὰ παραδοθῇ καὶ ἀφοῦ ὑπέστη ἀνεκδιήγητα μαρτύρια ἐθανατώθη· οἱ δὲ Ἑβραῖοι τῶν Χανίων ἔσυρον τὸ πτῶμα του εἰς τὰς ὁδοὺς τῆς πόλεως.

Ἀλλ' ὁ γνωστότερος καὶ περιφημότερος τῶν ἁρματωλῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἶνε ὁ ἐξ Ἁγίου Θωμᾶ τοῦ Μονοφατσίου Δημήτριος Λόγιος, ἀνὴρ κάτοχος μαθήσεώς τινος καὶ ἰατρὸς ἐμπειρικός, ὅστις ἀπὸ τοῦ 1809 μέχρι τοῦ 1811 κατέστη ὁ τρόμος τῶν γιανιτσάρων τῆς Μεσαρᾶς, πολλοὺς φονεύσας, κατ' ἀρχὰς μὲν κρυφίως, ἔπειτα δὲ φανερά. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους, ἐξαπατηθεὶς ὑπό τινος κίθιόπος, ἐφονεύθη ὑπὸ τοῦ Ἀγριολίδου, ἑνὸς τῶν ἀπανθρωποτέρων Τούρκων τῆς Μεσαρᾶς, κατὰ τὸν Μάϊον τοῦ 1811 (1).

Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν κρυφίων χριστιανῶν τινές. ἰδίως δὲ ὁ Μιχαὴλ (Χουρσεὶν) Κουρμούλης, ἐφόνευον κρυφίως κατὰ καιροὺς τοὺς μᾶλλον πιέζοντας τοὺς Χριστιανοὺς Τούρκους. Οἱ Κουρμούλιδες δ' ἐπὶ πλέον ἀπέκρυπτον πολλοὺς τῶν καταδιωκομένων Χριστιανῶν ἐν τῷ χωρίῳ των Κουσέ. Ἐκτὸς τούτου ἡ μετὰ Τούρκων συγγένεια παρεῖχεν εἰς τοὺς Χριστιανοὺς προστασίαν τινά, οἱ δὲ εὐπορώτεροι ἐξηγόραζον διὰ δώρων καὶ ἐκδουλεύσεων τὴν προστασίαν ἰσχυρῶν Γιανιτσάρων, ὀλίγοι δέ τινες μάλιστα, διὰ τῆς προστασίας ταύτης, κατώρθωσαν νὰ ἐγγραφῶσιν εἰς τὰ γιανιτσαρικὰ τάγματα.

Οἱ δὲ πασάδες βλέποντες ὅτι ὡς ἐκ τῶν γινομένων φόνων ἐκινδύνευε νὰ ἐξολοθρευθῇ ὁ παραγωγικὸς πληθυσμὸς τῆς νήσου, ἐπεχείρησαν πολλάκις νὰ περιστείλωσι τὸ θράσος τῶν Γιανιτσάρων, ἀλλ' οὗτοι στασιάζοντες τοὺς ἀπέπεμπον ἢ τοὺς ἠνάγκαζον νὰ προσ-

(1) Ὁ Λόγιος ἐγεννήθη τὸ 1771, ἦτο δὲ ἔγγαμος μὲ τέκνα. Ὁ πατήρ του Παπᾶ Ἰωάννης ἦτο ἐκ τῆς οἰκογενείας Βαρούχα, τὸ ἐπίθετον δὲ Λόγιος ἀπεδόθη εἰς τὸν Δημήτριον, φαίνεται, ἕνεκα τῆς μαθήσεώς του. Ἡ οἰκογένεια τοῦ Λογίου ἐσυγγένευε μὲ τὴν γνωστὴν οἰκογένειαν Λυμπίτου, ἡ ὁποία κατάγεται ἐπίσης ἐξ Ἁγίου Θωμᾶ.

ποιῶνται ὅτι δὲν ἔβλεπον καὶ νὰ παραγορῶνται διὰ τὴν ἀδυναμίαν των, πλουτίζοντες ἐκ τῆς ἐνδείας τῶν ραγιάδων.(1) Ἀλλ' αἱ δημόσιοι πρόσοδοι ἠλαττοῦντο μεγάλως, οἱ δὲ πασσάδες, ἐν ταῖς ἐκθέσεσιν αὐτῶν πρὸς τὴν Πύλην, ἀπέδιδον τοῦτο εἰς τὰς πιέσεις καὶ τὰς ὠμότητας, ἃς ὑρίσταντο οἱ γεωργοὶ καὶ ποιμένες παρὰ τῶν Γιανιτσάρων. Κρῆτες δέ τινες Χριστιανοί, ἐν οἷς εἷς ἱερεὺς ἐκ Κισσάμου καὶ μία χήρα ἐκ Σιτείας, ὧν τὰς θυγατέρας εἶχον ἀτιμάσει οἱ Γιανίτσαροι, κατώρθωσαν νὰ μεταβῶσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐπιδώσωσιν ἀναφορὰς πρὸς τὸν Σουλτάνον, καθ' ἣν ὥραν μετέβαινεν εἰς τὸ προσκύνημα. Ὁ δὲ Σουλτάνος, ὁ ὁποῖος πρὸ πολλοῦ ἠγανάκτει κατὰ τῶν Τουρκοκρητικῶν διὰ τὰ στασιαστικά των κινήματα, ἀπέστειλε τὸ 1812 τὸν Χατζῆ Ὀσμὰν πασᾶ, ἄνδρα εὐθὺν καὶ αὐστηρότατον, μὲ τὴν ἐντολὴν νὰ καθάρῃ τὴν νῆσον ἀπὸ τοὺς ἐπιφοβωτέρους τῶν Γιανιτσάρων. Ὁ Ὀσμὰν ἔρθασεν εἰς Χανία τὴν 12 Σεπτεμβρίου, συνοδευόμενος ὑπὸ ὀλίγων Ἀλβανῶν καβάσιδων. Ὁπλίσας δὲ κρύφα καὶ τινας τῶν Χριστιανῶν (2), συνεκάλεσεν ἔπειτα τοὺς ἀγάδες, ἵνα τοῖς ἀνακοινώσῃ δῆθεν σουλτανικὸν φιρμάνιον, συνέλαβε πολλοὺς καὶ τοὺς ἀπεκεφάλισε. Διαρκουσῶν δὲ τῶν θανατώσεων, διέταξεν ἵνα πάντες οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως διασκεδάζωσι καὶ ἀγάλλωνται «διὰ τὸν θάνατον τῶν ἐχθρῶν τοῦ Σουλτάνου», ἀπειλήσας ὅτι θὰ συνελαμβάνετο καὶ θὰ πεκεφαλίζετο πᾶς ὅστις θὰ ἐφαίνετο κατηφὴς καὶ τεθλιμμένος.

---

1) Ὁ Σαβαρῦ, ἐπισκεφθεὶς τὴν νῆσον κατὰ τὸ 1800, περιγράφει μίαν στάσιν τῶν Γιανιτσάρων τῶν Χανίων, καθ' ἣν διήρπασαν τὴν οἰκίαν ἀνωτάτου τινὸς ὑπαλλήλου. Ὁ αὐτὸς περιηγητὴς ἀναφέρει ὅτι, ἐπειδὴ ἐσπέρας τινὰ ὁ ἐπίσκοπος Χανίων ἐτόλμησε νὰ εἰσέλθῃ ἔφιππος εἰς τὴν πόλιν, ὅπερ μόνον εἰς τὸν μητροπολίτην τῆς νήσου ἐπετρέπετο, οἱ Γιανίτσαροι, περικυκλώσαντες τὴν ἐπισκοπήν, ἠπείλουν νὰ τὴν πυρπολήσωσι καὶ φονεύσωσι τὸν ἐπίσκοπον. Μετὰ δυσκολίας δὲ κατώρθωσε νὰ τοὺς ἀποτρέψῃ τοῦ σκοποῦ των ὁ πασᾶς, ὅστις διὰ νὰ τοὺς ἱκανοποιήσῃ, διέταξεν ἵνα τοῦ λοιποῦ οἱ ἄρρενες Χριστιανοὶ μὴ διανυκτερεύωσιν ἐν τῇ πόλει. Ἡ ἀπόφασις τοῦ πασᾶ ἐξετελεῖτο ἐπί τινα καιρόν, ἕως οὗ οἱ Χριστιανοὶ διὰ πολλῶν χρημάτων, κατώρθωσαν νὰ εὐχαριστήσωσι τὸν πασᾶν καὶ τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν Γιανιτσάρων.

2) Τοὺς Χριστιανοὺς πάντας ἀπεκάλει δι' ἑνὸς ὀνόματος : Μάρκο.

Ἐκτὸς τῶν ἐν τῇ πόλει, συνέλαβε καὶ ἀπηγχόνισε καὶ πολλοὺς τῶν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις, μεθ' ὃ μεταβὰς εἰς τὴν διοίκησιν Ρεθύμνης ἔπραξε καὶ ἐκεῖ τὸ αὐτό. Οὕτω δὲ ντὸς τῆς διετίας, καθ' ἣν διήρκεσεν ἡ διοίκησις τοῦ Ὀσμάν, ἀπήλαυσαν οἱ Χριστιανοὶ τῶν δύο δυτικῶν διαμερισμάτων ἡσυχίαν τινά, τὴν ὁποίαν ὅμως ἐπλήρωσαν ἀκριβά, διότι ὁ Ὀσμάν. φιλοχρήματος ὤν, ὡς πάντες οἱ πασάδες, δὲν ὑστέρησε τῶν προκατόχων του ὡς πρὸς τὰς χρηματικὰς ἀφαιμαξεις. Οἱ δὲ Τοῦρκοι, μένεα πνέοντες κατ' αὐτοῦ, τὸν ἀπεκάλουν μεταξύ των ὑβριστικῶς Παπαγιάννην. ὡς ἀπεκάλεσαν βραδύτερον καὶ τὸν Μουσταφᾶ πασᾶν.

Ἐκ Χανίων καὶ Ρεθύμνης ὁ Ὀσμὰν μετέβη καὶ εἰς Ἡράκλειον, ὅπου ἦσαν οἱ πολυπληθέστεροι καὶ ἀγριότεροι τῶν Τούρκων. Ἀλλ' οὗτοι στασιάσαντες δὲν τὸν ἐδέχθησαν, μετ' οὐ πολὺ δὲ ἀπεστάλη εἰς Καρυστίαν τῆς Εὐβοίας, ὅπου οἱ Γιανίτσαροι εἶχον, ὡς οἱ ἐν Κρήτῃ, ἀφηνιάσει. Ἀλλὰ διαβληθείς, ἀπηγχονίσθη βραδύτερον ἐν Προύσῃ. Εἰς Ἡράκλειον δὲ ἀπεστάλη ὁ τοσοῦτον γνωσθεὶς κατόπιν κατὰ τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν Κιουταχῆς, ὅστις ἱκανοὺς τῶν γιανιτσάρων ἐστραγγάλισε.

Ἀλλὰ τὰ παροδικὰ ταῦτα μέτρα, ὅσον δρακόντια καὶ ἂν ἦσαν, μόνον προσωρινήν τινα ἀνακούφισιν ἐπήνεγκον, κατόπιν δ' ἐξηκολούθησαν αἱ αὐταὶ καὶ μείζονες ἀγριότητες. Ὀλίγον πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως ὁ ἐν Χανίοις Γάλλος πρόξενος ἔγραφε πρὸς τὴν κυβέρνησίν του, σὺν ἄλλοις κακουργήμασιν, ὅτι *οἱ γιανίτσαροι τῶν* Χανίων καθήμενοι ἐπὶ τῶν τειχῶν, ἐπυροβόλουν κατὰ τῶν εἰσερχομένων εἰς τὴν πόλιν χριστιανῶν χωρικῶν, χάριν ἀσκήσεως καὶ διασκεδάσεως (1). Πιθανότατον δὲ ἀποτέλεσμα τῆς ἐπαναστάσεως ταύτης, ἐὰν παρετείνετο ἐπί τινας ἔτι δεκάδας ἐτῶν, θὰ ἦτο ἡ ἐξαφάνισις τοῦ μεγίστου μέρους τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ τῆς νήσου διὰ τῶν φόνων καὶ τοῦ ἐξισλαμισμοῦ.

Ἀλλ' ὡς ἐξ ἀνωτέρας προνοίας, κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τρεῖς ἀείμνηστοι ἄνδρες ἔθετον ἐν Ρωσσίᾳ τὰς βάσεις ἐνεργείας πρὸς γενικὴν τοῦ Ἔθνους ἐξέγερσιν κατὰ τῆς τυραννίας. Μετ' οὐ πολὺ δὲ

(1) Pashley Travels in Crete.

ἀπόστολοι τῆς Ἑταιρίας τῶν Φιλικῶν διέτρεχον τὰς ἑλληνικὰς χώρας κατηχοῦντες τοὺς προκρίτους τῶν Ἑλλήνων καὶ κηρύττοντες τὸ εὐαγγέλιον τῆς ἐθνικῆς ἀναστάσεως. Ἀλλ' ὀλίγιστοι ἐκ τῶν ἀποστόλων τούτων ἀπετόλμησαν νὰ μεταβῶσιν εἰς Κρήτην, ἐν μέσῳ τοῦ λυσσῶντος γιανιτσαρισμοῦ. Διάφοροι ὅμως Κρῆτες, εὑρισκόμενοι ἔξω τῆς Κρήτης διεμήνυσαν πρὸς τοὺς συγγενεῖς καὶ φίλους τὰ μελετώμενα. Τὰ μυνήματα ταῦτα ἔρριψαν μὲν ἀκτῖνα ἐλπίδος εἰς τὴν ἀπόγνωσιν τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ. ἀλλὰ καὶ συγχρόνως ἐνέπλησαν φόβου τοὺς δυστυχεῖς τῆς Κρήτης ραγιάδες ἀναλογιζομένους ὁποῖον κίνδυνον διέτρεχον, ἄοπλοι ὅπως ἦσαν. Καὶ τῳόντι μόλις ἐξερράγη ἡ ἐπανάστασις ἐν Πελοποννήσῳ καὶ Στερεᾷ, οἱ Τοῦρκοι τῆς Κρήτης ἐξηγριώθησαν περισσότερον καὶ ἐμελέτησαν καθολικὴν τῶν χριστιανῶν σφαγήν. Οἱ Κρῆτες ὅμως καὶ ἐν τοιαύτῃ καταστάσει διατελοῦντες, δὲν ἐδίστασαν νὰ λάβωσι μέρος εἰς τὸν κοινὸν τῶν Ἑλλήνων ἀγῶνα. ἀπαράσκευοι καὶ ὡς μόνα ἐφόδια ἔχοντες τὴν πίστιν καὶ τὴν πρὸς τὴν ἐλευθερίαν ἀγάπην, ἣν δὲν ἴσχυσαν νὰποπνίξωσι μακροχρόνια καὶ ἀνήκουστα δεινοπαθήματα. Καὶ οὐ μόνον μετ' ὑπεραυθρώπου θάρρους ἀπεδύθησαν εἰς τὸν ἀγῶνα. ἀλλὰ καὶ ἐπὶ δέκα ὅλα ἔτη παρέτειναν αὐτόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'. (1)

Θάνατος τοῦ ἐπισκόπου Κισάμου καὶ ἀλληλοδιδασκάλου. — Ὀχλαγωγία μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν ἐκ Κιμώλου τοῦ Χασὰν Ρεΐζη. — Ἀποστολὴ τοῦ γέροντος Βαλέστρα εἰς Κύθηρα, καὶ ὀχλαγωγία εἰς Χανία μετὰ τὴν ἐπιστροφήν του. — Ἀρχὴ σφαγῶν. — Πρώτη συμπλοκὴ εἰς Δρῦλον. — Γενικὴ σφαγὴ εἰς Χανία. — Ἐπίσκοπος Κυδωνίας. — Γενικὴ σφαγὴ εἰς Ρεθύμνην. — Ἐπίσκοπος Ρεθύμνης. — Συνέλευσις Ἑλλήνων εἰς Σφακία. — Σύστασις προσωρινῆς ἐπιτροπῆς. — Ἀποστολὴ Κρητῶν εἰς Ὕδραν. — Διορισμὸς ὁπλαρχιγῶν. — Φρόντημα Σφακιανῶν καὶ λοιπῶν Κρητῶν. — Ὁποῖα τὰ ἐφόδια τοῦ πολέμου εἰς Κρήτην. — Πρώτη μάχη εἰς Καλύβας. — Φρούριον Ἀρμυροῦ. — Μάχη εἰς Διγενῆ. — Ἔξοδος τῶν Ρεθυμνίων Τούρκων. — Μάχη εἰς Καϋμένον. — Μάχη εἰς Γερολάκκον. — Καταστροφὴ Ἀκρωτηρίου. — Μάχη εἰς Ἀμπαδιάν. — Ἑτέρα εἰς Καλλικράτην. — Μάχη εἰς Καμπιὰ τοῦ Θερίσου. — Κατάστασις τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν. — Ἀφορισμοὶ Ἀρχιερέων. — Χασὰν Ἐφέντης τοῦ Χασεκῆ. — Γενικὴ σφαγὴ εἰς Ἡράκλειον. — Μάχη εἰς Κράπην. — Καταστροφὴ τῶν Τούρκων εἰς Ἀμπελον. — Κάσια πλοῖα. — Κατάστασις τῶν φρουρίων Σούδας, Ρεθύμνης, καὶ Κυδωνίας. — Ἀποστολὴ Κρητῶν πρὸς τὸν Δ. Ὑψηλάντην. — Αἴτησις περὶ τοῦ Καντακουζινοῦ. — Αἴτησις περὶ Ναυτικῆς Μοίρας. — Ἐκστρατεία τοῦ Σερῆφ πασᾶ. — Μάχαι εἰς Κουρνοπατήματα. — Εἰσβολὴ τῶν Τούρκων εἰς Ἀποκόρωναν. — Μάχαι εἰς Θέρισον. — Γενικὴ ἐκστρατεία κατὰ Σφακίων. — Σπηλιὰ τοῦ Γρηγορίου Δαμηνοῦ.

Παρωργισμένοι οἱ Τοῦρκοι τῆς Κυδωνίας ἐναντίον τοῦ ἐπισκόπου τῆς Κισάμου Μελχισεδὲκ, Κρητός, διὰ τὸν γενναῖον καὶ εὔτολμον τρόπον, δι' οὗ μετὰ πολλῆς παρρησίας ἀντέκρουε πολλοὺς τῶν ὅσοι κατὰ καιρὸν ἠθέλησαν ὁπωσδήποτε νὰ ἐνοχλήσωσιν αὐτόν· μισοῦν-

1) Ἐντεῦθεν ἀρχίζουν τὰ «Ἀπομνημονεύματα» τοῦ Κ. Κριτοβουλίδου.

τες δέ καὶ τὸν ἐν τῷ φρουρίῳ ἀλληλοδιδάσκαλον Καλλίνικον Βερροιαῖον, διὰ τὸν νέον τῆς διδασκαλίας τρόπον, καὶ ἀποστρεφόμενοι αὐτόν, ὃν καὶ Νιζαμζετιτλὴν ἀπεκάλουν, ἀπεφάσισαν νὰ ἀρχίσωσιν ἀπ' αὐτῶν τὴν ἐκτέλεσιν τῶν μελετηθέντων σχεδίων των κατὰ τῶν χριστιανῶν. Ὥρμηταν λοιπὸν κατὰ μεσοῦντα τὸν Μάϊον, καὶ τὸν μὲν ἀρχιερέα ἐκ τῆς Κισάμου ἀπήγαγον βιαίως, ὡσαύτως δὲ καὶ τὸν Βερροιαῖον ἁρπάσαν ταὐτοχρόνως ἐκ τῆς οἰκίας τῆς κατὰ τὸ χωρίον Περιβόλια ἐξοχῆς τοῦ Κωνσταντίνου Γερακάκη· καὶ ἀμφοτέρους ὀχλαγωγικῶς ἔρριψαν εἰς τὰς φυλακὰς τοῦ φρουρίου καὶ τοι ἐναντιουμένου τοῦ Λατίφη πασᾶ τότε ὄντος τῆς διοικήσεως Κυδωνίας.

Συνάμα δὲ περιεκύκλωσαν καὶ τὸ ἑλληνικὸν τῆς Κυδωνίας σχολεῖον, ἀπὸ τὸ αὐτὸ τῆς ἐκδικήσεως πάθος ἐλαυνόμενοι, ὅπως συλλάβωσι τὸν τότε διδάσκαλον Νικόλαον Φουρκάκην· ἀλλ' οὗτος προφθὰς ἐκρύβη ἔν τινι πενιχρῷ οἰκίσκῳ γυναικός τινος, ἔνθα ὑπὸ τοῦ τρόμου μετ' ὀλίγον ἀπεβίωσεν.

Ἐκ συνθήματος δὲ αὐθημερὸν σχεδὸν ἀπήγαγον καὶ οἱ ἐν Ρεθύμνῃ Τοῦρκοι ἐκ τῶν χωρίων τὸν ἀλληλοδιδάσκαλον Γεώργιον Βάου Σίφνιον, ὅστις ὁμοίως ἐδίδασκεν ἐν τῷ κατὰ τὴν πόλιν τῆς Ρεθύμνης ταὐτοχρόνως συστηθέντι σχολείῳ τὴν αὐτὴν νέαν μέθοδον· ἀπήγαγον δὲ καὶ τοῦτον εἰς τὰς εἱρκτὰς τῆς Ρεθύμνης διὰ τῆς αὐτῆς ὀχλαγωγίας. Ἀλλὰ τὸν μὲν Βάον ἠδυνήθησαν οἱ Ρεθύμνιοι Ἕλληνες νὰ λυτρώσωσιν ἀντὶ πολλῶν χρημάτων· ὁ δὲ Γερακάκης ἀπέτυχε νὰ κατορθώσῃ τὸ αὐτὸ διὰ τὸν Βερροιαῖον, καὶ τοι προσενεγκὼν προθύμως ὑπὲρ αὐτοῦ μεγάλην χρηματικὴν ποσότητα.

Μετὰ τὴν μικρὰν μέν, ἀλλ' ἀναγκαίαν ταύτην ἱστορικὴν διήγησιν, ἐπανερχόμεθα πάλιν εἰς τὰ Κυδωνιακά. Ὀχλαγωγικῶς λοιπὸν μετ' οὐ πολὺ οἱ Τοῦρκοι διαρρήξαντες τὴν εἱρκτήν, ἀπήγαγον εἰς τὴν ἀγχόνην, τὴν ἡμέραν τῆς Ἀναλήψεως τοῦ Σωτῆρος, τὸν ἀρχιερέα καὶ ἑλληνοδιδάσκαλον· ἡμιθανὴς ἔφθασεν εἰς τὸν τόπον τῆς καταδίκης ὁ Καλλίνικος· ὁ δὲ Μελχισεδὲκ συρόμενος γυμνός, καὶ μαστιζόμενος ἐκραύγαζε μέχρι τελευταίας ἀναπνοῆς πρὸς τοὺς ἀπαγωγεῖς αὐτοῦ. «Φάγετε, ὦ θηρία, τὰς σάρκας μου· τὸ πνεῦμα

»μου, τὸ ὁποῖον σήμερον παραδίδω εἰς χεῖρας τοῦ πλάστου μου, »δὲν ἔχετε ἐξουσίαν νὰ βλάψητε. Ἔχω σταθερὰν τὴν ἐλπίδα, ὅτι »ὁ δίκαιος Θεὸς θέλει τιμωρήσει τὴν κακίαν σας· διότι χύνετε ἀ»δίκως αἵματα χριστιανῶν!»

Ἀπαγχονίσαντες δὲ τούτους, ἐτράπησαν παραχρῆμα εἰς βιαιοπραγίας κατὰ χριστιανῶν, μὴ ὑπείκοντες τοῦ λοιποῦ οὐδὲ εἰς διαταγὰς Ἀρχῶν.

Ὁ Μελχισεδὲκ ὑπῆρχε γέννημα ἐκ τῶν ἀνατολικῶν τῆς Κρήτης ἐπαρχιῶν· ἀποδημήσας ἁπλοῦς κληρικός, νέος ἔτι ὤν, διήνυσε τὸ πλεῖστον τοῦ βίου εἰς Βουλγαρικὰς ἐπαρχίας, προχειρισθεὶς καὶ πρωτοσύγγελλος. Ἐκεῖθεν ἔπειτα τῷ 1818 προήχθη ἀρχιερεὺς τῆς κατὰ τὴν Κρήτην χηρευσάσης ἐπισκοπῆς Κισάμου. Γεννικοῦ καὶ ἀτρομήτου χαρακτῆρος ἀνήρ, ἀπέκρουεν ἀπτοήτως πολλὰς παραλόγους ὁρμὰς καὶ ἀδίκους ἀπαιτήσεις καὶ αὐτῶν τῶν λίαν ἐπιφόβων Τούρκων· καὶ ἐφρόντιζε διὰ τῆς δυνάμεως τῶν Σουλτανικῶν διαταγμάτων, μεθ' ἧς περιεβάλλετο ὡς θρησκευτικὸς Ποιμενάρχης, νὰ καταστήσῃ τὴν ταπεινὴν τοῦ λογικοῦ ποιμνίου θέσιν ἀνωτέραν τῆς ἀγρίας καὶ θηριώδους τυραννίας, τῆς δυστυχῶς ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἑλληνικὸν λαὸν ἐπιβαρυνούσης τοὺς Ἕλληνας τῆς Κρήτης. Εἰς προφανῆ δὲ κίνδυνον εὑρισκόμενος διὰ τὴν πρὸς τοὺς Τούρκους παρρησίαν του, ἢ ἔτρεχε τὸν ἄφευκτον κίνδυνον νὰ δολοφονηθῇ καὶ οὗτος πρότερον, ἢ ἀφοῦ ἅπαξ ἐγνώσθη ὅτι ἐξερράγη ἡ Ἑλληνικὴ ἐπανάστασις, ὤφειλε νὰ προλάβῃ νὰ διασωθῇ εἰς ἀσφαλὲς μέρος, ὁπόθεν ἠδύνατο νὰ φανῇ χρήσιμος εἰς τὸν ἀγῶνα.

Πρῶτοι μαθηταί, οἱ ἐκ τῆς ἐν Ἰασίῳ σχολῆς τοῦ Κλεοβούλου ἐξελθόντες, τοῦ πρώτου ἐκ τῆς ἑσπερίας Εὐρώπης μετενεγκόντος εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν ἀλληλοδιδακτικὴν μέθοδον ὑπῆρξαν οἱ διαληφθέντες. Μεμυημένοι τὰ τῆς ἐθνεγερσίας, μετέδωκαν καὶ εἰς τινας ἐπισήμους τῶν Κρητῶν τοιαύτας ἰδέας. Ὁ ἱεροδιάκονος Καλλίνικος κατήγετο ἀπὸ Βέρροιαν τῆς Μακεδονίας, καὶ ἦγε τὸ τριακοστὸν περίπου ἔτος τῆς ἡλικίας. Νέος δὲ αὐστηρᾶς ἠθικῆς καὶ ἀξιαγάπητου συμπεριφορᾶς, εἵλκυσε πρὸς ἑαυτὸν τὴν ἀγάπην ἁπάντων. Ἐπέπρωτο δὲ ὁρκωθεὶς ὑπὲρ τῆς πατρίδος, νὰ προσενεχθῇ εἰς τὸν βωμὸν τῆς ἐλευθερίας μετὰ τῶν πρώτων θυμάτων.

Ἀκριφνοῦς πατριωτισμοῦ ἐγένετο θῦμα καὶ ὁ Νικόλαος Φουράκης. Μαθητεύσας εἰς τὸ ἐν Σμύρνῃ περίφημον ἑλληνικὸν γυμνάσιον τοῦ Κωνσταντίνου Κούμα, κατῆλθεν εἰς Κρήτην τὸ 1818, ὅτε ἡ ὑπὲρ ἐλευθερίας ἰδέα ὑπῆρχε γνωστὴ μάλιστα εἰς τοὺς σπουδαστάς. Τὸ χωρίον Ἀλικιανὸς τῆς ἐπαρχίας Κυδωνίας ἦν ὁ τόπος τῆς γεννήσεώς του.

Μετὰ τὰ πραχθέντα ὡς ἀνωτέρω ὀχλαγωγικὰ κινήματα, τολμηρός τις Σουδιανός, Χασὰν Ρεΐζης καλούμενος κατέπλευσε μὲ τὸ πλοιάριόν του ἐκ τοῦ λιμένος Κυδωνίας εἰς τὴν νῆσον Κίμωλον· πληροφορηθεὶς δὲ παρά τινων τῶν κατοίκων ὅτι ἡ ἐπανάστασις εἶχεν ἐκραγεῖ ἐν Πελοποννήσῳ καὶ Στερεᾷ ἀνεχώρησε τὴν ἐπιοῦσαν λίαν πρωΐ, διαφυγὼν τὴν μελετηθεῖσαν κατ' αὐτοῦ ἀπόρασιν τοῦ λαοῦ τῆς νήσου καὶ ἐπανελθὼν ταχέως εἰς Χανία διηγήθη μετὰ πολλῆς ὀργῆς ὅσα ἤκουσε, δι' ὃ παρωξύνθη ἔτι μᾶλλον ὁ ὄχλος, καὶ ἐπέμενεν, αὐθαδέστερος καταστάς, νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τῶν ἀόπλων Χριστιανῶν.

Φρίκη κατεκυρίευσε τοὺς ἀθλίους τούτους ἀνθρώπους εἰς πᾶν ὀχλαγωγικὸν κίνημα· καὶ ἐπρόσμεναν ἀπὸ ὥραν εἰς ὥραν νὰ ἐπιπέσῃ ὁ σκληρὸς πέλεκυς τῶν τυράννων εἰς τὰς κεφαλὰς αὐτῶν, μετεχειρίζοντο δὲ πάντα τρόπον, καὶ ἀπεμακρύνοντο τῶν ὀρεινῶν καὶ τῶν πέριξ αὐτῶν χωρίων, εἰς ὅσους ὑπῆρχε δυνατόν, καταλιμπάνοντες τὰ ἐμπορεῖα, τὰ τεχνουργεῖα, καὶ τὰς οἰκίας των μεστὰς ἀγαθῶν. Πρέπει δὲ νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι καὶ οἱ στενώτεροι τῶν Τούρκων ἀδιάφοροι ἐν τῇ τοιαύτῃ περιπτώσει ἐδεικνύοντο, καὶ πολλοὺς μάλιστα τῶν φίλων των προέτρεπον νὰ ὀραπετεύσωσιν.

Οἱ ἀγάδες μάλιστα, καὶ αὐτὸς ὁ πασᾶς, ἐπιθυμοῦντες, ὡς φαίνεται, νὰ περιστέλλεται ὁ ἀτίθασσος ὄχλος, ἐπενόησαν ἄλλον ἀναβολῆς τρόπον τῆς ὀχλαγωγίας, ὥστε νὰ μὴν ἐπιτρέψωσι νὰ διαπραχθῇ ἀτόπημά τι τολμηρόν, χωρὶς νὰ γνωρίζωσιν ἀκριβῶς τί γίνεται ἀλλαχοῦ· διότι ἐπίσης ἐφοβοῦντο μὴ ἐκτραχηλισθεὶς ἅπαξ ὁ ἀκράτητος ὄχλος, ἐπιτεθῇ ὕστερον καὶ κατ' αὐτῶν. Συνέτεινε δὲ ἡ νησίζουσα τῆς Κρήτης θέσις, κειμένης ἀπέναντι τῶν ἐπαναστησάντων ναυτικῶν Ἑλλήνων νὰ διακοπῇ ἐπί χρόνον τινὰ εἰς τοὺς λιμένας της πᾶσα μετὰ τῶν ἄλλων τουρκικῶν λιμένων συγκοινωνία, ἕνεκα

τῶν ἀναφανέντων ἑλληνικῶν πλοίων ἐξ ὅλων σχεδὸν τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, ἅτινα καθ' ἑκάστην μὲ ἀκάθεκτον ὁρμὴν διέσχιζον κατ' ἀρχὰς τὰς ἑλληνικὰς θαλάσσας. Ὑπεχρέωσαν λοιπὸν ἐπὶ ἀμοιβῇ τὸν ἐν Κυδωνίᾳ παροικοῦντα πρὸ ἐτῶν γέροντα Γάλλον Βαλέστραν, ὅπως μεταβὰς εἰς Κύθηρα, ἢ ἀλλαχόσε, πληροφορηθῇ μετ' ἀκριβείας περὶ τῶν γενομένων.

Ἐπανελθὼν ὁ Βαλέστρας τὴν 9 Ἰουνίου ἐκ Κυθήρων, ἐβεβαίωσε τὸν περικυκλώσαντα αὐτὸν ὄχλον κατὰ τὴν πρώτην ἀπόβασίν του, τὴν γενικὴν ἐπανάστασιν τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῆς Ὀθωμανικῆς δυναστείας, καὶ τὰς κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν προύδους αὐτῶν· καὶ ἐπέδειξε σημαίαν τινὰ τῶν ἐπαναστατῶν, τὴν ὁποίαν ρίψαντες κατὰ γῆς κατεπάτουν περιϋβρίζοντες. Παραχρῆμα δὲ ἐτράπησαν εἰς ἀδυσωπήτους σφαγάς, ἀχαλίνωτοι καταστάντες τοῦ λοιποῦ· ἔσφαξαν κατὰ πρῶτον ἐπίσημον ἀρχηγὸν συντεχνίας τινός, τὸν πατέρα τοῦ Μισαήλ, τοῦ κατόπιν ἀρχιεπισκόπου Ἀχαΐας καὶ Ἤλιδος τῆς Πελοποννήσου, καὶ ἄλλους πολλοὺς ἀπαντωμένους εἰς τὰς ἀγυιάς· ἐξελθόντες δὲ τοῦ φρουρίου τὴν 11 τοῦ μηνὸς μὲ ἀναπεπταμένας σημαίας, ἐφόνευον τοὺς περιοικοῦντας, τοὺς ὑπ' ἀγνοίας εἰσερχομένους ἐν τῇ πόλει, καὶ ἅπαντας τοὺς προστυγχάνοντας ἀδιακρίτως.

Τὴν 14 Τοῦρκος ὡμὸς καὶ θηριώδης, ὀνόματι Ταμπουρατζῆς, παραλαβὼν μεθ' ἑαυτοῦ ἑξήκοντα ἄνδρας ὡς πρωτοπαλλήκαρα, ἐξῆλθε τοῦ φρουρίου, καὶ προέβη εἰς Κερασιὰ τῆς Κυδωνίας διὰ νὰ πράξῃ παρομοίας θηριωδίας· εὑρεθέντες ὅμως ἐκεῖ ὁ Ἰωάννης Χάλης, ὁ Παπανδρέας, καὶ ὁ Μουτσογιάννης μὲ σαράντα περίπου ὁπλοφόρους ἐκ τῶν Ριζητῶν τῆς Κυδωνίας καὶ Σφακιανῶν, προσέβαλον κατὰ πρώτην φορὰν τοὺς θρασεῖς ἐκείνους κατὰ τὴν θέσιν Δοῦλον. Οἱ Τοῦρκοι, μὴ ἐλπίζοντες νὰ ἀπαντήσωσιν ἀντίστασιν, ἐχαρακώθησαν τὸ πρῶτον ἀπειλοῦντες καὶ γενναίως ἀνταγωνιζόμενοι· ἀλλ' εἰς οὐδὲν ὠφέλησεν ἡ ἀπειλὴ καὶ ἀντίστασις εἰς ἐκείνους· πρὸ αὐτῶν ἔμελλον νὰ εὕρωσι τολμηροὺς πολεμιστάς, πνέοντας δικαίαν ἐκδίκησιν διὰ τὰς πρὸς τοὺς ἀδελφούς των ἀδυνάτους Ἕλληνας βιαιοπραγίας καὶ ἀδίκους φόνους. Θαρραλέως ἐπετέθησαν κατ' αὐτῶν οἱ Ἕλληνες. Στενοχωρηθέντες δὲ οἱ Τοῦρκοι ὑπὸ τῆς ἰσχυρο-

τέρας βίας, ἐτράπησαν εἰς ἐπονείδιστον φυγήν· τοσοῦτον δὲ κατελήφθησαν ὑπὸ τοῦ φόβου, ὥστε φεύγοντες ἔρριπτον τὰ ὅπλα των· οἱ δ' Ἕλληνες ἐνθαρρυνθέντες ἐδίωκον αὐτοὺς μέχρι τῆς πεδιάδος, κάτωθεν τῶν Νεροκούρων, χωρίου ὀλιγώτερον τῆς ὥρας ἀπέχοντος τοῦ φρουρίου· ἔπεσαν δὲ τότε ὀκτὼ Τοῦρκοι, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ θρασὺς ἀρχηγὸς Ταμπουραζῆς· οὐδεὶς δ' ἐκ τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες πρώτην φορὰν ἐλαφυραγώγησαν μετὰ εὐχαριστήσεως ὅπλα ἐχθρικὰ πολύτιμα.

Ἡ μικρὰ δὲ αὐτὴ νίκη, ἡ ἐκ τοιαύτης ἀψιμαχίας προελθοῦσα, ἐνεποίησεν εἰς τοὺς Ἕλληνας θάρρος πολύ, καὶ ἐγένετο πρόξενος διὰ τὸ μέλλον λαμπροτέρων νικῶν· διότι εἰς μὲν τοὺς μέχρι τοῦδε ἀόπλους καὶ κατεπτοημένους ὑπὸ τοῦ βάρους τῶν κινδύνων ἔδωκεν ἀφορμὴν νὰ συλλογίζωνται, ὅτι δύνανται σὺν Θεῷ νὰ καταβάλλωσι γίγαντα ἐχθρόν, εἰς δὲ τοὺς ἐναντίους ἐπέφερε δειλίαν καὶ ἀθυμίαν· καὶ ἤρχισαν ἤδη νὰ πείθωνται, ὅτι ἐὰν οἱ ὑπήκοοί των ὁπλισθῶσιν ἄπαξ, ἀδύνατον νὰ ὑποφέρωσιν ὡς οἱ ἄοπλοι τὸν θάνατον ἀτιμωρητί· διό, ὡς κατωτέρω θέλομεν ἰδεῖ, καθ' ἑκάστην ἔσπευδον δραστηρίως νὰ προλάβωσι τὸ ἐπικείμενον κακόν. τὸ ὁποῖον καὶ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ κατορθώσωσιν. Οἱ δὲ περισωθέντες ἐκ τῶν Τούρκων εἰς τὸ φρούριον διεκήρυξαν, διὰ νὰ καλύψωσι τὴν αἰσχύνην τῆς ἥττης, ὅτι εἶδον τὰ ὄρη κεκαλυμμένα ἀπὸ Μοσχόβους φραγκοφορεμένους, καὶ ἀπὸ Μανιάτας φουστανελλοφορεμένους.

Πρὸς ἐκδίκησιν δὲ τούτων, τὴν 15 τοῦ Ἰουνίου κατεπράχθη ἐντὸς τοῦ φρουρίου τῆς Κυδωνίας φρικτὴ τραγικὴ σκηνή. Κλείσαντες θορυβωδῶς τὴν πύλην ἀπὸ πρωΐας, ἐθανάτωναν εἰς τὰς ἀγυιὰς τοὺς ἐντυγχάνοντας ἀδιακρίτως ὡς κτήνη· μὲ ὁμὴν θηριώδη ὥρμησαν εἰς τὰς χριστιανικὰς οἰκίας, καὶ τὰ ἐγκαταλειφθέντα μαγαζεῖα, καὶ ἐφόνευσαν καὶ ἠχμαλώτισαν ἄνδρας, γυναῖκας καὶ παιδία, λεηλατοῦντες συγχρόνως. Ἀθρόοι μὲ χαυγὰς μετέβησαν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἐπισήμου Ὀθωμανοῦ Κασιμαγᾶ, ὁπόθεν ἀπέσπασαν περὶ τοὺς ὀγδοήκοντα, ἐν αὐτῇ καταφυγόντας διὰ νὰ διασωθῶσι, καὶ ἅπαντας τοὺς ἐφόνευσαν ἔμπροσθεν τῶν θυρῶν, χωρὶς νὰ δυνηθῇ ὁ καλὸς καὶ ἀγαθὸς ἐκεῖνος ὀθωμανὸς νὰ διασώσῃ οὐδ' ἕνα ἐξ αὐτῶν. Αὐθαδέστεροι δ' ἔπειτα ἐπετέθησαν καὶ κατ' ἐκείνου, ἀπαιτοῦντες

μεθ' ὕβρεων νὰ τοὺς παραδώσῃ τὸν Γεώργιον Παπαδάκην, Εὐθύμιον Ψαρουδάκην, καὶ Ἰωάννην Κουβαρίτην, ἄνδρας εὐνοουμένους του, καὶ ἔχοντας ὅλα τὰ πιστά, τοὺς ὁποίους πρὸ ἡμερῶν τινων παρήνεσε καὶ ἐδραπέτευσαν. Ἐφόνευσαν δύο υἱοὺς περισφιγγομένους εἰς τὰς ἀγκάλας ταλαίνης μητρὸς ἐπισήμου οἰκογενείας τῶν Λευθεραίων· ἔσφαξαν ἀνιλεῶς τὸν διερμηνέα τοῦ ἡγεμόνος Ἀποστολάκην καὶ τὸν Σταυράκην Σομαροῦπαν. ἄνδρας ἐγκρίτους τῶν ὁποίων τοὺς νεκροὺς ἔσυρον πρὸς ἐμπαιγμὸν μᾶλλον εἰς τὰς ἀγυιάς· καὶ ἀπήγαγον εἰς τὴν εἱρκτὴν γυμνοὺς καὶ ἀνυποδήτους τὸν ἐπίσκοπον τῆς Κυδωνίας Καλλίνικον Σαρπάκην, τοὺς ἡγουμένους τῶν μοναστηρίων Γωνιᾶς καὶ Γουβερνέτου μετὰ πολλῶν ἄλλων κληρικῶν καὶ λαϊκῶν, διαρπάσαντες καὶ βεβηλώσαντες θεῖα καὶ ἀνθρώπινα. Τριακόσιοι περίπου ἔπεσαν θύματα ἐκείνην τὴν τρομερὰν ἡμέραν ἔνδον τοῦ φρουρίου, ἐκτὸς τοσούτων ἄλλων ἐκ τῶν περιοίκων καὶ παραπτυχόντων, τοὺς ὁποίους ἐφόνευσαν τὰς προτεραίας. Εἰς τὴν περίστασιν δ' ἐκείνην καὶ ἐκ τῶν Ἑλλήνων τῶν κατοικούντων εἰς χωρία, οἱ μὲν Θερισιανοὶ ἐφόνευσαν τὸν ἐπιστάτην τοῦ χωρίου των (σούμπασην), οἱ δὲ Πρασιανοὶ τὸν ἰδικόν των, ὡς καὶ οἱ Βαμιανοὶ τοῦ Ἀποκορώνου ἕτερον, καὶ ἄλλοι ἄλλους ἀλλαχοῦ· τότε δὲ ἤρχισαν καὶ οἱ Τοῦρκοι ν' ἀποσύρωνται εἰς τὰ φρούρια Κυδωνίας καὶ Σούδας καταλιμπάνοντες καὶ ἐκεῖνοι εἰς τὰς ἐπαρχίας τὰ κτήματα καὶ τὰς οἰκίας των μεστὰς ἀγαθῶν.

Τοιαῦτα προσδοκώμενα καὶ ἀναπόρευκτα κακὰ εἶχον παρακινήσει τοὺς Ἕλληνας Κρῆτας νὰ συνέλθωσι προηγουμένως εἰς Σφακίαν· εἰς τὴν συνάθροισιν δ' ἐκείνην εἶχον παρευρεθῆ ἐκ τῶν ἐπισημοτέρων, ὡς καὶ ἐκ τῶν γειτονικῶν ἐπαρχιῶν τινες, εἰς ὅσους ἦτον εὔκολον, διὰ ν' ἀποφασίσωσιν ἤδη ὁριστικώτερον περὶ τοῦ πρακτέου, ὥστε νὰ γίνωνται ἕτοιμοι, διὰ ν' ἀποσοβήσωσιν ἐκ τῶν ἐνόντων, μέγα ἐπελευσόμενον δεινόν· διότι ὁ κίνδυνος προέβαινεν ἤδη φανερὸς ἐφ' ὅλων γενικῶς τῶν Ἑλλήνων. καὶ ἐπαπείλει γενικὸν τὸν ἐξολοθρευμὸν αὐτῶν.

Ὁ Χατζῆ Ἰωάννης Πωλουδάκης, Ἀνδρέας Κιαράς, οἱ ἀδελφοὶ Παναγιώτου Ἀναγνώστης καὶ Ἀνδρέας, ὁ Ἀναγνώστης καὶ Ψαρουδάκης, ὁ Νικόλαος Ἀνδρουλακάκης, ὁ Μανοῦσος Παππαδάκης, ὁ

Ἀνδρέας Φασούλης, ὁ Γεώργιος Δασκαλάκης, ὁ καὶ Τσελεπῆς ἐπονομαζόμενος, ὁ Πρωτοπαπᾶς Σφακίων Γεώργιος, ὁ Ἰωσὴφ Καυκαλάκης, ὁ Ροῦσος Βουρδουμπᾶς, ὁ Ἀναγνωστης Πρωτοπαπαδάκης, ὁ Γεωργιος Πωλογιαννάκης, ὁ Στρατῆς Πελιβάνης, ὁ Ἀναγνώστης καὶ Μανώλης Μανουσογιαννάκαι, ὁ Χατσῆ Χιονιᾶς, ὁ Πέτρος Μανουσέλης, ὁ Σήφης Δασκαλάκης καὶ οἱ ἀδελφοὶ Δεληγιαννάκηδες Γεώργιος, Ἰωσήφ καὶ Στρατῆς, παρευρέθησαν εἰς τὴν συνάθροισιν ἐκείνην ὡς ἐκ μέρους ἑκάστου χωρίου τῆς ἐπαρχίας, ὄντες καὶ οἱ διασημότεροι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τῶν ὀρεινῶν Σφακίων.

Ἀπὸ δὲ τῆς Κυδωνίας παρευρέθησαν οἱ ἀδελφοὶ Χάλαι Βασίλειος καὶ Ἰωάννης ἐκ τοῦ Θερίσου, οἱ Ἡρωϊμηδες, οἱ Παρασκευαῖοι καὶ Πλάζιοι ἐκ τοῦ κεφαλοχωρίου τοῦ ὀνομαζομένου Λάκκοι, ὁ Παπανδρέας ἐκ τῶν Κεραμείων, ὁ Ἄνθιμος τῆς Χρυσοπηγῆς ἡγούμενος, ὁ Νεόφυτος Οἰκονόμος, ὁ Κωνσταντῖνος Γερακάκης (1), ὁ Εὐθύμιος Ψαρουδάκης καὶ Ἰωάννης Κουβαρίτης. Ἐκ δὲ τοῦ Ἀποκορώνου ὁ Σήφακας Κωνσταντουδάκης, ὁ Ἰωάννης Σακίρης ἐκ τῶν Κεφαλάδων, ὁ Γεώργιος Παπαδάκης, ὁ ἐξ Ἀλικάμπων Γεώργιος Βελεζίνης, καὶ ὁ γέρων Γιάνναρης ἐκ τοῦ Προστέρου. Ἀπὸ δὲ τὴν Λάμπην, ὁ Μελχισεδὲκ ἡγούμενος τοῦ Πρέβελη, οἱ ἀδελφοὶ Τσουδεροὶ Γεώργιος καὶ Ἰωάννης, καὶ ὁ Γεώργιος Σακκόραφος. Καὶ ἀπὸ τὴν Ρεθύμνην ὁ Ἰωάννης Δρουλίσκος, ὁ Γεώργιος Καλλέργης, ὁ Χ. Ἰωάννης Δαμβέργης, οἱ ἀδελφοὶ Σαουνάτσοι Ζώζης καὶ Γρηγόριος, καὶ οἱ ἀδελφοὶ Χιονάκαι Στυλιανὸς καὶ Μιχαήλ, παρόντων καὶ τῶν δύο διασήμων ἀδελφῶν Κουρμούλιδων (1) Μιχαὴλ καὶ

---

(1) Οὗτος διέμενεν ἔτι ἀπόγονος μετὰ τοῦ ἀνηλίκου ἀδελφοῦ του Εὐθυμίου, ὡς καὶ δύο θήλεα, ἡ Ἀναστασία καὶ Ἐλισάβετ, ἐκ τῆς ἐπισήμου οἰκογενείας τῶν Χατζῆ Νικολιανῶν, ὡς ἤκουεν ἐν Κυδωνίᾳ, υἱὸς τοῦ δολοφονηθέντος Μανωλάκη Χατζῆ Νικολός, ὁ μᾶλλον εὔπορος τῶν Κρητῶν εἰς χρήματα καὶ κτήματα κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς λῃξάσης ἑκατονταετηρίδος, εὐηργέτησε πολυτρόπως τὴν πατρίδα· πρῶτος αὐτὸς συνέστησε τὸ ἐν Κυδωνίᾳ ἑλληνικὸν σχολεῖον, ἐν καιρῷ τῶν ῥηκτῶν σπαραγμῶν τῆς Κρήτης ὑπὸ τῆς ἀγρίας τυραννίας, ἀρειδήσας παντὸς κινδύνου· ἀνήγειρε νοσοκομεῖον, καὶ περιέθαλπεν ἐνδεεῖς·

Γεωργίου, οἵτινες εἶχον δραπετεύσει ἐκ τῆς Γορτύνης, ὡς καὶ ἄλλων ἐξ ἄλλων τῆς Κρήτης μερῶν. Οὗτοι ἐπικαλεσθέντες τὴν παν-

---

πρὸς εὐγνωμοσύνην δὲ οἱ Ἕλληνες συμπολῖται του ἀνήρτησαν ἐν τῇ σχολῇ τὴν εἰκόνα του μετὰ θάνατον ὡς πρώτου ἱδρυτοῦ.

Ὁ υἱός του Μανωλάκης, ἀνὴρ μεγαλοπρεπής, ἀνεδέχθη εὐγενῶς τὴν προστασίαν τῶν εὐεργετικῶν ἐκείνων καταστημάτων· καὶ ἐρρόντισε νὰ καταστήσῃ ὅσον τὸ δυνατὸν τὸ σχολεῖον βελτιώτερον πρὸς πλείονα ὠφέλειαν μὲ διδασκάλους τοὺς σοφωτέρους τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Χεὶρ ὅμως βέβηλος ποταποῦ τινος Τούρκου ὑποκινηθέντος ὑπὸ παρομοίου ἐπισήμου τοῦ Γιαγιᾶ Ἀφεντάκη ὀνομαζομένου, φθονήσαντος τὴν ἐμπορικὴν τύχην καὶ πρόοδόν του, ἀφήρεσεν ἀπὸ τὴν ζωὴν τὸν Μανωλάκην, πυροβολήσας ἐκεῖνον τὴν 5. Αὐγούστου 1804 ἔνδον τῆς πόλεως ἐν πληθούσῃ ἀγορᾷ καὶ ἐν μέσῃ ἡμέρᾳ.

Ὁ δὲ υἱὸς αὐτοῦ Κωνσταντῖνος, περὶ οὗ ὁ λόγος, παρευρεθεὶς εἰς τὴν ἐπανάστασιν, συνέδραμε πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως τὸν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς πατρίδος του ἀγῶνα, ἀπωλέσας πᾶσαν σχεδὸν τὴν πατρικὴν σημαντικὴν περιουσίαν του. Καὶ ἐν τούτοις, αὐτὸς οὗτος ἀπεβίωσεν ἐκ τῆς δυστυχίας πενέστατος τῷ 1855 εἰς μέσας τὰς ἐλευθέρας Ἀθήνας. Ἐκ τῶν δύο ἀδελφῶν Κουρμούλιδων ὁ μὲν πρεσβύτερος ἔφερεν εἰς τὸ φανερὸν Τουρκικὸν ὄνομα Χουσεΐν, καὶ χριστιανικὸν Μιχαήλ, ὁ δ' ἕτερος ἐκαλεῖτο Τουρκιστὶ Γρουσούφης, χριστιανικῶς δὲ Γεώργιος· ἦσαν δὲ οἱ εὐπορώτεροι τῆς Γορτυνίας εἰς κτήματα καὶ εἰς κτήνη, ἔχοντες μεγίστην ἐπιρροὴν εἰς τὸ μέρος των. Ὁ Μιχαήλ, γνωμονέστερος καὶ δραστηριώτερος ὢν διέφευγε πολλὰς κατηγορίας τῶν ἐχθρῶν του περὶ ἑτεροδοξίας ὀφθεὶν καὶ περὶ ἄλλων, διὰ πολλῶν μέσων, καὶ διὰ τῶν σχέσεων, τὰς ὁποίας κατεγίνετο ἐκ προνοίας νὰ διατηρῇ μὲ τὰς Ἀρχάς, καὶ μὲ τοὺς ἰσχυροὺς τῆς ἡμέρας. Ἦτον ἀπτόητος διώκτης τῶν τυραννούντων, καὶ θερμὸς προστάτης τῶν τυραννουμένων χριστιανῶν· διὰ τοῦτο, καὶ ὅτε κατεμυνήθη περὶ τὸ 1814 εἰς τὸν Χατζῆ Ὀσμὰν πασᾶν ἐπὶ φόνῳ Τούρκων καὶ ἑτεροδοξίᾳ, ἀπηλλάχθη, εὐφυῶς ἀπολογηθεὶς ὅτι· «ἐνήργησα νὰ φονευθῶσι τοιοῦτοι Τοῦρκοι, οἵτινες εἰς οὐδὲν ἐλογίζοντο τὴν ζωήν, τὴν τιμήν, καὶ περιουσίαν τῶν ὑπηκόων τῆς κραταιᾶς Βασιλείας μας, τοὺς ὁποίους ἀπέστειλε καὶ ὑμᾶς αὐτὴ ἡ βασιλεία σήμερον νὰ ὑπερασπισθῆτε». Ἀντὶ δὲ νὰ τιμωρηθῇ τότε, ἐβραβεύθη παρ' ἐκείνου μὲ διαταγήν, ἥτις ἐχορήγει αὐτῷ περισσοτέραν δύναμιν ἐξουσίας κατὰ τὴν Γορτύνην, καὶ μὲ τὸ σύνηθες Τουρκικὸν δῶρον, τὸ ἐπανωφόριον (μπινίσι) λεγόμενον.

Ὁ Μιχαὴλ Κουρμούλης εἶχε μυηθῆ τὰ τῆς ἐπαναστάσεως πρό τινων μηνῶν, πρὶν ἡ ἐκραγῇ αὕτη, ὑπὸ τοῦ ἱεροδιακόνου Γρηγορίου Καλλονᾶ, καὶ ἠσπάσθη τὴν ἰδέαν εὐχαρίστως. Ἐπεριφρόνησε δόξαν καὶ ἐπιρροήν, ἣν ἔχαιρε,

τοδυναμίαν τοῦ Θεοῦ, συναπεράσισαν νὰ ἐπαναστατήσωσι, διὰ νὰ ὑπερασπίσωσι τὴν ἐπαπειλουμένην ἐξόντωσιν ἑαυτῶν, τῶν ἀδελφῶν των χριστιανῶν, καὶ τῶν τέκνων των!

Ἔγεινε δὲ τότε ἡ πρότασις ὑπὸ τοῦ Ν. Οἰκονόμου νὰ συστήσωσι καὶ κοινὸν ταμεῖον· καὶ συνεισέφερε καθ' ἃ δυνάμεως εἶχε ἕκαστος, διὰ νὰ χρησιμεύσωσιν εἰς τὰς πρώτας τῆς πατρίδος ἀνάγκας. Ἐξελέχθη δὲ ταὐτοχρόνως ἐξ ἁπάντων καὶ ἐπιτροπὴ συγκειμένη ἀπὸ τὸν Γ. Ἀπαδάκην, Α. Πανᾳγιώτου, καὶ Στρ. Πελιβανάκην, ἥτις παραλαβοῦσα μέρος τῶν συναχθέντων χρημάτων, ἀπῆλθε παραχρῆμα εἰς Ὕδραν, διὰ νὰ προμηθευθῇ πολεμοφόδια καὶ ὅπλα. Ἀλλ' ἦσαν καὶ ἐνταῦθα τοιαῦτα; Ὀλίγα τινὰ μόνον ἠδυνήθη κατ' ἀρχὰς νὰ ἐπιτύχῃ, τὰ ὁποῖα καὶ ἐξαπέστειλε παρευθὺς εἰς Κρήτην.

Ἀπῃτεῖτο βεβαίως νὰ γνωρισθῶσιν ἐξ ἀρχῆς καὶ ἀρχηγοὶ τῶν ὅπλων· καὶ νὰ τάττωνται οἱ στρατιῶται ὑπὸ γνωστὴν σημαίαν ἕκαστος· καὶ ὡς τοιοῦτοι διωρίσθησαν οἱ ἑφεξῆς· ὁ μὲν Α. Πανᾳγιώτου, Γ. Δασκαλάκης, καὶ Α. Φασούλης ἔχοντες ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν των τοὺς Ἀνωπολίτας (1) ἅπαντας, ὡφειλον νὰ ἑνωθῶσι μὲ τοὺς Χάληδες εἰς τὸ Θέρσιον, καὶ μὲ τὸν Σήφακαν εἰς Μελιδόνιν, καὶ ν' ἀντιπαρατάττωνται ἐναντίον τῶν Τούρκων τῆς Κυδωνίας· ὁ δὲ Α. Πρωτοπαπαδάκης μὲ τοὺς Ἀσκυφιώτας, καὶ Α. Μανουσο-

---

πύργον μεγαλοπρεπῆ εἰς τὸ χωρίον του, καὶ περιουσίαν λαμπράν, κηρυχθεὶς θερμὸς προστάτης τῆς πίστεως καὶ τῆς πατρίδος, καὶ ὑπομείνας τὰ μεγαλείτερα δυστυχήματα τῆς ἐπαναστάσεως ἀγογγύστως· ἐξηπάτησαν ἐπιδεξίως εἰς Τυμπάκιον καὶ Πομπηΐαν, χωρία τῆς Γορτύνης, πολλοὺς Τούρκους εἰς τὴν ἀρχήν, οἵτινες ἀπῄτουν τὴν συνδρομήν του ὡς πιστοῦ ὁμοθρήσκου διὰ νὰ ἐπιφέρωσι τὸν ὄλεθρον εἰς τοὺς χριστιανούς· καὶ οὕτω διέσωσιν ἀπὸ τὸν θάνατον περὶ τοὺς χιλίους διακοσίους χριστιανούς, τοὺς ὁποίους διὰ τῆς ἐνεργείας του μετεκόμισαν δύο πλοῖα Σφακιανῶν περὶ τὰ μέσα Μαΐου εἰς Σφακία, ὁπότε τέλος ἀνεχώρησε καὶ ἐκεῖνος ἀπὸ τὸν ὅρμον Ζωνάρι καλουμένου τῆς Γορτυνίας. Ἐφεξῆς δὲ θέλομεν εὑρίσκει τὸν Κουρμούλην ἄριστον μαχητήν.

(1) Ἡ ἐπαρχία τῶν Σφακίων διηρεῖτο εἰς δύο τμήματα, ὧν τὸ ἓν ἦτο τὸ τῆς Ἀνωπόλεως, περιέχον ἅπαντα τὰ περὶ τὴν Ἀνώπολιν χωρία, κείμενα πρὸς τὸ δυτικὸν τῆς ἐπαρχίας κατὰ τὴν πρὸς τὸ Λιβυκὸν πέλαγος παραλίαν.

γιαννάκης μὲ τοὺς Ἰμβριώτας, νὰ προσβάλλωσι τὸν Ἀλιδάκην εἰς τὸ Πρόσνερον καὶ τοὺς λοιποὺς Τούρκους τοὺς εὑρισκομένους εἰς τὴν ἐπαρχίαν τοῦ Ἀποκορώνου, ἔχοντες συνεργοὺς τὸν Ἰωάννην Σακίρην ἐκ τῶν Κεφαλάδων, τὸν Γεώργιον Βελεζίνην ἐκ τῶν Ἀλικάμπων, καὶ τὸν Γιάνναρην ἐκ τοῦ Προσνέρου. Ὁ Γεώργιος Δελιγιαννάκης, καὶ ὁ Πέτρος Μανουσέλης μὲ τοὺς συγχωρίους των, καθὼς καὶ ὁ Γεώργιος Τσουδερὸς μὲ τοὺς Λαμπαίους νὰ κινηθῶσι ταὐτοχρόνως ἐναντίον τῶν Ρεθυμνίων Τούρκων, καὶ νὰ προσλάβωσι βοηθὸν τὸν Ἰωάννην Δρουλίσκον μὲ ὅσους τῶν Ρεθυμνίων Ἑλλήνων διετήρησαν ὅπλα· ὁ δὲ Ροῦσος Βουρδουμπᾶς καὶ Γεώργιος Πωλογιαννάκης, ὁ ὕστερον ἐπικληθεὶς Πωλογεωργάκης, μὲ τοὺς Προσγιαλίτας, τοὺς Κωμηθιανοὺς καὶ Μουρνιώτας, ὡς καὶ ὁ Μιχαὴλ Κουρμούλης μὲ τοὺς ὑπ' αὐτόν, μεταξὺ τῶν ὁποίων συγκατετάχθη καὶ ὁ Ἀντώνιος Μελιδόνης, ἀνεδέχθησαν νὰ ἐπιτηρῶσι τὰ κινήματα τῶν κατὰ τὴν Γορτύνην Τούρκων, καὶ τῶν ἐξορμώντων ἐκ τοῦ Ἡρακλείου. Διωρίσθησαν ὅμως καὶ οὗτοι νὰ συνεκστρατεύωσι τὸ πρῶτον μετὰ τῶν λοιπῶν, ὅταν ἡ ἀνάγκη ἐπέλθῃ κατὰ τῶν Ρεθυμνίων. Οὕτω διετάχθησαν τὸ πρῶτον μεταξύ των οἱ ὁπλαρχηγοί.

Πρὶν δ' ἐμβωμεν εἰς τὴν διήγησιν τῶν ἐχθροπραξιῶν, εἶναι ἀναγκαῖον νὰ προείπωμεν ὁποῖα ἦσαν τὰ ἐφόδια τῆς προπαρασκευῆς, δι' ὧν οἱ Κρῆτες Ἕλληνες ἀπεφάσισαν νὰ ἐπαναστατήσωσι κατὰ Τούρκων πολυπληθῶν, ἰσχυροτάτων καὶ καλῶς προπαρασκευασμένων, οἵτινες ἐπαπείλουν τὸν ἐξολοθρευμὸν γενικῶς ἁπάντων τῶν ὑποχειρίων χριστιανῶν.

Διὰ νὰ ἐμβωσιν οἱ Ἕλληνες τῆς Κρήτης εἰς τοσοῦτον ἄνισον ἀγῶνα, ἐχρειάζοντο νὰ ἔχωσιν ὁπωσοῦν τὰ πρὸς πόλεμον ἀναποφεύκτως ἀναγκαῖα. Ἀλλὰ ποῦ ἦσαν τοιαῦτα; Οἱ Τοῦρκοι προλαβόντες ἀφήρεσαν ἀπὸ τοὺς κατὰ τὰς ἐπαρχίας Ἕλληνας μὲ φρικτὰς βιαιοπραγίας ὅσα ὅπλα τυχὸν εἶχον, εἴτε ὡς ποιμένες πρὸς ἰδίαν αὐτῶν χρῆσιν, εἴτε διὰ κυνηγέσιον, ἢ ἄλλην χρείαν. Ἐσπευδον δὲ ν' ἀφαιρέσωσι ταῦτα καὶ ἀπὸ τοὺς ὀρεινοὺς Σφακιανούς, τοὺς ὁποίους ὑπώπτευον μᾶλλον, ἀλλ' αὐτοὶ ἐπὶ διαφόροις δεδικαιολογημέναις προφάσεσιν ἀπέφευγον νὰ τὰ παραδώσωσιν.

Οἱ Κρῆτες εἰς δεινὴν θέσιν εὑρεθέντες ἐσυμβουλεύθησαν καὶ πρό-

τερον πολλάκις τὰς ναυτικὰς νήσους Ὕδραν καὶ Σπέτσας, αἰτήσαντες τὴν συνδρομὴν των προσωρινῶς εἰς τὰ ἀναγκαιοῦντα καὶ ναυτικήν τινα δύναμιν· ὅθεν καὶ σφάλλει ὁ Σπ. Τρικούπης, λέγων, ὅτι οἱ Κρῆτες ἔμειναν ἀδιάφοροι. Ἀλλὰ μὴ καὶ ἐκεῖ ἦσαν ἄρθονα τὰ ἐφόδια: Τὰ ἄσματα τοῦ Φερραίου περὶ ἐλευθερίας ἦσαν καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα τὰ πρῶτα ἐφόδια τῆς ἐγέρσεώς της· μὲ ταῦτα ἐνθουσίαζε καὶ ἀνερρίπιζε τὸ φιλοπόλεμον τῶν Κρητῶν καὶ ὁ εὔφωνος Στέφανος Χάλης, κρούων ἐν Θερίσῳ τὴν φόρμιγγά του. Οἱ δὲ σκεπτικοὶ προὔχοντες τῆς Ὕδρας, ἀναλογιζόμενοι τὸν γενικὸν ὄλεθρον, ἐκινδύνευσεν ὁ χριστιανικὸς τῆς Κρήτης λαός, προέτρεπον αὐτὸν νὰ πολιτεύηται φρονίμως τοὺς Τούρκους, ἑωσοῦ ἐπέλθῃ εὐνοϊκωτέρα περίστασις.

Ἦλθε τέλος πάντων ἡ κρίσιμος ὥρα, καθ' ἣν οἱ ὀχλαγωγικοὶ Τοῦρκοι, μὴ ὑπακούοντες οὔτε εἰς διαταγὰς Ἀρχῶν, οὔτε εἰς προτροπὰς τῶν συνετωτέρων ἐξ αὐτῶν, ἐβουλεύθησαν εἰς βουλὴν πονηρὰν κατὰ τῶν Ἑλλήνων. Εἰς τοιαύτην δὲ περίστασιν, ἢ ἔπρεπεν οἱ χριστιανοὶ νὰ ὑποστῶσι τὴν ἀγρίαν μανίαν τῶν κρατούντων Τούρκων, σφαζόμενοι ἀδυσωπήτως ὡς κτήνη καὶ αἰχμαλωτιζόμενοι δεδεμένας χερσίν, ἢ ὤφειλον νὰ ὑπερασπίσωσι φυσικῶς ἑαυτούς, τὰς γυναῖκας, καὶ τὰ τέκνα των, καταφυγόντες καὶ εἰς αὐτὰς τὰς μικρὰς καὶ εὐτελεῖς δυνάμεις των. Ἀπροετοίμαστοι λοιπὸν οὕτω, καὶ ἐγκαταλελειμμένοι εἰς μόνους ἑαυτούς, εἰσῆλθον εἰς τὸν ἀγῶνα· καὶ ὁ κραταιὸς Θεὸς ἐδυνάμωσε τοὺς ἀδυνάτους κατὰ τῶν δυνατῶν.

Τὰ πολεμεφόδιά των ἦσαν κατ' ἀρχὰς μόνον τεσσαράκοντα βαρελάκια πυρίτιδος, ἤτοι ὀκάδες 360. ἡ ὁποία εὑρέθη ἐν τῷ πλοίῳ τοῦ Ἀνδρέου Φασούλη, ἀπερχομένου πρὸς ἐμπορείαν εἰς Ἀλεξάνδρειαν. καὶ ὅση ποσότης μικρὰ αὐτῆς εὑρέθη εἰς δέκα πλοῖα Σφακιανῶν προσωρμισμένα τότε εἰς Λουτρὸν δι' ἐφόδια τοῦ διάπλου των, ἔτι δὲ τὰ ὅσα εἶχον οἱ Σφακιανοὶ φυσέκια πρὸς χρῆσιν τῶν ἰδίων ὅπλων. καὶ ἄλλοι τῶν Κρητῶν, ὅσοι ἠδυνήθησαν νὰ κρύψωσιν ὅπλα κατὰ τὰς σκληρὰς ἀπαιτήσεις τῶν συνακτῶν Τούρκων, καὶ ὅσα τοιαῦτα ἠδυνήθη ὁ Κουρμούλης νὰ ἐξαγάγῃ τοῦ Ἡρακλείου, ἢ εἶχε πρὸς ἰδιαν χρῆσιν ἕνεκα τῆς προτέρας του διαγωγῆς, καὶ τέλος ὀλίγα

τινα, ὅσα ἐπρομηθεύθη ὁ προνοητικὸς Β. Χάλης εἰς Θέρισον, ἅμα ἐγνώσθησαν τὰ ἐπαναστατικὰ τῶν Ἑλλήνων κινήματα. Ποῦ δὲ ὁ μόλυβδος καὶ ὁ χάρτης; Τὰ βιβλία τῶν ἐκκλησιῶν, τὰ βαρύδια τῶν στατήρων, καὶ ὅ,τι ἕτερον τοῦ εἴδους τούτου εὑρίσκετο πρόχειρον, ἐχρησίμευσαν τὸ πρῶτον διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν χαρτουτσίων ἢ φυσιγκίων. Ὁ δὲ Κρὴς ἐπὶ πολλοὺς μῆνας ἠγόραζε δι' ἰδίας δαπάνης ἀντὶ τριῶν, τεσσάρων, ἢ καὶ πέντε Ἱσπανικῶν ταλλήρων ἑκάστην ὀκᾶν πυρίτιδος.

Μετρητὰ πρὸς τούτοις ἦσαν τὰ ὅπλα εἰς ἐκείνην τὴν ἐποχήν, δι' ὧν ἐπέδειξαν τὴν πρώτην ἀντίστασίν των, οὐχὶ βεβαίως πλειότερα τῶν 1200, ἐξ ὧν τῶν μὲν Σφακιανῶν ἦσαν περὶ τὰ ὀκτακόσια, οἱ δὲ ὀρεινότεροι τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν Κυδωνίας, Λάμπης, Ἀποκορώνου καὶ Ρεθύμνης ἔφερον τὰ λοιπά, ὅσοι, ὡς εἴπομεν, τὰ εἶχον κρύψει ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Τοιαύτη λοιπὸν ὑπῆρχεν ἡ ὅλη ὁπλιτικὴ δύναμις τῶν Ἑλλήνων Κρητῶν.

Ἡ κατάστασις τῶν ἐκτεθέντων πραγμάτων δικαιολογεῖ ἀρκούντως τὸ ὅτι δὲν ἐπείθοντο εὐλόγως οἱ πρόκριτοι τῶν Σφακίων κατ' ἀρχὰς νὰ ἐγείρωσιν εἰς τὰ ὅπλα τὸν λαόν των, διανοούμενοι περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων. Οἱ δὲ λοιποὶ Κρῆτες ἀπέβλεπον πρὸς ἐκείνους, τῶν ὁποίων ἡ θέσις ὑπῆρχεν ὅλως διαφορετικὴ καὶ κατὰ τὸν ὁπλισμὸν καὶ κατὰ τὴν ὀχυρότητα· δὲν ἦσαν ὅμως ἀχώριστοι καὶ ἀπὸ τὸ γενικὸν τότε πνεῦμα τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων· καὶ εἶχον ἀσπασθῆ προθύμως τὴν ἐπαναστατικὴν ἰδέαν, περὶ ἧς εἶχον μάθει καὶ παρ' ἄλλων καὶ παρά τινος Κρητὸς Νικολάου Βαρελτζόγλου, ἢ Καραντζᾶ ἐπονομασθέντος ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐπαρχίᾳ των. Τὸ φρόνημά των ἀποδεικνύει ἡ ἐπίμονος ἄρνησις νὰ μὴ παραδώσωσιν ὅπλα εἰς τὰς συνεχεῖς ἀπειλητικὰς τῶν Τούρκων ἀπαιτήσεις ὡς ἐχέγγυα τῆς πρὸς ἐκείνους πίστεώς των, καὶ τὸ ὅτι εὐχαρίστως ἐδέχοντο ἐν τῇ ὀρεινῇ ἐπαρχίᾳ των πολλοὺς ὁπλοφόρους, κατελθόντας πρότερον ἀπὸ ἐπαναστατημένην χώραν, τὴν Πελοπόννησον.

Εἰς τί δ' ἀποβλέπει κυρίως ἡ διήγησις τούτων; Διὰ νὰ ἀποκρούσωμεν ὡς ἄδικον τὴν μομφὴν κατὰ τοῦ Σ. Τρικούπη, τὴν ὁποίαν ἀπηντήσαμεν εἰς τὸ Α'. βιβλίον τῆς ἱστορίας του (Κεφ. 42 σελ. 226). ἔχουσαν οὕτως· «Ἂν καὶ ἐξηκολούθει ἡ ἐπανάστασις

»καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα καὶ διεδόθη εἰς τὸ Αἰγαῖον, καὶ πλοῖα »ἐνεφανίζοντο μὲ ἑλληνικὴν σημαίαν εἰς τὰ παράλια τῆς Κρήτης. »οἱ κάτοικοι αὐτῆς καὶ οἱ ἐπὶ τῶν πεδινῶν, καὶ οἱ ἐπὶ τῶν ὀρει»νῶν. δὲν ἐσείσθησαν παντάπασιν.» Οἱ Κρῆτες ἐσείσθησαν καὶ ἐκι»νήθησαν καθ' ὁλοκληρίαν. καὶ ἡτοιμάσθησαν εἰς τὸν ἀγῶνα. ἅμα ἤκουσαν κλαγγὴν ἑλληνικῶν ὅπλων. Ἀλλ' ἐγνώριζεν ἆρά γε ὁ Σ. Τρικούπης ὅτι ἡ Κρήτη περιεῖχεν ἀνδρειοτάτους Τούρκους, τοὺς ὠμοτέρους τυράννους τῆς ὅλης Ἑλλάδος καὶ ἀρειτόλμους πολεμι»στάς; Οἱ Κρῆτες, φιλελεύθεροι ὄντες, συνεκινοῦντο ὁσάκις καὶ οἱ λοιποὶ Ἕλληνες ἔδρασταν ὅπλα ὑπὲρ ἐλευθερίας· μαρτυροῦσι δὲ περὶ τούτου καὶ τὰ παθήματά των ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ὑπέστησαν τῷ 1770, ὅτε ἐπανέστη ἡ Πελοπόννησος καὶ ἄλλα τῆς Ἑλλάδος μέρη ἐπὶ τοῦ Ῥωσσοτουρκικοῦ πολέμου.

Ἀπὸ τὰς ἀρχὰς Μαΐου ἐνεφανίζοντο πολλοὶ τοιοῦτοι ἔνοπλοι εἰς Σρακίᾳ, ἐν οἷς ὁ Γεώργιος Δασκαλάκης, ὁ Νικόλαος καὶ Βα»σίλειος Λακκιῶται, ὁ Σταῦρος Ἀνδρακός, ὁ Ἰωάννης Μουτσάκης, ὁ Ἀντώνιος Μελιδώνης, ὁ Νικόλαος Σαβόλος, ὁ Παναγῆς Σουλιω»της, καὶ Νικόλαος Ζερβός, ἄνδρες φιλοπόλεμοι καὶ κεκηρυγμένοι πολέμιοι τῆς τυραννίας κατὰ τὴν Ἀσίαν οἱ πλειότεροι. οἵτινες ἐν»θουσιάζοντες τοὺς Κρῆτας μὲ τὰς διηγήσεις των, περὶ θριάμβων καὶ προόδων τῶν λοιπῶν ἐπαναστατῶν Ἑλλήνων, διηρέθιζον τὸ φι»λοπόλεμον τῶν Κρητῶν, καὶ τοὺς προητοίμαζον εἰς τὰς νίκας. Ἐκ τῶν τελευταίων οἱ δύο ἦσαν μόνον μὴ Κρῆτες, ὁ μὲν Ζερβὸς ἐκ τῆς Ἐλευσίνος τῆς Μεγαρίδος, ὁ δὲ Σουλιώτης Κωνσταντινουπολίτης· καὶ οἱ λοιποὶ Κρῆτες ἐξησκημένοι εἰς τὸ πολεμεῖν, οἵτινες ἔλαβον μέρος εἰς μάχας καὶ κατὰ τὴν Πελοπόννησον ἀριστεύσαντες ἔνθα συνώδευσαν τὸν ἑταῖρον Νικόλαον Κριζώτην Εὐβοέα, ὁπόθεν κα»τῆλθον εἰς Κρήτην ἐν καιρῷ διὰ νὰ ὑπερασπίσωσι καὶ τὴν τυραν»νουμένην μητρίδα των.

Ἀφοῦ τέλος ἔλαβε χώραν ἡ κατὰ τὸν Λοῦλον πρώτη ἐκείνη εὐ»τυχὴς ἀψιμαχία, καὶ κατόπιν ἡ τρομερὰ σφαγὴ τῶν ἐν Χανίοις χρι»στιανῶν, οἱ Τοῦρκοι ἐξῆλθον τὴν 17 τοῦ μηνός· καὶ μέρος μὲν ἐπορεύθησαν εἰς τὸ χωρίον Μουρνιαῖς τῆς Κυδωνίας, ὁ δὲ Ἀλῆ Σορτᾶς καὶ ὁ Τουρσούνας μὲ ἑπτακοσίους περίπου κατελάβοσι τὸ κτε»

ναντι τῆς Σούδας χωρίον τοῦ Ἀποκορώνου Καλύβες ὀνομαζόμενον. Ἀπέστειλαν δὲ οὗτοι ἐξ αὐτῶν καὶ περὶ τοὺς ὀγδοήκοντα ἐπικουρίαν εἰς τὸν Ἀλιδάκην, διὰ νὰ κατέχωσιν ὡς ἰσχυρὸν προπύργιον τὸν ὀχυρώτατον πύργον τοῦ Προσνέρου ἐναντίον τῶν Σφακιανῶν, τοὺς ὁποίους ἐροβοῦντο μᾶλλον εἰς αὐτὴν τὴν περίστασιν διὰ τὴν ἐπίκαιρον θέσιν των, καὶ τὴν ὕποπτον διαγωγήν. ἣν παρεῖχον εἰς ἐκείνους, οἵτινες ἀπέφευγον, ὡς προεἴπομεν, νὰ παραδώσωσι τὰ ὅπλα. Ἦτο λοιπὸν ἀναγκαιότατον διὰ τοῦτο νὰ προσβάλωσι τάχιον τοὺς ἐν Καλύβαις Τούρκους.

Ἅμα δ' ἔμαθον εἰς Σφακία τὴν ἔξοδον τῶν Τούρκων, ὁ Γεώργιος Δασκαλάκης μὲ μέρος Ἀνωπολιτῶν ἀνεπέτασε πρῶτος σημαίαν ἀπέναντι τῶν Τούρκων, ἑνωθεὶς μὲ τὸν Σήφακα εἰς Μελιδόνιον, χωρίον τοῦ Ἀποκορώνου· ὁρμήσαντες δ' ἐντεῦθεν ἐξεδίωξαν ἀπὸ Πεμόνια, Νεοχῶρι, Φρὲ καὶ τὰ λοιπὰ χειτονικὰ χωρία τοὺς ἐνοικοῦντας Τούρκους, φονεύσαντες καὶ ἐξ αὐτῶν τινας, καὶ καύσαντες τὰ ὀχυρὰ οἰκήματά των.

Αὐθημερὸν ἐπαρουσιάσθη μὲ σημαίαν ἀνεπεπταμένην καὶ ὁ Πρωτοπαπαδάκης εἰς Πρόσνερον· προσέβαλεν οὗτος τοὺς περὶ τὸν Ἀλιδάκην, ἀντισταθέντας τὸ πρῶτον καρτερικῶς, καὶ τοὺς ἠνάγκασεν ἐπὶ τέλους νὰ κλεισθῶσιν εἰς τὸν πύργον. Ἀφοῦ δὲ ἔστησε πολιορκητὰς κατ' αὐτῶν, παραλαβὼν τοὺς ὁπλορόρους Ἀλικαμπίτας, τοὺς ἤδη ὁπλιζομένους Ἀποκορωνίτας, τὸν Σακίρην μὲ τοὺς παρευρεθέντας Κεραλιανούς, καὶ ὅσους ἐκ τῶν Σφακιανῶν εἶχε περὶ ἑαυτόν, καὶ ἐλθὼν συνῆψε μάχην πλησίον τοῦ χωρίου Τσιβαρά, ὅπου προέβησαν ἐκ τῶν Καλυβῶν οἱ Τοῦρκοι νὰ τὸν ἀπαντήσωσιν. Ἰσχυρὰ καὶ πεισματώδης κατέστη ἡ ἀμοιβαία ἄμυνα· καὶ νῦν δὲ οὗτοι κατὰ τῶν Ἑλλήνων, ἐπιμένοντες καρτερικῶς νὰ καταστρέψωσιν αὐτούς, ἀνθρώπους πρὸ μικροῦ ὄντας τεταπεινωμένους, ἐλάμβανον δὲ μετὰ πολὺωρον ἀντίστασιν οἱ Τοῦρκοι τὴν ὑπεροχήν· καὶ ἐγγὺς ἦδη ἦτον ὁ Πρωτοπαπαδάκης νὰ τραπῇ εἰς ὀπισθοπόρησιν, ὅτε ὁ Δασκαλάκης καὶ ὁ Σήφακας ἐπελθόντες δρομαῖοι ἐκ Μαχαιρῶν, ἔνθα ἦσαν προχωρημένοι, καὶ ἐπιστεθέντες ὄπισθεν εἰς Καλύβας ἀπροσδοκήτως, ἐπροξένησαν θόρυβον εἰς τοὺς πολεμίους. Προσβληθέντες δ' ἀμφοτέρωθεν καὶ κατασταινεχωρηθέντες, οἱ μὲν ἐρρίφθησαν εἰς τὴν θάλασ-

σαν, εἰσπηδήσαντες εἰς τὰς προσωρμισμένας παρὰ τῷ αἰγιαλῷ λεμβους, διὰ νὰ εὕρωσι σωτηρίαν εἰς τὴν Σοῦδαν. οἱ δ' ἔφευγον πρὸς τὰ Χανία καὶ οὕτως ἔληξεν ἡ δευτέρα σκηνὴ τῶν ἐχθροπραξιῶν.

Τριάκοντα καὶ ἓξ Τοῦρκοι ἔπεσαν εἰς ἐκείνην τὴν συμπλοκήν. ἐκτὸς τῶν πνιγέντων εἰς τὴν θάλασσαν. καὶ Ἕλληνες μόνον δύο· ἀφῆκαν δὲ οἱ πρῶτοι πολεμεφόδια καὶ ὅπλα (1) εἰς τοὺς νικητάς· μικρὰ ἐγένετο πραγματικῶς ἡ φθορά. ἀλλ' ἠθικῶς ἐπηρέασεν ἡ μικρὰ ἐκείνη νίκη εἰς ἀμφότερα τὰ διαμαχόμενα μέρη.

Εὐθὺς δὲ μετὰ ταῦτα κατέλαβεν ὁ Δασκαλάκης, ἔχων συναρωγὸν τὸν Σήφακαν, τὴν Μαλάξαν, χωρίον λίαν ὀχυρόν, κείμενον ἐπὶ ὀροπεδίου ἐπέκεινα τῆς μιᾶς ὥρας ἀπέχοντος μεσημβρινοανατολικῶς τοῦ φρουρίου Κυδωνίας· ὁ δὲ Πρωτοπαπαδάκης στραφεὶς ἐκεῖθεν παραυτίκα εἰς τὸ μικρὸν φρούριον τοῦ Ἀλμυροῦ, κείμενον ἐπὶ τῆς παραλίας τῆς ἐπαρχίας Ἀποκορώνου. ἀπέναντι εἰς δυσμὰς τοῦ φρουρίου Ρεθύμνης, τινὰς μὲν ἐκ τῆς φρουρᾶς ἐφόνευσε. τοὺς δὲ λοιποὺς ἐξεδίωξε· κατεκρήμνισε δὲ τὰ δυνατώτερα μέρη τοῦ φρουρίου. καὶ μετεκόμισεν ἐκεῖθεν δύο μεγάλης ὁλκῆς κανόνια εἰς Πρόσνερον. διὰ νὰ πυροβολῇ τὸν πολιορκηθέντα πύργον

Συγχρόνως ὁ Βασίλειος Χάλης καὶ Α. Φασούλης κατέλαβον τὴν Ἁγίαν Κυριακήν. κειμένην μεσημβρινοδυτικῶς τοῦ εἰρημένου φρουρίου, ἐπὶ ἐρειπίων παλαιᾶς πόλεως κατ' ἀπόστασιν σχεδὸν ἴσην μὲ τὴν Μαλάξαν· ὁ δὲ Κ. Παναγιώτου μὲ μέρος Ριζητῶν καὶ Ἀνωπολιτῶν κατέλαβε τὴν στρατιωτικὴν θέσιν τὴν καλουμένην Ἀποπηγάδι, κειμένην ἀπέναντι τῶν ἐπαρχιῶν Σελίνου καὶ Κισάμου ἀνατολικῶς, ὅθεν ἦτον εὔκολον νὰ ἐπιτηρῇ καὶ ἀποκρούῃ τὰ κινήματα τῶν ἐν αὐταῖς ἰσχυρῶν Τούρκων.

Τὴν αὐτὴν δὲ ἡμέραν, καθ' ἣν ἐγένετο ἡ σύγκρουσις εἰς Καλύβας. ἐκινήθησαν καὶ τῶν Μουρνιῶν οἱ Τοῦρκοι σπεύσαντες ν' ἀναβῶσι διὰ τῆς θέσεως Διγενῆ εἰς Κεραμεῖα· ἐπετέθησαν ὅμως κατ'

---

(1) Εἰς τὰς πρώτας μάχας παρηκολούθουν οἱ Κρῆτες ἄοπλοι, φέροντες ἐπ' ὤμων ῥόπαλα ἀντὶ ὅπλων, διὰ νὰ φοβίζωσι μακρόθεν τοὺς πολεμίους τῶν· ἠγόραζον δὲ ἀντὶ πολλῶν χρημάτων τὰ λαφυραγούμενα ὅπλα.

ἐκείνων οἱ περὶ τὸν Β. Χάλην καὶ Α. Φασούλην ἐκ τῆς θέσεως των, καὶ οἱ Κεραμιανοί, τῶν ὁποίων ἔλαβε τὴν ἀρχηγίαν ὁ Ἰωάννης Χάλης καὶ ὁ Παπαδανδρέας καὶ προσέβαλον ἐκείνους τοσοῦτον ἐπιμόνως, ὥστε κατηναγκάσθησαν νὰ τραπῶσι τάχιστα ἡττημένοι καταλιπόντες νεκροὺς καὶ ὅπλα.

Τὴν 20. τοῦ μηνὸς ἐξῆλθον πάλιν ἀθρόοι, πορευθέντες ἐναντίον τῆς Μαλάξης, ἐπὶ σκοπῷ νὰ ἐκτοπίσωσιν ἐκεῖθεν τὸν Δασκαλάκην· ἀλλ' εὑρόντες ἰσχυρὰν ἀντίστασιν, ἀντετάχθησαν μὲν γενναίως, ἔτρεψαν ὅμως αὖθις μετὰ τρίωρον πεισματώδη μάχην, καταδιωχθέντες ἐπὶ πολὺ διάστημα τοῦ πεδίου, ἔνθα ἀφῆκαν περὶ τοὺς 15 νεκρούς.

Καθ' ἑκάστην σχεδὸν ἐπιχείρουν τοιαύτας ἐξόδους, ἄλλοτε μὲν εἰς Βαρύπετρον ἐναντίον τῶν Λακκιωτῶν καὶ ἄλλων Ριζητῶν, τῶν ὁποίων ἡγεῖτο ὁ Α. Παναγιώτου, ἄλλοτε δὲ εἰς Μπουτσουνάρια ἐναντίον τοῦ Χάλη, νῦν μὲν εἰς Ἁγίαν Μαρίναν, νῦν δὲ εἰς Κερατιδι ἄνωθεν τῶν Μουρνιῶν· καὶ ἐσπευδον νὰ καταλάβωσι ταύτας τὰς θέσεις, δι' ὧν ἠδύναντο νὰ βλάψωσι τοὺς ἀντιπάλους των· συναπτοντες δὲ ἀψιμαχίας πεισματώδεις εἰς ταῦτα τὰ μέρη οἱ Τοῦρκοι, ἐπέστρεφον ἡττημένοι μὲ ζημίαν, καὶ ἠγανάκτουν καθ' ὑπερβολὴν ἐπὶ τῆς γινομένοις. Οἱ δ' Ἕλληνες ἀπεναντίας νικῶντες, ἐδιδάσκοντο νὰ περιφρονῶσιν ἐκείνους· ὡπλίζοντο ὁσημέραι μὲ αὐτὰ τὰ ὅπλα τῶν πολεμίων των· καὶ ἤρχισαν νὰ ὑπερτερῶσι μὲ τὰς συνεχεῖς νίκας των· διὰ τοῦτο δὲν ἐφείδοντο κινδύνων καὶ κόπων, διὰ νὰ διεκδικήσωσιν ἕκαστος τὰς προηγουμένας πολυειδεῖς ὕβρεις, ἀτιμώσεις καὶ θανάτους, τὰ ὁποῖα ἔπραττον ἀκολάστως καὶ ἀτιμωρήτως οἱ Τοῦρκοι πρὸς αὐτούς, πρὸς τοὺς οἰκείους, καὶ πρὸς τοὺς φίλους των.

Τί δ' ἐγίνετο εἰς τοιαύτην φονικὴν περίστασιν καὶ εἰς τὰ λοιπὰ τῆς Κρήτης μέρη; Ἂς ἔλθωμεν πρῶτον εἰς τὰ περὶ τὴν Ρεθύμνην.

Καὶ οἱ Τοῦρκοι τῶν μερῶν τούτων, ἅμα ἔμαθον τὰς σφαγὰς καὶ λεηλασίας τὰς κατὰ τὴν Κυδωνίαν γενομένας τὴν 15 τοῦ μηνός, ἐπίσης ἀκράτητοι ἔπραξαν καὶ ἐνταῦθα παραπλήσιατραγικά. Ἀφοῦ ἔνδον τῆς πόλεως ἐπέκειντο τῶν ἑκατὸν ἀόπλων καὶ φιλησύχων Ἑλλήνων, ἐφόνευσαν ἐν οἷς καὶ τὸν Χ. Καλλέργην καὶ Ἰωάννην Δεληγεώργην.

ἀφοῦ ἐπέδραμον μανιωδεις εἰς τὰς οἰκιας τῶν παρευρεθέντων καὶ ἀποδράντων.(1) ὡσαύτως καὶ εἰς τὰ τεχνουργεῖα καὶ ἐμπορεῖα των. καὶ ἐλεηλάτησαν ἅπαντα. τὰς μὲν γυναῖκας καὶ παιδία αἰχμαλωτισαντες. τοὺς δὲ ἄνδρας φονεύσαντες· καὶ ἀφοῦ ἔσυραν σκληρῶς εἰς τὴν εἱρκτὴν τὸν ἐπίσκοπον Ρεθύμνης Γεράσιμον Περδικάριν. τοὺς Ἡγουμένους τινῶν μοναστηρίων. καὶ ἄλλους κληρικοὺς καὶ λαϊκους. ὡσαύτως καὶ τὸν ἑλληνοδιδάσκαλον Ἰωάννην.(2) ἔτρεχον ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ἔπειτα μὲ ἀναπεπταμένας σημαίας εἰς τὰ περίξ χωρία λεηλατοῦντες. αἰχμαλωτίζοντες. καὶ φονεύοντες τοὺς προστυγχάνοντας. ὅσοι δὲν ἐπρόφθαναν νὰ κρύπτωνται. ἢ νὰ διασώζωνται εἰς ὀρεινὰ μέρη.

Ἕως ἑξήκοντα ἀπέκτεινον εἰς Περιβόλια, χωρίον ἀπέχον μικρόν τι τοῦ φρουρίου. καὶ πλείστους ἄλλους εἰς τὰ χωρία Μαγουλᾶ καὶ Μαρουλᾶ. ἐν οἷς καὶ τὸν σεβάσμιον Γεώργιον, ἱερέα τοῦ χωρίου. Ἀπέκτειναν ὡσαύτως εἰς ταῦτα τρεῖς νεάνιδας ἐξαισίου καλλονῆς. διὰ τὰς ὁποίας ἐφονεύθησον πρότερον δύο ἐκ τῶν Τούρκων. σφοδρᾶς διεγερθείσης μεταξύ των ἔριδος περὶ τοῦ τίς νὰ λάβῃ αὐτάς. Καὶ εἰς ἄλλα χωρία τῶν περὶ τὴν Ρεθύμνην ἐπαρχιῶν κατεπράχθησαν παραπλήσια τούτοις, ὥστε ἐλογίσθησαν τὰ πεσόντα θύματα καὶ ἐνταῦθα περὶ τὰ πεντακόσια κατ' ἐκείνας τὰς θλιβερὰς ἡμέρας. ἐκτὸς τῶν αἰχμαλωτισθέντων. Μόνος δὲ ὁ Χατζαλάκης. Τοῦρκος ὠμὸς καὶ θηριώδης, ἐφόνευσε πλείστους ἐκ τούτων. ἐπιπίπτων ὡς ἡ τίγρις ἐναντίον παντὸς ἀπαντωμένου ἐκ τῶν χριστιανῶν. Διεχωρίσθησαν λοιπὸν καὶ ἐνταῦθα ἀπ' ἀλλήλων καὶ τινες μὲν τῶν Ἑλλήνων χριστιανῶν διεσωζοντο εἰς Σφακία καὶ τὰ ἀπέ-

---

1) Πολλοὶ τῶν ἐπισημοτέρων πολιτῶν ἀπεχώρουν τῆς πόλεως κατὰ καιροὺς προηγουμένως, μάλιστα δὲ κατὰ τὴν ἑβδομάδα τῶν ἁγίων Παθῶν, προφασιζόμενοι τὰς προσεγγιζούσας ἑορτὰς τῆς Ἀναστάσεως, καὶ ἀπηλλάχθησαν τοῦ κινδύνου.

2) Καὶ οἱ Ρεθύμνιοι Ἕλληνες διατηροῦν φιλοτίμως ἐν τῇ πόλει των σχολεῖον Ἑλληνικόν, ὡς καὶ ἀλληλοδιδακτικόν, ὡς εἴδομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, μετακαλεσάμενοι πρὸς πλειοτέραν βελτίωσιν ἐκ τοῦ περιφήμου τότε Γυμνασίου τῶν Κυδωνιῶν διδάσκαλον τὸν Ἰωάννην, ἀνεψιὸν ὄντα τοῦ ἀρχιερέως τοῦ Ἀβλοποτάμου, ὅστις τὸ 1827 ἐγένετο καὶ ἐπίσκοπος Ρεθύμνης.

ναντι ὄρη. οἱ δὲ Τοῦρκοι κατέφυγον εἰς τὸ φρούριον τῆς Ρεθύμνης.

Καθ' ὃν δὲ χρόνον ἐξῆλθον τοῦ φρουρίου τῆς Κυδωνίας οἱ Τοῦρκοι τὴν 17 τοῦ μηνός, καὶ οἱ τῆς Ρεθύμνης ὡσαύτως συνήχθησαν πολλοὶ εἰς ἅγιον Κωνσταντῖνον καὶ Ρούστικα, χωρία περὶ τὴν μίαν ὥραν ἀπέχοντα μεσημβρινοδυτικῶς τῆς πόλεως, ἐπὶ σκοπῷ νὰ προσβάλωσιν ἐκεῖθεν καὶ διασκορπίσωσι τοὺς εἰς τὰς ὑπωρείας συναθροιζομένους ὁπλοφόρους Ἕλληνας. Ὁμοφώνως δὲ μὲ τοὺς Κυδωνιάτας Τούρκους, οὗτοι μὲν ἐκ τοῦ Ἀποκορώνου, ἐκεῖνοι δὲ ἐκ τῆς Ρεθύμνης, προεσχεδίασαν καὶ ἀπεφάσισαν νὰ διευκολύνωσι τὴν εἰς Σφακιὰ ἀνάβασίν των. Ἀλλ' ὑπῆρχον ἀντίπαλοι ἰσχυροί, οἵτινες ἐματαίωσαν προθύμως καὶ ἐνταῦθα τὸν γενικὸν σκοπόν· ὡς ὁ Πρωτοπαπαδάκης, ὁ Σήφακας καὶ ὁ Δασκαλάκης κατεπολέμησαν τοὺς ἐξελθόντας εἰς Καλύβας, οὕτω καὶ ὁ Πέτρος Μανουσέλης μὲ τοὺς Καλλικρατιανούς, ὁ Γεώργ. Δελιγιαννάκης μὲ τοὺς ὑπ' αὐτόν, ὁ Ἰωάννης Δρουλίσκος καὶ ὁ Μανώλης Ρουστικιανὸς μὲ τοὺς ὁπλοφοροῦντας Ρεθυμνίους προλαβόντες ἐπετέθησαν κατὰ τῶν συναθροισθέντων εἰς τὰ εἰρημένα χωρία Τούρκων· τοὺς διεσκόρπισαν κακῶς, καὶ τοὺς ἠνάγκασαν νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὸ φρούριον· ἐπτὰ Τοῦρκοι ἔπεσαν τότε, ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων οὐδείς.

Συγχρόνως δὲ ὁ Ἰσμαὴλ Κουντούρης καὶ Γλυμίδης, Ὀθωμανοὶ περιπυστοι ἐπ' ἀνδρίᾳ καὶ τόλμῃ, μὲ διακοσίους περίπου προέβαινον δι' ἄλλης ὁδοῦ δι' ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν σκοπόν, πεποιθότες ὅτι δύνανται καὶ μόνοι νὰ ἐπιφέρουν τὸν θόρυβον εἰς τοὺς Σφακιανοὺς καὶ τὸν ὄλεθρον εἰς τοὺς ἤδη ὁπλιζομένους Λαμπαίους (Ἁγιο-Βασιλίτας), καὶ Ρεθυμνίους. Ὁ Ροῦσος Βουρδουμπᾶς, ὁ Μ. Κουρμούλης, ὁ Γ. Σουδερός, ὁ Πωλογεωργάκης καὶ Μελιδόνης ἦσαν ἕτοιμοι νὰ ἀπαντήσωσιν αὐτοὺς καὶ τοὺς προσέβαλον ἰσχυρῶς εἰς ἅγιον Ἰωάννην, χωρίον τῆς ἐπαρχίας Λάμπης Καυμένον ὀνομαζόμενον. Πεισματώδης ὑπῆρξεν ἐπὶ πολλὰς ὥρας μὲ τὴν πρώτην ἐκείνην συγκρουσιν ἡ ἄμιλλα ἀνδρῶν γενναίως ἐναντιουμένων ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν, καὶ ἐριζόντων φιλοτίμως, τίνες νὰ ὑπερτερήσωσιν· ὥσπερ λέοντες ὥρμησαν οἱ Τοῦρκοι πολλάκις κατὰ τῶν Ἑλλήνων, τοὺς ὁποίους ἐστοχάσθησαν τὸ πρῶτον νὰ περιφρονήσωσι, καὶ θὰ ἐλάμβανον τὴν ὑπεροχήν, ἂν ὁ ἀγέρωχος Κουντούρ-

ρης δεν ἐφονεύετο. ἀπροφύλακτος ἐπιτεθεὶς κατὰ ἀντιπάλων περιχαρακωμένων, οἵτινες ταὐτοχρόνως ἀντεζώρμησαν κατ' ἐκείνου· ἔπεσον δὲ μετ' αὐτοῦ εἴκοσι δύο Τοῦρκοι, ἐν οἷς καὶ ὁ Γλουμίδης· καὶ ἀπώλεσαν δύο σημαίας, τῶν ὁποίων ἐγένοντο κύριοι οἱ στρατιῶται τοῦ Βουρδουμπᾶ καὶ Μελιδόνη. Ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων ἔπεσαν τρεῖς, καὶ ἐπληγώθησαν ἑπτά. Ὁ θάνατος τοῦ ἀρχηγοῦ διέβωκε τὴν ἀθυμίαν, καὶ ἐπήνεγκε παραυτίκα τὴν ὀπισθοδρόμησιν εἰς τοὺς λοιποὺς, τοὺς ὁποίους ἀδιαρόρησαν οἱ νικηταὶ νὰ καταδιώξωσι περαιτέρω, ἀρκεσθέντες εἰς τὴν ἀπώλειαν τοῦ περιβοήτου Κουντούρη.

Ἐματαιώθη λοιπὸν καὶ ἐντεῦθεν ἡ πρώτη ἐπιρροὴ κίνησις τῶν Τούρκων, οἵτινες ἐπιστρεφέντες εἰς τὸ ὀρυύριον, ἐθρήνουν μᾶλλον διὰ τὴν ἀπώλειαν τοῦ ἀρχηγοῦ· ἠσθάνθησαν δὲ ταὐτοχρόνως καὶ οἱ Τοῦρκοι τῆς Ρεθύμνης, ὡς καὶ οἱ τῆς Κυδωνίας, ὅτι δὲν εἶναι κτήνη οἱ ἄνθρωποι νὰ τοὺς σφάζωσιν, ὅταν θέλωσιν, ὡς ἐφόνευσαν πρὸ ὀλίγου τοὺς ἀόπλους καὶ ἀδυνάτους· ἀλλ' ἤδη ἔχοντες καὶ αὐτοὶ ὅπλα εἰς χεῖρας, μέλλουσι νὰ διεκδικῶσιν ὡς ἄνδρες τὰς προτέρας κατ' ἐκείνων ὕβρεις, καὶ νὰ ὑπερασπίζωσι τὴν ἰδίαν ζωήν. Μὲ συνεχεῖς δὲ μετὰ ταῦτα ἀκροβολισμοὺς πανταχοῦ οἱ Ἕλληνες καὶ ἐνέδρας, περιώρισαν καὶ τοὺς Ρεθυμνίους Τούρκους ἔνδον τοῦ ὀρυυρίου των, οἵτινες δὲν ἔπαυον νὰ ἐξέρχωνται συνεχῶς πρὸς καταδίωξιν τῶν ἀπροσδοκήτων αὐτῶν πολεμίων.

Μετὰ τὴν ἀνωτέρω διήγησιν τῶν κατὰ τὴν Ρεθύμνην, συμβάντων, ἐπανερχόμεθα εἰς Κυδωνίαν.

Ἀφοῦ οἱ Τοῦρκοι τοῦ μέρους τούτου ἡττήθησαν, ὡς εἴπομεν εἰς Διγενῆ, ἐπυρπόλησαν δι' ἐκδικησιν τὰ κατὰ τὸ πεδίον κείμενα μοναστήρια τῆς Χρυσοπηγῆς, τοῦ ἁγίου Ἐλευθερίου, ἁγίας Μονῆς καὶ ἄλλα, λεηλατήσαντες αὐτά· πυρπολήσαντες συγχρόνως καὶ λεηλατήσαντες καὶ ἁπάσας τὰς χριστιανικὰς οἰκίας. Ἀφοῦ δὲ τὸ δεύτερον ἡττήθησαν εἰς Μαλάξαν, εἰς Κουσουνάρια, καὶ ἁγίαν Μαρίναν, ὁ Νικόλαος Λακκιωτης, ὁ Ἀνδρέας Φασούλης καὶ Σταματιος Σινιτάκης ὁ ἐκ Κεφαλάδων, καταβάντες μετὰ πολλῶν ἄλλων εἰς τὸ πεδίον ἐν νυκτὶ ἐπυρπόλησαν καὶ ἀπιστέρωσαν πολλὰ μεγαλοπρεπῆ οἰκήματα τῶν Τούρκων μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὸ διὰ

μεγάλης δαπάνης, ἢ μᾶλλον διὰ πολλῶν καὶ σκληρῶν ἀγγαρειῶν τῶν Ἑλλήνων ἀνεγερθὲν λαμπρὸν οἴκημα. Σερσεμπίλια ὀνομαζόμενον, ἀνῆκον εἰς τὸν ἐπίσημον Τοῦρκον Χουσεῒν Σορτᾶν. Ἔκτοτε δὲ οἱ Τοῦρκοι περιωρίσθησαν νὰ κατέχωσιν ὡς προμαχῶνας τοῦ φρουρίου τὸ Κόκκινον λεγόμενον μετόχιον τοῦ Ἰμβραΐμ Σορτᾶ, τὸ τοῦ Μπάρμπου, ἀνῆκον εἰς τὸν Ἀλῆν Σορτᾶν, καὶ τὸν ἰσχυρὸν πύργον τοῦ Ταράτσου· συνεχεῖς ὅμως ἐνέδραι τῶν Ἑλλήνων περὶ ταῦτα ἔβλαπτον τοὺς κατέχοντας Τούρκους.

Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ σῶμα τουρκικὸν ἐξ ἑκατὸν πεντήκοντα περίπου ἀνδρῶν συνιστάμενον, ἐξελθὸν μὲ πολλὴν προφύλαξιν τῆς Σούδας εἰς Καλύβας, ἤρχετο νὰ δώσῃ συνδρομὴν εἰς τοὺς πολιορκουμένους καὶ κινδυνεύοντας περὶ τοὺς ἑκατὸν εἰς τὸν πύργον τοῦ Ἀλιδάκη· ἀπαντηθέντες, ὅμως ἄνωθεν τοῦ χωρίου Ἀρμένων ἀπὸ σῶμα Σκυριωτῶν καὶ Ἀποκορωνιτῶν, ἐβιάσθησαν μετὰ μικρὰν ἀντίστασιν νὰ τραπῶσιν. Ὅθεν ἐξῆλθον, καταλιπόντες εἰς τὴν καταδίωξιν πέντε νεκροὺς καὶ ὅπλα, ὅτε ἔπεσαν καὶ τρεῖς Ἕλληνες, οἱ δὲ Τοῦρκοι τοῦ Προσνέρου ἐγκατελείφθησαν αὖθις εἰς τὴν τύχην των. Ἅμα δὲ ἤκουσαν οἱ εἰς Μαλάξαν τοποθετημένοι τοὺς πυροβολισμοὺς κατὰ τοὺς Ἀρμένους, μετὰ προθυμίας ἔτρεξεν ὁ Ἰωάννης Σακίρης μὲ πενῆντα περίπου στρατιώτας τῆς Μαλάξας, διὰ νὰ δώσῃ βοήθειαν· ἂν προεκατελάμβανε τὰς Καλύβας, δυσκόλως ἠδύναντο νὰ διασωθῶσιν ἐπὶ τῶν λέμβων οἱ ὀπισθοδρομήσαντες. Ὁ Κρὴς στρατιώτης δὲν ἐπρόσμενε κατ' ἀρχὰς διαταγὴν διὰ νὰ κινηθῇ· τὸ ὅπλον ἔθετεν ἐπ' ὤμων, καὶ ἄρτον ἐν τῇ πήρᾳ, καὶ ἔτρεχε προθύμως, ὅπου ἐκάλει αὐτὸν ἡ τῆς πατρίδος του ἀνάγκη, μὲ τὴν ἐλπίδα, ὅτι ἔμελλε νὰ συλλήσῃ καὶ ὅπλα ἐχθρικά.

Τὴν 23 Ἰουνίου λίαν πρωὶ παρετήρησαν οἱ σκοποὶ τοῦ Δασκαλάκη καὶ Χάλη ἐξελθόντας τοῦ φρουρίου Τούρκους πολλούς· καὶ συγχρόνως εἶδον ἐξ αὐτῶν περὶ πεντακοσίους μὲν διευθυνθέντας ἐναντίον τῆς Μαλάξας, τοὺς δὲ λοιποὺς δισχιλίους περίπου ἀνεχομένους διὰ νὰ προσβάλωσι τοὺς περὶ τὸν Φασούλην καὶ Χάλην ὀρεινούς. Οἱ Τοῦρκοι οὗτοι ἐσκέφθησαν ὅτι ἐὰν μὲ μέρος τῆς δυνάμεως των ἀφ' ἑνὸς δυνηθῶσι νὰ φέρωσιν ἀντιπερισπασμὸν καὶ κωλύσωσι τὸν Δασκαλάκην νὰ μὴ παράσχῃ ἔγκαιρον συνδρομήν, οἱ πλεῖο-

νες καταθορυβήσαντες τοὺς τοποθετημένους εἰς Ἁγίαν Κυριακὴν καὶ λοιπὰς ἐπικαίρους θέσεις, ἠδύναντο εὐκόλως νὰ φέρωσιν εἰς πέρας τὸ σχέδιόν των· ὁ δὲ σκοπός των πάντοτε ἦτο νὰ καταστρέψωσι τὸ Θερίσιον πρὸ πάντων καὶ Λάκκους.

Ἀλλως δμως ἀπέβη τοῦτο· οἱ Ἕλληνες, καὶ τοι γνωρίζοντες ὅτι εἶχον ἀντιπάλους γενναίους καὶ ἰσχυρούς, ἔμαθον ἤδη ἀρκούντως νὰ νικῶσιν. Ἅμα προέβησαν εἰς τὴν θέσιν Γερολάκκου κατὰ τὰ Κερκμεῖα, πρῶτος ὁ ὁρμητικὸς Α. Φασούλης μὲ τοὺς στρατιώτας του προσέβαλεν ἐπιτυχῶς τοὺς πολεμίους καὶ ἐκώλυσεν ἐπὶ πολλὴν ὥραν τὴν πρόοδόν των. ἑωσοῦ παραυτίκα σθάσαντες οἱ περὶ τὸν Ι. Χάλην Κερκμειανοί, οἱ περὶ τὸν Β. Χάλην Θερισιανοί, οἱ Λακκιῶται ὡσαύτως καὶ λοιποὶ Ριζῆται, οἱ ὁδηγούμενοι ὑπὸ τοῦ Α. Παναγιώτου, ἐπετέθησαν μὲ πολλὴν ὁρμὴν πανταχόθεν κατ' ἐκείνων· ἀνωφελῶς ἐπέμειναν οὗτοι νὰ ἀντιπαρατηχθῶσι· μὴ δυνηθέντες ἐπὶ πολλὴν ὥραν νὰ κρατηθῶσιν εἰς τὰς θέσεις των, καθ' ὧν ἀφόβως ὁρμοῦντες οἱ Ἕλληνες ἐπέφερον πλείονα φθοράν, ἐτράπησαν οἱ Τοῦρκοι εἰς ὀπισθοπόρησιν ἀπὸ μέρους κατωφερεῖς, ὅθεν κατεδιώκοντο ἐξ εὐθέτων θέσεων ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων ἐπὶ πολύ.

Ἑκατὸν περίπου ἐκ τῶν Τούρκων ἔπεσαν εἰς τὴν μάχην ἐκείνην· τὰ δὲ ὅπλα των πολλοὶ ἔρριπτον διὰ νὰ διασωθῶσιν. Εἰς τὴν καταδίωξιν ἐκείνην ἐφονεύθη καὶ ὁ Χασὰν Βέης Τουκμεζῆς. Τοῦρκος διαβόητος ἐπὶ φόνοις (1) καὶ πάσῃ κακίᾳ, τὸν ὁποῖον κατέλαβον ὑπὸ θάμνον κρυφθέντα οἱ καταδιώκοντες· οὐδεὶς δὲ τῶν Ἑλλήνων ἔπεσε τότε. ἐπληγώθησαν δὲ μόνον ἑπτά, ἐν οἷς καὶ ὁ Ἰωάννης Στρογγυλὸς ἐκ Θερίσου.

Παρελαβὼν ὁ Δασκαλάκης ἐκ τῆς Μαλάξας ὀγδοήκοντα ἐκ τῶν μᾶλλον διακεκριμένων ἀνδρῶν, ἔτρεξε νὰ βοηθήσῃ εἰς Γερολάκκον.

---

1) Ὁ Τοῦρκος οὗτος εἶχε φονεύσει πολλοὺς καὶ ἄλλους χριστιανοὺς Ἕλληνας πρότερον, καθὼς καὶ πέντε ὑιοὺς μίαν φορὰν εἰς Ἀσβεστοποιεῖον κατὰ τὸ Ἀκρωτήριον πρὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ 1812, ὅτε ἡ ζωὴ τῶν δυσμοίρων Ἑλλήνων ἐκρέματο ἀπὸ τὴν θέλησιν καὶ τοῦ ποταπωτέρου τῶν Τούρκων· ἐκ τῶν ἀναιρεθέντων πέντε, εἷς ἦτο ὁ Ἀβάκης Ἀνδρεαδάκης, παρευρεθεὶς κατὰ τοῦτον ἐκεῖ, κτηματίας ἐκ τοῦ χωρίου, τοῦ καλουμένου Χρόβακε.

Εὗρεν ὅμως καταπολεμημένους τοὺς Τούρκους, χωρὶς νὰ μεθέξῃ τῆς μάχης. Ἡ περίστασις τοῦ Γερολάκκου κατέστησεν ἔτι μᾶλλον ἐπιφόβους τοὺς Ριζήτας εἰς τοὺς πολεμίους των· διαμείνας δὲ ὁ Σήφακας εἰς Μαλάξαν μὲ πολλοὺς ἐκ τῶν Σφακιανῶν καὶ Ἀποκορωνιτῶν, ἐκινεῖτο παραυτίκα νὰ ἐπιτεθῇ εἰς Νεροκούρου κατὰ τῶν πεντακοσίων· ἀλλ' οὗτοι, ὡς φαίνεται, εἶχον μάθει τὴν ἧτταν τῶν λοιπῶν εἰς Γερολάκκον, καὶ διὰ τοῦτο ἄνευ ἀντιστάσεώς τινος ἐτράπησαν προλαβόντες εἰς τὰ ὀπίσω.

Μετὰ τὰ ἀνωτέρω πραχθέντα ἐπεριφρόνησαν μᾶλλον τοὺς πολεμίους των οἱ Ἕλληνες· ὅθεν τριακόσιοι περίπου ἄνδρες ἐκ τῆς Μαλάξας, διαλαθόντες ἐν νυκτὶ τὰς εἰς τὰ εἰρημένα μετόχια (1) τουρκικὰς φυλακάς, προσῆλθον ὑπὸ τὸ τεῖχος τοῦ φρουρίου Κυδωνίας, καὶ κατέκαυσαν τὰ πρὸ τῆς πύλης παρακείμενα ταπεινὰ οἰκοδομήματα, τὰ ὁποῖα ἐχρησίμευον ὡς παντοπωλεῖα· θόρυβον μέγαν διήγειρεν εἰς τοὺς ἐν τῷ φρουρίῳ τὸ αἰφνίδιον τοῦτο περιστατικόν, οἵτινες ἐνόμισαν, ὅτι ὑπῆρχε προπαρασκευασμένη ἔφοδος· ἀλαλαγμοὶ δὲ καὶ θρῆνοι γυναικῶν καὶ παίδων ἐγένοντο γοεροί, καὶ σύγχυσις ἀκατάπαυστος καθ' ὅλην τὴν νύκτα ἐπεκράτησε μεταξὺ πάντων ἀπελπισθέντων, ὅτι ἤδη ἀπώλοντο! Μέχρι πρωΐας περιτρέχοντες τὰς ἐπάλξεις ἀθρόοι οἱ ἄνδρες, ἐκανονιοβόλουν ἀδιαλείπτως ἐν τῷ σκότει, ἀλλ' ὅμως ἀσκόπως καὶ τυχαίως, διὰ νὰ ἀποσοβήσωσι δῆθεν τὸν ἐπικείμενον κίνδυνον. Οἱ δ' Ἕλληνες μετὰ τὴν ῥηθεῖσαν πρᾶξιν ἀπεμακρύνοντο ὀπισθοποροῦντες ἐν μέσῳ τοῦ σφοδροῦ πυροβολισμοῦ. Εἷς δέ μόνον ἐν ἐκείνῃ τῇ περιστάσει στρατιώτης Ἕλλην ἐκ τοῦ Μουρίου, χωρίου τῶν Σφακίων, καταγόμενος κατεθραύσθη ὑπὸ τυχαίας σφαίρας, οὗτινος τὸν νεκρὸν μετακομίσαντες οἱ λοιποὶ ἔθαψαν εἰς Μαλάξαν.

Ἀφοῦ εἰς πολλὰ μέρη, ὡς εἴρηται, ἡττήθησαν οἱ Τοῦρκοι, ὁ δὲ ὁπλιζόμενος Ἕλλην, ἀπαλλαττόμενος ἀπεχθεστάτης δουλείας, παρίστατο ἤδη βαρὺς πρὸς τοὺς πρότερον ὑβριστάς του, μένεα πνέοντες οἱ πρῶτοι ἐστράφησαν καὶ πάλιν εἰς σφαγὰς ἀόπλων καὶ ἀ-

(1) Μετόχια καλοῦσιν οἱ Κρῆτες τὰ ἀγροτικὰ των ὑποστατικά, καὶ μετοχάρους, τοὺς καλλιεργοῦντας ταῦτα, τοὺς ὁποίους ἀλλαχοῦ κολίγας καλοῦσιν.

δυνατων. Ἐφωρμησαν λοιπον κατὰ σωματα αἰφνιδίως, λήγοντος τοῦ Ἰουνίου, εἰς ὅλον τὸ Ἀκρωτήριον· καὶ πανταχοῦ, ἔνθα εὑρίσκον γέροντας, παιδία καὶ γυναῖκας, ἠχμαλώτιζον καὶ ἐφόνευον· πλῆθος τοιούτων περιπλανώμενον εἰς ὄρη καὶ χαράδρας δίκην λαγωῶν. ἔμελλε νὰ ὑποστῇ τὸν ἄδικον θάνατον, εἰ μὴ ἐτύγχανον περιπλέοντα ἐκεῖ ἑπτὰ πλοῖα Κασσίων, τὰ ὁποῖα προφθάσαντα διέσωσαν πολλοὺς ἐξ ἐκείνων ὀδυρομένους παρὰ τοὺς αἰγιαλοὺς καὶ μετεκόμισαν εἰς τὸν ἐλεύθερον ἤδη Ἀποκόρωνα καὶ εἰς Κάσσον.

Δωδεκα δ' ἔνοπλοι εὑρεθέντες κατὰ τὴν περίστασιν ἐκείνην εἰς Ἀκρωτήριον, ἐξ ὧν ἦσαν καὶ ὁ Γρ. Δαμινός, ὁ Στέφανος Λερᾶς, καὶ ὁ Κ. Ταμπαρές, διέσωσαν ἀπὸ τὸν κίνδυνον πολλοὺς ἄλλους τοιούτους, διαλαθόντες τοὺς ἀδυσωπήτους φονεῖς, καὶ ὁδηγήσαντες αὐτοὺς δι' ἀβάτων καὶ ἀποκρήμνων ὑπὸ ἀσελήνους νύκτας εἰς Μαλάξαν. Ἐλεηλάτησαν δὲ τοτε οἱ Τοῦρκοι καὶ κατέκαυσαν ἅπαντα τὰ χωρία, καὶ τὰ πλούσια μοναστήρια τῆς ἁγίας Τριάδος καὶ Γουβερνέτου.

Ἂς ἐπανέλθωμεν ἤδη εἰς τὰ περὶ τὴν Ρεθύμνην γενόμενα.

Μετὰ τὴν μάχην τοῦ Καϋμένου, ὁ μὲν Γ. Δεληγιαννάκης, ὁ Π. Μανουσέλης, ὁ Πρωτοπαπαδάκης, ὁ Ι. Δρουλίσκος καὶ Ρουστικιανὸς περιώριζον, ὡς προείπομεν, τοὺς Τούρκους τῆς Ρεθύμνης εἰς τὸ φρούριον, ἀποκρούοντες γενναίως τὰς συχνὰς ἐξόδους των· ὁ δὲ Ροῦσος, ὁ Τσουδερός, ὁ Κουρμούλης, ὁ Πωλογεωργάκης καὶ Μελιδόνης προέβησαν τὴν 20 Ἰουνίου εἰς τὴν ἐπαρχίαν Πάνακρον ἢ Ἀμάριον, τοῦ ὁποίου οἱ κάτοικοι ἔλαβον παραχρῆμα μέρος εἰς τὸν κοινὸν ἀγῶνα, καὶ ἠγόραζον ἐπὶ μεγάλῃ τιμῇ τὰ προσφερόμενα ὅπλα· ἅπαντες οἱ Κρῆτες Ἕλληνες ἐπεθύμουν ν' ἀποχωρίζωνται τῶν πρότερον συμβιούντων Τούρκων, καθ' ὅσον ἔβλεπον τὴν ἐπανάστασιν προοδεύουσαν, καὶ ἐπηύξανεν ὁ κίνδυνος ἐκ τούτου πλειότερος, πολὺ δὲ περισσότερον εἰς τοὺς Ἀμαριώτας διότι ἐπαπειλοῦντο καὶ κατεπιέζοντο μᾶλλον οὗτοι ὑπὸ τῶν Ἀμπαδιωτῶν Τούρκων, οἵτινες κατεκράτουν μέγα μέρος τῆς ἐπαρχίας.

Οἱ Ἀμπαδιῶται ἦσαν Τοῦρκοι ἀνδρεῖοι καὶ γενναῖοι, ὡς καὶ οἱ Σελινιῶται· ἦσαν ὅμως μᾶλλον ἀγριωτέρων ἠθῶν, καὶ ὅλως ἀπο-

λιτευτοι, διὰ τοῦτο καὶ ἐπαχθέστεροι εἰς τοὺς τυραννουμένους (1).

Τούτους λοιπὸν ἦλθον νὰ καταπολεμήσωσιν οἱ εἰρημένοι ὁπλαρχηγοί. Οἱ δὲ Ἀμπαδιῶται ἅμα ἔμαθον ὅτι ἐξερράγη ἡ ἐπανάστασις, καὶ ἐπροχώρει πρὸς τὸ μέρος των, μετεκόμισαν τάχιστα τὰς οἰκογενείας καὶ τὰ εὐκόμιστα τῶν οἰκιακῶν εἰς Ἡράκλειον καὶ διέμειναν συσσωματωθέντες εἰς Βαθιακόν, πρωτεύουσαν τοῦ συνοικισμοῦ των, ἕτοιμοι ὄντες νὰ ὑπερασπίσωσι διὰ τῶν ὅπλων ἑαυτούς, τὴν περιουσίαν, καὶ τιμήν των· ὁ δ' ἀρχηγὸς των Δελημουσταφᾶς, περίβλεπτος ἐπ' ἀνδρίᾳ, ὠχυρωμένος μ' ἑκατὸν περίπου τοιούτους, ἐπρόσμενεν ἄγρυπνος τὴν προσβολὴν τῶν ἐπαναστατῶν.

Ἐπετέθησαν τέλος κατ' ἐκείνων οἱ Ἕλληνες, καὶ πυροβολισμὸς διηνεκὴς νυχθημερὸν πεισματώδης κατ' ἀλλήλων διήρκεσεν ἐπὶ δύο σχεδὸν ἡμέρας· τὴν δ' ἐπιοῦσαν ἐξορμήσαντες τῶν ὀχυρωμάτων οἱ Τοῦρκοι, ἐπέπεσον νὰ καταδιώξωσι τοὺς πολεμίους των, οἵτινες ἀποσυρθέντες κατέλαβον ὀχυρωτέρας θέσεις, ἔνθα πεισματώδης διήρκεσεν ἐπὶ τέσσαρας σχεδὸν ὥρας ἡ ἀμοιβαία ἅμυνα· θλασθέντος ὅμως τοῦ ὅπλου ἐπὶ τέλους τοῦ Δελημουσταφᾶ, καὶ πληγωθέντος τὴν χεῖρα ἐξώρμησαν οἱ περὶ τὸν Βουρδουμπᾶν Ἕλληνες καὶ περιεκύκλωσαν ταχέως πολλοὺς Τούρκους εἰς τὴν θέσιν των, τοὺς ὁποίους ἐφόνευσαν ἅπαντας ὁμοῦ καὶ τὸν ἀρχηγὸν Δηλημουσταφᾶν· καὶ δὲν ἠδύναντο βεβαίως ν' ἀντέχωσιν οἱ λοιποὶ Τοῦρκοι τοῦ λοιποῦ, διότι συγχρόνως καὶ ἄλλα σώματα Ἑλλήνων, καὶ ἐξαιρέτως τὸ τοῦ Μελιδόνη, ἐξώρμησαν κατὰ τῶν λοιπῶν τουρκικῶν θέσεων· ἔπειτα δὲ καὶ ὁ θάνατος τοῦ ἀρχηγοῦ ἐπήνεγκε τὴν ἀθυμίαν εἰς πάντας.

Ἔστρεψαν λοιπὸν τὰ νῶτα καὶ οἱ ἀνδρεῖοι Ἀμπαδιῶται εἰς τοὺς ἀντιπάλους των· ἄλλοι δὲ καταδιωχθέντες εἰς ὄρη ὑπὸ τῶν συνεπαρχιωτῶν αὐτῶν μάλιστα, κατεστράφησαν οἱ πλεῖστοι· ἑπτὰ δὲ

---

1) Περὶ τῶν Ἀμπαδιωτῶν ἐπεκράτησε παρά τισιν ἡ ἰδέα ὅτι εἶνε ἀπόγονοι τῶν Σαρακηνῶν, οἵτινες κατέλαβον τὴν νῆσον κατὰ τὸν Θ'. αἰῶνα. Ταῦτα εἶνε ἱστορικῶς ἀνυπόστατα. Οἱ Ἀμπαδιῶται ἦσαν Ἕλληνες καὶ Ἐνετοὶ ἐξισλαμισθέντες. Φαίνεται δὲ ὅτι τὸ διαμέρισμα ἔπερ κατοικοῦσιν ἀνῆκεν εἰς λατινικόν τι μοναστήριον, ἐξ οὗ ἀπεκλήθη Ἀβαθία, καὶ οὐχὶ ἕνεκα Ἄραβος φυλάρχου, ὡς εἰκάζει ὁ Πουκεβίλ.

Ἕλληνες ἐφονεύθησαν περὶ τὸ Βαθύακον καὶ ἐτραυματίσθησαν ἐννέα· λαφυραγωγήσαντες δὲ καὶ κατακαύσαντες τὰ χωρία των, ἐφιλονείκουν ἐπὶ ἡμέρας τινάς, ἂν ἔπρεπε νὰ προχωρήσωσι πρῶτον εἰς Αὐλοπόταμον, ἢ εἰς Γορτύνην, τῆς ὁποίας οἱ Τοῦρκοι, ἀφοῦ ἀπωλέσθη ἤδη τὸ προπύργιόν των ἡ Ἀμπαδιά, ἐπρόσμεναν τὴν ἐκεῖσε εἰσβολὴν τοῦ Κουρμούλη μετὰ τῶν λοιπῶν.

Ἐν τούτοις χίλιοι πεντακόσιοι περίπου Τοῦρκοι ἐξῆλθον τῆς Ρεθύμνης περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ἰουλίου, καὶ ἀθρόοι ὥδευσαν ἐναντίον τῶν Καλλικρατιανῶν· Εἶχον δὲ κάμει ἀπόφασιν ὡς λέγεται ἀφοῦ καταστρέψωσι τούτους, νὰ τραπῶσι παραυτίκα καὶ εἰς τὴν καταστροφὴν τῶν Λαμπαίων. Διότι οἰκοῦντες καὶ οὗτοι ὀρεινὴν μᾶλλον ἐπαρχίαν, ἐπροξένουν τὸν αὐτὸν φόβον εἰς τοὺς Ρεθυμνίους ὡς καὶ οἱ Σφακιανοί, καὶ οἱ ὀρεινοὶ τῆς Κυδωνίας εἰς τοὺς ἐν Χανίοις· ὁ Π. Μανουσέλης ὅμως μὲ τοὺς Καλλικρατιανούς, ὁ Τσουδερὸς μὲ τοὺς Λαμπαίους, ὁ Σηφοδασκαλάκης μὲ τοὺς Ἀσφεδιώτας, ὁ Γ. Δεληγιαννάκης, καὶ ὁ Πρωτοπαπαδάκης μὲ τοὺς Σκυφιώτας, καὶ μέρος Ἀποκορωνιτῶν, ὁμοίως καὶ ὁ Δρουλίσκος μὲ τοὺς ὁπλοφορήσαντας Ρεθυμνίους καὶ ὁ Φραγγούλης Καριανὸς παρεστάθησαν τὸ πρῶτον ἰσχυροὶ ἀντίπαλοι τῶν Τούρκων, μὲ τοὺς ὁποίους ἔλαβεν μέρος καὶ οἱ ἐκ τῆς Ἀμπαδίας ἐπιστραφέντες ἐκ τῶν ὁπλαρχηγῶν τινες, οἷον ὁ Πωλογιωργάκης καὶ Μελιδόνης.

Ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ἐπολέμουν πεισμόνως, τὴν δὲ ἑπομένην ὄρθρου βαθέος γενομένου, ἐπροχώρησε λεληθότως μέρος τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, καὶ ἐνέβαλε πῦρ εἴς τινας συνοικίας τοῦ χωρίου Καλλικράτη, τὰς ὁποίας κατέκαυσε χωρὶς νὰ εὕρωσιν ἄνθρωπον διὰ νὰ κακοποιήσωσι· δρομαῖοι ὅμως μετὰ τοῦτο ἐπανῆλθον παρευθὺς εἰς τὰς προτέρας θέσεις των, καταδιωχθέντες ἄνευ βλάβης, ἔνθα διέμειναν ἐφεξῆς τρεῖς ἡμέρας. Ἰσχυρὰ ἀμοιβαία ἀντίστασις, ἀκροβολισμοὶ συνεχεῖς, καὶ ἀδιάλειπτοι ἔνεδραι ἐματαίωσαν πάλιν τὸ σχέδιον τῶν Τούρκων· καὶ ἐπὶ τέλους ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὸ φρούριον, ἀφοῦ ἀπώλεσαν περὶ τοὺς τριάκοντα, κατακαύσαντες μοναστήρια καὶ χριστιανικὰς οἰκίας, καὶ κατερημώσαντες ὁλόκληρα χωρία. Ἔπεσαν δὲ εἰς ὅλας ἐκείνας τὰς συγκρούσεις καὶ ἐννέα Ἕλληνες, ἐξ ὧν τρεῖς ἦσαν Λαμπαῖοι, δύο Ρεθύμνιοι, οἱ δὲ

Ὀρεινὸς Κρὴς

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

λοιποὶ ἐκ διαφόρων σωμάτων, καὶ ἐτραυματίσθησαν δεκατρεῖς· κατέκαυσαν δὲ ὡσαύτως καὶ οἱ Ἕλληνες τουρκικὰς οἰκίας πολλὰς καὶ κατεκρήμνισαν τὸ τζαμίον τῶν Ρουστίνων εἰς ἀντεκδίκησιν, τοῦ ὁποίου τὸν μόλυβδον μετεποίησεν εἰς σφαίρας τουφεκίων. Ὡς οἱ τῆς Κυδωνίας Τοῦρκοι εἶχον ἀντικείμενον τοῦ μίσους καὶ τῆς ἀντιπαθείας των τοὺς θαυμαστοὺς πρὸ πάντων Λακκιώτας καὶ Θερισιανούς, οὕτω καὶ οἱ τῆς Ρεθύμνης τοὺς ἀπέναντι Καλλικρατιανοὺς καὶ τοὺς κατοικοῦντας τὰς ὑπωρείας Λάμπης καὶ Ρεθύμνης· καὶ ἐπεθύμουν σπεύδοντες παντὶ σθένει νὰ τοὺς ἐξαφανίσωσιν.

Συγχρόνως δὲ μὲ τὰ εἰρημένα κινήματα τῶν Ρεθυμνίων Τούρκων προητοιμάζοντο καὶ οἱ τῆς Κυδωνίας νὰ συνεκστρατεύσωσι. Τὴν πρώτην Ἰουλίου διέφυγον τὴν αἰχμαλωσίαν τρεῖς γυναῖκες ἐκ τοῦ φρουρίου, αἵτινες διαλαθοῦσαι τὰς ἐν τῷ πεδίῳ τουρκικὰς φυλακάς, προσῆλθον εἰς Μαλάξαν, καὶ ἀνήγγειλαν εἰς τὸν Δασκαλάκην ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἡτοιμάζοντο ἕως πέντε χιλιάδες μετὰ πολλῆς δραστηριότητος νὰ ἐκστρατεύσωσι κατὰ τῶν χριστιανῶν, φέροντες μεθ' ἑαυτῶν κανόνια, βόμβας, σχοινία καὶ ἁλύσσεις, καὶ ὅτι εἶχον σκοπὸν νὰ ἐπιδράμωσι πρῶτον εἰς τὰς Ρίζας, κἀκεῖθεν εἰς Σφακίαν· νὰ θύσωσι δὲ καὶ ἀπολέσωσι πᾶν τὸ προστυχόν, καὶ μεταφέρωσι δεσμίους εἰς τὸ φρούριον τοὺς αἰχμαλώτους.

Τὴν εἴδησιν ἐκείνην ἐθεώρησε λίαν σπουδαίαν ὁ Δασκαλάκης· παρήγγειλε δὲ παραχρῆμα πρὸς τὸν Χάλην καὶ Φασούλην εἰς Ἁγίαν Κυριακήν, καὶ πρὸς τὸν Α. Παναγιώτου εἰς Ἀποπηγάδι νὰ συναθροίσωσι τάχιστα περὶ ἑαυτοὺς τοὺς στρατιώτας των, προσέχοντες ποῦ μέλλει νὰ διευθυνθῇ ὁ ἐχθρός, καὶ νὰ προφθάσωσιν ἐκεῖ, καταλιπόντες μόνον τὰς ἀναγκαίας φυλακάς· αὐτὸς δὲ διέθεσε παρευθὺς τὰ τῆς Μαλάξας, διορίσας φρουρὰν τὸν Ἰωσὴφ Καυκαλάκην καὶ Ἰω. Σακίρην μὲ τοὺς ἀναγκαίους Ἀποκορωνίτας καὶ Σφακιανούς· τὸν δὲ Σήφακαν, τὸν Ν. Ζερβόν, τὸν Π. Σουλιώτην, τὸν Γ. Δαμιανόν, τὸν Μουστογιάννην, τὸν Λερᾶν καὶ ἄλλους ἐπ' ἀνδρείᾳ διακεκριμένους, καθὼς καὶ ἐπιλέκτους τινὰς Ἀνωπολίτας, διέταξε νὰ ἦναι ἕτοιμοι νὰ τὸν ἀκολουθήσωσιν, ὅπου ἡ ἀνάγκη ἀπαιτήσῃ.

Ἐξῆλθον λοιπὸν τὴν 4 τοῦ μηνὸς μετὰ μεσημβρίαν οἱ Τοῦρκοι, πεντακισχίλιοι περίπου φέροντες ἅπαντα τὰ προειρημένα· καὶ ἐσκή-

νωσαν κατὰ τὴν θέσιν Ἀγιὰν τῆς Κυδωνιας· τὴν δ' ἐπιοῦσαν, ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου, μετὰ τὸν συνήθη κανονοβολισμὸν ὥδευσεν ἀθρόως ὁ στρατός, παρακολουθοῦντος καὶ τοῦ Λατὶφ Πασᾶ, ἔνδον τῆς φάραγγος κατὰ τὴν θέσιν Καμπιά, διευθυνόμενος ἐναντίον τοῦ Θερίσου· ὁ Β. Χάλης καὶ ὁ Λ. Φασούλης παρουσιασθέντες πρῶτοι εἰς Καμπιὰ μὲ τριακοσίους περίπου, ἀντεταχθησαν ἡρωϊκῶς· ἔφθασε παρευθὺς ὁ Ι. Χάλης μὲ τοὺς Κεραμιανούς· καὶ συνέτρεχον προθύμως ὁπλοφόροι πολλαχόθεν, κωλύοντες ἐπὶ τρεῖς ὥρας ἐν τῇ φάραγγι ἀσυγχρίτως πολλαπλάσιον ἐχθρὸν νὰ προβῇ ἐπὶ τὰ πρόσω.

Δρομαῖος κατέφθασεν εἰς Καμπιὰ μετ' ὀλίγον καὶ ὁ Δασκαλάκης μὲ ἑκατὸν πενῆντα περίπου στρατιώτας, συνοδευόμενος καὶ ὑπὸ τῶν ῥηθέντων γεννάιων ἀνδρῶν· περιελθὼν δὲ μὲ πολλὴν ταχύτητα τὰς ἀμυντικὰς τῶν Ἑλλήνων θέσεις, ἐνεθάρρυνεν ἐνθουσιωδῶς τοὺς γενναίως ἀνθισταμένους· «Ἂς γενναιοψυχήσωμεν, ἀνέκραξεν, φίλοι »συστρατιῶται, διὰ νὰ νικήσωμεν μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ καὶ »ταύτην τὴν φορὰν τὸν ἐχθρόν· καὶ καταβάλωμεν ὁλοτελῶς τὸ »θράσος του, ὅστις ἐκινήθη σήμερον τόσος πολὺς μὲ σκοπὸν νὰ μᾶς »ἐξαρανίσῃ ἀπὸ τὸ πρόσωπον τῆς γῆς. Ἐὰν νικήσωμεν καὶ τῶν»φίλοι μου, δὲν θὰ φοβηθῶμεν ὅτι μέλλει εἰς τὸ ἑξῆς νὰ μᾶς ἐνο»χλήσῃ· ἂς καρτερήσωμεν μὲ ἀνδρίαν, καὶ ἰδοὺ οἱ γενναῖοι ἀδελφοί »μας Λακκιῶται φθάνουσι διὰ νὰ μᾶς βοηθήσωσιν.»

Οἱ λόγοι οὗτοι τοῦ Δασκαλάκη ἐπροξένησαν, ὡς ἦτον ἐπόμενον, θάρρος πολὺ εἰς τοὺς μαχητάς· καὶ ἡ παρουσία τῆς νέας ἐπικουρίας κατέστησεν ἐκείνους τοιούτους, ὥστε νὰ ἀντιπαρατάττωνται μὲ πλειοτέραν καρτερίαν κατὰ τῶν θρασέως ἐρομῶντων ἐχθρῶν· οἱ πολέμιοι ὅμως, ἀσυγκρίτως πολυπληθέστεροι, κατελάμβανον προϊούσης τῆς ἡμέρας θέσεις λίαν ἐπικαιριωτέρας· καὶ ἡ νίκη ἤρχετο νὰ ὑπομειδιᾷ εἰς ἐκείνους.

Εἰς τοιαύτην κρίσιμον ὥραν, ἡλίου ἤδη μεσουρανοῦντος, ἀνεφάνησαν πλησιάζοντες μὲ πυροβολισμοὺς ὀγδοήκοντα τεσσαρες Λακκιῶται, ὁδηγούμενοι ὑπὸ τῶν Πρωϊμήδων καὶ Παρασκευϊάνων· μόλις δ' ἔστησαν ἐκεῖνοι τοὺς ὠκεῖς αὐτῶν πόδας εἰς τὸ ἐρημοκλήσιον τοῦ ἁγίου Ἀντωνίου, κείμενον ἀπέναντι πρὸς δυσμὰς τῶν μαχομένων πολεμίων καὶ ἐσκέφθησαν παρατηρήσαντες τὸν κίνδυνον πόθεν

εἶναι μᾶλλον κατάλληλον νὰ προσβάλλωσιν ἐπικαιρίως τὸν προχωροῦντα ἐχθρόν. Εἷς δ' ἐξ αὐτῶν, ὁ γενναιόκαρδος Σαρηδαντώνης, μὲ πολλὴν συγκίνησιν ἀνέκραξεν· «Ἂς ὁρμήσωμεν, καὶ ἂς πέσω»μεν ἐπάνω των παρευθὺς ὅσοι ἔχομεν βάπτισμα ἐπάνω μας, καὶ ἢ »νὰ χαθῶμεν μὲ τοὺς κινδυνεύοντας τώρα ἀδελφούς μας ὅλοι μαζί, »ἢ νὰ νικήσωμεν. Διότι, ἂν χαθῶσιν ἐκεῖνοι, οἵτινες τώρα πολε»μοῦσι μὲ τόσον κίνδυνον, καὶ τὰ παιδιά μας, καὶ αἱ γυναῖκές »μας, καὶ ἡμεῖς ὅλοι εἴμεθα χαμένοι.» ταχέως δ' ἅπαντες ἀφελόντες τὰ τῆς κεφαλῆς των καλύμματα, καὶ κρατοῦντες αὐτὰ εἰς τοὺς ὀδόντας των, ὡς συνειθίζουσι τοῦτο οἱ Κρῆτες εἰς παρόμοιας ὁρμητικὰς ἐπιθέσεις, ὥρμησαν ἀτρόμητοι, τρέχοντες μὲ σφοδροὺς πυροβολισμοὺς πλαγιόθεν κατεπάνω τῶν πολεμίων, οἱ ὁποῖοι εἶχον προχωρήσει ἤδη καὶ ἀνθίσταντο γενναίως. Δυσπίστευτον εἶναι τὸ μέγα ἐκεῖνο τόλμημα τῶν Λακκιωτῶν· ὑπάρχει ὅμως πραγματικώτατον, καὶ τοῦτο διέσωσε τὸν ἑλληνικὸν στρατόν· μικρά τις ὤθησις ἐπὶ τὰ πρόσω ὑπελείπετο ἔτι εἰς τοὺς Τούρκους, διὰ νὰ καταρρεύσωσι, καὶ διασκορπίσωσι τοὺς ἀνθισταμένους, καὶ οὕτω νὰ γείνωσι κύριοι τοῦ θανάτου καὶ τῆς ζωῆς τῶν ἡττηθέντων. Οἱ Κρῆτες, Ἕλληνές τε καὶ Τοῦρκοι, ἔχουσι ὁμοίαν φυσικὴν ἀνδρίαν, ὡς γεννημένοι καὶ ἀναθρεμμένοι ἐπὶ τῆς αὐτῆς γῆς· ἔχουσι δὲ τὸ αὐτὸ ὅπλον, καὶ τὸν ἴδιον τοῦ πολεμεῖν τρόπον, μακρόθεν ἱστάμενοι εἰς τὰς μάχας μὲ τὰ κατ' ἐξαίρεσιν τηλεβόλα ὅπλα των ὄπισθεν πετρῶν· δὲν εἶχον ὅμως συνειθίσει ἑκάτεροι καὶ τὸν κατὰ τὰς μάχας περιφραγμὸν μὲ τὰ λεγόμενα ταμπούρια τῶν μᾶλλον ἐμπειροπολέμων Ρουμελιωτῶν· διὰ τοῦτο καὶ ὑπάκειντο εἰς τὴν ὁρμὴν τοῦ τολμηροτέρου.

Ἅμα εἶδον οἱ ἀπέναντι Τοῦρκοι τὴν ἀκαθεκτον τῶν Λακκιωτῶν ὁρμήν, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ στηριχθῶσι τοῦ λοιποῦ εἰς τὰς θέσεις των· ὅθεν ἀπεφάσισαν νὰ ὀπισθοπορήσωσιν ἡσύχως, νομίσαντες ὅτι ἦτο εὔκολον νὰ διασωθῶσιν οὕτως εἰς τοσοῦτον δυσβάτους τόπους, ἐπὶ τῶν ὁποίων οἱ ὀρεινοὶ εἶναι συνειθισμένοι εὐκολώτατα νὰ ὁδεύωσι.

Τὸ ἀνωτέρω κίνημα ἐπηρέασεν ἀμφοτέρους τοὺς στρατούς· διότι ἦρχισαν παρευθὺς οἱ ἀντηχητικοὶ ἀλαλαγμοί, καὶ αἱ θορυβώδεις

κραυγαὶ ἐκ μέρους καὶ τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων. ἐξορμώντων ἐπίσης ἀπὸ τὰς θέσεις των, καὶ ἐμποιούντων οὕτω τὴν ἀταξίαν εἰς τοὺς ἀντιπάλους. οἵτινες ἀπεσύρθησαν κατ' ὀλίγον ὀπισθοχωρικῶς, μιμηθέντες τοὺς πρώτους.

Ἀφοῦ δὲ ἅπαξ οἱ Τοῦρκοι ἔστρεψαν τὰ νῶτα, ὑπῆρξε τωόντι παράδοξον νὰ βλέπῃ τις. ὅτι ὀκτακόσιοι περίπου Ἕλληνες κατεδίωκον πεντακισχιλίους σχεδὸν Τούρκους πρὸς κατωφερῆ ὀπισθοδρόμησιν μέχρι τῆς κατὰ πεδιάδα θέσεως, τῆς Συκολιᾶς καλουμένης. Ἀνωφελῶς ἐπέδειξαν εἰς πολλὰ μέρη οἱ Τοῦρκοι ἐπιμονὴν γενναίαν νὰ ὑποστηριχθῶσιν· ἡ ἐπιμονή των ἐπηύξανε τὰς ἀπωλείας των. Ἀφοῦ ἅπαξ ἀπώλεσαν τὸ θάρρος, ὑπεχώρουν ἅπαντες πρὸ τῶν νικητῶν· καὶ μέρος μὲν τῶν ὅπλων των ἔρριπτον εἰς τοὺς καταδιώκοντας, διὰ νὰ εὑρίσκωσι καιρὸν ν' ἀπομακρύνωνται, μέρος δὲ οἱ νικηταὶ ἐρριπτον ἀφήρπαζον ταῦτα ἐκ τῶν ὤμων τῶν ἠττημένων, μὲ τὰ ὁποῖα ἐρύευον αὐτούς· κατεκυρίευσαν πολλὰς σημαίας, ζῶα. ἅρθονα πολεμεφόδια. τὰς ἀποσκευὰς ἁπάσας. σὺν ἅπασι δὲ τούτοις τὰ σχοινία καὶ τὰς ἁλύσεις, δι' ὧν διενοοῦντο ν' ἀπαγάγωσιν εἰς τὸ φρούριον δεσμίους τοὺς Ριζήτας καὶ Σφακιανούς· ὁ δὲ πασᾶς μακρόθεν ἱστάμενος ἔριππος. διεσώθη προρθάσας εἰς τὸ φρούριον· κατεδιώκοντο δὲ ἑβδομήκοντοι Τοῦρκοι ἀπνευστὶ εἰς ὥραν ὑπερβολικοῦ καύσωνος ὑπὸ ὀρεινῶν ὠκυπόδων, σύντροφον ἐχόντων πᾶσαν σκληραγωγίαν. καὶ πρὸς τούτοις τὴν περὶ ζωῆς ἀπελπισίαν.

Ἐπέκεινα τῶν πεντακοσίων Τούρκων ἔπεσαν τότε. ἐκτὸς ἐκείνων οἵτινες. ἀποκαμόντες ἕνεκα τοῦ κατεσκευσμένου δρόμου, ὥρμων πρὸς τοὺς παραρρέοντας ῥύακας κεχηνότες, καὶ πίνοντες ὕδωρ διὰ νὰ δροσίσωσι τὰ κατακαιόμενα ἔγκατά των ἀπὸ τὰς φλόγας τοῦ καύσωνος, ἔσκαζαν· ἔπεσαν ὡσαύτως καὶ ἐκ τῶν Ἑλλήνων. ἀπὸ μὲν τοὺς περὶ τὸν Β. Χάλην καὶ Φασούλην δεκατρεῖς. ἀπὸ δὲ τοὺς περὶ τὸν Δασκαλάκην ἑπτά. καὶ ὀκτὼ ἐκ τῶν Κερκινιανῶν καὶ ἄλλων λόχων· ἐτραυματίσθησαν δὲ καὶ τεσσαράκοντα τὸν ἀριθμόν. Ἀπὸ δὲ τοὺς εὐτόλμους Λακκιώτας ἐτραυματίσθη τὴν πτέρναν ἐλαφρῶς μόνος ὁ Σαρηδαντώνης Ὁ ἀρειτόλμιος οὗτος ἀνὴρ λέγεται ὅτι ἐφόνευσεν εἰς τὴν μάχην ἐκείνην περὶ τοὺς δεκατέσ-

σαρας ἐκ τῶν πολεμίων ἐξακολουθῶν μέχρι τέλους τὴν καταδίωξιν. ὁ δ' ἐφάμιλλος ἐκείνῳ κατά τε τὴν τόλμην καὶ τὴν τῶν ποδῶν ὠκύτητα ἕτερος Λακκιώτης, ὁ Γεώργιος Νικολουδάκης, ἠρίστευσεν ἐξαισίως· προμαχόμενος καὶ οὗτος τῶν λοιπῶν, ἀπέκτεινέ τινας τῶν καταδιωκομένων, καὶ ἀφῄρεσεν ἐκ τῶν ὤμων αὐτῶν πολλὰ ὅπλα.

Καὶ τίς τῶν Ἑλλήνων δὲν ἦτο εὔκολον νὰ φονεύσῃ πολέμιον εἰς τοιαύτην περίστασιν; Ἂν ἀπαξάπαντες ἐξηκολούθουν προθύμως τὴν καταδίωξιν, ἀναμφιβόλως πολλῷ πλείονες τῶν ὀπισθοδρομησάντων ἤθελον πέσει νεκροί· ἐτράπησαν ὅμως (1) πολλοὶ τῶν νικητῶν κατὰ κακίστην συνήθειαν οὐ μόνον τῶν Κρητῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων, εἰς τὴν λαφυραγώγησιν τῶν νεκρῶν· καὶ οὕτως εὗρον καιρὸν νὰ διασωθῶσιν οἱ ἐχθροί.

Ἡ νίκη ἐκείνη ἀνεπλήρωσε τὴν ἔλλειψιν πολεμεφοδίων εἰς τοὺς Ἕλληνας· ὥπλισε πολλοὺς ἐξ αὐτῶν, καὶ κατέστησε τοὺς μὲν Τούρκους ἀτολμοτέρους, τοὺς δὲ Ἕλληνας θαρραλεωτέρους μαχητάς· ὀφείλεται δὲ ἡ νίκη πρὸ πάντων εἰς τὴν ἀρετὴν καὶ φιλοτιμίαν τοῦ Χάλη καὶ Φασούλη, εἰς τὴν γενναίαν ἐνθάρρυνσιν τοῦ Δασκαλάκη, καὶ εἰς τὴν παράδοξον τόλμην τῶν Λακκιωτῶν.

Τὴν αὐτὴν δ' ἐκείνην ἡμέραν συνηντήθη καὶ ὁ Καούρης μὲ τοὺς Κισαμίτας καὶ Σελινιώτας Τούρκους, ὅσοι ἔμειναν εἰς τὰς ἐπαρχίας ταύτας· διότι τὸ πλεῖστον μέρος τῶν Τούρκων ἐκ τῶν μερῶν τούτων εἶχε μεταβῇ, καὶ συνεξεστράτευον εἰς Καμπιὰ μετὰ τῶν λοιπῶν. Ὁ Σελινιώτης Καούρης ἦτον ἐκ τῶν διακεκριμένων ὁπλαρχηγῶν τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, καὶ ἦρχεν ἐπὶ τῶν ἀνδρείων Τούρ-

(1) Τὴν μάχην ταύτην θέτει ὁ Κ. Τρικούπης ἐσφαλμένως εἰς Σφακίαν (Τόμ. Α'. σελ. 235). Ἀλλαχοῦ λέγει περὶ Κρητῶν οὕτως, ὅτε ἡ εἰσβολὴ τῶν Τούρκων ἐγένετο τὴν 29 Αὐγούστου εἰς Σφακίαν « τότε ἐπανῆλθον καὶ οἱ φυγόμαχοι, καὶ διεσπάρησαν τῇδε κἀκεῖσε, γυμνόνοντες ἀναιδῶς καὶ ἀσυνειδήτως τοὺς ὁμογενεῖς των καὶ ὁμοπίστους Χίους, τοὺς κατοικοῦντας τὰ πλησιόχωρα μέρη». Ἀλλ' ὑπῆρχον Χῖοι κάτοικοι εἰς Κρήτην; Οὐδεὶς· ὑπῆρξαν ἀταξίαι, ὡς καὶ εἰς ἅπασαν τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα, τοιαῦται δυστυχῶς καὶ εἰς Κρήτην μεταξὺ τῶν Κρητῶν, ὅτε μετέβαινον τὴν 29. Αὐγούστου ἀπὸ Σφακίων εἰς Γαῦδον.

κων τοῦ Σελίνου· ἐτρεξε δὲ μὲ τοὺς ὑπολοίπους διὰ νὰ δώσῃ τὴν συνδρομήν του εἰς τὴν γενικὴν ἐκστρατείαν, καὶ φέρῃ εἰς τοὺς ἀντιπάλους ἀντιπερισπασμόν. Ὁ Α. Παναγιωτου ὅμως μὲ μέρος τῶν ὑπ' αὐτὸν ἐκ τῶν Κυδωνιατῶν καὶ Ἀνωπολιτῶν, καὶ ὁ Ἀνδρέας Παπαπωλάκης ἔχων τοὺς Λιβανιανοὺς καὶ Ἁγιορουμελίτας, ὡς καὶ ὁ Σταμάτιος Ἀνωγειανὸς μὲ τινας μὲ Κρῆτας τοποθετημένους κατὰ τὴν Τρυπητὴν θέσιν ὀχυρὰν, κειμένην ἐπὶ τοῦ Σελίνου πρὸς δυσμὰς τῆς Φάραγγος ἁγίας Ρουμέλης, ἀπέκρουον καρτερικῶς ἐφ' ὅλην τὴν ἡμέραν ἐκεῖνον, κωλύοντες νὰ προβῇ ἐπὶ τὰ πρόσω· ἡ νὺξ ἐπελθοῦσα, διέλυσε τὴν ἀμοιβαίαν γενναίαν ἀντίστασιν ἀμφοτέρων, καθ' ἣν ἐρονεύθησαν δώδεκα στρατιῶται τοῦ Καούρη· ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων ἔπεσαν ἐκ τοῦ λόχου τοῦ Παπαπωλάκη τρεῖς, καὶ εἷς εἰς τὸ Ἀποπηγάδι, καὶ ἐτραυματίσθησαν ἰσοτίμως ἐννέα περίπου.

Ἂς ἔλθωμεν ἤδη πρωτην φορὰν εἰς τὰ ἀνατολικὰ τῆς Κρήτης μέρη, διὰ νὰ ἐκθέσωμεν εἰς τὸν ἀναγνώστην τραγικωτέρας καὶ λυπηροτέρας σκηνάς, αἵτινες ἐπράχθησαν κατὰ δυστυχίαν τῆς ἀνθρωπότητος ἐντὸς τοῦ Ἡρακλείου, καὶ εἰς τὰς περὶ αὐτὸ ἐπαρχίας.

Οἱ κάτοικοι Ἕλληνες τῶν μερῶν τούτων δὲν ἐπανέστησαν συγχρόνως μὲ τοὺς τῆς Ρεθύμνης καὶ Κυδωνίας· διότι οὐ μόνον πολεμεφόδια καὶ ὅπλα, ὡς προείπομεν, δὲν ἦσαν ἀρκοῦντα εἰς Κρήτην ἀλλ' οὗτοι ἀπομεμακρυσμένοι τῶν Σφακίων, τὰ ὁποῖα ἦσαν τὸ κέντρον τῆς ἐπαναστάσιως, δὲν εὐκολύνοντο νὰ λαμβάνωσιν εἰς τὰς πρώτας χρείας καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν ὀλίγων· οὐδὲ εἶχον ὀχυρὰς θέσεις ν' ἀποφεύγωσιν εἰς καιρὸν κινδύνων τὸν ἀπειλούμενον ὄλεθρον, ἂν καὶ τὸ ἐπιχείρημα τῆς ἐπαναστάσεως ἀπῄτει ταὐτοχρόνως τὴν συνδρομὴν ἑκάστου τῶν ἀνθρώπων, πολλῷ δὲ μᾶλλον τοσούτων κοινοτήτων πολυπληθῶν ἐκ τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν, αἵτινες ἀποτελοῦσι τὸ πλεῖστον καὶ εὐφορώτερον τῆς Κρήτης μέρος· ὑπέστησαν λοιπὸν οἱ ἄθλιοι λαοὶ ἐκεῖνοι τραγικωτερα δεινὰ μᾶλλον τῶν λοιπῶν, καὶ ἐπέμενον καρδοκοῦντες τὴν περίστασιν, διότι καὶ σύμφωνοι ἦσαν μὲ τοὺς ἐπαναστατήσαντας ἀδελφούς των, συνεννοούμενοι πάντοτε μὲ αὐτούς, καὶ ἀπῄτουν ὅπλα καὶ τὰ τούτοις ἀναγκαῖα, ἕτοιμοι νὰ συντρίψωσι τὰς ἁλύσεις των.

Ἅπας ὁ λαὸς τῆς Κρήτης διατηρεῖ πάντοτε ἐνδομύχως τὸ αἰ-

σθημα τῆς ἐλευθερίας· καὶ τοῦτο ἀποδεικνύεται κάλλιστα ἀπὸ τὰ σωζόμενα εἰς τὰ ἤθη καὶ τὴν ἀγωγὴν του πολλὰ ἀκόμη ἐκ τῶν φιλελευθέρων θεσμοθεσιῶν τοῦ μεγάλου νομοθέτου Μίνωος· καὶ δὲν ἴσχυσαν νὰ ἐξαλείψωσι ταῦτα οὐδ' αὐταὶ αἱ κατὰ καιρὸν μεταλασσόμεναι σκληραὶ καταδυναστεῖαι, αἵτινες ἐπροσπάθησαν ν' ἀφαιρέσωσι πᾶν εἶδος παιδείας καὶ ἐλευθέρας ἀγωγῆς ἀπ' αὐτόν, διὰ νὰ τὸν ἀποκτηνώσωσι καὶ τὸν καταστήσωσι ἑσαεὶ ὑποχείριον. Μαρτυροῦσιν περὶ τούτου οἱ πολλοὶ καὶ μικροὶ κατὰ τῆς τυραννίας ἀγῶνες του. Διὰ νὰ εὐδοκιμήσῃ δὲ ἡ τελευταία του ἐπανάστασις, ἦτον ἀναγκαῖον νὰ συναποστατήσῃ ἅπας ὁ λαός· καὶ νὰ ἔχῃ τὰ ἀναγκαιότερα εἰς ἐπανάστασιν διὰ νὰ προληφθῶσιν οὕτω πολλὰ δυστυχήματα, ἂν καὶ μετ' ὀλίγον ἐπρόλαβέ τινα ἐκ τούτων καὶ ἔστησε πανταχοῦ πολλὰ ἔνδοξα τῆς ἀνδρίας του τρόπαια.

Ὑπόνοιαι μόνον ἤρκουν πρότερον εἰς τοὺς Τούρκους, ὅτι ἐνεργεῖται νὰ διακηρυχθῇ Ρωσσοτουρκικὸς πόλεμος· καὶ ἐν τῷ ἅμα ἐλάμβανον οὗτοι λίαν ἀπειλητικὴν θέσιν ἐναντίον τῶν ὑποχειρίων Ἑλλήνων· διότι ἐφρόνουν κακῶς, ὅτι οἱ Ρῶσσοι, ὁμόθρησκοι ὄντες μὲ τοὺς Ἕλληνας, εἰργάζοντο ὑπὲρ ὁμοθρήσκων τυραννουμένων· εἰς τὴν παροῦσαν ὅμως περίστασιν τὸ δεινὸν ἦτον ὅλως διαφορετικόν, καὶ αἱ ὑπόνοιαι τῶν κρατούντων περιεστρέφοντο ἐναντίον τῶν ὑποχειρίων αὐτοῖς Ἑλλήνων.

Φόνοι σκληροὶ ἕνεκα τούτων διεπράχθησαν ἐξ ἀρχῆς, καὶ ἀνήκουστοι κακοπραγίαι καθ' ἅπασαν τὴν Κρήτην ἀτιμωρήτως, καὶ τοι μὴ γνωστῶν, ὡς προείπομεν, ἐπ' ἀκριβῶς ἔτι τῶν γενομένων εἰς τὴν λοιπὴν Ὀθωμανικὴν ἐπικράτειαν· καὶ εἰς Ἡράκλειον ὡσαύτως ὁ Χασὰν Τσελεπῆς τοῦ Χασεκῆ. Τοῦρκος ὡμός, τεθεὶς ἐπὶ κεφαλῆς ἀτάκτων πολλῶν ὁμορύλων του, ἔπραττε μυρία ὅσα κακουργήματα ἐν τῇ πόλει· αὐτὸς δὲ οὗτος ἐξελθὼν ἔπειτα εἰς τὰς ἐπαρχίας διὰ νὰ συναξῃ τὰ ὅπλα ἀπὸ τοὺς χριστιανούς, ἔθυσε καὶ ἀπώλεσε πολλούς.

Εὐθὺς δ' ἅμα ἐγειναν γνωστὰ καὶ ἐνταῦθα τὰ κατὰ τὴν Κυδωνίαν καὶ Ρεθύμνην γεγονότα, ὁ Σερὶφ Ἱασᾶς τοῦ Ἡρακλείου, καὶ τοι ἐναντιούμενος, ὡς λέγεται, πρότερον, ἐνέδωκεν εἰς τὴν ἐπίμονον αἴτησιν τοῦ νὰ ὁπλοφορήσωσιν ἅπαντες οἱ Τοῦρκοι· καὶ παρευ-

θὺς δὲν ἠκούετο ἄλλο. ἡ κρότος τρομακτικὸς διηνεκῶν πυροβολισμῶν νυχθημερὸν ὡς εἰς πολυστένακτον μάχην· θλιβερὰς ἡμέρας διήγαγον τότε οἱ ἄθλιοι Ἕλληνες· διότι ἡ τιμὴ καὶ ἡ ἀσφάλεια ἑκάστου εἰς οὐδὲν ἐλογίζετο.

Συνεχῶς ἐπρόσταζεν ἡ ἐξουσία τὸν Μητροπολίτην καὶ τοὺς λοιποὺς ἐπισκόπους, καὶ ἐξέδιδον προκηρύξεις καὶ ὁρικτοὺς ἀφορισμοὺς συνάμα (1), καὶ ἰδίᾳ ἕκαστος πρὸς τὸν κατὰ τὴν ἐπισκοπήν του λαόν, διὰ νὰ ἦναι πιστοὶ εἰς τὴν Ὀθωμανικὴν βασιλείαν· καὶ τέλος ἐπέβαλεν εἰς τὸν πρῶτον, ὥστε ὅσον τάχος νὰ μεταπαλεσθῶσιν οἱ ἐπίσκοποι ἀπὸ τὰς ἐπαρχίας, οἱ ἡγούμενοι τῶν μοναστηρίων, οἱ πρότερον ἀποδράντες τοῦ ὁρουρίου διάσημοι πολῖται, καὶ διάφοροι βιομήχανοι, οἵτινες, ὡς προεἴπομεν καὶ διὰ τὰ λοιπὰ ὁρούρια, ἀπεσύροντο καὶ ἐκ τοῦ Ἡρακλείου ἐπὶ διαφόροις προφάσεσι, καὶ νὰ ἐπιστρέψωσι τάχιστα εἰς τὸ ὁρούριον ἐπὶ ἀπειλῇ ὅτι, ἐὰν ἀπειθήσωσι, θέλουσι δημευθῇ αἱ περιουσίαι των, καὶ θέλουσι λογισθῇ ἔνοχοι ἀποστασίας· μετέφερε δὲ καὶ ἕως τρεῖς χιλιάδας ἐκ τοῦ λαοῦ, καὶ ὅλοι ὁμοῦ καὶ πρῶτοι καὶ ὕστεροι εἰργάζοντο καθημερινῶς εἰς ἐπισκευὴν τῶν ἐπάλξεων τοῦ ὁρουρίου.

Ἐν μέσῳ τοσούτου θορύβου καὶ καταπληκτικοῦ τρόμου κατέπλευσεν ἐξ Ἁλικαρνασσοῦ τὴν νύκτα τῆς 23 πρὸς τὴν 24 Ἰουνίου

---

(1) Ταῦτα ψέγει ὁ Κ. Τρικούπης λέγων· «Οἱ δὲ ἀρχιερεῖς αὐτῶν κατέβαλον πᾶσαν φροντίδα εἰς διατήρησιν τῆς ἡσυχίας, ἐκδώσαντες καὶ ἐγκυκλίους, δι' ὧν ἐξώμνυον τὰς ἀπείρους ἀγαθοεργίας τῆς Υ. Πύλης, καὶ τοὺς ἐσυμβούλευον νὰ προσέχωσι μὴν ἀποπλανηθῶσι δι' ἀπατηλῶν εἰσηγήσεων, ὡς οἱ ἀχάριστοι Πελοποννήσιοι ἀπὸ τῆς σωτηρίου ὑποταγῆς των πρὸς τὴν Υ. Πύλην, καὶ ἐνήργουν ἐν εἰλικρινείᾳ.» (Τομ. Α'. Κεφ. 12. σελ. 225). Δὲν ἐνθυμήθη ὅμως ὁ Κ. Τρικούπης ὅτι καὶ ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος εἰς τοιαύτην περίστασιν ἔγραφε φρικτοὺς ἀφορισμοὺς κατὰ τῶν ἐπαναστάντων, ἐπιλέγων ταῦτα· «ἐπὶ τοῦ ἁγίου θυσιαστηρίου γράφω.» Καὶ οἱ ἠδύναντο νὰ κάμωσιν ἄνθρωποι, εἰς τὸν τράχηλον τῶν ὁποίων ἐκρέματο ὁ πέλεκυς τῶν τυράννων; δὲν ἐνήργουν καὶ δὲν ἐσυμβούλευον ταῦτα εἰλικρινῶς, ἀλλ' ἐβιάζοντο ἀπὸ τὴν ἀκατάμαχητον ἀνάγκην· ἅπαντες ἐγένοντο ἐλεεινὰ θύματα ὑπὲρ τοῦ ποιμνίου των, καὶ τοὶ δυνάμενοι νὰ διαφύγωσιν· ἔπειτα δὲν ἔπρεπε νὰ ἐνθυμηθῇ τὴν κοινὴν κἂν παροιμίαν «Ἐπίσκοπος χρειάμενος, ἔγραφε κ' ὑπέγραφε»;

μὲ τὸ πλοῖόν του Ὀθωμανός τις Κρής, Μπιλὰλ Πουλάκας ὀνομαζόμενος, εἰς τὸν λιμένα τοῦ Ἡρακλείου, διαφυγὼν τὴν προσοχὴν τῶν περιπλεόντων ἑλληνικῶν πλοίων· οὗτος μετεκόμισε καὶ Τάταριν ἐκ τοῦ Βυζαντίου ἀποστελλόμενον μὲ Σουλτανικὰ προστάγματα καὶ ἕνα Δερβίσην· μόλις δὲ ἐξῆλθεν ὁ λόγος ἀπὸ τὸν πλοίαρχον καὶ Δερβίσην, ὅτι «σφαγαὶ γενικαὶ ἐξετελέσθησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν Σμύρνῃ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Τουρκίας, διότι πανταχοῦ οἱ ἄπιστοι ἐπιβουλεύονται τὸ βασίλειον», παρευθὺς ἔγεινεν ἅπαξ ὁ ὄχλος ἀκράτητος. Περιτρέχοντες λοιπὸν λυσσωδῶς εἰς τὰς ἀγυιὰς καὶ ῥύμας τῆς πόλεως, ἐθανάτωναν ἀνηλεῶς ἄνευ διακρίσεως προσώπων τοὺς ἀπαντωμένους ἀόπλους καὶ ἀδυνάτους Ἕλληνας· ἐλεηλάτουν ἁπάσας τὰς χριστιανικὰς οἰκίας· ἐφόνευον καὶ ἡχμαλώτιζον γυναῖκας, ἀθώας παρθένους, καὶ ἄκακα παιδία· ἀθρόοι ἐπέπεσαν εἰς τὸν οἶκον τῆς μητροπόλεως, ὅπου ἀπέκτειναν ἕως ἑκατὸν χριστιανοὺς συνηγμένους μετὰ τὴν θείαν μυσταγωγίαν, διὰ νὰ ἀπέλθωσιν εἰς τὴν ἐργασίαν τῶν ἐπάλξεων, ὅπως δυσωπῶσι μὲ τὴν φαινομένην προθυμίαν των τοὺς ἀδυσωπήτους τυράννους· ἐβεβήλωσαν ἱεροὺς ναούς, καὶ κατέπραξαν ἐκείνην τὴν ἡμέραν πᾶν ἀνόσιον καὶ θηριῶδες διὰ τῆς μεγαλειτέρας σκληρότητος καὶ ἀπανθρωπίας.

Ἔπεσαν δὲ τότε ἐλεεινὰ θύματα ὁ μητροπολίτης Γεράσιμος Παρδάλης, ὁ ἐπίσκοπος τῆς Κνωσσοῦ Νεόφυτος Φιντικάκης, ὁ Χερρονήσου Ἰωακείμ, ὁ Λάμπης Ἱερόθεος, ὁ Σιτείας Ζαχαρίας, ὁ Διοσπόλεως Καλλίνικος, πολλοὶ ἡγούμενοι μοναστηρίων, ὁ πολλοῦ λόγου ἄξιος Ἰωάννης Λευθεράτος Ἰατρός, καὶ πλεῖστοι ἄλλοι ἀξιόλογοι ἄνδρες εἰς τὰς ἀγυιὰς καὶ περὶ τὴν ἐκκλησίαν.

Ποῦ δὲ νὰ εὕρωσιν ἄσυλον οἱ ἄθλιοι, καταδιωκόμενοι καὶ ἀπαγόμενοι εἰς σφαγὴν ὡς κτήνη; Μάτην ἀπηύθυνον παρατηρήσεις σοβαρὰς πρὸς τὸν πασᾶν οἱ τότε ἐν Ἡρακλείῳ εὑρεθέντες ὑποπρόξενοι Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας Δομένικος καὶ Βάζ, ὅπως καταπαύσῃ ἡ αἱματηρὰ ἐκείνη τῆς πόλεως κατάστασις. Ἀλλ', ἀντὶ αἱ ἀπάνθρωποι καὶ ἀνήκουστοι ἐκεῖναι κακοποιαὶ νὰ διακοπῶσιν, ὁ ὄχλος ἅπαξ ἀρπιάσας, ἐπετέθη συγχρόνως καὶ κατ' αὐτοῦ τοῦ πασᾶ, ἀπαιτῶν νὰ παραδώσῃ εἰς αὐτὸν τὸν διερμηνέα Λαζαράκην Ἰορδάνου, ὃν

προλαβόντως παρήνεσε νὰ δραπετεύσῃ, καταφυγόντα τότε εἰς τὴν προστασίαν τοῦ Κουρμούλη.

Ἅμα δ' ἔμαθον οἱ εἰρημένοι ἀντιπρόσωποι τῶν φόνων δύο Μελιταίων, ὑπηκόων Ἀγγλων, διαμαρτυρηθέντες ἠπείλησαν ἐντονώτατα τὸν πασᾶν· ἕνεκα δὲ τούτου ἐμετριάσθη μετὰ μεσημβρίαν ἡ σφαγή· ἄλλως ἔμελλον νὰ γίνωσι χιλιάδες χριστιανῶν θύματα τοιαύτης θηριωδίας· ἐρωνεύθησαν ὅμως κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἐντὸς τοῦ φρουρίου ὀκτακόσιοι περίπου χριστιανοί.

Ὁποῖα δὲ φρικώδη ἔργα ἐξετέλεσαν ἐξελθόντες τὴν ἐπιοῦσαν οἱ Τοῦρκοι εἰς τὰς ἐπαρχίας, φρίττει τις καὶ νὰ τὰ διηγηθῇ λεπτομερῶς. Ὁ ἀπαντώμενος Ἕλλην ἦτο ἀδύνατον νὰ διαφύγῃ τὸν θάνατον. Εἰκοσιοκτὼ ἐρώνευσαν εἰς Βενεράτον, χωρίον τῆς ἐπαρχίας Κνωσσοῦ, καὶ πλείστους εἰς ἄλλα χωρία· ἐθανάτωσαν τὸν ἐπίσκοπον Πέτρας Ἰωακείμ, ὡσαύτως καὶ τὸν Ἀρκαδίας εἰς τὰς ἐπαρχίας των· ὁ δὲ διαβόητος Ἀριντάκης ὀνομαζόμενος, Τοῦρκος ἐπίσημος τῆς ἐπαρχίας Σιτείας, συναθροίσας εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ πύργου του ἕως τριακοσίους ἀόπλους Ἕλληνας ἐπὶ ἄλλαις προφάσεσι, καὶ ἔχων περὶ ἑαυτὸν συνηγμένους καὶ ἄλλους Τούρκους, ἀπέκτεινε δίκην κτηνῶν ἅπαντας. Τοιαύτη ὑπῆρξε τότε ἡ θηριωδὴς ὀργὴ τῶν Τούρκων· καὶ ὅμως αἱ φιλάνθρωποι χριστιανικαὶ Δυνάμεις ἐδικαίωσαν τούτους μετά τινα ἔτη, ἀφοῦ μάλιστα οἱ Ἕλληνες, ὁπλισθέντες ἔπειτα, ἐνίκησαν εἰς πολλὰ μέρη τοὺς σφαγεῖς των, καὶ κατέβαλον τὸ θράσος των.

Μέχρι τοῦδε οἱ Τοῦρκοι τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν ἐφόνευον ἀτιμωρήτως ἀόπλους· ἐνόμισαν δὲ πρόσφορον τὸν καιρόν, ὅτι δύνανται εὐκόλως νὰ καταπροπώσωσι καὶ τοὺς ἤδη ἐπαναστάντας ἐκ τῶν Ἑλλήνων· διὰ τοῦτο συναθροίσας περὶ τοὺς τρισχιλίους ὁ Καούνης, Τοῦρκος μὲ πολλὴν ἐπιρροὴν διὰ τὴν ἀνδρίαν του, ἐκινήθη ταχέως ἐκ τοῦ Ἡρακλείου· παραλαβὼν δὲ κατὰ τὴν διαβασίν του καὶ ἐκ τῶν Ρεθυμνίων Τούρκων περὶ τοὺς πεντακοσίους, τοὺς ὁποίους οἱ Ἕλληνες δὲν ἠδυνήθησαν εἰς ταύτην τὴν περίστασιν νὰ ἐμποδίσωσιν, εἰσέβαλεν ἐσπευσμένως τὴν 16 Ἰουλίου ἀπὸ τὰς ὀρεινὰς τῶν Λευκῶν ὀρέων Δαρνομαδάρας καλουμένας, ἄνωθεν τοῦ Κουρνᾶ χωρίου τῆς ἐπαρχίας Ἀποκορώνου· καὶ ἐσκήνωσαν εἰς Σκί-

φους, ὅπερ εἶναι τὸ ὀρεινότερον καὶ πολυπληθέστερον τῶν Σφακίων χωρίον. Μὴ δυνηθέντες δὲ οὗτοι τὸ πρῶτον διὰ τὸ αἰφνίδιον τῆς ἐμφανίσεως τῶν ἐχθρῶν ν' ἀντιπαραταχθῶσιν, ὑπεχώρησαν εἰς τὰ πέριξ βουνά, ἔνθα διεσώζοντο καὶ τὰς οἰκογενείας των· συνέτρεξαν δὲ παρευθὺς πολλαχόθεν εἰς ταῦτα τὰ μέρη ἕως πεντακόσιοι Σφακιανοί, τῶν ὁποίων ἦγεῖτο ὁ Α. Πρωτοπαπαδάκης, ὁ Ρ. Βουρδουμπᾶς καὶ ὁ Πωλογεωργάκης· ἐπὶ δύο δὲ ἡμέρας ἡσύχαζον ἐν Σκύροις οἱ Τοῦρκοι, καὶ ἐσυλλογίζοντο, ὡς φαίνεται, εἰς ποῖον κινδυνῶδες μέρος λεληθότες περιῆλθον. ἅμα εἶδον ἀνθισταμένους Ἕλληνας, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἴσως δὲν ἐπίστευον· ἢ ἐπερίμενον, ὡς ἐρρέθη, νὰ προφθάσῃ καὶ ἡ ἐπομένη ἐπικουρία ἐξ Ἡρακλείου, διὰ νὰ προβῶσιν ἰσχυρότεροι ἐπὶ τὰ πρόσω.

Τὴν 18 Ἕλληνές τινες ἕως τριάκοντα ἐπλησίασαν εἰς Λημόν, ἔνθα ἦσαν τοποθετημένοι Τοῦρκοι, προκαλοῦντες εἰς μάχην τοὺς πολεμίους· ἐπὶ δύο σχεδὸν ὥρας διήρκεσεν ἐνταῦθα ὁ ἀμοιβαῖος, ἀλλ' ἀβλαβὴς πυροβολισμός· ἀλλ' ἄλλως, φαίνεται, ἔδοξον ἐκείνοις. Μέγας πυροβολισμὸς μετ' οὐ πολὺ ἐγένετο γενικὸς ἐξ ὅλων τῶν θέσεων τῶν Τούρκων, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνταπεκρίθησαν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ οἱ πέριξ τοποθετημένοι Ἕλληνες· καὶ ἐνῷ οὗτοι ἦσαν ἕτοιμοι νὰ δεχθῶσι τὴν προσβολήν, αἴφνης εἶδον τοὺς Τούρκους, ὅτι παρεσκευάσθησαν νὰ τραπῶσιν εἰς φυγήν.

Ἐκινήθησαν λοιπὸν στραφέντες ἄνευ ἀντιστάσεως εἰς τὰ ὀπίσω, καὶ διώδευον διὰ βαθείας τινὸς φάραγγος τοῦ Κατρέως ὀνομαζομένης· οἱ δὲ Σφακιανοὶ συνεκινήθησαν ταὐτοχρόνως ἀπὸ τὰς πέριξ θέσεις των· καὶ ἐπετίθεντο κατὰ τῶν πολεμίων οὐχὶ τοσοῦτον ἐπιτυχῶς εἰς τὸν στενὸν Κατρέα.

Ἐνῷ δὲ χρόνῳ διεξήρχοντο τὸ κινδυνωδέστερον μέρος τῆς φάραγγος, καὶ ἐπέβαινον ἤδη εἰς τὴν εὐρεῖαν Κράπην, ἔφθασε δρομαῖος ὁ Δασκαλάκης ἐνταῦθα μὲ ἑκατὸν εἴκοσι περίπου στρατιώτας τῆς Μαλάξης· καὶ ἔμπροσθεν μὲν οὗτοι ἐπιτιθέντες τότε, ὄπισθεν δὲ οἱ καταδιώκοντες, ἐφόνευσαν ἐν βραχεῖ χρόνῳ περὶ τοὺς τριακοσίους· οἱ δὲ λοιποὶ ἠδυνήθησαν νὰ διασωθῶσι φεύγοντες. Κατηναγκάσθησαν λοιπὸν ν' ἀφήσωσι τότε τὰς σημαίας των, ζῶα πολλά, ὅπλα, καὶ ἁπάσας τὰς ἀποσκευάς, διαδραμόντες μὲ πολλὴν

ταχύτητα τὴν Κράπην ἐως οὗ διεσώθησαν εἰς Προσρένον. ὁπόθεν παραλαβόντες τοὺς περὶ τὸν Ἀλιδάκην πολιορκουμένους καὶ κινδυνεύοντας ἐν τῷ πύργῳ ἀνεχώρησαν κύθημερὸν εἰς Ρεθύμνην.

Θύματα ἐκούσια προσεφέρθησαν τότε οἱ ἄθλιοι Τοῦρκοι εἰς τοὺς ἀντιπάλους των· δὲν ἐγνώριζον ὅμως οὗτοι νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῆς τοιαύτης περιστάσεως, καθ' ἣν ἡ ἀπειρισκεψία ἢ μᾶλλον τὸ κατὰ τῶν ὀρεινῶν Σφακιανῶν ἄγριον πάθος τῶν Τούρκων, τοὺς ὤθησε νὰ περιέλθωσιν εἰς τόσον δυσβάτους καὶ κινδυνώδεις στενωπούς, διὰ ν' ἀπολεσθῶσιν ἅπαντες μακρὰν ὁρυμῶν. χωρὶς νὰ ἦναι εὔκολον κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν νὰ ἐλπίσωσιν ἀπὸ κανὲν μέρος βοήθειαν συνησθάνθησαν βραδέως τοῦτο, καὶ ἔσπευσαν ν' ἀπαλλαχθῶσι ταχέως τοῦ κινδύνου.

Ἂν καὶ ὁ Κατρεὺς ἦτο διὰ τοὺς Ἕλληνας εὐνοϊκωτέρα θέσις πρὸς πόλεμον, ἡ ἡ θέσις τῶν Καμπιῶν· διότι ἡ μὲν πρώτη ὑπάρχει ὅλως κρημνώδης, στενωπὸς ἐπικίνδυνος ἐπ' ὀρέων ὑψηλῶν, καὶ μακρὰν ἀπέχουσα πεδιάδος καὶ ὁρυμῶν. ἡ δὲ τῶν Καμπιῶν ὁμαλωτέρα, καὶ πλησίον πεδιάδος καὶ ὁρυμῶν· ἀλλ' ὅμως οἱ Ἕλληνες ἐστάθησαν εὐτυχέστεροι ἐνταῦθα· ἂν τῷόντι ἐφαίνοντο οἱ Ἕλληνες δραστηριώτεροι εἰς Κατρέα, ἠδύναντο διὰ τῆς βοηθητικῆς αὐτῆς θέσεως νὰ κατεξολοθρεύσωσιν ἕως ἑνὸς τοὺς ἐπελθόντας πολεμίους εἰς Σφακίαν. οἱ ὁποῖοι ἦλθον μακρόθεν ἐκ τοῦ Ἡρακλείου, ἐπὶ σκοπῷ νὰ κατερημώσωσι τὸν τόπον τοῦτον, νὰ ἐξοντώσωσιν ὁλοτελῶς τοὺς ἐπιφόβους Σφακιώτας, καὶ ν' ἀπαγάγωσιν αἰχμαλώτους τὰ τέκνα καὶ τὰς συζύγους των.

Εἷς μόνον ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἐφονεύθη τότε, ὁ Γεώργιος Ταπινάκης, ἐκ τῆς Σαλέπας, χωρίου τῆς Κυδωνίας· ὁ ἀνὴρ οὗτος ἤνωνεν εἰς ἑαυτὸν ἀνδρίαν, φρόνησιν καὶ συμπεριφορὰν ἀξιάγαστον, καὶ ἦτο ἐξησκημένος πρὸς τούτοις εἰς τὸ ὁπλομαχεῖν.

Οἱ νικηταὶ τῆς Κράπης, οἱ μὲν περὶ τὸν ἔνδοξον Δασκαλάκην ἐπανῆλθον παραχρῆμα εἰς Μαλάξαν, οἱ δ' ἄλλοι ἀλλαχοῦ, τερπόμενοι ἐπὶ τῇ νίκῃ καὶ τοῖς λαφύροις. Ἀλλ' αἴφνης μετὰ δύο ἡμέρας ὁ Ὁμὲρ Ἐφέντης, ἀρχηγὸς τοῦ τάγματος τῶν Γερλίδων τοῦ Ἡρακλείου, ἀναφαίνεται εἰς Ἄμπελον, συνοικίαν ἀπόκεντρον τῶν Σκύφων, ὁδηγῶν τετρακοσίους περίπου ἐπικούρους, τίνες ἀγνοοῦν-

τες τὰ παθήματα τῶν πρὸ αὐτῶν ἔσπευσαν ἀνελθόντες δι' ἄλλης ὁδοῦ νὰ προφθάσωσι βοηθοὶ εἰς τὸν Καούνην.

Παρατυχὼν δὲ ὁ Πωλογεωργάκης μὲ τοὺς στρατιώτας του Ἰμβρον, χωρίον ἀπέχον ὀλίγον μεσημβρινῶς τῶν Σκύρων, ἔτρεξε παρευθὺς νὰ προσβάλῃ τοὺς Τούρκους ἐκείνους, οἵτινες τὸ πρῶτον ὑπέθεσαν ὡς ἀπόσπασμα τουρκικὸν τοὺς περὶ τὸν Πωλογεωργάκην· διότι ἐπίστευον ὅτι ὁ Καούνης εἶχε καταστασθῇ ἤδη κύριος τῶν μερῶν ἐκείνων. Ἐρόνευσαν λοιπὸν τοὺς πρώτους εἰσβαλόντας Τούρκους πεντήκοντα περίπου εἰς Ἄμπελον, οἱ δὲ λοιποὶ ἐτράπησαν πρὸς τὰ ὀπίσω ἅμα ἔμαθον τὰ ἐν Κράπῃ γεγενημένα· διασπαρέντες δὲ τῇδε κἀκεῖσε, κατεδιώκοντο εἰς ἄγνωστα αὐτοῖς βουνά, εἰς τὰ ὁποῖα ἐκρύβησαν μὲν καί τινες, ἀπωλέσθησαν δὲ καὶ πολλοί, ὀλίγων διασωθέντων εἰς τὰ ὀρούρια.

Ἔθουν δὲ καὶ ἀπώλυον πᾶν τὸ προστυχὸν οἱ περὶ τὸν Καούνην ἐπανερχόμενοι εἰς Ἡράκλειον ἡττημένοι· μὴ τολμήσαντες ν' ἀντιπαραταχθῶσι πρὸς ἐνόπλους, ἐξεμάνησαν κατὰ ἀόπλων, κατὰ ναῶν, καὶ παντὸς χριστιανικοῦ κτήματος, ἀπειλοῦντες νὰ σφάξωσι τοὺς ἐπιζῶντας χριστιανούς.

Κατὰ τὴν περίστασιν δὲ ἐκείνην, αὐταὶ αὐταὶ αἱ γυναῖκες τῶν ἀναιρεθέντων Τούρκων ἐπὶ τῇ στερήσει τῶν συζύγων, ἀδελφῶν καὶ τέκνων αὐτῶν ἐλοιδόρουν, ὡς λέγεται, τοὺς ἐπιστρεφόντας Τούρκους διὰ τὰς νέας κακοπραγίας των· «Ἐὰν ἦσθε ἄνδρες ἔλεγον, ἔπρεπε νὰ δείξετε »τὴν ἀνδρίαν σας κατὰ τῶν Σφακιανῶν, καὶ νὰ σκοτώσετε ἐκεί»νους, οἱ ὁποῖοι σᾶς κατεπολέμησαν, καὶ οὐχὶ τώρα νὰ φονεύετε »ὡς πρόβατα δεμένα τοὺς ἀόπλους ραγιάδας. Ποῦ εἶναι, ἐβόα ἡ μία, ὁ υἱός μου; ἡ ἄλλη, ποῦ ὁ σύζυγός μου καὶ ὁ ἀδελφός μου;» Ἔπαθαν, λοιπὸν καὶ οἱ Τοῦρκοι τοῦ Ἡρακλείου ὅ,τι πρότερον οἱ τῆς Κυδωνίας καὶ οἱ τῆς Ρεθύμνης.

Ἐπαρθέντες οἱ Ἕλληνες διὰ τὰς ἀλλεπαλλήλους νίκας, ἐπετίθεντο βαρύτεροι κατὰ τῶν πολεμίων· καὶ διὰ συνεχῶν ἀκροβολισμῶν καὶ ἐπιτυχῶν πολλάκις ἐνεδρῶν, περιώριζον μᾶλλον ἐκείνους εἰς τὰ ὀρούρια τῆς Ρεθύμνης, τῆς Σούδας, τῆς Κυδωνίας, καὶ ὅπου ἀλλαχόθι διέμενον Τοῦρκοι.

Πολλοὶ Τοῦρκοι ἀπεπειράθησαν ἐξελθόντες τοῦ φρουρίου τῆς Κυ-

δωνίας τὴν 25 Ἰουλίου νὰ προσβάλωσι τὸν Β. Χάλην καὶ Α. Φασούλην εἰς Γαρίπαν, χωρίον οὐ μακρὰν ἀπέχον μεσημβρινοδυτικῶς τοῦ ὀρυχείου, ἀλλ' ἔδραμον ἐπίκουροι ἐκ τῆς Μαλάξης ὁ Δασκαλάκης, ὁ Σήφακας, ὁ Ἰωάννης Χάλης ἐκ τῶν Κεραμείων, καὶ ὁ Α. Παναγιώτου μὲ Λακκιώτας, καὶ τοὺς κατηνάγκασαν μετὰ μικρὰν ἀντίστασιν νὰ στραφῶσιν ὀπίσθεν ἐξ ἧλθον.

Κύριοι ἐξ ἀρχῆς καταστάντες οἱ Ἕλληνες τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ Ἀποκορώνου, τῆς Κυδωνίας, τῆς Λάμπης, τῆς Ρεθύμνης καὶ Ἀμαρίου, ὤφειλον βεβαίως νὰ προνοήσωσιν, ὅπως συναξωσι τοὺς ἀπείρους καρποὺς τῶν καταπολεμηθέντων Τούρκων, καὶ ἐναποταμιεύσωσιν εἰς ἀσφαλῆ μέρη διὰ τὸ μέλλον. Δέον νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι δὲν ὑπῆρχε τοιοῦτος προνοητικὸς νοῦς· οἱ δὲ πολέμιοι ὠφελήθησαν ἐπομένως, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ἐκ ταύτης τῆς περιστάσεως.

Ὅτε τὸ πρῶτον ἐξερράγη ἐν Κρήτῃ ἡ ἐπανάστασις τὰ εἰρημένα ὀρυχεῖα ἐστεροῦντο σχεδὸν τῶν ἀπολύτως ἀναγκαιούντων τροφῶν· καὶ αἱ ὀλίγαι ἐν ταῖς δημοσίαις ἀποθήκαις εὑρεθεῖσαι, κατηναλώθησαν τάχιστα ὑπὸ τοῦ συρρεύσαντος πλήθους· διότι οὐδὲ τὰς ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ἑτοίμους τροφὰς των, ὡς προεἴπομεν, ἠδυνήθησαν νὰ συμπεριλαβωσιν· ἡ δ' ἐπερχομένη συγκομιδὴ ἔμεινεν ἄπασα εἰς τὴν κατοχὴν τῶν ἐπαναστατῶν.

Τί δὲ δὲν ἦτο δυνατὸν κατὰ τὴν περίστασιν ἐκείνην νὰ κατορθωθῇ; Εἰς παρομοίαν δεινὴν θέσιν εὑρέθησαν κατ' ἀρχὰς καὶ τῆς Πελοποννήσου τὰ ὀρυχεῖα· οἱ ναυτικοὶ ὅμως Ὕδρας καὶ Σπετσῶν ἔδραμον παρευθὺς ἐκ τῶν παρακειμένων αὐτῶν νήσων, καὶ προσέφερον προθύμως συνδρομὴν διὰ τῶν θαλασσίων ἀποκλεισμῶν· καὶ οὕτω παρεδόθησαν εἰς τὰ ἑλληνικὰ ὅπλα τό τῆς Μονεμβασίας, τὸ τοῦ Νεοκάστρου, καὶ κατόπιν τὰ ὑπερήφανα τοῦ Ναυπλίου ὀρυχεῖα, ὑποταχθέντα εἰς τὴν ἀκαταδάμαστον τῆς εἰνης ἀνάγκην.

Τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα ἀναγκαίως ἤθελον φέρει τάχιστα καὶ ἐν Κρήτῃ, ἂν ἐξαρχῆς ἐνεφανίζοντο πλοῖα. Οἱ δὲ Κρῆτες ἔσπευσαν, ὡς προεἴπομεν (ὅρα σελ. 14) νὰ ζητήσωσι τῶν ναυτικῶν νήσων τὴν συνδρομήν, καὶ ἦτο τότε καταλληλότερος καιρός· διότι καὶ οἱ τουρκικοὶ στόλοι ἦσαν περοβισμένοι διὰ τὰ συμβάντα περὶ τὴν Μυτ-

λήνην καὶ τὴν Σάμον, δυσκόλως ἐπαρουσιάζοντο εἰς τὸ Αἰγαῖον Τουρκικά, ἐπικρατούντων ἤδη τῶν Ἑλληνικῶν πλοίων.

Οὐδὲ ἦτο δυνατὸν πρὸς τοῖς ἄλλοις νὰ γίνῃ τοσαύτη ὑπερβολικὴ φθορὰ εἰς τοὺς λαοὺς τῆς Κρήτης· διότι, ἂν Κάσσιά τινα πλοῖα μόλις ἀναρανέντα κατ' ἀρχὰς εἰς τὰ παράλια, ἠδυνήθησαν νὰ διακόψωσι πρὸς μικρόν, ἑνόσῳ περιέπλεον, τὴν συγκοινωνίαν τῶν φρουρίων καὶ ἐβύθισαν αὐτανδρα ἀκτοπλοϊκὰ ἐχθρικά, δὲν ἦτον εὔκολον νὰ συνεννοηθῶσιν οἱ Τοῦρκοι, καὶ νὰ ἐπιχειρήσωσιν ἐκ συμφώνου ἔπειτα τὴν καταστρεπτικὴν γενικὴν αὐτῶν ἔξοδον κατὰ τὸν ἐπόμενον Αὔγουστον, ἂν ἦσαν πολιορκητικὰ πλοῖα· οὐδεμία λοιπὸν φρονὶς ἐγένετο ἐξ ἀρχῆς διὰ τὴν Κρήτην, ἥτις ὑπάρχει τὸ ἰσχυρότερον προπύργιον τῆς Ἑλλάδος· καὶ ὁ ἐπ' αὐτῆς πόλεμος οὐ μόνον ἀπήλλαξε σκληροτάτων κινδύνων τὴν Πελοπόννησον, τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου, καὶ ἄλλα ἑλληνικὰ παράλια, ἀλλὰ καὶ τὸν γενικὸν ἀγῶνα κατὰ μέγα μέρος ἐξησφάλισε.

Κατὰ τὴν γενομένην ἐκ τινων ἐπαρχιῶν ἐν Σφακίοις συνάθροισιν εἶχεν ἀποδειχθῇ καὶ ἐπιτροπὴ πολιτική, ἥτις ἔλαβε τὸν τότε συνήθη τίτλον «Καγκελαρία Σφακίων» ἔχουσα καὶ σφραγῖδα φέρουσαν ὡς τύπον τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας μὲ περιγραφὴν «Παναχία Λουτροῦ», ἐκ τῆς οὕτω τιμωμένης ἐκκλησίας κατὰ τὸν λιμένα Λουτρόν· ἀφῆκαν δηλονότι νὰ ἐνεργῶνται τὰ πράγματα καὶ εἰς τὴν νέαν τάξιν ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς τύπους, ὅπως καὶ πρότερον.

Ἔπρεπεν ὅμως μέλη τῆς ἐπιτροπῆς ταύτης ν' ἀποδειχθῶσιν ἐξ ὅλης τῆς Κρήτης δικαιωματικῶς οἱ κρείττονες τῶν τότε παρατυχόντων, συμπεριλαμβανομένων καὶ αὐτῶν τῶν Σφακιανῶν, καὶ νὰ λάβῃ αὕτη εὐλογώτερον τοὐλάχιστον τίτλον «Κρητικὴ Διοίκησις»· διότι ἡ Κρήτη ἤδη ἀπεστάτει· καὶ καθὼς ὁ κίνδυνος ἐπήρχετο γενικὸς ἐφ' ὅλων τῶν Κρητῶν, οὕτω καὶ ἡ σύσκεψις περὶ τῶν κοινῶν πραγμάτων ἔπρεπε νὰ ἦναι γενική· οὕτως ἀπήτει τὸ δίκαιον, τὸ ὀρθόν, καὶ τὸ κοινὸν συμφέρον, καὶ οὐχὶ ἐκ μιᾶς μόνης ἐπαρχίας, τῆς τῶν Σφακίων μονομερῶς. Μέλη δὲ τῆς Καγκελαρίας τῶν Σφακίων ἦσαν ὁ Χ. Ι. Πωλουδάκης, ὁ Α. Κριαρᾶς, ὁ Π. Πωλίδης, ὁ Α. Ψαρουδάκης, ὁ Στ. Βουρδουμπάκης, καὶ Γ. Πρωτοπαπᾶς Σφα-

κίων· εἶχον προσλάβει δὲ καὶ γραμματέα τὸν παρατυχόντα τότε Δημήτριον Φλαμπουριάλην ἐξ Ἡρακλείου· καὶ ἐνήργει ἡ ἐπιτροπὴ ἐκείνη ἐν ἀρχῇ, ὅπως αἱ περιστάσεις τῇ ἐσυγχώρουν.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὰ Σφακία ἐξ ἀρχῆς ἐθεωρήθησαν τὸ κέντρον τῆς ἐπαναστάσεως καὶ διὰ τὴν ὀχυρὰν θέσιν, καὶ διὰ τὸν λιμένα των Λουτρόν, δι' οὗ ἐνηργεῖτο τὰ πρῶτα ἔτη ὅλον τὸ ἐμπόριον τῆς ἐπαναστατημένης Κρήτης· οἱ δὲ λοιποὶ Κρῆτες ὑπεχώρουν ἕνεκα τῶν φυσικῶν τούτων πλεονεκτημάτων εἰς τοὺς κατοίκους αὐτῶν. Ἀλλ' ὅμως ἤθελον ἐπιδείξει μεγάλης φρονήσεως ἔργον καὶ καθαρὸν πατριωτισμοῦ αἴσθημα οἱ πρόκριτοι τῶν Σφακίων, ἂν ἀνταπέδιδον καὶ αὐτοὶ γενικὸν σέβας εἰς τὰ δικαιώματα ἁπάντων τῶν συναδέλφων καὶ συμπολεμούντων Κρητῶν. Τοιαῦται μεγάλαι ἐπιχειρήσεις ἄνευ δικαιοσύνης, εἶναι ἀδύνατον νὰ τελεσφορήσωσιν.

Ἡ ἐπιτροπὴ ἐκείνη εἶχε στείλει πρεσβείαν, συνισταμένην ἐκ τοῦ Ν. Οἰκονόμου καὶ Α. Παναγιώτου, πρὸς τὸν Δημήτριον Ὑψηλάντην, ὅστις καταβὰς πρὸ πολλοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκ τῶν Παραδουναβίων Ἡγεμονειῶν, ἔνθα τὸ πρῶτον ἐξερράγη ἡ Ἑλληνικὴ ἐπανάστασις, ἔφερε τίτλον «Πληρεξούσιος τοῦ Γενικοῦ ἐπιτρόπου τῆς Ἀρχῆς», διὰ νὰ ζητήσωσι παρ' ἐκείνου τὴν ἐθνικὴν συνδρομὴν εἰς τὸν ἀγῶνα τῶν Κρητῶν, καὶ ἄνθρωπον ἐκ μέρους του ἱκανόν, διὰ νὰ διευθύνῃ τὰ Κρητικὰ πράγματα· ἀλλ' εἶχε καὶ ὁ Ὑψηλάντης βοηθήματα νὰ δώσῃ; Μὲ μόνον τὸν τίτλον «Πληρεξούσιος τοῦ Γ. Ἐπιτρόπου» κατῆλθε καὶ ἐκεῖνος εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ μὲ τὴν μεγάλην προθυμίαν νὰ φανῇ ὅσον δύναται χρήσιμος εἰς τὸ κινδυνεῦον Ἑλληνικὸν ἔθνος.

Ὅτε δ' ἔφθασαν οἱ ἀπεσταλμένοι τῶν Κρητῶν εἰς Πελοπόννησον, ἦτον ἕτοιμον σχεδὸν τὸ τῆς Μονεμβασίας φρούριον, καταστενοχωρημένον διὰ ξηρᾶς καὶ θαλλάσσης, νὰ πέσῃ εἰς τὴν κυριότητα τῶν Ἑλλήνων· καὶ οἱ ἐν αὐτῷ Τοῦρκοι ἐσυνθηκολόγουν μὲ τὸν Ἀλέξανδρον Καντακουζινὸν διὰ νὰ παραδοθῶσιν, ὅπερ καὶ ἐγένετο τὴν 23. Ἰουλίου 1821. Πρὸς ἐκεῖνον ἀπέστειλεν ὁ Ὑψηλάντης τὴν ρηθεῖσαν πρεσβείαν μὲ διαταγὴν νὰ παραλάβῃ ὅπλα καὶ πολεμοφόδια ἐκ τῶν εὑρεθέντων ἐν ταῖς ἀποθήκαις τοῦ φρουρίου· ἀλλ' ὁποῖα ἦσαν τὰ παραδοθέντα; Ὀλίγα τινὰ πεπαλαιωμένα ὅπλα·

καὶ μικρὰ ποσότης πυρίτιδος ὁμοίως ἐφθαρμένης. Ἡ δὲ πρεσβεία παραλαβοῦσα ταῦτα, τὰ ἀπέστειλε παρευθὺς εἰς Κρήτην, ὅπως προλάβῃ τὴν ἔλλειψιν· οὐδόλως ὅμως ἐχρησίμευσαν ὡς παντάπασιν ἄχρηστα.

Ὑπεσχέθη συγχρόνως εἰς τοὺς Κρῆτας ὁ Ὑψηλάντης, ὅτι ἤθελε τοῖς ἀποστείλει τὸν ζητούμενον καὶ παρ' αὐτῶν τῶν ἰδίων Κρητῶν Καντακουζηνόν, ἅμα διέθετεν οὗτος τὰ πράγματα τοῦ παραδοθέντος φρουρίου· δὲν ἦλθεν ὅμως ἐκεῖνος, καί τοι παρακληθεὶς ὑπὸ τῶν Κρητῶν, καὶ προτραπεὶς ὑπὸ πολλῶν ἄλλων, κωλυόμενος, ὡς ἔλεγεν, ὑπὸ ἰδίων ὑποθέσεων, ἐνῷ ἠδύνατο νὰ φανῇ χρήσιμος ἐν ἐκείνῃ τῇ περιστάσει. Ὠφελήθεὶς δ' ἐκ τούτων ὁ συνακόλουθος ἐκείνου Μιχαὴλ Ἀφεντούλης, ἄγνωστος τότε εἰς τοὺς Κρῆτας καὶ εἰς τὸ κοινόν, κατώρθωσεν ἔπειτα διὰ συστάσεων νὰ λάβῃ τὴν θέσιν, εἰς ἣν ἐπροσκαλεῖτο κοινῇ γνώμῃ ὁ Καντακουζηνός, ἂν καὶ κατ' ἀρχὰς ἐδυσκολεύοντο οἱ Κρῆτες νὰ τὸν παραδεχθῶσι· διὸ καὶ διέμεινεν ἐν τῇ νήσῳ τῶν Σπετσῶν μέχρι τοῦ ἑπομένου μηνὸς Νοεμβρίου, ἑωσοῦ ἐξωμάλυνεν ἀρκούντως τὰ πράγματα.

Οἱ εἰρημένοι δύο ἀπεσταλμένοι, σὺν αὐτοῖς δὲ ὁ Γ. Παπαδάκης καὶ ἄλλοι Κρῆτες, διαμένοντες ἕνεκα τῶν περιστάσεων τότε ἐν τῇ ρηθείσῃ νήσῳ, ἐπρότειναν, παρακαλέσαντες τοὺς προκρίτους τῶν ναυτικῶν νήσων Ὕδρας καὶ Σπετσῶν, νὰ διορίσωσι μοῖραν ναυτικῆς τινος δυνάμεως ἐξ ἀναλογίας διὰ τὸν ἀποκλεισμὸν καὶ τῶν φρουρίων τῆς Κρήτης· καὶ ἀπέδειξαν τὸ μέγα κοινὸν συμφέρον ἂν βοηθήσωσιν εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν Κρήτην, ὅτε ἠλπίζετο ἄφευκτος ἐπιτυχία τοῦ ἐπιχειρήματος, ὡς ἔπραξαν τοῦτο οἴκοθεν καὶ διὰ τὴν Πελοπόννησον οἱ κάτοικοι τῶν εἰρημένων νήσων, συναποστείλαντες πολιορκητικὰ πλοῖα παντοῦ, καὶ συνεργήσαντες εἰς τὴν ἐκπόρθησιν τῶν Φρουρίων της· ἐσκέπτοντο δ' ὀρθῶς οἱ Κρῆτες ὅτι, μετὰ τὴν ἐμφάνισιν πολιτικοῦ ἀρχηγοῦ εἰς τὴν μαχομένην πατρίδα των, ἦτο λίαν ἀναγκαῖον νὰ ἐπιχειρισθῇ τακτικώτερος ὁ ἀγὼν καὶ διὰ θαλασσίου ἀναποφεύκτου δυνάμεως, ἥτις, ἂν ὑπῆρχεν, ἤθελον πέσει εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν Ἑλλήνων καὶ τινα τῆς Κρήτης φρούρια.

Ἀπέτυχον ὅμως οἱ Κρῆτες εἰς τὴν παράκλησίν των, ἀπαντήσαντες μεγάλας δυσκολίας, καὶ δι' ἄλλους μὲν λόγους, ἀλλὰ καὶ διὰ

τὴν ἀπαιτουμένην δαπάνην τῶν πλοίων. Ἔστρεψαν δὲ τὴν προσοχήν του πρὸς τὸν Νικόλαον Ὀρλόφον τὸν ἐκ Σπετσῶν, ὅστις ἐδείκνυε προθυμίαν, ὅτι δῆθεν ἐπεθύμει νὰ ὑπηρετήσῃ εἰς Κρήτην. Κατῆλθε λοιπὸν οὗτος πεισθεὶς μετὰ δύο ἑτέρων πλοιάρχων κατὰ τὸν Ἰανουάριον τοῦ ἑπομένου ἔτους εἰς Λουτρόν, ὅτε ὑπῆρχεν ἤδη ἐκεῖ καὶ ὁ Ἀφεντούλης· ὑπεσχέθησαν δὲ μὲ τὰ πλοῖα των καλῶς ὡπλισμένα νὰ ἔχωσιν εἰς στενὸν ἀποκλεισμὸν τὴν Κρήτην, εἰς τὰ ὁποῖα νὰ προστίθενται καὶ ἕτερα πλοῖα ἐν ἀνάγκῃ ἐκ τῶν γειτόνων Κασίων ἢ τῶν Σφακιανῶν (1). ἐπὶ συμφωνίᾳ, μέρος μὲν τῶν συμπεφωνημένων διὰ τὰ ἔξοδα τῶν πλοίων καὶ μισθοὺς τῶν ναυτῶν νὰ πληρόνωνται εἰς αὐτοὺς ἀπὸ προϊόντα τῆς νήσου Κρήτης, μέρος δὲ νὰ λαμβάνωσιν εἰς κτήματα τουρκικὰ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ τόπου, ὧν τὰ ὀνόματα καὶ ἡ θέσις ἔπρεπε νὰ προσδιορισθῶσιν.

Οἱ Κρῆτες παρεδέχθησαν τὰς προτάσεις των εἰς Λουτρόν, καὶ ἐπρόσμεναν μετ' ὀλίγον νὰ ἐμφανισθῶσι τὰ συμπεφωνημένα πλοῖα. Ἡ συμφωνία ὅμως αὕτη δὲν ἐπραγματοποιήθη, καὶ οὕτως ἡ Κρήτη ἔμεινεν ἀπολιόρκητος κατὰ θάλασσαν· καὶ μετέπειτα δὲ δὲν ἐφρόντισαν οἱ διοικοῦντες τὰ τῆς Κρήτης περὶ ἀντικειμένου τοσοῦτον σοβαροῦ καὶ ἐπωφελοῦς.

Ὑπέστησαν, ὡς προεῖπομεν, ἦτταν καὶ οἱ τοῦ Ἡρακλείου Τοῦρκοι εἴς τε τὴν Κράπην καὶ τὴν Ἄμπελον, ὡς ἠττήθησαν πολλάκις καὶ οἱ Ρεθύμνης καὶ Κυδωνίας· οὐδὲν δ' ἕτερον ὑπελείπετο τούτοις, ἢ νὰ συνεκστρατεύσωσιν ἀπαξάπαντες, καὶ ἐξολοθρεύσωσι τοὺς πρώτους ἐπαναστάντας, ἤτοι τοὺς Σφακιανοὺς καὶ τοὺς περὶ τὰ φρούρια τῆς Κυδωνίας καὶ Ρεθύμνης. Εἰργάζοντο δ' ἐπ' αὐτῷ τῷ σκοπῷ σπουδαίως, συννοούμενοι πρὸς ἀλλήλους διὰ θαλάσσης, καὶ μεταφέροντες ἀκινδύνως διὰ πλοιαρίων στρατόν, ὅπου ἡ ἀνάγκη ἀπῄτει.

Περὶ τὰ τέλη λοιπὸν τοῦ Ἰουλίου ἐξεστράτευσεν ὁ Σερὶφ Πασᾶς τοῦ Ἡρακλείου, συναγαγὼν περὶ ἑαυτὸν πάντας τοὺς μαχίμους ἄνδρας· συμπαραλαβὼν δὲ κατὰ τὴν διάβασίν του καὶ τὸν Ὀσμὰν

1) Ἕως εἴκοσι πλοῖα εἶχον τότε οἱ Σφακιανοί, εἰς βρίκια καὶ γολέτας εἰ ὧν τινα ἦσαν ἱκανὰ νὰ χρησιμεύσωσι καὶ εἰς ἀποκλεισμόν· οἱ ναῦται ὅμως Σφακιανοὶ ἐπροτίμων νὰ μάχωνται εἰς τὴν ξηρὰν παρὰ εἰς τὴν θάλασσαν.

Πασᾶν τῆς Ρεθύμνης μετὰ τῶν Ρεθυμνίων Τούρκων. ἦλθε καὶ ἐσκήνωσε, φέρων μεθ' ἑαυτοῦ κανόνια, ὅλμους καὶ ἱππικόν, περὶ τὸ χωρίον αὐτῆς τῆς ἐπαρχίας Ἐπισκοπήν. καὶ ἠπείλει νὰ εἰσβάλῃ εἰς τὸν Ἀποκόρωναν.

Δισχίλιοι περίπου Ἕλληνες τοποθετημένοι περὶ τὰ χωρία Κουρνᾶ, Κάστελον καὶ Πάτημα, ἦσαν ἕτοιμοι νὰ προσβάλωσι τοὺς πολεμίους· ὡδηγοῦντο δὲ οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τοῦ Α. Πρωτοπαπαδάκη, τοῦ Ρ. Βουρδουμπᾶ, τοῦ Γ. Τσουδεροῦ, τοῦ Π. Μανουσέλη, τοῦ Γ. Δελη-γιαννάκη, τοῦ Σήφακα, τοῦ Α. Μελιδόνη, τοῦ Καυκαλοσήφη, τοῦ Ι. Χάλη, τοῦ Ρουστικιανοῦ, τοῦ Πωλογεωργάκη καὶ ἄλλων, καὶ συνεχῶς ἐπηύξανεν ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν, περὶ τοὺς τρισχιλίους καταστάντων.

Ἐπὶ δύο ἡμέρας ἠρέμουν ἀμφότεροι οἱ στρατοὶ ἀντιπαρατασσόμενοι, καθ' ἃς οἱ Τοῦρκοι ἐπρόσμενον τοὺς Χανιώτας καὶ Σουδιανούς, διὰ νὰ εἰσβάλωσιν ἐκ δυσμῶν πρῶτοι εἰς Ἀποκόρωναν, φοβούμενοι μὴ ἀποτύχωσιν εἰς τὸν στενωπὸν Ἀλμυρόν, ἔνθα ὑπῆρχε συγκεντρωμένη ἅπασα ἡ τῶν ἀντιπάλων δύναμις· ἀλλὰ τοὺς μὲν Χανιώτας ὁ Δασκαλάκης καὶ Β. Χάλης, δυνατοὶ ὄντες εἰς Γαρίπαν καὶ καὶ Μαλάξαν, ἀπέκρουον, κωλύοντες τὰς ἐξόδους αὐτῶν, ὁ δὲ Σακίρης μὲ Ἀποκορωνίτας καὶ Σφακιανοὺς ἐκώλυε ν' ἀποβῶσιν οἱ Σουδιανοί.

Πρῶτος ὁ Παπᾶ Ἰωάννης ἐκ τοῦ Μουρίου, χωρίου τῶν Σφακίων, ἀνὴρ γενναῖος, διαβὰς τὸν μεταξὺ ῥέοντα ποταμόν, Μέλανα καλούμενον, προσέβαλε τὴν α' Αὐγούστου τοὺς πολεμίους εἰς τὰς θέσεις των· χίλιοι δὲ περὶ ἐκεῖνον ἑνωθέντες, ἐμάχοντο καρτερικῶς μέχρι δείλης, μὴ δυνηθέντες νὰ ἐκτοπίσωσι τοὺς ἀπέναντι ἀνθισταμένους, οἵτινες καὶ κανόνια καὶ ὅλμους ἔρριπτον διηνεκῶς κατ' ἐκείνων· πρὶν δ' ἐπέλθῃ τὸ τῆς ἡμέρας τέλος, περικυκλωθεὶς αἴφνης ὁ ἀρχηγὸς Παπᾶ Ἰωάννης ὑπὸ ἱππέων, ἐφονεύθη μετὰ ἑπτὰ ἑτέρων συνγχωρίων του, καὶ ἐκυρίευσαν οἱ ἐχθροὶ τὴν σημαίαν του· ἀπολέσαντες δὲ οἱ Ἕλληνες τὸν ἀρειότολμον τοῦτον μαχητήν, ἐθρήνησαν μεγάλως τὴν στέρησιν αὐτοῦ· ἀλλὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἔπεσαν καὶ Τοῦρκοι πολλοί.

Τὴν δ' ἑπιοῦσαν λίαν πρωὶ διαβάντες οἱ Τοῦρκοι, τρισχίλιοι

περίπου, ἐπετέθησαν κατὰ τῶν ὠχυρωμένων Ἑλλήνων περὶ τὸ Πάτημα καὶ Κάστελον, χωρία λίαν ὀχυρά. Πεισματώδης ἐξηκολούθει ἐφ' ὅλην τὴν ἡμέραν ἡ μάχη, ἀλλ' ἑνεκαρτέρουν ἀμφότεροι γενναιοψύχως εἰς τὰς θέσεις των· διὸ μόλις ἡ νὺξ ἐπελθοῦσα διέλυσε τὴν ἰσχυρὰν ἐκείνην πάλην, καθ' ἣν Ἕλληνες μὲν ἔπεσαν ἐννέα καὶ ἐτραυματίσθησάν τινες, ἐκ δὲ τῶν πολεμίων περὶ τοὺς ἑξήκοντα καὶ ἐπληγώθησαν πολλοί· τὴν δ' ἐπομένην νύκτα μετεσκήνωσαν οἱ πασάδες εἰς Δράμια, χωρίον ὁμαλὸν τοῦ Κουρνᾶ ἔνθα μετεκομίζοντο διὰ πλοιαρίων ἐκ τῆς Σούδας καὶ τῶν Χανίων πολλοί, ἀφοῦ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ καταβάλωσι τὸν Δασκαλάκην εἰς Μαλάξαν, καὶ τὸν Σακίρην εἰς Καλύβας.

Ἀπὸ δὲ τὰ Δράμια ἐπέπεσαν τὴν 3. Αὐγούστου ἀθρόοι Τοῦρκοι ὀκτακισχίλιοι περίπου, ὁρμήσαντες εἰς τὰς θέσεις τῶν Ἑλλήνων, καὶ ῥίπτοντες κανόνια. τὰ ὁποῖα ὅμως ἔμαθον ἤδη οἱ Ἕλληνες νὰ περιφρονῶσι, καὶ ἀντέκρουσαν γενναίως τὴν ἐχθρικὴν προσβολήν. Πεισματωδεστάτη διήρκεσε καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν ἡ μάχη, ἀντιπαραταττομένων ἰσχυρῶς ἀμφοτέρωθεν· περὶ δὲ τὴν δείλην ἐπανῆλθον οἱ Τοῦρκοι εἰς Δράμια, ἀφοῦ ἀπώλεσαν πολλούς· ἔπεσαν δὲ καὶ ἐκ τῶν Ἑλλήνων κἄμποσοι.

Τὰς δ' ἑφεξῆς δύο ἡμέρας διέμειναν ἡσυχοι ἀμφότεροι οἱ στρατοὶ εἰς τὰς θέσεις των. Αὐτόμολος δέ τις Ὀθωμανὸς ἐβεβαίωσεν εἰς τοὺς Ἕλληνας τὴν ἀμετάτρεπτον ἀπόφασιν τῶν πασάδων νὰ προχωρήσωσιν ἐπὶ τὰ πρόσω καταβάλλοντες πᾶσαν ἀντίστασιν· ἐγένετο δ' ἡ τοιαύτη καταγγελία ἴσως ἐπὶ σκοπῷ νὰ ἐμποιήσωσι φόβον εἰς τοὺς Ἕλληνας, ἀλλ' ἴσως ἦσαν καὶ εἰλικρινεῖς οἱ λόγοι τοῦ Ὀθωμανοῦ· διὸ οἱ Ἕλληνες ἤρξαντο ἤδη νὰ μετρῶσι τὰς δυνάμεις των, συγκρινομένας πρὸς τὰς τῶν πολεμίων, πολυπληθεστέρας οὔσας καὶ καλῶς παρεσκευασμένας· ὅθεν καὶ ἔβλεπον λίαν τολμηρὰν καὶ κινδυνώδη τὴν περαιτέρω ἀντίστασιν· κατέθλιβε δὲ τούτους μᾶλλον καὶ ἡ ἐπικειμένη τῶν πολεμεφοδίων ἔλλειψις· διότι καὶ οἱ ἐκ Μονεμβασίας ἤδη φθάσασα πυρῖτις ἄχρηστος οὖσα, ἔβλαπτε μᾶλλον ἢ ὠφέλει (1).

---

1) Πολλὰ ὅπλα ἐκ ταύτης ἐθλάσθησαν κατ' ἀρχάς. Οἱ Κρῆτες, Ἕλληνες τε

Τὴν ἕκτην δὲ Αὐγούστου, λίαν πρωΐ, τὸ μὲν ἱππικὸν ὁρμὸν κατέλαβε τὸ στενὸν τοῦ Ἁλμυροῦ, καταδιῶξαν τὴν ἀνθισταμένην φρουράν. Ἅπαν δὲ τὸ πεζικὸν ἐπροκάλεσεν εἰς τὰς θέσεις τῶν ἀντιπάλων πεισματωδεστάτην μάχην, διαρκέσασαν μέχρι μεσημβρίας μὲ ἀνάλογον φθορὰν ἀμφοτέρων. Μάτην ἐπροσπάθησαν οἱ Ἕλληνες νὰ ἐκδιώξωσι τὸ ἱππικὸν ἀπὸ τὴν ἐπίκαιρον θέσιν τοῦ Ἁλμυροῦ· διότι δι' αὐτῆς ἐδέσποζον ἤδη τῶν λοιπῶν θέσεων. Ἠναγκάσθησαν λοιπὸν νὰ ὑποχωρήσωσιν εἰς τὰς ἀσυγκρίτως ἀνωτέρας δυνάμεις τοῦ ἐχθροῦ, καὶ ἤρχισαν τότε ν' ἀποσύρωνται εἰς ὀχυρωτέρας θέσεις. Οἱ δὲ Τοῦρκοι ὠφεληθέντες ἐκ τῆς περιστάσεως ταύτης, εἰσήλασαν εἰς Ἀποκόρωναν.

Θλιβερὰ εἶναι ἡ διήγησις τῶν δυστυχημάτων, ἅτινα διέπραξαν εἰσβαλόντες εἰς τὸ μέρος τοῦτο οἱ πολέμιοι. Διαβαίνοντες μὲ ὁρμήν, κατέκαυσαν πρώτην φορὰν τὰ τερπνὰ χωρία ὅλης τῆς ἐπαρχίας, φονεύσαντες καὶ αἰχμαλωτίσαντες πολλοὺς ἐκ τῶν γερόντων, τῶν ἀδυνάτων καὶ ἀόπλων, ἀπαγαγόντες πρὸς τοὺς πασάδας εἰς Καλύβας περὶ τοὺς ἑβδομήκοντα, τοὺς ὁποίους καὶ ἐφόνευσαν. Μάτην ἐπρότειναν εἴς τινας ν' ἀλλάξωσι θρήσκευμα· ἀπαξάπαντες προείλοντο καρτερικῶς τὸν θάνατον.

Ἀπέσπασαν αὐθημερὸν περὶ τοὺς 116 ἄνδρας, γυναῖκας καὶ παιδία ἀπὸ ὑπόγειον ὀπήν, κειμένην εἰς τὰ χωρία τὰ Κόκκινα καλούμενα, κείμενα παρὰ τὴν παραλίαν τῆς ἐπαρχίας, ἔνθα κατέφυγον διὰ νὰ σωθῶσι, τοὺς ὁποίους πάντας ἀπέκτειναν, τὸν δὲ ἱερέα τοῦ χωρίου παπᾶ Μανώλην ἐκρεούργησαν εἰς Καλύβας· τμήματα δὲ τοῦ κρέατος τούτου ἐκρέμασαν εἰς τὰς σημαίας των, διὰ νὰ νικήσωσιν, ὡς ἔλεγον, τοὺς Σφακιανούς· ὡσαύτως ἀνεσκολόπισαν καὶ τρεῖς νέους εὑρεθέντας ἐνόπλους μετὰ τῶν λοιπῶν.

Ἐξεπολιόρκησαν τὴν ἐποῦσαν μετ' ἐπιμονῆς τριάκοντα καὶ ὀκτὼ ἐκ τῶν Κεφαλιανῶν εἰς Σπηλιάν, τὴν λεγομένην τοῦ Ὀρνέρου, ἐξ ὧν τοὺς τριάκοντα ἐξ ἐθανάτωσαν παρευθύς, δύο δὲ ριφθέν-

---

καὶ Τοῦρκοι, μετεχειρίζοντο πάντοτε τὸ καλήτερον εἶδος τῆς πυρίτιδος Ἀγγλικῆς καὶ Ὁλλανδικῆς.

τες εἰς τὴν παρακειμένην θάλασσαν. διεσώθησαν νηχόμενοι εἰς Ἀλμυρόν. Περὶ τοὺς ἑκατὸν τριάκοντα ἄνδρας, γυναῖκας καὶ παιδία ἀπέπνιξαν εἰς σπήλαιον κείμενον ἄνωθεν τοῦ χωρίου Βαφέως μετὰ τριήμερον καρτερικὴν ἀντίστασιν. ῥίψαντες ἔνδον δυσώδεις ἐμπρηστικὰς ὕλας. Πατέρες, υἱοί, οἰκεῖοι, καὶ φίλοι ὥρμων πολλάκις μὲ κίνδυνον νὰ σώσωσιν ἐκείνους, ἀλλ' ἀπετύγχανον· πλεῖστοι δ' ἄλλοι, περὶ τὰς τρεῖς χιλιάδας, ἀπωλέσθησαν οὕτω κατὰ τὸν Ἀποκόρωναν τότε, οἵτινες νομίσαντες διαβατικὴν τὴν ἐπιδρομήν, ἐκρύπτοντο καὶ ἐξωλοθρεύοντο ἀθλίως !

Μόνον δὲ τὸ παρὰ τὸν αἰγιαλὸν κρημνώδες σπήλαιον, Καταβατὴ ὀνομαζόμενον, ὄπισθεν, πρὸς βορρᾶν τῶν χωρίων Κεφαλάδων, ἐπήνεγκε πολλὰ προσκόμματα εἰς τοὺς Τούρκους. Τὸ μέρος τοῦτο ἐξελέξατο ὡς καταφύγιον Γρηγόριος ὁ Δαμινός· ὑγδοήκοντα δὲ περίπου ἦσαν οἱ ἐνταῦθα προσφυγόντες γυναῖκες, παιδία καὶ ἄνδρες, ἐξ ὧν ἦσαν ὁπλοφόροι μετὰ τοῦ Δαμινοῦ δώδεκα. Πολλάκις ἀπεπειράθησαν οἱ Τοῦρκοι, καὶ αὐτὸς ὁ Ὀσμὰν πασᾶς ἦλθεν ἀπειλῶν, ἄλλοτε διὰ κανονίων καὶ ἐφορμήσεων. ἄλλοτε δ' ὑποσχόμενος ἄδωρα δῶρα, διὰ νὰ τοὺς πείσῃ νὰ ἐξέλθωσιν. Οἱ ἔνοπλοι ἀπέκρουον ἐξ ἐπικαίρων θέσεων τοὺς πολεμίους· πρὸς δὲ τὸν Καούρην τοῦ Σελίνου, ἀπειλήσαντα ὑπερηφάνως ὅτι ἀπόφασιν ἔχει νὰ τοὺς ἐξολοθρεύσῃ, ἀπεκρίθη ὁ Δαμινὸς παρομοίως· «Καὶ ἐγὼ θὰ μένω »ἐδῶ, καὶ ὁ βασιλεύς σου ἂν πλησιάσῃ, θὰ τὸν σκοτώσω.»

Εἶχον προλάβει οἱ καταφυγόντες ἐκεῖ καὶ μετέφερον εἰς τὸ δύσβατον ὄντως ἐκεῖνο σπήλαιον ἀρκετὰς τροφάς, τὸ ὁποῖον εἶχον ὡς ἀποθήκην πάντοτε οἱ πλησίον οἰκοῦντες Κεφαλληνοί· καὶ ἥδιστον ὡσαύτως ὕδωρ κατέρρεεν ἐν αὐτῷ, ὥστε οὐδενὸς τῶν ἀναγκαίων ἐστεροῦντο· ἔμειναν δὲ πολιορκούμενοι εἰς ἐκεῖνο ἀπὸ τῆς ἡ Αὐγούστου μέχρι τῆς 14. τοῦ ἐλευσομένου Σεπτεμβρίου, ὅτε πάλιν ἐπέστη ὁ Ὀσμάν, ἀφοῦ ἐπανῆλθεν ἐκ τῆς ἐκστρατείας τῶν Σφακίων, περὶ ἧς ἐφεξῆς θέλομεν διαλάβει, καὶ ἠπείλησε σκληρῶς τὸν Δαμινὸν (1), τοῦ ὁποίου ἡ γενναία ἐνθάρρυνσις καὶ καρτερία ἀπάλ-

(1) Πολλὰ καὶ ἕτερα παραπλήσια ἀνδραγαθήματα ἔπραξεν ἐν ὅλῳ τῷ διαστήματι τῆς ἐπαναστάσεως ὁ Γρηγόριος Δαμινός, ἀπέθανεν ὅμως ἐλεεινῶς ἀπὸ

λαττε τῶν σοβαρῶν φόβων τοὺς συμπάσχοντας ἐν τοιαύτῃ περιστάσει.

Ἀφοῦ κατέπραξαν τοσαῦτα κακὰ εἰς Ἀποκόρωναν, μετεσκήνωσαν οἱ πασάδες εἰς Ἀλυκὰς πρὸς τὸν μυχὸν τοῦ Ἀμφιμαλλικοῦ κόλπου (Σούδαν) κειμένας, ἔνθα ἔφθασε καὶ ὁ πασᾶς τῆς Κυδωνίας ἀκωλύτως· διότι κυριευθέντος τοῦ Ἀποκορώνου, οὔτε οἱ Χάλαι, οὔτε ὁ Δασκαλάκης καὶ Σήφακας ἠδύναντο ἐφεξῆς νὰ κατέχωσι τὰς προτέρας των θέσεις· καὶ οἱ Τοῦρκοι τῆς Κυδωνίας ἀπηλλάχθησαν τότε τοῦ ἀποκλεισμοῦ.

Οἱ Τοῦρκοι τοῦ Ἡρακλείου ἤρχισαν τότε νὰ χλευάζωσι τοὺς τῆς Κυδωνίας, ὡς καταπολεμηθέντας δῆθεν καὶ ὑποστάντας ἀνάνδρως πολιορκίαν ὑπὸ ραγιάδων. Ἐπέτειναν δ' ἔτι πλέον τὴν πρὸς ἐκείνους χλεύην καὶ δι' ὑβριστικῶν τινων στίχων, ὥστε καὶ μεγάλη τις ἀνεφύη μεταξὺ αὐτῶν ἔρις ἕνεκα τούτων· μικροῦ δ' ἐδέησε νὰ συμβῇ καὶ ἀλληλοκτονία. Οἱ συνετώτεροι ὅμως τῶν Κυδωνιατῶν Τούρκων ἐν ἐκείνῃ τῇ περιστάσει ἐδείκνυον πρὸς τοὺς χλευαστὰς τὸ Θέρισον ἐπιλέγοντες· «Ἰδοὺ ἡ Ρόδος, ἰδοὺ καὶ τὸ πήδημα· αὐτὸ »εἶναι, ὦ φίλοι, τὸ Θέρισον καὶ οἱ ὀρεινοὶ Λακκιῶται, καὶ ἂν θέ»λετε, δοκιμάσετέ τους καὶ σεῖς.»

Εἶναι ἀναντίρρητον, ὅτι πολλῷ χείρονα δεινὰ ὑπέμειναν οἱ τῆς Ρεθύμνης καὶ Κυδωνίας Τοῦρκοι εἰς τὴν ἀρχὴν ἢ οἱ τῶν ἀνατολικῶν μερῶν· διότι ἐκεῖνοι ἦσαν μᾶλλον ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπήρειαν τῶν οἰκούντων τὰ Λευκὰ ὄρη καὶ τὰς ὑπωρείας αὐτῶν, τῶν ὀρεινοτέρων δηλονότι Κυδωνιατῶν, Ἀποκορωνιτῶν, Λαμπαίων, Ρεθυμνίων καὶ λοιπῶν, οἵτινες ἦσαν καὶ οἱ μᾶλλον ἐξησκημένοι εἰς τὸ πολεμεῖν· διὰ τοῦτο φρονίμως οἱ Χανιῶται Τοῦρκοι εἰς τὴν ἀπάντησίν των πρὸς τοὺς χλευάζοντας ἔδειχναν καταλλήλως τὸ Θέρισον καὶ τοὺς Λάκκους, ὅπου, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ἔπαθον καὶ ἐκεῖνοι πειραθέντες.

Συνέβη δ' ἐν Ἀλυκαῖς τότε καὶ τὸ ἑξῆς. Ἐπιστολή τις ἀνώνυμος, εὑρεθεῖσα ἐν τῷ τουρκικῷ στρατοπέδῳ, ἀπέδιδεν εὐχαριστήσεις

δυστυχίαν τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1856 ἐν τῷ τῶν Ἀθηνῶν δημοτικῷ νοσοκομείῳ καὶ ὁ ἄθλιος οὗτος Κρής!

ἐκ μέρους τῶν ἐπαναστατῶν πρὸς Τούρκους τινὰς ὀνομαστὶ τῆς Κυδωνίας δι' ὅσα διεκοίνουν πρὸς αὐτούς. Ὅθεν εἴτε τοῦτο ὑπῆρξεν ἀληθές, εἴτε ὁ πασᾶς τῆς Κυδωνίας εἶχε καταγγείλει πολλοὺς τοιούτους ὡς ἀπειθεῖς καὶ ὀλεθρίους ὀχλαγωγούς, ὁ τοῦ Ἡρακλείου λαβὼν ἀφορμήν, ὡς ἀνώτερος διοικητὴς τῆς Κρήτης, ἀπηγχόνισεν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ στρατοῦ τὸν ἰσχυρὸν Τσουρούνην καὶ μετ' αὐτοῦ ἄλλους δύο.

Ἐνταῦθα προσθέτομεν καὶ ὅσα ἠκούσαμεν ἔπειτα διαθρυλλούμενα κατ' ἐκείνην τὴν περίστασιν. Ὅτι δηλαδὴ πολλοὶ τῶν πρώην ἀτάκτων καὶ αἱμοβόρων Τούρκων εὑρόντες ἁρμόδιον τὸν καιρόν, ἀρξαμένου τοῦ μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων πολέμου, κατεφέροντο ἀπηνῶς κατὰ πολλῶν φιλησύχων Ὀθωμανῶν, ὅτι δῆθεν ἠδιαφόρησαν οὗτοι, ἢ καὶ ἐνήργησαν εἰς τὸ νὰ ἐξολοθρευθῶσι πολλοὶ τῶν ὁμοθρήσκων των ἐκλεκτῶν ἀνδρῶν ἐπὶ τοῦ Χατζῆ Ὀσμὰν Πασᾶ, ὅτε ἐλθὼν ἐκεῖνος εἰς τὴν διοίκησιν τῆς Κυδωνίας τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1812 ἐκώλυε διὰ τῆς δραστηριότητός του τὸν ἀπειλούμενον κατὰ τῶν Ἑλλήνων ἐν γένει ὄλεθρον καὶ κατὰ τῶν φρονίμων Τούρκων, ἕνεκα τῆς κορυφωθείσης φρικτῆς ἀναρχίας, ὅτε ἐθανάτωσεν ἀληθῶς πολλοὺς τούτων καὶ ἐφυγάδευσε, καταστήσας ὀπωσοῦν εἰς ἐκείνους ἄνετον τὸν βίον, ὅστις εἶχε καταντήσει ἀβίωτος. Τοιαῦτα καὶ ἕτερα ἄλλα παρεκίνησαν τὸν πασᾶν τῆς Κυδωνίας νὰ καταγγείλῃ τοὺς ὀχλαγωγούς.

Ἐν τούτοις, μετὰ πολλοὺς μεταξὺ τῶν δύο μερῶν ἐρεθισμούς, ὡς εἴπομεν, εἰς Ἀλυκάς, διεκρίθησαν τέλος τρισχίλιοι περίπου ἐκ μόνων Ἡρακλειωτῶν, οἵτινες καὶ ἐμεγαλαύχησαν ὅτι δύνανται αὐτοὶ μόνοι νὰ καταστρέψωσι τὸ τρομακτικὸν εἰς τοὺς Κυδωνιάτας Θέρισον, καὶ τοὺς Λάκκους, καὶ νὰ κατατροπώσωσιν ὅλους τοὺς ἐπιφόβους ὀρεινούς. Ἐτέθη λοιπὸν ἐπ' αὐτῶν πάλιν ὁ Καούνης, ὁ ἐπ' ἀνδρείᾳ κλεϊζόμενος, ὁ καὶ πρότερον ἐν Κράπῃ καταπολεμηθείς· ὁδεύοντες δὲ τὴν 19 Αὐγούστου διὰ τῆς Ἁγίας Κυριακῆς, προέβησαν ἄνευ ἀντιστάσεως μέχρι Θερίσου, ὅπερ καὶ κατέκαυσαν πρώτην φοράν, ὡς καὶ τὸ παρακείμενον χωρίον Λάκκους, εὑρόντες σχεδὸν ταῦτα ἀπροστάτευτα, προχωρήσαντες καὶ μέχρις Ἀλικακῶν· διότι εἰς παρομοίας ἐπιδρομὰς οἱ Ἕλληνες κατεγίνοντο ἐν πρώτοις νὰ

διασώζωσι τὰς οἰκογενείας καὶ τὰ οἰκιακά των· οἱ Θερισιανοὶ ὅμως μετά τινων ἄλλων παρευρεθέντες ἀντέκρουον ὀλίγοι ἐπὶ πολλὴν ὥραν τοὺς πολλούς. (1)

Φθάσαντες δὲ καὶ ἐνταῦθα οἱ εὔτολμοι Λακκιῶται μὲ τὸν Α. Παναγιώτου, συγχρόνως δὲ μὲ Ἀνωπολίτας καὶ ὁ Δασκαλάκης καὶ πολλοὶ ἄλλοι Ριζῆται, ἐπετέθησαν γενναιοψύχως ἅπαντες κατὰ τῶν οὕτω προχωρημένων πολεμίων, τοὺς ὁποίους καὶ ἠνάγκασαν μετὰ πολλὴν καὶ ἰσχυρὰν ἀντίστασιν νὰ τραπῶσιν εἰς τὰ ὀπίσω ἀπὸ Ἀλιάκας. Κατεδιώχθησαν λοιπὸν σπουδαίως καὶ οὗτοι ὁπόθεν ἀνῆλθον εἰς δυσβάτους τόπους, καὶ κατέλιπον εἰς τὰ βουνὰ ἐκεῖνα πλέον τῶν διακοσίων νεκρῶν, καὶ τὰ ἑαυτῶν ὅπλα εἰς τοὺς νικητάς. Ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ ἔπεσε καὶ ὁ ἀρχηγὸς Καούνης· οἱ δὲ χλευαζόμενοι Κυδωνιῶται μακρόθεν ἱστάμενοι θεωροί, ὑπερήδοντο, ὡς ἐρρέθη ἐπὶ τῇ ἥττῃ τῶν ὁμοθρήσκων ὑβριστῶν.

Εἴκοσι περίπου Ἕλληνες ἔπεσαν ἐν τῇ μάχῃ ἐκείνῃ, ἐν οἷς καὶ ὁ νεώτερος Χάλης Στέφανος, πληγωθεὶς ἐν Ἀλιάκαις κατὰ τὸ μέτωπον, οὗτινος ὁ θάνατος ἐπροξένησε λύπην ἀπαραμύθητον οὐ μόνον εἰς τοὺς λοιποὺς ἀδελφοὺς καὶ συνεπαχιώτας, ἀλλὰ καὶ εἰς ἅπαντας τοὺς Κρῆτας. Νέος εὐειδὴς καὶ χαρίεις, μόλις τὸ εἰκοστὸν πέμπτον ἔτος τῆς ἡλικίας ἄγων, καὶ μὲ τέρψουσαν ῥώνην προικισμένος, εἵλκυε πρὸς ἑαυτὸν τὰς συμπαθείας τῶν ἄλλων· τὸ δὲ φιλόπατρι, τὸ ἀρρενωπόν του ἦθος, καὶ ἡ νεανικὴ σύνεσίς του προοιώνιζον λαμπρότερον τὸ μέλλον αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς πατρίδος.

Ὅτε δὲ οἱ Τοῦρκοι εἶχον γείνει πρὸς καιρὸν μετὰ τὴν εἰσβολὴν κύριοι τοῦ Ἀποκορώνου, ἐκεῖνοι, οἵτινες εἶχον καταφύγει εἰς τὰ τῆς Κυδωνίας καὶ τῆς Σούδας ὄρη καὶ ὡς καὶ οἱ προσπεφευγότες εἰς τὰ τῆς Ρεθύμνης, ἐξελθόντες μετέφερον μὲ πολλὴν ταχύτητα

(1) Γυνή τις ἐκ τοῦ Θερίσου ἐκράτει τῇ μιᾷ μὲν χειρὶ κάλαθον σταφυλῶν, ἐπ' ὤμων δὲ ἐβάσταζε στάμναν ὕδατος, φέρουσα ταῦτα πρὸς τοὺς μαχομένους σύζυγον καὶ ἀδελφόν της, ὅπως ἀναψυχθῶσι μὲ ταῦτα ἐκ τοῦ ὑπερβάλλοντος καύσωνος· σφαῖρα ὅμως ἐχθρικὴ ἐλθοῦσα συνέτριψε τὴν στάμναν· ἐκείνη δ' ἀπτοήτως προβᾶσα, παρέδωκεν εἰς τοὺς εἰρημένους τὰς σταφυλάς, καταρωμένη τοὺς συντρίψαντας τὴν στάμναν, τῆς ὁποίας τὸ ὕδωρ κατέβρεξεν αὐτήν.

πᾶν εἶδος τροφῶν. ὧν εἶχον πρότερον ἐπαισθητὴν ἔλλειψιν· εἶχον δὲ παραδώσει τῷ πυρὶ καὶ ὅσας δὲν ἐπρόφθασαν νὰ παραλάβωσι· καὶ διὰ τοῦτο τότε κατερημώθη ὁ πρότερον εὔφορος καὶ πολύκαρπος Ἀποκόρωνας· οἱ δὲ κάτοικοι τῶν μερῶν τούτων, καὶ οἱ ἐνταῦθα ἔπειτα προσπεφευγότες πρὸς σωτηρίαν, ἐτρέφοντο ἐπὶ πολὺν χρόνον μὲ μόνα τὰ ἄγρια χόρτα, τὰς βαλάνους καὶ τὰ κεράτια.

Οἱ Τοῦρκοι, μετὰ τὴν ῥηθεῖσαν μάχην ἐν Θερίσῳ, ἡτοιμάζοντο νὰ εἰσβάλωσιν εἰς Σφακιά. Πρὶν ὅμως διαλάβωμεν περὶ τῆς ἐκστρατείας ταύτης, θέλομεν προτάξει συνοπτικήν τινα περιγραφὴν τῆς ἐπαρχίας Σφακίων.

Ἐπίμηκες σχῆμα ἔχουσα αὕτη, κεῖται μεσημβρινῶς τῆς Κρήτης πρὸς τὸ Λιβυκὸν πέλαγος· πρὸς ἄρκτον δὲ ἔχει ὅρια τὰ Λευκὰ ὄρη μὲ τὰς παρακειμένας ἐπαρχίας τῆς Κυδωνίας, Ἀποκορώνου καὶ Ρεθύμνης, ὅλα σχεδὸν ἄβατα καὶ ὑψηρεφῆ, ἅτινα ἀρχόμενα ἀπὸ τοῦ πρὸς δυσμὰς αὐτῆς Σέλινον, ἀπολήγουσιν εἰς τὴν κατ' ἀνατολὰς Ρεθύμνην.

Ἡ μᾶλλον βατὴ ὁδὸς εἶναι ἡ ἐκ τοῦ Προσνέρου ἄγουσα εἰς Κράπην, μετὰ τὸ τέλος τῆς ὁποίας ἄρχεται ὁ Κατρεύς, καὶ μετὰ τοῦ Σκύφος, ἡ λεγομένη φάραγξ τῆς Ἴμβρου. Διὰ τῆς ὁδοῦ ταύτης εἰσέβαλον οἱ Τοῦρκοι καὶ τῷ 1770 εἰς Σφακία, μετὰ τὴν παῦσιν τοῦ Ρωσσοτουρκικοῦ πολέμου, ὅτε καὶ κατέστρεψαν τὸν τόπον ὁλοτελῶς, στρατοπεδεύσαντες εἰς τὰ κατὰ τὸ τμῆμα τῆς Ἀνωπόλεως χωρία Ἅγιον Ἰωάννην καὶ Ἀράδεναν.

Ἀπέναντι πρὸς δυσμὰς τῆς περιγραφείσης ὁδοῦ ὑπάρχει ἡ κατ' εὐφημισμὸν λεγομένη Ἀγγελόστρατα, κειμένη ἐντὸς δυσχερεστάτης φάραγγος. ἀπὸ δὲ τὸ Θέρισον στενωπός τις τὰ νῦν λεγομένη Μονοπάτι, καὶ ἀμφότερα ταῦτα διεξέρχονται εἰς Ἀνώπολιν· ἡ δὲ ἄνωθεν τοῦ Κουρνᾶ στενωπός, τοῦ Ἀποκορώνου, ἡ Δαφνομαδάρα καλουμένη, ἀνέρχεται εἰς Σκύφος.

Πρὸς δυσμὰς δὲ τῶν Σφακίων κεῖται ἡ ἐπίσης ὀρεινὴ ἐπαρχία τοῦ Σελίνου· μεταξὺ τῶν δύο τούτων ὑπάρχει ἡ ὀχυροτάτη φάραγξ τῆς ἁγίας Ρούμελης, ὀνομασθεῖσα οὕτως ἀπό τινος ἐκκλησίας ἐπ' ὀνόματι αὐτῆς τιμωμένης, ἔνθα διεσώζοντο κατὰ τὴν ἐπανάστασιν χιλιάδες ἀνθρώπων Ἡ φάραγξ αὕτη ἔχει τρεῖς στε-

νωπους, μίαν πρὸς τὰ Σφακία, ὀνομαζομένην Ἅγιον Παῦλον, ἑτέραν πρὸς ἄρκτον, τὴν Κακὴν σκάλαν, κατὰ τὸ ὀροπέδιον, ὅπερ Ὁμαλὸς καλεῖται, καὶ ἄλλην πρὸς δυσμάς, ἀνερχομένην ἐκ τῆς φαραγγος εἰς Τρυπητὴν πρὸς τὴν θέσιν Κουστογέρακον τοῦ Σελίνου. Ἅπασαι αἱ εἰρημέναι δίοδοι εἰσὶ τόσον δύσβατοι, ὥστε μόλις εἷς ἄνθρωπος εἰς πολλὰ μέρη δύναται εὐκόλως νὰ ὁδεύῃ.

Πρὸς ἀνατολὰς δὲ τῶν Σφακίων κεῖται ἡ ἐπαρχία Λάμπης (Ἅγιος Βασίλης), ἥτις ἐπίσης ἔχει στενωποὺς πρὸς εἴσοδον εἰς Σφακία τὴν Σκαλωτήν, τὸ Ροδάκινον, καὶ τὸ Κακοσκάλι, ἢ τὰ Χάλαρα τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου, ἔνθα ἐκινδύνευσεν ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς εἰς τὴν κατὰ τοῦ Φραγκοκαστέλου ἐκστρατείαν.

Ὁ λαὸς τῆς ὀρεινοτάτης καὶ τραχείας ταύτης ἐπαρχίας, ἔφερε πάντοτε τὰ ὅπλα· ἐξησκημένος δὲ ὢν εἰς τὰ τοῦ πολέμου, καθίστατο ἀείποτε ἐπίφοβος εἰς τοὺς κατὰ καιρὸν κρατοῦντας τῆς Κρήτης, διατηρῶν καὶ ἴδιον εἶδος ἀριστοκρατικοῦ πολιτεύματος· διότι οἱ κατὰ καιροὺς ἀναφανέντες ἄριστοι, καὶ οὐχὶ ἐκ γενεολογίας, ἐδιοίκουν τὸν τόπον, καλούμενοι Πρόκριτοι ἢ Καπεταναῖοι.

Τὰ Σφακία διετέλουν ὑπὸ τὴν ἄμεσον προστασίαν τῆς Σουλτάνας τοῦ Βυζαντίου, καὶ ἐπλήρωναν οὐχὶ τὸν κεφαλικὸν φόρον (χαράτσι), ὡς οἱ λοιποὶ τῆς Κρήτης κατοικοι, ἀλλὰ μικρόν τι ποσὸν χρηματικόν, λαμβάνοντες ἀπόδειξιν τῆς πληρωμῆς τὸν λεγόμενον τεσκερέν, ἀντὶ τοῦ χαρατσοχαρτίου· τὸ ποσὸν τοῦτο ἐστέλλετο πάντοτε ἐξ Ἡρακλείου Ὀθωμανός τις καὶ εἰσέπραττεν· ἔφερε δὲ διοικητικοῦ ὑπαλλήλου ὁρισμόν, ἀλλ' ὤφειλε νὰ συμμορφοῦται μὲ τ' αὐστηρὰ ἤθη τῶν κατοίκων, ἂν ἤθελε νὰ εὐδοκιμήσῃ ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ του.

Εἰς τοσοῦτον δυσχερέστατον τόπον, ὡς ἐξεθέσαμεν, ἐτόλμησαν οἱ Τοῦρκοι νὰ διακινδυνεύσωσιν, ἀφοῦ μάλιστα ἀπέτυχον εἰς τὴν μάχην τοῦ Θερίσου καὶ πρότερον εἶχον πάθει πολλὰ ἐν τῇ Κράπῃ. Ἀθρόος λοιπὸν ἅπας ὁ στρατὸς μετέβη ἐξ Ἀλυκῶν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ὀσμὰν πασᾶ τῆς Ρεθύμνης, μετασκηνώσας εἰς Πρόσνερον, κἀκεῖθεν τὴν 29. Αὐγούστου ἀνῆλθεν εἰς Σφακία. Ἔκπληκτοι διήνυσαν τὴν Κράπην οἱ Τοῦρκοι, βλέποντες διεσπαρμένα ἔτι τὰ ὀστᾶ, ἅτινα εἶχον ἀφήσει οἱ κατὰ τὸν παρελθόντα μῆνα Ἰούλιον εἰς Κράπην καταπολεμηθέντες Τοῦρκοι· καὶ κατωρθωδηκότες

διήλθον τὸν Κατρέα, καὶ τὴν ἑπομένην κινδυνωδεστέραν τῆς Ἴμβρου φάραγγα, ἐπισκοποῦντες μακρόθεν, μὴ ἀναφανῶσί που πολέμιοι.

Δὲν εὗρον δὲ οὐδεμίαν ἀντίστασιν εἰς τοιαῦτα ὀχυρώτατα μέρη, ὅπου ὑπῆρχεν εὐκολώτατον ν' ἀποκρούσωσι πεφοβισμένον ἐχθρόν, κατὰ τὸ Σκύρος μάλιστα, καὶ οὐχὶ ἐκ τοῦ συστάδην νὰ πολεμῶσιν αὐτόν, ὅπερ ἦτο δυσχερέστατον, ἀλλὰ διαιρεθέντες τὸ πρῶτον εἰς σωμάτια καὶ ἐπιπίπτοντες πολλαχόθεν δι' ἀκροβολισμῶν καὶ συνεχῶν ἐπιδρομῶν, νὰ ἐπιφέρωσιν εἰς τὸν τεθορυβημένον πολέμιον τὴν ἀθυμίαν καὶ δειλίαν, καὶ ἑπομένως τὸν παντελῆ ὄλεθρόν του, ἢ τέλος τὴν ἀπελπισίαν, ὥστε νὰ μὴ τολμήσῃ νὰ προβῇ περαιτέρω, ἀφοῦ πρόσφατος ἔτι ἦτο καὶ ὁ κίνδυνος τὸν ὁποῖον πρὸ ἡμερῶν εἶχον διατρέξει οἱ Τοῦρκοι εἴς τε τὴν Κράπην καὶ τὴν Ἄμπελον, καὶ ἐπηρέαζε φοβερὰ τὰς καρδίας των. Ἀφοῦ λοιπὸν κατέστρεψαν διὰ τοῦ πυρὸς τὸ Σκύρος, Ἴμβρον, Πρασγιαλόν, Κομητάδας καὶ ἅπαντα τὰ παρατυχόντα, ἐλθόντες ἐσκήνωσαν περὶ τὴν Ἀνώπολιν ὅπου τὰ πάντα κατεφήμωσαν καὶ κατέστρεψαν, καὶ τὴν Ἀνώπολιν αὐτὴν καὶ τὰ παρακείμενα χωρία.

Τί δὲ συνέβη τότε; Ἐκ τῶν κατοίκων ὅλων τῶν χωρίων τινὲς μὲν μετὰ σπουδῆς ἀνήρχοντο εἰς τὰ παρακείμενα ἀπρόσιτα ὄντως ὄρη, οἱ δὲ λοιποὶ τεθορυβημένοι ἐπιβαίνοντες εἰς τὰ ἐν τῷ Λουτρῷ πλοῖα μετεκομίζοντο εἰς τὴν ἀπέναντι νῆσον Κλαύδην ἢ Γαῦδον, καὶ διεσώζοντο ἀφίνοντες εἰς τὴν ἀδυσώπητον ὀργὴν αἱμοβόρου πολεμίου χιλιάδας συναδέλφων χριστιανῶν, ἀδυνάτων, νὰ καταστραφῶσιν, ἐνῷ κατεστρέφοντο τὰ Σφακία, τὸ μόνον ἄσυλον παρὰ πάντων θεωρούμενα.

Περὶ τὰ εἴκοσιν ἄτομα, ἐξ ὧν ἦσαν καὶ Σφακιανοί, προκατέλαβον οἱ ἐφορμῶντες Τοῦρκοι περὶ τὸ χωρίον Μουρίον καὶ ἀπέκτειναν. Νεᾶνις δέ τις, θυγάτηρ τοῦ Χ. Θεοδώρου Μουριώτου, λίαν εὐειδής, ζωγρηθεῖσα καὶ ἀπαγωμένη εἰς αἰχμαλωσίαν, ὡδήγησεν, ὡς λέγεται, τὸν ἀπαγωγέα κατ' αἴτησίν του εἰς φρέαρ διὰ νὰ πίῃ ὕδωρ· αὐτὴ δέ, ἐνῷ ἤντλει, ἐπιτηδείως πως εἰσπηδήσασα εἰς τὸ φρέαρ ἀπεπνίγη, προελομένη τὸν θάνατον, ἢ τὴν μετὰ τυράννου συμβίωσιν.

Οὐδεὶς ν' ἀρνηθῇ δύναται, ὅτι ὁ λαὸς τῶν Σφακίων εἶναι φύσει

ἀνδρεῖος, τολμηρὸς καὶ φιλοπόλεμος, καταδείξας μυρία ὅσα ἀνδραγαθήματα καὶ ἡρωϊκὰς πράξεις, ὅπου τῆς Κρήτης ἐτύγχανε παρευρεθείς, καὶ ὅπου μετὰ τῶν λοιπῶν συναγωνιστῶν του συνεπολέμησεν. Ὀφείλομεν δὲ μάλιστα νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι εἰς πολλὰ τῶν τροπαίων, ἅτινα πολλαχοῦ ἔστησαν οἱ Κρῆτες ἀθάνατα αἰωνίου μνήμης καὶ σεβασμοῦ, ἦσαν κατὰ μέγα μέρος πρωταγωνισταὶ οἱ Σφακιανοί.

Ἄξιον δὲ μόνον ἀπορίας καθίσταται, ὅπερ καὶ ἀνεζήγητον εἰς ἡμᾶς, πῶς ὁσάκις εἰσήρχετο ὁ ἐχθρός, οὐ μόνον ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ, ἀλλὰ καὶ ὅτε ὁ Ἀλβανὸς Χουσεὶν περιῆλθεν ὅλως ἀπρόσβλητος τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1824 τὴν τραχεῖαν καὶ ἀκαταμάχητον τῶν Σφακίων, τὴν δυνατωτέραν καὶ αὐτῆς τῆς Λακωνίας, δὲν ἐπεδείξεν ὁ λαὸς οὗτος τὴν συνήθη αὐτοῦ γενναιοψυχίαν καὶ τὰ τεκμήρια τῆς ὑπολήψεώς του, ἅτινα ἅπας ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἤλπιζε βεβαίως νὰ ἴδῃ εἰς αὐτόν. Οὐδ' ἐμιμήθησαν τοὺς ἐφαμίλλους των κατά τε τὴν πολεμικὴν ἀρετὴν καὶ ἀνδρείαν Ριζήτας τῆς Κυδωνίας, οἵτινες, καὶ τοι εὑρεθέντες εἰς περίστασιν χείρονα, εἶχον καταπολεμήσει ὁμοῦ μὲ αὐτοὺς πάλιν τοὺς Σφακιανούς, καὶ εἶχαν καταδιώξει αὐτοὺς σχεδὸν τοὺς ἰδίους Τούρκους τοὺς εἰσβαλόντας ἤδη καὶ εἰς Σφακία.

Ἂς συγχωρηθῇ δὲ εἰς ἡμᾶς νὰ παραλληλίσωμεν τοὺς Λάκωνας τῆς Πελοποννήσου μὲ τούτους. Οἱ Λάκωνες κατοικοῦσιν ἐπίσης ὀρεινὰ μέρη, καὶ ἔχουσι τὴν αὐτὴν ἀγωγὴν πάντοτε καὶ τὴν ὁπλιτικὴν μὲ τοὺς Σφακιανοὺς ἐξάσκησιν. Ἀλλὰ τούτους μέν, τοὺς Σφακιανοὺς δηλονότι, εὑρίσκομεν ἀπτοήτους καὶ καθ' ὑπερβολὴν προθυμοποιουμένους μαχητὰς ἐκτὸς τῶν ὀρεινῶν αὐτῶν θέσεων· τοὐναντίον δὲ ἀπαντῶμεν εἰς τοὺς Λάκωνας, οἵτινες σέβονται μᾶλλον τὸ ὀρεινὸν αὐτῶν ἔδαφος, ὅπερ διετήρησεν εἰς αὐτοὺς πάντοτε τὴν ἐλευθερίαν, ἢ καὶ προτιμῶσι νὰ γίνωσι θῦμα ὅλοι, ὡς τὸ ἀπέδειξαν καὶ ἐπὶ Ἰμβραΐμη, παρὰ ν' ἀφήσωσι νὰ βεβηλωθῇ τὸ ἱερὸν ἔδαφός των ἀπὸ πολεμίους.

Ἐκ τῶν εἰρημένων κρίνοντες δυνάμεθα ν' ἀποδώσωμεν τὴν αἰτίαν οὐχὶ εἰς τὸν φιλοπόλεμον καὶ ὁρμητικὸν τῶν Σφακίων λαόν, ἀλλὰ εἰς τὴν ἀπρονοησίαν βεβαίως καὶ ἀσυμφωνίαν τῶν πολλῶν ἀρχηγῶν.

ἐνῷ οἱ Λάκωνες ἔχουσιν ἕνα καὶ μόνον ἀρχηγόν, καὶ εἰς αὐτὸν πείθονται. Οἱ ὁπλαρχηγοὶ τῶν Σφακίων εἰς τοιαύτην περίστασιν ἠδύναντο νὰ προδιαθέσωσι τὸν λαὸν εἰς νίκην ἀθάνατον, καὶ εἶχαν καιρόν, ἀφότου εἰσέβαλεν ὁ ἐχθρὸς τὴν 6. Αὐγούστου εἰς Ἀποκόρωνον καὶ ἐγνώριζον καὶ τὰς εἰς Ἀλυκὰς προπαρασκευάς του, ν' ἀσφαλίσωσιν εἴτε εἰς Γαῦδον, εἴτε εἰς τὴν ὀχυρὰν φάραγγα τῆς Ἁγίας Ρουμέλης, ἢ καὶ ἀλλαχοῦ, τὰ ἀδύνατα ἄτομα καὶ οἰκιακά των, καὶ οὕτω νὰ προτάξωσι τὰ γενναῖα στήθη των διὰ σφοδρῶν ἐπιθέσεων καὶ ἐνεδρῶν τὸ πρῶτον κατὰ σωμάτια, ὡς προείπομεν, κατ' ἐχθροῦ περιελθόντος ἀπρονοήτως εἰς τοῦτον τὸν κίνδυνον· καὶ εἰς αὐτὴν τὴν περίστασιν ἤθελον ἔχει βεβαίως συναρωγοὺς καὶ ἐκ τῶν γειτονικῶν ἐπαρχιῶν πολλοὺς πολεμιστάς· καὶ τότε ἀναμφιβόλως ἐνικᾶτο ὁ ἐχθρός· ἴσως δὲ κατωρθοῦτο καὶ ὁ παντελὴς ὄλεθρός του.

Οὐδὲ ὑπῆρχε τοσοῦτον μεγάλη ἔλλειψις πολεμεφοδίων κατ' ἐκείνην ἔτι τὴν περίστασιν, ὥστε νὰ μὴν ἐπιχειρήσωσι τάς πρώτας δοκιμάς. Μήπως δὲν ἀνέλαβον τὸν μέγαν τοῦτον ἀγῶνα ἐξ ἀρχῆς οὐ μόνον ἀπροπαρασκεύαστοι, ἀλλὰ καὶ ἐξ εὐτελεστέρων πρὸς τὸν πόλεμον ἐφοδίων; καὶ ὅμως οἱ πολέμιοι των πάντοτε ἐφωδίαζον τοὺς Ἕλληνας μὲ ὅπλα καὶ τὰ τούτοις ἀναγκαῖα κατὰ τὰς τότε μάχας ἡττώμενοι· οἱ δὲ Κρῆτες ἔχοντες ἤδη ἀκμαῖον τὸν πόθον καὶ ἀναβράζουσαν εἰς τὰ στήθη των τὴν δικαίαν ἀγανάκτησιν, δὲν ἤθελον ἀμελήσει τοιαύτης εὐκταίας περιστάσεως εἰς τὸ νὰ καταπολεμήσωσι καὶ πάλιν τοὺς σφαγεῖς των. Δὲν ἀμφιβάλλομεν δέ, ὅτι καὶ οἱ ἄλλοι συναγωνισταί των ἤθελον τοὺς συνδράμει καὶ αὐτοί, καθὼς καὶ οἱ Σφακιανοὶ συνέδραμον πολλάκις ἐκείνους· διότι ὁ ἀγὼν ἦτο κοινός. Ἡ νίκη πάντοτε στεφανόνει τὸν προλαμβάνοντα εὐτόλμως νὰ κτυπᾷ.

Φόβος πανικὸς κατέλαβε χιλιάδας πολλὰς ἐκ τῶν ἀδυνάτων κατοίκων τῶν ὁμόρων ἐπαρχιῶν, οἵτινες, ὡς προείπομεν, εἶχον καταφύγει, ὡς εἰς τελευταῖον ἄσυλον, εἰς τὰ Σφακία, διὰ νὰ διασωθῶσιν, ὅτε εἶδον ἀπροσδοκήτως νὰ ἐμβῇ ἀμαχητὶ καὶ ἐνταῦθα ὁ ἐχθρός. Θρῆνοι, κοπετοὶ καὶ οἰμωγαὶ ἐξήρχοντο γοεροὶ πανταχόθεν· καθορῶντες δὲ τὸν ἐπικείμενον κίνδυνον, διηπόρουν ποῦ ἔπρεπε νὰ

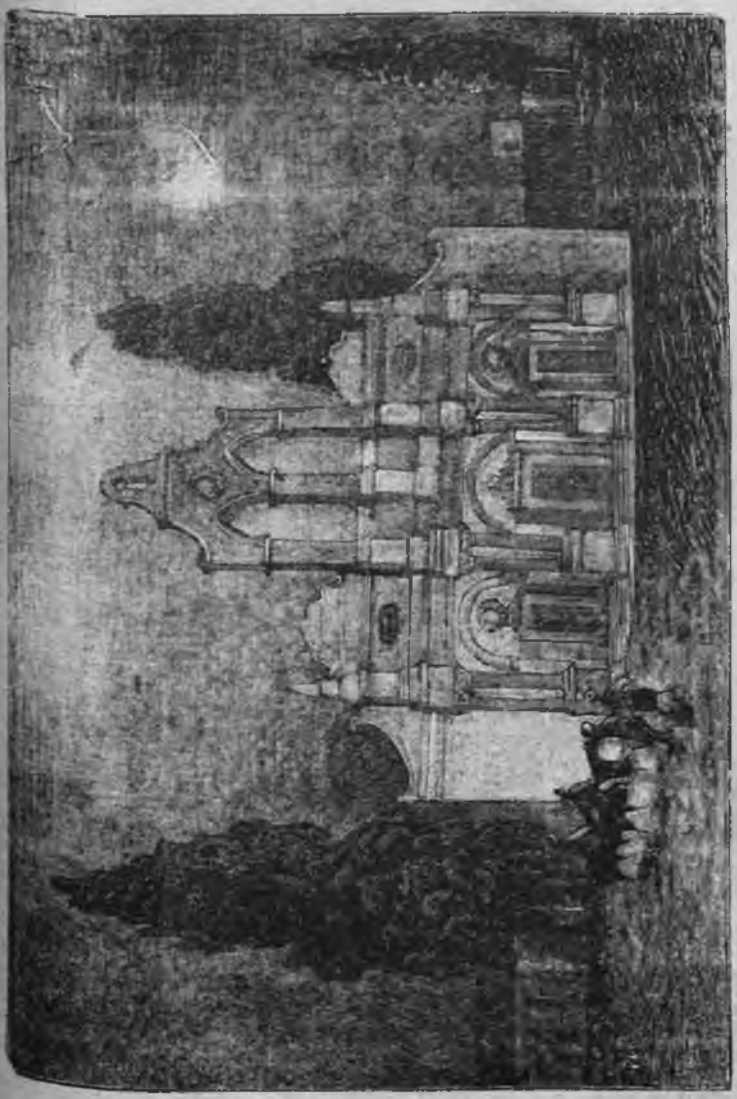

Ἡ Μονὴ τοῦ Ἀρκαδίου

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

καταφύγωσι· διότι καὶ τὰ ἐν Λουτρῷ πλοῖα δὲν ἠδύναντο νὰ μετακομίσωσι συνάμα ἅπαντας. Οἱ μὲν ρωμαλεώτεροι λοιπὸν καὶ οὐδεμίαν περὶ ἄλλων φροντίδα ἔχοντες ἀνήρχοντο σπουδαίως εἰς τὰ ὄρη, καραδοκοῦντες ἐκεῖθεν, ἕως ἂν παρέλθῃ ὁ κίνδυνος· πλῆθος δὲ γυναικῶν, παίδων καὶ ἀνδρῶν κατέφυγον δρομαῖοι εἰς τὴν εἰρημένην φάραγγα τῆς Ἁγίας Ρουμέλης, ὅπου τολμήσαντές τινες ἐκ τῶν Τούρκων νὰ εἰσβάλωσι ἀπὸ τὴν στενωπὸν τοῦ Ἁγίου Παύλου ἐφονεύθησαν.

Οἱ δὲ εἰς Ἀνώπολιν ἐσκηνωμένοι Τοῦρκοι ἠπόρουν διὰ τὴν ἐρημίαν. ἣν εὗρον περιελθόντες ἀκωλύτως τὰ Σφακία· ἐπέτυχον δὲ ἐν τῷ μεταξὺ γραῖαν τινὰ ἐγκαταλελειμμένην ἕνεκα τοῦ βαθέος γήρατός της, τὴν ὁποίαν ἔφερον ἐνώπιον τοῦ Πασᾶ· ἀφοῦ δὲ οὗτος διέταξε νὰ τῆς δώσωσι νὰ φάγῃ, τὴν ἐρώτησε τὰ ἑξῆς· « Διὰ τί » δὲν ἐστάθησαν οἱ Σφακιανοὶ νὰ πολεμήσωσι, καὶ τί συλλογίζον- » ται νὰ κάμωσι ;—Νὰ σὲ εἴπω, παιδί μου, ἀπεκρίθη ἡ γραῖα. Τὰ » βουνά. τὰ ὁποῖα βλέπεις, εἶναι γεμάτα ἀπὸ Σφακιανοὺς καὶ » ἄλλους ὡπλισμένους· ἄλλοι δὲ μετέφερον τὰ παιδιά των εἰς » Γαῦδον. ἀλλ' ἔχουσι ἀπόφασιν καὶ αὐτοὶ νὰ ἐπιστρέψωσιν εὐθύς, » καὶ συμφώνως ὅλοι νὰ σὲ πολεμήσωσι »

Μεταξὺ τῶν λεγομένων ἀνεφάνησαν πλοῖα ἐκ τῆς Γαύδου διευθυνόμενα εἰς Ἁγίαν Ρουμέλην, ἐπὶ σκοπῷ νὰ μετακομίσωσιν ἐκεῖθεν εἰς τὴν νῆσον ἄλλους ἐκ τῶν ἐκεῖ καταφυγόντων· ὁ δὲ Πασᾶς, ἐκλαβὼν τὰ τῆς γραὸς ὡς ἀληθεύοντα, ἀνεχώρησε παρευθὺς διευθυνθεὶς διὰ τῆς παραλίας τοῦ Φραγκοκαστέλου εἰς Λάμπην καὶ Ρεθύμνην, καὶ ἐκεῖθεν ἐπανῆλθεν εἰς Βρύσας τοῦ Ἀποκορώνου, ἀφ' ὅπου διελύθησαν, γράψαντες εἰς Κωνσταντινούπολιν ὅτι κατέπνιξαν τὰ ἐπαναστατικὰ κινήματα τῶν Κρητῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ

'Επανάληψις τοῦ ἀγῶνος.—'Επικουρίαι Π. Ζερβουδάκη καὶ ἄλλων ἐκ Σίμου.—'Αφεντούλης εἰς Κρήτην.—Βαθμολογίαι στρατιωτικῶν.—Μάχαι εἰς λάκκους καὶ Βαρύπετρον.—'Εκστρατεία κατὰ Σελινιωτῶν καὶ θάνατος τοῦ Τσελεπῆ.—'Ο Γετιμαλῆς εἰς 'Αρκάδι.—Μάχη εἰς Ρεθύμνην καὶ ὁ ζωγρηθεὶς Μουζουραγᾶς.—Μάχη εἰς Περεντσεκουλᾶν.—Δολοφονία τοῦ Μ. Σεμερτσάκη.—Μάχη εἰς Φουρφουρᾶν.—Δολοφονία τοῦ Λ. Μελιδόνη.—'Ο νέος Βαλέστρας εἰς Κρήτην.—Σχέδιον Βαλέστρα κατὰ Ρεθύμνης.—'Αποτυχία καὶ θάνατος Βαλέστρα.—Εἴσοδος τῶν 'Ελλήνων εἰς Δύλοπόταμον.—Καταστροφὴ τῶν Τούρκων εἰς ἐπισκοπήν.—Κουρμούλης.—Δύο συνελεύσεις Κρητῶν ἐν 'Αρμένοις ἐπὶ 'Αφεντούλη.—Πολίτευμα Κρητῶν.

'Αν καὶ ὑπεχωρησαν οἱ Κρῆτες εἰς τὰς ἀνωτέρας δυνάμεις τοῦ ἐχθροῦ ἐλλείψει τῶν ἀναγκαίων, ἀποσυρθέντες ἄλλοι μὲν εἰς ὀχυρωτέρας θέσεις ἄλλοι δὲ ὑποκριθέντες πρὸς ὥραν ὑποταγήν, τὸ ὑπὲρ ἐλευθερίας ὅμως αἴσθημα αὐτῶν ἐτηρήθη ζωηρὸν καὶ κατ' οὐδὲν ἐσβέσθη. Ὅθεν, χωρὶς νὰ διακόψωσιν ὁλοτελῶς τὸν ἀγῶνά των, μὴ καταθορυβηθέντες ἀπὸ τὰ πρότερον γεγενημένα, ἐφρόντισαν ἀμέσως παντοίοις τρόποις νὰ προμηθευθῶσιν ἔξωθεν ἀρκούντως τὰ χρειώδη, διὰ νὰ ἐξακολουθήσωσι τακτικώτερα.

Μετὰ τὴν διάλυσιν λοιπὸν τῶν πολεμίων στρατῶν εἰς Ἀποκόρωναν, ὁπόθεν ἐπανῆλθον ἐκ τῆς ἐκστρατείας τῶν Σφακίων εἰς τὰ ἴδια, Ἕλληνες ἔνοπλοι ἐπαρουσιάσθησαν παρευθὺς εἰς τὰς περὶ τὴν Ρεθύμνην ἐπαρχίας, καθὼς καὶ εἰς τὰς περὶ τὴν Κυδωνίαν, καὶ ἀνεζωπύρησαν οὗτοι πάλιν τὸ θάρρος τῶν λοιπῶν συναδέλφων των. Οἱ δὲ Τοῦρκοι, οἱ τολμήσαντες νὰ διαμείνωσι σποράδην εἰς ἐπαρχίας καὶ χωρία, ἐπὶ σκοπῷ νὰ καταπτοῶσι διὰ τῆς παρουσίας των τοὺς

καθ' ὑπόκρισιν ὑποταχθέντας, ἐνόησαν παραχρῆμα τὴν ἀπάτην, εἰς ἣν περιέπεσαν, καὶ ὁλονὲν ἐπέσπευδον νὰ διασώζωνται πάλιν εἰς τὰ φρούρια.

Εἶχον δὲ τότε ἀπαλλαχθῆ διαφυγόντες τὴν πολιορκίαν τῆς Καταιβατῆς καὶ οἱ ἐγκαρτερήσαντες πολὺν χρόνον μετὰ τοῦ Γρηγορίου Δαμινοῦ εἰς τὸ πολύμοχθον ἐκεῖνο σπήλαιον. Οἱ δ' ἔνοπλοι ἐξ αὐτῶν, λάθρα τῶν ἐπιμενόντων ἔτι πολιορκητῶν, τῶν παρακαθημένων διὰ τοῦτο εἰς τὰ χωρία Κεφαλάδων, εἶχον μεταβῆ ἤδη εἰς τὰ ἀπέναντι χωρία, τὸν Ἀλίκαμπον καὶ Πρόσνερον, τὰ ὑπὸ τὰς ὑπορείας τῶν Λευκῶν ὀρέων κείμενα, ἔνθα εὗραν πολλοὺς ἐκ τῶν Σφακιανῶν καὶ Ἀποκορωνιτῶν, ἐξ ὧν ἦσαν καὶ ὁ Ἰ. Σακίρης, ὁ Μανοῦσος Πρωτοπαπαδάκης, καὶ ἕτερος Σφυριώτης Φραγκιᾶς ὀνομαζόμενος, ὁ Σαῦρος Λυκάκης ὁ κατ' Λυκοσταυριανός, ὁ Ἀντώνιος Πενέσης ἐκ τοῦ Βαφές, ὁ Κωνσταντῖνος Πρινόλης καὶ Δημήτριος Βορινὸς ἐκ τῶν Κεφαλάδων, οἱ δύο Θεόδωροι Προσνερῖται, καὶ ἄλλοι τοιοῦτοι ἄνδρες φιλοπόλεμοι, οἵτινες συνεννοήθησαν παρευθὺς μὲ τὸν Ἰω. Μητσάκην καὶ τὸν Παναγιώτην Μίγαν ἐκ τοῦ χωρίου Κάμπων τῆς Κυδωνίας, μὲ τὸν Παπαδανδρέαν καὶ Γεώργιον Πίπον ἐκ τῶν Κεραμείων, διὰ ν' ἀρχίσωσιν αὖθις ὡς καὶ πρότερον τὰς κατὰ τῶν Τούρκων προσβολάς.

Πρῶτοι λοιπὸν οἱ περὶ τὸν Γρ. Δαμινὸν καὶ Μ. Πρωτοπαπαδάκην ἐφόνευσαν ἑπτὰ Τούρκους τὴν 6. Ὀκτωβρίου, ἐνεδρεύσαντες περὶ τὸ χωρίον τὸ Καρύδι ὀνομαζόμενον, ἀπερχομένους εἰς Κυδωνίαν· αὐτοὶ δὲ οὗτοι ἐπιτεθέντες ἔπειτα κατὰ τῶν διαμενόντων εἰς τοὺς Κεφαλάδες ἐφυγάδευσαν τοὺς πλειοτέρους, τινὰς δὲ καὶ ἐφόνευσαν· συγχρόνως καὶ ὁ Σήφακας μὲ τοὺς περὶ αὐτὸν ἐπιπεσὼν αἰφνης ἐξεδίωξεν ἀπὸ τὰ χωρία Μαχαιρούς, Ἀρμένους καὶ Καλύβας, τοὺς διαμένοντας καὶ οὕτως ἔμεινε πάλιν ἡ ἐπαρχία τοῦ Ἀποκορώνου ἐλευθέρα, ὡς καὶ ἡ Μαλάξα εἰς τὴν κυριότητα τῶν Ἑλλήνων, ἥτις εἶναι ἡ πρώτη στρατιωτικὴ καὶ κυρία θέσις τῶν περὶ τὴν Κυδωνίαν ἐπαρχιῶν.

Τὸ παράδειγμα τούτων ἐμιμήθησαν καὶ οἱ Ἕλληνες τῆς Ρεθύμνης· διότι καὶ ὁ Ἀνδρέας Μανουσέλης μετ' ἄλλων Καλλικρατιανῶν, καὶ ὁ Φραγκούλης Καρωτὴς ὁ ἐκ Καρῶν, ὁ Ἰ. Δρουλίσκος ὁ

ἐκ τῶν Φραντσεσχιανῶν, χωρίων τῆς Ρεθύμνης, καὶ ὁ Μ. Ρουστιχιανός, καὶ οἱ Δεληγιαννάκηδες, κατεθορύβουν συγχρόνως καθ' ἑκάστην δι' ἐνεδρῶν καὶ ἄλλων ἐπιδείξεων τοὺς εἰς τὰς περὶ τὴν Ρεθύμνην ἐπαρχίας διασπαρέντας· ὅθεν καὶ ἠναγκάσθησαν τοιουτοτρόπως νὰ ἐγκαταλείψωσι τάχιστα καὶ οἱ Τοῦρκοι οὗτοι τὰ χωρία, καὶ νὰ περιορισθῶσιν εἰς τὰ πέριξ τοῦ ὁμωνύμου φρουρίου.

Ὁ δὲ Γεώργιος Νικολούδης μετ' ἄλλων Λακκιωτῶν, μεθ' ὧν παρευρίσκοντο καὶ Ἀνωπολῖται, ὁ Ἰωάννης Χουδάλης, καὶ Ἰωάννης Μαλιχούτης ἐκ τῶν Περβολιῶν τῆς Κυδωνίας, ὁ Γεώργιος Πίτπος μετ' ἄλλων Κεραμιανῶν, καὶ Ἀκρωτηριανοὶ ὄχι ὀλίγοι ὑπὸ τὸν Στέφανον Λεράν (1), ἔσπρωχνον καὶ αὐτοὶ διὰ τῶν καθημερινῶν ἐνεδρῶν, καὶ φονῶν πρὸς τὸ φρούριον τῆς Κυδωνίας τοὺς κατὰ τὴν πεδιάδα Τούρκους.

Μόλις εἶχον ἀποσυρθῇ τῶν Σφακίων οἱ Τοῦρκοι, καὶ πλοῖον ἐξ Ὕδρας καταπλεῦσαν εἰς Λουτρὸν ἀπεβίβασε περὶ τοὺς ἑβδομήκοντα στρατιώτας· ἐκ τούτων δὲ ἦσαν καὶ μὴ Κρῆτες πολλοί, μεταξὺ τῶν ὁποίων διεκρίνοντο ἐπ' ἀνδρείᾳ καὶ πολεμικῇ ἀρετῇ ὁ Ἀλέξιος Μαυροθαλασσίτης, ὁ Λουκᾶς Λειβαδεὺς καὶ ὁ Μ. Κώτης· ἐκ δὲ τῶν Κρητῶν, ὁ ἐκ τῆς Χερσονήσου Γεώργιος Καπασακάλης, ὁ Ἀνδρέας Παχυνάκης ἐκ τοῦ Ἡρακλείου,(2) ὁ Γορτύνιος Ἰωάννης Χούλης, ὁ καὶ Χουλογιάννης, ἐκ τοῦ χωρίου Πομπηΐας, καὶ ὁ Κνώσιος Γεώργιος Σαρῆς ἐκ τοῦ χωρίου Σιβῶν.

Κατόπιν δὲ τούτων μετ' ὀλίγον κατέπλευσεν ἕτερον, κομίσαν ἐκ τῆς νήσου Σάμου περὶ τοὺς διακοσίους στρατιώτας, τοὺς ὁποίους ἐστρατολόγησεν ὁ Παναγιώτης Ζερβουδάκης καὶ ὁ Θεοχάρης Ἀγαθάκης. Κρῆτες ἐκ τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν τῆς Κρήτης καταγόμενοι, μεθ' ὧν ἦσαν καὶ ὁ Κύπριος Ζωρζῆς μετὰ Κυπρίων ἄλλων, οἱ

---

1) Τοῦτον ἀπηγχόνησεν ὁ Μουσταφᾶς εἰς τὸ χωρίον Μουρμπᾶς κατὰ τὸ 1833 ἔτος, ὁμοῦ μὲ ἄλλους 33, ὅτε ἔχεινεν μεγάλη τῶν Κρητῶν συνάθροισις. Ὁ Λερᾶς ἐφάνη ἄξιος στρατιωτικὸς μέχρι τέλους τῆς ἐπαναστάσεως ἀριστεύσας εἰς πολλὰ μέρη.

2) Οὗτος κατήγετο πατρόθεν ἐκ τῶν Σφακίων, γεννηθεὶς καὶ ἀποκατασταθεὶς εἰς Ἡράκλειον.

Μιτυληναῖοι Παναγῆς καὶ Μαγγιόρος. ὁ Κεφαλὴν Σπύρος Δρακάκης, ὁ ἐκ τοῦ Σελίνου Φραγκιᾶς Τσισκάκης καὶ ὁ κληϊσθεὶς ἐπὶ ἡρωϊσμῷ κατὰ τὴν νῆσον Σάμον Χατζῆ Γεώργιος ὁ ἐκ τοῦ Μουρίου τῶν Σφακίων, ὁ καὶ Μουριώτης ἐπικαλούμενος. Ἅπαντες οὗτοι, παρουσιασθέντες εἰς τὰς ἤδη ἐπαναστατημένας ἐπαρχίας, ἐπρόσθετον νέον θάρρος εἰς τοὺς μαχομένους Κρῆτας, δὲν ἔλειπον δὲ ἐφεξῆς νὰ κατέρχωνται ἐκ διαλειμμάτων συχνοὶ τοιοῦτοι.

Προσθέτομεν δ' ἐνταῦθα ἐν παρόδῳ, ὅτι ἡ Σάμος, ἡ ἐγγύτατα τῆς Ἀσίας κειμένη νῆσος, ὑπῆρξε τὸ πρῶτον καταφύγιον πολλοτάτων Ἑλλήνων εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπαναστάσεως, διαμενόντων πρότερον εἰς πολλὰ τῆς Ἀσίας μέρη, ὅτε διέφευγον τὴν αἱμοχαρῆ μάχαιραν τῆς τυραννίας· κατὰ πολὺ δὲ πλειότεροι ἦσαν οἱ Κρῆτες· διότι καὶ ἡ τυραννία εἰς τὴν πατρίδα αὐτῶν εἶχε κατασταθῆ μᾶλλον ἀφόρητος. Κατέφευγον δ' ἐνταῦθα καταλείποντες τὸ μητρῷον ἔδαφος μετὰ στεναγμῶν, διὰ νὰ τρώγωσιν ἄρτον τοὐλάχιστον μόνον εἰς ἀλλοτρίαν χωρὶς κίνδυνον ζωῆς. Οἱ ἐν Ἀσίᾳ Κρῆτες εἶχον προειδοποιηθῆ διὰ τὴν μέλλουσαν ἐθνεγερσίαν ὑπὸ τοῦ συντοπίτου των Α. Μελιδόνη, ὡς εἰδοποιήθησαν ὑπ' αὐτοῦ καὶ ἄλλοι Ἕλληνες διαφόρων τόπων (καὶ περὶ τούτου θέλομεν ὁμιλήσει εἰς τὸν οἰκεῖον τόπον)· διὰ ταῦτα εὑρέθησαν καὶ ἐν Σάμῳ πολλοί, ὅτε ἀπεπειράθη προσορμισθεὶς κατὰ τὴν Μυκάλην ὁ πρῶτος Βυζαντινὸς στόλος τὸν Ἰούνιον τοῦ 1821 νὰ κάμῃ ἀπόβασιν ἀσιατικῶν στρατῶν ἐπ' αὐτῆς· ὁ δὲ διαληφθεὶς Χ. Μουριώτης ἔδωκε τὴν πρώτην ὥθησιν εἰς τὸ νὰ κερδίσωσι τὴν λαμπρὰν ἐκείνην νίκην· καὶ μετ' ἐκείνου ὅλοι οἱ Κρῆτες καὶ λοιποὶ Ἕλληνες συνέδραμον γενναιοψύχως τοὺς Σαμίους καὶ ἀπέκρουσαν ὁμοθυμαδὸν τὴν ὀλεθρίαν ἐκείνην τόλμην τοῦ ἐχθροῦ· καὶ αὐτοὶ σχεδὸν εἶναι οἱ Κρῆτες καὶ ἄλλοι πολεμισταί, οἵτινες ἔφθαναν κατὰ καιροὺς ἑπομένως εἰς Κρήτην.

Τὸ τοιοῦτον ὅμως περιστατικὸν παρέλειψε ν' ἀναφέρῃ ὁ Σ. Τρικούπης εἰς τὸ μέρος τῆς ἱστορίας του, ἔνθα ἐκθέτει τὰ Σαμικὰ (τόμ. Β'. κεφ. Α'. σελ. 21), ὅπερ εἶναι καὶ τὸ μᾶλλον σημαντικόν· διότι ἕνεκα τῆς περιστάσεως ἐκείνης τὸ ὄνομα τοῦ Χ. Γεωργίου Μουριώτου διεφημίσθη παντοχοῦ τῆς Ἑλλάδος προφερόμενον ὑπὸ πάντων μετὰ σεβασμοῦ. Ὁ Ἕλλην, ὅπου κατὰ τύχην καὶ ἂν εὑρίσκετο

τότε, εὐγενῶς καὶ προθύμως παρεσχε παντοτε την σύμπραξίν του διότι ἐνόμιζεν ὅτι εἶχε κοινὸν τὸν αὐτὸν ἐχθρὸν. Κρῆτες. Ἰωνες. Ἰόνιοι. Θρᾷκες, Βούλγαροι. Στερεοελλαδῖται. Αἰγαιοπελαγῖται, πάσης φυλῆς ἑλληνικῆς ἄνθρωποι, καὶ φιλέλληνες ἐκ τῆς ἑσπερίας Εὐρώπης, κατελθόντες ἐπολέμησαν γενναιοψύχως εἰς Πελοπόννησον· αὐτοὶ δ' οὗτοι πάλιν ἐστράτευον εἰς Στερεάν, εἰς Κρήτην καὶ ὅπου ἀλλαχοῦ ἐκάλει ἡ δεινὴ ἐκείνη περίστασις· ἡ δὲ νῦν ἐλευθερωθεῖσα Ἑλλὰς εἶναι προϊὸν ὡραῖον τῆς ὅλης ἑλληνικῆς φυλῆς, ἡ ὁποία κατηφανίσθη, διὰ τοῦτο σκληρῶς πανταχοῦ.

Περὶ τὰ μέσα τοῦ μηνὸς Ὀκτωβρίου ἐπεστρεψε μετὰ πολλῶν ἄλλων Κρητῶν καὶ ὁ Νεόφυτος Οἰκονόμος ἐκ τῆς νήσου Σπετσῶν μετὰ τὸ τέλος τῆς ἀποστολῆς (1)· διαβὰς δ' οὗτος καὶ ἐκ τῆς νήσου Αἰγιλείας (Τσηριγότον) παρέλαβε τοὺς προσφυγόντας ἐκεῖσε Κρῆτας· μετ' αὐτῶν δὲ καὶ τοὺς δύω ἀδελφοὺς Χάληδας, Βασίλειον καὶ Ἰωάννην, ἵνθα ἀπειθρήνουν τὸν θάνατον τοῦ Στεφάνου.

Ταῦτα πάντα καὶ ἡ ἀγγελία, τὴν ὁποίαν ἐκόμισεν ὁ Οἰκονόμος, ὅτι ὅσον οὔπω φθάνει διοικητὴς, διὰ νὰ διευθύνῃ ἐπὶ τὸ τακτικώτερον τὰ πράγματα τῆς Κρήτης, ἔφερον εἰς περισσοτέραν ἀμιλλαν τοὺς ὁπλαρχηγοὺς Κρῆτας· διὸ ἀμέσως κατέλαβον οὗτοι, ὁ μὲν Δασκαλάκης μετὰ τοῦ Σήφακα τὴν ὀχυρὰν Μαλάξαν, ὁ δὲ Α. Παναγιώτου τὰς ἐπικαίρους θέσεις, οἱ Χάλαι τὸν Γαρίπαν καὶ Βαρύπετρον· συγχρόνως δὲ καὶ οἱ Δεληγιαννάκηδες μετὰ τοῦ Δρουλίσκου καὶ Ρουστικιανοῦ, καὶ οἱ Μανουσέληδες μετὰ Καλλικρατιανῶν. κατέλαβον κατὰ τὴν Ρεθύμνην θέσεις τινὰς, ὁπόθεν ἠδύναντο εὐκόλως νὰ βλάπτωσι τοὺς πολεμίους των. Ὁ δὲ Βουρδουμπᾶς, ὁ Τσου-

---

1) Ὁ Ν. Οἰκονόμος καὶ Α. Παναγιώτου εἶχον σταλῆ πρὸς τὸν Δ. Ὑψηλάντην ἐπισήμως ἐκ τῆς Κρήτης, καὶ οὐχὶ ὁ Νικόλαος Ζερβὸς καὶ Ἀντώνιος Μελιδόνης, ὡς λέγει ὁ Σ. Τρικούπης. (Τόμ. Β'. Κεφ. Δ'. σελ. 105). Οἱ ἄνδρες οὗτοι ἦλθον εἰς Πελοπόννησον ἁπλοῖ πολῖται μετὰ τὰ συμβάντα εἰς Σφακία· ὁ δὲ Ζερβὸς μάλιστα ἔλαβε μέρος μὲ πολλοὺς παρευρεθέντας Κρῆτας εἰς τὴν τότε ἀποτυχοῦσαν ἔφοδον κατὰ τοῦ φρουρίου Ναυπλίας, ἥτις ἐγένετο τὴν νύκτα τῆς 3. πρὸς τὴν 4. τοῦ μηνὸς Δεκεμβρίου 1821 ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ὑψηλάντου

δερὸς καὶ ὁ Πρωτοπαπαδάκης συνεξεστράτευον ὅπου ἡ ἀνάγκη τῶν περιστάσεων ἐπροσκάλει τὴν παρουσίαν των.

Περιωρίσθησαν λοιπὸν πάλιν οὕτως οἱ Τοῦρκοι στενώτερα εἰς τὰ φρούρια τῆς Ρεθύμνης, τῆς Σούδας καὶ τῆς Κυδωνίας, οἱ ὁποῖοι, καὶ τοι ἐξερχόμενοι συνεχῶς πρὸς καταδίωξιν τῶν ἐχθρῶν των, ἀντεκρούοντο ἰσχυρῶς ὑπ' αὐτῶν, καὶ ἐπανήρχοντο πάντοτε μὲ ζημίαν εἰς τὰ φρούρια.

Περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Νοεμβρίου ἔφθασε τέλος εἰς Λουτρὸν καὶ ὁ Ἀφεντούλης ἐκ Σπετσῶν μὲ τὸ πλοῖον τοῦ Ἑπτανησίου Ἰωάννου Βλάχου, φέρον καὶ περὶ τὰς δέκα χιλιάδας ὀκάδας σίτου πρὸς ἐμπορίαν εἰς τὴν πεινῶσαν τότε Κρήτην ἕνεκα τῶν περιστάσεων· συνωδεύετο δὲ καὶ ὑπὸ Κρητῶν στρατιωτῶν, τῶν κατὰ τὰς νήσους Ὕδραν καὶ Σπέτσας τότε παρευρεθέντων. Οἱ Κρῆτες ὑπεδέχθησαν αὐτὸν μετὰ ζήλου καὶ χαρᾶς, καὶ πανταχόθεν ἤρχοντο οἱ ὁπλαρχηγοὶ νὰ προσφέρωσι σέβας καὶ ὑπακοὴν εἰς τὸν πρῶτον παρουσιασθέντα πολιτικὸν ἀρχηγόν, ἂν καὶ αὐτοχειροτόνητον, μὲ στολὴν εὐρωπαϊκήν, μὲ ἐπωμίδας καὶ παράσημα τοῦ τάγματος τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τῆς Μάλτας, τοῦ ὁποίου ἦτο καὶ μέλος. Ταῦτα δὲ πάντα ἔκαμνον ἀρκετὴν ἐντύπωσιν τότε εἰς τὸν λαὸν τῆς Κρήτης. Ἐπομένως δὲ συνεκάλεσεν εἰς συμβούλιον τοὺς ἐπισημοτέρους ἐκ τῶν ὁπλαρχηγῶν, διὰ νὰ συσκεφθῶσι περὶ τῶν μελλουσῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων.

Αἱ πρῶται προκηρύξεις τοῦ Ἀφεντούλη πρὸς τὸν λαὸν τῆς Κρήτης ἦσαν λίαν ἐνθαρρυντικαί· κατεγίνετο ν' ἀποδείξῃ εἰς αὐτοὺς τὴν δόξαν τοῦ μεγάλου ἐπιχειρήματος, τὸ ὁποῖον βεβαίως ἠδύνατο νὰ τελεσφορήσῃ ἐνεργούμενον διὰ τῆς κοινῆς καὶ ὁμοφώνου συμπράξεως ἁπάντων τῶν Ἑλλήνων Κρητῶν· ἐνεθάρρυνεν ἅπαντας, ἀναφέρων τὰ κατὰ γῆν καὶ θάλασσαν κατορθώματα τῶν ἄλλων Ἑλλήνων· οἷον τὴν πτῶσιν τῶν φρουρίων τῆς Μονεμβασίας εἰς τὴν Πελοπόννησον, τοῦ Νεοκάστρου, τῆς Τριπόλεως, τὴν λαμπρὰν ναυμαχίαν τοῦ Μιαούλη εἰς Πάτρας καὶ τὴν ὅσον οὔπω προσδοκωμένην πτῶσιν τῶν δυσπορθήτων φρουρίων τῆς Ναυπλίας, καὶ τέλος τὴν ἀμετάτρεπτον ἀπόφασιν τοῦ Ἕλληνος, ἢ ν' ἀποτινάξῃ τὸν ἐπονείδιστον ζυγὸν τῆς πολυχρονίου τυραννίας του, ἢ ν' ἀποθάνῃ μὲ τὰ

ὅπλα εἰς χεῖρας μαχόμενος ἐνδόξως ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας του. Αἱ προκηρύξεις ἐκεῖναι εὗρισκον ἀρίστην ὑποδοχὴν εἰς τὰ πνεύματα τῶν Κρητῶν.

Συγχρόνως ἐξεδωκε διακήρυξιν πρὸς τοὺς ἐκτὸς τῆς Κρήτης, ὅπου ἦτο δυνατόν, διὰ τῆς ὁποίας ἐκήρυττε τὸ Λουτρὸν ἐμπορικὸν λιμένα τῆς ἐπαναστατημένης Κρήτης, προσκαλῶν ἅπαντας νὰ ἐμπορεύωνται ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν ἑλληνικῶν ὅπλων· καὶ ἔκτοτε ἤνοιξεν ὁ λιμὴν ἐκεῖνος, ἔνθα ἔρερον πανταχόθεν τροφὰς καὶ πολεμεφόδια, καὶ ἐθεραπεύετο ἡ μεγάλη τῶν Κρητῶν ἔλλειψις.

Κατέγεινε δ' ἔπειτα νὰ δώσῃ περισσοτέραν ὥθησιν εἰς τοὺς πολεμικούς, ἀπονέμων διαφόρους βαθμούς, τῶν ὁποίων ἀνώτερος ἦτον ὁ τοῦ πεντακοσιάρχου, ἤτοι ταγματάρχου· ὡς τοιοῦτοι δ' ἀπεδείχθησαν τὸ πρῶτον ὁ Ρ. Βουρδουμπᾶς, ὁ Γ. Δασκαλάκης, ὁ Α. Παναγιώτου καὶ Α. Πρωτοπαπαδάκης. Συνεκρότησε δὲ καὶ περὶ ἑαυτὸν συμβούλιον ἐξ ἐκείνων τῶν ἰδίων ἀνδρῶν, οἵτινες ἀπετέλουνκαὶ τὴν πρότερον ὀνομασθεῖσαν Καγκελαρίαν τῶν Σφακίων τοὺς ὁποίους καὶ συμβούλους ὠνόμασε. Μετ' ὀλίγον δὲ ἀπεδείχθησαν πεντακοσίαρχοι ὁ Γ. Τσουδερὸς ἐκ τῆς Λάμπης, ὁ Μ. Κουρμούλης ἐκ Γορτύνης, ὁ Γ. Δελιγιαννάκης, ὁ Β. Χάλης ἐκ τῆς Κυδωνίας, καὶ ὁ Πέτρος Μανουσέλης ἐκ τοῦ Καλλικράτη.

Ἐπὶ τῇ συστάσει δὲ τῶν εἰρημένων ἀξιωματικῶν ἀπενεμήθησαν ἄπειροι βαθμοὶ μετὰ ταῦτα· ὁ τοῦ τετρακοσιάρχου, τριακοσιάρχου, διακοσιάρχου, ἑκατοντάρχου, πεντηκοντάρχου, εἰκοσιπεντάρχου, μέχρι τοῦ δεκάρχου ἢ καὶ πενταρχου· καὶ προεβιβάζοντο ἑπομένως κατὰ τὰ ἀνδραγαθήματά του ἕκαστος. Ὠφέλουν δὲ ταῦτα τότε· διότι ὁ βαθμὸς ὑπῆρχεν ἀείποτε εἰς τὴν Κρήτην ὁ μόνος μισθὸς τοῦ Κρητὸς στρατιώτου, καὶ ἐθεωρεῖτο ὑπ' αὐτοῦ ὡς τιμὴ μεγάλη καὶ ἐφόδιον χαρακτηριστικὸν μελλουσῶν ἐλπίδων.

Ὑπεγράφετο δ' ἐκεῖνος εἰς τὰ δημόσια ἔγγραφα τὸ πρῶτον· «Μιχαὴλ Κομνηνὸς Ἀφεντουλιέφ. διοικητὴς τῆς Κρήτης.», εἰς τὰ «ὁποῖα προσεθηκε μετ' ὀλίγον καὶ τὸ Ἀρχιστράτηγος καὶ διοικη«τὴς τῆς Κρήτης». καὶ μετεχειρίζετο δύω σφραγῖδας, τὴν μὲν φε«ρουσαν περιγραφήν.« Καγκελαρία Σφακίων». τὴν δὲ τὰ ἴδια αὐτοῦ παράσημα τιθεμένην πάντοτε ἐπὶ κηροῦ, προσλαβὼν γραμματέα καὶ

ῥδιον σύμβουλον τὸν Ν. Οἰκονόμον κατὰ σύστασιν πολλῶν Κρητῶν.

Πρῶται λοιπὸν ἀψιμαχίαι ὑπὸ τὴν εἰρημένην τάξιν ἔλαβον χώραν πολλαὶ κατὰ τὴν Ρεθύμνην καὶ Κυδωνίαν· καὶ κατόπιν συνεκροτήθη μάχη κατὰ τὸν Δεκέμβριον περὶ τὴν θέσιν Βαρύπετρον, ὅπου εἶχον ἐξέλθει πολλοὶ Τοῦρκοι διευθυνόμενοι ἐναντίον τῶν Λακκιωτῶν. Τοὺς προσέβαλεν ἐνταῦθα ὁ ταγματάρχης Α. Παναγιωτου μὲ τοὺς ὀρεινοὺς τῆς Κυδωνίας, καὶ τοὺς ἐκράτησαν ἰσχυρῶς ἐναντιουμένους εἰς τὰς θέσεις των πολλὴν ὥραν. Εἰς τὴν μάχην ταύτην ἔλαβον μέρος καὶ οἱ νεωστὶ ἐλθόντες ἐπίκουροι· ἤτοι ὁ Π. Ζερβουδάκης, ἔχων περὶ ἑαυτὸν τοὺς παρευρεθέντας τότε ἐκ τῶν κατοίκων τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν, καὶ ὁ Ἀλέξιος Μαυροθαλασσίτης, ὅστις ὡδήγει τοὺς μὲ Κρῆτας ὄντας περὶ τοὺς ἑκατὸν εἴκοσι· καὶ ἠρίστευσαν θαυμασίως πολλοὶ ἐκ τούτων. Οἱ δὲ Τοῦρκοι ἐνεκαρτέρουν γενναιοψύχως, καὶ ἐπέμενον ἀντικρούοντες τὴν βίαν καὶ ὀργὴν τῶν ἀντιπάλων, ἑωσοῦ ὁ Α. Μαυροθαλασσίτης, ὁ Λακκιώτης Γεώργιος Νικολουδάκης, καὶ ὁ Κύπριος Ζώρζης, οἵτινες καὶ διέπρεψαν μάλιστα μεταξὺ πάντων, ἐπετέθησαν πρῶτοι ὁρμητικώτεροι, καὶ κατηνάγκασαν οὕτω τότε τοὺς ἰσχυροὺς ἀντιπάλους των νὰ τρέψωσι τὰ νῶτα, τοὺς ὁποίους καὶ κατεδίωξαν μετὰ τῶν λοιπῶν ἐπὶ πολὺ διάστημα, φονεύσαντες πολλοὺς ἐξ αὐτῶν καὶ συλήσαντες οὐκ ὀλίγα ὅπλα ἐγχρικά· ἐφονεύθησαν δὲ τότε καὶ ἐτραυματίσθησαν καὶ περὶ τοὺς τριάκοντα ἐκ τῶν Ἑλλήνων.

Οἱ Τοῦρκοι μετὰ τὴν μάχην ἐκείνην διευθύνθησαν πλειότεροι εἰς τὸ χωρίον Τσουκαλαριά, διὰ ν' ἀπειλήσωσιν ἐκεῖθεν τὸν Δασκαλάκην εἰς Μαλάξαν· ἐπέπεσαν ὅμως καὶ ἐνταῦθα οἱ Ἕλληνες κατ' αὐτῶν, καὶ μετὰ ἱκανὴν ὥραν τοὺς ἠνάγκασαν νὰ στραφῶσιν ἄνευ οὐδενὸς ἀποτελέσματος εἰς τὸ φρούριον. Οἱ δ' Ἕλληνες ἐπέδραμον τότε σχεδὸν ὅλην τὴν πεδιάδα ζωγρήσαντες καὶ Ὀθωμανίδας ἐπισήμους ἔνδον τουρκικοῦ τινος ὑποστατικοῦ, τὰς ὁποίας ἀντήλλαξαν μὲ Ἑλληνίδας αἰχμαλώτους, οἱ δὲ Τοῦρκοι ἀπεκλείοντο στενώτερον εἰς τὸ φρούριον.

Μετὰ δὲ ταῦτα, ἀρξαμένου τοῦ ἑπομένου ἔτους καὶ τοῦ μηνὸς Ἰανουαρίου, διέταξεν ὁ Ἀρεντούλης τὸν ταγματάρχην Γ. Δασκαλάκην καὶ τὸν Α. Παναγιώτου νὰ ἐκδιώξωσι τοῦ Σελίνου τοὺς ἐπι-

φόβους γείτονας τῆς ἐπαρχίας ταύτης· στρατολογήσαντες δὲ οὗτοι Σφακιανούς, Κυδωνιάτας καὶ τοὺς μέχρι τοῦδε ἐπαναστατημένους Σελινιώτας, ἔχοντας ἀρχηγὸν τὸν Φραγκιᾶν Τσιοκάκην, εἰσέβαλον μὲ χιλίους πεντακοσίους περίπου διὰ τῆς φαραγγος τῆς Ἁγίας Ρουμέλης, καὶ ἐπιδραμόντες πολὺ μέρος τῆς ἐπαρχίας, ἐφόνευσαν σποράδην πολλοὺς Τούρκους, αἴφνης προκαταλαμβανομένους εἰς τὰ χωρία. οἱ δὲ λοιποὶ ἐπρόφθασαν καὶ κατέφυγον εἰς τοὺς ὀχυροὺς πύργους τῆς Κανδάνου (1)· ὀγδοήκοντα δ' ἕως ἑκατὸν ἐκλεκτότεροι ἄνδρες ἐξ αὐτῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ ἀρχηγὸς τῶν Σελινιωτῶν Καούρης. Τοῦρκος περίπυστος ἐπ' ἀνδρίᾳ καὶ στρατιωτικῇ ἀρετῇ, κατέλαβον οἰκίσκους τινὰς πρὸς τὸ χωρίον Σταυρὸν κειμένους, τοὺς ὁποίους εἶχον ὀχυρώσει πρότερον, διὰ νὰ τοὺς ἔχωσιν ὡς φυλακεῖα, ἢ μᾶλλον ὡς προμαχῶνας κατὰ τῶν ἐπιδρομῶν. Ὁ δὲ ταγματάρχης Β. Χάλης, διατεταγμένος ὢν ἐτοποθετήθη μὲ πολλοὺς Κυδωνιάτας καὶ ἐπαναστατημένους ὁμοίως Κισαμίτας πρὸς τὸ χωρίον Ρούματα, διὰ νὰ κωλύωσιν ἐκεῖθεν τοὺς κατὰ τὴν Κίσαμον ἔτι διαμένοντας Τούρκους, ὥστε νὰ μὴ δυνηθῶσιν οὗτοι νὰ δώσωσι βοήθειαν εἰς τοὺς Σελινιώτας, καὶ νὰ φέρωσιν ἐντεῦθεν ἀντιπερισπασμόν.

Οἱ Σελινιῶται οἱ μόλις πρὸ ἑκατὸν ἐτῶν ἐκτουρκισθέντες, ἦσαν, ὡς εἴπομεν, οἱ ἀνδρειότεροι τῶν λοιπῶν Τούρκων τῆς Κρήτης, προσέτι καὶ οἱ μᾶλλον εὔρωστοι, ὠκύποδες, καὶ ἐπιτηδειότεροι πολεμισταί· διότι οἰκοῦσι καὶ αὐτοὶ ἐπίσης ὀρεινοὺς καὶ τραχεῖς τόπους, ὡς οἱ γείτονες αὐτῶν Σφακιανοὶ καὶ οἱ ὀρεινοὶ Κυδωνιᾶται, ἔχοντες θέσεις ἐπικαίρους παρομοίως καὶ ἰσχυράς. Ἐπερειδόμενοι λοιπὸν εἰς ταῦτα τὰ φυσικὰ πλεονεκτήματα, ὑπερήσπιζον φιλοτίμως τὸν ὀχυρὸν τόπον των.

---

1) Ἡ Κάνδανος εἶναι πρωτεύουσα κώμη τῆς ἐπαρχίας Σελίνου, διηρημένη εἰς συνοικίας πλησίον ἀλλήλων κειμένας· εἰς ἑκάστην δὲ τούτων ἵσταται πύργος ὀχυρός. Κεῖται δὲ αὕτη ἐπὶ μικρᾶς πεδιάδος περικυκλωμένης ἐξ ἀνατολῶν καὶ ἐκ μεσημβρίας ὑπὸ ὀρέων ὑψηλῶν, καὶ πρὸς δυσμὰς ὑπὸ λόφων κατηφύτων μὲ ἐλαιόδενδρα καὶ καστανέας. Εἰς Κάνδανον ἔχουσιν οἱ Τοῦρκοι καὶ τσαμίον· ἤνθει δὲ καὶ ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων ὡς πόλις, ἥτις εἶχε τότε καὶ χωριστὸν ἐπίσκοπον, Κανδάνου ὀνομαζόμενον·

Ὁρμήσας τότε ὁ Γ. Δασκαλάκης μὲ πολλούς, περιεκλεισε στενώτατα τοὺς εἰς τὸν Σταυρὸν καταφυγόντας Τούρκους, τοὺς ὁποίους καὶ ἠδύνατο εὐκόλως νὰ ἀναγκάσῃ νὰ παραδοθοῦν, ἂν εἶχε τὴν ὑπομονὴν νὰ τοὺς πολιορκῇ τέσσαρας ἢ καὶ πέντε ἡμέρας τὸ πολύ· διότι οὔτε τροφὰς εἶχον, οὔτε ἄλλοι ἠδύναντο νὰ ἔλθωσι πρὸς βοήθειάν των· ἢ τέλος πάντων ἠδύναντο καὶ μὲ λίθους μόνον νὰ τοὺς καταπλακώσωσιν, ἂν ἤθελον νὰ κάμωσι τοῦτο. καὶ οὕτως ἤθελον ἐκπνεύσει ὅλοι τότε ὑπὸ τοὺς λίθους τῶν μικρῶν καὶ χαμηλῶν ἐκείνων οἰκίσκων, εἰς οὓς περιεκλείσθησαν· ἀλλ' ὁρμὴ ἀκάθεκτος, ἥτις εἶναι ὅλως ἀνάρμοστος εἰς νοήμονα ἀρχηγόν, ἔσπρωξε τὸν Δασκαλάκην νὰ τολμήσῃ ἐπιχείρημα ἀσυγχώρητον εἰς ἀρχηγόν, ὁποῖος ἦτον οὗτος, ὅστις ὤφειλε νὰ διαττάσῃ, ἀλλ' ὄχι καὶ νὰ προκινδυνεύῃ ὁ ἴδιος, ἐνῷ ἀπ' αὐτὸν καὶ μόνον ἐξήρτητο τὸ καλὸν ἢ κακὸν τῆς ἐκστρατείας ἀποτέλεσμα.

Πρῶτος λοιπὸν πάντων εἰσεπήδησεν οὗτος ἐν τῷ ἅμα ἐπὶ ἑνὸς τῶν οἰκίσκων, προθυμοποιηθέντων ὅλων νὰ καταπνίξωσι τοὺς Τούρκους, ἐπιχύσαντες δι' ὀπῆς ἔνδον ἔλαια καὶ ὕλας δυσώδεις καυστικάς· οἱ Τοῦρκοι ὅμως προλαβόντες ἤνοιξαν ἔσωθεν ὀπήν τινα, δι' ἧς σπαθὶ ἐξελθοῦσα ἔρριψε νεκρὸν τὸν Δασκαλάκην, κτυπήσασα κατὰ μέτωπον, τὸν δὲ νεκρὸν αὐτοῦ ἐνησχολήθησαν παρευθὺς νὰ πάρωσιν οἱ συναγωνισταί, ἵνα μὴ περιπέσῃ εἰς τοὺς ἐχθρούς.

Ὁ θάνατος τοῦ ἀρχηγοῦ ἐπροξένησεν, ὡς ἦτον ἐπόμενον, εἰς ἅπαντας ἀθυμίαν καὶ κατήφειαν ὅθεν καὶ παρευθὺς ἤρχισε νὰ ματαιοῦται ἡ ἐκστρατεία, ἥτις ἠδύνατο νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν ἐνέργειάν της, καὶ ἦτον εὔκολον νὰ ἐπιφέρῃ τὸ ἀποτέλεσμα πρὸς κοινὸν ὄφελος καὶ πρὸς ἐκδίκησιν τοῦ πεφιλημένου Δασκαλάκη, ἂν ὁ Α. Παναγιώτου ἀνεδέχετο τὴν περαιτέρω διεύθυνσιν, τὸν ὁποῖον καὶ εἶχον παρακαλέσει, ὡς λέγεται, οἱ στρατιῶται νὰ δεχθῇ· διότι ἔβλεπον καταπολεμηθέντας ἤδη τοὺς Τούρκους, καὶ μικρὰ καρτερία ὑπελείπετο ἔτι νὰ τοὺς κατανικήσωσιν· ὁ Α. Παναγιώτου ὅμως, βαρυθυμήσας διὰ τὸν θάνατον τοῦ συγγενοῦς του, συνώδευσε τὸν νεκρόν του μὲ τὸ πλεῖστον τοῦ στρατοῦ μέρος εἰς Λουτρόν, ἔνθα καὶ ἐνταφίασαν αὐτὸν μὲ τὰς ἀνηκούσας τιμάς· διὰ τοῦτο καὶ ὁ Β. Χάλης παρευθὺς ὠπισθοπόρησεν ἐκ τῶν Ρουμάτων· οἱ δὲ Τοῦρκοι τοῦ Σε-

λίνου ἀπηλλάγησαν τότε τοῦ ἐσχάτου κινδύνου, νομίσαντες ἑαυτοὺς ἀκαταμαχήτους.

Ὁ Γ. Δασκαλάκης ἦτον ἐκ τῆς κώμης Ἀνωπόλεως τῶν Σφακίων ἀπόγονος τοῦ περιφήμου Δασκαλογιάννη, τοῦ ἀποστατήσαντος καὶ φονευθέντος τῷ 1770 ὑπὲρ πατρίδος. ἐφιλέγετο δὲ καὶ ὁ ἔγγονος ἐκείνου Δασκαλάκης ἀπὸ ἀκραιφνῆ ἔρωτα πρὸς τὴν ἐλευθερίαν, καὶ ἀπὸ τὸ ὑψηλὸν αἴσθημα ἀληθοῦς στρατιωτικῆς δόξης. Μόλις ἤκουσεν εἰς ἀλλοδαπὴν τὴν κλαγγὴν ἑλληνικῶν ὅπλων, καὶ ἔδραμε μετὰ προθυμίας νὰ ὑπερασπίσῃ τὴν τυραννουμένην πατρίδα του· δραστήριος καὶ φιλότιμος ἀρχηγὸς ἀποδειχθεὶς ἐξ ἀρχῆς, κατέλιπεν ὡς ἀθάνατον μνήμην τὰς διαφόρους νίκας του· φύσει δὲ ὠκυποδέστατος, παρευρίσκετο προθύμως παντοῦ ὅπου συνεκροτεῖτο μάχη· ἡ δὲ εὐάρεστος συμπεριφορά του καὶ τὸ μεγαλοπρεπὲς ἀνάστημά του ἔδωκαν ἀφορμὴν εἰς τοὺς συγχωρίους του ν' ἀποδώσωσιν εἰς ἐκεῖνον τὸ ἐπίθετον «Τσελεπῆς» ἤτοι εὐγενής.

Ὁ θάνατος τοῦ Δασκαλάκη ἐπροξένησε ζημίαν ἐπαισθητὴν εἰς τὴν πατρίδα, ἄγοντος τότε τὸ τριακοστὸν ἕκτον ἔτος περίπου τῆς ἡλικίας, καὶ οἱ Κρῆτες ἅπαντες ἐθρήνησαν διὰ τὴν στέρησίν του.

Μετὰ ταῦτα οἱ Σελινιῶται Τοῦρκοι δὲν ἦσαν τόσον ἀνεκτικοὶ ὡς πρότερον εἰς τοὺς συμβιοῦντας Ἕλληνας· ὅθεν καὶ οἱ τελευταῖοι ἠναγκάζοντο ἕνεκα τούτου ν' ἀποχωρίζωνται διασωζόμενοι ἕκαστος ὅπου ἦτο δυνατόν. Ἡ παρουσία τοῦ Φραγκιᾶ Τσισκάκη ὅστις κατὰ πρῶτον εἶχεν ὑψώσει ἐπὶ λόφου πρὸς τὸ ἀνατολικὸν τῆς ἐπαρχίας ἐπαναστατικὴν σημαίαν, εἵλκυσε πρὸς ἑαυτὸν πολλοὺς τῶν ὅσοι μάλιστα ἦσαν ἐλεύθεροι οἰκογενειακῶν φροντίδων· ὅθεν καὶ προσῆλθε πρὸς αὐτὸν παρευθὺς ὁ Σήφης Δρακάκης ἐκ τοῦ χωρίου Κακοδίκι, ὁ Ἰωάννης Πενταρὴς, ὁ καὶ Πενταρογιάννης, ἐκ τοῦ χωρίου Ἁγίας Εἰρήνης, καὶ ὁ Ἰωάννης Παπαδάκης, ὁ καὶ Παπαδογιάννης, ἐκ τοῦ χωρίου Πελεκάνου, ἄνδρες γενναῖοι καὶ φιλοπόλεμοι. Τούτους παρηκολούθησαν ἔπειτα ἄλλοι πολλοί· διέφυγε δὲ μετ' οὐ πολὺ καὶ ὁ Ἰάκωβος Κουλῆς ἑνωθεὶς μετὰ τῶν λοιπῶν, ὅστις διεσώθη παραδόξως ἀπὸ τὸν κίνδυνον εἰς ὃν εἶχε περιπέσει περὶ τὸ χωρίον Σταυρόν, ἔνθα οἱ παρατυχόντες Τοῦρκοι ἐφόνευσαν τὴν πενθεράν, τὴν γυναῖκα, καὶ νη-

πιον τέκνον, βασταζόμενον εἰς τὰς ἀγκάλας του. Ἀφοῦ δὲ οὕτως ηὔξησεν ὁ ἀριθμὸς τῶν ὑπὸ τὸν Φραγκιᾶν, αὐτοὶ οὗτοι οἱ κάτοικοι πάλιν Ἕλληνες τῆς τραχείας ἐκείνης ἐπαρχίας ἐστάθησαν ἱκανοὶ νὰ περιορίσωσι τὴν θηριωδίαν τῶν Τούρκων τῆς ἐπαρχίας των.

Εἶχον δὲ φονεύσει πρότερον οἱ Τοῦρκοι περὶ τοὺς ἑβδομήκοντα ἄνδρας, γυναῖκας καὶ παιδία εἰς τὸ χωρίον Κακοδίκι, καὶ κατόπιν ἤρχοντο εἰς χωρίον Σκλαβοποῦλαν τριακόσιοι περίπου διὰ νὰ πράξωσι παρομοίας ὠμότητας. Ἀλλ' ὁ Παπαδογιάννης μὲ ὀλίγους ἄνδρας παρατυχὼν ἀντέκρουσε τὴν βίαν ἐκείνων, καὶ ἐπὶ πολλὴν ὥραν διακαρτερήσας γενναίως, τοὺς κατηνάγκασε νὰ ἐπιστραφῶσι μὲ πολλὴν φθορὰν εἰς τοὺς πύργους των. Ἔκτοτε δὲ καὶ ὁ ἐπιτήδειος λοχίτης Κουμῆς μὲ πολλοὺς συνεταίρους κατεθορύβει ἐπὶ πολὺν καιρὸν τοὺς Τούρκους διὰ συχνῶν καὶ ἐπιτυχῶν ἐνεδρῶν ἢ λόχων, ἀναφαινόμενος ἀπροσδοκήτως ἐνεδρεύων συχνὰ περὶ τοὺς ὀχυροὺς πύργους των.

Ὡς οἱ Σελινιῶται, οὕτω καὶ οἱ εἰς Κίσαμον διαμένοντες πολέμιοι κατεθορυβοῦντο μὲ τὸν αὐτὸν πρόπον ὑπὸ τῶν ἐπαναστατημένων Ἑλλήνων Κισαμιτῶν. Ὁ Γεώργιος Δρακονιανός, περὶ τὸν ὁποῖον ἦσαν καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἐπαναστατημένοι Κισαμῖται ὁμοῦ καὶ Ριζῆται τινές, ἦσαν τὸ καθημερινὸν φόβητρον εἰς τούτους· ὑπέμειναν ὅμως οἱ Τοῦρκοι τοῦ μέρους τούτου ἐπιεικέστερα φερόμενοι πρὸς τοὺς συνεπαρχιώτας των Ἕλληνας, διὰ νὰ μὴ σπρώχνωσιν ἴσως εἰς ἀποστασίαν πολλούς, καὶ αὐξήσωσιν οὕτω τὰ δεινά των.

Ἂς ἐπανέλθωμεν δὲ μετὰ τὰ ἤδη λεχθέντα εἰς τὰ τῆς Ρεθύμνης. Οἱ πολεμισταὶ τῆς Κυδωνίας, καθὼς καὶ οἱ τῆς Ρεθύμνης, συνεχῶς δι' ἀκροβολισμῶν καὶ ἐνεδρῶν κατεθορύβουν τοὺς πολεμίους των· οἱ Τοῦρκοι ὅμως τοῦ μέρους τούτου οὐδόλως ἐπτοοῦντο, ἀλλ' ἐξήρχοντο προθύμως ἅπαντες σχεδὸν διὰ ν' ἀντικρούωσι τοὺς ἀντιπάλους των. Πρέπει δὲ νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι οἱ Τοῦρκοι τῆς Ρεθύμνης ἦσαν πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως κατά τι ἡμερώτεροι τῶν λοιπῶν, καὶ οὔτε πρὸς τὸ ἀμάλακτον τῶν Ἡρακλειωτῶν τόσον πολὺ ἔκλινον, οὔτε πρὸς τὴν ἀπάνθρωπον θηριωδίαν τῶν Κυδωνιατῶν, διὰ τοῦτο καὶ μετῴκουν τότε πολλοὶ τῶν Ἑλλήνων εἰς ταῦτα τὰ μέρη, ὅπου διῆγον βίον ἡσυχώτερον καὶ μᾶλλον ἀκίνδυνον· αἰτία δὲ τού-

του είναι ἡ πρὸς τὴν ἐμπορείαν καὶ τὰς λοιπὰς ἐργασίας των φροντίς· ἔπραξαν ὅμως καὶ οὗτοι δυστυχῶς ὠμότητας καὶ βιαιοπραγίας πολλὰς εἰς τὴν ἐπανάστασιν κατὰ τῶν χριστιανῶν.

Ὁ Μ. Κουρμούλης καὶ Α. Μελιδόνης ἔσπευδον νὰ εἰσβάλωσιν, ὁ μὲν εἰς Γορτύνην, διὰ ν' ἀπαλλάξῃ τῆς δουλείας τοὺς συνεπαρχιώτας του, ὁ δὲ εἰς Αὐλοπόταμον, τὸ αὐτὸ φρονῶν καὶ οὗτος διὰ τὸν τόπον τῆς γεννήσεως του· συνήθροιζε δὲ μάλιστα ὁ τελευταῖος τοὺς περὶ τὸν Α. Μαυροθαλασσίτην μν. Κρῆτας στρατιώτας, διὰ νὰ ἔχῃ τούτους πρὸς τὸν σκοπόν του συναρωγούς, οἵτινες καὶ τὸν ἠγάπων περισσότερον διὰ τὴν κατὰ τὴν Ἀσίαν πρὸς αὐτοὺς γνωριμίαν του, ὁπόθεν διέσωσε πολλοὺς προειδοποιήσας τὰ τῆς ἐπαναστάσεως, ὡς προείπομεν. Ἠθροίζοντο λοιπὸν οὗτοι κατὰ τὴν Ρεθυμνίαν, ὡς καὶ οἱ εὐρεθέντες ἔνοπλοι ἐκ τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν, προθυμοποιούμενοι ἕκαστος νὰ συνδράμῃ κατὰ τὸ δυνατὸν τοὺς συνεπαρχιώτας του.

Ἐν τούτοις ὁ Τοῦρκος Γετιμαλῆς, περιβόητος διὰ τὴν ἀνδρείαν καὶ τόλμην του, κατέλαβεν αἴφνης μὲ πεντήντα πέντε Τούρκους ἐκλεκτοὺς τὸ μοναστήριον Ἀρκάδι ὀνομαζόμενον, πρὸς ἀνατολὰς κείμενον, καὶ ἐπέκεινα τῆς ὥρας ἀπέχον τῆς πόλεως Ρεθύμνης, τοῦ ὁποίου ἡ θέσις ἐφόβιζε τοὺς μέλλοντας νὰ εἰσβάλωσιν εἴτε εἰς Αὐλοπόταμον, εἴτε εἰς Γορτύνην· οἱ δὲ Ἕλληνες ἦσαν τοποθετημένοι τότε εἰς τὰ χωρία τῆς ἐπαρχίας Ἀμαρίου, Μέρωνα καὶ Κλησίδι.

Παραλαβὼν δὲ ὁ Γεώργιος Δελιγιαννάκης περὶ τοὺς ἑξήκοντα στρατιώτας, κατὰ συναίνεσιν καὶ τῶν λοιπῶν, εἰσέδυσεν ἐν ἀγνοίᾳ τῶν Τούρκων τὴν 17 Ἰανουαρίου 182? εἰς τὸ μοναστήριον ἐν νυκτί, καταλαβὼν οἰκίας τινὰς ὀχυρὰς· ὁ δὲ Πωλογεωργάκης, ὁ Α. Μελιδόνης καὶ Α. Μαυροθαλασσίτης περιεκύκλωσαν ἔξωθεν ταὐτοχρόνως τοῦτο, καὶ τὴν ἐπιοῦσαν λίαν πρωῒ ἤρχισαν νὰ κτυπῶσιν ἔξωθεν τοὺς Τούρκους, οἵτινες εἶχον καταλάβει ἐπίσης ὀχυρὰν θέσιν. Ἀλλὰ συγχρόνως παρὰ πᾶσαν ἐλπίδα των ἤρχισε καὶ ἔσωθεν ἄλλη προσβολή, ὅπερ κατέπληξε μὲν τοὺς Τούρκους, ἀλλ' ἐνεκαρτέρουν ἀπελπιστικῶς, ἐωσοῦ κατεφθάρησαν καὶ διὰ πυρὸς μετὰ πολλὴν ἰσχυρογνωμοσύνην ἐντὸς τοῦ δωματίου, τὸ ὁποῖον κατεῖχον, πλὴν ἑνὸς καὶ μόνου διαφυγόντος εἰς Ρεθύμνην· ἐφονεύθησαν δὲ τότε

καὶ ἐπληγώθησαν ἕως 15 Ἕλληνες, ἐν οἷς συγκαταλέγεται καὶ εἷς ἀδελφὸς τοῦ Δεληγιαννάκη.

Τὴν δὲ 25, τοῦ αὐτοῦ μηνὸς συνῆλθον Ἕλληνες πολλοὶ περὶ τὴν Ρεθύμνην, διὰ νὰ ἐνεδρεύσωσι. Τοῦρκοι ὅμως πολλοὶ ὡσαύτως ἐξελθόντες συνῆψαν μάχην ἰσχυράν, καθ' ἣν ἀντεκρούοντο πεισματωδῶς μεταξὺ των ἐπὶ πολλὰς ὥρας, ἕωσοῦ ἐπιτεθέντες ὁρμητικώτεροι οἱ Ἕλληνες, ἔτρεψαν εἰς φυγὴν τοὺς πολεμίους· ἐφονεύθησαν δὲ τότε πλέον τῶν ἑκατὸν Τούρκων, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ εἷς ἐκ τῶν ἀδελφῶν Γλυμίδων, ἐξάκουστος διὰ τὴν ἀνδρίαν του, καὶ ἐζωγρήθη μετὰ τῆς σημαίας του ὁ Μουζουραγᾶς τῆς Ρεθύμνης, Τοῦρκος δικάσημος, μετὰ δύο ἄλλων, τοὺς ὁποίους ἀπέστειλαν πρὸς τὸν Ἀφεντούλην εἰς Λουτρὸν.

Κατόπιν τούτων ὁ Στρατῆς καὶ Σήφης Δεληγιαννάκηδες, συνεννοηθέντες μετὰ τῶν ἐνόπλων Ἀμαριωτῶν καὶ Αὐλοποταμιτῶν, ἐνήργησαν σημαντικὴν ἔνεδραν περὶ τὰ Ἀνώγια, χωρίον τῆς Ρεθύμνης· ὁ δὲ σκοπὸς τούτων ἀπέβλεπε νὰ προκαλέσωσιν εἰς μάχην τοὺς Τούρκους κατὰ τὴν Πλατανέαν, θέσιν μᾶλλον εὐνοϊκωτέραν εἰς τοὺς Ἕλληνας, ὅπερ καὶ κατωρθώθη. Ὁρμήσαντες τότε οἱ περὶ τὸν Στρατῆν Δεληγιαννάκην κατέλαβον τὰς θέσεις Περβόλια καὶ Περενζέκουλαν· συνήφθη δὲ ἡ μάχη ἐνταῦθα, καὶ διήρκεσε μέχρι νυκτός, καθ' ἣν πεισματωδέστατα ἀντεκρούοντο μεταξύ των, καὶ εἰς χεῖρας πολλάκις σχεδὸν ἦλθον οἱ διαμαχόμενοι· ἀλλ' ὑπερισχύσαντες τελευταῖον οἱ Ἕλληνες, μικροῦ ἐδέησε νὰ ῥίψωσι τοὺς ἀντιπάλους εἰς τὴν θάλασσαν, καταδιωχθέντας εἰς τὸ φρούριον. Εἰς τὴν μάχην ταύτην ἔπεσαν πολλοὶ Τοῦρκοι· Ἕλληνες δὲ τριάκοντα μόνον, ἀλλ' ἐτραυματίσθησαν πολλοί, ἐν οἷς καὶ ὁ Νικόλαος Δαμβέργης καιρίως κατὰ τὸν ὀφθαλμόν, ἀλλ' ἀπροσδοκήτως ἰαθείς.

Ἀπέδειξε δὲ τότε ὁ Ἀφεντούλης πεντακοσίαρχον τὸν Α. Μελιδόνην· διότι καὶ ἀνδραγαθήματα καθ' ἡμέραν ἔπραττε, καὶ ἡ δύναμίς του ηὔξανε διὰ τῶν ὁσημέραι ἐπαναστατούντων Αὐλοποταμιτῶν, ὡς καὶ ἐκ τῶν μὴ Κρητῶν στρατιωτῶν· καὶ προσέτι διότι ἀπεδίδετο εἰς ἐκεῖνον κατὰ μέγα μέρος καὶ ἡ νίκη τῆς συγκροτηθείσης μάχης κατὰ τὴν 23 Ἰανουαρίου περὶ τὴν Ρεθύμνην· ἀλλ' ὁ προβιβασμός του ἐδυσηρέστησε, φαίνεται, τὸν Βουρδουμπᾶν.

Συγχρόνως σχεδὸν ἀπέδειξεν ὡς τοιοῦτον καὶ τὸν Σήφακαν, ὅστις ἐπαξίως διεδέχθη εἰς Μαλάξαν τὸν ἀποθανόντα Δασκαλάκην, μετὰ τοῦ ὁποίου πρότερον συνέπραττε· καὶ ἐκατώρθωσαν ὁμοῦ ἔργα ἡρωϊκά.

Ὁ Ἀφεντούλης μετὰ ταῦτα ἀπέστειλεν ἐκ τοῦ Λουτροῦ διακήρυξιν τοιάνδε πρὸς τοὺς Τούρκους, νομίσας ὅτι ἴσως τοὺς κάμῃ φιλανθρωποτέρους μὲ τοῦτο.

«Ὀθωμανοὶ τῆς Κρήτης! Παντοῦ ἔλαβον οἱ Ἕλληνες τὰ ὅπλα εἰς χεῖρας, ὄχι διὰ νὰ θανατόνωσιν ἀνθρώπους ἀόπλους καὶ ἀδυνάτους, ἀλλὰ διὰ νὰ καταστήσωσι τὴν ἀνθρώπινον δικαιοσύνην, καὶ ν' ἀπαλλαχθῶσιν ἐράπαξ ἀπὸ τὰς ἀπανθρώπους ἀδικίας· καὶ λυπούμεθα διότι σεῖς πράττετε ὅλον τὸ ἐναντίον παραγνωρίσαντες δυστυχῶς τὸν νόμον τῆς φιλανθρωπίας, ἐκακοποιήσατε καὶ ἐθανατώσατε μὲ περισσοτέραν καταφρόνησιν, παρὰ ἐὰν ἦσαν κτήνη, ἀνθρώπους ὄχι ὁπλοφοροῦντας ἀλλὰ γέροντας, γυναῖκας καὶ παιδία, καὶ ἐπιμένετε πράττοντες τ' αὐτὰ ἀδικήματα, τὰ ὁποῖα ἠμποροῦσαν νὰ γίνωνται εἰς μόνους τοὺς βαρβάρους αἰῶνας, καὶ ὑπὸ βαρβάρων ἐθνῶν, ἐξυβρίζοντες μὲ τὸν τρόπον αὐτὸν τὴν ἀνθρωπότητα, καὶ αὐτὸν τὸν δημιουργὸν Θεόν.

»Ὁ πόλεμος δὲν εἶναι πρωτοφανὴς τώρα· φονεύονται οἱ ἄνθρωποι μεταξύ των ἐνόσῳ διαρκεῖ ὁ καρότος τῆς μάχης, καὶ μεταξύ των οἱ ὡπλισμένοι μόνον· ἀφοῦ δὲ διακοπῇ, παύει ἡ ἀνθρώπινος ἀλληλοκτονία, ἐνίοτε δὲ συναναστρέφονται καὶ μεταξύ των οἱ πολέμιοι. Ποίους δὲ ἐξωλοθρεύσατε τόσον σκληρῶς, ὦ Ὀθωμανοί; ἐκείνους, μὲ τοὺς ὁποίους συνεγεννήθητε, συνεζήσατε, καὶ ἔχετε κοινὰ τὰ αὐτὰ συμφέροντα ἐπὶ τῆς αὐτῆς γῆς.

»Προσκληθέντες νὰ διοικήσωμεν τὸν τόπον τοῦτον, διετάξαμεν τοὺς Ἕλληνας στρατιώτας ἡμεῖς, ν' ἀπέχωσι πάσης ἀδίκου αἱματοχυσίας· νὰ σέβωνται τὸν ἄνθρωπον, ὅταν ἡ τύχη τοῦ πολέμου τὸν καταστήσῃ εἰς τὴν ἀναπόφευκτον ἀνάγκην καὶ πέσῃ εἰς χεῖράς των, βαστῶντα καὶ τὰ ὅπλα ἔτι εἰς χεῖρας· καὶ τοιαύτην ἀπόφασιν ἔχομεν σκοπὸν ἀμετάθετον νὰ διατηρήσωμεν. Παράδειγμα τῆς ἀποφάσεώς μας δυνάμεθα νὰ σᾶς φέρωμεν τὸν Μουζουραγᾶν τῆς Ρεθύμνης, ὅστις ἐζωγρήθη μαχόμενος μετὰ δύο ἄλλων προχθές,

τοὺς ὁποίους φυλάττομεν μὲ ὅλην τὴν ἀνθρώπινον περιποίησιν εἰς Λουτρόν· τὸ αὐτὸ φιλάνθρωπον ἔργον ἀπαιτοῦμεν ἐξ ἀμοιβαιότητος νὰ πράττετε καὶ ὑμεῖς εἰς παρομοίας περιστάσεις, καὶ νὰ παύσητε τοῦ λοιποῦ τοῦ νὰ θανατόνετε ἀόπλους καὶ ἀδυνάτους· ἡ τύχη τοῦ πολέμου εἰς ἀμφότερα τὰ διαμαχόμενα μέρη εἶναι ἄδηλος.

»Ἐμάθετε βέβαια, ὅτι ἔπεσαν ἕως τώρα εἰς τὴν κυριότητα τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴν Πελοπόννησον τὰ φρούρια τῆς Μονεμβασίας, τοῦ Νεοκάστρου καὶ τῆς Τριπόλεως· ὅτι εἶναι ἐγγὺς νὰ πέσωσι καὶ τὰ φρούρια τοῦ Ναυπλίου· προσέτι δὲ καὶ ὅτι ὅλοι οἱ παραδοθέντες ὁμόθρησκοί σας μετεφέρθησαν ἀκινδύνως μὲ τὰς εὐκολίας των εἰς Ἀσίαν, καὶ ὅπου ἀλλαχοῦ ἐζήτησαν.

»Εἴμεθα δὲ αὐστηρῶς διατεταγμένοι καὶ ἡμεῖς ἀπὸ τὴν ἀνωτέραν Διοίκησίν μας νὰ ὑπερασπίζωμεν ζωήν, περιουσίαν καὶ τιμὴν ἐκείνων, ὅσοι ἤθελον προσέλθει ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν ὅπλων μας. Ὁ παρὼν πόλεμος δὲν εἶναι, ὡς κακῶς ὑμεῖς τὸν νομίζετε, πόλεμος κλεπτικός, ἀλλ' εἶναι ἐθνικὸς πόλεμος, ἀνεγνωρισμένος ἤδη ἀπ' ὅλον τὸν κόσμον· οἱ δ' Ἕλληνες ἔκαμαν σταθερὰν ἀπόφασιν νὰ ζήσωσι τοῦ λοιποῦ ὡς ἄνθρωποι, ἀφοῦ συστήσωσι καὶ μὲ τὸν κίνδυνον τῆς ζωῆς των νόμους, οἱ ὁποῖοι αὐστηρῶς νὰ προστατεύωσι τὰ δίκαια παντὸς ἀνθρώπου.»

Τοιαῦτα ἔγραψεν ὁ Ἀφεντούλης πρὸς τοὺς Ὀθωμανούς, καὶ λυποῦμεθα ὅτι δὲν ἔχομεν οὔτ' αὐτῆς, οὔτε τῶν προτέρων του διακηρύξεων νὰ κοινοποιήσωμεν αὐτὰ τὰ πρωτότυπα. Οἱ Τοῦρκοι ὅμως ἐλοιδόρησαν ἐκεῖνον πρὸς τοὺς Ἕλληνας ὀνομάσαντές τον ἀπατεῶνα, ὅτι δῆθεν ἦλθε μὲ ἐπωμίδας, ἐπὶ σκοπῷ ν' ἀπατήσῃ τοὺς Κρῆτας διὰ νὰ τοὺς πάρῃ τὰ λάδια· ὅθεν καὶ ἐφεξῆς δὲν ἔπαυσαν ἀπὸ τοῦ νὰ πράττωσι τὰς αὐτὰς ὠμότητας εἴς τε τοὺς ὑποκειμένους ἔτι εἰς αὐτούς, καὶ εἰς τοὺς τυχὸν ζωγρηθέντας.

Δὲν εἶναι δὲ ἔξω τοῦ σκοποῦ ν' ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα τὸ ἑξῆς, τὸ ὁποῖον τότε ἔπραξεν ὁ Ἀφεντούλης· καὶ τοῦτο ἔβλαψεν αὐτὸν οὐ μικρὸν εὐθὺς ἀπὸ τὴν ἀρχήν ὅτε ἐχρεώστει νὰ συνιστᾷ ἑαυτὸν πρὸς τοὺς Κρῆτας δι' ἔργων συνετῶν, καὶ ν' ἀποφεύγῃ ὅσον τὸ δυνατὸν τὰ αἴτια τῶν δυσαρεσκειῶν.

Εἶχον φθάσει εἰς Λουτρὸν περὶ τὰ τέλη τοῦ Δεκεμβρίου ἑκατὸν

πενῆντα περίπου στρατιῶται Κρῆτες καὶ μή, τοὺς ὁποίους ἐστρατολόγησαν ἐν Σάμῳ καὶ ἄλλαις νήσοις ὁ Δημήτριος Χρυσκκόπουλος καὶ Μιχαὴλ Σεμερτσάκης, Κρῆτες, καταγόμενοι ὁ μὲν ἐκ τῆς ἐπαρχίας Κισάμου, ὁ δὲ δεύτερος ἐκ τῆς Κνωσοῦ· εἴτε δικαία, εἴτε ἄδικος ἦτο ἡ καταγγελία ἐναντίον τοῦ Μ. Σεμερτσάκη, ὅτι δῆθεν ἐφορολόγησε βιαίως εἰς πολλὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου, δὲν ἐξετάζομεν ἐνταῦθα, μὴ ἔχοντες βεβαίως ἀποδείξεις· ὁ Ἀφεντούλης ὅμως ἔλαβεν ἀφορμήν, καὶ, χωρὶς πρότερον νὰ συλλογισθῇ περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων, ἀπέστειλε τὸν Σεμερτσάκην πάλιν εἰς τὰς νήσους μὲ διαταγήν, ἐπὶ τῷ προσχήματι νὰ συνάξῃ ὑπὲρ τοῦ ἀγῶνος τῆς Κρήτης συνεισφορὰς ἀπὸ τοὺς Αἰγαιοπελαγίτας· συναπέστειλε δὲ μυστικὴν διαταγὴν καὶ Κυπριακόν τινα Κύπριον μετὰ δύο Κρητῶν, διὰ νὰ φονεύσωσιν εἰς τὴν πρώτην νῆσον τὸν Σεμερτσάκην, ὅπερ καὶ ἔπραξαν, ἅμα ἀπέβησαν εἰς τὴν Θήραν.

Ποῖον δὲ σκοπὸν εἶχε κατὰ νοῦν ὁ Ἀφεντούλης νὰ κατορθώσῃ μὲ τὴν δολοφονίαν τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου, ἐξετάσαντες δὲν ἠδυνήθημεν νὰ μάθωμεν· λέγεται δὲ μόνον ὅτι ἐπτόησε τὸν Ἀφεντούλην ὁ ὀχλαγωγικὸς καὶ θρασὺς τοῦ Σεμερτσάκη τρόπος· ἐκρίθη ὅμως κατακριτέα ἡ πρᾶξις τοῦ Ἀφεντούλη, διότι εὐθὺς ἐγέννησε, καὶ δικαίως, ὑπονοίας κατ' αὐτοῦ, καὶ κατέκριναν ὅλοι ὡς ἀσύνετον τοιαύτην διαγωγήν· διότι ὁ φονευθεὶς εἶχε φίλους ἅπαντας τοὺς εἰς Ἀλεξάνδρειαν ναυτιλλομένους Σρακιανούς, ὅπου οὗτος πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως διέμενεν ἐμπορευόμενος· καὶ πρὸς τούτοις, ὄχι μόνον οἱ συνεπαρχιῶταί του, ἀλλὰ καὶ οἱ Κρῆτες ὅλοι ἠγανάκτησαν διὰ τὸν θάνατον τούτου· ἡ εὐτολμία τοῦ δολοφονηθέντος Σεμερτσάκη ἠλπίζετο ὅτι ἤθελε χρησιμεύσει εἰς τὴν κρίσιμον ἐκείνην ἐποχὴν ὑπὲρ τοῦ ἀγῶνος κατὰ τῶν ἐχθρῶν· καὶ ἤρχισαν ὅλοι νὰ κατακροῶσιν.

Οἱ Ἡρακλειῶται ἐν τούτοις Τοῦρκοι, καὶ μετὰ τὰ συμβάντα ἔτι κατὰ τὸν Αὔγουστον εἰς τὴν γενικὴν ἐκστρατείαν των, ἐτοποθετοῦντο ἀθρόως πολλοί, ἄλλοι μὲν κατὰ τὴν Γορτύνην περὶ τὸ χωρίον Τυμπάκιον, ἄλλοι δὲ εἰς τὴν ἐπαρχίαν Αὐλοπόταμον· διότι αἱ θέσεις αὗται, ἡ μὲν πρὸς βορρᾶν τῆς ὑψιτενοῦς Ἴδης, τὸ δὲ Τυμπάκιον πρὸς μεσημβρίαν, ἐθεωροῦντο καταλληλοι εἰς τὸ νὰ κα-

λύωσι τὴν ἐπανάστασιν ἀπὸ τοῦ νὰ ἐκτείνεται ἐπὶ τὰ πρόσω, καθόσον μάλιστα ἔβλεπον αὐτὴν μᾶλλον θρασυνομένην εἰς τὰ δυτικὰ τῆς Κρήτης· ἀλλὰ καὶ οἱ Ἕλληνες ἐπίσης ἐθεώρησαν ταύτας ἀναγκαιοτάτας, καὶ ἔσπευδον παντὶ σθένει νὰ τὰς καταλάβωσι.

Προχωρήσαντες λοιπὸν ἐκεῖθεν τετρακισχίλιοι περίπου Τοῦρκοι, ὁδηγούμενοι, ὡς ἐρρέθη ὑπὸ τοῦ τότε ἐπισήμου Τσιλιβοτάμπασι, κατέλαβον περὶ τὰ τέλη τοῦ Ἰανουαρίου τὸν Φουρφουρᾶν καὶ τὸ Βυζάκι, χωρία τῆς ἐπαρχίας Ἀμαρίου· ταὐτοχρόνως δὲ καὶ οἱ περὶ τὸν Βουρδουμπᾶν, οἱ περὶ τὸν Τσουδερόν, τὸν Πωλογεωργάκην, τὸν Πρωτοπαπαδάκην, τὸν Κουρμούλην, τὸν Δεληγιαννάκην, τὸν Μελιδόνην καὶ Ζερβουδάκην, δισχίλιοι περίπου Ἕλληνες Σφακιανοί, Ρεθύμνιοι, Λαμπαῖοι, Ἀμαριῶται, τὸ ὑπὸ τὸν Μαυροθαλασσίτην ἐπικουρικόν, καὶ ἐξ ἄλλων ἐπαρχιῶν πολλοί, κατέλαβον τὰ ἐν τῇ αὐτῇ ἐπαρχίᾳ χωρία Μέρωνα, Μοναστηράκι καὶ Ἀμάρι, ἀπέναντι τῶν πολεμίων ἱστάμενοι, καὶ ἀνταπειλοῦντες.

Πρῶτοι οἱ Τοῦρκοι ἐφόνευσαν τὴν 9. Φεβρουαρίου δύο Ἕλληνας· τὴν δ' ἐπιοῦσαν ἐπροκάλεσαν καὶ τὴν ἐξῆς ὁλεθρίαν εἰς ἑαυτοὺς μάχην. Διαβάντες οἱ Τοῦρκοι λίαν πρωὶ τὸν μεταξὺ ῥέοντα ποταμόν, ἤρχισαν νὰ προσβάλλωσι τοὺς Ἕλληνας, οἵτινες μὴ δειλιάσαντες τὴν ὑπερβάλλουσαν δύναμιν ἐκείνων, ἀντιπροσέβαλον καρτερικῶς ἀπὸ τὰς θέσεις των, καὶ ἐγίνοντο ἐξορμήσεις κατ' ἀλλήλων συνεχῶς· ἡ δὲ μάχη προὐχώρει οὕτω πεισματωδέστατα ἐφ' ὅλην τὴν ἡμέραν· καὶ νῦν μὲν ἠναγκάζοντο οἱ Ἕλληνες νὰ ὑποχωρῶσιν εἰς τοὺς ἀντιπάλους, οἵτινες κατεδιώχθησαν πολλάκις καὶ πορρωτάτω, νῦν δὲ οὗτοι ἀντεπετίθεντο σφοδρότεροι ἐξ εὐθετωτέρων θέσεων ἐναντίον τῶν ἐπερχομένων Τούρκων εἰς τοὺς ὁποίους ἐπροξένουν φθορὰν περισσοτέραν, ὥστε ἐβιάσθησαν νὰ ριφθῶσι διωκόμενοι καὶ εἰς τὸν ποταμόν, διὰ νὰ διασωθῶσιν εἰς τὸ ἀπέναντι μέρος, ἔνθα καὶ ἐπανίγησαν ἕως δεκαπέντε· ἐμάχοντο δὲ οὕτω πεισματωδῶς μέχρι σχεδὸν τῆς νυκτός.

Εἰς τὴν μάχην δὲ ταύτην ἔπεσαν ἐπέκεινα τῶν τριακοσίων Τούρκων, καὶ ἐτραυματίσθησαν πολλοί· ὁμοίως ἐφονεύθησαν καὶ ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἕως πεντήκοντα, καὶ ἐτραυματίσθησαν εἰκοσιτρεῖς, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ ἀριστεύσας πρότερον ἐν Σάμῳ Χ. Γεώργιος Μου-

ριώτης τὸν πόδα πληγωθείς. Οἱ Τοῦρκοι ἐπανῆλθον μετὰ τοῦτο εἰς τὰς ἰδίας θέσεις των. ὡς καὶ οἱ Ἕλληνες εἰς τὰ χωρία, ἅπερ κατεῖχον καὶ πρότερον.

Μετὰ τέσσαρας δὲ ἢ πέντε ἡμέρας ἀπὸ τῆς μάχης, παραλαβὼν ὁ Μελιδόνης ἐν ἀγνοίᾳ τῶν λοιπῶν ὁπλαρχηγῶν ὀγδοήκοντα περίπου ἐκλεκτοὺς ἄνδρας, ἦλθεν ἐν νυκτὶ εἰς Βαθιακόν, χωρίον τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας, ἔνθα ἦσαν τοποθετημέναι εἰς τὸ ἐν αὐτῷ τζαμίον αἱ τροφαὶ καὶ τὰ πολεμεφόδια τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ, διαμένον τος ὄχι μακρὰν κατὰ τὸν Φουρφουρᾶν, τὰ ὁποῖα ἐφυλάττοντο τότε ὑπὸ δεκαοκτὼ Τούρκων· ἄλλοι δὲ ὀλίγοι Τοῦρκοι ἀνεπαύοντο εἰς ἄλλας οἰκίας τοῦ Βαθιακοῦ ἀπροφύλακτοι, ἄνευ ὑποψίας, ὅτι ἠδύνατο νὰ ἐπέλθῃ εἰς αὐτοὺς κακόν τι· τούτους ὅμως, τινὲς μὲν τῶν στρατιωτῶν τοῦ Μελιδόνη ἐπρόλαβον νὰ περιορίσωσι, περικυκλώσαντες τὰς οἰκίας, εἰς ἃς εὑρίσκοντο, διὰ νὰ μὴ ἐξέλθωσιν, ὁ δὲ Μελιδόνης μετὰ τῶν λοιπῶν ὑπεκρίθη ὅτι ἤρχετο ἐξ Ἡρακλείου ὡς Τουρκικὴ ἐπικουρία εἰς τὸν στρατόν, ὅτε εὐθὺς προσῆλθεν εἰς τὸ τζαμίον μὲ πολλούς. Ἔκρουσε λοιπὸν ὡς τοιοῦτος τὴν θύραν τοῦ τζαμίου, ἀνταποκριθείς εἰς τὴν ἐρώτησιν Τουρκιστί, καὶ οὕτως ἐξηπάτησε τοὺς ἔνδον φρουρούς, οἵτινες ἠνέῳξαν τὴν θύραν ἐν ἀγνοίᾳ ὡς εἰς Τούρκους· ἐπιπεσόντες δὲ τότε μὲ πολλὴν ὁρμὴν οἱ περὶ τὸν Μελιδόνην, ἐθανάτωσαν καὶ τοὺς δεκαοκτὼ ἄνευ βλάβης τῶν Ἑλλήνων, καὶ κατέστρεψαν μετὰ σπουδῆς τὰ ἐν τῷ τζαμίῳ, ὅσα δὲν ἠδυνήθησαν νὰ συμπαραλάβωσιν· ἐπρόφθασαν δὲ τὴν ἐπιοῦσαν εἰς Βαθιακὸν καὶ ἄλλοι βοηθοὶ εἰς τὸν Μελιδόνην· ὅτε ἄλλους μὲν ἐκ τῶν εἰς τὰς οἰκίας περιορισθέντων ἐφόνευσαν, ἄλλοι δ' ἐδραπέτευσαν διασωθέντες. Ἐπανῆλθον λοιπὸν εἰς τὸ χωρίον Μοναστηράκι οἱ περὶ τὸν Μελιδόνην μεταφέροντες τὰ πολεμεφόδια καὶ τὰ λάφυρα τῶν ἀναιρεθέντων.

Ἅπαντες δὲ οἱ στρατιῶται ἐμπλησθέντες χαρᾶς, ἠθύμουν εἰς τὸ ῥηθὲν χωρίον διὰ τὸ κατόρθωμα τοῦ Μελιδόνη· ὁ δὲ Βουρδουμπᾶς, ὁ Α. Πρωτοπαπαδάκης, καὶ ὁ παρευρεθεὶς μετ' αὐτῶν Γ. Σακόρραφος, μεταπεμψάμενοι τότε ἐκεῖνον, ἀνηρεύνων περὶ τοῦ γεγονότος, καὶ τὸν ἐπέπληττέ πως ὁ Βουρδουμπᾶς διὰ τὸν κίνδυνον, εἰς ὃν ἔφερε τόσους στρατιώτας ὁ Μελιδόνης, ὅστις ἐχαιρέτει νὰ

προειδοποιήσῃ καὶ τοὺς ἄλλους ὁπλαρχηγούς, διὰ νὰ ἐνεργηθῇ μᾶλλον ἀκινδύνως ἐκεῖνο τὸ τόλμημα· ὁ Μελιδόνης ὅμως ἐδιηγεῖτο ὑπερηδέως τὰ καθέκαστα, προσθέσας ἐπὶ τέλους, ὅτι αὐτὸς θὰ τὰ ἀναφέρει καὶ πρὸς τὸν Ἀφεντούλην· ἀλλ' ὁ Βουρδουμπᾶς τότε ἀντέλεξε μὲ ὀργήν, ὅτι εἶναι αὐτοῦ καθῆκον νὰ κάμῃ τοῦτο ὡς ἀρχηγός, ὑπομνήσας πρὸς τούτοις καὶ τὸ ἄτοπον, κατ' αὐτόν, ὅπερ ἔπραξεν ὁ Μελιδόνης, ὅτε ἀνέφερε προηγουμένως περὶ τῆς γενομένης μάχης κατὰ τὴν 23. Ἰανουαρίου περὶ τὴν Ρεθύμνην, καὶ περὶ τῆς ζωγρήσεως τοῦ Μουζουραγᾶ ὑπ' αὐτοῦ δῆθεν, ὥστε ἕνεκα τούτων ἠμείφθησαν πρὸς ἀλλήλους καὶ λόγοι ἀπρεπεῖς. Μετὰ τοὺς λόγους δὲ τούτους ἀπεχώρει μὲν μὲ ἀγανάκτησιν ὁ Μελιδόνης, ὁ δὲ Σακόρραφος παρακληθείς, ὡς λέγεται, ὑπὸ τοῦ Πρωτοπαπαδάκη ἔδραμε, καὶ τὸν ἐπειθανάγκασε νὰ ἐπιστρέψῃ, ἐπὶ σκοπῷ νὰ συνδιαλλαχθῶσιν ἀμφότεροι, ἐπιβλαβοῦς κριθείσης τῆς πρὸς ἀλλήλους ἔχθρας, ἱσταμένους ἀπέναντι ἐχθροῦ· μόλις ὅμως εἰσῆλθεν εἰς τὴν οἰκίαν, εἰ ἦν ἦσαν οἱ εἰρημένοι τρεῖς, καὶ ὁ Βουρδουμπᾶς, μετ' ἀμοιβαίους πάλιν λόγους, ἐκτύπησε μὲ ἐγχειρίδιον καιρίως τὸν Μελιδόνην, ὅστις καὶ ἔπεσε παρευθὺς νεκρός.

Ἐξέλιπε λοιπὸν καὶ ὁ Α. Μελιδόνης οὕτως ἀπὸ τὸν ἀγῶνα τῆς Κρήτης, ἀνὴρ, ἀπὸ τὴν εὐτολμίαν τοῦ ὁποίου ἠλπίζοντο πολλά, καὶ ὁ ὁποῖος εἶχε προκινδυνεύσει ὑπὲρ τοῦ ὅλου Ἑλληνικοῦ ἀγῶνος· διότι καὶ ἡ τολμηρὰ περιοδεία του κατὰ τὴν Ἀσίαν πρὸ τῆς ῥήξεως τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἀπήλλαξε τῆς σφαγῆς πολλοτάτους Ἕλληνας εἰδοποιήσαντος τούτους, ὡς εἴπομεν, τὰ περὶ τῆς ἐθνεγερσίας, καὶ ἐχρησίμευσαν αὐτοὶ οὗτοι ἔπειτα εἰς τὰ στίφη τῶν προμάχων ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας εἰς πολλὰ πολεμούμενα μέρη.

Ὁ Μελιδόνης ἦτο γέννημα τοῦ ὁμωνύμου χωρίου τῆς ἐπαρχίας Αὐλοποτάμου, καὶ εἶχε χαρακτῆρα γενναίου καὶ τολμηροῦ ἀνδρός· παρεκίνησε δὲ οὗτος καὶ ἔφερε τοὺς πλειοτέρους σχεδὸν ἐκ τῶν μὴ Κρητῶν στρατιωτῶν εἰς Κρήτην, διὰ νὰ συναγωνισθῶσιν ὑπὲρ αὐτῆς, καὶ ἠγαπᾶτο ὑπ' αὐτῶν· διὰ τοῦτο μικροῦ ἐδέησε νὰ ἐγερθῇ εἰς Μοναστηράκι καὶ ὀλεθρία στάσις εἰς τὸν ἑλληνικὸν στρατὸν διὰ τὸν ἄδικον θάνατόν του, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἀπετράπησαν μέν, ἀλλ' ἐπέμεινον ν' ἀπέλθωσι τῆς Κρήτης, δυσαρεστηθέντες ἐκατὸν πενῆντα

περίπου ἐκλεκτοὶ ἄνδρες. Τὸ μόνον δὲ ἐλάττωμα εἰς τὸν Μελιδόνην ἦτο ἡ θρασύτης, εἰς ἣν ἀπερισκέπτως περιέπιπτεν. Ὁ θάνατος ἐν τούτοις τοῦ Μελιδόνη ἐλύπησε τοὺς Κρῆτας ἅπαντας· ὁ δὲ Ἀφεντούλης δὲν ἠδύνατο ἄλλως εἰς τοιαύτην περίστασιν νὰ πράξῃ, ἢ νὰ ἀφαιρέσῃ τὸν βαθμόν, δι' οὗ ἦρχε τότε ὁ Ροῦσος ἐπὶ τοῦ στρατοῦ. Διελυσε πρὸς τούτοις ἡ περίστασις ἐκείνη τὸν ἑλληνικὸν στρατὸν νικηφόρον ὄντα, καὶ ἔδωκεν ἀφορμὴν νὰ ἐγκαρτερήσωσιν οἱ πολέμιοι, οἵτινες ἐχάρησαν χαρὰν μεγάλην, πυροβολήσαντες τρὶς ἐπὶ τῇ ἀγγελίᾳ τοῦ θανάτου τοῦ Μελιδόνη, περὶ τὸν νεκρὸν τοῦ ὁποίου ἠσέβησαν ἐκθάψαντες αὐτόν, ὅτε ἦλθον ὕστερον εἰς Μοναστηράκι.

Ὁ Ἀφεντούλης μετὰ ταῦτα μετέβη περὶ τὰ μέσα τοῦ Φεβρουαρίου ἐκ τοῦ Λουτροῦ εἰς Ἀργυρόπολιν (1), καὶ ἐκεῖθεν εἰς Ἅγιον Κωνσταντῖνον, χωρία τῆς ἐπαρχίας Ρεθύμνης, παρακολουθούμενος ὑπὸ τοῦ Ν. Οἰκονόμου, τοῦ Γ. Παπαδάκη, τοῦ Ἐμ. Αντωνιάδου, καὶ ἄλλων ἐπισήμων πολιτῶν, διὰ νὰ ἐνεργῶσι δραστηριώτερα ἐκ τοῦ πλησίον τὰ πρὸς πόλεμον. Ἔλαβον δὲ τότε χώραν περὶ τὴν Ρεθύμνην σφοδραὶ ἀψιμαχίαι καὶ ἔνδραι, ἐνεργηθεῖσαι φιλοτίμως ὑπὸ τοῦ Γ. Δεληγιαννάκη, ὁπλαρχηγοῦντος ἐπὶ πολλῶν Ρεθυμνίων, καὶ συμπραττόντων τοῦ Ρουστικιανοῦ καὶ Δρουλίσκου, ὡσαύτως καὶ ὑπὸ τῶν Καλλικρατιανῶν καὶ Σφελιωτῶν, ἀρχηγουμένων ὑπὸ τοῦ Πέτρου Μανουσέλη καὶ Ἀναγνώστου Σηροδασκαλάκη, ὡς καὶ ὑπὸ τοῦ Τσουδεροῦ. Μετ' ὀλίγας δὲ ἡμέρας ἐπεσκέφθησαν καὶ τὰς κατὰ τὴν Κυδωνίαν στρατιωτικὰς θέσεις, ἐλθόντες πρῶτον εἰς Ἅγιον Γεώργιον, χωρίον τῆς Κυδωνίας, καὶ ἐντεῦθεν ἦλθον εἰς Ἀρμένους, ὅπου καὶ διέμειναν ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐξησφαλισμένοι· διότι ὁ πεντακοσίαρχος Σήφακας εἶχε στήσει τὰς νικηφόρους σημαίας του οὐχὶ πλέον ἐπὶ τῆς ὀρεινῆς Μαλάξης, ἀλλὰ κάτωθεν αὐτῆς εἰς τὰ χωρία Τσουκαλαριὰ καὶ Νεροκούρου, ὁπόθεν ἐδέσποζεν ἐφ' ὅλης τῆς πεδιάδος τῆς Κυδωνίας, ἐπειδὴ εἶχον καταπολε-

1) Εἰς τὸ χωρίον τοῦτο φαίνονται ἐρείπια ἀρχαίας πόλεως, ὅπου εὑρέθησαν καὶ ἀρχαιότητες εἰς τάφους καὶ προσέτι ἵστανται ἔτι τοῖχοι ἀρχαίου τοιούτου σωμισματοκοπείου.

μηθῇ εἰς πολλὰ μέρη οἱ Τοῦρκοι καὶ ὑπὸ τοῦ Α. Παναγιώτου καὶ τοῦ Χάλη.

Ἐνεκρίθη δὲ ταὐτοχρόνως διὰ νὰ σκάψωσι χάνδακα πέραν πρὸς ἀνατολὰς τοῦ στενωποῦ Ἀλμυροῦ, καὶ κατεσκεύασαν τοιοῦτον ὡς πρόχωμα, ἐφ' οὗ ἔστησαν καὶ κανόνια, ἀρχόμενον ἀπὸ τὸ χωρίον Κουρνᾶ μέχρι τῆς παραλίας, ἐπὶ σκοπῷ νὰ ἐξασφαλίσωσιν ἐντεῦθεν τὰ κατὰ τὴν Κυδωνίαν πολεμικὰ ἐπιχειρήματα, εἰς καιρὸν μεγάλης ἀνάγκης, ἀπὸ ἐνδεχομένας ἐπιδρομὰς τῶν ἐκ τῶν ἀνατολικῶν μερῶν τῆς Κρήτης ἐπερχομένων· ἐπὶ δὲ τοῦ ἔργου διωρίσθη ὁ δραστήριος Φασούλης, ὅπερ καὶ ἔφερε ταχέως εἰς πέρας. Ἀλλ' ἀντὶ τούτου, δὲν ἦτον ἀναγκαιότερον νὰ ἐπασχολῶσι μακρόθεν τὸν ἐχθρόν ;

Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ τούτῳ ἦλθε καὶ ὁ Γάλλος Βαλέστρας, υἱὸς τοῦ πρὸ πολλῶν ἐτῶν παροικοῦντος ἐν Κρήτῃ, ὡς προεἰπομεν, γέροντος Βαλέστρα. Ὁ νέος οὗτος εἶχε διδαχθῇ ἐν Γαλλίᾳ τὴν τακτικὴν στρατιωτικήν· εἶχε δὲ ὑπηρετήσει ὡς λοχαγὸς ὑπὸ Ναπολέοντα τὸν Α.' καὶ εἶχε παραιτηθῇ τῆς ὑπηρεσίας τὸ 1814, ὅτε καὶ ἐπέστρεψε πάλιν εἰς Κρήτην.

Ἅμα δ' ἐξερράγη ἡ ἐν Ἑλλάδι ἐπανάστασις, αὐθόρμητος ἐπανῆλθεν ἐκ τῆς Εὐρώπης, ἔνθα πάλιν διέμενε· καὶ πρῶτος οὗτος διωργάνισεν εἰς Καλάμας τῆς Πελοποννήσου τακτικὸν στρατόν, ἔλαβε διὰ τοῦτο καὶ τὸν βαθμὸν τοῦ χιλιάρχου παρὰ τοῦ Δ. Ὑψηλάντου· αἱ ἰδιαίτεραι σχέσεις του μετὰ πολλῶν Κρητῶν, παρευρεθέντων τότε ἐν Πελοποννήσῳ, καὶ κατ' ἐξαίρεσιν τοῦ Δ. Παπαδάκη, ἔπεισαν τὸν Βαλέστραν καὶ ἐπροτίμησε νὰ ὑπηρετήσῃ εἰς Κρήτην μᾶλλον τὸν ἐθνικὸν ἀγῶνα, καταλιπὼν τὴν θέσιν, ἣν κατεῖχεν ἐν Πελοποννήσῳ. Οἱ δὲ Κρῆτες στρατιωτικοὶ μετὰ χαρᾶς ἐδέχοντο συναρωγὸν ἀξιωματικὸν ἔμπειρον εἰς πολεμικὰ ἐπιχειρήματα.

Ὁ Βαλέστρας φθάσας περὶ τὰ μέσα τοῦ Μαρτίου εἰς Κρήτην, συνήντησε κατὰ πρῶτον τὸν Ἀφεντούλην εἰς τὸ ῥηθὲν χωρίον Ἅγιον Γεώργιον, καὶ ἀνεκοίνωσε πρὸς αὐτὸν τὸν σκοπὸν τῆς εἰς Κρήτην ἀφίξεώς του, καὶ τὸν πόθον, ὃν εἶχε νὰ ὑπηρετήσῃ αὐτήν· συνεχάρη δ' ἐκεῖνον διὰ τὰ μέχρι τοῦδε κατορθώματά του, προσειπὼν ὅτι θέλει τὸν συντρέξει στρατιωτικῶς ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ συμφέροντος,

καὶ πρὸς ἐπαύξησιν τῆς ὑπολήψεως, ἣν δικαίως θηρεύει. Ἐπισκεφθεὶς δὲ τὰς κατὰ τὴν Κυδωνίαν στρατιωτικὰς θέσεις, καὶ ἐπαινέσας τὸν ζῆλον τῶν ὑπὲρ πατρίδος μαχομένων, μετέβη παρευθὺς καὶ εἰς Ρεθύμνην, ἔνθα προητοιμάζετο νὰ συγκροτηθῇ μάχη. Ὑπὸ τὴν ὄψιν λοιπὸν τοῦ Βαλέστρα οὐχὶ πλείονες τῶν ἑπτακοσίων Ἑλλήνων Κρητῶν ἐπιτεθέντες, φθίνοντος τοῦ Μαρτίου μηνός, ἔτρεψαν εἰς τὰ ὀπίσω μετὰ τρίωρον ἰσχυρὰν ἀντίστασιν, πενταπλασίους περίπου πολεμίους, καὶ τοὺς κατεδίωξαν μέχρι σχεδὸν τῶν πυλῶν τοῦ φρουρίου, φονεύσαντες πολλοὺς ἐξ αὐτῶν· ἔπεσαν δὲ τότε καὶ τρεῖς Ἕλληνες, καὶ ἐτραυματίσθησαν ἑπτά.

Ἔνθους καταστὰς ἀφοῦ εἶδε ταῦτα ὁ Βαλέστρας, διενοήθη ὅτι διὰ τοιούτων ἀνδρείων στρατιωτῶν δύναται εὐκόλως νὰ γείνῃ κύριος καὶ τοῦ φρουρίου τῆς Ρεθύμνης, καὶ ὅτι διὰ τῆς κατακτήσεως τούτου εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξασφαλίσῃ κατὰ μέγα μέρος τὸν ἀγῶνα τῶν Κρητῶν· ἐπρονόησε δηλαδὴ εὐθὺς ὁ τακτικὸς Βαλέστρας, ὅτι ἄνευ φρουρίου, εἰς τὸ ὁποῖον ν' ἀσφαλίσωσι πᾶν ὅ,τι θεωρεῖται ἀναγκαιότατον πρὸς πόλεμον, οὐδόλως ἐπιτυγχάνει ἡ ἐπανάστασις· τοῦτο δὲ ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ τὰ κατὰ τὴν Πελοπόννησον συμβάντα· διότι οὔτε δυνατὸν ἦτο νὰ στερεωθῇ καὶ ἐν Κρήτῃ Κυβέρνησις ἠναγκασμένη νὰ περιφέρηται ἀπὸ τόπου εἰς τόπον, καὶ χωρὶς μάλιστα ἐκτελεστικῆς δυνάμεως, ἀλλ' οὔτε εὔκολον ἦτον ἀπὸ τὸ ἀπόκεντρον Λουτρὸν νὰ διευθύνῃ τὰ τοῦ πολέμου εὐθέτως, οὐδὲ νὰ διανέμῃ ἑτοίμως εἰς ὅλην τὴν Κρήτην πολεμεφόδια καὶ ὅσα ἄλλα ἀπήτουν αἱ ἀκατάπαυστοι ἀνάγκαι τοῦ πολέμου ἐγκαίρως.

Διεχάραξε λοιπὸν αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν ὁ Βαλέστρας τὸ σχέδιον τῆς ἐπιχειρήσεως· τὸν δὲ σκοπόν του ἐπέρωσαν καὶ παρατηρήσεις πολλῶν, ὅτι οἱ Τοῦρκοι τῆς Ρεθύμνης καὶ εἰς μάχας καὶ εἰς αὐτοὺς ἔτι τοὺς ἀκροβολισμοὺς ἐξέρχονται σχεδὸν φιλοτίμως ἅπαντες, καταλείποντες τοὺς ἀδυνάτους μόνον ὡς φρουράν· καὶ ἐκοινοποίησε τὴν ἀπόφασίν του ταύτην πρὸς τὸν Ἀφεντούλην, παρακαλέσας νὰ διατάξῃ νὰ ἀθροισθῶσιν ὅσον τὸ δυνατὸν πλειότεροι στρατιῶται εἰς ὡρισμένον τόπον καὶ χρόνον· δὲν ἐγνώριζεν ὅμως ὁ τακτικὸς Βαλέστρας ὅτι ἐνεργεῖ καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀταξίας, καὶ ὅτι ὡς θαῦμα λογίζεται ὅταν κατορθωθῇ τι δι' αὐτῆς τῆς ἀταξίας.

Προθύμως συναθροισθέντες οἱ περὶ τὸν Τσουδερόν, τὸν Πωλογεωργάκην, τὸν Ἰωάννην Μοσχοβίτην, ὅστις ἠγεῖτο Ἀμαριωτῶν, τὸν Φραγκιὸν Καριώτην, καὶ οἱ περὶ τὸν Π. Ζερβουδάκην τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν ἔνοπλοι, Λαμπαῖοι, Ἀμαριῶται, Αὐλοποταμῖται, μέρος Ρεθυμνίων καὶ λοιποί, κατέλαβον τὴν θέσιν Πέταλον πρὸς τὸν λόφον τοῦ χωρίου Βρυσίνου· ὁ δὲ Α. Πρωτοπαπαδάκης μὲ τοὺς Σκυφιώτας, καὶ μέρος τῶν Ἀποκορωνιτῶν, τοὺς ὁποίους ὡδήγει ὁ Π. Μανουσέλης μὲ τοὺς Καλλικρατιανούς, καὶ ὁ Σηφοδασκαλάκης μὲ τοὺς Σφεδιώτας, ὅπου ἦτο καὶ ὁ Μαυροθαλασσίτης μὲ τὸ ἐπικουρικόν, ἐτοποθετοῦντο περὶ τὸ χωρίον Κάστελλον· οἱ δὲ λοιποὶ Ρεθύμνιοι ὑπὸ τὸν Γ. Δεληγιαννάκην, μεθ' ὧν ὁ Ρουστικιανός καὶ Δρουλίσκος, πολλοὶ Ἀποκορωνῖται καὶ Κυδωνῖται, ἔχοντες ἀρχηγοὺς τὸν Ι. Χάλην καὶ Νικ. Κωνσταντουδάκην, ἀδελφὸν τοῦ Σήφακα, ἦσαν περὶ τὸν Βαλέστραν εἰς τὰ χωρία ἐπάνω καὶ κάτω Βαρσαμόνερον· καὶ κατῆλθεν εἰς ταῦτα πρὸ τῆς μάχης ἀπὸ τὸ χωρίον Ἅγιον Κωνσταντῖνον, ἀγαλλώμενος καὶ ᾄδων, ὡς λέγεται δι' ὅλης τῆς νυκτὸς τῆς 13. πρὸς τὴν 14. Ἀπριλίου, διὰ τὴν πεποίθησιν, ἣν εἶχεν ὅτι μὲ τοιοῦτον στρατὸν πλέον τῶν τριῶν χιλιάδων, τοὺς ὁποίους εἶχε συναθροίσει, ἔμελλε νὰ εἰσπηδήσῃ ξιφήρης εἰς τὴν Ρεθύμνην· διὰ τοῦτο οὐδὲ τὸν ἵππον του ἐπείσθη εἰς πολλὰς παρατηρήσεις διὰ τὸ ἀδύνατον τῆς κράσεως του νὰ συμπαραλάβῃ, καταλιπὼν αὐτὸν εἰς Ἅγιον Κωνσταντῖνον.

Ὁ μὲν Πρωτοπαπαδάκης, κατέχων τὸ κέντρον μὲ τὸν μαχιμώτερον στρατόν, εἶχε διαταγὴν νὰ προκαλέσῃ εἰς μάχην τοὺς Τούρκους· ὀπισθοπορῶν δ' ἔπειτα ἑκουσίως, ν' ἀποσύρῃ πόρρω τοῦ φρουρίου τοὺς ἐξελθόντας, ὅτε ἔπρεπε νὰ ἐπιτεθῶσι πλαγιόθεν οἱ περὶ τὸν Πωλογεωργάκην καὶ Τσουδερόν· ὁ δὲ Βαλέστρας νὰ ὁρμήσῃ τότε περὶ τὸ φρούριον μὲ τοὺς περὶ αὐτὸν ἀπὸ τὸ ἀντίθετον μέρος. οὕτω δὲ τιθέμενοι ἐν μέσῳ τῶν τριῶν πυρῶν οἱ πολέμιοι, ἔμελλον βεβαίως νὰ κατανικηθῶσι, καὶ, καιροῦ δοθέντος, νὰ ἐπιχειρήσῃ ὁ Βαλέστρας τὴν ἐξ ἐφόδου ἅλωσιν τῆς πόλεως. Ἂν λοιπὸν τοιουτοτρόπως ἐνηργεῖτο εἰλικρινῶς τὸ σχέδιον, ἠδύνατο νὰ φθάσῃ βεβαίως εἰς τὸν σκοπόν του. Ἀλλὰ τί ἔγεινεν ἐκ τούτων;

Τὴν πρωτεραίαν τῆς μάχης, προβάντων Τούρκων ἕως πεντήκοντα

πρὸς τὸν Καστέλλον, εἴτι διὰ κατασκόπευσιν, εἴτε δι' ἄλλην αἰτίαν, ἐπιπεσόντες Σκυφιῶται τινὲς ἐφόνευσαν δεκατέσσαρας ἐξ αὐτῶν, συλήσαντες καὶ τὰ πολύτιμα ὅπλα των· ἐκ τῶν λαφύρων δὲ ἀπήτουν, ὡς λέγεται, ἀνάλογον μέρος καὶ οἱ Καλλικρατιανοί, πρὸς οὓς δὲν ἐνέδιδον οἱ σκυλευταί· καὶ ἔρις ἐξηγέρθη ἕνεκα τούτου οὐ μικρά.

Ἐκινήθησαν λοιπὸν τὴν ἐπιοῦσαν οἱ Τοῦρκοι παντρατιᾷ, καὶ προσέβαλον τὸ πρῶτον τοὺς περὶ τὸν Τσουδερὸν καὶ Πωλογεωργάκην κατὰ τὰς θέσεις των· οὗτοι δὲ ἐνεκαρτέρησαν ἀντιπαραταχθέντες γενναίως εἰς τὴν ἰσχυρὰν τῶν πολεμίων προσβολήν· διότι ἤλπιζον ὅτι ἤθελον δράμει ταχέως εἰς βοήθειαν αὐτῶν καὶ οἱ περὶ τὸν Κάστελον τοποθετημένοι· ἀλλ' ἐβιάσθησαν τέλος νὰ ὀπισθοπορήσωσιν ἀβοήθητοι, ἀφοῦ ἀπώλεσαν περὶ τοὺς τριάκοντα στρατιώτας καταδιωχθέντες μέχρι τῶν Κουμνιῶν.

Νομίσας δὲ τότε ὁ Βαλέστρας ὅτι τὸ σχέδιόν του ἤδη ἐνηργεῖτο, ἐξώρμησεν ἀπὸ τὰς θέσεις του ζιφύρης, παροτρύνων τὸν στρατὸν νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ἐπίθεσιν προπορευόμενος· ἐπῆλθεν ὅμως παρ' ἐλπίδα ἀθρόος ὁ Τουρκικὸς στρατός, καὶ κατέλαβεν ἐκτὸς ὀχυρωμάτων τοὺς Ἕλληνας· εἰς τοιαύτην δὲ κατάστασιν, συμπλοκῆς ἰσχυρᾶς γενομένης, ἡ ἥττα ἀπέβαινεν ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων· ἐπὶ ματαίῳ ἐπρόσμεναν οὗτοι συνδρομήν. Ὁ μὲν Τσουδερὸς καὶ ὁ Πωλογεωργάκης καταπολεμημένοι πρότερον, εἶχον ἀποσυρθῇ πορρωτάτω, καὶ δὲν ἠδύναντο νὰ συνδράμωσιν· ὁ δὲ Πρωτοπαπαδάκης ἔμενεν ἀπαθὴς θεατὴς περὶ τὸν Κάστελον, ἀσχολουμένων εἰς ματαίαν ἔριδα τῶν συστρατιωτῶν του. Κατηναγκάσθησαν λοιπὸν καὶ οἱ περὶ τὸν Βαλέστραν νὰ ὀπισθοπορήσωσι, καταδιωκόμενοι μὲ πολλὴν φθοράν.

Περὶ τοὺς ὀγδοήκοντα ἐκ τῶν Ἑλλήνων λέγεται ὅτι ἀπωλέσθησαν εἰς ἐκείνην τὴν ὀπισθοπόρησιν· ἐζωγρήθησαν δὲ καὶ πολλοί, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ λοχαγὸς Κόκκινος, Χῖος, ὑπασπιστὴς τοῦ Βαλέστρα, καὶ αὐτὸς οὗτος προσέτι ὁ Βαλέστρας, ἀποκαμόντες ἐκ τοῦ δρόμου· ἐπροσπάθησε δὲ μάλιστα Σφακιανός τις ἐκ τῶν τοῦ Δεληγιαννάκη στρατιωτῶν ν' ἀπομακρύνῃ αὐτὸν τοῦ κινδύνου, σηκώσας ἐπ' ὤμων τὸν Βαλέστραν ἀσθμαίνοντα· καὶ ἐπρόλαβε νὰ κρύψῃ αὐτὸν εἰς πυκνὴν παστυγοῦσαν βάτον, διὰ ν' ἀποφύγῃ καὶ ὁ βα-

στάζων τὸν ἐπερχόμενον κίνδυνον, ἀλλ' εὑρόντες οἱ νικηταὶ τότε Τοῦρκοι τὸν Βαλέστραν κατὰ τὴν ἐπιστροφήν των, ἔκοψαν τὴν κεφαλήν του, τὴν ὁποίαν εἰσάγαγον ἐν θριάμβῳ εἰς Ῥεθύμνην ἀπάγοντες ὁμοῦ καὶ τὸν Κόκκινον τὸν ὁποῖον καὶ ἐθανάτωσαν, ὡς καὶ τοὺς ζωγρηθέντας ἅπαντας.

Οὕτως ἀπωλέσθη ὁ Βαλέστρας, γενόμενος θῦμα ὡς λέγεται, ἀλόγου ραδιουργίας τοῦ Ἀφεντούλη· ὑπέθεσεν οὗτος ὅτι ὁ Βαλέστρας ἐλθὼν εἰς Κρήτην ἐνήργει νὰ καταλάβῃ τὴν πολιτικὴν θέσιν του, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον οὐδόλως ἐκεῖνος ἐφαντάσθη· καὶ ἔκτοτε ἐπεχείρησε νὰ συστήσῃ περὶ ἑαυτὸν κόμμα ἀνθρώπων ἐκ τῶν τότε ἰσχυρῶν, ὑποβλέπων ἐξ ἄλλου ἀνθρώπους, τοὺς ὁποίους κακῶς ὑπέθετεν ὅτι τὸν ἀντεπολιτεύοντο.

Ἂν δὲ συμφώνως ὅλοι οἱ ὁπλαρχηγοὶ συνεπολέμουν καὶ συνέδραμον ἀλλήλους εἰς τὴν μάχην, ἡ νίκη ἦτον ἄρευκτος εἰς τοὺς Ἕλληνας· διότι καὶ ἀρκετοὶ ἦσαν συνηγμένοι, καὶ σχέδιον ἀνδρὸς ἐμπείρου περὶ τὰ στρατιωτικά, οἷος ὁ Βαλέστρας, ἦτο ὑπὸ πάντων ἐγκεκριμένον· ἡ διαγωγὴ ὅμως, τὴν ὁποίαν ἐτήρησε τὴν ἡμέραν ἐκείνην ὁ Πρωτοπαπαδάκης, ὅστις χωρὶς νὰ ρίψῃ ὅπλον κατὰ τῶν ἐχθρῶν οὔτ' αὐτός, οὔτε κἀνεὶς τῶν στρατιωτῶν του, ἀνεχώρησε μεθ' ἁπάντων ἀπὸ τὰς θέσεις των, ἀνάλγητοι ἐπὶ τοῖς παθήμασι τῶν συναδέλφων καὶ συναγωνιστῶν των, ἡ διαγωγή, λέγομεν, αὕτη δὲν εἶναι ἴσως ἀθῴα· καὶ ἴσως ὑπηρέτησε τότε τὸν Ἀφεντούλην μᾶλλον, ἢ ἑαυτὸν καὶ τὴν πατρίδα του! Ἡμεῖς ἐκθέτοντες ἁπλῶς τὸ ἱστορικόν, ἀφίνομεν εἰς τὸν χρόνον ν' ἀνακαλύψῃ τὴν ἀλήθειαν· τοῦτο δὲ μόνον προσθέτομεν ἐν πεποιθήσει, ὅτι ὁ ἀγὼν τῆς Κρήτης ἔχασε πολὺ εἰς τὴν ἀπώλειαν τοῦ τακτικοῦ Βαλέστρα· διότι οἱ Κρῆτες Τοῦρκοι καὶ Ἕλληνες δὲν ἠμποροῦ τις ν' ἀρνηθῇ ὅτι ἔχουσι φυσικὴν καὶ ἡρωϊκὴν ἀνδρίαν, ἀλλ' ἡ τέχνη, ὡς λέγουσι πάλιν κοινῶς ἐν Κρήτῃ, νικᾷ καὶ τὴν ἀνδρίαν· διὸ ἤθελε φανῇ μᾶλλον χρήσιμος εἰς τοὺς Ἕλληνας ὁ Βαλέστρας.

Ἐν τούτοις, τὰ κοινὰ τῆς Ἑλλάδος πράγματα προήγοντο κατ' εὐχήν· διότι νίκαι ἐπίσημοι κατὰ γῆν καὶ ναυμαχίαι κατὰ θάλασσαν ἔτρεφον ἀσημέραν τὸ κοινὸν ἑλληνικὸν ἀγῶνα. Ὅθεν ἦτο ἐπάναγκες νὰ κανονίσωσιν οἱ Ἕλληνες τοῦ λοιποῦ καὶ τὸ πολιτικὸν

μέρος τῶν πραγμάτων των· διὸ καὶ ἐνέκρινον συνεννοηθέντες διὰ τῶν ἰδιαιτέρων κατὰ τόπους διοικήσεών των νὰ συνέλθωσιν εἰς γενικὴν συνέλευσιν ἐν Ἄργει, διὰ νὰ καταστήσωσιν ὁμοφώνως ἐκεῖ ὅλου τοῦ ἔθνους μίαν καὶ μόνην κεντρικὴν Κυβέρνησιν· διότι ἕως τότε ἕκαστον μέρος τῆς Ἑλλάδος εἶχε χωριστὸν σύστημα καὶ χωριστὴν διοίκησιν· ὡς π. χ. ἡ μὲν Πελοπόννησος εἶχε συστήσει ἰδίαν Πελοποννησιακὴν Γερουσίαν, ἡ δὲ Δυτικὴ Ἑλλὰς ἄλλην ὁμοίαν εἰς Μεσολόγγιον, ἡ Ἀνατολικὴ ὡσαύτως εἶχεν ἑτέραν Διοίκησιν, τὴν ὁποίαν ὠνόμασεν Ἄρειον Πάγον, αἱ ναυτικαὶ νῆσοι αὐτοδιοικοῦντο, καὶ ἡ Κρήτη αὐτὴ εἶχε τὴν τοῦ Λουτροῦ, περὶ ἧς προηγουμένως εἴπομεν, ὁποίαν εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπαναστάσεως ἐσύστησαν αὐτὴν καὶ οἱ Κρῆτες.

Ἡ συνέλευσις δὲ αὐτὴ τῶν Ἑλλήνων εἰς Ἄργος, εἶχε κάμει καὶ προκαταρκτικὰς συνεδριάσεις ἀπὸ τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1821, εἰς τὰς ὁποίας ἔλαβον μέρος καὶ Κρῆτες· οἱ δὲ Πελοποννήσιοι ἐν τῷ μεταξὺ λαβόντες ὑπονοίας ἀπὸ μέρος τοῦ Ὑψηλάντου, ὅστις ἐφαίνετο ὅτι δὲν ἦτον εὐχαριστημένος ἀπὸ τὴν συνάθροισιν ἐκείνην, ἀνεχώθησαν αἴφνης ἐκ τοῦ Ἄργους, καὶ ἦλθον εἰς Πιάδα ἡ Ἐπίδαυρα, ὅπου ἐτελείωσεν ἡ Συνέλευσις τὰς ἐργασίας της, συντάξασα ἐκεῖνο τὸ τῆς Ἐπιδαύρου πρῶτον πολίτευμα. Οἱ Κρῆτες δὲν ἠδυνήθησαν νὰ συνακολουθήσωσιν ἐνταῦθα τότε· διότι οἱ μὲν ἐκ τούτων ἠσθένουν βαρέως, οἱ δὲ ἐνησχολοῦντο εἰς ἄλλα πράγματα ἀναγκαῖα, τὰ ἀφορῶντα τὴν Κρήτην· καὶ προσέτι ἐστρατολόγουν Κρῆτας καὶ ἄλλους, οἵτινες ἔμελλον νὰ συναπέλθωσι μὲ τὸν Βαλέστραν, ὅστις ἡτοιμάζετο ὁλονέν ν' ἀναχωρήσῃ εἰς Κρήτην. Σύμφωνοι ὅμως πάντοτε οἱ Κρῆτες μὲ τοὺς λοιποὺς συναγωνιστάς των Ἕλληνας, παρεδέχθησαν καὶ αὐτοί, ὡς θέλομεν ἰδεῖ ἑπομένως, τὸ κοινὸν πολιτικὸν συνάλλαγμα τῆς Ἐπιδαύρου, καὶ συνυπέγραψαν εἰς αὐτό· μόνος δὲ ὁ μὴ Κρὴς Ἀφεντούλης ἠθέλησε ν' ἀντιπράξῃ εἰς τοῦτο, ὑποκινῶν ἀπροβουλεύτως ἁπλοῦς τινας, ὅτι δῆθεν εἶναι ἀνοίκειον νὰ ὑποταχθῶσιν οἱ Κρῆτες δι' ἐπισήμου δεσμοῦ εἰς ἄλλους, καὶ ὅτι ἡ Κρήτη διὰ τῶν ἀγώνων τῶν τέκνων της καὶ τῆς μεγάλης τῆς θέσεώς της σημασίας εἶναι πρέπον νὰ ἀνεγείρῃ ἴδιον κράτος. Καὶ οὐ μόνον ἔλεγε ταῦτα, ἀλλὰ καὶ εἰς δημοσίας πράξεις ἐξέθετε τοι-

αὐτὴν ἰδέαν, ἂν καὶ οἱ εὖ φρονοῦντες τῶν Κρητῶν ἀπέκρουσαν ταῦτα.

Μετὰ δὲ τὰ συμβάντα εἰς τὴν κατὰ τὴν Ρεθύμνην μάχην, περὶ ἧς ἀνωτέρω διελάβομεν, Αὐλοποταμῖται ἔνοπλοι, ὡς οἱ ἀδελφοὶ τοῦ φονευθέντος Μελιδόνη, οἱ ἀδελφοὶ Χαμαλάκαι Ἰωάννης καὶ Σταυρούλης, ὁ Κυριακὸς Σγουρός, ὁ Ἀντ. Καλλέργης, ὁ Μιχ. Μελίτακας, ὁ Βασίλ. Ἀγχομαμίτης, ὁ Ι. Παλμέτης ὡς καὶ οἱ περὶ τὸν Ζερβουδάκην καὶ ἄλλοι τοιοῦτοι συνεννοήθησαν μὲ τὸν Θεόδ. Χοῦρδον, τὸ ὑπὸ τὸν Α. Μαυροθαλασσίτην ἐπικουρικὸν καὶ ἄλλους, ὥστε πεντακόσιοι περίπου τοιοῦτοι εἰσέβαλον περὶ τὰ τέλη τοῦ Ἀπριλίου εἰς τὴν ἐπαρχίαν τοῦ Αὐλοποτάμου· οἱ δὲ Τοῦρκοι διεσπαρμένοι τὸ πρῶτον κατὰ τὰ χωρία, ὑπεχώρησαν διὰ τὸ αἰφνίδιον ἄνευ ἀντιστάσεως πρὸς τὸ Ἡράκλειον· ἐνέμοντο λοιπὸν οἱ Ἕλληνες ἐπαρχίαν μέχρι τοῦδε ἀνενόχλητον, καὶ μετέφερον ἐντεῦθεν πολλοὶ ἄρτον καὶ τροφὴν εἰς τὰ πεινῶντα τέκνα των, τὰ διαμένοντα εἰς τὰς πρότερον ἐπαναστατημένας καὶ ὅλως ἐρημωμένας ἐπαρχίας· οἱ δὲ Αὐλοποταμῖται ὡπλίζοντο μετὰ σπουδῆς ἐκ τῶν ἐνόντων, διὰ νὰ ὑπερασπίσωσιν ἑαυτοὺς καὶ τὸν τόπον των.

Πόθεν δὲ ἔμαθεν ὁ Ἀχμὲτ Κιρίμης ὅτι οἱ εἰσβαλόντες Ἕλληνες διαρπάσαντες ὠπισθοδρόμησαν, δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς· τοῦτο δὲ μόνον ἐκθέτομεν ὡς βέβαιον, ὅτι παραλαβὼν ὁ ῥηθεὶς Κιρίμης ἐξ Ἡρακλείου μετὰ τῶν λοιπῶν ἀδελφῶν τριακοσίους τεσσαράκοντα ἑπτὰ ἐκλεκτοὺς Τούρκους συνεπαρχιώτας των, καὶ ἐξ ἄλλων μερῶν, κατέλαβε λεληθότως ἐν νυκτὶ τὸν ὀχυρὸν πύργον του, κείμενον εἰς τὸ χωρίον Ἐπισκοπὴν, κατὰ τὴν ὑπώρειαν τῆς Ἴδης· ἐτοποθετήθησαν δὲ οὗτοι εἰς ἐπικαίρους θέσεις, διὰ ν' ἀντικρούσωσιν ἐπελευσομένην προσβολήν· καθ' ὁδὸν ὅμως ἀποσπασθέντες τινὲς ἐν ἀγνοίᾳ καὶ τῶν Κιριμῶν, ἐφόνευσαν κατὰ τὸ χωρίον Χῶνες περὶ τοὺς δέκα ἀόπλους Ἕλληνας, τῶν ὁποίων τὰς κεφαλὰς ἐπαρουσίασαν εἰς Ἐπισκοπήν, ὡς δεῖγμα τάχα ἀνδραγαθίας πρὸς τοὺς Κιρίμας, οἱ ὁποῖοι, ὡς λέγεται, τοὺς ἐπέπληξαν εἰπόντες. «Ἡμεῖς ἤλθομεν ἐδῶ »ὄχι νὰ ἐρεθίζωμεν εἰς ἀποστασίαν τὸν λαόν, ἀλλ' ἂν δυνηθῶμεν »νὰ προφυλάξωμεν ἀπὸ ἐνδεχομένην ἐρήμωσιν τὴν ἐπαρχίαν καὶ τὰ »κτήματά μας.»

Ἅμα δ' ἔμαθον ἀπροσδοκήτως οἱ Ἕλληνες τὴν ἀνωτέρω εἰσβολήν, ὁ Ἀλέξιος καὶ ὁ Ἀνδρακὸς μὲ τοὺς ὑπ' αὐτούς, ὡς καὶ οἱ παρατυχόντες ἔνοπλοι Λύλοποταμῖται μετὰ πολλῶν ἄλλων ἔδραμον εἰς Ἐπισκοπήν, καὶ κατεγίνοντο δραστηρίως νὰ περικλείσωσι τοὺς Τούρκους εἰς τὸν Πύργον. Ἠπατήθησαν δὲ οἱ Τοῦρκοι, ὅτε εἶδον αἴφνης μετ' ὀλίγον μακρόθεν ἐπερχόμενον μὲ πολλοὺς τὸν Θ. Χοῦρδον, νομίσαντες ἐκείνους Ῥεθυμνίους Τούρκους ἐρχομένους πρὸς βοήθειάν των· διὸ καὶ ἐφώρμησαν νὰ κατακαύσωσι τοὺς πολιορκοῦντας, οἱ ὁποῖοι εἴτε ἄκοντες, εἴτε ἑκόντες ἀπεσύρθησαν εἰς τοὺς παρακειμένους λόφους κατὰ τὸ χωρίον Ἅγιον Μάμαντα· ἐντεῦθεν ὅμως, φθάσαντος καὶ τοῦ Χούρδου, ἐπετέθησαν κατ' ἐκείνων μὲ πολλὴν ὁρμήν, καὶ ὅλοι ὁμοῦ ἐβίασαν τοὺς ἀνθισταμένους πολεμίους νὰ τραπῶσιν. Ἄρχαν δὲ τότε οἱ Τοῦρκοι δεκαπέντε νεκρούς, φέροντες ἐπ' ὤμων καὶ τραυματισμένους, ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων ἔπεσεν εἷς μόνον ἐκ τῶν νεωστὶ ὁπλισθέντων Λύλοποταμιτῶν.

Ἐπολιορκήθησαν λοιπὸν τότε οἱ Τοῦρκοι εἰς τὸν πύργον τόσον δεινῶς, ὥστ' ἐστερήθησαν καὶ τοῦ ὕδατος· ὁ δὲ ἀμοιβαῖος πυροβολισμὸς ἐξηκολούθει νυχθημερὸν ἀδιάλειπτος καὶ σφοδρός· διότι καὶ οἱ Ἕλληνες ἐπεθύμουν τάχιστα νὰ λάβῃ τέλος τοιαύτη σκηνή, ὑποπτεύοντες πάντοτε μὴ φθάσωσιν εἴτ' ἐκ τῆς Γορτύνης, εἴτ' ἐκ τοῦ Ἡρακλείου ἐπικουρίαι εἰς τοὺς πολιορκηθέντας· τὴν δὲ τετάρτην ἡμέραν μετὰ τὸν ἀποκλεισμὸν ἐζήτησαν οἱ Τοῦρκοι συνδιάλεξιν μετὰ τῶν Ἑλλήνων. Οἱ μὲν πολιορκηταὶ λοιπὸν συγκατετέθησαν τότε, ἐπειδὴ τοὺς παρεκάλεσαν καὶ οἱ Κισσαμῖται, πρὸς τοὺς ὁποίους εἶχον ὑπόληψιν, ὥστε ν' ἀπέλθωσιν οἱ Τοῦρκοι ἄνευ ἀναβολῆς εἰς Ἡράκλειον, ἀφοῦ παραδώσωσι τὰ ὅπλα, πλὴν πεντήκοντα, διὰ νὰ τὰ ἔχωσι ὡς φρουρὰν καθ' ὁδόν· ἐκ δὲ τῶν πολιορκουμένων, οἱ μὲν διϊσχυρίζοντο ὅτι ἔπρεπε νὰ διακαρτερήσωσι, διότι ἐξ ἑνὸς μὲν ἤλπιζον, ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ τοῖς προφθάσῃ βοήθεια, ἐξ ἄλλου δὲ ἐφοβοῦντο μὴ τοὺς θανατώσωσιν, ὅταν ἅπαξ ἐκτεθῶσιν ἄνευ ὅπλων· οἱ δὲ ἐπροτίμησαν τὴν διὰ φυγῆς σωτηρίαν των, ἂν τοῖς ἦτο δυνατή.

Οἱ Κισσαμῖται ὅμως ἐσυμφώνουν μὲ τὴν γνώμην τῶν πρώτων· διότι,

Ἀναγνώστης Μανουσογιαννάκης.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ὡς φαίνεται, ἤλπιζον καὶ εἰς τὴν πρὸς ἑαυτοὺς εὐνοϊκὴν διάθεσιν τῶν χριστιανῶν (1).

Ἐν δὲ τῷ μεταξὺ Τοῦρκος ἰσχυρὸς τοῦ Ἡρακλείου ἐκ τῶν ἀδελφῶν Λαδαογλούδων, παραλαβὼν περὶ τοὺς τριακοσίους Τούρκους, ἔσπευδε νὰ προφθάσῃ βοηθὸς τῶν πολιορκηθέντων· ἀπαντηθεὶς ὅμως κατὰ τὴν θέσιν Σκλαβόκαμπον ὑπὸ Ἑλλήνων, τῶν πλείστων Ἀνωγειανῶν, κατεπολεμήθη ἐκεῖ, καὶ διεσκορπίσθη κακῶς.

Ἐφόνευσαν δὲ τότε οἱ Ἕλληνες πολλοὺς Τούρκους γενόμενοι κύριοι τῶν ὅπλων των. Οἱ ὠκύποδες Ἀνωγειανοὶ κάτοικοι τῆς Ἴδης ἀπέδειξαν καὶ εἰς ἄλλας περιστάσεις ὡς καὶ τότε, ὅτι εἶναι κατὰ τὴν ἀνδρίαν ἐφάμιλλοι πρὸς τοὺς Λακκιώτας τῆς Κυδωνίας· μεταξὺ δὲ πάντων διεκρίνετο ὁ σοβαρὸς Βασίλειος Σμπόκος, ὁ Ἰωάννης Παλιμέτης, ὁ Σταυρούλης Νιώτης, ὁ Σταῦρος Ξετρύπης καὶ ἄλλοι. Ἄοπλοι κινηθέντες καὶ οἱ Ἀνωγειανοὶ κατ' ἀρχάς, καὶ φέροντες ἐπ' ὤμων ρόπαλα ἀντὶ ὅπλων, ὥρμων παραδόξως εἰς τὰς μάχας· καὶ ἤ ἐφόνευον μὲ τὸ ρόπαλον τὸν καταδιωκόμενον, ἢ ἁρήρπαζον ἐκ τῶν ὤμων του τὰ ὅπλα, μὲ τὰ ὁποῖα ὡπλίζοντο ἐκεῖνοι· ὠκυποδέστατος δέ τις νεανίας ἐκ τούτων, καταδιώκων ποτὲ εἰς πολὺ διάστημα τὸν πολέμιόν του, ἐφώνει συνεχῶς τὸ ἑξῆς ἀστεῖον· «Ἐγὼ θὰ σὲ καταδιώκω, ἀγᾶ, ἕως νὰ μοῦ ρίψῃς τὰ ὅπλα σου.» Καὶ τῳόντι, ὅτε ὁ Τοῦρκος κατὰ πρῶτον τοῦ ἔρριψεν, ὡς λέγεται, τὴν πιστόλαν, «ρίψε, ἐπρόσθεσε, καὶ τὸ τουφέκι.» Ὅτε δὲ ἐκεῖνος ἀναγκασθεὶς ἔρριψε καὶ τοῦτο· «Ρίψε, ἐπανέλαβε γεγωνυίᾳ τῇ φωνῇ, «καὶ τὸ μαχαίριον.» Ὁπλισθεὶς λοιπὸν ὁ νεανίας μὲ ταῦτα, ἔπαυσεν ἀπὸ τοῦ νὰ καταδιώκῃ ἐκεῖνον, προσειπών· «Πήγαινε τώρα, ἀγᾶ, εἰς τὸ καλόν·» καὶ οὕτω διεσώθη ὅπλος εἰς Ἡράκλειον ὁ διωκόμενος.

---

(1) Οἱ Κιρῖμαι ἦσαν πραγματικῶς Τοῦρκοι ἀγαθοί, εὔποροι καὶ πολυκτήμονες ἐν Αὐλοποτάμῳ, παρέχοντες πᾶσαν δυνατὴν ὑπεράσπισιν πάντοτε πρὸς τοὺς καταπιεζομένους πρότερον Ἕλληνας· διὰ ταῦτα ἀνταπέδωκαν δικαιοσύνην εἰς τοὺς ἐπιζήσαντας ἐκ τῆς πολιορκίας καὶ οἱ ἰσχύσαντες τότε Ἕλληνες. Οὐκ ὀρθῶς ὅμως ὑπέθετον τούτους ὡς κατὰ πάντα ὁμόφρονας θρησκευτικῶς μὲ τοὺς Κουρμούλας τῆς Γορτύνης.

Ἀφοῦ κατενικήθησαν οἱ Τοῦρκοι εἰς τὸν Σκλαβόκαμπον συνήχθησαν πλειότεροι Ἕλληνες εἰς Ἐπισκοπήν· ἐπιτιθέμενοι δὲ θρασύτεροι ἐπὶ τοὺς πολιορκηθέντας, τοὺς ἐβίαζον νὰ παραδοθῶσιν, ἐπιλέγοντες τὰ ἑξῆς πρὸς τοὺς ἀντιλέγοντας· «Δὲν εἶναι οἱ ἄνθρω»ποι κτήνη νὰ τοὺς σφάζετε, καθὼς ἐκάμνατε ἕως τώρα· ἐμάθατε »βέβαια ἤδη καὶ τὴν μάχην τοῦ Σκλαβοκάμπου· ἰδοὺ εἶναι τουφέκι »σας καὶ τουφέκι μας». Ἠναγκάσθησαν λοιπὸν νὰ παραδοθῶσι. Καὶ πρῶτον ἐπρότειναν οἱ Τοῦρκοι νὰ μεινωσιν εἰς τὰ χωρία των ἀνενόχλητοι καὶ μὲ τὰ ὅπλα των, μὲ σκοπὸν βεβαίως νὰ κερδίζωσι καιρόν· διότι πάντοτε ἐφρόνουν, ὅτι ἦτο δυνατὸν νὰ τοῖς ἔλθῃ βοήθεια· οἱ Ἕλληνες ὅμως ἀπέκρουον τὴν πρότασίν των, διότι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ συζῇ Ἕλλην μετὰ Ὀθωμανοῦ κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχήν, ἐπειδὴ οἱ θάνατοι τῶν οἰκείων καὶ φίλων ἦσαν ἀκόμη πρόσφατοι, διὰ τοῦτο καὶ τὸ πάθος τῆς ἐκδικήσεως εὑρίσκετο ἔτι σφοδρόν. Ἀπεφάσισαν λοιπὸν ἐπὶ τέλους νὰ παραδώσωσι τὰ ὅπλα, ἀλλ' ἐξελθόντες τοῦ πύργου ὄχι μόνον ἐδυστρόπησαν εἰς τὴν παράδοσιν, ἀλλὰ πολλοὶ πάλιν ἠθέλησαν νὰ ὑπερασπισθῶσι διὰ τῶν ὅπλων, ὅτε ἐφόνευσαν καὶ ἐκ τῶν πολιορκούντων τρεῖς· ἐπιτεθέντες λοιπὸν τότε οἱ Ἕλληνες σφοδρότεροι, τοὺς ἐφόνευσαν, πλὴν δέκα, οἵτινες ὠφεληθέντες ἐκ τῆς ταραχῆς ἀνῆλθον δρομαῖοι εἰς τὰ ὄρη, καὶ διεσώθησαν εἰς Ἡράκλειον· ἔπεσε δὲ τότε καὶ ὁ πρεσβύτερος τῶν Κιριμῶν, ὁ Μουλᾶς λεγόμενος, οἱ δ' ἕτεροι τρεῖς ἀδελφοὶ ἔμειναν ἀνενόχλητοι, διαφυγόντες καὶ αὐτοὶ μετ' οὐ πολύ. Οἱ Ἕλληνες τότε κατεκρήμνισαν τὸν πυργον, διὰ νὰ μὴ γείνῃ τοῦ λοιποῦ τοιοῦτον καταφύγιον.

Ὁπλισθέντες δὲ τότε καὶ οἱ Ἀυλοποταμῖται, ἐπροχώρουν πρὸς τὴν Κνωσσόν, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι ἐνθαρρυνθέντες ὡπλίζοντο ὁσημέραι, τασσομενοι καὶ αὐτοὶ ὑπὸ τὸν Π. Ζερβουδάκην· περιωρίζοντο λοιπὸν τότε καὶ οἱ Τοῦρκοι περὶ τὸ Ἡράκλειον δι' ἀψιμαχιῶν καὶ συχνῶν ἐπιτυχῶν ἐνεδρῶν.

Ὁ δὲ Ἀρεντούλης διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς νέας γενομένης κατακτήσεως, ἀπέδειξε ταγματάρχην ἢ ὁπλαρχηγὸν τῆς ἐπαρχίας Ἀυλοποτάμου τὸν Θεόδωρον Χοῦρδον· ἀπέδωκε δὲ τὸν αὐτὸν βαθμὸν ταυτοχρόνως καὶ εἰς τὸν Ἀλέξιον Μαυροθαλασσίτην, διότι ἀμφό-

τεροι συνέπραξαν γενναίως· πολλοὺς δὲ κατωτέρους στρατιωτας ἐπροβίβασεν εἰς ἀνωτέρους βαθμούς· χεὶρ ὅμως δολοφόνου στρατιώτου ἐκ τῶν ὑπ' αὐτῶν ἐπικουριῶν ἀφῆρεσε πρόωρα τὸν Μαυροθαλασσίτην ἀπὸ τὸν ἀγῶνα τῆς Κρήτης. διὰ τὸν θάνατον τοῦ ὁποίου ἐλυπήθησαν ἅπαντες οἱ Κρῆτες.

Ὁ Ἀλέξιος κατήγετο ἀπὸ παραλίαν πόλιν τῆς Μαύρης θαλάσσης, διὸ καὶ Μαυροθαλασσίτης ἐκαλεῖτο· οἰκειωθεὶς δὲ μετὰ Κρητῶν ἐν Σάμῳ, ἐπροτίμησε νὰ συναγωνισθῇ ἐν Κρήτῃ ὑπὲρ τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνος. Ὁ Ἀλέξιος ἦτο μεγαλοπρεπὴς διὰ τὸ ὑψηλὸν ἀνάστημά του· δυσειδὴς μὲν τὴν ὄψιν, ἀλλ' ἀγαθὸς τὴν καρδίαν· γενναῖος, τολμηρὸς καὶ δραστήριος, ἠὐδοκίμει πάντοτε εἰς τὰς μάχας, καὶ ἐλάμβανε τὴν ἀνήκουσαν ἐπιρροὴν ὡς καλὸς στρατιωτικός· διὰ τοῦτο καὶ ὅσοι μὴ Κρῆτες στρατιῶται ἐκ διαφόρων τῆς Ἑλλάδος μερῶν εἶχον ἔλθει εἰς Κρήτην, εὐχαρίστως ἐτάσσοντο ὑπ' ἐκεῖνον, ὄντες περὶ τοὺς ἑκατὸν πενῆντα. Ἐδιοίκησε δὲ μὲ φρόνησιν τὸν ἐπικουρικὸν τοῦτον λόχον, προσφερόμενος πρὸς τοὺς κατοίκους τοῦ τόπου, εἰς τὸν ὁποῖον ἦλθε νὰ συναγωνισθῇ, ὡς εἰλικρινὴς ἀδελφός. Τὸν θάνατόν του, ὡς λέγεται, ἐπέφερεν αὐστηρὰ ἐπίπληξις καὶ ἀπειλὴ κατὰ τοῦ δολοφόνου ἐκ μέρους αὐτοῦ, θελήσαντος ν' ἀποτρέψῃ τὸν φονέα ἀδίκου καταπιέσεως, τὴν ὁποίαν ἔπραξε κατὰ χριστιανῶν τῆς ἐπαρχίας Ἀμαρίου. Τὸν Ἀλέξιον διεδέχθη εἰς τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ἐπικουρικοῦ ὁ Νικόλαος Ζερβός.

Ἄξιον δὲ κρίνομεν νὰ προσθέσωμεν ἐνταῦθα καὶ τὸ ἑξῆς περιστατικόν, τὸ ὁποῖον συνέβη μετὰ τὰ εἰρημένα.

Ἐνῷ διέμενεν ὁ Μ. Κουρμούλης κατὰ τὴν ἐπαρχίαν Ἀμαρίου ἐνεργῶν ἐντεῦθεν νὰ εἰσβάλῃ εἰς Γορτύνην κατὰ τῶν εἰς Τυμπάκιον Τούρκων, ἔλαβεν ἐπιστολὴν ἐκ μέρους τοῦ Σερὶφ πασᾶ τοῦ Ἡρακλείου λέγουσαν τὰ ἑξῆς, περὶ ἧς πολλάκις ἠκούσαμεν διηγούμενον τὸν Λαζαράκην, γραμματεύοντα τότε εἰς τὸν Κουρμούλην. «Δὲν ἠμπόρεσα, ἔλεγε, νὰ μάθω, ἀκόμη πῶς κατωρθωσαν οἱ ἄπιστοι καὶ σὲ ἔσυραν μαζῆ των, ὥστε νὰ στρέψῃς ἀσεβῶς μετ' αὐτῶν καὶ ὅπλα ἐναντίον τῆς ἁγίας θρησκείας μας· ἡ μεγάλη Αὐτοκρατορία μας δὲν βλάπτεται παντάπασιν ἀπὸ τὰ κινήματα ὀλίγων ἀνοήτων ραγιάδων καὶ αὐτοὶ ἐντὸς ὀλίγου θὰ λάβωσι μὲ τὴν βυή-

θειαν τοῦ Θεοῦ τὰ ἐπιχειρα τῆς μωρίας καὶ ἀπιστίας των. Λυποῦμαι μόνον πῶς παρασυρθεὶς καὶ σύ, κατήσχυνας τὸ ὄνομα τῆς οἰκογενείας σου τὸ ὁποῖον ἀείποτε ἐστάθη ἔντιμον μεταξὺ τῶν πιστῶν Ὀσμανλήδων.

«Ἂν εἶχες παράπονα ἐναντίον τῶν συμπατριωτῶν σου Τούρκων ἐκείνων, ὅσοι συνεχῶς, ὡς μανθάνω, σὲ ἐνοχλοῦσαν (1), καὶ σὲ ἐσπρωξαν εἰς αὐτὸ τὸ ἁμάρτημα, ἔπρεπε νὰ μᾶς τὸ φανερώσῃς προτοῦ, διὰ νὰ τιμωρήσωμεν ἡμεῖς ἐκείνους. Ἀκόμη ὅμως ἔχεις καιρὸν νὰ ἐπιστρέψῃς ἀπὸ τὴν πλάνην σου, καὶ σὲ ὑπόσχομαι νὰ ζητήσω ἀπὸ τὸ ἔλεος τοῦ μακροθύμου Σουλτάνου καὶ Σ. Κυρίου μας τὴν ἄφεσίν του εἰς ὅσα ἔπραξας· ἐλπίζω μάλιστα ὅτι θὰ βραβευθῇς, καθὼς θὰ παραστήσω τὰ δίκαιά σου ὅπου πρέπει, καὶ μὲ ἀξιώματα τῆς κραταιᾶς βασιλείας μας, ἀφοῦ μὲ τὰ ἀήττητα ὅπλα μας καταστρέψωμεν τοὺς ἀχαρίστους ραγιάδας ἐκείνους, ὅσοι ἐτόλμησαν νὰ λάβωσιν ὅπλα ἐναντίον τῆς βασιλείας μας».

Τοιαῦτα ἔγραφεν ὁ Σερίφης, σπεύδων νὰ προλάβῃ εἰς Γορτύνην τὰ περιστατικά, τὰ ὁποῖα συνέβησαν καὶ εἰς Αὐλοπόταμον· ὁ Κουρμούλης ὅμως ἐγνώριζεν ἐκ τῆς κοινωνικῆς θέσεώς του τὴν τουρκικὴν παροιμίαν, τὴν λέγουσαν «ὅτι μὲ τὸν ἀραμπᾶν πιάνει ὁ Τοῦρκος τὸν λαγόν» ὅθεν καὶ ἦτο ἀδύνατον ν' ἀπατηθῇ· ἀλλ' οὐδὲ συνέλαβέ ποτε ἰδέαν νὰ ἐπανέλθῃ εἰς θρήσκευμα, τὸ ὁποῖον ἀναγκαστικῶς μέχρι τοῦδε ὑπεκρίνετο ἐναντίον τῆς συνειδήσεώς του, ἀπέφευγεν ὅμως νὰ ἔχῃ ἀλληλογραφίαν μὲ Τούρκους, διότι δὲν ἠγάπα νὰ δώσῃ ὑπονοίας εἰς τοὺς συναγωνιστάς του, ὥστε νὰ ὑποθέσωσι τὸ ἐναντίον ἀφ' ὅ,τι αὐτὸς σταθερῶς ἐφρόνει. Ἀλλ' ὅτε τὸ δεύτερον τοῦ ἐζητήθη μετ' ὀλίγον ἀπάντησις, ἐπείσθη εἰς τὸν φίλον του Λαζαράκην, καὶ ἀπεκρίθη οὕτως.

«Ἐνδοξότατε! Ἔλαβον τὴν γραφήν σας, καὶ εὐχαριστῶ εἰς τὴν καλοσύνην σας δι' ὅσα μὲ λέγετε· μακρὰν ὅμως τοῦ ν' ἀπατηθῶ,

---

(1) Συνεχῶς τωόντι κατηγγέλλετο ὁ Κουρμούλης ὡς ἑτεροδοξῶν, καὶ ἐκινδύνευσε πολλάκις, ὡς εἴπομεν καὶ προηγουμένως, ἐπαλαττόμενος εἴτε ὑπ' ἰδίων ὀπαδῶν ἐπιτηδείως, εἴτε διὰ τῶν κοινωνικῶν σχέσεών του, καὶ μάλιστα ἕνεκα τοῦ ἰσχυροῦ κόμματος, ἀπὸ τὸ ὁποῖον περιεστοιχίζετο.

ὡς γράφετε ὅτι ἔστρεψα τὰ ὅπλα μου ἐναντίον τῶν Ὀθωμανῶν. σᾶς πληροφορῶ ὅτι ἡ συνείδησίς μου πάντοτε ἦτον ἐσωτερικῶς ὁ μεγαλήτερός μου ἔλεγχος. ὅστις καὶ μὲ ἠνώχλει ἀκατάπαυστα· διότι ἔβλεπον ὁποῖα φρικτὰ κακὰ ὑπέφερον ἀδίκως οἱ χριστιανοί, τοὺς ὁποίους εἶχον καὶ ἔχω ἀδελφούς. καὶ δὲν ἠμποροῦσα νὰ τοὺς βοηθήσω καθ' ὅσον ἔπρεπε. Σᾶς βεβαιῶ πρὸς τούτοις, ὅτι ἡ σημερινὴ κατάστασίς μου μ' εὐχαριστεῖ κάλλιον παρὰ τὰ Σουλτανικὰ ἀξιώματα. τὰ ὁποῖα ἡ πολλή σας καλωσύνη μὲ ὑπόσχεται.» Οὐδεμία δὲ ἄλλη ἀλληλογραφία τοῦ λοιποῦ ἔλαβε χώραν. Ἐπανερχόμεθα καὶ πάλιν εἰς τὰ Κυδωνιακά.

Μετὰ τὴν ἐπιτυχημένην εἰσβολὴν τῶν Ἑλλήνων εἰς Αὐλοπόταμον, ὁ Β. Χάλης, ὁ Α. Παναγιώτου καὶ ὁ Σήφακας ἐνόμισαν ἁρμόδιον τὸν καιρὸν νὰ προσβάλωσι καὶ αὐτοὶ τοὺς Τούρκους τοῦ Σελίνου καὶ τῆς Κισάμου, διὰ ν' ἀπαλαχθῶσιν οὕτω γειτόνων· ἐστοχάσθησαν δὲ ὅτι ὠφελοῦντο κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην καὶ ἀπὸ τὰ τυχὸν πάλιν περιπλέοντα πέντε πλοῖα, ὁδηγούμενα ἀπὸ τὸν Θεόδωρον Καντζῆν, τὰ ὁποῖα εἶχον διακόψει τότε καὶ τὴν συγκοινωνίαν τῶν ἐν τῷ φρουρίῳ μετὰ τῶν διαμενόντων εἰς τὰς εἰρημένας ἐπαρχίας Τούρκων· ἐνήργησε λοιπὸν ὁ Ἀφεντούλης, κατ' αἴτησιν τῶν εἰρημένων ὁπλαρχηγῶν. καὶ συνήχθησαν περὶ τὰ τέλη τοῦ Ἀπριλίου εἰς Γαλατᾶν. Πλατανιὰν καὶ τὰ περὶ αὐτὰ χωρία τῆς Κυδωνίας, οἱ Ἀποκορωνῖται ὅλοι καὶ Σφακιῶται, οἱ ὑπὸ τὸν Πρωτοπαπαδάκην καὶ Σήφακαν, οἱ ὑπὸ τὸν Τσουδερὸν Λαμπαῖοι, καὶ οἱ ὑπὸ τὸν Α. Παναγιώτου καὶ Χάλην Κυδωνιᾶται· αὐτὸς δὲ ὁ Ἀφεντούλης ἐπιβιβασθεὶς ἐφ' ἑνὸς τῶν εἰρημένων πλοίων ἀπὸ Ἀρμένους μετέβη εἰς Πλατανέαν, χωρίον παρέχον πᾶσαν ἀσφάλειαν διὰ τὴν ὀχυρὰν θέσιν του, ὁπόθεν ἐνήργουν ἐκ τοῦ πλησίον τὰ τῆς ἐκστρατείας δραστηριώτερον.

Ὁ Χάλης ὅμως, καὶ ὁ Σήφακας συμφωνήσας μετ' αὐτοῦ, μετέπεισαν τοὺς λοιποὺς νὰ προσβάλωσι πρῶτον τοὺς Κυδωνιάτας Τούρκους, οἵτινες, νομίσαντες ὅτι ἡ προετοιμασία τῆς ἐκστρατείας ἐγίνετο κατ' αὐτῶν, κατελάμβανον θέσεις κατηλλήλους εἰς τὸ προάστειον μέχρι τοῦ χωρίου Μακρυτοίχου, μικρὸν ἀπέχοντος τοῦ φρουρίου πρὸς δυσμάς· οἱ δ' Ἕλληνες ὡσαύτως κατέλαβον τὰς ἀ-

πέναντι τοῦ ποταμοῦ Κλαδισσοῦ καλουμένου θέσεις· ὅθεν καὶ ἤρχισε τότε διατεθειμένων οὕτως ἀμφοτέρων, ὁ ἀμοιβαῖος πυροβολισμός. Ἰσχυρὰ καὶ πεισματώδης μάχη ἐξηκολούθει νυχθημερὸν ἐπὶ τρεῖς σχεδὸν ἡμέρας· ἔπιπτον δὲ καὶ ἐτραυματίζοντο συχνοὶ ἀμφοτέρωθεν.

Κανονοβολισμοὶ ὡσαύτως ἐρρίπτοντο ἀδιάλειπτοι, ἀλλ' ἀβλαβεῖς, καὶ ἐκ τῶν ἐπάλξεων τοῦ φρουρίου ἐν τῷ μέσῳ τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἐκ τῶν περιπλεόντων ὁμοίως Κασίων πλοίων, ἐναντίον τῶν ἀντιπάλων· ἡ δὲ ἐπιμονὴ τῶν Ἑλλήνων κατεθορύβησε τόσον τοὺς ἐν φρουρίῳ, ὥστε αἱ γυναῖκες σχεδὸν ἅπασαι, καὶ οἱ ἀπόλεμοι θεωροὶ ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων ἱστάμενοι, ἐθρήνουν διὰ τοὺς οἰκείους, καὶ προέβλεπον δεινότερα εἰς αὐτοὺς ἀπελπιζόμενοι.

Ἐν τοιαύτῃ δὲ πεισμονῇ ἀμφοτέρων, διαλαθὼν τοὺς Ἕλληνας περὶ τὴν δείλην τῆς τρίτης ἡμέρας ὁ ἐπ' ἀνδρείᾳ περίβλεπτος Ὀθωμανὸς Καρανκιουλὲς καλούμενος, κατέλαβε θέσιν ἐπικαιριωτέραν, ὅθεν ἐλυμαίνοντο μᾶλλον οἱ Ἕλληνες· ἤθελε δ' ἐνθαρρύνει ἡ τόλμη αὕτη τοῦ Ὀθωμανοῦ καὶ τοὺς λοιποὺς Τούρκους νὰ ἐπιπέσωσιν ἐπιβλαβέστεροι κατὰ τῶν πολεμίων· ἂν ὁ διάκονος Δωρόθεος Περάκης μετ' ἄλλων δὲν ἐπρολάμβανον νὰ ἐξορμήσωσιν ἀπ' ἄλλην εὐθετον θέσιν, ὁπόθεν ἐφόνευσαν τότε τὸν Καρανκιουλέν. Δὲν ἠδυνήθησαν λοιπὸν οἱ Τοῦρκοι καὶ τότε νὰ ὑπερισχύσωσιν· ὅθεν καὶ μετὰ τὸν θάνατον μάλιστα τοῦ προμάχου των, τοῦ ὁποίου τὸν νεκρὸν μόλις ἠδυνήθησαν νὰ ἄρωσιν, ἤρχισαν νὰ ἀποσύρωνται λελησμένως τὴν ἀκόλουθον νύκτα ἔνδον τοῦ φρουρίου, λοιδορούμενοι τὴν ἐπιοῦσαν ὑπὸ τῶν ὑπεναντίων· ἔπεσαν δὲ καὶ ἐτραυματίσθησαν εἰς τὸ διάστημα τῆς προσβολῆς ἐκείνης Τοῦρκοι ἐπέκεινα τῶν ἑκατόν· ἐξ δὲ τῶν Ἑλλήνων ἔπεσαν καὶ ἐπληγώθησαν ἕως τεσσαράκοντα.

Κανονοβολούντων δὲ τὴν ἐπιοῦσαν τῶν Κασίων διὰ τὴν νίκην ἀπέναντι νησιδίου τινὸς Θεοδωροῦ καλουμένου, ὅτε ἐβύθισαν καὶ πλοιάριον αὐτανδρον, καταγόμενον εἰς τὸ φρούριον ἐκ τῆς Κισάμου, συνέβη τὸ ἑξῆς. Συντριβέντος ἀτυχῶς εἰς τὸ πλοῖον τοῦ Θ Καντάρτζη ἑνὸς τῶν σιδηρῶν κανονίων, θλάσμα τούτου ἀφήρεσεν ἀπὸ τὴν ζωὴν τὸν μεγάθυμον ἐκεῖνον ἄνδρα, διὰ τὸν ἀπροσδόκητον θάνατον τοῦ ὁποίου οὐ μόνον οἱ σύντροφοί του Κάσιοι, ἀλλὰ καὶ ὅλοι

οἱ Κρῆτες κατελυπήθησαν, διότι οἱ τελευταῖοι μάλιστα ἐστεροῦντο ἤδη γενναίου καὶ εἰλικρινοῦς συναγωνιστοῦ, οἷος ὁ Θ. Κανταρτζῆς· ἐκήδευσαν δὲ τὸν νεκρόν του εἰς Πλατανέαν, ἀποδώσαντες αὐτῷ περιλύπως τὰς ἀνηκούσας τιμάς.

Ὁ Θεόδωρος Κανταρτζῆς ὑπῆρξεν εἷς τῶν ἐπισημοτέρων πλοιάρχων τῆς νήσου Κάσου· ἦτον ὁ νοημονέστερος, γενναιότερος καὶ δραστηριώτερος τῶν Κασίων ναυτικός φιλάνθρωπος δὲ ὤν, οὐ μόνον ἐχορήγει πᾶσαν δυνατὴν περίθαλψιν εἰς τοὺς ἐν Κάσῳ προσφυγόντας ἐν τῇ ἐπαναστάσει, τῶν καταδιωγμῶν ἕνεκα, ἀλλ' ἐξέτεινε τὴν βοηθητικήν του χεῖρα καὶ μακρὰν ἔτι. Ἀπέστειλεν εἰς Λουτρὸν πρὸς τὸν Ἀφεντούλην ῥύζια, ἄλλας διαφόρους τροφὰς καὶ ὑφάσματα ἐκ τῶν λειῶν του, διὰ νὰ διανεμηθῶσι καὶ εἰς τοὺς ἐν Κρήτῃ πάσχοντας. Ὁ Θ. Κανταρτζῆς εἶχε καταπλήξει καταδρομικῶς καὶ τοὺς Τουρκικοὺς λιμένας τῆς Συρίας, Ἀλεξανδρείας καὶ ἄλλους τῆς Ἀσίας ἐξ ἀρχῆς· περιέπλεε δὲ συχνάκις τὴν Κρήτην καὶ μὲ ἄλλα Κάσια, παρέχων συνδρομὴν μὲν εἰς τοὺς ἀγωνιζομένους ἀδελφούς του Ἕλληνας, βλάβην δὲ καὶ φόβον ἀπ' ἐναντίας εἰς τοὺς πολεμίους. Φρονίμως καθωδήγει οὗτος, καὶ κατεγίνετο νὰ φέρῃ εἰς ἁμιλλαν τοὺς συντοπίτας του, διὰ νὰ συνδράμωσι προθύμως τὸν ἀγῶνα τῆς Κρήτης, διανοούμενος νὰ ἑνώσῃ οὕτω τὰ συμφέροντά των μὲ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα προσεδόκα ὅτι θὰ εἶχον, ἐὰν ἀπελευθεροῦτο ἡ μεγαλόνησος Κρήτη. Ἀλλ' ὁ θάνατός του ἐπέφερε παρευθὺς τὴν ἀποχώρησιν τῶν πλοίων ἀπὸ τὰ παράλια τῆς Κρήτης, ἐνῷ ἂν ἔζη ἤθελεν ὠφελήσει πολὺ τὸν τόπον διὰ θαλασσίων ἀποκλεισμῶν.

Ἐματαιώθη λοιπὸν ὁ πρῶτος σκοπὸς τῆς ἀνωτέρω ἐκστρατείας· ὁ δὲ Ἀφεντούλης ἐπανελθὼν εἰς Ἀποκόρωναν προσεκάλει εἰς Ἀρμένους ἀπὸ τὰς ἐλευθέρας ἐπαρχίας ἀνθρώπους, διὰ νὰ τοῖς καθυποβάλῃ εἰς ὑπογραφὴν ἐκτεταμένον φυλλάδιον, συντεθειμένον ὑπ' αὐτοῦ καὶ μόνου, τὸ ὁποῖον καὶ ὀργανισμὸν τῆς Κρήτης ὠνόμασεν. Ἀλλ' εἶχεν ὁ Ἀφεντούλης γνώσεις, ὁποίας ἀπῄτει τοιαύτη ἐπίσημος πρᾶξις πρὸς ὄφελος τῆς Κρήτης; Ὁ σκοπὸς ἐκείνου ἀπέβλεπε μᾶλλον εἰς τὸ ν' ἀντιπράξῃ εἰς τὸν ἀπεσταλμένον τῆς κατὰ πρῶτον ἐν Πελοποννήσῳ συστημένης Κεντρικῆς Διοικήσεως Πέτρον Σ.

Ὁμηρίδην Σκυλίτσην, ὅστις καὶ εἶχε φθάσει εἰς Λουτρόν, διὰ νὰ ὀργανίσῃ καὶ τὴν Κρήτην σύμφωνα μὲ τὸ ἐθνικὸν πολίτευμα.

Περιεστρέφετο δὲ ὁ ὀργανισμὸς τοῦ Ἀφεντούλη εἰς τὰ ἐξῆς. Νὰ καταστήσῃ ὅλους τοὺς στρατιωτικοὺς ὑφ' ἑαυτόν, οἵτινες καὶ ἦσαν καὶ ὑπετάσσοντο προθύμως εἰς τὸν κατὰ πρῶτον παρουσιασθέντα ὡς πολιτικὸν ἀρχηγόν. ἀπὸ τὸν ὁποῖον ὅμως ἔλειπε δυστυχῶς ἡ ἱκανότης νὰ ὁδηγήσῃ τὴν τότε μεγάλην προθυμίαν τῶν Κρητῶν εἰς μεγαλήτερα κατορθώματα. Ν' ἀποδείξῃ ὑπασπιστάς του ὑπευθύνους, ὡς ἔλεγε, τῆς μελλούσης βασιλείας τῆς Κρήτης. Νὰ συστήσῃ κόμμα ἐκ τῶν ἰσχυροτέρων τότε πρὸς ὑπεράσπισίν του. Καὶ τέλος νὰ διοργανίσῃ τὸ ταμεῖον τῆς Κρήτης κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτῷ· καὶ ταμίας νὰ ἦναι αὐτὸς ὁ ἴδιος, κτλ. Ἀλλ' ὅλα ταῦτα ἦσαν μάταια· διότι τὰ μὲν χρήματα, ὅσα τυχὸν ἐσυνάζοντο τότε ἀπὸ τὰ πωλούμενα μάλιστα ἔλαια ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ τῆς Κρήτης, ἦσαν ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Συμβουλίου, τὸ ὁποῖον ἐξ ἀρχῆς ἐσύστησε, καὶ οὐδόλως ἠδύνατο ὁ Ἀφεντούλης νὰ διαθέσῃ ταῦτα· τὰ δὲ λοιπὰ τοῦ ὀργανισμοῦ του ἀπέκρουσαν οἱ Κρῆτες, καὶ παρεδέχθησαν, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ὁμοφώνως ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐσύστησεν ἡ Κεντρικὴ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους Διοίκησις, διὰ τοῦ ῥηθέντος ἀπεσταλμένου της. Ἀλλ' ἂς ἐπανέλθωμεν εἰς τὰ στρατιωτικά.

Μὲ συστολὴν ἐξήρχοντο οἱ Τοῦρκοι τοῦ λοιποῦ εἰς γενικὰς μαχας ἀπὸ τὰ φρούριά των· δὲν ἀπηλλάσσοντο ὅμως ἐνοχλήσεων συνεχῶν καὶ ἐνταῦθα διὰ συχνῶν ἐνεδρῶν ἐκ τῶν ὁποίων θέλομεν ἐκθέσει ἐνταῦθα τὰς περιεργοτάτας.

Νομίσαντες οἱ Τοῦρκοι τῆς Κυδωνίας ὅτι οἱ Ἕλληνες ἔμελλον νὰ τραπῶσιν εἰς εὐθυμίας καὶ τὰ νενομισμένα θρησκευτικὰ ἔθιμα κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Ἀναστάσεως, ἐξῆλθον πολλοὶ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἀνυπόπτως· καὶ ἄλλοι μὲν ἐξ ἐκείνων ἤρχοντο λίαν πρωΐ, διὰ νὰ ἐπισκεφθῶσι τοὺς εἰς τὸ Κόκκινον μετόχιον ὁμοθρήσκους των φρουρούς, ἄλλοι δὲ τοὺς διαμένοντας εἰς Πελεκαπίναν, καὶ εἰς τὰς ὀχυρὰς θέσεις τοῦ Ταράτσου, ἐπὶ σκοπῷ νὰ ἐνεργήσωσι καὶ αὐτοὶ ἐνέδρας μετ' ἐκείνων κατὰ χριστιανῶν ἀπὸ τὰ εἰρημένα διάφορα μέρη. Ἔτυχον ὅμως οἱ Ἕλληνες νὰ εὑρεθῶσι προπαρεσκευασμένοι εἰς τοῦτο· διότι εἶχον προλάβει ἐνεδρεύοντες καταλλήλως ὁ μὲν Ι.

Χάλης με ὀγδοήκοντα περίπου στρατιώτας περὶ τὸν Ταράτσον καὶ Πελεκαπίνναν. ὁ δὲ Ι. Χουδάλης μετ' ἄλλων πεντήκοντα, οἵτινες κατεῖχον θέσεις μεταξὺ τοῦ εἰρημένου μετοχίου καὶ τοῦ φρουρίου· διὸ καὶ περιέπεσον κίφνης οἱ Τοῦρκοι εἰς τὰς ἐνέδρας τῶν πολεμίων των, ἔνθα καὶ ἐφονεύθησαν πολλοί, ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων ἐτραυματίσθη μόνον ὁ Χουδάλης καιρίως, ὁρμήσας νὰ λάβῃ τὰ ὅπλα πεσόντος Τούρκου.

Ὁ Σήφακας δ' ἐπομένως ἀνησυχῶν διὰ τὴν καθημερινὴν βλάβην, ἣν ἐπέφερον οἱ Τοῦρκοι δενδροτομοῦντες πρὸς ξύλευσιν τὰ περὶ τὸ φρούριον ἐλαιόδενδρα, συνεννοήθη μετὰ τοῦ Β. Χάλη, καὶ ἔστησε τὴν 25 Ἀπριλίου τὴν ἐξῆς ἐκτεταμένην ἔνεδραν. Κατέλαβεν οὗτος μὲν τὸ μοναστήριον Χρυσοπηγῆς, καὶ ἄλλας ἐπικαίρους περὶ τὸ Κόκκινον μετόχιον θέσεις, ὁ δὲ Β. Χάλης ὑπεσχέθη νὰ καταλάβῃ τὰς πρὸς τὸν Ταράτσον κατὰ τὴν θέσιν Παρηγοριάν· καὶ ὁ Μανοῦσος Ἰωσήφ, ὁ καὶ Μανουσοσήφης ὀνομαζόμενος, (1) ἐτοποθετήθη μετὰ πεντήκοντα περίπου πρὸς τὸν Κουμπέν, κείμενον ὑπὸ τὸ μετόχιον τοῦ Μπάρμπου, ἔνθα διέμενον ὡς εἰς ἀσφαλὲς μέρος Τοῦρκοι πολλοί, ἔχοντες ἐν αὐτῷ καὶ ποίμνια πολλά, ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἶχεν ἐντολὴν ν' ἀποσπάσῃ ὅσον τὸ δυνατὸν πλειότερα, ἅμα τὰ ἀπολύσωσι πρὸς βοσκήν, ὡς συνήθως ἔπραττον καθ' ἑκάστην πρωΐαν, καὶ νὰ τὰ ἐλαύνῃ πρὸς τὸν Σήφακαν, ἐπὶ σκοπῷ νὰ προκαλέσῃ οὕτω τὴν ἔξοδον τῶν Τούρκων ἀπὸ τὰς θέσεις των· ὁ δὲ Γρ. Δαμινὸς μὲ διακοσίους περίπου κατεῖχε τὴν Σκοπιὰν (μόρτε βάρδιαν καλουμένην), κειμένην ἐπὶ τοῦ Μελέχα Ἀκρωτηρίου, διὰ νὰ ἐπιτεθῇ οὗτος ὄπισθεν, ὅταν οἱ Τοῦρκοι ἐξέλθωσιν ἀπὸ τὸ μετόχιον Μπάρμπου. Οὕτω δὲ τιθέμενοι οἱ Τοῦρκοι ἐν μέσῳ δύο πυρῶν, τῶν τοῦ Σήφακα καὶ Δαμινοῦ, ἤθελον ἀναγκασθῇ ἔπειτα νὰ προσφύγωσιν ἐν ἀγνοίᾳ καὶ εἰς τὰς τοῦ Χάλη ἐνέδρας κατὰ τὴν Παρηγοριάν.

---

1) Οὗτος ἐφονεύθη εἰς Σφακτηρίαν τῆς Πελοποννήσου μετ' ἄλλων Κρητῶν περὶ τοὺς τεσσαράκοντα, ὅταν ὁ Ἰβραΐμης κατὰ τὸ 1825 ἐκυρίευσε τὸ Νεόκαστρον. Ὁ Μανουσοσήφης ἦτο γενναῖος ἀνήρ, ἀρχηγὸς προτιμηθεὶς μεταξὺ τῶν συγχωρίων του Μελιδονίων, καὶ εἶχεν ἀριστεύσει εἰς πολλὰς μάχας

Ἐπέτυχε πληρέστατα ὁ Μανουσοσήφης, κατὰ τοῦ ὁποίου ἐπετέθησαν οἱ ἐκ τοῦ Μπάρμπου Τοῦρκοι ὀπισθοπορήσαντος πρὸς τὸν Σήφακαν. ὅτε ἔδραμον παραχρῆμα πρὸς βοήθειαν των ἐκ τοῦ φρουρίου καὶ ἄλλοι πολλοὶ Τοῦρκοι· ὁ δὲ Σήφακας ἀναφανεὶς μὲ ἑκατὸν πεντήκοντα περίπου στρατιώτας ἔμπροσθεν, ἠμπόδισε πρὸς τὸν Κουμπὲν τὴν τῶν Τούρκων ὁρμήν, ὅπου αἴφνης παρουσιασθεὶς καὶ ὁ Δαμινὸς ὄπισθεν, διέκοψε τοὺς ἐξελθόντας Τούρκους νὰ ἐπιστρέψωσιν ἀκινδύνως εἴτε εἰς τὸ τοῦ Μπάρμπου μετόχιον, εἴτε εἰς τὸ φρούριον.

Ἠναγκάσθησαν λοιπὸν οὕτως οἱ Τοῦρκοι νὰ διακαρτερήσωσι μαχόμενοι γενναίως ἐν τῷ πεδίῳ· καθ' ὅλην δὲ σχεδὸν τὴν ἡμέραν ἐγίνοντο ἔφοδοι συχναὶ καὶ πεισματώδεις ὑπ' ἀμφοτέρων, καθ' ἃς ἔπεσον ἕως ἑβδομήκοντα ἐκ τῶν Τούρκων. μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ ἀνδρεῖος Τοῦρκος Νουρῆς Ἀβδουραμάνης καλούμενος, κατὰ τὴν θέσιν Ξυλοκαμάραν. ἔνθα προυχώρησε μετὰ πολλῶν. διὰ νὰ προσβάλῃ ὄπισθεν τὸν Σήφακαν· συνέβη ὅμως ἐξ ἀπροόπτου νὰ καταπέσωσι τὰ πολεμεφόδια τῶν Τούρκων, καὶ οὕτω καταστενοχωρηθέντες, ἐτράπησαν διὰ νὰ καταφύγωσιν εἰς τὸν Ταράτσον.

Βραδυποροῦντες παρηκολούθουν τούτους οἱ Ἕλληνες. νομίσαντες ὅτι ἔμελλον μὲν νὰ περιπέσωσιν οἱ πολέμιοι εἰς τὰς ἐνέδρας τοῦ Χάλη, ὁ δὲ Σήφακας καὶ ὁ Δαμινὸς νὰ ἐπιτεθῶσι τότε κατ' αὐτῶν ὄπισθεν· ἀπέτυχον ὅμως κατὰ τοῦτο οἱ Ἕλληνες, οἱ δὲ Τοῦρκοι παρ' ἐλπίδα διεσώθησαν εἰς Ταράτσον. διότι ὁ Β. Χάλης εἶχεν ἀμελήσει νὰ προκαταλάβῃ κατὰ τὴν συμφωνίαν τὰς ὡρισμένας θέσεις, ἔνθα ἦτο δυνατὸν νὰ πάθωσιν οἱ Τοῦρκοι μείζονα φθοράν. Ἔπεσαν δὲ τότε καὶ ἐκ τῶν Ἑλλήνων, ἀπὸ μὲν τοὺς περὶ τὸν Δαμινὸν τέσσαρες, ἀπὸ δὲ τοὺς περὶ τὸν Σήφακαν δύο, καὶ ἐτραυματίσθησαν ἐξ ὅλων εἴκοσι. Τοσοῦτον δὲ κατεφόβισε τοῦτο τοὺς εὑρεθέντας τότε ἐν τῷ φρουρίῳ Τούρκους. ὥστε καὶ ἔρριψαν κατὰ τοῦ Δαμινοῦ ἐκ τῶν ἐπάλξεων πλῆθος κανονίων. ὅτε διέβαινεν ἀπέναντι αὐτῶν ἐκ τοῦ πλησίον μὲ ἀναπεπταμένας σημαίας· τὴν δὲ πύλην τοῦ φρουρίου εἶχον κλεισμένην δι' ὅλης τῆς ἡμέρας. φοβηθέντες μὴν ὁρμήσωσιν ἐντὸς οἱ διαβαίνοντες πολέμιοι· διότι εὑρίσκοντο καὶ Τοῦρκοι ἕνεκα τῆς ἀνωτέρω περιστάσεως ἔξω τοῦ φρουρίου πολλοί.

Μετὰ δὲ τὰ ἀνωτέρω πεπραγμένα, καὶ μετ' ἄλλα ἀκόμη τοιαῦτα συνεχῆ, ὁ Β. Χάλης ἐχάλασε μακρόθεν τοὺς ὑδραγωγούς, δι' ὧν εἰσήρχετο τὸ ὕδωρ εἰς τὸ φρούριον, καὶ ἀπεστέρησεν οὕτω τοὺς ἐν αὐτῷ ποσίμου ὕδατος, οἵτινες ἐπάθαιναν μεταχειριζόμενοι τὰ τῶν φρεάτων τοῦ φρουρίου ἁλμυρὰ ὕδατα. καθ' ὅσον καὶ ὁ παρακείμενος ποταμὸς τοῦ Κλαδισσοῦ δὲν ἦτον ὅλως διόλου εἰς τὴν ἐξουσίαν των· διότι καὶ ἄλλοι πολλοί, καὶ μάλιστα ὁ ἔμπειρος λοχίτης Ἰωάννης Μαλιχούτης συχνότατα ἐνεδρεύων περὶ αὐτόν, κατεξωλόθρευον καὶ κατεθορύβουν τοὺς ὑδρευομένους. Τὸ αὐτὸ τοῦτο ὁ τελευταῖος οὗτος ἔπραττεν καθ' ἑκάστην σχεδὸν καὶ εἰς ἄλλα πλησίον τοῦ φρουρίου μέρη, συνοδευόμενος μὲ δέκα ἢ δώδεκα τὸ πολὺ συνεταίρους, τὸ δὲ ὄνομα αὐτοῦ εἶχε τωόντι κατασταθῇ φόβητρον εἰς τοὺς ἐν τῷ φρουρίῳ.

Πολὺ δὲ δεινότερα τούτων κατωρθωσε κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν καὶ Γρηγόριος ὁ Δαμινὸς εἰς Ἀκρωτήριον. Συνοδευόμενος καὶ οὗτος πάντοτε ὑπὸ πολλῶν Ἀκρωτηριανῶν κατετρόμαζε τοὺς διακαρτεροῦντας εἰς πολλὰ ὀχυρὰ μέρη Τούρκους, οἵτινες ἐπέμενον νὰ κατέχωσιν, εἰ δυνατόν, τὸ Ἀκρωτήριον ὡς προμαχῶνα· εἶχον δὲ στενῶς περικλείσει ὁ Σακίρης, ὁ Στ. Λεράς καὶ ὁ Δαμινὸς περὶ τοὺς ἑξήκοντα Τούρκους εἰς τὸν ὀχυρὸν πύργον τοῦ χωρίου Κουνουπιδιανῶν, καὶ περὶ τοὺς ὀγδοήκοντα ἄλλους τοιούτους εἰς παρόμοιον πύργον, κείμενον εἰς τὸ χωρίον Στέρνας.

Ἐν τῷ μεταξὺ μετὰ πεντήκοντα σχεδὸν ἐκλεκτῶν Σουδιανῶν διέβαινε τὸ Ἀκρωτήριον τὴν α' Μαΐου διαλαθόν τὰς ἑλληνικὰς φυλακὰς Τάταρος τις Ὀθωμανὸς ἐκ τοῦ Βυζαντίου, ἀπεσταλμένος μὲ Σουλτανικὰ προστάγματα πρὸς τὸν Πασᾶν τῆς Κυδωνίας. Μόλις ὅμως ἐνόησαν τοῦτον οἱ περὶ τὸν Δαμινόν, τὸν Τζαμπαρὲν καὶ Σακίρην, καὶ δρομαῖοι θθάσαντες, ἐπετέθησαν κατ' αὐτοῦ εἰς τὴν θέσιν Ἀγρουλιδὲν καὶ Πλακούραν καὶ ἐφόνευσαν δεκαοκτὼ ἐκ τῶν Τούρκων, ὁμοῦ καὶ τὸν Τάταρον, ἄνευ βλάβης τινὸς τῶν Ἑλλήνων· ἐκ δὲ τῶν λοιπῶν Τούρκων ῥίψαντες τὰ ὅπλα οἱ πλειότεροι καὶ ὅ,τι ἕτερον ἔφερον μεθ' ἑαυτῶν, ἐσώθησαν εἰς τὸ τῆς Κυδωνίας φρούριον. Ἐὰν δὲ οἱ Ἕλληνες δὲν ἐτρέποντο, κατὰ κακίστην συνή-

θειαν, ὡς καὶ ἄλλοτε εἴπομεν περὶ τούτου, εἰς τὴν λαφυραγωγησιν ἠδύναντο νὰ τοὺς καταστρέψωσιν ὅλους.

Τὴν δὲ 12 Μαΐου ἐνησχολήθησαν μετ' ἐπιμονῆς ὁ Λεράς καὶ ὁ Δαμινὸς νὰ καταστρέψωσι διὰ τοῦ πυρὸς τοὺς περικλεισθέντας εἰς τὸν πύργον τῶν Κουνουπιδιανῶν· ἠμύνοντο ὅμως οὗτοι μὲ καρτερίαν, ἐλπίζοντες βεβαίως εἰς ἐπικουρίαν, ἥτις ἔμελλε νὰ ἔλθῃ ἐκ Χανιων· μόλις δ' ἐπροφθασεν αὕτη περὶ μεσημβρίαν, καὶ ἔδωκε θάρρος εἰς τοὺς πολιορκηθέντας· ὅθεν ἐπιπεσόντες τότε οἱ Τοῦρκοι ἔτρεψαν τοὺς ἐναντίους, οἵτινες καὶ εἶχον καταντήσει εἰς προφανῆ κίνδυνον, ἀλλ' ὁ Σήφακας προφθάσας μὲ τριακοσίους περίπου στρατιώτας ἐκ τῶν Νεροκούρων τοὺς ἀπηλλαξε.

Μέχρι τῆς ὥρας ἐκείνης ὅμως εἶχον πέσει δεκαοκτὼ Ἕλληνες καὶ εἶχον τραυματισθῇ ἕως εἴκοσι, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Στέφ. Λεράς, τὸν ὁποῖον μόλις ἠδυνήθησαν ν' ἀπομακρύνωσι τοῦ κινδύνου· ἀλλ' ὅτε ὁ Σήφακας ἀνεφάνη μὲ πυροβολισμοὺς μακρόθεν ἐρχόμενος, οἱ Τοῦρκοι ὅλοι ἀμέσως ἀνεχώρησεν πρὸς τὸ ὀρούριον, ἐγκαταλείψαντες τὸν πύργον.

Ὁμοθυμαδὸν ὁρμήσαντες τότε οἱ Ἕλληνες κατεδίωκον τοὺς ὀπισθοδρομοῦντας μέχρι τῆς θέσεως Φρουδίων, ἄνωθεν τῆς Χαλέπας· ἔπεσαν δὲ ἕως εἴκοσιν ἐκ τῶν Τούρκων εἰς τὴν καταδίωξιν, καὶ ἐτραυματίσθησαν πολλοί. Εἰς μάτην ὁ Σήφακας μὲ τὴν βροντώδη φωνήν του τοὺς ἐπροσκάλει νὰ σταθῶσι, διὰ νὰ πολεμήσωσιν· αὐτοὶ φοβισμένοι ἄλλοι μὲν ἐκλείσθησαν εἰς Χαλέπαν, ἄλλοι δ' ἔτρεξαν εἰς τὸ ὀρούριον· ἐπιστραφέντες δὲ τότε οἱ Ἕλληνες ἐκρήμνισαν τὸν πύργον τῶν Κουνουπιδιανῶν· ὁ δὲ Γ. Δαμινὸς καὶ ὁ Ἰ. Σακιρης μὲ τοὺς περὶ αὐτοὺς ἔστρεψαν παρευθὺς τὴν προσοχὴν των κατὰ τῶν Τούρκων τῶν διαμενόντων εἰς Στέρνας.

Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ πλεῖσται ἀψιμαχίαι καὶ ἔνεδραι ἐνηργήθησαν καὶ κατὰ τὴν Ρεθύμνην, τῶν ὁποίων τὰ καθέκαστα θεωροῦμεν περιττὸν νὰ ἐκθέσωμεν, ἀναφέρομεν δὲ μόνον ἐνταῦθα τὰ ἑξῆς.

Ἐπίσης καὶ οἱ Τοῦρκοι τῆς Ρεθύμνης, ὡς καὶ οἱ τῆς Κυδωνίας, ἐξερχόμενοι συνεχῶς διὰ ν' ἀποκρούωσι τοὺς ὀχληρικοὺς ἀντιπάλους των, ἐπανήρχοντο πάντοτε σχεδὸν ἠττημένοι. Ἔβραιοι δέ τινες, ὡς λέγεται, ἐσυμβούλευσαν τοὺς Τούρκους, ὅτι, ἐὰν χρίσωσι

μὲ τὸ αἷμα τοῦ Ἀρχιερέως τὰς σημαίας των, θέλουσι νικήσει· διαρρήξαντες λοιπὸν οὗτοι ὀχλαγωγικῶς τὴν θύραν τῆς εἰρκτῆς, εἰς ἣν ἐστεναζεν ἐρριμένος ὁ ἐπίσκοπος τῆς Ρεθύμνης, ἀπήγαγον αὐτὸν εἰς τὴν ἀγχόνην, καὶ ἀποσπάσαντες θηριωδῶς τὴν καρδίαν του, ἔπραξαν ὡς ὠδηγήθησαν ὑπὸ τῶν Ἑβραίων Συνέβη δὲ μετ' ὀλίγον, ὥστε ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ νυκτὶ νὰ συναντηθῶσι πολλοὶ ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν εἰς ἔνεδράν τινα. Ἐπειδὴ ὅμως οἱ Τοῦρκοι εἶχον τοποθετηθῇ πρότερον ἐκεῖ, ἔνθα τυχαίως ἤρχοντο καὶ οἱ Ἕλληνες, περιπεσόντες οἱ τελευταῖοι ἐν ἀγνοίᾳ ἐν μέσῳ τῶν Τούρκων, ἐφονεύθησαν πλέον τῶν τεσσαράκοντα. Διὰ δὲ τὴν νίκην ταύτην ἐδόξαζον οἱ Τοῦρκοι τοὺς Ἑβραίους ὡς ἀληθεῖς χρησμολόγους.

Ἦλθε τέλος πάντων περὶ τὰ τέλη τοῦ Ἀπριλίου εἰς Ἀρμένους καὶ ὁ προρρηθεὶς Πέτρος Σ. Ὀμηρίδης, ἔνθα διέμενεν ὁ Ἀφεντούλης, καὶ ἐπέδειξεν εἰς τοῦτον διαταγήν, τὴν ὁποίαν καταχωρίζομεν ἐνταῦθα, ἐπειδὴ ἐν αὐτῇ καταφαίνεται ὁ σκοπός, διὰ τὸν ὁποῖον ἡ Κεντρικὴ Διοίκησις ἀπέστειλε τὸν Ὀμηρίδην εἰς Κρήτην.

Μυνιστέριον τῶν Ἐσωτερικῶν.

Ἀριθ. 329 τοῦ Πρωτοκόλλου.

ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ο ΜΥΝΙΣΤΡΟΣ ΤΩΝ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ

Πρὸς τὸν Κύριον Πέτρον Σκυλίτσην Ὀμηρίδην.

Ἡ νῆσος Κρήτη, ἥτις διὰ τὴν θέσιν αὐτῆς, διὰ τὰς πολλάς της καὶ μεγάλας προσόδους, διὰ τὴν πρὸς τὴν κοινὴν ἐλευθερίαν κλίσιν καὶ ἀγάπην τῶν κατοίκων, ἀποτελεῖ ἓν μέρος οὐσιωδῶς ἀναγκαῖον τῇ Ἑλλάδι, ἀπεφάσισε πρὸς ὑπεράσπισιν ἑαυτῆς νὰ κινήσῃ τὰ ὅπλα κατὰ τοῦ τυράννου, περιφρονήσασα ὅλας τὰς δυσκολίας καὶ ἐναντιότητας, τὰς ὁποίας ἤθελεν ἀπαντήσει φυσικῶς εἰς ἓν τοιοῦτο δύσκολον καὶ τολμηρὸν ἐπιχείρημα.

Βεβαιωθεῖσα ἡ Σ. Διοίκησις περὶ τῆς ὠφελίμου θέσεως τῶν κατοίκων τῆς Κρήτης, τὴν ὁποίαν πολεμοῦντες ἔλαβον ἐναντίον τοῦ

ἀδιαλλάκτου ἐχθροῦ. ἐχάρη τὴν ψυχήν. καὶ πολὺ περισσότερον, διότι ὁ τύραννος καταπολεμημένος ἀπὸ τὴν σταθερὰν ἀπόρασιν αὐτῶν. παροδισμένος διὰ τὴν ἀκράτητόν του τόλμην. καὶ φεύγων τὴν ὁρμὴν αὐτῶν. ἐκλείσθη εἰς τὰ φρούρια καὶ εἰς ἄλλα στενὰ μέρη τῆς ἰδίας νήσου. ἀφήσας ἐλεύθερον τὸ ὑπόλοιπον μέρος τῶν κατοίκων εἰς τὸ ν' ἀπολαμβάνῃ πληρέστατα τὰς ἰδίας αὐτοῦ ἐλευθερίας. Κατὰ τὰς ἀγαθὰς ταύτας ἀγγελίας ἡ Σ. Διοίκησις στοχάζεται, ἐκτὸς τῶν προκαταρκτικῶν τούτων καλῶν. πολὺ ἀναγκαῖον εἰς τὴν ῥηθεῖσαν νῆσον ἕνα σοφὸν καὶ φιλάνθρωπον διοργανισμόν. ὁ ὁποῖος συμφώνως μὲ τὰς παραδεχθεῖσας ἀπὸ τὸ ἔθνος ἀρχάς. θέλει συντελέσει εἰς τὸν καλὸν πολιτισμὸν τῶν κατοίκων της.

Ἡ Σ. Διοίκησις ἐπιθυμοῦσα τὸ νὰ ἀρθῇ ἐκ μέσου τῆς νήσου ταύτης πᾶσα ἐσωτερικὴ διχόνοια καὶ ἀσυμφωνία. ἀπεφάσισε δι' ἐπιταγματός της τῶν . . . . . Μαρτίου ν' ἀποστείλῃ ἕνα διοργανιστήν· καὶ μὲ χαρὰν μας σὲ εἰδοποιοῦμεν. ὅτι εἶσαι σύ, Κύριε. Διὰ τὸ τοιοῦτον ἐπίμοχθον ἔργον. τὴν τόσον δύσκολον ἀσχολίαν, δὲν εἰμπορεῖ βέβαια νὰ ἐμπιστευθῇ εἰς ἄλλον ἡ Σ. Διοίκησις. παρὰ εἰς τὸν πατριωτισμὸν ἑνὸς ὑποκειμένου. τὸ ὁποῖον νομίζεται βέβαια ὡς μέλος τοῦ ἐθνικοῦ πολιτικοῦ συστήματος. καὶ ὡς συντέλεσαν τὰ μέγιστα εἰς τὸν πολιτικὸν αὐτῆς προσωρινὸν διοργανισμόν. Ἐπὶ τούτοις σοὶ ἐγκλείεται ἐνταῦθα τύπος τοῦ προσωρινοῦ διοργανισμοῦ, καταλλήλου εἰς τὴν ῥηθεῖσαν νῆσον. ὅστις θέλει σὲ χρησιμεύει ὡς πηδάλιον εἰς τόσον δύσκολον ναυπλίαν. Μένει λοιπὸν τοῦτο εἰς τὴν ἐμπειρίαν σου. εἰς τὰς ἀρκετὰς κατὰ τοῦτο γνώσεις σου, καὶ εἰς τὴν ἀσφαλτόν σου κρίσιν τὸ νὰ λάβῃς τ' ἀναγκαῖα μέτρα. ὥστε νὰ εἰμπορέσῃς νὰ ὁδηγήσῃς ἀσφαλῶς εἰς λιμένα σωτήριον τὸ τοιοῦτου μεγέθους πλοῖον. Θέλεις ἀκολουθεῖ πάντοτε τὰς βασίμους ἀρχάς, ἐπὶ τῶν ὁποίων θεμελιοῦται ἡ ἐθνικὴ νομοθεσία· θέλεις εἰσαγάγει μεταξὺ τῶν ἀδελφῶν κατοίκων τῆς νήσου ταύτης, τὴν καλὴν τάξιν καὶ ἁρμονίαν· θέλεις ἐμπνεύσει εἰς αὐτοὺς μεγαλητέραν κλίσιν πρὸς τὴν ἐλευθερίαν. σέβας περισσότερον πρὸς τὴν διοίκησιν. καὶ θέλεις ἐξαφῆ τὸ μῖσος καὶ τὴν ἐκδίκησιν αὐτῶν ἐναντίον τοῦ δυνάστου θέλεις προσέξει ὥστε ἡ ἐκλογὴ τῶν εἰς τὸ βουλευτικὸν σῶμα παραστατῶν τῆς νήσου νὰ γίνῃ δι' ἐλευθέρας ψηφοφορίας τῶν ἐκλο-

γεων, καὶ ὁ ψῆφος νὰ πέσῃ εἰς τὰ πλέον εὐυπόληπτα, ἠθικώτερα, καὶ πεπαιδευμένα ὑποκείμενα τῆς νήσου· θέλεις ἀναφέρει συνεχῶς διὰ γραμμάτων σου περὶ τῆς πολιτικῆς, πολεμικῆς, οἰκονομικῆς καὶ ἠθικῆς καταστάσεως τῆς νήσου, πειθόμενος εἰς τὰς τῆς Σ. Διοικήσεως Γ. διαταγάς, γνωρίζων ὅτι θέλομεν ὑποβάλλει πάντοτε τὰ ζητήματά σου ὑπ' ὄψιν τῆς Διοικήσεως, ἥτις διὰ τῶν τοιούτων μέσων ἐλπίζει νὰ στερεωθῇ ἡ ἐντελὴς ἐλευθερία τῆς νήσου· θέλεις προθυμοποιῆσαι τέλος πάντων εἰς τὸ νὰ φαίνεσαι ἄξιος τῆς πίστεως, τὴν ὁποίαν ἔχει διὰ σὲ ἡ Σ. Διοίκησις, προσδεχόμενος μετὰ βεβαιότητος τὴν ἀντάξιον ἀμοιβὴν τῶν κόπων σου.

Ἐν Κορίνθῳ, τῇ 7 Ἀπριλίου 1822.

Ὁ Μινίστρος τῶν Ἐσωτερικῶν καὶ προσωρινὸς Μινίστρος τοῦ πολέμου.

Ἐπρότεινεν ἐπομένως εἰς τὸν Ἀφεντούλην, ὅτι εἶναι ἀναγκαῖον νὰ προσκληθῶσι τῶν ἐπαρχιῶν πληρεξούσιοι διὰ νὰ προχωρήσῃ εἰς τὸ ἔργον. Ὁ Ἀφεντούλης ὅμως ἔδειξε παρ' ἐλπίδα παρευθὺς δυστροπίαν εἰς τοῦτο, καὶ οὐ μόνον δὲν ἐξέδωκε τοιαύτας προσκλήσεις εἰς τὰς ἐπαρχίας, ἀλλὰ καὶ διέλιδεν εἰς τοὺς ἁπλουστέρους τὴν ἰδέαν, περὶ ἧς καὶ προηγουμένως εἴπομεν, ὅτι οἱ Κρῆτες δὲν πρέπει νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς ἄλλους, ἀλλὰ νὰ ἐνεργηθῇ νὰ ἐγείρῃ ἡ Κρήτη ἴδιον βασίλειον. Εἰς μάτην δὲ ὁ ἀπεσταλμένος τότε καὶ οἱ φρόνιμοι τῶν Κρητῶν ἐπροσπάθησαν νὰ ἐξαγάγωσι τὸν Ἀφεντούλην ἀπὸ τὴν πλάνην ταύτην· διότι οὔτε ὅλως διόλου ἦτο τοῦτο κατορθωτόν, οὔτε συμφέρον εἰς τὴν Κρήτην νὰ φαίνεται ὅτι δὲν εἶναι ἡνωμένη μετὰ τοῦ λοιποῦ ἔθνους. Ἐπιμένων ὅμως εἰς τὴν ἀλλόκοτον ἰδέαν του ὁ Ἀφεντούλης προητοιμάσθη αἴφνης, καὶ μετέβη διὰ Κασίου πλοίου εἰς Πλατανιάν, ἐλπίζων ὅτι ἡ ἀπὸ τοὺς Ἀρμένους ἀπουσία του ἠδύνατο νὰ ματαιώσῃ τὴν περαιτέρω ἐνέργειαν τοῦ ἀπεσταλμένου, ἢ ὅτι ἠδύνατο νὰ προσλάβῃ συμβοηθοὺς εἰς τὸ φρόνημά του τοὺς ὁπλαρχηγοὺς τῶν μερῶν ἐκείνων. Τοιαύτη δὲ φαντασία τοῦ Ἀφεντούλη δὲν ἦτον ἄλλο, ὡς νομίζομεν, εἰμὴ ἀποτέλεσμα τῆς μεγάλης του φιλαρχίας, ἥτις καὶ τὸν ἐξώκειλεν εἰς τὸ ἄτοπον.

Ὁ Ὁμηρίδης μαλοντοῦτο, ἀφοῦ ἐπρόλαβε τότε νὰ τῷ προσθέσῃ ἐπὶ τέλους ὅτι «χρεωστεῖ νὰ συνεργῇ εἰς ὅσα στοχάζεται ἡ ἐθνικὴ Διοίκησις νὰ κάμῃ καὶ ἐν Κρήτῃ, διότι ἄλλως δὲν θὰ εἶναι ἴσως οὐδὲ Γενικὸς ἔπαρχος αὐτῆς» (τὸν τίτλον δὲ τοῦτον ἀπέδιδεν ὁ νέος ὀργανισμός). ἐπροσκάλεσεν ὁ ἴδιος ἔπειτα, ὡς ἐκ τῆς θέσεώς του τοὺς πληρεξουσίους· ὅθεν καὶ συνηθροίσθησαν ὡς τοιοῦτοι εἰς Ἀρμένους ὅσοι ἦτο δυνατόν, πρὸς τοὺς ὁποίους ὑπέβαλε τὸ ἐπόμενον ἔγγραφον, καὶ τοὺς ἐξήγησε τὸν σκοπόν, τὸν ὁποῖον ἐστάλη νὰ ἐνεργήσῃ σύμφωνα μὲ τὸ συσταθὲν ἐθνικὸν πολίτευμα, ὁρῶν πρὸς τούτοις καὶ τὸ κατωτέρω καταχωριζόμενον σχέδιον ὀργανισμοῦ.

Μυνιστέριον τῶν Ἐσωτερικῶν.

Ἀριθ. 328 τοῦ Πρωτοκόλλου.

ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ο ΜΙΝΙΣΤΡΟΣ ΤΩΝ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ

Πρὸς τοὺς φιλογενεστάτους Προκρίτους τῆς νήσου Κρήτης.

Ἡ Ὑπερτάτη Διοίκησις ἀόκνως ἐπαγρυπνοῦσα εἰς τὸ ἱερὸν τοῦτο στάδιον διὰ τὴν εὐδαιμονίαν ὅλων τῶν κλάδων τῆς Ἑλλάδος, ἐθέσπισε κατ' αὐτὰς τὸν διοργανισμὸν τῶν διαφόρων νήσων τοῦ Αἰγαίου Πελάγους ὡς προηγούμενον καὶ ἀλάνθαστον μέσον τῆς εὐτυχοῦς ἀποκαταστάσεώς της, καὶ ἐψηφίσατο ἐπ' αὐτῷ τούτῳ διοργανιστὴν καὶ τῆς νήσου σας τὸν Κύριον Πέτρον Σκυλίτσην Ὁμηρίδην, ὅστις ἔχων εὐδιάθετον ἔφεσιν τοῦ νὰ ἀποκατασταθῇ εἰς τοῦτον τὸν σημαντικὸν τῆς Ἑλλάδος κλάδον, θέλει βέβαια ἐκπληρώσει μὲ ἀκρίβειαν τὰς διαταγὰς τῆς Διοικήσεως καὶ τὰς ἐλπίδας τῶν κατοίκων, συμμορφούμενος μὲ τὸ παρ' ἡμῶν δοθὲν αὐτῷ σχέδιον τοῦ διοργανισμοῦ, ἀνάλογον μὲ τὸ πνεῦμα τῆς Γενικῆς Διοικήσεως.

Μετὰ δὲ τὸν αὐτὸν διοργανισμὸν εἶναι ἐπάναγκες νὰ ἐκλεχθῶσι Παραστάται τῆς νήσου σας κατὰ τὴν προωρισμένην ἀναλογίαν Βου-

ληφόροι, διὰ νὰ σταλῶσιν ὅσον τάχος πρὸς τὴν ἐνταῦθα Διοίκησιν, ἵνα μετὰ τῶν λοιπῶν μελῶν φροντίζωσι τὰ πρόσφορα καὶ ἀναγκαῖα μέσα διὰ τὴν παντελῆ ἀπολύτρωσιν τῆς φιλτάτης πατρίδος μας ἀπὸ τῶν βδελυρῶν τυράννων.

Γενναῖοι Κρῆτες! ἡ φήμη διασαλπίζει πανταχόθεν τὰ κατὰ τῶν ἐχθρῶν ἡρωϊκά σας κατορθώματα, καὶ ἡ πατρὶς εὐφραινομένη εἶναι εὐέλπις λαμπροτέρων ἐκβάσεων. ὅταν ὑπάρχῃ ἡ αὐτὴ ὁμόνοια εἰς τοὺς Προκρίτους, καὶ ἡ ἀπαιτουμένη παρὰ τῶν λοιπῶν εὐπείθεια· ἡ δὲ Διοίκησις γνωρίζουσα τὰς κατεπειγούσας χρείας σας, θέλει λάβει τὰ ἀναγκαῖα μέτρα μετὰ τὴν ἄφιξιν τῶν Βουληφόρων σας διὰ τὴν δυνατὴν προμήθειαν τῶν πολεμικῶν προπαρασκευῶν πρὸς κατατρόπωσιν τῶν ἐχθρικῶν δυνάμεων· εἴη τε ὑγιαίνοντες μαχόμενοι ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος.

Ἐν Κορίνθῳ τῇ 7 Ἀπριλίου 1822.

(4) Μινίστρος τῶν Ἐσωτερικῶν καὶ προσωρινὸς Μινίστρος τοῦ πολέμου.

Συνῆλθον λοιπὸν οἱ πληρεξούσιοι ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ ἀπεσταλμένου τῆς Κεντρικῆς Διοικήσεως εἰς πολλὰς συνεδριάσεις. Πατερήησαν δὲ τότε τὰ εἰρημένα ἔγγραφα, καὶ ταὐτοχρόνως ἐσκέφθησαν περὶ τῆς καταστάσεως τῆς Κρήτης. Ὅθεν καὶ συνέταξαν τὸ ἀπαιτούμενον πολίτευμα, τὸ ὁποῖον καὶ προσωρινὸν ὀργανισμὸν τῆς Κρήτης ὠνόμασαν, μηδόλως ἀπομακρυνθέντες ἀπὸ τὰς γενικὰς ἀρχάς, τὰς ὁποίας, εἶχε θέσει καὶ τὸ ἔθνος εἰς τὸ προσωρινὸν ἐν Ἐπιδαύρῳ συνταχθὲν πολίτευμα, καὶ ἐκανόνισαν οὕτω τὴν προσωρινὴν διοίκησιν τοῦ τόπου των.

Δὲν ἠμποροῦσαν ὅμως νὰ μὴν ἐπανορθώσωσι τότε οἱ πληρεξούσιοι τῆς Κρήτης καί τινα σφάλματα τοῦ πρώτου σχεδίου, εἰς τὰ ὁποῖα εἶχον ὑποπέσει ἄδειες τῶν Κρητικῶν πραγμάτων ἄνθρωποι· διότι καὶ ἡ μεγαλόννησος Κρήτη περιεῖχεν εἰκοσιτέσσαρας ἐπαρχίας, ἤτοι εἰκοσιτέσσαρα καδιλίκια, ὡς τὰ ὠνόμαζον Τουρκιστί, ὅσα περιεῖχε τότε καὶ ἡ Πελοπόννησος, ἐκτὸς τῆς Μάνης· τότε δὲ μόνον ἠμποροῦσε νὰ διαιρεθῇ καὶ ἡ Κρήτη εἰς τέσσαρας νομοὺς ἢ ἐπαρ-

γίας, ὅτε καὶ ἡ Πελοπόννησος ἤθελεν εἶσθε εἰς πέντε νομούς· διότι καὶ ἡ Κρήτη τότε εἶχε τὸν αὐτὸν πληθυσμὸν σχεδόν, ὅσον καὶ ἡ Πελοπόννησος.

Ἀφοῦ δ' οὕτως ἐτελείωσεν ἡ συνέλευσις εἰς Λομένους τὰς ἐργασίας της, καὶ ὑπεγράφη τὸ νέον πολίτευμα, πληρεξούσιοί τινες, μεθ' ὧν καὶ ὁ πρόεδρος Ὁμηρίδης, παρακολουθούντων καί τινων μελῶν τῆς νεοσυσταθείσης τοπικῆς διοικήσεως, ἐλθόντες εἰς Πλατανιάν, ἔνθα διὰ τοὺς ἐκτεθέντας λόγους διέμενεν ὁ Ἀφεντούλης, ἔκαμαν γνωστὸν καὶ εἰς ἐκεῖνον τὸ ἀποτέλεσμα· μετέπεισαν δὲ οὗτοι εἰς τὸ ὀρθὸν καὶ τοὺς ὅσοι εἶχον ἀποπλανηθῆ ἐξ ἀγνοίας ὑπὸ τοῦ Ἀφεντούλη ὁπλαρχηγούς. Ἔγεινε λοιπὸν παραδεκτὴ καθ' ὁλοκληρίαν ἡ νέα τῶν πραγμάτων τάξις ὑπὸ πάντων τότε, καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἀντιτείνοντος μέχρι τοῦδε Ἀφεντούλη, τὸν ὁποῖον καὶ Γενικὸν Ἔπαρχον τῆς Κρήτης ἡ συνέλευσις πάλιν ὠνόμασε διὰ τὰς προτέρας του ὑπηρεσίας, ἐλπίσασα ὅτι θέλει συμμορφοῦται τοῦ λοιποῦ μὲ τὸ γενικὸν συμφέρον. Ὡς τοιοῦτος λοιπὸν τότε ὁ Ἀφεντούλης ἐκοινοποίησεν εἰς ὅλην τὴν Κρήτην τὸν νέον ὀργανισμόν, τοῦ ὁποίου τὴν περὶ τούτου προκήρυξιν βλέπουσιν οἱ ἀναγνῶσται καταχωρισμένην μετὰ τὸν ὀργανισμόν.

Ἔλαβε λοιπὸν ὅλων τῶν ἐνεργηθέντων ἐν Κρήτῃ γνῶσιν ἀπὸ τὸν ἀπεσταλμένον της καὶ ἡ Κεντρικὴ Διοίκησις, καὶ πρὸς τούτοις ἐπληροφορήθη ὑπὸ τοῦ ἰδίου περὶ τῶν προόδων τότε τῶν Κρητικῶν ὅπλων, ὑπὸ τὴν ὄψιν τοῦ ὁποίου εἶχον κατορθωθῆ τὰ κατὰ τὸν Ἀυλοπόταμον, τὰ κατὰ τὰς Ἀλυκὰς καὶ τόσα ἄλλα λαμπρὰ κατορθώματα. Οἱ Κρῆτες δὲν ἐζήτουν τοτε ἀπὸ τὸ ἔθνος των ἄλλο, διότι ἔβλεπον καὶ τὰς γενικὰς περιστάσεις, εἰμὴ τὴν θαλασσίαν συνδρομήν του· τὰ ὅπλα των τότε ἦσαν ἱκανά, διὸ καὶ κατεδάμασαν ἀκολούθως εἰς πολλὰ μέρη, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, καὶ τὸν νέον ἐχθρόν· ἀλλὰ ἡ Κεντρικὴ τοῦ ἔθνους Διοίκησις παρέβλεψεν, ὡς μὴ ὠφειλεν, ἐν καιρῷ τῷ δεοντι νὰ δώσῃ καὶ αὐτὴν τὴν ζητηθεῖσαν συνδρομὴν τῆς θαλασσίου δυνάμεως εἰς τὸν ἀγῶνα τῶν Κρητῶν.

Ἰδοὺ τὸ περὶ οὗ ἀνωτέρω ὁ λόγος σχεδίον

Σχέδιον Προσωρινῆς Διοικήσεως τῆς νήσου Κρήτης.

Α΄.) Ἡ νῆσος διαιρεῖται εἰς τεσσαρας ἐπαρχίας· ἠμποροῦν νὰ διορισθῶσι καὶ ὀλιγώτεραι ἢ περισσότεραι κατὰ τὴν χρείαν.

Ἡ καθέδρα τῆς πρώτης ὀνομάζεται Ν.

» τῆς δευτέρας » Σ.

» τῆς τρίτης » Τ.

» τῆς τεταρτης » Δ.

Β΄.) Κάθε ἐπαρχία μερίζεται εἰς τρία τμήματα. καὶ τὰ τμήματα ἠμποροῦν νὰ ἦναι ἡ περισσότερα ἢ ὀλιγώτερα. Ἑκάστης δὲ ἐπαρχίας ψηφίζεται ἡ πρωτεύουσα πόλις.

Γ΄.) Τὰ τμήματα ὑποδιαιροῦνται εἰς κοινοτητας.

Δ΄.) Ἡ Διοίκησις τῆς νήσου δίδεται εἰς ἕνα Γενικὸν Ἔπαρχον, ὅστις ψηφίζεται παρὰ τῆς ὑπερτάτης Διοικήσεως.

Ε΄.) Ὁ διαληφθεὶς Ἔπαρχος θέλει ἔχει μίαν γενικὴν Καγκελαρίαν, ἥτις διαιρεῖται εἰς ἓξ κλάδους·

ά.) τοῦ γενικοῦ Γραμματέως.

β΄). τοῦ γενικοῦ Φροντιστοῦ τῆς Οἰκονομίας.

γ΄). τοῦ γενικοῦ Φροντιστοῦ τῆς Ἀστυνομίας.

δ΄). τοῦ γενικοῦ Φροντιστοῦ τοῦ Πολέμου.

ε΄). τοῦ γενικοῦ Φροντιστοῦ τῆς Θαλάσσης.

ς΄). τοῦ γενικοῦ Φροντιστοῦ τῆς Δικαιοσύνης.

ς΄). Εἰς ἑκάστην πρωτεύουσαν πόλιν ἑκάστης ἐπαρχίας θέλει προσδιορίζεσθαι

ἕνας Ἔπαρχος·

ἕνας Φροντιστὴς τῆς Ἀστυνομίας·

ἕνας πρῶτος Γραμματεύς·

ἕνας Φροντιστὴς τῶν Ἁρμάτων·

ἕνας Φροντιστὴς τῆς Οἰκονομίας·

ἕνας Λιμενάρχης, ἂν ἡ πόλις ἦναι παραλία.

Ζ΄.) Ὁ Ἔπαρχος θέλει ἐννοεῖται εἶναι ὁ Παραστάτης τῆς Διοικήσεως εἰς τὴν ἐπαρχίαν, καὶ οἱ λοιποὶ ὑπουργοὶ θέλει ὑπόκεινται εἰς τὰς ἐπιταγάς του· εἰς δὲ τὰς συμπιπτούσας ὑποθέσεις τῶν ὑπουργημά-

των θέλει ἀνταποκρίνονται μὲ τοὺς σχετικοὺς ὑπουργοὺς τῆς Γενικῆς Καγκελαρίας.

Η΄). Εἰς κάθε πρωτεύουσαν πόλιν ἑκάστου τμήματος.

ἕνας Ὑποέπαρχος·

ἕνας Γραμματεύς·

ἕνας Ὑποφροντιστὴς τῆς Οἰκονομίας·

ἕνας Ὑποφροντιστὴς τῆς Ἀστυνομίας·

ἕνας Ὑποφροντιστὴς τῶν Ἁρμάτων·

ἕνας Ὑπολιμεναρχης, ἂν ἡ πόλις ἦναι παραθαλάσσιος.

Θ΄). Εἰς τὰς τῆς Πρωτευούσης πόλεις τῶν ἐπαρχιῶν θέλει συστηθῶσι πολιτικὰ Κριτήρια, τῶν ὁποίων ὁ πρόεδρος θέλει συναγροικεῖται μόνον μὲ τὸν ἐπιστάτην τοῦ Δικαίου.

Ι΄.) Εἰς τὰς Κοινότητας θέλει συστηθοῦν Ἐφορεῖαι συνθεμέναι ἀπὸ πέντε μέλη.

ἕνα πρόεδρον, ὅστις παριστάνει τὴν Διοίκησιν εἰς τὴν Κοινότητα.

ἕνα ἐπιστάτην τῆς Οἰκονομίας·

ἕνα ἐπιστάτην τῆς Ἀστυνομίας·

ἕνα ἐπιστάτην τῶν Ἁρμάτων·

ἕνα Λιμεναρχην, ἂν τὸ χωρίον ἦναι παράλιον.

Τμῆμα Β΄.

Γενικὴ τάξις τῆς ἀλληλογραφίας

ΙΑ΄.) Ὁ γενικὸς Ἔπαρχος τῆς νήσου θέλει ἀνταποκρίνεται μὲ τοὺς μινίστρους τῆς Ὑπερτάτης Διοικήσεως καὶ θέλει διανέμει εἰς τοὺς διαφόρους κλάδους τῆς Καγκελαρίας του τὴν εἰς ἕκαστον αὐτῶν ἀναγομένην ὑπόθεσιν.

Οἱ Ἔπαρχοι ἀνταποκρίνονται μὲ τὸν γενικὸν Ἔπαρχον· οἱ Ὑποέπαρχοι μὲ τοὺς Ἐπάρχους, οἱ Πρόεδροι τῶν Ἐφοριῶν μὲ τοὺς Ὑποεπάρχους.

ΙΒ΄.) Οἱ Φροντισταὶ τῶν ἐπαρχιῶν θέλει ἀνταποκρίνονται μὲ τοὺς γενικοὺς Φροντιστάς.

Οἱ Ὑποφροντισταὶ τῶν τμημάτων μὲ τοὺς Φροντιστὰς τῆς ἐπαρχίας.

Οἱ Ἐπιστάται τῶν κοινοτήτων μὲ τοὺς Ὑποφροντιστὰς τοῦ τμήματος.

ΙΓ΄) Ἡ Ἀστυνομία θέλει ἔχει ἰδιαιτέραν τινὰ δύναμιν, ἥτις ἀναγκαίως πρέπει νὰ ὑπόκειται εἰς μόνους τοὺς ὑπουργοὺς τῆς Ἀστυνομίας.

ΙΔ΄.) Οἱ Φροντισταὶ καὶ Ὑποφροντισταὶ τῆς Οἰκονομίας θέλουν ἔχει ἕνα Κουτήμπιλε, ἤτοι Εἰσπράκτορα, κι' ἕνα Ταμίαν.

ΙΕ΄.) Ἡ Ἐθνικὴ σημαία θέλει εἶσθαι δίχροος. ἤτοι κυανῆ καὶ λευκὴ κατὰ τὸ σχέδιον τῆς Διοικήσεως.

Ις΄.) Ἡ σφραγὶς τῆς Γενικῆς Διοικήσεως τῆς νήσου θέλει φέρει τὴν Ἀθηνᾶν μὲ τὰ αὐτῆς παράσημα, καὶ ἐπιγραφὴν Δ ι ο ί κ η σ ι ς τ ῆ ς ν ή σ ο υ Κ ρ ή τ η ς.

ΙΖ΄.) Ὅλαι αἱ σφραγῖδες τῶν ὑπαλλήλων, γενικῶν Ὑπουργῶν, θέλουν φέρει τὸ αὐτὸ σύμβολον, καὶ διακρίνονται ἀπὸ μόνην τὴν ἐπιγραφήν.

ΙΗ΄.) Οἱ Παραστάται τῆς νήσου εἰς τὴν Ἐθνικὴν Βουλὴν θέλουν ἐκλεχθῆ κατ' ἀναλογίαν τῶν κατοίκων ἀνὰ εἷς ἐκ τριάκοντα χιλιάδων Παραστάτης.

ΔΙΑΚΗΡΥΞΙΣ ΤΩΝ ΠΛΗΡΕΞΟΥΣΙΩΝ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ.

Ἐν ὀνόματι τῆς τρισυποστάτου θεότητος.

Οἱ κάτοικοι τῆς νήσου Κρήτης, πλήρεις ἀπὸ ὑψηλὸν καὶ εὐγενὲς τῆς ἐλευθερίας αἴσθημα, ἔλαβον κατὰ τῆς Ὀθωμανικῆς τυραννίας τὰ ὅπλα περὶ τὴν 14 τοῦ μηνὸς Ἰουνίου ἐν ἔτει 1821. Πειθόμενοι εἰς τὴν ἱερὰν φωνὴν τῆς πατρίδος, καὶ ἀποσείσαντες ἐν μέρει τὸν φρικώδη τοῦτο ζυγόν, συνῆλθον οἱ νόμιμοι Παραστάται τῶν διαφόρων ἐπαρχιῶν κατὰ τὴν σεβαστὴν τῆς Ὑπερτάτης Διοικήσεως πρόσκλησιν, καὶ καλῶς σκεφθέντες ἐπεξεργάσθησαν τὸν ἑπόμενον ὀργανισμόν, σύμφωνον μὲ τὸ πνεῦμα καὶ τὰς παραδεχθείσας ἀρχὰς

τοῦ Γενικοῦ συστήματος τῆς Ἑλλάδος, τοῦ ὁποίου κηρύττουσι σήμερον τὴν ἄθικτον καὶ ἀκριβῆ διατήρησιν.

Ἐν Ἀρμένοις, τῇ 20 Μαΐου 1822. Β΄. ἔτος τῆς ἀνεξαρτησίας.

ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ ΤΗΣ ΝΗΣΟΥ ΚΡΗΤΗΣ

ΤΙΤΛΟΣ Α΄.

Τμῆμα α΄.

Περὶ θρησκείας.

Ἄρθρον α΄.) Ἡ ἐπικρατοῦσα θρησκεία τῆς νήσου θέλει εἶναι ἡ Ἀνατολικὴ Ὀρθόδοξος, θέλει ἀνέχεται ὅμως ἡ Διοίκησις καὶ πᾶσαν ἄλλην θρησκείαν.

Τμῆμα β΄.

Περὶ τῶν γενικῶν δικαιωμάτων τῶν κατοίκων τῆς νήσου.

β΄.) Ὅσοι αὐτόχθονες τῆς νήσου κάτοικοι πιστεύουσιν εἰς Χριστόν, εἶναι πολῖται καὶ ἀπολαμβάνουσιν ὅλων τῶν Ἑλληνικῶν δικαιωμάτων.

γ΄.) Ὅλοι οἱ συμπολῖται εἰσὶν ὅμοιοι ἔμπροσθεν τῶν νόμων ἄνευ τινὸς ἐξαιρέσεως, ἢ βαθμοῦ, ἢ κλάσεως, ἢ ἀξιώματος.

δ΄.) Ὅσοι ἔξωθεν ἐλθόντες κατοικήσωσιν εἰς τὴν νῆσον, εἶναι ὅμοιοι μὲ τοὺς αὐτόχθονας κατοίκους ἔμπροσθεν τῶν νόμων.

ε΄.) Ὅσοι ξένοι ἔχουν τὴν ἐπιθυμίαν νὰ μένουν πολῖται, θέλει παραδέχονται κατὰ τὸν περὶ πολιτογραφίας ἐκδοθησόμενον νόμον τῆς Ὑπερτάτης Διοικήσεως.

ς΄.) Ὅλοι οἱ Ἕλληνες ἔχουσι τὸ αὐτὸ δικαίωμα εἰς ὅλα τὰ ἀξιώματα καὶ τιμάς· δοτὴρ δὲ τούτων εἶναι ἡ ἀξιότης ἑκάστου.

ζ΄.) Ἡ ἰδιοκτησία, τιμὴ καὶ ἀσφάλεια ἑκάστου τῶν συμπολιτῶν μένει ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν νόμων.

η΄.) Ὅλαι αἱ εἰσπράξεις πρέπει νὰ διανέμωνται δικαίως εἰς ὅλας τὰς τάξεις καὶ κλάσεις τῶν κατοίκων τῆς νήσου· καμμία δὲ εἴσπραξις δὲν θέλει γίνεται ἄνευ προσδιορισθέντος νόμου.

θ΄.) Ὁ ἱερὸς τῆς πατρίδος ἔρως θέλει εἶναι τὸ πρώτιστον ἔργον κάθε πολίτου, καθὼς ἡ δικαιοσύνη, ἀγαθοεργία κτλ.

ι΄.) Ἕκαστος συμπολίτης θέλει διατηρεῖ εὐλαβῶς τὸ προσωρινὸν τοῦτο πολίτευμα, θέλει πείθεται εἰς τοὺς νόμους, καὶ θέλει σέβεται τοὺς διοικοῦντας.

ια΄.) Ἕκαστος πολίτης εἶναι ὡσαύτως ὑπόχρεως νὰ λαμβάνῃ ἀνὰ χεῖρας τὰ ὅπλα πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς πατρίδος, ὁσάκις προσκαλεῖται παρὰ τῶν νόμων, καὶ ἐξ ἐναντίας εἶναι ὑπεύθυνος τῇ πατρίδι, ὁσάκις ἐγκαταλείψῃ αὐτὰ ἄνευ τῆς ἐγγράφου συγκατανεύσεως τῶν ἀνωτέρων του.

Τμῆμα Γ΄.

Περὶ περιοχῆς τῆς νήσου.

ιβ΄.) Ἡ περιοχὴ τῆς νήσου διαιρεῖται εἰς 24 ἐπαρχίας μετὰ τῶν περὶ αὐτὴν νήσων.

Τῆς Ἡρακλείας — Ἡράκλεια, Κνωσσός, Τέμενος. Χερσόνησος, Πέτρα, Λασήθιον, Γορτύνη, Ἀρκαδία, Σιτεία, Ἱεράπετρος, Πυργιώτισσα, Μονοπρόσωπον, Καινούριον.

Τῆς Ρεθύμνης—Ἡ Ρεθύμνη, τὰ περὶ αὐτήν, Μυλοπόταμον, Ἀμάρι, Ἅγιος Βασίλειος, Σφακία.

Τῆς Κυδωνίας—Ἡ Κυδωνία μὲ τὰ περὶ αὐτήν, Ἀποκόρωνας, Ἀκρωτῆρι, Κίσαμος, Σέλινον.

Ἔπονται αἱ περὶ αὐτὴν νῆσοι· Δία, Σοῦδα, Ἅγιος Θεόδωρος, Κράμβουσα, Ποντικός, Ἐλαφονήσια, Γαῦδος, Γαυδοπούλα, Παξιμάδια, Γαδαρόνησος, Πρασόνησος, Ἐλαφονῆσι, Ψεῖρα, Τριάδες, Ἅγιος Νικόλαος, Σπιναλόγκα κτλ.

ιγ΄)Αὗται δὲ αἱ ἐπαρχίαι ὑποδιαιροῦνται εἰςδιαφόρους κοινότητας

ιδ΄.) Ὅταν αἱ πολιτικαὶ περιστάσεις τοῦ ἔθνους συγχωρήσουν, τότε ἡ Διοίκησις θέλει φροντίσει τὴν τακτικωτέραν διάταξιν περὶ μερισμοῦ τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Κρήτης.

Τμῆμα Δ΄.

Περὶ Διοικήσεως.

ιε΄.) Ὁ βάσιμος σκοπὸς τῆς Διοικήσεως εἶναι ἡ εὐδαιμονία τοῦ ἔθνους, τὴν ὁποίαν μέλλει νὰ ἀπολαύσῃ διὰ τῆς ἰσονομίας.

ις΄) Ἡ Διοίκησις τῆς νήσου δίδεται εἰς ἕνα Γενικὸν Ἔπαρχον, ὅστις ψηφίζεται παρὰ τῆς Ὑπερτάτης Διοικήσεως.

ιζ΄.) Ὁ ρηθεὶς Ἔπαρχος θέλει ἔχει μίαν Γενικὴν Καγκελαρίαν, διαιρουμένην εἰς ἓξ κλάδους· α΄.) τὸν τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως· β΄.) τὸν τοῦ Γενικοῦ Φροντιστοῦ τῆς Οἰκονομίας· γ΄.) τὸν τοῦ Γενικοῦ Φροντιστοῦ τῆς Ἀστυνομίας· δ΄.) τὸν τοῦ Γενικοῦ Φροντιστοῦ τοῦ Πολέμου· ε΄.) τὸν τοῦ Γενικοῦ Φροντιστοῦ τῆς Θαλάσσης· ς΄.) τὸν τοῦ Γενικοῦ Φροντιστοῦ τῆς Δικαιοσύνης.

ιη΄.) Εἰς πᾶσαν πρωτεύουσαν πόλιν ἑκάστης ἐπαρχίας θέλει προσδιορίζεται· α΄. εἷς Ἔπαρχος. εἷς Φροντιστὴς τῆς Οἰκονομίας, εἷς Φροντιστὴς τῶν Ἁρμάτων. εἷς Λιμενάρχης. ἂν ἡ πόλις ἦναι παραθαλάσσιος.

ιθ΄.) Εἰς πᾶσαν κοινότητα θέλουν συστηθῇ Ἐφορεῖαι συντεθειμέναι ἀπὸ πέντε μέλη· ἤτοι. ἕνα Ὑποέπαρχον, παριστάνοντα τὴν Διοίκησιν εἰς τὴν κοινότητα. ἕνα Ὑποφροντιστὴν τῆς Οἰκονομίας. ἕνα Ὑποφροντιστὴν τῆς Ἀστυνομίας, ἕνα Ὑποφροντιστὴν τῶν Ἁρμάτων. ἕνα Ὑπολιμενάρχην. ἂν ἡ πόλις ἢ τὸ χωρίον ἦναι παραθαλάσσιος.

κ΄.) Εἰς πᾶσαν πρωτεύουσαν πόλιν τῶν ἐπαρχιῶν θέλει συστηθῶσι πολιτικὰ Κριτήρια. τῶν ὁποίων ὁ Πρόεδρος μέλλει νὰ συναγροικᾶται μὲ μόνον τὸν Γενικὸν Φροντιστὴν τῆς Δικαιοσύνης· εἰς δὲ τὰς Κοινότητας θέλει προσδιορίζεται εἷς ἐκ τῶν πέντε Ὑποφροντιστῶν Κριτὴς εἰρηνοποιὸς τῆς Κοινότητος, ὅστις νὰ κρίνῃ ὑποθέσεις ἄχρις 100 γροσίων, καὶ ἐν γένει νὰ φροντίζῃ περὶ ἐξετάσεως πάσης ἐμπιπτούσης διαφορᾶς, τὴν ὁποίαν, ὅταν δὲν δύναται νὰ ἐπανορθώνῃ, νὰ τὴν μεταπέμπῃ εἰς ἀνωτερον Κριτήριον.

Τμῆμα Ε΄.

Ὁρισμὸς τῆς ἐκλογῆς τῶν μελῶν τῆς Διοικήσεως.

κα΄.) Εἰς πᾶσαν κοινότητα οἱ Γέροντες καὶ οἱ ἐν ὑπολήψει κάτοικοι, συνερχόμενοι νὰ ἐκλέγωσιν ἀφιλοπροσώπως τοὺς Ὑποφροντιστὰς τῶν Κοινοτήτων. Ἑκάστη δὲ κοινότης δὲν θέλει περισσότερον ἀπὸ 500 οἰκογενείας, καὶ ὀλιγωτερον ἀπὸ 300.

κβ΄.) Οἱ Ὑποφροντισταὶ τῶν κοινοτήτων νὰ συναζωνται εἰς τὴν μητρόπολιν τῆς ἐπαρχίας των, ἥτις θέλει δίδει καὶ αὐτὴ ἐκ τῶν σεβασμιωτέρων συμπολιτῶν της τοὺς ἐκλέκτορας ἀναλόγως τῶν κατοίκων της. Ἅπαντες λοιπὸν συνελθόντες. ἀφοῦ κάμωσιν ὅρκον ὅτι θέλει ἐκλέξουν τοὺς ἐναρετωτέρους καὶ εὐ φρονοῦντας, νὰ ἐκλεγωσιν ἄνευ προσωποληψίας τοὺς πέντε Φροντιστὰς ἀπὸ ὅλην τὴν ἐπαρχίαν των, οἵτινες πρέπει νὰ ἔχωσι παιδείαν. φρόνησιν. χρηστοήθειαν καὶ δικαιοσύνην· μετὰ δὲ τὴν ἐκλογὴν νὰ λαμβάνωσιν οἱ Φροντισταὶ παρὰ τῶν ἐκλεκτόρων ἐνυπόγραφον γράμμα τοῦ ἐπαγγέλματός των. δυνάμει τοῦ ὁποίου νὰ ἐνεργῶσι τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὸ ὑπούργημα ἑκάστου. τὸ ὁποῖον θέλει προσδιορίζεται. παρὰ τῶν ἰδίων ἐκλεκτόρων· οἱ δὲ Φροντισταὶ θέλουν δίδει ἔγγραφον καὶ ἔνορκον ὑπόσχεσιν. ἡ ὁποία νὰ φυλάττηται εἰς τὰ ἀρχεῖα τῆς Γενικῆς Καγκελαρίας. ὅτι δηλαδὴ θέλουν ἐκπληροῖ τὰ χρέη των μὲ πίστιν καὶ προθυμίαν. ἀπαθῶς φερόμενοι πρὸς τοὺς συμπολίτας των. Ἀφοῦ δὲ ἐκλεχθῶσιν οἱ διαληφθέντες Ἔπαρχοι καὶ Φροντισταὶ ἑκάστης ἐπαρχίας, οἱ ἐκλέκτορες πασῶν τῶν ἐπαρχιῶν συνερχόμενοι νὰ ἐκλέγωσι μὲ γενικὴν σύμπνοιαν τοὺς ἀξιωτέρους ἀπὸ τοὺς αὐτῶν συμπολίτας διὰ παραστατικὰ μέλη τῆς Γενικῆς Καγκελαρίας των. δίδοντες εἰς αὐτοὺς ἐνυπόγραφον γραμμα τῆς ἰδίας των πληρεξουσιότητος.

κγ΄.) Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐκλέγονται καὶ οἱ ἀπεσταλμένοι Παραστάται πρὸς τὴν Πανελλήνιον Βουλήν· πάντων δὲ τῶν ἐκλελεγμένων ἡ διάρκεια θέλει εἶσθαι ἐνιαύσιος.

Τμῆμα σϛ΄.

Γενικὰ χρέη καὶ δικαιώματα τῶν διοικούντων.

κδ΄.) Ὁ Γενικὸς Ἔπαρχος εἶναι ἔφορος τῶν Φροντιστῶν ἁπάντων καὶ τῆς τοπικῆς Διοικήσεως. Πληροφορεῖ τακτικῶς τὴν Ὑπερτάτην Διοίκησιν, εἰς ὅσα ἀποβλέπουσι τὴν πολιτικὴν βελτίωσιν τῆς νήσου, καὶ δι' ὅσα ἀναγονται εἰς τὸ ἴδιόν των ἐπάγγελμα.

κε.) Αἱ γενικαὶ πράξεις καὶ θεσπίσματα τῆς Διοικήσεως ὑπογράφονται παρὰ τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως, καὶ ὑποσημειοῦνται

παρὰ τοῦ Φροντιστοῦ ἐκείνου τοῦ ὑποεργήματος, πρὸς ὃν ἀναγέται ἡ ὑπόθεσις.

κς'.) Εἶναι αὐστηρῶς ἀπηγορευμένον εἰς τὸν Γενικὸν Ἔπαρχον νὰ συγκατατεθῇ εἰς ὁποιανδήποτε συνθήκην σκοπὸν ἔχουσαν τὴν καταργησιν τῆς πολιτικῆς τῶν κατοίκων ὑπάρξεως· καὶ ἐὰν φωραθῇ τοιούτων παρανόμων συνθηκῶν ἔνοχος, νὰ γίνεται πρὸς καιρὸν ἔκπτωτος τοῦ ἐπαγγέλματός του, ἕως οὗ νὰ λαμβάνῃ ἡ Ὑπερτάτη Διοίκησις τὰ ἀναγκαῖα περὶ τούτου μέτρα.

κζ'.) Ἔχει χρέος ὁ ἴδιος νὰ περιθάλπῃ τὰς χήρας καὶ ὀρφανὰ τῶν φονευμένων εἰς τὸν ὑπὲρ πατρίδος πόλεμον, καὶ ν' ἀναφέρῃ τὰς θυσίας καὶ δουλεύσεις τῶν ὑπὲρ αὐτῆς ἀγωνιζομένων, διὰ νὰ ἀντιβραβεύωνται ἐν καιρῷ ἀξιοχρέως παρὰ τῆς Ὑπερτάτης Διοικήσεως.

κή.) Οὐδεὶς ἐκ τῶν Γενικῶν Φροντιστῶν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἐπεκτείνεται εἰς τὰ τοῦ ἄλλου καθήκοντα. Ὅποιος δὲ ἐξ αὐτῶν ἤθελε φωραθῇ παραβάτης τῶν ἰδίων του καθηκόντων, νὰ κρίνεται καὶ νὰ παιδεύηται ἀναλόγως τοῦ ἐγκλήματός του.

κθ'.) Ἕως ὅτου νὰ ἐκδοθῶσι νόμοι εἰς τὰ πολιτικὰ καὶ ἐγκληματικὰ Κριτήρια, θέλουν εἶναι εἰς χρῆσιν οἱ νόμοι τῶν ἀειμνήστων ἡμῶν Αὐτοκρατόρων.

λ'.) Οἱ Παραστάται τῆς Γενικῆς Καγκελαρίας, καθὼς καὶ οἱ ἀπεσταλμένοι πρὸς τὴν Πανελλήνιον Βουλήν, νὰ ἔχουν ἡλικίαν πλέον τῶν τριάκοντα ἐτῶν.

λά.) Εἰς ἀπροσδόκητον ἀποβίωσίν τινος τῶν Γενικῶν Φροντιστῶν, οἱ λοιποὶ τῆς Καγκελαρίας νὰ ἐκλέγωσι μετὰ τοῦ Ἐπάρχου νέον διάδοχον.

Τμῆμα ζ'.

Γενικὴ τάξις τῆς ἀλληλογραφίας.

λβ'.) Ὁ Γενικὸς Ἔπαρχος τῆς νήσου θέλει ἀνταποκρίνεται μὲ τοὺς Μινίστρους τῆς Ὑπερτάτης Διοικήσεως, καὶ θέλει διανέμει εἰς τοὺς διαφόρους κλάδους τῆς Καγκελαρίας του τὴν εἰς ἕκαστον

ἀναγομένην ὑπόθεσιν. Οἱ Ἔπαρχοι ἀνταποκρίνονται μὲ τὸν γενικὸν Ἔπαρχον· οἱ δὲ Ὑποέπαρχοι μὲ τοὺς Ἐπάρχους.

λγ΄) Οἱ Φροντισταὶ τῶν ἐπαρχιῶν θέλει ἀνταποκρίνονται μὲ τοὺς Γενικοὺς Φροντιστάς, οἱ δὲ Ὑποφροντισταὶ τῶν Κοινοτήτων μὲ τοὺς Φροντιστὰς τῶν ἐπαρχιῶν,καὶ τἀνάπαλιν.

λδ΄) Ἡ Ἀστυνομία θέλει ἔχει ἰδιαιτέραν τινὰ δύναμιν, ἥτις ἀναγκαίως πρέπει νὰ ὑπόκειται εἰς μόνους τοὺς Φροντιστὰς τῆς Ἀστυνομίας.

λε΄) Οἱ Γενικοὶ Φροντισταὶ καὶ Ὑποφροντισταὶ τῆς Οἰκονομίας θέλουν ἔχει ἕνα Εἰσπράκτορα καὶ ἕνα Ταμίαν.

λς΄) Ἡ Ἐθνικὴ Σημαία θέλει εἶσθαι δίχροος, ἤτοι κυανῆ καὶ λευκή, κατὰ τὸ σχέδιον τῆς Ὑπερτάτης Διοικήσεως.

λζ΄) Ἡ σφραγὶς τῆς Γενικῆς Διοικήσεως τῆς νήσου θέλει φέρει τὴν Ἀθηνᾶν μὲ τὰ αὐτῆς παράσημα, καὶ ἐπιγραφὴν *Διοίκησις τῆς νήσου Κρήτης*.

λη΄) Ὅλαι αἱ σφραγῖδες τῶν ὑπαλλήλων, ὑπουργῶν, θέλουν φέρει τὸ αὐτὸ σύμβολον, καὶ διακρίνονται ἀπὸ μόνην τὴν ἐπιγραφήν.

λθ΄) Οἱ Παραστάται τῆς νήσου εἰς τὴν Ἐθνικὴν Βουλὴν θέλουν ἐκλέγονται κατ'ἀναλογίαν τῶν κατοίκων, δηλαδὴ εἰς εἰς τὰς 30 χιλιάδας.

μ΄) Ὁ παρὼν ὀργανικὸς νόμος θέλει κοινοποιηθῇ εἰς ὅλην τὴν νῆσον· τὸ δὲ πρωτότυπον θέλει διατηρηθῇ εἰς τὰ ἀρχεῖα τῆς Γενικῆς Καγκελαρίας.

Ἐν Ἀρμένοις, τῇ 20 Μαΐου 1822, καὶ β΄ ἔτος τῆς ἀνεξαρτησίας

Ψηφίσματα τῆς Γ' Συνελεύσεως

Ἡ Γενικὴ συνέλευσις, συμμορφουμένη μὲ τὸ τῆς Ὑπερτάτης Διοικήσεως θέσπισμα, ἀναδέχεται διὰ Γενικὸν Ἔπαρχον τῆς νήσου τὸν κύριον Μιχαὴλ Κουμνηνὸν Ἀφεντούλην.

Ἔτι ψηφίζει ἡ Συνέλευσις τὸν κύριον Νεόφυτον Οἰκονόμων Γενικὸν Γραμματέα τῆς Καγκελαρίας.

Τὸν κύριον Ἐμμανουὴλ Ἀντωνιάδην Πρωτογραμματέα τοῦ Κλάδου.

Τὸν Γεώργιον Πρωτόπαπαν. τὸν Γεώργιον Παππαδάκην καὶ τὸν Χ. Ἰωάννην Πωλάκην Φροντιστὰς τῆς Οἰκονομίας· θέλει εἶναι ἰσότιμοι καὶ ἰσοδύναμοι, καὶ θέλει ὑπογράφονται ἐξ ἴσου.

Τὸν κύριον Ἀνδρέαν Κριαράκην καὶ Γεώργιον Σακόρραφον Φροντιστὰς τῆς Ἀστυνομίας· ἀμφότεροι εἶναι ἰσότιμοι καὶ ἰσοδύναμοι.

Τὸν κύριον Ἀναγνώστην Ψαρουδάκην. τὸν Ἀνδρέαν Παππαδάκην καὶ τὸν Θεοχάρην Κουγιουμτσόγλου Φροντιστὰς τοῦ Πολέμου· θέλουν ἔχει ἴσην δύναμιν. θέλουν ὑπογράφει ἐξ ἴσου εἰς τὰς διδομένας διαταγὰς ἢ ἔγγραφα. ὥστε ἄνευ τῆς ὑπογραφῆς ἀμφοτέρων τῶν Παραστατῶν τὸ ἔγγραφον μένει ἄκυρον.

Τὸν κύριον Νικόλαον Ἀνδρουλάκην Φροντιστὴν τῆς Θαλάσσης.

Τὸν κύριον Μανασσῆν Προηγούμενον Πρόεδρον.

Τὸν κύριον Ζαχαρίαν Διδάσκαλον, τὸν Στυλιανὸν Χιονάκην καὶ τὸν Ἐμμανουὴλ Βουτσάκην, Φροντιστὰς τοῦ Δικαίου ἰσοτίμους καὶ ἰσοδυνάμους.

Ἐν Ἀρμένοις τῇ 21 Μαΐου 1822. Β' ἔτος τῆς ἀνεξαρτησίας.

(Αἱ ὑπογραφαὶ τῶν Πληρεξουσίων

Πέτρος Σ. Σκυλίτσης Ὑμηριδης. ὀργανιστὴς καὶ πρόεδρος τῆς Συνελεύσεως.

Ἀναγνώστης Ψαρουδάκης. Ἀθανάσιος Ἀρχιμανδρίτης. Ἀνδρέας Κριαράκης. Ἀνδρέας Μάρκου, Ἀνδρέας Φασούλης. Γεώργιος Πρωτοπαπᾶς Σφακίων, Γεώργιος Κουλετάκης. Γεώργιος Μελιδόνης,Γεώργιος Σακόρραφος, Γεώργιος Παπαδάκης. Γρηγόριος Καλλονᾶς, Γεώργιος Πουρνάκης. Γρηγόριος Σκουνάτσος, Δημήτριος Σαριδάκης. Δ. Ἀποστολίδης. Δ. Χρυσαφόπουλος, Εὐθύμιος Ψαρουδάκης, Ἐμ. Στεφανάκης. Ἐμ. Ἀντωνιάδης. Ἐμμανουὴλ Λουτσάκης. Ζαχαρίας Τσηριγώτης Δ. Δ. (1). Θεοχάρ. Κουγιουμτσόγλους (2), Ἰω. Ἀνδρουλοπωλάκης πρωσκυνητής,Ἰω. Στεφανάκης. Ἰω. Βογιατσόγλους.

1) Οὗτος ἔλαβεν ὕστερον τὸ ἐπίθετον «Πρακτικιδης.»

2) Καὶ ὁ Θεοχάρης ἔλαβεν ὡσαύτως τὸ ἐπίθετον «Ἀραβάκης.»

Ἰω. Παπαδάκης, Ἰωάννης Στρατουδάκης. Νικόλ. Κυρτομαδιανός, Νικόλαος Βερυκάκης. Νικόλ. Καφάτος. Κ. Δ. Κριτοβουλίδης. Κων. Γερακάκης. Λούης Στάης. Λαζαράκης Ἰορδάνου. Μιχαὴλ Παντουβᾶς, Παναγιὴς Προηγούμενος, Μελχισεδὲκ Ἡγούμενος Πρέβελη, Μιχαὴλ Χιονάκης. Νεόφ. Οἰκονόμος. Νικόλ. Ἀνδρέου, Στυλιανὸς Χιονάκης . . . . . .

Προκήρυξις τοῦ Γενικοῦ Ἐπάρχου.

ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ.

Ο ΓΕΝΙΚΟΣ ΕΠΑΡΧΟΣ

Πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς νήσου.

Ἡ Ὑπερτάτη Διοίκησις τῆς Ἑλλάδος ἐνεπιστεύθη εἰς ἐμὲ τὴν φροντίδα τῆς Τοπικῆς ταύτης Διοικήσεως μὲ τὸ ἀξίωμα τοῦ Γενικοῦ Ἐπάρχου. Τὸ βάρος εἶναι ἀνώτερον τῶν δυνάμεών μου, πλὴν ὑπακούοντας εἰς τὰς προσταγὰς τῆς ἱερᾶς μας πατρίδος, θέλει συναγωνισθῶ ὅσον δύναμαι διὰ τὴν ἀκριβῆ ἐκπλήρωσιν τῶν ἰδίων μου καθηκόντων. Χρέος δὲ καὶ πρώτη φροντὶς ἡμῶν εἶναι ἡ πολιτικὴ βελτίωσις τῆς νήσου, καὶ ἡ ἀκριβὴς ἐκτέλεσις τῶν νόμων, οἵτινες ἐγγυῶνται δι' ἡμῶν τὴν τιμήν, ζωὴν καὶ ἰδιοκτησίαν ὅλων τῶν κατοίκων. Ὑποτασσόμενοι εἰς τοὺς αὐτοὺς νόμους θέλετε δείξει καὶ σεῖς ἑαυτοὺς ἀξίους τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας σας.

Χρέος τῆς Διοικήσεως θέλει εἶσθαι νὰ ἀγαπᾷ καὶ νὰ ὑπερασπίζεται τὰ τέκνα της. Χρέος δὲ ἰδικόν σας τὸ νὰ ὑποτάσσεσθε εἰς τοὺς νόμους τοῦ Ἔθνους· νὰ σέβεσθε τὴν Διοίκησιν, καὶ νὰ ὑποτάσσεσθε εἰς τοὺς καθεστῶτας ὑπουργούς αὐτῆς.

Ἓξ ὑπουργήματα ἐσυστήθησαν· α΄.) Τὸ τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως· β΄.) Τὸ τῆς Οἰκονομίας· γ΄.) Τὸ τῆς Ἀστυνομίας· δ΄.) Τὸ τοῦ Πολέμου· ε΄.) Τὸ τῆς Θαλάσσης· ς΄.) Τὸ τοῦ Δικαίου. Εἰς αὐτὰ δὲ τὰ ἓξ ἔχει ὁ καθεὶς νὰ διευθύνηται διὰ τὰς καταλλήλους εἰς τὸν κλάδον ὑποθέσεις καὶ νὰ γράφῃ· καὶ ἀπὸ αὐτὰ νὰ λαμβάνῃ ἀποκρίσεις εἰς τὰ γράμματά του, καθὼς καὶ αἱ προσταγαὶ

τῆς Διοικήσεως δι' αὐτῶν τῶν ὑπουργημάτων θέλει ἐκδιδονται· τούτων δὲ οἱ Φροντισταὶ τὸν ἀριθμὸν ἓξ καὶδεκα ὑπόσχονται μετ' ἐμοῦ διὰ τοῦ ἑπομένου Ὅρκου τὴν ἀκριβῆ παρατήρησιν τῶν ὠφελίμων σκοπῶν τῆς Διοικήσεως καὶ τὴν εὐπείθειαν πρὸς τὰς νομίμους Ἀρχὰς τῆς Ἑλλάδος.

ΟΡΚΟΣ.

«Ὁρκιζόμεθα ἐνωπιον τοῦ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων πίστιν πρὸς τὴν »πατρίδα, ὑποταγὴν πρὸς τὸν Ὀργανικὸν νόμον, οἷαν ἔδωκεν ἡ ἐν »Ἐπιδαύρῳ Ἐθνικὴ Συνέλευσις, καὶ εὐπείθειαν πρὸς τὰς νομίμους »Ἀρχὰς τῆς Ἑλλάδος. Παραβάται δ' ἑνὸς τούτων γενόμενοι, καὶ »τῶν νόμων ἐὰν διαφύγωμεν τὴν αὐστηρότητα, νὰ ἔχωμεν τὴν Θε»ότητα ἐκδικήτριαν.

Ἐν Ἀρμένοις, τῇ 21 Μαΐου 1822, καὶ Β' ἔτος τῆς ἀνεξαρτησίας.

Μιχαὴλ Κουμνηνὸς Ἀρεντούλιος.

Ν. Οἰκονόμος. Χ. Ἰωάννης Ἀνδρουλιδάκης ὁ καὶ Πωλάκης. Ἀνδρέας Κριαράκης. Γεώργιος Παπαδάκης. Μανασσῆς Ἡγούμενος. Πρωτόπαπας Σφακίων Γεώργιος. Νικόλαος Ἀνδρέου. Μελχισεδὲκ Ἡγούμενος Πρέβελη. Ἀναγνώστης Ψαρουδάκης. Στυλιανὸς Χιονάκης. Ζαχαρίας Τσηριγώτης. Δ. Δ., Θεοφάρης Κουγιουμτσόγλους, Γεώργιος Σακούραφος. Ἐμμανουὴλ Βουτσάκης.

Πανταχοῦ τῆς Κρήτης αἱ ἔνεδραι, αἱ ἀψιμαχίαι καὶ οἱ ἀκροβολισμοὶ ἐνηργοῦντο κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο καὶ δραστηριώτεραι καὶ μᾶλλον ἐπιβλαβεῖς εἰς τοὺς Τούρκους· τοιαῦται καθ' ἡμέραν σχεδὸν ἐπράττοντο περὶ τὸ Ἡράκλειον ἀπὸ τοὺς Ἀνωγειανοὺς καὶ τοὺς καταλαβόντας ἤδη τὸν Αὐλοπόταμον, ὡσαύτως ἐγίνοντο τοιαῦται καὶ περὶ τὴν Ρεθύμνην καὶ τὴν Κυδωνίαν, καὶ ἦσαν περιωρισμένοι ἕνεκα τούτων εἰς τὰ φρούρια οἱ Τοῦρκοι· ἃς ἴδωμεν ὅμως ἐνταῦθα, εἰδικώτερον, τί ἐγίνετο καὶ εἰς τὸ χωρίον Σπέονας τοῦ Ἀκρωτηρίου.

Ὀγδοήκοντα περίπου Τοῦρκοι, ὡς προεἰπομεν, ἦσαν περικλεισμένοι καὶ εἰς τὸν πύργον τοῦ εἰρημένου χωρίου, τοὺς ὁποίους ὁ Ι. Σκλη-

Η φάραγξ της άνω Ρούμελης.

ρης, ὁ Γ. Δαμινὸς καὶ Κ. Πρινόλης εἶχον καταπολεμήσει μετὰ τὰ συμβάντα περὶ τὸ χωρίον Κουνουπιδιανά, καὶ ἦσαν ἐγγὺς ἤδη νὰ κατεξολοθρευθῶσι· διότι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ λάβωσιν ἔκτοτε καὶ ἀπὸ κἀνὲν μέρος βοήθειαν, καθόσον καὶ περαιτέρω τῆς Χαλέπας ἐκ μέρους τῶν Χανίων δὲν ἠδύναντο τοῦ λοιποῦ οἱ Τοῦρκοι νὰ προχωρήσωσι, κωλυόμενοι ἀπὸ τοὺς περὶ τὸν Νικόλαον Ταμπαξῆν καὶ Νικόλαον Καλαθάκην, ἑτοιμαζομένους τότε νὰ καταλάβουν καὶ αὐτὴν τὴν Χαλέπαν, καὶ νὰ ἐκδιώξωσιν ἐκεῖθεν τοὺς Τούρκους εἰς τὸ ὀχυρώτερον. Καὶ οἱ Σουδζανοὶ Τοῦρκοι ὁμοίως ἐκωλύοντο δραστηρίως ἀπὸ τοὺς πολιορκητὰς ν' ἀποβῶσιν εἰς τὴν ξηράν· πῶς ὅμως παρ' ἐλπίδα διεσώθησαν οὗτοι : Τὴν 25 ἢ 26 τοῦ Μαΐου παρήγγειλεν εἰς τὸν Γ. Δαμινὸν εἷς ἐκ τῶν πολιορκουμένων Τούρκων, ὁ Τουσούνης Τσοῦνος καλούμενος «νὰ φύγωσι τάχιστα ἀπὸ τὸ Ἀκρωτήριον, διότι φθάνουσι στόλοι, καὶ στρατεύματα ἀρκετά, καὶ θὰ κλεισθῇ ὁ δρόμος των». Ὁ Ὀθωμανὸς βέβαιος ὢν περὶ τούτου, εἶπε τότε ταῦτα ἐπὶ σκοπῷ νὰ καταπτοήσῃ μᾶλλον τοὺς ἀντιπάλους του· τοιαῦτα ὅμως πολλάκις πρότερον ῥηθέντα οἱ Ἕλληνες τὰ ἐθεώρουν ἤδη ὡς ἀνεμώλια· κατέβαλον μολλαταῦτα τότε περισσοτέραν δραστηριότητα οἱ πολιορκηταί, καὶ ἡτοιμάζοντο νὰ ἐπιτεθῶσι βαρύτεροι ὁπωσδήποτε διὰ νὰ καταστρέψωσιν· ὅθεν καὶ ἤθελον ἀπωλεσθῇ βεβαίως ὅλοι τότε οἱ Τοῦρκοι, ἂν τὴν 28 τοῦ μηνὸς ἀπὸ πρωΐας δὲν ἔβλεπον σημαντικὸν στόλον κανονοβολοῦντα καὶ κατευθυνόμενον εἰς τὸν Ἀμυγδαλλικὸν κόλπον· ἐπέμειναν ὅμως καὶ ταύτην τὴν ἡμέραν εἰς τὴν πολιορκίαν βαρυθυμοῦντες οἱ Ἕλληνες· ἀλλ' οἱ Τοῦρκοι ἐνθαρρυνθέντες ἤδη, τοὺς περιεφρόνησαν ἐξελθόντες κατ' αὐτῶν· πῶς δὲ διεσώθησαν τόσοι Ἕλληνες, εὑρεθέντες εἰς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην κατὰ τὸ Ἀκρωτήριον, θέλομεν διαλάβει εἰς τὸ ἑπόμενον κεφάλαιον. Εἰς αὐτὴν τὴν κατάστασιν εὗρον οἱ Αἰγύπτιοι τὴν Κρήτην, ὅτε ἔκαμαν τὴν πρώτην ἀπόβασίν των.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΣΤ

'Αποβίβασις τῶν Αἰγυπτίων.—Μάχη τοῦ Σήφακα καὶ Ι. Χάλη.—'Ετέρα μάχη εἰς Μαλάξαν.—'Ο Χασὰν Πασᾶς εἰς Κλαδισσόν.—Στολίσκος Σπετσῶν. 'Ο Σερὴφ Πασᾶς εἰς 'Αγ. Μύρωναν.—Κουρσούλης.—Μάχη εἰς Τυμπάκιον.—Καταστροφὴ τῶν 'Ανωγείων.—Μάχη εἰς Κρουσῶναν.—Βαρβάκης.—'Επανάστ. τῶν 'Ανατολικῶν 'Επαρχιῶν.—Βουλευταὶ Κρητῶν.—'Επίσκοπος Κυδωνίας. 'Αλληλογραφία Χασὰν μετὰ 'Ελλήνων.—Δευτέρα μάχη εἰς Μαλάξαν, καὶ θάνατος τοῦ Α. Πρωτοπαπαδάκη.—'Εκστρατεία τοῦ Χασὰν κατὰ τῶν Ριζητῶν.—Πορεία τοῦ Χασὰν εἰς τὰ ἀνατολικὰ τῆς Κρήτης.—Μάχη εἰς Σκλαβόκαμπον.—'Ο Χασὰν Πασᾶς εἰς Κνωσσόν.—Μάχη εἰς 'Αγ. Μύρωναν.—'Ο Βυζαντινὸς Στόλος εἰς Σοῦδαν.—Νῖκαι 'Ελλήνων εἰς 'Αποκόρωναν.—Τὰ κατὰ τὸν 'Αφεντούλην, καὶ καθαίρεσις αὐτοῦ.—Συχναὶ ἐκδρομαὶ τῶν Τούρκων εἰς τὰ 'Ανατολικά.—Μάχη εἰς Μαλία.—Δευτέρα ἀποβίβασις Αἰγυπτίων.

Πρὸ πολλῶν ἡμερῶν ἠπείλουν συχνάκις οἱ Τοῦρκοι τοὺς 'Ελληνας, λέγοντες· «Οἱ στόλοι μας ἔρχονται, στρατεύματα πολλὰ μᾶς »ἔρχονται, καὶ τί θὰ γίνεται σεῖς τότε;» οἱ 'Ελληνες ὅμως ἀκούσαντες πολλάκις ταῦτα, καὶ ἔτος ὁλόκληρον σχεδὸν οὕτως ἀπειλούμενοι, δὲν ἐπίστευον, ἀλλὰ τὴν 28 τοῦ Μαΐου ἔγεινε τοῦτο καὶ πιστευτόν, καὶ ὅρατον.

'Από τὸ πρωῒ τῆς ἡμέρας ἐκείνης καταγόμενα τὰ πλοῖα εἰς τὸν 'Αμφιμαλλικὸν κόλπον (τὴν Σοῦδαν), ἐξεφεύγοντο μακρόθεν ἀπείρους κανονοβολισμούς· ὁ δὲ σκοπὸς τῶν βέβαια ἦτο νὰ καταπλήξωσι τοὺς πολεμίους, εἰς τοὺς ὁποίους μετ' ὀλίγον ἔμελλον ν' ἀντιπαραταχθῶσι. Διέπλευσε δὲ ὁ στόλος ἐκεῖνος ἀπὸ τὴν 'Αλεξάνδρειαν μέχρι τῆς Κρήτης, καὶ προσέτι διέτρεψε περὶ τὴν νῆσον Κάσον, καὶ ἀπέναντι τοῦ 'Ηρακλείου ἡμέρας ἐξ κατὰ τὰς

γαλήνης, χωρὶς ν' ἀπαντηθῇ ὑπὸ Ἑλληνικῶν πλοίων καθ' ὅλον αὐτὸν τὸν μακρὸν διάπλουν.

Τὴν 28 λοιπὸν τοῦ Μαΐου ὁλόκληρον σχεδὸν τὴν ἡμέραν ἐκείνην, ἐνελιμενίσθησαν ἑκατὸν δεκατέσσαρα πλοῖα εἰς τὸν εἰρημένον κόλπον. Ἐκ τούτων δέ, τὰ μὲν τριάκοντα περίπου ἦσαν πολεμικὰ τῆς Αἰγύπτου, φέροντα τὴν τουρκικὴν σημαίαν, τὰ δὲ λοιπὰ ἦσαν φορτηγά, εἰς τὰ ὁποῖα ὅλα ἐκυμάτιζεν ἡ σημαία πολλῶν δυνάμεων τῆς *Χριστιανικῆς Εὐρώπης*· καὶ μετεκόμιζον ταῦτα, ἐπιδεικνύοντα τὸν τύπον τοῦ Σταυροῦ εἰς τὰς σημαίας των, τὰ πρὸς πόλεμον ἀναγκαῖα καὶ τοὺς στρατοὺς τῆς Αἰγύπτου, καὶ ἐβοήθουν οὕτω τὸν τύραννον διὰ νὰ καταπολεμήσῃ τοὺς μαχομένους καὶ ἐξολοθρευομένους Ἕλληνας ὑπὲρ τῆς Χριστιανικῆς πίστεως, καὶ ὑπὲρ αὐτοῦ τούτου τοῦ Σταυροῦ.

Δέκα χιλιάδες ἦσαν περίπου, τὸ πλεῖστον μάλιστα μέρος αὐτῶν ἐκ τῶν μισθοφόρων μαχιμωτάτων Ἀλβανῶν, οἱ μεταφερθέντες στρατοί, ἐν οἷς ἦσαν πεντακόσιοι περίπου τῆς Αἰγύπτου ἱππεῖς, καὶ αὐτῶν ὅλων ἀρχηγὸς ὑπῆρχεν ὁ Χασὰν πασᾶς, ὁ Ἀλβανὸς ἐκεῖνος, ὅστις εἶχε σταλῇ καὶ προηγουμένως ὑπὸ τῆς Πόρτας μετὰ τοῦ Μεχμεταλῆ, διὰ ν' ἀποκαταστήσωσι τὰ πράγματα τῆς Αἰγύπτου.

Ἡ παρουσία τοιαύτης δυνάμεως ἐνεθάρρυνεν, ὡς ἦτον ἐπόμενον, τοὺς Τούρκους· διότι ἅμα ἐνελιμενίζοντο πλοῖα, εὐθὺς ἐπεχείρουν καὶ τὴν ἀπόβασιν ἕκαστον μὲ κανονοβολάς, διὰ νὰ φοβίσωσι μᾶλλον μὲ τοῦτο. Ταὐτοχρόνως δὲ ἐξῆλθον λίαν πρωῒ καὶ ἐκ τοῦ φρουρίου πολλοὶ Τοῦρκοι, διὰ νὰ δώσωσι ταχέως τὴν συνδρομὴν των εἰς τοὺς ἀποβιβαζομένους κατὰ τὰς Ἀλυκὰς στρατούς. Τοιαῦτα ὅμως νέα φαινόμενα ἀπεθάρρυνον πολὺ ὥραν τοὺς Ἕλληνας, καθόσον περιεκλείοντο εἰς ἐκείνην τὴν περίστασιν καὶ πολλοὶ εἰς τὸ Ἀκρωτήριον τοῦ Μελέχα, ὅπου καὶ ἐκινδύνευον. Ἀλλ' οἱ εὑρεθέντες τότε ὁπλαρχηγοὶ Σήφακας καὶ Ἰ. Χάλης εἰς Νεροκοῦρον ἐνεψύχωσαν ἐκ νέου τόσον τοὺς στρατιώτας των, ὥστε τοὺς ἐφιλοτίμησαν καὶ νὰ προκινδυνεύσωσι, διὰ νὰ σώσωσι τοὺς ὡς ἀνωτέρω κενδυνεύοντας.

Κατὰ τὸ Ἀκρωτήριον, ὡς εἴπομεν, ὑπέκειντο εἰς κίνδυνον ἐκεῖνα τῶν τριακοσίων Ἑλλήνων πολεμικῶν, δηλονότι ἀνδρῶν, γυ-

ναικῶν καὶ γερόντων. ἐξ ὧν πολλοὶ τοιοῦτοι εἶχον μεταβῆ ἐκεῖσε, ἐπερειδόμενοι εἰς τὴν ὑπεράσπισιν τῶν ὅπλων των, διὰ νὰ συνάζωσιν ἐλαίας, καὶ ἄλλα τοιαῦτα τὰ πρὸς τὸ ζῆν· τὸ δὲ Ἀκρωτήριον ἑνόνει ἰσθμὸς τις μὲ τὸ ὅλον τῆς Κρήτης, τοῦ ὁποίου μετ' ὀλίγον καθίσταντο ὅλως διόλου κύριοι οἱ Τοῦρκοι, καὶ τότε ἀπέβαινε δασχερέστατη ἡ διάβασις τῶν περικλειομένων ἐκεῖ εἰς τοπον ἐπικίνδυνον.

Ταῦτα πάντα καθορῶντες ὁ Σήφακας καὶ Χάλης, ἐκινήθησαν ἀμέσως, ἀφειδήσαντες παντὸς κινδύνου, κατὰ τῶν πολεμίων μὲ μόλις τριακοσίους ἐκ τῶν παρευρεθέντων τότε ἀνδρῶν· εἰς τοιαύτην ὅμως ὥραν, οἱ μὲν ἐξελθόντες τῶν Χανίων περίπου χίλιοι Τοῦρκοι εἶχον προχωρήσει μέχρι τῆς θέσεως Βλυτέα, οἱ δὲ ἀπεβιβάζοντο ἀρέμα εἰς Ἀλυκάς, καὶ οἱ ἐν τῷ Ἀκρωτηρίῳ μένοντες ἔβλεπον ἐκ τῶν ὀρέων μὲ ἀπελπισίαν τὸν κινδυνον. Διηρέθησαν δὲ τότε καὶ οἱ ὡς ἀνωτέρω τυχόντες Ἕλληνες· καὶ ὁ μὲν Χάλης μὲ τινας ἐξ αὐτῶν ἐπιπεσὼν εἰς Ἀλυκάς, κατεθορύβει καὶ εἰς τὸ πεδίον ἀκόμη τοὺς ἀποβιβαζομένους πεζοὺς καὶ ἱππεῖς· ὁ δὲ Σήφακας μὲ τοὺς λοιποὺς ἐπιδραμὼν εἰς Βλυτέαν, κατεπολέμησε καὶ κατελίωξεν εἰς τὸ ὁρμήριον τοὺς Χανιώτας. Εὗρον λοιπὸν ἁρμάδιον τὸν καιρὸν οἱ κινδυνεύοντες εἰς Ἀκρωτήριον, καὶ καθ' ἣν στιγμὴν ἔμπαινον αἱ δύο αὐτοχρόνως συμπλοκαί, ὁρμήσαντες οἱ ἀπόλεμοι καὶ πολεμικοί, διέβησαν πολλοὶ μάλιστα καὶ διὰ τοῦ κίγκλου· ἐβλαβεῖς ὡς οἱ Ἑβραῖοι τὸ πάλαι τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν, καὶ ἀσφαλισθησαν εἰς τὸ χωρίον Τσουκκλαριά· τὸ δὲ παράδοξον, ὅτι εἰς καὶ μόνος ἐξ ὅλων ἐκείνων ἐρονεύθη, καὶ τοι προσβαλλομένων τρομερῶς ὑπὸ τῶν ἐναντίων.

Ἠνώθησαν λοιπὸν μετὰ ταῦτα οἱ ὡπλισμένοι Ἕλληνες ὅλοι, τόσον οἱ περὶ τὸν Σήφακαν, ὅσον καὶ οἱ διασωθέντες ἐκ τοῦ Ἀκρωτηρίου πολεμισταὶ εἰς Ἀλυκὰς μετὰ τοῦ Χάλη· ὅθεν καὶ δι' ὅλης ἐκείνης τῆς ἡμέρας ἐμάχοντο καρτερικῶς καὶ ἐναντίον τῶν Κυδωνιατῶν Τούρκων, οἵτινες εἶχον ἐπανέλθει εἰς τὸν τοπον τῆς μάχης ἐκ τοῦ ὁρμηρίου πλειότεροι, καὶ ἐναντίον ταὐτοχρόνως τῶν ἀποβιβαζομένων, καὶ ἐθανάτωναν ἐκ τούτων πολλούς. Τινὰ δὲ καὶ τῶν προσορμισθέντων πολεμικῶν πλοίων εἶχον πλησιάσει πρὸς τὸ αἰ-

γιαλῷ τότε, καὶ ἔρριπτον κατὰ τῶν Ἑλλήνων ὡς χάλαζαν τὰς σφαίρας των. ἀλλ' οὗτοι ἔμαθον νὰ τὰς περιφρονῶσιν, ὅθεν καὶ οὐδεμίαν ζημίαν ὑπέφερον ἐκ τούτων· ἔπεσον δὲ τότε ἐκ τῶν νέων Αἰγυπτίων στρατιωτῶν κάμποσοι, ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων ὀλίγοι μόνον τινές.

Ἡ νὺξ ἐπῆλθεν οὕτω· καὶ οἱ μὲν Ἕλληνες καταλιπόντες ἐν αὐτῇ τὰς πεδινωτέρας θέσεις των, ὡς μὴ δυνάμενοι τοῦ λοιποῦ ἄνευ κινδύνου νὰ τὰς κατέχωσιν, ὠχυρώθησαν πάλιν εἰς Μαλάξαν· ὁ δὲ Χασὰν πασᾶς ἀπεβίβασε τὴν ἐπιοῦσαν ὅλον του τὸν στρατόν, σκηνώσας πλησίον εἰς τὰς Ἁλυκάς· πάντοτε ὅμως κατεθορυβεῖτο ἀπὸ τὰς ἐνέδρας τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες καὶ ἀμέσως ἤρχισαν νὰ τὸν ἐνοχλῶσιν ἀπὸ τὰς θέσεις των.

Ἡ πρώτη ἐκείνη τόλμη τῶν εἰρημένων ὁπλαρχηγῶν καὶ ἡ νίκη ἔδωκαν θάρρος εἰς τοὺς Ἕλληνας· περιῆλθε δὲ μετὰ τοῦτο ὁ Σήφακας καὶ ὁ Ι. Χάλης τὰς ὑπωρείας, ἔνθα διέσωζον τὰς οἰκογενείας των πεφοβισμένοι οἱ συναγωνισταὶ καὶ συστρατιῶταί των, τοὺς ὁποίους ἐνεθάρρυνον εἰς τὸ νὰ μὴ πτοηθῶσιν ὁλοτελῶς τὸν νέον ἐχθρόν, καὶ τοὺς προητοίμαζαν οὕτως εἰς νέας νίκας.

Κατ' αὐτὰς ὅμως τὰς ἡμέρας ἄλλη καταπληκτικὴ εἴδησις κατετρόμαξε τοὺς Κρῆτας Ἕλληνας· διότι εἶχεν ἤδη κοινολογηθῇ ὅτι ὁ Δράμαλης μὲ τὰ πολυπληθῆ στίφη τῶν βαρβάρων του ἐμβῆκεν εἰς Πελοπόννησον, καὶ κατερήμουν πᾶν τὸ προστυχόν. Κίνδυνος μεγας ἐπαρουσιάζετο τότε εἰς Πελοπόννησον, ὁ αὐτὸς δὲ κίνδυνος παρομοίως καὶ εἰς Κρήτην· ὅθεν καὶ ἐσυμπέρανον τότε πολλοί, κρίναντες ἀπὸ τὰ δύο ἐκεῖνα μεγάλα κινήματα, τὰ ὁποῖα ὁ ἐχθρὸς ταὐτοχρόνως ἐνήργησεν, ὅτι ἠνέῳξεν ὁ Ἅδης τὸ στόμα του, διὰ νὰ καταπίῃ ὅλους τοὺς Ἕλληνας! Τεθολωμένος ἐφαίνετο τὰς ἡμέρας ἐκείνας ὁ ὁρίζων τῆς Ἑλλάδος· οἱ δὲ φίλοι τῆς ἀνθρωπότητος σκυθρωποὶ ἐσυλλογίζοντο, μήπως ἐκ τῆς ἀδυναμίας των οἱ Ἕλληνες ἀπολεσθῶσιν! Ὁ Θεὸς ὅμως ἐνίσχυσε τοὺς ἀδυνάτους· ὅθεν καὶ μετ' ὀλίγον ἐνίκησαν οἱ Ἕλληνες εἰς Πελοπόννησον τὸν Δράμαλην, καὶ τὸν κατεστενοχώρησαν νὰ εὕρῃ μὲ ὀλίγους διασωθέντας τὴν σωτηρίαν του εἰς τὴν ἐπονειδιστον ἐκείνην φυγήν του· οἱ δὲ Κρῆτες ἐνίκων καὶ αὐτοὶ εἰς πολλὰ μέρη ἐκ διαλειμμάτων τὸν Χασάν, ἐγ-

καταλελειμμένοι πάλιν εἰς μόνους ἑαυτοὺς ἀβοηθήτοι καὶ ἤθελον κατεξολοθρεύσει καὶ οἱ Κρῆτες τὸν ἐπελθόντα τοῦτον ἐχθρόν, ἂν εἶχον τοὐλάχιστον τὰ πρὸς πόλεμον ἀναγκαῖα ἀρκοῦντα.

Σκηνώσας εἰς τὸ εἰρημένον μέρος ὁ νεωστὶ ἐλθὼν ἐξ Αἰγύπτου Χασὰν πασᾶς μεθ' ὅλου τοῦ στρατοῦ του προητοιμάζετο, καὶ ἐσκέπτετο συμβουλευόμενος μὲ τοὺς ἐντοπίους Τούρκους, πόθεν νὰ κινήσῃ, διὰ νὰ προσβάλῃ τοὺς Ἕλληνας· οἱ δὲ Ἕλληνες ἱστάμενοι ἄνωθεν ἐπὶ τῆς Μαλάξης, παρετήρουν τὰς ἐχθρικὰς δυνάμεις, μετὰ τῶν ὁποίων ἔμελλον νὰ ἔλθουν εἰς συγκρουσιν, καὶ ἐπερίμεναν νὰ ἰδοῦν ποῦ ἔμελλε νὰ κινήσῃ, διὰ νὰ τὸν ἐπάρουν κατόπιν. Τὴν δευτέραν δὲ ἡμέραν ἔτυχον περιπατοῦντες ἐκεῖ ὁ Ἐμ. Ἀντωνιάδης μετὰ τοῦ Πέτρου Τσουκαλαρίανοῦ, γνωρίζοντος λεπτομερῶς τὸ μέρος, ὅπου εἶχε σκηνώσει μετὰ τῶν στρατευμάτων του ὁ Χασὰν πασᾶς· ἐξῆταζε δὲ ὁ ρηθεὶς τὸν στρατιωτικὸν τοῦτον περὶ τῶν διαφόρων ἐκεῖ θέσεων, καὶ πόθεν ἠμπόρουν νὰ κτυπήσουν τὸν πολέμιον, ἂν ἐπετίθεντο κατ' αὐτοῦ· ὁ δὲ Πέτρος περιέγραφε τόσον ἀκριβῶς τὰς θέσεις, ὥστε ἔβλεπέ τις, ὅτι δὲν ἦτο δύσκολον νὰ ἐπιπέσουν ἐξαφνα ἐκεῖ οἱ Ἕλληνες καὶ νὰ φέρουν μεγάλην πρὸς τὸν πολέμιόν των βλάβην. Μετὰ τὴν συνέντευξιν δὲ ταύτην προσεκλήθη ἐκεῖ καὶ ὁ ὁπλαρχηγὸς τῆς θέσεως τῆς Μαλάξης Σῆφακας, πρὸς τὸν ὁποῖον ἔγινεν ἀκριβὴς ἔκθεσις τοῦ πράγματος· ἀφοῦ δὲ καὶ αὐτὸς ἐξέτασε τὸν Πέτρον, καὶ ἔλαβε τὰς ἀναγκαίας περὶ τῶν διαφόρων ἐκεῖ θέσεων πληροφορίας, ἀνέκραξε μετ' ἐνθουσιασμοῦ, ὅτι εἶναι ἕτοιμος νὰ ἐπιπέσῃ ἐν καιρῷ νυκτὸς κατὰ τῶν σκηνῶν τοῦ ἐχθροῦ, καὶ νὰ φέρῃ εἰς αὐτὸν μεγίστην βλάβην. ἤρκει μόνον νὰ συγκατετέθετο εἰς τοῦτο καὶ ὁ Γενικὸς Ἔπαρχος, διὰ νὰ ἐνεργήσῃ τὰ χρειώδη πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ.

Λαβὼν δὲ περὶ πάντων τούτων γνῶσιν καὶ ὁ Γενικὸς Ἔπαρχος, καὶ πεισθεὶς περὶ τῆς ἐπιτυχίας τοῦ σκοποῦ καὶ ἐκ τῶν ἰδίων του παρατηρήσεων καὶ τῶν πληροφοριῶν τὰς ὁποίας ἔλαβε, διέταξε καὶ ἐγράφησαν ἐπιστολαὶ πρὸς τὸν Ἀναγνώστην Παναγιώτου καὶ τὸν Χάλην, διὰ τῶν ὁποίων τοὺς ἐπροσκαλοῦσε νὰ παρευρεθοῦν εἰς Μαλάξαν τὴν ἀκόλουθον ἡμέραν μὲ ὅσους ἠδύναντο νὰ παραλάβουν μαζῆ των πλειοτέρους στρατιώτας. Καὶ πραγματικῶς τὴν ἀκόλου-

θον ἡμέραν ἔρθασεν ὁ Χάλης μὲ διακοσίους περίπου στρατιώτας. καὶ ἐκοινοποιήθη καὶ πρὸς αὐτὸν τὸ σχέδιον· μὲ τοιοῦτον δὲ ἐνθουσιασμὸν τὸ παρεδέχθη, ἀφοῦ μάλιστα κατώπτευσε καὶ αὐτὸς ὅλας τὰς θέσεις, ὥστε ἐσυμφώνουν μετὰ τοῦ Σήφακα νὰ τὸ ἐνεργήσουν τὴν ἰδίαν νύκτα, ἐλπίζοντες πάντοτε ὅτι καὶ οἱ Λακκιῶται ἤθελον τοὺς προφθάσει εἰς τὴν μάχην Ἐνώπιον λοιπὸν τοῦ Γενικοῦ Ἐπάρχου ἔγινε τὸ σχέδιον τῆς μάχης, κατὰ τὸ ὁποῖον ὁ μὲν Σήφακας μὲ τοὺς στρατιώτας του ἤθελον ὁρμήσει κατὰ τῶν σκηνῶν τοῦ Πασᾶ, ὁ δὲ Χάλης ἤθελε προσβάλει μὲ τοὺς ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν του τὸ κέντρον τοῦ στρατοῦ, καὶ ὁ Μανδᾶς μὲ ἀριθμόν τινα στρατιωτῶν ἤθελε καταλάβει τὸ χωρίον Τσουκαλαριά. ὅπου εἶχον οἱ Τοῦρκοι τὰς φυλακὰς των· ἐσυμφωνήθη προσέτι νὰ ἑτοιμασθοῦν. καὶ νὰ κινήσουν ἀπὸ τὴν Μαλάξαν περὶ τὸ μεσονύκτιον.

Ἀνεχώρησαν λοιπὸν οἱ ὁπλαρχηγοί. καὶ καθεὶς ὑπῆγεν εἰς τὸ στρατόπεδόν του. καὶ ἐκοινοποίησεν εἰς τοὺς στρατιώτας τὸ σχέδιον. διατάξας αὐτούς, νὰ κοιμηθοῦν ὀλίγον. καὶ νὰ ἐξυπνήσουν περὶ τὴν ἑνδεκάτην ὥραν διὰ νὰ κινήσουν τὴν δωδεκάτην. Ἀλλ' ὁ κυριεύσας αὐτοὺς γλυκὺς ὕπνος τοῦ Ἰουνίου μόλις τοὺς ἐσυγχώρησε νὰ κινήσουν τὴν δευτέραν ὥραν μετὰ τὸ μεσονύκτιον. Εἰς στρατόπεδον, ὅπου δὲν ὑπάρχει τάξις καὶ αὐστηρὰ πειθαρχία. τίποτε βεβαίως ὑγιὲς δὲν ἠμπορεῖ νὰ γίνῃ· διὸ καὶ ὅτε κατέβησαν εἰς τὴν ὑπώρειαν. τὸ λυκαυγὲς εἶχε προχωρήσει. καὶ ἡ ἡμέρα κατελάμβανεν αὐτούς. Ἀλλ' εἶχε προχωρήσει ὁ Σήφακας καὶ ὁ Χάλης χωρὶς νὰ δειλιάσουν παντάπασι, προτιθέμενοι νὰ φθάσουν εἰς τὰς ὡρισμένας θέσεις των. Ἐνῶ δὲ αὐτοὶ ἐπροχώρουν οὕτως, εἶχε φθάσει καὶ ὁ Μανδᾶς εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ χωρίου τῶν Τσουκαλαριῶν. ὁπόθεν ἔμελλε νὰ εἰσβάλῃ εἰς τὸ χωρίον· διὰ νὰ προφθάσῃ δὲ καὶ αὐτὸς ταχύτερον εἰς τὸ μέρος. τὸ ὁποῖον ἔπρεπε νὰ καταλάβῃ ἀνέβη ἕνα τοῖχον κτισμένον ἀπὸ ξηρὰς πέτρας. ὅστις κρημνισθεὶς ἐπροξένησε κρότον μέγαν, ὥστε ὁ κρότος οὗτος ἐξύπνησε τοὺς ἐκεῖ φύλακας. Ἰδόντες δὲ οὗτοι τοὺς Ἕλληνας ἐφορμῶντας. ἤρχισαν νὰ πυροβολοῦν. καὶ πρὶν φθάσῃ ὁ Σήφακας καὶ ὁ Χάλης εἰς τὰς ὡρισμένας θέσεις. οἱ ἐχθροὶ εἶχον ἐξυπνήσει. καὶ ἐξελθόντες ἐκ τῶν σκηνῶν των. ἑτοιμάζοντο εἰς μάχην. Πλησιάζων δὲ ὁ Σήφακας εἰς

τὰς σκηνὰς καὶ ἀκούων. ἀφ' ἑνὸς μὲν μέρους τοὺς πυροβολισμούς, βλέπων δ' ἀφ' ἑτέρου καὶ ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἦσαν εἰς κίνησιν, ἐσταμάτησε μετὰ τῶν στρατιωτῶν του, καὶ ἀφοῦ ἐπυροβόλησεν ἅπαξ καὶ δὶς κατὰ τῶν Τούρκων καὶ ἐπὶ τῶν σκηνῶν των ἀπεσύρετο, ἀποκρούων τοὺς ἐπάνω του ἐρχομένους ἐχθρούς, ἕως οὗ ἔφθασεν εἰς τὴν ὑπώρειαν τῆς Μαλάξας, ὅπου ἠμπόρει νὰ ἐξασφαλίσῃ τὰ νῶτα του· ἐκεῖ ἔφθασαν καὶ οἱ ἄλλοι καὶ ἐστοποθετήθησαν, καὶ ἐκεῖθεν ἤρχισαν πλέον νὰ μάχωνται καὶ τὰ δύω μέρη πεισματωδῶς· καὶ πότε μὲν οἱ Τοῦρκοι καὶ μάλιστα ἀφοῦ ἔφθασαν καὶ οἱ ἐν Κυδωνίᾳ πρὸς βοήθειάν των, ὥρμησαν κατὰ τῶν Ἑλλήνων, πότε δὲ πάλιν οἱ Ἕλληνες κατὰ τῶν Τούρκων. ἀλλ' οὔτε τὸ ἕν, οὔτε τὸ ἄλλο μέρος ἠδυνήθη νὰ ἐκτοπίσῃ τὸν πολέμιόν του. Εἰς αὐτὴν τὴν ἀμφιρρεπῆ κατάστασιν εὑρίσκοντο καὶ τὰ δύω στρατόπεδα, καὶ ἠδύνατο μάλιστα νὰ εἴπῃ τις, ὅτι ἡ νίκη μᾶλλον ὑπεμειδία εἰς τοὺς Τούρκους, ὅτε ἔξαρνα ἔφθασεν ὁ Ἀναγνωστὴς Παναγιωτοῦ μὲ τοὺς Λακκιώτας καὶ ἄλλους, οἵτινες βλέποντες τὴν κατάστασιν τῆς μάχης, χωρὶς ποσῶς ν' ἀναπαυθοῦν ὥρμησαν κατὰ τῶν Τούρκων μὲ τὴν ἀκαταπόνητον ἀνδρίαν των· ἐκ δὲ τῆς ὁρμῆς ταύτης τῶν Λακκιωτῶν ἐμψυχωθέντες καὶ οἱ λοιποὶ Ἕλληνες, ὥρμησαν καὶ αὐτοὶ συγχρόνως, καὶ ἐπιπεσόντες κατὰ τῶν ἐχθρῶν τοὺς ἔτρεψαν εἰς φυγήν, καὶ τοὺς κατεδίωκον φονεύοντες ἕως εἰς τὰς σκηνάς των, ὅπου πλέον ἡ πεδιὰς δὲν τοῖς ἐσυγχώρει νὰ προχωρήσουν περαιτέρω.

Ἀλλὰ τί νὰ εἴπῃ τις! Ἂν μέρος τῶν στρατιωτῶν δὲν ἐνησχολεῖτο εἰς τὴν ἀπογύμνωσιν τῶν φονευομένων ἐχθρῶν, καὶ ἐξηκολούθουν τὴν καταδίωξιν. βεβαίως οἱ φονευόμενοι ἐκ τῶν Τούρκων ἤθελον ῥθάσει εἰς μέγιστον ἀριθμόν. Κατὰ τὰς ὁποίας ὅμως οἱ Ἕλληνες ἔπειτα ἔλαβον εἰδήσεις. Τοῦρκοι ὑπὲρ τοὺς τριακοσίους ἐφονεύθησαν εἰς τὴν μάχην ταύτην καὶ πλειότεροι τῶν δεκαπέντε ἐπληγώθησαν, ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων δὲ ἐφονεύθησαν δεκαπέντε, καὶ ἐπληγώθησαν ἀρκετοί. Οἱ Ἕλληνες ἐν τούτοις στενοχωρούμενοι ὑπὸ τῆς πείνης καὶ δίψης, ἀπεράσισαν νὰ ἀναβοῦν εἰς τὴν Μαλάξαν, ὅπου, ἀφοῦ πανδήμως ἐδοξολόγησαν τὸν Θεὸν διὰ τὴν νίκην των, προϊσταμένου τοῦ Γεν. Ἐπάρχου, ἐκοιμήθησαν καὶ ἀνεπαύθησαν.

Ἀλλ' ἂν οἱ Ἕλληνες ἐξεκίνων τὸ μεσονύκτιον ἀπὸ τὴν Μα-

λάξαν, καὶ κατελάμβανον τὰς ὁποίας εἶχον σχεδιάσει θέσεις ἐν καιρῷ τῆς νυκτός, καὶ τὸ σχέδιόν των ἤθελεν ἐκτελεσθῆ ἀκριβῶς, καὶ τὸ Αἰγυπτιακὸν στράτευμα τότε κατὰ μέγα μέρος ἤθελεν ἐξολοθρευθῆ, καὶ ἡ Κρήτη ἔκτοτε ἤθελεν ἀπαλλαχθῆ ἀπὸ πολλὰ δεινά, τὰ ὁποῖα ἀκολούθως ὑπέφερεν ἐκ τοῦ στρατεύματος τούτου καὶ ἄλλων. ἅτινα κατόπιν ἔρθασαν εἰς Κρήτην. Ἀλλ' ἀπὸ στρατόν, εἰς τὸν ὁποῖον δὲν ὑπάρχει ἀκριβὴς τάξις καὶ αὐστηρὰ πειθαρχία, ἢ μᾶλλον ἀπὸ ἄτακτον στρατόν, τίποτε βεβαίως ὑγιὲς δὲν ἠμπορεῖ τις νὰ περιμένῃ, καὶ ἂν ἀπὸ λέοντας ἤθελε σύγκεισθαι οὗτος.

Ἡ ρηθεῖσα μολονοτοῦτο νίκη ἔκαμε τοὺς Ἕλληνας νὰ περιφρονήσωσιν ὅλως διόλου τοὺς νέους ἐχθρούς, τοὺς ὁποίους καὶ ἠνώχλουν πάλιν ἀδιακόπως δι' ἐνεδρῶν συχνῶν καὶ ἀκροβολισμῶν· ὁ δὲ Ἀλβανὸς ἐσκηνωμένος εἰς τὸ εἰρημένον μέρος ἐπέμενεν, ἀπορῶν τί νὰ πράξῃ ἐρεξῆς. Ὅ,τι δὲ ὁ μακαρίτης Βότσαρης ἐπιχείρησε νὰ πράξῃ κατὰ τοῦ Πασᾶ τῆς Σκόδρας εἰς τὴν Ρούμελην, τοῦτ' αὐτὸ εἶχεν ἐπιχειρήσει πρὸ ἑνὸς ἔτους νὰ κατορθώσῃ εἰς Κρήτην καὶ ὁ Σήφακας μετὰ τοῦ Ἰ. Χάλη ἐναντίον τοῦ Ἀλβανοῦ Χασὰν Πασᾶ, καὶ μᾶλλον ἐντελέστερα. Διότι οὗτοι τοὐλάχιστον ἐσωθησαν τότε τοῦ κινδύνου· καὶ ἂν βεβαίως ἡ Κρήτη δὲν ἦτο νῆσος, δὲν ἦτο παράδοξον καὶ ὁ Χασὰν Πασᾶς νὰ ὀπισθοδρομήσῃ ὡς καὶ ὁ Σκόδρας· οἱ δύο ὅμως οὗτοι ὁπλαρχηγοὶ δὲν ἔτυχον ὑμνωδῶν, ὡς δὲν ἐξυμνήθησαν οὐδὲ τόσαι ἄλλαι ἡρωϊκαὶ τῶν Κρητῶν πράξεις· διότι οὗτοι ἐφρόντιζον πῶς νὰ πράξωσιν ἔργα, προσπαθοῦντες τοιουτοτρόπως νὰ ἐλευθερώσωσι τὴν πατρίδα των, ἂν καὶ δυστυχῶς ἀπέτυχον κατ' ἀπόφασιν τῶν ἰσχυρῶν.

Ἐν τούτοις δέ, ἀφοῦ κατεπλακώθη ὅλη σχεδὸν ἡ πεδιὰς τῆς Κυδωνίας ὑπὸ τῶν Τούρκων, ὁ Δαμινός, ὁ Ταμπαρὲς καὶ ὁ Ἰρινόλης μετὰ τριάκοντα ἄλλων Ἀκρωτηριανῶν περίπου, ἀρειδήσαντες παντὸς κινδύνου, διέβησαν ἐν νυκτὶ λεληθότως ἐκ τῆς Μαλάξης εἰς τὸ Ἀκρωτήριον, καὶ κατέκαυσαν τὰ εἰς αὐτὸ διάφορα ὑγρὰ οἰκήματα, καὶ τὸν πύργον εἰς τὰς Στέρνας, τὰ ὁποῖα εὗρον σχεδὸν ἀφύλακτα, διὰ νὰ μὴν ἔχωσιν ἑπομένως καταφύγια οἱ ἐχθροὶ ἐνταῦθα· ἐφόνευσαν οὗτοι τότε σποράδην καὶ δέκα ἕως δώδεκα Τούρκους, οἱ ὁποῖοι δὲν ἐπίστευον εἰς τοιαύτην περίστασιν, ὅτι ἦτον

εὔκολον νὰ ἔλθωσι κατ' αὐτῶν πολέμιοι· ἀλλὰ πῶς διεσώθησαν οὗτοι ἔπειτα ;

Οἱ Τοῦρκοι κατεβάλλοντο βεβαίως τότε πᾶσαν δυνατὴν προσπάθειαν, καὶ διαφόρους ἔστηναν ἐνέδρας εἰς διάφορα μέρη ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας, διὰ νὰ μὴ τοὺς ἀφήσωσι ν' ἀναχωρήσωσιν ἐκ τοῦ Ἀκρωτηρίου ἀβλαβεῖς· διὸ καὶ οἱ λοιποὶ συναγωνιστὰι των ἐντεῦθεν ἤρχισαν ν' ἀπελπίζωνται διὰ τὴν σωτηρίαν τόσων ἀνδρείων πολεμιστῶν.

Καταστενοχωρημένοι λοιπὸν οὕτως, ἐτόλμησαν νὰ διαβῶσιν ἀπὸ τὸ μέσον σχεδὸν τῶν ἐχθρῶν φανερά· ὅθεν καὶ πρωΐαν τινὰ ὑποκριθέντες ὅτι ἦσαν Τουρκικὸν ἀπόσπασμα, ὡδεύσαν πλησίον τοῦ φρουρίου ὑπὸ τὴν βολὴν τῶν κανονίων τὴν εἰς Ἅγιον Λουκᾶν ἄγουσαν ὁδόν, ὁπόθεν ἐπίστευσαν οἱ Τοῦρκοι ὅτι ἦτο ἀδύνατον νὰ διαβῶσι, καὶ ἐκεῖθεν διελθόντες δρομαῖοι τὴν εὐρεῖαν πεδιάδα, ἔφθασαν εἰς Κεραμεῖα, ἐξαπατήσαντες οὕτω τοὺς ἐχθρούς.

Ἀφοῦ ὅμως οἱ Ἕλληνες μὲ τόσην μόνον δύναμιν κατώρθωσαν νὰ νικήσωσιν, ὡς εἴπομεν, κατὰ πρῶτον τὸν Αἰγύπτιον στρατόν, καὶ μάλιστα τοὺς ἐμπειροπολέμους Ἀλβανούς, ἐνόμισαν κατάλληλον νὰ κάμωσι καὶ ἄλλην μάχην συστηματικὴν κατ' αὐτῶν· ὅθεν καὶ προσεκάλεσεν ὁ Γ. Ἔπαρχος παρευθὺς τὸν Α. Ἡρωτοπαπαδάκην μὲ ὅλους τοὺς ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν του Ἀποκορωνίτας καὶ Σφακιανούς, καὶ τὸν Α. Παναγιώτου καὶ Β. Χάλην μὲ τοὺς ὑπ' αὐτοὺς Κυδωνιάτας. Συνηθροίσθησαν λοιπὸν οὗτοι εἰς Μαλάξαν, ὁμοῦ καὶ οἱ στρατιῶται τοῦ Σήφακα, εἰς τὸν ὁποῖον ὑπέκειντο καὶ οἱ Ἀκρωτηριανοί· τούτων δὲ ὅλων ὁ ἀριθμὸς ἔφθανεν εἰς δύο χιλιάδας περίπου.

Ταὐτοχρόνως ὅμως προπαρεσκευάζετο καὶ ὁ ἀρχηγὸς τῶν Αἰγυπτίων Χασὰν πασᾶς μὲ ὅλην του τὸν στρατὸν διὰ μάχην ἀποφασιστικήν· καὶ δι' αὐτὸν τὸν σκοπὸν ἐπροσκάλει οὗτος καὶ τοὺς Χανιώτας Τούρκους νὰ ἐξέλθωσι· μετέφερε δὲ συγχρόνως καὶ ἐκ τοῦ Σελίνου καὶ Κισσάμου τὸν Καούρην μὲ πολλοὺς μαχίμους ἄνδρας τῶν μερῶν ἐκείνων· καὶ μὲ τόσον στρατὸν ἐκ δώδεκα χιλιάδων περίπου ἀνδρῶν εἶχε κάμει ἀπόφασιν νὰ προσβάλῃ τοὺς Ἕλληνας, καὶ νὰ ἐπιμείνῃ ἕως ὅτου γείνῃ κύριος τῆς Μαλάξης, τὴν ὁποίαν

ἐθεώρει λίαν ἀναγκαῖον νὰ καταλάβῃ ὡς ὀχυρὰν διὰ τὰ πολεμικὰ ἐπιχειρήματά του.

Οὕτω λοιπὸν διατεθειμένων ἀμφοτέρων, ἡ μάχη προεκλήθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἐκ τῶν ὁποίων ἀπὸ τὸ πρωῒ τῆς 12 ἢ 13 τοῦ μηνὸς ἐλθόντες τινὲς ἐπροβόλησαν τοὺς Τούρκους, τοὺς κατέχοντας ὀχυρώματά τινα περὶ τὰ Τσυκαλαριά· ἐξελθόντες δὲ καὶ οἱ Τοῦρκοι τότε, ἀντέκρουον ἰσχυρῶς τοὺς ἐπιτεθέντας, ἡ δ' ἄμυνα προεχώρει τότε πεισματωδεστάτη ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν. Οἱ Ἕλληνες ὅμως, καίτοι ὀλίγοι πρὸς πολλούς, ἀντεῖχον μὲ καρτερίαν, ὡς κατέχοντες καὶ τὰ καταλληλότερα πρὸς πόλεμον μέρη· πολλάκις δὲ μάλιστα ἐπεχείρησαν οὗτοι καὶ εὐτυχεῖς ἐφόδους, εἰς τὰς ὁποίας ἐπροξένουν φθορὰν εἰς τοὺς ἰσχυρῶς ἀνθισταμένους Τούρκους, μολονότι καὶ ἀξιωματικοὶ Τοῦρκοι ἱστάμενοι ὄπισθεν ξιφήρεις ἐτιμώρουν τοὺς ὀπισθοχωροῦντας στρατιώτας των. ἐξετοπίσθησαν ὅμως ὑπὸ τῆς βίας καὶ τῆς ὁρμῆς τῶν Ἑλλήνων οἱ Τοῦρκοι, καταλιπόντες τὰς θέσεις των καὶ ὀχυρωθέντες πάλιν περὶ τὰ Τσυκαλαριά. Τὰ δὲ εὑρισκόμενα εἰς τὸν κόλπον τῆς Σούδας πολεμικὰ πλοῖα τῆς Αἰγύπτου, πλησιάσαντα εἰς τὴν ἀκτήν, ἐσφενδόνιζον ἀκαταπαύστως τὰς σφαίρας των, διὰ νὰ φοβίζωσιν οὕτω τοὺς ἐφορμῶντας Ἕλληνας.

Εἰς τοιαύτην ὅμως κατάστασιν περὶ μεσημβρίαν τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἐπρόφθασεν ἐκ Χανίων ἄλλη ἐπικουρία ἐκ 500—600 περίπου ἀνδρῶν, τοὺς ὁποίους ὡδήγει ὁ ἐμπειροπόλεμος Καούρης, καὶ ἐπρόσθεσε νέον θάρρος εἰς τοὺς Τούρκους· ἐξορμήσαντες δὲ ἀπαξά παντες ἀκούραστοι τότε κατὰ κεκμηκότων, ἔτρεψαν τοὺς Ἕλληνας εἰς τὰ ὀπίσω.

Ἐπεριωρίσθησαν λοιπὸν μετὰ πολλὰς ἀντικρούσεις τότε οἱ Ἕλληνες εἰς μόνας τὰς θέσεις τῆς κάτω Μαλάξης, ὁπόθεν ἐμάχοντο πάλιν καρτερικῶς μὲ φθορὰν των. Ἔπεσαν δὲ τότε μεταξὺ 40 περίπου ἄλλων καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Πατεράκης καὶ Μανώλης Ἀλιβάνιστος· ὁ μὲν πρῶτος ἀρχηγὸς τῶν Μαλαξιανῶν, ὁ δὲ τῶν Πεμονιανῶν, γενναῖοι ἄνδρες, καρτερικοὶ καὶ φιλοπόλεμοι· σὺν τούτοις δ' ἔπεσε καὶ ὁ Γεώργιος Κωνσταντουδάκης, ἀδελφὸς τοῦ Σήφακα, ἄγων τὸ τριακοστὸν τῆς ἡλικίας του ἔτος, ρωμαλέος ὡς ὁ

Σήφακας, μαχητὴς ἄριστος καὶ ἀνὴρ ἀγαθός· ἐκ δὲ τῶν Τούρκων ἔπεσον ὑπὲρ τοὺς 200, διότι οὗτοι κατεῖχον καὶ τὰς ἐπικρατεστέρας θέσεις.

Εἰς τὴν μάχην ταύτην οἱ Ἕλληνες, ἂν καὶ ὀλίγοι, κατέχοντες ὅμως ἐπικαίρους θέσεις, δὲν ἤθελον ὑποχωρήσει, ἂν κατὰ δυστυχίαν δὲν ἤρχιζον ἐκ τῆς πρωΐας νὰ λειποτακτῶσιν οἱ στρατιῶται τοῦ Πρωτοπαπαδάκη· ἡ δὲ λειποταξία, εἰς ἄτακτον μάλιστα στρατόν, εἶναι τὸ ἐπικινδυνωδέστερον· διότι ἅμα ἴδωσί τινας λειποτάκτας ὡς ἐκ συνθήματος, ὁ εἷς παρακολουθεῖ τὸν ἄλλον καὶ φεύγουσι, καὶ οὕτως ἐξασθενεῖ καὶ ὁ ἰσχυρότερος ἐνίοτε στρατός· ἐπέμενον μολονταῦτο ἐγκαρτεροῦντες οἱ λοιποὶ Ἕλληνες, οἵτινες καὶ ἐφόνευσαν Τούρκους πολλούς.

Ὁ δὲ Σήφακας, περιωρισμένος καὶ αὐτὸς τότε μὲ πολλοὺς κατὰ τὴν θέσιν Ποδύνταν, ἀντεπάλαιε κωλύων μὲ καρτερίαν τὴν πρόοδον τῶν ἐχθρῶν, ἔνθα καὶ ἐκινδύνευσε πολλάκις· ὅτε δὲ εἶδε πίπτοντα πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν καὶ τὸν προσφιλῆ ἀδελφὸν Γεώργιον, ἁρπάσας λίθους χειροπληθεῖς, ἔρριπτε κατὰ τῶν ἐχθρῶν, παρατρύνων συνάμα διὰ τῆς βροντώδους φωνῆς του καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν μαχητὰς νὰ ὁρμῶσι κατ' αὐτῶν. Καὶ οὕτως, αὐτὸς μὲν ἠδυνήθη ν' ἁρπάσῃ τότε τὸν νεκρὸν τοῦ ἀδελφοῦ του, οἱ δὲ λοιποὶ δύο ἢ τρεῖς πεσόντας νεκρούς.

Διήρκεσε δὲ τοιαύτη πεισματώδης πάλη μέχρι σχεδὸν βαθείας νυκτός, ὁπότε ἀπεσύρθησαν οἱ Ἕλληνες εἰς Μαλάξαν, ἀφήσαντες τὰς θέσεις των· ἐνταῦθα δὲ συνελθόντες εἰς συμβούλιον οἱ ὁπλαρχηγοί, ἐσκέπτοντο περὶ τοῦ πρακτέου. Καὶ ὁ μὲν Πρωτοπαπαδάκης ἐπρότεινε ν' ἀναχωρήσωσι, διὰ τὸν λόγον ὅτι οὔτε τροφὰς εἶχον, οὔτε πολεμεφόδια· ὁ Χάλης ὅμως μετὰ τοῦ Σήφακα ἐπέμενον νὰ διακαρτερήσωσιν εἰς Μαλάξαν, ὑποσχόμενοι ὅτι ἐντὸς ὀλίγων ὡρῶν ἠδύναντο νὰ φέρουν ἀπὸ τὰ Κεραμεῖα πολεμεφόδια, μὲ τὰ ὁποῖα καθὼς καὶ μὲ τὰ ὑπάρχοντα νὰ διατηρηθῶσιν, ἐκεῖ, ἕως νὰ οἰκονομήσωσι περισσότερα. Εἰς ταῦτα δ' ἐσυμφώνει καὶ ὁ Ἀφεντούλης· δυστυχῶς ὅμως ὑπερίσχυσεν ἡ γνώμη τοῦ Πρωτοπαπαδάκη, διότι εἶχον λειποτακτήσει καὶ οἱ πλειότεροι αὐτοῦ στρατιῶται, ὡς προτείνοντος τὴν ἔλλειψιν τροφῶν, καὶ οὕτως ἀπεσυρ-

θησαν περὶ τὸ μεσονύκτιον εἰς τὸ χωρίον Κάμπους· οἱ δὲ Τοῦρκοι διανυκτερεύοντες εἰς τὰς θέσεις των, ἐπερίμενον νὰ ἐπαναλάβωσι τὴν ἐπιοῦσαν τὸν πόλεμον, ἐπιμένοντες διὰ πάσης θυσίας νὰ γίνωσι κύριοι τῆς ὀχυρᾶς Μαλάξης· τὴν πρωΐαν ὅμως μὴ ἰδόντες Ἕλληνας ἔμπροσθέν των, κατέλαβον αὐτὴν ἀμαχητί, καὶ ἐγκατέστησαν φρουρὰν δυνατήν, καὶ φρούραρχον τὸν χιλίαρχον τότε Μουσταφᾶν· ἀσφαλισθεὶς δὲ οὕτως ἐντεῦθεν ὁ Χασὰν πασᾶς, μετέφερε τοὺς λοιποὺς στρατιώτας εἰς Κλαδισσόν, ἔνθα ἐσκήνωσε καὶ αὐτός.

Μετὰ δέκα ἢ δώδεκα ἡμέρας, ἀφοῦ κατέπλευσεν ὁ στόλος, ἀνεφάνησαν ἕως δεκαπέντε πλοῖα τῶν Σπετσῶν ἔμπροσθεν τῆς Σούδας· προσέβαλον δὲ ταῦτα μάλιστα καὶ δύο πλοῖα τοῦ στόλου, εὑρεθέντα ἐκτὸς τοῦ λιμένος, καὶ ἐπέφερον ζημίαν εἰς τὸ ἓν ἐξ αὐτῶν. Μετὰ ἑπτὰ ὅμως ἢ ὀκτὼ ἡμέρας ἔγειναν πάλιν ἄφαντα ἀπὸ τὰ παράλια τῆς Κρήτης τὰ Σπετσωτικὰ πλοῖα· διότι δὲν εἶχον φανῇ Γδραϊκά, τὰ ὁποῖα, ὡς ἐλέγετο, ἐπερίμεναν.

Ἂν ὅμως ὄχι μόνον τόσα πλοῖα ἀλλ' ἀξιόμαχός τις μοῖρα Ἑλληνικὴ ἤθελε προλάβει μακρὰν τῶν λιμένων τῆς Κρήτης τὸν Αἰγύπτιον ἐκεῖνον στόλον, ἦτο δυνατὸν ὄχι μόνον νὰ ἐμποδίσῃ τὰ πλεῖστα μεταγωγὰ ἐκ τῶν ξένων πλοίων, νὰ κατεξολοθρεύσῃ δὲ καὶ τοὺς δι' αὐτῶν μετακομιζομένους Αἰγυπτίους καὶ Ἀλβανούς, καὶ νὰ κυριεύσῃ σημαντικὰς πολεμικὰς ἀποσκευάς, τὰς ὁποίας μετέφερον. ἀλλ' ἦτο πιθανὸν νὰ καύσωσι καί τινα τῶν πολεμικῶν τοῦ Σατράπου πλοίων, ὡς ἔπραξαν πολλάκις καὶ εἰς ἄλλα μέρη παρόμοια ἀνδραγαθήματα οἱ θαυμάσιοι Ἕλληνες ναυτικοί. καὶ τότε ἐσώζετο ὄχι μόνον ἡ Κρήτη, ἀλλὰ καὶ ἅπασα ἡ Ἑλλὰς ἀπὸ τὸν μέγιστον τῶν κινδύνων, εἰς ὃν ὑπέπεσεν ἔπειτα· διότι δυσκόλως ἤθελεν ἀποφασίσει ὁ Μεχμεταλῆς νὰ ἐπιχειρήσῃ τοῦ λοιποῦ ἄλλην ἐκστρατείαν, ἀποτυγχάνοντος τοῦ πρώτου ἐπιχειρήματος. Κατὰ δυστυχίαν ὅμως, ἐπιχειρήσας καὶ ἄλλας δύο ἐρεξῆς ἀποβάσεις ἀνενόχλητος ὅλως διόλου εἰς τὴν Κρήτην, κατώρθωσε μὲ τὰς ὑπερτερούσας του δυνάμεις ν' ἀποκάμωσι κατ' ὀλίγον οἱ ἐπαναστάται Κρῆτες, καὶ ἐπομένως κατέστησε τότε ἀσφαλὲς ὁρμητήριον τὴν Κρήτην, ὁπόθεν εὐκόλως ἔβλαπτεν ἐρεξῆς τὴν Πελοπόννησον καὶ ἠπείλησε τὴν γενικὴν καταστροφὴν τῆς Ἑλλάδος. Ὅθεν καὶ ἤθελε

κατορθωσει τὸν σκοπὸν του. ἂν αἱ κραταιαὶ τρεῖς Δυνάμεις δὲν ἐπρόφθανον νὰ τὴν σώσωσιν.

Ἀφίνοντες ἤδη πρὸς καιρὸν τὸν Χασὰν πασᾶν περὶ τὸν Κλαδισσόν, μεταβαίνομεν εἰς τὰ κατὰ τὰ ἀνατολικὰ τῆς Κρήτης μέρη γινόμενα.

Διαβαίνοντος τοῦ εἰρημένου στόλου ἀπέναντι τοῦ Ἡρακλείου, συνηντήθησαν ἐν αὐτῷ οἱ δύο πασάδες ὁ Σερίφης καὶ ὁ Χασάν, οἵτινες καὶ ἐσυμφώνησαν, ὡς ἐλέγετο, νὰ κινηθῶσιν ἐκ τοῦ ἑνὸς καὶ τοῦ ἑτέρου μέρους ταὐτοχρόνως ἀμφότεροι, διὰ νὰ καταβάλωσι βιαιότερον τοὺς ἐπαναστατήσαντας· ὅθεν καὶ ἀπεβιβάσθησαν ὑπὸ τὸν Σερίφην ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ ὡς δύναμις ἐκτελεστικὴ καὶ πεντακόσιοι περίπου ἐκλεκτοὶ Ἀλβανοί. Ἄλλως ὅμως ἀπέβη τὸ πρᾶγμα· διότι ὁ μὲν Αἰγύπτιος πασᾶς εὗρεν ἀντιπάλους ἰσχυροὺς εἰς τὰ δυτικὰ μέρη, ἔνθα ἀπεβιβάσθη, ὁ δὲ τοῦ Ἡρακλείου Σερίφης στρατοπεδεύσας παρευθὺς εἰς Ἅγιον Μύρωνα, χωρίον τῆς Κνωσσοῦ, ἐτάχυνε μὲ τὸ κίνημά του νὰ ἐγερθῶσιν εἰς τὰ ὅπλα τῶν μερῶν ἐκείνων οἱ λαοί.

Τότε δὲ ὁ Μ. Κουρμούλης καὶ ἡ Διοίκησις τῆς Κρήτης ἐνόμισαν καταλλήλων τὴν περίστασιν· διὸ καὶ ἔσπευσαν νὰ καταπολεμήσωσι τοὺς περὶ τὸ Τυμπάκιον ἐστρατοπεδευμένους δισχιλίους περίπου Τούρκους, τῶν ὁποίων ἦσαν ἀρχηγοὶ ὁ Ἀρσιαλίδης καὶ ὁ Μουσταφᾶς Καψάλης· προετοιμασθέντες λοιπὸν περὶ τὸν Πλάτανον, χωρίον τοῦ Ἀμαρίου, οἱ περὶ τὸν Βουρδουμπᾶν Σφακιανοί, οἱ περὶ τὸν Τσουδερὸν Λαμπαῖοι, οἱ μετὰ τοῦ Γ. Δεληγιαννάκη Ρεθύμνιοι, οἱ Ἀμαριῶται καὶ ὅσοι ἠκολούθουν τότε ἔνοπλοι τὸν Κουρμούλην καὶ Ζερβουδάκην ἐκ τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν, ἐπετέθησαν κατὰ τὸν Ἰούνιον ἐναντίον τῶν εἰρημένων Τούρκων. Ἂν καὶ ἡ πεδινὴ θέσις τοῦ Τυμπακίου ἦτο βοηθητικὴ μᾶλλον πρὸς τοὺς Τούρκους, τοὺς ὁποίους συνώδευε τότε καὶ μικρὸν ἱππικόν, οἱ Ἕλληνες μολονταῦτα ἐνεκαρτέρησαν διαφιλονεικήσαντες εὐστόχως περὶ τῆς νίκης, ἀλλ' ἠναγκάσθησαν ἐπὶ τέλους ὡς ἐκ τῆς θέσεως τῶν μετὰ πολλὴν ἀντίστασιν νὰ ὀπισθοποδήσωσι, καὶ κατέλαβον τότε τὸ ὀρεινὸν χωρίον τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας Κλῆμα λεγόμενον· ἔπεσαν δὲ εἰς

τὴν μάχην ἐκείνην ἐκ μὲν τῶν Τούρκων ὑπὲρ τοὺς τριάκοντα, ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων ἕως δεκαπέντε.

Ἐπανέλαβον δ' ὅμως οἱ Ἕλληνες μετὰ 5 ἢ 6 ἡμέρας εἰς τὸ αὐτὸ μέρος τὴν κατὰ τῶν πολεμίων προσβολήν, ἀλλὰ δὲν κατωρθωσαν καὶ τότε ἄλλο, ἢ νὰ ζωγρήσωσι μόνον δύο ἐκ τῶν Τούρκων, τοὺς ὁποίους καὶ ἀπέλυσαν τὴν ἐπιοῦσαν. Βλέποντες ὅμως οἱ Τοῦρκοι, ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐχθρῶν των ὀλονὲν ηὔξανεν, ἐζήτησαν διὰ τῶν ἀρχηγῶν των ὀλιγοήμερον ἀνακωχήν, τὴν ὁποίαν ὁ Κουρμούλης ἔπεισε τοὺς συναρχηγούς του Ἕλληνας νὰ δεχθῶσιν· ἤλπιζον δὲ οἱ ἐναντίοι ἐκ ταύτης, ὅτι ἴσως ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ἐπρόφθανεν εἰς αὐτοὺς καὶ ἄλλη τις βοήθεια, καὶ προσέτι ὅτι ἤθελον δυνηθῆ νὰ μεταφέρωσιν ἡσύχως εἰς Ἡράκλειον τὰς οἰκογενείας καὶ τὰ οἰκιακά των.

Ἐν τούτοις ὅμως ὠφεληθεὶς ἐκ ταύτης ὁ Κουρμούλης ἤρχισε παρευθὺς νὰ καταλαμβάνῃ τὰ ὑπὸ τὴν ὑπώρειαν τῆς Ἴδης ὀρεινὰ χωρία, οἷον τὰ Βόρριζια, τὸν Ζερόν, τὴν Γρηγοριὰν καὶ Γέργερην μέχρι τῆς θέσεως Κουδοῦνι ἀπέναντι τῶν Ἀσιτῶν, χωρίου τῆς Κνωσσοῦ, καὶ ὡπλίζε ταχέως ὅλους τοὺς κατοίκους· ἐξαπέστειλε δὲ ταὐτοχρόνως καὶ τὸν Ἀποστόλην Καρατάρην, τὸν Δημήτριον Κουτρικᾶν, τὸν Ἰωάννην Χοῦλον, καὶ ἄλλους τοιούτους, οἵτινες ὡπλιζον καὶ αὐτοί, καὶ ἐξήγειρον κατὰ τῶν Τούρκων τοὺς Καπετανιανούς, καὶ ἄλλους κατοίκους τῶν πρὸς τὴν παραλίαν κειμένων ὀρεινῶν χωρίων.

Εὑρέθησαν λοιπὸν οἱ Τοῦρκοι τότε κίφνης κατὰ τὸ πεδίον ἐν τῷ μέσῳ περικυκλούντων πολεμίων· ὅθεν καὶ ἠναγκάζοντο κατ' ὀλίγον ν' ἀναχωρῶσι κατ' ἀποσπάσματα· ἐπελθόντες ὅμως τότε ἰσχυρότεροι οἱ Ἕλληνες τοὺς προσέβαλον ἀναχωροῦντας ἐκ τοῦ Τυμπακίου, καὶ νικήσαντες αὐτούς, τοὺς κατεδίωξαν μέχρι τοῦ χωρίου Ἁγίας Βαρβάρας, ὅπου ἠδυνήθησαν νὰ σταθῶσιν ὀχυρωθέντες· ἐφονεύθησαν δὲ εἰς ταύτην τὴν μάχην ἐκ τῶν Τούρκων ὑπὲρ τοὺς ἑκατόν, ὅτε ἠρίστευσεν ὁ Κουτρικᾶς, φονεύσας, ὡς ἐλέγετο, ἐννέα ἐκ τῶν πολεμίων. Ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων ἔπεσαν μόνον τρεῖς, καὶ ἐτραυματίσθησαν εἴκοσιν· ἔγειναν ὅμως οὗτοι κύριοι πολλῶν πολεμίων

ὅπλων, ζώων καὶ ὅλων τῶν ἐχθρικῶν πολεμεφοδίων, τὰ ὁποῖα οἱ Τοῦρκοι ἁρπαξαν εἰς τὴν καταδίωξιν.

Ἔμεινε λοιπὸν τώρα καὶ ἡ εὐρεῖα ἐπαρχία τῆς Γορτυνίας εἰς τὴν κυριότητα τῶν Ἑλλήνων· ἐξεκενώθη ὅμως σύμπασα ἡ ὀργὴ τῶν Ἡρακλειωτῶν Τούρκων κατ' αὐτῆς· διότι καὶ τὸ πεδινὸν τῆς χώρας ἔδιδεν εἰς αὐτοὺς πλειοτέραν εὐκολίαν, ὥστε διὰ τῶν συχνῶν ἐπιδρομῶν κατερήμωναν τὸν τόπον, καὶ κατεξολοθρεύων τοὺς κατοίκους· ὁ δὲ Κουρμούλης ἔσπευδε ν' ἀπομακρύνῃ ὅσον τὸ δυνατὸν τὰ δεινὰ ἀπὸ τὸν τόπον ἐκεῖνον, καταστήσας παρευθὺς αὐτὸς διὰ τὸν σκοπὸν αὐτὸν τοὺς ἀξιωτέρους εἰς καταλλήλα χωρία καὶ εἰς τὰ περὶ αὐτά· οἷον τὸν Ἀποστόλην Καρατάσην εἰς Καπετανιανά, τὸν Ι. Χοῦλον εἰν Πομπήαν, τὸν Δ. Κουτσικᾶν εἰς Κουσέν, τὸν Ἀποστόλην Ψωμαδάκην εἰς Τυμπάκιον, τὸν Στυλιανὸν Χατζηδάκην εἰς Βορρίζια, τὸν Ἰωάννην Χελιδονὴν εἰς Γρηγοριάν, τὸν Γεώργιον Χαλκιᾶν ἄλλου, καὶ ἄλλους τοιούτους ἄνδρας φιλοπολέμους καὶ ἐπιρροὴν ἔχοντας, οἵτινες προθύμως συνεδράμων πάντοτε τὸν Κουρμούλην, ὅστις καὶ συνέλαβε παρευθὺς τὴν ἰδέαν νὰ συστήσῃ μικρὸν ἱππικόν, τὸ ὁποῖον κατ' ὀλίγον καὶ κατέστησε κατά τι ἀξιόμαχον· ὅθεν καὶ δι' ὅλων τούτων ὑπερασπίζων κατὰ τὸ δυνατὸν τὸν τόπον του, καθίστατο ὀσημέραι ἐπίφοβος εἰς τοὺς ἐχθρούς.

Καὶ ὁ Σερὶφ πασᾶς δ' αὐτὸς κατέγεινε πῶς νὰ ἐξασθενίσῃ τὰ ὁπλα ἐν Γορτυνίᾳ· διὸ ὄχι μόνον μὲ καθημερινὰς ἐπιδρομάς, ὡς εἴδομεν, κατεθορύβει τοὺς ἐκεῖ ἐνόπλους, ἀλλ' ἡτοιμάζετο νὰ ἐπιπέσῃ καὶ βαρύτερος· ἐστοχάσθη δὲ πρὸ παντὸς νὰ καταστρέψῃ τοὺς εὐτόλμους Ἀνωγειανούς, οἵτινες καθίσταντο ὀχληροὶ μετὰ τῶν Αὐλοποταμιτῶν καὶ Κνωσσίων διὰ τὰς συνεχεῖς ἐνέδρας των ἀπὸ τὸ μέρος τῆς Κνωσσοῦ.

Περὶ ἀρχὰς λοιπὸν τοῦ μηνὸς Ἰουλίου δισχίλιοι περίπου Τοῦρκοι, ἀνελθόντες ἐπὶ τῆς Ἴδης, κατερήμωσαν διὰ τοῦ πυρὸς ὅλον τὸ χωρίον τῶν Ἀνωγιατῶν· ἐλεηλάτησαν δὲ καὶ ὅ,τι ἠδυνήθησαν αἴφνης νὰ προκαταλάβωσιν ἐκεῖ, ὅτε ἀπέκτειναν καὶ ἕως δέκα ἐκ τῶν ἀπολέμων Ἀνωγιατῶν· καὶ οἱ λοιποὶ φθάσαντες διεσώθησαν εἰς τὰς μᾶλλον δυσβάτους τῆς Ἴδης θέσεις. Ἀφοῦ ὅμως διέμειναν

ἐκεῖ οἱ Τοῦρκοι ἐξ ἡ ἑπτὰ ἡμέρας, καθ' ἃς ἐπροσκάλουν δι' ἀπειλῶν ἐν ταὐτῷ καὶ ὑποσχέσεων τοὺς Ἀνωγιανοὺς νὰ ὑποταχθῶσι, καὶ οὐδεὶς ἐπαρουσιάζετο, κατέβησαν ἐντεῦθεν εἰς Ἁγίαν Βαρβάραν κατὰ τὴν Γορτύνην, ὁπόθεν μάχαι σφοδραὶ καὶ ἀκροβολισμοὶ ἐλάμβανον χώραν συνεχῶς, μὲ τοὺς περὶ τὸν Ροῦσον καὶ Τσουδερόν, καὶ τὸν Κουρμούλην.

Στενοχωρημένοι δ' ἐν τούτοις οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τὴν βαρεῖαν ἐπίθεσιν τῶν Τούρκων εἰς τὰ εἰρημένα μέρη, ἐνόμισαν ἁρμόδιον τὸν καιρὸν νὰ κάμωσιν ἀντιπερισπασμὸν ἀπὸ τὴν Κνωσσὸν εἰς αὐτούς, ἢ μᾶλλον ἐστοχάσθησαν ὡς πολὺ σπουδαῖον νὰ προσβάλωσι τοὺς εἰς Ἀνώγια ἀνελθόντας Τούρκους, καὶ οὕτω νὰ ἀπαλλάξωσι τοῦ κινδύνου οὐ μόνον τοὺς μαχίμους Ἀνωγιανούς, ἀλλὰ καὶ νὰ διασκορπίσωσι τοὺς Τούρκους ἀπὸ θέσιν, ἥτις κατεχομένη ὑπ' ἐχθρῶν ἐπηρέαζε καὶ τοὺς κατὰ τὸν Αὐλοπόταμον καὶ τοὺς κατὰ τὴν Γορτύνην πολεμιστάς· ὅθεν καὶ συνηθροίσθησαν ταχέως εἰς Γωνιάς, χωρίον τοῦ Αὐλοποτάμου, οἱ περὶ τὸν Πωλογεωργάκην Σφακιανοὶ ἐκ τῶν Κομητιανῶν μάλιστα καὶ Μουρνιωτῶν, μέρος Ρεθυμνίων καὶ Ἀμαριωτῶν μετὰ τοῦ Στρατῆ Δεληγιαννάκη, οἱ Αὐλοποταμῖται καὶ Κνώσσιοι ὅλοι, καὶ τὸ ὑπὸ τὸν Νικόλαον Ζερβὸν ἐπικουρικόν. Ἐπειδὴ ὅμως οἱ Τοῦρκοι εἶχον καταβῆ ἀπὸ Ἀνώγια, ἐκίνησαν οἱ Ἕλληνες πρὸς τὸν ὀρεινὸν Κρουσσῶνα, χωρίον τῆς Κνωσσοῦ, διὰ νὰ προσβάλωσι τὸν εἰς Ἅγιον Μύρωνα εὑρισκόμενον Σερὶφ Πασᾶν.

Τὴν 18 λοιπὸν τοῦ μηνὸς καταβάντες λίαν πρωὶ εἰς τὸ πεδίον τῆς Κνωσσοῦ ὀγδοήκοντα περίπου, ἐξ ὧν ἦσαν οἱ πλειότεροι Ἀνωγιανοί, συνήθροισαν ὑπ' αὐτὰς σχεδὸν τὰς ὄψεις τοῦ πασᾶ πολλώτατα ζῶα, τὰ ὁποῖα ἤλαυνον μετὰ σπουδῆς πρὸς τὸν Κρουσσῶνα. Ἅμα δ' εἶδε τούτους ὁ Σερίφης διέταξε τοὺς περὶ αὐτὸν Ἀλβανοὺς νὰ ἐπιτεθῶσιν· ὅθεν καὶ τριακόσιοι ἑβδομήκοντα τοιοῦτοι, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦσαν δεκαπέντε μόνον Κρῆτες ἐξ ὧν ἦτο καὶ ὁ Κνώσιος Ἕλλην Μακρυμπογιατσῆς, ἐπελθόντες κατεδίωξαν μὲ πολλὴν ὁρμὴν τοὺς ἐλαύνοντας τὰ ζῶα, μέχρι τοῦ Κρουσσῶνος, φονεύσαντες καὶ δύο ἐξ αὐτῶν.

Τοιαύτη ὅμως ἄλογος τόλμη ἔφερε τοὺς Τούρκους εἰς δεινὴν πα-

γίδα· διότι οἱ Ἕλληνες κατέχοντες ἐν ἀγνοίᾳ τῶν Τούρκων ὀχυρὰς θέσεις περὶ τὸν Κρουσσῶνα, τάχιστα περιεκύκλωσαν τοὺς καταδιώκοντας καὶ τοὺς ἐκτύπων αἴφνης πολλαχόθεν· ὅθεν μάχη πεισματώδης συνήφθη τότε ἐνταῦθα· οἱ δὲ Τοῦρκοι ἀντεπάλαιον μετ' ἐπιμονῆς, ὡς βλέποντες ἐπικείμενον τὸν κίνδυνον, καὶ ὅτι ἀπεκλείοντο ἤδη πανταχόθεν· διὸ καὶ ἐξώρμων μᾶλλον καρτερικῶς, φθειρόμενοι οἱ πλειότεροι. Μετὰ πολλὰ δὲ τοιαῦτα εἶχον τέλος προσφύγει, ἐπελθούσης τῆς νυκτός, εἰς τὴν ἐν τῷ χωρίῳ ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Χαραλάμπους, ἔνθα τελευταῖον ἀπεμάχοντο, καὶ τὴν ὁποίαν περιεκύκλωσαν ἀμέσως οἱ Ἕλληνες.

Πολλοὶ δὲ ἐκ τούτων, ἐξ αὐτῶν μάλιστα τῶν Κρουσσωνιτῶν, ἀναβάντες ἐπ' αὐτῆς ἠνοίξαν ἐπὶ τοῦ θόλου ὀπάς, διὰ τῶν ὁποίων ρίψαντες διάφορα ῥουχικὰ βουτημένα ἐν ἐλαίῳ καὶ ἄλλας καυστικὰς ὕλας, ἐστενοχώρησαν δεινῶς τοὺς ἐκεῖσε καταφυγόντας· ὅθεν ἄλλοι μὲν τούτων ἐξορμῶντες ὑπὸ τῆς βίας τοῦ πυρός, ἐφονεύοντο ὑπὸ τῶν περιξ ἱσταμένων, ἄλλοι δ' ἀπεπνίγοντο ἔνδον ἐλεεινῶς· δύο δὲ τέλος ἐξ ὅλων τούτων διεσώθησαν, ὧν ὁ μὲν ἦτον ἐκ τῶν Κρητῶν Τούρκων, ὁ δέ, ὁ προρρηθεὶς Μακρυμπογιατζῆς (1), ἀνακατωθέντες μεταξὺ τῶν πτωμάτων, αὐτοὶ δ' οὗτοι διαφυγόντες ἐν νυκτί, ἀνήγγειλαν τὰ γινόμενα εἰς τὸν Σερίφην, ὅστις δρομαίως διεσώθη εἰς Ἡράκλειον. Ἐὰν δὲ οἱ Ἕλληνες ἐπέπιπτον τότε εἰς Ἅγιον Μύρωνα κατὰ τῶν ἐχθρῶν, ἤθελον ζωγρήσει βεβαίως καὶ αὐτὸν τὸν Σερίφην, ἀλλὰ παραμελήσαντες τοῦτο, ἐτράπησαν εἰς τὴν λαφυραγωγίαν τῶν πτωμάτων, γενόμενοι κύριοι τότε πλείστου χρυσοῦ, τὸν ὁποῖον εὕρισκον εἰς τὰς ζώνας τῶν Ἀλβανῶν, καὶ πολυτίμων ὅπλων· ἔπεσαν δὲ καὶ ἐκ τῶν Ἑλλήνων περίπου εἰκοσιπέντε.

Ἀφοῦ τέλος ἐξωλοθρεύθησαν οὕτως οἱ Τοῦρκοι εἰς Κρουσσῶνα, καὶ ὁ πασᾶς ὠπισθοπόρησεν, ὡς εἴπομεν, ἀπὸ τὸν Ἅγιον Μύρωνα, δὲν ἠδύναντο ἄλλως νὰ πράξωσι παρὰ νὰ στραφῶσιν ἀπὸ Γορτύνην καὶ οἱ πολεμοῦντες τοὺς Ἕλληνας ἐκεῖ, διότι ἐφοβοῦντο μὴ τοὺς κτυπήσωσιν ὄπισθεν καὶ τοῦ Κρουσσῶνος οἱ νικηταί. Ἀπαλλαχθέν-

(1) Τοῦτον ἐδολοφόνησαν μετ' ὀλίγον οἱ Τοῦρκοι τοὺς ὁποίους μέχρι τοῦ ὑπηρέτει.

τες λοιπὸν οὕτως οἱ περὶ τὸν Βουρδουμπᾶν. τὸν Τσουδερὸν καὶ Κουρμούλην, ἐπροχώρησαν ἀπὸ τὰς προτέρας θέσεις των· ὅθεν ἐντεῦθεν μὲν τῆς Ἴδης οὗτοι, ἐκεῖθεν δὲ οἱ περὶ τὸν Θ. Κοῦρδον Αὐλοποταμῖται, καὶ οἱ ὁπλισθέντες ὑπὸ τὸν Ζερβουδάκην Κνώσσιοι ἐκακοποίουν καθ' ἑκάστην διὰ συνεχῶν μαχῶν καὶ ἐνεδρῶν τοὺς περὶ τὸ Ἡράκλειον καταταθέντας Τούρκους, ὥστε κατ' ὀλίγον κατώρθωσαν νὰ χαλάσωσι καὶ τὰ ὑδραγωγεῖα, δι' ὧν ἤρχετο τὸ ὕδωρ εἰς τὸ φρούριον· καὶ εἰς τοῦτο συνέπραξαν καὶ οἱ περὶ τὸν Πωλογεωργάκην ἐπιτυχῶς.

Ταῦτα δὲ πάντα κατέστησαν θαρραλεωτέρους τοὺς Ἕλληνας· ὅθεν καὶ εὐθὺς μετὰ τὴν νίκην τοῦ Κρουσσῶνος προχωρήσαντες μετὰ πολλῶν εἰς τὰς ἀνατολικωτέρας ἐπαρχίας ὁ Ἀναγνώστης Κουσκουμπές, ὁ Νικόλαος Ζερβός, ὁ Παναγῆς Σουλιώτης, ὁ Βουζομάρκος, ὁ Μανιᾶς Βαλάσης, καὶ Σπῦρός τις Μανιάτης καλούμενος, ἐξήγειρον εἰς τὰ ὅπλα τοὺς λαούς. Ἐπείσθησαν δ' οὗτοι μᾶλλον εἰς τὰς παρακλήσεις πολλῶν, ὅσοι ἐξ ἐκείνων τῶν μερῶν ἢ ἔτυχον ἐξ ἀρχῆς τῆς ἐπαναστάσεως νὰ εὑρεθῶσιν ἔνοπλοι, καθ' ὃν τρόπον καὶ ἄλλων μερῶν τῆς Κρήτης κάτοικοι, εἴτ' ἐκτὸς αὐτῆς, εἴτε καὶ ἐντὸς συμπολεμοῦντες πολλαχοῦ μετ' ἐκείνων. ἢ ἀπεστάτουν κατ' ὀλίγον ἐν τῷ μεταξὺ ὁπλιζόμενοι· ἐλάμβανον λοιπὸν προθύμως καὶ τῶν μερῶν τούτων οἱ κάτοικοι μέρος εἰς τὴν ἐπανάστασιν· διότι καὶ τὰ δεινά των ἕνεκα τῆς τυραννίας εἶχον κορυφωθῇ, καὶ διότι καὶ ἐκεῖνοι ἦσαν πάντοτε σύμφωνοι, καὶ συνεννοοῦντο συνεχῶς (1). ὡς εἴπομεν, μετὰ τῶν λοιπῶν.

Ἀπητοῦντο ὅμως καὶ ἐνταῦθα ὅπλα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐχρειάζοντο πολλά, ἀλλ' ἦσαν τότε τόσα εἰς τὴν Κρήτην, διὰ νὰ ὁπλισθῇ ὡς πρὸ τοῦ ἀναγκαῖον ὁ λαός· ἢ τέλος συνέβραμον ἐν μέρει τὴν μαχο-

(1) Ὁ ἐκ τοῦ Λασιθίου Μανώλης Κιζάνης ὠκύπους ἀνὴρ καὶ γενναῖος, πολλάκις ἤρχετο ἐν νυκτὶ ὁτὲ μὲν εἰς Σφακιά, ὁτὲ δὲ εἰς τὰ περὶ τὴν Ρεθύμνην, ἔνθα εὑρίσκοντο οἱ ἐπαναστατήσαντες, καὶ συνεννοούμενος μετ' αὐτῶν, ἐπέστρεφεν ἐν νυκτὶ πάλιν εἰς Λασίθιον, ἀναφέρων τὰ γενόμενα εἰς τοὺς συνεπαρχιώτας του. Πολλὰ ἡρωϊκὰ ἔργα ἔπραξεν οὗτος κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἐπαναστάσεως.

μένην Κρήτην καὶ ἀπὸ τὰ ὀλίγα τουλάχιστον βοηθήματα, τὰ ὁποῖα ὁμογενεῖς τινες καὶ φιλογενεῖς ἔστελλον κατὰ καιροὺς εἰς Πελοπόννησον. Ὁ ἀγὼν ἦτο κοινός, ἑπομένως καὶ ὁ κοινὸς κίνδυνος ἦτον ἔργον φρονήσεως νὰ προλαμβάνεται. Οἱ νεωστὶ ἐπαναστάντες ἐσπευδον νὰ ὁπλίζωνται ἀγοράζοντες ὅπλα καὶ διὰ μεγάλης τιμῆς ἐκ τῶν πρότερον ὁπλισθέντων, τὰ ὁποῖα εἶχον οὗτοι λαφυρα ἀπὸ τοὺς πολεμίους διπλᾶ· ἀλλ' οἱ πλειότεροι πάλιν ἔμενον ἄοπλοι.

Ὅθεν καὶ διὰ τὴν ἔλλειψιν ταύτην ἔπαθον ταχύτερα οἱ λαοὶ οὗτοι, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ἀπὸ συγχὰς ἐξολοθρευτικὰς τῶν Τούρκων ἐπιδρομάς, δι' ὧν ἐσπευδον οὗτοι νὰ μὴν ἀφήσωσι νὰ παγιωθῇ ἡ ἐπανάστασις εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα· καὶ προσέτι διὰ τὴν ἔλλειψιν μερους, εἰς τὸ ὁποῖον ἦτον ἀναγκαιότατον νὰ ἀσφαλίσωσι πρὸ πάντων τὰς ἀδυνάτους οἰκογενείας των καὶ τὰ πρὸς πολεμον ἀναγκαῖα, ἢ κυρίως ἀπὸ τὴν ἀξιόμεμπτον τῶν Ἑλλήνων ἀπρονοησίαν, τὴν ἐξ ἀπειρίας βεβαίως προελθοῦσαν, εἰς τὸ νὰ μὴ σπεύσουν ν' ἀσφαλισωσι τὸ ὀρεινότατον καὶ ὀχυρὸν Λασιτι, τὸ ὁποῖον δύναται ν' ἀντικαταστήσῃ σχεδὸν εἰς τὰ μέρη ταῦτα ἄλλην τῶν Σφακίων ἐπαρχίαν, διὰ τὸ δύσβατον τῶν περιξ ὀρέων, καὶ νὰ ὀχυρώνωνται ἐν καιρῷ ἀνάγκης εἰς αὐτό.

Εἴπομεν ἀνωτέρω, ὅτι ὁ ἀγὼν τῆς Κρήτης δὲν ἐβοηθήθη ὑπ' οὐδενος, ἀλλ' ὅμως δὲν εἶναι δίκαιον ἐνταῦθα νὰ παρασιωπήσωμεν περιστατικόν τι πρὸς τιμὴν τοῦ μακαρίτου Βαρβάκη, ἀπὸ μόνον τὸν ὁποῖον ἔτυχε νὰ λάβῃ καὶ ἡ Κρήτη ἐπὶ τοῦ μεγάλου ἀγῶνός της συνδρομήν τινα.

Εἶχε διαφημισθῇ πρὸ πολλοῦ, ὅτι ὁ φιλόπατρις ἐκεῖνος ἀνήρ, βαθύπλουτος ἐν Ρωσσίᾳ καταστάς, συνεδράμει εἰς ὠφελιμα ἔργα ὄχι μόνον τὴν ἰδικωτέραν αὐτοῦ πατρίδα, τὰ Ψαρά, ἀλλὰ καὶ ὅλους τοὺς λοιποὺς ὁμογενεῖς του. Ἔλαβον λοιπὸν ἐντεῦθεν ἀφορμὴν καὶ πρόκριτοί τινες τῶν Κυδωνιατῶν τῆς Κρήτης νὰ ζητήσωσι βοηθειάν τινα παρ' ἐκείνου, ἐπὶ σκοπῷ τοῦ νὰ ὑποστηρίξωσι δι' αὐτῆς καὶ ἐκεῖνοι τὸ ἐν τῇ πόλει των Ἑλληνικὸν σχολεῖον, τὸ ὑπὸ τοῦ Χ. Νικολοῦ συσταθέν, ὡς εἴπομεν, καὶ κλονούμενον τότε νὰ διαλυθῇ διὰ τὴν ἀπορίαν τῶν κατοικων, εἰς ἣν εἶχον καταντήσει αὐτοὺς τὰ ἀφορητα τῆς τυραννικῆς βάρη· διὸ καὶ συντάξαντες ἐγγραφα παρα-

κλητικὰ περὶ τὰ τέλη σχεδὸν τοῦ ἔτους 1820. ὑπογεγραμμένα ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου τῆς Κυδωνίας Καλλινίκου, τοῦ Νικολάου Κυδωνη, Νικολάου Ρενιέρη, Κωνσταντίνου Γερακάκη, Σταυράκη Σουμαρίπα, Γεωργ. Παπαδάκη, Μανωλη Ἡλιάκη, Στεφάνου Βασιλοπούλου καὶ ἄλλων τοιούτων, τὸν παρεκάλουν νὰ τοὺς συνδράμῃ πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς διατηρήσεως τοῦ σχολείου των· ἀνέλαβε δὲ τὴν φροντίδα ὁ Βασιλόπουλος νὰ φέρῃ ταῦτα πρὸς ἐκεῖνον εἰς Ταϊγάνιον, ἔνθα τότε διέμενεν.

Ἀλλὰ περιπλανώμενος οὗτος τῇδε κἀκεῖσε, εἶχε φθάσει εἰς τὸ ρηθὲν μέρος, ὅτε εἶχεν ἐκραγῇ ἤδη ἐν Δακίᾳ, ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις, καὶ εἶχε κοινολογηθῇ κατόπιν καὶ ἡ γενικὴ τῆς Ἑλλάδος ὅλης. Ἀφοῦ ἔδωκεν ὁ Βασιλόπουλος τὰ ἔγγραφα εἰς τὸν Βαρβάκην, προφορικῶς ἐξήγησεν ὅτι ὁ σκοπὸς τῆς ἀποστολῆς του δὲν ἦτο διὰ τὸ σχολεῖον, ἀλλὰ διὰ τὴν ἐπανάστασιν· ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἐξήγησίν του ταύτην ἀπήντησε δυσκολίας τινὰς ἀπὸ μέρος τοῦ Βαρβάκη, εἰπόντος «Ἔχετε ἀρκετὰ πλούσιον συντοπίτην ἐν Πετρουπόλει τὸν Καλλέργην, καὶ ὅτι αὐτὸς ὀφείλει νὰ συνδράμῃ τὸν ἀγῶνα τῆς πατρίδος του· ἐπὶ τέλους ὅμως συγκατετέθη οὗτος, ὅστις καὶ ἔδωκε τότε εἰς τὸν Βασιλόπουλον 25 χιλιάδας Ρωσσικῶν ρουβλίων, μὲ τὰ ὁποῖα ἐλθὼν εἰς Μασσαλίαν ἐπρομηθεύθη ἐκεῖ ἐννεακόσια τουφέκια, ἅπινα καὶ ἔφερεν εἰς Κρήτην κατὰ τὸν Ἰούλιον τοῦ αὐτοῦ ἔτους, καθ' ὃν χρόνον δηλονότι ἐχρησίμευσαν εἰς πολλὰ τῆς Κρήτης μέρη.

Μετὰ τὴν ἀνωτέρω μικρὰν μέν, ἀλλ' ἀναγκαίαν παρέκβασιν, ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν σειρὰν τῆς διηγήσεως, ὅπως ἴδωμεν τί ἔπραττον οἱ νεωστὶ ἐπαναστατήσαντες. Ἀγύμναστοι οὗτοι ἀκόμη δὲν ἠδύναντο ἄλλως νὰ πράξωσιν, εἰμὴ νὰ καθιστῶσιν ὁδηγούς των ὡς ὁπλαρχηγοὺς τοὺς ἱκανωτέρους, καὶ εἰς τὰ τοῦ πολέμου ἐξησκημένους. Τοιούτους λ. χ. ἀπέδειξαν οἱ μὲν Χερσονησῖται ἢ Πεδιαδῖται τὸν Γεώργιον Καμπασακάλην καὶ Ζαχαρίαν Ἀποστολάκην· οἱ δὲ Μεραμπελιῶται τὸν Μανωλην Λουτσάκην, Μιχάλην Μαγουλάκην, καὶ Κωνσταντῖνον Στακάκην· οἱ Λασιτιῶται τὸν Μανωλην Καζάνην καὶ Βασίλειον, πατέρα τοῦ ὕστερον ἀποδειχθέντος Βασιλογεώργη, οἱ Ἀρκάδες τὸν Ἀναγνώστην Συμιανόν, καὶ οἱ Ἱερα-

πότνιοι τὸν Φραγγίον Τσαντηράκην. οἱ δὲ δύο Σητιακοί. Ἰωάννης Κοντὸς καὶ Ἰωάννης Μακρῆς ὡς καὶ ὁ Σήφης Τσιμιτσάκης καὶ Θεόδωρος Σπανός. ἦρχοντο τῶν ὁπλιζομένων Σητιακῶν· διότι μόνη ἡ ἐπαρχία τῆς Σητείας δὲν εἶχε τότε ἐπαναστατήσει διὰ τὸ ἀπόκεντρον τῆς θέσεώς της.

Ὅλοι λοιπὸν οὗτοι, ὡς καὶ ἄλλοι πολλοὶ ὁδηγούμενοι ὑπὸ τοῦ Κουσκουμπᾶ, τοῦ Ζερβοῦ, τοῦ Σουλιώτου καὶ Βουζομάρκου, περιέκλεισαν παρευθὺς εἰς τὸ φρούριον Λατὼ ἡ Σπιναλόγκαν πολλοὺς Τούρκους, καθὼς καὶ ἄλλους εἰς τὸ φρούριον τῆς Ἱεραπέτρου, καὶ κατεθορύβουν δι' ἀκαταπαύστων μαχῶν καὶ ἐνεδρῶν ἐκεῖθεν ἀπ' ἀνατολὰς μὲν οὗτοι, ἀπὸ δυσμὰς δὲ οἱ Γορτύνιοι. Κνώσσιοι καὶ Αὐλοποταμῖται τοὺς περὶ τὸ Ἡράκλειον καταστάντας Τούρκους. Τοιαύτη ἦτο ἡ κατάστασις τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν, ὅτε ὁ Αἰγύπτιος μετέβη εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα μὲ τὰς ὁρδὰς του ἀπὸ τὰ δυτικὰ τῆς Κρήτης.

Ἂς ἴδωμεν δὲ καὶ τι πολιτικὸν ἐπράττετο ἐν τῷ μεταξύ. Ὁ κλονισμός, τὸν ὁποῖον ἐπροξένησεν ἡ μὲν ἀπόβασις τοῦ Χασὰν πασᾶ εἰς Κρήτην μὲ τόσα στρατεύματα τοῦ Σατράπου τῆς Αἰγύπτου, ἡ δὲ εἰσβολὴ ταυτοχρόνως τοῦ Δραμαλῆ εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα, καὶ ἐκεῖθεν εἰς Πελοπόννησον μὲ τὰς τρομακτικὰς ἐκείνας ὁρδὰς ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἶχε καταστήσει τότε τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος εἰς ἀμηχανίαν. Ὅθεν παραιτηθέντες ὅλοι παντὸς ἄλλου ἔργου, καὶ καταγινόμενοι εἰς μόνα τὰ στρατιωτικά, ἐνήργουν δραστηρίως καὶ ὁμοφώνως, σκεπτόμενοι πῶς νὰ κατορθώσωσιν, εἰ δυνατόν, νὰ σωθῶσιν ἐκ τοῦ ἐπικειμένου μεγάλου κινδύνου. Διὰ τοῦτο, οὔτε εἰς Κρήτην τότε ἡ Διοίκησίς της εἶχε δύναμιν νὰ ἐνεργήσῃ τακτικόν τι, οὔτε ἐν Πελοποννήσῳ ὑπῆρχε σχεδὸν Ἐθνικὴ Βουλή, πλήν τινων ἀτόμων, μεθ' ὧν εἶχε καταφύγει εἰς Ἐρμιόνην ὁ μακαρίτης Ἀθανάσιος Κανακάρης, ἀντιπρόεδρος τότε τῆς Νομοτελεστικῆς ἐξουσίας, ὅπως τηρήσῃ ἐκεῖ σκιάν τινα ἐθνικῆς Διοικήσεως.

Προσκεκλημένοι ἦσαν, ὡς εἴδομεν, ν' ἀποστείλωσι καὶ οἱ Κρῆτες τοὺς βουλευτάς των εἰς τὴν Βουλὴν τοῦ ἔθνους. Καὶ καθὼς ἀπὸ κάθε ἐπαρχίαν (ἢ καδιλίκι) ἔστειλαν οἱ Πελοποννήσιοι ἕνα, ἢ καὶ δύο βουλευτάς, οὕτως ἤθελον νὰ ἐκλέξωσι καὶ ἀποστείλωσι

κατ' ἐπαρχίαν καὶ οἱ Κρῆτες, συμφώνως μὲ τὸ ἰδικώτερον καταστατικὸν ἢ τὸν νέον θεσμόν των, ἂν δὲν ἀπησχόλει τούτους ὁ ἐπικείμενος κίνδυνος· ἐφρόντισεν ὅμως ἐκ τοῦ προχείρου ἡ Διοίκησις των τότε, καὶ ἀπέστειλεν, ὡς φαίνεται ἀπὸ τὰ ἑπόμενα ἔγγραφα, τρεῖς· ἀλλὰ καὶ ἐκ τούτων ἦλθεν εἰς τὴν Βουλὴν μόνον ὁ Ὁμηρίδης, ἀφοῦ διεσκεδάσθη ὁ κοινὸς κίνδυνος μετὰ τὴν καταστρόπωσιν τοῦ Δραμάλη.

Ἡ δὲ διοίκησις τῆς Κρήτης ἔδωκεν ἐντολὴν πρὸς τοὺς ἄλλους εἰς τοῦτον παρευρεθέντα, καὶ εἰς τὴν ἀπόβασιν τῶν ξένων στρατῶν εἰς Κρήτην, καὶ μέλλοντα νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Πελοπόννησον, τοῦ νὰ παραστήσῃ εἰς τὴν Κεντρικὴν Διοίκησιν τὴν ἐνεστῶσαν δεινὴν θέσιν τῶν Κρητικῶν πραγμάτων, καὶ ζητήσῃ ἀνάλογόν τινα θεραπείαν αὐτῶν. Ἐξέθηκε λοιπὸν ἐκεῖνος τότε τὸ ἀποτέλεσμα τῆς εἰς Κρήτην προτέρας ἀποστολῆς του, καὶ παρέστησε πρεπόντως τὰς προόδους τῶν ὅπλων της, καὶ τὴν σταθερὰν ἀπόφασιν, ἣν ἔχουσιν οἱ κάτοικοι διὰ νὰ ἐξακολουθήσωσι προθύμως τὸν κατὰ τῆς τυραννίας πόλεμον. Ἀλλ' ἐπρόσθεσεν ἐν ταὐτῷ καὶ τὴν ἀναπόφευκτον ἀνάγκην τοῦ νὰ προλάβῃ ἡ Κεντρικὴ Διοίκησις νὰ βοηθήσῃ ὅσον τάχιστα τοὺς ἀγωνιζομένους Κρῆτας διὰ θαλασσίου τινὸς ναυτικῆς δυνάμεως, καὶ ἀποστείλῃ πρὸς αὐτοὺς πέντε ἢ ἓξ χιλιάδας ὅπλων, ἀπ' ὅσα εὑρίσκοντο εἰς τὰς δημοσίους ἀποθήκας τοῦ Ναυπλίου· διότι ὅπλων κυρίως εἶχον οἱ Κρῆτες μεγίστην ἀνάγκην. Ἀλλ' εἰς οὐδὲν τούτων ἐβοηθήθη ἡ Κρήτη.

Ἀριθ. 9.

ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ.

Πρὸς τὴν ἐξοχότητά του τὸν Κ. Κ. Ἰ. Κωλέττην.

Μινίστρον τῶν Ἐσωτερικῶν καὶ προσωρινὸν Μινίστρον τοῦ Πολέμου.

Ἐξοχώτατε Κύριε!

Ἐπὶ κοινῇ συνελεύσει ἐνεκρίθησαν καὶ ἀπεφασίσθησαν παραστατικὰ μέλη πρὸς τὴν Σεβαστὴν Πανελλήνιον Βουλὴν οἵ τε κύριοι

Ἰωάννης Μιχέλης, Πέτρος Σ. Ὀμηρίδης καὶ Ἀθανάσιος Ἀρχιμανδρίτης, τοὺς ὁποίους ἐξαποστέλλοντες, συστήνομεν πρὸς τὴν ἐξοχότητά σας, παρακαλοῦντές Σας νὰ τοὺς παραστήσετε, καὶ γνωστοποιήσετε ὅπου ἀπαιτοῦν αἱ σχέσεις των, οἵτινες ἔχοντες τὴν ἀπαιτουμένην πληρεξουσιότητα ἐμποροῦν νὰ ἑνόνωνται μὲ τοὺς λοιποὺς Παραστάτας τοῦ ἔθνους διὰ κάθε γενικὸν τῆς Ἑλλάδος συμφέρον, καὶ τέλος διὰ μέσον των νὰ ἐνεργῶνται καὶ αἱ κατὰ καιρὸν συμβαίνουσαι ὑποθέσεις τῆς πατρίδος μας, καὶ ὑποσημειουμεθα.

Ὁ Γενικὸς Ἔπαρχος.

(Τὰ λοιπὰ μέλη ὡς καὶ εἰς τὰ προηγούμενα ἔγγραφα

Ἀριθ. 10.

ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ.

Κύριε Πέτρε Σκυλίτση Ὀμηρίδη!

Πεπεισμένη ἡ πατρὶς Κρήτη εἰς τὴν ἣν ἔχεις ἐμπειρίαν περὶ τὰ πολιτικὰ πράγματα, καὶ εὐγνωμονοῦσα διὰ τὰς ὁποίας ἔκαμες πρὸς αὐτὴν ἐκδουλεύσεις εἰς τὸν ἱερὸν τοῦτον ἀγῶνα, σὲ ὑφίζει διὰ τοῦ Γενικοῦ Ἐπάρχου καὶ δι' ἡμῶν τῶν Γενικῶν Φροντιστῶν της νόμιμον αὐτῆς Παραστάτην εἰς τὴν Σ. Πανελλήνιον Βουλήν, διδοντάς σοι ὅλην τὴν ἀπαιτουμένην πληρεξουσιότητα, ἵνα φροντίζῃς συναγωνιζόμενος μὲ τοὺς λοιποὺς τοῦ Ἔθνους Παραστάτας διὰ κάθε γενικὸν τῆς Ἑλλάδος συμφέρον, καὶ ἰδιαιτέρως διὰ πᾶσαν τῆς πατρίδος μας ὠφέλειαν. Ἐν τοσούτῳ εἶης ὑγιαίνων. Ἐν Προσνέρῳ, τὴν 14 Ἰουλίου 1822.

(Αἱ ὑπογραφαὶ τοῦ Γ. Ἐπάρχου καὶ τῶν λοιπῶν μελῶν ὡς καὶ εἰς τὰ προηγούμενα ἔγγραφα).

Ταὐτοχρόνως δὲ, ἀφοῦ ἐνίκησαν, ὡς εἴδομεν, εἰς πολλὰ μέρη καὶ τὸν νέον ἐχθρὸν ἐν Κρήτῃ, ἡ δὲ τοπικὴ Διοίκησις ἐπανελάβε κατὰ τι δύναμιν νὰ ἐνεργῇ, ἀπῄτησαν οἱ ὁπλαρχηγοὶ τῶν Κρητῶν νὰ βραβευθῶσιν οἱ ἀριστεύσαντες στρατιῶται των διὰ βαθμῶν καὶ πα-

διβασμῶν, διότι οὔτε μισθόν, οὔτε ἄλλο τι σιτηρέσιον καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς ἐπαναστάσεως ἐλάμβανεν ἀπὸ τὸ κοινὸν (ἐπειδὴ τοιοῦτο δὲν ὑπῆρχεν) ὁ Κρὴς στρατιώτης, ἀλλ' ὡς ἀμοιβὴν εἶχε μόνον αὐτὸν τὸν προδιβασμόν, τὸν ὁποῖον ἐθεώρει ὡς προείπομεν τιμὴν καὶ δεῖγμα τῆς ἀνδραγαθίας του· τοὺς προητοίμαζαν δὲ τοιουτοτρόπως εἰς νέας νίκας κατὰ τῶν ἐχθρῶν. Ὁ δὲ Γενικὸς Ἔπαρχος, διὰ νὰ ἐνθαρρύνῃ μᾶλλον ὅλους ἐν γένει τοὺς στρατιώτας, ἐξέδωκε καὶ τὸ ἑξῆς ἔγγραφον·

Ἀσιθ. 7·

ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Προκήρυξις.

Πρόσνερον, τῇ 27 Ἰουλίου 1822.

Κάμνομεν γνωστὸν εἰς ὅλους, ὅτι πολεμικοὶ ἀξιωματικοί, ὁπόταν ἐμβαίνουν εἰς πολιτικὰ ἢ οἰκονομικὰ ἐπαγγέλματα τοῦ ἔθνους, χάνουν ἀμέσως τὰ πολεμικά των ἀξιώματα· τὸ δὲ δίπλωμα τοῦ διορισμοῦ των (πατέντα) ἠμποροῦν νὰ ἔχουν διὰ μίαν μόνην ἀποδειξιν, ὅτι ἐδούλευσαν καὶ εἰς τὰ πολεμικὰ τοῦ ἔθνους των, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ γράμματα ὁποῦ θέλουν ὑπογράφει κατὰ τὸ πολιτικὸν ἐπάγγελμά των δὲν ἠμποροῦν νὰ γράφουν τὸν τίτλον των.

Πρὸς τούτοις οἱ νόμοι ἐμποδίζουν εἰς τοὺς πολεμικοὺς ἀξιωματικοὺς ἀπὸ τοῦ νὰ ἐμβαίνουν εἰς τὰ πολιτικὰ ἐπαγγέλματα ἐν ὅσῳ θέλει βαστάξει οὗτος ὁ ὑπὲρ θρησκείας καὶ ἐλευθερίας ἱερὸς πόλεμος· μετὰ τὸ τέλος ὅμως τούτου καθεὶς εἶναι ἐλεύθερος ἀπὸ τὴν σεβαστὴν Βουλὴν εἰς τὸ νὰ παραιτήσῃ τὸ ἐπάγγελμά του, καὶ τότε εἰμπορεῖ νὰ ζητήσῃ νὰ ἐμβῇ εἰς ὁποιανδήποτε ἄλλην δούλευσιν ἢ ἐπάγγελμα. Οὕτω προστάζουν οἱ ἱεροὶ νόμοι τοῦ ἔθνους, καὶ οὕτω νὰ γείνῃ γνωστὸν τοῖς πᾶσιν ἐξ ἀποφάσεως.

Ὁ Γ. Ἔπαρχος

Μιχαὴλ Κομνηνὸς Ἀφεντούλης.

Ἐν τούτοις ἂς μεταβῶμεν αὖθις εἰς τὰ κατὰ τὴν Κυδωνίαν. Ἡσυχαζεν ἐπί τινα χρόνον ὁ Ἀλβανὸς Χασὰν πασᾶς περὶ τὸν Κλαδισσόν. ἀφοῦ ἐξησφαλίσθη πρῶτον ἀπὸ τὸ μέρος τῆς ὀχυρᾶς Μαλάξης· τοῦτο δὲ ἐγίνετο, ἢ διότι εἶχον ἐκπλήξει αὐτὸν τὰ κατὰ τὰς Ἀλωκὰς καὶ τὰ Τσουκαλαιϊκὰ συμβεβηκότα, κατόπιν δὲ τούτων καὶ τὰ κατὰ τὴν Γορτυνίαν, καὶ ἡ ἐξολόθρευσις ταυτοχρόνως τόσων Ἀλβανῶν κατὰ τὸν Κρουσσῶνα, καθ' ὅσον ἔβλεπε ματαιουμένων ἑνεκα τούτων καὶ τὸ σχέδιον, ὅπερ εἶχε συμφωνήσει πρότερον μετὰ τοῦ Σερὶφ πασᾶ τοῦ Ἡρακλείου· ἢ διότι κατεθλίβεν ἐκεῖνον καὶ ἡ εἴδησις, τὴν ὁποίαν, ὡς λέγεται, καθ' ἡμέραν ἐλάμβανεν, ὅτι κατετροπόνετο ἤδη μὲ τὰς ἰσχυρὰς δυνάμεις του εἰς Πελοπόννησον καὶ ὁ Δράμαλης διανοούμενος καὶ περὶ τῆς ἑαυτοῦ θέσεως, ἂν στραφῶσιν ἔπειτα Ἕλληνες πολλοὶ καὶ ἔξωθεν κατ' αὐτοῦ, περιωρισμένου εἰς νῆσον. Ἐστοχάσθη λοιπὸν ἄλλως νὰ προλάβῃ τὸ κακόν, ἐνδυθεὶς πρὸς καιρὸν καὶ τὴν ἀλωπεκῆν. Ἀμέσως ἀπεφυλάκισεν οὗτος τότε τοὺς ἐπιζῶντας ἔτι εἰς τὰς εἱρκτὰς τοῦ ὁρουρίου χριστιανούς, καὶ τὸν στενάζοντα ἐν αὐταῖς ἐπὶ ὁλόκληρον σχεδὸν ἔτος ἐρρυπωμένον ἤδη καὶ ῥθειριῶντα ἐκ τῆς πολυκαιρίας ἐπίσκοπον τῆς Κυδωνίας, τὸν ὁποῖον καὶ μετέφερεν εἰς τὴν σκηνήν του κατά τι περιποιηθείς.

Εἶχε δὲ διατάξει συνάμα, ὡς φαίνεται, τοὺς στρατούς του, ὥστε οὔτε ἐκ τῆς Μαλάξης, οὔτε ἐκ τοῦ Κλαδισσοῦ νὰ διαπραχθῇ ἐχθρικόν τι ἐπιχείρημα. ἂν καὶ οἱ Ἕλληνες ἐν τῷ μεταξύ, πρὸ πάντων δὲ οἱ ὀρεινοὶ τῆς Κυδωνίας, καταφρονήσαντες τὴν ἀδιαφορίαν ταύτην τοῦ πασᾶ, ἔπραττον φόνους πολλοὺς εἰς τοὺς στρατούς του διὰ καθημερινῶν ἐνεδρῶν. Πασουσιασθεὶς λοιπὸν οὕτω κατ' ἀρχὰς ὁ Χασὰν πασᾶς, ἠθέλησε νὰ μεταχειρισθῇ ἔπειτα καὶ ὄργανον πρὸς τὸν σκοπόν του τὸν ἐπίσκοπον. Διὸ καὶ διέταξεν αὐτὸν νὰ γράψῃ πρὸς τοὺς ἐπαναστάτας τὰ ἑξῆς·

«Χριστιανοί, τέκνα ἐν Κυρίῳ! Γνωστὸν ἔστω ὑμῖν, ὅτι ὁ ἐνδοξότερος ἀρχιστράτηγος Χασὰν πασᾶς, ἀπὸ φιλανθρωπίαν κινηθείς, ἀπεφυλάκισε πολλοὺς ἄλλους ἀδελφοὺς ἡμῶν, καὶ ἐμὲ αὐτόν. Εὑρισκόμενος δὲ ἐγὼ τώρα ὑπὸ τὴν εὐνοϊκὴν προστασίαν του, δὲν δυ-

ναμαι ἀπὸ εὐγνωμοσύνην νὰ κρύψω τὴν προαίρεσιν καὶ δικαιοσύνην του.

Ἔρχομαι ὅμως νὰ παρακαλέσω καὶ ὑμᾶς, χριστιανοί μου, νὰ ἔλθετε πλέον εἰς συναίσθησιν, καὶ νὰ γνωρίσητε μὲ ποίαν ἰσχυρὰν δύναμιν τοῦ ἀντιβασιλέως τῆς Αἰγύπτου ἔχετε νὰ κάμετε· ὅθεν καὶ σᾶς συμβουλεύω νὰ ρίψητε τὰ ὅπλα· νὰ προσφέρηται ὑποταγὴν εἰς τοιοῦτον φιλάνθρωπον ἀρχιστράτηγον, τὸν ὁποῖον ἐπίτηδες ὁ ἐνδοξότατος Μεχμὲτ Ἀλῆς ἔστειλε τοιοῦτον, διὰ νὰ εἰρηνεύσῃ τὸν τόπον μας· νὰ τιμωρῇ μὲν τοῦ λοιποῦ ἀδυσωπήτως τοὺς ἀτάκτους Τούρκους καὶ χριστιανούς, νὰ προστατεύῃ δὲ μὲ ἴσην δικαιοσύνην καὶ ὅλους τοὺς καλοὺς καὶ φιλησύχους. Ὑπόσχεται δὲ νὰ συγχωρήσῃ καὶ ὅσα ἐπράξατε μέχρι τοῦδε εἰς τὰ ὁποῖα πιστεύει ἡ ἡ ἐνδοξότης του ὅτι σᾶς ὤθησαν τὰ θλιβερὰ δεινά, τὰ ὁποῖα ὑπεφέρατε πρότερον ἀπὸ τοὺς ἀτάκτους τῆς Κρήτης Τούρκους. Οὕτω πράξατε, χριστιανοί μου, προτιμῶντες τὸν εἰρηνικὸν βίον παρὰ τόσας ζημίας, τὰς ὁποίας καθ' ἑκάστην λαμβάνετε ὑμεῖς αὐτοί, τὰ τέκνα σας καὶ τὰ κτήματά σας».

Ἀλλ' ἔγραφε ταῦτα ὁ ἐπίσκοπος ἐν συνειδήσει; Πολλοῦ γε καὶ δεῖ· ἀλλ' εὑρισκόμενος εἰς τοὺς ὄνυχας τῶν τυράννων, πῶς ἦτο δυνατὸν ν' ἀρνηθῇ τὴν διαταγὴν τοῦ πασᾶ, καταπεφοβισμένος μάλιστα καὶ ὑπὸ τῶν προηγουμένων ἀνηκούστων δεινῶν του; Ἤρεσκον μολοντοῦτο εἰς τὸν πασᾶν αἱ ἐκφράσεις τῆς ἐπιστολῆς, τὴν ὁποίαν ἀμέσως ἔδωκεν εἰς τὸν διάκονον, προστάξας αὐτὸν νὰ περιέλθῃ καὶ ἀναγνώσῃ ταύτην πρὸς τοὺς ἐπαναστάτας. Τοῦ πράγματος δὲ τούτου ἅμα λαβὼν γνῶσιν ὁ Ι. Χάλης εἰς Κεραμεῖα, ἠμπόδισε μὲν τὸν κομιστήν, εἰδοποίησε δ' ἀμέσως τὸν ἀδελφόν του Βασίλειον· οὗτος δὲ παραλαβὼν ἐκεῖνον ἦλθεν εἰς Πρόσνερον, ἔνθα διέμενεν ἡ Διοίκησις, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἀπῄτησε τὴν ἄδειαν ν' ἀποκριθῶσι ὡς εἰκός, διὰ νὰ ἐμποδίσωσι τοιαῦτα ἄτοπα. Διότι ὁ ἀπεσταλμένος ἐπρόσθετεν ὅτι ὁ πασᾶς σκοπὸν εἶχε νὰ μεταχειρισθῇ πολλὰ τοιαῦτα, καὶ ὅτι ὁ ἀρχιερεὺς εὑρίσκετο εἰς μεγίστην κατάθλιψιν καὶ ἀγωνίαν τῆς ψυχῆς του γράφων ἄκων ταῦτα· ὅθεν καὶ ἀπήντησαν οὕτωσι.

«*Σεβάσμιε ἐπίσκοπε!* Δὲν ἠλπίζομεν ποτε, ὅτι μέχρι τοῦδε θὰ

ὑπήρχετε εἰς τὴν ζωήν. ἀφοῦ τόσαι χιλιάδες χριστιανῶν, ἱερεῖς καὶ ὅλοι οἱ ἀρχιερεῖς τῆς πατρίδος μας ἔγιναν θύματα ἐλεεινὰ τῆς ὠμότητος.

Ἐπαινοῦμεν καὶ ἡμεῖς τὸ φιλάνθρωπον ἔργον τοῦ στρατηγοῦ Χασὰν πασᾶ, ὅστις ἀπελύτρωσεν ὑμᾶς ἀπὸ τὰς πολυωδύνους φυλακάς, καὶ λέγομεν ὅτι τοιοῦτος πρέπει νὰ ἦναι φρόνιμος καὶ δίκαιος ἄρχοντας. Ἠπορήσαμεν δὲ μόνον, ὅταν εἴδωμεν νὰ μᾶς προτρέπητε νὰ ὑποταχθῶμεν καὶ δευτέραν φοράν. Τὸ αὐτὸ δὲ νομίζομεν, ὡς νὰ μᾶς λέγετε νὰ δέσωμεν τὰς χεῖρας μας, διὰ νὰ μᾶς σφάξωσι πάλιν· οὐδεὶς δ' ἐξ ὑμῶν θὰ ὑπῆρχε σήμερον ἕνεκα τῆς σκληρότητος τῶν Τούρκων τῆς Κρήτης, ἐὰν δὲν ἐπρολαμβάνομεν νὰ ὑπερασπίσωμεν ἑαυτοὺς διὰ τῶν ὅπλων· ἡμεῖς ἐκάμαμεν σταθερὰν ἀπόφασιν, ἢ μὲ αὐτὰ ν' ἀποθάνωμεν ὅλοι ὁμοῦ, ἢ ν' ἀπαλλαχθῶμεν τοιαύτης φρικτῆς τυραννίας. Ὅθεν καὶ σᾶς παρακαλοῦμεν τοῦ λοιποῦ νὰ μὴ μᾶς γράψητε περὶ τούτου· οὔτε τὴν εὐχήν σας ζητοῦμεν εἰς τοῦτο, οὔτε τὴν κατάραν σας φοβούμεθα· ἐλπίζομεν ὅμως εἰς τὴν φρόνησιν τοῦ Χασὰν πασᾶ νὰ μὴ σᾶς παραδώσῃ εἰς τὸ ἑξῆς εἰς τὴν ἀγριότητα τῶν Κρητῶν Τούρκων. Καὶ ὁ ἰδικός μας ἄρχοντας ἔχει αἰχμαλώτους Τούρκους, τὸν Μουζουράχην τῆς Ρεθύμνης καὶ ἄλλους, καὶ τοὺς περιποιεῖται ἀνθρωπίνως, ἂν καὶ ἐζωγράφησαν μαχόμενοι.»

Ταὐτοχρόνως σχεδὸν καὶ ἐπίσημός τις Ἀλβανὸς ἀπὸ Μαλάξης διευθύνθη μετὰ δύο ἄλλων εἰς τὸ χωρίον Κάμπους, ὅπου ἀντάμωσε τὸν Σήφακαν, πρὸς τὸν ὁποῖον εἶπεν· «Ἦλθα, ἐμπιστευθεὶς εἰς τὴν »στρατιωτικήν σου τιμήν, νὰ ἴδω καὶ χαιρετήσω τὰ παλληκάρια, »μὲ τὰ ὁποῖα πολεμοῦμεν· ἤλθομεν δὲ μὲ ἄδειαν τοῦ γιλιάρχου »μας, ἂν καὶ μᾶς ἐρώτιζεν, ὅτι θέλετε μᾶς φονεύσει. Ὁ Χασὰν »πασᾶς, ἐπρόσθεσεν ὁ Ἀλβανός, μᾶς ἔλεγεν εἰς Αἴγυπτον ὅτι πη»γαίνομεν εἰς Μωρέαν· καὶ ὅτι θὰ περάσωμεν πρῶτον ἀπὸ Κρήτην »διὰ νὰ πιάσωμεν ὀλίγους ἀποστάτας ἐκεῖ, καὶ νὰ βάλωμεν εἰς τα»ξιν τὸν τόπον. Ἀλλ' ἡμεῖς ἐδῶ εὑρήκαμεν τουφέκι πολὺ καὶ »γερόν.» — «Καὶ ποίαν τάξιν;» ἠρώτησεν ὁ Σήφακας, «σκοπεύει »ὁ πασᾶς νὰ βάλῃ; Γνωρίζει καλὰ γε πόσα καὶ ποῖα φρικτὰ δυ»στυχήματα ὑπέφεραν εἰς τὸν τόπον τοῦτον οἱ χριστιανοί;» —

»Ἀπὸ τὴν Αἴγυπτον ἔχει τὴν ἀπόφασίν του,» ἐπανέλαβεν ὁ Ἀλβανός. «ἄλλους μὲν ἐκ τῶν ἀνταρτῶν νὰ συλλάβῃ, καὶ νὰ κόψῃ τὰς »κεφαλάς των. ἄλλους δὲ νὰ πάρῃ βιαίως εἰς τὸν Μωρέαν στρατιώ»τας. καὶ ἐκ τῶν λοιπῶν κατοίκων τοὺς μᾶλλον νοήμονας νὰ »στείλῃ εἰς Αἴγυπτον. ἐκεῖθεν δὲ νὰ μεταφέρῃ Αἰγυπτίους. διὰ νὰ »ἐργάζωνται τὴν γῆν μετὰ τῶν λοιπῶν. Ἔχει ὅμως σκοπὸν νὰ κα»κοποιήσῃ καὶ πολλοὺς Τούρκους. Ταῦτα σᾶς λέγω ὡς βέβαια, »καὶ πρὸς τούτοις, ὅτι ὁ Μεχμεταλῆς καὶ ὁ Σουλτάνος ὑπεσχέ»θησαν ν' ἀφήσωσι τὸν Χασὰν πασᾶν εἰς Κρήτην ἑνόσῳ ζῇ (1), »ἀφοῦ καταστρέψῃ τὴν ἐπανάστασίν σας, καὶ δώσῃ ἔπειτα βοή»θειαν νὰ ἐξολοθρευθῶσι καὶ οἱ εἰς τὸν Μωρέαν ἀποστάται.»

Τοιαῦτα καὶ ἄλλα παραπλήσια συνδιαλεχθέντες οἱ εἰρημένοι, ἀπεχωρίσθησαν περὶ δείλην μετ' ἀμοιβαίας εὐχαριστήσεως, δεξιωσάμενοι ἀλλήλους, ἀφοῦ συνέφαγον καὶ συνέπιον. Ὁ δὲ Σήφακας ἐκοινοποίησε τὰ λεχθέντα εἰς ἅπαντας· αὐτὸς ὅμως ἐπροσκάλεσε τὸν Ἀλβανὸν νὰ ὑπάγῃ καὶ ἄλλοτε ἐκεῖ, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι ἠδύνατο νὰ μάθῃ καὶ ἄλλα παρ' αὐτοῦ, τὸν ὁποῖον ὑπέθετε χριστιανὸν συστρατευόμενον, ὡς ἔθος ἐστὶ τοῖς Ἀλβανοῖς.

Ἐπανελθόντος δὲ εἰς Μαλάξαν τοῦ Ἀλβανοῦ, ἐπυνθάνετο περὶ πάντων ὁ Μουσταφᾶς, πρὸς ὃν εἶπεν ἐκεῖνος σὺν τοῖς ἄλλοις· «Εἶδα

---

(1) Ταῦτά σχεδὸν μὲ τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀλβανοῦ λεχθέντα ἀνέφερε καὶ ἐπιστολή τις ἀνώνυμος ἐξ Ἀλεξανδρείας εἰς Κρήτην σταλεῖσα, ὅτε ἦλθεν ὁ Χουσεὶν Βέης, διάδοχος τοῦ Χασὰν πασᾶ, ὃς ἐσυμβούλευον τοὺς μαχομένους Κρῆτας νὰ προσέχωσιν εἰς τὰ ἐπιχειρήματά των ἀπὸ τὸν Χουσεὶν Βέην, λέγοντες ὅτι εἶναι ἀνὴρ ἐπιχειρηματίας, ὀραστήριος καὶ πονηρός, καὶ οὐδὲ φείδεται χρημάτων πολλῶν πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ του. Περὶ δὲ τῶν μελετηθέντων σχεδίων τοῦ Μεχμεταλῆ κατὰ τῆς μαχομένης Ἑλλάδος οὐδὲ ἴχνος ἀμφιβολίας ἀφίνει εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ ὁ λόγος τοῦ λόρδου Παλμερστῶνος, τὸν ὁποῖον ἐξεφώνησεν εἰς τὸ Ἀγγλικὸν Κοινοβούλιον τὸ 1850, ὅτε ἐπρόκειτο ἡ λύσις τοῦ Ἑλληνικοῦ ζητήματος ἐπὶ τῶν Παρκερικῶν, προσειπὼν ὅτι ὁ Αἰγύπτιος σατράπης εἶχε σκοπόν, ἀφοῦ καθυποτάξῃ τὴν Ἑλλάδα, νὰ μεταφέρῃ Ἄραβας νὰ τὴν κατοικήσουν, τοὺς δὲ ἐπιζήσαντας Ἕλληνας νὰ μετοικήσῃ εἰς Ἀραβίαν, καὶ ἡ Μεγάλη Βρεταννία εἰργάσθη διὰ νὰ ἀπαλλάξῃ τῆς δουλωσύνης τὴν Ἀνατολήν.

«παλληκάρια εὕρωστα καλαρματωμένα, ζωηρά, καὶ ὄχι καχεκτικά, «ὡς μᾶς ἔλεγον, ἀπὸ τὴν πεῖναν· μᾶς ἐπεριποιήθησαν καλῶς, καὶ «μᾶς εἶπον ὅταν θέλομεν νὰ πηγαίνωμεν ἀφόβως», καὶ ἄλλα τοιαῦτα. Ἦλθεν ὁ Ἀλβανὸς πάλιν πρὸς τὸν Σήφακαν καὶ Ι. Χάλην εἰς Κεραμεῖα, διηγηθεὶς τὰ αὐτὰ σχεδόν.

Ὁ Αἰγύπτιος λοιπὸν ἀρχηγὸς παρατηρήσας εἰς τὴν πρὸς τὸν ἐπίσκοπον ἐπιστολήν, καὶ εἰς τὴν συνδιάλεξιν τῶν εἰρημένων ὁπλαρχηγῶν μετὰ τοῦ Ἀλβανοῦ, ὅτι τὸ πάθος τῶν Ἑλλήνων ἦτο ἐξηγριωμένον σφοδρῶς κατὰ τῶν Τούρκων τῆς Κρήτης, ἠθέλησεν ἐκ τούτου νὰ ὠφεληθῇ. Διὸ νομίσας καταλλήλον τὴν περίστασιν, ἐξέδωκεν ἐκτεταμένην τινὰ διακήρυξιν, ἐν ᾗ ἐξύμνει εἰς συνετὴν δῆθεν τὴν κυβέρνησιν τοῦ σατράπου τῆς Αἰγύπτου Μεχμεταλῆ· ἐδιηγεῖτο ἱστορικῶς τὰ καθέκαστα τῶν κατορθωμάτων του, τὴν φιλάνθρωπον διοίκησίν του, τὴν εὐδαιμονίαν καὶ εὐχαρίστησιν τῶν ὑπ' ἐκείνου κυβερνωμένων λαῶν, καὶ πρὸς τούτοις τὴν λαμπρὰν τύχην, ἣν κέκτηται εἰς τὸ νὰ φέρῃ ἀηττήτως πάντοτε εἰς τὸ ποθούμενον τέλος ἅπαντα τὰ ἐπιχειρήματά του· ἐμυκτήριζε δ' ἀπεναντίας με πολλὴν πικρίαν τὴν ἀβελτηρίαν καὶ κακοήθειαν τῶν Τούρκων τῆς Κρήτης, καὶ ὑπεδείκνυεν ὑπούλως συν τοῖς ἄλλοις ὁποίους σκοποὺς ἔχει δι' αὐτούς, καὶ ὁποίαν εὐνοϊκὴν διάθεσιν τρέφει διὰ τὸν τόπον· ἐπέλεγε δὲ με μακρὰς παρατηρήσεις προτρέπων νὰ καταθέσωσιν οἱ Ἕλληνες τὰ ὅπλα, καὶ νὰ ὑποταχθῶσιν ὁριστικῶς εἰς τὸν φιλάνθρωπον Μεχμεταλῆν, ἐγγυούμενος μεθ' ὅρκου ἀσφάλειαν ζωῆς, τιμῆς καὶ ἰδιοκτησίας· τοιαῦτα δὲ καὶ ἄλλα πλεῖστα ὑπέσχετο, ὡς νὰ μὴ ἐγνωρίζον καλῶς οἱ Κρῆτες τὴν ἐλεεινὴν τῶν ἀθλίων Αἰγυπτίων κατάστασιν, ἥτις ἦτο χείρων καὶ αὐτῆς τῆς τῶν Εἱλωτων, ἢ ὡς νὰ ἠγνόουν ἔτι τὸ πονηρὸν σχέδιον τῆς τουρκικῆς δυναστείας εἰς τὸ νὰ ἐκτοπίσωσιν ἄλλους μὲν εἰς Ἀραβίαν, ἄλλους δ' ἀλλαχοῦ, ἀφοῦ ἤθελον δυνηθῇ νὰ ὑποτάξωσιν αὖθις τὴν Κρήτην, τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα.

Ταῦτα δ' ἀπέστειλε πάλιν ὁ Χασὰν πασᾶς εἰς Κυδωνίαν καὶ Ἀποκόρωναν· εἰς δὲ τὴν λοιπὴν Κρήτην διηύθυνεν ἀντίγραφα διὰ τοῦ πασᾶ τοῦ Ἡρακλείου καὶ Ρεθύμνης, οἵτινες ὅμως δὲν ἐκοινοποίησαν ταῦτα διὰ τὴν αἰτίαν, ὡς λέγεται, ὅτι ὁ Χασὰν πασᾶς ὁ-

Νικόλαος Μαλικούτης

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ριστικῶς ἔλεγε νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς τὸν Μεχμεταλῆν καὶ οὐχὶ εἰς τὸν Σουλτάνον. εἰς ὃν ὑπέκειτο ἔτι ἀπ' εὐθείας ἡ διοίκησις τοῦ τόπου.

Ἅμα δὲ μαθόντες περὶ τούτων οἱ ὁπλαρχηγοὶ Α. Παναγιώτου, Β. Χάλης καὶ Σήφακας, ἦλθον πάλιν εἰς Πρόσνερον πρὸς τὴν διοίκησιν διὰ νὰ σκεφθῶσι περὶ τοῦ πρακτέου. Καὶ τὸν μὲν λαόν, κεκμηκότα ἀπὸ τὰς ταλαιπωρίας, ἐνόμιζεν ὁ Ἀλβανός, ὅτι ἠδύνατο νὰ ἐξαπατήσῃ οὕτω πως· τινὰς δὲ καὶ τῶν ὁπλαρχηγῶν νὰ δελεάσῃ ἄλλως. Διηρέθησαν ὅμως καὶ εἰς Πρόσνερον περὶ τῆς ἀπαντήσεως· διότι ὁ μὲν Γ. ἔπαρχος Ἀρεντούλης οὐδόλως ἐνέκρινε νὰ δοθῇ ἀπάντησις εἰς τὰς προκηρύξεις τοῦ Ἀλβανοῦ, ὁ δὲ Γ. γραμματεὺς Οἰκονόμος ἐπέμενεν εἰς τὸ ἐναντίον· μὲ τοῦτον ὅμως ἐσυμφώνουν καὶ οἱ εἰρημένοι ὁπλαρχηγοί, διὸ καὶ ὑπερίσχυσεν.

Ἐν εἴδει λοιπὸν ὑπομνήματος ἐξιστόρησαν καὶ οὗτοι τὰ καθέκαστα τῶν πολυχρονίων παθημάτων, ἅτινα πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως ὑπέστη αἰῶνας ἤδη ὁ χριστιανικὸς τῆς Κρήτης λαὸς ὑπὸ τοὺς ἀπηνεστάτους τυράννους του, προσθέσαντες καὶ πρόσφατα γεγονότα ὀνομαστί, οἷον τὰς αἰσχρότητάς τινων, τὴν προσβλητικὴν ὕπαρξιν εἰς πᾶσαν ἡμέραν τοῦ Ἕλληνος μεταξὺ τῶν Τούρκων, καθ' ἣν ἐξερχόμενος τῆς οἰκίας του ὁ πρῶτος, δὲν ἤλπιζεν ὅτι ἤθελεν ἀσπασθῇ ζῶν τὰ τέκνα του, τὰς τραγικὰς σφαγὰς τοῦ Ἡρακλείου, τῆς Σιτείας καὶ ἄλλων πόλεων, καὶ τὴν ἀπόφασιν τῶν Τούρκων νὰ ἐξολοθρεύσωσι μέχρις ἑνὸς τοὺς Ἕλληνας ἀπὸ τὸ πρόσωπον τῆς γῆς, τοὺς ὁποίους ἐθεώρουν κατέχοντας καὶ αὐτῶν τῶν κτηνῶν κατωτέραν τάξιν· καὶ ὅτι τοιοῦτος βίος εἶχε καταστάθῃ εἰς τοὺς χριστιανοὺς πρὸ καιροῦ ἀβίωτος· ἐπρόσθετον δ' ἐπὶ τέλους, ὅτι ἅπαντες οἱ Ἕλληνες ὁμόσαντες εἰς τὸν σταυρὸν καὶ τὴν ἱερὰν κόνιν τῶν πατέρων των, ἔδρᾱξαν τὰ ὅπλα, ἀποφασίσαντες σταθερῶς ν' ἀποθάνωσι μὲ ταῦτα εἰς χεῖρας, καὶ οὐχὶ νὰ ὑποταχθῶσι τοῦ λοιποῦ εἰς οἱονδήποτε τυραννικὸν ζυγόν, γνωρίζοντες καλῶς ὁποῖοι εἶναι οἱ Τοῦρκοι παντοῦ, καὶ ὁποία εἶναι ἡ κατάστασις τῶν ὑπ' αὐτοὺς ὑποχειρίων λαῶν· καὶ ἄλλα τοιαῦτα, ἀποβλέποντες εἰς τὴν μεταξὺ τοῦ Σουλτάνου καὶ Σατσάπου τῆς Αἰγύπτου διαίρεσιν.

Τὸ ἔγγραφον δὲ τοῦτο ὑπεγράφη ὑπό τινων ὁπλαρχηγῶν ἐναν-

τίον τῆς γνωμης τοῦ Γεν. Ἐπάρχου καὶ ἄλλων Κρητῶν, οἵτινες ἀπεδοκίμαζον τινὰς φράσεις του, καὶ ἐπεδόθη εἰς τὸν διάκονον, τὸν ἀπεσταλμένον τοῦ Πασᾶ, νὰ τοῦ τὸ ἐγχειρίσῃ. Ἀπέστειλεν ὅμως ἐκεῖνος τελευταῖον κλῆρον μὲ τὸν ἴδιον, δι' οὗ ὑπεῖλεν ὅτι ἔμελλε μετ' ὀλίγον νὰ ἐκστρατεύσῃ ἐχθρικῶς, καὶ ὅτι, ἔλεγε, πάθη ὁ λαός, αὐτοὶ κακῶς ὄψωνται· ὁ δὲ διάκονος δὲν ἐπανῆλθε πλέον εἰς τὸ Τουρκικὸν στρατόπεδον, διότι ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ εἶχεν ἀποθάνει ἐν τῇ σκηνῇ πλησίον τοῦ Πασᾶ καὶ ὁ πάντοτε ἐναρέτως βιώσας Ἀρχιερεὺς τῆς Κυδωνίας Καλλίνικος Σαρπάκης, ὅστις εἶχεν ἤδη ἀποκάμει ἀπὸ τὰ φρικτὰ δεινὰ τῶν φυλακίσεων, καὶ τελευταῖον ἀπὸ τὸ πάθος τῆς ψυχῆς, τὸ ὁποῖον τὸν ἐκλόνιζεν, ὅτε ὑπεχρεοῦτο ὑπὸ τοῦ τυράννου νὰ γράφῃ ἀκουσίως πρὸς τοὺς χριστιανοὺς τὰ εἰρημένα. Τὸν ἐνταφίασε δὲ ὁ πιστὸς διάκονος, ὑποστὰς καὶ οὗτος ἑκουσίως ἀδιήγητα δεινὰ χάριν τοῦ γεροντός του.

Κατεχομένης δὲ ὑπὸ τῶν Τούρκων τότε τῆς Μαλάξης, ὁ Σήφακας καὶ Χάλης ἦσαν πάντοτε ἀνήσυχοι, διότι αὐτοὺς ἐπηρέαζε μᾶλλον ἡ στρατιωτικὴ θέσις της, ὡς μὴ δυναμένους οὔτε τοῦ Ἀποκορώνου, οὔτε τῶν Κερκμείων καὶ πλειστου ἄλλου μέρους τῆς Κυδωνίας νὰ ἦναι ὁλοτελῶς κύριοι. Ὅθεν, λαβόντες ἀφορμὴν καὶ ἀπὸ τὰ μνησθὲν ἔγγραφον τοῦ Πασᾶ, δι' οὗ προανήγγελλε τὴν μέλλουσαν ἐκστρατείαν του, κατεγίνοντο διὰ τοῦ Γεν. Ἐπάρχου νὰ τὴν καταλάβωσι πάλιν.

Προσεκλήθησαν λοιπὸν οἱ ἀμώδιοι ὁπλαρχηγοὶ Α. Πρωτοπαπαδάκης, Κ. Χάλης, Α. Παναγιώτου καὶ Σήφακας, καὶ συνελθόντες εἰς συμβούλιον περὶ τὴν 20 τοῦ Ἰουλίου εἰς χωρίον Φρέ, ὥρισαν οὕτω τὸν τρόπον τῆς ἐπιθέσεως· ἤτοι, ὁ μὲν Πρωτοπαπαδάκης νὰ καταλάβῃ ἐν νυκτὶ, τῶν ἐχθρῶν κοιμωμένων, τὸ ὑψηλὸν μέρος τοῦ ἐπὶ τῆς Μαλάξης πρὸς ἀνατολὰς λόφου Πούπας ὀνομαζομένου, ὁ δὲ Σήφακας ὁμοίως τὸ μεσημβρινὸν μέρος, ἢ τὸν ἐλαιῶνα πρὸς τὴν Μαλάξην· ἀμφότεροι δ' οὗτοι ταυτοχρόνως νὰ ἐπιπέσωσιν εἰς ὡρισμένην ὥραν κατὰ τῶν φρουρούντων αὐτὴν, οἵτινες ἦσαν ἕως ὀκτακόσιοι. Ὁ Χάλης καὶ Ἀν. Παναγιώτου μὲ τοὺς Λακκιώτας καὶ λοιποὺς ὀρεινούς, κατέχοντες τὰς πρὸς δυσμὰς θέσεις πρὸς τὸν Διγενῆν, νὰ ἦναι ἕτοιμοι, διὰ νὰ ἐπιτεθῶσι πλαγιόθεν, ὅτε οἱ Τοῦρ-

και ἤθελον ἀναγκασθῇ νὰ τραπῶσι πρὸς τὰ κάτω εἰς φυγήν· διότι εἶχον πεποίθησιν, ὅτι δὲν ἠδύναντο οἱ Τοῦρκοι ἐπὶ πολὺ νὰ στηριχθῶσιν εἰς τὰς θέσεις των, ἂν τὸ συμφωνηθὲν σχέδιον ἐξετελεῖτο πιστῶς.

Οὕτω λοιπὸν διατεθειμένου τοῦ πράγματος, ἐπέπεσεν ὁ Πρωτοπαπαδάκης μὲ ὁρμὴν ἀπὸ τὸ μέρος του, ἔχων τωόντι σταθερὰν ἀπόφασιν νὰ ἐκδιώξῃ τότε αὐτοὺς πάλιν μόνος τὸν Μουσταφᾶν ἐκ τῆς Μαλάξης, ὅπου ὑπεχώρησεν ὡς ἐκ τῆς λειποταξίας τῶν στρατιωτῶν του, καὶ ἔδωκε καιρὸν πρότερον εἰς τὸν Πασᾶν ν' ἀναβῇ. Ἡ παρὰ τὴν ὡρισμένην ὅμως ὥραν ἐπίθεσίς του καὶ ἡ ἀξιοκατάκριτος ἔλλειψις τότε τοῦ Σήφακα ἀπὸ τὸ νὰ δράμῃ ἀμέσως εἰς βοήθειαν, δὲν ἠδύναντο νὰ φέρωσι τὸ προσδοκώμενον ἀποτέλεσμα· διότι οἱ Τοῦρκοι, καίτοι ἐξεγερθέντες τοῦ ὕπνου μὲ ταραχὴν διὰ τὴν αἰφνιδίαν προσβολήν, ὁρμήσαντες ὅμως ταχέως ἀντέκρουον μὲ καρτερίαν τὴν πρώτην ἐπίθεσιν, γενομένην ἐξ ἑνὸς καὶ μόνου μέρους, καὶ ἠσφαλίζοντο ταὐτοχρόνως· διὸ καὶ ὅτε ἐπλησίασεν ὁ Σήφακας διὰ νὰ τοὺς προσβάλῃ, οἱ Τοῦρκοι ἦσαν καλῶς ὠχυρωμένοι.

Πεισματωδῶς τότε προσεβάλλοντο ὑπό τε τοῦ Σήφακα καὶ Πρωτοπαπαδάκη οἱ πολέμιοι, ὁ δὲ κίνδυνος ἐφαίνετο ἐπερχόμενος βέβαιος κατὰ τῶν δευτέρων· ὅθεν καὶ ἀπεφάσισαν νὰ διασωθῶσιν εἰς τὸ πεδίον. Ἐνῷ λοιπὸν ἤρχισαν νὰ ὑποχωρῶσιν οἱ Τοῦρκοι ὀλίγοι κατ' ὀλίγους πρὸς τὰ κάτω, εἶδον αἴφνης τὸν Χάλην ἔμπροσθέν των, ὅστις ἀσκέπτως εἶχε καταλάβει θέσιν καὶ ἐναντίον τοῦ σχεδίου καὶ παρακαίρως ἐπυροβόλησαν. Τότε δ' ἐκπλήκτοι οἱ πολέμιοι ἐπανελθόντες ταχέως εἰς τὰ πρότερον ὀχυρώματά των, ἀπεμάχοντο μέχρι μεσημβρίας καρτερικώτατα.

Πολλοὶ ἐκ τῶν Τούρκων τότε ἔπεσαν καὶ ἐτραυματίσθησαν, πληγωθέντος τὴν πτέρναν ὡς λέγεται, καὶ τοῦ Μουσταφᾶ. ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων, ἀπὸ μὲν τοὺς περὶ τὸν Πρωτοπαπαδάκην ἐφονεύθησαν ἕως τριάκοντα, ἐξ ὧν οἱ πλειότεροι Σφακιανοί, ἐφονεύθη δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Πρωτοπαπαδάκης, ἀπὸ δὲ τοὺς περὶ τὸν Σήφακαν, ἑπτά, καὶ ἐτραυματίσθησαν ἐξ ὅλων ἕως εἴκοσι. Ἕνεκα λοιπὸν τοῦ θανάτου τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ Πρωτοπαπαδάκη καὶ τῆς ἐλλείψεως, ὡς εἴπομεν, τοῦ Σήφακα καὶ Χάλη, ἔμεινε πάλιν ἡ περιμάχητος Μαλάξα

ὑπὸ τὴν κατοχὴν τῶν Τούρκων, ἔνθα ὠχυρώθησαν στερεώτερον, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἄρχεται αὐτὴν ἀμαχητί. Ἂν μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων δὲν ὑπῆρχε τοιαύτη ἀταξία, ἥτις καὶ τὰ καλῶς προβεβουλευμένα τότε ἀπετρεψεν, ἡ νίκη ἤθελε στέψει τὰς κεραλὰς αὐτῶν διότι, ἀφοῦ ἅπαξ ἤθελον ἀπομακρυνθῆ τῆς Μαλάξης οἱ πολέμιοι ἦσαν ἕτοιμοι Λακκιῶται καὶ λοιποὶ ὀρεινοὶ νὰ ἐπιτεθῶσι κατ' αὐτῶν, νὰ ἐπιδείξωσι δὲ καὶ αὐθις τὴν θαυμασίαν των ἀνδρίαν καὶ ὁρμήν, ἐξολοθρεύοντες εἰς τὴν καταδίωξιν πολλούς, ὅτε ἤθελον ἐπιπέσει ἀκάθεκτοι ἐκ τῆς Μαλαξας καὶ οἱ λοιποί, εἰς δὲ τὸν Ἀλβανὸν Χασὰν Πασὰν ἤθελε γείνει ἐπαισθητὴ τότε ἡ ταπείνωσις. Ἀλλὰ μήπως αὐτὸ μόνον τὸ κακὸν ἐπέφερεν εἰς τὴν Κρήτην ἡ συνήθης ἀταξία καὶ ἀπείθεια;

Ὁ Ἀναγνώστης Πρωτοπαπαδάκης ὑπῆρχε γεννημα τῶν ὀρεινῶν Ἀσκύφων τῶν Σφακίων, εἰς ὧν τῶν πρωταγωνιστῶν. Προικισμένος μὲ φυσικὴν ἀγχίνοιαν, ἦτον ὁ ἐπιτηδειότερος τῶν ὁπλαρχηγῶν τῆς Κρήτης καὶ εἰς τὸ νὰ ἐπινοήσῃ πολεμικὰ σχέδια, καὶ νὰ ἐκτελέσῃ αὐτὰ δραστηρίως καὶ εὐστόχως· ἦτο μικρὸς μὲν τὸ σῶμα, ἀλλ' ἄριστος μαχητής. Εἰς τὴν στρατιωτικὴν του ὅμως ἀρετὴν ὑπεκρύπτοντο πολλαὶ πονηραὶ καὶ κακαὶ ἕξεις, αἵτινες οὐδέτεροναν τὰ ἄλλως ἀνεκτίμητα πλεονεκτήματα του. Διοικητὴς κατ' ὀλίγον νὰ μεταβάλῃ, καὶ νὰ τὸν καταστήσῃ ἐπωφελέστερον τῇ πατρίδι, καὶ ὄργανον ἐπιτηδειαν διὰ τοὺς σκοπούς, ὧν ἐφίετο ὅπως αὐτῆς. Ἡ εὐτολμία του δυστυχῶς ἐπέφερε τελευταῖον καὶ τὸν θάνατόν του, διὰ τὸν ὁποῖον κατελυπήθησαν οἱ Κρῆτες καὶ ἡ Διοίκησίς των, ἕνεκα τῶν στρατιωτικῶν του ἐκείνων ἀρετῶν. Ὅθεν καὶ χάριν τούτων ἀπέδειξεν εἰς τὴν αὐτὴν τάξιν μὲ τὸν αὐτὸν βαθμόν, τὸν ὁποῖον εἶχε καὶ ἐκεῖνος τὸν μόλις εἰκοσιπενταετῆ υἱόν του Μανώλην Πρωτοπαπαδάκην ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν τοῦ ἐκ πατρὸς θείου του Πολιοῦ, ἐπίσης μαχίμου καὶ γενναίου ἀνδρός. Ἦγε δὲ τότε ὁ φονευθεὶς τὸ πεντηκοστὸν περίπου ἔτος τῆς ἡλικίας του.

Ἐπλησίαζε τέλος πάντων ὁ Ἰούλιος πρὸς τὸ τέλος του, καὶ ἀπροσδοκήτως κατέλιπον τότε τὴν 29 ἢ 30 τοῦ μηνὸς οἱ Τοῦρκοι ἀμαχητὶ τὴν Μαλάξαν, μεταβάντες εἰς Κλαδίσσόν, τὴν ὁποίαν ἀμέσως κατέλαβεν ὁ Σήφακας· ἀλλ' ἤδη προετοιμάζετο νὰ ἐπιχει-

ρήσῃ καὶ τὸ μεγάλον κίνημά του ὁ ἀρχηγὸς Σαχὰν Πασᾶς, ὅτε ἦτον ἐπόμενον ὅτι ἔπρεπε νὰ προπαρασκευασθῶσι καὶ οἱ Ἕλληνες. Προσεκλήθη λοιπὸν ὁ νέος ὁπλαρχηγὸς Μανώλης Πρωτοπαπαδάκης μὲ τοὺς ὑπ' αὐτόν, ὁ Τσουδερὸς καὶ μέρος Ρεθυμνίων καὶ Ἀμαριωτῶν, ὡς καὶ οἱ Σφακιανοὶ σχεδὸν ὅλοι, οἵτινες καὶ ἐτοποθετοῦντο μετὰ τῶν Κυδωνιατῶν καὶ Ἀποκορωνιτῶν· ὁ ὁλικὸς δὲ τούτων ἀριθμὸς συνέκειτο ἐκ τεσσάρων χιλιάδων, ἑτοίμων ὄντων ν' ἀντικρούσωσι τὸν ἐχθρὸν ὅπου ἤθελε κινηθῇ. Τὴν πρώτην Αὐγούστου μηνὸς μετὰ τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου ὁ Τουρκικὸς στρατὸς κινηθεὶς ἀπὸ τὸν ποταμὸν Πλατανιᾶν, ὅπου εἶχε μετασκηνώσει μὲ πεζικόν, ἱππικόν, καὶ πυροβολικόν, ὦδευεν ἀθρόος καὶ πολὺς ἐναντίον τῶν Λακκιωτῶν, Θερισιανῶν καὶ λοιπῶν ὀρεινῶν· διότι πάντοτε τούτους, ὁσάκις ἐπεχείρουν γενικὸν κίνημα οἱ Τοῦρκοι, ἐλάμβανον πρὸ ὀφθαλμῶν, ὡς ἀναπόφευκτον ἀνάγκην, νὰ καταδαμάσωσι πρώτους· δὲν παρημέλουν ὅμως κἀμμίαν κατάλληλον θέσιν οἱ Ἕλληνες, ἀφ' ὅπου γενναιοψύχως ἀντέκρουον τὸ πλῆθος τῶν ἐχθρῶν. Τὰ ἀθάνατα τρόπαιά των, τὰ ὁποῖα εἶχον στήσει τὸ παρελθὸν ἔτος εἰς αὐτὸ τοῦτο τὸ μέρος, τοὺς ἐνέπνεον σροδρότερον θάρρος νὰ μάχωνται καρτερικῶς, διαφεντονικοῦντες ἰσχυρῶς διὰ πᾶσαν σπιθαμὴν τῆς ἐνδόξου ἐκείνης ὀρεινῆς γῆς.

Ἀλλ' ὀλίγοι Ἕλληνες, μὴ ἔχοντες πολλάκις μηδὲ τὴν ἀναγκαίαν τροφήν, ἐναντίον πολεμίων ἐρωδιασμένων ἀρκούντως μὲ ὅλα τ' ἀναγκαῖα, δὲν ἠδύναντο ἄλλως παρὰ πολλάκις νὰ ὑποχωρῶσιν. Ἐπροχώρει λοιπὸν ὁλονὲν πρὸς τὰ ὀρεινότερα ὁ Χασὰν Πασᾶς πολεμῶν ἡμέραν καὶ νύκτα ἀδιακόπως μὲ πολλὴν φθορὰν τῶν δυνάμεών του· ὅθεν καὶ μετὰ πολλὴν ἀντίστασιν ἔφθασε τέλος τὴν τρίτην ἢ τετάρτην ἡμέραν νὰ καταστρέψῃ ἐξ ὁλοκλήρου μετ' ὀργῆς διὰ πυρὸς τὰ χωρία Λάκκους, Θέρισον καὶ τὰ περὶ αὐτά· οἱ δ' Ἕλληνες καταλιμπάνοντες τὰ χωρία των ταῦτα ὑπεχώρουν, ἀποσυρόμενοι εἰς μᾶλλον κρημνώδεις καὶ ἀβάτους θέσεις, ὁπόθεν ἐπιπίπτοντες, ἐπροξένουν πάντοτε ἀνάλογον ζημίαν εἰς τὸν ἐχθρόν, ὅστις ἐπίσης πεισματωδῶς ἐπέμενεν ἀνερχόμενος καὶ ἀνωτέρω τῶν εἰρημένων χωρίων, ἀρειδῶν ὅλως τῶν ἑαυτοῦ στρατιωτῶν.

Τοιαύτη πεισματωδεστάτη πάλη ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν ἐξη-

κολουθεῖ νυχθημερὸν ἀκαταπαύστως ἀπὸ τῆς 1—6 Αὐγούστου, ἀπόφασιν ἔχοντος τοῦ Ἀλβανοῦ νὰ καταπλήξῃ διὰ τῆς καρτερικῆς ταύτης ἐπιμονῆς τοὺς ὑπὲρ ζωῆς καὶ ἐλευθερίας μαχομένους Ἕλληνας, οἵτινες πεινῶντες καὶ κακουχούμενοι ἀντιπαρετάσσοντο εἰς τὰς ὁρμὰς τῶν ἐχθρῶν. Ὁ ἀντηχητικὸς καὶ ἀδιάκοπος τῶν ὅπλων κρότος εἰς τὰ ὑψηλὰ ἐκεῖνα ὄρη ἐβόμβει καὶ μακρὰν τρομακτικὰ εἰς τὰ ὦτα τῶν ἀνθρώπων· οἱ Ἕλληνες ὅμως, καταλαμβάνοντες πάντοτε τὰς βοηθητικωτέρας θέσεις, ἔβλαπτον μᾶλλον τοὺς ἐχθρούς των, τῶν ὁποίων οὔτε τὸ ἱππικὸν ἐπτόει ἐκείνους εἰς τοιαῦτα μέρη, οὔτε αἱ συχναὶ σφαῖραι τῶν πυροβόλων ἐξέπληττον. Οἱ δὲ πολέμιοι κατὰ πᾶσαν νύκτα ἔφερον εἰς τὸ φρούριον τοὺς τραυματίας καὶ τοὺς νεκρούς των διὰ νὰ μὴ τοὺς ἀφίνωσι χλεύην εἰς τοὺς ἀντιπάλους, εἰς μέρη, ὅπου ἔκειντο διεσπαρμένα ἔτι πλεῖστα ὀστᾶ τῶν προηγουμένως πεσόντων ὁμοθρήσκων των.

Ὠφεληθεὶς ὅμως ὁ ἐχθρὸς ἀπό τινα ἀπροσεξίαν τοῦ Σήφακα, ὥρμησε κατὰ τῶν στρατιωτῶν αὐτοῦ, καὶ τοὺς διεσκόρπισε· τότε δὲ ἀπεφάσισεν ὁ Χασὰν Πασᾶς νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰς δυσβάτους ἐκείνας θέσεις καὶ ν' ἀναχωρήσῃ τὴν νύκτα τῆς 6 πρὸς τὴν 7 τοῦ μηνός, καὶ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸ πεδίον τῆς Κυδωνίας καὶ σκηνώσῃ περὶ τὰ χωρία Περιβόλια καὶ Μουρνιαῖς, μὴ θελήσας νὰ ὀπισθοπορήσῃ τὴν ἡμέραν, διὰ μὴν ἐπιτεθῶσι κατ' αὐτοῦ εἰς δυσχερεῖς τόπους οἱ Ἕλληνες κατὰ τὴν ὀπισθοδρόμησίν του. Λέγεται δ' ὅτι ἀπώλεσε περὶ τοὺς 500 στρατιώτας καθ' ὅλας ἐκείνας τὰς ἡμέρας. Ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων ἐφονεύθησαν πλέον τῶν 60 καὶ ἐτραυματίσθησαν πολλοί.

Ἐματαιώθη λοιπὸν οὕτω καὶ ἡ ἀπειλητικὴ ἐκείνη ἐκστρατεία τοῦ Ἀλβανοῦ, ἀποβᾶσα μᾶλλον πρὸς ζημίαν αὐτοῦ, μὴ δυνηθέντος νὰ βλάψῃ ἄλλως πως τοὺς ἐχθρούς, τοὺς ὁποίους εὗρεν εἰς τὰς περὶ τὴν Κυδωνίαν ἐπαρχίας, εἰμὴ νὰ καταστρέψῃ διὰ πυρὸς μετ' ἀγανακτήσεως καὶ τὰς μικροτάτας καὶ εὐτελεστάτας καλύβας των, τὰς ὁποίας εἶχον ἀνεγείρει οἱ ὀρεινοὶ μετὰ τὰς προτέρας καταστροφάς, διὰ ν' ἀσφαλίσωσιν ἐκ τοῦ ψύχους τὰ ἑαυτῶν τέκνα· διότι οὔτε τὸ ἱππικὸν ἴσχυε κατ' αὐτῶν διὰ τὰς ὀρεινὰς θέσεις, οὔτε πολεμιστὰς εὕρισκεν ἑτοίμους νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς ἐκεῖνον μὲ ὅσα καὶ

αν μετεχειρίσθη στρατηγήματα. Ὅθεν καὶ ἔκρινε συμφέρον νὰ ζητήσῃ ἄλλο μέρος μᾶλλον πρωτον. κατ' αὐτόν, ὅπως ἐπιτύχῃ ἐκεῖ καλλιον τοῦ σκοποῦ του.

Χωρὶς λοιπὸν ν' ἀφήσῃ νὰ παρέλθωσι πολλαὶ ἡμέραι. καθ' ἃς ν' ἀναπαυθῶσιν οἱ πολεμιοί του μετὰ τὴν πολυήμερον προτέραν μάχην, καὶ δυνηθῶσι τότε νὰ προκαταλάβωσι τὰς περὶ τὴν Μαλάξαν στενωποὺς καὶ ἐπικαίρους θέσεις. ὁπόθεν καθίστατο ἑπομένως ἐπίμοχθον νὰ διαβῇ. ἐσηκώθη τὴν 11 ἢ 12 τοῦ ἰδίου μηνός. καὶ μέρος μὲν τοῦ πεζικοῦ μὲ ὅλον τὸ ἱππικὸν ἀπῆλθεν εἰς Κεραμεῖα. αὐτὸς δὲ μὲ τὸ λοιπὸν πεζικὸν διαβαμὼν τὰ στενὰ Γωρίσματα. τὰ μεταξὺ τοῦ Ἀποκορώνου καὶ τῆς Κυδωνίας κείμενα. εἰσέδυσεν εἰς Ἀποκόρωναν ἀνενόχλητος. διότι καὶ οἱ ἐν τῇ Μαλάξῃ τότε ὀλίγοι φρουροὶ δὲν ἠδύναντο ἄλλως παρὰ νὰ τὴν ἐγκαταλείψωσι. Μὲ τὴν αὐτὴν δ' ὀργὴν καὶ ἀγανάκτησιν κατέστρεφε καὶ τὸν Ἀποκόρωναν εἰς τὰς πέντε ἢ ἓξ ἡμέρας. καθ' ἃς διέμεινεν εἰς αὐτόν.

Δὲν ἔβλαψεν ὅμως οὐδένα τῶν κατοίκων, οἵτινες μετὰ σπουδῆς ἐσώζοντο εἰς Βοθωνάκια (1) καὶ εἰς ἄλλας ὀχυρὰς θέσεις καὶ εἰς Σφακία (2). Μετὰ δὲ ταῦτα μετεσκήνωσεν ἔξωθεν τοῦ φρουρίου Ρεθύμνης, μολονότι δὲν διέβη τὸν στενὸν Ἁλιμυρὸν πάλιν ἄνευ βλάβης· διότι Κεφαλιανοί τινες. Προσνερῖται καὶ Ἁλικαμπᾶται, μετὰ τῶν ὁποίων ἦτο καὶ ὁ ἔμπειρος λοχίτης Μανουσιὸς Πρωτοπαπαδάκης μετ' ἄλλων Σκυφιωτῶν, ἐπιπεσόντες αἰφνης, ἐφόνευσαν περὶ τοὺς εἴκοσιν ἐκ τῶν ὀπισθοφυλάκων. Ἤθελον δ' οὗτοι κάμνει μι-

(1) Τὰ Βοθωνάκια, κείμενα εἰς τὰς ὑπωρείας τῶν Λευκῶν ὀρέων ἄνωθεν τῶν χωρίων τοῦ Ἀποκορώνου Ζιζιφέ, Φρὲ καὶ Μελιδονίου, δύνανται νὰ διασωζωσιν εἰς τοιαύτας περιστάσεις μέγα μέρος οἰκογενειῶν Ἀποκορωνιτῶν, ὅτε ἤθελον φροντίσει προηγουμένως νὰ ἐξασφαλίσωσι τὴν εἴσοδον διὰ καταλλήλων προμαχώνων. Εἰς τὰ μέσα λεγόμενα Βοθωνάκια ῥέει ἐκ τῶν βουνῶν καὶ κάλλιστον ὕδωρ.

(2) Οἱ Ἀσκαφιῶται καὶ Ἰμβριῶται εἰς τοιαύτας περιστάσεις ἄφιναν ἐλευθέρας τὰς ἀμπέλους των εἰς τοὺς προσφυγόντας ἐκ τῶν ἄλλων ἐπαρχιῶν. Οἱ Μανουσογιαννάκαι δὲ τ[illegible]. Ἰμβρου διένειμαν πρὸς τούτοις πολλοὺς ἄρτους καὶ κρέατα εἰς τοὺς πάσχοντας ἀπὸ ἔλλειψιν τροφῶν

γαλειτέραν θρᾴδσιν εἰς ἐκείνους, ἂν μέρος ἱππικοῦ ἐπιστραφὲν δὲν ἐπρολάμβανε νὰ τοὺς διασκορπίσῃ ἐκεῖθεν.

Ἐκ δὲ τῆς Ρεθύμνης ἐλθὼν ὁ Χασὰν Πασᾶς ἐσκήνωσε τὴν 30 Αὐγούστου περὶ τὸ μοναστήριον τοῦ Ἀϋλοποτάμου, τῆς Χαλέπας ὀνομαζόμενον. Ἐντεῦθεν ὅμως εὗρεν μᾶλλον ἀγρύπνους ἐχθρούς· διότι οἱ περὶ τὸν Θ. Κοῦρδον Ἀνωγειανοὶ καὶ ὀρεινοί τινες τοῦ Ἀϋλοποτάμου προσεβαλον ἀπὸ πρωΐας τοὺς Αἰγυπτίους περὶ τὰς σκηνάς των. Οὗτοι δὲ ἠμύνοντο, στησαντες καὶ κανόνια ἐπὶ τοῦ λόφου Φλαμούρας καλουμένου. Ἀλλ' ἀντὶ νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τούτων, ἐβλάφθησαν μᾶλλον· διότι οἱ κρότοι τῶν κανονιῶν εἰδοποίουν καὶ τοὺς μακρὰν ὄντας ἐνόπλους, οἱ ὁποῖοι εὐσπεσμένως ἔδραμον πολλαχόθεν εἰς βοήθειαν τῶν κατὰ τῶν Αἰγυπτίων ἀνθισταμένων. Διὸ καὶ μετὰ μεσημβρίαν ἐπιστρέψαντες πλειότεροι κρυφίως ἀπὸ μέρη ἄγνωστα κατὰ τῶν πολεμίων ἐφονεύθησαν ἕως 25 ἐξ αὐτῶν, ἐτραυματίσθη δὲ καὶ εἷς ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἐλαφρῶς.

Τὴν δ' ἐπιοῦσαν μεταβὰς λίαν πρωΐ εἰς δυσχερέστερον τόπον, τὸν Σκλαβόκαμπον, ἀπήντησεν ἐκεῖ ἰσχυροτέραν ἀντίστασιν· διότι οὐ μόνον οἱ ῥηθέντες στρατιῶται, ἀλλὰ καὶ οἱ περὶ τὸν Ζερβουδάκην Κνώσσιοι, καὶ ὁ Β. Σμπόκος μὲ ὅλους τοὺς Ἀνωγειανοὺς ἐπροκάλεσαν μάχην, ἥτις ἐγένετο πεισματωδῶς μεταξὺ τῶν θέσεων Καμαρακίου καὶ Γωνιῶν μέχρι σχεδὸν τῆς νυκτός, ὁπόθεν οἱ μὲν ἐβίαζον τὴν εἰς Ἡράκλειον διαβασίν των, οἱ δὲ ἀνθίσταντο καρτερικῶς, ἐπὶ σκοπῷ νὰ κρατῶσιν εἰς ἐκείνην τὴν θέσιν τοὺς πολεμίους, ἔνθα εἶχον πεποίθησιν ὅτι ἠδύναντο νὰ τοὺς βλάψωσι πλειότερον, ἂν ἤθελε προφθάσει καὶ ἡ προσδοκωμένη ἐπικουρία τοῦ Σήφακα. Ὅστις ἠγγέλλετο ὅτι ἔρχεται κατόπιν τῶν πολεμίων μὲ πολλοὺς ἐμπειρολέμους στρατιώτας. Κἀκ τούτου μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Ἀλβανοῦ ἐκ τοῦ Ἀποκορώνου ὁ Σήφακας καὶ ὁ Ι. Χάλης, παραλαβόντες ἀμέσως Κυδωνιάτας καὶ Ἀποκορωνίτας πλέον τῶν 500 ἐκλεκτῶν στρατιωτῶν, εἰς τοὺς ὁποίους προσετίθεντο κατὰ τὴν διάβασιν καὶ Ρεθύμνιοι καὶ ἐξ ἄλλων ἐπαρχιῶν τινες, παρηκολούθουν ὄπισθεν τὸν ἐχθρόν· ἡ νὺξ δ' ἐπελθοῦσα εἰς ἐκείνην τὴν κατάστασιν τῶν μαχομένων εἰς τὸν Σκλαβόκαμπον, διέλυσε τὴν πάλην, εἰς τὴν ὁποίαν ἔπεσαν ἕως 60 ἐκ τῶν Τούρκων, ἐφονεύθησαν δὲ καὶ 10—12 ἵππων,

ἐκλεκτοί, ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων ἔπεσαν τότε ἐννέα, καὶ ἐτραυματίσθησαν τινες.

Ὁ Χασὰν πασᾶς ὅμως, θεωρήσας τὸ ἀκροσφαλὲς τοῦ Σκλαβοκάμπου διὰ τὸ δύσκολον τῆς θέσεώς του εἰς τὸ νὰ γίνεται ὠφέλιμος καὶ ἡ χρῆσις τοῦ ἱππικοῦ, ἔσπευσε νὰ ἐξέλθῃ ἐκεῖθεν εὐθύς, ἅμα μαθὼν μάλιστα ἐκείνην τὴν ἡμέραν, ὡς λέγεται, ἀπὸ καταπλεῦσαν ἐκ Ρεθύμνης πλοιάριον εἰς τὸν ὅρμον τοῦ Βαλῆ καὶ τὴν προσέλευσιν τοῦ Σήφακα. Ὅθεν καταλιπὼν τότε ἐκεῖ πολλὰ εἴδη ἐκ τῶν ἀποσκευῶν διέβη ἐν νυκτὶ ταχέως εἰς τὴν πεδινωτέραν ἐπαρχίαν τῆς Κνωσσοῦ, ἔνθα περιεστρέφετο εὐκόλως τὸ ἱππικόν.

Ἀπέφευγον δὲ οἱ Κρῆτες Ἕλληνες νὰ ἀντιπαρατάσσωνται εἰς μέρη πεδινὰ ἐναντίον τόσου στρατοῦ, διότι, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, τοὺς ἔπτοει καθ' ὑπερβολὴν καὶ ἡ θέα τοῦ ἱππικοῦ, μὲ ὅσην καὶ ἂν εἶχον πεποίθησιν εἰς τὴν ταχύτητα τῶν ποδῶν των. Εἰς τοῦτο δὲ εἶχον κατά τι δίκαιον· διότι τοὺς ἔλειπον πάντοτε σχεδὸν καὶ τ' ἀναπόφευκτα μέσα νὰ συγκεντρόνωνται ὅπου ἡ χρεία ἐκάλει αὐτούς· ὑπῆρξαν ὅμως καὶ περιστάσεις ὑπὲρ αὐτῶν εὐνοϊκαί. κατὰ τὰς ὁποίας περιῆλθε πολλάκις ἀπερισκέπτως ὁ πολέμιος εἰς δύσβατα καὶ στενωπὰ μέρη, καὶ τοιαῦτα ὑπάρχουσιν ἐν τῇ Κρήτῃ πολλά. Στρατηγικὴ πεῖρα καὶ εὐπείθεια στρατιωτικὴ ἠδύναντο ν' ἀποφέρωσιν ἔνδοξα ἀποτελέσματα· ἀλλὰ κατὰ δυστυχίαν τοιαῦτα ἔλειπον ἀπὸ τοὺς Κρῆτας· διότι πρῶτον ἡ στρατιωτικὴ εὐπείθεια δὲν ὑπῆρχε, καὶ τοῦτο ἦτο ἡ κυρία αἰτία, ἥτις ἔκαμνε συνεχῶς τὸν ἀγῶνα τῆς Κρήτης ν' ἀποτυγχάνῃ· καὶ δεύτερον οἱ ὁπλαρχηγοί. ἂν καὶ γενναῖοι ἄνδρες καὶ εὐτολμοι πολεμισταί, δὲν εἶχον τὴν ἀπαιτουμένην ἐπιρροὴν καὶ τὴν ἐμπειρίαν εἰς τὸ μέγα ἔργον τοῦ στρατηγεῖν. Προσέτι εἰς τὴν προκειμένην περίστασιν συνέτεινε καὶ ἡ ἀκηδία τῶν εἰρημένων ὁπλαρχηγῶν εἰς τὸ νὰ μὴ προβάλωσιν εἰς τὸν Σκλαβοκάμπον ἐν καιρῷ.

Ἀφοῦ δ' ἀπέτυχον νὰ προσβάλωσιν εἰς τὸ ῥηθὲν μέρος τοὺς πολεμίους, κατέβησαν οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τὸν Στρούμπουλαν, ὅστις σχηματίζει ὀροπέδιον, διαχωρίζον τὴν Κνωσσὸν ἀπὸ τὸν Αὐλοπόταμον, ἐπέκεινα τῶν χιλίων τὴν 8 ἢ τὴν 9 Σεπτεμβρίου, διὰ νὰ προκαλέσωσιν ἐκείνους εἰς μάχην κάτωθι τοῦ χωρίου Ἁγίου Μύρωνος.

Ἀλλ' ὁ Χασὰν πασὰς ἀνεπαύετο τότε ἐσκηνωμένος περὶ τὸ φρούριον. Οἱ ἐντόπιοι ὅμως Τοῦρκοι καὶ μέρος τοῦ ἱππικοῦ τῶν Αἰγυπτίων ἐπελθόντες, δυτικῶς οἱ πάντες σχεδόν, ἀντέκρουον ἰσχυρῶς τοὺς ἀντιπάλους· ἡ δὲ μάχη διήρκεσε πεισματώδης μέχρι μεσημβρίας σχεδόν· εἰς τὴν ὁποίαν ἔπεσαν ἕως δεκατρεῖς ἐκ τῶν πολεμίων, καὶ ἐτραυματίσθησαν πολλοί, ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων ἐπληγώθησαν μόνον τέσσαρες. Ἐντεῦθεν δὲ μετὰ τοῦτο ὁ Σήφακας καὶ ὁ Ι. Χάλης μετέβησαν εἰς Γορτυνὴν πρὸς τὸν Κορμαδίνην. Ὁ δ' Ἀλβανὸς ἀρχηγὸς τῶν Αἰγυπτίων στρατῶν, ἀφοῦ εὗρεν ἰσχυρὰ προσκόμματα εἰς τὸ νὰ φέρῃ εἰς πέρας τοὺς σκοποὺς του κατὰ τὰ δυτικὰ τῆς Κρήτης, ἔσπευσε νὰ μεταβῇ πρὸς τ' ἀνατολικὰ αὐτῆς, ἐπὶ σκοπῷ νὰ μὴν ἀφήσῃ νὰ παγιωθῇ ἡ ἤδη ἀρξαμένη ἐπανάστασις τῶν μερῶν τούτων. Ὅθεν καὶ ἄρχισε παρευθὺς τὰς ἀπειλητικάς του, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ἐπιδρομάς. Ἂς διηγηθῶμεν ὅμως προηγουμένως πῶς συνέβησαν ταὐτοχρόνως εἰς Ἀποκόρωναν, ὅπου κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας εἶχε πρυσορμισθῇ εἰς τὸν Ἀμφιμαλλικὸν κόλπον ὁ στόλος ὁ Τουρκικός, ἐπανελθὼν ἐκ τῶν Μεσσηνιακῶν παραλίων τῆς Πελοποννήσου, ὁπόθεν εἶχε διαβῇ ἀμαχητί, ἐροδιάσας τὰ φρούρια τῆς Μεθώνης, Κορώνης καὶ Πατρῶν, κρατούμενα ἔτι ὑπὸ τῶν Τούρκων.

Τὴν 23 ἢ 24 τοῦ Σεπτεμβρίου κατέπλευσαν εἰς τὸν ῥηθέντα κόλπον ἑπτὰ πολεμικὰ πλοῖα ἐκ τοῦ ῥηθέντος στόλου, τὴν δ' ἐπιοῦσαν ἐξῆλθον ἀπ' αὐτὰ ὅλα σχεδὸν τὰ πληρώματα συνωδευόμενα καὶ ὑπὸ πολλῶν διαμενόντων εἰς τὴν Σοῦδαν, ἅπαντες ἕως 800, ἐπὶ σκοπῷ νὰ ὑδρεύσωσιν εἴτε ἀπὸ τὸν ποταμὸν Κοιλιάρην εἰς τ' ἀπέναντι τοῦ πρὸς δυσμὰς χωρίου τῶν Καλυβῶν, εἴτ' ἀπὸ τὸ ὕδωρ, ὅπερ ῥέει εἰς τὴν θέσιν Καλάμι, κατωθεν τῶν μέχρι σήμερον ὑπαρχόντων ἐρειπίων ἀρχαίου φρουρίου, Οἰκονομικὰ τανῦν ἢ Παλαιόκαστρον ὀνομαζομένου· ἀλλὰ συνέλαβον ταὐτοχρόνως καὶ τὴν ἰδέαν νὰ ἐπιτεθῶσιν εἰς τὰ πλησίον χωρία καὶ κακοποιήσωσι τοὺς κατοίκους αὐτῶν.

Εὑρεθεὶς δὲ τυχαίως ὁ Ἀνδρέας Φασουλῆς τότε εἰς τὸ χωρίον Καλύβας καὶ ὁ Γεώργιος Μαυράκης, ὁπλαρχηγὸς τῶν Ἀρμενιανῶν, μὲ 30 ἢ καὶ 40 περίπου Καλυβιανοὺς, Ἀρμενιανοὺς καὶ Τσιβαριανούς, ἀντέκρουον ἐπὶ πολλὴν ὥραν, κωλύοντες ὅσον τὸ δυνα-

τὸν τοὺς Τούρκους νὰ προχωρῶσιν, εἰδοποιήσαντες ταὐτοχρόνως καὶ τοὺς λοιποὺς Ἀποκορωνίτας νὰ προσβάσωσιν εἰς βοήθειαν.

Οἱ Τοῦρκοι λοιπὸν ἦσαν τότε ἐγγὺς νὰ ἐπιπέσωσιν εἰς τὰ ρηθέντα χωρία, τὰ ὁποῖα καταλιπόντες οἱ κάτοικοι ἔρημα εἰς τοιαύτην περίστασιν ἔτρεχον ἀλλαχοῦ νὰ διασωθῶσιν, ὅτε προσβάσας ὁ Γεώργιος Παπαδάκης μὲ 80 περίπου Ζιζιφιανούς, Νιπιανούς, Φρεδιανοὺς καὶ Βαφιανούς, συγχρόνως δὲ καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν χωρίων Κεφαλάδων, Βάμου καὶ Γαβαλοχωρίου ἐπέπεσαν πανταχόθεν μὲ ὁρμὴν κατὰ τῶν Τούρκων, οἱ ὁποῖοι εἶχον προχωρήσει, τοὺς ἔτρεψαν παρευθὺς εἰς φυγήν, καὶ καταδιώκοντες αὐτοὺς τοὺς ἐπρόφθασαν ὑποκάτω τοῦ εἰρημένου Παλαιοκάστρου, σπεύδοντας νὰ ἐπιβιβασθῶσι μὲ ἀκάθεκτον ὁρμὴν εἰς τὰς περὶ τὰς ἀκτὰς λέμβους. Τὰ εἰρημένα δὲ τότε πλοῖα, πλησιάσαντα εἰς τὴν γῆν, ἔριπτον ἀπείρους κανονοβολισμοὺς μὲ σραπνέλια (σμιδράλια), διὰ νὰ ὑπερασπίσωσι τοὺς στρατιώτας των, ἀλλ' οἱ ἄθλιοι οὗτοι ἐντεῦθεν μὲν ἐφρονεύοντο εἰς ἐκείνην τὴν ταχεῖαν ἐπιβίβασιν, ὑπὸ τῶν καταδιωκόντων Ἑλλήνων, ἱσταμένων εἰς τὸν κίγιαλὸν ἀκινδύνως ὑπὸ τὸ Παλαιόκαστρον, ἐκεῖθεν δὲ ὑπὸ τῶν σραπνελίων, τὰ ὁποῖα χαλαζηδὸν ἔριπτον οἱ ὁμόθρησκοί των ἐκ τῶν πλοίων· ὥστε καὶ λέμβοι ὁλόκληροι ἐβυθίσθησαν κύτανδροι ὑπ' ἐκείνων. Ἀπωλέσθησαν λοιπὸν οὕτως ἐκ τῶν Τούρκων ὑπὲρ τοὺς 150, ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων ἔπεσεν εἷς καὶ μόνος Ἀλέξανδρος Μιτυληναῖος καλούμενος, πληγωθεὶς εἰς τὸ μέτωπον ὑπὸ τῶν ὡς ἀνωτέρω ριπτομένων σραπνελίων, ὅτε ὑπ' ἀλόγου ὁρμῆς ἔτρεξε ν' ἀφοπλίσῃ ἐπιβιβαζομένων Τούρκων.

Ὁ ρηθεὶς Ἀλέξανδρος ἦτο ἐκ τῆς νήσου Μιτυλήνης, διὸ καὶ Μιτυληναῖος ἐκαλεῖτο, ἐλθὼν εἰς Κρήτην νὰ συναγωνισθῇ ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς αὐτονομίας. Νέος μόλις τὸ εἰκοστὸν πέμπτον ἔτος τῆς ἡλικίας ἄγων μὲ ἀνάλογον τοῦ καιροῦ ἐκείνου παιδείαν, ἐδείκνυε διακαῆ ἔρωτα πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἔθνους του. Ὁ θάνατος τούτου ἐπροξένησε λύπην πολλὴν εἰς τοὺς Κρῆτας.

Περιχαρὴς δὲ ὁ Β. Παπαδάκης ἐπὶ τῇ νίκῃ ἐκείνῃ, περιῆρχετο νυχθημερόν, ἄγων μεθ' ἑαυτοῦ τοὺς ἀνδρειοτέρους τοῦ Ἀποκορώνου. Καὶ νῦν μὲν ἐνεδρεύων, πρὸς τὸν ποταμὸν Κοιλιάρην καὶ πρὸς τὸ Καλάμι, νῦν δὲ προχωρῶν εἰς Ἅλυκὰς καὶ προσλαμβάνων τοὺς ἐπι-

τηδείους καὶ ἀγρυπνους λοχίτας, τὸν Πέτρον Τσυκαλαριανὸν καὶ Ἰωάννην Πιτροπάκην, ἐπροσπάθει νὰ μὴ ἀρχίσωσι πουθενὰ ἄνευ τιμωρίας νὰ ὑδρεύωνται οἱ πολέμιοι. Ἐπέτυχον δὲ φονεύσαντες καὶ ἑπτὰ ἐξ ἐκείνων, οἵτινες ἐν μέσῃ νυκτὶ ὑδρεύοντο ἀπὸ τοῦ ῥέοντος ἐκ τῆς θέσεως Ἁγίας Παρασκευῆς ὕδατος, πυροβολήσαντες καὶ μίαν τῶν ἐξελθουσῶν λέμβων. Ἔσπευσεν ὅμως ὁ Παπαδάκης νὰ μεταπαλέσῃ ταὐτοχρόνως καὶ τὸν Σήφακαν, εὑρισκόμενον τότε ἐν Γορτύνῃ· διότι ἐφοβεῖτο μὴ ἐν τῇ ἀπουσίᾳ του ἐπιχειρήσωσιν οἱ πολέμιοι σοβαρώτερόν τι εἰς Ἀποκόρωναν.

Τὴν 30 δὲ τοῦ μηνὸς κατέπλευσεν εἰς τὸν ῥηθέντα λιμένα καὶ ὅλος ὁ λοιπὸς στόλος, συγκείμενος ἐκ τεσσαράκοντα ἑκατὸν πλοίων τῆς γραμμῆς καὶ ἄλλων μεγάλων πολεμικῶν· ἀπεράσισαν δὲ καὶ αὐτοὶ νὰ ἐκδικηθῶσι διὰ τὴν προτέραν κατ' αὐτῶν ὕβριν. Ὅθεν καὶ συννενοηθέντες μετὰ τῶν Τούρκων τῶν Χανίων καὶ τῆς Σούδας συνῆλθον μετὰ τῶν ἀποβιβασθέντων ἐκ τῶν πλοίων πληρωμάτων· ἐν βαθείᾳ νυκτὶ τῆς 30 τοῦ λήγοντος καὶ τῆς πρώτης τοῦ ἐπερχομένου Ὀκτωβρίου κατὰ τὰς Ἀλυκάς· ὅλοι ὁμοῦ ὑπὲρ τὰς τρεῖς χιλιάδας. Διελθόντες δὲ κατὰ τὴν Μαλαξᾶν Τσυκαλαριὰ Ἑλληνικὰς φυλακὰς ἀνέβησαν ὄρθριοι βαθέως τὰ στενὰ τῶν Γυρισμάτων, ἐκεῖθεν δὲ μέρος μὲν ἐξ αὐτῶν ὁρμήσαντες ἔσφαξαν ἕως δώδεκα ἐκ τῶν Ἑλλήνων, τῶν φυλασσόντων κατὰ τὸ Παλαιόκαστρον· οἱ δὲ λοιποὶ κατέβησαν κατὰ τὸ λυκαυγές, διὰ νὰ ἐπιπέσωσιν αἰφνιδίως εἰς Ἀποκόρωναν.

Εἶχον ὅμως ἐξεγερθῆ τότε τῶν πλησίον χωρίων οἱ κάτοικοι, λαβόντες ἀφορμὴν ἐκ τῶν γενομένων πυροβολισμῶν κατά τε τὸ Παλαιόκαστρον καὶ τὰ Γυρισμάτα. Ὅθεν καὶ ἄλλοι μὲν τούτων ἔσπευδον νὰ διασώζωσι τὰς οἰκογενείας των, οἱ δ' ἐν τῷ Νεοχωρίῳ διαμένοντες Γεώργιος Παπαδάκης, Νικόλαος Κωνσταντουδάκης, ἀδελφὸς τοῦ Σήφακα, καὶ ὁ Ἀλεβίζος Σφακιανός μετὰ τριάκοντα περίπου ἄλλων στρατιωτῶν· ὡς καὶ ἄλλοι τινὲς τοιοῦτοι, διευθυνθέντες εἰς τὸ χωρίον Μαχαιρούς, ἐκώλυον κατά τι διὰ ἀκαταπαύστων πυροβολισμῶν τὴν ὁρμὴν τῶν Τούρκων μέχρι τινός· ἕως οὗ εἰδοποιηθῆ περὶ τῆς ἐχθρικῆς εἰσβολῆς ὁ λαός. Μὴ δυνηθέντων ὅμως τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ πολὺ νὰ ἀντισταθῶσιν ἐκεῖ, οἱ πολέμιοι μετὰ δύο ἢ τρεῖς ὥρας ἀν-

τίστασιν ὑπερβάντες τὰ εἰρημένα χωρία, ἐπροχώρουν ἀκώλυτοι ἀλλαλάζοντες μακρόθεν «ὅτι ἔχουν σκοπὸν νὰ κοιμηθῶσι τὴν ἐπομένην νύκτα εἰς Σφακιά». ὥστε ἡ μὲν πρὸς ἀνατολὰς αὐτῶν πτέρυξ ἠγγιζεν ἤδη νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ χωρίον Νῖπος, ἡ δὲ πρὸς δυσμὰς ἐπάτει τότε εἰς τὸ χωρίον Μελιδόνι, διότι οἱ κάτοικοι τῶν χωρίων ἔσπευδον νὰ διασώζωσι τὰς οἰκογενείας των, τὸ δὲ μεταξὺ αὐτῶν διάστημα εἶνε ἀρκετόν.

Τυχαίως δὲ εἶχε φθάσει τὴν προτεραίαν καὶ ὁ Σήφακας εἰς Μελιδόνι, τὸ χωρίον του, ἐπανελθὼν ἐκ Γορτύνης· ἀλλὰ δυστυχῶς εἶχεν ἐξηρθρωμένον τὸν ἕνα τῶν παδῶν του, καὶ δὲν ἠδύνατο ἕνεκα τούτου νὰ βαδίζῃ ὁλοτελῶς. Ὅθεν ἔφιππος μετὰ τῶν ἐγχωρίων του, τριάκοντα περίπου ὄντων, μακρὰν ἱστάμενος, ἐν ᾧ χρόνῳ ἔβλεπεν εἰσερχομένους τοὺς πολεμίους εἰς Μελιδόνι, κρατοῦντας δᾷδας διὰ νὰ πυρπολήσωσι τὴν μόνην ἐν αὐτῷ ἔτι ἱσταμένην οἰκίαν του, ἄφηκε τὴν ἐξῆς βροντώδη φωνήν· «Τί τοὺς ἀφίνετε, εἶπεν, ὦ παλλικάρια, καὶ προχωροῦν; πέσατε ἐπάνω των, καὶ μὴ τροβεῖσθε· βαστᾶτε, καὶ τώρα μᾶς ἔρχονται πρὸς βοήθειαν πεντακόσιοι Σφακιανοί, καὶ φθάνουσι τὴν στιγμὴν ταύτην καὶ οἱ Λακκιῶται». Μόλις δ' ἐτελείωσεν ἡ συγκινητικὴ πρόσκλησις τοῦ Σήφακα, καὶ τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἠκούσθησαν πλησιάζοντες ὀγδοήκοντα περίπου τουρκισμοὶ τῶν πλησιοχώρων Καμπιανῶν καὶ λοιπῶν, τοὺς ὁποίους ὡδήγει εἰς τὸν τόπον τῆς προσβολῆς ὁ Μουστογιάννης καὶ ὁ Παναγιώτης Μυϊγιας. Ἐκπλαγέντες δὲ οἱ Τοῦρκοι τότε, ἀμέσως ὠπισθοδρόμησαν, οἱ δ' Ἕλληνες ἐπιπεσόντες μὲ ὁρμὴν τοὺς ἐφόνευσαν καταδιώκοντες τους μέχρι τῶν πρὸς δυσμὰς ὑψωμάτων τοῦ χωρίου Μαχαιρᾶ.

Ταὐτοχρόνως ὅμως μὲ τὴν εἰρημένην ἐπίθεσιν ἐπλησίαζον καὶ εἰς τὸ χωρίον Νῖπος ἑκατὸν περίπου Προσνερῖται, Ἀλικαμπῖται καὶ Βαφιανοί, ὁδηγούμενοι ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Βελετσίνη, τοῦ Μαρτινιανοῦ Περάκη, τοῦ Ἰωάννου Γιάνναρη καὶ Ἀντωνίου Πενέση. Ἐπέπεσον λοιπὸν καὶ οὗτοι ἅμα ἰδόντες τὴν ὀπισθοπόρησιν τῶν εἰς τὸ Μελιδόνιον ἐχθρῶν κατ' αὐτῶν, καὶ ταὐτοχρόνως ἄλλοι ἐκ τῶν χωρίων Φρέ, Ζιζιφὲ καὶ Πεμονίων, ὥστε μόλις τριακόσιοι ὅλοι Ἕλληνες κατεδίωξαν τὴν πληθὺν ἐκείνην τῶν Τούρκων, τῶν πλείστων

Ἀσιανῶν, οἵτινες ἐξῆλθον ἐκ τῶν πλοίων διὰ νὰ καταστρέψωσι τὸν Ἀποκόρωναν διὰ τὴν ὁδὸν, τὴν ὁποίαν εἶχον κάμει οἱ Ἕλληνες κατ' αὐτῶν πρὸ ὀλίγου, καὶ διὰ νὰ ζωγράφωσιν, ὡς ἔλεγον, αἰχμαλώτιδας Κρήσσας.

Ἐπέκεινα λοιπὸν τῶν 250 λέγεται ὅτι ἀπωλέσθησαν κατὰ τὴν ὀπισθοδρόμησιν ἐκείνην. Τὸ δὲ παράδοξον ὅτι οὐδεὶς τῶν πολεμιστῶν Ἑλλήνων ἔπαθε τότε τὴν ἐλαχίστην βλάβην· ὅλην ὅμως τὴν ῥῶμην ἐκείνην ὑπέφερον οἱ ξένοι Τοῦρκοι, διότι οἱ μὲν ἐντόπιοι, γνωρίζοντες τὰς θέσεις προλαβόντως ὠχυρώθησαν εἰς τὰ Γυρίσματα, ἐκεῖνοι δὲ περιπεσόντες ὑπ' ἄγνοιας εἰς τοὺς μεταξὺ τῶν Ἀρμένων καὶ Νεοχωρίου Ἕλληνας, ἐφονεύοντο ἄνευ τινὸς ἀντιστάσεως· πολλοὶ δ' ἔῤῥιπτον καὶ τὰ ὅπλα των ἀπελπιζόμενοι. Ὅθεν καὶ ἂν εἷς τὰ μέρη ταῦτα ἐξακολούθουν οἱ Ἕλληνες τὴν καταδίωξιν, οἱ δυστυχεῖς ἐκεῖνοι ξένοι ἤθελον ἀπολεσθῆ μέχρις ἑνός. Ὁ δὲ στόλος τότε ἤθελε στερηθῆ τῶν ἀπαιτουμένων χειρῶν νὰ τὸν μεταφέρωσιν εἰς Βυζάντιον. Ἀλλ' οἱ Ἕλληνες, πάντοτε εἰς τὴν ἀταξίαν συνήθεις, ἐπράπησαν εἰς τὴν λαφυραγωγίαν τῶν πτωμάτων· ἔλειπεν ὅμως ἀπὸ τὴν μάχην ἐκείνην ὁ Σήφακας, διὰ τὸ πάθημα τοῦ ποδὸς του· ὡς εἴπομεν, ὅστις ἠδύνατο νὰ προτρέπῃ τοὺς στρατιώτας ἐπὶ τὰ πρόσω, πρὸς τὸν ὁποῖον καὶ ἐπείθοντο καλήτερα· διότι, ἂν καὶ ὁ Ν. Κωνσταντουδάκης, ἀδελφὸς τοῦ Σήφακα, ὁ διευθύνων τότε τὴν καταδίωξιν, ἦτον ἐπίσης γενναῖος ἀνὴρ καὶ ἄριστος πολεμιστής, δὲν ἀπόλαυεν ὅμως τοσαῦτον ὡς ἐκεῖνος τὴν ἀγάπην τῶν στρατιωτῶν διά τινας κακάς του ἕξεις, καὶ μάλιστα διὰ τὴν πλεονεξίαν του. Ὁ δὲ Σήφακας οὐ μόνον ἀπεῖχεν ἀπὸ πάντα σρετερισμὸν λαφύρων τῶν στρατιωτῶν, ἀλλὰ καὶ ὥρμα εἰς τοιαύτας περιστάσεις προπορευόμενος πάντων· διὸ καὶ ἠγαπᾶτο ἐξαιρέτως ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν του, καὶ ἐνίκα σχεδὸν πάντοτε μετ' αὐτῶν ἕνεκα τοιούτων ἀρετῶν.

Μετὰ δὲ ταῦτα ἐσχηματίσθη γραμμὴ στρατιωτικὴ ἀπὸ τὰ Γυρίσματα μέχρι τοῦ Ἁλωμυροῦ ἐξ ὅλων σχεδὸν τῶν Ἀποκορωνιτῶν καὶ Κερκμειανῶν, εἰς τοὺς ὁποίους ὁ κίνδυνος ἦτο ἐγγύτερος· ὁ δὲ Σήφακας καὶ ὁ Χάλης περιτρέχοντες νυχθημερὸν ἐπροσέχον μὴ ὁ ἐχθρὸς ὑπ' ὀργῆς κινηθεὶς ἐπιχειρήσῃ τοῦ ἀπόβασίν τινα. Ἡ πᾶσα

ὅμως, ὡς καὶ εἰς παρομοίας ἄλλας περιστάσεις, κατεδάμαζε καὶ τότε τοὺς Ἕλληνας. Καὶ καθὼς πολλάκις ἕνεκα τῶν συνεχῶν καταστροφῶν δὲν εἶχον ἄλλην τροφήν, εἰμὴ τ' ἄγρια χόρτα τῆς γῆς, καὶ ταῦτα ἄνευ ἄρτου, ἄνευ δ' ἐνίοτε καὶ ἅλατος, καὶ ἐνίοτε τὰς βαλάνους καὶ ξηρὰ κεράτια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα προήρχετο εἰς πολλοὺς ἀσθενικοὺς καὶ ὁ θάνατος αὐτός, οὕτω καὶ ἐπὶ δεκαεπτὰ ὅλας ἡμέρας, καθ' ἃς ἀδιακόπως ἐπροφύλαττον ἐπὶ τῆς εἰρημένης παραλίας τὴν ἐπιβουλὴν τοῦ στόλου, δὲν εἶχον ἄλλην τροφήν, εἰ μὴ τοὺς κοχλίας καὶ πάλιν τὰ χόρτα, τὰ ὁποῖα ἔβραζον εἰς πάτους πίθων ἄνευ ἅλατος, μεταχειριζόμενοι ἀντὶ ἄρτου πορτοκάλια καὶ λεμόνια· διότι τόσον αἱ τελευταῖαι ἐχθρικαὶ ἐπιδρομαί, ὅσον καὶ ἡ πρὸ μικροῦ προτέρα εἰσβολὴ τοῦ Ἀλβανοῦ Χασὰν πασᾶ εἶχον καταστρέψει καὶ αὖθις ἐξ ὁλοκλήρου τὰ γεννήματα, τὰ ἔλαια καὶ πᾶν τὸ προστυχὸν εἰς Ἀποκόρωναν καὶ τὰς γειτονικὰς ἐπαρχίας. Ἑπτὰ δὲ μόνον ἄρτους εἶχε φέρει εἰς τὸν στρατὸν ὁ Σήφακας κατὰ τὴν 13ην ἡμέραν ἐν τῷ μεταξύ, οἵτινες διενέμοντο ὡς ἀντίδωρον εἰς ἕκαστον, καὶ τούτους κριθίνους καὶ μέλανας, ὡς συγκειμένους ἐκ παντοίας ὕλης, τοὺς ὁποίους καὶ ἔτρωγον ἡδύτερον τοῦ μέλιτος. Μὲ τοσαῦτα δυστυχήματα καὶ ἀπερίγραπτα ἔτι ἄλλα ἐνεκαρτέρουν μαχόμενοι οἱ Κρῆτες Ἕλληνες, διὰ ν' ἀποτινάξωσι ζυγὸν ἀπάνθρωπον καὶ σκληρόν, ὑπὸ τὸν ὁποῖον ἀλλόκοτος πολιτικὴ πάλιν τοὺς ὑπέβαλεν.

Ἐν τοσούτῳ τὴν 18ην ἡμέραν μετὰ τὴν προσορμισιν ἐφαινετο ὁ στόλος ἐκ τῆς πρωΐας, ὅτι ἔκαμνεν ἐν τῷ λιμένι κινήσεις τινάς. Καὶ ἄλλοτε μὲν ἐστελλε πολλὰς λέμβους εἰς Ἀλυκάς, θέλων οὕτω ν' ἀπατᾷ ἴσως ἢ καὶ νὰ ὑδρεύσῃ πραγματικῶς· ἄλλοτε δὲ πρὸς τὸν ποταμὸν Κοιλιάρην ἀμοιβαδὸν· ἀλλ' οἱ Χριστιανοὶ ἐπρόφθανον εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα παρευθύς, διὰ ν' ἀντικρούσωσι τοὺς προσπελάζοντας ἐχθρούς. Τέλος δὲ μετὰ πολλὰ τοιαῦτα καὶ ἄλλα παρόμοια ἀπῆρε μετὰ μεσημβρίαν τοῦ λιμένος μετὰ πολλῶν τουρκικῶν δεήσεων, ἐπανερχόμενος εἰς Βυζάντιον, ἀφοῦ ἀπώλεσεν εἰς Κρήτην περὶ τοὺς 400 ἐκ τῶν ναυτῶν, φέρων ὡς θριαμβον αἰχμαλώτους τῆς Κρήτης μίαν ἑξηκοντούτιδα γραΐαν, ζωγρηθεῖσαν εἰς τὸ χωρίον Πρόβαρμα, καὶ δύο ἀνήλικα παιδία εἰς Ἀρμένους ζωγρηθέντα.

Ἐκτὸς δὲ τῶν ἄλλων δεινῶν, ἅπερ ἐγεννήθησαν εἰς τὴν Κρήτην ἕνεκα τῆς ἐπαναστάσεως, μετέφεραν οἱ νέοι στρατοὶ ἐκ τῆς Αἰγύπτου καὶ τὴν πανώλην· ἔπασχον δ' ὑπὸ ταύτης οἱ Τοῦρκοι μᾶλλον, διότι ἀπέχουσι πάσης προφυλάξεως εἰς τοιαῦτα ἐπιδημικὰ λοιμικὰ νοσήματα, δοξάζοντες θρησκευτικῶς τὸν ἐκ τούτων θάνατον ὡς πεπρωμένον, καὶ ἦσαν προσέτι ὑπὸ τὴν ἄμεσον σχέσιν μετ' αὐτῶν τούτων τῶν Αἰγυπτίων· ὁ δὲ περιορισμὸς τοσούτου πλήθους λαοῦ εἰς τοιαύτας περιστάσεις ἐντὸς φρουρίων ἐπηύξανε τὸ κακόν, ὡς μολυνομένου καὶ τοῦ ἀέρος ἐκ τῆς μεγάλης ἐκείνης συρροῆς· ὅθεν καὶ ἐξωλοθρεύοντο ἕνεκα τούτου ἀσυγκρίτως πλειότεροι.

Ἐνέσκηψε δὲ μετὰ πολλῆς ἐντάσεως τὸ λοιμικὸν τοῦτο νόσημα εἰς τοὺς περιωρισμένους ἐν τῇ πόλει τῆς Ρεθύμνης, ὅπου καὶ ἐπροξένησεν ἀναλόγως μεγαλειτέραν φθοράν.

Ἐπὶ πλέον δὲ κατηναγκάζοντο οὗτοι ἀκαταπαύστως ἐξωτερικῶς καὶ ὑπὸ τῶν πολεμίων των· διότι ἄλλοτε μὲν οἱ Ἕλληνες ἐπιδεικνυόμενοι ἐκ τοῦ πλησίον ἐπροκάλουν εἰς μάχην ἐκείνους, ἄλλοτε δὲ τοὺς διηρέθιζον διὰ τῶν συχνῶν ἐνεδρῶν· ὅθεν καὶ ἐξερχόμενοι φιλοτίμως ἐνίοτε εἰς καταδίωξιν, ἐπανήρχοντο πάντοτε μὲ ζημίαν· ἐδιδάχθησαν ὅμως καὶ οἱ Τοῦρκοι καλῶς ἀπὸ ταῦτα, διὸ καὶ ἔβλαπτον διὰ παρομοίων ἐνεδρῶν καὶ ἐκεῖνοι τοὺς ἀντιπάλους των. Προέβησαν δὲ οἱ ἐν Ρεθύμνῃ Τοῦρκοι ἕως 80 καὶ μέχρι τοῦ χωρίου Καστέλλου, ἀφ' ὅπου ὅμως τοὺς ἀντέκρουσαν ἰσάριθμοι σχεδὸν Ἕλληνες συναθροισθέντες παρευθὺς ἐκ τῶν γειτονικῶν χωρίων· ἐφόνευσαν δὲ τότε καὶ 17 ἐκ τῶν Τούρκων, τοὺς δὲ λοιποὺς κατεδίωξαν μέχρι σχεδὸν τοῦ φρουρίου.

Περὶ δὲ τὰ εἰρημένα χωρία ἐπετίθεντο βιαιότεροι οἱ Ἕλληνες κατ' ἐκείνων· διὸ ἀψιμαχίαι καὶ ἐπιβλαβεῖς ἐνέδραι κατ' ἀλλήλων ἐλάμβανον χώραν καθ' ἡμέραν, ὥστε εἰς συμπλοκήν τινα τοιαύτην ἐφονεύθησαν καὶ ἕως εἴκοσιν Ἕλληνες κατὰ τὸν Ὀκτώβριον, ἐμπεσόντες ὑπ' ἀγνοίας εἰς ἐχθρικὴν ἐνέδραν περὶ τὸ χωρίον Ἀρμένους, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἔπεσε καὶ ὁ Δελιγιαννάκης. Τοιαῦτα καὶ ἄλλα παρόμοια πολλὰ συνέβαινον καὶ περὶ τὴν Ρεθύμνην.

Ὁ ὁπλαρχηγὸς Γεώργιος Δελιγιαννάκης ἦτο καὶ αὐτὸς γέννημα τῶν ὀρεινῶν Σφακίων ἐκ τοῦ χωρίου Ἀσφένδων, εἰς ὧν τῶν προαχ-

θέντων ἐξ ἀρχῆς σχεδὸν τῆς ἐπαναστάσεως, διὰ τὴν ἱκανότητα, ἀνδρίαν καὶ στρατιωτικήν του ἀρετήν, εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ πεντακοσιάρχου, τὸν ὁποῖον ἀπέδιδε τότε εἰς τοὺς ἀξιωτέρους ἡ διοίκησις τῆς Κρήτης. Ἀνὴρ φιλότιμος μὲ συμπεριφορὰν καλήν, ἐπροσπάθει νὰ συμμορφόνεται μὲ τὰ ἤθη τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, μεθ' ὧν ἐνόμιζε συμφέρον νὰ σχετισθῇ, προσεπάθει νὰ συνοικειοῦται περιποιητικῶς μὲ τοὺς στρατιώτας, τοὺς ὁποίους ὡδήγει, διὸ καὶ ἠγαπᾶτο ὑπ' ἐκείνων καὶ συνηνδραγάθει πολλάκις. Ὁ Γ. Δελῆγιαννάκης ἦγε τότε τὸ τριακοστὸν περίπου ἔτος τῆς ἡλικίας του.

Ἄλλο δυστύχημα τῆς Κρήτης ἦτο ὅτι ἐκ διαλειμμάτων ἐχάνοντο οἱ ἐμπειρότεροι ὁπλαρχηγοί, διότι πρῶτοι αὐτοὶ ἐξετίθεντο εἰς τοὺς κινδύνους εἰς περιστάσεις, καθ' ἃς ὤφειλον αὐτοὶ νὰ διατάττωσι μόνον καὶ νὰ διευθύνωσιν εὐστόχως στρατιωτικὰς κινήσεις. Οἱ δὲ στρατιῶται φιλοτίμως συνηκολούθουν μετ' ἐκείνων, τοιούτων ὄντων καίτοι μὴ ἐχόντων ἄλλα μέσα πρὸς σύστασιν, εἰμὴ τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς ἀνδρίας καὶ εὐτολμίας των· διότι οὔτε χρηματικὰς καταστάσεις εἶχον, ἀλλ' οὔτε ἡ διοίκησις τοῦ τόπου εἶχε τοιαῦτα ἀναγκαῖα μέσα, ὥστε νὰ ὑποχρεώσῃ διὰ τούτων ἄλλως πως τοὺς στρατιώτας ὑπὸ τοὺς ἀρχηγούς, νὰ διατηρῆται δὲ οὕτω τάξις τις καὶ εὐπείθεια, ἄνευ τῆς ὁποίας οὐδὲν νὰ κατορθωθῇ δύναται. Ἐζημιόνετο λοιπὸν ἡ Κρήτη ἐπαισθητῶς καὶ ἀπὸ τὴν ἐκ διαλειμμάτων στέρησιν τῶν ἀξιωτέρων της ὁπλαρχηγῶν, οἱ δὲ στρατιῶται αὐτοὶ δὲν εἶχον καλῶς ἐννοήσει, ὅτι ἡ σωτηρία, ἡ πρόοδος καὶ ἡ δόξα των εἶναι πάντοτε ὁ ἔμπειρος στρατηγός, τὸν ὁποῖον ἐχρεώστουν νὰ προφυλάττωσιν ὡς κόρην ὀφθαλμοῦ ἀποτρέποντές τον ἐκ τῶν κινδύνων. Τοιαῦτα ὅμως σχεδὸν ἦσαν καὶ τὰ ἤθη τῶν Κρητικῶν Τούρκων ὡς πρὸς τὸ πολεμεῖν, διότι καὶ αὐτῶν οἱ ἀνδρειότεροι προμαχόμενοι πάντοτε κατ' ὀλίγον ἐξωλοθρεύοντο.

Φθάσαντες ὅμως ἐνταῦθα νομίζομεν καταλλήλον νὰ διηγηθῶμεν καὶ τὰ περὶ τῆς τελευταίας διαγωγῆς τοῦ Ἀφεντούλη, τὴν ὁποίαν ἔδειξεν εἰς τὴν διοίκησιν τῆς Κρήτης, προστάττοντες ὀλίγα τινὰ καὶ περὶ τοῦ προτέρου βίου αὐτοῦ.

Ὁ Μιχαὴλ Ἀφεντούλης ἦτο γεννημένος ἐξ Ἀνατολίτου Γραικοῦ εἰς Νίσναν, πόλιν Ρωσσικήν· ἀνδρωθεὶς δὲ εἶχεν ὑπηρετήσει ἐπὶ

πολλὰ ἔτη, ὡς λέγεται, ὡς οἰκονομικὸς ἐπιστάτης εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ ἐν Ἱσπανίᾳ Ρώσσου πρέσβεως Τατίτσεφ· μεταπεθέντος δὲ τοῦ πρέσβεως τούτου εἰς Βιέννην, τὸν ἠκολούθησεν ἐκεῖ· ὅτε δ' ἔγεινεν εἰς τὸν τόπον τοῦτον ἡ σύνοδος διαφόρων ἡγεμόνων τῆς Εὐρώπης, ὁ Ἀφεντούλης ἐστάθη κομιστὴς γραμμάτων ἐκεῖθεν τοῦ Αὐτοκράτορος τῆς Ρωσσίας εἰς Πετρούπολιν· καὶ αὕτη ἦτο ἡ δημοσία ὑπηρεσία του. Ἐκραγείσης δὲ τῷ 1821 τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, συνηκολούθησε τὸν Ἀλέξανδρον Καντακουζηνὸν εἰς Ἑλλάδα. Παρευρεθεὶς λοιπὸν καὶ ὁ Ἀφεντούλης μετ' ἐκείνου εἰς τὴν παράδοσιν τοῦ φρουρίου τῆς Μονεμβασίας, ἐγνώριζε τὰ πρὸς τὸν Καντακουζηνὸν προσκλητήρια τῶν Κρητῶν εἰς τὴν διοίκησιν τότε τῶν πραγμάτων τῆς πατρίδος των, ἐξ ὧν ὠφελήθεις ἀφοῦ ἠρνήθη ἐκεῖνος εἰς τὴν πρόσκλησιν, κατωρθωσεν, ὡς προεῖπομεν καὶ ἦλθεν εἰς Λουτρὸν τῶν Σφακίων, τὸν ὁποῖον καὶ ὑπεδέχθησαν οἱ Κρῆτες· ἐπαρουσιάσθη δὲ εἰς τὴν Κρήτην τότε αὐτοχειροτόνητος ἀρχιστράτηγος καὶ Διοικητής.

Ὁ Ἀφεντούλης εὗρεν τοτε τοὺς Κρῆτας ἐνθουσιασμένους εἰς τὸν κατὰ τῶν τυράννων πόλεμον, κατορθωσαντας μεχρις ἐκείνου πολλὰ κατ' αὐτῶν· ἦτο δὲ τότε ἁρμοδία ἡ περίστασις νὰ κατορθώσωσι καὶ μεγαλείτερα, ἂν εἶχεν ὡς ἐκ τῆς ὁποίας τῷ ἀπέδωκαν ἐπιρροὴν τὴν ἱκανότητα καὶ εἰλικρίνειαν εἰς τὸ νὰ τοὺς διευθύνῃ κατὰ τὸ προσηκόντως καὶ φρονίμως. Ἀλλ' ἐκεῖνος ὡς εἴδομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, παρεξετράπη εὐθὺς εἰς ἄτοπα καὶ ἐγκληματικά, οἷον τὴν δολοφονίαν τοῦ Σαμαρτσάκη, τὴν ἐπιβουλὴν τοῦ Βαλέστρα καὶ ἄλλα παραπλήσια, ὑποπτεύσας, ὅτι πάντες οὗτοι ἐπεβουλεύοντο τὴν θέσιν του.

Δὲν τὸν εὐχαριστεῖ πρὸς τούτοις οὐδὲ ἡ τάξις τῶν πραγμάτων, τὴν ὁποίαν ἡ ἐν Ἀρμένοις συνέλευσις εἶχε θέσει σύμφωνα μὲ τὸ ἐθνικὸν πολίτευμα· διότι κατὰ τὸν νέον θεσμὸν τῶν Κρητῶν συνεμεριζοντο καὶ ἄλλοι τὴν ἀρχήν· ἕνεκα δὲ τούτου συνεβησαν καὶ ἀντιπράξεις τινὲς εἰς πρόσνερον μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Γεν. Γραμματέως, τὸν ὁποῖον παραλόγως πιριεφρόνει ὁ πρῶτος, ἐνῶ χωρὶς τοῦτον ὑπόχρεοι ἦσαν κατὰ τὸν ὀργανισμὸν νὰ συνεργάζωνται. Ἐξέδωκε λοιπὸν τότε τὴν ἑπομένην προκήρυξιν του τὴν 9 Ἰουλίου εἰς ἐπιχώριον κεῦ

ἦν ἦτο δεινοτάτη ἡ περίστασις εἰς τὴν Κρήτην ὡς ἐκ τοῦ ἐπικειμένου κινδύνου ἀπὸ μέρος τῶν νέων στρατῶν τῆς Αἰγύπτου· ὁ δὲ σκοπὸς αὐτοῦ ἀπέβλεπε νὰ ἐρεθίζῃ κατά τινων τοὺς ἐρωτῶντας ἐκεῖνον περὶ τῆς αἰτίας τῆς ἀναχωρήσεώς του εἰς Πελοπόννησον, ὅπου, ὡς ἔλεγεν, ἦσαν κορυφωμένα τὰ δεινὰ ὡς ἐκ τῆς εἰσβολῆς τοῦ Δράμαλη, καὶ σκιά τις μόνον διοικήσεως, ὡς εἴπομεν. ὑπῆρχε τότε κ[illegible] διὰ τοῦτο οὔτε τὰ ἁρμόδια πρόσωπα ἦτο δυνατὸν νὰ εὑρῃ ἐκεῖ ἡσυχα διὰ νὰ συμβουλευθῇ, οὔτε βοηθήματα εἶχον τότε νὰ τὸν δώσωσι, τὰ ὁποῖα ἔλεγεν εἰς τοὺς Κρῆτας ὅτι θέλει φέρει. Ἰδοὺ ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος προκήρυξις.

«*Εὐλαβέστατοι ἱερεῖς, πανευγενέστατοι πεντακοσίαρχοι, Κύριοι Καπεταναῖοι μετὰ τῶν πολεμικῶν ἀξιωματικῶν καὶ λοιπῶν στρατιωτικῶν, εὐγενέστατοι φροντισταὶ καὶ λοιποὶ ἀδελφοὶ χριστιανοὶ τῆς Κρήτης σᾶς χαιρετοῦμεν.*

»Ἡ μεγαλωτάτη ἀνάγκη τῶν κοινῶν ὑποθέσεων εἰς τὰς παρούσας περιστάσεις μᾶς βιάζει νὰ παραιτήσωμεν πρὸς καιρὸν τὸ ἱερόν μας χρέος, καὶ νὰ τρέξωμεν δι' ὀλίγας ἡμέρας εἰς τὸν Μωρέαν· καὶ μολονότι αὐτὸ τὸ μικρὸν ταξείδιον εἶναι κοπιαστικὸν δι' ἡμᾶς, μόλον τοῦτο εἶναι ἀναγκαιότατον διὰ τὸ συμφέρον μας.

»Καὶ ἐπειδὴ αἱ πλέον μεγαλήτεραι αἰτίαι διὰ τὴν εὐτυχίαν σας καὶ ἰδίαν ἡσυχίαν μᾶς ὑποχρεύουν νὰ ὑπάγωμεν εἰς τὸ Ἀνάπλι (1) διὰ νὰ συνομιλήσωμεν καὶ συμβουλευθῶμεν μὲ τοὺς ἄρχοντας, ὅπου παρασταίνουν τὴν Σ. ἐθνικὴν Βουλήν, καὶ νὰ πάρωμεν συμφώνως τὰ ἀναγκαῖα μέτρα περὶ διαφόρων ὑποθέσεων τῆς Κρήτης, διὰ τοῦτο θέλομεν τρέξει εἰς αὐτὴν τὴν ἐθνικὴν Βουλήν, καὶ λάβει τὴν ἀναγκαίαν θεραπείαν, καὶ ἐλπίζομεν νὰ εὐχαριστηθῆτε ὅλοι, μικροί τε καὶ μεγάλοι.

»Μὴ στοχασθῆτε πῶς ἡμεῖς ἀναχωροῦμεν ἀπ' ἐδῶ διὰ φόβον ἢ

---

1) Τὸ Ναύπλιον ἐκυριεύθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων τὴν 30 Νοεμβρίου 18[illegible] ὅτε δὲ ἔγραψεν ὁ Ἀφεντούλης, ἐκατεῖτο ἔτι ὑπὸ τῶν Τούρκων.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

δειλίαν (ὃ μὴ γένοιτο Θεέ μου!). ἐπειδὴ ἤλθαμεν ἀνάμεσόν σας. ὄχι νὰ σᾶς παραιτήσωμεν εἰς αὐτὰς τὰς δυσκολίας καὶ σκληρὰς περιστάσεις, ὡς ὁ μισθωτὸς βοσκος παραιτεῖ τὸ ποίμνιόν του, καὶ οἱ λύκοι ἔρχονται, τὸ κατασφάζουν καὶ τὸ διασκορπίζουν ὄχι, ἀδελφοί, δὲν πρεπει νὰ φοβούμεθα, διότι φόβος κανένας δὲν εἶναι κατὰ τὸ παρόν.

»Ἀλλ' ἐπειδὴ καθήμενοι ἐδῶ δὲν ἠμποροῦμεν νὰ σᾶς προβλέψωμεν τ' ἀναγκαῖα μέσα ὁποῦ σᾶς λείπουν, καὶ διὰ νὰ τὰ λάβωμεν μὲ βεβαιότητα καὶ κάθε ὀργηγοράδαν κρίνομεν ἀφευκτον νὰ ὑπάγωμεν μόνοι μας μὲ μερικοὺς ἄλλους, διὰ νὰ παραστήσωμεν τὴν ἀνάγκην καὶ νὰ ἐνεργήσωμεν αὐτὸ τὸ ἱερὸν χρέος, καὶ πάλιν μὲ κάθε ὀργηγοράδαν νὰ ἐπιστρέψωμεν εἰς τὸ χρέος μας, καὶ μείνατε ἥσυχοι περὶ τῆς ἐπιστροφῆς μας.

»Προσταζομεν καὶ παρακαλοῦμεν ὅλους κοινῶς, καὶ ἐξορκίζομεν εἰς τὸν Ὕψιστον, νὰ μὴν ἀμελήσουν, ἀλλὰ νὰ κάμῃ ὁ καθένας εἰς τὴν ἀναχώρησίν μας τὸ χρέος του πρὸς τὴν πατρίδα παρ' ὅταν ἤμεθα ἡμεῖς παρών, καὶ τότε θέλουν μᾶς ἀποδείξει τὸν ζῆλον καὶ τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν ἱερὰν των πατρίδα, καὶ θέλει μᾶς εὐχαριστήσουν μεγάλως.

»Ὅθεν καὶ ἡμεῖς ἐκ καιρῷ θέλει παραστησομεν καὶ κάμομεν γνωστὰς τὰς ἐκδουλεύσεις τοῦ καθενὸς πρὸς τὴν ὑπερτάτην τοῦ ἔθνους βουλήν, ἡ ὁποία ἀναμφιβόλως θέλει δείξει τὴν εὐχαριστησίν της εἰς ὅλους (1).

»*Πρόσνερον, τὴν 9 Ἰουλίου 1822*

»Ὁ Γενικὸς Ἔπαρχος

»**Μιχ. Κομνηνὸς Ἀφεντούλιεφ**»

Κινηθέντος δὲ μετ' ὀλίγον πανστρατιᾷ τοῦ Χασαν πασᾶ, ἀπειλήσαντος τὴν γενικὴν καταστροφὴν τοῦ τόπου, ἠναγκάσθη ἡ Διοίκησις ἕνεκα τούτου ν' ἀναβῇ ἐκ τοῦ Πρεσνέρου εἰς Σφακία. Ἀλλ' ὁ μὲν Ἀφεντούλης κατέφυγεν εἰς τὸ πλοῖον τοῦ Χίου Σκαλιστήρη,

(1) Ἀναγέν. τῆς Ἑλλάδος, Τόμ. Α'. σὺλ. 131.

τὸ ὁποῖον εἶχε πάντοτε ὑπὸ τὴν ὑπηρεσίαν του προσωρμισμένον ἐκεῖ, τὰ δὲ λοιπὰ μέλη τῆς Διοικήσεως διέμειναν εἰς Προσγιαλόν, ὅστις καὶ Χώρα τῶν Σφακίων καλεῖται, ὅθεν ἐφαίνετο καὶ εἰς Κρήτην σκιά τις μόνον Διοικήσεως ὅτι διεύθυνε κατά τι τὰ πράγματα τοῦ τόπου ἐν τῇ δεινῇ ἐκείνῃ ἐποχῇ.

Ἀφοῦ, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω, ὁ Ἀλβανὸς μετέβη δυνατὸς εἰς τὰ ἀνατολικὰ τῆς Κρήτης, ἦλθε τότε καὶ ἡ Διοίκησις μὲ τὸ πλοῖον τοῦ Βαλσαμάκη εἰς Καλοὺς λιμένας τῆς Γορτύνης, οὕτως ὀνομαζομένους, ἐπὶ σκοπῷ νὰ βάλῃ τάξιν τινὰ καὶ νὰ ἐνθαρρύνῃ κατά τι τοὺς ἐκεῖ λαούς. Ἀλλὰ καὶ τότε ὁ Γενικὸς ἔπαρχος Ἀφεντούλης, ἀφοῦ διέμεινεν ὀλίγας ἡμέρας εἰς Πομπηΐαν, ἐπανῆλθεν εἰς τὸ εἰρημένον πλοῖον· τὰ δὲ λοιπὰ μέλη τῆς Διοικήσεως ἐπροχώρησαν ἐκεῖθεν καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Κρήτης, διαμείναντες ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας εἰς τὸ χωρίον Γρηγοριάν, ὅθεν καὶ ἐνήργουν τὰ χρειώδη, καὶ ἀνταπεκρίνοντο μὲ τὸν Γ. ἔπαρχον, ὄντα εἰς τοὺς Καλοὺς λιμένας.

Δὲν ἔμεινεν ὅμως καὶ εἰς ταῦτα τὰ μέρη ἥσυχος ὁ Ἀφεντούλης, ἀλλὰ κατὰ δυστυχίαν ἐξηκολούθει καὶ ἐνταῦθα τὴν τακτικὴν πορείαν τῆς πολιτικῆς του, τὴν ὁποίαν ἐξ ἀρχῆς ἠθέλησε νὰ λάβῃ εἰς τὴν Κρήτην, ὅπου καὶ περιέπιπτε καθ' ἑκάστην εἰς ἄτοπα· διότι ἄλλοτε μὲν ἐνήργει ὑπούλως ἐναντίον τοῦ κοινοῦ τῆς Κρήτης καί τινων μελῶν τῆς Διοικήσεως, ἄλλοτε δὲ ὑπηρέθιζε τόσον δεινὸν σκάνδαλον μεταξὺ τῶν Ἀνωπολιτῶν καὶ λοιπῶν Σφακιανῶν, ὥστε ὀλίγον ἔλειψε νὰ κινηθῶσι καὶ εἰς ὀλεθρίαν σύγκρουσιν, ἂν δὲν ἐπρολάμβανον νὰ συνεννοηθῶσι, καὶ οὕτω νὰ συνδιαλλαγῶσιν ἀμφότερα τὰ μέρη, ἀφοῦ ἐννόησαν τὸν δόλιον τοῦ Ἀφεντούλη σκοπόν·

Ἔπραττε δὲ ταῦτα ὁ Ἀφεντούλης ὑπὸ κουφότητος, ἢ μᾶλλον ὑπὸ τῆς φιλαρχίας κινούμενος, ἡμεῖς ὅμως ἐκθέτομεν ταῦτα, διότι νομίζομεν, ὅτι εἶναι πολὺ διδακτικὸν εἰς ἐκείνους, οἵτινες ἀπερισκέπτως ἀφιερόνουσι τὴν ὕπαρξίν των εἰς τοὺς τυχόντας, ἤ, διὰ νὰ εἴπωμεν καλήτερα, δὲν φροντίζουν αὐτοὶ οὗτοι, οἱ ὁποῖοι ἔχουσι τὸ μέγα συμφέρον ἐπὶ τοῦ τόπου των, νὰ ἐκλέγωσι τοὺς μεταξὺ αὐτῶν κρείττονας, οἵτινες, ἀγαπῶντες πραγματικῶς τὴν γῆν τῆς γεννήσεώς των, ἐπὶ τῆς ὁποίας μέλλουν καὶ ν' ἀποθάνωσι, δύναν-

ται νὰ συσκέπτωνται ὑπὲρ αὐτῆς μᾶλλον ὠφελίμως καὶ ἐπιτυχῶς παρὰ τοὺς ἀλλοδαπούς. Ἀλλ' ὠφελήθησαν ἀρά γε ἐξ ὧν ἔπαθον οἱ Κρῆτες μετὰ ταῦτα; Ὄχι. ὡς θέλομεν ἰδεῖ ἐν τοῖς ἑφεξῆς.

Τοιούτων δ' ὄντων τότε τῶν πραγμάτων, ἐπανῆλθε περὶ τὰ μέσα τοῦ Ὀκτωβρίου ἡ Διοίκησις εἰς Σφακίαν διότι καὶ ὁ Χασὰν πασᾶς εἶχεν ἐπιχειρήσει τὰς ὀλεθρίας ἐπιδρομάς του εἰς τὰ ἀνατολικὰ τῆς Κρήτης μέρη, καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐναντίον τῆς Γορτύνης, διὰ νὰ ἐξασθενήσῃ ὅλως διόλου τὴν ἔνοπλον δύναμιν τοῦ Κουρμούλη, ἥτις ἐπαρουσιάζετο εἰς ἐκεῖνα τὰ μέρη ἡ μᾶλλον ἰσχύουσα κατ' αὐτοῦ. Καὶ ὁ μὲν Ἀφεντούλης ἀπεβιβάσθη τότε εἰς Λουτρόν, ὁπόθεν διηύθυνε καὶ εἰς ἄλλους ὁπλαρχηγοὺς τῶν ἐπαρχιῶν ἐγγραφα διερεθιστικά, τὰ δὲ λοιπὰ μέλη διέμειναν πάλιν εἰς Πρασγιαλόν· ἐχρεώστουν λοιπὸν ταῦτα νὰ ἐκθέσωσι τότε τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων τῆς Κρήτης πρὸς τὴν Κεντρικὴν Διοίκησιν· ὅθεν καὶ ἀπέστειλαν πληρεξουσίους μὲ τὴν παρὰ πόδας καταχωριζομένην ἀναφοράν, διὰ νὰ ζητήσωσι τὴν διόρθωσιν τῆς διαγωγῆς τοῦ Γ. ἐπάρχου καὶ τὴν συνδρομὴν τοῦ ἔθνους διὰ τὸν ἀπειλούμενον κίνδυνον ἐκ μέρους τῶν ἐγχωρίων κινημάτων.

ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Πρὸς τὸν ἐξοχώτατον Μινίστρον τῶν ἐσωτερικῶν καὶ προσωρινὸν Μινίστρον τοῦ πολέμου Κύριον Ἰωάννην Κωλέτην.

«Ἤθελεν εἶσθαι περιττὸν ἂν, ἀφοῦ μὲ τὰ ἀπὸ 4 Ἰουλίου καὶ 14 τοῦ ἰδίου, καὶ τὰ ἀπὸ 15 Αὐγούστου διάφορα πρὸς τὴν ἐξοχότητά σας γράμματα μας σᾶς περιεγράψαμεν λεπτομερῶς τὰς ἀνάγκας τῆς πατρίδος μας, προσθέτοντές σας εἰς αὐτὰ καὶ τὰ ὁποῖα μέσα ἠμποροῦσαν νὰ τὴν ἀπαλλάξουν ἀπὸ τοὺς ἐπαπειλοῦντας αὐτὴν κινδύνους, νὰ ἐπαναλάβωμεν πάλιν καὶ μὲ τὴν παροῦσάν μας τὰ ἴδια· ὅθεν ἐπιβεβαιοῦντές σας καθ' ὅλα ἐκεῖνα, σᾶς προσθέτομεν μὲ ὀλίγα λόγια διὰ τῆς παρούσης μας, ὅτι, ἐπειδὴ καὶ ὁ Κύριος Γενικὸς Ἔπαρχός μας ζητεῖ ἀφεύκτως τὴν παραίτησίν του, διὰ

τοῦτο ἀποστέλλομεν ἐπίτηδες τοὺς Κ. Κ. Ἀναγνώστην Παναγιωτου, Γεώργιον Παπαδάκην, Νικόλαον Ἀνδρέου, Ἐμμανουὴλ Ἀντωνιάδην, καὶ Ἀναγνώστην Ἱερωνυμάκην, παραστάτας πληρεξουσίους τῆς πατρίδος, διὰ νὰ ζητήσωσιν ἕτερον, καὶ ἑνταυτῷ νὰ σᾶς προτείνουν τὸ νὰ εὑρεθῇ κάνεις τρόπος βοηθείας· διότι ἀλλέως τρέχει εἰς μέγαν κίνδυνον ἡ Κρήτη.

»Κρίνομεν περιττὸν νὰ σᾶς ἐκθέσωμεν μὲ λεπτομέρειαν πράγματα, διὰ τὰ ὁποῖα στέλλομεν ἐπίτηδες τοὺς ἀνωτέρω νὰ σᾶς εἴπουν καὶ προφορικῶς· καὶ ἐπειδὴ εἰς τούτους ἐμπιστεύεται ἡ πατρὶς τὴν ἐνέργειαν τῆς διορθώσεως τῶν σημερινῶν κρισίμων περιστάσεών της, δίδουσα εἰς αὐτοὺς τελείαν πληρεξουσιότητα νὰ προτείνουν, ζητήσουν, ἐνεργήσουν καὶ πράξουν τὰ χρειώδη, ὡς ὄντας μάλιστα εἰς τὰ πράγματα καὶ γνωρίζοντας καλῶς τὰ καθ' ἡμᾶς, διὰ τοῦτο παρακαλοῦμεν τὴν ἐξοχότητά σας νὰ τοὺς ἀκούσετε καὶ γνωρίσετε τοιούτους, καὶ νὰ τοὺς παραστήσετε πρὸς ἅπαντας τοὺς παρασταίνοντας τὴν Σ. ὑπερτάτην Διοίκησιν, νὰ τοὺς συνδράμετε εἰς τὰς δικαίας προτάσεις καὶ αἰτήσεις των· καὶ τέλος, ἀφοῦ πληροφορηθῆτε ἐντελῶς τὰς ἀνάγκας μας παρ' αὐτῶν, νὰ πράξετε καὶ διὰ τὴν Κρήτην τὰ χρειώδη, ἂν ἐνδιαφέρεσθε δι' αὐτήν, καὶ ἂν ἐπιθυμῆτε νὰ τὴν ἔχετε σύναθλον εἰς τὴν κατὰ τοῦ τυράννου τῆς κοινῆς πατρίδος πάλην.

»Ταῦτα ἐξαιτούμεθα παρὰ τῆς ἐξοχότητός σας, ὑποσημειούμενοι μὲ βαθύτατον σέβας.

»*Ἐν Σφακίοις, τὴν* **29** *Ὀκτωβρίου* **1822**.

»Ὁ Γ. Γραμματεὺς **Ν. Οἰκονόμος.**
»Ὁ Πρωτογραμματεὺς **Ἐμ. Ἀντωνιάδης.**

»Οἱ γενικοὶ φροντισταί

»Πρωτόπαπας Σφακίων Γεώργιος. Γεώργιος Παπαδάκης, Χ. Ἰωάννης Ἀνδρουλιδάκης, Χ. Στρατῆς Μπουρδουμπάκης, Σήφης Κουκουτσάκης. Παππᾶ Ἀνδρέας Σκορδίλης. Χ. Στρατῆς Δελημπανάκης. Ἀναγνώστης Παναγιώτου. Μανασσῆς Προηγούμενος. Ἀναγνώστης

Ιερωνυμάκης. Γεώργιος Σακόραφος Ἀνδρέας Κοκοράκης. Νικόλαος Ἀνδρέου».

Ἀπέπλευσαν λοιπὸν ταχιστα οἱ ἀπεσταλμένοι ἐκεῖνοι. ἐνάντιοι ὅμως ἄνεμοι τοὺς ἐπανέφερον εἰς Λουτρόν. ἔνθα εἶχε ὁρμήσει τοτε ἐξ Ὕδρας μετ' ἄλλων καὶ ὁ Γεώργιος Καλαμαρᾶς. Κρής (1) Γνω-

---

1) Ὁ Γεώργιος Καλαμαρᾶς ἦτο γέννημα τῆς ἐπαρχίας Γορτυνίας ἐκ τῆς κωμοπόλεως Ἁγίου Θωμᾶ ὀνομαζομένης. Ἐρασθεὶς παιδιόθεν τῆς μαθήσεως ἀπεδήμησε νέος ἔτι ὢν εἰς Σμύρνην. ὅπου καὶ ἐδιδάχθη προκαταρκτικά τινα μαθήματα τῆς τοτε διδασκομένης Ἑλληνικῆς παιδείας· ἐντεῦθεν δὲ περιστάσεως εὐκαίρου δοθείσης μετέβη εἰς Ρωσσίαν. ὅπου καὶ κατώρθωσε διὰ τῆς εὐφυΐας του νὰ καταταχθῇ εἰς τὰ Πανεπιστήμια τῆς Πετρουπόλεως. ἔνθα ἐξεπαιδεύθη τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας καὶ κυρίως τὴν ναυτικήν· ἐγνώριζε πρὸς τούτοις τὴν Ρωσσικὴν καὶ Γαλλικὴν διάλεκτον. καὶ πρὸ πάντων τὴν Ἰταλικήν. τὴν ὁποίαν καὶ ἔγραφε καλῶς.

Διὰ δὲ τὰς ναυτικάς του γνώσεις. τὰς ὁποίας εἶχεν ἀποκτήσει. κατετάχθη ἐπομένως εἰς τὸ Ρωσσικὸν ναυτικόν. ὅπου εὐδοκιμήσας καὶ ἀριστεύσας εἰς ναυμαχίας τινὰς λαβὼν καὶ τὸ παράσημον τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. προήχθη κατ' ὀλίγον καὶ μέχρι τοῦ βαθμοῦ πλοιάρχου διπρότου. διὰ τοῦ ὁποίου ἐδικαιοῦτο νὰ κυβερνᾷ ρεγάτα εἰς τὸν στόλον.

Ἐν τούτοις ας διηγηθῶμεν καὶ ἄξιά τινα λόγου περιστατικὰ τοῦ ἀνδρός. Ὅτε ἀπεστάλη Ρωσσικὴ μοῖρα περὶ τὴν Ἑπτάνησον ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Λέλη ἐπὶ τοῦ κατὰ τὸ 1805 ἢ 1806 Ρωσσοτουρκικοῦ πολέμου. τῆς ὁποίας ἀπετέλει μέρος καὶ ὁ Καλαμαρᾶς. συνέλαβον τὰ Ρωσσικὰ πλοῖον ἐχθρικόν. ἐντὸς τοῦ ὁποίου μεταξὺ τῶν ἄλλων ἐμπορευμάτων εὑρέθη καὶ ποσότης σαλίων Ἰνδικῶν. ἅτινα ἀποδεδειγμένως ἀνῆκον εἰς Ἕλληνά τινα ἔμπορον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὡς δικαστὴς λοιπὸν καὶ ὁ Καλαμαρᾶς τῆς λείας ἐκείνης. ἐπέμενε ν' ἀφεθῶσιν ἐλεύθερα τὰ σάλια. καὶ τοι διαταχθεὶς ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ νὰ θεωρηθῶσι καὶ ταῦτα ὡς νόμιμος λεία. τὰ ὁποῖα καὶ κατεδικάσθησαν.

Ὅτε δὲ ἐπανῆλθον εἰς Πετρούπολιν. ἐνήγαγεν ὁ Λέλης εἰς τὸ δικαστήριον ἐπὶ ἀπειθείᾳ τὸν Καλαμαρᾶν. εἰς τὸν ὁποῖον παρουσιασθέντα δὲν ἔδωκαν οἱ δικασταὶ κάθισμα. τὸ ὁποῖον τοι ἀνῆκε δικαιωματικῶς διὰ τὸ παράσημον ὅπερ ἔφερον. ἀλλ' ἀνέκραξαν αὐτὸν

ρίζων δ' οὗτος τὰ προηγούμενα τοῦ Ἀρεντούλη, ἀφοῦ ἔμαθε καὶ τὰς κατὰ τὴν Κρήτην πράξεις του, ἔδωκε γνώμην καὶ αὐτὸς ὅτι ὁ

ἱστάμενον· ὅτε δ' ἐπερωτήθη «διατί δὲν ὑπήκουσεν εἰς τὴν διαταγὴν τοῦ ἀρχηγοῦ· διότι, εἶπε μὲ τόνον φωνῆς, ὅταν δικάζῃ τις, δὲν ἔχει νὰ συμβουλευθῇ παρὰ τὸν Θεὸν μόνον καὶ τὴν συνείδησίν του» παραλείψας τότε ν' ἀναφέρῃ καὶ τ' ὄνομα τοῦ Αὐτοκράτορος, κατὰ τὴν Ρωσσικὴν συνήθειαν· ἐπέπληξε δὲ μάλιστα καὶ τοὺς δικαστάς, ὅτι δὲν τοῦ ἔδωκαν κάθισμα διὰ τὸ ὁποῖον ἔφερε παράπονον, καί, ὀξύχολος καθ' ὑπερβολήν, ἐκτύπησε τότε μὲ τὴν χεῖρά του ἀτόπως τὴν τράπεζαν.

Ταῦτα δὲ ἤκουν νὰ καταδικάσωσιν ἐκεῖνον εἰς θάνατον· ἔθλασαν λοιπὸν παρευθὺς τότε καὶ τὴν σπάθην του ἐπὶ τῆς κεφαλῆς του, καὶ ἔμελλε νὰ σταλῇ εἰς Σιβηρίαν· ὁ τότε ὅμως ὑπουργὸς τῶν Ναυτικῶν, εὐνοῶν τὸν Καλαμαρᾶν διὰ τὰ μεγάλα πλεονεκτήματα του, ἀνέβαλε νὰ ἐνεργήσῃ τὴν ἀπόφασιν, καὶ αὐτός, ἀφοῦ κατόπιν ἔφθασαν καὶ τὰ μεγάλα περιστατικὰ τῆς ἐκστρατείας τοῦ Ναπολέοντος, ἐπροσπάθησε νὰ εὑρῇ κατάλληλον τρόπον, διὰ νὰ τὸν ἀπαλλάξῃ τῆς καταδίκης. Διέμενε λοιπὸν πάντοτε ὁ Καλαμαρᾶς οὕτως εἰς Πετρούπολιν. Καὶ ὅτε μετὰ τὰς Ρωσσικὰς ἀλλεπαλλήλους νίκας μετέβη ὁ Αὐτοκράτωρ εἰς Βιέννην καὶ Παρισίους, παρηκολούθει καὶ ἐκεῖνος, ὅπου εἶδε καὶ ἔμαθεν ἐκ τοῦ πλησίον ἀπὸ τὰ μεγάλα ἐκεῖνα συμβεβηκότα καὶ τὰς περιπλοκὰς τῶν τότε πραγμάτων πολλὰ πράγματα τοῦ κόσμου, καὶ ηὔξησε διὰ τῆς πείρας τούτων τὰς γνώσεις του· διὸ καὶ εἰς Παρισίους ἐνήργησαν φίλοι του ὥστε ν' ἀπαλλαχθῇ μὲν τῆς προτέρας καταδίκης, οὐχὶ ὅμως πώποτε καὶ νὰ λάβῃ βαθμόν τινα ἢ ὑπηρεσίαν ρωσσικήν. Ἐνδεὴς οἰκογενειάρχης ὁ Καλαμαρᾶς μετέβη εἰς Ἰάσιον πρὸς πορισμὸν βίου· ὅθεν καὶ διεκήρυξε διὰ τοῦ Λογίου Ἑρμοῦ, ὅτι θέλει διδάσκει μαθήματα ναυτικῆς. Ἐκραγείσης ὅμως μετ' ὀλίγον τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἔδραμε καὶ αὐτὸς πρὸς τὸν Ὑψηλάντην, ὅστις καὶ τὸν προσέλαβε πρῶτον σύμβουλον διὰ τὴν μεγάλην του πεῖραν καὶ τὰς πρακτικάς του γνώσεις. Ἐκεῖθεν ἔγραφε πρὸς τὴν σύζυγόν του Ἄνναν, Κερκυραίαν οὖσαν, ἀποδίδων εἰς αὐτὴν ὡς καὶ πρότερον, διὰ τὴν ἐνεστῶσαν θέσιν του, τὸν τίτλον ἐξ γωτάτη, ἥτις στερουμένη τῶν πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίων τὸν ἀπεκρίθη μὲ πολλὴν ἀστειότητα· «Ἀνέγνωσα, εἶπε, τὴν ἐπιστολήν σου, καὶ ἐκατάλαβα ὅτι εἶμαι καὶ τώρα πάλιν ἐξοχωτάτη. Ἀλλ' ἐντοσούτῳ δὲν ἔχω τὸν ἀπιούσιον ἄρτον.»

καταλληλότερος τρόπος εἰς τοιαύτην περίστασιν ἦτο ν' ἀφαιρέσωσιν ἀπὸ τὸν Ἀφεντούλην τὴν ἀρχήν, καὶ νὰ γνωστοποιήσωσι τοῦτο

Διαλυθέντων δ' ὡς γνωστὸν τῶν ἐκεῖ ἐπαναστατικῶν κινημάτων, ἦλθε καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ Καλαμαρᾶς μετὰ τὴν εἰς Κόριθον σύστασιν τῆς Ἑλληνικῆς Διοικήσεως, τὸν ὁποῖον συνανεστρέφετο σπουδαίως ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος, ἐκτιμήσας τὰς θεωρητικὰς καὶ πρακτικὰς τοῦ ἀνδρὸς γνώσεις. Ἀνεπλήρωσε δ' ἐκεῖ ἐπιτυχῶς εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῆς Ἀστυνομίας ἐπί τινα χρόνον καὶ τὸν τότε ὑπουργὸν Ἀνδρέαν Μεταξᾶν, ἔγραψε καὶ δευτέραν φορὰν καὶ ἐντεῦθεν πρὸς τὴν σύζυγόν του, ἀποδιδῶν καὶ πάλιν εἰς αὐτὴν διὰ τὴν νέαν ὑπηρεσίαν του τὸν αὐτὸν τίτλον ἐξοχωτάτη, ἥτις ἀπεκρίθη καὶ τότε μὲ πολλὴν ἀστειότητα. «Βλέπω, εἶπεν, ὅτι εἶμαι πάντοτε ἐξοχωτάτη, πάντοτε ὅμως καὶ χωρὶς ὠφελί.»

Ἦλθε τέλος πάντων καὶ εἰς Κρήτην ὁ Καλαμαρᾶς, ὅστις γνωρίζων τὰ προηγούμενα τοῦ Ἀφεντούλη, καὶ τὴν ἐν Κρήτῃ διαγωγήν του μαθών, συνήργησεν εἰς τὴν ἀπὸ τῆς ἐξουσίας πτῶσιν του, συναποσταλεὶς μετὰ τῶν λοιπῶν πρὸς τὴν Κεντρικὴν Διοίκησιν διὰ τὴν διόρθωσιν τῶν πραγμάτων τῆς πατρίδος του· ἐπανελθὼν δὲ εἰς Κίσαμον ὡδήγησε τὸν Τομπάζην εἰς τακτικὴν ἅλωσιν τοῦ φρουρίου τῆς Κισάμου, ὡς θέλομεν ἰδεῖ. Ἤθελε δὲ μεγαλείτερα κατορθώσει ἔργα ὁ Τομπάζης, ἂν ἐξηκολούθει νὰ ὠφελῆται ἀπὸ τὰς γνώσεις καὶ τὴν πεῖραν τοῦ ἀνδρός.

Γενομένου δὲ λόγου τῷ 1823 καὶ περὶ προσκλήσεως βασιλέως τινὸς εἰς τὴν Ἑλλάδα, εἰς τὸ ὁποῖον ὠφειλε νὰ ζητήσῃ ἡ Κεντρικὴ Διοίκησις καὶ τῶν Κρητῶν τὴν συγκατάθεσιν, ὡς μέλους καὶ τῆς Κρήτης ἀδιασπάστου τῆς Ἑλληνικῆς ἐπικρατείας, ἔργον τοῦ Καλαμαρᾶ ἦτο καὶ ἡ ἐπίσημος ἀπάντησις τῶν περὶ τούτου, ἡ ὁποία ὡς περιέχουσα ἐμβριθεῖς σκέψεις ἀξίας λόγου κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχήν, ἐξετιμήθη ἀκολούθως ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸν κοινόν, ληφθεῖσα ὑπὸ σπουδαίαν σκέψιν· «Ποῖοι ἀπὸ τοὺς βασιλεῖς Εὐρώπης (ἠρώτων οἱ Κρῆτες εἰς τὴν ἀπόκρισιν των) γνωρίζουν περὶ τούτου, καὶ εἶναι σύμφωνοι νὰ τὸν ὑποστηρίξουν; Εἶναι δὲ συμφωνοι εἰς τὴν πρότασιν ταύτην αἱ Δυτικαὶ Δυνάμεις, καὶ πρὸ πάντων ἡ Ἀγγλία; διότι εἰς ἐναντίαν περίστασιν οἱ κατοικοῦντες τὴν νῆσον Κρῆτες κάμνουν τὴν παρατήρησιν πρὸς τὴν ὑπερτάτην Διοίκησιν, ὅτι ἂν ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Γαλλία δὲν ἔχωσι τὴν συγκατάθεσιν των εἰς τοῦτο, εἶναι βιασμένοι νὰ μὴ δώσωσι τὴν ὑπόν των, ἀλλὰ νὰ

παρευθὺς εἰς τὴν Διοίκησιν τοῦ ἔθνους· ὅθεν καὶ καθήρεσαν ἐκεῖνον διὰ τοῦ ἑπομένου ἐγγράφου. Οἱ δ' ἀπεσταλμένοι ἀνεχώρησαν συνακολουθοῦντος τότε καὶ τοῦ Καλαμαρᾶ ἔχοντος τὴν αὐτὴν πληρεξουσιότητα ὡς καὶ οἱ λοιποί. Τοιοῦτον τέλος ἔλαβεν ἡ Διοίκησις τοῦ Ἀφεντούλη ἐν τῇ Κρήτῃ, τὸ ὁποῖον προὐκάλεσεν ἀπερισκέπτως ἡ διαγωγή, τῆς ὁποίας τὰ ἱστορικὰ ἐξεθέσαμεν ἀνωτέρω. Ἰδοὺ τὸ ἔγγραφον.

«ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

«Ἡ ἐλευθερία τῶν Ἑλλήνων ἤχησεν εὐχαρίστως εἰς τὰς ἀκοάς μας· τὸ ὑψηλὸν τοῦτο αἴσθημα ἐνεφυτεύθη βαθέως εἰς τὴν ψυχήν μας· ὁ ἔνθερμος πρὸς τὴν πατρίδα ἔρως ἤναψεν εἰς τὴν καρδίαν μας· ἡ ἀπάνθρωπος δουλεία μας καὶ ὁ ἀπαραδειγμάτιστος ἐνθουσιασμὸς μᾶς ὥθησαν εἰς τὸ νὰ ὁρμήσωμεν μὲ τὰ ὅπλα κατὰ τοῦ τυράννου, προκρίνοντες τὸν τίμιον θάνατον ἀπὸ τὴν ἐπονειδιστον δουλικὴν ζωήν.

«Εἰς τοιοῦτον μέγιστον ἀγῶνα κινηθέντες, ἐγνωρίσαμεν ἐξ αὐτῆς τῆς ἀρχῆς, ὅτι χρείαν μεγάλην ἔχομεν ἐμπείρου ἀρχηγοῦ. Ἐλικρι-

---

προτιμήσωσι ν' ἀφεθῶσιν εἰς τὴν τύχην των ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Θεοῦ.»

Τοιοῦτος ἦτον ὁ Γεώργιος Καλαμαρᾶς, μαθηματικός, ναυτικὸς καλός, λίαν φιλελεύθερος καὶ γενναῖος, ἐν συντόμῳ πολύτιμος διὰ τὰς γνώσεις του εἰς τὸ νὰ δίδῃ μόνον συμβουλάς, διότι δυστυχῶς ἦτο καὶ λίαν ὀργίλος καὶ ὁρμητικοῦ χαρακτῆρος ἀνήρ, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἐξετίθετο πολλάκις εἰς κίνδυνον. Ὁ Κανέλλος Βυζάντιος καὶ ὁ Παναγιώτης Νικολαΐδης Σμυρναῖος, ἄνδρες λόγιοι, ἔλεγον περὶ αὐτοῦ συχνά· «ὁ Καλαμαρᾶς εἶναι θησαυρὸς ἀνεκτίμητος καὶ σπάνιος ἀνὴρ διὰ τὰς πολυειδεῖς γνώσεις του· πρέπει ὅμως διὰ τὴν παράλογον ὁρμήν του νὰ ἦναι περιωρισμένος εἰς δωμάτιον μὲ ὅλα τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἀρκοῦντα, ὁπόθεν νὰ ἀρύωνται συμβουλὰς καὶ ὁδηγίας, ὅσοι θέλουσι νὰ ὠφελῶνται ἀπὸ τὴν μεγάλην πεῖράν του». Ἀπέβιωσε τέλος πάντων εἰς Ὕδραν κατὰ τὸ 1823 περὶ τὸ ἑξηκοστὸν περίπου ἔτος τῆς ἡλικίας του, προσβληθεὶς ὑπὸ πλευρίτιδος καὶ μὴ ἔχων τὰ χρηματικὰ μέσα διὰ νὰ προλάβῃ τὸν κίνδυνον.

νοῦ, ἐπεμψάμεν τινας τῶν ἡμετέρων εἰς Πελοπόννησον, ὅπου ἠκούσαμεν πολλοὺς τῶν ἀξίων ὁμογενῶν ἐξ Εὐρώπης φθάσαντας. Πλάνοι τινὲς μᾶς ἠπάτησαν, ὥστε νὰ δώσωμεν πίστιν εἰς ὀνόματα κούφα καὶ παράσημα ψευδῆ, καὶ ἐπομένως νὰ δεχθῶμεν διὰ στρατηγὸν τῆς φιλτάτης μας πατρίδος Κρήτης τὸν πρῶτον ἀπαντήσαντα ἡμᾶς ἄνθρωπον κύριον Μιχαὴλ Ἀφεντούλιεφ, ὅστις Κομνηνὸς ψευδῶς ἐπωνομάσθη.

»Πρὸς αὐτὸν ἐνεπιστεύθημεν μὲ εἰλικρίνειαν τὴν ἀπολύτρωσίν μας ἀπὸ τὴν φρικτὴν τυραννίαν τῶν αἱμοβόρων Ὀθωμανῶν· ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος οὗτος ἐκ τῆς πείρας ἀπεδείχθη, ὄχι μόνον τόσον μικρὸς καὶ ἀνάξιος, ὅσον εἶναι μέγας ὁ ἀγών, διὰ τὸν ὁποῖον τὸν ἐδεχθημεν, ἀλλ' ἔτι περιπλέον μισέλλην καὶ φιλοτύραννος, μὲ φρονήματα πάντη ἐναντία καὶ ἀσυμβιβάστα μὲ τὴν ἀπολύτρωσιν, τιμιότητα καὶ εὐταξίαν μας, ὡς ἀπὸ τ' ἀκόλουθα φαίνεται.

» Παρατρέχομεν τὴν ἔκθεσιν τῶν δεσποτικῶν καὶ αἰσχροκερδῶν στοχασμῶν του καὶ κινημάτων, τῶν ὅσα φρικτὰ μέσα μετεχειρίσθη, διὰ νὰ ἀποσπάσῃ τὴν Κρήτην ἀπὸ τὸ λοιπὸν ἔθνος, καὶ τέλος, ἀφοῦ ὑπεχρεώθη, ὥστε μεθ' ὅρκου νὰ παραδεχθῇ τὴν ἕνωσίν της κατὰ τὸ σχέδιον καὶ θέσπισμα τῆς πανελληνίου Βουλῆς· ὁπόσας φρικτὰς ἐπαναστάσεις ὠργάνισεν ἐναντίον τῶν συνεργησάντων εἰς τοῦτο καὶ ἐναντίον τῶν μελῶν τῆς Διοικήσεως· ποσάκις παρεξήγησε τὸ σύστημά μας εἰς τοὺς πολεμικούς· ποσάκις τὸ ἐκλόνισε· ποσάκις ἠναγκάσθησαν νὰ τὸ στερεώσωσιν οἱ φιλοπατρίδες καὶ φρόνιμοι, καὶ προσθέτομεν μόνον ἓν μικρὸν μέρος τῶν προφανῶν καὶ αἰσχρῶν ἀνομιῶν καὶ παραβιάσεών του.

»Α'. Βλέπομεν παρ' ἐλπίδα νὰ παρουσιάζηται εἰς ταύτην μας τὴν νῆσον παρὰ τῆς ἐξοχότητός του μία σφραγὶς ἄγνωστος καὶ ξένη, τῆς Διοικήσεως ὀνομαζομένη *Βασιλική*.

»Β'. Μὲ τὴν ὑπογραφήν του μόνον νὰ ἐκδίδωνται γράμματα καὶ διαταγαὶ εἰς τὴν πατρίδα μας, ἐνῷ τοῦτο ἀπὸ τὸν συνταγματικόν μας χάρτην εἶναι ἀπηγορευμένον.

»Γ'. Νὰ δίδωνται πράγματα τοῦ κοινοῦ τῆς Κρήτης, χωρὶς τῆς εἰδήσεως τῶν ἐντοπίων, εἰς διαφόρους ξένους ἐμπόρους δι' ἴδιά του τέλη, καθὼς εἰς τὸν Ἰωάννην Βλάχον ἀσήμι, καὶ εἰς ἄλλους ἄλλα.

»Δ'. Νὰ λαμβάνῃ γρόσια ἀπὸ φορτία καραβίων ἐλαίου, νὰ τὰ κατακρατῇ, καὶ λογαριασμὸν νὰ μὴ θέλῃ νὰ δώσῃ, καθὼς καὶ ἄλλα ἀπὸ πατριώτας, ἐπὶ λόγῳ βοηθείας τῆς πατρίδος, χωρὶς τῆς εἰδήσεως τῶν Γενικῶν φροντιστῶν τῆς οἰκονομίας, καὶ εἰς Πλατανιάν, Μέτσαριάν, Λευτρὸν καὶ ἀλλοῦ, καὶ νὰ τὰ κατακρατῇ κρυφίως.

»Ε'. Νὰ ἀνατρέπῃ πᾶν ὀργανιζόμενον διὰ τὴν εὐταξίαν τῆς πατρίδος, νὰ διασπείρῃ μεταξὺ τῶν πατριωτῶν ζιζάνια διχονοιῶν, καὶ πρὸ πάντων νὰ διεγείρῃ πολυτρόπως τὸν λαὸν ἐναντίον τῶν προκρίτων καὶ λοιπῶν τιμίων καὶ φιλοπατρίδων ὑποκειμένων.

»Ϛ'. Νὰ ἐξουθενῇ καθημερινῶς εἰς πάντα ξένον Εὐρωπαῖον τὸ ἔθνος ὁλόκληρον, τὴν τοπικὴν Διοίκησιν τῆς πατρίδος, καὶ πρὸ πάντων νὰ λαλῇ ἀκατάπαυστα τὰ ἐξ ἀμάξης κατὰ τῶν μελῶν τῆς Διοικήσεως ἀδίκως.

»Ζ'. Νὰ παραδέχεται ἀπὸ διαφόρους χωρὶς τὴν εἴδησιν τῆς τοπικῆς Διοικήσεως καταμαρτυρικὰ (προτέσται) διωργανισμένα παρὰ τοῦ ἰδίου, ἄνομα καὶ ἄτοπα, ἀποβλέποντα εἰς μεγαλωτάτας ζημίας τῆς πατρίδος, καὶ ἄλλα.

»Ἐπειδὴ λοιπὸν καὶ ἐγνωρίσαμεν ἐκ πείρας ἀπὸ τὰ εἰρημένα καὶ ἄλλα ἄπειρα ἀπερίγραπτα, ὅτι ἡ ἐξοχότης του οὔτε χαρακτῆρα ἀρχηγοῦ τιμίου καὶ εἰλικρινοῦς ἀνθρώπου ἔχει, οὔτε καθήκοντα τῆς ἀνθρωπότητος γνωρίζει, οὔτε ἔθνος σέβεται, οὔτε ὅρκον φυλάττει, οὔτε τοπικὴν Διοίκησιν τιμᾷ ἀλλ' οὔτε ἀξιότητα κἀμμίαν ἔχει.

»Ἐπειδὴ τέλος πάντων καθ' ἡμέραν παραιτεῖται μὲ σκοπόν, τὸν ὁποῖον εἶναι περιττὸν νὰ ἐκθέσῃ τις καὶ τὰ τοιαῦτα του γράμματα διασπείρονται κρυφίως εἰς τὸν ἁπλοῦν λαόν, καὶ ἐκδίδονται τοιαῦτα ἀπὸ 15 Μαΐου μέχρι τῆς σήμερον.

»Ἡ τοπικὴ Διοίκησις τῆς νήσου ταύτης, ἐπαγρυπνοῦσα εἰς κάθε »τι καὶ θέλουσα νὰ προλάβῃ τὰ ἐνδεχόμενα ἐκ τούτων δεινά, κη»ρύττει εἰς τὸ Πανελλήνιον πρὸ πάντων δὲ εἰς τοὺς κατοίκους »καὶ διατρίβοντας εἰς τὴν πατρίδα ἐντοπίους καὶ ξένους.

»Ὅτι ἡ Ἐξοχότης του, ὁ Γενικὸς Ἔπαρχος τῆς Κρήτης κύριος »Μιχαὴλ Κομνηνὸς Ἀφεντούλιερ, εἶναι ἀποκλεισμένος γενικῶς ἀπὸ »ὅλα τὰ πράγματα τῆς πατρίδος· δηλαδὴ δὲν ἔχει εἰς τὸ ἑξῆς νὰ »ἀνακατόνεται εἰς κἀμμίαν ὑπόθεσίν της.

»Ὅτι δὲν ἀναγνωρίζει τίποτε, τὸ ὁποῖον δὲν ἐπραχθῇ νομίμως.

»Ὅτι θέλει μένει εἰς τὴν πατρίδα ὡς ἰδιώτης, ἑωσοῦ νὰ ἔλθῃ »ἄλλος διωρισμένος παρὰ τῆς ὑπερτάτης Διοικήσεως.

»Καὶ ἐπειδὴ εἰς διαφόρους περιστάσεις ἐφάνησαν οἱ σκοποί του »ὕποπτοι καὶ ἐπικίνδυνοι εἰς τὰ μέγιστα, ἀποτεινόμενοι εἰς ἐγκλή»ματα καθοσιώσεως, τοῦτου ἕνεκα καὶ ἡμεῖς ἀναλόγως προσφερό»μενοι πρὸς αὐτόν, κοινῇ γνώμῃ ἀποφασίζομεν νὰ λάβωμεν παρ' »αὐτοῦ ὅσα τοῦ εὑρίσκονται ἔγγραφα χωρὶς ἐξαιρεσιν κἀμμίαν, ἐκτὸς »μόνον ἐκείνων ὁποῦ βεβαιοῦν τὰς προσωπικὰς τιμὰς αὐτοῦ καὶ »ἀξίας, ἂν τοιαῦτα καθαρὰ ἔγγραφα εὑρεθοῦν παρ' αὐτῷ· τὰ δὲ »πραγματά του, χρήματα δηλαδὴ καὶ ἄλλα τοιαῦτα, ὅσα εἶναι »τιμῆς ἄξια, νὰ μένουν ἐσφραγισμένα μὲ τὴν σφραγῖδα του καὶ μὲ »ἐκείνην τῆς Διοικήσεως εἰς παρακαταθήκην μὲ κατάλογον ἐγγρά»φων καὶ πραγμάτων, ὑπογεγραμμένον, παρ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου καὶ »τοῦ ἀρχιγραμματέως· αὐτὸς δὲ νὰ μένῃ ἐντίμως ἐγκλειστος, ὅπου »εὐλογωτερον φανῇ, ἑωσοῦ ἀποφασίσῃ ἡ ὑπερτάτη Διοίκησις, καὶ »τότε δίδων ἀκριβῆ λογαριασμὸν τῶν πράξεών του, ν' ἀναχωρῇ »ἀπὸ τὴν πατρίδα.

»Ὅτι κἀνενα του γράμμα δὲν θέλει ἔχει πλεον κῦρος εἰς τὴν »πατρίδα·

»Ἡ δὲ ῥηθεῖσα τοπικὴ Διοίκησις ἔλαβε τ' ἀναγκαῖα μέτρα πρὸς »ἐξοικονόμησιν τῶν πραγμάτων τῆς πατρίδος, στέλλουσα ἐνταῦτῶ »καὶ πρὸς τὴν ὑπερτάτην Διοίκησιν ἀπεσταλμένους νὰ ζητήσουν καὶ »ἀρχηγὸν καὶ τὰ λοιπὰ ἀναγκαῖα.

»Ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς τῆς Κρητης θέλει κοινοποιήσει τὴν ἀ»ποκήρυξιν ταύτην εἰς τὴν Σ. Πανελλήνιον Βουλήν, θέλει τὴν κοι»νοποιήσει πρὸς τὸν κ. Μιχαὴλ Κομνηνὸν Ἀφεντούλιεφ, καὶ ἀπο»στείλει ἀντίγραφα εἰς ὅλους τοὺς κατοίκους τῆς νήσου, τὸ δὲ »πρωτότυπον θέλει φυλαχθῇ εἰς τὸ ἀρχεῖον τῆς Γενικῆς Καγκελα»ρίας διὰ τὰ περαιτέρω.»

»*Ἐν Σφακίοις, τῇ 13 Νοεμβρίου 1822.*

»Ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς **Νεόφυτος Οἰκονόμος.**

»Ὁ Πρωτογραμματεὺς **Ἐμ. Ἀντωνιάδης.**

(Αἱ λοιπαὶ ὑπογραφαὶ ὡς καὶ εἰς τὸ προηγούμενον ἔγγραφον.)

Ὁ λιμὴν τῆς Σούδας

Φθάσαντες δ' οἱ εἰρημένοι ἀπεσταλμένοι τὴν 18 τοῦ Νοεμβρίου εἰς Ἐρμιόνην, ὅπου τότε διέμενεν ἡ Κεντρικὴ Διοίκησις ἕνεκα τῶν συμβάντων ἐκ τῆς παρουσίας τοῦ Δράμαλη, ἐπαρουσίασαν πρὸς τὸν ἁρμόδιον Ὑπουργὸν τὰ ὁποῖα ἔφερον ἔγγραφα, ἐκθέσαντες λεπτομερῶς καὶ τὴν τότε κατάστασιν τῶν πραγμάτων τῆς Κρήτης· ἐπανέλαβον δὲ οὗτοι καὶ τὴν 28 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς αἰτούμενοι τὴν ἀντίληψιν τῆς Διοικήσεως ὡς πρὸς τὰ κοινὰ πράγματα καὶ τὴν ταχεῖαν ἀντικατάστασιν τοῦ Ἀφεντούλη εἰς τὴν Διοίκησιν ὑπὸ συνετοῦ καὶ ἱκανοῦ ἀνθρώπου, ἀπολαύοντος καὶ τὴν κοινὴν ὑπόληψιν· ὡς τοιοῦτον δ' ἐπρότειναν τότε οἱ Κρῆτες τὸν Ὑδραῖον Ἐμμανουὴλ Τομπάζην, ἀλλὰ μὲ τὴν ἐπιφύλαξιν νὰ τὸν διορίσῃ ἡ Διοίκησις, ἐὰν ἐγκρίνῃ. Καὶ διὰ τί τοῦτο ; Διότι ὅλοι ἦσαν σύμφωνοι εἰς τὸ νὰ δυνηθῶσι νὰ προσλάβωσιν οὕτω σύμμαχον οἱ Κρῆτες εἰς τὸν ἀγῶνά των μίαν ἀπὸ τὰς ναυτικὰς τῆς Ἑλλάδος νήσους, καὶ τοιαύτην ἐπροτίμησαν τὴν Ὕδραν διὰ τὴν μεγίστην σημασίαν καὶ ἐπιρροήν, τὴν ὁποίαν εἶχε τότε εἰς τὰ κοινὰ πράγματα τῆς Ἑλλάδος, προερχομένην ἀπὸ τὰ πλούτη καὶ τὰς ἐπικρατεστέρας ναυτικὰς δυνάμεις της.

Ἂς ἔλθωμεν δὲ πρὸς μικρὸν καὶ εἰς τ' ἀνατολικὰ τῆς Κρήτης μέρη. Ἔθυεν ἐνταῦθα καὶ ἀπώλυε δραστηρίως ὁ Χασὰν πασᾶς, ἀφοῦ μετέβη περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Σεπτεμβρίου εἰς τὴν Κνωσσόν. Στρατοπεδευμένος οὗτος ἐπὶ δέκα πέντε σχεδὸν ἡμέρας περὶ τὸ Ἡράκλειον καὶ τὸ χωρίον Τήλλισον, ἀπέστελλεν ἐκδρομὰς καθ' ἑκάστην, νῦν μὲν εἰς Γορτύνην, νῦν δ' εἰς ἄλλα μέρη ἀπὸ ἰσχυρὰ ἀποσπάσματα ἱππικοῦ καὶ πεζικοῦ, αἰχμαλωτίζων καὶ ἐξολοθρεύων ἀπηνῶς πολλοὺς τῶν ἀδυνάτων καὶ ἀόπλων· οἱ δὲ λοιποὶ τῶν μερῶν τούτων, ἄοπλοι σχεδὸν οἱ πλειότεροι διὰ τὴν ἐπαισθητὴν ἔτι τῶν ὅπλων ἔλλειψιν εἰς τὴν Κρήτην καὶ ὡς νεωστὶ ἐπαναστάντες, κατεθορυβήθησαν διὰ τὴν ἀπειρίαν των· καὶ δικαίως, διότι δὲν ἠδύναντο ἄλλως νὰ πράξωσιν εἰμὴ νὰ ὑποχωρῶσιν εἰς τὰς ὑπερτερούσας ἐχθρικὰς δυνάμεις· ἔπειτα δὲν ἐφρόντισαν κακῶς ποιήσαντες νὰ ὀχυρώσωσι ταχέως καὶ τὸ δυσκολοπολέμητον Λασίτι, διὰ νὰ ἐξασφαλίσωσιν ἐνταῦθα τ' ἀδύνατα μέλη τῶν οἰκογενειῶν των. Τοιαύτη ὅμως κακίστη ἀπρονοησία δὲν ὑπῆρχεν εἰς τούτους μόνον τοὺς Κρῆτας,

ἀλλ' ἦτο σχεδὸν γενικὴ, διότι καὶ παντοῦ σχεδὸν τῆς Κρήτης ὑπῆρχον τοιαῦτα ἄσυλα, ἅτινα παρέβλεψαν ἀσυλλογίστως· διὸ καὶ ἠχμαλωτίσθησαν καὶ ἀπωλέσθησαν πολλαὶ μυριάδες.

Ἡ εἰρημένη θέσις εἶναι κοιλὰς εὔρεῖα, εὔφορος καὶ δενδροσκεπὴς μὲ πολλὰ νερά. Σίτι ἢ Λασίτι ὀνομαζομένη, ἥτις περικυκλοῦται ὑπὸ ὑψηλοτάτων καὶ δυσβάτων βουνῶν, ἐκ τοῦ βορειοδυτικοῦ μέρους πρὸς τὴν Γορτυνίαν, Κνωσσὸν καὶ Χερρόνησον, ἐκ τοῦ ἀνατολικοῦ πρὸς τὴν Μινῴαν, Σιτείαν καὶ Ἱεράπυτναν, τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουσιν ἄλλα βατὰ μέρη, εἰμὴ μόνον δύο ἢ καὶ τρεῖς στενωτάτας καὶ δυσκόλους διόδους. Ταύτας ἂν ἐπρολάμβανον νὰ ὀχυρώσωσι μὲ ἀναγκαῖα τινὰ προχώματα, ὀλίγοι τινὲς στρατιῶται ἠδύναντο ἐκεῖθεν ν' ἀποκρούωσιν εὐκόλως καὶ τὸν πολυπληθέστερον ἐπερχόμενον ἐχθρικὸν στρατόν.

Ἂν λοιπὸν καὶ οἱ κατοικοι τῶν μερῶν τούτων ἦσαν γεγυμνασμένοι τότε εἰς τὰ ὅπλα καὶ εἶχον τὴν στρατιωτικὴν ἐμπειρίαν νὰ κάμωσιν ὠφέλιμον χρῆσιν τῆς εἰρημένης θέσεως, ἢ ἂν ἄλλοι κατὰ χρέος ἔτρεχαν εἰς βοήθειαν των, ἠδύναντο νὰ γίνωσιν ἀκαταμάχητοι· ὁ δὲ Χασὰν πασᾶς τότε δὲν ἤθελε θρασυνθῇ ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ ἐπιφέρῃ τοσαῦτα ἀκαταλόγιστα δεινά, ἀλλ' ἤθελε μᾶλλον ἀποτύχει καὶ ἐνταῦθα, ὅπως ἀπέτυχε καὶ εἰς τὰ δυτικὰ μέρη.

Ἐκ τῆς Κνωσσοῦ μετὰ ταῦτα εἰσβαλὼν μεθ' ὅλου τοῦ στρατοῦ του ὁ Χασὰν εἰς τὴν ἐπαρχίαν Χερρόνησον ἢ Πεδιάδα, ἐσκήνωσε περὶ τὰ χωρία Μάλια καὶ Καστέλι. Ἀλλ' ἐνταῦθα δισχίλιοι περίπου Ἕλληνες, ὁδηγούμενοι ὑπὸ τοῦ Ἀναγνώστου Κουσκουμπᾶ, Νικολάου Ζερβοῦ, Ἐμμανουὴλ Λουτσάκη, Κωνσταντίνου Στακάκη, Ρουσάκη Χούρδου, Βουζομάρκου καὶ ἄλλων, ἦσαν τοποθετημένοι περὶ τὰ χωρία Κράσι, Αὐδοῦ, Μοχοῦ καὶ μέχρι τῆς Κασταμονίτσης, καὶ ἠμπόδιζον ἐντεῦθεν τὸν πολέμιον νὰ προχωρήσῃ εἰς τὴν εἰρημένην θέσιν τῆς Σίτιας ἢ Λασιτίου, τὴν ὁποίαν κατεγίνετο ὁ ἀρχηγὸς τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ μὲ τὴν αὐτὴν σπουδὴν νὰ καταλάβῃ, ὡς ἀναγκαίαν εἰς τὰ ἐπιχειρήματά του, ὡς καὶ τὴν ὀχυρὰν Μαλάξαν εἰς τὰ δυτικά. Ἔγεινε λοιπὸν μάχη ἐνταῦθα ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν λίαν πεισματώδης· ἀλλ' οἱ Ἕλληνες, βοηθούμενοι ἀπὸ τὰς ἀσφαλεστέρας θέσεις των, ἐπέπεσον μετὰ πολλῆς ἀντιστάσεως

καὶ ἔτρεψαν εἰς φυγὴν τοὺς ἀντιπάλους των· ἐφόνευσαν δὲ τότε ἵππους, ἐκυρίευσαν σημαίας, καὶ ἐθανάτωσαν ὑπὲρ τοὺς 100 ἐκ τῶν πολεμίων, ζωγρήσαντες καὶ τινας· ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων ἔπεσαν ἕως δεκαπέντε καὶ ἐτραυματίσθησαν ἱκανοί, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Βουζομάρκος ἐλαφρῶς καὶ ὁ Γεώργιος Κριτοβουλίδης τὴν χεῖρα.

Ἀποτυχὼν δὲ ὁ Χασὰν καὶ ἐνταῦθα, ἐστοχάσθη νὰ καταθορυβήσῃ ἄλλοθεν τοὺς πολεμίους του. Κατεσκήνωσε λοιπὸν αἴφνης μετά τινας ἡμέρας ἐκεῖθεν τῆς ἐπαρχίας Ἀρκαδίας κατὰ τὴν ἀρχαίαν πόλιν Βιέννην, τανῦν κωμόπολιν Βιάννον καλουμένην, διαμείνας ἐκεῖ περὶ τὸν μῆνα, ἀφ' ὅπου μὲ συνεχεῖς ἐκδρομὰς ἱππέων καὶ πεζῶν εἰς τὰ παρακείμενα βουνὰ ἔθυεν, ἀπώλυεν, ἠχμαλώτιζε καὶ ἐρήμονε θηριωδῶς καὶ ἀπανθρώπως ὅλον τὸν τόπον, ἕωσοὗ ἐννόησαν οἱ λοιποὶ τὴν ἀνάγκην νὰ καταφύγωσιν εἰς τ' ἀπρόσβλητα τοῦ Λασιτίου βουνά, ὅπου καὶ ἐσώζοντο. Δὲν διετηρήθη ὅμως ἀβλαβὴς καὶ ὁ Χασὰν πασᾶς εἰς τὸ διάστημα τῆς διαμονῆς του ἐκεῖ· διότι κατ' ἀποσπάσματα ἐπιπίπτοντες αἴφνης οἱ Ἕλληνες ἐξ εὐθέτων καὶ ἀγνώστων μερῶν, πολλάκις ἐπροξένουν μέγαν ὄλεθρον εἰς τοὺς στρατούς του· ὅθεν καὶ ἠναγκάσθη ἕνεκα τούτου νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν Χερρόνησον, καὶ νὰ σκηνώσῃ πάλιν εἰς τὰ αὐτὰ σχεδὸν χωρία, ὡς καὶ πρότερον, ὅπου καὶ διέμεινεν ἱκανὰς ἡμέρας.

Ἐνταῦθα δὲ πάλιν ὁ Ἀλβανὸς ἐστοχάσθη νὰ μεταχειρισθῇ τὴν ἀλωπεκῆν· καὶ ὅ,τι δὲν κατώρθωσε διὰ ταύτης εἰς τὰ δυτικὰ τῆς Κρήτης, ἐσπευσε διὰ τῆς ἀπειλῆς καὶ κολακείας νὰ ἐπιτύχῃ ἐδῶ· διότι ἀνελπίστως οἱ ὀρεινοὶ Λασιτιῶται, εἴτε καταπτοηθέντες ἐκ τοῦ βάρους τῶν κινδύνων, εἴτε καὶ ἀπατηθέντες, προσῆλθον οἱ πλειότεροι ἐξ αὐτῶν κατὰ τὸν Ὀκτώβριον εἰς τὸν Χασάν, διὰ νὰ ἐκφράσωσι μεταμέλειαν διὰ τὰ ἐπαναστατικὰ των κινήματα, τοὺς ὁποίους, ὑποκριθεὶς πονήρως, ἐδέχθη τότε εὐμενῶς καὶ ἐκολάκευσε, διὰ νὰ ἐπιτύχῃ δι' αὐτῶν ἐντελῶς τοῦ σκοποῦ του. Δὲν ἔκαμεν ὅμως καλὴν ἐντύπωσιν τὸ κίνημα τῶν ὀρεινῶν τούτων εἰς τοὺς λοιποὺς Κρῆτας· διότι, ὡς τὰ λοιπὰ μέρη ἐθεώρουν ὀχυρὸν καταφύγιον τὰ Σφακιὰ καὶ τοὺς κατοίκους αὐτῶν ἰσχυροὺς προμάχους, παρομοίως ἐθεώρουν ὡς τοιούτους καὶ κατὰ τ' ἀνατολικὰ τῆς Κρήτης τοὺς Λασιτιώτας, ἐλπίζοντες πολὺ εἰς τὴν ὀχυρωτάτην θέσιν των

ἐν καιρῷ τῶν κινδύνων, εἰς τὴν φυσικὴν τῶν κατοίκων ἀνδρίαν καὶ εἰς τὴν ἐξαιρετικὴν τῶν ποδῶν των ταχύτητα· δὲν ἐπηρέασεν ὅμως πολὺ καὶ τὸ κίνημά των τοῦτο, διότι παρευθὺς πάλιν συνηθροίσθησαν οἱ διεσπαρμένοι ἕνεκα τοῦ τρόμου τῶν ἐπιδρομῶν. Καθ' ἑκάστην δὲ μάλιστα τρέχοντο εἰς τὰ μέρη ταῦτα ἐμπειροπόλεμοι Σφακιῶται καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν περὶ τὴν Κυδωνίαν καὶ τὴν Ρεθύμνην, καθὼς καὶ ὅλον σχεδὸν τὸ ἐπικουρικόν, οἱ ὁποῖοι ὑπεστήριζον καὶ τούτους, καὶ ἔκαμνον ν' ἀνακάβωσι πάλιν καὶ οἱ Λασιτιῶται τὸ πρότερον θάρρος των· διὸ καὶ ἐπεχείρησαν παντοιοτρόπως νὰ καταπολεμῶσιν εἰς διάφορα μέρη εἴτε σποράδην, εἴτε καὶ συσσωματωμένοι τὸν πολέμιόν των. Περὶ τὰ τέλη ὅμως τοῦ μηνὸς Νοεμβρίου ἔφθασαν πάλιν ἐκ τῆς Αἰγύπτου ἕως δεκαπέντε πολεμικὰ πλοῖα τοῦ Σατράπου, τὰ ὁποῖα ἀπεβίβασαν εἰς τὰ ὄρη τῆς Ρεθύμνης καὶ Ἡρακλείου τροφὰς καὶ τὰ πρὸς πόλεμον ἀναγκαῖα· ἐκτὸς δὲ τούτων μετέφερον καὶ ἐπικουρίαν εἰς τὸν Χασὰν πασᾶν περὶ τοὺς 1500 νέους στρατιώτας. Τὰ πλοῖα δὲ ταῦτα, καθὼς διῆλθον τὸν ἀπὸ Ἀλεξανδρείας πλοῦν των ἀνενόχλητα, χωρὶς δηλ. ν' ἀπαντηθῶσιν ὑπὸ Ἑλληνικῶν, οὕτω καὶ ἐκ τῆς Κρήτης ἐπανῆλθον εἰς τὸ αὐτὸ μέρος ἀβλαβῆ. Τοῦτο δὲ μᾶλλον κατεθύμωνε τοὺς μαχομένους Κρῆτας, διότι ἔβλεπον τοῦ λοιποῦ τὸν ἐχθρόν των, ἢ μᾶλλον τὸν ἰσχυρὸν τῆς Ἑλλάδος πολέμιον, νὰ μετακομίζῃ ἐλευθέρως, ὅταν θέλῃ, νέους στρατοὺς, καὶ νὰ προετοιμάζῃ τοιουτοτρόπως τὴν ἐξόντωσιν τοῦ ὅλου Ἑλληνικοῦ ἀγῶνος. Ἢ κάλλιον εἰπεῖν νὰ χαλκεύῃ τὰς σιδηρᾶς ἁλύσεις, ὡς εἶπε καὶ ὁ Λόρδος Πάλμερστων, διὰ νὰ ἐξανδραποδίσῃ ὅλους τοὺς Ἕλληνας!

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Γκοτζηρηγής Γ. Επάρχου ὁ Οἰκονόμος.—Πρότασις Β. Χάλη δι' ἔροδον τῶν Χανίων.—Ἐκστρατεία κατὰ Κισάμου καὶ Σελίνου.—Πολιορκία τῶν φρουρίων Κισάμου καὶ Γραμβούσης ὑπὸ Ἑλλήνων.—Ὀπισθοδρόμησις τῶν Ἑλλήνων εἰς τὰ ἀνατολικά.—Θάνατος τοῦ Σήφακα.—Ἐπίθεσις κατὰ Ρεθυμνίων Τούρκων.—Ἔροδος εἰς Ἱεράπυτναν.—Θάνατος τοῦ Ζερβονικόλα.—Μάχη εἰς Κριτσάν.—Καταστροφὴ Λασιτίου.—Εἴσοδος τοῦ Χασὰν εἰς Μινώαν.—Καταστροφὴ τῶν χριστιανῶν εἰς Σπηλιάν τῆς Μινώας.—Θάνατος τοῦ Χασὰν Πασᾶ.—Μάχη εἰς Γεφυράκια.—Θάνατος Θ. Χούρδου.—Μάχη εἰς Γάζην.—Ἀποκλεισμὸς καὶ διὰ θαλάσσης τοῦ φρουρίου Κισάμου.

Ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς Ν. Οἰκονόμος διωρίσθη τὴν α. Δεκεμβρίου ὑπὸ τῆς κεντρικῆς Διοικήσεως ἐκ τῆς Ἑρμιόνης, διὰ νὰ διευθύνῃ προσωρινῶς τὰ πράγματα τῆς Κρήτης ἐν τῇ ἀπουσίᾳ τοῦ Γενικοῦ ἐπάρχου, μὴ διορισθέντος ἔτι τοῦ διαδόχου του. Ἀμέσως λοιπὸν μετέβη οὗτος ἐκ τῶν Σφακίων εἰς Ἀρμένους τοῦ Ἀποκορώνου, διὰ νὰ ἐνεργῇ ἐκεῖθεν μᾶλλον ἀνεπηρέαστα καὶ δραστηριώτερα· διεκοίνωσε πρὸς τὸν λαὸν τὸν διορισμόν του, καὶ τὴν ἀγγελίαν ἣν εἶχε λάβει παρὰ τῶν ἀπεσταλμένων, ὅτι ὁ μέλλων νὰ διοικήσῃ τὴν Κρήτην εἶναι ὁ Ἐμμανουὴλ Τομπάζης, διὰ τὸ ὁποῖον καὶ ἐχάρησαν οἱ Κρῆτες ὅτι ἡ Ναυτικὴ Ἕδρα θέλει συνενοηθῇ δι' ἐκείνου καὶ διὰ θαλάσσης ἤδη εἰς τὸν ἀγῶνά των. Ὁ ρηθεὶς Οἰκονόμος ἀπήλαυε τὴν κοινὴν ὑπόληψιν χρησίμου πολίτου, διὸ καὶ ἐπείθοντο προθύμως οἱ πάντες εἰς ἐκεῖνον.

Ταὐτοχρόνως σχεδὸν μὲ τὰ εἰρημένα ἔφθασεν εἰς Κρήτην καὶ ἡ εἴδησις, ὅτι ἔπεσον ὅλως διόλου εἰς τὴν κυριότητα τῶν Ἑλληνι-

κῶν ὅπλων τὴν 30 Νοεμβρίου τὰ δύο ἀπορθητα τοῦ Ναυπλίου φρούρια· τὴν δὲ ἀγγελίαν ταύτην ἔσπευσεν ἀμέσως ὁ Οἰκονόμος νὰ διακηρύξῃ καὶ εἰς τοὺς συντοπίτας του, ἡ ὁποία τοὺς ἐκίνησεν εἰς ἐνθουσιώδη ἁμιλλαν· διότι πραγματικῶς καθ' ὅλα τὰ λοιπὰ στρατιωτικὰ ἦσαν ἐφάμιλλοι οἱ Κρῆτες πρὸς τοὺς λοιποὺς συναγωνιστάς των Ἕλληνας· ἂν καὶ μόνοι εἶχον ἀναδεχθῇ νὰ ἐνεργῶσιν ἀβοήθητοι εἰς τοιοῦτον ἄνισον ἀγῶνα, καὶ νίκαι ἔνδοξοι τοὺς εἶχον πολλάκις στεφανώσει, εἰς παρόμοια ὅμως ἐπιχειρήματα ὑπελείποντο πολύ. Ὑπέδειξε λοιπὸν παρευθὺς ὁ Β. Χάλης σχέδιον συνενοηθεὶς καὶ μὲ τὸν Σήφακαν, τὸ ὁποῖον καὶ ἦτο δυνατὸν νὰ πραγματοποιηθῇ ἐναντίον τοῦ φρουρίου τῆς Κυδωνίας διὰ τὴν τότε κατάστασίν του, καὶ διὰ τὴν χειμερινὴν τότε ὥραν νὰ λάβῃ αἴσιον πέρας, ἂν ἔλειπεν ὁ φόβος μὴν ἀποτυχῇ ἕνεκα τῆς ἐπικρατούσης ἀταξίας, καὶ ἐκ ταύτης συμβῇ ἀθεράπευτος ζημία· δὲν ὑπῆρχε πρὸς τούτοις τότε ἐπιτήδειος ἀνὴρ διὰ νὰ διευθύνῃ κατά τι ἐμπείρως· διότι καὶ ὁ μακαρίτης Βαλέστρας, ἀπὸ μόνον τὸν ὁποῖον ἤλπιζον οἱ Κρῆτες ἐπιτυχίαν εἰς τὰ τοιαῦτα ἐπιχειρήματα, ὡς τακτικὸν καὶ ἔμπειρον, εἶχε δυστυχῶς γείνει πρότερον θῦμα, ὡς προείπομεν, τῆς ραδιουργίας τοῦ Ἀφεντούλη. Ἐμποδίσθη λοιπὸν τότε ὁ Χάλης διὰ τὴν εἰρημένην αἰτίαν, καὶ προσέτι διὰ τὴν ἔλλειψιν θαλασσίου δυνάμεως εἰς τὸ νὰ συνεργήσῃ εἰς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Ἄλλοι ὅμως ταὐτοχρόνως ἐπεχείρησαν, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, κατὰ τῆς Ἱεραπύτνου, καὶ ἦσαν ἐγγὺς νὰ ἐπιτύχωσιν. Ἂν καὶ ἐκεῖ ἡ ἀταξία, σύντροφος καὶ ἀχώριστος πάντοτε ἀπὸ τοὺς ἀτάκτους, δὲν ἐμεταίωνε τὸ ἐπιχείρημα.

Οἱ Τοῦρκοι τῆς Κυδωνίας κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν δὲν ἐξήρχοντο παντελῶς οὐδ' ἐκ τοῦ φρουρίου τούτου οὐδ' ἐκ τῆς Σούδας· διότι καὶ ὁ Χασὰν πασᾶς εἶχε συμπαραλάβει μεθ' ἑαυτοῦ ἐντεῦθεν κατὰ τὴν μετάβασίν του εἰς τ' ἀνατολικὰ πολλοὺς ἐξ αὐτῶν, καὶ ἄλλοι ἐξήρχοντο διὰ θαλάσσης εἰς Κίσαμον, διὰ ν' ἀποφύγωσι τὸν ἐκ τοῦ λοιμοῦ κίνδυνον ἐκ τοῦ ὁποίου ἀπέθνησκον πολλοί· ἦτο λοιπὸν τὸ φρούριον εἰς κακίστην κατάστασιν ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως ἀνδρῶν. Ἀλλ' ὁ Οἰκονόμος ἔστρεψε τότε τὴν προσοχὴν τῶν εἰρημένων ὁπλαρχηγῶν ἀλλοῦ, παραστήσας τὸ ὠφέλιμον καὶ ἀναγκαῖον νὰ κα-

θαρίσωσιν ὅσον τάχιον ἀπὸ Τούρκους τὴν Κίσαμον καὶ Σέλινον, διὰ νὰ κάμῃ ἐνταῦθα τὴν ἀπόβασίν του ὁ περιμενόμενος νέος διοικητής, τοὺς ὁποίους ὑπεχρέωσε νὰ συνεννοηθῶσι περὶ τούτου καὶ μὲ τὸν Α. Παναγιώτου, ὅστις παρομοίως καὶ αὐτὸς συνεφώνει εἰς τὴν ἰδέαν ταύτην, καὶ ἔκτοτε ἐνηργεῖτο ἡ κατὰ τῶν ἐπαρχιῶν Σελίνου καὶ Κισάμου ἐκστρατεία. Καὶ κατὰ τοῦτο μὲν ἔρρόνει καλῶς ὁ Οἰκονόμος, διότι ἔσπευδε ν' ἀπαλλάξῃ ὅλους σχεδὸν τοὺς Κρῆτας ἀπὸ τὰ ἀνεκδιήγητα δυστυχήματα, τὰ ὁποῖα ὑπέφερον ἐπέκεινα τῶν τριῶν ἐτῶν, μὴ ἔχοντες τόπον ἄλλου, διὰ νὰ ἀγοράσωσι τὰ πρὸς τροφὴν καὶ πωλήσωσι τὰ προϊόντα των, εἰμὴ τὸν Λουτρὸν τῶν Σφακίων.

Συνεκάλεσε λοιπὸν τοὺς εἰρημένους ὁπλαρχηγοὺς ὡς καὶ τὸν Ροῦσον, Μ. Πρωτοπαπαδάκην, τὸν Τσουδερὸν καὶ Πωλογεωργάκην εἰς διάσκεψιν, οἱ ὁποῖοι ἔπρεπε νὰ λάβωσι μέρος εἰς τὴν ἐκστρατείαν, διὰ νὰ ἀποφασίσωσι περὶ τοῦ καταλλήλου τρόπου αὐτῆς· διότι ἔμελλον ἤδη νὰ ὑπάγωσι κατὰ πολεμίων, οἱ ὁποῖοι καὶ φυσικὴν ἀνδρείαν εἶχον, καὶ στρατιωτικὴν ἀρετήν, καὶ ὀχυρὰς θέσεις κατεῖχον, ὁπόθεν πολλάκις πρότερον εἶχον ἀποκρούσει τοὺς κατ' αὐτῶν ἐπελθόντας, καὶ ἐνταυτῷ νὰ μὴ περιῤῥονηθῇ ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν ὁ νέος διοικητής. Ἂν ἔκαμνε τὴν ἀπόβασιν μὲ τὰς δυνάμεις του εἰς τὰ ὀρεινὰ πάλιν Σφακία, τὰ ὁποῖα δὲν ἐχρησίμευον παρὰ μόνον διὰ τὰς πρώτας ἐπιδρομάς· ἂν ὅμως εἶχεν ὁ Οἰκονόμος τὸ φρόνημα γενναίου, ἐπιχειρηματίου καὶ τολμηροῦ ἀνδρός, ἤθελε στεῖλει τόσον συναχθέντα στρατόν, διὰ νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ἰδέαν τοῦ Χάλη, εἰς τὴν ὁποίαν ὁλονὲν οὗτος ἐπέμενεν.

Ἀπεφάσισαν λοιπὸν νὰ συνεκστρατεύσωσιν, καὶ συνηθροίσθη τότε τὴν Ἰανουάριον τοῦ 1823 εἰς τὴν ἐπαρχίαν τῆς Κυδωνίας στρατὸς ἀξιόμαχος ἐκ 5 χιλιάδων περίπου ἀνδρῶν, ὁπόθεν εἰσέβαλον ἀθρόοι τὴν 5 Φεβρουαρίου, διαβάντες τὸν χείμαρρον Ταυρονίτην· ἀντίστασις ἰσχυρά, ἀλλ' ἀνωφελὴς εἰς τοὺς Τούρκους, ἔγεινεν ἐκεῖ ἀπὸ τοὺς κατέχοντας τὰ χωρία Πολεμάρχι καὶ Βουκολιάς· διότι εἰς μικρὸν χρόνου διάστημα ἠναγκάσθησαν νὰ κατακλεισθῶσι καὶ αὐτοὶ καὶ νὰ πολιορκηθῶσιν εἰς τὰ εἰρημένα μέρη ἀπὸ Ἕλληνάς τινας· οἱ δὲ λοιποὶ ἀκράτητοι ἐπέδραμον ὅλην τὴν ἐπαρχίαν· λεῖ καὶ μέρος μὲν

τῶν διεσπαρμένων Τούρκων μόλις ἐπρόφθασαν νὰ διαφύγωσι τὸν ἐπικείμενον κίνδυνον, περικλεισθέντες τὴν ἡμέραν ἐκείνην εἰς τοὺς παρακειμένους πύργους. μέρος δὲ κατέφυγον μετὰ σπουδῆς εἰς τὰ φρούρια τῆς Κισάμου καὶ τῆς Γραμβούσης, καὶ τινες δὲ προκαταλημφθέντες σποράδην ἐφονεύθησαν· ἔμειναν λοιπὸν ἐντὸς τῆς ἡμέρας κύριοι ὅλης τῆς ἐπαρχίας οἱ Ἕλληνες, τὴν δ' ἐπιοῦσαν κατεγείναν δραστηρίως εἰς τὴν ἐκπόρθησιν τῶν διαφόρων πύργων τῶν κρατουμένων ἔτι ὑπὸ Τούρκων. ἐξ ὧν ἄλλους μὲν κατέκαυσαν δι' ὑπονόμων ἄλλους δὲ περὶ τοὺς 300 γυναῖκας, παῖδας καὶ ἄνδρας, ἀντισχόντας εἰς διαφόρους πύργους ἐφόνευσαν. Περὶ τοὺς 500 δὲ ἐνόπλους ὁμοίως καὶ ἀπολέμους ἐχθροὺς ἐπολιόρκουν ἐπὶ τινας ἡμέρας εἰς Βουκολιὰς καὶ Πολεμάρχι. Ἤθελον δ' ἀπωλεσθῆ καὶ ὅλοι οὗτοι, ἂν οἱ πολιορκοῦντες Ἕλληνες εἶχον τάξιν εἰς τὸ ἔργον των, ἢ ἂν δὲν ἐτρέποντο εἰς τὴν λαφυραγώγησιν, ὅτε εὑρόντες εὐκαιρίαν οἱ πολέμιοι ἀπέδρασαν ἐν νυκτί· τινες μὲν εἰς τὸ φρούριον τῆς Κυδωνίας, τινες δὲ εἰς τὸ τῆς Κισάμου.

Συνηθροίσθησαν λοιπὸν μετὰ τεσσάρας ἢ πέντε ἡμέρας ἐκ τῶν εἰρημένων ὁπλαρχηγῶν τινες εἰς τὸ χωρίον Τριπλώνια λεγόμενον, διὰ νὰ σκεφθῶσι πῶς καὶ τόθεν νὰ ἐπιπέσωσι καὶ ἐπὶ τῆς ὀρεινοτέρας ἐπαρχίας τοῦ Σελίνου, ὅπου ἦσαν οἱ μᾶλλον δυσμάχητοι Τοῦρκοι καὶ διὰ τὴν φυσικὴν ἀνδρίαν των, καὶ διὰ τὰς ὀχυρωτάτας θέσεις των. ἀλλὰ καὶ μὲ ὅλα ταῦτα ἤθελε κατορθώσει τοιοῦτος στρατὸς νὰ ἐξαφανίσῃ τότε καὶ τοὺς πολεμίους τούτους. ἂν οἱ πλειότεροι τῶν Ἑλλήνων δὲν ἤθελον ἀναχωρήσει ἐκ τῆς Κισάμου, μεταφέροντες παρευθὺς ἀπὸ τὸν νεοκατακτηθέντα τόπον τὰ λάφυρά των, καὶ τρόφιμα μάλιστα εἰς τὰ πεινῶντα τέκνα των, τὰ ὁποῖα ἦσαν εἰς ἄλλας κατεφθαρμένας πρότερον ἐπαρχίας· διὸ καὶ περιωρίσθησαν μόνον νὰ κατέχωσι τότε τὴν Κίσαμον. Τοιοῦτος εἶναι ὁ στρατός, ὅταν δὲν ἔχῃ πειθαρχίαν, ἥτις ἄλλως δὲν ἀποκτᾶται, εἰμὴ ὅταν καὶ Διοίκησις φρονίμως λάβῃ ἐν καιρῷ πρόνοιαν νὰ τοῦ ἐξοικονομῇ τ' ἀναγκαιότερα, καθόσον τοὐλάχιστον συγχωροῦν αἱ περιστάσεις.

Παρακολουθῶν δὲ τὸν στρατὸν καὶ ὁ Οἰκονόμος ἐστησε τότε τὴν ἕδραν τῆς Διοικήσεως εἰς τὸ μοναστήριον τῆς Γωνιᾶς καὶ ἐ-

φρόντιζεν ἐκεῖθεν νὰ ἔχῃ ἐξησφαλισμένην τὴν πολιορκίαν, καὶ πολιορκητὴν ἔταξε τὸν ὁπλαρχηγὸν Μανώλην Πρωτοπαπαδάκην, μὲ τοὺς ὁποίους ἐδιοίκει Σκυριώτας καὶ Ἀποκορωνίτας, ὅστις ὡδηγεῖτο τότε εἰς τὰς πράξεις του καὶ ἐκδεμονεύετο, διὰ τὴν νεότητά του, ὡς προεῖπομεν, ὑπὸ τοῦ θείου του Πωλιοῦ Πρωτοπαπαδάκη· κατέστησεν ὡσαύτως τὴν νῆσον τῆς Γραμβούσης εἰς περιορισμὸν διὰ τοῦ Μιχαὴλ Μαυράκη μὲ τοὺς ὑπ' αὐτὸν Μεσογειανούς, καὶ ἀπέδειξεν ὁπλαρχηγοὺς εἰς τὴν Κίσαμον τὸν Μαρτινιανὸν Περάκην καὶ Γεώργιον Δρακονιανόν, οἵτινες ἀκαταπαύστως διέμενον μὲ τοὺς νεωστὶ ὁπλισθέντας Κισαμίτας βοηθοὶ εἰς τὰς ἀνωτέρω πολιορκίας. Προσετέθη λοιπὸν καὶ ἡ Κίσαμος εἰς τὰς ἐλευθερωθείσας ἤδη ἐπαρχίας, ὁ δὲ Οἰκονόμος ἀνέφερεν εἰς τὴν Κεντρικὴν Διοίκησιν τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐκστρατείας ταύτης.

Δὲν ἔδειξε δὲ μόνον τὴν ἐνέργειάν του τότε ὁ Οἰκονόμος εἰς τὴν ξηράν, ἀλλ' ἐσκέφθη ταὐτοχρόνως, ὅτι, διὰ νὰ φέρῃ ταχὺν πέρας ἐπιτυχημένον εἰς τὸν σκοπὸν τὸν ὁποῖον ἐδίωκεν, ἐνόμισεν ἀναγκαιότατον νὰ βιασθῶσιν οἱ Τοῦρκοι τῶν εἰρημένων φρουρίων καὶ διὰ θαλασσίου ἀποκλεισμοῦ· ἔλαβε λοιπὸν πρόνοιαν παρευθύς, ὥστε, ἢ διὰ τῆς συνεργείας καὶ τῶν ἀπεσταλμένων, ἢ καὶ ἄλλως πως, ἐμισθώθησαν δύο πλοῖα, τὸ βρίκιον τοῦ Ἰωάννου Μακρυμούρα Ὑδραίου καὶ ὁ Ζαμπέκος τοῦ Τομπάζη, ὁ διοικούμενος ὑπὸ τοῦ Παρασκευᾶ Σαμίου· ἀνέλαβον δ' οὗτοι ἐξ ἀρχῆς τὴν ὑποχρέωσιν, νὰ διατηρήσωσι καὶ ἐκ μέρους τῆς θαλάσσης τόσον ἀποκλεισμόν, ὥστε διακόπῃ ἀμέσως ὄχι μόνον ἡ συγκοινωνία μεταξὺ τῶν δύω πολιορκουμένων φρουρίων, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τούτων καὶ τοῦ τῆς Κυδωνίας· ὅλα δὲ τὰ ἔξοδα τῶν πλοίων ἐπληρώνοντο ἀπὸ τὰ εὑρεθέντα ἔλαια τῶν Τούρκων εἰς τὴν Κίσαμον· τοιούτους δὲ πόρους εἶχε βεβαίως ἡ Κρήτη, ἀλλ' ἔπρεπε νὰ ἔχωσι καὶ ἐμπειρίαν τοιούτων πραγμάτων οἱ διέποντες, ἢ κάποιαν ἰσχύν, διὰ νὰ τοὺς διατηρῶσιν ἀπὸ τὴν ἁρπαγήν, καὶ τότε ἠδύνατο νὰ κατορθωθῇ ὅ,τι ἔγεινε διὰ τὸ φρούριον τῆς Κισάμου καὶ δι' ἄλλα φρούρια.

Ἐπροσπάθησαν ἐν τούτοις νὰ δώσωσι βοήθειαν διὰ θαλάσσης εἰς τὰ εἰρημένον φρούριον οἱ ἐν Κυδωνίᾳ οἰκοῦντες, ἀλλ' ὄχι μόνον ἀπέτυχον, ἀλλὰ καὶ ἔπαθον· διότι τὰ δύο πολιορκητικὰ ἐβύθισαν κύ-

τανδρα καὶ τὰ μετακομίζοντα τροφὰς καὶ ἄλλα βοηθήματα πλοιάρια, καὶ μίαν Γολέταν ὁ Μακρομούρας ἐν νυκτὶ κατὰ τὴν εἴσοδον τοῦ Κισαμικοῦ κόλπου, ὅτε ἐκόμιζεν εἰς Κίσαμον περὶ τοὺς 80 ἄνδρας, καὶ μέγα ποσὸν πολεμεφοδίων· τὸ δὲ φρούριον τῆς Κισάμου πολλάκις ἐκανονοβόλουν καὶ κατεστενοχώρουν· μάχαι δὲ ταὐτοχρόνως ἐκ μέρους τῆς ξηρᾶς καὶ συνεχεῖς ἐπιτυχημέναι ἐνεδραι, ἐνεργούμεναι καὶ ὑπ' αὐτὰ τὰ τείχη τοῦ φρουρίου, ἐγίνοντο καθημερινῶς καὶ κατεβίαζον τοὺς πολιορκουμένους. ὥστ' ἐξ ἑνὸς μὲν ὁ βροτολοιγὸς Ἄρης, ἐξ ἄλλου δὲ ἡ φονικὴ πανώλης κατέρθειραν ἐν βραχεῖ διαστήματι ἐπέκεινα τῶν δύο τρίτων ἐκ τῶν ὅσοι περιεκλείσθησαν εἰς τὸ φρούριον ἐξ ἀρχῆς, οἵτινες ἦσαν ἕως 1800 ψυχαί. Τοὺς ἠμποδίσθη δὲ καὶ ἀπὸ μέρος τοῦ Σελίνου πᾶσα προσδοκωμένη βοήθεια· διότι ὁ μὲν Μιχὴλ Καθεκλὰς κατέλαβε παευβὺς θέσιν καταλληλον μὲ ὅλους τοὺς Ἰναχωρίους (1), ἤ Ἐννιαχωριανούς, ὁ δὲ Μάρκος Ρενιέρης μὲ τοὺς Ρουμαθιανοὺς καὶ ἄλλους πλησιοχώρους, ὡς καὶ ὁ Μανώλης Κοκκολάκης μὲ Πρασιανοὺς καὶ λοιποὺς ἀπὸ διαφόρους ἄλλας θέσεις ἐφύλαττον τοὺς Σελινιώτας καὶ ἐπροφύλαττον τὴν ἤδη ἐπαναστατημένην Κίσαμον.

Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἀπεπειράθησαν οἱ Τοῦρκοι τῆς Κυδωνίας νὰ φέρωσιν ἀντιπερισπασμὸν εἰς τοὺς ἐκστρατεύσαντας κατὰ τῆς Κισάμου· ὅθεν καὶ ἐξελθόντες τοῦ φρουρίου πολλοί, ἐπέδραμον τινὲς μὲν εἰς τὰς θέσεις τοῦ Χάλη ῥθάσαντες περὶ τὰ Περβόλια καὶ Γαλατᾶν, ἄλλοι δὲ εἰς τὰς θέσεις Σήρακα, διευθυνθέντες πρὸς τὰ χωρία Νεροκούρου καὶ Τσουκαλαριᾶ, καὶ ταὐτοχρόνως ἐξῆλθον καὶ ἐκ τῆς Σούδας, διὰ νὰ ἐπιδράμωσιν εἰς τὸν Ἀποκόρωναν· διότι ἐνόμισαν ὅτι ἠδύναντο τότε νὰ εὕρωσιν ἀπροφύλακτα τὰ μέρη ταῦτα ἀπὸ στρατιωτικούς, ἀλλ' ἀπέτυχον πανταχοῦ· διότι οἱ μὲν πρῶτοι ἀπεκρούσθησαν ἀπὸ τὸν Β. Χάλην καὶ Πέτρον Τσουκαλαριᾶνόν, οἱ ὁποῖοι εἶχαν μείνει ἀπὸ τὴν ἐκστρατείαν, διὰ νὰ προσέχωσι τοι-

1) Τὰ νῦν ὀνομαζόμενα Ἐννιὰ χωριὰ, εἶναι τμῆμα τῆς Κισάμου κείμενον μεσημβρινῶς αὐτῆς, καὶ συνορεῦον μὲ τὸ Σέλινον· πιθανῶς δὲ ὅτι ἡ ὀνομασία αὕτη εἶναι ἐξ ἀρχαίας τινὸς πόλεως Ἰναχώριον καλουμένης· διότι καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν χωρίων δὲν εἶναι ἐννέα, ἀλλ' εἴκοσι περίπου. Εἰς ταῦτα παράγονται καὶ τὰ ὡραῖα τῆς Κρήτης κάστανα.

αὐτὰς ἐνδεχομένας ἐκδρομάς· ἀπὸ δὲ τὸν Ἀποκόρωναν κατεδιώχθησαν ὑπὸ τῶν παρατυχόντων ἐκεῖ μέχρι τῆς παραλίας μὲ φθοράν. Αὐτὰ δὲ ταῦτα ἐπεχείρησαν καὶ οἱ Τοῦρκοι τῆς Ρεθύμνης, ἐξελθόντες τοῦ φρουρίου τὸν ἴδιον καιρόν. Ἀλλ' ὁ Στρατὴς Δελληγιαννάκης καὶ Μανώλης Ρουστικιανὸς μὲ τοὺς Ρεθυμνίους τοὺς ἀπέκρουσαν κακῶς· ὅσον ὅμως προώδευαν τὰ ὅπλα τῶν Ἑλλήνων εἰς τὰ δυτικὰ τῆς Κρήτης, τόσον τοὐναντίον ὠπισθοδρόμουν εἰς τ' ἀνατολικά· διότι καὶ ὁ Χασὰν πασᾶς εἶχεν ἀρχίσει τότε νὰ κάμνῃ ἐκεῖ τὰς μεγάλας του καὶ ὁλεθρίους ἐπιδρομάς, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, καὶ ὡς καταφαίνεται ἐκ τοῦ ἑξῆς περιστατικοῦ.

Εἶχε καταπλήξει ἡ μεγάλη κίνησις τοῦ Ἀλβανοῦ Χασὰν τοὺς κατοίκους τῶν μερῶν ἐκείνων· διὸ καὶ ἔσπευδον νὰ προλάβωσι τὸν ἀπειλούμενον κίνδυνον· ἀπέστειλαν λοιπὸν τότε δύο πεζοδρόμους μὲ ἀναφορὰν καὶ πρὸς τὴν προσωρινὴν Διοίκησιν, εἰς ἣν παρίστανον τὴν ἀθλίαν κατάστασιν τῶν ἐκεῖ μερῶν. φθάσαντες εἰς Κίσαμον μετὰ δύο ἢ τρεῖς ἡμέρας τῆς εἰσβολῆς τῶν στρατευσίμων ἐκεῖ· αὐτοὶ δὲ οἱ ἴδιοι εἶχον καὶ ἰδιαιτέραν πρὸς τὸν Σήφακαν ἐπιστολὴν γραμμένην ἐν Μινώᾳ ἡ Μεραμπέλῳ μὲ πολλῶν ὑπογραφάς, τὴν ὁποίαν ἀρού παρέλαβεν. ἐπροσκάλεσεν ἰδίως τὸν παρακολουθοῦντα αὐτῷ ὡς σύμβουλον κ. Κριτοβουλίδην, νὰ τῷ τὴν ἀναγνώσῃ μυστικῶς· διότι ἀπέφευγεν ὁ Σήφακας νὰ δώσῃ αἰτίαν ὀθόνου κατ' αὐτοῦ· ἔλεγε δὲ ἡ ἐπιστολὴ οὕτωσί.

«Ἀδελφὲ καπετὰν Σήφη! ἀπὸ τὴν ἀναφορὰν μας πρὸς τὴν Διοίκησιν καὶ ἀπὸ τοὺς ἀπεσταλμένους μας θὰ πληροφορηθῇς τὰ ἐδῶ τρέχοντα· ἡ κατάστασίς μας εἶναι δεινοτάτη καὶ ἐλεεινή· διὸ καὶ σᾶς λέγομεν ὅτι ἐὰν παραμεληθῶμεν τωρα. ἡμεῖς θὰ χαθῶμεν βεβαίως ἐδῶ· θὰ κινδυνεύσῃ ὅμως καὶ ἡ πατρίς μας, καὶ θὰ χάσωμεν τοὺς ἀγῶνας καὶ τ.ς θυσίας μας. Ἐγράψαμεν καὶ εἰς ἄλλους νὰ μᾶς βοηθήσωσιν. ἀλλὰ πρὸς σὲ ἔχομεν περισσότερον τὰς ἐλπίδας μας· ὅθεν σᾶς παρακαλοῦμεν νὰ πάρῃς ὅσους περισσοτέρους στρατιώτας ἠμπορέσῃς ἀπ' αὐτοῦ καὶ νὰ προφθάσετε, διὰ ν' ἀπαντήσωμεν τὸν κίνδυνον. Σᾶς δίδομεν δὲ πᾶσαν ὑπόσχεσιν, ὅτι θέλομεν σὲ θεωρεῖ ὡς ἀρχηγόν μας, καὶ ὅτι ὅσα παλληκάρια καὶ ἂν φέρῃς μαζί σου, εἶναι τόπος ἐδῶ νὰ τραφοῦσι καὶ νὰ ζήσωσι καλά. Τότε ἐλπι-

ζομεν ὅτι μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ θέλομεν κατατροπώσει τὸν ἐχθρόν, ὅστις θύει καὶ ἀπολύει ἐδῶ ὅλον τὸν κόσμον, καὶ ἐπιμένει εἰς τὸ νὰ ἐξολοθρεύσῃ καὶ χιλιάδας ἀδελφῶν μας τοὺς ὁποίους ἔχει κλεισμένους εἰς μίαν σπηλιάν. Εἶναι τὸ δυστύχημα ὅπου ἀπέθανε πρό τινων ἡμερῶν ὁ Ζερβονικόλας, ὁ δὲ Βουζομάρκος, ὁ Σουλιώτης, ὁ Κουσκουμπὲς καὶ ἄλλοι τινὲς περιφερόμενοι ἐδῶ μᾶς ὑποστηρίζουν. ἀλλὰ τι νὰ κάμουν καὶ αὐτοί; Περιμένονται δὲ νὰ ἔλθουν καὶ ἄλλοι Σφακιανοὶ καὶ ἀπ' ἄλλα μέρη. Μὴ μᾶς ἀφήσετε νὰ χαθῶμεν ἐδῶ· διότι τὸ κακὸν τότε θὰ ἔλθει γρήγορα καὶ αὐτοῦ.»

Τοιαῦτα σχεδὸν ἀπαράλλακτα περιεῖχε καὶ ἡ πρὸς τὴν Διοίκησιν ἀναφορά. ἀλλὰ δὲν ἐλήφθη ταχέως κατὰ δυστυχίαν ἡ ἀπαιτουμένη φροντίς· δυσφορήσας δὲ ὁ ἀγαθὸς Σήφακας διὰ τὰ δεινοπαθήματα τῶν συναδέλφων ἠρώτησε μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς ἐπιστολῆς. «Καὶ τώρα, εἶπε, τι νὰ κάμωμεν;» — Ἔργον γενναῖον καὶ φιλάνθρωπον, τῷ ἀπεκρίθη ὁ Κριτοβουλίδης, θέλεις πράξει, ἐὰν δύνασαι νὰ τοὺς βοηθήσῃς ταχέως καὶ σύμφωνα μάλιστα μὲ τὰ γενικὰ τῆς πατρίδος συμφέροντα.» «Τὸ βλέπω καὶ ἐγώ, εἶπεν ὁ Σήφακας, ἀλλ' ἐπιθυμῶ νὰ καθαρίσωμεν πρῶτα τὸ Σέλινον, μὴ κινδυνεύσωσι καὶ ταῦτα τὰ μέρη, καὶ τότε, ἔλθῃ καὶ ὁ Τομπάζης, νὰ κινηθῶμεν μὲ περισσότερα μέσα κατὰ τοῦ ἐχθροῦ.» Μὲ τὴν ἰδέαν δὲ ταύτην ἦτο σύμφωνος καὶ ὁ Οἰκονόμος, ἂν καὶ ἔγραψε παρευθὺς παρακινήσας καὶ Σφακιανοὺς καὶ ἄλλων ἐπαρχιῶν ἐνόπλους διὰ νὰ προφθάσωσιν εἰς βοήθειαν τῶν πασχόντων· δὲν ἐπρονόησαν ὅμως δυστυχῶς ὅτι πᾶσα ἀναβολὴ κατέστρεφεν ἐκεῖ τὰς Ἑλληνικὰς δυνάμεις διὰ τοῦ ἐξολοθρευτικοῦ κινήματος τοῦ Αἰγυπτίου· διὸ καὶ ὠφέλον νὰ προφθάσωσιν ἀντιλήπτορες διὰ πάσης δυνατῆς θυσίας· ἐφοβεῖτο δὲ ὁ Οἰκονόμος ν' ἀπομακρύνῃ καὶ τὸν Σήφακα, μὴ οἱ Σελινιῶται Τοῦρκοι αἴφνης ἐπιτεθέντες ἀνακτήσωσι τὴν Κίσαμον, διαλύσωσι δὲ μάλιστα καὶ τὴν πολιορκίαν τοῦ φρουρίου της, τὸ ὁποῖον διὰ νὰ κατακτήσωσι κατέβαλε πᾶσαν δυνατὴν προσπάθειαν διὰ τοὺς ῥηθέντας ἀνωτέρω λόγους. Ἀπήντησε λοιπὸν τότε μόνον εἰς τὴν ἀναφορὰν ἐνθαρρύνων τοὺς καταπολεμουμένους, ὅτι μὲ τὴν ταχεῖαν ἄφιξιν τοῦ νέου διοικητοῦ μέλλει νὰ γείνῃ σημαντικὴ ἐκστρατεία διὰ νὰ καταβάλωσι τὸ θράσος τοῦ ἐχθροῦ· τοὺς παρεκίνει δὲ ἡ ἀν-

τέχωσιν ὅσον δύνανται, εἰδοποιήσας αὐτοὺς ὅτι ἔγραψε καὶ εἰς ἄλλα μέρη νὰ τοὺς συνδράμωσι· τὸν δὲ Σήφακαν παρεκίνησε νὰ ἔλθῃ μὲ τοὺς ὑπ' αὐτὸν εἰς Ἰναχώριον, διὰ νὰ προσέχωσιν ἐκ τοῦ πλησίον τὰ κινήματα τῶν Σελινιωτῶν Τούρκων.

Εὐπειθὴς δ' ὁ καλὸς στρατιωτικὸς Σήφακας, κατέλαβεν εὐθὺς τὸ εἰς τὸ Ἰναχώριον χωρίον Ρογδιά, ὀνομαζόμενον, ὅπου ἦτον ἡ καταλληλοτέρα θέσις, διὰ νὰ ἐκτελῇται ὁ σκοπὸς διὰ τὸν ὁποῖον ἦλθε· τὴν νύκτα ὅμως τῆς Τυρινῆς Κυριακῆς, ἐνῷ συνευθύμει μετὰ τῶν στρατιωτῶν, κατὰ χριστιανικὸν ἔθιμον, ὅτε μεταβαίνουσιν εἰς τὰς νηστισίμους ἡμέρας τῆς τεσσαρακοστῆς, καταβάντες ἐν μέσῃ νυκτὶ Τοῦρκοι ἐκ τοῦ Σελίνου εἰς τὸ παρακείμενον χωρίον Περβολάκια ὀνομαζόμενον, κατέσφαξαν περὶ τοὺς πεντήκοντα χριστιανούς· ἅμα δ' ἐγνώσθη εἰς Ρογδιὰν τοῦτο, ὁ Σήφακας παραλαβὼν ἀμέσως τοὺς παρατυχόντας ἐκ τῶν στρατιωτῶν, ἔδραμε κατὰ τῶν ἐξορμησάντων Τούρκων, καταδιώξας δὲ τούτους δρομαίως μέχρι σχεδὸν τῆς Καντδάνου, ἐφόνευσεν ἐξ αὐτῶν τινας, ἐπέπληξε δ' αὐστηρῶς καὶ τὸν Καθεκλᾶν διὰ τὴν παραμέλησιν τοῦ χρέους του· διότι εἰς τοῦτον ἦτο ἀνατεθειμένη ἡ φυλακὴ τῶν θέσεων ἐκείνων. Ἀλλ' ἔμελλε νὰ ἦναι τὸ τελευταῖον ἄθλον τοῦ Σήφακα τοῦτο· διότι ἐπανελθὼν κάθυγρος ἐκ τοῦ ἱδρῶτος, δὲν ἐπρόσεξε ποσῶς νὰ προφυλαχθῇ, ὅθεν καὶ προσεβλήθη τότε ὑπὸ περιπνευμονίας· ἐκ δὲ τῆς Ρογδιᾶς μετακομισθεὶς εἰς Τοπόλια, χωρίον τῆς Κισάμου, ἀπεβίωσε τὴν 13 ἡμέραν τῆς ἀσθενείας του ἄνευ τινὸς ἰατρικῆς ἐπισκέψεως· ἐστερήθη δὲ ὁ ἀγὼν τῆς Κρήτης τῆς ἰσχυρᾶς του ὑπερασπίσεως.

Ὁ Ἰωσὴφ Κωνσταντουδάκης κατήγετο ἐκ τοῦ χωρίου τῆς ἐπαρχίας Ἀποκορώνου, Μελιδόνι καλουμένου· ἦτον ἁπλοῦς τῷόντι ἄνθρωπος, ἀλλ' ἀγαθὸς τὴν καρδίαν. Ἅμα μαθὼν τὴν μέλλουσαν ἐπανάστασιν τῆς πατρίδος του, ὑπερηδέως ἀσπασθεὶς τὴν ἰδέαν ταύτην, συνηνώθη μετὰ τῶν ἐνόπλων καὶ πρωταγωνιστῶν· ἐφάνη ἐξ ἀρχῆς τῆς ἐπαναστάσεως γενναῖος, τολμηρὸς καὶ ἀτρόμητος πολεμιστής, καθὼς καὶ ἐκ φύσεως ἦτο τοιοῦτος· διὸ καὶ τὰ συχνὰ κατορθώματά του προήγαγον τάχιστα ἐκεῖνον εἰς τὸν ἀνώτερον βαθμὸν τοῦ Πεντακοσιάρχου, τὸν ὁποῖον ἀπέδιδε τότε ἡ Κρήτη· ἂν καὶ δὲν εἶχε τοσοῦτον νοῦν, ὥστε νὰ ἐπινοῇ καὶ νὰ πράττῃ, εἶχεν

ὅμως ἔμφυτον τὴν ἀνδρίαν καὶ τὴν μεγάλην φιλοτιμίαν εἰς τὸ νὰ προκινδυνεύῃ εὐτόλμως καὶ νὰ ἐνεργῇ σπουδαίως ὅ,τι ἐσυμβουλεύετο καὶ παρ' ἄλλων ἐπ' ἀγαθῷ τῆς πατρίδος· φιλοκερδὴς καὶ τίμιος πατριώτης· ἀπεῖχε πάντοτε ἀπὸ παντὸς εἴδους καταχρήσεως, οὐδὲ κατεδέχετο ποτὲ ν' ἀναμιγνύηται εἰς διανομὰς λαφύρων, ἂν καὶ τὸν ἐτίμων οἱ στρατιῶταί του προσφέροντες αὐτῷ πάντοτε τὸ ἐκλεκτότερον ἐξ αὐτῶν· οὐδ' ἐράνης παρεκτραπείς ποτε εἰς ἄδικον καταπίεσιν ὁμογενῶν. διὸ καὶ ἠγαπᾶτο καὶ ἐτιμᾶτο ὑπὸ πάντων.

Κατὰ δὲ τὰ σωματικὰ πλεονεκτήματά του ἦτο ῥωμαλέος. Ἡράκλειον ἔχων σῶμα, ὠκύπους καὶ βροντόφωνος· διὰ δὲ τὰς φυσικὰς ταύτας ἀρετὰς του οἱ συντοπῖταί του Κρῆτες ἀπέδωκαν αὐτῷ τὸ ὑπερθετικὸν ὄνομα Σήφακας. Τοιοῦτος δ' ὢν κατέλιπεν ἔνδοξα μνημεῖα εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ ἀνεξάλειπτα εἰς τὰς καρδίας τῶν ἐπιζώντων καὶ ἐπελευσομένων Κρητῶν. τὰς λαμπρὰς καὶ ἀθανάτους νίκας του καὶ τὸν ἐν κινδύνοις ἡρωϊσμόν του. Ἐτελεύτησε δὲ περὶ τὸ 50 ἔτος τῆς ἡλικίας του· ὁ θάνατός του ἄφῆκε κενὸν ἀναπλήρωτον εἰς τὴν ἀγωνιζομένην πατρίδα του, ὁ δὲ νεκρὸς αὐτοῦ ἐκηδεύθη μεγαλοπρεπῶς εἰς τὴν ἐν Κισάμῳ μονὴν τῆς Γωνιᾶς, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔχυσαν δάκρυα λύπης ἅπαντες οἱ συμπατριῶταί του Κρῆτες. Δύο δ' ἐπικήδειοι λόγοι ἐξεφωνήθησαν τότε, ὁ μὲν ὑπὸ τοῦ κ. Κριτοβουλίδου ὁ δὲ ὑπὸ τοῦ Παναγιώτου Νικολαΐδου Σμυρναίου, ἐξυμνησάντων ἀμφοτέρων τὰς ἀρετάς του.

Ἐν δὲ τῷ χρονικῷ τούτῳ διαστήματι συνέβαινε τοσαύτη ζημία ἐκ τῆς πανώλους εἰς τοὺς ἐν Ρεθύμνῃ περιορισθέντας, ὥστ' ἐκινδύνευον νὰ καταφθαρῶσιν ἅπαντες, πολλῶν καθ' ἑκάστην ἀποθνησκόντων. Τὴν δὲ φοβερὰν ταύτην μάστιγα μετέφερον εἰς Κρήτην, ὡς προείπομεν, οἱ Αἰγύπτιοι στρατοί· καὶ ἔπασχον μὲν δεινῶς εἰς ὅλα τὰ φρούρια, καὶ ὅπου ἀλλαχοῦ εὑρίσκοντο Τοῦρκοι, ἀλλὰ σφοδρότερον εἶχεν ἐνσκήψει τὸ νόσημα εἰς Ρεθύμνην· διότι ἐξ ἑνὸς μὲν ἡ συσσώρευσις πολλῶν εἰς στενὰ μέρη, ὁπόθεν καὶ ἡ τοῦ ἀτμοσφαιρικοῦ ἀέρος διαφθορά, ἐξ ἄλλου δὲ ἡ τυφλὴ πρὸς τὴν εἱμαρμένην πίστις τῶν Τούρκων, διὰ τὴν ὁποίαν οὐδ' ἐκώλυον τὰς συνήθεις συγκοινωνίας των, ἐπηύξανον τοσοῦτον τὸ δεινόν. ὥστε ἀνιλεῶς καὶ ἄνευ τινὸς θεραπείας ἔπιπτον πολλοὶ καθ' ἑκάστην θυ-

ματα τῆς λοιμώδους ταύτης νόσου· αὐτὰ δ' αὖτη ἐνσκήψασα καὶ εἰς τοὺς Ἕλληνας μικρὰν καὶ ὅλως ἀνεπαίσθητον ἐπέφερε ζημίαν διά τε τὸν καθαρὸν ἀέρα, καὶ τὴν ἀντίθετον ἰδέαν, ἣν περὶ τοῦ νοσήματος οὗτοι εἶχον· διὸ καὶ φρονίμως ποιοῦντες ἐπροφυλάσσοντο μηδόλως ἀναμιγνύμενοι μετὰ τῶν πασχόντων.

Πρὸς ἀποφυγὴν λοιπὸν τοῦ ἐσωτερικοῦ τούτου καὶ ἀνιάτου ἐχθροῦ ἠναγκάσθησαν οἱ Τοῦρκοι Ρεθύμνιοι νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν πόλιν ἔρημον σχεδόν· ἐσκήνωσαν δὲ μετὰ τῶν οἰκογενειῶν των κατὰ σωμάτια, τινὲς μὲν περὶ τὸ φρούριον καὶ τὰ παρακείμενα χωρία, οἱ δὲ πλειότεροι κατὰ τὴν θέσιν Εὐλιγιάν, μικρὸν ἀπέχοντος τοῦ φρουρίου· ἐνῷ ὅμως ἀπηλλάσσοντο κατά τι οἱ ἄθλιοι οὗτοι τοῦ ἐξολοθρευτικοῦ νοσήματος ὑπὸ καθαρώτερον ἀέρα διαιτώμενοι, δὲν ἀπηλλάχθησαν καὶ τῆς σκληρᾶς ἐπιθέσεως τῶν Ἑλλήνων· ἔπρεπε μὲν εἰς φυσικὰ κοινὰ δυστυχήματα νὰ κατευνάζεται καὶ τὸ πάθος τῆς ἐκδικήσεως, καὶ νὰ ὑπερνικᾷ τὸ τῆς φιλανθρωπίας αἴσθημα, ἀλλ' οἱ ἀντιμαχόμενοι κατὰ δυστυχίαν διέκειντο ἀσπόνδως καὶ ἀδιαλλάκτως· διὸ καὶ εἰς τοιοῦτον καταστρεπτικὸν πόλεμον ἐφόνευον μὲν οἱ Τοῦρκοι ἀδυσωπήτως τοὺς προστυγχάνοντας, μὴ ὑπείκοντες εἰς οὐδέν· ἐφόνευον δ' ἀμοιβαίως καὶ οἱ Ἕλληνες τοὺς ἀντιπάλους των.

Βλέποντες λοιπὸν οἱ τελευταῖοι συναθροιζομένους ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας εἰς τὰς εἰρημένας θέσεις τοὺς πολεμίους των, καὶ νομίσαντες αὐτοὺς μᾶλλον ἑτοιμαζομένους εἰς τὸ νὰ ἐπιτεθῶσι κατ' αὐτῶν, συνήχθησαν χίλιοι περίπου Ρεθύμνιοι, Καλλικρατιανοί, Λαμπαῖοι καὶ Ἀσφενδιῶται· ὅθεν καὶ περὶ βαθεῖαν αὐγὴν ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν ἐπετέθησεν κατ' αὐτῶν· κατέκαυσαν τότε ὅλας τὰς σκηνὰς καὶ τὰ ἐν αὐταῖς διάφορα πράγματα, ἐσκότωσαν πολλοὺς τῶν προκαταληφθέντων εἰς αὐτὰς Τούρκων, καὶ κατεδίωξαν τοὺς λοιποὺς, ὑπὸ τὸ σκότος ἔτι τῆς νυκτὸς φονεύοντας μέχρι τῶν πυλῶν τοῦ φρουρίου· παρ' ὀλίγον δὲ νὰ φονεύσωσιν ἢ καὶ νὰ ζωγρήσωσι καὶ αὐτὸν τὸν στρατηγικώτερον Ὀσμὰν πασᾶν, τοῦ ὁποίου ἐπίσης κατέκαυσαν τὴν σκηνὴν μεθ' ὅλων τῶν ἐπίπλων, ἐκυρίευσαν ὅμως τοὺς ἵππους του, ὅπλα πολλὰ καὶ ὅλας τὰς ἀνεπιδέκτους μολυσμοῦ ἀποσκευάς.

Ἔτρεχον τότε καὶ διώκοντες καὶ διωκόμενοι, πολλοὶ δὲ ἀπὸ τοὺς

εἰς τὸ φρούριον μείναντας. ἅμα ἀκούσαντες τὸν γενόμενον ἔξωθεν θόρυβον. ἔδραμον νὰ δώσωσι χεῖρα βοηθείας εἰς τοὺς ὁμοθρήσκους του. ἀλλ' ἐβλάπτοντο καὶ αὐτοὶ ἐκ τοῦ ἀκαταπαύστου κανονοβολισμοῦ· διότι πολεμικοί τε καὶ ἀπόλεμοι τρέχοντες πανταχόθεν εἰς τὴν αἰφνιδίαν ἐκείνην ἐπίθεσιν, ἐφονεύοντο μᾶλλον ὑπὸ τῶν πυροβολιστῶν. Ἐστενοχωρήθησαν λοιπὸν τότε πάλιν συναθροισθέντες εἰς τὸ φρούριον, ὅπου καὶ ἐφθείροντο ὡς καὶ πρότερον πλειότεροι· ἔπεσαν δὲ τότε δύο μόνον ἐκ τῶν Ἑλλήνων προσβληθέντες εἰς τὴν καταδίωξιν.

Ἂς μεταβῶμεν δὲ ἤδη καὶ εἰς τ' ἀνατολικὰ τῆς Κρήτης. Μὲ πολλὰς δυνάμεις ἐξώρμα ὁ Αἰγύπτιος καὶ ἠπείλει. ὡς εἴδομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, παντελῆ καταστροφήν· οἱ Ἕλληνες ὅμως κατέχοντες πολλὰς βουνώδεις καὶ ὀχυρὰς θέσεις παντοῦ, ἀντεῖχον κατά τι καὶ ἀπέκρουον ἐκεῖνον ἐπιφέροντες καὶ φθορὰν ὅπου ἦτο δυνατόν· ἐτόλμησαν δ' ἐν τῷ μεταξὺ νὰ ἐπιχειρήσωσι τὴν κατάκτησιν καὶ αὐτῆς τῆς περιφρουρουμένης πόλεως τῆς Ἱεραπύτνου, μὲ σκοπὸν νὰ ἐξασφαλισθῶσιν ἐκεῖ.

Ἡ πόλις αὕτη κεῖται πρὸς τὴν ἀνατολικὴν ἄκραν τῆς Κρήτης, μεσημβρινῶς ἐπὶ τοῦ ἰσθμοῦ σχεδὸν τοῦ ἑνόντος τὴν Σιτείαν μὲ τὸ ὅλον τῆς Κρήτης, ὅτις ἐξαπλοῦται εἰς πεδινὸν μέρος περιεχομένης ἀπὸ σαθρὰ καὶ ἄθλια περιτειχίσματα· πρὸς δὲ τὸ ἀνατολικὸν αὐτῆς, ἐπὶ τῆς ἀκτῆς σχεδόν, εἶναι εἰς μικρὸν ὕψωμα πύργος καλῶς ὡπλισμένος μὲ κανόνια, ὁπόθεν ὑπερασπίζεται ἡ πόλις περιέχουσα περὶ τὰς 700 ἢ 800 οἰκίας, ἐξ ὧν τὸ τέταρτον μόλις εἶναι Ἑλληνικόν.

Χίλιοι πεντακόσιοι λοιπὸν ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἀπεφάσισαν νὰ ἐπιτεθῶσι κατ' αὐτῆς· ἀρχηγοὶ δὲ τούτων ἦσαν ὁ Ἀναγνωστης Κουσκουμπές, ὁ Νικόλαος Ζερβός, ὅστις εἶχε καὶ τὸ ἐπικουρικόν, ὁ Βουζομάρκος, ὁ Παναγῆς Μιτυληνιος, ὁ Κωσταντῆς Στακάκης, οἱ δύο Ἰωάννοι Στιακοὶ Μακρὺς καὶ Κοντὸς ἐπονομαζόμενοι, ὁ Ἀναγνώστης Συμιακός, ὁ Νικόλαος Ἀνδρακὸς (1), καὶ ἄλλοι μι-

(1) Οὗτος εἶναι ὁ ἀνδρεῖος Ἀνδρακός, ὅστις ἦλθεν εἰς Κρήτην μετὰ τοῦ Τσελεπῆ καὶ λοιπῶν ἐκ τῆς Ἀσίας· κατὰ λάθος δὲ ἀνεστρέψαμεν εἰς σελίδα τὸν

κροι ὁπλαρχηγοί. Συναθροισθέντες δὲ οἱ ρηθέντες στρατιῶται εἰς τὸ χωρίον Κριτσὰν μετέβησαν ἐν νυκτὶ εἰς Πρίναν καὶ Καλαμαύκαν, χωρία τῆς ὁμωνύμου ἐπαρχίας Ἱεραπύτνου, περὶ τὰς δύο ὥρας ἀπέχοντα τῆς πόλεως, ὅπου συνεσκέπτοντο περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐπιθέσεως· ραγδαῖαι ὅμως βροχαὶ κατὰ τύχην ἐπὶ δύο σχεδὸν ἡμέρας ἐπιπεσοῦσαι ἠμπόδισαν τὰ περὶ τῆς ἐκτελέσεως· ἐν δὲ τῷ μεταξὺ ἐνεδρεύσαντες ὁ Λ. Συμιακὸς καὶ Φραγκιὸς Παπαδάκης Ἱεραπετρίτης περὶ τὸ Κάτω χωρίον λεγόμενον καὶ περὶ τὸ Κεντρί, ἐζώγρησαν πέντε ἐκ τῶν ἐκεῖ Τούρκων, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἐγνώσθη εἰς τοὺς πολεμίους τὸ στρατιωτικὸν ἄθροισμα· ἐπέπληξε δὲ τότε δικαίως καὶ ἠπείλησεν ὁ Ζερβὸς ὡς πρωταίτιον τὸν Φραγκιόν, οἱ Τοῦρκοι ὅμως λαβόντες ἐκ τούτων ἀφορμὴν ἔδραμον καὶ ἀπὸ τὰ πέριξ χωρία καὶ ὠχυροῦντο εἰς τὴν πόλιν ὅλοι ἕως 500.

Καίτοι δὲ γνωστῆς τότε γενομένης εἰς τοὺς πολεμίους τῆς στρατιωτικῆς συναθροίσεως, δὲν ἐπίστευον ὅμως ὅτι ἠδύναντο νὰ ἐπιτεθῶσι καὶ ἐν τῇ πόλει κατ' αὐτῶν, διὸ καὶ δὲν ἐφρόντισαν νὰ φυλάττωσι ταύτην ἐπιμελῶς· ἀλλ' οἱ Ἕλληνες καὶ ἐβουλεύθησαν καὶ ἐπεχείρησαν ἐκλαβόντες κατορθωτὴν τὴν κατάκτησιν τῆς πόλεως, ἥτις περιέκλειε τῳόντι ἄφθονα πλούτη· διότι νεμόμενοι οἱ κάτοικοι εὐφορωτάτην ἐπαρχίαν ἐθησαύριζαν ἐκ τῶν πλουσίων προϊόντων αὐτῆς, μὴ ἔχοντες ἀφορμὰς νὰ δαπανῶσι καὶ πολλὰ διὰ τὴν ἀπόκεντρον θέσιν των, ὡς οἱ τῶν ἄλλων πόλεων εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς πολυτελείας. Διῃρέθησαν λοιπὸν τότε οἱ Ἕλληνες εἰς τρία σώματα. Καὶ ὁ μὲν Ζερβὸς κατέλαβε μὲ 300 περίπου τὸ μέσον τεῖχος τῆς πόλεως, τὸ πρὸς τὸ χωρίον Κεντρί τεῖνον, ὁ δὲ Βουζομάρκος τὴν κατὰ μεσημβρίαν θέσιν Καλογέρους ὀνομαζομένην μὲ ἀναλόγους ἄνδρας, καὶ ὁ Κουσκουμπὲς τὴν κατ' ἄρκτον πύλην τῆς Σιτείας, τοποθετηθεὶς εἰς παρακείμενόν τινα ἐρημόμυλον.

Ἐπέτυχε λοιπὸν ν' ἀναβῇ τὸ τεῖχος ὁ Ζερβός, ὅπου ἐφόνευσε

ἀδελφὸν τοῦ Σταῦρον Ἀνδρακόν. Ὁ Νικόλαος Ἀνδρακὸς ὑπῆρξε καλὸς πολεμιστής, ὅστις καὶ ἐφονεύθη τὸ 1825 εἰς Ναυαρίνους τῆς Πελοποννήσου μαχόμενος κατὰ τῶν Αἰγυπτίων· ὁ δὲ Σταῦρος ἐφονεύθη τὸ 1826 εἰς πύργον τινὰ ἐν Αὐλοποτάμῳ κατὰ τὸ χωρίον Ἀμνάδον.

καὶ πέντε Τούρκους· ἀλλ' οἱ πολεμισταὶ, φρονίμως ποιήσαντες, κατέλιπον πᾶσαν ἄλλην ὑπεράσπισιν ἐν τῇ πόλει, ἅμα τοῖς ἔγεινε τοῦτο γνωστόν, καὶ ἔδραμον ἀθρόοι εἰς τὸν εἰρημένον πύργον· ἐκανονοβόλουν δ' ἐντεῦθεν κατακαιρίως καὶ ἐτουφέκιζον ἀδιαλείπτως πανταχοῦ· ὅθεν καὶ ἠναγκάσθησαν ἐκ τούτων νὰ ὀπισθοχωρήσωσιν οἱ περὶ τὸν Ζερβὸν ἀναβάντες, ὅπου ἐφονεύθησαν καὶ ἐπληγώθησαν 10—12 ἐκ τῶν περὶ αὐτόν· ξιφίρης δ' ὁ Ζερβὸς τότε ὠθεῖ τοὺς λοιποὺς τοὺς ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν καὶ τοῦ Α Συμιακοῦ, σπεύδων νὰ καταλάβῃ τὰ πλησίον ὀχυρὰ οἰκήματα, ὥστε ἐφόνευσεν ἐκ τῆς ἀγανακτήσεως του καὶ ἕνα ἐκ τῶν ὀπισθοδρομούντων καὶ ἐπλήγωσεν ἕτερον. Συγχρόνως δ' ἀπεκρούσθησαν ἐκ τῶν θέσεων των διὰ τῶν κανονίων ὁ Γουζομάρκος καὶ ὁ Κουσκουμπὲς χωρὶς ν' ἀναβῶσιν εἰς τὰς ὡρισμένας θέσεις· ἐφονεύθησαν δ' ἐκτὸς τῶν τειχῶν διὰ τῶν κανονίων καὶ τινες ἄλλοι ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἐν οἷς καὶ ὁ ἱερεὺς τῆς Κριασᾶς Μανωλὴς ἢ Γιαννὴς καλούμενος, γενναῖος ἀνὴρ καὶ ἄριστος πολεμιστής, εἰς δὲ τοὺς Τούρκους ἔγεινε μικρὰ ἡ φθορά.

Τίς δὲ τούτων ὅλων ἡ αἰτία; Ἡ ἀταξία βεβαίως καὶ ἡ ἀπειθεια· διότι ἂν ὁ Φραγκιὸς καὶ Συμιακὸς δὲν ἤθελον δώσει πρῶτοι ἀφορμὴν νὰ φανερωθῇ, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν, ὅλος ὁ στρατός, ἀλλ' ἤθελον ἐπιχειρήσει ἐπιτηδείως τὴν ἔφοδον, οἱ πλεῖστοι τότε τῶν Τούρκων ἔμελλον νὰ εὑρεθῶσιν ἐκτὸς τῶν τειχῶν, πρὸς δὲ, ἂν ταὐτοχρόνως μὲ τὸν Ζερβὸν ὥρμουσαν ὁ Κουσκουμπὲς καὶ ὁ Βουζομάρκος ν' ἀναβοῦν, καθὼς καὶ εἶχον καιρόν, δὲν ἠδύναντο ἄλλως παρὰ νὰ γείνωσι κύριοι πλουσίας καὶ ἀσφαλοῦς θέσεως, ὁπόθεν ἦτο τότε εὔκολον νὰ ἐμποδίσωσι καὶ τὸν Χασὰν πασᾶν ἀπὸ τοῦ νὰ ἐπιφέρῃ σχεδὸν ἀνεμποδίστως τόσην καταστροφὴν εἰς τὰ μέρη ταῦτα. Διαλυθέντες λοιπὸν οὕτω τότε ἄπρακτοι, καὶ αἰτιώμενοι ἀνωφελῶς ἀλλήλους, ἠθέλησαν μετὰ πέντε ἢ ἓξ ἡμέρας πάλιν ν' ἀποπειραθῶσιν, ἀλλὰ δὲν ἐσυμφώνησαν, διότι ἤρχισεν ἔκτοτε καὶ ἡ πρὸς ἀλλήλους δυσπιστια, ἀποδιδόντων καὶ τὴν προτέραν ἀποτυχίαν εἰς ἐπιβουλήν.

Δὲν νομίζομεν δ' ἔξω τοῦ προκειμένου νὰ διηγηθῶμεν ἐνταῦθα καὶ τὸ ἑξῆς περιστατικόν. Ὁ Κουσκουμπὲς καὶ ὁ Ζερβός, ἅμα διαβάντες εἰς τ' ἀνατολικὰ μέρη, ἐγνωρίσθησαν μεταξύ των τότε κα-

λήτερα, καὶ ἦσαν πάντοτε φίλοι πιστοὶ καὶ εἰλικρινεῖς· πρὸς βεβαίωσιν δὲ τῆς πρὸς ἀλλήλους φιλίας εἶχον συνδεθῆ μεθ' ὅρκου καὶ διὰ τῆς συνήθους τότε εἰς τοὺς Ἕλληνας ἀδελφοποιΐας· συνεπράττον δὲ καὶ συνεσκέπτοντο συμφώνως εἰς τὰ πολεμικὰ τῶν ἐπιχειρήματα· διὸ καὶ ἠγαπῶντο καὶ ἐτιμῶντο ἐπίσης ὑφ' ὅλων τῶν ἐκεῖ κατοίκων γενικῶς· ἀμφότεροι δ' ἄριστοι πολεμισταὶ εἶχον προβιβασθῆ εἰς τὸν αὐτὸν βαθμὸν τὸν τοῦ πενταρχιάρχου διὰ τὴν ἱκανότητα καὶ τὰς πολεμικὰς των ἀρετάς· ἡ ἀσύνετος ὅμως πολιτικὴ τοῦ Ἀφεντούλη ἠθέλησε νὰ διαιρέσῃ καὶ τούτους τοὺς καλοὺς καὶ ἀναγκαίους φίλους, ὥστε εἰς μὲν τὸν Ζερβὸν εἶχεν ἀποδώσει κατὰ τὸν Σεπτέμβριον ἢ Ὀκτώβριον μῆνα, πρὸ τῆς ἐκ τῆς Ἀρχῆς καθαιρέσεώς του, τὸν βαθμὸν τοῦ γενικοῦ ἀρχηγοῦ τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν, αὐτὸς δὲ ἀσκέπτως διὰ τὴν ἀπλότητά του τὸν ἐδέχθη, τὸν δὲ Κουσκουμπέν ἀφῆκεν ὡς καὶ πρότερον εἰς τὸν αὐτὸν βαθμόν· ὅθεν καὶ δὲν ὑπῆρχε τοῦ λοιποῦ ἡ πρὸς ἀλλήλους προτέρα σύμπνοια. Ὁ Κουσκουμπὲς (1) ἐχύλαινε μεμψιμοιρῶν διὰ τὴν προσβληθεῖσαν, ὡς ἔλεγε, φιλοτιμίαν του. Καὶ εἶχε μὲν κατὰ τοῦτο δίκαιον νὰ ὀργίζεται κατὰ τῆς μωρᾶς τοῦ Ἀφεντούλη πράξεως, οὐχὶ ὅμως καὶ νὰ συλλάβῃ ποτὲ κακὴν ἰδέαν, ὡς τίμιος καὶ φρόνιμος ἄνθρωπος, ἐναντίον παντὸς ἔργου συμφέροντος πρὸς τὴν πατρίδα, τὸ ὁποῖον ἦτο καὶ συμφέρον αὐτοῦ.

Μετὰ δὲ τὰ ὡς ἀνωτέρω πραχθέντα ἦλθον οἱ δύο εἰρημένοι ὁπλαρχηγοὶ κατὰ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1823 εἰς τὸν λιμένα τῆς Μινώας ἢ Μιραμπέλου Ἅγιον Νικόλαον ὀνομαζόμενον, ἐμβάντες ἀμφότεροι εἰς πλοῖον Εὐρωπαϊκόν, τὸ ὁποῖον παρελάμβανεν ἐκεῖθεν ἔλαια μεταφερόμενα ὑπὸ τῶν κατοίκων ἐκείνων τῶν μερῶν· παραλαβόντες δ' οὗτοι ἐξ αὐτοῦ ὅπλα καὶ πολεμεφόδια, τὰ ὁποῖα εἰ-

---

1) Ἐφονεύθη οὗτος τὸ 1824, ὅτε καθυπετάσσετο ἡ Κρήτη ὑπὸ τὸν Χουσεὶν Βέην, περιφερόμενος ἔνοπλος μετ' ἄλλων εἰς τὰ βουνὰ τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν. Μετέφερον δὲ τὸν νεκρὸν οἱ σύντροφοί του εἰς Κουφονήσια καὶ τὸν ἐνταφίασαν ἐκεῖ. Ὁ Ἀναγνώστης Κουσκουμπὲς ἦτον ἐκ τῶν Σπύφων τῶν Σφακίων μαχητὴς καλός· εἶχε δ' ἀντοδειχθῆ καὶ φρόνιμος ὁπλαρχηγός, καὶ ἦγε τότε τὸ τεσσαρακοστὸν ἔκτον ἔτος περίπου τῆς ἡλικίας του.

χον στείλει μὲ τὸν Ἀναγνώστην Ψαρουδάκην ἐκ τοῦ Λουτροῦ. ἀνεχώρησαν· ἀλλ' ὁ μὲν Ζερβὸς ἀσθενήσας ἔμεινεν εἰς τὸ χωρίον Καινούριον ὀνομαζόμενον, ὅπου καὶ ἐτελεύτησε μετ' ὀλίγας ἡμέρας, ὅτε ἀνεκινεῖτο καὶ ὁ Χασὰν πασᾶς κατὰ τὴν Χερρόνησον, διὰ νὰ ἐπιφέρῃ τὰ μεγαλείτερα δεινά.

Ὁ Νικόλαος Ζερβὸς ἦτον ἀπὸ τὰ Κουντουρα ἢ τὴν Ἐλευσῖνα τῶν Μεγάρων, εἶχε δ' ἀσπασθῇ οὗτος ἐκ νεαρᾶς ἡλικίας τὸν ἁρματωλικὸν βίον, διαμένων ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ εἰς Ἀσίαν, ὅπου καὶ συνεφιλιώθη μετὰ πολλῶν Κρητῶν· μετὰ τῶν ὁποίων ἦλθε προθύμως καὶ εἰς Κρήτην διὰ νὰ συναγωνισθῇ. Ἦτον ὁ Ζερβὸς εὔρωστος ἀνήρ, γενναῖος καὶ ἐξησκημένος διὰ τὸν προτερον του βίον εἰς τὸ πολεμεῖν· διὸ καὶ ἠνδραγαθήσε πολλάκις ἀριστεύσας περὶ τὴν Κυδωνιαν, περὶ τὴν Ρεθύμνην, καὶ περὶ τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας· ἀγαπωμενος καὶ τιμωμενος ὑπὸ πάντων τῶν Κρητῶν· ἐραίνετο ὅμως κατὰ δυστυχίαν τοιοῦτος ἔμπειρος πολεμιστὴς ὅτι ἔκλινε νὰ περιπέσῃ εἰς τὸ πάθος τῆς οἰνοποσίας, εἰς τὸ ὁποῖον ἀποδίδουσι καὶ τὴν αἰτίαν τοῦ θανάτου του· ἦγε δὲ τότε τὸ τεσσαρακοστὸν περίπου ἔτος τῆς ἡλικίας του. Οἱ Κρῆτες ἐθρήνησαν συναισθανθέντες πολὺ τὴν στέρησιν τοῦ ἀνδρὸς τούτου· ἀπ' ἐναντίας δὲ ὁ θάνατός του προὐξένησεν εὐχαρίστησιν εἰς τὸν πολέμιον Χασάν, διότι τὸν εὕρισκε πάντοτε ἔμπροσθέν του ἀντιπολέμιον.

Ἀφοῦ δέ, ὡς προεἰπομεν, ἐκάθησεν εἰς Πεδιάδα ἡμέρας τινὰς ὁ Ἀλβανός, ὅπου ἐδέχθη καὶ τὴν ἐξ Αἰγύπτου φθάσασαν νέαν ἐπικουρίαν παρασκευασθεῖς, καὶ ἀφοῦ δὲν ἠδυνήθη τὸ πρῶτον νὰ εἰσβάλῃ ἀπὸ τὸ μέρος τῆς Κασταμονίσσης διὰ τῶν δυσκόλων καὶ στενωτάτων ὁδῶν Τσελίου καὶ Κερᾶς ὀνομαζομένων εἰς Σίτην ἢ Λασίτιον, τοῦ ὁποίου τοὺς κατοίκους προσεπαθει παντοίοις τρόποις νὰ καταστρέψῃ ὡς ὁρμητικωτέρους καὶ δεχομένους εἰς τὸ ἄσυλόν των τοὺς λοιποὺς ἀντιπάλους του, ἔκρινε τότε νὰ κινηθῇ δι' ἄλλης ὁδοῦ· διότι καὶ τὰ κατὰ τὴν Ἱεράπετναν γεγονότα τὸν ἐβίαζον τότε, καὶ ἔπνεεν ὀργὴν διὰ νὰ ἐκδικηθῇ, προσέτι δὲ τὸν ἐβίαζε καὶ ἡ ἀπὸ μέρους τῆς ξηρᾶς πολιορκία ἐναντίον τοῦ ἐπὶ τῆς αὐτῆς παραλίας προσκειμένου νησιδίου Λατοῦς ἢ Σπιναλόγκας ὀνομαζομένου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶναι ἱδρυμένον φρούριον ἐνετικῆς κατασκευῆς,

ὅπου εἶχον καταφύγει πολλοὶ Τοῦρκοι τῶν πλησιοχώρων ἐπαρχιῶν· περιώριζον δὲ τούτους ἀπὸ μέρους τῆς ξηρᾶς ὁ Μιχαὴλ Μαυρουλάκης καὶ ὁ Σπύρος Μανιάτης. (1) τοὺς ὁποίους δὲν ἄφιναν οὐδόλως νὰ πατήσωσιν εἰς τὴν ξηράν· ἐκ δὲ τῆς θαλάσσης τοὺς ἐφόβιζον ἐνίοτε ἐμφανιζόμενα Κάσιά τινα πλοῖα. καὶ μάλιστα ὁ Μιχάλης Βογιατσῆς (2) μὲ τὴν ταχύπλοον γαλιόταν του.

Μὲ τόσον λοιπὸν στρατὸν στρατηγεῖς ἐκεῖθεν, ἦλθε πάλιν εἰς Βίεννον τῆς Ἀρκαδίας, ὅπου ἐστρατοπέδευσε περὶ τὸν ἕνα μῆνα· ἐκεῖθεν δὲ ἐπανέλαβε νὰ κινῇ νέας καταπληκτικὰς ἐκδρομάς. ἄλλοτε μὲν ἐναντίον τῶν Γορτυνίων. καταστρέφων τὰ προστυχόντα καὶ φθάσας καὶ εἰς αὐτὸ τὸ σπήλαιον τοῦ Λαβυρίνθου. ὅπου καὶ ἐπολέμησε καὶ κατεπολεμήθη ὑπὸ τῶν ἐκεῖσε καταφυγόντων. ἄλλοτε δὲ κατερήμονε τὸν τόπον· ἐπεδραμὸν δὲ οἱ πολέμιοι καὶ ἕως εἰς τὸ ὀχυρὸν χωρίον Συκολόγας λεγόμενον, ὅπου κατέσφαξαν ἕως 60 ἐκ τῶν ἀδυνάτων Ἑλλήνων.καὶ ἠχμαλώτισαν ἄλλους τόσους· κατώρθωσε δὲ τότε νὰ εἰσβάλῃ καὶ τὸ ἱππικὸν εἰς αὐτὸ τὸ Λασίτι ἀπὸ τὸ εὐρύτερον στένωμά του. Καθαρὸν λεγόμενον. τὸ ὁποῖον εὗρεν ὄχι καλῶς προφυλαγμένον. καὶ κατέκαυσε μερικὰ χωρία μόνον. διότι οἱ ἄνθρωποι ἐπρόλαβον διασωθέντες εἰς ὀχυρωτέρας θέσεις. ἀλλ' ἀπέδρασαν τάχιστα ἐκεῖθεν οἱ πυρπολισταί. φοβηθέντες μὴ ἤθελον περικλεισθῇ εἰς τοιοῦτον δυσμάχητον τόπον ὑπὸ τῶν πολεμίων των.

Ἀπὸ δὲ τὴν Βίεννον εἰσῆλασεν ὁ Χασὰν μὲ ὅλον του τὸν στρα-

---

1) Οὗτος ἐγεννήθη εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐλθὼν δὲ εἰς Κρήτην τυννηγωνίσθη πιστῶς καὶ προθύμως.

2) Οὗτος ἦτον ἀπὸ τὸ χωρίον Τουρλωτὴν ὀνομαζόμενον τῆς ἐπαρχίας Σιτείας, ἔχων ἀνδρείους πέντε υἱούς, ἔχοντας πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἰδιόκτητον πλοῖον, διὰ τοῦ ὁποίου ἐκκομποίουν εἰς τὰς θαλάσσας τοὺς ἐχθρούς· ὕστερον κατεσκεύασαν γαλιόταν, μὲ τὴν ὁποίαν περιέπλεον συχνὰ τὴν Κρήτην, ἐπιφέροντες πολλὴν βλάβην εἰς τοὺς Τούρκους· ἔκαυσαν τὸ 1822 αὐτάνδρον Τουρκικὴν τράτταν ἐξερχομένην τοῦ Ἡρακλείου, συνέλαβον καὶ ἄλλην τὸ 1823 ἔμπροσθεν τῆς Σπιναλόγκας μὲ 18 Τούρκους, τοὺς ὁποίους ἐθανάτωσαν. Εἷς ἐκ τῶν υἱῶν του, ὁ Παπαγεώργιος, ἦτο καὶ θαλασσομάχος καὶ πεζομάχος ἄριστος· τὸν ἔπνιξαν δὲ οἱ Τοῦρκοι δόλιως τὸ 1840, ὅτε εἶχε καταπλεύσει εἰς Σπιναλόγκαν μὲ τὸ πλοιάριόν του ἐρωδιασμένον μὲ Ἑλληνικὴν σημαίαν.

τὸν ἀθρόως διὰ τοῦ πολυπληθεστέρου χωρίου Μαλης ὀνομαζομένου εἰς τὴν ἐπαρχίαν τῆς Ἱεραπύτνου, σκηνώσας ἐπὶ 12 σχεδὸν ἡμέρας περὶ τὸ ὁμώνυμον φρούριον αὐτῆς. Κατέκαυσε τὸ εἰρημένον χωρίον καὶ τὰ λοιπὰ ἅπαντα τῆς ἐπαρχίας ἠχμαλώτευσεν. ἔσφαξε μὲ τὴν αὐτὴν ἀπανθρωπίαν καὶ ἐνταῦθα ὁ Ἀλβανός, ἔθυσε καὶ ἀπώλεσεν· ἐγκαταστήσας δ' εἰς τὸ ἐκεῖ φρούριον φρουρὰν ἐκ 500 Ἀλβανῶν καὶ φρούραρχον Χουσεὶν Βέην τινὰ καλούμενον, ὁμοίως Ἀλβανόν, ἐκινήθη νὰ ὑπάγῃ ὅλεθρον καὶ εἰς ἄλλα μέρη· οἱ δ' Ἕλληνες τότε ἐπεριμαζεύοντο πολλοί, ἂν καὶ κεκμηκότες ἐκ τῆς μεγάλης καταστροφῆς, ἐπὶ σκοπῷ νὰ τὸν προσβάλωσιν ἀπὸ τὰς ὀχυρὰς θέσεις τῆς Κριτσᾶς, χωρίου τῆς Μινῴας, ὅθεν ἐμελέτα νὰ διαβῇ καὶ εἰς τὴν ἐπαρχίαν αὐτήν· εἶχε δὲ ἤδη καταστήσει θαρραλεώτερον τὸν Ἀλβανὸν καὶ ὁ θάνατος τοῦ Ζερβοῦ, περὶ τοῦ ὁποίου εἶχε μάθει εἰς Ἱεράπυτνον διαμένων, ὅπου διέταξεν, ὡς λέγεται, ἀπὸ τὴν χαρὰν τὴν ὁποίαν ἔλαβε, καὶ ἐπυροβόλησεν ὅλος ὁ στρατός, ὡς ἀπαλλασσόμενος δεινοῦ ἐχθροῦ.

Ἡ Κριτσὰ εἶναι χωρίον μεγάλον, περιέχον 700 περίπου οἰκογενείας, κείμενον εἰς τὴν ὑπώρειαν τῶν Λασιθικῶν ὀρέων, καὶ περὶ αὐτὸ ἐσυναθροίζοντο Ἕλληνες ἐξ ὅλων σχεδὸν τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν, διὰ νὰ ἀντικρούσωσι τὴν ἰζολοθρευτικὴν τοῦ Αἰγυπτίου ἀρχηγοῦ ὁρμήν· ἐκτὸς δὲ τῶν ὁπλαρχηγῶν, τοὺς ὁποίους ἀνεφέρομεν ὅτι εὑρέθησαν κατὰ τὴν Ἱεράπυτνον, ἐλλείποντος μόνον ἤδη, κατ' ἀτυχίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀγῶνος, τοῦ Νικολάου Ζερβοῦ, εἶχον φθάσει ἐνταῦθα καὶ ὁ Ρουσάκης Χοῦρδος μὲ Ἀνωγειανούς, Ἀλλοποταμίτας καὶ Κνωσσίους, ὁ Ἀστρινὸς Χατζηδάκης μὲ Γορτυνίους πολλούς, ὁ Μανιᾶς Μπαλάσης μὲ Σφακιανούς τινας, ὁ Κωνσταντῖνος Σαμπαθιανός, ὁ Ζαχαρίας Ἀποστολάκης, ὁ Γεώργιος Καπασακάλης μὲ τοὺς ὑπ' αὐτοὺς στρατιώτας καὶ ἄλλοι μικρότεροι ὁπλαρχηγοὶ ἐξ ἀπωτέρων ἐπαρχιῶν· ἀπετέλουν δ' ὅλοι ἀξιόμαχον στρατὸν ἐπέκεινα τῶν τριῶν χιλιάδων ἀνδρῶν. Μετασκηνώσας λοιπὸν τότε ὁ πολέμιος εἰς τὸ Καλὸν χωρὶν ὀνομαζόμενον, πλησίον τῆς Μινῴας κείμενον, διενοεῖτο πόθεν εὐκολώτερον νὰ ἐκτοπίσῃ τοὺς συναθροισθέντας ἀντιπάλους του· διότι δὲν ἤλπιζον ὅτι μὲ τόσην καταστροφὴν ἤθελεν εὕρει τοῦ λοιποῦ ἀντίστασίν τινα· ἰσχυρὸς δὲ

μὲ τόσον στρατὸν καὶ στρατηγικὸς ἐνταῦτῶ ἀπεφάσισε νὰ ἐπιτεθῇ κατ' ἐκείνων, διαιρέσας εἰς δύο σώματα τὸν στρατόν· καὶ τὸ μὲν διέταξεν, ἐκ πέντε χιλιάδων περίπου πεζῶν συνιστάμενον, νὰ διέλθῃ διὰ τοῦ πρὸς ἀνατολὰς τῆς Κριτσᾶς ἐπὶ λόφου ὑψηλοῦ περὶ ἡμίσειαν περίπου ὥραν κειμένου χωριδίου Κρούσα λεγομένου, ἐπὶ σκοπῷ νὰ καταλάβωσι τὰ ὄπισθεν σχεδὸν τῶν Ἑλλήνων τῶν εἰς τὴν Κριτσᾶν, αὐτὸς δὲ μὲ ὅλον τὸ ἱππικόν, ἐκ χιλίων περίπου ἀνδρῶν, καὶ τὸ λοιπὸν πεζικὸν ὥρμησε ταυτοχρόνως διὰ νὰ τοὺς προσβάλῃ ἀπ' ἐμπροσθεν· διὸ καὶ ἤλπιζε τότε ὅτι ὄχι μόνον θέλει κερδίσει νίκην λαμπράν, ἀλλὰ θέλει ἐπιφέρει καὶ τὸν γενικὸν ὄλεθρον τῶν ἐναντίων του.

Συλλογισμένοι βεβαίως ἐπρόσμενον καὶ οἱ Ἕλληνες κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν τὴν προσβολήν, χωρὶς ὅμως ν' ἀπελπισθῶσιν. ἀλλ' ἐπιστηριζόμενοι μᾶλλον εἰς τὰς ὀχυρωτέρας θέσεις των, διηρέθησαν ταυτοχρόνως καὶ αὐτοί. Ὅθεν μέρος μὲν ἀντεμάχοντο μὲ πολλὴν καρτερίαν καὶ γενναιότητα κατ' αὐτοῦ τοῦ Χασάν, ὅστις ἔπιπτε καὶ ἐφώρμα μανιωδῶς μὲ τὸ ἱππικὸν μάλιστα κατ' αὐτῶν, μέρος δ' ὡσαύτως ἐναντίον τῶν ἀπὸ Κροῦσαν ἐρχομένων· πεισματώδης διήρκεσεν ἐκ τῆς πρωΐας σχεδὸν μέχρι νυκτὸς ἡ μάχη, καὶ ἐξορμήσεις ἐνθουσιώδεις συχναὶ ἐγίνοντο μὲ βροντώδεις ἀλαλαγμοὺς ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν.

Ὀλίγιστοι δὲ κατὰ πολλῶν ἐπιτιθέμενοι ἐξ εὐθέτων θέσεων, τοὺς κατηνάγκαζον νὰ ὀπισθοδρομῶσι μὲ φθοράν· ἐφόνευσαν τότε ἵππους μάλιστα καὶ ἱππεῖς, καὶ μετ' αὐτῶν πέντε ἀνωτέρους ἀξιωματικοὺς ἐπιμόνως ἐφορμῶντας, ὡσαύτως καὶ πεζοὺς πολλοὺς καὶ ἀπὸ τοὺς ἐρχομένους ἐκ τῆς Κρούσας καὶ ἀπὸ τοὺς ἀναβαίνοντας μετὰ τοῦ Χασάν· βλέποντες δὲ, ὅτι δὲν ἠδύναντο νὰ προχωρήσωσιν ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν, εἰμὴ διὰ μεγάλης καὶ ἀκαταλογίστου φθορᾶς, καὶ τότε πάλιν δυσκόλως, ἤρχισαν νὰ ἐπανακάμπτωσι, καθ' ὅσον ἐνύκτονε κατ' ὀλίγον· διότι ἐφοβοῦντο νὰ κάμωσιν ἐν ἡμέρᾳ τοιαύτην στροφήν, διὰ νὰ μὴ ἐπιτεθῶσι κατ' αὐτῶν σφοδρότεροι οἱ πολέμιοί των. Ἀπέτυχε λοιπὸν τότε ὁ Ἀλβανὸς ἀπὸ τοῦ νὰ κατωρθώσῃ ὅτι διενοεῖτο, διὸ καὶ στραφεὶς ἐσκήνωσε πάλιν εἰς τὸ Καλὸν χωρίον, ὅπου ἦτο καὶ πρότερον, ἀφοῦ ἀπώλεσε τὴν ἡμέραν ἐκείνην

ὑπὲρ τοὺς 150. ἐρονεύθησαν δὲ καὶ ἐκ τῶν Ἑλλήνων τότε 9. καὶ ἐπληγώθησαν περίπου 20· οἱ Ἕλληνες ὅμως τότε καίτοι νικῶντες ἐγκατέλιπον ἐν νυκτὶ τὴν ὀχυρὰν θέσιν τῆς Κριτσᾶς, εἴτε διότι δὲν εἶχον τὰ πρὸς τοῦτον ἀναγκαῖα εἰς τὸ νὰ διακαρτερήσωσιν, εἴτε διότι ἐροβήθησαν κατὰ τὴν ἐπιοῦσαν βαρυτέραν ἐπίθεσιν.

Ἀνέλπιστον ἔρχνη εἰς τὸν Χασὰν πασᾶν ὅτε ἔμαθε τὴν ἀκόλουθον ἡμέραν, ἀφοῦ ἐξημέρωσεν ὅτι οἱ Ἕλληνες ἄρχαν τὴν θέσιν τῆς Κριτσᾶς, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον οὐδόλως ἐπίστευεν, ὑποπτεύων κατ' ἀρχὰς τοῦτο ὡς ἀπάτην· ἀφοῦ ὅμως ἐπείσθη περὶ τούτου, ἀπέστειλε περὶ μεσημβρίαν ὅλον τὸ ἱππικὸν καὶ κατέστρεψε μανιωδῶς τὸ χωρίον ἐξ ὁλοκλήρου διὰ πυρός, εὐκολύνας οὕτω τὴν διάβασίν του ἐπὶ τὰ πρόσω· καὶ ἔπειτα ἐπανεκαμψεν ἐντεῦθεν, σκηνώσας πάλιν περὶ τὸ Κάτω χωρίον ἐπὶ δεκαπέντε σχεδὸν ἡμέρας. Ἀλλ' ὅ,τι δὲν κατωρθωσε πρότερον μὲ τὴν αἱματηρὰν ἐκείνην μάχην τῆς Καστελονίτσης κατὰ τοῦ ὀρεινοτάτου Λασιτίου, ἔφερεν ἤδη εἰς πέρας διὰ τῆς καταστροφῆς τῆς Κριτσᾶς· οὐδὲν λοιπὸν εἶναι ἀναπίστευκτον εἰς τὸν ἐπιμελῶς καὶ διὰ πάσης θυσίας ζητοῦντα νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ του· ἄξιοι δὲ ἐλεεινολογίας καὶ θρήνου εἶναι ὅσοι δυνάμενοι νὰ σωθῶσι δὲν ἔχουσι τὴν ἐμπειρίαν τοῦ νὰ προλάβωσι κακὸν γενικὸν εἰς τὸν τόπον των.

Ἐνῷ λοιπὸν ἐστρατοπέδευεν εἰς τὸ εἰρημένον χωρίον ὁ Χασάν, καιροφυλακτήσας ἐν τῷ μεταξὺ ἀπέλυσεν ὅλον τὸ ἱππικὸν καὶ τὸ πλεῖστον τοῦ πεζικοῦ· ἀνέβησαν δ' αἰφνιδίως οὗτοι ἀπὸ τὸ στένωμα πάλιν τοῦ Καθαροῦ, τὸ ὁποῖον ἂν οἱ Ἕλληνες προνοοῦντες ἔθεταν φρουρὰν εἰς κατάλληλα μέρη καὶ ἀγρυπνοῦσαν ὡς εἰκὸς ἐπ' αὐτήν, ἦτο ἀδύνατον νὰ πατηθῇ· εἰσελάσαντες δ' ἐκεῖθεν οἱ ἐχθροὶ σχεδὸν ἀμαχητὶ εἰς Λασίθι κατέκαυσαν καὶ κατεσφαγιασαν ἅπαντα τὰ χωρία του, ἐθανάτωσαν τότε πολλοὺς καὶ ἠχμαλώτισαν γυναῖκας, παιδιὰ καὶ ἀπολέμους ἄνδρας πλέον τῶν 400. Κυριεύσαντες τότε πάμπολλα ζῶα, τὰ ὁποῖα εἶχον ἐπισωρευθῇ ἐκεῖ, καὶ λαφυραγωγήσαντες ἄπειρα ἄλλα εἴδη, ἐπανῆλθον ἐν θριάμβῳ εἰς τὰς σκηνάς των.

Δὲν ἔμενε λοιπὸν ἄλλο τοῦ λοιποῦ ἐμπόδιον εἰς τὸν ἔμπειρον στρατάρχην Ἀλβανόν. Ὅθεν καὶ μὲ ἀθρόον τὸν στρατόν του ἐκεῖθεν ἔπειτα εἰσέβαλεν ἀκωλύτως διὰ τῆς Κριτσᾶς καὶ εἰς τὴν ἐπαρ-

χίαν τῆς Μινώας ἢ Μιραμπέλου, κατέκαυσε τότε καὶ ταύτης τὰ χωρία, ἔθυσεν, ἀπώλεσεν, ἠχμαλώτισε καὶ ἐνταῦθα περὶ τὰς χιλίας χριστιανικὰς ψυχάς, σκηνώσας περὶ τὴν κωμόπολίν της Καινούριον ὀνομαζομένην. ἀνέσκαψε δὲ τότε καὶ τὸν ὁδωδότα νεκρὸν τοῦ Νικολάου Ζερβοῦ, καὶ διέταξε νὰ πυροβολήσωσιν ἀσεβῶς κατ' αὐτοῦ.

Τρόμος καὶ φόβος κατεκυρίευσε τοὺς κατοίκους τῆς ἐπαρχίας ταύτης, καὶ δὲν ἤξευρον εἰς τοιαύτην εὑρισκόμενοι ἀμηχανίαν ποῦ νὰ καταφύγωσιν· ἐνόμισαν δὲ διαβατικὴν καὶ ἐντεῦθεν τὴν εἰσβολὴν τοῦ Αἰγυπτίου, ἢ ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ δράμωσι πολλαχόθεν ἄλλοι συναγωνισταὶ πρὸς σωτηρίαν των· κατέφυγον ὑπὲρ τὰς δύο χιλιάδας ψυχῶν γυναικῶν, παίδων καὶ ἀνδρῶν μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦσαν καὶ 300 ἔνοπλοι, εἰς σπήλαιόν τι, κείμενον πρὸς ἄρκτον ὑπὸ τοὺς πρόποδας λόφου ὑψουμένου πρὸς τὸ χωρίον τὸ νῦν καλούμενον Μίλατον, ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς ἀρχαίας πόλεως Μιλήτου κείμενον· εἶχον δὲ μεταφέρει εἰς αὐτὸ καὶ ὅ,τι ἦτο δυνατὸν ἐκ τῆς κινητῆς αὐτῶν περιουσίας, διὰ νὰ τὸ προφυλάξωσιν ἐκ τῆς ἐχθρικῆς ἐπιδρομῆς· τὸ βάθος τοῦ σπηλαίου εἶναι λίαν ἐκτεταμένον, τοῦ ὁποίου τὸ τέλος, ὡς λέγεται, ὑπάρχει ἔτι ἄγνωστον, τὸ δὲ πλάτος εἶναι ἀρκετόν. Τὸ σπήλαιον τοῦτο εἶναι ὅλως ἄνυδρον, ἐκτὸς τινῶν σταγόνων ὕδατος, αἵτινες ὀλίγιστοι πίπτουσιν εἰς ἓν μέρος.

Εἰς τοῦτο κατέφυγον οἱ ἄθλιοι οὗτοι, νομίσαντες ὅτι ἠδύναντο νὰ σωθῶσιν, ἀλλ' εὗρον σχεδὸν ἅπαντες δυστυχῶς ἐνταῦθα τὸν ὄλεθρόν των· διότι ὁ ἐχθρὸς παρευθὺς ἐπολιόρκησεν αὐτούς, στήσας ἄνωθεν καὶ περὶ τὴν ὀπὴν στρατούς, ἐπὶ δεκαπέντε δὲ νυχθήμερα τοὺς ἐπολέμει διὰ τῶν κανονίων διηνεκῶς. Πολλαχόθεν ἔδραμον τότε οἱ Ἕλληνες πρὸς σωτηρίαν τῶν πασχόντων ἀδελφῶν των· ἐφθασε μὲ 300 περίπου Σφακιανοὺς καὶ ὁ Ροῦσος Βουρδουμπᾶς, μὲ πολλοὺς δὲ Λαμπαίους ὁ Γεώργιος Τσουδερός, ἐπετέθησαν ἅπαξ καὶ δὶς ἀθρόοι κατὰ τοῦ ἐχθροῦ, καὶ ἐπροξένησαν θρῆνον μεγάλην εἰς αὐτόν, προσπαθοῦντες παντὶ σθένει νὰ διασώσωσι τοὺς κινδυνεύοντας, ὅτε διέφυγον ἐν τῷ μεταξὺ καὶ πολλοὶ τῶν ἐν τῷ σπηλαίῳ ἐνόπλων, ἀποχωρισθέντες περιπαθῶς τοὺς οἰκείους, γυναῖκας καὶ φίλτατα, καὶ ἂν ἐπέμενον οἱ Ἕλληνες προσκαρτεροῦντες ὀλίγας τινὰς ἡμέρας εἰς τὰς θέσεις των, ἤθελον βεβαίως σώσει καὶ

τοὺς λοιποὺς· καὶ ἤθελον ἀπαλλάξει καὶ τὰ μέρη ταῦτα ἀπὸ τὰς ἐφορμήσεις τοῦ ἐχθροῦ. Ἀλλὰ δυστυχῶς ἁρπάσαντες βόας, πρόβατα κτλ. ἀνεχώρησαν, ἀφήσαντες μόνους τοὺς Μιραμπελιώτας καὶ τοὺς περὶ αὐτοὺς νὰ πολεμῶσιν ἰσχυρὸν πολέμιον. Οἱ Κρῆτες ἦσαν ἄξιοι πολεμισταὶ, καὶ ἂν ἐπροθυμοποιοῦντο νὰ συμβοηθῶσιν ἀλλήλους σταθερῶς, ἤθελον εἶσθαι πάντοτε ἀκμαῖοι εἰς τὸ πολεμεῖν, καὶ δὲν ἤθελον καταβληθῇ εὐκόλως οὐδ' ἀπὸ τὰς τοσαύτας καὶ τηλικαύτας τοῦ ἐχθροῦ ἀποβάσεις· ὁ πολέμιος ὅμως Χασὰν ἔμενε καρτερικῶς εἰς τὰς θέσεις του· ἔστρεψε δ' ὅλην τότε τὴν προσοχήν του εἰς τὸ νὰ κατεξολοθρεύσῃ ἀδύνατα ὄντα, ἅτινα εἶχον καταφύγει εἰς τὴν ῥηθεῖσαν σπήλαιον τῆς γῆς, διὰ νὰ σωθῶσιν. Ἂν καὶ ἀπέθνησκον οἱ ἀπόλεμοι δυστυχεῖς οὗτοι ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ ὥρᾳ ἕνεκα τοῦ τρόμου, τῆς κακουχίας καὶ τῆς δίψης, ἐκαρτέρουν ὅμως εἰς πάντα ταῦτα τὰ δεινά, γνωρίζοντες καλῶς εἰς ποίας τίγρεις ἔμελλον νὰ παραδοθῶσιν. Ἀντέκρουον δὲ μάλιστα μὲ πολλὴν ἐπιμονὴν καὶ τας συχνὰς ἐφορμήσεις τῶν ἐχθρῶν οἱ τυχόντες ἐκεῖ ἔνοπλοι, ὥστε ἐπενόησαν καὶ τρόπον δι' οὗ κατέστησαν ἀχρήστους καὶ τὰς κατ' αὐτῶν σφαίρας τῶν κανονίων, στήσαντες πρὸ τῆς ὀπῆς σάκκους γεμάτους ἀπὸ μαλλία καὶ ἄλλα τοιαῦτα εἴδη. Ὁ δὲ πασᾶς συνεχῶς ἤρχετο ἀπὸ τὸ χωρίον Καινούριον ἐπισπεύδων τὴν ἐκπόρθησιν.

Ἀλλ' ἔμελλεν ἐπὶ τέλους νὰ κατασχύσῃ ἡ σταθερότης τοῦ πολεμίου. Περὶ τὰ μέσα λοιπὸν τοῦ μηνὸς Φεβρουαρίου καταστενοχωρηθέντες ὑπὸ τῆς δίψης καὶ ἀπελπισθέντες ἀπὸ πᾶσαν ἀνθρωπίνην βοήθειαν οἱ ἐν τῷ σπηλαίῳ, παρεδόθησαν εἰς τὸν πασᾶν, ὅστις ἔσφαξε τότε ἀπανθρώπως τοὺς πλειοτέρους ἐκ τῶν εὑρεθέντων ἐκεῖ ἀνδρῶν· τριακοντα δὲ ἐξ αὐτῶν, τοὺς ἐκλεκτοτέρους, ἀπήγαγε σιδηροδεσμίους εἰς τὰς σκοτεινὰς φυλακὰς τῆς Σπιναλόγκας, ὅπου καὶ ἐτελεύτησαν μετ' ὀλίγας ἡμέρας· ὅσους δὲ ἱερεῖς εὗρε μεταξὺ αὐτῶν συνδέσας πρὸς ἀλλήλους δεκὴν κτηνῶν, τοὺς ἔρριψε ζῶντας, ὡς λέγεται, εἰς μεγάλην πυρὰν, οἵτινες καὶ ὁλοκαυτώθησαν· ἐκ δὲ τῶν γυναικῶν, τὰς μὲν προβεβηκυίας ἐθανάτωσαν, ἄλλας δὲ μὲ τοὺς ἵππους κατεπάτησαν, τὰς δὲ νεωτέρας καὶ τὰ παιδία ἀπήγαγον εἰς τὴν πικρὰν αἰχμαλωσιαν ἀγεληδὸν εἰς τὴν Ἀσίαν, τὴν Αἴγυπτον καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἀφρικῆς. Νεᾶνις δέ τις εὐειδὴς ἀπαγο-

μένη ὑπ' Ἀλβανοῦ τότε εἰς Σπιναλόγκαν καὶ συλλογιζομένη τὴν σκληρὰν τύχην τῆς μελλούσης ζωῆς της, διενοεῖτο καθ' ἑαυτὴν πῶς νὰ θανατωθῇ μᾶλλον, ἢ νὰ διάγῃ βίον ἀβίωτον καὶ ἐπονειδιστον αἰχμαλωσίαν· ἐνῷ λοιπὸν διέβαινον κατὰ τὸ χωρίον Φουρνί, περὶ τὸ ὁποῖον ὑπῆρχον λάκκοι πλήρεις ὕδατος, ἀπορέσισε νὰ πνιγῇ ἐκεῖ· ὅθεν καὶ ὁρμήσασα ἐπιτηδείως ἐρρίφθη εἰς ἕνα ἐξ αὐτῶν, καὶ οὕτως ἀπηλλάγη τῶν περαιτέρω δεινῶν· ἐκτὸς δὲ τῶν εἰρημένων ἐθανατώθησαν καὶ ἕως 60 ἄλλοι Ἕλληνες εἰς τὰς γενομένας διαφόρους μάχας, ἀφοῦ εἰσέλασεν ὁ πασᾶς εἰς Μιραμπέλον. Ἐκ δὲ τῶν Τούρκων ἔπεσον ὑπὲρ τοὺς 300, ἐξ ὧν ἕως 150 λέγεται ὅτι ἐφονεύθησαν εἰς τὰς ἐφορμήσεις των κατὰ τῆς Σπηλιᾶς.

Μετὰ τὰς ὡς ἀνωτέρω φονικὰς προόδους του, ὁ Χασὰν πασᾶς καταλιπὼν καὶ τὴν ἐπαρχίαν ταύτην, μετέβη πάλιν εἰς τὴν τῆς Πεδιάδος. Ἀλλ' ἡ θεία δίκη ἐπισκοποῦσα ἄνωθεν τιμωρεῖ ἀδυσωπήτως τὰς ἀδίκους πράξεις τῶν ἀνθρώπων. Παραδοὺς ὁ Ἀλβανός, ὡς προαναφέρομεν, εἰς πῦρ καὶ εἰς μάχαιραν τοσούτους ἀπολέμους καὶ ἀθώους ἀνθρώπους, καταναγκασθέντας νὰ παραδοθῶσιν εἰς αὐτόν, τοὺς ὁποίους καὶ αὐτοὶ οἱ ἀνθρώπινοι νόμοι τῶν πολιτισμένων ἐθνῶν ἐπιβάλλουσι τὴν ὑποχρέωσιν εἰς τὸν νικῶντα νὰ σέβηται, ἔπεσε καὶ αὐτὸς πτῶμα τῆς ἀνομίας καὶ θηριωδίας του, ἐκτραχηλισθεὶς κατὰ τὴν ῥηθεῖσαν ἐπαρχίαν ἀπὸ τὸν ἀφηνιάσαντα ἵππον του, τὸν δὲ νεκρόν του τὸν μετέφερον εἰς Ἡράκλειον κρυφίως, διὰ νὰ μὴν ἤθελον ἐπαναλάβει, ὡς ἐκ τοῦ θανάτου τοῦ ἀρχηγοῦ τούτου, νέον θάρρος οἱ ἀντίπαλοι των. Ἐταπεινώθησαν λοιπὸν ἕνεκα τῶν δεινῶν ἐκείνων καὶ καταπληκτικῶν συμβάντων οἱ πλεῖστοι ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς ἐπαρχίαις τότε· μόνον δὲ σωμάτιά τινα ἐνόπλων περιεφέροντο εἰς τὰ ὄρη, καραδοκοῦντα εὐνοϊκωτέραν περίστασιν τῆς κεντρικῆς Διοικήσεως, τὸν ὁποῖον ἤλπιζον ὅτι μέλλει νὰ συνοδεύσῃ ναυτικὴ καὶ πεζικὴ δύναμις.

Ἐν τούτοις ὅμως, ἐνῷ συνέβαινον τὰ τραγικὰ ταῦτα εἰς ὅλα τὰ εἰρημένα μέρη, συμπλοκαί τινες καὶ καθημεριναὶ σχεδὸν ἔνεδραι ἐνηργοῦντο καὶ κατὰ τὴν Κνωσσόν· διότι οὔτε οἱ μείναντες πρὸς φύλαξιν τοῦ Ἡρακλείου Τοῦρκοι τότε ἡσύχαζον καὶ ἐνατεύθα, οὔτε καὶ οἱ πολιορκοῦντες Ἕλληνες τοὺς ἄφιναν ἀνενόχλητους ἐπὶ

πολύ. Πολλάκις δὲ οἱ πρῶτοι εἶχον ἐξέλθει, καὶ εἶχον ἐπιδράμει μέχρι τῶν χωρίων Δαφναί, Σταυράκια, Βούτας καὶ λοιπά, δύο ὥρας ἀπέχοντα τοῦ φρουρίου. Ἀλλὰ καὶ ἐντεῦθεν ἐπιτιθέμενοι προθύμως Κνώσσιοι καὶ Ἀυλοποταμῖται ἀπέκρουον πάντοτε τοὺς πολεμίους των μὲ ὁρμήν. Ἡγοῦντο δὲ τῶν μὲν πρώτων ὁ Ἀντώνιος Περατσάκης καὶ Παναγιώτης Ζερβουδάκης, τῶν δὲ δευτέρων ὁ Θεόδωρος Χοῦρδος, ἔχοντες καὶ καλοὺς συναρωγοὺς τὸν Ἀντώνιον Λαγκιανὸν καὶ Βασίλειον Σμπόκον Αὐλοποταμίτας, τὸν Κρουσανιώτην Γεώργιον Γιαμαλῆν, τὸν Ἰωάννην Παλιμέτην, τὸν Γεώργιον Χαλκιᾶν, καὶ ἄλλους ἐκ τῶν Κνωσσίων.

Συγχρόνως δὲ σχεδὸν ὅτε ἐγένετο, ὡς εἴρηται, ἡ ὁρμὴ εἰς τὴν κατὰ τὸν Μίλητον Σπηλιάν, εἶχε καταβῆ μὲ 500 περίπου στρατιώτας καὶ ὁ Χοῦρδος ἕως εἰς τὰ Γερυράκια, τὸν ὁποῖον συνώδευον οἱ πλειότεροι τῶν εἰρημένων ὁπλαρχηγῶν. πρὸς δὲ τούτοις καὶ ὁ Σαῦρος Μουριωτης, καὶ ὁ Νικόλαος Κολοβέρδης, ἄνδρες γενναῖοι καὶ ἔμπειροι πολεμισταί· ἐπέπιπτον δ' οὗτοι κατὰ τῶν εὑρεθέντων ἐκεῖ Τούρκων καὶ τοὺς κατεδίωξαν μέχρι τῆς μεγάλης Γερύρας πλησίον τοῦ φρουρίου, φονεύσαντες διὰ τῆς αἰφνιδίου ἐπιθέσεως καὶ ἕως εἴκοσιν ἐξ αὐτῶν. Ἐξελθόντες ὅμως τοῦ φρουρίου τριπλάσιοι σχεδὸν συνωδευμένοι καὶ μὲ ἱππικόν, ἠνάγκασαν ταχέως τοὺς Ἕλληνας νὰ ὀπισθοδρομήσωσι, καταδιώξαντες αὐτοὺς μέχρι τῆς θέσεως Γαζῆς. Μεταξὺ δὲ ταύτης καὶ τοῦ Καβροχωρίου κάτωθεν τοῦ Σερβιλῆ ἀντεστάθησαν οἱ καταδιωκόμενοι γενναίως, ὅπου ἀναβὰς ὁ Χοῦρδος μέ τινας ἐπὶ λόφου, ἐμάχετο καρτερικῶς· περικυκλωθεὶς ὅμως ἐπὶ τέλους ὑπὸ ἱππέων ἐφονεύθη ἀπομαχόμενος καὶ διὰ τῆς σπάθης του ἡρωϊκῶς. μετ' αὐτὸν δ' ἔπεσον ἄλλοι δεκαπέντε σχεδόν· προσεπάθησαν τότε νὰ τοῖς δώσωσι βοήθειαν ὁ Μουριώτης, ὁ Γιαμαλῆς καὶ ἄλλοι, ἢ νὰ ἀπάγωσιν ἐκεῖθεν τοὺς νεκρόν του, διὰ νὰ μὴ τὸν ἀφήσωσι χλεύην εἰς τοὺς ἐχθρούς, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθησαν. Παρ' ὀλίγον δὲ τότε νὰ περικυκλωθῶσι καὶ αὐτοὶ ὑπὸ τοῦ ἱππικοῦ, καταστάντες εἰς τὸν ἔσχατον κίνδυνον, ἂν δὲν ἐπρόφθαναν νὰ διασωθῶσι διὰ τῆς ὠκύτητος τῶν ποδῶν των. ἔπεσαν ὅμως καὶ ἐνταῦθα πάλιν ἕως 30 Τοῦρκοι καὶ ἐφονεύθησαν καὶ ἵπποι τινές.

Ἀπωλέσθη λοιπὸν οὕτω καὶ ὁ Θεόδωρος Χοῦρδος. ὢν ἐκ τῶν Σκύφων τῶν Σφακίων. ὅστις ἦγε τότε τὸ τριακοστὸν ὄγδοον περίπου ἔτος τῆς ἡλικίας του. Ὁ Θ. Χοῦρδος εἶχε καταστασθῇ ἄξιος ὁπλαρχηγός. ἡ δὲ συμπεριφορά του ἦτον ἀρεστὴ εἰς τοὺς Αὐλοποταμίτας. οἱ ὁποῖοι καὶ τὸν ἠγάπων καὶ τὸν ἐτίμων διὰ τοῦτο· πρὸς δὲ καὶ διότι εἶχε συμπράξει ἐπιμελῶς, ὡς εἴδομεν, διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς ἐπαρχίας των. Συνέβη ὅμως δυσάρεστόν τι εἰς τὸν τόπον τοῦτον ἕνεκα τοῦ ἀδελφοῦ του Ρουσάκη ὀνομαζομένου, τὸ ὁποῖον δὲν πρέπει νὰ διέλθωμεν ἐν σιωπῇ. ἂν καὶ ὁ Σπ. Τρικούπης ἀναφέρῃ ἐν τῇ ἱστορίᾳ του περὶ αὐτοῦ μόνον τὰ ἑξῆς· «Κατ' αὐτὸν »τὸν καιρόν, λέγει, παρ' ὀλίγον ν' ἀνάψῃ ἐμφύλιος πόλεμος μεταξὺ »τῶν Κρητῶν, φονευθέντων ἐν Μυλοποτάμῳ δύο Σφακιανῶν ἀτα»κτησάντων κλπ.»

Ὁ ρηθεὶς Ρουσάκης μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀδελφοῦ του ἐπέμενε καὶ διὰ τῆς βίας νὰ ἐπιβληθῇ ὁπλαρχηγὸς εἰς τοὺς Αὐλοποταμίτας. Ἀλλ' ὅσον οὗτοι ἠγάπων τὸν Θεόδωρον διὰ τὸν κατά τι πολιτισμένον τρόπον του, τοσοῦτον τοὐναντίον ἀπεστρέφοντο τὸν Ρουσάκην διὰ τ' ἀντίθετα ἤθη του, ἂν καὶ ὑπῆρχε καὶ αὐτὸς τῷόντι γενναῖος ἀνήρ, ἐμίσουν δ' αὐτὸν καὶ διὰ τὰς ἐξῆς αἰτίας. Φονεύσας πρότερον ἀναιτίως Κνώσσιόν τινα, Βλαστὸν ὀνομαζόμενον, παροικοῦντα εἰς τὸ χωρίον τοῦ Αὐλοποτάμου Ἅγιον Ἰωάννην, εἶχεν ἐπισύρει κατ' αὐτοῦ τὴν ἀπέχθειαν ὅλων σχεδόν. εἶχε δὲ μάλ στα ἐκδιωχθῇ κακῶς ἐκεῖθεν· ἐπέμενε μολαταῦτα τότε ὁ Ρουσάκης εἰς τὸν σκοπόν του, ἀλλ' ἐπέμεναν καὶ οἱ Αὐλοποταμῖται διὰ τὰ εἰρημένα αἴτια νὰ μὴ τὸν δεχθῶσιν, οἵτινες εἶχον ἀποδείξει κοινῇ ψήφῳ τότε ὁπλαρχηγὸν τὸν συνεπαρχιώτην των Ἀντώνιον Λογκιανόν. Κακῶς ποιήσαντες πολλοὶ τῶν Σφακιανῶν ἔλαβον τότε μέρος ὑπὲρ τοῦ Ρουσάκη, ὅστις εἶχε τότε τὸ ἄδικον ἀποδεδειγμένως. οὐδὲ εἶχον κἀνὲν δίκαιον νὰ περιφρονῶσιν ἀτόπως καὶ κακομεταχειρίζονται ἅπαντας ἀνεξαιρέτως τοὺς Αὐλοποταμίτας, οὐ μόνον ἐκτὸς τῆς ἑαυτῶν ἐπαρχίας ὅπου εὗρισκον αὐτούς, ἀλλὰ καὶ ἐντὸς αὐτῆς, ἐπιφέροντες βίαν καὶ κατάθλιψιν εἰς ἀνθρώπους πάσχοντας καὶ συναγωνιζομένους. καὶ οἵτινες ἐπίσης ἔδειξαν ἀνδρείαν καὶ ἱκανότητα

εἰς τὸ πολεμεῖν. Ἐπεσείλοντο ὅμως οἱ Σφακιανοὶ δυστυχῶς καὶ εἰς τὴν ἐξῆς ἐσφαλμένην ἰδέαν.

Ἐπειδὴ ἐχορήγει εἰς αὐτοὺς ὑπεροχήν τινα ἡ ὀρεινὴ θέσις των, καὶ πρὸ πάντων ὁ λιμήν, ὁ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ τῶν Σφακίων εὑρεθεὶς κατὰ τὴν ἐπανάστασιν, ἐνόμισαν ἴσως ἕνεκα τούτων ὅτι δύνανται νὰ ἐπιβάλλωνται πολιτικῶς τε καὶ στρατιωτικῶς ὀλίγιστοι εἰς ἅπαντα τὸν λαὸν τῆς Κρήτης· τοῦτο δὲ προήρχετο ἐκ τῆς ἀμαθείας αὐτῶν καὶ ἀπειρίας· διότι οἱ Κρῆτες ὠφείλον εἰς τὸ μέγα τοῦτο ἐπιχείρημά των νὰ ἔχωσι βάσιν τὴν δικαιοσύνην, ἄνευ δ' αὐτῆς οὐδὲν ἀνθρώπινον ἔργον νὰ προοδεύσῃ δύναται· τὴν μεταξύ των δικαιοσύνην τηροῦσι καὶ αὐταὶ αἱ λῃστρικαὶ συμμορίαι πρὸς ἀλλήλας, διότι ἀλλέως καταστρέφονται. Ἐπήγασαν λοιπόν, ὡς ἐκ τῆς γενικῆς περιφρονήσεως ταύτης τῶν Σφακιανῶν, κοινοὶ γογγυσμοὶ καὶ ἀγανάκτησις παρὰ τὸν ἀρμόδιον βέβαια καιρόν· ἀλλ' ἡ ἐποχὴ ἦτο τοιαύτη. Ἔλεγον δὲ ὅτι δὲν ἔλαβον τὰ ὅπλα διὰ νὰ ἀποτινάξωσι τὸν Τουρκικὸν ζυγὸν καὶ νὰ ὑποταχθῶσιν ἔνοπλοι εἰς ἄλλον· εἶχον δ' ἀναδειχθῇ τότε καὶ μεταξὺ τῶν Λυλοποταμιτῶν καὶ τῶν ὁπλοφόρων ἄλλων ἐπαρχιῶν ἄξιοι στρατιωτικοὶ διὰ νὰ ὁπλαρχηγῶσιν· ἐντεῦθεν λοιπὸν ἀναγκασθέντες ἔπραξαν καὶ τὸν φόνον τῶν ρηθέντων Σφακιανῶν ἕνεκα τοῦ μεγάλου ἐρεθισμοῦ· τὴν πρᾶξιν ὅμως ταύτην πρέπει νὰ κατακρίνωμεν ὡς παράλογον καὶ ὀλεθρίαν· διότι ἕνεκα τούτου προέβη τὸ σκάνδαλον ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε καὶ νὰ ἀρνηθῶσιν οἱ Σφακιανοὶ νὰ δίδωσι πολεμοφόδια εἰς τοὺς πασχοντας Αὐλοποταμίτας, καὶ νὰ ἀποφασίσωσιν ἔπειτα νὰ ἐπιτεθῶσιν ἐχθρικῶς κατ' αὐτῶν πολλοί· ἐμεσολάβησεν ὅμως ὁ Τσουδερὸς καὶ ἄλλοι καὶ ἠμπόδισαν αὐτούς, καταδείξαντες τὸ ἄτοπον καὶ ἐπιβλαβὲς τοῦ ὀλεθρίου τούτου ἐπιχειρήματος. Ὁ δ' ἐρεθισμὸς κατ' ὀλίγον ἔπαυσε, διότι οἱ Κρῆτες οὐδόλως διενοοῦντο ν' ἀνάψωσιν ἐμφύλιον πόλεμον.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοδώρου Χούρδου οἱ Τοῦρκοι τοῦ Ἡρακλείου ἐνθαρρυνθέντες ἐξήρχοντο συνεχέστερον προχωροῦντες πρὸς τὰ εἰρημένα χωρία· οἱ Ἕλληνες ὅμως ἀπεφάσισαν νὰ περιστείλωσι καὶ τότε τὴν τόλμην των· συνῆχθησαν λοιπὸν πάλιν ὑπὲρ τὰς δύο χιλιάδας σχεδόν, ἤτοι ἅπαντες οἱ Γορτύνιοι οἱ ὑπὸ τὸν Μιχαὴλ

Κουρμούλην μὲ τὸ μικρὸν αὐτοῦ ἱππικόν. οἱ Ἀνωγιανοὶ μεθ' ὅλων τῶν Αὐλοποταμιτῶν καὶ οἱ Κνωσιοι. καὶ ὅλοι ὁμοθυμαδὸν πρόσεβαλον τοὺς Τούρκους τὴν ἡμέραν τῆς μεγάλης Παρασκευῆς, τῆς ἑβδομάδος τῶν ἁγίων παθῶν. κατὰ τὴν θέσιν Γάζαν. Ἂν καὶ ἀντέστησαν οἱ πολέμιοι γενναίως ἐκεῖ, τοὺς ἔτρεψαν ὅμως μετὰ μικρὸν οἱ Ἕλληνες. καὶ τοὺς κατεδίωξαν μέχρι τῆς μεγάλης Γερούρας, φονεύσαντες καὶ περὶ τοὺς 50. ὅτε ἠρίστευσε καὶ ὁ ἱππεὺς Λαζαράκης Ἰορδάνου. φονεύσας, ὡς λέγεται. τρεῖς πολεμίους· ἐξελθόντες ὅμως τοῦ φρουρίου πάλιν πολλοὶ Τοῦρκοι μὲ ἱππικόν, ἠνάγκασαν τοὺς Ἕλληνας νὰ ἐπιστρέψωσι μέχρι τῆς Γαζῆς καὶ εἰς Καλέσια, ὅπου συνήφθη μάχη σφοδρὰ διαρκέσασα μέχρι βαθείας νυκτός· ἐφονεύθησαν δὲ καὶ τότε Τοῦρκοι ἱκανοί, ἀλλ' ἔπεσαν καὶ ἐτραυματίσθησαν καὶ ἕως 15 ἐκ τῶν Ἑλλήνων. Ἂς ἐπανέλθωμεν ἤδη ἐντεῦθεν εἰς τὰ Κισαμιτικά.

Οἱ Τοῦρκοι κατεφθείροντο εἰς τὸ φρούριον τῆς Κισάμου. οὐ μόνον ἀπὸ τὸν πόλεμον. ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ φθοροποιὸν νόσημα τῆς πανώλους, κατασταινοχωρούμενοι διὰ θαλάσσης. ὡς προεἴπομεν. καὶ διὰ ξηρᾶς. Ἐπέσπευδε δὲ τὴν πτῶσιν τοῦ φρουρίου τούτου ὁ Ν. Οἰκονόμος διὰ παντὸς τρόπου· πολλάκις ἤρχετο οὗτος καὶ ἐκ τῆς Γωνιᾶς, ὅπου εἶχε τὴν ἕδραν του, παρουσιαζόμενος ἐν τῷ μέσῳ τοῦ πολιορκοῦντος στρατοῦ καὶ ἐξώρμα τούτους καὶ τὰ πολιορκητικὰ πλοῖα. εἰς τὸ νὰ ἐπιτίθενται σφοδρότεροι κατὰ τῶν ἐχθρῶν, ὥστε μὲ τοιοῦτον σκοπὸν συνεώρτασε καὶ τὴν νύκτα τῆς ἀναστάσεως τοῦ Σωτῆρος μεγαλοπρεπῶς μετὰ τῶν στρατιωτῶν περὶ τὸ φρούριον. διὰ νὰ προλάβῃ μὲ τοῦτο καὶ τὴν κακὴν συνήθειαν τοῦ νὰ καταλείπωσιν οἱ Ἕλληνες τὰς θέσεις των καὶ συνεορτάζωσιν εἰς τοιαύτας δεινὰς περιστάσεις εἰς τὰ χωρία των.

Εἶχε συνέλθει λοιπὸν ἕνεκα τούτου καὶ πλειότερον στρατιωτικόν· ἀφοῦ δὲ συνευωχήθησαν τὴν ἐποιοῦσαν καὶ οἱ τῆς ξηρᾶς καὶ οἱ τῆς θαλάσσης στρατιῶται εἰς κοινὸν γεῦμα, τὸ ὁποῖον εἶχε προετοιμάσει δημοσίᾳ δαπάνῃ ὁ Οἰκονόμος. προσπελάσαντες φιλοτίμως κατὰ τῶν πολεμίων των. καὶ μετὰ πολὺωρον πεισματώδη μάχην κανονοβολούντων ἀκαταπαύστως κατ' αὐτῶν καὶ τῶν πλοίων. ἔπεσαν ἕως ἑξήκοντα ἐκ τῶν Τούρκων. ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων ἐφονεύθη-

σαν δύο. καὶ ἐτραυματισθησαν ἐλαφρῶς ἑπτα· ἠριστευσαν δὲ τότε ὁ Πολιὸς Πρωτοπαπαδάκης πληγωθεὶς τὸν ὦμον ἰσχίως, ὁ Νικόλος Λούπης, ὁ Στέφανος Γλαμπέας, ὁ Μανώλης Κοκολάκης, ὁ Ἀντώνιος Μαλιτσέβελος, ὁ Μανώλης Γλυμίλης, ὁ Μανουσάκης Πρωτοπαπαδάκης καὶ ἄλλοι πολλοί.

Πλεῖστοι δὲ τοιοῦτοι ἀκροβολισμοὶ ἐλάμβανον καθ' ἡμέραν σχεδὸν χωραν, οἱ δὲ Τοῦρκοι, καίτοι βλέποντες φανερὰ τὸν ὄλεθρόν των παντοιοτρόπως, δὲν κατεδέχοντο ὅμως καὶ νὰ ταπεινωθῶσιν ἐνώπιον ἀνθρώπων, τοὺς ὁποίους πρότερον ἐθεώρουν δούλους· διὸ καὶ ἐπροτίμων νὰ ταφῶσιν ὑπερηφάνως μᾶλλον ὑπ' αὐτὰ τὰ τείχη. Πολλάκις οἱ πολιορκηταὶ ἐπρότειναν εἰς τοὺς Τούρκους, ἐν τοιαύτῃ καταστάσει εὑρισκομένους, νὰ παραδοθῶσιν ὑπὸ ἀσφαλιστικοὺς τῆς ζωῆς των ὅρους· ἀλλ' αὐτοὶ ἀπέριπτον μὲ περιφρόνησιν τὴν πρότασιν, ἀντιλέγοντες τὰς ἑξῆς ἀπειλάς.

«Μετ' ὀλίγον προσβάνει ὁ στόλος μας, καὶ τότε θὲ ν' ἀπολαύσητε ὅ,τι σᾶς πρέπει.» εἰς τὰς ὁποίας ἀντεφθέγγοντο ἔξωθεν. «Μετ' »ὀλίγον φθάνει ὁ Τομπαζῆς, ὁ καταναυμαχήσας τοὺς στόλους σας, »ὅστις μέλλει νὰ καταπολεμήσῃ καὶ σᾶς». καὶ ἕτερα τοιαῦτα.

Ἀπὸ τὸ πεῖσμα λοιπὸν τοιούτων πολλῶν ἐρεθιστικῶν ἀντιλογιῶν, ἐπετέθησαν ἅθροοι πάλιν οἱ Ἕλληνες ἐναντίον τῶν ἐξελθόντων περὶ τὰ τέλη τοῦ Ἀπριλίου ἐχθρῶν. Συνῆφθη τότε μάχη ἰσχυρὰ καὶ πεισματώδης πλησίον τοῦ φρουρίου, διαρκέσασα ἐπὶ πολλὰς ὥρας· ἔπεσον δὲ πάλιν Τοῦρκοι πολλοί, ἔπεσον ὅμως τότε καὶ ἕως εἴκοσιν Ἕλληνες καὶ ἐπληγώθησαν πολλοί, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐπληγώθη καιρίως καὶ ὁ νεοδιορισθεὶς πεντακοσιάρχης Μανώλης Πρωτοπαπαδάκης, ὅστις μετ' ὀλίγας ἡμέρας καὶ ἐτελεύτησε, κηδευθεὶς ὡσαύτως εἰς τὸ μοναστήριον τῆς Γωνιᾶς μὲ τὰς ἀνηκούσας τιμάς.

Λύπην μεγάλην ἐπροξένησεν εἰς τοὺς Κρῆτας καὶ ὁ θάνατος τούτου· νέος μόλις τὸ εἰκοστὸν πέμπτον ἔτος ἄγων τῆς ἡλικίας του, ἐδείκνυε σύνεσιν, στρατιωτικὴν ὁρμήν, καὶ ἡρωϊκὴν ἀνδρείαν. Πρὸς τιμὴν δὲ τούτου ἐξεφωνήθησαν εἰς τὴν κηδείαν του δύο ἐπιτάφιοι ὑπ' αὐτῶν ἐκείνων, οἵτινες ἐξεφώνησαν τοιούτους καὶ εἰς τὴν πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν γενομένην κηδείαν τοῦ ἥρωος Σήφακα.

Οὐδὲν δ' ἄξιον λόγου ἐπράχθη πλέον περὶ τὸ φρούριον τῆς Κισά-

μου. πλὴν μικρῶν τινων ἀκροβολισμῶν καὶ ἐνεδρῶν· ἐν τούτοις ὅμως ἀνησύχους ἐκράτει ὅλους σχεδὸν τοὺς Τούρκους ἡ εἴδησις, ὅτι Ὑδραῖος ἔρχεται ἤδη νὰ διοικήσῃ τὰ πολεμικὰ τῆς Κρήτης· διότι ἐσυμπέραναν, ὅτι ἂν δύο πολεμικὰ πλοῖα τῆς Ὕδρας ἀπέκλεισαν τώρα τόσον στενῶς τὰ φρούρια Κισάμου καὶ Γραμβούσης, τὰ ὁποῖα ἦσαν ἐγγὺς νὰ παραδοθῶσι, μέγας κίνδυνος ἠδύνατο νὰ ἐπέλθῃ τάχιον καὶ εἰς ἄλλα φρούρια. ὅτε ἤθελον τ' ἀποκλείσει διὰ θαλάσσης πολλὰ τῆς Ὕδρας πλοῖα· εἶναι δ' ἀληθὲς ὅτι τὸ ὄνομα τῆς Ὕδρας κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἦτο τρομακτικὸν εἰς τοὺς Τούρκους. Ἐγνώριζον λοιπὸν καλῶς καὶ οἱ Τοῦρκοι τότε, ὡς καὶ οἱ Ἕλληνες, τὰ περὶ τοῦ Τομπάζη. καὶ ὄχι, ὡς λέγει ὁ Σ. Τρικούπης (Τόμ. Γ'. σελ. 91). «ὅτι καὶ πολιορκηταὶ καὶ πολιορκούμενοι ἐξέλαβον τὰ πλοῖα. μὲ τὰ ὁποῖα κατέβαινεν ὁ Τομπάζης. ὀθωμανικά. κτλ.».

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ

Ὁ Τομπάζης, Ἁρμοστὴς Κρήτης.— Κυρίευσις τοῦ φρουρίου Κισάμου.— Ἐκστρατεία κατὰ Σελινιωτῶν.— Ὁ Ἄστυγξ.— Συνέλευσις εἰς Ἀρκούδαιναν. Ὀργανισμὸς Κρήτης ἐπὶ Τομπάζη.— Μάχαι περὶ τὸν Ταράτον.— Τρίτη ἀποβίβασις Αἰγυπτίων μετὰ τοῦ Χουσεημβέη.— Γενικὴ κίνησις Ἑλλήνων.— Ὁ Ρ. Βουρδουμπᾶς Γ. Ἀρχηγός.— Ἀποτυχία Ἑλλήνων εἰς Ἀμουργέλας.— Ἀκώλυτος προόδος τοῦ Χουσεῆν.— Στρατοπέδευσις τοῦ Χουσεῆν εἰς Αὐλοπόταμον.— Καταστροφὴ τῶν ἐν τῷ Σπηλαίῳ Μελῃδονίου προσφυγόντων.— Ἔφοδος καὶ ἀποτυχία Ἑλλήνων εἰς Γραμβοῦσαν.— Ὁ Τομπάζης καὶ Α. Τσαμαδὸς σχεδιάζουν εἰς Βαφέαν νὰ πυρπολήσουν τὰ ἐν Σούδᾳ Αἰγυπτιακὰ πλοῖα. Ὁ Χουσεῆν εἰς Ἀποκόρωναν σφάζει πολλούς.— Ὁ Τομπάζης καταφεύγει εἰς Λουτρόν.— Ὁ Χουσεῆν εἰς Σφακία, καὶ τὰ καταστρέφει.— Παθήματα Κρητοβουλίδου.— Ὁ Θ. Ξένος.— Μάχη εἰς Ἀραδαίναν, καὶ θάνατος Χ. Γ. Μουργιώτου.— Ὁ Χουσεῆν πάλιν εἰς Ἀποκόρωναν.— Διακήρυξις τοῦ Αὐστριακοῦ Προξένου.— Ὁ Χουσεῆν καὶ εἰς Κυδωνίαν κατὰ τῶν Ριζητῶν.— Τὰ Ἑλληνικὰ πλοῖα εἰς Λουτρόν.— Οἱ Κρῆτες ἐκγυμνόνονται εἰς Παλαιὰν Μονεμβασίαν. Οἱ Τοῦρκοι εἰς Κίσαμον καὶ Σέλινον.— Σφαγαὶ εἰς Ἐλαφόνησα καὶ ἀλλαχοῦ.— Ἀναχώρησις τοῦ Τομπάζη ἐκ Κρήτης.

Τὴν τρίτην τοῦ μηνὸς Μαΐου διωρίσθη ὑπὸ τῆς Κεντρικῆς Διοικήσεως ὁ Ἐμμανουὴλ Τομπάζης ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἁρμοστὴς τῆς νήσου Κρήτης», ὁ δὲ προσωρινῶς διευθύνων τὰ τῆς Κρήτης τὸν εἰδοποίησεν ἀμέσως, ὅτι εἶναι ἀνάγκη καὶ συμφέρον πολὺ ν' ἀποβιβασθῇ εἰς Κίσαμον, ὅπου κεῖται τὸ πολιορκούμενον φρούριον. Κατέπλευσε λοιπὸν ὁ Ἁρμοστὴς τὴν 19 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς εἰς τὸν κόλπον τῆς Κισάμου με 8 πλοῖα, ὧν τὰ μὲν 5 ἦσαν πολεμικὰ τῆς Ὕδρας, τὰ δὲ 3 φορτηγά· τὴν δ' ἀκόλουθον ἡμέραν ἀπεβιβάσθη ὑπὸ

τὸν κρότον τῶν κανονίων, καὶ ἐστρατοπέδευσεν ἀπέναντι τοῦ φρουρίου μέχρι βολῆς μὲ τὸν ἐπικούρικον στρατόν, τὸν ὁποῖον ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ, συνισταμένον ἀπὸ ἑξακοσίους περίπου ἄνδρας ἐκ διαφόρων μερῶν στρατολογηθέντας εἰς Ναύπλιον, Κρανίδι, Ὕδραν, καὶ Πόρον· διὰ δὲ τὴν στρατολογίαν ταύτην εἶχε δανείσει ὁ Ἀρμοστὴς τὴν Διοίκησιν ἕως τριάκοντα χιλιάδας Τουρκικῶν γροσίων. Περὶ τὸν Ἀρμοστὴν ὡσαύτως συνηθροίσθησαν παρευθὺς καὶ οἱ τὸ φρούριον πολιορκοῦντες Κρῆτες, ὅστις ἐν τῷ μέσῳ πάντων ἔστησε δύο ὅλμους καὶ δύο κανόνια μεγάλης ὁλκῆς (1), ἱκανὰ νὰ ἐπιφέρωσι βλάβην εἰς τὸ φρούριον· παρέδωκε δὲ εἰς αὐτὸν αὐθημερὸν καὶ ὁ μέχρι τοῦδε διευθύνων Γενικὸς Γραμματεὺς Οἰκονόμος τὴν ἀρχὴν μὲ ἔκθεσιν γεγραμμένην τακτικῶς ὑπὸ τοῦ ἐμπείρου περὶ τὰ τοιαῦτα Γ. Καλαμαρᾶ, ὅστις παρίστανε τὴν μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης πολεμικὴν κατάστασιν τῆς Κρήτης.

Ὄχι δὲ μόνον οἱ Κρῆτες, ἀλλὰ καὶ ἅπαντες οἱ Ἕλληνες ἐπευφήμησαν διὰ τὸν διορισμὸν τοῦ Ὑδραίου Τομπάζη, θεωρήσαντές τον ὅλοι καλὸν οἰωνὸν διὰ τὴν ἀγωνιζομένην Κρήτην καὶ δι' ὅλον τὸ ἔθνος· διότι ἤλπιζον ὅτι, ἂν καὶ μέχρι τοῦδε δὲν συνέδραμον τὸν ἀγῶνά των αἱ ναυτικαὶ τῆς Ἑλλάδος νῆσοι, καὶ παρέβλεψαν ὥστε νὰ μεταφέρῃ ἀκωλύτως τοὺς στρατούς του ἐκεῖ ὁ Αἰγύπτιος, ἡ συμμετοχὴ τῆς ἡρωϊκῆς Ὕδρας εἰς τὸν τόσον ἔνδοξον, ὅσον καὶ κοινωφελέστατον δι' ὅλον τὸ ἔθνος ἀγῶνα τῶν Κρητῶν διὰ τοῦ Τομπάζη αὐτοῦ ἔμελλε νὰ κατορθώσῃ ὅ,τι ἦτο δυνατὸν καὶ ἐπιθυμητὸν εἰς ἕκαστον. Συνηκολούθουν δὲ τὸν Τομπάζην ὁ ἀγαθὸς καὶ φιλελληνικώτατος Ἄγγλος Ἄστυγξ, ὁ πολυτρόπως καὶ ἐπωφελῶς εἰς πολλὰ μέρη ὑπηρετήσας τὴν Ἑλλάδα, ὁ Στέφανος Κανέλλος Βυζάντιος, ὁ Γεώργιος Σπανιολάκης καὶ Ἰωάννης Λάτρης Σμυρναῖοι,

---

(1) Δὲν ἔλαβεν ἀκριβῆ πληροφορίαν ὁ Σ. Τρικούπης, ὡς ἀναφέρει ἐν τῇ ἱστορίᾳ του (Τομ. Γ', σελ. 91), ὅτι ἐξήγαγε 15 κανόνια, ὅτι τούτων τὰ 8 ἦσαν σταλμένα ἀπὸ τὸν ἐν Πετρουπόλει βαθύπλουτον Καλλέργην, ὅτι ἐμελέτα ὁ Τομπάζης νὰ πέσῃ σύθυς κατὰ τῶν Χανίων, ὅτι ἔφερε 1200 ὁπλοφόρους Στερεοελλαδίτας, καὶ ὅτι μετέφερον δύο Ἰονικὰ πλοῖα εἰς Χανία τοὺς παραδοθέντας εἰς Κίσαμον Τούρκους 1500 τὸν ἀριθμόν.

ὁ Νικόλαος καὶ Δημήτριος Καλλέργαι Κρῆτες, ὁ Δ. Χρηστίδης, ὁ Κυριακὸς Σκούρτης, ὁ Σταῦρος Σαχίνης καὶ Δημήτριος Κυσσὲς Ὑδραῖοι καὶ ἄλλοι, διὰ νὰ συμπαίξωσι μετ' αὐτοῦ. Μὲ πολὺν δ' ἐνθουσιασμὸν ἐτρίξαν τὰ τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Κρήτης τότε καὶ οἱ ὁπλαρχηγοὶ ἕκαστος μὲ πολλοὺς στρατιώτας, διὰ νὰ τὸν ὑποδεχθῶσι καὶ περικυκλώσωσι· συγχρόνως δ' ἔρθασαν καὶ οἱ τῶν Σακίων διὰ τὸν αὐτὸν σκοπόν.

Ἀλλ' ἡ τέχνη τοῦ διοικεῖν δὲν εἶναι εὔκολος εἰς ἕκαστον, ὡς τοῦτο εἶναι κοινῶς ἀποδεδειγμένον· ὑπῆρχε τότε δυσαρέσκεια τις μεταξὺ Σφακιωτῶν καὶ λοιπῶν Κρητῶν διὰ τὴν ὑπεροχήν, τὴν ὁποίαν ἀπήτουν μιᾶς ἐπαρχίας κάτοικοι ἐναντίον πολλῶν κατοίκων εἴκοσιν ἄλλων ἐπαρχιῶν. Ὁ δὲ Τομπάζης εἶχε λάβει ἱκανὰς πληροφορίας περὶ τούτου καὶ εἰς Πελοπόννησον ἔτι ὤν. Ἤλπιζον δὲ πραγματικῶς ὅλοι οἱ Κρῆτες τὴν διόρθωσιν τῶν πραγμάτων τοῦ τόπου των καὶ τὴν ὅλως δι' αὐτοῦ ἐξάλειψιν πάσης μεταξὺ των δυσαρεσκείας· διότι μόνον Ὕδρα ἠδύνατο νὰ καθησυχάσῃ ταῦτα καὶ ἐπαναφέρῃ τὴν διόρθωσιν. Ἂν τοιαύτη ἐξ ἀρχῆς παρουσιάζετο ὁ αὐτὸς ἐπίσης εἰς πάντας, καθὼς εἶχε συμβουλευθῇ κατ' ἐπανάληψιν πολλάκις εἰς Πελοπόννησον ὑπό τινων ἀπεσταλμένων τῶν Κρητῶν· διότι ὄχι μόνον ἡ δύναμις τῆς ἐθνικῆς διοικήσεως καθίστα αὐτὸν δυνατόν, ἀλλὰ καὶ ἡ μεγάλη τῆς Ὕδρας σημασία, καὶ ἡ ἐπιρροή, ἣν ἐξήσκει τότε εἰς τὰ κοινὰ τῆς Ἑλλάδος πράγματα, τὸν περιέβαλλον ἰσχὺν μεγάλην διὰ νὰ τιμωρῇ δικαίως, ἂν ἀπερασίζεν, ἀνεξαιρέτως πάντα, ὅστις ἤθελε παρουσιασθῇ πράττων ἢ ἔχων τρόπον ἄδικον. Ἀντὶ τούτων ὅμως τί ἔκαμεν ὁ Τομπάζης; Παραπεισθείς, ὡς λέγεται, ὑπὸ τοῦ Σκούρτη, ὑπεδέχθη εἰς τὴν σκηνὴν του τοὺς μὲν Σφακιανοὺς ὁπλαρχηγοὺς μὲ κανονοβολάς, τοὺς δὲ λοιποὺς τῶν ἄλλων ἐπαρχιῶν μὲ ψυχρὰν ἀδιαφορίαν· ἐπειδὴ δὲ τὸ κίνημα τοῦτο ἦτον ὅλως διόλου ἀσυμβίβαστον ὡς πρὸς τὰ διατρέχοντα ἐν Κρήτῃ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, διότι ἐπεκύρωσεν οὕτω καὶ διὰ τῆς πράξεως του ταύτης τὴν καταθλιπτικὴν ἐκείνην ὑπεροχήν, τὴν ὁποίαν ἐμίσουν οἱ ἄλλοι, ἠύξησεν ἀντὶ νὰ ἐλαττώσῃ δυστυχῶς τὴν δυσαρέσκειαν, ἂν καὶ προσεπάθουν νὰ τὴν ἀποκρύπτουν οἱ νομίσαντες ὅτι περιεφρονήθησαν.

Ἐν τούτοις δὲ τὴν ἑπομένην ἡμέραν τῆς ἀποβιβάσεως του, ὁ Ἀρμοστὴς προσεκάλεσεν ἐγγράφως τὸν φρούραρχον διὰ νὰ παραδώσῃ τὸ πολιορκούμενον φρούριον. Οἱ δὲ πολιορκούμενοι ἀπέστειλαν τότε πρεσβευτὰς τὸν Ἐμιναγαδάκην, καὶ τὸν Χατζὴ Δερβίσην Γιανίτσαρην, Τούρκους ἐπισήμους. Οὗτοι διῆλθον εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ Ἀρμοστοῦ ἀπ' ἐμπροσθεν τῶν κανονίων καὶ ἀπὸ τὸ μέσον τῶν κατὰ σειρὰν ἱσταμένων στρατιωτῶν· οἱ Τοῦρκοι μέχρι τοῦδε ὑπερήφανοι, εἶδον τότε μὲ ἔκπληξιν τὴν τάξιν, καὶ δι' αὐτῆς στρατιωτικὴν δύναμιν νὰ τοὺς ἀπειλῇ, αὐτὴ μὲν ἐκ μέρους τῆς ξηρᾶς, τὰ δὲ πλοῖα ἕτοιμα νὰ τοὺς προσβάλλωσι μὲ κανονοβολάς.

Μετά τινας δὲ λόγους, ὁ Τομπάζης εἶπε πρὸς τοὺς Τούρκους σοβαρῶς· «Πρέπει νὰ παραδώσητε τὸ φρούριον, καὶ πρέπει νὰ ἔχετε »σταθερὰν πεποίθησιν, ὅτι θέλετε μετακομισθῇ ἄνευ τινὸς φόβου »περὶ τῆς ζωῆς σας εἰς ὁποιονδήποτε μέρος ζητήσετε.» Ἀποχωριζόμενοι δὲ οἱ πρεσβευταὶ μὲ ταύτην τὴν ἀπόφασιν, ἔλαβον παρὰ τοῦ Ἀρμοστοῦ καὶ τὴν ἀκόλουθον παραγγελίαν· «Αὔριον ἀνυπερθέτως, »τοῖς εἶπε, περιμένομεν τὴν τελειωτικὴν ἀπόφασίν σας, ἂν ἔχετε »σκοπὸν νὰ πολεμήσετε, ἢ νὰ παραδοθῆτε· νὰ βεβαιώσετε δὲ καὶ »τοὺς λοιποὺς Τούρκους, ὅτι οὔτε ἡ διοίκησις, ἡ ὁποία μὲ ἐστει»λεν ἐδῶ, οὔτ' ἐγὼ ἐπιθυμοῦμεν ἀδίκους αἱματοχυσίας· θέλετε δὲ »ἰδεῖ, τοῖς ἐπρόσθεσεν ὁ Ἀρμοστής, ὅτι δὲν εἶμαι ἄνθρωπος διὰ νὰ »σᾶς ἀπατήσω».

Παρῆλθεν ὅμως ἡ ὡρισμένη ἡμέρα χωρὶς νὰ δώσωσιν ἀπάντησιν· τὴν δ' ἀκόλουθον τοὺς εἰδοποίησεν ὁ Ἀρμοστὴς ἐγγράφως τὰ ἑξῆς· «Μετὰ τρεῖς ὥρας, τοῖς ἔλεγεν, ἔχω ἀπόφασιν νὰ διατάξω τὸν »κανονοβολισμὸν ἐναντίον τοῦ φρουρίου καὶ πρὸς γνῶσίν σας». Ἔπραττε δὲ ταῦτα ὁ Τομπάζης καὶ καθ' ὁδηγίαν τοῦ πολυπείρου Καλαμαρᾶ. Οἱ πρεσβευταὶ λοιπὸν ἦλθον τότε δρομαῖοι εἰς τὸ ἑλληνικὸν στρατόπεδον, παρακαλοῦντες νὰ τοὺς παραχωρηθῇ προθεσμία ἡμερῶν τινων ἐπὶ προφάσει ὅτι δὲν ἠδυνήθησαν ἔτι νὰ πείσωσι τὸν λαόν. «Εἶμαι Ἴδραῖος, τοῖς ἀπεκρίθη μὲ πλειοτέραν ἐμ»φασιν τότε ὁ Ἀρμοστής, καὶ δὲν ὑποφέρω νὰ μὲ ἀπατᾶτε· μάθετε »δ' ὅτι δὲν εἶμαι τοιοῦτος, ὥστε νὰ λέγω σήμερον ἄλλα, καὶ »αὔριον ἕτερα· ἔχω λοιπὸν ἀπόφασιν νὰ μὴ δεχθῶ τοῦ λοιποῦ καὶ

»καὶ ἄλλην σας πρεσβείαν, ἀλλ' ἅμα παρέλθῃ ἡ ὡρισμένη ὥρα, θὲ »νὰ ὁμιλῆτε πλέον μὲ τὰ κανόνια αὐτά, τὰ ὁποῖα βλέπετε». Ἐστέκετο δὲ τότε ὁ Ἀστυγὲ πλησίον τῶν κανονίων μὲ τὰ φυτίλια εἰς χεῖρας, ἕτοιμος διὰ νὰ ἐκτελέσῃ τὴν διαταγὴν τοῦ Ἀρμοστοῦ.

Φθάσαντες δὲ εἰς τὸ φρούριον οἱ πρεσβευταὶ δρομαῖοι πάλιν ἐπανῆλθον εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Ἀρμοστοῦ, κρατοῦντες λευκὴν σημαίαν, εἰρηνικὴν δηλονότι. Τὸν παρεκάλεσαν δὲ τότε νὰ μὴ τοῖς χαίνῃ ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἐχθρικὴ προσβολή, καὶ τρομαξωσιν αἱ γυναῖκες καὶ τὰ τέκνα των· ὑπεσχέθησαν δὲ νὰ κενώσωσι τὴν ἐπιοῦσαν ἀφεύκτως τὸ φρούριον, ἀφοῦ συνταχθῇ καὶ τὸ τῆς συνθηκολογίας ἔγγραφον, τοῦ ὁποίου τὰς βάσεις ἔθεσαν τότε συμφώνως· πρὸς βεβαίωσιν δὲ τῶν λόγων των ἐπρότειναν νὰ κρατήσῃ ἢ ὅλους αὐτούς, οἵτινες ἦσαν τότε πέντε τὸν ἀριθμόν, ἢ ὅσους θέλει ἐξ αὐτῶν· ὁ Ἀρμοστὴς ὅμως καὶ τὴν ἀναβολὴν τῆς ἐκτελέσεως διὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην παρεδέχθη, καὶ τοὺς Τούρκους ἀπέλυσεν ὅλους διὰ νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὸ φρούριον, δοὺς πίστιν εἰς τὴν ὑπόσχεσίν των· ἀπέστειλε δὲ τότε μόνον φρουρὰν ἐκ 30 ἀνδρῶν ἐκ τοῦ ἐπικουρικοῦ καὶ ἐκ τῶν Κρητῶν, οἵτινες ὕψωσαν ἐπὶ τοῦ φρουρίου τὴν Ἑλληνικὴν σημαίαν ἀντὶ τῆς Ὀθωμανικῆς.

Ἀρχηγοὶ δὲ τοῦ ἐπικουρικοῦ σώματος ἦσαν ὁ Δημήτριος Καπαταρος Κυδωνιεύς, ὁ Παναγῆς Μιτυληναῖος, ὁ Κώστας Γκιώνης Κρανιδιώτης, ὁ Μιχαὴλ Δουζίνας Παριώτης, ὁ Παναγῆς Σουλιώτης ὁ Δημήτριος Δράμαλης Μανιάτης, ὁ Ἀναστάσιος Βούλγαρης, καὶ Σταῦρος Σαχίνης ὁ Ὑδραῖος. Διώρισε δὲ παρευθὺς ὁ Ἀρμοστὴς δύο ἐπιτρόπους· ἤτοι τὸν μὲν Δημήτριον Κλοσσὲ Ὑδραῖον, τὸν Νικόλαον Ἀνδρουλακάκην Σφακιανόν, καὶ τὸν Εὔθυμιον Ψαρουδάκην Κισαμίτην ἐπὶ τῆς παραλαβῆς τῶν ἐν τῷ φρουρίῳ εὑρεθέντων εἰδῶν· τὸν δὲ Μ. Δουζίναν καὶ Μαρτιμιανὸν Περάκην Κρῆτας μὲ ἱκανοὺς στρατιώτας διὰ νὰ τηρῶσι τὴν εὐταξίαν ἐπὶ τῆς ἐξόδου τῶν Τούρκων κατὰ τὴν ἐπιβίβασιν των. Ἡ δὲ τύχη τῆς Κρήτης ἐμειδίασε κατὰ τὴν περίστασιν ἐκείνην διὰ τὴν πρόοδον τοῦ ἀγῶνός της.

Παρεδόθη λοιπὸν τὸ φρούριον τὴν 25 τοῦ Μαΐου ὑπὸ ταὺς ἑξῆς σχεδὸν ὅρους.

α.) «Νὰ παραδοθῇ τὸ φρούριον τῆς Κισάμου εἰς τὸν Ἀρμοστὴν

τῆς Κρήτης, ἀντιπρόσωπον τῆς Ἑλληνικῆς Διοικήσεως, μὲ ὅλον τὸν ὁπλισμόν του, ἡ ὁπλοθήκη μὲ τὰ ἐν αὐτῇ ὅπλα, ἡ πυριτοποθήκη μὲ ὅλας τὰς ἀποσκευὰς καὶ λοιπὰ διάφορα εἴδη ἀνήκοντα εἰς τὸ φρούριον.

β΄.) «Νὰ παραδώσωσιν ἅπαντες οἱ ἐν αὐτῷ Τοῦρκοι τὰ ὅπλα, καὶ νὰ ἐξέλθωσιν ἄοπλοι, ἐκτὸς δέκα ἀτόμων τῶν ἐπισημοτέρων, εἰς τοὺς ὁποίους χαρίζονται τὰ ἴδια αὐτῶν ὅπλα.

γ΄.) «Δύναται ἕκαστος τῶν Τούρκων νὰ παραλάβῃ μεθ' ἑαυτοῦ ὅσα εὐκόμιστα οἰκιακὰ εἴδη θέλει, ἀφοῦ βεβαιώσῃ εἰς τὴν ἐπὶ τούτῳ διορισθεῖσαν ἐπιτροπήν, ὅτι εἶναι ἴδια αὐτοῦ, καὶ ὄχι ἄλλων.

δ΄.) «Ὁ Ἁρμοστὴς τῆς Κρήτης ὑποχρεοῦται νὰ προφυλάξῃ παντὶ σθένει τὴν ζωὴν καὶ τιμὴν τῶν παραδιδομένων Τούρκων δι' ὅσας ἡμέρας ἤθελον διαμείνει ἐπὶ τῆς ξηρᾶς, ἑωσοῦ προετοιμασθῶσι καὶ ἐπιβιβασθῶσιν εἰς τὰ πλοῖα.

ε΄.) «Ὁ Ἁρμοστὴς ὑποχρεοῦται προσέτι νὰ ἔχῃ πλοῖα διὰ νὰ μετακομισθῶσιν εἰς τὸ φρούριον τῶν Χανίων οἱ παραδοθέντες Τοῦρκοι κατὰ τὴν αἴτησίν των· τὸν δὲ ναῦλον ἐπὶ ὡρισμένῳ ποσῷ δι' ἕκαστον πλοῖον νὰ πληρώσωσιν οὗτοι εὐθύς, ἅμ' ἀποβιβασθῶσιν εἰς τὸ εἰρημένον φρούριον.

ς΄.) «Πρὸς ἀσφάλειαν μήπως οἱ Τοῦρκοι βλάψωσιν ὁπωσδήποτε τοὺς μετακομιζοντας, εἴτ' ἐντὸς τῶν πλοίων, εἴτ' ἀφοῦ ἐξέλθωσιν εἰς Χανία, ἢ αὐτοὶ οὗτοι, ἢ οἱ κάτοικοι τοῦ εἰρημένου φρουρίου, καὶ ἂν δὲν ἤθελον οὗτοι νὰ πληρώσωσι τοὺς συμφωνημένους ναύλους, ὁ Ἁρμοστὴς θέλει κρατεῖ πέντε ἐκ τῶν Τούρκων ὁμήρους, ὁποίους ἤθελον ἐκλέξει μέχρι τῆς ἐπιστροφῆς τῶν πλοίων εἰς τὸν λιμένα τῆς Κισάμου, καὶ ὁμολογήσωσι τὴν εὐχαρίστησίν των οἱ πλοιάρχοι, καὶ τότε νὰ ἀποστείλῃ τοὺς ὁμήρους τούτους ἀσφαλῶς εἰς τὸ ρηθὲν φρούριον τῶν Χανίων.

ζ΄.) «Ἡ ἐπιβίβασις τῶν ἀνθρώπων καὶ ἐπιπλων πρέπει ν' ἀρχίσῃ τὴν πρωΐαν τῆς 25 Μαΐου, καὶ νὰ κενωθῇ τὸ φρούριον ὁλοτελῶς μέχρι τῆς ἑσπέρας τῆς 26 ἰδίου.

κ΄.) «Ἡ παροῦσα νὰ ὑπογραφῇ ὑπὸ τοῦ Ἁρμοστοῦ τῆς Κρήτης, τοῦ φρουράρχου καὶ δύο ἄλλων ἐπισήμων Τούρκων· καὶ τὸ μὲν νὰ κρατῇ ὁ Ἁρμοστής, τὸ δὲ οἱ Τοῦρκοι».

Ἐζήτησε δὲ ὁ Ἀρμοστὴς τότε καὶ ἔλαβεν ὁμήρους τὸν φρούραρχον, τὸν Χ. Δερβίσην Γιανιτσαρον, τὸν Ἐμινανγαλάκην καὶ ἄλλους δύο, ὧν οἱ τέσσαρες ἦλθον παρευθύς, ὁ δὲ φρούραρχος μετὰ τὸ τέλος τῆς παραδόσεως. Ἐπέμειναν ὅμως παρακαλοῦντες οἱ Τοῦρκοι νὰ ἐξέλθωσιν ἅπαντες ἔνοπλοι, ὁ δ' Ἀρμοστὴς ἐφάνη καὶ κατὰ τοῦτο συγκαταβατικός. Διακόσιοι λοιπὸν ἔξηντα περίπου Τοῦρκοι ἐξῆλθον· ὁ ὁλικὸς δὲ τούτων ἀριθμὸς μετὰ τῶν γυναικῶν καὶ παίδων ἔφθανε μέχρις 600, οἵτινες μετεκομίσθησαν ἀβλαβεῖς καὶ ἀλαφυραγώγητοι διὰ τριῶν πλοίων εἰς τὸ φρούριον τῶν Χανίων. Ἀπὸ 1800 ψυχῶν, αἵτινες εἶχον κλεισθῇ, ἐξ ὧν ἄνδρες πολεμικοὶ ἦσαν περίπου 1000 κατὰ τὴν 3 Φεβρουαρίου εἰς τὸ εἰρημένον φρούριον, ὅτε ἐπέδραμον οἱ Ἕλληνες εἰς Κίσαμον ἔμειναν μόνον τόσοι· οἱ δὲ λοιποὶ ἔγειναν θύματα τῆς πανώλους καὶ τοῦ πολέμου.

Εἰς τὸν Οἰκονόμον λοιπὸν ὀφείλεται δίκαιος ἔπαινος· διότι ἐπιμελῶς καὶ δραστηρίως εἶχεν ἐνεργήσει εἰς τὴν μεγάλην τοῦ εἰρημένου φρουρίου ἐξασθένησιν, καίτοι ἀπαντήσας πολλὰς δυσκολίας, τὸ ὁποῖον ὅμως καὶ ἐταπεινώθη ἅμα τῇ ἀφίξει τοῦ Ἀρμοστοῦ. Τί δὲν κατορθώνει ἡ μετὰ πόθου ἐπιμονή ; καὶ αὐτὸ τὸ τῆς Γραμβούσης φρούριον ἐξησθενημένον σχεδὸν τότε ἀπὸ τὴν πεῖναν διὰ τοῦ αὐτοῦ θαλασσίου ἀποκλεισμοῦ, ὡς καὶ τὸ τῆς Κισάμου, ἦτο δυνατὸν νὰ πέσῃ μετ' οὐ πολύ, ἂν ἀνικανότης καὶ ἀβουλία δὲν ἐκουβέρνα τὰ πράγματα τῆς Κρήτης ! Ἐφώναζεν, ἔλεγε καὶ ἐπανέλεγεν ὁ δυστυχὴς Μαυράκης ὑπὲρ αὐτῆς, ἐκτιμῶν τὴν σημαντικότητα τῆς θέσεως της, ἀλλὰ τίς τὸν ἤκουεν ; ἀντὶ νὰ ἐνδυναμώσωσι τὸν θαλάσσιον αὐτῆς ἀποκλεισμόν, τὸν διέλυσαν μετ' ὀλίγον ἀτυχῶς. Ἀνεχώρησαν λοιπὸν τότε ἐκ Γραμβούσης οἱ περίττοι Τοῦρκοι εὑρόντες τὴν εὐκαιρίαν, καὶ ἐφωδιάσθησαν τ' ἀρκοῦντα οἱ λοιποί, οἵτινες καὶ παρέσχον ἐπομένως εἰς τοὺς πολεμοῦντας πράγματα πολλά. Ἀπορεῖται δὲ πῶς ὁ Τομπάζης θαλασσινὸς ὢν καὶ γνωρίζων τ' ἀποτελέσματα τῆς πολιορκίας τῶν κατὰ τὴν Πελοπόννησον φρουρίων, δὲν ἠθέλησε νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῆς περιστάσεως ταύτης.

Τί δ' ἔκαμεν ἐκεῖνος ; ἀπέλυσε καὶ τὸν πολιορκητὴν Μακρυμούραν, ὅστις εἶχε δείξει πρότερον ἐνέργειαν πολλὴν καὶ δραστηριότητα εἰς τὸν ἀποκλεισμόν, καὶ ὅστις ἂν ἤθελεν ὑποχρεωθῇ νὰ φυλάττῃ τὴν

πολιορκίαν αὐτῆς, ἤθελε βεβαίως πέσει καὶ τὸ ὀχυρώτατον αὐτό, τὸ ὁποῖον ἤθελε χρησιμεύσει εἰς τὸν Τομπάζην καὶ εἰς τὴν Κρήτην ὡς ἄσυλον καὶ τῶν πραγμάτων καὶ τῶν ἀνθρώπων· ἡ δὲ Κρήτη τότε δὲν ἤθελε ταπεινωθῆ τὸ ἑπόμενον ἔτος εἰς τὸν ὁρμητικὸν καὶ δραστήριον Χουσεΐμβεην, ἂν δὲν εἶχε τὸ ἄσυλόν αὐτό. Ἀλλ' ἴσως ὅλα ταῦτα δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο, ἢ ἁμαρτήματα τῆς ἀνοίας ἢ ἀπειρίας.

Ἀφοῦ δὲ διέθεσε τὰ τοῦ ὀχυρώματος ὁ Ἀρμοστής, ἀπεφάσισε νὰ ἐκστρατεύσῃ καὶ ἐναντίον τῶν Σελινιωτῶν. Ἡ ἐπαρχία τοῦ Σελίνου κειμένη, ἐπὶ τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς πρὸς τὸ ΜΔ. τῆς Κρήτης, ὁρίζεται ἐντεῦθεν μὲν ἀπὸ τὸ Λιβυκὸν πέλαγος, ἐξ ἀνατολῶν δὲ ἀπὸ τὰ ἐλεύθερα Σφακία, καὶ κατ' ἄρκτον ἀπὸ τὰ ὀρεινότερα τῆς Κυδωνίας μέρη καὶ τὴν Κίσαμον, ἀπέχουσα τοῦ ὀχυρώματος Κυδωνίας περὶ τὰς 11—12 ὥρας ἐπὶ ὀρεινῆς θέσεως ἐξαπλουμένης· οἱ κάτοικοι αὐτῆς μαχιμώτεροι ὄντες τῶν λοιπῶν τῆς Κρήτης Τούρκων καὶ ἀνδρειότεροι ἕνεκα τῆς ὀρεινῆς των ἀγωγῆς, εἶχον ἀναφανῆ μέχρι τοῦδε νικηταὶ ἀποκρούσαντες πολλὰς τῶν ἐχθρῶν ἐφορμήσεις. Ἐπερειδόμενοι λοιπὸν καὶ ἤδη εἰς τὰ φυσικά των ταῦτα πλεονεκτήματα, ἀφοῦ ἔμαθον τὰ κατὰ τὴν Κίσαμον συμβάντα, εἶχον συνάξει τὰς γυναῖκας των, τὰ τέκνα, τὰ κτήνη καὶ ἅπασαν τὴν κινητὴν αὐτῶν περιουσίαν εἰς τὴν κωμόπολιν τῆς ἐπαρχίας των Κάνδανον· αὕτη δὲ κειμένη ἐν τῷ μέσῳ σχεδὸν τῆς ἐπαρχίας ἐν πεδινῷ τόπῳ, διαιρεῖται εἰς τέσσαρας συνοικίας, οὐ μακρὰν ἀπ' ἀλλήλων κειμένας, ἤτοι εἰς Νισαράκι, Κουφαλωτόν, Νυκτεριανὸν καὶ Βαμβακάδα· καὶ εἶχαν ὀχυρωθῆ καὶ αὐτοὶ ἐντὸς τῶν δέκα ὀχυρῶν περιτοιχισμένων ἐν ἑκάστῃ συνοικίᾳ ὀχυρῶν οἰκημάτων, πεποιθότες ὅτι δύνανται καὶ αὖθις δι' αὐτῶν ν' ἀποκρούσωσι τὴν ἐπελευσομένην προσβολήν· εἶχε δ' ἐνσκήψει ἐν τούτοις καὶ ἡ πανώλης, ἥτις καὶ ἐφόνευεν αὐτοὺς ἀνηλεῶς· ὁ δὲ ὁλικὸς ἀριθμὸς τῶν δυναμένων ν' ἀντιστῶσι κατὰ τῶν ἐχθρῶν των συνέκειτο ἐκ 1000 περίπου ἀνδρῶν.

Κατὰ τοιούτων λοιπὸν καὶ τοσούτων πολεμίων εἶχε κινηθῆ ἐκ Κισάμου ὁ Ἀρμοστὴς μὲ 5.000 ἐκλεκτοῦ στρατοῦ, ἀφοῦ πρῶτον συναπεφάσισε μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν ὁπλαρχηγῶν ὅτι ἦτο ἀναγκαῖον νὰ καταπολεμηθῶσιν οὗτοι εἰς τὸν τόπον των· διότι γενναῖοι ὄντες

θέλουσιν ἀντισταχθῇ καὶ ἐπιφέρει πολλὰ προσκόμματα εἰς τὰ ἑλληνικὰ ὅπλα. Τὸ γενικὸν ὅμως συμφέρον τοῦ τόπου ἄλλο ἀπήτει κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχήν. καὶ ἄλλο ἐνηργήθη ἐξ ἀπειρίας τοῦ τε Ἀρμοστοῦ καὶ τῶν λοιπῶν· διὸ καὶ ἐπροξένησεν ὄχι μόνον ἄδικον μορφήν, ἀλλὰ καὶ τὴν ταχεῖαν ἑπομένως ταπείνωσιν τῶν Κρητῶν. Ὑπῆρχε πραγματικῶς ἄριστος Ἕλλην ὁ Τομπάζης, ἀξιόλογος ναυτικός, ἔμπειρος θαλασσομάχος καὶ ἐμποροναυτικὸς τίμιος, ἀπεῖχεν ὅμως τοῦ νὰ ἔχῃ καὶ προνοητικὸν νοῦν περὶ τὰ πολεμικὰ τῆς ξηρᾶς· τοῦτο δ' ἀπέδειξεν οὗτος ὀλιγωρήσας ἐξ ἀρχῆς καὶ τοῦ περὶ τὴν Γραμβοῦσαν θαλασσίου ἀποκλεισμοῦ, τοῦ ἄλλως σωτηρίου καὶ δι' ἑαυτὸν καὶ διὰ τὴν Κρήτην. Ἀπήτει λοιπὸν τὸ συμφέρον τότε μετὰ τὴν ἐκπόρθησιν τοῦ φρουρίου τῆς Κισάμου, νὰ παρουσιασθῇ παρευθὺς καὶ ἔμπροσθεν τῶν Χανιωτῶν, καὶ νὰ λαλήσῃ μὲ τὰ ὑπερήφανα τότε ὅπλα του πρὸς πολεμίους διὰ θαλάσσης καὶ ξηρᾶς ὡς Ὑδραῖος σοβαρός. Μεγάλη ἦτο τότε ἡ σημασία, τὴν ὁποίαν τῷ ἐχορήγει ἡ πρόσφατος νίκη, καὶ τὸ ὄνομα τῆς ἡρωϊκῆς Ὕδρας, διὸ καὶ εὔκολον ἦτο νὰ καταπλήξῃ τοὺς ἀντιπάλους του, καὶ κυριεύσῃ τὸ φρούριον των· διότι καὶ οἱ στρατιῶται Ἕλληνες ἦσαν τότε ἀκμαῖοι ἕνεκα τοῦ ἐνθουσιασμοῦ των καὶ τῆς πρὸς τὸν Τομπάζην ὑπολήψεώς των, καὶ οἱ Αἰγύπτιοι στρατοὶ ἀκέφαλοι τότε εἰς τ' ἀνατολικὰ τῆς Κρήτης διὰ τὸν θάνατον τοῦ στρατάρχου των Χασὰν πασᾶ.

Δὲν ἔπραξαν λοιπὸν τοιουτοτρόπως οἱ Κρῆτες, οὐδ' ὁ Ἀρμοστὴς ἕνεκα ἀπειρίας μᾶλλον, ἀλλ' οὐδ' ἠθέλησαν νὰ ἐρεθίσωσιν ἀσκόπως τὴν μεμονωμένην ἤδη ταύτην ἐσχατιὰν τῆς Κρήτης ορκικὴν τῶν Σελινιωτῶν, ἐνῷ φρονήσεως μᾶλλον ἔργον ἦτο ἂν οὗτοι περιωρίζοντο τότε ἐκεῖ, ὡς καὶ πρότερον, ὅπου, ὡς εἴπομεν, ἀπέκτεινεν αὐτοὺς ἡ πανώλης, καὶ ἡ πρὸς τοὺς οἰκείους των φυσικὴ στοργὴ δὲν τοῖς ἐσυγχώρει ν' ἀπομακρυνθῶσιν. Ἂς ἀκολουθήσωμεν λοιπὸν ἤδη τὰς κατὰ τὸ μέρος τοῦτο πολεμικὰς ἐργασίας.

Περὶ τὴν πέμπτην ἢ ἕκτην τοῦ μηνὸς Ἰουνίου ἐπαρουσιάσθησαν τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα πρὸς τὴν Κάνδανον· ὥρμησαν δὲ παρευθὺς, καὶ περιπλέον οἱ ἐπίκουροι, διὰ νὰ προσβάλωσιν ἀπὸ τὸ πρὸς δυσμὰς μέρος τοὺς Κανδανιώτας, ἀλλ' ἀνθορμήσαντες καὶ αὐτοὶ

ἀπέκρουσαν τοὺς ἐπελθόντας, τοὺς κατεδίωξαν καὶ ἐφόνευσαν ἐξ αὐτῶν 30—40. Τοὺς προσέβαλον ταὐτοχρόνως οἱ Ἕλληνες καὶ ἀπ' ἄλλα μέρη ἀντιπροσβληθέντες ἰσχυρῶς ὑπὸ τῶν ἐναντίων· ἐφονεύθησαν δὲ ἕως 15 ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν, καὶ ἐτραυματίσθησαν τότε 14· διακοπέντος δὲ περὶ δείλην τοῦ τουφεκισμοῦ, οἱ μὲν Τοῦρκοι κατέφυγον εἰς τὰ ὀχυρώματά των, οἱ δ' Ἕλληνες περιεκύκλωσαν τὴν κωμόπολιν, καὶ ὁ Ἀρμοστὴς ἐτοποθετήθη πρὸς τὸ μεσημβρινὸν αὐτῆς ἀπέναντι τοῦ κατὰ τὸν Κουραλωτὸν ὀχυρώματος τῶν ἐχθρῶν μετὰ τῶν πλειοτέρων ὁπλαρχηγῶν, ὅπου ἦσαν καὶ ὁ Ἄστυγξ, ὁ Σκούρτης, ὁ Οἰκονόμος, ὁ Παπαδάκης καὶ ἄλλοι τινές.

Τὴν δ' ἐπιοῦσαν, δοθείσης ἀφορμῆς ἤρχισεν ὁ ἀκροβολισμὸς εἰς πολλὰ μέρη, πολὺς μέν, ἀλλ' ἀβλαβής· ταὐτοχρόνως ὅμως ὁ Μουτσογιάννης, καὶ μετ' αὐτοῦ ἄλλοι δέκα, μὲ τοὺς ὁποίους συνηκολούθει καὶ ὁ Δημήτριος Καλλέργης, καταβάντες ἐκ τοῦ μέρους ὅπου διέτριβεν ὁ Ἀρμοστής, εἰς ῥάκκα τινὰ προσέβαλον ἐπιτηδείως τοὺς ἀπέναντι τοποθετημένους πολεμίους, φονεύσαντες καὶ δύο ἢ τρεῖς ἐξ αὐτῶν· μετὰ πολλοὺς δ' ἀμοιβαίους τουφεκισμοὺς ἐξελθόντες οἱ Τοῦρκοι τοῦ ὀχυρώματός των ἐφώρμησαν κατὰ τῶν ἐν τῷ ῥάκκι Ἑλλήνων· διέτρεξαν δὲ τότε μέγιστον κίνδυνον, καὶ ἤθελον φονευθῆ, ἂν ὁ Τομπάζης δὲν προεκινδύνευεν ὁμοίως ὁρμήσας ξιφήρης κατὰ τῶν ἐχθρῶν· συνδραμόντες δὲ προθύμως καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἅπαντες, ἔτρεψαν μὲν πρὸς τὰ ὀπίσω τοὺς ἐφορμήσαντας πολεμίους, ἔσωσαν δὲ καὶ τοὺς κινδυνεύοντας. Κατὰ τὴν αὐτὴν δ' ἑσπέραν εἶχον μεταφέρει ἐκ τῆς μεσημβρινῆς παραλίας τὸ μεγάλον πυροβόλον τῆς Γολέτας Τερψιχόρης μεθ' ἑνὸς ὅλμου ἐξ αὐτῆς, τοποθετήσαντες ταῦτα περὶ τὴν θέσιν, ἣν κατεῖχεν ὁ Ἀρμοστής· ὁ δ' Ἄστυγξ μὲ τοὺς περὶ αὐτὸν Κρανιδιώτας καὶ Ὑδραίους προητοίμασε τὰ πρὸς κανονοβολισμόν· εἶχε δὲ τότε ἀφορμὰς πολλὰς ὁ Ἀρμοστὴς νὰ διατάξῃ κατὰ τῶν πολεμίων κανονοβολισμόν, καὶ τοῦτο ἐπροσδόκουν παρ' αὐτοῦ ἅπαντες· οἱ δὲ πολέμιοι ἤθελον ὑποστῆ παντελῆ καταστροφήν (1), διότι καὶ οἱ στρατιῶται ἦσαν ἕτοιμοι νὰ ἐπιτεθῶ-

(1) Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὁ κ. Τρικούπης λέγει (Τόμ. Γ', Σελ. 92.) ὅτι διετάχθησαν 1500 Ἕλληνες νὰ καμωσιν ἔφοδον, καὶ ἐστράφησαν, ὅτε ἔγεινε μάχη,

σιν. ἀλλ' ἀνελπίστως μετέβαλε σκοπὸν ὡς ἐκ τοῦ ἀκολούθου περιστατικοῦ.

Ἐξεπλάγησαν βεβαίως οἱ Τοῦρκοι, ἰδόντες τὰ εἰρημένα πυροβόλα ἐστραμμένα κατ' αὐτῶν· ἠσθένει δὲ τότε βαρέως ὑπὸ πανώλους ὁ Σελινιώτης Καούρης, ὁ ἀξιολογώτερος τῶν Τούρκων στρατηγός, καὶ ἀντ' αὐτοῦ ἐνήργουν ὡς ἀρχηγοὶ ὁ Ἀλητσκούσης, ὁ Βεδούρης καὶ Ἀλγερῖνος. Τοῦρκοι γενναῖοι καὶ τολμηροί· αὐτοὶ λοιπὸν οὗτοι ἐζήτησαν ἀπὸ πρωΐας τῆς ἀκολούθου ἡμέρας συνέντευξιν μετὰ τῶν Ἑλλήνων ὁπλαρχηγῶν. Καὶ πρῶτος ἐκ τῶν Ἑλλήνων συνδιελέχθη ὁ Ρούσος Βουρδουμπᾶς μεθ' ἑνὸς τῶν εἰρημένων, καὶ τὸ δεύτερον ὁ Πωλογεωργάκης μετὰ τοῦ ἰδίου· ἀφοῦ ἀμφότεροι οὗτοι δ' ἐξέθεσαν τὰ περὶ τῆς συνδιαλέξεως πρὸς τὸν Σκουρτην, μετέπεισεν οὗτος τὸν Τομπάζην ὡς ἐκ τῆς ἐπιρροῆς ἣν παρ' αὐτῷ ἐξήσκει, ὥστε νὰ δεχθῇ ἀνακωχὴν διήμερον ἀρξαμένην αὔθωρεί, ν' ἀναχωρήσωσι δ' ἐκεῖθεν οἱ Τοῦρκοι διὰ συνθήκης ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ διὰ Χανία. Ἀλλ' ὁ Οἰκονόμος, ὁ Γ. Παπαδάκης καὶ λοιποὶ ὁπλαρχηγοὶ ἀγανακτήσαντες διὰ τὴν πρᾶξιν ταύτην ἐξέρασαν παράπονα πρὸς τὸν Τομπάζην διὰ τὴν παραδοχὴν ἐναντίον μάλιστα καὶ τῆς προτέρας ὁμοφώνου ἀποράσεως.

Αὐτὸς ὅμως ἀπεκρίνετο τότε, νῦν μὲν ὅτι εἶχεν εἰδοποιηθῇ περὶ τοῦ ὅσον οὔπω κατάπλου τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου, καὶ ἐνόμιζεν ἀναγκαῖον τὸ νὰ ἦναι τὸ Σέλινον ἐλεύθερον ἀπὸ Τούρκους, νῦν δ' ὅτι ἐσύμφερε νὰ προστεθῶσι καὶ εἰς τοὺς Χανιώτας καὶ αὐταὶ αἱ 4000 περίπου ψυχαὶ ἐκ τοῦ Σελίνου ἄνευ τῶν ἀναγκαίων τροφῶν, καὶ μεμολυσμέναι ὑπὸ τῆς πανώλους, διὰ νὰ ἐπιφέρωσι τάχιον τὴν πτῶσιν τοῦ φρουρίου τῆς Κυδωνίας. Μάτην παρῆλθεν ἡ ῥητὴ τῆς ἀνακωχῆς ἡμέρα, καὶ ὁ Ἀρμοστὴς ἠπείλησε τότε τοὺς Τούρκους· ἤρχετο καὶ ἐπανήρχετο ὁ πρεσβευτὴς Τοῦρκος πρὸς τὸν Ἀρμοστὴν ἐξαιτούμενος νὰ παρατείνῃ τὴν ἀνακωχήν, ὁ δὲ σκοπὸς αὐτῶν ἀπέβλεπε μᾶλλον εἰς τὸ νὰ ἀναχωρήσωσιν, ὡς ἐρρέθη. ἀφοῦ ἐκπνεύσῃ ὁ τὰ λοίσθια πνέων Καούρης, διὰ νὰ μὴ τὸν ἀφήσωσι ζῶντα εἰς τοὺς

ἐν ᾗ ἀπωλέσθησαν Ἕλληνες μὲν μέχρι τῶν 110 καὶ ἐτραυματίσθησαν ἰσάριθμοι, Τοῦρκοι δὲ ἕως 30 δὲν εἶναι ἀληθές.

ἐχθρούς, τὸν ὁποῖον ἐτίμων καὶ ἐσέβοντο· διότι ἄλλως ἐσύμφερε πολὺ εἰς τοὺς Τούρκους ν' ἀπαλλαχθῶσι ταχύτερον κινδύνου, τὸν ὁποῖον ἐθεώρουν ἤδη ἀναπόδραστον.

Ἐν τούτοις ὅμως δὲν ἔπαυσαν οἱ προνοητικοὶ Σελινιῶται νὰ φροντίζωσιν ὁπωσδήποτε καὶ περὶ τῆς ἀσφαλοῦς αὐτῶν φυγῆς· διὸ καὶ ἀπέστειλαν ἐν νυκτὶ ὠκύποδά τινα εἰς Χανία, ὅστις διαλαθὼν τὰς Ἑλληνικὰς φυλακὰς ἐγνωστοποίησε τὸν χρόνον τῆς ἐκ τοῦ Σελίνου ἀναχωρήσεώς των, καὶ ἐπεκαλέσθησαν δι' αὐτοῦ τὴν συνδρομὴν τῶν Χανιωτῶν· ἐπανελθὼν δ' ὡσαύτως ἐν νυκτὶ εἰς Κάνδανον, ἐγνωρίσθη ὑπὸ τῶν φυλασσόντων, πυροβοληθεὶς κατ' αὐτοῦ ἄνευ ἐπιτυχίας. Ὁ αἰφνίδιος ὅμως πυροκροτισμὸς ἔδωκεν ἀφορμὴν τότε γενικοῦ τουφεκισμοῦ παρὰ πάντων τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες ὑπώπτευσαν ἐχθρικὴν νυκτερινὴν ἐπίθεσιν.

Ἀνατείλαντος δὲ τοῦ ἡλίου, ἐφαίνοντο μὲν οἱ Τοῦρκοι ὅτι συνεκινοῦντο, συναθροίζοντες τὰς γυναῖκας, τὰ τέκνα καὶ τὰ κτήνη των, ὑπεκρίνοντο δ' ἐνταυτῷ ὅτι ἐζήτουν συνθηκολόγησιν καὶ ὁμήρους, ἀποστείλαντες αὖθις τὸν αὐτὸν πρεσβευτήν. Ἐκ τοιαύτης λοιπὸν καταστάσεως τῶν περὶ τὴν Κάνδανον πραγμάτων ἐγνώρισαν οἱ Ἕλληνες καὶ ὁ Ἀρμοστὴς εἰς ἣν ὑπέπιπτον ἀπάτην καὶ ὅτι ἐνεπαίζοντο· διὸ καὶ προαπέστειλε τὸν μετ' αὐτοῦ ἐλθόντα Δημήτριον Καπανδάρου Κυδωνιέα (Ἀϊβαλιώτην) μὲ τοὺς ὑπ' αὐτὸν ἐν Ναυπλίῳ στρατολογηθέντας, διὰ νὰ καταλάβῃ μετὰ τοῦ Β. Χάλη τὴν θέσιν Ἁγιάν, ὅθεν ἔμελλον νὰ διαβῶσιν οἱ Τοῦρκοι.

Τὴν ἕκτην λοιπὸν ἢ ἑβδόμην ἡμέραν, ἀφοῦ τὰ στρατεύματα ἔφθασαν εἰς Κάνδανον, ὀλίγον πρὸ τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου, ἐκινήθησαν ἐκεῖθεν οἱ Τοῦρκοι ἄνευ συνθηκολογίας τινὸς καὶ ἄνευ ὁμήρων, συνεπάγοντες καὶ τὰ πολυπληθῆ κτήνη καὶ τὰ εὐκόμιστα κινητὰ κτήματά των διὰ Χανίων φορτωμένα εἰς ἵππους, ἡμιόνους καὶ ὄνους, πρὸς δὲ καὶ διάφορα εἴδη τροφίμων. Εἶναι λοιπὸν δυνατὸν νὰ πιστευθῇ ὅτι ἀνεχώρησαν οἱ Τοῦρκοι μὲ ἰδιαίτερον μόνον γράμμα τοῦ Τομπάζη, ὡς λέγει ὁ Σ. Τρικούπης (Βιβλ. Γ'. σελ. 92), συνεπάγοντες καὶ τόσας τροφὰς εἰς τὸ κινδυνεῦον φρούριον, ἐνῷ ἤλπιζεν ὁ Ἀρμοστὴς ὅτι διὰ τῆς πείνης καὶ τοῦ λοιμοῦ ἦτο δυνατὸν νὰ κυριεύσῃ ταχύτερον τὸ φρούριον τῶν Χανίων; Καὶ ἂν ἔπραξε τοῦτο,

τὸ ὁποῖον μόνος ὁ Σ. Τρικούπης ἀναφέρει. καὶ οὐδεὶς τῶν Κρητῶν γνωρίζει, δὲν ἦτον ἄλλο, εἰμὴ ἑτεροκίνητός τις κακοβουλία τοῦ Ἀρμοστοῦ, ὅστις ἀντὶ νὰ ἐξασθενῇ, ἰσχυροποίει οὕτω τοὺς ἐχθρούς, θυσιάζων διὰ τῆς ἀσυγγνώστου φιλανθρωπίας του τὸν αἱματόφυρτον τῶν Κρητῶν ἀγῶνα καὶ τοσαύτας μυριάδας χριστιανικῶν ψυχῶν· ἂν δὲν ἐδολιεύθη, ὡς πιστεύομεν ἀδιστάκτως, τὸν ἀγῶνα τῶν Κρητῶν ὁ Ἀρμοστής, δολιεύεται ἴσως ὁ ἱστοριογράφος Σ. Τρικούπης τοὺς Κρῆτας, γράψας μετὰ πολλῆς πικρίας τοσαῦτα κατ' αὐτῶν. Δυσαρεστηθεὶς δὲ τότε διὰ τὴν ἀνέλπιστον ὅλως διόλου περὶ τὰ πολεμικὰ ἀπειρίαν τοῦ Ἀρμοστοῦ καὶ ὁ ἐμπειρότατος καὶ πολεμικὸς Ἀστυγᾶ, κατέλιπεν αὐθημερὸν ἐκεῖνον εἰς Σέλινον, ἐπανελθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Ταὐτοχρόνως ὅμως μὲ τοὺς Τούρκους συνεκινήθησαν καὶ οἱ Ἕλληνες, νομίσαντες περιῤῥόνησιν τὸ κίνημα τῶν ἐχθρῶν· τοὺς ἐπρόφθασαν δὲ περὶ τὸ χωρίον τῆς Κυδωνίας Σέπρωνα καλούμενον, ἤρχισαν ἐκεῖ νὰ τοὺς προσβάλωσι καὶ δεινῶς τοὺς ἐστενοχώρησαν μέχρι τῆς θέσεως Βαλσαμιῶτι, τοὺς περιέκλεισαν ἐκεῖ ἐπὶ λόφου καὶ ἐφόνευσαν περὶ τοὺς 500 ἐνόπλους μόνον ἐνταῦθα. ἐκτὸς τοσούτων γυναικῶν καὶ ἄλλων ἀπολέμων· ἔλαβον ὅλα τὰ ζῶά των καὶ τὰ διάφορα τρόφιμά των, ἠχμαλώτισαν καὶ ἐφόνευσαν πλέον τῶν 1000 ψυχῶν· ἤθελον δὲ οἱ Τοῦρκοι ὑποστῇ μεγαλειτέραν φθορὰν ἐκεῖ. ἂν δὲν ἐπρόφθανεν ἐπικουρία ἐκ Χανίων, διὰ νὰ τοῖς δώσῃ ὑπεράσπισιν· ἐφονεύθησαν δὲ ἐν τῇ μάχῃ ἐκείνῃ καὶ 30 — 40 Ἕλληνες. ὁ Καπανταῤῥος ὅμως καὶ ὁ Β Χάλης, ἀποδειλιάσαντες εἶχον ἀποσυρθῇ τότε τῶν θέσεων των μὴ ἐκτελέσαντες τὸ καθῆκόν των· τὴν δ' ἐπιοῦσαν ἐπιστραφεὶς ὁ ὑποπλαρχηγὸς Σταμάτιος (1) Ἀνωγιανὸς εἰς Κάνδανον, ἐφόνευσε 30 —40 Ὀθωμανοὺς κειμένους εἰς τὸ τσαμίον καὶ δεινῶς προσβεβλη-

(1) Μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἀπέθανεν οὗτος εἰς τὸ χωρίον τῆς Κυδωνίας Σκηνέ. προσβληθεὶς ὑπὸ πανώλους κατὰ τὸν ποταμὸν Πλατανιάν, ὅτε ἤρχετο μετὰ τοῦ Γ. Παπαδάκη, Οἰκονόμου, Χρυσαφοπούλου, Κριτοβουλίδου καὶ ἄλλων εἰς τὴν συνέλευσιν τῆς Ἀρκουδαινας. Ἦτον ἀνὴρ γενναῖος καὶ πάντοτε κατὰ τῶν Ἀλινιωτῶν, ὑπὸ τῶν ὁποίων καὶ εἶχε πάθει πολλά.

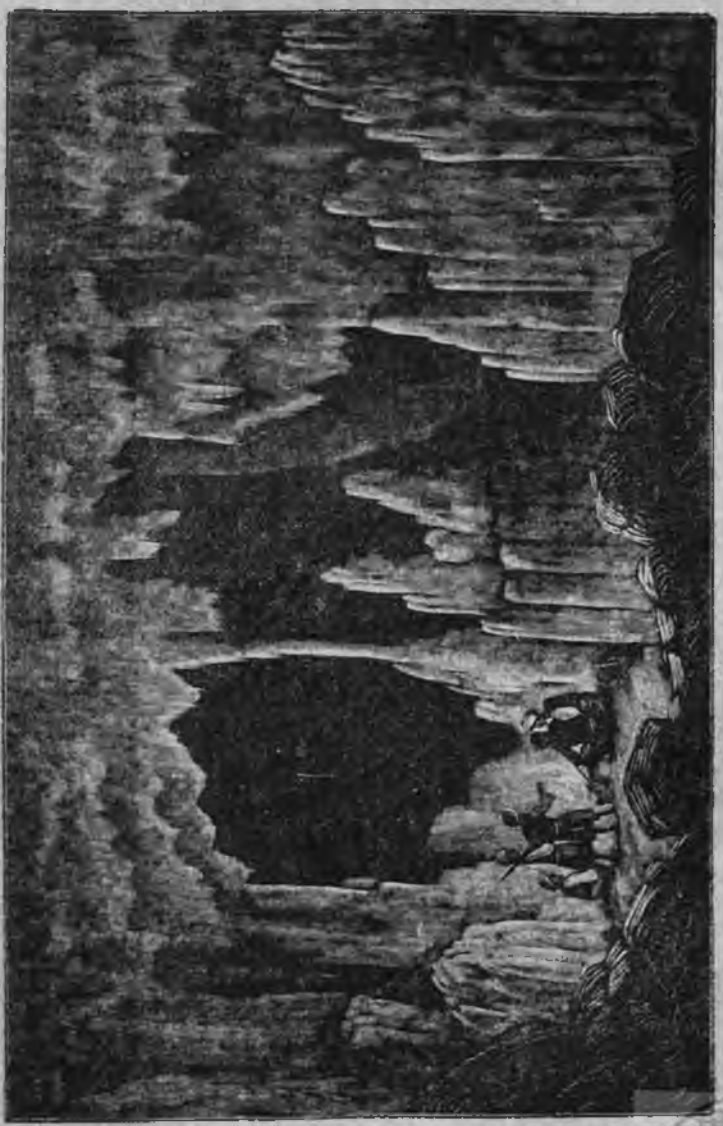

Το σπήλαιον του Μελιδονίου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

μένους ὑπὸ τῆς πανώλους· τὴν πρᾶξιν ὅμως ταύτην οἱ πάντες κατέκριναν καὶ κατεδίκασαν ὡς στυγερὰν καὶ ἀπάνθρωπον

Παράδοξον ὅμως πόθεν λαβὼν πληροφορίας ὁ Σ. Τρικούπης (1) περὶ τῶν κατὰ τὸ Σέλινον συμβάντων, ἐκχέει τοσαύτην πικρὰν χολὴν κατὰ τῶν χριστιανῶν, ὅσην καὶ αὐτὸς ὁ τῶν Ἑλλήνων Κρητῶν ἀσπονδότερος ἐχθρὸς δὲν ἤθελεν ἐκφέρει· ὁ διαληφθεὶς ἱστοριογράφος ὡρμήθη βεβαίως ἐξ ἀνυπάρκτου ὅλως διόλου συμβάντος. Ψευδεστάτη καὶ προφανῶς ἄδικος κατηγορία εἶναι, ὅτι οἱ ἐντόπιοι Ἕλληνες, ὡς λέγει, ἠθέλησαν νὰ δολιευθῶσι τοὺς ἐχθρούς των καὶ ἐπὶ τῆς παραδόσεως τοῦ φρουρίου τῆς Κισάμου, ἂν καὶ ἀσύνετος πολιτικὴ τοῦ Ἀρμοστοῦ παρεδέχθη τότε τὴν εἰς τὸ τῆς Κυδωνίας φρούριον μεταφορὰν αὐτῶν, καὶ ἰσχυροποίησεν οὕτω τοὺς ἐχθρούς των δι' αὐτῶν πάλιν τῶν ἐχθρῶν, καθὼς συνήργησε καὶ τὴν εἰς τὸ αὐτὸ φρούριον μεταφορὰν τῶν ἰσχυροτέρων πολεμίων Σελινιωτῶν ὁ αὐτὸς Ἀρμοστὴς ἐναντίον καὶ αὐτῆς τῆς κοινῆς γνώμης καὶ προτέρας συσκέψεως. Δὲν ἐννοοῦμεν ὅτι ἔπρεπε νὰ θανατώσῃ ἀνθρώπους ἐκ τῆς τύχης τοῦ πολέμου παραδοθέντας εἰς αὐτόν, οὐδ' ὅτι ἔπρεπε νὰ μιμηθῇ τὴν βάρβαρον ἀπανθρωπίαν τοῦ Χασὰν πασᾶ, οὐδὲ τὴν θηριωδίαν τοῦ Σερὶφ πασᾶ, ἐξ ὧν ὁ μὲν εἰς διαφόρους τοῦ τοῦ Ἀποκορώνου ὀπὰς, ὁ δὲ εἰς τὴν τοῦ Μιραμπέλου ἔσφαξαν, ἠχμαλώτισαν καὶ ἀπώλεσαν ἀνηλεῶς πολλοὺς ἀθλίους περιπεσόντας εἰς αὐτούς· ὁ Ἀρμοστὴς τῆς Κρήτης εἶχε τότε παραδείγματα νὰ μιμηθῇ τοὺς παραδοθέντας πολεμίους εἰς τὰ φρούρια τῆς Πελοποννήσου, τοὺς ὁποίους μετέφερον ἐκεῖθεν εὐθὺς ἐκτὸς τῆς πολεμουμένης χώρας· ἦτο δὲ δυνατὸν τότε νὰ πράξῃ τὸ αὐτὸ καὶ ὁ Ἀρμοστὴς εἰς τοὺς ἀδυνατισθέντας ἀνελπίστως ἀντιπάλους του· ἐνόμισεν ἴσως ὅτι δύνανται οἱ ἐχθροὶ νὰ ἐκτιμήσωσι τὴν φιλανθρωπίαν καὶ τὴν δικαιοσύνην του, καὶ ἀπώλεσε τοὺς Κρῆτας ἀδίκως· ὁ Σ. Τρικούπης ὅμως ἀποδίδει τὰ ἐξ ἀγνοίας βεβαίως τοῦ Ἀρμοστοῦ σφάλματα εἰς τὸν δεινοπαθήσαντα καὶ πολυειδῶς θυσιασθέντα τῆς Κρήτης λαόν, ὅστις δυστυχῶς ἀπώλεσεν ἕνεκα τούτων πάν μέλλον.

(1) Ὅρα Τόμ. Γ'. Κεφ. μς' σελ. 93.

Ἅμα δ' ἐφθασαν οἱ ἐναπολειφθέντες Σελινιῶται, ἐξασφαλισθέντες περὶ τὸ φρούριον τῆς Κυδωνίας, ἐτοποθέτησαν εἰς Χαλέπαν. Ταράττουν καὶ ἄλλα τινὰ χωρία περὶ τὴν Κυδωνίαν, ἐνισχύσαντες καὶ τοὺς ἐκνενευρισμένους Χανιώτας· ἐξῆλθον δὲ τοῦ φρουρίου τότε καὶ οὗτοι παρευθὺς τοποθετηθέντες ἔξωθεν, οἵτινες διεσώζοντο μὲν ἀπὸ τὸν ὄλεθρον τῆς πανώλους, ἠπείλουν δὲ καὶ ὁμοφώνως τοὺς ὀχληροὺς ἤδη καταστάντας εἰς αὐτοὺς Κισαμίτας· διὸ καὶ ἐπέπεσαν μετ' ὀλίγον ἐν νυκτὶ αἰφνιδίως κατ' αὐτῶν, συνηθροισμένων εἰς χωριδιόν τι πρὸς τὸ Βαρύπετρον. Εἶχον δὲ προδοθῆ οὗτοι ὑπὸ αἰχμαλώτου τινὸς Ὀθωμανίδος τοῦ Σελίνου, ἥτις τὴν προτεραίαν διέφυγεν ἐκεῖθεν λελῃθότως, καὶ περιέγραψεν εἰς τοὺς Τούρκους τὰ περὶ τῆς καταστάσεως τῶν Κισαμιτῶν. Ἐφόνευσαν οἱ Τοῦρκοι τότε 12 ἐκ τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς, καὶ 40 ἄλλους ὁρμήσαντας ἐν ἀσελήνῳ νυκτὶ ἄγνωστοι, εἰς τὸ μέσον.

Ἤθελον δ' ἀπωλεσθῆ ἅπαντες οἱ περίπου τότε εὑρεθέντες 500, διότι οἱ σφάζοντες ἔλεγον εἰς τοὺς σφαζομένους ἀπατηλῶς ὅτι καὶ ἡμεῖς ἐκ τῶν ὑμετέρων εἴμεθα, ἂν δὲν ἤθελον γνωρίσει τάχιστα τὴν ἀπάτην οἱ περὶ τὸν ὁπλαρχηγὸν Γεώργιον Λούπην, καὶ τῇ δὲ κἀκείσε ἐν νυκτὶ ἀμέσως δὲν διεσκορπίζοντο· οἱ Τοῦρκοι ὅμως ἐπέστρεψαν εἰς τὰς θέσεις των ἀβλαβεῖς, πράττοντες καὶ ἐφεξῆς τοιαῦτα ὀλέθρια ἐπιδρομικὰ κινήματα.

Τοιαῦτα ἦσαν, ὡς ἀνωτέρω ἐξεθέσαμεν, τὰ κατὰ τὸ Σέλινον συμβάντα. Ἡ νομιζομένη ὅμως τότε νίκη τῶν Ἑλλήνων ἐστράφη ταχέως κατ' αὐτῶν· διότι οὔτε πρότερον εἶχον γνωρίσει οὗτοι, ὡς προείπομεν, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ νικήσωσιν ἐντελῶς τοὺς ἐχθρούς των, ἀλλὰ τοὺς ἐνεδυνάμωσαν μᾶλλον διὰ τῆς ἀπειρίας των, οὔτε καὶ ἀφοῦ οὕτως ἐνίκησαν τοὺς Σελινιώτας, ἐξηκολούθησαν ὡς ὤφειλον τὴν πορείαν τῶν νικητῶν· διὸ μικρὰ ἦτο καὶ ἡ λάμψις, τὴν ὁποίαν ἐπροξένησεν εἰς τὸ κοινὸν ἡ πομπώδης ἄφιξις τοῦ Τομπάζη εἰς Κρήτην, ὡς καὶ ἡ πρόσρατος νίκη του εἰς Κίσαμον, τὸ ἔνδοξον ὄνομα τῆς ἡρωικῆς πατρίδος του καὶ ἄλλαι εὐτυχεῖς περιστάσεις[1].

(1) Ἰδοὺ πῶς περιγράφει τὰ περὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ ὁ Παναγιώτης Νικολαΐδης Σμυρναῖος εἰς τὸ κατὰ τὸ 1824 ἐκδοθὲν περὶ Κρήτης συγγραμμα-

αἱ ὁποῖαι τὸν συνηκολούθησαν. Ταῦτα δ' ἀντὶ νὰ καταστήσωσι σοβαρὰν τὴν διοίκησιν τοῦ Ἀρμοστοῦ πρὸς τοὺς πολεμίους, καὶ πρὸς ἐκείνους μᾶλλον, τοὺς ὁποίους ἐκλήθη νὰ κυβερνήσῃ, τὸν ἔκαμον νὰ ἐκπέσῃ τῆς ὑψηλῆς θέσεώς του πρὸς τοῖς ἄλλοις δὲ καὶ τὸ ἐξῆς πολιτικόν του σφάλμα.

Ἀντὶ δηλ. ν' ἀκολουθήσῃ κατὰ πόδας τοὺς πολεμίους του, καὶ περιορίσῃ τοὐλάχιστον καὶ τούτους μετὰ τῶν λοιπῶν εἰς τὸ φρούριον, ὡς ἦσαν καὶ πρότερον, ἐπείσθη παρ' ἐλπίδα καὶ τότε εἰς τὸν σύμβουλόν του Σκούρτην, καὶ ἀφέθη εἰς ὀλίγους περιφρονήσας τοὺς πολλούς, καίτοι εἰς Πελοπόννησον προδιδαγμένος εἰς τὸ νὰ μὴν ἠθελεν ἐνδώσει παντελῶς εἰς πολιτικὰς ἀπαιτήσεις, ἀλλ' εἰς μόνας τὰς στρατιωτικὰς ἐργασίας νὰ ἐργασθῇ δραστηρίως. Παραλαβόντες λοιπὸν τὸν Ἀρμοστήν, ἅμα ἀναχωρησάντων τῶν Τούρκων ἐκ τοῦ Σελίνου, ὁ Πρωτοπαπᾶς Σφακίων, ὁ Ροῦσος Βουρδουμπᾶς καὶ ἄλλοι τινὲς ὀλίγοι Σφακιανοί, τὸν ἔφερον δι' ὀρέων καὶ ἀποκρήμνων ὁδῶν εἰς Ἀρκούδαιναν, χωρίον τῆς ἐπαρχίας Ρεθύμνης.

τιόν του. «Ἡ λαμπροτάτη ἐπίδειξις, ἡ μεγαλοπρεπὴς προπομπή, τρία πολε-
»μικὰ πλοῖα τεσσαρα φορτηγὰ μὲ τροφὰς καὶ μὲ 700 ἐμπειροπολέμους Ἠ-
»πειρώτας, καὶ παρόμοια ἄλλα σημαντικά, ἅτινα συνώδευσαν εἰς Κρήτην τὸν
»Ἀρμοστήν, τὴν ὁποίαν εἶχε πληρεξουσιότητα παρὰ τῆς Ἐθν. Διοικήσεως εἰς
»τὸ νὰ διευθύνῃ τὴν τύχην τῆς θαυμασίου Κρήτης, ἡ στρατοπέδευσις ἐκείνου
»ὑπὸ τὰ τείχη τοῦ φρουρίου τῆς Κισάμου, ἡ ἑτοίμας πολεμικὴ ἀντιτάσεξις
»εἰς τὸ ν' ἁφαρπάσῃ τοῦτο ἀπὸ τοὺς ὄνυχας τῶν Τούρκων, ἡ τίμιος ἐξαπο-
»στολὴ εἰς Χανία τῶν ἐκπολιορκηθέντων, ἡ ταχεῖα ἐκστρατεία του κατὰ τῶν
»Σελινιωτῶν, οἵτινες ταχέως ἐπείσθησαν νὰ ὁμολογήσωσι καὶ αὐτοὶ τὴν ἡτ-
»τάν των, καὶ νὰ παραχωρήσωσιν εἰς τὸν νικητὴν τὰς ὀχυρὰς θέσεις των·
»πρὸς τούτοις δὲ καὶ ἡ εἰλικρινὴς κοινὴ ὑπόληψις, ἣν εἶχε πρὶν ἢ φθάσῃ εἰς
»Κρήτην ὅλων τῶν Ἑτωμεριτῶν (ἐκτὸς τῶν Σφακιανῶν), ὥστε καὶ ἔδωκαν
»ἐγγράφως εἰς χεῖράς του τὸ δεσμεῖν καὶ λύειν· ταῦτα πάντα ἐνούμενα εἰς
»τὴν ἐλπίδα, ὅτι μετ' οὐ πολὺ ἔμελλεν ἡ Ἑλλὰς νὰ συγκαταριθμήσῃ καὶ τὴν
»μυριοπόθητον Κρήτην μετὰ τῶν ἀπελευθερωθεισῶν ἐπαρχιῶν, ἔδιδον εὔλογον
»αἰτίαν εἰς ἕκαστον νὰ στοχάζηται, ὅτι καὶ ὁ Ἀρμοστὴς ἤθελε τύχει τοῦ ἀ-
»ξιώματος νὰ γράψῃ πρὸς τὴν Διοίκησιν τοῦ ἔθνους του ἐκ τῆς Κρήτης, ὅτι
»ἔγραψεν ἐκ τῆς Ἀφρικῆς ὁ μέγας Καῖσαρ πρὸς τὴν Βουλὴν τῆς πατρίδος του
Ρώμης «Ἦλθον, εἶδον, ἐνίκησα.

κείμενον ὑπὸ τὰ Σφακιά· ἀπῄτουν δὲ οὗτοι νὰ τοῖς ἐπικυρώσῃ ἐπαρχιακὰ δικαιώματα· διότι ἄλλως, ἔλεγον, δὲν δύνανται πλέον νὰ πολεμῶσιν. Ὁ δὲ Σκούρτης ἔπειθε τὸν Ἀρμοστὴν διὰ νὰ ἐκτελέσῃ τὴν αἴτησίν των ὡς δικαίαν· δὲν συγκαταλέγομεν δὲ μὲ τούτους καὶ τοὺς κατοικοῦντας τὸ τμῆμα τῆς Ἀνωπόλεως, ὧν οἱ πλειότεροι ἀπηρέσκοντο εἰς ταῦτα.

Ὁ Ἀρμοστὴς λοιπὸν τότε ἐνόμισεν, ὁδηγηθεὶς καὶ ὑπ' ἄλλων, ὅτι διὰ γενικῆς συνελεύσεως τῶν Κρητῶν ἠδύνατο νὰ διοργανίσῃ τὴν νῆσον πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν, καὶ νὰ ἐξαλείψῃ οὕτω τὰς ἀναφυείσας δυσαρεσκείας· νὰ τακτοποιήσῃ δὲ κατά τι καὶ τὸ οἰκονομικὸν μέρος, διὰ νὰ ἐξαρκῇ ὁπωσοῦν καὶ εἰς τὴν διατήρησιν τοῦ στρατοῦ, ποριζόμενος χρήματα ἀπ' τ' ἄρθονα προϊόντα τῆς πλουσίας Κρήτης· διὸ ἐξέδωκε καὶ ἐπ' αὐτῷ τῷ σκοπῷ διαταγάς, προσκαλῶν πληρεξουσίους νὰ ἔλθωσιν εἰς τὸ ῥηθὲν χωρίον ἀνὰ δύο ἐξ ἑκάστης ἐπαρχίας ὅπλοι. Ὁ Γ. Γραμματεὺς Οἰκονόμος καὶ ὁ Γ. Παπαδάκης ἀπῄθυναν τότε τὰς δεούσας παρατηρήσεις πρὸς τὸν Ἀρμοστὴν λέγοντες, ὅτι ὁ παρὼν καιρὸς εἶναι ὁ ἁρμόδιος διὰ νὰ πολεμῶμεν τὸν ἐχθρόν, ὅτι ὑπάρχει διὰ τὴν Κρήτην τὸ προνενομοθετημένον πολίτευμα κατὰ τὸ ὁποῖον δύνανται νὰ ἐνεργῇ καὶ ἡ ἐνεστῶσα Διοίκησις τὰς πράξεις της, ἕως οὗ βελτιωθῶσι τὰ πράγματα τῆς Κρήτης, καὶ ὅτι δὲν ἦτον ὁ κατάλληλος τόπος ἡ Ἀρκούδαινα διὰ συνέλευσιν, ἐκφράσαντες ἐπὶ τέλους καὶ παράπονα, ὅτι δὲν εἰδοποιήθησαν περὶ τοιούτου σκοποῦ πρότερον. Μὴ εἰσακουσθέντες ὅμως, ἦλθον τελευταῖον καὶ αὐτοὶ ἐκεῖ.

Δὲν ἐβράδυνε δὲ ὁ Ἀρμοστὴς τότε νὰ γνωρίσῃ τὴν παγίδα, εἰς τὴν ὁποίαν περιέπεσε· διότι εἶδε τοὺς μὲν ἄλλους τῶν πληρεξουσίων νὰ συμμορφωθῶσι μὲ τὴν διαταγήν του, τοὺς δὲ Σφακιανοὺς συνωδευμένους ὑπὸ 300 ἢ καὶ 400 ἐνόπλων συνεπαρχιωτῶν των. Μάτην ὁ Ἀρμοστὴς τοῖς ἔκαμεν εὐθὺς τότε παρατήρησιν, ὡς καὶ ὁ Σκούρτης, διὰ τὸ ἄτοπον καὶ ἀσυμβίβαστον τοιούτου κινήματος· Ὁ προεξάρχων τοῦ δράματος Πρωτοπαπᾶς ὑπεκρίθη τὸ πρῶτον, ὅτι ἡ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν Λυλοποταμιτῶν διαφορὰ τοὺς ἔκαμε νὰ ἔλθωσιν οὕτω προφυλαγμένοι ὑπὸ τὸ πρόσχημα ὅμως τοῦτο ἀπῄτουν ὕστερον νὰ καθέξωσιν αὐτοὶ μόνοι τὰς πολιτικὰς καὶ στρα-

τιωτικὰς τῆς Κρήτης θέσεις· ἀπήτησαν δὲ περιπλέον νὰ ἦναι παντοῦ οἱ ἴδιοι καὶ οἱ ὁπλαρχηγοί. πρᾶγμα τὸ ὁποῖον διηρέθισε τοὺς λοιποὺς Κρῆτας· διότι καὶ τῶν ἄλλων ἐπαρχιῶν οἱ κάτοικοι εἶχον ἐπίσης ἀξίους, διὸ καὶ ἐνόμισαν περιφρόνησιν, ὡς λέγει καὶ ὁ Σ. Τρικούπης (Τόμ. Γ'. σελ. 96), νὰ ὁπλαρχηγῶνται ὑπ' ἄλλων· παρ' ὀλίγον δὲ νὰ συμβῇ καὶ στάσις τότε εἰς Ἀρκούδαινναν ἕνεκα τοιούτων ἐρεθιστικῶν διενέξεων· ὅθεν καὶ ἠναγκάσθη ἕνεκα τούτων ὁ Ἁρμοστὴς νὰ ἀπομακρύνῃ τῆς συνελεύσεως τοὺς πληρεξουσίους τῶν Αὐλοποταμιτῶν, κατὰ τῶν ὁποίων ἐξεφράζοντο περισσότερον. Ὑπέγραψαν λοιπὸν τότε καὶ οἱ πληρεξούσιοι Σφακιανοὶ εἰς τὸ ἑξῆς πολίτευμα, τὸ ὁποῖον αὐτὸς ὁ ἴδιος ἐπαρουσίασε προητοιμασμένον εἰς τὴν συνέλευσιν καὶ ἐφάνη μὲν ὅτι τοὺς καθησύχασε, διότι ἀπὸ τὰ δεκαεἷξ μέλη, ἅτινα ἀπετέλουν τὴν νέαν Διοίκησιν, τὰ ἐννέα ἦσαν ἐκ μιᾶς μόνον ἐπαρχίας τῶν Σφακίων, ἀλλὰ καὶ δὲν τοὺς συνεφιλίωσεν ὁλοτελῶς, διότι δὲν ἠδυνήθη νὰ τοὺς καταστήσῃ καὶ παντοῦ ὁπλαρχηγούς. Ἰδοὺ τὸ πολίτευμα.

Ο ΑΡΜΟΣΤΗΣ ΤΗΣ ΝΗΣΟΥ ΚΡΗΤΗΣ

«Ἡ εἰς Ἄστρος τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους διὰ τῶν τοποτηρητῶν »του Συνέλευσις, συσκεπτομένη διὰ τὴν εὐταξίαν, διὰ τὰ συμφέ»ροντα ὅλης τῆς Ἑλλάδος καὶ διὰ τὴν πρόοδον τῶν Ἑλληνικῶν »ἁρμάτων, ἔκρινεν ἀναγκαῖον διὰ τὰς παρούσας περιστάσεις τῆς »Κρήτης νὰ σταλῇ Ἁρμοστὴς δι' ἕνα χρόνον εἰς τὴν νῆσον ταύτην, »μὲ τὴν δύναμιν νὰ ὁδηγῇ καὶ νὰ διατάττῃ τὰ πολιτικὰ καὶ πολε»μικά της πράγματα. Ἡ Ἐθνικὴ Διοίκησις ἐνεργοῦσα κατὰ τὰς »ἀποφάσεις τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως ἐτίμησεν ἐμέ, ἐπιφορτί»ζουσά με τὸ μέγα τοῦτο βάρος τοῦ Ἁρμοστοῦ· κατὰ τὴν δύ»ναμιν λοιπὸν καὶ τὰ χρέη τὰ ὁποῖα τὸ ἔθνος εἰς τὴν Συνέλευσίν »του καὶ ἡ Ἐθνικὴ Διοίκησις ἔδωσαν εἰς τὸν Ἁρμοστήν, ἐξήτασα »καθ' ὅσον αἱ περιστάσεις ἐσυγχώρουν τὴν ὅλην κατάστασιν τῆς »Κρήτης, ἐσκέφθην πολλάκις ὅσον ἠδυνάμην, καὶ εἶδον πῶς ὀργα»νιζόμενα πρὸς τὸ παρὸν τὰ τῆς τοπικῆς Διοικήσεως τῆς Κρήτης »ἠμπορεῖ καὶ ἡ νῆσος αὕτη νὰ εὐτυχήσῃ ὅσον ἐνδέχεται τὴν σήμε-

»ρον, καὶ οἱ θεμελιώδεις νομοι τῆς πολιτείας τοῦ ἔθνους νὰ μὴ »ἀπατηθοῦν· κατὰ τοῦτο τὸ πνεῦμα συντέθη καὶ ὁ Ὀργανισμὸς τῆς »τοπικῆς Διοικήσεως τῆς Κρήτης, τὸν ὁποῖον θέλω κοινοποιήσει »εἰς ὅλους τοὺς κατοίκους της μὲ διαφόρους διαταγάς, καὶ θέλω »προσπαθεῖ μὲ ὅλας μου τὰς δυνάμεις διὰ νὰ ἐνεργῶνται.»

ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ο ΑΡΜΟΣΤΗΣ ΤΗΣ ΝΗΣΟΥ ΚΡΗΤΗΣ

Ὀργανισμὸς τῆς ἐνιαυσίου Τοπικῆς Διοικήσεως τῆς νήσου Κρήτης.

Περὶ Ἁρμοστοῦ.

α΄. Ὁ Ἁρμοστὴς παρασταίνει εἰς τὴν Κρήτην τὴν Ἐθνικὴν Διοίκησιν

β΄. Εἰς μόνην αὐτὴν ἔχει νὰ δώσῃ λόγον τῶν πράξεων τοῦ Ὑπουργήματός του.

γ΄. Αὐτὸς μόνον ἀνταποκρίνεται ἀμέσως μὲ τὴν Ἐθνικὴν Διοίκησιν.

δ΄. Ὁδηγεῖ καὶ διατάττει ὅλα τὰ τῆς Κρήτης πολιτικὰ καὶ πολεμικὰ πράγματα.

ε΄. Προβάλλει εἰς τὴν Ἐθνικὴν Διοίκησιν τοὺς στρατιωτικοὺς προβιβασμούς, καὶ τὰς ἀνταμοιβάς.

ς΄. Ὅταν ἐκστρατεύῃ προσωπικῶς, διορίζει ἕνα Τοποτηρητήν του.

ζ΄. Ὁ Ἁρμοστὴς διορίζει τὰ πάντα διὰ τῶν Φροντιστηρίων.

η΄. Ὅταν ἐκστρατεύῃ, ἐνεργεῖ ἀμέσως τὰ τοῦ πολέμου.

θ΄. Διορίζει ὅλους τοὺς Ὑπουργούς, καὶ ἀλλάζει αὐτούς, ὅταν κρίνῃ συμφέρον.

Περὶ τῶν ἀνωτέρων ἐκτελεστικῶν Ὑπουργημάτων, ἢ Φροντιστηρίων.

ι΄. Διορίζονται τρία Φροντιστήρια.

1. Τὸ τῶν Ἐσωτερικῶν.
2. Τὸ τοῦ Πολέμου.
3. Τὸ τῆς Οἰκονομίας.

Μόρφωσις τῶν Φροντιστηρίων.

ια΄. Κάθε Φροντιστήριον σύγκειται.

1. Ἀπὸ πέντε μέλη ἰσοδύναμα.
2. Ἀπὸ ἕνα Γενικὸν Γραμματέα.

Τὸ τῆς Οἰκονομίας ἔχει.

1. Ἕνα Ταμίαν, καὶ
2. Ἕνα Γραμματέα.

Ἔκτασις τῆς ἐνεργείας τῶν Φροντιστηρίων.

Α΄. Τοῦ τῶν Ἐσωτερικῶν.

ιβ΄. Τὰ περὶ τῶν Ἐπάρχων.

ιγ΄. Ἡ ἀπαρίθμησις τῶν κατοίκων, ἡ περιγραφὴ τῶν οἰκιῶν καὶ μερικῶν κτημάτων, ἡ τοπογραφία, ἡ περιγραφὴ τῶν χωρίων καὶ κωμοπόλεων ὅλης τῆς νήσου κτλ.

ιδ΄. Τὰ πρὸς τὴν κοινὴν ἐκπαίδευσιν.

ιε΄. Τὰ περὶ γεωργικῆς, τεχνῶν καὶ ἐμπορίου.

ις΄. Τὰ περὶ νοσοκομείων.

ιζ΄. Ἡ στρατολογία.

ιη΄. Οἱ δημόσιοι δρόμοι, τὰ γεφύρια, τὸ περὶ ταχυδρόμων κλπ.

ιθ΄. Ἡ γενικὴ Ἀστυνομία, τὰ μέτρα, βάρη καὶ νομίσματα· τὰ τῶν λιμένων, τὰ τῆς ὑγείας, ἡ ὁδηγία τῆς πρὸς εὐταξίαν καὶ κοινὴν ἀσφάλειαν δυνάμεως κτλ.

κ΄. Τὰ περὶ τῶν Κριτηρίων.

κα΄. Τὰ τῆς Ἐκκλησίας.

κβ΄. Τὰ περὶ τοῦ μισθοῦ τῶν διωρισμένων εἰς τὰ δημόσια Ὑπουργήματα.

κγ΄. Δίδει κατὰ μῆνα ἀκριβῆ λογαριασμὸν τῆς ληψοδοσίας του εἰς τὸ Φροντιστήριον τῆς Οἰκονομίας.

Β΄. Τοῦ Πολέμου.

κδ΄. Ἡ ἐπιστασία καὶ ὁδηγία ὅλων τῶν εἰς τὴν πολεμικὴν ὑπηρεσίαν διωρισμένων.

κε΄. Ὁ διοργανισμὸς τοῦ στρατιωτικοῦ.

κς΄. Τὰ περὶ μισθῶν τοῦ στρατιωτικοῦ.

κζ΄. Ἡ διεύθυνσις τῶν διαφόρων κινημάτων τοῦ στρατεύματος.

κη΄. Τὰ περὶ οἰκοδομῆς, διορθώσεως, καὶ διατηρήσεως τῶν φρουρίων, ὁπλοθηκῶν κτλ.

κθ΄. Ἡ προμήθεια καὶ ἐξοικονόμησις τῶν πολεμικῶν ἐπιτηδείων, καὶ τῶν ζωοτροφιῶν τοῦ στρατεύματος.

λ΄. Ἡ ἐπιμέλεια τῶν νοσοκομείων, τῶν πληγωμένων, τῶν ἰατρῶν καὶ χειρούργων τοῦ στρατεύματος κτλ.

λα΄. Ἡ φύλαξις τῆς πολεμικῆς εὐταξίας.

λβ΄. Ἡ διανομὴ τῶν λαφύρων.

λγ΄. Ἡ φροντὶς καὶ ἐπιμέλεια εἰς τοὺς αἰχμαλώτους.

λδ΄. Ἡ διεύθυνσις τῆς θαλασσινῆς δυνάμεως.

λε΄. Ἡ σύνταξις τῶν πολεμικῶν νόμων, καὶ ἡ διάταξις τῶν Κριτηρίων, καὶ

λς΄. Ὅσα ἄλλα ἀνήκουν εἰς τὸν πόλεμον.

λζ΄. Δίδει κατὰ μῆνα εἰς τὸ Φροντιστήριον τῆς Οἰκονομίας ἀκριβῆ λογαριασμὸν τῆς ληψοδοσίας του.

Γ΄. Τῆς Οἰκονομίας.

λη΄. Ἡ γνῶσις καὶ ἐκτίμησις ὅλης τῆς Κρήτης, ἤγουν τῶν κινητῶν καὶ ἀκινήτων κτημάτων, ἐθνικῶν καὶ μερικῶν κτλ.

λθ΄. Ἡ ἀκριβὴς σύναξις τῶν εἰσοδημάτων καὶ δοσιμάτων, καὶ ὅλων γενικῶς τῶν ἀμέσων καὶ ἐμμέσων δημοσίων προσόδων.

μ΄. Ἡ ἐπιστασία τῆς ἐξαγωγῆς τῶν προσόδων εἰς τὰ τῆς Διοικήσεως ἔξοδα.

μα΄. Ἐξοικονομεῖ ὅλα τὰ προϊόντα τῶν ἐθνικῶν κτημάτων.

μβ΄. Χρεωστεῖ νὰ σημειώνῃ τὴν ποσότητα τῶν μετρητῶν τοῦ ταμείου εἰς τὴν καθ' ἡμέραν πρὸς τὸν Ἀρμοστὴν ἔγγραφον πληροφορίαν.

μγ΄. Κρατεῖ τὰ γενικὰ κατάστιχα τῆς Κρήτης.

μδ΄. Δίδει κατὰ τριμηνίαν εἰς τὸν Ἀρμοστὴν τὸν ἰσολογισμὸν (μπιλάντσον) τῆς γενικῆς ληψοδοσίας του.

Περὶ τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως.

με΄. Ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς κάθε Φροντιστηρίου διατάττει καὶ κανονίζει τὰ τοῦ Γραφείου του.

μς΄. Νὰ μὴν ἀπασχολῆται εἰς ὑποθέσεις καὶ γράμματα ἰδιαίτερα τῶν Φροντιστῶν.

μζ΄. Νὰ ὁμιλῇ καὶ συσκέπτεται μὲ τοὺς Φροντιστάς.

Περὶ τοῦ Ταμίου.

μη΄. Ὁ Ταμίας συνάζει καὶ πληρόνει πάντοτε, καὶ μόνον ὅταν λάβῃ ἔγγραφον διαταγὴν τοῦ Φροντιστηρίου τῆς Οἰκονομίας.

μθ΄. Κρατεῖ γενικὸν κατάστιχον τοῦ Ταμείου.

ν΄. Δίδει καθ' ἡμέραν εἰς τὸ Φροντιστήριον τῆς Οἰκονομίας συνοπτικὸν λογαριασμὸν τοῦ Ταμείου.

να΄. Παρουσιάζει κάθε μῆνα εἰς τὸ αὐτὸ τὸν ἰσολογισμὸν τοῦ Ταμείου μὲ τὰς ἐγγράφους ἀποδείξεις τῆς ληψοδοσίας του.

Τρόπος τῆς ἐνεργείας τῶν Φροντιστηρίων.

νβ΄. Τὰ Φροντιστήρια καὶ ὁ Ταμίας παρευρίσκονται ὅπου εἶναι καὶ ὁ Ἁρμοστὴς ἢ ὁ Τοποτηρητὴς αὐτοῦ.

νγ΄. Τὰ Φροντιστήρια ἐνεργοῦν μόνον μὲ ἔγγραφον διαταγὴν τοῦ Ἁρμοστοῦ.

νδ΄. Τὰ μέλη κάθε Φροντιστηρίου συνέρχονται κάθε ἡμέραν, καὶ συσκέπτονται μαζὶ μὲ τὸν Γενικὸν Γραμματέα.

νε΄. Ὅλα τὰ ἔγγραφα κάθε Φροντιστηρίου ὑπογράφονται ἀπὸ τὰ παρευρισκόμενα ταῦτα μέλη, ἢ τοὐλάχιστον ἀπὸ τρία, καὶ προσυπογράφονται ἀπὸ τὸν Γενικὸν Γραμματέα.

νς΄. Κἀμμία πρᾶξις τῶν Φροντιστηρίων δὲν ἔχει κῦρος, ἂν δὲν ἦναι ἐπιθεωρημένη ἀπὸ τὸν Ἁρμοστήν.

νζ΄. Κάθε Φροντιστήριον παρουσιάζει καθ' ἡμέραν εἰς τὸν Ἁρμοστὴν τακτικὸν ἔγγραφον πληροφορίας τῶν ὅσαι ὑποθέσεις ἀναφέρονται εἰς αὐτό.

νη΄. Κἀνὲν μέλος μόνον νὰ μὴν ἀνοίγῃ γράμματα διευθυνόμενα εἰς τὸ Φροντιστήριον· ὁ Γεν. Γραμματεὺς τὰ λαμβάνει πάντοτε,

καὶ τὰ ἀνοίγει ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν παρευρισκομένων μελῶν, ἢ καὶ ἑνὸς μέλους τοῦ Φροντιστηρίου.

νθ΄. Κάνεν μέλος νὰ μὴν ἀνακατόνεται εἰς τὰς ὑποθέσεις ἄλλου Φροντιστηρίου.

ξ΄. Κάνεν μέλος δὲν ἀναχωρεῖ ἀπὸ τὸν τόπον τῆς Διοικήσεως χωρὶς ἄδειαν τοῦ Ἁρμοστοῦ, εἰ δὲ μὴ ἐκπίπτει τοῦ ὑπουργήματός του, καὶ ἀντ' αὐτοῦ διορίζεται ἕτερον.

ξα΄. Ἀπὸ κάθε Φροντιστήριον ὑπερ τὰ δύω μέλη δὲν ἠμποροῦν νὰ ἀναχωρήσουν.

ξβ΄. Τὰ Φροντιστήρια ὁδηγοῦν καὶ κανονίζουν τὰ εἰς αὐτὰ ὑπαγόμενα ὑπουργήματα.

ξγ΄. Κάθε ἐναντίον τῶν Φροντιστῶν κατηγορία, ἀντικείμενον ἔχουσα τὰ τοῦ ὑπουργήματός του, ἀναφέρεται εἰς τὸν Ἁρμοστήν.

ξδ΄. Ὅταν ἓν μέλος, ἢ ὁ Γεν. Γραμματεὺς τοῦ Φροντιστηρίου κατηγορηθῇ διὰ πολιτικὸν ἔγκλημα, ἢ διὰ παρανομίαν, ὁ Ἁρμοστὴς διορίζει τριμελῆ ἐπιτροπήν, διὰ νὰ ἐξετάσῃ τὸ πρᾶγμα· ἂν ἡ κατηγορία ἦναι δυνατή, παύει τὸν κατηγορούμενον τοῦ ὑπουργήματός του, καὶ τὸν στέλλει εἰς τὸ Κριτήριον· ἂν ὁ κατηγορούμενος κριθῇ ἀθῷος, ἀναλαμβάνει τὸ ὑπούργημά του.

ξε΄. Ὅλοι οἱ πολιτικοὶ ὑπουργοί, ἐμβαίνοντες εἰς τὸ ὑπούργημά των, κάμνουν τὸν ἑξῆς ὅρκον· «Ὀρκίζομαι ἐνώπιον Θεοῦ νὰ »ἦμαι πιστὸς εἰς τὴν Ἐθνικὴν Διοίκησιν, πιστὸς εἰς τὴν πα»τρίδα, καὶ νὰ ἐκπληρῶ προθύμως καὶ εἰλικρινῶς τὰ χρέη μου.»

ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ο ΑΡΜΟΣΤΗΣ ΤΗΣ ΝΗΣΟΥ ΚΡΗΤΗΣ

Διὰ τὰς σημερινὰς περιστάσεις τῆς νήσου, ὁ Ἁρμοστὴς ἔκρινον συμφέρον της νὰ κάμῃ μικρὰς μεταβολὰς εἰς τὸν ὀργανισμὸν τῶν ἐπαρχιῶν, τὸν ὁποῖον ἐσύνταξα καὶ ἐψήφισεν ἡ εἰς Ἄστρος Ἐθνικὴ Συνέλευσις (ἀριθ. 12 τοῦ Κώδικος τῶν Νόμων)· μὲ αὐτὰς τὰς μεταβολὰς κοινοποιεῖται εἰς ὅλους τοὺς κατοίκους τῆς Κρήτης, καὶ κατ' αὐτὸν θέλει διοικοῦνται αἱ ἐπαρχίαι της.

Ὀργανισμὸς τῶν ἐπαρχιῶν τῆς νήσου Κρήτης.

α. Ἡ νῆσος Κρήτη διαιρεῖται πρὸς τὸ παρὸν εἰς 24 ἐπαρχίας μὲ τὰ παρακείμενα εἰς ἑκάστην ἐπαρχίαν νησία. δηλ.

Ἐπαρχίαι.	*Νῆσοι.*
Ἡράκλεια.	Δία.
Κνωσσός.	
Τέμενος.	Γαδαρόνησα.
Ἱεράπυτνα.	Κουφόνησα.
Πυργιωτισσα.	
Χερσόνησος.	Σπίνα.
Πέτρα.	Λόγκα.
Λασίθι.	
Μονοπρόσωπον.	
Καινούριον.	
Ἀρκαδία.	
Σιτεία.	
Ρεθύμνη.	

Ἐπαρχίαι.	*Νῆσοι.*
Λευκὰ ὄρη (Σφακία).	Γαῦδος. Γαυδοπούλα.
Ἀποκόρωνας.	Σοῦδα, παλιὰ Σοῦδα.
Ἀμάρι.	
Ἅγιος Βασίλειος.	
Μυλοπόταμον.	
Κυδωνία.	Ἅγιος Θεόδωρος.
Κίσαμος.	Γραμβοῦσα, Ποντικόνησος.
Σέλινον.	Ἐλαφόνησος.

β'. Αἱ ἐπαρχίαι ὑποδιαιροῦνται εἰς κωμοπόλεις καὶ χωρία.

γ'. Ἑκάστη ἐπαρχία ἔχει ἕνα Ἔπαρχον, ἕνα γεν. Γραμματέα, ἕνα Ἐπιστάτην τῶν προσόδων, ἕνα Ἐπιστάτην τῶν ἐξόδων. Τὰ τοῦ Ἀστυνόμου χρέη ἐκπληροῖ ὁ Ἔπαρχος εἰς τὰς μεσογείους ἐπαρχίας, εἰς δὲ τὰς παραλίους ὁ Λιμενάρχης.

δ'. Ἕκαστον χωρίον ἔχει Δημογέροντας ἀναλόγως μὲ τὴν ποσότητα τῶν οἰκογενειῶν· τὰ μὲν δηλαδὴ μέχρι τῶν ἑκατὸν οἰκογενειῶν, ἕνα· τὰ δὲ μέχρι διακοσίων, δύω· τὰ δὲ μέχρι τριακοσίων, τρεῖς· καὶ τὰ μέχρι τετρακοσίων, τέσσαρας· ὅσα δὲ ἔχουσι περισσοτέρας τῶν τετρακοσίων, νὰ μὴν ἐκλέγωσι περισσοτέρους τῶν τεσσάρων.

ε'. Ἑκάστη κωμόπολις, καὶ ἡ πρωτεύουσα τῆς ἐπαρχίας νὰ ἔχῃ Δημογέροντας μὲ τὴν ἀνωτέρω ἀναλογίαν.

Περὶ Ἐπάρχων.

ς'. Ὁ Ἔπαρχος διορίζεται ἀμέσως παρὰ τοῦ Ἁρμοστοῦ· νὰ μὴν ἦναι ὅμως κάτοικος ἢ αὐτόχθων τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας, οὔτε νὰ διορίζωνται Ἔπαρχοι εἰς δύω ἐπαρχίας ἀμοιβαίως.

ζ'. Ὁ Ἔπαρχος παριστάνων τὴν Διοίκησιν ἔχει τὴν πρόνοιαν τῆς ἐπαρχίας.

η'. Ἀναφέρεται πρὸς τὸν Ἁρμοστὴν διὰ τοῦ Φροντιστηρίου τῶν Ἐσωτερικῶν

θ'. Παρατηρεῖ ἀκριβῶς τὰς πράξεις τῶν Ἐπιστατῶν καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν.

ι'. Ἔχει ἐκτελεστικὴν δύναμιν ἀνάλογον μὲ τὴν ἔκτασιν καὶ τὰς περιστάσεις τῆς ἐπαρχίας· ἡ δύναμις αὕτη λαμβάνεται ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῆς ἰδίας ἐπαρχίας, καὶ ὁ Καπιτάνιος προβαλλόμενος ὑπὸ τοῦ Ἐπάρχου, ἐπικυρόνεται παρὰ τοῦ Ἁρμοστοῦ.

ια'. Ἐκτελεῖ τὰς ἀποφάσεις τῶν Κριτηρίων διὰ τῆς ὑπ' αὐτὸν ἐκτελεστικῆς δυνάμεως.

ιβ'. Δίδει βοήθειαν διὰ τῆς ἐκτελεστικῆς δυνάμεως εἰς τοὺς Ἐπιστάτας, Δημογέροντας καὶ εἰς τὸν Λιμενάρχην διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν χρεῶν των.

ιγ'. Ἐκτελεῖ διὰ τῶν Ἐπιστατῶν καὶ Δημογερόντων μὲ τὴν ἀναλογίαν τὰς περὶ στρατολογίας πρὸς αὐτὸν διαταγὰς τῆς Διοικήσεως· τοὺς δὲ συναχθέντας στρατιώτας παραδίδει ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ παρὰ τῆς Διοικήσεως διωρισμένου ἀρχηγοῦ.

Περὶ Γενικοῦ Γραμματέως

ιδ΄. Ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς διορίζεται ἀμέσως παρὰ τῆς Διοικήσεως.

ιε΄. Διοικεῖ τὸ γενικὸν Γραφεῖον.

ις΄. Προσυπογράφεται εἰς ὅσα δημόσια ἔγγραφα ἐπισήμως ὑπογράφει ὁ Ἔπαρχος.

ιζ΄. Ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ Ἐπάρχου ἐνεργεῖ τὰ χρέη αὐτός.

Περὶ Ἐπιστατῶν

ιη΄. Οἱ Ἐπιστάται ἐκλέγονται μεταξὺ τῶν τιμιωτέρων ἐπαρχιωτῶν διὰ τῆς ψήφου τῶν πλειόνων κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον·

1. Ἕκαστον χωρίον ἐκλέγει ἕνα ἐκλεκτόν, ἢ καὶ περισσοτέρους, καθὼς καὶ αἱ Κωμοπόλεις καὶ αἱ Πρωτεύουσαι· ἡ δὲ ψῆφος ἑκάστου τῶν ἐκλεκτῶν μετρεῖται μὲ τὴν ποσότητα τῶν οἰκογενειῶν, ἀπὸ τὰς ὁποίας εἶναι ἐκλεγμένος ὁ ἐκλεκτής.

2. Οἱ ἐκλεκταὶ οὗτοι συνέρχονται εἰς τὴν Πρωτεύουσαν. καὶ ἐκλέγουσιν αὐτοὶ τοὺς Ἐπιστάτας.

3. Τὰ δύω τρίτα εἶναι ὁ ἀπαιτούμενος ἀριθμὸς διὰ νὰ ἔχῃ κῦρος ἡ ἐκλογή.

ιθ΄. Ὁ Ἐπιστάτης συνάζει τὰ εἰσοδήματα τῆς ἐπαρχίας, καὶ κρατεῖ ἀκριβῆ λογαριασμόν.

κ΄ Δὲν δίδει τὴν παραμικρὰν χρηματικὴν ποσότητα ἄνευ τακτικοῦ ἐγγράφου τοῦ Ἐπάρχου.

κα΄. Δίδει λογαριασμὸν κατὰ τριμηνίαν διὰ τοῦ Ἐπάρχου εἰς τὸ Φροντιστήριον τῆς Οἰκονομίας.

κβ΄. Λαμβάνει διὰ τοῦ Ἐπάρχου τὰς διδομένας διαταγὰς παρὰ τοῦ Φροντιστηρίου τῆς Οἰκονομίας, καὶ ἀνταποκρίνεται μετ' αὐτοῦ.

κγ΄. Ὁ Ἐπιστάτης τῶν ἐξόδων προμηθεύει τὰ ἀναγκαῖα τῆς ἐπαρχίας, λαμβάνων τὰ ἔξοδα παρὰ τοῦ Ἐπιστάτου τῶν προσόδων.

κδ΄. Κρατεῖ ἀκριβῆ λογαριασμὸν τῶν ὅσα λαμβάνει καὶ δίδει.

κε΄. Δίδει λογαριασμὸν κατὰ διμηνίαν διὰ τοῦ Ἐπάρχου εἰς τὸ Φροντιστήριον τῆς Οἰκονομίας.

κς'. Λαμβανει διὰ τοῦ Ἐπάρχου τὰς διδομένας παρὰ τοῦ Φροντιστηρίου τῆς Οἰκονομίας διαταγάς, καὶ ἀνταποκρίνεται μετ' αὐτοῦ.

Περὶ Λιμενάρχου

κζ'. Ὁ Λιμενάρχης διορίζεται ἀμέσως ἀπὸ τὸν Ἀρμοστήν. ἐκπληρεῖ καὶ τὰ χρέη τοῦ Ἀστυνόμου.

κη'. Λαμβάνει τὰς διδομένας διαταγὰς παρὰ τοῦ Φροντιστηρίου τῶν Ἐσωτερικῶν διὰ τοῦ Ἐπάρχου, καὶ ἀνταποκρίνεται μετ' αὐτοῦ.

Περὶ Δημογερόντων

κθ'. Οἱ Δημογέροντες ἐκλέγονται ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῆς ἐπαρχίας κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον.

1. Συνάζονται οἱ κάτοικοι ἑκάστου χωρίου καὶ ἐκλέγουσιν ἕνα Δημογέροντα διὰ τῆς ψήφου τῶν πλειόνων· αἱ δὲ Κωμοπόλεις καὶ ἡ Πρωτεύουσα ἐκλέγουσι κατὰ τὸν ᾧ ε'.

2. Τὰ δύω τρίτα εἶναι ὁ ἀπαιτούμενος ἀριθμὸς διὰ νὰ ἔχῃ κῦρος ἡ ἐκλογή.

3. Οἱ ἐκλεχθέντες Δημογέροντες λαμβάνουσιν ἔγγραφον ἀποδεικτικὸν τῆς νομίμου ἐκλογῆς των.

λ'. Οἱ Δημογέροντες ὀφείλουσι νὰ ἐκτελῶσι τὰς παρὰ τοῦ Ἐπάρχου διδομένας διαταγάς.

λά. Κρατοῦν ἀκριβῆ λογαριασμὸν τῶν ὅσα λαμβάνουν καὶ δίδουν.

λβ'. Δίδουν λογαριασμὸν κατὰ μῆνα εἰς τοὺς Ἐπάρχους.

λγ'. Οἱ αὐτοὶ ἐκτελοῦσι καὶ τὰ χρέη τῶν εἰρηνοποιῶν Κριτῶν.

λδ'. Ἂν ὁ Ἔπαρχος ἀποδειχθῇ παραβάτης τῶν χρεῶν του, μετακαλεῖται παρὰ τῆς Διοικήσεως καὶ παιδεύεται.

λε'. Ἐάν τις τῶν ἐπιστατῶν, ἢ ὁ γενικὸς Γραμματεύς, ἢ ὁ Λιμενάρχης κατηγορηθῶσιν ἐπὶ παραβάσει τῶν χρεῶν των, τότε ὁ Ἔπαρχος παύει αὐτοὺς τοῦ ὑπουργήματος, καὶ διορίζει προσωρινοὺς ἀναφερόμενος πρὸς τὴν Διοίκησιν· οἱ δὲ προσωρινοὶ ἐκλέγονται ἀπὸ τὸν Ἔπαρχον μεταξὺ τῶν Δημογερόντων.

λς'. Ἂν εἷς ἢ πλείονες τῶν Δημογερόντων κατηγορηθῶσιν ἐπὶ πα-

ραβάσει τῶν χρεῶν των. ἡ δὲ κατηγορία παραδεχθῇ συμφώνως παρὰ τοῦ Ἐπάρχου καὶ τῶν Ἐπιστατῶν ἐκπίπτουν τοῦ ὑπουργήματος, καὶ ἀντ' αὐτῶν ἐκλέγονται ἄλλοι κατὰ τὸν § κθ'.

Περὶ Συνελεύσεως τῶν τριῶν Φροντιστηρίων.

Τὰ μέλη καὶ οἱ Γενικοὶ Γραμματεῖς τῶν τριῶν Φροντιστηρίων συνέρχονται μίαν φορὰν τὴν ἑβδομάδα, τὴν Πέμπτην.

Πρόεδρος εἰς αὐτὰς τὰς Συνελεύσεις γίνεται πάντοτε ὁ γεροντότερος, καὶ Ἀρχιγραμματεὺς ἐναλλὰξ ἕνας ἀπὸ τοὺς Γενικοὺς Γραμματεῖς.

Ἀναφέρουσιν ἐν κοινῷ τὰς πράξεις των.

Συσκέπτονται, βουλεύονται καὶ ἀποφασίζουν περὶ τῶν κοινῶν πραγμάτων.

Αἱ ἀποφάσεις γίνονται διὰ τῆς ψήφου τῶν πλειόνων.

Οἱ Γεν. Γραμματεῖς ὁμιλοῦν καὶ γνωμοδοτοῦν καὶ ψηφοφοροῦν.

Ἡ Συνέλευσις προβάλλει τὰς ἀποφάσεις της εἰς τὸν Ἁρμοστήν, ὅστις ἂν δὲν τὰς ἀποδέχεται δίδει τοὺς λόγους ἐγγράφως· ἂν μετὰ δευτέραν πρότασιν καὶ ἀπόκρισιν τὰ δύω μέρη δὲν συμφωνήσουν, τότε ἡ Συνέλευσις καθυποβάλλει ἀμέσως τὴν ὑπόθεσιν εἰς τὴν ἐπίκρισιν τῆς Ἐθνικῆς Βουλῆς.

Ἡ Συνέλευσις δέχεται ἀναφορὰν κάθε πατριώτου περὶ παντὸς πράγματος.

Κάνεις ἄλλος δὲν εἰσέρχεται εἰς αὐτὰς τὰς Συνελεύσεις.

Ὁ Ἁρμοστὴς συγκαλεῖ τὰ μέλη τῶν τριῶν Φροντιστηρίων καὶ τοὺς Γεν. Γραμματεῖς αὐτῶν, ὁσάκις θελήσῃ.

ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ.
Ο ΑΡΜΟΣΤΗΣ ΤΗΣ ΝΗΣΟΥ ΚΡΗΤΗΣ

Ἐπειδὴ εἰς τὴν σύστασιν τῆς Τοπικῆς Διοικήσεως εἶναι ἀμέσως καὶ ἀπαραιτήτως ἀναγκαία ἡ διάταξις τοῦ Δικαστικοῦ, καὶ εἰς τὴν νῦν κατάστασιν τῆς Κρήτης δὲν ἐφαρμόζεται εὐθὺς ὁ παρὰ τῆς Ἐθνικῆς Διοικήσεως προεκδοθεὶς ὀργανισμὸς τῶν Δικαστηρίων·

Διατάττει.

α'. Ὁ ἐφεξῆς ὀργανισμὸς τῶν Κριτηρίων ὑποβαλλόμενος εἰς τὴν

ἐπίκρισιν τῆς Ἐθνικῆς Βουλῆς νὰ ἐνεργῆται πρὸς τὸ παρὸν καθ' ὅλην τὴν Κρήτην.

β'. Τὸ Φροντιστήριον τῶν Ἐσωτερικῶν νὰ ἐνεργήσῃ τὰ τῆς συστάσεως καὶ διαταξεως τῶν Κριτηρίων κατὰ τὸν ὀργανισμὸν τοῦτον.

Ὁ Ἁρμοστής. — Ὁ Γεν. Γραμματεύς.

Περὶ τῶν Κριτηρίων.

α'. Οἱ Εἰρηνοποιοὶ Κριταὶ κρίνουν ἀνεκκλήτως διαφορὰς ἕως 40 γροσίων.

β'. Ἐξετάζουν μεγαλητέρας ποσότητος διαφοράν· ἂν δὲν εὐχαριστηθῇ ἓν ἀπὸ τὰ διαφερόμενα μέρη, ἀναφέρονται ἀμέσως εἰς τὸ Κριτήριον.

γ'. Εἰς ὅλην τὴν νῆσον διορίζονται τέσσαρα Κριτήρια πρῶτα, καὶ ἓν Ἀνώτερον.

δ'. Καθὲν ἀπὸ τὰ πρῶτα Κριτήρια ἔχει τρία μέλη, τὸ Ἀνώτερον ἑπτά.

ε'. Οἱ Κριταὶ ἐκλέγονται καὶ διορίζονται κατὰ τὸν ἑφεξῆς τρόπον.

Κάθε ἐπαρχία ἐκλέγει κατὰ τὸν ξ . . . τοῦ ὀργανισμοῦ τρεῖς πατριώτας τιμίας διαγωγῆς, ἡλικίας ἀπὸ 30 ἕως 40 χρόνων, συνέρχονται ὅλοι ὅπου διατρίβει ὁ Ἁρμοστής, ὅστις ἐξ αὐτῶν λαμβάνει 19 μέλη, τὰ μὲν 7 διὰ τὸ Ἀνώτερον Κριτήριον, τὰ δὲ 12 διὰ τὰ πρῶτα τέσσαρα Κριτήρια.

ς'. Τῶν λοιπῶν ἐκλελεγμένων τὰ ὀνόματα καταγράφονται εἰς χωριστὴν σημείωσιν ἀπὸ τὸ Φροντιστήριον τῶν Ἐσωτερικῶν, ἐξ αὐτῶν ἀντικαθίστανται ὅταν διὰ θάνατον ἢ ἔγκλημα λείψῃ μέλος τι τῶν Κριτηρίων.

ζ'. Κάθε Κριτήριον ἔχει ἕνα Γραμματέα διοριζόμενον ἀπὸ τὸν Ἁρμοστήν.

η'. Εἰς κάθε Κριτήριον πρόεδρος εἶναι πάντοτε ὁ γεροντότερος.

θ'. Τὰ πρῶτα Κριτήρια διατρίβουν εἰς τὴν Πρωτεύουσαν τῆς ἐπαρχίας ὅπου εἶναι ὁ Ἔπαρχος.

ι'. Τὰ πρῶτα Κριτήρια συνίστανται ἀπὸ ἕν

1. Εἰς τὴν ἐπαρχίαν τῆς Κισάμου· καὶ ἡ δύναμίς του ἐκτείνεται εἰς τὰς ἐπαρχίας Κισάμου, Σελίνου, Χανίων καὶ Ἀποκορώνου.

2. Εἰς τὴν ἐπαρχίαν τοῦ Ἀμαρίου· καὶ ἡ δύναμίς του ἐκτείνεται εἰς τὰς ἐπαρχίας Ἀμαρίου, Ρεθύμνης, Ἁγ Βασιλείου καὶ Μυλοποτάμου.

3. Εἰς τὴν ἐπαρχίαν τῶν Σφακίων· καὶ ἡ δύναμίς του ἐκτείνεται εἰς τὴν ἐπαρχίαν μόνην τῶν Σφακίων.

4. Εἰς τὴν ἐπαρχίαν τῆς Πυργιώτισσας· καὶ ἡ δύναμίς του ἐκτείνεται εἰς τὰς ἐπαρχίας Πυργιώτισσαν, Μεσαράν, Μονοπρόσωπον καὶ Μαλεβύζιον.

ια΄. Τὰ πρῶτα Κριτήρια κρίνουν καὶ ἀποφασίζουν ἀνεκκλήτως διαφορὰς ἕως διακοσίων γροσίων.

ιβ΄. Αἱ μεγαλήτεραι διαφοραὶ ἐκκαλοῦνται εἰς τὸ Ἀνώτερον Κριτήριον.

ιγ΄. Κρίνουν ἀνεκκλήτως καὶ τὰς μικρὰς ἐγκληματικὰς ὑποθέσεις.

ιδ΄. Κρίνουν καὶ μεγάλας· τὰς δὲ περὶ αὐτῶν ἀποφάσεις των στέλλουν εἰς τὸ Ἀνώτερον μὲ ὅλα τὰ ἔγγραφα τῆς διαδικασίας.

ιε΄. Τὸ Ἀνώτερον Κριτήριον εὑρίσκεται ὅπου εἶναι ἡ Διοίκησις.

ις΄. Δὲν δέχεται πρωτοπαρουσίαστον ὑπόθεσιν.

ιζ΄. Ἐπικυρόνει ἀνεκκλήτως ὅλας τὰς ἀποφάσεις τῶν πρώτων Κριτηρίων.

ιη΄. Ὅσας δὲ τροποποιήσῃ ἢ ἀναιρέσῃ καὶ ἄλλως ἀποφασίσῃ, ἐκκαλοῦνται εἰς τὸ Ἀνώτερον τῆς Ἑλλάδος Κριτήριον.

ιθ΄. Τὰ Κριτήρια δὲν λογίζονται πλήρη, εἰμὴ ὅταν ἦναι παρόντα ὅλα αὐτῶν τὰ μέλη.

κ΄. Κρίνουν κατὰ τοὺς νόμους τῆς Ἐθνικῆς Διοικήσεως κατὰ τὸν ᾧ Π΄. τοῦ προσωρινοῦ πολιτεύματος τῆς Ἑλλάδος.

κα΄. Αἱ ἀποφάσεις των γίνονται διὰ τῆς ψήφου τῶν πλειόνων.

κβ΄. Ὅλα τὰ Κριτήρια χρεωστοῦν νὰ στέλλουν κατὰ μῆνα εἰς τὸ Φροντιστήριον τῶν Ἐσωτερικῶν εἴδησιν ὅλων τῶν πράξεών των.

κγ΄. Λαμβάνουν πρὸς τὸ παρὸν ἀπὸ τὸ Φροντιστήριον τῶν Ἐσωτερικῶν τοὺς κανονισμοὺς τοῦ δικάζειν, καὶ τὰς ἀναγκαίας εἰς τὸ χρέος των ὁδηγίας.

κδ'. Κατὰ τὸν β ον τοῦ προσωρινοῦ πολιτεύματος τῆς Ἑλλάδος, αἱ ἐγκληματικαὶ ὑποθέσεις κρίνονται παρρησίᾳ.

κε'. Ὁ Κριτὴς νὰ μὴν ἦναι συγγενὴς μὲ κάνεν ἀπὸ τὰ διαφερόμενα μέρη.

κς'. Οἱ Κριταὶ δὲν ἀλλάσσονται εἰ μὴ μόνον δι' ἔγκλημα.

κζ'. Ὁ Ἁρμοστὴς διορίζει ἕνα γενικὸν συνήγορον. ὅστις ἐκ μέρους τῆς Διοικήσεως ἐγκαλεῖ εἰς τὰ Κριτήρια καὶ κατηγορεῖ τοὺς διαφόρους πολιτικοὺς καὶ πολεμικοὺς Ὑπουργούς.

κη'. Οἱ Κριταὶ ὑπόκεινται εἰς εὐθύνην δι' ἔγκλημα. διαφθορᾶν. ἢ παράβασιν τῶν χρεῶν των.

κθ'. Ὁ γενικὸς συνήγορος συνάζει τὰς ἀποδείξεις τῆς κατηγορίας καὶ τὰς παρουσιάζει εἰς τὸν Ἁρμοστήν.

λ'. Ὁ Ἁρμοστὴς παύει πρὸς καιρὸν τὸν κατηγορούμενον Κριτήν. καὶ στέλλει τὰς ἀποδείξεις εἰς ἄλλο Κριτήριον, ὄχι τὸ Ἀνώτερον. ἂν ὁ κατηγορούμενος ἦναι μέλος ἑνὸς τῶν πρώτων Κριτηρίων, ἢ εἰς κάνεν ἀπὸ τὰ πρῶτα, ἢ εἶναι μέλος τοῦ Ἀνωτέρου Κριτηρίου.

λα'. Τὸ Κριτήριον ἐξετάζει λεπτομερῶς καὶ ἀκριβῶς τὴν κατηγορίαν, καὶ ἂν τὴν εὑρῇ δεκτήν, τότε ὁ Ἁρμοστὴς στέλλει τὸν κατηγορούμενον κριτὴν εἰς τὴν Ἐθνικὴν Διοίκησιν μὲ ὅλας τὰς ἀποδείξεις τῆς κατηγορίας, διὰ νὰ κριθῇ ἐκεῖ κατὰ τὸν β . . . τοῦ προσωρινοῦ πολιτεύματος τῆς Ἑλλάδος.

λβ'. Ὅλαι αἱ ἐμπορικαὶ ὑποθέσεις κρίνονται ἀνεκκλήτως δι' αἱρετοκρισίας.

λδ'. Πέντε νὰ ἦναι πάντοτε αἱ αἱρετοκριταί· ἕνα διορίζει ὁ Ἔπαρχος καὶ δύω ἐκλέγει ἕκαστον τῶν διαφερομένων μερῶν.

Εἰς τοιαῦτα παρακαιρα ἔργα κατεγίνετο ὁ Ἁρμοστὴς καὶ οἱ Κρῆτες τότε· περὶ δὲ τὴν 12 Ἰουλίου ἐπιπεσόντες αἴφνης οἱ περὶ τὸν ὁπλαρχηγὸν Γεώργιον Δρακονιανόν, τὸν Ἰωάννην Μουτσάκην. τὸν Γεώργιον Λούπην καὶ πολλοὶ ἐκ τοῦ ἐπικουρικοῦ σώματος. ἐκυρίευσαν τὸ χωρίον Ταράτσον οὐ μακρὰν ἀπέχον τοῦ φρουρίου τῆς Κυδωνίας. προσπαθήσαντες παντὶ σθένει νὰ τὸ κατέχωσιν ὡς ἰσχυρὸν· ἐξῆλθον ὅμως παρευθὺς οἱ Τοῦρκοι πολεμήσαντες πεισματω-

δῶς διὰ νὰ το ἀνακτήσωσιν, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθησαν. ὅτε ἐφονεύθη μετ' ἄλλων καὶ ὁ Χ. Δερβίσης Γιανιτσάρης, ὁ ὁμηρεύσας εἰς τὴν παράδοσιν τοῦ φρουρίου τῆς Κισάμου. Ἐπανέλαβον οἱ Τοῦρκοι μετ' ὀλίγον τὴν μάχην ἀποφασιστικῶς ἐπελθόντες πολυπληθέστεροι καὶ μὲ κανόνια· δι' ὅλης δὲ τῆς ἡμέρας μαχόμενοι καὶ ἐφορμῶντες πεισματωδέστατα κατὰ τῶν ὀχυρωμένων Ἑλλήνων, ἐπέστρεψαν ἄπρακτοι, ἀφοῦ ἀπώλεσαν, ὡς λέγεται, περὶ τοὺς 170 καὶ ἐτραυματίσθησαν πολλοί, τοὺς ὁποίους μετέφερον διὰ λέμβων εἰς τὸ φρούριον· ἐφονεύθησαν δὲ καὶ ἐπληγώθησαν τότε καὶ ἕως εἴκοσιν ἐκ τῶν Ἑλλήνων.

Μὴ ὑποφέροντος ὅμως οἱ Τοῦρκοι τὴν πλησίον στρατοπέδευσιν τῶν ἀντιπάλων των, ἐμαχανεύοντο παντοιοτρόπως νὰ τοὺς κακοποιήσωσιν· ἐξῆλθον λοιπὸν ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν καὶ εἰς ἐνέδραν ἕως διακόσιοι, κρυφθέντες εἰς ἐρειπωμένον οἴκημα, κείμενον μεταξὺ τοῦ Ταράτσου καὶ τοῦ χωρίου Μακρυτοίχου· ὀλίγοι δὲ τινες ἐξ αὐτῶν περιεφέροντο ἔξωθεν δίκην κυνηγῶν. Οἱ δὲ εἰς τὸν Ταράτσον διαμένοντες Ἕλληνες ἰδόντες αὐτοὺς ὠλιγόρησαν τὸ πρῶτον· ὁρμήσαντες λοιπὸν πολλοὶ κατ' αὐτῶν περιέπεσαν ἀπροσδοκήτως εἰς ἐνέδραν, ἔπεσαν δὲ μὲ ὁρμὴν τότε κατ' αὐτῶν οἱ ἐνεδρεύοντες καὶ ἐφόνευσαν εἴφνης τριακονταὲξ ἐκ τῶν προπορευομένων, συλήσαντες καὶ τὰ ὅπλα των. Ἤθελον δὲ πάθει καὶ χείρονα τούτων, ἂν οἱ Τοῦρκοι δὲν ἔπαυον εὐθὺς τὴν καταδίωξιν ὑποπτεύσαντες ἐναντίαν ἐνέδραν. Πολλὰ τοιαῦτα συνέβαινον καθ' ἡμέραν σχεδὸν εἰς ἐκεῖνα τὰ μέρη· ἐπὶ τέλους δέ, ἐπιμείναντες οἱ δραστήριοι Σελινιῶται καὶ πολιορκήσαντες τὸν Ταράτσον ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας, κατηνάγκασαν τοὺς ἐν αὐτῷ νὰ τὸν ἐγκαταλείψωσιν ἐν νυκτὶ μὲ κίνδυνον τῆς ζωῆς των διὰ τὴν ἔλλειψιν τροφῶν, καὶ ν' ἀναχωρήσωσιν· ὅτε καὶ ἔγειναν οἱ Τοῦρκοι κύριοι ὅλου σχεδὸν τοῦ πεδίου τῆς Κυδωνίας.

Συγχρόνως δὲ τότε ἐπανέλαβον τὸ θάρρος των καὶ οἱ Τοῦρκοι τῆς Ρεθύμνης· ὁ δὲ Ἁρμοστὴς ἐν ὅλῳ τούτῳ τῷ διαστήματι κατεγίνετο νὰ κάμνῃ θεσμοὺς διὰ τὴν Κρήτην. Ἐξῆλθον λοιπὸν πολλοὶ Τοῦρκοι, καὶ ἐκεῖθεν ἐπερτέθησαν κατὰ τῶν ἑλληνικῶν φυλακῶν, τοὺς ἀντέκρουσαν ὅμως ἰσχυρῶς οἱ περὶ τὸν Τσουδερὸν Λαμπαῖοι καὶ οἱ ὑπὸ τὸν Στρατῆν Δεληγιαννάκην καὶ Μανώλην Ρου-

στικμανὸν Ρεθύμνιοι, καὶ τοὺς κατεδίωξαν μέχρι τοῦ φρουρίου φονευσαντες καὶ ζωγρήσαντες τριάκοντα ἐξ αὐτῶν.

Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ τούτῳ ἔφθασεν εἰς Ἡράκλειον καὶ ὁ ὑπὸ τὸν Ἰσμαὴλ Γριβαλτάρην διευθυνόμενος Αἰγυπτιακὸς στολος, συγκείμενος ἐκ 50 περίπου πλοίων πολεμικῶν καὶ φορτηγῶν· ἀφοῦ δὲ ἀπεβίβασε τροφας, πολεμεφόδια, τρεῖς χιλιάδας νέου στρατοῦ καὶ τὸν νέον στρατάρχην τῶν κατὰ τὴν Κρήτην Τουρκικῶν στρατευμάτων, ἄλλον Ἀλβανὸν Χουσεὴμπεην καλούμενον, διάδοχον τοῦ ἀποθανόντος Χασὰν πασᾶ ἀνεχώρησεν ἀπρόσβλητος πάλιν εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ὡς ἦλθεν οὕτως ἐκεῖθεν καὶ πρότερον εἰς Κρήτην. Οἱ Κρῆτες εἶδον μὲ πολλὴν κατήφειαν καὶ ταύτην τὴν ἀπόβασιν εἰς τὴν πατρίδα των, διότι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἤλπιζον τοὐλάχιστον ὅτι ἠδύναντο νὰ ὑπερασπισθοῦν διὰ θαλασσίου δυνάμεως, ἐπειδὴ καὶ ἡ Κεντρικὴ Διοίκησις εἶχεν ἤδη κατά τι ἀντιληφθῆ τῶν Κρητικῶν πραγμάτων, καὶ ἡ Ὕδρα διὰ τοῦ Ἀριοστοῦ εἶχε συμμεθέξει τοῦ ἀγῶνός των. Ὁ νέος ὅμως στρατάρχης, Ἀλβανὸς ἀκάματος καὶ δραστήριος, ἤρχισεν εὐθὺς νὰ προετοιμάζῃ τὰς δυνάμεις του. Εὗρε δὲ οὗτος τότε τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας σχεδὸν ὑποτεταγμένας καὶ κατεχομένας ὑπὸ τῶν Τούρκων διὰ τὰ πολλὰ παθήματα, ἅτινα εἶχον πρότερον ὑποστῆ ὑπ' αὐτῶν, καὶ ἀπεφάσισε νὰ ἐπιτεθῆ ταχέως ἐναντίον τῶν διακαρτερούντων εἰς τὰ λοιπὰ μέρη τῆς Κρήτης πολεμιστῶν.

Κρίσιμος βεβαίως ἦτον ἡ περίστασις ἐκείνη διὰ τὴν Κρήτην, ἀλλὰ κρισιμωτάτη ἔμελλε μετ' ὀλίγον νὰ καταστηθῆ δι' ὅλην τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα. Ἀλλ' ἐλήφθη καμμία φροντὶς γενικὴ; Τινὲς τῶν βουλευτῶν (1) τῶν Κρητῶν ἐπρότεινον ἐπανειλημμένως εἰς τὴν Κεντρικὴν Διοίκησιν ὅτι εἶναι λίαν ἀναγκαῖον νὰ σταλῆ ἐπὶ τοῦ παρόντος δύναμις τις ἐκ χιλίων περίπου ἀνδρῶν, καὶ νὰ ἀποβιβασθῆ αὐτὴ εἰς τὸ ἀνατολικὸν τῆς Κρήτης κατὰ τὴν ἐπαρχίαν Μιραμπέλου, διὰ νά φέρῃ ἐκεῖθεν ἀντιπερισπασμὸν εἰς τὸν ἐχθρόν, ἵνα μα-

(1) Τοιοῦτοι ἦσαν τότε ὁ Ζαχαρίας Πρακτικίδης, ὁ Ἐμ. Ἀντωνιάδης καὶ ὁ Δημήτριος Παῤδαλάκης.

ταιώση τὸ μέγα σχέδιον. Παρέστησαν τὰς ὀχυρὰς ἐκεῖ θέσεις, τὴν προθυμίαν τῶν κατοίκων εἰς τὸ νὰ ἐπαναλάβωσι τὸν ἀγῶνα, ἅμα ἰδόντες τοιαύτην συνδρομήν, ὁπότε δὲν εἶχον λείψει πώποτε καὶ διάφοροι ἔνοπλοι περιφερόμενοι εἰς τὰ ἐκεῖ ὄρη, καὶ τὴν μεγίστην τέλος πάντων ἀνάγκην τοῦ νὰ ἀπασχολῶσι κατὰ τὴν Κρήτην τὴν Αἰγύπτιον δύναμιν μακρὰν τῆς Πελοποννήσου καὶ τοῦ κέντρου τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλὰ τίς ἤκουεν αὐτῶν τοὺς λόγους τούτους; Περφυσιωμένοι δέ τινες διὰ τὴν κατὰ τοῦ Δράμαλη νίκην ἐθεώρησαν ἀνεμωλιὰ ταῦτα, καὶ ἀντέπραξαν εἰς τὴν πρᾶτσιν, χωρὶς νὰ προνοήσωσιν ὅτι ἐπήρχετο κατόπιν ἄλλος φοβερώτερος καὶ ἐπικινδυνωδέστερος ἐχθρός. Ἔμεινε λοιπὸν ἡ Κρήτη καὶ τότε ἀβοήθητος· τὴν κατεπλάκωσαν αἱ ὑπερτεροῦσαι τοῦ ἐχθροῦ δυνάμεις, ἔκαμαν νὰ σιγήσωσι τέλος πάντων πρὸς καιρὸν τὰ ὅπλα της, καὶ τὴν κατέστησεν ὁ Αἰγύπτιος γέφυραν ἀσφαλῆ, ἀφ' ὅπου μετέβαινεν ἀνενόχλητος, ὁσάκις ἤθελε εἰς Πελοπόννησον, ἤτοι εἰς αὐτὰ τὰ σπλάγχνα τῆς ὅλης Ἑλλάδος, τὴν ὁποίαν καὶ ἠπείλησε, κατερήμωσε, καὶ ἤθελεν ἴσως ἐπιφέρει τὴν ἐντελῆ καταστροφὴν αὐτῆς τε καὶ τῆς ὅλης Ἑλληνικῆς φυλῆς, ἂν ἡ ἔνδοξος ναυμαχία τῶν Ναβαρίνων δὲν ἐγίνετο ὑπὸ τῶν τριῶν συμμάχων δυνάμεων, καὶ ἂν Γαλλικὸς στρατὸς δὲν ἐπρόφθανεν εἰς Πελοπόννησον νὰ ἐκδιώξῃ τὸν ἐχθρὸν καὶ νὰ σώσῃ ὅλον τὸ ἔθνος.

Ὁ Ἀρμοστὴς μετὰ τὰ συμβάντα εἰς Ἀρκούδαιναν μετέβη εἰς Βρύσας, χωρίον τῆς ἐπαρχίας Ἀμαρίου, ὅπου διέμεινεν ἐπὶ σκοπῷ νὰ ἐνεργήσῃ τὴν νέαν τάξιν τῶν πραγμάτων, καὶ νὰ δυνηθῇ νὰ ἀντιπαραταξῇ δύναμιν εἰς τὴν ὁρμὴν τοῦ νέου στρατάρχου Ἀλβανοῦ. Ἡτοιμάζετο λοιπὸν οὗτος νὰ ἐκστρατεύσῃ ἐκεῖθεν, ἀλλὰ καὶ πάλιν τὸ ἀνέβαλεν· ὁ νέος ὅμως πολέμιος, δραστηριώτερος καὶ ἐμπειροπόλεμος, ἡτοιμάζετο, καὶ ἐκινεῖτο, καὶ καθ' ἑκάστην ἔβλαπτεν· ἐπροσκάλει ὁ πρῶτος τοὺς Σφακιανοὺς νὰ ἐκστρατεύσωσιν, ἀλλ' ὀλίγον ἐκεῖνοι ἐκινοῦντο· ἐπροσκάλει ὡσαύτως καὶ ἄλλων ἐπαρχιῶν ὁπλοφόρους διὰ τὸν αὐτὸν σκοπόν, ἀλλὰ καὶ εἰς τούτους εἶχον αὐξηθῇ αἱ ἐκ τῆς Συνελεύσεως γεννηθεῖσαι δυσαρέσκειαι (1), προσέτι καὶ διὰ

(1) Ὅρα συγγραμμάτιον Π. Νικολαΐδου περὶ Κρήτης ἐν σελ. 14.

τὴν ἀπροσδόκητον ἀποβίβασιν τοῦ νέου στρατοῦ εἰς Ἡράκλειον· διὰ τοῦτο δὲν ἐπείθοντο καὶ αὐτοί. Εἶχε λοιπὸν ἤδη περιφρονηθῇ ἡ διοίκησις τοῦ Ἀρμοστοῦ ὄχι μόνον ἀπὸ τοὺς πολεμίους, τοὺς ὁποίους καὶ ἐφιλανθρωπεύθη πρότερον. ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας· ὁ Ἀρμοστὴς Τομπάζης εἶχεν ἀναντιρρήτως τὴν εὐγενῆ φιλοδοξίαν νὰ φανῇ χρήσιμος εἰς τὴν Κρήτην, καὶ δι' αὐτῆς καὶ εἰς τὸ ἔθνος, ἀπεῖχεν ὅμως πολὺ τοῦ νὰ γνωρίζῃ πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ φθάσῃ εἰς τόσον ἔνδοξον σκοπόν.

Συνήθροισε τέλος πάντων ἕως δύο χιλιάδας ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν Σφακίων, Ρεθύμνης, Λάμπης, Ἀμαρίου καὶ Γορτύνης· διότι τοὺς περὶ τὴν Κυδωνίαν ὁπλοφόρους, οἵτινες ἠδύναντο νὰ ἐπιβαρύνωσι πολὺ εἰς τὸν στρατόν του καὶ νὰ τελεσφορήσουν εἰς τὸν σκοπόν του, ἀφῆκε νὰ ἀντιπολεμῶσι τοὺς ἀντεκδίκησιν πνέοντας τότε Σελινιώτας καὶ λοιποὺς Χανιώτας. Γενικὸν δὲ ἀρχηγὸν ὅλου τοῦ στρατοῦ εἶχε διορίσει τὸν Ροῦσον Βουρδουμπᾶν, καὶ ὑπ' αὐτὸν ἦσαν ὁ Γεώργιος Τσουδερός, ὁ Μιχαὴλ Κουρμούλης, ὁ Πωλυγεωργάκης καὶ πολλοὶ ὁπλαρχηγοὶ μετ' αὐτῶν, πρὸς δὲ καὶ ὅλον τὸ ἐπικουρικὸν ὑπὸ τὴν ἰδίαν ἀρχηγίαν τοῦ Παναγῆ Σουλιώτου. Δημητρίου Καπαντάρου καὶ Παναγῆ Μιτυληναίου. ὁ δὲ ἀριθμὸς ὅλων τούτων συνέκειτο ἐκ 3.000 περίπου. Συσκεφθεὶς λοιπὸν μετὰ τῶν εἰρημένων ὁπλαρχηγῶν, ἐκινήθη καὶ ὁ Ἀρμοστὴς περὶ τὰ μέσα Αὐγούστου ἐπὶ σκοπῷ νὰ προσβάλωσι καὶ ἐμποδίσωσι τὸν Χουσεΐμπεην, ὅστις ἐστρατοπεδευμένος τότε μὲ 12 χιλιάδες περίπου στρατοῦ ἐξ ἱππέων καὶ πεζῶν συγκειμένου εἰς Ἁγίαν Βαρβάραν, πεδινὸν χωρίον τῆς Γορτύνης. προπαρεσκευάζετο νὰ προχωρήσῃ καὶ πρὸς τὰ δυτικὰ τῆς Κρήτης. Οἱ Ἕλληνες. καί τοι ἀσυγκρίτως ὀλιγότεροι. ἀντιπαρετάχθησαν προθύμως εἰς Γέργερην καὶ Ἀμουργέλας. χωρία ὀχυρὰ κείμενα εἰς τὰς ὑπωρείας τῆς Ἴδης· ἦσαν δὲ βέβαιοι ὡς ἐκ τῶν ἀσφαλεστάτων θέσεών των, ὅτι ἠδύναντο καὶ νὰ βλάψωσι σημαντικὰ τοὺς πολεμίους των. Ἀλλὰ τί συνέβη καὶ ἐνταῦθα ; Ὅ,τι εἶναι ἀναπόφευκτον νὰ συμβαίνῃ πάντοτε ἀπὸ τὴν ἀταξίαν. ὅταν μάλιστα συνοδεύηται αὐτὴ καὶ μὲ προηγουμένας δυσαρεσκείας.

Δύο ἢ τρεῖς πρὸ τῆς μάχης ἡμέρας, παραλαβὼν ὁ γενικὸς ἀρχηγὸς Βουρδουμπᾶς τριακοσίους ἐκ τῶν ὑπ' αὐτόν, ἦλθεν εἰς Αὐλο-

πόταμον ἐπιμένων νὰ ἐπιβάλῃ καὶ διὰ τῆς βίας εἰς τοὺς ὁπλοφόρους ἐκείνης τῆς ἐπαρχίας τὸν Ρουσάκην ὡς ὁπλαρχηγόν, περὶ οὗ καὶ πρότερον ἐλαλήσαμεν.

Ἂν καὶ κατακρίνωμεν ὡς ἄλογον τότε τὴν ἐπίμονον ἄρνησιν καὶ τούτων, ὅσον δικαία καὶ ἂν ὑποτεθῇ εἰς ἄλλον καιρόν, δὲν δυνάμεθα εἰμὴ νὰ θεωρήσωμεν ὡς μᾶλλον ἀξιοκατάκριτον καὶ ὅλως ἄτοπον τὸ κίνημα τοῦ εἰρημένου ἀρχηγοῦ εἰς τοιαύτην δεινὴν ἐποχήν· διότι ὄχι μόνον ἐπέφερε τὴν γενικὴν ἀγανάκτησιν τῶν κατοίκων ὅλων τῶν μερῶν ἐκείνων, ἀλλὰ καὶ τὸ δυστυχὲς ἀποτέλεσμα τῆς ἥττης εἰς μάχην, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐξηρτᾶτο ἡ κατανάγκασις τῆς ὀπισθοχωρήσεως ἢ τοὐλάχιστον τῆς ἀναχαιτίσεως τοῦ πολεμίου, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἤθελον ἐνθαρρυνθῇ οἱ Ἕλληνες, καθὼς συνέβη καὶ πρότερον εἰς παρομοίας δεινὰς περιστάσεις, λ. χ. ἐπὶ τῆς γενικῆς ἐκστρατείας τοῦ Σερίφπασα· καθὼς καὶ ὅτε ἦλθεν εἰς ταῦτα τὰ μέρη καὶ αὐτὸς ὁ φοβερὸς Χασάνπασας.

Ἐν τούτοις ἐπέστη τέλος καὶ ἡ ἡμέρα, καθ' ἣν οἱ Ἕλληνες ἔπρεπε νὰ δοκιμάσωσι κατὰ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ τὴν τύχην τῶν ὅπλων των. Καταβάντες λοιπὸν ἐκ τούτων τινὲς ἐπροχώρησαν καὶ ἐγγὺς τῶν σκηνῶν τῶν πολεμίων, φονεύσαντες καὶ πέντε Τούρκους ἐκεῖ. Περιαθροίσαντες δὲ ἐκεῖθεν ἔπειτα ζῶα πάμπολλα, ἤλαυνον αὐτὰ δρομαίως πρὸς τὰς θέσεις των.

Οἱ πολέμιοι δὲν ἠδύναντο βεβαίως τότε νὰ βλέπωσι μὲ ἀδιαφορίαν τοῦτο. Ὅθεν καὶ ἐπιδραμόντες ὅλοι σχεδὸν οἱ ἱππεῖς κατεδίωξαν μέχρι τῶν Ἀμουργελῶν τοὺς τολμητίας Ἕλληνας· ἐνταῦθα ὅμως συνήφθη μάχη σφοδρὰ καὶ νῦν μὲν ἀπώθουν οἱ Τοῦρκοι πεισματωδῶς τοὺς ἐναντίους, μαχόμενοι πολλοὶ ἐναντίον ὀλίγων, νῦν δὲ τἀνάπαλιν, ἐφορμῶντες οἱ ὀλίγοι ἀντέκρουον παραδόξως τοὺς πλειοτέρους, διὸ καὶ ἔπιπτον πολλοὶ ἑκατέρωθεν.

Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ τοιούτων συγκρούσεων ἔτυχον αἰφνιδίως νὰ εὑρεθῶσιν ἐπί τινος ἐκ τῶν παρακειμένων λόφων Ἕλληνες πολλοί, τοὺς ὁποίους ἔσπευσαν παραχρῆμα νὰ περικυκλώσωσιν οἱ ἱππεῖς. Ἀπεμάχοντο δὲ δεινῶς οὗτοι ἐκεῖ διακαρτερήσαντες ἐπὶ πολλὴν ὥραν, καὶ φονεύσαντες πολλοὺς τῶν ἐφορμησάντων ἱππέων· ἔτρεχον δὲ πολλαχόθεν μετὰ πολλῆς σπουδῆς καὶ οἱ συναγωνισταί, διὰ νὰ

δώσωσι χεῖρα ἀρωγὸν εἰς τοὺς κινδυνεύοντας. ἀλλ' εἰς μάτην ἀπέβησαν αἱ προσπάθειαί των· διότι καὶ οἱ ὑπέναντίοι ἐσυσσωρεύοντο περὶ τὸν λόφον ἱππεῖς καὶ πεζοὶ πλειότεροι· ὅθεν καὶ ἐβλάπτοντο μᾶλλον οἱ ἐπιβοηθοὶ Ἕλληνες ἢ ὠφελοῦντο· διὸ καὶ ἀποκαμόντες ἐπὶ τέλους ἐθυσιάσθησαν ἐκεῖ περὶ δείλην ἕως ὀγδοήκοντα ἐκ τῶν εἰς τὸν λόφον εὑρεθέντων, παραδόξως διασωθέντων ἐξ ὅλων 13—20· ἔπεσαν δὲ μεταξὺ τούτων καὶ οἱ ἑξῆς γενναῖοι καὶ ἔμπειροι πολεμισταί Παναγῆς ὁ Μιτυληναῖος, ὁ ἐξ ἀρχῆς τῆς ἐπαναστάσεως ἀγωνισάμενος ἐν Κρήτῃ καὶ πολλάκις ἀριστεύσας, καὶ ὁ Κρὴς Γορτύνιος Ἀστρινός, ἕτερος παρὰ τὸν Χατζιδάκην, ὁ συναγωνισάμενος ἐπίσης ἐν Πελοποννήσῳ μετὰ τοῦ Νικηταρᾶ καὶ πολλάκις ἀριστεύσας· ἐν τοιαύτῃ δὲ καταστάσει ἐπελθοῦσα τέλος ἡ νὺξ διέλυσε τὴν πεισματωδῆ ἐκείνην μάχην, καθ' ἣν ἐρονεύθησαν μὲν ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἕως 150, καὶ ἐτραυματίσθησαν πολλοί, ἔπεσαν δὲ καὶ ἐπληγώθησαν καὶ ἐκ τῶν πολεμίων 500, ὡς ἐβεβαιώθη ὕστερον· ἐκ δὲ τῶν ἵππων των ἐρονεύθησαν ὑπὲρ τοὺς 100· ἐν τοσούτῳ ὅμως οἱ μὲν Τοῦρκοι ἐνίκησαν τότε, οἱ δὲ Ἕλληνες ἐφάνησαν νικημένοι. Διελύθη λοιπὸν τότε σχεδὸν ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς τὴν ἑπομένην νύκτα, ὁ δὲ Ἀρμοστὴς ἀνεχώρησεν ἐκ τῆς Γέργερης μὲ κίνδυνον συνοδευθεὶς ὑπ' ὀλίγων εἰς Λύλοπόταμον.

Τὴν δ' ἐπιοῦσαν τῆς μάχης ἐπέδραμον οἱ νικηταὶ Τοῦρκοι εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Γορτύνης, φθάσαντες καὶ ἕως εἰς Τυμπάκιον, κατακαύσαντες καὶ καταφθείραντες πάλιν πᾶν τὸ προστυχόν· ἐρομήσαντες δ' ἐκεῖθεν πρὸς κακοποίησιν καί τινων προσφυγόντων εἰς τὸν λεγόμενον Λαβύρινθον ἀντεκρούσθησαν γενναίως ὑπ' αὐτῶν. Ἐρόνευσαν οὗτοι ἐνταῦθα Τούρκους τινάς· συγκρούσεως δὲ γενομένης, ἀπέτυχον οἱ Τοῦρκοι, καὶ ἐπανακάμψαντες εἰς τὸ στρατόπεδόν των, παρεσκευάζοντο διὰ μέλλουσαν ἐκστρατείαν.

Διελύθη λοιπὸν τότε τοιοῦτος Ἑλληνικὸς στρατός, ὅστις κατὰ πάντα τρόπον ἠδύνατο νὰ ἀντιπαρατάσσεται παντοῦ· ἀλλ' ὁ μὲν πολέμιος ὠφεληθεὶς ἐκ τοιούτων τυχαίων περιστάσεων, ἐπέδραμε μετ' ὀλίγον ἀνενόχλητος καὶ πρὸς τὰ δυτικὰ τῆς Κρήτης, καταπλήττων παντοῦ καταφθείρων διὰ πυρός, διὰ τῆς μαχαίρας καὶ τῆς αἰχμαλωσίας. Ὁ δὲ Ἀρμοστὴς μεθ' ἡμέρας τινὰς εἶχεν ἐπιβῇ

τὴν κατὰ τοὺς Καλοὺς Λιμένας σταθμεύουσαν γολέταν του, ἐλθὼν εἰς τὸ τῆς Κισάμου φρούριον, καὶ ἀφήσας εἰς τὸν ἀντίπαλον τὸ σταδιον πλέον ἐλεύθερον. Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ πρώτη καὶ τελευταία μάχη, ἣν ἐπεχείρησεν ὁ Ἀρμοστὴς ἐν Κρήτῃ, ἀτυχὴς ὄχι τόσον διὰ τὴν ἥτταν, τὴν ὁποίαν οἱ Ἕλληνες ὑπέστησαν, διότι καὶ ἡ νίκη καὶ ἡ ἥττα ἐπίσης εἶναι κοιναὶ τοῖς πολεμουμένοις, ἀλλ' ὅσον διὰ τὰ μείζονα αὐτῆς ἀθεράπευτα δυστυχήματα.

Ἂν ὅμως ὁ Ἀρμοστὴς εἶχε τὸν κοινὸν νοῦν νὰ ἀποφύγῃ τὸ νὰ συγκαλέσῃ Συνέλευσιν εἰς Ἀρκούδαιναν εἰς ἐποχὴν μάλιστα καθ' ἣν ἀπῃτοῦντο δραστήριαι πολεμικαὶ ἐργασίαι, προσέτι, ἂν εἶχε καὶ νοῦν στρατηγικόν, ἦτο εὔκολον ἀκόμη νὰ προλάβῃ καὶ τὸ μέγα τοῦτο κακόν. Ἀντὶ δηλονότι νὰ ἔλθῃ εἰς Κίσαμον, εἰς τὸ τελευταῖον τῆς Κρήτης ἄκρον, εἶχε τὴν δύναμιν ἔτι νὰ στήσῃ ἰσχυρὰν ἀντίστασιν ὄπισθεν τοῦ ἐχθροῦ του ἀπὸ τὰ ἀνατολικὰ μέρη, ὅτε συνεκινεῖτο ἐκεῖνος φοβερὸς πρὸς τὰ δυτικά. Ἐὰν δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Ἀρμοστὴς μετέβαινε κατόπιν ὁ ἴδιος ἐκεῖ, ἦσαν ἕτοιμοι οἱ εἰς τὰ ὄρη ἐκεῖνα παραφερόμενοι ἔτι ἔνοπλοι νὰ τὸν ὑποδεχθοῦν προθύμως· ἡ δὲ εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα παρουσία του ἤθελεν ἐγκαρδιώσει αὐτούς, τοὺς ὡς σωτῆρα ἀναμένοντας αὐτόν· ἤθελον δὲ ἐπαναλάβει τὸν ἀγῶνα καὶ οἱ καθ' ὑπόκρισιν ὑποταχθέντες, καὶ ἤθελε τέλος συστήσει ἐκεῖ στρατόπεδον ἰσχυρόν, ὅπου καὶ ὑπῆρχον ἅπαντα τὰ τῆς διατροφῆς ἄφθονα. Ἂν λέγομεν, ὁ Ἀρμοστὴς ἔπραττεν οὕτως, ἠδύνατο βεβαίως νὰ ἐπιφέρῃ εἰς τὸν δραστήριον πολέμιόν του μέγαν ἀντιπερισπασμόν, ὥστε καὶ νὰ τὸν ἀναγκάσῃ ἢ νὰ ὀπισθοδρομήσῃ, ὡς ἔπραξαν πολλάκις πρότερον καὶ οἱ Κρῆτες εἰς παρομοίας ἄλλας περιστάσεις, ἢ νὰ τὸν ἀναχαιτίσῃ τοὐλάχιστον ἐκεῖ, διὰ νὰ μὴν ἐπιφέρῃ ἔπειτα τὸν γενικὸν ὄλεθρον. Ἡ Κρήτη, φύσει, ὀρεινή, παρέχει ὀχυρὰ καταφύγια ἐν καιρῷ ἀνάγκης εἰς τοὺς στρατηγικούς.

Ἀντὶ δὲ πρὸς τούτοις νὰ ἐπιβῇ εἰς τὴν γολέταν, ἤθελε διατάξει αὐτήν, καὶ κἀνὲν ἄλλο πλοῖον ἀπὸ τὰ πρόχειρα, ἂν εἶχεν ὁδηγὸν τὴν ἐμπειρίαν, νὰ ἐπιστεθοῦν εἰς τὸ παραλίως κείμενον φρούριον τῆς Ἱεραπύτνου, νὰ κανονοβολήσουν αὐτὸ καὶ νὰ τὸ κατακτήσωσιν εὐκόλως διὰ τὴν ἀθλιότητά του· τότε δὲ εὐκόλως ἤθελεν εὑρεῖ

καιρὸν νὰ καθαρίσῃ καὶ τὴν ὀχυρὰν Σιτείαν ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ὥστε νὰ συγχύσῃ τοὺς ἀντιπάλους του, καὶ φανῇ ἰσχυρότερος ἐκείνων· διότι καὶ τὰ ὅπλα τῶν δυτικῶν μερῶν ἤθελον φανῇ τότε καὶ τολμηρότερα παρὰ πρότερον καὶ ἡρωικώτερα· ἐάν τις θέλει νὰ νικᾷ, πρέπει ἀδικκόπως νὰ κτυπᾷ τὸν ἐχθρόν του. καὶ ὅπου εἶναι πρὸς τούτοις δυνατὸν νὰ τὸν κτυπᾷ· ἠδύνατο δὲ οὕτω νὰ προλάβῃ τὸν κίνδυνον τῆς πτώσεως τῆς Κρήτης, καὶ δι' αὐτῆς νὰ ἀπαλλάξῃ καὶ ὅλον τὸ ἔθνος ἀπὸ τρομεροὺς κλονισμούς, τοὺς ὁποίους ἐπέφερε μετ' ὀλίγον κατ' αὐτοῦ ὁ Μεχμεταλῆς· ἀλλ' οὐ παντὸς πλεῖν εἰς Κόρινθον, κατὰ τὸ γνωμικόν. Ἀπέτυχε λοιπὸν διὰ τὰ πολιτικὰ καὶ στρατηγικὰ ἁμαρτήματά του ταῦτα ὁ Ἀρμοστής· ἀλλὰ καὶ οἱ Κρῆτες παραγνωρίσαντες τότε τὰ ἀληθῆ τοῦ τόπου των συμφέροντα ὑπέκυψαν ὡς μὴ ὤφελεν, εἰς νέα δεινά.

Περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ὀκτωβρίου ἐκστρατεύσας ἀπὸ τὴν Ἁγίαν Βαρβάραν ὁ Χουσεὶν, καὶ διελθὼν ἀκωλύτως, ὡς προείπομεν, τὸ Πάνακρον ἢ Ἀμάρι, τὴν Λάμπην καὶ Ρεθύμνην, ἔφθασεν ἕως Κουρνοπατήματα τοῦ Ἀποκορώνου, δὲν ἔκρινε δὲ τότε νὰ διέλθῃ καὶ πέραν τοῦ Ἀλμυροῦ, προφυλασσόμενος ἔτι ἀπὸ τὰ ὅπλα τῶν Σφακιανῶν καὶ τῶν ὁπλοφόρων τῶν περὶ τὴν Κυδωνίαν ἐπαρχιῶν· ἐπανελθὼν λοιπὸν ἐντεῦθεν ἄνευ ἀντιστάσεως, ἐφρούρησαν καὶ εἰς Ἀυλοπόταμον μὲ τὴν αὐτὴν ἀγριότητα. στρατοπεδεύσας τότε εἰς τὸ χωρίον Μελιδόνι. Ἀλλ' ἔπρεπεν αὐτὸς οὗτος νὰ ἐκτελέσῃ ἐνταῦθα τραγικόν τι ἔργον σύμφωνα μὲ τὴν θηριωδίαν τοῦ προκατόχου του Χασάνπασα. Οἱ Κρῆτες ὅμως Ἕλληνες κακῶς ποιοῦντες ἐθεώρουν ὅ,τι ἤδη ἀπαθῶς ἔπασχον μιᾶς ἄλλης ἐπαρχίας κάτοικοι, μὴ συλλογιζόμενοι ὅτι τὸ ἐπερχόμενον κακὸν θέλει πέσει τοῦ λοιποῦ καὶ εἰς τὰς κεφαλὰς ἁπάντων ἀθεράπευτον.

Ἔγραψε δὲ τότε ὁ Ἀρμοστὴς ἀπὸ τὴν Κίσαμον κατ' ἐπανάληψιν, παραστήσας πρὸς τὴν Κεντρικὴν Διοίκησιν τὴν κατάστασιν τῶν Κρητικῶν πραγμάτων. καὶ ἐμέμφετο τότε τοὺς Κρῆτας ὡς ἀμελοῦντας καὶ λειποτακτοῦντας. καὶ ἐξέφραζε τοὺς φόβους του ἐκθέσας τὴν ἀνάγκην τῆς ταχείας ἀποστολῆς ἀναλόγου στρατιωτικῆς δυνάμεως τῆς ξηρᾶς καὶ τῆς θαλάσσης συνάμα, διὰ νὰ ἐμποδίσωσι τοῦ λοιποῦ ἄλλην ἀπόβασιν στρατοῦ. νὰ καταπολεμήσωσι

δὲ καὶ εἰς τὴν ξηρὰν τοὺς ἐνυπάρχοντας ἐχθρούς· «Ἀνάγκη εἶναι, «ἔγραφε, νὰ προληφθῇ τὸ κακὸν εἰς τὴν Κρήτην· καὶ ἐπέλεγεν ὅτι «εἶναι μέγα τὸ δυστύχημα, ἂν ἀπολεσθῇ ἡ Κρήτη». Ἀλλ' ἐστάλησαν τοιαῦτα βοηθήματα εἰς Κρήτην; ἔγραψε μόνον τότε ἡ Κυβέρνησις εἰς τὸ κοινὸν τῆς Ὕδρας καὶ Σπετσῶν νὰ στείλωσι 15 τοὐλάχιστον πλοῖα εἰς Κρήτην, διὰ ν' ἀναλάβωσιν οἱ κάτοικοι τὰς δυνάμεις των διὰ τῆς παρουσίας τῶν πλοίων, πρὶν ἢ ἀπελπισθῶσι διόλου. Οἱ πρόκριτοι ὅμως καὶ τῶν δύο τούτων νήσων ἀπῄτουν τότε χρήματα ἀπὸ τὴν Διοίκησιν, διὰ νὰ κινήσωσι πλοῖα. Ἀλλὰ ὑπῆρχον τὰ χρήματα; ἢ κάλλιον ἄφιναν οἱ ἐσωτερικοὶ ἀναφυόμενοι ἐν τῷ αὐτῷ κέντρῳ τῆς Ἑλλάδος σπαραγμοὶ νὰ δαπανηθῶσι καὶ διὰ τὴν Κρήτην χρήματα; Ἀντέπραττον δὲ μάλιστα εἰς τοῦτο καὶ στενοκέφαλοί τινες πεφυσιωμένοι, ὡς προείπομεν, διὰ τὴν κατὰ τοῦ Δράμαλη νίκην, οἵτινες ὠνειροπόλουν, ὅτι εἶχον ἤδη ἐξαλειφθῇ καθ' ὁλοκληρίαν ὅλοι οἱ πολέμιοι τῆς Ἑλλάδος. Ἡ Κρήτη λοιπὸν καὶ μετὰ τὴν ἀληθῆ παράστασιν τοῦ Ἀρμοστοῦ ἔμεινεν ἀβοήθητος, καὶ ἔμελλεν ὁσονούπω νὰ ὑποκύψῃ.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὰ πολεμικὰ τῶν Κρητῶν ἐπιχειρήματα ἤρχισαν ἤδη νὰ λαμβάνωσι χείρονα μορφήν, ἐπειδὴ τρεῖς μέχρι τοῦδε ἀποβάσεις Αἰγυπτίων στρατῶν εἰς τὸ ἔδαφος τῆς Κρήτης ἄνευ παρεμποδίσεώς τινος ὑπὸ Ἑλληνικῶν πλοίων ἐπροξένουν θλῖψιν καὶ λύπην ἀκατάσχετον, ἥτις ἔμελλε νὰ ἐμποιήσῃ τὸν φόβον καὶ τὴν ἀπελπισίαν, εἰς τοὺς μαχομένους Κρῆτας· διότι καὶ τὰ παθήματα καὶ δυστυχήματά των εἶχον ἤδη κορυφωθῇ· ἐκτὸς δὲ τούτου δὲν ἔβλεπον τοὐλάχιστον καὶ ἐπικουρίαν τινὰ ἢ διὰ ξηρᾶς ἢ διὰ θαλάσσης· ἔξωθεν ἐρχομένην, διὰ νὰ τοὺς συνδράμῃ εἰς τὸ μέλλον. Τοὐναντίον δὲ μάλιστα εἶδον αὐθις μὲ ἔκπληξίν των δώδεκα πολεμικὰ πλοῖα τοῦ Σατράπου ἐπανελθόντα εἰς Κρήτην κατὰ μῆνα Νοέμβριον ἀπρόσβλητα πάλιν κατὰ τὸν διάπλουν, τὰ ὁποῖα μετέφερον ἐξ Αἰγύπτου πολεμεφόδια καὶ τροφὰς καὶ ἔμενον τοῦ λοιποῦ ὡς φόβητρον σταθμεύοντα εἰς τὸν λιμένα τῆς Σούδας. Εἰς μάτην πρὸς τούτοις ἐμάνθανον, ὅτι ἔκρουον τὴν θύραν καὶ οἱ βουλευταὶ τῶν εἰς Πελοπόννησον, ἐξαιτούμενοι τὴν ἀνάλογον συνδρομὴν διὰ

τὴν κινδυνεύουσαν Κρήτην. Τί ἔπρεπε λοιπὸν νὰ πράξωσιν οἱ Κρῆτες συλλογιζόμενοι καὶ τ' ἀφόρητα μέλλοντα δεινά;

Προσῆλθον τελευταῖον εἰς τὸν Ἀρμοστὴν ἐπαρχιῶν τινων ὁπλαρχηγοὶ καὶ προκριτώτεροι, διὰ νὰ σκεφθῶσι μετ' αὐτοῦ περὶ τοῦ πρακτέου, τῷ ἐπεδώκαν δὲ οὗτοι καὶ ἀναφοράν, δι' ἧς παρίστανον τὴν ἀνάγκην τῆς ταχείας βοηθείας, διότι ἐφοβοῦντο μήπως δὲν δυνηθῶσιν ἐπιπολὺ νὰ ἀνθέξωσιν εἰς τὴν ὑπερτερούσαν τοῦ ἐχθροῦ δύναμιν καλῶς προπαρασκευασμένην, καθ' ἑκάστην αὐξανομένην, καὶ ἀπειλοῦσαν παντελῆ ὄλεθρον, καὶ ἐπρόσθετον ἐπὶ τέλους ὅτι, προκειμένης τῆς ἀπωλείας, δύνανται οἱ χριστιανοὶ τῆς Κρήτης νὰ ζητήσωσιν τὴν ἀντίληψιν γειτονός τινος χριστιανικῆς δυνάμεως· δι' ὅλα δὲ ταῦτα ἐπεκαλοῦντο τὴν τελευταίαν ἀπόκρισιν τῆς κεντρικῆς Διοικήσεως, διὰ νὰ λάβωσιν ὁπωσδήποτε μέτρα περὶ τῆς πατρίδος των. Ὁ Ἀρμοστὴς ἐπικυρώσας τὰς ὑπογραφάς, διηύθυνε τὴν ἀναφορὰν ἀμέσως πρὸς τὴν Διοίκησιν μὲ ἴδιον ἔγγραφον, εἰς τὸ ὁποῖον ἔλεγεν «ὅτι οἱ Κρῆτες ἔχειναν φιλόζωοι, ἀμελοῦντες τὸν πόλεμον, καὶ »διανοούμενοι τέλος ἐν περιπτώσει ἀνάγκης νὰ παραδώσωσι τὴν »νῆσόν των εἰς τὴν Ἀγγλίαν.» ἐπανέλαβε δὲ ζητῶν στρατεύματα διὰ νὰ προλάβῃ τὸ δυστύχημα.

«Μέγα τωόντι ὑπάρχει τὸ δυστύχημα, ἐὰν ἡ Κρήτη ἀπωλεσθῇ,» ἔλεγε καὶ εἰς ἄλλην ἀναφορὰν του ὁ Ἀρμοστής, τὴν ὁποίαν διηύθυνε κατόπιν περὶ τὰς ἀρχὰς Δεκεμβρίου πάλιν πρὸς τὴν Διοίκησιν. Ἀλλ' ἐφρόντισάν ποτε διὰ νὰ σώσωσι τὴν Κρήτην;

Οἱ Κρῆτες, ἐκτὸς τῶν ἐντοπίων ἀνδρείων Τούρκων, κατὰ τῶν ὁποίων ἀντεπαρετάχθησαν ἐξ ἀρχῆς τοσοῦτον ἡρωϊκῶς, ἀντεπάλαιον καὶ κατὰ τοῦ ἰσχυροτέρου ἐχθροῦ τῆς Ἑλλάδος, τοῦ Αἰγυπτίου Σατράπου, ὑπερασπίσαντες μὲ ἀκαταλόγιστον ζημίαν των οὕτω τὸν ὅλον ἀγῶνα τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τρία ὅλα ἔτη· κατεξωλόθρευσαν μυριάδας ἐκ τῶν ἐχθρῶν των μόνοι αὐτοὶ μένοντες ἐγκαταλελειμένοι εἰς τὰς ἰδίας αὐτῶν δυνάμεις, ἀλλὰ κατεξωλοθρεύοντο ἤδη καὶ αὐτοὶ πάλιν ἀβοήθητοι, ἕνεκα δὲ τούτου καὶ ἀπηλπίζοντο. Διόλου λοιπὸν παράδοξον ὅτι ἐσυλλογίσθησαν ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ των νὰ προσφύγωσιν εἰς τὴν ὑπεράσπισιν τῆς κραταιᾶς Ἀγγλίας.

«Ὅστις πνίγεται, λέγει κοινή τις παροιμία, ἀπὸ τὰ μαλλιά του

»πάνεται.» Ἀλλ' ἐρωτῶμεν, ἦτο δυνατόν ποτε τοιαύτη μοναδικὴ προστασία νὰ κατορθωθῇ ; Μήπως καὶ οἱ Πελοποννήσιοι, ὅτε κατετρέχοντο ὑπὸ τῶν μεγάλων ἐπιδρομῶν καὶ σκληροτήτων τοῦ Ἰμβραΐμη, δὲν εἶχον προδιαθέσει τὸν Ἰόνιον Κυβέρνησιν, διὰ νὰ προσφύγωσιν ἐν περιπτώσει ἀνάγκης εἰς τὴν προστασίαν τῆς Ἀγγλίας ; ἢ μήπως τέλος πάντων καὶ ὅλον τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, ὅτε περιῆλθεν εἰς τὸν ἔσχατον κίνδυνον, δὲν ἔσπευσε νὰ τεθῇ ὑπὸ τὴν κραταιὰν αἰγίδα τοῦ μεγάλου ἔθνους τῶν Ἄγγλων, καὶ διὰ τοῦ μέσου τούτου ἐσώθη ἀπὸ τὸν κατακλυσμὸν τῆς καταστροφῆς ; Δὲν εἶχε λοιπὸν ἀφορμὴν ὁ Ἁρμοστὴς Τομπάζης, οὐδὲ ἠδύνατο εὐσυνειδότως νὰ εἴπῃ εἰς τὸ τελευταῖον ἔγγραφον, καθὼς ἀναφέρει ὁ κ. Σπηλιάδης εἰς τὰ Ἀπομνημονεύματα του· «ὅτι οἱ Κρῆτες δὲν ἔχουν «ἐχθρικὸν χαρακτῆρα», καὶ ἀμφιβάλλομεν μάλιστα ἂν ὁ Τομπάζης ἐξέφρασε τοιαύτην βλασφημίαν ἐναντίον λαοῦ, ὅστις ἔδειξε πάντοτε τρανότατα τὸν ἐθνικὸν ἑλληνικὸν χαρακτῆρά του καὶ εἰς τὴν παροῦσαν ἐπανάστασιν καὶ εἰς ἄλλας προγενεστέρας· ἐκτὸς ἂν ὁ συγγραφεὺς διὰ τοῦ Ταμπάζη ἠθέλησε νὰ ἐκχύσῃ χολὴν πικροτάτην κατὰ τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ, ὅστις εἶναι ἄξιος συμπαθείας διὰ τὴν μεγίστην ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς αὐτονομίας σύμπραξίν του.

Ἂν οἱ Κρῆτες διὰ τοῦτο δὲν ἔχωσιν, ὡς λέγει ὁ συγγραφεύς, ἐθνικὸν χαρακτῆρα, ἄρα οὔτε οἱ Πελοποννήσιοι, οὔτε τὸ λοιπὸν ἔθνος δύνανται νὰ ἔχωσι κατὰ τὸν Σπηλιάδην τοιοῦτον, ὅτε τοὺς ὤθησεν ἡ μεγάλη πρόθεσις τῆς συντηρήσεως εἰς περίπτωσιν ἀνάγκης νὰ καταφύγωσιν εἰς τὰ ἴδια μέσα.

Μετὰ τὰς τελευταίας λοιπὸν παραστάσεις τοῦ Ἁρμοστοῦ ἀπέστειλε τότε ἡ κεντρικὴ Διοίκησις τὸν βουλευτὴν τῶν Κρητῶν Δ Παρδαλάκην καὶ τὸν Κώπαν Κεφαλῆνα, διὰ νὰ παρατηρήσωσιν ἐκ τοῦ πλησίον τὰς κατεπειγούσας τῆς Κρήτης ἀνάγκας, καὶ ἀναφέρωσιν. Ὁ καιρὸς ὅμως δὲν ἦτο πλέον κατάλληλος διὰ παρατηρήσεις, ἀπῄτουν τότε τὰ πράγματα ἐνέργειαν καὶ δραστηριότητα, διὰ νὰ προλάβωσι τὸν κίνδυνον. Ἐκ τοιούτων λοιπὸν περιπετειῶν ἀπωλέσθη μετ' οὐ πολὺ ἡ Κρήτη, τὸ προπύργιον τῆς Ἑλλάδος, ἡ δὲ ἀπώλειά της ἔκαμε νὰ θρασυνθῇ τοσοῦτον ὁ Μεχμεταλῆς, ὥστε καὶ ἐμελέτησε, καὶ ἐπιχείρησε νὰ καταστρέψῃ τὸν ἑλληνικὸν ἀγῶνα.

καὶ νὰ ἐξανδραποδίσῃ ὅλους τοὺς Ἕλληνας· καὶ ἦτον ἐγγὺς νὰ κατορθωσῃ τοῦτο, ἂν χεὶς κυρίου διὰ τῶν κραταιῶν Δυνάμεων. ὡς προείπομεν. δὲν ἐπρόφθανε νὰ σώσῃ καὶ τὴν Ἑλλάδα καὶ τοὺς Ἕλληνας.

Ἀφοῦ λοιπὸν ἐσκήνωσεν. ὡς εἴπομεν, ὁ Χουσεὶν εἰς τὸ χωρίον Μελιδόνι. παραχειμάζων ἐκεῖ. ἐπέμενεν εἰς τὸ νὰ ὑποχειρώσῃ τοὺς εἰς παρακείμενόν τι σπήλαιον προσφυγόντας (1). Καθὼς δὲ εἰς προτέρας ἐχθρικὰς ἐπιδρομὰς εἶχον καταφύγει ἐκεῖ πολλοὶ διασωθέντες ἐκ τοῦ κινδύνου, οὕτως ἐνόμισαν ὅτι καὶ ἐν τῇ παρούσῃ περιστάσει ἤθελον εὑρεῖ ἄσυλον εἰς αὐτό, ἀλλ' ἠπατήθησαν. στοχασθέντες ὅτι ὁ πολέμιος ἦτο πάλιν διαβατικός· διὸ καὶ ἐξηλοθρεύθησαν οὗτοι ἐκεῖ, τριακόσιοι ἑβδομήκοντα τὸν ἀριθμόν. ἄνδρες. γυναῖκες καὶ παιδία, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦσαν καὶ τριάκοντα ὁπλοφόροι. Καθόσον δ' ἐσυλλογίζοντο μὲ φρίκην τὰς σφαγὰς καὶ τὴν πικρὰν αἰχμαλωσίαν, τὰς ὁποίας εἶχον ὑποστῇ τοιοῦτοι καὶ τηλικοῦτοι πρότερον εἰς Ἀποκόρωνα καὶ ὕστερον εἰς τὸ σπήλαιον τῆς Μινώας ἢ Μιραμπέλου. εἴτε ἐκ τῆς βίας, εἴτε ἐξ ἀπάτης παραδοθέντες, τοσοῦτον μᾶλλον ἐνεκαρτέρουν αὐτοὶ εἰς τὸ σπήλαιον στενωτατα πολιορκούμενοι ὑπὸ τοῦ Χουσεὶν ὑπὲρ τοὺς τρεῖς μῆνας. ὅστις ρίπτων κατ' αὐτῶν ἀδιαλείπτως κανόνια καὶ βόμβας. καὶ διατάττων πολλὰς ἐφορμήσεις, ἐβίαζε τοὺς ὑπ' αὐτὸν νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὸ σπήλαιον. τοὺς ὁποίους καὶ ἀπέκρουσαν μὲ πολλὴν αὐτῶν ζημίαν οἱ ἔνδον ὁπλοφόροι εὐθέτως ὠχυρωμένοι.

Ἐπεκαλέσθησαν πολλάκις τότε οἱ Αὐλοποταμῖται καὶ Κνώσσιοι τὴν βοήθειαν τῶν εἰς ἄλλας ἐπαρχίας ὁπλοφορούντων. τοὺς προσεκάλεσεν ἐπ' αὐτῷ τῷ σκοπῷ καὶ ἀπὸ τὴν Κίσαμον ὁ Ἀρμοστής. ἀλλ' οἱ Κρῆτες εἶχον ἤδη λησμονήσει δυστυχῶς τὸν κοινὸν λόγον· «ὅταν βλέπῃς καιόμενον τὸ σπῆτι τοῦ γείτονός σου. πρόσμενε τὴν

(1) Τὸ σπήλαιον τοῦτο, ἀρκετὰ βαθὺ καὶ πλατὺ ἔσωθεν μὲ στενὴν ὀπήν, ὑπάρχει κατὰ τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν βουνοῦ τινος λίαν πετρώδους, κειμένου πρὸς τὸ Β. Δ. τοῦ Μελιδονίου. Οἱ κάτοικοι δὲ τούτου ὡς καὶ οἱ τῶν παρακειμένων χωρίων μετέφερον ἐκεῖ καρποὺς καὶ ἄλλα εὐκόμιστα εἴδη, διὰ νὰ τὰ προφυλάττωσιν ἀπὸ τὰς λεηλασίας καὶ ἁρπαγάς.

φωτιὰν καὶ εἰς τὸ ἰδικόν σου· ὅθεν καὶ ἄλλοι μὲν κατεγίνοντο εἰς τὸ νὰ διασώζωσι τὰ γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα των, ἄλλοι δὲ ἠδιαφόρουν εἰς τὰ δεινὰ τῶν παγχόντων· μόνον τὸ ἐναπολειφθὲν ἐπικουρικὸν καί τινες Κρῆτες συνέδραμον τότε τοὺς Αὐλοποταμίτας, ὅτε ὁ Ἀντώνιος Λαγκιανός, Ἀνωγιανοί τινες, καὶ διάφοροι ἄλλοι προσέβαλλον συνεχῶς τοὺς Τούρκους ἐπιτιθέμενοι κατ' αὐτῶν νῦν μὲν περὶ τὴν Βλυχάδα, φονεύσαντες καί τινας, νῦν δὲ περὶ τὸ χωρίον Ἁγιάν, ὅπου καὶ ἀπέκτειναν πάλιν πλειοτέρους, καὶ ἄλλοτε κατὰ τὰ χωρία Μαργαρίτις καὶ ἅγιον Μάμαντα, ὁπόθεν καὶ ἐκδιώξαντες τοὺς ἐφορμήσαντας πολεμίους οἱ περὶ τὸν ῥηθέντα Λαγκιανόν, τὸν Γεώργιον Μαρούλην, τὸν Ἰωάννην Χαμαλάκην, τὸν Κυριακὸν Σγουρὸν καὶ Βασίλειον Ἀγιομαμμίτην, ἐφόνευσαν ἐξ αὐτῶν ἕως εἴκοσιν, ἀλλ' ἐτραυματίσθη ἐνταῦθα καὶ ὁ ἔμπειρος Λαγκιανός, καὶ οὕτως ἀπηλλάχθησαν κατά τι οἱ ἐναντίοι.

Οἱ δὲ Ἀλβανοὶ λαβόντες τότε καιρὸν ἐπεχείρησαν καὶ αὐτοὶ παρομοίας ἀντεκδικήσεις, προχωρήσαντες καὶ εἰς τὰ ὀρεινὰ χωρία Ἀνώγεια καὶ Γωνιᾶς τὰ ὁποῖα καὶ κατέκαυσαν, αἰχμαλωτίσαντες καὶ περὶ τὴν θέσιν Ζωμηδὸν γυναῖκας πολλὰς καὶ παιδία· ἐπιπεσόντες ὅμως κατ' αὐτῶν οἱ περὶ τὸν Σμπόκον, τὸν Σταυρούλην Νιώτην καὶ Σταυρούλην Ξιτρύπην Ἀνωγιανοί, τοὺς κατεδίωξαν ἐκεῖθεν, ἁπαλλάξαντες πολλοὺς τῶν αἰχμαλωτισθέντων, καὶ φονεύσαντες κατὰ τὸν ῥύακα τῶν Γωνιῶν ἕως 30 Τούρκους.

Δὲν ἤρκουν ὅμως ὅλα ταῦτα εἰς τὸ νὰ σώσωσι τοὺς ἐν τῷ σπηλαίῳ κινδυνεύοντας. Ὁ Ἀλβανὸς ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ἤνοιξε μὲν ὀπὴν ἄνωθεν τοῦ σπηλαίου, ὁπόθεν ἔρριψε δυσώδεις ὕλας ἐντός, ἀπέφραξε δὲ συναμμα μὲ χλωρὰ ξύλα καὶ ἐλαιοπυρῆνας καὶ τὴν εἴσοδόν του ὁλοτελῶς, καὶ οὕτως ἐθανάτωσεν ἅπαντας διὰ τοῦ πνιγηροῦ καπνοῦ κατὰ τὸν Ἰανουάριον 1824· ἐπροτίμησαν δὲ οἱ ἐν τῷ σπηλαίῳ νὰ γείνωσιν ἑκούσιον θῦμα, παρὰ νὰ πέσωσιν εἰς τὴν αἰχμαλωσίαν καὶ τὴν σφαγὴν τοῦ πολεμίου.

Ἐνῷ ὅμως ὁ Χουσεὶν ἐνησχολεῖτο κατὰ τὸ Αὐλοπόταμον κακοποιῶν τοὺς χριστιανούς, καὶ ἐνῷ τὰ στρατιωτικὰ τῆς Κρήτης κινήματα προέβαινον μᾶλλον ἐπὶ τὸ χεῖρον, πολεμικοί τινες ἐκ τῶν περὶ τὴν Κυδωνίαν ἐνόμισαν ὅτι ἦτο δυνατὸν ν' ἀναζωπυρήσωσι τὸ

πρῶτον τῶν Κρητῶν στρατιωτικὸν πνεῦμα. ὅθεν καὶ ἐπέδραμον κατὰ τὸ πεδίον βλάπτοντες τοὺς πολεμίους των. Καὶ αὐτὸς δὲ τότε ὁ Ἀρμοστὴς συναγαγὼν Κισαμίτας τινὰς, Σελινιώτας καὶ Κυδωνιώτας ἔσπευσεν εἰς τὸ νὰ ἐκδιώξῃ τοὺς ἐχθροὺς τοὺς κατέχοντας τὸ χωρίον Βαρύπετρον, τοὺς ὁποίους καὶ ἐξεβάλλον ἐκεῖθεν φονεύσαντες καὶ τινας· ἐπέδραμον ὡσαύτως ἐξ ἄλλου μέρους καὶ ὁ Ἰωάννης Χάλης μὲ Κεραμιανούς, καὶ ὁ Νικόλαος Κωνσταντουδάκης μὲ Ἀποκορωνίτας, οἵτινες καὶ ἐκακοποίησαν πολλαχοῦ πολλοὺς τῶν ἐχθρῶν. Ἀλλὰ ταῦτα δὲν ἦσαν εἰμὴ μάταιαι ἀψιμαχίαι· ὁ ἐχθρὸς τότε ἔπρεπε νὰ καταπολεμηθῇ μακράν, ἡσυχάζων εἰς Αὐλοπόταμον, διὰ νὰ ματαιωθῇ τὸ σχέδιόν του· προέβαινε δ' ἐκεῖθεν ἀκωλύτως ὁλέθριος.

Εἰς τοιαύτην λοιπὸν κατάστασιν, εὑρισκόμενοι οἱ Κρῆτες, δὲν εἶχον τοῦ λοιποῦ οὐδὲν ἄλλο πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ ἀγῶνός των, εἰμὴ νὰ καταφύγωσιν εἰς ὅ,τι πολλάκις ἔλεγε περὶ Γραμβούσης ὁ Μαυρακκής. Μετακαλεσθεὶς δὲ οὗτος τότε, παρέστησε πάλιν πρὸς τὸν Γεώργιον Παπαδάκην τὸ εὐάλωτον τοῦ ἐν αὐτῇ φρουρίου, τὸ ὁποῖον ἐκ πείρας ἐγνώριζε κάλλιστα. Ἀμφότεροι δὲ οὗτοι μετέπεισαν τὸν Ἀρμοστὴν νὰ ἐπιχειρήσωσι καὶ τὸ τελευταῖον τοῦτο τόλμημα, ἐλπίσαντες ὅτι, ἐὰν κατακτήσωσιν αὐτό, θὰ δυνατὸν νὰ προλάβωσι τὴν ὑποταγὴν τῆς Κρήτης εἰς τὴν ὁρμὴν καὶ βίαν τοῦ ἐχθροῦ· διὸ καὶ ἐκοινοποίησε παρευθὺς τὸν σκοπὸν τοῦτον πρὸς τοὺς παρευρεθέντας ὁπλαρχηγοὺς τῶν Κρητῶν καὶ τοῦ ἐπικουρικοῦ στρατοῦ, οἵτινες καὶ ἀσπασθέντες τὴν γνώμην των ταύτην συνήθροισαν στρατὸν ἐντὸς πέντε ἢ ἓξ ἡμερῶν ἐκ 500 περίπου ἀνδρῶν, ἑτοίμων νὰ συμπράξωσι μετὰ προθυμίας καὶ ἐνθουσιασμοῦ· τὴν ἀρχηγίαν δὲ ὅλου τοῦ στρατοῦ ἀνέθηκεν ὁ Ἀρμοστὴς εἰς Δημήτριόν τινα Λάκωνα Δράμαλην καλούμενον, ἐπὶ σκοπῷ τοῦ νὰ φιλοτιμήσῃ μᾶλλον τοὺς μὴ Κρῆτας στρατιώτας εἰς τὸ ἐπιχείρημα, καὶ ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι πολλοὶ τούτων τυχόντες κατὰ τὴν Πελοπόννησον εἰς παρομοίας ἐφόδους, ἤθελον ἔχει γνῶσιν καὶ ἐμπειρίαν ἀκριβεστέραν περὶ τὰ τοιαῦτα.

Ἀφοῦ δὲ ἡτοιμάσθησαν οὕτω, διεβήσαν διὰ Λέμβων εἰς τὴν νῆσον τῆς Γραμβούσης ὑπὸ ἀσέληνον χειμερινὴν νύκτα τῆς 11 πρὸς

τὴς 12 τοῦ μηνὸς Δεκεμβρίου, συνακολουθοῦντος ἐπὶ τῆς Τερψιχόρης καὶ τοῦ Ἀρμοστοῦ, οἵτινες καὶ προχωρήσαντες ἐν σκότει ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ Μαυράκη, ἐπέθηκαν ἐπὶ τοῦ τείχους εὐτυχῶς τὰς κλίμακας κατὰ τὸ Β. Α. στενώτερον τοῦ φρουρίου μέρος, ὁπόθεν ἀναβάντες πρῶτοι οἱ Ὑδραῖοι ἀδελφοὶ Σωσάνη. Ἀντώνιος καὶ Ραφαήλ, καὶ μετ' ἄλλων τινῶν ταὐτοχρόνως ὁ Βουζομάρκος καὶ Π. Σουλιώτης (οἱ δύο οὗτοι εἶχον φθάσει τὴν ἡμέραν ἐκείνην τυχαίως ἐκ τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν), εὗρον ἐντὸς φυλακείου τὸν νυκτερινὸν Ὀθωμανὸν σκοπὸν μετὰ τῆς γυναικός του κραυγάζοντα ὕπτιον ὑπὸ τὴν καπόταν του, τὸν ὁποῖον καὶ ἐφόνευσαν, ἀφήσαντες ζῶσαν ἐν τῷ φυλακείῳ τὴν γυναῖκα. Μετὰ τούτους ἀνέβη μὲ 150 περίπου στρατιῶτας καὶ ὁ διαληφθεὶς ἀρχηγὸς μετὰ τοῦ συμβούλου του Παπαμόσχου, μεθ' ὧν ἀνέβησαν καὶ ὁ Α. Παναγιώτου καὶ ὁ Γεώργ. Παπαδάκης.

Ἔγειναν λοιπὸν κύριοι τοῦ μέρους ἐκείνου τῶν ἐπάλξεων τοῦ φρουρίου οἱ Ἕλληνες, καὶ δι' αὐτοῦ ἤθελον ταχέως γείνει καὶ ὅλου τοῦ φρουρίου, ἂν εἶχον ὁδηγὸν τὴν φρόνησιν εἰς τὸ νὰ βαδίσωσι συμφώνως μὲ τὴν μέχρι τοῦδε εὐτυχῆ τοῦ ἐπιχειρήματός των ἔκβασιν. Ἀλλὰ τί ὕστερον ἔπραξαν; Ἄνθρωποι, χωρὶς νὰ προμελετήσωσι σχέδιον πολεμικὸν δι' ἔφοδον φρουρίου, καὶ εὐτυχήσαντες ἅπαξ ν' ἀναβῶσι χωρὶς νὰ λάβουν μεθ' ἑαυτῶν κἂν πυρίτιδα καὶ ὅ,τι ἄλλο ἀναγκαῖον διὰ νὰ κάμωσι χρῆσιν τῶν κυριευθησομένων κανονίων, χωρὶς προσέτι νὰ ἔχωσι δι' ἀνάβασιν ἄλλας ἢ δύω μόνον κλίμακας, αἵτινες καὶ κατήντησαν ἐπὶ τέλους ἄχρηστοι, ἦτον ἐπόμενον βεβαίως ν' ἀποτύχωσι καὶ πάθωσιν ὅ,τι ἔπαθον. Ἀλλ' ἔπταισαν ἀρά γε αὐτοί; ὄχι βέβαια· οὗτοι, ἀγαθοὶ καὶ χρηστοὶ ὄντες, προσέφερον ἑαυτοὺς θυσίαν· ἔπταισαν λοιπὸν οἱ ἐξ ἀρχῆς τὰ ἔργα κακῶς διευθύναντες, οἵτινες ὤφειλον νὰ προνοήσωσι καὶ προδιαθέσωσιν ἅπαντα τὰ πρὸς τὴν προσδοκωμένην ἐπιτυχίαν τοῦ ἐπιχειρήματος ἀναγκαῖα· ἔπταισαν ὅμως κατά τι καὶ αὐτοὶ μὴ ἐνεργήσαντες σύμφωνα μὲ τὴν μέχρι τοῦδε ἐπιτυχίαν των· ἐπειδή, ἀντὶ νὰ προχωρήσωσιν ἀμέσως, κοιμωμένων ἔτι τῶν ἐχθρῶν, καὶ καταλάβωσι καὶ ἄλλας ἐπικαιριωτάτας θέσεις, καὶ αὐτὴν προσέτι τὴν πύλην τοῦ φρουρίου νὰ συντρίψωσιν ἔσωθεν, σκοτίας ἔτι οὔσης, καὶ

ἀνοίξωσιν εἰς τοὺς κατόπιν τὴν εἴσοδον. καὶ οὕτω γενομένης ἡμέρας ν' ἀπαιτήσωσι τὴν παράδοσιν τῶν πολεμίων, χρονοτριβοῦντες ἐπὶ πολλὴν ὥραν εἰς τὸ πρῶτον μέρος τῆς ἀναβάσεως των. ἐδαπάνων οὕτως εἰς μάτην τὸν πολύτιμον καιρόν. Ἀπέδρασε δ' ἐν τῷ μεταξὺ τοῦτο ἐν σκότει κακῶς φυλασσομένη καὶ ἡ διαληφθεῖσα γυνή, ἥτις καὶ ἐξήγειρε τοὺς ἀναπαυομένους Τούρκους, τοὺς ὁποίους τρόμος κατέλαβεν, ἅμα μαθόντας τὸ γεγονός.

Ἔδραμε μετ' οὐ πολὺ περὶ τὸ λυκαυγὲς ὁ Βουζομάρκος, ὁ Ραφαὴλ καὶ Καραγιάννης μετὰ τινων, διὰ νὰ καταλάβωσι τὴν πλησίον ἔπαλξιν. καὶ διηυθύνθησαν ἄλλοι πρὸς τὴν πύλην. ἀλλ' ἐφονεύθη ὁ πρῶτος, καὶ ἐτραυματίσθη ὁ Καραγιάννης ἐκ παρακειμένης οἰκίας, τὴν ὁποίαν εἶχον καταλάβει οἱ ἐχθροί· ἔπεσε δὲ μετ' ὀλίγον καὶ ὁ Ραφαήλ, πληγωθέντος τὴν χεῖρα καὶ τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀντωνίου. Οἱ δὲ πολέμιοι εἶχον τοποθετηθῆ ἤδη εἰς κατάλληλα μέρη, ὁπόθεν ἐκτύπων παντοιοτρόπως καὶ μὲ κανόνια τοὺς ἐν τῷ ῥουρίῳ ἀναβάντας. Μάτην τότε ἐπροσκάλουν οὗτοι, καὶ ὁ Ἀρμοστὴς ξιφήρης διακινδυνεύων ἐπὶ τῆς νήσου ὤθει τοὺς λοιποὺς ν' ἀναβῶσιν· ὅσον ὅμως οὗτοι ἔβλεπον ἄλλους τραυματισμένους καταβαίνοντας, καὶ τὸν ἀρχηγὸν Δρίμαλην καὶ τὸν Παπαμόσχον μετ' ἄλλων τινῶν λειποτακτήσαντας, οἵτινες καὶ διέδωκαν ψευδῶς ὅτι διὰ κανονίων ἐφονεύθησαν πολλοί, τοσοῦτον ἀπεμακρύνοντο ὀπισθοπορεύοντες καὶ ἐκεῖνοι πρὸς τὰ πλοῖα.

Ἀπεμάχοντο λοιπὸν δι' ὅλης σχεδὸν τῆς ἡμέρας οἱ ἐναπολειφθέντες καρτερικῶς καὶ νήστεις. ὅτε κατέβας καὶ ὁ Α. Παναγιώτου προσεκάλεσε καὶ τὸν Παπαδάκην νὰ τὸν συνακολουθῆ. ἀλλ' ἐνεκαρτέρει καὶ οὗτος προσμένων πάντοτε ἐξωθεν βοήθειαν. ἐπὶ σκοπῷ νὰ ἐνθαρρύνῃ καὶ τοὺς λοιποὺς ἐωσοῦ ἐπέλθῃ ἡ νύξ, ὁπότε ἦτο δυνατὸν νὰ λάβῃ τὸ ἐπιχείρημα ἄλλην ἐπὶ τὸ κρεῖττον τροπήν. Οἱ Τοῦρκοι ὅμως προσεκτικοὶ ὄντες καὶ εἰς τοῦτο, ἀπεφάσισαν νὰ δοκιμάσωσι καὶ τότε τελευταῖον τὴν τύχην των, καὶ ἢ ν' ἀποθάνωσιν, ἢ ν' ἀπαλλαχθῶσιν· ἐπέπεσον λοιπὸν μὲ ὁρμὴν τότε ἐναντίον τῶν ἐπιζώντων ἐχθρῶν των συμπλακέντες μετ' αὐτῶν· ὅθεν ἄλλους μὲν ἐφόνευσαν συμφονευθέντες καὶ αὐτοί, ἄλλους δὲ ἠνάγκασαν νὰ ῥιφθῶσιν ἀπὸ τοὺς ἀποτόμους βράχους εἰς τὴν θάλασσαν καὶ ν'

ἀπωλεσθῶσιν. Πηδήσας λοιπὸν τότε καὶ ὁ Γ. Παπαδάκης ἐκ τῶν ἰδίων ἐπάλξεων ἔθλασε τὸν ἕνα τῶν ποδῶν του, καὶ τοι δὲ εἰς τοιαύτην κατάστασιν εὑρισκόμενος, ἀπεσύρθη ὄπισθεν πέτρας, ὁπόθεν ἀπεμάχετο καρτερικώτατα, μεχρισοῦ τελευταῖον ἐφονεύθη καὶ αὐτός.

Ἀπώλεσε λοιπὸν ἡ Κρήτη καὶ ἐνταῦθα ἀτυχῶς 83 ἄνδρας ἐκλεκτούς, μεταξὺ τῶν ὁποίων εἶχε διαπρέψει ἐπὶ χρηστότητι, ἀρετῇ καὶ πατριωτισμῷ ὁ Γεώργιος Παπαδάκης ὁ ἐκ Ζιζιφέ, χωρίου τοῦ Ἀποκορώνου, ὁ ἔργῳ τε καὶ λόγῳ συνεργῶν, καὶ τέλος ἐκούσιον θῦμα προσενεγκὼν ἑαυτὸν ὑπὲρ τῆς πατρίδος. Ὁ ἐξ Ἀσκύφου τῶν Σφακίων Μάρκος Βουζάκης, ὁ καὶ Βουζομάρκος ἐπικαλούμενος, καὶ ὁ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως Παναγῆς Σουλιωτης, ἄνδρες γενναῖοι καὶ ἄξιοι πολεμισταί, ἀριστεύσαντες πολλάκις ἐξ ἀρχῆς τοῦ ἀγῶνος εἰς διαφόρους μάχας, καὶ ὄντες ἐπὶ τέλους τὰ στηρίγματα τῶν κατὰ τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας ὁπλοφόρων. Ὁ ἔμπειρος προσέτι ναυτικὸς καὶ τολμηρὸς πολεμιστὴς Ραφαὴλ Σωσάκης ὁ Ὑδραῖος, οἱ γενναῖοι τρεῖς ἀδελφοὶ Κότσοι, ἐπιλεγόμενοι Πολιτάκια, οἱ πολλάκις ἐν Πελοποννήσῳ μετὰ τοῦ Νικηταρᾶ ἀριστεύσαντες, καὶ ἐν Κρήτῃ μετὰ τοῦ Μιτυληναίου· ἔπεσαν ὅμως καὶ ἐκ τῶν Τούρκων ἕως 25 ἐκ τοῦ ὁλικοῦ ἀριθμοῦ 100, οἵτινες φιλοτίμως καὶ ἡρωϊκῶς ὑπερήσπισαν ἑαυτούς, τὰ τέκνα των καὶ τὸ φρούριόν των.

Ἀπωλέσθη λοιπὸν τότε ἡ ἐλπὶς τῆς ἐπὶ τὸ βέλτιον τῶν Κρητικῶν πραγμάτων τροπῆς καὶ διὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς Γραμβούσης· ὁ δὲ Ἀρμοστὴς ἀνέφερε πρὸς τὴν Διοίκησιν τὴν 29 Δεκεμβρίου πάλιν τὴν ἐπὶ τὸ χεῖρον προβαίνουσαν κατάστασιν. «Ἡ ἐλπὶς νὰ κυριεύσωμεν, ἔλεγε, τὴν Γραμβοῦσαν καὶ νὰ ὑποστηριχθῶμεν εἰς αὐτὴν ἀπέτυχε μὲ φθορὰν μείζονα τῶν ἡμετέρων. Οἱ κάτοικοι τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν μᾶλλον ἐκτεθειμένοι εἰς τοὺς κινδύνους πολυαρίθμου Αἰγυπτιακοῦ στρατοῦ καὶ ἀβοήθητοι ὄντες, ἤρχισαν νὰ ὑποτάσσωνται· ὁ Χουσεὶν Βέης μένει ἀνενόχλητος στρατοπεδευμένος εἰς Αὐλοπόταμον· οἱ δὲ λοιποὶ Κρῆτες θεωροῦσιν ἤδη μὲ ἀδιαφορίαν τὰ παθήματα τῶν πασχόντων συντοπιτῶν των. Εἰς τοιαύτην λοιπὸν κατάστασιν ἀπαιτεῖται ταχέως ἡ ἀντίληψις τοῦ ἔθνους καὶ διὰ θαλάσσης καὶ διὰ ξηρᾶς νὰ σωθῇ ἡ Κρήτη, ἐνῶ ἔτι προσκαρτεροῦσιν οἱ περὶ τὴν Κυδωνίαν καὶ Ρεθύμνην κάτοικοι· διότι ἂν ἀ-

πωλεισθῶσι καὶ οὗτοι καταπαύει δυστυχῶς εἰς Κρήτην ὁ ἑλληνικὸς ἀγών». Ἀπάθειαν ὅμως ἀσυγχώρητον ἔδειξε καὶ τότε διὰ τὴν Κρήτην ἡ Κεντρικὴ Διοίκησις· ὁ δὲ δραστήριος Χουσεὶν ἔσπευσε νὰ καταπνίξῃ τὸν ἀγῶνα· συγχρόνως ὅμως ἐπροσκάλεσεν ὁ Ἀρμοστὴς καὶ τὸν φίλον του Ἀναστάσιον Τσαμαδὸν ἐξ Ὕδρας, διὰ νὰ προφθάσῃ εἰς Κρήτην ὅπως συσκεφθῶσι πῶς δύνανται νὰ καύσωσι τὰ ἐλλιμενισθέντα εἰς τὸν κόλπον τῆς Σούδας δωδεκα Αἰγυπτιακὰ πλοῖα· μεταβὰς περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ἰανουαρίου καὶ αὐτὸς ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ καὶ εἰς Βαφέ.

Εἰς Βαρὲ λοιπὸν εἶχε φθάσει μετ' ὀλίγον καὶ ὁ ῥηθεὶς Τσαμαδός· παρετήρησε δὲ οὗτος μετὰ τοῦ Ἀρμοστοῦ τὸ εὐκατόρθωτον τῆς πυρπολήσεως τῶν ἐν τῇ Σούδᾳ ἐχθρικῶν πλοίων, διότι καὶ ὁ Ἀποκόρωνας ἐκρατεῖτο ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων τότε, ὅπου καὶ ἦτο εὔκολον νὰ καταφύγωσιν οἱ πυρπολῆται· διὸ καὶ ὑπεσχέθη τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου, ἐὰν κατορθωσῃ νὰ παραλάβῃ συμπράκτορας πλοιάρχους καὶ πλοῖα ὅσα αὐτὸς θελήσῃ· διὰ νὰ κινηθοῦν ὅμως πλοῖα 10—12, ὅσα ἀπῃτοῦντο διὰ τὸν σκοπὸν αὐτόν, ἐχρειάζοντο χρήματα 100 τοὐλάχιστον χιλιάδες τουρκικῶν γροσίων· ὅθεν προσκαλέσας ταχέως ἐπ' αὐτῷ τούτῳ τῷ σκοπῷ ὁ Ἀρμοστὴς προκρίτους τινὰς τῶν Σφακίων καὶ ἄλλων ἐπαρχιῶν τοὺς ὑπέβαλε τὴν περὶ τῶν πλοίων ἰδέαν, καὶ ἀπῄτησε νὰ εὕρωσιν ὁπωσδήποτε τὸ ῥηθὲν ποσόν. Ἀροῦ λοιπὸν ἔκ τε τῶν δημοσίων καὶ ἐκ συνεισφορῶν συνήχθη μέρος αὐτοῦ, ἀπεφασίσθη τότε νὰ δαπανηθῶσι καὶ σκεύη τινὰ πολύτιμα μοναστηρίων· ὅθεν παραλαβόντες ταῦτα ὁ Τσαμαδὸς καὶ Ἀνδρέας Κριαρᾶς ὁ ἐκ Σφακίων ἦλθον εἰς Ὕδραν, διὰ νὰ κινήσωσι τάχιον τὰ πλοῖα, παραδόντες τὰ σκεύη εἰς τὸ κοινὸν τῆς Ὕδρας, τὸ ὁποῖον τὰ μὲν ἀργυρᾶ ἀνέλυσε παρευθύς, τὰ δὲ ἄλλα ἐξεποίησεν ἐωσοῦ ἀνεπληρώθη δι' αὐτῶν τὸ ἀπαιτούμενον ποσόν.

Τὸ κοινὸν ὅμως τῆς Ὕδρας δυστυχῶς δὲν ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Τσαμαδὸν νὰ ἐκλέξῃ αὐτὸς συνεργάτας πλοιάρχους ὅσους ἤθελεν, ἀλλὰ τὸν ὑποχρέωσε νὰ παραλάβῃ ἄλλους ἀντ' ἐκείνων· διὰ τοῦτο καὶ ἀπέτυχεν ὁ τελευταῖος οὗτος διὰ τὴν Κρήτην σκοπός, ὅστις ἐν ἐκείνῃ τῇ περιστάσει ἐφαίνετο σωτήριος, διότι ἠρνήθη καὶ ὁ Τσαμα-

διὰ ἕνεκα τούτου νὰ συμπράξῃ, εἰδοποιήσας ἀμέσως καὶ τὸν Ἀρμοστήν, ὅστις καὶ ἐξεφράσθη εἰς Βαρὺ διὰ τὸ κίνημα τοῦτο. Ὑπῆρχεν, ὡς γνωστόν, προηγουμένως τοπικὴ διαίρεσις καὶ ἐν Ὑδρᾳ· οἱ δὲ ἀντιπολιτευόμενοι τὸν Τομπάζην ἐνεργοῦντες κατ' αὐτοῦ, ἀντενήργουν καὶ καθ' ὅλης τῆς Κρήτης. Ἀλλ' ἦτο δίκαιον καὶ ὀρθόν: Τὰ τοιαῦτα πάθη ἀποσκοτίζουσι πολλάκις τὸ λογικόν, μεταβάλλοντα δυστυχῶς καὶ τοὺς ἀνθρώπους εἰς ἄγρια θηρία.

Ἐν δὲ τῷ μεταξὺ τούτῳ, ἅμα κατεξολοθρεύσας ὁ Χουσεὴν καὶ τοὺς ἐν τῷ σπηλαίῳ τοῦ Μελιδονίου καταφυγόντας, ἐπανῆλθεν εἰς Ἡράκλειον, ἀφ' ὅπου ταχέως προετοιμασθεὶς ἐξεστράτευσε πανστρατιᾷ φοβερός· εἰσβαλὼν δὲ εἰς Γορτύνην, περιέδραμεν ἀκωλύτως ἐκεῖθεν τὸ Πλάκαρον καὶ τὴν Ρεθύμνην· διεσκόρπισε τοὺς περὶ τὸν Κουρμούλην πρῶτον, καταναγκάσας τοὺς μὲν νὰ καταφύγωσιν εἰς τὰ δύσβατα τῆς Ἴδης, τοὺς δὲ εἰς τὰ νησίδια τῶν Καλῶν Λιμένων. ὡσαύτως δὲ καὶ τοὺς ὁπλοφόρους τῶν ἄλλων ἐπαρχιῶν εἰς τὰ παρακείμενα ὄρη. Τινὲς δὲ κατηναγκάσθησαν καὶ νὰ ταπεινωθῶσιν, ὑποκύψαντες σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις ὑπὸ τὸ πλῆθος τῶν ταλαιπωριῶν. Ἤλπιζον ὅμως οἱ πάντες ὅτι τότε ἔμελλε ν' ἀναχαιτισθῇ ἡ τοσαύτη τῶν πολεμίων ὁρμὴ κατὰ τὸ στενὸν τοῦ Ἀλμυροῦ· ὁ δὲ Ἀρμοστὴς προλαβὼν εἶχεν ἀναβῇ εἰς Σφακίᾳ, καταφυγὼν εἰς τὴν ἐν τῷ Λουτρῷ σταθμεύουσαν γολέταν του Τερψιχόρην.

Τοιοῦτος δὲ τέλος ἐπαρουσιάσθη περὶ τὰ μέσα τοῦ Φεβρουαρίου ἀπέναντι καὶ τοῦ Ἀποκορώνου ὁ Χουσεὴν δραστήριος καὶ ἰσχυρός. Σκηνώσας δὲ περὶ τὸ χωρίον Ἐπισκοπὴν τῆς Ρεθύμνης, ἠπείλησε καὶ τοὺς Ἀποκορωνίτας ἐγγράφως· δὲν ἐτόλμα ὅμως, ὡς εἰκάζεται ἐκ τῶν γραφομένων, νὰ διαβῇ καὶ τὸν Ἀλμυρὸν πρὶν ἢ καταφοβίσῃ καὶ τοὺς μαχίμους ἄνδρας τῶν περὶ τὴν Κυδωνίαν ἐπαρχιῶν καὶ τοὺς Σφακιανούς, ἢ καὶ πρὶν καταμάθῃ τὴν κατάστασιν καὶ τῶν μερῶν τούτων. Ἡ ἀξιόμεμπτος ὅμως ὀλιγωρία ὁπλαρχηγῶν τινων κατὰ τὴν κρισιμωτάτην ταύτην περίστασιν ἐπεβάρυνεν αὐτοὺς ἀπέναντι τῆς πατρίδος των· ἔλεγε δὲ ὁ Ἀλβανὸς οὕτωσί· «Κάτοικοι τοῦ Ἀποκορώνου! ἐμβαίνω τώρα καὶ εἰς τὸν τόπον σας μὲ ὅλας τὰς δυνάμεις μου· ἐπειδὴ ὅμως δὲν θέλω νὰ χάνωνται ἀδίκως ἄνθρωποι, θὰ καθήσω ἐδῶ τρεῖς ἡμέρας, καὶ σᾶς προσκαλῶ νὰ παρου-

σιασθῇ καθεὶς ἀπὸ σᾶς εἰς τὸ διάστημα τοῦτο νὰ λάβῃ τὸ ἔγγραφον τῆς ὑποταγῆς, διὰ τοῦ ὁποίου νὰ γνωρίζηται ὅτι εἶναι ἄνθρωπος εἰρηνικός· ἐὰν ὅμως παρακούσητε, παρελθούσης τῆς προθεσμίας, ἔχω ἀπόφασιν νὰ διατάξω τὸν στρατόν μου νὰ εἰσβαλῃ ὡς ἐχθρός, καὶ ὅ,τι πάθητε, τὸ κρίμα εἰς τὸν λαιμόν σας.»

Εἶχον δὲ ἀποσυρθῇ καὶ τότε οἱ Ἀποκορωνῖται, ὡς καὶ εἰς προτέρας ἐκδρομάς, διὰ νὰ σωθῶσιν εἰς τὰ πλησίον ὄρη· ἅμα δὲ λαβόντες οὗτοι τὸ ἀνωτέρω ἔγγραφον, συνήχθησαν εἰς Βοθωνάκια πολλοὶ διὰ νὰ συσκεφθῶσι περὶ τοῦ πρακτέου. Ἀναγνόντος δ' αὐτὸ τότε τοῦ Κριτοβουλίδου, κατελήφθησαν οἱ πάντες ὑπὸ πενθίμου κατηφείας, συλλογιζόμενοι περὶ τῆς ἀποτυχίας τοῦ ἀγῶνός των μετὰ τοσαύτας καὶ τηλικαύτας θυσίας καὶ ἀνήκουστα δεινά· ἀλλ' ἐδιχογνώμησαν καὶ ἐνταῦθα, καὶ οἱ μὲν ἀπηρνοῦντο νὰ ὑποκύψωσιν ἀτίμως, ἀναπολοῦντες μετὰ δακρύων τὰς προτέρας ἐνδόξους νίκας των κατὰ τῶν Τούρκων, οἱ δ' ἐφρόνουν τοὐναντίον, καταβλιβόμενοι μάλιστα καὶ ὑπὸ τὸ βάρος τῶν οἰκογενειῶν· γνωρίσας δὲ ὁ Κριτοβουλίδης τὰς διαθέσεις ἁπάντων· «Δὲν ἁρμόζει, τοῖς εἶπεν, εἰς τὴν »ἀρετὴν ἀνδρῶν, οἵτινες πρῶτοι μὲ τοὺς Σφακιανοὺς καὶ Κυδωνιά»τας ἔλαβον τὰ ὅπλα, καὶ ἐμάχοντο ὑπὲρ ἐλευθερίας μέχρι τοῦδε »ἡρωϊκῶς, νὰ ἐξευτελισθῶσι τώρα καὶ ὑποκύψωσιν εἰς ἄτιμον ὑπο»ταγήν· διὸ καλὸν βεβαίως εἶναι, τοῖς ἐπρόσθεσε, νὰ συνεννοηθῆτε »πάλιν μετ' αὐτῶν περὶ τοῦ πρακτέου· ἡμεῖς, τοῖς ὑπενθύμισε τε»λευταῖον, ἀναμένομεν νὰ ἐμφανισθῶσιν ὁσονούπω εἰς τὰ παράλιά »μας ἑλληνικὰ πλοῖα, διὰ τὰ ὁποῖα καὶ χρήματα ἐστάλησαν ἐπὶ »σκοπῷ νὰ ὑπερασπισθῶσι τὸν ἀγῶνά μας.» καὶ ἕτερα τοιαῦτα.

Συμφωνήσαντες λοιπὸν ὅλοι μετὰ τοὺς λόγους τούτους, ἀπέστειλαν παρευθὺς ἄλλον μὲν εἰς Σφακιά, ἕτερον δὲ εἰς Κυδωνίαν νὰ συνεννοηθῶσι μετ' ἐκείνων· ταὐτοχρόνως δ' ἐπροσκάλουν οὗτοι τοὺς Κυδωνιάτας καὶ Σφακιανοὺς νὰ προφθάσωσι τάχιστα, διὰ νὰ προσβάλωσι τὸν ἐχθρὸν πρὶν διαβῇ τὸν Ἀλμυρόν. Ἐπροσκάλει δὲ τότε ἐκ τῆς Τερψιχόρης καὶ ὁ Ἀρμοστὴς τὸν Ροῦσον Βουρδουμπᾶν μετὰ τῶν Σφακιανῶν, καὶ τὸν Τσουδερὸν μετὰ τῶν Λαμπαίων διὰ νὰ φθάσωσι καὶ αὐτοὶ εἰς Ἀλμυρόν, ἀναμένοντες καὶ οὗτος εἰς ἐκείνους τὴν ὁσονούπω ἐμφάνισιν τῶν πλοίων, τῶν ὁποίων ἡ παρουσία ἀ-

ναντιρρήτως ἔμελλε νὰ καταθαρρύνῃ μὲν τοὺς πολεμίους, νὰ ἐμψυχώσῃ δὲ κατά τι καὶ τοὺς Ἕλληνας Κρῆτας. Ἀλλ' οὐδεὶς τότε ὑπήκουε. Μόλις βραδέως συναθροίσας ἕως 50 στρατιώτας ὁ Βουρδουμπᾶς εἶχε φθάσει εἰς Ἀσκύφου καθὼς καὶ ὁ Τσουδερὸς μὲ ὄχι πλείονας τῶν 100· ἀλλ' οὐδὲ κἂν εἰς Ἀλίκαμπον καὶ Πρόσνερον, χωρία τοῦ Ἀποκορώνου, κατέβησαν τότε καὶ αὐτοί, ὁπόθεν ἠδύναντο τοὐλάχιστον νὰ ἐμποδίσωσι τὴν μετ' ὀλίγον τότε φρικτὴν αἱματοχυσίαν τῶν συναδέλφων των χριστιανῶν· παρομοίως οὐδὲ οἱ Χάλαι ἐκ τῆς Κυδωνίας ἐκινήθησαν ὁλοτελῶς. Ὁ Ἀλμυρὸς ἦτον ὁ κατάλληλος τόπος διὰ ν' ἀναχαιτίσωσι πάλιν τὴν ὁρμὴν τοῦ ἐχθροῦ, ὅσον καὶ ἂν ἦτον ἰσχυρός, ὅπου καὶ πρότερον μὲ ὅλας τὰς ἐλλείψεις των ἔτι οἱ Κρῆτες ὀλίγοι καὶ ἀγύμναστοι ὄντες, εἶχον ἀντιστῇ εἰς πολυάριθμον στρατόν.

Ἀφοῦ δὲ παρῆλθεν ἡ προθεσμία, καὶ οὐδεὶς τῶν Ἀποκορωνιτῶν προσῆλθε νὰ δώσῃ ὁλοτελῶς ὑποταγήν, τὴν τετάρτην ἡμέραν περὶ ὄρθρον ἀπολυθέντες ἐκ τῆς Ἐπισκοπῆς οἱ στρατοί, καὶ διαδραμόντες ἄλλοι μὲν τὰς ὑπωρείας τῶν ὑπὸ τὰ Σφακιὰ ὀρέων, ὅπου διεσώζοντο πολλοί, ἄλλοι δὲ τὰ τῶν Κεφαλάδων βουνά, ἐφόνευσαν καὶ ἠχμαλώτισαν περὶ τὰς τετρακοσίας χριστιανικὰς ψυχάς, ἄνδρας, γυναῖκας καὶ παιδία· ἔπεσε δὲ τότε καὶ τις ἱερεὺς ἐκ Ζιζιφέως, τοῦ Ἀποκορώνου, Μαλάτος καλούμενος, ὁ μαχητὴς Γεώργιος Φουράκης, ὁ ἐκ τοῦ Φρέως, ὁ Ἰωάννης πατὴρ τοῦ Κριτοβουλίδου καὶ ἄλλοι πολλοί, ὅτε ἀπήχθη εἰς αἰχμαλωσίαν καὶ σεβασμία τις προβεβηκυῖα γυνή, ἡ Ἑλένη Μιχαλάκαινα, θυγάτηρ, τοῦ εὐπορωτέρου καὶ εὐϋπολήπτοτέρου Χατζῆ Νικολοῦ, ὁμοίως καὶ ἡ μήτηρ τῶν Ἀντωνιαδῶν, καὶ ἄλλαι τοιαῦται, αἵτινες μετηνέχθησαν εἰς Αἴγυπτον καὶ ἀλλαχοῦ, ἐκτὸς τῶν δύο πρώτων, τὰς ὁποίας καὶ ἀπελύτρωσαν μετ' ὀλίγον· εἰς τοὺς Κεφαλάδας ὅμως εὗρον οἱ Τοῦρκοι πάλιν ἀντίστασιν ἀπὸ τὸν Γ. Δαμινόν, τὸν Πρινόλην καὶ Σακίρην, ὅπου καὶ ἐφόνευσαν Τούρκους τινάς. Ὁ δὲ Χουσεῒν μετεσκήνωσε τότε εἰς Στύλον, Νεοχώριον καὶ Ἀρμένους, χωρία τοῦ Ἀποκορώνου, ὅπου καὶ ἔμεινε περὶ τὰς πέντε ἡμέρας.

Δὲν παρῆλθον ὅμως πολλαὶ ἡμέραι, καθ' ἃς οἱ κάτοικοι τῶν ὀρεινῶν Σφακίων περιέπεσαν εἰς τὰ αὐτὰ δυστυχήματα τῶν λοιπῶν

Κρητῶν διὰ τὴν ἀπαθῆ ἀδιαφορίαν, τὴν ὁποίαν ἐδείκνυον, ὅτε ἐξωλοθρεύοντο οἱ συναγωνισταὶ καὶ συντοπῖται των ἀπὸ τὸν Χουσεΐν· διότι, ἐνῶ ἅπαντες ἤλπιζον ὅτι οὗτος μετὰ τὰ εἰς Ἀποκόρωνον συμβάντα ἔμελλε νὰ διευθυνθῇ πρὸς τὴν Κυδωνίαν, ἐπανέκαμψεν εἰς τὸ χωρίον Πρόσνερον περὶ δείλην τῆς πέμπτης ἡμέρας μετὰ τὴν ἐκεῖσε εἰσβολήν του· οἱ δὲ ἐπιζήσαντες Ἀποκορωνῖται, νομίζοντες ὅτι ὁ Χουσεΐν ἤθελεν ἐπαναλάβει ἄλλας κατὰ τὰς ὑπωρείας ἐφορμήσεις ἐλάμβανον ἄλλην περὶ τῆς ἑαυτῶν σωτηρίας πρόνοιαν, ἀσφαλιζόμενοι εἰς μᾶλλον δυσβάτους ὀρεινοτέρας θέσεις. Αὐτὸς δὲ περὶ τὰ μέσα τοῦ Μαστίου κινήσας πάλιν ἐκεῖθεν περὶ λύχνων ἀφῆς διεδραμε μετὰ σπουδῆς τὴν Κράπην καὶ τὸν Κατρέα, θέσεις ὀνομαστὰς διὰ τὴν κατὰ τὸ 1821 ἧτταν τῶν Τούρκων, καὶ ἔφθασε περὶ τὸ μεσονύκτιον εἰς Ἀσιδύρου, χωρίον τῶν Σφακίων, ἐκπλήξας κίρνης καὶ τοὺς κατοίκους τούτου, χωρὶς δὲ ν' ἀναπαυθῇ καὶ ἐνταῦθα, νυκτοπορήσας δρομαίως ἐφάνη περὶ ὄρθρον τῆς ἑπομένης ἡμέρας ἀπροσδοκήτως ἄνωθεν τῶν χωρίων Κομητάδων, Μουρίου καὶ Ἀνωπόλεως, διαβὰς ἀκινδύνως τὸν μέγαν λύγκον τῆς Ἴμβρου, καὶ διαδραμὼν ἄλλα τε πολλὰ δύσβατα μέρη τῆς ὀρεινοτάτης τῶν Σφακίων ἐπαρχίας χωρὶς νὰ ἀπαντήσῃ οὐδαμοῦ τὴν ἐλαχίστην ἀντίστασιν· οὕτω δ' αἰρνιδίως παρουσιαζόμενος ἐπροξένει μάλιστα τὸν τρόμον καὶ τὴν σύγχυσιν εἰς πάντας. Διελθὼν λοιπὸν τὰ μέρη ταῦτα ἀνεμποδίστως ὁ Χουσεΐν, ἐσκήνωσε τότε περὶ τὴν Ἀνώπολιν· ἐντεῦθεν δὲ ὥρμησεν ἀμέσως νὰ καταλάβῃ τὸν Λουτρὸν καὶ τὰς ἐν αὐτῷ δημοσίους ἀποθήκας, αἵτινες ἦσαν πλήρεις μεγάλης ποσότητος πολεμεφοδίων καὶ σιτηρῶν· ἀλλ' οἱ Ἕλληνες προλαβόντες ἐξῆλθον μὲ λέμβον καὶ τὰς παρέδωκαν εἰς τὸ πῦρ, ὁ δὲ ἐκ τοῦ πυρὸς κρότος ἀντήχησε καταπληκτικώτατος εἰς τὰ πέριξ βουνά· ἕνεκα δὲ τούτου οἱ πολέμιοι ἀνεχαιτίσθησαν ἐκ τῆς ὁρμῆς των, ὅτε ἐλάμβανον κατά τι καιρὸν καὶ οἱ ἄνθρωποι νὰ διασωζωνται.

Ποῦ δὲ καὶ πῶς ἔτρεχον κατ' ἐκείνην τὴν αἰρνιδίαν τοῦ ἐχθροῦ ἐφόρμησιν. ἄνθρωποι ἄπειροι μάλιστα καὶ ἀπόλεμοι, διὰ νὰ διαφύγωσι τὸν ἐπικείμενον κίνδυνον, λυπηρὸν καὶ νὰ διηγηθῇ τις. Καὶ καθὼς εἰς ἄλλας παρομοίας περιστάσεις, οὕτω καὶ εἰς τὴν παρού-

σαν εἶχον καταφύγει εἰς Σφακιά.ὡς εἰς ἄσυλον πλῆθος ἀνθρώπων ἐκ τῶν λοιπῶν ἐπαρχιῶν. Ἀποχωριζόμενοι λοιπὸν τότε ἀπ' ἀλλήλων δακρυρροοῦντες, ἀδελφοί, οἰκεῖοι, καὶ φίλοι, καὶ ἔσπευδεν ἕκαστος νὰ διασώζῃ ἑαυτόν. Καὶ τινες μὲν ὠθοῦντες ὠθούμενοι βιαίως πρὸς τὴν παραλίαν ἐπεκαλοῦντο (1) μὲ κλαυθμηρὰς φωνὰς τὴν βοή-

(1) Πρὸ τῆς ἡμέρας ταύτης εἶχεν ἀποστείλει τὴν γολέτταν του ὁ ἁρμοστὴς εἰς Ὕδραν διὰ νὰ προσκαλέσῃ τὰ πλοῖα νὰ προφθάσωσιν ἐκεῖθεν ταχέως εἰς Κρήτην. Προσέφερε δὲ τότε μάλιστα καὶ ὁ Θεόδωρος Ξένος 200 τάληρα, μετ' αὐτοῦ δὲ ἦσαν καὶ ὁ Νικ. Πρασακάκης, ὁ Γ. Σκυλίτσης, ὁ Ζαχαρίας Λιάγγας καὶ ἄλλοι. Εἰς τὸν λιμένα τοῦ Λουτροῦ εὑρέθησαν, πλοῖα τινὰ μεγάλα καὶ μικρά, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὑπῆρχε καὶ Γαλλικὸν τοῦ πλοιάρχου Καστέλ, τὸ ὁποῖον εἶχεν ὑπὸ τὴν διάθεσίν του ἐπὶ συμπεφωνημένῳ ναύλῳ ὁ Θ. Ξένος. Κακῇ τύχῃ τὰ πλειότερα τῶν Σφακιανῶν πλοῖα ἦσαν τότε ἄνευ ναυτῶν καὶ ὅλως ἀνέτοιμα. Οἱ ἄνθρωποι λοιπὸν σωρηδὸν ἔτρεχον στενοχωρούμενοι εἰς τὰ ἕτοιμα, καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὸ Γαλλικόν. οἱ δ' ἀποτυγχάνοντες ἔτρεχον δρομαῖοι εἰς Ἁγίαν Ρούμελην. Ὁ Γάλλος πλοίαρχος ἠναντιοῦτο μὴ συγκατανεύων νὰ δέχεται ἀνθρώπους, διαμαρτυρηθεὶς καὶ κατ' αὐτοῦ τοῦ Ξένου, ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι δὲν ἔχει τροφὰς εἰμὴ διὰ τοὺς δέκα μόνον ναύτας τοῦ πλοίου του, ἠπείλησε δ' ὅτι ἤθελεν ἀμέσως τοὺς ἀποβιβάσει εἰς τὴν ξηράν· ὁ Ξένος ὅμως τότε τὸν ἐδυσώπησεν, ὑποσχεθεὶς ὅτι ἔμελλεν αὐτὸς νὰ φροντίσῃ περὶ τροφῶν. Ἐπέδειξε λοιπὸν ἐκ τοῦ πλοίου ὁ Ξένος εἰς τοὺς Κρῆτας ἀποθήκην ἐγκαταλελειμμένην εἰς τὴν ξηράν, περιέχουσαν ποσότητα ἱκανὴν διπύρου ἄρτου, ὅστις ἀνῆκεν εἰς τὸν ἐν Ὕδρᾳ φίλον του Γεώργιον Γκιόνην· οἱ δὲ Κρῆτες ἐπροτίμησαν μᾶλλον νὰ διακινδυνεύσωσιν ἐν τῇ θαλάσσῃ, παρὰ ν' ἀποβιβασθῶσιν ἐπὶ τῆς ξηρᾶς. Ὅθεν καίτοι μεγάλης τρικυμίας ἐγερθείσης τυχαίως ἐκείνην τὴν ἡμέραν, ἐρρίφθησαν εἰς τὴν θάλασσαν τάχιστα οἱ εὐρωστότεροι τῶν Κρητῶν κρατοῦντες σχοινία τοῦ πλοίου, καὶ θαλασσομαχοῦντες μετέφερον διὰ τῆς λέμβου τοῦ Γαλλικοῦ πλοίου κατ' ὀλίγον 40 περίπου σάκκους διπύρου ἄρτου (παξιμαδίου). Ἀνοίχθη λοιπὸν τότε μὲ κίνδυνον τὸ πλοῖον φθάσαν εἰς τὴν ἀπέναντι νῆσον Γαῦδον, ὁπόθεν ἠγόρασε καὶ βόας ὁ Ξένος, ὅστις δι' ἰδίων ἐξόδων καὶ τῇ φροντίδι του μετέφερεν εἰς τὴν νῆσον Μῆλον πολλοὺς τῶν ὑπὸ τῆς σκληρᾶς τύχης καταδιωχθέντων Κρητῶν. Τὸ δὲ παράδοξον ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ Μήλιοι, ὡς λέγεται, δὲν συγκατένευον νὰ δεχθῶσι

θειαν τῶν ἐν τῷ λιμένι ναυλοχούντων πλοίων, παραδίδοντες προθύμως ὅ,τι μεθ' ἑαυτῶν ἔφερον, διὰ νὰ τοὺς παραλάβωσι καὶ διασώσωσιν· ἄλλοι δὲ σωσιβόλον ἔτρεχον ἀσθμαίνοντες διὰ νὰ προφυλαχθῶσιν εἴτε εἰς τὴν ἀσφαλῆ φάραγγα τῆς Ἁγίας Ρούμελης εἴτε καὶ ἀλλαχοῦ, ὅπου ἕκαστος ἐπρόφθανε (1) διὰ ν' ἀποφύγῃ τὸν προφανῆ κίνδυνον· χιλιάδες λοιπὸν τοιούτων ἀδυνάτων ἀνθρώπων κατέφυγον ἄνευ τροφῶν καὶ ἐνδυμάτων καὶ τότε, ὡς καὶ κατὰ τὴν 29 Αὐγούστου 1821, εἰς τὴν εἰρημένην φάραγγα, ὅπου δὲν περιέμενον ἄλλο ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν, εἰμὴ τὴν πικρὰν αἰχμαλωσίαν καὶ τὴν φοβερὰν σφαγήν. Ἐφώρμησαν δὲ πολλάκις καὶ κατ' αὐτὴν ἐκείνην τὴν ἡμέραν πολλοὶ Τοῦρκοι διὰ νὰ τοὺς ἐξολοθρεύσωσι καὶ ἐκεῖ, ἀλλὰ πολεμηθέντες ἰσχυρῶς δι' ὅλης τῆς ἡμέρας ὑπὸ τῶν παρατυχόντων τότε ἐπικούρων καὶ Κρητῶν κατὰ τὰς στενωποὺς τῆς φάραγγος καὶ κατὰ τὸ παρακείμενον χωρίον Ἀράδαιναν, ἐφονεύθησαν πολλοί, φονεύσαντες καὶ αὐτοί τινας ἐκ τῶν ἐναντίων των. Περιεκυκλώθη-

---

τοὺς δυστυχεῖς τούτους, προφασιζόμενοι ὅτι ἡ νῆσος των μικρὰ οὖσα δὲν ἐπαρκεῖ εἰς τὴν διάθρεψιν πολλῶν. Ὁ ἐκεῖ ὅμως πρόξενος Γάλλος Βρέστ τοὺς ὑπεχρέωσε νὰ παύσωσι τῆς ἀπανθρώπου καὶ ἀξιοκατακρίτου ξενηλασίας. Οἱ Κρῆτες ἔσωσαν τότε μὲ τοὺς ἀγῶνας καὶ τὰς θυσίας των πολλὰς τοῦ Αἰγαίου νήσους, τὰς ὁποίας ἀναμφιβόλως ἤθελον ἐρημώσει καὶ καταστρέψει οἱ ἄνδρειοι τῆς Κρήτης Τοῦρκοι, ἂν δὲν ἐπολεμοῦντο ὑπ' αὐτῶν καὶ ὅμως εὕρισκον καὶ ἐν τῇ δυστυχίᾳ των τὴν ἀχαριστίαν.

(1) Καὶ γολέτα τις Θηραία μετέφερε τότε μεταξὺ τῶν λοιπῶν περὶ τὰς 300 ψυχὰς διευθυνομένη εἰς τὴν νῆσον Θήραν· εὑρεθεῖσα δὲ περὶ τὸν ὄρθρον ἐν μέσῳ ἐχθρικῶν πλοίων ἀπέναντι τῶν Χανίων, καὶ κανονοβοληθεῖσα δὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ τότε ἄλλως εἰμὴ νὰ ὑποταχθῇ. Παραλαβόντες δὲ τότε οἱ Ὀθωμανοὶ πλοίαρχοι εἰς τὰ πλοῖά των ἐξ αὐτῆς τὸν Θηραῖον πλοίαρχον τῆς γολέτας, τὸν Ἰωάννην Βλαστὸν Ρεθύμνιον καὶ ἕτερους δύο, διέταξαν τὴν γολέταν νὰ τοὺς παρακολουθῇ εἰς τὸν λιμένα τῶν Χανίων, βιάζοντες αὐτὴν συνεχῶς μὲ κανονιοβολὰς νὰ ταχυπλοῇ. Οἱ ἐν αὐτῇ ὅμως εὑρεθέντες μετὰ τῶν λοιπῶν ἐμπειροναῦται Στράτουλας καὶ Ἀνδρέας Παχυνάκης Σφακιανοί, καὶ ὁ Κυδωνιάτης Μιχαὴλ Ταρατσιανὸς κατώρθωναν νὰ βραδυπλοῇ τὸ πλοῖον ἀπομακρυνόμενον κατ' ὀλίγον.

σαν δ' αἴφνης ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν εἰς στενωπόν τινα δυσδιέξοδον τῆς Ἀράδαινας καὶ ἕως δέκα Ἕλληνες, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦσαν ὁ ἥρως τῆς Σάμου Χ. Γεώργιος Μουρχώτης καὶ ὁ Ἀναγνώστης Μανουσέλης Καλλικρατικάνος, οἱ πολλάκις ἀριστεύσαντες εἰς τὰς προτέρας μάχας, οἱ δὲ λοιποὶ ἦσαν ἐξ ἄλλων ἐπαρχιῶν, ἀντιταξάντες ὅλοι ἐκεῖ ἰσχυρὰν καὶ ἀπελπιστικὴν βίαν. Ἀπεμάχοντο λοιπὸν καὶ οὗτοι ἐπὶ πολλὴν ὥραν ἕως οὗ ἐξήντλησαν τὰ πολεμεφόδιά των, φονεύσαντες καὶ πολλούς, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἔπεσον καὶ αὐτοί.

Πόθεν δὲ ἡ τοσαύτη ἀφροντισία, ὅτε οἱ πολέμιοι περιήρχοντα τὰ Σφακία, ὥστε δὲν ἐγνώριζον οἱ τοῦ ἑνὸς χωρίου κάτοικοι τί συνέβη εἰς τὸ παρακείμενον, καὶ ὁ πανικὸς φόβος ὅστις κατελάμβανε τοὺς ὀρεινοὺς Σφακιώτας, ὁσάκις ὁ ἐχθρὸς ἐπήρχετο εἰς τὰ ὄρη των, ἀπὸ τοὺς ὁποίους δὲν ἔλειπε βεβαίως οὐδὲ φυσικὴ ἀνδρία, οὐδὲ στρατιωτικὴ ἀρετή, διηγήθημεν ἀλλαχοῦ. Ἂν δὲ πραγματικῶς ἐπεθύμουν οὗτοι νὰ δείξωσι τὴν φημιζομένην ἀνδρείαν των, καὶ ἤθελον νὰ δοξασθῶσι τότε καὶ λογισθῶσιν ἀληθεῖς τῆς ἐλευθερίας προστάται ἤθελον εὐχηθῆ πολλάκις νὰ περιέλθωσιν εἰς τοὺς ὀρεινοὺς ἐκείνους τόπους οἱ πολέμιοι, ὅπου ὑπῆρχον ὅλα τὰ μέσα νὰ προφυλάξωσιν, ὡς εἴπομεν, τὰς οἰκογενείας καὶ περιουσίας των, καὶ ἤθελον τοὺς καταπολεμήσει εἰς κινδυνώδη μέρη, ἅτινα διήρ-

---

καὶ τοι ἐναντιουμένων τῶν ναυτῶν καὶ φοβουμένων μὴ πάθῃ ὁ πλοίαρχός των· διὸ καὶ ἠναγκάσθησαν νὰ τοὺς ρίψωσι δεδεμένους εἰς τὸ κῦτος τοῦ πλοίου. Ἐνῷ δ' εὑρίσκοντο εἰς ἀπελπισίαν περὶ τῆς ζωῆς, ἔπνευσε μετ' ὀλίγον ἀγαθῇ τύχῃ τάχιστα ἅπαντα τὰ ἱστία τοῦ πλοίου, ἐστράφησαν ταχυπλοοῦντες πρὸς τὴν νῆσον Μῆλον· καὶ τοι δὲ κανονοβολούμενοι ἐπὶ πολὺ διάστημα ὑπὸ τῶν ἐχθρικῶν, ἐσώθησαν ὅμως ἐκεῖ ἀνελπίστως· οἱ δὲ διασωθέντες ἐκήρυττον μετ' εὐγνωμοσύνης ὡς εὐεργέτας των τὸν Στράτουλαν, τὸν Παχυνάκην καὶ τὸν Ταρατσιανόν. Τοὺς δυστυχεῖς ὅμως ἐκείνους τοὺς εἰς τὰ ἐχθρικὰ πλοῖα ἀπαχθέντας ἐθανάτωσαν, ἀφοῦ πρῶτον περιέφερεν εἰς τὰς ἀγυιὰς τῶν Χανίων τὸν Βλαστὸν μὲ σάγμα (σαμάρι) ἐπὶ τῆς ράχεως πρὸς ἐμπαιγμόν, μαθόντες μάλιστα, ὅτι οὗτος ἐπὶ τοῦ Ἀρμοστοῦ ἦτον διωρισμένος καὶ Ἔπαρχος τῶν Σφακίων.

χοντο φοβούμενοι· τότε δὲ ἤθελον τοὺς συνδράμει προθύμως καὶ οἱ συναγωνισταί των εἰς τὸ νὰ τοὺς καταστρέψωσι πανταχοῦ· μὲ τοιαύτην δὲ ἔνδοξον καὶ λαμπρὰν νίκην ἤθελον ἀναζωπυρήσει τὸ πολεμικὸν τῶν Κρητῶν πνεῦμα, ὥστε κατ' ὀλίγον νὰ ἀπαλλαχθῶσι καὶ τῆς ἐπονειδίστου τυραννίας. Δὲν ἔπταιεν ὅμως καὶ τότε ὁ φιλοπόλεμος τῶν Σφακίων λαός, ἀλλὰ μᾶλλον οἱ ἀριλόστιμοι ὁπλαρχηγοί των, οἵτινες παρέβλεψαν καὶ τότε νὰ παροτρύνωσι καὶ ὁδηγήσωσιν αὐτοὺς εἰς τὸ στάδιον τῆς δόξης.

Μετὰ πέντε δὲ ἢ ἓξ ἡμέρας ἐκίνησε πανστρατιᾷ ὁ Χουσεὶν καὶ κατὰ τῶν Λαμπαίων. ἐκεῖθεν δὲ μεταβὰς εἰς Ρεθύμνην, καὶ πάλιν ἐντεῦθεν εἰς Ἀποκόρωναν ἐσκήνωσεν εἰς τὸ χωρίον Ἀρμένους. Πολλοὶ δὲ τῶν κατοίκων τῶν ἐπαρχιῶν τούτων ἰδόντες τὰ ἐν Σφακίοις γενόμενα ὑπεκρίνοντο ὑποταγήν. Ἔπηλθε τέλος τοιοῦτος καὶ κατὰ τῶν Κυδωνιατῶν, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὡσαύτως ἀπήτησεν ὑποταγήν· διὰ νὰ ἐκπλήξῃ δὲ καὶ τούτους ἐπέλυσε τὴν νύκτα τῆς πρώτης ἡμέραν τῶν ἁγίων παθῶν τοὺς στρατούς του, οἵτινες ἀναβάντες ἀπὸ τὸ χωρίον Θέρισον, ἐπέδραμον ἐν νυκτὶ ὅλα τὰ χωρία τῶν Κερκυείων, χωρία τινὰ τοῦ Ἀποκορώνου μέχρι τοῦ Φρέ, ὅτε ἀπέκτειναν καὶ ἐχμαλώτισαν περὶ τοὺς 200. Μικρὰν τοῦ λοιποῦ τινα καὶ ἀσθενῆ ἀντίστασιν ἀπήντα εἰς ὅλ' αὐτὰ τὰ μέρη ὁ τολμηρὸς Ἀλβανός· ὅπου δ' ἐμάνθανεν ὅτι συνηθροίζοντο ὀλίγοι τινὲς ἐκ τῶν Ἑλλήνων, ἀμέσως ἐπετίθετο δραστηρίως κατ' αὐτῶν καὶ τοὺς διέλυε (1) κακῶς.

Εἶχε δὲ διαφημισθῆ τότε ὡς βέβαιον, ὅτι κατήρχοντο ὁσονούπω εἰς Κρήτην καὶ τὰ περιμενόμενα Ἑλληνικὰ πλοῖα· τὰ δὲ Αἰγυπτιακὰ εἶχον ἐξέλθει εὐθὺς τότε, ἅμα μαθόντα, ὡς φαίνεται, τὸ σχέδιον τοῦ Τσαμαδοῦ. Οἱ δὲ πολέμιοι παντοιοτρόπως ἔσπευδον νὰ φέρωσιν εἰς πέρας αὐτοὶ πρότερον τὸν σκοπόν των· διὰ τοῦτο τὰ

(1) Τὸν ταπεινώσαντα τότε τὴν Κρήτην Χουσεὶμπεην ἔφερε καὶ εἰς Πελοπόννησον ὕστερον ὁ Ἰβραΐμπεης, τὸν ὁποῖον ἐτίμα καὶ ἐθεώρει ὡς τὸν καλήτερόν του στρατηγόν. Αὐτὸν δὲ τοῦτον διέταξεν ὡσαύτως ἔπειτα νὰ ἐρημώσῃ καὶ κατὰ τῶν εἰς Κλεισόβαν καταφυγόντων, ὅτε ὁ Ἰμπραΐμης ἐπέδραμε καὶ κατὰ τοῦ Μεσολογγίου, ἀλλὰ τραυματισθεὶς ἐνταῦθα ὁ Χουσεὶν, ἀπέθανε μετ' ὀλίγας ἡμέρας τὸν δὲ θάνατον αὐτοῦ ἐθρήνησε πικρῶς ὁ Ἰμπραΐμης.

μὲν πλοῖά των διηυθύνθησαν πρὸς τὴν δυτικὴν παραλίαν τῆς Κρήτης, ὁ δὲ στρατὸς κινηθεὶς ταὐτοχρόνως πρὸς τὰ ὀρεινότερα, ἐπροσπάθουν, ὡς εἴδομεν, νὰ κακοποιῶσι καὶ καταθλίβωσι τοὺς ταῦτα κατοικοῦντας, ὥστε καὶ νὰ ἐμποιῶσι τρόμον εἰς αὐτούς, καὶ οὕτω τοὺς ἀναγκάσωσιν ἀπελπισθέντας νὰ ὑποδουλωθῶσι ταχύτερον. Πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον ἐγίνοντο νυχθημερὸν ἀκαταπαύστως καὶ αἱ τοιαῦται καταπληκτικαὶ ἐπιδρομαὶ πανταχοῦ, καὶ αἱ τοιαῦται ἀπάνθρωποι σφαγαί, τὰς ὁποίας ἀπηνῶς ἔπραττεν ὁ Χουσεὶν εἰς τὰς περὶ τὴν Κυδωνίαν κατ' ἐξαίρεσιν ἐπαρχίας, θέλων οὕτω νὰ προλάβῃ τὴν κατὰ τὰ μέρη ταῦτα ἰδίως ταπείνωσιν τῶν Ἑλλήνων, ὁπόθεν ἐφοβεῖτο, ὅτι ἠδύνατο ν' ἀναζωπυρωθῇ πάλιν κατ' ὀλίγον ὁ βιαίως ὑπ' αὐτοῦ καταδιωχθεὶς ἀγών, ὡς συνέβη παρομοίως καὶ πρότερον.

Ἐν τούτῳ δὲ τῷ χρόνῳ ἔρθασαν καὶ τὰ περιμενόμενα εἰς Κρήτην Ἑλληνικὰ πλοῖα κατὰ τὰς τελευταίας τοῦ Μαρτίου ἡμέρας· τὰ δ' Αἰγυπτιακὰ ἀπεσύρθησαν εὐθύς, περιπλέοντα τότε ἀπέναντι τῶν Χανίων καὶ τοῦ ἀκρωτηρίου τῆς Κισάμου. Ἡ δὲ ἐμφάνισις τῶν πλοίων ἐνεθάρρυνε καὶ πάλιν τοὺς καταπεπονημένους Κρῆτας, ἐκείνους μάλιστα, οἵτινες εἶχον τὴν διάθεσιν νὰ μὴ καταπαύσωσι τὸν ἀγῶνα. Ἀλλ' αὐτὰ ταῦτα τὰ πλοῖα δὲν ἐξεπλήρωσαν δυστυχῶς τὸν σκοπόν, δι' ὃν καὶ προσεκλήθησαν· διότι, ἀντὶ νὰ καταδιώξωσι τὰ ἐχθρικά, ὅπου συνήντησαν αὐτά, κατηυθύνθησαν εἰς τὸν λιμένα τῶν Σφακίων, ὅπου καὶ εὗρον χιλιάδας ἀνδρῶν, γυναικῶν καὶ παίδων φευγόντων τὴν καταδίωξιν τῶν Τούρκων. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν εἶχε προτείνει ὁ Τομπάζης νὰ μεταφερθῶσιν εἰς Πελοπόννησον καὶ τὰς νήσους μόνον αἱ γυναῖκες καὶ τὰ τέκνα. ἀλλ' ἦτο τοῦτο δυνατόν; Ἡ φυσικὴ στοργὴ τοῦ πατρὸς πρός τε τὰ τέκνα καὶ τὴν σύζυγον, ἡ κωλύουσα τοῦτον νὰ πέμψῃ ἔρημα καὶ ἀπροστάτευτα εἰς ξένην γῆν τὰ φίλτατά του, πρὸς δὲ ἡ ἐπιθυμία τῶν ναυτῶν τοῦ νὰ δέχωνται ἀνεξαιρέτως πάντας διὰ νὰ σώσωσι δ' ἅπαξ ἀπὸ μακροχρόνιον ταλαιπωρίαν, ἐματαίωσαν τὴν πρότασιν ταύτην.

Παρέλαβον λοιπὸν ἐκεῖθεν ταῦτα μὲν περὶ τὰς δέκα χιλιάδας ψυχῶν, ἄλλα δὲ παρατυχόντα τότε καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Κρήτης ἐκτὸς τῶν εἰρημένων, καὶ ἄλλους πολλούς, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦσαν καὶ

περὶ τὰς δύο χιλιάδας ἀκμαίων ἀνδρῶν. τῶν ὁποίων τὴν ἔλλειψιν ἠσθάνθη τότε ἀμέσως ἡ Κρήτη· διότι καὶ οἱ λοιποὶ οἱ εἰς διάφορα ὅρη καταφυγόντες ἔνοπλοι ἀποδειλιάσαντες τότε, ἄλλοι μὲν διὰ παντὸς τρόπου κατωρθωσαν ἀπὸ διάφορα παράλια (1) νὰ διασω-

---

(1) **Συμβάντα καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Κριτοβουλίδην κατ' ἐκείνην τὴν περίστασιν.**

Ἀφοῦ εἶδε κατὰ τὰ Βοθωνάκια πατέρα καὶ οἰκείους θυσιασθέντας μεταξὺ πολλῶν ἄλλων, παρέλαβε τότε τὰς διασωθείσας δύο ἀγάμους ἀδελφάς του μετὰ τεσσάρων ἄλλων γνωστῶν, καὶ ἀπεφάσισε νὰ ἐξασφαλισθῇ τοῦ λοιποῦ εἰς Σφακίαν· ἐπεταχύνανδὲ τὴν ἐκεῖσε ἀναχώρησίν των, ἀφοῦ εἶδον περὶ τὴν δείλην ἐπανακάμψαντα καὶ τὸν Χουσεΐν εἰς Πρόσνερον, φοβηθέντες μήπως ἤθελεν ἐπιχειρήσει δευτέραν ἐκδρομὴν ὀλεθρίαν, ὡς καὶ πρότερον, κατ' ἐκείνας τὰς ὑπωρείας· ἀλλὰ καὶ πόθεν ἠδύναντο νὰ διέλθωσιν οἱ διασωζόμενοι καὶ φθάσωσιν εἰς τὸν εἰρημένον τόπον; οὐχὶ βεβαίως διὰ τετριμμένης κατά τι ὁδοῦ, ἀλλὰ δι' ἀποκρήμνων καὶ χιονοσκεπάστων σχεδὸν ὀρέων ἐν καιρῷ νυκτὸς καὶ ἐν ὥρᾳ χειμῶνος.

Ἀνεχώρησαν λοιπὸν εὐθὺς ἀπὸ Βοθωνάκια, καὶ ὅτε μὲν πίπτοντες ἀπὸ κρημνώδη μέρη, ὅτε δὲ καὶ βυθιζόμενον εἰς τὰς χιόνας. ἔφθασαν τέλος μετὰ μεγάλων ταλαιπωριῶν ἐν μέσῃ νυκτὶ πρὸς δυσμὰς τοῦ χωρίου Σκύφων· ἠγνόουν ὅμως τότε ὅτι ἤρχοντο πρὸς τὸ αὐτὸ μέρος καὶ οἱ Τοῦρκοι· διότι νυκτοπορήσαντες καὶ αὐτοὶ ἐκ τοῦ Προσνέρου, εἶχον φθάσει κατὰ τὴν ἰδίαν σχεδὸν ὥραν εἰς τὸ ῥηθὲν χωρίον, ὅπου καὶ ἐκανονοβόλησαν εὐθὺς πρῖν. κατὰ τὸ σύνηθες· ἐξεπλάγησαν δὲ τότε οἱ συνοδῖται ἀκούσαντες ἐκεῖ καὶ τὸν κρότον τῶν πυροβόλων, ἀλλ' ἔκριναν καὶ ἀλυσιτελὲς νὰ ἐπιστραφῶσιν· ὅθεν καὶ ἐπέσπευσαν μὲ πλειοτέρας ἔτι ταλαιπωρίας νὰ προβῶσιν. Ἔφθασαν λοιπὸν τότε ὀρθρου βαθέως εἰς βρύσιν τινὰ κειμένην ἐπί τινος ὁδοῦ ὁπωσοῦν βατῆς, ἄνωθεν πρὸς ἄρκτον τοῦ χωρίου Κομητάδων τοῦ Σολομοῦ καλουμένην· ἐνταῦθα εὗρον γυναῖκας, παῖδας καὶ ἄνδρας ἐξ ἄλλων ἐπαρχιῶν ἕως 40 διαφεύγοντας τὸν κίνδυνον. Ἐπτοήθησαν τὸ πρῶτον ἐκεῖνοι, ἐκλαβόντες τοὺς ἐπερχομένους νύκτωρ ὡς ἐχθρούς, ὥστε καὶ νὰ πυροβολήσωσι κατ' αὐτῶν ἦσαν ἕτοιμοι· ἐφησύχασαν ὅμως μαθόντες ὅτι οἱ ἐρχόμενοι ἦσαν Ἕλληνες, ἀλλ' ἐξεπλάγησαν τοὐναντίον καὶ ἐκεῖνοι ἀκούσαντες παρὰ τῶν ἐλθόντων περὶ τῆς νυκτερινῆς προχωρήσεως τῶν ἐχθρῶν εἰς Σκύφους.

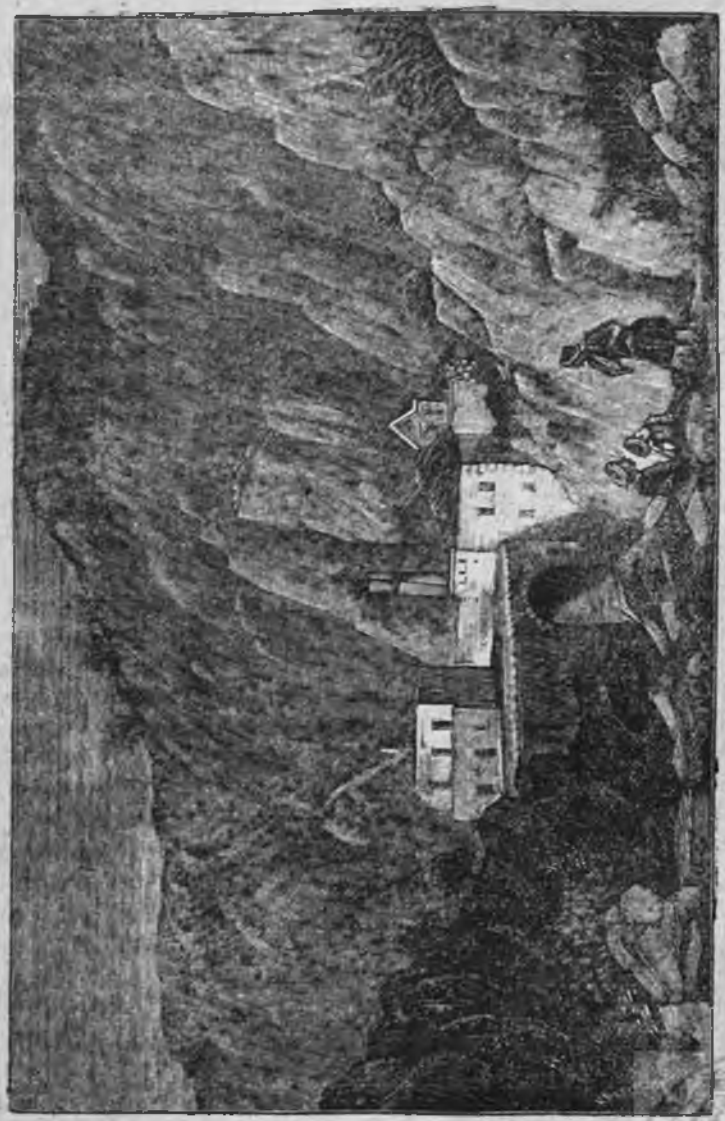

Ἡ Μονὴ τοῦ Καθολικοῦ.

θῶσι κατ' ὀλίγον ἐκτὸς τῆς Κρήτης, ἄλλοι δὲ ἀναγκαζόμενοι ὑπέκυπτον. Ἀντὶ λοιπὸν νὰ ὠφελήσωσι τὰ πλοῖα, τὰ ὁποῖα πληρώ-

---

Ἀπηυδημένοι ἅπαντες ὑπὸ τῆς κακουχίας καὶ ἀσιτίας ἠθέλησαν ν' ἀναπαυθῶσιν ἐκεῖ ἐπὶ σμικρόν. Καὶ ὁ μὲν Κριτοβουλίδης τότε συνεβούλευε ν' ἀναχωρήσωσιν ἐκεῖθεν ταχέως, ὑποπτεύσας ἀπροσδόκητον νυκτερινὴν τῶν ἐχθρῶν ἐμφάνισιν, ὅτε ἀληθῶς καὶ ἤθελον κινδυνεύσει τὸν ἔσχατον κίνδυνον, εἰς ὃν καὶ ἐνέπεσαν ἐπὶ τέλους. Παρέλαβε λοιπὸν οὗτος μετ' ὀλίγην ὥραν τότε καὶ ἐκεῖθεν τὰς δύο ἀδελφάς του μετὰ τεσσάρων συνοδιτῶν, διευθυνόμενος μετὰ σπουδῆς, σκοτίας ἔτι οὔσης, εἰς Λουτρόν. Μόλις ὅμως εἶχον ὑπερβῆ ὀλίγον διὰ νὰ φθάσωσι περὶ τὴν ἀνατολὴν ἤδη τοῦ ἡλίου εἴς τι ἀπέναντι μέρος τοῦ χωρίου Μουρίου πρὸς τὴν φάραγγα, τὴν μεταξὺ τούτου καὶ τῆς Ἀνωπόλεως κειμένην, καὶ ἤκουσαν φωνὴν ἐκ τοῦ Μουρίου λέγουσαν· «Ποῦ εὑρίσκονται οἱ Τοῦρκοι;» ἀποκριθείς δέ τις ἐξ αὐτῶν εἶπεν «ὅτι ἀνέβησαν εἰς Σκύφους, διότι κατὰ τὸ μεσονύκτιον ἔρριψαν ἐκεῖθεν τρεῖς πυροβολάς, κατὰ τὴν συνήθειάν των· τώρα ὅμως, εἶπε, δὲν ἠξεύρομεν ποῦ εὑρίσκονται.» Στραφέντες δ' εὐθὺς εἶδον ὄπισθεν ἐπερχομένους καὶ ἀκολουθοῦντας οὐχὶ μακρὰν 80 ἱππεῖς, ὅτε συναμα εἰσήρχοντο καὶ ἄλλοι εἰς τὸ χωρίον Μουρί, ὁπόθεν ἄλλοι μὲν τῶν κατοίκων διασκορπιζόμενοι τῇδε κἀκεῖσε μετὰ μεγίστου κινδύνου διεσώζοντο, ἄλλοι δὲ προκαταλαμβανόμενοι ἐφονεύοντο. Ἐκ δὲ τῶν περὶ τὴν βρύσιν τότε ἀπομεινάντων ἄλλοι μὲν ἐφονεύθησαν ἐπίσης, ἄλλοι δὲ καὶ ἔγειναν αἰχμάλωτοι· τοῦτ' αὐτὸ δὲ ἤθελον πάθει ἀναμφιβόλως καὶ οἱ περὶ τὸν Κριτοβουλίδην τότε, ἂν οἱ ἀναφανέντες ἱππεῖς δὲν ἐβραδυπόρουν κατά τι, ὑποπτεύσαντες κεκρυμμένην στρατιωτικὴν δύναμιν εἰς τὰ βουνώδη καὶ δύσβατα ἐκεῖνα μέρη. Ἀλλ' ἐφάνη εἰς τὰ ὀρεινὰ Σφακία εἷς κἂν ἔνοπλος ν' ἀντισταθῇ;

Μέχρι τοῦδε κατεβασάνιζε τοὺς περὶ τὸν Κριτοβουλίδην ἡ ἐνδελεχὴς προσπάθεια νὰ διαφύγωσιν ἐπελευσόμενον κίνδυνον. Ἔκτοτε ὅμως περιέπιπτον καὶ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ κινδύνου αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῶν μᾶλλον ὀδυνηρῶν θλίψεων. Μὲ περισσοτέραν δὲ ὁρμὴν εἶχον ἀρχίσει τότε οἱ μὲν παρακολουθοῦντες ἱππεῖς νὰ προχωρῶσιν, οἱ δ' ἐκ τοῦ Μουρίου ταὐτοχρόνως ἔτρεχον νὰ καταλάβωσι τὸν δρόμον. Καταζαλισθέντες λοιπὸν ἔτι μᾶλλον τότε οἱ περὶ τὸν Κριτοβουλίδην ἀπὸ τὸ βάρος τοῦ κινδύνου, ἔτρεχον τῇδε κἀκεῖσε καὶ αὐτοὶ χωρὶς νὰ γνωρίζῃ ὁ εἷς ποῦ ὁ ἕτερος διευθύνεται. ὥστε αἱ μὲν νεάνιδες ἐξηκολούθουν δρομαῖαι τὴν εἰς Λουτρὸν ἄγουσαν, ὁ δὲ Κριτ-

σαντες ἐξ ἰδίων οἱ Κρῆτες εἶχον προσκαλέσει πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ ἀγῶνός των. τὸν διέλυσαν τοὐναντίον αὐτὰ τότε διὰ τοῦ τρόπου

τοβουλίδης παρεκτραπεὶς τότε τῆς ὁδοῦ, εὑρέθη κίρνης περιεστοιχισμένος ὑπ' ἐχθρῶν ἔπεσεν εὐθὺς οὗτος τότε χαμαὶ ὑπὸ πέτραν, οἱ δ' ἐχθροὶ ἤδη ἐπλησίαζον. ὅθεν αἰσθανθεὶς ἀμέσως τὸν κίνδυνον, καὶ βλέπων τὸ ἀδύνατον τῆς ἐκεῖ ἐξασφαλίσεως. δραμὼν ἀνέβη ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ του εἰς κυπάρισσον εὑρισκομένην εἰς τοὺς πρόποδας παρακειμένου λόφου. Ἔβλεπε δ' ἐκ τοῦ δένδρου μὲ φρίκην τοὺς πολεμίους ἐφορμῶντας ἀμφοτέρωθεν πρὸς τὸ κατωφερὲς μετὰ βοῆς καὶ ἀλαλαγμῶν. Πολλοὶ δὲ ἐξ αὐτῶν, εἶχον πλησιάσει καὶ εἰς τὴν κυπάρισσον, καὶ τινες μάλιστα εἶχον διαβῆ καὶ ὑπ' αὐτήν. Εἰς τοιαύτην λοιπὸν ἀπελπιστικὴν θέσιν εὑρεθεὶς οὗτος τότε, τί ἄλλο ἐπροσδόκα ἀνὰ πᾶσαν στιγμήν, ἢ τὸν θάνατον αὐτόν; τὸν ἀπέκρυψεν ὅμως τότε ἡ πυκνότης τῶν κλάδων καὶ τῶν φύλλων τοῦ δένδρου· ἴσως δὲ δὲν ἐλάμβανον καιρὸν νὰ προσβλέψωσιν εἰς τὴν κυπάρισσον καὶ ὡς ἐκ τῆς μεγάλης ὁρμῆς αὐτῶν, ἐπισπεύδοντες νὰ προφθάσωσι τάχιον εἰς Ἀνώπολιν καὶ Λουτρόν, διὰ νὰ λαφυραγωγήσωσιν.

Ἐπέτυχε λοιπὸν παραδόξως τότε νὰ διασωθῇ ἐκεῖ. Ἐπερχομένης ὅμως τῆς νυκτός, ἔμελλεν ἀφύκτως νὰ πεθῇ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου νυκτερινὸς σκοπός· διότι ὄπισθεν τούτου πρὸς μεσημβρίαν ἦτον ἐσκηνωμένος καὶ ὁ στρατάρχης Χουσεΐν· ὅθεν καὶ ἐν τοιαύτῃ περιστάσει καθίστατο προφανέστερος ὁ κίνδυνος διὰ τὸ δύσκολον τῆς ἀποδράσεως· διὸ καὶ ἐθεωρήσεν ἀναγκαῖον νὰ προλάβῃ εἰ δυνατὸν καὶ τὸ μέλλον δεινὸν πρὶν πεθῇ ὁ σκοπός. Καταβὰς λοιπὸν ταχέως τῆς κυπαρίσσου περὶ λύχνων ἀφᾶς, καὶ ἕρπων ἐπί τι διάστημα ὑπὸ τὸ ἔτι ἀμυδρὸν τῆς ἑσπέρας φῶς, ἀπεμακρύνετο κατ' ὀλίγον τοῦ λόφου· ποῦ ὅμως καὶ νὰ διευθυνθῇ, δὲν ἐγνώριζε. Περιεπλανᾶτο λοιπὸν μέχρι σχεδὸν μέσης ἀσελήνου νυκτὸς τῇ δὲ κἀκείσε χωρὶς νὰ εὑρίσκῃ διέξοδον εἰς βουνὰ καὶ δύσβατα μέρη, ἑωσοῦ ἐπλησίασεν ὑπ' ἀγνοίας καὶ εἰς τὴν, ὡς εἴρηται, μεταξὺ Ἀνωπόλεως καὶ Μαυσίου φάραγγα· διὰ τὴν ὑπερβολικὴν δὲ κακουχίαν καὶ τὸν φόβον μὴν εὑρεθῇ ἐκτεθειμένος καὶ τὴν ἐπιοῦσαν πλησίον τῶν ἐχθρῶν, ἀπεφάσισε τότε νὰ κρυφθῇ ἔνδον αὐτῆς.

Πόθεν ὅμως καὶ νὰ καταβῇ εἰς τὸν βυθὸν αὐτῆς; Ἀφίνετο ἀπὸ πολλὰ κρημνώδη, καὶ ἐφέρετο κυλινδούμενος ἐπὶ πολὺ κατατραυματιζόμενος καὶ καταξεσχιζόμενος. Προχωρήσας δὲ οὕτως, ἤκουσεν ἔνδοθεν ἐξερχομένας φωνάς, ἐν αἷς διεκρίνοντο αἱ τῶν γυναικῶν,

τεύθησαν, ὅτε ἦτον εὔκολον νὰ τὸν ἐπαναλάβωσιν οἱ Κρῆτες ζωηρότερα, καταβάντες. ἔπειτα ἀπὸ τὰς ὀρεινοτέρας θέσεις, ὅπου πρὸς

καὶ τῶν παίδων οἱ κλαυθμηρισμοί· διέκρινε δ' ἐκ τούτων ὅτι ἦσαν Ἕλληνες κρυπτόμενοι, ἐκεῖ, καὶ ἀποφεύγοντες τὴν ἐχθρικὴν ἐπιδρομήν. Ἔλαβε λοιπὸν τότε ἀμέσως ἀναψυχήν τινα· διότι ἐνόμισεν ὅτι ἔμελλε νὰ ἑνωθῇ τοῦ λοιποῦ μετὰ ὁμοεθνῶν καὶ ὁμοιοπαθῶν· ἀλλὰ καὶ πῶς νὰ πλησιάσῃ ἀμέσως ἀνθρώπους ἐπίσης πεφοβισμένους, χωρὶς νὰ κινδυνεύσῃ τὸ πρῶτον ὑπ' αὐτῶν; Σταθεὶς μακρόθεν ὑπὸ πέτραν ὡς εἰς προμαχῶνα, ἐφώνησε [illegible] τὸν πρὸς αὐτοὺς εἰπών, ὁποῖός τις εἶναι, διηγηθεὶς ἐνταῦτῷ καὶ ἅπαντα τὰ κατ' αὐτὸν κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν συμβάντα, ὅπως πείσῃ αὐτοὺς ὑπὲρ ἑαυτοῦ. Ἔντρομοι δὲ καταστάντες καὶ ἐκεῖνοι τότε διὰ τὸ ἀπροσδόκητον φαινόμενον, μὴ τάχα προκατελήφθησαν ὑπ' ἐχθρῶν, καὶ θορυβηθέντες καθ' ὑπερβολήν, ἔδραμον μετὰ σπουδῆς οἱ μὲν εἰς τὰ ὅπλα, οἱ δὲ ἑτοιμάζοντο καὶ εἰς φυγήν. Ἀφοῦ ὅμως ἐπανέλαβεν οὗτος ἐκεῖθεν τὰ αὐτὰ διὰ νὰ τοὺς πείσῃ, καὶ ἀφοῦ προσέτι ἀνέφερε καὶ ἕτερα πολλά, τοῖς ἔδωκε δὲ καὶ ὅρκον περὶ ἑαυτοῦ, τότε συγκατετέθησαν νὰ τὸν δεχθῶσι πρὸς καιρὸν εἰς τὴν συνοδίαν των. Τί δὲ ὑπέστη τότε καὶ ἐνταῦθα οὗτος, ὁποίας ἀπειλὰς ἤκουσε, καὶ ὁποῖα καρδιοκτυπήματα ἠσθάνθη ὑπὸ τῶν χριστῶν ἐκείνων ἀνθρώπων, καὶ ὡς ἐκ τῆς θέσεώς του κυρίως, ἂν κατεῖχεν εἰς τὴν Διοίκησιν τῆς Κρήτης (1), παραλείπομεν καὶ ν' ἀναφέρωμεν.

Προϊούσης ὅμως τῆς νυκτός, ἦτον ἀναγκαῖον νὰ συνεξέλθωσι τῆς φάραγγος· διότι εἶχον σκοπὸν νὰ καταλάβωσι καὶ ὀρεινοτέραν θέσιν πρὸς πλειοτέραν ἀσφάλειαν, ἐπικινδύνου οὔσης τῆς προτέρας. Παρεκάλει δὲ αὐτοὺς καὶ ὁ Κριτοβουλίδης τοτε νὰ τὸν συμπαραλάβωσιν προτιμήσας τὸ ἧττον κακόν, διὰ νὰ μὴν εὑρεθῇ καὶ τὴν ἐπιοῦσαν ἐκτεθειμένος εἰς ἄγνωστα μέρη πλησίον ἐχθρῶν. Ἀλλ' οὐ μόνον ἀπέκρουσαν τὴν αἴτησίν του, ἀλλὰ τοῦ ἁφῆρεσαν καὶ τὸ ὀλίγον χρηματικόν, τὸ ὁποῖον ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ, καὶ ἠπείλησαν πρὸς τούτοις ὅτι θέλουν τοῦ ἀφαιρέσει καὶ αὐτὴν τὴν ἰδίαν ζωήν.

---

(1) Εἶχε διορισθῇ τότε ὑπὸ τοῦ Ἁρμοστοῦ Γραμματεὺς τοῦ Ἐπαρχείου Ἀποκορώνου, ἢ μᾶλλον ἐδιοικει οὗτος τὸ Ἐπαρχεῖον διὰ τὴν περὶ τὰ τοιαῦτα ἀπειρίαν τοῦ πρώτου φιλησύχου Ἐπάρχου Ἀνδρουλιοῦ Πρωτοπαπαδάκη, ὕστερον δὲ καὶ τοῦ Μανούσου Κουντουράκη, παραιτηθέντος τοῦ πρώτου.

καιρὸν διέφευγον τὸν κίνδυνον, ὡς καὶ εἰς προτέρας ἄλλοτε, ὡς εἴπομεν, παρομοίας περιστάσεις.

Ἔδραμε δὲ τότε ἐκστατικός, καὶ προσέφυγεν εἰς ἕνα τούτων τὸν ἡπιώτερον, Μάρκον ὀνομαζόμενον, παραδοὺς ἑαυτὸν μετὰ δακρύων πρὸς ἐκεῖνον, τοῦ ὁποίου καὶ ἐπέτυχε τῶντι τὴν προστασίαν· διότι ἐπεδείξεν οὗτος τότε εἰς αὐτὸν ὁδόν τινα, δι' ἧς ἠδύνατο νὰ μεταβῇ εἰς Ἀποκόρωνον. Οὕτω δὲ διεσώθη καὶ τότε μετὰ πολλῆς ἀγωνίας καὶ ἐκ τοῦ κινδύνου τούτου.

Ἀλλ' ἀρά γε ἔπαυσαν κἂν μέχρι τοῦδε τὰ δεινά; Ἅμα διασκεδασθέντος τοῦ πρώτου κινδύνου, ἀνεφαίνετο ἀμέσως ἕτερος. Ὡδευε λοιπὸν δρομαῖος τότε κατὰ τὴν ὁδὸν ἐν ὄρθρῳ βαθεῖ, εἰς τὴν ὁποίαν τὸν ἔφερεν ὁ Μάρκος· ἔβαινεν ὅμως ἐνταῦθα μὲν ἐπὶ πτωμάτων προσφάτως φονευομένων, ἐκεῖ δὲ ἤκουε κλαυθμηρισμοὺς παίδων ἐγκαταλελειμμένων ὑπὸ αἰχμαλωτισμένων, ἢ καταδεδιωγμένων μητέρων, μεχρισοῦ ἔρθασε περὶ τὸ λυκαυγὲς ἄνωθεν πρὸς ἄρκτον τοῦ χωρίου Προσγιαλοῦ ἡ Χώρας τῶν Σφακίων, ὅπου ἀπηυδημένος ἐστάθη, τέλος καὶ ἀνεπαύθη, καὶ ἀμέσως κατελείφθη ἕνεκα τῆς ὑπερβολικῆς κακουχίας ὑπὸ βαρέως ὕπνου· ἐξεγερθεὶς δὲ περὶ τὴν ἀνατολὴν τοῦ Ἡλίου, ἀνεπόλησεν ἐκστατικὸς τὸ μέρος, εἰς τὸ ὁποῖον ἔτι εὑρίσκετο, καὶ τοὺς πρὸ ὀλίγου μεγάλους κινδύνους, οὓς διῆλθε, καὶ ἤρχισεν ἀμέσως νὰ ὁδεύῃ μὲν ἐπὶ τὰ πρόσω, ἀπεμακρύνετο ὅμως κατά τι τῆς ὁδοῦ, ἵνα μὴ περιπέσῃ καὶ αὖθις εἰς ἐχθρούς· μόλις ὅμως εἶχε προχωρήσει ἐνταῦθα, καὶ εἶδεν αἴφνης κατέμπροσθέν του διαβατῖνον ἀπόσπασμα ἐκ 50 ἢ καὶ 60 Τούρκων, ἀπερχομένων εἰς παρακείμενον ὄρος, διὰ νὰ σκοπεύσωσιν ἐκεῖθεν. Ἔπεσε λοιπὸν πάλιν εὐθὺς χαμαὶ ὑπὸ τυχοῦσαν πέτραν κειμένην ἐν μέσῳ πυκνῶν θάμνων, ὅπου πάλιν ηὐτύχησε νὰ κρυφθῇ ἐκ τῶν πολεμίων· διότι καὶ ἡ κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν καταπίπτουσα ἀδιαλείπτως χιὼν τοὺς ἠνάγκαζε νὰ ἔχωσι καλυμμένας καὶ αὐτὰς τὰς κεφαλάς των μὲ κάποτας, ὥστε δὲν εὐκολύνοντο νὰ βλέπωσι δεξιὰ ἢ ἀριστερά· διέβησαν μολονοτοῦτο ἐκεῖνοι πρὸς τὸν σκοπόν των, ὁ δὲ πολλάκις πολλοὺς κινδύνους διαφυγών, ἀναβὰς πάλιν εἰς κυπάρισσον, διημέρευσε καὶ τότε ἐπ' αὐτῆς ἄσιτος καὶ ὑπὸ τὴν πίπτουσαν χιόνα.

Ἐπελθούσης δὲ τῆς νυκτός, ἀπεχαιρέτησε καὶ ταύτην, καὶ περιεπλανᾶτο μακρὰν ὁδῶν καὶ χωρίων ἐν τῇ καταπληκτικῇ σκοτίᾳ ὅλης ἐκείνης τῆς νυκτός, ἐν τῷ μέσῳ ἀβάτων καὶ ἀποκρήμνων ὀρέων· ὅθεν καὶ ὁτὲ μὲν ἔπιπτεν ἀπὸ παρατυχόντας κρημνούς, ὁτὲ δὲ ὡδήγειτο πολλαχοῦ καὶ ἀπὸ μόνης τῆς ἀναλαμπῆς τῆς ἀπ' αὐτῶν τῶν

Δὲν πρέπει ὅμως νὰ διέλθωμεν ἐν σιωπῇ καὶ ὅ,τι ἔπαθον κατὰ τὸν διάπλουν τότε οἱ Κρῆτες ἀπ' αὐτοὺς ἐκείνους, τοὺς ὁποίους εἶχον προσκαλέσει πρὸς βοήθειαν. Ὀλίγον μακρὰν τῆς παλαιᾶς Μονεμβασίας, ὅπου ἔμελλον ν' ἀποβιβασθῶσι τὴν ἡμέραν τῆς ΜΕΓΑΛΗΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ ἐξεγερθέντα ὀχλαγωγικῶς τὰ πληρώματα τῶν πλοίων ἐξεγύμνωσαν, οἱ ἀγωνισταὶ τοὺς συναγωνιστὰς καὶ οἱ ἀδελφοὶ τοὺς πάσχοντας συναδέλφους, γυμνώσαντες πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ αὐτὸν τὸν γενικὸν Γραμματέα Ν. Οἰκονόμον, καὶ ἀφαιρέσαντες αὐτοῦ καὶ αὐτὴν τὴν σφραγῖδα τῆς Κρήτης καὶ τὴν ταμβακοθήκην του παρὰ τὴν θέλησιν καὶ τινων πλοιάρχων. Ἀφοῦ δὲ τοὺς ἀφήρεσαν ἀναιδῶς καὶ ἀπανθρώπως ὅ,τι μεθ' ἑαυτῶν ἕκα-

---

χιόνων, μεχρισοῦ ἔφθασε τέλος μεθ' ὅλας αὐτὰς τὰς ταλαιπωρίας τὴν ἐπιοῦσαν καὶ εἰς Ἀποκόρωναν.

Ἂς ἐπανέλθωμεν δὲ καὶ εἰς τὴν διήγησιν τῶν εἰρημένων νεανιδων. Ὥδευον λοιπὸν καὶ αὐταὶ τὴν εἰς Λουτρὸν ἄγουσαν, ἀφοῦ, ὡς προεῤῥέθη, ἀπεπλανήθησαν ἅπαξ· ἐσπευδον δὲ δρομαίως συνεχόμεναι ὑπὸ θλίψεως καὶ ταλαιπωρίας νὰ διασωθῶσιν εἰς Λουτρόν, ἐγκαταλειφθεῖσαι μεμακρυσμέναι καὶ ὑπὸ τοῦ παρακολουθοῦντος αὐταῖς ἑτέρου συγγενοῦς, ὅτε ὁ κίνδυνος ἐπέστη καὶ εἰς αὐτὰς ἤδη προφανέστατος· διότι μόλις εἶχε προφθάσει ἐκεῖνος ἐπιβὰς εἰς πλοῖον, ὅτε ἔφθασαν καὶ αὐταὶ μετ' ἄλλων ἐκεῖ. Μάτην οὗτος ἐπροσπάθησε, ματαίως δὲ καὶ ἐκεῖναι ἐν τῇ ἀκτῇ θρηνωδοῦσαι καθικέτευον τοὺς ἐν τοῖς πλοίοις νὰ τὰς συμπαραλάβωσιν. Οἱ ἐχθροὶ κατήρχοντο τότε ὁρμητικοὶ διὰ νὰ εἰσέλθωσιν εἰς Λουτρόν· ὅθεν καὶ ἤθελον γίνει θύματα τότε ἢ αἰχμάλωτοι καὶ αὐταί, ἂν δὲν ἤθελον προφθάσει νὰ τραπῶσιν ὑπὸ τῆς ἀπελπισίας εἰς τὴν πρὸς τὴν Ἁγίαν Ρούμελην ἄγουσαν ἢ μᾶλλον ἂν Ἕλληνές τινες δὲν ἐπρολάμβανον κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν ν' ἀναποδογυρίσουν διὰ πυρὸς τὰς πυριταποθήκας καὶ ὅλας τὰς οἰκίας τοῦ Λουτροῦ, κατὰ τὴν ὁποίαν εὑροῦσαι καιρὸν διεσώθησαν ἅπασαι εἰς τὸ εἰρημένον κοινὸν καταφύγιον.

Ἀλλὰ μήπως αὐτὰ μόνος, ἢ αὐτοὶ μόνοι ἔπαθον τοιαῦτα δραματικὰ παθήματα; Πολλαί, πολλότατοι ἑκατοντάδες ἀθλίων Κρητῶν ἐγένοντο οὕτω θύματα. Πλείστους δ' ὅσους καὶ ἐκ τῶν ἐπιζησάντων ἀπαντᾷ τις περιπεσόντας εἰς παραπλήσια τραγικὰ καθ' ὅλον τὸ διάστημα τοῦ αἱματηροῦ ἀγῶνός των.

στος ἔφερεν. εἴτε χρηματικόν, εἴτε τροφίμων τι καὶ ὑλικῶν. διὰ νὰ ἐπιζήσωσι κατά τι μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς πατρίδος των. τοὺς ἔρριψαν οὕτως εἰς τὴν παραλίαν.

Ἀπωλέσθησαν δὲ κακὴν κακῶς ἐκ τῆς δυστυχίας κακουχίας καὶ πείνης πλέον τῶν δύω τρίτων ἐκ τῶν μεταναστευσάντων τότε ἀνθρώπων. ἀφοῦ ὑπέστησαν τὰ πάνδεινα καὶ ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι των. Περίλυπος ἦτο ὁ Τουμπάζης ἐπὶ τοῖς δυστυχήμασι τούτοις τῶν Κρητῶν. ἀλλὰ τί ἠδύνατο νὰ πράξῃ κατὰ ναυτικῆς ἀναρχίας: Τὴν ἀρχὴν δὲ τῆς ἀπογυμνώσεως πρῶτον ἐπεχείρησεν. ὡς λέγεται, Σπετσιωτικὸν πλοῖον. τὸ ὁποῖον δὲν ἐβράδυναν νὰ μιμηθῶσι καὶ τὰ λοιπά. Ἀποβιβάσαντα δὲ τοὺτους ἐπανῆλθον ταχέως ἅπαντα τὰ εἰρημένα πλοῖα διὰ νὰ μεταφέρωσι τοὺς ἄλλους ἐκ τῆς Κρήτης. Ἀλλ' οὗτοι εἶχον μάθει τὰ τῶν πρώτων παθήματα ἐκ τινος Ἰονίου πλοιάρχου. εὐρεθέντος τότε ἐν Μονεμβασίᾳ καὶ διὰ τοῦτο ἀντὶ νὰ τοὺς διεβῶσιν οὗτοι ὡς φίλους εἰς τὰ παράλια τοῦ Σελίνου καὶ τῶν Σφακίων. τοὺς ἐτουρέκισαν ὡς ἐχθρούς.

Μὲ πολλὴν βεβαίως εὐχαριστησιν ἔβλεπεν ὁ Χουσεὶν τὰ τότε ἐν Κρήτῃ πραττόμενα· διότι εἶδε καὶ ἔπαθε τὰ Ἑλληνικὰ πλοῖα. ὅτι ὄχι μόνον ἐκένωσαν τὴν Κρήτην ἀπ' ἀντιπάλων ὅπλα. ὅπερ συνέτεινεν εἰς τὸν σκοπόν του. ἀλλὰ καὶ ἐνόμισεν ὅτι αἱ ἀπογυμνώσεις ἔμελλον νὰ ἐπιφέρωσι φυσικῶς δυσαρεσκείας εἰς τοὺς Κρῆτας ἐναντίον τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων· ὅθεν ὠφεληθεὶς ἐκ τῶν τοιούτων. κατέστη μᾶλλον καταπληκτικός. Ταὐτοχρόνως δ' ἐπεκαλέσθη καὶ τὴν συναρωγὴν τοῦ τότε κατὰ τὴν Κυδωνίαν Προξένου τῆς Αὐστρίας Δερκουλές(1). διὰ νὰ ὑποχειρώσῃ ταχύτερον τὴν Κρήτην πρὸς τοιοῦτον λοιπὸν σκοπὸν ἐξέδωκεν ὁ ῥηθεὶς Πρόξενος καὶ τὴν ἑπομένην διακήρυξίν του πρὸς τοὺς ἀνθισταμένους ἐπὶ Κρῆτας.

«Ἐγὼ ὁ ὑποφαινόμενος Αὐτοκρατορικὸς Βασιλικὸς Ἀποστολι-
»κὸς Ἀντιπρόσωπος εἰς τὴν νῆσον Κρήτην εὑρεθεὶς ἐν Κυδωνίᾳ
»δηλοποιῶ καὶ μαρτυρῶ ὅτι ἡ Ἐξοχότης του ὁ Χουσεὶν Βέης, ἀφ-

(1) Ὁ Δερκουλὲς γάλλος τὴν καταγωγήν ἀπέθανε πρὸ ὀλίγων ἐτῶν παράφρων.

»χηγος τῶν κατὰ τὴν νῆσον ταύτην τουρκικῶν στρατευμάτων, με »ἐπεφόρτισε τὴν 4 τοῦ παρόντος νὰ γνωστοποιήσω εἰς τοὺς ἀρχη»γοὺς τῶν Γραικῶν. ὅτι ἦτο διατεθειμένος νὰ δώσῃ εἰς αὐτοὺς »τὴν γενικὴν ἀμνηστείαν ὅλων τῶν παρελθόντων· ἔτι μὲ ἔδιδε τὸν »λόγον τῆς τιμῆς του νὰ παραχωρήσῃ νὰ μὴ γείνῃ ἡ ἐλαχίστη ὕβρις »ἢ βλάβη εἰς τοὺς ρηθέντας Γραικούς, οἵτινες θέλουσιν εὐθὺς ἀνα»λάβει εἰς τὴν κυριότητά των τὰς οἰκίας καὶ λοιπὰ κτήματά των, »τὰ ὁποῖα τοῖς ἐγγυᾶται ἡ Ἐξοχότης του· μὲ ἐβεβαίωσε πρὸς »τούτοις ὅτι ἔχει καὶ διαταγὰς τοιαύτας ἀπὸ τὸν Ὑψηλότατον »Πασᾶν τῆς Αἰγύπτου. Ἀμέσως λοιπὸν μετὰ τὴν παράδοσιν τῶν »ὅπλων, οἱ Γραικοὶ θέλουσιν ἀπολαύσει τὰ δικαιώματα ὅλων τῶν »πιστῶν ὑπηκόων τῆς Μεγαλειότητός του. Ἂν δὲ κατὰ τύχην οἱ »παραδοθέντες Γραικοὶ ἤθελον ἀπατηθῇ ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ὁ ὑ»πογεγραμμένος ἐγὼ θέλω διακηρύξει τὴν ἀπάτην ταύτην, καὶ »θέλω μεταχειρισθῇ ὅλην τὴν ὑπόληψίν μου, διὰ νὰ λάβω περὶ »τούτου λαμπρὰν ἱκανοποίησιν».(1) Ἐξεδόθη εἰς τὰ παράλια τῆς Σούδας τὴν 12 Ἀπριλίου 1824.

Ὄχι μόνον δ' ἔγραφε ταῦτα ἱστάμενος τότε ἐπὶ τῆς γῆς ἐκείνης, ὅπου ἔκειντο διεσπαρμένα ἔτι τοσαῦτα ὀστᾶ θανατωθέντων κατὰ τὸν Αὔγουστον τοῦ 1821 καὶ διακαρτερησάντων νὰ μὴν ἀρνηθῶσιν ὡς τοὺς παρεκίνουν πολλοὶ πρὸς σωτηρίαν τῆς ζωῆς των τὴν πάτριον θρησκείαν των (2). τὴν ὁποίαν καὶ μὲ θυσίαν τῆς ἑαυτῶν ὑπάρξεως ἐθεμελίωσαν καὶ ἐστερέωσαν οἱ Ἀπόστολοι τοῦ Εὐαγγελίου. ἀλλὰ καὶ ὡς καλὸς χριστιανὸς ὁ διαληφθεὶς Ἀποστολικὸς Ἀντιπρόσωπος περιέτρεχε καὶ παρώτρυνε τοὺς ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος ἀγωνιζομένους Κρῆτας νὰ ὑποδουλωθῶσι καὶ αὐθις εἰς τοὺς τυράννους των!

---

1) Ἴδε Ἀπομνημονεύματα Σπηλιάδου. Βιβλ Β'. σελ. 90.

2) Ἕως 200 ἦσαν οἱ καταφεύγοντες χριστιανοὶ εἰς τὸ χωρίον Καλύβας τῆς Ἀποκορώνου, καὶ ὄχι ἕως 70, ὡς εἴπομεν κατὰ λάθος. Ὅλοι δὲ ἐπαρασκευοῦντο τότε νὰ τουρκέψουν, διὰ νὰ σώσουν τὴν ζωήν, ἀλλ' εἷς καὶ μόνος μεταξὺ ἐκείνων ἑβδομηκοντούτης σχεδὸν ὀλιγοψυχήσας ἔπραξε τοῦτο.

Ὁ Χουσεὶν μολονοτοῦτο ἐπέσπευδε νὰ δώσῃ τέλος καὶ διὰ τοῦ τρόμου εἰς τὴν ἐπανάστασιν τῆς Κρήτης· διότι ἐνόμιζεν εὐνοϊκὴν δι' ἑαυτὸν τὴν περίστασιν ἐκείνην.

Εἰσέβαλον λοιπὸν τότε οἱ στρατοὶ εἰς τὰς ἐπαρχίας τῆς Κισάμου καὶ τοῦ Σελίνου· μὴ δυνηθέντες ὅμως οἱ κάτοικοι τούτων ν' ἀντισταθῶσιν εἰς τὴν μεγάλην καὶ θηριώδη ὁρμὴν τῶν πολεμίων, πολλοὶ μὲν ἀπόλεμοι καὶ γυναῖκες ἔμενον εἰς τὰς οἰκίας των, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι δύνανται οὕτω ταπεινωθέντες νὰ σωθῶσιν, ἐθανατοῦντο ὅμως καὶ αὐτοὶ ἀνιλεῶς· τινὲς δὲ καὶ κατέφευγον δρομαῖοι εἰς τὰ ὄρη καὶ ἀλλαχοῦ. Καταδιωκόμενοι λοιπὸν κατὰ γῆν μὲν ὑπὸ τῶν στρατῶν, κατὰ θάλασσαν δὲ ὑπὸ τῶν ἐχθρικῶν πλοίων, τινὰ ἀμέσως ἐπανέλαβον τὴν πολιορκίαν πρὸς τὰ δυτικὰ πάλιν τῆς Κρήτης, ἅμα ἀνεχώρησαν τὰ Ἑλληνικὰ καὶ δὲν ἐφάνησαν πλέον ἐκεῖ, κατεξολοθρεύοντο δίκην κτηνῶν καὶ πληθυνδὸν καὶ σποράδην.

Ἐξακόσιοι δὲ περίπου ἄνδρες, γυναῖκες καὶ παιδία εἶχον καταφύγει τότε εἰς νησίδια, τὰ Ἐλαφόνησα καλούμενα, κείμενα ἐπὶ τῆς δυτικῆς ἀκτῆς τῆς Κρήτης κατέναντι τοῦ ἀκρωτηρίου Κριοῦ Μέτωπον, κατὰ τῶν ὁποίων ἐφώρμησαν μανιωδῶς οἱ Τοῦρκοι ἱππεῖς. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἀντέκρουσαν τὴν ὁρμὴν τούτων ἕως 40 εὑρεθέντες μετὰ τῶν λοιπῶν ἔνοπλοι, φονεύσαντες καὶ τινας τῶν ἐφορμησάντων, τοὺς ὁποίους καὶ ἐκώλυσαν μέχρι τινὸς τοῦ νὰ διαβοῦν τὸ μεταξὺ Κρήτης καὶ τῶν ῥηθεισῶν νήσων ἀβαθὲς μικρὸν στένωμα, ἀλλ' ὑπερίσχυσαν ἐπὶ τέλους μετὰ πολλὰς ἐφορμήσεις οἱ ἱππεῖς. Διαβάντες λοιπὸν ἐκεῖθεν πολλοί, ἄλλους μὲν κατέσφαξαν ἀδιακρίτως, τῶν ὁποίων οἱ ὀλοφυρμοὶ καὶ αἱ γοεραὶ κραυγαὶ κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἤθελον κατασπαράξει καὶ αὐτῶν τῶν ἀγριωτέρων θηρίων τὰ σπλάγχνα, ὡς διεβεβαίωσε ταῦτα πλοιάριόν τι παραπλέον τότε τυχαίως, καὶ μὴ δυνηθὲν ἕνεκα τῶν πλησιαζόντων ἐχθρικῶν πλοίων νὰ δώσῃ χεῖρα ἀρωγὸν εἰς τοὺς πάσχοντας, ἄλλοι δὲ ριπτόμενοι εἰς τὴν θάλασσαν ἐπ' ἐλπίδι ὅτι ἠδύναντο νὰ εὕρωσι σωτηρίαν ἀπεπνίγησαν ἀνιλεῶς! Οὕτως ἐτελείωσαν μέχρις ἑνὸς καὶ οἱ εἰς τὰς εἰρημένας νήσους καταφυγόντες. Τοιαῦτα πολλὰ ἄξια οἴκτου συνέβησαν καὶ εἰς ἄλλας ὁμοίας θέσεις τῶν εἰρημένων ἐπαρχιῶν, καθὼς καὶ κατὰ τὴν Τρυπητὴν τοῦ Σελίνου· ὥρμησαν μὲν καὶ ἐντεῦθεν ἐπὶ τέ-

λους οἱ Τοῦρκοι νὰ καταβοῦν καὶ μέχρι τῆς φάραγγος τῆς Ἁγίας Ρούμελης, ἀλλ' ἀποκρουσθέντες ἐκεῖθεν ὑπό τινων ἐνόπλων Ἑλλήνων, ὠπισθοπόρησαν φονευθέντων καί τινων. Ποῖοι δ' ἔπραττον τὰς ἀπανθρώπους ἐκείνας ὠμότητας; αὐτοὶ πλειότερον οἱ Τοῦρκοι τοῦ Σελίνου, τοὺς ὁποίους ὁ Ἀρμοστὴς Τομπάζης ἐφιλανθρωπεύθη καὶ διὰ τοὺς ὁποίους ὀδύρεται ὁ ἱστοριογράφος Τρικούπης, ὅτι τοὺς ἐδολιεύθησαν οἱ πολυτρόπως κατατυραννηθέντες Ἕλληνες.

Παραπλήσια δὲ συνέβησαν ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις καὶ κατὰ θάλασσαν. Πολλὰ πλοιάρια ἔτυχον διαπλέοντα περὶ τὰ Ἐλαφονήσια, παρουσιασθέντων αἴφνης ἐκεῖσε τῶν ἐχθρικῶν, τὰ ὁποῖα μετεκόμιζον οἰκογενείας Κρητικὰς εἴτε εἰς Κύθηρα καὶ εἰς τὴν νῆσον Αἰγιλείαν (Τσιριγώτο), εἴτε καὶ εἰς Πελοπόννησον. Κατακλιωχθέντα λοιπὸν αἰφνιδίως ὅλα ταῦτα καὶ κανονοβοληθέντα σφοδρῶς, τινὰ μὲν ὑπέστρεψαν μισοπνιγμένα ὁπόθεν κατέπλευσαν, ἡ δὲ γολέτα τοῦ Κουλετογιάννη, ἡ γιαλότα τοῦ Ρούσου καὶ ἄλλα τινὰ μικρὰ πλοιάρια ἐρρίφθησαν καταναγκαστικῶς εἰς τὴν παραλίαν τῆς Κισάμου κατὰ τὰς θέσεις Σφηνάρι καὶ Ἀμυγδαλοκέραλο. Ἀπεβιβάσθη λοιπὸν πλῆθος τοιούτων δυστυχῶν καὶ ἐκεῖ, οἵτινες καὶ ὑπέπεσαν εἰς παρόμοια δυστυχήματα ὡς καὶ οἱ λοιποί· διότι ἅμα ἰδόντες οἱ σφαγεῖς τῷ Ἐλαφονήσων τὸ συμβὰν τῶν πλοίων εἰς τὰς εἰρημένας θέσεις, ἐπέπεσον παρευθὺς καὶ κατ' αὐτῶν· ἀλλ' οἱ μὲν δυνάμενοι ἐκ τούτων νὰ ὁδοιπορῶσι, προλαβόντες εἶχον ἀποχωρισθῆ μετὰ μεγίστης συγκινήσεως τὰ τέκνα, τὰς συζύγους καὶ τοὺς γέροντας γονεῖς, διασωθέντες εἰς τὰ ὄρη· διότι ὁ θάνατος ἐπέκειτο ἐγγὺς ἤδη καὶ εἰς αὐτούς· οἱ δὲ λοιποὶ ἔμειναν ὑπὸ τὴν αἱμοσταγῆ μάχαιραν τοιούτων τίγρεων.

Ἐπιτεθέντες λοιπὸν τότε καὶ κατ' αὐτῶν, τοὺς μὲν ἄνδρας καὶ τὰς προβεβηκυίας γυναῖκας μετὰ τῶν ἀνηλίκων τέκνων κατέσφαξαν, τὰς δὲ λοιπὰς ἠχμαλώτευσαν· ἔπεσαν λοιπὸν καὶ ἐνταῦθα θύματα τῆς ὠμότητος τῶν ἀπανθρωποτάτων τυράννων ὑπὲρ τοὺς 200 ἀδύνατοι, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ σεβάσμιος γέρων Χ. Ἰωάννης Δαμβέργης Ρεθύμνιος, μετὰ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ καὶ δύο ἀνηλίκων τέκνων, καὶ ἠχμαλωτίσθησαν σχεδὸν ἰσάριθμοι τῶν φονευθέντων. Ἠχμαλωτίσθησαν δὲ τότε καὶ αἱ οἰκογένειαι τοῦ Ἀνδρέου Φα-

σούλη, Στρατή Δελληγιαννάκη, καὶ οἱ γονεῖς ὡσαύτως καὶ αἱ ἀδελφαὶ τοῦ Μάρκου Καλούδη καὶ Ἀναγν. Παπαδάκη ἢ Γεωργιανοῦ.(1) καὶ ἄλλαι πολλαί. Οἱ δὲ κατὰ τὰς δύο διαληφθείσας ἐπαρχίας ἀπολεσθέντες ἦσαν ὑπὲρ τοὺς 1.500 χριστιανικὰς ψυχάς. Τὸν μέγαν δὲ τοῦτον ἐξολοθρευμὸν εἰς τὰς κατὰ τὴν Κυδωνίαν ἐπαρχίας διεπραξαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον οἱ Σελινιῶται Τοῦρκοι. ὡς εἴπομεν, εἰς τοὺς ὁποίους ἀσυλλογίστως ἐσυγχώρησεν ὁ Τομπάζης νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὸ φρούριον τῶν Χανίων. Διὰ τοῦτο ἐπαναλαμβάνοντες λέγομεν ὅτι, ἐναντίον τοῦ δικαίου καὶ τῆς ὀρθῆς κρίσεως, ἐξύβρισεν ὁ Σ. Τρικούπης εἰς τὴν ἱστορίαν του τοὺς Κρῆτας ἀποκαλέσας αὐτοὺς *δολιευομένους* καὶ *κακοπράγμονας* ὑπὲρ τῶν Σελινιωτῶν Τούρκων. Ἀλλ', ὡς φαίνεται, τὰς ἐμπνεύσεις ταύτας ἔλαβεν ὁ Σ. Τρικούπης ἀπὸ μόνους Τούρκους, ἢ καὶ φιλοτούρκους, παρασιωπήσας τὰ φρικτὰ κακουργήματα αὐτῶν· διότι ἄλλως ἤθελε καὶ αὐτὸς κατακρίνει τὴν διαγωγὴν δικαίως τοῦ Τομπάζη, καὶ εἶπεν «φίλος μὲν ὁ Πλάτων, φιλτάτη δὲ ἡ ἀλήθεια.» διότι ἐνίσχυσεν ὁ ἴδιος τοὺς ἐχθροὺς μὲ τὴν προσθήκην νέων δυνάμεων εἰς τὸ φρούριον τῆς Κυδωνίας, καὶ τοιούτους μάλιστα ἐχθρούς, οἱ ὁποῖοι μετ' ὀλίγον ἐδίωξαν καὶ αὐτὸν κακῶς, καὶ ἐξωλόθρευσαν τοὺς δυστυχεῖς Κρῆτας!

Ὅλως λοιπὸν περιττὴ καθίσταται τοῦ λοιποῦ διὰ τὰς τοιαύτας περιστάσεις καὶ ἡ περαιτέρω παρουσία τοῦ Ἀρμοστοῦ Τομπάζη εἰς Κρήτην. Τὴν δὲ 9 Ἀπριλίου 1824. ἀφοῦ ἐξέδωκε τὴν τελευταίαν πρὸς τοὺς Κρῆτας διακήρυξιν, δι' ἧς προέτρεπε τοὺς φέροντας ἔτι ὅπλα ν' ἀντέχωσι γενναιοψύχως μετὰ καρτερίας, καὶ τοὺς ὑπέσχετο ὅτι ἔμελλε νὰ ἐνεργήσῃ παντὶ σθένει εἰς Πελοπόννησον πρὸς τὴν Διοίκησιν τοῦ ἔθνους, ὥστε νὰ προφθάσωσι ταχίστην ἀναγκαῖα βοηθήματα πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ ὑπὲρ ἐλευθερίας ἐνδόξου ἀγῶνός των· διότι εἶν' ἄδικον, τοὺς ἔλεγε, νὰ ματαιωθοῦν τοιαῦται καὶ τηλικαῦται θυσίαι, καὶ τὰ τοσαῦτα ἐχυθέντα αἵματα τῶν μετέβη

1) Καταδιωκόμενοι ὁ Καλούδης καὶ Παπαδάκης ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν, ἠρίφθησαν τότε εἰς τὴν θάλασσαν ἐπιβάντες εἰς παρατυχὸν πλοιάριον πρὸ τῆς ἀκτῆς, καὶ διαπλεύσαντες μέγαν τῆς ζωῆς των κίνδυνον τὴν ἑπομένην νύκτα διὰ μέσου ἐχθρικῶν πλοίων διεσώθησαν ἀνελπίστως εἰς τὴν νῆσον Ἀντικύθηρα.

ἔπειτα οὗτος εἰς τοὺς Καλοὺς Λιμένας, ὁπόθεν παραλαβὼν εἰς τὴν γολέταν του τὸν ἐνάρετον Κουρμούλην. (1) ἀπῆλθεν εἰς Ὕδραν, ὅπου ἀποβιβάσας τὸν Κουρμούλην ἦλθεν ἔπειτα καὶ εἰς Ναύπλιον. Κακῇ τύχῃ ὅμως, ὁ Τομπάζης τότε εὗρεν εἰς ἐθνικὴν διαμάχην τὴν Πελοπόννησον· διότι, ἄλλους μὲν κατεδίωκον ἔξωθεν τότε ὡς ἀντάρτας, τὸν δὲ Πάνον Κολοκοτρώνην καὶ τὴν Βουμβουλίναν τῶν Σπετσῶν ἐπολιόρκουν ἐντὸς τοῦ Ναυπλίου· πρὸς τούτοις καὶ ἐκ τῆς τότε Κυβερνήσεως ἄλλα μὲν μέλη εὑρίσκοντο ἐν τοῖς πλοίοις διὰ τὸ ἀνώμαλον τῆς ἐμφυλίου ταραχῆς ἀπέναντι τῶν Μύλων, ἄλλα δὲ ἐν Ἄργει καταπτυχομένης ὑπὸ τῶν δυσχερῶν τότε πραγμάτων. Μάταιαι λοιπὸν ἀπέβησαν εἰς τοιαύτην πραγμάτων κατάστασιν αἱ προσπάθειαι, αἱ ἱκεσίαι καὶ αἱ παραστάσεις τῶν τε Κρητῶν καὶ τοῦ Τομπάζη ὑπὲρ τῆς Κρήτης τότε πρὸς τὴν Κυβέρνησιν. ἐνῷ ὑπῆρχον διεσπαρμένα πολλὰ ὅπλα ἔτι καθ' ὅλην τὴν Κρήτην. Αἱ τοιαῦται λοιπὸν καὶ τηλικαῦται ἀνώμαλοι καὶ σκληραὶ περιστάσεις κατέπνιξαν σχεδὸν πρὸς καιρὸν τὰ ὅπλα εἰς τὴν Κρήτην· δὲν ἡσύχασαν ὅμως καὶ μετὰ ταῦτα ποτὲ οἱ Κρῆτες, ἀλλά, πιστοὶ πάντοτε μένοντες εἰς τὸ ἐξ ἀρχῆς σύνθημά των «ἢ θάνατος, ἢ ἐλευθερία», ἐκίνουν πάντα λίθον, ἑωσοῦ εὑρόντες ἁρμοδίαν τὴν περίστασιν, ἐπανέλαβον, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, τὸν ὑπὲρ τῆς τυραννουμένης πατρίδος των ἔνδοξον ἀγῶνα, εἰς οὐδὲν λογισάμενοι τὰ πρότερον δεινοπαθήματα.

---

1) Ὁ Μιχαὴλ Κουρμούλης ἀπεδίωσε μετ' ὀλίγον ἐν Ὕδρᾳ ὑπὸ τοῦ βάρους τῆς δυσθυμίας διὰ τὴν ἀποτυχίαν τοῦ ἀγῶνος τῆς πατρίδος του· ἦγε δὲ τότε τὸ 60 περίπου ἔτος τῆς ἡλικίας του, ἀποζήσας ἐκεῖ ἐκ τῶν βοηθημάτων τῶν Τομπαζέων, ὁ πρώην εὔπορος καὶ πολυκτήμων ἐν Κρήτῃ. Ἀμίμητος ὑπῆρξεν ἡ καρτερία καὶ γενναιοψυχία τοῦ ἀνδρὸς τούτου εἰς τὸν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος ἀγῶνα, τὸν ὁποῖον οὔτε ἡ ἀπώλεια οἰκείων, οὔτε ἡ στέρησις τοῦ προτέρου ἐπισήμου βίου καὶ τῆς μεγάλης κτηματικῆς του καταστάσεως ἐκλόνησεν οὐδόλως. Ἡ συμπεριφορὰ τοῦ Κουρμούλη εὐτράπελος μετὰ ἠθικῆς ἔτερπε τοὺς συναναστρεφομένους αὐτόν· ἠρέσκετο πολὺ εἰς τὰ μυθώδη διηγήματά του, καὶ ἦτο εὐσεβὴς πρὸς τὸν Θεόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'

Καὶ ἄλλα πλοῖα τῆς Αἰγύπτου εἰς Σοῦδαν.— Ἐκστρατεία ἐναντίον τῆς Κάσσου καὶ καταστροφὴ αὐτῆς.— Μάρκος Μαλιαράκης.— Καταστροφὴ Κρητῶν καὶ ἐν Κισῳ.— Ἑλληνικὰ πλοῖα ἐμφανίζονται περὶ αὐτὴν καὶ ἀναχωροῦν. — Οἱ Κρῆτες καὶ ὁ Τομπάζης εἰς Ἄργος.— Ἐμφύλιος πόλεμος.— Οἱ Κρῆτες πολεμοῦν ὑπὲρ τῆς Κυβερνήσεως.— Μεγάλη ἐκστρατεία τοῦ Ἰμβραΐμη.— Κατάπλους τοῦ Ἰμβραΐμη εἰς Σοῦδαν.— Μεταβαίνει ἐκεῖθεν εἰς Πελοπόννησον. Πίπτει τὸ Νεόκαστρον — Οἱ Κρῆτες συμμαχοῦσι μετὰ τῶν λοιπῶν κατὰ Ἰμβραΐμη.— Ἐπάνοδος εἰς Σοῦδαν τοῦ Αἰγυπτιακοῦ στόλου.— Ὁ Χουσεὴμ Βέης μὲ Κρῆτας, Τούρκους καὶ Ἀλβανοὺς εἰς Πελοπόννησον.— Νέοι φόνοι κατὰ Ἑλλήνων εἰς Κρήτην. Οἱ Κρῆτες ζητοῦν συνδρομὴν παρὰ τῆς Κυβερνήσεως.—Συνέλευσις Κρητῶν εἰς Ναύπλιον.—Ὁ Ἄγγλος Ἀμιλτὼν Βρᾶουν.—Δάνειον.— Γραμβοῦσα.— Ὁ Ἰμβραΐμης εἰς Μύλους τοῦ Ναυπλίου.— Κρῆτες μετὰ τοῦ Ὑψηλάντου εἰς Μυλους.

Ἐπέκεινα τῶν 60 χιλιάδων χριστιανῶν εἶχον ἀναχωρήσει κατὰ τὰς θλιβερὰς ἡμέρας τῶν νέων σφαγῶν ἀπὸ διάφορα παράλια τῆς Κρήτης, καὶ διασπαρῆ εἰς Πελοπόννησον καὶ εἰς διαφόρους τοῦ Αἰγαίου νήσους, ὅτε τελευταῖον, ὡς εἴδομεν, ὑπερίσχυσαν τὰ ὅπλα τῶν πολεμίων. Ἦσαν δ' ἕτοιμοι ν' ἀναχωρήσουν καὶ ἔτι πλειότεροι τότε, ἂν τὰ Αἰγυπτιακὰ πλοῖα δὲν εἶχον προλάβει νὰ ἀποκλείσουν στενῶς ὅλην τὴν νῆσον· διότι ἐγνώριζον ὅλοι εἰς ὁποίους, καὶ εἰς ὁποίας σκληρὰς ἀντεκδικήσεις ἔμελλον αὖθις νὰ ὑποκύψωσι· καὶ διότι ἐγνώριζαν προσέτι, ὡς προεἴπαμεν, καὶ τὸ σχέδιον τοῦ Σατράπου τῆς Αἰγύπτου τοῦ νὰ μεταφέρῃ τότε πολλοὺς τῶν ὑποδουλοθησομένων Κρητῶν εἰς Ἀραβίαν. Διὸ καὶ ἐπροτίμησαν ν' ἀπολεσθῶσι κάλλιον μετὰ τῶν λοιπῶν συναγωνιστῶν Ἑλλήνων μετὰ τῶν ὁποίων καὶ εἶχον συναποφασίσει ἐξ ἀρχῆς, ἢ τὸν θάνατον

ἢ τὴν ἐλευθερίαν, παρὰ νὰ ὑποπέσωσι εἰς τ' ἀφόρητα δεινὰ τοιούτου ἐξανδραποδισμοῦ.

Ἀλλ' ἠρκέσθη ἆρά γε ὁ Ἀλβανὸς Χουσεὶν εἰς τὰ κατὰ τὴν Κρήτην μόνον κατορθώματά του; Καταδιώξας οὗτος τότε δραστηρίως διάφορα σώματα ἐνόπλων Κρητῶν περιφερομένων ἔτι εἰς πολλὰ τῆς Κρήτης βουνά, καὶ ἀπεκδεχομένων τὴν ἀντίληψιν τῆς Κεντρικῆς Διοικήσεως κατὰ τὴν ὑπόσχεσιν τοῦ Ἀρμοστοῦ Τομπάζη μέχρι τέλους σχεδὸν καὶ τοῦ μηνὸς Μαΐου, ὡς λ. χ. τὸ τοῦ Ἰωάννου Παλαιέτου, τοῦ Ἰωάννου Στιακοῦ, τοῦ Μανώλη Καζάνη, τοῦ Δημητρίου Κουρμουλάκη καὶ Ἀστρινοῦ, τοῦ Σταυρούλη Νωτου καὶ Μιχαὴλ Μελίτακα, τοῦ Θεοδώρου Προσνερίτου, Μανούσου Πρωτοπαπαδάκη, Κωνσταντῆ Πρινόλη, Πέτρου Ἀρκαδιώτου καὶ τοιαῦτα πολλά, ἐξ ὧν διέλυσε καὶ τὰ πλειότερα, καὶ καταβαλὼν πᾶσαν προσπάθειαν διὰ νὰ κατασιγάσουν ὅλως διόλου τὰ Ἑλληνικὰ ὅπλα ἐν Κρήτῃ, ἔστρεψε τότε παρευθὺς τὴν προσοχήν του νὰ καθυποτάξῃ ἐπίσης καὶ τὴν ἔτι ὑπὸ σημαίαν Ἑλληνικὴν νῆσον τῆς Κάσου· διότι ἔχουσαν καὶ αὐτὴν ναυτικὸν καὶ πολλοὺς ἐποίκους τότε Κρῆτας, ἐθεώρει αὐτὴν πάντοτε ἐπίφοβον πρὸς τὸν σκοπόν του, ὅτι δηλ. ταχύτερον ἢ βραδύτερον ἔμελλον ἐκεῖθεν νὰ ὑποκινηθοῦν νέαι ταραχαὶ ἐν Κρήτῃ. Διὸ καὶ ἔσπευσε νὰ καταστρέψῃ καὶ τὴν νῆσον ταύτην ὡς ὀχληράν, παρασκευάζων οὕτω διὰ τὸ μέλλον τὴν Κρήτην ἀσφαλὲς ὁρμητήριον, ὅπου εἶχεν ἤδη ἀποφασίσει ὁ Σατράπης νὰ ἐγκαταστήσῃ τὰς ἐξ Ἀλεξανδρείας δυνάμεις του, καὶ ἐκεῖθεν νὰ τὰς μεταφέρῃ εὐκόλως ὡς ἀπὸ γέφυραν εἰς Πελοπόννησον, ἀφοῦ ἅπαξ ἐμελέτησε νὰ ὑποχειρώσῃ καὶ τὴν λοιπὴν ἀγωνιζομένην Ἑλλάδα.

Ἡ νῆσος Κάσος, ἀπέχουσα τῆς Κρήτης 20—25 μίλια, κεῖται καταντικρὺ τῆς ἐπαρχίας Σιτείας· ἔχει δὲ τέσσαρα χωρία ὑπὸ τὰ ἑξῆς ὀνόματα, Ἁγία Μαρίνα, τὸ καὶ πολυπληθέστερον, Παναγία, Πόλις, καὶ Ἀρβανιτοχῶρι, ὀλίγον ἀπέχοντα τὸ ἓν τοῦ ἄλλου, καὶ κείμενα πρὸς τὸ ἀνατολικὸν αὐτῆς.

Περιεῖχε δὲ τότε ὅλη ἡ νῆσος πέντε ἕως ἓξ χιλιάδας κατοίκων, ἐξ ὧν 600 ἦσαν ναυτικοὶ ἄριστοι, ἔχοντες κατὰ τὴν ἐπανάστασιν 30 πλοῖα εἰς βρίκια, γολέτας καὶ πλειότερα ἄλλα μικρότερα. Οἱ

Κάσιοι ἐταξειδευον πρωτεῦον ὡς ἐπι το πολὺ τὰ παράλια τῆς Ἀφρικῆς, τῆς Συρίας καὶ λοιπῆς Ἀσίας, διὸ καὶ ὡς μᾶλλον εἰδήμονες τῶν μερῶν ἐκείνων, ἔβλαπτον πλεον τῶν ἄλλων ναυτικῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τὰ μέρη ἐκεῖνα, περιπλέοντες ἀκαταπαύστως ἐκεῖ, καὶ μεταφέροντες εἰς τὴν νῆσόν των πλῆθος τουρκικῶν λαφύρων. Οἱ Κάσιοι πρὸς τούτοις ἔπλεον συνεχῶς κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο καὶ περὶ τὴν Κρήτην, βλάπτοντες ἀφ' ἑνὸς τοὺς πολεμίους, καὶ ἐργαζόμενοι προθύμως μετὰ τῶν ἀγωνιζομένων Κρητῶν ὑπὲρ τῆς Ἑλληνικῆς αὐτονομίας, ὑπὲρ ἧς ἐμόχθησαν καὶ αὐτοὶ καὶ ἔπαθον, ἂν καὶ ἐπὶ τέλους ὑπέστησαν τὴν αὐτὴν ἄδικον τύχην καὶ αὐτοὶ μὲ τοὺς συναγωνιστάς των Κρῆτας.

Οἱ Κάσιοι ἦσαν μὲν ἀνδρεῖοι καὶ τολμηροί, ὡς εἴπομεν, ναυτικοί, δυστυχῶς ὅμως ἐστεροῦντο τῆς πειθαρχίας, ἀναγκαίας οὔσης διὰ τὰ πολεμικὰ ἐπιχειρήματα, οὐδ' ἐμιμήθησαν κατὰ τοῦτο τὰς ἄλλας ναυτικὰς νήσους, ὥστε δι' αὐτῆς νὰ γίνωσι χρησιμώτατοι καὶ εἰς ἑαυτοὺς καὶ εἰς τὴν Κρήτην αὐτήν. Εἰς ταύτην λοιπὸν τὴν νῆσον εἶχον καταφύγει κατὰ τὸ διάστημα τοῦ μέχρι τοῦδε ἀγῶνος καὶ ὑπὲρ τὰς 2.000 ψυχὰς Κρητῶν, οἵτινες εὗρισκον καὶ τὴν δέουσαν περιποίησιν καὶ φιλοξενίαν ὡς γείτονες ὑπὸ τῶν κατοίκων. Τελευταῖον δ' εἶχον ἔλθει ἐκεῖ καὶ ἕως 500 ἐκ τῶν καταδιωκομένων ἐνόπλων, ὥστε ὅλος ὁ τῶν Κρητῶν ἀριθμὸς κατὰ τὴν περίστασιν ἐκείνην ὑπερέβαινε τὰς 2.500. Οἱ Κάσιοι εἶχον στήσει τότε κατὰ τὴν γραμμὴν τῶν χωρίων των εἰς τὰ μᾶλλον ἐπισφαλῆ μέρη, καὶ περὶ τὰ 50 κανόνια πρὸς ὑπεράσπισιν τοῦ τόπου των· διότι τὰ λοιπὰ τῆς νήσου μέρη ὡς δύσβατα καὶ ἀπόκρημνα ἐνόμισαν ὡς ἐκ τῆς φύσεως καὶ αὐτοφύλακτα, καὶ ἀσθενεῖς μόνον τινὰς φυλακὰς εἶχαν στήσει ἐκεῖ.

Περὶ δὲ τὰ μέσα τοῦ Μαΐου εἶχον καταπλεύσει εἰς Σοῦδαν καὶ ἕτερα πολεμικὰ καὶ φορτηγὰ πλοῖα περὶ τὰ 25 μεταφέροντα ἐκ τῆς Ἀλεξανδρείας στρατὸν καὶ ἐρόδια, ἅτινα καὶ ἀνώθησαν μὲ τὰ ὑπὸ τὸν ἀντιναύαρχον Γιβλαρτάρην ἐλλιμενισμένα ἐκεῖ πρότερον 12 πολεμικά, ἐπὶ σκοπῷ τοῦ νὰ διατηρῶσιν ἀσφαλεστέραν τὴν ἐπὶ τῆς Κρήτης ἤδη ἐξουσίαν τοῦ Μεχμεταλῆ, καὶ νὰ προδιαθέτωσι τὴν προπαρασκευαζομένην ἐπέλευσιν τῆς νέας ἐκστρατείας τοῦ Ἰμβραΐμη

καθ' ὅλης τῆς Ἑλλάδος. Ἡ κεντρικὴ Διοίκησις ὅμως ἔβλεπεν ὅλα ταῦτα μὲ ἀδιαφορίαν· διὸ καὶ δὲν ἐπρονόησε νὰ ἐμποδίσῃ ἐν καιρῷ δέοντι μακρόθεν τὸν ἐχθρόν, ὅθεν καὶ ἐπέπεσεν ἐκεῖνος μετ' ὀλίγον κατὰ τῆς Ἑλλάδος βαρὺς καὶ ἐξολοθρευτικός. Ἀπέστειλε λοιπὸν ἐκ τῆς Σούδας ὁ Χουσεὶν μέρος τοῦ εἰρημένου στόλου κατὰ τῆς Κάσου τότε, εἴτε διὰ νὰ δοκιμάσῃ κατ' ἀρχὰς τὰς δυνάμεις της, εἴτε καὶ διότι ἐνόμιζεν εὔκολον νὰ ὑποταξῃ ταύτην καὶ μὲ τὴν ἐμφάνισιν μόνον τῶν πλοίων τούτων. Διὸ ἐπαρουσιάσθησαν ταῦτα κατέναντι τῆς νήσου, τὰ ὁποῖα πολεμήσαντα δὶς καὶ πολεμηθέντα ἐπανῆλθον ἄπρακτα τότε εἰς Σοῦδαν· διὰ δὲ τὸ ἀλίμενον τῆς νήσου των εἶχον προσορμίσει πρότερον οἱ Κάσιοι τὰ μεγαλήτερά των πλοῖα εἰς τὴν ἀπέναντι ἀρκτικῶς κειμένην νῆσον Κάρπαθον· ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως ἐφρόντισαν νὰ μεταφέρωσι καὶ ταῦτα εἰς Αὐλάκι, ὅρμον τῆς νήσου των.

Οἱ Κάσιοι, ἅμα ἐμφανισθείσης τῆς πρώτης ἐχθρικῆς βίας, εἶχον ἀποστείλει πρεσβείαν καὶ πρὸς τὴν Κεντρικὴν Διοίκησιν, ἐπικαλούμενοι τὴν βοήθειαν τῶν ναυτικῶν νήσων Ὕδρας καὶ Σπετσῶν, πρὸς τοὺς ὁποίους καὶ εἶχον ὑποσχεθῇ οἱ πρόκριτοι τούτων, καθὼς καὶ ἡ Κεντρικὴ Διοίκησις, νὰ τοὺς συνδράμωσιν. Ἐνόμισαν λοιπὸν αὐτοὶ τότε ἀηττήτους ἑαυτούς, ἀφοῦ μάλιστα πρότερον εἶχον ἀποκρούσει καὶ τὰς δύο προσβολάς, ἐπιστηριχθέντες εἰς τὸ δύσβατον τοῦ τόπου των, εἰς τὴν ἀνδρίαν των καὶ εἰς τὴν σύμπραξιν τῶν ἐπὶ τῆς νήσου των εὑρεθέντων τότε πολεμικῶν Κρητῶν, ἀρχηγουμένων ὑπὸ τοῦ Δ. Κουρμουλάκη καὶ Ἀστρινοῦ, πρὸς τούτοις δὲ καὶ εἰς τὴν προσδοκωμένην συνδρομὴν τῶν εἰρημένων νήσων. Διὸ καὶ ἤρχισαν νὰ προετοιμάζωνται θαρραλεώτεροι, διὰ ν' ἀντισταθῶσι καὶ εἰς τρίτην ἐνδεχομένην ἐμφάνισιν τοῦ ἐχθροῦ, προπαρασκευάζοντες καὶ τινα τῶν πλοίων διὰ νὰ συνεπιτεθῶσι καὶ αὐτοὶ ἐκ τῆς νήσου των κατὰ τῶν τουρκικῶν πλοίων, ἅμα ἐμφανισθέντων τῶν Ἑλλήνων ναυτικῶν.

Ἡ δραστηριότης ὅμως τοῦ ἐχθροῦ, εἴτε καὶ προδοσία τις διὰ τὰς εἰρημένας προετοιμασίας, ἐματαίωσαν ὅλα ἐκεῖνα πρὸς δὲ καὶ ἡ ἄγνοια στρατιωτικῆς πείρας τῶν Κασίων, καὶ ἡ ἔλλειψις τῆς πρὸς ἀλλήλους ἀναγκαιοτάτης εἰς τοιαύτην περίστασιν πειθαρχίας· διότι

καί τοι γνωρίζοντες οὗτοι ἀκριβῶς τὸν τόπων των. εἴτε δὲν ἐπρόσεξαν. εἴτε καὶ δὲν ὑπήκουσαν εἰς ἐμπειροτέρους. ὡς λέγεται, διὰ νὰ προφυλάξωσι κατὰ τὸ δυνατὸν καί τινα τῆς νήσου μέρη τὰ κατ' αὐτοὺς νομιζόμενα ὡς ἀπρόσιτα.

Ἐπιβιβάσας λοιπὸν ὁ Χουσεὶν ταχέως εἰς Σούδαν πέντε χιλιάδας ἐκ τοῦ στρατοῦ του, ἐπιβὰς δὲ καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος ἐπαρουσιάσθη μὲ 46 πλοῖα μεταγωγὰ καὶ πολεμικὰ τὴν 6 Ἰουνίου ἔμπροσθεν τῆς Κάσου· παταταχθέντα δὲ ταῦτα περὶ τὸ παρακείμενον νησίδιον τῆς Μακρυᾶς λεγόμενον, ἔρριπτον χαλαζηδὸν ἐπὶ δύο νυχθήμερα σφαίρας κατὰ τοῦ ἀπέναντι χωρίου τῆς Ἁγίας Μαρίνης· ἐκανονοβολοῦντο ὅμως καὶ ταῦτα ἀκαταπαύστως ὑπὸ τῶν ἐκεῖ ἱσταμένων κανονίων τῶν Κασίων. Τὴν δὲ νύκτα τῆς 7 πρὸς τὴν 8 τοῦ αὐτοῦ μηνός, ἐνῷ ἐκανονοβόλουν καὶ ἐτουφέκιζον τὰ ἐχθρικὰ ἀδιαλείπτως εἰς διάφορα μέρη, ἐφαίνοντο δ' ἐνταυτῷ καὶ λέμβοι τινὲς ὅτι προσήρχοντο μὲ στρατὸν πρὸς τὴν ξηράν, ὅπου ἦτο δύσκολον νὰ γείνῃ ἀπόβασις διὰ τὴν ἐκεῖ ἱσταμένην ἰσχυρὰν ἀντίστασιν ἐκ μέρους τῶν Κασίων καὶ Κρητῶν, ἐπὶ σκοπῷ νὰ ἐφελκύσωσιν οἱ Τοῦρκοι ὅλην τὴν προσοχὴν τῶν ἀντιπάλων των ἐκεῖ, ἀντιπυροβολούντων καὶ αὐτῶν ἀκαταπαύστως. ἐνῷ, λέγομεν, ἐγίνοντο ὅλα ταῦτα, ἄλλαι λέμβοι ἕως 30 κατ' αὐτὴν ταύτην τὴν ὥραν ἀπεβιβασαν ἐν ἄκρᾳ νηνεμίᾳ ὑπὸ ἀσέληνον νύκτα σῶμα ἱκανὸν Τουρκαλβανῶν εἰς τὸ πρὸς δυσμὰς τῆς νήσου μέρος Ἀντιπέρατον καλούμενον. ἦρχοντο δὲ μετὰ τούτους ἀκαταπαύστως καὶ ἄλλοι, φρενύσαντες καὶ τρεῖς ἐκ τῶν ἐκεῖ ἱσταμένων ἀναξίων 6 φυλάκων Ἂν ὅμως ἐφύλασσον πλειότεροι ἔνοπλοι μετὰ προσοχῆς ἐκεῖ, ἤθελον φονεύσει πολλοὺς τῶν ἀποβάντων ἐχθρῶν διὰ τὸ δύσκολον καὶ δυσκάβατον τῆς θέσεως (1), ἢ καὶ ἤθελον ἐμποδίσει ἐντελῶς τὴν ἀπόβασιν αὐτῶν ἐ-

1) Λέγεται ὅτι Κάσιός τις Ζαχαρίας καλούμενος, ἐξόριστος ὢν πρὸ ἐτῶν ἐκ τῆς πατρίδος του ἕνεκα τῆς κακῆς του διαγωγῆς, ὑπέδειξεν ὁδηγήσας τοὺς πολεμίους εἰς τὴν δεινὴν ἐκείνην καὶ ἀπότομον ἀνάβασιν, καὶ οὕτως ἐγένετο προδότης τῆς πατρίδος του· διότι πῶς ἦτο δυνατὸν ἄλλως νὰ γνωρίζωσι οἱ ξένοι Τοῦρκοι ταύτην ; Ἀπόκειται ὅμως εἰς τοὺς Κασίους νὰ ἀποδείξωσιν, ἂν ὁ αἴτιος τῆς καταστροφῆς των εἶναι ὁ διαληφθείς, ἢ ἄλλος τις· ἐπειδὴ καθὼς

πιδραμόντων πρὸς ἐπικουρίαν καὶ ἄλλων πολλῶν. Οἱ δὲ πολέμιοι τότε ἤθελον ἀναγκασθῆ νὰ ὀπισθοδρομήσουν μὲ πολλὴν ζημίαν κατησχυμένοι.

Δύο λοιπὸν περίπου χιλιάδες ἐχθροὶ ἐπιπεσόντες οὕτω κατὰ τῆς νήσου, καὶ διαδραμόντες ἐν σκότει τὰ μεταξύ, ἀνεφάνησαν περὶ τὸ λυκαυγὲς ἀνελπίστως ὄπισθεν τῶν εἰς τὰς λοιπὰς θέσεις ἀνθισταμένων Ἑλλήνων, ὠχυρωθέντες κατ' αὐτῶν. Ἀλλ' οὗτοι καὶ τοι καταπλαγέντες τότε διὰ τὴν ἀπροσδόκητον ἀπόβασιν, ἠναγκάσθησαν νὰ πολεμήσωσιν ἀπὸ τὰς θέσεις των καρτερικῶς μέχρι τινός. Ὅτε ὅμως οἱ ἐπελθόντες πολέμιοι ὑπερίσχυσαν, οἱ Ἕλληνες τότε ξιφήρεις ὁρμήσαντες, καὶ ἰδίως μάλιστα οἱ πολεμισταὶ Κρῆτες, φονεύοντες καὶ φονευόμενοι διέρρηξαν τοὺς ἐχθρούς, καὶ διεσώθησαν οὕτω τινὲς μὲν εἰς πλοιάρια, διὰ τῶν ὁποίων ἔσπευσαν νὰ μεταβῶσιν εἰς Κάρπαθον, τινὲς δὲ καὶ εἰς τὰ βουνὰ τῆς νήσου. Πλοῖον δὲ Κάσιον μὲ πλῆθος οἰκογενειῶν διασχίσαν ὡσαύτως τὰ ἐχθρικά, καὶ διαφυγὸν οὐρίῳ ἀνέμῳ τὴν καταδίωξιν ἐσώθη ἀβλαβὲς εἰς τὴν νῆσον Ἀστυπαλαίαν.

Οἱ δὲ πολέμιοι ἐμβάντες ἀμαχητὶ καὶ εἰς τὰ χωρία, ἐλεηλάτησαν αὐτά, φονεύσαντες ἀνιλεῶς πάντας τοὺς προστυχόντας ἄνδρας, καὶ αἰχμαλωτίσαντες πλῆθος γυναικῶν καὶ παίδων. Ὁ δὲ Ἀλβανὸς Χουσεὴν, ἂν καὶ εἶχε διαταξει πρὸς τὸ δειλινὸν τὴν κατάπαυσιν τῆς αἱματηρᾶς ἐκείνης καταστάσεως, ἀπῄτει ὅμως παρὰ τῶν Κασίων νὰ παραδώσωσι πρὸς αὐτόν, ἂν ὄχι ὅλους τοὺς Κρῆτας, τοὐλάχιστον τοὺς ἀρχηγούς των, ἤ τέλος τοὺς δύο Κουρμούλας Δημήτριον καὶ Μανωλήν. Οἱ Κάσιοι ὅμως πρὸς μὲν τὸν Χουσεὴν ἠναντιώθησαν ὡς πρὸς τοῦτο, ἀποδείξαντες τὸ ἀδύνατον τῆς αἰτήσεώς του, τοὺς δὲ Κρῆτας διηυκόλυναν ν' ἀπέλθωσιν ὅσον τάχιον τῆς νήσου των καὶ νὰ διασωθῶσι. Πολλοὶ λοιπὸν τῶν Κασίων καταβάντες κατὰ τὰς δύο ἢ τρεῖς ἑπομένας ἡμέρας, καὶ παραδόντες τὰ ὅπλα

εἶναι δίκαιον σεβασμοῦ τὰ ὀνόματα ἐκείνων τῶν ὑπὲρ πατρίδος προκινδυνευσάντων καὶ θυσιασθέντων, οὕτω καὶ τὰ τῶν προδοτῶν καὶ ἀνεξάλειπτον αἶσχος καὶ κατηγορίαν πρὸς παραδειγματισμόν.

ὑπετάγησαν, λυτρωσαντες ἀντὶ πολλῶν χρημάτων καὶ τινας τῶν αἰχμαλωτισθέντων συγγενῶν των.

Πλοίαρχος δέ τις ὅμως ἐκ τῶν Κασίων, ὁ Μάρκος Μαλιαράκης, καλούμενος, ἀπεμάχετο ἐπὶ πολλὴν ὥραν κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς εἰσβολῆς μὲ τοὺς παρὰ ἑαυτὸν 30—40 ἐκ τῆς θέσεώς του ἐναντιωθεὶς καρτερικῶς· ἐφόνευσαν δὲ τότε πολλοὺς τῶν κατ' αὐτῶν ἐφορμησάντων πολεμίων, ἐφονεύθησαν ὅμως καὶ ἐξ αὐτῶν οἱ πλειότεροι ὑπ' ἐκείνων· ζωγρηθεὶς δὲ τελευταῖον καὶ ὁ Μάρκος ἐφέρθη δέσμιος πρὸς τὸν Χουσεΐν. Ὁ Μάρκος ἦτον ἀνὴρ λίαν εὐειδὴς καὶ γενναῖος· τὰ δὲ φυσικά του ταῦτα πλεονεκτήματα ἐκίνησαν εἰς συμπάθειαν καὶ τὸν Στρατάρχην Ὀθωμανόν, ὅστις καὶ ὑπεσχέθη ὄχι μόνον νὰ τῷ χαρίσῃ τὴν ζωήν, ἀλλὰ καὶ τὸ πλοῖόν του αὐτό, τὸ ὁποῖον ἦτο καὶ τὸ καλλιώτερον μεταξὺ τῶν λοιπῶν Κασίων πλοίων, μὲ ἐντολὴν ὅμως νὰ συμπλέῃ καὶ μὲ τὸν ὑπὸ τὸν Γιβραλτάρην στολίσκον. Ἑνῷ λοιπὸν ἀπελύετο ὁ Μάρκος τῶν δεσμῶν του, παροξυνθεὶς τότε ὑπὸ τῶν αἰχμαλωτισάντων δι' ἐρεθιστικῶν λόγων, καὶ δυσφορήσας διὰ τὴν δεινὴν ὑποχρέωσιν νὰ στρέψῃ ὅπλα κατὰ τῆς πατρίδος του, ἥρπασε ξίφος ἐκ τῶν περιεστώτων φυλάκων του, καὶ ἐφόνευσε καὶ ἐπλήγωσε τρεῖς ἐξ αὐτῶν· ἐφονεύθη ὅμως παρευθὺς καὶ ἐκεῖνος τότε κατακρεουργηθείς. Ἐφονεύθησαν λοιπὸν καὶ ἠχμαλωτίσθησαν καὶ ἐκ τῶν εὑρεθέντων τότε ἐν τῇ Κάσῳ ἀδυνάτων Κρητῶν πλέον τῶν 1.000. Ἔπεσαν δὲ ὡσαύτως καὶ πολλοὶ Κάσιοι κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς καταστροφῆς καὶ ἠχμαλωτίσθησαν. Ἔπεσαν ὅμως καὶ ἐκ τῶν Τούρκων τότε πολλοί.

Ὁ δὲ Χουσεὴν γενόμενος κύριος τῆς νήσου, ἀπέστειλεν ὅλα τὰ εὑρεθέντα πλοῖα τῶν Κασίων ὡς θρίαμβον εἰς Ἀλεξάνδρειαν, φέροντα τὰ ἐκ τῆς λεηλασίας πλούσια λάφυρα, τὴν ἄφθονον εὑρεθεῖσαν ναυπηγήσιμον ξυλείαν καὶ τοὺς αἰχμαλώτους, καταστρέψας οὕτω τὸν τόπον. Ἐγκαταστήσας δ' ἐπὶ τῆς νήσου τότε Τοῦρκον Διοικητήν, ἐπανῆλθε τὴν 12 ἢ 15 τοῦ μηνὸς νικηφόρος εἰς Σοῦδαν, τὸ ἄσυλόν του. Κατόπιν ὅμως ἑορτῆς εἶχεν ἀναφανῇ μακρόθεν καταπλέουσα τὴν 18 καὶ ἡ ὑπὸ τὸν Ἀντιναύαρχον Σαχτούρην Ἑλληνικὴ μοῖρα. Ὁ δὲ Τοῦρκος Διοικητὴς ἠναγκάσθη τότε νὰ μεταβῇ εἰς Κάρπαθον προφυλαγμένος καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν Κασίων.

διότι ἀπέφευγον οὗτοι τοῦ νὰ ἐνοχοποιηθοῦν ἀμέσως διὰ βλάβης ἑνὸς ἀτόμου. Ἀγκυροβολήσαντες λοιπὸν οἱ Ἐπιμηθεῖς Ἕλληνες τὴν 20 τοῦ μηνὸς ἔμπροσθεν τῆς Κάσου, καὶ ἰδόντες τὰ παθήματά της, διηυθύνθησαν παρευθὺς ἐκεῖθεν πρὸς τὴν νῆσον Ψαρά, διὰ νὰ ἑνωθῶσι μετὰ τοῦ ναυάρχου Μιαούλη, ὅπου καὶ οὗτος διευθύνετο· διότι καὶ ὁ Ὀθωμανὸς ναύαρχος Τοπάλης εἶχε καταπλεύσει ταὐτοχρόνως ἐκεῖ μεθ' ὅλου τοῦ Βυζαντινοῦ στόλου, διὰ νὰ καταπολεμήσῃ καὶ ἐκείνος τὴν Ἑλληνικὴν ταύτην ναυτικὴν νῆσον, ἥτις καὶ δὲν ἀπέφυγε τοῦ νὰ ὑποστῇ τότε καὶ αὐτὴν τὴν ἰδίαν μὲ τὴν Κάσον τύχην. Οἱ δ' ἐκ τῶν Κρητῶν περισωθέντες ἐν τῇ καταστροφῇ τῆς Κάσου, ἄλλοι μὲν μετέβησαν τότε εἰς Πελοπόννησον, ἄλλοι δὲ εἰς διαφόρους τοῦ Αἰγαίου νήσους· καὶ πολλοὶ τῶν Κασίων ἦλθον εἰς τὰς νήσους Ἴον, Ἀμοργὸν καὶ Νάξον.

Ἂς ἐπανέλθωμεν δὲ ἤδη καὶ εἰς τὴν διήγησιν τῶν ἐκ τῆς Κρήτης τότε διαφυγόντων. Μεταβάντες πολλοὶ ἐκ τῶν ἀποβιβασθέντων εἰς Μονεμβασίαν μετὰ τοῦ Ἀρμοστοῦ καὶ εἰς τὸν λιμένα τοῦ Ναυπλίου, εὗρον δυστυχῶς τότε ἐμφύλιον πόλεμον ἐκεῖ· καὶ τὴν μὲν Κεντρικὴν Διοίκησιν πιριωρισμένην εἰς τὸ πλοῖον τοῦ ναυάρχου Μιαούλη ἀπέναντι τῶν Μύλων· τὰ δὲ μέλη τῆς Ἑλληνικῆς Βουλῆς περιωρισμένα ὡσαύτως εἰς Ἄργος, καὶ τὸ Ναύπλιον πολιορκούμενον τότε ὑπὸ τοῦ Χρήστου Βούλγαρη ἐκ μέρους τῆς Κυβερνήσεως, τὸ ὁποῖον κατεκράτουν ὁ Πάνος Κολοκοτρώνης καὶ ὁ ἐκ Σπετσῶν Βουβουλίνα ἐκ μέρους τῶν ἀντενεργούντων τότε Ἑλλήνων, καὶ μάχαι ἐγίνοντο περὶ αὐτὸ μεταξὺ τῶν λεγομένων τότε ἀνταρτῶν καὶ κεβερνητικῶν. Οἱ ἐπισημότεροι λοιπὸν ἐξ αὐτῶν Κρῆτες ἐλπίσαντες ὅτι ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιτύχωσι κἂν τότε τὴν συνδρομὴν τοῦ ἔθνους, προσέτρεξαν μετὰ τοῦ Τομπάζη, ἐκθέσαντες τὰ περὶ τῆς καταστάσεως τότε τῆς Κρήτης πρὸς ἀμφοτέρας τὰς εἰρημένας Ἀρχάς, καὶ προσθέσαντες τὴν ἀναπόφευκτον ἀνάγκην τοῦ νὰ σταλῶσιν ὅσον τάχιστα ἀνάλογα βοηθήματα πρὶν ἔτι καταπέσωσιν ἐκεῖ τὰ Ἑλληνικὰ ὅπλα.

Ἡ ἰδέα αὕτη τῶν Κρητῶν ἦτο βεβαίως ὀρθὴ καὶ ὠφέλιμος διὰ τὸ γενικὸν συμφέρον· διότι καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ συμφέρον τοῦ ὅλου Ἑλληνικοῦ ἀγῶνος ἀπῄτει ὥστε νὰ προσπαθοῦν νὰ κρατῶσι μακρὰν

τοῦ κέντρου τῆς Ἑλλάδος τοιοῦτον καταστρεπτικὸν ἐχθρόν. Τίς ὅμως ἤκουε καὶ τότε; Ἐκαίετο λοιπὸν κατὰ τὴν κοινὴν παροιμίαν ἡ οἰκία τοῦ γείτονος, ἤτοι ἔπιπτεν ἡ Κρήτη, τὸ ἀσφαλέστερον τοῦτο τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀγῶνος προπύργιον, οἱ δ' Ἕλληνες ἀλληλομαχοῦντες ἐν Πελοποννήσῳ, ἔμενον ἀπαθεῖς εἰς τὰ παθήματα τῶν Κρητῶν, μὴ προβλέποντες ὅτι ἡ γειτονικὴ ἐκείνη φωτιὰ ἔμελλε νὰ κατακαύσῃ ἐντὸς ὀλίγου καὶ τὸν ἴδιον αὐτῶν τόπον. Τοὐναντίον δὲ οἱ προκινδυνεύοντες Κρῆτες ἕως τότε ὑπὲρ τῆς ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος ὑπὲρ τὰ τρία ἔτη φθειρόμενοι, καὶ πονοῦντες διὰ τῆς νέας αἰτήσεώς των περὶ τοῦ μέλλοντος, ἤκουσαν τότε καὶ αὐτοὶ παρὰ τῆς Βουλῆς, ἢ μᾶλλον παρὰ τοῦ βουλευτοῦ Ἀναστασίου Λόντου, ὅ,τι ποτὲ ἤκουσε παρά τινος καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς, ὅτε ἐφιλονίκει οὗτος μετὰ τοῦ Εὐρυβιάδου περὶ τοῦ τρόπου καὶ τόπου τῆς ναυμαχίας διὰ νὰ σώσωσι τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὰ τότε καταπλημμυρήσαντα αὐτὴν στίφη τῶν βαρβάρων. «Οἱ Κρῆτες, εἶπεν ὁ Λόντος, πατρίδα δὲν ἔχετε, φωνὴν δὲν ἔχετε». ὡς ἂν εἶχεν ἐκεῖνος τότε πατρίδα, ὅτε τὰ πράγματα τῆς ὅλης Ἑλλάδος ἐκρέμαντο ἀπὸ βαμβακερὴν, κατὰ τὸν κοινὸν λόγον, κλωστήν. Καὶ οἱ Κρῆτες ὅμως ἂν καὶ ἀπάτριδες ὡς τοὺς ὠνόμασεν ἐκεῖνος, ἐβοήθησαν εἰς πολλοὺς κινδύνους τοὺς ἀγωνιζομένους λοιποὺς Ἕλληνας, καὶ τὴν πατρίδα των μετ' ὀλίγον αὐτοὶ οἱ ἴδιοι πάλιν, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ἀνέκτησαν, τὴν ὁποίαν ἐχθρὰ πολιτικὴ τοὺς τὴν ἀπεστέρησεν ὕστερον, καὶ οὐχὶ τὰ ὅπλα τῶν πολεμίων των.

Ὑπεσχέθη μολαταῦτα ἡ Κυβέρνησις τότε εἰς τοὺς Κρῆτας ὅτι θέλει τοὺς συνδράμει εἰς τὸν ἀγῶνά των, ἀφοῦ ἐξομαλυνθῶσι τὰ παρόντα κοινὰ πράγματα, προσκαλέσασα τότε τούτους νὰ πολεμήσωσιν ὑπὲρ αὐτῆς καὶ κατὰ τὴν προκειμένην διαμάχην. Διακόσιοι λοιπὸν περίπου Κρῆτες, οἱ εὑρεθέντες τότε εἰς Ἄργος ὑπὸ τοὺς σωματάρχας τῶν Φραγγιῶν Τσισκάκην καὶ Ἰωάννην Περάκην, ἀντέκρουσαν ἄνωθεν τοῦ Ἄργους τὰ ἐπερχόμενα κατὰ τῆς Κυβερνήσεως στρατεύματα, ἀναγκάσαντες αὐτὰ νὰ ὀπισθοδρομήσωσιν· ἔπειτα δὲ αὐτοὶ οὗτοι καὶ ἔτι πλειότεροι συναχθέντες μετὰ τοῦ Χ. Χρήστου Βούλγαρη ἐπολέμησαν ὑπὲρ τῆς παγιώσεως τῶν νόμων καὶ τῆς Κυβερνήσεως μεχρισοῦ κατενικήθη καὶ κατεβλήθη ὅλως διόλου ἡ τότε

ἀναφυεῖσα ἀνταρσία, καὶ παρεδόθη τὸ Ναύπλιον εἰς τὴν Κυβέρνησιν.

Τὰ δεινὰ ὅμως ἐν τοῖς πολέμοις διεδέχοντο ἕτερα ἀπρόβλεπτα, διότι μετ' ὀλίγον καὶ ὁ Ὀμὲρ πασᾶς τῆς Καρύστου εἶχεν ἑτοιμασθῇ νὰ εἰσβάλῃ μὲ τὰς δυνάμεις του εἰς Ἀττικήν. Ἐπειδὴ ὅμως εἶχεν ἀναλάβῃ καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις τότε κατά τι τὰς δυνάμεις της, διέταξε καὶ αὐτὴ νὰ συναθροισθῇ ἐκεῖ στρατὸς διὰ νὰ τὸν ἀντικρούσῃ. Μεταξὺ δὲ τούτων ὑπῆρχον τότε καὶ Κρῆτες πλέον τῶν 400 ὑπὸ τοὺς σωματάρχας των Ἰωάννην Χάλην καὶ Ἀστρινὸν Χατζηδάκην. Ὅλοι λοιπὸν οὗτοι οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τοὺς ὁπλαρχηγοὺς Κριεζώτην. Γούραν καὶ Εὐμορφόπουλον ἐπολέμησαν τὸν ἐπελθόντα πολέμιον· τὸν ἐνίκησαν κατὰ τὸν Μαραθῶνα. καὶ τὸν ἠνάγκασαν νὰ ἐπιστρέψῃ ἄπρακτος.

Ἔπεσον δὲ τότε μεταξὺ τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων καὶ Κρῆτες τινές, ἐν οἷς καὶ ὁ Χαρίτων Κισαμίτης καὶ ὁ Μανώλης Τσινιτάκης ἐκ τῶν Κεφαλάδων τοῦ Ἀποκορώνου, ἄνδρες ἀριστεύσαντες πολλάκις καὶ ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν πατρίδι εἰς διαφόρους μάχας. Μετὰ τὴν νίκην δ' ἐκείνην διετάχθησαν οἱ Κρῆτες νὰ μεταβοῦν καὶ εἰς Ἀμφισσαν, διὰ ν' ἀντικρούσωσιν ἄλλους ἐχθρούς. Συνετέλεσαν λοιπὸν καὶ οὗτοι πάλιν μετὰ τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων νὰ κατατροπώσωσι καὶ ἐκεῖ οἱ πολέμιοι κατὰ τὸ Χρυσσόν, καὶ κατὰ τὴν ἔνδοξον μάχην τῆς Ἀμπλιανης, ὅπου καὶ ἐφονεύθησαν πάλιν Κρῆτες τινές.

Κακῇ ὅμως τύχῃ εἶχεν ἀνάψει κατὰ τὸν ἑπόμενον χειμῶνα τοῦ 1824 καὶ ἕτερος ἐμφύλιος πόλεμος ἐν Πελοποννήσῳ. Οἱ Κρῆτες ἀπῄτουν συνεχῶς ἀπὸ τὴν Κυβέρνησιν νὰ τοὺς χορηγήσῃ βοηθήματα, ἅτινα καὶ εἶχεν ὑποσχεθῇ. διὰ νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὴν πατρίδα των. Περιπεσοῦσα ὅμως καὶ τότε ἡ Κυβέρνησις εἰς νέους περισπασμοὺς ἕνεκα τῶν νέων ἐσωτερικῶν ταραχῶν. προσεκάλεσε καὶ πάλιν τοὺς Κρῆτας εἰς τὸ νὰ τὴν συνδράμωσι. διὸ καὶ ἐπέκεινα τῶν 500 Κρητῶν ὑπὸ τοὺς σωματάρχας των Παναγιώτην Ζερβουδάκην. Ἰωάννην Χάλην. Μιχαὴλ Μαλικούτην καὶ Μανώλην Ρουστιχιανὸν διέτρεχον ὅπου ἐκάλει αὐτοὺς ἡ ἀνάγκη, καταπολεμοῦντες καὶ τὴν νέαν ἐκείνην ἀνταρσίαν ὑπὲρ τῶν νόμων καὶ τῆς Κυβερνήσεως.

Ἐνῷ δὲ ἐχθρικὸς πόλεμος κατετάραττεν ἔνθεν καὶ ἔνθεν τὴν Ἑλλάδα, καὶ πόλεμος συναμα ἐμφύλιος κατεσπάραττεν ἐσωτερικῶς τὰς

δυνάμεις της, ὁ ἐπικινδυνωδέστερος ἐχθρὸς αὐτῆς Μεχμεταλῆς. ἐπηρμένος καὶ ἀπὸ τὴν κατὰ τὴν Κρήτην νίκην του, ἤρχισε καὶ αὐτὸς νὰ χαλκεύῃ ἁλύσεις κατ' αὐτῆς· ὅθεν καὶ προητοιμάζετο οὗτος ὄχι μὲ ἀτάκτους ὁρδὰς εὐμαχήτους, ὡς ὁ Δράμαλης, ἀλλὰ μὲ τακτικὰ στίφη Ἀράβων δυσμάχητα νὰ ἐπιπέσῃ κατὰ τῆς Πελοποννήσου, ἤτοι εἰς αὐτὰ τὰ σπλάγχνα τῆς Ἑλλάδος. Καταπληκτικὴ ἦτο ἡ ἐκστρατεία ἐκείνη, τὴν ὁποίαν πρὸς τὸ τέλος σχεδὸν τοῦ ἔτους ἐκείνου ἐξαπέστειλεν ἐκ τῆς Ἀλεξανδρείας ὁ Μεχμεταλῆς· μολονότι δὲ καὶ μεγάλοι στόλοι καὶ πλοῖα μεταγωγὰ πάμπολλα συνώδευον ἐκεῖθεν τὸν στρατάρχην του Ἰμβραΐμ πασᾶν, οἱ ναυτικοὶ ὅμως Ἕλληνες περιφρονήσαντες τὴν κολοσσιαίαν ἐκείνην δύναμιν, ἐπέφερον τότε πολλὰ προσκόμματα καθ' ὅλον του τὸν διάπλουν· διότι τὸν προσέβαλλον τότε εἰς διάφορα μέρη, ἔκαυσαν πολεμικὰ πλοῖα, καὶ τοῦ ἀφήρεσαν πολλὰ φορτηγὰ μὲ στρατούς, ἵππους καὶ διαφόρους ἀποσκευάς.

Ἀλλ' ἦτον ἀδύνατον ἐπὶ τέλους νὰ μὴν ὑπερνικήσῃ ἐκεῖνος ὅλα ταῦτα, προπαρεσκευασμένος μὲ τόσας δυνάμεις, μὲ ἄφθονα ἀναγκαῖα τῆς ἐκστρατείας καὶ μὲ ἐπιμονήν, ἐνῷ οἱ ἀντίπαλοί του ἐστεροῦντο ὅλων τούτων, καὶ μόνον τὴν ναυτικὴν φυσικὴν τόλμην εἶχον καὶ τὴν ἀνδρείαν· διὸ καὶ ἠναγκάζοντο ὡς ἐκ τῆς ἐλλείψεως των ταύτης πολλάκις καὶ ν' ἀναχωρῶσιν ἐπ' οἴκου, ἀφίνοντες εἰς τὸν ἐχθρὸν ἐλεύθερον τὸ στάδιον. Εὗρε λοιπὸν καιρὸν τοιουτοτρόπως ὁ πολέμιος, καὶ εἰσέδυσε καὶ εἰς τὸν εὐρύχωρον καὶ ἀσφαλέστατον λιμένα τῆς Ἀμφιμάλλου ἤ Σούδας, ἂν καὶ οἱ ναυτικοὶ Ἕλληνες κατώρθωσαν κατὰ τὴν εἰς τὸν λιμένα τοῦτον εἴσοδόν του νὰ καύσωσι πολεμικὴν κορβέταν, καὶ νὰ τοῦ ἀφαιρέσωσι τὰ φορτηγά. Ἀφόβως ὅμως τότε ὁ Ἰμβραΐμης ἀπεβίβασεν εἰς τὸ ἤδη κατακεκτημένον ἄσυλόν του, τὴν Κρήτην, τοὺς στρατούς του πρὸς ἀνάπαυσιν· ἐκεῖθεν δὲ τοὺς μετέφερεν εὐκόλως ἔπειτα ὅπου, καὶ ὁσάκις ἤθελεν ἀνεμποδίστως εἰς τὴν ἀπέναντι τῆς Κρήτης Β. Δ. κειμένην Πελοπόννησον! Ἦτο λοιπὸν δυνατὸν νὰ ἐμποδίσωσι τοῦ λοιποῦ ἐκεῖθεν τοιοῦτον καὶ τηλικοῦτον ἐχθρὸν οἱ Ἕλληνες, τοῦ ὁποίου καὶ ὁ διάπλους ἦτο ἤδη σύντομος δι' ὀλίγας μόναν ὥρας ἐν οὐρίῳ ἀνέμῳ; ὄχι· διότι ἔπρεπε τότε νὰ ἔχωσιν οἱ Ἕλληνες ἀδιαλείπτως

ἀξιόμαχον στόλον νὰ περιπλέῃ κατὰ τὸ Κρητικὸν πέλαγος κατέμπροσθεν τῆς Σούδας, καὶ νὰ φυλάττουν τὰ ἐχθρικὰ νὰ μὴν ἐξέλθωσιν ἐκεῖθεν, ὅπερ ἦτον ὅλως ἀδύνατον διά τε τὴν δυσχέρειαν τῆς θαλασσίου ἐκείνης θέσεως καὶ διὰ τὸ πολυδάπανον.

Κατέστη λοιπὸν ἤδη εἰς τὸν ἐχθρὸν ἀποθήκη καὶ γέφυρα ἀσφαλὴς ἡ Κρήτη διὰ τὴν Πελοπόννησον. Ὅθεν καιροφυλακτήσας ἐκεῖνος διέπλευσεν, ἐλθὼν ἀπρόσβλητος κατὰ τὸν Ἰανουάριον ἢ Φεβρουάριον τοῦ 1825 εἰς τὰ Μεσσηνιακὰ παράλια, ἀποβιβάσας στρατοὺς καὶ ἀποσκευὰς εἰς τὰ ἔτι ὑπὸ τῶν Τούρκων κατεχόμενα φρούρια τῆς Μεθώνης καὶ Κορώνης. Ἀμέσως δὲ τότε καὶ οἱ Πελοποννήσιοι ᾐσθάνθησαν τὴν ὑπεροχὴν τῆς Αἰγυπτίου δυνάμεως· διότι ἐπιτεθεῖσα αὐτὴ παρευθὺς ἀγερωχως κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν κατέκτησεν ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ τὴν Πύλον ἢ Νεόκαστρον, κατεχομένην τότε ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ὁμοίως τοὺς παλαιοὺς Ἀβαρίνους καὶ τὴν παρακειμένην νῆσον Σφακτηρίαν μὲ πολλὴν τῶν Ἑλλήνων ζημίαν, ἄλλων μὲν αἰχμαλωτισθέντων τότε, ἄλλων δ' ἀφοπλισθέντων καὶ ἄλλων τέλος θανατωθέντων· καὶ ἐκλόνισε μετ' οὐ πολὺ τὴν Πελοπόννησον καὶ ἅπασαν τὴν ἀγωνιζομένην Ἑλλάδα.

Ὁ Ἑλληνικὸς ὅμως ἀγὼν δὲν ἤθελε βεβαίως διακινδυνεύσει τότε τοσοῦτον, ἂν ὀρθὴ σκέψις καὶ σύμπνοια ἐκυβέρνα τὰ κοινὰ τῆς Ἑλλάδος πράγματα. Εἶχον ἐπικαλεσθῇ ἐξ ἀρχῆς πολλάκις οἱ Κρῆτες τὴν συνδρομὴν τῆς Κυβερνήσεως, διὰ νὰ ἐμποδισθῶσι τότε ἀποβάσεις τοῦ Αἰγυπτίου εἰς Κρήτην, ὅτε ἴσχυον καὶ αὐτοὶ οἱ Κρῆτες, καὶ ἐθριάμβευον τὰ ὅπλα των κατὰ τὴν ξηράν, καὶ διὰ νὰ μὴ ριζώσῃ ἐξ ἀρχῆς εἰς Κρήτην τοιοῦτος δυσκαταδάμαστος ἐχθρός. Εἶχον δὲ παραστήσει καὶ οἱ βουλευταί των πρὸς τὴν Βουλὴν καὶ Κυβέρνησιν ὅτι εἶν' ἀναγκαιότατον νὰ κρατῶνται κἂν τότε εἰς Κρήτην οἱ Αἰγύπτιοι στρατοὶ μὲ ἀναλόγους Ἑλληνικὰς δυνάμεις, ὅτε προώδευεν ὁ Χουσεὶν ἐκεῖ πρὶν ἐπιπέσωσιν οὗτοι καὶ εἰς Πελοπόννησον· ἀλλὰ μάταια ὅλα ταῦτα· διότι τίς ἤκουε καὶ τότε; Πεφυσιωμένος δέ τις ἀπεκρίθη καὶ τότε, ὅτι καὶ ἂν ἤθελεν ὑποταχθῇ ἡ Κρήτη, καὶ οἱ στρατοὶ τοῦ Μεχμεταλῆ ἤθελον τολμήσει νὰ ἔλθωσι καὶ εἰς Πελοπόννησον, θὲ ν' ἀφήσωσι καὶ αὐτοὶ τὰ ὀστᾶ των ἐδῶ ὡς καὶ οἱ τοῦ Δράμαλη.

Εἰς δὲ τῶν Κρητῶν βουλευτῶν εἶχε κάμει καὶ τότε τὴν παρατήρησιν πρὸς ἐκεῖνον, ὅτι ἂν ὁ Δράμαλης διὰ τὴν ἀταξίαν καὶ ἀπρονοησίαν του, ἢ ἂν προσέτι δι' ἀπροσδόκητά τινα συμβάντα τότε παραδόξως εἰς Πελοπόννησον, δὲν κατωρθωσέ τι τότε αὐτός, οἱ στρατοὶ ὅμως τοῦ Μεχμεταλῆ δὲν εἶναι ἄτακτοι καὶ ἀπειθεῖς ὡς οἱ ἐκείνου, οὐδ' ἔρχονται οὗτοι ἀπρομήθευτοι τῶν ἀναγκαίων, πολλῷ δὲ μᾶλλον ὅτε τώρα πρόκειται νὰ στείλῃ, ὡς μανθάνομεν καὶ τακτικὸν στρατὸν μὲ τὸν υἱόν του Ἰμβραΐμην. Διὸ καὶ ἂν δὲν προνοήσουν ταχέως νὰ ἐμποδίσωσι τὴν πρόοδόν του εἰς Κρήτην, καὶ τὸν ἀφήσουν νὰ εἰσδύσῃ καὶ εἰς Πελοπόννησον, ἡ Πελοπόννησος αὐτὴ δὲν θέλει ἀνθέξει οὐδ' ὅσον ἀντέσχεν ἡ Κρήτη. Ἐνήργει δὲ μάλιστα ὁ αὐτὸς βουλευτὴς εἰς τὸ νὰ παρακλαβῇ ὁ Κωλέττης 1.500 ἢ καὶ 1.000 Ρουμελιώτας καὶ νὰ μεταβῇ εἰς τ' ἀνατολικὰ τῆς Κρήτης μέρη, ὅτε ἔγραφεν ἐξ αὐτῆς καὶ ὁ Ἀρμοστὴς Ταμπάζης ἐξαιτούμενος τὴν συνδρομὴν τῆς Κυβερνήσεως διὰ νὰ καταπολεμήσωσι τὸν προοδεύοντα Χουσεΐν. Ἀλλ' οὐδὲν τούτων δυστυχῶς ἐγένετο. Διὸ προπαρασκευασθεὶς ὁ πολέμιος τηλικοῦτος, ἦλθεν, ὡς προεῖπομεν, καὶ εἰς Πελοπόννησον ὅπου καὶ ἀπεδείχθη ὅτι διὰ μιᾶς καὶ μόνης μάχης παρέλυσεν ὅλας τὰς δυνάμεις τῶν Ἑλλήνων ἐκεῖ, ἐνῷ εἰς Κρήτην ἐπολέμουν τοὺς στρατοὺς τῆς Αἰγύπτου ἀπὸ τῆς 28 Μαΐου 1822 μέχρι τοῦ Ἀπριλίου 1824, δύο σχεδὸν ἔτη.

Ἂς ἐπανέλθωμεν δὲ καὶ εἰς τὴν διήγησιν περὶ τοῦ Νεοκάστρου. Μεταξὺ τῶν κατὰ τὰς εἰρημένας τρεῖς θέσεις εὑρεθέντων Ἑλλήνων, συνεκινδύνευσαν καὶ ἱκανοὶ Κρῆτες, ἐξ ὧν καὶ συνέπαθον, καὶ συναπωλέσθησαν πολλοὶ μετ' ἐκείνων. Ὁ μὲν δηλ. σωματάρχης Ἰάκωβος Κουμᾶς συνεμάχετο εἰς Ἀβαρίνους μὲ τοὺς ὑπ' αὐτόν, ὅπου καὶ ἔπεσον ὑπὲρ τοὺς 20, ἐν οἷς καὶ ὁ Σταῦρος Ἀνδρακός, ἀπώλεσε δὲ τὴν χεῖρα καὶ ὁ Γεώργιος Κοζόνης· οἱ δὲ σωματάρχαι Ἰωάννης Χάλης καὶ Νικόλαος Κωνσταντουδάκης ὡσαύτως συνεμάχοντο μετὰ πολλῶν ἐντὸς τοῦ φρουρίου τῆς Πύλου, 43 δὲ ἄλλοι συναπωλέσθησαν καὶ ἐπὶ τῆς Σφακτηρίας μετὰ τοῦ ἀρχηγοῦ των Μανουσοσήφη Μελιδονιατοῦ τοῦ προθυμοτέρου συναρωγοῦ τοῦ περιφήμου Σήφακα ἐν Κρήτῃ, ὡς καὶ πολλοὶ ἄλλοι εὑρεθέντες μετὰ τοῦ Π. Ζερβουδάκη καὶ Μ. Ρουστιχιανοῦ εἰς τὸ γενικὸν στρατό-

πεδον τοῦ Σκούρτη, ἂν καὶ ὁ Σ. Τρικούπης διηγούμενος λεπτομερῶς (Βιβλ. γ΄. σελ. 196—212) τὰ κατὰ τὸ Νεόκαστρον, καὶ ἀναφέρων κατὰ φυλὰς πολλοὺς τῶν παρευρεθέντων τότε Ἑλλήνων παρεσιώπησε τοὺς Κρῆτας, οἵτινες ἀπετέλουν τότε καὶ τὸ πολυπληθέστερον σωματεῖον, καὶ οἵτινες μόνοι αὐτοὶ μετὰ τοῦ Χ. Χρήστου ἠρίστευσαν καὶ κατ' ἐκείνην τὴν μάχην.

Ἐπαρθεὶς δὲ ὁ Ἰμβραΐμης μετὰ τὰς νίκας του ταύτας, προέβη νὰ πολεμήσῃ εἰς Μανιάκι καὶ τὸν Ἀρχιμανδρίτην Φλέσσαν ἢ Διακον, ὅτε καὶ ἀπώλεσεν ἐκεῖ πολλοὺς διὰ τὴν παράδοξον καρτερίαν καὶ τόλμην τοῦ εἰρημένου Ἕλληνος ἀρχηγοῦ, καταπολεμηθέντος καὶ αὐτοῦ ὑπὸ τῆς τακτικῆς ἐχθρικῆς δυνάμεως καὶ ἐγκαταλειφθέντος ἐπὶ τέλους μετ' ὀλίγων στρατιωτῶν, ἁπάντων συναπολεσθέντων μετ' ἐκείνου. Παρῆσαν δὲ τότε ἐν τῇ μάχῃ ἐκείνῃ καὶ πλέον τῶν 390 Κρητῶν ὑπὸ τοὺς σωματάρχας τῶν Γεώργιον Καπασακάλην καὶ Ἰωάννην Περάκην, ὅπου καὶ συνεκινδύνευσαν μετὰ τῶν λοιπῶν καὶ συνέπαθον καὶ αὐτοί.

Ἐν δὲ τῷ μεταξὺ εἶχεν ἐπανέλθει εἰς Σοῦδαν ὁ Αἰγύπτιος στόλος, ἀφοῦ κατέλαβεν ὁ πολέμιος καὶ εἰς Πελοπόννησον τὸν εὐρύχωρον τῆς Πύλου λιμένα, διὰ νὰ μεταφέρῃ ἐκεῖθεν ἄλλους στρατοὺς περὶ τοὺς 6,000 ἐκ Τουρκαλβανῶν καὶ Κρητῶν μετὰ τοῦ ἀρχηγοῦ των Χουσεΐν. Ὁ δὲ Ἰμβραΐμης καταπτοήσας ταυτοχρόνως τὴν Μεσσηνίαν ἅπασαν, καὶ δενδροτομήσας τὸ πλεῖστον μέρος αὐτῆς, προέβη ἀκωλύτως καὶ εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Πελοποννήσου, κυριεύσας ἀμαχητὶ καὶ αὐτὸ τὸ τῆς Τριπολιτσᾶς φρούριον, κατεχόμενον τότε ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων.

Ἂς ἐπανέλθωμεν ἤδη εἰς Κρήτην διὰ νὰ ἴδωμεν τί ἔγεινεν ἐν τούτοις ἐκεῖ μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Ἰμβραΐμη. Νέαι ἐπιβουλαὶ ἐκ μέρους τῶν Τούρκων ἤρχισαν πάλιν νὰ λαμβάνωσι χώραν ἐκεῖ· διότι ὁ Χουσεΐν εἶχε διατάξει νὰ στρατολογηθῶσι καὶ Κρῆτες Τοῦρκοι διὰ τὴν Πελοπόννησον, οἱ δὲ στρατολογούμενοι ἔδειξαν τοσαύτην θηριωδίαν κατὰ τῶν ὑποδουλωμένων ἤδη χριστιανῶν, ὥστε καὶ εἶχε καταλάβει τοὺς πάντας φόβος, μὴ ἐπαναληφθῶσι καὶ τότε αἱ φρικταὶ ἐκεῖναι σκηναὶ τοῦ 1821. Εἶχον δὲ διαπράξει πάλιν οἱ Τοῦρκοι καὶ φόνους δολίους πολλαχοῦ, καὶ διαφόρους κακοπραγίας ἀ-

ναιτίως κατὰ πολλῶν ἀντεκδικούμενοι τὰ πρότερον γεγενημένα. Ἂν καὶ ὁ Χουσεὶν ὑπεκρίνετο ὅτι δὴθεν ἀπεδοκίμαζε ταῦτα, ἀπέφευγεν ὅμως καὶ ἀπὸ τοῦ νὰ τιμωρῇ τοὺς κακοποιούς.

Ὅτε δὲ ἔμεινεν ἐπὶ τῆς Κρήτης διάδοχός του Διοικητὴς ὁ Μουσταφὰμβεης, τότε ἐπολλαπλασιάσθησαν τὰ δεινὰ τῶν Χριστιανῶν Ἑλλήνων, ἐνεργούμενα καὶ ἐν κρυπτῷ καὶ ἐν φανερῷ ἀνεξετάστως, καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου Μουσταφᾶ, καὶ ὑφ' ἑνὸς ἑκάστου τῶν Τούρκων. Ἐκαρατόμησεν ἐκεῖνος τότε τὸν γέροντα Γιάνναρην ἐκ τοῦ Προσνέρου, ἐφόνευσε τὸν ἐφημέριον τοῦ χωρίου Καλύβων τοῦ Ἀποκορώνου Παπαμανωλην ἅμα τοῦ ναοῦ ἐξελθόντα μετὰ τὴν τελετὴν τῆς θείας μυσταγωγίας, καὶ ἀπηγχόνισε μετὰ πολλῶν ἄλλων καὶ ἐπίσημόν τινα στρατιωτικὸν Λακκιώτην ἐπὶ ἀνυπάρκτοις ὅλως κατηγορίαις. Ταὐτοχρόνως δ' ἐδολοφονήθησαν ὑπ' ἄλλων ὁ Φραγκιὸς Καρυώτης, καὶ Ἰωάννης Δρουλίσκος Ρεθύμνιοι, ἄνδρες διαπρέψαντες πρότερον διὰ τὴν ἀνδρίαν καὶ στρατιωτικήν των ἀρετήν· ἐν συντόμῳ δ' εἰπεῖν, πλεῖστοι ἄλλοι ἐφονεύθησαν οὕτως, ἐβασανίσθησαν καὶ ἐκακοποιήθησαν πολυειδῶς καθ' ὅλην τὴν Κρήτην. Τίς δὲ ὁ βοηθήσων ἐκείνους τότε ;

Ἐκ τούτων λοιπὸν καὶ τῶν τοιούτων νέων δυστυχημάτων ὁρμηθέντες οἱ Κρῆτες, ἰδόντες δὲ καὶ πάλιν τὸν ὁλεθρον, εἰς ὃν ἔμελλον νὰ περιπέσωσιν, καὶ ἐπεκαλέσθησαν τάχιστα τὴν συνδρομὴν τῶν ἔξω συντοπιτῶν, πρὸτοῦ ν' ἀπολεσθοῦν οὕτω καθ' ὁλοκληρίαν ! Καὶ πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ συγκινηθοῦν παρευθὺς οἱ ἐκτὸς Κρῆτες εἰς τὰ παθήματα ἀδελφῶν, οἰκείων καὶ φίλων ; Ἀλλ' ἠδύναντο καὶ νὰ ἐπιχειρισθῶσι τι ἄνευ τῆς συνδρομῆς τῆς Κεντρικῆς Διοικήσεως ; Ἐπέδωκαν λοιπὸν αὐτοὶ τότε ἀναφοράν, εἰς τὴν ὁποίαν, ὑπέγραψαν ὁ Β. Χάλης, ὁ Π. Ζερβουδάκης, ὁ Γ. Δαμινός, ὁ Δ. Κουρμουλάκης, ὁ Μ. Ρουστιχιανός, ὁ Ἀστρινός, ὁ Μ. Μαγουλάκης, ὁ Ν. Οἰκονόμος, ὁ Α. Μαρουλιανός, ὁ Δ. Χρυσαφόπουλος, ὁ Δ. Πρωτοσυγγελλος Κρήτης, ὁ Γ. Καλλέργης, ὁ Κ. Κριτοβουλίδης καὶ ἄλλοι ἕως 60, ἐκθέσαντες πρὸς τὴν Κυβέρνησιν τὴν μεγάλην ἀνάγκην τοῦ τόπου των, καὶ τὴν παρεκάλουν νὰ τοῖς χορηγήσῃ ἀνάλογα βοηθήματα, ὥστε νὰ σπεύσωσιν εἰς Κρήτην πρὸς βοήθειαν τῶν πασχόντων συμπατριωτῶν των· τὴν ὑπενθυμίζον δὲ ἐπὶ τέλους

καὶ περὶ τῆς δοθείσης πολλάκις ὑποσχέσεως ἐκ μέρους τῆς Κυβερνήσεως πρὸς τοὺς Κρῆτας διὰ νὰ ἐπαναλάβωσι τὸν ὑπὲρ πατρίδος ἔνδοξον ἀγῶνά των.

Ἀφοῦ λοιπὸν εἶδον ὅτι δὲν ἠδύναντο πάλιν νὰ ἐλπίσωσιν ἐκ τῆς Κυβερνήσεως οὐδεμίαν ἐνέργειαν, ἤρχισαν νὰ συσκέπτωνται συστηματικώτερον τότε, ἂν ἠμπόρουν νὰ πράξωσί τι αὐτοὶ οἱ ἴδιοι ὑπὲρ τῆς ἰδίας αὐτῶν πατρίδος. Πρῶτον λοιπὸν ἐφρόντισαν νὰ εὕρωσι χρήματα ἄνευ τῶν ὁποίων οὐδὲν δύναται νὰ κατορθωθῇ, διὸ καὶ συνεννοηθέντες πρὸς ἀλλήλους, ἀπεφάσισαν νὰ συνέλθωσιν ἐν Ναυπλίῳ οἱ ἐπισημότεροι ἐξ ὅλων τῶν Κρητῶν στρατιωτικοὶ καὶ πολιτικοί, ὅπου καὶ συνεκρότησαν τότε τακτικὴν συνέλευσιν δι' αὐτὸν πρὸ πάντων τὸν σκοπόν. Ὁ δὲ Ἐμ. Ἀντωνιάδης, τὸν ὁποῖον εἶχον ἐκλέξει καὶ πρόεδρόν των εἰς τὴν συνέλευσιν ἐκείνην, εἶπεν ὅτι εἶχεν ὁμιλήσει εἰς τὸν Ἄγγλον Ἀμιλτῶνα Βράουν, ἐλθόντα εἰς Ἑλλάδα πρὸ ὀλίγου μετὰ τοῦ μακαρίτου Λόρδου Βύρωνος, ἂν ἦναι κατορθωτὸν νὰ γείνῃ εἰς Ἀγγλίαν ἰδιαίτερον δάνειον ἐπ' ὀνόματι μόνον τῆς Κρήτης· ὁ δὲ Ἀμιλτὼν τὸν διεβεβαίωσεν ὅτι ἠμπορεῖ νὰ γείνῃ τοῦτο· ὅθεν καὶ ἐπρότεινεν ὁ Ἀντωνιάδης, ὅτι πρέπει νὰ ἐνασχοληθῇ ἡ συνέλευσις τῶν σκεπτομένη περὶ τούτου. Οἱ Κρῆτες λοιπὸν λαβόντες ὑπ' ὄψιν τὸ οὐσιῶδες τοῦτο ὑποκείμενον τὸ συνεζήτησαν, καὶ συναπεφάσισαν τέλος ὁμοφώνως νὰ ἐπιφορτίσωσι τὸν εἰρημένον φιλέλληνα Βράουν, ὅστις καὶ ἡτοιμάζετο τότε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Ἀγγλίαν, διὰ νὰ ἐξετάσῃ σπουδαίως ἐκεῖ περὶ τούτου καὶ τοὺς πληροφορήσῃ. Ἀφοῦ δὲ συνεσκέφθησαν οἱ Κρῆτες τότε καὶ περὶ ἄλλων ὑποθέσεων, διελύθησαν, δόντες πληρεξουσιότητα εἰς τοὺς ἀντιπροσώπους των νὰ ἐνεργήσωσι σύμφωνα μὲ τὴν ἀπάντησιν, τὴν ὁποίαν ἤθελε κάμει ὁ ῥηθεὶς φιλέλλην.

Μετά τινας δὲ μῆνας εἶχεν ἐπιστρέψει ὁ Ἀμιλτὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅστις καὶ ἐβεβαίωσε τοὺς Κρῆτας ἀντιπροσώπους, ὅτι δύναται ἡ Κρήτη νὰ κάμῃ εἰς Ἀγγλίαν ἰδιαίτερον δάνειον, ἂν ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἐγκρίνῃ καὶ ἐπικυρώσῃ αὐτό. Οἱ ἀντιπρόσωποι λοιπὸν τῶν Κρητῶν ἐπέδωκαν τότε ἀναφορὰν πρὸς τὴν Κυβέρνησιν ἐξαιτούμενοι τὴν ἄδειαν τῆς διαπραγματεύσεως σύμφωνα μὲ τὴν πληροφορίαν τοῦ Βράουν, τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος δανείου, μὲ

τὴν ὑποχρέωσιν νὰ τὸ πληρώσῃ ἐγκαίρως αὐτὴ πάλιν ἡ Κρήτη. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ Κυβέρνησις εἶχε πραγματευθῇ τότε τὸ δεύτερον ἐθνικὸν δάνειον ἐκ δύο ἑκατομμυρίων λ. στερλινῶν, ἔκρινεν εὐλογώτερον μετὰ τῆς Βουλῆς νὰ παραχωρήσωσι τὸ πέμπτον τοῦ ρηθέντος δανείου ὁριστικῶς διὰ τὰς πολεμικὰς ἀνάγκας τῆς Κρήτης, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὅτι ἀπετέλει καὶ ἡ Κρήτη μέ πράξεις τῆς ἐθνοσυνελεύσεως ἓν ἐκ τῶν πέντε τμημάτων τῆς τότε Ἑλληνικῆς ὁλομελείας, καὶ διὰ τὸν λόγον νὰ μὴ περιπλέκηται ἡ Ἑλλὰς εἰς πολλὰ ἐξωτερικὰ δάνεια. Ἔγεινε λοιπὸν περὶ τούτου καὶ μόνου τοῦ πέμπτου τοῦ δανείου διὰ τὴν Κρήτην καὶ ρητὸς νόμος παρὰ τῆς Βουλῆς, ἀλλὰ δυστυχῶς ἔμεινε καὶ αὐτὸς ὡς χάρτης ἄγραφος διὰ τὴν τάλαιναν Κρήτην.

Ἐν τούτοις, δὲν ἔπαυσαν οἱ ἐν Ναυπλίῳ Κρῆτες νὰ σκέπτωνται καὶ νὰ ἐνεργῶσι ταὐτοχρόνως πῶς ἠδύναντο νὰ προκαταλάβωσι καὶ ἀσφαλές τι μέρος τῆς Κρήτης δυνάμενον νὰ τοῖς χρησιμεύσῃ καὶ ὡς κοινὸν καταφύγιον ἐν καιρῷ ἀνάγκης, διὰ νὰ μὴν ἦναι πάλιν ἐκτεθειμένοι εἰς τόσας ἐπιβλαβεῖς ἐχθρικὰς προσβολὰς ὡς καὶ πρότερον· διὸ καὶ ὡς τοιοῦτον ἐξελέξαντο τὴν νῆσον Γραμβοῦσαν διὰ τὴν ὀχυρότητα τοῦ ἐπ' αὐτῆς φρουρίου. Ἤρχισαν λοιπὸν καὶ νὰ προδιατέτουν τότε τὰ περὶ τῆς καταλήψεως τῆς εἰρημένης στρατιωτικῆς θέσεως. Πότε δὲ νομίζει ὁ ἀναγνώστης ὅτι ἐτόλμησαν οἱ Κρῆτες νὰ συλλάβωσι τὸν ἀγῶνα των καὶ νὰ ἐκπληρώσωσι τὸν ὁποῖον πρὸ πολλοῦ συνέλαβον σκοπόν; Ὅτε ὁ Ἰμβραΐμης περιήρχετο ἀκωλύτως ὅλην τὴν Πελοπόννησον, καὶ τὰ πράγματα τῆς Ἑλλάδος ἦσαν εἰς τὸν ἔσχατον κίνδυνον. Ἀλλὰ καθὼς ὁ ἐπιτόπιος πόλεμος τῶν Κρητῶν εἰς τὰ πρῶτα τέσσαρα περίπου ἔτη τῆς ἐπαναστάσεως κατεδάμασε τὰς ἀκμαίας δυνάμεις τῶν Τούρκων τῆς Κρήτης, καὶ ἐταπείνωσεν ἀρκούντως τὴν ἀγέρωχον αὐτῶν ὀφρύν, κατέρθανεν δ' ἑπομένως καὶ ἀπησχόλησεν ἐπὶ πολὺν χρόνον, ὡς εἴδομεν, καὶ σημαντικὰς δυνάμεις τοῦ Μεχμεταλῆ, προφυλάξας οὕτω τὴν Πελοπόννησον ἀπὸ τοῦ νὰ ἐπιτεθῶσιν ἐξ ἀρχῆς ἐκεῖθεν κατ' αὐτῆς, τοιοῦτοι σκληροὶ γείτονες ἐμποδίσας προσέτι τὴν ἐρήμωσιν πολλῶν παρακειμένων νήσων (1).

(1) Οἱ Τοῦρκοι πολλάκις ἐν καιρῷ μάχης συνδιαλεγόμενοι μετὰ τῶν χρι-

τοῦ Αἰγαίου, τὴν ὁποίαν ἔμελλον νὰ ἐπιφέρουν αἱ ἐξορμήσεις τῶν Τούρκων της κατ' αὐτῶν, οὕτω καὶ κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην ἀπεφάσισαν οἱ Κρῆτες μὲ προφανῆ τῆς ζωῆς των κίνδυνον νὰ ἀντιπερασπίσωσι τὰς σημαντικὰς δυνάμεις τοῦ προσδεύοντος ἐχθροῦ μὲ τὴν ἐπανάληψιν τοῦ νέου πολέμου των. Ἀλλ' ὡς φαίνεται ἔμελλον μυριοτρόπως νὰ θυσιασθῶσιν οἱ Κρῆτες ὑπὲρ τῆς Ἑλληνικῆς αὐτοκτονίας, διὰ ν' ἀποτινάξουν ἄλλοι Ἕλληνες τὸν ἐπονειδιστον ζυγόν. αὐτοὶ δὲ καίτοι ἔχοντες τότε ἐλευθερωμένον ὅλον τὸ ἔδαφος τῆς πατρίδος των. καὶ ἐλεύθεροι ὄντες διὰ τὰς νίκας των, ἐδόθησαν ἐπὶ τέλους ὡς λύτρον διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν ἄλλων τόπων ! ! !

Ἂς ἐπανέλθωμεν δὲ καὶ εἰς διήγησιν περὶ τοῦ Ἰμβραΐμη. Νικητὴς οὗτος εἶχεν ἐπιστρέψει τότε ἐκ τῆς Τριπόλεως εἰς Μεσσηνίαν. διὰ νὰ ὑποδεχθῇ τὸν ἐκ Κρήτης ἐλθόντα Χουσεὶν καὶ τοὺς νέους στρατούς. Περιελθὼν λοιπὸν μετ' ὀλίγον πάλιν μέγα μέρος τῆς Πελοποννήσου μετ' ἐκείνων ἐνεφανίσθη τέλος καὶ ἔμπροσθεν τῶν τειχῶν τοῦ Ναυπλίου. Καὶ ὁ μὲν μακαρίτης Ὑψηλάντης μετ' ὀλίγων Ἑλλήνων ἀντέκρουσε μετὰ πολλῆς καρτερίας καὶ γενναιότητος τοὺς κατὰ τοὺς Μύλους πολυπληθεστέρους ἐπελθόντας πολεμίους, εἰς βοήθειαν τοῦ ὁποίου ἦσαν καὶ ἔφθασαν κατόπιν καὶ πολλοὶ ἄλλοι Κρῆτες. Ἱππεῖς δ' Ἕλληνες πολλοὶ καὶ ἄλλοι πάλιν Κρῆτες μετ' αὐτῶν. ἐξελθόντες τοῦ Ναυπλίου ἔτρεψαν εἰς φυγὴν καὶ αὐτὸν τὸν ἴδιον Ἰμβραΐμην. τολμήσαντα νὰ προβῇ τὴν ἐπιοῦσαν μετὰ πολλῶν ἱππέων καὶ ὑπ' αὐτὰ σχεδὸν τὰ τείχη τοῦ δυσμαχήτου Παλαμηδίου καὶ τὸν κατεδίωξαν πέραν τῆς Δαλαμανάρας.

Ἐπανῆλθε λοιπὸν τότε ὁ Ἰμβραΐμης ἄπρακτος ἐκ τῆς Ἀργολίδος εἰς Τρίπολιν, ὅπου καὶ ἐπολιορκεῖτο ἐπὶ μῆνας ὑπὸ Πελοπον-

---

στιανῶν, «διατί, ἐφώναζον οἱ πρῶτοι, νὰ φονευώμεθα ἡμεῖς ὡς συντοπῖται ἀ»ναμεταξύ μας ; δὲν ἔρχεσθε νὰ συμφωνήσωμεν, καὶ νὰ ὑπάγωμεν μαζὴ διὰ »νὰ »πάρωμεν τὰ τάλληρα τῶν Σαντοριναίων καὶ ἄλλων νησιωτῶν;» Ἔπρεπε λοιπὸν τότε ἑκάστη γειτονικὴ νῆσος νὰ ἔχῃ πλοῖα διὰ νὰ προφυλάττηται ἀπὸ τὰς καταδρομὰς τῶν τολμηρῶν γειτόνων των Τούρκων, ἢ ἔπρεπε νὰ μετοικήσωσιν ἀλλαχοῦ οἱ κάτοικοι ἀφίνοντες τὰς νήσους των ἐρήμους

νησίων στρατιωτῶν. ἀρχηγοῦντος τοῦ Θ. Κολοκοτρώνου. Ἐνταῦθα συνηθροίσθησαν καὶ Κρῆτες πάλιν ὑπὲρ τοὺς 600 ὑπὸ τοὺς ὁπλαρχηγούς των Ἰωάν. Χαλην. Δ. Κουρμουλάκην, Ἀστρινόν, Η. Ζερβουδάκην. Γ. Δαμινόν. Μ. Ρουστιχιανόν, καὶ Ν. Κωνσταντουδάκην ἐπὶ διττῷ σκοπῷ, καὶ διὰ νὰ συνεργῶσι μετὰ τῶν Πελοποννησίων κατὰ τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ. καὶ διὰ νὰ ἦναι ἕτοιμοι νὰ συμπράξωσιν ἐπελθούσης τῆς ἁρμοδίου ὥρας εἰς τὸ νέον ἐνεργούμενον ἐπιχείρημά των.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ.

Ὁ Μ. Μαυράκης.—Ὁ Μ. Ἀρεταῖς καὶ ὁ Φρουραρχος Γραμβούσης.—Ἐκστρατεία εἰς Γραμβοῦσαν.—Κυρίευσις τῶν φρουρίων Γραμβούσης καὶ Κισάμου.—Ὁ Οἰκονόμος καὶ Ἀντωνιάδης ἐπιστρέφουν εἰς Ναύπλιον.—Φόβος εἰς τοὺς Τούρκους.—Ὁ Μουσταφᾶς διασκορπίζει τοὺς Ἕλληνας εἰς Κίσσαμον.—Ἡ Κυβέρνησις συνδράμει τὴν ἐπανάστασιν.—Διορισμὸς ἐπιτροπῆς ἐκ Κρητῶν.—Προσκαλοῦνται οἱ Κρῆτες εἰς τὰ ὅπλα.—Διορίζονται ὁπλαρχηγοὶ ὁ Βότσαρης καὶ ὁ Κριεζώτης, καὶ ἀποποιοῦνται.—Ὁ Λαζόπουλος προσωρινὸς ἀρχηγός.—Μάχη εἰς Βαρύπετρον.—Ἑτέρα μάχη εἰς Τηγάνιον.—Δημήτρ. Κατζιὰς νικᾷ.—Λουάκης Στάης.

Ἀνεξάλειπτος εἶχε μείνει εἰς τὸν νοῦν τοῦ Μιχαὴλ Μαυράκη ἡ περὶ Γραμβούσης ἰδέα· διότι αὐτὸς παρὰ παντα ἄλλον εἶχε καὶ τὴν ἀκριβεστέραν γνῶσιν ἐκ πείρας, ὡς προεἰπομεν, περὶ αὐτῆς. Διὰ τοῦτο καὶ εἰς Βάτικα τῆς Πελοποννήσου διαμένων τότε, διενοεῖτο ἀείποτε περὶ τοῦ τρόπου τῆς καταλήψεως αὐτῆς, χωρὶς νὰ τὸν πτοήσῃ οὐδὲ ἡ προτέρα ἐπὶ Τομπάζη ἀποτυχία εἰς τὴν κατ' αὐτῆς τότε ἐπιχειρισθεῖσαν ἔφοδον.

Ἕτερος δέ τις Κρὴς, Μιχαὴλ Ἀρεταῖς ὀνομαζόμενος ἐκ τοῦ χω-

ρίου Καλυβιανῆς τῆς Κισάμου διέτριβε καὶ αὐτὸς τότε εἰς Βάτικα, ὅπου καὶ ὁ Μαυράκης. Οὗτος ὅμως ναυτικὸς ὢν εἶχε τολμήσει, καίτοι τῶν Τούρκων ἐχθρικῶς ἔτι διακειμένων πρὸς τοὺς Ἕλληνας, νὰ ταξειδεύσῃ μὲ τὸ τρεχαντήριόν του πρὸς ἐμπορείαν εἰς τὸ τῆς Κισάμου φρούριον. Εἶχε δὲ συμπαραλάβει τότε καὶ συγγενῆ τινα τοῦ Μαυράκη, Χαράλαμπον ὀνομαζόμενον, ὅτε ἐκ τρικυμίας εἶχον καταπλεύσει καὶ εἰς Γραμβοῦσαν. Ἀλλ' ὁ μὲν Ἀρετᾶς, ἀρχαῖος γνώριμος τοῦ φρουράρχου Ὀθωμανοῦ, εἶχεν οἰκειωθῆ ἀμέσως μετ' ἐκείνου, ὥστε καὶ ἤρχισεν εὐθὺς νὰ τὸν ἐξετάζῃ ὁ Ὀθωμανὸς σπουδαίως περὶ τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων, πρὸς τὸν ὁποῖον ἐξέφρασεν ὁ Ἀρετᾶς ὅλην τὴν ἀλήθειαν περὶ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ προόδων τοῦ Ἰμβραΐμη. Εὐχαριστηθεὶς δὲ τότε ἐκεῖνος, τὸν παρεκάλεσε νὰ ταξειδεύῃ ἐκεῖ συχνὰ καὶ ἀνυπόπτως μὲ τρόφιμα. Ὁ δὲ Χαράλαμπος πωλῶν τὰ ἐδώδιμα ἐμπορεύματά των ἀνερεύνα κατ' ἐντολὴν καὶ τοῦ Μαυράκη τὰ κατὰ τὴν νῆσον ἐκείνην ἐπιμελέστερα.

Ἐπανελθόντες λοιπὸν οὗτοι εἰς Βάτικα διεκοίνωσαν ὅσα εἶδον καὶ ἤκουσαν ἐν Γραμβούσῃ πρὸς τὸν Μαυράκην, ὅστις ἀμέσως ἔσπευσε ν' ἀναγγείλῃ ταῦτα πρὸς τὸν ἐν Μονεμβασίᾳ Β. Χάλην. Ἀμφότεροι δὲ οὗτοι ἐλθόντες παρευθὺς εἰς Ναύπλιον, ἐξέθεσαν πρός τε τὸν Οἰκονόμον καὶ Ἀντωνιάδην τὰς περὶ Γραμβούσης παρατηρήσεις τῶν πρώτων· ὅθεν καὶ ἐκρίθη νὰ ἐνεργηθῆ τάχιον ὅ,τι ἦτον ἀναγκαῖον διὰ τὴν κατάληψιν τοῦ φρουρίου, γνωστοποιήσαντες τὰ περὶ τούτου καὶ πρός τινας τῶν ἐν Ναυπλίῳ τότε Κρητῶν. Ἔλαβον λοιπὸν τὴν φροντίδα τρεῖς ἐξ αὐτῶν νὰ ἐργασθῶσι δραστηρίως καὶ μυστικῶς, μεχρισοῦ προπαρασκευάσωσιν ὅ,τι δυνατὸν πρὸς ἐπιχείρησιν.

Οὗτοι δὲ πάλιν παρήγγειλαν τὸν Χάλην καὶ Μαυράκην, ἐπανελθόντες εἰς Μονεμβασίαν, νὰ πείσωσι τὸν Ἀρετᾶν διὰ νὰ ταξειδεύσῃ καὶ δεύτερον μετὰ τοῦ Χαραλάμπου εἰς Γραμβοῦσαν, καὶ νὰ κατασκοπεύσωσιν ἀκριβέστερον τὰ περὶ αὐτῆς, ὅπου καὶ κατέπλευσαν κατὰ τὸν μῆνα Μάϊον. Ψθάσας λοιπὸν ὁ Ἀρετᾶς τότε ἐκεῖ, ἐδιηγήθη πάλιν πρὸς τὸν Ὀθωμανὸν φρούραρχον εὐαρέστους δι' αὐτὸν εἰδήσεις.

Ἐντεῦθεν δὲ λαβὼν ἀφορμὴν τὸν ἐπερώτησεν ὁ Ἀρετᾶς μὲ ἀ-

διαφορίαν· «Πῶς κάμνεις ἐδῶ. Βέη, μὲ τόσην μοναξιάν ; διότι »ἐγώ,» τὸν εἶπε, «δὲν βλέπω περισσοτέρους τῶν 15 ἕως 20 ἀνθρώ»πων ; »

Ὁ δὲ φρούραρχος τὸν ἀπεκρίθη τότε «ὅτι εἰς τὴν ἀρχὴν ἑ»κάστου μηνὸς ἔχομεν κάποιαν συναναστροφήν· διότι 50 ἄνθρωποι »εἶναι ὅλη ἡ φρουρά, καὶ αὐτοὶ ἀλλάσσουν εἰς κάθε μῆνα, ἂν καὶ »ὅλοι πάντοτε δὲν εὑρίσκονται ἐδῶ· διότι ἄλλοι ἐξέρχονται στε»νεχωρούμενοι, καὶ ἄλλοι ἐπιστρέφουν· εἰς τὸ τέλος ὅμως τοῦ μη»νός,» τὸν ἐπρόσθεσεν ἐν τῇ ἁπλότητί του ὁ Ὀθωμανός, «πολλάκις »μένω καὶ μόνος». Πληροφορηθέντες λοιπὸν οὗτοι καὶ περὶ ἄλλων ἀναγκαίων διὰ τὸν σκοπὸν των ἀνεχώρησαν, καὶ διαβάντες ἀπὸ τὴν νῆσον Αἰγιλίαν ἔρθασαν εἰς Μονεμβασίαν, ὅπου πάλιν ἐξιστόρησαν πρὸς τὸν Χάλην καὶ Μουράκκην ὅσα εἶδον καὶ ἤκουσαν ἐν Γραμβούσῃ, προσθέσαντες ὅτι εἶναι ἀναγκαῖον νὰ γείνῃ τὸ ἐπιχείρημα λη-γούσης τῆς Σελήνης διὰ τοὺς εἰρημένους τοῦ Ὀθωμανοῦ λόγους. Ὅθεν ἀμέσως ὁ Χάλης καὶ Μουράκκης ἔσπευσαν νὰ μεταβοῦν εἰς Ναύπλιον, ὅπου καὶ ἐξέθεσαν τὰς νέας ταύτας πληροφορίας.

Ἤρχισαν λοιπὸν ἔκτοτε οἱ ἐν Ναυπλίῳ νὰ ἐνεργῶσι μᾶλλον δρα-στηρίως περὶ τούτου. Καὶ πρῶτον ἐπροσκάλεσαν ὅλους τοὺς ὁπλαρ-χηγοὺς τῶν Κρητῶν καὶ πολιτικούς τινας, πρὸς τοὺς ὁποίους καὶ ἐξέθεσαν ὅλα τὰ μέχοι τοῦδε, ὅτε καὶ ὁμοφώνως ἀπεφάσισαν τότε νὰ ἐκστρατεύσωσιν εἰς τὸ εἰρημένον μέρος, ὁρκωθέντες πρὸς ἀλ-λήλους νὰ μὴ κοινοποιηθῇ τοῦτο ὑπ' οὐδενός. Συνηθροίζοντο λοιπὸν οἱ Κρῆτες εἰς Ναύπλιον καὶ εἰς Μόλους· ἵνα δὲ μὴ γίνεται λόγος ἐν τῇ Βουλῇ περὶ τῆς ἐκ τῆς πολιορκίας τῆς Τριπόλεως ἀνα-χωρήσεως τῶν Κρητῶν, ἐκοινοποίησαν τοῦτο ἐμπιστευτικῶς εἰς τὸν Πρόεδρον τὸν μακαρίτην Νοταρᾶν, εἰς τὸν Τρικούπην βουλευτὴν ὄντα τότε τοῦ Μεσολογγίου καὶ εἰς ἄλλον ἕνα ἢ δύο βουλευτάς, παρακαλέσαντες αὐτοὺς νὰ ἐμποδίζουν πᾶσαν περὶ τούτου συζήτη-σιν. Ἐπεφόρτισαν δὲ τότε τὸν Ἀντωνιάδην καὶ Οἰκονόμον νὰ γνω-στοποιήσωσι τὸ κίνημά των πρὸς τὴν Κυβέρνησιν, καὶ ζητήσουν τὴν συνδρομήν της.

Παρουσιασθέντες λοιπὸν οὗτοι, ἐξέθεσαν πρὸς αὐτὴν τὰ παντα

καὶ τὴν κοινὴν τῶν Κρητῶν ἀπόφασιν. Πρῶτος δὲ πάντων ὁ Κωλέττης ἀσπασθεὶς τὴν ἰδέαν, ἐξεφώνησε περιχαρῶς «νὰ γείνῃ τοῦτο.» «Διὰ νὰ ἐκτελεσθῇ ὅμως» ἀπεκρίθησαν οἱ ρηθέντες «ἀπαιτοῦνται καὶ ἔξοδα·» διὸ μετακαλεσαμένη εὐθὺς ἡ Κυβέρνησις τὸν Ἀναγνώστην Μονυρχίδην, μέλος τότε τῆς ἐπὶ τοῦ Ταμείου ἐπιτροπῆς, τὸν διέταξε νὰ χορηγήσῃ ἐκ τῶν ἐνόντων πᾶσαν χρηματικὴν συνδρομὴν εἰς τοὺς εἰρημένους Κρῆτας. Δυστυχῶς ὅμως δὲν ἠδυνήθη τότε τὸ Ταμεῖον νὰ χορηγήσῃ, εἰμὴ 8 χιλιάδ. μόνον γρόσια, διὸ καὶ ἠναγκάσθησαν νὰ καταφύγουν οὗτοι εἰς τὸν Ἐμμ. Ξένον, δανεισθέντες παρ' αὐτοῦ διὰ λογαριασμὸν τοῦ Ταμείου 2,100 γρόσια, καὶ ἄλλα τινὰ ἀλλοθεν. Διὰ τῶν χρημάτων λοιπὸν τούτων ἠγόρασαν τὰς ἀναγκαίας τροφάς, καὶ ἐναύλωσαν πλοιάρια, εἰς τὰ ὁποῖα ἐπεβιβάσθησαν ἐκ τῶν Μύλων τοῦ Ναυπλίου 700 περίπου Κρῆτες ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ Δημητρίου Καλλέργη, καλεσθέντος ἀρχηγοῦ τῆς ἐκστρατείας πρὸς ἀποφυγὴν διαφόρων ἀξιώσεων ἀναφυεισῶν τότε ἐκ μέρους τινῶν ὁπλαρχηγῶν Κρητῶν. Ἐκίνησαν δὲ τὴν 22 Ἰουλίου διὰ νὰ μεταβῶσι καὶ εἰς Μονεμβασίαν.

Εἶχον δ' ἐν τούτοις εἰδοποιήσει οἱ Κρῆτες καὶ τὸν Ἐμμ. Τομπάζην περὶ τοῦ ἐπιχειρήματός των, ὅστις καὶ εἶχε προσφέρει τὸν Ζαμπέκον του, ἡ Σκύλλα ὀνομαζόμενον διὰ μεταφορὰν στρατιωτῶν, καὶ εἶχον ἐξαποστείλει ταυτοχρόνως ἰδίαν ἐπιτροπὴν ἐκ Κρητῶν μὲ κοινὸν ἔγγραφον πρὸς τὸ Κοινὸν τῆς Ὕδρας, ἢ μᾶλλον πρὸς τὸν μακαρίτην Λάζαρον Κουντουριώτην, δι' οὗ τὸν ἐγνωστοποίουν τὸ κίνημα, καὶ τὸν παρεκάλουν νὰ ἔχωσι τὴν συνδρομὴν τῶν ναυτικῶν τῆς νήσου των δυνάμεων, διότι πάντοτε εἶχον τὴν ἰδέαν οἱ Κρῆτες, ὅτι εἶν' ἀναγκαῖον νὰ ἔχουν σύμμαχον τὴν ναυτικὴν νῆσον αὐτήν, ἂν καὶ δυστυχῶς παντάπασιν ὡς προείπομεν δὲν ἐβοηθήθη ἡ Κρήτη εἰς τὸν ἀγῶνά της καὶ ἀπ' αὐτήν.

Φθάσαντες λοιπὸν οἱ εἰρημένοι στρατιῶται τὴν ἐπαύριον καὶ εἰς Μονεμβασίαν, συμπλεόντων τοῦ Ἐμμ. Ἀντωνιάδου, τοῦ Οἰκονόμου, τοῦ Χρυσαφοπούλου καὶ ἄλλων, παρέλαβον καὶ ἐκεῖθεν περὶ τοὺς 150 ἄλλους Κρῆτας, ἐπιβιβασθέντας εἰς τὸν τραμπάκουλον τοῦ Γάλλου Μαρσιλιέζη, καὶ τὸ τρεχαντήριον τοῦ Μονεμβασίτου Τριπούτσου, ἅτινα ἐναύλωσαν ἐκεῖ· ἀπάραντες δὲ ὅλοι ὁμοῦ ἀφίχ-

θησαν τὴν 30 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς εἰς τὴν νῆσον Αἰγιλείαν, προσκαλέσαντες καὶ τοὺς ἐκεῖσε διαμένοντας Σφακιανοὺς εἰς τὴν ἐκστρατείαν, καὶ ἀνεχώρησαν ἐκεῖθεν τὴν 31 τοῦ μηνός· τὴν δὲ ἐπιοῦσαν ἦλθον καὶ 10 — 15 Σφακιανοὶ μὲ τὴν λέμβον τοῦ Σφακιανοῦ Βρατσόλη.

Ἀλλ' ἐνῷ διέπλεον ὅλα τὰ πλοιάρια περὶ τὴν ἐρημόνησον Ποντικὸν καλουμένην, πνεύσας σφοδρῶς ὁ βόρειος, αἰρομένου τοῦ Ἡλίου, ὡς τοῦτο συνήθως γίνεται κατὰ τὴν θαλασσίαν ἐκείνην θέσιν, διεσκόρπισε τῇδε κἀκεῖσε ταῦτα πρός τε τὴν δυτικὴν καὶ μεσημβρινὴν παραλίαν τῆς Κρήτης· τρία δὲ μόνον ἐξ αὐτῶν τὸ τοῦ Τριπούτσου, τοῦ Βουρογεώργη καὶ ἓν ἄλλο ἠδυνήθησαν νὰ προσορμισθοῦν μετὰ πολλῆς ἀγωνίας περὶ τὴν ἑσπέραν εἰς τὸ νησίδιον Παλαιογραμβοῦσαν, φέροντα πλέον τῶν 90 στρατιωτῶν· ἀμέσως δὲ ἐπεχείρησαν ἐκ τούτων νὰ κάμουν καὶ ἀπόβασιν ἐν νυκτὶ πρὸς τὸ ἀφρικὸν τῆς νήσου Γραμβούσης, ἀποτυχόντες ἕνεκα τῆς σφοδρότητος τοῦ ἀέρος· ἀπεπειράθησαν δὲ καὶ τὴν ἀκόλουθον νύκτα, ἀλλ' εὑρόντες σφοδρότερον τὸν ἀέρα, ὅτε μικροῦ ἐδέησε νὰ συντριφθῇ καὶ τὸ τοῦ Βουρογεώργη πλοιάριον, ἐπανῆλθον περίλυποι διὰ τὴν ἀποτυχίαν περὶ τὸ μεσονύκτιον εἰς Παλαιογραμβοῦσαν. διὸ κατήφεια μεγάλη εἶχε καταλάβει τοὺς πάντας, μὴν ἤθελε διαρκέσει τοιοῦτος ὁ ἄνεμος, ὡς συμβαίνει ἐκεῖσε πάντοτε κατὰ τὴν ἐτησίων ἐκείνην ὥραν. καθόσον δὲν ἐγνώριζον οὔτοι παντάπασιν, καὶ ποῦ εἶχον διευθυνθῇ τὰ λοιπὰ πλοῖα.

Ἐν τοιαύτῃ δὲ ἀπελπισίᾳ, κοπασάσης ὀλίγον τότε καὶ τῆς τρικυμίας, μετέβησαν ἐκεῖθεν 25 περίπου δι' ἑνὸς τῶν ῥηθέντων πλοιαρίων περὶ τὸν ὄρθρον τῆς 2 Αὐγούστου εἰς τὸν πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Κιμάρου ὄρμον Ἅγιον Σῶζον καλούμενον, ἐπὶ σκοπῷ νὰ προχωρήσουν ἐκεῖθεν εἰς τὴν ἀπὸ τὸ τῆς Κισάμου φρούριον ἄγουσαν εἰς τὸ Τηγάνιον (1), πρὸς τὴν θέσιν τῆς Ἁγίας Εἰρήνης, ἴσως εὕρουν ἐκεῖσε

---

1) Ἡ θέσις αὐτὴ σχηματίζει χερσονησίδιον τῆς Κρήτης Τηγάνι ὀνομαζομένη, ἥτις κεῖται εἰς τὴν πρὸς μεσημβρίαν εἴσοδον τοῦ λιμένος τῆς Γραμβούσης ἀπέναντι ταύτης κειμένην ἀπὸ βολῆς κανονιοῦ.

τινα εἴτε Ἕλληνα εἴτε καὶ Τοῦρκον διὰ νὰ πληροφορηθοῦν περὶ τῶν λοιπῶν. Ἐνταῦθα ὅμως εὗρον μόλις πρὸ ὀλίγων ὡρῶν ἀραγμένην καὶ τὴν ἐξ Αἰγιλείας ρηθεῖσαν λέμβον τοῦ Βρατσόλη. Ἐρωτηθέντες δὲ οἱ ἐν αὐτῇ, οὐδὲν ἐγνώριζον καὶ οὗτοι περὶ τῶν πλοίων. Συσκεφθέντες λοιπὸν μεταξύ των ἅπαντες περὶ τοῦ πρακτέου, ἀπεφάσισαν νὰ ἔλθουν ἐπὶ τῷ εἰρημένῳ σκοπῷ ἐν νυκτὶ ἔτι εἰς τὴν ρηθεῖσαν ὁδὸν καὶ θέσιν ἕως 15 ἐξ ὅλων.

Καλῇ τύχῃ ὅμως εἶδον οὗτοι περὶ τὴν ἀνατολὴν τοῦ Ἡλίου ἐρχόμενον πρὸς τὴν Γραμβοῦσαν Μεσογειανόν τινα Ἀρχοντάκην καλούμενον. Ἐπροσκάλεσαν λοιπὸν τοῦτον ἀμέσως οἱ κεκρυμμένοι ἐκεῖ, ὅστις καὶ ἐκυριεύθη ἀπὸ φόβον μήπως περιέπεσεν εἰς ἐνέδραν Τούρκων, καὶ τοῦ ἀφαιρέσουν τὴν ζωήν. «Δὲν γνωρίζεις ἐμέ;» τὸν εἶπεν ὁ Μαυράκης, ὅστις ἐφύρει τότε καὶ φουστανέλαν. «δὲν εἶμαι ἐγὼ »ὁ καπετάνιος τῶν Μεσογείων πρὶν φύγωμεν ἀπὸ τὴν Κρήτην;» Ἀφοῦ δ' ἐβεβαιώθη περὶ αὐτῶν οὗτος, δοξάσας τότε τὸν Θεόν, ὅτι εἶδε πάλιν χριστιανοὺς ἐνόπλους, ἐπερωτήθη ὑπ' ἐκείνων. «θέλομεν »νὰ μᾶς εἴπῃς τὴν ἀλήθειαν, ὅ,τι γνωρίζεις περὶ Γραμβούσης. »Ἐγώ,» ἀπεκρίθη, «ἐκβῆκα χθὲς ἐκεῖθεν, καὶ σᾶς βεβαιῶ ὅτι δὲν »ἦσαν ἄλλοι Τοῦρκοι εἰμὴ ὁ φρούραρχος μόνον καὶ δύο γυναικάδελφοί »του· καὶ ὅτι, ἐπρόσθεσε, περὶ τὸ δειλινὸν ἔφερεν αὐτὸς εἰς Τηγάνι »καὶ τὴν οἰκογένειάν του, ἥτις εὑρίσκεται τώρα ἐκεῖ ὑπὸ σκηνὴν »μὲ Μεσογιανόν τινα Πετρὴν ὀνομαζόμενον καὶ μὲ τὴν γυναῖκα του»του διὰ νὰ τὴν συνοδεύσουν εἰς Μεσόγεια πρὸς διασκέδασιν.» Τὸν ἠρώτησαν πρὸς τούτοις, ἂν ὁ φρούραρχος εἶναι εἰς Τηγάνι· «χθὲς» εἶπε «πρὶν ἐγὼ ἀναχωρήσω ἐκεῖθεν, ἐπέστρεψεν ἐκεῖνος εἰς Γραμβοῦ»σαν· δὲν γνωρίζω ὅμως ἂν εἶναι τώρα εἰς Τηγάνι· τοῦτο μόνον »σᾶς λέγω, ὅτι μὲ παρήγγειλε νὰ ὑπάγω σήμερον ἐκεῖ. διὰ νὰ ἔλ»θουν ὅλοι εἰς Μεσόγεια.»

Οἱ λόγοι οὗτοι ἔφερον εἰς βαθεῖαν σκέψιν τοὺς Ἕλληνας, ὅθεν καὶ ἄλλοι μὲν ἔλεγον νὰ μεταφέρουν τάχιον τὰ εἰς Παλαιογραμβοῦσαν πλοῖα, καὶ ἐμποδίσουν τὸν φρούραρχον ἂν τυχὸν εὑρεθῇ εἰς Τηγάνι, τοῦ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Γραμβοῦσαν. ὅπερ ἦτον δύσκολον διὰ τὴν ἀπόστασιν καὶ διὰ τὴν ἐναντιότητα τῶν ἀνέμων· οὐδὲ ἐκρίθη πρὸς τούτοις εὔλογον νὰ ἐπιτεθοῦν ὡς εἶπον ἄλλοι ἀμέσως εἰς τὴν

σκηνήν· διότι καὶ ἂν εὑρεθῇ ὁ φρούραρχος εἰς Γραμβοῦσαν, παρατηρήσας ἐκεῖθεν τοῦτο, θέλει συλλάβει ὑπονοίας, καὶ ἀσφαλισθῇ ἐκεῖ· καὶ ἄλλοι ἄλλως. Ἐθεώρησαν λοιπὸν εὐληπτωτέραν τὴν γνώμην τοῦ Κουμπῆ, ὅστις εἶπε τελευταῖον νὰ διακριθοῦν οἱ μᾶλλον καλῶς ἐνδεδυμένοι καὶ ὡπλισμένοι, ὥστε καὶ νὰ ἐπιδεικνύωνται μακρόθεν, καὶ αὐτὸς μὲν νὰ ἀνάψῃ τὸ τσιμπουκάκι του, οἱ δὲ λοιποί, ὅσοι θέλουν, τὰ σιγάρα των, καὶ οὕτω νὰ καταβαίνουν πρὸς τὴν παραλίαν ὑποκρινόμενοι τοὺς Τούρκους βήματι, βραδεῖ ὡς καὶ ἔπραξαν.

Ἐξελέχθησαν λοιπὸν 6 ἐξ ὅλων ὡς τοιοῦτοι, οἷον ὁ Ἰάκωβος Κουμπῆς, ὁ Μιχαὴλ Μαυράκης, ὁ Ἀνδρέας Παχυνάκης, ὁ Πωλιὸς Κριαράκης, ὁ Γεώργιος Γεμενάκης καὶ ὁ Ἰωάννης Ρούκουνας· ἐκ δὲ τῶν λοιπῶν τινὲς μὲν ἔμειναν ὡς σκοποὶ ἄνωθεν τῆς Ἁγίας Εἰρήνης, ἄλλοι δὲ ἐστάλησαν πρὸς τὴν κατὰ τὸν Ἅγιον Σῶζον λέμβον μὲ ἐντολὴν νὰ εἰδοποιήσῃ καὶ αὐτὴ τὰ εἰς Παλαιογραμβοῦσαν πλοῖα, καὶ νὰ ἔρχωνται διὰ θαλάσσης ταὐτοχρόνως καὶ αὐτοί. Ἐπεφόρτισαν δὲ οἱ 6 καὶ τὸν Παχυνάκην ὡς εἰδήμονα μᾶλλον τῆς τουρκικῆς (1) διαλέκτου νὰ ὁμιλῇ χρείας καλούσης τουρκιστὶ μὲ τοὺς Τούρκους.

Ἅμα δὲ φθασάντων ἐκείνων οὕτως εἰς παραλίαν, ἐχαιρέτησεν ὁ Παχυνάκης μακρόθεν τῆς σκηνῆς τὸν Πετρὴν Τουρκιστί, ὑποκριθεὶς ὅτι δὲν ἐγνώριζαν τίς ἦτον. «Καλῶς ἤλθατε, Ἀγάδες μου»· ἀπεκρίθη οὗτος. «Ποῦ εἶναι ὁ Βέης;» ἠρώτησαν. «Εἰς Γραμβοῦσαν,» εἶπε. «Καὶ μὲ πόσους στρατιώτας» ἐπανέλαβον, «φυλάττει τὸ φρούριον: Ὁ Βέης εἶναι μόνος» ἐπρόσθεσε «καὶ οἱ δύω του γυναικαδελφοί. Καὶ τὰ καΐκια;» ἐπερώτησαν «εἶναι τὰ ὁποῖα ἐπέρασαν »τὴν Παρασκευήν: Δὲν ἠξεύρω, Ἀγάδες μου, ἐγώ· ὁ Βέης ὅμως »ἔλεγεν, ὅτι ἔρχονται οἰκογένειαι ἐκ τῆς Πελοποννήσου νὰ προ»σκυνήσουν. Καὶ ποῖον σημεῖον» τὸν εἶπαν τελευταῖον «πρέπει νὰ »κάμωμεν διὰ νὰ ἔλθῃ ἐκ τῆς Γραμβούσης βάρκα νὰ μᾶς περάσῃ ἐ-

(1) Οὗτος ἐγεννήθη καὶ ἀνετράφη εἰς Ἡράκλειον ἐκ πατρὸς Σφακιανοῦ ἐκεῖσε ἀποκαταστημένου, καὶ εἶχε συνειθίσει νὰ λαλῇ κατά τι καὶ τουρκιστί.

»γρήγορα ; διότι μᾶς ἔστειλεν ὁ βέης τοῦ Πολεμαρχίου (1), ἔρ»χονται δὲ κατόπιν καὶ ἄλλοι νὰ φυλάξωμεν τὸ βασιλικὸν φρού»ριον, ὑποπτεύσας ὡς ἐχθρικὰ τὰ ἀναφανέντα πλοιάρια. Πρέπει νὰ »ρίψητε, Ἀγάδες μου» εἶπε «δύω πιστολιᾶς, καὶ ἔρχεται ἀμέσως »τότε καϊκι νὰ σᾶς περάσῃ».

Ἔπραξαν λοιπὸν οὗτοι παραυτίκα ὡς ὡδηγήθησαν, ἐνῷ ὁ Πετρῆς ἐνόμιζεν ἔτι ἐκείνους ὡς Τούρκους· καὶ ἰδοὺ εὐθὺς ὁ φρούραρχος ἐπιβὰς εἰς πλοιάριον, ἤρχετο πρὸς τὴν ξηράν· διότι ὑπείγετο νὰ προφάσῃ καὶ διὰ τὴν οἰκογένειάν του, πρὸς τὴν ὁποίαν ςὐδόλως ἐπλησίασαν οἱ καταβάντες, διὰ νὰ φυλάξωσι δῆθεν τὸ πρὸς τὰς γυναῖκας τουρκικὸν ἔθιμον. Ἐκάθηντο δὲ οὗτοι ἐπὶ τῆς παρκλίκας σοβαροὶ καπνοπίνοντες, νεύσαντες τότε νὰ καταβοῦν καὶ ἄλλοι ἐκ τῆς κατὰ τὴν Ἁγίαν Εἰρήνην σκοπιᾶς. ὅτε πάραυτα ἐπρόφθασαν ἐκεῖ ἕτεροι πέντε, οἷον ὁ Γεώργιος Ροδοπιανός, ὁ Καραγιάννης Σφακιανός, ὁ Μανοῦσος Κουλετάκης, ὁ Ἰωάννης Δεικτάκης, ὁ καὶ Βουτσάκκης ἐπικαλούμενος καὶ ὁ ἐξ Ἡρακλείου Μανώλης τοῦ Φασόλη λεγόμενος ὡς χρηματίσας ὑπηρέτης παρ' αὐτῷ· μακρὰν ὅμως ἔτι ὄντος τοῦ πλοίου, παρατηρήσαντες οἱ ἔξω 5 Τούρκους εἰς αὐτό, ἠρώτησαν πάλιν σοβαρῶς τὸν Πετρῆν· «Πῶς σὺ μᾶς εἶπες ὅτι ἦσαν »3 οἱ Τοῦρκοι εἰς Γραμβοῦσαν, νῦν δὲ βλέπομεν 5 τοιούτους εἰς τὸ »καϊκι ; Ἴσως ἦλθον τὴν νύκτα ἄλλοι, ἀπὸ τὸ τῆς Κισάμου φρού»ριον διὰ νὰ πάρουν τὸ κριθάρι τὸ ὁποῖον εἶχαν ἀποβιβάσει πρότε»ρον εἰς τὸν πύργον τῆς Γραμβούσης» ὡς καὶ ἦτον πραγματικῶς· ἦσαν λοιπὸν τότε ἐκτὸς τῶν τριῶν καὶ ἕτεροι πέντε Τοῦρκοι εἰς Γραμβοῦσαν.

Ἂν καὶ ὑπόπτως ἐπλησίαζε πάντοτε ὁ φρούραρχος εἰς τὴν ξηράν, ἀπεβιβάσθησαν ὅμως πλησίον τῆς σκηνῆς. Ὁ δὲ Παχυνάκης τοὺς ἐχαιρέτησε τουρκιστί, ἐπιπλήξας ταὐτοχρόνως καὶ τὸν φρούραρχον, ὅτι δὲν εἶχεν δῆθεν πολλοὺς στρατιώτας νὰ φυλάττῃ ἀπὸ ἐχθροὺς τὸ φρούριον. «Μὴν εἶσθε ρωμνιάκια ; τοῖς εἶπε τότε ἐκεῖνος

(1) Τῷ Πολεμάρχι εἶναι χωρίον πλησίον τοῦ χειμάρου Ταυρωνίτου πρὸς τὴν ἐπαρχίαν Κυδωνίας, ὅπου εἶχε τὴν ἔδραν του τὸ κατὰ τὴν Κίσαμον τουρκικὸν ἀπόσπασμα.

ἐκστατικός. «Γιὰ σαλαβαντίσετε ;» (προσευχὴ ἰδιάζουσα τοῖς Ὀθωμανοῖς, ἡ μᾶλλον σύμβολον θρησκευτικόν)· ὁ Παχυνάκης λοιπὸν ἐξεφώνησε τότε μὲ πολλὴν ἑτοιμότητα, ἂν καὶ λανθασμένως πως, ὅ,τι ἀπήντησεν ὁ Ὀθωμανός· διότι ἔσπευδον νὰ ἄρωσι πᾶσαν δυσκολίαν, διὰ νὰ ἀπολαύσουν ταχύτερον, ὅ,τι ἔβλεπον ὅ,τι ἡ τύχη τοῖς προσέφερεν δωρεὰν ἀνελπίστως. Ὥρμησαν λοιπὸν καὶ ἀφώπλισαν οὗτοι τότε τοὺς ἀποβάντας, καταλαβόντες ταὐτοχρόνως καὶ τὸ πλοιάριον, ὅτε ἐτόλμησε καὶ εἷς τῶν Τούρκων νὰ καταφύγῃ τότε εἰς τὰ ὅπλα, τὸν ὁποῖον καὶ ἐφόνευσεν ἐν τῷ ἅμα ὁ Κριαράκης.

Παραλαβόντες δὲ τοὺς λοιποὺς ἀφοπλισθέντας Τούρκους εἰς τὸ πλοῖον, ἤρχοντο μετὰ σπουδῆς εἰς Γραμβοῦσαν, ὁ δὲ φρούραρχος ἐν τῷ μικρῷ διάπλῳ ἔσπευδε νὰ διαθέσῃ ὑπὲρ ἑαυτοῦ τοὺς ὑπερισχύσαντας «Ὅτι τὸ φρούριον, ῥωμηάκια» λέγων «εἶναι ἰδικόν »σας· διότι οὕτως ἦτον τὸ πεπρωμένον.» ἐκθέσας ἑνταυτῷ ἀληθῶς τὴν τότε κατάστασίν του, πρὸς τὸν ὁποῖον ἀπεκρίθησαν· «μὴ φο»βεῖσαι. Βεγ· ἂν εἶναι ἀληθῆ ὅσα μᾶς λέγεις, σοὶ ὑποσχόμεθα πᾶ»σαν ἀσφάλειαν ζωῆς.» Ὅθεν καὶ μετὰ πολλὰς ἡμέρας ἀπὸ τῆς κυριεύσεως τῆς Γραμβούσης τὸν ἀπέστειλαν πραγματικῶς ἐν πολλῇ περιποιήσει εἰς Ναύπλιον πρὸς τὴν Κυβέρνησιν, ὁπόθεν μετεκομίσθη ὕστερον καὶ εἰς Σμύρνην ὑπὸ τοῦ Ἄγγλου μοιράρχου Ἀμιλτῶνος.

Ἀπέβησαν λοιπὸν οὗτοι τότε εἰς τὴν νῆσον κατὰ τὴν ἄμμον πρὸς τὸν ἱσταμένον κατὰ τὴν δυτικὴν εἴσοδον ἰσχυρὸν πύργον ἐνετικῆς κατασκευῆς, ὅπου ἐστέκοντο καὶ οἱ ἐν Γραμβούσῃ τρεῖς ὑπόλοιποι Τοῦρκοι διὰ νὰ ὑποδειχθοῦν τοὺς ἐρχομένους ὑποθέτοντες αὐτοὺς ὡς Τούρκους, οἵτινες ἠγνόουν ὅλως περὶ τῶν μέχρι τοῦδε εἰς Τηγάνιον πεπραγμένων. Ἀφοπλίσαντες δὲ καὶ τούτους παρευθύς, καὶ ἀφήσαντες 4 ἢ 5 νὰ φυλάττουν τὸν παρὰ τῷ αἰγιαλῷ πύργον, καὶ ἐκεῖθεν τοὺς εἰς τὴν παραλίαν Τούρκους, ἀνέβαινον οἱ λοιποὶ δρομαῖοι εἰς τὸ φρούριον. Πρῶτος δὲ πάντων μετὰ μεγίστης ταχύτητος ἐπλησίασεν ὁ Κουμᾶς πρὸς αὐτό, καὶ μετ' αὐτὸν ὁ Παχυνάκης. Εὑρόντες δὲ ἀνεῳγμένην τὴν πύλην ἄνευ τινὸς φρουροῦ, εἰσῆλθον ἔμπλεοι χαρᾶς καὶ ἀγαλιάσεως, εἰσελθόντων παρομοίως κα-

τόπιν καὶ τῶν λοιπῶν, ὅτε ἔκλεισαν καὶ τὴν πύλην, διότι ἔδραμον παρευθύς, οἱ μὲν εἰς τὰς οἰκίας, ὁ δὲ Κουμῆς πρὸς τὰς ἐπάλξεις πυροβολῶν μὲ τὸ κανόνια διὰ νὰ ἀναγγείλῃ τὰ περὶ τῆς κυριεύσεως καὶ εἰς τοὺς λοιποὺς χωρὶς νὰ εὕρουν οὐδένα ἄνθρωπον εἰς τὸ φρούριον.

Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἔφθασεν εἰς τὸν λιμένα καὶ ἡ κατὰ τὸν Ἅγιον Σῶζον λέμβος χωρὶς νὰ εἰδοποιήσῃ κατὰ τὴν διάβασίν της τοὺς εἰς Παλαιογραμβοῦσαν ὄντας, καθὼς εἶχεν ὡς προείπομεν παραγγελλίαν· ἂν καὶ ἔτρεξαν νὰ ἀναβοῦν εἰς φρούριον καὶ αὐτοὶ μὲ τὴν ἰδέαν νὰ λογισθοῦν μεταξὺ τῶν πρώτων κυριευτῶν, τοῖς ἀπέκλεισαν ὅμως ἐπὶ πολλὴν ὥραν τὰς θύρας. Οἱ δὲ ἐπὶ τῆς παλαιᾶς Γραμβούσης ἱστάμενοι ὡς σκοποὶ ἐκ τῶν πλοίων πρωΐθεν κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν Μουτσογιάννης, Μανώλης Κουβαρίτης, Μαρτινιανὸς Περάκης, Στέφανος Γλαμπὲς καὶ ἄλλοι, ἔβλεπον διὰ τηλεσκοπίου μὲ πολλὴν ἔκπληξιν ἀνθρώπους τόσους ἀναβαίνοντας εἰς τὸ φρούριον· ἤκουον δὲ καὶ τὰς κανονοβολὰς μὲ ἀπελπισίαν, νομίσαντες ὅτι ἦσαν ὅλοι ἐκεῖνοι Τοῦρκοι. οἵτινες πληροφορηθέντες περὶ τοῦ κινήματος, ἠσφαλίζοντο πλειότεροι, ἀπορροῦντες καὶ ἀγνοοῦντες ἐπὶ πολλὴν ὥραν, ἐωσοῦ ἔφθασε βάρκα ἐκ Γραμβούσης φέρουσα τὴν ἀγγελίαν περὶ τοῦ εὐτυχοῦς συμβάντος.

Ἐκ δὲ τῶν λοιπῶν διασκορπισθέντων πλοίων, ὁ μὲν Ζαμπέκος εἶχε προσορμισθῆ τὴν προτεραίαν εἰς τὸν ὅρμον Σφυνάρι τῆς Κισάμου· ἐν αὐτῷ δὲ συνέπλεον ὁ Δ. Καλλέργης, ὁ Ἀντωνιάδης, ὁ Οἰκονόμος καὶ λοιποὶ παρακολουθοῦντες πολιτικοί· εἰς δὲ τὰ Ἐλαφονήσια ἦσαν δύο ἢ καὶ τρία ἕτερα πλοῖα. Συμβουλίου δὲ γενομένου τὴν 2 Αὐγούστου, διωρίσθησαν ὁ Δ. Κουρμουλάκης, ὁ Γ. Δαμινὸς καὶ Μ. Ρουστιχιανοὺς νὰ καταλάβωσι μὲ 300 περίπου στρατιώτας τὴν Κακὴν Σκάλαν, ἥτις εἶναι θέσις κατὰ τὴν ὁδὸν τὴν ἀπὸ Μεσόγεια εἰς Γραμβοῦσαν ἄγουσαν, ἐπὶ σκοπῷ νὰ ἐμποδίσωσιν ἐκεῖθεν τοῦ λοιποῦ πᾶσαν διάβασιν τῶν Τούρκων· διότι πάντοτε ἐνόμιζον ὅτι ἔμελλε νὰ γείνῃ πόλεμος εἰς τὴν Γραμβοῦσαν· καὶ ὅτι ἐξ ἐφόδου τέλος εἶχον ἀπόφασιν νὰ κυριεύσωσι τὸ φρούριόν της· διὰ τοῦτο καὶ ἔφερον καὶ τὰ περὶ τούτου ἀναγκαῖα. εἶχον δὲ καὶ ὑποσχεθῆ ἀνὰ 1,000 μὲν γρόσια εἰς ἕκαστον τῶν πρώτων εἰσπη-

δησόντων. ἀνὰ 500 δὲ εἰς τοὺς δευτέρους, καὶ ἀνὰ 250 ὁμοίως εἰς τοὺς τρίτους.

Καλῇ τύχῃ ὅμως εἶχον πληροφορηθῇ καὶ οἱ ῥηθέντες ὁπλαρχηγοὶ καθ' ὁδόν, ὅτι εἰς τὸ τῆς Κισάμου φρούριον εὑρίσκοντο ἕως 20 μόλις Τοῦρκοι, ὅθεν καὶ διευθύνθησαν ἀμέσως εἰς τὸ φρούριον. Ἂν καὶ ὀλίγοι οἱ φρουροὶ τούτου, ἐξῆλθον ὅμως μετὰ θάρρους· ἀντεπαρετάχθησαν γενναίως κατὰ τῶν ἐπελθόντων ἐπὶ πολλὴν ὥραν. φονεύσαντες καὶ τρεῖς ἐξ αὐτῶν. καὶ πληγώσαντες καιρίως τὸν Δημήτριον Κουτρικὰν καὶ Ἐμμανουὴλ Κοκκολάκην.

Ἔπεσαν δὲ καὶ ἐκ τῶν Τούρκων πέντε· μὴ δυνηθέντες ὅμως οὗτοι ν' ἀνθέξωσι πλειότερον. ἐτράπησαν εἰς φυγὴν διευθυνθέντες εἰς τὸ φρούριον τῆς Κυδωνίας. Ἐκυρίευσαν λοιπὸν οἱ Ἕλληνες καὶ τὸ φρούριον τοῦτο καθ' ἣν ἡμέραν ἐκυριεύθη καὶ τὸ τῆς Γραμβούσης· τὸ δὲ περίεργον ὅτι οὔτε οἱ ἐν τῷ φρουρίῳ τῆς Κισάμου ἐγνώριζον τὰ κατὰ τὴν Γραμβοῦσαν. οὔτε οἱ ἐν Γραμβούσῃ τὰ κατὰ τὴν Κίσαμον.

Ἂς ἐπανέλθωμεν δὲ εἰς τὸν Χαμπέκον. Εἶχαν ἀκούσει καὶ οἱ ἐν αὐτῷ προϊούσης τῆς ἡμέρας τοὺς ἐκ τῆς Γραμβούσης συνεχεῖς κανονοβολισμούς. καὶ ὑπέθετον εἰκότως, ὅτι συνέβη σύγκρουσίς τις μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ φρουρῶν· ἀναχθέντες δ' εὐθὺς ἐκεῖθεν, ἔσπευδον νὰ προφθάσωσιν ὅπως δώσωσι χεῖρα ἀρωγόν· πλέον δὲ τῶν 80 στρατιωτῶν ἔφερε καὶ τὸ πλοῖον ἐκεῖνο, οἵτινες καὶ ἦσαν καὶ ἱκανὴ στρατιωτικὴ δύναμις. Ἡ μεγάλη ὅμως νηνεμία κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν, ἢ κάλλιον εἰπεῖν. τὰ ἀντίπρωρα ῥεύματα ἐκ τῆς μόλις κοπασάσης τρικυμίας ἐπέφερον μέγα πρόσκομμα εἰς τὸν πλοῦν· ἐκπλεύσαντες ὀλίγον μακρὰν τοῦ ἐκεῖ μικροῦ κολπίσκου. διέκρινον λέμβον τινὰ ἐξερχομένην τοῦ λιμένος τῆς Γραμβούσης. καὶ διευθυνομένην πρὸς αὐτούς, μετ' ὀλίγον δὲ ἀνεγνώρισαν. ὅτι ἦτον ἡ λέμβος τοῦ Βρατσόλη, ὅτε ἀπέλυσαν καὶ αὐτοὶ τὴν ἰδίαν ἑαυτῶν λέμβον διὰ νὰ προφθάσῃ ταχύτερον καὶ αὐτὴ πρὸς ἐκείνην μὲ τὴν παραγγελίαν, ὅτι ἂν φέρῃ καλὰς εἰδήσεις νὰ ὑψώσῃ τὰ κωπία, ἐπειγόμενοι καὶ αὐτοὶ ἐπὶ τὰ πρόσω μετὰ πολλῆς ἀγωνίας· ὅταν ὅμως συνηντήθησαν ἀμφότεραι αἱ λέμβοι καὶ ἔμαθον τὰ περὶ τῆς Γραμβούσης. τότε πλήρεις χαρᾶς ἀπὸ τὴν ἀπροσδόκητον ταύτην εἴδησιν,

ἤρχισαν ἀμφοτέρωθεν σφοδρότερον τοὺς πυροβολισμούς, λησμονήσαντες καὶ τὴν περὶ τῶν κωπίων παραγγελίαν. Ἀφοῦ δὲ περὶ δείλην ἐπληροφορήθησαν τὰ περὶ τῆς κυριεύσεως τελευταῖον καὶ οἱ ἐν τῷ Ζαμπέκῳ μετὰ τὴν προσέγγισιν τῶν λέμβων, τότε πλέον ἤρχισε κοινὸς ἐξ ἁπάντων ὁ πυροβολισμὸς καὶ ὁ τουφεκισμὸς ἕνεκα τῆς μεγάλης χαρᾶς.

Μετὰ μεγίστης δὲ δυσκολίας καὶ ἀνησυχίας τῶν ἐπιβατῶν ὡς ἐκ τῶν ρηθέντων προσκομμάτων, ἐλλιμενίσθη τέλος εἰς Γραμβοῦσαν καὶ ὁ Ζαμπέκος τὴν πρωΐαν τῆς ἐπιούσης. Εἰς ἁπάντων δὲ τὰ πρόσωπα ἦτον διακεχυμένη ἡ φαιδρότης διὰ τὴν ἀνέλπιστον ἐπιτυχίαν! Ἠσπάσθησαν οἱ Ἕλληνες ἀλλήλους τότε γλυκυθύμως ἀντὶ πάσης ἄλλης προσρήσεως, προσενεγκόντες δῶρά τινα ἐκ τῶν ἐνόντων εἰς τοὺς νικητάς. Ἀνέπεμψαν δὲ καὶ ὕμνους εὐχαριστηρίους πρὸς τὸν Ὕψιστον διὰ τὴν ἀναιμωτὶ κατάληψιν τοιαύτης ἀνεκτιμήτου στρατιωτικῆς θέσεως.

Κατὰ τὴν αὐτὴν δὲ πρωΐαν εἶχε φθάσει ἐκ τῆς Κισάμου καὶ ἡ ἑτέρα χαρμόσυνος ἀγγελία περὶ τῆς κυριεύσεως τοῦ φρουρίου της· τὴν δ' ἐπιοῦσαν ἐπιβάντες ἐπὶ τοῦ Ζαμπέκου ὁ Ἀντωνιάδης, ὁ Οἰκονόμος καὶ ἄλλοι, μετέβησαν εἰς τὸ τῆς Κισάμου φρούριον ὅπως διαθέσωσι καὶ αὐτό. Ἐφρόντισαν ὅμως πρὸ πάντων οὗτοι ἐκεῖ νὰ δώσωσι διοικητικὸν ὀργανισμόν· διὸ καὶ συνέταξαν πολιτευμά τι προσωρινόν, δι' οὗ ἡ τοπικὴ τῆς νήσου Διοίκησις ἐσυσταίνετο ἀπὸ ἀντιπροσώπους ἐξ ἑκάστης ἐπαρχίας, ἐκανονίζετο δὲ δι' αὐτοῦ ὁ τρόπος τῆς ἐκλογῆς, ἡ ἐνιαύσιος διάρκεια τῆς Διοικήσεως κτλ. τὸ ὁποῖον καὶ ὑπεγράφη ὑπὸ τῶν τότε παρευρεθέντων Κρητῶν, ἂν καὶ δὲν ἐνεργήθη ἀμέσως διὰ τὰς δυσκόλους τότε περιστάσεις. Μετὰ 3 ὅμως ἢ 4 ἡμέρας ἀνεφάνησαν πολλὰ τουρκικὰ στρατεύματα ἐπερχόμενα ἐκ τῆς Κυδωνίας κατὰ τῶν ἐν τῷ εἰρημένῳ φρουρίῳ Ἑλλήνων, οἵτινες ὀλίγοι ὄντες καὶ ἔτι ἀτακτοποίητοι (1), κατέλιπον ἀμαχητὶ καὶ αὐτοὶ τοῦτο, ἐπανελθόντες εἰς Γραμβοῦσαν.

(1) Τὸ τῆς Κισάμου φρούριον εἶχον κρημνίσει εἰς πολλὰ μέρη οἱ Ἕλληνες τὸ 1824, ὅτε ἐβιάσθησαν ὑπὸ τοῦ Χουσεὶν νὰ τὸ ἐγκαταλείψωσιν· οἱ δὲ Τοῦρκοι ἐπελθόντες ἔπειτα ἠμέλησαν νὰ τὸ ἐπισκευάσωσι, διὸ καὶ καθίστατο κινδυνώδες καὶ εἰς τοὺς μὲν καὶ εἰς τοὺς δὲ ἡ τούτου κατάληψις.

Τοιαῦτα εἰσι πραγματικῶς τὰ περὶ τῆς καταλήψεως τῆς Γραμβούσης συμβάντα, καὶ οὐχὶ ὡς διηγεῖται ἐν τῇ ἱστορίᾳ του ὁ Σ. Τρικούπης (Βιβλ. Γ'. σελ. 250). Πόθεν δὲ ἡ τοσαύτη προφανὴς παραμόρφωσις τῆς ἀληθείας ὑπὸ τοῦ Ἕλληνος τούτου ἱστορικοῦ εἰς τὰ τῆς Κρήτης πράγματα, ἀγνοεῖται. Ἄξιον δ' ἀπορίας μάλιστα εἶναι πῶς παρεξετράπη καὶ εἰς τὰ περὶ Γραμβούσης, ἐνῷ εἶχε λάβει γνῶσιν ἀκριβῆ πρότερον ὡς εἴπομεν παρὰ φίλου του βουλευτοῦ Κρητὸς συγχρόνως μὲ τὸν πρόεδρον Π. Νοταρᾶν περὶ τῆς ἐνεργουμένης ἐκστρατείας· εἶχε δ' ἀκούσει ἔπειτα καὶ τὰς περὶ τῆς καταλήψεως ἐκθέσεις ὡς βουλευτὴς τότε καὶ αὐτός.

Ἀλλὰ τὰ τοιαῦτα δὲν εἶναι καὶ τόσον παράδοξα, διότι καὶ ἄλλα ὁ Σ. Τρικούπης ἐν τῇ ἱστορίᾳ του διέστρεψε· παράδοξον δὲ εἶναι πῶς ἠδυνήθη νὰ σηκώσῃ καὶ αὐτὴν τὴν νῆσον τῆς Γραμβούσης μὲ τὸν βράχον της, μὲ τὸ φρούριόν της καὶ μὲ τὰ κανόνια της ἐκ τῆς Κρήτης, καὶ νὰ τὴν μεταφέρῃ εἰς τὸ ἀνατολικὸν αὐτῆς, 80 περίπου λεύγας μακράν, καὶ τὸν Ἅγιον Σῶζον ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸν τοῦ ἀκρωτηρίου Κιμάρου, ὅπου πραγματικῶς κεῖται, εἰς τὸ δυτικὸν αὐτοῦ. Ὁ δὲ Ἀναγνώστης Παναγιώτου, περὶ οὗ ἀναφέρει ὁ Σ. Τρικούπης εἶχε γράψει ἁπλῶς πρὸς τὸν Α. Κουντουριώτην κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς ἀναχωρήσεως τῶν στρατιωτῶν ἀπὸ Ναύπλιον περὶ τῆς καταστάσεως τῆς Γραμβούσης, ἀφοῦ ἔμαθε περὶ αὐτῆς ἀπὸ τὴν ἐξ Αἰγιλείας τελευταίαν διάβασιν τοῦ Ἀρετᾶ· διότι ὁ ῥηθεὶς Α. Παναγιωτου διαμενων πάντοτε μεθ' ὅλων τῶν προκρίτων καὶ ὁπλαρχηγῶν τῶν Σφακίων εἰς τὴν Αἰγιλείαν, οὔτε ἐγνώριζε τί ἐνηργεῖτο εἰς Ναύπλιον, ἀλλ' οὔτε κἂν ἠθέλησε νὰ παρακολουθήσῃ εἰς τὴν ἐκστρατείαν, ὅτε τὸν ἐπροσκάλουν οἱ ἐκστρατεύοντες.

Ἅμα δὲ μαθὼν ἐν τῷ Βοιακῷ κόλπῳ καὶ ὁ Ναύαρχος Μιαούλης τὰ περὶ Γραμβούσης, ἐξαπέστειλε τὸν πλοίαρχον Γ. Σαχίνην Ὑδραῖον νὰ συγχαρῇ τοὺς Κρῆτας διὰ τὴν ἐπιτυχίαν των· ἀπεβίβασε δὲ οὗτος τότε καὶ ποσόν τι διπύρου ἄρτου διὰ τὴν τροφὴν τῶν στρατιωτῶν, ἑωσοῦ ἐφοδιάσῃ ἡ Κυβέρνησις τὸ φρούριον. Ἐκ δὲ τῆς Γραμβούσης ἐξαπέστειλαν εἰς Ναύπλιον τὸν Μαρσιλιέζην μὲ τὴν ἐξῆς ἀναφορὰν ἀναγγέλλοντες τὸ κατόρθωμά των πρὸς τὴν Κυβέρνησιν. ἥτις καὶ ἐώρτασε τὴν νίκην διά τε φωταγωγιῶν καὶ κανο-

νοβολισμῶν. Ὁ δὲ γενικὸς ἀρχηγὸς τῶν Πελοποννησιακῶν ὅπλων Θ. Κολοκοτρώνης εὑρισκόμενος τότε ἔξωθεν τῆς Τριπόλεως, ὅπου ἔμενεν ὁ Ἰμβραΐμης, διέταξε καὶ αὐτὸς τότε νὰ πυροβολήσωσι τρὶς οἱ στρατιῶταί του ὑπὲρ τῶν Κρητῶν. Ἰδοὺ δὲ τί λέγει καὶ ὁ Φίλος τοῦ Νόμου, ἡ μόνη ἐπίσημος τότε ἐφημερὶς περὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ ΕΚ ΤΟΥ ΦΙΛΟΥ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ

Ἀριθ. 141.

Ὕδρα 7 Αὐγούστου 1825. Παρασκευή.

Ἐκστρατεία καὶ δευτέρα ἐπανάστασις τῆς Κρήτης.

Ἡ ὡραία καὶ πολυθρύλλητος νῆσος τῆς Κρήτης ὕψωσεν ἐκ νέου τὸν Σταυρόν. Εἰς τὴν εἴδησιν ταύτην ποία ἑλληνικὴ ψυχὴ δὲν θέλει σκιρτήσει μὲ ἀγαλλίασιν! Ἰδοὺ δὲ πῶς ἔχει τὸ πρᾶγμα.

Ἓν σῶμα ἐκλεκτῶν στρατιωτῶν, διοργανισθὲν ὑπὸ τῆς ἐν Ναυπλίῳ Σ. Διοικήσεώς μας, συγκείμενον ἀπὸ πολίτας τῆς Κρήτης, ἐκίνησεν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τῶν πατριωτῶν Ἐμμανουὴλ Ἀντωνιάδου καὶ Δημητρίου Καλλέργη πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν μὲ Ἑλληνικὰ φορτηγὰ πλοῖα ἀπὸ τὴν Μονεμβασίαν· εὐοδωθὲν κατὰ τὴν 2 τοῦ ἐνεστῶτος εἰς Γραμβοῦσαν, ἐκυρίευσε τὸ ἐκεῖ φρούριον, καὶ ἰσοχρόνως καὶ τὸ τῆς Κισάμου. Τὸ ἀνέλπιστον καὶ λαμπρὸν τοῦτο κατόρθωμα διήγειρεν εἰς τὰ ὅπλα τοὺς λοιποὺς κατατυραννουμένους Χριστιανοὺς τῆς Κρήτης, οἵτινες ὕψωσαν ἀμέσως τὴν σημαίαν τῆς Ἐλευθερίας, καὶ ἠνώθησαν μὲ τοὺς λοιποὺς συναδέλφους καὶ ἐλευθεριστάς των, καθὼς πληροφορούμεθα· ἀπὸ τὴν ἀκόλουθον ἀξιωματικὴν ἀναφορὰν τῶν ἀρχηγῶν των.

Πρὸς τὴν Ἐθνικὴν τῶν Ἑλλήνων Διοίκησιν.

«Περὶ τὰς 6 ὥρας τῆς Κυριακῆς, τὴν 2 τρέχοντος Αὐγούστου, ἐκυριεύθη ἀπὸ τὰ Ἑλληνικὰ ὅπλα τὸ φρούριον Γραμβούσης ἀναι-

»μωτί. Τὸ φρούριον ἀφέθη ἀπὸ τοὺς Τούρκους καὶ ἐρήμωσεν· ἔχει »μ' ὅλον τοῦτο 27 κανόνια καὶ ἕως 20 Πυργέραις, ἐκ τῶν κανο»νίων τὰ μὲν 25 εἶναι καλά, τὰ δὲ 2 εἶναι ἄχρηστα. Αἱ ὁπλοθή»καί του εἶναι πτωχαί. Ἔχουν μ' ὅλον τοῦτο ἀρκετὴν βαρούτην, »πλὴν παλαιὰν καὶ σχεδὸν ἄχρηστον. Ὡς τόσον τὸ φρούριον εἶναι »ἀπόρθητον· εἶναι δυνατώτερον παρ' ἐκεῖνο τῆς Μονεμβασίας· ἔχει »λιμένα κάλλιστον, ὅπου ἠμποροῦν νὰ ἀράξουν ὅσα καὶ ἂν ἤθελαν »πλοῖα. Τρία νησία περικλείουν τὸν λιμένα τοῦτον, καὶ τὰ τρία »ἠμποροῦν εἰς καιρὸν ἀνάγκης νὰ γείνουν ἄσυλα τῶν Κρητῶν· φρό»νησις ὅμως καὶ δραστηριότης ἀπαιτεῖται διὰ νὰ προφυλαχθοῦν. »Διὰ νὰ κυριεύσουν τὴν Γραμβοῦσαν ἐχρειάσθησαν ὀλίγοι ἄνθρω»ποι, ὡς ἀπὸ τὴν λεπτομερῆ ἀναφορὰν μας θέλετε ἰδεῖ ἀκολούθως. »Οἱ λοιποὶ ἔκαμαν ἀπόβασιν ἀπὸ τὰ Ἐλαφονήσια καὶ Ἀκτὴν Ἁ »Σφινάρι, τῆς ὁποίας τελευταίας οἱ στρατιῶται ὥρμησαν, καὶ »τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἐκυρίευσαν καὶ τὸ φρούριον τῆς Κισάμου, ὅπου »μᾶς γράφουν ὅτι εὗρηκαν ἀρκετὰ πράγματα. Ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι »ἔκαμαν ἀπόβασιν ἀπὸ τὰ Ἐλαφονήσια, δὲν ἠξεύρομεν ποῦ κρα»τοῦν· τόσον μόνον ἠξεύρομεν, ὅτι κατετάραξαν τοὺς Τούρκους, καὶ »τοὺς κυνηγοῦν προχωροῦντες.

»Οἱ Σφακιανοί, Κυδωνιᾶται, Σελινιῶται, Κισαμῖται καὶ Ἀπο»κορωνῖται ἐσηκώθησαν εἰς τὰ ὅπλα.»

Τῇ 3ῃ Αὐγούστου 1825, ἐκ Γραμβούσης.

Οἱ εὐπειθεῖς πατριῶται

Ἐμ. Ἀντωνιάδης. *Δ. Καλλέργης.*
Ν. Οἰκονόμος. *Δ. Πρωτοσύγγ. Κρήτης.*

«Τοιαύτη εἶναι ἡ ἀναφορὰ τῶν ἀρχηγῶν. Περιττὸν ἤδη κρίνο»μεν νὰ ἐκτανθῶμεν εἰς τὰς συνεπείας τοῦ ἀξιοπαρατηρήτου τούτου συμβάντος. Ἀπ' αὐτῆς τῆς στιγμῆς ἤλλαξε διόλου τῶν πραγμά»των ἡ πρόσοψις. Ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐφετεινῆς ἐκστρατείας ἡ Εὐ»ρώπη ἔντρομος καὶ ἀγωνιῶσα ἠρώτα, ἂν εἶναι ἐλπὶς νὰ διασωθῇ τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος. Ἀπὸ τῆς σήμερον μένει εἰς ἡμᾶς νὰ ἐρωτῶμεν ἂν

ὁ Ἰμβραὶμ πασᾶς ἀπὸ τὰς πολλάς του κατακτήσεις εἶναι ἐλπὶς νὰ διασώσῃ τοὐλάχιστον τὴν Κρήτην.»

Ἐπανελθὼν δὲ μετ' ὀλίγον καὶ ὁ Ἀντωνιάδης μετὰ τοῦ Οἰκονόμου εἰς Ναύπλιον, ἐξέθεσεν ὁ πρῶτος πρὸς τὴν βουλήν, ἧς ἦτο τότε καὶ μέλος ἐκ μέρους τῆς Κρήτης, τὰ καθέκαστα τῆς ἐκστρατείας, τὴν κατάστασιν τοῦ κατακτηθέντος φρουρίου, τὴν σημαντικότητα τῆς θέσεώς του ὡς πρὸς τὰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις, καὶ ἐπὶ τέλους ἐναπέθεσε τοῦτο εἰς τὴν ἄμεσον ὑπεράσπισιν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἐπ' ὀνόματι τοῦ ὁποίου καὶ εἶχε κυριευθῇ. ἀποδοὺς καὶ λόγον πρὸς τὴν Κυβέρνησιν διὰ τὴν δαπάνην τῆς ἐκστρατείας, φθάσασαν μόλις εἰς 11,198 γρόσια, ἅτινα ἐχρησίμευσαν εἰς ναύλους 17 πλοιαρίων, εἰς τροφὰς καὶ ἄλλα ἀναπόφευκτα ἔξοδα μεταφορᾶς 900 περίπου στρατιωτῶν. Τόσον ἐρείδοντο τότε οἱ Ἕλληνες τοῦ δημοσίου πλούτου.

Τρόμος ὅμως εἶχε καταλάβει τότε παρευθὺς καὶ τοὺς εἰς τὰς πλησιεστέρας ἐπαρχίας Κίσαμον καὶ Σέλινον κατοικοῦντας Τούρκους· ὅθεν καὶ μετὰ σπουδῆς ἤρχισαν νὰ μετακομίζωνται οἰκογενειακῶς, ἀσφαλιζόμενοι εἰς τὸ τῆς Κυδωνίας φρούριον· ἐν ἀκαρεῖ δὲ διαδοθεῖσα καὶ εἰς τὴν λοιπὴν Κρήτην ἡ ἀγγελία τῆς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καταλήψεως τῆς Γραμβούσης, κατεπτόησε τοὺς πάντας· ὅθεν καὶ ἀμέσως τότε ἤρχισαν νὰ γίνωνται ἠπιώτεροι οὐ μόνον οἱ λοιποὶ Τοῦρκοι, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Μουσταφᾶς· διότι τὴν προτέραν αὐτῶν θηριωδίαν διεδέχθη ἡμερότης· περιποιεῖτο δὲ ὁ τελευταῖος καί τινας τῶν Σφακιανῶν διὰ τοῦ ὀργάνου του Μαστροσηφάκη ἐκ τοῦ χωρίου Ἁγίας Ρουμελης τῶν Σφακίων, καὶ ἄλλους διὰ τοῦ Ἡρακλειώτου Νικολάκη Πασχάλη, προσκολλημένων ἀμφοτέρων πρὸς αὐτόν. Ἐνόμιζε δὲ ὁ Μουσταφᾶς ὅτι, ἂν κατώρθωνε νὰ ἐμποδίσῃ τὸν μάχιμον καὶ φιλοπόλεμον τῶν Σφακίων λαὸν νὰ ἐπαναστατήσῃ καὶ πάλιν, δυσκόλως οἱ λοιποὶ τῆς Κρήτης κάτοικοι ἤθελον ἐγερθῇ ἕνεκα τῆς θέσεώς των εἰς τὰ ὅπλα· τὸν δὲ σκοπόν του τοῦτον ἐπέτυχε καὶ νὰ πραγματοποιήσῃ.

Διαθέσας λοιπὸν εὐθὺς κατά τι τούτους ὁ Μουσταφᾶς, εἰσέβαλε μετὰ πολλοῦ στρατοῦ καὶ εἰς τὴν Κίσαμον, ὁπόθεν καταδιώξας τοὺς διεσπαρμένους ἐνόπλους τῶν Ἑλλήνων ἔφθασε τέλος καὶ ἐπὶ

τοῦ Κιμάρου, νομίσας εὔκολον τὴν ἐπανάκτησιν τῆς Γραμβούσης. Ἀφοῦ ὅμως παρετήρησε τότε τὴν ὀχυρότητά της, εἰπὼν ὡς ἐρρέθη «ὅτι πολλὰ κακὰ μέλλει νὰ μᾶς προξενήσῃ ὁ βράχος οὗτος» ἐπανῆλθεν ἄπρακτος εἰς Κυδωνίαν, ἀφοῦ πρῶτον ὠχύρωσε κατά τι τὸ τῆς Κισάμου φρούριον, καὶ ἐγκατέστησε δυνάμεις καὶ εἰς ἄλλας ὀχυρὰς τῆς Κισάμου θέσεις.

Ἡ Κυβέρνησις λοιπὸν εἶχε ἀντιληφθῆ τωόντι τότε μᾶλλον δραστηρίως τῶν Κρητικῶν πραγμάτων, καθόσον ἐσυγχώρουν αἱ περιστάσεις· ἐνόμιζε τὸν ἐπαναληφθέντα πόλεμον ἀναγκαῖον κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ὡς ἀντιπερισπασμόν, διὸ καὶ διευκόλυνε πανταχόθεν τὴν μεταφορὰν τῶν Κρητῶν στρατιωτῶν εἰς τὴν ἑαυτῶν πατρίδα. Ἀπέστειλε δὲ ἐξ αὐτῶν τὸν Α. Μαρουλιανόν, Μ. Μαγουλάκην καὶ Ἰωάννην Ἡρακλείδην εἰς Αἴγιναν καὶ Σαλαμῖνα νὰ στρατολογήσωσι καὶ μὴ Κρῆτας στρατιώτας, οἵτινες κατὰ σώματα ἤρχοντο εἰς Γραμβοῦσαν, προμηθεύσασα ἐκ τῶν ἐνόντων τότε τὰ πρὸς πόλεμον ἀναγκαῖα, καὶ διορίσασα τὴν 19 Αὐγούστου ἐπιτροπὴν ἐκ Κρητῶν, οἷον τὸν Γ. Καλλέργην, τὸν Π. Ζερβουδάκην, καὶ Κ. Κριτοβουλίδην διὰ νὰ διευθύνῃ προσωρινῶς τὰ πράγματα τῆς Κρήτης, ὡς ἐπιβεβαιοῦται καὶ ἐκ τοῦ ἑξῆς ἐγγράφου.

«Πατριῶται! φροντίζουσα ἡ Διοίκησις περὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς «πατρίδος μας, ἀσχολεῖται κατὰ πρῶτον διὰ νὰ ἐνεργῶνται τὰ «πράγματά της διὰ νομίμου Ἀρχῆς· διὸ καὶ ἐπεφόρτισεν ἐπὶ τοῦ «παρόντος νὰ ἀναλάβωσι τὰ διοικητικὰ χρέη οἱ συμπατριῶταί μας «Γ. Καλλέργης, Π. Ζερβουδάκης καὶ Κ. Κριτοβουλίδης, τοὺς ὁ«ποίους χρεωστεῖτε νὰ σέβεσθε ὡς τοιούτους, καὶ νὰ ὑπακούετε εἰς «ὅσα νομίμως σᾶς διατάττουν πρὸς τὸ συμφέρον τῆς πατρίδος «μας, ἑωσοῦ σκεφθεῖσα ἡ Διοίκησις τοὺς ἀντικαταστήσει, ἢ προ«σθέσει καὶ ἄλλους· διότι ἐνόμισε συμφέρον νὰ μὴν ἀφήσῃ εἰς τὴν «Κρήτην, ὥστε νὰ περάσῃ οὐδὲ στιγμὴ ἄνευ νομίμου Ἀρχῆς».

«Ἐπειδὴ λοιπόν, πατριῶται, ἐκ μέρους τῆς Διοικήσεως γίνεται «μεγάλη φροντὶς δι' ἀποστολὴν στρατιωτῶν, πολεμεφοδίων, ὅπλων «καὶ ἄλλων ἀναγκαίων, καθὼς προσωρινῶς δὲν σᾶς ἀρκεῖ καὶ ἀ«κυβερνήτους, καὶ πρὸς τούτοις καταγίνεται νὰ κάμῃ ὅσας ἄλλας

Μιχαὴλ Κόρακας.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

»θυσίας ἠμπορίσει διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Κρήτης, διὰ τὸν »τοῦτον πρέπει καὶ ὑμεῖς νὰ ἐκτιλεῖτε πιστῶς καὶ προθύμως τὰ »χρέη σας, καὶ νὰ πολεμεῖτε ἐν ὁμονοίᾳ μὲ τὴν συνήθη σας καρτε»ροψυχίαν τὸν ἐχθρόν, ἀποβλέποντες πάντοτε εἰς ἕνα καὶ μόνον »σκοπόν, ὅστις εἶναι ἡ ἐλευθερία τῆς πατρίδος μας ἀπὸ τὴν ἀπάν»θρωπον τυραννίαν, καὶ ἡ μέλλουσα ἀνεξαρτησία ὅλου τοῦ ἔθνους »μας«.

Ἐν Ναυπλίῳ τὴν 21 Αὐγούστου 1825.

Οἱ Ἀντιπρόσωποι καὶ πατριῶται

Ν. Οἰκονόμος,	*Ζ. Πρακτικίδης,*
Α. Μαρουλιανός.	*Ἐμ. Ἀντωνιάδης,*
Μορτιριανὸς Περάκης.	*Μιχ. Μαγουλάκης.*

Πολλὰς τοιαύτας προτροπὰς εἶχεν ἀπευθύνει ταυτοχρόνως καὶ αὐτὴ ἡ Κυβέρνησις διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 2,189 ἐγγράφου της πρός τε τοὺς στρατιωτικοὺς καὶ πολιτικοὺς Κρῆτας. Ἡ ρηθεῖσα λοιπὸν ἐπιτροπὴ ἐκάλεσε παρευθὺς τότε ἐν ὀνόματι τῆς Κεντρικῆς Διοικήσεως καὶ τοὺς μέχρι τοῦδε ὑποτεταγμένους Κρῆτας εἰς τὰ ὅπλα· τοῖς ἐπενθύμιζε τὰ πρότερον ἔνδοξα τρόπαιά των, τὴν ἐξαχρειωτικὴν καὶ κινδυνώδη κατάστασιν τῆς δουλείας, εἰς ἣν ὑπόκεινται, καὶ τοῖς παρέστησε τὴν σταθερὰν ἀπόφασιν τῆς Κυβερνήσεως εἰς τὸ νὰ συνδράμῃ τότε τὴν Κρήτην, καὶ ὅτι τέλος ἡ καρτερία των εἰς τὸν ἀγῶνα εἶναι μόνη ἐκείνη, ἥτις θέλει στέψει καὶ αὐτοὺς διὰ τῆς πολυποθήτου ἐλευθερίας. Καὶ ταῦτα μὲν ἔβλεπον πραγματοποιούμενα οἱ Κρῆτες, διότι καὶ στρατεύματα ὁλονὲν ἔφθαναν εἰς Κρήτην· ἡ ραδιουργία ὅμως τοῦ Μαστροσηφάκη καὶ Νικολάκη προέβαινε, κρατοῦσα μετεώρους τινὰς τῶν προκρίτων καὶ σημαντικωτέρων ὁπλαρχηγῶν Σφακιανῶν. Ἐπρόσθεσε δὲ μετ' ὀλίγον ἡ Κυβέρνησις καὶ ἕτερα δύο μέλη εἰς τὴν ἐπιτροπὴν τόν, Α. Κριαράκην καὶ Ν. Οἰκονόμον, ἀλλ' οὗτοι δὲν ἔλαβον μέρος εἰς τὴν Διοίκησιν.

Ἡ ἐπιτροπὴ εἶχεν ἀναφέρει ὡσαύτως μετὰ ταῦτα πρὸς τὴν Κυβέρνησιν κατ' αἴτησιν καὶ πολλῶν ὁπλαρχηγῶν, παριστῶσα τὴν ἀ-

νάγκην νὰ διορισθῇ ἐπίτηδες τις στρατιωτικὸς τῆς Ἑλλάδος μὲ ἐπιρροὴν διὰ ν' ἀναλάβῃ τὴν διοίκησιν τῶν ὅπλων· ὡς τοιοῦτον λοιπὸν εἶχε προσκαλέσει αὐτὴ τὸ πρῶτον τὸν Κώσταν Βότσαρην Σουλιώτην. Κριεζώτην Εὐβοέα· ἀπέτυχεν ὅμως καὶ ἀπὸ τοὺς δύο ἡ Κυβέρνησις, ἐπειδὴ ἀμφότεροι ἀπῄτουν α'. νὰ λάβωσι πολλοὺς παρελθόντας στρατιωτικοὺς μισθούς, καὶ β'. νὰ λάβωσι διὰ τοὺς στρατολογησομένους ὄχι ὀλιγώτερον τῶν τριῶν μηνῶν μισθούς. Ἀλλ' ὑπῆρχον τοσαῦτα διαθέσιμα χρήματα εἰς τὴν Κυβέρνησιν; Διέταξε λοιπὸν αὐτὴ τότε νὰ χορηγηθῶσι διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς Κρήτης ἓν μέρος ἐκ τοῦ ἐπιβληθέντος ἐράνου εἰς τοὺς Αἰγαιοπελαγίτας· ἄλλη ὅμως ἀνάγκη παρουσιασθεῖσα συγχρόνως, ἐβίασε καὶ τότε τὴν Κυβέρνησιν νὰ παραχωρήσῃ καὶ ταῦτα εἰς τὰς ναυτικὰς νήσους πρὸς ἐφοπλισιν τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου.

Ἀπέτυχον λοιπὸν καὶ οἱ Κρῆτες τῆς συμπράξεως τῶν εἰρημένων ὁπλαρχηγῶν διὰ τὰ ἀνωτέρω αἴτια, ὅτε μάλιστα ἠδύνατο καὶ νὰ εὐδοκιμήσῃ κατ' ἐξαίρεσιν ὁ Κριεζώτης· διότι καὶ περισσοτέραν ταξιν εἶχεν οὗτος εἰς τὰ πολεμικὰ ἐπιχειρήματά του· καὶ διότι οἱ Κρῆτες στρατιωτικοὶ εἶχον ἱκανὴν πρὸς αὐτὸν ὑπόληψιν διὰ τὴν στρατιωτικήν του ἐμπειρίαν, ὡς συμπολεμήσαντες. Ἀντὶ δὲ τούτων εἶχε διορίσει ἡ Κυβέρνησις, ἢ μᾶλλον ὁ Κωλέττης αὐτὸς Λιόνταν τινὰ Λαζόπουλον ὀνομαζόμενον μικρὸν ἀξιωματικόν, καὶ ἄγνωστον ὅλως διόλου εἰς τοὺς Κρῆτας διὰ νὰ διευθύνῃ αὐτὸς προσωρινῶς τὴν ἐκστρατείαν. Ἔφθασε λοιπὸν καὶ οὗτος εἰς Γραμβοῦσαν μὲ 50 ἕως 60 στρατιώτας ἐκ τῶν στρατολογουμένων. Ἀλλ' ὠφέλησε καὶ αὐτός; οὐδαμῶς. Καὶ πῶς ἠδύνατο νὰ ὠφελήσῃ ἄνθρωπος ἐλθὼν εἰς ξένην γῆν, καὶ μὴ γνωρίζων ὁλοτελῶς τὸν τόπον οὐδὲ τοὺς ἀνθρώπους;

Ἐν τούτοις, ὅσον ἐπληροφοροῦντο οἱ ἐν Κρήτῃ Ἕλληνες ὅτι ἤρχοντο στρατιῶται εἰς Γραμβοῦσαν, τόσον προητοιμάζοντο εἰς πολλὰ μέρη οἱ μᾶλλον φιλοπόλεμοι νὰ ἐπιτεθῶσι καὶ αὐτοὶ κατὰ τῶν πολεμίων, ἅμα ἐξελθόντων τῶν ἐν Γραμβούσῃ· μετέλλαξαν ὅμως καὶ αὐτοὶ γνώμην ὡς ἐκ τοῦ ἑξῆς περιστατικοῦ.

Περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ὀκτωβρίου εἶχον ἀποβιβασθῇ ἐν νυκτὶ 800 περίπου στρατιῶται Κρῆτες καὶ ἐπικουροι εἰς τὸ ἀκρωτήριον Ραδω-

τοῦ κατὰ τὸ χωρίον Ραβδοῦχα, κείμενον εἰς τὴν κατὰ δυσμὰς αὐτοῦ παραλίαν τοῦ Κισαμικοῦ κόλπου, οἱ μὲν ἐπίκουροι ὑπὸ τὸν Λαζόπουλον, Λεωνίδαν Κεφαλῆνα Καππέτον καὶ Ἀναγνώστην Ἠπειρώτην, οἱ δὲ ὑπὸ τὸν Β. Χάλην, Δ. Κουρμουλάκην, Μ. Ρουστιχιανόν, Ι. Χάλην, Γ. Δρακονιανόν, Γ. Δαμινὸν καὶ ἄλλους. Εἶχον δὲ προκαταλάβει ἐκεῖ καὶ Τούρκους τινάς. ἐξ ὧν ἄλλους μὲν ἐφόνευσαν ἀντιστάντας, ἄλλους δὲ ᾐχμαλώτισαν. Προχωρήσαντες δ' ἀκωλύτως τὴν ἐπιοῦσαν, κατέλαβον τὴν ὀρεινὴν θέσιν τῆς Ἁγίας Κυριακῆς, κειμένην εἰς τοὺς πρόποδας τῶν Λευκῶν ὀρέων, ὅπου προσεκάλεσαν καὶ τοὺς Ριζίτας νὰ ἑνωθῶσι μετ' αὐτῶν. Οὗτοι ὅμως εἴτε ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τῶν Σφακιωτῶν, εἴτε καὶ ἀφ' ἑαυτῶν κρίναντες περὶ τοῦ βάρους τῆς νέας ἐπαναστάσεως, ἀπεκρίθησαν ὅτι, «Ἐὰν νικήσητε εἰς τὴν πρώτην μάχην, θέλετε ἔχει καὶ ἡμᾶς ἔπειτα βοηθούς»· χορηγήσαντες αὐτοῖς τότε τροφὰς καὶ πᾶσαν ἄλλην ἀναγκαίαν συνδρομήν.

Ὁ δὲ Μουσταφᾶς ἰδὼν αἴφνης τότε ἀθρόον κατ' ἐμπροσθέν του στρατόν, ἐξελθὼν ἐστρατοπέδευσε μὲ ἱκανὰς δυνάμεις περὶ τὰ χωρία Πλατανιᾶν, Ἁγίαν Μαρίναν καὶ Πυργοψηλόνερον, κείμενα ἐν τῷ πεδίῳ τῆς Κυδωνίας· οὔτε ὅμως οἱ περὶ αὐτὸν ἐπεχείρουν ἐχθρικήν τινα πρᾶξιν, οὔτε οἱ Ἕλληνες ἐκινοῦντο ἐκ τῆς θέσεώς των ἐπὶ 20 ἡμέρας. Ἀλλ' οἱ μὲν Τοῦρκοι εἶχον καταλάβει εὐθὺς πολλαχοῦ θέσεις ὡς ἐμπροσθοφυλακάς· ὁ δὲ Δαμινὸς ἐκ τῶν Ἑλλήνων εἶχεν εἰσέλθει μὲ πολλοὺς εἰς Ἀποκόρωναν διὰ νὰ προμηθευθῇ, ὡς ἔλεγε, τροφάς· καὶ ὁ Ι. Χάλης ἀπῆλθεν εἰς Κεραμεῖα λόγῳ στρατολογίας, καὶ ἄλλοι ὡσαύτως Ρεθύμνιοι καὶ Ἡρακλειῶται ἀποσπώμενοι ἀπὸ τὰς σημαίας των, ἐπορεύοντο ἕκαστος εἰς τὴν ἰδίαν ἐπαρχίαν. Δυσανασχετήσαντες δὲ τότε καὶ οἱ λοιποὶ διὰ τὴν πολυήμερον ταύτην ἀπραξίαν, ἐκινήθησαν ἐκ τῆς ρηθείσης θέσεως κατ' εἰσήγησιν τοῦ Β. Χάλη, διὰ νὰ προκαλέσωσι καὶ μάχην, ἂν ὁ ἐχθρὸς ἀποφασίσῃ νὰ κινηθῇ. Διὸ καὶ οἱ μὲν πλειότεροι ἦλθον εἰς τὸ χωρίον Βαρύπετρον, ὅπως προσβάλωσι τὴν ἐκεῖ σταθμεύουσαν ἐμπροσθοφυλακήν, οἱ δὲ προσέβαλον ἄλλην ὁμοίαν ἐκ 50 περίπου Τούρκων συνισταμένην ἐπὶ λόφου ἄνωθεν τοῦ χωρίου Περβολίων, πρὸς δυσμὰς τῆς θέσεως Κουτσουναρίων, τοὺς ὁποίους καὶ ἐξεδιω-

ξαν μετὰ μικρὰν ἀντίστασιν, φονεύσαντες καὶ 4 ἕως 5 ἐξ αὐτῶν, ὅτε ἔπεσαν καὶ δύο Ἕλληνες. Εἴκοσι δὲ περίπου Τούρκους, τοποθετημένους ἄνωθεν τοῦ Βαρυπέτρου εἰς μετόχιόν τι, κατέκαυσαν ὁλοτελῶς.

Ὁ δὲ Μουσταφᾶς, παρατηρῶν ὅλα ταῦτα, δὲν ἠδύνατο νὰ μένῃ ἐπὶ πολὺ ἀδιάφορος. Διὸ καὶ κινηθεὶς ἐκ τῆς θέσεώς του μετὰ δισχιλίων περίπου πεζῶν, ἱππέων καὶ πυροβολικοῦ, συνῆψεν ἰσχυρὰν μάχην ἄνωθεν τοῦ Βαρυπέτρου. Ἀντέσχον τότε καρτερικῶς ἐπὶ τρεῖς ὥρας οἱ ὀλίγοι Ἕλληνες ὡς ἐκ τῶν ἐπικαιριωτέρων θέσεών των, ἀναμένοντες καὶ ἐπικουρίαν. Κατὰ τὴν πεισματώδη δ' ἐκείνην μάχην εἶχον φθάσει πολὺ πεφυλαγμένως ἐπίκουροι καί τινες Λακκιῶται. Θερισιανοὶ καὶ ἄλλοι Ριζῆται, ἐνθαρρύνοντες τοὺς μαχομένους νὰ προσκαρτερήσωσιν· ὑπερισχύσαντος ὅμως τοῦ ἐχθρικοῦ ἱππικοῦ, ἐτράπησαν τέλος ὅλοι οἱ Ἕλληνες εἰς φυγήν· καταδιωκόμενοι δὲ μέχρι τῶν χωρίων Λάκκων καὶ Θερίσου, ἀπωλέσθησαν ὑπὲρ τοὺς ἑκατόν.

Διελύθη λοιπὸν τότε τὸ Ἑλληνικὸν στρατόπεδον· καὶ ὁ μὲν Λαζόπουλος μὲ τοὺς πλειοτέρους ἀρχηγοὺς κατέφυγεν εἰς Ἀποκόρωναν, οἱ δὲ λοιποὶ ἐπανῆλθον εἰς Γραμβοῦσαν· διὸ καὶ ἡ ἥττα ἐκείνη ἔκαμε νὰ μὴ συναποστατήσῃ τότε καὶ ἡ λοιπὴ Κρήτη, ἂν καὶ ἦσαν ἕτοιμοι, ὡς προεῖπομεν, πολλοὶ νὰ κινηθῶσιν, ὁδηγούμενοι ἐκ τῆς πρώτης ἐκείνης μάχης. Ἀλλὰ πόθεν ἀρά γε προῆλθεν ἡ ἀπαίσιος ἐκείνη ἥττα; οὐχὶ βεβαίως ἀπὸ τὴν ἀνανδρίαν τῶν πολεμιστῶν, ἀλλ' ἀπὸ τὴν ὀλεθρίαν ἀταξίαν καὶ τὴν ἀβουλίαν τοῦ Β. Χάλη, ὡς πρὸς τὴν ἐκλογὴν τοιαύτης ἀκαταλλήλου θέσεως διὰ μάχην τοσοῦτον κρίσιμον καὶ εἰς ἐποχὴν μάλιστα, καθ' ἣν ἔβλεπεν ὅτι αἱ δυνάμεις των δὲν ἦσαν ἀποχρῶσαι. Ἐκατηγόρησαν δ' ἔπειτα καὶ τὸν Δαμινὸν καὶ Ι. Χάλην ὡς ἀπομακρυνθέντας. ὡς καὶ τὸν Β. Χάλην διὰ τὴν κακὴν ἐκείνην ἐκλογὴν τῆς θέσεως, ἐνῷ ἂν ἤρχοντο κατ' εὐθεῖαν εἰς Μαλάξαν, καὶ τροφὰς ἤθελον ἔχει ἐκεῖ ἀφθόνους ἐκ τοῦ Ἀποκορώνου, διότι ἡ ἐπαρχία ἐκείνη ἤθελε μείνει τότε ὅλως ἐλεύθερα. Ἂν δὲ καὶ ὁ ἐχθρὸς αὐτὸς ἤθελεν εἰσέλθει ὑπῆρχεν ἀξιόμαχος στρατὸς ν' ἀντιπαραταχθῇ ἐκεῖ, καὶ νὰ νικήσῃ διὰ τὸ δυσμάχητον τοῦ τόπου, ὁπόθεν ἐματαίωσε τὰ ὀλέθρια σχέδια τῶν πολε-

μίων καὶ ὁ Τσελεπῆς κατὰ τὰ πρῶτα τῆς ἐπαναστάσεως ἔτη, καὶ ἔστησεν ἐκεῖ μετ' αὐτὸν καὶ ὁ Σήφακας τὰ ἀθάνατα τρόπαιά του.

Μετὰ δὲ τὴν νίκην ταύτην ὁ Μουσταφᾶς διελθὼν ὅλα τὰ ὀρεινὰ χωρία τῆς Κυδωνίας, κατέπληττε τοὺς μαχίμους κατοίκους των, ἄλλους μὲν ἀπειλῶν, ἄλλους δὲ κολακεύων διὰ νὰ μὴν ἤθελον λάβει μέρος εἰς νέαν ἐπανάστασιν, ὑπενθυμίζων εἰς αὐτοὺς καὶ τὰ πρότερον παθήματα, συλλέγων τότε συνάμα βιαίως καὶ τὰ ὅπλά των. Τοῖς ἔλεγε δὲ ὅτι αὐτὸς θέλει τιμωρήσει ὡς τάχιον τοὺς νέους τούτους ταραξίας· ἀπέφυγεν ὅμως τότε καὶ νὰ ἐπέλθῃ εἰς Ἀρμένους τοῦ Ἀποκορώνου, ὅπως ἦτον ὁ Λαζόπουλος καὶ οἱ περὶ αὐτόν· οἱ δ' Ἕλληνες ἐπροσκάλουν ἐκεῖθεν καὶ Σφακιανοὺς καὶ Ἀποκορωνίτας καὶ Ριζίτας διὰ νὰ καταλάβωσι τότε τὴν Μαλάξαν, ἀλλὰ τίς τοὺς ἤκουεν ;

Οἱ δὲ εἰς Γραμβοῦσαν ἐλθόντες μετὰ τὴν ἐκ τοῦ Βαρυπέτρου διάλυσιν, φοβηθέντες μὴ ὁ Μουσταφᾶς πολιορκήσῃ ὡς εἶχον πληροφορηθῇ διὰ ξηρᾶς τὴν νῆσον ἐκείνην, ὅτε καὶ ἐβλάπτετο πολὺ οὕτως οὐ μόνον ὁ λιμήν, ἀλλ' ἠμποδίζοντο καὶ νὰ ξυλεύωνται εὐκόλως ἐκεῖθεν, ἀπεφάσισαν νὰ ὑπερασπισθῶσι καὶ αὐτοὶ τὴν θέσιν τοῦ Τηγανίου. Ἀλλ' ἔπραξαν ἀρά γε καὶ ὅ,τι ἦτο δυνατὸν καὶ εὔκολον δι' ὀχύρωσιν τοιαύτης κηταλλήλου θέσεως ἐπ' αὐτῷ τούτῳ τῷ σκοπῷ ; Τὸ Τηγάνιον ἤθελε καταστῇ τωόντι ἀπρόσβλητον ὡς ἐκ τῆς θέσεώς του, ἐὰν ἐφρόντιζον ν' ἀνεγείρωσι προμαχῶνα ἐπὶ τοῦ πρὸς μεσημβρίαν στενωτάτου Ἰσθμοῦ του, ἕτερον δ' ὅμοιον κατὰ τὰ πρὸς ἀνατολὰς ἀβαθῆ θαλάσσια ὕδατά του, προσέτι καὶ δύο ἢ τρία ὀχυρὰ ταμπούρια εἰς τὸ πρὸς δυσμὰς ὕψωμά του, τότε βεβαίως ἐὰν ἤθελεν ἔλθει ὁ πολέμιος, ἢ δὲν ἐτόλμα νὰ ἐπιτεθῇ ὁλοτελῶς κατὰ καλῶς ὠχυρωμένων ἀντιπάλων, ἢ ἂν ἐπέμενεν, ἤθελεν ἀπολέσει ἐκεῖ ἀναντιρρήτως μέγα μέρος τῶν δυνάμεών του· οὐδὲν ὅμως τούτων οἱ Ἕλληνες ἔπραξαν. Διὸ ἔπαθον καὶ ἐνταῦθα μέγα δυστύχημα διὰ τὴν ἀταξίαν καὶ ἀπρονοησίαν των.

Διαθέσας λοιπὸν ὁ Μουσταφᾶς πρὸς ὄφελός του τὰ κατὰ τὴν Κυδωνίαν τότε, ἦλθε πάλιν μεθ' ὅλου τοῦ στρατοῦ κατὰ τὸν Δεκέμβριον εἰς Κίμαρον διὰ νὰ καταπλήξει μετὰ τὴν ἐν Βαρυπέτρῳ νίκην καὶ τοὺς ἐν Γραμβούσῃ. Ὅθεν καὶ ἤρχισεν ἀμέσως νὰ ἐκρο-

διζῆ μὲ πεδινὰ πυροβόλα τοὺς εἰς Τηγάνιον Κρῆτας καὶ ἐπικούρους ὄντας περὶ τοὺς 500. Ταυτοχρόνως εἶχον προσδράμει καὶ ὅλοι σχεδὸν οἱ πεζοὶ ἐπὶ τοῦ Ἰσθμοῦ· ἤρχισε λοιπὸν ἐκεῖθεν σφοδρὸς πυροβολισμός· ἐξώρμων δὲ τότε ἔνθεν μὲν οἱ Τοῦρκοι μὲ ἀλαλαγμοὺς νὰ πατήσωσι τὸ Τηγάνιον, ἔνθεν δὲ ἀντέκρουαν καρτερικῶς τὴν ἐχθρικὴν ἔφοδον καὶ οἱ Ἕλληνες· οὐδεὶς δὲ τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴν πεισματώδη ἐκείνην ἁμιλλαν ὑπὲρ τὰς τρεῖς σχεδὸν ὥρας διαρκέσασαν ἔπαθεν· ἔπεσον ὅμως καὶ ἐτραυματίσθησαν ἐκ τῶν Τούρκων ἕως δέκα. ἐν οἷς καὶ ἐπίσημός τις. ὃν ἅραντες εὐθὺς μετέφερον εἰς τὸ τῆς Κισάμου ὁρούριον. Οὕτω δὲ διελύθη ἡ ἐναγώνιος μάχη τὴν ἡμέραν ἐκείνην.

Οἱ μὲν Ἕλληνες λοιπὸν τότε νομίσαντες ἑαυτοὺς ἀηττήτους ὡς ἐκ τῆς θέσεώς. των. ἐμεριμνησαν ὀλοτελῶς περὶ τῆς ἐφεξῆς ἀσφαλείας των. Ὁ ἄγρυπνος ὅμως πολέμιος. καὶ τοι ἀποτυχὼν τὸ πρῶτον. ἐφρόντιζεν ἐπιμελῶς νὰ καταμάθῃ τὰ περὶ τοῦ ἀσφαλοῦς τρόπου διὰ νὰ ἐπιτύχῃ εἰς δευτέραν ἐπιχείρησιν. Βεβαιωθεὶς δὲ ὅτι ὑπῆρχε στενή τις βατὴ δίοδος διὰ τὸ ἱππικὸν μεταξὺ τῶν ὡς εἴρηται ἀβαθέων ὑδάτων. καὶ τηλεσκοπήσας ἄνωθεν ἀδιαφοροῦντας τοὺς Ἕλληνας καὶ ἀσχολουμένους εἰς ἄλλα. ἢ εἰς τὰ περὶ τῆς ἑαυτῶν ἀσφαλείας, διέταξε μετὰ τὴν μεσημβρίαν τῆς ἐπιούσης τὸ ἱππικόν, προσευχηθέντων πρῶτον κατὰ τὸ σύνηθες, νὰ καταβῇ εἰς τὴν παραλίαν. καὶ διευθυνθῇ ἀμέσως εἰς τὸ εἰρημένον βατὸν μέρος τῆς θαλάσσης. ἔνθα οἱ ἵπποι ἐβυθίζοντο μέχρι σχεδὸν τῆς κοιλίας· ἕκαστος δὲ τῶν ἱππέων φέρων ὄπισθεν στρατιώτην πεζόν, διέβησαν μέχρις ἑκατὸν ἐν ἀκαρεῖ εἰς τὴν νῆσον. Εὑρόντες δὲ τοτε ἀΐφνης ἐν ἀταξίᾳ τοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς πλείστους σχεδὸν ἀόπλους, ἐπέφερον οὕτως εἰς ἅπαντας τὸν θόρυβον· διὸ καὶ ἐπιπεσόντες τὸ πρῶτον κατὰ τῶν περὶ τὸν Ἀναγνώστην Ἠπειρώτην 50 ὄντας. τοὺς ἐφόνευσαν· καταρθάσαντες δὲ καὶ ἐκ τῶν λοιπῶν πολλούς, ἄλλους μὲν ἐθανάτωσαν. μετ' ἄλλων δὲ καὶ συμπλακέντες συναπωλεσθησαν. Τελευταῖον δὲ ἐν βραχεῖ χρόνῳ ἔρριψαν αὐτοὺς εἰς τὴν θάλασσαν. Ὁ δὲ ἱεροδιάκονος Δωρόθεος Περάκης καταδιωκόμενος ὑπὸ ἱππέως τινός. ἀπεμάκρυνε ἐπὶ πολλὴν ὥραν κατ' αὐτοῦ καὶ κατ' ἄλλων ἐπελθόντων. ὅτε ἰδὼν αὐτὸν κινδυνεύοντα ὁ ἀδελφός του

Στεφανῆς, ἔδραμεν ἀφειδήσας τοῦ κινδύνου πρὸς βοήθειαν· φονεύσαντες δ' ἀμφότεροι ἵππους καὶ ἱππεῖς, ἔπεσαν θύματα καὶ αὐτοί· Ἐφόνευσε δ' ὡσαύτως δύο ἵππους καὶ ἱππέα δι' ἐγχειριδίου καὶ ὁ Γεώργιος Ἀντωνιάδης, ἀλλ' ἐφονεύθη καὶ αὐτός, καταπλακωθείς.

Ἐφονεύθη ἐνταῦθα τότε εἰς τὴν συμπλοκὴν καὶ ὁ Ἰωάννης Δεικτάκης μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του. ἄλλος δέ τις Νικόλαος Ζερβουδάκης καλούμενος περικλεισθεὶς εἰς στένωμα. ἐφόνευσέ τινας τῶν καταδιωκόντων, ἀλλ' ἐφονεύθη καὶ αὐτός· ὁ δὲ Ἰωάννης Ξυνίδης, ὁ καὶ Ξυνιδογιάννης καλούμενος, (1) τραυματισμένος εἶχεν ἀποσυρθῆ εἰς σπήλαιόν τι, τὸν ὁποῖον καὶ εὗρον οἱ Ἕλληνες μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἡμιθανῆ. Ἐφονεύθησαν λοιπὸν καὶ ἐπνίγησαν τότε εἰς τὴν θάλασσαν ἕως 140 ἐκ τῶν Ἑλλήνων· ἔπεσον δὲ καὶ ἐκ τῶν Τούρκων ἕως 30, σὺν τούτοις δὲ καὶ ἵπποι πολλοί.

Ἤθελε δὲ γείνει τότε ἀσυγχρίτως μεγαλειτέρα ἡ φθορὰ εἰς τοὺς Ἕλληνας διὰ τὸ περιωρισμένον τῆς θέσεώς των, ἐὰν δὲν ἐπροφθαναν πλοιάρια ἐκ τῆς νήσου νὰ μεταφέρωσι τοὺς ριπτομένους εἰς τὴν θάλασσαν· καὶ ἂν ὁ τοῦ Ὑδραίου Παζινοῦ πολεμικὸς Μαρτζος, καὶ γολέτα τις ὡσαύτως πολεμικὴ ἐκ τῆς Ὕδρας καὶ αὐτοὶ εὑρεθέντες ἐν τῷ λιμένι δὲν ἐπλησίαζον ἐν τῷ ἅμα πρὸς τὴν γῆν, ὁπόθεν ἀκαταπαύστως ἐσφαιροβόλουν κατὰ τῶν ἐφορμούντων ἐχθρῶν. Ἐβοηθήθησαν δὲ κατά τι οἱ πάσχοντες καὶ ἐκ τοῦ ἑξῆς συμβάντος. Εὑρεθέντες τυχαίως κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν ὁ Μουτσογιάννης καὶ Κουρμουλάκης μετὰ 15 στρατιωτῶν ἐκτὸς τοῦ Τηγανίου, καὶ ἀποσυρθέντες ἐξ ἀνάγκης εἰς τὴν ὑψηλοτέραν κορυφὴν τοῦ Κιμάρου μετὰ τὴν εἰσβολὴν τῶν Τούρκων, ἐπυροβόλουν ἐκεῖθεν ἐπανειλημμένως κατὰ τὴν ἄκμὴν τῆς συμπλοκῆς. Ὑποπτεύσαντες λοιπὸν οἱ Τοῦρκοι ὅτι ἐπήρχοντο ὄπισθεν πολέμιοι, περιέστειλον κατά τι ἑαυτοὺς τοῦ νὰ ἐπιτίθενται ὁρμητικώτεροι κατὰ τῶν Ἑλλήνων. Τοιαῦτα

(1) Καὶ οὗτος ἦτον εἷς τῶν ἐκλεκτῶν πολεμιστῶν τῆς Κρήτης· ἠρίστευε πάντοτε σχεδὸν εἰς μάχας, καὶ ἦτο λοχίτης ἐπιδέξιος· καὶ τοι δὲ ποσάβυτης, ἔδραμεν ὡς φιλοπόλεμος εἰς Θεσσαλίαν τῷ 1854, ὅτε ἐξεράγη ἡ Ἑλληνικὴ ἐπανάστασις, ὅπου καὶ ἐφονεύθη μετ' ἄλλων Κρητῶν κατὰ τὴν Καλαμπάκαν.

βεβαίως εἶναι, ἐπαναλαμβάνομεν, τὰ ἐκ τῆς ἀταξίας καὶ ἀπρονοησίας δυστυχήματα. Ὁ στρατιώτης ἅμα τοποθετηθείς που, καὶ νικητὴς ὤν, χρεωστεῖ πρὸ παντὸς ἄλλου νὰ συλλογίζεται περὶ ἐνδεχομένων ἀτυχημάτων, καὶ οὕτω νὰ προβλέπῃ παντοιοτρόπως περὶ τῆς μελλούσης ἀσφαλείας του· εἰς Τηγάνιον ὅμως οὔτε ἐσκέφθησαν, οὔτε ἐπροσπάθησαν περὶ τούτων οἱ Ἕλληνες, διὰ ταῦτο ἔπαθον ὑπὸ τῶν ἐπελθόντων πολεμίων, ὅ,τι αὐτοὶ ἔπρεπε νὰ κατορθώσουν σωφρονοῦντες εἰς τοιαύτην δυσκαταμάχητον θέσιν.

Ὁ Μουσταφᾶς λοιπὸν νικητὴς ὤν, διέμεινεν ἐν τῇ θέσει του δύο ἔτι ἡμέρας. Ἀφοῦ δ' ἐν τῷ μεταξὺ ἄλλους μὲν ἐκ τῶν νεκρῶν του στρατιωτῶν διέταξε νὰ ἐνταφιάσουν ἐκεῖ, ἄλλους δὲ νὰ μεταφέρουν εἰς Κίσαμον, ἐπανῆλθε καὶ αὐτὸς τότε εἰς Κυδωνίαν.

Ὁ δὲ Λαζόπουλος καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ λοιποὶ ὁπλαρχηγοὶ Κρῆτες, οἱ εἰς Ἀποκόρωνον καταφυγόντες, ἀφοῦ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ καταλάβωσιν ὡς εἴπομεν τὴν Μαλάξαν, καὶ ἐγνώρισαν ἐπομένως ὅτι, μετὰ τὴν εἰς Τηγάνιον ἥτταν ἀπηλπίσθησαν ἔτι πλέον οἱ Κρῆτες, ἐπανῆλθον καὶ αὐτοὶ εἰς Γραμβοῦσαν. Πολλοὶ δὲ ἐκ τῶν λοιπῶν στρατιωτῶν διηρέθησαν εἰς λόχους ἢ σωματεῖα, καὶ ἐτράπησαν εἰς τὸν διὰ τῶν ἐνεδρῶν καὶ ἐξαφνικῶν ἐπιθέσεων κλεπτοπόλεμον, οἵτινες καὶ κατεπλημμύρησαν σχεδὸν ὅλην τὴν Κρήτην, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, κατεξολοθρεύσαντες οὕτω πολλοὺς τῶν τυράννων των. Ἀνεχώρησε δὲ τότε καὶ ὁ Λαζόπουλος εἰς Ναύπλιον· καὶ οὕτως ἐτελεύτησε καὶ τὸ ἔτος ἐκεῖνο.

Ἀφοῦ προώδευσαν καὶ εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας τὰ ἑλληνικὰ ὅπλα, οἱ Τοῦρκοι εἶχον περιωρισθῇ ὡς εἴδομεν εἰς μόνα τὰ ἐκεῖσε φρούρια ἐκ μέρους τῆς ξηρᾶς· ἔμενεν ὅμως καὶ εἰς τούτους ὡς καὶ εἰς τοὺς οἰκοῦντας τὰ λοιπὰ φρούρια τῆς Κρήτης ἡ θάλασσα ἀκώλυτος, ὅθεν διέπλεον καὶ ἐνταῦθα ἀνενοχλήτως τὰ τῆς Σπιναλόγκας, τὰ τῆς Ἱεραπύτνου καὶ τὰ τοῦ Ἡρακλείου πλοιάρια, ἐνίοτε δὲ καὶ συνεννοούμενα ἐπεχείρουν ἐπιβλαβεῖς ἀποβάσεις εἴς τινα μέρη, ἂν

καὶ δὲν ἐτόλμων νὰ ἀπομακρύνωνται τῶν παραλίων, φοβούμενα τὰ συχνάκις περιπλέοντα γειτονικὰ Κάσια, ἢ μᾶλλον τὴν Γαλιόταν αὐτὴν τοῦ Μιχάλη Μπογιατζῆ, ἥτις συχνότερα ἐκάκονε τὰ παράλιά των. Ἠδιαφόρησαν δὲ καὶ ἐν τοῖς ὅπλοις Κρῆτες νὰ ἐπαναστατήσωσι παρευθὺς τότε καὶ τὴν πρὸς τὸ τέλος τῆς νήσου κατ' ἀνατολικὰς κειμένην ἐπαρχίαν τῆς Σιτείας, ὅθεν καὶ οἱ ἐν τῇ εὐρείᾳ αὐτῆς ἐκτάσει διαμένοντες Τοῦρκοι, ἐπέδραμον συχνὰ ἀνεμπόδιστοι ὄπισθεν καὶ διὰ ξηρᾶς καὶ διὰ θαλάσσης, καταπράττοντες πρὸς τοὺς ἐπαναστήσαντας πᾶν κακόν.

Καταδρομεὺς τακτικὸς ὢν ὁ ἐκ τῆς νήσου Ψαρῶν Δημήτριος Χ. Γ. Κοτσιᾶς, καὶ περιπλέων διάφορα πελάγη μὲ τὴν Γολέταν του Ταχύπλουν ὀνομαζομένην, εἶχεν ἐλλιμενισθῇ τυχαίως κατὰ τὴν 18 Νοεμβρίου 1822 καὶ εἰς τὸν λιμένα *Ἁγίου Νικόλαος* τῆς ἐπαρχίας Μιραμπέλου Ἐπεκαλέσθησαν λοιπὸν οἱ τότε εὑρεθέντες Μιραμπέλου. Ἐπεκαλέσθησαν λοιπὸν οἱ τότε εὑρεθέντες ὁπλαρχηγοὶ Ἀναγνώστης Κουσκουμπές, Νικόλαος Ζερβός, Μιχαὴλ Μαγουλάκης καὶ Γεώργιος Σφακιανάκης τὴν συνδρομὴν τοῦ ρηθέντος πλοιάρχου διὰ νὰ περιστείλῃ τὰ ἐκ τῆς Σπιναλόγκας μᾶλλον πλοιάρια, ἅτινα ἐπροξένουν καὶ τὴν περισσοτέραν βλάβην, ὅθεν καὶ ἐσυμφωνήθη μεταξύ των ὡς ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ ἐπίσημον πρᾶξιν ὑπ' ἀριθμὸν 2.511 τοῦ τότε ὑπουργείου τῶν Ναυτικῶν ἐξ ἀναφορᾶς τοῦ Κοινοῦ τῶν Ψαρῶν διὰ νὰ κρατῇ εἰς θαλάσσιον ἀποκλεισμὸν οὗτος ἐκεῖνα τὰ μέρη ἐπὶ ἀντιμισθίᾳ 5.000 ὀκάδων ἐλαίου καθ' ἕκαστον μῆνα.

Ἐξηκολούθει λοιπὸν ὁ ρηθεὶς τὸν τακτικὸν ἀποκλεισμὸν ἐπὶ ἡμέρας τινάς, ἄλλοτε μὲν παρουσιαζόμενος ἀπέναντι τῆς Σπιναλόγκας, ἄλλοτε δὲ καταφοβίζων καὶ τὰ παράλια τῆς Σιτείας. Ἀνυπόφορος βεβαίως καθίστατο εἰς τοὺς Τούρκους ἡ τοιαύτη κατάστασις, διὸ συναπεφάσισαν καὶ αὐτοὶ νὰ ἐπιτεθοῦν κατ' αὐτοῦ διὰ νὰ ἀπαλλαχθοῦν. Ἀφοῦ λοιπὸν εἶδον ἐπανελθοῦσαν τὴν Γολέταν εἰς τὸν ρηθέντα λιμένα μετά τινα περίπλουν, δεκατρεῖς λεγόμεναι Μαλτέζαι καὶ μία Γαλιότα καλῶς ὡπλισμέναι μὲ ναυτικοὺς καὶ ὁπλοφόρους, ἐξῆλθον ὑπὸ τὸ σκότος τῆς νυκτὸς ἐκ τοῦ λιμένος Σπιναλόγκας, καὶ ἐπέπεσον αἰφνιδίως εἰς Ἅγιον Νικόλαον διὰ νὰ κυριεύσουν τὴν

Γολέταν. Ἂν καὶ ἀγκυροβοληµένη περιεκυκλώθη ἐξαίφνης αὐτή, ἀντέκρουσεν ὅµως καρτερικῶς διὰ κανονοβολισµῶν καὶ τουφεκισµῶν τοὺς ἐπελθόντας· ἀφοῦ δὲ ἀναγκασθεῖσα ἀπέκοψε καὶ τὰ σχοινία της, ἐξώρµησε τότε κατὰ τῶν περικυκλωσάντων πλοιαρίων, τὰ διεσκόρπισε τῇδε κἀκεῖσε µὲ συνεχεῖς πυροβολισµούς, ἐβύθισεν ἓν ἐξ αὐτῶν καὶ ἔκαµεν ἐπαισθητὴν ζηµίαν εἰς ἄλλα· πολεµοῦσα δὲ καὶ πολεµουµένη ἐπὶ 8 ὥρας ἀδιακόπως, τὰ κατηνάγκασε νὰ καταφύγουν εἰς τὸν λιµένα, ὅθεν ἀπέπλευσαν µὲ πολλὴν φθορὰν καὶ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν πλοίων. Ἔπαθεν ὅµως καὶ ἡ Γολέτα πολλὴν ζηµίαν εἰς τὸ σκάφος της, τῆς ὁποίας ἐφονεύθη καὶ εἷς ἐκ τῶν ναυτῶν, καὶ ἐπληγώθησαν δέκα.

Τὴν δ' ἐπιοῦσαν ἐλλιµενίσθη εἰς τὸ ἴδιον πάλιν µέρος ὑπὸ τὰς ἐπευφηµίας πλήθους θεατῶν, εἰς τὴν ὁποίαν προσέφερον εὐχαρίστως διὰ τὴν νίκην καὶ πλειότερον τοῦ συµπεφωνηµένου ποσοῦ ἔλαιον· Διαµείνασα δ' ἡµέρας ἔτι τινάς, ἐν αἷς µετέφερε καὶ ἐκ τῆς Κάσου στρατιώτας, ἐπανῆλθεν εἰς Ψαρὰ πρὸς ἐπισκευὴν χωρὶς νὰ ἐπιστρέψῃ καὶ τοι παρακληθεῖσα διὰ νὰ ἐξακολουθήσῃ τακτικῶς τὸν θαλάσσιον ἀποκλεισµόν.

Ἂν καὶ δὲν εὑρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ πράξῃ τοιοῦτο κατόρθωµα καὶ ἡ Γαλιότα τοῦ Λουάκη, ὠφέλησεν ὅµως καὶ αὐτὴ ἐπὶ πολύ, περιπλέουσα συχνὰ τὴν Κρήτην, καὶ βοηθοῦσα µὲ τὴν παρουσίαν της παντοῦ τοὺς ἀγωνιζοµένους. Ὁ Λουάκης Στάης γέννηµα τῆς νήσου Ἴου ἦτο καὶ πρὶν καὶ ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως ἐκ τῶν πρώτων νοικοκυραίων τοῦ τοπου ἐκείνου.

Ἅµα δ' ἐκραγείσης τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, αὐθόρµητος ἐπροτίµησε νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν κοινὴν πατρίδα εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς Κρήτης, συνεισέφερε πολλάκις ὑπὲρ αὐτῆς, ἔστειλε σῶµα στρατιωτῶν περὶ τοὺς 100 ἐξ ἰδίων του ἐξόδων, καὶ κατέστησε τὴν οἰκίαν του ὡς ἄλλο πανδοχεῖον εἰς τοὺς διαβαίνοντας ἐκεῖθεν στρατιωτικοὺς καὶ λοιποὺς διὰ τὴν Κρήτην. Ἦλθε δὲ αὐτοπροσώπως καὶ ὁ ἴδιος, ὅπου καὶ διέµεινε κατὰ τὰ 1822 καὶ 1823 ἐπὶ τῶν µεγαλειτέρων κινδύνων ἐν αὐτῇ, συναγωνιζόµενος ἀτρόµητος ὑπὸ τὰς αὐτὰς κακουχίας ὡς ἄλλος Κρής· διὸ καὶ ἡ Κρήτη τὸν ἐθεώρει ὡς ἴδιον τέκνον της, καὶ τοῦ εἶχεν ἀποδώσει ἐπὶ τοῦ Ἀρεντούλη καὶ

τὸν στρατιωτικὸν βαθμὸν τοῦ Πενταχοσιάρχου διὰ τὰς ὑπηρεσίας του.

Ὁ Λουάκης εἶχε διορισθῆ πρὸς τούτοις καὶ μέλος εἰς προσωρινὰς τότε δικαστικὰς ἐπιτροπάς, ὅτε καὶ ἐξεπλήρωσεν εὐσυνειδότως τὸ καθῆκόν του, φερόμενος φρονίμως πρὸς τὰς ἀνωμάλους ἐκείνας περιστάσεις. Δαπανήσας δ' ὁ ἀνὴρ οὗτος τὸ πλεῖστον τῆς περιουσίας του ὑπὲρ τῆς Κρήτης, προσέφερε τελευταῖον καὶ τὴν ρηθεῖσαν Γαλιόταν καλῶς ὡπλισμένην ἐξ ἰδίων του ἐξόδων εἰς τὴν ὑπηρεσίαν της.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

Συνοικοῦνται οἱ Κρῆτες εἰς Γραμβοῦσαν.—Ὁ Κλεφτοπόλεμος καθ' ὅλην τὴν Κρήτην.—Φυλακίζονται οἱ Καπεταναῖοι Σφακίων.—Φονεύονται ὁ Λεωνίδας Καππέτος καὶ Μουτσογιαννης.—Ὁ Πρωτοσύγγελλος Κυδωνίας.—Φονεύεται ὁ Μαστροσηφάκης.—Πειρατεῖαι εἰς Γραμβοῦσαν.—Ὁ Κόχσαν ἀπέναντι Γραμβούσης.—Συνεννόησις Κρητῶν διὰ τὴν Σπιναλόγκαν.—Οἱ Κρῆτες φονεύονται εἰς Ἀθήνας.—Νέαι στρατολογίαι Κρητῶν.—Ἐκστρατεία εἰς Μινῶαν.—Μάχαι διάφοροι, καταστροφὴ Τούρκων εἰς Καινούριον.—Διχόνοια ὁπλαρχηγῶν.—Πολιτικὴ ἐπιτροπὴ εἰς Μινῶαν.—Ἥττα Ἑλλήνων εἰς Μοχόν.

Ἀρξαμένου τοῦ ἔτους 1826 οἱ πρότερον διαφυγόντες ἐκ τῆς Κρήτης, ἤρχισαν νὰ ἐπανερχωνται πλειότεροι συναθροιζόμενοι διὰ νὰ συνοικισθῶσιν εἰς Γραμβοῦσαν· συνωκίσθη λοιπὸν τότε ἀρκούντως τὸ φρούριον, καὶ ἀνηγέρθησαν εἰς τὴν παραλίαν καὶ οἰκίσκοι πολλοί, ὥστε καὶ ἐχηματίσθη ἐκεῖ κατ' ὀλίγον ὑπὸ τῆς ἀνάγκης μικρὰ τις πόλις, ὅπου δὲν ὑπῆρχε πρότερον οὐδεμία οἰκία. Ὁ δὲ ἀριθμὸς τῶν ἐν αὐτῇ συνοικισθέντων ηὔξησεν ἐντὸς ὀλίγου.

Ἂν καὶ ἐθεώρουν οὗτοι ἑαυτοὺς ἐξησφαλισμένους ὡς ἐκ τῆς ο-

χυρότητος τοῦ τόπου, ἐδυσκολεύοντο ὅμως καὶ νὰ ζήσωσι μὴ εὑρίσκοντες κατά τι καὶ τὰ πρὸς τὸ ζῆν, μένοντες εἰς νῆσον ὅλως διόλου ἄγονον καὶ περιωρισμένην· προσέτι, καὶ ὁ Μουσταφᾶς αὐτὸς εἶχε στρέψει μετὰ τὰς νίκας τοῦ Βαρυπέτρου καὶ Τηγανίου ὅλην τὴν προσοχήν του εἰς τὰ μέρη ταῦτα, καταστήσας εἰς καταλλήλους θέσεις καὶ ἱκανὰς δυνάμεις, ὁπόθεν καὶ ἠμπόδιζον παντοιοτρόπως αὐτοὺς νὰ ἐξέρχωνται τῆς Γραμβούσης. Οἱ νέοι λοιπὸν κάτοικοι εἶχον στενοχωρηθῆ τόσον ἐκ τῶν ἐλλείψεων, ὥστε καὶ εἶχον καταντήσει τότε ὡς σκελετοὶ ἕνεκα τῆς ἀσιτίας· διότι μόνην τροφὴν σχεδὸν εἶχον ἐπὶ πολὺν χρόνον τὰ κεράτια καὶ κάστανα, τὰ ὁποῖα μετὰ κινδύνου ἐτόλμων ἐνίοτε νὰ ἁρπάζωσι καὶ ἄλλοθεν καὶ ἀπὸ Ἰναχώριον (ἐννιαχωριά)· καὶ διότι καὶ ἡ Κυβέρνησις εἶχε παύσει νὰ ἐφοδιάζῃ καὶ αὐτὴ πλέον τὴν νῆσον, ἐκτὸς τῆς ὡρισμένης μόνον φρουρᾶς· ὅθεν καὶ ὡς ἐκ τῆς ἐλεεινῆς ἐκείνης καταστάσεως εἶχεν ἐνσκήψει καὶ ἐπιδημική τις νόσος ἐκεῖ, καταφθείρασα πολλοὺς ἐξ ἐκείνων, καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν μαχίμων καὶ ἐκλεκτῶν ἀνδρῶν!

Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως ὁ κλεπτοπόλεμος εἶχε λάβει κατὰ τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας πρόοδόν τινα· διότι ὅσοι μετέβησαν ἐκεῖ μετὰ τὴν διάλυσιν τοῦ στρατοῦ εἰς Ἀρμένους τοῦ Ἀποκορώνου, ἄλλοι μὲν εἶχον ἑνωθῆ μετὰ τοῦ Σταυρούλη Νιότου Ἀνωγειανοῦ, ἄλλοι δὲ μετὰ τοῦ Μανώλη Καζάνη Λασιθιώτου, οἱ ὁποῖοι καὶ ἐπεχείρουν τότε συχνότερα (1), ἐνέδρας καὶ αἰφνιδίας ἐπιθέσεις, φονεύοντες

---

(1) Οὔτε ὁ Καζάνης, οὔτε ὁ Νιότης παρέδωκαν τὰ ὅπλα εἰς τὸν Χουσεΐν, ὅτε ἐκεῖνος ἐνόμισεν ὅτι καθυπέταξε τοὺς Κρῆτας τῷ 1824, μὴ ὑπακούσαντες εἰς τὸ πρόσταγμά του νὰ ὑποκύψωσιν αὐθις εἰς τὴν ἐπονειδιστον τυραννίαν. Ἀλλ' ὁ μὲν πρῶτος περιφερόμενος πάντοτε εἰς τὰ περὶ τὸ Λασίθιον βουνὰ ἄλλοτε μὲ πολλοὺς καὶ ἄλλοτε μὲ ὀλίγους, κατερχόμενος ἐκεῖθεν συχνὰ εἰς τὰς παρακειμένας ἐπαρχίας, ἐπετίθετο αἴφνης καὶ ἐφόνευε τυράννους· ὁ δὲ Νιότης ἔχων ὁμοίως καὶ ἄλλους συντρόφους, πρὸς δὲ καὶ τὸν γέροντα πατέρα του Μιχαήλ, καὶ τοι χωλὸν τὸν πόδα, τὸν ἀδελφόν του Γεώργιον καὶ τὴν ἄγαμον ἀδελφήν του Ἀγάπην καλουμένην ἐνόπλον καὶ αὐτήν, κατήρχετο μὲ τούτους καὶ αὐτὸς ἀπὸ τῆς Ἴδης,

τοιουτοτρόπως καθ' ἑκάστην σχεδὸν Τούρκους, καὶ καταθαρυβοῦντες ἐκεῖνα τὰ μέρη. Μολονότι δὲ καὶ οἱ ἐν Γραμβούσῃ ἦσαν ὡς εἴπομεν περιωρισμένοι, ἠναγκάζοντο ὅμως ὡς ἐκ τῆς ἐλλείψεως τῶν τροφίμων νὰ ἐξέρχωνται καὶ αὐτοὶ συχνά, φονεύοντες εἰς πολλὰ μέρη παρομοίως πολλοὺς ἐκ τῶν ἐχθρῶν. Καὶ οὕτως ηὔξησαν κατ' ὀλίγον ἔπειτα τὰ τοιαῦτα σωματεῖα ἐνόπλων καὶ καθ' ὅλην τὴν Κρήτην.

Περιέτρεχε δὲ τότε ὁ Μουσταφᾶς παντοῦ διὰ νὰ καθησυχάζῃ τὰ

ἐξολοθρεύων ἄλλοτε εἰς Γορτύνην, ἄλλοτε εἰς Κνωσσὸν καὶ ἄλλοτε εἰς Αὐλοπόταμον Τούρκους.

Τοιοῦτον δὲ βίον διήγαγον καὶ αἱ δύο αὐταὶ συνοδίαι μεχρισοῦ ἐκυριεύθη κατὰ τὸν Αὔγουστον τοῦ 1825 καὶ ἡ Γραμβοῦσα, οἵτινες καὶ ἐφόνευσαν εἰς τὸ διάστημα τοῦτο πολλοὺς τῶν πολεμίων, καὶ μόνον ὁ Γεώργιος ἐξ αὐτῶν ἐφονεύθη εἰς ἐχθρικὴν ἐνέδραν. Μετὰ τοῦ Νιότου εἶχεν ἑνωθῇ μετ' ὀλίγον καὶ ὁ Ἰωάννης Παλμέ- καὶ ὁ Μιχαὴλ Μελίτακας Αὐλοποταμῖται, ἐξ ὧν ὁ μὲν διέμεινε μετ' αὐτοῦ καὶ μέχρι τέλους, ὁ δὲ Μελίτακας μετέβη ἐν τῷ μεταξὺ εἰς Πελοπόννησον καὶ ἐπολέμησεν εἰς Ἀβαρίνους καὶ κατὰ τοῦ Ἰμβραΐμη· ἀμφότεροι δὲ ὅ.τε Καζάνης καὶ Νιότης ἦσαν περίφημοι διὰ τὴν ταχύτητα τῶν ποδῶν των, ὅπερ ἦτον ἀρετὴ εἰς ἄτακτον στρατιώτην διὰ τὸ εἶδος τοῦ πολέμου, τὸ ὁποῖον ἐξήσκουν τότε. Ὁ Καζάνης πρὸς τούτοις ἦτον εὐτραφὴς μὲν ὡς ὁ Σήφακας τοῦ Ἀποκορώνου, σοβαρὸς δ' ἀνὴρ ὡς ὁ Σαρηδαντώνης τῆς Κυδωνίας· ἐτελεύτησε δὲ περὶ τὸ 50 τῆς ἡλικίας του ἔτος εἰς τὴν νῆσον Νάξον, μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν Ἑλληνικῶν πραγμάτων.

Ἔνοπλος δὲ πάντοτε περιεφέρετο κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο μὲ ἄλλους Σφακιανοὺς καὶ Ἀποκορωνίτας καὶ ὁ Σκυφιωτης Μανοῦσος Πρωτοπαπαδάκης, ἄλλοτε μὲν ἐξολοθρεύων καὶ αὐτὸς παρομοίως Τούρκους εἰς Ἀποκόρωναν, ἄλλοτε δὲ καὶ εἰς Ρεθύμνην· ἦτο δὲ καὶ ὁ Πρωτοπαπαδάκης μικρὸς μὲν τὸ σῶμα, ἀλλ' ἄριστος μαχητής, ἐπιτηδειότατος δὲ καὶ ἀκάματος λοχίτης. Ἐτελεύτησε δὲ καὶ οὗτος μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν πραγμάτων εἰς τὸ νοσοκομεῖον τοῦ Ναυπλίου κατὰ τὸ 45 τῆς ἡλικίας του ἔτος, φέρων καὶ πολλὰς πληγὰς εἰς τὸ σῶμά του ὑπὲρ πατρίδος. Τοιαῦται καὶ ἄλλαι πολλαὶ συνοδίαι ἐνόπλων περιφερόμεναι κατὰ τὸ διάστημα ἐκεῖνο εἰς τὰ ὄρη, δὲν ἄφησαν τὰ Ἑλληνικὰ ὅπλα νὰ σιγήσωσιν. Ἀλλὰ διεμαρτύροντο οὕτω κατὰ τῆς φριχτῆς τυραννίας των!

τοιαῦτα. ἐγκατασταίνων καὶ στρατιωτικὰ ἀποσπάσματα εἰς τὰ μᾶλλον ἐπίφοβα χωρία· ἐνόμιζε δ' ἐκεῖνος, ὅτι δι' αὐτῶν ἠδύνατο νὰ καταφοβίζῃ τοὺς τυραννουμένους, ἐπὶ σκοπῷ νὰ μὴν ἐκραγῇ νέα ἐπανάστασις· δὲν ἠδύνατο ὅμως καὶ νὰ ἐπιφέρῃ βίαν περισσοτέραν· διότι ὑπῆρχεν ἤδη πρόχειρος καταφυγὴ καὶ εἰς τοὺς Ἕλληνας Κρῆτας ἡ ἐλευθέρα Γραμβοῦσα. ὅθεν καὶ ὀλίγον ἂν ἐβιάζετό τις, κατέφευγεν ἀμέσως εἰς τὰ ὅπλα, ὅτε καὶ ηὔξανε μᾶλλον ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπαναστατῶν. Ἀπέφυγεν ὅμως νὰ καταστήσῃ τότε ἐκεῖνος τοιαῦτα ἀποσπάσματα καὶ εἰς Σφακίαν· διότι οὔτε οἱ Καπεταναῖοι καὶ Προεστῶτες αὐτῶν συγκατετέθησαν νὰ τῷ ἐγγυηθῶσιν ἀσφάλειαν δι' αὐτοὺς ἐκ μέρους τοῦ λαοῦ ἀλλ' οὔτε καὶ αὐτὸς ἐπέμεινεν εἰς τὴν περὶ τούτου ἀπαίτησίν του· διότι ἂν ἤθελε συμβῇ καὶ τυχαία τις σύγκρουσις ἐκεῖ μεταξὺ ἐνόπλων Ἑλλήνων καὶ φρούρων Τούρκων, ἔμελλε τότε ἀρεύκτως νὰ ἐπαναληφθῇ καὶ ἡ ἐπανάστασις, τὸ ὁποῖον καὶ ἐπροσπάθει πολὺ νὰ ἀποφύγῃ· διὸ καὶ ἐκολάκευε μόνον ὅσον τὸ δυνατὸν εἰς τοιαύτην περίστασιν τοὺς ἰσχυροτέρους τῶν Σφακιανῶν. Ἔμειναν λοιπὸν διὰ τοῦτο τότε τὰ ὀρεινὰ Σφακία ἐλεύθερα ὅλως διόλου, τὰ ὁποῖα καὶ ἐχρησίμευσαν εἰς τοὺς ὁπλοφοροῦντας ἀνενόχλητος καθημερινὴ διάβασις· προσέτι δὲ εὕρισκον οὗτοι καὶ καταφύγιον εἰς καιρὸν ἀνάγκης τότε εἰς αὐτά.

Τοιαῦτα λοιπὸν σωματεῖα ὡς εἴπομεν ἐνόπλων διεσπάρησαν ἐντὸς ὀλίγου εἰς ὅλην τὴν Κρήτην, τὰ ὁποῖα διὰ συχνῶν ἐνεδρῶν καὶ αἰφνιδίων ἐπιθέσεων, πρὸς δὲ καὶ διὰ πολλῶν ἀκροβολισμῶν, ὅπου ἡ ἀνάγκη ἐκάλει, εἶχον ἐπιφέρει τὸν τρόμον εἰς τοὺς ἐφθρούς, καὶ εἶχον ἐπιφέρει τὸν τρόμον εἰς τοὺς ἐχθρούς, καὶ εἶχον καταζαλίσει καὶ αὐτὸν τὸν Μουσταφᾶν τόσον, ὥστε καὶ ν' ἀποσύρῃ τὰς δυνάμεις του ἀπὸ πολλὰ ἀναγκαῖα μέρη. Σωματάρχαι δ' αὐτῶν ἦσαν εἷς μὲν τὰς ἐπαρχίας Κυδωνίας, Κισάμου καὶ Σελίνου, ὁ Ι. Χάλης, ὁ Γ. Ἱππος, ὁ Μουτσογιάννης, ὁ Ι. Χουδάλης, ὁ Ἰάκωβος Κουμᾶς, οἱ ἀδελφοὶ Λούπιδες Γεώργιος καὶ Νικόλαος, ὁ Στ. Γλαμπές, ὁ Ι. Ξυνίδης, ὁ Μ. Κοκκολάκης καὶ ἄλλοι, οἱ ὁποῖοι κατεθορύβουν συχνότατα τοὺς ἐν αὐταῖς Τούρκους, καὶ ἐθανάτωναν πολλούς, παραμονεύοντες εἰς ὁδοὺς καὶ εἰς οἰκίας. Αὐτοὶ δὲ οὗτοι ἐπροχώρησαν πολλάκις καὶ μέχρι τῆς πύλης τοῦ φρουρίου Κυδω-

νίας, καταναύσαντες καὶ οἰκίας ὁλοκλήρους μετὰ τῶν ἐν αὐταῖς, ὥστε πολλοὶ τῶν Τούρκων, ἡ δὲν ἐξήρχοντο τοῦ λοιποῦ ὁλοτελῶς ἐκ τῶν ὀχυρῶν θέσεών των, ἢ ἂν τινὲς ἑτόλμων νὰ ἀπομακρύνωνται ἐκεῖθεν, εὕρισκον οἱ πλειότεροι πρὸ τῶν ποδῶν των αἰφνιδίως τὸν θάνατον ὑπὸ τῶν ἐνεδρευόντων.

Ἂν δὲ καὶ εἶναι δύσκολον νὰ διηγηθῶμεν πολλὰ τῶν καθ' ἑκάστην τοιούτων γεομένων, θέλομεν ὅμως ἐκθέσει ἐνταῦθα περίεργόν τι, ὅπερ συνέβη εἰς τὸ κατὰ τὸ πεδίον τῆς Κυδωνίας κείμενον χωρίον Ἁγία Μαρίνα καλούμενον σταθμεῦον τουρκικὸν ἀπόσπασμα.

Πολύπειρός τις Ἀλβανὸς Ὀρδουκιαγιῆς τὸ ἀξίωμα, ἤτοι στρατοπεδάρχης, ἐστάθμευεν ὡς ἀρχηγὸς τοῦ ἐκεῖ ὑπάρχοντος ἀποσπάσματος ἐξ 150 περίπου ἐκλεκτῶν στρατιωτῶν· συχνάκις δὲ καὶ ἠνοχλοῦντο ὑπ' αὐτῶν οἱ Ἕλληνες, ὥστε καὶ μετεχειρίζοντο οὗτοι πάντα τρόπον νὰ ἐκτοπίσωσι τοὺς Τούρκους ἐκεῖθεν ὡς ἐπιφέροντας εἰς τὰς ἐνέδρας των καὶ κινδυνώδη προσκόμματα. Συνεννοήθησαν λοιπὸν ἐπ' αὐτῷ τῷ σκοπῷ οἱ σωματάρχαι Πέππος, Ξυνίδης καὶ Γλαμπὲς νὰ ἐπιτεθῶσι μὲ τοὺς περὶ αὐτοὺς καὶ κατ' αὐτοῦ, καὶ τοι κινδυνώδους τοῦ χωρίου ὡς πεδινοῦ· διὰ νὰ ἐπιτύχωσιν ὅμως καλλίτερον τὸν σκοπόν των παρέλαβον συνεργὸν καὶ τὸν Σταυρούλην Νιότην, παρατυχόντα τότε εἰς Γραμβούσαν, καὶ ὡς ἐπιτηδειότερον περὶ τὰς ἐνέδρας, ὡς καὶ τοὺς ἀδελφοὺς Τσουδερούς Γεώργιον καὶ Ἰωάννην. Τοποθετιθέντες δὲ ἐν νυκτὶ 80 περίπου ἐκ τούτων πλησίον τοῦ ρηθέντος χωρίου, δὲν ἐπεχείρησαν καθ' ὁδηγίαν τοῦ Νιότου οὐδεμίαν προσβολὴν κατὰ τῶν ἐκ διαλειμμάτων ἐκ τῶν οἰκιῶν ἐξερχομένων Τούρκων, ἑωσοῦ κατ' ὀλίγον περὶ ὄρθρον μετέβησαν ἅπαντες σχεδὸν εἰς τὸ ἐκεῖσε ὑπάρχον καφενεῖον.

Τότε δὲ ἰδόντες οἱ Ἕλληνες, ὅτι ἐκενώθησαν σχεδὸν αἱ οἰκίαι, εἰς τὰς ὁποίας διέμενον οἱ Τοῦρκοι, ὥρμησαν ὁμοθυμαδὸν πολλαχόθεν οἱ ἐνεδρεύοντες, καὶ τοὺς μὲν ἐν αὐταῖς ἔτι διαμένοντας κατέσφαξαν, τὰς δὲ πολυτίμους σπάθας καὶ τουφέκια τῶν ἐξελθόντων ἥρπασαν· λαφυραγωγήσαντες δὲ μετὰ σπουδῆς καὶ ὅτι πολυτικότερον εὗρον, ἤρχισαν νὰ ἐξέρχωνται ἐκεῖθεν, ὅτε μόλις οἱ ἐν τῷ καφενείῳ Τοῦρκοι εἶχον μάθει παρὰ γυναικός τινος τὴν ἐπίθεσιν. Καταθορυβηθέντες δὲ τότε καὶ αὐτοὶ διὰ τὸ αἰφνίδιον τοῦτο

γεγονός, ἄλλοι μὲν ἐτράπησαν εἰς φυγήν, τινὲς δὲ καὶ ὥρμησαν νὰ προσβάλλωσι τοὺς ἐπιτεθέντας, ἀλλὰ εἶχον μόνον τὰς ὁποίας ἔφερον τότε πιστόλας, διότι οὔτε τουφέκια, οὔτε σπάθας εἶχον τότε ἁρπαχθέντα ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. Ἐφόνευσαν λοιπὸν κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην οἱ Ἕλληνες ἕως 40 ἐκ τῶν περὶ τὸν Ὀρδουκιαγιὰν καὶ αὐτὸν τὸν ἴδιον γενόμενοι κύριοι πολυτιμοτάτων ὅπλων καὶ μεγάλης ποσότητος χρημάτων. Ἔπεσαν δὲ ἐκ τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἐτραυματίσθησαν 3 ἢ 4· τοὺς τελευταίους ὅμως τούτους κατώρθωσαν καὶ νὰ συμπεριλάβωσι μεθ' ἑαυτῶν, μετακομίσαντες εἰς Γραμβοῦσαν πρὸς ἴασιν.

Ἀμέσως δὲ μετὰ τὸ κατόρθωμα τοῦτο ἤρχισαν ν' ἀποσύρωνται, διὰ νὰ μὴν εὑρεθῶσιν ἐκτεθειμένοι τὴν ἐπιοῦσαν ἐν μέσῳ πεδιάδος· μολονότι δὲ ὑπῆρχον εἰς τὰ πλησίον χωρία καὶ ἄλλοι πολλοὶ Τοῦρκοι, δὲν ἐτόλμησαν ὅμως καὶ νὰ ἐξέλθωσι πρὸ τῆς ἀνατολῆς, φοβηθέντες μὴ περιπέσωσι καὶ αὐτοὶ εἰς παρομοίας παγίδας. Τὸ τολμηρὸν τοῦτο κίνημα καὶ ἀπροσδόκητον ἐνταυτῷ κατέπληξεν ἔτι μᾶλλον τοὺς Τούρκους, τοὺς ὁποίους καὶ ἐφόβισε τόσον, ὥστε καὶ ἀπεσύρθησαν ἐκεῖθεν καὶ περιωρίσθησαν στενώτερα εἰς ὀχυρὰ μέρη μὲ περισσοτέραν προφύλαξιν.

Τοιοῦτό τι κατώρθωσαν μετ' οὐ πολὺ καὶ οἱ περὶ τὸν Ἰάκωβον Κουμῆν Σελινιῶται, καθ' ὁδὸν ἐνεδρεύσαντες ἄνωθεν σχεδὸν τοῦ χωρίου Ρουμάτων τῆς Κισάμου· ἐφόνευσαν καὶ αὐτοὶ Τούρκους διαβαίνοντας ἐπιτεθέντες αἰφνιδίως, καὶ ἐσύλησαν ὅπλα πολύτιμα. Ἐκ τοιούτων λοιπὸν ἐχθρικῶν λαφύρων καὶ ἐξ ἄλλων, τὰ ὁποῖα ἀκωλύτως αὐτοὶ μετέφερον ἤδη ἐκ τῶν γειτονικῶν ἐπαρχιῶν, ἀνεζωογόνουν τοῦ λοιποῦ καὶ ἑαυτοὺς καὶ τὰς πασχούσας οἰκογενείας των, ἐξωλόθρευον δ' ἐνταυτῷ καὶ τοὺς τυράννους τῆς πατρίδος των, ὅθεν καὶ δὲν ἔβλεπέ τις διὰ πολὺν καιρόν, εἰμὴ ἁμιλλωμένους καθ' ἑκάστην τούτους εἰς τὸ νὰ μεταφέρωσι ταιαῦτα εἰς τὴν πρότερον πάσχουσαν ὑπὸ τῆς πείνης Γραμβοῦσαν.

Ὁ δὲ Κωνσταντῖνος Πρινόλης, ὁ Δημ. Βορινὸς καὶ οἱ δύο Θεόδωροι Προσνερῖται, ἑνωθέντες μετὰ τοῦ Μανούσου Πρωτοπαπαδάκη, κατετάραττον καὶ αὐτοὶ ταὐτοχρόνως τοὺς εἰς Ἀποκόρωναν Τούρκους, φονεύοντες συχνὰ δι' ἐνεδρῶν πολλούς. Μολονότι δὲ ἀπόσκα-

σμα ἰσχυρὸν ἐκ 500 περίπου Τούρκων διέμενε τότε εἰς Κεφαλάδας, χωρὶς τῆς ἐπαρχίας ταύτης, καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος Μουσταφᾶς ἤρχετο συχνὰ ἐκεῖ, ἐπὶ σκοπῷ νὰ φοβίζῃ ἐγγύθεν τοὺς γείτονας Σφακιανοὺς διὰ τῆς παρουσίας του, οἱ ἔνοπλοι μολαταῦτα Ἕλληνες ἔχοντες τὰς διατριβάς των εἰς τὰς ὑπωρείας τῶν Λευκῶν ὀρέων, ἐπροχώρουν καὶ εἰς αὐτὰ τὰ χωρία τῆς διαμονῆς τῶν Τούρκων, ἐνεδρεύοντες πλησίον αὐτῶν. καὶ φονεύοντες αὐτοὺς ἐν πλήρει μεσημβρίᾳ πολλάκις ἀπομακρυνομένους ἐκεῖθεν. Κεφαλιανὸς δέ τις Σταμάτης καλούμενος ἐκ τῶν καθ' ὑπόκρισιν ὑποτεταγμένων, ἠπειλήθεις καὶ ἐξυβρισθεὶς ὑπὸ Τούρκων, τοὺς ὁποίους καὶ ἔτρεφεν ἐν τῇ οἰκίᾳ του κατ' ἔθος τυραννικὸν ὡς ἀποτελοῦντας μέλη τῆς φρουρᾶς, συμπαρέλαβέ τινας ἐκ τῶν περιφερομένων ἐνόπλων κρυφίως εἰς τὴν οἰκίαν του· καιροφυλάξαντες δ' οὗτοι, ἐπέπεσον ἐν νυκτὶ κατὰ τῶν ὑβριστῶν, καὶ ἀπέκτειναν τούτους ἐντὸς τῆς οἰκίας μὲ πελέκεις διὰ νὰ μὴν ἀκουσθῇ κρότος ἄλλου εἴδους ὅπλου· συλήσαντες διὰ τὰ ὅπλα, καὶ ὅ,τι ἕτερον εἶχον οἱ ἀναιρεθέντες ἠνώθησαν ἀμέσως ἐν τῇ αὐτῇ νυκτὶ μετὰ τῶν λοιπῶν εἰς χωρίον Ἀλίκαμπον. Τρόμος κατέλαβε καὶ τὸν Μουσταφᾶν, παρατυχόντα τότε ἐκεῖ διὰ τὸ περιστατικὸν τοῦτο, ὅστις καὶ ἠπείλησεν ὅλους, κατακαύσας καὶ τὴν οἰκίαν τοῦ ὑποτιθεμένου φονέως· ἀλλὰ καὶ τί ἠδύνατο νὰ πράξῃ περισσότερον; Ὑπῆρχεν ἤδη ὡς εἴπομεν ἐλεύθερον καταφύγιον ἡ Γραμβοῦσα, ὅπου καὶ κατέφευγον ἐκδικούμενοι οἱ ἀπειλούμενοι. Τοιαῦτα καὶ ἕτερα παραπλήσια συνέβαινον συχνὰ ἐν τῇ ἐποχῇ ἐκείνῃ καθ' ὅλην τὴν Κρήτην.

Παρόμοια σχεδὸν δεινὰ ἐπέφερον καὶ εἰς τοὺς κατὰ τὴν Ρεθυμνίαν καὶ Ἀμάρι διαμένοντας Τούρκους οἱ περιφερόμενοι ἐκ τῶν Ρεθυμνίων ἔνοπλοι μετὰ τοῦ Στρατῆ Δεληγιαννάκη Ἀσφενδιώτου· πολλὰ ὡσαύτως καὶ ἐκ τῶν Καλλικρατιανῶν τινες, καὶ τὰ ἔνοπλα σωματεῖα τῶν Τσουδερῶν Γεωργίου καὶ Ἰωάννου. Ὁ δὲ Πέτρος Ἀρκαδιώτης, ἀφοῦ κατέφθειρεν οὕτως εἰς διάφορα μέρη ἄλλους, περιέκλεισε συνάμα καὶ πολλοὺς εἰς ὀχυρὰν οἰκίαν τοῦ χωρίου Ἀμάρι· πολεμήσας δ' αὐτοὺς ἰσχυρῶς μὲ τοὺς περὶ αὐτόν, τοὺς ἠπείλησε καὶ νὰ τοὺς κατακαύσῃ, καὶ τοὺς ἠνάγκασε τέλος νὰ παραδοθῶσιν ἐπὶ ὑποσχέσει λύτρων διὰ νὰ τοὺς ἀπολύσῃ ζῶντας. Γενομένης δὲ

συμπλοκῆς, ἐφονεύθησάν τινες μὲν ἐκ τῶν πολεμίων, ἔπεσε δὲ τότε καὶ εἷς ἐκ τῶν Ἑλλήνων. Μάτην ἔσπευσαν τότε ἀπὸ τὰ πλησίον Τοῦρκοι νὰ σώσωσι τοὺς παραδεδομένους. Ὁ Ἀρκαδιώτης πιστὸς εἰς τὸν λόγον του, ἀπέφυγεν, ἐμποδίσας καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν νὰ ἐπιβάλωσιν εἰς τοὺς ζωγρηθέντας κακοποιὰν χεῖρα, ἀλλ' ἀσφαλίσας τούτους εἰς παρακείμενα βουνά, τοὺς ἐφύλαττε μεχρισοῦ τέλος τοὺς ἀπέλυσεν ἀόπλους ἀντὶ πολλῶν χρημάτων.

Εἰς ποῖα δὲ μέρη τῆς Κρήτης δὲν ἐνδιητῶντο τοιοῦτοι ἔνοπλοι τότε; ὁ Νιότης, ὁ Παλιμέτης (1), οἱ ἀδελφοὶ Χαμαλάκαι Σταυρούλης καὶ Ἰωάννης, ὁ Γεώργιος Σαρῆς, ὁ Κυριακὸς Σγουρός, ὁ Βασίλειος Ἁγιομαμίτης, ὁ Μανώλης Μακατόνης, ὁ Ἀντώνιος Καλλέργης καὶ τοσοῦτοι ἄλλοι, ἕκαστος μὲ τοὺς περὶ ἑαυτὸν κατηνόχλουν ἀκαταπαύστως τοὺς ἐν Αὐλοποτάμῳ καὶ τοὺς κατὰ τὴν Κνωσσὸν Τούρκους. Ἀνωφελῶς εἶχον ὑποσχεθῇ τότε δύο ἰσχυροὶ Τοῦρκοι ὁ Παντεβῆς Γορτύνιος καὶ ὁ Ἡρακλειώτης Δερβίσης, ἐπαιρόμενοι εἰς τὴν ἀνδρίαν καὶ ἐπιρροὴν των, ὅτι ἠδύναντο νὰ διατηρήσωσι τὴν ἡσυχίαν τοῦ Αὐλοποτάμου μὲ τὰ ὑπ' αὐτοὺς ἀποσπάσματα ἐκ 30 περίπου ἀνδρῶν συνισταμένα.

Ἀλλὰ κατώρθωσαν τοῦτο ἐπὶ πολύ; ἀφοῦ μὲ συχνὰς ἐνέδρας δὲν ἠδυνήθησαν νὰ περιορίσωσι καὶ τούτους οἱ Ἕλληνες, ἐπιπεσόντες ἔπειτα ἀθρόοι κἰρνιδίως κατὰ τὸ χωρίον Ἀδδελᾶ, ἐφόνευσαν μὲν τότε τοὺς εἰρημένους ἀγερώχους ἀποσπασματάρχας, καὶ μετ' αὐτῶν ἕως 25 ἐκ τῶν λοιπῶν, ἐρυγάδευσαν δὲ κατ' ὀλίγον καὶ τοὺς λοιποὺς διὰ τῶν συχνῶν ἐπιθέσεων, τὰς ὁποίας πολλαχόθεν ἐπεχείρουν κατ' αὐτῶν.

Κατόπιν δὲ τούτων ἦλθον καὶ ἐκ τῆς Ρεθύμνης 400 περίπου

---

(1) Οὗτος εἶχεν ἐπιστρέψει εἰς Ἡράκλειον τῷ 1834 μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν Ἑλλ. πραγμάτων, ἐφωδιασμένος καὶ μὲ Ἑλληνικὸν διαβατήριον δι' οἰκιακάς του ὑποθέσεις· οἱ Τοῦρκοι ὅμως φθονοῦντες αὐτόν, ἢ ὀρθότερον εἰπεῖν αὐτὸς ὁ ἴδιος τότε Διοικητὴς Μουσταφᾶς, κατώρθωσε νὰ δολοφονήσωσι τὸν ἄνδρα διὰ μαχαιρῶν εἰς τὰς ἐπάλξεις τοῦ φρουρίου, ἐνῷ ἐπεριπατεῖ ἄοπλος, ὁπόθεν καὶ ἔρριψαν αὐτὸν εἰς τὴν θάλασσαν ἡμιθανῆ, ὅτε καὶ μετ' ὀλίγον ἐτελεύτησεν.

ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν ἄλλων ἀποσπασματαρχῶν τοῦ Τουφεξήμπαση καὶ Ἀχμὲτ Κιρίμη διὰ νὰ καταλάβωσι καὶ αὐτοὶ τὸν Αὐλοπόταμον. Ἂν καὶ ἐξαίφνης εἶχον περικυκλώσει οὗτοι τότε 39 Ἕλληνας εἰς ἐρημεκκλήσιον κατὰ τὴν θέσιν Παλιόκαστρον, κείμενον κάτωθεν τοῦ χωρίου Ἁγ. Μάμαντος, ἔπαθον ὅμως καὶ ἐνταῦθα οἱ Τοῦρκοι πολλὴν φθοράν, φονευθέντες ἕως 40· διότι ἐξελθόντες τότε τῆς ἐκκλησίας οἱ Ἕλληνες, ἐφώρμησαν δρομαῖοι ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ των ἐναντίον τῶν περικυκλούντων· ἐφόνευσάν τινας ἐξ αὐτῶν ἐν τῇ πρώτῃ ὁρμῇ των, τοὺς δὲ λοιποὺς ἔτρεψαν ἀμέσως εἰς φυγήν. Ὁ θάνατος ὅμως τότε 4 ἐκ τῶν Ἑλλήνων πολεμιστῶν, ἔκαμε τοὺς λοιποὺς νὰ στρέψωσιν ἀμέσως τὴν προσοχήν των εἰς αὐτούς, εἰ δ' ἄλλως ἤθελον ἐξολοθρεύσει καὶ πλειοτέρους ἐχθροὺς τότε, ἐὰν ἐξηκολούθουν τὴν καταδίωξιν τῶν καταπεπληγμένων Τούρκων καὶ περαιτέρω διὰ τὸ ἀπροσδόκητον τῆς προσβολῆς· ἤθελον δὲ φονεύσει καὶ αὐτὸν τὸν ἴδιον ἀρχηγὸν Κιρίμην, εὑρεθέντα τότε αἴφνης εἰς θέσιν ἐπικινδυνωδεστάτην.

Μολονότι δὲ οἱ Τοῦρκοι ἔπασχον τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα δυστυχήματα παντοῦ, δὲν ἀπεφάσιζον ὅμως νὰ περιορισθῶσιν εἰς τὰ φρούρια, διὰ ν' ἀποφεύγωσιν οὕτω τοὺς καθημερινοὺς κινδύνους τῶν ἐνεδρῶν καὶ ἐπιθέσεων· διότι καὶ ἡ Κρήτη τότε ἅπασα ἤθελε μείνει εἰς τὴν κυριότητα τῶν ὁπλοφόρων Ἑλλήνων· ἐπειδὴ καὶ οἱ λοιποὶ Κρῆτες τότε ἤθελον ὁπλισθῇ αὐθορμήτοι, τὸ ὁποῖον ἐπροσπάθουν μὲ προφανῆ κίνδυνον νὰ ἀποφύγουν οἱ Τοῦρκοι· διὸ καὶ κατελάμβανον οὗτοι ἐπ' αὐτῷ τῷ σκοπῷ καὶ μακρὰν τῶν φρουρίων ὀχυρὰ μέρη· ἀλλὰ διέφευγον καὶ ἐνταῦθα τοὺς συχνοὺς κινδύνους ; Συνεννοούμενοι τότε πλειότεροι οἱ Ἕλληνες, ἐπέπιπτον κατ' αὐτῶν, τοὺς ὁποίους καὶ κατέστρεφον εἰς πολλὰ μέρη.

Τοιούτους εἶχον περικλείσει οἱ περὶ τὸν Νιώτην κατὰ τὸ χωρίον τῆς Κνωσσοῦ Πενταμόδι ἕως 60 ἐκ τῶν τοῦ Ἡρακλείου Τούρκων, εἶχε δὲ προσκαλέσει ὁ Νιώτης τότε πρὸς βοήθειαν καὶ τοὺς Τσουδερούς, καὶ Γρηγόριον τὸν Κομητιανὸν μὲ τοὺς περὶ αὐτούς. Ἠνάγκασαν λοιπὸν αὐτοὶ τότε ἐν νυκτὶ διὰ πυρὸς καὶ νὰ παραδοθῶσιν οὗτοι ἠμίκαυστοι. Δὶς δὲ μετὰ ταῦτα ἐξώρμησαν καὶ ἐκ τοῦ Ἡρακλείου 400 περίπου Τοῦρκοι διὰ νὰ ἐκδιώξωσι τῆς Ἴδης τοὺς ἐκεῖ

περιφερομένους ἐνόπλους· ἀντισταθέντες ὅμως κατὰ τὰ Ἀνώγεια 80 Ἕλληνες, ἔτρεψαν εἰς φυγὴν κακῶς καὶ ἐκεῖθεν τοὺς ἐπιδραμόντας· μολονότι δὲ οἱ Τοῦρκοι κατώρθωσαν νὰ πυρπολήσωσι τότε οἰκίας τινὰς τῶν Ἀνωγειανῶν. ἀφῆκαν ὅμως 50 νεκροὺς κατ' ἀμφοτέρας τὰς ἐφορμήσεις των.

Πολλὰ ὁμοίως τοιαῦτα κατώρθωναν καὶ κατὰ τὴν Γορτύνην ὁ Δημήτριος Κουρμουλάκης, ὁ Μιχαὴλ Μαλικούτης, ὁ Ἰωάσαφ ὁ καὶ Ξεπατέρας καλούμενος, ὁ Ἀστρινὸς Χατζιδάκης, ὁ Κωνσταντῆς Λέκκας, ὁ Μιχαὴλ Κόρακας, ὁ Ἀποστόλης Καρατάρης καὶ ἄλλοι, μὲ τοὺς ὁποίους εἶχον ἑνωθῇ ὁ Τσουδερὸς καὶ ὁ Μοσχοβίτης, τοῦ Ἀμαρίου Ἐνδιαιτώμενοι δὲ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ οἱ μὲν περὶ τὴν ὑψηλόκρημνον Ἴδην, οἱ δὲ περὶ τὸν ὑψήλοφον Κόφφινον καὶ εἰς τὰ παρακείμενα ὄρη, ἐπεχείρουν ἐκεῖθεν ἐκ συνεννοήσεως πολλάκις τὰς ἐπιθέσεις των καὶ κατὰ συνηθροισμένων πολλῶν Τούρκων. Οὕτως ἐπέδραμον ἀμφοτέρωθεν εἰς τὰ χωρία Γρηγοριὰν καὶ Κισσόν, ὅπου ἐθανάτωσαν πολλοὺς τῶν ἐκεῖ πολεμίων, κυριεύσαντες ὅπλα πολλῆς τιμῆς ἄξια καὶ ἄλλα διάφορα λάφυρα. Τοιουτοτρόπως ἀπεφάσισαν νὰ ἐπιτεθῶσι καὶ κατὰ τῶν εἰς τὸ χωρίον Πανασσὸν ἠθροισμένων Τούρκων· διὰ νὰ ἐπιφέρωσιν ὅμως οὗτοι καὶ πλειοτέραν φθορὰν εἰς τοὺς ἐκεῖ, προαπεφάσισαν νὰ καταλάβωσι πρότερον τὸν ἐν τῷ χωρίῳ Πύργον. Ἀνέλαβε λοιπὸν τὸ ἔργον πρωταγωνιστοῦ ὁ τολμητίας Ἀστρινός. Ἔφιππος δὲ διέδραμε μετὰ 3 ἄλλων ὁμοίως ἐφίππων ἐν πλήρει ἡμέρᾳ τὴν εὐρεῖαν πεδιάδα τῆς Γορτύνης πρὸς τὸ εἰρημένον χωρίον, ἐπὶ σκοπῷ νὰ νομισθῶσι μακρόθεν ὡς Τοῦρκοι οἱ τρέχοντες, μεχρισοῦ διὰ τοιαύτης ἀπάτης καταλάβωσι τὸν Πῦργον. Κακῇ ὅμως τύχῃ ἀνεγνωρίσθησαν ὑπὸ δύο Τούρκων πλησίον τοῦ πύργου ἱσταμένων· μολονότι δὲ οἱ σύντροφοί του ἀμέσως τότε ἤρχισαν νὰ περιστρέφωνται διὰ νὰ σωθῶσιν, ὁ Ἀστρινὸς ὅμως ἔτρεχε μὲ τὴν αὐτὴν τάλμην διὰ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν πύργον, ἔρημον σχεδὸν ὄντα κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν ὡς προγνωρίζων ἐξ ἀκριβοῦς κατασκοπεύσεως τὰ κατ' αὐτόν· ἀλλ' ἐνῷ ἐπλησίαζε σχεδὸν πρὸ τῶν θυρῶν, ἐχθρικὴ σφαῖρα διηυθύνθη ἐκ τοῦ πύργου πρὸς τὸ μέτωπόν του, καὶ ἔπεσεν ἐκ τοῦ ἵππου νεκρὸς παρευθὺς χαμαί, διασωθέντων τῶν λοιπῶν. Οὕτως ἀπωλέσθη ὁ ἀτρόμητος πολεμιστὴς Ἀστρινὸς τὸ 38 περίπου

ἔτος τῆς ἡλικίας του ἄγων, γενόμενος θῦμα παραλόγου ὁρμῆς, ὁ πάντοτε σχεδὸν ἀριστεύων εἰς μάχας, καὶ ἐπίφοβος καταστὰθεὶς εἰς τοὺς ἐχθρούς.

Ἂν καὶ ἐματαιώθη οὕτω τὸ προμελετηθὲν σχέδιον κατὰ τῶν ἐν Πανασσῷ πολεμίων, δὲν ἔμειναν ὅμως καὶ ὅλως διόλου ἀτιμώρητοι οἱ Τοῦρκοι διὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀστρινοῦ· διότι ἀναφανέντες ἀμέσως οἱ περὶ τὸν Νιότην, τὸν Ξεπατέραν, τὸν Λέκκαν καὶ ἄλλοι κεκρυμμένοι εἰς παρακείμενόν τι χωρίον διὰ νὰ ἐξορμήσωσιν ἐκεῖθεν ἅμα καταληφθέντος τοῦ πύργου, ἐπέπεσαν ἐναντίον τῶν τυχαίως τότε τῇδε κἀκεῖσε διεσκορπισμένων ἐχθρῶν· ἐφόνευσαν τότε πολλοὺς ἐξ αὐτῶν, κατέσφαξαν τοὺς εἰς τὸ χωρίον ἐκεῖνον τυχόντας, καὶ οὕτως ἐπανῆλθον εἰς τὰς ὀρεινὰς θέσεις των, περίλυποι διὰ τὴν στέρησιν τοιούτου συναγωνιστοῦ.

Ἄπειρα δὲ τοιαῦτα συνέβαινον καθεκάστην σχεδὸν καὶ εἰς τὰ ἀνατολικώτερα τῆς Κρήτης. Ὁ Κ. Λέκκας, ὁ Γ. Ρομάνος, ὁ Δ. Λιμπρίτης, ὁ Ν. Μπακέρης (1) καὶ ἄλλοι τινὲς περιέτρεχον τὰς ἐπαρχίας Γορτύνην, Χερρόννησον, Ἀρκαδίαν καὶ ἄλλα μέρη ἐφιπποι καὶ πεζοί, ἐνσπείροντες τὸν φόβον εἰς τοὺς ἐκεῖσε διαμένοντας πολεμίους. Ἂν καὶ περιέπεσόν ποτε καὶ αὐτοὶ εἰς νυκτερινὴν ἐνέδραν 100 περίπου Τούρκων περὶ τὸ Καστέλι τῆς Χερρονήσου, ἐσώθησαν ὅμως ὅλοι παραδόξως· διότι ὁρμήσας ξιφήρης χωρὶς νὰ πτοηθῇ εἰς τὸ τυχαῖον ἐκεῖνο συμβὰν ὁ Λέκκας, διεσκόρπισε τοὺς ἐνεδρεύοντας, φονεύσας καὶ 2 ἐξ αὐτῶν· ὁμοθυμαδὸν δ' ἐπιπεσόντες τότε καὶ οἱ λοιποί, ἐφόνευσαν ἄλλους 6, πληγώσαντες καὶ 4· καὶ οὕτως ἐξῆλθον οὗτοι νικηταὶ προφανοῦς κινδύνου, εἰς ὃν ἀπροσδοκήτως περιῆλθον.

Ἐπεχείρουν λοιπὸν καὶ οἱ Τοῦρκοι τοιαύτας νυκτερινὰς ἐπιδρομάς, πρὸς τὰ ἀνατολικὰ τῆς Κρήτης πλειοτέρας μάλιστα, διηρημένοι καὶ αὐτοὶ εἰς λόχους ἢ σωματεῖα. Ὑπεκρίνοντο δὲ οὗτοι ἔμπροσθεν τῶν ὑποτεταγμένων, ὅτι ἦσαν ὑποχρεωμένοι ὑπὸ τῆς Ἐξουσίας νὰ προστατεύωσιν ἐκείνους καὶ τὰ κτήματά των ἀπὸ τὰ ἀ-

1) Ὁ Ἀναγν. Σωμιανὸς ὁ Τουρνιέζος καὶ ἄλλοι ἐν Ριζοκάστρῳ ἢ Ἀρκαδίᾳ.

δικήματα τῶν ὁπλοφόρων Ἑλλήνων, διὸ καὶ ἐξέδραμον μὲν ὑπὸ τὸ πρόσχημα νὰ κακοποιῶσι τοὺς τοιοῦτους, ἔπραττον δὲ ἀνάνδρως ὅλον τὸ ἐναντίον· διότι καὶ διὰ νὰ ἐπιδεικνύωνται εἰς τοὺς λοιποὺς ὁμοθρήσκους των, καὶ διὰ νὰ θεραπεύσωσι τὴν ἀκόρεστον δίψαν, ἣν εἶχον τοῦ νὰ χύνουν ἀνεξαιρέτως αἷμα χριστιανικόν, ἐθυσίαζον ἀόπλους ἐξ ἐκείνων, ὑπὲρ τῶν ὁποίων ἐξήρχοντο ὡς ὑπερασπισταί, μὴ τολμῶντες ἢ μὴ δυνάμενοι νὰ ἐκδικηθῶσιν ἐνόπλους, καὶ ἐπανέκαμπτον ἐπευφημούμενοι. Ἓν δὲ ἐκ τῶν πολλῶν ἐστι καὶ τὸ ἑξῆς.

Ἐξελθόντες τοῦ Ἡρακλείου Τοῦρκοι τινες ὑπ' αὐτὸ τὸ πρόσχημα, εἶχον σχεδιάσει νὰ ἐπιτεθῶσιν εἰς Βραχάσι χωρίον τῆς ἐπαρχίας Μιραμπέλου, ἐπὶ σκοπῷ νὰ φονεύσωσι καὶ τὸν ἐκεῖσε τυχαίως διατρίβοντα ἐπίσκοπον τῆς Σητείας. Προειδοποιηθέντες ὅμως περὶ τούτου οἱ περὶ τὸν Λιμπρίτην καὶ Λυκοσταυριανόν, προκατέλαβον ἐν νυκτὶ τὴν Γέφυραν, τὴν οὖσαν πρὸς τὰ Μάλια χωρίον τῆς Χερρονήσου, ὅθεν ἔμελλον νὰ διαβοῦν οἱ Τοῦρκοι, ὡς καὶ ἐπέτυχον εἰς τὸ ἐπινόημά των· διότι μετ' ὀλίγον ἦρχισαν καὶ νὰ προχωροῦν οὗτοι κατὰ τὸ μέσον τῆς νυκτὸς ἐπὶ τῆς Γεφύρας· τοὺς ἐκτύπησαν λοιπὸν αἰφνιδίως τότε οἱ ἐνεδρεύοντες· ἐφόνευσαν 5 ἐξ αὐτῶν, πληγώσαντες καὶ 2, τῶν λοιπῶν τραπέντων δρομαίως πρὸς τὸν αἰγιαλόν. Καταδιωκόμενοι ὅμως καὶ αὐτοί, τινὲς μὲν βοηθούμενοι ἀπὸ τὸ σκότος, διέφυγον τῇδε κἀκεῖσε τὸν κίνδυνον, οἱ δὲ ριφθέντες εἰς τὴν θάλασσαν 5 ἢ καὶ 6. ἐσκοτώθησαν καὶ αὐτοὶ ἀπὸ τοὺς ὁρμήσαντας καὶ ἐν αὐτῇ Ἕλληνας.

Πόσα δὲ τοιαῦτα κατώρθωσεν εἰς τὸ διάστημα τοῦτο καὶ ὁ ποδάρκης τοῦ Λασηθίου Καζάνης; Παραλείποντες τὰ πολλά, ἀρκούμεθα νὰ ἀναφέρωμεν μόνον τὸ ἑξῆς.

Διέτριβε τότε Τοῦρκός τις ὠμὸς εἰς Βρύσας χωρίον τοῦ Μιραμπέλου Σκυλόραχος ἐπωνυμούμενος διὰ τὴν σκληρότητα τῶν ἠθῶν του. Ἂν καὶ ἐφρουρεῖτο οὗτος ἐκεῖ καὶ ὑπ' ἄλλων ὀπαδῶν πολλῶν, προφυλαττόμενος ἀπὸ ἀντεκδίκησιν τῶν πρὸς τοὺς χριστιανοὺς συχνῶν κακουργημάτων του, ὁ Καζάνης ὅμως ἀπεφάσισεν ἅπαξ νὰ σώσῃ τὸν τόπον ἀπ' αὐτόν· ὅθεν καὶ ἐπιτεθεὶς ἐν νυκτὶ μὲ τοὺς περὶ αὐτὸν εἰς τὸ ρηθὲν χωρίον, ἐφόνευσε τὸν Σκυλόραχον, καὶ 10

ἄλλους Τούρκους μετ' αὐτοῦ, τρέψας εἰς φυγὴν τότε καὶ τοὺς λοιποὺς.

Ὡς ἐκ τούτων λοιπὸν καὶ τῶν παρομοίων συμβαινόντων καθ' ἑκάστην σχεδὸν εἰς ὅλην τὴν Κρήτην, εἶχε καταντήσει μεγάλη ἡ φθορὰ εἰς τοὺς Τούρκους ἐπὶ τοῦ κλεπτοπολέμου λεγομένου, πλειοτέρα ἢ ἂν ἐγίνετο ἐκ τοῦ συστάδην ὁ πόλεμος καὶ φανερά· διότι οἱ Τοῦρκοι τότε ἐνῷ δὲν ἐξουσίαζον ἄνευ κινδύνου τῆς ζωῆς καὶ αὐτὰ τὰ κτήματά των, ἐφθείροντο αὐτοὶ μᾶλλον χωρὶς νὰ φθείρουν τόσον καὶ τοὺς ἀντιπάλους των, ὥστε καθ' ὅλον τὸ διετὲς τοῦτο διάστημα ἐλογίσθησαν οἱ φονευθέντες ἐξ αὐτῶν πλέον τῶν 1.700, ὡς ὡμολόγησαν κατόπιν καὶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι Τοῦρκοι.

Καὶ ὡς ἐκ τῆς πολυχρονίου λοιπὸν συνηθείας τοιούτου πολέμου, καὶ ὡς ἐκ τοῦ τρόπου, τὸν ὁποῖον μετεχειρίζοντο εἰς τὰς ἐπιθέσεις των οἱ ὁπλοφόροι, εἶχον ἀποδώσει οἱ ἐν Κρήτῃ Τοῦρκοι ὡς καὶ οἱ ἄοπλοι Χριστιανοὶ καὶ διαφόρους εἰς αὐτοὺς ἐπωνυμίας· ὅθεν καὶ οἱ μὲν περὶ τὴν Κυδωνίαν οἰκοῦντες, ὠνόμασαν τοὺς εἰς ταῦτα τὰ μέρη περιφερομένους ὁπλοφόρους *Καλησπέρηδες*, ἐκ τοῦ ὅτι, ἀρχομένης τῆς νυκτός, ἔκρουον τὰς θύρας οὗτοι μὲ τὸ σύνηθες «*καλησπέρα*» καὶ ἐπετίθεντο τότε κατὰ τῶν ἐν τῇ οἰκίᾳ. Οἱ δὲ κατὰ τὰ λοιπὰ τῆς Κρήτης μέρη, ἀπεκάλουν τούτους *Παταξίας*, ἐκ τοῦ ὅτι, πατάσσοντες καὶ αὐτοὶ ὡς καὶ οἱ πρῶτοι τὰς θύρας, ὡς φίλοι ἤχθεν, εἰσέπιπτον, ἅμα ἀνεῳχθεισῶν, ἐξολοθρεύοντες· ἐκάλουν δ' ἐνίοτε ἅπαντας τούτους καὶ μὲ γενικὸν ὄνομα Γραμβουσιανούς.

Τοιαύτη τις διαρκὴς καὶ ἀθεράπευτος κατάστασις ἔκαμνεν εἰς τοὺς Τούρκους ἀβίωτον τιθέντι τὸν βίον· διότι ὄχι μόνον δὲν ἠδύναντο νὰ παρουσιάζωνται οὗτοι ὡς κύριοι τῶν ἑαυτῶν κτημάτων, ἀλλὰ καὶ ἡ ζωή των ἦτο πάντοτε ἐπισφαλής. Ἐκ τοῦ ἐναντίου ὅμως οἱ Ἕλληνες ἐπέχαιρον ἐπὶ τῇ καταστάσει ταύτῃ· διότι διατελοῦντες οὗτοι καὶ ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν ὁμοθρήσκων ὁπλοφόρων, τοὺς μὲν ὑβριστὰς καὶ τυράννους των ἐξεδικοῦντο δι' ἐκείνων εὐκόλως, τὰς δὲ τουρκικὰς ἰδιοκτησίας ἐκαρποῦντο μετὰ τῶν ὁπλοφόρων δικαιολογημένως.

Ἔτρεχε δὲ καὶ ὁ Μουσταφᾶς, ὡς εἴπομεν, ἀπὸ τόπου εἰς τόπον διὰ νὰ τιμωρῇ τοὺς Γραμβουσιανούς· ἀλλὰ μήπως ἦσαν οὗτοι εἷς

ἓν ἢ καὶ δύο μέση; Ἅπασα ἡ Κρήτη ἦτο τότε καταπλακωμένη ὑπὸ τοιούτων. Ἠπείλει λοιπὸν ἐκεῖνος τοὺς καθ' ὑπόκρισιν ὑποτεταγμένους διὰ νὰ καθησυχάσωσιν αὐτοὶ οὗτοι τὰς ταραχάς· ἀπήτουν δὲ παρ' αὐτῶν καὶ οἱ κτηματίαι Τοῦρκοι δι' ἀπειλῶν τοὺς καρπούς των. Πρὸς ἀμφοτέρους ὅμως τούτους ἐδίδετο ἐκ μέρους τῶν ἀόπλων Ἑλλήνων προχείρως ἡ ἑξῆς ἀπάντησις. «Σώσατε καὶ ἡμᾶς», τοῖς ἔλεγον, «ἀπὸ τοὺς Γραμβουσιανούς, οἱ ὁποῖοι ἁρπάζουσι καὶ »αὐτὸν τὸν ἄρτον τῶν τέκνων μας χωρὶς νὰ ἠμπορῶμεν νὰ τοῖς ἐ»ναντιωθῶμεν· κινδυνεύει δὲ ἀπ' αὐτοὺς τούτους καὶ ἡ ἰδία μας »ζωή, καὶ χωρὶς ὅπλα δὲν δυνάμεθα νὰ τοὺς καταδιώξωμεν», καὶ ἕτερα τοιαῦτα.

Ἀποτυχὼν λοιπὸν ὁ Μουσταφᾶς καὶ διὰ τῶν μέτρων τούτων νὰ καθησυχάσῃ τὸν τόπον, ἐνόμισεν ὅτι ἠδύνατο νὰ τὸ κατορθώσῃ, ἐὰν ἤθελε καταθλίψει ἄλλως πως καὶ τοὺς Σφακιανούς.

Ἐξελθὼν λοιπὸν πάλιν εἰς Κεφαλάδας, ἐπροσκάλεσεν ἐκεῖ ἐπ' ἄλλοις λόγοις πολλοὺς τῶν προκρίτων καὶ καπεταναίων αὐτῶν, τινὰς δὲ καὶ ἐκ τοῦ Ἀποκορώνου. Πεισθέντες δ' ἐκεῖνοι καὶ εἰς τὴν συμβουλὴν τοῦ Μαστροσηφάκη, ἐπαρουσιάσθησαν προθύμως ὅλοι ἐκεῖ. Ὁ δὲ Μουσταφᾶς, καὶ χωρὶς νὰ γνωρίζῃ τὸ ἔμμισθον τοῦτο ὄργανόν του, εἶχε προσδιωρισμένην τὴν καταδίκην ἑνὸς ἑκάστου ἐξ ἐκείνων. Ἐπειδὴ συλλαβόντες ἀμέσως οἱ στρατιῶταί του, ἀπήγαγον εἰς τὴν εἱρκτὴν τοῦ φρουρίου Κυδωνίας τὸν Ροῦσον Βουρδουμπᾶν, τὸν Πρωτοπαπᾶν Σφακίων Γεώργιον, τὸν Πωλογεωργάκην, τὸν Πωλιὸν Πρωτοπαπαδάκην, τὸν Ρουσάκην καὶ Παπαμανοῦσον Χούρδους· τὸν δὲ Ἰωάννην Σακίρην ἀρχηγὸν τῶν Κεφαλιανῶν, ἄνδρα ἐπίσημον καὶ ἔμπειρον στρατιωτικὸν ἀπεκεφάλισεν εὐθὺς ἐκεῖ μετὰ τριῶν ἄλλων. Ταὐτοχρόνως δὲ συνέλαβε καὶ δύο ἢ τρεῖς Λακκιώτας, καθὼς καὶ τοὺς δύο ἀδελφοὺς τοῦ Μανώλη Κοκκολάκη ἐκ τοῦ χωρίου Πρασσὲ τῆς Κυδωνίας, ῥίψας καὶ τούτους εἰς τὴν αὐτὴν εἱρκτήν.

Ἀλλ' ἐκατώρθωσεν ἀρά γε ὁ Μουσταφᾶς, ὅ,τι διενοήθη; οὐδαμῶς· διότι καὶ ἡ πρὸς τοὺς εἰρημένους ἀπάτη του εἶχε διεγείρει μᾶλλον κατ' αὐτοῦ τὴν δικαίαν τῶν Κρητῶν ἀγανάκτησιν, ἂν καὶ ἐδυσφόρουν ἅπαντες διὰ τὴν μέχρι τοῦδε ἀδιαφορίαν τῶν ἀρχηγῶν

Σφακιανῶν, τὴν ὁποίαν ἐδείκνυον ὡς πρὸς τὸν γενικὸν ἀγῶνα. Ἀντὶ λοιπὸν νὰ ἐλαττώσῃ μὲ τοῦτο τὰς ταραχάς, ηὔξησεν αὐτὰς ἔτι μᾶλλον· διότι οἱ Καλησπέριδες καὶ Παταξίαι ἐπολλαπλασιάζοντο τότε, ἔχοντες παράδειγμα τὴν εἰρημένην τοῦ Μουσταφᾶ ἀπάτην, οὐδὲ ἐφρόντισαν πλέον περὶ τῶν φυλακισθέντων. οἵτινες ἀνωφελῶς ἐμεμψιμοίρουν τότε ἐν τῇ εἱρκτῇ.

Ἀπωλέσθησαν ὅμως καθ' ὅλον τὸ διάστημα τοῦτο καὶ ἐκ τῶν ὁπλοφόρων Κρητῶν ὑπὲρ τοὺς 100· διότι καὶ οἱ Τοῦρκοι εἶχον ἀρχίσει ἐξ ἀρχῆς νὰ ἐνεργῶσιν ἐνέδρας· καὶ εἶχον συστήσει καὶ αὐτοὶ ὡς εἴδομεν τοιαῦτα σωματεῖα, τὰ ὁποῖα καὶ ἐκάλουν αὐτοὶ *Ζουρίδας*, ἐξ ὧν τὸ μᾶλλον ἐνεργητικώτερον ἦτο τὸ τοῦ Ρεθυμνίου Ὀθωμανοῦ Ἀλπάνη. Δὲν ἠδύναντο ὅμως καὶ νὰ ἀπομακρύνωνται τῶν φρουρίων τόσον πολὺ αἱ Ζουρίδες τούτων· διότι δὲν εὕρισκον καὶ ὑποστήριξιν εἰς τὰ χωρία ὡς τὰ Ἑλληνικὰ ἀποσπάσματα.

Τοιουτοτρόπως εἶχον ἀπωλεσθῇ ἕως 20 κατὰ τὸ ἀκρωτήριον Μελέχα μετὰ τοῦ σωματάρχου των Λεωνίδα Κοππέτου Κεφαλῆνος, ἀνδρὸς ἀξίου καὶ ἐμπείρου στρατιωτικῆς. καὶ ἄλλοι ἀλλαχοῦ· ὁ δὲ Μουτσογιάννης ἐξελθὼν τὴν 9 Μαρτίου 1827 εἰς Τηγάνιον μετὰ δύο ἄλλων Κρητῶν, περιέπεσεν εἰς τουρκικὴν ἐνέδραν, ὅπου καὶ ἐφονεύθησαν.

Ὁ Ἰωάννης Μουτσάκης ὁ καὶ Μουτσογιάννης ἐπικαλούμενος, ἦτο γέννημα τοῦ ὀρεινοῦ χωρίου τῆς Κυδωνίας Κάμποι λεγομένου· ἐκ νεαρᾶς του δὲ ἡλικίας ἠγάπα τὸ ὁπλοφορεῖν. καὶ τοι αὐστηρῶς ἀπηγορευμένον ὑπὸ τῶν κρατούντων Τούρκων.

Ὅτε δὲ οἱ χριστιανοὶ Κρῆτες εἶχον προσκληθῇ εἰς τὰ ὅπλα τῷ 1812 ὑπὸ τοῦ τότε διοικητοῦ τῆς Κυδωνίας Χατζῆ Ὀσμὰν Πασᾶ διὰ νὰ τὸν συνδράμωσιν εἰς τὴν καταδίωξιν τοῦ ἀπειθήσαντος Μεχμὲτ Γιανίτσαρη καὶ τῶν 400 περίπου ὀπαδῶν του, συναθροισθέντων ἁπάντων εἰς τὸ χωρίον Κάϊνα τοῦ Ἀποκορώνου. ὁ Μουτσογιάννης ἔδειξε τότε γενναιότητα καὶ εὐτολμίαν, διὸ καὶ εὐνοήθη ὑπὸ τοῦ ρηθέντος Πασᾶ. Ἔκτοτε ὅμως ἀπειδήμησε καὶ οὗτος εἰς Ἀσίαν, ἅμα ἀναχωρήσαντος καὶ τοῦ Πασᾶ, διὰ ν' ἀποφύγῃ τὴν θηριώδη ἐκδίκησιν τῶν Τούρκων διὰ τὰς πράξεις του ἐκείνας. Ἐκεῖ δὲ διαμένων, ἠνώθη μετὰ τοῦ Ζερβοῦ, τοῦ Τσελεπῆ, τοῦ Ἀνδρακοῦ,

τοῦ Λακκιώτου καὶ ἄλλων μισοτυράννων Ἑλλήνων. Ἅμα δ' ἐκραγείσης τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, μετέβη μετὰ πολλῶν εἰς τὴν νῆσον Σάμον, ὅπου ἦτον ἀποκαταστημένος καὶ ὁ πρεσβύτερός του ἀδελφός. Ἠνδραγάθησε δὲ μάλιστα ἐκεῖ, πολεμήσας μετὰ τῶν λοιπῶν ἐναντίον τῶν πρώτων εἰς τὴν νῆσον ἐκείνην ἀποβάντων Τούρκων τὸ 1821.

Ἔπειτα μετέβη ἀμέσως μετὰ τῶν εἰρημένων καὶ εἰς Κρήτην ἅμα ἐγερθείσης τῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἐκεῖ. Ἠρίστευσε πολλάκις εἰς μάχας, καὶ ἦτον ἀγαπητὸς εἰς ὅλους διά τε τὴν ἀνδρίαν καὶ στρατιωτικήν του ἀρετήν· ἦτο δὲ μάλιστα διὰ τὰ πλεονεκτήματά του ταῦτα ἀδιαχωριστος καὶ εἰλικρινέστατος φύλαξ καὶ φίλος τοῦ μακαρίτου Σήφακα. Τὸν Μουτσογιάννην ἐλυπήθησαν ὅλοι οἱ Κρῆτες, καὶ ὅσοι ἄλλοι τὸν εἶχον γνωρίσει. Ἐτελεύτησε δὲ τὸ 46 ἔτος τῆς ἡλικίας του.

Ἂς ἐπανέλθωμεν δὲ εἰς τὰ περὶ Γραμβούσης. Ἀφοῦ ὁ Μουσταφᾶς ἀπώλεσε πᾶσαν ἐλπίδα νὰ καθησυχάσῃ καὶ διὰ μέσου τῆς εἰρημένης φυλακίσεως τὰς ταραχὰς τῆς Κρήτης, αἵτινες μάλιστα ηὔξανον, κατέφυγε τελευταῖον καὶ εἰς ἄλλα μέτρα τὰ ἑξῆς. Διὰ μὲν τοῦ ἐν Χανίοις διαμένοντος τότε Πρωτοσυγγέλου Κυδωνίας Ἀρτεμίου (1) ἐπροσποιήθη ν' ἀπειλήσῃ ἀναφανδὸν τοὺς ἐν Γραμβούσῃ, νὰ ἐπιδειχθῇ δὲ καὶ φιλάνθρωπος πρὸς ἐκείνους, διὰ τοῦ Μαστροσηφάκη δὲ ἐνήργει ταυτοχρόνως ἐν κρυπτῷ τὰς δολιότητας. Ὑπεχρέωσε λοιπὸν οὗτος τότε τὸν πρῶτον νὰ γράψῃ πρὸς τοὺς ἐν Γραμβούσῃ τοιαῦτα.

«Χριστιανοὶ εὑρισκόμενοι εἰς Γραμβοῦσαν. σᾶς εὔχομαι. Λυποῦμαι, ἀδελφοί μου, ὅτι σᾶς μωραίνει ἀκόμη ἡ τύχη, ὥστε νὰ ἐπιμένετε ἀσυλλογίστως εἰς τὸ ὀλέθριον φρόνημα τῆς ἀποστασίας, τὸ ὁποῖον μέλλει δυστυχῶς νὰ ἐπιφέρῃ καὶ τὸν τέλειον ἀφανισμόν σας, ἐὰν δὲν μεταμεληθῆτε ἐωσοῦ ἔχετε καιρόν, καὶ ἀποστραφῆτε τὴν

(1) Καὶ οὗτος εἶχεν φυλακισθῇ τῷ 1821 μετὰ τοῦ μακαρίτου ἐπισκόπου Κυδωνίας Καλλινίκου, ὑποστὰς τὰ δεινὰ καὶ αὐτὸς τῶν τρομακτικῶν ἐκείνων ἡμερῶν· διέμεινε δ' ἔκτοτε μὲ τοὺς Τούρκους, ὅτε καὶ ἀνέβη ἔπειτα καὶ τὸν ἐπισκοπικὸν ἐκεῖνον θρόνον.

ὁδὸν ταύτην τῆς πλάνης σας. Δὲν πρέπει κατ' οὐδένα τρόπον νὰ φροντίζετε, τί κάμνουν εἰς ἄλλα μέρη οἱ ἀποστᾶται. Σεῖς χρεωστεῖτε νὰ φροντίζεται περὶ τῆς ἰδικῆς σας σωτηρίας καὶ περὶ τῆς ζωῆς τῶν τέκνων σας. Ἐντὸς ὀλίγου περιμένονται ἐδῶ στόλοι τῆς Αἰγύπτου καὶ Κωνσταντινουπόλεως, οἱ ὁποῖοι μέλλουν νὰ σᾶς πολιορκήσουν αὐτοὶ μὲν διὰ θαλάσσης, τὰ δὲ στρατεύματα διὰ ξηρᾶς, ὥστε νὰ σᾶς βιάσωσι νὰ παραδοθῆτε καὶ νὰ χαθῆτε.»

«Ὁ Μουσταφάμπεης εἶναι φιλάνθρωπος, καὶ γνωρίζω καλῶς, ὅτι δὲν θέλει τὸ κακόν σας· ὅθεν ἀπὸ χριστιανικὴν ἀγάπην κινούμενος, σᾶς συμβουλεύω καὶ ἐγὼ νὰ προλάβητε τὰ φρικτὰ δυστυχήματα, τὰ ὁποῖα σᾶς περιμένουν, ἐὰν πρότερον ἐκουσίως δὲν κατεθέσατε τὰ ὅπλα, καὶ ὑποταχθῆτε εἰς τὸν Ὑψηλότατον Βέην μας.

«Καὶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι φυλακισμένοι Καπεταναῖοι μὲ παρεκάλεσαν νὰ σᾶς γράψω περὶ τούτου· καὶ πρὸς τούτοις νὰ λάβετε συμπάθειαν εἰς τὰ βάσανα, τὰ ὁποῖα σήμερον ὑποφέρουν ἐξ αἰτίας σας.»

Αὐτὸς λοιπὸν ὁ ἴδιος Μουσταφᾶς ἐπέδωκε τὸ ρηθὲν ἔγγραφον εἰς τινα Κισσαμίτην νὰ τὸ φέρῃ εἰς Γραμβοῦσαν, παραγγείλας αὐτῷ νὰ ζητήσῃ καὶ τὴν ἀπάντησιν πρὸς τὰ γραφόμενα. Τί δὲ ἀπεκρίθησαν ἐκεῖνοι τότε: Ὅτι, ἀφοῦ ἠναγκάσθησαν νὰ καταφύγουν εἰς τὰ ὅπλα διὰ νὰ ὑπερασπισθῶσιν μὲ ταῦτα τὴν ζωὴν των ἀπὸ τὴν θηριωδίαν τῶν Τούρκων καὶ τὴν ζωὴν τῶν τέκνων των, ἔχουν τώρα ἀπόφασιν καὶ ν' ἀποθάνωσι μὲ αὐτά· καὶ ὅ,τι ἂν φοβερίζωσι μὲ τόσους στόλους, περιμένετε νὰ φθάσῃ ἐντὸς ὀλίγου καὶ ὁ Κόχραν εἰς τὴν Ἑλλάδα· εἰμποροῦν δὲ νὰ πληροφορηθῶσι καὶ οἱ Τοῦρκοι, τί κατώρθωσεν ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς καὶ ἀλλαχοῦ.

Τοιαύτη ἦτον ἡ ἀπάντησις τῶν Γραμβουσιανῶν· ἀλλὰ διατὶ ἀνέφερον οὗτοι καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Κόχραν; Διότι ὁ ναυτικὸς ἐκεῖνος Ἄγγλος εἶχε τῶρα φήμην διὰ τὴν ὑπὲρ τῶν Ἱσπανικῶν ἀποικιῶν σύμπραξίν του (1). Εἶχε δὲ τότε προσκληθῆ καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ νὰ διευθύνῃ τὰς ναυτικὰς δυνάμεις της· διὰ τοῦτο ἠθέλησαν καὶ αὐτοὶ τότε ν' ἀντιτάξωσιν εἰς τὸν φοβερισμὸν τοῦ Μουσταφᾶ

(1) Ὅρα ἀπομνημονεύματα Σπηλιά. Βιβλ. Β'. σελ. 454.

τὸν Κόγχραν. Ἐὰν δὲ δὲν κατώρθωσεν ὁ ἄνθρωπος οὗτος μετὰ τὴν ἄφιξίν του οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον τῶν ὅσα ὁ μακαρίτης Ἄστυγξ ἔπραξε μὲ ἓν καὶ μόνον ἀτμόπλοιον, «τὴν Καρτερίαν,» καὶ μὲ ὄχι τόσα μέσα, ὅσα κατὰ τὴν περίστασιν ἐκείνην ἦτο δυνατὸν νὰ ἔχῃ ὁ Κόγχραν, ἡ φήμη ὅμως τῆς μελλούσης παρουσίας του ἐπροξένησε ζωηροτάτας ἐλπίδας εἰς τοὺς πάσχοντας τότε Ἕλληνας, καὶ τοὺς ἐνίσχυσεν, ὥστε καὶ νὰ ἐγκαρτερήσωσι.

Καὶ οὕτω μὲν ἐπεδείκνυτο τότε ὁ Μουσταφᾶς διὰ τοῦ εἰρημένου Πρωτοσυγκέλου· διὰ δὲ τοῦ Μαστροσηφάκη ἐνήργει ἐν κρυπτῷ ἄλλως. Ὁ Μαστροσηφάκης προσκολληθεὶς ἅπαξ τῷ Μουσταφᾷ, ἔλαβε πραγματικῶς καὶ συστηματικὸν μῖσος ἐναντίον τῆς ἐλευθερίας, ὑπὲρ ἧς ἐμόχθουν καὶ ἐδεινοπάθουν τότε ὅλοι οἱ Κρῆτες καὶ λοιποὶ Ἕλληνες. Ὑπεκρίνετο μὲν οὗτος ὅτι ἐδάκρυεν, αἰσθανόμενος λύπην, ὡς ἔλεγεν, ἐπὶ ταῖς νέαις τῶν χριστιανῶν συμφοραῖς, ἐδολιεύετο ὅμως ἀσυνειδότως καὶ τὸν ἀγῶνα τῆς πατρίδος του παντοιοτρόπως. Διότι ὄχι μόνον διὰ τῶν προσπαθειῶν του παρέπειθε τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν Σφακίων, καὶ ἠμπόδιζε δι' αὐτῶν τὴν δευτέραν ἐπανάστασιν, τοὺς ὁποίους καὶ ἐπ' ἐσχάτων, ὡς εἴπομεν, ἔσυρεν εἰς τὴν εἰρκτήν, ἀλλὰ καὶ ἔγραφεν εἰς οἰκείους, καὶ φίλους του περιτρέχων καὶ αὐτὸς παντοῦ, ἐπὶ σκοπῷ νὰ συνδέσῃ καὶ ἐπίβουλον ἑταιρίαν ἐναντίον τῆς Γραμβούσης. ἥτις ἐχρησίμευε τῳόντι ἡ σωστικὴ Κιβωτὸς διὰ νὰ μὴν ἐξολοθρευθῶσι κατ' ἐκείνας τὰς περιστάσεις ὅλως διόλου ἅπαντες οἱ χριστιανοὶ τῆς Κρήτης, καὶ τὴν ὁποίαν ἐκράτουν τότε ὡς καταφύγιον, ἐνεργοῦντες ἐκεῖθεν τὸν πόλεμόν των μὲ τὴν ἐλπίδα, ὅτι θέλουν ἀπολαύσει τέλος πάντων καὶ αὐτοὶ τὸ ποθούμενον ἀποτέλεσμα τῶν ἀπείρων ταλαιπωριῶν καὶ θυσιῶν των, ἐὰν ἀφιλάνθρωπος πολιτικὴ μετὰ ταῦτα δὲν διέστρεφε τὸν τόσον δίκαιον καὶ ἀνεκτίμητον ἀγῶνά των. Ἀλλ' ὑπῆκουον οἱ Κρῆτες εἰς τὰς πονηρὰς εἰσηγήσεις τοῦ Μαστροσηφάκη; οὐδαμῶς. Πανταχόθεν μάλιστα ἀπεκρούοντο αἱ περὶ τούτου προτάσεις αὐτοῦ μὲ περιφρόνησιν· διότι καὶ οἱ πάντες ἐθεώρουν εἰς τὴν ἀνώμαλον ἐκείνην κατάστασιν ὡς σωτῆρά των τὸν ἀσφαλῆ ἐκεῖνον τόπον. Καὶ ὅτε πρὸς τούτοις ἐπροσπάθησεν οὗτος νὰ συστήσῃ τοιαύτην ἑταιρείαν ἐπ' αὐτῷ τῷ σκοπῷ καὶ ἐν τῇ Γραμβούσῃ αὐτῇ, παραινῶν τοὺς ἀ-

πλουστέρους δι' ἐπιστολῶν «ὅτι ὠφελιμώτερον ἦτο» ὡς ἔλεγε, «διὰ τὴν ψυχικὴν αὐτῶν σωτηρίαν νὰ συνεργήσωσιν εἰς τὴν παράδοσιν τῆς Γραμβούσης, καὶ καταπαύσῃ οὕτως ἡ ἐξολοθρευτικὴ διὰ τοὺς χριστιανούς ἐπανάστασις, παρὰ ἐὰν ἔκτιζον πολλοτάτας ἐκκλησίας.» Τοιαύτη ἦτο ἡ ἀπέχθεια τοῦ Μαστροσηφάκη κατὰ τῆς Γραμβούσης.

Ἀλλ' ἀπέφυγεν ἀρά γε καὶ αὐτὸς μέχρι τέλους τὴν θείαν δίκην διὰ τὰς ἀντιχριστιανικὰς αὐτοῦ προσπαθείας; ὄχι· διότι, διὰ ν' ἀπαλλάξῃ τοὺς συμπατριώτας του τῆς ἀδίκου μομφῆς ὡς πρὸς τὴν ἄτιμον διαγωγὴν τοῦ Μαστροσηφάκη, ὁ στρατιωτικὸς Μανοῦσος Πρωταπαπαδάκης ἀπεφάσισε νὰ τὸν φονεύσῃ· καὶ τὸν ἐφόνευσε διαβαίνοντα περὶ τὸ χωρίον Ἀκούφου, ὅτε ἐξαπεστάλη ἐκ Χανίων διὰ νὰ ἐνεργήσῃ παντὶ σθένει τὴν θέλησιν τοῦ Μουσταφᾶ κατὰ τῆς Γραμβούσης.

Ἀπέτυχε λοιπὸν ὁ Μουσταφᾶς τότε τοῦ σχεδίου του καὶ κατ' ἀμφοτέρας τὰς ρηθείσας ἐνεργείας· διὸ καὶ μετ' ὀργῆς πολλῆς ἦλθε πάλιν μετ' ὀλίγον ἐπὶ τοῦ ἀκρωτηρίου Κιμάρου, ὅπου καὶ διέμεινε 5 ἢ 6 ἡμέρας μεθ' ὅλου τοῦ στρατοῦ, ἀπειλήσας ἐκεῖθεν ἐκ νέου τὴν Γραμβοῦσαν. Ὅσον ὅμως ἐφάνη οὗτος ὅτι ἐπεβουλεύετο τὴν Γραμβοῦσαν διαφοροτρόπως, τοσοῦτον πλειότεροι Παταξίαι καὶ Καλησπέριδες ἐξηγέρθησαν ὁρμητικώτεροι εἰς ὅλην τὴν Κρήτην, ὅθεν καὶ ἠναγκάσθη ὡς ἐκ τούτου ν' ἀποσυρθῇ ταχέως καὶ αὐτὸς ἐκεῖθεν, φοβηθεὶς μὴν ἤθελεν ἐγερθῇ ὡς ἐκ τοῦ κινήματος τούτου καὶ ὅλη ἡ Κρήτη εἰς τὰ ὅπλα, ἢ καὶ ἐπιδράμωσι κατ' αὐτοῦ, καὶ οὕτω τῷ ἐμποδίσωσι τὴν ἐπιστροφὴν ἐκεῖθεν, ἐὰν κατελάμβανον τὸ στένωμα τῆς Κακῆς λεγομένης Σκάλας.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ Γραμβοῦσα, περιμάχητος καὶ εἰς τοὺς μὲν καὶ εἰς τοὺς δὲ διὰ τὴν πολεμικὴν τότε κατάστασιν τῆς Κρήτης. Κατεπτόησαν μὲν οἱ ἐκεῖσε καταφυγόντες τοὺς ἀτιθάσσους Τούρκους, διέσωσαν δὲ καὶ τοὺς ὑποταχθέντας αὖθις ἀπὸ τὸν κίνδυνον τοῦ γενικοῦ ἐξολοθρευμοῦ, ὅστις ἐπέκειτο καθ' ἑκάστην εἰς τὰς κεφαλὰς των. Ἀλλ' οὐδὲν καλὸν ἄμικτον κακοῦ· διότι καὶ οἱ Γραμβουσιανοὶ ἐν τῷ μεταξὺ ὑπέπεσαν εἰς ἄτοπα, τὰ ὁποῖα δὲν δυνά-

μεθα, εἰμὴ νὰ καταχρίνωμεν· διὰ τοῦτο καὶ θέλομεν ἐκθέσει ἐνταῦθα ὅσον τὸ δυνατὸν μὲ ἀκρίβειαν τὸ ἱστορικὸν αὐτῶν.

Οἱ Κρῆτες, ὡς εἶναι πασίδηλον, μὴ ὄντες ὅλως διόλου ναυτικοί, ἀπεζων ἐν αὐτῇ ὁλόκληρον σχεδὸν ἔτος μὲ μόνα τὰ κατὰ ξηρὰν ἐχθρικὰ ὡς εἴδομεν λαφυραγωγήματά των. Διὰ νὰ διευκολύνωνται δὲ οὗτοι καὶ εἰς τὴν μεταφορὰν τῶν ἀναγκαίων ἐκ Ναυπλίου, ὅπου εἶχε τότε τὴν ἕδραν της ἡ Κυβέρνησις, καὶ μὲ τὴν ὁποίαν εἶχον μεγάλην ἀνάγκην ν' ἀνταποκρίνωνται τακτικῶς· νὰ εὐκολύνωνται δὲ προσέτι καὶ εἰς τὰ πολεμικά των ἐπιχειρήματα. ἐρρόντισαν οἱ ἐν Ναυπλίῳ μείναντες Κρῆτες δι' ἐκποιήσεώς τινων ἱερῶν ἀμφίων, ἀνηκόντων εἰς τὸ κοινὸν τῆς Κρήτης, καὶ εὑρεθέντων τότε ἐκεῖ, ὡς καὶ ἐξ ἰδίων αὐτῶν συνεισφορῶν ν' ἀγοράσωσι τὴν γολέτταν τοῦ Ἀντωνίου Ἡλιοῦ Κασίου, ἐπὶ συμφωνίᾳ νὰ ἔχῃ καὶ οὗτος συμμετοχὴν εἰς αὐτήν· προσέτι δὲ νὰ πλοιαρχῇ ὁ ἴδιος, τὸ δὲ πλήρωμά του ὅλον νὰ σύγκηται ὡσαύτως ἀπὸ Κασίους ναύτας. Ἐροδιασθεῖσα λοιπὸν ἡ γολέττα καὶ μὲ τακτικὰ ἔγγραφα τῆς Κυβερνήσεως ὡς καταδρομική, κατέπλευσεν ἐξ ἀρχῆς εἰς Γραμβοῦσαν, ἐκτελοῦσα ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τῆς ἐκεῖ ἐπιτροπῆς τακτικῶς ἐπὶ πολὺν χρόνον τὸν διττὸν τοῦτον σκοπόν.

Κακὸς ὅμως δαίμων εἶχε φέρει κατὰ τὸν Ἰούλιον ἢ Αὔγουστον τοῦ 1826 εἰς τὸν λιμένα τῆς Γραμβούσης πειρατικόν τι Μίστικον Ψαριανοῦ τινος Σαμψὼν ἐπονομαζομένου. Ἀποβιβασθέντες λοιπὸν ἐπὶ τῆς νήσου οἱ ναῦται, ἐσχετίσθησαν μέ τινας ἀργοὺς τῶν ἐκεῖ Κρητῶν. Καίτοι δὲ τῆς ἐπιτροπῆς ἐνεργησάσης νὰ ἐκδιωχθῇ τάχιστα ἐκεῖθεν τὸ ῥηθὲν πειρατικόν, κατώρθωσαν ὅμως νὰ ἔμβωσιν εἰς αὐτὸ καὶ 4 ἢ 5 τῶν ἀργῶν Κρητῶν, καίτοι ἀπείρων ὡς εἴπομεν τῶν κατὰ θάλασσαν. Ἀποπλεύσαντες δὲ τότε πρὸς τὰ μεσημβρινὰ τῆς Κρήτης παράλια, ἀπήντησαν πλοῖον ὑπὸ Εὐρωπαϊκὴν σημαίαν εἰς Ἀλεξάνδρειαν διευθυνόμενον, ἐκ τοῦ ὁποίου ἁρπάσαντες ποσόν τι διαφόρων ἐμπορευμάτων, ἐπανῆλθον ἐκεῖθεν εἰς Γραμβοῦσαν· διότι οἱ ναῦταί του ἤλπισαν τότε καὶ εἰς τὴν προστασίαν τῶν συμπλωτήρων Κρητῶν, διὰ τοῦτο καὶ εἶχαν προσπαθήσει δι' ἐπιτηδείου τρόπου νὰ συμπαραλάβωσιν αὐτοὺς καὶ μετόχους τῆς πράξεώς των. Ἤρχισαν λοιπὸν νὰ διανέμωνται φανερὰ τότε ἐν Γραμβούσῃ καὶ

τὰ ἐκ τῆς πειρατείας, ἐπὶ σκοπῷ νὰ ἐλκύσωσι πρὸς ἑαυτοὺς καὶ ἄλλους τοιούτους ἀργοὺς Κρῆτας εἰς τὸ πειρατικὸν ἔργον, νὰ καταστήσωσιν οὕτω τὴν Γραμβοῦσαν κοινὸν ὁρμητήριον τῶν πειρατῶν.

Πολὺς ὅμως καὶ μέγας ἔγεινε θόρυβος καὶ τότε μεταξὺ Γραμβουσιανῶν, τινῶν μὲν καὶ ὑπὲρ τῶν ἐν τῷ πλοίῳ τότε εὑρεθέντων Κρητῶν, πλείστων δὲ καὶ καταφερομένων. Ἡ δ' ἐπιτροπὴ ἴσχυσε διὰ τῶν τελευταίων καὶ ν' ἀποπέμψῃ κακῶς ἐκεῖθεν τὸ πειρατικόν· διότι καὶ ἅπαντες σχεδὸν ἐθεώρησαν τὴν πρᾶξιν ἐκείνην ὡς προσβάλλουσαν τὸν τόπον, διὸ καὶ ἐπερίμενον ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας καὶ τὴν ὑπὸ τῶν ἁρμοδίων πολεμικῶν πλοίων τιμωρίαν αὐτῶν.

Διαγενομένων δ' ἐν τῷ μεταξὺ ὀλίγων ἡμερῶν, εἶχεν ἐλλιμενίσει ἐκεῖ καὶ ἕτερον πειρατικὸν Μίστικον τοῦ Κασίου Γιούλιου. Ἡ δὲ ἐπιτροπὴ κατώρθωσε καὶ τότε νὰ ἐκδιωξῃ καὶ τοῦτο κακῶς, μεταχειρισθεῖσα πάλιν ὅλους τοὺς καπεταναίους καὶ τοὺς πλειοτέρους τῶν στρατιωτῶν, οἱ ὁποῖοι ἀπεστρέφοντο ταῦτα ἀποφεύγοντες νὰ ἐνοχοποιήσωσι τὴν ἐλευθέραν Γραμβοῦσαν διὰ τοιούτων πράξεων, ὅτε τὰ τοιαῦτα ἐπράττοντο ἀλλαχοῦ Ἀσυστόλως. Κατώρθωσεν ὅμως ὁ διαληφθεὶς πλοίαρχος νὰ παρακλαβῃ καὶ πλειοτέρους τότε Κρῆτας· οἱ δὲ Κρῆτες οὗτοι ἐπανακάμψαντες μεθ' ἡμέρας ἐκ τῆς νήσου Κιμώλου, ὅπου ἀπεβιβάσθησαν, ἔφερον μεθ' ἑαυτῶν καὶ τὰ ἐκ τῆς πειρατείας λάφυρα, διὰ τῶν ὁποίων διηρέθιζον οὗτοι τότε πολλοὺς τῶν ἐν Γραμβούσῃ πεινώντων, ἐπιδεικνύμενοι ἐμπροσθέν των τὰ τοιαῦτα. Ἐπροσπάθησε δὲ καὶ τότε ἡ ἐπιτροπὴ νὰ τοὺς περιορίσῃ, ἢ καὶ νὰ τοὺς ἐκδιωξῃ ὅλως διόλου ἐκεῖθεν, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη· διότι εἶχε διαδοθῇ δυστυχῶς τότε ἡ διαφθορὰ καὶ εἰς πλειοτέρους τῶν μέχρι τοῦδε ἀδιαφθόρων Κρητῶν· ἕνεκα τῆς συρροῆς ἐκεῖ τότε καὶ τῶν ἐξ ἄλλων ναυτικῶν νήσων περιτριμμάτων, ἅτινα καὶ συνετέλουν εἰς τὴν αὔξησιν τοῦ στυγεροῦ ἐκείνου ἔργου· ὅθεν καὶ ἠναγκάσθη τότε ἡ ἐπιτροπὴ ν' ἀναφέρῃ τὰ καθέκαστα πρὸς τὴν Κυβέρνησιν ἐξαιτουμένη τὴν θεραπείαν τοῦ κακοῦ, ὥστε ἐὰν ἓν καὶ μόνον ἐκ τῶν πολεμικῶν ἐστέλλετο τότε ἐκεῖ, ἦτον εὐκολώτατον νὰ ἐμποδίσῃ τὴν παραιτέρω πρόοδόν του.

Τοιαύτη ἦτο ἡ γέννησις τῆς ἐνεργηθείσης τότε πειρατείας ἐν τῇ Γραμβούσῃ. Ἀμέτοχοι ἦσαν ἐπὶ πολὺν χρόνον τοιούτων πράξεων ὡς

εἴπομεν οἱ Κρῆτες, ἂν καὶ ἡ ἀπαραδειγμάτιστος δυστυχία τοὺς εἶχε καταντήσει ἐλεεινούς, μένοντας ἐπὶ ἀγόνου καὶ περιωρισμένου νησιδίου. Ἀτιμωρήτου ὅμως δυστυχῶς μεινάσης, ἐπόμενον ἦτον ὅτι ἡ ναυτικὴ ἀναρχία ἔμελλε νὰ διαδοθῇ καὶ εἰς τὸ πλήρωμα τῆς γολέτας τοῦ ρηθέντος Ἀντωνίου Κασίου, ἂν καὶ μέχρι τοῦδε ἐπὶ ὁλόκληρον σχεδὸν ἔτος εἶχε διατηρήσει οὗτος χαρακτῆρα τιμίου καταδρομέως· διότι παραπλέουσα αὕτη τὰ ἀρκτικὰ τῆς Κυδωνίας παράλια ὡς καταδρομική, μεθ' ἧς συνέπλεον καὶ Κρῆτες τινες, ἀπήντησε Σαρδικὸν πλοῖον καταγόμενον εἰς τὸν λιμένα τῶν Χανίων. Ἂν καὶ ὁ πλοίαρχος εἶχε τὸ δικαίωμα ὡς τακτικὸς καταδρομεὺς νὰ ἐμποδίσῃ τοῦτο νὰ εἰσπλεύσῃ εἰς πολιορκούμενον λιμένα, ἢ καὶ νὰ τὸ ἀπαγάγῃ εἰς τὸ ἐδρεῦον τότε ἐν Ναυπλίῳ ἑλληνικὸν δικαστήριον ἐπὶ τῶν λειῶν, οἱ συμπλωτῆρες ὅμως διχονοήσαντες τότε, ἀφῆρεσαν ἐκ τοῦ πλοίου ἀκρίτως 4,000 περίπου τάλληρα.

Μέγας θόρυβος εἶχεν ἐγερθῇ καὶ διὰ τοῦτο εἰς Γραμβοῦσαν· καὶ αὐτὴ δ' ἔτι ἡ ἐγκατεστημένη φρουρά, ταλαιπωρουμένη τότε ἕνεκα καθυστερήσεως μισθῶν καὶ τροφῶν, εἶχεν ἀποστατήσει σχεδὸν ὄχι μόνον κατὰ τῆς ἐπιτροπῆς, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τῶν νέων πειρατῶν, ὥστε καὶ κατώρθωσε ν' ἁρπάσῃ ὅσα χρήματα ἐκ τούτων ἀνῆκον κατὰ τὴν ἰδέαν των εἰς τὸ κοινὸν τῆς Κρήτης ὡς ἐκ τῆς ἐκποιήσεως τῶν εἰρημένων ἀμφίων, καὶ ὅσα πρὸς τούτοις ἀνῆκον εἰς τοὺς διαμένοντας εἰς Ναύπλιον ἐκ τῶν συνεισφορῶν των ὡς εἴπομεν διὰ τὴν ἀγορὰν τοῦ πλοίου. Μὲ προφανῆ κίνδυνον ἐτόλμησε τότε ἡ ἐπιτροπὴ νὰ διαλύσῃ τὴν ὀχλαγωγίαν, ἢ καὶ νὰ τιμωρήσῃ τὸν πλοίαρχον διὰ τὴν παράνομον πρᾶξιν του. Οἱ δὲ συμμέτοχοι τῆς γολέτας ἠγανάκτησαν τόσον κατὰ τοῦ πλοιάρχου, ὥστε καὶ εἷς ἐξ αὐτῶν ὁ Ἀντωνιάδης, ἐπ' ὀνόματι τοῦ ὁποίου εἶχον ἐκδοθῇ ἐκ μέρους τῆς Κυβερνήσεως καὶ τὰ ἔγγραφα τοῦ πλοίου, εὑρεθεὶς διὰ δημόσιον ὑπηρεσίαν τότε εἰς Νάξον, διεμαρτυρήθη τὴν 21 Σεπτεμβρίου, ἅμα μαθὼν τὸ γεγονὸς πρὸς τὴν καθεστῶσαν τότε ἐκεῖ Ἐφορίαν ὡς δημοσίαν ἀρχὴν ἐναντίον τῆς πράξεως τοῦ πλοιάρχου· τῆς διαμαρτυρίας ταύτης ἐστάλη ἀντίγραφον καὶ πρὸς τὴν ἐν Γραμβούσῃ ἐπιτροπήν, ἥτις καὶ τὸ ἐκοινοποίησε πρὸς τὸν ρηθέντα πλοίαρχον καθὼς καὶ πρὸς τὴν Κυβέρνησιν.

Ἐπειδὴ ὅμως δέν ἠδυνήθη ἡ Κυβέρνησις τότε νὰ περιστείλῃ ταῦτα, ἢ καὶ νὰ τιμωρήσῃ τοὺς ἐνόχους διὰ τὰς τότε γενικὰς δυσχερεῖς περιστάσεις, κατώρθωσαν ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ν' ἀγοράσωσι καὶ ἄλλα τινὰ πλοῖα εἰς Γραμβοῦσαν, ὥστε καὶ ἤρχισαν ἐκεῖ νὰ ἐνεργῶσι τοῦ λοιποῦ πλειότερα πειρατικὰ τολμήματα. Τὰ δὲ πλοῖα ὅλα εἶχον πάντοτε καὶ πλοιάρχους καὶ ναύτας μὴ Κρῆτας, παρελάμβανον ὅμως καί τινας Κρῆτας ὁπλοφόρους. Ἡ δὲ ἐπιτροπὴ ἀνέφερε συχνὰ περὶ τούτου πρὸς τὴν Κυβέρνησιν, καὶ πρὸς τὸν ἤδη φθάσαντα εἰς Ἑλλάδα Κόγχραν. Ἐνήργουν ὡσαύτως οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν Κρητῶν, διὰ νὰ ἔλθῃ καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος Κόγχραν εἰς Γραμβοῦσαν ν' ἀφαιρέσῃ τὰ πειρατικά, καθὼς καὶ ἦλθε μετὰ καιρόν. Δυστυχῶς ὅμως, ὅτε ἐπαρουσιάσθη καὶ αὐτὸς ἀπέναντι τῆς Γραμβούσης μὲ τὴν ἑλληνικὴν φρεγάταν «ἡ Ἑλλάς», καὶ ἤρχοντο πρὸς αὐτὸν καί τινες πεφοβισμένοι ἐκ τῶν Γραμβουσιανῶν διὰ νὰ παραδώσωσι τὰ πλοῖα, ἀντὶ νὰ πράξῃ, ὅτι ἐνήργουν οἱ ῥηθέντες, ἐλπίζοντες ὅτι καὶ ἡ ἐμφάνισις του ἔμελλεν ἀδιστάκτως νὰ καταπαύσῃ τὸ κακόν, τοὐναντίον τὸ ἐνεψύχωσεν ἡ ἀδιαφορία καὶ ὁ τρόπος του· διότι χαιρετίσας τότε τὸ φρούριον μὲ κανονοβολάς, καὶ ἀντιχαιρετηθεὶς ἀπεμακρύνθη, παραγγείλας μόνον νὰ μὴ κακοποιῶσιν ἀνθρώπους εἰς τὰ συλλαμβανόμενα πλοῖα. Τί ἠδύνατο λοιπὸν ἡ ἐπιτροπὴ τότε, καὶ οἱ ἀπαρεσκόμενοι εἰς τὰ τοιαῦτα νὰ πράξωσιν ἐν καιρῷ τόσων δυσχερεστάτων περιστάσεων, ἀφοῦ μάλιστα ἀπέβαλον οἱ πειραταὶ καὶ τὸν φόβον ὡς ἐκ τῆς εἰρημένης ἀτιμωρησίας ;

Διεπράχθησαν λοιπὸν καὶ εἰς Γραμβοῦσαν τοιαῦτα κατακριτέα ἐγκλήματα πολλὰ μέχρι τέλους τοῦ μηνὸς Σεπτεμβρίου τοῦ 1827 ὑπὸ περιτριμμάτων τοιούτων ὡς εἴπομεν καὶ ἄλλων ναυτικῶν νήσων, τὰ ὁποῖα εὗρισκον κατὰ κακὴν τύχην προστασίαν ὑπὸ παρομοίων ἀνθρώπων καὶ ἐκ τῶν Κρητῶν ἐκεῖ· διότι οἱ ἀληθῶς στρατιωτικοὶ ἐξ αὐτῶν ἄνδρες κατεγίνοντο καθ' ὅλον τὸ διάστημα ὡς εἴδομεν εἰς τὸ νὰ πολεμῶσιν εἰς τὴν ξηρὰν τοὺς ἐχθροὺς τῆς πατρίδος των. Ἐτιμωρήθησαν ὅμως καὶ ταῦτα ὡς θέλομεν διαλάβει προϊόντες, ἀλλ' ἡ ἐκ τῆς τιμωρίας, βλάβη προσέγεινεν εἰς μόνους τοὺς Κρῆτας· διοτι οἱ λοιποὶ ἔπραξαν ἀσυστόλως ἐπ' ὀνόματι αὐτῶν, ἥρπασαν αὐτοί, καὶ ἐν καιρῷ ἀνάγκης ἀπέδρασαν ἀτιμώρη-

τοι Τοιαῦτα τὰ παθήματα ἐκείνων, ὅσοι δὲν προνοοῦσι καὶ περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων εἰς ὅσα ἐπιχειροῦσιν. Ἐκτὸς δὲ τούτων προσέτριψαν τὰ τοιαῦτα καὶ μῶμον εἰς τὸν ἀξιοπρεπῆ στρατιωτικὸν χαρακτῆρα ὅλων τῶν Κρητῶν· διότι ἀσύνετοι, ἢ μᾶλλον ἐχθροὶ κρίναντες ἐπιπολαίως περὶ αὐτῶν εἰς τὰς τοιαύτας δεινὰς περιστάσεις, προσέβαλον τοὺς πολλοὺς δι' εὐαρίθμους τινὰς ὡς καὶ τὸν πολυετῆ γενικὸν ἔνδοξον ἀγῶνα τῶν Κρητῶν.

Τῷ δὲ ἔτει 1827 εἶχον παρασταθῆσει εἰς τοὺς Κρῆτας Κάσιοί τινες τὸ εὐάλωτον τῆς Σπιναλόγκας, οἵτινες καὶ ἠσπάσθησαν ἀσμένως τὴν ἰδέαν, διὰ τοῦτο καὶ ἔσπευσαν ἀμέσως νὰ ἐνεργήσωσι τὸ περὶ ταύτης κίνημα· διότι καὶ ὡς ἐκ διαφόρων ἄλλων περιστατικῶν, καὶ ὡς ἐκ τῆς φήμης πρὸ πάντων, ἥτις ἤρχισεν ἔκτοτε νὰ κυκλοφορῇ εὐχαρίστως ἐν Ἑλλάδι, ὅτι συνθήκη Εὐρωπαϊκὴ ἔμελλεν ἐντὸς ὀλίγου νὰ ἐξασφαλίσῃ ὁπωσδήποτε δικαιώματά τινα ὑπὲρ τῶν μαχομένων Ἑλλήνων, ἦσαν ἠναγκασμένοι καὶ αὐτοὶ νὰ εὑρεθῶσιν ἐν πλήρει ἐπαναστάσει εἰς τοιαύτην περίστασιν, καὶ οὐχὶ νὰ πολεμῶσι τοὺς ἐχθροὺς των κατὰ τὸν μέχρι τοῦδε κλεπτικὸν τρόπον, ἀλλ' ἀναφανδὸν τοῦ λοιποῦ καὶ ἐκ τοῦ συστάδην. Διὸ καὶ ἔκριναν λίαν ἀναγκαῖον νὰ προκαταλάβωσι καὶ τὴν στρατιωτικὴν ἐκείνην θέσιν ὡς χρησιμωτάτην διὰ ν' ἀσφαλίσωσι καὶ ἐκεῖθεν τὸν μέλλοντα ἀγῶνα των, περὶ οὗ καὶ ὁ Ἰωάννης Στιακὸς Κοντὸς ἐπικαλούμενος ἔλεγε καὶ ἐπανέλεγε καὶ αὐτὸς συχνὰ νὰ ἐπιχειρήσωσιν ὡς καὶ ὁ Μαυρόκης περὶ Γραμβούσης.

Τὸ δὲ ἐπιθαλάσσιον ταύτης φρούριον ἤθελεν ἔχει τότε τοσαύτην ροπὴν εἰς τὰ πολεμικὰ ἐπιχειρήματα τῶν Κρητῶν κατὰ τὰ ἀνατολικὰ τῆς Κρήτης μέρη, ὅσην ἔχει καὶ τὸ τῆς Γραμβούσης κατὰ τὰ δυτικά· διότι ἀμφότεραι αἱ μικραὶ αὗται νῆσοι εἶναι ὀχυραὶ καὶ σχεδὸν ἀπόρθητοι· διὰ τοῦτο ὅσον χρήσιμος ἀνεδείχθη ἡ μία κατὰ τὴν περίστασιν ἐκείνην, τοσοῦτον ἤθελε φανῇ καὶ ἡ ἑτέρα πρὸς τὸ μέρος της. Καὶ καθὼς τὸ ἐπὶ τῆς Κισάμου μικρὸν φρούριον δὲν ἠδυνήθη ν' ἀνθέξῃ ἅμα κυριευθείσης τῆς Γραμβούσης, οὕτω καὶ τὸ ἐπὶ τῆς Ἱεραπύτνου σεσαθρωμένον ὂν καὶ εἰς τὴν αὐτὴν ἀνάλογον θέσιν μὲ τὸ τῆς Κισάμου κείμενον, δὲν ἠδύνατο ἄλλως παρὰ νὰ

πέση καὶ αὐτὸ μετὰ μακρὰν καὶ ματαίαν ἀντίστασιν εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν Ἑλλήνων.

Ἐκοινοποίησαν λοιπὸν οἱ Κρῆτες οὗτοι τὴν ἀπόφασίν των ταύτην καὶ πρός τινας τῶν πληρεξουσίων Κρητῶν, τῶν εὑρισκομένων τότε εἰς τὴν ἐν Τροιζῆνι ἐθνικὴν συνέλευσιν, διὰ νὰ ἐνεργήσωσι καὶ αὐτοί, ὅ,τι δυνατὸν περὶ τῆς ἐκστρατείας. Ὅθεν καὶ ἀφοῦ κατώρθωσαν νὰ παραχωρηθῇ ἐκ μέρους τῆς Κυβερνήσεως ποσόν τι ἐκ τῶν προσόδων καὶ τότε τῶν νήσων διὰ ναύλους πλοιαρίων, ἅτινα ἔμελλον νὰ τοὺς μεταφέρωσιν, ἐξαπέστειλαν παρευθὺς καὶ εἰς τὰς διαφόρους νήσους τὸν Γεώργιον Καλλέργην, Δημήτριον Χρυσαφόπουλον καὶ Ἀντώνιον Μαρουλιανάν, οἵτινες καὶ διέθεσαν ὅσον τὸ δυνατὸν μυστικῶς τοὺς ἐν αὐταῖς διατρίβοντας Κρῆτας, συναθροισθέντας ἐπ' αὐτῷ εἰς τὴν νῆσον Νάξον.

Ἀσχολουμένων ὅμως τῶν Κρητῶν περὶ τὰ τοιαῦτα, ἔφθασεν εἰς Ἑλλάδα τότε καὶ ὁ περιμενόμενος Κόγχραν, ὅστις ἀπεδείχθη παρευθὺς καὶ στόλαρχος ὡς καὶ ὁ ἕτερος Ἄγγλος Τσοῦρτς, στρατάρχης τῆς Ἑλλάδος, διακρούσης τῆς ἐθνοσυνελεύσεως.

Ἀμφότεροι δὲ οὗτοι εἶχον στρέψει ἀμέσως καὶ τὴν πρώτην των προσοχήν, ὅπως δυνηθῶσι ν' ἀπαλλάξωσι τοῦ ἐπικειμένου κινδύνου τὴν Ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν, πολιορκουμένην καὶ πάσχουσαν τότε δεινῶς ὑπὸ τῶν πολυπληθῶν ὁρδῶν τοῦ Κιουταχῆ, διὸ καὶ ἤρχισαν ἐν τῷ ἅμα νὰ γίνωνται μέγισται προπαρασκευαὶ περὶ τούτου, καὶ πολλὴ συνάθροισις πανταχόθεν Ἑλλήνων στρατιωτῶν.

Ἡ δὲ Κυβέρνησις γνωρίζουσα τὴν ἐν Νάξῳ συνάθροισιν τῶν Κρητῶν, τοὺς ἐπροσκάλεσε νὰ ἔλθωσι καὶ αὐτοὶ εἰς Ἀθήνας· τοῖς ἔγραψε δὲ καὶ ὁ Κόγχραν, ὅτι θέλει τοὺς συνδράμει εἰς τὸ ἐπιχείρημά των, ἅμα διασκεδασθέντος τοῦ περὶ Ἀθηνῶν κινδύνου. Μετεφέρθησαν λοιπὸν τότε ἐκ Νάξου καὶ ἕως 200 ἐκλεκτοὶ στρατιωτικοὶ Κρῆτες κατὰ τὸν Ἀπρίλιον εἰς τὸ ἐν Πειραιεῖ ἑλληνικὸν στρατόπεδον.

Ἄλλως ὅμως σκέπτονται οἱ ἄνθρωποι, καὶ ἄλλως ἀποβαίνουσι πολλάκις τὰ πράγματα· διότι γενομένων πολλῶν πολλαχοῦ τότε συγχρούσεων εἶχεν ἀπολέσει εἰς ταύτας ἡ Ἑλλὰς καὶ τὸν

ἐμπειρότερόν της στρατηγὸν Καραϊσκάκην (1)· τὴν δὲ 23 Ἀπριλίου κατὰ τὴν τότε γενομένην ἀποφασιστικὴν ἐπίθεσιν μὲ πολλὴν ὁρμὴν ὅλου τοῦ ἐχθρικοῦ ἱππικοῦ ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων περὶ τῶν λόφον τοῦ μουσείου τοποθετημένων ἀπωλέσθησαν καὶ πολλοὶ ἄλλοι γενναῖοι ἀρχηγοί, πλεῖστοι Ἕλληνες στρατιῶται, καὶ ὅλοι σχεδὸν οἱ Κρῆτες ἐκλεκτοὶ καὶ μάχιμοι ἄνδρες. ὥστε μόλις 23 ἐξ αὐτῶν ὡς ἐκ θαύματος διεσώθησαν.

Ἀπέτυχον λοιπὸν γενικῶς οἱ Ἕλληνες τότε ν' ἀποσοβήσωσι τὸν κίνδυνον ἐκ τῶν Ἀθηνῶν. ἀπέτυχον ὅμως καὶ οἱ Κρῆτες ὡς ἐκ τούτου ἀπὸ τὴν ἐκστρατείαν των, οἵτινες καὶ ἔπαθον οὕτω ζημίαν ἀκαταλόγιστον διότι ἐὰν κατώρθωναν οὗτοι νὰ γείνωσι τότε κύριοι τῆς στρατιωτικῆς θέσεως τῆς εἰρημένης νήσου. ὅπερ ἦτο σχεδὸν ὡς βέβαιον διὰ τὴν τότε κατάστασίν της, οὐδὲ ἡ κατόπιν σημαντικὴ ἐκστρατεία τῆς Μινώας ἢ Μιραμπέλου ὡς θέλομεν ἰδεῖ ἠθελεν ἀποτύχει. τὰ δὲ πράγματα τῆς Κρήτης ἠδύναντο βεβαίως νὰ λάβωσι τὴν ἐπὶ τὸ κρεῖττον τροπήν συζητουμένων μετ' ὀλίγον καὶ τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων εἰς τὸ συμβούλιον τῶν κραταιῶν Συμμάχων, ὅτε ἔγεινε καὶ ἀρκετὴ φιλονικεία περὶ Κρήτης.

Μεταξὺ δὲ τῶν φονευθέντων Κρητῶν, ἔπεσε τότε καὶ ὁ Δημήτριος Κουρμουλάκης, ἀνὴρ ἐπ' ἀγαθότητι καὶ φιλοπατρίᾳ διαπρέψας, καὶ ἄριστος τῷ ὄντι μαχητής· ἔπεσεν ὁ συνετὸς Μανώλης Ρουστικιανός Ρεθύμνιος. ὁ ἀτρόμητος Κικυράκης βωβός, ὁ Θεόδωρος Νικηφοράκης, ὁ καὶ Ταμπακολογάκης ἐπικαλούμενοι Κυδωνιᾶται, ὁ Γεώργιος Καλαμαρᾶς Ἡρακλειώτης, ὁ Μιχαὴλ Πλεύρης Ἀνωγειανός, καὶ ἄλλοι τοιοῦτοι ἔμπειροι στρατιωτικοί, καὶ πολλάκις εἰς τὰς ὑπὲρ πατρίδος των μάχας ἀριστεύσαντες. Ἠχμαλωτίσθη δέ, μεταξὺ τῶν ἄλλων καὶ ὁ ἀρχηγὸς τοῦ σώματος τούτου Δημήτριος Κλλέργης, ὅστις ἤθελε γείνει καὶ αὐτὸς θῦμα τότε, ἐὰν δὲν ἐφρόντιζεν ἔπειτα ὁ ἀδελφός του Νικόλαος νὰ τὸν λυτρώσῃ ἀντὶ πολλῶν χρημάτων. ἀφοῦ τοῦ ἀπέκοψαν οἱ ἐχθροὶ τὸ ἓν τῶν ὠτίων.

Ἐν παρόδῳ δὲ θέλομεν ἐκθέσει ἐνταῦθα καὶ περὶ τοῦ Κόγχραν.

(1 Ἴδε περὶ τούτων ἱστορίαν τοῦ Τρικούπη βιβλ. Δ'. σελ. 150 καὶ ἑξ.

ὅσα μόνον ἀνάγονται εἰς τὰ πράγματα τῆς Κρήτης. Ἅμα φθάσαντος τούτου εἰς Ἑλλάδα διεδόθη ἐξ ἰδίων αὐτοῦ λόγων, ὡς ὁμολόγησε καὶ αὐτὸς ὁ Τομπάζης, ὅτι αἱ μεγαλείτεραι προσπάθειαι τοῦ περιφήμου τούτου ναυτικοῦ θέλουσι γείνει ὑπὲρ Κρήτης. Διὸ καὶ ὅτε ἀνήγγειλεν ὁ Κωνσταντῖνος Λήμνιος παρευθεὶς ἐν Γραμβούσῃ πρὸς ἐκεῖνον, ὅτι τὰ τῆς Γραμβούσης πλοῖα εἶχον συλλάβει περὶ τὴν νῆσον Γαῦδον δύο πολεμικὰ νεοναυπηγημένα τοῦ Μεχμεταλῆ ἐν Μασσαλίᾳ, ἐξαπέστειλεν ἐκ τοῦ Πόρου μετὰ σπουδῆς κατὰ τὴν δευτέραν ἡμέραν τῆς διακαινησίμου ἑβδομάδος ἐκείνου τοῦ ἔτους τὸν Τομπάζην αὐτὸν μὲ δύο γολέτας πολεμικὰς ὡς σχετικώτερον τῶν Κρητῶν νὰ παραλάβῃ τὰ πλοῖα. Ἐπέστειλε δὲ τότε καὶ πρὸς τοὺς Κρῆτας ὁ Κόγχραν ἔγγραφον λίαν περιποιητικόν, εἰς τὸ ὁποῖον ἐξέφραζε τὰς αὐτὰς σχεδὸν περὶ Κρήτης ἰδέας. Εἶχε δὲ καὶ ἰδίαν ἐντολὴν παρ' αὐτοῦ ὁ Τομπάζης νὰ ἀνερευνήσῃ τότε περὶ τῆς καταστάσεως τῶν φρουρίων Σούδας καὶ Χανίων, ὅστις καὶ μετὰ σπουδῆς διεπυνθάνετο τοὺς εἰδημονεστέρους περὶ αὐτῶν.

Ὁ Τομπάζης, ἂν καὶ ἀπέτυχεν εἰς τὴν κυρίαν ἀποστολὴν περὶ τῶν συλληφθέντων πλοίων, ὡς ψευδοῦς οὔσης τῆς περὶ τούτων ἀγγελίας, συνεχάρη ὅμως ἐν Γραμβούσῃ τοὺς πάντας, ἐσκίρτησε δὲ καὶ αὐτὸς ὑπὸ τῆς ἀγαλλιάσεως ὡς φιλοκρὴς καὶ πραγματικῶς φιλόπατρις διὰ τὴν μέλλουσαν ἀπελευθέρωσιν ὑπὸ τοῦ εἰρημένου ἀνδρὸς τοῦ ὡραίου τούτου τόπου, προσειπὼν πρὸς βεβαίωσιν τῶν λεχθέντων, ὅτι καὶ τὰ πλοῖα τὰ κατασκευαζόμενα τότε ἐν Πόρῳ ὑπὸ τοῦ Κόγχραν μὲ διαφόρους πυρπολικὰς μηχανάς, ἤθελον χρησιμεύσει ἐναντίον τῶν εἰρημένων φρουρίων. Ἐχάρησαν λοιπὸν χαρὰν μεγάλην ἐπὶ τούτοις καὶ οἱ Κρῆτες, ἀναμένοντες ἐπὶ πολὺν χρόνον ὡς οἱ Ἑβραῖοι τὸν Μεσσίαν τὸν ὑποτιθέμενον σωτῆρά των. Οἱ δὲ Τοῦρκοι τῆς Κρήτης εἶχον καταπλαγῆ τῳόντι τότε καὶ αὐτοὶ διὰ τὴν ἔλευσιν τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου εἰς Ἑλλάδα, ὅθεν καὶ μικρὰ προσβολὴ ἂν ἐγένετο τότε ὑπ' ἐκείνου κατ' αὐτῶν ἐκ τῆς θαλάσσης, ἤθελεν ἐπιφέρει κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν αἴσια ἀποτελέσματα. «Ἀλλ' ὤδινεν ὄρος, κατὰ τὴν παροιμίαν, καὶ ἔτεκε μῦν», διότι καὶ ὁ στόλαρχος Κόγχραν οὐδὲν ἄλλο ἔπραξε καὶ διὰ τὴν Κρήτην, εἰμὴ ὅτι εἰσέπλευσε μὲν μετὰ καιρὸν ἄγνωστος εἰς τὸν κόλπον τῆς Σούδας

μὲ τὴν Ἑλληνικὴν φρεγάταν «ἡ Ἑλλὰς» ὑπὸ σημαίαν Αὐστριακήν, ἀπέπλευσε, δέ. ἀφοῦ περιῆλθε περιέργως ὅλον τὸν λιμένα· ὑψώσας δὲ τότε ἐπὶ τῆς φρεγάτας του ἐξερχόμενος τὴν Ἑλληνικὴν σημαίαν μὲ κανονοβολάς. ἔγειναν ἄφαντος. καὶ οἱ Κρῆτες πάλιν ἔμειναν εἰς τὰ κρύα τοῦ λουτροῦ κατὰ τὸ λόγιον. ἐλπίζοντες μόνον.

Ἂς ἔλθωμεν δὲ εἰς τὴν διήγησιν περὶ ἄλλης ἐκστρατείας τῶν Κρητῶν. Εἶχε τέλος πάντων κοινοποιηθῇ καὶ ἡ ὑπὲρ Ἑλλάδος τῶν Συμμάχων συνθήκη τῆς 6 Ἰουλίου, δι' ἧς ἐδίδοντο ἐλπίδες, ὅτι καὶ οἱ Κρῆτες ἔμελλον ν' ἀπολαύσωσι τὴν αὐτὴν τύχην μὲ τοὺς λοιποὺς ἀγωνιζομένους Ἕλληνας· διότι καὶ αὐτοὶ εὑρίσκοντο εἰς παρομοίαν διηνεκῆ ἐπανάστασιν. καὶ διότι ἐνωμένη καὶ ἡ Κρήτη δι' ἐθνικῶν ἐπισήμων πράξεων μετὰ τῆς ἑλληνικῆς ὁλομελείας. περιεῖχετο ἀείποτε καὶ εἰς ἅπασας τὰς ὑπὲρ τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων διαπραγματεύσεις. Παντοῦ δὲ τότε ἐκινοῦντο καὶ αὐτοὶ οἱ ὑποδιδουλωμένοι Ἕλληνες, καὶ εἰς πολλὰ μέρη ἐξαπεστέλλοντο ἐκστρατεῖαι διὰ νὰ εὑρεθῶσι κατὰ τὴν εὐκαιρίαν ταύτην περίστασιν ἐν τοῖς ὅπλοις καὶ ἐκεῖνοι.

Οἱ δὲ Κρῆτες. οἵτινες μὲ ἀκαταλογίστους θυσίας διηνεκῶς ἐπολέμουν ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι τοὺς τυράννους των, ἔπρεπε τότε νὰ μὴ κινηθῶσιν; Οἱ ἐλεύθεροι λοιπὸν Κρῆτες εἶχον ἐπιδοθῇ ὅλως διόλου ἀπὸ τὸν Αὔγουστον καὶ Σεπτέμβριον εἰς νέας στρατολογίας καὶ μὴ Κρητῶν στρατιωτῶν ἐκ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος μὲ ἴδια αὐτῶν μόνα ἔξοδα. καὶ δι' αὐτῶν εἶχον μεταφέρει ἕως τότε εἰς Γραμμοῦσαν περὶ τοὺς 700 τοιούτους στρατιώτας. Ἐπεμελοῦντο δὲ νὰ φέρωσι καὶ τὸ ἀξιόμαχον ἱππικὸν τοῦ Χ. Μιχάλη Ταλιάνου ἐξ ἰδίων καὶ τοῦτο ἐξόδων διὰ νὰ ἐξακολουθήσωσι συστηματικώτερον τότε τὸν ὑπὲρ πατρίδος ἀγῶνά των.

Ἐὰν δέ τις ἐρωτήσῃ. καὶ πόθεν εἶχον οὗτοι χρήματα διὰ τοσαύτην σημαντικὴν ἐκστρατειαν. ἐνῷ οὔτε δημόσιον ταμεῖον. εἶχον, οὔτε δημόσια κτήματα ἐκαρποῦντο τότε; Ἡ ἀπάντησις πρὸς ταῦτα, πρόχειρος. Τὸ ζωηρὸν τῆς φιλελευθερίας καὶ φιλοπατρίας αἴσθημα, τὸ ὁποῖον πάντοτε ἔτρεφον. καὶ τρέφουσιν. ἠλέκτρισε τοὺς ἐλευθέρους καὶ τότε Κρῆτας νὰ προσφέρωσι μετὰ προθυμίας ὅ,τι ἕκαστος εἶχε. καὶ ὅπως ἠμπόρεσε νὰ τὸ ἀποκτήσῃ διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς

Πατρίδος των, πράγμα, τὸ ὁποῖον λαὸς ἄλλος ὡς ἐκ τῆς φυσικῆς του καταστάσεως σπανίως ἤθελε πράξει. Εἰμπορεῖ τις δικαίως νὰ ψέξῃ τινὰς τῶν Γραμβουσιανῶν διὰ τὸ ἀτόπημα, εἰς τὸ ὁποῖον τοὺς εἶχον ἐξοκείλει ὡς εἴπαμεν αἱ τότε ἀνώμαλοι ἑλληνικαὶ περιστάσεις. Οἱ ὀλίγοι ὅμως οὗτοι, ὡς καὶ πλειότεροι ἄλλοι, οἱ τρέχοντες καθ' ἡμέραν μετὰ κινδύνων εἰς ὅλην τὴν Κρήτην, καταδιώκοντες καὶ φονεύοντες τοὺς πολεμίους των, προσέφεραν τότε μετὰ ζήλου ὑπὲρ πατρίδος ὅ,τι εἶχον, μείναντες πάλιν ὡς καὶ πρότερον ἐνδεεῖς.

Προετοιμασθέντες λοιπὸν οὗτοι καλῶς εἰς Γραμβοῦσαν, ἔκριναν καταλληλότερον ν' ἀποβιβασθῶσι τότε εἰς τὰ ἀνατολικὰ τῆς Κρήτης· διότι καὶ αἱ τροφαὶ διὰ τὸν στρατὸν ἦσαν ἐκεῖ ἀφθονωτεραι, καθὼς καὶ διὰ τὸ περιμενόμενον ἱππικόν· καὶ διότι προσέτι ὁ Μουσταφᾶς ἠναγκάζετο νὰ διαμένῃ τὸν περισσότερον καιρὸν εἰς τὰ δυτικὰ τῆς Κρήτης, ὥστε νὰ φοβίζῃ ἐκ τοῦ πλησίον διὰ τῆς παρουσίας του, μὴ τυχὸν ἤθελον ἀποστατήσει τῶν μερῶν τούτων οἱ κάτοικοι, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐφοβεῖτο πλειότερον. Ἔσπευσαν λοιπὸν οἱ Γραμβουσιανοὶ νὰ προειδοποιήσωσι περὶ τούτου καὶ τὰ ἐκεῖ περιφερόμενα ἐνοπλα σώματα τοῦ Καζάνη, τοῦ Νιώτου καὶ ἄλλων.

Περὶ τὰς ἀρχὰς λοιπὸν τοῦ μηνὸς Νοεμβρίου ἀπεβιβάσθησαν ἐκ 10 ἢ 12 Γραμβουσιανῶν πλοίων ἕως 1500 στρατιῶται Κρῆτες καὶ ἐπίκουροι ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ἰωάννου Χάλη εἰς τὸν λιμένα Ἅγιος Νικόλαος τῆς ἐπαρχίας Μινώας. Ἠνώθη δὲ παρευθὺς μετ' αὐτῶν τότε ἐκεῖ ὁ Καζάνης, ὁ Κωσταντῆς Στακάκης καὶ Γρηγόριος ὁ Κομητιανὸς μὲ τοὺς περὶ ἑαυτούς· ὁ δὲ πρῶτος εἶχε λάβει τὴν φροντίδα νὰ προμηθεύσῃ καὶ τὰ ἀναγκαῖα διὰ τὸν στρατὸν εἰς τὸ χωρίον Κριτσάν, ὅπου καὶ ἀμέσως ἐπροχώρησαν. Τὴν δὲ ἐπιοῦσαν ἐκινήθησαν ἀθρόοι ἐκεῖθεν διὰ νὰ κτυπήσωσι τοὺς εἰς τὸ χωρίον Χουμεριάκον 60 εὑρισκομένους Τούρκους, οἱ ὁποῖοι μόλις εἶχον ἀναχωρήσει καὶ αὐτοὶ διὰ τὸ Καινούριον χωρίον τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας, ὅπου συνηθροίζοντο καὶ οἱ τῇ δὲ κἀκεῖσε διεσπαρμένοι ἔτι ἄλλοι Τοῦρκοι διὰ τὴν αἰφνιδίαν ἐμφάνισιν τῶν Ἑλλήνων, καὶ ὅπου διέμενε καὶ ὁ ἀρχηγὸς αὐτῶν Μασλούμης Καρακάσης καλούμενος. Οἱ Τοῦρκοι εἶχον ἐκλάβει κατ' ἀρχὰς ἐπιδρομικὸν τὸ κίνημα καὶ τῶν νέων τούτων ἀντιπάλων, ἀποβιβασθέντων· διὸ καὶ ἔσπευδον νὰ διά-

σωθῶσιν ἐπὶ τοῦ παρόντος, περικλεισθέντες 295 μετὰ τοῦ Καρακάση εἰς τὴν ἐκεῖσε ὀχυρὰν οἰκίαν του. Οἱ Ἕλληνες ὅμως ἔτρεξαν κατ' αὐτῶν εὐθύς, τοὺς ἐπολιόρκησαν στενῶς ἀμέσως, καὶ τοὺς ἐπολέμουν διηνεκῶς ἐπὶ τέσσαρα ἡμερονύκτια, βιάζοντές τους παντοιοτρόπως νὰ παραδοθῶσι.

Τὴν δὲ πέμπτην ἡμέραν ἔφθασε πλησίον τοῦ εἰρημένου χωρίου ἐκ τοῦ Ἡρακλείου καὶ ὁ Λαδογλούς, Τοῦρκος ἐπίσημος μὲ 700 περίπου πεζοὺς καὶ ἱππεῖς πρὸς βοήθειαν τῶν περικλεισθέντων, εἰς Καινούριον Χωρίον, φέρων μεθ' ἑαυτοῦ δύο κανόνια καὶ δύο βόμβας. Οἱ πλειότεροι ὅμως ἐκ τῶν Ἑλλήνων, τῶν ὑπὸ τὸν Μ. Καζάνην, Γ. Κομητιανόν, Γ. Δροκανιανόν, Γ. Δαμιανόν, Μ. Καθεκλάν, καὶ Γ. Λούπην ἐκ τῶν Κρητῶν, ὡς καὶ ἐκ τῶν ἐπικούρων οἱ περὶ τὸν Κυριακούλην Ἀργυροκαστρίτην, τὸν Τζώρτζην Λ. Ὑδραῖον, τὸν Γ. Τσακμάκην καὶ τὸν Φαρμάκην ἐπέδραμον κατ' αὐτοῦ· τὸν περιεκύκλωσαν εἰς παρακείμενόν τινα λόφον πρὸς δυσμὰς τοῦ χωρίου περὶ τὴν μίαν ὥραν ἀπέχοντα, καὶ τὸν ἐπολέμουν καρτερικῶς δι' ὅλης τῆς ἡμέρας. Ἐφόνευσαν δὲ τότε τὸν ἀρχηγὸν Λαδογλοῦν καὶ 150 ἐκ τῶν μετ' αὐτοῦ Τούρκων, κυριεύσαντες καὶ ἕως 200 διάφορα φορτηγὰ ζῶα.

Νικηταὶ ἦσαν ἐντελῶς οἱ Ἕλληνες τότε· ἠδύναντο δὲ νὰ ἐξολοθρεύσωσιν ἐκεῖ καὶ τοὺς ἐναπολειφθέντας Τούρκους, ἀπελπισθέντας καὶ ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ ἀρχηγοῦ των, ἐὰν ἐπέμενον νὰ τοὺς κρατῶσι δι' ὅλης τῆς νυκτὸς στενῶς περιεκυκλωμένους, μὲ σκοπὸν νὰ ἐπαναλάβωσι παρομοίως καὶ κατὰ τὴν ἐπιοῦσαν τὴν κατ' ἐκείνων προσβολήν. Ἐπελθούσης ὅμως τῆς νυκτός, οἱ μὲν ἀπεσύρθησαν πρὸς τὸ χωρίον Καινούριον, οἱ δὲ Τοῦρκοι μείναντες ἀφύλακτοι, ἔφυγον περὶ τὴν 2 ὥραν μετὰ τὸ μεσονύκτιον κακῶς ἔχοντες, καταλιπόντες τὰ κανόνια, τὰς βόμβας, τὰ πολεμοφόδια καὶ τὰς τροφάς των. Ἔπεσαν δὲ ἐκείνην τὴν ἡμέραν καὶ ἓξ ἢ ἑπτὰ ἐκ τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἐτραυματίσθησαν περὶ τοὺς δεκατρεῖς.

Ἐπανελθὼν δὲ μετ' ἄλλων ὁ Κομητιανὸς περὶ τὸ μεσονύκτιον, διὰ νὰ παρατηρήσῃ ἐγγύθεν μετὰ προφυλάξεως, τί ἔκαμνον ἐπὶ τοῦ λόφου οἱ Τοῦρκοι, καὶ εὑρὼν ἔρημον ἀνθρώπων τὸν τόπον, προχώρησε κατ' ὀλίγον καὶ ἐπὶ τῆς ἐπ' αὐτοῦ παλαιᾶς ἐκκλησίας, ἐπ'

ὀνόματι τοῦ Χριστοῦ τιμωμένης, ἐντὸς τῆς ὁποίας εἶδον τρεῖς Τούρκους κοιμωμένους καὶ ρέγχοντας, ἀγνοοῦντας μέχρι τοῦδε περὶ τῆς ἐκεῖθεν ἀναχωρήσεως τῶν λοιπῶν· τοὺς ἐξήγειραν οὗτοι ἠρέμα· καὶ ἔμειναν ἐκστατικοὶ οἱ ἄθλιοι, ὅτε ἐπερωτῶντο ὑπὸ πολεμίων περὶ τῶν ὁμοθρήσκων συστρατιωτῶν των, καὶ περὶ τῆς πρὸ ὀλίγου ἐκεῖσε γενομένης μάχης, ἀπορροῦντες μέχρι τινὸς καὶ περὶ αὐτῆς τῆς ἐγκαταλείψεώς των. Διηγηθέντες δ' οὗτοι εἰς τοὺς περὶ τὸν Κομητιανὸν τὰ καθέκαστα τῆς μάχης, καὶ ὀνομαστὶ ἀποκαλέσαντες καί τινας τῶν φονευθέντων καὶ τραυματισθέντων ἐπισήμων, ἐφονεύθησαν ἐπὶ τέλους καὶ αὐτοί. Μετέφερον λοιπὸν ἐκεῖνοι τότε εἰς τὸ Καινούριον καὶ τὰ ἐγκαταλειφθέντα εἴδη τοῦ πολέμου, καὶ ἐχάρησαν οἱ Ἕλληνες, ἀπαλλαχθέντες οὕτω τῆς ἐνοχλήσεως τῶν ἐπελθόντων ἐκείνων Τούρκων.

Πόλεμον ἀκατάπαυστον εἶχον ταὐτοχρόνως καὶ οἱ περὶ τὸν Χάλην, τὸν Ι. Κουμᾶν, τὸν Μ. Κοκκολάκην, τὸν Κ. Στακάκην καὶ Μ. Κουβαρίτην ἐκ τῶν Κρητῶν, ὡς καὶ ἐκ τῶν ἐπικούρων οἱ περὶ τὸν Δ. Τσῆνον, τὸν Βλαχόπουλον, τὸν Βούλγαρην καὶ Μαχαίραν ἐναντίον τῶν ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Καρακάση κεκλεισμένων. Εἶχον δ' ἐπιχειρήσει ἐκεῖθεν οἱ Τοῦρκοι οὗτοι καὶ πολλὰς ἐξορμήσεις, ἐνθαρρυνθέντες καὶ ἀπὸ τὴν φθάσασαν ἐπικουρίαν τοῦ Λαδογλοῦ, διὰ νὰ ἑνωθῶσι μετ' ἐκείνων, ἀλλ' ἀπέτυχαν· διότι μετὰ τῆς αὐτῆς ἰσχυρογνωμοσύνης ἀντέκρουσαν καὶ τούτους παρομοίως οἱ ἐκεῖ ἀντίπαλοι. Τὴν δ' ἐπιοῦσαν ἑνωθέντες ὅλοι οἱ Ἕλληνες, ἐστράφησαν ἐκ τῆς πρωΐας μὲ πολλὴν ὁρμὴν καὶ ἐπ' ἐκείνους, ἀπειλήσαντες ὅτι ἔχουσι σκοπὸν καὶ νὰ τοὺς κατακαύσωσιν, ἐὰν ὅσον τάχιστα δὲν παραδοθῶσιν. Ἠπείγοντο δὲ οὗτοι διὰ τὸν φόβον μὴ ἤθελε προφθάσει ἐξ Ἡρακλείου καὶ ἑτέρα τις ἐπικουρία.

Ἐζήτησαν λοιπὸν οἱ Τοῦρκοι τότε πέντε ὡρῶν προθεσμίαν, ἀπαιτήσαντες παρὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ ἀσφάλειαν ζωῆς. Ὁ Ἕλλην ὅμως ἀρχηγὸς ἀπέρριψε τότε τὴν πρότασίν των, εἰπὼν ὅτι, «Ἀρού πρό»τερον σᾶς παρεχωρήσαμεν δὶς καὶ τρὶς καὶ μιᾶς ὁλοκλήρου ἡμέ»ρας προθεσμίαν κατὰ τὴν αἴτησίν σας, καὶ δὲν ἐμείνατε πιστοὶ εἰς »τὸν λόγον σας νὰ παραδοθῆτε, ἐὰν σήμερον ἐντὸς μιᾶς καὶ μόνης »ὥρας δὲν κάμετε ἀρχὴν νὰ ἐξέρχεσθε ἕνας ἕκαστος, καὶ νὰ παραδι-

»δετε τὰ ὅπλα σας. θὰ σᾶς καύσωμεν ὅλους ἀφεύκτως εἰς τὴν οἰ-»κίαν. ὅπου εὑρίσκεσθε Ὅσον δὲ περὶ τῆς ζωῆς σας ἐφροντίσαμεν »νὰ σᾶς στείλωμεν ἀσφαλῶς. ὅπου πρέπει». Παρήγγειλε δ' ὁ Χάλης τότε καὶ πρὸς τοὺς ξένους Τούρκους. ὅτι οἱ Κρῆτες χριστιανοὶ δὲν ἔχουν πόλεμον μὲ αὐτούς. καὶ ὅτι ἔχουν ἀπόφασιν νὰ τοὺς ἀπολύσωσι καὶ μὲ αὐτὰ τὰ ὅπλα των. ἂν δὲν τὰ μεταχειρισθῶσι κατ' αὐτῶν. καὶ ἀναχωρήσωσιν ὅπου. θέλουν.

Εὐθὺς λοιπὸν περὶ τὴν μεσημβρίαν τῆς 27 Νοεμβρίου ἤρχισαν οἱ Τοῦρκοι νὰ παραδιδωσι τὰ ὅπλα καὶ χρήματα των· τοὺς ἔβαζαν δὲ ἀφωπλισμένους εἰς τὸ κατὰ τὸ χωρίον Τσαμίον μὲ τὰ ἱμάτιά των. εἰς τοὺς ὁποίους παρεχωρήσαν καὶ τὰς ἀναγκαίας τροφάς· τοὺς δὲ 10 ἢ 12 Ἀλβανούς. τοὺς εὑρεθέντας τότε μετ' ἐκείνων, ἐκράτησε μαζή του ὁ Χάλης μὲ τὰ ὅπλα των ἀνενοχλήτους. Εἶχον δ' ἀποφασίσει τότε ἐν συμβουλίῳ οἱ Ἕλληνες νὰ μεταφέρωσι διὰ πλοίων. καὶ ἀποβιβάσωσι τοὺς παραδοθέντας σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις εἰς παράλιόν τι τῆς ἀντικρὺ Ἀσίας· διότι εἶχον διδαχθῇ ἀρκούντως. ἐξ ὅτων ἔπαθον πρότερον ἐκ τῶν μεταφερθέντων Τούρκων τῆς Κισάμου καὶ Σελίνου εἰς τὴν Κυδωνίας τὸ φρούριον. διὸ καὶ ἔκριναν συντελεστικώτερον πρὸς τὸν σκοπόν των νὰ καθαρίζωσιν οὕτω τὴν Κρήτην ἀπὸ πολεμίους. Ἀλλὰ τί συνέβη δυστυχῶς τότε ;

Ἑπτὰ ἐκ τῶν μὴ Κρητῶν στρατιωτῶν εἰσδύσαντες τὴν ἐπομένην νύκτα ἐντὸς τοῦ τσαμίου ἐν ἀγνοίᾳ τῶν λοιπῶν. ἔβγαλαν ἀόπλους Τούρκους. καὶ ἔπῆραν τὰ ροῦχά των. δόντες ἐκείνοις τὰ ἑαυτῶν. ὅθεν ἐξῆλθον μετ' ὀλίγον οὗτοι μὲ τουρκικά. Τούτους ἰδόντες οἱ λοιποί, εἰσῆλθον μετ' ὀλίγον ἄλλοι ἑννέα ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἐπικουρικοῦ σώματος διὰ νὰ ἀνταλλάξωσι καὶ αὐτοὶ ἱμάτια Οἱ δὲ Τοῦρκοι ὑπολαβόντες τοῦτο ὡς ὕβριν. καὶ νομίσαντες ὅτι τὸ κακὸν ἔμελλε ν' αὐξήσῃ ὡς ἐκ τῆς ἀτάκτου διαγωγῆς τῶν στρατιωτῶν. ἀπεφάσισαν νὰ τοὺς ἐκδικηθῶσι. καὶ τοι βλέποντες προφανῆ τὸν κίνδυνον. ἀπεκόπησαν δὲ καὶ εἰς τὴν πρᾶξιν. Ἐθανάτωσαν λοιπὸν ἀμέσως τοὺς ἑννέα εἰσελθόντας. προσέξαντες νὰ μὴ διαδοθῇ λόγος ἔξω περὶ τούτου. Μετ' ὀλίγον εἰσῆλθον καὶ ἕτεροι δύο ἐκ τοῦ αὐτοῦ τάγματος διὰ νὰ ἐνδυθῶσι καὶ αὐτοί. ὡς καὶ οἱ πρῶτοι. τουρ-

κικὰ φορέματα, ἀλλὰ καὶ τούτους ἀπέκτειναν κυρίως οἱ Τοῦρκοι, ὁπλισθέντες μὲ τῶν φονευθέντων τὰ ὅπλα.

Ὁ δὲ Ι. Κουμᾶς, ὅστις ἦτο καὶ μέλος τῆς παραλαμβανούσης τὰ παραδιδόμενα ὅπλα ἐπιτροπῆς, εἶχε λάβει γνῶσιν ἐν τούτοις τοῦ τολμήματος τῶν πρώτων εἰσελθόντων στρατιωτῶν. Ἀνερευνήσας δὲ τότε, εἶχε πληροφορηθῆ, ὅτι καὶ ἄλλοι ἐφ' ἱκανὴν ὥραν εὑρίσκοντο ἐν τῷ τσαμίῳ διὰ ν' ἀλλαξωσι καὶ αὐτοὶ φορέματα, ὡς καὶ οἱ πρῶτοι. Ὡς ἐκ τῆς βραδύτητος ὅμως τῆς ἐξόδου τούτων ἐσυμπέρανεν εὐθὺς περὶ τοῦ ἀποτελέσματος· ἀμέσως λοιπὸν ἐπλησίασε καὶ αὐτὸς εἰς τὸ τσαμίον περὶ τὴν αὐγὴν τῆς ἐπιούσης διὰ νὰ πληροφορηθῆ, τί ἐγίνετο ἐκεῖ. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν τὸν ἐδέχθησαν φιλοφρόνως οἱ Τοῦρκοι, καὶ τὸν προσεκάλουν τινὲς νὰ εἰσέλθῃ ἐπ' ἄλλοις λόγοις εἰς τὸ τσαμίον· ὁ σκοπὸς των ὅμως ἀπέβλεπε νὰ θανατώσωσι διὰ τοῦ ἰδίου τρόπου καὶ αὐτόν· τέλος δέ, ἐνῷ εἰς ἐξ αὐτῶν ἐδράξατο τῇ μιᾷ μὲν τῶν χειρῶν ἐκείνων ἐπισπώμενος πρὸς τὰ ἔνδον ἀνταγωνιζόμενον, τῇ δὲ ἑτέρᾳ ἔσπευσε νὰ τῷ ἐμπήξῃ ἐγχειρίδιον πρὸς τὸ στῆθος, ὁ Κουμᾶς εὐρωστος ὢν καὶ ἀτρόμητος ἐν ταυτῷ, κατώρθωσε ν' ἀποσπασθῇ ἐκ τῶν χειρῶν του, καθ' ἣν στιγμὴν ἐπέπιπτον καὶ ἄλλοι κατ' αὐτοῦ. Ὅθεν καὶ ἀπομακρυνθεὶς ὀλίγον, ἐφώνησε μεγαλοφώνως «ἀπάτη» εἶπεν, «οἱ Τοῦρκοι μᾶς φονεύουσι χωρὶς νὰ τὸ γνωρίζωμεν». Ἐκινδύνευσε λοιπὸν νὰ χάσῃ θῦμα καὶ ὁ Κουμᾶς τότε, ἐὰν παραδόξως δὲν ἐτύγχανεν ὁ σάκκος τῶν χρημάτων του εἰς τὸ μέρος τοῦ στήθους, ὅπου ὁ δολοφόνος ὤθει τὸ ἐγχειρίδιον, τοῦ ὁποίου ἡ ἀκμὴ ἀντεκρούσθη εἰς τὴν στερεότητα τῶν χρημάτων.

Ἐπέπεσαν λοιπὸν εὐθὺς τότε κατὰ τοῦ τσαμίου ὅλοι οἱ Ἕλληνες ἀκράτητοι, πνέοντες ἐκδίκησιν διὰ τὴν παρασπονδίαν των, καὶ πλειότερον διὰ τὸν κίνδυνον, ὃν ὑπέστη καὶ ὁ Κουμᾶς, τὸν ὁποῖον ἠγάπων καὶ ἐτίμων ἅπαντες. Ἔχοντες ὅμως καὶ οἱ Τοῦρκοι τότε τὰ τῶν δολίως ἀναιρεθέντων ὅπλα, ἀπέκρουον ἐνδοθεν μὲ πολλὴν μανίαν τοὺς ἐφορμῶντας, ὥστε ἐν βραχεῖ χρόνῳ εἶχον φονεύσει καὶ 12—15 ἐξ αὐτῶν. Ἤθελον δὲ πέσει τότε καὶ πλειότεροι Ἕλληνες, ἂν ὁ Καζάνης δὲν τοὺς προσεκάλει ν' ἀποσυρθῶσι τὴν ταχίστην, ὅτε πηδήσας οὗτος μὲ τοὺς περὶ αὐτὸν ἐπὶ τοῦ θόλου τοῦ

τσαμίου, ἤνοιξεν ἄνωθεν ὀπάς, ῥίψας δὲ δι' αὐτῶν φρύγανα, ἐφαπλώματα καὶ διάφορα ἄλλα πανικά, βεβαμμένα εἰς ἔλαια καὶ οἰνοπνεύματα, κατέπνιξε περὶ τοὺς 280 ἔνδον. Ἔτυχον δὲ νὰ φυλάττωνται οἱ δύο ἀδελφοὶ Καρακάση Μασλούμης καὶ Σεκίρης, καὶ ὁ ἐπιστάτης των (Σούμπασης τουρκιστὶ) εἰς ἰδιαιτέραν οἰκίαν, τοὺς ὁποίους οὐδόλως ἐνοχλήσαντες οἱ Ἕλληνες, ὡς μὴ μεθέξαντας τῆς ἀνουσιουργίας τῶν λοιπῶν, ἀπέστειλαν μετ' ὀλίγον εἰς Γραμβοῦσαν. Ἐκ δὲ τῶν Ἀλβανῶν, ἄλλους μὲν ἔστειλαν ἐνόπλους εἰς τὸ φρούριον τῆς Ἱεραπύτνου, ἄλλους δὲ ὁμοίως εἰς τὸ τῆς Σπιναλόγκας, μὲ παραγγελίαν νὰ διηγηθῶσιν εἰς τοὺς ἐκεῖ Τούρκους τὴν ἀλήθειαν τοῦ συγκαίου συμβάντος, τοῦ ὁποίου ἦσαν καὶ αὐτόπται μάρτυρες, εἰς τὸ ὁποῖον ἔπτασαν μὲν ἐν μέρει οἱ Ἕλληνες, ἐγείραντες παράλογον ἐρεθισμὸν διὰ τὴν πλεονεξίαν των, ἔπταισαν ὅμως τὰ μέγιστα οἱ Τοῦρκοι παρασπονδήσαντες. Συνάμα δὲ νὰ εἴπωσι καὶ εἰς ἐκείνους οἱ Ἀλβανοὶ νὰ παραδοθῶσιν ὑπ' ἐγγύησιν ὡς πρὸς τὴν ἀσφάλειαν τῆς ζωῆς των.

Τοιαύτην πρόοδον ἐπαρουσίασαν τότε τὰ πράγματα κατὰ τ' ἀνατολικὰ τῆς Κρήτης μέρη· ἦτο δ' ἐλπιζόμενον νὰ προβῶσι καὶ εὐτυχεστέρα· διότι καὶ οἱ ἐντόπιοι ἐπαναστάτουν προθύμως, βλέποντες τοιαύτην δύναμιν καὶ τάξιν τινὰ στρατιωτικήν· προσέτι δέ, ἔβλεπον καὶ ὁλονὲν στρατιώτας ἐκ τῶν νήσων ἐρχομένους· καὶ διότι καὶ τὸ ἱππικὸν τοῦ Χ. Μιχάλη ἐντὸς ὀλίγου ἐπεριμένετο ἐκεῖ, εἰς τὸ ὁποῖον ἤλπιζον πολύ.

Τετρακόσιοι δὲ Κρῆτες ἔμπειροι καὶ ἐκλεκτοὶ στρατιῶται συναθροισθέντες ἐν τῷ μεταξὺ ἀπὸ διαφόρους νήσους εἰς Κάρπαθον, μετέβησαν μετὰ τὰς εἰρημένας νίκας καὶ αὐτοὶ εἰς Ἅγιον Νικόλαον τῆς Μινώας ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ Μ. Ζερβουδάκη, Μ. Μαλικούτη, Μαγουλάκη καὶ Μ. Κουρμουλάκη. Διῃρημένοι ὅμως ἦλθον οἱ ὁπλαρχηγοὶ οὗτοι πλὴν τοῦ Κουρμουλάκη, ἐρίζοντες πρὸς ἀλλήλους, τίς πούτων νὰ ἔχῃ τὴν ἀρχηγίαν τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν· τὴν δὲ διαίρεσίν των ταύτην δὲν ἐβράδυναν νὰ μεταδώσωσι καὶ εἰς τοὺς λοιπούς· διότι οὔτε αὐτοὶ τότε ἐπείθοντο μεταξύ των, οὔτ' ἐφέροντο εὖνοι καὶ πρὸς τοὺς μέχρι τοῦδε νικητὰς καὶ ὁμονοοῦντας. Ἀπαρέσκοντο δὲ μᾶλλον οὗτοι καὶ διὰ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Χάλη.

τὴν ὁποίαν ὁ στρατάρχης τῆς Ἑλλάδος Τσούρτσης εἶχεν ἀποδώσει εἰς ἐκεῖνον τῇ συγκαταθέσει καὶ τῶν λοιπῶν στρατολογούντων ἐν Ἑλλάδι Γραμβουσιανῶν, ἐπὶ σκοπῷ νὰ μὴν εἶναι ἀκέφαλοι εἰς τὸ ἐξαίρετον ἐκεῖνο κίνημά των, ἤτις καὶ περιωρίζετο εἰς μόνην τὴν ἐκστρατείαν ἐκείνην. Ἀλλ' ἔπταισαν καὶ ἐνταῦθα οἱ στρατιῶται· οὐχὶ βεβαίως διότι καὶ οἱ πλειότεροι ἐξ αὐτῶν δὲν εὐχαριστοῦντο εἰς τὴν διαγωγὴν ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι τοὺς διήρουν ἐξ ἀρχῆς, καθόσον μάλιστα ἔβλεπον ὑπερηδέως τὴν συγκρότησιν τοιούτου στρατοῦ καὶ τὴν πρόοδόν του. Ἀλλ' ἔπταισαν δύω ἢ τρεῖς στενοκέφαλοι, κακῇ τῆς Κρήτης μοίρᾳ εὑρεθέντες, οἵτινες διέβωκαν τότε καὶ εἰς τοὺς ἁπλοῦς ὁπλαρχηγοὺς τὴν κακόδοξον ἰδέαν ὅτι «οἱ Χανιῶται ἦλθον νὰ καθήσουν εἰς τὰ κεφάλια σας»· καὶ οὕτως ἦσαν ἐρεθισμένοι, καὶ ἐκ τοιούτων τοιαῦται κεφαλαὶ ἄνευ ἐγκεφάλου ἐγέννησαν τὴν διαίρεσιν.

Εἶχε δὲ πρὸς τούτοις διορισθῇ ὑπὸ τοῦ Κρητικοῦ συμβουλίου ἐν Γραμβούσῃ καὶ πολιτικὴ ἐπιτροπὴ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἐπιτροπὴ τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν συνισταμένη ὑπὸ τοῦ χρηστοῦ τωόντι πολίτου Γεωργίου Καλλέργη Ρεθυμνίου, τοῦ Γεωργίου Σταματάκη, τοῦ καὶ Ρογδιανοῦ ἐπιλεγομένου, Κισαμίτου, καὶ τοῦ Παναγιώτου Ζερβουδάκη Κνωσσίου, ἤτοι ἀνὰ ἕνα ἐξ ἑκάστου τμήματος τῆς Κρήτης· διότι πάντοτε ἐκρίνετο ἀναγκαῖον τὸ νὰ θεραπεύεται οὕτω καὶ τὸ τμηματικὸν φρόνημα τῶν Κρητῶν, τὸ ὁποῖον ἐπικρατεῖ δυστυχῶς καὶ εἰς τοὺς Κρῆτας, ὡς π. χ. τὸ τῶν Χανιωτῶν, τὸ τῶν Ἡρακλειωτῶν ἢ Καστρινῶν. Καὶ τὰ μὲν πρῶτα δύο μέλη παρηκολούθουν ἐκτοτε τὴν ἐκστρατείαν, οἵτινες καὶ ἀποβάντες, ἐπεμελήθησαν ἀμέσως νὰ προφυλάξωσιν ἀπὸ στρατιωτικὰς ἁρπαγὰς τὰ εὑρεθέντα ἐκεῖσε ἀποθηκευμένα ἄφθονα προϊόντα τῶν ἐχθρῶν, ὡς ἔλαια, ἀμύγδαλα, κεράτια, γεννήματα καὶ λοιπά. Ἔφερον δέ, καὶ ἐπέδωκαν τὸν διορισμὸν καὶ εἰς τὸν Π. Ζερβουδάκην ἅμα ἀποβάντα μετὰ τῶν ὡς ἀνωτέρω στρατιωτῶν, διὰ νὰ συμμεθέξῃ τῶν δημοσίων ἐργασιῶν· καὶ αὐτός. Ἐφρόντισε λοιπὸν παρευθὺς ἡ ἐπιτροπὴ νὰ ἐκποιήσῃ τὰ προϊόντα ταῦτα, ἡ μέρος αὐτῶν εἰς παρακολουθοῦντα πλοιάρια, καὶ ἄλλα καταπλεύσαντα ἀμέσως πρὸς ἐμπορίαν, διὰ νὰ χρησιμεύσωσι τὰ ἐξ αὐτῶν χρήματα εἰς στρατιωτικοὺς μισθοὺς τοῦ

ἐπικαιρικοῦ καὶ εἰς ἄλλας δημοσίας χρείας. ἀλλ' ἀπετράπη ὀχλαγωγικῶς ὑπὸ τῶν νεοελθόντων. «Τίς σᾶς ἔθεσεν,» ἐφώναζόν τινες, «κυρίους εἰς τὸν τόπον μας;» καὶ ἕτερα παραπλήσια κενὰ καὶ ἄκαιρα. Τί δ' ἀπέβη μετὰ τοιαύτας καὶ τοσαύτας παραλογίας; Στρατὸς ὀλιγαριθμότερος νικήσας ἐνδόξως παρ' ὀλίγου ἐν ὁμοφροσύνῃ, καταστασθεὶς μετ' οὐ πολὺ τόσον ἰσχυρὸς καὶ ἀξιόμαχος, ὥστηθη ἀμαχητὶ σχεδόν, καὶ τέλος διελύθη ὡς ἐκ τῶν τοιούτων ἀτοπημάτων ἄνευ λόγου. Ἀλλ' ἂς ἔλθωμεν εἰς τὸ προκείμενον.

Σρατοπεδευμένος τότε δὲ ὁ Μουσταφᾶς εἰς Ἀποκόρωνας, δὲν ἐνέκρινε ν' ἀπομακρυνθῇ ἐκεῖθεν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ κρατῇ εἰς ἀκινησίαν διὰ τῆς παρουσίας του τοὺς Κυδωνιάτας καὶ Σφακιανούς. Ἐξαπέστειλεν ὅμως εἰς Ἡράκλειον σῶμα Ἀλβανῶν ἐκ 400 περίπου ἱππέων καὶ πεζῶν, ἑνωθέντων μετὰ τῶν ἐκεῖ Τούρκων. Ἐκστρατεύσαντες λοιπὸν καὶ ἐκεῖθεν τρισχίλιοι περίπου μὲ πυροβόλα καὶ ἱππικόν, καὶ ἐλθόντες μετὰ 15 ἡμέρας, ἐτοποθετήθησαν εἰς Μάλια χωρίον τῆς ἐπαρχίας Πεδιάδος. Ἐτοποθετήθησαν ὁμοίως τότε καὶ οἱ Ἕλληνες πλέον τῶν τρισχιλίων, μέρος μὲν εἰς τὰ περὶ τὸ χωρίον Μαχόν, μέρος δὲ εἰς Κρόσσι καὶ Γωνιάς. Ἔχοντες βεβαίαν τὴν νίκην ὡς ἐκ τῆς ὀχυρότητος τῶν θέσεών των. Ὁ δὲ Καζάνης καὶ Καθεκλᾶς παραλαβόντες ὑπὲρ τοὺς 100, ἐπροχώρησαν ἐν νυκτὶ, νὰ ἐνεδρεύσωσι κατὰ τὸ χωρίον Σταλίδα ὄπισθεν τῶν πολεμίων, ἐπὶ σκοπῷ νὰ συλλάβωσι τὰ ἐξ Ἡρακλείου ἐρχόμενα πολεμεφόδιά των, ἢ καὶ νὰ φέρωσιν ἀντιπερισπασμόν.

Παρεκινοῦν λοιπὸν τότε πολλοὶ νὰ ἐπιτεθῶσι πρῶτοι κατὰ τῶν πολεμίων, καὶ πλειότερον τῶν ἄλλων ὁ Μανώλης Λουλούδης Πεδιαδίτης, ὁ ἀκριβέστερον τὴν κατάστασιν τῶν ἐχθρῶν γνωρίζων, καὶ νὰ τοὺς διασκορπίσωσι, πρὶν εἰσέλθουν οὗτοι εἰς Μαχόν. ἀλλὰ δὲν ὑπήκουον, μὴ στοχαζόμενοι ὅτι, ὅστις τολμᾷ νὰ καταζαλίζῃ τὸν ἐχθρὸν πρῶτος ἐπιτιθέμενος, ἐκεῖνος ἀναμφιβόλως καὶ νικᾷ. Οἱ Τοῦρκοι ὅμως δραστηριώτεροι καὶ ἐμπειρότεροι, ὥρμησαν πρῶτοι ἐκ τῆς πρωΐας εἰς τὸ ὀχύρωμα τοῦ Βούλγαρι πρὸς τὸν Μαχόν, ὅπου εὗρον ἀντίστασιν. Ἔπεσον ταυτοχρόνως καὶ κατὰ τοῦ Μαγουλάκη, τοῦ Φαρμάκη καὶ Κουρμουλάκη, ὅτε ἐφονεύθησαν καὶ ἄλλοι

Το Δουτρόν.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

τολλοὶ ἐξ αὐτῶν. ἔπεσαν ὅμως ἐκεῖ ὁ Κουρμουλάκης (1) καὶ Μαγουλάκης, οἱ δὲ λοιποὶ ἐτράπησαν ἀμέσως εἰς φυγήν. Ἐτράπη συγχρόνως εἰς φυγὴν ἄνευ ἀντιστάσεώς τινος καὶ ὁ Μαλικούτης. Ἐφορμήσαντες λοιπὸν τότε οἱ Τοῦρκοι ἀπολύτως καὶ εἰς τὰ λοιπὰ ἐχυρώματα, διεσκόρπισαν ἅπαντας, καταδιώκοντες αὐτοὺς μέχρι τοῦ παραρρέοντος ποταμοῦ τοῦ Μοχοῦ, ὅστις ἔχων τὰς πηγάς του ἐκ τῶν ὀρέων τοῦ Λασιτίου, εἶχε πλημμυρήσει κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν παραδόξως, ὅπου καὶ ἐπνίγησαν, ῥιφθέντες ὑπὲρ τοὺς 150 εἰς τὴν καταδίωξιν.

Διακόσιοι περίπου Ἕλληνες ἀπωλέσθησαν τότε κατὰ τὴν ποταμοπλοΐαν, τὴν τροπὴν καὶ τὴν μικρὰν συμπλοκὴν ἐκείνην καὶ φύλις περὶ τοὺς 30 ἢ 40 ἐκ τῶν Τούρκων. Ἤθελον δὲ πλειότεροι Ἕλληνες ἀπολεσθῇ, ἢ καὶ ὅλοι οἱ εἰς Μοχὸν εὑρεθέντες, ἐὰν ὁ Καζάνης δὲν ἐνεφανίζετο κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν ὄπισθεν μὲ τοὺς περὶ αὐτόν, οἵτινες καὶ ἠμπόδισαν τὴν ὁρμὴν τῶν πολεμίων. Ἐκινδύνευσαν δὲ τότε ν' ἀπολεσθῶσι πρὸς τούτοις καὶ ὁ Κοκκολάκης, ὁ Κομητιανὸς καὶ αὐτὸς ὁ Χάλης. Ἀλλὰ πόθεν ἡ τοσαύτη ἀπροσδόκητος καταστροφή; Ὅλοι σχεδὸν ἠτιῶντο ὡς πρωταίτιον τὸν Μαλικούτην διὰ τὴν ἀδιαφορίαν, ἣν ἔδειξε κατ' ἐκείνην τὴν περίστασιν· διότι ἔχων οὗτος τὴν ὀχυρωτέραν θέσιν, ὡς ἔλεγον, μὲ ἰσχυρότατον σῶμα στρατοῦ, ἠδύνατο εὐκόλως, ἐὰν δὲν ἐλειποτάκτει, νὰ στρέψῃ κατὰ τῶν ἐπελθόντων πολεμίων τὴν προσγενομένην εἰς τοὺς Ἕλληνας φθοράν.

Μετὰ δύο δὲ ἡμέρας, ἤτοι τὴν 15 Δεκεμβρίου, εἰσέβαλον καὶ εἰς τὴν Μινώαν οἱ Τοῦρκοι. Ποῦ ὅμως τότε σῶμα ἑλληνικὸν νὰ τοῖς ἀντισταθῇ; Ἡ δυσαρέσκεια μεταξὺ Γραμβουσιανῶν καὶ νεοφερμένων εἶχε κορυφωθῇ ἕνεκα ἀτόπων καὶ ἀλογίστων διενέξεων, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἐπαυξήσει καὶ ἡ ἀποτυχία τῆς ἐν Μοχῷ μάχης, ἀποδιδομένη

---

1) Ὁ πεσὼν εἰς τὴν μάχην τῶν Ἀθηνῶν Δημήτριος Κουρμουλάκης ἦτον υἱὸς τοῦ Μιχαὴλ Κουρμούλη, περὶ οὗ ἔγεινε πολὺς λόγος ἐν τοῖς ἔμπροσθεν. ὁ δὲ Μανώλης Κουρμουλάκης ἦτον υἱὸς τοῦ γέροντος Γεωργίου Κουρμούλη· ἀμφότεροι δὲ οἱ Κουρμουλιοὶ οὗτοι γόνοι ἦσαν ἄνδρες ἀγαθοὶ καὶ φιλοπάτριδες, ἔμπειροι καὶ γενναῖοι στρατιῶται.

εἰς τὴν ἐπίθεσιν τῶν νεοφερμένων ὁπλαρχηγῶν. Ἐνεκαρτέρει δὲ ἐπιμελῶς καὶ ἔπρεχε μετὰ ζήλου ὁ ἀγαθὸς Καζάνης, καὶ ἄλλοι μετ' αὐτοῦ φιλοπάτριδες νὰ μεταπείσωσι καὶ τὸν Χάλην ὥστε νὰ μὴ διαλυθῇ ὁ στρατός· τοὺς ἐπροσκάλουν οὗτοι ἐπιμόνως νὰ ὀχυρωθῶσιν εἰς Λασίθιον, ὑποσχόμενοι νὰ τοῖς προμηθεύσωσι καὶ τὰς ἀναγκαίας τροφάς, ὅπου ἦτον εὔκολον νὰ συναθροισθῶσι, καὶ ἐνισχυθῶσι καλήτερον ἑωσοῦ φθάσῃ ἐκεῖ καὶ τὸ περιμενόμενον ἱππικόν. Ἀλλὰ τίς ἤκουεν: Εἶχε δώσει δὲ ἀπερισκέπτως καὶ τὴν ἄδειαν τῆς διαλύσεως τοῦ στρατοῦ ὁ Χάλης ὡς ἀρχηγός, ὅθεν οἱ ἐπίκουροι ἤρχεσαν νὰ ἐμβαρκάρωνται διὰ τῆς βίας εἰς τὰ ἐλλιμενισμένα ἐκεῖ πλοιάρια· καὶ τινες μὲν τούτων ἀπέδρασαν ὅλως διόλου τότε καὶ τῆς Κρήτης, καὶ τοι μισθωμένοι ὑπὸ Κρητῶν, ῥιψάσπιδες (1) γενόμενοι, ἄλλοι δ' ἐπανῆλθον εἰς Γραμβοῦσαν μετὰ πολλῶν Κρητῶν. Πολλοὶ δ' ἐκ τῶν Κρητῶν ἐπεδόθησαν πάλιν εἰς τὸν κλεπτικὸν πόλεμον, καὶ ἄλλοι διὰ ξηρᾶς κατὰ σώματα κατέφυγον καὶ εἰς Γραμβοῦσαν. Καὶ οὕτως ἐτέλευτα τὸ ἕβδομον ἔτος τοῦ Κρητικοῦ πολέμου.

---

(1) Ὁ κ. Τρικούπης ὀνομάζει πάντοτε ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Στερεοελλαδίτας, ἅπαντας ἀνεξαιρέτως τοὺς κατὰ καιρὸν ἐλθόντας εἰς Κρήτην κατὰ τὸν δεκαετῆ ἀγῶνά της. Ἀς μάθῃ ὅμως πάντοτε ἐστρατολογοῦντο ἐκ διαφόρων ἑλληνικῶν φυλῶν, καὶ δὲν ἠμποροῦμεν νὰ ἀδικήσωμεν ὡς ἀδιαφόρους μένοντας τοὺς λοιποὺς Ἕλληνας εἰς τὸν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος κοινὸν ἀγῶνα διότι τότε συνεκινοῦντο, συνεξεστράτευον, συνεκινδύνευον, ὅπου ἐγίνετο ἑλληνικὸς ἀγών, ἅπαντες ὅσοι ἔφερον χριστιανικὸν ὄνομα. Ἐὰν δὲ θεωρῇ πάντα φουστανελοφόρον ὡς Στερεοελλαδίτην νομίζομεν ὅτι ἔχει καὶ κατὰ τοῦτο λάθος· διότι εἰς τὴν ἐπανάστασιν ἐφουστανελοφόρησαν ὅλοι ἐν γένει οἱ Ἕλληνες πάσης φυλῆς καὶ τάξεως, μόνοι δὲ οἱ Κρῆτες περισσότερον τῶν ἄλλων διετήρησαν καὶ τότε τὸν συνήθη ἱματισμόν των ὡς καὶ ὁπλισμόν των. Τιμῶμεν τοὺς Στερεοελλαδίτας διὰ τὴν ἀνδρείαν καὶ πολεμικήν των ἀρετὴν οὐχ ἧττον ὅμως ἀποδίδομεν φόρον εὐγνωμοσύνης καὶ πρὸς τοὺς λοιποὺς πάσης φυλῆς Ἕλληνας, τοὺς ἀγωνισθέντας καὶ θυσιασθέντας καὶ ἐν Κρήτῃ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

Ὁ Χ. Μιχάλης εἰς Γραμβοῦσαν.—Τὰ συμμαχικὰ πλοῖα κανονοβολοῦν εἰς τὸν λιμένα Γραμβούσης.—Ὁ Ἀλ. Μαυροκορδάτος.—Συντρίβεται ἡ φρεγάτα Καμβρία.—Πρεσβεία Κρητῶν πρὸς τὸν Κυβερνήτην.—Φρούραρχος ὁ Ἄγγλος Οὐρκουάρδος, καὶ θάνατος αὐτοῦ.—Καταπιέζονται οἱ ἐν Γραμβούσῃ ὑπὸ τῶν συμμαχικῶν.—Ὁ Χ. Μιχάλης εἰς Φραγκοκάστελλον.—Οἱ Τοῦρκοι κινοῦνται πανταχόθεν κατὰ Φραγκοκαστέλλου.—Ἐπίθεσις κατὰ τοῦ Ξεπατέρα εἰς τὸν Πύργον Γορτύνης.—Δευτέρα καὶ τρίτη Πρεσβεία πρὸς τὸν Κυβερνήτην.—Ὁ Χ. Μιχάλης προσβάλλει τοὺς Ρεθυμνίους Τούρκους.—Συνέλευσις ὁπλαρχηγῶν εἰς Σκύφος.—Μάχη Φραγκοκαστέλλου.—Φόνος Χ. Μιχάλη.—Πολιορκία τοῦ φρουρίου καὶ παράδοσις.—Μάχαι Σκαλωτῆς, Χαλάρων καὶ λοιπῶν.—Ὁ Ἄγγλος Σταίνης εἰς Φραγκοκάστελλον.—Θάνατος τοῦ Ι. Χάλη.

Ἅμα ἀρξαμένου τοῦ ἔτους 1828. ἦλθεν εἰς Γραμβοῦσαν ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ βρικίου ὁ «Λεωνίδας.» ὁ Χ. Μιχάλης Ταλιάνος. μεθ' οὗ συνέπλεε καὶ ὁ Ἀντωνιάδης καὶ τὸ ὑπὸ τῶν Κρητῶν στρατολογηθὲν ἱππικόν. Συνηντήθη δὲ κατὰ τὴν 4 Ἰανουαρίου ἀπέναντι τῆς Πελοποννήσου περὶ τὴν ἐρημόνησον Παραπόλαν μὲ τὸ Ἀγγλικὸν δίκροτον «Ὀυαρσπίτς». τὸ ὁποῖον ἔφερεν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸν Κυβερνήτην Ἰωάννην Καποδίστριαν. Μετέβησαν δὲ εἰς αὐτὸ τότε ὁ Ἀντωνιάδης καὶ Χ. Μιχάλης. ὅπου ἔλαβεν ὁ πρῶτος καὶ πολύωρον συνέντευξιν μετὰ τοῦ Καποδιστρίου· τῷ ἐκοινοποίησαν κατὰ τὸ εἰκὸς τῶν σκοπῶν τοῦ ἐπιχειρήματός των. τοῖς ἐσύστησε δὲ καὶ ἐκεῖνος ἀποχωριζομένοις τὴν εἰς τὰς πράξεις των προσοχὴν καὶ φρόνησιν ὡς πρὸς τὴν θέσιν μάλιστα, εἰς ἣν εὑρίσκετο τότε ἡ Κρήτη εἰς τὸ συμμαχικὸν συμβούλιον. ὡς καὶ ἡ Γραμβοῦσα διὰ τὰς πράξεις της· τὴν δὲ 5 τοῦ μηνὸς κατέπλευσεν εἰς Γραμβοῦσαν τὸ ἐηθὲν βρίκιον.

Μετ' ὀλίγας δ' ἡμέρας, ἐνῷ ἡτοιμάζετο ὁ ἀρχηγὸς τοῦ πεζικοῦ Χάλης, καὶ ὁ ἵππαρχος Χ. Μιχάλης νὰ ἐξέλθωσιν εἰς Σφακιά, ὅθεν ἔμελλον νὰ κάμωσιν ἔναρξιν τῶν νέων πολεμικῶν ἐπιχειρημάτων των, ἐνεφανίσθησαν ἀπέναντι τῆς Γραμβούσης ὁ Ἄγγλος μοίραρχος Θωμᾶς Στάϊνς καὶ ὁ τῆς Γαλλίας Ρεβερσσῶν, ἔχοντες ἀμφότεροι περὶ τὰ 10 πολεμικὰ πλοῖα ὑπὸ τὰς σημαίας τῶν ἐθνῶν των. Συνάμα δ' ἔφθασεν ἐκεῖ καὶ ὁ πρώην μοίραρχος Ἄγγλος Ἀμιλτῶν ἐπὶ τῆς φρεγάτας «Καμβρία» εἰς ἣν ἦτο καὶ ὁ Α. Μαυροκορδάτος, ἀπεσταλμένος παρὰ τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, μὲ ἐντολὴν νὰ συμβιβάσῃ ὅσον τὸ δυνατὸν τὰ περὶ τῆς ὑποθέσεως τῆς Γραμβούσης, καὶ ἀποτρέψῃ τοὺς ἐκεῖ, μὴν ἤθελον πράξει τι, ὅπερ, βεβαίως ἠδύνατο νὰ χειροτερεύσῃ τὴν θέσιν των.

Οἱ κάτοικοι ὅμως τῆς Γραμβούσης εἶχον ἐννοήσει καὶ ἀφ' ἑαυτῶν τὸ δεινόν· διὸ καὶ οὐδεὶς ἐτόλμα νὰ ἀντείπῃ, καθόσον μᾶλιστα καὶ παρουσιασθέντος πρὸ πολλοῦ τοῦ Κόγχακα μὲ τὴν ἑλληνικὴν φρεγάταν ἐκεῖ, ἦσαν ἕτοιμοι νὰ τὰ παραδώσωσιν ὡς εἴπομεν ὡς ἑλληνικῶ Στολάρχῳ τὰ πλοῖα εἰς τὴν πρώτην ἀπαίτησίν του ἄλλ' ὅστις, ἀντὶ νὰ περιστείλῃ τότε τοὺς πειρατευομένους, ἐνεθάρρυνε δυστυχῶς αὐτοὺς διὰ τοῦ τρόπου του.

Ἐξῆλθε λοιπὸν τοῦ πλοίου πρὸς τὸ δεινὸν ὁ Μαυροκορδάτος, διανυκτερεύσας ἐν τῷ φρουρίῳ. Ἐλάλησε, καὶ ἐσυμβούλευσεν οὗτος τότε τὰ εἰκότα, καὶ ἐπὶ τέλους τοῖς ἐσύστησε τὴν φρόνησιν εἰς τοιαύτην περίστασιν, διὰ νὰ μὴ λάβωσιν ἀφορμὴν τὰ συμμαχικὰ πλοῖα, καὶ κανονοβολήσωσι καὶ αὐτούς. Ἀπῄτησε δὲ τότε ὁ μοίραρχος οὗτος νὰ παραδοθῶσιν εἰς αὐτὸν 8 πλοῖα τῶν ἐν τῷ λιμένι, ἅτινα ἐθεώρει ὡς πειρατικά, τὰ σωζόμενα ἔτι ἁρπαγέντα διὰ τῆς πειρατείας πράγματα, εἰς δὲ τὴν ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν ἐπέταττε νὰ παραδοθῇ τὸ φρούριον.

Ἡ ἀπόρθητος Γραμβοῦσα ἦτο τωόντι ὁρμητήριον τῶν ἀγωνιζομένων Κρητῶν, ἀφ' ὅπου καὶ ἐξώρμων οἱ πλειότεροι κακοποιοῦντες τοὺς τυράννους των. Εἶχον ὅμως καταντήσει ἐπ' ἐσχάτων καὶ τινες ἕνεκα τῶν ἀνωμάλων ὡς εἴπομεν τοῦ καιροῦ ἐκείνου περιστάσεων καὶ εἰς πειρατικὰ κινήματα, ἂν καὶ κατεδιωχθησαν ὡς εἴδομεν ἐκ τῶν πλειοτέρων ἐξ ἀρχῆς καὶ ἐκ τῆς ἐπιτροπῆς πάντοτε, καὶ οὐχὶ

ὡς λέγει ὁ Σ. Τρικούπης ἐν τῇ ἱστορίᾳ του (βιβλ. Δ'. σελ. 251), ὅτι ἦσαν καὶ μέλη αὐτῆς ἔνοχα, καὶ ὅτι ἀπῆτει καὶ ταῦτα μεταξὺ τῶν πρωταιτίων ὁ μοίραρχος, ἐνῶ οὐδὲ λόγος ἔγεινε παρὰ τοῦ μοιράρχου περὶ οὐδενὸς τούτων· διότι καὶ οὐδεὶς συμμετέσχε ποτὲ τῶν τοιούτων πράξεων. Ἀλλὰ καὶ τί ὀρθὸν ἄλλο περὶ Κρητῶν εἶπεν ὁ Σ. Τρικούπης; Ὅσον ὅμως οἱ Γραμβουσιανοὶ ἦσαν ἀσύμφωνοι ἐπ' ἐκείνων τῶν πράξεων, ὥστε καὶ ἐστασίασαν πολλάκις μεταξύ των, τόσον ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ τῶν συμμαχικῶν πλοίων εὑρέθησαν ἅπαντες σύμφωνοι καὶ προσεκτικοί. Δικαιολογούμενοι δ' οὗτοι τότε, ὅτι κατ' ἐκεῖνον τὸν καιρὸν οὐδ' ἴχνος πειρατικῆς πράξεως ὑπῆρχεν ἐν Γραμβούσῃ ἀπὸ τὸν παρελθόντα Ὀκτώβριον, καὶ ὅτι ἐκτοτε εἶχον ἀφιερωθῇ ὅλως διόλου ἅπαντες εἰς τὸν πόλεμον τῆς πατρίδος των, ἔλεγον εἰς τὸν Μαυροκορδάτον νὰ εἴπῃ μετὰ ταῦτα εἰς τὸν μοίραρχον ὅτι, ἐὰν ἐκεῖνος θελήσῃ νὰ στείλῃ μίαν καὶ μόνην λέμβον διὰ νὰ παραλάβῃ τὰ πλοῖα, τὰ ὁποῖα ζητεῖ, ἂν καὶ ὅλα τὰ ἐν τῷ λιμένι τότε εὑρισκόμενα δὲν ἦσαν ἐναχοποιημένα ὡς πειρατικά, οὐδεὶς θέλει ἀντείπει. Νὰ τὸν παρακαλέσῃ ὅμως καὶ ταυτοχρόνως ἐκ μέρους των, νὰ τοὺς ἀφήσῃ τὰ ἀναγκαῖα πλοῖα, διὰ νὰ μεταφέρωσι τοὺς εὑρεθέντας στρατιώτας ἐπικούρους καὶ Κρῆτας ὡς καὶ τὸ ἱππικὸν εἰς τὸν λιμένα τῶν Σφακίων, καὶ ἐκεῖθεν ἂς στείλῃ, ἐὰν θέλῃ, νὰ τὰ παραλάβῃ. Περὶ δὲ τῶν αἰτηθέντων προσώπων εἶπον τωόντι, ὅτι δὲν εὑρίσκοντο τότε ἐν Γραμβούσῃ. Τοιαύτην σύνεσιν ἔδειξαν τότε οἱ Γραμβουσιανοί.

Ταυτοχρόνως δὲ εἶχεν ἐξαποστείλει ὁ Κυβερνήτης καὶ εἰς τὰς βορείους σποράδας νήσους τὸν ναύαρχον Μιαούλην, διὰ νὰ ἐξαλείψῃ καὶ ἐκεῖνος ἐκεῖθεν τὴν πειρατείαν, ὡς καὶ τὴν κατέστρεψεν. Ἀλλ' ὁ Σ. Τρικούπης διέστρεψε καὶ εἰς τοῦτο πρὸς κατηγορίαν τῶν Κρητῶν τὴν ἀλήθειαν· διότι, «Οὗτος (ὁ Μιαούλης) δὲν ἐδοκίμασε, λέγει ὅσα οἱ κατὰ τὴν Γραμβοῦσαν πειρατοδιῶκται· διότι οἱ παρεπιδημοῦντες κατὰ τὰς νήσους ἐκείνας Ὀλύμπιοι, οἱ κύριοι ὅλων σχεδὸν τῶν ἐν πειρατείᾳ πλοιαρίων τὰ παρέδωκαν οἰκειοθελῶς 30 τὸν ἀριθμόν». Ποίαν ὅμως ἐναντιότητα, πρὸς Θεοῦ, Σ. Τρικούπη, ἐπέφερον τότε οἱ Κρῆτες, καὶ πρὸς ποίους ἤθελαν τολμήσει νὰ ἐναντιωθοῦν; ὁ Σ. Τρικούπης ἀπεφάσισεν ὡς φαίνεται νὰ ἐπιπέσῃ εἰς

τοὺς Κρῆτας μόνον, ὡς ἡ μοῖρα κατὰ τὸν δημώδη λόγον εἰς τὸ ἀδύνατον κρέας, καὶ ἃς λέγει καὶ παράλογα ὡς θέλομεν βεβαιωθῆ περὶ τῆς ἀληθείας ταύτης καὶ ἀπὸ τὴν ἐφεξῆς διήγησιν.

Ἕως 8 ἦσαν τὰ ἐν Γραμβούσῃ ἐνοχοποιημένα πλοῖα ὡς πειρατικὰ ἐξ ὧν τὰ 5 ἦσαν γολέτται, τὰ δὲ λοιπὰ μιστικά, ἐγκαταλελειμμένα ἅπαντα τότε καὶ ἀπ' αὐτοὺς τούτους τοὺς ἰδίους ναύτας των, διὰ νὰ τὰ περιλάβῃ τὴν ἐπιοῦσαν ὁ μοίραρχος ὡς εἶχον εἰπεῖ καὶ εἰς τὸν Μαυροκορδάτον. ἐὰν δὲν συγκατετίθετο εἰς τὴν δευτέραν πρότασίν των. Παρευρίσκετο δὲ τότε εἰς τὸν λιμένα καὶ τὸ ῥηθὲν βρίκιον. ἔχον ἐν ἑαυτῷ τὸ ἱππικόν. Συνέβη δὲ κατ' ἐκείνην τὴν νύκτα καὶ τὸ ἑξῆς.

Στρατιῶταί τινες ἕως 10 ἐκ τοῦ ἱππικοῦ σώματος εἰσῆλθον ἐπὶ κίσχροκερδεῖ σκοπῷ νὰ λαφυραγωγήσωσιν ἐπὶ τὴν γολέτταν Τερψιχόρην ἔρημον οὖσαν. τὴν λεγομένην τοῦ Τομπάζη. ἠγορασμένην δὲ πρὸ πολλοῦ ὑπὸ Γραμβουσιανῶν. Προχωρήσαντες δὲ οὗτοι ἀσκέπτως καὶ εἰς τὰς ἀποθήκας της μὲ ἀνημμένας λαμπάδας. διέδωκαν τὸ πῦρ εἰς τὴν πυριτοθήκην. ὥστε ἡ μὲν γολέτα ἐκρίσθη τότε ἐκ τῆς ἐκρήξεως εἰς τέσσαρα ἴσα τμήματα καταμεσῆς, ἡ πολλάκις ἄλλοτε βριαμβεύσασα εἰς ναυμαχίας. οἱ δὲ στρατιῶται ἐπινάχθησαν εἰς τὸν ἀέρα. ἀπωλεσθέντες. Ὁ αἰφνίδιος οὗτος κρότος τόσον ἐξέπληξε τοὺς πάντας. ὥστε οἱ μὲν ἐν τῇ Γραμβούσῃ ἐνόμισαν ἐντρομοι πρὸς καιρόν. ὅτι ἤρχισεν ὁ μοίραρχος τὸν κανονιοβολισμόν καὶ ἐν μέσῳ ἔτι τῆς βαθείας νυκτός. οἱ δὲ ἐν τοῖς πλοίοις ὑπέθεσαν. ὅτι ἐξερράγη ἐμφύλιος στάσις ἐκεῖ. ὅθεν καὶ ὁ μοίραρχος πλησιάσας ἔρριψε καὶ βόμβας τινὰς εἰς τὸν ἀέρα, ἕως οὗ ἐπληροφορήθη τὴν ἐπομένην αὐγὴν περὶ τοῦ συμβάντος.

Μετέβη λοιπὸν ὁ Μαυροκορδάτος τὴν ἐπιοῦσαν εἰς τὴν Καμβρίαν, καὶ ἀνέφερε τῷ Ἀμιλτῶνι τὰ εἰρημένα. Ἀμφότεροι δ' οὗτοι ἐκοινοποίησαν ταῦτα καὶ πρὸς τὸν ἐπὶ τῆς Ἰσιδος Σταίνης, οἵτινες καὶ ἠθέλησαν νὰ ὑποστηρίξωσιν εἰς αὐτὸν καὶ τὴν πρότασιν τῶν Κρητῶν. ὡς συνᾴδουσαν καὶ μὲ τὸ πνεῦμα τῶν ὁδηγιῶν τῆς συμμαχίας ὡς πρὸς τὰς γενομένας τότε διαπραγματεύσεις τῶν Συμμάχων περὶ τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων μετὰ τῆς Πύλης. Λέγεται δὲ μάλιστα ὅτι συγκατετέθη σχεδὸν περὶ τούτου καὶ ὁ μοίραρχος Σταίνης.

Ἐπειδὴ ἤθελον μὲν οἱ Σύμμαχοι νὰ ἐξαφανίσωσι τὴν παρενοχλοῦσαν τὸ γενικὸν ἐμπόριον καθ' ὅλας τὰς ἑλληνικὰς θαλάσσας τότε πειρατείαν, δὲν ἤθελον ὅμως νὰ ἐμποδίσωσι τὸν ἑλληνικὸν ἀγῶνα διότι διὰ τῆς ἐπεκτάσεως του ἐφρόνουν τότε οἱ πρέσβεις τῶν Συμμάχων, ν' ἀναγκάσωσι τὸν ὅλως ἄκαμπτον Μαχμούτην νὰ παραδεχθῇ ὅ,τι ἀπῄτουν περὶ Ἑλλάδος, ἀφοῦ ἕως τότε δὲν ἠδυνήθησαν νὰ τὸν καταπείσωσιν οὔτε ἡ πυρπόλησις τῶν στόλων του εἰς Ἀβαρίνους, οὔτε καὶ ἄλλα ἀπειλητικώτερα μέτρα.

Ὁ Σταίνης ὅμως ἦτο, ὡς ἐρρήθη, ἐξ ἐκείνων οἱ ὁποῖοι ἐπείθοντο μόνον εἰς τὸ γράμμα. διὸ καὶ μετὰ μεσημβρίαν μετέβαλε γνώμην, δοὺς ἐκ τῆς Ἴσιδος καὶ εἰς τὰ λοιπὰ πολεμικὰ πλοῖα τὸ σημεῖον τοῦ κανονιοβολισμοῦ κατὰ τῶν ἐλλιμενισμένων πλοίων εἰδοποιήσας συνάμα, ν' ἀποσυρθῶσι καὶ οἱ ἄνθρωποι εἰς τόπον παράμερον ὡς καὶ τὸ μνησθὲν πλοῖον, τὸ φέρον τὸ ἱππικόν. Διέταξε δὲ τὸν Ἀμιλτῶνα νὰ πυροβολήσῃ πρῶτος, ὅστις καὶ πλησιάσας πρὸς τὰ μεσημβρινὰ τοῦ φρουρίου ὑπ' αὐτὰς τὰς ἐπάλξεις, ἐκένωσε τὰ κανόνιά του. Κατόπιν παρηκολούθει ἡ φρεγάτα «Ἴσις», ἐπὶ τῆς ὁποίας ἦτο ὁ Σταίνης, κανονιοβολήσασα καὶ αὐτὴ τὰ πλοῖα χωρὶς νὰ ἐπιφέρωσι βλάβην εἰς αὐτά, τοὐναντίον μάλιστα ἡ βλάβη ἐπῆλθεν εἰς τὰς δύο ταύτας φρεγάτας τότε· διότι ἡ Ἴσις καὶ Καμβρία περιεπλέχθησαν, πνεύσαντος αἰφνιδίως καὶ τοῦ Λίβα, ἐν τῷ περιστρέφεσθαι κατ' ἐκεῖνο τὸ στένωμα. ὥστε ἐναυάγησε μὲν ἡ Καμβρία, κρουσθεῖσα κατὰ τὸν διαχωρισμὸν εἰς ὕφαλον, ἐνῷ προσεπάθει νὰ σώσῃ τὴν Ἴσιν, ὡς καὶ τὸ κατώρθωσε· διότι, ἐὰν ἡ Καμβρία δὲν ἔπραττεν οὕτως, ἡ Ἴσις ἦν ἐκ τῶν νεοναυπηγημένων καὶ καλητέρων βασιλικῶν πλοίων ἤθελεν ἀφεύκτως πάθει ὅ,τι ἡ Καμβρία, καὶ αὐτὴ τότε ἴσως νὰ διασωθῇ. Κατόπιν δὲ τούτων πλησιάσαντα ἀλληλοδιαδόχως τὰ λοιπὰ συμμαχικὰ ἐκανονιοβόλησαν καὶ αὐτὰ τὰ ἐν τῷ λιμένι πλοῖα, εἰς τὰ ὁποῖα δὲν ἐπέφερον ἄλλην ζημίαν οἱ τόσοι κανονιοβολισμοί, εἰμὴ ὀπήν τινα, ἣν ἤνοιξε σφαῖρά τις εἰς μίαν μόνον γολέταν κατὰ τὰ βρεχούμενα αὐτῆς· περὶ δὲ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου ἔπαυσεν ὁ κανονιοβολισμός. Ἀγνοεῖται δέ, ἂν ἤθελον νὰ καταστρέψωσι ταῦτα, ἢ δὲν ἐπετύγχανον τοῦ σκοποῦ. Πόθεν ὅμως μαθὼν καὶ περὶ τούτων ὁ κ. Τρικούπης ἐκθέτει ἐσφαλ-

μένως ἐν τῇ ἱστορίᾳ του (βιβλ. Δ'. σελ. 251). ὅτι 4 ἐξ αὐτῶν ἔκαυσαν, 3 ἐβύθισαν καὶ 5 ἀπέστειλαν εἰς Μελίτην. ἐνῷ 3 ἢ καὶ 4 ἔστειλαν μόνον ἐκεῖ χωρὶς νὰ συμβῇ ἄλλο τί.

Εἰσῆλθε τέλος τὴν ἐπιοῦσαν ἡ Ἶσις εἰς τὸν λιμένα. μετ' αὐτὴν δὲ καὶ ἡ Γαλλικὴ φρεγάτα, ἡ διευθυνομένη ὑπὸ τοῦ μοιράρχου Ρεβερσῶνος, καὶ ἕτερά τινα πλοῖα. ὅτε καὶ ἔγεινε κύριος ὁ μοίραρχος τῶν ἐγκαταλελειμμένων πλοίων. Ἔγραψε δὲ τότε ὁ Σταίηνς περιποιητικὴν ἐπιστολὴν καὶ πρὸς τὸν ἀρχηγὸν Χάλην. λέγουσαν νὰ παραλάβῃ τοὺς στρατιώτας του. καὶ ἐξελθόντες νὰ πολεμήσωσιν ὑπὲρ τῆς πατρίδος των, καὶ ἀναλάβωσι τὸν ἀνθρωπισμόν των. τὸν ὁποῖον ἐθεώρει προσβεβλημένον ἐκεῖνος ὡς ἐκ τῶν πειρατικῶν πράξεων. Δὲν ἐπέτρεψεν ὅμως νὰ μεταφερθῶσιν ἐκεῖθεν διὰ τῶν πλοίων ὡς ἐζήτουν καὶ τὰ στρατεύματα εἰς Σφακία. ὁπόθεν ἐσχεδίασαν ν' ἀρχίσωσι τότε τὸν πόλεμον. ὅπου. τὸ Κρητικὸν συμβούλιον εἶχεν ἀποστείλει καὶ ἐπιτροπὴν διὰ νὰ προπαρασκευάσῃ τὰ πρὸς ὑποδοχήν· διότι ὑπῆρχε τότε κίνδυνος ἐκ μέρους τῶν Τούρκων ν' ἀποβιβασθῶσιν ἀλλαχοῦ ὡς δηλοῦται καὶ ἐκ τῆς ἑξῆς ἀναφορᾶς.

«Δὲν λείπομεν κατὰ χρέος νὰ εἰδοποιήσωμεν καὶ αὖθις τὸ Συμ-»βούλιον, ὅτι ταύτην τὴν στιγμὴν ἐλάβαμεν εἴδησιν ἀπὸ τὸν Καυ-»καλοσήφην, ὁ ὁποῖος μᾶς λέγει. ὅτι τοῦ ἦλθε διαταγὴ παρὰ τοῦ »Μουσταφαμβέη νὰ τὸν εἰδοποιήσουν τὴν γνώμην των· διότι ἔμαθεν, »ὅτι ἦλθαν ἐδῶ καὶ διὰ ξηρᾶς καὶ διὰ θαλάσσης στρατεύματα. καὶ »ἱππικόν. καὶ σιτάρια. καὶ προστάζει νὰ τὸν εἰδοποιήσωμεν. ἐὰν »ἔχωμεν σκοπὸν νὰ σηκόσωμεν ἅρματα ἢ ὄχι·

«Τὸ πρᾶγμα, ἀδελφοί. ἐξεσκεπάσθη καὶ ἐδῶ. οἱ δὲ ἐχθροὶ λαμ-»βάνουν μέτρα. καὶ ὑμεῖς διατί ἀργοπορεῖτε νὰ στείλετε τὰ στρα-»τεύματα. δὲν γνωρίζομεν. Αἱ ζωοτροφίαι τελειόνουν· τὰ πολεμε-»φόδια εἶναι πολλὰ ὀλίγα· πρέπει νὰ ταχύνωμεν τὰς ἐργασίας μας· »διότι ὁ Μουσταφᾶς λέγει, ὅτι εἰς μίαν ὥραν θὰ χαλάσει τὰ πιάνα »μας. νὰ μὴν εἰμπορέσωμεν εἰς ἕνα χρόνον νὰ τὰ διορθώσωμεν.»

Ἐν Λουτρῷ, τὴν 15 Ἰανουαρίου 1825

Τὰ μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς

Ἀνδρέας Φασόλης. Μανοῦσος Δασκαλάκης. Φραντσέσκος Λιμπυίτης.

Μανουσιὸς Νικολακάκης.

Ἐπολιόρκει λοιπὸν τότε ὁ Σταίνης ὄχι τὸ φρούριον ὡς λέγει ὁ Σ. Τρικούπης, ἀλλὰ τὴν νῆσον ὅλην. ἀπαιτῶν τὰ ἐνοχοποιημένα ὡς ἐρρέθη πρόσωπα. Ἦσαν δὲ ταῦτα ὁ Μαρτινιανὸς Περάκης, ὁ Ἰάκωβος Σκανδάλης, ὁ Γεώργιος Λούπης, ὁ Παπᾶ Γρηγόριος, ὁ Μανώλης Δικτάκης, ὁ Παναγῆς Καλαϊτσάκης, ὁ Μανώλης Κουβαρίτης, καὶ ἕτερος Μανώλης Δικτάκης ὁ καὶ Σπανὸς λεγόμενος. Οὐδ' ἐμπόδιζεν ὁλοτελῶς οὗτος τὰς λέμβους νὰ ἐξέρχωνται εἴτε πρὸς ξύλευσιν, εἴτε δ' ἄλλην ὑπηρεσίαν, ἀλλ' ὑπεχρεώνοντο μόνον αὗται νὰ πλησιάζωσι πρῶτον εἰς τὴν φρεγάταν διὰ νὰ τὰς ἐπισκέπτωνται, μήπως συμπλέῃ ἐν αὐταῖς καὶ τις τῶν ζητουμένων, τῶν ὁποίων τὰ χαρακτηριστικὰ εἶχε καταμάθει ἀπὸ Κύθηρα ὁ μοίραρχος, παρακολουθοῦντος τότε ἐν τῇ Ἴσιδι καὶ τοῦ ἀστυνόμου τῶν Κυθήρων διὰ τοῦτο.

Εἶχε δ' ἐκλέξει τὸ Συμβούλιον τότε ἐν Γραμβούσῃ καὶ δύο Κρῆτας τὸν Γ. Καλλέργην καὶ Κ. Κριτοβουλίδην, διὰ νὰ μεταβῶσι μετὰ τοῦ Κ. Μαυροκορδάτου εἰς Αἴγιναν, καὶ προσφέρωσι τὸ πρὸς τὸν Κυβερνήτην σέβας των, καὶ νὰ τὸν συγχαρῶσιν ἐκ μέρους τῶν Κρητῶν διὰ τὴν ἄφιξίν του εἰς τὴν Ἑλλάδα, νὰ τὸν παρακαλέσωσι δὲ πρὸς τούτοις καὶ διὰ τὴν ἀπαλλαγὴν τῶν ἀπὸ τὰ κινήματα τοῦ μοιράρχου, καὶ ἐνταυτῷ νὰ τοῦ ζητήσωσι τὴν συνδρομήν του διὰ τὰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις των.

Ἐπιβιβασθέντες λοιπὸν ἐπὶ τοῦ Ἀγγλικοῦ βρικίου «ἡ Κάμηλος» ἀπέπλευσαν ἐκεῖθεν. ἀφοῦ πρῶτον ἐπαρουσιάσθησαν καὶ αὐτοὶ εἰς τὸν Σταίνης ἐπὶ τῆς Ἴσιδος κατὰ τὴν ἀναχώρησίν των· διότι ἐθεωρεῖτο τότε οὗτος κύριος τοῦ λιμένος ἐκείνου. Μετὰ τριήμερον δὲ διάπλουν φθάσαντες εἰς Αἴγιναν, ἐπαρουσιάσθησαν πρὸς τὸν Κυβερνήτην. Καὶ τότε μὲν ὁ Κυβερνήτης ἠκροάζετο αὐτοὺς εὐνοϊκῶς, ὅθεν καὶ διέταξεν εὐθὺς νὰ σταλῶσι τροφαὶ καὶ τινα πολεμοφόδια διὰ τὸν ἐπικουρικὸν στρατόν.

Συγχρόνως ὅμως εἶχε διορίσει οὗτος καὶ φρουρὰν τῆς Γραμβούσης, τὸν Ἄγγλον Οὐρκουάρδον μεθ' ἑνὸς λόχου· ἀλλ' ἐπηρώτα συχνὰ ὁ Κυβερνήτης τοὺς εἰρημένους, ἂν θὰ παραδώσωσιν οἱ Κρῆτες τὸ φρούριον, ἐκεῖνοι δὲ διεβεβαίουν νὰ μὴ διστάζῃ οὐδαμῶς περὶ τούτου. Διότι οἱ Κρῆτες ἐν γένει ἠσχολοῦντο περὶ τῆς ταχείας εἰς τὴν

Ελλάδα ἀφιξεως του. πεποιθοτες ὁτι θελει ἀντιληφθῆ καὶ τῶν πραγμάτων τῆς πατρίδος των. ὁτι θέλει τοὺς σωσει ἀπὸ τὸν κίνδυνον τοῦ πολέμου. διὰ νὰ συμμιθέξωσι καὶ αὐτοὶ τῶν αὐτῶν δικαιωμάτων μὲ τοὺς λοιποὺς ὑπερ τῆς ἐλευθερίας ἀγωνιζομένους. καὶ ὁτι τέλος θέλουν ὑποδεχθῆ τόσον εἰς τὴν Γραμβοῦσαν. ὅσον καὶ εἰς Κρήτην ὁντιναδήποτε στείλῃ ἐξ ὀνόματός του. ὡς σωτῆρα. Ἐπειδὴ εἶχον τότε ἐντολὴν οἱ ἀπεσταλμένοι νὰ τὸν παρακαλέσωσι ταὐτοχρόνως. διὰ νὰ ἐξαποστείλῃ καὶ ἀντιπρόσωπόν του εἰς Κρήτην, νὰ ἀναλάβῃ τὴν γενικὴν τῶν πραγμάτων διεύθυνσιν.

Ἐχάρησαν δὲ τότε χαρὰν μεγάλην οὗτοι. ὁτε ἔμαθον παρευθὺς ὁτι ὁ Κυβερνήτης ἔδωκεν ἐντολὴν εἰς τὸν Μαυροκορδάτον καὶ Τομπάζην. νὰ τῷ παρουσιάσωσιν οὗτοι ὅσον τάχιον ἀκριβῆ ἔκθεσιν δι' ἐπιτυχῆ ἐκστρατείαν τῆς Κρήτης· τόσον δὲ ἐπείσθη περὶ τούτου ὁ φιλόπατρις καὶ φιλοκαρὴς Τομπάζης, ὥστε καὶ ἐπιμόνως μετεκαλέσατο ἐν τῷ μέσῳ τῆς βαθείας νυκτὸς ἐκείνης. εἰς τὴν κατοικίαν του τοὺς εἰρημένους. διὰ νὰ τὸν φωτίσωσιν εἰς ὅσα ἀπῃτοῦντο διὰ μίαν τοιαύτην ἔκθεσιν. Οἱ δὲ ἀπεσταλμένοι ἔγραψαν περιχαρῶς καὶ αὐτοὶ πρὸς τοὺς ἐντολεῖς των εἰς Γραμβοῦσαν περὶ τῆς σωτηρίου ταυτης ἀγγελίας. Δὲν ἐξετελέσθη ὅμως δυστυχῶς οὐδὲν τούτων ὑπὸ τοῦ Κυβερνήτου.

Ἐν τοσούτῳ. ἔφθασεν εἰς Γραμβοῦσαν μὲ τὸν λόγον του καὶ ὁ ρηθεὶς φρούραρχος Οὐρκουάρδος· τὸν ὑπεδέχθησαν περιχαρῶς οἱ κάτοικοι. καὶ ἅμα ἀφιχθέντι τῷ παρέδωσαν τὰ πάντα. Μετὰ σπουδῆς δ' ἐνησχολεῖτο τότε πραγματικῶς ὁ Κυβερνήτης νὰ καταλάβῃ τὸ φρούριον. Διότι καὶ σπουδαίως τὸν παρεκάλουν εἰς τοῦτο οἱ Κρῆτες διὰ τοὺς ἐκτεθέντας λόγους. Δὲν ἐπῆλθεν ὅμως εἰς τὸν νοῦν τῶν Κρητῶν ὡς ἐρρόνει ὁ Κυβερνήτης νὰ ἀντισταθῶσιν εἰς ἀπεσταλμένον του. ὡς τὸ ἀπέδειξαν εὐθὺς ὁ Οὐρκουάρδος περὶ τῆς παραλαβῆς τοῦ φρουρίου πρὸς τὸν Κυβερνήτην. Ἀλλὰ τι συνέβη μετ' ὀλίγον ;

Καταβαίνων ὁ Οὐρκουάρδος καθ' ἑκάστην πρωΐαν μεθ' ὅλων σχεδὸν τῶν ἀξιωματικῶν. ἤρίστα ἐπὶ τῆς Ἴσιδος παρὰ τῷ Σπαΐνῃ. καὶ τοῦτο ἐξηκολούθει κατὰ συνήθειαν ἐπὶ 10 περίπου ἡμέρας. ὁπότε συνέβη πυραδόξως τὸ ἑξῆς.

Κατερχόμενος τελευταῖον προϊούσης τῆς ἡμέρας κατὰ τὸ σύνηθες μετὰ τῶν ἰδίων ἀξιωματικῶν, ἔγεινε θῦμα ὅλως ἀπροσδοκήτου συμβάντος. Διότι μακρὰν τῆς παραλίας αὐτοῦ ὄντος περὶ τὰ 500 βήματα, ἠγέρθη θύελλα μεγίστη, πνεύσαντος σφοδροτάτου τοῦ Λίβα, ὥστε ἀνεπέτασεν εἰς τὸν ἀέρα τὰς σκιάδας καὶ τινων ἄλλων παρὰ τῷ αἰγιαλῷ καταστημάτων. ὁλόκληρον δὲ τὴν σκιάδα τοῦ ἐκεῖ καφενείου, ἥτις τιναχθεῖσα τότε, ἐπέπεσεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ φρουράρχου. Ἔβλαψε δὲ ὀλίγον καὶ τινας ἐκ τῶν περὶ αὐτὸν ἀξιωματικῶν, ὁ φρούραχος ὅμως ἔπεσε παρευθὺς ἡμιθανὴς καὶ ἄφωνος. Παρετήρησαν δὲ τὸ συμβὰν τοῦτο ἐν τῷ ἅμα καὶ οἱ παρευρεθέντες ἄλλοι ἀξιωματικοὶ τοῦ συμμαχικοῦ ναυτικοῦ, καὶ αὐτὸς προσέτι ὁ μοίραρχος Σταίηνς. Ὁ φρούραρχος ὅμως Οὐρκουάρδος ἐτελεύτησε μετ' ὀλίγον ὡς ἐκ τῆς πληγῆς, ἐνταφιασθεὶς μὲ τὰς ἀνηκούσας αὐτῷ τιμὰς ἐντὸς τοῦ φρουρίου πρὸς τὸ ἀρκτικὸν αὐτοῦ.

Ἐκ δὲ τοῦ παραδόξου τούτου συμβάντος, λαβὼν ἀφορμὴν ὁ Σταίηνς, διώρισεν ἐν τῷ φρουρίῳ συμμαχικὴν φρουρὰν ἐξ 100 Ἀγγλων καὶ 40 μόνον Γάλλων. Εἰσελθόντες λοιπὸν ἐκεῖνοι, συνέλαβον εὐθὺς 6 ἐκ τῶν 8 προγεγραμμένων, τοὺς ὁποίους ἀπέστειλαν εἰς τὰ πλοῖα. Φοβηθέντες δὲ τότε οἱ λοιποὶ Κρῆτες ἀνεχώρησαν, ἀφήσαντες τὰς γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα των ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν 12—15 μόνον γερόντων. Ἔμεινε δὲ ἡ συμμαχικὴ αὐτὴ φρουρὰ εἰς ἥσυχον κατάστασιν ἐπὶ 4—5 ἡμέρας καθ' ἃς ἤλλασσον ἑκάστην πρωΐαν οἱ μοίραρχοι τοὺς στρατιώτας.

Συνέβη δὲ καὶ τὸ ἑξῆς ὡς ἐκ τῆς ἀνισότητος τῶν νέων τῆς συμμαχίας φρουρῶν. Ἐδυσφόρει ὁ Γάλλος μοίραρχος Ρεβερσὼν ἐπὶ τούτῳ, συλλαβὼν ἴσως καὶ ὑπονοίας διὰ τὴν ἐποφθαλμίωσιν, ἣν ἐδείκνυεν ὁ πρῶτος διὰ τὴν ἀξιόλογον καὶ ἀπόρθητον θέσιν τῆς Γραμβούσης. Συχνάζων δέ τις Ἕλλην ἐκ τῶν Κρητῶν παρ' αὐτῷ, ὅστις ἐπίσης εἶχε συλλάβει καὶ αὐτὸς τὴν αὐτὴν ὑπόνοιαν, καὶ ἐρωτήσας εἶχε μάθει τὴν περὶ τούτου ἀθυμίαν τοῦ Ρεβερσῶνος. «Εἰμπορεῖτε, νομίζω, «τῷ εἶπεν ἐκεῖνος,» νὰ διορθώσετε τὴν ἔλλειψιν ταύτην τοῦ καθήκοντός σας, ἐὰν διατάξετε κατὰ τὴν ἐπιοῦσαν ἐν καιρῷ ἀλλαγῆς τῆς φρουρᾶς ν' ἀναβῶσι 60 ἔτι Γάλλοι ἀλλὰ καὶ χωρὶς νὰ καταβῶσιν ἐκεῖθεν οἱ ὑπάρχοντες 40, καὶ οὕτως ἰσοσταθ-

μίζετε την δύναμιν σας εἰς τὸ φρούριον». Διὸ καὶ ἔπραξεν ὁ Ρεβέρσων οὕτω τὴν ἐπιοῦσαν πραγματικῶς. Ἀλλὰ καὶ ὡς ἐκ τούτου προῆλθεν ἄλλο δυστύχημα διὰ τοὺς κατοίκους.

Ὑπῆρχεν ἐν τῷ φρουρίῳ οἴκημά τι, εἰς τὸ κατώγειον τοῦ ὁποίου ἐναπέθετον οἱ Τοῦρκοι τὰ πρόχειρα πολεμεφόδια, ὅπου ὑπῆρχον καὶ διάφοροι βόμβαι γεμάται πρὸ αἰῶνος ἴσως· διότι καὶ ἡ ἐν αὐταῖς πυριτόκονις ἦτο ὡς κοπρία· ὑπῆρχον δὲ μετ' αὐτῶν καὶ ἕτερα διαφόρου μεγέθους βόλια. Οὕτως εὑρῆκαν ταῦτα καὶ οἱ Ἕλληνες ἐσχάτως, καὶ οὕτω μετεχειρίζοντο καὶ αὐτοὶ τὸ κατώγειον ἐκεῖνο ὡς πρόχειρον πυριτοθήκην. Ὁ Σταΐνης ὅμως παροργισθείς, ὡς φαίνεται, ὡς ἐκ τῆς ῥηθείσης προσθήκης τῶν Γάλλων φρουρῶν, καὶ μὴ δυνηθεὶς ἴσως ν' ἀντείπῃ εἰς τούτους ὡς συμμάχους, καὶ ἐπίσης ἰσχυρούς, ἔστρεψε τὴν ὀργήν του κατὰ τῶν ἀδυνάτων. ὅτε καὶ ἐπλάσθη ὅτι, οἱ ἐκεῖ ἔτι εὑρισκόμενοι ὀλίγοι γέροντες Κρῆτες εἶχον σκοπὸν νὰ βάλωσι πῦρ εἰς τὸ ῥηθὲν κατώγειον διὰ ν' ἀνατρέψωσι τοὺς 4 ἢ 5 Γάλλους ἀξιωματικοὺς τοὺς ἐνοικοῦντας τότε ἐν αὐτῷ ἄνωθεν τῶν ὡς ἀνωτέρω πολεμεφοδίων. Διότι καὶ τούτου ὑποτεθέντος, ἄλλοι παρ' αὐτοὺς δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ βλαφθῶσιν. ὡς ὄντος ἀπεχωρισμένου τῶν λοιπῶν τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος οἰκήματος. Ἂν καὶ εἶχαν δείξει. ἅμα εἰσελθούσης τῆς φρουρᾶς, Κρῆτες τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰς τοὺς ἐνοικήσαντας ἐν αὐτῷ Γάλλους ἀξιωματικούς, ὥστε εἶχον ἐξ ἀρχῆς λάβει καὶ οὗτοι γνῶσιν περὶ τούτων. Λαβὼν λοιπὸν ὡς ἐκ τούτου ἀφορμὴν ὁ ὑπὸ τοῦ Σταΐνης τότε διορισθεὶς προσωρινὸς φρούραρχος Ἄγγλος Στραγκουένης, διέδωκεν ἀπὸ δυσμένειαν, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐμελέτων νὰ βάλωσι πῦρ διὰ νὰ καύσωσι τοὺς ἀξιωματικοὺς Γάλλους τοὺς ἐνοικοῦντας εἰς τὸ οἴκημα, ὅθεν καὶ ἔξωσαν οὗτοι τοῦ φρουρίου τότε γυναῖκας, παιδία, καὶ γέροντας ὅπου καὶ ὅπως εὑρίσκοντο ἕκαστοι. μείναντες αὐτοὶ τότε κύριοι ὅλης τῆς περιουσίας ἐκείνων κλοπιμαίας καὶ μή. τὴν ὁποίαν καὶ μετέφερον εἰς τὰ πλοῖα, καὶ ἥτις κατὰ τὴν τότε ἐν Σμύρνῃ ἐκδιδομένην γαλλικὴν ἐφημερίδα δὲν ἠξίζε πλέον τῶν 10—12 χιλ. ταλλήρων δι' ὅλα τὰ εὑρεθέντα ὡς ἀνωτέρω εἴδη. Ἐκ τούτων δὲ μάλιστα καταφαίνεται. ὅτι οἱ συρρεύσαντες μὴ Κρῆτες ὠφελήθησαν. ὡς εἴπομεν, ἐκ τῆς ἀνοησίας Γραμβουσιανῶν τινων. καὶ αὐτοὶ ἔπαθον.

Ἔπαθε δὲ τότε καὶ ὁ παρὰ τῷ Γάλλῳ μοιράρχῳ συχνάζων Κρής, ὁ ἐκλειφθεὶς ὡς αἴτιος τῆς ἐν τῇ φρουρᾷ προσθήκης τῶν Γάλλων. Ἄλγος ὅμως αἰσθανόμεθα μέγα ἐν τῇ ψυχῇ ἡμῶν, ἐὰν θελήσωμεν νὰ διηγηθῶμεν τὴν ἐλεεινὴν κατάστασιν, εἰς ἣν ἔφερον κατ' ἐκείνην τοὐλάχιστον τὴν περίστασιν ἄνθρωποι νομιούμενοι πολιτισμένοι τὰς οἰκογενείας εἰς τὰς ὁποίας δὲν ἀφῆκαν φορέματα οὔτε σκεπάσματα, οὔτ' ἄλλο τί, αἱ ὁποῖαι ἦσαν ἠναγκασμέναι νὰ μένωσιν ἐν ὑπαίθρῳ ὁλόκληρα νυχθήμερα ἐωσοῦ τέλος ἀνεχώρησαν καὶ ἐκ τῆς νήσου!

Καὶ τοιαῦτα μὲν εἶναι ἡ ἀλήθεια τῶν ἐν Γραμβούσῃ τότε συμβάντων διήγησις. Ἀλλὰ πῶς παρεμόρφωσε καὶ ταῦτα ὁ Σ. Τρικούπης; Συλλέξας τὰ τῶν τριόδων ἀβασανίστως, ἠθέλησε νὰ παραγεμίσῃ μὲ ταῦτα τὸ ἱστορικόν του πόνημα, ἀλλὰ μὲ πολλὴν πάντοτε πικρίαν καὶ κακίαν πρὸς τοὺς Κρῆτας. Ποῦ «κατεδαφίσθησαν», ὡς λέγει, οἰκίαι εἰς Γραμβοῦσαν, ἐνῷ οὐδόλως ἐκανονιοβόλησαν τὰ συμμαχικὰ κατ' οἰκιῶν; Ποῦ ἦσαν «οἱ 1000 ἄνθρωποι» πολιορκούμενοι στενῶς εἰς τὸ φρούριον, διὰ νὰ φθείρωσι ταχύτερον, κατὰ τὸ λέγειν του, τὰς τροφάς, καὶ νὰ παραδοθῶσιν, ἐνῷ μόλις 200 ψυχαὶ εὑρέθησαν τότε ἐντὸς αὐτοῦ τοῦ φρουρίου, καὶ ὄχι πλειότεροι τῶν 1500, ἢ καὶ 2000 ἐὰν πρὸς χάριν του θελήσωμεν νὰ ἐξογκώσωμεν τῶν εἰς ὅλον τὸ νησίδιον τῆς Γραμβούσης, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ἐν τῷ φρουρίῳ 200; Πότε δ', ἐρωτῶμεν, ἔκλεισαν οἱ Κρῆτες τὴν Πύλην κατὰ πρόσωπον εἰς τοὺς ἀναβαίνοντας Γάλλους καὶ Ἄγγλους; ἢ πότε, καὶ ποῦ ἐκάθηντο ἔνοπλοι καὶ ἐγκλειστοὶ οἱ Κρῆτες, ὡς λέγει, εἰς οἰκίας, διὰ νὰ ἐπιφέρωσιν ἀντίστασιν εἰς τοὺς συμμαχικοὺς στρατούς;

Ἀλλ' ἔστωσαν ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα ὡς ὅλως ἀνύπαρκτα, καὶ τῆς φαντασίας τοῦ Σ. Τρικούπη μόνον ἀποκυήματα διὰ νὰ στολίζωσι τὴν ἱστορίαν του· εἰς τὸ ἑξῆς ὅμως ἐκχέει καὶ πικροτέραν τὴν χολήν του, ὅθεν καὶ ἀποδεικνύεται ἐκ τούτων, ὅτι δὲν ἔχει σέβας πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Διότι ἀδύνατον εἶναι νομίζομεν, ὅτι δὲν ἐγνώριζε τὸ ἀληθὲς ἱστορικὸν ὡς ἐκ τῆς θέσεώς του τότε περὶ τῶν συμβάντων ἐν Γραμβούσῃ ἀπ' ἀρχῆς τῆς κυριώσεώς της μέχρι τέλους. Εἶναι δὲ μάλιστα παράδοξον, πῶς δὲν ὠφελήθη κἂν ἐκ διαφόρων δημοσίων ἐκθέσεων πρὸς τὴν Κυβέρνησιν περὶ τῶν διατρεξάντων τότε,

εἰς Γραμβοῦσαν, τὰ ὁποῖα πιστεύομεν ὅτι εἶχε καὶ εἰς τὴν ἐξουσίαν του.

Εἰς τὴν ἱστορίαν του (βιβλ. Δ΄. σελ. 253) ἐκθέτει με στόμφον ὁ Σ. Τρικούπης τὰ ἑξῆς: «Ὅτι καὶ οἱ ἐπὶ τῆς ξηρᾶς Ἄγγλογαλλοι »ἐκινδύνευον νὰ ἐξολοθρευθῶσιν ἐν μιᾷ νυκτὶ δι' ὑπονομῆς» καὶ «ὅτι ἔτρεξε, προσθέτει, ὁ ἀρχηγὸς αὐτῶν Στραγκουέσης εἰς τὸν ὑ»ποδειχθέντα τόπον τῆς ὑπονόμου, καὶ συνέλαβε τινας, καθ' ἣν »ὥραν ἔθεταν τὴν εἰς ἀνατίναξιν τοῦ κτιρίου, ὅπου διέτριβαν οἱ »Ἄγγλογάλλοι, πυρεῖα καὶ λοιπά.»

Ὦ τῆς ἀπονοίας! Καὶ ποίους, Σ. Τρικούπη, ἤθελον τοιουτοτρόπως νὰ δολοφονήσωσιν οἱ Κρῆτες; — Τῶν συμμάχων τοὺς στρατούς, τοὺς ὁποίους ἐσεβάσθησαν ἐξ ἀρχῆς, καὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἤλπιζον καὶ αὐτοὶ τὴν σωτηρίαν των ἀπὸ τὴν φρικτὴν πολυχρόνιον τυραννίαν, καὶ ἀπὸ τὸν καταστρεπτικὸν πόλεμόν των; Ἢ καὶ ἄψυχοι γυναῖκες καὶ τὰ σαθρὰ γεράντια, τὰ ὁποῖα εὑρίσκοντο τότε ἐντὸς τοῦ φρουρίου; ἤθελον τολμήσει τοιαύτην στυγερὰν πρᾶξιν; Αἰδῶς, ὦ ἄνθρωπε! Ἂν θέλῃς λοιπόν, πίστευσον εἰς τὴν ὡς ἀνωτέρω πιστὴν ἔκθεσιν τοῦ πράγματος, εἰδὲ μή, γράφε «ὅτι κεν ἐπ' ἀκαιρυμαν γλῶσσαν σ' ἔλθῃ.»

Ἐπαραλείψαμεν νὰ σημειώσωμεν εἰς τὸν οἰκεῖον τόπον καὶ τὰ ἑξῆς περὶ Γραμβούσης ἀναγόμενα ἅτινα καὶ προσθέτομεν ἐνταῦθα.

Ἐκστρατεύσαντες οἱ Κρῆτες ὡς εἴδαμεν ἐκ τῶν μύλων τοῦ Ναυπλίου αὐτῶν εἶχον ἐπικαλεσθῆ ταυτοχρόνως τὴν Παναγίαν συναρωγὸν πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ κινήματος των. Ἔπρεπε λοιπὸν νὰ ἀποδώσωσι διὰ τὴν καλὴν ἔκβασιν καὶ τὰς εὐχὰς αὐτῶν.

Διὸ καὶ οἱ νέοι κάτοικοι αὐτῆς μετὰ 7 ἢ 8 μῆνας διά τε συνεισφορῶν, καὶ ἐκ τοῦ ὑστερήματός των αὐτοῦ, προσέτι δὲ καὶ διὰ προσωπικῶν ἐργασιῶν κατώρθωσαν τῇ ἐπιστασίᾳ τοῦ Παρθενίου τῆς Γωνιᾶς καὶ Δ. Χρυσαφοπούλου νὰ ἐδράσωσι ναὸν περικαλλῆ ἐντὸς τοῦ φρουρίου πρὸς τὰς δεξαμενὰς αὐτοῦ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τιμηθέντα. Μετεκαλέσαντο δὲ περὶ τὸ τέλος τῆς οἰκοδομῆς ἐκ Μονεμβασίας καὶ τὸν Ἀργαμυσίων ἀρχιερέα Ἰγνάτιον, διατρίβοντα ἐκεῖσε τότε διὰ τὰς περιστάσεις, ἵνα ἐγκαινιάσῃ καὶ ἁγιάσῃ τὸν ναὸν τοῦτον. Διότι ἀπειλήθη ἐκείνῳ οἱ Κρῆτες

σέβας ἕνεκα τῆς ἐναρέτου διαγωγῆς του· καὶ διότι ὄχι μόνον εἰς τὴν ἐκεῖθεν διάβασίν των δεηθεὶς πρὸς Θεόν, προεῖπε πεποιθὼς περὶ τῆν ἐπιτυχίας, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν 1 καὶ 2 τοῦ Αὐγούστου, καθ' ἣν ἐγένοντο τοῦ φρουρίου κύριοι, καθικέτευεν οὗτος ὑπὲρ αὐτῶν πρὸς Θεὸν γονυπετῶς. Τοιοῦτα τὸ πρὸς Θεὸν σέβας τῶν Κρητῶν, ἀπὸ τὸ ὁποῖον οὐδόλως ὀφείλουν οἱ ἄνθρωποι νὰ ἀπομακρύνωνται μήτε ἐν ταῖς εὐημερίαις, μήτε ἐν ταῖς δυσπραγίαις αὐτῶν.

Ἄλλο δὲ καθῆκον ἀνθρώπινον ἐπίσης δίκαιον καὶ ἱερὸν καὶ αὐτὸ ἐχρεώστουν νὰ ἐκπληρώσωσιν οὗτοι, καὶ τὸ ἐξεπλήρωσαν τωόντι ἀκριβῶς.

Βαθεῖαν συναίσθησιν ἐπροξένησεν εὐθὺς τοῖς νικηταῖς ἡ ἀλγεινὴ θέα τῶν τῇ δε κἀκεῖσε διεσκορπισμένων ἐπὶ τῆς νήσου τῆς Γραμβούσης τόσων ὀστέων. Ὑπέθεσαν δὲ ἐκ πρώτης ὄψεως, ὅτι ταῦτα ἦσαν ἀναμφιβόλως τῶν προτετελευτηκότων, τῶν ἐπὶ τῆς πρώτης ἐφόδου ἐνδόξων καὶ περιλημένων αὐτοῖς ἀνδρῶν. Ἀφοῦ δὲ ἔμαθον περὶ τούτων καὶ παρὰ τοῦ αἰχμαλωτισθέντος Ὀθωμανοῦ φρουράρχου, ὅστις διετέλει καὶ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἰς τὸ αὐτὸ ἀξίωμα, ὁμολογήσαντος ὅτι τοὺς νεκροὺς ὅλους τότε ἔρριψαν ἐκ τῶν ἐπάλξεων πρὸς βορὰν τῶν σαρκοφάγων, ἐσύναξαν εὐθὺς εἰς σάκκον ἅπαντα τὰ ὀστᾶ ἐκεῖνα ὡς ἱερά, ἐπικαλούμενα νοερῶς τὸν προσήκοντα σεβασμόν, φροντίσαντες νὰ τελεσθῶσιν ἐν καιρῷ ἐπαξίως καὶ τὰ νενομισμένα ὑπὲρ ἐκείνων.

Μετὰ τὴν καθαγίασιν λοιπὸν τοῦ εἰρημένου ναοῦ, κατεσκεύασαν οὗτοι κενοτάφιον ἐκ κυπαρισσίνων ξύλων, τὸ περιέζωσαν πενθίμως μὲ μελανὰ ὑφάσματα, ἀπέθεσαν δὲ ἐν αὐτῷ τὰ ὀστᾶ, καὶ περιέγραψαν ἐπὶ ὑφάσματος λευκοῦ τάδε. «Τοῖς ἀθανάτοις προμάχοις »Γεωργίῳ Παπαδάκῃ, Μάρκῳ Βουζάκῃ, Ραφαὴλ Σωσάνῃ, Παναγῇ »Σουλιώτῃ, Γεωργίῳ Κότσῳ, καὶ λοιποῖς, τοῖς πεσοῦσιν ἐνδόξως »εἰς τὴν ἔφοδον τῆς Γραμβούσης κατὰ τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1823». Ἱερουργήσαντος λοιπὸν τοῦ μνησθέντος Ἀρχιερέως εἰς τὸν νέον ναὸν μεθ' ὅλου τοῦ κλήρου, καὶ παρασταθέντος ὅλου τοῦ ἐν τῇ νήσῳ λαοῦ σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις, ἀνεπέμφθησαν ἐν κατανύξει αἱ πρὸς Θεὸν ἱκετήριοι δεήσεις ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ἐκείνων, τὰ δὲ ὀστᾶ ἐξιώθησαν τότε ταφῆς ἔνδον τοῦ θυσιαστηρίου τοῦ ναοῦ. Ἐξεφω-

νησε δ' ὁ Ἀρχιερεὺς καὶ συγκινητικώτατον λόγον, ἐξυμνήσας τὴν ἀρετὴν τῶν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος πεσόντων χριστιανῶν. Ἂς ἐπανέλθωμεν ἤδη καὶ εἰς τὰ πολεμικά.

Ἔγραφον πάλιν ἀπὸ Σφακίων πρὸς τὸ Συμβούλιον εἰς Γραμβοῦσαν τὴν 19 Ἰανουαρίου ὁ Α. Παναγιώτου, ὁ Σήφης Δελιγιαννάκης καὶ ὁ Πωλιὸς Βολουδάκης, προσθέτοντες καὶ τὰ ἑξῆς· «Οἱ ἐχθροὶ »ἅμα εἰδοποιήθησαν περὶ τῶν ἑτοιμασιῶν μας, ἤρχισαν νὰ κατα»σφάζωσιν ἀνιλεῶς πολλοὺς δυστυχεῖς ἀόπλους, ἐρημώσαντες ἐξ ὁ»λοκλήρου καὶ μερικὰ χωρία. Ἑτοιμασίας μεγάλας κάμνουν ἐναν»τίον μας, καὶ ἂν ἀργοπορήσητε τὰ στρατεύματα, καὶ ἡμεῖς ἐδῶ »χανόμεθα, καὶ ὁ λαὸς τῆς Κρήτης καταστρέφεται, διὰ τοῦτο κα»ταστρέφεται, διὰ τοῦτο καταμαρτύρεται ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώ»πων ἐναντίον ἐκείνου, ὁ ὁποῖος δι' ὁποιανδήποτε αἰτίαν ἀναβάλ»λει τὴν παροῦσαν ἐκστρατείαν».

Ἐν δὲ τῷ μεταξὺ τούτῳ, μὴ συγκατατεθέντος τοῦ Ἄγγλου μοιράρχου νὰ παραχωρήσῃ πλοῖα διὰ τὴν μεταφορὰν τῶν στρατευμάτων εἰς Σφακία, μετέβησαν ἐκεῖ τὸ ἱππικὸν καὶ οἱ στρατιῶται, ἄλλοι μὲν διὰ πλοιαρίων, ἄλλοι δὲ ὅπως ἠδυνήθησαν διὰ ξηρᾶς. Ἡ δ' ἐπιτροπὴ ἀνέφερε καὶ πάλιν πρὸς τὸ Συμβούλιον τὴν 2 Φεβρουαρίου περὶ τῆς ἀποβάσεως τοῦ ἱππικοῦ εἰς Λουτρόν, καὶ περὶ τῆς ἀφίξεως τῶν ἄλλων εἰς Ἁγίαν Ρουμέλην, ἀπαιτοῦσα νὰ σταλῶσιν ὅσον τάχιστα πολεμεφόδια καὶ τροφαί· διότι ὁ τόπος δὲν ἔχει τὰ μέσα, ἔλεγε, νὰ θρέψῃ τόσους ἵππους περὶ τοὺς 80 καὶ ὑπὲρ τοὺς 800 στρατιώτας ἐπικούρους καὶ Κρῆτας, οἵτινες ἦσαν συνηγμένοι τότε ἐκεῖ.

Περὶ τὰς ἀρχὰς λοιπὸν Μαρτίου μετέβη καὶ ὁ Χ. Μιχάλης εἰς Φραγκοκάστελλον τῇ προτροπῇ καὶ τῶν ἐντοπίων. Ἐνόμισε δὲ κατάλληλον ὡς πεδινώτερον νὰ τοποθετήσῃ ἐκεῖ τὸ ἱππικὸν καὶ τὸν στρατόν. Παρεχωρήσαν εἰς αὐτὸν καὶ οἱ Σφακιανοὶ προθύμως τὰ ἐκεῖ ὑπάρχοντα σπαρτὰ των διὰ τροφὴν τῶν ἵππων, μετέφερε δ' ἀμέσως οὗτος τότε ἐκεῖ 4 πεδινὰ κανόνια καὶ μικρὸν ὀβούζιον, ἀλλὰ χωρὶς βλὰ φροντίσῃ ν' ἀνεγείρῃ παρευθὺς καὶ τινα χρημνισμένα μέρη τοῦ περιτειχίσματος ὅπως ἠδύνατο προχείρως, νὰ κατασκευάσῃ δ' εὐθὺς καὶ πρόχειρόν τινα θύραν ἐπὶ τοῦ πυλῶνος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου

ἔμελλε νὰ εὑρεθῇ κατά τι ὠχυρωμένος μὲ τοὺς ὑπ' αὐτὸν κατὰ τὴν προσδοκωμένην προσβολήν.

Τὸ Φραγκοκάστελλον, ἐνετικῆς κατασκευῆς ὄν, κεῖται κατὰ τὰ Σφακία πρὸς τὴν Λάμπην εἰς ἀπόστασιν οὐχὶ μεγαλειτέραν βολῆς τουφεκίου τῆς πρὸς τὸ Λιβυκὸν πέλαγος παραλίας. Πρὸς ἄρκτον δ' αὐτοῦ περὶ τὸ μίλιον ἀνυψοῦνται συνάλληλα ὄρη ἀρχόμενα ἀπ' ἀνατολῶν πρὸς δυσμάς, καὶ ἐν τῷ μεταξὺ αὐτῶν καὶ Φραγκοκαστέλλου ὑπάρχει πεδιάς, ἐκ δυσμῶν μὲν συνορεύουσα μὲ τὸν Προσγιαλὸν ἢ χώραν τῶν Σφακίων, ἐξ ἀνατολῶν δὲ μὲ τὴν Λάμπην. Τὸ σχῆμα τοῦ κτιρίου εἶναι τετράγωνον ἐπίμηκες ἐπὶ ἑνὸς περίπου στρέμματος γῆς, καὶ ἐφ' ἑκάστης γωνίας ἦσαν τότε ἀκόμη ἑτοιμόρροποι σχεδὸν οἱ ἐνετικοὶ ὑπερέχοντες πυργίσκοι, ἢ πολεμῖστραι. Ἐνταῦθα ἐχρονοτρίβουν ὁ ἱππαρχος Χ Μιχάλης καὶ ὁ Χάλης ἀρχηγὸς τοῦ πεζικοῦ, φιλονικοῦντες μὲ τοὺς Σφακιανούς, οἵτινες διεφώνουν καὶ αὐτοὶ πρὸς ἀλλήλους. Διότι οἱ μὲν ἤθελον νὰ διαμένωσιν ἥσυχοι, φοβούμενοι τὴν ἐχθρικὴν προσβολήν, οἱ δὲ νὰ πολεμήσωσιν, οἵτινες καὶ ὑπερίσχυσαν.

Ἐν τούτοις, αὐξηθέντος μετὰ τὴν διάλυσιν τοῦ κατὰ τὴν Μινώαν στρατοῦ, οἱ ὁπλοφοροῦντες ἔθυον καὶ ἀπώλλυον καθ' ὅλας τὰς ἐπαρχίας. Ἔθυον παρομοίως καὶ ἀπώλλυον καὶ οἱ Τοῦρκοι, ἐξερχόμενοι τότε τῶν φρουρίων οὐχὶ ὡς Ζουρίδες πλέον, ἀλλ' ὡς ἰσχυρὰ στρατιωτικὰ σώματα, τοποθετούμενοι ὅπου ἡ ἀνάγκη ἐκάλει αὐτούς. Διότι καὶ ἡ στρατοπέδευσις τοῦ Χ. Μιχάλη εἰς Φραγκοκάστελλον τοὺς προσεκάλει εἰς δραστηριωτέραν ἐνέργειαν. Διὸ καὶ ἤρχισαν εὐθὺς ἐκτοτε νὰ καταλαμβάνωσιν. Ὁ μὲν Μουσταφᾶς μὲ τοὺς στρατούς του τὸν Ἀποκόρωνον, οἱ δὲ Ρεθύμνιοι Τοῦρκοι ἀμυντικὰς θέσεις ἀπέναντι τοῦ φρουρίου των, καὶ οἱ τοῦ Ἡρακλείου ἐστρατοπέδευσαν ἀρκετοὶ κατὰ τὸ Τυμπάκιον τῆς Γορτύνης, ὥστε εἶχον σχεδὸν τοιουτοτρόπως καὶ εἰς πολιορκίαν τὰ ὀρεινὰ Σφακία.

Συνέβη δὲ κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας νὰ γείνῃ θῦμα τῆς τόλμης του καὶ ὁ Ἰωάσαφ Ξεπατέρας καλούμενος, ὅστις εἶχε καταστῇ καὶ τὸ φόβητρον εἰς τοὺς Ἡρακλειώτας Τούρκους διὰ τὴν ἀνδρείαν του. Ὁ ἀνὴρ οὗτος, ἅμα ἐκραγέντος τοῦ ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος ἱεροῦ ἀγῶνος, καταλιπὼν τὸν μοναδικὸν βίον, τὸν ὁποῖον ἐξή-

σκει ἐν τῷ κατὰ τὴν Γορτύνην μοναστηρίῳ τῆς Ὁδηγητρίας, ἐζωσθη προθύμως τὴν σπάθην, ταχθεὶς ὑπὸ τὴν σημαίαν τοῦ Μιχαὴλ Κουρμούλη, ὅπου πολλάκις ἠρίστευσε καὶ ὡς πεζομάχος καὶ ὡς ἱππομάχος. Φίλος δὲ ὢν διὰ παντὸς τοῦ υἱοῦ τοῦ Δημητρίου Κουρμουλάκη, καὶ τοῦ γαμβροῦ του Ἀστρινοῦ, μεθ' ὧν συναπεδήμησε τῷ 1824, ἐπανήρχετο συχνάκις μετ' αὐτῶν εἰς Κρήτην, ἀφοῦ ἐκυριεύθη ἡ Γραμβοῦσα, καὶ κατέπληττον τοὺς ἐχθρούς. Ἔμελλεν ὅμως τέλος νὰ ἐπισφραγίσῃ καὶ ὁ Ἰωάσαφ σειρὰν προηγουμένων ἀνδραγαθημάτων μὲ τὸν ἡρωϊκὸν θάνατόν του.

Ὀκτακόσιοι περίπου Τοῦρκοι εἶχον ἐπιδράμει αἰρνιδίως διὰ νὰ καταπολεμήσωσι τοὺς εἰς τὸ ῥηθὲν μοναστήριον εὑρισκομένους τότε ἕως 50 Ἕλληνας, ἐν οἷς ἦσαν καὶ ὡς ἐκλεκτοὶ ἄνδρες ὁ Μιχαὴλ Κοράκας, ὁ Μιχαὴλ Κορνάρης, ὁ Ἰωάννης Σκουτής, καὶ Παπᾶ Μιχάλης Σιβιανός. Ἅμα ἰδόντες οὗτοι μακρόθεν ἐπερχομένους τοσούτους ἐχθρούς, συνεβούλευσαν καὶ τὸν Ἰωάσαφ νὰ ἀναχωρήσωσιν, ὡς μὴ δυνάμενοι ν' ἀντισταθῶσιν εἰς τοσαύτην δύναμιν ἐχθρικήν, ἀλλ' οὗτος δὲν ὑπήκουσε, παραλαβὼν δ' ἀπεναντίας οὗτος τότε τρεῖς ἐκ τῶν συντρόφων, τὸν Νικόλαον Βλατάσην, τὸν Κωνσταντῖνον Τρουλινάκην καὶ ἕνα ἀνεψιόν του, προσέβαλε τοὺς Τούρκους ἅμα ἀναρανέντας κατὰ τὴν θέσιν Λιοφυτάκι, ὅπου καὶ ἐφόνευσαν τέσσαρας. Ἠναγκάσθησαν ὅμως αὐτοὶ τότε καταδιωχθέντες νὰ καταφύγωσιν εἰς τὸν ἐκεῖ πύργον τοῦ μοναστηρίου, τὸν ὁποῖον καὶ περιεκύκλωσαν ἀμέσως οἱ Τοῦρκοι, ὅπου συνεκλείσθη καὶ ἀδελφή τις τοῦ Ἰωάσαφ. Ἤρχισε λοιπὸν παρευθὺς πεισματώδης ἡ ἀμοιβαία ἀντίκρουσις, καὶ ὁ τουφεκισμὸς ἐπὶ τρία νυχθήμερα ἀδιάκοπος, ὥστε ἐφορμῶν μὲν ἔξωθεν μετὰ μεγάλης πεισμονῆς, εἴτε δι' ἐφόδου εἴτε δι' ὑπονομῆς νὰ ἐξολοθρεύσωσι τὸν ἰσχυρὸν ἀντιπαλόν των, ἀντεκρούοντο ὅμως ἔνδοθεν καρτερικῶς καὶ μὲ πολλὴν φθοράν.

Ἔπεσαν δὲ ἐν τῷ μεταξὺ εἰς τὸν πύργον ὁ Τρουλινάκης καὶ ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Ἰωάσαφ. Ἐνεκαρτέρει ὅμως ἀπτοήτως ἡ γυνὴ ὡς ἡρωΐς, προλαμβάνουσα ὄχι μόνον νὰ γεμίζῃ τὰ ὅπλα εἰς τοὺς ἐπιζῶντας ὅπως μὴ ἤθελε διακοπῇ τὸ πῦρ, ἀλλ' ἐτουφέκιζεν καὶ αὐτὴ ἡ ἰδία συχνὰ κατὰ τῶν ἐφορμώντων ἀπὸ τὰς κενωθείσας θέσεις. Ἐφονεύθη δὲ καὶ ὁ Βλατάσης μετ' ὀλίγον, καὶ οὕτως ἐναπέμειναν μο-

ροι ὁ ἀδελφὸς καὶ ἡ ἀδελφὴ ἀμοιβαῖοι ὑπερασπισταί. Ἀλλ' ἤδη ἤγγιζε πρὸς τὸ τέλος της καὶ ἡ σκηνὴ αὕτη, διότι εἶχον ἀρχίσει νὰ ἐκλείπωσι τότε καὶ τὰ πολεμεφόδια εἰς τὸν Ἰωάσαφ. Εἶχον δὲ γνωρίσει εὐθὺς οἱ ἐχθροὶ τὴν ἀδυναμίαν του ὡς ἐκ τῆς παύσεως τοῦ συνεχοῦς πυροβολισμοῦ· διότι κατὰ τὴν τρίτην ἡμέραν ἤρχισε νὰ ρίπτῃ οὗτος τότε μόνον ὅπλον. ὅτε ἐγνώριζεν ὅτι ἔμελλε νὰ ρίψῃ δι' αὐτοῦ χαμαὶ τὸν ἐχθρόν. Διὸ καὶ ἤρχισαν θαρραλεώτεροι νὰ πλησιάζωσιν οἱ Τοῦρκοι εἰς τὸν πύργον διὰ νὰ δράξωσι τὸ θήραμά των, ἂν καὶ πάντοτε ὀπισθοδρόμουν, μὴ τολμῶντες νὰ προσεγγίσωσιν, ἐν ὅσῳ ἔβλεπον ἐξερχόμενον ἐκ τοῦ πύργου πῦρ. Εἰς τρία δὲ μόνα φυσίγκια καὶ εἰς τὴν σπάθην του εἶχε καταντήσει τελευταῖον ἡ ὑπεράσπισις τοῦ Ἰωάσαφ ἐν τῷ πύργῳ. ὥστε κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν δὲν ἔμενε τοῦ λοιποῦ εἰς ἐκεῖνον οὐδὲν ἄλλο, ἢ νὰ εἴπῃ καθ' ἑαυτὸν τὸ «Ἤ τάν, ἢ ἐπὶ τάν». Λαβὼν λοιπὸν τότε διὰ τῆς μιᾶς μὲν χειρὸς τὴν σπάθην διὰ δὲ τῆς ἑτέρας τὴν πιστόλαν, καὶ ἀνοίξας τὴν σιδηρᾶν θύραν τοῦ πύργου. ἐξώρμησεν εἰς τὸ μέσον τοῦ περικυκλοῦντος πλήθους. μὲ σκοπὸν ἢ νὰ διαφύγῃ, ἢ νὰ σκοτωθῇ, χωρὶς νὰ πέσῃ ζῶν εἰς χεῖρας τῶν ἐχθρῶν. Ἐρόνευσεν οὗτος τότε, καὶ ἐπλήγωσε 3 ἢ 4 ἐξ αὐτῶν εἰς τὴν ὁρμήν του, ἀλλ' ἔπεσε καὶ αὐτὸς ἐκεῖ, κατακρεουργηθείς! Ἔπεσεν ὅμως ὁ Ἰωάσαφ, ἀφοῦ ἔπεμψεν εἰς τὸν ᾅδην πρότερον καθ' ὅλον τὸ διάστημα τοῦ τριημέρου ἀποκλεισμοῦ τοῦ ἐπέκεινα τῶν 100 ἐκ τῶν ἐχθρῶν. Τὴν δὲ γυναῖκα λέγεται ὅτι ἠνάγκασαν νὰ φέρῃ ἐπ' ὤμων τὴν κεφαλὴν τοῦ ἀδελφοῦ εἰς τὸ κατὰ τὸ Τυμπάκιον στρατόπεδον. Ἀλλ' ἂς ἐπανέλθωμεν εἰς τὰ περὶ τὸν Χ. Μιχάλην.

Πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ στρατοῦ ἐκ τῆς Γραμβούσης, εἶχεν ἀποσταλῇ ἄλλη πρεσβεία πρὸς τὸν Κυβερνήτην, ὁ Νικόλαος Σουΐδας καὶ Δημήτριος Χρυσαφόπουλος. Ἀφοῦ δ' ἔφθασαν εἰς Σφακία τὰ στρατεύματα, ἐστάλη καὶ τρίτη ἐκεῖθεν κατὰ τὸν Μάρτιον, ὁ Ἀναγνώστης Παναγιώτου καὶ Νικόλαος Μαλανδρής, ἀμφότεροι τόσον καὶ τῆς δευτέρας νὰ παρακαλέσωσι τὸν Κυβερνήτην ν' ἀντιληφθῇ τῶν Κρητικῶν πραγμάτων, καὶ πρὸ πάντων νὰ συνδράμῃ τὸν Χ. Μιχάλην διὰ χρηματικοῦ τινος ποσοῦ διὰ τὸ ἱππικὸν πρὸ πάντων. διὰ πολεμεφοδίων καὶ τροφῶν· διότι εἰς τὴνθέσιν εἰς ἣν εὑρίσκοντο

τότε, ἐστερεῖτο ἀπάντων τῶν ἀναγκαίων, διὸ καὶ ἐγογγύζον κατ' αὐτοῦ οἱ στρατιῶται ζητοῦντες μισθούς, μὴ δυναμένου παντελῶς νὰ τοὺς οἰκονομήσῃ. Ἐλάμβανεν ἐκ τῆς Γραμβούσης ὁ Χ. Μιχάλης μέχρι τινὸς τροφάς, αἵτινες ὅμως εἶχον ἤδη ἐκλείψει. Καὶ ὅσον μὲν περὶ τροφῶν, ἐφρόντιζον οἰκονομοῦντες τὸν στρατόν του ἐν μέρει μὲν οἱ Σφακιανοί, ἐν μέρει δὲ καὶ οἱ στρατιωτικοὶ Κρῆτες, μεταφέροντες πρὸς αὐτὸν ζῶα, καὶ ὅ τι ἄλλο ἠδύναντο, ἁρπάζοντες τὰ τοιαῦτα ἐκ τῶν ὁμόρων ἐπαρχιῶν· περὶ δὲ τῶν μισθῶν τῶν ὑπ' αὐτῶν στρατιωτῶν καὶ πολεμεφοδίων εἶχον ἀνάγκην τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως. Διότι μετὰ τὰ τελευταῖα εἰς Γραμβοῦσαν συμβάντα δὲν εἶχον πλέον οἱ Κρῆτες νὰ μισθοδοτῶσι τοὺς ἐπικούρους στρατιώτας, διατηρήσαντες τούτους μέχρις ἐκείνης τῆς ἐποχῆς μὲ χρήματα ἴδια. Οὔτε ὅμως πρὸς τοὺς πρώτους, οὔτε πρὸς τοὺς δευτέρους ἀπεκρίνατο πλέον ὁ Κυβερνήτης εὐνοϊκῶς, ἀλλὰ μᾶλλον τοὺς ἐπέπληττεν, ἐπιτιθέμενος μὲ λόγους βαρεῖς.

Ὅσον ὅμως ὁ Χ. Μιχάλης ἐπληροφορεῖτο περὶ τῶν ἐχθρικῶν γενομένων προπαρασκευῶν κατ' αὐτοῦ, τοσοῦτον ἐπανειλημμένως ἔγραφε πρὸς τὸν Κυβερνήτην.

Ἔγραψε δ' ὡσαύτως, ἀφ' ἀρξαμένου τοῦ Ἀπριλίου, καὶ περὶ τῆς εἰς Φραγκοκαστελλον καταστάσεως του· τὴν δ' ἀναφορὰν ταύτην διηύθυνε δι' ἐκτάκτου ταχυπλόου πρὸς τοὺς εἰρημένους Σφακιανούς, διαμένοντας ἔτι ἐν Πόρῳ, ὅπου καὶ ὁ Κυβερνήτης παραγγείλας αὐτοῖς νὰ ἐπιδωσωσιν οἱ ἴδιοι. Διὰ ταύτης ἐζήτειτο τελευταῖον δύω, τὰ ἑξῆς, ἤ νὰ τῷ στείλῃ πολεμεφόδια, ὀλίγα χρήματα πρὸς ἐξοικονόμησιν καν τοῦ ἱππικοῦ καὶ ὀλίγην κριθὴν διὰ τοὺς ἵππους, ἢ νὰ στείλῃ πλοῖα νὰ τὸν μεταφέρωσιν ἐκεῖθεν, διότι κινδυνεύει δι' ἔλλειψιν τῶν ἀναγκαίων τούτων ἐν καιρῷ προσβολῆς ν' ἀπολεσθῇ. Ἐπαρουσίασαν λοιπὸν πρὸς τὸν Κυβερνήτην οἱ εἰρημένοι τὴν ἀναφοράν, ὅτε καὶ ἐπανέλαβεν ὁ Α. Παναγιώτου νὰ κάμῃ τὰς αὐτὰς πρὸς ἐκεῖνον παρατηρήσεις, ἀναφέρων καὶ περὶ τῆς μεγάλης ἀνάγκης τοῦ νὰ βοηθῇ ὅσον ταχύτερον ὁ Χ. Μιχάλης. Ἀλλ' οὐδὲ τότε ἔδωκε προσοχὴν ὁ Κυβερνήτης, εἶπε δὲ μάλιστα μετ' ἄλλους τινὰς λόγους ὀργίλως τελευταῖον πρὸς αὐτόν « Θὰ ἐμποδίσω τοῦ νὰ παρουσιάζεται τοῦ λοιποῦ καὶ πρεσβεία Κρητῶν ἐδῶ ».

Ὥστε οὐδὲ καὶ τότε ἔδωκε βοηθήματα εἰς τὸν κινδυνεύοντα Χ. Μιχάλην, ἀλλ' οὐδὲ καὶ τὴν ἄδειαν κἂν τῆς ἐκεῖθεν ἀναχωρήσεώς του· Ἰδοὺ δὲ καὶ τελευταία ἀναφορὰ τῶν κατ' ἐκείνην τὴν περίστασιν εὑρισκομένων εἰς Σφακία προκριτοτέρων Σφακιανῶν καὶ λοιπῶν.

Πρὸς τὸν ἐξοχώτατον Κυβερνήτην τῆς Ἑλλάδος

«Οἱ ἐχθροὶ τέλος πάντων, συνελθόντες ἀφ' ὅλα τὰ φρούρια καὶ κωμοπόλεις τῆς νήσου μας, ἐστρατοπέδευσαν εἰς τὰ πλησιόχωρα μέρη τῆς ἐπαρχίας μας, καὶ προχθὲς ἓν μέρος αὐτῶν ἐδοκίμασε νὰ προχωρήσῃ καὶ εἰς τὰ ἐνδότερα, ἀλλὰ τρέξαντες μερικοὶ ἡμέτεροι τὸ ἀπεδίωξαν.

«Ἐξοχώτατε! Ἡμεῖς κύριον, ἢ μετὰ τὴν κύριον εἴμεθα ἠναγκασμένοι νὰ συμπλακῶμεν, μὲ ὅλας τὰς ἐχθρικὰς δυνάμεις ἀφεύκτως εἰς μάχην. Ὅθεν συνελθόντες σήμερον εἰς ἓν ὅλοι οἱ πρώτιστοι ταύτης τῆς ἐπαρχίας, καὶ βλέποντες τὸν προφανῆ κίνδυνον, τὸν ὁποῖον τρέχομεν, διὰ τὴν μεγάλην ἔλλειψιν, ἣν ἔχομεν ἀπὸ πολεμεφόδια, ἐκρίναμεν χρέος μας ἀπαραίτητον, νὰ παρακαλέσωμεν πάλιν θερμῶς τὴν ἐξοχότητά σας, ὥστε δι' ἀγάπην Θεοῦ νὰ μᾶς προφθάσῃ κἂν τελευταῖον ὅσον τάχιον ἀπὸ πολεμεφόδια, καί, εἰ δυνατόν ζωοτροφίας μερικὰς διὰ τὸ βοηθητικὸν στράτευμα· διότι ἀλλέως, ἐὰν ὁ ἐχθρὸς κυριεύσῃ τὰς δυνατὰς θέσεις ὡς ἐκ τῆς ἀδυναμίας μας εἰσβάλῃ καὶ εἰς ταύτην τὴν ἐπαρχίαν, (ὃ μὴ γένοιτο!) καὶ ἡμεῖς καὶ τὰ βοηθητικὰ στρατεύματα χανόμεθα ἄφευκτα.

«Ἐπίτηδες ἀποστέλλομεν πρὸς τὴν ἐξοχότητά σας, τοὺς συμπολίτας μας, κ. Φρατζέσκον Λυμπρίτην, καὶ Ἀναγνώστην Χα. Ἰωάννου, οἵτινες καὶ ἐκ στόματος θέλουν σᾶς παραστήσει τὸν κίνδυνον, εἰς τὸν ὁποῖον εὑρισκόμεθα, καὶ τὰς ἐλλείψεις ἀπὸ τὰς ὁποίας πάσχομεν· καὶ παρακαλοῦμεν, ὥστε νὰ δώσετε τὴν ἀνήκουσαν προσοχὴν εἰς τοὺς λόγους των.»

Τῇ 22 Ἀπριλίου 1828. Σφακία.

Εὐέλπιδες εἰς τὴν ἐπίτευξιν τοῦ αἰτήματός μας.

Μένομεν εὐσεβάστως. Οἱ εὐπειθεῖς συμπολῖται.

Πρωτοπαπᾶς Σφακίων Γεώργιος. Σήφης Δεληγιαννάκης. Ἀναγνω-

στης Μανουσογιαννάκος. Μανοῦσος Βαρδάκης. Παπαγεώργιος Γιαναράκης. Σήφης Σηφοδασκαλάκης. Σήφης Κουκουτσάκης. Ἀνδρέας Μοράκης. Νικόλαος Γιαπιτσής. Πωλὸς Βολουδάκης. Σήφης Παπαδάκης. Α. Δημάκης. Ἀναγνώστης Βουτσάκης. Πέτρος Μανουσέλης. Γεώργιος Πῖπος. Μ. Δασκαλάκης. Ἀναγνώστης Πιτσικουλάκης. Γεώργιος Πολάκης. Γιάννης Παυλάκης. Ἰω. Ξυνιδογιάννης. Κωνσταντὴς Πρινόλης. Βαρδὴς Παπαθεοδωράκης. Στρατὴς Καβρουδάκης.

Ὑπὸ τοιαύτας λοιπὸν ἐλλείψεις τῶν Ἑλλήνων συνεκροτήθη ἡ μάχη τοῦ Φραγκοκαστέλλου ὡς ἐφεξῆς. Ἐξελθὼν τέλος καὶ ὁ Μουσταφᾶς αὐτὸς λήγοντος τοῦ Ἀπριλίου ἐστρατοπέδευσεν εἰς τὰ χωρία Στύλον, Νεοχωρὶον καὶ Ἀρμένους, προσκαλέσας καὶ τοὺς Ρεθυμνίους καὶ Ἡρακλειώτας νὰ συναθροισθῶσιν ἐκεῖ. Καὶ ἠπείλει μὲν οὗτος ἀφ' ἑνὸς τοὺς Κυδωνιώτας καὶ Ἀποκορωνίτας, μὴν ἤθελον κινηθῇ. ἐκολάκευε δὲ καὶ ὑπέσχετο ἀφ' ἑτέρου πολλὰ καὶ εἰς τοὺς Σφακιανούς.

Μαθὼν δ' ὁ Χ. Μιχάλης, κατὰ τὰς ἀρχὰς Μαΐου τὰ περὶ τῆς συναθροίσεως τῶν Τούρκων, ἀνέβη μετὰ τινων ἱππέων εἰς Σύφος, χωρίων τῶν Σφακίων τὸ καὶ πλησιέστερον τοῦ Ἀποκορώνου, κἀκεῖθεν παραλαβών τινας τῶν κατοίκων, μετέβη ἄνωθεν τῶν χωρίων Ζιζιφέως καὶ Βαφέως διὰ νὰ κατασκοπεύσῃ τὸν ἐχθρόν. Ἐπαρατήρησαν δ' ἐκεῖθεν ὅτι ἦτον κατορθωτὸν νὰ ἀφαιρέσωσι πολλοὺς ἵππους τῶν ἐχθρῶν βόσκοντας ἄνευ τῆς ἀπαιτουμένης προφυλάξεως εἰς τὸ πεδίον τῶν Ἀρμένων, ἐὰν ἐπιπέσωσιν ἐν βαθείᾳ νυκτὶ πεζοὶ καὶ ἱππεῖς. Ἐσυμβούλευσε τοῦτο, καὶ τὸ ἐσύστησεν ἐπιμόνως ὁ Χ. Μιχάλης εἰς τοὺς κατοίκους, ὡς μέλλοντας νὰ στερήσωσιν ἱκανῆς δυνάμεως τῶν πολεμίων. Ἀπετράπη ὅμως ὑπὸ τῶν Σφακιανῶν διὰ τὸν λόγον, ὅτι ἔπρεπε πρῶτον νὰ εἰδοποιήσωσι καὶ τοὺς γείτονας Ριζίτας, ὥστε νὰ ἦναι ἕτοιμοι νὰ τοὺς συνδράμωσιν ἐν καιρῷ ἀνάγκης.

Εὐθὺς ὅμως μετὰ ταῦτα ἔγραψε πρὸς τὸν Χ. Μιχάλην ὁ Μουσταφᾶς, ὡς ἐφεξῆς «Χατζῆ μπαμπᾶ. Ἔκαμα ἀπόφασιν νὰ ἔλθω »αὐτοῦ νὰ σὲ κτυπήσω μὲ τὰς δυνάμεις μου, καὶ σὺ δὲν ἔχεις τό»σον στράτευμα νὰ ἀντισταθῇ. καὶ θὰ χαθῇς βέβαια, καὶ σὺ καὶ

»τὰ παλληκάρια σου. Σὲ λέγω λοιπόν, καὶ σὲ δίδω 10 ἡμερῶν διο-
»ρίαν, ἢ νὰ ἀναχωρήσῃς ἐκ τῆς Κρήτης εἰς τὸ διάστημα τοῦτο, ἢ
»νὰ ἔλθουν ὅσοι θέλουν νὰ καταγραφοῦν εἰς τὸν στρατόν μου, καὶ
»νὰ πέρνουν μισθὸν ὡς καὶ οἱ στρατιῶταί μου. Ἂν δὲ δυσκολεύ-
»εσθε ἀπ' αὐτοῦ νὰ ἀναχωρήσητε, εἰμπορεῖτε νὰ ἔλθετε χωρὶς τὸν
»παραμικρὸν φόβον εἰς Χανία. ἂν θέλετε καὶ μὲ ἐγγύησιν, καὶ ἐγὼ
»σᾶς στέλλω ἀνέξοδα, ὅπου θέλει ὁ καθείς.»

Τοιαῦτα ἔγραφε, καὶ ὑπέσχετο μεθ' ὅλης τῆς βεβαιότητος ὁ Μουσταφᾶς· διότι ἐγνώριζε πραγματικῶς ὡς ἐκ τῶν προτέρων εἰσβολῶν τῶν Τούρκων εἰς Σφακίαν, ἂν καὶ δὲν εὕρισκον τότε οὐδεμίαν ἀντίστασιν, εἰς ποῖον τραχὺν καὶ ὅλως βουνώδη τόπον ἔμελλε τότε νὰ ὑπάγῃ· ὅθεν καὶ ἐπρόβλεπεν ἄφευκτον τὸν κίνδυνον, ἐὰν ὡς ἦτο βέβαιον ἤθελεν ἀπαντήσει τότε ἐκεῖ καὶ πολεμικὴν ἀντίστασιν. Ἀπεκρίθη δ' εἰς ταῦτα ὁ Χ. Μιχάλης ἐν ὀλίγαις λέξεσιν οὕτωσί. «Ἦλθα εἰς τὴν Κρήτην νὰ πολεμήσω Τούρκους μὲ τὰ παλληκάρια
»μου, καὶ ὅπου θέλει ὁ Θεός, ἂς δώσῃ τὴν νίκην.» Μετὰ τὴν ἀπάντησιν δὲ ταύτην ἐπροσμένετο ἀναμφιβόλως καὶ ἡ προσβολή.

Ἐσυγκροτήθη λοιπὸν παρευθὺς πολεμικὸν Συμβούλιον εἰς Σκύφος ὑπὸ τῶν ἐπισημοτέρων ὁπλαρχηγῶν ταῦ τε ἱππικοῦ, τοῦ πεζικοῦ ἐπικουρικοῦ καὶ τῶν Κρητῶν, εἰς τὸ ὁποῖον καὶ ἀπεφασίσθη, ὅτι ὁ μὲν Μανώλης Καυκαλάκης νὰ μεταβῇ εἰς Κυδωνίαν μὲ σῶμα ἰσχυρὸν διὰ νὰ πείσῃ τοὺς Ριζίτας, νὰ προσβάλωσιν ἐκεῖθεν πρῶτοι αὐτοὶ τὸν ἐχθρόν, ἄλλοι δὲ νὰ καταβῶσι ταυτοχρόνως εἰς Ρεθύμνην διὰ νὰ φέρωσιν ἐκεῖθεν καὶ οὗτοι ἀντιπερισπασμόν. Ἀρξαμένης δὲ τῆς μάχης, νὰ προφθάσωσιν οἱ λοιποὶ εἰς βοήθειαν τῶν Ριζιτῶν. Τὸ σχέδιον δὲ τοῦτο ἐνεκρίθη καὶ ὑπὸ τῶν Σφακιανῶν, οἵτινες πᾶν ἄλλο ἐπεθύμουν, παρὰ νὰ πατήσουν καὶ τότε οἱ Τοῦρκοι τὴν ἐπαρχίαν των. Ἦλθε λοιπὸν ὁ Καυκαλάκης ὡς προαπεφασίσθη ἐκεῖ, ἀλλ' οἱ Ριζῆται δὲν ἐπείσθησαν εἰς τοὺς λόγους του, φοβηθέντες τὸν κατ' ἔμπροσθεν αὐτῶν ἱστάμενον ἰσχυρὸν στρατὸν τοῦ Μουσταφᾶ, ὅθεν καὶ μετέβαλον σχέδιον.

Κατὰ τὴν 8 λοιπὸν τοῦ Μαΐου ἀπεφάσισαν νὰ προσβάλωσι τοὺς Ρεθυμνίους Τούρκους, οἵτινες συναθροιζόμενοι ἔξωθεν τοῦ φρουρίου, ἡτοιμάζοντο ὑπὸ τὸν Ὀσμὰν πασᾶν νὰ ἑνωθῶσι μὲ τὸ κατὰ τὸν Ἀ-

ποκόρωναν γενικὸν στρατόπεδον. Καταλιπὼν δὲ τότε ὁ ἵππαρχος περὶ τοὺς 100 πεζοὺς ὡς φρουρὰν εἰς Φραγκοκάστελλον, ἦλθεν εἰς τὴν Ρεθύμνην μὲ τοὺς λοιποὺς, μὲ τὸ ἱππικὸν καὶ μὲ σῶμα Κρητῶν, τῶν ὑπὸ τὸν Μανουσογιαννάκην, τὸν Πέτρον Μανουσέλην καὶ ἄλλους.

Ἐπέπεσαν δ' οὗτοι κατ' ἐκείνων αἰφνιδίως, τοὺς κατεθορύβησαν καὶ τοὺς διεσκόρπισαν καταδιώξαντες αὐτοὺς μέχρι σχεδὸν τοῦ φρουρίου. Ἐφόνευσαν τότε περὶ τοὺς 40 κατὰ τὴν ἀπροσδόκητον ἐκείνην προσβολήν. ζωγρήσαντες μετ' ἄλλων πολλῶν καὶ τὸν Ἰωαντσήγαν ἐπίσημον τῆς Ρεθύμνης Τοῦρκον. λεηλατήσαντες δὲ καὶ περὶ τὰς 6 ἢ 7 χιλιάδας διάφορα ζῶα, ἐπανῆλθον εἰς Φραγκοκάστελλον. ὅπου ἔφεραν ἀβλαβεῖς καὶ τοὺς αἰχμαλωτισθέντας. Εἷς δὲ καὶ μόνος ἐσκοτώθη τότε ἐκ τῶν περὶ τὸν Χ. Μιχάλην. καὶ ἐπληγώθησαν ἐλαφρῶς τρεῖς. Σημειωτέον δὲ ὅτι κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην εἶχεν αὐτομολήσει πρὸς τοὺς Τούρκους Ἀραψ τις. παρακολουθῶν πρό ἐτῶν τὸν Χ. Μιχάλην ὡς ἱππεὺς ἄριστος καὶ πιστός. περὶ τοῦ ὁποίου ὑπώπτευσαν κατ' ἀρχὰς ὅτι ἀπωλέσθη εἰς τὴν συμπλοκήν.

Πληροφορηθεὶς ὅμως περὶ τοῦ γεγονότος τούτου ὁ Μουσταφᾶς. ἐνόμισεν ἀναγκαῖον νὰ προλάβῃ τὸ κίνημά του. Ὑποπτεύων δὲ πάντοτε περὶ τῆς διαγωγῆς τῶν Σφακιανῶν. κατεγίνετο καὶ τότε νὰ τοὺς θέσῃ εἰς ὑδετερότητα. Διὸ καὶ ἔγραψε τὴν 13 τοῦ μηνὸς πρὸς αὐτοὺς τοιάδε· «Καπεταναῖοι τῶν Σφακίων. Ἀπεφάσισα νὰ ἔλθω μὲ τὰ στρατεύματά μου εἰς Φραγκοκάστελλον νὰ κτυπήσω τὸν ἀποστάτην Χ. Μιχάλην, καὶ νὰ τὸν ἐξολοθρεύσω διὰ νὰ λυτρώσω καὶ σᾶς ἀπὸ τοὺς ἐνοχλητικοὺς τούτους ξένους, καὶ τὸν τόπον σας ἀπὸ μεγαλείτερα δεινά. Σᾶς εἰδοποιῶ δὲ περὶ τούτου. καὶ σᾶς παραγγέλλω διὰ τὸ συμφέρον σας νὰ μένητε σεῖς ἥσυχοι. Μὴ φοβηθῆτε ὅτι θὰ ὑποφέρητε τὴν παραμικρὰν ἐνόχλησιν ἢ ζημίαν ἀπὸ τὰ στρατεύματά μου. Ἐγὼ ἐφρόντισα νὰ δώσω αὐστηρὰς προσταγὰς περὶ τούτου.» Ἐπέστειλε δὲ ταῦτα. καὶ μετὰ μεσημβρίαν ἐκστρατεύσας μετὰ ὀκτακισχιλίων περίπου πεζῶν καὶ τετρακοσίων ἱππέων. ἔλκων καὶ τέσσαρα κανόνια καὶ δύο βόμβας. διηυκτέρευσεν εἰς Σκύφος ἐν ὑπαίθρῳ, χωρὶς τωόντι νὰ ἐνοχλήσωσιν οἱ στρατιῶταί τινα εἰς οὐδέν. Τὴν δ' ἐπιοῦσαν, διαβὰς μὲ τὴν αὐτὴν σύ-

τηρὰν προφύλαξιν τὰ χωρία Ἀσφέδον καὶ Καλλικράτην, ἐσκήνωσεν εἰς Καψοδάσον χωρίον τῆς ἐπαρχίας Λάμπης. ὅπου διέμεινεν ἐπὶ δύο ἡμέρας πρὸς ἀνάπαυσιν τοῦ στρατοῦ.

Ἂς ἴδωμεν δὲ τίνι τρόπῳ ἔμελλε καὶ ὁ Χ. Μιχάλης ν' ἀντιταχθῇ εἰς τόσον στρατόν. Φιλότιμος εἰς ἄκρον, καὶ γενναῖος τῷόντι ἦτο ὁ ἀρχηγός. Φιλοπόλεμοι, θερμουργοὶ καὶ ἀριστόνικοι ἦσαν καὶ οἱ ὑπ' αὐτόν. Ἀρίστη δ' ὡσαύτως καὶ ἡ τῆς θέσεως ἐκλογή, ὡς περιεγράψαμεν ἀνωτέρω, εἰς ἣν προὐτίμησαν νὰ στρατοπεδεύσωσιν, ἀλλὰ προὐνόησαν στρατηγικῶς κατ' ἐκείνην τὴν περίστασιν τὰ δέοντα :

Ἑξακόσιοι ἑξήκοντα ἓξ ἦσαν ὅλοι οἱ στρατιῶται εἰς Φραγκοκάστελλον, συγκαταλεγομένων καὶ τῶν 70 περίπου ἱππέων. Ἐξ αὐτῶν Κρῆτες μὲν ἦσαν περὶ τοὺς 60 ἐν τῷ πεζικῷ, ἐν οἷς ὁ Στρατὴς Δεληγιαννάκης, ὁ Ἀντώνιος Διληδᾶς, ὁ Κωστῆς Δαμβέργης, ὁ Ἀναγνώστης Συμιακός, ὁ Μανώλης Πωλουδάκης καὶ Κωνσταντῖνος Νιπιανός, ὁ δὲ Μιχάλης Καστρινὸς καὶ Μάρκος Καλούδης Κρῆτες καὶ αὐτοὶ ἀπετέλουν μέρος τοῦ ἱππικοῦ, οἱ δὲ λοιποὶ ὅλοι ἦσαν μὴ Κρῆτες. Διὰ τοσούτων μόνον ἀπεφάσισεν ὁ γεννάδας Χ. Μιχάλης νὰ μετρηθῇ ἐναντίον τοσαύτης ἐχθρικῆς δυνάμεως. Ἀλλὰ πῶς διεθεσε καὶ τούτους ὁ ἀρχηγός ; Οἱ μὲν περὶ τὸν Κυριακούλην Ἀργυροκαστρίτην ἕως 123, κατέλαβον τὴν πρὸς δυσμὰς τοῦ φρουρίου παλαιὰν ἐκκλησίαν τῆς Ἁγίας Πελαγίας, οἱ δὲ περὶ τὸν Μιχάλην Μαχαίραν, τὸν Τζώρτζην Ὑδραῖον, καὶ Γεώργιον Τσακμάκην τὴν πρὸς ἀνατολὰς ἑτέραν ἐκκλησίαν τῆς Παναγίας ἐρειπωμένην οὖσαν, χωρὶς νὰ φροντίσωσιν εἰς τὸ νὰ ἔχωσι κἂν ἐντὸς βολῆς τουφεκίου τοὺς προμαχῶνάς των. ὥστε νὰ συμβοηθῶσιν ἀναμεταξύ των ἐν καιρῷ ἀνάγκης.

Συνάμα δ' ἤρχισαν νὰ συναθροίζωνται καὶ εἰς τὰς κατ' ἔμπροσθεν τοῦ φρουρίου περὶ τὸ μίλιον ἀπεχούσας ὑπωρείας κατὰ τὰς θέσεις Πατσανὸν καὶ Κολοκάτσια, οἱ ὑπὸ τὸν Μανουσογιαννάκην, τὸν Καυκαλάκην, τὸν Σήφην Δεληγιαννάκην, τὸν Μανουσέλην, τὸν Τσιριστάνην καὶ ἄλλους Σφακιανοί, ὡς καὶ οἱ ὑπὸ τὸν Γ. Πίππον, τὸν Ξυνιδογιάννην, τὸν Κουμᾶν, τὸν Ι. Τσουδερόν, τὸν Νίωτην, τὸν Μαλικούτην, τὸν Κοκκολάκην, τὸν Μοσχοβίτην καὶ ἄλλους διαφό-

ρους λεγόμενοι Γραμβουσιανοί ἐκ πολλῶν ἐπαρχιῶν. Ὁ δὲ Ι. Χάλης ἠσθένει κατὰ συγκυρίαν. προφυλαττόμενος τότε εἰς τῶν Κομητάδων τὸ σπήλαιον.

Ἐπρόλαβον δὲ οὗτοι καὶ νὰ στείλωσιν ἐκεῖθεν τὴν νύκτα τῆς 16 πρὸς τὴν 17 πρὸς τὸν Χ. Μιχάλην τὸν Καυκαλάκην. τὸν Τσουδερὸν καὶ Ἀποστόλην Παρίσην οἵτινες καὶ παρέστησαν εἰς αὐτὸν ὡς ἐκ μέρους καὶ τῶν λοιπῶν τὸ κινδυνῶδες τῆς θέσεώς του, προσπαθήσαντες νὰ τὸν πείσωσιν. ἢ νὰ ἑνωθῇ μετ' ἐκείνων πρὶν ὁ ἐχθρὸς ἐπιπέσῃ εἰς τὸ πεδίον, ἢ νὰ ὀχυρωθῇ καλῶς ἐντὸς αὐτοῦ μέρος τοῦ πεζικοῦ, αὐτὸς δὲ μετὰ τῶν λοιπῶν καὶ μεθ' ὅλου τοῦ ἱππικοῦ νὰ ἔλθῃ εἰς Κολοκάτσια διὰ νὰ βλάπτωσιν ἐκεῖθεν κυριώτερα τὸν ἐχθρὸν ὑπὸ τὴν ὑποστήριξιν καὶ τοῦ ἱππικοῦ, ἐὰν ἐπιμείνῃ ὁ ἐχθρὸς νὰ προσβάλῃ τὸ φρούριον. Τὸν εἶπον δὲ πρὸς τοῖς ἄλλοις ὅτι ἐὰν δὲν πεισθῇ εἰς ἑκάτερον τούτων. οἱ Κρῆτες δὲν θὰ κινδυνεύσωσιν ἐν πεδινῷ τόπῳ ἐναντίον τοσούτου στρατοῦ. καὶ τοσούτου μάλιστα ἱππικοῦ διὰ νὰ τῷ παρέξωσιν ἐν ἀνάγκῃ τὴν δέουσαν συνδρομήν. ὅθεν καὶ τὸν παρεκάλεσαν ἐπὶ τέλους νὰ ἐκλέξῃ, ἐνόσῳ ὑπάρχει εὐκολία, ὅ,τι ἐγκρίνει καταλληλότερον, ὑποσχεθέντες νὰ τὸν ὁδηγήσωσιν ἀσφαλῶς καὶ εἰς τὴν μετάβασιν.

Ἀλλ' ὁ Χ. Μιχάλης εἰς οὐδὲν τούτων δυστυχῶς ἔδωκε προσοχήν, ἐνῶ εἴτε διὰ τοῦ ἑνός. εἴτε καὶ διὰ τοῦ ἄλλου τρόπου καὶ διὰ τῆς ὑπολήψεως πρὸς τούτοις, ἣν ἀπελάμβανεν ἐκεῖνος παρὰ πάντων ἦτο πυλὺ βέβαιον. ὥστε καὶ νὰ περικλεισθῇ ὁ πολέμιος εἰς τοιοῦτον ἔρημον τόπον. Προσβαλλόμενος δὲ παντοιοτρόπως, καὶ μὴ δυνάμενος νὰ λάβῃ οὔτε τροφάς. οὔτε τί ἀναγκαῖον, εἴτε διὰ θαλάσσης, εἴτε καὶ διὰ ξηρᾶς εὑρισκόμενος μακρὰν πόλεων καὶ χωρίων. ἤθελε καταντήσει εἰς τὸν ἔσχατον κίνδυνον, καὶ ἤθελε πάθει ἐπὶ τέλους, ὅ,τι ὑπεχρέωσεν ἐκεῖνος διὰ τῆς βίας τοὺς ἀντιπάλους νὰ ὑποφέρωσι. Δὲν ἐννόησε λοιπὸν τὸ ἀληθινὸν συμφέρον τότε ὁ Χ. Μιχάλης. τοὐναντίον μάλιστα ἀπέτρεψεν, ὡς λέγεται, καὶ τοὺς ρηθέντας νὰ μὴν ἀποδειλιῶσι μὲ τοὺς λόγους των τοὺς στρατιώτας. προσειπὼν ὅτι· «Ἐγὼ μὲ τὰ παληκάρια μου εἶμαι ἱκανὸς νὰ »δώσω μάθημα εἰς τοὺς Τούρκους, καὶ οἱ Κρῆτες. ἂν θέλουν. ἂς »πολεμήσουν καὶ αὐτοὶ ἀπὸ τὰς θέσεις των». Ἐν τούτοις δὲ τοῖς

λόγοις ἐχωρίσθησαν ἀπ' ἀλλήλων, ἀφοῦ ἐγνώρισαν τὸ ἀμετάθετον τῆς γνώμης τοῦ Χ. Μιχάλη.

Ἅμα δ' ἀνατείλαντος κατὰ τὴν ἐπιοῦσαν τοῦ ἡλίου, διὰ τριῶν ἐσήμανεν ὁ Μουσταφᾶς κανονοβολῶν ὅτι κινεῖται ἀπὸ Καψοδάσον. Ἐκινήθη, καὶ ἐφάνη μετ' ὀλίγον κατεπτοημένος ἀπέναντι τοῦ Φραγκοκαστέλλου. Κατεπτοημένος, διότι εἶδεν ἀπροσδοκήτως στρατὸν συνηθροισμένον καὶ ὄπισθέν του εἰς Πατσανὸν καὶ Κολοκάτσια. Ἔπρεπε λοιπὸν μὲ πολλὴν ὁρμὴν νὰ καταπτοήσῃ καὶ αὐτὸς τοὺς πολεμίους του· ὅθεν, ἅμα προσευχηθέντων κατὰ τὸ σύνηθες, ἔστειλε μὲν εὐθὺς μέρος πεζικοῦ κατὰ τῶν εἰς Πατσανόν, ἀπέλυσε δὲ ταυτοχρόνως τὸ λοιπὸν μεθ' ὅλου τοῦ ἱππικοῦ καὶ ἐναντίον τοῦ Χ. Μιχάλη.

Κατὰ τοῦ προμαχῶνος λοιπὸν τοῦ Κυριακούλη ἐπέδραμον οἱ πολέμιοι τὸ πρῶτον σωρηδὸν μετὰ βοῆς καὶ ἀλαλαγμοῦ. Οἱ δὲ περὶ αὐτὸν ἦσαν συνδεδεμένοι πολλοί, καὶ ἀπὸ τοὺς πόδας, διὰ νὰ μὴ δραπετεύσωσί τινες προαποφασισμένοι, ἢ νὰ νικήσωσιν, ἢ καὶ νὰ συναπολεσθῶσιν. Ἅπαξ ἐπρόλαβον οὗτοι νὰ κενώσωσι τὰ τουφέκια των κατὰ τῶν ἐφορμούντων, οἵτινες καὶ ἔρριψαν τότε πολλοὺς ἐκ τῶν ἐχθρῶν χαμαί, δὲν διέκοψαν ὅμως καὶ τὴν ἀκάθεκτον ὁρμήν των. Ξιφήρεις λοιπὸν εἰσπηδήσαντες οἱ Τοῦρκοι τότε μὲ ὁρμὴν ἐντὸς τοῦ προμαχῶνος πολυπληθέστεροι τῶν ἀντιπάλων, σφάζοντες καὶ σφαζόμενοι κατέκοψαν ἅπαντας ἐκτὸς δύο ἢ τριῶν διαφυγόντων διὰ τοῦ πλήθους.

Ἔδραμε τότε ὁ Χ. Μιχάλης μὲ τὸ ἱππικὸν νὰ δώσῃ εἰς τὸν Κυριακούλην χεῖρα ἀρωγόν, ὅθεν ἀντέκρουσε μὲν τὸ ἐχθρικόν, καὶ ἀνέστειλεν ὀλίγον τὴν ὁρμήν του, δὲν τὸ κατεδίωξεν ὅμως ὡς ἑκατονταπλάσιον. Ὥρμησε δὲ τότε εἰς τὸ μέσον αὐτοῦ ὁ Μιχάλης Κατρινός, καὶ θυσιάσας, θυσιάσθη.

Ἠναγκάσθη λοιπὸν νὰ ὀπισθοχωρήσῃ καὶ ὁ Χ. Μιχάλης πρὸς τὸ φρούριον, ἀντικρουσθείς. Ἀλλ' οἱ πολέμιοι ἐγνώρισαν ἐκεῖνον καὶ τὸν ἵππον του μακρόθεν ὡς ἐκ τῆς παραστάσεως τοῦ αὐτομολήσαντος Ἄραβος, ὅθεν καὶ κατὰ τὴν τροπὴν ἐπέπεσεν ἄφρων τὸ ἱππικὸν κατ' αὐτοῦ. Ὑπὸ τὸ τεῖχος δὲ τοῦ φρουρίου συσσωρευθέντες καὶ διώκοντες καὶ διωκόμενοι ἐξηγριώθησαν τόσον, ὥστε κατεκόπτοντο

ἀδιακρίτως ὡς λυσσώδεις, καὶ φίλοι καὶ ἐχθροί. Ἔπεσαν εἰς τὴν ἀλληλοκτονίαν ταύτην καὶ ἵπποι καὶ ἱππεῖς, ἐκ μὲν τῶν Τούρκων πολλοί, ἐκ δὲ τῶν μετὰ τοῦ Χ. Μιχάλη οἱ πλεῖστοι καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος, περὶ τοῦ ὁποίου ἐγίνετο καὶ ἡ τοσαύτη περιμάχητος ἅμιλλα, τὴν δὲ κεφαλήν του ἕφερον πρὸς τὸν Μουσταφᾶν ὡν τρόπαιον τῆς νίκης των.

Τί δ' ἐγίνετο κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν καὶ εἰς τὸν πρὸς ἀνατολὰς ἕτερον προμαχῶνα; Ἅμα ἰδόντες ἐκεῖθεν τὴν σφαγὴν τῶν συναδέλφων, δειλιάσαντες ἔτρεξαν καὶ αὐτοὶ νὰ διασωθῶσιν εἰς τὸ φρούριον, καταλιπόντες τὴν ἐκκλησίαν, εἰς ἣν εἶχον ὀχυρωθῆ, ἀλλ' εὑρέθησαν καὶ αὐτοὶ μεταξὺ σφύρας καὶ ἄκμονος. Εὑρέθησαν ὅμως τότε καὶ οἱ Τοῦρκοι εἰς παρομοίαν κατάστασιν. Ἔρημον πάσης φρουρᾶς εἶχον ἀφίσει ἀπερισκέπτως οἱ ἐξελθόντες τὸ Φραγκοκάστελλον, τὸ ὁποῖον ἐὰν κατώρθωνον νὰ καταλάβωσιν οἱ πολέμιοι, οὐδεὶς τῶν Ἑλλήνων ἤθελε τότε σωθῆ. Καλῇ τύχῃ ὅμως εἶχον εἰσέλθει πρότερον βιασθέντες, οὐχὶ διὰ τοῦ πυλῶνος ἀλλὰ δι' ἐρειπίου τινός, ἐκ μὲν τῶν ἱππέων οἱ περισωθέντες Ν. Τσουπάνος, Κ. Μπαλάσκας, Γ. Μανιάτης Ἀθανάσιος Βασιλείου, Μ. Καλούδης καὶ ἄλλοι τινές, ἐκ δὲ τῶν πεζῶν ὁ Τζωρτζῆς, οἱ περὶ τὸν Δεληγιαννάκην Κρῆτες καὶ ἄλλοι. Συνάμα λοιπὸν εἶχον ἐφορμήσει πολυπληθέστεροι ἄλλοι Τοῦρκοι κατὰ τοῦ προμαχῶνος τούτου, καὶ ἄλλοι ταυτοχρόνως διὰ νὰ προκαταλάβωσι καὶ αὐτὸ τὸ φρούριον, ὅτε καὶ ἕως 100 ἐκ τῶν Τούρκων εἶχον εἰσέλθει λελιθότως εἰς τὸν ἐγκαταλελειμμένην ἤδη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἐκκλησίαν, ὅτε συγχρόνως ἔτρεχον ἐκεῖθεν καὶ οἱ Ἕλληνες πρὸς τὸ φρούριον ἐκ τοῦ ἐγκαταλειφθέντος προμαχῶνος, φονεύοντες καὶ φονευόμενοι ὑπὸ τῶν πρότερον τοποθετηθέντων ἐκεῖ Τούρκων. Ἐσκοτώνοντο ὅμως οἱ Τοῦρκοι πλειότεροι τότε ἀφειδῶς καὶ ὑπὸ τῶν ἤδη εἰσελυληθότων Ἑλλήνων ἐντὸς τοῦ φρουρίου. Περιμάχητος εἶχε καταστῆ τῇ στιγμῇ ἐκείνῃ ἡ εἰς τὸ φρούριον εἴσοδος, ὥστε ἐλθόντες καὶ εἰς χεῖρας τότε Ἕλληνες καὶ Τοῦρκοι, δὲν μετεχειρίζοντο πλέον τὰ μακρὰ ὅπλα, ἀλλ' ὠθοῦντες μὲ ζίφη τὰ ζίφη, καὶ μὲ τὸ σῶμα τὰ σώματα ἀλληλοκτονοῦντο δι' ἐγχειριδίων, δαγκωμάτων καὶ γρονθοκοπημάτων. οὐδὲ διεκρίνετο μεταξὺ των ἐν τοιαύτῃ ἀπελπισίᾳ φίλοι καὶ ἐχθροί. Ὡσοὶ δὲ πτωμάτων ἠγέρθη-

σαν πρὸ τῆς πύλης, τῶν μὲν βιαζόντων τὴν εἴσβολήν, τῶν δ' ἀποκρουόντων καρτερικῶς. Σημαιοφόρος δέ τις ἐκ τῶν πολεμίων ἐτόλμησεν ἐπ' ἀμοιβῇ μεγάλῃ νὰ στήσῃ τὴν σημαίαν του ἐπ' αὐτῆς τῆς πύλης, ἀλλ' ἔπεσεν, ἐν ἀκαρεῖ πιστοληθεὶς ὑπὸ παρατυχόντος στρατιώτου τοῦ Μπαλάσκα μονοφθάλμου ὄντος ἐκ τοῦ Μενιδίου τῆς Ἀττικῆς καταγομένου. Ὁ θάνατος τούτου ἀνέστειλε μὲν κατά τι τοὺς ἐχθρούς, δὲν τοὺς ἀπεμάκρυνεν ὅμως χαρακωθέντας περὶ τὸ φρούριον, ὅτε καὶ ἐφονεύοντο πλειότεροι ἐκ τῶν ἐπάλξεων. Ἠναγκάσθησαν δὲ καὶ οἱ ἐν τῷ φρουρίῳ νὰ σφάξωσιν ὄνους, καὶ ἄλλα ζῶα, διὰ νὰ κλείσωσι τὴν ἄθυρον πύλην αὐτοῦ, κωλύσαντες οὕτω κατά τι τὴν ἀκάθεκτον τῶν πολεμίων ὁρμήν.

Ἐν τῷ μέσῳ δὲ τηλικούτου θορύβου εἶχον ἐπανέλθει ὁ Μαχαίρας καὶ ὁ Τσακμάκης μὲ τοὺς διασωθέντας διὰ νὰ καταλάβωσι τὴν ἐγκαταλειφθεῖσαν ἐκκλησίαν, ἀγνοοῦντες περὶ τῶν πρότερον ἐκεῖσε εἰσελυληθότων πολεμίων, ὅπου ἦρχισε στιγμιαία μέν, ἀλλὰ σφοδρὰ καὶ ἐνταῦθα ἀλληλοκτονία. Διότι ἀφοῦ καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ ἐκέναωσαν ἅπαξ τὰ ὅπλα των, διεξεφίζοντο τότε πρὸς ἀλλήλους, ὥστε ἔπεσον καὶ ἐδῶ πολλοὶ Τοῦρκοι, ἀλλ' ἀπωλέσθησαν καὶ ὅλοι οὗτοι οἱ Ἕλληνες.

Τοιαύτη ἦτον ἡ αἱματηρὰ τῆς ἡμέρας ἐκείνης μάχη, ἥτις δὲν διῆρκεσε πλέον τῆς ὥρας, καθ' ἣν ἔπεσαν μὲν 338 Ἕλληνες, ἐν οἷς καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν ἱππέων καὶ ἵππων, καὶ τρεῖς ὁπλαρχηγοί, ἔπεσε δὲ καὶ ὁ πολλάκις ἀγωνισθεὶς ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν Στερεᾷ Ἑλλάδι, καὶ ἀριστεύσας πάντοτε κατὰ τοῦ Ἰβραΐμη καὶ Κιουταχῆ ἀξιόμαχος ἵππαρχος Σ. Μιχάλης, καὶ ἐτραυματίσθησαν ἄλλοι πολλοί. Ἔπεσαν ὅμως καὶ ἐκ τῶν Τούρκων τριπλάσιοι, ἀξιωματικοὶ πολλοί, καὶ ἵπποι πάμπολλοι. Μετὰ δὲ τὴν μάχην ὁ Μουσταφᾶς ἀπέκλεισε στενώτατα τὸ φρούριον.

Ἀγνοοῦντες δὲ τὰ περὶ τοῦ ἀποτελέσματος τοῦ Φραγκοκαστέλλου οἱ ἐν Ἁτσανῷ Κρῆτες, ἐμάχοντο καὶ αὐτοὶ πεισματωδῶς δι' ὅλης ἐκείνης τῆς ἡμέρας. Ἐλθόντες δὲ πρὸς τοὺς Τούρκους περὶ μεσημβρίαν καὶ ἄλλοι ἐπίκουροι, καὶ κατασταθέντες πολυπληθέστεροι, ἐφώρμων κατὰ τῶν ἀντιπάλων, ἀποκρουόμενοι μὲ φθορὰν μᾶλλον ἑαυτῶν. Ἡ νὺξ δὲ ἐπελθοῦσα, διέλυσε καὶ ταύτην τὴν πάλην, καθ'

ἦν ἔπεσαν 8 Ἕλληνες καὶ 13 ἐτραυματίσθησαν, ἔπεσαν ὅμως καὶ ἐκ τῶν Τούρκων ἐκεῖ πλέον τῶν 50. Ἐλθόντων δ' ἐν νυκτὶ εἰς φιλικὴν συνέντευξιν τοῦ ἐπ' ἀνδρίᾳ φημιζομένου Ρεθυμνίου Ὀθωμανοῦ Καντάνιου λεγομένου καὶ τοῦ Καυκαλάκη, ἐδιηγήθη ὁ πρῶτος τὴν περὶ τὸ Φραγκοκάστελλον γενομένην φθορὰν, τὸν θάνατον τοῦ Χ. Μιχάλη, τοῦ ὁποίου ἐπρόσθεσεν ὅτι εἶδε καὶ τὴν κεφαλὴν παρὰ τῷ Μουσταφᾷ, βεβαιώσας ὅτι κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἕως 800 ἦσαν Τοῦρκοι, οἱ φονευμένοι καὶ πληγωμένοι.

Ἤρχισεν, ὡς εἴπομεν, ἡ πολιορκία, ὅτε καὶ νυχθημερὸν ἐξηκολούθει τότε σφοδρότατος ἀμοιβαῖος ὁ τουφεκισμός. Ἀνεφάνη δὲ τὴν ἐπιοῦσαν Ἕλλην τις, κομίζων γράμμα τοῦ Μουσταφᾶ δεμένον εἰς μακρόξυλον, καὶ φωνάζων μακρόθεν νὰ μὴ τὸν φονεύσωσι. Παρήγγελλε δὲ δι' αὐτοῦ πρὸς τοὺς πολιορκουμένους ὁ πολέμιος νὰ προσκυνήσωσι, παραδόντες τὰ ὅπλα μὲ ὑπόσχεσιν, ὅτι θέλει τοῖς χαρίσει τὴν ζωήν, καὶ ὅτι θέλει τοὺς εὐκολύνει νὰ ὑπάγωσιν ὅπου θέλουσι, προσθέτων ἐπὶ τέλους, ὅτι πρέπει νὰ παραδώσωσιν ἀφύκτως εἰς ἐκεῖνον τοὺς μετ' αὐτῶν εὑρισκομένους Κρῆτας, συλλυπούμενος αὐτοὺς δῆθεν καὶ διὰ τὸν θάνατον τοῦ Χ. Μιχάλη ὡς συντοπίτου του, καὶ προτρέπων τοὺς ζῶντας νὰ μὴ πάθωσι διὰ τῆς ἐπιμονῆς των ὅ,τι καὶ οἱ ἀπολεσθέντες. Ὁ Μουσταφᾶς διέταττε τότε ὡς νικητὴς χωρὶς νὰ γνωρίζῃ ἔτι ὅτι ἡττήθη. Οἱ ἀποκλεισθέντες λοιπόν, διὰ νὰ δείξωσιν ὅτι δὲν ἐταπεινώθησαν, δεχθέντες τοιαύτας ἀτίμους προτάσεις, ἐκένωσαν εἰς ἀπάντησιν σφοδρότερον τὰ ὅπλα των ἐναντίον τῶν πολιορκητῶν, καὶ ἀπέπεμψαν ταὐτοχρόνως τὸν ἀπεσταλμένον, παραγγείλαντες νὰ εἴπῃ ἐκ μέρους ὅλων πρὸς τὸν Βέην ὅτι «μὲ τὰ ὅπλα μας θ' ἀποθάνωμεν ὡς ἄνδρες, οὐδ' εἶναι δυ»νατὸν νὰ χωρισθῶμεν ἐδῶ ἀπὸ κανένα τῶν συντρόφων μας.»

Ἔκτοτε λοιπὸν διέταξεν ὁ Μουσταφᾶς στενώτερον ἀποκλεισμόν. Ἐμπόδιζον δὲ τοὺς Ἕλληνας καὶ νὰ ὑδρεύωσιν ἀπὸ τὰ ἐκεῖσε φρέατα, οἵτινες ἐν τῷ σκότει τῆς νυκτὸς μὲ πολὺν κίνδυνον ἐτόλμων ὑπὸ τῆς ἀνάγκης νὰ μεταφέρωσιν ὕδωρ ἐκεῖθεν διὰ τῶν νωπῶν δερμάτων, τῶν ἐπὶ τῆς ἡμέρας σφαζομένων ζώων. Ἔρριπτον δὲ κατὰ τοῦ φρουρίου ἡμέραν καὶ νύκτα κανονοσφαίρας καὶ βόμβας, ἂν καὶ οὐδεμίαν ἄλλην ζημίαν ἐπέφερον αὐταὶ εἰμὴ μόνον τὸν θάνατον τοῦ

Κωνσταντίνου Νιπιανοῦ καὶ εἰς ἑπτὰ ἄλλους ἰκσίμους τινὰς πληγάς. Ἀλλὰ πῶς διῆγον ἐν τῷ φρουρίῳ οὗτοι; Ἐστεροῦντο ὁλοτελῶς ἄρτου καὶ παντὸς ἄλλου εἴδους τροφῆς· διότι οὐδὲ πρότερον εἶχον προντίσει δυστυχῶς νὰ ἐροδιάσωσι δι' ὀλίγας κἂν ἡμέρας τὸ φρούριον μὲ ἀγκαίας τινὰς τροφάς. Μολονότι δὲ εἶχον κρέατα ἄφθονα. ἦσαν ὅμως καὶ ταῦτα σχεδὸν ἄχρηστα διὰ τὴν ἔλλειψιν τῶν ξύλων. ὅθεν ἠναγκάζοντο νὰ τὰ ψήνωσιν εἰς τὸν ἥλιον διὰ νὰ καταπράυνωσι κατά τι τὴν ἀκαταμάχητον τῆς πείνης ἀνάγκην. Εἶχε δὲ καταστασθῇ λίαν ἀνυπόφορος καὶ ἡ ὀδμή. ἡ ἐκπεμπομένη ἐν καιτῷ μάλιστα καύσωνος ἐκ τοσούτων πτωμάτων. ἀνθρώπων καὶ ζώων κειμένων περὶ τὸ φρούριον. Τοιαύτη ἦτον ἡ κατάστασις τῶν πολιορκουμένων ἐπὶ 6 ἢ 7 ἡμέρας, οἵτινες καὶ ἂν ἤθελον πειραθῇ νὰ σωθῶσι διὰ φυγῆς, δὲν τοὺς ἄφινεν ὁ οἶκτος τοῦ νὰ ἐγκαταλείψωσι τόσους πληγωμένους. καὶ ἀσθενεῖς ὑπὸ τὴν ἐχθρικὴν μάχαιραν.

Περὶ δὲ τὸ μεσονύκτιον τῆς 19 πρὸς τὴν 20 τοῦ μηνὸς ἐπεχείρησεν ὁ Διληδᾶς παραδόξως τὰ ἔξῆς. Ἀπογυμνωθεὶς ὁλοτελῶς ἐν τῷ φρουρίῳ. ἑτοίμησε νὰ διαβῇ ἀπὸ τὸ μέσον τῶν πολιορκητῶν. ἀγρύπνων ὄντων καὶ πυροβολούντων ἀκαταπαύστως. Καὶ ἐξηπάτησε μὲν τούτους τὸ πρῶτον. ἐγνώσθη δὲ φθάνων παρὰ τῷ αἰγιαλῷ. ὅθεν καὶ ἐπυροβόλησαν ἀμέσως κατ' αὐτοῦ. τρέξαντες καὶ νὰ τὸν συλλάβωσιν. Ἐπρόφθασεν ὅμως ἐκεῖνος νὰ διαφύγῃ. ῥιφθεὶς παραυτίκα ἐν τῇ θαλάσσῃ· κολυμβῶν δὲ καὶ πυροβολούμενος ἐπὶ πολλὴν ὥραν, ἀπεμακρύνθη οὕτως ἀβλαβής. ἐλθὼν εἰς Προσγιαλὸν καὶ Λουτρόν. Διηγηθεὶς δὲ περιπαθῶς περὶ τῆς δεινῆς θέσεως τῶν πολιορκουμένων πρὸς τοὺς παρευρεθέντας Σφακιανούς. συνεκίνησεν αὐτοὺς τόσον, ὥστε καὶ ἀπεφάσισαν νὰ δράμωσι πρὸς βοήθειάν των. ὡς καὶ ἐγένετο. Παραλαβὼν δ' εὐθὺς ἐκεῖνος εὑρεθεῖσάν τινα γολέταν ἐκεῖ, ἐπανῆλθε τὴν ἐπιοῦσαν ἀπέναντι τοῦ Φραγκοκαστέλλου. ἐνθαρρύνων μεγαλοφώνως τοὺς πολιορκουμένους ν' ἀντέχωσιν. ἂν καὶ ἐκραύγαζον συγχρόνως καὶ οἱ Τοῦρκοι ἀλαλάζοντες διὰ νὰ μὴν ἀκούεται ἡ φωνή του, λέγων ὅτι προφθάνουσιν ὅσον οὔπω ἱκανοὶ ἀπὸ διαφόρους μέρη πρὸς βοήθειάν των, καθὼς καὶ ἔτρεξαν ῥιλοτιμηθέντες.

Ἔφθασαν λοιπὸν αὐθημερὸν εἰς Πατσανὸν καὶ ἄλλοι Σφακιανοί, καὶ συγχρόνως ἐπρόφθασαν πολλαχόθεν καὶ ἕτεροι διάφοροι Κρῆτες.

Ἐπέμενον δὲ τότε δραστηριώτεροι οἱ πολέμιοι νὰ καταβάλλωσι τοὺς πολιορκουμένους, ἀπέφευγον ὅμως ὅσον τὸ δυνατὸν καὶ εἰς τὰς συχνὰς ἀψιμαχίας τῶν εἰς Πατσανόν. ἐπειγόμενοι ν' ἀπομακρυνθῶσιν ὅσον ταχύτερον τῆς κινδυνώδους θέσεώς, εἰς ἣν εὑρίσκοντο, καταθυρυβούμενοι ἕνεκα τοῦ ἐπ-ξανομένου ἀριθμοῦ τῶν ἀντιπάλων εἰς τὸ ρηθὲν μέρος, καὶ ἕνεκα τῆς εἰδήσεως μάλιστα ὅτι οἱ Σφακιανοὶ ἠγέρθησαν ὅλοι εἰς τὰ ὅπλα.

Τοὺς συνήθεις ὅμως στρατιωτικοὺς διαπληκτισμούς, διαρκούντων τῶν πυροβολισμῶν ἐναντίον τοῦ φρουρίου, διεδέχθησαν τὴν 21 εἰρηνικώτεροι λόγοι, ὅτε Ἀλβανοί τινες ἀξιωματικοὶ τοῦ πολιορκοῦντος στρατοῦ, ἐπρότειναν τοῖς πολιορκουμένοις νὰ παραδοθῶσιν ὑπὸ ὅρους ἐντιμοτέρους περὶ ἀσφαλείας. Συνῆλθον λοιπὸν τότε μετ' αὐτῶν, δόντες πρὸς ἀλλήλους τὴν στρατιωτικὴν πίστιν καὶ ἀξιωματικοὶ Ἕλληνες, οἷον ὁ Τσομπάνος, ὁ Μπαλάσκας, ὁ Μανιάτης καὶ ἄλλοι, ἐξ ὧν ἦσαν καί τινες Ἀλβανοὶ ἀναγνωρισθέντες μετὰ τῶν Τούρκων. Ἀλλ' οἱ μὲν Ὀθωμανοὶ παραδεχθέντες τότε ὡς ἐκ μέρους τοῦ Μουσταφᾶ νὰ ἐγκαταλείψωσι τὸ φρούριον, καὶ ν' ἀναχωρήσωσιν οἱ ξένοι μόνον στρατιῶται μὲ τὰ ὅπλα των ἐκ τῆς Κρήτης, ὁπόθεν ἠκολούνοντο καλήτερα, ὑποσχεθέντες νὰ τοῖς χορηγήσωσι καὶ πλοῖα καὶ τὰς ἀναγκαίας τροφάς, ἀπήτησαν κατ' ἐπανάληψιν καὶ τότε νὰ παραδώσουν τοὺς μετ' ἐκείνων Κρῆτας εἰς τὸν Βέην. Οἱ δὲ Ἕλληνες μὴ παραδεχθέντες καὶ αὐθις ὡς ἄτιμον τὸν περὶ Κρητῶν ὅρον, ἐπανῆλθον ἄπρακτοι προσειπόντες, ὅτι εἶναι ἔτι εἰς κατάστασιν νὰ πολεμήσωσι, καὶ ὅτι δὲν δύνανται κατ' οὐδένα λόγον ν' ἀναχωρήσωσιν ἐκ τοῦ φρουρίου, ἐὰν δὲν συνακολουθήσωσιν ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς ὅρους καὶ οἱ συμπολεμήσαντες Κρῆτες· ἐπανῆλθον δὲ εἰς τὸ αὐτὸ τῆς ὁμιλίας θέμα ἄπαξ καὶ δίς, ἀποχωριζόμενοι πάντοτε ἄπρακτοι, τῶν Ἑλλήνων ἐπιμενόντων εἰς τὴν ἰδίαν ἀπόφασιν.

Κατὰ δὲ τὴν 22 προῆλθεν ἐκ τυχαίων πάλιν γενομένων διαπληκτισμῶν σφοδροτέρα ἡ ἀψιμαχία κατὰ τὸν Πατσανόν· ἀντεκρούσθησαν δ' ἐκεῖθεν οἱ Τοῦρκοι τότε μᾶλλον πεισματωδῶς, ὥστε ἐφονεύθησαν καὶ πολλοὶ χωρὶς νὰ πάθωσιν Ἕλληνες, καὶ κατεδιώχθησαν ἡττηθέντες. Ἐκ τοιούτων δ' ὁρμηθέντες οἱ Τοῦρκοι, ἐπανέλαβον καὶ τὴν ἐπιοῦσαν τὴν περὶ ἐκκενώσεως τοῦ φρουρίου πρότασιν.

οἱ ὁποῖοι καὶ μετά τινας ἀντιλογίας παρεδέχθησαν τέλος καθ' ὅλο κληρίαν τὴν αἴτησιν τῶν Ἑλλήνων, ὅθεν καὶ ἤρχισαν εὐθὺς ἐσπευσμένως νὰ ἑτοιμάζωνται πρὸς ἀναχώρησιν. Πρὸς ἀποχυγὴν ὅμως πάσης ἐνδεχομένης, ὑπ' ἀμφοτέρων ἐπιβουλῆς, ἀντηλλάχθησαν τὴν 24 καὶ ὅμηροι, ὅθεν καὶ αὐθημερὸν ἀνεχώρησαν διὰ Σφακία ἅπαντες οἱ πολιορκούμενοι, συμπαραλαβόντες καὶ πληγωμένους, καὶ ἀσθενεῖς καὶ ἀποσκευάς, ἀφήσαντες μόνον εἰς τὸν πολέμιον τὸ ὀβούζιον καὶ τὰ κανόνια καθὼς καὶ τὸν αἰχμαλωτισθέντα Ἰκιντσηαγᾶ καὶ λοιπούς.

Μετὰ δὲ τὰ ὡς ἀνωτέρω συμβάντα, ἅμα τῇ ἐπανόδῳ ἑκάστου τῶν ὁμήρων εἰς τὰ ἴδια ἀνέτρεψεν ὁ νικήσας τότε τὴν Καδμείαν νίκην τὰ ἔτι ἱσταμένα μέρη τοῦ περιτειχίσματος, καὶ ἡτοιμάσθη τὴν 28 πρὸς ἀναχώρησιν. Ἀπορυγὼν ὅμως νὰ ἐπανέλθῃ διὰ Σφακίων εἰς Χανία, ἐτράπη εἰς τὴν πρὸς τὴν Λάμπην ἄγουσαν, ὅθεν καὶ μετέπεσεν ἐκ τῆς Σκύλλης εἰς τὴν Χάρυβδιν. Διότι πορευόμενος μετὰ σπουδῆς νὰ σκηνώσῃ εἰς Ροδάκινον, χωρίον τῆς ἐπαρχίας ταύτης περὶ τὰς 3 ὥρας ἀπέχον τοῦ Φραγκοκαστέλλου, εὗρε προκατειλημμένας ὑπὸ τῶν ἐν Πατσανῷ Κρητῶν ὑπὲρ τῶν 1200 ὄντων, τὰς δυσβάτους θέσεις τῆς Σκαλωτῆς. Τὸν προσέβαλον οὗτοι ἐκεῖ θανασίμως. Ἐφόνευσαν πολλοὺς ἐκ τῶν περὶ αὐτόν, ἁρπάσαντες καὶ ζῶα. Ἔπεσον δὲ τότε 2 ἢ 3 ἐκ τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἐτραυματίσθησαν 7, ἐν οἷς καὶ ὁ Τσιριντάνης. Συγκαλέσας ὅμως ὁ Μουσταφᾶς κατὰ τὴν ἀκόλουθον νύκτα εἰς Συμβούλιον τοὺς ἀξιωματικούς του, ἀντέτεινε μὲν αὐτός, ἀντέτεινε δὲ καὶ γέρων τις Ἀλβανὸς Ταλὶκ Βέης καλούμενος νὰ μὴν ἀποδράσωσιν ἀνάνδρως ἐν νυκτὶ κατὰ τὴν ἰδέαν πολλῶν, λέγοντες ὅτι εἶναι ἄτιμον, νὰ ἀποφύγωσιν οὕτως ἄνδρες πολεμικοὶ τὸν κίνδυνον.

Ἀλλ' ἔφυγον καὶ ἐντεῦθεν οὗτοι κακόν, καὶ εὗρον ἄμεινον. Διότι κινηθέντα τὴν ἐπιοῦσαν ἅμα ἡλίῳ ἀνατείλαντι τὰ τουρκικὰ στρατεύματα τὰ προσέβαλον οἱ Ἕλληνες πρὸς τὸ χωρίον Ροδάκινον κατὰ τὴν θέσιν Κόρακα πεισματωδέστατα, καὶ ἐπέφερον εἰς αὐτὰ ἀσυγκρίτως μεγαλειτέραν φθοράν. Ἐκυρίευσαν τότε 18 σκηνάς, 27 ἐχθρικὰς σημαίας, πολεμοφόδια πολλά, τύμπανα καὶ ἄλλα πολεμικὰ ἐργαλεῖα. Ξιφήρεις κατὰ τὴν δεινὴν ἐκείνην περίστασιν ὁ Μουσταφᾶς, ὁ Ταλὶκ Βέης καὶ ἄλλοι ἀξιωματικοί, ἐσπευδον ὠθοῦντες πρὸς

τὰ ἐμπρὸς τοὺς ἀποδεδειλιακότας στρατιώτας των ἐξ ὧν λέγεται ὅτι ἐφόνευσαν οἱ ἴδιοι καὶ ἑπτά.

Ἔπιπτον δὲ οὗτοι σωρηδόν, ἀποκαμωμένοι καὶ ἀπηλπισμένοι περιπεσόντες εἰς ἄνυδρον καὶ δυσβατον μέρος. Ὑπὸ τηλικοῦτον δὲ κίνδυνον εὑρισκομένων τότε ἐγνωμοδότησεν ὁ Ταλὶκ Βέης, ὅτι διὰ νὰ σωθῶσι πλειότεροι ἐξ αὐτῶν, ἀνάγκη νὰ καταλείψωσιν εἰς τὴν ἀκόλουθον θέσιν Λουπινοσέλι ὀνομαζομένην, ὁμαλωτέραν οὖσαν, ἵππους καὶ ἡμιόνους μὲ τὰ φορτεῖα τῶν ἀποσκευῶν, νὰ ρίψωσι δ' ἀφειδῶς καὶ ἐκ τῶν ὅπλων των, εἰς τῶν ὁποίων τὴν διαρπαγὴν, ἐπρόσθεσεν, ὁρμησάντων τῶν Ἑλλήνων, ὡς γνωρίζων καλῶς τὴν ἕξιν των. θέλουν δυνηθῇ νὰ διαβῶσι μὲ ὀλιγωτέραν φθορὰν τὸ ἐπικινδυνωδέστερον Κακοσκάλι, τὸ καὶ Χάλαρα τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου λεγόμενον.

Ὑπακούσαντες λοιπὸν οἱ κινδυνεύοντες τοτε Τοῦρκοι εἰς τὴν φρόνιμον συμβουλὴν τοῦ πολυπείρου Ἀλβανοῦ, ἔπραξαν ὡς ὡδηγήθησαν. Διότι οἱ νικῶντες, ἐπιδοθέντες τωόντι ὡς προεῖπεν ἐκεῖνος εἰς τὴν διαρπαγὴν τῶν λαφύρων, ἀφῆκαν νὰ διαβῇ ὁ πεφοβισμένος στρατὸς τὰ Χάλαρα, τὰ ὁποῖα ἦσαν θέσις ταχυτέρα τῶν λοιπῶν, κατὰ πολὺ κινδυνωδεστέρα διὰ τὸ μᾶλλον ἀνώμαλον καὶ κρημνώδες στένωμά της, ἂν καὶ ἐφόνευσαν πολλοὺς καὶ ἐνταῦθα. Ὁ δὲ Μουσταφᾶς καὶ Ταλὶκ Βεης ἰδόντες ἐκεῖ καὶ αὐτοὶ προφανῆ τὸν θάνατον, ἡτοιμάζοντο νὰ παραδοθῶσι· λαβόντες ὅμως μικρόν τι θάρρος ὡς ἐκ τῆς ὀλιγοστεύσεως τῶν ἐπιδιωκόντων, ἐτράπησαν παραχρῆμα εἰς ταχυτέραν φυγήν. Πολλοὶ δὲ τοτε τῶν καταδιωκομένων ἀποκαμόντες ἐκ τοῦ δρόμου, ἐκρύπτοντο ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ των εἰς παρατυχόντας θάμνους, ὄπισθεν πετρῶν, καὶ εἰς ὀπάς, τοὺς ὁποίους ἀνευρίσκοντες οἱ καταδιώκοντες ἐφόνευον.

Τοιαύτη ἦτον ἡ ἐλεεινὴ τῶν Τούρκων κατάστασις. Τί ὅμως ἤθελον κατορθώσει πρὸς τούτοις, οἱ νικῶντες Ἕλληνες, ἐὰν εὑρίσκοντο καὶ μεταξὺ αὐτῶν ἔμπειροί τινες καὶ προνοητικοὶ ὡς ὁ Ταλὶκ Βεης παρὰ τοῖς Τούρκοις, νὰ τοὺς ὁδηγήσωσι κατ' ἐκείνην τὴν τυχαίαν περίστασιν, ὥστε ν' ἀπεχωσι παντὸς λαφύρου καθ' ὅλην τὴν θριαμβευτικὴν ἐκείνην καταδίωξιν, ἐν ᾗ ὁ ἐχθρὸς ἐκειτο ὁλος λάφυρον τότε εἰς αὐτούς; Ἡ καταστροφὴ ὅλου τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοῦ ἤθελε

γείνει βεβαίως ἐκεῖ, καὶ ἡ εὐκλεια τῶν Κρητῶν ἤθελεν ὑπερυψωθῆ. ὁ δὲ ἐντελὴς θρίαμβός των ἤθελε σταθῆ ἀναντιρρήτως. ὁ θερμότερος συνήγορος καὶ παρ' αὐτῷ τῷ Συμμαχικῷ Συμβουλίῳ ὑπὲρ τῶν περιφρονηθέντων δικαιωμάτων τῆς πολυπαθοῦς πατρίδος των! Ἀλλ' οὗτοι μὲν λαφυραγωγοῦντες ἀπερισκέπτως, ἐπανέστρεφον ἀφίνοντες τὸν ἐχθρὸν νὰ προχωρῇ. Ὁ δὲ Τσουδερὸς οὐδὲ μέρος κἂν ἔλαβεν ὡς λέγεται εἰς τὴν καταδίωξιν μὲ τοὺς περὶ αὐτὸν 150 Λαμπαίους, διὰ τὴν ἰδέαν μὴν ἤθελον ἐπιπέσει οἱ πολέμιοι εἰς τὰ χωρία των.

Διέτρεξε λοιπὸν ὁ Μουσταφᾶς διαβὰς καὶ τὰ Χάλαρα μικρὸν ἔτι κίνδυνον, καὶ τοι διωκόμενος ἔτι καὶ καθ' ὅλην σχεδὸν ἐκείνην τὴν ἡμέραν ὑπὸ ὀλιγίστων στρατιωτῶν μέχρι τῆς θέσεως Καλῆς Συκιᾶς. Ἀλλ' ἐνταῦθα πλέον ἔπαυσαν καὶ αὐτοὶ τῆς καταδιώξεως· διότι ἦτον εὔκολον νὰ περιστρέφεται τοῦ λοιποῦ καὶ τὸ ἐναπολειφθὲν ἱππικόν, ἂν καὶ ἀποκαμωμένον καὶ τοῦτο ὑπὸ τῆς ταλαιπωρίας τόσων κακοτοπιῶν. Ἐσκήνωσε λοιπὸν ὁ Μουσταφᾶς τὴν ἐπελθοῦσαν νύκτα οὕτω κεκμηκὼς ὑπὸ τὰ τείχη σχεδὸν τοῦ φρουρίου τῆς Ρεθύμνης, ὅπου συλλέξας πληροφορίας παρὰ τῶν Σωματαρχῶν, ἐκοινοποίησεν αὐτὸς ὁ ἴδιος, ὅτι ἐπέκεινα τῶν 1700 Τούρκων ἀπωλέσθησαν καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς ἐκστρατείας του ἐναντίον τοῦ Φραγκοκαστέλλου, ὅτι ἔλειψαν πολλοὶ ἀξιωματικοί, καὶ ἐξηρανίσθη τὸ πλειότερον μέρος τοῦ ἱππικοῦ. Ἀπωλέσθησαν δὲ καὶ ἕως 15 Ἕλληνες καὶ ἐπληγώθησαν ἄλλοι τόσοι σχεδὸν ἐκτὸς τῶν περὶ τὸ Φραγκοκάστελλον πεσόντων.

Ἅμα δὲ μαθὼν τὰ περὶ τῆς μάχης καὶ ὁ Ἄγγλος μοίραρχος Σταίνης ἐν Γραμβούσῃ, προσορμισθεὶς μετὰ τῆς Ἴσιδος εἰς Λουτρόν, ἐπεσκέφθη αὐτοπροσώπως μὲ ἔκπληξιν τὰ πτώματα τῶν πεσόντων, δωρησάμενος τότε τοῖς νικηταῖς δίπυρον ἄρτον καὶ ποσότητα πυρίτιδος.

Παραλαβὼν δὲ ἐπὶ τῆς Ἴσιδος οὗτος τὸν Καυκαλοσήφην καὶ τὸν Παπαγιάννην τοῦ Καλλικράτη, ἄνδρας πελωρίους τὸ ἀνάστημα, τοὺς ἔφερεν εἰς Πόρον πρὸς τὸν Κυβερνήτην, διηγηθεὶς ἀσμένως αὐτῷ τὰ κατὰ τὸ Φραγκοκάστελλον.

Εὐμενῶς δὲ δεχθεὶς τότε ὁ Κυβερνήτης τούτους, οὓς καὶ ἐξαπέστειλεν ἔπειτα εἰς Κρήτην δι' ἐθνικοῦ πλοίου, συναπέστειλε καὶ

τὸν Ἰωάννην Λάτρην, ὅπως παρατηρήσας καὶ ἐπιτοπίως ἐκθέσῃ μετ' ἀκριβείας τὰ περὶ τῆς μάχης καὶ τὰ κατὰ τὴν Κρήτην. Ὁ Κυβερνήτης θαυμάσας τὸ ὑψηλὸν ἀνάστημα ἐκείνων καὶ τὸ ἀρρενωπόν, ἠρώτησε τὸν Καυκαλοσήφην ὡς ὡμολόγησεν ὁ ἴδιος αὐτὸς «Ἂν τὰ ὄρη σας ἔχουν ὅλους τοὺς ἄνδρας τοιούτους. Τοὺς πλειοτέρους οὕτως «ἀπήντησεν ἐκεῖνος» καὶ ἄλλους ἄλλως·» καὶ οὕτως ἀπῆλθον.

Ἔκειτο δὲ βαρέως ἀσθενῶν ὡς προείπομεν καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῶν μαχῶν τοῦ Φραγκοκαστέλλου ἐν τῷ σπηλαίῳ τῶν Κομητάδων ὁ Ἰωάννης Χάλης. περὶ οὐδενὸς ἄλλου φροντίζων καὶ ἐπερωτῶν, ἢ περὶ τῆς νίκης τῶν Ἑλλήνων. Δύο δὲ σφοδροὶ παλμοὶ χαρᾶς καὶ λύπης ἐνταυτῷ ἐπετάχυναν τὸν θάνατον καὶ αὐτοῦ· διότι ὅσον διέθεσεν ἐκεῖνον εἰς εὐφρόσυνον κατάστασιν ἡ νίκη τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὰ Χάλαρα καὶ Σκαλωτήν. ἣν τῷ ἀνήγγειλον πρότερον. τοσοῦτον περισσοτέραν λύπην ἠσθάνθη. μαθὼν τὸν θάνατον τοῦ προσφιλοῦς αὐτῷ Χ. Μιχάλη. τὸν ὁποῖον μέχρι τινὸς ἔκρυπτον παρ' αὐτῷ. Μετακομισθεὶς δ' ἔπειτα ἐπὶ φορείου εἰς χωρίον Ἴμβρον ἐν τῇ οἰκίᾳ τῶν ἀγαθῶν Μανουσογιαννάκιδων. ἐτελεύτησε μετ' ὀλίγας ἡμέρας, μόλις τὸ 38 ἔτος τῆς ἡλικίας του ἄγων.

Οἱ ἀδελφοὶ Χαλαι προσέφερον τῳόντι διαφόρους ἀξιολόγους ὑπηρεσίας πρὸς τὴν πατρίδα. Ὄχι μόνον ὑπερήσπισαν οὗτοι μετὰ ζήλου πολλοὺς τῶν καταδιωκομένων συναδέλφων των κατὰ τὰς θλιβερὰς τῶν σφαγῶν, τῶν γενομένων ἐν Χανίοις τῷ 1821 καὶ εἰς τὰ πέριξ αὐτῶν. καὶ τοῖς ἔδωκαν ἄσυλον ἐπὶ τῶν κινδύνων ἐκείνων εἰς Θέρισον. χωρίον τῆς γεννήσεώς των. ἀλλ' ἔδωκαν πρὸς τούτοις καὶ πολλὴν ὥθησιν εἰς τὴν ἐπανάστασιν. φιλελεύθεροι ὄντες ἐξ ἀρχῆς, καί τοι ὑπὸ τὴν σκληρὰν τυραννίαν τραφέντες. Πρῶτος ὁ Ἰωάννης ἐπροκάλεσε τὴν ἐπανάστασιν. προσβαλὼν κατὰ τὸν Λοῦλον τὴν 14 Ἰουνίου τοὺς ἐξελθόντας Τούρκους πρὸς ἐξολοθρευμὸν τῶν χριστιανῶν. Ὁ Ἰωάννης Χάλης ἦτο τῳόντι γενναῖος ἀνήρ. καὶ ὁρμητικὸς πολεμιστής· εἶχε δὲ καὶ συμπεριφορὰν εὐτράπελον μᾶλλον μετὰ ἠθικῆς, καὶ ἀγαπητὴν τοῖς συστρατευομένοις.Εὐγνωμονοῦντες δὲ δι' ὅλα ταῦτα οἱ συμπατριῶταί του τὸν ἀνέδειξαν τῷ 1827 καὶ Γενικὸν Ἀρχηγόν,ἂν καὶ δὲν εἶχε τόσον νοῦν καὶ ὑπομονὴν διὰ τὸ ἄξίωμα τοῦτο. ὅσην γενναιότητα. τόλμην καὶ ἐμπειρίαν εἰς τὸ πολεμεῖν

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

Ὁ Ραϊνέκ Ἀντιπρόσωπος εἰς Κρήτην.—Ὁ Οἰκονόμος.—Μάχαι Μαλάξης καὶ Νεοχούρου.—Συγχρότησις τοῦ Κρητικοῦ Συμβουλίου.—Ἧθη Κρητῶν.—Φόνος τοῦ Ὀθωμανικοῦ Ἀγριολίδου.—Σφαγαὶ εἰς Ἡράκλειον καὶ Ρεθύμνην.—Ἑλληνικὸν ἱππικόν.—Γενικὴ ἐπανάστασις τῶν ἀνατολικῶν μερῶν.—Συμμαχικὰ πλοῖα εἰς Σοῦδαν.—Τὰ περὶ ἀναχωρήσεως καὶ ὁ Ταμπάζης.—Συχναὶ ἐξορμήσεις τῶν Τούρκων.—Ἐκστρατεία κατὰ τῆς Σιτείας.

Αἱ ὑπὲρ τῶν Κρητῶν ἀποπερατωθεῖσαι μάχαι τοῦ Φραγκοκαστέλλου, Χαλάρων, Σκαλωτῆς καὶ λοιπῶν, ἡ ἐξωτερικὴ ταλαντευομένη θέσις τῆς Κρήτης, καὶ αἱ συχναὶ αὐτῶν πρεσβεῖαι πρὸς τὸν Κυβερνήτην διὰ νὰ συνδράμῃ τὸν ἀγῶνά των, κατέπεισαν τέλος πάντων νὰ διορίσῃ ἀντιπρόσωπόν του εἰς Κρήτην μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Χ. Μιχάλη τὸν συνταγματάρχην Ραϊνέκ. Κατέπλευσε δὲ οὗτος περὶ τὰ μέσα τοῦ μηνὸς Ἰουλίου εἰς Λουτρὸν τῶν Σφακίων, συνωδευμένος ὑπὸ πολλῶν Κρητῶν, ἐν οἷς ἦτο καὶ ὁ Οἰκονόμος. Ἐκεῖθεν δὲ μετέβησαν εἰς Σκῦφος, ὅπου προσεκάλεσεν τοὺς ἐπισημοτέρους τῶν Σφακίων, τῆς Κυδωνίας, τοῦ Ἀποκορώνου καὶ ἄλλων τινῶν ἐπαρχιῶν διὰ νὰ συσκεφθῶσι περὶ τοῦ πρακτέου.

Ἐχάρησαν τότε χαρὰν μεγάλην οἱ Κρῆτες, θεωρήσαντες ὡς οἰωνὸν αἴσιον τὴν παρουσίαν ἀντιπροσώπου τοῦ Κυβερνήτου εἰς τὸν τόπον των, ὡς ἀντιληφθέντος δῆθεν ἐκείνου σπουδαιότερον ἤδη τοῦ ἀγῶνός των. Ὁ Ραϊνέκ ὅμως εἶχεν ἄλλας παρὰ τὰς ὁποίας ἐπροσδόκουν ἐκεῖνοι ὁδηγίας. Ἐστάλη, ἔλεγε, νὰ ἐπιτηρῇ μόνον τὰ παρόντα πράγματα ὅπως ταῦτα εὑρίσκοντο, καὶ οὐχὶ νὰ συγχωρῇ νέους ἐφοπλισμοὺς καὶ νέας μάχας, ὅστις καὶ ἐπέμενεν εἰς τοῦτο. Οἱ Κρῆτες ὅμως ἐθεώρουν δύσκολον τὴν τοιαύτην θέσιν των, διότι

ἐνοχοποιημένοι καὶ εἰς τὰ τελευταῖα τοῦ Φραγκοκαστέλλου συμβάντα, ἐνόμιζον ἀδύνατον νὰ μὴ τοὺς προσβάλῃ ὁ ἐχθρὸς ἀντεκδικούμενος· διὰ τοῦτο ἐπέμενον καὶ αὐτοὶ λέγοντες ὅτι πρέπει νὰ ἀφοπλισθῶσιν οἱ Κρῆτες, καὶ νὰ εἶναι ἕτοιμοι νὰ ἀντικρούσωσι τὴν βίαν, ἄλλως δέ, θέλουν καταντήσει εἰς ἑκάτερον τῶν δύο, ἢ θέλουν ἀναγκασθῆ νὰ ὑποκύψωσι πάλιν, ἢ ν' ἀναχωρήσωσιν ἐκ τῆς πατρίδος των, διὰ νὰ μὴν πέσωσιν εἰς τὰ δεινὰ τῆς ὑποδουλώσεως.

Τοὺς λόγους τούτους λαβὼν ὡς ἐπιχείρημα ὁ Οἰκονόμος, ἀνὴρ ἀπολαύων παρὰ Κρησὶν ὑπόληψιν, καὶ ἐπιποθῶν ἐγκαρδίως τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος του, ἀντέλεγε πλειότερον εἰς τὸν Ραΐνεκ. Παρώτρυνε δ' ἐνταυτῷ μὲ τὰς ἐξῆς ἰδέας καὶ τοὺς συμπατριώτας του διὰ νὰ κινηθῶσιν ὅλοι ἔνοπλοι κατὰ τοῦ ἐχθροῦ. «Ὁ παρὼν καιρός, «ἔλεγεν», εἶναι ὁ ἁρμοδιώτερος νὰ εὑρίσκηται ἡ Κρήτη εἰς πλήρη ἐπανάστασιν, ὅτε συσκέπτονται κραταιοὶ χριστιανοὶ Ἡγεμόνες περὶ τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων, καὶ ὅτε ἐξακολουθεῖ εὐτυχῶς ὁ μεταξὺ Ρώσσων καὶ Τούρκων πόλεμος· Καὶ τίς οἶδε τὸ τέλος τῶν μεγάλων τούτων περιστατικῶν;

«Ὀλιγώτερον λυπηρόν, «ἐπρόσθετεν». Θέλει εἶναι, ἐὰν καταδικασθῶσιν οἱ Κρῆτες, κρατοῦντες εἰς χεῖρας τὰ ὅπλα, μαχόμενοι γενναιοφρόνως διὰ ν' ἀποτινάξωσι τὸν σκληρότατον ζυγὸν τῆς τυραννίας των, ὑπὸ τὸν ὁποῖον στενάζουσιν ἤδη αἰῶνας, καὶ διὰ νὰ ἐπιτύχωσι τὴν ἀπαλλαγήν των ἔχυσαν ἕως τώρα ποταμοὺς αἱμάτων, ἀποκτήσαντες ἀναμφισβήτητα δικαιώματα ἐνώπιον τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου διὰ τὰς ἀπείρους θυσίας των, διὰ τὰ κατορθώματά των, παρὰ ἐὰν ἐπέλθῃ κατ' αὐτῶν καταδικαστικὴ ἀπόφασις, ὅτε ἤθελον εὑρεθῇ αἱ φλόγες τοῦ Ἄρεως ἐσβεσμέναι σχεδὸν εἰς τὸν τόπον τῆς γεννήσεώς των.

Διότι οἱ μέλλοντες ν' ἀποφασίσωσι κατὰ τὴν δευτέραν περίστασιν, ἐνδέχεται νὰ ἐπιφέρωσι τὴν δικαιολόγησιν, ὅτι δὲν εὑρίσκετο ἡ Κρήτη εἰς ἐπανάστασιν (ὡς ἔγραφε καὶ ὁ λόρδος Παλμέρστων, ἐπανελθὼν τὸ 1831 εἰς τὸ ὑπουργεῖον πρὸς τὸν φιλάνθρωπον Λαφαγέτην μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Καποδιστρίου παράδοσιν τῆς Γραμβούσης, «ὅτι δὲν ὑπῆρχε τότε «ὡς ἔλεγε» σπινθὴρ ἐλευθερίας ἐπὶ τῆς Κρήτης, διὰ νὰ ἐνεργήσωσι τὴν ἀπολύτρωσιν καὶ τοῦ δυστυχοῦς

τούτου τόπου ἀπὸ τῆς φρικτῆς τυραννίας του· καὶ τότε οἱ Κρῆτες θέλουσιν ὑποφέρει μὲ πικρὰν σιγὴν τὴν ἀδικίαν, καταθλιβόμενοι καὶ ἀπὸ τοῦ συνειδότος τὸν ἔλεγχον! Ἐὰν δὲ καταδικασθῶσι κατὰ τὴν πλήρη ἐπανάστασίν των, θέλει μείνει κἂν ἡ παραμυθία εἰς αὐτοὺς καὶ κατὰ τὴν ὀδυνηρὰν ταύτην κατάστασιν, καὶ ἡ συναίσθησις τοῦ ὅτι ἐξεπλήρωσαν. πᾶν ὅ,τι ἐξ αὐτῶν ἐζήτητο, καὶ θέλουσιν ἀποκτήσει τοὐλάχιστον τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ διαμαρτύρωνται ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ὅτι βιαίως ὑπεχρεώθησαν ὑπὸ χριστιανῶν Ἡγεμόνων, νὰ ὑποκύψωσι καὶ αὖθις εἰς τὸν ζυγὸν τῆς φρικτῆς τυραννίας των.»

Ὑπὸ τοιαύτας λοιπὸν ὀρθὰς σκέψεις ἐπροτίμησαν οἱ Κρῆτες νὰ νικῶσι διὰ τῶν ὅπλων, ὑποφέροντες πᾶν εἶδος κακουχίας διὰ μελλούσας ἐλπίδας, ἢ νὰ ἀτρεμῶσιν ἀνάνδρως, βλέποντες παραλυομένας καθ' ἑκάστην τὰς δυνάμεις των. Συνηθροίσθησαν λοιπὸν παρευθὺς οἱ μᾶλλον φιλοπόλεμοι Σφακιανοί, οἱ ὑπὸ τὸν Μανουσογιαννάκην, τὸν Πωλιὸν Πρωτοπαπαδάκην καὶ Μανοῦσον Βαρδουλάκην ἐκστρατεύσαντες εἰς Ἀποκόρωναν. Ἐνωθέντες δὲ καὶ μὲ τοὺς ὑπὸ τὸν Ἀντώνιον Σήφακαν (1). Ἀποκορωνίτας, ἐξεδίωξαν ἐκεῖθεν τοὺς Τούρκους, ἔμεινεν ἐλευθέρα ἡ ἐπαρχία εἰς τοὺς Ἕλληνας. Ἄλλοι δὲ Ριζῆται κατέλαβον τὰς θέσεις Διγενῆ καὶ Ἀλιγάνου. Ἐνωθέντες δὲ πολλοὶ κατὰ τὴν 1 Αὐγούστου ἐναντίον τῶν τοποθετημένων Τούρκων εἰς τὰ χωρία Πρόβαρμα καὶ Μαλαξαν, συνῆψαν μάχην ἰσχυρὰν διαρκέσασαν πλέον τῶν 3 ὡρῶν. ὅπου καὶ ἐνίκησαν οἱ Ἕλληνες. Ἐφόνευσαν δ' οὗτοι τότε πλείονας τῶν 40 πολεμίων, ἀποδιώξαντες τοὺς λοιποὺς κακῶς ἐκεῖθεν. καὶ καταλαβόντες τὴν ὀχυρὰν Μαλάξαν. Ἐφονεύθησαν δὲ τότε καὶ 3 ἐκ τῶν Ἑλλήνων. καὶ 7 ἐτραυματίσθησαν.

Συσσωματωθέντες δὲ μετὰ ταῦτα ὅλοι οἱ Ἕλληνες, ἐπέπεσαν

---

(1) Οὗτος ἦτον ὁ νεώτερος τῶν ἀδελφῶν Κωνσταντουδάκιδων Ἰωσήφ, Νικολάου καὶ Γεωργίου, διαπρεψάντων ἐπ' ἀνδρίᾳ. Διὰ τὰ θαυμάσια δὲ κατορθώματα τοῦ πρώτου καὶ τὰ σπάνια πλεονεκτήματα τῆς ἀρετῆς του ἀπεδόθη ὡς ἐπίκλην αὐτῷ ὡς ἐμφαντικώτερον τὸ ὄνομα Σήφακας. Ὁ δὲ Ἀντώνιος προσέλαβεν ὡς ἐπίθετον τοῦτο πρὸς τιμὴν τοῦ ἥρωος ἀδελφοῦ.

παρευθὺς κατὰ τῶν εἰς τὸ χωρίον Νεροκούρων πλειοτέρων τοποθετημένων, ὅπου εἶχεν ἐξέλθει ἐκ τῶν Χανίων καὶ νέα ἐπικουρία· τοὺς προσέβαλον καὶ ἐνταῦθα οἱ Ἕλληνες ἰσχυρῶς, ὥστε μετὰ ὀλιγόωρον ἀντίστασιν μὴ δυνηθέντες οἱ ἐχθροὶ νὰ ἀνθέξωσιν, ἐτράπησαν εἰς φυγήν, καταδιωκόμενοι μέχρι σχεδὸν τῶν πυλῶν τοῦ φρουρίου. Ἐφονεύθησαν καὶ τότε πολλοὶ Τοῦρκοι. Ἔπεσον ὅμως καὶ ἐκ τῶν Ἑλλήνων 10. καὶ ἐπληγώθησαν ἰσάριθμοι. Ἐβίασαν δὲ συνάμα καὶ τοὺς περικλεισθέντας περὶ τοὺς 40 Τούρκους εἰς ὀχυρὸν οἴκημα κατὰ τὸ ρηθὲν χωρίον νὰ παραδοθῶσιν, ὡς καὶ τὸ κατώρθωσαν. ἀποστείλαντες ζῶντας ὅλους εἰς τὸ φρούριον. Μετὰ δὲ ταῦτα ἐξεστράτευσαν οἱ Τοῦρκοι συσσωματωθέντες πολλοὶ καὶ ἐναντίον τοῦ Θερίσου καὶ Λάκκων. Ἐπολέμησαν καὶ ἐνταῦθα ἱκανὴν ὥραν, ὅτε ἐφονεύθησαν καὶ πολλοὶ Τοῦρκοι· τέλος δὲ μὴ δυνάμενοι ν' ἀνθέξωσι πλειότερον καὶ ἐκεῖ, ἐπανῆλθον εἰς τὸ φρούριον.

Αἱ νίκαι αὗται τόσον κατετρόμαξαν τοὺς Τούρκους, ὥστ' ἀμαχητὶ καταλιπόντες μετ' ὀλίγον καὶ οἱ ἰσχυροὶ Σελινιῶται τὰς ὀρεινὰς θέσεις των, κατέφυγον σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις εἰς τὸ τῆς Κυδωνίας φρούριον. Κατέλιπον ὡσαύτως τότε καὶ οἱ Κισαμῖται Τοῦρκοι τὰ χωρία καὶ αὐτὸ τὸ τῆς Κισάμου φρούριον ἀμαχητί, καταφυγόντες καὶ αὐτοὶ εἰς τὸ φρούριον. Τοιαῦτα σχεδὸν κατώρθωσαν ταὐτοχρόνως καὶ οἱ περὶ τὸν Πέτρον Μανουσέλην, τὸν Γ. Τσουδερόν, τὸν Στρ. Δεληγιαννάκην καὶ Ἰ. Μοσχοβίτην κατὰ τῶν Ρεθυμνίων Τούρκων, ὥστε ἐντὸς ὀλίγου ἔμειναν οἱ Ἕλληνες κύριοι ὅλων τῶν περὶ τὴν Ρεθύμνην καὶ τῶν περὶ τὴν Κυδωνίαν ἐπαρχιῶν. Ὁ δὲ ἀντιπρόσωπος Ραΐνεκ μετὰ τῶν περὶ ἑαυτὸν ἦλθεν εἰς Ζιζιφέα χωρίον τοῦ Ἀποκορώνου, ὁπόθεν διηυθύνετο ἡ νέα ἐπανάστασις.

Ἐνταῦθα δὲ ἐξεδόθησαν καὶ προσκλήσεις εἰς τὰς ἐπαρχίας, δι' ὧν ἑκάστη προσεκαλεῖτο νὰ ἐκλέξῃ τὸν ἀντιπρόσωπόν της πρὸς συγκρότησιν αὖθις τοῦ Κρητικοῦ Συμβουλίου, σύμφωνα μὲ τὴν πρᾶξιν τῶν Κρητῶν τὴν κατὰ τὸν Αὔγουστον τοῦ 1825 γενομένην εἰς Κίσαμον. Ὡς τοιοῦτοι δ' ἐξελέχθησαν τὸ πρῶτον ὁ Ν. Οἰκονόμος ἐκ τῆς Κνωσσοῦ, ὁ πρωτοπαπᾶς Σφακίων Γεώργιος καὶ Α. Φασόλης ἐκ τῶν Σφακίων, ὁ Α. Ἰωαννίδης καὶ Ἰωάννης Ηλιάζης ἐκ τῆς Κυδωνίας, ὁ Ι. Μιχαὴλ ἐκ τῆς Κισάμου, ὁ Α. Γιαννακάκης ἐκ τοῦ

Σελίνου, ὁ Γ. Κυριακάκης ἐκ τοῦ Ἀποκορώνου. τὸν ὁποῖον ἀντικατέστησε μετ' ὀλίγον ὁ Κ. Κριτοβουλίδης, ὁ Γ. Σακόραφος ἐκ τῆς Λάμπης, ὁ Μ. Καλούδης ἐκ τῆς Ρεθύμνης. ὁ Α. Ἀρετίνης ἐκ τοῦ Αὐλοποτάμου· οἱ δὲ δύο τελευταῖοι ἀντικατεστάθησαν. ὁ μὲν ὑπὸ τοῦ Ἀντ. Δαφνομήλη, ὁ δὲ Καλούδης ὑπὸ τοῦ Μ. Χιονάκη· ὁ Θ. Ἀγαθάκης ἐκ τῆς Χερρονήσου, ὁ Α. Παπαδάκης ἐκ τῆς Γορτύνης, ὁ Φ. Λιμπρίτης ἀντικατασταθεὶς ὑπὸ τοῦ Ν. Λιμπρίτη ἀπὸ τὸ Μονοφάτσι, ὁ Δ. Βογιατόγλους ἐκ τοῦ Τεμένους. καὶ ὁ Γ. Καλομενόπουλος ἐκ τοῦ Ἀμαρίου. καὶ μετὰ ταῦτα ἔστειλαν ἡ μὲν Σιτεία τὸν Μ. Λαδάν, ἡ δὲ Πριότισσα τὸν Ι. Στεφανάκην. ἡ Μινώα τὸν Γ. Βενέτικον, καὶ τὸ Λασίθι τὸν Ι. Χ. Γεωργιάδην· αἱ δὲ ἐπαρχίαι Ἀρκαδία καὶ Ἱεράπυτνος δὲν εἶχον στείλει τότε τοὺς ἀντιπροσώπους των. Εἶχε δὲ τὸ Συμβούλιον γραφεῖον ἴδιον. καὶ γραμματέα τὸν Ἄγγελον Παλαιολόγον. ὡς καὶ σφραγῖδα ἰδίαν φέρουσαν τὸ ἀντίτυπον τοῦ ἀρχαίου νομοθέτου τῆς Κρήτης Μίνωος μὲ περιγραφὴν «Κρητικὸν Συμβούλιον». Συγχρόνως δὲ διώρισε τὸ Συμβούλιον καὶ Δημογεροντίας εἰς ἑκάστην ἐπαρχίαν, αἵτινες συνέτεινον πολὺ εἰς καλητέραν ἁρμονίαν τῶν κατοίκων καὶ εἰς τὸν ταχύτερον ἐφαπλισμόν. Καὶ ταῦτα μὲν διοικητικῶς.

Στρατιωτικῶς δὲ διέθεσε τὸ Συμβούλιον τὰ κατ' ἐπαρχίαν οὕτωσί. Δι' ὅλην μὲν τὴν Κρήτην εἶχε διορισθῇ ἓν γενικὸν στραταρχεῖον. Μέλη δ' αὐτοῦ ἦσαν ὁ Α. Μανουσογιαννάκης καὶ Μ. Βαρδουλάκης, ὁ μὲν πρῶτος ἐκ τοῦ τμήματος τῶν Σφακίων, ὁ δὲ ἐκ τοῦ τῆς Ἀνωπόλεως, μέλη δ' ὡσαύτως τοῦ στραταρχείου ἦσαν ὁ μὲν Β. Χάλης ἐκ μέρους τῶν περὶ τὴν Κυδωνίαν ἐπαρχιῶν, ὁ δὲ Γ. Τσουδερὸς ἐκ τῶν περὶ τὴν Ρεθύμνην καὶ ὁ Π. Ζερβουδάκης ἐξ ὅλων τῶν περὶ τὸ Ἡράκλειον μερῶν· διότι οὐ μόνον οἱ ἄνδρες οὗτοι ἀπήλαυον ὡς ἄρχατοι τὴν κοινὴν ὑπόληψιν, ἀλλ' ἔσπευδε τὸ Συμβούλιον νὰ οἰκονομῇ ὡς πολιτικῶς οὕτω καὶ στρατιωτικῶς τὸ τμηματικὸν φρόνημα τῶν Κρητῶν· διότι ἄλλως προὐξένει πάντοτε προσκόμματα καὶ δυσαρεσκείας.

Ἀναγκαῖον δὲ κρίνομεν νὰ εἴπωμεν ἐνταῦθα καὶ ὀλίγα τινὰ περὶ ἑνὸς ἑκάστου τῶν εἰρημένων ἀνδρῶν.

Ἀποδειχθεὶς ἐξ ἀρχῆς τῆς ἐπαναστάσεως ὁ Μανουσογιαννάκης

ἀρχηγὸς τῶν συγχωρίων του πολεμικῶν τῆς Ἰμβρου χωρίου τῶν Σφακίων, ἐπροόδευσεν ἀριστεύσας εἰς τὰς κατὰ τῶν πολεμίων μάχας. τιμηθεὶς κατ' ὀλίγον ἀλληλοδιαδόχως καὶ μὲ τοὺς ἀνωτέρους στρατιωτικοὺς βαθμούς, τοὺς ὁποίους ἔδιδε τότε ἡ Κρήτη. Ἦτο δὲ στρατιωτικὸς ἔμφρων, καὶ μὲ ἦθη ἤπια μὴ ἀνήκοντα εἰς ὀρεσίβιον. διὸ καὶ ἠγαπᾶτο ὑπὸ πάντων. ἀποφεύγων ὅσον οἷόν τε εἰς τὰς δυσκόλους ἐκείνας περιστάσεις. ὅτι ἦτο δυνατὸν νὰ προσάψῃ μομφήν τινα εἰς τὸν χαρακτῆρά του. Πρὸς τούτοις δὲ εἶχε καὶ ἐξαίρετον ἀρετήν, τὴν φιλοξενίαν καὶ συμπάθειαν εἰς τοὺς πάσχοντας. ὥστε καὶ ἔδιδε πολλάκις ἄρτον τοῖς πεινῶσιν, ὡς εἴδομεν καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν. πρὸς τοὺς καταδιωγμένους ὑπὸ τῶν περιστάσεων. Τὸ ἀνάστημά του ἦτο ὑψηλὸν καὶ ἀρρενωπόν. σύνηθες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τοῖς ὀρεινοῖς τῆς Κρήτης.

Ὁ ἀνὴρ οὗτος κληθείς. ἔλαβε μέρος καὶ εἰς τὴν κατὰ τὸ 1841 ἐπανάστασιν τῶν Κρητῶν. Ἂν καὶ ἐσβέσθη αὐτὴ μετ' ὀλίγον ἄνευ ἀποτελέσματος, ἐπολιτεύθη οὗτος καὶ τότε φρονίμως. Ἐπολέμησε καρτερικῶς καθ' ὅσον ἐσυγχώρουν αἱ περιστάσεις, ἀποφυγὼν τὰς παρακαίρους καὶ τότε ἔριδας. καὶ ἀπεσύρθη πάλιν ἀμέμπτως. ὅτε ἡ περαιτέρω ἐνέργεια κατεστάθη ἀνωφελής.

Ἐπεφυλάχθη ὅμως ὁ Μανουσογιαννάκης καὶ κατὰ τὸ 1858 μετὰ τοῦ Μουρογένη Λακκιώτου, τοῦ Κόρακα Γορτυνίου, τοῦ Σκουλᾶ Ἀνωγιανοῦ καὶ ἄλλων ὁμορρόνων νὰ δώσῃ διὰ τῆς ἐπιρροῆς καὶ ὑπολήψεώς του τακτικὸν πέρας εἰς τὸ ἔνοπλον καὶ τότε κίνημα τῶν Κρητῶν ἐναντίον τῆς σκληρᾶς αὐθαιρεσίας τοῦ τυραννίσκου Βελῆ Πασᾶ.

Σειρὰν διαφόρων ἀνδραγαθημάτων παρουσιάζει καὶ ὁ στρατιωτικὸς βίος τοῦ Γεωργίου Τσουδεροῦ. Ἅμα γνωσθείσης τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821. αὐθόρμητος ὡπλίσθη καὶ αὐτὸς ὑπὲρ τῆς πατρίδος του. Ἐκλεχθεὶς δ' ἐξ ἀρχῆς ὁπλαρχηγὸς τῶν πολεμικῶν λαμπκίων ἄλης τῆς ἐπαρχίας. ἐθριάμβευσε διακριθεὶς πάντοτε εἰς τὰς μάχας. Ἂν καὶ προβεβηκὼς τὴν ἡλικίαν ἦτον ὅμως παραδόξως ὡς νεάζων ὠκυποδέστατος. καὶ ἐνεργητικώτατος προπορευόμενος ὡς καὶ ὁ Σήφακας τῶν συστρατιωτῶν ἐν τοῖς κινδύνοις. Ἀφέλεια. φιλοπατρία εἰλικρινὴς καὶ σὺν τούτοις ἀνδρεία ψυχῆς ἦσαν τὰ κοσμοῦντα τὸν

Τσουδερόν. Τόπος τῆς γεννήσεώς του ἦτο τὸ χωρίον Ἀσωμάτος τῆς Λάμπης, εἶχε δὲ καὶ ἑτέρους ἀδελφοὺς τῶν Ἰωάννην πολεμικὸν παρομοίως ἄνδρα, καὶ τὸν Μελχισεδὲκ ἡγούμενον τοῦ κατὰ τὴν ἰδίαν ἐπαρχίαν μοναστηρίου Πρέβελη, ὅστις συνήργησε καὶ αὐτὸς καὶ λόγοις καὶ ἔργοις εἰς τὴν πρόοδον τῆς ἐπαναστάσεως. Ἀπεβίωσε δὲ ὁ Γ. Τσουδερὸς περὶ τὸ 70 ἔτος τῆς ἡλικίας του, ἀφοῦ εἶδε μὲ πόνον ψυχῆς ὑποχρεωθεῖσαν πάλιν τὴν πατρίδα του νὰ ἐπέλθῃ εἰς τὸν αὐτὸν ζυγόν.

Ὁ δὲ Μανοῦσος Βαρδουλάκης ὁ ἐκ τῆς Ἀνωπόλεως τῶν Σφακίων δὲν ὑπελείπετο καὶ αὐτὸς οὔτε κατὰ τὰ ἤθη, οὔτε καὶ κατὰ τὴν στρατιωτικὴν ἀρετὴν τοῦ ρηθέντος Τσουδεροῦ. Πρόθυμος φιλοπόλεμος καὶ χρήσιμος ἀνήρ, ἐτιμήθη ἐξ ἀρχῆς μὲ τὴν ἀρχηγίαν τῶν συνεγχωρίων του, τοὺς ὁποίους καὶ ὡδήγει ἐπιτυχῶς εἰς τὰς μάχας. Ἀπεβίωσε δὲ καὶ οὗτος μὲ τὸ αὐτὸ τῆς ψυχῆς αἴσθημα ὡς καὶ ὁ Τσουδερὸς περὶ τὸ 65 ἔτος τῆς ἡλικίας του, πένης, μετοικίσας εἰς Μονεμβασίαν μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων.

Παρομοίως καὶ ὁ Βασίλειος Χάλης ἔχων ἐνεργητικώτερον νοῦν, καὶ συμπεριφορὰν μᾶλλον πολιτισμένην, ἔδωκεν ἐξ ἀρχῆς ὡς εἴπομεν πολλὴν ὥθησιν εἰς τὴν ἐπανάστασιν, ἂν καὶ δὲν εἶχε τὸν ἐμβριθῆ στρατιωτικὸν ἐκεῖνον χαρακτῆρα, ὅστις ἐκόσμει τοὺς νεωτέρους ἀδελφούς του Στέφανον καὶ Ἰωάννην. Ὁ δὲ Παναγιώτης Ζερβουδάκης ἦτον ἐκ τοῦ ἐναντίου ὀλιγόλογος καὶ σκεπτικός, ἐνῶ ὁ Χάλης εἶχε λόγους πολλούς, ἐμφαίνοντας καὶ σύνεσιν πολιτικήν. Ἀμφότεροι δὲ οὗτοι ὠθοῦντο ἀπὸ τὸ ζωηρὸν τῆς φιλοπατρίας αἴσθημα. Ἐξασκῶν δ' ὁ Ζερβουδάκης πρωτοῦ τὸν ἐμπορικὸν βίον κατὰ τὴν νέαν Ἔφεσον, ἅμα ἐκραγείσης τῆς ἐπαναστάσεως ἐπεδόθη ὅλως εἰς τὸν στρατιωτικόν. Ἐσύστησε σῶμα στρατιωτικόν, πολεμήσας καρτερικῶς μετ' αὐτοῦ, ὅπου ἐτύχαινεν, ἕως οὗ ἐπανεστάτησε καὶ ἡ ἰδία του ἐπαρχία Κνωσσός κατὰ τὸ 1822, ὅτις καὶ τὸν ἐκάλεσεν ὁπλαρχηγόν, καταγόμενον ἐκ Τηλίσσου χωρίου τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας. Οἱ δὲ δύω μόνον οὗτοι ὁπλαρχηγοὶ Κρῆτες ἐτιμήθησαν ἐπὶ τῆς Βασιλείας καὶ μὲ τὸν βαθμὸν τοῦ Συνταγματάρχου τῆς φάλαγγος, οἵτι-

νες ἀπεβίωσαν ἐν Ναυπλίῳ μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων. ἄγοντες τὸ 60 περίπου ἔτος τῆς ἡλικίας των.

Διὰ ν' ἀποφύγωσιν ὅμως οἱ Κρῆτες καὶ κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην δυσαρεσκείας καὶ ἀταξίας. αἵτινες εἶχον συμβῆ πρότερον τοιαῦται πολλαὶ ὡς ἐκ τῶν κατ' ἐπαρχίαν ὁπλαρχηγῶν. ἐπρόβλεψαν νὰ διορίσωσιν ἐκ τῶν μελῶν της ἑκάστη ὁπλαρχηγούς.

Τοιούτους λοιπὸν εἶχον ἐκλέξει τοὺς ἑξῆς. τὸ μὲν Σέλινον τὸν Ἰάκωβον Κουμᾶν καὶ Φραγγιὰν Τσισκάκην. ἡ δὲ Κίσαμος τὸν Γ. Δρακονιανόν. Μ. Καθεκλᾶν. καὶ Γεώργιον Λούπην· ἡ Κυδωνία τὸν ἴδιον πάλιν Β. Χάλην ὡς καὶ πρότερον, καὶ προσέτι τὸν Γ. Πίππον εἰς τὸ τμῆμα τῶν Κεραμείων. καὶ οἱ Λακκιῶται εἶχον δεχθῆ καὶ αὖθις τὸν Ἀνδρέαν Παναγιώτου Ἀνωπολίτην ὡς συγγενῆ αὐτῶν ἐκ μητρός, ὁ Ἀποκόρωνας τὸν Ἀντ. Σήφακαν, καὶ Γρ. Δαμινόν. ἡ Λάμπη εἶχε πάλιν τὸν Γ. Τσουδερόν, τὸν Ἀμάριον τὸν Ι. Μοσχοβίτην. οἱ δὲ Ρεθύμνιοι εἰς μέρη μὲν εἶχον παραδεχθῆ τὸν Π. Μανουσέλην Καλλικρατιανόν. εἰς δὲ τὸ ἀνατολικὸν αὐτῆς τὸν Στρατὴν Δεληγιαννάκην, καὶ ὁ Αὐλοπόταμος τὸ Ἀλεξανδρᾶν Ἀνδρεαδάκην Αὐλοποταμίτην καὶ τὸν Βασίλειον Σμπόκον Ἀνωγειανόν, ὡσκύτως ἡ Πριότισσα τὸν Ἀποστολὴν Ψωμαδάκην. τὸ Καινούριον τὸν Μαλικούτην καὶ τὸ Μπονοράτσι τὸν Ἀποστόλην Καρατάρην καὶ Δ. Λιμπρίτην. ἡ Χερρόνησος τὸν Γ. Πεζανὸν καὶ Ζαχαρίαν Ἀποστολάκην. τὸ Μπιραμπέλον τὸν Γ. Λουτσάκην, τὸ Λασίθι τὸν Γ. Βασιλείου καὶ Μ. Καζάνην καὶ ἡ Ἱεράπυτνος τὸν Φραγγιὰν Τσαντηράκην. ἡ δὲ Κνωσσὸς τὸν Π. Ζερβουδάκην καὶ Σισίνην Τατινάκην. καὶ κατόπιν ἡ Σιτεία τὸν Ι. Κοντὸν καὶ Ι. Μακρᾶν. (1)

---

(1) Ἐνταῦθα ὁ Κριτοβουλίδης. λαμβάνων ἀφορμὴν ἐκ τῶν ἀδικαιολογήτων καὶ κακοβούλων ὄντως καταφορῶν τοῦ ἱστορικοῦ Τσικούπη κατὰ τῶν Κρητῶν, πειρᾶται παρεμπιπτόντως ν' ἀποδείξῃ πρᾶγμα αὐτόδηλον καὶ μὴ ἔχον ἀνάγκην ἀποδείξεως, ὅτι οἱ Κρῆτες διετήρησαν τὸν ἐθνικὸν αὐτῶν χαρακτῆρα. Ἐπειδὴ δὲ αἱ σκέψεις τὰς ὁποίας φέρει εἰς ὑποστήριξιν τῶν ἰσχυρισμῶν του ἀναφέρονται καὶ ἀλλαχοῦ τοῦ βιβλίου τὰς παραλείπομεν. Ἀρκούμεθα πό-

Κατὰ δὲ τὴν 15 ἢ 16 Αὐγούστου παραλαβὼν ὁ Μαλικούτης ἕως 60 ἐκ τῶν περὶ ἑαυτὸν, ἐπροχώρησεν εἰς Γορτύνην, καὶ ἐνε-

---

νον ν' ἀναφέρωμεν ὅτι ὁ Κριτοβουλίδης ἀντικρούων τὸ γραφὲν ὑπὸ τοῦ Τρικούπη ὅτι ἐπὶ Σαρακηνῶν «οἱ Κρῆτες ἀλλαξοπίστισαν», λέγει ὅτι οἱ Σαρακηνοὶ δὲν κατώρθωσαν νὰ κατεξουσιάσωσι ἐντελῶς τὴν νῆσον καὶ ὅτι ἡ Γορτύνη καὶ ἡ Κυδωνία ἔμειναν πάντη ἐλεύθεραι καθ' ὅλην τὴν δυναστείαν τῶν Μαυριτανῶν καὶ ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐξομωσάντων δὲν ἦτο μέγας ὅσον παριστάνεται ὑπὸ τῶν γραψάντων περὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

(Ἴδε «Ἐπισημείωσιν»).

Ἐπισυνάπτομεν δὲ καὶ τὴν περὶ τῶν ἁρματωλῶν τῆς Κρήτης σημείωσίν του, ὡς συμπληροῦσαν ἔν τισι τὰ ὑφ' ἡμῶν γραφέντα ἐν ΙΒ'. κεφαλαίῳ.

Ἐκ τῶν ἀναφερομένων ὁ μὲν Λόγιος Δημήτριος ὀνομαζόμενος ἦτο ἐκ τοῦ χωρίου Ἅγιος Θωμᾶς, ὁ δὲ Σκατόβεργας φέρων ὄνομα Γεώργιος ἐκ τοῦ ὀρεινοῦ Λασιθίου, προσλαβόντες ἀμφότεροι τὰς ἐπωνυμίας ἐκ τῶν περιστατικῶν τοῦ βίου των· διότι ὁ μὲν εἶχε διδαχθῆ τὴν παλαιὰν ἑλληνικὴν διάλεκτον παρά τινι θείῳ του Δημητρίῳ, ἐπαγγελλόμενος ἔπειτα καὶ τὸν ἐμπειρικὸν ἰατρὸν καὶ τὸν χειρουργὸν ἐπιτυχῶς διὸ καὶ Λόγιος διὰ ταῦτα ἐπωνομάσθη· ὁ δὲ ἐκλήθη μὲ τὸ ὁποῖον φέρει ἐπώνυμον διὰ τὸν πολυμήχανον τρόπον του. Ἀμφότεροι δ' ἦσαν ἄνδρες γενναῖοι, τολμηροί, ὠκυποδέστατοι καὶ εὐειδεῖς. Ἀλλ' ὁ μὲν Λόγιος ἐμπνέετο καὶ ἀπὸ τὸ τῆς φιλοπατρίας καὶ φιλελευθερίας ἁγνὸν αἴσθημα, τὸ ὁποῖον ἠρύσθη μᾶλλον ἀπὸ τὴν σπουδαίαν μελέτην τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων, καὶ περιπλέον τοῦ Πλουτάρχου καὶ Ἡροδότου, εἰς τοὺς ὁποίους ὡς λέγεται ἠδύνετο περισσότερον, ὁ δ' ἕτερος ἀγράμματος ὢν εἶχεν ὅλην τὴν πεποίθησιν εἰς τὴν φυσικὴν ἀνδρίαν καὶ εὐτολμίαν του, ἕνεκα τῶν ὁποίων καὶ ἐπεβουλεύετο συχνὰ ὑπὸ τῶν συγχρόνων Τούρκων. Ἤρχισαν δ' ἀμφότεροι τὰ κατὰ τῶν Τούρκων τολμήματα των περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐνεστώσης ἑκατονταετηρίδος, ὁ μὲν ἀντικρούων τὰς κατ' αὐτοῦ ἐπιβουλάς, ὅτε καὶ ἀφώπλισε καὶ ἐμαστίγωσε καὶ πολλοὺς τῶν τυράννων εἰς πολλὰ μέρη, ἔνοπλος περιφερόμενος· ὁ δὲ Λόγιος ἐκινήθη ἕνεκα τοῦ ἀδίκως φονευθέντος θείου του Δ. Κοσμαδάκη, ἀνδρὸς εὐπόρου καὶ τὰ πρῶτα φέροντος μεταξὺ τῶν συνεγχωρίων ὑπό τινος Δερβίση ὁλοτῆρος Τούρκου, καὶ τοι εὐεργετημένου πολλάκις ὑπὸ τοῦ φονευθέντος. Ἐσπάραξε δ' ὡς ἐκ τούτου ἔκτοτε ἡ καρδία τοῦ Λογίου! Καὶ τοι δ' ἀπολαύων οὗτος καὶ

δρεύσαντες περὶ τὸ χωρίον Ἅγιος Ἰωάννης ἐφονευσαν ἐκεῖ ἕως 10 Τούρκους ἐξ οἷς καὶ τὸν ἐπ' ἀνδρείᾳ κλεϊζόμενον Ἀγριολίδην, ἀρχηγὸν τότε τῶν Ἡρακλειωτῶν Τούρκων. Ἀποκόψαντες δὲ τὴν κεφαλήν του τὴν ἔφερον ὡς θρίαμβον τοῦ κατορθώματός των εἰς Ζιζι-

---

παρ' αὐτοῖς τοῖς Ὀθωμανοῖς ὑπόληψιν ἕνεκα τοῦ ὡς εἴρηται ἐπιτηδεύματός του, δὲν ἠδυνήθη ὅμως καὶ νὰ κρατήσῃ τὸ μισοτύραννον αἴσθημά του, διὸ καὶ ἐφόνευσε μετ' ὀλίγον τὸν ῥηθέντα Δερβίσην. Ὁπλισθεὶς δ' ἔκτοτε, περιεφέρετο εἰς ὄρη μετὰ τοῦ γυναικαδέλφου του Νικολάου, φονεύων καὶ καταθορυβῶν ἐπὶ πολὺν χρόνον τοὺς ἐκεῖσε Τούρκους ὅστις εὗρισκεν ἄσυλον ἐνίοτε καὶ παρὰ τῷ Μ. Κουρμούλῃ εἰς Κουσσέ. Παρακλήσεις συγγενῶν καὶ φίλων ἔπεισαν τὸν Σκατόβεργαν ν' ἀπομακρυνθῇ τῆς Κρήτης ὡς διηγοῦνται οἱ περὶ αὐτοῦ εἰδότες, πρὸς τοὺς ὁποίους ἠπείλουν τὸν ἀφανισμὸν οἱ Τοῦρκοι μὴ δυνηθέντες ἄλλως νὰ ἐκδικῶσιν ἐκεῖνον. Ὅθεν καὶ ἀπεδήμησε πρὸς καιρὸν εἰς Ἀσίαν, μεταχειριζόμενος καὶ ἐκεῖσε τὰ αὐτὰ κατὰ τῶν τυράννων. Τὰ αὐτὰ συνέβησαν καὶ εἰς τὸν Λόγιον ὅτε ἀναγκασθεὶς καὶ αὐτὸς μετέβη εἰς Σμύρναν, ἀπομακρυνθεὶς τῶν οἰκείων.

Ἀλλ' ὁ μὲν πρῶτος, ἅμα μαθών ἀνανδρόν τινα ἀντεκδίκησιν Τούρκων, ἣν ἔπραξαν πρὸς ἔγγαμον ἀδελφήν του εἰς Τήλισσον, χωρίον τῆς Κνωσσοῦ, ἐξυβρίσαντες, καὶ ἐπὶ τέλους θυσιάσαντες αὐτήν, ἐπανῆλθε ταχέως μετὰ δύο συντρόφων διὰ πλοιαρίου, καὶ ἀποβὰς λεληθότως, ἔθυσε καὶ ἀπώλεσεν αἰφνιδίως πολλοὺς τῶν ὑβριστῶν, ἔθυε δὲ καὶ ἀπώλλυεν ἔπειτα ἀδυσωπήτως καὶ εἰς ἄλλα μέρη συχνούς· ὁ δὲ Λόγιος κατερχόμενος καὶ αὐτὸς συχνὰ ἐκ τῶν Λευκῶν ὀρέων, κατεξολόθρευε παρομοίως, ὅσοι ἐκ τῶν Τούρκων κατεπίεζον σκληρῶς τοὺς ὁμοθρήσκους του. Ἔμελλον ὅμως καὶ αὐτοὶ νὰ θέσουν τέλος εἰς τὰ τολμήματά των· διότι ὁ μὲν Σκατόβεργας ἐδολοφονήθη περὶ τὸ 1808, κατακλεισθεὶς αἰφνιδίως ἔν τινι οἰκήματι, ὁ δὲ κλεϊσθεὶς ἐπ' ἀνδρείᾳ καὶ φιλοπατρίᾳ Λόγιος ἔπεσε κατὰ τὸν Μαΐον 1811, ἐπιδραμὼν εἰς χωρίον τῆς Γορτύνης Ἅγιος Ἰωάννης διὰ νὰ ἐξολοθρεύσῃ καὶ τὸν ἐκεῖσε ὠμότατον Ἀγριαλίδην, ἐξαπατηθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἀραβός του, τὸν ὁποῖον καὶ ἐπρόλαβε νὰ φονεύσῃ.

Ὁ δὲ Περτουζὴς ἦτο ἐκ τῆς Κυδωνίας, καὶ ὁ Κωνσταντουλάκης ἐκ τοῦ Ζιζιφέως τοῦ Ἀποκορώνου. Γενναῖοι καὶ τολμηροὶ ἄνδρες ἀμφότεροι, προὐξένησαν καὶ αὐτοὶ πολλὰ κακὰ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς των εἰς τοὺς τυραννοῦντας Τούρκους.

φέα πρὸς τὸν Ἀντιπρόσωπον καὶ Συμβούλιον. Ἀλλ' ἔμελλεν ἡ πρᾶξις αὕτη, τὴν ὁποίαν καὶ κατέκρινε καὶ ὁ Ἀντιπρόσωπος καὶ τὸ Συμβούλιον ὡς βαρβαρικήν, νὰ φέρῃ τὴν ἀπώλειαν παρευθὺς ἑκατοντάδων ὁπλων καὶ ἀθώων Ἑλλήνων!

Διότι μετακομίσαντες οἱ Τοῦρκοι εἰς Ἡράκλειον τὸ ἀκέφαλον σῶμα τοῦ Ἀγριολίδου τὸ ἐναπέθεσαν εἰς τὸ κεντρικώτερον τῆς πόλεως μέρος διὰ νὰ ὀχλαγωγήσωσι δι' αὐτοῦ. Ἐφρύαξαν ἐπὶ τῇ θέᾳ ταύτῃ οἱ ἐν τῷ φρουρίῳ Τοῦρκοι κραυγάζοντες μανιωδῶς. Ἐφρύαττε δὲ καὶ ἡ γυνή του, ἥτις περιφερομένη ἐν ἀγυιαῖς καὶ ἐναντίον τῶν ὀθωμανικῶν ἐθίμων ἐκόπτετο, ὅτε καὶ ἅπαντες οἱ λοιποὶ συνεκραύγαζον, ζητοῦντες αἷμα ἀντὶ αἵματος. Μάτην ἐπροσπάθησαν ὁ τότε Σουλεϊμὰν Πασᾶς τοῦ Ἡρακλείου νὰ καταπραΰνῃ τὴν ὀργὴν τῶν Τούρκων· αὐτοὶ τοὐναντίον κλείσαντες τότε ἐν τῇ μανίᾳ των τὰς πύλας ἐπέπεσον ξιφήρεις κατὰ τῶν ὁπλων χριστιανῶν, ἄλλους μὲν σφάζοντες ἀνιλεῶς, ἄλλους δὲ ῥίπτοντες εἰς τὴν θάλασσαν πνιγομένους, καὶ ἄλλους βιάζοντες νὰ πίπτωσιν εἰς ῥέατα, οὐδενὸς φεισθέντες οὐδ' αὐτῶν τῶν θηλαζόντων! Περὶ τὰ 500 πτώματα ἦσαν ἐρριμένα κατ' ἐκείνην τὴν θλιβερὰν ἡμέραν ἐν ταῖς πλατείαις καὶ ἀγυιαῖς τῆς πόλεως. Ἡ λύσσα ὅμως τῶν αἱμοχαρῶν τούτων δὲν ἐκορέσθη ἕως ἐδῶ, διότι ἀνοίξαντες ἔπειτα τὰς πύλας τοῦ φρουρίου, ἐπέδραμον μὲ τὴν αὐτὴν θηριωδίαν καὶ εἰς τὰ ἔξω, σφάξαντες καθ' ὁδὸν καὶ τότε τοὺς προτυγχάνοντας. Ἐνασχολουμένους ἡσύχως καὶ εἰς τὰ ἴδια ἑαυτῶν ἔργα, ἐπιτεθέντες δ' αἰφνιδίως καὶ εἰς τὰ χωρία, ἔθυσαν καὶ ἀπώλεσαν τοὺς φιλησύχους καὶ ἀθώους, ὥστε καὶ ὑπὲρ τὰ 800 ἐλογίσθησαν κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν τὰ ἐκτὸς καὶ τὰ ἐντὸς θύματα.

Τὸ παράδειγμα δὲ τούτων δὲν ἐβράδυναν νὰ μιμηθῶσι καὶ οἱ ἐν Ρεθύμνῃ Τοῦρκοι. Μὴ ἔχοντες ὅμως αὐτοὶ ἐντὸς τοῦ φρουρίου τοιοῦτον θήραμα, ἐξώρμησαν κατὰ τὴν 19 Αὐγούστου περὶ τὴν αὐγήν, καὶ προχωρήσαντες δρομαῖοι οἱ περὶ τὸν ὠμότατον Ἀλπάνην, ἔφθασαν εἰς τινα χωρία αἰφνιδίως, φονεύσαντες πλέον τῶν 90 ἐξ ὁπλων καὶ ὡπλισμένων. Ἔσφαξαν δὲ καὶ εἰς τὸ χωρίον Ἀρκούδιαναν ὁμοῦ μὲ ἄλλους καὶ αὐτὸν τὸν Ἱερέα ἱερουργοῦντα. Ἡ αἰφνιδιος προσβολὴ κατήντησε καὶ ἐδῶ τρομερωτάτην τὴν σφαγήν. Ἐ-

τρεξαν ἐν τῷ ἅμα πανταχόθεν ἔνοπλοι Ἕλληνες πρὸς ἀντίκρουσιν, οἱ σφαγεῖς ὅμως εἶχον προλάβει ἀναχωρήσαντες ἀμέσως.

Πότε δ' ἔγειναν ὅλα ταῦτα ; καθ' ὃν χρόνον διέτριβον ἐν Πόρῳ οἱ πρέσβεις τῶν τριῶν συμμάχων Δυνάμεων, ὁ Κάνιγξ τῆς Ἀγγλίας. ὁ Γκιλλεμινότος τῆς Γαλλίας καὶ ὁ Ριβοπιέρος τῆς Ρωσσίας διὰ νὰ συλλέξωσι πληροφορίας περὶ τῆς καταστάσεως τῆς Ἑλλάδος, περὶ ὁροθεσίας αὐτῆς καὶ περὶ ἄλλων. ὅπου καθὼς καὶ τὰ λοιπὰ τῆς ἀγωνιζομένης Ἑλλάδος μέρη εἶχον διαφόρους ἀπεσταλμένους διὰ νὰ συντελέσωσιν εἰς τοῦτο, εἶχον καὶ οἱ Κρῆτες ὡς τοιούτους τὸν Ἐμμανουὴλ Δανέζην καὶ Ἀντωνιάδην. καὶ εἶχον κάμει καὶ αὐτοὶ τὰς ἐκθέσεις των πρὸς αὐτούς, προσθέσαντες καὶ τὰς νέας τραγικὰς ἐκείνας σκηνάς, ἂν καὶ δὲν ἔκαμψαν οὐδ' αὐταὶ τὰς καρδίας τῶν Δυνατῶν.

Μετὰ δὲ τὴν ὡς ἀνωτέρω γενομένην σφαγὴν εἰς Ρεθύμνην. ἀπεφάσισαν νὰ ἐκδικηθῶσιν καὶ οἱ Ἕλληνες ὄχι ὅμως ὁπλους ὡς οἱ περὶ τὸν Ἀλμπάνη Τοῦρκοι. Συναθροισθέντες λοιπὸν ὅ,τε Ἀναγνώστης Σουδεράκης, ὁ Γεώργιος Κατσούρης ἀρχηγὸς τῶν Ἀτσιποπουλιανῶν, καὶ ὁ ἀρχηγὸς τῶν Ρουστίκων Μιχαήλ. συμπαραλαβόντες δὲ καὶ ἐκ τῶν ἐπικούρων ἕως 160, τοὺς ὑπὸ τὸν Ἰωάννην Καπετανάκην καὶ Εὐθύμιον Ἠπειρώτην. κατέλαβον ἐν νυκτὶ μὲ 500 περίπου τὰ πέριξ τοῦ χωρίου Ἀτσιποπούλου, περὶ τὴν ὥραν ἀπέχοντος τῆς Ρεθύμνης, ἢ νὰ προκαλέσωσιν τοὺς πολεμίους, ἢ καὶ νὰ τοὺς βλάψωσιν ἄλλως δι' ἐνεδρῶν. Παρῆλθον δὲ δύο νυχθήμερα, καθ' ὃ διέμενον οὗτοι ἐκεῖ. ἀλλ' οὐδενὸς τῶν Τούρκων ἐξελθόντος, καταλιπόντες τὴν θέσιν ἐκείνην, μετέβησαν εἰς τὸ χωρίον Γάλου λεγόμενον. Τὴν τρίτην ὅμως ἡμέραν ἅμα ἡλίῳ ἀνατείλαντι Τοῦρκοι ἱκανοὶ περὶ τοὺς 2000 ἄνδρες καὶ γυναῖκες ἐξήρχοντο μὲ ἀναπεπταμένας σημαίας διευθυνόμενοι εἰς Ἀρμενοκάμπους διὰ νὰ συλλέξωσι τροφάς. Πρῶτοι λοιπὸν τότε ὁ Σουδεράκης καὶ ὁ Κατσαντώνης σημαιοφόρος τοῦ Καπετανάκη μὲ 40 ἢ 50 ἐφωρμήσαν αἰφνης κατ' αὐτῶν. Ἐφόνευσε μὲν ὁ δεύτερος μὲ τὴν λόγχην τῆς σημαίας ἕνα ἐκ τῶν σκοπῶν τῶν Τούρκων. Ἐφόνευσαν δὲ καὶ οἱ περὶ τὸν Τσουδεράκην 3 ἢ 4 ἐν τῇ πρώτῃ των ὁρμῇ. Οἱ δὲ ἐχθροὶ κατεθορυβήθησαν βεβαίως εἰς τὴν αἰφνίδιον ταύτην προσβολήν. Ἀλ ἀντη-

χήσασαι ὅμως καταπληκτικαὶ οἱμωγαὶ καὶ κοπετοὶ τοσούτου πλήθους γυναικῶν παρακολουθουσῶν τοὺς ἐβίασαν τότε νὰ ἐγκαρτερήσωσι κατά τι διὰ νὰ ὑπερασπίσωσι καὶ ταύτας καὶ ἑαυτούς· διότι κατ' ἀρχὰς ὑπέλαβον οὗτοι μόνους τοὺς πρώτους ἐπελθόντας, ἀλλ' ἠπατήθησαν· διότι ἐξορμήσαντες ἀμέσως καὶ οἱ λοιποὶ Ἕλληνες πολλαχόθεν, κατετάραξαν αὐτούς, ὥθεν καὶ μὴ δυνάμενοι ν' ἀνθέξωσιν, ἠναγκάσθησαν νὰ ὀπισθοπορήσωσι, τοὺς ὁποίους καὶ κατεδίωξαν οἱ Ἕλληνες μέχρι τῆς θέσεως καλουμένης Μοναχῆς Ἐλιᾶς, πληγώσαντες καὶ φονεύσαντες ὑπὲρ τοὺς 200· κατὰ δὲ τὴν καταδίωξιν ἐκυρίευσαν δύο σημαίας ἐχθρικάς, ὅπλα πολλῆς τιμῆς ἄξια, καὶ ὅλα σχεδὸν τὰ φορτηγὰ ζῶα των. Συνέλαβον δὲ καὶ περὶ τὰς 300 γυναῖκας, τὰς ὁποίας καὶ ἀπέλυσαν ὕστερον διὰ λύτρων εἰς τοὺς αἰτήσαντας συγγενεῖς των.

Ἐνῷ ὅμως οἱ Ἕλληνες κατώρθωναν τοιαῦτα κατὰ τὴν εἰρημένην θέσιν, αἴφνης ἀνεφάνη ἀπὸ χωρίον Κάστελλον ἄλλος Τοῦρκος Μεχμὲτ Μπεγάκης καλούμενος, ἐφορμῶν κατ' αὐτῶν μετὰ 150 Τούρκων, ἐσπευδον δὲ καὶ οὗτοι νὰ προφθάσωσιν εἰς Μοναχῆν Ἐλιὰν διὰ νὰ προσβάλωσιν ὄπισθεν τοὺς Ἕλληνας, ἀλλ' ἔπαθον καὶ αὐτοὶ ὅ,τι καὶ οἱ ἄλλοι· διότι στραφέντες οἱ Ἕλληνες, ἐπετέθησαν ὁμοθυμαδὸν καὶ κατ' ἐκείνων, τοὺς ὁποίους καὶ διεσκόρπισαν, τοὺς κατεδίωξαν κακοὺς κακῶς, φονεύσαντες περὶ τοὺς 30 καὶ ἐξ ἐκείνων καὶ αὐτὸν τὸν ἴδιον Μπεγάκην. Ἔπεσον δὲ εἰς ἀμφοτέρας τὰς συμπλοκὰς τότε καὶ 3 Ἕλληνες, ἐν οἷς καὶ ὁ πολεμικὸς καὶ ἄριστος πολεμιστὴς Κατσαντώνης Στερεολλαδίτης καὶ 4 ἢ 5 ἐπληγώθησαν.

Ἅμα δὲ φονευθέντος ὡς εἴπομεν κατὰ τὴν Γορτυνίαν τοῦ Ἀγριολίδου, οἱ λοιποὶ Τοῦρκοι εἶχον ἀποσυρθῆ ὁλοτελῶς καὶ ἐκεῖθεν πρὸς τὸ Ἡράκλειον, ἀφήσαντες καὶ ἐκείνην τὴν σιτοφόρον ἐπαρχίαν ἐλευθέραν εἰς τοὺς Ἕλληνας. Συναθροισθέντες λοιπὸν καὶ οἱ κάτοικοι ταύτης ὑπὸ τὰς σημαίας τοῦ Ἀποστόλη Ψωμαδάκη, τοῦ Μιχαὴλ Μαλικούτη, τοῦ Ἀποστόλη Καρατάρη καὶ Δημητρούλη Λιψηρίτου, ἐντεῦθεν μὲν τῆς Ἴδης οὗτοι ἐκ τῶν θέσεων Ἀμουργελῶν καὶ Ἁγίας Βαρβάρας, ἐκεῖθεν δὲ οἱ Ἀνωγειανοί, οἱ Ἀυλοποταμῖται καὶ Κνωσσιοι ἐκ τοῦ ὀχυροῦ Στρουμπούλα, οἱ ὑπὸ τὸν Βασι-

λειον Σμπόγκον, τον Ἀλεξανδρὴν Ἀνδρεαδάκην, τον Σισίνην καὶ Π. Ζερβουδάκην ἔβλαπτον συχνὰ δι' ἐπιδρομῶν καὶ ἀψιμαχιῶν τοὺς κατὰ τὴν Κνωσσὸν στρατοπεδευμένους Τούρκους, ὠθοῦντες αὐτοὺς καθ' ἑκάστην πρὸς τὸ φρούριον.

Ἐβλάπτοντο ὅμως ἐνίοτε καὶ οἱ Ἕλληνες ὑπ' ἐκείνων καὶ μαλιστα ὑπὸ τοῦ ἱππικοῦ, πεδινωτερων ὄντων τῶν τόπων ἐκείνων· διὸ ἠναγκάσθησαν ὡς ἐκ τούτου νὰ συστήσωσιν οἱ κατὰ τὴν Γορτύνην Ἕλληνες καὶ αὐτοὶ ἱππικόν. Ὅθεν οἱ μὲν ὑπὸ τον Ζερβουδάκην ἐντὸς ὀλίγου κατήρτυσαν ἕως 20 ἱππεῖς, μεταξὺ τῶν ὁποίων διέπρεπον ὁ Μανώλης Μακατούνης, ὁ Γεώργιος Περατσάκης, ὁ Χουρμούζης, ὁ Μανώλης Ἀλικάκης, ὁ Γεώργιος Σαρῆς καὶ ἄλλοι· οἱ δὲ ὑπὸ τὸν Μαλικούτην ἕως 30, οἵτινες ἔγειναν μετ' ὀλίγον καὶ ἕως 40. Ἄριστοι δ' ἱππομαχοι τούτων ἦσαν ὁ Κωνσταντῆς Λέκκας, ὁ Γεώργιος Ρομάνος, ὁ Μιχαὴλ Κόρακας, ὁ Στυλιανὸς Χατσιδάκης, ὁ Ἀποστόλης Ψωμαδάκης καὶ ἄλλοι· διότι ὅλως πεδινῆς οὔσης τῆς χώρας αὐτῶν, ἦτο εὔκολον καὶ ἀναγκαῖον νὰ καθίστανται οὗτοι καὶ ἐπιτηδειότεροι εἰς τὸ ἱππηλατεῖν. Ἂν καὶ μικρὰ κατ' ἀρχὰς τοιαῦτα ἱππικὰ σώματα, ἠδυνήθησαν ὅμως οἱ Ἕλληνες διὰ τῆς ὑποστηριξεως τούτων ν' ἀνταγωνίζωνται θαρραλεώτεροι κατὰ τοῦ ἐχθρικοῦ ἱππικοῦ, τὸ ὁποῖον κατεπτόει παραδόξως εἰς ὑπερβολὴν τοὺς Κρῆτας Ἕλληνας ἐν γένει εἰς τὰς μάχας. Ἀλλὰ διατὶ δὲν ἐφρόντισαν νὰ συστήσωσι τοιαῦτα καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Κρήτης οἱ Ἕλληνες ἀφοῦ κοτεπτοοῦντο τοσοῦτον ἀπὸ τὴν ἐμφανισιν τοῦ ἐχθρικοῦ ἱππικοῦ; Ἀπορία τωόντι πῶς δὲν ἐμιμήθησαν καὶ οἱ λοιποὶ τοὺς ἀξιεπαίνους κατὰ τοῦτο Γορτυνίους. Ἡ τέχνη τοῦ πολέμου συνίσταται κυρίως εἰς τὸ νὰ ἐπινοῇ καὶ ἐνεργῇ ὁ ἀντιπαλος πᾶν τὸ δυνάμενον νὰ βλάπτῃ εὐκολώτερον τὸν πολέμιον καὶ ν' ἀσφαλίζῃ κατὰ τὸ δυνατὸν ἑαυτόν.

Ἐφρόντισαν ὅμως μετ' ὀλιγον καὶ οἱ ὁπλαρχηγοὶ τῶν περὶ τὴν Κυδωνίαν ἐπαρχιῶν νὰ συστήσωσι τοῦτο ἀφ' ἑαυτῶν ὡς οἱ Γορτύνιοι, ἀλλὰ νὰ τὸ φέρωσιν ἔξωθεν τῆς Κρήτης ἀξιόμαχον, ὡς εἶχον μεταφέρει πρωτερον αὐτοὶ οὗτοι καὶ τὸ τοῦ Χ. Μιχάλη ἐξ ἰδίων ἐξόδων. Ὅθεν καὶ ἀθροισθέντες εἰς Βαφέα, χωρίον τοῦ Ἀποκορωνου, πρὸς τὴν τοπικὴν Διοίκησιν, ἤτοι τὸ Κρητικὸν Συμβούλιον,

συνεσκέφθησαν μετ' αὐτοῦ. καὶ ἐφεῦρον τὰ μέσα τῆς περὶ τῆς ἔξωθεν προθυμίας τῶν ἵππων καὶ ἱππέων ἐκ κοινῶν εἰσόδων.

Ἐξαπέστειλε λοιπὸν τὸ Συμβούλιον. ἀφοῦ ἡτοίμασε τὸ ἀναγκαῖον χρηματικὸν τὸν Θεοχάρην Ἀγαθάκην καὶ Μάρκον Καλούδην εἰς Ναύπλιον. οἵτινες καὶ ἐστρατολόγησαν ἐκ νέου τινὰς τῶν ἐκ τοῦ κατὰ τὸ Φραγκοκάστελλον διαλυθέντος ἱππικοῦ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Χ. Μιχάλη, οἷον τοὺς ἀξιομάχους ἱππεῖς Ν. Τσομπάνον, Γ. Μανιάτην. Κ. Μπαλάσκαν. Ἀθ. Βασιλείου καὶ ἄλλους διαφόρους 50 ἢ 60. οἵτινες καὶ ἐξελέξαντο ὡς ἵππαρχόν των τότε τὸν Ἀθ. Βασιλείου, καὶ οὕτω μετ' οὐ πολὺ ἦλθον καὶ αὐτοὶ ὡς θέλομεν ἰδεῖ εἰς Κρήτην, καὶ συνεπολέμησαν. Ἂς ἐπανέλθωμεν δὲ εἰς τὰ ἀνατολικὰ τῆς Κρήτης.

Διὰ τῆς αὐτῆς δὲ σπουδῆς συναπεστάτησαν ὁλοσχερῶς τότε καὶ αἱ ἀνατολικώτεραι τῆς Κρήτης ἐπαρχίαι· διότι καὶ ὅλοι γενικῶς οἱ Κρῆτες ἐφρόνουν, ὅτι ὀφείλουν νὰ εὑρίσκωνται εἰς πλήρη καὶ διηνεκῆ ἐπανάστασιν. σωζωμένων ἤδη παρὰ τοῖς συμμάχοις τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων. ἀφειδοῦντες πάσης ἐνδεχομένης ἰδέας ἑκάστης καταστροφῆς. διὰ νὰ μὴν ἤθελον ἀπολέσει τάχα διὰ τῆς ἀμελείας των τοσαῦτα προσαποκτηθέντα δικαιώματα ὡς ἐκ τῆς μεγάλης των καρτερίας εἰς τόσον πολυχρόνιον πόλεμον· καὶ διότι οἱ Κρῆτες ἐν γένει ἐπερείδοντο καὶ εἰς τὴν ἀπόφασιν τοῦ Ἔθνους κατὰ τὴν ἐν Ἐπιδαύρῳ Συνέλευσιν, τοῦ ὁποίου οἱ ἀπεσταλμένοι πληρεξούσιοι εἰς τὴν γ'. ταύτην Συνέλευσιν εἶχον δώσει πλήρη τὴν ἄδειαν εἰς τὸν πρέσβυν τῆς Ἀγγλίας Κάνιγκα νὰ διαπραγματευθῇ τὰ περὶ συμβιβασμοῦ τοῦ ἑλληνικοῦς ἔθνους μετὰ τῆς Πύλης. ὅτε συμπεριελάμβανον ἀναποσπάστως μετὰ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος καὶ τὴν Κρήτην. ὡς καταφαίνεται ἀριδήλως καὶ εἰς τὰς ἐφεξῆς δοθείσης ἐκείνῳ τότε ὁδηγίας· «ἄρθρον 4. Νὰ λάβωσιν ἀπαραλλάκτως τὰ αὐ»τὰ δικαιώματα τὴν αὐτὴν τύχην ἡ Πελοπόννησος. ἡ Ἀνατολικὴ »καὶ Δυτικὴ Ἑλλάς, τὸ Αἰγαῖον καὶ ἡ Κρήτη.»

Ἐπὶ ταύτῃ λοιπὸν τῇ γενικῇ ἀποφάσει τῶν Κρητῶν εἶχον λάβει καὶ τῶν μερῶν τούτων οἱ κάτοικοι γενικῶς τὰ ὅπλα. Διὸ καὶ οἱ μὲν Χερρονήσιοι ἢ Πεδιαδῖται ὑπὸ τὸν ὁπλαρχηγόν των Γεώργιον Πεζανὸν καὶ Ζαχαρίαν Ἀποστολάκην. οἱ δὲ Μινωῖται ἡ Μιραμπελι-

ῶται ὑπὸ τὸν Γεωργιον Λουτσάκην, καὶ οἱ ὑπὸ τὸν Γεωργιον Βασιλείου τὸν καὶ Βασιλακογεωργην (1) καὶ Μανώλην Καζάνην οἱ ὀρεινοὶ Λασιῶται ἐπιπίπτοντες συχνά, ἔβλαπτον τοὺς πολεμίους διαφοροτρόπως δι' ἐνεδρῶν, ἀψιμαχιῶν καὶ συχνοτάτων ἐπιδρομῶν, βλαπτόμενοι ἐνίοτε καὶ αὐτοί. Ὥθησαν λοιπὸν ἀπὸ τὸ μέρος των καὶ αὐτοὶ τοὺς Τούρκους, ὡς καὶ ἀπὸ τὸ ἕτερον μέρος οἱ μαχόμενοι ἀπὸ Ἀμουργέλας καὶ Στρούμπουλαν, κατορθώσαντες οὕτω καὶ νὰ τοὺς περιορίσωσιν ἐντὸς ὀλίγου ἐν τῷ φρουρίῳ τοῦ Ἡρακλείου, ἢ εἰς τὰ πέριξ αὐτοῦ. Ταὐτοχρόνως δὲ καταπολεμήσαντες καὶ οἱ περὶ τὸν Ἀναγνώστην Συμιακὸν Ἀρκάδες ἢ Ριζοκαστελῖται, καὶ οἱ ὑπὸ τὸν Φραγγιὰν Τσαντηράκην Ἱεραπύτνιοι ἐπολιόρκησαν καὶ τοὺς ἐκεῖ διεσκορπισμένους Τούρκους εἰς τὸ φρούριον τῆς Ἱεραπύτνου καὶ ἄλλους εἰς τῆς Σπιναλόγκας.

Εἰς τοιαύτην ἀληθῶς κατάστασιν ἦτο τότε ἡ Κρήτη, καὶ οὕτω τὴν εὗρον κατὰ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1828 τὰ βασιλικὰ πολεμικὰ πλοῖα Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας, ὅτε ἐπαρουσιάσθησαν ἕως 10 τοιαῦτα εἰς Σοῦδαν ὑπὸ τὸν Ἄγγλον μοίραρχον Μαιτλάνδον διὰ νὰ ἐμποδίσωσι, μὴ τυχὸν ὁ Μεχμεταλῆς ἐπιχειρήσῃ ἀπόβασιν εἰς Κρήτην, καὶ διὰ νὰ ὑποχρεώσωσι τὰ διαμαχόμενα μέρη νὰ κάμωσιν ἀνακωχήν. Ἦτοι οἱ Τοῦρκοι ὅλοι ἦσαν ἐντελῶς περιωρισμένοι ἐντὸς τῶν φρουρίων, καὶ μόνον εἰς ἓν ἄκρον τῆς Κρήτης, κατὰ τὴν ἐπαρχίαν τῆς Σιτείας ἦσαν ἀκόμη ὀλίγοι διεσπαρμένοι, τοὺς ὁποίους μετ' ὀλίγον ὡς θέλομεν ἰδεῖ ἐξεδίωξαν καὶ τούτους κακῶς ἐκεῖθεν, οἱ δὲ Ἕλληνες τότε διὰ τῶν ὅπλων των ἦσαν κάτοχοι ὅλου τοῦ μητρώου ἐδάφους των, καθὼς διηγεῖται περὶ τούτου καὶ ὁ Ἄγγλος Πάσλευνς, ὅστις ἐλθὼν καὶ εἰς Κρήτην αὐτοπροσώπως, κατὰ τὸ 1834-1837 μετὰ τὸν πόλεμον, ἐπιφέρει εἰς τὸ σύγγραμμά του (Βιβλ. Α'.

---

(1) Καὶ ὁ Βασιλακογεώργης ὡς καὶ ὁ Ξυνιδογιάννης, ἔπεσε θῦμα τὸ 1851 εἰς Καλαμπάκαν τῆς Θεσσαλίας μετ' ἄλλων 40 περίπου Κρητῶν, ὅτε ἠγέρθησαν εἰς ἐπανάστασιν τὰ μέρη ἐκεῖνα ἐπὶ τοῦ μεταξὺ Τουρκίας καὶ Ρωσσίας πολέμου. Καὶ ὁ ἀνὴρ οὗτος ἦτο λίαν φιλόπατρις, ἐκ τοῦ ὀρεινοῦ Λασιτίου καταγόμενος· τὸ δὲ 1841 εἶχε λάβει ἐνεργητικὸν μέρος κατὰ τὰς ἀνατολικὰς τῆς Κρήτης ἐπαρχίας καὶ κατ' ἐκείνην τὴν ἐπανάστασιν. Ἀπεβίωσε δὲ τὸ ἑξηκοστὸν περίπου τῆς ἡλικίας του ἔτος.

Σελ. 29. εἰσηγ.) καὶ περὶ ταύτης τὰ ἑξῆς· «Ὅτι οἱ χριστιανοὶ ἐ-»θέριζον τὰ γεννήματά των τὸ 1828 καὶ 1829 χωρὶς ποσῶς νὰ πα-»ρενοχλῶνται ὑπὸ τῶν Τούρκων, οἵτινες περικλεισθέντες ἐντὸς τῶν »φρουρίων των, ἔμελλον ταχέως καθ' ὅλην τὴν πιθανότητα νὰ ἐγ-»καταλείψωσι τὴν Κρήτην, ἢ μείναντες ἐν αὐτῇ ν' ἀπολεσθῶσιν, »ἐὰν αἱ τρεῖς Δυνάμεις δὲν ἤθελον ἀποφασίσει, ὅτι ἡ Κρήτη χρεωστεῖ »νὰ ἑνωθῇ μὲ τὴν Αἴγυπτον ὑπὸ τὴν Διοίκησιν τοῦ Μεχμεταλῆ, »καὶ δὲν ἤθελον κοινοποιήσει τὴν ἀπόφασίν των ταύτην εἰς τὸν »χριστιανικὸν λαόν.» Ὅ ἐστὶ ξένη τοῦ ΙΘ' αἰῶνος πολιτικὴ ἀπεφάσισε νὰ φέρῃ εἰς τὴν τάξιν τῶν Φελλάχων τῆς Αἰγύπτου τοὺς πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως ἀγωνισθέντας καὶ θυσιασθέντας δυστυχεῖς Κρῆτας!

Οἱ δὲ ἀρχηγοὶ τῶν συμμαχικῶν στόλων Κόδριγκτων καὶ Δεριγνὴς εἶχον προτείνει καὶ πρότερον ἀνακωχὴν εἰς τὸν Καρασουλεϊμὰν πασᾶν τοῦ Ἡρακλείου ὡς ἄμεσον ἀντιπρόσωπον τοῦ Σουλτάνου ἐν Κρήτῃ, ἀλλ' οὗτος εἶχεν ἀπορρίψει τὴν πρότασίν των ταύτην. Ὁ δὲ διάδοχος τοῦ Κοδριγκτῶνος Μάλκωλμ ἐπανέλαβε τὴν περὶ ἀνακωχῆς πρότασιν πρὸς τὸν Μουσταφάμπεην. Ἐπ' αὐτῷ δὲ τῷ σκοπῷ εἶχον ἔλθει εἰς Σοῦδαν καὶ τὰ ὡς ἀνωτέρω Ἀγγλικὰ καὶ Γαλλικὰ πλοῖα. Εἶχε δ' ἔλθει ἐκεῖ καὶ ὁ ἴδιος Μάλκωλμ, ἀφήσας τοποτηρητήν του τὸν πλοίαρχον Μαιτλάνδον νὰ ἐκτελῇ. Καὶ οἱ μὲν Ἕλληνες τότε πεισθέντες, παραδέχοντο τὰ τῆς ἀνακωχῆς, οἱ δὲ Τοῦρκοι ἀπέφευγον πάλιν, καὶ τοι προτραπέντες ὑπὸ τοῦ Μαιτλάνδου· διότι ἤθελον ταύτην οἱ Τοῦρκοι ὡς ἐπεθύμουν, καὶ οὐχὶ διὰ νὰ παύσῃ ἡ αἱματοχυσία κατὰ τὸν σκοπὸν τῶν Συμμάχων. Ἰδοὺ δὲ τὰ συμβάντα καὶ τότε.

Καθὼς οἱ Ἕλληνες οὗτοι καὶ οἱ Τοῦρκοι διῄρουν τὴν Κρήτην εἰς τρία τμήματα ἀπὸ τῶν τριῶν μεγάλων φρουρίων της τοῦ Ἡρακλείου, τῆς Ρεθύμνης καὶ τῶν Χανίων. Τρεῖς λοιπὸν ἀπεσταλμένους ὑπεχρεώθη καὶ ὁ Μουσταφᾶς τότε νὰ διορίσῃ διὰ τὸν σκοπὸν τῆς ἀνακωχῆς, ἤτοι τὸν μὲν Ἀφεντάκην (1) ἐκ τοῦ Ἡρακλείου,

(1) Οὗτος εἶναι ὁ κατασφάξας περὶ τοὺς 300 ἀόπλους Ἕλληνας εἰς μίαν ἡμέραν ὡς κτήνη ἔνδον τοῦ πύργου του κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς ἐπαναστάσεως.

τὸν δὲ Καρπουζογλοῦν ἐκ τῆς Ρεθύμνης καὶ τὸν Ἀλιαγᾶν Σοφτᾶν ἐκ τῶν Χανίων. Οἱ δὲ ἀπεσταλμένοι ἀμφοτέρων τῶν διαμαχομένων μερῶν ἔπρεπε νὰ συνέλθωσιν εἰς τὸ ἐν Σούδᾳ Ἀγγλικὸν δίκροτον, τὸ ὑπὸ τοῦ Μαιτλάνδου κυβερνούμενον. Ὁμοίως δὲ καθὼς ὁ Μουσταφᾶς, εἶχε λάβει καὶ ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως Ραΐνεκ τὴν ἰδίαν περὶ ἀνακωχῆς πρότασιν, ὅστις ἦτο καὶ τῆς γνώμης ν' ἀντιληφθῶσιν ἀμέσως καὶ τῆς περὶ τούτου διαπραγματεύσεως. Τὸ Κρητικὸν Συμβούλιον ὅμως ἀντέστεινε, λέγον ὅτι ἔπρεπε πρῶτον ν' ἀναφέρωσι πρὸς τὸν Κυβερνήτην, καὶ ζητήσωσιν ὁδηγίας, διὰ τὸν λόγον ὅτι καὶ ὁ Σουλεϊμὰν Πασᾶς δὲν εἶχε δεχθῇ κατ' ἀρχὰς τὰ περὶ ἀνακωχῆς· καὶ διότι προσέτι προετοίμαζεν ἐκστρατείαν καὶ ἐναντίον τῆς Σιτείας διὰ νὰ καθαρισθῇ καὶ τὸ μέρος ἐκεῖνο ἀπὸ Τούρκους. Ὁ ἀντιπρόσωπος ὅμως Ραΐνεκ ἐπέμενεν εἰς τὴν ἰδίαν γνώμην του, ὡς ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ ἑξῆς ἐγγράφου.

»Πρὸς τὸ Κρητικὸν Συμβούλιον· ἔχων τὸ ὑπ' ἀριθ. 784 ἔγγρα»φον τοῦ Συμβουλίου ὑπ' ὄψιν μου, παρατηρῶ ὅτι λέγετε τὸ νὰ »προφασισθῶμεν εἰς τὸν Μουσταφαμβέην ὅτι, ἐπειδὴ ὁ Σουλεϊμὰν »Πασᾶς δὲν ἐδέχθη κατ' ἀρχὰς τὴν ἀνακωχήν, νὰ ἀναφερθῶμεν καὶ »ἡμεῖς ἤδη εἰς τὴν Κυβέρνησίν μας. Εἰς ἀπάντησιν σᾶς λέγω »ὅτι ὁ τρόπος αὐτὸς εἶναι ἀκατάλληλος· διότι ἠξεύρουν καὶ οἱ »Εὐρωπαῖοι καὶ οἱ Τοῦρκοι, ὅτι ἡ ὑπόθεσις τῆς ἀνακωχῆς δὲν προ»ῆλθεν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, ἀλλὰ ἐκ τῆς ἀμεταθέτου »ἀποφάσεως τῶν τριῶν Ἀντιπροσώπων τῶν Σ μεγάλων Δυνάμεων. »Ἠθυνήθην ὅμως κατ' ἄλλους τρόπους νὰ κερδίσωμεν καιρὸν μέχρι »τῆς προσεγγιζούσης δευτέρας.

»Τὸ μέτρον, τὸ ὁποῖον ἐσκοπεύσατε νὰ λάβητε εἰς τὴν παροῦ»σαν περίστασιν πρὸς καταλήψιν μέρους, τὸ ὁποῖον κρατοῦν »ἔτι οἱ Τοῦρκοι, ἦτο καλὸν νὰ ἤθελε ληφθῇ προτήτερα, ἀλλ' ἤδη »ἡ ἔκβασις του μοὶ φαίνεται δύσκολος· καὶ ἦτον εὔχῆς ἔργον νὰ »περιορίσουν μόνον τοὺς Τούρκους εἰς τὰ φρούρια, καὶ νὰ ἐπιμέ»νουν εἰς τοῦτο. Ἔπειτα τὸ νὰ κερδισθῇ ὀλίγη γῆ εἰς τὴν στιγμὴν »ταύτην, δὲν τὸ θεωροῦμεν νὰ ἔχῃ καμμίαν ἐπιρροὴν εἰς τὴν ὑπό»θεσιν ὅλου τοῦ πράγματος. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς διαπραγματεύσεως

»μένει καιρὸς εἰς τοὺς Ἕλληνας νὰ προχωρήσωμεν εἰσέτι ἐὰν προ-
»θυμοποιηθῶσι, καὶ καρτερήσωσιν. Ἔπειτα τὸ πρᾶγμα τῆς ἀνακω-
»χῆς κινούμενον δὲν θέλει τελειώσει πάραυτα. Ἔμαθον δὲ ὅτι οἱ
»Τοῦρκοι τοῦ μεγάλου Κάστρου εὑρίσκονται πέριξ αὐτοῦ.

»Ἡ διαπραγμάτευσις ἄρχεται τὴν προσεγγίζουσαν δευτέραν καὶ
»εἰς αὐτὴν τὴν ἡμέραν πολλὰ πρωὶ ἐμβαίνουν οἱ τρεῖς διωρισμένοι
»Τοῦρκοι παρὰ τοῦ Μουσταφᾶ εἰς τὸ δίκροτον. Ὅθεν εἶναι ἀνάγκη
»νὰ διορισθῶσι καὶ ἐξ ἡμῶν τρεῖς εἰδήμονες τῶν μερῶν καὶ τῶν θέ-
»σεων ὡς προεῖπον διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 666, εἰς ἀφ' ἑκατέρων τῶν
τριῶν μεγάλων φρουρίων. Ἀγκαλὰ καὶ εἶπον ὅτι ἐγὼ θέλω τοὺς
»διορίσει, ἐπιθυμῶ ὅμως νὰ τοὺς διορίσετε οἱ ἴδιοι, ὡς γνωρίζοντες
»καλήτερα καὶ τὰ ὑποκείμενα, καὶ νὰ τοῖς δώσετε ὁδηγίας περὶ
»ὁροθεσιῶν. Περὶ δὲ τῶν ὅσων ἀνήκει εἰς τὴν μετὰ τῶν Τούρκων
»συνδιάλεξίν των, θέλω τοὺς ὁδηγήσει ἐγώ, καὶ νὰ εἶν' ἕτοιμοι
»νὰ μὲ ἀκολουθήσουν τὴν δευτέραν εἰς τὸ δίκροτον· θέλετε δὲ τοὺς
εἰπεῖ εἰς τὰς ὁδηγίας, νὰ ζητήσωσι νὰ μένουν οἱ Τοῦρκοι εἰς τὴν
»περιφέρειαν, ἢ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν τῶν φρουρίων δι' εὐλογοφα-
»φανεῖς αἰτίας· Ἐν Γαβαλοχωρίῳ, τὴν 9 Νοεμβρίου 1828. Ὁ
»Ἀντιπρόσωπος Ραϊνέκ.»

Παρεδέχθη λοιπὸν καὶ τὸ Συμβούλιον τὴν γνώμην τοῦ ἀντιπρο-
σώπου· διότι εἶχε πεισθῆ καὶ εἰς τὴν συμβολὴν τοῦ Ἐμμ. Τομ-
πάζη τοῦ κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας καταπλεύσαντος εἰς Ἀρμυρίδα
μὲ ἑλληνικὸν ἀτμόπλοιον, ἐπὶ λόγῳ ὅτι δῆθεν προετοιμάζεται ἐκ-
στρατεία ἐκ μέρους τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως διὰ τὴν Κρήτην,
καὶ εἶχεν ἔλθει οὗτος καὶ εἰς Γαβαλοχωρίαν (1) συνδιαλεχθεὶς περὶ
τούτου μετὰ τοῦ Συμβουλίου. Διώρισε λοιπὸν καὶ αὐτὸ συμφώνως
ὡς καὶ οἱ Τοῦρκοι, ἐκ μὲν τῶν Χανίων τὸν Βασίλειον Χάλην, ἐκ
δὲ τῆς Ρεθύμνης τὸν Μάρκον Καλούδην, καὶ ἐκ τοῦ Ἡρακλείου τὸν
Φραντσέσκον Λιμπρίτην, συνάμα δ' ἐξέδωκε πρὸς αὐτοὺς καὶ τὰς
ἐξῆς ὁδηγίας.

1) Τὸ χωρίον τοῦτο τῆς ἐπαρχίας Ἀποκορώνου κεῖται κατέναντι τῆς Σούδας, ἡμίσειαν ὥραν ἀπέχον τῆς παραλίας.

Ἀριθ. 832.

Πρὸς τὴν ἐπὶ τῆς συνδιαλέξεως τῶν ὁροθεσιῶν ἐπιτροπὴν Β. Χάλιν, Φ. Λιμπρίτην καὶ Μ. Καλούδην.

«Εἰς τὰς μετὰ τῶν Τούρκων συνδιαλέξεις σας ὀφείλιτε νὰ φυλάξητε τὰ ἀκόλουθα·

»Α'. Νὰ ζητήσητε νὰ ἦναι ἐλεύθερος ὁ λιμὴν τῆς Σούδας εἰς τὰ ἑλληνικὰ πολεμικὰ καὶ ἐμπορικὰ πλοῖα.

»Β'. Τὸ ἐπὶ ξηρᾶς ὁροθέσιον εἰς τὰ Χανία θέλει τεθῇ εἰς τοὺς Λεπιδολάκους, ν' ἀνέβῃ κατὰ πλαγίαν γραμμὴν εἰς τὴν λεγομένην Κάτω Μαλάξαν, νὰ ὑπάγῃ κατ' εὐθεῖαν εἰς Γαρίπαν, Μαρινιανά, καὶ ἐκεῖθεν νὰ κατέβῃ τὸν πύργον μέχρι τοῦ Βασιλικοῦ δρόμου, νὰ ἐκτανθῇ εἰς τὸν δρόμον ἑωσοῦ ἔλθῃ κατ' εὐθεῖαν μεταξὺ Γαλατᾶ καὶ Δαράτζου μέχρι τοῦ Αἰγιαλοῦ. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι πρέπει ν' ἀδιάσῃ τὸ χωρίον Πλατανιᾶς, Ἁγία Μαρίνα, Σταλὸς κλπ. Εἰς ταῦτα θὰ προσπαθήσητε μεγάλως χάριν τῶν Τζουκαλαριῶν, Νεροκούρων καὶ λοιπῶν θέσεων εἰς τὸν κάμπον, τὰς ὁποίας ἐκρατούσαμεν καὶ ἀφήσαμεν μόνοι μας. Ἀλλ' ἂν δὲν συμβιβάζωνται, θέλει τραβίξετε τὴν γραμμήν σας ἀπὸ τὸν Πύργον μέχρι τοῦ Βασιλικοῦ δρόμου, νὰ ὑπάγῃ εἰς τῆς Ἁγιᾶς τὸν ποταμόν, νὰ περιπατήσῃ τὸν ποταμόν, ἑωσοῦ ἑνωθῇ μὲ τὸν ποταμὸν τοῦ Πλατανιᾶ μέχρι τοῦ Αἰγιαλοῦ.

»Γ'. Τὸ ὁροθέσιον τῆς Ρεθύμνης θέλει τεθῇ ἀπὸ τὴν Ἀτσιποπουλιανὴν Καμάραν, νὰ τραβήξῃ κατ' εὐθεῖαν τοῦ Τσάνα τὸ Λιόφυτον, κ' ἐκεῖθεν τὰ τρία Μοναστήρια, νὰ ὑπάγῃ τοῦ Ἰκιντσὴ τ' ἀμπέλι, τοῦ Χαλάτζογλου τὸ ἐπάνω Μετόχι, νὰ εὔγῃ ἴσα τὰ Ἀνώγεια, νὰ τραβήξῃ εἰς τῆς Ἁγίας Εἰρήνης τὸ χωρίον, νὰ καταβῇ εἰς τὸν ποταμὸν Βαφόρμαν ἕως νὰ κατέβῃ εἰς τὸν Αἰγιαλόν. Ἂν δὲν στερχθοῦν εἰς ταῦτα, θὰ μετεκτανθῆτε ἀπὸ τὴν Ἀτσιποπουλιανὴν Καμάραν, νὰ ὑπάγῃ εἰς τὸν Ἅγιον Παῦλον, τοῦ Γάλου, τοῦ Σωματᾶ, τὸ Σωματιανὸν φαράγγι μὲ τοὺς δύο νερομύλους, νὰ

ὑπάγῃ εἰς τὰς μάνδρας εἰς τὸν Πλατανιᾶν ἀπὸ κάτω, νὰ εὕγῃ εἰς τὸν δρόμον τῆς Ἁγίας Εἰρήνης εἰς τὸν Βαφόρμαν, ἐκεῖθεν εἰς τοῦ Ἐμίρη τ' ἀμπέλι εἰς τὰς Πλάκας κάτωθεν τοῦ Ρουσοσπήτι, νὰ τραβίξῃ εἰς τὸν ποταμὸν Κουτζουλίδη, νὰ τραβίξῃ μεταξὺ τοῦ Χαλεβῆ καὶ Ἀποθαμμένου ἕως εἰς τὴν Ἁγίαν Πελαγίαν, νὰ καταβῇ εἰς τὸν Ἅγιον Μάρκον, νὰ εὕρῃ τὸν ποταμὸν μέχρι θαλάσσης.

»Δ'. Τὸ ὁροθέσιον τοῦ Ἡρακλείου θέλει τεθῇ ἀπὸ τὸν Ἁλμυρόν, νὰ ὑπάγῃ τοῦ Γάνη, Πεζουλάκια, ἢ Καμάραν, Φοινικιάν, Ἁγίαν Εἰρήνην, Σκαλάκι, νὰ τραβίξῃ μέχρι τοῦ Καρτεροῦ εἰς τὸν Αἰγιαλόν.

»Ε'. Ἂν εἰς τοῦτο δὲν συμβιβασθοῦν, θέλει μετεκτανθῇ ἀπὸ Ἁλμυρὸν εἰς Γεφυράκια, Βασιλικαίς, Σίλαμον, Στεργιανόν, μέχρι Λόγκου, Ὄρους καὶ Αἰγιαλοῦ.

»ΣΤ'. Διὰ νὰ μὴν ἀκολουθοῦν συνεχῶς συγχρούσεις μεταξὺ ἡμῶν καὶ Τούρκων, θέλετε ἐπιμείνει εἰς τὸ νὰ τραβιχθῶσιν οἱ τελευταῖοι ἀφ' ὅσα χωρία εὑρίσκονται, καὶ νὰ περιορισθῶσιν ἐντὸς τῶν ἐνδιαλαμβανομένων ὁροθεσίων· διότι διὰ τοῦτο τοῖς ἀφίνεται καὶ τόση ἔκτασις, ἥτις εἶναι σήμερον ἰδική μας.

»Ζ'. Γνωρίζετε καὶ ὑμεῖς καὶ οἱ Τοῦρκοι ὅτι ὅταν εἴμεθα ἀνακατωμένοι, δὲν θὰ φυλαχθῇ ποτὲ ἡ ἀπαιτουμένη ἀγαπή, καὶ ὅτι εἶναι τοῦτο ἐναντίον καὶ τῆς ἐθνικῆς θελήσεως, ἥτις εἶναι Τοῦρκος καὶ Ἕλλην νὰ μὴ συζῶσιν.

»Η'. Θὰ ζητήσητε τὴν ἐκκένωσιν τοῦ φρουρίου Ἱεραπύτνου· διότι ὅταν μένουν ἐκεῖ Τοῦρκοι, δὲν θὰ εἶναί ποτε ἡσυχία. Ἂν δὲ καὶ δὲν συμβιβασθοῦν, θὰ ὑπενδώσητε εἰς τὸ νὰ ἔχουν 1 1/2 μίλι περιφέρειαν κύκλῳ τοῦ φρουρίου.

»Θ'. Νὰ ζητήσητε παρομοίως τὴν ἐκκένωσιν τῆς ἐπαρχίας Σιτείας, καὶ ἂς τραβιχθοῦν οἱ Τοῦρκοι εἰς τὸ φρούριον τῆς Ἱεραπύτνου, ἢ τοῦ Ἡρακλείου. Πίστις εἰς αὐτοὺς δὲν δίδεται· διότι ἀθῶως κατέσφαξε κ' ἐκεῖ τόσους χριστιανοὺς ὁ Ἀφεντάκης.

»Ι'. Τοιουτοτρόπως ὀφείλετε νὰ διαπραγματευθῆτε, καὶ ἂν τὸ φρόνημα τῶν Τούρκων εἶναι διαφορετικόν, θέλετε· ἰδιάζει τὸ Συμ-

βούλιον, τό ὁποῖον ἐπίτηδες θέλει καταβῇ εἰς Καλύβας διὰ νὰ μανθάνῃ εὐκολώτερον καὶ ὀργηγορώτερον τί κάμνετε.»

Ἐν Γαβαλοχωρίῳ, τῇ 11 Νοεμβρίου 1828.

Τὰ μέλη τοῦ Συμβουλίου

Ν. Οἰκονόμος. Πρωτοπαπᾶς Σφακίων Γεώργιος Γ. Σακόρραφος. Α. Ἀρετίνης. Α. Φασόλης. Α. Κυριακάκης Ι. Μιχαήλ. Δ. Μπογιατζόγλους. Α. Γιαννακάκης. Α. Παπαδάκης. Θ. Ἀγαθάκης. Φ. Λιμπρίτης. Μ. Καλούδης.

Ὁ Γραμματεὺς
Ἄγγελ. Παλαιολόγος.

Συνῆλθον λοιπὸν κατὰ τὴν ὡρισμένην ἡμέραν ἐν τῷ πλοίῳ. Παρόντος δὲ τοῦ μοιράρχου Ἄγγλου. ἐπροοιμίασαν οἱ Ὀθωμανοὶ ὅτι «Κρητικοὶ χριστιανοὶ καὶ Κρητικοὶ Τοῦρκοι νὰ συμβιβάσωμεν τὴν ὑπόθεσιν μεταξύ μας». Εἰς ταῦτα ἀπεκρίθησαν καὶ οἱ δύο Ἕλληνες, μὴ παρευρεθέντος κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν τοῦ Χάλη. «Εἰμεθα καὶ ἡμεῖς σύμφωνοι». Ἐκ μέρους δὲ τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως παρίστατο ὁ Νικόλαος Σουΐδας, ὅστις καὶ ἤρχισε ν' ἀναπτύσῃ τὸν φιλανθρωπικὸν σκοπόν. εἰς τὸν ὁποῖον προὐτίθετο νὰ ὑποβάλωσιν οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν Συμμάχων τὰ διαμαχόμενα μέρη μεχρισοῦ ἀποφασισθῇ ὅπου δεῖ καὶ ἡ τύχη τῆς Κρήτης ὁριστικῶς. Οἱ Τοῦρκοι ὅμως εἶχον φέρει μεθ' ἑαυτῶν καὶ τὸν ἐκ Σμύρνης καθολικὸν Καπουράλην. διατριβοντα πρὸ πολλοῦ ἐν Κρήτῃ, ὅστις καὶ ἐναντίον τῆς ρηθείσης ὁμοφώνου προοιμιάσεως ἠθέλησε νὰ λάβῃ καὶ αὐτὸς μέρος εἰς τὴν πρώτην ἐκείνην συνέντευξιν. ὅθεν καὶ ἤρχισε νὰ συνηγορῇ ὑπὲρ τῶν Ὀθωμανῶν, ἐγκωμιάζων αὐτούς. «Δὲν ἤλθομεν ἐδῶ· «τῷ εἶπον οἱ Ἕλληνες» ν' ἀ»κούωμεν πανηγυρικούς· διότι καὶ οἱ κύριοι Ὀθωμανοὶ γνωρίζουν »ἡμᾶς καλῶς καὶ ἡμεῖς αὐτούς, ἀλλ' ἂν δυνηθῶμεν νὰ κάμωμεν »καλόν τι ἀναμεταξύ μας» καὶ ἕτερα τοιαῦτα.

Ἐν τούτοις, ἔγεινε λόγος ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων περὶ τοῦ λιμένος τῆς Σούδας κατὰ τὸν πρῶτον ὅρον τῶν ὁδηγιῶν. Οἱ δὲ Ὀθωμανοὶ δὲν παρεδέχθησαν διόλου εἰπόντες. ὅτι τὰ περὶ τούτου ἐς ἀπο-

φασίσῃ ὁ Σουλεϊμὰν πασᾶς Ἀπέρριψαν δ' οὗτοι ὅλως διόλου μὲ ἀγανάκτησιν καὶ τὰ περὶ ὁροθεσιῶν. Τῷ δὲ Καπουράλῃ ἀρξαμένῳ πάλιν ὑπὲρ τῶν Τούρκων νὰ συνηγορῇ, ὁ Καλούδης ὑπολαβὼν εἶπεν, «Ὑμεῖς κύριε, οὔτε Ὀθωμανὸς εἶσθε, οὔτε ἐκ τῶν Κρητῶν χριστια»νῶν τις. Ἡ συμφωνία εἶναι νὰ συνομιλῶσι περὶ αὐτῆς τῆς ὑπο»θέσεως οἱ τρεῖς μόνον Ὀθωμανοὶ καὶ οἱ τρεῖς Ἕλληνες. Ὅθεν »πᾶσα συνηγορία ἐκ μέρους ὑμῶν, καὶ ἡ παρουσία σας ἀκόμη αὐτὴ »ἐνταῦθα εἶναι ὅλως περιττή». Μετὰ πολλὴν δὲ σιγὴν ἀπεκρίθησαν τέλος οἱ Ὀθωμανοί.

Ἡ ἀνακωχὴ πρέπει νὰ γείνῃ οὕτω, νὰ ἐξέλθωσιν οἱ Τοῦρκοι εἰς τὰ κτήματά των, καὶ νὰ συνάζωσι τοὺς καρποὺς των· νὰ περιορι»σθῶσιν ὅμως αὐστηρῶς καὶ Τοῦρκοι καὶ χριστιανοὶ νὰ μὴ σκοτώνωνται ἀναμεταξύ των».

Οὐδόλως ὅμως ἔστερξαν καὶ οἱ Ἕλληνες εἰς τοῦτο ὡς ἀντιβαῖνον καὶ εἰς τὰς ὁδηγίας καὶ εἰς τὸν σκοπόν των, ὅθεν καὶ μετὰ μακρὰς ἀνωφελεῖς φιλονικείας περὶ τῶν λοιπῶν, ἔπαυσεν ἡ ἐν τῷ πλοίῳ τοιαύτη συνδιάλεξις. Ἀπεφασίσθη ὅμως νὰ συνέλθωσιν ἐν ῥητῇ ἡμέρᾳ εἰς τὸ μοναστήριον Ἅγιος Ἐλευθέριος ἀπέχον περὶ τὴν ἡμίσειαν ὥραν τοῦ φρουρίου Κυδωνίας, ἀλλ' ὑπὸ τὴν ἐγγύησιν τοῦ μοιράρχου Μαιτλάνδου ὡς καὶ πρὸς τοὺς Ἕλληνας· διότι ἔμελλον οὗτοι νὰ παρουσιασθῶσι τότε ἐν μέσῳ ὅλου τοῦ ὀθωμανικοῦ στρατοῦ.

Ἐν δὲ τῷ μεταξὺ τούτῳ εἰδοποίησε τὸ Κρητικὸν Συμβούλιον καὶ τὸν Χάλην περὶ τῶν εἰρημένων, καὶ τὸν ἐπροσκάλεσε νὰ παρευρεθῇ εἰς ὡρισμένην ἡμέραν καὶ αὐτὸς ἐκεῖ, τὸ ὁποῖον ἐξέδωκε καὶ τὰς ἑξῆς συμπληρωτικὰς ὁδηγίας.

Ἀριθ. 1162.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ
ΤΟ ΚΡΗΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ.

Πρὸς τὴν ἐπὶ τῶν συνδιαλέξεων ἐπιτροπήν.

«Παρὰ τὰ πρῶτα καθήκοντά σας, ὀφείλετε νὰ προσέχητε ἀκριβῶς καὶ εἰς τὰ ἀκόλουθα·

«Α'. Νὰ μὴν ἔλθητε εἰς καμμίαν συνδιάλεξιν, ἂν δὲν εἶναι πάν-

τοτε παρὼν ὁ Ἀντιπρόσωπος τοῦ Κομοδόρου Maitland. καὶ ὁ τοῦ κυρίου Ἀντιπροσώπου τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως.

«Β΄. Νὰ προηγηθῇ εἰς τὰς μετὰ τῶν Τούρκων διαλέξεις σας ταύτας, ὅτι ὅταν ἐπὶ τέλους ὑπογράψῃ ὁ κ. Κομοδόρος καὶ ὁ κ. Ἀντιπρόσωπος τῆς Κυβερνήσεως. θέλει ἔχουν κῦρος ὅσα καὶ ἂν ἀποφασίσητε, ἐκ τοῦ ἐναντίου θέλει θεωροῦνται μηδέν.

«Γ΄. Θέλει ζητήσετε τὴν ἀπόλυσιν ἐκ τῶν δεσμῶν, ὅσοι χριστιανοὶ κρατοῦνται ἀπὸ τοὺς Τούρκους εἰς φυλακάς. καὶ τὴν ἄκραν ἀσφάλειαν τῆς ζωῆς των. καθὼς καὶ τῶν ὅσοι διαμένουν μετὰ τῶν Τούρκων· διότι ἡ παραμικρὰ πρᾶξις εἴς τινα ἐξ αὐτῶν ὅταν γνωστοποιηθῇ. εἶναι ἱκανὸν αἴτιον νὰ διαλύσῃ τὴν φύλαξιν τῆς ἀνακωχῆς καὶ προσωρινῆς εἰρηνοποιήσεως.

«Δ΄. Ἑκάστης ἡμέρας τὰς πράξεις θέλετε ἐπεξεργάζεσθαι μετὰ τὴν παῦσιν τῆς ὁμιλίας μετὰ προσοχῆς ἄκρας. καὶ πολὺ πρωῒ τῆς ἐπιούσης νὰ τὰς στέλλετε πρὸς τὸ Συμβούλιον διὰ νὰ εἰδοποιῇ αὐτὸ ὅπου δεῖ τὰ διατρέχοντα.

«Ε΄. Νὰ προσέξετε καλὰ νὰ μὴν εἶναι Τοῦρκοι εἰς τὰς συνδιαλέξεις σας, παρ' ὅσοι εἶναι καὶ ἐκ μέρους ἡμῶν. Οἱ ἑρμηνεῖς καὶ περισσότεροι ἄλλοι εἶναι ἀπαράδεκτοι, καὶ νὰ μὴν ἐμβῆτε εἰς ὁμιλίαν. ἂν πρῶτον δὲν ἀποφασίσουν τοιουτοτρόπως καὶ οἱ Τοῦρκοι. καὶ νὰ σᾶς τὸ δώσουν ἐγγράφως, καθὼς καὶ σεῖς ὅτι δὲν θέλετε φέρει ἄλλους ἐκ μέρους σας.

«ΣΤ΄. Τὰ διαλαμβανόμενα εἰς τὰς ὑπ' ἀριθ. 842 προτέρας ὁδηγίας θέλει φαλαξετε ἀκριβῶς, καὶ εἰς ὅσα εὑρίσκετε ἐναντίωσιν. θέλει περιμένετε νεωτέρας ὁδηγίας τοῦ Συμβουλίου. ἀφίνοντες δι' ἄλλην ἡμέραν τὴν πρότασιν ἐκείνην.

Ζ΄. Τὸν ἀπεσταλμένον τοῦ κ. Ἀντιπροσώπου θέλει ὑποχρεώσετε νὰ συνθέτῃ τὰς ἀμφοτέρων τῶν μερῶν ὁμιλίας. διὰ νὰ εἶναι καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν, καὶ πανοῦμα γεγραμμένας ἐντελῶς προσεκτικῶς καὶ καθαρῶς.

Ἐν Ναβαλογωρίῳ, τῇ 11 Δεκεμβρίου 1828.

Τὰ μέλη τοῦ Συμβουλίου. (Αἱ αὐτοῖ ὑπογραφαὶ ὡς καὶ εἰς τὸ ἀνωτέρω). Ὁ Γραμματεὺς

Ἄγγελος Παλαιολόγος.

Συνοδευθέντες λοιπὸν ὑπ' Ἄγγλων ἀξιωματικῶν κατὰ τὴν 11 Δεκεμβρίου ὁ Καλούδης, ὁ Λιμπρίτης καὶ Σουΐδας, ἦλθον εἰς Ἅγιον Ἐλευθέριον. Κατὰ τὴν πρώτην ὅμως συνέντευξιν ἐπέμειναν οἱ Ὀθωμανοὶ νὰ μὴν παραδεχθῶσι τὸν Σουΐδαν ὡς παριστάνοντα τὸν ἀντιπρόσωπον τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ὅθεν καὶ ἀνέφερον οἱ λοιποὶ περὶ τούτου πρὸς τὸ Συμβούλιον, οἵτινες καὶ ἔλαβον τὴν ἑξῆς ἀπάντησιν.

Ἀριθ. 1219

ΤΟ ΚΡΗΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ

Πρὸς τὴν ἐπὶ τῶν συνδιαλέξεων ἐπιτροπήν.

«Ἔχει τὸ Συμβούλιον ὑπ' ὄψιν τὴν ἀπὸ 13 τρέχοντος καὶ ὑπ' ἀριθ. 5 εἰδοποίησίν σας. Θεωρεῖ δὲ μὲ λύπην, ὅτι δὲν εἶναι παρὰ τῶν κυρίων Τούρκων δεκτὸς ὁ ἄνθρωπος τοῦ κ. Ἀντιπροσώπου τῆς Σεβ. ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ἐκτὸς μόνον ἂν παρουσιάζηται ὡς ἀδιάφορος καὶ ὡς γραμματεύς. Θεωρεῖ καὶ τὴν γνώμην τοῦ Κ. Κομοδόρου Maitland, θεωρεῖ καὶ τὴν τοῦ κ. Ἀντιπροσώπου ἐπὶ τέλους, ὅστις εἶπεν ὅτι δὲν βλάπτει, ἂν παρουσιάζεται καὶ ὡς γραμματεὺς ὁ ἀπεσταλμένος.

«Εἰς ταῦτα πάντα τὸ Συμβούλιον ἀπορεῖ, καὶ παντάπασι δὲν πείθεται νὰ ἐξέλθετε εἰς συνδιαλέξεις μετὰ τῶν Τούρκων, ἂν πρῶτον δὲν στοχασθῇ καλῶς τὰς ὁδηγίας του ὁ κ. Ἀντιπρόσωπος, καὶ ἴδῃ ὅτι δὲν βλάπτει, ἂν παρουσιάζηται καὶ ὡς ἀδιάφορος ὁ ἀπεσταλμένος του· ἀλλὰ τὸ Συμβούλιον ἀγνοεῖ, ἂν κατὰ τὰς τελευταίας ὁδηγίας σας, θὰ ὑπογράψῃ ἐπὶ τέλους ὁ Κομοδόρος ὡς πληρεξούσιος, τῶν τριῶν Σεβαστῶν Δυνάμεων καθὼς καὶ ὁ κ. Ἀντιπρόσωπος τῆς Σεβαστῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ὅθεν ἀπέλθετε αὐθις εἰς τὸ δίκροτον, ἐξετάσετε καὶ βεβαιωθῆτε καλῶς, καὶ ἂν τοῦ γίνεται καὶ δὲν βλάπτει, ἐμβῆτε εἰς διαπραγμάτευσιν, ἀλλὰ φυλάττετε ἀκριβῶς καὶ τὰς πρώτας καὶ δευτέρας ὁδηγίας.

«Ἂν δὲ καὶ τὰ καθήκοντα τοῦ Ἀντιπροσώπου ἔχουν διαφορετικὸν πνεῦμα, καὶ αἱ ρηθεῖσαι προσυπογραφαὶ δὲν ἐμβαίνουν, τοιοῦ-

τοτρόπως θέλει ζητήσετε ἄδειαν καὶ καιρόν, ν' ἀναφερθῇ τὸ Συμβούδιον πρὸς τὴν Σεβ. ἑλληνικὴν κυβέρνησιν, χωρὶς τῆς ὁποίας, καὶ χωρὶς τῶν ζητουμένων ὑπογραφῶν δὲν δύναται νὰ πράξῃ τὸ παραμικρόν.

«Γνωρίζετε καλὰ ὅτι τὸ πρᾶγμα τοῦτο δὲν προέρχεται ἀπὸ τὰς Σεβ. Δυνάμεις, τῶν ὁποίων οἱ ἔξοχοι ὑπουργοὶ συναγρυκοῦνται ὄχι μὲ ἡμᾶς, ἀλλὰ μὲ τὴν Σεβ. ἑλληνικὴν κυβέρνησιν, καὶ πῶς ἡμεῖς δυνάμεθα νὰ συμβιβάσωμεν τοιοῦτο σημαντικὸν πρᾶγμα, χωρὶς τῆς παρουσίας ἐκείνων, τουτέστι τῶν Ἀντιπροσώπων τῶν ὑψηλῶν Δυνάμεων, καὶ τῆς Σεβ. Κυβερνήσεώς μας; τὴν ἀπόφασιν ταύτην τοῦ Συμβουλίου τὸ ὁποῖον νομίμως παρουσιάζει τὴν θέλησιν τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ, θέλετε θέσει ὑπ' ὄψιν τοῦ Κ. Κυμοδόρου. ἂν τὸ ἐγκρίνῃ ὁ κ. Ἀντιπρόσωπος· θέλετε δὲ ἐγχειρίσει πρὸς αὐτὸν καὶ τὸ ἐσώκλειστον ὑπ' ἀριθ. 1221. καὶ θέλετε ζητήσει τὴν ἔγγραφον πρὸς τὸ Συμβούλιον ὁδηγίαν του κατὰ τὰ εἰρημένα καθήκοντα τῆς Σεβ. ἑλλην. κυβερνήσεως, ὅσον ἀνήκει εἰς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην· διότι εἰς τὸ Συμβούλιον δὲν φαίνεται καλὸν νὰ παρουσιάζεται ὡς ἀδιάφορος ὁ ἐκ μέρους του ἀπεσταλμένος ἐνῷ θεωρεῖ εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 564 τὸ «εἶμαι ἐπιφορτισμένος παρὰ τῆς κυβερνήσεως, νὰ συμπράξω καὶ νὰ συμβοηθήσω τοῦ Κρῆτας εἰς τὸ νὰ γείνῃ ἡ πρᾶξις τῆς ἀνακωχῆς κατὰ τὸν ἀμοιβαῖον ἐξασφαλιστικὸν τρόπον καὶ κατὰ τὴν ἀπαιτουμένην νομιμότητα.»

«Τὴν ἰδίαν ὥραν ἅμα λάβετε ἀπόκρισιν νὰ εἰδοποιήσητε τὸ Συμβούλιον πρὸς γνῶσίν σας.

Ἐν Γαβαλοχωρίῳ, τῇ 15 Δεκεμβρίου 1828.

Τὰ μέλη τοῦ Συμβουλίου. (Αἱ ὑπογραφαὶ ὡς καὶ αἱ ἀνωτέρω).

Ὁ Γραμματεὺς
Ἀγγελ. Παλαιολόγος.

Τὸ δὲ Κρητικὸν Συμβούλιον εὐλαβεῖτο παραπολὺ νὰ μὴ παραβῇ οὐδὲ κεραίαν εἰς τὰ τοιαῦτα διὰ νὰ μὴ βλάψῃ τὰ δίκαια τῆς ἀγωνιζομένης πατρίδος του. Οὐδόλως ὅμως παράδοξον εἶναι, ἂν καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν Συμμάχων ἤντλουν κοσκίνῳ τὸ ὕδωρ κατὰ τὴν

παροιμίαν, διὰ νὰ πείσωσι τοὺς Τούρκους νὰ καταπαύσῃ ἡ αἱματοχυσία καὶ ἐν τῇ Κρήτῃ, ἀφοῦ οὐδὲ οἱ πρέσβεις αὐτῶν δὲν κατώρθωναν τότε νὰ καταπείσωσι καὶ τὸν Σουλτάνον ὑπὲρ τῆς ὅλης Ἑλλάδος, οἵτινες εἶχον γράψει τελευταῖον ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ των καὶ πρὸς ἐν Λονδίνῳ πληρεξουσίους. «Ὅτι οὐδεμία δύναμις διὰ λόγου εἶναι ἱκανὴ νὰ πείσῃ τὴν Πύλην νὰ παραδεχθῇ κἂν τὴν ὑποτελῆ αὐτονομίαν τῶν ἐν Πελοποννήσῳ Ἑλλήνων» ἐωσοῦ τέλος πάντων ἐπῆλθε τὸ ξίφος τοῦ Νικολάου ὡς ἄλλου Δαμοκλείους ἐπ' αὐτοῦ.

Ἦλθε δὲ τὴν 14 εἰς Ἅγιον Ἐλευθέριον καὶ ὁ Χάλης φέρων ὡς ὁπλαρχηγὸς μεθ' ἑαυτοῦ 40—50 ἐνόπλους ἐκ τῶν Ριζητῶν, ὅπερ ἔδωκεν ἀφορμὴν καὶ νὰ τὸν ὑποβλέπωσιν οἱ Κρητικοὶ Τοῦρκοι. Συνῆλθον λοιπὸν πάλιν ἀμφότεροι οἱ ἀπεσταλμένοι, ἐλάλησαν καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δέ, ἀλλ' εἰς οὐδὲν ἐσυμφώνησαν. Ἐπανέλαβον τέλος οἱ Ὀθωμανοὶ νὰ ἐξέλθουν εἰς τὰ κτήματά των καὶ νὰ μὴ σκοτόνωνται μεταξύ των Τοῦρκοι καὶ Ἕλληνες, ὃ ἐστὶν. «Οὕτω τὸ θέλομεν, καὶ ὄχι ἄλλως». Μάτην τοῖς ἔκαμον παρατηρήσεις, ὅτι τοῦτο ἀντίκειται ὅλως διόλου εἰς τὸν σκοπὸν τῶν συμμάχων· διότι αἷμα πλειότερον θέλει χυθῇ τότε. Ἐπειδὴ εἶναι δυνατόν ποτε νὰ πεισθῶνται οἱ Τοῦρκοι εἰς τὴν διοίκησιν τὴν ἑλληνικήν, ἥτις δικαίῳ τῷ λόγῳ ἔμελλε νὰ διοικῇ αὐτὴ εἰς ὅλα τὰ μέρη, τὰ ὁποῖα κατέχουν σήμερον τὰ ἑλληνικὰ ὅπλα; καὶ ἕτερα τοιαῦτα πολλά. Ἔγεινε λοιπὸν ἀνακωχὴ ὡς λέγει ὁ κ. Τρικούπης; ὄχι· καθὼς δὲν ἔγεινε τοιαύτη, καὶ ὅτε ἦλθον μετὰ δύο ἔτη ὡς θέλομεν ἰδεῖ καὶ οἱ ἴδιοι πλοίαρχοι τῶν συμμάχων εἰς Παλαιόκαστρον κατὰ τὸ χωρίον Ῥογδιὰ τῆς Γνωσσοῦ νὰ τὴν ἐπιβάλωσι. Παρ' ὀλίγον δὲ νὰ ἐπιτεθῶσιν ἐχθρικῶς τότε εἰς Ἅγιον Ἐλευθέριον οἱ Κρῆτες Τοῦρκοι καὶ κατὰ τῶν περὶ τὸν Χάλην. Ἂν ἀξιωματικός τις Ἀλβανὸς Ῥαμαντάνης καλούμενος δὲν προελάμβανε νὰ ὑπερασπίσῃ τοὺς δευτέρους καὶ νὰ τοὺς περιποιηθῇ ὅθεν καὶ ἀνεχώρησαν ἕκαστοι ἔπρακτοι εἰς τὰ ἴδια. Ἂς ἐπανέλθωμεν εἰς τὰ πολεμικά.

Ἀφοῦ παρῆλθον ὀλίγαι ἡμέραι μετὰ τὰ ὡς ἀνωτέρω συμβάντα, σῶμα τουρκικὸν ἐξ 700 περίπου ἀνδρῶν ἐξελθὸν τῶν Χανίων, ἐπλησίασεν εἰς Γαρίπαν διὰ νὰ προσβάλῃ τὸν Χάλην. Ἔπρεπεν ὅμως οἱ Θερισιανοὶ οἱ περὶ τὸν Ἱππον Κεραμειανοί, καὶ οἱ περὶ τὸν Ἀντ

Σήφηκαν κατ' αὐτῶν. τοὺς ὁποίους καὶ μετὰ μικρὰν ἀντίστασιν ἠνάγκασαν νὰ ὀπισθοπορήσωσιν. ὅτε ἔπεσον καὶ 2 Τοῦρκοι, καὶ ἐπληγώθη εἷς ἐκ τῶν Ἑλλήνων.

Ἐξῆλθον δ' ὡσαύτως καὶ ἐκ τῆς Ρεθύμνης Τοῦρκοι πολλοὶ ταυτοχρόνως ἐπιδραμόντες εἰς πολλὰ μέρη· ἀκροβολισθέντες δὲ μέ τινας Ἕλληνας περὶ τὸ χωρίον Κάστελλον ἐπανῆλθον χωρὶς νὰ ὑποστῶσι ζημίαν, ἢ νὰ ἐπιφέρωσιν αὐτοὶ εἰς τοὺς ἀντιπάλους των.

Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ καιρὸν εἶχον ἐξέλθει καὶ ἐκ τῆς Σούδας μὲ λέμβους καὶ ἄλλα πλοιάρια οἱ ἐν αὐτῇ μένοντες Τοῦρκοι· ἐπέπεσον δ' οὗτοι ἐν νυκτὶ καὶ εἰς τὸν ὅρμον Ἁρμυρίδος, κείμενον Μ. Α. εἰς τὸ στόμα τοῦ λιμένος Σούδας κατὰ τὴν παραλίαν τῆς Κρήτης, ἐκυρίευσαν τὴν ἐκεῖ σταθμεύουσαν ἑλληνικὴν πολεμικὴν γολέταν Εὐχαρίν καλουμένην, προλαβόντος τοῦ πληρώματος νὰ ἐξέλθῃ ἀβλαβῶς.

Συνελήφθη δ' ἐν αὐτῇ καὶ ἡ ἀλληλογραφία τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως μετὰ τοῦ ἀντιπροσώπου, τὴν ὁποίαν οὗτος ἀπρονοήτως ἐφύλαττεν ἐκεῖ, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἔπαθε καὶ ἡ ὑπόληψίς της παρὰ τοῖς ναυάρχοις τῶν συμμάχων. Ἐβύθισαν δὲ τότε καὶ πλοιάριον ἑλληνικὸν αὐτάνδρον μὲ 17 ἀνθρώπους περὶ τὸ ἀκρωτήριον Μελέχα διευθυνόμενον εἰς Ἁρμυρίδα. Ἀλλ' ἂς ἴδωμεν τί ἐνηργεῖτο τότε καὶ εἰς τὰ ἀνατολικὰ τῆς Κρήτης μέρη.

Μετὰ τὴν γενομένην σφαγὴν πολλῶν ὡς εἴδομεν Ἑλλήνων ἐν Ἡρακλείῳ καὶ Ρεθύμνῃ διὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀγριολίδου, οἱ ἐν Πόρῳ εὑρεθέντες ἀπεσταλμένοι τῶν τριῶν συμμάχων εἶχον φανῇ τότε εὐνοϊκώτεροι ὡς πρὸς τὴν Κρήτην. Ἡ δὲ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις σπεύδουσα νὰ ὠφεληθῇ τῆς περιστάσεως, εἶχεν ἀποστείλει, ὡς προεἴπομεν, τὸν Τομπάζην, νὰ προδιαθέσωσιν ὁ Ἀντιπρόσωπος καὶ τὸ Συμβούλιον μετ' αὐτοῦ τὰ περὶ τῆς ἐκστρατείας· ὡς τόπον δὲ τῆς ἀποβάσεως εἶχον ἐκλέξει τὴν ἐπαρχίαν Μινώας ἐκ τοῦ λιμένος Ἁγίου Νικολάου, ὅπου ἦτο διωρισμένη καὶ ἐπιτροπὴ ἐκ τοῦ Συμβουλίου διὰ νὰ προετοιμάσῃ ἐκεῖ τὰ πρὸς ὑποδοχήν· διότι καὶ ὁ Ἄγγλος ἀπεσταλμένος εἶχε τότε συγκατατεθῇ διὰ τὴν ἀποστολὴν τῆς ἐκστρατείας. Ἀνεστάλησαν ὅμως εὐθὺς ἅπαντα· διότι τὰ πράγματα κατ' ἐν Πόρῳ ἤλλαξαν φάσιν διὰ τὴν

φθάσασαν κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν εἴδησιν περὶ ἀλλαγῆς τοῦ ἀγγλικοῦ ὑπουργείου.

Τὸ Συμβούλιον ὅμως εἶχε διατάξει τότε τὴν στρατολογίαν ἐναντίον τῶν ἐν Σιτείᾳ Τούρκων. Ἀρχηγοὶ δὲ αὐτῆς ἦσαν ὁ Πωλιὸς Πρωτοπαπαδάκης, ὁ Γεώργιος Τσουδερὸς καὶ Παναγιώτης Ζερβουδάκης· δὲν εἶχε δὲ ἀνασταλῇ αὐτὴ, ἂν καὶ ἦτον ἐναντίος ὁ ἀντιπρόσωπος Ραΐνεκ. Εἶχον δὲ μάλιστα συναθροισθῇ περὶ τὰς ἀρχὰς Δεκεμβρίου πλέον τῶν 2.500 στρατιωτῶν κατὰ τὸ Καβοῦσι, χωρίον τῆς ἐπαρχίας Ἱεραπύτνου.

Ἡ ἐπαρχία τῆς Σιτείας κειμένη κατὰ τὸ πρὸς ἀνατολὰς τελευταῖον ἄκρον τῆς Κρήτης σχηματίζει χερσόνησον δι' ἰσθμοῦ τινος πρὸς τὸ δυτικὸν αὐτῆς, διὰ τοῦ ὁποίου ἑνοῦται μετὰ τῆς λοιπῆς Κρήτης, ἐκτεταμένη οὖσα, καὶ τραχεῖα καὶ ὀχυρὰ διὰ τὸ βουνώδες καὶ τοὺς πολλοὺς πύργους της. Ἐπὶ δὲ τοῦ ἰσθμοῦ ὑπάρχουσιν ἀπ' ἄρκτου μὲν αἱ ὀχυραὶ θέσεις καὶ εὐφύλακτοι Μαλάκρα καὶ Πέμπονας καλούμεναι, κατόπιν δὲ πρὸς Μ. πρὸς τὴν Ἱεράπυτνον ἑτέρα ἡ δυσδιάβατος βουνώδης Περιστερώνας ὀνομαζομένη.

Ἀπάντητος καὶ ἀπείρακτος μέχρι τότε ἀπὸ στρατεύματα ἡ Σιτεία, ὑπέσχετο εἰς τοὺς στρατιώτας ἄφθονα λάφυρα. Ἔπνεον ὅμως οἱ πλησιόχωροι καὶ ἐκδίκησιν δι' ὅσα ἐπάθαινον καὶ πρότερον ὑπὸ τῶν κατοίκων αὐτῆς, ἐξ ὧν τὸ πλεῖστον ἦσαν Τοῦρκοι. καὶ ἠρέθιζε δὲ μᾶλλον καὶ ἡ ἀνάμνησις 300 ὁπλων καὶ ἀδυνάτων, τοὺς ὁποίους περιαθροίσας τῷ 1821 ἐν τῇ οἰκίᾳ του ὁ ἐν αὐτῇ διαμένων ἀπανθρωπότερος τῶν τυράννων Ἀφεντάκης, ἔσφαξεν εἰς μίαν ὥραν δίκην κτηνῶν!

Διὰ τοῦ Περιστερῶνος λοιπὸν εἰσέβαλον τὴν 14 τοῦ μηνὸς οἱ εἰρημένοι στρατιῶται. Ἀτουφεκίστοι δὲ εἰσέδυσαν μὲ ὁρμὴν καὶ εἰς τὸ χωρίον Ρουκάκα καλούμενον, ὅθεν καὶ ἀποσυρθέντες δρομαῖοι οἱ ἐν αὐτῷ Τοῦρκοι, ἦλθον εἰς Λιθίνας ἕτερον χωρίον, ὅπου προλαβόντες ἀμφοτέρων τούτων οἱ κάτοικοι ὡς καὶ ἄλλων γειτονικῶν ἐκλείσθησαν εἰς τὸν ἐν αὐτῷ ὀχυρὸν πύργον ἐνετικῆς κατασκευῆς. Πολλοὶ δὲ τούτων προλαμβάνοντες, κατέφευγον καὶ εἰς τὰ γειτονικὰ τῆς Ἱεραπύτνου καὶ Σπιναλόγκας φρούρια· 140 ἦσαν οἱ ἔνοπλοι εἰς τὸν πύργον τοῦτον, καὶ ἕως 250 τὰ γυναικόπαιδα. Ἀμοιβαῖοι δὲ

τουφεκισμοὶ διήρκεσαν ἐπὶ δύο ἡμέρας σφοδροὶ καὶ ἀκατάπαυστοι, ὥστε καὶ ἔπεσον ἐν τῷ μεταξὺ 14 ἐκ τῶν Ἑλλήνων. καὶ ἐπληγώθησαν ἱκανοί. Οἱ δὲ ἐχθροὶ καλῶς ὀχυρωμένοι εἰς τὸ πρῶτον καὶ δεύτερον πάτωμα τοῦ τριορόφου πύργου ἀντέκρουον τοὺς πολεμίους των, οἱ δὲ ἀπόλεμοι ἦσαν εἰς τὸ τρίτον· ἀπέβαινε λοιπὸν δύσκολος ὡς ἐκ τούτου ἡ καταστρόπωσις αὐτῶν. διὸ καὶ δὲν ὑπῆκουον οὔτε εἰς προσκλήσεις, οὔτε εἰς ἐγγυήσεις διδομένας νὰ καταπεισθῶσι διὰ νὰ παραδοθοῦν.

Ἐνῷ ὅμως ἐνεκαρτέρουν οὕτως αὐτοὶ ἐπενόησεν ὁ Τσουδερὸς τὸν τρόπον τοῦ νὰ τοὺς ἐκβιάσωσι. Προσελθὼν δ' οὗτος, σκοτίας ἔτι οὔσης, ἤνοιξεν ὄρυγμά τι εἰς τὸ τεῖχος, γεμίσαντες δὲ στάμνον τινα πυριτοκόνεως, τὴν ἔθηκαν ἐν αὐτῷ καὶ τὴν περιέχωσαν καλῶς, ἀφήσαντες μικράν τινα ὀπὴν εἰς τὴν στάμνον, ἐξ ἧς προσήρτησαν φωτίλλιον ἐκ θείου διαδοθέντος δὲ τοῦ πυρὸς δι' αὐτοῦ, δὲν ἀνετράπη μὲν ὁλοσχερῶς εὐθὺς ὁ πύργος, ἤναψεν ὅμως ἡ ἐν αὐτῷ διάφορος ξυλεία. Καὶ ἐκ μὲν τῶν γυναικῶν καὶ παίδων ἤρχισαν εὐθὺς νὰ ἐξέρχωνται γοεραὶ φωναί. ἐκ δὲ τῶν ἀνδρῶν νὰ καταβάλληται ἀπαραμίλλως σπουδὴ πρὸς κατάσβεσιν τοῦ διαδοθέντος ἤδη πυρός. μὴ δυνηθέντων νὰ σβέσωσι· διότι καταζαλισθέντες, ἐπέχυναν τινες λελησμένως ἀντὶ ὕδατος καὶ οἰνοπνεύματα ἐκ τῶν ἐν τῷ πύργῳ εὑρεθέντων γεμάτων πίθων. ἀναναιόντες πλειότερον τὸ πῦρ. Ὑπερνικήσασαι λοιπὸν πᾶσαν ἄλλην δύναμιν αἱ φλόγες τότε, ἀπετέφρωσαν ταχύτερον τὸν πύργον καὶ πάντας τοὺς ἐν αὐτῷ, γενομένους παραναλωμα ἀσυλλογίστου ἐπιμονῆς· μία δὲ καὶ μόνη γυνὴ ἐσώθη τότε, εἰσπηδήσασα ἐκ τῆς βίας ἐπὶ τοῦ τοίχου, ὅθεν τυχαίως ἡ ἀντίπνοια τοῦ ἀνέμου ἀπέπεμπε τὰς ἀναδιδομένας φλόγας, οἱ δὲ Ἕλληνες, σπεύσαντες διέσωσαν αὐτήν. ὑποστρωσαντες ἐφαπλώματα καὶ ἕτερα μαλακὰ εἴδη, ἐφ' ὧν πεσοῦσα ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ της ἐσώθη.

Τὴν δὲ ἐπιοῦσαν ἀθρόος ὁ στρατὸς ἦλθεν εἰς Νάξιαν, χωρισθεὶς περὶ τὰς δύο ὥρας ἀπέχον τοῦ πρώτου. Ἐνταῦθα δ' εἶχον ἀθροισθῆ ἐκ τοῦ πλείστου μέρους τῆς Σιτείας καὶ ἐπέκεινα τῶν τοιχελίων τουρκικῶν ἀτόμων, ἐξ ὧν ἦσαν ἕως 600 ἔνοπλοι ἄνδρες, ὀχυρωθέντες καλῶς εἰς τὸ ἐκεῖ λεγόμενον Σεράγι, λείψανον ἐνετικῆς μεγαλοπρεποῦς οἰκοδομῆς, ὅπου καὶ τοὺς περιέκλεισαν εὐθὺς ἀρχίσαντες τοὺς

τουφεκισμούς. Παρήγγειλαν λοιπὸν καὶ εἰς τούτους οἱ ἀρχηγοὶ νὰ παραδοθῶσι, προσεπιστείλαντες καὶ τὴν παραδοθεῖσαν γυναῖκα διὰ νὰ ἐπιμαρτυρήσῃ εἰς αὐτοὺς καὶ τὰ κατὰ τὰς Λιθίνας γενόμενα. Οἱ Τοῦρκοι δ' ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ μικρόν τι ἀντεπροβόλησαν· ἐζήτησαν ὅμως μόνον ἄδειαν νὰ στείλωσιν εἰς Λιθίνας Τοῦρκον διὰ νὰ βεβαιωθῶσιν, ἂν εἶν' ἀληθῆ τὰ ὑπὸ τῆς γυναικὸς λεγόμενα

Ἐπαναλάμψαντος δ' ἐκεῖθεν τοῦ Τούρκου ἀνενοχλήτως, καὶ τοι βεβαιωθέντες περὶ τῶν πεπραγμένων, ἐπανέλαβον ὅμως οἱ ἐν τῷ Σεραγίῳ κατὰ τὴν ἐπιοῦσαν σφοδρότερον τοὺς τουφεκισμούς, διαρκέσαντας ἐπὶ δύο ἡμέρας καὶ νύκτας ἀμοιβαίως μετὰ πεισμονῆς. ὅτε ἔπεσον καὶ τρεῖς ἐκ τῶν Ἑλλήνων καὶ ἐτραυματίσθησαν ἰσάριθμοι· διότι ἐπείγοντο νὰ δώσωσι τέλος οἱ Ἕλληνες, πρωτοῦ νὰ φθάσῃ εἰς τοὺς πολιορκουμένους ἐπικουρία τις, κατὰ τόσον ἐνεκαρτέρουν καὶ οἱ Τοῦρκοι, ἀναμένοντες τοιαύτην καὶ αὐτοί, εἴτε ἐκ τῆς Ἱεραπύτνου, εἴτε καὶ ἐκ τοῦ Ἡρακλείου. Ἐνῷ ὅμως τὴν τρίτην ἡμέραν ἐγίνετο πᾶσα προπαρασκευὴ διὰ νὰ ἐπιτεθῶσιν οἱ Ἕλληνες βιαιότεροι, προσελθὼν ὁ Τσουδερὸς ἀνήγγειλεν ἐκείνοις ὅτι· «Τὸ κρῖμα τῶν γυναικῶν καὶ τῶν τέκνων σας ἂς εἶναι εἰς τὸν λαιμόν σας· διότι θέλετε πάθει καὶ σεῖς ἐντὸς ὀλίγου, ὅ,τι καὶ οἱ ἄλλοι εἰς Λιθίνας.» συμβουλεύσας αὐτοὺς νὰ παραδοθῶσιν ὅσον τάχιον, καὶ διαβεβαιώσας ὅτι δὲν ἔχουσι σκοπὸν οὐδόλως οἱ Ἕλληνες νὰ τοὺς βλάψωσιν εἰς τὴν ζωήν.

Φοβηθέντες λοιπόν, παρέδωκαν οἱ περικλεισθέντες τότε τὰ ὅπλα, ἐπὶ συμφωνίᾳ νὰ παραλάβωσιν καὶ αὐτοὶ ὅσα εὐκόμιστα οἰκιακὰ εἴδη, καὶ νὰ ἐπιβιβασθῶσιν εἰς τὰ κατὰ τὴν παραλίαν τῆς Ἀσίας. Ὅπου ὅμως ἡ ἀταξία καὶ στρατιωτικὴ ἀπειθεια ἐπικρατεῖ, ἀδύνατον νὰ διαπραχθῇ ὑγιές τι καὶ νὰ μείνῃ συμφωνία ἀπαραβίαστος. Τέσσαρας σχεδὸν ὥρας ἀπεῖχε τοῦ Σεραγίου ἡ παραλία, ὅθεν ἔμελλον οἱ ὑπόσπονδοι νὰ ἐπιβιβασθῶσι. Στιακοί δέ τινες ἐκ τῶν Ἑλλήνων πνέοντες ἐκδίκησιν διὰ τὰ πρότερον παθήματα των, ἐφόνευσαν καθ' ὁδὸν 30 περίπου ἐξ ἐκείνων. Ἐπιπεσόντες δὲ τότε καὶ πολλοὶ ἄλλοι, ἐγύμνωσαν τοὺς περισσοτέρους ἕως οὗ ἔφθασαν εἰς τὴν παραλίαν, ὁπόθεν ἐπιβάντες μετὰ σπουδῆς εἰς τὰ Κάσια, ἀπέπλεον εἰς Ἀσίαν. Παραπλέουσα ὅμως τότε καὶ Ἀγγλική τις

φρεγάτα ἐκεῖ, παρέλαβεν ἐν ἑαυτῇ τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς ἀπεβίβασεν εἰς Ἡράκλειον.

Μετὰ δὲ τὴν παράδοσιν τῶν ἐν Σεραγίῳ προχωρήσαντες ἐκεῖθεν 500 περίπου Ἕλληνες, οἱ ὑπὸ τοὺς Στιακοὺς Ἰωάννην Κοντὸν καὶ Ἰωάννην Μακρῆν ὀνομαζομένους, καὶ τὸν Σήφην Δεμερζάκην, ὡς καὶ οἱ περὶ τὸν Παῦλον Πατερόπουλον καὶ Ματιὰν Μπαλάσην, ἀπεκλεισαν ἄλλους Τούρκους περὶ τὰς 1200 ψυχὰς εἰς τὸ μοναστήριον τοῦ Τοπλοῦ, ἐξ ὧν 215 ἦσαν ἄνδρες ἔνοπλοι καὶ ἐκεῖ. Εἶναι δὲ καὶ τοῦτο ὡς ὀχυρὸν φρούριον κατεσκευασμένον, τιμώμενον ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, καὶ κείμενον ἐν μέσῳ τερπνῆς πεδιάδος. Ἀφοῦ λοιπὸν ἐδιηγήθησαν καὶ εἰς αὐτοὺς τὰ κατὰ τὰς δύο προτέρας θέσεις συμβάντα, συμβουλεύσαντές τους, ὅτι ἡ ἐπιμονή των, ἐὰν ἀντιστῶσι, θέλει τοὺς βλάψει καὶ εἰς τὴν ζωήν, ἐπροτίμησαν οὗτοι τὸ μὴ χεῖρον ἐκ τῶν δύο προκειμένων κακῶν.

Ὑπέκυψαν λοιπὸν τὸν αὐχένα εἰς τὴν ἀνάγκην τότε καὶ οἱ Τοῦρκοι τοῦ Τοπλοῦ, παραδόντες τὴν ἐπιοῦσαν ἄνευ ἀντιστάσεως τὰ ὅπλα των ἐπὶ τῇ αὐτῇ συμφωνίᾳ, ἥτις ἔγεινε καὶ εἰς τοὺς ἐν Σεραγίῳ. Ἀλλ' ἐτηρήθησαν καὶ τότε αἱ σπονδαί; Κακῶς ποιήσαντες, ἐξεγύμνωσαν καθ' ὁδὸν τοὺς ὑποσπόνδους οἱ συνοδεύσαντες Ἕλληνες εἰς τὴν παραλίαν· διότι ὑπὸ τοῦ σφοδροῦ τῆς ἀντεκδικήσεως πάθους ὁρμηθέντες καὶ τότε προπεπονθότες τινὲς ὑπ' ἐκείνων Στιακοί, ἐφόνευσαν καὶ ἐξ αὐτῶν ἕως 25, ἐν οἷς καὶ τὸν θηριώδη Τοῦρκον Σειδαραγᾶν, ἂν καὶ ἐπροσπάθησαν νὰ τοὺς ἀποτρέψωσιν οἱ ὁπλαρχηγοί. Παρέλαβον δὲ οἱ Κάσιοι εἰς τὰ πλοῖά των καὶ τοὺς Τούρκους τούτους σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις, ἀποβιβάσαντές τους εἰς τὴν παρὰ τῇ Ρόδῳ κειμένην νῆσον Χάλκην, κἀκεῖθεν μετεφέρθησαν ἀβλαβεῖς εἰς Ἀσίαν.

Ἔμεινε λοιπὸν καὶ ἡ Σιτεία τότε ἐλευθέρα εἰς τοὺς Ἕλληνας, οἵτινες καὶ εὗρον πολεμεφόδια πολλὰ καὶ ἐν Σεραγίῳ καὶ Τοπλοῦ, ἐκυρίευσαν πάμπολλα ὅπλα πολύτιμα, ἁπάσας τὰς σημαίας τῶν ἐχθρῶν, καὶ πλεῖστα ὅσα διάφορα λάφυρα. Ἀλλ' ἔμειναν καὶ κύριοι αὐτῆς ἐπὶ πολὺν χρόνον;

Περὶ τὴν 15 τοῦ μηνὸς Ἰανουαρίου 1829 ἐξεστράτευσαν οἱ Τοῦρκοι τοῦ Ἡρακλείου μὲ τοὺς εἰς Σπιναλόγκαν καὶ Ἱεράπυτνον καταφυγόντας. Ἂν καὶ ἐγνώριζον οὗτοι πόθεν ἤμελλον ἐπικινδύνως νὰ

διέλθωσι. διὸ καὶ διστάζοντες ἐκινοῦντο τὸ πρῶτον, εὑρόντες ὅμως τὰς θέσεις Μαλαύρας καὶ Περιστερῶνος ἀφυλάκτους διὰ τὴν ἀμέλειαν, ἢ κάλλιον διὰ τὴν ἀπρονοησίαν τῶν Ἑλλήνων, εἰσῆλασαν ἐκεῖθεν τὴν 20 τετρακισχίλιοι περίπου ἐπὶ τὴν Σιτείαν· ἀτουρέκιστοι δὲ προχωρήσαντες, ἐπάτησαν πολλὰ χωρία αὐτῆς. Παρετήρησαν δὲ οὗτοι μὲ ἔκπληξιν τὰ τῶν Λιθινῶν συμβάντα καὶ ἄλλας καταστροφάς, ἀλλὰ δὲν ἐβράδυναν καὶ νὰ ἐννοήσωσιν ὅτι καθίττατο ἀπροσδοκήτως αὐτοὶ πάλιν καὶ κύριοι ἐπ' αὐτῆς.

Ἰσάριθμοι σχεδὸν ἦσαν τότε ἐν τῇ Σιτείᾳ καὶ οἱ ἀντίπαλοι Ἕλληνες. ὅθεν καὶ ἂν ἐπρολάμβανον οὗτοι νὰ καθέζωσι τὰς εἰρημένας ὀχυρὰς θέσεις, ἦτον ἀδύνατον νὰ διαβῶσιν ἐκεῖθεν οἱ πεφοβισμένοι πολεμιοι, ἢ καὶ ἂν τοὺς ἀντέκρουον εἰσελθόντας ἐξ ἄλλων ὁμοίων ὀχυρῶν θέσεων, καὶ τοιαῦταί εἰσι πολλαὶ ἐκεῖ. καὶ ἂν κατελάμβανον ὄπισθεν μετὰ τὴν εἰσβολήν των τὰ ἐπὶ τοῦ ἰσθμοῦ στενώματα, ἦτον ἀναπόφευκτος ἡ καταστροφὴ τῶν Τούρκων ὅλων ἐν Σιτείᾳ. Οἱ Ἕλληνες ὅμως κατεγίνοντο κατ' ἐκείνην τὴν περίστασιν δυστυχῶς νὰ λαφυραγωγήσωσι, ν' ἁρπάξωσι καὶ φύγωσιν αἰσχρῶς διὰ ν' ἀσφαλίσωσι τὰ λάφυρά των. Καὶ τοιαύτη εἶναι κατὰ δυστυχίαν ἡ ροπὴ τῶν ἀτάκτων στρατιωτικῶν, ὅταν μάλιστα δὲν εὐτυχήσωσι νὰ ἔχουν καὶ προνοητικοὺς ἀρχηγούς. Διεσπάρησαν λοιπὸν οἱ Τοῦρκοι τότε εἰς ὅλην τὴν ἐπαρχίαν ἀφόβως. Ἐφόνευσαν, ἠχμαλώτισαν, ἔθυσαν καὶ ἀπώλεσαν, κατερημώσαντες δὲ τὸν τόπον, ἐπανῆλθον εἰς Ἡράκλειον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'.

'Αντὶ τοῦ Ραϊνὲκ διορίζεται ὁ Χαΐ.— Θάνατος τοῦ Πίπου.— Μάχη εἰς Μαλάξαν —'Αποκλείεται διὰ τοῦ πρωτοκόλλου ἡ Κρήτη, καὶ οἱ ἐκ τούτου φόβοι εἰς τοὺς Κρῆτας.—Περιοδεία τοῦ Χαΐν εἰς τὰ δυτικὰ μετὰ τοῦ 'Αντωνιάδου καὶ 'Αγοθάκη —Μάχη εἰς Ρεθύμνην.— 'Ιδιοτροπίαι τοῦ Χαΐν — Τὸ ἐπικουρικὸν ἱππικὸν εἰς Κίσσαμον.—'Επιτίθεται τὸ ἱππικὸν κατὰ τῶν Χανιωτῶν —Φόνος τοῦ Πρινόλη.— Επιτίθεται ὡσαύτως καὶ κατὰ τῶν Ρεθυμνίων —'Εξυβρίζει ὁ Χὰν τὸ συμβούλιον καὶ ἀναχωρεῖ —Τὸ ἱππικὸν εἰς Γορτύνην.— 'Αψιμαχίαι συχναὶ εἰς τὰ ἀνατολικά.—Περιορισμὸς τῶν Τούρκων εἰς ὀλίγα φρούρια

'Αρξαμένου τοῦ μηνὸς Φεβρουαρίου, ἀνεκλήθη ἐκ τῆς Κρήτης ὑπὸ τοῦ Κυβερνήτου ὁ Ραϊνέκ, καὶ διωρίσθη ἀντ' αὐτοῦ ὁ Χαΐν μέχρι τοῦδε φρούραρχος Γραμβούσης, εἰς δὲ τὴν φρουραρχίαν ταύτην ἦλθεν ὁ Γάλλος Δουπινὴς· καὶ οἱ τρεῖς δὲ οὗτοι ἦσαν ἐκ τῶν ἐξ Εὐρώπης ἐλθόντων διὰ νὰ ὑπηρετήσωσιν εἰς 'Ελλάδα.

Οἱ εἰρημένοι δύο ἀντιπρόσωποι ἔδειξαν ὅλως ἀντίθετον πολιτικὴν διαγωγὴν ἐν Κρήτῃ· διότι ὁ μὲν ἐπροσπάθει ν' ἀπέχωσιν οἱ Κρῆτες ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω ἀπὸ μάχας καὶ νέους ἐφοπλισμούς, ὅπερ ἦτο ἐναντίον τότε εἰς τὸ φρόνημα τῶν Κρητῶν, οἵτινες καὶ ἐδυσαρεστήθησαν διὰ τοῦτο, ὁ δὲ φιλοπόλεμος ὢν, ἐνήργει ἀντιθέτως. 'Ο τελευταῖος δ' οὗτος ὑπηρέτει πρότερον εἰς τὸ ἀτμόπλοιον «Καρτερία» ὑπὸ τὸν μακαρίτην 'Αστυγγα ὡς ναυτικὸς ἀξιωματικός, καὶ ἐκεῖθεν διωρίσθη, ὡς προείπομεν, φρούραρχος Γραμβούσης. 'Ητο δὲ ἀνὴρ ἰδιότροπος καὶ ἀποτόμου χαρακτῆρος, ἀγαπῶν νὰ ἐνεργῇ πάντοτε κατὰ τὸ δοκοῦν, διὸ καὶ διεφώνει ἐξ ἀρχῆς μετὰ τοῦ Συμβουλίου, τὸ ὁποῖον καὶ ἐπροσπάθησε πολλάκις νὰ διαλύσῃ ὀχλαγωγικῶς. Διὰ νὰ ἀποφύγωσιν ὅμως οἱ Κρῆτες μέλλοντα ἀ-

τοπα ὡς ἐκ τῶν τοιούτων διορισμῶν, προγνωρίζοντες καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ εἰρημένου, εἶχον παρακαλέσῃ τὸν Κυβερνήτην νὰ ἤθελε διορίσῃ τόσον εἰς Κρήτην ὅσον καὶ εἰς Γραμβοῦσαν Ἕλληνας τῆς ἐκλογῆς του, μὲ τοὺς ὁποίους ἦτο δυνατὸν καὶ νὰ συνεννοῶνται καταλληλότερον εἰς τὰς παρούσας δυσχερεῖς περιστάσεις των· ἀλλ' οὔτε αἱ παρατηρήσεις, οὔτε αἱ παρακλήσεις των εἰσηκούσθησαν.

Ἐλθὼν λοιπὸν καὶ ὁ Χαὶν τότε, εὗρε τὴν Κρήτην εἰς τὴν πολεμικὴν κατάστασιν ἐκείνην, ἣν ἐν τῷ προηγουμένῳ κεφαλαίῳ περιεγράψαμεν. Ἔσπευσε δ' ἅμα ἀφιχθεὶς νὰ ἐπισκεφθῇ τὰς πολεμικὰς θέσεις τῆς τε Κυδωνίας καὶ Ρεθύμνης, ἐρεθίσας τὸ φιλοπόλεμον τῶν Κρητῶν, ὅθεν ἐπροθυμοποιήθησαν ἔκτοτε οὗτοι καὶ νὰ ἐπιτίθενται ἐπιτυχέστεροι εἰς πολλὰ μέρη κατὰ τῶν πολεμίων των. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξύ, εἶχον πάθει εἰς τοιαύτας ἐφορμήσεις καὶ Ἕλληνές τινες. Εἶχε δὲ τραυματισθῇ ἐν Ρεθύμνῃ, θλάσας τὸν ἕνα τῶν ποδῶν του καὶ ὁ ἐμπειρότατος λοχίτης Μανοῦσος Πρωτοπαπαδάκης, ἀποκατασταθεὶς ἀνίκανος. Εἶχον ὡσαύτως περιπέσει εἰς ἐχθρικὰς ἐνέδρας κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας καὶ 18 Λακκιῶται, ἐκτὸς τόσων ἄλλων πρώτην φορὰν ὑποστάντες οἱ ἐπιτήδειοι ἐκεῖνοι πολεμικοὶ τόσην φθοράν, ἐμπεσόντες ἀπροσδοκήτως εἰς προπαρασκευασθεῖσαν τουρκικὴν ἐνέδραν κατὰ τὸ Χάνι τῆς Ἁγιᾶς ἐν τῷ πεδίῳ τῆς Κυδωνίας εἰς καιρὸν νυκτός, καθ' ἣν ἤρχοντο καὶ αὐτοὶ νὰ ἐνεδρεύσωσιν εἰς τὸ αὐτὸ μέρος. Ἔπεσον ὅμως τότε καὶ 4 ἢ 5 Τοῦρκοι. Τέλος δὲ καὶ εἰς ἄλλην ἀψιμαχίαν εἶχε πληγωθῇ θανατηφόρως κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν καὶ ὁ Ἵππος, ὅστις καὶ ἀπεβίωσε μετὰ 8 ἡμέρας. Τοιαῦται συχναὶ ἀψιμαχίαι καὶ ἀμοιβαῖαι ἐπιθέσεις συνέβαινον τότε καὶ εἰς τὰς περὶ τὸ Ἡράκλειον ἐπαρχίας.

Ὁ Γεώργιος Ἵππος ἦτο ἐκ τοῦ τμήματος τῶν Κεραμείων ἐκ τοῦ χωρίου Παναγιᾶ καλουμένου, καὶ εἷς τῶν ἀνδρειωτέρων καὶ φιλησύχων ἐνταυτῷ πολεμιστῶν τῆς Κρήτης. Ἠρίστευεν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ εἰς ὅσας παρευρίσκετο μάχας, ἀλλ' ἀπεῖχε σοβαρῶς καὶ πάσης περιαυτολογίας, ἀποστρεφόμενος ὅσον τὸ δυνατὸν καὶ τὰς στρατιωτικὰς ἔριδας, τὰς ὁποίας καὶ ἀναφυομένας πολλάκις συνεβίβα-

ζεν ὡς ἀγαπωμενος ὑπὸ παντων. Εἶχε, δὲ οὗτος το μεν ἀνάστημα ὑψηλόν. τὴν δ' ὄψιν ἀρρενωπὴν καὶ ἐρυθρόλευκον. Ἀξιοσημείωτον δὲ εἶναι. ὅτι ὁ ἀγαθὸς οὗτος ἀνὴρ καὶ εἰς τὰς τελευταίας στιγμὰς τῆς ζωῆς του ἀφῆκε παραγγελίας περὶ τῆς ἀγωνιζομένης πατρίδος του ὡς οὐδεὶς ἄλλος τῶν Κρητῶν. Διότι ἀφοῦ ἐχαιρέτησε περιπαθῶς τὰς δύο ἀγάμους ἀδελφάς του. καὶ τὰς παρηγόρησε σφίγξας τὰς χεῖρας των. ὅτι τὰς ἄφινεν εἰς τὴν πρόνοιαν τῆς Διοικήσεως τῆς πατρίδος του. ἀπήτησε τότε νὰ συνταξωσιν οἱ παρεστῶτες καὶ διαθηκην ἐκ μέρους του. παραγγείλας νὰ τὴν στείλωσι μετὰ τὴν κηδείαν του πρὸς τὸ Κρητικὸν Συμβούλιον. «Ἀπεχαιρέτα δὲ δι' αὐτῆς μετὰ συγκινητικῶν ἐκφράσεων ὅλους τοὺς πατριώτας καὶ συναγωνιστάς τοὺς ἐσυμβούλευε, καὶ τοὺς ἐξώρκιζεν ἐν ὀνόματι τῆς πατρίδος νὰ ὁμονοῶσι. καὶ νὰ μὴ καταθέσωσι τὰ ὅπλα. ἐὰν δὲν ἀποτινάξωσι τὸν ζυγὸν των. Ἐσύστηνε δὲ τελευταῖον καὶ τὰς ἀδελφας του εἰς τὴν φροντίδα τοῦ Συμβουλίου».

Τὴν διαθήκην δὲ ταύτην ἔφερον τῶντι μετὰ τὴν κηδειαν τοῦ νεκροῦ ἀμεσως εἰς Βοῦρλα πρὸς τὸ Συμβούλιον τῆς ὁποίας ἡ ἀναγνωσις ἐσπαραξε τὰς καρδιας. καὶ ἀπεσπασε τὰ δακρυα πάντων τῶν παρευρεθέντων! Τὸ δὲ Συμβούλιον ὁμοψήφως ἐστειλεν ἐκ τῶν ἐνόντων 400 γρόσια εἰς τὰς νεανιδας ἀδελφας του ἐπιφυλαχθὲν νὰ βελτιωσῃ ἐπὶ τὸ κρεῖττον τὴν κατάστασιν των. Ἀπέθανε δὲ ὁ Πέτρος τὸ 40 τῆς ἡλικίας του ἔτος καταλιπὼν ἀγωνιζομένην ἔτι ὑπὲρ ἐλευθερίας τὴν πατρίδα του.

Εἴδομεν ὅτι ὅσον οἱ Ἕλληνες ἐπετίθεντο ὁρμητικώτεροι. τόσον καὶ οἱ πολεμιοι κατεξανίσταντο ἐπ' αὐτούς. τοὺς ὁποίους καὶ ἔβλαπτον ἐπισης διὰ τοῦ ἰδίου τρόπου· διότι καὶ κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας εἶχον φονευσει καὶ τὸν ἀξιόλογον ἱππέα Πιρατσάκην Κνωσσιον. καὶ εἶχον ἐξολοθρεύσει ὡσαύτως διὰ νυκτερινῆς τοιαύτης ἐκδρομῆς καὶ 107 Πεδιαδίτας. ὅτε διετρεξε τὸν ἔσχατον κίνδυνον καὶ ὁ ἀρχηγὸς των Γ. Πεζανός.

Ἐκ τούτων λοιπὸν ὁρμηθέντες οἱ Ἕλληνες. ἀπεφασισαν νὰ τοὺς προσβάλωσι καὶ συστηματικῶς προθύμου ὄντος εἰς τοῦτο καὶ τοῦ Χατζῆ. ὅθεν καὶ ἐζήτησαν νὰ προπαρασκευασῃ τὸ Συμβούλιον τὰ πρὸς μάχην. ἀρχισαντες πρῶτον ἀπὸ τὴν Κυδωνιαν. Διεταξε δὲ

τότε ὅλους ἀνεξαιρέτως τοὺς Ἀποκορωνίτας νὰ συναχθῶσιν εἰς Μαλάξαν, καὶ τοὺς Ριζίτας νὰ τοποθετηθῶσιν εἰς καταλλήλα μέρη, οἵτινες καὶ συνήχθησαν ὅλοι προθύμως. Συνάμα δὲ προδιέθεσε καὶ τοὺς Κισαμίτας, καὶ Σελινιώτας νὰ κινηθῶσιν ὁμοθυμαδὸν κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς μάχης ἐκεῖθεν διὰ νὰ φέρωσιν ἀντιπερισπασμόν, καὶ ἐπροσκάλεσε τότε καὶ τοὺς Σφακιανούς. οἵτινες συναθροισθέντες εἰς Βαφέαν. 300 περίπου. ὑπὸ τὸν στρατάρχην Μανουσογιαννάκην. τὸν Πωλιὸν Πρωτοπαπαδάκην καὶ Μανοῦσον Βουρδουλάκην ἦλθον μετὰ τοῦ Χαΐν καὶ αὐτοὶ εἰς Μαλάξαν. ὅστις ἔλαβε καὶ ὁ ἴδιος καὶ τὴν διεύθυνσιν τῆς μάχης· 1500 λοιπὸν ὑπὸ τὸν Γ. Δαμιανόν. τὸν Α. Σήφακαν καὶ τοὺς ρηθέντας Σφακιανοὺς ὁπλαρχηγοὺς καταλαβόντες τὴν κάτω Μαλάξαν. Ἁγίαν Ἐλεοῦσαν καὶ τὴν Ἁγίαν Μαρίναν, ἀντιπαρετάχθησαν κατὰ τῶν εἰς ὀχυρὰ οἰκήματα τῶν Τσικαλαρίων. Νεροκούρων, καὶ εἰς τὸ μετόχιον τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοποθετημένων πολεμίων. Οἱ δὲ οἱ ὑπὸ τὸν Β. Χάλην καὶ Ἀνδρ. Παβαγιωτου Λακκιῶται καὶ λοιποὶ Ριζῖται καταλαβόντες τὸ Κερατίδι καὶ τὸν πρὸς τὸν Διγενῆ δρόμον. ἦσαν ἕτοιμοι νὰ προσβάλωσιν αὐτὸν τὸν ἴδιον Μουσταφᾶν. στρατοπεδευμένον μὲ κανόνια καὶ ἱππικὸν περὶ τὸ μετόχιον τοῦ Ὀρδουκιαγιᾶ. κείμενον μεταξὺ τῶν χωρίων Μουριῶν καὶ Νεροκούρων.

Οὕτω δὲ διατεθειμένων τῶν στρατῶν. προεκλήθη ἡ μαχη τὴν 27 Μαρτίου ἐκ τῆς πρωΐας ἀπὸ Ἁγίαν Μαρίναν καὶ κάτω Μαλάξαν· ἀμέσως δ' ἤναψε πολλαχόθεν ὁ πόλεμος πεισματωδῶς. Ἐξώρμων πυκνὰ καὶ συχνὰ οἱ μέν. παρωτρυνόμενοι καὶ ὑπὸ τοῦ Χαΐν, ὅστις καὶ ἐπρόφθανε πάντοτε δρομαῖος πανταχοῦ, ἐξώρμων διὰ τῆς αὐτῆς προθυμίας καὶ καρτερίας καὶ οἱ δέ. οὐδετέρου ὑποχωροῦντος εὐκόλως, ὡς καλῶς ὠχυρωμένων καὶ τῶν Τούρκων ἐντὸς οἰκιῶν. Ἐδαπανήθη δὲ τότε μεγάλη ποσότης πυριτοκόνεως ὑπ' ἀμφοτέρων τῶν διαμαχομένων μερῶν μέχρι νυκτός, ἡ νίκη ἔμεινεν ἀμφιρρεπής. Ἐφονεύθησαν ὅμως τότε ἕως 50 ἐκ τῶν Τούρκων. καὶ ἐτραυματίσθησαν δὲ ἕως 30 ἐκ τῶν Ἑλλήνων. ἀλλ' ἐλαφρῶς ἅπαντες καὶ ἰσχίμως διότι ἡ πυρίτις τῶν ἐχθρῶν κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν ὡς ὡμολογήθη ἦτον ἐφθαρμένη.

Ἀπὸ πρωΐας δὲ ὡσαύτως εἶχεν ἀρχισει καὶ ὁ ἀντιπερισπασμος

ἀπὸ Πλατανιὰν καὶ Γαλατᾶν. Διαρκέσας δὲ καὶ ἐκεῖ ἀμοιβαῖος ὁ τουφεκισμὸς σφοδρῶς καὶ ἀκατάπαυστος, οὐδὲν ἄξιον λόγου ἐπέφερεν, ὡς ὠχυρωμένων τῶν Τούρκων ἐντὸς τοῦ Ταφάτσου καὶ ἄλλων ὀχυρῶν θέσεων. Διεκρίθησαν δὲ εἰς τὰς ἐφορμήσεις των τότε ὁ Ἰωάννης Γερακιώτης, ὁ Κυριακὸς Φουδάκης ἀρχηγὸν τῶν Σπηλιανῶν, καὶ Σπυρίδων Χατζῆ Μιχελάκης ἀρχηγὸς τῶν Γαλατιανῶν. Ἐφονεύθη δὲ τότε καὶ εἷς ἐκ τῶν περὶ τὸν Κουρῆν, καὶ τρεῖς ἐπληγώθησαν ἰκανῶς.

Τῶν Ἑλλήνων ὅμως συναχθέντων τὴν ἀκόλουθον νύκτα εἰς Μαλάξαν, καὶ Συμβουλίου πολεμικοῦ γενομένου, ἀπεφασίσθη νὰ ὑποσκελίσωσιν ἅλλως τοὺς πολεμίους των, ἐπιμένοντος ἰσχυρογνωμόνως καὶ τοῦ Χαΐν νὰ μὴ διαλυθῇ τοσοῦτος ἀξιόμαχος στρατὸς ἄνευ πρέποντος ἀποτελέσματος. Ἔσπευδον δὲ νὰ προκαλέσωσι τοὺς ἐναντίους ἐντὸς τῶν ὀχυρωμάτων, καὶ νὰ τοὺς φέρωσιν, εἰ δυνατόν, ἐν μέσῳ δύο πυρῶν. Παραλαβόντες λοιπὸν τότε ὁ Μανουσογιαννάκης, ὁ Δαμιανός, ὁ Ἀναγνώστης Νικηφοράκης, ὁ Α. Σήφακας καὶ Πατερόπουλος 800 περίπου καὶ καταβάντες ἐν μέσῃ νυκτὶ εἰς Βλυτέαν, ἐκρύφθησαν οἱ μὲν εἰς τὸν ἐκεῖσε Κασαποσπηλιὸν καλούμενον, 50 δὲ ὑπό τε τὸν Σήφακαν καὶ Νικηφοράκην ἔμειναν ἐκτὸς περιφερόμενοι ἐπὶ σκοπῷ νὰ ἐπιδράμωσι κατ' αὐτῶν τὴν ἐπιοῦσαν οἵ τε ἐν Τσουκαλαρίοις καὶ ἐν τῷ ῥηθέντι μετοχίῳ Τοῦρκοι, νὰ ἐπιπέσωσιν ἐξ ἑνὸς μὲν αὐτοὶ κατ' αὐτῶν, ἐξ ἄλλου δὲ οἱ λοιποὶ παραμονεύοντες ἄνωθεν τῶν εἰρημένων θέσεων.

Ἄλλως ὅμως ἀπέβη καὶ τότε· διότι τὴν αὐγὴν τῆς ἐπιούσης εἶχον ἐξέλθει τοῦ φρουρίου 1000 περίπου Τοῦρκοι πεζοὶ καὶ ἱππεῖς, οἵτινες καὶ συνηθροίσθησαν εἰς Κουμπέν, ἡμίσειαν ὥραν ἀπέχοντος τοῦ Κασαποσπηλαίου, ἐπὶ σκοπῷ νὰ προφθάσωσιν ἐν καιρῷ ἐπίκουροι κατὰ τὴν ἐπαναληφθησομένην εἰς Τσουκαλαριὰ νέαν προσβολήν, τὴν ὁποίαν καὶ ἐπροσδόκων ἄφευκτον οὗτοι ὡς ἐκ τῆς ἐπιμονῆς τῶν ἀντιπάλων. Ἅμα δὲ ἰδόντες οἱ Τοῦρκοι μακρόθεν τοὺς περὶ τὸν Νικηφοράκην καὶ Σήφακαν, ἐπροχώρησαν ἐκεῖθεν ἱππεῖς τινες κατ' αὐτῶν, τουφεκισθέντες δ' ἀμοιβαίως ἐπανῆλθον εἰς Κουμπέν, ὅπου διέμειναν ὅλοι ἀκίνητοι ἐπὶ πολλὴν ὥραν· διότι καὶ ἡ ἐπιμονὴ τόσων ὀλίγων εἰς τοιαύτην πεδινὴν θέσιν τοῖς ἔδωκεν ἀφορμὴν νὰ ἐννοήσω-

σιν. ὅτι ὑπεκρύπτετο ἀπάτη τις· οὐδενὸς δὲ τῶν πολεμίων ἐξελθόντος καὶ τότε ἐκ τῶν ὡς ἀνωτέρω θέσεων διὰ τὴν τοιαύτην ὑπόνοιαν, ἠναγκάσθησαν καὶ οἱ Ἕλληνες ν' ἀναφανῶσιν, ὅθεν ἐκρύπτοντο, ἐπανερχόμενοι ἄπρακτοι εἰς Μαλάξαν. Ἠκροβολίσθησαν δὲ μόνον ὑπὸ ἱππέων ἐφορμησάντων ἐπὶ τῆς θέσεως Κεφάλα, ὅπου ἔπεσον Τοῦρκοί τινες, ἐτραυματίσθησαν δὲ καὶ 5 ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἐκεῖ. Ἐπανελήφθη λοιπὸν ὡς ἐκ τούτων ὁ τουφεκισμὸς πυκνὸς καὶ κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἀπὸ ὅλας τὰς θέσεις ἄνευ ἀποτελέσματος· διότι οἱ Τοῦρκοι ἐπροφυλέσσοντο ἐπιμελέστερα παρὰ πᾶσαν ἄλλην περίστασιν καθ' ὁδηγίαν τοῦ Μουσταφᾶ.

Ἐπανελθὼν δὲ τότε ὁ Χαὶν εἰς Βαφέαν, περιῆλθε μετὰ τοῦ Ἀντωνιάδου καὶ Θ. Ἀγαθάκη τὰ ὀρεινὰ χωρία τῆς Κυδωνίας, τὸ Σέλινον, τὸ Ἰναχώριον καὶ ἐκεῖθεν διηυθύνοντο εἰς τὸ φρούριον τῆς Κισάμου. Σκοπὸς δὲ τῆς περιοδείας ταύτης ἦτο νὰ ἐνθαρρύνωσιν τὸν λαόν, τὸν ὁποῖον εἶχον καταζαλίσει αἱ τότε διαδοθεῖσαι θλιβεραὶ εἰδήσεις περὶ τῆς πατρίδος των, νὰ τὸν πείσωσι νὰ ἐγκαρτερῇ καὶ νὰ ὁμονοῇ, ὡς ἀναγκαίου ἤδη τούτου ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην περίστασιν.

Ὁ Χαὶν ὅμως μνησικακῶν ἐπί τινι παραλόγῳ διενέξει κατὰ τοῦ Χρυσαφοπούλου μέλους τότε τῆς Δημογεροντίας Κισάμου ἐξέφρασεν ὅτε διηνυκτέρευον εἰς Κούνενιν χωρίον τοῦ Ἰναχωρίου, τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ τὸν κακοποιήσῃ ἤδη ἐπὶ τῆς παρούσης ἐξουσίας του. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἠθέλησαν οἱ δύω εἰρημένοι νὰ τὸν ἀποτρέψωσι μὲ πειστικοὺς λόγους· μὴ μεταπεισθέντος ὅμως, προέβη ὁ Ἀντωνιάδης καὶ εἰς αὐστηροτέρου λόγους, τὸν προεῖπον δὲ αὐτοὶ ἐπὶ τέλους ὅτι τὸν συνηκολούθουν ἐπ' ἀγαθῷ μόνον τῆς πατρίδος, καὶ ὅτι δὲν ἀνέχονται νὰ διαταράξῃ ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ τὴν ἡσυχίαν τῶν ἀνθρώπων εἰς ἐποχὴν μάλιστα, ἥτις ἀπαιτεῖ τὴν μεγαλειτέραν ἁρμονίαν τῶν Κρητῶν, ὑποχρεώσαντες τὸν τελευταῖον νὰ παύσῃ τῶν τοιούτων. Χωρισθέντες λοιπὸν ἐπὶ τούτοις ἐκεῖθεν, ἦλθον οἱ μὲν εἰς τὸ τῆς Κισάμου φρούριον, ὁ δὲ Χαὶν ἐπιβὰς εἰς πλοιάριον μετέβη εἰς Γραμβοῦσαν, ὅστις καὶ ἔκτοτε ἤρχισε νὰ κοινολογῇ εἰς τυχόντας πρὸς ἐκδίκησιν. «Ὅτι ἡ Κρήτη δὲν ἐλευθερόνεται» ὅ ἐστι πᾶν τὸ ἐναντίον ἀφ' ὅ,τι ἔπρεπε νὰ προφέρῃ ἀντιπρόσωπος τῆς ἑλληνικῆς

Κυβερνήσεως κατὰ τὴν δεινὴν ἐκείνην περίστασιν τῆς Κρήτης. Ἐξελθὼν δ' ἐκεῖθεν αὐτὸς μετ' ὀλίγον. ἐπανέκαμψε πάλιν μετὰ τῶν ἰδίων εἰς Βαφέαν.

Εἶχε δὲ κοινοποιηθῇ πρὸ πολλοῦ καὶ τὸ πρωτόκολλον τῶν Συμμάχων τῆς 16 Νοεμβρίου 1828· καὶ εἶχε φθάσει εἰς Ἑλλάδα καὶ ἕτερον τῶν ἰδίων τῆς 22 Μαρτίου 1829. πραγματευόμενα ἀμφότερα περὶ σχηματισμοῦ νέας ἑλληνικῆς ἐπικρατείας. ἀλλὰ καὶ τὸ πρῶτον καὶ τὸ δεύτερον ἀπεχώριζε δυστυχῶς ταύτης παρὰ πᾶσαν προσδοκίαν τὴν Κρήτην Καὶ τότε τοῦτο. ὅτε μὲ ἀκαταλογίστους θυσίας καὶ μὲ ἀπερίγραπτα δεινὰ οἱ μὲν Ἕλληνες Κρῆτες ἐκράτουν διὰ τῆς δυνάμεως τῶν ὅπλων των ὅλην τὴν γῆν τῆς γεννήσεώς των ἐλευθέραν. οἱ δὲ ὀλίγοι Τοῦρκοι ἦσαν περιωρισμένοι ἐντὸς ὀχυρῶν μόνον τριῶν ἢ τεσσάρων φρουρίων. Πρὸς δὲ τούτοις. καὶ ὅτε αἱ κατὰ τὸν Μάϊον τοῦ 1828 πρόσφατοι ἔνδοξοι τῶν Ἑλλήνων νίκαι εἰς Φραγκοκάστελλον. εἰς Σκαλωτὴν καὶ Χάλαρα ἔδιδον ἐπιφανεστέραν λάμψιν τῶν κατορθωμάτων. καὶ ἐπιρροὴν εἰς τὰ ἀποκτημένα δικαιώματά των. τὰς ὁποίας νίκας μετὰ θαυμασμοῦ εἶδεν αὐτοπροσώπως καὶ περιέγραψε καὶ αὐτὸς ὁ Ἄγγλος μοίραρχος Σταίηνς· Μὲ δάκρυα συγκινητικοτάτης συναισθήσεως ἔβρεξεν ὁ ἄθλιος Κρὴς τότε τὸν ἄρτον του. ἐπικαλούμενος γῆν καὶ οὐρανὸν ὑπὲρ τῶν δικαιωμάτων του ! ! ! Ἀλλὰ καὶ τί ἠδύνατο νὰ πράξῃ μέχρι τέλους :—Ὅτι ἦτον εἰς τὴν ἐξουσίαν του. τὸ ἔπραξε προθύμως· ὃ ἐστιν ἐνεκαρτέρησε μετὰ πλειοτέρας ὑπομονῆς εἰς τὰ ἄπειρα δεινοπαθήματά του, ἀπομαχόμενος ἡρωϊκῶς διὰ νὰ ἐλκύσῃ καὶ ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὴν συμπάθειαν καὶ δικαιοσύνην τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου ! Καὶ μολαταῦτα οἱ ἀντιπρόσωποι αὐτῶν τῶν χριστιανικῶν Ἡγεμόνων τὸν ἐβίασαν μέχρι τέλους ὡς θέλομεν ἰδεῖ καὶ νικητὴν ὄντα νὰ ὑποκύψῃ αὖθις εἰς τὸν ἐπονείδιστον καὶ ἐξαγρειωτικὸν τῆς τυραννίας ζυγόν ! ! !

Κατὰ δὲ τὸν Ἀπρίλιον εἶχε προκηρυχθῇ ὑπὸ τοῦ Κυβερνήτου καὶ ἡ ἐν Ἄργει δ'. τῶν Ἑλλήνων Συνέλευσις· εἶχον δὲ προσκληθῇ καὶ οἱ Κρῆτες νὰ στείλωσι καὶ αὐτοὶ τοὺς πληρεξουσίους των· Ἀλλ' ἂς ἴδωμεν τί συνέβαινε πάντοτε καὶ ὡς πρὸς τοὺς παριστάμενους πληρεξουσίους τῶν Κρητῶν εἰς τὰς συνελεύσεις.

Ἡ νεοσυστηθεῖσα Διοίκησις τῆς Ἑλλάδος τοῦ 1821 εἶχε διαι-

ρέσει αὐτὴ ἀφ' ἑαυτῆς καὶ τὴν Κρήτην εἰς 4 μόνας ἐπαρχίας· καὶ πότε διήρουν ταύτην οὕτως: Ὅτε καὶ ἡ Κρήτη εὑρίσκετο εἰς τοιαύτην ἀνώμαλον κατάστασιν ὡς ἐκ τῆς ἐπαναστάσεως της ὡς καὶ ὅλα τὰ λοιπὰ ἐπαναστατήσαντα μέρη τῆς Ἑλλάδος· Ἡ μεγαλόνησος ὅμως Κρήτη ἦτον ὀρθὸν νὰ διαιρεθῇ εἰς 4 μόνον ἐπαρχίας:— Ἀλλὰ τόσον ἐσφαλμένως ἐγνώριζαν οἱ τότε Ἕλληνες περὶ Κρήτης. Οἱ Κρῆτες ὅμως συνελθόντες εἰς κοινὴν συνέλευσιν, διὰ νὰ σκεφθῶσι περὶ τῶν πραγμάτων τῆς πατρίδος των, ἀπεδοκίμασαν καὶ τὸ ἄτοπον τοῦτο. ἀποδείξαντες διὰ ἐπιψηφισθέντος προσωρινοῦ πολιτεύματός των τότε ὅτι περιεῖχεν οὐχὶ 4 ἀλλ' 24 ἐπαρχίας, ἤτοι 24 σωστὰ καντηλίκια ὡς διήρουν τότε καὶ οἱ Πελοποννήσιοι τὸν τόπον των ἀπὸ τὸν ὁποῖον μικρόν τι διέφερεν ἡ Κρήτη τότε κατὰ τὸν πληθυσμὸν τὴν δὲ πρᾶξίν των ταύτην ἐκοινοποίησαν διὰ τοῦ ἀπεσταλμένου της Ὁμηρίδου καὶ πρὸς τὴν κεντρικὴν Διοίκησιν.

Ἐπὶ τῇ βάσει λοιπὸν τοῦ ἰσχύοντος τότε περὶ ἐκλογῆς τῶν πληρεξουσίων νόμου τῆς Ἑλλάδος. ἐκλεξαν καὶ οἱ Κρῆτες κατ' ἐπαρχίαν τοὺς πληρεξουσίους των κατά τε τὴν Β'. καὶ Γ'. συνέλευσιν, οἵτινες καὶ ζηλωταὶ τοῦ ἱερωτέρου τῶν δικαιωμάτων των ἐπέμεναν φιλονικοῦντες, καὶ διαμαρτυρούμενοι κατὰ τὴν Γ'. μάλιστα συνέλευσιν ὡς καταφαίνεται ἀπὸ διάφορα περὶ τοιαύτης φύσεως ἔγγραφα. καταχωρισθέντα ἐν τῷ περὶ Ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος βιβλίῳ τοῦ Α. Μάμουκα. Ἀπῄτουν δὲ δι' αὐτῶν καὶ οἱ Κρῆτες ἴσην κατὰ τὸν νόμον δικαιοσύνην ὡς ἀποτελοῦντες μέρος τῆς ἑλληνικῆς ὁλομελείας σύμφωνα μὲ τὰ λοιπὰ τῆς Ἑλλάδος μέρη, ἐπιστηριζόμενοι καὶ εἰς τὰ τότε λαμπρὰ κατορθώματά των. Ἡ πλειοψηφία ὅμως τῶν συνελεύσεων εἶχε λάβει εἰς σταθερὰν βάσιν τὴν πρώτην ἡμαρτημένην διαίρεσιν τῆς Κρήτης, ἐπιμένουσα νὰ παραγνωρίζῃ ὡς πρὸς τοῦτο τὰ δικαιώματα τῶν Κρητῶν. Ἂν δὲ καὶ κατὰ τὴν Γ'. συνέλευσιν ἠναντιώθη πάλιν, ἐπείσθη ὅμως εἰς νομίμους ἀντιλογίας, παραδεχθεῖσα τότε 18—20 πληρεξουσίους Κρητῶν ὑπὸ τὸν ὅρον ἑωσοῦ διοργανισθῶσιν ἐπὶ τὸ τακτικώτερον αἱ ἐπαρχίαι της. Ἐπιλθούσης δὲ καὶ τῆς δ'. συνελεύσεως, πάλιν οἱ Κρῆτες κατ' ἐπαρχίαν ἐκλεξαν τοὺς πληρεξουσίους των, καὶ ὡς τοιούτους ἀπέστειλαν περὶ τοὺς 30 εἰς Ἄργος, ἐγερθείσης καὶ πάλιν τῆς συνήθους φιλονεικίας

ὡς ἀνοργανίστων ἄθεν τῶν ἐπαρχιῶν. Διὰ προτροπῆς ὅμως τοῦ Κυβερνήτου ἐγένοντο παραδεκτοὶ ἅπαντες οἱ παρευρεθέντες τότε, εἰπόντος ὡς εἰρέθη ὅτι περιττὴ ἦτο ἐπὶ τοῦ παρόντος πᾶσα περὶ Κρητῶν ἀμφισβήτησις, ἀμφιβαλλομένης τῆς τύχης των ὡς πρὸς τὸ μέλλον. Τοσαῦτα καὶ περὶ τῶν πληρεξουσίων τῶν Κρητῶν.

Οἱ πληρεξούσιοι λοιπὸν Κρῆτες ἐπέδωκαν τότε εἰς τὴν συνέλευσιν ἀναφοράν, ἐν ᾗ ἐξιστόρουν περιπαθῶς τὰ δεινὰ τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ ὑπὸ τὴν πολυχρόνιον δουλείαν καὶ μάλιστα τοῦ Γιανιτσαρισμοῦ καὶ τῆς παραδειγματικῆς ἀναρχίας τῆς ἐπικρατούσης πάντοτε εἰς τὴν Κρήτην. καὶ ὡς ἐκ ταύτης ὁ τουρκικὸς ὄχλος ἔτρεφεν ἀχαλίνωτος καὶ ἀκράτητος ἐναντίον παντὸς χριστιανοῦ. τὴν καταπάτησιν τῶν θείων καὶ ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων του. τὴν περιφρόνησιν τῆς θρησκείας, του, τὴν βεβήλωσιν τῶν ἱερῶν ναῶν, τὴν ἐξαχρείωσιν τῶν ἠθῶν ὑπ' αὐτήν. καὶ τὰς σφαγὰς μυριάδων ὁμοθρήσκων του ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως, ὅλων ἐν γένει τῶν 12 Ἀρχιερέων του καὶ τοῦ λοιποῦ ἱεροῦ κλήρου χωρὶς νὰ θεωροῦν οὗτοι οὔτε ἱερόν, οὔτε ὅσιον, καὶ χωρὶς νὰ ἔχῃ τὴν παραμικρὰν ἀσφάλειαν μήτε ἡ ζωή, μήτε ἡ τιμὴ καὶ ἡ περιουσία παντὸς Κρητὸς χριστιανοῦ ἔμπροσθεν καὶ τοῦ ποταπωτέρου τῶν Τούρκων. Ἐξέθετον δὲ εἰς ταύτην καὶ τὰ κατορθώματα τοῦ λαοῦ τῆς Κρήτης ἐναντίον τῶν τυράννων του κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἐπαναστάσεως τὰ λαμπρὰ καὶ ἔνδοξα τρόπαια. ἅτινα ἔστησαν εἰς διάφορα μέρη, καὶ τὴν σταθερὰν καὶ ἀμετάτρεπτον ἀπόφασίν του νὰ ζήσῃ τοῦ λοιποῦ καὶ αὐτὸς ὡς ἄνθρωπος ὑπὸ νόμους χριστιανικοὺς καὶ δικαίους. Καὶ παρεκάλουν ἐπὶ τέλους τὴν συνέλευσιν νὰ θέσῃ τὰς μετὰ δακρύων θερμὰς τῶν χριστιανῶν τῆς Κρήτης δεήσεις εἰς τοὺς πόδας τῶν Δυνατῶν Ἡγεμόνων τῆς συμμαχίας διὰ νὰ λάβωσιν οἶκτον εἰς τὰ δεινά των!

Ἡ ἀνάγνωσις ἐν πλήρει συνεδριάσει τῆς ἀναφορᾶς τῶν πληρεξουσίων Κρητῶν ἀπέσπασε συγκινητικὰ δάκρυα ὅλου τοῦ πολυπληθοῦς ἀκροατηρίου· τὴν διηύθυνε δ' ἀμέσως ἡ συνέλευσις, συστήσασα αὐτὴν πρὸς τὸν Κυβερνήτην διὰ νὰ ἐνεργήσῃ ἐκεῖνος ὅσον τάχιστα πᾶν δυνατὸν ὑπὲρ τῶν ἀναξιοπαθούντων Κρητῶν. Ἀλλ' ἄρα γε καὶ ἡ ἀναφορὰ αὐτὴ μετεφράσθη καὶ ἀπεστάλη πρὸς τὰς τρεῖς

Δυνάμεις, ἢ καὶ ἂν ἐστάλη, ἐκλείσθησαν τὰ ὦτα τῆς φιλανθρωπίας καὶ δικαιοσύνης διὰ τοὺς τάλαινας Κρῆτας!!! Ἂς ἐπανέλθωμεν ἤδη εἰς τὴν διήγησιν τῶν πολεμικῶν.

Κατὰ τὸν Ἰούνιον ἀπῄτησε ὁ Χαΐν νὰ γείνῃ μάχη καὶ κατὰ τῶν Ρεθυμνίων Τούρκων· διϊσχυρίζετο ὅμως αὐτὸς τότε νὰ μεταβῇ εἴς τι χωρίον τῆς Ρεθύμνης καὶ τὸ Συμβούλιον. Τὸ δὲ Συμβούλιον παρεσκεύασεν ἀμέσως πάντα τὰ πρὸς μάχην ἐπιτήδεια. Ἐκάλεσε τὸν Τσουδερὸν νὰ ἐκστρατεύσῃ μεθ' ὅλων τῶν Λαμπαίων, τὸν Ι. Μοσχοβίτην μετὰ τῶν ὑπ' αὐτὸν Ἀμαριωτῶν, τὸν Α. Ἀνδρεαδάκην καὶ μέρος Αὐλοποταμιτῶν καὶ τὸν κατέχοντα τὸ ὀχυρὸν Ἀρκάδι Στρατὴν Δελιγιαννάκην νὰ ἔχῃ περὶ ἑαυτὸν συνηγμένους τοὺς ὑπ' αὐτὸν Ῥεθυμνίους. Ἐπὶ δὲ τούτοις, προσεκάλεσεν Ἀσκυφιώτας Καλλικρατιανούς, Ἀσφενδιώτας καὶ λοιποὺς, οἵτινες καὶ συνῆλθον ἕως 250 ὑπὸ τὸν Π. Μανουσέλην καὶ Α. Σηφοδασκαλάκην εἰς τὸ χωρίον Ἅγιον Κωνσταντῖνον, ὅπου εἶχε μεταβῇ ἐκ τοῦ Βαθέως περὶ τὴν 23 τοῦ μηνὸς καὶ τὸ Συμβούλιον μετὰ τοῦ Χαΐν. Ἦσαν λοιπὸν τὰ πάντα ἕτοιμα, καὶ ἐπὶ πολεμικοῦ Συμβουλίου ἀπεφασίσθη ὁ τρόπος τῆς μάχης προεδρεύοντος τοῦ Χαΐν, ὅστις καὶ ἐπρότεινε νὰ διευθύνῃ αὐτὸς τὴν μάχην. οἱ δὲ Κρῆτες εὐχαρίστως παρεδέχθησαν τὴν πρότασίν του ταύτην. Ἀλλ' ὅμως ὑπεκινήθη καὶ ἐνταῦθα τὸ περὶ ἐλαίου ζήτημα, τὸ ὁποῖον ὑπηρέθισεν ἔτι μᾶλλον καὶ ὁ Χαΐν. Καὶ καθὼς εἰς Βαφέαν ἠπείλησαν οἱ Ἀσκυφιῶται τὸ Συμβούλιον, ὅτε ἦλθον κατὰ τὸν Μάρτιον νὰ πολεμήσωσιν εἰς Μαλάξαν ἐπιτεθέντες καὶ κατά τινων, οὕτως ἠπείλησαν αὐθαδέστερον αὐτὸ καὶ οἱ Καλλικρατιανοὶ εἰς Ἅγιον Κωνσταντῖνον. Ποῦ δὲ ἐπεστηρίζετο ἡ στρατιωτικὴ αὕτη ἀπαίτησις, Εἰς τὰ ἑξῆς.

Ὅτε τὸ συμβούλιον εὑρέθη εἰς τὴν ἀπόλυτον ἀνάγκην εἰς Ζιζιφέαν νὰ φυλάξῃ σταθερῶς δι' ὡρισμένων φυλάκων τὰς ἀναγκαίας στρατιωτικὰς θέσεις, ὑπεσχέθη ἀνὰ 20 μίστατα ἐλαίου (μέτρον περιέχον 9 ἢ 9 1|2 ὀκάδων) εἰς τοὺς ἀρχηγοὺς ἑκάστης τῶν θέσεων, καὶ ἀνὰ 10 ἑκάστῳ στρατιώτῃ. Τὸ μέτρον τοῦτο ἦτο σωστὸν καὶ δίκαιον διότι προσήγγιζε τότε καὶ ἡ τοῦ ἐλαίου συγκομιδή· καὶ ἦτο ἐπάναγκες νὰ προφυλαχθῶσι καὶ οἱ ἐλαιοσυνάκται. ἔπειτα ἔπρεπε ν' ἀνταμειφθῇ κατά τι καὶ ὁ πάντοτε ἀμίσθως πολεμῶν στρα-

τιωτης Κρήτης. Ἦτο ὅμως ἀδύνατον καὶ νὰ ἐκτελεσθῇ· διότι οὔτε τὸ Συμβούλιον ἤθελεν ἰσχύσει νὰ συλλέξῃ δημόσια ἔλαια ἕνεκα τῶν ἀνωμάλων ἐκείνων περιστάσεων, καὶ νὰ ἐκπληρώσῃ τοιαύτην ὑπόσχεσιν, οὔτε καὶ ὡρισμένοι φύλακες ἠδύναντο νὰ ἦναι σταθεροί· ἐπειδὴ ὄντες τότε στρατιωτικοὶ ὅλοι οἱ Κρῆτες, ἐφύλαττον καὶ ἀλληλοδιαδόχως ἅπαντες, διὸ καὶ ἅπαντες ἐδικαιοῦντο νὰ λάβωσιν ἔλαια.

Ἀλλὰ ποῦ εἶχε τὸ Συμβούλιον τοσαῦτα διαθέσιμα; Τὸ Συμβούλιον λοιπὸν σκεφθὲν κατόπιν ἄλλως, ἐπέβαλε φόρον ἀνὰ 24 παράδας ἐφ' ἑκάστης ὀκάδος τοῦ πωλουμένου μόνον εἰς πλοῖα ἐλαίου εἴτε ἐκ τῶν τουρκικῶν, εἴτε καὶ ἐκ τῶν ἰδιωτικῶν συλλεγομένου. ἀχῆσαν τοὺς πάντας ἐλευθέρους νὰ συλλέγωσιν ὅπου ἕκαστος ἐβούλετο. Καὶ οἱ μὲν λοιποὶ τῶν Κρητῶν εὐχαριστηθέντες, παρητήθησαν πάσης περὶ τούτων ἀπαιτήσεως. οἱ δὲ Σφακιανοὶ καὶ ἐλάμβανον καὶ ἀπήτουν τὰ τοιαῦτα ἔλαια. Καὶ ταῦτα μὲν ἐν παρεκβάσει. Ἂς ἔλθωμεν δὲ καὶ εἰς τὴν ἐξιστόρισιν τῆς προκειμένης μάχης.

Ἐκινήθησαν λοιπὸν ὄρθρου βαθέως τῆς 25 δισχίλιοι περίπου Ἕλληνες, ἐλθόντες ἄλλοι μὲν εἰς χωρίον Κάστελλον, οἱ δὲ εἰς Ἀρμενοκάμπους ἡγουμένου τοῦ Χαΐν, καὶ ἄλλοι εἰς διαφόρους ἄλλας θέσεις, ἐπὶ σκοπῷ νὰ ἐνεδρεύσωσιν εἰς τοιαύτην ὥραν τοὺς πολεμίους των, καὶ νὰ τοὺς προκαλέσωσι τὴν ἐπιοῦσαν εἰς μάχην. Οἱ Ρεθύμνιοι ὅμως Τοῦρκοι ἔδειξαν καὶ τότε τὴν συνήθη εὐτολμίαν των· διότι ἐξελθόντες πανστρατιᾷ πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου, ἀντιπαρετάχθησαν πανταχοῦ πυροβολοῦντες καὶ πυροβολούμενοι. ἕως τὰς 4 δὲ ὥρας προσβάλλοντες καὶ προσβαλλόμενοι πεισματωδῶς, ἔπεσον ἐξ ἀμφοτέρων πολλοί· ἀπώλεσαν δὲ οἱ Τοῦρκοι καὶ μίαν σημαίαν τότε· μὴ δυνηθέντες ὅμως ν' ἀνθέξωσιν ἐπὶ πλέον, ἐτράπησαν εἰς τὰ ὀπίσω, τοὺς ὁποίους οἱ Ἕλληνες κατεδίωξαν κατὰ πόδας καὶ μέχρι τῶν πυλῶν τοῦ φρουρίου, καταλαβόντες τὸ χωρίον Περιβόλια κείμενον ὑπὸ τὰ τείχη σχεδόν· κατέλαβον τότε τὰ βυρσοδεψεῖα των, γενόμενοι κύριοι καὶ πολλῶν δερμάτων, καὶ ἐμάχοντο ἐκ τοῦ σύνεγγυς πεισματωδέστερα ἐκεῖ μέχρι νυκτός. Ἔπεσον καὶ ἐνταῦθα Τοῦρκοι ὡς καὶ ἐκ τῶν Ἑλλήνων τινές, οἱ τελευταῖοι ὅμως ἐνεκαρτέρησαν τῇ ἐπιμονῇ τοῦ Χαΐν καὶ δι' ὅλης νυκτός, ὠχυρωμένοι εἰς

Περιβόλια τουφεκιζόμενοι καὶ κανονοβολούμενοι ἀκαταπαύστως ἐκ τῶν ἐπάλξεων, τουφεκίζοντες παρομοίως καὶ αὐτοί.

Ἀλλ' ὅσον ὁ Χαΐν ἐφαίνετο γενναῖος καὶ ὁρμητικὸς ἀνήρ, τόσον ἐξετρέπετο εὐκόλως καὶ εἰς παραφοράς· διὸ λαβὼν τότε εὐκαιρίαν, παρώξυνε μὲν δι' ὅλης τῆς νυκτὸς τὸ φιλοπόλεμον τῶν στρατιωτῶν, παρώξυνε δ' ἐνταυτῷ καὶ τὴν τυχοῦσαν δυσαρέσκειαν τινων κατὰ τῆς τοπικῆς των Διοικήσεως, καὶ τὴν μεταξὺ ἀτόμων τινῶν ἀναφανδόν· διότι ὑπῆρχε καὶ διαφωνία τις ἐπιτόπιος μεταξὺ Ἀσκυφιωτῶν καὶ Καλλικρατιανῶν, ὅθεν καὶ δρομαῖος φθάσας ἐν νυκτὶ τότε Ἀσκυφιώτης τις, ἀνήγγειλεν εἰς τὸν Πρωτοπαπᾶν σύμβουλον τῶν Σφακίων ν' ἀναχωρήσῃ ὅσον τάχιστα ἐκεῖθεν τὸ Συμβούλιον· διότι προδιαθέτονται, εἶπεν οἱ Καλλικρατιανοὶ ὑπὸ τοῦ Χαΐν νὰ ἐπιτεθῶσι μετὰ τὴν μάχην καὶ κατ' αὐτοῦ. Ἐξήγειρε λοιπὸν οὗτος ἀμέσως καὶ τοὺς λοιπούς, ὅθεν ὁδοιπορήσαντες ἀπὸ τὸν Ἅγιον Κωνσταντῖνον ἐν νυκτί, ἔφθασαν εἰς Μαργαρίτας, χωρίον τοῦ Λύλοποτάμου, ἤτοι μακρὰν τῆς ἐπηρείας ἐκείνων τῶν στρατιωτικῶν. Τοῦτος ἦτο ὁ χαρακτὴρ τοῦ Χαΐν, ἕνεκα τοῦ ὁποίου καὶ ἐπεριφρονήθη ἐπὶ τέλους ὑπὸ τῶν Κρητῶν, ἀφοῦ κατενόησαν ἀρκούντως τὸν σκοπόν του.

Διανυκτερευσάντων δὲ εἰς τὰς θέσεις ὡς εἴπομεν τῶν διαμαχομένων, ἐπανελήφθη ἅμα τῇ ἡμέρᾳ ἐκ τῶν ἐπάλξεων ὁ κανονοβολισμὸς καὶ τουφεκισμὸς σφοδρότατος, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνταπεκρίνοντο παρομοίως καὶ οἱ Ἕλληνες· ἤρχισαν δὲ νὰ ἐπιθέτωνται καὶ κατ' ἀλλήλων πρωΐσης τῆς ἡμέρας μετὰ πεισμονῆς, ὥστε καὶ μέχρι νυκτὸς ἐξηκολούθει πάλιν τὸ πῦρ τοῦ πολέμου ἄσβεστον.

Ἐμάχοντο δὲ οἱ Τοῦρκοι οὐχὶ ὑπὲρ νίκης ἤδη ἀλλὰ ὑπὲρ ζωῆς· διότι τοὺς εἶχε καταφοβίσει καὶ ἡ ἀκατάσχετος ἐπιμονὴ τῶν ἀντιπάλων, προκεχωρημένων ἤδη. Ἔπεσον δὲ καὶ ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ Τοῦρκοι ἱκανοί, ἔπεσον ὅμως καὶ ὑπὲρ τοὺς 40 ἐκ τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἐτραυματίσθησαν πολλοί· διότι ἅπαντες ἐπροθυμοποιοῦντο ἀμιλλώμενοι, τίς ν' ἀναρανῇ εὐτολμότερος καὶ ἀνδρειότερος ὑπὸ τὴν ὄψιν τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς Κυβερνήσεως· ὑπερτέρησαν δὲ τοὺς πάντας τότε οἱ Καλλικρατιανοὶ καὶ κατὰ δεύτερον λόγον οἱ Λαμπαῖοι.

Ἡ νὺξ ἐπῆλθεν ὑπὸ τοιαύτην κατάστασιν. Ὁ δὲ Χαὶν ἐπέμενε καὶ αὖθις νὰ διανυκτερεύσωσιν εἰς τὸ αὐτὸ μέρος πρὸς ἐπανάληψιν τῆς προσβολῆς καὶ κατὰ τὴν ἐπιοῦσαν. Οἱ ὁπλαρχηγοὶ ὅμως συνελθόντες, τῷ παρετήρησαν ὅτι ἀδίκως ἔμελλον νὰ φονευθῶσι καὶ τότε ἄνθρωποι· διότι οὕτετακτικὴν παλιορκίαν ἠδύναντο νὰ τηρήσωσιν, ὥστε νὰ ἐλπίσωσι καὶ εὐάρεστόν τι ἀποτέλεσμα, ἐπισιτιζομένων εὐκόλως διὰ θαλάσσης τῶν πολεμίων, οὔτε καὶ ἔροδον ἦσαν εἰς κατάστασιν νὰ ἐπιχειρήσωσι, διὸ καὶ ἤρχισαν περὶ μέσην νύκτα νὰ διαλύωνται ὑπὸ τὸν πυκνὸν ἐχθρικὸν κανονοβολισμόν.

Ἀλλὰ τί δὲν κατορθοῦται τῇ γενναίᾳ ἐπιμονῇ ; Τὸ τῆς Ρεθυμνης φρούριον δὲν εἶναι ἐκ τῶν μὴ ἁλωτῶν ὡς καὶ τὸ σαθρὸν ἐκεῖνο τῆς Ἱεραπύτνου, ἀλλ' ἔλειπεν ἡ πεῖρα. ἢ μᾶλλον ἡ σταθερὰ ἀπόφασις καὶ ὁ ἄνθρωπος διὰ νὰ ἐνεργήσῃ ἐπιμόνως ὑπ' αὐτήν· παράδειγμα ἔστωσαν ὁ Οἰκονόμος καὶ ὁ Μαυράκης. Ὁ μὲν ἐπὶ τῆς ἐξουσίας του ἐνεργήσας δραστηρίως, κατενίκησε τυχόντα προσκόμματα, ὥστε περικλεισθὲν στενῶς τότε τὸ τῆς Κισάμου φρούριον, καὶ καταπολεμηθὲν διὰ θαλάσσης καὶ ξηρᾶς, ἐκυριεύθη ἐντὸς τεσσάρων μηνῶν, καίτοι περιέχον ἰσχυρὰ στήθη πρὸς ὑπεράσπισιν, ὁ δὲ Μαυράκης δι' ἀκαμάτου ἐπιμονῆς ἐξωμάλυνε μέχρι τέλους διὰ τῶν καθημερινῶν παρακινήσεων τὴν κατὰ τῆς Γραμβούσης ἐκστρατείαν, καὶ ἐκυριεύθη παραδόξως καὶ τὸ ἄλλως ἀπόρθητον ἐκεῖνο φρούριόν της. Πόσοι ὅμως καιροὶ καὶ πόσαι περιστάσεις εὐνοϊκαὶ ἐδόθησαν ἐξ ἀρχῆς, ὡς εἴδομεν, διὰ ν' ἁρπαχθῶσιν ἐκτὸς τῶν εἰρημένων καὶ ἄλλα φρούρια ἀπὸ τὰς χεῖρας τῶν πολεμίων, ἐὰν ἐσωφρόνουν οἱ ἐπαναστάται Κρῆτες, καὶ ὅμως ἠδιαφόρησαν, ἢ καὶ ἀντενήργησαν τινες ἀπρονοήτως καὶ κατὰ τοῦ μακαρίτου Βαλέστρα, ὅστις συνεβούλευσε τότε ὡς κατορθωτὴν τὴν ἅλωσιν τῆς Ρεθύμνης, καὶ δυνατὴν νὰ προαίξῃ τότε τὸν ἀγῶνα, καὶ νὰ τὸν ὑπερασπίσῃ δικαίῳ τῷ λόγῳ ἀφιλονεικήτως καὶ ἐν καιρῷ τῷ δέοντι. Οἱ ἄνθρωποι πρῶτον πάντων ὅπου καὶ ἂν εὑρεθῶσι, προνοοῦσι περὶ οἰκήματος, καὶ ἐκεῖθεν ἔπειτα τολμῶσι καὶ εἰς αὐτὰ τὰ βιωτικὰ ἐπιχειρήματα των. Οἱ Κρῆτες ἐπαναστάται κακῶς ἠννόησαν ἐξ ἀρχῆς ὅτι ἄπιστα δύνανται νὰ ἐπιτύχωσι τὸν σκοπὸν τῆς ἐπαναστάσεώς των. Τὰ ὄρη δὲν χρησιμεύουσιν εἰς ἄλλο, εἰμὴ ὡς γενικὸν ὁρμητήριον κατὰ τὰ

πρῶτα κινήματα. Ἀπέτυχον λοιπὸν δυστυχῶς, καὶ κακὴν κακῶς ἀπωλέσθησαν καὶ οἱ ἀντενεργήσαντες καὶ οἱ ἀδιαφορήσαντες· διὸ καὶ μέχρι σήμερον στενάζουσιν ὑπὸ τὸν αὐτὸν ζυγόν, τὸν ὁποῖον πολλάκις ἐπεχείρησαν ν' ἀποσείσωσι. Τί δ' ἔγεινε μετὰ τὴν διάλυσιν τοῦ περὶ τὴν Ρεθύμνην στρατοῦ; εἴπομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν. Ἡ ἐποχὴ βεβαίως τοῦ Χαὶν δὲν δύναται νὰ συγκριθῇ πρὸς ἐκείνην· διότι περὶ τοιούτων ἐπιχειρημάτων ἦτο ἤδη τότε παράκαιρον.

Μετὰ 4 δὲ ἢ 5 ἡμέρας ἦλθε μεθ' ὅλων τῶν Καλλικρατιανῶν καὶ ὁ Χαὶν εἰς Μαργαρίτας πλήρης ὀργῆς. Ἐξύβρισεν οὗτος κατὰ πρόσωπον τὸ Συμβούλιον, καὶ τὸ ἠπείλησε. τὸ ἐξύβρισαν καὶ οἱ ἐρεθισμένοι Καλλικρατιανοί, καὶ τὸ ἠπείλησαν αὐθαδέστερον. Ὁ μὲν ἀφορμὴν λαβὼν τὴν ἀπὸ Ἅγιον Κωνσταντῖνον ταχεῖαν ἀναχώρησίν του, οἱ δὲ τά, ὡς ἀνωτέρω, ὑποσχεθέντα ἔλαια. Ἐδυσωπήθησαν ὅμως οὗτοι, ἀφοῦ ἤκουσαν καὶ παρατηρήσεις τινῶν ἐκ τῶν Συμβούλων, καὶ ἀφοῦ ἔλαβον καὶ τὸ ὀλίγον χρηματικὸν τοῦ ταμείου, ἀλλ' ὁ Χαὶν ἔμεινεν ἀδυσώπητος, ὀργισθεὶς τότε περισσότερον ἐπὶ τῇ ἀπροσδοκήτῳ μεταβολῇ καὶ τῶν Καλλικρατιανῶν τοὺς ὁποίους καὶ ἀπεκάλεσε κατὰ πρόσωπον ἀστάτους.

Ἀπήντησε δὲ οὗτος μετ' ὀλίγον νὰ συγκροτηθῇ μάχη καὶ ἐναντίον τῶν Ἡρακλειωτῶν Τούρκων. Τὸ Συμβούλιον ὅμως ἠρνήθη τὴν σύμπραξίν του, ἀφοῦ ἐγνώρισε ποῦ ἔτειναν οἱ σκοποί του, ἀλλ' οὐδὲ οἱ στρατιῶται ἤθελον εὐχαρίστως τοῦ λοιποῦ νὰ τὸν ἀκολουθήσωσι. Μεμονωμένος λοιπὸν ἦλθε μετ' ὀλίγας ἡμέρας οὗτος εἰς Ἀρκάδι πρὸς τὸν Στρατὴν Δεληγιαννάκην, καὶ ἐντεῦθεν εἰς Λάμπην πρὸς τὸν Τσουδερόν, κἀκεῖθεν περιέτρεξε τὰ Σφακία προσπαθῶν νὰ ἐρεθίσῃ τοὺς πάντας εἰς ἀναρχίαν, καὶ κηρύττων ὅτι τὸ Συμβούλιον ἐπρόδωκε τὴν Κρήτην, ὅτι ἔκλεψεν ἑκατομμύρια γροσίων, ἐνῷ οὗτοι ἐστεροῦντο πολλάκις καὶ αὐτοῦ τοῦ ἐπιουσίου ἄρτου, καὶ ἐνῷ προσεπάθουν παντοιοτρόπως παλαίοντες μὲ μυρία κακουγήματα ὑπὲρ τῆς πολυσπουδάστου ἐλευθερίας τῆς πατρίδος των. Ὁ Κρητικὸς ὅμως λαός, ὅστις ἐγνώριζε τὴν κατάστασιν καὶ τοῦ Συμβουλίου καὶ τοὺς ἀνθρώπους, τοὺς ὁποίους ἐξέλεξε, δὲν ἔδιδε παντάπασι προσοχὴν εἰς αὐτόν, διὸ καὶ ἐνταῦθα καὶ εἰς Κίσαμον ὕστερον ὅπου ἐλθὼν διέδιδε καὶ ἐκεῖ τὰ αὐτὰ ἠκροάζοντο μὲ πολλὴν περιφρόνη-

σιν τῶν τοιούτων λόγων τοῦ Χαΐν. ὅθεν καὶ κατέφυγε τελευταῖον εἰς Γραμβοῦσαν χωρὶς νὰ ἐξέλθῃ τοῦ λοιποῦ. Ἔσπευσε δὲ τότε τὸ Συμβούλιον ν' ἀναφέρῃ καὶ πρὸς τὸν Κυβερνήτην τὰ περὶ τῆς διαγωγῆς τοῦ Ἀντιπροσώπου, ἂν καὶ δὲν ἔδιδεν οὗτος οὐδεμίαν προσοχὴν εἰς ταῦτα.

Ἐν δὲ τῷ μεταξὺ εἶχε φθάσει εἰς Κίσαμον καὶ τὸ ἱππικόν, τὸ ὑπὸ τὸν Ἀθ. Βασιλείου, συνιστάμενον εἰς 60 ἱππεῖς καὶ ἵππους. Εἶχε δ' ἐπιδράμει τοῦτο πολλάκις καὶ εἰς τὸ πεδίον τῆς Κυδωνίας ἄμ' ἀποβιβασθέν, στηριζόμενον ὑπὸ Κυδωνιατῶν, Σελινιωτῶν καὶ Κισαμιτῶν. Ἐφόνευσαν δ' οὗτοι τότε πολλοὺς τῶν πολεμίων εἰς διάφορα μέρη ἐξαπίνης ἐπιτεθέντες, τοὺς περιώρισαν εἰς στενώτερον κύκλον, καὶ τοῖς ἐνεποίησαν τοσοῦτον φόβον, ὥστε δυσκόλως ἐξήρχοντο ἐπὶ πολὺ χρόνου διάστημα ἐκ τῶν ὀχυρῶν θέσεών των, καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ φρουρίου, ὅπου διέμενε καὶ ὁ Μουσταφᾶς τότε καὶ τὸ ἱππικόν του.

Κατὰ δὲ τὸν Σεπτέμβριον μετέβη καὶ εἰς Ἀποκόρωναν τὸ ἱππικόν, ὁπόθεν ἐπεχείρησεν ὡσαύτως συχνὰς ἐπιδρομὰς βοηθούμενον καὶ ὑπὸ τῶν Ἀποκορωνιτῶν. Ἐπροκάλεσαν δ' οὗτοι πολλάκις εἰς μάχην τούς τε ἐν τῷ μετοχίῳ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καὶ τοὺς ἐν Τσουκαλαρίοις πολεμίους, ἀλλὰ δὲν ἐμακρύνοντο οὗτοι οὐδόλως τῶν θέσεων, τὰς ὁποίας κατεῖχον ὠχυρωμένοι καλῶς εἰς αὐτάς. Ἀκροβολισμοὶ δὲ μόνον ἀζήμιοι σχεδὸν ἐλάμβανον καὶ ἐκεῖ χώραν. Ὑπέστησαν ὅμως καὶ ἐνταῦθα βλάβην ἀθεράπευτον οἱ Ἕλληνες διότι ἐν τῷ μεταξὺ ἔγεινε θῦμα ἀλόγου ὁρμῆς καὶ ὁ πολεμικὸς Πρινόλης ὡς ἐκ τοῦ ἐξῆς περιστατικοῦ.

Διακόσιοι Ἀποκορωνῖται οἱ ὑπὸ τὸν Νικηφοράκην, Α. Σήφακαν καὶ αὐτὸν τὸν Πρινόλην, ἐξ ὧν 40 ἱππεῖς ἔκ τε τῶν ἐπικούρων καὶ Κρητῶν. (διότι ἐφιλοτιμήθησαν ἤδη καὶ οἱ Κρῆτες νὰ ἐξασκῶνται περὶ τὸ ἱππομαχεῖν), εἶχον συναθροισθῇ εἰς τὴν κατὰ τὰ Γυρίσματα θέσιν Ἁγίαν Παρασκευήν, ὁπόθεν ἐσκόπουν νὰ ἐπιπέσωσιν ὀρθρου βαθέως κατὰ τῶν ἐν Τσουκαλαρίοις πολεμίων, εἶχον δὲ προχωρήσει οὗτοι φονεύσαντες καὶ τινας. Προέβησαν δ' ὡσαύτως οἱ περὶ τὸν Πρινόλην καὶ μέχρι τῶν κεραμικῶν καμίνων, ὅπου καὶ ἐφόνευσαν 3 ἢ 4 Τούρκους, ἤθελον δ' ἐπιφέρει καὶ περισσοτέραν θραῦσιν, ἂν οἱ

Ἕλληνες δὲν παρεξετρέποντο καὶ τότε εἰς παρακαίρους λαφυραγωγίας, ὡς ἐκ τῶν ὁποίων συνέβη καὶ ὁ θάνατος τοῦ Πρινόλη· διότι τραπέντος παρευθὺς τοῦ Γεωργίου Γιωργιλᾶ τοῦ ἐκ τοῦ χωρίου Βάμου νὰ σκυλεύσῃ τὸν ὑπ' αὐτοῦ φονευθέντα Ἀλβανόν, καὶ ἄλλων ταυτοχρόνως Ἑλλήνων ἐπ' ἄλλους, καταβὰς τῆς ἵππου του καὶ ὁ Πρινόλης τότε διὰ νὰ λάβῃ λάφυρα καὶ αὐτός, ἀφῆκαν ἄδετον αὐτήν, ἥτις ἔτρεξεν ἐκεῖθεν εὐθὺς διευθυνθεῖσα πρὸς τοὺς πολεμίους. Ἔτρεξε δὲ καὶ ὁ Πρινόλης, γενόμενος ἐκτὸς ἑαυτοῦ διὰ τὸ ἱπποµανές, διώκων αὐτὴν κατὰ πόδας μέχρι σχεδὸν τοῦ χωρίου Τσουκαλαρίων, ὅθεν ἐξορμήσαντες τότε ἀθρόοι οἱ πολέμιοι ἕως 60 κατ' αὐτοῦ, τὴν μὲν ἵππον συλλαβόντες, τὸν δὲ διώκοντα φονεύσαντες, ἔτρεψαν εἰς ἀπροσδόκητον φυγὴν καὶ τοὺς λοιπούς.

Οὕτως ἀπωλέσθη καὶ ὁ Κωνσταντὴς Πρινόλης ὁ ἐκ Κεφαλάδων τοῦ Ἀποκορώνου, ἄριστος πολεμιστής, ἀνδραγαθήσας πολλάκις ἔν τε τῇ ἑαυτοῦ πατρίδι, ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι, ἀχώριστος ὢν τοῦ Ι. Χάλη, τοῦ Μουτσογιάννη καὶ τοῦ ἥρωος Σήφακα, ἐναρετος καὶ χρήσιμος πολίτης. Ἐτελεύτησε δὲ περὶ τὸ 45 τῆς ἡλικίας του ἔτος, καταλιπὼν λύπην ἐπαισθητὴν τοῖς πᾶσι.

Μετά τινα δὲ καιρὸν μετέβη τὸ ἱππικὸν καὶ εἰς Ρεθύμνην. Ἀκροβολισμένον δὲ καὶ ἐνταῦθα τρὶς καὶ τετράκις μετὰ τῶν Ρεθυμνίων Τούρκων, ἦλθαν κατὰ τὸν Νοέμβριον καὶ εἰς Γορτύνην, εἰς τῆς ὁποίας τὴν εὐρεῖαν πεδινὴν χώραν ἐπέδραμον συχνότερα οἱ Ἡρακλειῶται Τοῦρκοι ἐπιβλαβῶς, διὸ καὶ ἦτον ἐπάναγκες νὰ περισταλῶσιν οὗτοι ὑπὸ ἀναλόγου δυνάμεως.

Ἐνωθὲν λοιπὸν κατὰ τὴν κωμόπολιν Πραπηλιαν τὸ ἐπικουρικὸν μετὰ τοῦ Γορτυνίου ἱππικοῦ, κατέστη τότε σοβαρώτερον εἰς τοὺς πολεμίους. Τοιοῦτον δι' ὃν, καὶ ἐξορμήσαν δὶς καὶ τρίς, προέβη καὶ μέχρι τοῦ κατὰ τὴν Κνωσσὸν ἐχθρικοῦ στρατοπέδου, ὅπου καὶ συνεκρούσθη ἰσχυρῶς μετ' αὐτοῦ, κατασταθὲν ἀξιόμαχον εἰς 100 περίπου ἐκλεκτοὺς ἱππέας, ὅπερ καὶ ἐπέφερε συχνὰ βλάβην πρὸς τοὺς πολεμίους.

Ἡ Γορτυνία εἶναι ἡ ἐπιτηδειοτέρα Ἱπποτρόφος γῆ διὰ τὰς πεδινὰς χώρας της. Ἐνταῦθα καὶ ὁ πολυκτήμων Κουρμούλης ἔτρεφε πολλοὺς ἵππους προτιμητέους τῶν λοιπῶν· διότι τοὺς ἐξήσκει ἐπιτη-

δείως καὶ περὶ τὸ ἱππηλατεῖν. Οἱ δὲ ἀγοράζοντες ἐκ τῶν ἵππων τούτων τοὺς ἀπεκάλουν καὶ μὲ τὸ ὄνομα «Κουρμούλης» ὡς διακεκριμένους ἐπὶ τῇ συνήθει παρὰ Κρησὶν ἱππηλασίᾳ. Ἕνεκα δὲ τῆς καθημερινῆς ταύτης ἐξασκήσεως ἀνεφάνησαν οἱ κάτοικοι αὐτῆς καὶ οἱ ἐπιτηδειότεροι ἱππεῖς. διὸ καὶ αὐτὸς ὁ μακαρίτης Κουρμούλης προαισθανθεὶς τὴν ἀνάγκην, ἐφρόντισεν ἐξ ἀρχῆς νὰ συστήσῃ τοιοῦτον ἱππικὸν ὡς καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴδομεν, ὑπερασπίσας ὅσον οἱόν τε τοὺς κατοίκους εἰς τὰς συχνὰς τῶν πολεμίων ἐκδρομάς. Διό, καὶ ἂν ἡ Διοίκησις τῆς Κρήτης ἐγνώριζε νὰ ὠφεληθῇ, ἤθελε σπεύσει ἐξ ἀρχῆς νὰ συστήσῃ σῶμα ἱππέων ἐκ τοιούτων ἀνδρῶν. Ἀλλὰ ποῦ πεῖρα καὶ πρόνοια τότε περὶ τὰ τοιαῦτα ;

Οὐδὲν λοιπὸν ἄξιον λόγου ἕτερον ἐπράχθη ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ καὶ εἰς Ἡράκλειον· διότι ἀποσυρθέντων ὅλως διόλου πανταχόθεν τῶν πολεμίων περὶ τὸ φρούριον καὶ περιορισθέντων πλέον τοῦ ἔτους ἐκεῖθεν μὲν ὑπὸ τῶν Πεδιαδιτῶν. τῶν Λασιτιωτῶν καὶ Μιραμπελιώτων, τῶν ὑπὸ τὸν Γ. Μεζανόν. τὸν Ζ. Ἀποστολάκην καὶ Μ. Πουδούλην, τῶν ὑπὸ τὸν Γ. Βασιλείου, καὶ Μ. Καζάνην ὡς καὶ τῶν ὑπὸ τὸν Λουτσάκην. τὸν Δ. Κόκκινον, τὸν Κ. Στακάκην καὶ Ν. Σαβόλαν, ἐντεῦθεν δὲ ὑπὸ τῶν Κωσσίων καὶ Ἀνωγειανῶν τῶν ὑπὸ τὸν Ζερβουνάκην καὶ Β. Σμπόκον ὡς καὶ ὑπὸ τῶν Γορτυνίων, ἀψιμαχίαι μόνον καὶ ἐνέδραι συχναὶ ἐλάμβανον κατ' ἀλλήλων χώραν. καθ' ἃς ὁτὲ μὲν ἔβλαπτον, ὁτὲ δὲ καὶ ἐβλάπτοντο.

Ἐπολιόρκουν δὲ στενῶς κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο καὶ τοὺς καταφυγόντας εἰς τὰ φρούρια Σπιναλόγκας καὶ Ἱεραπύτνου. οἱ μὲν Στιακοὶ οἱ ὑπὸ τὸν Ι. Κοντόν, τὸν Θ. Σπανόν, τὸν Σήφην Δεμιρτσάκην καὶ τὸν Ι. Μακρῆν, οἱ δὲ Ἱεραπύτνιοι καὶ Ἀρκάδες οἱ ὑπὸ τὸν Α. Συμιακόν. τὸν Φ. Τσαντηράκην. ὥστε ἅπασα ἡ Κρήτη τότε ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ ἄκρου μέχρι τοῦ δυτικοῦ διέκειτο ὑπὸ τὴν κυριότητα τῶν ἑλληνικῶν ὅπλων. Διὰ τοῦτο ὀρθῶς εἶπε καὶ ὁ Ἄγγλος ἱστοριογράφος Πάσλεϋνς ὅτι οἱ χριστιανοὶ ἐθέριζον τὸ 1828 καὶ 1829 ἀνενόχλητοι τὰ γεννήματά των, κύριοι ὄντες ὅλης τῆς Κρήτης. οἱ δὲ Τοῦρκοι ἠττημένοι ἦσαν κατάκλειστοι ἐντὸς τῶν τειχῶν τῶν φρουρίων. Ἀλλ' ἀπεδόθη δικαιοσύνη εἰς αὐτούς, οἵτινες εἶναι ἐπιδεκτικοὶ βελτιωτέρων ἠθῶν σύμφωνα μὲ τὸν αἰῶνα τῆς

προόδου καὶ τῶν φώτων; Ἐδικαίωσαν ἐκ τοῦ ἐναντίου τοὺς ἡττημένους Τούρκους, οἱ ὁποῖοι εἶναι ἀναλλοίωτοι κατὰ τὰ ἤθη. Διὸ καὶ ἂς παρατηρήσῃ ἡ φιλάνθρωπος καὶ σοφὴ Εὐρώπη, ἥτις σπεύδει παντὶ σθένει νὰ μεταδώσῃ καὶ εἰς τὴν Ἀνατολὴν τὸν πολιτισμόν, ὁποῖα κακὰ διαδραματίζονται καὶ σήμερον ἐν Κρήτῃ ὑπ' αὐτῶν, καὶ ἂς στοχασθῇ ἂν εἶναι δυνατόν ποτε νὰ μεταβάλῃ τὴν φύσιν τοῦ τίγρεως εἰς τὴν τοῦ προβάτου ἡμερότητα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ'.

Ὁ Ν. Ρενιέρης Ἀντιπρόσωπος.—Διαίρεσις τοῦ Συμβουλίου εἰς ἐπιτροπάς.—Περίοδος τοῦ Ρενιέρη μετὰ συμβούλων.—Ἧττα τοῦ ἑλληνικοῦ ἱππικοῦ εἰς Γορτύνην.—Τὰ μετὰ τὸ πρωτόκολλον τῆς 3 Φεβρουαρίου.—Ἐπιτρέπεται Γάλλων ἀξιωματικῶν.—Συσκέψεις Κρητῶν περὶ τῆς καταστάσεώς των.—Ἀναφέρουν περὶ Γραμβούσης πρὸς τὸν Κυβερνήτην.—Ἀναφέρουν ἱκετικῶς πρὸς τοὺς συμμάχους καὶ πρὸς ἰσχυροὺς Ἄγγλους καὶ Γάλλους.—Ἀγορεύσεις Ἄγγλων ὑπὲρ Κρήτης.—Προσκλητήριον Κρητῶν πρὸς ἅπαντας τοὺς Ἕλληνας.—Ἀπόπειρα περὶ καταλήψεως Γραμβούσης.—Ἀναχωρεῖ Ρογδιᾶς.—Ἐγκαταλείπει τὴν Κρήτην ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις.—Οἱ Εὐρωπαῖοι βιάζουν τοὺς Κρῆτας νὰ ὑποταχθοῦν.—Οἱ Κρῆτες ζητοῦν τὴν προστασίαν.

Οἱ Κρῆτες καὶ μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Χαὶν δὲν ἔπαυσαν ζητοῦντες ἐκ νέου κατὰ τὰ σύνηθες *Ἀφέντην*, (οὕτως ἐκάλουν τὸν κατὰ καιρὸν γενικὸν Διοικητήν)· οὐδ' εἶχον λησμονήσει ὅσα ἐπάθαινον ἐκ τῶν προηγουμένων. Δυστυχής, ὅστις προσμένει ἄλλον νὰ διευθετήσῃ τὰ τῆς οἰκίας του διὰ νὰ εὑρεθῇ, ἢ κατὰ τὴν κοινὴν παροιμίαν, «ἀλλοίμονον. ὅστις δὲν ἔχει νύχια νὰ ξυσθῇ ὁ ἴδιος». Ταύτην τὴν ἀρχὴν παραγνωρίσαντες δυστυχῶς οἱ Κρῆτες, δὲν ὠφε-

νόησαν ἐξ ἀρχῆς Σφακιανοὶ καὶ οἱ λεγόμενοι Κατωμερῖται (1) νὰ συστήσωσι πρέπουσαν καὶ δικαίαν Κυβέρνησιν, καὶ ὡς τέκνα μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πατρίδος νὰ φροντίσωσιν ἐν ἀδελφότητι, τοῦ καιροῦ εὐνοοῦντος, ν' ἁρπάσωσι φρούρια καὶ νὰ ταπεινώσωσι τὴν ὀφρὺν τῶν πολεμίων, ἀλλ' ἐζήτουν πάντοτε ὡς καὶ οἱ λοιποὶ Ἕλληνες ἄλλους νὰ τοὺς διοικήσωσι καλήτερα, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἠμποροῦσαν μόνον νὰ ὠφελῶνται, ἀλλ' ὄχι ποτὲ καὶ νὰ διοικῶνται πρωτικόντως. Τέλος πάντων, ἂν οἱ Κρῆτες ἐγνώριζον τὰ συμφέροντά των, ἠδύναντο ἐξ ἀρχῆς νὰ κυριεύσωσι καὶ ὀχυρωτέρας θέσεις μὲ ὀλιγώτερον κίνδυνον καὶ μὲ ὀλιγωτέραν ζημίαν, παρ' ὅσην ὑπέφεραν ἑκατονταπλασίως μετὰ ταῦτα, καὶ σὺν τούτοις τὸ ὀδυνηρὸν τέλος τῆς ἀποτυχίας των. Ὅστις δὲν κινδυνεύει ἅπαξ ἀποφασιστικῶς, δυσκόλως ἢ καὶ παντάπασιν ἀπαλλάσσεται τῶν κινδύνων.

Εἴδομεν ὅτι ἄλλοι μὲν τῶν κεκλημμένων νὰ διοικήσωσι τὴν ἐπανάστασιν τῆς Κρήτης, περιέπεσαν ἐξ ἀγνοίας ἄτοπα, μὴ γνωρίσαντες ἢ καὶ παριδόντες νὰ συμβουλευθῶσι τὸν τόπον, ἄλλοι δὲ καὶ ἐκ παραφόρου ὁρμῆς ἠρέθισαν ἀντὶ νὰ κατευνάσωσι τὰ ἐπιτόπια πάθη. Τί δὲ συνέβη ἐξ ὅλων τούτων; Καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ ἀπέτυχον ὡς ἐκ τῆς λυπηρᾶς ἀτυχίας τῆς ἐλλείψεως ἱκανοῦ ἀνθρώπου, ἵνα διευθύνῃ ὡς εἰκὸς τὴν μεγάλην τῶν Κρητῶν ἐπανάστασιν. Ἀπέτυχον δὲ μετ' αὐτῶν καὶ οἱ Κρῆτες, ἀλλὰ τὸ δυστύχημα ἔπεσεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῶν μόνων τῶν Κρητῶν!

Ὑπῆρχεν ὅμως τότε ἡ ἀνάγκη ἔτι, εἰς ἣν καὶ ὑπήκουσαν πάλιν οἱ Κρῆτες, διὰ νὰ φαίνεται μέχρι τέλους ἀναπόσπαστος καὶ ἡ Κρήτη τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος καθὼς εἶχεν ἀποφασισθῇ καὶ εἰς τὰς ἐθνικὰς συνελεύσεις· διὰ τοῦτο ἔσπευσε τὸ Κρητικὸν Συμβούλιον νὰ ἐξαποστείλῃ καὶ τότε τὸν Γρηγόριον Σαουνάτσον μὲ ἀναφορὰν πρὸς τὸν Κυβερνήτην, δι' ἧς τὸν παρεκάλει νὰ διορίσῃ ἀντιπρόσωπόν του εἰς τὴν Κρήτην Ἕλληνα νουνεχῆ. Δὲν ὑπῆρχον τότε πλέον αἱ ἀνάγκαι τῶν μαχῶν ὡς ἐκ τῆς καταστάσεως εἰς ἣν εἶχον περιέλθει οἱ Τοῦρ-

1) Οὕτως ἀπεκάλουν οἱ Σφακιανοὶ τοὺς κατοίκους ὅλων τῶν ἄλλων ἐπαρχιῶν, αὐτοὶ δ' ὠνομάζοντο Ἀνωμερῖται πρὸς διάκρισιν τῶν λοιπῶν, ὡς οἰκοῦντες τὰ ὑψηλὰ Λευκὰ ὄρη.

καὶ ὡς ἀνωτέρω περιεγράψαμεν. ἐχρειάζετο δὲ μόνον νοήμονος ἀνδρός, τοῦ ὁποίου ἡ παρουσία ὄχι μόνον νὰ συνδέῃ τὴν ἀγωνιζομένην ἔτι Κρήτην μετὰ τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐμψυχόνῃ καὶ νὰ διατηρῇ τὸν λαὸν ἐν εὐταξίᾳ καὶ ἁρμονίᾳ διότι καὶ αἱ ἐλπίδες δὲν εἶχον ἐκλείψει ὅλως διόλου ἔτι ἀπὸ τοὺς Κρῆτας, οἵτινες καὶ ἐνεκαρτέρουν ἡρωϊκῶς εἰς τὰ παθήματα, καθ' ὅσον μάλιστα ἔβλεπον προοδεύοντα τότε καὶ τὸν κατὰ τῆς Τουρκίας πόλεμον τῆς Ρωσσίας τίς οἶδεν, ἔλεγον, ἐὰν καὶ δι' αὐτοὺς μεταβληθῇ ἐπὶ τὸ εὐμενέστερον ἐκ τυχαίων περιστάσεων ἢ κατ' αὐτῶν δικαστικὴ τῶν Συμμάχων ἀπόφασις;

Φθάσας λοιπὸν ὁ ῥηθεὶς Σαουνάτσος εἰς Ναύπλιον, ἐπαρουσιάσθη πρὸς τὸν Κυβερνήτην ἐπιδοὺς αὐτῷ τὴν ἀναφοράν. οὗτος δὲ τὸν ἔπεμψε πρὸς τὸν παντουργὸν τότε Βιάρον. Τί δὲ ἀπεκρίθη ἀντὶ πάντων οὗτος; Ἐπέπληξεν αὐστηρότατα κατὰ πρόσωπον τοῦ ἀπεσταλμένου τοὺς Κρῆτας ἅπαντας ὑπερασπιζόμενος τὸν Χαϊν. ἀπειλήσας καί τινας τῶν συμβούλων, (1) καὶ ἕτερα τοιαῦτα παρόμοια. Δὲν ἐδυσκολεύθη ὅμως καὶ ὁ Σαουνάτσος νὰ τῷ ἀπαντήσῃ θαρραλέως τότε. «Ὅτι τοῦ ἀντιπροσώπου ἐκείνου ἡ διαγωγὴ κατέστη »σκανδαλωδὴς καὶ ἀφόρητος εἰς τὴν Κρήτην ὥστε ἀντὶ νὰ ὠφελῇ »μᾶλλον ἔβλαπτε. Παρακαλεῖται δὲ ἡ Σ. Κυβέρνησις νὰ τὸν ἀντι»καταστήσῃ δι' Ἕλληνός τινος καταλλήλου εἰς τὰς παρούσας δει»νὰς περιστάσεις». Τοιαῦτα εἶχεν ἐκφράσει καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος Κυ-

---

(1) Ὀνομαστὶ δὲ ἔλεγε συχνὰ τὸν Ν. Οἰκονόμον. Καὶ ὅτε εἶχον σταλῇ πρότερον ἐκ μέρους τοῦ λαοῦ ὁ Ἰωάννης Πλάζιος Λακκιωτης, ὁ Γεώργιος Φαφούτης Ἀποκορωνίτης καὶ Γεώργιος Κορνήλης Γορτύνιος διὰ νὰ πληροφορηθῶσι καὶ ἐκ τοῦ ἰδίου στόματος τοῦ Κυβερνήτου περὶ τῆς πατρίδος των ἀφοῦ ἤρχισαν νὰ ἔρχωνται ἀλλεπαλλήλως τὰ περὶ Ἑλλάδος πρωτόκολλα, μὲ πολλὴν πικρίαν ἐξεφράσθη καὶ τότε ὁ Βιάρος ἔμπροσθέν των κατά τινων ἀτόμων. οἱ δὲ ἐπαναληπτικοὶ περὶ τούτων λόγοι του ἀπέβλεπον διὰ νὰ τοὺς ἐρεθίσῃ ὥστε νὰ κακοποιήσωσιν ἐκείνους. ἐὰν ὁ ἀρχαῖος Πλάζιος δὲν τὸν ἀπεστόμωνε μὲ τὴν ἐξῆς ἀπάντησιν. «Ἡμεῖς γνωρίζομεν ὅλους αὐτοὺς ὡς καλοὺς πατριώτας.» καὶ ἕτερα τοιαῦτα.

βρνήτης ὑπὲρ τοῦ Χαΐν πρὸς τὸν Δανέζην (1) καὶ ἄλλους τινὰς Κρῆτας παρουσιασθέντας πρότερον διὰ νὰ τὸν παρακαλέσωσιν ὑπὲρ τῆς πατρίδος των. Παρουσιασθεὶς δὲ ὁ ἀπεσταλμένος καὶ δεύτερον καὶ τρίτον πρὸς τὸν Βιάρον, ἤκουσε καὶ ἀπήντησε τὰ αὐτά.

Συγκατατεθεὶς λοιπὸν ὁ Κυβερνήτης, ἔστειλεν εἰς Κρήτην τότε ἀντιπρόσωπόν του τὸν γέροντα Νικόλαον Ρενιέρην Κρῆτα, σύμβουλον δὲ τούτου συναπέστειλε Δημήτριόν τινα Δενδρινόν. Κατῆλθε λοιπὸν οὗτος περὶ τὰς ἀρχὰς Ὀκτωβρίου εἰς τὸν ὅρμον Βαλῆ τοῦ Αὐλοποτάμου, ὅπου τὸν ὑπεδέχθησαν ὅλα τὰ μέλη τοῦ Συμβουλίου καὶ πολλοὶ παρευρεθέντες στρατιωτικοί, συνοδεύσαντές τον καὶ μέχρι τοῦ χωρίου Μαργαριτῶν, ὅπου τὸν ἔδραν τοῦ Συμβουλίου. Δὲν ἐπροσδόκουν βεβαίως οἱ Κρῆτες ἀπὸ τὸν Ρενιέρην πολλά, διότι οὔτε ἡ πολιτικὴ θέσις τῆς Κρήτης ἦτον ἤδη εἰς κατάστασιν ν' ἀπαιτῇ στρατιωτικὰς ἐργασίας, οὔτε ἡ ἡλικία του ἦτο τοιαύτη, ὥστε νὰ δεικνύῃ τὴν ἀπαιτουμένην δραστηριότητα. ἀλλὰ τοὐλά-

---

(1) Ὁ Ἐμμανοὺλ Δανέζης ἦτον πολίτης τῆς Κυδωνίας· νέος δ' ὢν ἀπεδήμησεν εἰς Σμύρνην, κἀκεῖθεν μεταβὰς εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀνέπτυξε τωόντι σπάνιον πνεῦμα ἐμπορικόν, ἀπολαύσας ἐκ τούτου ὑπόληψιν νοήμονος καὶ τιμίου ἀνδρός. Εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 παρ' ὀλίγον νὰ γείνῃ καὶ αὐτὸς ἑκεῖ θῦμα τῆς ὠμότητος τῶν Τούρκων, τὸν ὁποῖον ἐπροστάτευσε παντὶ σθένει ὁ Ρῶσσος φιλάνθρωπος καὶ φιλέλλην πρέσβυς Στρογανώφ, ἐξορισθέντα τότε εἰς Μαγνησίαν τῆς Ἀσίας. Διὰ μεσιτείας δὲ πολλῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀνεκλήθη ὁ Δανέζης τὸ 1826, ὑπ' ἐγγύησιν, κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος ἦλθεν εἰς Σύρον πρὸς ἐμπορείαν. Τῷ 1829 ἐκλέχθη πληρεξούσιος τῶν Κρητῶν εἰς τὴν ἐν Ἄργει συνέλευσιν, δὲν ἠθέλησεν ὅμως νὰ λάβῃ μέρος ὡς καὶ ἄλλοι πληρεξούσιοι ἀπαρεσκόμενοι εἰς τὸν τρόπον τῆς συγκροτήσεώς της τότε, ἂν καὶ ἠκούοντο οἱ λόγοι του ἐν Ἄργει ὡς ἐμφαίνοντες πεῖραν καὶ πολιτικὴν σύνεσιν. Ὁ ἀνὴρ ἦτο τωόντι χρήσιμος πολίτης διὰ τὰς γνώσεις του, καὶ φιλόπατρις. Ἀσθενήσας δὲ μετὰ τὴν συνέλευσιν, ἀπεβίωσεν ἐν Αἰγίνῃ, τὸν ὁποῖον ἐπεσκέφθη κατὰ τὴν τελευταίαν ἡμέραν τῆς ζωῆς του καὶ ὁ Καποδίστριας, πρὸς ὃν οὐδὲν ἄλλο εἶπεν, ἢ συστήσας θερμῶς τὴν φροντίδα περὶ ἐλευθερώσεως τῆς προσφιλοῦς του Κρήτης, ἐξέπνευσεν εὐθὺς μετὰ τοὺς τελευταίους τούτους λόγους. ζήσας περὶ τὰ 66 ἔτη.

χιστον τὸ Συμβούλιον εἶχε τὴν εἰλικρινῆ σύμπραξιν ἐκείνου, εἰς ὅ,τι ἀπήτει ἡ κρίσιμος ἐκείνη περίστασις ὡς Κρητὸς γνησίου ὄντος καὶ πονοῦντος καὶ αὐτοῦ μὲ τὸν αὐτὸν ζῆλον τὴν γῆν τῆς γεννήσεώς του.

Ἅμα δὲ φθάσας οὗτος, ἐξέδωκε διακήρυξιν, δι' ἧς προετρεπε τοὺς πάντας εἰς ὁμόνοιαν, ἐνθαρρύνων αὐτοὺς νὰ ἐγκαρτερῶσι, τοῖς ἐξέφραζε δὲ χρηστὰς ἐλπίδας καὶ περὶ τῆς ἐπιτυχίας των ὡς ἐκ τῆς ἐνεργείας τοῦ Κυβερνήτου, ἣν καταβάλλει ὑπὲρ τῆς Κρήτης. Οἱ δὲ Κρῆτες ἐν γένει ἀπέδιδον σέβας πρὸς ἐκεῖνον, ἀκροώμενοι ὑπερηδέως τοὺς λόγους του, καὶ τὸ Κρητικὸν Συμβούλιον τὸν ἐκάλεσεν ἀμέσως καὶ πρόεδρόν του. Ὁ Νικόλαος Ρενιέρης κατήγετο ἐκ τῆς πόλεως Κυδωνίας (1), ἀπολαύων παρ' ἅπασιν ὑπόληψιν ἐναρέτου ἀνδρός.

---

(1) Κυρίως ἡ καταγωγὴ τοῦ Ρενιέρου ἦτον ἐκ τῶν Ρουμάτων χωρίου τῆς Κυδωνίας, μετοικίσαντος ἐν τῇ πόλει ἐκ νεανικῆς ἡλικίας. Ηὐτύχησε δὲ νέος ὢν νὰ παιδευθῇ καὶ τὴν τότε περιωρισμένην παιδείαν, ἀλλ' ὡς ἐκ ταύτης λαβὼν κλίσιν, ἀπῆλθε καὶ εἰς Εὐρώπην, διδαχθεὶς κατά τι καὶ τὴν ἰατρικὴν εἰς Παταύιον. Ἐξασκῶν δὲ τὴν ἐπιστήμην ταύτην μετὰ τὴν ἐπάνοδόν του εἰς Κρήτην, ἀπέκτησεν ὑπόληψιν καὶ παρὰ τοῖς Ὀθωμανοῖς καὶ παρὰ τοῖς Ἕλλησιν. Ἂν καὶ οἱ Ὀθωμανοὶ ἐν γένει ὑπελήπτοντο παρὰ πάντας κατά τι τοὺς ἰατρούς· παντοῦ, ὁ Ρενιέρης ὅμως δὲν ἀπέφυγε καὶ πολλοὺς διωγμοὺς τῶν ἀτιθάσσων Τούρκων τῆς Κρήτης, πρὸς τοὺς ὁποίους ἐπισκεπτόμενος καὶ ἰατρικῶς ἔβλεπε μᾶλλον ἢ ἐλάμβανεν ἀμοιβὴν τῶν ἐπισκέψεών του διὰ νὰ τοὺς δυσωπῇ. Μικροῦ δὲ ἐδέησε νὰ γείνῃ καὶ αὐτὸς σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις ὡς καὶ τόσοι ἄλλοι θῦμα τῆς ἀπανθρωπίας των εἰς τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς ἐπαναστάσεως, ἐὰν δὲν ἐπρολάμβανεν ὁ ἐν Κυδωνίᾳ πρόξενος τότε Ἄγγλος Κηπογρόσσος φίλος του, καὶ φίλος τῆς ἀνθρωπότητος, ὅστις ἔσωσε καὶ ἄλλους πολλούς, καθὼς καὶ ὁ τῆς Γαλλίας νὰ τοὺς μεταφέρωσι κρυφίως διὰ λέμβου εἰς Κύθηρα, ὅτε διήρπασαν καὶ ἔπασαν τὴν περιουσίαν του. Ὁ Ρενιέρης δὲν ἔλαβε μέρος εἰς τὴν ἐπανάστασιν τῆς πατρίδος του κατ' ἀρχάς, ὡς καταπτοηθείς. Προσκληθεὶς ὅμως τὸ 1826 ἐκ τῆς ῥηθείσης νήσου ἀντιπρόσωπος τῶν Κρητῶν εἰς τὴν ἐν Τροιζῆνι συνέλευσιν, ὑπῆκουσεν. Ἀπεδείχθη δὲ ὑπ' αὐτῆς παμψηφεὶ καὶ πρόεδρος τῆς συσταθείσης τότε βουλῆς τῶν

Ἔκτοτε ἀνεπτύχθη ἐν Κρήτῃ νέα δραστηριότης, οἱ δὲ ἄνθρωποι τοῦ ἀγῶνος ἐπείθοντο εὐχαρίστως εἰς τὰς συμβουλὰς τοῦ γηραιοῦ συμπολίτου των, ἐλπίζοντες μεταβολὴν τῆς τύχης των. Διωρίσθησαν δ' ἀμέσως τρεῖς ἐπιτροπαὶ σύμφωνα μὲ τὴν τμηματικὴν διαίρεσιν τῆς Κρήτης, ἐξ ὧν ἡ μὲν ἐπὶ τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν περιελάμβανε τὸν Πρωτοπαπᾶν Σφακίων Γεώργιον, τὸν Ἀναγνώστην Γιαννακάκην καὶ Φραντσέσκον Λιμπρίτην· ἀποποιηθέντων ὅμως τῶν δύο πρώτων, διωρίσθησαν ἀντ' αὐτῶν ὁ Ἀντώνιος Κοκκαλάκης Λακκιώτης, καὶ ὁ Γεώργιος Κριτοβουλίδης Ἀποκορωνίτης· ἡ δὲ ἐπὶ τῶν περὶ τὴν Ρεθύμνην ἐπαρχιῶν συνέκειτο ἐκ τοῦ Μιχαὴλ Χιονάκη Ρεθυμνίου, Ἀρτεμίου Περάκη Κουμιώτου καὶ Σταύρου Βαρούχα ἐκ τοῦ Ἀμαρίου, καὶ ἡ τῶν ἀνατολικῶν ἐκ τοῦ Ν. Οἰκονόμου, Ι. Γ. Κονδύλη, Ἀγγέλου Παλαιολόγου καὶ Β. Μιαούλη Κασίου.

Καθήκοντα δὲ τῶν ἐπιτροπῶν ἦσαν, νὰ ἐπιτηρῶσιν ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὰ πολεμικὰ κινήματα, νὰ ἐνοικιάζωσι τὰς προσόδους, νὰ ἐκποιῶσι φθαρτά τινα κτήματα κατὰ τὸ ὑπ' ἀριθ. 2748 ψήφισμα τοῦ Συμβουλίου, καὶ νὰ φροντίζωσιν ὅσον οἷόν τε περὶ τῆς ταχτικωτέρας τῶν δημοσίων προσόδων εἰσπράξεως, ἐπὶ σκοπῷ νὰ προμηθεύωνται ἐκ τούτων τὰ πρὸς πόλεμον ἀναγκαῖα· τὴν δὲ ῥηθεῖσαν πρᾶξιν διηύθυνεν ὁ ἀντιπρόσωπος πρὸς τὸν Κυβερνήτην διὰ νὰ τὴν ἐγκρίνῃ.

Καὶ κατὰ μὲν τὰ δυτικὰ μέρη ἐνήργησεν ἡ ἐπιτροπὴ ὅ,τι ἦτο δυνατὸν εἰς τὰς περιστάσεις ἐκείνας, προστατευομένη καὶ ὑπὸ τῶν

Ἑλλήνων, ὑποδεχθεὶς ὡς τοιοῦτος τὸν Ἰανουάριον 1828 καὶ τὸν Κυβερνήτην εἰς Αἴγιναν. Ἐτιμήθη δ' ἐν τῷ μεταξὺ καὶ μὲ ἄλλας δημοσίους ὑπηρεσίας, ἐπὶ δὲ τῆς βασιλείας ἀπεδείχθη καὶ γερουσιαστὴς τὸ 1843, ἀποβιώσας τοιοῦτος τὸ 1848 πλήρης ἡμερῶν. Ὁ Ρενιέρης εἶχε χαρακτῆρα ἤπιον, ἦτον μιμητὴς τῶν καλῶν, καὶ ἀγαθὸς πατριώτης, διὸ καὶ αὐτοπροαιρέτως ἔμεινε διάδοχος τοῦ μακαρίτου Γερακάκη, προστατεύων τὸ ἐν Κυδωνίᾳ ἑλλ. σχολεῖον καὶ ἄλλα δημόσια καταστήματα, καθ' ὅσον ἐσυγχώρουν αἱ τότε δειναὶ περιστάσεις τῆς κατασπαρασσομένης ὑπὸ τῆς τυραννίας πατρίδος του, καὶ ἠμπόρεσε κατά τι μὲ κίνδυνον τῆς ἰδίας ζωῆς καὶ νὰ τὰ διατηρήσῃ διὰ τῆς ὑπολήψεώς του.

ὁπλαρχηγῶν Β. Χάλη. Γ. Δαμινοῦ. Ι. Κούμη καὶ Δρακονιανοῦ, ἐκποιήσασα καί τινα φθαρτά, τῶν ὁποίων τὸ τίμημα ἐπλήρωσαν εὐχαρίστως οἱ ἀγορασμαὶ δι' ἀγάπην τῆς πατρίδος πρὸς ἐξοικονόμησιν τῶν κατεπειγουσῶν ἀναγκῶν της, καὶ τοι ἀμφιβαλλομένης τῆς μελλούσης τύχης της.

Ἡ δὲ τῶν ἀνατολικῶν ἐφάνη μᾶλλον ἐπιχειρηματική, ὡς περιλαμβάνουσα καὶ τὸν ἐνεργητικώτατον Οἰκονόμον· διότι ἅμα ῥήξασα εἰς Μινώαν, ὄχι μόνον ἐνησχολήθη καὶ αὐτὴ περὶ τὰ τοιαῦτα, ἀλλὰ καὶ τὸ στρατιωτικὸν πνεῦμα διήγειρεν εἰς ἄμιλλαν, διὸ καὶ συνεκρότησαν φιλοτίμως καὶ μάχας τινάς, οἱ ὑπὸ τὸν Πεζανόν, τὸν Ζ. Ἀποστολάκην, τὸν Μ. Λουλούδην, τὸν Βασιλακογιώργην, τὸν Καζάνην, τὸν Γ. Λουτσάκην, Κ. Στακάκην καὶ Δ. Κόκκινον· καὶ ἄλλους μὲν Τούρκους ἐξεδίωξαν χαρακωμένους εἰς ὀχυρὰ μέρη, ἄλλους δὲ καὶ κατέκαυσαν περιορίσαντες στενώτερον εἰς Ἡράκλειον. Καὶ οὗτοι μὲν ἐξ ἀνατολῶν τῆς ῥηθείσης πόλεως ταῦτα ἔπραττον· οἱ δὲ περὶ τὸν Π. Ζερβουδάκην, τὸν Β. Σμπόκον, τὸν Ν. Μαλικούτην, τὸν Α. Ψωμαδάκην, καὶ Στυλ. Χατζιδάκην, ὡς καὶ οἱ περὶ τὸν Α. Καρατάρην καὶ Δ. Λιμπρίτην ἐκ δυσμῶν διὰ τῶν συχνῶν ἐπιθέσεων καὶ ἀκροβολισμῶν ἔβλαπτον διαφοροτρόπως τοὺς πολεμίους.

Ἄλλοι δὲ τῶν στρατιωτῶν ἀμιλλώμενοι καὶ αὐτοί, ὡς οἱ περὶ τὸν Ι. Κοντόν, τὸν Α. Συμιακὸν καὶ Φ Τσαντηράκην, ἀπέκλεισαν ὁλοτελῶς καὶ αὐτοὶ εἰς τὰ τῆς Σπιναλόγκας καὶ Ἱεραπύτνου φρούρια τοὺς Τούρκους τῶν μερῶν ἐκείνων. ὅθεν καὶ οὐδεὶς ἐτόλμα νὰ ἐξέλθῃ. Καὶ οὕτως, ἂν καὶ ἔβλεπον οἱ Κρῆτες ἀποχωριζομένους ἑαυτοὺς πάντοτε τῶν λοιπῶν συναγωνιστῶν διὰ τῆς ἀποφάσεως τῶν ἰσχυρῶν, ἐπέμενον νὰ παραδοθῶσιν ὑπ' αὐτῶν νικηταὶ τοὐλάχιστον εἰς τὴν δευτέραν ὑποδούλωσιν!

Ὁ Οἰκονόμος (1) θέλων ν' ἀνταμείψῃ τοὺς στρατιώτας δι' ἣν ἔδει-

---

(1) Ὁ Ν. Οἰκονόμος ἦτον ἐκ τοῦ Βενεράτου κωμοπόλεως τῆς Κνωσσοῦ. Εἶχε δὲ μαθεῖ ὀλίγα γράμματα εἰς Ἡράκλειον, κἀκεῖθεν ἀποδημήσας νέος πρὸς ἐμπορίαν εἰς Κωνσταντινούπολιν, προσεκολλήθη τῷ προεστῶτι τοῦ ἐκεῖσε μετοχίου τοῦ Σινᾶ. Διτδὼν δ' ὁ προεστὼς οὗτος ζωηρότητα εἰς τὸν νέον, καὶ ἐξάσκησίν τινα περὶ τὸ

ξαν ἀνδρίαν καὶ προθυμίαν. ἐσύστησεν εἰς τὸ Συμβούλιον προβιβασμούς τινων. Ἀπέδωκε λοιπὸν τότε αὐτὸ τῇ συναινέσει καὶ τοῦ ἀντιπροσώπου καὶ εἰς ἄλλους μὲν ἀναλόγους στρατιωτικοὺς βαθμούς· διότι ὁ Κρὴς στρατιώτης δὲν εἶχεν ὡς καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν πολλάκις εἴπομεν ἄλλην ἀμοιβὴν εἰμὴ τὸν βαθμὸν αὐτόν, ὃν ἐθεώρει δεῖγμα τῆς ἀνδρίας καὶ φιλοτιμίας του· τὸν δὲ Γ. Πεζανὸν

καλλιγραφεῖν. τὸν ἀπέστειλε μετὰ καιρὸν καὶ εἰς αὐτὸ τὸ Σινᾶ, ὅπου τὸν μεταχειρίζετο ἐπὶ πολλὰ ἔτη τὸ μοναστήριον ὡς γραμματέα. Δύο δὲ ἢ καὶ τρία ἔτη πρὶν τῆς ἐπαναστάσεως, εἶχε τῷ δοθῇ ὡς ἀμοιβὴ τῶν ἐκδουλεύσεών του ἡ οἰκονομικὴ διεύθυνσις τοῦ ἐν Κυδωνίᾳ τῆς Κρήτης κατὰ τὸ χωρίον Περβόλια μετοχίου τοῦ ρηθέντος μοναστηρίου. Ἐπελθούσης ὅμως τῆς ἐπαναστάσεως 1821, καταλιπὼν τὰ πάντα ὡς ἀμύητος καὶ τῶν μυστηρίων της, κατέφυγεν εἰς Λουτρὸν τῶν Σρακίων, διακινδυνεύσας καὶ αὐτὸς περὶ τῆς ζωῆς. Ἐκεῖσε ὅμως ἔλαβε παρευθὺς ἕνεκα τῆς ἱκανότητός του μέρος εἰς τὰ περὶ ἐπαναστάσεως συμβούλια καὶ ἐνεργεῖα δραστηρίαν. Περιττὸν νομίζομεν νὰ ἐπαναλάβωμεν ὅσας ὑπηρεσίας ἐπρόσφερεν ὁ Οἰκονόμος καθ' ὅλον τὸ διάστημα τοῦ ἀγῶνος πρὸς τὴν πατρίδα· διότι ἐν τῷ παρόντι συγγράμματι ἐκθέτονται τὰ καθέκαστα, ὅπου ἐξεικονίζεται ἀρκούντως καὶ ἡ φιλοπατρία τοῦ ἀνδρός. Ἐκτὸς δὲ τούτων, ἐστάθη καὶ ἀντιπρόσωπος τῶν Κρητῶν εἰς τὴν βουλὴν τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τοῦ 1826 μέχρι τοῦ 1828, ὡς καὶ εἰς τὰς ἐθνικὰς συνόδους τῆς Τροιζῆνος καὶ τῆς Ἱρονοίας. Ὁ Οἰκονόμος ἦτον χρήσιμος πολίτης, ἀφιλοκερδής, νοήμων, ἐνεργητικώτατος καὶ εἰλικρινὴς τόσον πρὸς τὴν πατρίδα, ὅσον καὶ πρὸς τοὺς ἰδίους φίλους, ὅστις εἶχεν ἐξασκηθῇ ἀρκούντως καὶ τὸ δημολογεῖν ἐν Κρησίν, ἀπολαύσας δι' ὅλα ταῦτα δικαίαν ὑπόληψιν. Ἂν δὲ ἦτον καὶ κατά τι ἐπιθετικὸς ὡς ὀξύχολος, ἐμετρίαζε καὶ τὸ ἄτοπον τοῦτο ἡ ταχεῖα μεταμέλειά του· ὡς ἐκ τούτου δὲν εἶχεν ἔλθει καὶ εἰς ἔριδας μὲ τοὺς κατὰ καιρὸν διοικητάς, μὴ ἀνεχόμενος τὰς παρεκτροπάς των· διότι πάντοτε εἶχε παρ' αὐτοῖς καὶ τὸν βαθμὸν Γ'. Γραμματέως, ἀποδιδόμενον αὐτῷ ὑπὸ τῶν συμπολιτῶν του. Τοιοῦτος ἦτον ὁ Οἰκονόμος. Ἀπεβίωσε δὲ οὗτος εἰς Ναύπλιον τῇ 17 Ἰανουαρίου 1833 πενέστατος, μὴ ἔχων οὐδὲ τὰ πρὸς ζῆσιν κἂν ἀπολύτως ἀναγκαῖα τῆς ὀλιγοημέρου ἀσθενείας του, ἂν καὶ τὸν ἐκακολόγουν τινες ἀκρίτως ὡς σφετεριστὴν καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος Κυβερνήτης. Ἦγε δὲ τότε τὸ 46ον περίπου ἔτος τῆς ἡλικίας του.

ἀπέδειξε χιλίαρχον ὡς εἶχεν ἀποδείξει τοιοῦτον καὶ τὸν Στρατῆν Δεληγιαννάκην, στρατοπεδεύοντα ἐναντίον τῶν Ρεθυμνίων Τούρκων εἰς τὸ μοναστῆρι Ἀρκάδιον· διότι ἀμφότεροι οὗτοι ἦσαν ἀρχηγοὶ δραστήριοι, ἀνδρεῖοι πολεμισταὶ καὶ φιλοπάτριδες. ὁ μὲν ἐκ τοῦ χωρίου Πεζάνες τῆς Χερρονήσου καταγόμενος, ὁ δὲ Δεληγιαννάκης ἐκ τοῦ Ἀσφένδου τῶν Σφακίων. Τοιαῦτα τὰ κατὰ τ' ἀνατολικὰ τῆς Κρήτης γενόμενα ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ.

Οὐδὲν ὅμως ἄξιον λόγου εἶχε πραχθῆ τότε κατὰ τὴν Ρεθυμνίαν καὶ Κυδωνίαν· διότι καταπολεμηθέντες οἱ πολέμιοι τῶν μερῶν τούτων μᾶλλον τῶν λοιπῶν, εἶχον ἀποκάμει ἤδη. ὥστε οὐδὲ ἐκ τῶν ὀχυρωμάτων, ἐξήρχοντο πρὸς πόλεμον ἐκτός τινων ἐνεδρῶν καὶ ἀκροβολισμῶν ἀσημάντων, οἱ ὁποῖοι συνέβαινον καὶ ἐνταῦθα. Καὶ οὕτως ἐτελεύτα τὸ ἔννατον τοῦ Κρητικοῦ πολέμου ἔτος.

Κατὰ δὲ τὸ ἐπιὸν ἐγένοντο συγκρούσεις τινὲς κατὰ τὸν Ἰανουάριον καὶ Φεβρουάριον εἰς Γορτύνην καὶ Κνωσσὸν μεταξὺ τῶν δύο ἱππικῶν καὶ πεζικῶν, προελθοῦσαι ἐξ ἐνεδρῶν μᾶλλον ἀλλ' ἄνευ σημαντικῆς βλάβης εἰς ἀμφότερα τὰ ἀντιμαχόμενα μέρη.

Εἰς δὲ τὴν Ρεθύμνην ἀντέκρουσαν ἐπιτυχέστερα κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο τὰς τολμηρὰς ἐξόδους τῶν Τούρκων φονεύσαντες καὶ αἰχμαλωτίσαντες καί τινας.

Ὁμοίως καὶ οἱ ἐν Κυδωνίᾳ ἐνεργητικοὶ Σελινιῶται ἐπιπίπτοντες αἰφνιδίως κατὰ τῶν πολιορκούντων, ἔβλαπτον καὶ ἐβλάπτοντο· διότι οὐδ' ἐνταῦθα συνεκροτοῦντο τοῦ λοιποῦ μάχαι ἐκ τοῦ συστάδην.

Ἀρξαμένου δὲ τοῦ Μαρτίου, παραλαβὼν ὁ ἀντιπρόσωπος καὶ πρόεδρος Ρενιέρης ἐκ τῶν συμβούλων τὸν Γ. Σακόραφον, Κ. Κριτοβουλίδην καὶ Ι. Σηφανάκην, συνακολουθοῦντος καὶ τοῦ ὁπλαρχηγοῦ Γ. Τσουδεροῦ, περιῆλθε τὰς ἐπαρχίας Ἀμαρίου καὶ Λάμπης, κἀκεῖθεν ἦλθε καὶ εἰς Πομπηίαν τῆς Γορτύνης πρὸς ἐπιθεώρησιν τοῦ σταθμεύοντος ἐκεῖσε ἐπικουρικοῦ ἱππικοῦ. Συνεβούλευσαν οὗτοι τότε τοῖς πᾶσι τὰ εἰκότα, παρακινέσαντες αὐτοὺς νὰ ἐγκαρτερῶσι, καὶ τοῖς ἐσύστησαν ὡς μεγαλειτέραν ἀνάγκην τὴν μισθοδοσίαν τῶν ἐπικούρων πεζῶν καὶ ἱππέων διὰ τὴν ἀπορίαν τοῦ κοινοῦ ταμείου, ὅτε καὶ προσέφερον προθύμως κατὰ δύναμιν ἕκαστος, καὶ οἱ ἀξιόβαιοι περὶ τῆς πολιτικῆς ὑπάρξεώς των.

Διαμείναντες δὲ οἱ περὶ τὸν Ρενιέρην ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας εἰς τὴν ρηθεῖσαν κωμόπολιν τῆς Γορτύνης, ἐτακτοποίησαν κατά τι καὶ τὰ ἐκεῖ πράγματα, ὁπόθεν ἀνεχώρησαν κατὰ τὴν Μεγάλην Παρασκευὴν τοῦ ἔτους ἐκείνου, ἐπανελθόντες εἰς Μαργαρίτας τὴν ἕδραν τοῦ Συμβουλίου.

Μετὰ παρέλευσιν δὲ 3 ἢ 4 ἡμερῶν κατὰ τὴν νύκτα τῆς β΄. ἢ γ΄. τῆς διακαινησίμου ἡμέρας, ὅτε οἱ Τοῦρκοι ἐνόμιζον, ὅτι οἱ ἀντιπαλοί του ἔμελλον νὰ τραπῶσιν εἰς τὰς ἐπὶ τῶν ἑορτῶν συνήθεις εὐωχίας, ἐξορμήσαντες τοῦ Ἡρακλείου 500 περίπου ἱππεῖς καὶ πεζοί, καὶ διαλαθόντες τὰς μεταξὺ ἑλλ. φυλακάς, ἔφθασαν δρομαῖοι ἐν σκότει εἰς πεδινόν τι χωρίον τῆς Γορτύνης Χάρακας ὀνομαζόμενον, ὅπου καὶ ἐκρύφθησαν· 25 δὲ ἢ 30 ἐξ αὐτῶν καλπάσαντες τὴν ἐπομένην αὐγὴν ἐν τῷ πεδίῳ. ἐπροχώρησαν πρὸς τὴν Πομπηίαν. ὁ δὲ σκοπὸς αὐτῶν ἦτο νὰ ὑποσκελίσωσι τὸ ἑλληνικὸν ἱππικὸν ὡς καὶ ἐπέτυχον.

Ἐπειδὴ ἅμα ἰδόντες ἐκείνους οἱ Ἕλληνες ἐπερχομένους μακρόθεν, μὴ προνοήσαντες περὶ τῆς ἀπάτης, ἱππεύσαντες ἐν τῷ ἅμα Κρῆτες καὶ ἐπίκουροι ἕως 50 ἐκ τῶν παρόντων. ἔδραμον κατ' αὐτῶν. Οἱ δὲ ἀμαχητὶ ἐπιστραφέντες. ἐπορεύοντο ἀπατηλῶς μετὰ σπουδῆς πρὸς τὸν Χάρακαν. τοὺς ὁποίους οἱ Ἕλληνες ἐδίωξαν κατὰ πόδας μὲ πολλὴν ὁρμήν. ὥστε προφθάσαντες ἐφόνευσαν καὶ δύο ἐξ αὐτῶν πλησίον τοῦ χωρίου. Περιέπεσον λοιπὸν καὶ αὐτοὶ οὕτω λελησθότως εἰς παγίδα· διότι ἐξορμήσαντες ἐκεῖθεν ἀμέσως οἱ κεκρυμμένοι ἔπεσον ἐπ' αὐτοὺς πολυπληθέστεροι καὶ τοὺς περιεκύκλωσαν. φονευόντες οὗτοι τότε καὶ φονευόμενοι ὑπ' ἐκείνων· διαξιφισάμενοι δέ τινες τῶν Ἑλλήνων. ἠδυνήθησαν νὰ ὑπεκφύγωσι· διότι δὲν ὑπελείπετο εἰς αὐτοὺς ἤδη περιεστοιχισμένους ὄντας ἄλλη πρὸς σωτηρίαν διέξοδος εἰμὴ ἡ φυγή.

Διέφυγον λοιπὸν τότε 15—16 ἐξ αὐτῶν, ἐν οἷς καὶ ὁ Τσομπάνος καὶ ὁ Παλάσκας ἐκ τῶν ἐπικούρων. ἐκ δὲ τῶν Κρητῶν ὁ Ψωμαδάκης καὶ ὁ Λαδοῦκος· διότι ὁ μὲν Λέκκας ὁ πολλάκις καὶ ὡς ἱππομάχος ἀριστεύσας, διωκόμενος κατὰ πόδας ὑπὸ πολλῶν ὡς ἀναγνωρισθείς. ἐρρίφθη ὡς ἐκ τῆς ὁρμῆς μετὰ τοῦ ἵππου του εἰς παρατυχόντα χάνδακα. τὸν ὁποῖον φθάσαντες κατεκρεούργησαν. ἀρού-

πρῶτον καὶ ἐκεῖνος ἐφόνευσε δύο ἢ τρεῖς ἐκ τῶν διωκτῶν. Διωκόμενος δ' ὡσαύτως καὶ ὁ Μαλικούτης μετ' ἄλλων 9 μὲ Κρητῶν, ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς παρακειμένην ἐκκλησίαν, περικλεισθεὶς ἀμέσως ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν. Ἀντέσχον μὲν καὶ οὗτοι ἀντικρούοντες ἐπὶ πολλὴν ὥραν καρτερικῶς τὴν ἐχθρικὴν προσβολήν, βιασθέντες δ' ἐπὶ τέλους παρεδόθησαν ἐπὶ τῷ ἐνόρκῳ διαβεβαιώσει τῶν πολιορκούντων, ὅτι ἔμελλον νὰ τοῖς χαρίσωσι τὴν ζωήν. ὅθεν καὶ ἀπῆχθησαν ἅπαντες δέσμιοι εἰς Ἡράκλειον· ἀλλ' οἱ μὲν ἄλλοι ἀπελύθησαν ἐκεῖθεν μετὰ πολλὰς ταλαιπωρίας, ὁ δὲ Μαλικούτης συρόμενος εἰς τὰς πλατείας καὶ ἀγυιὰς γυμνὸς καὶ ἀνυπόδητος πρὸς ἐμπαιγμόν, ἐτελεύτησεν ὑπὸ μυρίας βασάνους μετὰ 3 ἡμέρας. Οὕτω διετηρήθη ἡ ἔνορκος πίστις παρὰ τοῖς Ὀθωμανοῖς! ἀπωλέσθησαν λοιπὸν 38 τότε ἐκ τῶν Ἑλλήνων ὡς καὶ ἵπποι πολλοί. Ἔπεσαν ὅμως καὶ ἐκ τῶν Τούρκων εἰς τὴν τοιαύτην ἀπελπιστικὴν συμπλοκήν πολλοί, καὶ ἑτραυματίσθησαν ἱκανοί.

Ὁ Νικόλαος Μαλικούτης ἦτο Γορτύνιος. Εἶχε σοβαρὸν καὶ ἀνδρεῖον χαρακτῆρα· ὡς στρατιώτης πρότερον ὑπὸ τὸν μακαρίτην Κουρμούλην, καὶ ὡς ὁπλαρχηγὸς μετὰ τὸν θάνατον ἐκείνου ἠύδοκίμησε πολλάκις εἰς τὰ τοῦ πολέμου ἔργα καὶ ἱπποδρομιῶν καὶ πεζομαχιῶν. Διέφυγεν ἀνταγωνισθεὶς καρτερικῶς τὸν ἔσχατον τῶν κινδύνων καὶ ἐν τῇ κατὰ τὰς Ἀθήνας μεγάλῃ ἐκείνῃ τοῦ Κιουταχῆ ἐπιδρομῇ, ὅτε συνεμάχετο μετὰ τοῦ Καλλέργη καὶ Κουρμουλάκη. Ἀλλὰ καθὼς εἶναι δίκαιον νὰ ἐπαινέσωμεν τὰς ἀρετὰς τοῦ ἀνδρὸς τούτου, οὕτως ἐπίσης πρέπει νὰ μὴ μείνῃ ἀνεξέλεγκτος καὶ ἡ παράκαιρος φιλοπρωτία του. ἥτις τὸν ὤθησεν εἰς ἀτόπημα νὰ μὴ φανῇ κατὰ τὴν ἐν Μοχῷ μάχην συνεργὸς νικητοῦ στρατοῦ. Ἐτελεύτησε δὲ τὸ 48 ἔτος τῆς ἡλικίας.

Ταυτοχρόνως κατὰ τὴν αὐτὴν νύκτα εἶχον ἐξέλθει τοῦ Ἡρακλείου καὶ ἕτεροι 200 περίπου Τοῦρκοι ἐναντίον τῶν Πεδιαδιτῶν, ἐλπίσαντες ὅτι θέλουσιν εὕρει καὶ αὐτοὶ ἐπαναπαυομένους τοὺς Ἕλληνας εἰς τὰς τῶν ἑορτῶν εὐθυμίας. Προσεκτικώτεροι ὅμως εὑρεθέντες οἱ περὶ τὸν Γ. Πεζανὸν καὶ Καζάνην, ἐπετέθησαν ἀτρομήτως κατ' αὐτῶν, φονεύσαντες δὲ τινας ἐξ ἐκείνων, ἔτρεψαν τοὺς λοιποὺς εἰς φυγήν· ὅθεν καὶ ἐπανῆλθον ἠττημένοι εἰς τὸ φρούριον.

Ἀλλ' ἔμελλε τέλος πάντων νὰ κοινοποιηθῇ ἐν τῷ χρόνῳ τούτῳ καὶ τὸ τελευταῖον τῶν Συμμάχων πρωτόκολλον τῆς 3 Φεβρουαρίου 1830, διὰ τοῦ ὁποίου ἀπεσπᾶτο πάλιν τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος ἡ ἀγωνιζομένη Κρήτη! Συναμα δὲ κανονιοβολαὶ καταπληκτικαὶ ἐξ ὅλων τῶν ὑπὸ τῶν Τούρκων κατεχομένων φρουρίων ἀνήγγειλαν τὴν χαρὰν ταύτην καὶ τὸν εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ πασᾶ προβιβασμὸν ἐνταυτῷ τοῦ Μουσταφᾶ, διατελοῦντος μέχρι τοῦδε ὡς βέης ἐν Κρήτῃ. Οἱ δὲ Τοῦρκοι λαβόντες ἐντεῦθεν ἀφορμήν, ἠπείλουν ἐντονώτερα τοὺς Ἕλληνας, ἂν καὶ δὲν ἐτόλων νὰ ἐξέρχωνται τῶν φρουρίων. «Τώρα »μᾶς ἔρχονται ἐξ Αἰγύπτου. «τοῖς ἔλεγον», νέαι δυνάμεις, καὶ ποῦ »τότε μέλλετε νὰ καταφύγητε, ἐὰν δὲν προλάβητε νὰ καταθέσετε »τὰ ὅπλα; — Καὶ ἡμεῖς, «τοῖς ἀπεκρίνοντο» ἐμάθομεν καλῶς νὰ »σκοτόνωμεν Τούρκους, καὶ ὅσοι θέλουν, ἂς ἔλθουν.» Τοιαῦτα καὶ »ἕτερα διελέγοντο.

Ἔκτοτε δὲ ἤρχισε δυστυχῶς παρευθὺς καὶ ἡ Εὐρωπαϊκὴ καταπίεσις κατὰ τῶν χριστιανῶν Ἑλλήνων ὑπὲρ τῶν Τούρκων, διότι Γάλλος τις πλοίαρχος, ἴσως ὁ Πριουνέλ, διευθυντὴς τοῦ πολεμικοῦ πλοίου Ζενί, κατέπλευσε μετ' ὀλίγον εἰς τὸν λιμένα τῆς Κυδωνίας· ἔνθα προσκαλέσας διὰ τοῦ Μουσταφᾶ εἰς τὴν πόλιν πολεμικούς τινας Ἕλληνας, (ἦλθον δὲ τότε ὁ Πλαζογιάννης, ὁ Νικολούδης καὶ ἕτερός τις), εἶπε πρὸς αὐτοὺς ὡς ἐκ στόματος τοῦ ἀντιναυάρχου Δεριγνῆ. «Πρέπει νὰ παύσητε τοῦ λοιποῦ τὸν πόλεμον, καὶ νὰ ὑ»ποταχθῆτε εἰς τὸν Σουλτάνον, διότι οὕτως ἀπεφάσισαν αἱ τρεῖς »Σύμμαχοι Δυνάμεις.» Ἐμβρόντητοι μείναντες ἐκεῖνοι ἐπὶ τῷ παραδόξῳ τούτῳ ἀκούσματι, καὶ ἄφωνοι ἔχυσαν μόνον δάκρυα πικρά. «Καὶ λοιπόν, «εἶπον μετά τινα στιγμήν», αὐτοὶ οἱ χριστιανοὶ Βα»σιλεῖς, καὶ πρὸ πάντων οἱ Γάλλοι, πρὸς τοὺς ὁποίους ἠλπίζομεν »περισσότερον, ἔκριναν δίκαιον νὰ μᾶς ἐπαναφέρωσιν εἰς τὴν αὐτὴν »τυραννίαν; — Ἡμεῖς δὲν εἴμεθα, «ἐπρόσθεσαν,» οἱ ἁρμόδιοι νὰ δώσωμεν ἀπάντησιν εἰς τοὺς λόγους σας.» Καὶ οὕτως ἀνεχώρησαν.

Ἐξελθὼν δὲ τὴν ἐπισοῦσαν ὁ αὐτὸς πλοίαρχος μετὰ τοῦ ἐν Κυδωνίᾳ Γάλλου προξένου εἰς Καλύβας τοῦ Ἀποκορώνου, ὅπου παρευρίσκοντο 500 περίπου ἔνοπλοι Κρῆτες, ἐπανέλαβεν ἐνώπιον πάντων τὰ ἐξῆς. «Ὅτι ἡ Κρήτη ἔμεινε πάλιν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ

»Σουλτάνου κατὰ τὴν ἀπόφασιν τῶν τριῶν Συμμάχων Δυνάμεων, »καὶ ἔχω ἐντολὴν «τοῖς ἐπρόσθεσεν», ἀπὸ τὸν ναύαρχον νὰ σᾶς εἴπω, »ὅτι πρέπει νὰ παύσητε τὸν πόλεμον — Καὶ πῶς : «εἶπεν ὁ Χά- »λης», ἡμεῖς οὔτε διαταγὴν τοῦ Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος περὶ »τούτου ἔχομεν, οὔτε ὑμεῖς, κύριε, μᾶς παρουσιάζετε τοιαύτην τοῦ »ναυάρχου. Ἀποροῦμεν δὲ μάλιστα ν' ἀκούωμεν ἀπὸ ἀξιωματικὸν »φιλελευθέρου καὶ φιλανθρώπου ἔθνους τοιαῦτα! Ἀλλὰ καὶ ἐπισή- »μως ἂν διαταχθῶμεν περὶ τοιαύτης ἀποφάσεως, προτιμῶμεν μυριά- »κις ν' ἀπολεσθῶμεν ἅπαντες, παρὰ νὰ κύψωμεν καὶ πάλιν τὸν αὐ- »χένα εἰς ζυγὸν Τούρκων, οὔτε ἱερὸν οὔτε ὅσιον ἔχόντων. Λίαν ως »ἤδη ἡ ζωή, ἡ τιμὴ καὶ ἡ ἰδιοκτησία ὅλων τῶν χριστιανῶν εἰς »οὐδὲν ἐλογίζοντο ἀπέναντι τῆς θηριωδίας τῶν Τούρκων! Δὲν εὐ- »ρέθη ἄρα γε φιλανθρωπία καὶ δικαιοσύνη εἰς αὐτὰ τὰ μεγάλα χρι- »στιανικὰ ἔθνη καὶ δι' ἡμᾶς, ἀλλὰ μᾶς βιάζουν τώρα νὰ ἐπανέλθω- »μεν εἰς τὸν ζυγὸν τῶν τυράννων, ἀφοῦ μάλιστα καὶ τοὺς ἐνική- »σαμεν, καὶ ἐζυμώσαμεν ὅλην τὴν γῆν τῆς γεννήσεώς μας μὲ ἀ- »πειρα αἵματα ; » Ἐπὶ τούτοις δὲ καὶ τοῖς τοιούτοις ἀπεχωρίσθη- σαν. Πολλαὶ ὅμως καὶ ἄλλαι παρόμοιαι σκηναὶ συνέβαινον τότε συ- χνὰ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Κρήτης ὑπὸ Γάλλων ἀξιωματικῶν ἕνεκα τῆς φιλοτουρκίας τοῦ Δεριγνῆ.

Ἅπαντα δὲ ταῦτα ἔδωκαν ἀφορμὴν εἰς τοὺς Κρῆτας νὰ συσκε- φθῶσι περὶ τοῦ πρακτέου διὰ τὸ μέλλον, διὸ καὶ συνελθόντες οἱ ἐπισημότεροι τῶν ὁπλαρχηγῶν εἰς Μαργαρίτας, εἶδον καὶ ἐμελέτη- σαν σύννοες καὶ σκυθρωποὶ τὰ περὶ δεινότητος τοῦ πράγματος, ἐγ- κρίναντες μετὰ τοῦ Συμβουλίου, ὅτι προκειμένου νὰ ὑποκύψωσιν αὖθις εἰς τὴν τυραννίαν, προτιμητέος ὁ μεθ' ὅπλων ἐφάπαξ θάνα- τος, παρὰ νὰ καταφανίζωνται οὕτως ἀδόξως καὶ ἀτίμως καθ' ἑκά- στην ὑπ' αὐτήν. Ὅτι, ἂν καὶ ἤρχισαν ἀπὸ τοῦδε οἱ Εὐρωπαῖοι νὰ τοὺς ἀποθαρρύνωσιν ὑπὲρ τῆς ἀποφάσεως διὰ λόγων, δὲν εἶν' ἐλπι- ζόμενόν ποτε, ὅτι θέλουσι καταντήσει νὰ ρίψωσι καὶ ὅπλα κατ' αὐτῶν, ὅθεν καὶ ἐν τοιαύτῃ περιστάσει εἶναι δυνατὸν ν' ἀνθέξωσιν ἔτι εἰς ἀπάσας τὰς κακουχίας τοῦ πολέμου ἐπὶ πολὺν χρόνον, ἐὰν μάλιστα ἤθελον ἔχει ὡς τελευταῖον ἄσυλον καὶ τὸ τῆς Γραμβούσης φρούριον, ἐωσοῦ ἤθελον καμφθῇ ἐκ τῶν πολυχρονίων παθημάτων.

αὐτῶν οἱ Δυνατοί, καὶ ἀποφασίσωσιν εὐνοϊκώτερα περὶ τῆς μελλούσης καταστάσεως των. καθόσον μάλιστα παρατηρεῖται. ὅτι ἠγέρθησαν εἰς τὰ χριστιανικὰ συμβούλια τῶν μεγάλων ἐθνῶν καὶ φωναί τινες δίκαιαι ὑπὲρ τῶν ἀναξιοπαθούντων Κρητῶν.

Τὸ Συμβούλιον λοιπὸν ἔσπευσε παρευθὺς τότε ν' ἀναφέρῃ πρὸς τὸν Κυβερνήτην περὶ τούτων· τὸν παρεκάλει δὲ συνάμα νὰ παραδώσῃ εἰς Κρῆτας φρουροὺς τὸ τῆς Γραμβούσης φρούριον διὰ τὸν εἰρημένον σκοπὸν ὑπὸ οἱανδήποτε ἐγκρίνει ἐγγύησιν. ὅτι δὲν θέλει ἐπαναλειφθῇ ἐκεῖ οὐδαμοῦ πειρατική τις πρᾶξις. Ἐπὶ δὲ τοῦ φρουρίου τούτου τὸν ἔλεγον ὅτι ἅπαντες οἱ πολεμικοὶ Κρῆτες ἐπιστηρίζουσι τὰς τελευταίας ἐλπίδας των, ὑποσχόμενοι νὰ χύσωσι καὶ τὴν τελευταίαν τοῦ αἵματός των ρανίδα ὑπὲρ τῆς πατρίδος. διαμαρτυρούμενοι δῆθεν ἐπὶ τέλους ἐν ὀνόματι τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ διὰ πᾶν τὸ ἐναντίον. Τὸν παρεκάλει δ' ὡσαύτως νὰ τοὺς ἐφοδιάσῃ καὶ μὲ ποσότητά τινα πολεμεφοδίων· διότι μετὰ τὸ τελευταῖον πρωτόκολλον ἤρχισεν ἡ κερδοσκοπία νὰ μετριάζῃ τὰς προμηθείας της διὰ τὴν Κρήτην ὡς πρὸς τὸ εἶδος τοῦτο. Ὁποίαν δ' ἀπάντησιν ἔλαβον τότε καὶ περὶ τούτων οἱ Κρῆτες, θέλομεν διαλάβει προϊόντες. Κατέφυγον δὲ οἱ Κρῆτες τότε καὶ εἰς ἄλλα ἐξωτερικὰ μέτρα.

Φωναὶ ἐνδόξων ἀνδρῶν ὡς εἴπομεν εἶχον ὑψωθῇ καὶ ὑπὲρ τῶν Κρητῶν εἰς τὸ ἀγγλικὸν Κοινοβούλιον ἐπὶ τῆς τελευταίας συζητήσεως τῆς 12 Φεβρουαρίου 1830 περὶ τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων Ὡς ἐκ τούτων λοιπὸν καὶ ἐξ ἀναφορᾶς ὑπ' ἀριθμὸν 62 τῆς Δημογεροντίας Σφακίων πρὸς τὸ Συμβούλιον, καὶ ἐξ ἐπιστολῆς ἀνωνύμου τινὸς διατρίβοντος ἐν Ρεθύμνῃ παρὰ τοῖς Ὀθωμανοῖς λαβὸν ἀφορμὴν τὸ Συμβούλιον, διηύθυνεν ἀναφορὰς πρὸς τοὺς τρεῖς Συμμάχους Ἡγεμόνας, πρὸς δέ, καὶ ἕτερα παρακλητήρια ἔγγραφα πρὸς ἰσχύοντάς τινας τότε ἐν Γαλλίᾳ καὶ Ἀγγλίᾳ. Ἰδοὺ δὲ ἡ ἀναφορὰ τῶν Σφακίων.

Πρὸς τὸ Κρητικὸν Συμβούλιον

«Εἶν' ἀληθινόν, ὅτι τὰ πρωτόκολλα τοῦ Λονδίνου ἀποχωρίζουν δυστυχῶς τῆς νέας ἐπικρατείας τὴν Κρήτην. καὶ εἰς ἡμᾶς δὲν με-

νει τοῦ λοιποῦ ἄλλο, παρὰ νὰ ἐλπίσωμεν εἰς τὸν Παντοδύναμον Θεόν, ἴσως δοθῇ μεταβολή τις εἰς τὰς ἀποφάσεις τῶν Σ. Συμμάχων!

«Βλέποντες πολλοὶ φιλάνθρωποι Γάλλοι τοῦτο, ἐπαρακίνησαν τὸν συμπατριώτην μας Νικόλαον Παπαδάκην διατρίβοντα εἰς Παρισίους νὰ ἔλθῃ ἐδῶ, φέρων καί τινα σχέδια ἀναφορῶν διὰ νὰ προσκλαυθῇ ὁ Κρητικὸς λαὸς πρὸς τὰς τρεῖς Συμμάχους Δυνάμεις, ἐκθέσας τὰς συμφοράς του, καὶ νὰ ζητήσῃ τὴν συμπάθειαν καὶ τὸ ἔλεός των, διὰ νὰ δώσωσι χεῖρα βοηθείας καὶ εἰς αὐτὸν ὡς ἔσωσαν καὶ τοὺς λοιποὺς συναγωνιστάς του Ἕλληνας.

«Προσέτι δὲ νὰ στείλωσι παρακλητικὰ ἔγγραφα καὶ εἰς διάφορα μεγάλα ὑποκείμενα τῆς Γαλλίας εἰς τὸν Λαφαγέτην, Δακούρ, Δουπών, Σεβαστιάνην, καὶ ἄλλους φιλέλληνας, οἵτινες ἰσχύουν διὰ νὰ ἐνεργήσουν ὑπὲρ τῆς δυστυχοῦς πατρίδος μας.

«Ὁ εἰρημένος συμπολίτης μας ἐσυμβουλεύθη εἰς τὴν διάβασιν του ἀπὸ Ναύπλιον καὶ τὸν Ἐξοχώτατον Κυβερνήτην, ὅστις τὸν εἶπε νὰ ταχύνητε τοιαῦτα ἔγγραφα. Ὁ ἴδιος Κ. Παπαδάκης ἔρχεται αὐτοῦ διὰ νὰ σᾶς ὁμιλήσῃ προφορικῶς καὶ ἄλλα πολλά.»

Οἱ Δημογέροντες Μ. Δασκαλάκης. Χ. Στρατῆς Μπουρδουμάκης.
Σ. Δελιγιαννάκης.

Ὁ γραμματεὺς
Λ. Ζωντανός.

Ἰδοὺ καὶ ἡ τοῦ ἀνωνύμου ἐπιστολή.

Πρὸς τὸν Κ. Ἐμ. Ἀντωνιάδην εἰς Ναύπλιον.

«Καὶ εἰς τὸν Κ. Οἰκονόμον καὶ Κ. Κριτοβουλίδην ἔγραψα εἰς τὸ Συμβούλιον περὶ τῆς μεταβολῆς τῶν πραγμάτων εἰς Εὐρώπην. Κατὰ χρέος γράφω καὶ πρὸς ὑμᾶς διὰ νὰ ἐνεργήσητε ὅσον τάχος νὰ σταλῇ ἐπιτροπὴ ἐκ μέρους τῶν Κρητῶν ὑπὸ ἀξίων ἀνθρώπων εἰς Γαλλίαν, διὰ ν' ἀνατρέψῃ ὅσα θέλουν ἐνεργήσῃ ἀπεσταλμένοι τοῦ Μεχμεταλῆ ἐκεῖ κατὰ τῶν χριστιανῶν. Αὐτὸς μετεκάλεσεν ἐκεῖθεν καὶ τὸν Νουρετὴν βέην ἐπίτηδες διὰ νὰ τὸν μεταχειρισθῇ εἰς τὴν Κρήτην. Ὁ Λαφαγέτης καὶ ἄλλοι ὅμοιοί του φιλέλληνες ὑπερασπίζονται πολὺ τὴν ὑπόθεσιν τῆς Κρήτης ὡς πρὸς τοὺς χριστιανούς. Δὲν τοὺς ἐκτει-

νομαι περισσότερον· διότι εἰς τοὺς εἰρημένους φίλους ἔγραψα (1) ἐκτεταμένα.»

Ρέθυμνον 7 Ἀπριλίου 1830.

φίλος σας.

Συνέταξε λοιπὸν ἀμέσως τὸ Συμβούλιον ἐκ μέρους τοῦ λαοῦ πρὸς τοὺς τρεῖς Συμμάχους χριστιανοὺς Ἡγεμόνας ἀναφορᾶς. καὶ ἄλλα τινὰ ἱκετήρια, ἐν οἷς ἐξιστόρει μετὰ περιπαθῶν ἐκφράσεων τὰ δεινοπαθήματα τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ, τὰ πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως, καὶ τὰ ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως. τὴν ἀξιοδάκρυτον κατάστασιν, εἰς ἣν τὸν θέτουσι διὰ τῆς ἀποστάσεώς του ἐκ τῶν λοιπῶν συναγωνιστῶν τὰ μέχρι τοῦδε πρωτόκολλα. καὶ τὴν ἀδύνατον μετὰ τῶν Τούρκων τοῦ λοιποῦ συμβίωσίν του. προσθέσαν εἰς ταῦτα καὶ τὴν ἀνεξάλειπτον τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ εὐγνωμοσύνην διὰ τὰ φιλανθρωπικὰ αἰσθήματα. ἅτινα ἐξέφρασαν ἄνδρες τινὲς φιλοδίκαιοι καὶ φιλέλληνες ὑπὲρ αὐτοῦ. Τὰς δὲ πρὸς τοὺς Ἡγεμόνας ἀναφορὰς καὶ τὰ πρὸς τοὺς Γάλλους ὡς καὶ τὰ πρὸς τοὺς λόρδους Ὁλάνδον, Ρουσελ καὶ Παλμερστῶνα τῆς Ἀγγλίας ἱκετήρια. διηύθυνε τὰ πράγματα ἐπὶ ξυροῦ ἀκμῆς, ἐνῷ ὤφειλον πρὸ πάντων, εἰ ἐσωφρόνουν. νὰ προνοήσωσι περὶ τῶν τοιούτων. καὶ περὶ ἀποστολῆς προσώπων, διὰ νὰ μὴν ἀφήσωσι κἂν καὶ τοῦτο τὸ καθῆκον ἀνεκτέλεστον. Ἰδοὺ δ' ἐν συνόψει τί ἐλέχθησαν τότε καὶ περὶ τῶν Κρητῶν.

Ἀφοῦ ὁ μακαρίτης Ὁλάνδος ἠγόρευσε γενικῶς περὶ Ἑλλάδος. ἐξέτεινε περισσότερον τὴν ἀγόρευσίν του ὑπὲρ Κρήτης, προσειπών. «Ὅτι ἐπιτόπιος πόλεμος ἐξακολουθεῖ ἐκεῖ καὶ μὲ τρόπον τοιοῦτον, ὥστις ἀτιμάζει τὴν ἀνθρωπότητα ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν κατοίκων τῆς νήσου ταύτης εἶναι Ἕλληνες. καὶ ὅτι ὅσοι ἐπραγματεύθησαν περὶ τῶν ὁρίων τῆς Ἑλλάδος. ἔκαμαν μέγα σφάλμα νὰ μὴ συμπεριλάβωσι καὶ τὴν Κρήτην ἐντὸς τῆς νέας ἐπικρατείας. Τοιαῦτα καὶ ἕτερα πολλὰ ἐλάλησεν ὁ λόρδος οὗτος. προφητεύσας ἐπὶ τέλους ἐν

1) Ὡς πολλὰ ἄλλα δημόσια ἀξιόλογα ἔγγραφα περὶ Κρήτης ἀπωλέσθησαν, οὕτω καὶ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἰδιωτικὸν μεῖναν εἰς χεῖρας τοῦ μακαρίτου Οἰκονόμου ἀπωλέσθη, τὸ ὁποῖον ἐμπεριεῖχε πολλὰς ὑδηγίας ἀνηκούσας εἰς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην.

τῇ πολιτικῇ του συνέσει ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν Δοῦκα Οὐελιγκτῶνα, ὅτι καὶ ἂν δὲν ἦσαν ἀμφότεροι πολὺ νέοι, θέλουν ὅμως ἐπιζήσει διὰ νὰ ἴδωσι καὶ τὴν νῆσον ταύτην διὰ νὰ φύγῃ (1) ἀπὸ τὰς χεῖρας τῶν Τούρκων. διὰ τοῦτο καὶ ἐστοχάζετο ὅτι ἦτον εὔκολον νὰ κατορθωθῇ ἡ ἀπελευθέρωσις καὶ αὐτῆς τώρα χωρὶς νὰ περιέλθῃ τὸ πρᾶγμα εἰς πόλεμον.»

Ὁ δὲ λόρδος Ροῦσελ ἐπρόσθεσε σὺν τοῖς ἄλλοις. «Ὅτι οὐσιωδῶς εἶναι ἐσφαλμένος ὁ περὶ Κρήτης λόγος, ὅτι εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς συνθήκης τῆς 6 Ἰουλίου 1827 ὄχι μόνον δὲν ἦτο εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν Ἑλλήνων, ἀλλ' οὐδὲ εἰς κατάστασιν ἐπαναστάσεως εὑρίσκετο, καὶ ὅτι ἡ διεγερθεῖσα ἐπανάστασις ἔγεινε μετὰ τὴν συνθήκην, φέρων εἰς ὑποστήριξιν τῆς ἀντιρρήσεώς του καὶ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἀντιναυάρχου Κοδριγκτῶνος τοῦ πυρπολήσαντος μετὰ τῶν ἄλλων εἰς Ἀβαρίνους τοὺς τουρκικοὺς στόλους, ὅστις εἶπεν ὅτι, ὅτε ἔρθασεν εἰς τὴν Μεσόγειον, ἡ Γραμβοῦσα ἦτο ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἐκεῖθεν εἶχον διεγείρει τὴν νέαν ἐπανάστασιν των οἱ Κρῆτες. Ἐγνωμοδότησε δ' ἐπὶ τέλους καὶ ὁ ἔνδοξος οὗτος ῥήτωρ ὅτι, ἀφοῦ ὑπῆρξε πολεμος ἐκεῖ, καὶ κατέχουσιν ἤδη τὸ πλεῖστον μέρος Ἕλληνες, εἶναι φανερὸν ὅτι θέλετε κινδυνεύσει τὴν ἡσυχίαν καὶ ἀποκατάστασιν τῆς Ἑλλάδος, ἐὰν συγχρόνως δὲν προνοήσητε καὶ διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς Κρήτης.» Τὴν δὲ τοῦ λόρδου Παλμερστῶνος ἀγόρευσιν καταχωρίζομεν ὁλόκληρον, ὡς περιέχουσαν μᾶλλον ἐκτεταμένας δικαίας περὶ Κρήτης παρατηρήσεις καὶ ὀρθὰς περὶ ὅλης τῆς Ἑλλάδος.

«Ὅταν ἡ Βουλὴ πληροφορηθῇ «εἶπεν ὁ Λόρδος Παμερστών». ἀπὸ τὰ περιμενόμενα ἔγγραφα τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ὅσα ἀφορῶσι τὴν ἀληθῆ εὐδαιμονίαν τῆς Ἑλλάδος, ὁ Κ. Πήλ θέλει κριθῇ ἄξιος τῶν εὐχαριστιῶν τόσον ἐκ μέρους τῆς Βουλῆς ὅσον καὶ ἐκ μέρους τῆς Βουλῆς, ὅσον καὶ ἐκ μέρους τῆς πατρίδος. Παρατηρεῖ δ' ἴν τοσοῦτω, ὅτι ὁ Κ. Πήλ ἔσφαλλε πολὺ διατεινόμενος, ὅτι ἡ προσθήκη

---

1) Ὁ ἐνάρετος Ὁλάνδος τόσον ἤλπιζεν ἐν τῇ ἀγαθῇ του καρδίᾳ περὶ τῆς ταχείας ἀπολυτρώσεως καὶ τῆς ὡραίας Κρήτης. Ἀπεβίωσαν ὅμως ἀμφότεροι, καὶ αὐτὴ κατασπαράσσεται δυστυχῶς εἰσέτι ὑπὸ τὰ δεινὰ τῆς τυραννίας!

τῆς Κρήτης εἰς τὴν ἐπικράτειαν τῆς Ἑλλάδος δὲν εἶναι οὐσιώδης διὰ τὴν εὐτυχίαν καὶ ἀνεξαρτησίαν τῆς νέας ἐπικρατείας. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν τῷ ἐπροξένει μεγάλην ἔκπληξιν. διότι ὅστις ἔδωκε προσοχὴν εἰς τὴν ὑπόθεσιν τῆς Ἑλλάδος. δὲν ἀμφιβάλλει παντάπασιν, ὅτι ἡ ἀνεξαρτησία καὶ στρατιωτικὴ ὑπεράσπισίς της κρέμαται κυρίως ἀπὸ τὴν Κρήτην. Ὅ,τι δὲ ἤθελε τὸν λυπήσει κατάκαρδα εἶναι. τὸ νὰ μὴ ἐκπληρώσῃ ἡ Κυβέρνησις τὰς ὑποχρεώσεις της κατὰ τὸ ἀληθὲς πνεῦμα τῆς συνθήκης τῆς 6 Ἰουλίου, (1) καὶ δικαίως· διότι τοῦτο βλάπτει τὴν τιμὴν καὶ τὰ συμφέροντα τῆς Μ. Βρετανίας».

Ἐδῶ ἐξακολουθεῖ ὁ ῥήτωρ νὰ ἐκθέτῃ πολλὰ καὶ διάφορα, συμφέροντα καὶ ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ ὡς πρὸς τὴν Ἀγγλίαν ἐν ταυτῷ καθὼς λέγει, ἐὰν ἤθελαν δώσει εἰς τὴν πρώτην ἔκτασιν ἀρκετὴν καὶ σύνορα ἀσφαλῆ. Κατακρίνει δὲ τὴν γνώμην ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἠθέλησαν νὰ τὴν περιορίσουν εἰς μόνην τὴν Πελοπόννησον, καὶ γνωμοδοτεῖ, ὅτι πρὸς τὸ ἀρκτικὸν τῆς Ἑλλάδος ἔπρεπε νὰ λημφθῶσιν ὡς σύνορα φυσικὰ οἱ κόλποι τοῦ Βώλου στρέψας τὸ βλέμμα του πρὸς τὸ μεσημβρινὸν αὐτῆς, ἐξακολουθεῖ οὕτως.

«Ἀπὸ δὲ τὸ μεσημβρινὸν «εἶπεν» εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἔχῃ ἡ Ἑλλὰς ἔκτασιν διὰ νὰ τῇ χορηγῇ στρατιωτικὴν ὑπεράσπισιν. Παραδοξοτάτη φαίνεται ἡ ἰδέα τὸ νὰ πληρώσῃ ἡ Ἑλλὰς εἰς γῆν (2) τὴν δεδομένην εἰς αὐτὴν πολιτικὴν ἀνεξαρτησίαν, ἐνῷ καὶ αὐτὴ εἶναι ἐπὶ ψιλῷ μόνον ὀνόματι· διότι καὶ τὰ δοθέντα ὅρια εἶναι στε-

---

(1) Ὅτε ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψιν ἐπὶ τοῦ ἀοιδίμου Γεωργίου Κάνιγκος ὁποῖα μέρη ἔπρεπε νὰ ἀποτελέσουν τὴν νέαν ἑλληνικὴν ἐπικράτειαν, συμπεριελαμβάνετο εἰς τὸ σχέδιον ἐκεῖνο καὶ ἡ νῆσος Κρήτη.

(2) Ἡ Κρήτη καὶ ἡ νῆσος Σάμος ἐδόθησαν ὡς ἀνταλλαγμα διὰ νὰ συμπεριλάβουν εἰς τὴν νέαν ἐπικράτειαν τὴν νῆσον Εὔβοιαν καὶ τὴν Φθιώτιδα, ὅτε ἡ μὲν Κρήτη εἶχε καταδαμάσει ὁλοτελῶς τοὺς ἐν αὐτῇ Τούρκους, ἡ δὲ Σάμος ἦτο πάντη ἐλευθέρα, ἀλλὰ ταύτην τοὐλάχιστον ἀνήμειψαν μὲ ἰδίαν χριστιανικὴν ἡγεμονίαν, ἂν καὶ ὑποτελῆ εἰς τὸν Σουλτάνον, τὴν δὲ Κρήτην ἀφῆκαν νὰ καταστραφῇ ἔτι ὑπὸ τοὺς Τούρκους ὡς νὰ μὴν ἤρκει δύο σχεδὸν αἰώνων σκληρὰ τυραννία, ἥτις κατερήμωσε τὸν ὡραῖον τοῦτον τόπον.

ρημένα τῶν μέσων τῆς στρατιωτικῆς ὑπερασπίσεως, καὶ ὡς ἐκ τούτου θέλει μένει πραγματικῶς ἐξηρτημένα.

«Ἡ φυσικὴ ὑπεράσπισις τῆς Ἑλλάδος ἐκ δυσμῶν εἶναι ἡ Κρήτη. Καὶ ἂν μένῃ ἡ νῆσος αὐτὴ εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν Τούρκων, τὰ μέσα θέλουν εἶναι πάντοτε εἰς τὰς χεῖράς των· διὰ τοῦτο, ἂν ἔγεινέ τι, τὸ ὁποῖον τείνει νὰ βάλῃ εἰς κίνδυνον τὴν νέαν ἐπικράτειαν, παρακαλεῖ τοὺς ὑπουργοὺς τῆς Α. Μ. νὰ στοχασθοῦν ποῦ βαδίζουν καὶ νὰ κλείσουν ἀπὸ τοῦδε τὰς θύρας εἰς μέλλοντα πόλεμον κατὰ τὴν Ἀνατολήν, προμηθεύοντες τὴν πολιτικὴν ἀσφάλειαν καὶ στρατιωτικὴν ὑπεράσπισιν τῆς Ἑλλάδος.

»Ἐρρήθη ὅτι, διὰ νὰ δώσωμεν τὴν Κρήτην εἰς τὴν Ἑλλάδα, πρέπει νὰ τὴν κυριεύσωμεν (1) ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Ἀλλὰ πόθεν προῆλθε τοῦτο, παρ' ἀπὸ τὸ ἀμφίβολον καὶ ἀναποφάσιστον τοῦ ἀγγλικοῦ ὑπουργείου; Εἰρήθη προσέτι, ὅτι οἱ Κρῆτες δὲν ἔλαβον μέρος εἰς τὴν ἐπανάστασιν τῶν λοιπῶν συναδέλφων των· ἀλλ' εἶναι καὶ τοῦτο ἀληθές; Ἡμεῖς εἰξεύρομεν ὅτι εἰς τὰ 1825 ὁ πρόεδρος τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων ἦτο ἀπὸ τὴν Κρήτην, καὶ εἶναι βέβαιον, ὅτι δὲν ἤθελε γείνει πρόεδρος Κρής, ἐὰν οἱ κάτοικοι τῆς Κρήτης δὲν ἦσαν ὁμόφρονες μὲ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας. Πρέπει πρὸς τούτοις νὰ εἴπω, ὅτι ἡ Κρήτη εἶναι ἀπὸ τὰς τελευταίας κατακτήσεις τῶν Τούρκων· διότι μόλις ἐκυριεύθη εἰς τὰ 1669· ἐκτὸς δὲ τούτου καὶ ἀπὸ τοὺς 240,000 κατοίκους, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦν τὸν λαόν της οἱ περισσότεροι εἶναι οἱ Ἕλληνες· καὶ μολονοτοῦτο οἱ Τοῦρκοι εἶναι ἤδη κύριοι τῆς Κρήτης, καὶ τοῦτο πρέπει ν' ἀποδοθῇ ὅλως διόλου εἰς τὴν μεσολάβησιν τῆς Ἀγγλικῆς Κυβερνήσεως. Ἡ Κυβέρνησις μας χιλιάκις ὑπεσχέθη νὰ μὴ μεσολαβήσῃ, καὶ ὅμως ἐμεσολάβησεν ἐναντίον τῶν ὑποσχέσεών της.

»Οἱ Τοῦρκοι ἐκράτουν ἀδίκως τὴν Κρήτην, καὶ τώρα φιλονικεῖ-

---

(1) Μήπως ἐξουσιάζετο τότε ὁλοτελῶς ἡ Πελοπόννησος ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἢ μήπως δὲν κατείχετο τότε ἅπασα ἡ Εὔβοια καὶ ἡ Φθιώτις ὑπὸ τῶν Τούρκων; Δικαίως λοιπὸν ἀγανακτεῖ ὁ φιλάνθρωπος Λορδος ἐναντίον τῆς ἀδικίας διὰ τὴν ἀδικηθεῖσαν Κρήτην.

ται. ἂν πρέπῃ νὰ ὠφεληθοῦν ἀπὸ τὴν ἀδικίαν των. Καθολικὸς νόμος ὑπάρχει, ὅτι δὲν πρέπει τίς νὰ ὠφελῆται ἀπὸ τὴν ἀδικίαν. καὶ ἀξίωμα τῆς δικαιοσύνης εἶναι. τὸ ὅτι κανεὶς δὲν εἰμπορεῖ νὰ μεταχειρισθῇ τὴν ὁποίαν ἔπραξεν ἀδικίαν ὡς δικαιολόγημα. καὶ οὕτω νὰ ἐξακολουθῇ πράττων καὶ ἄλλας μεγαλειτέρας ἀδικίας. Ὅλοι ἠξεύρομεν. ὅτι ὁ πόλεμος ἐξακολουθεῖ εἰς τὴν Κρήτην. Πρέπει λοιπὸν νὰ γίνῃ ἄλλη συνθήκη τῶν συμμάχων διὰ τὴν εἰρηνοποίησιν τῆς Κρήτης; Ἢ πρέπει νὰ μένῃ ἐκτεθειμένη ἡ ἀξιοδάκρυτος καὶ δυστυχὴς αὐτὴ νῆσος εἰς τὴν λύσσαν τῆς τουρκικῆς ὀργῆς; Τινὲς εἶπον ὅτι θέλει γείνει ἀμνηστεία. ἀλλ' ὅλοι ἠξεύρουν τί σημαίνει καὶ ἡ λέξις αὐτή. μεταφραζομένη εἰς τὰς γλώσσας τῆς Ἱσπανίας. Πορτογαλίας καὶ Τουρκίας. Εἰς τὴν Τουρκίαν ἔχουν παροιμίαν. ὅτι τρία πράγματα εἶναι ἄσπλαγχνα, ἤτοι ὁ καιρός. ἡ φωτία καὶ ὁ Σουλτάνος· καὶ ἂν ἐγνώριζε καλῶς τὴν ἱστορίαν τῆς Τουρκίας. ἤθελεν εἰπεῖ ὅτι καὶ σήμερον ἐπίσης ἀληθεύει αὐτὴ ἡ παροιμία. ὡς καὶ ἄλλοτε.

»Ἂν ἡ Κρήτη μείνῃ εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν Τούρκων. ποίαν πιθανότητα ἔχομεν, ὅτι οἱ Κρῆτες θέλουν ὑποφέρει μὲ ὑπομονὴν ἐκεῖνον τὸν ζυγόν. τὸν ὁποῖον οἱ ἀδελφοί των ἀπετίναξαν; Ἀλλὰ καὶ πόσον δὲν εἶναι πιθανόν. ὅτι οἱ Τοῦρκοι θέλουν ζητήσει νὰ εὕρουν ἀφορμὴν διὰ νὰ χορτάσωσι τὴν ἐκδικησίν των κατ' αὐτῶν. Τότε τί θέλει κάμει ἡ Ἀγγλία; πρέπει ἆρά γε νὰ ἔχῃ πράκτορα εἰς τὴν Κρήτην διὰ νὰ διατηρῇ τὴν μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Τούρκων εἰρήνην; Ἡ Κρήτη θεωρουμένη καὶ ὡς πρὸς τὴν θέσιν της εἶναι οὐσιώδης διὰ τὴν ἀσφάλειαν τῆς Ἑλλάδος· διότι ἡ νῆσος αὐτὴ εἶναι πρὸς τὴν Ἑλλάδα ὅ,τι ἡ Κούβα πρὸς τὸ Μεξικόν, καὶ εἶναι ἀδύνατον. ἐὰν μείνῃ ἔξω. νὰ μὴ κινδυνεύσῃ ἡ ὕπαρξις τῆς νέας ἐπικρατείας. Ἀφ' ἑτέρου δέ. εἶναί ποτε δυνατὸν νὰ βλέπῃ ὁ Κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος τοὺς ὑπηκόους του καταπραζομένους ὑπὸ τῶν Τούρκων. ὥστε καὶ νὰ μὴ τοὺς δώσῃ χεῖρα βοηθείας;

Καὶ τότε. ἂν τοὺς βοηθήσῃ, πρέπει ἄφευκτα νὰ ἀκολουθήσῃ πόλεμος μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς Τουρκίας, καὶ εἰς αὐτὴν τὴν περίστασιν ἡ Ἀγγλία ἀναμφιβόλως πρέπει νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὸν πόλεμον. Ἢ ἂν καὶ ὁ Ἡγεμὼν τῆς Ἑλλάδος καὶ ἡ Ἀγγλία ἀδιαφορήσουν

εἰς τὴν σφαγὴν τῶν ἐν Κρήτῃ Ἑλλήνων. οἱ ἄλλοι Ἕλληνες θέλουν τρέξει ἀμέσως εἰς βοήθειαν τῶν πασχόντων ἀδελφῶν των. καὶ τότε τί ὠφελεῖ, ἂν ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι εὑρίσκεται ἡ Ἑλλὰς τὴν εἰρήνην; Ὑπάρχει καὶ ἄλλο ἐπιχείρημα. τὸ ὁποῖον εἶναι καὶ τὸ ἰσχυρώτερον· ἀπὸ ὅλα. Ἡ Κρήτη φυσικὰ δὲν πρέπει νὰ μένῃ εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν Τούρκων· διότι οὖσα πλουσία *λείαν*, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ βάλλῃ εἰς πειρασμὸν τὰς γειτνιαζούσας ἐπικρατείας. καὶ διὰ τοῦτο προλέγει ὅτι. ἐὰν δὲν ἐνωθῇ τώρα μὲ τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα. ἡ Ἀγγλία θέλει ἔλθει ὀργήγορα εἰς πόλεμον μὲ τὴν τά δε ἡ ἄλλην ἐπικράτειαν ἐξ αἰτίας αὐτῆς τῆς ἰδίας Κρήτης.»

Ἀφοῦ λοιπὸν ὑπέγραψαν οἱ Κρῆτες τὰς πρὸς τοὺς τρεῖς Συμμάχους ἀναφορὰς καὶ τὰ ὡς ἀνωτέρω ἰδιαίτερα ἱκετήρια τὰ διηύθυναν μὲ τὸν Ἄββελον Παλαιολόγον ὅλα πρὸς τὸν Κυβερνήτην. καὶ τὸν παρεκάλουν δι' ἰδίας ἀναφορᾶς νὰ τὰ διαβιβάσῃ (1) ἐκεῖνος ὅπως εἶδε μεταφρασμένα εἰς τὸ Γαλλικόν. Ὁ Κυβερνήτης ἀναγνοὺς ταῦτα. ἐκάμφθη ὡς εἰρέθη εἰς τὰ δεινὰ τῶν πολυπαθῶν Κρητῶν. διὸ καὶ ὡς ἐκοινολογήθη, ἐξεφράσθη ὅτι εἶχε κάμει ἀπόφασιν νὰ τὰ διευθύνῃ δι' ἰδίων ἀπεσταλμένων μὲ δαπάνην τοῦ δημοσίου ταμείου. Δὲν ἀπεστάλη ὅμως οὐδὲ εἰς τότε. Ἐὰν δὲ διηυθύνθησαν καὶ αὐτὰ τὰ ἔγγραφα καὶ πῶς, ἔμεινεν ἄδηλον. Τὸ Κρητικὸν ὅμως συμβούλιον ὡς νομίμως ἀντιπροσωπεῦον τὸν λαόν. διηύθυνε ταυτοχρόνως καὶ τὸ ἑξῆς προσκλητήριον πρὸς ἅπαντας τοὺς συναγωνιστάς. τὸ ὁποῖον καὶ καταχωρίζομεν ὧδε αὐτολεξεί.

Ἀριθ. 3995.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

ΤΟ ΚΡΗΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ.

Πρὸς τοὺς Ἕλληνας.

«Ὁπόταν, ἀδελφοὶ ὁμογενεῖς καὶ συναγωνισταί. ἐκορυφώθησαν τὰ

1) Καὶ τῶν ἀναφορῶν πρὸς τοὺς Ἡγεμόνας καὶ τῶν ἰδίων ἱκετηρίων ἐγγράφων τὰ πρωτότυπα ἀπωλέσθησαν μετὰ τῶν λοιπῶν δημοσίων ἐγγράφων τῆς Κρήτης τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

δεινά μας ἀπὸ τὸν ἀνυπόφορον ζυγόν μας. καὶ καμμίαν θεραπείαν δὲν ἠδυνάμεθα πλέον νὰ εὕρωμεν. παρὰ νὰ καταφύγωμεν εἰς τὰ ὅπλα μὲ τὴν σταθερὰν ἔνορκον ἀπόφασιν, ἢ νὰ ζήσωμεν ὡς ἄνθρωποι. καὶ ὡς χριστιανοὶ ἐλεύθεροι. ἢ νὰ καταβῶμεν ὅλοι μαζὶ εἰς τὸν τάφον. τότε συμφώνως μὲ σᾶς ἐμβήκαμεν καὶ ἡμεῖς εἰς τὸ διάλογον ἄνισον στάδιον τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνός μας. ἀπευθύνοντες τὰς ἐλπίδας τῆς σωτηρίας μας εἰς μόνον τὸν δίκαιον Θεόν. τὸν ὑπερασπιστὴν τῶν ἀνθρωπίνων δικαίων.

«Ἔκτοτε ὅρκοι θεῖοι. καὶ πατριφανεῖς ἐπίσημοι πράξεις καθιέρωσαν κατ' ἐπανάληψιν. καὶ ἀπεκατέστησαν ἀπαρίβιάστους τὰς ἐνώπιον ὅλου τοῦ κόσμου γενομένας ἱερὰς ταύτας συμφωνίας μας. εἰς τὸ νὰ λάβωμεν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν τύχην ὁποιαδήποτε καὶ ἂν ἤθελεν εἶσθαι ὑπερασπίζοντες ὁ εἷς τὸν ἄλλον μέχρι τελευταίας μας ἀναπνοῆς. καὶ τὸ σκοπούμενόν μας ἦτο τὸ νὰ ἀνακτήσωμεν τὰ ἀπαρέγγραπτα καὶ ἀναπαλλοτρίωτα δίκαιά μας ὅλοι οἱ συναγωνιζόμενοι. καὶ τὴν γῆν τῶν προπατόρων μας ἐλευθέραν.

«Οἱ κατὰ συνέχειαν δεκατρεῖς ἀγῶνές μας ἐπεκύρωσαν τὰς αὐτὰς πράξεις. Ἐπειδὴ καὶ οἱ Ἕλληνες οὗτοι ἐθεωροῦσαν ἐξίσου ὡς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν πατρίδα των τὴν Πελοπόννησον. τὰς ναυτικὰς νήσους. τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα τὴν Κρήτην καὶ τὰς συναγωνιζομένας νήσους τοῦ Αἰγαίου Πελάγους· ὅθεν καὶ ἐξ ἴσου συνηγωνίζοντο πότε μὲν οἱ Πελοποννήσιοι. διὰ τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα. διὰ τὰς ναυτικὰς νήσους καὶ διὰ τὴν Κρήτην, καὶ πότε οἱ Στερεολλαδῖται διὰ τὴν Πελοπόννησον, ναυτικὰς νόσους καὶ Κρήτην. καὶ πότε οἱ Κρῆτες διὰ τὴν Στερεὰν· Ἑλλάδα. διὰ τὴν Πελοπόννησον καὶ ναυτικὰς νήσους, καθὼς καὶ οἱ Ναυτικοί μας δι' ὅλα ταῦτα τὰ μέρη. Στερεολλαδῖται λοιπόν, οἱ Ναυτικοί. οἱ Πελοποννήσιοι, οἱ Κρῆτες καὶ ἁπλῶς οἱ νησιῶται ἐπότισαν ἐναλλὰξ μὲ τὸ αἷμά των ὅλα ταῦτα τὰ μέρη· καὶ θεωροῦντες ὅλα ταῦτα ὡς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν κληρονομίαν τῶν, ὑπερμαχοῦσαν διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν γενικῶς τῶν μερῶν τούτων.

«Καὶ ὁπόταν περιστάσεις κρίσιμοι ὑπηγόρευσαν τοὺς Ἕλληνας νὰ ζητήσωσι τὴν μεσολάβησιν τῆς Μεγάλης Βρεττανίας διὰ τὴν μεταξύ των καὶ τῶν ἐχθρῶν αὐτῶν εἰρηνοποίησιν. τότε πάλιν εἰς

τοὺς ὅρους τῶν ὁδηγιῶν. τὰς ὁποίας ἔδωκαν πρὸς τὸν εἰς Κωνσταντινούπολιν Ἄγγλον πρέσβυν, γενομένας εἰς τὴν ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἐθνικὴν Συνέλευσιν, ἐφανέρωσε πασιφανῶς, ὅτι ἡ Πελοπόννησος, αἱ ναυτικαὶ νῆσοι, ἡ Στερεὰ Ἑλλάς, τὸ Αἰγαῖον Πέλαγος, καὶ ἡ Κρήτη θέλουσι λάβει μίαν καὶ τὴν αὐτὴν τύχην ἀπαρασαλεύτως. Καὶ εἰς αὐτὰς τὰς βάσεις ἀκόμη ἐπερειδόμενοι, ἀπεδέχθησαν τὴν συνθήκην τῆς 6 Ἰουλίου, ὡς καὶ ἀπ' αὐτὴν τὴν ἰδίαν συνθήκην φαίνεται ὅτι ὁ σκοπὸς τῶν τριῶν σεβαστῶν μοναρχῶν, τῶν ὑπογραψάντων τὴν αὐτὴν συνθήκην ἦτο νὰ εἰρηνοποιήσωσι τὰ πράγματα τῆς Ἑλλάδος.

«Ἡ Κρήτη ἦτο καὶ εἶναι μέρος ἀδιάσπαστον τῆς Ἑλλάδος αὐτῆς, ὡς συναγωνισθεῖσα καὶ συναγωνιζομένη μὲ τὰ λοιπὰ ἐπαναστατήσαντα μέρη, ἀπὸ τὴν ἀρχήν. ὥστε δὲν ἠμπορεῖ τις νὰ ἐννοήσῃ, πῶς εἰς διαφόρους πράξεις τῶν πληρεξουσίων τῶν σεβαστῶν τούτων μοναρχῶν ἡ Κρήτη παρεσιωπήθη διόλου, ἐν ᾧ ἀκόμη μάλιστα ἔχει τὸν ἐξολοθρευτικὸν πόλεμον εἰς τοὺς κόλπους της, καὶ οἱ Τοῦρκοι εἶναι περιωρισμένοι εἰς μόνα τὰ φρούριά των ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας.

«Γνωρίζετε, συνάδελφοι Ἕλληνες, σεῖς παρὰ πάντας τοὺς ἄλλους, ἂν ὑπῆρξε τυραννία εἰς τὸν κόσμον ὡς ἡ ἰδική μας! Γνωρίζετε πόσους φόνους, πόσας θυσίας καὶ πόσα ἀνήκουστα δεινὰ ὑπεφέραμεν πρὶν τοῦ ἀγῶνος μας. Γνωρίζεται τὴν ξεχωριστὴν καθ' ἡμῶν θηριωδίαν τῶν Τούρκων τῆς Κρήτης, καὶ ἀκόμη γνωρίζετε ἂν ἡμεῖς ἠμποροῦμεν νὰ συζήσωμεν μ' αὐτούς, ἔπειτα ἀφ' οὗ ἐξολοθρεύσαμεν εἰς τὸν ἀγῶνά μας τοῦτον περισσοτέρους ἀπὸ τὰ τρία τέταρτα, καὶ ὑπεφέραμεν καὶ ἡμεῖς ὡσαύτως τόσα δεινά.

«Σεῖς γνωρίζετε ὡς ἡμεῖς, διότι δὲν ἐλείψετέ ποτε ἀπὸ τὴν συμμαχίαν μας· τοὺς καθ' ἡμῶν σκοποὺς τῶν Τούρκων, τὰ σχέδιά των περὶ τῆς μεταθέσεώς μας, τὴν ἀπιστίαν των καὶ ἄλλα πράγματα, τὰ ὁποῖα καὶ αὐτὴ ἡ φύσις ἴσως ἀδυνατεῖ νὰ μεταλλάξῃ, καὶ ἂς στοχάζωνται ὅτι θέλουν ὅσοι νομίζουν εὔκολον νὰ μεταβάλουν τὴν φύσιν τοῦ τίγρεως εἰς φύσιν προβάτου.

«Σεῖς γνωρίζετε ὡς πρὸς τὰς ἐγγυήσεις καὶ ἀμνηστείας, ὁποῖαι εἶναι αἱ ἐγγυήσεις καὶ ἀμνηστεῖαι τῶν Τούρκων, καὶ ποία ὑπῆρξε

καὶ πόσον διετηρήθη καὶ ἡ ἐπ' ὀνόματι τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Αὐστρίας δοθεῖσα πρὸς ἡμᾶς ἐγγύησις παρὰ τοῦ ἐν Χανίοις διατρίβοντος αὐστριακοῦ προξένου κυρίου Δερκοῦλες κατὰ τὸν Μάρτιον τοῦ 1824. καὶ ὁποῖα σχέδια ἔκαμαν ἀκολούθως οἱ Τοῦρκοι. τὰ ὁποῖα καὶ ἤθελον βάλλει εἰς ἐνέργειαν ἂν δὲν ἐπρολαμβάναμεν νὰ προσκαλέσωμεν τοὺς τὴν Πελοπόννησον διατρίβοντας συντοπίτας μας· καὶ ἂν ὁ Θεὸς ὁ μόνος ὑπερασπιστής μας φειδόμενος τοῦ πλάσματός του. δὲν μᾶς ἐχάριζε τότε εἰς τὴν ἀφιξίν των τὰ φρούρια Γραμβούσης καὶ Κισάμου. τῶν ὁποίων ἡ ἀπόκτησις ἀπὸ τὰ ὅπλα μας. καὶ ὁ ἀρχήσας πάλιν ἐνεργητικὸς πόλεμος. ἀπήλλαξε τοὺς ἀνδρείους μας Λακκιώτας καὶ λοιποὺς ἀπὸ τὸν ὄλεθρόν των. ἂν καὶ οἱ πρῶτοι ἀρχηγοὶ τῶν Σφακίων εὑρίσκωνται ἀκόμη εἰς τὰ δεσμὰ τῶν Χανίων. ἀφ' οὗ συνελήφθησαν μὲ ἀνήκουστον ἴσως καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἱστορίαν ἀπιστίαν.

«Μυρία δοιπὸν ψηλαφητὰ διδόμενα ἔχομεν, ὅτι ἡ εἰς τοὺς Τούρκους ὑποταγή μας θέλει ἐπιφέρει γρήγορα ἡ ἀργὰ τὸν ἄτιμον γενικὸν ἐξολοθρεσμόν μας. Καὶ βέβαι, ἂν ἐγνώριδαν τὴν πραγματικὴν θέσιν μας οἱ Σεβαστοὶ Σύμμαχοι οἱ ἀντιλήπτορές μας. ἤθελεν εἶναι ἀδύνατον ν' ἀφήσουν οὐδὲ στιγμὴν εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων τὴν Κρήτην.

«Καὶ λέγομεν τοῦτο· διότι εἶναι ἀρά γε πιθανὸν ὁ Σεβαστὸς καὶ φιλάνθρωπος Μονάρχης τῆς Μεγάλης Βρετανίας νὰ παραβλέψῃ τὸν ὄλεθρον τόσων μυριάδων συναδέλφων του χριστιανῶν, ὁπόταν δὲν ὑπέφερεν οὐδ' αὐτὴν τὴν σωματεμπορίαν τῶν μαύρων ;

«Ἢ θέλει παραβλέψει τὸν ὄλεθρόν μας ὁ σεβαστὸς Κάρολος Γ'. ὁ χριστιανικώτατος βασιλεὺς τῆς Γαλλίας. ὁπόταν ὁ προκάτοχός του ὁ ἀείμνηστος ἐκεῖνος Λουδοβίκος ὁ ΙΔ'. διὰ νὰ μὴ πέσῃ εἰς τοὺς αὐτοὺς τυράννους της ἡ Κρήτη. ἐπρόσφερε τόσα σφάγια Γάλλων καὶ αὐτὸν τὸν ἀρχηγόν των τὸν ἔνδοξον Δοῦκα Βοφόρτην. ἐπρόσφερε τόσα πλοῖα, ἔξοδα καὶ ἄλλα, καὶ ἐνῷ τὰ εἰσέτι σωζόμενα εἰς Κρήτην κόκκαλα τῶν ἐνδόξων ἐκείνων Γάλλων ζητοῦν ἐκδίκησιν ; τῶν ὁποίων βέβαια αἱ ἱεραὶ σκιαὶ θεωροῦν στεναζουσαι τὴν δυστυχίαν τῶν συναδέλφων των.

«Ἢ τέλος πάντων. ὁ ὑπερασπιστὴς τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας

ὁ σεβαστὸς Αὐτοκράτωρ πασῶν τῶν Ρωσσιῶν θέλει ἀδιαφορήσει, ὁπόταν κοντὰ εἰς τὰ ἄλλα ἐνθυμηθῇ καὶ ὁπόσην καταστροφὴν ὑπέφερον περὶ τὰ 1770 ἀπὸ τὴν θηριωδίαν τῶν βαρβάρων Τούρκων; ὄχι, ὄχι. Ἡ ἄγνοια τῆς καταστάσεώς μας ἔκαμε βέβαια τοὺς σεβαστοὺς τούτους μονάρχας ν' ἀδιαφορήσουν ἕως σήμερον διὰ τὴν Κρήτην.

«Καὶ μ' ὅλα ταῦτα, ἂν ἐναντίον πασῆς ἐλπίδος δὲν ἤθελον εἰσακουσθῇ καὶ αὖθις αἱ θερμαὶ αὗται ἱκεσίαι μας, τὰς ὁποίας ὁ ἐγκαταλελειμένος τῆς Κρήτης λαὸς διηύθυνε πρὸς τοὺς ἀνακτορικοὺς θρόνους αὐτῶν τῶν σεβαστῶν σωμάτων, καὶ ἡμεῖς βιασθῶμεν νὰ καταφύγωμεν πάλιν εἰς τὰ ὅπλα μας, ἀναγκαζόμεθα νὰ ὑπενθυμίσωμεν, σᾶς τοὺς συναδέλφους καὶ συναγωνιστάς μας, ὥστε σεβόμενοι τὴν ἱερότητα τῶν ὅρκων καὶ συμφωνιῶν μας νὰ μᾶς συνδράμετε πάλιν, μηδὲν λογιζόμενοι τοὺς ἐπικειμένους κινδύνους, τοὺς ὁποίους δὲν εἶναι δύσκολον νὰ εὑρεθοῦν τινες, ἢ ἀπὸ μικροψυχίαν ἢ ἀπὸ ἄλλα ἴδια ἀλλ' ὀλέθρια συμφέροντα νὰ σᾶς ἐκθέσουν διὰ νὰ σᾶς φοβίσουν.

«Μίαν καὶ τὴν αὐτὴν τύχην συνωρκίσθημεν, καὶ ἐσυμφωνήσαμεν νὰ λάβωμεν· καὶ διὰ νὰ ἀπολαύσωμεν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν τύχην, χρεωστεῖτε νὰ ὑπερμαχήσητε μέχρι τέλους μαζή μας. Σεῖς δὲ μάλιστα οἱ Ρουμελιῶται ἰδίως, τῶν ὁποίων πολλῶν πατέρες, τέκνα, ἀδελφοί, εἰς ἕνα λόγον συγγενεῖς καὶ συντοπῖται μὲ τὸ αἷμα των ἐπότισαν σχεδὸν ὅλην τὴν γῆν τῆς Κρήτης, καὶ μὲ τὰ κόκκαλά των σκεπάζουν ἤδη ἱκανὸν μέρος αὐτῆς, χρεωστεῖτε παρὰ τοὺς ἄλλους νὰ συναποθάνετε καὶ οἱ λοιποὶ μαζή μας, ἂν καὶ σκληρὰ τύχη ἤθελε βαλθῇ νὰ μᾶς ἀποχωρίσῃ.

«Ἡμεῖς κατ' εὐθεῖαν μὲ σᾶς Πελοποννήσιοι, Στερεοελλαδῖται, ναυτικοί, καὶ νησιῶται ἐσυμφωνήσαμεν, καὶ ἐσυνωρκίσθημεν νὰ φυλάξωμεν τοὺς ἱεροὺς τοῦ συνδέσμου μας τούτου σκοπούς. Μὲ σᾶς κατ' εὐθεῖαν καὶ τὴν σήμερον ἐπιθυμοῦμεν νὰ εἰσακουσθῶμεθα· διότι μὲ τὴν σημερινὴν ἀσυμβίβαστον πολιτικὴν τῆς ἐθνικῆς μας Κυβερνήσεως δὲν ἠμποροῦμεν νὰ συνεννοηθῶμεν.

«Ἡμεῖς, ἀφ' οὗ διεμαρτυρήθημεν ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἐνώπιον τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου καθ' ὁποίας δήποτε πράξεως ἀντι-

χειμένης εἰς τὴν ἀποφυγήν τοῦ ὀλέθρου μας, προετοιμάσθημεν ἂν ἡ χριστιανοσύνη παραβλέψῃ νὰ ἐπιπέσουν καὶ ἄλλαι ἔξωθεν ὁρδαὶ Τούρκων ἐναντίον μας, νὰ πολεμήσωμεν γενναίως· καὶ ἂν δὲν δυνηθῶμεν νὰ τοὺς ὑποφέρωμεν, νὰ καταβῶμεν ὅλοι εἰς τὸν ᾅδην, μαχόμενοι ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος

«Ἡμεῖς δὲν εὑρίσκομεν ἀλλοῦ τὴν σωτηρίαν μας, παρὰ εἰς τὰ ὅπλα μας καὶ εἰς αὐτὸν τὸν ἔντιμον θάνατον· καὶ ἂν ἡ χριστιανοσύνη μᾶς παραδώσῃ εἰς τὴν ἀσπλαγχνίαν τῶν Τούρκων, ἀφ' οὗ κατεσφάξαμεν ἀπαθῶς τὰς γυναῖκας, τὰ τέκνα καὶ γέροντάς μας, ἂν γενῶμεν καὶ ἡμεῖς θῦμα, ἀλλὰ θῦμα ἔνδοξον σταθερότητος καὶ τῶν ἀπαραγράπτων δικαίων μας, ἀφίνοντες κἂν εἰς μνημόσυνον αἰωνίων ἀντὶ κατοίκων χριστιανῶν τοὺς ἀκολούθους λόγους χαραγμένους εἰς ὅλην τὴν ἐπιφάνειαν καὶ περιφέρειαν τῆς νήσου. «Ἐδῶ »εἶναι ἡ Κρήτη, ἡ βασιλεία τοῦ Μίνωος, ἥτις ἔδωκε τοὺς πρώ»τους θεσμοὺς καὶ νόμους, πολλὰς ἐπιστήμας καὶ τέχνας, ἀκόμη »καὶ αὐτὴν τὴν ναυτικὴν καὶ πολεμικὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα, τὴν μη»τέρα τῶν φώτων. Διετήρησεν ὑπὸ τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα τὰ τέκνα »της ὑπὲρ τὰς τρεῖς χιλιάδας ἔτη, τὰ ὁποῖα ἐγκαταλειφθέντα ἤδη »ἀπὸ τοὺς συναδέλφους των χριστιανοὺς ὕστερον ἀπὸ δέκα ἐτῶν ἀ»διάκοπον ἐξολοθρευτικὸν πόλεμον διὰ ν' ἀπαλλαχθῶσι τῆς φρικτῆς »τυραννίας, ἔγιναν ἐλεεινὰ θύματα τῆς ὠμότητος τῶν ἀπανθρώπων »Τούρκων».

Ἐν Μεγαρίταις Αὐλοποτάμου τῆς Κρήτης· τὴν 22 Ἀπριλίου 1830.

Οἱ συγκροτοῦντες τὸ Κρητικὸν Συμβούλιον Κρήτης.

Κ. Κριτοβουλίδης, Α. Στεφανάκης, Τζώρτζης Σακουλάζος, Ν. Λιμπρίτης, Γ. Καλομενόπουλος, Μ. Χιονάκης, Α. Ἰωαννίδης, Ἰω. Μιχαήλ, Γ. Βενέτικος, Γ. Σακόρραφος, Α. Ἀρετίνης, Α. Παπαδάκης, Ἰω. Γ. Κονδύλης, Μ. Λιδᾶς.

Ὁ Γραμματεὺς
Ν. Δαμβέργης.

Πολλαὶ πολλαχόθεν παραινέσεις καὶ παρηγορίαι φιλογενῶν Ἑλλήνων καὶ φιλελλήνων ἐνεθάρρυνον τοὺς Κρῆτας νὰ ἐμμένωσιν ὑπὲρ

ποτε, προσκαρτεροῦντες καὶ ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ ἀξιοδακρύτῳ καταστάσει αὐτῶν, ἐπ' ἐλπίδι ὅτι ἦτο δυνατὸν νὰ μεταβληθῶσι καὶ ὑπὲρ αὐτῶν τὰ πράγματα ἐν Εὐρώπῃ, καὶ μάλιστα μετὰ τὰς τελευταίας περιπαθεῖς πρὸς τοὺς ἰσχυροὺς ἐκθέσεις των. Οἱ δὲ Κρῆτες ἂν καὶ ἐνεκαρτέρουν δεινῶς, ἐμμένοντες εἰς τὸ φρόνημά των, καίτοι ἐπηρεασθέντες πάλιν ὑπὸ Γάλλου ἀξιωματικοῦ καταπλεύσαντος καὶ δεύτερον εἰς Σοῦδαν, καὶ ἐκφράσαντος κατ' ἐντολὴν τοῦ ἀντιναυάρχου Δεριγνῆ καὶ ἀκούσαντος τὰ αὐτὰ ὡς καὶ ὁ πρῶτος, εἶχον ὅμως πάντοτε προσηλωμένον τὸ ὄμμα καὶ ἐπὶ τῆς Γραμβούσης, καὶ τὴν πεποίθησιν νὰ ἐπιστηριχθῶσι τελευταῖον ἐπ' αὐτῆς. Ἐπανέλαβε λοιπὸν καὶ τότε τὸ Συμβούλιον ἐξαιτησάμενον πρὸς τὸν Κυβερνήτην ὅ,τι καὶ ἐν τῇ προτέρᾳ ἀναφορᾷ περὶ Γραμβούσης, πρὸς δέ, νὰ συγχωρήσῃ κἂν νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὴν τακτικὴν αὐτῆς φρουρὰν καὶ Κρῆτές τινες πρόσθετοι φρουροί. Τὸ τοιοῦτον ὅμως ἐνομίζετο ἀδύνατον καὶ ὡς ἐκ τῆς θέσεως τοῦ Κυβερνήτου ἀπέναντι τῶν συμμαχικῶν ναυτικῶν, οἵτινες ἀπῄτουν καὶ αὐτοὶ συχνὰ παρ' ἐκείνου τὴν παράδοσιν τῆς Γραμβούσης. Τί λοιπὸν περὶ τούτου ἐσκέφθησαν τότε οἱ Κρῆτες;

Κινδυνευούσης οὕτω τῆς πολιτικῆς αὐτῶν ὑπάρξεως, βλέποντες ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν σιωπὴν τοῦ Κυβερνήτου ὡς πρὸς τὴν αἴτησίν των, ἀφ' ἑτέρου δὲ καὶ τὴν συχνὴν ἐπέμβασιν τῶν ἀξιωματικῶν τῆς Συμμαχίας, ἐτόλμησαν αὐτοὶ ἀφ' ἑαυτῶν ν' ἁρπάσωσι τὴν Γραμβοῦσαν διὰ τὸν εἰρημένον σκοπὸν ἀπὸ τὴν τακτικὴν φρουρὰν τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως. Ἐσχηματίσθη λοιπὸν παρευθὺς σῶμα ἐξ 100 περίπου ἐκλεκτῶν Κρητῶν, οἵτινες εἶχον συνεννοηθῇ περὶ τούτου καὶ μετὰ πολλῶν τῶν ἐν Γραμβούσῃ, ὁρκωθέντες νὰ προσέξωσι μὴν ἤθελον βλάψει οὐδένα τῶν ὑπαρχόντων ἤδη φρουρῶν οὐδ' ἄλλον τινὰ πολίτην. Μεταβάντες δ' οὗτοι ἐν νυκτὶ διὰ λέμβων ἐπὶ τῆς νήσου, ἐκρύφθησαν ἐφησυχάζοντες εἰς παραλίους οἰκίας τοῦ Μανώλη Δεικτάκη, Ἀντωνίου Μαρουλιανοῦ καὶ ἄλλων, μεχρισοῦ ἀποβῇ κατὰ συνεννόησιν τὴν ἐπαύριον καὶ ὁ Β. Χάλης ἀναφανδόν, ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ 7 ἢ 8 ἐνόπλους, ὡς ἐσυνείθιζον νὰ φέρωσιν οἱ ἐπαισχήγοι.

Τὸ δὲ σύνθημα ἦτο τὸ ἑξῆς. Οἱ μὲν περὶ τὸν Χάλην νὰ συλλά-

βωσιν ἀμέσως τὸν φρούραρχον Γάλλον Δουπινήν, ὅστις καθ' ἑκάστην κατήρχετο συνήθως εἰς τὴν παραλίαν μετὰ τῶν ἀξιωματικῶν του, οἱ δὲ κεκρυμμένοι ἀναφανέντες τότε, νὰ ὁρμήσωσι διὰ νὰ καταλάβωσι τὴν πύλην, γενόμενοι οὕτως ἀβλαβῶς κύριοι τοῦ φρουρίου, τὸ δὲ πρᾶγμα προύχώρησε τόσον ἐπιδεξίως, ὥστ' ἀμ' ἀποβάντος τοῦ Χάλη ἐπὶ τῆς νήσου μετὰ 2 ἢ 3 ἡμέρας, κατέβη καὶ ὁ Δουπινῆς μετὰ τῶν ἀξιωματικῶν του ἐκ τοῦ φρουρίου, διευθυνθεὶς πρὸς ἐκεῖνον ἀνυπόπτως διὰ νὰ τὸν χαιρετήσῃ. Ἀλλ' ἔπρεπεν ἄλλος παρὰ τὸν Χάλην μᾶλλον θερμουργὸς νὰ παίξῃ τὸ πρῶτον τοῦ δράματος ἐκείνου πρόσωπον. Ἀνυπόμονοι δὲ προσέβλεπον οἱ κεκρυμμένοι τότε, καὶ διὰ πολλῶν σημείων μακρόθεν τὸν παρώτρυναν νὰ ἐνεργήσῃ τὸ ἐκ μέρους του πρῶτον κίνημα, διὰ νὰ ἐξορμήσωσι καὶ αὐτοὶ ἀμέσως.

Αὐτὸς ὅμως ἐμπεσὼν εἰς μακρολογίας μετὰ τοῦ φρουράρχου κατὰ τὸ συνήθειάν του, ἢ καὶ μακροψυχήσας ὡς λέγεται νὰ ἐπιτεθῇ κατ' ἀνθρώπου τῆς Κυβερνήσεως, ἔδωκε καιρὸν εἰς κακοβούλους, οἵτινες προφθάσαντες ἀπεκάλυψαν τῷ φρουράρχῳ τὰ περὶ τοῦ ἐπιχειρήματος. Ἀποχωρισθεὶς λοιπὸν ἀμέσως τότε ὁ Δουπινῆς, ἀνέβη δρομαίως εἰς τὸ φρούριον, μυκτηρίσας παρευθὺς τὴν ἀβελτηρίαν τῶν περὶ τὸν Χάλην. Προετοιμασθεὶς δ' ἔπειτα τοὺς ἐβίασε καὶ διὰ κανονίων νὰ ἀπέλθωσι τῆς νήσου ὅσον τὸ δυνατὸν ταχύτερον.

Οἱ δὲ Τοῦρκοι αὐθαδέστεροι καταστάντες διὰ τὴν μεταβολὴν τῆς πολιτικῆς ὑπάρξεως τὴν ὁποίαν ἐχορήγουν τὰ πρωτόκολλα, ἤρχισαν καὶ νὰ ἐπιτίθενται παντοῦ βαρύτεροι, αἰχμαλωτίζοντες καὶ κατασφάζοντες τοὺς προστυχόντας πρὸς ἀντεκδίκησιν. Δὲν ἔμενον ὅμως καὶ αὐτοὶ ἀτιμώρητοι ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων, ἂν καὶ ἐκλονίζοντο οὗτοι ὑπὸ τῆς ἀντιθέτου ἰδέας, κατατρυχόμενοι πολυειδῶς καὶ ὑπὸ ἀπείρων ἄλλων κακουχιῶν.

Ἀνέφερε, καὶ ἐπανέφερε τὸ Συμβούλιον πρὸς τὴν ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν περὶ τῆς καταστάσεως τῶν πραγμάτων, ἐξαιτούμενον τὴν ταχεῖαν ἐθνικὴν ἀντίληψιν. Εἰς ἀπάντησιν δὲ τούτων ἔλαβεν ὁ ἀντιπρόσωπος διαταγὴν τοῦ Κυβερνήτου νὰ πείσῃ τοὺς Κρῆτας, νὰ συνθηκολογήσωσι φρονίμως μετὰ τῶν Τούρκων, ἐνόσῳ ὑπάρχει καιρός, διὰ νὰ ἤθελον δυνηθῇ οὕτως εἰς τὸ νὰ βελτιώσωσι κατὰ τι

τὴν μέλλουσαν κατάστασιν των. Ἀλλ' ἦτο δυνατὸν εἰς τοιοῦτον καιρὸν νὰ γείνῃ τοῦτο, καὶ ἂν ἤθελεν ὑποτεθῇ, ὅτι ἦτο κἂν ὠφέλιμον; Οἱ Τοῦρκοι ἀγέρωχοι ὡς ἐκ τῆς θέσεώς των τότε ἤθελον συγκατατεθῇ, ἐὰν δὲν ἤθελον προδώσῃ τὸ μέλλον των οἱ ταπεινωθέντες τότε συμβαλλόμενοι Ἕλληνες; Δὲν ἔδωκαν λοιπὸν προσοχὴν ὅλως διόλου οἱ Κρῆτες εἰς τοῦτο, καὶ ὡς ἀδύνατον καὶ ὡς ἀλυσιτελές.

Κατόπιν ἔλαβε τὸ Συμβούλιον ἄλλην διαταγήν, δι' ἧς τὸ εἰδοποιεῖ, ὅτι ἔρχονται ἐκ τῶν τριῶν συμμαχικῶν στόλων πλοῖα, διὰ νὰ ἐπιβάλλωσιν ἀνακωχὴν εἰς τὰ διαμαχόμενα μέρη πρὸς κατάπαυσιν τῶν αἱματοχυσιῶν. Παρήγγελλε δὲ ὁ Κυβερνήτης δι' αὐτῆς αὐστηρὰν προσοχὴν ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων, διὰ νὰ δεχθῶσι προθύμως τὰ περὶ ἀνακωχῆς, καὶ νὰ μὴν ἤθελον δώσει εἰς τὸ διάστημα τοῦτο τὴν ἐλαχίστην αἰτίαν ἐχθροπραξιῶν πρὸς βλάβην τῶν συμφερόντων τῆς πατρίδος των, προσδιορίζων ὁ ἴδιος ὡς ναυλόχιον καὶ τὸν ὅρμον Παλαιοκάστρου, μικρὸν ἀπέχοντα πρὸς δυσμὰς τοῦ Ἡρακλείου. Τὸ συμβούλιον λοιπὸν ἐπροσκάλεσεν εὐθὺς τότε ἐξ ὅλων τῶν ἐπαρχιῶν τοὺς ἐπισημοτέρους ὁπλαρχηγοὺς νὰ παρευρεθῶσιν ἐκεῖ, οἵτινες καὶ ἦσαν συνηγμένοι περὶ ἑαυτοὺς πλέον τῶν 1.500 ἐνόπλων κατὰ τὸ χωρίον Ρογδιὰν τῆς Κνωσσοῦ, ὅτε κατέπλευσαν περὶ ἀρχὰς Ἰουνίου τὰ τρία πλοῖα Ἀγγλίας, Γαλλίας καὶ Ρωσσίας εἰς τὸν ῥηθέντα ὅρμον.

Ἐκοινοποίησαν δὲ τότε οἱ πλοίαρχοι τὰ περὶ ἀνακωχῆς, προθέμενοι ὡς ἔλεγον νὰ παύσωσι τὴν αἱματοχυσίαν, οἱ δὲ Ἕλληνες παρεδέχθησαν καθ' ὁλοκληρίαν παρευθὺς τὰ περὶ ταύτης ὡς πεπεισμένοι πρότερον καὶ ὑπὸ τοῦ Κυβερνήτου. Διέγραψαν δὲ οὗτοι τότε καὶ ὅρια εἰς ὅλα τὰ ὑπὸ τῶν Τούρκων κατεχόμενα ἔτι φρούρια, ἐπὶ ἀπειλῇ νὰ μὴν ὑπερπηδῶσιν ἐπ' οὐδεμιᾷ προφάσει ταῦτα ἀτιμωρήτως οἱ ἐχθρικῶς διακείμενοι. τὰ ὁποῖα κοινοποιήσαντες οἱ πλοίαρχοι καὶ εἰς τὸν Σουλεϊμὰν πασᾶν τοῦ Ἡρακλείου, καὶ παραγγείλαντες τὴν αὐστηρὰν τήρησιν, ἀπέπλευσαν ἐκεῖθεν. Τὸ Συμβούλιον λοιπὸν καὶ ὁ ἀντιπρόσωπος τοποθετήσαντες ἀμέσως τοὺς ἱκανωτέρους τῶν ὁπλαρχηγῶν μετ' ἀναλόγου στρατιωτικῆς δυνάμεως εἰς τὰς ἀναγκαιοτέρας θέσεις, τοὺς κατέστησαν καὶ ὑπευθύνους ἐ-

νώπιον ὅλου τοῦ ἔθνους καὶ τῆς ἰδίας ἑαυτῶν πατρίδος Κρήτης, ἐὰν δὲν προσέξωσι παντὶ σθένει νὰ μὴ προέλθῃ ἐκ μέρους των κατὰ τὰς ὁδηγίας καὶ τοῦ Κυβερνήτου ἡ ἐλαχίστη αἰτία, παρέχουσα ἀφορμὴν νέων ἐχθροπραξιῶν. Ἐτήρησαν δ' οὗτοι ἀκριβῶς πάντα ταῦτα καὶ μὲ ὄλεθρόν των.

Ἀλλ' ἐφύλαξαν ταῦτα καὶ οἱ Τοῦρκοι; Οὐδαμῶς. Μόλις ἀπεμακρύνθησαν ἐκεῖθεν τὰ πολεμικὰ πλοῖα τῶν Συμμάχων, καὶ ἐπέπεσον οἱ τοῦ Ἡρακλείου μάλιστα Τοῦρκοι θηριωδέστατοι κατὰ τῶν Ἑλλήνων. Ὑπερπηδῶντες δ' οὗτοι συχνὰ περιφρονητικῶς καὶ αὐτὰ τὰ τεθέντα ὅρια, ἔσφαζον καὶ ἠχμαλώτιζον πολλούς, ἐνῶ οἱ Ἕλληνες ἀπέφευγον πᾶσαν σύγκρουσιν κατὰ τὰς ὁδηγίας. Πολλὴ δὲ κίνησις ἔγεινε τότε ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων· διότι ὁ μὲν πρόεδρος Ρενιέρης κινηθεὶς ἀμέσως, ἐπρόφθασε μέ τινας τῶν συμβούλων καὶ εἰς τὰς δυτικὰς ἐπαρχίας, ὁ δὲ Οἰκονόμος ἐδείχθη δραστηριώτερος εἰς τὰς ἀνατολικωτέρας, διὰ νὰ προλάβωσι τοὺς Ἕλληνας μὴν ἤθελον παραβῇ οὐδὲ κεραίαν τῶν συμπεφωνημένων, καὶ ἐναγοποιήσωσιν οὕτω τὸν ἀγῶνά των, ὥστε ὑπέφεραν νὰ ἴδωσι μὲ ἀπαραδειγμάτιστον καρτερίαν κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο καὶ πλέον τῶν 300 ἀτόμων συγγενῶν καὶ φίλων θανατωθέντας ὑπὸ τῶν Τούρκων, χωρὶς αὐτοὶ νὰ πράξωσί τι κακὸν κατ' αὐτῶν. Ἀλλ' εἰς τί ἀπέβλεπον τελευταῖον ὅλα ταῦτα ἐκ μέρους τῶν Εὐρωπαίων; — Τῶν χριστιανῶν Ἡγεμόνων οἱ ὑπηρέται αὐτοὶ προδιέθετον οὕτω τὸν δυστυχῆ τῆς Κρήτης λαόν, διὰ νὰ ἐπιθέτωσι νέας σκληροτέρας δουλείας τῆς μέχρι τοῦδε ἐπὶ τοῦ τραχήλου των, μὴ δυνηθέντες νὰ τὸν καταπείσωσι διὰ λόγων νὰ καταθέσῃ τὰ ὅπλα! Ἰδοὺ δὲ καὶ τὸ πρὸς τὸν Σουλεϊμὰν πασᾶν ἔγγραφον, ὅπερ τῷ ἀπέστειλαν οἱ ἐπὶ τῆς πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Ἡρακλείου γραμμῆς διωρισμένοι ὁπλαρχηγοὶ τῆς ἀνακωχῆς.

Πρὸς τὸν ἐξοχώτατον Σουλεϊμὰν πασᾶν

«Ἀπὸ τὰς 6 τοῦ μηνὸς Ἰουνίου, ὅτε ἦλθαν τὰ βασιλικὰ εὐρωπαϊκὰ πλοῖα εἰς Παλαιόκαστρον, καὶ μᾶς διέταξαν ἀνακωχὴν ὅπλων χωρὶς νὰ ἐνοχλῶμεν ὁ εἷς τὸν ἄλλον, ἡμεῖς κατὰ τὴν διαταγὴν ἐκείνων ἐφυλάξαμεν τὰ χρέη μας μέχρι τοῦδε. Γνωρίζετε καλῶς πο-

σοι ἀπὸ τοὺς ἐδικούς μας ἐφονεύθησαν, καὶ ἠχμαλωτίσθησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων· διότι μᾶς εἶχαν ὑποχρεωμένους οἱ πλοίαρχοι τῶν Συμμάχων νὰ μὴ κτυπῶμεν, ἐὰν ἤθελον φονεύσει καὶ ὅλους μας. Σήμερον ἐκάμαμεν ἐπισκεψιν εἰς τὸν κάμπον, ὅπου ἐνταμώσαμεν καὶ τὸν ἰδικόν σας Πίμπασιν (χιλίαρχον) Ριζιβαναγᾶν, εἰς τὸν ὁποῖον εἴπαμεν τὴν γνώμην μας, ἀλλ' ἐκεῖνος μᾶς ἀπεκρίθη, ὅτι δὲν ἔχει περὶ τούτου τὴν προσταγήν σας.

«Σᾶς φανερόνωμεν λοιπὸν πάλιν, ὅτι ἡμεῖς δὲν ἔχομεν ἄδειαν νὰ προπεράσωμεν ἓν βῆμα ἀπὸ τὰ ὁροθέσια, ἅτινα μᾶς διώρισαν τὰ βασιλικά πλοῖα. Ἐὰν δὲ καὶ ἀπὸ τοὺς ἰδικούς σας κανεὶς προπεράσῃ ταῦτα, τὴν πρώτην καὶ δευτέραν φορὰν χρεωστοῦμεν νὰ τοὺς ὑποχρεόνωμεν μὲ τὸ καλὸν νὰ ἐπιστρέφουν ἐντὸς τῶν συνόρων των, τὴν δὲ τρίτην καὶ νὰ τοὺς ἀφοπλίζωμεν, τὰ δὲ ὅπλα των νὰ στέλλωμεν, ὅπου μᾶς προστάζουν. Αὐτὴ εἶναι ἡ γνώμη μας κατὰ τὴν διαταγὴν καὶ τῶν εὐρωπαϊκῶν πλοιάρχων· παρακαλοῦμεν δὲ νὰ μᾶς φανερώσητε καὶ τὴν ἰδικήν σας, ἐὰν θέλετε νὰ φυλάξωμεν τὴν ἀνακωχὴν ἀμφότερα τὰ μέρη ἑωσοῦ ἴδωμεν, ὁποίας ἄλλας διαταγὰς θέλουν μᾶς δώσει τὰ Β. εὐρωπαϊκὰ πλοῖα.»

Ἐν Γολίφᾳ τὴν 10 Αὐγούστου 1830.

Ὁ στρατηγὸς
Γ. Πεζαρός.

Οἱ ὁπλαρχηγοί.
Ζαχαρίας Ἀποστολάκης, Γεώργιος Βασιλείου, Μανώλης Καζάνης.

Εἰς ἀπάντησιν δὲ τῶν εἰρημένων ἔλαβον τὸ ἑξῆς ἔγγραφον.

«Σᾶς εἰδοποιοῦμεν ὅτι ἐλάβομεν σήμερον τὸ γράμμα σας ἀπὸ τὸν Ριζιβαναγᾶν Παπουτσαλάκην, καὶ τὸ ἀνεγνώσαμεν εἰς τὸν ὑψηλότατον πασᾶν, πρὸς τὸν ὁποῖον ὡμίλησε καὶ ὁ ἴδιος Ριζιβαναγὰς ἐκ μέρους σας ὡς τὸν εἴχατε εἴπει. Ἀλλὰ σᾶς λέγομεν ὅτι πρό τινων ἡμερῶν ἦλθεν εἰς τὸν Πασᾶν ἀπὸ τὸ ὑψηλὸν Δοβλέτι μας προσταγὴ διὰ τοὺς ραγιάδες τῆς Κρήτης νὰ γείνῃ ἀμνηστεία δι' ὅλα τὰ περασμένα τοῦ πολέμου· τὸ ὑψηλὸν Δοβλέτι οὕτω γράφει, καὶ δὲν φανερόνει παντελῶς διὰ σύνορα. Ἀντίγραφον δὲ τοῦ φιρμανίου εἰς τὰ

ρωμαικὸν ἔστειλεν ὁ ἴδιος πασᾶς καὶ πρὸς τὸν Κ. Ρενιέρην διὰ νὰ τὸ ἀναγνώσῃ εἰς ὅλον τὸν ραγιάν, καὶ καταλάβῃ τὴν βασιλικὴν χάριν καὶ εὐσπλαγχνίαν τοῦ πολυχρονισμένου Σουλτάνου μας. Ταῦτα εἴμεθα παραγγελμένοι ἐκ μέρους τοῦ ὑψηλοτάτου πασᾶ νὰ σᾶς γράψωμεν πρὸς γνῶσιν καὶ ὁδηγίαν σας, παρακινοῦντές σας καὶ ἡμεῖς νὰ μετανοήσητε πλέον, διὰ νὰ κερδίσητε τὴν ποθητὴν εὐσπλαγχνίαν τοῦ Δοβλετίου.»

Μεγαλόκαστρον τῇ 12 Αὐγούστου 1830.

Μεχμετὰγὰς Τερζιμαμπέης τῆς Κρήτης.

Ἀφοῦ δὲ καὶ καὶ ὁ πρόεδρος Ρενιέρης ἔλαβεν εἰς Ἀποκόρωναν τὸ μνησθὲν ἀντίγραφον τοῦ φιρμανίου, ἐπροσκάλεσεν εἰς συνέλευσιν τοὺς ἐπισημοτέρους τῶν περὶ τὴν Κυδωνίαν καὶ τὴν Ρεθύμνην ἐπαρχιῶν, εἰς τοὺς ὁποίους καθυπέβαλε τὰ ἔγγραφα, ἅτινα εἶχε λάβει παρὰ τοῦ πασᾶ τῆς Κυδωνίας. Ἀπήντησαν δὲ εἰς ταῦτα καὶ αὐτοὶ ὡς ἑφεξῆς.

Πρὸς τὸν σεβάσμιον πρόεδρον τοῦ Κρητικοῦ Συμβουλίου Κ. Ρενιέρη.

«Οἱ ὑποφενόμενοι ἐπαρχιακοὶ πληρεξούσιοι δημογέροντες καὶ καπεταναῖοι, οἱ κατὰ τὴν πρόσκλησίν σας συναχθέντες ἐνταῦθα, ἀνεγνώσαμεν καὶ ἐπαρατηρήσαμεν τὴν πρὸς ὑμᾶς ἐπιστολὴν τοῦ Μεχμετπασᾶ διοικητοῦ τοῦ φρουρίου Χανίων, μηνολογουμένην τὴν 4 τοῦ παρόντος, καθὼς καὶ τὸ ἐν αὐτῇ ἀντίγραφον φιρμανίου τοῦ Σουλτάνου, καὶ ἐκαταλάβαμεν τοὺς σκοποὺς των.

«Ἡ πρὸς ἡμᾶς κοινοποίησις τῶν τοιούτων ἦτον ὅλως περιττή· διότι ἡ πρόταση τῶν Τούρκων εἶναι ἀντικειμένη εἰς τὴν σταθερὰν ἀπόφασίν μας, τὴν ὁποίαν ὑμεῖς γνωρίζετε καλῶς. Ἐπαναλαβάνομεν ὅμως νὰ σᾶς ἐκφράσωμεν ἐν βραχυλογίᾳ τὴν γνώμην μας, τὴν ὁποίαν καὶ παρακαλοῦμεν νὰ διαβιβάσητε εἰς τὸν ρηθέντα Μεχμετπασᾶν.

«Ὁ κόσμος ὅλως γνωρίζει, ὡς καὶ ὁ ἴδιος ὁ Σουλτάνος εἰς τὸ φιρμάνι του δὲν ἠμπόρεσε νὰ κρύψῃ τὰ δίκαια αἴτια, τὰ ὁποῖα

ἠναγκασαν τοὺς χριστιανοὺς νὰ καταφρονήσουν πᾶν εἶδος δυστυχήματος καὶ αὐτὸν τὸν ἴδιον θάνατον. καὶ νὰ ἐμβωμεν πρὸ δέκα ἤδη ἐτῶν εἰς τὸν διόλου ἄνισον ἀγῶνα μὲ τοὺς ἐχθροὺς τῆς ζωῆς, τῆς τιμῆς καὶ τῆς πίστεώς μας μὲ ἕνορκον ἀπόφασιν, ἢ νὰ ζήσωμεν εἰς τὸ ἑξῆς ἐλεύθεροι ἀπὸ τὴν ἀφόρητον τυραννίαν τῶν Ταύρκων, ἢ νὰ ἀποθάνωμεν ὅλοι ὁμοῦ μὲ τὰ ὅπλα εἰς χεῖρας.

«Τὰ ὅπλα μας λοιπόν, τὰ ὁποῖα ἔκτοτε μέχρι σήμερον ὑπεράσπισαν τὰ τρία τιμιώτερα ταῦτα τοῦ ἀνθρώπου, αὐτὰ μόνα δύνανται καὶ νὰ τὰ διαφυλάξουν μέχρι τέλους καὶ ὄχι αἱ δόλιοι, αἱ ψευδεῖς καὶ ἀπατηλαὶ ὑποσχέσεις τῆς τουρκικῆς ἐξουσίας.

«Ἀρκετὰ εἶναι γνωρισμένος ὁ χαρακτὴρ τῶν Τούρκων καὶ ἡ θηριώδης διαγωγή των ὡς πρὸς τοὺς χριστιανούς. Εἰς τοὺς ὑπαλλήλους τῆς τουρκικῆς ἐξουσίας βεζυράδες καὶ λοιποὺς ὑπάρχουν ἀκόμη τὰ ἀπανθρώπως ἐκδοθέντα πρὸ χρόνων αὐστηρὰ φιρμάνια διὰ νὰ ἐνεργήσουν τὸν παντελῆ ἐξολοθρευμὸν τῶν χριστιανῶν, τοὺς ὁποίους ἔτι ὀνομαζει ὁ Σουλτάνος πτωχοὺς ραγιάδες.

«Βεβαμμέναι εἶναι ἀκόμη αἱ ἀγυιαὶ τῶν ὡρυωρίων Κυδωνίας, Ρεθύμνης καὶ Ἡρακλείου ἀπὸ τὰ αἵματα τῶν ἀδελφῶν, τῶν πατέρων, τῶν οἰκείων καὶ τῶν φιλτάτων μας, τοὺς ὁποίους κατέσφαζαν συχνὰ ὡς πρόβατα.

«Γέματα εἶναι ἀκόμη τὰ ῥέατα τῶν πόλεων ἀπὸ τὰ κόκκαλα τῶν χριστιανῶν, οἱ ὁποῖοι κατὰ δυστυχίαν δὲν ἠμπόρεσαν νὰ διαφύγουν τὴν θηριωδίαν τῶν Τούρκων, καὶ οἱ ὁποῖοι καθημέραν ὀλιγοστεύουν διὰ δολίου τρόπου κατὰ τὸν ἀριθμόν.

«Μὲ οἰκτρὰς φωνὰς δὲν ἔπαυσαν ἀκόμη τοῦ νὰ βοοῦν πρὸς τὸν Θεὸν εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Ἀφεντάκη τὰ αἵματα 300 περίπου χριστιανῶν, τοὺς ὁποίους κλείσας ὡς πρόβατα εἰς μάνδραν κατέσφαξε μὲ τὴν ἀπανθρωποτέραν θηριωδίαν.

«Εἰς τὰς πλατείας τοῦ Ἡρακλείου ἀχνίζει ἀκόμη τὸ αἷμα τοῦ μακαρίτου στρατηγοῦ Ν. Μαλικούτη (1) τὸν ὁποῖον κατέκοψαν ἀπίστως μεληδόν, παραδοθέντα ἐν καιρῷ μάχης εἰς αὐτούς.

(1) Κατὰ λάθος ὠνομάζομεν ἀπ' ἀρχῆς τῆς συγγραφῆς Μιχαὴλ τὸν Μαλικούτην, ὅστις ἐκαλεῖτο τῷόντι Νικόλαος.

«Εἰς τὸ ἴδιον Ἡράκλειον ὑπάρχουν ἔτι ἀδιάλυτα τὰ σώματα 6 ναυτῶν, τοὺς ὁποίους ὁ Σουλεϊμαμπασᾶς ἀπηγχόνισε τὴν 18 τοῦ Ἰανουαρίου ε. ε. ὕστερον ἀπὸ 8 μηνῶν φυλάκισιν, καὶ ἀφοῦ μάλιστα ὁ εἰς Σῦρον κρατηθεὶς Τουφεξίμπασίς του ἀπελύθη κατὰ διαταγὴν τοῦ Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος.

«Δέσμιοι κρατοῦνται ἕως σήμερον εἰς τὸ φρούριον τῶν Χανίων οἱ πρόκριτοι καὶ καπεταναῖοι τῶν Σφακίων, τοὺς ὁποίους ὁ Μουσταφᾶ πασσᾶς πρὸ 4 ἐτῶν συνέλαβε δολίως ὅτε ἀπεκεφάλισε δολίως εἰς Κεφαλάδες καὶ τὸν Ἰωάννην Τσακίρην καὶ ἄλλους.

«Εἰς τὰς ἀγυιὰς τῶν φρουρίων τῆς Κρήτης καὶ τῆς Ἀφρικῆς πωλοῦνται ἀπανθρώπως ὡς κρέατα αἱ θυγατέρες, αἱ ἀδελφαί, αἱ γυναῖκες καὶ τὰ φίλτατα τέκνα τῶν Κρητῶν Ἑλλήνων. Ὅλα δὲ ταῦτα καὶ μύρια ἄλλα εἶναι δείγματα τρανώτατα τοῦ ἀπίστου καὶ ἀπανθρώπου χαρακτῆρος τῶν ἀδικλλάκτων ἐχθρῶν μας· διότι ἡ φύσις τῆς τίγρεως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μεταβληθῇ ποτε καὶ εἰς φύσιν προβάτου.

«Εἰς ὅλον τὸν κόσμον διεκηρύξαμεν ἐξ ἀρχῆς μὲ τοὺς λοιποὺς συναγωνιστάς μας Ἕλληνας τὸ ἀμετάτρεπτον τοῦ σκοποῦ μας ἢ νὰ ζήσωμεν ἐλεύθεροι ὡς ἄνθρωποι, ἢ νὰ συναποθάνωμεν καὶ ἡμεῖς ὅλοι ὁμοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, εἰς τὴν ὁποίαν ἐγεννήθημεν, καὶ τὴν ὁποίαν ἐβάψαμεν καὶ βάφομεν καθημέραν μὲ τὸ αἷμά μας. Εἰς τὴν θείαν λοιπὸν παντοδυναμίαν, καὶ εἰς τοὺς κραταιοὺς προστάτας τῆς δικαιοσύνης ἔχομεν πάντοτε τὰς ἐλπίδας μας, ὅτι θέλουν δικαιώσει καὶ τὸν ἰδικόν μας πολυαίματον ἀγῶνα.

«Ταῦτα εἰς ἀπάντησιν κύριε πρόεδρε τῶν ἐγγράφων, τὰ ὁποῖα σᾶς διηύθυνε ὁ ρηθεὶς διοικητὴς τοῦ φρουρίου Χανίων, καὶ παρακαλοῦμεν νὰ τῷ στείλετε ταύτην πρωτοτύπως.»

Ἐν Καλύβαις Ἀποκορώνου τὴν 17 Αὐγούστου 1830

Οἱ εὐπειθεῖς πολῖται

Ἔπονται πολλαὶ ὑπογραφαὶ τῶν καπεταναίων, δημογερόντων καὶ λοιπῶν ὑπὲρ τὰς ἑκατόν.

Ἴσον τῷ πρωτοτύπῳ.

Ὁ γραμματεὺς τοῦ Κρητικοῦ Συμβουλίου

Παῦλος Καλογέρητος

Εἶχε δ' ἀναφέρει τὸ Συμβούλιον πρὸς τὸν Κυβερνήτην περὶ τῆς ἀκριβοῦς τῆς ἀνακωχῆς τηρήσεως ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων, περὶ τῆς ἀπιστίας τῶν Τούρκων καὶ περὶ τῶν διαπραχθέντων ἐν τῷ μεταξὺ ὑπ' ἐκείνων πολλῶν σφαγῶν καὶ φόνων, τὰ ὁποῖα βεβαίως εἶχε κοινοποιήσει οὗτος καὶ πρὸς τοὺς ἀντιναυάρχους καὶ συμμαχίας. Ἠσθάνθησαν δὲ οἱ Κρῆτες τότε ἀνακούφισίν τινα τῶν δεινῶν των, ὅτε ἔμαθον πῶς ἐμελετήθη διὰ νὰ ἔλθῃ τρίτη τις δύναμις, εἰς Κρήτην ἱκανὴ νὰ περιστείλῃ τοὺς ἀπειθεῖς Τούρκους της· διότι ἤλπισαν ὅτι ἡ δύναμις αὐτὴ θέλει εἶσθαι ἐκ τοῦ κατὰ τὰ Μεσσηνιακὰ φρούρια τῆς Πελοποννήσου διαμένοντος Γαλλικοῦ στρατοῦ, ὅστις εἶχε ταπεινώσει καὶ τὸν ἀγέρωχον Ἰμβραΐμην. Ἀνέφερε κατ' ἐπανάληψιν πρὸς τὸν Κυβερνήτην τὰ περὶ τῶν φιρμανίων καθὼς καὶ τὰ περὶ τῆς Γραμβούσης· διότι ὡς τελευταῖον ἄσυλον ἐθεώρουν ὅλοι οἱ Κρῆτες ὡς πολλάκις εἴπομεν τὸ νησίδιον τοῦτο, ὅπως δι' αὐτοῦ δυνηθῶσι ν' ἀνθέξωσιν εἰς τὸν σκοπὸν των ἐφ' ἱκανὸν χρόνον. Ἀλλ' ἐψεύθησαν δυστυχῶς ὅλως διόλου τῶν ἐλπίδων περὶ πάντων! Καὶ πῶς;

Μετὰ παρέλευσιν ὀλίγου χρόνου ἔλαβε τὸ συμβούλιον διαταγὴν τοῦ Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος, δι' ἧς τῷ ἀνηγγέλλετο ἤδη «Ἡ ἐγ»καταλειψις τῆς Κρήτης ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως· διότι »κατὰ τὸ πρωτόκολλον τοῦ Λονδίνου, ἡ νῆσος αὐτὴ ἔμεινεν ὑπὸ »τὴν κυριότητα τῆς Τουρκίας, καὶ δὲν πρέπει νὰ προσδοκῶσι τοῦ »λοιποῦ οἱ Κρῆτες οὐδεμίαν ἀντίληψιν παρ' αὐτῆς, ἀφορῶσιν πολεμικὰς ἐργασίας!!!»

Ἐγκατελείφθη λοιπὸν οὕτως ἡ Κρήτη ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως τῆς Ἑλλάδος παρασπόνδως, ἥτις εἶναι ἀδιάσπαστον μέλος αὐτῆς κατὰ τὰς ἀποφάσεις τῶν ἐθνοσυνελεύσεων. Συνάμα δ' ἐξαπέστειλεν ὁ Κυβερνήτης εἰς Γραμβούσαν πλοῖον, καὶ ἀφοπλίσας τὸ φρούριόν της, μετέφερεν εἰς Ναύπλιον τὰ κανόνια της. Μετ' ὀλίγον δ' ἄπειροι κανοβολισμοὶ ἐξ ὅλων τῶν φρουρίων ριπτόμενοι, ἐχαιρέτων τὴν ἕνωσιν τῆς Κρήτης μετὰ τῆς Αἰγύπτου κατὰ τὴν ἀπόφασιν τῆς τότε χριστιανικῆς διπλωματίας ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ Μεχμετ-Ἀλῆ.

Καὶ τέλος μετ' οὐ πολὺ ἀνώνυμός τις ἐπιστολὴ φθάσασα εἰς Κρήτην διὰ τῆς Κάσου ἐξ Ἀλεξανδρείας, ἐγνωστοποίει, «Ὅτι μετὰ »3000 τακτικοῦ στρατοῦ ἑτοιμάζεται μετὰ σπουδῆς νὰ φθάσῃ εἰς

»Κρήτην ὁ Νουρεττημβέης». Ὁποῖα θλιβερὰ κατήφεια κατέλαβε τότε τοὺς πολυπαθεῖς Κρῆτας! Ὁποῖοι πικρότατοι στεναγμοὶ ἐξήρχοντο ἐκ τῶν καιδιῶν αὐτῶν, πληροῦντες τὸν τεθολωμένον ὁρίζοντα των· διότι ἔβλεπον οὕτω ματαιωμένας τὰς θυσίας των, καὶ ἐγκαταλελειμένους ἑαυτοὺς ἀπροσδοκήτως ὑπὸ τοῦ συναγωνιζομένου ἔθνους των, καὶ ὑφ' ὅλου τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου!!!

Συνεβούλευε δὲ δι' αὐτῆς ὁ ἀνώνυμος ριλέλλην τοὺς Κρῆτας οὕτωσί. «Νὰ μὴν ἀποδειλιάσωσι καὶ εἰς ταύτην τὴν περίστασιν. Νὰ προσέξουν, νὰ μὴν ἤθελον ἀφήσει τοὺς Τούρκους νὰ ὑπερβῶσι τὰ ἐπὶ τῆς ἀνακωχῆς χαραχθέντα ὅρια, μηδὲ νὰ δώσωσιν ὅμως καὶ αὐτοὶ ἀφορμὴν νέων συγχύσεων, τὰς ὁποίας θέλουν προσπαθήσει καὶ οἱ Τοῦρκοι νὰ ἀπορύγουν, διότι ὁ Μεχμεταλῆς ὑπεσχέθη εἰς τὸν Ἄγγλον Ναύαρχον, ὅτι θέλει καθυποτάξει τὴν Κρήτην ἄνευ αἱματοχυσίας. Προσέτι ὑπεσχέθη οὗτος, ὅτι θέλει ἀφήσει εἰς τὴν Κρήτην τὸ αὐτὸ σύστημα τῆς διοικήσεως, μὲ τὸ ὁποῖον διοικεῖται καὶ τώρα. Νὰ προσέχωσι δέ, ἐπρόσθετε, νὰ μὴν ἀπατηθῶσι διότι ὁ ἀρχηγὸς Νουρεττημβέης, εἶν' ἄνθρωπος πολιτισμένος ὡς ἐνδιατρίψας ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐν Εὐρώπῃ θέλει δὲ μεταχειρισθῆ καὶ πάντα τρόπον θεμιτὸν καὶ ἀθέμιτον, νὰ τοὺς ἐξαπατήσῃ». Τοιαῦτα καὶ ἄλλα παρόμοια ἀνέφερεν ὁ ἀνώνυμος ἐκεῖνος φίλος.

Ὁ δὲ λαὸς ἐμάνθανε ταῦτα πάντα ἐκ τῶν ὁπλαρχηγῶν του, πρὸς οὓς τὸ συμβούλιον τὰ ἐκοινοποίει. Ἐζήτουν λοιπὸν ἀπὸ τὰ ἀνατολικὰ τῆς Κρήτης μέρη πολεμεφόδια ἐκ τοῦ Συμβουλίου καὶ τότε, ἐζήτει τοιαῦτα καὶ ὁ Χάλης ἀπὸ τὰ δυτικά· διότι δι' αὐτῶν ἠμποροῦσαν νὰ ὑποστηριζωνται· τοιαῦτα ἐζήτει καὶ ὁ πρόεδρος Ρενιέρης ἀπὸ τὸν Ἀποκόρωνα διὰ τοῦ ἀπὸ 15 Σεπτεμβρίου ὑπ' ἀριθ. 1320 ὡς ἐφεξῆς ἐγγράφου του.

»Ἀπὸ τὰς 12 τοῦ τρέχοντος ἦλθον οἱ καπεταναῖοι τῶν Σφα»κίων, μὲ τοὺς ὁποίους ἐμείναμεν σύμφωνοι νὰ κάμωμεν εἰς Χανία »γενικὸν πόλεμον, ἀφοῦ ἔλθωσι καὶ οἱ ἀρχηγοὶ Β. Χάλης καὶ Γ. »Τσουδερός, τοὺς ὁποίους καὶ ἐπροσκαλέσαμεν. Ἐσυστήσαμεν δὲ »συμφώνως καὶ φρουρὰν ἐξ 20 Σφακιανῶν, 20 Κυδωνιατῶν καὶ 20 »Ἀποκορωνιτῶν διὰ ν' ἀκολουθῇ εἰς τὴν ἐπιτροπήν, καὶ συνάζῃ »τὰς προσόδους, δι' ὧν νὰ προμηθεύωμεν εἰς τὸν στρατὸν τὰς προ-

»φάς, καὶ εἰ δυνατὸν νὰ προβλέψωμεν καὶ πολεμεφόδια. Δὲν φοβου-
»μεθα τόσον τοὺς Τούρκους ὅσον τὴν ἀταξίαν, καὶ περισσότερον διὰ
»τὴν ἔλλειψιν τῶν πολεμεφοδίων. Ἀποστείλατε λοιπὸν παρευθὺς
»ἄνθρωπον εἰς Ναύπλιον μὲ ἐπίτηδες ταχύπλουν ν' ἀναγγείλητε
»πρὸς τοὺς κυρίους Ναυάρχους τὴν ἀπιστίαν τῶν Τούρκων ἐπὶ τῆς
»ἀνακωχῆς, καὶ τὴν ἐξ Ἀλεξανδρείας περὶ ἀποστολῆς νέου στρα-
»τοῦ εἴδησιν, παρακαλοῦντες καὶ τὸν Κ. Τομπάζην (1) νὰ μᾶς
»προφθάσῃ πολεμεφόδια. Αὐτὰ εἶναι σήμερον ἡ σωτηρία μας· καὶ
»παύσατε ἀπὸ πᾶσαν ἄλλην ὑπόθεσιν. Ἐνθαρρύνετε δὲ ὅσον δύνα-
»σθε ὅλους τοὺς καπεταναίους διὰ νὰ δείξωσι καὶ τώρα καρτερίαν
»καὶ γενναιότητα. Προφθάσατέ μας ὅμως σήμερον ἓν μέρος πολε-
»μεφοδίων διὰ τὰς παρούσας χρείας μας.»

Ὁ Πρόεδρος
Ν. Ρενιέρης.

Ἐξαπέστειλε λοιπὸν καὶ αὐθις τὸ συμβούλιον εἰς Ναύπλιον ἐξαι-
τούμενον πρὸ πάντων πολεμεφόδια. Ἀλλ' ἦτο δυνατὸν νὰ προμη-
θεύωνται τοῦ λοιποῦ εὐκόλως καὶ ταῦτα: Εἶχον ἀρχίσει συμμα-
χικά τινα πλοῖα νὰ πολιορκῶσιν ἤδη χάριν τῶν Τούρκων καὶ
τὴν Κρήτην, ὥστε εἶχον βιάσει καὶ Ἑλληνικά τινα πλοιάρια κατὰ
τὸν διάπλουν των καταγόμενα μὲ πολεμικὰ εἴδη εἰς τοὺς λιμένας
της νὰ ἐπιστραφῶσιν ἄπρακτα. Ἐπὶ ματαίῳ ἀπηύθυναν οἱ ἄθλιοι
Κρῆτες καὶ παρατηρήσεις τότε πρός τινας ἀντιναυάρχους τῆς συμ-
μαχίας, ἐγκλείοντες καὶ ἀντίγραφα τῶν πρὸς τοὺς κραταιοὺς Ἡγε-
μόνας των ἀναφορῶν τοῦ λαοῦ τῆς Κρήτης, δι' ὧν ἐξητοῦντο τὴν
φιλανθρωπίαν, τὸ ἔλεος καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτῶν, καὶ ἐδέοντο
τῶν ἀντιναυάρχων τούτων νὰ μὴ τοὺς κατηναγκάζωσιν ἐωσοῦ τοὐ-
λάχιστον λάβωσι τὴν ἀπάντησιν τῶν ἐκθέσεών των ἐκείνων. Ἀλλὰ

---

1) Ἐπειδὴ οἱ συμμαχικοὶ στόλοι, καὶ μάλιστα ὁ Ἄγγλος ναύαρχος Μάλ-
κωλμ ἐπέβλεπον αὐστηρῶς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν μὴν ἤθελε συνδράμῃ
εἰς πολεμικὰ εἴδη τὴν Κρήτην, εἶχε δοθῇ ἡ ἄδεια εἰς τὸν Τομπάζην νὰ τὴν
προμηθεύῃ ἰδιωτικῶς τοιαῦτα εἰς λογαριασμὸν τοῦ ἐθνικοῦ ταμείου.

τις ἐξ αὐτῶν ἐδιδε προσοχὴν εἰς ταῦτα· τοὐναντίον δὲ μᾶλλον κῦξανεν ἡ βία καὶ πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν καὶ πρὸς τὴν Κρήτην ἐκ μέρους πρὸ πάντων τῶν ἀγγλικῶν πλοίων. Βιαζόμενοι λοιπὸν οἱ Κρῆτες διαφοροτρόπως, ἔκριναν καταλληλότερον καὶ συντομώτερον νὰ ζητήσωσι τότε τὴν ἰδιαιτέραν ἀντίληψιν τῆς Γαλλίας, ἐλπίζοντες εἰς τὴν ἔνδοξον κατ' ἐκεῖνο τὸ ἔτος Ἰουλιανὴν μεταβολὴν τοῦ φιλελευθέρου ἔθνους τῶν Γάλλων. Συνέταξαν λοιπὸν ἀναφορὰν περιληπτικὴν ὅλων τῶν δεινοπαθημάτων τοῦ λαοῦ τῆς Κρήτης, ὑπογράψαντες ἴδιοι ἀπεσταλμένοι ἐξ ἑκάστης ἐπαρχίας, τὴν ὁποίαν καὶ διηύθυναν ἀμέσως πρὸς τὸν χριστιανικώτατον Βασιλέα τῶν Γάλλων Λουδοβῖκον Φίλιππον, ἐξαιτούμενοι τὴν ἰδίαν προστασίαν του, ἀναθέτοντες δι' αὐτῆς τὴν σωτηρίαν των εἰς τὸ ἔνδοξον ἔθνος τῶν Γάλλων. Συνάμα δὲ διηύθυναν ἀντίγραφον ταύτης καὶ πρὸς τὸν φιλάνθρωπον στρατηγὸν Λαφαγέτην, μὲ τὸ ἐφεξῆς αὐτολεξεὶ καταχωριζόμενον ἴδιον ἰκετήριον.

Πρὸς τὸν μεγαλόψυχον στρατηγὸν κύριον Λαφαγέτην.

«Ἀντίγραφον τῆς πρὸς τὴν Α. Μ. τὸν Βασιλέα τῶν Γάλλων καὶ Βασιλέα σου σταλείσης κατ' εὐθεῖαν ἀναφορᾶς τῶν Κρητῶν σ' ἐμπεριλείεται ἐνταῦθα, ἀπὸ τὸ ὁποῖον βλέπεις τὰ μέτρα, τὰ ὁποῖα ἡ ἐπώδυνος θέσις μας καὶ αὐτὰ τὰ πράγματα μᾶς ὑπηγόρευσαν νὰ λάβωμεν, διὰ ν' ἀποφύγωμεν τὸν ὄλεθρόν μας, καὶ νὰ ἐπιτύχωμεν τῆς σωτηρίας μας. Εἴμεθα δὲ εὐέλπιδες ὅτι σύ, ὅστις καὶ προτοῦ ἔδειξας ἀκόμη καὶ εἰς ἄλλο μέρος τὴν θερμοτέραν συνδρομὴν εἰς ἀπόκτησιν τῶν ἱερῶν τοῦ ἀνθρώπου δικαίων, θέλεις συνεργήσει μὲ παντοίους τρόπους εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ καὶ τῶν προστρεχόντων εἰς τὸ ἔθνος σου καὶ Βασιλέα αὐτοῦ Κρητῶν, διὰ νὰ ἐπικαλεσθῶσι τὴν προστασίαν του.

«Ἡ χριστιανικὴ διπλωματία ὡς μὴ ὤφειλε, φιλάνθρωπε κύριε, ἐσυγχώρησεν εἰς τὸν ἄσπλαγχνον ἐχθρόν μας διὰ ν' ἀπολύσῃ πάλιν τακτοποιημένας ὁρδὰς βαρβάρων Αἰγυπτίων ἐναντίον μας, μὲ σκο-

πὸν ἴσως ὥστε μὲ τὸν ὄλεθρον τὸν ἰδικόν μας νὰ καταπαύσωσι μίαν ὥραν ἀρχήτερα καὶ τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν!!!

«Καταδικασμένοι ἀπὸ τὴν χριστιανοσύνην, ἐγκαταλελειμένοι κατ' ἀνωτέρας διαταγὰς ἀπὸ τὴν Κυβέρνησιν τοῦ ἔθνους μας, μὲ τὸ ὁποῖον μᾶς ἐσυσωμάτοναν τόσοι ἱεροὶ σύνδεσμοι εἰς τὸν ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν ἀγῶνά μας, παραδομένοι δὲ ὅλως διόλου εἰς τὴν ἄσπλαγχνον ρομφαίαν τοῦ ἡμετέρου τυράννου, ποῖον ἄλλο καταφύγιον μᾶς ἔμεινε παρὰ νὰ ζητήσωμεν τὴν προστασίαν τοῦ ἐσχάτως ὑπὲρ τῆς δικαιοσύνης καὶ φιλανθρωπίας ἀριστεύσαντος Γαλλικοῦ ἔθνους, τὸ ὁποῖον ὑψωθὲν διὰ τῆς ὡρίμου φρονήσεώς του ὑπεράνω τοῦ σημερινοῦ ἀνθρωπίνου ὁρίζοντος, γίνεται ὁδηγὸς τῆς ἀληθοῦς εὐδαιμονίας τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τὸ ὁποῖον βέβαια δὲν εἰμπορεῖ ὡς πρὸς τὴν μεγαλοψυχίαν καὶ ἡρωϊσμόν, τὸν ὁποῖον ἀκόμη καὶ ἐσχάτως ἔδειξεν ὑπὲρ τῆς δικαιοσύνης, νὰ μὴ δώσῃ χεῖρα βοηθείας εἰς τοὺς πάσχοντας ἀδίκως καὶ ἐπικαλουμένους τὴν ἀντίληψίν του;

«Ἐν ᾧ καὶ οἱ Ἕλληνες τῆς Κρήτης, ἀξιότιμε στρατηγέ, ὑπέφεραν ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀγῶνός μας εἰς διάστημα δέκα ἐτῶν ὅλα τὰ δεινὰ τοῦ πολέμου ὡς καὶ οἱ λοιποὶ συνάδελφοί μας Ἕλληνες, ἐνῷ ἀπὸ δεκαοκτὼ μυριάδας περίπου χριστιανῶν μόλις ἔμειναν δώδεκα. καὶ ἀπὸ δεκατέσσαρας Τούρκων δὲν ἄφησαν νὰ ἐπιζήσουν οὔτε τρεῖς, ὁποίαν ἀσφάλειαν παρακαλοῦμεν εἰμποροῦμεν νὰ εὕρωμεν καταδικαζόμενοι νὰ ὑποκλίνωμεν καὶ αὖθις τὸν αὐχένα ὑπὸ τοιούτους ἐχθροὺς βαρβάρους πνέοντας ἐκδίκησιν, εἰς τοὺς ὁποίους δὲν ὑπάρχει καμμία πίστις, καμμία συμπάθεια, θέλει δὲ τοὺς παρουσιάζει καὶ καθὲν βλέμμα των; Ὁποίαν ἐγγύησιν μᾶς δίδουν διὰ τὴν ὕπαρξίν μας διὰ τὰ ἀναπαλλοτρίωτα τοῦ ἀνθρώπου δίκαια οἱ καταδικάζοντές μας ἰσχυροὶ συνάδελφοί μας; Ἢ ἀποφασίζουν ἀρά γε, ὥστε ἡμεῖς καὶ οἱ ὅμοιοί μας, δηλ. οἱ μισοὶ πολεμήσαντες Ἕλληνες νὰ γίνουν ἀντίλυτρον χάριν τῶν λοιπῶν συναδελφῶν μας; ἀλλ' ὁποία πολιτική, ἂν δὲν εἶναι χωρισμένη ἀπὸ τὴν ἠθικὴν καὶ μάλιστα τοῦ δεκάτου ἐννάτου αἰῶνος συγχωρεῖ τὴν ἀπώλειαν τοῦ ἑνὸς χάριν τῆς σωτηρίας τοῦ ἄλλου; Ἀλλὰ τὰ τοιαῦτα δὲν εἶναι βέβαια ὑποφερτὰ οὔτε εἰς τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἐσχάτου ἀγῶνος τῶν Γάλλων, οὔτε εἰς τὴν σημερινὴν Κυβέρνησίν των, ὅθεν καὶ οἱ Κρῆ-

τες ἤθελον θεωρεῖσθαι ἐνοχοι καὶ αὐτόχειρες. ἂν δὲν ἐπρόστρεχαν ζητοῦντες τὴν ἀντίληψιν τοῦ φιλοδικαίου καὶ φιλανθρώπου ἔθνους ὑπὲρ τῆς ὑπάρξεώς των καὶ τῶν ἀπαραγράπτων ἱερῶν δικαιωμάτων των, χάριν τῶν ὁποίων ὥρμησαν μὲ τοιαύτας ἀπαραδειγματίστους ἴσως θυσίας εἰς τὸ τοιοῦτον ἄνισον στάδιόν των.

«Γνωρίζεις κάλλιστα, φιλάνθρωπε κύριε, εἰς ποῖον φρικτὸν κίνδυνον εἴμεθα ἐκτεθειμένοι, καὶ ὁποίαν ἀκόμη προηγουμένην καὶ ἄμεσον ἐπικουρίαν ἀπαιτεῖ ἡ ὀλέθριος θέσις μας, ὁπόταν μάλιστα δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἐπιτύχωμεν ἕπειτα ἀπὸ τόσας καὶ τόσας προσκλήσεις μας πρὸς τοὺς ἐδῶ ἀντιπρέσβεις καὶ ἀντιναυάρχους τῶν τριῶν Συμμάχων Δυνάμεων προσωρινήν τινα σταμάτησιν τοῦ αἵματός μας ἐωσοῦ νὰ προστρέξωμεν καὶ τὴν τελευταίαν ταύτην φορὰν κατ' εὐθεῖαν εἰς τὰς Αὐλὰς τῶν τριῶν Συμμάχων, διὰ νὰ ἐπικαλεσθῶμεν τὸ ἔλεός των. Πρόφθασε σὲ παρακαλοῦμεν μὲ καρδιοστάλλακτα δάκρυα, καὶ σύντρεξον ὡς φιλάνθρωπος εἰς τὴν ἐπίτευξιν τῆς σωτηρίας μας.

«Γράφοντες πρὸς σέ, ἀποτεινόμεθα συγχρόνως διὰ σοῦ πρὸς ὅλους τοὺς φιλανθρώπους Γάλλους, εἰς τοὺς δείξαντας μάλιστα ξεχωριστήν τινα ὑπεράσπισιν ὡς σὺ εἰς τὴν στήριξιν τῶν ἱερῶν καὶ ἀπαραγράπτων δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου, ἐπικαλούμενοι διὰ μέσου των τὴν ἐπιτυχίαν τῆς σωτηρίας μας.

«Εὐέλπιδες εἰς τὴν ἐπίτευξιν τῶν ὑπὲρ ὧν αἰτούμεθα μετὰ θερμῶν δακρύων, ὑποσημειούμεθα μὲ ὅλον τὸ βαθύτατον σέβας».

Ἐν Μαραγαΐταις Ἀὐλοποτάμου τῆς Κρήτης τὴν 14 Ὀκτωβρίου 1830.

Οἱ ὑποκλινέστατοι δοῦλοί σας.
Ὁ πρόεδρος τῆς συνελεύσεως.

Ν. Οἰκονόμος.

Οἱ πληρεξούσιοι τῆς ἐπαρχίας Σφακίων.

Πρωτόπαπας Σφακίων Γεώργιος.
Πωλιός Πρωτοπαπαδάκης ὁπλαρχηγός.
Α. Μανουσογιαννάκης στρατάρχης.
Μανοῦσος Βαρδουλάκης ὁπλαρχηγός.

Ἰωσὴφ Κουκουτσάκης.
Σήφης Δασκαλάκης.
Πῶλος Τσιριντάνης.
Μανοῦσος Πρωτοπαπαδάκης.
Ξυρούχης Καντιλάκης.

Οἱ πληρεξούσιοι τῆς ἐπαρχίας Κυδωνίας.

Κάλλιστος (1) Ἱερομνήμων.
Β. Χάλης Στρατάρχης.
Ἀνδρέας Παπαδάκης.
Ἀντώνιος Σαριδάκης.
Ἰωάννης Στρογγυλός.
Χ. Μανώλης Ρουκούνης.
Ἰωάννης Μυγιάκης.
Νικολούδης δημογέρων.
Ἀντώνιος Σιρμαλής.

Οἱ πληρεξούσιοι Ἀποκορώνου.

Μιχαὴλ ἱερεὺς Πυρίνης.

---

(1) Οὗτος ἐπέζησε μέχρι τοῦ 1858, ὅτε καὶ ἐπίσκοπος τῆς Κυδωνίας προκεχειρημένος, ἀντέστη γενναιοψύχως εἰς τὴν βίαν τοῦ τυραννίσκου Βελῆ πασᾶ, καὶ τοῦ πρώην μὲν Ἰωαννίνων, τότε δὲ μητροπολίτου Κρήτης Ἱεροθέου. Ἀπήτουν δ' ἀμφότεροι οὗτοι δυναστικῷ τῷ τρόπῳ, μετεκαλεσάμενοι ἐν τῷ διοικητηρίῳ τὸν ἐπίσκοπον τοῦτον ἔμπροσθεν συγκροτηθέντος, συμβουλίου, ὥστε νὰ τὸν ὑποχρεώσουν καὶ ἄκοντα νὰ ὑπογράψῃ παρουσιασθεῖσαν αὐτῷ ἀναφορὰν πρὸς τὴν Πύλιν, δι' ἧς ἀπεκάλουν τοὺς χριστιανοὺς τῆς Κρήτης ἀποστάτας καὶ λῃστάς, ὅτε εἶχον συμβῆ οὗτοι ἐξ ὅλης τῆς νήσου ὑπὲρ τὰς 100,000 καὶ ὡς ἱκέται ἐξητοῦντο παρὰ τοῦ Σουλτάνου ἐν ἄκρᾳ εὐταξίᾳ διὰ νὰ τοὺς ἀπαλλάξῃ ἀφορήτων δοσιμάτων καὶ ἄλλων χριστιανῶν καταπιέσεων. Ὁ σκοπὸς τῶν δὲ ἀπέβλεπε διὰ νὰ τοὺς ἐνοχοποιήσωσιν οὕτω διὰ τῆς ὁμολογίας καὶ τοῦ ἐπισκόπου. Ὁ ἀληθὴς ὅμως ποιμενάρχης Κάλλιστος Φυντίκης ἐπροτίμησε νὰ θύσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ κατὰ τὴν παραγγελίαν τοῦ Εὐαγγελίου ὑπὲρ τοῦ ποιμνίου, διὸ καὶ ἠρνήθη μετὰ καρτερίας τοιαύτην ἄδικον πρᾶξιν, καίτοι βιασθείς, συρθείς, ἐξυβρισθεὶς ἀποτόμως καὶ ἀπειληθεὶς σκληρῶς ὑπ' αὐτῶν, ἕωσοῦ μὴ δυνηθεὶς νὰ ἀνθέξῃ ἐπὶ τέλους, ἔπεσε λειποθυμήσας, καὶ μετ' ὀλίγας ὥρας παρέδωκε τῷ Κυρίῳ τὸ πνεῦμα.

Γρηγόριος Δαμινὸς ὁπλαρχηγός.
Ἀντώνιος Πενέσης.
Α. Μαλατάκης.
Ἀναγ. Νικηφοράκης.
Χρηττούλης Μανουσάκης.
Γ. Βελετσίνης.
Γεώργιος Κριτοβουλίδης.
Δημήτριος Βορυνός.

Οἱ πληρεξούσιοι Κισάμου.

Ἀντώνιος Πρωτοπαπᾶς.
Γεώργιος Δρακονιανὸς ὁπλαρχηγός.
Μανώλης Κουβαρίτης.
Δ. Χρυσαφόπουλος δημογέρων.
Δ. Σαριδάκης.
Ἰάκωβος Σκανδάλης.
Μιχαὴλ Καθεκλᾶς.
Μ. Τσουρούνης.

Οἱ πληρεξούσιοι Σελίνου.

Μιχαὴλ Πρωτοπαπᾶς.
Ἰάκωβος Κουμῆς ὁπλαρχηγός.
Φραγγιὸς Τσισκάκης ὁπλαρχηγός.
Γιάννης Μπενουδάκης.
Α. Γιανναχάκης.
Τσανὴς Συραδάκης.
Νικόλαος Μαρκουλάκης.

Οἱ πληρεξούσιοι Ρεθύμνης.

Μάξιμος Ἱερομόναχος.
Στρατὴς Δεληγιαννάκης ὁπλαρχηγός.
Κωστ. Μοσχάκης δημογέρων.
Βασίλης Μανωλουδάκης.
Γεώργιος Καπετανάκης.

Μ. Χιονάκης.
Κῶστας Δαμβέργας.
Γ. Κουτσούρης.
Μιχάλης Βαλέργας.

Οἱ πληρεξούσιοι Ἁγίου Βασιλείου.

Νεῖλος Ἡγούμενος τοῦ Πρέβελη.
Γεώργιος Τσουδερὸς στρατάρχης.
Μανώλης Σκούλικας.
Ἀρτέμιος Περάκης δημογέρων.
Ἀναγνώστης Παπαδάκης δημογέρων.
Βαρδὴς Μανατάκης.
Κωστ. Μαρκουλάκης.
Ἀλεβίζος Καλλέργης.
Μιχάλης Μιχαλακάκης.

Οἱ πληρεξούσιοι Παγάκρου.

Ἰωάννης Ἱερεύς.
Ἰω. Μοσχοβίτης ὁπλαρχηγός.
Σταῦρος Βαρούχας δημογέρων.
Ἀντώνιος Σταματάκης.
Μανώλης Κασιμάκης.
Ἀνδρόνικος.
Βασίλειος Γαργερός.
Κωνσταντῖνος Γιαννάκης.

Οἱ πληρεξούσιοι Αὐλοποτάμου.

Ἰωάννης Πρωτοπαπᾶς.
Ἀλέξ. Ἀνδρεαδάκης ὁπλαρχηγός.
Νικόλαος Δάνδολος δημογέρων.
Βασίλειος Καλιγιάννης.
Σταυρούλης Νιότης.
Ἰωάννης Παλμέτης.
Σταυρούλης Χαμαλάκης.

Μιχαὴλ Μελίτακας.

Οἱ πληρεξούσιοι Κνωσσοῦ.

Μιχαὴλ ἱερεὺς Λιναρδάκης.
Παναγ. Ζερβουδάκης στρατάρχης.
Χ. Μανώλης Κωστάκης δημογέρων.
Ἀντ. Περατσάκης δημογέρων.
Μανώλης Μακατούνης.
Σισίνης Τατινάκης ὁπλαρχηγός.
Μανώλης Σεμερτσάκης.
Ἀναγνώστης Ποδιάρης Ἀσιτιανός.

Οἱ πληρεξούσιοι Τεμένου

Ἰωάννης Σπυριδάκης ὁπλαρχηγός.
Δημήτριος Βογιατσόγλους δημογέρων.
Ἰωάννης Βάλβης.
Γεώργιος Περδικάκης.
Σπυρίδων Καζαντσάκης.
Γεώργιος Βάλβης.

Οἱ πληρεξούσιοι Γορτύνης.

Χαράλαμπος Ἱερεύς.
Μιχαὴλ Κυριακάκης ὁπλαρχηγός.
Στυλιανὸς Χατσιδάκης.
Ἰωάννης Κουρμούλης δημογέρων.
Μηνᾶς Βενετικος δημογέρων.
Στρατὴς Μιγλάκης.
Α. Τσαχλάκης.
Δημήτριος Κουτρικάκης.
Γεώργιος Λαδοῦκος.

Οἱ πληρεξούσιοι Πυργιώτισσας.

Γεώργιος Ἱερεύς.
Ἀποστόλης Ψωμαδάκης ὁπλαρχηγός.

Ἰω. Χελιδόνης.
Μανώλης Γρηγοράκης.
Κυριάκος Μαυράκης.
Α. Βιτοράκης δημογέρων.
Ἀντώνιος Γερονυμάκης.
Χαρίτων Παπαδάκης.

Οἱ πληρεξούσιοι Μονοπροσώπου

Ἀνδριανὸς Ἱερεύς.
Ἀποστ. Καρατάρης ὁπλαρχηγός.
Γεώργιος Κορνήλης δημογέρων.
Ζαχάρης Μαραγκάκης δημογέρων.
Ἰω. Μαριδάκης.
Δημήτριος Πετράκης.
Κωστ Παπαδάκης.
Νικόλαος Παγκέρης.
Γιάννης Σεβαΐτης.

Οἱ πληρεξούσιοι Χερρονήσου.

Μιχαὴλ ἱερεὺς Ζωγράφος.
Γεώργιος Πεζανὸς στρατηγός.
Ζαχάρης Ἀποστολάκης ὁπλαρχηγός.
Ἰω. Μακαρούνης.
Πέτρος Βερνάρδος.
Ματθαῖος Δαλιανὸς δημογέρων.
Νικόλαος Κασανιότης.
Σήφης Τσιπιπάκης.
Μιχ. Χερσονιότης.

Οἱ πληρεξούσιοι Λασιτίου

Γερβάσιος ἡγούμενος Κρυσταλένιας.
Μανώλης Καζάνης ὁπλαρχηγός.
Μανώλης Μαλιαρᾶς δημογέρων
Κωστ. Καρβούλης.

Γ. Βασιλείου ὁπλαρχηγός.
Μανώλης Βατιζάκης.
Πολυχρόνης Μαρκάκης.
Δημήτριος Ποταμίτης.

Οἱ πληρεξούσιοι Πέτρας.

Μιχαὴλ Ζουράκης Πρωτοπαπᾶς.
Γεώργιος Λουτσάκης ὁπλαρχηγός.
Δημήτριος Κόκκινος.
Νικόλαος Χλαπούτης δημογέρων.
Κωνσταντὴς Κοτσᾶρας.
Κωνσταντὴς Φιλιπάκης.
Νικόλαος Σαβόλας.
Γεώργιος Φουσκάκης.
Μ. Μοσκοβίτης.

Οἱ πληρεξούσιοι Ἀρκαδίας

Ἀναγν. Συμιανὸς ὁπλαρχηγός.
Γεώργιος Πρωτόπαπας.
Γ. Συκολογιανός.
Καρὰ Γεώργιος.
Γεώργιος Κονδύλης δημογέρων.
Γεώργιος Πλατσουνὰς δημογέρων.
Α. Παπαδημητράκης.

Οἱ πληρεξούσιοι Ἱεραπύτνου.

Ἐμμανουὴλ ἱερεὺς Πετάσης.
Φραντσέσκος Τσαντηράκης ὁπλαρχηγός.
Μανώλης Μουδάτσος δημογέρων.
Ἰωάννης Ἀσπρὰς δημογέρων.
Γιάννης Πάγκαλος.
Πολυχρόνης Κουκούλιας.
Στεφανὴς Παπαδάκης.

Οἱ πληριξούσιοι Σιτείας.

Γεώργιος Ἀχλαδιανὸς Πρωτόπαπας.
Γιάννης Παπαδάκης ὁπλαρχηγός.
Γεώργιος Ψαρουδάκης δημογέρων.
Σήφης Δεμιρτσάκης.
Μ. Λαδᾶς.
Θεόδωρος Μαρκάκης.
Γιάννης Ρομνάκης.

Ὁ γραμματεὺς τῆς Συνελεύσεως.
Ν. Δαμβέργης.

Περὶ δὲ τὰ τέλη τοῦ Σεπτεμβρίου ἐλλιμενίσθησαν εἰς Σοῦδαν ἐξ Ἀλεξανδρείας 30 περίπου πολεμικὰ καὶ φορτηγὰ πλοῖα τοῦ Μεχμεταλῆ, ἀποβιβάσαντα εἰς Ἀλυκὰς τὸν Νουρεττὴν βέην μὲ τὸν τακτικὸν στρατόν. Εἶχον δὲ καταπλεύσει πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν καὶ εἰς Γραμβοῦσαν Ἀγγλικόν, Γαλλικὸν καὶ Ρωσσικὸν πολεμικὰ πλοῖα, μεθ' ὧν συγκατέπλευσεν ἐκεῖ καὶ τὸ ὑπὸ τὸν ἀντιναύαρχον Κανάρην διευθυνόμενον ἑλληνικὸν κορβέτον. Καὶ τὰ μὲν ἐκ τούτων ἦλθον διὰ νὰ παραλάβωμεν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως τὸ ἑλληνικὸν φρούριον, τὸ δὲ ἑλληνικὸν πλοῖον νὰ παρασταθῇ εἰς τὴν παράδοσιν. Ὁ δὲ φρούραρχος Γάλλος Δουπινῆς εἶχε διαταχθῇ ὑπὸ τοῦ Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος νὰ παραδώσῃ τὸ φρούριον, ὅπερ καὶ παρέδωκε προθύμως! Τί δὲ παράδοξον συνέβη καὶ τότε:

Ὁ ἀντιναύαρχος Κανάρης εἶχε συστήσει ἐκ μέρους καὶ τοῦ Κυβερνήτου πρὸς Κρῆτας νὰ μεταχειρισθῶσι πάντα τρόπον, ὥστε νὰ προλάβουν διὰ νὰ καταλάβωσιν αὐτοὶ τὸ φρούριον, τὸ ὁποῖον νὰ κατέχωσι, καὶ νὰ μὴ τὸ παραδίδουν οὐδ' ἐπὶ ἀπειλῇ. Ἀλλ' ἦτο πρὸς Θεοῦ ὁ τότε καιρὸς ἁρμόδιος νὰ ἐπιχειρήσωσι τὸ τοιοῦτον ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν συμμαχικῶν πλοίων, ἢ ὑπῆρχεν ἐν τοιαύτῃ περιστάσει Ἕλλην κἂν φρούραρχος διὰ νὰ πονῇ ἐν γένει ὑπὲρ πατρίδος, καὶ νὰ γείνῃ τοὐλάχιστον συνεργὸς κατά τι εἰς τοιοῦτον σκοπόν; — Οἱ Κρῆτες ἀφοῦ εἶδον τὴν θλιβερὰν κατάστασιν, εἰς ἣν τοὺς ἔθετον τε-

λευταῖον τὰ πρωτόκολλα. εἶχον ἀναφερθῆ δὶς καὶ τρὶς πρὸς τὴν ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν ἐξαιτησάμενοι, ἢ τὴν παράδοσιν τοῦ φρουρίου εἰς ἐπιτόπιον φρουράν, ὅπερ ἐθεώρουν ὡς παλάδιον, ἢ τὴν προσθήκην Κρητῶν φρουρῶν μετὰ τῶν λοιπῶν, ἢ τέλος τὸν διορισμὸν Ἕλληνος φρουράρχου ἐν αὐτῷ, ἀλλ' εἰς οὐδὲν τούτων εἰσηκούσθησαν.

Ἐπεχείρησαν ὅμως μ' ὅλην τὴν δεινότητα τοῦ πράγματος καὶ τότε Κρῆτές τινες νὰ τὸ καταλάβωσιν. Ἐκινήθησαν, ἔτρεξαν παντοιοτρόπως καὶ ἐπροσπάθησαν, ἢ νὰ ἐξαπατήσωσι τὸν ἄγρυπνον τότε Δουπινῆν, ἢ νὰ τὸν πείσωσιν ὁπωσδήποτε νὰ δεχθῆ τοὺς Κρῆτας εἰς τὸ φρούριον· διότι ἄλλως δὲν ἦτο κατορθωτόν. Ἀλλὰ τοιοῦτό τι δὲν κατορθώθη. Τοὐναντίον μάλιστα καὶ ἐπροδόθη τὸ πρᾶγμα, ὅτε καὶ στρατιῶταί τινες τῶν Συμμάχων συλλαβόντες αἴφνης τὸν Μ. Δεικτάκην, τὸν Δ. Χρυσαφόπουλον καὶ ἄλλους ὡς πρωτουργοὺς τοὺς μετέφερον ἐπὶ τοῦ ἀγγλικοῦ πλοίου, ὅπου καὶ ἐκρατήθησαν. Ἐπερωτώμενοι δὲ ὑπὸ Ἄγγλων μετ' ἀπειλῆς νὰ μάθωσι, τίς τοὺς ὡδήγησεν εἰς τοιαύτην παράτολμον πρᾶξιν; «Τ' ἀ»περίγραπτα τῶν Κρητῶν δεινά, τ' ἄπειρα ἐκχυθέντα αἵματα διὰ »τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὸ συμφέρον τῆς πατρίδος μας» ἀπεκρίνοντο σοβαρῶς.

Παραλαβόντες λοιπὸν τὰ συμμαχικὰ πλοῖα τότε τὸ φρούριον, ὕψωσαν ἐπ' αὐτοῦ τὰς τρεῖς τῶν ἐθνῶν των σημαίας ἀντὶ τῆς ἑλληνικῆς, καὶ ἐγκατέστησαν ἰδίαν φρουράν. Μετὰ τέσσαρας δὲ ἢ πέντε ἡμέρας ἀπελύθησαν ἐκ τοῦ ἀγγλικοῦ πλοίου καὶ οἱ κρατηθέντες Ἕλληνες τῇ πρεσβείᾳ τοῦ Ρώσσου πλοιάρχου καὶ τοῦ Κανάρη. Ἐφρουρεῖτο λοιπὸν πλέον τῶν δύο μηνῶν τότε ἡ Γραμβοῦσα καὶ ὑπὸ τῶν τριῶν Συμμάχων. Ὕστερον ὅμως οἱ Ἄγγλοι καὶ Γάλλοι ἀποσύραντες ἐκεῖθεν τοὺς στρατιώτας των, ἀφῆκαν μόνον Ρωσσικὴν φρουρὰν εἰς Γραμβοῦσαν. Ἤλπιζον δὲ καὶ τότε οἱ Κρῆτες, ὅτι ἠδύνατο νὰ τὴν κατέχῃ ἡ φρουρὰ αὐτὴ διὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ Κυβερνήτου ἐπί τινα ἔτι καιρόν, τὸ ὁποῖον καὶ ἤθελε γείνει ὡς εἰρέθη ἐὰν δὲν συνέβαινε κατ' αὐτὸν τὸν χρόνον ἡ ἐπανάστασις κατὰ τὴν Βασσαραβίαν. Παρεδόθη λοιπὸν ὑπὸ τῶν τότε φρουρῶν Ρώσσων ἡ Γραμβοῦσα εἰς τοὺς Τούρκους τὴν 21 ἢ 22 Ἰανουαρίου 1831· οἱ δὲ Κρῆτες ἀπώλεσαν τοῦ λοιποῦ πᾶσαν

περὶ τῆς πατρίδος των ἐλπίδα! Ἂς ἴδωμεν δὲ ἤδη τί ἔπραξαν καὶ οἱ νέοι ἐπὶ τῆς Κρήτης ἀποβάντες στρατοί.

Οἱ Κρῆτες ἤρχισαν τοῦ λοιποῦ νὰ σκέπτωνται καὶ νὰ μετασκέπτωνται περὶ τῶν πραγμάτων των, ἀλλὰ ποία ἐλπὶς ἔμενεν ἤδη εἰς αὐτούς; Ἐζήτουν πολεμεφόδια, ἀλλὰ πῶς καὶ πόθεν νὰ λάβωσι ταῦτα; Ἡ διὰ θαλάσσης πολιορκία ὑπὸ τῶν τουρκικῶν πλοίων εἶχεν ἀρχίσει καθ' ὅλην τὴν Κρήτην τακτικῶς. Τὰ δὲ ἐν Γραμβούσῃ συμμαχικὰ πλοῖα ἐπιτηροῦντα ἐκεῖθεν, ἐμπόδιζον νὰ καταπλέωσιν ἐκ τῶν λοιπῶν τῆς Ἑλλάδος μερῶν καὶ αὐτὰ τὰ μικρότατα πλοιάρια διὰ νὰ μὴ μεταφέρουν εἰς Κρήτην πολεμικὰ εἴδη. Ἐν δὲ τῷ μεταξὺ προπαρεσκευάζετο ἐν τῷ φρουρίῳ τῆς Κυδωνίας καὶ ὁ Νουρετὴν νὰ ἐξέλθῃ κατ' αὐτῶν διὰ νὰ ἐπιφέρῃ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀποστολῆς του.

Ἐγκαταλελειμμένος ὑπὸ πάντων λοιπὸν ὁ λαὸς τότε, καὶ καταθλιβόμενος παντοιοτρόπως, ἔβλεπε μετὰ συγκινητικοτάτης θλίψεως τὴν ἀπώλειάν του, ὅ ἐστίν, ὅτι ἡ βία τοῦ ἀφαιροῦσε πάλιν τὴν γῆν τῆς γεννήσεώς του, αὐτὴν τὴν πατροπαράδοτον κληρονομίαν του, ἀφοῦ τὴν εἶχεν ἀνακτήσει διὰ τῶν ἀπείρων θυσιῶν του, τὴν εἶχε ζημιώσει ἐπὶ δέκα συνεχῆ ἔτη μὲ τὰ αἵματά του καὶ τὴν ἐκράτει ἐλευθέραν μὲ τὰ ὅπλα του, διὸ καὶ ἐπειγόμενος συνήχθη καὶ τότε διὰ τῶν ἐπαρχιακῶν πληρεξουσίων του εἰς Μαργαρίτας. Ἐκεῖ δὲ συνεσκέφθησαν καὶ ἐμελέτησαν ἐμβριθῶς περὶ τῆς ἐλεεινῆς καταστάσεώς των! πρὶν ὅμως παραλύσωσιν ὅλως διόλου τὰ πράγματα τῆς πατρίδος των, ἔνοπλοι ἔτι ἔκριναν εὔλογον νὰ διαμαρτυρηθῶσι τελευταῖον κατὰ τῆς προσγινομένης εἰς αὐτοὺς ἀδικίας καὶ βίας. Ὅθεν καὶ διεμαρτυρήθη ὁ λαὸς τῆς Κρήτης διὰ τοῦ ἀντιπροσωπεύοντος νομίμως αὐτὸν συμβουλίου ὡς ἑξῆς.

ΔΙΑΜΑΡΤΥΡΙΑ ΤΩΝ ΚΡΗΤΩΝ.
ΤΟ ΚΡΗΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ.

Διακηρύττει.

«Τὰ ἀπαραδειγμάτιστα δεινά, τὰ ὁποῖα ὁ χριστιανικὸς λαὸς τῆς Κρήτης ὑπέφερεν ὑπὲρ τὸν ἕνα ἥμισυν αἰῶνα, καὶ τὰ ὁποῖα εἰς τοὺς

ἐσχάτους χρόνους εἶχον κορυφωθῆ τόσον. ὥστε ἡ ζωή, ἡ τιμή, ἡ ἀσφάλεια καὶ ἡ ἰδιοκτησία παντὸς Ἕλληνος Κρητὸς εἶχε καταντήσει εἰς τὴν διάκρισιν καὶ τοῦ τελευταίου Τούρκου τῆς Κρήτης, ὅστις ἀχαλίνωτος καὶ ἀτιμώρητος εἰς ὅσα καὶ ἂν ἤθελεν ἐπιθέσει δεινὰ ἐναντίον τῶν ἀόπλων Ἑλλήνων, δὲν ἐπερνοῦσεν οὔτε ἡμέρα, ἴσως οὔτε ὥρα νὰ μὴ θύσῃ καὶ ἀπωλέσῃ χριστιανόν, ἢ νὰ μὴ τοῦ ἁρπάξῃ τὴν κόρην, τὴν σύζυγον, τὸ τέκνον ἀπὸ τὰς ἀγκάλας του καθὼς καὶ τὴν ἰδιοκτησίαν του κλπ. Οἱ τραγικοὶ θάνατοι τῶν ἀρχιερέων των, καὶ ἐν γένει τοῦ κλήρου ὅλου καὶ τῶν χριστιανῶν τῆς Κρήτης, ὅλα ταῦτα καὶ τόσα ἄλλα, τὰ ὁποῖα καὶ τοὺς ὅρους τῆς σεμνότητος καὶ τὸν χαρακτῆρα τῶν δημοσίων ἐγγράφων παραβαίνουν, ἐβίασαν τοὺς Ἕλληνας Κρῆτας, ἅμα ἤκουσαν τὴν κλαγγὴν τῶν ὅπλων τῶν γειτόνων καὶ συναδέλφων των Πελοποννησίων, Νησιωτῶν κλπ. νὰ πάρουν τὰ ὅπλα καὶ αὐτοί, καὶ νὰ ὁρμήσουν ἐναντίον τῶν ἀπανθρώπων τυράννων των ἀπηλπισμένοι.

«Ἄοπλοι, ἀπρομήθευτοι, ἀγύμναστοι κατὰ τὰ ὅπλα, ὀλιγώτατοι ὥρμησαν ἐνθουσιῶντες κατὰ πρῶτον ἐναντίον χιλιάδων Τούρκων. Ἀλλ' ὁ Ὕψιστος ὁ ποιῶν κρῖμα τοῖς ἀδικουμένοις ἐνίσχυσεν, ἐβοήθησε τοὺς χριστιανοὺς τῆς Κρήτης, ὥστε αἱ κατὰ τὸν Διγενῆν, Θέρισον, Λάκκους, Μαλάξαν, Κράπην, Σκῦφος κλπ. πρῶται ἔνδοξοι μάχαι των, διὰ τὰς ὁποίας καὶ δι' ἄλλας μίαν ἡμέραν ἡ Ἱστορία θέλει ὁμιλήσει μὲ θαυμασμόν της, ἐνεψύχωσαν τὰς ἐλπίδας τῆς ἐπιτυχίας των εἰς τὸ ν' ἀποτινάξουν τὸν ἀνυπόφορον ζυγόν των.

«Ἀποφασισμένοι πλέον τοῦ νὰ ζήσουν ὡς ἄνθρωποι, ἢ νὰ γίνουν θῦμα ὑποκάτω εἰς τὰ ὅπλα των ἐντίμως δὲν ἐλυπήθησαν, ἀφοῦ διὰ τὰς μεγάλας των ἐλλείψεις κατεπλακώθησαν ἀπὸ τοὺς ἐχθρούς των, ν' ἀφήσουν τὰ ὀσπήτιά των, νὰ συρθῶσιν εἰς τὰ βουνά, καὶ πολλοὶ νὰ παραιτήσωσι κατὰ τὴν 29 Αὐγούστου 1821 τὴν γῆν τῶν προπατόρων των, καὶ νὰ μεταβοῦν εἰς ἄλλα μέρη, ἀφ' ὅπου ἀφοῦ ἐπρομηθεύθησαν πολεμεφόδια, ἐπέστρεψαν μετ' ὀλίγον, καὶ ἐξηκολούθησαν τοὺς πεισματωδεστέρους πολέμους ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν των.

«Ἑνωθέντες δ' ἐνταυτῷ διὰ τῶν πλέον ἱερωτέρων δεσμῶν καὶ ὅρκων μὲ τὸ λοιπὸν Ἑλληνικὸν Ἔθνος εἰς τὴν ἐθνικὴν τούτου

ἱερὰν ἔνορκον καὶ νόμιμον ἕνωσιν, ἐκινήθησαν συστηματικώτερα, ὥστε εἰς ὀλίγον ἐπολιόρκησαν στενὰ τοὺς ἐχθρούς των μέσα εἰς τὰ φρούριά των. Ἡ Σούδα, ἡ Ρεθύμνη, καὶ αὐτὰ ἴσως τὰ Χανία ἦσαν εἰς τὴν ἀκμὴν τοῦ νὰ παραδοθῶσιν εἰς τὰ ὅπλα μας, ὁπόταν κατὰ πρῶτον ἔφθασαν τὰ στρατεύματα τοῦ Σκαράπου εἰς τὴν Κρήτην, τὰ ὁποῖα ἂν καὶ ἐματαίωσαν τὰ παρὰ πόδας ἀποτελέσματα τῶν ἐπιχειρημάτων τῶν Κρητῶν, δὲν τοὺς ἀπηύδησαν ὅμως, ἀλλ' οὐδὲ ἐματαίωσαν τὸν σκοπόν των.

«Ἔνδοξοι πάλιν μάχαι ἐστεφάνωσαν τοὺς ἀγῶνάς των καὶ αἱ ἀκατάπαυστοι ἀποβάσεις τῶν Αἰγυπτιακῶν στρατευμάτων ἐφαίνοντο πλέον ὅτι ἐξήντλουν τὴν Αἴγυπτον, ὁπόταν τέλος πάντων ραδιουργίαι ποταπαί, ἀπάται καὶ ἄλλα μύρια κινήματα συνήργησαν εἰς τὸ νὰ κατορθώσουν, ὥστε νὰ ἀδυνατήσουν τὰ ὅπλα τῶν ἀθώων χριστιανῶν τῆς Κρήτης, νὰ τοὺς διασκορπίσουν, καὶ τέλος κατὰ τὸν Μάρτιον τοῦ 1824 ἔτους νὰ παραχωρήσουν εἰς τοὺς ἐχθρούς των τοὺς κάμπους καὶ ὁμαλὰ μέρη τῆς Κρήτης, καὶ πολλοὶ πάλιν ν' ἀφήσουν τὴν πάτριόν των γῆν.

«Αἱ κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν προκηρύξεις τοῦ κ. Δερκοῦλες αὐστριακοῦ Προξένου εἰς Χανία, αἱ περιδρομαί του κτλ. θέλουν μείνει βέβαια εἰς τὴν ἱστορίαν ἀνεξάλειπτος κηλὶς τοῦ χριστιανικοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς ἀνθρωπότητος!

«Ἀμετάθετοι εἰς τοὺς σκοπούς των οἱ Κρῆτες, δὲν ἤργησαν πάλιν ν' ἀναζωπυρήσουν τὸν πόλεμον εἰς τὸ πατρῷον ἔδαφός των, νὰ προσκαλέσουν τοὺς ἔξωθεν νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς μητρίδος των, ὥστε ἡ κατὰ τὴν 2 Αὐγούστου τοῦ 1825 ἔτους ἐπιτυχία των εἰς τὴν ἀπόκτησιν τῶν φρουρίων τῆς Γραμβούσης καὶ Κισάμου, ἔθεσαν πάλιν νέαν βάσιν εἰς τὰ ἐπιχειρήματά των.

Καὶ ἂν ἀκαταδάμαστοι ἀνάγκαι ἐξώκειλον μετὰ καιρὸν ὀλίγους τινὰς ἐκ τῶν εὑρισκομένων διὰ νὰ λάβουν μεσοχὴν πρὸς καιρὸν εἰς ἀναξίους τοῦ χαρακτῆρός των ἀθεμιτουργίας, καὶ νὰ δεχθοῦν διὰ τὸν αὐτὸν σκοπὸν τὰ ἀπὸ διάφορα μέρη ἀποσκυβαλίσματα τῶν Ἑλλήνων καὶ ἄλλων ἐθνῶν· διότι οἱ εἰς Γραμβοῦσαν εὑρισκόμενοι Κρῆτες ἦσαν ἄπειροι τῶν κατὰ θάλασσαν πραγμάτων, δὲν ἠμποροῦσε μολονοτοῦτο ὀλίγων τινῶν ἀτόμων ἔνοχὴν νὰ ἐνοχοποιήσῃ γενικῶς

ἐκείνους, οἵτινες ἔδειξαν τὰ μεγαλείτερα τοῦ ἡρωϊσμοῦ των δείγματα, καὶ οἱ ὁποῖοι τέλος πάντων τοὺς ἐβίασαν νὰ ἀποσπασθῶσιν ἀπὸ τὰς ἀναξίους ταύτας πράξεις, προσκαλέσαντες αὐτοὺς εἰς τὸ γενικὸν στάδιον τοῦ κατὰ τῶν ἐχθρῶν των πολέμου, ἅμα εἶδον μάλιστα πραγματοποιουμένην τὴν δι' αὐτοὺς προστασίαν τῆς χριστιανοσύνης. Εἶναι πασίγνωστον, καὶ ὅτι πρὸ τεσσάρων περίπου μηνῶν πρὸ τῆς εἰς Γραμβοῦσαν ἀφίξεως τοῦ Κομοδόρου τοῦ Σὶρ Θωμᾶ Σταίνης εἶχον ἀποκρούσει ἀπὸ τὴν Γραμβοῦσαν πᾶν πειρατικὸν κίνημα.

«Οἱ ἀκάματοι λοιπὸν τῶν Κρητῶν ἀγῶνες, τὰ ἀπαράγραπτα καὶ ἀναπαλλοτρίωτα δίκαιά των, καὶ τὰ χυθέντα εἰς τὸ Πατρῶον ἔδαφός των καὶ εἰς ὅλην ἐν γένει τὴν Ἑλληνικὴν γῆν τόσα αἵματά των εἰς τὸν τωρινὸν Ἑλληνικὸν ἀγῶνα δὲν ἐσυγχωροῦσαν, ὥστε καὶ εἰς τὴν Γ'. ἐθνικὴν Ἑλληνικὴν τῆς Ἐπιδαύρου συνέλευσιν, καθ' ἣν γενικῶς ἀπὸ τὸ ἔθνος ἐζητήθη ἡ μεσιτεία τῆς Μεγάλης Βρεττανίας, νὰ μὴ θεωρηθοῦν ἓν σῶμα ὡς καὶ πρότερον ἀδιάσπαστον ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸν Ἔθνος καὶ οἱ Κρῆτες, καὶ νὰ μὴ ζητηθῇ καὶ δι' αὐτοὺς ἡ αὐτὴ τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων τύχη, καθὼς καὶ τὸ τότε Ἀγγλικὸν ὑπουργεῖον, τὸ ὁδηγούμενον ἀπὸ τὸν σήμερον εὐκλεῶς βασιλεύοντα εἰς τὸ Ἀγγλικὸν τοῦτο ἔθνος **Σ. Γουλιέλμον Δ'.** καὶ τὸν ἀείμνηστον Κάνιγγα τοῦ νὰ θεωρήσουν καὶ τὴν Κρήτην μέρος τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπικρατείας ἀδιάσπαστον. Καὶ αἱ ἀκόλουθοι μάλιστα ἔνδοξοι μάχαι τῶν Κρητῶν εἰς Φραγκοκάστελλον, Μαλάξαν, κτλ. ὑπὸ τὰς ὄψεις τῶν Ἀγγλικῶν δημοσίων πλοίων, κρατούντων τότε ὑπὲρ τῶν Κρητῶν χριστιανῶν τὴν πολιορκίαν τῆς Κρήτης, δὲν ἠμποροῦσαν παρὰ νὰ δώσουν εἰς τοὺς Κρῆτας ὅλους τοὺς εὐτυχεῖς οἰωνοὺς ὑπὲρ τῆς ἐπιτυχίας τοῦ ἀγῶνός των.

«Ἀλλὰ κατὰ δυστυχίαν τῶν ἀναξίως ἤδη πασχόντων Κρητῶν ἡ σημερινὴ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις δὲν λαμβάνει, τὰ ὁποῖα ἐχρεωστοῦσε νὰ λάβῃ ἐξ ἀρχῆς τῆς καθιδρύσεώς της διὰ τὴν Κρήτην, παίζει τοὺς Κρῆτας, ἐμπερδεύει καὶ δυσκολεύει τὰ πράγματά των ἀντὶ νὰ εὐκολύνῃ· τοὺς στερεῖ παντάπασι βοηθημάτων, ἐνῷ εὑρῆκε περιστάσεις, καθ' ἃς ἡ μικρὰ βοήθειά της ἤθελε συντελέσει νὰ ἀφανισθῶσι διόλου οἱ Τοῦρκοι.

«Κατὰ συνέπειαν ἴσως τούτων καὶ τὸ Πρωτόκολλον τῶν 16 Νοεμβρίου 1828 ἐναντίον τῶν πρώτων ἀποφάσεων τοῦ Ἀγγλικοῦ ὑπουργείου ἀποκλείει τὴν Κρήτην. τὴν ἀποκλείει ἀκολούθως καὶ τὸ τῶν 22 Μαρτίου 1829. τελευταῖον τὴν ἀποκλείει καὶ τὸ τῶν 3 Φεβρουαρίου 1830.

«Ἀλλ' οἱ Κρῆτες σταθεροὶ εἰς τὰς ἀποφάσεις. τὰς ἐπὶ τῶν βάσεων τῶν τόσων πασιφανῶν ἐνόρκων καὶ πλέον ἱερῶν συνδέσμων των μετὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, εἰς τὰς ὁποίας ἐχρεώστουν νὰ ἐπιστηρίζωνται, δὲν ἠμποροῦσάν ποτε νὰ ὑποπτεύσουν, ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἤθελε παρεκτραπῇ τόσον, ὥστε νὰ καταντήσῃ καὶ εἰς τὴν ἐσχάτην ταύτην ἀδικίαν. διὰ τὴν ὁποίαν βέβαια καὶ τὸ Ἔθνος μίαν ἡμέραν καὶ οἱ Κρῆτες εἰς Ἐθνικὴν Συνέλευσιν θέλουν ζητήσει λόγον. Καὶ ἐναντίον τῶν μὲ τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος συνδέσμων των. ἐναντίον τῶν πράξεων τῆς Ἐπιδαύρου, καὶ ἐναντίον ἀκόμη τῶν πράξεων καὶ αὐτῆς τῆς τελευταίας ἐν Ἄργει Ἐθν. Συνελεύσεως, νὰ ἐγκαταλείψῃ ὅλως διόλου ἐπισήμως τὴν Κρήτην. καὶ ἐναντίον τῆς θελήσεως τοῦ Ἔθνους νὰ σηκώσῃ ἀπὸ τὴν ἐξουσίαν του καὶ ἀπὸ τοὺς Κρῆτας τὸ φρούριον τῆς Γραμβούσης, παρακαίρως μάλιστα καὶ ὡς πρὸς τὰς διαπραγματεύσεις. τὰς κατὰ συνέπειαν τοῦ Πρωτοκόλλου τῶν 3 Φεβρουαρίου.

«Τὰ δίκαια παράπονα τῶν Κρητῶν. αἱ ἀλλεπάλληλοι ἀναφοραί, καὶ δεήσεις των πρὸς τοὺς ἰσχυρούς, τὰ πύρινα δάκρυά των. αἱ ἀπαραδειγμάτιστοι δυστυχίαι των δὲν ἠδυνήθησαν νὰ κάμψουν οὔτε τὰς ψυχὰς τῶν πληρεξουσίων τῶν Σ. τριῶν Συμμάχων Δυνάμεων. ἀλλ' οὔτε τῶν κατὰ διαταγὴν τούτων ἐνεργούντων Ὑπουργῶν! Ἀλλὰ τὸ ἐναντίον, παραχωροῦν τὴν Κρήτην ἐσχάτως εἰς τὸν Σατράπην τῆς Αἰγύπτου. τὸν συγχωροῦν διὰ νὰ τὴν καταπλακώσῃ ἀπὸ Ἄραβας τακτοποιουμένους. νὰ πολιορκήσῃ παντοῦ τὰ μέρη της. καὶ ἔπειτα ἀπὸ ὅλα ταῦτα οὔτε κἂν δίδουν ἄσυλον εἰς τὰς καταφευγούσας οἰκογενείας τῶν Κρητῶν καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Γραμβοῦσαν.

«Ὅλοι συμφώνως, Τοῦρκοι. χριστιανῶν Ἡγεμόνων Ὑπουργοὶ καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις συνώμωσαν ἐναντίον τῶν χριστιανῶν τῆς

Κρήτης σήμερον. θέλοντες ἴσως διὰ νὰ τοὺς δώσουν ἀντίλυτρον θῦμα τῆς ἐλευθερίας τῶν λοιπῶν ἀδελφῶν των. Αὐτοὶ ὅλοι πολεμοῦν, βιάζουν σήμερον τοὺς χριστιανοὺς τῆς Κρήτης νὰ διαλυθοῦν, καὶ νὰ σβέσουν ἀπὸ τὸν κόσμον ἐναντίον τῶν ἀρχῶν τοῦ χριστιανισμοῦ, ἐναντίον τῶν Νόμων τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ τῶν ἀρχῶν τῶν πεφωτισμένων ἐθνῶν, καὶ ἐναντίον τῶν ἀποφάσεων καὶ αὐτοῦ τοῦ τελευταίου Πρωτοκόλλου, καὶ τῶν διὰ τὴν Κρήτην συνδιαπραγματεύσεων μετὰ τῆς Πόρτας καὶ τῶν Πρέσβεων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἐνῷ ἀκόμη οἱ Τοῦρκοι χαίρονται τὰς Ἀθήνας, τὴν Εὔριπον κλπ. μὲ ὅλας των τὰς ἀναπαύσεις καὶ ἀσφαλείας, εἰς τοὺς Κρῆτας, ἴσως διότι εἶναι χριστιανοί, δὲν συγχωροῦνται οὔτε αἱ διὰ τοῦ τελευταίου Πρωτοκόλλου δοθεῖσαι εὐκολίαι ὡς πρὸς τὴν πώλησιν τῶν ἰδιοκτησιῶν των καὶ τῆς ἐλευθέρας μεταβάσεώς των εἰς τὴν ἤδη ἐλευθέραν Γῆν τῶν συναγωνιστῶν των Ἑλλήνων.

«Εἰς τοιαύτην δεινὴν καὶ ἀνέλπιστον θέσιν εὑρισκόμενος ἤδη ὁ πολυπαθὴς χριστιανικὸς λαὸς τῆς Κρήτης, συνηγμένος διὰ τῶν Ἀντιπροσώπων του εἰς διαφόρους γενικὰς Συνελεύσεις, καὶ κατὰ συνέπειαν τῶν ἀποφάσεων αὐτῶν διαμαρτύρεται σήμερον πασιφανῶς ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἐνώπιον τῆς χριστιανοσύνης, καὶ τοῦ φωτισμένου ὅλου Κόσμου, ἐνώπιον τῶν τριῶν Σεβαστῶν Μοναρχῶν, Ἀγγλίας, Γαλλίας καὶ Ρωσσίας, ἐνώπιον τοῦ ἀδεκάστου Κριτηρίου τῆς ἱστορίας, διαμαρτύρεται, λέγομεν, ἐναντίον τῆς ὡς πρὸς τὴν Κρήτην διαγωγῆς τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, καὶ καθ' ὅλων αὐτῶν τῶν διαληφθεισῶν διὰ τὴν Κρήτην πράξεων τῶν πληρεξουσίων, καὶ λοιπῶν ὑπουργῶν τῶν τριῶν Συμμάχων Δυνάμεων. Καὶ φυλάττει σῶα καὶ ἄθικτα τὰ ἀπαράγραπτα καὶ ἀναπαλλοτρίωτα δίκαιά του ὡς πρὸς τὴν ἀρχῆθεν Πατρῴαν του Γῆν, τὴν ὁποίαν ἀσυγχώρητος ἀδικία παρανόμως ἀφήρπασε, καὶ ζητεῖ νὰ τοῦ ἀφαρπάσῃ καὶ σήμερον, ἔπειτα ἀφ' οὗ τὴν ἐπότισε τώρα καὶ δέκα ἔτη μὲ τὸ αἷμά του ἀδιακόπως, καὶ τὴν ἐβαστοῦσε μὲ τὰς ἀνηκούστους θυσίας, ταλαιπωρίας καὶ δυστυχίας του.

«Φυλάττει προσέτι ὁ λαὸς οὗτος τῆς Κρήτης ὅλον τὸ δίκαιον τοῦ νὰ φροντίσῃ ὅπως ἐγκρίνῃ περὶ τῆς ἀνακτήσεως τῆς Πατρῴας του Γῆς, τὴν ὁποίαν πρῶτοι καὶ τελευταῖοι οἱ προπάτορές του καὶ

αὐτὸς σήμερον συνωκησαν ἐξημέρωσαν καὶ ἐπολίτισαν, καὶ ἀπὸ τῆς ὁποίας τοὺς νόμους, τὸν πολιτισμόν, ἐπιστήμας, τέχνας κλπ. ἐδανείσθησαν οἱ λοιποὶ Ἕλληνες. Τέλος τὴν γῆν των ἐκείνην, εἰς τὴν ὁποίαν ἐβασίλευσεν ὁ Μίνως, ὁ πρῶτος νομοθέτης τῆς Εὐρώπης, τοῦ ὁποίου τὴν γλῶσσαν, τὸν ἐθνικὸν χαρακτῆρα, τὰ ἔθιμα κλπ. ἔχει ἀκόμη ἕως τὴν σήμερον. Καὶ διατηρεῖ τὴν ἀδιαχώριστον καὶ αἰώνιον ἕνωσίν του μὲ τοὺς συναγωνιστάς του Ἕλληνας, μὲ τοὺς ὁποίους συγκροτεῖ καὶ σήμερον τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ὡρκίσθη νὰ μένῃ ἀδιάσπαστος καὶ ἀδιαχώριστος.

«Ταῦτα διακηρύττων πασιφανῶς ὁ χριστιανικὸς λαὸς τῆς Κρήτης σήμερον μὲ τὰ ὅπλα εἰς τὰς χεῖρας καὶ μὲ ἀνεξάρτητον θέλησιν, ἀφιερόνει τὸ περὶ διατηρήσεως καὶ ἀκριβοῦς ἐκτελέσεως τούτων ἁπάντων δικαίωμα εἰς τοὺς ὅσοι ἀπὸ τοὺς Κρῆτας ἤθελον κρατεῖ ὑπὲρ τῆς αὐτῆς ἐλευθερίας των τὰ ὅπλα, καὶ εἰς τοὺς ὅσοι ἤθελον εὑρίσκεσθαι εἰς τόπον ἐλεύθερον μὲ ἐλευθέραν θέλησιν· καὶ πᾶσα ἄλλη πρᾶξις βιαίως ὑπαγορευμένη, καὶ μὴ προερχομένη ἀπὸ μίαν ἀνεξάρτητον θέλησιν ὡς τὴν σημερινὴν τοῦ ὡπλισμένου καὶ ἐλευθέρου λαοῦ τούτου, θεωρεῖται ὡς μηδὲν καὶ διόλου ἄκυρος.

«Ἡ παροῦσα νόμιμος καὶ πασιφανὴς διαμαρτύρησις, γενομένη ἀπὸ ἀνεξάρτητον θέλησιν τοῦ μὲ τὰ ὅπλα εἰς χεῖρας Κρητικοῦ λαοῦ, καὶ φυλαττομένη πάντοτε ἔξω ἢ ἔσω τῆς Κρήτης ἀσφαλῶς, νὰ δημοσιευθῇ εἰς ὅλον τὸν φωτισμένον Κόσμον διὰ τῶν ἐφημερίδων, καὶ νὰ δοθῇ ἀντίγραφον ἐπικυρωμένον τόσον εἰς τὴν σημερινὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν, ὅσον καὶ πρὸς τοὺς Ἀντιναυάρχους καὶ Ἀντιπρέσβεις τῶν τριῶν Σεβαστῶν Συμμάχων Μοναρχῶν διὰ τὰ τέλη, ἀποτελέσματα κλπ. κλπ. κλπ».

Ἐν Μαργαρίταις Ἀυλοποτάμου τῆς Κρήτης 23 Νοεμβρίου 1830

Οἱ κατ' ἐπαρχίαν συγκροτοῦντες τὸ Κρητικὸν Συμβούλιον Ἀντιπρόσωποι τοῦ λαοῦ κ. Κριτοβουλίδης, Α. Παπαδάκης, Α. Δαφνομίλης, Μανουὴλ Λαδᾶς, Γ. Σακόρραφος, Τζώρτζης Σαουνάτζος, Ι. Μιχαήλ.

Ἡ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν σχέσεων Ἐπιτροπή· Π. Ζερβουδάκης, Α.

Ἀνδρεαδάκης. Ν. Δάνδολος Ν. Σκορδίλης· (Τ. Σ.) Εἰς ἀπουσίαν τοῦ γραμματέως Ν. Δαμβέργης.

Διηύθυναν δ' εὐθὺς τότε δι' ἀπεσταλμένων ἀντίγραφα τῆς διαμαρτυρήσεως ταύτης πρὸς τοὺς παρὰ τῇ Ἑλληνικῇ Κυβερνήσει ἀντιπρέσβεις τῶν συμμάχων πρὸς τοὺς ἀντιναυάρχους αὐτῶν καὶ πρὸς τὸν κυβερνήτην τῆς Ἑλλάδος. Ταυτοχρόνως δὲ προβλέπον τὸ Συμβούλιον ὡς ἐκ τῆς παρούσης καταστάσεως ποῦ ἔτεινον τὰ πράγματα, ἐνησχολήθη μετὰ σπουδῆς καὶ εἰς τὴν ἔκδοσιν ψηφίσματος, διὰ τοῦ ὁποίου καθίστα νόμιμον Ἀρχὴν ἐν περιπτώσει ἀποσυνθέσεως τῆς Κρητικῆς διοικήσεως ἐκ τῶν Κρητῶν ἐκείνων, ὅσοι ἤθελον διαμένει ἐλεύθεροι ἐκτὸς τῆς Κρήτης, ἀναθέτον εἰς τούτους πᾶσαν φροντίδα περὶ τῆς μελλούσης τύχης τῆς Κρήτης, καὶ περὶ τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν μεταναστευσάντων. Ἰδοὺ καὶ τὸ ψήφισμα.

ΨΗΦΙΣΜΑ

Τοῦ Κρητικοῦ Συμβουλίου.

«Ἐπειδὴ καὶ ἡ ἀνωμαλία τῶν σημερινῶν πραγμάτων δὲν προβλέπομεν ποῦ ἔχει νὰ καταντήσῃ.

«Ἐπειδὴ καὶ αἱ διάφοροι οἰκογένειαι τῶν Κρητῶν, αἱ ὁποῖαι ἤδη ἤρχισαν ν' ἀναχωροῦν ἀπὸ τὸ πατρικόν των ἔδαφος, θέλουν διασκορπισθῇ τῇδε κἀκεῖσε.

«Ἐπειδὴ καὶ ἀπαιτεῖται νὰ εἶναι πάντοτε συγκεντρομένη μια νομιμος ἐπιτροπή, ἡ ὁποία νὰ φροντίζῃ περὶ τῆς ἀπαλλαγῆς τοῦ δυστυχοῦς λαοῦ τῆς Κρήτης ἀπὸ τὰ κατεπείγοντα αὐτὸν δεινά.

«Ἐπειδὴ καὶ κατὰ τὴν ὑπ' ἀριθ. 134 Διαμαρτύρησιν τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ διαφυλάττει εἰς ἑαυτὸν τὸ δικαίωμα πάντοτε διὰ νὰ ἐνεργῇ ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ πατρικοῦ ἐδάφους, τῆς ἀδιαφιλονικήτου ἰδιοκτησίας του.

«Ἐπειδὴ καὶ διαφόρων ἀναφορῶν καὶ γραμμάτων ἀπαντήσεις περιμένονται ἀπὸ τοὺς Ἰσχυρούς, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐλπίζεται ἡ ἀνακούφισις τῶν δεινῶν τοῦ πάσχοντος ἤδη Κρητικοῦ λαοῦ.

«Ἐπειδὴ καὶ αἱ περιστοιχοῦσαι κατὰ γῆν καὶ θάλασσαν δυνά-

μεις τοῦ ἐχθροῦ ἐμποδίζουν τὴν ἐλευθέραν κοινωνίαν τῆς Κρητικῆς Διοικήσεως μὲ τὰ διάφορα μέρη, μὲ τὰ ὁποῖα ἔχει ἀνάγκην νὰ εἰσακούεται.

«Δι' ὅλα ταῦτα, καὶ δι' ἄλλα ὅσα εἰς ἐνδεχομένας περιστάσεις ἠμποροῦν ν' ἀκολουθήσουν, ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἤδη ἐλευθέρου, καὶ μὲ τὰ ὅπλα εἰς χεῖρας λαοῦ τῆς Κρήτης, καὶ ἀνεξάρτητον θέλησίν του.

ΨΗΦΙΖΟΜΕΝ

«Α'. Διορίζεται μία ἐπιτροπὴ συγκειμένη ἀπὸ τοὺς κκ. Γ. Ρενιέρην, Μ. Ναύτην, Ν. Οἰκονόμου, Ἐμμανουὴλ Ἀντωνιάδην, Π. Ζερβουδάκην, κ. Κριτοβουλίδην, Α. Μανουσογιαννάκην, Β. Χάλην, Α. Κριαράν, Γ. Σακόρραφον, Γ. Τσουδερόν, Ἀνδρέαν Παπαδάκην, Γ. Πεζανόν, Γ. Καλλέργην, Μ. Λαδάν, Στ. Δελιγιαννάκην, Π. Καλογέννητον, Α. Παναγιώτου, Α. Ἀνδρεαδάκην, Λ. Δαρνομίλην, Ἰακ. Κουμήν, Γ. Δρακονιανόν, Γρηγ. Δαμινόν, Ν. Δαμβέργην, Γ. Σαουνάτσον, Ἰω. Κουρμούλην, Ἰω Μοσχοβίτην, Δ. Χρυσαφόπουλον, Γ. Σταματάκην, Α. Ψωμαδάκην, Α. Χ. Ἰωάννου, Γ. Λουτζάκην, Ἰω. Στεφανάκην, Φ. Λιμπρίτην, Ἐμμανουὴλ Πυθητόν, Ν. Ἀλυφεράκην, Μ. Μελιδόνην, Ν. Χ. Κωνσταντίνου, Κ. Γερακάκην, Ἰω. Κοντόν, Μ. Κορακάκην, Κ. Μπογιατζόγλουν, Σισίνην Τατινάκην, Ἐμμανουὴλ Ρενιέρην, Ἰω. Παπαδάκην, Ἰακ. Σκανδάλην, Φ. Τσαντηράκην, Α. Συμιανόν, Ἰω. Χαμαλάκην, Σταυρ. Νιότην, Γ. Βασιλείου, Ζ. Ἀποστολάκην, Κ. Στακάκην, Δ. Βορινόν, Χ. Ταμπαρέ, Ἀρτέμ. Περάκην, καὶ Ν. Σκορδιλάκην.

«Β'. Ἡ ἐπιτροπὴ αὕτη ἔχει τὴν πληρεξουσιότητα εἰς ἀπροσδόκητον περίστασιν νὰ ἐνεργῇ, κατὰ τὰς ὁποίας τὴν δίδονται ὁδηγίας πρὸς τὸ συμφέρον τῆς Πατρίδος καὶ τῶν Πατριωτῶν.

«Γ'. Ἔχει τὴν πληρεξουσιότητα νὰ λαμβάνῃ τὰς ἀπὸ διάφορα μέρη περιμενομένας ἀπαντήσεις ἐπ' ὀνόματι τῆς Κρητικῆς Διοικήσεως, καὶ εἰς ἐπικειμένην δυσκολίαν τῆς κοινωνίας μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς Κρητικῆς Διοικήσεως νὰ ἐνεργῇ ἀντ' αὐτῆς.

«Δ'. Ὁ πρῶτος καὶ κύριος σκοπὸς τῆς ἐπιτροπῆς ταύτης θελ' εἶσθαι τὸ νὰ φροντίζῃ καθ' ὁποίους ἤθελε γνωρίζει τρόπους, εἰσα-

κουομένη ὅμως πάντοτε μὲ τοὺς φρονιμοτέρους Κρῆτας, μὲ τοὺς ὁποίους ἤθελε δυνηθῆ νὰ ἔχῃ σχέσεις διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Πατρίδος μας Κρήτης, καὶ ἀντικατάστασιν εἰς τοὺς γνησίους κληρονόμους της τοὺς Ἕλληνας χριστιανοὺς κατοίκους αὐτῆς, καὶ διὰ τὴν ἕνωσίν των μὲ τοὺς λοιποὺς συναδελφούς των ἐλευθερωθέντας Ἕλληνας.

«Ε'. Εἰς ἐνδεχομένην διάλυσιν τῆς Κρητικῆς Διοικήσεως ἔχει τὴν πληρεξουσιότητα νὰ ἐνεργῇ ἀντ' αὐτῆς ὑπ' εὐθύνην τοῦ νὰ δίδῃ συχνάκις λόγον περὶ τῶν πράξεών της εἰς τοὺς εὑρισκομένους ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν τῆς Κρήτης ἐλευθέρους Κρῆτας.

«ΣΤ'. Θέλει φροντίζει πάντοτε περὶ ἀδιαλύτου σχέσεως τῶν Κρητῶν, καὶ περὶ ἑτοίμου εἰς πάντα καιρὸν συγκεντρώσεώς των, καθὼς καὶ περὶ τῆς ἀνακουφίσεως τῶν δυστυχῶν οἰκογενειῶν καθ' ὅσον δύναται.

«Ζ'. Θέλει φροντίζει ὥστε νὰ φυλάττηται μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῶν κατὰ τὰ διάφορα μέρη εὑρισκομένων Κρητῶν μία τακτικὴ ἀλληλογραφία, καὶ συνεννόησις εἰς τὰ ὅσα ὑπὲρ τῶν Κρητῶν γενικῶς καὶ τῆς Πατρίδος των ἤθελον ἐνεργεῖσθαι.

«Η'. Τὰ δύω τρίτα ἐκ τῶν μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς χρείας τυχούσης ἠμποροῦν νὰ ἐνεργοῦν εἰς παρεμπεσοῦσάν τινα ὑπόθεσιν μὴ ἀναδεχομένην ἀναβολὴν διὰ τὴν συνάθροισιν τῶν λοιπῶν μελῶν.

«Θ'. Τὸ παρὸν Ψήφισμα θέλει καταχωρισθῆ εἰς τὴν βίβλον τῶν Ψηφισμάτων, καὶ ἀποσταλῆ ἀντίγραφον ἐπικυρωμένον εἰς τὰ ἀνήκοντα μέρη».

Ἐν Μαργαρίταις Λυλοποτάμου τῆς Κρήτης τὴν 23 Νεμβρίου 1830.

Οἱ κατ' ἐπαρχίαν συγκροτοῦντες τὸ Κρητικὸν Συμβούλιον Ἀντιπρόσωποι τοῦ λαοῦ.

» Ι. Στεφανάκης
» Α. Ἰωαννίδης
» Κ. Κριτοβουλίδης
» Ι. Μιχαὴλ
» Τζώρτζης Σαουνάτζος

» Γ. Σακόρραφος
» Α. Δαφνομίλης
» Α. Παπαδάκης
» Μανουήλ Λαδᾶς

Ἡ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν σχέσεων ἐπιτροπὴ

» Π. Ζερβουδάκης
» Ἀλέξανδρος Ἀνδρεαδάκης
» Ν. Δάνδολος
» Ν. Σκορδιλάκης

(Τ. Σ.) Εἰς ἀπουσίαν τοῦ γραμματέως
Ν. Δαμβέργης.

Ἐν δὲ τῷ μεταξύ, ἀφοῦ ἀπέλυσεν ὁ Νουρεττηνβέης ἐκ τῶν κρατηθέντων ἐν Χανίοις (1) καπιταναίων τῶν Σφακίων τὸν Ροῦσον Βουρδουμπᾶν, τὸν Πωλογιοργάκην, Ροτσάκην Χοῦρδον καὶ ἄλλους ἐξ ἄλλων ἐπαρχιῶν, ὅσους τοιούτους πρὸ τεσσάρων ἐτῶν συλλαβὼν ὁ Μουσταφᾶς ἐκράτει ἐν εἱρκτῇ, ἐξεστράτευσε καὶ αὐτὸς ἔπειτα πανστρατιᾷ, διευθυνθεὶς ἐναντίον τῶν τοποθετημένων εἰς Μαλάξαν, τῶν ὑπὸ τὸν Γρ. Δαμενὸν καὶ Α. Σήφακαν. Δὲν ἔγεινε δὲ τότε οὐδεμία σύγκρουσις, ἂν καὶ εἶχον διαταγὴν οἱ Ἕλληνες νὰ προσβάλωσι τότε μόνον τοὺς πολεμίους, ὅτε ἤθελον ἐπέλθει διὰ νὰ ὑπερπηδήσωσιν οὗτοι τὰ ὡρισμένα τῆς ἀνακωχῆς ὅρια. Λαβόντες λοιπὸν οἱ ὀλίγοι αὐτοὶ Ἕλληνες τὰς ἐκεῖ φρουρουμένας διαφόρους σημαίας, τὰς ὁ-

1) Οἱ φυλακισθέντες εἶχον ἐπιχειρήσει κατὰ τὸ 1827 νὰ δραπετεύσωσι, κρεμασθέντες διὰ σχοινίων ἐκ τῶν ἐπάλξεων τοῦ φρουρίου. ὥστ' ἐπέτυχον ὅλοι καὶ νὰ καταβῶσιν οὕτως εἰς τὸν περὶ αὐτὸ χάνδακα ἀπὸ ἀρκετὸν ὕψος. Μόνος δ' ὁ Παπαμανοῦσος πεσών, ἔμεινεν ἐκεῖ νεκρός, οἱ δὲ λοιποὶ κατατραυματισμένοι ἀπεσύρθησαν, κρυφθέντες εἰς τὰ πλησιέστερα σπαρτά. Ἐκ δὲ τούτων ὁ μὲν Πρωτοπαπᾶς Σφακίων Γεώργιος καὶ Πωλιὸς Πρωτοπαπαδάκης ἠδυνήθησαν νὰ διαφύγωσι κἀκεῖθεν συρόμενοι ἐν νυκτί, καὶ ἀπομακρυνθέντες διὰ πολλῶν κακοπαθειῶν. τοὺς δὲ λοιποὺς ἀνεῦρον ἐν τοῖς σπαρτοῖς οἱ ἐλθόντες τὴν ἐπιοῦσαν ἱππεῖς πρὸς ἀνίχνευσιν, τοὺς ὁποίους ἔθεσαν τότε καὶ εἰς αὐστηροτέραν κράτησιν.

ποίας (1) ὁ κίνδυνος τοῖς εἶχεν ἐπιβάλει τὴν ἀνάγκην ν' ἀνυψώσωσι τότε καθ' ὅλην τὴν Κρήτην, ἀπεσύρθησαν εἰς ὀρεινότερον χωρίον τοὺς Κάμπους τοποθετηθέντες ἐκεῖ, ὅτε ὁ τουρκικὸς στρατὸς εἰσῆλασεν ἀπολέμως εἰς Ἀποκόρωναν, πολιορκούντων ταυτοχρόνως καὶ κατὰ θάλασσαν τῶν τουρκικῶν πλοίων τὴν νῆσον, ὁ δὲ ἀρχηγὸς Νουρεττημβέης ἐξέδωκεν εὐθὺς τότε ἐκεῖθεν τοιαύτην διακήρυξιν, τῆς ὁποίας ἀντίγραφα διηύθυνε μετὰ σπουδῆς καὶ εἰς τὰς γειτονικὰς ἐπαρχίας.

«Γραικοὶ τῆς Κρήτης. Ἰδοὺ τώρα κινῶ. «Ἔλεγε,» μὲ ὅλα μου τὰ στρατεύματα διὰ θαλάσσης καὶ ξηρᾶς, ὁ δὲ σκοπός μου δὲν ἀποβλέπει νὰ κακοποιήσω κανένα. ἀλλὰ νὰ ἐπαναφέρω τὴν ἡσυχίαν εἰς τὸν τόπον σας.

«Ὅσοι λοιπὸν εἶσθε εἰρηνικοὶ ἄνθρωποι, προσέλθετε κρατοῦντες κλάδους ἐλαίας διὰ νὰ παρουσιασθῆτε ἀφόβως ἐνώπιόν μας, καὶ ἀποθέτοντες τὰ ὅπλα, νὰ ἡσυχάζετε εἰς τὰς οἰκίας σας, ἐνασχολούμενοι ἕκαστος εἰς τὸ ἴδιόν του ἔργον. Ὅσοι δ' ἐπιμένετε νὰ εἶσθε φι-

---

(1) Οἱ Κρῆτες εἰς ἐλεεινὴν καὶ ἀξιοδάκρυτον κατάστασιν καταντήσαντες, εἶχον ὑποπέσει τότε καὶ εἰς τὴν κατηγορίαν τῆς κοινῆς παροιμίας τῆς λεγούσης. «Ὅστις πνίγεται, καὶ τὰ μαλλιά του πιάνει» διὸ καὶ ἀπεφάσισαν τότε νὰ ὑψώσωσι σημαίαν Δυνάμεώς τινος ἰσχυρᾶς, ὅπως δι' αὐτῆς λάβωσιν ὡς ἐνόμιζον ἄμεσόν τινα προστασίαν, καὶ δυνηθῶσιν οὕτω νὰ προλάβωσι τὸν ἐπικείμενον τῆς ὑποδουλώσεως κίνδυνον. Εἶχον δ' ἐρωτήσει προηγουμένως περὶ τοῦ τοιούτου δι' ἐκτάκτου ἀπεσταλμένου καὶ τὸν Κυβερνήτην χωρὶς ὅμως καὶ νὰ τῷ ἐξηγήσωσι περὶ τίνος ἐπρόκειτο Δυνάμεως. Οὗτος δὲ ὑποπτεύσας ὡς ὑποκίνησιν τοῦτο, τὸ ὁποῖον καὶ διὰ νὰ προλάβῃ, ἐσύστησεν εἰς τὸν ἀπεσταλμένον, ὅτι οἱ Κρῆτες ὀφείλουσι νὰ ὑψώσωσι καὶ τῶν τριῶν Συμμάχων τὰς σημαίας, αἵτινες ἔσωσαν καὶ τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα. Ἐπὶ τῇ συμβουλῇ λοιπὸν ταύτῃ ἔσπευσαν νὰ προετοιμάσωσι πολλὰς τοιαύτας σημαίας, τὰς ὁποίας καὶ ὕψωσαν μετὰ τῆς ἑλληνικῆς εἰς ὅλας τὰς στρατιωτικὰς τῆς Κρήτης θέσεις ἅμα τῇ ἀποβάσει τῶν νέων τουρκικῶν στρατῶν. Ἡ πρᾶξις δὲ αὐτὴ ἔκαμε τοὺς Τούρκους νὰ ἀπορῶσιν ἐπί τινα χρόνον. Ἀλλὰ τὰ πάντα μάταια! Ὁ κάλαμος εἶχεν ἤδη βαφῇ ἐναντίον τῶν ἀθλίων χριστιανῶν τῆς Κρήτης!

λοτάραχοι, κατ' ἐκείνων ἔχω σκοπὸν νὰ παρουσιασθῶ μὲ τὸν κρότον τῶν τυμπάνων διὰ νὰ ταπεινώσω τὴν ἀσυλλόγιστον αὐτῶν ἀπείθειαν. Εἶμαι φιλάνθρωπος καὶ δίκαιος καθόσον πρέπει, εἶμαι ὅμως καὶ αὐστηρὸς τιμωρὸς ὅπου πρέπει»

Ἐγκαταλειφθείσης λοιπὸν τοιουτοτρόπως τῆς Κρήτης καὶ ὑπ' αὐτῆς τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως κατὰ τὰς ἐπιμόνους ἀπαιτήσεις καὶ τῶν Εὐρωπαίων ὑπουργῶν, οἱ Κρῆτες μὴ ἔχοντες τοῦ λοιποῦ οὐδεμίαν ἀντίληψιν καὶ παραμυθίαν, ἤρχισαν νὰ καταφεύγουν τότε ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ των εἰς τὴν ἐλευθερωθεῖσαν Ἑλλάδα, ὑπὲρ ἧς καὶ αὐτοὶ πολλὰ ἐμόχθησαν καὶ ἀπωλέσθησαν, ὅτε τὸ Συμβούλιον ἔσπευσε ν' ἀναφέρῃ καὶ πάλιν πρὸς τὴν κυβέρνησίν της, ἐξιστορῆσαν δεινοπαθῶς ὅλα τὰ τελευταῖα συμβάντα, πρὸς ἣν διηύθυνε καὶ μίαν τῶν διακηρύξεων τοῦ Νουρεττῆ. Παρεκάλει δ' ἐπὶ τέλους δ' αὐτῆς νὰ ἐνεργήσῃ ὁ Κυβερνήτης, ὥστε ν' ἀρθῇ κἂν ὁ θαλάσσιος ἀποκλεισμὸς διὰ ν' ἀναχωρῶσιν ἀκινδύνως αἱ ἀδύνατοι οἰκογένειαι, τὰς ὁποίας οὐδὲ εἰς Γραμβοῦσαν τὴν τότε ὑπὸ τῶν συμμάχων κρατουμένην ἐδέχοντο.

Ὁ δὲ Κυβερνήτης ἔστειλε τότε ἔγγραφον, δι' οὗ εἰδοποιεῖ τοὺς θέλοντας ἐκ τῶν Κρητῶν νὰ μεταναστεύσωσιν εἰς τὴν ἐλευθέραν, καὶ ὅτι θὰ τοὺς δεχθῶσιν ὡς συναδέλφους καὶ συναγωνιστάς! Συνάμα δὲ ἀπέστειλε καὶ τὸν μοίραρχον Γ. Σαχίνην μὲ τὸ ἑλληνικὸν κορβέτον «ἡ Ὕδρα» καὶ ἄλλα τινὰ πλοῖα διὰ νὰ μεταφέρῃ τοιούτους ἐκ Κρήτης, ἀλλ' ἐπανῆλθεν ἄπρακτος οὗτος, ἀφοῦ εὗρε πολιορκημένην τὴν νῆσον ὑπὸ τῶν τουρκικῶν. Ἐστάλη δὲ κατόπιν διὰ τὸν αὐτὸν σκοπὸν καὶ ὁ μοίραρχος Καναρὴς, ὅστις διευθυνθεὶς εἰς Λουτρὸν τῶν Σφακίων, ἀπήντησε πολιορκητικὰ τουρκικὰ εἰς τὴν μεταξὺ Σελίνου καὶ Γαύδου θάλασσαν, ἅτινα ἐπεχείρησαν καὶ νὰ τὸν ἐμποδίσωσιν. Οὗτος ὅμως ἐπέδειξε τότε τὰ κανονικά του, προσειπών. «Ὅτι δὲν ἔχω σκοπὸν ν' ἀποβιβάσω εἰς Κρήτην πολεμοφόδια· διότι »οὕτως ἀπεφάσισαν αἱ Σύμμαχοι Δυνάμεις ὡς πρὸς τὸν Ἑλληνικὸν τοῦτον τόπον. Ἔχω ὅμως διαταγὴν τῆς κυβερνήσεώς μου νὰ »μεταφέρω εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα ὅσους τῶν συναδέλφων μας »Ἑλλήνων θελήσουσι νὰ ἐπιβιβασθῶσιν ἐλευθέρως εἰς τὰ ὑπὸ τὴν »διεύθυνσίν μου πλοῖα, καὶ δὲν δύναμαι νὰ πράξω ἄλλως παρὰ νὰ

«ἐκτελέσω τὴν διαταγήν». Καὶ οὕτω κατέπλευσεν εἰς τὸν λιμένα Λουρόν.

Διαμένοντος δὲ εἰς Ἀποκόρωναν τοῦ Νουρετηµβέη, προσέφερον οἱ Σφακιανοὶ ὑποταγήν. Δεινὴ ἦτο τότε ἡ θέσις τῶν Κρητῶν! Καὶ τί ἄλλο ἠδύναντο νὰ πράξωσιν εἰς ἐκείνην τὴν περίστασιν ἀπειλουμενοι πολυειδῶς; Τὸ παράδειγμα ὅμως τούτων ἐμιμοῦντο δυστυχῶς καὶ οἱ λοιποί, καὶ ὅταν ἐκινοῦντο οὗτοι πρὸς πόλεμον καὶ ὅταν ὑπέκυπτον, ἀποβλέποντες εἰς τὴν ὀχυροτάτην θέσιν των, ἂν καὶ μικρὸν ὠφελήθησαν ὑπ' αὐτῆς τόσον αὐτοὶ ὅσον καὶ οἱ λοιποί· διότι ὁσάκις ἐπεχείρουν οἱ πολέμιοι εἰσβολήν, εἰσήρχοντο καὶ ἐξήρχοντο σχεδὸν ἀπολέμητοι.

Μετὰ δὲ ταῦτα ἐκίνησεν ἐκεῖθεν ὁ Νουρετὴν διὰ νὰ εἰσβάλῃ καὶ εἰς Ρεθύμνην. Ὁ δὲ Τσουδερὸς καὶ Σ. Δεληγιαννάκης εὑρεθέντες τοποθετημένοι μὲ πολλοὺς περὶ τὸ χωρίον Ἐπισκοπήν, ἀντεστάθησαν πρὸς μικρὸν εἰς τὴν πορείαν τῶν Τούρκων, οἵτινες οὐδόλως σχεδὸν ἐπυροβόλησαν, διέμειναν ὅμως οὗτοι τότε ἡμέρας τινὰς κατὰ τὰ χωρία Κουρνᾶν καὶ Δράμια, ἀποφεύγοντες νὰ δώσωσιν ἀφορμὴν νέων συγκρούσεων, μεχρισοῦ διελύθησαν ἀφ' ἑαυτῶν καὶ οἱ ἀπέναντί των Ἕλληνες.

Εἰσήλασαν λοιπὸν οἱ τουρκικοὶ στρατοὶ τότε καὶ εἰς Ρεθύμνην, ὅπου καὶ Ἀποκορωνῖται καὶ Ρεθύμνιοι ὡς καί οἱ περὶ αὐτοὺς ἤρχισαν νὰ προσφέρωσιν ὑποταγὴν ὅσοι ἦσαν ἐπιβεβαρυμένοι ὑπὸ βαρους οἰκογενειῶν. Ἄνευ ἀντιστάσεως ἐπροχώρησαν ἔπειτα τὴν 13 Δεκεμβρίου καὶ εἰς Αὐλοπόταμον, ὅπου συνέβησαν τὰ αὐτὰ ὡς καὶ εἰς τὰ εἰρημένα μέρη.

Ἐνήργει ἕως τότε ἐν πόνῳ καὶ μόχθῳ εἰς Μαργαρίτας τὸ Κρητικὸν Συμβούλιον ὅ,τι ἦτο δυνατὸν εἰς τὴν δεινὴν ἐκείνην περίστασιν, ἂν καὶ τὰ πλειότερα αὐτοῦ μέλη εἶχον διασκορπισθῆ. Ἐνεκαρτέρουν δὲ μόνον οἱ ἐξῆς ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ τρόμου ἕνεκα τῆς ἀκωλύτου τῶν πολεμίων προχωρήσεως, καὶ τῆς ἀναρχίας τότε τοῦ ἀκρίτου λαοῦ, τὴν ὁποίαν συνήθως ἐνισχύει ἡ περὶ τὴν ἀποτυχίαν ἀπελπισία εἰς τὰς τοιαύτας δεινὰς καὶ κρισίμους ὥρας, οἷον ὁ Δαφνομίλης, ὁ Κριτοβουλίδης, ὁ Λαδᾶς, ὁ Ι. Μιχαήλ, ὁ Σακόροαφος, ὁ Α. Παπαδάκης, ὁ Καλυμενόπουλος, καὶ ὁ προσωρινὸς γραμμα-

τεὺς Ν. Δαμβέργης· ἀλλὰ καὶ οὗτοι μὴ δυνηθέντες ν' ἀνθέξωσι, διελύθησαν ἐπὶ τέλους καὶ αὐτοὶ τὴν 16 τοῦ αὐτοῦ μηνός, ὅτε καὶ ἐξέλειψεν ἀπὸ τὴν Κρήτην πᾶσα (1) ἑλληνικὴ ἀρχή, ὁ δὲ πρόεδρος Ρενιέρης εἶχεν ἀναχωρήσει πρότερον ἐκ Σφακίων.

Ἄλγος μέγα αἰσθανόμεθα, ὅταν ἀναπολήσωμεν τὰ θλιβερὰ κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν συμβάντα! Δακρυρροοῦντες ἀπεχωρίζοντο τότε οἱ ἀδελφοὶ τοὺς ἀδελφούς, οἱ οἰκεῖοι τοὺς οἰκείους καὶ οἱ φίλοι τοὺς φίλους, καταζαλισθέντες οἱ μὲν ἀπὸ τὴν ἀκαταμάχητον ἀνάγκην τῶν κινδυνευουσῶν οἰκογενειῶν των καὶ τῆς μεγάλης ἐνδείας των, ἕνεκα τῶν ὁποίων ἠναγκάζοντο καὶ ἄκοντες νὰ μένωσιν εἰς χείρονα ὑποδούλωσιν τῆς Αἰγύπτου, τὴν ὁποίαν ἀπετροπιάζοντο φοβούμενοι μὴ καταντήσωσι καὶ αὐτοὶ εἰς τὴν ἐλεεινὴν τῶν Φελλάχων κατάστασιν, ὡς προγνωρίζοντες καὶ τοὺς ἰδίους σκοποὺς τοῦ Σατράπου τῆς Αἰγύπτου ἐναντίων τῶν Κρητῶν. οἱ δὲ τρέχον-

---

(1) Ὁ ἀείμνηστος βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Καρολος ὁ Γ'. εἶχε κάμει πρότασιν πρὸς τὴν συμμαχίαν νὰ ἐξαγοράσωσιν ὁμοφώνως την Κρήτην διὰ 40 ἑκατομμύρια φράγκων, καὶ νὰ τὴν προσθέσωσι πάλιν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅστις καὶ ἐνήργει νὰ τὸ κατορθώσῃ. ἐὰν δὲν ἐπήρχετο τότε ἡ Ἰουλιανὴ μεταβολὴ τῆς Γαλλίας. Ὁ δὲ διάδοχός του βασιλεὺς τῶν Γάλλων Φίλιππος λαβὼν ἀφορμὴν καὶ ἐκ τῆς πρὸς αὐτὸν ἀναφορᾶς τῶν Κρητῶν, καὶ παρατηρήσας τὰ προηγούμενα, ἠσπάσθη τὴν ἰδέαν αὐτήν, διὸ καὶ ἐπεχείρησε νὰ τὴν πραγματοποιήσῃ, ἐξαποστείλας ἐπίτηδες καὶ γαλλικὴν φρεγάταν διὰ νὰ ἀναβάλῃ τὴν παράδοσιν τῆς Γραμβούσης. Ἦτον λοιπὸν ἀναμφιβόλως εὐκολώτερον τότε νὰ ἐπιτύχῃ ὁ βασιλεὺς Φίλιππος· διότι εἶχεν ἐπανέλθει κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν εἰς τὸ ἀγγλικὸν ὑπουργεῖον καὶ ὁ λόρδος Παλμερστων μετὰ τῶν ὀπαδῶν του, οἵτινες καὶ ἄλλοτε ἐξεφράσθημεν ὡς εἴδομεν ὑπὲρ τῆς Κρήτης. Ἀτυχῶς ὅμως, μόλις πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν ἦτο παραδομένη ὁλοτελῶς εἰς τὸν Μεχμεταλῆν ἡ Γραμβοῦσα, ὅτε ἔφθανεν ἡ φρεγάτα αὐτὴ ἐντὸς τῶν ἑλληνικῶν θαλασσῶν, τῆς ὁποίας ὁ πλοίαρχος ἐρωτήσας μετὰ σπουδῆς περὶ τὴν νῆσον Μῆλον, πλοῖον ἐκ τῆς Κρήτης ἀπερχόμενον, ἔμαθε πρώτην φορὰν μὲ ἀγανάκτησιν παρὰ τῶν ἐπιβατῶν περὶ τῆς παραδόσεώς της, ἐν οἷς ἦτον καὶ ὁ ὁπλαρχηγὸς Ζερβουδάκης ὅστις ἐδιηγεῖτο περὶ τούτου.

τες πρὸς τὴν ἀναχωρησιν διὰ ν' ἀποφύγωσι τὰ τοιαῦτα, κατέλειπον ἀφειδῶς περιουσίας (1) καὶ πᾶν συντελεστικὸν πρὸς τὴν φυσικὴν ὕπαρξίν των. Πλῆθος ἀνδρῶν, γυναικῶν καὶ παίδων ἐκάλυπτον ὅλα τὰ παράλια τῆς Κρήτης, ζητοῦντες πλοῖα πρὸς ἀναχώρησιν, καὶ σωρηδὸν ἔπιπτον εἰς τοιαῦτα παρατυχόντα, χωρὶς νὰ προβλέπωσιν κἂν τοὺς κατὰ θάλασσαν κινδύνους, ἐπειγόμενοι νὰ μὴν ἴδωσι τὴν ἐπέλευσιν πολεμίων, τοὺς ὁποίους τοσαῦτα ἔτη ἐπολέμησαν, ἐνίκησαν καὶ εἶχον καταδαμάσει. Ἤθελε δὲ κενωθῇ τότε ἀπὸ χριστιανοὺς Ἕλληνας, ἐὰν δὲν ἐκωλύοντο (2) παντοίοις τρόποις ὑπὸ τῶν πολιορκητῶν, καίτοι βλάσφημος γλῶσσα εἶχεν ἐκφράσει, ὡς εἰρέθη, ὅτι οἱ Κρῆτες Ἕλληνες εὐχαριστοῦντο ὑπὸ τοὺς Τούρκους, ἐὰν δὲν τοὺς ἠρέθιζον φιλοτάραχοί τινες! Κατώρθωσαν μολαταῦτα ν' ἀπέλθωσι καὶ τότε τῆς Κρήτης πλέον τῶν 60 χιλιάδων χριστιανῶν ἀτόμων, ἅτινα διεσπάρησαν εἰς τὰς Κυκλάδας νήσους καὶ εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἐξ ὧν ἀπωλέσθησαν κακὴν κακῶς οἱ πλεῖστοι· διότι εἶναι δυνατὸν ποτε τυραννούμενός τις εἰς τοιοῦτον βαθμὸν μάλιστα ὡς ὁ Κρής, ν' ἀναπαύηται ὑπὸ τὴν φρικτὴν τυραννίαν του;

Τοιοῦτον τέλος ἔλαβεν ἡ δεκαετὴς τῶν Ἑλλήνων Κρητῶν ἐπανάστασις, ἐπώδυνον διὰ τὸν τρόπον τῆς ὑποχρεώσεως, τὴν ὁποίαν ἐπέβαλλον διὰ νὰ ὑποκύψωσι καὶ αὖθις εἰς τὸν αὐτὸν τῆς τυραννίας ζυγὸν οἱ τάλανες Κρῆτες, ἀπὸ τὸν ὁποῖον διὰ νὰ ἀπαλλαχθῶσιν, ἐπολέμησαν καρτερικῶς, ἐνίκησαν κατεξοχοθρεύσαντες μυριάδας ἐκ τῶν τυράννων των θυσιασθέντες καὶ αὐτοὶ πολυειδῶς!! Ἀλλ' ὡς φαίνεται τοσαῦται ἔνδοξοι νίκαι, καὶ τοιαῦτα ἡρωϊκὰ παθήματα, τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζει καὶ ὁ Ἀρχικαγγελάριος τῆς Ρωσσίας κόμης Νεσερλόρδ ὡς παραίτια τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν ἐθνῶν ἐν τῇ ἀπὸ 12 Φεβρουαρίου 1830 ἐκθέσει του πρὸς τὸν μέγαν δοῦκαν Κωνσταντί-

---

1) Οἱ Κρῆτες ἐν γένει εἶχον ἰδίαν ἰδιοκτησίαν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἐν Κρήτῃ.

2) Καὶ ἀλλαχοῦ τῆς παραλίας ἐκανοβόλησαν τὰ Τουρκικά τους συρρέοντας Ἕλληνας πρὸς ἀναχώρησιν, ἰδίως δὲ καὶ εἰς τὸν ὅρμον Βαλῆ τοῦ Ἀϋλοποτάμου, ὅπου καὶ ἐφόνευσαν γυναῖκας καὶ παιδία ἐπὶ παρουσίᾳ Ἀγγλικῶν καὶ Ρωσσικῶν πλοίων

νον μετὰ τὸ περὶ Ἑλλάδος πρωτόκολλον τῆς 3 τοῦ αὐτοῦ μηνός, δὲν ἐκρίθησαν ἀνταξία καὶ διὰ τοὺς πολυπαθεῖς Κρῆτας!

Ἀφοῦ ὁ ρηθεὶς Ἀρχικαγγελάριος ἐξιστόρισεν εἰς τὸ μνησθὲν ἔγγραφον πρὸς τὸν Μ. Δοῦκα ὅσα συνέβησαν εἰς τὰ περὶ ἀνεξαρτησίας γενικῶς τῆς Ἑλλάδος, τὸ ἐκ τοιαύτης πράξεως προκύπτον κοινὸν συμφέρον, καὶ ὡμολόγησεν ὡς δημιουργὸν τῆς συνθήκης τῆς 6 Ἰουλίου 1827 τὸν ἀοίδιμον Γεώργιον Κάνιγγα, ἐπέφερε καὶ περὶ Κρήτης τὰ ἑξῆς. (1)

«Ὁ πρίγκιψ Λεοπόλδος ἐπεκύρωσεν ὅλας τὰς περὶ τούτου προσ-»δοκίας ἡμῶν ἀπὸ τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν ἡ Ἡγεμονία τῆς Ἑλλάδος »προετάθη αὐτῷ· διότι ἐζήτησε νὰ προστεθῇ εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ »ἡ Κρήτη, θέτων τὴν πρότασίν του ταύτην ὡς ὅρον τῆς συναινέ-»σεώς του εἰς τὴν ἐπιθυμίαν τῶν τριῶν Αὐλῶν. Ἐκ δὲ τῶν νήσων »τῶν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων κατακτημένων, τὴν Κρήτην μάλιστα ἡ »Ἀγγλία ἀπεχώριζε πάντοτε καὶ ἐπιμόνως ἀπὸ παντὸς προσδιορι-»σμοῦ τῶν συνόρων τῆς Ἑλλάδος, καὶ τὸ ἐνεστὼς ὑπουργεῖον τοῦ »Λονδίνου ἤθελε θεωρήσει τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς νήσου ταύτης ὡς »τὰ μάλιστα ἀντικειμένην εἰς τὰ συμφέροντα τῆς Ἀγγλικῆς ἐμπο-»ρίας καὶ ναυτιλίας κατὰ τὴν Μεσόγειον θάλασσαν.

»Ἡμεῖς αὐτοὶ δὲν δυνάμεθα ν' ἀπαιτήσωμεν σήμερον ἀπὸ τὸν »Σουλτάνον τὴν θυσίαν τοιούτου ἀξιολόγου κτήματος, τοῦ ὁποίου »κατέχει τὸ πλεῖστον (2) μέρος. Ὁ πρίγκιψ Λεοπόλδος θέλει λοι-

---

1) Ἴδε Πανδώρα φύλ. 86 σελίδα 358 τοῦ ἔτους 1855.

2) Τὰ φρούρια Κυδωνίας, Ρεθύμνης, Ἡρακλείου, καὶ Ἱεραπύτνου κατεῖχον τότε μόνον οἱ Τοῦρκοι, εἰς τὰ ὁποῖα καὶ ἦσαν περιωρισμένοι στενῶς. τὸ δὲ λοιπὸν ὅλον ἔδαφος τῆς νήσου κατεξουσίαζον οἱ Ἕλληνες, ὡς μαρτυρεῖ περὶ τούτου καὶ ὁ αὐτόπτης ἱστορικὸς Ἄγγλος Πάσχλεϋνς, ὁ ὁποῖος προσθέτει, ὅτι ἦσαν εἰς τοιαύτην κατάστασιν οἱ Τοῦρκοι, ὥστε ἢ ἤθελον ἀπολεσθῇ, ἢ νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν Κρήτην, ἂν αἱ συμμαχικαὶ Δυνάμεις δὲν ἐκοινοποίουν ὅσον τάχιον τὴν ἀπόφασίν των. Ἡ δὲν ἐγνώριζε λοιπὸν ἀτυχῶς καὶ ὁ Κόμης Ἀρχικαγγελάριος περὶ τῆς ἀληθοῦς καταστάσεως τότε τῆς Κρήτης, τὸ ὁποῖον εἶναι μέγα ἀδίκημα τῆς κατὰ τὴν ἐποχὴν

»πὸν πιθανώτατα ἀναγκασθῆ νὰ παραιτήσῃ τὴν παρ' αὐτοῦ προτα-
»θεῖσαν αἵρεσιν, τὴν ὁποίαν δὲν δυνάμεθα οὔτε νὰ ὑποστηρίξωμεν,
»οὔτε νὰ παραδεχθῶμεν. ἥτις ὅμως καταδεικνύει παρ' αὐτῷ διαθέ-
»σεις συμφώνους μὲ τὰς εὐχάς μας».

ἐκείνην Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, ἥτις ὤφειλε νὰ δίδῃ τότε πρὸς τοὺς συμμάχους ἀκριβεῖς πληροφορίας περὶ τῆς καταστάσεως καὶ αὐτῆς, καὶ τὸ παρέλειψεν ὡς ἐξάγεται τοὐλάχιστον, ὅτι δὲν εἶχαν ἀκριβῆ γνῶσιν καὶ εἰς Λονδῖνον ἀπὸ τὰς μεταξὺ τῶν ρητόρων τότε ἀγορεύσεις περὶ Κρήτης, ἢ καλύπτουσι τὴν ἀδικίαν ὑπὸ τὴν ἄγνοιαν, ἀποφεύγοντες τὸν ἔλεγχον τῆς κοινῆς κρίσεως. Ὅπως καὶ ἂν ἔχῃ ὅμως τὸ πρᾶγμα, στενάζοντες οἱ Κρῆτες κακοπαθαίνουσιν ὡς ἐκ τούτων μέχρι σήμερον, καὶ τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος ἔχασε *τοιοῦτον ἀξιόλογον κτῆμα*, ὡς λέγει καὶ ὁ Ἀρχικαγγελάριος, *τὴν Κρήτην*!!

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΤΩΝ ΕΠΙ ΤΗΣ ΔΙΟΙΚΗΣΕΩΣ ΤΟΥ ΜΕΧΜΕΤΑΛΗ ΣΥΜΒΑΝΤΩΝ

Ἀφοῦ περιῆλθεν ἡ Κρήτη καθ' ὃν τρόπον ἐξεθέσαμεν ὑπὸ τὴν ἀμεσον διοίκησιν τοῦ Μεχμεταλῆ, δὲν ἐβράδυνε νὰ μεταφέρῃ καὶ ἐνταῦθα τὸ ἴδιον σύστημα, διὰ τοῦ ὁποίου κρατεῖ εἰς τὴν μεγάλην ἀθλιότητα καὶ τοὺς Αἰγυπτίους, ἀλλὰ καὶ ἐπεχείρησε νὰ κατορθώσῃ τὸν σκοπὸν τοῦτον ὅσον τὸ δυνατὸν ταχύτερον. Νέα λοιπὸν δυστυχήματα διεδέχθησαν ἔτι δεινότερα τῶν προτέρων τοὺς πολυπαθεῖς Κρῆτας καὶ τότε. Καὶ τί δὲν ἐπεχείρισε νὰ πράξῃ οὗτος;

Δι' ἀπείρων θυσιῶν καὶ ἀπαραδειγματίστων ἀγώνων εἶχαν ἐλευθερωμένην σχεδὸν ἀπὸ τοὺς ὄνυχας τῆς σουλτανικῆς ἐξουσίας τὴν γῆν τῆς γεννήσεώς των οἱ Ἕλληνες· ὅτε ἡ πολιτικὴ τοῦ ἐν Λονδίνῳ συμβουλίου τότε τοὺς ἠνάγκασε νὰ ὑποταχθῶσι καὶ εἰς τὸν σκληρὸν τῆς Αἰγύπτου ζυγόν, κολακευθεῖσα ἴσως καὶ ὅτι ἐκαλλιτέρευσεν οὕτω τὴν μέλλουσαν κατάστασίν των, τὴν ὁποίαν πραγματικῶς ἐχειροτέρευσε· διότι, ὡς νὰ ἦτο αὐτὸς οὗτος ὁ καταστητής, ἐπεχείρησε παρευθὺς νὰ θύσῃ, νὰ ἀπολέσῃ καὶ νὰ κατερημώσῃ περισσότερον τὸν τόπον· ὅθεν καὶ δὲν κυβαριστήθη μόνον, ὅτι ἀφήρπασεν ἐν τῷ ἅμα τὰ ἐπὶ τῶν φρουρίων τῆς νήσου πολυάριθμα ὀπλοχάλκινα κανόνια, μετακομίσας ταῦτα εἰς Αἴγυπτον, ἀλλὰ καὶ διὰ ἐπιβολῆς δυσβαστάκτων φόρων τόσον εἰς τὰ φυσικὰ ὅσον καὶ εἰς τὰ τεχνητὰ προϊόντα, διὰ τῶν μονοπωλείων, διὰ τῆς τοκογλυφίας, διὰ τῆς ἁρπαγῆς τῶν ἰδιοκτησιῶν καὶ τόσων ἄλλων φρικτῶν καταπιε-

σεων ἐτόλμησε ν' ἀπογυμνώσῃ καὶ τοὺς κατοίκους. μηδενὸς φεισθεὶς μήτε Ὀθωμανοῦ τότε μήτε Ἕλληνος ἀδιακρίτως· καὶ τὸ χείριστον πάντων. ἐτόλμησε νὰ ἁρπάξῃ καὶ τὰ ἐν ἡλικίᾳ τέκνα των καθὼς καὶ ἥρπασε τοιαῦτα ἀπὸ τὸν Ἀποκόρωναν, ἐπὶ λόγῳ νὰ τὰ μεταφέρῃ εἰς τὸν κατὰ τὴν Αἴγυπτον τακτικὸν στρατόν του, καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου νὰ ἐκτοπίσῃ κατ' ὀλίγον, καὶ νὰ ἐξανδραποδίσῃ τοὺς πάντας, διὰ νὰ κατοικήσῃ ἔπειτα τὴν εὐρωπαϊκὴν ταύτην νῆσον μὲ ἄλλα ἀνδράποδα τῆς Ἀραβίας κατὰ τὸ ἐξ ἀρχῆς σχέδιόν του.

Βεβαρυμένοι εἰς ξένην γῆν ἀπὸ διάφορα τῆς ἀνάγκης δυστυχήματα πολλοὶ τῶν πρότερον μεταναστευσάντων Κρητῶν. ἐπανήρχοντο διὰ νὰ πωλήσωσι τὰς μικρὰς ἰδιοκτησίας των, αἵτινες ἦσαν ἡ τελευταία ἐλπὶς τῆς ὑπάρξεώς των, ἀποκαμωμένοι δ' ὡσαύτως ὑπὸ τῶν καταπιέσεων καὶ οἱ ὑποταχθέντες, ἔσπευδον νὰ πωλῶσιν ὅ,τι εἶχον ἵνα ἐκπατρισθῶσι καὶ αὐτοὶ διὰ νὰ ἀποφύγουν τὴν εἰλωτίαν, ἀλλ' οὔτε εἰς τοὺς μέν, οὔτε εἰς τοὺς δὲ ἐπαραχώρει ἡ αὐθαίρετως ἐξουσία τότε τὸ δικαίωμα νὰ πράξωσι τοῦτο, ἁρπάζουσα ταῦτα ὅπως αὐτὴ ἡ ἰδία ἤθελεν, ἢ συγχωροῦσα νὰ τὰ ἀγοράσωσι κατ' ἀρέσκειαν μόνον οἱ ὀπαδοί της. Καὶ πότε ταῦτα ; Ὅτε οἱ Ὀθωμανοὶ τῆς Ἀττικῆς τῆς Φθιώτιδος καὶ Εὐβοίας οἱ ἀναχωροῦντες ἐπίσης ἐκ τῶν μερῶν τούτων ἕνεκα τῆς σχηματισθείσης νέας ἐπικρατείας κατὰ τὴν ἀπόφασιν τῶν Δυνάμεων, εἶχαν ὅλην τὴν ἄνεσιν, πωλοῦντες καὶ διαθέτοντες κατὰ τὸ δοκοῦν τῆς περιουσίας των σύμφωνα μὲ τὸ δικαίωμαξ τὸ ὁποῖον ἐχορήγουν τὰ τότε πρωτόκολλα καὶ αἱ συνθῆκαι τῆς συμμαχίας ἀπαραλλάκτως τοῖς τε Ἕλλησι καὶ Ὀθωμανοῖς.

Ἠθέλησε μὲν ὁ νέος Δυνάστης νὰ φενακίσῃ κατ' ἀρχὰς ὄχι μόνον τοὺς ἐκ νέου δυναστευομένους Κρῆτας ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς τοὺς Εὐρωπαίους, ἀφήσας καὶ αὐτὸς συμβούλιον ἐπὶ τῆς Κρήτης, ὅπως τὸ εὗρηκε συστημένον καὶ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. διαιρέσας αὐτὸς τοῦτο εἰς τρία, ἐξ ὧν τὸ μὲν διέμενεν ἐν Ἡρακλείῳ, τὸ δὲ ἐν Κυδωνίᾳ καὶ τὸ τρίτον ἐν Ρεθύμνῃ, συγκροτούμενα ἤδη ἀπ' Ὀθωμανοὺς καὶ Ἕλληνας ἐξ ἑκάστης ἐπαρχίας διοριζομένους ἀπ' εὐθείας ὑπὸ τοῦ Μουσταφᾶ. τὸν ὁποῖον ἀφῆκε καὶ ὁ Μεχμεταλῆς διοικητὴν ἐπὶ τῆς νήσου. καὶ ὄχι ἐκλεγομένους ὡς τὸ πρότερον ὑπὸ τῶν ἀντιπροσω-

πευομένων λαῶν. οὐδὲ κατ' ἀναλογίαν κάν τοῦ πληθυσμοῦ τῶν κατὰ τὰς ἐπαρχίας εὑρισκομένων δύω αἱρέσεων. ἀλλὰ πάντοτε πλειοτέρους ἐκ τῶν πρώτων. Ὁποῖα δ' ἀρά γε ἦσαν καὶ τὰ συμβούλια ταῦτα; Δὲν ἦσαν ἄλλο εἰμὴ ἁπλοῦς τις τύπος, ἢ μᾶλλον σκληρός τις περιγελως· αὐτόχρημα δηλαδὴ ἡ Ἰσοπολιτεία ἐκείνη, τὴν ὁποίαν οἱ Εὐρωπαῖοι ἐξαπατημένως προσπαθοῦν νὰ ἐπιβάλλωσι μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Ὀθωμανῶν, ὑδροφοροῦντες κατὰ τὴν παροιμίαν, εἰς τὸν τῶν Δαναΐδων πίθον· διότι ὁ μὲν Μουσταφᾶς ἔκρινε καὶ εἰς αὐτὰ τὰ συμβούλια, ἐνέκρινε καὶ ἐξετέλει, οἱ δὲ Ἕλληνες παρίσταντο μόνον μάρτυρες τῶν ἀδικημάτων ὡς τὰ κωφὰ πρόσωπα εἰς οὐδὲν ἰσχυούσης τῆς φωνῆς των, τοὺς ὁποίους πολλάκις ἐμεταχειρίζοντο καὶ ὡς ὑπηρέτας οἱ Ὀθωμανοί· διότι εἶναι φυσικῶς ἀδύνατον δοῦλος νὰ ἔχῃ ὑγιὲς φρόνημα ἔμπροσθεν δεσπότου, καὶ τοιούτου μάλιστα, ὅστις ὑπαγορεύεται ἀπὸ τὸ θρήσκευμά του νὰ θεωρῇ πάντα μὴ Μουσουλμάνον ὡς κτῆνος, ὡς μηδέν, ὡς ὅλως καταφρονημένον ὄν.

Τὸ πρᾶγμα λοιπὸν προέβαινεν οὕτως ἐπὶ τὸ χεῖρον, οἱ δὲ ἄνθρωποι προέβλεπον ὅτι τάχιον ἢ βράδιον ἔμελλον νὰ εὑρεθοῦν αἴφνης ὡς ἐκ τῆς καταστάσεως ταύτης ἐξοντωμένοι. Τί ἠμποροῦσαν ὅμως περισσότερον καὶ νὰ πράξουν; — Αἱ σύλαι τῆς πρὸ ὀλίγου παυσάσης ἐπαναστάσεως ἦσαν ἀκόμη ἀνοικταί, διὸ καὶ δὲν ἐτόλμων νὰ καταφύγουν εἰς ὅπλα. Ἔσπευσαν δὲ μάλιστα νὰ περιορισουν συμῴφνως οἱ ἴδιοι Ἕλληνες καὶ τὸν Στρατὴν Δελιγιαννάκην Ἀσφενδονίτην ὅστις ἐν τοιαύτῃ ἀπελπισίᾳ ἐτόλμησεν ἐν τῷ μεταξὺ νὰ παρουσιασθῇ ἔνοπλος μετὰ ὀπαδῶν του ἐναντίον τῆς αὐθαιρεσίας, ὑποχρεώσαντές τους νὰ ἀναχωρήσουν καὶ τῆς Κρήτης, ἂν καὶ ὁ φόβος περὶ τῆς μελλούσης καταστάσεως κατετάραττε τοὺς πάντας μεγάλως!

Ἐκ τῶν τοιούτων λοιπὸν βιασθέντες, συνεννοήθησαν ἅπαντες οἱ Κρῆτες Ἕλληνες, μεθ' ὧν ἦσαν καὶ πολλοὶ τῶν Ὀθωμανῶν τότε σύμφωνοι· διότι ἐπίσης ἐπεβάρυνε τὸν τράχηλον καὶ αὐτῶν ὁ Αἰγύπτιος ζυγός· διὰ νὰ συσκεφθοῦν πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ στήσουν ὅριον εἰς ὄλεθρον, εἰς τὸν ὁποῖον ἐπιτροχάδην ὡθοῦντο· ὅθεν καὶ συναθροισθέντες κατὰ τὸν μῆνα Σεπτέμβριον 1833 ἀπέναντι τοῦ φρου-

ρίου Κυδωνίας ἐν τῷ χωρίῳ Μουρνιῶν περὶ τὰς 7 χιλ. ἔοπλοι ὅλως διόλου, ἐξέθεσαν ἱκετικῷ τῷ τρόπῳ πρὸς τὴν τοπικὴν διοίκησιν περὶ τῆς ἐλεεινῆς καταστάσεως, εἰς ἣν περιῆλθον ἕνεκα τῆς πρὸ ὀλίγου ἐπαναστάσεως περὶ τῆς ἐλπίδος, ἣν εἶχον διὰ τὴν μέλλουσαν βελτίωσίν των, τὴν ὁποίαν ἐπροσδόκων καὶ ὡς ἐκ τῶν συνθηκῶν τῶν Συμμάχων μετὰ τῆς Πύλης, δυνάμει τῶν ὁποίων καὶ ἐπαραδόθησαν εἰς τὴν Αἰγύπτιον ἐξουσίαν, καὶ ὡς ἐκ τῶν ὑποσχέσεων προσέτι αὐτῶν τῶν ὀργάνων τοῦ ἰδίου Ἀντιβασιλέως Μεχμεταλῆ, ἐξαιτησάμενοι τὴν ἀπαλλαγὴν των ἀπὸ τὰ νέα τόσα δυσβάστακτα βάρη, ἐπιφορτισμένα εἰς ἑαυτοὺς καὶ εἰς τὰς ἰδιοκτησίας των, τὰ ὁποῖα ἦτο ἀδύνατον νὰ ὑποφέρουν, ἐὰν δὲν προσέβλεπον, ὅτι ἔμελλον ἐντὸς ὀλίγου ὁλοτελῶς νὰ ἐξαφανισθοῦν. Ταυτοχρόνως δ' ἀνέφερον περὶ πάντων τούτων καὶ πρὸς τοὺς παρὰ τῇ ὀθωμανικῇ κυβερνήσει πρέσβεις τῶν Συμμάχων καὶ πρὸς τοὺς ἐν Κυδωνίᾳ ἀντιπροσώπους των, ἐξαιτούμενοι τὴν ἀντίληψίν των, καὶ ἐπικαλούμενοι τὰς ὑπὲρ αὐτῶν ἀποφάσεις τῶν Κυβερνήσεών των κατὰ τὰ πρωτόκολλα καὶ τὰς συνθήκας.

Ἀλλὰ τί ἔπαθον δι' ὅλα ταῦτα καὶ οἱ ἱκέται αὐτοί; Ὅ,τι ἦτον ἀναπόφευκτον νὰ πάθουν ἀπὸ τὴν τουρκικὴν ἀπιστίαν. Λίφνης ἀπέλυσεν ὁ Μουσταφᾶς εἰς τὸν ὅμιλον αὐτῶν τοὺς στρατούς, κατεπάτησαν πολλοὺς ἐξ ἐκείνων μὲ τοὺς ἵππους των, τοὺς διεσκόρπισαν θορυβωδῶς κακὴν κακῶς καὶ ἀπηγχόνησεν ἐκεῖσε ἐκ τῶν ἀόπλων ἐκείνων ἱκετῶν ὑπὲρ τοὺς 50. Καὶ ἂν δὲν ἐπέμβαινον τότε οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν Δυνάμεων, ἤθελε πράξει καὶ περισσοτέρους φόνους. Ἐξαπέστειλε δ' ἔπειτα ὁλόκληρον τάγμα καὶ εἰς Σρακία ἐκ 1000 περίπου ἀνδρῶν, ὅπου προσκαλέσας εἰς Σκύφους τοὺς ἐπισημοτέρους τῶν Σφακιανῶν ἐπὶ ἀπάτῃ ὅτι δῆθεν ἤθελε νὰ τοῖς ἀναγνώσῃ διαταγὰς τῆς ἐξουσίας, ἔσπειξε διὰ νυκτὸς 7 ἢ 8, ὅσοι προσῆλθον ἐξαπατηθέντες, ἀνθρώπους οἵτινες οὐδὲ κἂν μέρος εἶχον λάβει εἰς τὴν ὡς ἀνωτέρω συναθροισιν, θανατώσας τότε καὶ ἄλλους Κρῆτας σποράδην ἐν τῇ νήσῳ κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον.

Εἴπομεν εἰς τὸν οἰκεῖον τόπον περὶ τῶν ἐκβιαστικῶν μέτρων, μὲ τὰ ὁποῖα κατηνάγκασαν οἱ ὑπουργοὶ τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων τὸν χριστιανικὸν λαὸν τῆς Κρήτης διὰ νὰ ὑποταχθῇ ὅσον τάχιον

καὶ ὑπὸ τὴν δυναστείαν τοῦ Μεχμεταλῆ. Ἤδη δὲ καταχωρίζομεν πρὸς περιέργειαν τοῦ ἀναγνώστου καὶ ἔγγραφον τῶν ὀργάνων τοῦ Δυνάστου τούτου, εἰς τὸ ὁποῖον καταφαίνονται αἱ τόσον λαμπραὶ ὑποσχέσεις πρὸς τοὺς ὑποδουλωθησομένους· ὅμοια δὲ τούτου ἔγγραφα διηύθυναν οὗτοι τότε εἰς ὅλας τὰς ἐπαρχίας καὶ εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ χωρία τῆς Κρήτης. Ἀλλ' ἔβλεπον εἰς ταῦτα πίστιν οἱ Κρῆτες; Γνωρίζοντες ἐκ πολυχρονίου πείρας τὰ τοιαῦτα, ἐκίνουν μόνον τὰς κεφαλὰς εἰς τὴν ἀκρόασιν τοιούτων, ἐλεεινολογοῦντες ἐξ ἀρχῆς ἑαυτούς, ὅθεν καὶ δὲν ἐπέρασε πολὺς καιρός, καθ' ὃν παραπονεθέντες τινὲς διὰ τὰ νέα βάρη, ἤκουσαν ἐκ τοῦ ἰδίου στόματος τοῦ Νουρετῆ καὶ Μουσταφᾶ τοὺς ἑξῆς λόγους. «Ὅτι ὁ Μεχμεταλῆς »νόμους κάμνει, καὶ νόμους χαλᾶ, οὐδὲ ἠμπορεῖ νὰ ἔχῃ ἄλλους νό»μους εἰς Αἴγυπτον καὶ ἄλλους εἰς Κρήτην.» Καὶ ὅσον μὲν περὶ τῶν ἰδιαιτέρων ἀδικημάτων, τὰ ὁποῖα ἕκαστος τῶν Τούρκων ἔπραττε προτοῦ ἀτιμωρήτως κατὰ τῶν χριστιανῶν, τὰ περιώρισεν ἐν μέρει ἡ Αἰγυπτιακὴ ἐξουσία· ἀναλαβοῦσα ὅμως ὅλα τὰ ἀδικήματα αὐτὴ συλλήβδην, τὰ ἔπραττεν ἡ ἰδία τότε αὐθαιρέτως μὲ τὸν πλέον ἀναιδέστερον τρόπον. Ἰδοὺ δὲ τὸ ἔγγραφον τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ καὶ Νουρετημβέη.

Μουσταφᾶς Πασᾶς, καὶ Ὀσμὰν Νουρετημβέης

Πρὸς τοὺς Χριστιανοὺς τῆς ἐπαρχίας Ἀμαρίου

«Ἐπειδὴ εἰσθε κρεμασμένη εἰς τὸν λαιμόν μας, καὶ ἔχομεν χρέος νὰ σᾶς ὁδηγήσωμεν εἰς τὸ καλόν, σᾶς λέγομεν ἀπὸ φιλανθρωπίας ἀγάπην κινούμενοι, ὅτι ὁ σκοπὸς τοῦ Μεχμεταλῆ κὐθέντου μας καθὼς καὶ ὁ ἰδικός μας εἶναι νὰ εὕρητε εἰς τὸ ἑξῆς κάθε χριστιανὸς τῆς Κρήτης τὴν ἡσυχίαν καὶ ἀνάπαυσιν του, καὶ νὰ ἠξεύρητε ὅτι θέλουν παύσει πλέον ὅλα τὰ πρῶτα, ἤγουν μήτε ἀγγαρίας, μήτε τζερεμέδες οὐδὲ ζουλούμια θέλετε ἔχει πλέον. Χωρὶς δὲ τὴν ἰδικήν μας ἄδειαν κανεὶς Τοῦρκος εἰς τὸ ἑξῆς μικρὸς ἢ μεγάλος εἴτε ἐντόπιος εἴτε ξένος δὲν θέλει ἠμπορέσει νὰ ἐμβαίνῃ εἰς τὰ σπήτια σας. Ἐπροσταξαμεν ἀκόμη νὰ μὴν κατοικοῦν εἰς τὸ ἑξῆς ἄλλοι Τοῦρκοι

εἰς κανὲν χωρίον τῆς Κρήτης. εἰμὴ ὅσοι ἔχουν ἐκεῖ μούλκια (ἰδιοκτησίας) ἰδικά των. ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ νὰ μὴν ἠμποροῦν εἰς τὸ νὰ βιάζουν νὰ τοὺς κάμνετε τὴν παραμικρὰν δούλευσιν ἐκτὸς ἐὰν σᾶς πληρώνουν καὶ μὲ ὅλην σας τὴν θέλησιν. καὶ ὅσοι ἀπὸ τοὺς Τούρκους παρακούσουν εἰς ταύτην μας τὴν προσταγήν. θὰ τιμωρῶνται αὐστηρότατα· μήτε εἰς τὴν τιμήν σας. μήτε εἰς τὰ πράγματά σας. ἠμπορεῖ πλέον κανεὶς νὰ σᾶς πειράξῃ εἰς τὸ παραμικρόν. Προσέτι θέλετε ἀπολαύσει καὶ ἄλλα πολλὰ καλά. καὶ θέλετε ἐννοήσει μὲ τὸν καιρόν. ὅτι οἱ λόγοι μας εἶναι ἀληθινοί.

Ὅσοι σᾶς πειράξουν. θέλομεν καὶ ἡμεῖς τοὺς πειράξει μεγάλως καὶ ὅσοι σᾶς ἀδικήσουν. θέλομεν τοὺς ἀδικήσει. καὶ δὲν θέλομεν συγχωρήσει νὰ ἔλθῃ πάλιν εἰς τὸν τόπον σας ὁ πρῶτος καιρός. Θέλετε πρὸς τούτοις ἔχει τὴν ἄδειαν νὰ ἀνακαινίζητε τὰς ἐκκλησίας σας, νὰ ἔχητε τὰ προσκυνήματά σας ἀνενόχλητα κατὰ τὴν θρησκείαν σας. καὶ θέλετε εὐχαριστηθεῖ μεγάλως ἀπὸ τὴν Διοίκησιν τοῦ φιλανθρώπου Μεχμετελῆ αὐθέντου μας διὰ τὴν ζωήν σας καὶ διὰ τὰ πράγματά σας.

«Μανθάνομεν ὅμως ὅτι πολλοὶ ἀπὸ σᾶς ζητοῦν ν' ἀναχωρήσουν ἀπὸ τὸν τόπον· εἰς τοῦτο οὔτε βιάζομεν ἡμεῖς κανένα νὰ μένῃ, οὔτε παρακινοῦμεν νὰ φεύγῃ· λυποῦμεθα δὲ μόνον ὅτι, ἀφίνοντες τὰ σπήτια καὶ πράγματά σας, θέλετε δοκιμάσει κινδύνους εἰς τὴν θάλασσαν καὶ στενοχωρίας εἰς τοὺς ξένους τόπους, καὶ ἂν μένητε ἥσυχοι εἰς τὸν τόπον σας, θέλετε πλουτήσει, καὶ θέλετε εὐχαριστηθῆ, καὶ ὅσοι πάλιν φύγουν, θέλουν τὸ μετανοήσει ὀγρήγορα. Δὲν ἐμποδίζομεν ὅμως κανένα. πάλιν τὸ λέγομεν, ἀλλὰ πρέπει νὰ δώσῃ ὁ καθεὶς τὰ ἄρματά του εἰς τὸν Χαμπίτην (Διοικητὴν) τῆς ἐπαρχίας. καὶ ὅταν ἀναχωρήσῃ. νὰ τὰ λαμβάνῃ καὶ νὰ φεύγῃ ὁπόθεν θέλει. Αὐτὰ ὅπου σᾶς λέγομεν. νὰ τὰ θεωρῆτε ὡς βέβαια, καὶ θέλετε τὰ γνωρίσει μὲ τὸν καιρόν.»

Ἐν Καινούργιῳ χωρίῳ Μεραμπέλου τὴν 29 Ἰανουαρίου 1831.

Ἰδοὺ καὶ ἡ πρὸς τοὺς πρέσβεις ἀναφορὰ τότε τῶν Κρητῶν

Πρὸς τοὺς ἐξοχωτάτους ΚΚ. Πρέσβεις τῶν Σ. Συμμάχων Δυνάμεων Ἀγγλίας, Γαλλίας καὶ Ρωσσίας τοὺς παρὰ τῇ Ὀθωμανικῇ Ὑψηλῇ Πόρτᾳ.

«Μολονότι ἀμέσως ἀφοῦ ἐμάθομεν τὴν ἀπὸ τὰ πρῶτα πρωτόκολλα τῶν πληρεξουσίων τῶν Σ. συμμάχων Δυνάμεων καταδίκην μας, ἐπροστρέξαμεν καὶ γενικῶς καὶ ἰδίως εἰς τὴν εὐσπλαγχνίαν τῶν Σ. συμμάχων Μοναρχῶν, παρακαλοῦντες μὲ καρδιοστάλακτα δάκρυα τὰς ΑΑ. ΜΜ. νὰ ἐπιβλέψουν εἰς τὴν δυστυχῆ θέσιν, εἰς τὴν ὁποίαν μᾶς ἐγκατέλειπον οἱ πληρεξούσιοί των, καὶ νὰ φεισθοῦν τῶν ἀπαραδειγματίστων θυσιῶν μας, ὥστε νὰ μὴ στερήσουν καὶ ἡμᾶς τῆς τύχης τῶν λοιπῶν συναδέλφων μας, μόλα ταῦτα ἀφοῦ εἴδαμεν τὸ ἀμετάτρεπτον τῆς ἀποφάσεως τῶν τότε Κυβερνήσεών των, ἡμεῖς δὲν ἠμπορούσαμεν παρὰ νὰ ὑποχωρήσωμεν καὶ νὰ ἀφήσωμεν τὰ ὅπλα, ὁπόταν μάλιστα καὶ φρούρια ἀποκτημένα μὲ ποταμοὺς αἱμάτων ἀφηρέθησαν ἀπὸ τὴν ἐξουσίαν μας.

«Κύριοι ὄντες τοῦ πατρῴου ἐδάφους μας, τὸ ὁποῖον εἴχομεν ἀνακτήσει μὲ τόσας θυσίας, καὶ μὲ περίπου 70.000 σφάγια ἀδελφῶν καὶ διαφόρων συγγενῶν μας, δὲν ἐθεωρήσαμεν δίκαιον νὰ μὴ διαμαρτυρηθῶμεν πρὶν ἀφήσωμεν καὶ τότε τὰ ὅπλα, καὶ νὰ μὴ διατηρήσωμεν τὰ δίκαιά μας ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων μὲ τὴν ἐσώκλειστον διαμαρτύρησίν μας, τὴν ὁποίαν διηυθύναμεν ἔκτοτε καὶ πρὸς τὰς τρεῖς Σεβαστὰς συμμάχους Δυνάμεις καὶ πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν κυβέρνησιν.

«Ἂν καὶ ἐπροβλέπαμεν, ὅτι ἡ κατάστασίς μας θέλει εἶναι οἰκτρά, ἐναντία ὅλως διόλου τῆς φιλανθρωπίας, ἥτις χαρακτηρίζει τὴν δικαιοσύνην τῶν προστατῶν τῆς πασχούσης ἀνθρωπότητος, εἴχαμεν ὅμως δίκαιον νὰ παραπονώμεθα διὰ τὴν ὁποίαν μᾶς ἐγκατέλειπον αἱ τότε κυβερνήσεις δεινὴν θέσιν. Καὶ φαίνεται ἤδη πραγματικῶς ὡς ἐκ τῶν ἀδικημάτων, εἰς τὰ ὁποῖα πάσχομεν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἀντιβασιλέως τῆς Αἰγύπτου, τὴν ὁποίαν μᾶς ἐπέβαλλε τότε ὡς τακτικωτέραν τάχα καὶ φιλανθρωποτέραν ἡ Σεβ. συμμαχία

«Ἄποροι, δυστυχεῖς, ἐξολοθρευμένοι ὅλως διόλου ἀπὸ τὸν δε-

καιστῆ καταστρεπτικόν πόλεμον, ἄλλοι μὲν ἀπεφασίσαμεν νὰ μεινωμεν πρὸς καιρὸν εἰς τὰς ἑστίας μας, ἄλλοι δὲ νὰ ἀναχωρήσωμεν ἀμέσως ἀπὸ τὸ προπατορικόν μας ἔδαφος, τὸ ὁποῖον μὲ ποταμοὺς αἱμάτων εἴχαμεν ἀνακτήσει μὲ τὴν ἐλπίδα, ὅτι θέλομεν δυνηθῆ νὰ πωλήσωμεν κἀν τὰς ἰδιοκτησίας μας, ἀλλὰ μὴ δυνηθέντες νὰ ζήσωμεν εἰς τὴν ὁποίαν εὑρισκόμεθα ἐλεεινὴν κατάστασιν, ἀφοῦ μάλιστα καὶ τρόπος δὲν ἦτο νὰ πωλήσωμεν τὰς ἰδιοκτησίας μας ὡς φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν ἐμπεριλειομένην ἀπόφασιν (1) τῆς Διοικήσεως τοῦ ἀντιβασιλέως, ἐβιάσθημεν πάλιν νὰ ἐπιστρέψωμεν διὰ νὰ μὴ χάσωμεν καὶ αὐτὰς, τὴν μόνην τελευταίαν ἐλπίδα τῆς συντηρήσεως μας. πλὴν τί τὸ ὄφελος ; Ἀποφεύγομεν τὸν καπνὸν, καὶ πίπτομεν εἰς τὸ πῦρ !

«Παρατρέχομεν τὰ διάφορα ἀνυπόφορα βάρη, τὰ ὁποῖα ἐπέθεσε γενικῶς εἰς ὅλα τὰ εἴδη τῶν προϊόντων μας· τὰ ἀμπέλια μας πληρόνουν πεντηκονταπλάσια τώρα, παρ' ὅτι ἐπλήρωναν πρὶν τῆς ἐπανοστάσεως, τὸ ἐλαιόλαδον τετραπλάσια, καὶ τοῦτο πρὸς τὸ παρόν· διότι ὡς μᾶς βεβαιοῦν ἑτοιμάζεται μονοπωλεῖον καὶ δι' αὐτὸ καθὼς καὶ εἰς ὅλα τὰ εἴδη ἐν γένει τῆς Κρήτης, καὶ τὸ χειριστὸν ἐνῷ εἰς τὴν ἀρχὴν μᾶς ἔλεγε, νὰ κάμνῃ ὅστις θέλει ἐλαιοτριβεῖα, τώρα μᾶς ἐμποδίζῃ καὶ αὐτὴν τὴν χρῆσιν τῶν ἐλαιοτριβείων μας, τὰ ὁποῖα εἴχαμεν ἐξ ἀρχῆς, καὶ ἐν γένει κυττάζει νὰ καταστρέψῃ ὅλως διόλου τὸν τόπον μας. Δὲν φθάνουν δὲ ταῦτα μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ χαράτσι (κεφαλιάτικον δόσιμον) ἀπὸ 4 καὶ 8 γρόσια, τὰ ὁποῖα μᾶς εἶχεν ὑποσχεθεῖ εἰς τὴν ἀρχήν, ἀφοῦ τὰ ἐδιπλασίασε καὶ τὰ ἐτετραπλασίασε, τώρα μελετᾷ καὶ νὰ τὰ εἰκοσαπλασιάσῃ ἴσως, καὶ ὁπόταν εἴπῃ τις πρὸς τὴν Διοίκησιν νὰ φυλάττῃ τὰς ὑποσχέσεις καὶ τοὺς νόμους της, τὸν ἀποκρίνεται αὐτή, ὅτι ὁ ἀντιβασιλεὺς «νόμους κάμνει, καὶ νόμους χαλᾷ.»

«Ἀποροῦντες δὲ εἰς τὴν πρὸς τὴν Κρήτην διαγωγὴν τῆς διοικήσεως τοῦ ἀντιβασιλέως, ἠρώτησαν Κρῆτές τινες ἐπιστήθιον τοῦ Μουσταφᾶ περὶ τῆς ἀποκαταστάσεώς των, ἀλλὰ τί τοῖς ἀπεκρίθη

(1) Λυπούμεθα ὅτι δὲν εὕρομεν τὴν περὶ τούτου ἀπόφασιν τῆς Αἰγυπτιακῆς Διοικήσεως νὰ τὴν καταχωρίσωμεν.

καὶ οὗτος : «Θέλετε λοιπὸν ἄλλην κυβέρνησιν, καὶ ἄλλους ὑπηκόους νὰ ἔχῃ ὁ ἀντιβασιλεὺς εἰς τὴν Αἴγυπτον, καὶ ἄλλους εἰς τὴν Κρήτην ; » Κατεδικάσθημεν λοιπὸν καὶ ἡμεῖς νὰ δουλεύωμεν ὡς Ἄραβες εἰς τὸν νέον Φαραὼ τῆς Αἰγύπτου ! !

»Καὶ δὲν φθάνει ἕως ἐδῶ τὸ πρᾶγμα. Ἐσκόρπισε παντοῦ τοὺς στρατιώτας του, οἵτινες βιάζουν τὴν τιμήν μας, χωρίζουν ἀνδρόγυνα, κάμνουν πᾶν ὅ,τι ἡ βαρβαρότης καὶ ἡ ἀσιατικὴ ἀκολασία ὡς πρὸς τοῦτο τοὺς ὁδηγήσει. Ἔχει τὰ συμβούλιά του, τὰ ὁποῖα ἂν καὶ σύγκεινται ἀπὸ 20 περίπου ἀνθρώπους τὸ καθέν, μόλα ταῦτα δὲν ἔχουν πλειοτέρους τοῦ ἑνὸς τετάρτου ἢ ἑνὸς τρίτου ἐκ τῶν χριστιανῶν, οἱ ὁποῖοι οὔτε φωνὴν ἔχουν καὶ αὐτοί, οὔτε καὶ ἰσχύν τινα, ἂν καὶ οἱ χριστιανοὶ εἶναι τετραπλάσιοι τὸν πληθυσμὸν εἰς τὴν Κρήτην.

Τοιαῦτα συμβούλια νομοθετοῦν, διοικοῦν, κρίνουν, καταδικάζουν καὶ ἐκτελοῦν, τιμωροῦν, θανατόνουν καὶ κάμνουν τὰ πάντα· εἶναι ἐπανορθωτικὰ δικαστήρια καὶ ποινικά, καὶ αἱ ποιναί των εἶναι ξύλον μέχρι θανάτου· ἐκ δὲ τῶν ξυλιζομένων ὅσοι φθάσουν νὰ ἐπιζήσουν, μένουν ἄχρηστοι εἰς τὴν κοινωνίαν ἀπὸ τὰ τραύματα, τὸ δὲ φρικτότερον ἀπ' ὅλα, ὅτι τώρα ἤρχισε νὰ συνάζῃ καὶ τὰ ἀνήλικα τέκνα μας διὰ νὰ τὰ στέλλῃ εἰς τὴν Αἴγυπτον, διὰ τοῦτο καὶ μᾶς πολιορκεῖ ἐκ τῆς θαλάσσης ἀπὸ μέρος τῶν Σφακίων, ὥστε νὰ μᾶς ἔχῃ ταπεινωμένους, τὰ δὲ τέκνα μας ταῦτα ἀφοῦ τὰ τουρκίσῃ εἰς τὴν Αἴγυπτον, νὰ τὰ στείλῃ ἀκολούθως διὰ νὰ κατοικήσουν τὴν Κρήτην μὲ Ἄραβας, καὶ τοιουτοτρόπως νὰ ἐξαλείψῃ καὶ αὐτὸ τὸ θρήσκευμα τῆς χριστιανοσύνης ἀπὸ τὴν νῆσον ταύτην.

«Ὑπὸ τοιαύτην κυβέρνησιν δι' ὄνομα Θεοῦ, Ἐξοχώτατε, εἶναι δυνατὸν νὰ πιστεύσῃ τις ὅτι ἡ χριστιανοσύνη κατεδίκασε νὰ ὑποταχθῶσιν οἱ χριστιανοὶ Κρῆτες, ἐνῷ καὶ μὲ τόσας θυσίας εἶχον κατακτήσει, τὴν ἐξουσίαν τοῦ πατρικοῦ ἐδάφους των ; Καὶ μόλα ταῦτα, ἰδοὺ τὸ πρᾶγμα ἔγεινε καὶ ὑπάρχει μία ἀπὸ τὰς πραγματικὰς ἀληθείας !

Ἀλλὰ δὲν ἔχομεν κἂν σήμερον δίκαιον νὰ αἰτήσωμεν, ὥστε οἱ ὑπουργοὶ τῶν κυβερνήσεων των νὰ συγχωρήσουν εἰς τὸ νὰ φθάσουν αἱ γοεραὶ φωναὶ καὶ τὰ καρδιοσπάραχτα δάκρυα τόσων χι-

λιάδων χριστιανῶν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Κρήτης ἔτι σωζομένων, καὶ τόσων ἄλλων χιλιάδων σφαγίων γενομένων εἰς τὴν Κρήτην, εἰς τὰ ὦτα τῶν Σεβαστῶν συμμάχων Μοναρχῶν διὰ νὰ μᾶς ἀπαλλάξουν τοῦ λοιποῦ ἀπὸ τὰ δεινά μας ;

«Ὅταν διεφιλονικεῖτο ἡ τύχη μας, ἡ φιλανθρωπία τῶν ὑπαλλήλων τῶν Σεβαστῶν συμμάχων Δυνάμεων ἐφάνη ὑπέρμετρος ὑπὲρ ὀλίγων σωζομένων ἐν Κρήτῃ Ὀθωμανῶν, ἀλλὰ μήπως καὶ τούτους δὲν ἐδυστύχησεν ἤδη ἡ Διοίκησις τοῦ Μεχμεταλῆ ; Μήπως καὶ οἱ δυστυχεῖς οὗτοι ἐκτὸς πολλὰ ὀλίγων ἀτόμων εὑρίσκονται εἰς καλητέραν παρὰ τὴν ἰδικήν μας θέσιν ; Ἢ μήπως αὐτοὶ εἶναι ὀλιγώτερον ἀπὸ ἡμᾶς δυσηρεστημένοι, ἢ δὲν εἶναι καὶ σύμφωνοι νὰ συγκινδυνεύσωμεν, καὶ νὰ λάβωμεν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν τύχην ;

Καὶ μόλα ταῦτα, ἂν καὶ πρὸς χάριν τοῦ Μεχμεταλῆ τοῦ μὴ ἔχοντος κανὲν δικαίωμα εἰς τὴν Κρήτην, *οἱ Δυνατοὶ τοῦ κόσμου* ἀποφασίσουν παρ'ἐλπίδα νὰ μὴ δώσουν καὶ τώρα χεῖρα βοηθείας καὶ ἀντίληψιν εἰς τοὺς αὐτόχθονας χριστιανοὺς καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς Τούρκους τῆς Κρήτης, ἂν δὲν ἤθελον φροντίσει νὰ ἀπαλαχθῶμεν ἀπὸ τὸν Αἰγύπτιον τοῦτον τύραννον, παρακαλοῦμεν τοὐλάχιστον θερμῶς, ὥστε νὰ ἀναφερθῆτε εἰς τὰς *Σεβαστάς Αὐλάς σας*, διὰ νὰ ὑποχρεωθῇ κἂν οὗτος νὰ πληρώσῃ τὰς ἰδιοκτησίας μας· ἐπειδὴ αὐτὸς οὔτε νὰ τὰς πωλήσωμεν ἀφίνει οὔτε νὰ ὑπάγῃ ἐκεῖ ἄλλος παρὰ τοὺς δούλους του Ἄραβας νὰ τὰς ἀγοράσῃ, καὶ τοιουτοτρόπως ὅλοι ἡμεῖς, μικροὶ καὶ μεγάλοι χριστιανοὶ εἴμεθα ἕτοιμοι νὰ μεταβῶμεν εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα, νὰ συζήσωμεν κἂν ἐλεύθεροι μὲ τοὺς συναγωνιστὰς καὶ συναδέλφους μας Ἕλληνας κατὰ τὸ δικαίωμα, τὸ ὁποῖον μᾶς χορηγοῦν τὰ πρωτόκολλα τῶν τριῶν Σεβ. συμμάχων Δυνάμεων.

«Ἡμεῖς μὲ τοιαύτην ἀπόφασιν συνήχθημεν εἰς τὰ πέριξ τῆς Κυδωνίας χωρία, καὶ σταθεροὶ εἰς τὴν ἀπόφασίν μας ταύτην περιμένομεν ἀνυπόμονοι τὴν ἀπάντησίν σας εἰς τὴν παροῦσάν μας, τὴν ὁποίαν σᾶς παραδίδουν οἱ συντοπῖταί μας κκ. Π. Ἀντωνίου Κυριακάκης καὶ Ἀναγνώστης Μυγιάκης, οἱ ὁποῖοι θέλουν σᾶς ἐκθέσει καὶ καθαρώτερα τὴν ἐλεεινὴν κατάστασίν μας.

Μὲ βαθύτατον σέβας ὑποσημειούμεθα οἱ ἀφ' ὅλας τὰς ἐπαρχίας τῆς Κρήτης συνηγμένοι χριστιανοί.

Ἐν Μουρια ε τῶν Χανίων τὴν 20 Σεπτεμβρίου 1833

Ἔπονται πολλῶν χιλιάδων ὑπογραφαί!

Ἀλλὰ τί συνέβη μετὰ ταῦτα; Ἡ ἐξουσία αὐτὴ ἐπολλαπλασίασε τότε τὰς καταπιέσεις της. Πνέουσα δὲ ἐκδίκησιν διὰ τὸ εἰρημένον κίνημα τῶν Μουρνιῶν, κατεφέρετο ἀπηνῶς κατὰ πάντων· διὸ καὶ ἐκ μὲν τῶν Ἑλλήνων ἄλλους μὲν ἐμαστίγονεν ἀνιλεῶς ἐπὶ μικρᾷ ἀφορμῇ, πολλάκις δὲ καὶ ἐπὶ ὅλως ἀνυπάρκτῳ, ἄλλους δ' ἔρριπτεν εἰς δεσμωτήρια, ὅπου ἢ ἐκρατοῦντο ἐπὶ πολὺν χρόνον φθειρόμενοι, ἢ ἐγίνοντό τινες καὶ ὅλως διόλου ἄφαντοι. Ὅσους δὲ τῶν Ὀθωμανῶν ὑποπτεύσας ὡς συνεννοουμένους μετὰ τῶν Ἑλλήνων, τινὰς μὲν ἐξώρισε εἰς Γραμβούσαν καὶ Σπιναλόγκαν εἰς τὰ ἀπόκεντρα ταῦτα τῆς Κρήτης φρούρια, καὶ ἄλλους διαφοροτρόπως ἐτιμώρει, τοὺς δὲ ἐν ἡλικίᾳ ἀκμάζοντας ἐβίασε νὰ ἐκστρατεύσωσι δισχίλιοι περίπου εἰς Συρίαν ὑπὸ τὸν Ἰμβραΐμην, ὅτε κατὰ τὸ 1838 ἐκέντησεν ὁ οἶστρος τῆς φιλοδοξίας τὸν Μεχμεταλῆν, διὰ νὰ ἐκθρονίσῃ καὶ αὐτὸν τὸν κύριόν του Σουλτὰν Μαχμούτην, προχωρήσαντος τοῦ Ἰμβραΐμη τότε καὶ μέχρι τῶν προθύρων σχεδὸν τοῦ Βυζαντίου, καὶ νὰ καθήσῃ αὐτὸς ἐπὶ τοῦ θρόνου του εἰς Βυζάντιον· οἱ δὲ ὡς ἀνωτέρω ἐκστρατεύσαντες Ὀθωμανοὶ Κρῆτες ἀπωλέσθησαν ἅπαντες σχεδὸν ἐκεῖσε κακὴν κακῶς, τοὺς ὁποίους καὶ ἐπ' αὐτῷ τούτῳ τῷ σκοπῷ ἐξαπέστειλε.

Μέγας ἀναβρασμὸς πνευμάτων ἦτον κορυφωμένος καὶ εἰς τοὺς μέν, καὶ εἰς τοὺς δὲ ἐναντίον τῆς καταδυναστείας ταύτης, καὶ ὡς ἐκ τούτου εἶχεν ὑποφανῇ τότε καὶ συμφιλίωσις τις μεταξὺ τῶν δύω ἐν τῇ νήσῳ συμπασχουσῶν αἱρέσεων. Ἀνέφερον λοιπὸν πάλιν οἱ Κρῆτες ἐκτὸς τῶν εἰρημένων καὶ πρὸς τὰς τρεῖς Σ. συμμάχους Δυνάμεις κατὰ τὸ 1838 ἢ 1839 ἐξιστοροῦντες τὰ νέα δεινά, καὶ ἐξαιτούμενοι μετὰ θερμῶν δακρύων νὰ σώσωσι καὶ αὐτοὺς πλέον ἀπὸ τὰ τοιαῦτα ὡς καὶ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας ὡς προστάται τῶν δικαιωμάτων των καὶ προστάται τῆς πασχούσης ἐν γένει ἀν-

θρωπότητος· διότι ἡ ὑποδούλωσις των ὑπὸ τὸν Μεχμεταλῆν ἔλεγον δὲν εἶναι ἄλλο τι, εἰμὴ ἀλλαγὴ σκληροῦ ζυγοῦ εἰς ἄλλον παρόμοιον ζυγόν. Δὲν ἀπεχωρίζοντο ὅμως οὗτοι καὶ τότε τοὺς ἐντοπίους Ὀθωμανοὺς εἰς τὴν ἐκστήριόν των ταύτην, διότι τὸ ἐστοχάζοντο ὡς ἄδικον καὶ ἀσύμφορον ὄχι μόνον ὡς συμπάσχοντες ἀμφότεροι, ἀλλὰ καὶ ὡς προσοικειωμένοι πολυειδῶς ἀναμεταξύ των· ὅθεν καὶ ἂν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἔχουν ἐπιφροιὰν αἱ διαιροῦσαι προλήψεις, ὥστε νὰ ἀντιστρατεύουν αὐταὶ τοὺς μὲν κατὰ τῶν δέ, ἐσυλλογίζοντο ὅτι εἶναι ἀδύνατον ἐὰν ὑποταχθῶσιν ὁμοθυμαδὸν ὑπὸ νόμους δικαίους, φιλανθρώπους καὶ εὐεργετικούς νὰ μὴ παύσωσι τὰ μεταξὺ των ἄγρια πάθη, καὶ νὰ συνευδαιμονῶσιν ἐφεξῆς ὡς τέκνα μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς σήμερον γῆς παρόμοια ὡς προάγονται ὑπὸ τοιούτους θεσμοὺς καὶ εἰς τὸ νεοσυσταθὲν Ἑλληνικὸν Βασίλειον.

Ἀλλὰ τί ἔγεινε καὶ τότε; Ἀφοῦ κατεδάμασαν τὴν ἀποστασιαν τοῦ Μεχμεταλῆ, ἀντὶ θεραπείας μετὰ τὴν ἀναχώρησιν καὶ ἐκ τῆς Κρήτης τῆς ἐξουσίας του, τὴν ὁποίαν ἐνόμιζον οἱ Κρῆτες ἐπιβαλλομένην προσωρινῶς ὡς ἐκ τῆς τότε πολιτικῆς ἐπιρροῆς, εἶδαν παρὰ πᾶσαν προσδοκίαν ὅτι διαιωνίζεται παρὰ πᾶν δίκαιον ὁ ζυγός των διὰ τῆς ἐπιθέσεως τοῦ Σουλτανικοῦ ζυγοῦ πάλιν ἐπὶ τῶν τραχήλων των, ὑπὸ τὸν ὁποῖον εἶχον πάθει πρότερον πᾶν εἶδος ἀνομίας, φρικτὰ ἀδικήματα, τραγικοὺς θανάτους καὶ αἱχμαλωσίας! Διὸ καὶ ταῦτα ἐπροκάλεσαν, καὶ θέλουν προκαλεῖ πάντοτε ὑπὸ τοιαύτην κατάστασιν τὴν καταστροφὴν τοῦ ὡραίου καὶ κλασικοῦ τούτου τόπου.

Εἰς τὴν Κρήτην κατὰ τὸ πρῶτον ἤρχισε τὸ πάλαι διὰ τῶν εὐεργετικῶν νόμων πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα τοῦ πρώτου νομοθέτου τῆς Εὐρώπης Μίνωος νὰ ἀναφαίνηται ἡ «πολιτικὴ ὕπαρξις τῆς Ἑλλάδος,» καὶ ἐν γένει «ὅλου τοῦ ἀνθρωπίνου γένους!» κατὰ τὰς μαρτυρίας ὅλων τῶν συγγραφέων τῆς ἀρχαιότητος. Καὶ ἐνταῦθα διαδραματίζονται καθεκάστην τὰ πλέον δεινότερα δυστυχήματα εἰς τοὺς χριστιανοὺς μέχρι καὶ σήμερον ἀκόμη!

ΤΕΛΟΣ

CARMELITARUM
APHTHE